De Gids. Jaargang 29

bron
De Gids. P.N. van Kampen & zoon, Amsterdam 1865

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_gid001186501_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren i.s.m. DE GIDS

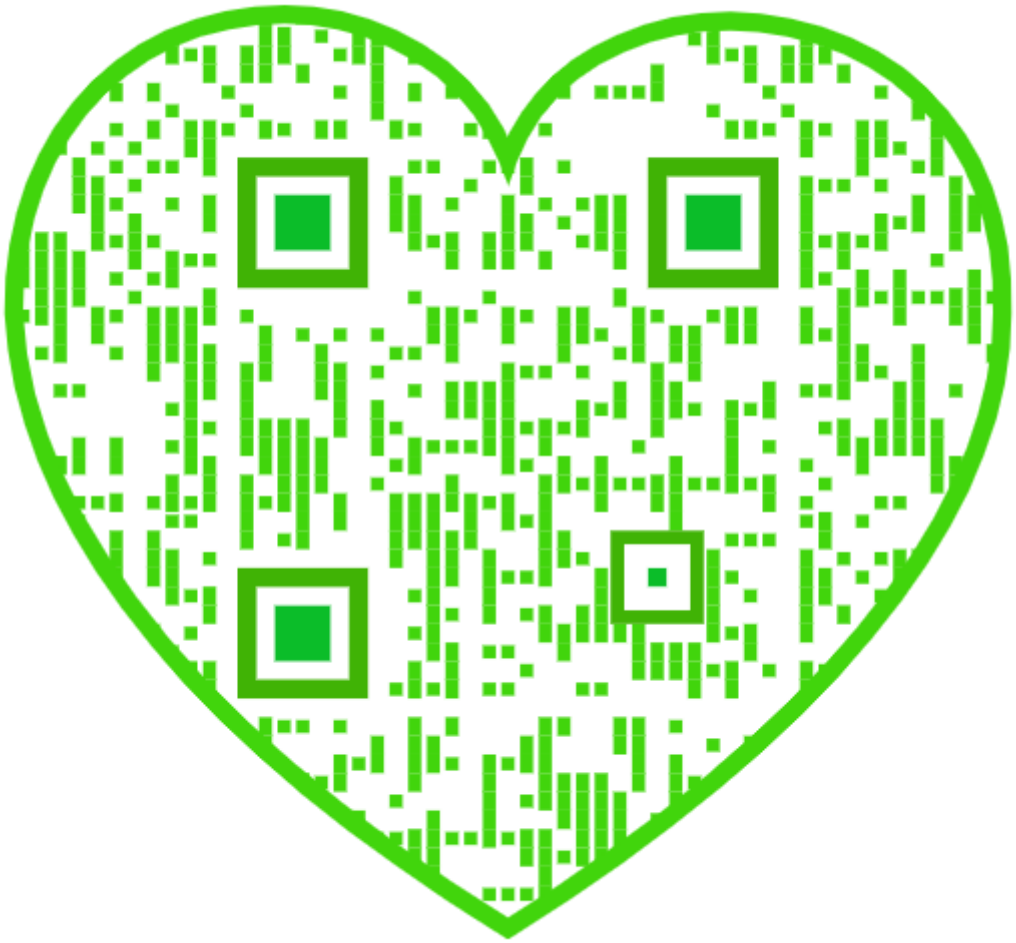

De donkere dagen vóór Kersmis.

De zaal, welker geduldige wanden sinds jaar en dag de discussiën van onze Tweede Kamer opvangen, heeft - indien ik mij wel herinner - bij veel schoons dit gebrek, dat zij zoowel het daglicht als het publiek slechts in kleine hoeveelheid toelaat. In de zoogenaamde donkere weken en dagen vóór Kersmis moet het er daarbinnen dus niet zelden vrij dof en dompig uitzien, althans wat later op den middag, juist dan als onder de daar vergaderde achtbare schare het ijs gebroken en er eenige gloed gekomen is over de elkander snel opvolgende redevoeringen. Het zou mij verwonderen, wanneer ik de eenige was die in den laatsten tijd onder de lezing van het Bijblad - ‘ons Dagblad’ zoo als de Heer van Nierop het in de Kamer noemde, misschien wel om te zinspelen op het heftig karakter van de vertoogen in dat officiëel journaal opgenomen - zulk eene sombere zaal, met al de twijfelachtige tinten van het wegstervend licht, in zijne verbeelding voor oogen had. De menschelijke geest wil harmonie, en eischt dus ook eene nevelachtige omgeving voor eene nevelachtige discussie als die, welke onder den naam van ‘algemeene beraadslaging over de staatsbegrooting van 1865’ voor eenige weken op het Binnenhof te 's Hage gehouden werd. De Heer Kappeyne moet, dunkt mij, die discussiën met een gemengd gevoel hebben bijgewoond. Zoo ooit dan bleek het nu, dat het waarlijk geen tijdverspillen is wanneer de Kamer een paar dagen van het jaar afzondert om voor zich zelve een antwoord te zoeken op de vraag: ‘Wat

ben ik en wat wil ik?' maar ook zoo ooit dan werd het nu uitgemaakt, dat de pogingen daartoe vroeger en later gewaagd, vooralsnog geen vruchten hoegenaamd hebben opgeleverd. En toch zeggen de philosophen, dat zelfkennis het begin van alle wijsheid is.

Was Nederland een blijspeldichter rijk, welke overvloedige stof had dat vijfdaagsche parlementair quiproquo hem kunnen opleveren. Natuurlijk bleef de begrooting zelve bijna geheel vreemd aan de gevoerde discussie: een enkel lid, dat zich aan dit onderwerp waagde, hield spoedig af, zoo onordelijk scheen het, dat men bij uitzondering in de orde was. De eigenlijke discussie, de kern van het debat, gold een geheel andere zaak, eene vraag, welke tot nog toe meer pas aankomende debatters dan practische en grijze staatslieden plagt te ontvlammen, de vraag: wat verstaat men onder liberaal en wat onder conservatief? Heeft het liberalisme in Nederland uitgediend en kan men met grond beweren, dat in het conservatisme een levensbeginsel ligt opgesloten? Enkele leden, die heel wat parlementaire veldtogten hebben medegemaakt, gaven gulweg te kennen, dat zij, hoe scherp ook toeziende, er niet in geslaagd waren eene eigenlijk gezegde conservatieve partij in de Kamer op te merken; behoudens eene enkele uitzondering misschien, zagen zij in hunne medeleden menschen van gelijke beweging als zij. Anderen, ofschoon in de hoofdzaak dit gevoelen deelende, vonden toch die uitspraak te radicaal; zij meenden althans enkele nuances op te merken en achtten het wenschelijk dat daarop werd gelet. Maar voor zeer velen was dat erkennen van nuances niet genoeg: zij hadden beginselen, beginselen waarvoor zij jaren hadden gestreden en geleden soms, - hoewel niet dikwijls; - deze gedoogden geen vermengen met andere meer of minder twijfelachtige kleuren. De sceptici hielden echter niet af: ziedaar, het Staatsblad; wijst ons de wetten waarin het conservatieve en die waarin het liberale beginsel staat uitgedrukt, opdat wij het onderscheid kunnen leeren kennen. De uitgedaagden lieten het Staatsblad rusten - men kon in de zaal schier geen hand voor oogen zien - maar het oor bleef gewillig: een korte definitie van liberaal en conservatief, in eenige scherpe trekken medegedeeld en met een enkel voorbeeld opgehelderd, zou de zaak duidelijk maken ook voor den ongeloovigste. En nu volgde de eene definitie op de andere; alle waren uitnemend helder, maar bleken onderling geen onkelen trek van overeenkomst te

hebben. Ook dit resultaat werd geconstateerd en daarop door den voorzitter berigt, dat niemand meer het woord verlangde, zoodat men veilig konde overgaan tot het sluiten van de algemeene beraadslagingen over de staatsbegrooting voor het dienstjaar 1865. Hoe gelukkig dat men voor de interpretatie van een staatsbegrooting in den regel de geschiedenis van haar ontstaan ontberen kan!

Maar het parlementair tournooi van de laatste weken is voor allerlei beschouwingen vatbaar; het heeft naast zijne belagchelijke ook zijne ernstige zijde, en geen wonder, dat in die donkere dagen vóór Kersmis, welke zoo ligt tot zwaarmoedigheid stemmen, de ernstige zijde het meest op den voorgrond treedt. Onafhankelijk van alle andere omstandigheden, is het reeds een veeg verschijnsel, dat men, als nu onlangs geschiedde, dagen achtereen over het bestaan en het wezen van groote politieke beginselen redekavelt; want de waarachtige eerbied voor die beginselen staat meestal in omgekeerde verhouding tot den ijver waarmede men ze bespreekt. Liberalisme en conservatisme zijn levensregelen, welke daar, waar zij streng worden opgevolgd, zoo duidelijk uit onze daden spreken, dat het geheel overbodig wordt ze toe te lichten. Er was een tijdvak in onze parlementaire geschiedenis - het tijdvak van 1840-1848, - toen niemand het zou hebben gewaagd de vraag te stellen waarin men zich nu dagen lang verdiepte; het was toen duidelijk genoeg, dat er eene liberale partij bestond en eene conservatieve, welken naam deze laatste dan ook mogt aannemen; elkeen wist het en voor niemand kon het een geheim zijn wat de eene wilde en wat de andere; de doeleinden, welke beide najaagden, waren duidelijk geformuleerd, en die doeleinden liepen wijd uiteen.

Ik zou voor de eer van onze natie, in het belang van de Vertegenwoordiging, wenschen, dat het nog zoo ware, want te ontkennen valt het niet, dat het gezag van de Staten-Generaal in de oogen van het publiek in den laatsten tijd veel geleden heeft, en dat discussiën als die welke in de laatste weken voorkwamen, ten slotte wel eens op het bederf van onze constitutionele instellingen konden uitloopen. Het behoud van die instellingen nu is voor den vertegenwoordigde althans van niet minder belang dan voor de vertegenwoordiging zelve; hij heeft dus het regt een enkel woord mede te spreken, en kan dit nu te geruster wagen, omdat ook dan, wanneer het later blijken mogt, dat hij zich in zijne karakteristiek van regeringspartij en

oppositie ten eenemale vergiste, zijne onwetendheid in elk geval een onderwerp zou gelden, waaromtrent bij de Kamer zelve nog maar zeer schemerachtige voorstellingen bestaan.

Naarmate wij meer ervaring opdoen van het parlementaire leven, naar die mate moet het, dunkt mij, duidelijker worden, dat staatkundige partijen inderdaad behooren tot het wezen van den constitutionelen regeringsvorm, althans dan wanneer, zoo als hier, aan het parlement een ruim aandeel in de regering is toegekend. Niet in het bestaan van die partijen, maar veeleer in haar gemis ligt de kwaal welke onze politieke ontwikkeling in den laatsten tijd tegenhoudt, en elk jaar een bedenkelijker karakter aanneemt. De oppositie is blijkbaar gedesorganiseerd, en tast in het blinde rond bij gemis aan leidende beginselen; zij gevoelt, dat zij iets anders wil dan de regeringspartij, maar mogt er tot nog toe niet in slagen zich eene duidelijke voorstelling te maken van hetgeen dat andere eigenlijk zijn moet. Vandaar die klagt over gemis aan objectiviteit bij de beoordeeling van regeringsmaatregelen, dezer dagen in onze Kamer op alle toonen aangeheven. Het verschijnsel doet zich trouwens niet alleen hier te lande voor: in het engelsche parlement ontmoet men soortgelijke desorganisatie, ofschoon onder minder bedenkelijke vormen, omdat groote vergaderingen niet zoo spoedig als kleine het slagtoffer worden van dien coteriegeest, welke altijd de ruimte wil innemen die de partijen ongevuld laten. In die verwarring ligt trouwens niets vreemds: het liberalisme heeft in de laatste vijftig jaren verbazende vorderingen gemaakt; zoowel in Groot-Brittanniën als hier heeft het op schier elk gebied de overwinning weggedragen, en het resultaat van die overwinning werd in eene geheel nieuwe wetgeving neergelegd. Is daarom het conservatisme vernietigd en kan men met reden - als nu onlangs in onze Tweede Kamer - twijfelen, of het wel inderdaad een levensbeginsel bezit? Allerminst. Het conservatisme is onsterfelijk als het liberalisme zelf: het neemt toe in *raison d'être*, naarmate het meer verloren heeft, want naar die mate wordt de behoefte grooter om op politiek gebied tegen de eenzijdigheid van het liberalisme te waken. Maar zijn programma is veranderd: het kan niet meer verdedigen

wat eens voor altijd verloren is; anders zou het reactie zijn, en reactie is geen bruikbaar regeringsbeginsel. Het conservatisme staat nu op den nieuwen bodem, door de overwinningen van het liberalisme gelegd: op dezen bodem moet het de elementen zoeken voor eene nieuwe staatkunde, welke het aan de zuiver liberale politiek kan overstellen. Want niet daarin bestaat het verschil tusschen beide rigtingen, dat, terwijl de eene tot altijd nieuwen vooruitgang aanzet, de andere altijd aan het ‘inerte blok,’ waarvan zooveel in de Tweede Kamer gesproken is, gelijk zou zijn. Regeren is ontwikkelen, en geen ontwikkeling zonder vooruitgang; maar terwijl men voorwaarts gaat, kan men zich bij voorkeur óf voorover buigen, óf achterover leunen; meer letten op de gebreken van het bestaande en trachten om die te verhelpen, of meer hechten aan het betrekkelijk goede en ware altijd in het bestaande opgesloten. Het verschil moge oppervlakkig niet zeer groot schijnen en onder sommige omstandigheden werkelijk alleen uit kleine bijzonderheden blijken, het kan niet anders, of op den duur moet de voorliefde voor de eene of de andere rigting zich openbaren in geheel andere regeringsbeginselen en eene geheel andere regeling van de voornaamste volksbelangen uitlokken.

Ik heb nooit goed begrepen hoe men in het bestaan van zulke staatkundige partijen een gevaar konde zien voor het constitutionele stelsel: mij dunkt, dat in de onderlinge contrôle van die twee eenzijdige, maar beide betrekkelijk ware beginselen de eenige afdoende waarborg ligt voor eene goede regering, eene regering die voorwaarts streeft zonder het goede voorbij te zien, dat in het bestaande ligt opgesloten. Ik begrijp vooral niet, hoe daar, waar die partijen ontbreken, de vertegenwoordiging ooit voor eene waarheid kan doorgaan, voor de getrouwe uitdrukking van eene natie, beide uit liberale en conservatieve elementen zamengesteld. De regter, die enkel feiten constateert en slechts den wil van den wetgever heeft uit te vorschen, kan en moet onpartijdig zijn; doch de staatsman die niet interpreteert maar voorschrijft, die zelf bouwmeester is, die den weg heeft uit te bakenen welken de natie in hare verdere ontwikkeling volgen zal, hoe kan het anders, of hij moet in de beoordeeling van de hem voorgelegde plannen door zijne subjectieve opvatting van wat het volksbelang vordert, worden geleid? Hij vraagt niet of die plannen op zich zelven goed en bruikbaar zijn, maar of zij passen in de rigting, welke hij

wenscht gevolgd te hebben. Zoo te handelen vordert zijn pligt als mede-wetgever. Ontbreekt dat onderscheid van beginselen in eene wetgevende vergadering, dan zal er of geen oppositie zijn, of deze zal enkel personen gelden, en zoowel het een als het ander is verderfelijk voor de ontwikkeling van het constitutionele leven.

Is het nu mogelijk in onze Tweede Kamer de elementen van eene waarachtig conservatieve partij op te sporen? Ik twijfel er sterk aan. Men heeft er eene talrijke en vaak hevige oppositie; men heeft er ministeriëlen en anti-ministeriëlen, maar van eene duidelijke onderscheiding tusschen liberalen en conservatieven blijkt niets, 't zij men lette op de woorden die gesproken worden of op de uitgebragte stemmen. Men vergunne mij dit eerst met eenige voorbeelden op te helderen: de gelegenheid is uitnemend geschikt, want misschien heeft men hier te lande nooit zoo veel moeite gedaan om het eigenlijk verschil tusschen liberalen en conservatieven aan te wijzen als nu onlangs bij de algemeene beraadslagingen over de staatsbegrooting.

De Heer van Eck, die naar mijn inzien blijken heeft gegeven van echte liberaliteit, door in 1860 het verbond met de toenmalige oppositie tegen het Ministerie Heemstra te verbreken, waagde zich den 25sten November aan eene verklaring van het liberalisme. Hij deed dit ter nadere toelichting van hetgeen dienaangaande door den Minister van Binnenlandsche Zaken was opgemerkt. ‘De Minister heeft - en het zal van vele kanten worden toegestemd - door zijne redevoering eene klove gemaakt tusschen liberalen en conservatieven. Hij heeft de liberalen gekenmerkt als mannen met een warm gevoel, met poëzie in het hart, met liefde voor hun vaderland. Hun streven is om de maatschappij te verheffen op het zedelijk en stoffelijk gebied, en hun vaderland te maken tot een modelstaat onder de beschaafde staten der wereld. Dat kunnen de conservatieven niet doen, want zij willen zich bepalen tot het behouden van wat bestaat.’ Ik haast mij intusschen hierbij te voegen, dat in de ministeriële redevoering, althans zoo als het Bijblad die teruggeeft, niets te vinden is wat de interpretatie van den Heer van Eck ook maar van verre zou kunnen regtvaardigen. En gelukkig voorwaar, want de roem van helderheid en scherpzinnigheid, door vriend en vijand aan den Minister toegekend, zou door het afleggen van zulk eene zinledige verklaring zeker niet weinig geleden hebben. Ik laat

nu de meerdere of mindere mate van warmte van gevoel en vooral de kwestie van poëzie rusten, en de liberalen zullen dunkt mij wel doen dit voorbeeld te volgen, want indien de liberaliteit moet worden afgemeten naar de massa poëzie in Nederland overgebleven, dan zal het met den dag moeijelijker worden de conclusie van den Heer van Zuylen te ontkomen, dat namelijk de liberale rigting hier te lande heeft uitgediend. Maar nu de liefde voor het vaderland en de modelstaat. Op welken schijn van grond kan men aan de conservatieve partij vaderlandsliefde betwisten, of beweren dat zij naar iets minder streeft dan om van, haar vaderland een modelstaat te maken? Behoud van het bestaande is, zegt men, haar leus. Maar waar heeft men ooit gezien dat het regeringsbeleid van de conservatieven op volkomen stilstand neerkomt? Zij mogen zich minder, snel ontwikkelen dan u wenschelijk voorkomt; het model dat zij najagen moge van het uwe aanmerkelijk verschillen, die ontwikkeling te ontkennen of het bestaan van dat model te loochenen, verraadt verregaande partijzucht of zeer oppervlakkige kennis van de geschiedenis.

Maar de Heer van Eck behandelde het onderscheid tusschen liberalen en conservatieven slechts ter loops; hij heeft blijkbaar over zijne definitie niet nagedacht en zou nu misschien de eerste zijn om haar alle regt van bestaan te ontkennen. Wij stippen zijn gevoelen dan ook slechts aan om meer in het bijzonder stil te staan bij de verklaring van den Heer van Foreest, die juist het woord nam om het bestaande geschil op te lossen en eens voor al een scherpe demarcatielijn te trekken tusschen de twee groote staatkundige partijen. ‘De conservatieven,’ zeide hij, ‘hoewel niet stelselmatig tegen volksinvloed gekant, hoewel zelfs een krachtig volkselement voorstaande, streven niet, zoo als de liberalen, in min- of meerdere mate, naar volkssouvereiniteit. De conservatieven willen voorkomen, dat de liberalen *volksinvloed* in *volksalmagt* doen ontaarden. Zij bestrijden in de liberalen die eenzijdige voorliefde, dat vertrouwen op, dat dweepen met het volkselement, dat idealiseren dat de Minister van Binnenlandsche Zaken mij heeft verweten van het volkselement, dat het geloof doet ontstaan, dat het volk, aan zich zelf overgelaten, op den duur de vrijheid en het welzijn van den staat bevorderen kan. Zij bestrijden de meening der liberalen, dat een zelfstandige magt in den staat eigenlijk overbodig is, die, hoog boven de par-

tijen, boven hare driften en hartstogten verheven, de roeping heeft om de stemmen niet alleen te *tellen* maar ook te *wegen*, en om, zoo het duidelijk wierd dat de belangen van den Staat of de regten van de minderheid wierden in gevaar gebragt, zich boven den wil van de tijdelijke meerderheid te verheffen en door een beroep op het volk voor de vrijheid en het staatsbelang te waken.'

Deze karakteristiek is scherp genoeg, maar is zij ook juist? De laatste woorden die ik aanhaalde, luiden eenigzins dubbelzinnig. Willen zij aanduiden dat de conservatieven de zelfstandigheid van den Koning in dien zin begrijpen, dat hij zich bij wijle boven den wil van de meerderheid verheffende, een beroep behoort te doen op het zoogenaamde volk achter de kiezers? De tegenstelling van *tijdelijke meerderheid* en *volk* schijnt zulk eene interpretatie te wettigen: maar ik verwerp haar dadelijk omdat het zeker de meening niet kan geweest zijn, als de hoofdleer van de conservatieven te verkondigen, dat de Koning soms in een *coup d'état* en grondwetschennis zijne toevlugt zoeken moet. Zulk een leerstuk moge nu en dan in een revolutionnair programma zijn opgenomen, het behoort zeker niet bij het conservatisme te huis. De bedoeling is dus blijkbaar deze, dat als de Koning, boven de partijen staande en zelfstandig oordeelende, tot de conclusie komt dat de meerderheid der vertegenwoordiging den wil van de meerderheid der kiezers niet meer uitdrukt, hij deze laatste in de gelegenheid moet kunnen stellen van hunne meening te doen blijken. Dus opgevat wordt de formule duidelijk, maar komt de tegenstelling welke men maken wilde daardoor niet tevens geheel te vervallen? Immers wat dus de conservatieven willen is eenvoudig de verwezenlijking van de hoofdgedachte, welke in het constitutioneel monarchaal regeringsstelsel ligt opgesloten, want zonder vrees van te worden tegengesproken durf ik beweren, dat juist in dat vermogen des Konings om geheel zelfstandig van eene kwalijk ingelichte meerderheid in beroep te komen bij eene beter ingelichte, de hoofdgedachte van dat stelsel schuilt. Maar sedert wanneer is het nu gebleken, dat die hoofdgedachte door de liberale partij hier te lande en elders niet meer in al hare volheid wordt erkend? Slechts eenmaal sedert 1848 heeft de Koning van deze hem door de constitutie toegekende bevoegdheid gebruik gemaakt, en heeft toen de liberale partij door daad of woord of ook maar door zijdelingsche zinspeling te verstaan

gegeven, dat zij die bevoegdheid niet eerbiedigde of wel zoude wenschen dat deze nimmer ware toegekend geworden? Ik geloof niet dat iemand in staat zal zijn op deze vraag een bevestigend antwoord te geven. En hoe zou het ook mogelijk wezen? Immers wanneer het beginsel van de ontbindbaarheid der Tweede Kamer nu in de grondwet geschreven staat, dan hebben wij dit toch niet te danken aan de conservatieve, maar zeer zeker aan de liberale partij, welke in 1840 en daarna juist voor dat beginsel met onverflaauwden ijver gestreden heeft. De programma's van de twee partijen stemmen derhalve, wat althans dit hoofdpunt betreft, volkomen met elkander overeen.

Maar ook al ware het anders, nog zou de tegenstelling niet deugen. Gij verwijt aan de liberalen, dat zij, niet tevreden met een gematigden *volksinvloed*, naar *volksalmagt* streven, en tegenover dat streven stelt gij de eischen der conservatieven. Waarop komen dan die eischen neer? Willen zij den Koning magtigen om als het staatsbelang zulks naar zijn inzigt vordert, in strijd met den wil der meerderheid te handelen? Allerminst, want dit zeggende zoudt gij de revolutie prediken. Neen, uwe magtiging bepaalt zich daartoe, dat de Koning een nieuw beroep doe op het volk, met andere woorden dat hij de beslissing vrage aan diezelfde zoogenaamde *volksalmagt*, welke gij niet gedoogt dat de liberalen tot rigtsnoer kiezen. Nog eens, uwe tegenstelling is er geene, en uwe scherpe demarcatielijn blijkt uit louter woorden te bestaan.

Het schijnt dat de Heer van Foreest zelf het onvoldoende van zijne eerste karakteristiek heeft ingezien; althans hij heeft getracht die aan te vullen door nog te wijzen op een ander verschilpunt, dat trouwens met het eerste naauw zamenhangt. Zie hier wat hij zegt: ‘De conservatieven zijn voorstanders van de getemperde monarchie, en niet, zoo als de liberalen, van die vermomde volkssouvereiniteit, die zich plooit en schikt naar de monarchale vormen, die ja, een koning duldt, maar onder voorwaarde, dat de wil van de meerderheid feitelijk de hoogste magt in den Staat zij en de Koning zich de rol òf van haar werktuig, òf van een *Roi fainéant* getrooste.’

Het zou dunkt mij reeds een groote vooruitgang zijn wanneer men tot het besluit konde komen om eene verklaring als ik hier nederschreef, en die reeds meermalen is voorgekomen, eens voor altijd uit de parlementaire discussie te verbannen. Niet alleen dat zij daar onderscheid maakt waar de leer van

de constitutionele monarchie niet onderscheiden wil hebben, maar zij stelt daarenboven eene kwestie welke niet vatbaar is voor eene ook maar zeer oppervlakkige publieke behandeling. Daarentegen is geen verwijt meer dan het genoemde geschikt om indruk te maken op het volk met zijn zwak politiek gestel; het maakt daaruit alligt gevolgtrekkingen op, die volstrekt niet lagen in de bedoeling van de sprekers en noodlottig op het bederf van de constitutionele monarchie moeten uitloopen. Men vermijde woorden, zoo vatbaar voor verkeerde uitlegging, en dit te eer omdat het ook hier om niets anders dan zuiver woordenspel te doen is. Immers waarop komt uwe beschuldiging neer? Dat het ministerie Thorbecke zijne bijzondere meening te zeer op den voorgrond stelt. Maar brengt dan het begrip van de ministeriële verantwoordelijkheid niet mede, dat de minister zijn vorst slechts zoo lang diene, als hij bij dezen instemming met zijne gevoelens ontmoet? Is dit begrip sinds 1848 ooit anders opgevat, en is er onder het ministerie Donker Curtius, van Hall, Rochussen of Heemstra iets voorgekomen waaruit met eenigen grond kon worden opgemaakt, dat de wetten en maatregelen door die ministers verdedigd of onderschreven, meer dan thans de zelfstandige meening des Konings en minder dan thans het persoonlijk gevoelen van den verantwoordelijken minister uitdrukten? Zou de Heer van Foreest zelf geneigd zijn eene ministeriële portefeuille te aanvaarden, wanneer hem als voorwaarde werd gesteld in deze af te wijken van den regel, welken al de verschillende kabinetten sinds 1848 gevolgd hebben en noodzakelijk moesten volgen? Waar ligt dan - ik herhaal mijne vraag - ook hier het eigenlijk verschil?

Alles te zamen genomen is dus de Heer van Foreest al zeer slecht geslaagd in zijne pogingen om de bestaande nevelen op te ruimen en de Kamer een juist besef te geven van de eigenlijke oorzaak die haar in allerlei vijandige kampen gescheiden houdt. En hoe kon het anders wanneer men zich herinnert, dat de Heer Foreest, dus voor de conservatieven optredende, eigenlijk zelf tot eene geheel andere partij behoort, eene partij welke een even duidelijk omschreven en gemakkelijk te begrijpen programma heeft als dat van de conservatieven onbestemd en nevelachtig is; eene partij van vaste beginselen zeker, maar beginselen welke oneindig verder van de conservatieve verwijderd liggen, dan deze van de liberale gescheiden zijn. Tus-

schen de beide laatsten komt het ten slotte neer op eene kwestie van meer of minder, maar tusschen de conservatieven en anti-revolutionairen ligt eene kloof, door onverzettelijke beginselen gegraven, welke slechts zeer tijdelijk in het belang eener gemeenschappelijke verdediging kan worden uit het oog verloren. Opmerkelijk is intusschen het streven van den welsprekenden redenaar uit Alkmaar, om onder de conservatieve vlag nu opgestoken, de verboden beginselen der anti-revolutionairen het kamp der tijdelijke bondgenooten binnen te smokkelen. ‘De beginselen van het liberalisme zijn vreemde beginselen, omdat zij ontleend zijn aan de denkbeelden van de fransche revolutie. De fransche revolutie heeft dat begrip van volkssouvereiniteit gebaard.’ Ik twist niet over dit laatste, wel wetende dat de Heer Foreest op het stuk van volkssouvereiniteit volstrekt onhandelbaar is. Het is voor hem nu eenmaal een uitgemaakte zaak, dat het vaderschap van die leer aan de Jacobijnen toekomt, en het baat dan ook volstrekt niet te betoogen, dat zij reeds eeuwen vroeger uit de Jesuïten-kloosters is te voorschijn gekomen; dat zij in de meeste staatstheoriën van de zestiende en zeventiende eeuw, ook in die van onzen landgenoot Hugo de Groot, meer of minder verbloemd gehuldigd is; dat er in die leer tot op zekere hoogte eene ware gedachte schuilt, welke o.a. Engeland in 1688 en Nederland in 1581 uitsprak, en eindelijk dat het valsche begrip, vaak aan het woord volkssouvereiniteit verbonden, de noodlottige conclusie is niet van één, maar van *elke* eenzijdige rigting in het staatsregt, welke in dat regt slechts de openbaring ziet van subjectieve willekeur.

Maar dit daargelaten, zou ik willen vragen: of het ook is in naam van de conservatieven, dat hier de denkbeelden van de fransche omwenteling bestreden worden? Zoo ja, dan verklaar ik gaarne minder dan ooit te begrijpen wat wij eigenlijk onder dat woord conservatief te verstaan hebben. Dat de anti-revolutionairen, uitgaande van de stelling, dat er met de groote revolutie van het einde der voorgaande eeuw eene geheel verkeerde rigting in het staatsregt gekomen is, naar den toestand van 1789 terug willen, om van daaruit eene geheel nieuwe ontwikkeling te beginnen, is duidelijk en klaar. Maar de conservatieven, de partij voor alles op behoud van het bestaande bedacht, hoe kunnen zij zich hier bij de anti-revolutionaire theoriën neerleggen zonder het bestaande geheel af te breken, dat wil zeggen zonder het hoofdbeginsel van hunne

staatkundige rigting geheel te verloochenen? Wanneer liberalen en conservatieven in eenig opzigt homogeen kunnen heeten dan is het in de waardering en huldiging van de beginselen der fransche omwenteling, want in die beginselen ligt zoowel de regtvaardiging van het bestaande als het motief van verdere ontwikkeling. Niet in 1848 voor het eerst, maar reeds in 1814 hebben wij die beginselen tot de onze gemaakt; zij vormen voor minstens zeven tiende deelen den bodem waarop in laatstgenoemd jaar de constitutionele monarchie werd opgetrokken; zij hebben voor het eerst dien volksinvloed gevestigd waarop ook de conservatieven, naar de eigen verklaring van den heer Foreest, hoogen prijs stellen; ja zij hebben ons zelfs het koningschap gebragt door hier voor het eerst de voorwaarde te verwezenlijken zonder welke er aan geen koningschap te denken viel, namelijk de eenheid van den staat.

Het is zeer opmerkelijk dat, terwijl dus de Heer van Foreest van oordeel is, dat de ministeriëlen en anti-ministeriëlen in de Kamer door een wezenlijk en belangrijk verschil van beginselen gescheiden worden gehouden, anderen die aan zijne zijde strijd voeren, dat verschil volstrekt niet opmerken. Tot deze laatsten behoort de Heer van Zuylen, die dit jaar in het algemeen debat over de staatsbegrooting eene zoo groote plaats heeft ingenomen. Wel noemt hij het verschil en doet hij het voorkomen alsof het werkelijk bestond, maar later wordt het door hem toegelicht op eene wijze, waardoor het onderscheid noodzakelijk moet ophouden te bestaan. Aan het slot van zijne eerste rede had namelijk de genoemde spreker de vlag van het conservatisme hoog opgestoken en plegtig verzekerd, dat de toekomst zou behooren aan hem die onder deze vlag wilde strijden. Later verpligt om zijn gevoelen nader toe te lichten, en voor alles om de vraag te beantwoorden door den Heer van Nierop gedaan, of er dan werkelijk in de Tweede Kamer een duidelijk verschil tusschen liberalen en conservatieven kon worden aangetoond, verklaarde de Heer van Zuijlen dit: ‘Ik geloof dat er verschil is. Maar dan moet men eene nuance in het oog houden, eene nuance die mij verwondert aan zulk een scherpzinnig man te zijn ontsnapt, de nuance die ons in deze duisternis eenig licht zal kunnen verschaffen. Ja het is waar, de conservatieven zijn liberaal, en de liberalen zijn tot op zekere hoogte conservatief; maar de liberalen zijn nog iets anders, de liberalen zijn bovendien en bovenal

Thorbeckianen, en dat zijn de conservatieven niet. Daardoor geloof ik juist dat de waarde van uw liberalisme vermindert; dat is het alliage waardoor uw liberalisme van slecht allooi wordt. En wanneer wij nu dit in het oog houden, wanneer men dit op de denominatie van liberaal en conservatief toepast, dan beantwoord ik de beide vragen van den geachten spreker bevestigend, en zeg ik: ja, ik geloof dat het liberalisme spoedig zal hebben uitgediend; ja, ik geloof dat in het conservatisme, zoo als ik dat opvat, levensbeginsel ligt. Hierin nu ligt dan ook de sleutel van de verwarring, die in deze discussie heeft geheerscht. Wanneer men deze onderscheiding in het oog houdt, wordt alles helder en klaar.'

De korte zin van deze vele woorden ligt blijkbaar hierin, dat er tusschen liberaal en conservatief op zich zelf hoegenaamd geen verschil bestaat. Immers het is duidelijk dat, wanneer ik goud ontdoe van het daaraan toegevoegde alliage, er niets dan goud overblijft; en evenzoo, dat wanneer het liberalisme bevrijd wordt van de vreemde elementen, welke daarin toevallig gebragt mogten zijn, er niets dan liberalisme overblijft. Noem ik nu dit overblijfsel conservatisme, dan geef ik tevens te kennen dat dit laatste synoniem is met liberalisme. De Tweede Kamer zou naar deze opvatting gesplitst zijn in drie partijen: de Thorbeckianen, de liberalen en de anti-revolutionairen.

Maar waarom dan aan den naam conservatief vastgehouden; waarom den Heer van Nierop zijne stelling, dat er geen wezenlijk onderscheid bestaat, niet volmondig toegegeven, en nieuwe verwarring uitgelokt door dezelfde zaak beurtelings met namen te bestempelen, waaraan men in het dagelijksch leven eene geheel verschillende beteekenis pleegt toe te kennen? Het antwoord ligt dunkt mij in het geheel eigenaardig politiek karakter, dat de Heer van Zuylen, in de Kamer terugkeerende, met zich bragt. Hij stond daar voor een dubbel dilemma, dat gansch niet ligt was op te lossen. Open en rond de algemeene conservatieve beginselen te belijden ging niet aan zonder zelf de vooropgezette stelling te logenstraffen, dat hij namelijk personen wilde loslaten om beginselen te kunnen behouden. Maar omgekeerd was het even onmogelijk als vroeger onder den naam van voorvechter der echt liberale beginselen op te treden zonder het bondgenootschap prijs te geven van zoo velen die deze beginselen volstrekt afkeuren, en wel te sterker naarmate zij zuiverder zijn, en tevens zonder alle regt te verliezen op die

stelselmatige oppositie tegen het ministerie, welke blijkbaar in de bedoeling ligt van den Heer van Zuylen. Immers de zuiver liberale mag in het ministerie Thorbecke alles afkeuren wat naar zijn inzien door vermenging van alliage bedorven is, maar hij is tevens streng verpligt om krachtig te ondersteunen alles wat geen sporen van dergelijke vermenging oplevert. Hij behoort dan noodzakelijk tot de voorstanders van de zoogenaamde conciliante politiek, die aan het tegenwoordig ministerie eene voorwaardelijke ondersteuning, vrij van voeringenomenheid of exclusivisme, hebben toegezegd. Een dergelijke conclusie is echter voor den Heer van Zuylen eene onmogelijkheid: hij wil een strijd op leven en dood, en is dus wel verpligt door het kiezen van een anderen naam den schijn aan te nemen alsof het hier inderdaad gold een groot verschil van algemeene politieke beginselen. Ziedaar het noodlottig gevolg van alle valsche positiën: een vreemde vlag wordt geheschen en te gelijker tijd de eigenaardigheid van die vlag geloochend.

Het resultaat van ons onderzoek is alzoo: nevelen, niets dan nevelen. Wanneer de Kamer weet wat zij wil, dan heeft zij in die vijfdaagsche algemeene discussie zich alle mogelijke moeite gegeven om het te verbergen. Is onder deze omstandigheden het publiek, getuige van zulk eene onbestemde discussie, niet tot het vermoeden geregtigd, dat wat men achter al die dubbelzinnige vlaggen verbergt, wel niet anders zijn kan dan parlementaire contrabande?

Misschien ligt het bezwaar slechts in de moeijelijkheid om de juiste definitie te vinden en spreekt het karakter van de conservatieve beginselen duidelijk genoeg uit de verwijten, welke tot het ministerie worden gerigt, of de stemmen die men uitbrengt. Elk die lust heeft kan de proef nemen, maar ik betwijfel zeer of zijn onderzoek meer bevredigende resultaten zal opleveren dan ik zelf verkregen heb. Ik laat alle bijzonderheden, hoe rijke stof ter beschouwing zij ook mogen opleveren, ter zijde, om enkel te wijzen op twee feiten, die inderdaad karakteristiek zijn. Onder de voorname grieven, welke men dit jaar van de zijde der zoogenaamde conservatieve leden tegen den Minister van Binnenlandsche Zaken aanvoerde, behoorde ook deze, dat op het budget wederom gelden waren uitgetrokken voor het instellen van eene bouwcommissie, in weerwil van de omstandigheid dat de Kamer ten vorige jare die gelden had geweigerd. In deze wijze van handelen meenden de bedoelde leden

eene minachting te zien van het Parlement. Ik begrijp eene dergelijke aanklagt in den mond van ultra-radicalen, die van de constitutionele monarchie slechts de vormen willen overnemen, maar overigens republikeinsche begrippen najagen; ik begrijp ze bij hen die, om met den Heer van Foreest te spreken, het woord *volksalmagt* in hunne banier schrijven, maar hoe men ze rijmen kan met conservatieve beginselen, is mij een raadsel. De constitutionele monarchie steunt op een dualisme: zij onderstelt twee vrije zelfstandige magten, die daar waar zij vrijwillig zamenwerken den geheelen staat vertegenwoordigen en dus staatsgezag, dat wil zeggen wetgevend gezag uitoefenen. De onmiskenbaar zwakke zijde van het stelsel schuilt daarin, dat het geen afdoend antwoord weet te geven op de vraag hoe bij strijd van gevoelen tusschen beide magten de volkomen vrijheid en zelfstandigheid van elk van beiden te handhaven is, zonder dat er stoornis ontsta in het geheele organisme. Vandaar dat men, schier door nood gedrongen, in de practijk gekomen is tot het zoogenaamde parlementaire stelsel: het regeren van den Koning met de meerderheid. Ik voor mij zal dat stelsel geenszins afkeuren; ik zie niet in dat een ander mogelijk is; maar wanneer ik mij stel op het standpunt der conservatieven, dan moet het mij toch duidelijk zijn, dat daarin tot op zekere hoogte een gevaar kan liggen, een gevaar alleen te keeren door onder alle omstandigheden de vrijheid en zelfstandigheid van de regering krachtig te verdedigen. Voor den conservatief, dat wil zeggen voor hem die de constitutionele monarchie in al hare zuiverheid wil behouden hebben, moet dit de eerste en heiligste pligt zijn. En wat doet men nu? De conservatieven zijn de eersten om der regering een verwijt te maken van hare zelfstandigheid, om haar te beschuldigen van gemis aan eerbied voor het Parlement, omdat zij hare verantwoordelijkheid niet gedekt achtende met een vroeger genomen besluit, nu durft voorstellen op dat besluit terug te komen. Geen mensch betwist de bevoegdheid van de Kamer om haar votum van 1863 te herhalen, maar indien er waarlijk bepaalde conservatieve beginselen in ons Parlement waren overgebleven, dan moest een verwijt als hier bestaat niet tegen eenigen Minister kunnen worden ingebragt, of de conservatieve partij behoorde als één persoon te protesteren tegen zulk een daad van radicalisme. Hier echter heeft men die taak aan de liberalen overgelaten.

Het tweede feit dat ik bedoelde, staat met het voorgaande in het naauwste verband en heeft nog grooter, althans nog algemeener beteekenis: het betreft de practijk om begrootingen af te stemmen om redenen niet in die begrootingen zelven gelegen. Die practijk is hier te lande reeds van oude dagteekening; maar vroeger hield men ze voor een laatste redmiddel, dat slechts onder ernstige omstandigheden mogt worden te baat genomen. Tien jaren geleden twistte men althans nog over de vraag of zoodanige wijze van handelen al of niet voor constitutioneel konde doorgaan, maar in de laatste jaren schijnt alle twijfel opgeheven: men verwerpt nu een budget om redenen van politiek wantrouwen, even vrij en even natuurlijk als men zijne stem uitbrengt voor een naturalisatiewet. 't Is een geijkt gebruik, en toch dat gebruik is een misbruik, eene ontwikkeling van het constitutionele stelsel in radicalen zin. De beteekenis van eene afstemming der begrooting om politieke redenen kan toch geen andere zijn dan deze, dat men den Koning het regeren onmogelijk wil maken en hem zoodoende dwingen zich van dezen of genen zijner raadslieden te ontslaan. Ik ontken niet dat er omstandigheden kunnen voorkomen waarin het volstrekt noodig wordt van dit hulpmiddel gebruik te maken, maar als regel zal men toch wel mogen stellen, dat waar de constitutie den Koning vrijheid van handelen geeft, de Kamers evenmin door dwangmaatregelen die vrijheid mogen opheffen als de regering onbevoegd is op welke wijze dan ook de Kamers tot het uitbrengen van een of ander votum te dwingen.

Het misbruik waarop ik wijs verdient onvoorwaardelijk en algemeen afkeuring, maar het is dunkt mij onvergeeflijk, dat ook de zoogenaamde conservatieven er zich aan schuldig maken. Wanneer in onze Kamer waarachtig conservatieve elementen worden aangetroffen, dan moeten deze met al het gezag, dat zij kunnen uitoefenen, tusschen beiden komen, om hier de zelfstandigheid van de koninklijke magt te schragen. De Heer van der Linden heeft de Kamer vergeleken bij een voorttrekkend leger: de liberalen gaan vooraan en de conservatieven vormen de achterhoede. Het beeld is dunkt mij goed gekozen: het doet aan de conservatieve partij alle regt wedervaren; het erkent, dat deze niet is eene stilstaande maar eene voorwaarts strevende partij; het erkent haar hoog gewigt, want waarop komt het meer aan bij een leger dan op eene krach-

tige organisatie van de achterhoede? Zij heeft niet alleen zich zelve te verdedigen, maar althans ook dat gedeelte van de bagaadje, 'twelk voor het onderhoud van het geheele leger onmisbaar is en dat de voorhoede alligt in den steek zou willen laten. Die bagaadje, des noods ten koste van haar eigen bestaan, te verdedigen, is dus haar eerste pligt. Welnu, wij hebben hier te doen met het kostbaarste dat in den geheelen trein van de constitutionele monarchie wordt aangetroffen: de zelfstandigheid van het uitvoerend gezag; en wat doet nu de achterhoede om die te verdedigen tegen de overmagt van het parlement? Niets, volstrekt niets. Integendeel, zij is radicaler dan de voorhoede ooit geweest is. De gewoonte om enkel de begrooting van die ministers af te stemmen in wier regeringsbeleid men geen vertrouwen stelt, is reeds op den achtergrond geraakt. Men stemt nu tegen hoofdstuk *A*, omdat men bezwaren heeft tegen hoofdstuk *B*, ja verklaart zich tegen alle begrootingen, omdat men een enkelen Minister verwijderen wil. Ziedaar wat tegenwoordig reeds algemeene conservatieve *usance* geworden is. Maar voor enkele leden is ook dit nog niet genoeg. Men hoore b.v. den Heer Schimmelpenninck: ‘Gelijk meermalen het geval was zal ik ook ditmaal vermoedelijk mijne stem aan de begrootingswetten moeten ontzeggen, en toch was ik steeds en blijf ik van gevoelen, dat men in den regel bij het beoordeelen van de begrooting meer op den inhoud van de begrooting zelve dan op hem moet letten door wien zij is voorgesteld,’ (een gevoelen, dat de spreker niet belet om geregeld van dien regel af te wijken als zijne politieke vijanden ministers zijn). ‘Dan toch wanneer de afgekeurde rigting der Regering zich slechts praktisch openbaart in de door haar voorgedragen wetsontwerpen, en overigens van geen overwegenden invloed is op den loop van het dagelijksch bestuur en den gewonen gang van zaken, dan geloof ik, dat men zeer goed de behandeling van die wet kan afwachten, om dan de afgekeurde beginselen te bestrijden en zoo mogelijk de toepassing daarvan te verhinderen. Ik geloof bijv., dat, wanneer men overigens ditmaal geen bezwaar had tegen de begrooting van den Minister van Finantiën, men in zijne finantiëele plannen eene aanleiding zou moeten vinden om zijne stem aan deze begrooting te weigeren.’ Het logisch verband tusschen de eerste en laatste woorden die ik aanhaalde is niet gemakkelijk te vinden, maar dit blijkt in elk geval duidelijk, -

tenzij aan eene meer dan zinstorende drukfout moet worden gedacht - dat de Heer Schimmelpenninck onder den schijn van groote gematigdheid hier eene bij uitstek radicale en tegelijk zeer inconstitutionele leer predikt. Hij veroordeelt begrootingen naar aanleiding van finantiëele plannen, zelfs nog niet in hun geheelen omvang aan de vertegenwoordiging bekend. Die finantiëele ontwerpen, welke reeds werden ingediend, zijn ja in de afdeelingen onderzocht, maar het verslag van dat voorloopig onderzoek is zelfs nog niet opgemaakt, zoodat de spreker noch het gevoelen van zijne medeleden, noch de verdediging van de Regering kent. En toch zegt de grondwet, dat geen wetsontwerpen in beraadslaging worden gebragt dan na gemeen overleg tusschen Regering en Vertegenwoordiging. Zulk eene wijze van handelen is zeker geen ontwikkelen van de constitutie in zuiver conservatieven zin.

Ik bepaal mij bij deze enkele staaltjes: zij verklaren duidelijk genoeg waarom al de pogingen in den laatsten tijd ondernomen, om eene juiste demarcatielijn tusschen liberalen en conservatieven vast te stellen, zeer weinig aan de verwachting hebben beantwoord. Hoe zal men een scheiding maken waar geen wezenlijk verschil van beginselen bestaat? De zoogenaamde conservatieven mogen bij periodiek terugkeerende gelegenheden plegtig waarschuwen tegen volkssouvereiniteit en allengs verder om zich grijpende volksalmagt, als hun belang medebrengt de regten van de regering te verkorten en zelven aan die volksalmagt voet te geven, hebben zij dit uit eerbied voor hunne beginselen nog nimmer gelaten. Ik maak intusschen uitzondering voor één gebied, namelijk het koloniale. Hier draagt de discussie blijkbaar een meer objectief karakter en is het verschil tusschen liberale en conservatieve beginselen gemakkelijker op te merken. Intusschen, zoolang men nog niet gekomen is tot de behandeling van bepaalde wetsontwerpen, valt het moeijelijk te beslissen of de levendige strijd van de laatste jaren aan misverstand is toe te schrijven, dan wel aan een blijvend verschil van meening tusschen twee groote staatkundige partijen.

Ik weet zeer goed dat de bedenkingen, die ik aanvoerde, evenzeer gelden tegenover de liberalen als tegenover de zoo-

genaamde conservatieven, maar de eersten hebben dit voor, dat zij zich niet uitgeven voor verdedigers bij uitnemendheid van de conservatieve beginselen. Juist dit wilde ik constateren, niet om een blaam te werpen op hen die zich tooijen met den naam van conservatief, maar eenvoudig om deze conclusie te regtvaardigen: wanneer - enkele uitzonderingen daargelaten - nergens blijkt van een wezenlijk verschil van grondbeginselen tusschen de leden der Kamer, en de parlementaire strijd niettemin van bittere vijandschap getuigt, dan kan het niet anders of de hoofdoorzaak van die vijandschap moet in coterie-geest schuilen. En juist hierin ligt het gevaar, het bedenkelijk verschijnsel, dat onze parlementaire geschiedenis van de laatste jaren in allengs sterker mate oplevert; de klip waarop wij dreigen te stranden, indien niet spoedig aan de tegenwoordige verwarring een einde komt. In zooverre is de terugkeer van den Heer van Zuylen in de Kamer een betreurenswaardig verschijnsel, omdat daardoor in den strijd over personen eene nieuwe vroeger ongekende verbittering is gebragt. Ik wil hier geen oordeel uitspreken over het gedrag van dien volksvertegenwoordiger, maar dit toch moet gezegd worden, dat de houding nu door hem aangenomen, even verderfelijk is voor de publieke zaak als in strijd met de wezenlijke belangen van zijne partij. Hij had voor die partij een kracht kunnen zijn, en hij is nu voor haar een kiem van ontbinding. Om eene vroegere fout te bedekken heeft hij zich aan een nieuwe en nog grootere fout schuldig gemaakt, en ten slotte politieken zelfmoord gepleegd. Het ‘Liberaal in Nederland, conservatief in Indië’ kon nooit een regeringsprogramma zijn, omdat het twee elkander uitsluitende beginselen als uitvloeisel van eene zelfde leidende gedachte voorstelde. Ons volk heeft weinig zin voor wijsgeerige bespiegelingen, maar het begreep toch, dat dit eclecticisme wat ver ging; het begreep toch dat men niet te gelijk naar de eene en naar de andere zijde kan overhellen. Intusschen kon het zeer wel zijn, dat de fout meer lag in de formule zelve dan in de eigenlijke bedoeling; dit had de Heer van Zuylen, in de Kamer terugkeerende, duidelijk moeten maken; hij had moeten zeggen wat de Heer W. van Goltstein bij de discussiën over het budget van koloniën zoo goed heeft doen uitkomen, dat men namelijk strijdende tegen veel wat de koloniale hervormers voorstaan, daarom toch niet afziet van het plan om ook in Indië eene liberale staatkunde te volgen. Zulk

eene algemeene verklaring beteekent nog niet veel, maar door ze op den voorgrond te stellen had de Heer van Zuylen toch tot op zekere hoogte zijn ministeriëel programma met zijne liberale antecedenten kunnen overeenbrengen, en optredende als verdediger van eene verzoenende liberale staatkunde, volkomen neutraal kunnen blijven tegenover het ministerie. De sterling, dat men personen losliet om beginselen te volgen, had op die wijze zeker beter ingang gevonden dan thans nu de trouw aan oude beginselen zich slechts openbaart in de hartstogtelijkste en stelselmatigste bestrijding van het ministerie Thorbecke, welke tot nog toe is voorgekomen. Daarom sprak ik van politieken zelfmoord: de Heer van Zuylen heeft nog slechts *raison d'être* in een ministerie, dat in alle opzigten de tegenvoeter zoude zijn van het thans bestaande bewind, en zulk een ministerie is in onze dagen ondenkbaar.

Men zegt dikwijls, dat ook de meest populaire partij, wanneer zij jaren lang het bewind heeft uitgeoefend, eindelijk haren invloed verliest. Het feit is onbetwistbaar: honderde onvermijdelijke kleine fouten, duizende en tienduizende nog meer onvermijdelijke teleurstellingen, allerlei bijzondere belangen aangedaan, lossen zich op in eene oppositie, die allengs aangroeijende, eindelijk onwederstaanbaar wordt. Maar men vergete het niet, indien de leiding van het bewind elke partij verslijt, oppositie verslijt haar ook, en misschien nergens meer dan hier, omdat onze oppositie over het algemeen niet veel blijken geeft van politieken tact. De grootste vijanden van de meeste onzer ministeriën sedert 1848 waren de antecedenten van eenige hunner individuele leden als leiders van eene vroegere parlementaire oppositie. Ik maak geen uitzondering voor het tegenwoordig gouvernement; wanneer het in 1861 minder sterk optrad dan in 1849, dan was de voornaamste reden deze, dat het nu eene achtjarige, vroeger slechts eene eenjarige oppositie achter zich had, en dat het als oppositie veel had geëischt wat het althans niet dadelijk konde leveren, veel had aangeprezen wat het als gouvernement niet aanprijzen kon. De discussiën over het laatste budget van den Minister van Heemstra beslaan bladzijden in onze parlementaire geschiedenis, welke ik voor de eer van de tegenwoordige ministeriële partij voor altijd aan de vergetelheid zou willen prijs geven.

Zoo eenige, dan schijnt de tegenwoordige oppositie blind voor de fout waarop ik wees; wordt zij ooit regering, dan zullen

de gevolgen van hare polemiek gedurende de laatste jaren zich noodzakelijk tegen haar keeren, zoo onbestemd was die polemiek in den regel, en dikwijls zoo onhoudbaar daar waar zij een meer bestemd karakter aannam. En dit gevaar is te grooter omdat de oppositie mist, dat wat de kracht uitmaakt van de tegenwoordige ministeriële partij, namelijk een beginsel. Ik weet vel dat het meer en meer mode wordt het bestaan van dergelijk beginsel te ontkennen, maar ik weet ook dat die ontkenning op geenerlei afdoenden grond steunt. Zonder vrees van door onpartijdigen te worden tegengesproken, durf ik beweren, dat de Heer Thorbecke de meest consequente staatsman is, dien Nederland in de laatste dertig jaren gehad heeft; ik laat in het midden of zijn stelsel op den naam van liberaal bij uitnemendheid kan aanspraak maken; ik onderzoek evenmin welke gebreken zich onder zijne groote eigenschappen mogen mengen, maar beweer alleen, dat het systeem nu door hem gevolgd, met zijne deugden en gebreken, het consequent ontwikkeld systeem is van geheel zijn politiek leven, het systeem dat in al de door hem verdedigde groote wetten duidelijk doorstraalt. Ik wil mij op niets anders beroepen dan juist op datgene wat de groote grief van den Heer van Zuijlen uitmaakt, namelijk de koloniale politiek. Stel den Heer van Hall in plaats van den Heer Thorbecke, en er zijn duizend kansen tegen één, dat hij de koloniale kwestie, welke daaromtrent ook zijn bijzondere denkbeelden zijn mogen, met rust zal laten. Waarom haar op te rakelen? Zij is moeijelijk en netelig bij uitnemendheid, en het blijft nog altijd de vraag, of de rigting die men wil volgen, op de sympathie van de meerderheid der natie kan aanspraak maken. Door haar op het tapijt te brengen, verspeelt men de hulp van velen, die tot ondersteuning van het kabinet magtig zouden kunnen bijdragen, en dat zonder eenig voordeel hoegenaamd. Regeer Indië zoo als het tot nog toe geregeerd werd, althans bepaal u bij onbeduidende veranderingen, en het eenige gevaarlijke wapen, dat het bestaan van dit ministerie kan bedreigen, is voor altijd verstompt. Mogt dien ten gevolge de oppositie in Indië eenigzins toenemen, met eenige scherpe beteugelingswetten is hare stem zonder moeite te smoren en de groote massa in Nederland zal daarom allerminst uwe liberaliteit verdenken. Zoo moet, dunkt mij, elk minister spreken wien het slechts om lijfsbehoud te doen is. Maar de Heer Thorbecke begrijpt niets van de leer: ‘li-

beraal in Nederland, conservatief in Indië'; het despotisme van beginselen drukte hem nimmer; zijn regeringssysteem dwingt hem tot hervorming van de koloniale huishouding over te gaan, en zonder aarzelen slaat hij de hand aan den arbeid, zonder te onderzoeken of de levensduur van zijn ministerie op die wijze ook kan worden bedreigd.

Is men niet tevreden met dit voorbeeld, men verklare mij dan waarom juist Thorbecke de eenige onzer staatslieden is, die er in slaagde een school te vormen, de eenige die zijn naam heeft kunnen hechten aan eene aanzienlijke en magtige partij. De Heer van Hall mist zeker evenmin uitstekende bekwaamheden, en toch waar moet men zoeken om ook maar de kiemen te vinden van eene partij, bij welke zijne regeringsbeginselen voortleven? Men verklare mij het verschijnsel, dat juist in onzen tijd, zoo weinig gewend aan bindend gezag en zoo afkeerig van strenge tucht, telkens nieuwe en frissche krachten zich komen scharen onder de banieren van een man, wiens scepter, naar het zeggen van de oppositie, een geeselroede is; komen deelnemen aan een verbond, naar haar opgeven zoo rijk in lasten en zoo bitter arm in lusten. Ik weet geen andere verklaring dan deze: de Heer Thorbecke vertegenwoordigt een beginsel; een voortreffelijk of gebrekkig regeringsstelsel, dit laat ik voor het oogenblik in het midden, maar in elk geval een bepaald afgebakend stelsel. Wie een gids zoekt, wendt zich bij voorkeur tot hem, die den weg kent en die weet waar hij heen wil.

Ik hoop dat men in dit opstel althans een streven naar objectiviteit zal erkennen; wie kan op dit gebied veel meer doen dan streven? In weerwil van mijne sympathie voor de meeste van hare beginselen verlang ik allerminst eene alleenheerschappij van de thorbeckiaansche partij; integendeel, ik erken volmondig, dat zij behoefte heeft aan contrôle en aan strenge contrôle. Wanneer ik klaag, dan is het juist omdat die contrôle ontbreekt. Aan Thorbeckophobie in hare tallooze kleur-schakeringen bestaat waarlijk geen gebrek, maar Thorbeckophobie is nog geen regeringsbeginsel. De oppositie kan de rust van de nu begonnen wintervacantie niet beter besteden dan aan eene onbevooroordeelde studie van de regeringspartij, opdat zij zich voor het vervolg kunne wachten voor hare gebreken en daarentegen voordeel doen met datgene wat de krachten van die partij uitmaakt. Zulk een onderzoek - ik ben er

zeker van - zou tot deze gelukkige uitkomst leiden, dat de oppositie zich in hare binnenkameren terugtrok om voor alles de inventaris op te maken van hare eigen beginselen, dat zij zich voor alles de vraag stelde, welke Paul Louis Courier zoo nadrukkelijk allen schrijvers aanbeveelt: ‘Dis-donc, mon ami, que veux-tu dire?’ Ik heb te goeden dunk van de oppositie om te gelooven, dat het haar enkel om een strijd over personen te doen zou zijn en om niets meer; dat zij er slechts naar zoude streven om zonder Thorbecke met de beginselen van Thorbecke te regeren. Ik houd mij overtuigd, dat zij omtrent de meeste groote afdeelingen van het staatsbestuur: koloniën, belastingwezen, handelswetgeving, enz. eigen denkbeelden heeft, al staan die denkbeelden haar zelve dan ook nog niet helder voor oogen. Eerst moeten die denkbeelden worden opgedolven en in een practisch regeringsstelsel zamengevoegd, eer de strijd met kans op goeden uitslag kan worden voortgezet. Is die taak volbragt dan zal de oppositie een wezenlijke kracht zijn en een zegen kunnen worden voor het vaderland; men zal de politieke tegenstanders met te meer verschooning kunnen bejegenen, naarmate men beter geformuleerde beginselen aan hunne beginselen weet over te stellen; er zal een einde komen aan dien strijd met groote woorden, dat schermen met ‘volks-souvereiniteit’, ‘reactie’, ‘gapende afgronden’, ‘uitgeputte schatkisten’, ‘krakende gebouwen’, enz., dat in de Kamer misschien ontzettenden indruk maakt, maar zeker niet daarbuiten, althans niet den indruk, welken men voornemens was op te wekken. Wat meer waarheidsliefde als het zijn kon, en wat meer zorg voor den goeden naam van die nederlandsche natie, welke in het buitenland zoo gaarne voor een practisch volk met zekere dosis gezond verstand wil doorgaan.

De hervorming, die ik met alle bescheidenheid, maar ook met allen ernst aanbeveel, zou dubbel vruchtbaar zijn wanneer men daaraan tevens konde verbinden eene wijziging van onze plompe parlementaire tactiek. Vooral in dit opzigt hebben wij nog oneindig veel van de Engelschen te leeren. Het uitoefenen van parlementaire contrôle en het deelnemen aan de wetgevende magt zijn twee geheel verschillende zaken, welke naauwkeurig moeten worden onderscheiden. De wetten zijn veel te heilige zaken om ze tot oppositie-middelen te maken en het regt van amendement is zeker niet ingevoerd om de oppositie van een onuitputtelijken voorraad meer of minder doo-

delijke projectielen te voorzien. Men denke aan de taak van hen, die geroepen zijn om zulke met vijandige amendementen doorboorde wetten te interpreteren en de daarin opgesloten leidende gedachte voor het jonge geslacht bloot te leggen. Wilt gij oppositie voeren, waarom u dan gewroken op schuldelooze wetsontwerpen en niet veeleer gebruik gemaakt van het u toegekende regt van initiatief? Waarom uwe eigen beginselen niet in korte voorstellen zamengevat en op dat gebied den strijd ondernomen? De discussie zou vrij wat dieper en practischer en het eind-resultaat toch hetzelfde zijn.

Meer in het bijzonder betreft mijne bedenking de begrootings-ontwerpen. Nu nog geheel daargelaten dat het verwerpen van die begrootingen om redenen daarbuiten gelegen, met gezonde constitutionele beginselen niet wel kan worden overeengabragt, is het een lomp oorlogswapen. Gij klaagt dat de regeringspartij zoo moeijelijk te brengen is tot het erkennen van deze of gene fout, door haren leider begaan, maar hoe kan het anders wanneer die erkentenis zich altijd moet oplossen in eene verwerping van de begrooting? Uwe fout is deze, dat gij op elke overtreding de doodstraf wilt hebben gesteld. Men kan met u niet instemmen, dat de minister verkeerd handelde, toen hij aan de stembureaux hunne koffij en broodjes onthield, of die erkentenis wordt aangemerkt als eene gevoelige nederlaag den minister toegebragt. Is het te verwonderen, dat als men dus te kiezen heeft tusschen een minister, wiens bestuur men in het welbegrepen belang van de natie wil bestendigen, en de genoemde versnaperingen, deze laatste worden opgeofferd? Zou het ook hier niet waar zijn, dat de kans op vrijspraak voor den overtreder nooit grooter is dan wanneer de regter slechts te kiezen heeft tusschen zulk eene vrijspraak en de doodstraf, eene doodstraf - men vergete het niet - welke door geen toepassing van het gratieregt is af te wenden?

J.T. BUIJS.

De eenheid des levens.

De Eenheid des Levens. Redevoering gehouden door Jac. Moleschott. Naar het Hoogduitsch. Kampen, K. van Hulst, 1864.

Wat toch wel de studie der geschiedenis zoo genotrijk, zoo aantrekkelijk doet zijn? Is het alleen de begeerte, om zich in den ‘geest der tijden’ te verdiepen, de zucht om zich een beeld te vormen van wat ‘de wijzen die voor ons zijn geweest’ hebben gedacht en geschreven over onderwerpen, welke ons na aan het hart liggen; of is het vooral de wensch om onze denkbeelden met die van vroegere tijden te vergelijken, en ten slotte met Goethe's Wagner zelf-behagelijk in te dommelen in de beschouwing van

> ‘...wie wir es dann zuletzt so herrlich weit gebracht’?

Ik zal het niet wagen te beslissen, aan welk dezer momenten van genot de voorrang moet worden toegekend. Maar een ‘gross Ergötzen’ geeft het u zeker, wanneer gij onze politieke en maatschappelijke toestanden met die van vroegere dagen vergelijkt, wanneer gij den stand der zedelijke wetenschappen van thans aan dien van vervlogene eeuwen toetst; en grooter nog dan dit alles is het ‘Ergötzen’, dat u toeft, zoodra ge, door den loop der tijden heen, de natuurwetenschappen in hare ontwikkeling gadeslaat. Meer toch dan eenige andere zijn deze kinderen van onzen tijd, kinderen van zulk een snellen wasdom en voorbeeldeloozen aanleg, dat al de andere wetenschappen het zich tot eene eere rekenen om in hare reuzenstappen te treden, en den weg te bewandelen, door haar met zevenmijls-laarzen afgelegd. Men behoeft waarlijk slechts oppervlakkig den geest der tijden ga te slaan, om het standpunt

door die wetenschappen thans ingenomen als inderdaad ‘herrlich’ te erkennen.

Toch zou de geschiedenis der natuurwetenschappen al eene zeer droevige figuur maken, indien hare beoefening niets anders dan een streelend gevoel voor onze ijdelheid medebragt. Neen! zij biedt meer dan dat; zij bevat buiten de lessen van het weleer eene leering voor het heden en de toekomst. Terwijl zij ons op de oorzaken der zich telkens herhalende struikelingen, der steeds weêr voorvallende misgrepen van vroegere dagen wijst, doet zij ons inzien, waarom de weg, door die wetenschappen thans betreden, zooveel sneller, zooveel zekerder tot het doel leidt. Zij waarschuwt ons tevens voor de zijpaden en kruiswegen, die ook op dien weg niet ontbreken, en waarop wij met al onze ijdelheid en al ons zelfbehagen ook thans nog zeer goed kunnen afwijken en.... verdwalen.

Geldt dit alles van de natuurwetenschappen in het algemeen, het mag met dubbelen nadruk worden getuigd van die jongste telgen van het groote geslacht welke ter naauwernood het eerste tijdperk harer ontwikkeling zijn ingetreden. Onder deze is er eene, die ons meer dan alle andere ter harte gaat. Haar onderwerp, dat even oud is als de mensch, kan niemand onverschillig zijn, want het is het leven des menschen zelven, waarvan zij de wetten tracht op te sporen. Haar naam luidt gewoonlijk physiologie, natuurkunde van den gezonden mensch, en in meer algemeenen zin kan men haar de leer van het leven heeten. Háár verleden is duister, vol mistasting en twijfel; háár heden is helder, vol moed en zelfvertrouwen; háár toekomst kan glansrijk zijn. Glansrijk, omdat slechts de kennis der wetten, die het leven beheerschen, ons leiden kan tot de kennis der maatregelen, welke wij moeten nemen om de gezondheid te bewaren, de ziekten te genezen, en het leven te verlengen; glansrijk omdat zij de milde bron kan worden, waaruit de mensch geluk en welvaart in ruime mate te wachten heeft. Wie haar met vrucht beoefenen wil, mag in hare geschiedenis geen vreemdeling zijn, en het was daarom zeker een gelukkige greep van onzen landsman - eens onzen landgenoot - Moleschott, toen hij bij het heropenen zijner lessen over physiologie te Turijn in 1863, het verleden en het heden dier wetenschap op de hem eigene flinke, korte en echt populaire wijze voor zijne leerlingen schetste.

Eene Nederduitsche, over het algemeen goed geslaagde verta-

ling dier schets ligt thans voor mij, en al zou ik minder gaarne de vraag beantwoorden, waarom juist aan deze verhandeling, eerder dan aan eenige andere van denzelfden schrijver de eer eener vertaling moest worden toegekend, zij bevat te veel schoons, zij levert te veel stof tot nadenken, dan dat hare verschijning in Nederlandsch gewaad onopgemerkt voorbij zou mogen gaan. Stond het in mijne magt, ik zou dit gaarne verhoeden; en daarom, als de vlag nog altijd de lading dekt, zal de lezer van dit tijdschrift het mij niet euvel duiden, zoo ik op het voetspoor van Moleschott, onder den door hem gekozen titel, eenige beschouwingen over de geschiedenis en het tegenwoordige standpunt der leer van het leven tracht mede te deelen.

De leer van het leven is eene van de jongere onder de natuurwetenschappen. Eene der jongere! Maar heeft dan niet reeds Aristoteles sommige verschijnselen van het leven bestudeerd? heeft dan niet de zucht om de geheimenissen des levens op te sporen, de neiging om voor die reeks van ingewikkelde en bewonderenswaardige verschijnselen gepaste verklaringen te zoeken, van oudsher den mensch bezield? Dit alles is volkomen juist; enkele tot het leven in betrekking staande feiten zijn reeds sinds jaren aan het licht gebragt; de zucht tot onderzoek, de neiging tot verklaringen heeft den mensch nimmer ruste gegund; maar wie zou dat alles eene wetenschap durven heeten? Wetenschap wordt eerst geboren, wanneer men den weg heeft afgebakend, waarlangs men tot weten geraken kan; en het vaststellen van dien weg voor de leer van het leven, het bepalen van de wijze, waarop men zich in dat meer van geheimen kan storten, zonder gevaar van er in te verdrinken, en met de vaste overtuiging, er althans één geheim uit op te duiken, dagteekent eerst van den allerlaatsten tijd. Het is naauwelijks dertig jaren geleden, dat een uitstekend Fransch denker, Auguste Comte, het tijdperk, waarin zich toen de leer van het leven bevond, het metaphysische durfde heeten. Het metaphysische, dat wil in den zin van Comte zeggen: een tijdperk, waarin men, in plaats van zich tot de verschijnselen zelve en hun onderling verband te bepalen, behagen schept in het aannemen van krachten, van verpersoonlijkte abstractiën, en, holle theoriën op holle theoriën stapelend, zich ten laatste in zijne eigene verklaringen ver-

strikt. Betwist nu vrij Comte's autoriteit op dit gebied, verwijt hem gerustelijk de zijn volksaard zoo eigene kortzigtigheid, waardoor van den buiten zijn land verrigten zwaren arbeid geen begrip tot zijn bewustzijn komt - dit alles neemt niet weg, dat zijne schildering op de wetenschap van zijn tijd en zijn land volkomen past; ja, ik weet zelfs niet, of zij voor de Fransche physiologen van onze dagen hare juistheid reeds geheel verloren heeft. En als nu nog in de eerste helft onzer eeuw de leer van het leven in zulk eenen toestand verkeerde; als men toen nog de verschijnselen van het leven a priori meende te kunnen verklaren - hier zich aan eene dogmatische drieëenheid van irritabiliteit (prikkelbaarheid), sensibiliteit (gevoeligheid) en reproductie (stofwisseling?) vastklampende - daar een nisus formativus (neiging tot vorming) te hulp roepend, - ginds weder zich in de ontdekking van een *bioticon*, een *zoögenium*, of hoe die fraaije en onvertaalbare dingen al verder heeten mogen, verheugend, - dan was het toch werkelijk geen waagstuk maar een regtvaardige daad, dat Comte dien toestand met den naam van metaphysischen toestand brandmerkte, geene onvoorzigtigheid, de leer van het leven eene van de jongere onder de natuurwetenschappen te heeten. Het tijdperk waarin die leer tot natuurwetenschap verheven werd, ligt immers slechts even achter ons. Met dat al was die metaphysische periode, schoon ge welligt op den naam af het tegendeel verwacht hadt, niet onvruchtbaar. Geheel nuchtere waarneming der levensverschijnselen, geheel nuchtere proefneming moge toen hebben ontbroken, de roes der schoonschijnende theoriën was niet zóó groot, dat men de waarneming verachtte, en tot proefneming niet in staat bleek. Integendeel werden in dat tijdperk - waarvan de golven zich als die van een breeden stroom in de 16de eeuw in beweging hebben gezet, om tot in onze dagen voort te ruischen - de verschijnselen des levens met een voorbeeldeloozen ijver en een onwaardeerbaar waarnemings-talent onderzocht, en aan proefneming getoetst. Harvey, Borelli, Haller, Bichat verzamelden feiten, - deze over den bloedsomloop, gene over de ademhaling, - deze over de prikkelbaarheid der spieren, gene over de zamenstelling der weefsels, op wier belangrijkheid zelfs de nieuwere en nieuwste wetenschap niets heeft af te dingen. Een breede kloof schijnt dan ook dit tijdvak van het onmiddellijk daaraan voorafgegane te scheiden, het tijdvak waarin men zich wet proefneming zoo goed als niet ophield, tot waarneming slechts bij

uitzondering in staat bleek, en aan de ingeschapen zucht, om de verschijnselen des levens te verklaren, een uitweg opende door het aannemen van fantastische wezens of krachten. In de metaphysische periode had men wel is waar de verklaring der verschijnselen ook in oorzaken daarbuiten gezocht; maar die verklaringen hadden nog altijd een werkelijken grondslag; het drieëenheids-dogma van irritabiliteit, van sensibiliteit en reproductie, Blumenbach's ‘Bildungs-Trieb,’ Lenhossek's ‘Bioticon’, Schönleins ‘Zoögenium’, de levenskracht der nieuweren, ze waren ontleend aan feiten, die men waargenomen had; ze waren abstractiën, het is zoo, maar juist daarom geene ijdele fantaisiën, louter oefeningen van dichterlijke verbeeldingskracht. Fantaisiën in den vollen zin des woords daarentegen, fantaisiën en niets meer waren de krachten, die men in het eerste tijdperk der leer des levens - noem het mystisch, poëtisch of hoe ge wilt - ter verklaring der levens-verschijnselen te hulp riep; fantaisiën, en niets anders, het pneuma van Hippocrates, de luchtduivels van Origenes, de hyliaster van Paracelsus, de archeus van von Helmont, de levensgeesten van Willis - wezens, van wier kwaad of goed humeur men leven, gezondheid en ziekte afhankelijk stelde. Het oproepen dier fantastische wezens uit hunne schuilhoeken geschiedde niet, omdat feiten of waarnemingen tot diergelijke verklaringen noopten; het gebeurde alleen, dewijl de rijke, dichterlijke verbeeldingskracht den mensch er toe dreef, de geheimen, waarmede hij zich omringd zag, onder de eene of andere gestalte te brengen. Van den sluijer, die het verband der levensverschijnselen, - die de zamenstelling van het ligchaam, - die het werkelijk, oorzakelijk en natuurlijk verband der dingen omgaf, had nog niemand zelfs een tip opgeligt; het digt omfloersde beeld in den tempel des levens kon wel de verbeelding prikkelen, maar verder dan het gebied van deze reikte toen zijn invloed niet. Men zou daarom bijna in verzoeking komen, aan die periode elk gewigt voor de leer van het leven te ontzeggen, ware het niet, dat het weinig historischen tact en zeer veel ondankbaarheid jegens het voorgeslacht zou verraden, indien men met één enkelen pennestreek een noodzakelijk voorbereidings-tijdperk als geheel onbelangrijk doorhaalde. Noodzakelijke voorbereiding, ziedaar toch de verklaring, ziedaar de verdienste van het mystisch tijdperk. Eerst moest der fantaisie de vrije teugel ten volle gevierd zijn, voor de overtuiging wortel kon schieten, dat zulk eene

oppermagtige heerscheresse kwalijk tot ware kennis leiden kon; en het mislukken harer pogingen leidde van zelf tot het erkennen der diensten, die de waarneming kon bewijzen. Daardoor treedt in de metaphysische periode de door de fantaisie zoolang onderdrukte en in boeijen geslagene waarneming allengs op den voorgrond; en al heeft zij zich nog niet volkomen geëmancipeerd, al verschijnt ze nog te vaak als gezellinne en dienaresse van bovennatuurlijke verklaringen, er is in hare wijze van verschijnen, in hare houding iets, dat u eene op zich zelf staande magt doet vermoeden, aan welke eens de alleenheerschappij zal behooren.

Zij is dus zoo breed niet, de klove die het mystisch tijdperk van het daarop gevolgde scheidt; want ook in de geschiedenis der leer van het leven gelijken de verschillende elkaêr opvolgende toestanden minder op naauwkeurig af- en ingeslotene watervlakten, wier kommen niets met elkander gemeen hebben, dan wel op breede stroomen, waarvan de een door den anderen in beweging wordt gebragt. Zoo als het tweede tijdperk door het eerste tot golving kwam, zoo zette de stuwende kracht uit de metaphysische periode zich voort door het tijdperk, waarin de leer van het leven thans getreden is. De waarneming - straks nog gezellinne en dienaresse - wordt nu de felste bestookster van bespiegelingen en abstractiën; hare magt breidt zich meer en meer uit; zij verjaagt eindelijk de fantaisie en de bespiegeling van het gebied der wetenschap; - en terwijl men zich alleen tot de verschijnselen bepaalt, door proefneming het onmiddellijk verband tusschen die verschijnselen tracht te leeren kennen, en hunne opéénvolging tot wetten poogt te reduceren, is het positieve, het natuurwetenschappelijk tijdperk der leer van het leven aangebroken. Zoo weerklinkt het verleden in het heden, zoo zijn de golven door den geest van vroeger dagen in beweging gebragt, nog niet tot ruste gedoemd. Maar zoo gij juist daarom van ‘the dead past’ eene schets hadt verwacht, wat minder grof van lijnen, wat meer naauwkeurig van teekening, wat duidelijker van omtrek, ‘the living present’ heeft te gegronde aanspraak op onze belangstelling, dan dat wij niet liever daarbij ijlings en langer zouden stilstaan.

Welnu, wat wil ‘the living present’, wat wil de leer van het leven in het tijdperk, waarin zij thans getreden is? Haar streven is: de wetten van het leven op te sporen. De wetten van het *leven?* herhaalt gij bij u zelf, en de ondeugende vraag zweeft

u op de lippen, wat zij toch wel onder leven verstaat. Ondeugend noem ik die vraag, omdat gij na kondt tellen hoeveel leergeld de leer van het leven aan pogingen tot eene juiste definitie van h e t l e v e n betaald heeft - pogingen, bij welke men met de meeste goede trouw van den Griekschen autodidact van Stagira af tot den Engelschen autodidact[1] onzer dagen toe, in een gemoedelijken cirkel ronddraaide, en terwijl men het leven zeer deftig den dynamischen toestand van het organismus noemde, eigenlijk niets anders zei, dan dat leven... leven was! Ondeugend al verder, wijl gij zoo goed als ik kondt weten, dat, zoo de physiologie een werkelijk antwoord en niet dezen of genen omhaal van uitdrukkingen ter oplossing op uwe vraag gereed had, ze, wel verre van eene der jongere natuurwetenschappen, eene volmaakte wetenschap heeten mogt! Maar wilt gij desondanks eene proeve van verklaring, gelijk men zegt, de leer des levens behoeft daar zoo min verlegen om te staan als eenige andere leer, en zij zal u b.v. zeggen: dat ze onder leven die reeks verschijnselen verstaat, welke zoogenaamde organismen ons aanbieden.

Bevredigt u het antwoord? Waarschijnlijk niet. Gij zijt toch te scherpzinnig, om niet in te zien, dat de vraag slechts verschoven is, dat het er nu vooral op aankomt, om te weten, wat er door organismen - ‘bewerktuigde wezens’ bijt mij de hartstogtelijke bestrijder van kunst-termen in het oor - bedoeld wordt. Dringt ge nu om een antwoord op die tweede vraag aan, dan zal men u of te gemoet voeren: dat men daaronder planten en dieren verstaat - en dan zult ge medelijdend de schouders ophalen, dewijl ge zulk een banaal antwoord best zelf kondt geven; - of wel men zal u zeggen: dat organismen die voorwerpen uit de natuur zijn, in welke we verschijnselen van *groei, stofwisseling* en *voortplanting*, d.i. met andere woorden levensverschijnselen waarnemen - en meesmuilen zult ge om den leverancier van definitiën, die zichzelven alweder den strop om den hals gehaald heeft. Doch laat voor een oogenblik die nieuwe cirkelredenering aan hare plaats, - ontdoe u van elk vooroordeel, om op uw gemak de eigenschappen, die u als karakteristiek voor de organische wezens worden opgegeven, te be-

1 Dat met dien ouden Griek Aristoteles bedoeld wordt, is duidelijk. Minder duidelijk is het welligt, dat met den Engelschman G.H. Lewes, de biograaf van Goethe, de commentator van Aristoteles, de verdediger van Nero bedoeld wordt, die op het gebied der physiologie in dit zelfde tijdschrift niet ten onregte een revolutionair genoemd is.

peinzen, - overweeg of ze in staat zijn om tusschen de bewerktuigde en de onbewerktuigde natuur eene waarneembare grenslijn te trekken... en ge zult zoowel het onnutte van alle definitiën als het ondeugende uwer oorspronkelijke vraag moeten toegeven.

Groei schijnt bij uitstek eene eigenschap der bewerktuigde wezens te zijn. Een steen, een bank, een tafel kan niet groeijen; goed, maar nu herinner ik u aan de kristal-vorming, des winters in uwe grachten, wanneer het ijs, dat gekristalliseerde water, voortdurend dikker en dikker wordend, u ten bewijs strekt, dat kristalliserende stoffen onder uwe oogen als het ware in omvang kunnen toenemen! Zullen wij nu de kristallen bewerktuigde wezens heeten, of zullen wij erkennen, dat de groei - want wat is groei anders dan toenemen in omvang? - niet uitsluitend tot de kenmerkende eigenschappen der organische wezens behoort? - Ge houdt het laatste voor waar en wendt u tot de tweede der aangegevene eigenschappen: de stofwisseling. Planten en dieren, ge weet het, eischen als zij zullen voortbestaan steeds aanvoer van nieuwe stoffen, - die nieuwe stoffen worden een deel van hun eigen ligchaam, om spoedig weder voor andere gelijksoortige te wijken, - en bij die altijddurende wisseling van stoffen blijft de oorspronkelijke vorm van hun ligchaam volkomen behouden. Maar nu breng ik u voor een waterval, één dier ruischende Zwitsersche, die, uit beken op de bergen ontspringend, van den steilen rotswand naar beneden klaterend, eerst smal, dan breeder en breeder wordend, zich ten slotte in een meer of in eene rivier verliezen. De rand en het geheele voorkomen des watervals blijft onveranderd dezelfde, doch om dien vorm in stand te kunnen houden is er steeds toevoer van buiten noodig, - de aangedreven waterdeeltjes maken voor een oogenblik een deel van den val uit, om zoo straks hunne plaats weder aan andere af te staan, - er is voortdurend wisseling van stof, bij onveranderlijkheid van vorm - en zoo ergens, dan ligt hier het verschijnsel der stofwisseling wel in zijne eenvoudigste maar zeker ook in zijne volle beteekenis voor uw oogen. - Nu ook dit kenmerk niet voldoende blijkt, wendt ge u met zekere spanning tot het derde, het vermogen tot voortplanting. Doch ook hier rijst een bezwaar. Ik wijs u namelijk òf op sommige onvruchtbare bastaard-planten, òf op enkele onvruchtbare bastaarddieren, en vraag, of dit geene bewerktuigde wezens zijn, en zoo ja, waar het dan heen moet met de algemeene geldigheid van de eigenschap der voortplanting?

Hoe we ons dus ook buigen en wringen, overal waar het eene nadere en volkomen juiste omschijving geldt van bewerktuigde wezens, van leven en alles wat daarmede zamenhangt, stuiten we op onoverkomelijke zwarigheden; en met die overtuiging voor ons, en de bittere ervaring van vroegere dagen achter ons, is het zeker der leer van het leven niet als een verwijt, maar als eene verdienste aan te rekenen, dat zij het antwoord op al dergelijke strikvragen willens en wetens schuldig blijft. Het is haar voor het oogenblik alleen te doen om de verschijnselen des levens in hun onderling verband te leeren kennen, en de wetten, waarvan die verschijnselen afhangen, op te sporen; eerst wanneer *alle* verschijnselen bekend, *alle* wetten opgespoord zijn, zal zij er aan kunnen denken, om met eenige vrucht bepalingen en definitiën te geven. Tot zoolang zal zij zich noch door filosofische noch door teleologische beschouwingen op het dwaalspoor laten leiden; en wie in haar thans nog eene bezielde ontleedkunde, of wel de leer van het gebruik der deelen zou willen zien, zij zou hem toeroepen, dat zij ‘ni cet excès d'honneur, ni cette indignité’ verdient, dat zij eene natuurwetenschap wil zijn, niets meer, maar ook niets minder. Beduidt dit: eene wetenschap, in welke men niet redeneert, geene abstractiën, geene gevolgtrekkingen maakt, maar alleen de ervaring raadpleegt, het eene feit op het ander stapelt, en ze allen te zamen op den hooizolder van het menschelijk weten bergt? Neen! waar men van eene wetenschap spreekt, daar kunnen de feiten niet ordeloos, op en onder en door elkander liggen, maar moeten zij behoorlijk gerangschikt en met elkaêr in verband gebragt worden; daar kunnen redeneringen, abstractiën en gevolgtrekkingen niet gemist worden; - maar terwijl men in elke andere wetenschap die redeneringen aan zijn eigen verstand ontleent en hare waarde aan de logica toetst, ontleent men ze in de natuurwetenschap aan de waarneming, en toetst men ze aan de proef. Het menschelijk denken is dus ook hier de baan, waarlangs zich de ellips van het menschelijk weten beweegt, maar waarneming en proefneming vormen de beide hoofdbrandpunten, waardoor de rigting van de baan onverbiddelijk wordt voorgeschreven.

Zulk eene wetenschap, met waarneming en proefneming tot hoofdbrandpunten, wenscht de leer van het leven te blijken. Zij sluit het denken niet uit, want zij erkent, dat dit de verbindende schakel tusschen waarneming en proefneming zijn moet, maar terwijl ze het denken als hechtende schalm waar-

deert, verwerpt zij het als op zich zelf staande bron van kennis. Zij stelt op den voorgrond, dat de verschijnselen des levens gebonden zijn aan den bouw van het levende ligchaam, en ze wil die verschijnselen als het noodzakelijk gevolg van dien bouw leeren kennen. Daarom moet zij met de zamenstelling des ligchaams in al zijne bijzonderheden vertrouwd zijn, zooals men vertrouwd is met een veel gelezen boek, in 'twelk men, zonder zoeken en terstond, het hoofdstuk waarin die treffende zamenspraak voorkomt, de bladzijde waarop die heerlijke beschrijving staat, weet te vinden. Meent daarom niet, dat met die zamenstelling vooral de vorm wordt bedoeld, hetzij alleen de vorm en de wederkeerige ligging der deelen, zooals zij zich aan het bloote oog voordoet, en zooals haar de *ontleedkunde* schildert; hetzij de slechts door het gewapende oog te onderscheiden vorm der kleinste zamenstellende bestanddeelen, waarvan het geheim door de *weefsel-leer* wordt ontsluierd. Neen! de kennis van den vorm moge voor de leer van het leven niet onbeteekenend zijn, al sloeg men vroeger en later hare belangrijkheid en onmisbaarheid veel te hoog aan, van oneindig grooter belang en volkomen onmisbaar is de kennis der natuurkundige en scheikundige eigenschappen van de deelen, waaruit het ligchaam is opgebouwd, en zonder welke de leer van het leven geene schrede voorwaarts kan doen. Tot de kennis van dat alles wordt de physiologie door de waarneming in staat gesteld, en toch is dit nog niet meer dan enkel voorbereiding voor háar eigenlijke taak. Want nu worden de levensverschijnselen zelve het onderwerp van haar strengst onderzoek, en moet zij elk der verschijnselen op zich zelf en in verband met alle andere, in al zijne schakeringen, in al zijne bijzonderheden, leeren kennen. Ook hier begeleidt haar de waarneming met weegschaal en uurwerk, met scheikundige reägentiën en physische toestellen en met al die duizende hulpmiddelen, welke de kunst van waarnemen in onzen tijd tot zulk eene hoogte hebben opgevoerd. Heeft zij nu dat alles *beschreven*, dan moet zij de verschijnselen met den bouw in verband brengen, en het eene uit het andere trachten te *verklaren*. Op dat punt kan haar de waarneming alleen niet meer baten; want als zij door denken of redeneren deze of gene verklaring gevonden heeft, dan dient die verklaring aan de werkelijkheid te worden getoetst; zij moet de omstandigheden, waaronder het verschijnsel zich voordoet, naar willekeur kunnen veranderen, zij moet de voorwaarden waarvan zij zich

het verschijnsel afhankelijk denkt, kunnen buitensluiten, vermeerderen of verminderen; - en daartoe komt haar de *proefneming* te hulp, de proefneming, die haar in staat stelt uit het groote raderwerk des levens één of meer raderen voor een oogenblik buiten werking te stellen. Bevestigt nu de proefneming de juistheid van het vermeende verband, en laat zich het verband als ten allen tijde zich gelijkblijvend, als noodzakelijk en onverbreekbaar erkennen, dan heeft de leer van het leven haar hoogste doel bereikt; zij heeft verklaard, wat zij verklaren wilde.

Met dat wapen in haar vaandel schrijdt de physiologie rustig voorwaarts op den weg, dien de overige natuurwetenschappen bewandelen, en zoo ze hare zusteren nog op verre na niet heeft ingehaald, het ligt waarlijk niet aan de inspanning, die zij zich getroost, om deze op zijde te streven. Voor haar geen grooter zelfvoldoening, dan wanneer zij zich in éénen adem met hare zusteren hoort noemen, en zij zich zelve als de physica des levens, en de physica en chemie als de physiologie der aggregaat-toestanden en der atomen ziet begroeten; geen grooter zelfvoldoening voor haar, dan wanneer zij, even als de zuivere natuurwetenschappen, de verschijnselen des levens met maat en gewigt kan bepalen, of als het onderzoek der verschijnselen des levens, in verband met den bouw der ligchaamsdeelen, er haar toe brengt om die ligchaamsdeelen met werktuigen te vergelijken, wier zamenstelling en verrigting de zuivere natuurwetenschap tot in hunne fijnste bijzonderheden doet kennen. Welligt geeft zij aan die zelfvoldoening wat te veel toe; welligt hebben al die vergelijkingen, waarbij het kloppende hart tot een zuig- en perspomp, het oog vol uitdrukking tot eene camera obscura, het heerlijke stemwerktuig tot eene orgelpijp, de zenuwen tot telegraafdraden, de maag en ingewanden tot eene scheikundige werkplaats verlaagd of verhoogd worden, welligt hebben ze alle, de eene iets meer, de andere iets minder hinkends in haren gang; er blijkt ten minste het streven uit, om langs zuiver natuurkundigen weg de geheimen des levens te ontraadselen.

Wie dan ook naar den sterkst sprekenden karaktertrek der physiologie onzer dagen zoekt, hij kan dien in dit pogen vinden; want aan dat streven ligt eene opvatting ten grond, die nooit zoo helder als in onze dagen tot bewustzijn kwam. Het is de opvatting, die de natuurwetten onder alle omstandigheden, en dus ook onder die des levens, als onveranderlijk en onverbreekbaar

beschouwt. Het is de opvatting die de stof evenzeer als iets onveranderlijks erkent, en dus aan de stof, waaruit het levend ligchaam is opgebouwd, geene andere eigenschappen toekent, dan die haar ook daarbuiten toekomen. Het is de opvatting, die de zoo veelvuldig ineengewevene en ingewikkelde verschijnselen des levens slechts van de gewone eigenschappen dier stoffen afhankelijk stelt, en van de wijze, waarop zij gedurende het leven gegroepeerd zijn. Het is de opvatting ten slotte, die in het leven volstrekt niets bijzonders, maar alleen het resultaat derzelfde grondkrachten ziet, welke zich overal, zoowel in de bewerktuigde als in de onbewerktuigde natuur doen gelden. Die opvatting heeft zich de mechanische of natuurkundige opvatting des levens genoemd. Die van mechanische is wel het meest karakteristiek, dewijl zij het best doet uitkomen, dat ze in het levend ligchaam slechts eene machine ziet, wel de meest kunstig zamengestelde en de meest geheimzinnig zich bewegende, maar altijd eene machine, wier arbeid en verrigtingen, even als die van elk ander werktuig, aan de gewone wetten der mechanica gehoorzamen. Vraagt ge der mechanische opvatting, wat er voor hare juistheid pleit, ze zal u wijzen op hare eenvoudigheid, omdat zij ter verklaring geene andere krachten behoeft in te roepen, dan die wij overal in de natuur om ons heen ontmoeten; en zoo u dat ‘simplex veri sigillum’ niet overtuigt, dan zal zij u wijzen op de glansrijke ontdekkingen, waartoe het streng vasthouden aan die rigting geleid heeft; ontdekkingen, door welke de leer van het leven eerst geworden is wat ze thans blijkt; ontdekkingen, waardoor men levensverschijnselen, die vroeger geheel onverklaarbaar schenen, zoo als dierlijke warmte enz., uit de gewone eenvoudige natuurwetten heeft leeren verklaren. Voortgaande zal zij u aantoonen, hoe ze aan die andere opvatting, die eerst tegenover en toen naast haar stond, en welke, in de verschijnselen des levens iets geheel bijzonders ziende, eene eigenaardige levenskracht meende te moeten aannemen, slag op slag heeft toegebragt, tot deze slechts nog bij enkele beoefenaars een schuilhoek kan vinden. Waar zoovele getuigen in haar voordeel spreken, kan het goed regt en het hooge belang der mechanische opvatting niet betwist worden; - en hoeveel te meer is het dus te bejammeren, dat men in den zwijmelroes der overwinning zich wel eens laat verleiden, om haar karakter van opvatting, van theorie te vergeten, en haar het voorkomen te geven als ware zij wat zij niet

is: een bewezen feit! Dan zegt men niet te *gelooven* maar te *weten*, dat al de verschijnselen des levens zonder onderscheid op niets anders dan op beweging der stof berusten; dan geeft men verklaringen van levensverschijnselen waarvan men nog niet eens de ruwste omtrekken kent; dan schermt men met phrases, als: ‘zonder phosphorus geen gedachte’, ‘de hersenen scheiden gedachten af, zoo als de lever gal’; dan zegt men in het wezen der dingen te zijn ingedrongen, en te hebben gezien, dat alles stof was, en, mutatis mutandis, erkent men slechts hen als de jongeren der wetenschap, die met een ‘stof is stof, en de nieuwere natuurwetenschap is haar profeet’ zich op de knieën werpen. Wie zoo handelen gelijken op die revolutionairen, welke eerst te vuur en te zwaard tegen het misbruik van magt en de misslagen der bestaande regering te velde trekken, maar die, zoodra de bestaande regering verjaagd en de magt hunner is, tegelijk met de magt ook de misbruiken en misslagen hunner voorgangers overnemen. Dat pogchen toch op weten, waar van geen *wetenschap* sprake kan zijn; dat verklaren van verschijnselen waarvan het onderzoek nog in de verte niet begonnen, laat staan afgeloopen is; dat schermen met phrases, woorden en begrippen, die men wel aan de werkelijkheid ontleend, maar niet in het bijzonder geval aan de werkelijkheid getoetst heeft - wat is het anders, dan een terugkeeren tot het tijdperk, dat ik zoo straks onder den naam van metaphysisch heb trachten te beschrijven? De naam van den verklaringsgrond doet hier niets ter zake; hij moge levenskracht, hij moge stof en stofwisseling heeten, zoodra men zich buiten de ellips beweegt, wier beide hoofdbrandpunten door waarneming en proefneming gevormd worden, miskent men het natuurwetenschappelijk karakter der physiologie. En aan dat vergrijp wordt men schuldig, wanneer men de mechanische opvatting des levens tot een feit verheft, en over het hoofd ziet, dat het aantal goedgekende levensverschijnselen die voor hare juistheid pleiten, slechts te naauwernood opweegt tegen het legio dergene, die men niet kent, en waarvan men dus ook niet in de verte beslissen kan, of ook zij met de genoemde opvatting strooken. Ook op den weg der natuurwetenschappen en aan de hand der mechanische opvatting loopt men dus gevaar van op zijpaden te verdwalen en in zijne beweging belemmerd te worden door de voetangels en klemmen, die de oude heerscheres - de metaphysica - zoo ruimschoots op ieder pad heeft laten aanbrengen. En al hangt

die wolk het zwaarst over hen, die zich in algemeene beschouwingen over het leven verdiepen, meent daarom niet dat zij, die aan het onderzoek van een bepaald omschreven levensverschijnsel hunne krachten wijden, er nimmer door worden bedreigd! Ook op hunnen weg blijft immers nog te vaak de waarde der theorie, der opvatting overschat; ook dáár nog wordt te dikwijls het kaartenhuis der verklaringen, dat de adem van één nieuw feit kan omblazen, als het voltooide gebouw der wetenschap vertoond en vereerd; ook dáár nog steekt tallooze malen, als het duiveltje in de doos, te midden van het snoeven op waarneming en proefneming, de voetangel der metaphysische abstractie het hoofd omhoog, en belemmert den vooruitgang en dwingt tot stilstand!

Toch kan dat alles aan de hooge belangrijkheid der mechanische opvatting niets te kort doen; en wie uit vrees voor de onhandigheid harer vrienden haar vaarwel zou zeggen, hij zou even dwaas zijn als wie uit vrees van te verdwalen het heerlijke ooft niet zou plukken, dat de vlak voor hem liggende breede laan vruchtboomen zoo mild en goedgeefs aanbiedt. Neen! met moed en zelfvertrouwen moet de physiologie de breede heirbaan der natuurwetenschappen betreden, en met beide handen het vaandel der mechanische opvatting des levens omhoog houden, mits zij maar altijd bedenke, dat het vaandel een leus, een herkenningsteeken, niet een bewezen waarheid is. Ook zij, die der mechanische opvatting niet zijn toegedaan, zullen verpligt zijn zich onder deze banier te scharen. Van eene andere opvatting dan de mechanische zal er immers in wetenschappelijken zin eerst dan sprake kunnen zijn, wanneer de laatste ter verklaring blijkt te kort te schieten? En hoe anders zal men het ontoereikende dier rigting ooit voldingend kunnen bewijzen dan door voor het oogenblik hare schreden te volgen, en onder hare banier onderzoekingen te verrigten, die eens, naar hetgeen de twijfelaar althans vermoedt, tegen haar zullen moeten getuigen? Zoo streve elk beoefenaar der physiologie er naar om het zuiver natuurwetenschappelijk standpunt streng vast te houden, door de leer van het leven thans ingenomen; en wat ook ieders individuële opvatting over het definitieve van dit standpunt moge zijn, hij gevoele levendig, dat er voor het oogenblik zelfs geen haarbreed van mag worden afgeweken!

Hetzij men vrede hebbe met deze beschouwingen, hetzij men er zich tot tegenspraak door vinde genoopt, men verlieze niet uit het oog, dat Moleschot's verhandeling er ons toe uitlokte. Een woord over deze eer wij scheiden. E e n h e i d d e s l e v e n s, gaat ge alleen op dien titel af, ge zoudt er alligt eene uiteenzetting van de verschillende beschouwingen omtrent de eenheid des levens in verwachten. Doch niet *hoe* men zich in verschillende tijden de eenheid des levens al heeft voorgesteld, maar *in hoeverre* er van eene eenheid des levens in de verschillende tijdperken der physiologie sprake was - ziedaar de vraag, waarop Moleschott u het antwoordt biedt. Daarom leidt hij u - conscientieuse gids als hij is - aan de hand der geschiedenis rond door het mystisch tijdperk, waarin ge van onderzoek te naauwernood hoort gewagen, waarin ge de eenheid des levens zelfs onbedreigd vindt, ‘omdat het dieplood der natuurkunde nog niet is neergedaald in den draaikolk van het leven’, omdat men er nog niet aan denkt, het ontzagwekkende geheel in een aantal deelen te splitsen. Daarna gunt hij u een blik op het metaphysisch tijdperk, door hem een dualistisch geheeten. Wat ge daarin aanschouwt, ge kunt het reeds half bevroeden. Ge ziet er de waarneming en de proefneming nog gekluisterd aan de verpersoonlijkte abstractiën; ge ziet hoe niettegenstaande de uitgebreide ontleding der levensverschijnselen, of liever juist daarom, het geheel uit het oog verloren wordt; ge ziet er de afzonderlijke organen ‘disjecta membra poëtae’ blijven; ge vindt er de éénheid der bewerktuiging en de voorwaarden waarop deze berust wel vermoed, maar nog niet tot bewustzijn gebragt. En eindelijk - want ook hier is er een einde aan de verpligtingen van den gids - doet hij u stilstaan bij het tegenwoordig natuurwetenschappelijk tijdperk der physiologie, waaraan hij de wel ietwat weidsche benaming van synthetisch of monistisch tijdperk toekent. In hoeverre er hier van eene eenheid des levens sprake is, doet hij erkennen door u op tal van voorbeelden te wijzen. En wat prediken die voorbeelden? Het bestaan van een innigen band, waardoor de verschillende ligchaamsdeelen niet alleen elkanders werkzaamheid veroorzaken, maar waardoor de uitgestrektheid, de aard, de zekerheid, de duur der verrigting van ieder deel op die onderlinge zamenwerking, die wederkeerige ondersteuning rust. Zij prediken een innigen band, niet alleen daaruit blijkbaar, dat zich verschillende ligchaamsdeelen tot het voortbrengen van ééne enkele levensver-

rigting vereenigen, maar ook daarin, dat soms ééne enkele verrigting de meest veelzijdige verpligtingen vervult. Zij prediken ten slotte afhankelijkheid en zamenwerking, en een veelvuldig in elkander grijpen der betrekkingen waarin de verschillende ligchaamsdeelen tot elkander staan, en *in* en *door* dat alles de eenheid des levens.

Let bijv. eens op de ademhaling, dat afwisselend spel van uitzetting en inkrimping der borstkas, waarbij het bloed in de longen zich van zuurstof voorziet en van het overvloedige koolzuur ontdoet. Zoo er ééne verrigting is, die veelvuldige verpligtingen vervult, dan is zij het. Die zuurstof toch, welke bij de inademing door het bloed wordt opgenomen, is de meest onontbeerlijke voorwaarde voor alle levensverschijnselen. Zonder haar geen der zintuigen, geen vorming van gedachten. Voortdurend wordt dan ook die zuurstof met het bloed, door het zich als een dierlijke warmte, geen zamentrekking der spieren, geen werking pomp bewegend hart, naar alle weefsels, naar ingewanden en spieren, naar zintuigen en zenuwstelsel heengevoerd: de bewegingen van het hart staan daarbij met de ademhaling zelve in het naauwste verband. En nu geve men acht, hoe, terwijl die ééne verrigting: de ademhaling, zoovele verschillende verpligtingen vervult, er tot haar tot stand komen eene zamenwerking der meest verschillende ligchaamsdeelen noodig is. In de eerste plaats wordt gij de veêrkrachtige longen gewaar; vervolgens het middenrif, verder de spieren der borstkas, de zenuwen, die zich naar die spieren begeven, eindelijk het zenuw-middenpunt, in 'twelk zich die zenuwen ontmoeten. Van uit dat middenpunt - hier het verlengde merg - moet de prikkel uitgaan, die dat geheele mechanisme in beweging zet. En welke is nu die prikkel? Hij is geen andere dan het zuurstof-arme bloed, dat door het hart naar het verlengde merg wordt heengevoerd. Zoo blijkt hetzelfde bloed, dat wegens zijn gebrek aan zuurstof de spieren verlammen, de zintuigswerking opheffen, de dierlijke warmte vernietigen zoude, de voorwaarde, die het verlengde merg prikkelt en daarmede het middenrif tot zamentrekking roept en zoodoende, bij het hernieuwd opnemen van zuurstof, de spieren en zintuigen tot hervatte werkzaamheid in staat stelt, het voortbestaan der dierlijke warmte mogelijk maakt. Gelijk nu in dit ééne voorbeeld de verschillende verrigtingen in elkander grijpen, en zich overal afhankelijkheid en zamenwerking der onderscheidene ligchaamsdeelen, kond

doen, zoo grijpen al de verrigtingen des levenden ligchaams in elkaêr, zoo zijn al de ligchaamsdeelen het eene meer, het andere minder, van elkander afhankelijk, en tot zamenwerking door één innigen band verbonden. In dien zin beschouwd is de eenheid des levens een onbetwistbaar feit, een feit van welks juistheid u, ook zonder eenige kennis van de wetten des levens, de eenvoudige waarneming kan overtuigen, omdat zij u het levend ligchaam als eene eenheid doet kennen, opgebouwd uit verschillende bestanddeelen en ongelijksoortige zelfstandigheden. In dien zin beschouwd, heeft verder de eenheid des levens niets eigenaardigs, want van elk zich bewegend werktuig, uit onderdeelen zamengesteld, kan met evenveel regt hetzelfde worden beweerd.

Moleschott's opvatting van de Eenheid des Levens is zoodanig, dat men haar zonder eenig voorbehoud, zonder de minste aarzeling kan aannemen. Zij praejudicieert niets; zij houdt zich strikt aan de feiten en de waarneming; zij beantwoordt geheel aan hetgeen we van de eenheid des levens *weten*. Zij vraagt niet naar de dieper gelegene oorzaken dier eenheid; zij spoort de reden niet op, waarom de verschillende ligchaamsdeelen door eenen innigen band zijn verbonden; zij onthoudt zich van bespiegeling, van welken aard ook. Reken haar die onthouding niet als een verwijt aan, want het is hare grootste verdienste. Verdiepte zij zich in bespiegelingen; stelde zij, bijv. met Virchow, de eenheid des levens in de cel zoekende, het levend ligchaam als eene maatschappij van op zich zelf staande, maar toch van elkander afhankelijke vitale eenheden voor; of verkondigde zij, met hen die zich materialisten noemen, dat het leven eene eenheid is, dewijl *al* de levensverschijnselen, zelfs de nog niet onderzochte, op verandering der stof en niets anders berusten; zij zou uit een wijsgeerig oogpunt allezins hare waarde hebben, maar de wetenschap zou haar moeten verloochenen. De ware wetenschap toch predikt onthouding, niet alleen waar de methode ontbreekt, maar ook waar bij het bekend zijn der methode, het aantal der feiten ter verklaring niet toereikt.

Amsterdam, October, 1864.
B.J. STOKVIS.

De Tweede Kamer en de staatsbegrooting voor 1865[1].

> ‘Ten slotte moet ik bekennen, dat de toon, die gisteren vooral in het debat heeft geheerscht, mij onaangenaam heeft aangedaan. Zoo voortgaande zouden de grenzen der betamelijkheid en welvoegelijkheid alligt kunnen worden overschreden, indien zij al niet overschreden zijn.’
> De geachte Spreker uit Winschoten, 26 November.

De afwezigheid van den heer Groen van Prinsterer is bij de jongste debatten in onze Tweede Kamer levendig gevoeld geworden. De diskussie over het lager onderwijs heeft er bepaaldelijk door gekwijnd; de algemeene beschouwingen over de politiek van het gouvernement hebben er door verloren aan gehalte.

Dezerzijds is het leedwezen over die omstandigheid volkomen opregt, ook na de houding van den heer Groen bij de stembus in Junij. Niet vele maanden geleden is in ditzelfde tijdschrift naar waarheid verzekerd geworden, dat het gemakkelijk valt den schrijver van de vliegende blaadjes *Aan de Kiezers* van allen smet te verschoonen. ‘Ik moet ronduit bekennen,’ voegde de heer Vissering er bij, ‘dat ik in dit alles, ook met den besten wil, niets zie wat naar een koopcontract zweemt.’ Bij het onderzoek naar de geloofsbrieven van den heer De Brauw heeft de Tweede Kamer stilzwijgend hetzelfde gevoelen beleden. Zon-

1 Slechts voor een gedeelte wordt de volgende bijdrage door het eerste opstel in dit nommer van ons tijdschrift overbodig gemaakt. Het gelijkluidende van enkele bijzonderheden houde de lezer ten goede.
De Redactie.

derling genoeg! De heer Groen, die slechts onhandig geweest was; wiens eenig misdrijf hierin bestaan had dat hij zijne eigen toekomstige instrumenten reeds van te voren in kwaden reuk had gebragt bij de natie; die daardoor zijdelings eene goede dienst bewezen had aan de liberalen - heeft van dien kant allerlei grievende verwijten moeten hooren; en zoo na is het vuur hem aan de scheenen gelegd, dat het wonder zou geweest zijn indien hij er zich niet aan gezengd had. De heer De Brauw daarentegen, die tot den heer Groen in dezelfde verhouding had gestaan als Eva weleer tot den boom der kennisse des goeds en des kwaads; die feitelijk gegeten had van de verboden vrucht; die veroordeeld zou hebben moeten worden om met smart en in het zweet zijns aanschijns verontschuldigingen te baren - deze eenige overtreder, deze alleen schuldige, indien men het namelijk de moeite waard acht om in zulke zaken van schuld en onschuld te gewagen, is met algemeene stemmen toegelaten geworden als lid der Kamer.

Doch dit vlugtig overzigt onzer jongste parlementaire debatten is in het minst niet bestemd tot een terugblik op het in den afgeloopen zomer volbragte werk der verkiezingen. Het heeft geene politieke, maar eene litterarische strekking. Om iets waarlijk interessants te schrijven over het nederlandsch Parlement, over het nederlandsch Huis der gemeenten inzonderheid, moet men een Hagenaar zijn met veel vrijen tijd. Alleen de in die termen vallende zoon der residentiestad kan op de hoogte zijn van onze parlementaire kronijk. Hij alleen kan iets weten van hetgeen voorvalt achter de schermen; den zin verklaren van gebaren en intonatien; den waren tekst van verduisterde lezingen herstellen; toestanden schetsen en portretten leveren. Wie daarentegen de debatten in onze Tweede Kamer alleen uit het Bijblad der Staats-Courant kent moet zich uit den aard der zaak met eene bescheidener en ondankbaarder taak vergenoegen. De afstand maakt voor hem het geluid der levende stemmen onverneembaar. Hij weet geene enkele anekdote te verhalen. Al zijne wetenschap moet hij putten uit drukwerk, en in stede van met sprekende en gestikulerende personen heeft hij met de losse bladen van een zwijgend boek te doen. De tegenwoordige staat der parlementaire welsprekendheid in Nederland - ziedaar letterlijk het eenig onderwerp waarover hij met fatsoen iets in het midden brengen kan.

‘Ter zake, mijnheer!’ roept de heer Van Reenen mij toe;

en ik wenschte om een lief ding dat de voorzitter der Tweede Kamer met zijne teregtwijzingen altijd even vlug bij de hand ware. Een goed parlementair voorzitter kan er veel toe bijdragen om den standaard van een debat te verhoogen. Hij zelf moet meestentijds zwijgen, en niemand vergt van hem dat hij een modelspreker zij. Doch is hij ervaren in de geschiedenis der parlementaire welsprekendheid, ook van het buitenland; bezit hij een door studie geoefenden smaak, een fijn oor, waardigheid zonder pedanterie, dan is hij de aangewezen persoon door wiens tijdige tusschenkomst velen behoed kunnen worden voor struikelen. De heer Van Reenen evenwel doet daar niet aan. De kunst van presideren bestaat voor hem in Gods water over Gods akker te laten kabbelen. Alleen bij zeldzame uitzondering plaatst hij een wachter voor de lippen der sprekers, en meestentijds vergenoegt hij zich met het betrachten eener onpartijdigheid die van veel indolentie en weinig wilskracht getuigt. Wanneer de heer Van Eck te kennen geeft dat de konservatieve partij, toen zij het niet winnen kon met redeneringen, haar doel heeft trachten te bereiken met geld, wordt hij om dezen hatelijk geachten wenk door den voorzitter tot de orde geroepen; en eerst wanneer het gebleken is dat de voorzitter hem verkeerd heeft verstaan, bekomt hij verlof om met spreken voort te gaan. Doch dit teeken van leven is dan ook het eenige geweest dat de heer Van Reenen gedurende den loop der begrootingsdebatten gegeven heeft. Straffeloos mag onder zijn bestuur de heer Thorbecke tot den heer Van Nierop zeggen: ‘Ik betreur het dat gij niet geworden zijt consulent of adviseur van de op te rigten Kanaalmaatschappij.’ Straffeloos mag de heer Van Zuylen den heer Thorbecke toevoegen: ‘Ik kan er den minister van Binnenlandsche Zaken onmogelijk eene grief van maken dat hij Thorbeckiaan is.’ Straffeloos mag de heer Cornelis, met het aangezigt naar den heer Van Zuylen en onder het fletrisseren van hetgeen hij noemt eene insinuatie van leelijken aard, de volgende woorden spreken: ‘Het verwondert mij dat op die insinuatie nader wordt teruggekomen; zoo iets is mij dan ook alléén verklaarbaar in den mond van iemand die tegen deze Regering eene stelselmatige oppositie voert, die thans eene rigting bestrijdt, die hij zelf eenmaal toegedaan was, maar te zwak was om die rigting in een Kabinet te blijven vertegenwoordigen.’ Deze dingen kwetsen het trommelvlies van den heer Van Reenen niet. Hij

schijnt ze aan te merken als onmisbare bestanddeelen van eene vrijmoedige gedachtenwisseling.

Al de beste sprekers zijn achtereenvolgens in den kuil gevallen, hun door den heer Van Zuylen gegraven, en waarin die redenaar zelf voor hunne oogen afgedaald was. ‘Het is waar,’ zeide de heer Van Zuylen, ‘de conservatieven zijn liberaal, en de liberalen zijn tot zekere hoogte conservatief; maar de liberalen zijn nog iets anders, de liberalen zijn bovendien en bovenal Thorbeckianen, en dat zijn de conservatieven niet.’ Nu was het hek van den dam, en weldra schetste de heer Van der Linden in dezer voege een hoofdstuk van Nederlands nieuwere staatsgeschiedenis: ‘Het ministerie van 1858, het ministerie Rochussen-van Bosse-van Tets veranderde in een ministerie Van Hall-Rochussen; en toen liep het in de pruimen. Toen was er aan geen ondersteuning te denken. En... de geachte spreker deed met ons mede. Toen is gekomen het ministerie waarvan de geachte spreker het hoofd was, maar toen hebben de Thorbeckianen geen Zuylianen willen worden. Dat kon men hun toch niet kwalijk nemen.’ Daarop nam de heer Van Nierop het woord en zeide, alsof de parlementaire terminologie nog noodig had gehad in de pruimen te loopen: ‘Ik ben wel liberaal, maar geen Thorbeckiaan. Waarom niet? Om dezelfde reden waarom ik niet ben een Groeniaan.’

Daareven betreurden wij het dat de heer Groen van Prinsterer niet tegenwoordig heeft kunnen zijn bij de jongste diskussien, en wij deden dit vooral met het oog op de zaak van het lager onderwijs. Zou zijne aanwezigheid voldoende geweest zijn om ook aan de Algemeene Beraadslagingen een zeker relief te geven? De Heer Groen is zelf de eerste geweest om in zijne vliegende blaadjes aan de konservatieven hunne Thorbeckophobie te verwijten; de eerste om te gewagen van de lokomotief *Thorbecke* der onwederstaanbare beginselen. Doch was dit voor de andere leden een vrijbrief om nu ook in de Kamerzelve van Thorbeckianen, van Zuylianen, van Groenianen te spreken? Onze parlementaire eloquentie verkeert misschien in een staat van gisting, en mogelijk is het aan die krisis toe te schrijven dat de lezers van het Bijblad het ditmaal zoo vaak hebben voelen schemeren; hunne oogen niet geloovend, en zich telkens afvragend of zij wel inderdaad de getrouwe verslagen van eene achtbare parlementszitting in handen hadden?

Toen de heer Kien, van wien de heer Van Voorthuysen

verzekert dat hij er slag van heeft ‘de vergadering eenigen tijd aangenaam bezig te houden’ - of dit voor den goeden smaak der vergadering pleit wordt door den heer Van Voorthuysen in het midden gelaten - toen de heer Kien te kennen had gegeven dat de heer Cremers, omdat deze liberaal en roomsch is, bezwaarlijk te zelfder tijd een goed minister van Buitenlandsche Zaken en een getrouw waarnemer van de belangen der Roomsch-Katholieke eeredienst kon zijn, antwoordde de heer Cremers: ‘De heer Kien heeft er bijgevoegd dat voor den minister-zelven de zamenvoeging der twee verschillende elementen niet wenschelijk is. Ook daaromtrent stem ik geheel met hem in, maar zoo lang men nog dergelijken overgangsmaatregel nemen moet, is het onvermijdelijk. Was er alleen sprake van mijne *persoonlijke* wenschen, zeer gaarne zou ik dat aanhangsel aan den geachten spreker uit Utrecht overdoen.’ Misschien zou de heer Franssen van de Putte regt hebben om ook van deze woorden te zeggen dat zij ‘op het kantje zijn van niet meer parlementair te wezen.’ Werkelijk toch schijnt de ware maat reeds overschreden zoodra een minister, al is het in halve woorden, een lid der Kamer uitnoodigt om zich met zijne oude schoenen te tooijen. Aan den anderen kant evenwel is het denkbeeld om aan den heer Kien een portefeuille van Roomsch-Katholieke eeredienst aan te bieden zoo grappig, en de minister is daarbij zoo sober geweest in zijne uitdrukkingen, dat hij volle aanspraak op absolutie heeft. Doch van waar in den heer Cremers die gematigdheid, die keurigheid, en in een woord dat gedistingeerde? Eerst over eenigen tijd zal die vraag met zekerheid beantwoord kunnen worden. Thans ligt het vermoeden voor de hand dat de minister van Buitenlandsche Zaken zich ditmaal alleen daarom onderscheiden heeft omdat de besmetting nog niet tot hem is kunnen doordringen.

Een hoofdpersoon bij de debatten waarvan wij spreken is de heer Van Zuylen geweest. Men heeft het geduld gehad hem ten einde toe aan te hooren en heeft hem de eer bewezen van hem haarklein te wederspreken. Heeft de heer Van Zuylen veel meer gedaan dan zichzelven op den voorgrond plaatsen? dan belijdenis afleggen van zijn innig geloof aan de belangrijkrijkheid van zijn eigen persoon? In elk geval heeft de natie regt te beweren dat omslagtige bekeeringsgeschiedenissen, in den vorm van persoonlijke levensberigten, beter op hare plaats zijn in bijeenkomsten van de Vrienden Israëls dan in de Tweede

Kamer der Staten-Generaal. Doch wij handelen over litteratuur, niet over politiek, en dan vragen wij of de heer Van Zuylen, indien hij een ernstig redenaarstalent bezat, zich gewaagd zou hebben aan de volgende karakteristiek: ‘Ik spreek niet van den minister van Oorlog, die tot dus ver niet door de vrienden, maar door de tegenstanders van het Kabinet gesteund is. Ik laat ook ter zijde den minister van Buitenlandsche Zaken, van wien alleen dit zou te zeggen zijn, dat men nog niet veel van hem weet, en den minister van Marine, die bestemd schijnt eenmaal, misschien weldra, het offer te worden waardoor men, wanneer de nood aan den man komt, het ministeriële vaartuig zal trachten vlot te houden.’ Het ministeriële vaartuig vlot te houden door het over boord werpen van den minister voor het zeewezen: een parlementair redenaar die voor zulk eene woordspeling niet terugdeinst, is geoordeeld. Hij is of ziek aan eene ongeneeslijke inbeelding, of vol verachting voor zijn gehoor, of beiden. Doch het stond geschreven dat een ander hoofdpersoon der jongste debatten, de heer Van Nierop, den heer Van Zuylen overtreffen zou. Als ten bewijze dat het onkruid in onze Tweede Kamer een vruchtbaren bodem vindt en welig opschiet, heeft de heer Van Nierop de beeldspraak van den heer van Zuylen aldus toegelicht: ‘En nu, mijnheer de Voorzitter, ten slotte. Het is geen vreemd verschijnsel, dat men zich bij de algemeene begrootingsbeschouwingen bedient van een kunstmiddel van den laatsten tijd, namelijk dat men zich begeeft in politieke photographiën. Ik acht dat soms nuttig, noodig en wenschelijk. Maar wanneer er geene quaestie bestaat van verandering van ministerie, neen dan niet. Het komt mij dan eerst nuttig voor, wanneer wij zijn gekomen op een politiek keerpunt, wanneer de vergadering heeft te beslissen of de aanzittende politiek zal worden gehandhaafd dan wel verworpen. Maar op dat keerpunt staan wij thans niet, de geachte spreker heeft het zelf gezegd. Hij heeft gezegd: alleen de minister van Marine is in gevaar; die zal in een klein schuitje worden losgelaten van de ministeriële boot en prijs gegeven aan de politieke golven[1]. Niet door *mij*,

1 De heer Van Nierop sprak aldus in de zitting van 23 November. Den 13^{den} December leefde zijne symboliek nog in het geheugen van den heer Blussé van Oud-Alblas, die het denkbeeld ‘lyrisch uitgedrukt’ vond. Zoo hoorde men eenmaal den heer Franssen van de Putte gewagen van ‘een draconisch verbond’ tusschen konservatieven en anti-revolutionairen.

maar de geachte spreker heeft het voorspeld.' Ziedaar twee geachte sprekers die elkander niets gewonnen geven.

Toch is de heer Van Nierop in zekeren zin erger dan de heer Van Zuylen; erger, in zoo ver een stelselmatige snaak achterstaat bij een toevalligen. Niet dat de heer Van Nierop, wanneer het er zijns inziens op aankomt, niet ook in staat is om met waardigheid van zich af te spreken; neen, maar hij zondigt met opzet en tegen beter weten in. Toen hij zeide: 'De minister heeft betreurd twee zaken: dat ik niet ben consulent van de maatschappij, of lid van de meeting. Ik betreur ééne zaak, die mij van meer belang toeschijnt, namelijk dat de minister niet heeft geantwoord op mijne vragen en ook niet op de bedenkingen, die ik heb gemeend hier in het midden te mogen brengen. De minister heeft mij zelfs geene toezegging gedaan, dat hij die vragen en bedenkingen zou gelieven te overwegen. De minister heeft mij bloot verwezen naar eene Amsterdamsche meeting. Maar, mijnheer de Voorzitter, ik ben hier niet door de Haarlemsche kiezers gezonden om te worden gerenvoijeerd naar eene Amsterdamsche meeting, maar om toezigt te houden op de handelingen van het gouvernement en des noods om daarvan rekenschap te vragen' - toen de heer Van Nierop aldus sprak, was hij getrouw aan zijn mandaat en op de hoogte van zijne roeping. Doch wat baten ons die voorbijgaande opwellingen van kordaatheid? Het stelsel van den heer Van Nierop staat er tegenover, en dat stelsel is bedenkelijk. 'Zeker dagblad,' zoo sprak hij in de zitting van 30 November, en onze toekomstige parlementaire historiografen mogen aanteekening houden van dien datum, 'zeker dagblad' (hiermede wordt het *Dagblad van Zuid-Holland en 's Gravenhage* bedoeld) 'heeft mij, ik wil niet zeggen onwelwillend, maar toch zeer duidelijk aangewezen als iemand, die hier buiten de aangenomen vormen zich beweegt, die hier sprak niet als in een Parlement, maar als in een gezelligen vriendenkring, en dat blad voorspelt dat mij zal gebeuren wat hier ter stede schijnt gebeurd te zijn aan zekere kiesvereeniging: dat ik de klandisie zal verliezen. Ik weet niet of de vergadering in dat gevoelen deelt. Het is mij niet gebleken dat zij eenige ontevredenheid aan den dag heeft gelegd over de wijze, waarop ik het woord heb gevoerd. Maar het komt mij voor dat het er weinig toe doet; reeds Horatius vroeg: *ridendo dicere verum quid vetat?* Ik vraag, of hier ook de verscheidenheid niet de gewone uit-

werking heeft, eigen aan elke verscheidenheid, namelijk dat zij behaagt. *Varietas delectat*. Zou het der vergadering aangenamer zijn geweest, hier eene vijfdaagsche algemeene beraadslaging te houden in den preektoon, of in den kathedertoon, of in den gewonen pleittoon, of zelfs in den vorm van eene Nutsverhandeling?'

De benijdenswaardige Hagenaar met veel vrijen tijd, in den aanvang door ons vermeld, zou hier uitstekende diensten kunnen bewijzen. Hij, en hij alleen, zou ons kunnen zeggen of de vier bastaardsoorten van parlementaire welsprekendheid, door den heer Van Nierop opgesomd - de preek-, de katheder-, de pleit- en de verhandelingtoon - werkelijk in de Kamer even zoo vele vertegenwoordigers tellen; dan wel of wij hierbij alleen te denken hebben aan een vrijen greep uit de onbegrensde wereld der mogelijkheden. De geabonneerde van het Bijblad kan dit niet beslissen. Voor hem bestaat alleen het stelsel van den heer Van Nierop. Hij verkeert in den toestand van den gaarkeuken-bezoeker wien men een bord aangebrande soep voorzette, en die, toen hij zich daarover beklaagde, van den bediende tot antwoord bekwam: 'Wij hebben nog vier andere soorten van aangebrande soep; mijnheer wordt verzocht daar eene keus uit te doen.' O gulden dagen van Quinktiliaan, toen de welsprekendheid eene deugd geacht werd, waar zijt gij gebleven! En wie zou gedroomd hebben dat er na achttien eeuwen van zich noemende beschaving een 30ste November zou aanbreken, waarop uit ongewijde lippen het schendig beweren klinken zou: 'Het komt mij voor dat het er weinig toe doet!'

'Laten wij,' zoo eindigde de heer Van Nierop zijne rede, 'laten wij ons ook hier spiegelen aan de discussie in het Engelsche Parlement; hoe meer *ironie*, hoe meer *sarcasme*, hoe meer kans ook van slagen - mits het een en het ander niet kwetsend zij en men de grenzen van welvoegelijkheid en betamelijkheid niet overschrijde. Maar daarvan ben ik zeker, omdat gij, mijnheer de Voorzitter, nooit in gebreke zult blijven mij den goeden weg te wijzen, indien ik mij mogt veroorloven daarvan eenmaal af te wijken.' Vermoedelijk heeft de heer Van Reenen dit opgevat voor hetgeen er mede bedoeld werd: een kompliment. Wij voor ons zien er een blijk in dat onze Volksvertegenwoordiging zich onder den gomelastieken scepter van dien voorzitter niet minder op haar gemak gevoelt, dan in-

dien de Tweede Kamer de koffijkamer van een schouwburg ware. Zullen wij den heer Van Nierop akte verleenen van zijn beroep op het Parlement van Engeland? Zijnerzijds is het eene poging geweest om zijne theorie over parlementaire welsprekendheid in den adelstand te verheffen, en haarzelve zouden wij die onderscheiding niet misgunnen indien wij vaster overtuigd waren van het goed regt van haren uitvinder. ‘In Frankrijk,’ sprak de heer Van Zuylen in den aanvang van zijne eerste zuiveringsoratie, ‘in Frankrijk, toen daar nog eene parlementaire vergadering bestond, en niet een ja-knikkend ligchaam gelijk nu’... Hoe volkomen zouden zij zich gewroken achten, die fransche jabroers van den tegenwoordigen tijd, indien zij hollandsch genoeg verstonden om in ons Bijblad de redevoeringen van den heer Van Zuylen te kunnen volgen! Is dat nu, zouden zij vragen, uwlieder eerste redenaar van de oppositie? Is deze de man die ons de les meent te moeten lezen; aan onzen Thiers en onzen Berryer, aan Jules Favre, aan Jules Simon, aan Eugène Pelletan? - Even hoog nu als de heer Van Zuylen het parlementair leven in Frankrijk stelt, plaatst de heer Van Nierop het parlementair leven in Engeland. Lord Palmerston's toertjes te paard, lord Palmerston's lievigheden aan de dames, lord Palmerston's achteloosheid en nonchalance, behooren volgens hem tot de uitstekendste verdiensten van dien staatsman, en het is van deze zijde dat hij hem aan den heer Thorbecke tot exempel stelt. ‘Een minister, die oud wil worden,’ zegt de heer Van Nierop tot den heer Thorbecke, ‘volge het voorbeeld van Palmerston en bemoeije zich bij voorkeur met groote zaken.’ Ook van het engelsch volkskarakter in het gemeen heeft de heer Van Nierop een geringen dunk. De engelsche aannemer der Kanaalmaatschappij is hem de type van den Engelschman. ‘Die Engelschman heeft een groote maag, slokt alles in: 10 millioen obligatiën en 10 millioen aandeelen; dat is inderdaad,’ en het kursief dat nu volgt is tekstueel, ‘een *aannemer*.’ Het bijzondere in dezen trek van volken- en karakterkunde wordt vervolgens door den heer Van Nierop algemeen gemaakt: ‘Valt de grond mede en doen zich geene moeijelijkheden voor, dan zal de aannemer het werk voltooijen. Maar valt de grond tegen en rijzen er bezwaren, die onoverkomelijk zijn, welnu, dan zal hij ons in den steek laten. Dat is de edelmoedigheid van John Bull. Hij risqueert niets dan zijn naam, en over dien naam

wordt in tweederlei zin gesproken.' Desgelijks wordt er in tweederlei zin gesproken over den toon der debatten in het engelsche Parlement, en zoolang de heer Van Nierop niet door zijn voorbeeld zal bewezen hebben dat hij de goede zijde van dien toon weet na te volgen, kan het beneficie van zijn beroep hem niet verleend worden. Hij mag niet zelf eene afschaduwing zijn van den door hem geteekenden aannemer met de groote maag. Hij moet kiezen en keurig wezen. Er is ironie en ironie, sarkasme en sarkasme, humor en humor; de humor van Disraëli, en de humor van den clown uit het paardenspel.

Wie mag de belangstellende zijn, hetzij Engelschman of Nederlander, die in de Londensche *Daily News* van 14 December jongstleden, sprekend over het aannemen onzer begrooting van Binnenlandsche Zaken, de aandacht van het engelsch publiek op den onwaardigen toon onzer parlementaire debatten gevestigd heeft? Hij schrijft: 'This, then, is the style of the parliamentary warfare now carried on in the Legislative Assembly of the Netherlands. Personalities most intolerable, allegations the vilest and most unfounded, are concocted in this "free parliament of a free country", with the shamelessness of men grown desperate by defeat and the loss of character. And these, too, are the men who are always prating about freedom of debate, and extolling the liberty which prevails in that model legislature, the English House of Commons - while they themselves strangely confuse liberty with liberties'. Al konden deze uitdrukkingen zonder schade gematigder en bescheidener zijn, den Heer Van Nierop moet het treffen dat juist een engelsch dagblad, een orgaan dat geschreven wordt door bewonderaren van lord Palmerston, onze houding op parlementair gebied desavoueert, en dat daarbij met echt engelsche onverdraagzaamheid wordt gewezen op den persoon van een *Hebrew lawyer*, lid van onze Kamer, die er meer dan iemand toe bijdraagt, zegt de korrespondent, om de diskussie in ons Wetgevend Ligchaam van hare hoogere wijding te berooven.

Eine Opposition, die keine Grenzen hat, wird platt, heeft Göthe beweerd; en uit dien hoofde keurde hij de belemmerende maatregelen, ten jare 1827 met betrekking tot de vrijheid van drukpers in Frankrijk genomen, onvoorwaardelijk goed, ja verheugde er zich over. *Die Einschränkung*, voegde hij er tot nader verklaring bij, en volgens hem was dit een onschatbaar voordeel, *nöthigt die Opposition geistreich zu seyn*. Toen

onze minister van Oorlog in de zitting van 16 December ontkende dat bij hem het voornemen bestond om ook in het vervolg van tijd eene soort van censuur over de geschriften van nederlandsche officieren uit te oefenen, heeft hij van dit sofisme van Göthe, hoe goed het hem anders ook zou te pas gekomen zijn, geen gebruik gemaakt. Had hij het gedaan, men zou er niet minder dank om schuldig zijn aan den heer Van Limburg Brouwer, die het goed regt van onze officieren met veel nadruk gehandhaafd, en met een kort en krachtig *de officieren schrijven toch* al het nuttelooze van dergelijke beperkingsmaatregelen in het licht gesteld heeft. Göthe had ongelijk, hoe veel waars er ook in zijne hoofdgedachte ligt. Verbodswetten kunnen de intellectuele smokkelarij wel aanmoedigen, maar zij beuren den stand der geesten niet waarlijk op. Zij waken sluw, doch adelen niet. In eene parlementaire vergadering moet onder de geoefende leiding van een schrander en waakzaam voorzitter alle beperking zelf-beperking zijn. Die zekere grenzen, waardoor eene diskussie voor platheid bewaard wordt, mogen op geenerlei wijze aan een gezondheidskordon herinneren, getrokken van regeringswege; zij moeten bepaald worden door den geest-zelf, die alle leden der vergadering bezielt. Wil men daarbij eene les van Göthe behartigen, het moge die zijn, welke bij dezelfde gelegenheid door hem gegeven is: ‘Direct und grob seine Meinung heraus zu sagen, mag nur entschuldigt werden können und gut seyn, wenn man durchaus Recht hat. Eine Partey aber hat nicht durchaus Recht, eben weil sie eine Partey ist.’

De Tweede Kamer en de staatsbegrooting voor 1865! Als naar gewoonte en gelijk van zelf spreekt hebben bij die gelegenheid een aantal redenaars het woord gevoerd, omtrent wier manier niets bijzonders valt te melden. De nieuwe minister van Buitenlandsche Zaken, gelijk gezegd is, heeft van een opmerkelijk talent doen blijken. Onder de nieuwe kamerleden heeft zich onderscheiden de heer De Laat de Kanter, wiens snedige opmerkingen over het lager onderwijs, hoewel te ontijde besloten met eene private geloofsbelijdenis, eene betere ontvangst verdiend hadden dan het haar door den heer Van Lynden geschonken onthaal[1]. Men kan de sprekers in den

1 De bij die gelegenheid door den heer Van Zuylen gehouden rede heeft als bijvoegsel tot een van onze godsdienstige bladen eene ruime verspreiding gevonden. ‘De Hoofdcommissie der Vereeniging voor Christelijk Nationaal Schoolonderwijs heeft het van haren pligt geacht, daartoe door de Redactie van de *Heraut* in de gelegenheid gesteld zijnde, deze allezins merkwaardige rede in haar geheel ter kennis van de leden dier Vereeniging te brengen. Het doet het harte goed, wanneer men mannen zien mag, die in de landsvergadering onverschrokken het goede regt van zóó vele Christenen in den Lande verdedigen, tegen de regtstreeksche of zijdelingsche verkorting van hunne regten, waaraan zij menigwerf blootstaan. Nu, naar des Heeren altijd wijzen raad, de wakkere verdediger van het Christelijk Nationaal Schoolonderwijs, de heer Groen van Prinsterer, zwijgen *moest*, heeft het Hem behaagd eenen anderen strijder te verwekken, die onbeschroomd vrijheid van onderwijs voor allen heeft gevorderd - eene vrijheid, niet alléén in de wet ter nedergeschreven, maar ridderlijk toegepast.’ De *Heraut* van 16 December.

boezem van onze Volksvertegenwoordiging onderscheiden in goede sprekers, middelmatige sprekers, en sprekers die in het geheel geene sprekers zijn. Van deze twee laatste soorten, in wier kring men bij voorkeur de voedzame leden te zoeken heeft, kan hier uit den aard der zaak geene melding gemaakt worden. De toon van het debat wordt door hen niet beheerscht; zij zijn er niet verantwoordelijk voor. Tot de klasse der goede sprekers, van hen wier woord de aandacht trekt omdat er iets pikants, iets origineels, iets eigenaardigs aan is, behoort, steeds naar het Bijblad te oordeelen, dezelfde heer Kien van wien de heer Voorthuysen gezegd heeft dat hij een aangename prater is. Tot hiertoe stonden wij misschien te uitsluitend bij bijzonderheden stil, en maakten wij, door al te snel van het eene losse gezegde naar het andere over te springen, het onzen lezer lastig. Een eenigzins breed fragment uit eene redevoering van Utrechts burgemeester, dit vertrouwen wij, zal hem tot rust doen komen.

De bedoelde redevoering van den heer Kien is die van den 25sten November. Zij heeft deel uitgemaakt van de Algemeene Beraadslagingen, en men zou haar eene Kabinetsbeschouwing kunnen noemen. Eerst verhaalt de heer Kien dat de afwachtende houding, door hem in den aanvang tegenover het tegenwoordig ministerie aangenomen, door sommigen van zijne eigen vrienden toegeschreven is ‘aan kortzigtigheid, aan weifelmoedigheid, aan Jan-Saliegeest, en ik weet niet waaraan al niet.’ Hij geeft toe, dat het nu regerend ministerie opgetreden is ten gevolge van een stelsel, dat ook hij afkeurenswaardig acht: ‘het oppositie-stelsel *quand-même*, dat elk vroeger bewind hekelde, bestreed, lagen legde en vallen deed, totdat het zegevierend van die zetels possessie nam.’ Toch heeft

hij den heer Thorbecke in zekeren zin met genoegen de teugels van het bestuur in handen zien nemen. In dien minister triomfeerde wel is waar ‘een partijhoofd’, maar ‘een overwinnaar kan genereus zijn’; hij kan ‘bij magtbesef, na zegepraal, lust tot verzoening gevoelen.’ Voorts waardeerde de heer Kien in den minister van Binnenlandsche Zaken ‘een bekwaam en standvastig man, die wist wat hij wilde’, en die beschikte ‘over een ijverigen, kernachtigen en gehoorzamen troep volgelingen.’ Hij meende dat de tijd gekomen was om in praktijk te brengen hetgeen weleer een lid der Eerste Kamer zeide: *Ne cherchons plus des querelles, mais des solutions*. Verder evenwel zijn de goede verwachtingen van den heer Kien niet gegaan, en gaan zij ook heden niet. Dit zet hij uiteen in het tweede gedeelte van zijne rede:

‘Het is waar, mijnheer de Voorzitter, bij de vorming van dit Kabinet beving mij dadelijk de vrees - de twijfel of het hoofd van het Kabinet wel den juisten tact had om de geschikte personen te kiezen; een tact van groote waarde voor hem, die aan het hoofd der Regering is geplaatst en veelal het kenmerk van een groot staatsman. Ik vroeg mij af: is de minister wel onbevangen of te veel partijman? Heeft hij bij al zijne onbetwistbare bekwaamheid, menschenkennis genoeg? Het grootste deel van zijn tijd werd in het studeervertrek doorgebragt, en geleerden hebben het niet altijd het verst in die kennis gebragt; dat is nog zoo'n studie à part.

Ik waagde het bij de optreding van het Kabinet te zeggen, dat ik gewenscht en verwacht had, dat de minister van Binnenlandsche Zaken zich met meer kennis en ervaring had kunnen omringen. Was dit te veel gezegd? De minister van Buitenlandsche Zaken behoorde tot de onbekende grootheden, en onbekend maakt onbemind niet alleen, en ik zeg het zonder bitterheid voor dezen of genen, maar mij boezemt meer vertrouwen in iemand, die de reputatie van bekwaamheid verkregen heeft, dan die die reputatie nog krijgen moet, vooral bij zulk een gewigtig departement als dat van Buitenlandsche Zaken. De ministers van Finantien en van Justitie waren ja meer bekend, maar hoe? Het meest als vinnige opposanten, critici *per excellentiam*, bij uitnemendheid, die een levendig deel namen aan den strijd, en belooning na de overwinning ontvingen. De minister van Kolonien, den eerste, meen ik, dien van vrije keuze, niet den twecde, die later eenigermate

ten minste door een *tour de force* aan het ministerie opgedrongen werd, van dien eersten lieveling zeg ik voor 's hands niets.

Was mijn twijfel zoo buitensporig, zonder eenigen grond? Wat regtvaardigde ten opzigte van die ministers mijne afwachtende houding? zal men welligt vragen. Ik moet daarbij een oogenblik stilstaan. De minister van Finantien, ofschoon ik ten sterkste afkeur de wijze waarop hij vroegere ministers bestreed, had nogtans in zijne uitgebreide discoursen denkbeelden ter sprake gebragt, die met mijne zienswijze strookten.... Daar nu de minister van Finantien dergelijke denkbeelden had ontwikkeld, meende ik te moeten afwachten wat hij doen zou. De minister is jong en moedig, misschien wat overmoedig, dacht ik, maar dat schaadt niet; hij zal voor de bezwaren, die hij voorzeker in groote mate op zijn weg ontmoeten zal, niet terugdeinzen, maar die stoutmoedig het hoofd bieden, zoo als wat de stadsoctrooijen betreft zijn ambtgenoot in België deed, een land dat ook in dat opzigt ons weder een voorbeeld gaf, en ik meende, mijnheer de Voorzitter, te zijnen opzigte eene afwachtende houding te mogen aannemen.

Omtrent den minister van Justitie was ik veel minder gerust; ik was bang voor al te groote voortvarendheid; voor overijling, die aan roekeloosheid grenst. Ik had hem denkbeelden hooren ontwikkelen op het koloniaal gebied, zoo overdreven, dat hij in het renperk van vooruitgang den snelsten mederenner ver achter zich liet. Hetgeen voor anderen, met het verziendst oog begaafd, niet zigtbaar was, meende hij als een bereikbaar doel te kunnen voorspiegelen. Ik vond in die uitdrukking - anderen hebben er reeds op gedoeld[1] - zoo veel onvoorzigtigheid, zoo weinig dat met de beradenheid van staatsmanswijsheid strookt, welke mijns inziens een minister van Justitie past, die aan het hoofd geplaatst is van zulk een deftig departement, waar men vooral op elke uitdrukking, elke zinsnede, elk woord letten moet, dat ik lang aarzelde ten opzigte van dien minister eene afwachtende houding aan te nemen. Die homogeneïteit voorts in het ministerie onderling, die aanstekende kracht, bekommerde mij; ik vreesde dat hij zijn collega den minister van Kolonien het hoofd op hol zou maken,

1 'Of het mogt zijn de stelling, door den minister van Justitie als afgevaardigde van Rotterdam hier verkondigd, dat het Nederlands pligt is de overzeesche bezittingen op te leiden tot vrije en zelfstandige Staten.' De heer van Zuylen van Nyevelt, 22 November.

en het was eerst na zeer rijp beraad, dat ik eindelijk besloot ook te zijnen opzigte eene afwachtende houding te mogen aannemen. En ziehier de reden. Vooreerst dacht ik: gelukkig is hij geen minister van Kolonien, en bij de hoog geprezen ministeriële homogeneïteit begrijp ik toch al meer en meer, na al hetgeen ik zoo zie en hoor (de laatste discussien hebben het nader bevestigd), dat elk minister toch eigenlijk zijn eigen gang gaat, zonder zich veel om zijn ambtgenoot te bekreunen; daardoor verviel mijne vrees voor te grooten invloed op zijn collega, den minister van Kolonien. Maar bovendien, mijnheer de Voorzitter, het bewustzijn, dat de minister van Justitie minder opvliegend was dan zijn voorganger, deed mij vermoeden, dat Zijne Excellentie wel bedaarder worden zou, als hij eenmaal op dat gemakkelijk kussen zat, dien stoel welke eene calmerende eigenschap schijnt te bezitten, zoo als gisteren nog door den minister van Kolonien werd bevestigd, en ik besloot het te wagen eene afwachtende houding aan te nemen.

Nu nog. De minister van Kolonien - ik spreek van den eerste; omtrent den tweede kom ik welligt bij eene andere gelegenheid terug. De eerste boezemde mij geen vertrouwen hoegenaamd in, en ik heb van mij nooit kunnen verkrijgen door eene afwachtende houding zijn bestaan te rekken.

De slotsom dus van al mijne overwegingen was: de daden moeten spreken, laat ons zien en toezien. En wat zagen wij?

Ik geloof, dat het beter is dit later bij de verschillende hoofdstukken ter sprake te brengen, voor zoo verre dit niet door anderen geschiedt. Ik bepaal mij bij te zeggen dat ik veel zag dat mij teleurstelling, en het een en ander dat mij bezorgdheid inboezemde.’

Draagt de heer Kien eene losse das? ‘Geen banden, geen sluiting of knelling, nergens, maar vooral niet om het spreekorgaan?’ Zoo ja, en de soort van zijne welsprekendheid doet het vermoeden, dan zal de predikant Koetsveld genoodzaakt zijn de geestige teekening van den volbloed liberaal, onlangs door hem ontworpen, eenigzins te wijzigen. De redevoering van den afgevaardigde uit Utrecht is eigenlijk geene redevoering, maar een bedsermoen; een dier praatjes tusschen man en vrouw, waarmede de markies De Boissy den franschen Senaat pleegt te vermaken. Doch voor men eene ministerie-kritiek als de zijne onvoorwaardelijk afkeurt, bedenke men dat niemand minder dan de heer Van Zuylen reeds eenige dagen te voren den

heer Kien op deze gladde baan voorgegaan was. ‘De ministeriële dagbladen, die drie jaren geleden geen kleuren te donker vonden om den finantiëlen toestand af te schilderen,’ zeide die begaafde woordvoerder, ‘vinden thans alles uitnemend, onverbeterlijk. En ziedaar nu de tooverkracht, die kan worden uitgeoefend door de verandering van slechts één enkele letter in den naam van een minister! Verander de T in eene B, zeg Betz in plaats van Tets, en het wonder is volbragt: de donkere wolken verdwijnen en maken plaats voor een rozenkleurig verschiet.’ Daareven was de heer van Nierop erger dan de heer Van Zuylen; thans is de heer Van Zuylen op zijne beurt erger dan de heer Kien. Daarbij verraadt de redevoering van den Utrechtschen gedeputeerde, in weerwil van haar valsch vernuft en van hare slordigheid, een van nature krachtig brein. De jongste redevoeringen van den heer Van Zuylen doen dit niet. Deze afgevaardigde heeft werkelijk niets anders gedaan dan hetgeen zijne politieke tegenstanders hem herhaaldelijk verweten hebben en hetgeen hij zelf ten slotte aldus in beeld en onder woorden gebragt heeft: de anderen zwart maken, ten einde zichzelven te zuiveren. De aanval van den heer Kien daarentegen is logisch gedacht en flink uitgevoerd. Zijne taal is erbarmelijk, zijne kwinkslagen zijn onuitstaanbaar, en hij schijnt niet te bevroeden dat ook de parlementaire diktie ‘nog zoo'n studie à part’ is. Doch wil men het gehalte der debatten in onze Tweede Kamer beoordeelen naar een billijken maatstaf; wil men daartoe zijne keus vestigen op een ruw en verwaarloosd en vermoedelijk onherstelbaar bedorven, maar wezenlijk talent, dan schijnt de burgemeester van Utrecht in de eerste plaats in aanmerking te komen.

Al de beste krachten onzer parlementaire welsprekendheid worden, wanneer de heer Groen van Prinsterer afwezig is, door den heer Thorbecke vertegenwoordigd; en dit overzigt zou alle waarde missen indien eene tweede ruime aanhaling, ontleend aan eene van diens ministers redevoeringen, den tot hiertoe aan den lezer medegedeelden indruk niet kwam voltooijen. Ook de heer Thorbecke past niet altijd op zijne woorden; ook zijne redevoeringen worden somtijds ontsierd door personaliteiten *à bout portant*. Van den kinnebakslag, door hem aan den heer Van Nierop toegediend, spraken wij reeds; en al heeft hij naderhand beweerd geene insinuatie bedoeld te hebben, de misslag - sommige misslagen zijn raak, zou men

in de Kamer zeggen - de misslag was begaan. Noodeloos ook heeft de heer Thorbecke den heer Dirks vertoornd, door bij dezen eene overdreven ingenomenheid met zijn eigen lidmaatschap van de Akademie van Wetenschappen te onderstellen. Even verkeerd gezien was het tegen den heer Van Zuylen gerigte slotwoord der redevoering van 26 November. ‘Dit is zeker,’ zeide de heer Thorbecke, ‘dat voor zoo ver de spreker tegen mij een persoonlijken strijd gevoerd heeft of voeren zal, ik het buiten en beneden de taak van den minister achte, daarin op eenigerlei wijze te treden.’ Natuurlijk; doch ziedaar eene dier zaken die men niet behoort te zeggen, maar te doen. Indien gij het buiten en beneden u acht te spreken, zoo zwijg. De ware polemicus repliceert niet wanneer hij niets anders te zeggen heeft dan eene beleediging of eene grofheid. Misschien zal men in het volgend uittreksel uit de eerste redevoering van den heer Thorbecke, die van 25 November, sporen aantreffen van hetzelfde gebrek; doch die redevoering is en blijft, om de magtige persoonlijkheid die er uit spreekt, een regte sleutel tot verklaring van het schouwspel dat tegenwoordig onze Tweede Kamer aanbiedt. Eerst krijgen wij eene soortgelijke *protestatio actui contraria* als daareven; doch verder op gaat het beter:

‘Mijnheer President, hetgeen ik gisteren zeide, zeg ik heden weder; ik sprak liever niet. Wat mij betreft, liever doen dan spreken; en zoo gesproken moet worden, dan dát spreken hetgeen onmiddellijk leidt tot doen. Evenwel de plaats, zoo niet de zaak, gebiedt dat ik spreke....

De grieven van den heer Van Zuylen tegen het ministerie. Wanneer ik zeg, dat ik liefst niet sprak, dan geldt het vooral ten opzigte van dien redenaar... Waartoe spreken, mijnheer de President, wanneer men niets anders te wederleggen heeft dan een *mirage*, een luchtbeeld, dat, wanneer men er op afgaat, terugwijkt en verdwijnt? “Het ministerie beantwoordt niet aan de verwachting.” Aan welke verwachting? Door wien gekoesterd? Door wien opgewekt? “Wat heeft dit ministerie, wat heeft inzonderheid de minister van Binnenlandsche Zaken gedaan? Wat heeft hij gedaan in wetgeving, wat tot bevordering van de intellectuele belangen van de natie?” Het antwoord ligt in hetgeen ieder ziet. De geachte spreker schijnt het niet te zien; en ik neem dit niet kwalijk. Hij heeft sedert eenige jaren in een gelukkig en benijdenswaardig *otium* geleefd; hij heeft

in zijne bosschen gewandeld en in den open tijd gejaagd; doch geene kennis genomen van de groote beweging op materieel en intellectueel gebied, eene beweging zoo groot als onze geschiedenis geen tweede époque kent....

Ik doe een beroep op de geheugenis der Kamer, en iedereen zal mij toestemmen wanneer ik zeg, dat Indie eerst met 1850 begon binnen den parlementairen gezigteinder te komen. De heer Pahud was toen minister van Kolonien; meer administrateur dan wetgever, vooral meer administrateur dan hervormer; ijverig, werkzaam administrateur, maar, als alle administrateurs, gehecht, vast aan de traditie.

Is dat de geest van het Kabinet van 1849 tot 1853 geweest? Ik heb meermalen, ook van die banken, daarover gesproken, en herinner nu een feit. Wien heeft dat Kabinet als gouverneur-generaal voorgedragen? Den heer Van Twist, bij wien men zeker niets minder te wachten had dan den louter administratief-traditionelen trant van den minister van Kolonien; de ondervinding heeft het getoond. Minister en gouverneur-generaal verstonden zich slecht. Dat die benoeming eene liberale keuze was, kwam wel aan den dag, toen de heer Van Twist later gelegenheid vond zijne gevoelens over het bestuur van Indie hier in deze Kamer te doen kennen. Kon het ministerie, in zijn geheel beschouwd, méér doen in dien tijd van regeneratie, waarin ieder minister met zijn departement de handen vol had?

Nog een feit. Waarom zou ik het niet herinneren? De meest bekwame pleegt de meest bescheiden man te zijn, en zoo was ook de heer Van Twist. Hij vond groot bezwaar om naar de Oost te gaan, maar verklaarde zich evenwel daartoe genegen, indien hij den heer J.C. Baud, bereid om mede te gaan, mogt medenemen. Ik verhaal hetgeen gebeurd is, - toen de heer Van Twist mij dat zeide, heb ik geantwoord: ik heb u voorgedragen, maar gij gaat alléén of gij gaat niet...

De heer Van Foreest, mijnheer de President, noemt mijne politiek niet nationaal. Hij verwijt aan den minister dat hij niet de man is van de oud-Hollandsche vrijheid. Neen, mijnheer de President. Ik waardeer die oud-Hollandsche vrijheid voor haar tijd, maar ik verlang ze niet terug. Ik verlang de souvereiniteit van provincien en van steden niet terug; noch de vrijheid, gebonden aan zekere klassen, door familie of geboorte van andere onderscheiden; noch het verschil tusschen heer-

schende en beheerschte standen; ik verlang dien breeden stroom der vrijheid, die de gansche maatschappij doordringe...

“De minister is geen vriend van de oude Hollandsche vrijheid, maar hij heeft volkssouvereiniteit in zijne banier geschreven.” Waar en wanneer heb ik ooit het woord of het beginsel van volkssouvereiniteit ingeroepen? Men versta onder volkssouvereiniteit wat men wil, maar is daarvan in de door mij voorgedragen wetten - en daaronder zijn nog al karakteristieke wetten - een spoor te vinden? Wanneer men mij spreekt van volkssouvereiniteit, dan spreekt men mij van een chaos, van iets waarvan ik geen klaar begrip kan vormen, vooral niet in ons land, bij die organisatie waaronder wij het geluk hebben te leven. Wij toch hebben niet slechts een algemeen bestuur: wij hebben een koningschap met eene algemeene, eene provinciale, eene gemeentelijke vertegenwoordiging; daarbij de grootste individuële vrijheid die in eenig land genoten wordt. Bij dat organisme is het mij een raadsel hoe iemand de afdwalingen, welke de geachte afgevaardigde door het woord volkssouvereiniteit wil aanduiden, met onze nieuwe grondwettige instellingen kan zamenknoopen.

Hetgeen ik verlang, en hetgeen ik altoos verlangd heb, het doel van hetgeen ik aan de Kamer heb voorgedragen, en voordragen zal, is de constitutionele vrijheid; ons volk in staat te stellen, dat het zijne eigenaardige middelen in volle mate ontwikkele; dat ieder de gelegenheid vinde om op de plaats te komen, waar hij naar zijn vermogen tot den bloei van het geheel kan medewerken.

Wij hebben in vroegere tijden een eervollen rang bekleed onder de landen van dit werelddeel; ik geloof, dat wij dien nog bekleeden, en geroepen zijn om, tot dusver in menig opzigt achterlijk, in materieel en intellectueel vermogen vooraan, op de eerste lijn te komen. Ik geloof, dat den weg, waarop wij zijn, vervolgende, ons volk eene plaats niet minder hoog, dan die welke wij in eene andere orde van zaken innamen, bereiken en onder de meest welvarende, de meest krachtige, de meest beschaafde natien van het Westen genoemd worden zal. Onder de meest krachtige, want wij zijn bestemd en verpligt kleinheid door groote krachtsinspanning te compenseren. Mijnheer de President, wanneer dit het streven der Regering is, en de Vertegenwoordiging doet haren pligt, en zij zal dien vervullen; wanneer de Regering, minder nog zelve doende dan latende doen, ons volk tot die krachtsinspanning in staat stelt, dan zal

zij, denk ik, voor zijne eer, voor zijn roem en aanzien het best hebben gezorgd.'

Ware deze redevoering van den heer Thorbecke een hoofdstuk uit een of ander boek, alle deskundigen zouden dat kapittel slecht geschreven noemen. *Iedereen zal mij toestemmen wanneer ik zeg:* taalfout. *Eene beweging zoo groot als onze geschiedenis geen tweede époque kent:* époque zal deze volzin ongetwijfeld maken, doch niet als model van logika in de uitdrukking. *Ik geloof, dat den weg, waarop wij zijn, vervolgende, ons volk eene plaats:* meer dan eene gewone nederlandsche maag, meer dan de maag van 's heeren Van Nierop's engelschen aannemer, de maag van een struisvogel is noodig om zulk eene woordvoeging te kunnen verduwen. Uit het oogpunt van den stijl gezien is elke redevoering van den heer Thorbecke, elk zijner memorien van toelichting, overdreven gesproken, eene geniale kakografie. Het krielt er van ongrammatikale beknoptheden, van grooter en kleiner geweldenarijen aan de taal gepleegd. Slag op slag worden de regten dier schoone opgeofferd aan eene eigenzinnige concisie, hare bevalligheden versmaad ter wille van eene in manier ontaarde breviloquentie. De heer Thorbecke is zoo bevreesd voor het euvel der breedsprakigheid dat hij er kortademig van wordt. De gedachten stroomen niet bij hem met statigheid over eene diepe bedding en langs grootsche oevers, maar worden door elkander geschud als passagiers in een oud spoorwegrijtuig van de derde klasse: harde banken op een versleten onderstel. Deze blijkbare onverschilligheid omtrent den vorm, dit streven naar het zaakrijke met veronachtzaming van het schoone en betamelijke, komt bij den heer Thorbecke voort uit een naauwlijks door hem verholen ongeloof in zake van parlementaire eloquentie. *De plaats, zoo niet de zaak, gebiedt dat ik spreke*: wat beduidt dit in zijnen mond? Het beduidt - dat de heer Thorbecke de uitvinder is van een woord dat op *mirage* rijmt en waaraan de heeren De Vries en Te Winkel stellig geene plaats zullen inruimen in hun Nederlandsch Woordenboek. Voor zoo ver de heer Thorbecke er eene etymologie op nahoudt neemt hij het bestaan van eene geheime betrekking aan tusschen *parlement* en *parlage*, eene betrekking wier hoogere eenheid in een welbekend fransch werkwoord ligt. Onder de Julij-regering bestond er te Parijs een staatkundig gezelschap, waarin door jongelieden van de oppositie het woord gevoerd

werd over de aangelegenheden van den dag, en welks naam - *la Parlotte* - insgelijks aan dat werkwoord herinnerde. Zulk eene Parlotte is ook voor den heer Thorbecke het nederlandsch Parlement; en wij hebben het ontmoedigend, het droefgeestig, het tragisch verschijnsel te konstateren dat van onze twee beste parlementaire redenaars de eene aan het ziekbed gekluisterd is en zich misschien nooit weder in 's lands vergaderzaal zal doen hooren, terwijl de ander, de begaafdste misschien, wanneer hij in die zaal het woord neemt, zulks doet voor den vorm. Niet om de zaak, maar om de plaats.

Ten slotte een woord over doorzigt en karakter. Plegtig, met nadruk, onder eede bijna, hebben wij den heer Thorbecke tot driemalen toe hooren verzekeren - zoo pleegde weleer Struensee ontrouw aan de Vorstin-zelve wie hij zijne opkomst dankte - dat het hem een raadsel is hoe men onze nieuwe grondwettige instellingen, nieuw in zoo ver zij van 1848 dagteekenen, in verband kan brengen met het woord volkssouvereiniteit; dat van volkssouvereiniteit te spreken voor hem zoo goed is als sprak men van een chaos, van iets waarvan hij zich geen klaar begrip kan vormen; en dat er in de af en toe door hem voorgedragen wetten, waaronder karakteristieke, geen spoor te vinden is van volkssouvereiniteit, ‘men versta daaronder wat men wil’. Na deze bejegening uit den hoek der linkerzijde, kan het niet bevreemden dat het groote beginsel der 19de eeuw, de steunpilaar van alle moderne staatsinstellingen, de alfa en de omega van de politieke geloofsbelijdenis van den tegenwoordigen tijd, dat in één woord de demokratie ook uit den hoek der regterzijde begroet geworden is met een hagelbui van steenen. ‘Gij gematigde partij,’ heeft in eene apostrofe aan zijne medestanders de heer Van Zuylen gezegd, ‘indien gij voortgaat, zonder u door reactie te laten medeslepen, en te verzetten tegen al wat zweemt naar democratie in haar tweeërlei karakter van losbandigheid en van despotisme.’... De profetie waarmede deze ontboezeming besloten werd luidde aldus: ‘Gewis komt eenmaal de dag, waarop, even als nu de reactionairen van 1787 en 1795, ook dan de reactionairen van 1864 als de ware en verstandige vrienden van vrijheid en vooruitgang zullen worden erkend.’ Gelukkig heeft de heer Van Nierop, door het opwerpen van de vraag: ‘Geene democratie, wat is dat anders dan verguizing van het liberaal beginsel?’ in dien al te koppigen wijn eene kleine hoeveelheid water gegoten. Doch een diepen indruk heeft die temperende maatregel niet te weeg gebragt, en mis-

schien was hij daartoe ook niet bestemd. Men moge het beklagen of er in roemen, Nederland is feitelijk sedert 1848 eene demokratische republiek met een vorst uit het Huis van Oranje tot erfelijken voorzitter. Onze koning is een koning bij de gratie Gods, doch in geen anderen zin dan waarin ook 's konings kleedermaker aan de goddelijke genade het aanzijn dankt. Dat wij eene grondwet hebben die door den heer Thorbecke uitgevoerd wordt, eene Tweede Kamer waarvan de heer Van Zuylen lid is en lid is kunnen worden, komt hier vandaan dat de reaktionnairen van 1787 en 1795, te goeder of te kwader ure, in hunnen strijd tegen de demokratie, tegen de volkssouvereiniteit, het onderspit gedolven hebben. ‘Democratie in haar tweeërlei karakter van losbandigheid en van despotisme:’ de heer Van Reenen had niet moeten gedogen dat de heer Van Zuylen zich aldus uitdrukte. In de nederlandsche Volksvertegenwoordiging, die aan de demokratie het aanzijn dankt en wier leden al te gader aan het demokratisch beginsel in hoogeren zin hun mandaat ontleenen, komt zulke taal niet te pas. Het is eedbreuk en grondwetschennis. Of indien men de zaak wenscht over te brengen van het politiek op het maatschappelijk terrein, het is alsof een edelman, na op zijn eigen verzoek te zijn toegelaten geworden in eene burgerlijke woning, aristokratische airs aanneemt en zich op den voet zet van impertinenties te debiteren aan de dochters van den huize. Even zoo had de heer Van Reenen den heer Thorbecke moeten berispen, toen deze zich verstoutte te vragen: ‘Waar en wanneer heb ik ooit het woord of het beginsel van volkssouvereiniteit ingeroepen?’ Het woord heeft de heer Thorbecke misschien te allen tijde, en dan ook te ontijde, voor zichzelven gehouden. Het beginsel heeft hij ingeroepen van het oogenblik af dat hij zijne staatkundige hervormingstaak aanvaard heeft tot op den huidigen dag; bij ál de door hem voorgedragen wetten, ook bij de niet karakteristieke daaronder. Demokratie, volkssouvereiniteit: kleeft er smaadheid aan die woorden? Zoo wees een man, en draag die smaadheid. Het zou in de geschiedenis van ons geslacht de eerste maal niet zijn dat aan een onaanzienlijken oorsprong de belofte verbonden bleek van eene groote toekomst. Doch ook onafhankelijk daarvan is zedelijke moed, bij helderheid van zelfbesef, eene goede zaak.

EEN GEABONNEERDE VAN HET BIJBLAD.

De verrassing van Hoey in 1595.

Op de Wezelsche heide, tusschen het dorpje Diepenbeek en de vestingstad Hasselt, op dat tijdstip in de magt der Spanjaarden, viel den tweeden Februarij 1595 een bont en woelig tooneel te aanschouwen. Van verschillende zijden zag men dáár krijgsvolk opdagen en halt houden. Schilderachtige ruiterbenden kwamen aanrennen in dreunenden draf; voetvolk rukte de dorre, heuvelachtige gronden op, met dien vasten stevigen stap, welke de wandeltred van den soldaat mag genoemd worden. Alles geschiedde echter zonder rumoer van trommelen, trompetten of ander krijgsmuzijk; en blijkbaar was het niet om slag te leveren, dat al dit krijgsvolk herwaarts trok. Het waren Staatsche troepen die, al behoorden ze tot verschillende ‘vendels,’ toch gezamenlijk aan 't Oranjevaandel trouw hadden gezworen, welke van de Provinciën der Generaliteit zij dan ook tot betaalsvrouwe hadden.

Ook werden de aankomenden door wie hen vóór waren geweest, in alle ruste afgewacht en, kortaf maar gulgaauw, broederlijk verwelkomd. De ontmoeting bleek *niet* toevallig te zijn, want er toonde zich geen zweem van verwondering bij het verschijnen van een nieuw troepje ruiters, of van eene versche bende voetknechten; de Wezelsche heide moest dus voor dit krijgsvolk eene vooraf bepaalde verzamelplaats zijn.

Intusschen, waartoe troffen ze hier zamen? dát was de vraag. Tot oefeningen in den wapenhandel? Tot eene wapenschouwing? Het eene was zoo min waarschijnlijk als het andere, want zij bléven niet onder de wapenen. De ruiters stegen af en ver-

zorgden hunne vermoeide paarden, die onthalende uit de meêgevoerde haverzakken. Het voetvolk zette haakbussen en musketten bijeen of vormde kunstige wapentrofeën van zijne pieken en hellebaarden; wondere schoven, als wel nooit op de heide waren gebonden! De officieren lieten de teugels van de krijgstncht voor 't oogenblik wat schieten en vergunden der manschap voorshands allen last van zich te werpen en zich te ververschen en te verkwikken, zoo als zij best konde. De meesten maakten van die vrijheid gebruik om hunne ruste te nemen en zich neêr te vlijen op den dorren, ruigen heidegrond. Geen zacht mostapijt; doch een vermoeid soldaat, die des noods op een steen slaapt, ziet zoo naauw niet na afgelegden marsch.

Als de herder, die gewoon was hier zijne schapen rond te leiden, niet in den vroegen morgen, bij de nadering van het eerste rot ruiterij, gevlugt was met al de haast, die de zorg voor zijne kudde hem vergunde, als hij zijn houd niet na was gestoven, hij zou een even woelig als boeijend tafereel hebben aanschouwd in dat tal van groepen, heinde en veer verspreid: die drommen zittende of neêrliggende soldaten, welke de hoogten en laagten dier heideheuvels met allerlei kleuren tintten en somwijlen voor een omzien zelf belicht werden door de grillige stralen der Februarijzon, wier koestering, hoe kort van duur, toch weelde mogt heeten onder dat strak blaauw verwulfsel des hemels! Den armen borst was de schrik om 't hart geslagen, zoodra het uit de eerste stofwolk de beste flikkerde. Niet zonder reden; een overval van krijgsvolk, mogt het vriend zijn of vijand, was voor den plattelandsbewoner erger dan een hagelslag in zijn graan; en wie waarborgde onzen herder de veiligheid van zijn vee? Dat diende buiten het bereik der bende gebragt, al dierf hij er ook, niet de schoonheid van een schouwspel door, waarvoor de linker toch geen oog had; maar de nieuwtjes, welke er vielen op te vangen, de maren, waardoor hij in kroeg bij kroeg een welkome gast zou zijn geweest!

Hij had bij zijne pligtsbetrachting de gelegenheid ingeboet den ganschen omtrek in rep en roer te brengen; willen wij, die van het gehoorde geen misbruik zullen maken, een oogenblik in zijne plaats dier gesprekken het oor leenen? Veel baat het ons niet, al dolen wij om van wapen tot wapen; werwaarts de togt verder leiden zal? geen dier krijgslieden die het weet; het is de droevige overtuiging, welke zich spoedig aan u opdringt. Eene tweede: hoe ijler onzekerheid des

te meer ruimte voor de fantasie; ook zij brengt u niet verder. Als ge den grombaard gelooft, die daar den trommel in een verkeerbord herschept, en met de steenen rammelt tot de winzucht de vermoeidheid vergeten doet, dan weten de officieren zelve ‘er het naaste niet van’; dan hebben zij alleen order ‘om met zoo veel van hun manschap klokke twaalf op de Wezelsche heide present te zijn’, - als het ‘voorwaarts marsch!’ klinkt, zal het rapier hen wel wijzen waarheen. ‘Passe dix,’ roept de speler; maar ge zijt al bij zoogenaamde duitsche ruiters, onder welke de kanne biers rondgaat, door de zoetelaarster gebragt; de zoetelaarster, die schoon mooi noch jong meer, last genoeg heeft van die lustige luî. ‘Een flikkertje?’ plaagt haar de dolste; haar afweren zijner aardigheden geeft ons echter geen licht over het doel van den togt, en nu gindsche ruige gast zich een ‘bonkesje toeback’ veroorlooft, nemen wij in tijds de vlugt. Tabakswalm kon ook op de heide benaauwend zijn.

Liever vergezellen wij eenige officieren, die gezamenlijk de veldtent binnengaan, in der haast tot hun gerief opgeslagen. Al vinden zij in deze geen eigenlijk gezegde comfort, toch biedt zij zitbanken aan en eene tafel, uit planken op schragen zaâmgesteld, die een zoo groot getal schenkkannen en bekers draagt, dat hun verkwikking na den afgelegden marsch gewaarborgd is. De cornet Jasper Bernard, een flinke jonge ruiterofficier, tot schenker aangesteld, noodigt de Heeren eens te proeven van de roode Spaansche, door hem op bevel van zijn ridmeester meêgevoerd.

Terwijl de beker rondgaat, nemen wij de personen op, die zich om de tafel geschaard hebben, en onderscheiden terstond den karakteristieken kop van den ridmeester Godart van Balen, ‘de oude Vos’ bijgenaamd, een soldaat van fortuin, welke echter reeds tien jaren geleden haar toppunt had bereikt. Hij bragt het toen tot den rang dien hij thans nóg bekleedt; hij bragt het sedert niet verder; hij geeft de hoop dit ooit te zullen doen schier op. De oude vos! het sta met zijne bevordering zoo het wil, die bijnaam is hem niet ten onregte gegeven. Die fijne spitse neus, de dunne lippen van dien vooruitstekenden mond, die kleine, zwarte oogen, tintelend van schranderheid en stoutheid beide, onder zijne borstelige wenkbraauwen, zij doen hem kennen als een man, die slim beleid aan onverschrokken koenheid weet te paren. Maar op dat scherp geteekend gelaat, geelbleek van tint, ligt geen vrolijke le-

venslust, geen openheid; zijn leeftijd, door het grijzend haar en den gansch verbleekten knevelbaard aangeduid, is geen voldoende reden voor die strakheid; vrolijke oude krijgslieden zijn niet zeldzaam, en aan zijn slinker zijde zit er een die hem op dat punt een lesje kan geven. Of bewijzen de rimpels op van Balen's voorhoofd, de ‘droefkreukels’ om zijn mond, bewijzen zij inderdaad dat eenig heimelijk leed, eenige diepe krenking zijn gemoed doorvlijmd en verbitterd heeft? Als hij sprak, hij zou het u zeggen; maar bij het stroeve zwijgen, dat hij thans bewaart, hebben wij slechts oog voor Coen van Steenwyck, een hopman van het voetvolk, die met hem klinkt, die bij zijn zilverwit haar, een vrolijk oog en een frissche blozende gelaatskleur voegt, zoo pleizierig om aan te zien, dat een kordaat vijand zelf zich zulk een tegenstander zou wenschen. Een kordaat vijand, zeg ik, want wie flaauwheid of zwakheid in van Steenwyck verwacht, omdat zijn uiterlijk van zooveel goedrondheid getuigt, hij zou zich deerlijk vergissen. Hopman Wynsberghe, die naar dezen toetreedt en hem de hand reikt, schijnt hem in opgewektheid te evenaren, terwijl hij hem in forschheid van leden, in kloekheid van gestalte overtreft. Hij is ook zijn jongere en in de volle kracht des levens; zijn helder bruin oog en het donker krullend haar, dat in kroeslokken op zijn breed beenig voorhoofd dartelt, de dikke roode lippen van den grooten gullen mond, alles drukt levenslust uit, zinnelijkheid, kracht! Tegenover dezen... maar naar de luitenants en cornetten, welke aan de andere zijde der tent de ruimte vullen, doen wij geen nader onderzoek, daar een der officieren Marcelis Bacx heeft genoemd en wij ons haasten alle opmerkzaamheid te geven aan een van dat ‘ontzachlijk driemanschap van Bacxen, gaadloos groot’ ‘En fabelachtig stout,’ - die, benijdenswaardig voorregt der poëzij, met deze weinige woorden treffender geschilderd is dan de uitvoerigste proza het vermag. Immers, even gedwee als de overige krijgslieden in de tent voor dezen ruiterofficier ijlings naar den achtergrond wijken, even gereedelijk luisteren wij eensklaps naar het gesprek, dat den bevelhebber geldt, wien de eere is toegedacht zulke mannen aan te voeren.

- ‘Verschoon me, ridmeester!’ spreekt hopman Wynsberghe, zich tot van Balen wendende; ‘al houdt gij u nog zoo onnoozel, gij kunt mij niet wijs maken, dat gij zelf en ridmeester Marcelis Bacx herwaarts zoudt zijn gekomen om u te stellen on-

der het kommando van een' mindere in rang, van een jongere in jaren, zoo gijlieden niet volkomentlijk waart ingelicht omtrent het doel van den krijgstogt.'

- 'Wat mij belangt,' herneemt Godart van Balen, - niet zonder bitterheid; wat voorspelden wij u, als de man zijn mond zou opendoen? - 'ik ben 't gewend dat mijne jongeren en minderen mij voorgaan; de Heeren Staten zien op blonde hoofden en frissche krachten, en... zij hebben misschien geen ongelijk. Als men mijne graauwe haren heeft, ziet men sommige zaken wat somber in .. Ik mag het loven, dat men het nog de moeite waard acht een weinig met mijne ervaring te willen... rekenen, zeg ik niet, want dan zou er mogelijk veel gelaten worden wat nu gebeurt, maar toch dat zij er van gediend blieven ten dage dat het hen past... En wat ridmeester Bacx aangaat....'

- 'Die zal voor zich zelven spreken,' valt deze in, 'en dan moet hij allereerst zeggen, Hopman Wynsberghe! dat ik den Gouverneur van Breda erken voor mijn meerdere in rang. Al is 't dat hij kapitein bij het voetvolk heet, staat hij niet door de daad van zijn eigen wil en magt aan het hoofd van een half vaan ruiters, waarvan hij meer is dan ridmeester, waarover hij beveelt en beschikt, zoo als men beveelt en beschikt over eene eigene schepping?...'

- 'Ja! zoo ver heeft hij het gebragt... de Heeren Staten hebben hem commissie verleend op zijne hand eene compagnie ruiters op te rigten. In trouwe! als ieder particulier kapitein dat doen mogt, zouden er nog vrij wat meer disordres en abuizen ontstaan dan er nu reeds heerschende zijn,' merkt van Balen aan.

- 'Ik zeg daar niets tegen,' meent Bacx, 'ik zeg alleen, dat de Gouverneur eener vesting, zoo belangrijk als die van Breda, wel het regt mag hebben extra-ordinaire maatregelen te nemen in tijden als deze, en, om weder op mijn propoost te komen, wat zijn leeftijd belangt.... Héraugière is zoo veel mijn jongere niet. Ik schat hem nu zoo wat om en bij de dertig...'

- 'Dan moet hij op zijn vijf en twintigste jaar Gouverneur van Breda zijn geworden!' roept Coen van Steenwyck met gulle verbazing uit, 'want Breda werd eerst voor vijf jaren Staatsch; zulk een eer weêrvaart iedereen niet.'

- 'Neen, daar hebt gij gelijk in; men moet Charles Hé-

raugière zijn, om zulke fortuin te maken!' gromt van Balen, en er klinkt afgunst uit den toon.

- 'Precies, men m o e t Charles Héraugière zijn om te doen wat hij gedaan heeft,' hervat Bacx; 'en voorwaar, sinds h i j het is geweest, die Breda aan den Prins heeft teruggegeven, die Breda Staatsch heeft gemaakt, om met Hopman Steenwyck te spreken, zal niemand ontkennen, dat hij de naaste was om te beheeren en te bewaren, wat hij zoo stoutelijk had gewonnen.'

- 'De verrassing van Breda is zoo'n singulier heldenfeit niet!' werpt de nurksche van Balen hem tegen.

- 'Ik ben het met u eens, daar steekt zoo veel bravoure niet in voor een edelman en krijgsman, om zich met de zijnen onder lagen turf te versteken, en zich dus te laten binnensluiken in eene vesting door geweld niet ligt te winnen,' stemt Marcelis Bacx hem schijnbaar toe.

- 'Maar 't is de uitkomst, die de gelukte aanslag als een miraculeus heldengewrocht heeft gestempeld,' valt van Steenwyck in.

- 'Alleen, men moet het geduld, de wilskracht en de buigzaamheid van geest hebben, die Héraugière heeft getoond, om zulke uitkomsten te verkrijgen,' besluit Bacx; 'en, mijneheeren! vergeet het niet, zoo haast het rapier uit de schede mogt, is hij niet traag geweest om dat te trekken, en niet flaauw gebleken in het te hanteren; of weet iemand uwer het anders?'

Aller zwijgen blijkt voor toestemming te gelden; van Balen zelfs spreekt niet tegen, maar herneemt: 'Ik stem toe, dat het bewaren van de veroverde veste vrij wat meer beteekent, en hierin heeft Héraugière zich inderdaad verdienstelijk gemaakt.'

- 'Maar aan die verdienste heeft de Advocaat van Holland toch ook zijn deel,' meent Coen van Steenwyck.

- 'Vindt ge?' vraagt van Balen met een dubbelzinnig, ironiesch lachje.... 'Het is waar, de Heeren Staten hebben dus geoordeeld, toen zij Barneveld eene compe-tasse vereerden van zeshonderd gulden waarde, naar aanleiding van "de vlijt, die hij gedaan had tot het veroveren en 't behouden van het kasteel en de stad Breda"; maar ik heb mij nooit regt kunnen begrijpen waarin die vlijt eigenlijk heeft bestaan.'

- 'Luister, Heer ridmeester!' spreekt Bacx met wat forschheid. 'Gij moet de groote kwaliteiten van onzen eersten en wakkersten staatsman niet miskennen, om den bitteren nasmaak

van eene particuliere grieve. Ik weet, dat gij er eene tegen Barneveld hebt, als ik zelf, - ook mijn broeder, en meerderen onder ons, die als krijgslieden zijn gewikkeld geweest in een strijd van pligten, tijdens de jammerlijke disputen, die er gerezen waren tusschen den voormaligen Gouverneur-Generaal en de Staten, - zij zouden, zoo ze het verledene wilden oprakelen, stoffe vinden tot klagte en misnoegen tegen de Staten van Holland en hunnen leidsman. Maar wat waarheid is moet gezegd worden, en niemand onzer, die iets van dezen oorlog weet, allerminst een krijgsoverste van uwe bekwaamheid en scherp inzigt, kan het ontgaan zijn, in welken desperaten toestand het kasteel en de stad Breda zich bevonden na de verovering, en hoe groote vreeze er bestond, dat Parma ons niet zoude laten in het rustig bezit dier belangrijke veste! En nu, wie was de eerste, die toen, even rap van daad als ras van besluit, met provisie en ammunitie te scheep naar Dordrecht kwam, om Breda van al het noodige te voorzien? Wie was het, die op alles ordre hielp stellen, met de meeste dexteriteit raad schaffende waar anderen geen raad wisten, zich zelven als vermenigvuldigende, een levende bevestiging van zijn woord: “Breda in handen hebbende, moet men Breda trachten te houden!” Wie dan de Advocaat? Alzoo nu Breda gehouden is, - Héraugière zelf zal de eerste zijn het te erkennen, - komt niet slechts den krijgsman, maar ook den staatsman, komt Barneveld mede daarvoor lof en dank toe.’

- ‘Zoo Héraugière met dien lof niet instemde, zou 't ook wel ondankbaar zijn, want ik heb hooren zeggen, dat het de Advocaat is geweest, die hem aan den Prins heeft voorgesteld en aanbevolen als den geschikten man voor den aanslag op Breda,’ merkt Coen van Steenwyck op.

- ‘Dat is de waarheid!’ antwoordt Bacx; ‘ik weet het door Héraugière zelf: een nieuw bewijs, dat de Advocaat den regten man op de regte plaats weet te zetten.’

- ‘En dat tevens bewijs levert voor 't geen mij onbegrijpelijk is, dat Héraugière, na al het vroeger gebeurde, niet slechts zijn pais had weten te maken met den Advocaat, maar zelfs in groote gunst was geraakt,’ voegt van Balen er bij.

- ‘Maar wat was er dan met kapitein Héraugière voorgevallen, Heer ridmeester?’ vraagt een der jonge cornetten op den toon der verwondering.

- ‘Niets wat hem in mijn gevoelen tot oneere strekt,’ beslist Bacx.

- ‘Noch in het mijne,’ stemde Godart van Balen in. ‘Luistert, jonkers! ik zal de laatste zijn om jonge officieren kwalijk te stemmen tegen hun opperhoofd; ik zelf zal het mijne, schoon het grijst, en ik zijn vader kon zijn, voor Héraugière buigen, als mijn schuldige pligt is. Maar ik kan niet lijdelijk aanzien, dat er onregt geschiedt, dat er met tweeërlei maat wordt gemeten. En dit laatste moet gebeurd zijn, ten bate van Héraugière, tijdens het groote treurspel te Leyden...’

- ‘Gij bedoelt het proces van Cosmo Pescarengis en de andere Leydsche eedgenooten toen Graaf Leycester bewind voerde,’ valt Wynsberghe in; ‘nu, die geschiedenis kennen wij allen. Het is immers notoir, dat Héraugière, die te Delft lag met zijn compagnie Walen, patent zoude krijgen om naar Leyden te trekken, en het schijnt dat hij er in toegestemd heeft op die wijze tot de beraamde verandering van zaken meê te werken.’

Hoe Bacx met levendigheid het woord neemt! ‘Iets wat men toch waarlijk zoo vreemd niet mag vinden,’ zegt hij; ‘ook Héraugière was een dier dappere verdedigers van Sluis, welke verongelijkt en belasterd werden, zoodra die stad bij gebrek aan krachtdadig secours weêr aan den Spanjaard verviel. De Graaf van Leycester had voor 't minst de billijkheid; dezen de hand boven 't hoofd te houden; zijne partij te steunen, was destijds geene misdaad. Mijn oudste broeder heeft zich bijkans in een gelijk geval bevonden te Muiden, dat hij moest handhaven tegen Amsterdamschen invloed.’

- ‘Heel goed; maar gij zult mij toestemmen, dat hij het plan der zaâmgezworenen kennende en daarover het stilzwijgen bewarende, mag gerekend worden behoord te hebben tot hen, die van het doel wisten, al mag hij niet feitelijk onder de medepligtigen worden geteld,’ hervat van Balen.

- ‘Daar is niemand die het tegendeel zal beweren... Het is bekend dat de naam van Héraugière voorkomt in elk der vonnissen.’

- ‘Welnu! zoo vrage ik, waarom werd hij alleen niet begrepen in de veroordeeling? maar integendeel gerekend met dezulken waarop het pardon, dat men den Prince heeft laten uitvaardigen, werd toegepast.... Waarom, sinds geen der andere krijgslieden is te redden geweest, noch door invloed van verwanten, noch door tusschenkomst van het Eminente hoofd van den Staat, noch door het algemeen mededoogen, dat voor enkele hunner was gaande gemaakt; waarom, zeg ik, is Char-

les Héraugière gespaard gebleven, waar Cosmo Pescarengis en de jonge de Maulde zonder verschooning zijn geëxecuteerd?'

- 'Wel, dat spreekt van zelf, de Advocaat heeft de handen ter bescherming over hem uitgestrekt,' valt Steenwyck in.

- 'Als men oordeelde naar uw spreken in deze kwade luim, ridmeester van Balen! men zou zeggen, dat gij het Héraugière misgunt, dat hij zijn nobel hoofd nog op den fieren nek draagt,' getuigt Bacx glimlagchend.

- 'Neen, God beware mij, dus is het niet gemeend; maar ik vraag alleen: was het zijne jeugd, die hem redde, waarom moest dan de Maulde vallen, die niet ouder was dan hij? Verschoonde men in hem den vreemdeling, verward in strijd van pligten, waarom vond dan ook Cosmo Pescarengis geen genade?'

- 'Gij vraagt uit schalkheid, ridmeester van Balen! schoon uw scherp vernuft, uw schrander doorzigt al overlang het antwoord heeft gevonden. Gij kent, als ieder onzer, de zienswijze van den Advocaat op het poinct van de auctoriteit. Er diende een exempel gesteld te worden om die vast te zetten. Al had de Gouverneur-Generaal zelf zich aan zijne voeten gekromd, de burgerlijke staatsman zou den prins hier niet te wille zijn geweest: Cosmo Pescarengis *moest* vallen. En nu de Maulde.... ook ik heb hem gekend, eene verwoeste jeugd zonder toekomst; in waarheid er is niet veel aan hem verloren! Meer bloeds te vergieten dan volstrekt noodig was, strookte niet met wijze staatkunde; maar de Advocaat, schrander menschenkenner als hij is, moet reeds toen in den jongen kapitein der Walen, dien hij spaarde, hoedanigheden hebben opgemerkt, welke later voor ons allen aan 't licht zijn gekomen. Deze jeugd beloofde een grootsch mannenleven; dit karakter waarborgde herstel van eene korte doling door krachtige daden. Als des Advocaats blik in dien knop reeds de rijke vrucht zag, zou het staatswijsheid zijn geweest dien af te breken vóór hij zich ontplooide?... Wat wekt hier uw lachlust, hopman Wynsberghe?' valt Bacx zich zelven in de rede, dezen aanziende.

- 'Wat zal ik u zeggen, ridmeester!' antwoordt Wynsberghe goedrond, 'uw spreken en dat van ridmeester van Balen doet mij denken aan twee advocaten, die het pro en contra pleiten...'

- 'Misschien hebt gij geen ongelijk,' herneemt Bacx even glimlagchende; 'ik erken, dat ik liever met het rapier voor de goede zaak vechte en dat zulks mij ook beter afgaat, dan het

redetwisten over netelige kwestiën; slechts acht ik hem een armhartig soldaat, die niet, als de nood aan den man is, zijn woord weet te spreken in de zaak van een vriend of een wapenbroeder, in zijne absentie suspect gemaakt.'

- 'Suspect gemaakt, ridmeester Bacx!' roept Godard van Balen met gevoeligheid; 'dat is eene zware aantijging uwerzijds; overleg die wel en bedenk dat g i j m i j suspect zoudt maken door deze opvatting. Ik heb simpellijk mijn gevoelen gezegd over 't geen niet onder een deksel is geschied en wat voor niemand onzer een geheim kan zijn. Ik schat Héraugière op zijne waarde, maar ik zie dat men op den weg is van overschatting, en ik meen dat wij, strijders in den vrijheidskamp, althans voor ons zelven de vrijheid mogen gebruiken om in zulk geval te zeggen, hoe wij denken, zonder dat het ons als kwâtongigheid aangerekend worde.'

- 'Veeleer zou ik het houden voor wat kwaad humeur,' valt Bacx in, doch eensklaps hem de hand biedende, spreekt hij gulhartig: 'Vuur vatten op een woord en van woordenstrijd tot scherper uitdaging komen, is knapenbedrijf. Die vlammen op de occasie om hun onbeproefden moed te toonen; mannen als gij en ik, hebben zulke proeven niet te geven. Gij weet het, ridmeester! ik eer wat beters en wigtigers in u dan uwe graauwe haren; maar... het kon toch zijn, dat gij in considerate van die en van alles te zamen u gepasseerd gevoeldet en u gekrenkt achttet, daar een jonger man en die vrij wat korter in der Staten dienst is... aan het hoofd der huidige expeditie zal staan!'

- 'Neen, Bacx!' beweert Godart. 'Wie zoo iets uitvindt, moet het ook uitvoeren... In dezen volge ik liefst. Wil's God met eere! zou Graaf Lodewijk zeggen.'

- 'En gij wildet ons diets maken, dat gij niets meer van den voorgenomen togt weet dan wij overigen!' roept Wynsberghe lagchend; 'betrapt, ridmeester van Balen! nu voor den dag er meê!'

- 'Ik gisse, maar kan missen, dus houde ik mijne vermoedens voor mij; doch ridmeester Marcelis Bacx weet, *moet* weten, zou ik zeggen; zonder dat zagen wij hem niet hier.'

- 'Dat zeg ik nog niet,' herneemt deze. 'Gij weet, ik ben altijd graag van de partij als er iets te doen valt, en dan zie ik zoo naauw niet op de bijzaken; zoo ik weet, is het dat men vertrouwen in mij gesteld heeft, en dat vertrouwen mag ik niet schenden. Dat zult gijlieden mij toegeven.'

- ‘Tot ons leedwezen moeten wij dat!’ tuigt Wynsberghe met goedaardige berusting.

- ‘Maar men mag eene gissing wagen,’ begint Coen van Steenwyck weêr, ‘en mijne meening is, dat we Luikerland zullen intrekken...’

- ‘Doortrekken, zult gij zeker meenen,’ verbetert Wynsberghe, ‘en dan zal het wel zijn om in Luxemburg te vallen, den Hertog van Bouillon te gemoet...’

- ‘Mij dunkt, daarmeê zouden wij Graaf Philips van Nassau het werk uit de hand nemen,’ oordeelt Steenwyck.

- ‘Ongelukkiglijk kan deze het regte werk niet doen... hij kan zich niet met den Hertog van Bouillon vereenigen tot zamenwerking, zoo lang de communicatie met het Luxemburgsche belemmerd is door den vijand, die de vestingen van de Maas in bezit heeft,’ laat van Balen zich ontvallen.

- ‘Nu, dan zou het wel het beste zijn, den vijand zoo schielijk mogelijk deze vestingen te ontnemen,’ meent Wynsberghe.

- ‘Een beleg in den winter gaat in den regel heel gaauw!’ spot Bacx.

- ‘Mij dunkt toch, dat de Prins er nog al den slag van heeft om vestingen te nemen.... en ik achte dat ridmeester Bacx de laatste zou zijn om te twijfelen aan de reussite eener expeditie, waarvan hij zelf deel uitmaakt,’ herneemt de Hopman, meer bits dan vleijend.

- ‘Wat de Prins in 't hoofd kan hebben weet ik niet, maar aan de expeditie waarop gij doelt, mijn waarde hopman! neem ik geen deel... om de goede reden, dat ik en mijn volk ter beschikking ben gesteld van kapitein Héraugière, en dat ik het niet oorbaar acht diens plannen vooruit te loopen, al is het ook maar in gedachte.’

- ‘Steekt er kwaad in, de meening te uiten, dat een vast punt in Luikerland te bezitten van groot belang zou zijn voor het goed succès van den oorlog in het Luxemburgsche?’ vraagt Coen van Steenwyck, wiens vrije zin wat gekrenkt blijkt door het binden der militaire fantasie, ‘en in de onderstelling, dat Héraugière de regte man is om ons dat te helpen vatten?’

- ‘Ganschelijk niet. Alleen... als het nu eens zijn voornemen was ons te verrassen met de uitkomst, zonder ons bekend te maken met den weg dien hij denkt te gaan, acht gij 't dan heusch, dat ieder van ons al vooruit ingelicht wil zijn om hem na te rekenen?’

- ‘Aha! als 't eene verrassing moet zijn, dan vraag ik niets,’ zegt Wynsberghe lagchend.

- ‘Denkelijk zoo iets als de verrassing van Breda,’ lispelt van Balen aan zijn oor.

- ‘Jonker Jasper! schenk mij geen wijn meer,’ spreekt Bacx opstaande; ‘mij dunkt ik hoor wat gejoels onder 't volk; ik ga eens vernemen of de schildwacht, die op den uitkijk staat, ook het Bredasch contingent ziet komen.’

En het gezelschap met de hand groetende, verlaat hij de tent.

- ‘Dan zullen wij overigen ons ook opmaken, den Commandant te gemoet,’ besluiten de anderen, mede opstaande; maar van Balen, die Steenwyck bij den arm vat, houdt dezen terug, zeggende: ‘eilieve, merkt ge niet, dat Bacx ons ontloopen wil? als wij de trompetten hooren steken, is het tijds genoeg. Luister! na al het gehoorde, houde ik mijne gissing voor de waarschijnlijkste; wij hebben voor 't succès van den offensieven oorlog, waartoe Graaf Lodewijk geraden heeft, de vermaarde Steenen Brug noodig, die communicatie geeft met de beide Maasoevers.’

- ‘Die brug ligt bij de stad Hoey, in het Luiksche, meent gij?’ spreekt Steenwyck, hem vragend aanziende.

- ‘Het Kasteel, het oude sterke Lustslot van de Bisschoppen van Luik, wordt onneembaar geacht,’ vervolgt van Balen; ‘maar.... 't is een kostelijke prooi, en ik onderstel, dat Héraugière haar zal willen grijpen door list...’

- ‘Dat zou een meesterstuk zijn!’ zegt Steenwyck levendig.

- ‘Dat zal het ook zijn, *als het gelukt*.... maar het *moet* gelukken; want zoo niet.... - ik weet dat ik de oude Vos bijgenaamd worde; zeg het vrij uit, dat de oude Vos geprofeteerd heeft, - zoo niet...’

‘Daar hoor ik de trompet steken!’ roept Steenwyck op eens uit, verschrikt zich van hem afwendende, zonder te luisteren.

- ‘Wij hebben te lang gemard... Er dient haast bij om de fout goed te maken,’ stemt van Balen toe, hem volgende met snellen en forschen stap, die wel bewijst, dat hij alleen uit scherts zich den bijnaam van den ouden Vos laat aanleunen, en dat hij nog al de kracht des ligchaams en al de frischheid van geest bezit van den volrijpen leeftijd.

De officieren waren opgeschrikt door maar een loos alarm. Doch de voorhoede van het Bredasche volk bleek aangekomen; te ieder stond kon de bevelhebber zelf volgen, en dus gewaarschuwd, bereidde men zich te zijner ontvangst voor.

Het krijgsvolk, reeds de rust moede en dat daarom even doelloos als ordeloos dooreenwoelde, - ruiters zich vermengende met voetvolk, harquebusiers van het eene vaandel zich voegende bij de lansknechten en muskettiers van het andere, - het kleine leger werd thans in allerijl tot den gewonen regel en orde teruggebragt. Het voetvolk kwam onder de wapenen, de ruiterij zat op. Ieder rangschikte zich onder 't vaandel waartoe hij behoorde. De luitenants, vaandrigs en cornetten stelden zich aan het hoofd hunner compagniën, en welhaast zag men ter weêrszijde van de uitgestrekte heide als eene driedubbele hegge van metaal, gevormd door speerruiters en hellebardiers, door muskettiers en lansquenetten. Was het straks nutteloos voor ons naar de praatjes der soldaten te luisteren, onverschillig kan het ons thans niet zijn, in welke stemming deze schare haren aanvoerder opwachtte.

Vier verschillende vestingen, - met Breda ingesloten, Geertruidenberg, Heusden, Berg-op-Zoom, - hadden haar deel voetknechten en ruiterij aangevoerd. Om niet eene van deze te midden van den oorlog al te zeer te ontblooten, was het aldus geschikt. Er bevonden zich nu te zamen omstreeks acht vendelen voetvolk en zeven cornetten ruiterij bijeen. Het spreekt wel van zelf dat onder die allen, vooral door de wijze waarop het Staatsche leger was zamengesteld, zoo min dezelfde geest kon heerschen als eenstemmigheid van denkwijze of éénheid van belangen. Onzekerheid omtrent het doel van den krijgstogt, onzekerheid vooral omtrent den persoon van den aanvoerder, had velen onder hen, na menigte van ijdele gissingen, reeds uitingen van morrend ongeduld doen wagen, totdat de Bredasche voorhoede was aangekomen, en het gerucht zich als met bliksemsnelheid verspreidde, dat de Gouverneur van Breda, dat kapitein Héraugière, hun opperbevelhebber zou zijn. Die naam werd door allen met blijdschap vernomen, met opgewondenheid alle rijen door herhaald. De hoofdleider van het bekende stoute waagstuk tot aanvoerder! meer had de fantasie der soldaten niet noodig om zich de schitterendste voorstellingen te vormen van hetgeen men te gemoet ging; want op hoe verschillende wijze ook uitgedrukt, daar bestond bij allen een zelfde verlangen naar de gelegenheid om zich te onderscheiden door daden; een zelfde zucht om door buitengewonen moed of krachtbetoon uit te munten. Dier geestdrift ging het als menige andere: zij ontsproot bij allen juist niet uit het zuiverste beginsel, zij was integendeel als doorgaans vermengd met het *alliage* van veler belangzacht

en eigenbaat. Want de rijke belooningen, die er na de verrassing van Breda aan alle deelgenooten van dat feit waren toegekend, hadden den lust naar dergelijke ondernemingen in vlam gezet, en men zag in Héraugière boven allen het geschiktste voertuig om andermaal dergelijke uitkomsten te bereiken. En dat was niet vreemd! Begeerte naar buit, vrij meer dan nog naar eere, dreef de meerderheid aan tot kloeke daden en stoute waaghalzerij; op onbaatzuchtige en edelmoedige zelfopoffering, ter wille des Vaderlands, viel alleen bij uitzondering te rekenen. Hoe had het and anders kunnen zijn? Wat hadden die Walen, die Duitschers, die Schotten, die Engelschen, die zich voor korter of langer tijd hadden verhuurd om in het Staten-leger te dienen, wat hadden die vreemdelingen eigenlijk te maken met den Nederlandschen bevrijdingskrijg? Hoe konden zij een waarachtig belang stellen in de zaak, waarvoor zij aangenomen hadden het lijf te wagen? Zij vochten dapper, dat is waar, zoo lang hunne soldij werd betaald of er buit voor hen viel te halen in vergoeding van deze; doch bij mangel van dien, verslapte hun ijver en viel er weinig meer te rekenen op hunne subordinatie, weinig zelfs... op hunne trouw! Doch het kan onze intentie niet zijn de aanwezigen te belasteren. Wij hoorden zelfs dat er zekere keuze had plaats gevonden bij het bestemmen van krijgsvolk voor deze expeditie. Het is dus waarschijnlijk, dat zooveel doenlijk de vreemde en min betrouwbare elementen waren ter zijde geschoven. Echter mogen wij, de uitzonderingen hunne eere latende, niet verzuimen te doen opmerken, dat de geest waardoor over 't algemeen zelfs het ingeboren Hollandsche krijgsvolk was bezield, geen betere bleek dan dien wij aanduidden. En het is toch met zulke soldaten geweest, dat Maurits van Nassau die groote daden heeft verrigt, welke de bewondering van zijne eeuw en van alle verdere tijden hebben weggedragen: onwederlegbaar bewijs hoe zeer de uitslag der krijgskansen hing aan het hoofd en aan dappere, welgeoefende kapiteinen en officieren, die het geheim kenden de soldaten onder tucht te houden en tot moed en volharding aan te vuren. In lateren tijd waren het de zeldzame begaafdheden van Maurits en van Lodewijk Willem, het ordenend genie van dezen als van genen, die aan geheel het krijgswezen in de Vereenigde Nederlanden de hervormende hand legden en dit tot een trap van volkomenheid wisten te brengen, welke de veldtent van den Stadhouder in eene kweekschool van legerhoofden en kapiteinen voor gansch Europa verkeerde.

Een omweg dreigde ons te doen verdwalen, terwijl wij alleen hadden aan te wijzen, in welke stemming en met welke verwachtingen de komst van den aanvoerder werd te gemoet gezien door het krijgsvolk en waarom aller verlangen zoo vuriglijk naar hem uitging. Het zou weldra bevredigd worden.

Paardengetrappel deed zich hooren, van zeer nabij. De schildwachten, die, op den uitkijk, den hals rekten langs de heuvels, riepen aan; eene korte, verpligte woordenwisseling met den trompetter, die vooruitreed, duurde der menigte haast te lang; daar deed vrolijk geschal zich hooren, en wie toekijken wilde, hij kon zijne oogen verlustigen aan een indrukwekkend schouwspel.

Een vaandrig naast zich, kwam Héraugière aanrijden, door een vijftigtal ruiters gevolgd; ‘zijne eigene creaturen,’ zoo als Bacx zich had uitgedrukt; volkje, dat zeker meer de schrik dan de lust was der omstreken van Breda, doch die, in de hand van hunnen kapitein, even buigzame als behendige werktuigen bleken.

- ‘Knappe kerels, op mijne eer!’ prevelde een oud officier van de Geertruidenbergsche voetknechten.

- ‘Dat zou ik meenen,’ werd hem geantwoord door een jong muskettier, die naast hem in 't gelid stond, en met wien wij later beter kennis hopen te maken; voor het oogenblik volsta de opmerking, dat hij in zijn toon eene voldoening legde, of hij zelf deel had aan de eer dier goedkeuring. ‘Wie geen hachje is, mogt niet meêgaan.’

Men ziet, het ‘*silence dans les rangs*’ werd op dit tijdstip en bij deze gelegenheid althans niet met groote stiptheid gehandhaafd; men hoorde niet die ademlooze stilte, welke men ook toenmaals bij eene gewone wapenschouwing zou hebben geëischt. Integendeel, een gemurmel van goedkeuring, een uitroep van welgevallen, eene luide begroeting zelfs ter eere van het gevierd opperhoofd, door sommigen aangeheven, werd niet als overtreding der militaire étiquette bestraft.

- ‘Hier schijnt meer op de kwaliteit gelet dan op de kwantiteit,’ hervatte de rotmeester niet zonder bevreemding.

Inderdaad! Breda voerde slechts dit klein getal ruiters en maar honderd man voetvolk aan, ten behoeve van een krijgstogt waarbij de Gouverneur dier veste zelf het commando zou voeren; maar, zoo als de schrandere muskettier met juistheid had opgemerkt, hij bragt eene keurbende met zich.

Dat was kennelijk voor allen, soldaten als officieren, die met

belangstellenden blik de komenden gadesloegen, en wier verwondering over het klein getal welhaast veranderde in eene goedkeuring, welke op aller gelaat te lezen stond, al werd zij niet luide uitgesproken of slechts door eene korte aanmerking kenbaar gemaakt.

Het voetvolk droeg de zware hellebaarden en pieken zoo behendig en zoo luchtig na den langen marsch, - het zag er zoo weinig vermoeid, veel minder ontdaan, uit, - het liep zoo ordelijk en geregeld voort met te gelijk vasten en vrolijken tred, alsof het maar eene wandeling om de vesting Breda hadde afgelegd. Het kleine rot muskettiers, dat het zware ongeschikte vuurwapen van het tijdperk voerde, bewoog zich beide rap en handig; het leed geen twijfel dat het uit de beste scherpschutters van 't geheele garnizoen was zamengesteld. En de ruiters, ze zaten in den zadel of ze met de paarden zaamgewassen waren; eene eenswillendheid, die op de vurige krijgsrossen niet kon verkregen zijn, dan door overmagt van wilskracht en beleid.

- ‘Hebt gij wel gezien, dat er onder het voetvolk menigeen is, die een medaille draagt?’ vroeg Wouter, de muskettier, zijn buurman; ‘dat beduidt, dat ze “d e v e r r a s s i n g ” hebben meêgemaakt.’

- ‘Die is zuur genoeg gehaald! maar die ruiters, makker! in mijn leven zag ik hun weêrga niet!’

- ‘En hun aanvoerder?’

- ‘Geen ijzervreter, daar is hij een te groot heer toe; toch zou hij, als het er op aankwam, den baren duivel staan, dunkt me. Wat forschheid van lijf en leden aangaat, valt er geen stoffen, maar flink en fier...’

- ‘Och! grove schonken doen 't hem niet, Louw! het komt op het harte aan. En dat hij hart heeft, ik weet het. Ik heb met hem tot Sluis gediend; en Sluis, als 't aan hem en zijn Walen had gestaan, Sluis zou nog ons wezen.’

De rotmeester gaf vrij wel den indruk weêr, dien Karel Héraugière moest maken op ieder die hem zag, zoo als hij daar kwam aanrijden op zijn kloek, zwart strijdros, fier en vast in den zadel gezeten, in volle wapenrusting, de slanke leden in staal gepantserd, den rijzigen hals meer gesierd dan beschut door den blinkenden ringkraag, de breede oranjesjerp van geweven zijde schuins over de borst, het rapier in de hand en den gepluimden stormhoed op. Een edel hoofd met gitzwarte oogen, die schitterden van stout- en schranderheid, kon Karel Hérau-

gière, in den bloei van mannelijke kracht, door een dichter bij den krijgsgod Adres vergeleken worden, zonder dat deze daardoor in vleijer verkeerde.

Slechts denkt men zich den griekschen Oorlogsgod gewoonlijk forscher van bouw, breeder geschouderd, sterker gespierd, meer als het ideaal eens beeldhouwers, dien kloeke vormen de liefste zijn; terwijl onze held den krijgsman vertegenwoordigde uit den nieuweren tijd, in welken persoonlijke kracht wel nog altijd volharding waarborgt, maar niet langer het zwaarste gewigt werpt in de weegschaal der kansen; waarin fijn overleg en slim beleid, waarin berekening en behendigheid den bevelhebber de overwinning beter verzekeren dan kolossale gestalte of ruwe kracht.

Al miste Héraugière die laatste eigenschappen, de andere ontbraken hem zeker niet; dat was, behalve in zijne levendige oogen en fijne trekken, op zijn hoog gewelfd voorhoofd te lezen.

Hij was de man van vernuft en verbeelding, die zelfs van geestdrift gloeijen kon en anderen tot daden van moed ontvonken, - wien het noch aan vastheid van wil, noch aan taai geduld ontbrak om door te zetten wat zijn groote geest had uitgedacht..... die hinderpalen wist om te springen, die ze bovenal handig uit den weg wist te ruimen, maar ook, welligt door de eigenaardigheid van zijn gestel, iets miste van die koelheid van karakter, welke zich door tegenspoed laat vertsagen noch verzetten. Het was niet zeker, bij voorbeeld, dat hij eene ontnuchtering dragen kon van eene opgevatte hoop: er viel aan te twijfelen, of hij met volkomen lijdzaamheid teleurstellingen zoude ondergaan; - maar welke held heeft niet ergens zijn Achillespees? Naar het uiterlijke scheen Héraugière wat hij was, de type van den franschen edelman van zijn tijd; hij geleek weinig op den koenen, rustigen burgerhopman, zoo als van der Helst ons dien voorstelt, zoo als hopman Wynsberghe ons dezen doet aanschouwen. Hij was dan ook niet uit Hollandsch bloed gesproten, al had hij zich door vrije keuze, door godsdienst, door positie en zelfs door vermaagschapping, sedert lang met hollandsche zeden en hollandsche belangen genoeg vereenzelvigd, om de hatelijke scheldnamen ‘vreemdeling’, ‘Vlaming’, enz., te ontgaan, welke in de Vereenigde Provinciën zoo veelbeteekenend waren. Hij sprak de taal van zijn aangenomen vaderland; ja, hij had zich eene gade gekozen uit echt hollandsch bloed. Op de wallen van Sluis had hij met Heer Arent

van Groeneveld, den bevelhebber dier vesting, een vriendschapsband gesloten, welke welhaast, bij smartelijke lotsgemeenschap, nog naauwer werd toegehaald. En toen beiden zich later in eer en rang zagen gehandhaafd, toen Héraugière tot Gouverneur van Breda was aangesteld, toen werd Jonkvrouwe Maria van Groeneveld, Heer Arent's zuster, de gemalin des dapperen; de liefelijkste gave voorwaar, die het vaderland zijner keuze hem kon aanbrengen en eene oorzaak te meer om hem, ondanks zijn fransch uiterlijk, van heeler harte, als men toen zeide, te ‘verduitschen.’

Ieder begrijpt intusschen dat hij niet naar het einde onzer uitweiding over zijn persoon heeft gewacht om verder te rijden langs de ijzeren hegge der gewapenden heen, alsof hij haast had zich in dit zelfde oogenblik te vergewissen van hun voorkomen en hunne sterkte. De beide ridmeesters bleven daarbij aan zijne zijde. Gezamenlijk met de hoplieden Wynsberghe en Steenwyck, waren zij hem te gemoet gegaan.

- ‘Zelf meêgekomen uit Heusden met uw duitsche ruiters, ridmeester van Balen!’ had hij gezegd, zich met hoffelijkheid tot dezen wendende; ‘ziedaar eene goedwilligheid uwerzijds, die ik op den regten prijs schat, en waarvoor ik u dankbaar ben...’

- ‘Het is aan mij, kapitein Héraugière! u dank te zeggen, dat gij het met de dienst van den “ouden man” voor lief wilt nemen, schoon deze zich achter de vestingmuren zou hebben verkniesd, wetende dat anderen te velde trokken.’

- ‘Wie zich zelf oud noemt, is het niet!’ antwoordde Héraugière glimlagchend over van Balen's opzet, zich afgeleefd voor te stellen; ‘wie, die u te paard ziet zitten, zal 't gelooven?’ Toen naar Bacx gekeerd en dezen de hand reikend: ‘Op u had ik gerekend! al vreesde ik dat de Gouverneur van Berg-op-Zoom u niet willig zou afstaan!’

- ‘Mijn broeder Paul is altijd gelukkig, als hij op eenige wijze met kapitein Héraugière kan zamenwerken tot oorbaar van den lande,’ antwoordde Bacx. ‘Had hij zijn lust gevolgd, en niet zijn pligt, hij zou zelf hier zijn.’

- ‘Wees gedankt voor het woord! maar de daad zou eene onvoorzigtigheid zijn geweest; wie waarborgde ons Berg-op-Zoom in uw beider absentie! Doch mijne Heeren! ik zie dat gij het volk te mijner ontvangst onder de wapenen hebt doen komen; dat was onnoodig...’

- ‘Den aanvoerder de eer die hem toekomt,’ sprak Bacx.

- ‘Maar noodiger is het, dat de soldaat rust houde na een vermoeijenden togt. Hoe meer hij het ziet, dat wij zijne krachten niet ijdellijk verspillen, hoe gewilliger hij ze gebruiken zal in onze dienst als de nood het eischt.’

Overeenkomstig die uitspraak besloot Héraugière, met voorbijzien van eigen vermoeijenis, het volk, dat nu toch onder de wapenen was, onverwijld in oogenschouw te nemen, opdat het zich daarna nog wat ververschen mogt voor den aftogt. Hij doorliep de rijen in oogenschijnlijken haast, maar niet zonder zijn snellen en scherpen blik te doen gaan over alles en over allen. Uit de enkele woorden die men hem hoorde wisselen met de hoplieden en cornetten, begrepen de soldaten zelve, dat hij zich hunne belangen aantrok als zijne eigene.

Ten laatste afgestegen, met een hartelijk woord aan hoplieden en ridmeesters voor hunne opkomst met zoo voltallige vanen, in zoo volkomen orde, nam hij de uitnoodiging hunne tente binnen te treden aan.

‘Van ganscher harte,’ sprak hij, zijne hand leggende op den forschen arm van Marcelis Bacx, ‘maar reken er niet op dat we hier tabernakelen zullen bouwen; ik meen met het vallen van den avond verder te trekken. Het zal een zware nachtmarsch zijn, mijne Heeren! bereidt er uwe manschappen op. En nu, laat ik u even mijne officieren mogen voorstellen: Jan Paets, mijn oude luitenant, behoef ik dit naauwelijks te doen; hij is den meesten uwer bekend; de beide anderen zijn François le Noir, mijn landgenoot en cornet mijner ruitercompagnie, en Frank de Preys, vaandrig der voetknechten, van wien wij goede diensten wachten, daar hij zijn eerste wapenfeit tegengaat.’

Na deze voorstelling begaf Héraugière zich, door Bacx en van Balen geleid en door de andere officieren gevolgd, naar hunne veldtent, waar ze hem aanboden, wat ze te geven hadden, en in welke, zoo als we reeds opmerkten, goede wijn niet ontbrak. Er werd hartig gedronken, er werden toasten ingesteld op het goed geluk van de onderneming, op de onderlinge harmonie tusschen de officieren en niet het minst op het welzijn van Prince Mouringh en den voorspoed zijner wapenen.

Godart van Balen schudde bij dien dronk het grijze hoofd; ‘voorspoed van vedelen!’ mompelde hij, zinspelende op de vermakelijkheden, welke zijne Doorluchtigheid met een aanzienlijk getal voorname Heeren en Hoofdofficieren op het Slot

te Buren bijwoonde, waar het huwelijk zijner oudste zuster, Prinses Maria, met den Graaf van Hohenlo eindelijk voltrokken werd.

- ‘Waren wij beide niet gehijlikt, ridmeester! ik zou zeggen dat die bruiloft te ongelegener ure wordt gehouden,’ stemde Héraugière toe, de wenkbraauwen fronsende. ‘Een paar dagen feesthoudens mogt aangaan, maar...’

- ‘Eene verbindtenis daar heel het land van gewaagt, eischt op zijn minst acht dagen vierens!’ viel van Balen hoofdschuddende in.

Héraugière bragt de hand aan het voorhoofd en zweeg een oogenblik, of hij in gedachte iets narekende; daarop sprak hij met eene gewisheid, waarover hij zelf glimlachte: ‘Acht dagen zal de Prins het op Buren niet uithouden, daar ben ik zeker van.’

- ‘Ei! waarom zou een jonk Heer als de Prins, na zooveel gedaan te hebben voor de goede zaak, zich niet eens mogen uitspannen!’ vroeg hopman Wynsberghe goêlijk; ‘wat kwaads steekt daarin?’

- ‘Geen, volstrekt geen,’ hernam Héraugière wat kort, ‘ik ben de laatste om den Prins eenige vreugd te misgunnen, al gunne ik hem liever glorie; maar voor mij, ik heb altijd een gevoel of er niets is afgedaan, zoo lang niet alles werd volbragt. Cornet le Noir!’ en hij wendde zich tot den Franschman in zijne landstaal; ‘gij zijt altijd zóó matig, gij zult het uwe hebben van dit festijn; eilieve, ga eens omzien naar onze ruiteren; ze vallen wat twistziek na een dronk; zorg ze in tucht te houden.’

En François le Noir, ondanks zijne afkomst uit de vrolijke Françoysen, een strak, stug personaadje, die geen woord gesproken en naauwelijks een beker geledigd had, verwijderde zich zwijgend gehoorzamend.

- ‘Uw cornet is singulier matig en even karig met zijne woorden,’ merkte Wynsberghe op.

- ‘Wat zal ik u zeggen? hij is uit de school der oude Hugenooten; zijne leerjaren bragt hij onder Coligny door.’

- ‘Dan zal hij zeker beter vechten dan drinken!’ zei Wynsberghe lagchend; ‘alleen gelief mij nog eene inlichting te geven, kapitein!’

- ‘Wat verlangt ge te weten, hopman?’

- ‘Wie toch dat kleine roodharige ventje mag zijn in bur-

gerkleedij, dáár in dien hoek gezeten, die zoo even met uw luitenant is binnengekomen, en zich zoo stoutelijk bij de officieren heeft gevoegd, ja, zich gedraagt of hij volkomen regt heeft op die eere?'

Héraugière glimlachte terwijl hij antwoordde: 'Pas maar op, dat gij hem niet boos maakt, en dat hij het niet in zijn hoofd krijgt om heen te gaan. Hij valt wat kregel en kitteloorig van aard; en uit vreeze dat hij om de eene of andere opvatting mij ter kwader uur mogt verlaten, doe ik mijn best om hem goed te onthalen en zijne luimen in te willigen. Sedert jaren woont hij te Breda, gehuisvest bij mijn sergeant-majoor, en eet aan mijne tafel, zoo vaak hij zulks verkiest; want dikmaals is hij maanden lang afwezend. Als hij dan terugkeert ontvang ik hem met blijdschap en zonder verwijten, die hij toch niet zou kunnen dragen.'

- Wie zou gedacht hebben, dat zulk een nietig, simpel persoontje zoo belangrijk kon zijn in de oogen van een krijgsoverste als kapitein Héraugière,' sprak de hopman niet slechts spotachtig, maar zelfs wat ongeloovig.

- 'Dat zal ik u met één woord zeggen: ik wacht belangrijke diensten van hem bij onze onderneming. En geloof mij, in dat kleine rosharige, door u voor simpel gehouden manneke, steekt ongemeene geestkracht; als het op moed en lijfelijke geoefendheid aankomt, wijkt hij voor den kloekste en sterkste niet. Hij kan rennen als een friesche harddraver. In kwestieuse gevallen, waar geen ander te gebruiken is, strekt hij mij tot courier en bode. Hij kan klimmen als een eekhoorntje, en als men hem opsluit weet hij te ontsnappen als eene kat. Die kleine lichtblaauwe oogen hebben een valkenblik: een fijner en vlugger spie is me nog nooit voorgekomen; gij begrijpt dus van hoe groote waarde hij mij zijn moet.'

- 'En hoe heet deze *omnis homo*, kapitein?'

- 'Slechtweg Rosse Jan!' gaf Héraugière ten antwoord.

- 'Rosse Jan v a n L u i k ,' verbeterde eene schrille, scherpe stem aan de andere zijde van de tent.

Het was de persoon in kwestie zelf, die deze kritiek oefende. Uit zijn hoek had hij, met de gadelooze scherpzinnigheid door Héraugière geprezen, opgemerkt dat er over hem werd gesproken. Hoewel deze zijn naam maar half luid had genoemd, zich tot Wynsberghe wendende, bleek Rosse Jan eene omissie te hebben geraden, die hem ergerde. Héraugière, op zijne beurt

ontevreden over die vrijpostigheid, kleurde sterk en fronste andermaal de wenkbraauwen.

- ‘Het zal de heeren hier wel onverschillig zijn waar gij geboren zijt, meester Jan!’ sprak hij straf.

- ‘Ik dacht niet, dat het *u* onverschillig was, Kapitein!’ hernam het roodharige dwergje, stoutweg.

- ‘Dat is het mij ook niet,’ stemde Héraugière toe, op verzachten toon, ‘slechts achtte ik het geen tijd daarvoor uit te komen.’

- ‘Het is toch wel tijd om een begin te maken met hetgeen waartoe ik hier ben, Kapitein!’ hernam het mannetje met zekeren nadruk; ‘ik zit al ongeduldig een wenk te wachten, om met uw luitenant heen te gaan. Geloof mij, kapitein! ieder uur is er een; we kunnen tegenspoed hebben op weg.’

- ‘Ventre Saint-Gris!’ hoorde men Héraugière mompelen, doch zich bedwingende zeide hij bedaard: ‘Langzaam haasten is mijn minste zwak,’ en liet er toen, even de schouders ophalend, op volgen: ‘maar gij kunt gelijk hebben, al viel de wenk bescheidener te geven. Luitenant Paets! help gij den doordrijver ons volkje aansporen, dat het ten afrid gereed zij, maar laat niemand zijns weegs gaan, *zelfs Rosse Jan van Luik niet*, voor ik er order toe geve.’ Héraugière had nog niet uitgesproken, of Rosse Jan was al buiten de tent, onverwijld gevolgd door luitenant Paets, die zeker de intentie van dit bevel goed had verstaan. Vaandrig de Preys stond ook op.

- ‘Blijf hier, Frank! ik heb u nog iets te zeggen,’ voegde Héraugière hem toe op half gebiedenden, half gemeenzamen toon; en de vaandrig bleef, schoon het zigtbaar was, dat zijn jeugdige drift zich maar noode tot wachten schikte.

- ‘Mijne-heeren!’ sprak Héraugière, opstaande en met plegtigen ernst, ‘laat staan den beker; ik wensch krijgsraad te beleggen.’

Die wensch was een bevel, en zwijgend stonden de officieren om de tafel geschaard.

- ‘Mijne-heeren! als kapitein-generaal heeft de Prins mij voor dezen krijgstogt tot uwen bevelhebber benoemd. Ik zeg niet dat ik het waardig ben om over mannen als gij zijt te gebieden; maar daar er een hoofd moet wezen, en het beleid van deze onderneming mij is toevertrouwd, moet ik zeker zijn van uwe eenswillendheid en zamenwerking. Zweert mij trouw en gehoorzaamheid.’

De plegtige eed werd afgelegd.

- ‘De eerste eisch, dien ik u heb te doen,’ vervolgde Héraugière, ‘is die van stilzwijgendheid en geheimhouding van 't geen ik ga mededeelen; ik mag ulieden niet langer onkundig laten over het doel van dezen togt, maar ik zou het uiterst schadelijk en gevaarlijk achten, indien uw volk te vroeg met mijn voornemen bekend werd. Het is ondoenlijk om vijftienhonderd man, als wij sterk zijn, het stilzwijgen op te leggen, - 't is even ondoenlijk om met dit geringe hoopje en zonder geschut, dat wij uit u bekende oorzaken niet hebben kunnen meevoeren, een vijandelijken aanval te weêrstaan en te gelijk ons doel te bereiken; - nu zijn wij reeds niet meer op Staatsch grondgebied; dezen nacht rukken wij op naar 't dorpje Diepenbeek, waar wij ons zullen inlegeren. Het moet den soldaten onmogelijk zijn ons geheim daar aan de boeren te verklappen; want die zijn meestendeels Roomsch- en Spaanschgezind, en door de nabijheid van Hasselt, waar Spaansch garnizoen ligt, zou de eerste huisman de beste ons ten verrader kunnen worden. Intusschen, mijne-heeren! het doel waarop wij afgaan, kan alleen door list worden bereikt; ik heb dan ook slechts twintig man van mijne bende uitgekozen, om wat ik heb bedacht te volvoeren. Aan dezen moest het geheim van den togt worden toevertrouwd; maar het zijn mannen waarvan ik zeker ben, opzettelijk tot deze onderneming voorbereid: gij vermoedt te regt, dat er onder loopen, die den aanslag op Breda hebben mede gemaakt. Mogen zij even gelukkig slagen in de verrassing van het kasteel van Hoey!’

Héraugière zweeg en zag in 't rond, om den indruk gade te slaan, dien deze mededeeling op de aanwezigen maakte. Ieder hunner kon bekend zijn met de belangrijkheid der sterkte, van welke de jonge gouverneur van Breda zich meester wilde maken; ieder hunner kon de voordeelen waarderen, die het bezit er van zou waarborgen.

Eene zucht van voldane nieuwsgierigheid, een gemurmel van goedkeuring liet zich hooren.

- ‘En wat valt er dan voor ons te doen?’ vroeg Bacx, smartelijk geprikkeld door de gedachte, dat zulk een waagstuk zoude worden bestaan zonder hem.

- ‘O! nog genoeg, wees daar gerust op, mijn waarde ridmeester,’ antwoordde Héraugière glimlagchend. ‘Als de aanslag gelukt is, zal het onze taak zijn de stad in bezit te nemen en het kasteel te bewaren.’

- ‘Bewaren is een goed woord, commandant!’ merkte van Balen op, terwijl de ironieke plooi om zijn mond scherp uitkwam, ‘want wat zoo stout is gegrepen, dient voorwaar wel zorgelijk bewaard.’

- ‘Welnu, daartoe zult gij met ons allen uw best doen, zoo ik hope!’ viel Héraugière in, met eenig ongeduld in den toon.

- ‘Voorzeker! als wij het kasteel maar eerst hebben!’ riep Wynsberghe.

- ‘Juist,’ stemde Bacx meê in; ‘slechts deert het me, dat ik niet van de partij mag zijn, om het te nemen.’

- ‘Ten onregte,’ zeî Héraugière. ‘Het is eene taak waarmeê ridmeester Bacx, zoo min als iemand onzer zich mag belasten...’

- ‘Kapitein Héraugière! gij zegt dit toch niet om den wille des gevaars,’ borst Bacx in ijver uit.

- ‘Wat dat belangt, ridmeester, neen! dat zou ik voor u noch voor mijzelven ontzien, maar luistert: deze twintig mannen hebben een duren eed gezworen, dat zij deze daad volbrengen zullen, lijf noch vrijheid ontziende om daartoe te geraken; maar ook dat zij, bij mislukking van hun opzet, hetgeen God verhoede! zoo zij in de handen der Luikenaren mogten vallen, de daad zullen voorstellen als een inval, in hun eigen brein opgekomen; dat zij pijniging en dood zullen verdragen, zonder te bekennen, dat zij deze onderneming hebben gewaagd onder goedkeuring, met medewerking, op bevel hunner opperhoofden. Oordeelt zelf of zulk eene taak u voegen zou! Of eenige soldaten, op eigene gelegenheid, een brutalen overval of een listigen aanslag wagen op neutraal gebied, dat zal den vrede tusschen den Bisschop en de Generaliteit niet storen; maar als het gelukt is en wij hebben de stad en 't kasteel in onze magt, dàn....’

- ‘Dan... zal toch iemand anders dan een hoopje stroopende soldeniers de verantwoordelijkheid moeten dragen,’ viel Godart van Balen in.

- ‘Zoo zal het ook zijn: die verantwoordelijkheid drage ik!’ antwoordde Héraugière vast en fier.

- ‘Met uw welnemen, commandant! ziedaar een last, dien ik u niet benijde,’ betuigde van Balen. ‘Considereer toch, dat de Staten-Generaal in vollen vrede zijn met den Prins-Bisschop van Luik en Keulen, dat deze zijn bisdom neutraal terrein heeft verklaard, en....’

- ‘En dat desondanks de eerste kwetsing van die neutraliteit niet geschieden zal door onzen aanslag op 't kasteel van Hoey.’ viel Héraugière met levendigheid in, terwijl hij hem een scherp verwijtenden blik toewierp. ‘Als ge er ons aan herinnert, dat Ernst van Beijeren Aartsbisschop van Keulen is.... gedenk op uwe beurt, hoe hij het wierd en wat er in zijnen Staat voorvalt. Vervolgt hij niet allen, die de protestantsche religie zijn toegedaan? en heeft hij Rynberck door de Spaanschen niet laten innemen en behouden zonder verzet?’

- ‘Dus bezien zou het niet meer dan wettelijke represaille zijn, zoo wij ons van Hoey meester maakten,’ hernam van Balen toeschietelijk. De slimme vos had reeds opgemerkt, dat de jonge leeuw twijfel noch tegenspraak dulden kon.

- ‘Zoo komt het mij ten minste voor,’ voegde Bacx er bij; ‘dat regt erkend, zal niemand over den weêrstuit mogen klagen, zelfs de Bisschop niet. Wat mij belangt, ik wensch u van harte geluk met zoo stout en schrander een greep.’

- ‘'t Is een gelukkige inval, waarop niet ieder onzer gekomen zou zijn,’ tuigde Wynsberghe.

- ‘Een gelukkige inval,’ herhaalde Héraugière, op den toon van fiere zelfbewustheid; ‘ik meen dat het nog wel iets anders is.’

En inderdaad, het stoute maar hagchelijke ontwerp, jaren lang gekoesterd, eindelijk gerijpt en dat nu ten uitvoer werd gelegd, verdiende niet bestempeld te worden met dien naam.

Gouverneur van Breda op zijn vijf en twintigste jaar, door de verrassende uitkomst eener stoute daad, die tevens een beneveld verleden opklaarde, was Héraugière er de man niet naar zelfs op zulken lauwer te rusten. Wij weten het, het gaat met den dorst naar roem als met dien naar goud: al drinkende wordt hij niet gelescht, maar neemt met iedere nieuwe teug slechts toe; toch was zijn hooge moed, zijne fiere eerzucht te zeer één geworden met de begeerte om zijn aangenomen vaderland getrouw te dienen, dan dat het in hem op kon komen beide te bevredigen op andere wijze, dan waardoor te gelijk de publieke zaak werd gebaat. Naauwelijks was de zorg voor het verlies van Breda door het gerust bezit gestild, of hij zag met scherpen blik in het rond waar ergens kans mogt zijn om den vijand afbreuk te doen en zich zelf te onderscheiden. En zoo was het niet vreemd, dat de stad Hoey in Luikerland hem in 't oog viel; Hoey aan den regteroever van de Maas, tus-

schen Namen en Luik, met het sterke, op eene rots liggende, onneembaar geachte kasteel, Hoey, met haar steenen burg over de rivier! Of was zij met zoo belangrijk voor de gemeenschap met de beide Maas-oevers, dat zij beschouwd mogt worden als de sleutel, die den toegang tot de Geünieerde Provinciën in Spaansch Braband opende of sloot, naar de hand, die haar gevat hield, het wilde? Maurits zelf had er reeds in 1591 het oog op gevestigd; en deze begeerlijkheid was door hem zeker niet verborgen gehouden voor Héraugière, die zijn volle vertrouwen genoot. Eene gedachtenwisseling tusschen hen, waarschijnlijk niet zonder voorkennis van Oldenbarnevelt, had ten gevolge, dat de Gouverneur van Breda aanving met alle omzigtigheid het terrein te verkennen. De ooren spitsend bij iedere gelegenheid, welke zich opdeed inlichtingen te winnen omtrent stedeke en slot; elken draad vattende om verstandhouding aan te knoopen met Luikenaren, met inwoners van Hoey vooral, wist hij weldra van de Luiksche aangelegenheden in het algemeen, van die van Hoey in 't bijzonder te veel, om niet tot de overtuiging te komen, dat een openlijke aanval even hagchelijk als vergeefsch zou zijn; dat hier alleen kans van slagen was door eene snelle geheimzinnige verrassing, alles plotseling beslissende.

Er was meer dan het tijdverlies, waarmeê een openlijke aanval bedreigde, meer dan de kostbare toebereidselen er toe vereischt, die van dezen weêrhield. Hij zou daarenboven eene oorlogsverklaring zijn geweest van de republiek der Geüniëerde Provincien aan den Bisschop van Keulen en Luik, die eene onzijdige mogendheid werd geacht. Het kon den jongen stadhouder van Holland en Zeeland niet invallen op eigene autoriteit den gouverneur zijner stad Breda te magtigen tot eene daad, die zoo gewigtige gevolgen kon hebben voor de Generaliteit; maar eene verrassing.... maar een snelle, stoute sprong, list als de krijg veroorlooft, geholpen door verraad, als in iedere vesting huist, zij konden goede uitkomst geven. De Bisschop mogt dan een weinig morren tegen het *fait accompli*, hij zou er zich in moeten schikken, te meer daar Héraugière alleen tegenover de wereld de verantwoordelijkheid zijner daad dragen, en de aanklagte dus niet de Staten-Generaal, dus slechts een bijzonder persoon gelden zou. Héraugière was van het eerste oogenblik af, dat het ontwerp hem aanlachte, bereid dien last op zich te nemen; maar het leed lang, het leed tot in het jaar

in 'twelk wij u verplaatsen, eer de kans gunstig stond, eer de greep mogt en moest worden gewaagd.

Nadat Hendrik IV in 1594, tot groote vreugde der Hollandsche Staatslieden, aan Spanje en de Ligue openlijk den oorlog had verklaard, was de Hertog van Bouillon in Artois gevallen, om de Spanjaarden, die Henegouwen en het Kamerrijksche bezet hielden, daaruit te verdrijven. Weldra werd hij door hollandsche hulptroepen, onder bevel van Philips van Nassau, broeder van graaf Lodewijk, gouverneur van Friesland, die zich met hem vereenigde, tot dit doel ondersteund. Voorspoedig was die krijgstogt niet, maar toch drongen zij door tot in het Luxemburgsche; en deels om zich van verschen onderstand in manschap en krijgsvoorraad te kunnen voorzien, deels om gelegenheid te hebben in vereeniging met onzen veldoverste te handelen, werd het bezit der stad en 't kasteel van Hoey ten leste zoo onmisbaar geacht, dat alle aarzeling een eind had.

Te lange inlichting misschien voor onzen niet overgeduldigen lezer, om Héraugières fieren uitroep van zoo even te wettigen: ‘Een gelukkige inval!’ Hoe hij den kring om zich heen had kunnen beschamen, door de mededeeling dat hij had gewikt en gewogen, dat hem zamenhang en ondersteuning was beloofd! Hij deed zich op het eerste niet te goed; hij hield het laatste voor zich; hij had de zelfbeheersching slechts te zeggen:

- ‘Als de aanslag gelukt is en gij het ontwerp in zijn ganschen omvang zult kennen, hopman Wynsberghe! zult gij toestemmen, dat het nog al eenige voorbereiding heeft geëischt.’

- ‘Waarom zoudt gij ons die niet mededeelen, commandant?’ vroeg Coen van Steenwyck; ‘wij hebben u immers geheimhouding gezworen!’

- ‘Onnoodig, hopman! wie het uitvoeren moeten, hebben alleen te weten, *hoe* zij het zullen doen.’

- ‘Veroorloof mij toch eene vraag,’ sprak van Balen; ‘zullen die twintig mannen zulk een wigtig werk ondernemen, zonder dat iemand van rang over hen bevel voert?’

- ‘Gewis niet! luitenant Paets waagt er zijn grijs hoofd aan; hij zal het beleid hebben; jonker Frank de Preys, hier tegenwoordig, heeft zijne particuliere redenen om er zijn jong leven voor op het spel te zetten; en Rosse Jan de Luikenaar zal hun gids zijn - en dat is geen alledaagsche; want hij kent meer dan de wegen; hij is te huis in de stad als op 't kasteel.’

- ‘Met uw welnemen, kapitein! die Rosse Jan schijnt niet sterk op het stuk der subordinate; zijt gij verzekerd van zijne goede trouw?’ vroeg Bacx.

- ‘Volkomen,’ hernam Héraugière op vasten toon, ‘ik ken hem sinds lang en reeds vier jaar geleden bestemde ik hem voor de dienst, die ik nu van hem wacht. Acht het niet vreemd als ik getuige dat ik hem daartoe verpleegd en gekweekt heb met de zorgvuldigheid, die een hovenier gebruikt voor eene zeldzame plant. Of hij het heeten mag! Eigenzinnig zonder weêrga schrijft hij anderen liever de wet voor dan zelf te gehoorzamen; maar zijne intentiën zijn goed, en ik gaf hem daareven slechts toe, omdat ik overtuigd ben, dat hij redenen had voor dat drijven. Hij heeft eene persoonlijke, diep smartelijke oorzaak om den Bisschop, zijn landsheer, te haten en de onzen goed te willen. Hij is van onze religie, en zoo ik reeds sedert 't jaar 1591 kondschap heb onderhouden te Hoey, zoo is dat voornamelijk door zijne tusschenkomst. Om maar één feit te noemen. Ik heb te Breda een model van het kasteel in klei geboetseerd, dat deze Rosse Jan voor mij vervaardigde: met levensgevaar heeft hij zich herhaalde malen in de stad en binnen de vesting gewaagd. Als ik zoo iemand zal verdenken om zijne wat vrije en zonderlinge manieren, dan houdt alle vertrouwen in menschen op.’

- ‘Daarvoor behoede God ons,’ zeî Bacx: ‘ik zeg u voor de inlichting dank.’

- ‘Ik was ze u schuldig. Halve kennis maakt wantrouwend, en daarbij ik wilde niet, dat iemand uwer mij slechts een oogenblik verdenken zou, twintig menschenlevens en mijne eigene eer roekeloos op het spel te zetten. De kans staat schoon; daar mislukken echter mogelijk is, zoo heb ik tien of twaalf van uwe ruiteren noodig, om den togt mede te maken; onderweg zal luitenant Paets hen onderrigten wat zij hebben te doen of te laten. Zij zullen zich niet met de anderen in gevaar begeven; alleen ingeval van mislukking, ingeval geen van de mijnen, zelfs niet Rosse Jan, gevangenschap of dood kunnen ontkomen, zullen zij in alle haast terugrijden om mij te melden wat er gebeurd is, opdat ik beslisse hoe dan hulp te verleenen. Ik zou tot deze dienst mijne eigene ruiters kunnen gebruiken, maar bij weêrspoed wordt er zoo ligt wantrouwen gevat en schuld gezocht, en zal het beter zijn dat anderen dan kameraden getuigenis kunnen afleggen van hun gedrag.’

- ‘Wanneer verlangt gij die ruiters, kapitein?’ vroeg Bacx.

- ‘Laten zij klaar zijn om op den eersten wenk van luitenant Paets mee te trekken; ik behoef u niet aan te bevelen de vertrouwdsten uit te kiezen....’

- ‘Ik zal een flinken wachtmeester meegeven, dat zal het zekerste zijn.’

- ‘Mits een zulken, die niet aarzelt zich aan Paets te onderschikken.’

- ‘Wees gerust, kapitein, ik sta voor mijn man in.’

Na die afspraak liet Héraugière de officieren gaan, om hunnerzijds maatregelen te nemen voor den togt; alleen Frank de Preys bleef, zoo als hij verlangd had, in de tent.

- ‘Jonker de Preys!’ begon de bevelhebber, ‘ik moet u iets mededeelen dat mij zeer bekommert, en mogelijk nog volslagen verandering kan brengen in mijn plan.’

- ‘Kapitein Héraugière!’ riep de jongeling verbaasd en bedroefd.

- ‘Anderen moge ik het verhelen om door mijn wankelmoedigheid deze niet neêr te slaan, u wil ik het toevertrouwen. Gij zijt geroepen om mij dezen steen van het hart te ligten.’

- ‘Gij kent mijn goeden wil, kapitein!’

- ‘Ten volle; ware ik maar even zeker van uwe voorzigtigheid....’

- ‘Daaraan zal het niet haperen.’

- ‘Ik wil 't hopen. Luister; - zoo als gij weet heb ik jaren lang ijverig getracht kondschap te onderhouden met zoodanige personen in Luikerland, die misvernoegd waren over 't bestuur van den Bisschop; in 't particulier tot Hoey zijn mij zekere luiden bekend die beloofd hebben mede te werken tot onze onderneming. Bij gebreke van die is er niets aan te vangen en wil ik ook niets gewaagd hebben.’

- ‘Maar waarom zouden zij u nu in den steek laten, kapitein! deze lieden, die u hunne medewerking uit eigen beweging hebben toegezegd, en die hunne goede redenen hebben om in hunne stad eene verandering van zaken te wenschen?’

- ‘Ik zeg niet dát zij van voornemen veranderd zijn; ik heb alleen geene zekerheid dat zij er *bij zijn gebleven*. In drie weken heb ik niets van hen vernomen; de persoon waardoor ik voornamelijk correspondentie met hen onderhoude, verkeert zelf in deerlijke onrust. Rosse Jan kan in dit geval mijn bode

niet zijn; zijn persoon en zijne gestalte zijn te Hoey overbekend en bezwaarlijk te vermommen; althans ik wil het er niet op wagen. Hij mag zich niet in gevaar begeven vóór het oogenblik der uitvoering. Werd hij nu betrapt, dan ware niet slechts de argwaan opgewekt, maar ook alle hoop op eene goede uitkomst verloren. Wij kunnen zijne hulp en zijne voorlichting niet missen, en toch moet ik weten of mijne bondgenooten nog altijd gewillig en in staat zijn om hun woord te houden. Er kunnen er onder deze van hunne vrijheid beroofd zijn geworden, of gestorven; ook moeten zij het regte oogenblik weten van de aankomst mijner manschappen en dezen de zekerheid geven eener goede ontvangst. Daarom heb ik besloten u als mijn bode naar Hoey te zenden, nog vóór dat een van de anderen zich daarbinnen begeeft.'

- 'Kapitein!' riep de vaandrig met schitterenden blik, 'gij vervult mijn diersten wensch. Gij weet van hoe vurig verlangen mij het harte brandt om derwaarts heen te gaan. Gij weet welk een teêr belang er mij heen trekt.'

- 'Dat weet ik, Frank! maar juist dat zou mij kunnen weêrhouden u mijne boodschap op te dragen....'

- 'Hoe, kapitein! zou ik uitgesloten worden, om datgene wat mij het meeste regt geeft? Ben ik niet de naaste om te onderzoeken, wat er van mijn ongelukkigen broeder geworden is?'

- 'Gij zijt daartoe de naaste, dat erken ik, maar.... het is tevens wat mij aarzelen doet u binnen Hoey te zenden.'

- 'Kapitein Héraugière!' barstte de jongman uit, dezen aanziende met oogen vol verwijtende zwaarmoedigheid, 'hoe kunt gij dus spreken; ik dacht.... ik meende, dat gij mijn armen Gerard, dat gij uw trouwen dienaar groote genegenheid toedroegt.'

- 'Dat deed ik ook, Frank! - geloof mij, al ware hij mijn eigen broeder geweest, niet smartelijker had mij zijn verlies kunnen treffen. Ik heb deernis met uwen rouw; ik begrijp uw vurig verlangen om iets naders van zijn lot te weten; ik deel het zelf. Mijn hart klopt als het uwe bij het bedenken der mogelijkheid, dat hij nog in levenden lijve kan zijn en gekerkerd in datzelfde kasteel, dat wij wenschen in te nemen; maar opdat dit laatste ons moge gelukken, opdat gij, gij zelf, indien hij nog leven mogt, zijn bevrijder zoudt kunnen worden, daarom, Frank! mijn vriend, waarom zou ik niet zeggen mijn zoon! daarom moet ik van u eene daad van de grootste

zelfverloochening vergen! Het is deze: dat gij mijne boodschap te Hoey zult overbrengen zonder onderzoek te doen naar uwen broeder, zonder uwe betrekking op hem te verraden, noch eenigen stap tot zijne bevrijding te wagen, zoo het toeval wilde, dat gij van zijne gevangenschap op het kasteel kennis kreegt. Uw naam zelfs moet gij verhelen; u een vreemde houden van dien, die u het naast aan 't harte ligt. Bedenk, dat Gerard de Preys als spie is gevangen genomen, en dat navraag omtrent een spie, zelfs al werden voor u, 't geen ik niet waarschijnlijk achte, de poorten van 't kasteel geopend, u op 't zwaarste verdacht zou maken en daardoor in de onmogelijkheid brengen mij de dienst te verleenen, die ik voor de goede canse van u wacht. Mijn trouwe Frank! ik weet, dat ik een zwaar offer van u verg; maar gij weet ook, des krijgsmans pligt eischt niet slechts dat hij lijf en leven veil hebbe voor de dienst des lands, eischt ook, wat oneindig zwaarder valt, het dooden van eigen vleesch en bloed. Zweer mij dus op uwe eer, als edelman en krijgsman, dat gij u zelven in dezen volkomenlijk zult vergeten; maar zoo gij niet zeker zijt van zoodanige heerschappij over u zelven, als hier gevorderd wordt, wees dan wijs en voorzigtig en treed terug, - want dan kunt gij in deze mijn bode niet zijn.'

- 'Ik *zal* uw bode zijn, zoo als mijn broeder uw spie is geweest,' hernam Frank besloten, 'al zou het mij nog meer kosten dan hem! Ik zweere u dat!'

- 'Goed zoo! ik dank u, het vaderland zal u later danken en loonen.... Nu dan, gij gaat mede als de overigen, maar gij zoekt in de stad te komen zoo spoedig gij kunt, terwijl zij buiten blijven tot den afgesproken avond. Hoey ligt op neutraal grondgebied; er steekt dus niets ongeoorloofds in, dat een jonge vaandrig van het Staatsche leger binnen die stad komt, voor zijn vermaak of zijne zaken; doch ik acht eene vermomming niet overbodig, daar gij uw naam hebt te verzwijgen. Gij begeeft u naar het huis van den schepen Pierre de la Géneste; ge hebt met hem het gewenschte onderhoud en verlaat Hoey niet voor gij daarin zijt geslaagd. Mogt hij dood zijn of gevangen, - God geve van neen! - dan wendt gij u aan Mr. Zibrecht, de waard in den Kreeft, - doch ik hoop beter. Den Schepen sprekende vraagt gij hem of hij genegen is zijn woord gestand te doen? aarzelt hij te antwoorden, geef hem dezen brief en zijn wantrouwen zal geweken zijn.'

- ‘Een zonderlinge kredietbrief,’ hernam Frank, den epistel glimlagchende aannemende en beziende; ‘dat adres schijnt van eene vrouwenhand....’

- ‘Die messire de la Géneste zeker herkennen zal, en hem het voldoend bewijs leveren, dat gij door mij gezonden zijt. Is hij besloten, zoo als ik het wensche, dan spreekt gij de zaak verder met hem af, stiptelijk zijne aanwijzingen volgend. Gij deelt ze aan luitenant Paets mede, die mij te onderrigten heeft.’

- ‘Dient er in dat geval gewacht tot gij ons uw besluit kennen doet?’

- ‘Onnoodig; de aanslag blijft op denzelfden tijd bepaald, tenzij de la Géneste een geschikter aanwijst; Paets weet hoe in dat geval te handelen. Blijkt de la Géneste wankelend, maakt hij zwarigheid, of is er iets gebeurd, waardoor hij onmogelijk zijne belofte kan nakomen, zoo houdt gij u allen rustig en verborgen. Het is dan aan Rossen Jan mij zelf die kwade tijding te brengen, opdat ik met dezen overlegge, wat verder te doen; aan u lijdzaam af te wachten tot hij terugkeert; doch ik vlei mij, dat het niet daartoe komen zal. Hebt gij mij goed begrepen?’

- ‘Volkomen, kapitein! stipt en omzigtig hoop ik uw last te volbrengen.’

- ‘Ik reken er op en reik u de hand tot afscheid: wees Gode bevolen!’

Pas had Frank de Preys de tent verlaten, of hij keerde nog even terug, den ons bekenden muskettier Wouter Willemsz met zich voerende, die verlangd had kapitein Héraugière te spreken.

- ‘Wat begeert gij van mij, kameraad?’ vroeg deze, onaangenaam gestoord in den loop zijner gedachten.

- ‘Kapitein! ik heet Wouter Willemsz, ik hoor tot, de muskettiers van hopman Wynsberghe, uit het garnizoen van Geertruidenberg; ik verneem dat uw volk uit Breda zoo aanstonds zal oprukken tot een krijgsavontuur en dat gij eenige manschappen hebt gevraagd van de andere compagnien; ik wenschte uwe vergunning om als vrijwilliger mee te gaan.’

- ‘Ik heb twaalf ruiters gevraagd en verder niemand noodig,’ hernam Héraugière kortaf, verwonderd over het vrijpostig verzoek.

- ‘Commandant! wat zegt het u, zoo er een enkel man meer meêgaat?’ hernam Wouter, smeekend, ‘een die..., ik zweer het u, niet van de minsten zal blijken...’

- ‘Uw ijver moge elders dienst doen, vriend! gij verliest er niets bij, er valt geen buit te halen.’

- ‘Buit? Of 't mij daarom te doen was! Het is de singuliere eere...’

- ‘Ik mag u de *singuliere eere* niet gunnen; ik heb buiten mijn volk aan de twaalf ruiters van ridmeester Balen genoeg.’

- ‘Zelfs te over!’ hernam Wouter stoutweg.

- ‘Hoe meent gij dat, jonkman?’ vroeg Héraugière verwonderd en tevens getroffen, niet slechts door den zedelijken moed van den aanhouder, maar vooral door de laatste aanmerking, die met zijn eigene innerlijke overtuiging strookte. Hij had alleen uit nooddwang en om de anderen geen stof tot blaam of argwaan te geven, vreemden aan zijne keurbende toegevoegd.

- ‘Ik zeg dit, commandant! omdat men bij de keuze van die ruiters het meest heeft gezien op forsche leden en kloekheid van persoon, op zulke wijze, dat er bij zijn, onder anderen zekeren ruiter Ruprecht, die bijkans een reus gelijkt, waarmeê men op de kermis reizen mogt! En toch zal het meer op gaauwheid van tong en gevatheid van geest aankomen, - dat een soldaat moed heeft, spreekt van zelf. - Ruprecht heeft hersens als een konijn!’

Héraugière had toegeluisterd met eene mengeling van ergernis en belangstelling, op zijn sprekend gelaat zigtbaar. Het beviel hem niet, dat een gewoon soldenier zoo fijne opmerkingen maakte, zoo juist een oordeel wist te vellen over eene onderneming, wier uitslag van verrassing afhing; toch kon hij zich niet weêrhouden even toestemmend te knikken, en met een glimlach te vragen of hij zelf, hij, Wouter Willemsz, die eigenschappen bezat.

- ‘Dat zal ik niet zeggen, commandant!’ luidde het antwoord; ‘maar toch meer dan die reus, een ligchaam zonder ziel, een ezel.’

- ‘Hij gaat ook niet meê om aan te voeren, maar om te volgen; blindelings gehoorzamen geeft den besten soldaat.’

- ‘Toch niet, commandant! Een soldaat, die het bevel met oordeel uitvoert, is geen plompe dommekracht. Gebruik mij daarom, kapitein! in plaats van dien kinkel, als 't u niet goeddunkt dat er dertien gaan. Ik kan marcheren tegen den beste; maar moet het zijn, rijden kan ik ook.’

- ‘Ik begrijp niet wat u drijft om dus op dit stuk aan

te houden.’ hernam Héraugière, die eenig wantrouwen vatte, daar de muskettier, trots het bijgeloof der dertien, niet sprak als een gewoon soldaat.

- ‘Allermeest mijn verlangen om uwe edelheid en den lande dienst te doen, commandant! Wil gelooven dat ik u van groot nut kan zijn, want ik heb zelf kondschap te Hoey.’

Een schok van ontzetting doortrilde Héraugière. Zijn plan verraden! aan een gemeen soldenier, aan een onder deze, die er blijkbaar partij van zou weten te trekken. Het stond niet in zijne magt het veranderen zijner bewegelijke trekken, noch 't verbleeken van zijn gelaat te beletten, doch hij herstelde zich met kloeke tegenwoordigheid van geest en sprak koeltjes:

- ‘Dan kunt ge mij ganschelijk niet van dienst zijn, want ik heb in die stad niets te doen.’

- ‘In de stad mogelijk niet.... maar toch.... in 't kasteel, kapitein!...’

- ‘Wat beduidt dat dwingen, kameraad?’ hernam Héraugière toornig en hem scherp in 't gelaat ziende; ‘zoo gij niet zulke eerlijke oogen hadt, zou ik u voor een spie houden, die door logens de waarheid zoekt uit te vorschen, om mijn voornemen den vijand te verraden.’

- ‘Och, commandant! als mijne oogen u eerlijk toeschijnen, vertrouw dan uw scherpen blik liever dan uw kwaad vermoeden, want ik ben eerlijk, en 't is uit getrouwheid aan de goede cause, dat ik dus aanhoude. Uw opzet *is* mij bekend, ik mag dat niet ontveinzen, want ik heb een liefste te Hoey. Jeannette is de nicht van meester Zibrecht, den waard uit de Kreeft.’

- ‘Den waard uit de Kreeft!’ herhaalde Héraugière werktuigelijk, - maar borst toen uit in een bitteren lach en riep: ‘welnu! zoo zijn we verraden!’ - op een toon, die onverschillig wilde schijnen, maar waaruit zoo veel spijt en smart klonk, dat den goeden Wouter Willemsz de tranen in de oogen schoten.

- ‘Wees gerust, commandant! die man is *geen* verrader, en ik evenmin. Ik kende uw voornemen reeds toen wij uit Geertruidenberg trokken en ik heb mij zelven het zwijgen opgelegd, ondanks al het praten en gissen mijner kameraden. Over mijne tong is het niet gekomen en zal het niet komen; want ik heb het vaderland lief en acht u hoog, kapitein! ik wensch niets liever dan u in dezen dienen.,.. Alzoo sta mijn bede toe, geef mij oorlof mee te trekken.’

- ‘Ik moet wel!’ hernam Héraugière verdrietelijk, ‘ik dien immers uw stilzwijgen te koopen; zeg wat het kosten moet? Ik onderstel, dat gij er nog wel iets meer voor zult vragen, dan simpellijk de vergunning den togt meê te maken?’ De spijt en de onrust deden den edelman bitter worden, doch de muskettier hernam met kalmte en eenvoud: ‘Verschoon mij, kapitein Héraugière! ik ben geen huurling, maar een vrijwilliger, en ik vrage niets dan de vrijheid te mogen meêgaan om in het gevaar te deelen....’

- ‘Welnu! meegaan zult gij; alleen wees gewaarschuwd, dat de ruiters u in hun midden zullen nemen, en mijne orders zullen hebben, om u, bij het minste bewijs van verraad, bij een wenk of een woord, dat de onderneming in gevaar zou kunnen brengen, zonder vorm van proces neêr te schieten. Zoo zult gij ervaren, dat die blinde werktuigen, waarop gij zoo laag neêrziet, hun nut hebben....’

- ‘Die bedreiging schrikt mij niet af, commandant! maar de verdenking bedroeft mij, en als 't er zoo meê gelegen is, laat mij dan liever hier blijven; gij zult dan zelf zien of ik een geheim weet te bewaren; maar geloof mij, ik kan u daar ginds van hulp zijn. Meester Zibrecht is een wankelmoedig man, die zich uit vreeze in schijn naar de paapsche religie heeft gevoegd, maar haar haat in zijn harte. Zulk een weifelaar heeft in een hagchelijk uur een steun noodig; misschien ook een duw om hem op den regten weg te brengen.’

- ‘Ik wil 't niet verhelen dat mij veel gelegen is aan de trouw van den waard in de Kreeft,’ hernam Héraugière, verzacht en meer gerustgesteld, maar Wouter nog altijd scherp in de oogen ziende. ‘Alleen wat waarborgt mij, dat gij mij werkelijk de dienst zult doen, dien bloode een riem onder 't hart te steken?’

- ‘Sinds mijn gegeven woord en mijn persoon u geen genoegzaam vertrouwen inboezemen,’ hernam de jonkman blijkbaar gekrenkt, ‘moet ik ophalen van mijne verwantschap, van de zure dagen van 't beleg van Sluis door de Spanjaarden.... Kapitein Héraugière!’ hervatte hij met zekeren nadruk, ‘heugt u nog het moedig gedrag der Kapiteinsche van de vrouwen-soldaten, die daar op de wallen zoo wakker tot de verdediging het hare deden? Geheugt u nog Maaike in 't Hert?’

- ‘Maaike in 't Hert? Of ik mij die herinner, welk eene vraag!’ riep Héraugière levendig, ‘haar en Katharine Rose vergeet ik nooit! Hebt gij Maaike gekend?’

- ‘Ik ben haar naaste bloedverwant; ze is mijne oudere, mijn eenige zuster! Zoudt gij kunnen gelooven, kapitein! dat de broeder van Maaike in 't Hert, die zelf ouders en huis en goed verloren heeft door den val van Sluis en door dezen rampzaligen oorlog, dat hij een verrader zou kunnen zijn van de goede cause?’

- ‘Neen, Wouter Willemsz, dat geloof ik niet!’ sprak Héraugière, hem minzaam de hand reikende, ‘mijn misvertrouwen in den vreemde is in goed vertrouwen verkeerd, nu ik wete wie ge zijt. Maar zoo gij u voor kunt stellen wat zware verantwoordelijkheid op mij rust, dan zult gij begrijpen, dat ik niet te omzigtig kan zijn.’

- ‘Zeker niet, kapitein! en daarom zou ik, in uw geval, liefst geene botterikken gebruiken tot de expeditie,’ hernam Wouter wel een weinig gekrenkt, dat zijne verwantschap meer dan zijn persoon de veranderde opinie van Héraugière had teweeggebragt. Deze ontving den *coup de patte* zonder zich daarover gebelgd te toonen, goêlijk zwijgende.

- ‘En nu, hoe gaat het uwe manhafte zuster? Ik wil hopen, dat zij nog leeft en welvaart?’

- ‘Zoo is het, kapitein, zij woont te Geertruidenberg, waar zij getrouwd is. Meester Zibrecht te Hoey is haar mans broeder, en Gonda zijn nicht is aan mij verloofd. Vandaar dat wij in onze familie van uw voornemen al overlang kennis hebben gedragen: schoon wij het geheim trouw bewaarden, wees daar zeker van!’

- ‘Gij schijnt toch te vreezen, dat die meester Zibrecht een wankelmuts is,’ hervatte Héraugière bedenkelijk.

- ‘Om de waarheid te zeggen, ik heb geene groote opinie van zijne kloekmoedigheid. Wel heeft hij er groot belang bij de stad van zijne geboorte, de stad waarin huis en hof zijn eigendom zijn, vrij te zien van den dwang des bisschops; ook meende hij het van ganscher harte, toen hij zich aanbood daartoe mede te werken, maar die ijver is aan 't verslappen, vreeze ik... Het zal dus niet kwaad zijn, zoo hij in de ure der beslissing iemand bij zich heeft, die hem wat courage geeft.’

- ‘Dat zij u toevertrouwd,’ hernam Héraugière, na zich eenige oogenblikken te hebben bedacht. ‘Trek meê met mijn volk, ik zal luitenant Paets last geven u toe te voegen aan den vaandrig de Preys, die op kondschap uitgaat naar Hoey, voordat we iets ondernemen.’

- ‘Commandant!’ riep Wouter, ‘het is wat ik wenschte! ‘Geloof mij, 't is geen snoeverij, maar het zal strekken tot vordering van uw ontwerp.’

- ‘Dubbele voorzorg is beter dan geene. Gij zult binnen Hoey jonker de Preys een goed gezel zijn, hij kan u behoeven. Bedenk het, Wouter! de broeder mag voor de zuster niet onderdoen. Ik vermoed dat gij verlof hebt van uw luitenant?’

- ‘Hij gaf het me, commandant! mits ik uwe toestemming kon verkrijgen.’

- ‘Het is wel! Volg mij; luitenant Paets dient te weten, wie ge zijt.’

Toen Héraugière met Wouter Willemsz buiten de tent trad, zag men het gezamenlijk krijgsvolk reeds onder de wapenen, zijne bevelen verbeidende. De Bredasche keurbende, waartoe nu ook Wouter behoorde, trok het eerst af, onder bedekking van twaalf kloeke ruiters; van de gestrenge voorzorgsmaatregelen, waarmede Heraugière den eerste had bedreigd, was geen sprake meer.

Toen de Gouverneur van Breda zijne uitverkorenen had zien aftrekken, rukte hij zelf met het overige krijgsvolk op, om onder begunstiging der vallende duisternis het dorpje Diepenbeek te bereiken, dat hij zonder eenig beletsel binnentrok, er zich inlegerende, al waren zijne manschappen er ook geen gewenschte gasten. Wij zullen hen voorshands bij die dorpers laten, om de kleine keur-bende te vergezellen op haren verderen togt.

Broeder en zuster.

Maurice en Eugénie de Guérin.

Men kan ze niet van elkander scheiden. Het zijn twee portretten die jaren lang in hetzelfde vertrek, een enkel paneel tusschen beiden, de een naast de ander hebben gehangen. Ge zijt nog naauw de kamer binnengetreden, of uw oog heeft de geheimzinnige blikken dier twee beelden ontmoet: zij zien u vast aan en laten u niet meer los: zoolang ge binnen het bereik van die zoo zachte blikken valt, moet gij ze aanzien, en vergeet ge alles om u heên: en zonderling, terwijl ge u zoo gevangen gevoelt door de macht dier twee portretten, valt er tegelijk eene droeve donkere wolk op uw eigen voorhoofd: iets dat naar weemoed zweemt welt op in uw eigen hart: de smart, waaronder al wat hier op aarde leeft gebukt gaat, wordt pijnlijker door u zelven gevoeld; ge begint weder te mijmeren over de wreede contrasten in het leven bij het aanzien van die twee wel wat verbleekte figuren. Want let wel, het waren geen duistere en toch zoo lichtende beelden als van een Rembrandt, die u aangrepen, het waren zacht gekleurde, eenigzins doffe schilderijen als van pastel, die daar aan den muur zóó lang uw oogen boeiden.

Eenigzins verbleekt: - want hoewel het nog zoo heel lang niet is geleden sinds zij zijn gestorven, en hoewel er velen onder ons zijn die op veel vroeger geboorte kunnen wijzen - de zuster werd in 1805, de broeder in 1810 geboren - zoo staan zij echter reeds zeer verre van ons, en is het leven, dat zij zich schiepen en droomden, een gansch ander als dat van onze moderne dagen. Ze staan zoo vreemd in onzen tijd die

middelbare scholen aan elkander rijgt en het leven in de woelige drukke steden, te midden van de ijzeren werktuigen door stoom gedreven, voor zeer begeerlijk houdt. Als wij aan Maurice denken, dan ziet onze verbeelding hem het eerst in een straat van Parijs. Arm edelman, is hij van uit de provincie naar de hoofdstad gekomen, om het leven - niet van de ziel alleen - op te houden! Hij is vijf en twintig jaar oud en een vriend heeft hem lessen bezorgd. Hij loopt te midden van het gedruisch der menigte, maar hij hoort het niet: in zijn hoofd vindt al het rumoer der woelige bevolking geen echo; hij denkt slechts aan de bosschen van Cayla en van Bretagne; 't woud suist in zijn brein; de twijgen buigen zich tot hem; de vogelen zingen er hun lied: hij ziet geen straat, geen mensch meer, totdat hij gekomen is voor het gebouw waar hij les zal geven: mag dit leven heeten - zoo vraagt hij - hij die wel gaarne den degen zijner voorouders zou opgrijpen, en, moest hij in het leven kampen, dit zou willen doen trotsch en fier, doch het liefst van alles zou rusten aan den boezem der natuur, hetzij de velden lachen onder de lentezon, hetzij de herfst-wind giert en huilt door de denneboomen. En onwillekeurig ontglippen deze woorden zijn mond: Mon Dieu, fermez mes yeux, gardez moi de voir toute cette multitude dont la vue soulève en moi des pensées si amères, si décourageantes. Faites qu'en la traversant je sois sourd au bruit, inaccessible à ces impressions qui m'accablent quand je passe parmi la foule: et pour cela mettez devant mes yeux une image, une vision, des choses que j'aime, un champ, un vallon, une lande, le Cayla, le Val, quelque chose de la nature. Je marcherai le regard attaché sur ces douces formes, et je passerai sans ressentir aucun froissement. En de zuster: - als wij aan haar denken, dan zien wij haar het liefst in haar eigen sober vertrek in het ouderlijk kasteel. Door de hooge ramen dringt geheel de hemel binnen; hare gedachten worden opgevoerd op den gloed der zonnestralen; toch is haar niets ontglipt van wat onder het bereik harer oogen daarbuiten is geschied. De landman die zingend en fluitend naar het werk zich spoedt; de jonge vrouw die aan de beek de kleederen wascht; de kinderen die zoo dartel en joelend spelen: zij heeft hen opgemerkt.... doch plotseling wendt zij den blik naar binnen, naar het beeld van de heilige Thérèse, en ziende op dit beeld denkt zij aan den broeder, wiens brieven zoo donker een bestaan openbaren: waarom ziet ook hij niet op tot den hemel?

Comment fais tu, toi qui ne pries pas, quand tu es triste, quand tu as le coeur brisé?

Om die twee zoo edele en zoo teedere persoonlijkheden in haar ontwikkeling na te gaan, moet men zich verplaatsen naar het zuiden van Frankrijk, dicht bij Toulouse. Op een oud kasteel le Cayla leeft het gezin van een arm edelman. Het is een van die gezinnen waaruit in de vorige eeuw de zoon den krijgsmansstand zou hebben gekozen: hij zou naar Parijs, naar Versailles zijn gegaan, en in de lijfwacht van den koning of der koningin zijn plaats hebben gezocht: een der dochters zou naar het klooster hare schreden hebben gewend en Bruid des Heeren zich hebben gedacht. Doch de revolutie is gekomen en heeft de maatschappelijke standen en ordening verward. De dochter blijft te huis aan den haard, en helpt in het huishouden; de zoon vliegt wel nog weg uit het ouderlijk nest, maar het militaire leven is niet meer uitsluitend het erfdeel van zijn stand, en vrij wat meer dan het gedril van het soldatenleven, trekt hem het leven der gedachte, de tooverwereld der ideën aan. Hij was zeven jaar oud toen zijn moeder stierf; de oudste zuster Eugénie, toen dertien jaar, heeft aan de moeder op het sterfbed beloofd voor den tengeren, ziekelijk schoonen en al te vroeg ontwikkelden knaap te waken. Van nu af aan is hun leven zamengevlochten en geen gedachte komt bij de zuster in het hoofd, geen opwelling in het hart of de naam van den broeder vormt de oplossing. Op zijn elfde jaar wordt hij het huis uitgezonden naar school: eerst op het kleine seminarie te Toulouse, daarna op het collegie Stanislas te Parijs. Tegen zijn twintigste jaar komt hij weder in het ouderlijk kasteel, hervindt zijn vader, zijn broeder en zijne zusters, vooral de eenige zuster die hem altijd met de verbeelding heeft begeleid, en leeft een kleinen tijd in den kring van die zuster en van haar vriendinnen. Hij is ondertusschen niet gelukkig. Hij is niet ontwikkeld tot een krachtig jonkman, gereed om de hand aan den ploeg te slaan op elk terrein, waar slechts de aarde nog braak ligt, maar hij is geworden van het geslacht dergenen, van wie Chateaubriand dichtte, toen hij zijn René teekende. Een droefgeestig waas ligt over hem heen: hij heeft geen oogen gehad voor de kennis die tot practische handelingen leidt; hij heeft verder durven zien dan de oppervlakte; hij heeft het vereenigingspunt tusschen hemel en aarde, tusschen het onzienlijke en het zinnelijke meenen te vinden, en nu hij

eenmaal dat punt heeft gevonden, heeft de natuur en de wereld om hem heen een gansch andere kleur gekregen. In dien kleinen kring op zijn kasteel heeft hij lief, doch vond natuurlijk niet bij haar, die hij uitkoos, wederliefde. Hij is ongelukkig: hij weet niet naar welke betrekking zich te wenden, hij meent rust te zullen vinden in eene eenigzins vage religieuse positie.

Om dit doel te bereiken gaat hij naar Bretagne. Daar had zich in een snort van kasteel, la Chênaie geheeten, Lamennais teruggetrokken. Eenige jongelieden had deze aldaar om zich, met wie hij, als in een klooster, zich wijdde aan godsdienstige studiën en overpeinzingen. In het laatst van 1832 kwam Guérin te la Chênaie. Lamennais bevond zich in dien tijd juist op het standpunt van overgang tusschen zijn eerste grootsche poging om het catholieke geloof met de moderne beschaving te verzoenen, en zijn later zoo woedenden aanval tegen dat catholieke systeem. Hij was teruggekomen van zijne reis naar Rome, waar men zijne pogingen om de godsdienst te hervormen had afgekeurd, en in deze eenzaamheid van Bretagne dacht hij nu na over hetgeen hem te doen stond. De twee beginselen: overgave aan of kamp tegen het Catholicisme, voerden nog strijd in zijn binnenste, een geweldigen strijd, waarbij het slaags raken van legers eene kleinigheid mag heeten. Nu eens smeedde hij reeds van die bliksemflitsen, die weldra, tot een bundel vergaderd, als les paroles d'un croyant de wereld zouden verbazen - dan weder was een geest van zachtheid en droeve berusting over hem vaardig. De jongelieden en mannen die zich toen te la Chênaie om hem schaarden wisten van den strijd niets af, en eerbiedigden slechts den leider van hunne studiën en gedachten, doch toen later de groote beslissing was genomen, hebben zij eerst van de enkele woorden, die uit dat tijdperk van Lamennais in hunne herinnering waren gebleven, de ware beteekenis begrepen. Guérin zelf behoorde in de negen maanden die hij te la Chênaie vertoefde niet tot de meest vertrouwden van Lamennais; anderen, ouder in leeftijd, als de abt Gerbet en de abt Cazalès, stonden meestal dichter bij den meester: Guérin hechtte zich voornamelijk aan de jongere vrienden, als du Breil de Marsan, de la Morvonnais en de Kertanguy: doch voor hem was er toch inderdaad, hoezeer hij hen allen ook liefhad, slechts één vriend, slechts één vertrouwde, slechts één liefde: - de natuur.

Er bestaat van hem een dagboek omstreeks dezen tijd be-

gonnen, loopende tot ver in het midden van 1835. In dat dagboek heeft hij den omgang met de natuur pogen weêr te geven, en te zeggen wat hij gevoelde als hij zijn blik over de aarde liet gaan. Fijner teekening van landschap, schooner waas van kleuren, krachtiger greep om tot het diepste wezen der dingen door te dringen, zal wel niet licht gevonden worden. In dat dagboek van Guérin lezend, is het ons te moede alsof wij in een betooverd bosch wandelen. Slanke boomstammen, dichte struiken, bloeijende heesters, wilde rozen, ze krijgen een eigen bestaan, iets menschelijks; nu eens droevig, dan weder luid stoeijend klinken u toonen toe: ge weet niet wat daar geschiedt: slechts komt het u voor alsof de ziel van den mensch en de ziel der natuur zijn ineengesmolten; alsof een pantheïstisch streven u en de boomen en die heesters en dat alles in een wiegelende golving medevoert. En geen wonder: - want terwijl de meester (Lamennais) zich terugtrok in zijn binnenste, om den strijd tusschen traditionele godsdienst en nieuwe vrijheid zoo mogelijk in zijn eigen gemoed tot oplossing te brengen, werd in den boezem van den leerling op andere wijze, en zeer zeker op kalmer toon, strijd gevoerd tusschen christelijke beschouwing en hartstochtelijke liefde voor de natuur. Of liever het was bijna geen strijd; Guérin was als een der oude Grieken geworden als hij het landschap aanzag. Alles tintelt dan ook van leven zoodra zijn penseel het aanraakt. Welk een poësie in die beschrijvingen! Welk een scherpe indruk in de verbeelding!..... Welk een heerlijkheid als de lente begint, als die wolken de lichte en bevallige vormen aannemen, als de bosschen wel nog geen gebladerte hebben, maar toch zoo levendig en vrolijk een tint verkrijgen: als alles zich voorbereidt tot het groote feest der natuur. Pauvre Bretagne - oh, jette donc vite ta cape d'hiver et prends moi ta mantille printanière, tissue de feuilles et de fleurs. Quand verrai-je flotter les pans de ta robe au gré des vents? En als de lente is aangebroken, als de zoete meiregen druppelt, als de keel der vogels zich verfrischt heeft aan dien regen, en het gezang zuiverder, levendiger, helderder klinkt, en wonderbaar dringt door de lucht, die nu zoo sonoor, zoo weêrkaatsend is geworden: hoe zou men dan niet wenschen zich met die lente éénzelvig te gevoelen, en die gedachte zóó verre uit te strekken dat men geheel het leven en geheel de liefde die in de natuur woelt, in zich zou wenschen op te nemen, zich te gelijk bloem en veldtapeet, vogel, gezang, frischheid, veer-

kracht, wellust, en rust te gevoelen!..... Maar dadelijk volgt weder zoo droeve regen en koude; hoe komt het, mijn God, dat mijne rust is gestoord door alles wat in de lucht voorvalt, en dat de rust van mijn ziel een speelbal is der winden? Het is echter slechts voorbijgaand: want de zomer is ophanden, de warme zomer. De bloesem der boomen is afgevallen, de vrucht begint te zwellen, une génération innombrable est suspendue aux branches de tons les arbres:..... les forêts futures se balancent imperceptibles aux forêts vivantes. La nature est tout entière aux soins de son immense maternité. En de hemel is zoo mild met zijn licht, is zoo blaauw, zoo breed gewelfd! En alles baadt zich in de zon. Alles juicht en jubelt, alles geniet.

Doch de zomer gaat weg; nu eens komt de westenwind met zijne ontelbare kudde van buijen: het wordt weer alles zoo grijs, zoo vaal: en dan weder vertoont zich de herfst in al haar heerlijkheid. Mon Dieu, que le ciel est beau ce soir! Tout en écrivant j'ai tourné la tête vers la fenêtre et mon regard a été inondé de teintes si douces, si molles, si velouteés. C'est le crépuscule d'automne dans toute sa mélancolie. Les touffes lointaines des bois limitent merveilleusement par leurs panaches majestueux et leurs ondulations capricieuses la portée de la vue.... Welk een schoonheid is het, die groene doffe waterspiegel, en de bleeke kleur der bosschen die lang en langzaam van gebladerte worden ontroofd, en de grijze tint van den hemel, waar stilzwijgend zwermen raven en wilde eenden door vliegen! De winter komt. Steek uw hoofd nog eenmaal binnen in het woud; duw met uw handen weg de takken, de heesters, het dichte hout; snuif nog eens den wilden geur op dien zij bevatten; dring door tot hun binnenste en spreek hun nog eens tot het hart. Want de winter met zijn sneeuw, zijn gierende buijen, zijn windvlagen, zijn koude is daar: straks als gij het gesloten vensterluik openstoot, ziet gij cette grande nappe blanche qui s'est étendue en silence sur la campagne, en de eenige bloemen die gij dan nog kunt zien, zijn de sneeuwklokjes; gij met uw scherpziend oog ziet ze, des touffes entières recouvertes d'un seul bloc de neige: toutes ces fleurs riantes ainsi voileés et se penchant les unes sur les autres semblent un groupe de jeunes filles surprises par une ondée et se mettant à l'abri sous un tablier blanc.

Hoe dikwijls zien wij u in onze verbeelding daar wandelen in de vlakten van Bretagne, als de noordenwind loeit door het woud, en daaraan zoo diep gekerm ontlokt: gij ziet de boomen woe-

dend zich te weêr stellen tegen de winden, en toch, hoe somber de elementen der natuur zich dooréén warren, het is nog betrekkelijk schemering van licht, vergeleken bij den nacht die uw geest heeft gedrukt! Menigmaal hebt gij uw meester Lamennais bespied. Nooit heeft hij u meer getroffen, dan toen hij, zittend onder de dennenboomen, zijn stok nam en een grafzerk teekenend op het gras, deze woorden liet hooren: ‘hier wil ik rusten, maar geen zerk, slechts wat graszoden mogen mij bedekken. O! wat zal het mij daar goed wezen!’ En terwijl gij eerst later hebt begrepen wat strijd in het binnenste van dien man toen woelde, wist gij slechts al te goed dat gij zelf geen rust hadt. Want het gevoel der oneindige kracht van de natuur heeft u slechts herinnerd aan uw eigen zwakte; gij hebt uw ideaal zoo hoog gesteld dat gij het slechts bereiken kunt door de poësie: en gij gevoelt dat gij nog geen heerschappij voert in die wereld waar de dichter gebiedt: gij kunt in één woord niet in u zelven die volkomene eenheid van natuur en geest vinden, waarvan gij in uw droomen een voorgevoel hebt.

Guérin verliet la Chênaie in September 1833 en zijn leven scheidde zich geheel af van dat van Lamennais: hij bleef nog tot Januarij 1834 in Bretagne, vooral bij zijn vriend de la Morvonnais in den Val de l'Arguenon. Het is daar dat hij wellicht zijn schoonste bladzijden heeft geschreven, bladzijden die bij wijlen aan Wordsworth en de Lakisten herinneren. De vriend woonde, gelukkig gehuwd, dicht bij de zee, en men kan begrijpen welk een levendigen indruk op hem het contrast moest maken tusschen dat stille huisselijke geluk en de voortdurende stormen die den oceaan in den winter zweepten. Guérin zou altijd bij den vriend hebben willen toeven; in dat huis had men hem zoo lief, wist men zoo kalm een rust in zijn binnenste te storten, rust, die wel is waar tot extase zich verhief, doch die geheel de wereld en haar ruw drijven buitensloot. De stilte omgaf hem, en zacht mogt hij een oogenblik sluimeren.

Doch het was slechts een oogenblik. Hij was arm, hij moest werken. Het was hem genoeg gebleken dat hij geen religieuse roeping in den eigenlijken zin des woords had: hij zou dus 't leven in Parijs gaan beproeven; journalist worden als zooveel anderen, in zijn pen zijn fortuin gaan vinden. Daar zou geen natuur met hare zachte lijnen en harmonieuse tinten zijn gemoed tot kalmte weten te brengen, daar zou geen genieten

en rusten te midden van droomen zijn deel zijn: neen, hij zou moeten werken als ieder onzer voor het dagelijksch brood. Artikels schrijven in dagbladen, lessen geven op scholen zou zijn dagwerk wezen: en des avonds met de mannen van het vak zich ontspannen in gezellig geestigen kout, zou zijn ideaal moeten zijn. Een vriend, Paul Quemper, wist hem werk te geven. Hij mag denken en zich verbeelden dat het nu de tijd zal wezen van de lente, dat nu het eerste loof van 't eiken-hakhout dien rooden tint aanneemt, comme si la sève qui les gonfle était du sang: hij mag dit alles niet zien; doch voortgaande op zijn weg zonder omzien moet hij zijne toekomst in de stad pogen te maken. De brieven en enkele stukken in dat tijdperk van zijn leven geschreven toonen aan met hoeveel leed hij te worstelen, met hoeveel verzoekingen hij te strijden had. Hij moet positief worden, zoo als de wereld dat heet, en, zoo iemand, hij was ongeschikt om in den molen der maatschappij te werken. Hij moest een Godheid dienen, die hij niet kende, het nuttige, dat zich naast de trits van het schoone, goede en ware had ingedrongen. Als hij aan het kruis dacht, waar de noodzakelijkheid van het leven hem met spijkers en hamer ging vasthechten, dan was het alsof een siddering hem beving. Doch onwillekeurig werd door dat contact met de wereld, door dien strijd waartoe hij werd opgewekt, door die aanvallen die hij van de wereld te verduren had, bij hem het gevoel van den kunstenaar wakker. Hij begreep dat ook hij op zijn beurt in de tooverwereld van de kunst kon gebieden. Hij had kunnen blijven droomen te la Chênaie, hij begon op zijne wijze te werken te Parijs. Hij werd dichter: hij vond eindelijk de éénheid tusschen natuur en geest waarnaar hij zoo lang had gezocht, hij schiep zijn Centaure.

Het is slechts een fragment van naauwelijks twaalf bladzijden druks; een torso, maar van zoo schoon marmer, en zoo echt Griekschen vorm, dat het schijnt alsof wij het antieke carische beeld zelf zien dat Guérin had geïnspireerd. Guérin onderstelt dat een Centaur - de laatste van zijn ras - oud en stram geworden, aan een mensch het genot en de ontwikkeling van zijn jeugd vertelt. Maar alles komt aan op het wezen zelf, de persoonlijkheid van den Centaur. Want het is niet een wezen half man half paard, eene zamenkoppeling van mensch en dier, dat wij voor ons zien: neen, geen tweevoudige hoedanigheid mag worden toegelaten; wij zien een éénheid: geen za-

menvoeging van twee naturen, elk met haar eigen vermogens en begeerten, maar een enkel organisme, een wilden droom van kracht, van macht, van stoutheid, van verlangen, van lust. Een pantheïstische adem heeft dat wezen geschapen, en het rent voort in volle vaart door de natuur waaraan het zich verwant voelt.

Verbazende conceptie! De natuur heeft zich in een vorm, de schoonste ter wereld, kunnen zamendringen, en werd met een eigen wil, eene eigene gedachte bedeeld. Aan ons is het niet om na te vertellen hoe de Centaur, in de grot geboren, van de buitenwereld eerst kennis kreeg, wanneer de moeder terugkwam environnée du parfum des valleés, ruissellante des flots qu'elle fréquentait. Hoe hij in den geest de armen uitstrekt naar het onbekende, totdat hij eindelijk het licht voor het eerst - uit zijn grot komend - ziet, en dronken van ontroering wankelt, en zich haast niet staande kan houden. Hoe hij, als hij den mensch ziet, hem veracht: ‘ziedaar op zijn hoogst,’ dus sprak hij, ‘de helft van mijn wezen. Wat zijn zijne stappen kort, en is zijn gang gedwongen! Zijn oogen schijnen de ruimte met droefheid af te meten. Zonder twijfel, is het een Centaur ter nedergeworpen door de Goden en gedwongen om zich zóó voort te slepen.’ Maar men moet Guérin hooren als hij zijn Centaur doet woelen door de natuur, zich baden in de vloeden, zich reppen door de wouden, en in galop rennen over de vlakten. Dan, in de gloeiendste vaart, doet hij zijn Centaur plotseling stilhouden, om door die onbewegelijkheid, in eens tot stand gebracht, hem in al zijn leden het leven, opgewekt door die vaart, te laten gevoelen. Welk een vuur gloeit en bruischt er dan in de aderen van dat wezen! Even als het strand der zee de opgerezen wateren, hield ook hij dan een leven in zich, dat tot den hoogsten graad was gestegen en geprikkeld. Dan mocht het hoofd wel gaarne de frissche morgenwinden opvangen, dan mocht de borst naar koelte hijgen!..... Nu echter is de Centaur oud geworden; hij is als de sneeuw die langzaam op het watervlak smelt; weldra zal hij zich oplossen in de rivieren en vloeden die naar den grooten schoot der aarde voortstroomen.

Guérin had door zijn schildering van den Centaur het beste geleverd waartoe zijn talent in staat was. Wel heeft hij nog enkele andere stukken nagelaten, ook verzen, doch het gehalte daarvan is niet van hetzelfde allooi als de schitterende proza

die in zijn Centaur mag bewonderd worden. Hij zelf scheen zijn rust gevonden te hebben: een jonge vrouw had hem lief gekregen en de poësie van den huisselijken haard mocht hij reeds smaken, toen zijne krachten hem eensklaps begaven, al de kiemen van zwakte, waarover hij altijd had geklaagd, zich in eene ernstige ziekte ontwikkelden, en hem ter naauwernood de tijd werd gelaten om naar Cayla te vluchten en te sterven - 29 jaren oud - in de armen van zijn zuster.

Van zijn zuster: - wel had hij bij haar een schuilplaats gezocht zelfs tegen den dood. Hoe dikwijls had hij haar als de sterkste van hun tweeën begroet, gezocht en om steun gevraagd. ‘O wat weet gij meer uit wat de natuur en uw genie u bedeelen, dan ik met al mijn Grieksch en Latijn!’ Hij was niet moede geweest altijd aan haar te denken, met haar te leven; zijn huwelijk was hem - als wij dus spreken mogen - meer een zaak van evenwicht geweest: maar de liefde voor zijn zuster was voor hem hartstocht. Voor haar had hij den sluijer weggescheurd die anders zijn droeve ziel bedekte: zij was zijn ideaal, zijn alles; zij was de ziel die zijn ziele kuste: hij, de melancholieke egoïst, kon geen schooner woord tot haar richten dan de roerende klaagtoon dien hij eens slaakte: Oh, si j'étais toi!

En nu moest zij het hoofd buigen over zijn lijk. De zwerver was teruggekomen in het ouderlijk kasteel, maar binnengebracht op de doodsbaar. Wat zou zij nu met het leven doen, dat zij geheel en al had neêrgelegd in den armen broeder? Mocht zij verder van de menschelijke borst een kussen maken om op te rusten? Helaas, zij had gezien hoe de dood rondwaart: beter, o Jezus, is het te steunen op uw doornenkroon!

Toch, zoo zij al haar leven nu gering achtte, was dat leven zeker in waarheid niet van kleine waarde. Zoo ooit een leven gezang, muziek, harmonie was, dan bleek het hare dit. Uit haar dagboek gaat een geur van reinheid op die verfrisschend is als de eerste lente-regen. Uitwendig gezien biedt dat leven weinig belangrijks aan. Zij komt bijna niet van het kasteel van haar vader. Doch voor wien het weefsel van gedachten en gevoel eener rijkbegaafde en boven alles edele vrouw - edel van ziel, edel van manieren en uitdrukking - een aantrekkelijke kracht heeft, aan dien zal niet licht romanesker toestand bekend zijn dan het leven van Eugénie de Guérin. Zij heeft meer rust, meer van die opgeruimde kalmte, welke aan haar broeder steeds heeft ontbroken. ‘Regen, winterhemel, onaangenaam weder:

maar het is mij onverschillig, het is alsof ik de zon zag. Niet uit onverschilligheid, ik heb een vrolijken dag veel liever: maar alle tijden, alle weêr is goed; wanneer het binnenste helder is, wat bekommer ik mij om het overige?'

Ze hield voor den broeder een dagboek, waarin zij dag op dag haar meest vertrouwelijke gedachten opteekende: dit dagboek vervolgde zij ook toen de broeder reeds was overleden; slechts is het opschrift veranderd; het is nu toegewijd: Encore à lui, à Maurice mort, à Maurice au ciel.

Het is uit dat dagboek en uit enkele fragmenten van brieven dat wij het bevallige beeld van Eugénie moeten opmaken. En dat beeld komt ten volle daarin uit. Wij zien haar in haar dagelijksch leven, in haar zorg voor het huishouden, voor de wasch: une journée passée à étendre une lessive laisse peu à dire. C'est cependant assez joli que d'étendre du linge blanc sur l'herbe, ou de le voir flotter sur des cordes. On est, si l'on veut, la Nausicaa d'Homère ou une de ces princesses de la Bible qui lavaient les tuniques de leurs frères. Wij zien haar de armen en zieken bezoekende, en ze troostende, dan zelve op kersmis de mis in het naburige dorpje gaande hooren. Nous y allâmes tous, papa en tête, par une nuit ravissante. Jamais plus beau ciel que celui de minuit, si bien que papa sortait de temps en temps la tête de sous son manteau pour regarder en haut. En in alles wat zij doet, al is het werk soms van dien aard dat onze stadsjuffers het zouden ontvlieden, is en blijft zij de edelvrouw: met dezelfde hand, die zoo even den haard in de keuken als het noodig is heeft opgestookt, bladert zij een uur later in Plato, in Bossuet, in Massillon. O welk een blos komt op haar gelaat, en wat drijven die oogen verre, verre weg in ongekende droomen, als zij dat boek der boeken, haar Bossuet, op de knieën heeft liggen. Haar bibliotheek bestaat uit zeer weinig boeken, doch het zijn boeken die het waard zijn in merg en been over te gaan. Dat zij een weinigje te veel aristocraat is in den goeden zin des woords, wijte men aan haar opvoeding en aan hare positie op het kasteel. Zij meent het zoo kwaad niet, wanneer zij het betreurt dat al de landlieden tegenwoordig willen lezen, want dezelfde hand die schreef: c'est parce qu'il sait lire que le peuple se croit savant. Monté sur l'orgueil, il touche aux plus hautes choses, et regarde à sa portée ce qu'il devrait contempler à genoux; dezelfde hand, zeggen wij, weet slechts al te goed aan te toonen dat juist de eenvoudigen

van harte het best de dingen des hemels verstaan. Zij is zoo kinderlijk vroom: het is alsof een stralengloed van boven soms een glans aan haar gelaat geeft; haar ziel woont in den waren zin des woords in de hoogte; zij heeft dan ook van die gedachten, welke wij niet dan bij de mystieken ontmoeten, doch onder deze de waarlijk schoone opmerking: la confession n'est qu'une explosion du repentir dans l'amour.

Al wat zij aanraakt, hetzij met het oog, hetzij met de hand, vervormt zij in een poëtische gedachte: ‘hoeveel uren zijn gevlogen uit die oude pendule, dat goede meubel, dat zoovelen van ons heeft zien voorbijvlieden, zonder zelf weg te gaan, als een soort van eeuwigheid,’ roept zij ergens uit, en onze verbeelding ziet haar in dat hooge, wel wat sober gestoffeerde vertrek waar het huisgezin te zamen zit. Ze zit voor het vuur. Oh! qu'il est doux, lorsque la pluie à petit bruit tombe des cieux, d'être au coin de son feu, à tenir des pincettes, à faire des bluettes! C'était mon passetemps tout à l'heure: je l'aime fort; les bluettes sont si jolies! ce sont les fleurs de cheminée. Vraiment il se passe de charmantes choses sur le cendre, et quand je ne suis pas occupée, je m'amuse à voir la fantasmagorie du foyer. Ce sont mille petites figures de braise qui vont, qui viennent, grandissent, changent, disparaissent, tantôt anges, démons cornus, enfants, vieilles, papillons, chiens, moineaux: on voit de tout sous les tisons. Je me souviens d'une figure portant un air de souffrance céleste qui me peignait une âme en purgatoire.... Men ziet ook uit de laatste woorden, in welke gedachtenwereld zij het liefst, het gemakkelijkst zich beweegt. Want zij is boven alles catholieke christin. Haar gemoed beeft, en in de bladeren van haar dagboek sidderen hare gedachten, wanneer zij de mogelijkheid onderstelt, dat Maurice niet meer zijn troost alleen bij Jezus zoekt. Ze smeekt hem zoo innig, toch wat meer het oog naar boven te slaan; haar oogen vullen zich met tranen: Si je pouvais te voir chretien.... je donnerais vie et tout pour cela.

Toch meene men niet, dat ook zij niet hare uren van verlatenheid, van verslagenheid had. Haar zeer werkzame geest is besloten binnen den engen kring van le Cayla. De arend zou uit den kerker willen vliegen, doch stoot slechts de borst tegen de ijzeren stijlen. Zij kent den vijand te wel die haar belaagt, de verveling. Dán, als die vijand binnen haar gemoed is geslopen, poogt zij hem met alle middelen te bestrijden: zij

voert een gevecht op leven en dood. Zij poogt te lezen, te schrijven, te denken, te bidden: niets helpt: tout cela n'a duré qu'un moment: la prière même me lasse. C'est triste, mon Dieu! Par bonheur, je me suis souvenue de ce mot de Fénelon: ‘Si Dieu vous ennuie, dites-lui qu'il vous ennuie.’ Oh! je lui ai bien dit cette sottise. En voorwaar, daar was toch wel eenige reden dat ze soms moedeloos mocht neêrzien op haar leven! Wij willen niet spreken van begeerte of verlangen die het gemoed, jong nog, misschien had gekoesterd, en het dagboek spreekt daarover niet: toch zijn er van die trekken, van die woorden, die de wolken voor een oogenblik wegschuiven en een horizont van geluksdroomen in het verschiet vertoonen. Ze heeft een bezoek van een kind gehad, en het kind heeft gedarteld en gestoeid in haar kamer; ze heeft hem alles laten zien, alles gegeven; zij vraagt bij het heengaan une boucle de ses cheveux, lui offrant une des miennes. Il m'a regardé un peu surpris: ‘non, m'a-t-il dit, les miennes sont plus jolies.’ Il avait raison: des cheveux de trente ans sont bien laids auprès de ses boucles blondes. Je n'ai donc rien obtenu qu'un baiser. *Ils sont doux les baisers d'enfant*, il me semble qu'un lis s'est posé sur ma joue.

De arme verlatene, die niet huwt, die geen kinderen om zich heên ziet: - wat kan ze anders doen dan voor een broeder te waken en te bidden? In haar stille vertrek trekt zij zich terug, zij knielt neder. Waarom zijt gij droevig, mijn ziel, en onrustig in u zelve, waarom....? Dan in die oogenblikken van verslagenheid, kan zij, die gewoon is met heldere, ietwat vrolijke oogen rond te zien, die den scherpen omtrek der dingen dadelijk bemerkt, haar oogleden bijna niet opheffen. Wat zou zij er niet voor gegeven hebben muziek te kunnen maken en de ziel in zulk eene ure te wiegen in harmonieuse toonen.

Maar de broeder sterft, en de donkere wolk, die zich van tijd tot tijd aan haar zoo helderen hemel vertoonde, is nu bepaald tot een blijvend donker floers geworden. Toch is er een lichtpunt. Maurice is naar haar opvatting als Christen gestorven. Zij kan dus blijven voortleven met zijn onsterfelijke ziel. Al hare gedachten blijft zij hem toewijden, en om de wereld te toonen, welk een verlies geleden is door den dood van haar broeder, spant zij tallooze pogingen in om de verspreide geschriften van Maurice te verzamelen en uit te geven. Het laatste gedeelte van haar dagboek behelst niet anders.

Haar leven wordt als van zelf dus meer bewogen. Zij gaat naar Parijs, leert journalisten kennen, die haar in dat werk zullen helpen, onder anderen den wonderlijken, bizarren Barbey d'Aurevilly. Zij ziet in Parijs voor het eerst de elegante wereld. Zij huldigt die atmosfeer van schoone vormen. Je m'enchante aux conversations distinguées et sérieuses des hommes, comme aux causeries, perles fines des femmes, à ce jeu si joli, si délicat de leurs lèvres dont je n'avais pas idée. Zij ziet haar pogingen met goed gevolg bekroond. Haar stille leven had een zekere bedrijvigheid verkregen. Nieuwe denkbeelden ontvliegen aan haar pen, die altijd met zoo licht een gang over het papier zweefde. Totdat ook haar, negen jaren na het sterven van den broeder, de dood op het eenzame kasteel te Cayla achterhaalt.

Beiden, betrekkelijk zoo jong gestorven, zullen lang leven in de gedachten van de wereld, voor zooverre deze een afkeer heeft van het zotte gelach der menigte. Het is goed, meenen wij, van tijd tot tijd met deze twee figuren vertrouwelijk om te gaan. Aan hen denkende, is het alsof men een dorpstoren in de verte ziet; zwijgende spits, die naar den hemel wijst. En zoolang er nog zwerven op aarde, die niet tevreden zijn met al de heerlijkheden welke zij oplevert, die als het ware nog naar de blaauwe roos der romantische school zoeken, zoolang zullen de vriendelijk zachte oogen der Guérins niet te vergeefs de blikken hier op aarde trachten te ontmoeten. Want honderdmaal weggeredeneerd, en honderdmaal uitgelagchen, het baat niet: het is eene waarheid, dat al wat ter wereld edel denkt zich verwant gevoelt aan de schilderij van Durer, de bekende Melancholia: de meesten gelooven nog altijd - niettegenstaande velerlei gejubel om hen heen - dat het leven wel bitter is, al duurt het ook zoo kort; dat de wetenschap ijdel en de kunst soms een droombeeld blijkt, en dat Christus aan de spons wel veel edik heeft gelaten. Zij gelooven dan ook niet zoo vast aan al die groote, met zich zelf voldane volmaaktheden. Zij kunnen zich verkwikken met eene gedachte, al wordt zij in minder juisten vorm aangegeven, en voor hen is er geen schooner muziek dan de wegstervende toon, die van andere aandoeningen spreekt dan van die aan welke wij dagelijks ten speelbal strekken.

H.P.G. QUACK.

Letterkunde.

Een avond aan het Hof.
December 1864.

Aurora. Jaarboekjen voor 1865, uitgegeven door S.J. van den Bergh. Haarlem, A.C. Kruseman.

- ‘Verlangt uwe Majesteit in vollen ernst,’ vroeg Freule van Dedem op een toon van eerbiedig ongeloof, ‘dat ik weder van voren af aan beginnen zal?’ En zij strekte de hand uit naar het fraai gebonden boekje, verguld op snede, met het portret van den heer Elliot Boswel er voor.

- ‘Hebt gij geen moed, Freule?’ luidde de schertsende wedervraag der Koningin, ‘en maakt een weinig proza en poësie de dochter van een kolonel onzer dappere dragonders vervaard? Zie er dan eerst mijnheer Boswel nog eens op aan, en schep kracht uit die kunstbeschouwing. Ik heb mijnheer Fransen van de Putte naar hem gevraagd, en heb goed getuigenis ontvangen. Een lief gezigt, op mijn woord, voor een ministerieel ambtenaar; en ik ken er onder onze kamerheeren, Freule, die dankbaar mogten zijn, indien....’

- ‘Uwe Majesteit plaagt mij, en ik heb door mijn ongeduld dien spot verdiend. Zal ik dan nu maar dadelijk weder aanvangen met den *Afgezant uit Spanje?*’

- ‘Neen, lieve Freule, zoo bedoel ik het niet. Maar nu wij het jaarboekje van het begin tot het einde pligtmatig doorgelezen hebben - en zie eens hoe mijn tapisseriewerk in dien tusschentijd gevorderd is - zullen wij onder ons eene kleine nabetrachting hou-

dat deze jaargang de zesentwintigste is die sedert haar huwelijk aan hare Majesteit opgedragen wordt.'

Ofschoon zeker van hare zaak, liet Freule van Dedem de oogen nogmaals over de voor haar openliggende bladzijde gaan. Één blik was genoeg om haar te vergewissen dat Freule van Heeckeren ongelijk had; en juist wilde zij deze in het gelaat zien, als om daarop de nadere verklaring van het ontvangen démenti te lezen, toen de Koningin glimlagchend tot haar zeide:

- 'Ga veilig voort, Freule, en laat u niet schokken in uw zelfvertrouwen. De heeren van *Aurora* behoefden aan het publiek niet op nieuw te herinneren dat ik mijne zilveren bruiloft reeds achter den rug heb. Doch hadden zij het gedaan, ik zou het niet kwalijk genomen hebben. Zelfs acht ik het beleefder sommige dingen te zeggen dan te verzwijgen. Wie weet of er in het verschiet wel eene gouden bruiloft voor mij weggelegd is? en in die onzekerheid rekenen wij het een voorregt onze zilveren te hebben mogen vieren.'

Freule van Heeckeren kreeg berouw dat zij op dit onderwerp gezinspeeld had; doch tevens getroffen door de innemende goedheid waarvan de woorden der Koningin getuigenis gaven, zag zij op naar hare vorstelijke meesteres en reciteerde met gevoel:

> 'Maar blijve uw hart vooreerst nog maar een poosjen blaken
> Voor Messchert's Bruiloft - goud op sneê.'

Deze herinnering aan het nagelaten dichtstukje van De Génestet werd gunstig opgenomen; minder omdat de Koningin op dat oogenblik eene klare voorstelling had van het groote vers van Messchert, of omdat zij het kleine van De Génestet een meesterstukje vond, dan wel ter wille van de geschikte gelegenheid om weder op het jaarboekje terug te komen. Doch de loop van sommige gedachten is zoo gemakkelijk niet af te leiden, en het scheen wel alsof de daareven gewekte zilveren-bruiloftsherinneringen zich slechts ten deele wilden laten verdrijven. Op nieuw ten minste speelde er om den vorstelijken mond een glimlach, ditmaal van een ironisch trekje vergezeld.

'Ik moet bekennen,' zeide de Koningin, 'wanneer ik denk aan de lyrische strofen waarmede men verleden winter het jaarboekje aan mij opgedragen en mij herinnerd heeft aan het klimmen van mijnen leeftijd, kan ik niet nalaten de hollandsche dichters somwijlen voor eene poos naar Dante's *Purgatorio* te wenschen. Niet dat ik

ze behandeld zou willen zien gelijk mijne goede Zwaben indertijd door Heinrich Heine toegetakeld zijn; doch er bestaan andere, minzamer, en echter even nuttige teregtwijzingen. Tot mij te zeggen:

> Druk' nog tal van jaren
> Neêrlands kroon U zacht:
> 't Volk smeekt hen te sparen
> Die het lieft en acht -

dit zweemde toch inderdaad al te zeer naar eene nieuwjaarsfelicitatie uit de achterbuurt. In Duitschland, al leeft Rückert nog, staat de poësie tegenwoordig niet hoog; doch zulke platheden, nog daarenboven zoo gebrekkig uitgedrukt, zou men er niet dulden.'

- 'Misschien', zeide Freule van Heeckeren, 'misschien heeft de dichter met die twee laatste regels eene woordspeling bedoeld, en moet *sparen* opgevat worden in den zin van *zuinig wezen*. Het zou dan zijn alsof er stond: Uwe Majesteit gelieve op de kleintjes. te passen; in welk geval zij zal kunnen rekenen op de liefde en, wat meer is, op de hoogachting van het nederlandsche volk.'

- 'Neen,' zeide Freule van Zuylen, die zich tot hiertoe niet in het gesprek gemengd had, 'zulke uitleggingen zijn te ver gezocht. Drukken onze dichters, wanneer zij het woord rigten tot de Koningin, zich onnaauwkeurig uit, dit komt omdat zij weten dat uwe Majesteit, zoo bedreven in de nederlandsche taal, hen met een half woord verstaat.'

- 'Om die reden', hernam de Koningin, 'zal de dichter van *Fantazij en Leven*, toen hij mij een jaar of vier geleden zijnen bundel wijdde, mij toegezongen hebben:

> De taal van Nederland is U een dierbre sprake;
> Vaak schonkt Ge een gunstig oor aan 't vaderlandsche lied;
> Dies acht mijn Muze 't zich een hoog verheven take,
> Vorstin! wier edel hart nog hing voor 't Schoone blake,
> Haar liedren U te biên.'

- 'Sprake, take, blake,' zeide Freule Van Heeekeren onder het genot van een teugje thee, 'die rijmen getuigen vast niet dat men een hoogen dunk koestert van uwer Majesteits goeden smake.'

- 'Smake, Freule? Nu geloof ik,' zeide de Koningin, 'dat men mij beter hollandsch geleerd heeft dan u. Gelijk menige andere goede zake waarvan het geheim meestentijds bij de vrouwen berust, is smaak mannelijk; en mijn taalmeester heeft mij weleer ingeprent dat mannelijke zelfstandige naamwoorden van dien vorm....

Doch gij hebt gelijk. Dat men eene gunstige meening koestert van mijn goeden smaak, daarvan getuigen ook de metrische verzen niet waarin nu weder *Aurora* den 17^{den} November des vorigen jaars herdenkt. De titel van Vader des Vaderlands, in dat gedicht aan den Koning gegeven, is een dier verbijsterende komplimenten die men voor ongepaste spotternij zou aanzien, indien men niet wist dat sommige welmeenende maar kwalijk opgevoede lieden te geener tijd de ware maat van lof of blaam hebben weten te houden. Wij wenschen evenwel dat rijmloos vers' -

- 'Een vers *sans rime ni raison*', hoorde men, zonder dat de schuldige ontdekt werd, eene der hofdames fluisteren.

- 'ter wille van de kunstige zamenstelling met vrede te laten. Al ben ik geene dichteres,' ging de Koningin voort, 'ik durf beweren dat de 17de November geen dichterlijk onderwerp is; geen onderwerp althans voor den eersten dichter den besten. Voor het Huis van Oranje ja, is die dag een dichterlijk oogenblik geweest; en gij zult mij toestemmen, dames, dat Koning Willem III bij die gelegenheid, in zijne korte aanspraak, zich een welsprekender redenaar getoond heeft dan de Utrechtsche professor. Om ter eere van dat feest een goed vers te maken, zou men zelf een Vorst uit het Huis van Oranje moeten zijn; tenzij men een dichter ware van den eersten rang, een Corneille, en men de kunst verstond om, zooals hij, te lezen in het hart van koningen en prinsen.'

- 'De eischen van uwe Majesteit zijn hoog,' waagde Freule van Zuylen te zeggen. 'Met dien maatstaf gemeten, zal in het geheele jaarboekje misschien geene enkele bijdrage den toets kunnen doorstaan.'

- 'Freule van Zuylen wil mij bang maken,' schertste de Koningin, 'doch wij zullen ons ditmaal zuiver weten te houden van de besmetting harer al te toegevende zachtzinnigheid. De zamenstellers van het aan ons opgedragen jaarboekje kunnen het niet kwalijk nemen dat wij het beste van hen wachten.

> Mich dünkt, hier ist die Hoheit erst an ihrem Platz,
> Der Seele Hoheit!

Te vragen of een onderwerp juist gekozen en goed behandeld is, kan niet onbescheiden geacht worden. Of is aan de dames een billijker eisch bekend?'

- 'Ik verstout mij te meenen,' zeide Freule van Heeckeren,

met gemaakten ernst, ‘dat wij in de eerste plaats behooren te onderzoeken of er in het jaarboekje ook iets voorkomt dat naar moderne theologie riekt; en indien dit zoo is, moeten wij daartegen protesteren.’ Zoo sprekend wierp zij een zijdelingschen blik in de rigting van Freule van Pabst, die kleurde, doch zweeg.

- ‘Freule van Pabst kan hetgeen wij daarover te zeggen hebben veilig aanhooren,’ zeide de Koningin, ‘en wij zullen ons wel wachten om ten gelieve van eene handvol middelmatige dichtregels hare beminnenswaardige regtzinnigheid te kwetsen. Mij dunkt, wij behoeven van die gewrochten van het modern bewustzijn geene notitie te nemen. Lofliederen ter eere van den vooruitgang hebben wij voor den vrede van ons gemoed reeds te vaak hooren aanheffen. Ook gelooven wij niet dat het redelijk is een vast verbond te onderstellen tusschen kerkelijke orthodoxie en slinksche streken. Zoowel om hunne strekking als om hun gebrek aan dichterlijk gehalte hadden die verzen, *Kinderen des tijds, Zoo zijn er nog*, door den verzamelaar behooren geweerd te worden.’

- ‘Ik bid uwe Majesteit duizendmaal om vergeving,’ begon Freule van Heeckeren weder, ‘doch indien er moet worden gezwegen over hetgeen onze attentie niet verdient, zal er weinig stof tot spreken overblijven. Is zoo menig ander van deze onbeduidende gedichten, dit uitschot uit den portefeuille van poëten zonder talent en zonder roeping, de aandacht van de Koningin der Nederlanden waardig? Ik noem het eene schande dat men jaar in jaar uit aan uwe Majesteit zoo vele op snede vergulde nietigheden toezendt. Voor eene Koningin tot wier lof men zulk een groot aantal zoetsappige liederen kweelt, behoorde men ten minste zoo veel eerbied te hebben dat men niet met voorbedachten rade aan haar opdroeg, en niet opzettelijk sierde met haar koninklijken naam - eene vlag op eene zandschuit, voorwaar! - een boekje dat of bewijst dat de hollandsche litteratuur geen knip voor den neus waard is, of dat de bekwaamsten onder de hollandsche schrijvers te traag zijn om zich voor uwe Majesteit in te spannen, of dat zij geen eergevoel genoeg hebben om hun broddelwerk voor zichzelven te houden.’

- ‘Gij kiest mijne partij met zoo veel warmte, Freule,’ hernam de Koningin, ‘dat mij de moed ontbreekt om u te desavoueren. Doch wij zullen onpartijdiger oordeelen, geloof ik, indien wij stilzwijgend aannemen en erkennen dat een jaarboekje het zonder eene goede hoeveelheid remplissage niet stellen kan.’

- ‘Uwe Majesteit kan toch niet gedogen, dat een aan haar opgedragen jaarboekje een saucisson gelijke?’

- ‘Zeker niet, melieve; ofschoon sommige saucissons inderdaad lof verdienen. Ik heb in mijne jonge jaren wurtembergsche huismoeders gekend, zoo bedreven in dat vak, dat menig fransch *charcutier* bij haar in de leer zou hebben kunnen gaan. Doch liever stel ik mij ons jaarboekje voor onder de gedaante van een ander beeld. De gouden munt is sedert jaren in Nederland buiten omloop gesteld; daarom verwondert het mij niet dat *Aurora*, al is zij de eigen naam van den morgenstond, meest koper in den mond heeft; en met dat kopergeld in haren buidel verzoen ik mij ter wille van de stukken zilver die er door heen schemeren. Is dat nu niet eene lieve en liefderijke vergelijking?’

- ‘Zoo lief en liefderijk, uwe Majesteit, dat zij er een van allen toekomend jaar een vers of eene novelle op maken zullen, vrees ik.’

- ‘En wat anders zou Freule van Heeckeren dan verlangen dat de nederlandsche schrijvers deden?’

- ‘Ik weet het waarlijk niet, uwe Majesteit. Dit alleen weet ik, dat ik ze voor het meerendeel duldeloos vind. Daar heeft nu een hunner weder een verhaal *Op de ladder* vervaardigd. Drie of vier onsmakelijke binnenkamers, bespied met de oogen van een luijen verwersknecht - inderdaad, dit is een artistieke greep! Een schrijver die zich zoo gemakkelijk in den toestand van een dagdief verplaatsen kan, is in de litteratuur vast zelf niet van die ondeugd vrij. Eerst zien wij een verachtelijken mijnheer bij wijze van drankje een slok rum nemen “die zeker met vijf eetlepels gelijk stond.” Daarna drinkt die heer nog eenige glazen portwijn. Zijne afschuwelijke ega verwijt hem dat het fruit, waarvoor eene maatschappij van landbouw hem bekroond heeft, gekocht geworden is voor háár geld. Eene verdieping hooger hooren wij de vrouw van een novellist - want de verwersknecht heet wel te zien, doch doet niets als luisteren - tot haren man zeggen: “Sam, geef eens een schoone luijer uit het kastje.” Die vrouw, hoewel nog jong, is ook al een horribel schepsel; uitgezakt van het kinderen krijgen, een slons, eene grienster. De edele Sam wreekt zich over dit laatste gebrek van zijne wederhelft door tot een vriend te zeggen, in hare tegenwoordigheid, dat de oorsprong der vrouwentranen even moeijelijk te ontdekken is als de bronnen van den Nijl. Een fraai kompliment aan de nagedachtenis van kapitein Speke! Is het - ik smeek uwe Majesteit

mij zulks te zeggen - is het schuldig te gelooven dat wansmaak en gemeenheid in dit verhaal met elkander om den voorrang dingen? Er komt ook nog een brave en melankolieke schoenmaker in voor, die de koorts heeft en den kost moet verdienen voor acht. Hij wordt voorgesteld als een misdeelde, een martelaar; ofschoon de man-zelf verklaart meer werk te hebben dan hij afleveren kan. Mijne wetenschap van hetgeen omgaat in de schoenlapperswereld is gering, ik beken het; doch een werkman in die omstandigheden verdient vast niet beklaagd te worden. Wat behoeven wij onzen tijd te verspillen en ons levensgenot te vergallen met het lezen van zoo iets *nonsensicals?* De brieven van mevrouw De Sévigné en de fabelen van Lafontaine zijn duizendmaal fraaijer en amusanter. Of kon Lafontaine geen schoenlappers teekenen?

> Un savetier chantait du matin jusqu'au soir -

voor die ééne fabel van hem, voor die eene kleine novelle, geef ik al de zes en twintig deeltjes van *Aurora* present.'

De Koningin meesmuilde; en de bedaarde Freule van Zuylen, die trek in een gebakje kreeg, achtte dit oogenblik niet ongeschikt om langs een kleinen omweg tot de bevrediging van haar verlangen te geraken. Zij rees op en ging rond met het presenteermandje. Misschien ook was zij van oordeel dat eene versnapering het beste middel was om een dam op te werpen tegen den vloed van Freule van Heeckerens welsprekendheid. Deze toeleg evenwel stuitte af op de taktiek van Hare Majesteit, die schik had in dien woordenstroom en de noodzakelijkheid niet inzag om hem te stuiten.

- 'Weet gij wel, Freule van Heeckeren', zeide zij, 'waar gij mij met uwe filippica aan denken doet? Aan de titels van twee andere verhalen in ons jaarboekje. Gij zijt te gelijker tijd eene slaande engel en een onpraktiesch mensch.'

- 'Uwe Majesteit bedoelt *geen praktiesch mensch*,' luidde het vaardig antwoord. 'Zoo zeggen althans de heeren van *Aurora*. De schrijver van dat verhaal spreekt bovendien van een oost-indisch ambtenaar "met eene specialiteit van verliefdheid op jonggetrouwde dames." Aan dit hollandsch mag uwe Majesteit en mogen wij allen een voorbeeld nemen.'

- 'Ik moet Freule van Heeckeren doen opmerken,' zeide Freule van Zuylen met een zweem van spijt, 'dat de titel *Geen praktiesch mensch* blijkbaar terugslaat op een vorig verhaal van denzelfden

schrijver, waarmede dit eene tegenstelling vormt. En waarom, mag ik vragen, waarom is “specialiteit van verliefdheid” geen goed hollandsch?’

- ‘Ik bén onregtvaardig,’ antwoordde Freule van Heeckeren, ‘ik héb eene specialiteit van vitzucht, indien gij wilt. Doch is het mijne schuld, dat Caroline Perkman mij zenuwachtig maakt? Ik vraag u, Freule van Zuylen, zoudt *gij* in staat zijn om aan uwen broeder, bij diens aanstaand vertrek naar Indie, in de gedaante van een verdorden witten rozenknop eene deklaratie mede te geven aan een van uw voormalige aanbidders daarginds? Zoudt *gij* den moed hebben om den eenen of anderen mijnheer Van Starrenborg aldus uit de verte en bij prokuratie om den hals te vallen? Zoudt *gij* “uwe getrouwe liefde op het schitterendst beloond achten” indien gij wel de vrouw mogt worden van zulk een praktizerenden Nabob? Zou het *u* genoegen doen indien men u dan naderhand in een jaarboekje aan geheel Nederland voorstelde als eene model-dame? Caroline's getrouwe liefde op het schitterendst beloond: men moet Richardsons *Pamela* gelezen hebben om aan de mogelijkheid van zoo iets te gelooven!’

- ‘Met uw welnemen,’ repliceerde Freule van Zuylen, ‘Caroline Perkman was ook maar eene Amsterdamsche notarisdochter; en...’

- ‘En hebben,’ vroeg Freule van Heeckeren weder, ‘en hebben Amsterdamsche notarisdochters dan eene specialiteit van verliefdheid op het geslacht der Starrenborgen? Justine Saradijn, uit die andere historie, was noch eene Amsterdamsche, noch de dochter van een notaris, maar gesproten, zegt de schrijver, uit eene patricische familie in Friesland of Groningen. Gedraagt zij er zich fatsoenlijker om? Wordt zij er fatsoenlijker om behandeld? Ach, de Ravenvoorten zijn als de Starrenborgen, en de Justines als de Carolines! Hebben wij niet moeten aanhooren dat Justine zich door dien mijnheer Ravenvoort een strik liet leggen in het lint van haar hoed? Hebben wij mijnheer Ravenvoort niet moeite zien doen om haar te kussen, in den gang of op het portaal, bij schemeravond? En dat noemt men den roman van een slaande engel! *Een slaande kamenier* zou een beter titel zijn. Wat verbeelden de hollandsche novellisten zich toch? Wat gaat er om in hunne mannenharten, en hoe komen zij aan hunne vrouwenbeelden? Op mijn woord, de manieren van Huibert Poot waren minder landelijk dan de hunne!’

- ‘Helaas’, zeide de Koningin, ‘al is er een weinig overdrijving

in hetgeen Freule van Heeckeren beweert, en al blijft zij te zeer aan enkele bijzonderheden hangen, ik kan haar geen ongelijk geven in de hoofdzaak. Zoo weinig schrijvers, zoo weinig dichters, verstaan de kunst om iets van hunne eigen aandoeningen of gewaarwordingen wakker te maken in de ziel van hunne lezers. Menschlievendheid gebiedt ons te gelooven dat zij ontroerd geweest zijn, doch zij ontroeren niet; zij grijpen niet aan. U te doen geeuwen - veel verder strekt hun biologiserend vermogen zich in den regel niet uit. Zij maken verzen op de zee, op de liefde, op allerlei eindelooze onderwerpen; terwijl naar het voorbeeld van alle groote meesters alleen het begrensde kan voorgesteld en met welgevallen aanschouwd kan worden. De een verhaalt u dat hij een oudgediende is, en dat men, op dien leeftijd gekomen, zoo gemakkelijk niet meer van genre verandert. Is men dan kunstenaar voor zijn gemak? Een ander, die voor iet tegenwoordige niets deugdelijks voortbrengt, verkondigt luide dat aan hem en aan zijn lied de toekomst behoort. *Bon voyage!* De derde laat een transatlantischen kabel een telegram overbrengen dat nooit elders bestaan heeft als in de verbeelding van eenige misleide aktionarissen. Wat gaat ons de tegenstelling aan tusschen het amerikaansche krijgsgerucht en zulk eene vredeboodschap? Sommigen berigten in eene noot, aan het slot van hunne historische novelle, dat het voorgevallene eigenlijk anders voorgevallen is, op een anderen tijd, eene andere plaats en onder andere omstandigheden. *C'est se moquer des gens!* Anderen beschrijven in een lang gedicht de aandoenlijke geschiedenis van een krankzinnig geworden kunstenaar, doch bespeuren niet dat elke dichtregel dien zij aan den vorigen toevoegen dien kunstenaar onbelangrijker maakt. Het eenvoudig berigt van hetgeen den lijder wedervoer is immers oneindig aandoenlijker dan alle berijmde ampliatien te zamen? Hunne karakters houden voortdurend het midden tusschen schimmen en karikaturen. Den meesten lof zouden nog hunne typen verdienen, schenen zij niet gezworen te hebben ze als argumenten te gebruiken. De les van Pascal *qu'on trouve plus aisément des moines que des raisons* is voor hen verloren. Dezelfde soort van onvermogen, hetzelfde gemis aan scheppingskracht, kenmerkt ook hunne natuurschilderingen. In de werkelijkheid of op eene kleine gravure heeft men een vaderlandschen boer, met een keeshondje achter zich en eene pijp in den mond, door zijne graanvelden zien wandelen; en alsof de natuur een zedelijk abeboek ware, gaat

men dan bespiegelingen maken over hetgeen die velden leeren omtrent het verleden en de toekomst van boer Bensing, belangwekkender gedachtenis; hoe God dien boer gezegend heeft, omdat hij vlijtig geweest is, en voort zal gaan hem te zegenen, indien hij slechts niet ontrouw wordt aan den arbeid. Of wel, men heeft voor zijne gezondheid eenige weken aan eene boheemsche badplaats doorgebragt; en nu is het alsof men niet thuis zou durven komen zonder een vers gemaakt te hebben, en in dat vers te hebben verzekerd dat men met de berglucht daarginds frissche stroomen van gedachten ingedronken heeft; gedachten die men tot schade van den lezer voor zichzelven houdt, of die bij de mededeeling zoo onbeduidend blijken dat de eerste de beste, ziek of gezond, ze even goed in een hollandschen stadstuin zou kunnen opdoen. Of ook, men heeft in het vorig jaar voor zijn genoegen een uitstapje naar Zwitserland gemaakt; en daar men te veel dichterlijk gevoel heeft om niet te beseffen dat zulke tooneelen niet te beschrijven zijn, viert men aan zijne eigen zwakheid den teugel in twintig strofen, waarin men met sprakeloosheid zegt geslagen te zijn en door heimwee gekweld zegt te worden. Wat mij betreft, ik ken slechts één gedicht - Göthe's lied van Mignon - waaruit waarlijk heimwee spreekt; en er is slechts één oord in de wereld dat mij den zin van dat gedicht verklaart - mijn eigen vaderland. Ik bedoel daarmede niet de straten en pleinen van Stuttgart, maar onze zuidduitsche natuur daarbuiten en om de kleine steden, Reutlingen, Rottenburg, Tübingen vooral. Wil Freule van Heeckeren, die mij op dat togtje vergezeld heeft, de andere dames het genoegen doen haar den indruk te schetsen dien in den zomer van 61 het panorama van den Schlossberg op haar gemaakt heeft?’

Freule van Heeckeren scheen daar weinig zin in te hebben. Niemand vertelde zoo goed als Hare Majesteit zelve, beweerde zij; en nadat men pas twee geoefende heeren reizigers met hunne dichterlijke muildieren in de diepte had zien tuimelen, was het voor eene jonge dame-alleen eene hagchelijke zaak het hun te willen verbeteren.

- ‘Nu dan,’ hernam de Koningin, ‘het was bij gelegenheid van mijne voorlaatste wurtembergsche reis. Wij logeerden te Stuttgart. De Koning, mijn vader, was in spijt van zijne tachtig jaren toen nog in zijne volle kracht, en zelf geleidde hij ons in den vroegen morgen van dien dag naar het stationsgebouw. De spoorweg was destijds nog niet verder dan tot Reutlingen gereed, en vandaar lieten

wij ons bij heerlijk weder in een open rijtuig naar Tübingen brengen. Ik heb voor die kostelijke akademiestad, waar Kepler en Von Haller onderwijs gegeven hebben, waar Wieland gestudeerd heeft, waar Hegel en Schelling hunne opleiding ontvingen, altijd eene bijzondere voorliefde gekoesterd. Reeds toen ik een kind was en de universiteit mij nog niet bijzonder interesseerde, kende ik de geschiedenis der Paltsgraven van Tübingen van buiten, waarvan de laatste tot groot genoegen van de kloosterheeren van Bebenhausen zich arm bouwde aan hun gesticht, en waarvan de eersten reeds in de tiende eeuw eene rol in de geschiedenis van Duitschland speelden. Tübingen is een onaanzienlijk plaatsje, en mijne dames zouden dood ongelukkig zijn indien zij zich aldaar van toilet-artikelen moesten voorzien. *Kein einziger Putzladen*, mijne lieven! Het is niet als Heilbroun eene handelstad, en de bevolking leeft er in menig opzigt van de verteringen der professoren, die niet rijk, en van die der studenten, die voor het meerendeel bijna arm zijn. Hier in Holland, waar men, van eene akademiestad sprekend, aanstonds aan de Leydsche Breedstraat of aan het Utrechtsch Domplein denkt, kan men zich van zulk een zuidduitsch provincie-stadje tusschen de bergen, van die rijzende en dalende straten, die verwelooze gevels, die morsigheid bij regenachtig weder, geene voorstelling vormen. *Gibt also es schöne Spaziergäng umb diese Statt; in selbiger aber ist es nit zum säubersten*, heeft de naieve oude Zeiller geestig van haar gezegd; en dat is nog altijd waar. Hetzelfde geldt van het hôtel waar wij uitstegen, en waar het stedelijk bestuur en eene kommissie uit den akademischen senaat ons feestelijk ontvingen. Eene Rotterdamsche dame, de vrouw van een der professoren, kwam hare opwachting bij ons maken en bood ons bloemen aan. Bij dezelfde gelegenheid maakte ik kennis met Ottilia Wildermuth, wier man leeraar is aan het Tübingsch gymnasium. Tegen den middag lieten wij ons naar Bebenhausen brengen om het gerestaureerde zomer-refectorium der voormalige geestelijke heeren te bezien. Wij vonden er een professor van het roomsch seminarie, die hier aan zijne jongelieden eene praktische les in de geschiedenis der gothiek gaf. Er is aan dat klooster en aan zijne kerk zoo lang en in zoo verschillende tijden gemetseld, dat men er in een kort bestek al de voornaamste perioden van den midden-eeuwschen bouwstijl vereenigd vindt. Op onzen terugtogt bragten wij een bezoek aan de naar mij genoemde Sophia-schule, waar de onderwijzer ons vriendelijk ontving,

en de kinderen te onzer eer een lied zongen, beter en met meer smaak dan ik het in Holland, behalve op Mettray misschien, ooit gehoord heb. Nu ging het weder naar de stad terug, waar wij den botanischen tuin, het nieuwe ziekenhuis, het nieuwe akademiegebouw, en in dit laatste de kleine verzameling schilderijen bezigtigden, meest oude italiaansche kunst, waaronder een uitnemend fraai studiebeeld van Correggio. Doch het doel van onzen togt was nog niet bereikt; wij wilden naar den Schlossberg, aan de andere zijde der stad. Onder weg wees ik aan Freule van Heeckeren, *au fond* van eene dwarsstraat, den ingang van het katholiek seminarie, voorheen het Collegium Illustre, in de laatste jaren der 16de eeuw door Hertog Lodewijk van Wurtemberg tot eene ridderschool ingerigt. Ook het protestantsche Stift werd door ons - beklommen, mag ik wel zeggen, want het is door een hoogen trap aan zijne eigen benedenverdieping verbonden. Men het er ons in de lange rij der studeercellen het kamertje zien waar docter Strauss, wiens naam Freule van Pabst niet zonder droefheid kan hooren uitspreken, een goed deel van zijne geleerdheid opgedaan heeft. In de Sophia-schule was het ons aangenamer te moede geweest dan hier, en onder het opwaarts stijgen naar de poort van het oude kasteel op den Schlossberg was het of wij dat kinderlijk gezang ons hoorden naklinken uit het dal. Het Heidelberger Schloss is veel bevalliger, veel pittoresker dan het Hohentübinger; daarbij is het veel meer uit één stuk gebouwd, en men kan het gemakkelijker overzien. Doch ik weet niet of ik aan het andere en minder weelderig romantische, met zijne lage en ineengedrongen slotpoort, die er uitziet als een breedgeschouderd en zwaargewapend middeneeuwsch wapenknecht, de voorkeur niet geef. In de groote ridderzaal van dat gebouw, dat zoo menigmaal belegerd en beschoten is geworden en waar men aan een van mijne voorvaderen de magt van eene zwabische Bonds-exekutie heeft doen gevoelen, bevindt zich thans de akademische bibliotheek: honderdduizend boekdeelen boven in de lucht. Nog hooger zetelt de sterrewacht; en in den namiddag, wanneer de zon de schaduwen van Schloss- en Oesterberg heeft doen krimpen, biedt dit observatorium een wonderschoon-vergezigt aan. Men bevindt er zich op het hoogste punt van den geheelen omtrek. In de diepte, achter u, ligt de stad; en zelfs de spits van haar hoogsten kerktoren reikt op ver na niet aan uwe voeten. Voor u uit wordt de horizont door de Zwabische Albketen be-

grensd, en aan den voet dier bergen schuilt de ingang van het Steinlachthal. Op dien afstand is het niet mogelijk de kleeding der Steinlacherinnen te onderscheiden, doch onwillekeurig stoffeert de fantasie het landschap met groepjes vrouwen in dat schilderachtig kostuum: zwart laken met boordsels en linten van schotsch geruite zijde. Geheel anders dost zij de pruissische infanteristen uit die namens Koning Wilhelm - een beminnaar intusschen van meer dan enkel soldaatje spélen, en wien men thans niet zou durven vertellen *que la Prusse est la première puissance militaire de l'Europe pour les soldats de plomb* - de wacht houden op den met een vestingje bekroonden Hohenzollern. Regts en links, tusschen voor- en achtergrond, welven zich de ronde toppen van eene gebogen lijn van heuvels, eene waarvan, met de Wurmlinger Kapelle er op, terstond de aandacht boeit. Beneden ons, den zoom der stad bespoelend en de weiden aan de overzijde drenkend, stroomde de Neckar; de hier nog onbevaarbare, nog wispelturige, nog bandelooze, maar die als het bruischend genie van een jong kunstenaar - ik gebruik een beeld van den ouden Uhland, die destijds nog leefde, en op wiens woning aan de Neckarbrücke wij nederzagen - eene grootsche toekomst voorspelt. Welnu, indien op dat oogenblik, toen wij het fluisteren der rivier tot ons hoorden opstijgen uit de diepte als de stemmen van een geestenkoor, toen wij het wielend en worstelend water zagen vonkelen in het zonlicht, toen het geheele landschap, wegsmeltend in zijne eigen tinten, alles aangeduid en toch niets van het overige geïsoleerd, zich voor ons uitstrekte - indien iemand ons toen gevraagd had wat wij gevoelden en op welke wijze ons gemoed werd aangedaan, wij zouden er van gezegd hebben hetgeen Göthe plagt te zeggen van de kunst van Shakespere: *Man kann darüber gar nicht reden; es ist Alles unzulänglich*. Zoo is het, mijne dames. Men plundere de kleurendoos der verbeelding zoo veel men wil, al die natuurbeschrijvingen zijn overspanning van kunst en kracht; en niet het minst zijn zij dit, wanneer men ze tot eene versleten rhetorische figuur vernedert. Ik bedoel, wanneer men heilig belooft er niet van te zullen spreken, en men trots de breedsprakigsten het nogtans doet.’

De Koningin zeide dit alles met zoo veel ernst, en in een geest zoo getrouw aan hare leus uit den *Tasso*, dat Freule van Heeckeren ten tweedemale door naberouw begon gekweld te worden. Het speet haar dat zij in hare eigen oordeelvellingen niet gematigder geweest

was; in haar hart liet zij regt wedervaren aan de bestraffende wenken van Freule van Zuylen, en reeds begon zij zich met eene schuldbelijdenis te wenden tot de Koningin, toen deze haar in de rede viel en zeide:

- ‘Hoor eens, Freule, hoe vrijer mijne dames voor haar gevoelen uitkomen, hoe aangenamer het mij is; en niemand uwer behoeft mij verschooning te vragen voor hare meeningen. Uw aller gekeuvel is mij lief; zoo lief, dat ik Freule van Pabst verzoeken zal een oogenblik rust te gunnen aan hare vlugge vingeren, en ons op hare beurt te verpligten met het mededeelen van haar oordeel, waaraan door ons, dit weet zij, groote waarde gehecht wordt.’

Freule van Pabst wierp steelsgewijze een blik op de pendule. Tot hare blijdschap bemerkte zij dat het vergevorderd uur haar veroorloven zou de meest mogelijke beknoptheid in acht te nemen.

- ‘Uwe Majesteit,’ zeide zij, ‘bewijst mij te veel eer. Ik heb verstand van poësie noch proza, of het moest het proza van den Statenbijbel en de poësie van onze Psalmberijming zijn. Ik lees en men verhaalt mij dat de negentiende eeuw gebroken heeft met het deïsme der achttiende en dat de menschen in onze dagen een levendiger besef der goddelijke tegenwoordigheid hebben. Misschien heeft men gelijk en is er werkelijk in den laatsten tijd, gelijk zij het noemen, een verbeterd godsbegrip in de wereld gekomen. Doch getuigt deze jaargang van het aan uwe Majesteit opgedragen jaarboekje nu ook van een vermeerderd hooger leven? Zijn deze gedichten en verhalen van dien aard dat zij ons bevestigen in ons geloof? De bloemen in uwer Majesteit jardinière doen dat ongetwijfeld, en ik kan niet denken dat de menschenwereld van den tegenwoordigen tijd geheel en al door God verlaten zou zijn geworden. Doch indien ons vertrouwen op Hem geen vaster grond had dan het weinige dat ons van Zijnen geest uit de werken van sommige hollandsche dichters en prozaschrijvers openbaar wordt, dan bekruipt mij een gevoel....’

Daar sloeg de pendule, en Freule van Pabst behoefde niet naar het einde van haren volzin te zoeken. ‘Dames,’ sprak de Koningin, terwijl zij oprees van haren zetel, ‘ik zeg u dank voor uw genoegelijk onderhoud. Freule van Pabst, houd u verzekerd van mijne instemming. Mogelijk verschilt mijne denkwijze in sommige opzigten van de uwe; doch dit ben ik met u eens dat ons gemoed broodsgebrek lijden zou indien het in 1865 geen ander voedsel ont-

ving dan hetgeen *Aurora* ons aanbiedt. Gij, Freule van Dedem, neem dat boekje mede naar uwe kamer, en studeer er in naar welgevallen; doch herinner u dat ik verantwoordelijk ben voor dan vrede van uw hart, en pas daarom op dat gij niet van mijnheer Elliot Boswel droomt.'

De hofdames bogen eerbiedig, de Koningin verliet het vertrek, de borduurpatronen werden opgeruimd. 'Lieve hemel,' zeide Freule van Heeckeren tot Freule van Dedem, als werd zij zich plotseling bewust van een door deze gepleegd verzuim, 'en ik dacht dat de Koningin u verzocht had de inhoudsopgaaf nog eens voor te lezen!'

CD. BUSKEN HUET.

De nieuwste literatuur over Nederlandsch Indië.

Dies diem docet.

Verhandlungen der kaiserlich-königlichen zoölogisch-botanischen Gesellschaft in Wien, 1851 en volgende jaren.

Niet alleen in de Engelsche natuurkundige tijdschriften vinden wij soms belangrijke bijdragen tot de kennis van onzen Indischen Archipel, zoo als ik onlangs door het voorbeeld van het Tijdschrift der *Linnean Society* poogde te toonen; zij ontbreken evenmin in de gedenkschriften der talrijke wetenschappelijke Vereenigingen bij onze Oostelijke naburen. En dit is niet te verwonderen, wanneer men bedenkt hoevele Duitschers zich te allen tijde in dienst der Nederlandsche regering met wetenschappelijke nasporingen in onze overzeesche bezittingen hebben bezig gehouden. Wien komen hier niet de namen van Rumphius, Kaempfer, Reinwardt, Blume, Schwaner, Junghuhn, von Siebold, Hasskarl, Sal. Müller en zoovele anderen uit vroeger en later tijd voor den geest? Velen hunner, het is waar, zijn ons te naauwernood als vreemdelingen bekend, dewijl zij door langdurig verblijf onder ons, door huwelijk, door het gebruik onzer taal in de schriften door hen in het licht gegeven, bijna geheel Nederlanders geworden zijn; anderen echter bleven, ofschoon in Nederlandsche dienst, de betrekking tot hun vaderland onderhouden, stelden de vruchten hunner nasporingen bij voorkeur ter beschikking van Duitsche tijdschriften, en keerden, zoodra zij de kusten van Europa weder bereikt hadden, tot de voorvaderlijke haardsteden

en altaren terug, om daar de opgegaarde stof te verwerken. Viel dit moeijelijker voor hen die bepaaldelijk door de Nederlandsche regering met wetenschappelijke onderzoekingen belast waren, vrijer te dien opzigte waren zij, die, als artsen in Nederlandsche dienst getreden, hunne natuurkundige nasporingen meer als bijzaak dreven. Meestal echter zal men, om van de literarische werkzaamheid dezer geleerden een volledig overzigt te erlangen, zoowel Nederlandsche, vooral Nederlandsch-Indische, als Duitsche tijdschriften, veeltijds ook uitvoeriger geschriften in beide talen door hen uitgegeven, moeten raadplegen.

De sedert 1851 in het licht verschenen en jaarlijks een lijvig boekdeel vormende Verhandelingen van het Weener Genootschap, dat vroeger bekend was onder den naam van ‘zoölogisch-botanischer Verein’, later dien van ‘kaiserlich-königliche zoölogisch-botanische Gesellschaft’ aannam, levert daarvan een nieuw bewijs. De Heer Dr. L. Doleschall, die in de laatste jaren onder de natuuronderzoekers in den Indischen Archipel eene eervolle plaats innam, is aan de Nederlandsche wetenschappelijke wereld vooral bekend door zijne bijdragen over de Dipteren (vliegen) en Arachniden (spinnen) van den Indischen Archipel, in het ‘Natuurkundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië’ geplaatst. Deze mededeelingen ten aanzien van een nog zeer schaars onderzocht gebied hebben ongetwijfeld eene groote waarde voor de mannen van het vak, maar, daar zij schier uitsluitend uit diagnosen van eenige soorten van insekten en spinachtige dieren, nieuw voor de wetenschap, bestaan, voor den oningewijden lezer weinig aantrekkelijks. Weinig zou men, deze stukken lezende, vermoeden dat de, helaas! te vroeg der wetenschap ontvallen schrijver, in de brieven aan zijne vrienden zulke schoone schilderingen van de natuur in Indië te ontwerpen, zijne indrukken met zooveel talent weêr te geven wist. Gelukkig dat het zoo even genoemde tijdschrift ons daarvan onderscheidene proeven mededeelt, die om de warmte en den waarheidszin waarmede zij geschreven zijn, de kennisneming van den Nederlandschen lezer overwaardig zijn te achten.

De Heer Doleschall, vroeger te Weenen woonachtig, vertrok in 1853 als arts in Nederlandsche dienst naar Java, vertoefde er eenige weinige jaren, eerst te Weltevreden, vervolgens op Fort Willem I, en eindelijkte Djokjokarta, werd omstreeks den aanvang van 1857

naar Amboina verplaatst, en stierf daar, zoo ik mij niet bedrieg, na een verblijf van ongeveer twee jaren. Van zijne brieven uit Java aan zijne vertrouwde vrienden de Heeren D. Stur en V. Kollar te Weenen gerigt, zijn een drietal door den Heer G. Frauenfeld, Secretaris van bovengemelde Vereeniging, in hare vergaderingen medegedeeld en belangrijk genoeg geoordeeld om in de jaargangen 1854 en 1855 der Verhandelingen van de Maatschappij te worden geplaatst. Veel belangrijker is echter de laatste brief van Dr. Doleschall aan den Heer Kollar, kort na zijne komst op Amboina, den 19^{den} Februarij 1857, geschreven. Deze brief werd echter eerst aan de vergadering van 6 Augustus 1862 door tusschenkomst van Dr. L. Redtenbacher medegedeeld, en onmiddellijk in de Verhandelingen voor datzelfde jaar opgenomen, met bijgevoegde belofte dat alle van Doleschall afkomstige brieven die men kon magtig worden, voor zoover zij wetenschappelijke mededeelingen bevatten, in de volgende jaargangen zouden geplaatst worden. Echter is, voor zoover mij bekend is, niets naders verschenen.

Het is mijn voornemen in de volgende bladzijden eenige vertaalde uittreksels te laten volgen uit de brieven van Doleschall, vooral van zijne natuurkundige beschrijving van Amboina, die, hoe onvolledig ook ten gevolge van des schrijvers te kort verblijf op dat eiland, mij toeschijnt eenige wetenswaardige en weinig bekende bijzonderheden te bevatten.

De eerste brief handelt hoofdzakelijk over de zeereis naar Java en schildert haar als volgt:

‘De Oostindie-vaarder “het Goede Vertrouwen”, waarop ik mij bevond, en die sedert 15 jaren in de vaart is, ligtte op den 30sten Mei 1853 des middags bij Harderwijk aan de Zuiderzee het anker, om ons naar het zuidelijk halfrond der aarde te voeren.

Spoedig verdween het Vasteland van Europa uit onze oogen en vertoonde zich om ons heen slechts de grenzelooze oceaan. Snel ging onze togt voort, zoodat wij reeds den 3^{den} Junij het Kanaal verlieten, en den 10^{den} het in het heerlijkst klimaat gelegen Madera, den 12^{den} Palma, een der Kanarische eilanden, in het oog kregen. Al de wonderen der zee, dolfijnen die spelend om ons heen dansten, kwallen met al de kleuren der regenboog getooid, de haai, die vreesselijke zeehyaena, vreesachtig vlugtende vliegende visschen (*Dactylopterus*), vertoonden zich in snelle opvolging aan onzen blik.

De hitte nam toe met reusachtige proportiën en teekende in de zon 105 graden Fahrenheit.

Den 2^{den} Julij passeerden wij des nachts met goeden wind den evenaar, zonder echter het gewone Neptunus-feest te vieren. Weldra overviel ons volkomene windstilte. Afgemat en bewegingloos lag het schip onder de eeuwig gloeijende stralen der evennachtszon, door geenerlei voorwerp, zelfs naauwelijks door een wolkje beschaduwd, en op het spiegelgladde vlak van den oceaan slechts door diepe stilte omringd. Geen koeltje deed de hangende zeilen zwellen, geen ademtogt stoorde het plegtige zwijgen. Grootsch en schoon is de natuur overal: zoowel in gindsche zich ten hemel heffende bergen, als hier op den onafzienbaren spiegel van het prachtigst azuur, door de grenzelooze wateren gevormd. Toch is deze ongestoorde stilte vol leven. Voor zonsopgang schijnt de onmetelijke ruimte uitgestorven; doch naauw heeft zich de zon ontweldigd aan de baren, of een wonderbaar gewemel van dierlijk leven vertoont zich.

Scharen van fabelachtig schoone, op zeepbellen gelijkende kwallen (*Physalia*), die zich van hunne kam als zeil bedienen, varen in alle rigtingen heen en weder, hunne talrijke, ruige vangdraden in den blaauwen vloed latende neêrhangen. Wee hem die ze aanraakt! Nog lang daarna wordt de getroffen plek door brandende pijn gekweld. Duizend en nogmaals duizend hemelsblaauwe blaasjes drijven in de diepere lagen der zee; vischt men ze op dan is men verwonderd een vormeloozen slijmklomp te zien, die, aan zijn element teruggegeven, plotseling vorm en leven krijgt en als *Salpe* rustig rondzwemt. Daartusschen wemelen rozenroode fijn-gespikkelde gedaanten, nu met vlakke dan met buikvormige schijf, welker vier ruige, verwonderlijk schoone vangdraden zich in gestadig dartel spel schijnen te verlustigen (*Pelagia*). Daar duikt een monster uit de diepte op! Gewaarschuwd door den kreet van den hoog in het want zittenden scheepsjongen: “een haai!” ijlt alles naar het dek, om het nieuwe schouwspel te zien. Digt bij het schip en kringen er om heen vormend zwemt het reusachtige dier, welks bewegingen men tot in de kleinste bijzonderheden kan gadeslaan. Met hooge, sikkelvormige rugvin, die boven den zeespiegel uitsteekt, doorklieft het de wateren. De oogen, met beweegbare oogleden toegerust, draaijen zich links en regts, loerend op buit. Met geweldige vraatzucht verslindt het ook den ge-

ringsten beet. Om den spitsen snuit van dezen woesten roover zwemmen, vreemd genoeg, twee volmaakt gelijke, verwonderlijk schoon met banden geteekende visschen, die hem noch bij de oppervlakte, noch in de diepte immer verlaten, en daarom van de zeelieden den naam van Loodsmannetjes (*Naucrates ductor*) ontvangen hebben. Daar zwemt hij heen, de argelooze vogels belagend die op het klare vlak nederzitten. Schuw verheffen zij zich bij zijne nadering en beschrijven vol angst allerlei kringen in de lucht. Nu komt hij het schip weder nader. In allerijl wordt een geduchte ijzeren haak, als angel aan een sterk touw bevestigd, hem toegeworpen. Spoedig zwemt hij er op los. Met bliksemsnelheid heeft hij het stuk spek verzwolgen, nadat hij zich wegens de plaatsing van zijn bek geheel en al met den buik naar boven heeft gekeerd, en onder een luid geroep van *hoezee!* wordt de vreesselijke *Carcharias Rondeleti* op het dek gesleept. In zijne maag vonden wij, behalve een eijerschaal en een stuk kaas, ook een gedeelte van een niet meer te determineren koppootig weekdier.

Maar nog andere merkwaardigheden vertoonen zich aan ons oog. Hier en daar verheffen zich scharen van waterbewoners in een hun vreemd element. Als sprinkhanen, meer fladderend dan vliegend, ziet men vliegende visschen en als het ware gevleugelde haringen over de wateren heentrekken, om hunne vijanden, de prachtig gekleurde Doraden (*Coryphaena*) en Boniten, eene soort van tonynen (*Thynnus*), te ontvlieden. Arme bedrogenen, die zich veilig wanen in een hun vijandig element! Even talrijke, nog gevaarlijker gevleugelde vijanden loeren op hen buiten het water, en onder scharen van stormvogels (*Procellaria, Puffinus*), ziet men de langarmige renboden der lucht, de Albatrossen (*Diomedea*), de schuwe vlugtelingen ook hier verslinden.

Zoo is het beeld der zee des daags. Kom des nachts en gij vindt een nieuw, welligt nog schooner en verwonderlijker schouwspel. Millioenen vonken schitteren aan alle zijden; uit iedere golf straalt een zee van licht, dat uit de diepte schijnt voort te komen. Daartusschen rollen kogels ter grootte van een hoofd, aan vurige bommen gelijk, en drijven geheele ketens van gloeijende cylindervormige ligchamen. In één woord alles is licht en vuur, en het kille watervlak schijnt in het tooneel van een tooverballet herschapen. Met moeite slaagt men er in het een en ander op te visschen en

met verbazing ziet men het opvlammend licht met de trekkingen van dierlijk leven verbonden. Slechts weinig heb ik, helaas! kunnen magtig worden, daar op een koopvaardijschip aan waarnemingen op het gebied der natuurlijke historie en het maken van verzamelingen naauw te denken valt. Het ontbreekt daartoe aan alle voorbereiding. Een soort van net werd haastig zamengesteld en aan een bamboestok vastgemaakt, lang genoeg om tot het water te reiken. Eenige soldaten hielpen mij daarbij met onvermoeiden ijver. Vogels, die in ontzettende scharen voorhanden waren, werden door middel van vischhaken gevangen, wat wel niet altijd, maar toch dikwijls gelukte.

Op den 9^{den} Julij zagen wij, op een afstand van naauw 500 schreden, twee reusachtige potvisschen (*Physeter macrocephalus*), die hooge waterkolommen in de lucht bliezen, en waarvan de eene minstens 90 voet lang was. Den 10^{den} kwamen wij in de nabijheid van het eiland Trinidad en van Martin Paz. Het laatste is een loodregte, kale, waarschijnlijk uit bazalt gevormde klip, hoog als een toren, een nest voor tallooze watervogels, doch door geen menschen bewoond. Toen wij den steenbokskeerkring voorbij waren, nam de warmte aanmerkelijk af; het weder werd ongunstig en wij kregen storm. Maar hoe de wind ook raasde, Albatrossen en stormvogels bleven onze bestendige begeleiders en kampten onvermoeid tegen wind en golven om hun dagelijksch brood te verdienen. Wie het geluk heeft niet zeeziek te worden, voor hem is het door de bewoners des lands zoozeer gevreesde, bij de minste holle zee reeds niet onbeduidende schommelen in den grond zoo onaardig niet, wanneer hij de ongelijksoortigste zaken zoo broederlijk om en over elkander ziet tuimelen. Wij op het achterdek, het deel van het schip dat voor soldaten en scheepsvolk ontoegankelijk is, maar waar ook ik mijne afzonderlijke kajuit had, liepen bij elke onzachte beweging gevaar, uit onze zoogenaamde bedden geworpen te worden, terwijl de in hangmatten liggende matroos veel gerusteren slaap kon genieten. Gelukkigerwijze duurde de storm niet lang en keerde het schoone weder spoedig terug. Wij zeilden om de gevreesde Kaap zonder het geringste ongeval henen en passeerden den 3^{den} Sept. wederom den keerkring. De hier heerschende hitte was voor ons te gevoeliger, daar wij nu uit den zuidelijken winter kwamen. Vliegende visschen, die wij lang niet hadden waargenomen, vertoonden zich weder. Keerkringsvogels (*Phaëton aethereus*) vlogen, ten getale van drie of vier,

als kraaijen krassend, rondom onze masten, terwijl hoog in de lucht *Tachypetes Aquila* de pennen repte.

Des avonds van den 7den September kregen wij het kleine, vlakke, onbewoonde, uit koraal gevormde Christmas-island, dien voorpost van Java, in het gezigt, en des anderen daags was ik de eerste op het schip die in het Noord-Oosten de bergen van Java onderscheidde. Maar het duurde nog tot den volgenden dag eer wij het land nabij kwamen. Hoe zal ik u onze gewaarwording beschrijven, toen wij na lange ontbering het frissche groen van dit paradijsachtig landschap met vreugdedronken blik als verslonden! Zoo ver het oog reikte vertoonde zich een bekoorlijk en afwisselend tooneel, terwijl wij het Kokos- en Prinsen-eiland langs voeren, met Java's rotsige kust digt voor ons, en in het verschiet hooge bergen, met oorspronkelijke wouden gekroond, die in het Noord-Oosten der Preanger-regentschappen het zoogenaamde Doodendal met zijn beruchten giftboom en zijne koolzure bronnen omsluiten. Nu voeren wij door Straat Soenda. Met elke minuut veranderde het panorama, om steeds betooverender te worden. O vriend, ware ik in staat u dit oogenblik met zijne menigvuldige wisselingen in beelden voor te stellen, gij zoudt mij dit genot benijden! Met zoete geuren vervuld, maar gloeijend heet, woei ons de lucht toe van het land, dat wij met koortsachtig ongeduld eindelijk wenschten te bereiken. Maar niet zoo snel zou onze wensch vervuld worden. Vier dagen lang moesten wij wegens tegenwind in de Java-zee kruisen en des nachts ten anker komen, om niet op eene der tallooze klippen te stooten. Dagelijks bezochten ons Maleijers met de vruchten des lands. Eindelijk mogt ik den 19den September op het beloofde land den voet zetten. De kapitein en de kommandant der troepen hadden zich reeds eerder aan wal laten roeijen; maar wij bragten onze bagaadje in order, om hen des anderen morgens te kunnen volgen. In de vroegte kwamen eenige door het Gouvernement gezonden Javaansche booten om ons aan wal te brengen.'

Hoe dikwijls ook die zeereis reeds beschreven werd, het verhaal daarvan erlangt eene nieuwe bekoorlijkheid, wanneer het ons geleverd wordt door de pen van den natuurkenner, die een open oog en oor heeft voor duizend wonderen en schoonheden, die de meeste schepelingen koel en onverschillig laten. Wij volgen echter den

schrijver liever, waar hij ons de eerste indrukken schetst, door het gezigt des lands op hem gemaakt.

‘Ik gevoel mij buiten staat de overstelpende menigte der beelden van eene vreemde wereld, een vreemd leven, in behoorlijke orde te teekenen. Van ons schip tot aan den mond van den stroom was een afstand van ongeveer 2000 schreden, vandaar tot aan de landingsplaats even zoo ver. Hoe digter wij bij de stad kwamen, hoe levendiger het tooneel werd. Hier staan Maleijers met hunne kleine netten tot aan de okselen in het water, bezig de Ichthyologie in praktische toepassing te brengen. Ginds trekken anderen in verschillende kleederdragt de kleine rivierbooten op- of benedenwaarts, waarin nu een rijke Europeaan, dan een staartdragende Chinees, dan weder eene Arabische familie is gezeten. Aan den mond der rivier is alles moeras; waar het drooger is vertoont zich een welige plantengroei, die uit Aroïdeën, Gessneraceën, enz., bestaat. Het was middag toen wij met onze vaartuigen het oude Batavia bereikten. De grachten zijn zoo digt met booten bedekt, dat wij ons slechts met moeite een weg banen. Ter wederzijde liggen tusschen hooge, slanke Kokospalmen en beschaduwd door prachtige Magnoliën en Pisangs, de kleine, armzalige hutten der inlanders, uit magtige boomstammen getimmerd. Hier en daar erkent men aan hun Europeschen bouwtrant eenige Gouvernementsgebouwen, waarvoor talrijke menschen staan te wachten, om het aankomend detachement te zien.

Oud-Batavia is een door talrijke grachten doorsneden nest van oude huizen, grootendeels slechts door Chinezen, Maleijers en eenige Arabieren bewoond. Een eigenaardigen indruk maken de donkere, smerige winkels, waarin leelijke, geelbruine, halfnaakte Chinezen met kale hoofden en tot op de hielen reikende staarten gezeten zijn. De straten wemelen van rijtuigen, die door zeer kleine paarden getrokken worden. Overal Chinezen en Maleijers, van wie ieder een groot zonnescherm draagt.

Des namiddags marcheerden wij naar ons station Weltevreden, waar ik in een logement den eersten nacht in Oost-indië doorbragt, en, in weêrwil van vele vreemde zaken die daar plaats grepen, toch heerlijk sliep. Een paar kleine gekko's hadden zich in mijne kamer genesteld, die ik telkens moest wegjagen. Des nachts klonk het afschuwelijk geschreeuw van een *Ascalobotes*, die zich eveneens in

het huis had ingekwartierd. In den aanvang werd ik zeer door de muskieten gekweld, die mij vreesselijk toetakelden; nu laten zij mij met rust, misschien omdat, nu zij het geproefd hebben, mijn bloed hun niet smaakt. Over het geheel was ik de eerste dagen geweldig ontstemd en lusteloos; thans echter voel ik de bezwaren van het tropisch klimaat bijna niet meer, en zwelg slechts in het genot van deze verrukkelijk schoone natuur. Gisteren op mijn eersten uitstap bleef ik verstomd staan, overweldigd door den indruk van haren eindeloozen rijkdom. Java is een waar paradijs, waarin de natuur al het heerlijke wat zij bezit, in den kwistigsten overvloed ten toon spreidt. En hoe gemakkelijk heeft de mensch het daar voor zich weten in te rigten! Iedere woning ligt als in een bosch van Kokospalmen, Musa, Artocarpus, Magnolia enz., die ze met altijd jeugdig groen aangenaam beschaduwen. Prachtige Loranthaceën, parasietische Loganiën en Orchideën, klimmende Cissus en Araliën wedijveren in den weligsten groei.

Ook voor het overige leeft men er goed. De spijzen bestaan uit rijst, visch, hoenders, vruchten, waarbij eene buitengewoon scherpe saus wordt gebruikt, bereid uit een soort van Capsicum, die hier Lombok heet. Van de vruchten vind ik *Mangifera Indica* en de Pompelmoes, de kolossale vrucht van *Citrus Decumana*, de smakelijkste. Kokosnoot en Pisang deugen niet veel, dat wil zeggen, smaken mij niet.

Wat de bewoners betreft, de Javanen zijn een klein, roodachtig bruin slag van menschen van zachten gemoedsaard. Sommigen gaan bijna naakt, anderen dragen ligte, bonte katoenen kleederen en op het hoofd een soort van tulband, waarboven zij op het heetste van den dag nog een schotelvormigen en verschillend gekleurden hoed van bamboe plaatsen. In het algemeen spelen bamboe en kokos de hoofdrol in de huishouding van den Javaan. Men vindt onder hen regt goedhartige menschen, wier taal wel arm is, maar liefelijk en bijna kinderlijk luidt.

Aan theaters en openbare vermakelijkheden bestaat hier volslagen gebrek: ook is er geen gezelligheid te vinden, daar ieder zeer teruggetrokken leeft. De gewoonte om met inlandsche meisjes buiten echt te leven, is zoo algemeen, dat niemand er aan denkt dit onzedelijk te achten.’

Men bemerkt hier en daar en inzonderheid aan deze laatste

alinea, dat de mededeelingen van onzen schrijver reeds eenige jaren oud zijn, en dat hij, wat den vreemdeling te vergeven is, den maatschappelijken toestand soms eenigzins scheef beoordeelt. Doch wij laten het aan den lezer over zijne in dit opzigt soms wat te sterk gekleurde of onjuiste uitdrukkingen te verbeteren. Wij hechten alleen waarde aan zijne schetsen, om den levendigen indruk dien de schrijver van de natuurtooneelen van den Archipel ontving. Zien wij daarom thans ook wat hij in eenen anderen brief omtrent de natuurtooncelen in de nabijheid van Fort Willem I mededeelt.

‘De indruk dien de tropische hemel en deze heerlijke natuur op mij maakten, was oneindig sterker dan ik mij dien had voorgesteld. Hoe groot ook mijne verwachting was, zij werd verre door de werkelijkheid overtroffen, en ik vond geene reden om over mijnen stap berouw te hebben. Batavia is onbeschrijfelijk schoon. Bij het gezigt der eerste kokos- en arekapalmen kon ik naauwelijks mijne vreugde betoomen noch mij overtuigen, dat ik niet droomde. In plaats van de lindenlanen te Weenen, wandelde ik in de schaduw van reusachtige *Ficus religiosa* en Artocarpus, terwijl wouden van Bambusa in stede van de nederige wilgen de oevers der grachten omzoomen.

Nadat ik mij daar 24 dagen had opgehouden, werd mij de plaats mijner bestemming aangewezen. Ik ben inmiddels niet ledig geweest, maar heb veel verzameld, met name reptiliën en lepidopteren. De laatste zijn echter, helaas! door tallooze mieren en termiten spoedig vernield geworden, en daaronder ook mijne eerste vangst, een paar prachtige *Attacus Atlas*. Al mijne fraaije libellulae zijn vernietigd of van de vleugels beroofd.

In den aanvang dacht ik eene aanstelling te Weltevreden te bekomen, doch men schijnt het beter te hebben geacht, mij van Batavia te verwijderen. Gelukkig voor mij! Hier op Willem I, het grootste fort der Nederlandsch-Indische bezittingen, in het midden des eilands, in de berglanden van Java, heb ik een waar paradijs gevonden, vrij wat gezonder dan de aan het heete Noorderstrand gelegen stad. Gebouwd in een dal, dat 1500 voet boven de Javazee verheven is, wordt het door talrijke, ten deele zeer hooge bergen, meest van vulkanischen oorsprong, omgeven. De 7600 voet hooge Merapi is tot heden werkzaam gebleven en nog ziet men zijne rookzuilen omhoog stijgen, terwijl de Merbaboe, de Soembing en de

Sindoro, wier aller kruinen zich hooger dan 10,000 voet verheffen, uitgestorven en grootendeels kale berggevaarten vormen. Alleen de Oenarang, ten Noorden van het dal op een afstand van twee mijlen gelegen, is bedekt met een oorspronkelijk woud, de verblijfplaats van den wilden buffel, den zwarten luipaard, talrijke Pythonslangen en de fabelachtige *Rafflesia Arnoldi*. Het dal zelf is een met rijstvelden bedekt moerasland.

Het heerlijke klimaat is bijna geheel Europeesch. Van de nabij gelegen bergen waaijen den ganschen dag door koele winden, waardoor de temperatuur merkelijk verlaagd, en soms gevoelig koud wordt, zoodat de manschappen die des avonds de wacht houden, van zware wintermantels moeten voorzien worden. Slechts zelden - althans nu, gedurende den regenmoeson - wordt de middagzon onverdragelijk. In het dal groeijen alle tropische gewassen, terwijl in de plantsoenen, op de bergen aangelegd, de meeste Europesche groenten en zelfs aardbeziën, peren, appelen en pruimen gedijen. Overal in het rond is het land een ware tuin; alles is bebouwd wat maar bebouwbaar is, en alleen de steilste bergtoppen zijn nog ongerept gelaten. Wie zou zich in zulk een land niet gelukkig voelen?

Mijne positie is zeer aangenaam, en de omstandigheid dat ik mij een weinig met natuurkundige studiën bezig houd, wat hier zeldzaam is, doet mij te meer achting genieten. Vooral is de opperste examinator, Dr. Bleeker, een groot begunstiger van ieder, die zich daarmede bezig houdt, daar hij zelf, vooral in de Ichthyologie, veel gewerkt heeft. Mijne dienst is niet zeer vermoeijend; om den anderen dag heb ik de wacht in het hospitaal. Op een garnizoen van 1400 man, waarbij nog omstreeks 500 vrouwen komen, zijn er gemiddeld 100 zieken, die door drie artsen behandeld worden. De plaats is bijzonder gevaarlijk voor dysenterie, en de helft der stervenden zijn het offer dier ziekte. Koortsen zijn niet menigvuldig en weinig te vreezen, maar katarrhen en rheumatismen komen menigvuldig voor.

In mijn vrijen tijd verzamel ik vlijtig, zoodat ik welligt omstreeks half-April eene bezending kan klaar hebben. Evenwel is thans niet veel te bekomen; April en Mei zullen wel het meest opleveren. Menigmalen zocht ik Javanen te bewegen om voor mij te verzamelen, maar tot dusverre te vergeefs; de Javaan is te lui

om meer te werken, dan noodig is voor het levensonderhoud, dat hem zijn vruchtbare bodem zoo mildelijk verschaft.

Zeevisschen zal ik van Samarang en Batavia bekomen; in de beken en poelen van deze streek komen hoogstens 6 of 7 soorten voor, het menigvuldigst eene soort van Silurus, die omstreeks 14 duim lang is, en door de Maleijers *Ikan gaboe* genoemd wordt. Slangen zijn hier talrijk, vooral moeras-slangen, die soms tot tien voet lang zijn, maar die ik, gelijk het meeste wat ik verzamelde, bij gebrek aan boeken, niet kon determineren. Van giftige slangen is de zoogenaamde *Oelar-bělang* (eene soort van Bungarus) de menigvuldigste en meest gevreesde. Onder de Saurii zijn *Calotes ophiomachus* en *Draco volans* menigvuldig. Opmerkelijk is het gering getal der kevers, terwijl daarentegen, bij het plotseling opkomen eener regenbui, sprinkhanen, termiten en mieren des avonds onze kamers overstroomen. De talrijke koffijtuinen zijn rijk aan wilde zwijnen, en op eene mijl afstands worden de wegen door den koningstijger onveilig gemaakt.

Bij het begin van den Oostmoeson denk ik eene reis in het naburig gebergte te doen, die zeker vrij wat zal opleveren.'

Een jaar later bevond zich onze schrijver te Djokjokarta. Ook uit een vandaar geschreven brief wil ik een paar uittreksels mededeelen. Het eerste fragment is weder geheel aan de beschouwing der natuur gewijd.

'Men meent dat Java een aan natuur-voortbrengselen overrijk land is, zoodat men slechts even buiten de deur behoeft te gaan, om de schatten, als hooi met den riek, te zaam te tasten. Doch die voorstelling is verkeerd, althans in de zoozeer bebouwde streken om mij heen, waar men bovendien groot gebrek heeft aan hulpmiddelen, waar roof-insekten alles met ongeloofelijke snelheid vernielen, zoodat ik thans alles in brandewijn of in blikken bussen tusschen lagen van papier bewaar, en waar men door de Javanen niets kan laten verzamelen, terwijl ik zelf mij niet lang genoeg mag verwijderen om uit de rijst-, indigo- en kokosplantaadjen in het gebergte te komen. Ook is het op zoo verren afstand van de havens moeijelijk eene scheepsgelegenheid voor de verzending te vinden. Ware het mogelijk met een handelshuis te Triëst eene overeenkomst te treffen, dan zou men wel van tijd tot tijd met de landmail kleine kistjes kunnen zenden, en zóó welligt zelfs levende voorwerpen in

goeden toestand naar Weenen kunnen overmaken. Indien gij dit kondt bewerken, dan ware daarmede der wetenschap eene belangrijke dienst bewezen.

Met betrekking tot mijne geliefkoosde Arachniden ben ik tot hiertoe zeer teleurgesteld. Behalve den wijd-verbreiden *Buthus Cyaneus*, heb ik niets gevonden dan eenige Saltici. Ik heb mij daarom nu tot de Dipteren gewend, waarover ik reeds het een en ander in het Tijdschrift van het Natuurkundig Genootschap te Batavia heb medegedeeld.

Sedert zeven maanden bevind ik mij in de residentie van het ten deele nog onafhankelijk koningrijk Djokjokarta, den zetel des Sultans en van de overblijfselen van voormaligen Javaanschen luister en overvloed, in een land dat, vóór 25 jaren nog door oorspronkelijke wouden beschaduwd, thans dagelijks in beschaving toeneemt. Op vijf mijlen zuidwaarts van het strand gelegen en ten Oosten door een lage bergketen begrensd, vormt het met zijne tallooze indigovelden een uitgebreid dal, dat jaarlijks verbazende schatten oplevert. De ligging van Djokjokarta is bijzonder bekoorlijk: bijna aan den voet van den steeds rookenden Merapi gelegen, waarachter zich de stompe kruin van den Merbaboe hoog in de lucht verheft, is de stad doorkruist van prachtige lanen, door reusachtige bananen gevormd, in wier donker loof ontelbare zwermen van rijstvogels nestelen en reeds van zonsopgang af een doordringend gefluit doen hooren. Alleen over het gemis van grootere stroomen zou deze streek zich kunnen beklagen.

De brandende zon van den Oostmoeson - sedert vijf maanden viel geen droppel regen - heeft alles verzengd: de natuur versmacht en de tijdens mijne aankomst prachtig groene velden en bosschen hebben een vaalgele kleur aangenomen. Zelfs de muskieten zijn verdwenen, en slechts enkele bijen ziet men om de schaarsche bloemen, naar voedsel dorstend, heenzwerven. Het schoone groene loof van woekerende varens en asclepiadeën valt verdroogd af, of hangt ter neder, smachtend naar de lafenis brengende koelte van den Westmoeson. Op de bergen ziet men des avonds lange strepen van brandende Alang-alang, die den tijger uit zijne schuilhoeken jagen en hem hopen zijne strooptogten tot in de nabijheid der landhuizen uit te strekken.

De anders zoo schoone bamboestruiken staan zonder loof, en al-

leen op de stekelige stammen der Erythrinen prijken geheele bossen van vuurroode bloemen, even als ook de nu bladerlooze reuzenstammen van *Salmalia Malabarica* door tallooze groote bloemen schitteren. Zelfs de vogels, wier ruitijd thans gekomen is, zwijgen en kwijnen gelijk de gansche verzengde natuur. De uit vulkanische asch bestaande bodem van den omtrek gloeit bij de ontzettende warmte van 90 tot 98 graden Fahrenheit. Bij den geringsten wind, waarover wij ons intusschen slechts zelden hebben te verblijden, verheffen zich geweldige stofwolken. Gelukkig zijn de nacht en de morgenstond koeler. Sedert zes weken wijst mijn thermometer des morgans ten half zes 62 tot 64 graden Fahr., eene temperatuur waarbij alle Indiërs over de koude klagen, de Javaan, in zijn ligten sarong op den grond hurkend, zich onaangenaam voelt aangedaan, en mijne huisvogels - eenige kleine tortelduiven en papegaaijen - met opgezette vederen de warmte van den dag te gemoet zien. Voor het overige valt de gezondheid van het klimaat slechts te prijzen.

Ik heb hier gelegenheid de zeden en gebruiken der oorspronkelijke Javanen te bestuderen, en ben reeds van veel zienswaardigs getuige geweest. Ik heb reeds eenen vorst zien begraven en eenen anderen zien huldigen, waarbij voor 't overige dezelfde schilderachtige optogten, hetzelfde eentoonige gamĕlang-spel, dezelfde wapendansen vertoond worden. En dit is de eenige afwisseling, die mijn in alle andere opzigten eentoonig leven heeft opgeleverd.

Binnen kort zie ik bevordering te gemoet en hoop dan op een rijkeren post te komen, waar ik weder meer voor de beoefening der natuurwetenschap leven kan.’

Deze wensch bleef niet onverhoord. Wij zullen den heer Doleschall straks naar Amboina volgen. Vooraf echter sta hier nog een tweede fragment van zijn schrijven uit Djokjokarta, waarin hij eenige merkwaardige bijzonderheden over de inlandsche geneeskunde mededeelt.

‘Het is natuurlijk dat in een land, dat voor den gezondheidstoestand niet bijzonder gunstig is, en waar de mensch, ten gevolge van het klimaat, aan menigvuldiger en heviger ziekten is blootgesteld, zelfs onder het volk eene zekere soort van ruwe geneeskunde wordt aangetroffen. Het laat zich dus begrijpen dat ook onder de onbeschaafde bevolking van Java personen worden gevonden, die zich met het uitreiken van zekere empirisch bekende artsenijen bezig houden.

Van zoodanige lieden, hier *Doekons* genoemd, vindt men er meer dan één in elken kampong. Aan hen geven de Javanen, zoo kleinmoedig bij hunne ziekten, zich met lijf en ziel over, niettegenstaande ieder ook zelf met de genezende kracht van sommige kruiden meer of min vertrouwd is en soms beproeft zich zelven te helpen.

Sedert eenige jaren worden in het Militaire Hospitaal te Batavia jaarlijks eenige Javaansche jongelingen onderwezen: de noodwendigste kundigheden uit de anatomie, de pharmacologie en de wijze van behandeling worden hun bijgebragt, en na een tweejarigen cursus en doorgestaan onderzoek, ontvangen zij eene soort van diploma, dat hen bevoegd verklaart om de eerste en noodwendigste verpleging aan de kranken te geven. In hoeverre deze lieden aan het doel beantwoorden, kan ik niet bepalen, daar ik er zelden iets van te zien kreeg. De commissie voor het examen legde van hunne vatbaarheid en vorderingen eene zeer vleijende getuigenis af.

Doch het is mijne taak niet de verrigtingen van deze halfgevormde artsen te beoordeelen; ik stel mij alleen voor de eigenlijke volksgeneeskunde, zoo als die in alle oorden der wereld wordt aangetroffen, met het oog op Java in hare algemeene trekken te teekenen.

Beantwoordend aan de Javaansche *Doekons* zijn er ook apotheken, dat wil zeggen, dat in ieder dorp een of meer oude vrouwen worden aangetroffen, die de probate geneesmiddelen openlijk te koop bieden. Men vindt deze deels artikelsgewijze gesorteerd, deels in pakjes vereenigd, waarvan ieder de geneesmiddelen voor eene bepaalde soort van ziekte bevat. Het meest gewone geval is dat de kooper eenvoudig den naam der ziekte noemt en de apothekeres voor hem, op kwakzalvers manier, de stoffen bij elkander zoekt, die de genezing moeten bewerken.

De meeste volksartsenijen zijn afkomstig uit het plantenrijk, waarbij de Javanen geene bijzondere voorkeur voor eenig bijzonder deel der planten aan den dag leggen, - gelijk dit soms elders het geval is, en de Alpenbewoners b.v. vooral in de wortels vertrouwen stellen, - maar van verschillende planten verschillende deelen gebruiken. Het opzamelen is mede de taak van oude vrouwen, aan wie men hier in het algemeen meer kennis toeschrijft.

Vele dezer geneesmiddelen, waarvan de goede uitwerking gebleken is, zijn ook in onze Militaire Apotheek opgenomen, en het

is zeer mogelijk dat allengs, zoodra slechts proeven op grootere schaal kunnen genomen worden, onderscheidene andere een deel der artsenijen vervangen zullen, die thans nog uit Europa worden aangevoerd, maar hier weinig nut bewijzen. Zoo is b.v. de wortel van *Moringa* (*akar kelor*) ons beste *rubefaciens*, en wordt, waar snelle werking gevorderd wordt, steeds in plaats van *Sinapismen* voorgeschreven. *Psidium pomiferum* is bijzonder nuttig als *adstringens*, en wordt sedert lang bij chronische diarrheën en dysenteriën gebruikt. Door de inlanders en hunne afstammelingen wordt het aftreksel van wortels, bladen of vruchten in den vorm van thee gedronken, en wordt de vrucht van deze en andere soorten van Psidium raauw of gekookt als spijs gebruikt. De bladeren van *Hibiscus tiliaceus* zijn uitstekende plaatsvervangers van *Herba althaeae* en *Herba malvae. Datura fastuosa* en *Datura ferox* worden beiden tot bereiding van *Oleum hyoscyami* gebezigd en bovendien, in maïsbladeren gewikkeld, bij wijze van een cigaar, bij asthmatische toevallen gebruikt.

Het hout van *Alyxia stellata* (*Aroi poelasari*) wordt tegen de meeste ziekten aangewend, gelijk de sirih-bladeren (*Chavica betle*) op iedere soort van zweren worden gelegd. Ook de bloesemkolven van *Piper longum* worden bijzonder dikwijls gebruikt.

Hoe zamengesteld soms de gebruikte artsenijen zijn, bleek mij bij een pakje van geneesmiddelen, dat men gewoonlijk tegen dysenterie gebruikt en dat ik uit nieuwsgierigheid kocht. Het bestond uit 35 verschillende, meest plantaardige stoffen, waarvan ik slechts de volgende met zekerheid herkende: het hout van *Ficus lutescens*, de vrucht van *Poupartia mangifera*, het hout van *Brucea Sumatrana, Caryophyllus aromaticus*, bloesems van *Bidens*, bloembladen van *Gossypium arboreum*, vruchten van *Coriandrum*, de wortel van *Elettaria*, de schors van *Cinnamomum Ceylanicum*, benevens eene geringe hoeveelheid *Sulphas cupri*, zwavel en eenige stukken van eene roode koraalsoort (*Tubipora?*).

Tegen *Helminthiasis*, waaraan hier met weinige uitzonderingen alle kinderen lijden, en waarvan mij eenige éclatante gevallen zijn voorgekomen, waarbij de wormen in gansche klompen ontlast werden, schijnen zij weinig probate middelen te bezitten, daar zij vooral bij deze ziekte onze hulp inroepen. Nogtans zijn vele *Anthelminthica* aan het volk bekend, waaronder vooral de vruchten van *Areca Catechu* en de sappen van *Convolvulus, Gnetum* en *Calotropis* vermeld

worden. Ook de wortelschors van *Punica granatum*, inzonderheid van de witbloemige verscheidenheid, is aan de Javanen niet onbekend.

Het meest gewone middel om de huid te prikkelen is gebluschte kalk, gelijk die bij het sirih-kaauwen gebruikt wordt. Gewoonlijk smeert men ze ter grootte van een klein muntstuk op de huid die de lijdende plek bedekt; ook heb ik ze inwendig met wat olie gemengd zien gebruiken.

In bloedzuigers stellen zij bijzonder veel vertrouwen. Zij worden in ieder rijstveld in grooten overvloed gevonden; maar het gebeurt niet zelden, dat zij met paardenbloedzuigers verwisseld worden, eene vergissing, die den lijder kwalijk bekomt, daar dezen eerst na zes of zeven uren loslaten en dan doorgaans etterende ringwonden overblijven.

Op grond van eigen ervaring kan ik hier ook nog van een hoofdpijnstillend middel gewagen. Gedurende een typhus, waaraan ik het vorige jaar leed, had ik de woedendste hoofdpijnen, waartegen ik volstrekt geen raad wist. Een oude inlandsche Aesculaap bragt mij een bruine, uit plantaardige stoffen bereide brei, die een aangenamen aromatischen geur verspreidde, en legde die aan beide zijden op mijne slapen. Onbegrijpelijk is het, en toch waar, dat de pijn in een oogenblik als weggetooverd was, en voor een aangenaam gevoel van koelte plaats maakte. De heilzame brei droogde spoedig tot korsten in, viel af en liet gedurende eenigen tijd roodachtige plekken op de huid achter. De zamenstelling van dit Arcanum kon ik, helaas! niet te weten komen, hoe ijverig ik ook daarnaar onderzoek deed.

Menschen van de geboorte af misvormd schijnen hier zelden voor te komen; de meeste gebreken zijn slechts het gevolg van verkeerde behandeling. Van het zetten van gebroken beenderen hebben de Javanen geen denkbeeld, ofschoon zij tamelijk goede verbanden met afgeschilde stukken pisang weten te leggen. Met de oogziekten is het nog erger gesteld, en het is niet overdreven wanneer ik opmerk, dat onder honderd Javanen ten minste één halfblind is.’

Er volgen hier nu nog een aantal bijzonderheden over ziekten onder de Javanen heerschende, die mij voor mededeeling in dit Tijdschrift minder geschikt voorkomen, en die ik te liever met stilzwij-

gen voorbijga, naarmate ik langer bij den gewigtigsten brief van Doleschall, in de ‘Verhandelingen’ medegedeeld, dien over de natuurlijke gesteldheid en vooral over de Fauna van Amboina, wensch te verwijlen. Ziehier wat onze schrijver daarover aan zijn vriend Kollar berigt.

‘Gij kunt u geen heerlijker land voorstellen dan dit kleine paradijsachtige eiland; nog eer men voet aan wal zet, is men reeds door den heerlijken aanblik des lands betooverd; men gelooft zich in een feeënrijk te bevinden. De plantengroei is nog weliger dan op Java; de lucht zoo zacht als bij u in den zomer en steeds met geuren bezwangerd; de ochtend- en avondstonden zijn bij uitnemendheid liefelijk, en gedurende de heetste uren van den dag waait een aangenaam zeeluchtje. Slechts zelden vallen zware regens, met wier kracht dan niets te vergelijken is, van hevige winden vergezeld. Maar waar ter wereld is een land, dat uit de hand der natuur uitsluitend goede gaven ontvangen heeft?

Van de koortsen, die hier in vroegere jaren geheerscht hebben, vindt men thans geen spoor; sedert mijne komst alhier heb ik slechts drie of vier koortslijders behandeld, en terwijl *Sulphas chinini* hier vroeger bij ponden werd voorgeschreven, worden thans op het gansche eiland daarvan niet meer dan twee oneen in de maand gebruikt.

Huiduitslag, en daaronder *lepra*, is daarentegen zeer menigvuldig, en laatstgenoemde wordt zelfs onder Europesche familiën aangetroffen.

Ik wil u hier het resultaat mijner opmerkingen over de Fauna van Amboina mededeelen, die ik hoop met der tijd verder te kunnen aanvullen[1].

Van *zoogdieren* heb ik tot dusverre weinig gezien; daaronder eenige vledermuizen en een *Pteropus* (*chrysonotus*). Apen zijn hier eene even groote zeldzaamheid als te Weenen. Niemand heeft nog ooit eene apensoort op Amboina gevonden; het 15 geographische mijlen van hier verwijderde eiland Batjan is het oostelijkste punt waar zij voorkomen. In de bosschen moet zich eene soort van eekhoorntje ophouden. Daarentegen zijn de soorten van *Phascolomys* (*Cuscus*) menigvuldig. Eene *Cuscus maculata* heb ik langen tijd in

1 Met deze opgave omtrent de Fauna van Amboina vergelijke men de veel uitgebreidere en naauwkeurigere van Dr. Bleeker, in zijne ‘Reis door de Minahassa en den Molukschen Archipel,’ Deel II, blz. 60-73; doch ook uit Bleekers poging tot volledige ontelling der dieren van Amboina blijkt, hoe zeer nog elke van een kenner afkomstige mededeeling hier hare waarde heeft.

't leven gehouden; het was een stil, tam dier, dat zijne genitalia met den kalen rolstaart bedekt hield en welks groote ronde oogen bestendig vol tranen stonden. Mijn exemplaar at groene pisangs, die het met de handen greep en onder het eten van welke het geweldig smakte.

De huizen wemelen van ratten (*Mus decumanus*); nog erger zijn echter de spitsmuizen, die afschuwelijk stinken en overal inkruipen.

Het hert van Amboina (*Rusa moluccensis*) is een regt fraai dier, dat dikwijls tam in de huizen gehouden wordt; het is een overgang tusschen den reebok en het hert. Andere wilde dieren schijnen niet voor te komen. *Porcus Babirusa* is slechts op het eiland Boeroe te huis.

Rijker schijnt Amboina aan *vogelen* te zijn. Wel hoort men nooit den geringsten vogelenzang, maar des te menigvuldiger ziet men de schoonste vederen, van hier inheemsche vogelen afkomstig. Sedert jaren bestaat hier namelijk de liefhebberij om bloemen uit vederen te maken; en om den wille van eenige pluimen worden de schoonste papegaaijen en lori's gruwzaam vermoord. Ik zag hier den witten roodgekuifden kakatoe, den geheel groenen papegaai met blaauwe schouders, den rooden en vele bonte lori's. De laatste zijn in den wilden staat regt lastige dieren, maar leeren zeer aardig praten. Mijn chef, Dr. Mohnike, bezit een kleinen lori, die zoo duidelijk als een mensch den ganschen dag door spreekt, en daarbij teekenen van verstand geeft. Tot dusverre heb ik ééne eend en hoog in de lucht eene soort van roofvogel gezien. Wilde hoenders zijn er niet, maar daarentegen talrijke fraaije duiven, waaronder eene soort, geheel wit met zwarten staart, die zeer op eene huisduif gelijkt.

Ook komt hier eene soort van *Megapodius* voor, bij de inlanders onder den naam van *ajam meleo* bekend, wiens reusachtige, onevenredig groote eijeren als eene lekkernij verkocht worden. Bovendien zag ik vele snippen en verwonderlijk schoone soorten van ijsvogels. Ook aan zwaluwen is geen gebrek. De kroonduif en *Casuarius Indicus* worden van Ceram aangebragt, werwaarts slechts zelden zich iemand begeeft, daar de overtogt door zeeroovers wordt onveilig gemaakt.

Van *Amphibiën* ben ik tot hiertoe de volgende meester geworden: een jonge kaaiman van het eiland Boeroe (bij Amboina schijnen zij zich niet op te houden); *Varanus chlorostigma* (bij de Amboinezen *Soa-Soa*), welks vleesch hier gegeten wordt; *Istiurus Amboinensis*, die zich door een blaauwen weêrschijn en eigenaardig voorkomen onder-

scheidt; 2 soorten van *Calotes;* den zeldzamen *Draco lineatus;* eenige soorten van *Euprepes;* onderscheidene *Hemidactyli;* van slangen omstreeks 10 soorten, waaronder eene *Hydrophis*. Volgens Dr. Bleeker zullen zich hier ook *Naja tripudians, Trigonocephalus rhodostoma* en *Bothrops viridis* ophouden; doch tot dusverre hebben mij alle Amboinezen verzekerd, dat zij nog nooit eene vergiftige slang hebben gezien. Het menigvuldigst is eene roodbruine soort van *Tropidonotus*.

En wat zal ik u van de *visschen*-wereld zeggen? Te dien aanzien heeft zich de natuur bij Amboina buitengewoon mild betoond. De zee rondom dit eiland wemelt in den letterlijken zin van visschen, visschen van de schoonste kleuren en merkwaardigste gestalten. Op de vischmarkt, waar slechts eetbare visschen komen, ziet men slechts weinig verscheidenheid van vormen; maar wil men zich, gelijk ik vaak deed, eenen aangenamen morgen verschaffen, dan laat men gedurende de sterkste ebbe op de ondiepe plaatsen visschen en andere voorwerpen zoeken. Eenige familiën houden zich hier uitsluitend met het zoeken van conchyliën en visschen bezig. Ik wist niet wat mij overkwam, toen ik deze menschen de eerste maal met schotels vol van de schoonste zaken, allen nog levend, mijn huis zag binnentreden. De dieren werden in hun element gebragt, en al hunne kleurenpracht spreidde zich op eens voor mij ten toon. Ik kon nu *Toxotes jaculator* zien spuiten; bonte soorten van *Naseus* en *Balistes* knorden in mijne handen; ik kon het kleurenspel der Cephalopoden en Aphroditen bewonderen. In één woord, de rijkdom is ontzettend. Een man vangt in den tijd van een uur een geheele menigte visschen, en dat nog wel op eene zeer merkwaardige wijze. In plaats van lijn en haak bevestigt men aan een langen dunnen bamboestok een zeer fijn koperdraad, als een fijne pianosnaar, en laat die zonder eenig aas in het water hangen. De visschen komen daarop af, en door eene eigenaardige beweging van de hand, weet de man een strik toe te halen, die zich aan het ondereinde van den draad, waar de visch wil bijten, bevindt. Zoo is het vischje gevangen.

Hoe rijk de zee rondom Amboina aan visschen is, heeft Dr. Bleeker bewezen, die tot op het einde van 1856 meer dan 600 soorten in zijn museum bijeenbragt, hem allen van hier gezonden. En nog dagelijks worden nieuwe soorten ontdekt.

De insekten-fauna is hier rijk, maar nog niet naauwkeurig bekend: men moet de plaatsen waar iets te vinden is, met moeite opsporen. Er zijn hier streken waar men uren lang kan ronddwalen, zonder een enkel insekt te zien. Het rijkst zijn de sagotuinen en het kreupelhout, dat in hunne schaduw groeit. De bloemrijke plaatsen, waar men de insekten kan gaan zoeken, zijn zeldzaam; maar is men zoo gelukkig eene bloeijende, welriekende struik te vinden, dan kan men zonder moeite een rijken buit magtig worden, terwijl anders de vangst van weinige exemplaren uren vordert. Mijn kapellenjager heeft mij nog nooit meer dan 30 of 40 stuks te gelijk te huis gebragt. En toch heb ik in korten tijd eene aanzienlijke hoeveelheid Lepidoptera verzameld.

In een voor weinige maanden uitgegeven werk van Dr. Bleeker, worden 65 soorten van Amboina opgenoemd. Ik ben tot hiertoe meer dan 180 soorten magtig geworden, zonder omstreeks 100 soorten Microlepidoptera en kleine Geometra's in rekening te brengen. Zij zijn als volgt over de verschillende geslachten verdeeld:

1. *Diurna: Ornithoptera* 5 soorten (*O. Priamus* heb ik nog niet kunnen krijgen), *Papilio* 11 soorten, *Idea* 1, *Morpho* 1, *Argynnis* 4, *Nymphalis* 6, *Limenitis* 6, *Charaxes* 2, *Vanessa* 5, *Danaus* 9, *Euploea* 4, *Pieris* 10, *Colias* 5, *Iphias* 2, *Satyrus* 7, *Hesperia* 7, *Lycaena* 14, *Thecla* 7, *Erycina* 3, en vele waarvan mij de genera onbekend zijn. Vooral verdient de groote hoeveelheid der schoonste soorten van *Lycaeniden* de aandacht.

2. *Crepuscularia: Sesia* 2, *Chimaera* 1, *Syntomis* 1, *Macroglossa* 1, *Deilephila* 2, *Smerinthus* 1, *Acherontia* 1.

3. *Nocturna: Urania* 2, *Attacus* 2, *Saturnia* 1, *Harpyia* 1, *Cossus* 2, *Gastropacha* 3, *Liparis* 2, *Euprepia* 2, *Nyctipao* 1, *Urapteryx* 3, en nog vele andere soorten van Bombyciden en Noctua's.

In het zoeken van kevers zijn mijne verzamelaars en ik zelf minder gelukkig geweest, ofschoon ik weet dat Amboina rijk aan soorten is. Behalve *Scarabaeus longimanus* en *Actaeon*, eenige *Cetonia's*, eenige *Lucani*, 1 *Oryctes*, 2 *Passali* en talrijke vormen van *Longicornia* en *Rhynchophora* bezit ik naauwelijks iets der vermelding waardig.

Onder de Dipteren wordt inzonderheid *Laphria insignis* als uit Amboina stammend opgegeven. Ook bezit het eiland eene reusachtige soort van *Culex* (*Megarhinas*), die zeer op den *Culex splendens* van Java gelijkt. Ik heb haar nooit in de huizen gezien, maar

mijne verzamelaars hebben mij verscheidene exemplaren uit het gebergte gebragt. Voorts bezit ik schoone soorten van Anthrax, talrijke Asiliden en vele met metaalgloed gesierde Laphriën. Vooral menigvuldig is *Ommatius fulvus*, van welk geslacht ik nog twee andere kleine species gevonden heb. Maar, zoo als reeds gezegd is, men moet deze insekten stuk voor stuk zoeken en het is doorgaans onmogelijk in korten tijd een groot getal exemplaren bijeen te brengen.

De merkwaardigste vormen vind ik onder de Orthopteren. Zonder de wandelende bladen te rekenen, die hier niet zeer zeldzaam zijn en zich in verschillende kleuren vertoonen, heb ik een groot aantal Phasmen gevonden. *Phasma gigas* behoort hier tot de gemeenste insekten; ik heb dit dier op elke wandeling aan boomtakken hangend gevonden. Zij schijnen zelden te vliegen, waartoe hun ook de zwaarte van het achterlijf geene bijzondere geschiktheid verleent; doch de uiterst fijne, groene, kleinere soorten van Phasma vliegen des te meer. Onder de Locustina worden talrijke vormen, en daaronder reusachtige van 3 tot 5 duim aangetroffen.

Van Neuropteren zag ik weinig, eenige fraaije *libellulae* uitgezonderd.

Mijne lievelingsdieren, de spinnen, geven mij hier genoeg te doen. Vooral menigvuldig zijn de groote, langbeenige *Epeiren* (*Nepila*), die een onvergelijkelijk sterk net vlechten, dat men slechts met de grootste krachtsinspanning kan verscheuren, zoodat de weg er bijna geheel door versperd wordt; bovendien heb ik vele andere fraaije *Epeiren* en buitengewoon schoone soorten van *Attus* gevonden, welke laatste zich vooral gaarne in de bamboestruiken ophouden. Een merkwaardig feit heb ik nog verzuimd u mede te deelen. Het vorig jaar kreeg ik op Java een levend exemplaar van *Mygale Javanica*. In tegenwoordigheid van een geheel gezelschap wierp ik in de suikerflesch, waarin ik het dier bewaarde, eene volwassene *Loxia Oryzovora*, den zoogenaamden *rijstdief*. Dadelijk sprong de spin op den vogel los, stak dien hare sterke bovenkaak in den rug, drukte hem tusschen de pooten, en in den korten tijd van 17 sekonden stierf de vogel onder de symptomen van *Tetanus*. Den volgenden dag wilde ik proeven met grootere vogels nemen, maar - de spin was dood, en van dien tijd af ben ik niet meer in het bezit van eene levende Mygale gekomen. Intusschen kunnen nog andere spinnen duchtige wonden toebrengen. Onlangs beet mij een omstreeks 9 strepen lange *Salticus* in den vinger. Ik kan u verzekeren dat ik

nooit te voren zulk eene hevige smart heb gevoeld; de pijn duurde ongeveer acht minuten en mijn arm was als verlamd.

Zoo even zend ik naar Batavia mijne eerste bijdrage tot de Arachniden-Fauna van Amboina, waarin ik de volgende geslachten als hier voorkomend heb vermeld: *Phalangium* 1 soort, *Thelyphonus* 2, *Buthus* 2, *Ischnurus* 1, *Tityus* 2, *Mygale* 1, *Tegenaria* 1, *Theridion* 1, *Pholeus* 1, *Tetragnatha* 2, een nieuw geslacht met een lang draadvormig achterlijf, zoodat dit 16 maal langer is dan de *Cephalothorax, Epeira* 15, *Plectana* 7, *Oliosanta* 4, *Thomisus* 1, *Sparassus* 1, *Hersilia* 1, *Sphasus* 2, *Attus* 7 en een *Attus* met roofpooten. Dagelijks krijg ik schoone, nieuwe soorten en van de meeste heb ik talrijke doubletten.'

Hoe onvolledig ook dit overzigt der Fauna van Amboina nog wezen moge, het bevat - zoo gebrekkig is nog onze kennis - onderscheidene nieuwe waarnemingen, vooral wat de insekten en arachniden betreft, en kan aan volgende onderzoekers tot leiddraad dienen. De Heer Doleschall voegt aan den medegedeelden brief nog een verhaal toe van een kleinen zeetogt, gedurende de vaart zelve geschreven, en dat eene nieuwe bijdrage tot de kennis der dierenwereld van dit eiland bevat. Wij zullen met de vertaling daarvan deze mededeelingen besluiten.

'"Hebt gij reeds de zeetuinen gezien?" vroeg mij onlangs een hier wonend heer, "mijn gondel is zoo even in gereedheid gebragt, het water is nu zeer klein, en wanneer gij het schoonste wilt zien waarop Amboina bogen kan, behoeft gij morgen vroeg slechts bij tijds hier te zijn."

Met ongeduld zag ik den dag ten avond neigen, en reeds lang voor zonsopgang was ik op de been. De athmospheer was geheel zuiver en stil; men werd niet het geringste koeltje gewaar.

Bij het huis van den heer ** aangekomen, hetwelk zoo digt bij het strand ligt dat de zee gedurende den vloed tot op weinige schreden van den ingang nadert, liet ik mij, daar de eb pas was aangevangen, op de schouders van een inlander tot aan de gondel dragen, terwijl mijn gastheer den afstand van ongeveer honderd schreden moest doorwaden. Drie roeijers bragten ons in korten tijd waar wij wezen moesten. Wij roeiden uiterst langzaam, steeds langs de zuidoostelijke helft des eilands, waar de natuur hare schatten mildelijk heeft uitgestort. De zon was pas opgegaan en verlichtte

de zee derwijze, dat wij haren ongeveer 12 palm diepen bodem even duidelijk konden zien, als hadden wij dien onmiddellijk onder de oogen. Deze bodem wordt door een fijn, los zand gevormd; doch op sommige plaatsen is daarvan slechts zeer weinig zigtbaar, daar de geheele streek, soms tot eenige voeten onder de oppervlakte des waters, met de rijkste verscheidenheid van zeeprodukten bedekt is. Mij ontbreken woorden om dezen rijkdom en dezen overvloed van organische wezens te beschrijven, en ik geloof niet dat een schilder in staat zou zijn, deze schoonheden ook slechts eenigermate getrouw in beelden weêr te geven. De hoofdmassa vormen kogel- of halfkogelvormige, tot 4 of 5 palm in doorsnede groote Polypenstokken zonder vertakkingen, die aan de oppervlakte golf- of stervormig gegroefd en groen of roodachtig gekleurd, somwijlen als ware het met lichtgroenachtig gras overtogen zijn. Zij worden afgewisseld door boomvormig getakte *Gorgoniën* en gebladerde *Fungi*. Aan enkele los staande steenen of aan de basis van deze koraalstokken bemerkt men champignon-vormige, tot 4 duim hooge gewassen, die van boven òf holrond, òf meestal een weinig gevouwen zijn, van vuilgroene of bruinachtige kleur. Wij lieten er eenige opvisschen, om ze naauwkeurig te onderzoeken, en bevonden dat het lederachtige koraalstokken waren, met een slijmig zich in draden verdeelend overtreksel bekleed; onder dit overtreksel ziet men de met acht vrij lange vangarmen toegeruste polypen digt nevens elkander zitten en zich nu en dan een weinig bewegen.

De bodem der zee, die zich gedurig duidelijker vertoont en waar wij thans elken zandkorrel onderscheiden kunnen, heeft nu veel overeenkomst met een kooltuin, doch met zeer phantastische koolen bezet. Koraalstokken in den vorm van kolossale bloemkoolen wisselen af met reusachtige sponsen of andere dergelijke vormingen van vuilgele- of violetkleur, kegelvormig of op verschillende wijze vertakt, en soms met een groote centrale holte in het hoofdligchaam en in de takken. Deze op sponsen gelijkende gewassen hebben somtijds eene buitengewone grootte en gelijken dan op uitgeholde boomstammen. In de holten, door deze sponsen gevormd, loeren phantastisch gevormde, schier fabelachtige visschen, met horens en draden aan den kop, vleugelvormige vinnen en een wijden bek (*Pterois?*), die de inlander tot geen prijs zou aanraken, uit hoofde der hoogst gevaarlijke wonden, die zij met de rugvinstralen kunnen slaan. Wij laten

dus het dier in rust in zijne woning en zien naar andere voorwerpen om, die zich hier onder duizendvoudige, deels bewegelijke, deels eeuwig rustende vormen vertoonen. Tusschen drijvende, bladvormige, lederachtige wieren zwemmen de prachtigste vischjes, schooner van kleur en glans, dan de dieren van aarde en lucht, dan onze vogels en insekten. Men ontwaart hier dieren zooals zelfs de stoutste en levendigste verbeelding zich naauw kan voorstellen: bloedroode, smaragdgroene, lazuurblaauwe, op verschillende wijzen gestreepte en gevlekte vischjes van den zonderlingsten ligchaamsbouw ziet men hier door elkander zwemmen. Ginds vertoont zich een talrijke school van zeer eigenaardige, aalvormige, graauwe visschen, die met een langen zuiger gewapend zijn (*Fistularia*), en zich bij het zwemmen in even regelmatige afdeelingen groeperen, als wilde ganzen en ooijevaars, wanneer zij gezamenlijk hunne togten aanvaarden. Elders ziet men in het losse zand schoon geteekende alen en zeepaardjes rondwoelen. Een weinig verder bevinden wij ons op nieuw te midden dier eigenaardige vegetatie: de eeuwig werkzame polypen hebben weder met hunne vormingen den bodem der zee bedekt, en vertoonen zich telkens onder andere gestalten en kleuren. Nu is het alsof op groene zodenbanken groote bloemen prijken, zonder steel daaraan verbonden, die talrijke, bleekblaauwe en in het midden donkerder bloembladen ten toon dragen. Men wil ze plukken, maar bij de geringste aanraking sluit zich de bloem en het schoone is verdwenen. Dit zijn de zoogenaamde zeeanemonen (liever zou ik ze met Asters of *Carlina's* vergelijken), die men afgezonderd aan de meest verschillende polypenstokken zittend, of aan losse steenen op den bodem der zee vastgehecht ziet.

Maar nog andere, niet minder merkwaardige vormingen trekken onze opmerkzaamheid tot zich; zij zitten bij groepen aan andere ligchamen, steenen en koraalstokken, in de gedaante van verschillend gekleurde bloesems, geel, rood of blaauw, zonder dat men er eenige beweging aan waarneemt. Met geweld moeten zij van hunnen grondslag worden afgerukt, zij zijn kraakbeenachtig op het gevoel, en hebben het voorkomen eener kleine hand, waarvan de vijf vingers tot een kegel tegen elkander zijn gedrukt. Bij de geringste drukking spuit uit de zich van boven bevindende opening eene kleine hoeveelheid water uit. Zouden het ook Halcyoniën zijn?

Verspreid tusschen deze duizendvoudige vormen ziet men op den

grond der zee verschillende als door kunst gevormde schepselen van te regelmatig hoekige gedaante en te bevreemdende teekening, dan dat men het wagen zou ze bij den eersten aanblik voor natuurlijke ligchamen te houden. Nu eens zijn het groote, vijfstralige, blaauwe of violette sterren; dan nog grootere, diadeemvormige, met hoeken en spitsen versierde, gele of roodgevlekte asteriden; ginds wordt een voorwerp van den bodem der zee opgehaald, dat uit honderden stralen bestaat, die uit een gemeenschappelijk middelpunt ontspringen en zelven weder honderdvoudig zijn zamengesteld. Men meent eene groote, zwarte, met oranje gevlekte bloem (eene roos van Jericho) voor zich te zien; maar zie, daar bewegen zich zoowel de lange armen als de kleine armpjes, en weldra heeft de bloem zich geheel gesloten, en slechts de laatste takken bewegen zich nog als de voelhorens eener slak. Soortgelijke wezens ziet men ook hier en daar met wijduitgespreide armen op de spiegelgladde oppervlakte der zee drijven. Men moet het schepsel bewonderen, zoo lang het zich vrij en ongestoord in zijn element kan bewegen; eenmaal aangeraakt, trekt het zijne armen terug, en de schoone, regelmatige gestalte is verdwenen.

Gelijk men in dezen tuin keur van bloemen vindt, zoo ontbreekt het er ook niet aan vruchten. Deze zijn stekelig en deels van de grootte eener vuist, deels kleiner, rond, en van brooze, uiterst fijne doorns voorzien, die tusschen dikke stompe doorns uitsteken, en gevaarlijke wonden te weeg brengen (*Echinus*). Sommigen hebben de gedaante van een rondachtigen koek, die slechts een zweem van stekels draagt; de meeste echter liggen tusschen de veelsoortigste vormingen op den bodem der zee, in de gedaante van lange, blaauwe, roodachtige of zwarte komkommers (*Holothuriën*). Een der merkwaardigste voorwerpen van deze soort, zoo als wij slechts hier en daar verspreid op het losse zand der zee zagen liggen, werd uit het water te voorschijn gehaald. Wij meenden een pompelmoes voor ons te hebben, en lieten het met een groot mes opensnijden, wat zeer veel moeite kostte, daar de stof meer of min kalkachtig en zeer hard was. Bij het openen dachten wij nog steeds eene vrucht te zien; maar hoe verbaasd waren wij, toen wij in de met een doorschijnend vocht gevulde holte een klein, bijna draadvormig vischje zagen zwemmen, gezond en vrolijk, ten bewijze dat het zich te huis gevoelde. Nog eenige andere van deze vruchten, die niets anders dan eigenaardig gevormde zeesterren zijn, werden opengemaakt, en

overal vonden wij in het binnenste een dergelijk vischje. Hoe is dat vischje er in gekomen? Leeft het altijd in het binnenste der zeester? Dit zijn tot dusverre onbeantwoorde vragen. Even zulk een vischje, dus verhaalden mij de inboorlingen, vindt men soms in het binnenste der *tripang*.

Tusschen de reeds vermelde stammen van *Maeandrinen, Astraeën, Madreporen* en vele andere bont onder elkander levende koloniën van koraaldieren, ziet men ook de grootste verscheidenheid van schaaldieren en schelplooze weekdieren, die zich soms als groote bontgeteekende bloedzuigers vertoonen.'

Ziedaar de proeven van natuurbeschrijving uit den Indischen Archipel, die ik thans den lezer van 'de Gids' wenschte mede te deelen. De meer streng wetenschappelijke bijdragen van denzelfden schrijver zijn, gelijk ik reeds opmerkte, in het 'Natuurkundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië' te vinden. Ongetwijfeld is de vroege dood van den Heer Doleschall een groot verlies voor de wetenschap. Al bestaan ook zijne geschriften alleen in de wetenschappelijke beschrijving van eenige verachte insekten en in eenige schetsen, die meer door de levendigheid der kleur, dan door de nieuwheid van het onderwerp uitmunten, toch verdient zijn naam in eervolle gedachtenis te blijven. Wanneer wij het door hem geleverde vergelijken met de resultaten, op hetzelfde terrein van den Indischen Archipel verkregen door den Engelschen natuuronderzoeker Wallace, dien ik onlangs aan de lezers van dit Tijdschrift voorstelde, dan vertoont het zich ongetwijfeld als weinig en onbeduidend. Maar wij moeten bij ons oordeel het groote onderscheid niet uit het oog verliezen tusschen den zoöloog van professie, die op ruime schaal en uit ruime beurs eene langdurige reis onderneemt, geheel aan de uitbreiding der wetenschap in het door hem gekozen vak van studie gewijd, en tusschen den arts, die, in dienst van het Gouvernement, aan eene bepaalde standplaats gebonden, en met zeer beperkte hulpmiddelen te zijner beschikking, alleen kan woekeren met de weinige vrije oogenblikken die hem van de vervulling zijner ambtspligten resten.

September, 1864.
P.J. VETH.

Naschrift.

Het is den schrijver dezer bladen gebleken, dat de geregelde maandelijksche voortzetting zijner beschouwing van de ‘Nieuwste Literatuur over Nederlandsch Indië,’ zoo als hij zich die aanvankelijk had voorgesteld, zwarigheden oplevert, gegrond in den aard van dit Tijdschrift, de beschikbare ruimte en waarschijnlijk ook de wenschen van een groot deel der lezers. Maar liever dan zijn plan ten halve te volvoeren, sluit hij deze reeks van artikelen als afzonderlijke rubriek, zonder echter daarbij het voornemen geheel op te geven om de lezers van ‘de Gids’ van tijd tot tijd over de Indische aangelegenheden en de uitbreiding onzer kennis van Indië te onderhouden.

Gescheiden.

(Uit de ‘Poems by Jean Ingelow.’)

I.

Wolkenloos luchtruim op bloeijende heide,
Gouden zijn flikkerglans, purper haar kleur;
Dwars door die bloesemzee waden wij beide,
Honig verkwistende, tredende geur.

Bijengedommel omsuist onze gangen,
Sprinkhaan bij sprinkhaan omhipt onzen voet;
Hoog in de lucht schijnt de leeuwrik te hangen,
Juichend en juublend om ochtend zoo zoet.

Over de klove, die 't purper in 't hellen
Tooit met een ruiker verblindende geel,
Zweven zoo sluimerziek bruine kapellen,
Zijgen ze op 't bremloof vermoeid van 't gespeel.

Voort gaan we, voort, waar de heibloemen kwijnen,
   Voort, waar dor gras alle plaats haar beneemt,
Maar wij van veer ons iets blinkends zien schijnen,
   Groen als een lint, waar 't gekronkel naar zweemt.

II.

Over de grasstoppels stoven wij 't nader,
   Argeloos waren zoo blij wij te moe!
''t Heerlijke lint!' - juichten beide te gader;
   Ach! waarom klonk ons geen waarschuwing toe?

''t Frisch groene lint!' - Hoe de knieën wij bogen,
   't Vochtige lies deden wijken op zij,
Tot ons die oorsprong er vonkelde in de oogen:
   Droppels en stralen, een zangrig geglij.

Lustigjes! lustigjes! sprong het en zong het!
   Lustigjes koutten en koosden wij meê;
Tooverklokachtig toch gong het en drong het
   Diep ons ter harte, dat fluistren der fee!

Daar bleek het licht in de scheemring geschreden,
   - 'Weere', - zoo zeiden we, - ''t groen weêr de zon!' -
En toen mijn hand in de zijn' was gegleden:
   - 'Kom, volgen wij naar het westen de bron!' -

III.

Wisselziek drijft boven 't weiland de hemel,
Kraaijen doorklieven al krijschend de lucht,
Voorwaarts en aarzling verbreedt hun gewemel
Schaduw bij schaduw op 't stille genucht.

Ook op de beek, die nu 't gras weet te scheiden,
Als een lief meisjen het lokkige haar,
Zeker dat lachjes der zon haar verbeiden,
Waar zij het glinst'rend gelaat wordt gewaar.

Dartelend zingt zij! Hoe zingen wij mede,
Tot een van beide stapt over den vliet;
Stapt? maar die oevers scheidt naauwlijks een schrede,
Hand nog in hand rijst ter weêrzij ons lied.

Echter verbreedt zich het vonklend geklater,
Los laat ik hem en wij staken den zang:
't Scheiden verstomt ons, al gaat ook het water
Zingend ter neigende zonne zijn gang.

Hij zegt: - ‘Kom tot me!’ - maar 'k durf het niet wagen;
Ik roep: - ‘Spring over!’ - de beek is te breed;
't Hangen der handen maakt, kouten tot klagen,
Pijnlijk ontveinzen we in lachjes ons leed!

IV.

Zuchten die weêrzijds uit deernis wij smoren,
   Woorden wier zin ons ter harte niet gaat;
Toch slaat de beek, even blijde als te voren,
   Dansend bij 't luchtige liedjen de maat.

Huivring bevangt mij, de kloof blijkt zoo wijde:
   - ‘Lieve! kom tot me, de golfslag wast aan!’ -
- ‘Waar' het te doen!’ - suist van de andere zijde,
   Naauwlijks vernomen, te goed maar verstaan.

Keeren? ter heide? de dag is aan 't zinken,
   Keeren naar de oorsprong? wij dwaalden te veer!
‘Kom toch! nog zie ik het avondrood blinken,
   - ‘Kom toch, eer 't schemert.’- ‘Helaas!’ - klinkt het weêr.

Smartlijke kreten en strekking van armen,
   Beide vergeefs, want de beek wordt zoo wild;
Hoe haar hartstogtlijke bede om erbarmen
   Sterft in 't geruisch, dat haar schreijen niet stilt!

V.

Even of rust boven rang viel te kiezen,
Even als streelt haar de schepter niet meer,
Legt daar de maan bij die wuivende biezen,
Legt zich de bleeke op de waatren er neêr.

't Schittrende zwerk maakte droef haar te moede,
Meêgevoel zag ze in den scheemrenden daauw,
En of het beekjen haar stemming bevroedde,
Stillen zijn golven zich, aêmen zij naauw.

Voort over 't gras, waar geen windtjen om wiegelt,
Voort schrijden wij in het schijnsel der maan,
Tot ons gelaat al haar droefheid weêrspiegelt:
Vreugde in den knop reeds verwelkt en vergaan!

VI.

De adem des levens in frischheid ontwakend!
Tjilping door 't loover, aan de oever geschreeuw;
Gonzing en klepping naar 't morgenrood hakend;
Wolkjes in 't oosten zoo donzig als sneeuw.

Groenende vlakten, waar rundren op grazen;
Dalen, met hagen van dorens omtuind;
En waar de nevel ter zij wordt geblazen,
Heuvels door suizlend geboomte gekruind.

Rozenrood schittert de hemel van stralen,
Gulden is 't licht dat om d' eikentop gloeit;
Hoe op den vloed wij den weêrschijn zien dalen,
Beekjen dat stroom werd, maar statig nog vloeit!

Zweemend naar zilver bij 't wijken der huive,
Glijdt hij langs neêrbuigende ooftboomen voort,
Waar slechts de klagt der verlatene duive
't Loflied der minne in zijn schateren stoort!

Dauwdrop en golfkruin wedijvren in luister,
Op rijst de lelie, ontwaakt is de roos;
Doch onzen twee blijft de dageraad duister,
Wuiven ze elkaêr niet vaarwel voor altoos?

VII.

Stouter verbreeden de waatren heur banen,
Davrend gedruisch meldt ze 't scheemrend verschiet;
Wapprende zeilen, die reuzige zwanen,
Knotten de lelies en kroken het riet.

Waar is de bedding die wij overspanden?
't Schuim voor dien boeg gold bij de oorsprong een meer!
En wie voorspelde bedrijvige stranden
''t Frisch groene lint' dat ons aanloeg van veer?

Harte! mijn harte! dat wegkrimpt van rouwe,
Schreijende valt het mij, arme, zoo zwaar,
Strak als naar d'anderen oever ik schouwe,
't Stipjen te volgen in 't woelen dier schaar.

Verder, al verder - maar zien is nog groeten! -
Tot het mijn blikken in tranen ontgleê!
Om het alleen in mijn hart weêr te ontmoeten,
Waar ik verlaten den levensweg treê.

VIII.

Toch wijkt de twijfel, die vlijmend mij griefde,
Toch is 't me blijde in mijn binnenst te moê!
Lief had hij mij en wijdt nog me zijn liefde,
Inniger, beter dan ik het hem doe!

't Zoete bewustzijn verzekert zich zelven,
Ruischt de rivier ook zoo gram aan mijn zij':
- 'Over uw breedte en uw diepte hoe welven,
Steeds zijn gedachten zich bogen tot mij!'

W.D. - s.

Bibliographisch album.

Kort Overzigt van de Staatsregeling van ons Vaderland, van het jaar 1428 *tot op onzen tijd, opgesteld voor de hoogste klassen van het Gymnasium en van de hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus te 's Gravenhage, door Dr. L.R. Beynen. Tweede, verbeterde Druk*. 1864.

De heilzame vrucht van eenen grooten maatregel openbaart zich dikwijls al zoo veel in zijne zijdelingsche als in zijne regtstreeksche werking. De wet op het middelbaar onderwijs, ons ten vorigen jare geschonken, heeft als naaste bestemming, de achterlijkheid van ons volk in industriëele ontwikkeling weg te nemen. Maar niemand, die niet inziet, dat dit doel door het te geven onderwijs op de burgerscholen en hoogere burgerscholen slechts zeer geleidelijk en door verloop van jaren bereikt zal kunnen worden. Doch even als de herziening der grondwet in 1848 reeds dadelijk haren magtigen invloed heeft laten gelden door aan den volksgeest een nieuw leven en eene nieuwe rigting te geven, veel meer dan door de nieuwe regeling onzer staatsinstellingen, die zij verordende, maar die voor verscheidene tot op den huidigen dag ontbreekt, zoo blijkt het nu reeds, dat de regeling van het middelbaar onderwijs eenen invloed heeft, dien weinigen zich misschien bij de afkondiging der wet van 2 Mei 1863 hadden voorgesteld.

Er bestond tot nog toe een wijde kloof tusschen hetgeen men bij ons lager en hooger onderwijs noemt. Het eerste, hoe uitgebreid ook, had en heeft niet alleen volgens de termen der wet, maar ook in de zeden en denkbeelden des volks, zijne naauwe grenzen. De beginselen eener algemeene beschaving aan onze kinderen mede te deelen, is zijne bestemming. Daarbij wordt geen onderscheid van eenige beteekenis gemaakt tusschen de behoeften van de zonen onzer deftigste en aanzienlijkste burgers en die van de kinderen uit de onderste klassen der maatschappij. De leerstof moge op de lagere scho-

len voor genen uitgebreider zijn dan voor dezen, in aard en onderwerp is zij voor beiden dezelfde. Lezen, schrijven, rekenen, de kennis van eene of meer vreemde talen, van geschiedenis en aardrijkskunde (om van het zingen en teekenen te zwijgen) zijn er de bestanddeelen van. De vormleer en een geurtje van natuurkunde zijn er door de wet van 1857 bijgekomen.

Al wat hierbuiten en hierboven ligt, was en is aan het lager onderwijs vreemd. Wat moest hiervan het gevolg zijn? Dat onze jonge lieden, voor zoo verre zij niet tot een speciaal vak of tot de studie werden opgeleid, den kring van hun onderwijs ook met dat programma afgesloten zagen. Voor hunne verdere opleiding werden zij verwezen naar den winkel, naar de fabriek of naar het kantoor. Wie wijnkooper worden wilde, ving aan met flesschenspoelen te leeren. De aanstaande groothandelaar of grossier begon zijne vorming met als makelaarsbediende met monsters onder den arm rond te loopen. De toekomstige fabriekant verkreeg eene plaatsing aan de schaafbank of in de modellenkamer. Wie als volontair den toegang tot een aanzienlijk handelskantoor mogt erlangen, besteedde een paar jaren met den koopmansbriefstijl aan te leeren en zijne hand te bederven in het kopijboek.

Dat dit eene bij uitnemendheid praktische opleiding voor het aanstaande beroep was, zal niemand ontkennen. Mogelijk zijn er ook nog wel onder ons die het de doeltreffendste opleiding blijven achten. Doch al hadden zij hierin ook gelijk, dit mag men wel zonder vrees voor tegenspraak stellen, dat deze opleiding in één opzigt hoogst gebrekkig was. Zoo zij ook al geschikt was om ons degelijke winkeliers, handige fabriekanten en ervaren kooplieden te leveren, zij was niet in staat, onze zonen tot beschaafde mannen en verlichte burgers te vormen.

Dit voorregt was voorbehouden aan de zoodanigen, die zich den toegang tot het hooger onderwijs geopend zagen. Zij mogten reeds vroegtijdig uit hunnen Vossius den regel op zich leeren toepassen:

> ingenuas didicisse artes
> Emollit mores nec sinit esse feros.

Hun werd in lateren tijd de gelegenheid opengesteld, om met de beginselen van het staatsbestuur en de staathuishouding, met hunne regten en verpligtingen als burgers van den staat en leden van de maatschappij kennis te maken.

Niet zelden is het gebeurd - met loffelijke erkenning mag het hier herinnerd worden - dat een man, die de eischen des tijds en de behoeften van het opkomend geslacht waardeerde, zijnen zoon, ofschoon ook voor den handel of het fabriekwezen bestemd, naar de hoogeschool zond om daar algemeene beschaving op te doen vóór hij

in het bedrijvig leven ging optreden. Maar zulke voorbeelden konden geene algemeene navolging vinden. Trouwens, er waren groote bezwaren aan verbonden. Het kostte veel tijd en veel geld. En, wat met reden nog meer mogt wegen, men zag wel eens, dat de muzenzoon, van de akademie huiswaarts gekeerd, zich weinig op zijne plaats gevoelde in den kring waar hij voortaan zijn leven zou doorbrengen, of, erger nog, dat hij na geproefd te hebben van de geurige vruchten der wetenschap den regten smaak niet meer kon krijgen in de dagelijksche lectuur van prijscouranten en de becijfering van conto-finto's.

Anderen getroostten zich, hunne kinderen verre weg te zenden naar eene beroemde nijverheids- of handelschool in het buitenland. Dit was nog de beste weg. Maar zwaar was het offer voor ouders en zonen beide, zwaar vooral omdat de knaap juist in dien leeftijd, waarin zich het karakter vormt, aan den invloed van vreemdelingen moest worden toevertrouwd. En wel eens leerde de ervaring, helaas, dat wat in de verte als zuiver goud blonk, van nabij bezien niet meer dan vergulsel was.

Dit alles, hier in den onvolmaakt verledenen tijd voorgedragen, had even goed in den tegenwoordigen tijd gezegd kunnen worden. Want het is er nog verre af, dat de wet op het middelbare onderwijs thans reeds hare voldoende uitvoering bij ons gekregen zou hebben. De twee groote hoofdsteden des lands schijnen in dit opzigt met elkander in traagheid te hebben willen wedijveren. Ook vele andere gemeenten zijn achterlijker gebleven dan noodig was. Nog maar weinige zijn goed op slag.

Maar deze groote winst is er in allen gevalle verworven, dat men overal met kracht de handen aan het werk slaat om de groote gaping tusschen het lager en het hooger onderwijs aan te vullen. En dat is een van de verblijdende en op dit oogenblik reeds genietbare vruchten van de wet, dat zij nu al het leven geeft aan eene literatuur, die tot heden nagenoeg ten eenemale bij ons ontbrak. De dagbladen kondigen ons de verschijning van tal van nieuwe hand- en leerboeken aan, aan welke men vóór weinig tijds nog niet dacht, noch denken kon: leerboeken van handelsregt, van staatsregt, van staathuishoudkunde, niet bestemd voor den aanstaanden regtsgeleerde of staatsman, maar in vorm en inhoud aangelegd naar de behoeften en de bevatting van jongelieden die, tot mannen opgegroeid, de kern der nijvere burgerij zullen uitmaken. En moge er onder deze nieuwe voortbrengselen der pers nog weinig gevonden worden, dat niet later blijken zal voor verbetering vatbaar te zijn, het begin is gemaakt, de behoefte is gevoeld en de handen zijn aan het werk geslagen om haar te bevredigen. Dit alleen reeds mag van groot belang geacht worden.

Een der vruchten van dezen nieuw ontgonnen akker is het werkje, waarop in deze aankondiging de aandacht gevestigd wordt. Dat wij het met belangstelling en blijdschap begroeten mogen, zal na al het gezegde niet meer gezegd behoeven te worden. Indien ik er niet mede ingenomen was, ik zou aan de verschijning van dit boekje van naauwelijks 120 bladzijden in duodecimo niet zooveel gewigt gehecht hebben. Het brengt het vermoeden met zich mede, dat het goed en bruikbaar is. De auteur staat als bekwaam paedagoog bekend; als letterkundige en historiekenner heeft hij een goeden naam verworven. En dat reeds eene maand na de eerste uitgave een tweede noodig bleek, mag door den schrijver in zijn voorberigt met reden worden aangemerkt als een blijk ‘dat er door het verspreiden van zulk een werkje aan eene behoefte onder ons voldaan werd.’ Inderdaad kan men in gemoede ruimschoots lof aan zijnen arbeid toekennen. Het denkbeeld zelf, om een historisch overzigt van de ontwikkeling der staatsregeling van ons vaderland voor onze jongelieden uit de beschaafde klassen te geven, was zeer gelukkig. Over 't geheel is de uitvoering van dit denkbeeld niet minder te prijzen. Het verband tusschen het verleden en het heden is geleidelijk ontwikkeld; op de naauwkeurigheid van het overzigt valt in 't algemeen geene aanmerking; het gevaar van overtollige geleerdheid voor den dag te brengen heeft de Heer Beijnen zeer goed weten te ontwijken; de methode, volgens welke het boekje bestemd is om tot handleiding te dienen voor het uitvoeriger mondeling onderrigt, verdient alle aanbeveling; en het hoogere beginsel, waarvan de schrijver uitgegaan is en waaraan hij tot den einde getrouw gebleven is, verdient onverdeelden lof. Ik kan mij het genoegen niet ontzeggen, dit beginsel hier met zijne eigene woorden, uit het voorberigt, te doen uitkomen. ‘Bovenal,’ zegt hij, ‘hechte men het grootste gewigt aan het juiste begrip bij de leerlingen van de partijen, in vroeger of later tijden hier ontstaan, en trachte hun zooveel mogelijk de edele of onedele roerselen van haar streven en handelen onbevooroordeeld aan te toonen, opdat zij, in onzen constitutioneelen staat, zich vroeg aan het denkbeeld mogen gewennen, dat het te voorschijn treden van partijen eene gewone en dus natuurlijke vrucht van het leven van een vrij volk is. Verschil toch van afkomst, van persoonlijke gesteldheid, van opleiding, van ervaring en van omstandigheden geven noodzakelijk zulk eene uiteenloopende rigting aan het gevoelen, denken, oordeelen, spreken, handelen en leven van menschen, dat verscheidenheid van meeningen en overtuigingen, ja! zelfs van toepassing van dezelfde beginselen op het godsdienstig, staatkundig en maatschappelijk gebied een eenvoudig gevolg van de wet der vrijheid is; zoo zelfs, dat het tegenovergestelde van wat te dezen opzigte op onzen bodem heeft plaats ge-

grepen en, na de revolutie met vrijer beweging, in onzen tijd plaats grijpt, een onverklaarbaar verschijnsel zou zijn en blijven voor den geschiedvorscher. Tegen het ontaarden echter der partijen in partijschappen, bij welke de zuivere werking der beginselen en de opregtheid der daarmede zamenhangende overtuigingen voor den invloed van personen of den prikkel van eer- of hebzucht wijkt of geweken is en die door een onredelijk en zelfzuchtig drijven dikwerf noodlottig voor den staat en verderfelijk voor de partijgangers zelve werken, spreke en ijvere men met kracht en ernst.' - Eere den man, die het zijne taak acht, zulke denkbeelden reeds van jongs af den toekomstigen staatsburger in te prenten. Hij maakt zich verdienstelijk jegens het vaderland.

Maar noch de Heer Beijnen, wien de behoefte aan een tweede uitgave van zijn boekje vooral daarom welkom was, 'omdat zij hem gelegenheid verschafte het ontbrekende hier en daar aan te vullen, het onnaauwkeurige te herstellen en bovenal de fouten, hem door vriendelijke handen aangewezen of door hem zelven opgemerkt, te verbeteren,' noch de zaak, die ons beiden ter harte gaat, kan met enkel loftuitingen gediend zijn.

Ik zal mij dus veroorloven eenige bedenkingen in het midden te brengen, mij vleijende, dat zij door den schrijver als van eene vriendelijke hand komende zullen worden opgenomen. Welligt zal eerlang een noodzakelijk geworden derde druk hem aanleiding geven, zijnen arbeid aan deze bescheidene opmerkingen te toetsen.

In de eerste plaats komt het mij voor, dat de Heer Beijnen zich niet geheel vrij heeft weten te houden van het gebrek waarin de schrijvers van een historisch werk zoo ligt vervallen: het gebrek aan eene juiste evenredigheid tusschen de onderscheidene deelen.

Maar al te veel gebeurt het dan, dat het begin tamelijk breed wordt opgezet, maar dat de voorstelling allengs schraler en dunner wordt naarmate men vordert, om, tot het einde genaderd, in flaauwe omtrekken op te gaan. Het ware, dunkt mij, beter, dat men juist de omgekeerde verhouding in acht nam. Wat ons in de tijdsorde het naastebij ligt, zal ook onzer belangstelling het naaste zijn. En is het ook waar, dat 'in 't verleden het heden ligt,' dat 'heden' heeft toch het meest zijnen wortel in het 'onlangs verleden.' Ik wenschte wel, dat men een middel kon vinden om de geschiedenis achterwaarts te behandelen, niet van den aanvang, maar van het einde, d.i. van het tegenwoordig oogenblik af. Zij zou leerzamer en, naar ik gis, voor den leerling boeijender zijn. Ik zou haast durven onderstellen dat die van den Heer Beijnen maar eene matigc oplettendheid aan den dag legden zoolang hij hen volgens zijn handbock bezig hield met de tamelijk breede uiteenzetting der staatsregeling onder de Bourgondische en Oostenrijksche vorsten.

En ik ben er zeker van, dat hij zelf zal ondervinden wanneer hij aan het slot genaderd zal zijn, dat de in 14 of 15 bladzijden zaamgeperste geschiedenis van ons constitutionneel staatsregt sedert 1814 evenmin aan het belang des onderwerps beantwoordt als zij door helderheid van voordragt uitmunt.

Mijn tweede bezwaar is een twijfel, of des schrijvers historische voorstelling wel vooral door de noodige naauwkeurigheid gekenmerkt wordt. Ik houd mij aan het woord twijfel, omdat ik mijne mindere bevoegdheid in dezen gaarne erken. In kennis van onze vaderlandsche geschiedenis doe ik voor den schrijver verre onder. Maar hij oordeele zelf over enkele punten, die ik aan zijne overweging onderwerp. Van de Gentsche pacificatie (Blz. 28) wordt, als van een belangrijk moment in den strijd tegen Spanje, uitdrukkelijk gewaagd. Maar was voor de wording van onzen staat de Unie van Utrecht niet van oneindig meer beteekenis? Nu wordt in 't vervolg van het boekje wel ter loops op deze verwezen, maar van haar ontstaan, van haren inhoud, van haren overwegenden invloed op de constitutie der republiek gedurende meer dan twee eeuwen vinden wij daar, waar elk dit zoeken zou, geen woord gemeld. Terzelfder plaatse worden wij wel herinnerd aan den ban door Philips tegen Willem van Oranje uitgesproken in 1580 en van de opdragt der soevereiniteit aan Anjou in 1583; maar geen woord over het groote feit, dat daartusschen ligt en waarmede de nederlandsche republiek als zelfstandige staat optreedt, de plegtige afzwering van Philips in 1581. - Voorts zou ik willen vragen, was het niet noodig, waar de *geschiedenis der staatsregeling* behandeld wordt, breeder te handelen dan op blz. 66 geschiedt, over de twee pogingen tot staatshervorming, de groote vergadering van 1651 en de ontwerpen van Simon van Slingelandt in 1716; beide wel is waar verijdeld en zonder vrucht gebleven, maar beide sprekende getuigen van den ellendigen toestand der republiek. - Eene andere vraag is hier en daar bij mij opgekomen, namelijk of niet de toeleg op beknoptheid eene onduidelijkheid heeft doen geboren worden, waardoor de leerling groot gevaar loopt geheel verkeerde denkbeelden van historische toestanden in zich op te nemen. Tot voorbeeld kies ik § 32 van het *Tweede Tijdvak*. ‘Wat de regering der Barrière-plaatsen betreft, deze werd door den Keizer uitgeoefend. De Algemeene Staten bezaten het regt aldaar bezetting te leggen, enz.’; en verder: ‘Ook in de stad Embden en in de sterkte Lieroord onderhielden de Algemeene Staten eene bezetting sedert den oorlog met Spanje. Ofschoon de Graaf en de Staten van Oost-Friesland zich herhaalde malen daartegen hadden verzet, bleven hunne Hoogmogenden echter hun regt daartoe gronden op eene bestaande gewoonte van jaren, hoewel zij hier overigens de regering in 't burgerlijke en

regterlijke aan hen overlieten.' Zou men nu niet, ook in verband met hetgeen in § 31 over ons grondgebied in Oppergelder voorafgegaan was, tot de gevolgtrekking moeten komen, als men 't niet beter wist, dat de soevereiniteit over de (niet nader omschreven) Barrière-plaatsen eigenlijk aan de Staten toekwam, maar dat door eene of andere schikking de uitoefening daarvan aan den Duitschen Keizer was opgedragen? Moet men niet evenzoo uit het slot der aangehaalde § tot het besluit komen, dat het door inschikkelijkheid onzerzijds was, dat Oost-Friesland in 't 'burgerlijke en regterlijke' (dus in al het andere niet) zelfbeheer behield? Moet men niet, mag ik verder vragen, uit deze zinsneden opmaken, dat de republiek het regt van bezetting zoowel in de Zuidelijke Nederlanden als dat in Oost-Friesland gedurende den ganschen tijd van haar bestaan uitoefende? Ware het althans niet noodig geweest, te vermelden, hoe en waarom zij 't eerste in 1713 verkreeg en 't laatste in 1744 verloor? Eindelijk (want ik wil mij haasten, dit terrein te verlaten) het is mij onbegrijpelijk, hoe de schrijver aan 'de staatsregeling der unie' zoo als hij ze noemt, dezen lof kan toekennen (blz. 64): 'Omdat zij eene vrucht van den tijd was en niet, gelijk de vijf, die haar gevolgd zijn, een maaksel van menschelijke overleggingen op eenmaal, deels uit eigen vinding, deels naar bestaande modellen gewrocht, wortelde zij in den boezem des volks, en was zij een levend, een bewerktuigd ligchaam. Zij heeft daarom aan wezenlijke behoeften voldaan en was het geschikte voertuig van de groote krachten, in ons volk gelegd, die, door haar, rijke baten voor den ontwikkelingsgang der menschheid hebben opgeleverd.' Mij is het altijd voorgekomen, en velen met mij, dat het meer verwondering baren moet, hoe de republiek onder zulk een organisatie, die het toppunt van verwarring was, nog zoo lang heeft kunnen bestaan, dan dat zij er ten laatste onder bezweken is. En weinige bladzijden later (blz. 69) schijnt de heer Beynen zelf deze meening voor te staan als hij zegt: 'Dat eene staatsregeling, wier decentralisatie-beginsel, dat tot zulke uitersten leiden moest, ondanks deze twee eeuwen bestaan kon, moet vooreerst worden toegeschreven aan het godsdienstig leven en de Vaderlandsliefde van de bevolkingen, waardoor de zucht naar het nieuwe langen tijd bedwongen werd, ten andere aan de bekwaamheid der Regenten, die de raderen van den staat, ook bij toenemende stroefheid, wisten in werking te houden, maar ten derde vooral ook hieraan, dat het volk zijne regenten vertrouwde en voor zich hoegenaamd geen aandeel aan het bestuur van den Staat meende te moeten hebben.' Ook tegen deze stellingen op zich zelve zou ik meer dan eene bedenking hebben in te brengen. Maar ik wil mij niet in verdere kritiek begeven: ik bepaal mij tot het verzoek aan den schrijver om,

bij eenen herdruk, de beide aangehaalde plaatsen, vooral in hare onderlinge tegenstelling, nog eens in overweging te nemen. Hij verzuime dan ook niet, althans met een paar woorden, te spreken van de schandelijke knoeijerijen (b.v. de correspondentiën) die onder die staatsregeling met de meeste schaamteloosheid in praktijk gebragt konden worden.

Ik kom tot een derde bezwaar, in mijne oogen niet het minst ernstige. Een eerste vereischte voor een leerboek, dat in beknopten vorm den kern van het onderwijs bevat, 't geen door mondelinge behandeling uitgebreid zal worden, is, dat het helderheid aan kortheid pare. Elk punt, dat er in aangeroerd wordt, moet er zijne juiste, afgepaalde plaats hebben; elk denkbeeld, dat men den lezer inprenten wil, moet scherp uitkomen. Geen woord te veel, geen woord te weinig; geen tusschenzin, die de aandacht van de hoofdzaak afleidt; geen verbinding van voorstellingen, die uit elkander gehouden behooren te worden. Nu erken ik gaarne dat dit geen ligte eisch is. Vooral voor ons Hollanders schijnt hij, blijkens de ervaring, moeijelijk. Op welke deugden wij ook roemen mogen, naauwgezetheid op onzen stijl is onze hoofddeugd niet. Trouwens, hoe en waar zouden wij het ook geleerd hebben? Het onderwijs in de taal op onze lagere scholen mat de scholieren af met verbuigingen en vervoegingen en overstelpt hen met taalregels, die zij niet verstaan; maar hen te leeren, zelven te denken en hunne gedachten ordelijk voor te dragen, dat wordt doorgaans overtollig geacht. Goede modellen van stijl zijn er in onze letterkunde nog weinig. En de onlangs openbaar gemaakte verslagen over de provinciale examens van hulp- en hoofdonderwijzers hebben getoond, hoe ellendig het bij deze lieden in den regel gesteld is met de kennis van onze literatuur en met de eerste begrippen van stijl. Waar en hoe zouden wij het dan geleerd hebben? Bovendien, ik weet bij eigen ervaring, wat inspanning het kost, dien eigenaardigen stijl van het leerboek te vatten; het

> brevis esse laboro,
> obscurus fio,

is mij zoo dikwijls beschamend en ontmoedigend onder den arbeid voor den geest. Het kost mij soms een halven avond om in eene enkele zinsnede overal het juiste woord en voor elk woord de juiste plaats te vinden. En dan gebeurt het nog wel, dat ik de pen wegwerpen moet om te wachten tot een volgende dag mij misschien een gelukkiger oogenblik brengt.

Ik voer dit alles aan omdat ik het verwijt van overdreven vitterij wensch te ontgaan, wanneer ik zoo bijzonder op mijn bezwaar tegen den stijl van dit boekje druk. Niemand zal beweren, dat die stijl slecht is; hij is beter zelfs dan wij van dergelijke werkjes gewoon

zijn. Toch zou ik hem nog anders wenschen. Over 't geheel zijn de zinnen te lang, te veel uitgesponnen, te zamengesteld. Het hoofdpunt, waar het op aankomt, wordt niet altijd in het meeste licht gesteld. Bij gebreke van het passende woord neemt de schrijver wel eens al te gemakkelijk met een ander voor lief. Soms klimt deze fout tot eene slordigheid, die niet alleen eene onduidelijke maar zelfs valsche voorstelling ten gevolge heeft. Ik weet wel, dat dit gemakkelijker is te zeggen, dan te bewijzen; en ik moet wel het oordeel over de juistheid mijner aanmerking aan de lezers van het boekje, in de eerste plaats aan eene zuivere objectieve ‘Selbstkritik’ van den schrijver zelven overlaten, te meer, omdat in dezen het aanvoeren van enkele plaatsen, uit het werk geligt, nog meer den schijn van vitterij op mij zou laden. Maar ook hierop wil ik het wagen. Bij voorbeeld:

Blz. 2, § 2: ‘Deze toestand ontstaat in de nieuwe geschiedenis tij dens en na de kruistogten, toen naast den vorst, de geestelijkheid, de adel en de steden hunne aanspraken daarop lieten gelden.’ Wat wil deze zin zeggen? Waarop slaat dat *daarop?* In § 1 was onmiddellijk voorafgegaan: ‘Aldus ontstaat er door wederkeerige werking der verschillende leden of magten naast en met elkander een bewerktuigd ligchaam, dat wij bij voorkeur *Staat* noemen.’ Dit is op zich zelf ook niet helder, maar in allen gevalle buiten verband met het volgende.

Blz. 72: ‘WIllem IV ten minste bezweek in die worsteling en zijne gemalin Anna, onder wie onze binnenlandsche staatkunde of staatsverwarring de republiek in de grootste moeijelijkheden met het buitenland bragt, was evenmin daartegen bestand geweest.’ Wat beduidt dit *bezwijken* van Willem IV, wiens heilzaam vierjarig bestuur reeds in 1751 door zijnen dood afgebroken werd? Wat beteekent die verbinding onzer binnenlandsche *staatkunde* en *staatsverwarring?* Hebben wij niet juist in den zevenjarigen oorlog onze neutraliteit in eene uiterst moeijelijke positie gehandhaafd? Wat wil die onvolmaakt verleden tijd *was geweest?* Zou men er niet logisch uit moeten opmaken dat Anna vóór Willem's bezwijken geregeerd had?

Blz. 103: ‘Het woord nationaal met de revolutie opgekomen, begon nu meer en meer door te dringen en de Koning trachtte zooveel mogelijk door zijne goedigheid de wonden en smarten van zijn volk te heelen en te leenigen.’ Welk verband ter wereld is er tusschen die twee zaken, die in ééne zinsnede, zonder eenig scheidteeken zelfs, worden medegedeeld? En hoe kan die *goedigheid*, die eenvoudig een aangeboren karaktertrek is, een orgaan zijn waardoor de wil om iets te doen zich openbaart? Hoe kan goedigheid *wonden heelen?*

Blz. 111: ‘Die Hooge Raad kwam echter eerst in 1838 tot stand.’

En al het andere dan, dat aan deze zinsnede voorafgaat? Is niet onze geheele regterlijke organisatie met de wetboeken zelve in 1838 (ik zeg niet, tot stand gekomen, maar) ingevoerd?

Blz. 113: ‘Zoo geleek het voor het leven aanstellen van de leden der stedelijke regeringen, op de blijvende vroedschappen van vorige tijden; terwijl daarentegen de ontwikkeling van alle constitutionneel leven gestuit werd door het bewegelijke van het persooneel der Provinciale en Generale Staten, waarvan, wat de eerste betrof, een derde van de twee jaar uitviel, terwijl van de andere jaarlijks een derde moest aftreden, zoodat zij in drie jaren geheel vernieuwd konden zijn.’ Wie deze ordeloos dooreengeworpen gedachten rangschikken kan, dat er een geheel uitkome, ik niet.

Blz. 116: ‘Maar ten gevolge vooral van den zwaren schuldenlast, waarin wij door het telkenmale verschuiven eener eindschikking door de staatkunde van den Koning met de Mogendheden, terwijl wij ons op voet van oorlog tegenover België hadden moeten houden, waren geraakt, was het begrip van een grondwettigen Staat meer tot helderheid onder het volk gekomen.’ Of het den lezer uit deze zinsnede tot helderheid komen zal, hoe dat toegegaan is, mag voor 't minst twijfelachtig heeten.

Blz. 117: ‘een Raad [van State] die eene adviserende stem bezit niet alleen op zuiver wetgevend gebied, waaronder zoowel begrepen zijn de voorstellen van Wet als de algemeene maatregelen van inwendig bestuur van den Staat, waarover de Raad van State uit eigen beweging voorstellen mag doen, maar bovendien wordt hij gehoord in de gevallen, waarin de Wet het beveelt, mitsgaders over alle zaken van algemeen of bijzonder belang waaromtrent de Koning het noodig oordeelt.’ Eerstelijk deugt de zin niet, waarin tweederlei woordvoeging voorkomt: de uitdrukking *zuiver wetgevend gebied* is taalkundig onjuist en wordt door het onmiddellijk toevoegsel weersproken; de geheele voorstelling van den werkkring van den raad van state is valsch, daar zij het denkbeeld opwekt alsof hij *primario* geroepen is, voorstellen te doen en *bovendien* nog gehoord wordt.

Eindelijk blz. 118, waar de eene onjuistheid op de andere gestapeld wordt. ‘De regterlijke magt wordt in 's Konings naam uitgeoefend; in 't militaire door het Hoog Militair Geregtshof te Utrecht, waarop van al de overige [?] krijgsraden van Land- en Zeemagt beroep bestaat, en wier Auditeuren en Fiscalen regtstreeks door Zijne Majesteit worden benoemd [waar slaat dit *wier* op? Zijn er bij de krijgsraden ook fiscalen? Wie worden er *niet* regtstreeks door Z.M. benoemd?] ‘in 't burgerlijke door den Hoogen Raad, de Gewestelijke Hoven, de Arrondissements-Regtbanken en de Cantongeregten [waarom met een C?] Hij [wie?] bezit het regt van keuze van de leden van den Hoogen

Raad, uit eene daartoe gedane voordragt van vijf personen door de Tweede Kamer; zelf benoemt hij [wie benoemt dan de anderen?] de Presidenten en heeft de regtstreeksche aanstelling [is er ook eene middellijke?] van de Procureurs-Generaal, van de Advocaten-Generaal, van de Officieren en van de Griffiers, van den Hoogen Raad, van de Hoven en van de Regtbanken, benevens van de Cantonregters en van hunne Griffiers [zie eens uit al die *van 's* wijs te worden!] De Raadsheeren der Hoven en de Regters der Regtbanken worden door hem uit eene aanbeveling der leden daarvan benoemd. [Niet waar. De Koning is aan de aanbeveling niet gebonden.] De wetgevende magt deelt hij met de Staten-Generaal, die, in twee Kamers gesplitst, ontbindbaar zijn [hoe gedwongen!], en waarvan de Tweede uit mannen bestaat [bestaat de Eerste dan uit vrouwen?], die Nederlanders zijn, den leeftijd van dertig jaar hebben bereikt en regtstreeks door alle [?] burgers worden gekozen, wier opbrengst in de directe belastingen, naar hunne verschillende woonplaatsen, niet beneden de ƒ 20 dalen en niet boven de ƒ 160 stijgen' [gelukkige burgers wier opbrengst in de directe belastingen niet boven de ƒ 160 stijgen mag!]

Ik eindig hier dezen onaangenamen arbeid. Men vraagt welligt, waartoe hem op u genomen? Ware de heer Beynen niet een man van welverdienden naam en gezag, ware zijn boekje kortaf een prul, ik zou mij dien niet getroost hebben. Maar de kritiek, zal zij iets uitrigten, moet zich den symbolischen wenk van Tarquinius in zijnen tuin ten nutte maken. Den grooten hoop kan zij ongemoeid laten. De leiders der schare mag zij niet sparen.

24 December.

S. VISSERING.

***Milltair Wetboek voor het Nederlandsch Oost-Indisch Leger, bevattende de Regtspleging, het Crimineel Wetboek, het Reglement van Krijgstucht en de Provisionele Instructie voor het Hoog Militair Geregtshof, bewerkt door W.A. van Rees en R.N. Bär, Kapitein-Adjoint bij den Generalen Staf van het Nederlandsch Oost-Indisch Leger. Zalt-Bommel, Joh. Noman en Zoon*. 1864.**

De Heer van Rees, die algemeen bekend, en de Heer Bär, die nog niet bekend is, maar wien het geen groote moeite zou kosten dat te worden, hebben zich vereenigd om eene nieuwe uitgave te bezorgen van onze oude militaire wetten, zoo als die voor Indië zijn gewijzigd. Zie, dat hebben die antieke wetboeken, toen zij in

'14 het levenslicht zagen, zeker niet gedroomd, dat zij - met al hunne gebreken in taal, in stijl, in vorm, wat erger is, met al hunne grove regtskundige gebreken - na vijftig jaren nog zouden leven; allerminst dat zij dan met eene zekere typographische luxe op nieuw zouden worden uitgegeven. Welk een gelukkig vooruitzigt voor al die andere gebrekkige wetten en reglementen, waaronder het leger nog gebukt gaat! Straks zien wij nog eene prachtuitgave verschijnen van het *Voorloopige* Administratie-Reglement van den jare 1819!

Het Militair Wetboek van de Heeren van Rees en Bär is overigens, - maar van de kundige schrijvers viel niet anders te verwachten, - zoo oordeelkundig ingerigt als de oorspronkelijke tekst toeliet. En daar er groote behoefte bestaat aan eene verzameling van al de wijzigingen, veranderingen, toelichtingen en beschouwingen, betreffende de militaire wetten voor Indië, zal het boek zonder twijfel vele koopers vinden. De geachte schrijvers zullen ons echter, hopen wij, den wensch ten goede houden, dat zij zich de bezorging eener *tweede* uitgave nooit zullen zien opgelegd. 't Is waarlijk al erg genoeg dat er een uitgever te vinden is geweest voor eene eerste!

J.K.H. DE ROO VAN ALDERWERELT.

Pontonnierswetenschap. Handleiding voor Officieren der Infanterie en Kavallerie, door C.M.H. Pel, Kapitein bij het Instructie-Bataillon. Met platen. Kampen, Van Hulst. 1864.

Om goed te schrijven is in de eerste plaats noodig, goed te weten wat men eigenlijk schrijven wil. Die stelling klinkt eenigzins vreemd en heeft veel van een axioma. Het is als zeide ik: om te loopen heeft men zijn beenen noodig. Intusschen, zoo ik al geen menschen ken, die loopen zonder beenen, ik ken er velen die schrijven - ook handelen - zonder eigenlijk te weten wat zij willen; zonder zich duidelijk te hebben voorgesteld, welk doel zij door hun schrijven willen bereiken, en hoe daartoe hun geschrift behoort te worden ingerigt.

Vele Hollandsche - en ook Duitsche - schrijvers vatten blijkbaar de pen op, zonder een bepaald zuiver afgerond plan in 't hoofd te hebben. Daardoor verliezen zij zich in de détails; er ontstaat onevenredigheid tusschen de verschillende onderdeelen van hunne werken; de hoofdzaken komen niet uit; en de lezer, wien het om leering te doen is, vraagt zich, aan het einde der werken van zulke schrijvers gekomen, niet zelden onwillekeurig af: wat wil

de schrijver, wat wenschte hij aan te toonen, welke meening staat hij voor?

Talent van voorstelling, de gave die de Fransche schrijvers in zoo hooge mate bezitten en waardoor zij, niettegenstaande hunne oppervlakkigheid, hunne denkbeelden zoo gereedelijk ingang doen vinden, wordt ten onzent slechts schaarsch aangetroffen - niet alleen bij onze schrijvers, maar bij onzen landaard in 't gemeen. Ons volk is praktisch, degelijk, en verdient in vele opzigten boven het Fransche gesteld te worden; doch een verhaal van een Franschman, hij moge overigens niet bijzonder beschaafd zijn en slechts weinig kennis bezitten, is logisch, duidelijk, begrijpelijk. Stel daartegenover eens een relaas van een Hollandschen boer of van een burgerman - 't behoeft nog niet eens een gering burgerman te zijn. De vergelijking zal niet in ons voordeel uitvallen. De kunst om onze gedachten aan anderen mede te deelen, om door het geschreven of gesproken woord indruk te maken en onze overtuiging, om zoo te zeggen, in een ander over te gieten, is aan ons, Hollanders, over het geheel genomen, ten eenemale vreemd. De geschriften die bij ons verschijnen, zelfs indien ze afkomstig zijn van mannen, die naam van geleerdheid hebben, de relazen van onze werklieden, onze boeren, onze burgers, zijn niet zelden verward; zonder zamenhang en onlogisch ingerigt - en dit doet ons gelooven, dat hetgeen de Franschen ‘*bon sens*’ en wij ‘gezond verstand’ noemen, bij ons veel zeldzamer is dan men gewoonlijk wel meent.

De onderscheiden voortbrengselen van den Heer Pel gaan, naar het ons voorkomt, allen eenigzins mank aan het euvel, dat wij hierboven schetsten als eene bij ons inheemsche kwaal. Wij hebben allen eerbied voor de kennis, de werkzaamheid en de onbegrensde zucht des schrijvers om ten nutte van het leger werkzaam te zijn; wij twijfelen niet aan zijne goede bedoelingen en wij gunnen aan hem van harte eene billijke belooning voor zijn onverpoosden arbeid; maar de waarheid eischt tevens van onze zijde de verklaring, dat zijne werken over het algemeen niet zeer oordeelkundig zijn ingerigt; dat hij de kunst niet schijnt te verstaan om het belangrijke van het onbelangrijke te onderscheiden; dat het doel zijner geschriften niet altijd duidelijk is te onderkennen, en dat hij zich slechts zelden blijkt te hebben gesteld op de plaats van hen, voor wie die geschriften gezegd werden bestemd te zijn. Dit ongunstige oordeel hier in 't breede te staven door eene beoordeeling der verschillende leerboeken en handleidingen van den Heer Pel, zou kwalijk strooken met den aard van dit Tijdschrift. Nu zijne ‘Pontonnierswetenschap’ ons echter ter aankondiging is gezonden, wenschen wij met een enkel woord ten aanzien van dat boek de gegrondheid onzer meening te bewijzen.

Voor wie moet die Handleiding tot de pontonnierswetenschap dienen? Voor officieren en toekomstige officieren der infanterie en kavallerie, zegt de geachte schrijver. Hij wil die officieren ‘een overzigt geven van de handelingen van den pontonnier, voldoende om hun te leeren met hunne manschappen behulpzaam te zijn bij het maken van ponton- en schipbruggen,’ en hij wil hen door middel van zijne ‘Handleiding’ in staat stellen zich te redden, ‘wanneer zij, zonder behulp van pontonniers noch pionniers, zich de middelen zullen moeten weten te verschaffen (zullen, moeten, weten, verschaffen), om kleine rivieren, breede slooten en dergelijke (?) te passeren.’ (Voorwoord, blz. 3 en 4).

Om aan dit laatste gedeelte van zijn doel te voldoen, dus om aan officieren te leeren hoe men een overgang maakt over wateren van weinig breedte, geeft de schrijver, bladz. 316-366, eene beschrijving van de bekende kleine loopbruggen, die meest in de leerboeken over de vlugtige versterkingskunst behandeld worden en eigenlijk minder behooren tot den kring van werkzaamheden van den pontonnier of tot de pontonnierswetenschap. Die beschrijving is, naar 't ons toeschijnt, niets beter dan die in het ‘Akademisch leerboek’ van den generaal van Kerkwijk wordt aangetroffen. Zij bestaat ten deele uit eene dorre opgaaf van afmetingen, die toch niemand onthouden kan en waarvan de kennis daarenboven voor 't meerendeel zonder eenig belang is, omdat deze zich in de praktijk, voor wie niet gansch van oordeel is misdeeld, van zelf wijzen, en ook voor een deel afhankelijk zijn van de hulpmiddelen, waarover men beschikken kan. ‘Die plank moet zoo lang, dat touw moet zoo dik zijn;’ wel mogelijk, maar als er nu eens op die plaats waar de oorlog mij gebragt hecft, zulke lange planken en zulke dikke touwen niet zijn, dan red ik mij met kortere planken en dunnere touwen. Drievierde der afmetingen, welke in militaire leerboeken voorkomen, hebben slechts eene conventionele waarde; men kan daarvoor, zonder eenig bezwaar, geheel andere in de plaats stellen. De afmetingen van het overige één-vierde, dat behouden moet blijven, hebben allen een bepaalden grond, en wie met oordeel schrijven wil, behoort zich te bevlijtigen die gronden op te sporen en aan te geven. Dit wordt intusschen zelden gedaan. Men stapelt maar ellen, palmen en duimen op elkander, en onder dien vloed van bijzaken gaat de voorstelling der hoofdzaak gewoonlijk geheel te loor. De leerling weet dan hoe lang en hoe dik de planken moeten zijn, maar - wij hebben het bij menig examen opgemerkt - hoe ze over het water gelegd moeten worden, dat weet hij niet.

De beschrijving der loopbruggen, zoo als die hier gegeven wordt, is ook geene praktische beschrijving, als men zou verwachten van iemand, die dergelijke kleine bruggen wel zelf zal hebben vervaar-

digd, en waarvoor goede voorbeelden zijn te vinden in het *Voorloopig Voorschrift omtrent de Oefeningen voor de Dienst van den Mineur en Sappeur te Velde* (niet in den handel, maar toch gemakkelijk te verkrijgen). Zij is er eene, zoo als de vroegere werken van den geachten schrijver in menigte aanbieden, en waarvan trouwens de meeste akademische leerboeken hem voorbeelden - doch niet tot navolging - gaven: eene beschrijving, ingerigt voor menschen, op wier geheugen men wil werken met terzijdestelling van hun verstand. Dit is de groote kwaal van het gansche onderwijs in Nederland; zij kleeft inzonderheid het militair onderwijs aan. En vooral bij militairen moet men zich bevlijtigen naar ontwikkeling van het oordeel te streven. Zij kunnen in den oorlog telkens in omstandigheden komen, die vooraf met geene mogelijkheid waren te voorzien, waarbij alle schoolsche voorschriften en bepalingen hoegenaamd niet van toepassing kunnen wezen, waarin men alleen goed handelen kan door de ingeving van zijn verstand te volgen, door den *geest* der goede beginselen toe te passen! Het gansche militair onderwijs is bij ons onpraktisch ingerigt - èn bij de Akademie èn bij de korpsen. Men schijnt maar niet te kunnen begrijpen, dat voor militairen de zuiver theoretische studie zich moet bepalen tot de kennis van beginselen, van hoofdbegrippen, die als punt van uitgang dienen voor latere studiën; dat de primitieve opleiding der officieren slechts ten doel moet hebben om hen eenige hoofdzaken in te prenten, die te zamen als 't ware een geraamte vormen, dat later bekleed moet worden met velerlei bijzonderheden van praktischen aard. En men begrijpt nog veel minder dat die praktische bijzonderheden geleerd moeten worden in de praktijk, en dat het ten eenemale verkeerd is uit een boek te willen leeren wat men leeren kan op het terrein.

Deze laatste waarheid heeft de heer Pel ook in het eerste gedeelte van zijn werk geheel voorbijgezien. Die 316 bladzijden moeten dienen om aan de officieren der infanterie en kavallerie te doen kennen hoedanig zij moeten handelen in het geval dat zij met hunne manschappen aan de pontonniers worden toegevoegd om bruggen te slaan. Is dat te leeren uit een boek? Al kende men nu die drie honderd en zooveel bladzijden vol technische namen en afmetingen van buiten, dan zouden de handen in de toepassing nog even verkeerd staan alsof men nooit te voren iets over pontonnierswetenschap gelezen had. De toepassing van deze wetenschap, zij het ook slechts voor een gedeelte, te willen leeren uit welk werk ook, is onzes inziens even onmogelijk als *schieten* te willen leeren alleen door het bestuderen van eenige handleidingen omtrent schietoefeningen. Praktisch nut heeft deze Handleiding derhalve, naar het ons voorkomt, weinig of niet; en het Departement van Oorlog - anders een veel te toegevend en daardoor onjuist beoordeelaar voor alle militaire schrijvers, die

hunne geschriften niet in de wereld durven zenden zonder eene soort van aanbeveling (bij wijze van vrijbrief) van het opperbestuur - heeft ditmaal, naar wij meenen, de waarde van dit boek zeer juist aangegeven door deze woorden: ‘dat het nuttig kan zijn om aan officieren der infanterie en kavallerie een oppervlakkig begrip te geven van de veelomvattende dienst van den pontonnier.’ Zoo als men alleen schutter wordt door met zijn geweer te schieten, kan men ook alleen van de pontonnierswetenschap praktische, vruchtbare kennis krijgen door eenigen tijd bij de pontonniers dienst te doen en de kunst zooveel mogelijk van hen af te zien[1].

Of er dan geen nuttig werk over de pontonnierswetenschap te schrijven zou zijn? Zeer zeker. Maar geen werk van praktische bijzonderheden. Een boek van hoofdzaken, van zaken die op het terrein niet te leeren zijn en van welke de kennis voor al onze officieren, met het oog op de oorlogen die wij te voeren hebben, onmisbaar is.

Een boek over de pontonnierswetenschap, bewerkt zoo als wij nuttig achten, zou eene schets moeten bevatten van de inrigting vau het pontonwezen bij de verschillende mogendheden, waarmede wij in oorlog kunnen komen; van de grootte harer pontontreinen in verband met het aantal pontons voor het overbruggen van onze rivieren vereischt; van de meerdere of mindere beweegbaarheid dier treinen; van de bezwaren welke zij bij eene overbrugging van sommige onzer rivieren zouden ontmoeten, of van de voordeelen, welke de bijzondere toestand van enkele onzer rivieren en van het aangrenzend terrein voor zulk eene onderneming den vijand zou aanbieden; van den tijd - niet uit vredes-oefeningen, maar uit oorlogsondervinding afgeleid - voor de overbrugging onder verschillende omstandigheden vereischt; van de middelen, welke wij kunnen aanwenden (artillerie-vuur, gepantserde ram-vaartuigen, enz.) om die onderneming te doen mislukken of te vertragen.

In een tweede gedeelte diende *ons* pontonwezen in denzelfden geest geschetst te worden, waarbij dan van zelf aanleiding zou ontstaan de vraag te beantwoorden, in hoeverre dat pontonwezen geacht kon worden overeenkomstig onze behoeften voor het geval van oorlog te zijn ingerigt. Op die wijze zou de schrijver verpligt wezen zijn eigen oordeel te laten werken, zou hij gelegenheid verkrijgen kritiek te oefenen - en kritiek is bij de wetenschap wat het zout is bij het eten.

1 Het ware, naar het ons toeschijnt, niet kwaad indien de pontonniers zelf in de gelegenheid wierden gesteld zich meer voor hun vak te bekwamen dan thans mogelijk kan zijn. Wij hebben in ons land groote rivieren, de Waal bijv. met zijne breedte van 400 à 600 el, en aan die rivier geschikte garnizoensplaatsen. Een gewoon mensch zou zeggen: leg in eene van die plaatsen de pontonniers in garnizoen; dan kunnen zij zich behoorlijk oefenen. Maar onze regering denkt er anders over, en rceds sedert verscheidene jaren liggen de pontonniers te Zutphen - aan de kleinste en minst beduidende onzer hoofdrivieren!

Het werk van den heer Pel bevat slechts een klein gedeelte van al hetgeen wij zoo even omschreven, maar biedt ons daarentegen eene zee van bijzonderheden aan, die toch niet te onthouden zijn; die zonder praktische toepassing, onder de leiding van de mannen van het vak zelf, ook geen nut hebben, en welke in elk geval voor wie daaromtrent uit boeken iets leeren wil, even goed zijn te putten uit de officiële voorschriften, die daaromtrent bestaan, de verschillende akademische leerboeken en andere werken.

Wij zijn gewoon in alle zaken en tegenover iederéén ‘slecht en regt weg’ onze meening te zeggen, en wij hebben een afkeer van die zoetsappige kritiek, die, waar zij den indruk wil geven, dat een boek niet veel deugt, dat ongunstig oordeel bewimpelt onder een reeks van pligtplegingen en omschrijvingen; dergelijke wijze van handelen heeft in onze oogen iets onopregts. Indien wij geroepen worden ons oordeel te zeggen over een boek, en wij vinden dat boek gebrekkig, dan is het ons ten eenemale onmogelijk te verzekeren dat het goed, of redelijk is. Maar wij zijn evenzeer vijanden van eene kritiek, die geene gronden voor haar gevoelen bijbrengt, en bij welke de beoordeelaar zich voordoet als eene onfeilbare autoriteit, van wier uitspraak geen appèl is. Zulk eene wijze van beoordeelen valt niet in onzen smaak, en wij zouden ons die allerminst veroorloven jegens den geachten schrijver van het hier aangekondigd werk, die in vroeger jaren als onderwijzer der ‘onderofficieren, dingende naar den rang van officier,’ zich een welverdienden naam heeft verworven en wiens lessen wij zelf - nu juist twintig jaren geleden - een korte wijle de eer hebben gehad bij te wonen. Wij geven onze meening omtrent dit boek dan ook slechts voor hetgeen ze is; eene meening als elke andere, mogelijk beter, maar mogelijk ook veel minder juist dan die des schrijvers. Hoe sterk wij ook aan onze overtuiging zijn gehecht, wij laten gaarne daarnevens ruimte voor de meeningen van anderen; vooral op wetenschappelijk gebied mag niet als regel gelden: ‘*nul n'aura de l'esprit que nous et nos amis*.’

28 Nov. 1864.

J.K.H. DE ROO VAN ALDERWERELT.

De Leer van het Ornament, met teekeningen toegelicht door W.N. Rose, Rijksbouwmeester. Delft, W.J. Brouwer. 1863.

Een werk van een Nederlandsch kunstenaar over eenig gedeelte der kunst is altijd een welkom en zeer verblijdend verschijnsel, en is het te meer, wanneer de schrijver een man is van erkende bekwaamheid en beproefde ondervinding in het kunstvak waarover hij schrijft, en het gedeelte dat hij behandelt tot een onderwerp van afzonderlijke en ernstige studie heeft gemaakt. Heeft hij daarenboven door veeljarige oefening geleerd, zijne denkbeelden, door eene geleidelijke opklimming van eenvoudige tot meer zamengestelde zaken, op eene gemakkelijke wijze aan anderen mede te deelen, dan verhoogt dit zeer de waarde van zijn werk voor hen die daaruit leeren willen, en dat is in het hier aangekondigde boek het geval. De Heer Rose geeft in dit werk de lessen aan het publiek, die hij, eenige jaren geleden, met zooveel vrucht en zooveel toejuiching, aan een meer beperkt aantal leerlingen in de zalen van de Akademie van Beeldende Kunsten en van Technische Wetenschappen te Rotterdam heeft gegeven. Zij omvatten een tak der kunst, die zeer uitgebreid en moeijelijk is, en waarover geen werk bestaat, dat als handleiding kan dienen voor hen die zich, met het oog op de behoeften der nijverheid, daarop geheel willen toeleggen, of voor anderen die het ornament als een noodwendig bestanddeel van hunne bouwkunstige studiën dagelijks noodig hebben. Het is dus een oorspronkelijk werk en dat aan de wenschen en aan de behoeften van velen zal voldoen.

De Heer Rose gaf die lessen in de Akademie, terwijl hij voor een bord stond, en de platen, die bij dit werk gevoegd zijn, waren op eene groote schaal op zwart papier uitgevoerd. Dan ontwikkelde hij die figuren voor zijne leerlingen en maakte hen opmerkzaam op de onderlinge verhouding der verschillende deelen, op de hoogte en breedte, op de houding en het beloop der lijnen, op de schoonheden en de gebreken er van, en vooral ook op den geest en de beteekenis van het ornament. Vervolgens noodigde hij zijne leerlingen uit om die figuren uit het geheugen te teekenen - want hij nam het voorbeeld weg - en daardoor noodzaakte hij hen om met de meeste inspanning toe te zien en te luisteren; leerde hen vorm en uitdrukking geven aan hetgeen zij alleen in den geest zagen, en stoffeerde tegelijk hun geheugen met eene menigte schoone vormen en lijnen, die hun later bij het voortbrengen van eigen denkbeelden zeer zullen zijn te pas gekomen. Het is dezelfde wijze van onderrigt, die door

de methode van Lecoq de Boisbaudran te Parijs wordt aangeprezen, en die, met kunde en overtuiging toegepast, zeker goede resultaten zal hebben opgeleverd. Het zou nu voor het doel dat zich de Heer Rose met het uitgeven van dit werk gesteld heeft, wenschelijk zijn geweest, dat de voorbeelden op de oorspronkelijke grootte der teekeningen hadden kunnen worden uitgevoerd, want dan hadden zij dadelijk bij het onderwijs kunnen dienen; doch daardoor zou het werk in ons kleine land en bij den geringen schoonheidszin die er wordt aangetroffen, te kostbaar zijn geworden. Hij heeft dus de figuren verkleind en het werk moet nu beschouwd worden als eene handleiding voor hen, die zich zelven of anderen in het *ontwerpen* van ornamenten willen onderrigten, maar vooral niet als een boek waaruit ornamenten kunnen *gekopiëerd* worden, hetzij om daardoor de beginselen van het teekenen te leeren, hetzij om die op eenig gebouw of ander voorwerp toe te passen; want behalve, dat zij daartoe te klein en te droog zijn uitgevoerd, zijn onder de opgegeven figuren, die veeleer tot afkeurende waarschuwing dan tot navolging moeten strekken. De schrijver maakt echter al dadelijk de opmerking, dat enkel het lezen van zijn boek, het *weten*, tot niets ernstigs leidt, maar dat het teekenen en ontwerpen van ornamenten slechts door aanhoudende oefening, door veel arbeid, volharding en geduld kan geleerd worden.

De leer van het ornament ontwikkelt de regels der zamenstelling en de gronden waarop die rusten, ten einde, in verband met de bestemming, aan de drie hoofdvereischten der ornamenten, namelijk: een schoon beloop der lijnen, een karakteristieke uitdrukking en een goed effect van licht en schaduw, te kunnen voldoen. Om zich daarin met vrucht te kunnen oefenen, worden kundigheden gevorderd, die in zekere mate reeds in den aanvang behooren aanwezig te zijn, om dan te gclijk met en door het ornament teekenen verder te worden ontwikkelen, namelijk: regtlijnig teekenen, handteekenen, schaduwen, boetseren en het vervaardigen van het voorwerp *zelf* op eene wijze die beantwoordt aan het gebruik dat men er van maken wil. Dit laatste werd vroeger altijd door den kunstenaar zelven verrigt, en het is ligt te begrijpen hoeveel beter daardoor de gedachte in hare oorspronkelijke zuiverheid werd bewaard, en hoeveel de uitvoering daarbij won; thans laat hij dit meestal door anderen verrigten, maar er wordt dan behalve eene zeer uitvoerige teekening, ook een gedurig en naauwlettend toezigt geëischt, om te zorgen dat de uitwerking in den geest van den ontwerper blijve. Maar hoe zal deze de uitvoering kunnen leiden indien hij zelf niet tot de vervaardiging in staat is?

Het teekenen van ornamenten is tweeledig, óf op kleine schaal, in een bouwkunstig plan, óf wel op de natuurlijke grootte, wanneer zij gegoten, gesneden of in pleister uitgevocrd moeten worden. Elke

van deze wijzen van handelen heeft hare eigenaardige moeijelijkheden en vordert eene degelijke geoefendheid, die de leerling slechts verkrijgt wanneer hij zich gedurende langen tijd met al zijne krachten daarop toelegt. In de inleiding van zijn werk geeft de schrijver eenige wenken omtrent de wijze, waarop die kunde, volgens zijn oordeel, het best verkregen wordt.

Het geheele werk is, behalve de inleiding, verdeeld in drie Hoofdstukken, die ieder weder in onderdeelen gesplitst zijn. In het 1ste Hoofdstuk worden de aard en de teekening der kromme lijnen, haar sierlijk beloop en hare gebreken, en verder de zamenstelling der leden tot lijstwerken behandeld. In het 2de Hoofdstuk wordt de bekleeding in het algemeen besproken, zoo als zij zamengesteld is uit vormen, die aan de natuur ontleend of door de kunst uitgedacht zijn, terwijl het 3de en grootste Hoofdstuk over het ontwerpen der ornamenten handelt en met eene slotrede eindigt. Het geheel vormt een kwarto-boek van nagenoeg 150 bladzijden, met eenen Atlas die op 15 folio-platen 446 figuren bevat.

Om nu een denkbeeld van de wijze van opvatting en behandeling en tevens van den geest en de strekking van het werk te geven, gelooven wij best te doen, het 1ste Hoofdstuk in groote trekken te volgen.

De schrijver begint met zeer uitvoerig de kromme lijnen van gelijke of veranderlijke waarde of van dubbele kromming met hun versneld of vertraagd beloop of de splitsen die zij vormen, te beschrijven, en den leerling te waarschuwen tegen de gebreken, waarvoor hij zich wachten moet, terwijl hij tevens door onderlinge vergelijking dezer lijnen doet uitkomen, welke het schoonst en sierlijkst zijn. Nu volgt zeer geleidelijk, op eene wijze die den man verraadt gewoon om les te geven, de toepassing van die lijnen, te beginnen met de eenvoudigste, dat is met die, welke geen of slechts één buigpunt hebben. Hieruit bestaan grootendeels de verschillende leden die het profiel van een lijstwerk vormen; en daar dit een voornaam gedeelte der ornamenten uitmaakt, worden zij uitvoerig en grondig behandeld.

Het schoon, regtopstijgend en niet gedrukt lysisblad geeft in de verschillende vormen die het vertoonen kan, het profiel van de sluitende lijst, die, wanneer daarbij één buigpunt komt, de ojieven vormt. Het bevallige of strenge van den vorm en de noodzakelijkheid van een volstrekt ongedrukt voorkomen doet de schrijver hier helder uitkomen; hij wijst tegelijk aan, hoe men van zulke profielen eene menigte kan uitdenken, indien men slechts zorgt, dat zij in hun geheele voorkomen het karakter van sluiting behouden.

Wanneer men nu onderstelt; dat dit blad eene zekere drukking ondergaat, dan zal het daardoor neêrbuigen en vooroverhellen, en

zoo verandert het sluitende blad in een dragend. De buiging zal het grootst zijn waar de drukking het sterkst is, en het blad zal verschillende vormen aannemen, naarmate van de plaats en de grootte der drukking en in evenredigheid van zijn meer of minder veêrkrachtig vermogen. Neemt men nu een blad van eenen zekeren vorm, en drukt men dat met een langzaam vermeerderende zwaarte ter neêr, dan ontstaan daaruit eene menigte schoone kromme lijnen, die allen in houding en vorm onderling verschillen, maar, naar aanleiding van dezelfde oorzaak, namelijk de drukking, één gemeenschappelijken oorsprong hebben, en die elk hunne plaats in het ornament kunnen innemen, wanneer men slechts niet uit het oog verliest hoe zij ontstaan zijn, en bij gevolg de keuze daaruit bepaalt naar de mate van weêrstand tegen zekeren last dien zij moeten aanduiden. Zoo verkrijgen de vormen eene beteekenis en blijkt duidelijk dat het oordeel, en niet alléén de phantasie van den kunstenaar, hier de keuze moet bepalen. In de voorbeelden, welke de schrijver hier van die drukking op drie bladeren van verschillende natuur gegeven heeft, ontstaan eene reeks van schoone profielen, die als laatsten term, op eene zeer natuurlijke wijze, de *echinus*, het *hielojief* en de *spiraalrits* geven, zoo als die vormen als onderdeelen van eene architectonische éénheid gewoonlijk worden aangetroffen. Hierna noodigt de schrijver zijne leerlingen weder uit om de ontvangen lessen in toepassing te brengen, dat is, om door eigen opmerking en oefening eene groote verscheidenheid van zulke profielen te zoeken. Men behoeft daartoe slechts andere veêrkrachtige eigenschappen in het blad aan te nemen en te onderstellen dat de drukking bijzondere eigenschappen daarvan zal ontwikkelen. Dit zal den geest van den leerling niet alléén aan eigen schepping gewennen en zijn geheugen met eene menigte schoone vormen verrijken, maar hem daarenboven bij eigen onderzoek doen kennen, wat een bevallig beloop van lijnen is, en welke bij vergelijking de sierlijkste en edelste vormen zijn. Zoo oefent zich zijn smaak, terwijl hij tegelijk zijne kennis vergroot.

Nu wordt geleerd boe die vormen zoo zijn toe te passen, dat zij in hout, steen, ijzer of in welke stof ook, kunnen uitgevoerd worden. In sommige gevallen is het maken van die profielen hoogst eenvoudig, doch andere eischen bij hunne vorming eene tweede kromme lijn, en zoo ontstaan de verschillende profielen van de *kyma*. Het blijkt nu verder duidelijk, dat de echinusvorm niets anders dan eene geslotene Dorische en het hielojief eene geslotene Lesbische kyma is of dat beide slechts de laatste termen van eene reeks van gedurig meer neêrbuigende kyma's zijn. Hoe meer deze vooroverhellen, hoe meer gedrukt zij schijnen, en naar dezelfde mate duiden zij ook meer kracht aan. Het is in dien geest, dat de

Grieken altijd geprofileerd hebben. De schrijver geeft hier vele nuttige wenken over het gebruik van die verschillende vormen, zoo als ook van de profielen die uit het *klokojief* zijn zamengesteld, en waarvan de losse vorm wel niet zooveel kracht uitdrukt, maar daarentegen in zijn zwakker karakter zeer bevallig en voor vele zaken bruikbaar is. Met eenige wijziging zijn het uitmuntende overgangsvormen, die voor eene rijke bekleeding geschikt zijn.

Tot nu toe is slechts sprake geweest van één blad of liever van ééne rij van bladeren. Plaatst men twee rijen de eene voor de andere, dan kunnen deze in plaatsing, grootte, vorm en eigenschappen zeer van elkander afwijken, en worden deze dan ook weêr neêrgedrukt, dan oefent de buiging van het bovenste blad noodwendig eenen zekeren invloed op het onderste uit. De Grieken hebben in hunne schoone werken daarvan veel gebruik gemaakt, en het is ligt te denken, dat dit niet alleen eene fraaije zamenstelling voor de bekleeding der profielen geeft, maar in het algemeen voor het decorative eene rijke bron oplevert, waaruit eene oneindige afwisseling van ornamenten kan geput worden. Als voorbeeld van de bekleeding met één blad, wordt een voorstand van den Dorischen stijl gegeven. De bladvorm is langwerpig vierkant, met gezoomde randen en sterken middenstengel, en doet, neêrgebogen zijnde, het profiel van de Dorische kyma ontstaan, smaakvol versierd en schoon van licht en schaduw. In een Dorisch kapiteel vindt men een voorbeeld van twee rijen bladeren, in tusschenstelling op verstek geplaatst en geheel neêrgebogen, zoodat het profiel een echinus geworden is. Hier wordt reden gegeven waarom men gedwongen was spitstoeloopende bladeren tot bekleeding te kiezen, terwijl in een ante-kapiteel geleerd wordt, hoe vorm en bekleeding zich regelen moeten naar het vermogen dat de lijst moet uitdrukken, en hoe de bekleeding van regte hoeken door bladvormen kan plaats hebben. Uit deze voorbeelden blijkt duidelijk, dat de Grieken de natuur niet slaafs volgden, maar die vormen wijzigden naar de omstandigheden, en verder, dat de bekleeding niet alleen tot versiering moet dienen, maar tevens om reden van den vorm te geven of sterkte aan te brengen waar het noodig is.

Twee rijen bladeren in verstek voor elkander geplaatst en waarvan de achterste rij uit holle en eivormige bladeren en de voorste uit breede zeer spits toeloopende bestaat, geven, wanneer zij zoover zijn neêrgedrukt, dat beide rijen geheel naar beneden zijn gebogen, de *ove* of zoogenaamde *eijerlijst*, die later door de Romeinen, wien de aesthetische geest der Grieksche bouwkunst steeds vreemd bleef, in eijeren en pijlpunten zijn veranderd. Het profiel van de eijerlijst is een eehinus, en hierin wordt het onderscheid tus-

schen het *norm*- en *reaal-profiel* aangewezen en duidelijk aangetoond, dat het laatste geheel van het eerste moet kunnen worden afgeleid. Andere voorbeelden met bladeren van anderen vorm op andere wijze geplaatst, worden vervolgens beschreven en verder uiteengezet, hoe men door eigen oefening dergelijke profielbekleedingen moet leeren ontwerpen, en de regelen geleerd die daarbij in het oog zijn te houden.

Nadat de schrijver op die wijze de sluitende en dragende profielen met hunne bekleedingen behandeld heeft, komen de bindende leden ter sprake.

Voorwerpen die dragen, moeten ergens op rusten of zelf gedragen worden, en wanneer dit met duidelijk uit de zamenstelling zelve blijkt, dan moet er iets worden bijgebragt dat de meening aanwijst of verklaart. Zoo moeten bijv. de ondereinden der bladeren, die vroeger besproken zijn, verbonden worden met het voorwerp waartegen zij geplaatst zijn, en dit gebeurt natuurlijk door banden, koorden, riemen of door elk ander middel dat geschikt is om iets met een ander voorwerp te vereenigen. Het kunstenaars-genie heeft die op zich zelf weinig beduidende zaken in schoone lijstwerken en sierlijke ornamenten veranderd. Verschillende profielen van regtlijnige banden of van den ronden vorm der koorden worden met hunne eigenaardige ornamentatie door voorbeelden opgehelderd en in den tekst beschreven. Maar het is vooral de veel sterkere riem die aanleiding tot het vinden van schoone lijnen heeft gegeven. Even als de verschillende vormen der dragende leden zijn voortgekomen uit den graad van buiging en veêrkracht van een blad, heeft de kunstenaar eene groote verscheidenheid van schoone vormen ontdekt in den bindenden riem, wanneer deze niet over zijne geheele breedte gelijkmatig wordt aangetrokken. In dat geval zal de riem niet vlak blijven, maar de randen zullen omkrullen, en, bevinden zich de aangrijpingspunten ergens buiten het midden, dan zal er eene gebogen lijn ontstaan die niet meer symmetrisch is, en de kromming zal vergrooten naarmate die aangrijpingspunten een der randen naderen. Geeft de eigenschap van de stof waaruit de riem is zamengesteld, nog daarenboven aan den rand de neiging om naar binnen om te krullen, dan wordt daardoor de verscheidenheid van vormen nog veel vermeerderd. Al deze eigenschappen, goed waargenomen en toegepast, hebbon de *trochylus*, de *scotie* en het *hielojief* van het bindend lid doen vinden.

De schrijver doet nu in zijne lessen helder uitkomen, welke van deze bindende leden geschikt zijn om door hunnen vorm slechts eene eenvoudige omsluiting of eene tezamenvoeging aan te duiden, en welke door hun voorkomen het denkbeeld van meerder kracht en sterkte opwekken. De eigenaardige versiering of bekleeding van

deze soort van leden wordt nu door eene menigte voorbeelden toegelicht en daarbij voortdurend op de noodzakelijkheid gewezen, dat de bekleeding in het karakter zij van het lid waarop zij is aangebragt, of diene om den vorm en de bestemming te verklaren. Vooral wordt hier in het licht gesteld, dat het in het algemeen tot de taak der versiering behoort, volkomen helder en duidelijk te doen worden wat in het onbekleede profiel twijfelachtig mogt zijn.

De overgangsleden, die in de compositie van lijstwerken zulk eene belangrijke plaats innemen en door het zacht vloeijende of het stroeve van hunnen vorm zooveel tot de uitdrukking van het karakter bijdragen, worden nu op gelijke wijze besproken. Dikwijls zijn zij tegelijk bindende- en overgangsleden en het is vooral hier, dat het verschil tusschen beiden door den aard der bekleeding moet worden opgehelderd en duidelijk gemaakt. Verschillende fraaije zamenstellingen worden hier als voorbeelden aangehaald en beschreven.

Behalve deze groote leden, die ieder eene bepaalde bestemming hebben, zijn er nog andere die kleine leden genoemd worden, en die in vele gevallen geen eigenlijk karakter hebben, maar toch hoogst nuttig zijn, vooral in het afscheiden van de groote leden. Zij verrigten, zegt de schrijver, eenigzins de dienst der leesteekens in het schrift en geven zoodoende veel duidelijkheid aan de profilering, terwijl zij tevens aan het tezamengestelde profiel veel kracht en fikschheid bijzetten.

Aan het slot van dit gedeelte vermeldt de schrijver, dat vele der opgegeven figuren door hem ontleend zijn aan ‘Die Tektonik der Hellenen’ van C. Bötticher, die de Grieksche profilering uitvoerig behandeld heeft.

Wij zullen nu nog een vlugtigen blik slaan op het tweede gedeelte van het 1ste Hoofdstuk, dat *de zamenstelling der leden tot lijstwerken* behandelt.

Bouwkunstige voorwerpen, zegt de schrijver, en in het algemeen vele andere, die in het dagelijksche leven gebruikt worden, zoo als meubelen, gereedschappen, huisraad en ornamenten, vorderen, al naar hunne eigenaardige inrigting, dat zij ondersteund, versterkt, afgesloten of verbonden worden. Dit kan op verschillende wijzen gebeuren. Het ontwikkelen van wat daartoe vereischt wordt, behoort, voor een groot gedeelte, tot het onderwijs der schoone bouwkunst, en voor het geheel, tot de leer der aesthetika, op de technische kunsten toegepast. Onder de middelen daartoe gebezigd, behooren de lijsten of lijstwerken. Bij hunne zamenstelling zijn verscheidene zaken in het oog te houden, zoo als: *a*) de aard van de zamenstelling der lijst, als zijnde van de bestemming afhankelijk; *b*) de vorm dien men aan de leden bij het profileren geven moet, om het schoonste

beloop van lijnen te bekomen; *c*) het karakter, hetwelk de lijst moet voorstellen, dat door de goede keus van den vorm en de bekleeding moet worden verkregen, en eindelijk *d*) het optisch effect van de lijst.

Elke van die zaken vormt in het boek een afgescheiden gedeelte, en die allen worden achtereenvolgens zoowel in den tekst als in de voorbeelden uitvoerig behandeld. In de gronden der zamenstelling wordt geleerd, hoe en waarom de lijsten zoo en niet anders worden vervaardigd. Die regelen zijn van algemeenen aard; zij berusten op aesthetische gronden die de techniek tot doel hebben, en ieder kunstenaar, tot welk vak hij ook behoort, moet daaruit kunnen afleiden wat voor hem in het bijzonder dienstig is.

Hierbij worden de lijsten verdeeld in sluitende, dragende en bindende, óf twee aan twee, óf op meer wijzen met elkander verbonden, en die verschillende tezamenvoegingen geven nu aanleiding tot zeer nuttige lessen, die hunne toepassing vinden in de eenvoudige profielen van *Astragalen* of van veel meer tezamengestelde Grieksche *Spira's*, in Gothische *geriemde* of *ongeriemde Roevingen*, in *Talanen* en eene groote menigte andere schoone profielen, bij welke deels op de ligtheid en sierlijkheid, deels op de stroefheid en het daarmede verbonden vertoon van kracht wordt opmerkzaam gemaakt.

Waar sluitende en dragende leden zijn tezamengevoegd, ontstaan de vormen van *hoofdgestellen* in de bouwkunst en die van *vazen, bekers* en *schalen* in de industriële kunst. Hier worden de *cortina*, de *Canopische, Phocaeische* en *trechtervorm* beschreven, en zoo achtervolgens dit voorname gedeelte der profilering afgewerkt.

De Heer Rose is echter te veel kunstenaar om niet te vreezen dat door het geven van te veel regels het scheppend genie aan te knellende banden wordt gelegd. Daarom waarschuwt hij daartegen. Men moet steeds in het oog houden, zegt hij, dat regels slechts eene handleiding zijn. Het verstand en het schoonheidsgevoel staan boven alle regels, want deze zijn daaruit voortgekomen. De regels mogen bruikbaar zijn voor de meest voorkomende gevallen; waar verstand en gevoel eene afwijking vorderen, daar houden zij op van kracht te zijn.

Op dezelfde wijze en in denzelfden geest wordt nu het schoone der profielen behandeld, en vervolgens het *karakter* dat door de lijst moet worden uitgedrukt. Over de kracht en den rijkdom, waarvan de eerste in den vorm en de tweede in de bekleeding der lijsten bestaat, was echter reeds zooveel gezegd, dat daarop kon worden teruggewezen. Iets anders is de waarde die in de verhouding tot en de overeenstemming met de overige leden gelegen is. Die verhouding bestaat in de afmetingen, in de overeenstemming en in de

houding van den vorm. Dit is iets dat men moet gevoelen, en dat moeijelijk door regels kan worden bepaald, of men loopt gevaar, te veel in eene stelselmatigheid te vervallen, die de vrije werking van den kunstenaar aan dikwerf schadelijke banden leggen zou. Dat gevoel wordt alleen door oefening verkregen. Er worden nu eenige voorbeelden bijgebragt om de meening van den schrijver beter te doen begrijpen, en het middel wordt aangewezen om door het aannemen van eene soort van algemeenen vorm te grove fouten te voorkomen.

Wat nu het optisch effect van de lijst betreft, dat is zoo naauw verbonden met de leer van het licht, dat de Heer Rose wel genoodzaakt is geweest een deel van deze laatste te behandelen, voordat hij de werking van het licht op de verschillende zamenstellingen van lijstwerken kon doen uitkomen. Gaarne zouden wij gezien hebben, dat het voorstellingsvermogen van den leerling hier door een opgeschaduwd voorbeeld ware te gemoet gekomen. Eene beschrijving, hoe goed ook, is onvoldoende om de krachtige werking van het licht te doen uitkomen, dat met de schaduwen, reflexen en slagschaduwen zooveel tot het schoone der lijstwerken bijdraagt. Er is slechts ééne taal waardoor men den indruk van de natuur kan teruggeven, en dat is de taal der kunst - het teekenen - en wij gelooven dat de schrijver velen verpligten zou, en zijne lessen veel duidelijker zou maken, indien hij kon besluiten om bij eenen tweeden druk van zijn boek een opgeschaduwd lijstwerk te voegen, al was het slechts door eene houtsnede tusschen den tekst.

Ziedaar in eenige groote trekken den weg beschreven, dien de Heer Rose in het 1^{e}, hoofdstuk van zijn boek heeft afgelegd en waarvan dit overzigt slechts een zeer onvolledig denkbeeld kon geven, daar de schrijver op dien weg telkens stilstaat, hetzij om zijne lessen te verduidelijken door te wijzen op eene menigte schoone voorbeelden, hetzij om tegen de gebreken te waarschuwen waarvoor men zich wachten moet. Het is een zeer uitgewerkt stuk, dat in het boek een 50tal bladzijden beslaat, met meer dan 100 figuren toegelicht. Wij hopen hierdoor een denkbeeld te hebben gegeven van de geleidelijke, grondige en afgewerkte wijze waarop de schrijver zijne stof behandelt. Men gevoelt dat hij die geheel meester is en met liefde beschouwt en dat hij bij ondervinding weet hoe men zijne denkbeelden het best aan anderen kan overdoen. Het is ons doel geweest om den geest en de strekking van dit boek te doen kennen, om daardoor hen, die dit gedeelte der kunst willen bestuderen, op de verdiensten van dit werk opmerkzaam te maken. Zij zullen daardoor een inzigt krijgen in de vorming der ornamenten en die leeren verstaan en begrijpen; en, is de beoefening van die kunst hun wezenlijk ernst, dan zullen zij den schrijver dankbaar

zijn voor de uitgave van dit boek; voor anderen is het niet geschreven.

Wij vertrouwen dat het voor de kennis van dit werk niet noodig zal zijn om ook eene schets van de volgende hoofdstukken te geven, zoo als wij dit van het 1ste gedaan hebben. De schrijver blijft tot het einde aan denzelfden geest, dezelfde wijze van opvatting en bewerking getrouw en daarom zal, hopen wij, eene korte opgave van den verderen inhoud voldoende zijn, om te doen zien dat het werk in belangrijkheid toeneemt, naarmate het vordert.

De bekleeding in het algemeen wordt in het tweede hoofdstuk behandeld en de schrijver verdeelt daarin de vormen in zulke die aan de natuur zijn ontleend en in zulke die door de schepping der kunst zijn ontstaan. Bijzonder belangrijk zijn zijne beschouwingen over de bladeren, die in hunne verschillende vormen beschreven en in hunnen stijgenden, dragenden, buigenden of zwevenden toestand nagegaan worden. Het eigenaardig voorkomen der verschillende bladvormen en van hunne onderdeelen, het gebruik dat men daarvan in het ornament kan maken, en de wijzigingen die zij moeten ondergaan om als bestanddeelen der schoone bouwkunst gebruikt te kunnen worden, zijn uitvoerig behandeld en met tal van voorbeelden opgehelderd. Wij wijzen vooral op dit laatste, - een zeer moeijelijk gedeelte, daar de bladeren het schoone, bevallige en natuurlijke moeten behouden, zooals de aard en de bestemming van het ornament dit vordert, en toch deelen moeten in het karakter van den bouwkunstigen vorm waaraan zij zijn aangebragt, en dat zich hoofdzakelijk door volkomen onbewegelijkheid kenmerkt. De middelen die men daartoe aanwendt, en de wijze waarop men van den oorspronkelijken natuurvorm tot vele afgeleide vormen kan geraken, die allen hunne plaats in deze soort van ornamenten kunnen innemen, worden helder en duidelijk verklaard; doch tevens wordt aangewezen dat zij wel onderscheiden moeten worden van de versieringen die door industriële kunstenaars aan meubelen, kleinodiën, goud of zilverwerken enz. worden aangebragt, en die allen een veel losser en ongedwongener voorkomen moeten hebben.

De *bloem*-, maar vooral de *vruchtvormen*, worden meer ter loops behandeld, omdat zij in de bouwkunst, en in het algemeen in de soort van ornamenten die hier beschreven worden, minder te pas komen.

Even zoo is het met *het figuur*, dat een der gewigtigste en zeker een der moeijelijkste afdeelingen van het ornament uitmaakt, maar hier niet te huis behoort. De lessen daarover moeten door een schilder of beeldhouwer gegeven worden, die zich meer uitsluitend op dit gedeelte van het ornament heeft toegelegd.

De vormen die door de kunst zijn uitgedacht, en die in aesthe-

tische waarde altijd achterstaan bij dezulke die uit de natuur zijn afgeleid, zijn zoo menigvuldig, dat de schrijver die in verschillende groepen heeft verdeeld, die hij dan bij opvolging beschrijft, en waarvan hij de schoonheid of de gebreken, de waarde en de plaatsing door zijne lessen doet uitkomen.

In het 3e hoofdstuk wordt zeer uitvoerig alles behandeld wat tot het ontwerpen van ornamenten behoort. Bij de ontwikkeling van de gronden waarop dit gedeelte berust, worden bijzonder in aanmerking genomen en achtereenvolgens uitvoerig besproken, vooreerst de zaken waaruit de ornamenten zijn tezamengesteld; vervolgens het bepalen der assen en het ontwikkelen van de regels der grondlijnen; dan worden de bekleedingen van die grondlijnen beschouwd en eindelijk eene opgave gedaan van de voorwaarden waaraan de ornamenten onderworpen zijn. Uit dit een en ander vloeit dan als van zelf het ontwerpen der ornamenten voort. Deze eenvoudige opgave van den inhoud zal voldoende zijn om de belangrijkheid van dit hoofdstuk, dat dan ook verreweg het grootste is, te doen uitkomen.

Ziedaar den inhoud van dit wezenlijk merkwaardig boek, het eerste dat in ons Rijk de compositie der ornamenten behandelt. Het is er echter verre van af, dat dit werk de geheele leer der ornamenten omvat, zoo als de Heer Rose ook in zijne slotrede doet uitkomen. Maar het omvatten van nog meer gedeelten zou het werk aanmerkelijk uitgebreid en te kostbaar gemaakt hebben. ‘Beter kwam het mij dus voor,’ zegt de schrijver, ‘om met één hoofdgedeelte te beginnen en vooral de beginselen goed te ontwikkelen, en vervolgens af te wachten, hoe mijn Boek ontvangen wordt, namelijk of het belangstelling en medewerking zal ondervinden, of wel als eene nieuwigheid terzijde zal worden gelegd. Immers, het is niet te ontkennen, dat het een in ons land nieuwe manier van onderwijs voor het ornament voorstelt, op verre na zoo gemakkelijk niet als die thans gevolgd wordt, en dit voert volstrekt niet naar den weg om algemeene goedkeuring te erlangen.’

Maar hoe waar dit ook zij, er staat tegenover dat men dagelijks de behoefte aan een goed en grondig kunstonderwijs al meer begint te gevoelen. Hoe meer zich dit in het buitenland ontwikkelt, hoe meer de eenzijdige rigting van ons onderwijs zal uitkomen, dat wel leert om over alles te redeneren, maar niet om zelf iets uit te voeren, dewijl het werkend beginsel, de kunst, daaraan ontbreekt. Maar de tijd zal komen dat ook hieraan gedacht wordt, niet alleen omdat tot eene veelzijdige beschaving van den geest ook de ontwikkeling van het schoonheidsgevoel wordt gevorderd, maar ook vooral omdat de stoffelijke belangen van duizenden, die in een of ander gedeelte der hoogere nijverheid hun bestaan vinden, dat dringend eischen. En wanneer dan de regeling van het kunstonder-

wijs zal toevertrouwd worden aan *deskundigen*, dat is te zeggen aan kunstenaars van wezenlijke verdienste en die tevens door het geven van onderwijs in eene Akademie geleerd hebben wat daartoe behoort, dan zal zeker dit werk als van hoog belang beschouwd worden. En onder dien invloed zal dan ook bij de leerlingen de lust ontstaan om eigen denkbeelden en oorspronkelijke werken voort te brengen. Wij hopen in het belang van onze vaderlandsche kunst en nijverheid dat die tijd spoedig moge aanbreken, en dan zullen wij den schrijver de belofte herinneren aan het einde van zijn boek gedaan, namelijk, dat hij gaarne handen aan het werk wil slaan, om de figuren van dit werk op groote schaal te teekenen, ten einde die bij het onderwijs zouden kunnen dienen. Wij eindigen met den wensch dat het boek in veler handen moge komen, en de schrijver in het gevoel van het nut dat hij gesticht heeft, eene waardige belooning voor zijnen arbeid moge vinden.

Op de platen zijn hier en daar letters vergeten of verkeerd geplaatst. Een kleine correctie zal dus bij een tweeden druk noodig zijn.

Breda, Maart 1864.
C.C. HUYSMANS.

***Verslag van de Commissie der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, tot het opsporen, het behoud en het bekend maken van Overblijfsels der Vaderlandsche Kunst uit vroegere tijden. Amsterdam, C.G. van der Post*. 1864.**

Daar men in den regel gelooft voor het uitbrengen van een verslag te kunnen volstaan met eene opsomming van feiten, welke betrekking hebben op 'tgeen er in eene bepaalde tijdsruimte voorviel of in den kring van het een of ander genootschap werd verhandeld, is het geen wonder dat haast elk het een dorre, weinig aantrekkelijke, ondankbare arbeid acht; en echter blijkt dat vermoeden het onbillijkste ter wereld, zoodra eene ervaren hand, zich met getrouwheid van hare taak kwijtende, de zaken dus mededeelt, dat haar belang ieder van zelf in het oog valt.

Onder de zoodanige zouden wij gaarne de Verslagen van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen willen rangschikken; elk van deze dient immers, met betrekking tot de stof der afdeeling ter behandeling opgedragen, een milde bron van kennis te ontsluiten.

Een dier Verslagen ligt voor ons, en wel dat door de Commissie tot het opsporen, het behoud - waarom niet behouden? - en het bekend maken van Overblijfsels van Vaderlandsche Kunst uitgebragt.

Het is er intusschen verre van, dat het zich door de hoeveelheid of de belangrijkheid der behandelde onderwerpen zou onderscheiden; wel wijkt het van de gewone af, maar door iets geheel anders. Ons trof de toon er in aangeslagen, niet als tragisch, maar als treurig. Het is of de Commissie, moedeloos wordende door het vergeefche harer pogingen om meerdere belangstelling voor het voorvaderlijke op te wekken, bij haar schijnbaar vruchteloos streven, allerlei teleurstelling ter prooi, hare ontbinding te gemoet ziet.

Het overlijden van een' harer ijverigste leden, de kennisrijke en werkzame Van der Kun, aan wien eene warme hulde worde toegebragt, - de weinige deelneming waarmeê de Gemeentebesturen de Commissie vereerden, - de bekrompene, hoogst onbeduidende middelen, waarover zij beschikken mag, - dit alles heeft zonder twijfel die stemming teweeggebragt; en toch zouden wij het zeer betreuren als onze indruk bevestigd werd. Eer zij zich getroostte te verscheiden, zouden wij haar willen afvragen, of zij, ondanks de volharding door haar getoond, gelooft alle middelen om belangstelling op te wekken en medewerking uit te lokken, waarlijk heeft uitgeput, of e r n s t i g e r w i l l e n ook hier niet v o l k o m e n e r k u n n e n zou blijken? Zij houde het ons ten goede, dat wij het in bescheidenheid gelooven, en daarvoor onze gronden mededeelen zoodra wij van haar Verslag op onze beurt verslag uitbragten.

De zamenkomsten, zoo vernemen wij, waren door de veelvuldige bezwaren, die het vaststellen van een bepaalden dag inhad (?), weinig talrijk(?); slechts drie malen vereenigde de Commissie zich om de verschillende ingekomen bijdragen te behandelen, welke, minder in aantal dan wat vroegere jaren opleverden, misschien ook minder belangrijk waren te achten.

Als wij de onderscheiden voorwerpen nagaan, haar zoowel door toezending als op andere wijze geworden, dan zien wij, dat deze zich hoofdzakelijk bepalen tot munten, penningen, een zegel-afdruk, oud beeldhouwwerk, afbeeldingen van gebouwen, teekeningen van 'tgeen de beitel des voorgeslachts vervaardigde, berigten omtrent huizingen en kasteelen, grafsteenen, eene oude doodkist, onderscheiden huisraad, autographen, enz., enz., meest alle dingen die tot het oudvoorvaderlijke leven behooren.

De beschrijving ons van die voorwerpen gegeven liet, voor het grootst gedeelte, zoo min den indruk van volledigheid als dien van voldoening bij ons achter. Zoo vernemen wij van de munten waarover de Heer M. Berntsen, te Beek, berigtte, niets anders dan dat er vele Geldersche onder waren, en dat hiervan aan een bekend liefhebber, zich hoofdzakelijk met het verzamelen van Geldersche munten bezig houdende, mededeeling werd gedaan. Eischen wij iets onredelijks als wij gaarne hadden vernomen of het zeldzame of algemeen

bekende waren, middeneeuwsche of munten na de pacificatie van Gent geslagen? En zou inderdaad het noemen van den ons *niet* bekenden liefhebber door de Commissie eene onbescheidenheid zijn geweest? In den tegenwoordigen tijd toch, nu de numismatiek meer en meer wordt beoefend, achten wij het, in onzen eenvoud, nuttig, dat al het gevondene algemeen bekend worde gemaakt, en men het publiek tevens inlichte door wien het werd beschreven of beoordeeld.

Waarschijnlijk is de benaming van het door don Heer A.B. Dibbetz te Heesselt gevonden muntje, *stuivertje* van Karel II van Engeland genoemd, onjuist, en zal het *penny* moeten wezen; ook ontbreekt de de opgave van het jaar, waarin het geslagen werd, aan dat verslag. Evemnin vinden wij eenige opheldering over den Romeinschen bronzen *penning* van Germanicus, door den Heer Hartog, te Zalt-Bommel, der Commissie toegezonden. Waaraan valt dit toe te schrijven? stelt zij weinig belang in het numismatische gedeelte, of werd het, als niet tot den anders vrij ruimen kring van haar onderzoek behoorende, slechts aangestipt?

Vergeefs zochten wij naar eene beschrijving van den afdruk genomen met den zegelstempel in 1861 te Nijmegen opgedolven; evenmin mogten wij vernemen of er wapens, beeldtenissen, randschrift, enz., op staan; slechts wordt er gezegd, dat hij waarschijnlijk uit de XV^{de} eeuw is. Waarschijnlijk? welnu, daar die eeuw vele merkwaardige zegels rijk was, zou eene uitvoerige beschrijving, zou eene opgaaf uit welk metaal de stempel bestaat, wenschelijk zijn geweest.

Ook naar eene afmeting van den zand(?)steen, door den Heer B. Tideman Jr., te Hoorn, opmerkelijk genoeg geacht om er eene teekening van in te zenden, zagen wij vruchteloos om; zelfs wordt ons niet gemeld of er een jaartal op staat. De zinnebeeldige voorstelling van een schildpad met ingetrokken kop, staart en pooten in verband met de zinspreuk *bene qui latuit bene vivit*, welke, zoo wij haar wèl verstaan, beteekent ‘die in het verborgen leeft kan goed leven, of leeft goed,’ is zeker zeer eigenaardig. Daar echter geen enkel berigt melding maakt, dat Wessel Gansfoort te Hoorn gewoond of zelfs vertoefd zou hebben, rijst onwillekeurig de vraag: wat heeft aanleiding gegeven, dat zijne quiëtistische zinspreuk in een huis dier stad werd geplaatst? Billijkerwijze mogt men van de navorschende Commissie verwachten, dat zij gepoogd had hierover eenig licht te doen opgaan. Moeten wij dezen steen rangschikken onder die soort, welke men, uit de XVI^{de} en XVII^{de} eeuw, zoo dikwijls in de gevels van onze oud-hollandsche gebouwen aantreft, en welke betrekking hebben op den bewoner, het vak of den handel, enz., in het huis uitgeoefend? of geeft het gebouw, waarin hij gevonden werd, regt tot eene verrassender onderstelling?

De poorten te Woerden schijnen, volgens het oordeel der Commis-

sie, voor de geschiedenis der bouwkunst geene waarde te hebben gehad; echter had men den tijd waaruit zij dagteekenen kunnen opgeven en de wapenschilden, die oudheidkundig belang bezitten, eenigzins omschrijven.

Over het beeldhouwwerk in den muur der oude kerk te Drempt nabij Doesburg (moest dit niet zijn in den muur van den toren?), wordt ons door de Commissie niets bijzonders medegedeeld; wij verdiepen ons dus in gissingen, en vragen vergeefs of er, behalve het bekende beeldje, volgens oude mondelinge overleveringen de beeldtenis van Keizer Karel de Groote genoemd, en van het zich daarbij bevindende vrouwenkopje, ook nog iets anders ontdekt is? - De berigten omtrent het kasteel en de kerk te Vorden, het kasteel Nettelhorst, de kerk te Almen en het kasteel de Ehst worden wel als ontvangen opgegeven, doch de Commissie houdt den tekst voor haar.

Hare bemoeijingen omtrent het oude kerkgebouw te Renkum waren van anderen aard. Het voornaamste dat wij er van vernemen, is dat eenige daarnaar vervaardigde teekeningen het aan de vergetelheid zullen ontrukken; vergenoegt gij er u meê? Hoe gaarne hadden wij een gemotiveerd gevoelen der Commissie over dit merkwaardige gebouw, dat ongetwijfeld tot de XI^{de} of XII^{de} eeuw, welligt nog tot vroeger tijd, behoorde, ontvangen.

Hare bemoeijingen in zake Brederode's bouwvallen verdienen als een welgemeende poging tot behoud van deze, als eene proeve hoe verder verval is voor te komen beschouwd te worden. Moge de aanvankelijk gelukkige uitslag haar aansporen het daarbij niet te laten; de gewenschte ondersteuning van hooger hand zal spoedigst komen, als zij zich op meer dan wenschen kan beroepen.

Waarom zouden wij ons niet vleijen dat de bescheiden, betreffende het kasteel Popkensborgh onder St. Laurens en Briggendam in Zeeland, ingewonnen, even als die over het aloude huis Ter Horst onder Wassenaar, van goed gevolg zullen zijn? Waarom er de verwachting niet bij uitdrukken dat de Commissie terug zal komen op haar besluit omtrent de archeologische voorwerpen te Bruinisse, en op nieuw eenige stappen doen om, zoo niet alle, dan toch een gedeelte van deze magtig te worden? Als bijdrage tot de geschiedenis der strafwerktuigen van vroegere eeuwen hebben zij waarde.

We schijnen uit de schaduwzijde in het licht te komen: de onderhandelingen over de gehouwen en gebeitelde versierselen en snijwerken, afkomstig van de oude kap der groote Hofzaal op het Binnenhof te 's Hage, leidden tot een gewenscht einde; ten minste die kunstwerken zijn voor misvorming of voor vernietiging bewaard! Er zullen teekeningen worden vervaardigd van de koperen kroonen der groote kerk te Dordrecht; jammer dat zij, volgens de mededee-

ling der Commissie, niet konden worden aangekocht. Door hare bemoeijingen moge thans de merkwaardigste bewaard blijven; als wij inderdaad een volledig Museum van Oudheden hadden, Hollands oudste stad zou zijn voorgegaan in het brengen van een offer!

Weder valt de duisternis in: met bevreemding zagen wij uit de voortzetting van het Verslag, dat de Commissie zich niet geroepen acht een onderzoek in te stellen naar de oude zerk met beeldwerk en opschrift, die in den tuin der Akademie ligt; behoort dit niet tot haren werkkring? heeft het omschrift *niets* leesbaars meer; hebben de beeldtenissen (wij vernemen niet uit welken tijd die zijn) ook geene waarde voor de geschiedenis der kleederdragten?..... Wij stellen, trots de halve mededeelingen, over een hof met dergelijke oostersche verrassingen, die misschien onze verbeelding te zeer prikkelen, in zaken van dien aard te veel belang, dan dat wij den onvermoeiden navorscher Scheltema ook bij dit onderzoek geen gelukkig gevolg zouden toewenschen!

Ter verkrijging der oude doodkist, te Kamerik opgedolven, heeft de Commissie inderdaad belangstelling getoond; wij danken Moll er voor, dat hij ons van deze eene zoo uitvoerige beschrijving gaf.

Evenzoo gedroeg zij zich ijverig ten opzigte van het Romeinsche grafteeken, in den toren te Dodewaard geplaatst; het was vooral Leemans, die zich in deze verdienstelijk heeft gemaakt door de getrouwe opmeting en afbeelding van den toren, waarin die grafsteen zich bevond. Wij vereenigen ons gaarne zoowel met zijne beredeneerde beschouwingen omtrent den naamsoorsprong van Dodewaard als met hetgeen hij over den bouw en de latere wijzigingen opmerkt. Het schijnt ons toe, dat de zamenstelling uit onregelmatige brokken tufsteen, in het benedengedeelte des torens, even als de daartoe gebruikte specie ter verbinding, een opmerkelijk feit is, dat zeker voor den hoogen ouderdom van dit gewrocht der voorvaderlijke bouwkunst pleit.

Wij eindigen hier onze beschouwingen over het uitgebragte Verslag. Wanneer wij het naar onze zienswijze in vele opzigten meer volledig, d.i. de onderwerpen breedvoeriger omschreven hadden gewenscht, dan verdenke men ons daarom niet van zucht op alles aanmerkingen te maken! Wat er ons toe aanspoorde was de overtuiging dat meerdere volledigheid grooter nut zou hebben gesticht, daar zij hun, die niet zoo als de Commissie zelve in de gelegenheid zijn de voorwerpen te zien, daarvan een duidelijker denkbeeld zou hebben gegeven. Of die heeren bedachten, dat men zich de voorwerpen der voorvaderlijke kunst niet even gemakkelijk voor den geest kan brengen als die, door welke men zich in het dagelijksche leven ziet omringd, en dat daarom de bijzonderheden, door welke zich het oude, ontdekte voorwerp kenschetst, te gemakkelijker worden begrepen, naarmate de beschrijving, dank zij studie en smaak, die aanschouwelijker weêrgeeft!

En nu ten slotte, wij zeiden hierboven, dat naar onze bescheiden meening alle hulpmiddelen om belangstelling te wekken en tot medewerking aan te sporen bij lange na niet zijn uitgeput, dat wij van andere nog hope hebben. En welke? Gemeentebesturen, zegt men, werden ingeroepen het hunne bij te dragen om ten allen tijde de Commissie op de hoogte te houden van hetgeen in stad of dorp met betrekking tot oudheidkundige voorwerpen omgaat; wat er merkwaardigs wordt gevonden en verkocht, verbouwd of gesloopt; circulaires zijn in menigte rondgezonden; maar dat alles, wij weten het, dat alles baatte niet! De mededeelingen moeten, helaas! hoofdzakelijk door de leden der Akademie zelve worden verkregen en bijeengegaârd: door berigten uit dagbladen, de gruwelen meldende die reeds zijn geschied; door brieven van kennissen, zelden zoo gelukkig geplaatst, dat zij invloed bezitten; er gaat dus meer te loor dan de Commissie zelve weet; wie, die het loochent? Maar indien de gemeentebesturen laauw zijn, en de dagbladen traag en de bekenden, noem ze wat ge wilt; waarom dan geen hulp gezocht bij mannen, wien de zaak moet ter harte gaan, de gemeente-architecten, bij de belangstellenden in stad bij stad, waarlijk niet zoo schaars te vinden als de Commissie vreest. Zonder middelen geene magt! welnu, waarom niet op het voorbeeld van den vreemde, van elk wie in den eerbied voor het verleden een waarborg voor de toekomst ziet, eene kleine bijdrage gevraagd? waarom niet voor deze het lidmaatschap aangeboden dengenen die o u d e k u n s t liefhebben? Ge zult gelds genoeg krijgen, mits gij den zin maar weet te wekken, zoodra ge toonen kunt, dat gij het gegevene goed besteeddet! Opregt gesproken zal dit meer ijvers eischen dan de Commissie tot nog toe aan den dag legde; grooter opoffering dan zij zich tot heden getroostte; - maar de zaak is die dubbel waard! Door haar t e r h a r t e genomen, en daardoor ook anderen t e r h a r t e gaande, zal geen man van het vak zich aan de uitnoodiging, welke zij tot hem rigten mogt, willen of durven onttrekken; zal het beschaafd publiek er eene eer in stellen haar te schragen, overtuigd dat zij voortaan kans van slagen heeft! Beter opmetingen en juister beschrijvingen zullen haar toevloeijen; geheel op beide de hoogte en de laagte des tijds, zal zij der studie waarachtig dienst bewijzen! Of zij onzen wenk volgde, het geschetste voltooijende.

Nov. 1864.
E.

De studie der vaderlandsche kerkhistorie.

Kerkhistorisch Archief, verzameld door N.C. Kist en W. Moll, hoogleeraren te Leiden en Amsterdam. I-III Deel. Amsterdam, P.N. van Kampen.

‘Ik geloof niet,’ beweerde Hildebrand eens in zijn ‘Camera Obscura’, ‘dat iemand ooit één geestig idee in een trekschuit gehad heeft: de roef is de ware atmosfeer voor alle mogelijke vooroordeelen en de geschikte bewaarplaats voor alle verouderde begrippen.’ Toch was het zeker noch vooroordeel, noch verouderd begrip, het plan nu ruim 41 jaar geleden in een trekschuit tusschen Leiden en Utrecht opgevat, dat verwezenlijkt werd door de uitgave der vijfentwintig stevige boekdeelen, waarvan de drie laatstuitgegevenen aan het hoofd dezes vermeld staan. Integendeel: dit plan had de strekking, het vooroordeel tegen te gaan, alsof de beoefening der kerkhistorie een tamelijk nutteloos werk was, en aan geheel nieuwe begrippen omtrent hare waarde ingang te verschaffen, Maar de mannen ook, van wie dit denkbeeld uitging, waren H.J. Royaards en N.C. Kist, beiden destijds in de eerste kracht van het leven, beiden met al het vuur eener eerste liefde bezield voor de taak, waartoe zij pas geroepen waren: het doceren der kerkgeschiedenis, de eerste aan 's Rijks universiteit te Utrecht, de ander aan die te Leiden.

Inderdaad, veel viel er te doen en nog meer te veranderen. De dagen waren voorbij, dat Nederland op waardige wijze zich aansloot bij de groote beweging op dit gebied der we-

tenschap door Mosheim verwekt en door de beide Walchs bevorderd, - dat het wijzen kon op H. Venema, die meer dan vijftig jaar lang (1735-1787) de roem der Franeker hoogeschool was, en op zijn Groninger ambtgenoot, den naauwkeurigen en zeker niet genoeg gewaardeerden D. Gerdes (1735-1765). Hoe toch was het sedert onder ons gesteld? Muntinghe (1780-1822) had te weinig hart voor de kerkhistorie, om er meer dan een schraal compendium voor over te hebben en achtte zich misschien niet zoo geheel ongelukkig, als de kleine schaar zijner toehoorders tot zeer enkelen versmolt en hij óf zijn collegie kon sluiten, óf 't in 't geheel niet behoefde te openen; Brown en Huisman (1788-1822) gingen als schaduwen voorbij, zonder eenigen indruk achter te laten, dan de eenparige getuigenis, dat zij vierendertig jaren hun studenten verveeld hadden; J.W. te Water (1780-1822), historicus tot in merg en been, had zich misschien wat al te particularistisch van jongs af gewijd aan de geschiedenis des vaderlands, - althans het veld der *algemeene* kerkhistorie trok hem niet aan, en, zoo hij eenige liefde voor de *nederlandsche* betoonde, 't was alleen omdat zij de zuster zijner aangebedene was. Zoo bleef dan onder zijne ambtgenooten Annaeus Ypey over als de eenige, die de kerkgeschiedenis niet alleen doceerde (te Harderwijk van 1799-1812), maar ook met ijver beoefende en haar altijd, zelfs nadat hem te Groningen (1813-1831) het onderwijs in geheel andere vakken was opgedragen, houw en trouw bleef. Getuige het die stapel adversaria, van jaar tot jaar onder zijn vlijtige hand aangroeijende, - adversaria wel meest uit secundaire bronnen ontleend, maar toch onwraakbare bewijzen, hoe vele ‘eeuwen met al haar heugenis in boeken’ hij ‘afgesloofd’ had. Slechts ééne fout beging hij, en die ééne verijdelde voor een goed deel het nut, dat zijn ijver had kunnen stichten: slechts ééne fout beging hij, dat hij namelijk aan zijne leerlingen, ja aan het gansche publiek hetzelfde taaije geduld toeschreef, als hem van nature eigen was. Wèl zijn ongetwijfeld voor 't vermalen van zulken kost, als Ypey plagt op te disschen, de tanden der kinderen van ons tegenwoordig geslacht vrij wat stamper geworden, dan ooit de tanden onzer vaderen waren; maar toch wie lazen zelfs in 't begin dezer eeuw die beknopte (!) dogmengeschiedenis in drie deelen en die kerkhistorie der achttiende eeuw in dertien banden, - wie anders dan de weinige

uitverkorenen, die Wagenaars ‘Vaderlandsche historie’ met de vervolgen of Stuarts ‘Romeinsche geschiedenis’ van 't begin tot het einde toe afwerkten, met een enkel romannetje, zoo als Clarisse Harlowe en Charles Grandison, tot afwisseling er tusschen door? Slechts ééne uitzondering op deze algemeene bedenking tegen 't geen Ypey over kerkhistorie in 't licht gaf, laat ik gelden: 't is zijn veelszins voortreffelijke ‘Geschiedenis der Ned. Hervormde Kerk’. Ze moge ook hier en daar gerekt en omslagtig zijn, toch is ze niet te gronde gegaan in een chronologische reeks van citaten. Maar dat de man, die over *ééne* eeuw *twaalf* dikke deelen volschreef, zich in dit werk met *vier* deelen voor ruim *drie* eeuwen tevreden stelde, - dat hij ons op den vloed van zijne aanteekeningen alleen ronddobberen laat en er ons niet in verdrinkt, - wij hebben 't zeker voor een goed deel te danken aan zijn medewerker, aan I.J. Dermout. Waarlijk, 't boek was een gunstig voorteeken, dat voor 't beoefenen der kerkhistorie in ons vaderland, het tijdperk der onverschilligheid, door Brown en Huisman waardiglijk vertegenwoordigd, ten einde liep.

In 1823 stond te gelijker tijd aan al onze drie hoogescholen de leerstoel voor kerkhistorie open. Wie er toe werden geroepen, hadden allen onder den invloed van de school van van Heusde gestaan; Th.A. Clarisse ten deele en in zoo verre als hij het polybiaansche pragmatisme liefhad; Kist en Royaards - ik noemde ze straks reeds - onverdeeld en ten volle. Clarisse stierf te jong, om de hoop te verwezenlijken, die zijne verhandeling over Geert Groete had opgewekt; maar Royaards mogt tot 1854, Kist tot 1859 ongestoord voortwerken, om aan hun lievelingsstudie de regten, waarop zij aanspraak had ook in wijderen kring, ook bij 't groote publiek te verzekeren. 't Geschiedde in de eerste plaats door het onderwijs aan hunne leerlingen, maar evenzeer, zoo niet in meerdere mate, door de uitgave van het ‘Archief’, waarvan in 1829 het eerste deel het licht zag en het vijfentwintigste het jaartal 1862 draagt.

‘Archief voor kerkelijke geschiedenis’, heette 't eerst. Zeker niet juist. *Kerkelijke* geschiedenis is iets anders dan (wat de redacteurs bedoelden) *kerkgeschiedenis; archief* moge een gepaste benaming zijn voor een verzameling archiefstukken en oorspronkelijke bescheiden (gelijk b.v. die van J.J. Dodt), zeker voegt ze niet voor een amalgama van charters, brieven,

aanteekeningen en vonkelnieuwe verhandelingen. Bovendien uit dien titel bleek niets van het groote doel, dat Kist en Royaards zich voorstelden: bijdragen voor de kerkgeschiedenis *van ons vaderland* op te zamelen. 't Werd er niet beter op, toen zij in 1841, ter wille van dit oogmerk, hun boek in: *Nederlandsch* (*!*) *archief* verdoopten; maar eindelijk hadden zij in 1852 bij eene nieuwe naamsverandering bijna het regte getroffen: *Archief van kerk*(*elijke*) *geschiedenis inzonderheid van Nederland*, - zoo niet ter kwader ure het woordje *nieuw* vóór *archief* was gevoegd, 't geen nagenoeg den indruk maakt, alsof men van jonggeboren grijsaards spreekt. De laatste naamsverandering: *Kerkhistorisch archief*, heeft de specificatie: *inzonderheid voor Nederland*, weêr opgegeven, en is te innig verwant met het duitsche *Kirchenhistorisches Archiv*, om zuiver volbloed-hollandsch te zijn.

Doch genoeg over den titel. Belangrijker is de vraag: wat het werk zelf voor de studie der kerkgeschiedenis opleverde? hoe Royaards en Kist zich gekweten hebben van de taak, die zij op zich genomen en in het programma van 't archief omschreven hadden: den schier geheel uitgedoofden lust voor de beoefening hunner wetenschap weder op te wekken, zoowel door het uitgeven van oorkonden en bescheiden, als door het opstellen van verhandelingen over tot nog toe minder bekende of niet naar eisch toegelichte gebeurtenissen? Het antwoord kan gunstig zijn, - echter niet onbepaald gunstig. Te prijzen valt het, dat ze, bevreesd voor krachtverspilling op het onafzienbare gebied der algemeene kerkgeschiedenis, hun archief allermeest, zoo niet uitsluitend voor de vaderlandsche openstelden: eene bepaling, waaraan ook bij de drie laatste deelen de redactie getrouw is gebleven, die zich niet dan hoogstzelden de buitenlandsche aangelegenheden, b.v. de pauzin Johanna, de fransche Magdalena-zusters en de hervormde kerken in Polen en Frankrijk aantrok. Te prijzen valt de zorg, de ijver, de volharding, waarmede beide mannen gedurende een reeks van jaren hun lievelingsstudie voorstonden; maar.... zóó ergens, in 't *Archief* vooral werd het openbaar, wat in beiden gemist werd.

Royaards was te driftig, om naauwkeurig te zijn en aan de détails de vereischte zorg te besteden; te weinig helder van geest, om juist te combineren, en toch te veel Heusdiaan, om het combineren te laten; te optimistisch aestheticus om ooit

smaak te vinden in eene leidsvrouw, zoo stijf afgemeten en ergdenkend als de kritiek is. Daarbij kwamen nog andere bezwaren: zijn aanzienlijk vermogen, zijn levenslust, zijn goedhartigheid. Zijn vermogen belette hem ooit te begrijpen, dat één dag zelf op een archief doorgebragt, beter is dan tien dagen lang tien goed gesalariëerde copyisten er heen te zenden. Zijn levenslust deed hem voorbijzien, dat het telkens terugkeerend bezoek aan zijn duitsche vrienden gebragt, wel zijn naam buitenslands verbreidde, maar een kostbaren tijd wegnam, die, anders besteed, zijn roem in het vaderland had kunnen verhoogen. Zijn goedhartigheid eindelijk, gelijk ze hem vaak als historicus in 't waarderen van personen en feiten bedroog, was voor hem reden genoeg om 't veld der dogmengeschiedenis te vermijden: hij wilde den fakkel der historie niet zwaaijen, op 't gevaar af dat hier of daar een druppel of een vonk zou vallen, die zijne theologische collegaas pijnlijk aandeed.

In geleerdheid, naauwkeurigheid, scherpzinnigheid overtrof Kist hem verre. Trouwens, dezen deed de Leidsche lucht goed, ja zelfs voor een deel de antipathie der Leidenaren, waarmede hij in den aanvang te worstelen had. Toch was hij te weinig met hart en ziel theoloog, om het dogmatische deel zijner taak even lief te hebben als het literarische, het archeologische, het zuiver historische; te veel humanist om zich te verdiepen in de ‘barbaarschheid’ der middeleeuwen en in de ‘hairkloverijen’ van de mannen der kerk na het tijdperk der reformatie; te groot vereerder van Erasmus in één woord, om Luther niet beneden hem te plaatsen. Mij dunkt, deze laatste trek teekent Kist in zijn geheele eigenaardigheid: den geleerde met diepen eerbied voor het talent, maar den geleerde zonder genialiteit, die zelfs liever niet met geniën te doen heeft. Trouwens voor het historische pragmatisme zijn geniën lastige struikelblokken: gelukkig dat ze zoo dun gezaaid zijn! Zonder genialiteit, zeide ik: ik moet er nog bijvoegen, zonder frischheid van opvatting. Alle eerbied voor den onvermoeiden ijver, waardoor Kist, steeds wetenschappelijk navorscher tot zelfs in zijn wandelingen rondom Egmond en Rheenen toe, zocht te vergoeden, wat hem aan vlugheid ontbrak; maar bragt hem die ijver niet meer dan eens tot hetgeen met een kunstterm heet: zijn onderwerp dood werken? is het niet met zijn wijze van voorstelling, met den gang zijner gedachten, met zijn

stijl, met zijn woordkeus, met zijn zucht om in den tekst alles op te nemen, wat naauwelijks aan den voet der bladzijde een zeer klein plaatsje verdient, - is het niet op bijkans al zijn verhandelingen van toepassing, *que le fond emporte la forme*, dat ter wille dier logge en zware geleerdheid de laatste zweem van bevalligheid is opgeofferd? en moest niet bij de meeste lezers zijner werken 't noodzakelijk gevolg daarvan zijn, *que la forme emporta le fond*, dat zij wegens de schrale saus de voedzaamheid en stevigheid van den voorgedienden kost niet genoeg waardeerden of zelfs de schotels onaangeroerd lieten voorbijgaan?

Zóó waren Royaards en Kist; zóó althans spiegelt zich hunne werkzaamheid af in 't *Archief*. Waarlijk, dat mannen van die volharding op den duur wèl belangstelling voor de kerkgeschiedenis van Nederland moesten wekken, dat zij, dertig jaren en langer aan 't werk, uitnemende bouwstoffen zamenbragten, die 't verlangen deden ontstaan, of er nu eindelijk eens een bekwaam bouwmeester opstond; dat de naam van koryfeeën der wetenschap in ons vaderland hun door niemand betwist en volgaarne door allen hun de dankbaarste hulde gebragt werd, - is 't wel vreemd? hadden zij er niet regt op? Maar evenmin vreemd is het, - indien er althans eenige waarheid schuilt in 't geen vroeger ten aanzien hunner eigenaardigheid werd opgewekt, - dat zij geen school vormden. Ik overdrijf als ik zeg, dat Royaards vuur zonder licht, en Kist licht zonder vuur was; maar er ligt geene overdrijving in de bewering, dat bij geen van beiden licht en vuur in die verhouding tot elkander stonden, als noodig is om een kring van aanhangers te verzamelen en voor altijd aan 't geen ze eens met geestdrift omhelsden, getrouw te doen blijven. Vandaar dan ook, dat nergens de krachtige hand van den meester te herkennen valt in het werk door een jeugdiger geslacht op dit gebied geleverd; maar dat - zoo er enkelen opstonden, die de kerkgeschiedenis beoefenden, - ze daartoe werden aangedreven, misschien ten deele door den invloed van het *voorbeeld*, hun in Kist en Royaards voor oogen, doch allermeest door de bezielende kracht, die van Duitschland in mannen als Gieseler, Neander en Ullmann uitging. Raadpleeg eens ter Haars ‘Geschiedenis der kerkhervorming’, of Mensingaas ‘Maria-vereering’, of Tichlers ‘Zwingli’, of den ‘Joannes Brugman’ en den ‘Merula’ van Moll: en ge zult het op elke

bladzijde zien, dat ze veelmeer geesteskinderen van het duitsche driemanschap zijn, of bij Hagenbach, Boehringer en Merle d'Aubigné zich te luisteren legden, dan dat zij ter schole gingen bij de stichters van het ‘Archief’. Eerbied voor de bekwaamheid en den ijver van mannen als Kist en Royaards moge hen eerst aan het werk gebragt hebben, - dat ze bij het werk bleven en het op die wijze behandelden, als ze deden, had zeker eene geheel andere oorzaak.

Intusschen ging het ‘Archief’ voort, gelijk het begonnen was: rijk, tot verkwistens toe rijk in de mededeeling van allerlei bescheiden, brieven, aanteekeningen, nu en dan afgewisseld door enkele belangrijke verhandelingen, wier deugden en wier gebreken 't mij niet lust nog eens op te tellen, na de karakteristiek, die ik van de redacteuren gaf, en voor 't meerendeel daaruit opmaakte. Het getal medewerkers was en bleef klein. 't Scheen wel of de toegang tot die uitverkoren schaar aan niemand vergund werd, die eene eenigzins afwijkende rigting bij de beoefening der kerkgeschiedenis volgde: Hofstede de Groot, die in zijne ‘Geschiedenis der Broederenkerk’ had getoond, wat hij op het veld, door 't ‘Archief’ ter bearbeiding aangewezen, kon leveren, ondervond het bij de schampere bejegening van Royaards in 1842..... geen wonder, dat velen in andere tijdschriften, in ‘Godgeleerde bijdragen’, ‘Waarheid in Liefde’, de ‘Bijdragen’ van Nijhoff of de provinciale almanakken de vrucht hunner studiën nederlegden, en er naauwelijks aan dachten, dat er een afzonderlijk tijdschrift voor kerkhistorie in ons vaderland bestond, 't welk rijker aan afwisseling, aangenamer van inhoud en vrij wat minder eentoonig en eenzijdig geworden ware, indien zij dáár hunne gaven hadden geofferd - altijd in de onderstelling, dat de redactie het goedgevonden had.

Maar genoeg van dien ouden tijd, van de periode der twee-en-twintig eerste deelen. Ze moest besproken, zelfs zeer uitvoerig besproken worden, omdat anders geen billijk oordeel mogelijk is over de laatste periode, die der nu aan te kondigen drie deelen van het ‘Kerkhistorisch archief’, waaraan welhaast het vierde deel een einde zal maken. Immers toen Kist na den dood van Royaards zijn amsterdamschen ambtgenoot Moll tot mederedacteur verhief, werd deze niet geroepen tot het oprigten van een nieuw tijdschrift aan de kerkhistorie van Nederland gewijd, maar tot de voortzetting van 't geen reeds

acht-en-twintig jaren bestaan had, zij het dan ook onder een anderen titel. 't Is dan ook niet vreemd, dat, hoe algemeene medewerking hij moge gewenscht hebben, de kleine schaar van handlangers toch niet tot een heirleger wilde aangroeijen; dat tallooze knutselachtigheden nog altijd de overhand behielden op de zeer sporadische verhandelingen van blijvende waarde; dat literatuur, archeologie en wat niet al rijkelijk bedacht werden, doch maar al te vaak ten koste van het theologisch gehalte.

Het drietal deelen telt 506 + 496 + 446 = 1448 bladzijden. Zonder nu de kleinere bijdragen, waaronder er enkele zeer belangrijke zijn, gering te schatten, wendt de lezer zich toch bij voorkeur tot de meer uitgebreide verhandelingen. Wat is 't resultaat? hij vindt er *drie* uitnemende monografiën van Moll: ‘bisschop Adelbold’, ‘Gerlach Peters’ en ‘Joannes Anastasius’, waarvan de eerste tot het voortreffelijkste behoort, wat hij ooit heeft geleverd; *drie* grondig en keurig bewerkte verhandelingen van Delprat: ‘Dordrecht onder interdict’, ‘Utrecht en Holland onder den ban’, ‘Gerson Bucerus’ en *ééne* van Kist, die ik eer uit piëteit dan uit ingenomenheid noem, ‘de Cunera-legende’: in alles een *zeven*tal, met elkander één derde van het geheel uitmakende, ‘vet van vleesch en schoon van gedaante.’ Zijn daarom al de anderen ‘leelijk van gedaante’? 't Zou niet humaan zijn het te beweren; maar toch de waarheid is het, dat velen ‘mager en rank van vleesch’ zijn. Of komt de wensch niet als vanzelf op bij 't lezen dier beredeneerde naamlijst van hervormde predikanten te Zoelen, dat ze liever op kosten van den kerkeraad der gemeente aldaar uitgegeven en onder de boeren, des noods onder enkele liefhebbers, geëxploiteerd ware, dan dat ze een plaats in 't ‘Archief’ innam, om elken niet-Zoelenaar te kwellen met de vraag: wat er dan toch interessants aan is? Toch is die plaats (anderhalf vel) nog bescheiden in vergelijking met de acht vellen - *papier sans fin* - over Curaçao. Ge verwacht: hier zal iets geheel eigenaardigs te vinden zijn, hier 't historisch beeld ons geteekend worden van eene gemeente, die in exceptionelen toestand verkeerende, het christelijk leven op geheel andere wijze openbaarde (of misschien niet openbaarde), dan 't ooit onder ons zich vertoonde. Ge slaat de eene bladzijde na de andere om,.... altijd te vergeefs.... totdat eindelijk, zoo een taai geduld als dat van Ypey u niet begeeft, eindelijk

de laatste bereikt is. En wat hebt gij geleerd? Dat te Curaçao de volgorde der dominees moeijelijk na te gaan is, en velen er aan de gele koorts leden; dat de doop meestal in huis wordt bediend; dat men er geen voorzanger bekostigen kan, en dat, om de schrale kerkvoogdij te mesten, de armen er bijna geen bedeeling krijgen. O diepte van kennis! Kist betuigde er van: ‘de redactie heeft alle reden, om den auteur dank te zeggen voor zijnen arbeid.’ Zou ieder lezer aan 't eind der acht vel 't er meê eens zijn?

Maar - laat ze rusten, die verhandelingen. Naast dezen staat, volgens het programma, ‘een repertorium van stukken betrekkelijk alle deelen der uit- en inwendige geschiedenis van het christendom; eene verzameling van bouwstoffen en bronnen.’ 't ‘Archief’ is er niet van misdeeld; behalve de redacteuren gaven Delprat, van Hasselt, Elsevier, Borsius, Bodel, Römer, Tideman en vooral van Vloten, belangrijke documenten in 't licht. Maar.... als een kronijk van Egmond, die niets kerkelijks heeft, - als een nekrologium, dat niemand leest, van een zusterconvent, dat op de honderd duizend niet één ter harte gaat, - als twaalf bladzijden classicale notulen zonder eenige bekorting, zelfs zonder eenige poging tot condensatie, de eene bladzijde na de andere vullen, - dan vragen wij toch: moet alles, zonder genade *alles* gedrukt worden? Ik vraag het nog eens, met die bescheiden van het klooster Emmaüs voor mij: ik zal er den auteur niet hard over vallen, dat hij aan ‘zwanen zonder kroontjes’ denkt, bij een consent aan de kloosterlingen gegeven, om ‘twee paer oude zwanen *onbecroont* (onbekreund, ongestoord) te moghen houden;’ maar waarom gaf hij, die er zoo wèl toe in staat is, waarom gaf hij niet excerperenderwijs in *twee* bladzijden, wat er nu *zestien* beslaat?

Moet dan alles gedrukt worden? Waarlijk, 't gevaar is groot. Vroeger bestond het niet gelijk nu. Vóór ruim 200 jaar schreef T.J. van Braght de ‘Geschiedenis der martelaren’. Hoort wat de man, die voor zijn werk de archieven wilde raadplegen, ondervond, maar ook hoe hij zich vertroost: ‘naardien A^{o}. 1648 vrede met Spanje gemaakt is, met conditie om alle voorgaande mishandelingen malkander te vergeven en derhalve te verzwijgen, zoo was de griffier van 't Hof van Holland schroomhartig, deze stukken als ook van anderen onzer geloofsgenooten, die er meer gedurende de Paapsche re-

gering gedood zijn, uit te schrijven, opdat zulks niet tot verwijt van henlieden zou mogen strekken en geen hinder in den eens gemaakten vrede veroorzaken; welk oogmerk des griffiers wel niet kwaad is (als geschiedende uit zorgvuldigheid over een groote zaak), maar middelertijd moeten deze heilige martelaren verkorting lijden; doch wij vergenoegen ons hierin, naardien derzelver acten bij God in memorie zijn, die de eer Zijner heilige martelaren in 't zalige leven en wezen eeuwig zal laten duren: hoewel het vermissen hunner acten in dezen tijd met regt mag beklaagd worden.' - Zóó was het vóór 200 jaar; en 't is naauwelijks 20 jaar geleden, dat Nieuwenhuis, toen hij de geschiedenis der Luthersche gemeente te Leiden schreef, moest klagen: 'het onderzoeken op het stadsarchief wordt geweigerd.' - De dagen dier allervernuftigst gemotiveerde weigering van 1664 en dier allerminzaamst ongemotiveerde afwijzing van 1844 zijn gelukkig voorbij. Allerwege staan de archiefkamers open; en, al heeft nog niet elk gemeentebestuur het ideaal van bereidwilligheid bereikt, de nacht der geheimhouding ligt achter ons. Maar toch heilig en zalig die nacht, hoe donker en hoe middeleeuwsch ook, indien de dag ons niets bragt, dan een stortvlaag van gecopiëerde archiefstukken, notulen, brieven en aanteekeningen. De tijd nadert reeds, - dank zij dien vloed! - dat een menschenleven te kort zal zijn, om een boek over den tachtigjarigen oorlog te schrijven: wij verdrinken in de bronnen. De hemel beware de beoefening der kerkgeschiedenis van Nederland voor een dergelijk lot! Nog altijd zijn ze schaarsch, de barmhartigen onder de schrijvers, die een verkregen resultaat eenvoudigweg meêdeelen en zoo kort mogelijk staven, zonder den lezer te noodzaken den langen togt nog eens af te leggen, dien zij zoekende en tastende zich moesten getroosten, eer zij den eindpaal bereikten; - maar *velen* zijn nog die barmhartigen in vergelijking met hen, die zelfverloochening genoeg bezitten om, wat hun weken en maanden arbeid in schier onleesbare archiefstukken gekost heeft, zóó te verwerken en zóó gereed te maken, dat de lezer in weinige minuten 't geheele, 't volle, 't overvloedige genot er van heeft.

Die edelen (och, of hun getal gedurig toenam!) stellen wij ons liefst voor als de ijverige medewerkers aan het nieuwe tijdschrift, dat, zoodra de reeds aangekondigde doodsure van 't oude 'Archief' heeft geslagen, door het levenwekkend woord

van den alleen overgebleven redacteur der oude reeks verrijze en door zijn geest bezield worde. Hij zij meer dan verzamelaar, meer ook dan voorganger en medewerker, hij zij in vollen nadruk bestuurder, redacteur, régisseur. Laat het oordeel over al, wat alleen de vrucht van vlijtig en naauwkeurig copiëren is, maar geene algemeene belangstelling verdient, onverbiddelijk gestreng zijn; geen enkel tijdvak, maar ook geen enkel onderdeel der kerkgeschiedenis van Nederland worde verwaarloosd en de medewerking van alle daartoe bevoegden ingeroepen, hoe verschillend hun rigtingen, hoe uiteenloopend hunne methodes ook zijn. Het literarische wissele het dogmatische, het antiquarische het psychologische, het strengpragmatische den kroniektrant af, en - de kritiek heersche over alles. Waarom toch zouden op wetenschappelijk gebied zij zich aan den arbeid onttrekken, die reeds toonden hoe zeer hun de ‘Geschiedenis der christelijke kerk in Nederland’ ter harte ging, toen zij de handen ineensloegen, om 't populaire geschrift te vervaardigen, dat sedert 1860 onder dien titel het licht ziet? Dat ze met ijver zich scharen rondom de nieuwe banier; de ouderen, Molhuysen, Schotel, Glasius, Römer zullen hunne gaven niet onthouden, en de jongeren zich bij hen aansluiten, Poolman en Heringa, Wijbrands en Loeff, Kuyper en de Vries, om geene anderen te noemen. Al vermenigvuldigen zich de arbeiders, de oogst blijft groot, altijd groot. Waarom toch, nadat de kerkgeschiedenis van Nederland meer dan veertig jaar werd beoefend en de resultaten daarvan werden nedergelegd in vijfentwintig dikke deelen, - waarom vond Moll in al die vijfentwintig zóó bitter weinig wat hem baten kon bij 't bewerken van zijn: ‘Kerkgeschiedenis van Nederland vóór de Hervorming’? De hagioloog geve ons monografiën over Amandus, Bonifacius, Willebrord; de kriticus bezorge een nieuwe uitgaaf van Heda: de bibliograaf neme den katalogus der Egmonder boekerij ter hand; de homileet verdiepe zich in de geschiedenis der prediking en der predikkunde vóór 1500; de dogmaticus bestudere den gang van het Katholicisme onder ons en geve vleesch en bloed, leven vooral, aan die nevelgestalten der middeleeuwsche secten. Geert Groete en zijn school moge rijkelijk bedacht wezen: maar is daarmede alles afgehandeld, wat de reformatie in Nederland voorbereidde? wie teekent ons bisschop Filips van Bourgondië naar eisch? Maar.... bij de drie laatste eeuwen is er waarlijk geen eind aan het vragen. Nog

altijd wacht het merkwaardige tijdperk van 1520 tot 1530, toen allerwege het godsdienstig leven ontwaakte en heel het land trilde van verlangen naar reformatie, op een geschiedschrijver. De ontzettende magt en verbreiding van het anabaptisme, - kennen de meesten er meer van, dan den weinig beduidenden oploop van veertig waaghalzen te Amsterdam, en de nog minder beduidende overrompeling van het klooster Bloemkamp bij Bolsward? En nogtans hoe belangwekkend de hoofden en geestverwanten van het anabaptisme zijn, belangwekkend voor psychologische studie, voor den invloed dien ze oefenden, voor de waarschuwing die er ook voor onzen tijd in hun fanatisme ligt, - Nippold heeft het meesterlijk getoond in zijne monografiën over David Jorisz. en Hendrik Niklaasz.: gelukkig wie als hij de gave bezit, niet alleen om de geschiedenis zóó voor te stellen, dat ze boeit, maar ook haar leven en gloed bij te zetten door de actualiteit van hare raadgevingen bij den tegenwoordigen toestand der kerk. Doch wat spreek ik alleen van 't anabaptisme? vraag eens naar een juiste waardering, een grondige kritiek onzer martelaarsboeken; naar den stillen voortgang der hervormingsbegrippen, eer ze in den beeldenstorm uitbraken; naar het deel dat de kerk had in den opstand tegen Spanje; naar de statistiek der Katholieke kerk hier te lande in die dagen; - vraag eens uit later tijd naar den invloed der buitenlanders, tot onze akademische leerstoelen geroepen, op den gang der theologie; naar al de *anen* en *isten* (ook de Collegianten niet te vergeten!) van Coccejus en Voetius af, tot op onzen tijd toe; naar de grondslagen, de uitbreiding, de toepassing van het kerkregt, met al de questies van vicarygoederen, heilige-geest-bezittingen, kerkvoogdijen, regtstreeksche en getrapte verkiezingen; maar.... ‘hier mag het punctum staan;’ altijd, altijd weder het antwoord: de wetenschap heeft er nog weinig of nog niets aan gedaan!

't Veld is ruim, de arbeid groot: maar juist *dat* prikkelt den ijver, *dat* waarborgt een groot getal medewerkers, die 't zich bewust zijn, hoe geheel andere eischen het sterfjaar van 't oude ‘Archief’ doet, dan het geboortejaar deed. Één eisch - *last, not least* - zullen zij niet vergeten: den eisch van den vorm. In onze dagen, waarin een roman van zoo weinig kunstwaarde als ‘Uncle Tom’ twee werelden vervulde, waarin een boek van zoo gering wetenschappelijk gehalte als Renans ‘leven van Jezus’ de eene helft der christenheid van

verontwaardiging en de andere van verrukking doet gloeijen, - in onze dagen moet de spreuk van den dichter met een kleine verandering luiden:

> Wees meester van den *vorm:* gij zijt het van 't gemoed!

Wie bronnenstudie liefheeft, hij leere in één regel het resultaat van tien dagen onderzoek, in één woord het merg van tien archiefstukken neêrleggen, en zoo hij 't nog niet vermag, hij ga bij een Cornelius school, om zich in klassieken smaak, in soberheid en zelfverloochening te oefenen; - wie aan monografiën zijn krachten wil wijden, hij zie Hase, den eenigen Hase, de kunst af, om het puntige van de voorstelling, het keurige van den stijl, het boeijende van den vorm met de degelijkheid van den inhoud alzóó te vereenigen, dat in waarheid de vruchten der kerkgeschiedenis worden tot ‘gouden appelen in zilveren gebeelde schalen.’ Dan eerst is de toekomst dezer wetenschap ten volle verzekerd, en het zaad, door de mannen van 't ‘Archief’ veertig jaren lang uitgestrooid, opgegaan tot een weligen oogst.

December 1864.
J.G. DE HOOP SCHEFFER.

Frankrijks ellende onder Lodewijk XIV.

Eugène Bonnemère, la France sous Louis XIV. 2 vol. Paris, 1865.

De titel van dit nieuwe werk van den schrijver der ‘Geschiedenis der boeren’ geeft slechts een zeer onbepaald denkbeeld van hetgeen het bevat en niet bevat. Ook geeft geene voorrede of inleiding eenige opheldering omtrent het doel van den schrijver; hij begint botweg en op zeer anti-Fransche wijze met het jaartal ‘1643.’ Bij de lezing bemerkt men evenwel spoedig, dat hij, met terzijdestelling van alle politieke en militaire gebeurtenissen, den toestand der maatschappij gedurende de lange regering van Lodewijk XIV heeft willen schetsen. Hij volgt daarbij de chronologische orde. Jaar voor jaar teekent hij het merkwaardigste op, dat hij in zijne bronnen gevonden heeft. Niet altijd evenwel blijft hij aan die methode getrouw, maar geeft nu en dan algemeene overzigten over verschillende onderwerpen. De plaats die hij daaraan aanwijst is dikwijls willekeurig gekozen, en in de meeste gevallen vraagt men zich af, waarom het overzigt nu juist onder dàt jaar staat en niet onder een ander, waar het even goed had kunnen staan. Daardoor is het boek ook lastig om te gebruiken; als men voor zich zelf geen aanteekeningen gemaakt heeft, kost het meestal veel moeite om hetgeen men gelezen heeft terug te vinden, te meer daar een bladwijzer of inhoudsopgaaf ontbreken. Eene systematische behandeling zou misschien verkieselijker geweest zijn. Wel zou men hiertegen kunnen aanvoeren, dat het ge-

waagd zou zijn, eene regering van twee-en-zeventig jaren systematisch te behandelen, daar in dien langen tijd natuurlijk veel veranderde; maar dit bezwaar schijnt mij toch niet overwegend en kon uit den weg geruimd worden door het tijdvak in twee of meer deelen te splitsen. In allen gevalle zou het boek door eene systematische behandeling leesbaarder geworden zijn. Zooals het nu is, ziet het er fragmentarisch en onbehagelijk uit; van het eene onderwerp wordt men telkens naar een ander en een derde en een vierde voortgestuwd, om dan bij een volgend jaar weder op 't eerste te worden gebragt en zoo vervolgens. Van historische kunst is in 't werk naauwelijks een spoor te ontdekken. Ook op den lof van volledigheid mag het volstrekt geen aanspraak maken. Er zijn onderwerpen van het hoogste gewigt, b.v. opvoeding en onderwijs, waarover met geen enkel woord gesproken wordt.

Kortom, het boek is niet fraai; maar opmerkelijk en leerzaam is het wel. In honderde boeken is de regering van Lodewijk XIV geprezen als een tijd van glorie in alles: glorie in den oorlog, in de letteren, in de kunsten, in de nijverheid, in den handel, en ofschoon, sedert men den maatschappelijken toestand van dien tijd naauwkeuriger heeft bestudeerd, vele der oude illusiën verdwenen zijn, zoo hebben toch zelfs de opregtste Fransche schrijvers niet alles durven zeggen. Een zekere schroom hield hen terug; de ‘grand siècle’ was en bleef de ‘grand siècle,’ al verloor hij dan ook iets, of zelfs veel, van zijn vroegeren luister; men hield het voor eene soort van heiligschennis, de afzigtelijke wonden te peilen, waaraan hij leed[1]. Niet alzoo denkt Bonnemère; integendeel, hij is door en door een pessimist; wel verre van er voor terug te deinzen, schept hij er veeleer behagen in, met eene ruwe en onmeêdoogende hand elken schitterenden sluijer aan flarden te scheuren en de naakte, afschuwelijke werkelijkheid te toonen, die daarachter ligt. Zijne oordeelvellingen zijn scherp en bits: Colbert is voor hem een man die groot was in kleinigheden en klein in groote zaken; Louvois een monster, Satan in eigen persoon; Lodewijk XIV een dwingeland, die verdiend had nu eens in een

1 Zoo zegt b.v. Sismondi, ‘Histoire des Français,’ XXVII, p. 218: ‘Il nous auroit semblé nous reudre coupable d'une sorte d'impiété, en sondant de trop près les uleères de son gouvernement, en faisant remarquer le contraste entre la pompe dont il s'entouroit eneore, les fêtes qu'il ordonnoit toujours à Versailles ou à Marly, et la détresse de ses finances, la misère de son peuple.’

kerker, dan weder in een gekkenhuis te worden opgesloten. Hij herinnert het gezegde van den Italiaanschen kunstenaar Bernini: ‘De koning zegt: Ik besteel mijne onderdanen. - De minister zegt: Ik besteel den koning. - De kleêrmaker zegt: Ik besteel den minister. - De soldaat zegt: Ik besteel ze alle drie. - De biechtvader zegt: Ik geef aan allen de absolutie. - En de duivel zegt: Ik neem ze alle vijf meê,’ en laat er dan op volgen: ‘De reeks is ongetwijfeld onvolledig, heel wat schakels ontbreken er aan, maar het gezegde is stipt waar, en het is zeker, dat van den koning af aan tot den minsten zijner onderdanen toe, het Frankrijk der 17de eeuw er uitziet als eene pyramide van dieven en moordenaars.’ De bewijzen voor die stelling ontbreken hem niet: hij wijst op den oom des konings, den hertog van Orleans, wiens tijdverdrijf het was met eenige edellieden op den Pont-Neuf de voorbijgangers te gaan bestelen en die zoodoende den diefstal in de mode bragt; op de Condé's: op den vader van den grooten Condé, die op klaarlichten dag na eene drinkpartij naakt en te paard door de straten van Sens reed met een aantal anderen, naakt even als hij zelf, en die door telkens en op het juiste oogenblik de partij, die hij heette voor te staan, te verraden, een verbazend vermogen wist bijeen te schrapen; op den zoon van den grooten Condé, die gewoon was zijne vrouw te slaan en te schoppen; op den kleinzoon, die eens, nadat hij zijn geliefden dichter Santeuil veel champagne had doen drinken, zijn volle snuifdoos in het groote wijnglas van den dichter ledigde, louter om voor de aardigheid te zien wat er van komen zou. Argeloos dronk de dichter het glas uit, en binnen tweemaal vier-en-twintig uur stierf hij onder afgrijselijke smarten. Condé zeide dat het hem speet en daarmeê was de zaak uit. Verder toont onze schrijver aan, dat edellieden zich herhaaldelijk aan 't slaan van valsche munt schuldig maakten en zich door grooten tot moord lieten huren. Over de vergiftigingen en het groote, beruchte proces is hij minder uitvoerig dan men zou verwacht hebben, en in dit opzigt zijn zijne berigten bij lange na zoo belangrijk niet als die welke P. Clément in de ‘Revue des deux mondes’ van 't vorige jaar (15 janvier) heeft medegedeeld; maar over andere misdaden der dames van 't hof is hij daarentegen des te uitvoeriger; zoo ook over de omkoopbaarheid der regters en de zedeloosheid der geestelijken. Aan de laatsten is eene lange verhandeling in het begin van het tweede deel gewijd;

zij behoort tot de gewigtigste van het werk, maar ik zal er niets uit mededeelen. Het is wel treurig dat men zelden of nooit over de geestelijkheid kan spreken zonder de wetten der welvoegelijkheid te kwetsen, maar dat is nu eenmaal zoo. '*Zij* doen wat *ik* niet durf zeggen,' schreef een troubadour der 13de eeuw, en het geldt van alle tijden, ook van den goeden, geloovigen, regtzinnigen, vromen tijd van Lodewijk XIV, toen vele der tachtig dwalingen, waarmeê thans de menschen besmet zijn en die de pauselijke zendbrief van 8 December opsomt, nog onbekend waren, en men integendeel hier en daar, zooals in Franche-Comté, ter dood werd gebragt als men op een vastendag vleesch had gegeten. Zelfs Bonnemère, die heel veel durft zeggen, heeft in dit geval soms dingen die hij wist moeten verzwijgen, en zegt met Floquet, dat, om alles te doen begrijpen, 'il faudrait dévoiler les plus indignes turpitudes dont se puisse aviser le coeur perverti de l'homme, révéler d'inimaginables horreurs au monde qui les ignore, oublier enfin que la mission de l'histoire est d'éclairer, et non point de corrompre.'

Bovenal stelde Bonnemère zich voor, het bewijs te leveren, dat de tijd van Lodewijk XIV een tijd was van voortdurend wanbestuur en van onafgebroken jammer en ellende. Dit is de hoofdgedachte van zijn boek, en nooit is er tegen Lodewijks regering eene acte van aanklagt geschreven, zoo lang, zoo goed gestaafd en zoo scherp als deze.

Daartoe was ongetwijfeld veel belezenheid noodig. De bouwstoffen liggen niet voor de hand; men moet ze zoeken; en zelfs een schrijver, die zoo verbazend veel gelezen had als Buckle, heeft ze niet kunnen vinden[1]. Ook hij zag wel in, dat de 'groote eeuw' een tijd van groote ellende was geweest, maar kon er geen stellige bewijzen voor vinden bij Fransche tijdgenooten, die, zooals hij zich uitdrukte, 'te vol waren van hun grooten koning en hunne schitterende literatuur, om acht te slaan op zulke onbeduidende zaken als de belangen des volks zijn.' Daarom bepaalde hij er zich toe, eenige plaatsen van Engelsche schrijvers mede te deelen, die in Frankrijk gedurende de regering van Lodewijk XIV hebben gereisd, en waartoe

1 Zie zijne 'History of civilisation in England,' I, p. 653, n. 85. Het moet evenwel erkend worden, dat Buckle in zijn zoeken ditmaal bijzonder ongelukkig is geweest. Als hij zich meer moeite had gegeven, had hij zelfs in zeer bekende boeken heel veel kunnen vinden.

Locke, Sir William Temple, Addison en Lady Mary Montagu behooren. ‘Op de reis van Calais naar Parijs,’ berigten zij bij voorbeeld, ‘was er genoeg gelegenheid om op te merken, tot welk eene verbazende armoede de eerzucht en onbeperkte magt van een dwingeland een rijk en vruchtbaar land kunnen brengen. Al de teekenen van toenemende rampen waren in 't oog loopend: de velden waren onbebouwd, de dorpen onbewoond, de huizen vielen in... Als men van postpaarden verwisselt, omringt u de geheele bevolking der stad om u eene aalmoes te vragen, met zulke ellendige, uitgehongerde gezigten en schaarsche, gescheurde kleederen, dat er geen woorden noodig zijn om u van hare diepe ellende te overtuigen... Te Parijs is het aantal armen zoo ontzettend groot, dat men nergens over zaken kan spreken, noch in een rijtuig, noch te voet, noch op straat, noch in een winkel, door den aanhoudenden toevloed van bedelaars... Frankrijk loopt op zijne laatste beenen.’ Buckle beveelt de door hem verzamelde getuigenissen aan de aandacht van den eersten Franschen schrijver aan, die eene geschiedenis van Lodewijk XIV schrijven zal. Op eene plaats van Locke na heeft Bonnemère ze niet gekend, en over 't algemeen schijnt het werk van Buckle in Frankrijk (en misschien ook hier te lande) niet die opmerkzaamheid te hebben getrokken, die het, niettegenstaande zijne gebreken, in zoo ruime mate verdient, en die men er in Engeland en in Duitschland aan heeft geschonken. Maar Bonnemère had die berigten ook niet noodig; zij zijn te algemeen, treden niet genoeg in bijzonderheden en kunnen argwaan wekken, daar zij van vreemden, van vijanden als men wil, afkomstig zijn. Onze schrijver daarentegen beroept zich op de berigten van Franschen, van welingelichte personen, die met alle bijzonderheden naauwkeurig bekend waren, op de rapporten der ambtenaars, der intendanten, op officieele bescheiden, die hij letterlijk mededeelt, eenvoudig afschrijft en onder elkander plaatst. ‘Men moet,’ zegt hij, ‘de ooggetuigen doen spreken; als het verhaal van zooveel lijden van anderen afkomstig was, zou niemand het willen gelooven.’

Inderdaad kunnen wij ons een zoo slecht bestuur thans naauwelijks meer voorstellen. Neem b.v. het leger. Ongetwijfeld heeft Louvois veel gedaan om het beter in te rigten en te verzorgen; Bonnemère is omtrent dien minister niet regtvaardig geweest en zou hem billijker hebben beoordeeld, als hij het

werk van Louvois vergeleken had met hetgeen vroeger bestond; maar toch zal men onzen schrijver moeten toegeven, dat het er ook onder en na Louvois met het leger zeer slecht uitzag.

Het werd gevormd door ligting en door werving. Bij de laatste was men volstrekt niet kieschkeurig; men nam wat men vinden kon; schelmen die aan de galg hadden weten te ontkomen, ontsnapte of vrijgelatene galeiboeven, alles was goed genoeg; men wierf zelfs in de gevangenissen. Ook bij de ligting nam men wat men krijgen kon, en daar Lodewijks onophoudelijke oorlogen meer menschenvleesch verslonden dan Frankrijk opleverde, was men weldra genoodzaakt kinderen te nemen in plaats van volwassenen. Madame de Sévigné verhaalt, dat Boileau met Gourville eens aan Condé een bezoek kwam brengen in zijne tent. De veldheer deed hen zijn leger zien en vroeg hun: ‘Welnu, wat zegt gij er van?’ - ‘Ik geloof dat het zeer goed zal zijn, als het meerderjarig zal wezen,’ antwoordde Boileau. ‘Inderdaad,’ voegt de briefschrijfster er bij, ‘de oudste telde geen achttien jaar.’

Een regiment was een eigendom dat men gekocht of door de mildheid des konings verkregen had. Men was kolonel, kapitein of onder-officier, niet tengevolge van ancienneteit, dapperheid of bekwaamheid, maar krachtens de som die men daarvoor besteden kon, want wie een regiment gekocht had, had te gelijker tijd het regt gekocht, de mindere graden te verkoopen. Of eigenlijk niet het regt, want de ordonnantiën verboden het; maar daaraan stoorde men zich niet. De titularis was gehouden, zijne manschappen van wapenen, paarden, kleederen en levensmiddelen te voorzien; de koning zorgde alleen voor de soldij. Maar al te dikwijls evenwel kwam de officier zijne verpligting evenmin na als de koning de zijne. Louvois kan geen tijd vinden om op de menigte klagten te antwoorden, die hem van alle kanten tegen de chefs der korpsen worden toegezonden. De zorgeloosheid en gierigheid der chefs was zoo groot, dat de soldaten reeds eer de veldtogt begon met de ellende worstelden; dikwijls hadden zij hemden noch schoenen; levensmiddelen moesten zij zich in hun eigen land door stelen en plunderen verschaffen. Daarom was, hoe wonderlijk het ook klinke, de vrede voor Frankrijk nog erger dan de oorlog. In oorlogstijd plunderden de soldaten buiten de grenzen, in vredestijd daarentegen in Frankrijk zelf. Kwalijk nemen kon men het hun eigenlijk niet; zij moesten leven.

De verpleging der zieke soldaten was allerellendigst. In de hospitalen werden zij zoo goed als vermoord. ‘Ik zal,’ schrijft in 1689 een maarschalk aan Louvois, ‘onderzoek doen naar de klagten der soldaten over de hospitalen te Mont-Royal en te Sarlouis. In 't algemeen weet ik, dat de soldaten slechts op stroo liggen, drie in één bed; dat de chirurgijns weetnieten zijn, dat zij zeer lui zijn in 't behandelen der zieken, en dat zij hun, bij 't minst dat hun scheelt, zonder noodzaak armen en beenen afzetten. 't Is dan ook zeker dat, in 't algemeen gesproken, alle zieken er sterven. Wel is een kapitein belast met dagelijks de hospitalen te bezoeken; maar uit vrees van door de ziekte te worden aangetast, doet hij het niet, en de commissaris evenmin.’

De braafste en verstandigste mannen van dien tijd oordeelden zeer ongunstig over den toestand van 't leger. Zoo schreef de groote Vauban aan Louvois in 1675: ‘Het gaat van kwaad tot erger en ik sidder voor de toekomst. Als ik vestingen aan garnizoenen toevertrouwd zie, die zamengesteld zijn uit compagniën kinderen en arme kleine ellendigen die men met geweld uit hunne woonplaatsen gerukt of op honderd verschillende manieren in de fuik heeft gelokt; als ik verder zie dat zij gecommandeerd worden door officieren die meerendeels even ellendig zijn als zij, in waarheid, dan vrees ik voor de monarchie! Te meer, daar er weinig of geen staat op hen te maken is, want in de meeste vestingen zijn de soldaten gehuisvest als zwijnen, half naakt, half van honger stervend; hetgeen, zooals de priesters en geneesheeren, die hen verzorgen, verzekeren, de voorname oorzaak der ziekten en sterfte is, die men onder hen ziet heerschen.’

Aan ordonnantiën liet de minister het niet ontbreken. Zij zijn inderdaad zeer fraai, en wie daarnaar dien tijd beoordeelt, zooals dikwijls geschied is, zal er niet zelden een gunstig oordeel over uitspreken. Maar juist het niet nakomen der ordonnantiën is een karaktertrek dier regering. Lodewijk zelf schreef eens: ‘Gij weet dat het voorname punt niet in het maken van reglementen bestaat, maar in het naauwkeurig uitvoeren daarvan.’ De uitvoering was telkens de zwakke kant, zooals onze schrijver herhaaldelijk doet opmerken. Wat meer is, de ministers werkten ze onder de hand tegen. Zoo keurt Louvois in zijne ordonnantiën het geweld en het bedrog, dat bij de wervingen gepleegd werd, nadrukkelijk af, en bedreigt diegenen die er zich aan

schuldig maken; maar te gelijker tijd schrijft hij aan een intendant: ‘Het is eene zeer slechte verontschuldiging voor een soldaat, als hij, om zijne desertie goed te maken, zegt dat hij met geweld is geprest, want als men zulke redenen wilde laten gelden, *zou er geen enkele soldaat in de troepen des konings overblijven*’; en in eene circulaire aan de gouverneurs en intendanten der provinciën verbiedt hij wel in schijn het gebruiken van geweld, maar voegt er bij: ‘Z.M. keurt het goed, dat men de kleine bedriegerijen bewimpele, die bij de aanwerving der soldaten plaats vinden.’ Over 't algemeen is de stelregel in dien tijd: de misbruiken zijn goed, maar men moet er geen misbruik van maken. Als 't noodig was, ging Louvois ook verder. Zoo schreef hij in 1672: ‘Thans, nu de koning soldaten noodig heeft, is het geen tijd om te onderzoeken of zij bedrogen zijn of niet; zij moeten in de compagniën blijven waarin zij zijn.’ Op de verordeningen der regering was zóó weinig staat te maken, dat de zoogenaamde regeling der ligting in 1688 van den beginne af aan geschonden werd. Zij had een diensttijd van slechts twee jaren bepaald; maar in plaats dat in 1690 de soldaten, die hun diensttijd vervuld hadden, werden afgedankt, zond men slechts een derde naar huis; het tweede derde moest nog één jaar dienen; de overigen nog twee jaar, dus eens zoo lang als bepaald was.

Als men nagaat welke slinksche of gewelddadige middelen er gebruikt werden om soldaten te werven, hoe slecht zij gevoed en gekleed werden en hoe hard zij werden behandeld (met stokslagen hield men hen in bedwang), dan zal men zich niet verwonderen dat desertie een zeer gewoon euvel was. In de legers der vijanden telde men eene menigte Fransche deserteurs, maar zij waren ook talrijk in Frankrijk zelf, waar zij, even als de meeste der afgedankte soldaten, alleen van diefstal en roof bestonden.

Nog treuriger zag het er uit met alles wat de finantiën betreft. Om geld te verkrijgen werd geen middel, hoe laag en oneerlijk ook, versmaad. Met brieven van adeldom dreef de regering een zeer voordeeligen handel, en men zou haar dit niet kwalijk kunnen nemen, als zij alleen op de ijdelheid der bourgeois-gentilshommes gespeculeerd had; maar door het verkoopen dier brieven verminderde zij tevens het reeds zeer beperkte getal der belastingschuldigen, en nooit dreef zij dien handel eerlijk: telkens kwam zij op de verkochte privilegiën

terug, om de nieuwe edelen te dwingen voor de tweede en derde maal een adeldom te betalen, waarvoor zij reeds betaald hadden. Ook de ambten werden, zooals men weet, verkocht, maar nooit is het misbruik van het scheppen van nieuwe ambten, ten einde daardoor geld te verkrijgen, zoo sterk geweest als toen: tusschen 1691 en 1701 werden er meer dan 40,000 geschapen en ten behoeve der schatkist verkocht. ‘Zoo dikwijls Uwe Majesteit een ambt schept,’ meende de minister Pontchartrain, ‘schept God een dwaas om het te koopen.’ Het is evenwel de vraag, wie bij dien handel de grootste dwaas was en het meest schade leed. Zeker hebben diegenen, die voor hun geld de ambten kochten van erfelijk beëedigde noodigers ter begrafenis, van controleurs-visiteurs van versche boter, van controleurs bij de opstapelingen van hout of van controleurs der pruiken, hunne werkzaamheden wel niet zeer ernstig opgevat; maar hetgeen zij voor zeer lagen prijs kochten, was de vrijdom van de belastingen, die dikwijls ook op hunne afstammelingen overging. Zulke koopen waren gewoonlijk uiterst voordeelig. Zoo had een rijke grondbezitter den post van Doedelzak van Poitou voor 3000 livres gekocht, ten einde vrijdom te erlangen van het betalen van 7 of 800 livres jaarlijksche belasting. De koning dacht met het scheppen dier ambten goede zaken te doen, en inderdaad in ééne week verdiende hij er eens 5 millioen mede, maar 't was ten koste der toekomst. Evenwel, 't ging ook hiermede als met de brieven van adeldom: als de ambten verkocht en betaald waren, schafte men ze weder af en herstelde ze als de koopers er nog eens voor wilden betalen. Of wel, men benoemde nuttelooze en lastige ambtenaren in eene stad, en liet zich dan door de stad, die daarenboven eene premie moest betalen, weder afkoopen. Nog een ander middel werd te baat genomen om de altijd ledige schatkist te vullen: als de regering een nieuw ambt verzonnen en verkocht had, kwam zij tot de overtuiging, dat een enkele titularis niet genoeg was om die sinecuur naar eisch waar te nemen, en benoemde derhalve nog een tweeden, een derden en een vierden, zoodat men dan had een ordinaire, een alternatif, een triennal en een quatriennal. De eerste deed niets en de drie anderen hielpen hem daarin.

Ook als er in schijn zeer nuttige verbeteringen werden voorgeschreven, was het inderdaad slechts een middel om geld te verkrijgen. Zoo gaf Lodewijk in 1697 een bevel tot straatver-

lichting in de voornaamste steden van 't Rijk. Die maatregel was zeer noodig, want toen ter tijd (en nog lang naderhand) heerschte er 's avonds en 's nachts die stikdonkere duisternis, waarvan de boosdoeners maar al te zeer partij wisten te trekken. Ongelukkig waren de steden zóó verarmd, dat er aan de uitvoering van het bevelschrift niet te denken viel; dit wist de regering zeer goed en had er dan ook de bepaling bijgevoegd, dat men zich door betaling van een vijfde van hetgeen de straatverlichting kosten zou, kon vrijkoopen. De steden deden het; de straten bleven 's nachts even duister, maar daarom bekommerde de regering zich niet: háár doel had zij bereikt. Onzeker en gevaarlijk was evenwel dat afkoopen van belastingen altijd. Op de eerlijkheid der regering te vertrouwen was eene dwaasheid. Zoo had Bretagne in 1673 voor de verbazende som van 2,600,000 livres de opheffing der zoogenaamde edicten gekocht, maar toen de koning het geld in kas had, haastte hij zich de edicten te herstellen. 't Was moeijelijk de oneerlijkheid verder te drijven, en vele opstanden zijn uit minder regtmatige oorzaken voortgekomen. Maar de koning mogt doen wat hem goeddacht. Op de bibliotheek te Petersburg kan men nog het schrift uit zijne kindsche jaren zien, waarop in groote, met moeite gevormde letters zesmaal de woorden staan: ‘L'hommage est dû aux rois: ils font tout ce qui leur plaît.’ Aan dien stelregel, die hem als 't ware met de moedermelk ingegeven was, is hij steeds getrouw gebleven. ‘Alles wat zich in onze staten bevindt,’ schreef hij later in zijne instructie voor den Dauphin, ‘van welken aard het ook zij, behoort ons volgens één en 't zelfde regt.’ De koningen waren, zooals hij in 't zelfde stuk zegt, de plaatsvervangers van God op aarde. Bossuet verkondigde hetzelfde. ‘Er is iets goddelijks in den vorst. O koningen! Gebruikt stoutmoedig uwe magt, want zij is van goddelijken oorsprong en strekt tot heil voor de menschheid!’

Tot heil der menschheid, zeker, is Lodewijk ook zijne geheele regering door een valsche munter geweest. Er is bijna geen oog te houden op al de knoeijerijen, die er met de munt plaats hadden, tot groote schade der onderdanen en tot veel minder voordeel voor de schatkist dan men gedacht had. Van het niet betalen van de staatsschulden spreken wij niet eens.

Al die buitengewone baten der schatkist heetten affaires extraordinaires. De gewone belastingen werden niet regtstreeks door de regering geheven, maar door haar verpacht aan de finantie-

mannen, aan de zoogenaamde traitants of partisans, die vooruit eene som in de schatkist stortten en dan de opbrengst der te heffen belasting voor zich behielden. Het gevolg van dit stelsel was eene drukkende tyrannij. De traitants waren zonder genade voor het arme volk. Gewoonlijk stelde het hof eenige compagniën fuseliers te hunner beschikking, die het volk niet alleen uitmergelden ten voordeele der traitants, maar ook in hun eigen voordeel, zoodat de bevelhebbers dier compagniën zeer spoedig fortuin maakten. Niet zóó spoedig evenwel als de traitants zelve, die met hun fabelachtig vermogen inderdaad geen weg wisten. Bekend is het dat een hunner, Bullion, zes zijner vrienden, die tot de hoogstgeplaatste hovelingen behoorden, bij zich ten eten verzocht, en dat hij hun bij het nageregt zes schalen met pas geslagene louis d'or deed voorzetten, terwijl hij hen uitnoodigde daarmede hunne handen, zakken en hoeden te vullen. ‘Iedereen,’ zegt een tijdgenoot, ‘stak zoo veel bij zich als hij maar bergen kon, zoodat zij naauwelijks in hunne koetsen konden komen, en allen waren van oordeel, dat zij nooit zoo goed onthaald waren.’ Een eenvoudige commies van dien Bullion liet een vermogen van drie millioen na. Maar 't was geen wonder, dat zij zoo ontzettend rijk werden. Hunne winst was een woekerwinst. Voor één millioen, dat zij in de schatkist stortten, hieven zij er drie of vier van de belastingschuldigen, en dit is eene zeer matige berekening; volgens Bois-Guilbert hebben 116 millioen, die in de schatkist gekomen zijn, aan Frankrijk tweeduizend drie honderd twintig millioen gekost, en dat deze opgaaf niet zoo overdreven is als zij op het eerste gezigt schijnt, blijkt uit voorbeelden als dit: het regt om eene belasting van 6 livres te heffen op ieder huurpaard dat op de jaarmarkt van Guibray kwam[1], was verpacht voor 2000 livres jaarlijks; de pachters hieven ze evenwel van alle paarden en zij bragt jaarlijks meer dan 150,000 livres op. Het aandeel van de schatkist stond dus tot dat der traitants in de verhouding van 1 tot 75. Men begrijpt nu gemakkelijk hoe het kwam dat Frankrijk verarmde, de koning steeds in geldnood verkeerde en de traitants verbazend rijk werden. Aan verbetering viel niet te denken. Meer-

1 De jaarmarkt in de vlakte van Guibray (eene voorstad van Falaise) is nog, na die van Beaucaire, de voornaamste in Frankrijk. Zij wordt in Augustus gehouden en er worden voor meer dan 15 millioen franken omgezet.

malen werd er in dien tijd en was er sinds eeuwen op aangedrongen, dat de regering zelve de belastingen zou heffen; het baatte niet; altijd in geldverlegenheid, leefde het ancien régime van den éénen dag op den anderen en was het tevreden als het slechts telkens door de traitants uit den oogenblikkelijken nood werd gered. Tot radicale verbeteringen was het niet in staat. Het eenige wat het soms deed, was dat het van tijd tot tijd een geregtshof benoemde om de bloedzuigers, de traitants, te doen veroordeelen, en contracten, die volkomen geldig waren, nietig te doen verklaren. Met andere woorden: men vond er niets beters op dan diegenen, die zich schaamteloos, maar dan toch op wettige wijze, verrijkt hadden, schaamteloos en willekeurig te bestelen. Overigens won de schatkist of het volk daarbij weinig. De koning behield de verbeurdverklaarde vaste goederen der traitants voor zich of schonk ze aan zijne gunstelingen, en andere traitants gingen op dezelfde wijze voort als hunne voorgangers gedaan hadden.

Nog veel meer redenen bestonden er, die Frankrijks welvaart in den weg stonden. Behalve de koninklijke belastingen, moesten er tienden betaald worden aan de geestelijkheid en belastingen van allerlei soort aan de heeren, want het koningschap had den adel wel gefnuikt in zooverre als deze voor den troon gevaarlijk kon zijn, maar de regten, die hij tegenover de manants had, waren nagenoeg onaangetast gebleven. Dan had men de inderdaad draconische jagtwetten (op het dooden van een hert door een onbevoegde stond de doodstraf), die de vermeerdering van 't wild zeer bevorderden, tot groot nadeel der pachters en boeren, zonder dat zij het aantal wolven deden verminderen, want de wolvenjagt werd voor eene onedele jagt gehouden, en het aantal wolven was dan ook zoo groot, dat zij nog in 't midden der 18de eeuw jaarlijks een vijfde van 't vee in geheel Frankrijk verslonden, ofschoon de grootste soort bij voorkeur kinderen en zwangere vrouwen aanviel. Verder werd de handel belemmerd en dikwijls onmogelijk gemaakt door de tolliniën tusschen de eene provincie en de andere, door allerlei lastige en beperkende reglementen, door het gebrek aan wegen of den ellendigen toestand waarin zij zich bevonden, terwijl nog daarenboven het gebruik daarvan, even als dat der rivieren en kanalen, door tallooze tollen verzwaard werd. Als men dit alles, en nog veel meer, dat wij kortheidshalve met stilzwijgen voorbijgaan, in rekening brengt, dan zal men ligtelijk bevroeden, dat de toe-

stand van Frankrijk veel te wenschen overliet; maar dat hij zóó diep rampzalig was als Bonnemère hem volgens onwraakbare getuigenissen teekent, had men toch wel niet verwacht. Die twee-en-zeventig jaren waren een tijd van onafgebroken halven of geheelen hongersnood, die evenwel niet altijd overal met gelijke woede heerschte, want door de verkeerde wetten waren de levensmiddelen soms in de eene provincie te geef en in de andere voor geen schatten te verkrijgen. Ontzettend groot was het aantal armen. Te Parijs, de eenige stad waaromtrent men eenige nagenoeg naauwkeurige opgaven bezit, werd het aantal bedelaars op 40,000 berekend. Zij vormden eene maatschappij op zich zelve, woonden in de cour des miracles, hadden hunne eigene wetten, hun eigenaardig onderscheid van stand: de bedelaar der edelen, die in koetsen reden, zag met verachting neder op den bedelaar der burgerlui, die te voet gingen. Maar daarenboven had men de zoogenaamde bons pauvres, waarvan de pastoors de lijst hadden. Het kerspel Saint-Eustache voedde er 16,000, Saint-Laurent 10,000, de overige naar gelang. In Mei 1662 rigtte men in hun naam een smeekschrift tot den koning, waarin o.a. dit voorkwam: ‘De ambachten die zij verstaan, zijn door de groote vermindering van den handel en van alle soort van werk voor hen nutteloos geworden. Zij hebben alles, tot hunne kleederen toe, verkocht. De schaamte en de vrees hunne ellende te toonen houden hen in hunne vertrekken, waar de vrouwen en kinderen door hunne zuchten en kreten 's nachts en overdag hunne wanhoop vermeerderen. De liefdegiften der kerspelen, Sire, kunnen hen niet meer helpen, daar de kerspelen overladen zijn met zieken, tot werken onbruikbaren en weezen. De hospitalen zijn zóó vol, dat zij niemand meer kunnen opnemen. De particulieren krimpen hunne uitgaven in, en het is niet meer als vroeger, toen zij een aantal ambachtslieden in staat stelden hun brood te verdienen. Zelfs hunne aalmoezen verminderen zij, uit vrees dat zij zelve gebrek aan brood zullen lijden. Het platte land, dat aan de steden brood moest verschaffen, roept overal om brood.’

Inderdaad, hoe rampzalig het er ook in de steden uitzag, op het platte land was het nog veel erger. ‘Hoe zeer moeten diegenen zich geluk wenschen,’ zegt een regtsgeleerde (Boutaric) van dien tijd, ‘die zich verbeeld hebben dat, om den boer gedwee te maken, men hem verpletteren moest! Hoe volkomen is hun plan verwezenlijkt! Door den ijver van hen aan wie de

uitvoering van dit stelsel is toevertrouwd, verlaten de landbouwers dagelijks onze gehuchten, onze dorpen, of sterven er vóór den tijd onder den druk van ellende en zwaren arbeid.' Er is niets overdrevens in het sombere tafereel van den toestand van 't platte land gedurende de laatste jaren der 17de eeuw, dat La Bruyère ophangt, en het zij mij vergund zijne eigene woorden mede te deelen, daar ik vrees ze door eene vertaling te verzwakken:

'On voit certains animaux farouches, des mâles et des femelles, répandus par la campagne, noirs, livides, et tout brûlés par le soleil, attachés à la terre qu'ils fouillent avec une opiniâtreté invincible; ils ont comme une voix articulée, et quand ils se lèvent sur leurs pieds, ils montrent une face humaine, et, en effet, ils sont des hommes; ils se retirent la nuit dans des tanières où ils vivent de pain noir, d'eau et de racines; ils épargnent aux autres hommes la peine de semer, de labourer et de recueillir pour vivre, et méritent ainsi de ne pas manquer de ce pain qu'ils ont semé.

Il faut des saisies de terres et des enlèvements de meubles, des prisons et des supplices, je l'avoue; mais justice, lois et besoin à part, ce m'est une chose toujours nouvelle de contempler avec quelle férocité les hommes traitent d'autres hommes.'

Gaan wij thans, om meer bijzonderheden te vernemen, aan de hand van onzen schrijver enkele jaren na!

In 1662 schrijft een geneesheer van Blois aan den markies de Sourdis: 'Sedert twee-en-dertig jaar, dat ik de geneeskunst in deze provincie en in deze stad uitoefen, heb ik er niets gezien dat vergeleken kan worden bij de ellende die er thans heerscht, niet alleen te Blois, waar door den toevloed uit de naburige kerspelen en door de armoede der stad zelve, 4000 armen zijn, maar op het geheele platte land. De hongersnood is er zoo groot, dat de boeren zich op de krengen werpen; zoodra er een paard of eenig ander dier gestorven is, eten zij het op, en het is zeker dat men in het kerspel Cheverny een man met vrouw en kind gevonden heeft, die van honger zijn omgekomen. De kwaadaardige koortsen beginnen zich te vertoonen, en als de zomerzon op zooveel vochtigheid en verrotte voorwerpen zal beginnen te schijnen, zullen al die ongelukkigen, die reeds geen kracht meer hebben, al heel spoedig bezwijken; helpt God ons niet op eene buitengewone wijze, dan is er eene groote sterfte te wachten. De armoede is zoo groot, dat men

een weinig koorn, dat in eene schuit was, uit gebrek aan geld niet heeft kunnen koopen. - Ik verneem daar juist, dat men te Cheverny een kind heeft gevonden, dat reeds één zijner handen had opgegeten. - Wat ons hier een bestaan gaf, was de wijn; maar men verkoopt er niet van, en door de hooge belastingen zijn er geen paarden om dien te vervoeren.' Even treurig zijn de berigten eener kloostervoogdes van Blois: op het platte land eet men niets dan krengen en gras: in de steden hebben de armen niets dan zemelen in water geweekt en zouden zich gelukkig rekenen als zij daaraan hun genoegen konden eten; half verrotte koolstronken worden uit de gooten gehaald en gekookt; een aantal fatsoenlijke familiën lijden gebrek zonder het te durven zeggen; een man, die verscheidene dagen zonder eten geweest was, is plotseling gestorven toen men hem eindelijk iets gegeven had; een ander heeft zich uit wanhoop met een mes om 't leven gebragt; eene vrouw is van honger gestorven met haren zuigeling aan de borst, die drie uren later ook stierf; een ongelukkige, dien zijne drie kinderen weenend om brood smeekten, heeft ze alle drie en daarna zich zelven van 't leven beroofd. Een zendeling, die sinds tien jaren zijne hulp aan de armen der grenssteden aanbiedt, is door Donchery, Mézières, Charleville, Rocroy en Maubert gekomen. Nooit heeft hij zoo veel armoede gezien. Zij hebben daar al hunne kleederen verkocht en liggen zonder dek op een weinig stroo. ''t Zijn de beste menschen die er op de wereld zijn, en zij schamen zich zóó over hun rampzaligen toestand, dat zij hun gelaat bedekken als men hen komt bezoeken. Te Charleville heb ik een huisgezin van acht personen gevonden, dat vier dagen lang niets te eten heeft gehad. De arme vrouw heeft het laatste hemd van haren man willen verkoopen, maar heeft er nergens vijf stuivers voor kunnen krijgen; de geheele stad weet het. Mijn God, welk een hartzeer! Ik heb andere huisgezinnen gevonden, waar zes personen dagelijks slechts voor één stuiver brood hebben. Denk eens wat een broodje is als 't in zessen is verdeeld, en of die menschen niet sterven *moeten!* De meesten zijn ziek, uitgemergeld, door honger en smart geheel ter neder geslagen; zij die minder onderworpen zijn aan Gods wil, zijn wanhopend en hebben half het verstand verloren. Als zij uitgaan om te bedelen, vinden zij de andere dorpen even arm.' Het wordt al erger en erger. 'Het is ontegenzeggelijk, dat in 't land van Blois, in Sologne, in 't land van Ven-

dôme, in Perche, in het land van Chartres, in Maine, in Touraine, in Berry, in een gedeelte van Champagne en elders waar gebrek is aan koorn en geld, er meer dan 30,000 armen in den uitersten nood verkeeren en meerendeels van honger sterven.' Er volgen nog zes bladzijden met bijzonderheden, de eene al hartverscheurender dan de andere.

In 1675 schrijft de gouverneur van Dauphiné aan Colbert: 'Ik kan niet langer dralen met u de ellende te doen kennen, waarin deze provincie verkeert. De handel heeft er geheel opgehouden en van alle kanten komt men mij smeeken, aan den koning de onmogelijkheid te doen kennen van de belastingen te betalen. Ik kan u met volkomene zekerheid betuigen, dat het grootste gedeelte der inwoners dezer provincie dezen winter slechts van brood, eikels en wortels geleefd heeft, en dat men ze nu gras en boomschors ziet eten.' Uit Parijs schrijft Madame de Sévigné: 'Ziehier een klein geval dat drie dagen geleden heeft plaats gehad. Een arme passementmaker in de voorstad Saint-Marceau was voor tien kroonen in de belasting op de gilden aangeslagen. Hij had ze niet. Men spoort hem meer dan eens tot betaling aan; hij vraagt uitstel; het wordt hem geweigerd; men ontneemt hem zijn schamel bed en zijn schamel huisraad. Toen maakte de woede zich geheel van hem meester: hij sneed aan drie zijner kinderen den hals af; zijne vrouw redde het vierde en vlugtte. De arme man is in 't Châtelet; binnen een dag of twee zal hij opgehangen worden. Hij zegt dat het hem alleen spijt, dat hij ook zijne vrouw niet vermoord heeft en 't kind dat zij heeft gered. Bedenk, mijne dochter, dat dit zóó waar is, alsof gij zelve het gezien hadt, en dat, sedert het beleg van Jeruzalem, zulk eene woede ongehoord is.'

In 1683 zamelde de bisschop van Angers aalmoezen in de stad in en deed die, naar het voorbeeld dat Vincent de Paul onder 't ministerie van Mazarin gegeven had, door zendelingen in 't geheele bisdom uitreiken. 'De huizen waarin wij komen,' zoo luidt hun berigt, 'gelijken meer op stallen dan op woningen van menschen. Wij vinden moeders wier zog is opgedroogd met zuigelingen aan de borst en die geen enkelen duit bezitten om melk voor hen te koopen. Eenige menschen eten slechts brood van varenkruid, anderen hebben drie of vier dagen achtereen niets te eten.'

1693 was een verschrikkelijk jaar. Oorlog, pest en hongersnood reikten toen elkander de hand om Frankrijk tot eene

woestenij te maken. De steden worden ledig, de dorpen worden gehuchten, de gehuchten verdwijnen geheel en al. Te Parijs, verzekert men, bereikte de sterfte het ontzettende cijfer van 96,000 personen. Veel bijzonderheden zijn er evenwel omtrent dat jaar niet bekend; de schrijvers der jaarboeken zijn, zooals meermalen, teruggedeinsd voor het beschrijven van zooveel rampen. Maar wat ons wel bekend is, is dat het kwaad door verkeerde ordonnantiën verergerde. Als naar gewoonte werd de handelsvrijheid door zinnelooze reglementen belemmerd, en de hongersnood werd nog veelmeer daardoor dan door misgewas veroorzaakt, zooals in 't volgende jaar bleek, toen de oogst overvloedig geweest was en de ellende toch niet verminderde. Zij was eene chronische ziekte geworden, die eerst met de monarchie zelve verdwijnen zou.

Het jaar 1709 is als het allerergste van Lodewijks regering in treurig aandenken gebleven. De herfst van 1708 was bijzonder regenachtig geweest; alle veldarbeid had zeer laat en onder ongunstige omstandigheden plaats gehad. De noordewind blies hevig in de eerste dagen van Januarij en met Drie Koningen begon een allerfelste vorst, waarmeê men alleen die van 1608 vergelijken kon, een jaar, dat door het volk nog altijd de groote winter genoemd werd. Op den 10^{den} begon een dikke sneeuw de velden te bedekken; op den 22sten vertoonde zich dooi; de landerijen werden langzaam en tot op groote diepte door het vocht der gesmolten sneeuw doortrokken; den 25sten begon de vorst met nieuwe woede, en de doorweekte grond bevroor twee voeten diep. Bijna alles vroor tot den wortel toe af. Te Parijs en omstreken stierven meer dan 30,000 personen gedurende de twee maanden dat die wreede weêrsgesteldheid aanhield.

Tegen 't eind van den winter bragt een volkomen dooi zeven of acht dagen zoele lentelucht aan. Wat nog leefde trachtte uit te spruiten; maar plotseling begon de vorst op nieuw en alles was vernietigd. De wijnstok verdween in 't geheele Rijk; de vruchtboomen stierven, zelfs de notenboomen. In de eerste betere dagen haastte men zich de velden, waarin men in den herfst koorn had neêrgelegd dat niet rijpen zou, om te ploegen, ten einde er gerst en haver op te zaaijen; maar de regering, die steeds verkeerde maatregelen nam en van alles verstand dacht te hebben, ook van den landbouw, verzette er zich tegen. Haar verzet kwam te laat en dit was gelukkig, want

die gerst en haver hebben Frankrijk gered; daardoor werd het mogelijk, althans voor de meest gegoeden eene soort van grof brood te bereiden, waaraan men den naam van hongersnoodbrood gaf (pain de disette). De overigen, die ten allen tijde brood gemaakt hadden van gemalen en gekneed varenkruid, maakten het nu ook op dezelfde wijze van goudwortel, van arumwortel, van hondsgras, van koolrabi. Ditmaal werden allen meer of minder door de ellende getroffen; 's konings gemalin, Madame de Maintenon, moest hongersnoodbrood eten en de lakeijen der hovelingen bedelden in de straten van Versailles.

Veel moeite kostte het, het volk in bedwang te houden. Het buitendien reeds zeer groote misnoegen was ten toppunt gestegen. Dagelijks werden er te Parijs aan de poorten, de kerken, op de openbare plaatsen, schotschriften aangeplakt, waarin Lodewijks gedrag en bestuur op de hevigste wijze werden aangerand; men vond ze zelfs op de muren van 't paleis te Versailles. Zijne standbeelden werden 's nachts verminkt. Aan oproerige liederen was geen gebrek. Uit vrees voor oproer durfde men het regiment gardes, dat met 1°. Mei naar 't leger vertrekken moest, niet uit Parijs verwijderen. Die voorzorg was niet overbodig; het volk begon de winkels der bakkers te plunderen en zeven uren lang streed het tegen de troepen. In verschillende provinciën hadden er muiterijen plaats, die overigens onder die regering veel menigvuldiger waren dan men gewoonlijk denkt. Naar Languedoc moest een regiment dragonders gezonden worden, benevens 300 Zwitsers, die evenwel, omdat zij òf menschelijker òf minder goed gedisciplineerd waren dan de Fransche soldaten, weigerden op de rampzaligen te schieten, die door overmaat van lijden tot wanhoop waren gebragt. Dikwijls gebeurde het ook, dat de niet betaalde en niet gevoede soldaten de wanorde vermeerderden in plaats van die te stuiten. Op den weg naar Fontainebleau hielden vier ruiters een officier aan, en namen hem 2000 livres af. Op dien naar Reims, op vijf of zes mijlen van Parijs, maakten zich zestien gewapende en in hun uniform gekleede ruiters van 190,000 livres meester, die het gild der goudsmeden vervoeren deed en waarbij een escorte was van 't zelfde regiment. Overal stierf men van honger, overal plunderde en moordde men. De ridder de Laubepin, die over Lyon van Roanne kwam, had op den weg 32 lijken zien liggen; daaronder waren er 8 van vermoorden.

Een Franschman, die later bibliothecaris van den Duitschen keizer Frans I werd, Valentin Jameray Duval, heeft ons een hartverscheurend tafereel bewaard van de ellende, die hij in dien tijd gezien en zelf geleden heeft. Hij was de zoon van een armen boer in Champagne, en op zijn veertiende jaar, toen hij zijne ouders verloren had, verliet hij zijn dorp, daar hij geen boer vinden kon, die, minder arm dan hij, hem werk en brood kon verschaffen.

Zonder kleederen en zonder voedsel dwaalde hij nagenoeg op goed geluk rond, toen die schrikkelijke winter van 1709 zijn toestand nog hagchelijker kwam maken. Tot overmaat van ramp werd hij door de pokken aangetast. Half dood viel hij neder bij de deur eener boerderij. De pachter, even arm als zij het toen allen waren, kon hem noch bed, noch kleederen, noch kamer, noch geneesmiddelen geven, maar hij deed wat hij kon: hij bragt den knaap naar de stal en bedekte hem tot aan den hals toe met mist. De warmte deed hem goed en bevorderde het uitkomen der pokken, die weldra zijn geheele ligchaam bedekten.

‘Weinige nachten,’ zegt hij, ‘bragt ik door zonder wakker gemaakt te worden door plotselinge en harde geluiden, die op donderslagen of kanonschoten geleken, en als ik dan 's morgens naar de reden daarvan vroeg, kreeg ik ten antwoord, dat de vorst zoo hevig geweest was, dat ontzettend groote steenen daardoor in stukken waren gesprongen, en dat vele eiken-, noten- en andere boomen tot aan de wortels gespleten waren. Ik heb vroeger gezegd, dat de medelijdende pachter mij verzekerd had, dat zijne armoede hem met toestond, mij zóó goed te helpen als hij het zou hebben willen doen. Inderdaad, de belastingen hadden hem geheel geruïneerd; de inzamelaars hadden zijne meubelen en zijne trekossen verkocht.’

Toen hij zich iets beter bevond, gaf men hem bevroten water te drinken en zijn voedsel bestond uit beschimmeld en bevroren brood, dat men met eene bijl aan stukken hakte, en dat hij zoog en knaauwde na het onder de mist te hebben doen ontdooijen. Maar hoe beperkt de gastvrijheid ook was, die hem zijn gastheer verleende, zij was toch nog op den duur te bezwarend voor dat slagtoffer van het finantiestelsel van den grooten koning, en men was genoodzaakt den kranke, die gevaar liep daar van honger te sterven, naar eene naburige pastorij over te brengen. Toen hij daar gekomen was, dacht hij eerst

door de gevolgen der koude, die hij onder weg geleden had, te zullen bezwijken, ofschoon men zorg had gedragen hem in lompen en hooi te wikkelen.

‘Er is,’ gaat Duval voort, ‘geen schrijver die den moed en de edele stoutheid gehad heeft om de verschrikkelijke ellende, die de winter van 1709 onder het volk veroorzaakte, te beschrijven; niemand heeft gezegd hoeveel door de sneeuw ingeslotene en door den honger gemartelde ongelukkigen in hunne treurige hutten dood werden gevonden. Niemand heeft de strafbare onbarmhartigheid der rijken beschreven, de schreeuwende en ergerlijke rooverijen der woekeraars, zoowel van den geestelijken als van den wereldlijken stand, die, door hunne voorraadschuren gesloten te houden, de duurte der levensmiddelen vermeerderden en zich verrijkten ten koste van 't algemeen. Ik weet niet of de regering gevoelig was voor die algemeene ramp, en de middelen, die zij tot leniging daarvan aanwendde, zijn mij onbekend; maar wat ik wel weet, is dat er altijd met dezelfde hardvochtigheid recruten en belastingen geëischt werden.’

Ook de pastoor, bij wien hij nu was, kon hem niet lang bij zich houden; het was een tijd, dat zelfs de rijksten naauwelijks brood voor zich zelve hadden! Het eenige redmiddel scheen hem toe, Frankrijk te verlaten, een ander land op te zoeken, waar men iets verdienen kon met veehoeder of landbouwer te zijn. Zijn blik was naar 't Oosten gerigt, en wat hij onderweg zag beschrijft hij aldus: ‘Armoede en hongersnood schenen in die treurige streken hunne woonplaats te hebben opgeslagen. De met stroo en riet gedekte huizen waren bijna met den grond gelijk en geleken op ijskelders. Eene laag leem en fijngestampt stroo moest overal voor muur dienen. Het uitzigt der inwoners kwam maar al te wel met de armoede hunner hutten overeen. De lompen waarmeê zij bedekt waren, hunne bleeke gezigten, hunne loodkleurige en moedelooze oogen, hun kwijnend, somber en slaperig voorkomen, de naaktheid en magerheid van een aantal kinderen, die de honger uitmergelde en die ik tusschen de heggen en struiken verspreid zag, waar zij zekere, wortels zochten, die zij gretig verslonden: al die afzigtelijke kenteekenen van algemeene ellende joegen mij schrik aan en boezemden mij tegen dat rampzalige land den grootsten tegenzin in.’

Onderweg vond hij als voedsel niets dan wortels, of, als hij heel gelukkig was, een brood van hennepzaad; 't was genoeg

om hem tegen den hongerdood te vrijwaren, maar niet om hem te doen leven, want dit brandende en bijtende voedsel, dat gewoonlijk voor de laagste dieren bestemd is, vernielde zijne gezondheid voor geruimen tijd.

Eindelijk is hij de grens over. Een nieuw tooneel opent zich voor hem. Welk een contrast! Hij ziet zindelijke en ruime huizen, meubelen in die huizen, gekleede, gezonde, vrolijke kinderen, krachtige mannen, vrouwen op wier gelaat tevredenheid en vertrouwen op de toekomst te lezen staat. Hij is niet meer in Frankrijk, hij is in Duitschland, en alles is als met een tooverslag veranderd. Hij treedt eene kerk binnen om God te danken. Eene nieuwe reden om zich te verwonderen wacht hem daar: hij ziet jongelieden van twintig jaar en nog wel in grooten getale. Helaas! in Frankrijk waren zij sinds lang eene zeldzaamheid geworden; Lodewijk had ze allen genomen, allen verbruikt: wat er overbleef bestond uit zwakke, bleeke kinderen, afgeleefde grijsaards en vrouwen die veroordeeld waren oud te worden zonder de liefde te kennen. Hoe dikwijls had de groote koning, die de zon tot zijn zinnebeeld had gekozen, de jonge geslachten op de slagvelden doen afmaaijen, sedert den tijd toen Boileau tot Condé zeide, dat zijne soldaten, waarvan de oudste geen achttien jaren telde, zeer schoon zouden zijn als zij meerderjarig geworden waren!

Het ligt buiten ons bestek, den avontuurlijken levensloop van Duval verder na te gaan; wij vermelden alleen dat hij nooit naar Frankrijk wilde terugkeeren, ofschoon de Fransche regering hem, toen hij, louter door eigen vlijt, een beroemd geleerde geworden was, de verleidelijkste aanbiedingen deed. Hij had in Frankrijk te veel gezien en geleden dan dat hij er ooit zonder schrik aan denken kon.

En wat nu het ergste van alles is: die hongersnood was geen natuurlijke, maar was de schuld der regering. Saint-Simon verzekert dat het uit de opgaven bleek, dat er genoeg koorn in 't Rijk was, om het, zonder eenigen oogst, twee jaren achtereen te voeden; maar de koning en zijne finantiemannen maakten van de gelegenheid gebruik om de berooide schatkist te vullen; zij kochten het koorn op om het met woekerwinst te verkoopen. ‘Il se peut dire,’ voegt de hertog er bij, ‘qu'il n'y a guère de siècle qui ait produit un ouvrage plus obscur, plus hardi, mieux tissu, d'une oppression plus constante, plus sûre, plus cruelle. Les sommes qu'il produisit

sont innombrables, innombrable le peuple qui en mourut de faim réelle et à la lettre, et qu'il en périt après des maladies causées par l'extrémité de la misère, et innombrable la quantité de familles ruinées, et les cascades de maux de toute espèce qui en dérivèrent.'

Hoe zeer Frankrijk onder Lodewijks regering verder achteruitgegaan en verarmd was, blijkt uit het merkwaardige 'Détail de la France' van Bois-Guilbert en uit het niet minder opmerkelijke 'Projet d'une dîme royale' van Vauban. In het eerste werk, dat in 1695 verscheen, in 1696 en 1699 herdrukt werd, en in 1707 vermeerderd uitkwam, wordt uiteengezet, dat, zoo de nijverheid vooruit was gegaan, de landbouw daarentegen sterk was afgenomen, zoodat de landerijen de helft minder opbragten dan in de eerste jaren van Lodewijks regering. Het is volgens den schrijver onbetwistbaar, dat meer dan de helft van Frankrijk braak ligt of slecht bebouwd wordt, veel minder oplevert dan het opleveren kon of zelfs vroeger opgeleverd had. De oorzaak daarvan zoekt hij voornamelijk in die belasting, die onder den naam van taille bekend is, en die zoo ongelijk verdeeld was, dat het geene zeldzaamheid was als in ééne en dezelfde gemeente landerijen, die jaarlijks 3 à 4000 livres afwierpen, slechts 10 of 12 kroonen in de taille betaalden, terwijl andere, die voor 3 of 400 franken verpacht waren, 100 franken moesten betalen. Slechts een derde gedeelte van Frankrijk, en dan nog wel het armste, betaalt de taille. Degenen, die geheel geruïneerd zijn, laat men met rust om tot anderen over te gaan, totdat allen even ellendig zijn, en dan komen zij tot last der maatschappij, wier pligt het is de bedelaars te onderhouden, die zij zelve gemaakt heeft. Een gedurige oorlog zou het volk veel minder tot last wezen dan eene op die wijze ingevorderde belasting. Weinig minder bezwarend is de aide, de impost op wijn, zoowel wanneer hij in 't klein verkocht wordt als wanneer hij in ommuurde steden komt. Soms is die impost zoo hoog, dat de waar, in 't klein verkocht, twintig maal hooger in prijs wordt dan zij in 't groot was. Daarom worden thans een aantal wijngaarden, en daaronder zeer goede, niet meer bebouwd. Tusschen Nantes en Pont-de-l'Arche b.v. was vroeger het geheele land, 20,000 morgens in omvang, met wijngaarden bedekt; de wijn dien zij opleverden was, wel is waar, een middelmatige, maar hij werd toch goed verkocht. Sedert 40 jaar is alles uitgeroeid, en daar dat land ongeschikt

is voor elke andere bebouwing, zoo groeit er nu niets dan braamstruiken. Men heeft menschen gezien, die ledige vaten gekocht hadden en ze niet konden betalen; zij boden aan, ze vol terug te geven voor den prijs waarvoor zij ledig gekocht waren; het aanbod werd niet aangenomen, ofschoon de wijn op tien mijlen afstands ontzettend duur was. De aides ruïneerden alles, maakten alle vervoer, allen handel onmogelijk. De nijverheid heeft niet minder van de buitensporige belastingen te lijden gehad. De regten die geheven worden op de fijne hoeden, de speelkaarten, de pijpen, de baleinen enz. hebben de werklieden naar het buitenland doen verhuizen, de fabrieken daarheen doen verplaatsen, tot groote schade voor den koning en de particulieren. De tarieven zijn zóó ingerigt, dat een Japansch of Chineesch voorwerp, dat louter eene aardigheid is, te koop is voor slechts drie tienden meer dan de waarde, terwijl een onmisbaar Fransch product, als het uit de eene provincie naar de andere gebragt is, negen tienden duurder wordt, soms zelfs eens of tweemaal zoo duur.

Vauban geeft als het resultaat zijner veeljarige ondervinding dit op: het tiende gedeelte der bevolking bedelt; vijf tienden zijn niet in staat aalmoezen te geven, want zij zijn bijna in denzelfden toestand; drie tienden verkeeren in benarde omstandigheden en worstelen met schulden en processen; en wat nu het laatste tiende betreft, daaronder vindt men geen 100,000, misschien zelfs geen 10,000 familiën, die het werkelijk zeer ruim hebben. De verdere bijzonderheden die hij mededeelt, bevestigen de berigten van Bois-Guilbert, en ook in hunne plannen tot hervorming wijken zij niet ver van elkander af. De twee stellingen, waarvan Vauban uitging, waren deze: 1°. ieder, zonder uitzondering, moet betalen naar gelang zijner inkomsten; 2°. elk privilegie dat op dezen regel inbreuk maakt, is onregtvaardig. Maar zulke thans onbetwiste waarheden mogt men in de oude monarchie niet verkondigen. Geen der beide hervormers vond bij de regering gehoor. Toen Bois-Guilbert den minister Pontchartrain eenige oogenblikken geduld vroeg, en er bijvoegde, dat de minister hem wel in 't eerst voor een gek zou houden, maar later bemerken zou, dat zijn plan toch wel eenige aandacht verdiende, antwoordde hem de driftige minister, dat hij zich maar aan 't eerste zou houden, en draaide hem den rug toe. Zoo werd Bois-Guilbert als gek beschouwd - het gewone lot van hervormers - en Vauban was niet geluk-

kiger, al was hij ook de eerste vestingbouwkundige van zijn land en maarschalk van Frankrijk. En in de oogen des konings was hij niet alleen een waanzinnige, maar daarenboven een misdadiger die inbreuk maakte op de magt der ministers en bij gevolg op de zijne. De Raad verordende, dat zijn boek in beslag genomen en aan de kaak zou gesteld worden. De edele, vaderlandslievende man overleefde dien slag slechts anderhalve maand. Vol verontwaardiging gaf daarop Bois-Guilbert, die niet alleen zijn geest- maar ook zijn bloedverwant was, een klein boekje uit, waarin hij zóó duidelijk en met zóóveel vuur de schromelijke misbruiken aantoonde, dat de ministers woedend werden. Hij werd naar Auvergne verbannen.

Van geene verbetering te willen hooren, elk denkbeeld van vooruitgang van zich af te stooten, was de eigenaardige karaktertrek van het ancien régime. Die opmerking is reeds door Saint-Simon gemaakt, als hij zegt: ‘Ceci m'arrache une vérité que j'ai reconnue pendant que j'ai été au conseil de régence, et que je n'aurais pu croire, si une triste expérience ne me l'avait apprise, c'est que *tout bien à faire est impossible!* Si peu de gens le veulent de bonne foi, tant d'autres ont un intérêt contraire à chaque sorte de bien qu'on peut se proposer!’

Welke gevolgen dat stelsel van behoud gehad heeft, heeft men reeds kunnen opmerken; maar het blijkt nog duidelijker en volledíger uit andere en wel officiële stukken, namelijk uit de verzameling der rapporten, die de intendanten in 1698 opstelden op verzoek van den jongen hertog van Bourgogne, den kweekeling van Fénélon, die den toestand van het volk, dat hij eenmaal scheen te zullen besturen, wilde leeren kennen, en van wien het Rijk zulke hooge verwachtingen koesterde, verwachtingen die een vroegtijdige dood heeft teleurgesteld. Ongetwijfeld zijn de teekeningen der intendanten eer verzwakt dan overdreven, want als regtstreeksche en blinde werktuigen van het despotisme waren zij zelve voor een gedeelte de oorzaak der kwalen waarop zij wezen, en toch laten die stukken geen den minsten twijfel over omtrent het diepe verval en de grenzenlooze ellende van Frankrijk. In Picardië, heet het daarin, is de bevolking door de sterfte, den oorlog en het vertrek der Hugenooten, tot op de helft, gesmolten. Op het platte land van Ponthieu en Amiens zijn de fabriekarbeiders zeer arm. De meesten sterven van honger of zijn genoodzaakt hunne werk-

stoelen te verlaten, òf door de duurte der wol, òf omdat de gewone en buitengewone belastingen hunne ontvangsten te boven gaan. De spinsters van Picardië zijn zeer gezocht wegens hare handigheid, maar sedert den vrede zijn vele naar Holland en Engeland gegaan, omdat de duurte der wol het werk heeft doen staken. In 't land van Soissons zijn de wegen en bruggen overal onbruikbaar; de duizend protestantsche familiën, die er vroeger waren, hebben sedert de herroeping van 't edict van Nantes meerendeels Frankrijk verlaten. Te Blois en te Beaugency waren vroeger veel looijerijen, maar de zware belastingen op het leder hebben ze geheel doen vervallen. In de generaliteit van Parijs is de bevolking zeer verminderd, ofschoon niet overal even sterk, hier met een vierde (en die plaatsen zijn er nog het best aan toe), ginds met een derde, elders met de helft; de redenen daarvoor zijn: de inkwartiering der soldaten en hunne menigvuldige doortogten, de sterfte van 1692, het vertrek van de Hugenooten en van landbewoners die zich in de vrije steden hebben nedergezet, de wervingen en ligtingen, en eindelijk de buitengewone belastingen. De ellende der boeren is zoo groot, dat hunne kinderen zwak en ziekelijk zijn en spoedig sterven. In het land van Nantes ligt een vierde der bouwlanden braak; de wijngaarden vervallen ook, en er wordt thans bijna de helft minder wijn gemaakt dan vroeger. De vergunning die de inzamelaars der belastingen hebben, om beslag te leggen op de paarden, is de voornaamste hinderpaal voor den landbouw. De wijnbouw wordt vooral tegengewerkt door de belasting van zeven livres per okshoofd op alles wat over de Eure, Epte en Andelle vervoerd wordt; daardoor is het debiet en verbruik der wijnen zóó verminderd, dat er slechts 10,000 okshoofden naar de jaarmarkten van Rouaan vervoerd worden, terwijl het debiet vroeger 60,000 okshoofden bedroeg, en die 10,000 worden nog niet eens voor de helft verkocht. In het land van Vezelay worden twee derden der landerijen slechts eens in de zeven jaar bebouwd; de veehandel kon daar veel belangrijker zijn, bijaldien de inwoners in staat waren het vee te voeden. Champagne is in 't algemeen een onvruchtbaar land; toch heeft het aan den koning zulke aanzienlijke sommen opgebragt, dat men naauwelijks begrijpen kan hoe het dit heeft kunnen doen. Ontwijfelbaar is het evenwel, dat het door zulke drukkende belastingen zeer verarmd is, vooral daar het scheppen van een aantal nieuwe ambten de

vrijstellingen zeer heeft vermeerderd. Het volk is er zeer arbeidzaam en zóó zuinig, dat het het geheele jaar door van zwart brood leeft, zonder iets op de markt te koopen; het is al zeer tevreden als de opbrengst der producten genoegzaam is om de belastingen te betalen. De stad Troyes, waar vroeger meer handel gedreven werd dan ergens elders in Frankrijk, is zóó vervallen, dat er van de 50 à 60,000 inwoners slechts 20,000 zijn overgebleven. In den Elzas is het volk zoo arm, dat er aan 't invorderen der belastingen niet te denken valt; de korenhandel met Zwitserland, die vroeger aanzienlijk was, is thans zeer gering; de veeteelt heeft bijna opgehouden door dwaze beperkende maatregelen, die onlangs zijn ingevoerd; de oorlog, de winterkwartieren en de wervingen hebben veroorzaakt dat de meeste werklieden zich in Zwitserland hebben neêrgezet. In Vlaanderen hebben in den laatsten tijd de grondeigenaars, die hunne landerijen verpacht hadden, geen tiende der pacht genoten. De fabrieken te Rijssel zijn in een deerniswaardigen toestand; de helft der werklieden is naar Gend, naar Brugge of naar Duitschland vertrokken. In 't land van Rouaan liggen vele landerijen onbebouwd; de vroeger bloeijende korenhandel is vervallen; de veeteelt eveneens; de weiden zijn tot de helft van haar vroegeren prijs gedaald; van de visscherijen bestaat weinig meer door de hooge belastingen op den visch en de kwellingen die de verkoopers ondervinden; onder eene bevolking van 700,000 zielen zijn er geen 50,000 die tamelijk geregeld brood eten en op iets anders dan stroo slapen. In de generaliteit van Caen heeft de handel sedert het vertrek der Protestanten, die de voornaamste kooplieden waren, nagenoeg geheel opgehouden; vroeger was daar de helft meer inwoners dan thans. In de generaliteit van Alençon is de bevolking zeer verminderd; men bemerkt dit evenwel minder op het platte land dan in de steden, die nagenoeg verlaten zijn; overigens vallen de huizen voor de helft in uit gebrek aan onderhoud. De generaliteit van la Rochelle heeft sedert twintig jaar een derde harer inwoners verloren en de bevolking vermindert er nog van dag tot dag. Onder de redenen, die de intendant dier generaliteit daarvoor opgeeft, telt hij ook de verregaande zedeloosheid, onwetendheid en hebzucht der pastoors en monniken. In de generaliteit van Tours, waar de bevolking in de laatste dertig jaar minstens met een vierde verminderd is, zijn de vroeger bloeijende zijdefabrieken geruïneerd; te voren werden er

in de stad Tours alleen wekelijks 90 ossen geslagt, thans naauwelijks 25. In Bourbonnais zijn, ten gevolge der belastingen, de meeste inwoners tot den bedelstaf gebragt. In Berry bezitten de menschen bijna niets, noch land, noch huisraad. Twintig of dertig huisgezinnen wonen bijeen in ééne boerderij, die, evenals de landerijen en het vee, aan een grondeigenaar toebehoort. Die huisgezinnen kiezen een hoofd, dat het huishouden bestuurt en het werk onder al de anderen verdeelt; gedraagt die persoon zich slecht, dan zetten zij hem af en kiezen een ander, maar de schulden, die de eerste heeft aangegaan, blijven altijd ten laste der gemeenschap. Nergens vindt men menschen die schuwer zijn. Soms bemerkt men groepen, die in een kring midden in een akker zitten, altijd ver van de wegen; maar als men nadert, stuiven zij dadelijk uiteen. De dorpen bestaan uit drie of vier zulke boerderijen, die dikwijls meer dan een mijl van elkander verwijderd zijn; de kerk met de pastorij ligt alleen te midden der akkers. Het grootste gedeelte der provincie behoort aan de orde van Cîteaux; elke abdij heeft hare landhoeven en boeren. Lyon heeft geen handel meer; aan bombazijn werd er vroeger jaarlijks voor een millioen omgezet, thans nog slechts voor 100,000 livres; aan laken vroeger voor 13, nu voor 6 millioen. De boeren in la Marche voeden zich, even als hun vee, met kastanjes en rapen. Auvergne heeft in de laatste vier jaren een vijfde zijner bevolking verloren. De arme boeren wonen een groot gedeelte van 't jaar in de stallen van 't vee.

Men ziet het, de intendanten erkennen als uit één mond, dat Frankrijk ontvolkt en geruïneerd was. Tegen zulke getuigenissen baten geen redeneringen; zij, die nog meenen, dat Lodewijks regering een tijdperk van welvaart en roem was, zullen moeten erkennen, dat zij in dwaling verkeerden. Bonnemère, het is zoo, gelooft niet dat die dwaling in Frankrijk te overwinnen is. Mismoedig zegt hij aan 't slot van zijn werk: ‘De echtgenoot van Maria Theresia en van mevrouw de Maintenon was een groot man en de grootste der koningen. Dat is te dikwijls gezegd en herhaald, dan dat het protest van eene stem, zoo zwak als de onze, gehoor zou vinden.’ Het is mogelijk dat hij hierin gelijk heeft, en het zou ons niet passen, aan de Fransche natie meer oordeel en gezond verstand toe te schrijven dan een Franschman haar toekent. Hij weet beter dan wij, hoe zwaar zij weegt. Daarenboven is het ons niet onbe-

kend, hoe sterk hare nationale ijdelheid is. De eeuw van Lodewijk XIV is in hare oogen de roemrijkste der monarchie; wat zou er van de geheele Fransche geschiedenis vóór de Revolutie overblijven om er zich op te verheffen, wanneer men moest toestemmen, dat zelfs *die* tijd een allerellendigste was? Maar welke uitwerking het boek van Bonnemère in Frankrijk hebbe of niet hebbe, daarbuiten verdient het gekend en gewaardeerd te worden, want daarbuiten heeft men geen reden met Lodewijk XIV te dweepen, verre vandaar. Daarbuiten zal men in Lodewijks glorie schijnglorie zien, klatergoud en niets meer. Het is er mede gesteld zooals met vele dorpjes in de Duitsche bergstreken, die er uit de verte schilderachtig en allerliefst uitzien, maar wier armoede en vuilheid walgen doen als men er in is. Zeker, als men louter op de pracht en weelde van 't hof let; als men leest, dat 's konings hoed 60,000 franken had gekost; dat hij, toen hij eene zijner onechte dochters uithuwelijkte, haar een bruidschat gaf van 500,000 gouden kroonen, alsof zij de dochter der koningin ware geweest; dat eene koninklijke bijzit (Madame de Montespan) in één nacht vier millioen met spelen verloor en herwon, - dan heeft het al den schijn, alsof het land, waar zulke dingen gebeurden, een welvarend en rijk land was. Maar hoe geheel anders wordt het, als men den toestand van dat land van naderbij beschouwt, als men weet, dat het geheel verarmd, ontvolkt en voor de helft onbebouwd was! Dan toch vindt men geen woorden sterk genoeg om datgene te brandmerken, wat als Lodewijks mildheid en grootmoedigheid is geprezen.

Ons overzigt is ongetwijfeld zeer onvolledig; maar al hebben wij ook eenige der ergste misbruiken of gebruiken (in de oude monarchie was dat eigenlijk hetzelfde) geheel onaangeroerd gelaten, al hebben wij van vele gruwelen, zooals de galeijen en de vervolging der Protestanten, met geen woord gesproken, zooveel hebben wij toch gezegd, dat men zich niet meer verwonderen zal, als men een tijdgenoot van het zoogenaamd roemrijkste gedeelte van Lodewijks regering, Guy Patin, in 1665 hoort uitroepen: ‘Nous sommes arrivés à la lie de tous les siècles,’ of als men Bonnemère aan 't slot zijner beschouwingen aldus hoort spreken:

‘Zoodanig was die regering, ongetwijfeld de roemrijkste der monarchie van 't goddelijk regt, diegene die de aanbidders van 't verledene hoogmoedig voorhouden aan de bewonderaars van

het tegenwoordige en aan hen die reikhalzend en ongeduldig naar de toekomst uitzien. Nooit is er evenwel zooveel bloed vergoten, nooit zijn er zooveel tranen gestort, nooit zooveel martelingen verduurd, op de slagvelden, in de gevangenissen, op de galeijen, op het rad, aan de galgen, op de brandstapels. Nooit is er zoo veel geld op zoo gewelddadige wijze aan 't volk afgeperst, om dan verkwist te worden in onregtvaardige oorlogen en zinnelooze overdaad. Nooit heeft zulk een lange hongersnood van twee-en-zeventig jaren het volk, dat onder zijne instortende hutten op sterven lag, geteisterd.'

R. DOZY.

Het nuttigheids-beginsel, als rigtsnoer van het zedelijk oordeel.

Utilitarianism, by John Stuart Mill. Reprinted from Frazer's Magazine. London, 1863.

I.

't Is een algemeene klagt, die vooral door de bestrijders van de zoogenaamde b e s p i e g e l e n d e w i j s b e g e e r t e onophoudelijk aangeheven wordt, dat, bij de reuzenschreden waarmede de natuurwetenschappen als bij den dag vooruitgaan, al de wetenschappen des geestes - namelijk de zedeleer, de staathuishoudkunde, de regtsleer, en de daarmede verwante wetenschappen - in een vrij achterlijken toestand verkeeren. Is die klagt zoo geheel ongegrond? Maar de feiten zelve spreken. Of is het te ontkennen dat er in deze negentiende eeuw nog even weinig algemeene eenstemmigheid over de a l l e r e e r s t e b e g i n s e l e n van zedelijkheid, van regt, van staatsinrigting, van maatschappelijke ordening, enz., bij de beoefenaars dezer wetenschappen wordt gevonden, als toen, gelijk Mill zegt (blz. 1), ‘de jonge Sokrates luisterde naar den ouden Protagoras, en hij de theorie van het utilitarianisme verdedigde tegen de populaire zedeleer van den zoogenaamden sophist’?

Zonderling verschijnsel! Wat toch schijnt eenvoudiger te zijn dan de onderscheiding tusschen hetgeen zedelijk goed en zedelijk kwaad is? Men leze de schriften van een Plato, van een Aristoteles, van een Seneca, of van wien der Grieksche en Romeinsche wijzen men wil; men sla de boeken van Confucius en van de andere hoogvereerde oude wijzen der Chinezen open;

men vergelijke met hetgeen deze mannen leeren den inhoud van Israëls heilige boeken; men vrage dan verder aan Jezus of aan zijne scholieren naar hetgeen zij voor goed of kwaad houden: en zie, bij alle verschil in algemeene beginselen dat inderdaad zeer groot is, zal men in bijzonderheden een merkwaardige overeenstemming vinden. Is deze overeenstemming niet het sprekend bewijs dat, voor de praktijk althans, de onderscheiding tusschen het goede en het kwade niet zoo bijzonder moeijelijk wezen kan? Wat toch zien wij? Dit, dat over 't geheel de strijd der meeningen op zedelijk gebied eerst daar begint, waar de bespiegeling begint. Men roemt algemeen de hooge voortreffelijkheid der zedeleer van het christendom, met name zoo als die uitgesproken is in de redenen van Jezus, ja hierover is maar ééne stem. Is dit niet voor een goed deel juist hieraan toe te schrijven, dat Jezus zich van alle bespiegelingen, van alle kunstige theoriën en systemen over het goede en kwade heeft onthouden? dat hij zich in zijne zedelijke voorstellingen alleen heeft laten leiden door de inspraken van zijn onbedorven gevoel, vooral door zijne liefde tot zijne medemenschen? Immers de algemeene regelen van het zedelijk leven, die Jezus stelt, en die het meest uitmunten door praktische bruikbaarheid, zijn hoogst eenvoudig; zij worden dan ook bijna bij alle beroemde zedeleeraars buiten het christendom teruggevonden. De grondstelling: ‘Wat gij wilt, dat anderen u zullen doen, doe hun desgelijks;’ is even oud als het bestaan der zedelijkheid zelf; bij de Grieksche en Romeinsche wijzen komt zij gedurig voor[1]; de Joodsche Rabbijn Hillel, die eenigen tijd vóór Jezus leefde, ging in zijne zedeleer van haar uit. ‘Wat gij voor u zelven niet wenscht,’ leerde hij, ‘doe dat ook aan anderen niet: ziedaar de geheele wet; al het verdere is slechts opheldering daarvan.’ Zich in den ongelukkigen toestand van anderen levendig te verplaatsen, aan het lenigen van elkanders nooden geheel zijn leven te wijden, in al zijn denken en doen gedreven te worden door het beginsel van ontferming en medelijden - dat was het grondbeginsel niet alleen van de leer des Stichters van het Bûddhisme, maar ook van geheel zijn leven. Trouwens, reeds de oudste

1 Wie er zich van overtuigen wil, leze de twee redevoeringen van Isokrates, ‘Nikokles’ en ‘Aan Nikokles’ getiteld. Deze redenaar stelt de gedachte: ‘Gedraag u zoo jegens anderen, als gij wenscht dat zij zich jegens u gedragen;’ tot grondbeginsel zijner zedeleer, waarop hij telkens weêr terugkomt.

christenen, op wier standpunt er alles aan gelegen scheen te zijn, om in de leer van Jezus een bovennatuurlijke openbaring van God te zien, kwamen in niet geringe verlegenheid door de merkwaardige overeenstemming die zij tusschen het voortreffelijkste, wat reeds de Heidensche wijzen over het zedelijk goede hadden geleerd, en de zedelijke voorschriften van Jezus opmerkten - eene verlegenheid waaruit zij, op het voetspoor van den Joodschen wijsgeer Philo, zich niet beter wisten te redden dan door middel van de ongegronde onderstelling, dat de Grieksche wijzen bij Mozes en zijne volgelingen ter school hadden gegaan.

Vanwaar dan, bij deze zoo groote overeenstemming omtrent de allergewigtigste zedelijke regelen, dat er in de zedelijke theoriën zoo groote strijd bestaat over den algemeenen maatstaf of het algemeen beginsel der zedelijkheid? Want moest men alleen oordeelen naar de beginselen, van welke deze theoriën uitgaan, men zou met regt verwachten, dat bijv. het zedelijk leven van een man als Kant juist het tegenovergestelde van het zedelijk leven van een Stuart Mill en de volgelingen van de nuttigheidstheorie zijn zou. Terwijl toch de eerste aan de voorstelling van het geluk of van het nut, hetwelk men zich als vrucht van eenige handeling voorstelt, alle regt van bestaan op zedelijk gebied ontzegt, ja terwijl hij zoo ver gaat dat hij handelingen, die geschieden met het doel om nut of geluk te bevorderen, hoe voortreffelijk zij anders ook schijnen mogen, toch niet zedelijk wil noemen: zoo beweert daarentegen Stuart Mill, dat de zedelijkheid van de handeling uitsluitend afgemeten worden moet naar het nut of naar het geluk, hetwelk men door deze handeling bevordert. Ziedaar wel twee lijnregt tegenover elkander staande beginselen! En nu de toepassing daarvan? de zedelijke regelen, die Kant uit zijn theorie van het gestrenge pligtbesef, en die de voorstanders der nuttigheids-theorie uit hare beginselen afleiden? Beiden prijzen zij dezelfde deugden aan, beiden veroordeelen zij dezelfde ondeugden; de slotsom der vergelijking van beide stelsels is in 't kort deze, dat de eene partij beweert volkomen dezelfde regelen van het zedelijk goede het best uit hare beginselen te kunnen afleiden, als welke de andere partij de wettige gevolgtrekkingen noemt uit lijnregt tegenovergestelde beginselen.

Stuart Mill beweert - en daarom vooral is het van belang,

met zijne theorie van zedelijkheid naauwkeurig kennis te maken - dat die overeenstemming van alle theoriën in hare resultaten alleen toe te schrijven is aan het feit dat alle moralisten, hetzij dan volgens, of onafhankelijk van, of in strijd met hunne theoriën, hetzij dan bewust of onbewust, in het vaststellen van de regelen der zedelijkheid hebben gebouwd op de grondslagen van het utilitarianisme. Dat toch is ‘die niet erkende s t a n d a a r d ’ of m a a t s t a f , dien hij bedoelt, als hij verzekert (blz. 2) ‘zonder veel moeite te kunnen aantoonen, dat alle vastheid, die de zedelijke overtuiging tot dus ver bereikt heeft, hoofdzakelijk toegeschreven worden moet aan den stilzwijgenden invloed van een niet erkenden maatstaf.’ Zoo legt Kant, zegt hij (blz. 3), dit beginsel tot grondslag aan alle zedelijke verpligting: ‘Handel zoo, dat de regel, dien gij volgt, geschikt is om als algemeene wet door alle redelijke wezens aangenomen te worden.’ Maar 't is volgens Mill ‘dezen wijsgeer niet gelukt om uit dit beginsel wezenlijk één enkelen pligt af te leiden; want Kant is in gebreke gebleven, om de logische, laat staan de physische onmogelijkheid aan te toonen, dat alle redelijke wezens niet ook de meest onzedelijke regelen van gedrag zouden kunnen aannemen’[1].

Het stelsel van het utilitarianisme kan in onderscheiden zin worden opgevat. Men kan daarmede bedoelen dat het e i g e n b e l a n g v a n d e n h a n d e l e n d e n p e r s o o n het beginsel van alle zedelijkheid is; maar men kan daarbij ook denken aan het a l g e m e e n b e l a n g ; of eindelijk men kan heweren, dat z o o w e l h e t e e n e a l s h e t a n d e r e b e l a n g in rekening moet worden gebragt.

Verder kan men weder de nuttigheid zelve op verschillende wijzen opvatten. Men kan denken aan z i n n e l i j k e belangen en genietingen of afwering van z i n n e l i j k e nooden en smarten; maar men kan ook denken aan g e e s t e l i j k e belangen, aan genietingen en smarten van g e e s t e l i j k e n aard; of weder men

1 Deze beschuldiging is wat al te sterk. Mij dunkt, zoo iets evident door Kant bewezen is, dan is het dit, dat het algemeen aannemen van het onzedelijke als regel van handeling in zich zelf onmogelijk is, en dat ieder, die onzedelijk handelt, wezenlijk in deze zijne onzedelijkheid een uitzondering wenscht te zijn. Of is 't denkbaar, dat bijv. de dief zou wenschen, dat alle menschen dieven waren? En is er een zedelijk Geheel denkbaar, waarin dieverij aangenomen zou zijn als regel van gedrag, dien allen verpligt zijn te volgen? Immers niet, om de eenvoudige reden, dat de eerste regelen der zedelijkheid de onmisbare voorwaarden zijn voor alle maatschappelijke orde en eenheid!

kan beide soorten van belangen in dit woord zamenvatten. Om over Mill's theorie te kunnen oordeelen, moeten wij derhalve eerst weten, welke soort van nuttigheid, zinnelijke of geestelijke, hij bedoelt, en of hij denkt aan de belangen van den persoon zelven of aan die van het Algemeen.

Wij volgen in dit opstel deze orde. Eerst geven wij een voorstelling van Mill's denkbeelden over het wezen der zedelijkheid, waaraan wij een beoordeeling van meer of minder ondergeschikte bijzonderheden zullen verbinden; daarna beoordeelen wij zijn stelsel in zijn geheel.

De schrijver begint zijn opstel met enkele algemeene opmerkingen, bij wijze van *inleiding;* daarin stelt hij eerst de onzekerheid, waarin men tot nog toe verkeert omtrent het ware kriterium van goed en kwaad, als een der sprekendste bewijzen van het nuttelooze der bespiegeling voor; dan toont hij aan, dat de kennis der bijzonderheden in alle wetenschappen niet, gelijk men vroeger wel beweerde, afgeleid is uit de zoogenaamde eerste beginselen, maar dat integendeel deze laatsten niets anders zijn dan de ‘resultaten van eene metaphysische ontleding, toegepast op de elementaire begrippen, waarmede de wetenschap te doen heeft;’ verder beweert hij, dat - al zou men bij oppervlakkige beschouwing meenen, dat althans in de zedeleer de algemeene theorie de grondslag moet wezen, waarop men de bijzondere zedelijke waarheden heeft te bouwen (aangezien immers iedere handeling met een doel geschiedt, en de voorstelling daarvan de handeling bepaalt) - toch werkelijk ook hier de bespiegelende methode ons niets verder gebragt heeft, en dat alle zekerheid, op zedelijk gebied verkregen, rust op de stilzwijgende erkenning van dezen louter empirischen maatstaf, dat *bevordering van nut of geluk het rigtsnoer van het zedelijk oordeel* is. In het *tweede hoofdstuk* ontwikkelt hij de eigenlijke bedoeling van de nuttigheidstheorie, zoo als hij haar opvat; in het *derde* handelt hij over de laatste sanctie van het nuttigheidsbeginsel of over de vraag, waaraan dit beginsel zijn verpligtende kracht ontleent; het *vierde* is aan het betoog van de juistheid van dit beginsel gewijd, terwijl hij in het *vijfde* tracht aan te toonen, dat alleen de nuttigheidstheorie in staat is een bevredigend antwoord te geven op al de vragen, die betrekking hebben op het regt en de geregtigheid.

Mill nocmt het door hem verdedigde beginsel der zedelijk-

heid u t i l i t a r i a n i s m e [1], maar hij gebruikt dit woord in den meest uitgestrekten zin; hij begrijpt onder n u t t i g h e i d alles wat a a n g e n a a m , s c h o o n , s i e r l i j k is, alles wat ons genoegen doet, of wat ons van smart verlost, alles, in één woord, wat ons geluk bevordert. ‘Zij, die het n u t of het b e g i n s e l v a n h e t g r o o t s t e g e l u k aannemen als grondslag der zedelijkheid, zijn van oordeel dat de handelingen juist in dezelfde evenredigheid goed zijn, als zij strekken om het geluk te bevorderen; slecht daarentegen, als zij strekken om het geluk te verstoren’ (blz. 9, 10). Volgens hem is ‘een juiste opvatting van het nut of het geluk de regel, naar welken de mensch zijn gedrag behoort in te rigten’ (blz. 16). ‘Geluk is het hoogste, het einddoel van alle menschelijke handeling, en bij gevolg is het ook de maatstaf der zedelijkheid. Hiermede overeenkomstig kan men van de zedelijkheid deze bepaling geven, dat zij bestaat in al die regels en voorschriften voor 's menschen gedrag, wier inachtneming het hoogste geluk aan alle menschen verzekert, ja niet alleen aan alle menschen, maar ook, voor zoo ver als de natuur der dingen dit toelaat, aan de geheele gevoelende schepping’ (blz. 17).

Mill stelt derhalve het nuttige niet tegenover het a a n g e n a m e ; hij protesteert zelfs met nadruk tegen deze tegenstelling (blz. 8); hij erkent geen ander wezenlijk nut, dan dat hetwelk de menschen g e l u k k i g maakt, terwijl toch ook het schoone, het sierlijke, het aangename, enz., 's menschen geluk bevordert en daarvoor zelfs onmisbaar is. ‘Zij, die hier eenig regt van spreken hebben, weten zeer goed, dat alle schrijvers, van Epikurus af tot Bentham toe[2], die de nuttigheids-theorie

1 Een niet welluidend woord voorwaar! Mill zegt, dat hij reden heeft om gelooven, dat hij de eerste is, die dit woord in gebruik gebragt heeft, hoewel hij het overgenomen heeft uit eene voorbijgaande uitdrukking van Galt's ‘Annals of the Parish.’ blz. 9, *Aant.*

2 Mill doet zich zelven onregt, als hij zijn stelsel meer of min op ééne lijn plaatst met dat van die utilitarianisten, waaraan wij noodzakelijk denken, als hij zegt: ‘Van Epikurus af tot Bentham toe;’ omdat deze schrijvers alle deugd vooral in verband brengen met het eigen belang van den handelenden persoon, en haar niet, gelijk Mill, als een belangeloos streven naar het geluk van het Algemeen beschouwen. Zoo leert bijv. Bentham, één der edelste repraesentanten van deze rigting, dit: Het eenige ware beginsel der handeling is dat van het nut (*utility*), en dit geldt in alle menschelijke betrekkingen. Nuttig voor ons is alles, wat ons eenig goed aanbrengt of voor eenig kwaad bewaart; goed is hetzelfde als lust en hetgeen lust veroorzaakt, het tegenovergestelde is kwaad. Ieder zoekt onveranderlijk alleen zijn eigen welzijn, en alleen de overtuiging, dat hij dit door deugd bevordert, is de drijfveer der deugd. Zelfs die welwillendheid, waarbij men onmiddellijk het geluk van anderen bedoelt, is eene verstandige berekening van het eigen belang: het genot der sympathie zegepraalt dan over het eigen genot, en men brengt dit laatste aan het eerste ten offer. Het is de taak der *deontologie* (zoo noemt hij zijn stelsel), de menschen te onderrigten omtrent den aard, de duurzaamheid en de intensiviteit van de onderscheiden lusten, en hen zoo te overtuigen, dat de duurzaamste en begeerenswaardigste lust de vrucht van deugdzame handelingen is. - Mill's stelsel is veeleer eene vereeniging van de beginselen der ervarings-school, wier vertegenwoordigers in Engeland Hobbes, de veel edeler denker John Locke en hunne volgelingen zijn, met de beginselen van de Schotsche school; althans het heeft mij gedurig aan Lord Shaftesbury's leer over de ‘social affections’ doen denken, die deze zeker als a a n g e b o r e n , maar die ook Mill, hoewel niet als a a n g e b o r e n maar als v e r k r e g e n , toch als geheel en al n a t u u r l i j k beschouwt. Wat heeft Mill's utilitarianisme met het walgelijk utilitarianisme van Lord Bolingbroke te doen?

verdedigen, daarbij niet denken aan iets dat tegenover het a a n g e n a m e (*pleasure*) staat, maar zij bedoelen het aangename zelf, natuurlijk vereenigd met vrijheid van smart; in plaats van het nuttige tegenover het aangename of het s i e r l i j k e (*ornamental*) te stellen, hebben zij altijd verklaard, dat zij met het woord n u t t i g h e i d dit, benevens nog andere dingen, bedoelen.'

Maar heeft dan, kan men vragen, het leven van den mensch geen hooger doel, tenzij alleen het streven naar genot of genoegen? Zijn het niet veel edeler en veel beter dingen, op welke ons verlangend streven gerigt moet zijn? Hebben alzoo zij niet het regt aan hunne zijde, die in deze theorie der zedelijkheid, volgens welke nut, genoegen, geluk het eenige levensdoel zijn zou, eene verlaging van den mensch tot den trap van het dier zien? En is het te verwonderen, dat vele bestrijders van deze theorie, zelfs reeds in de oudheid, haar eene leer 'goed voor zwijnen' hebben genoemd?

Mill antwoordt, dat reeds de volgelingen van Epikurus, ter wederlegging van deze beschuldiging, met regt gezegd hebben dat veeleer hunne bestrijders de menschelijke natuur verlagen. Immers bij deze beschuldiging gaan zij uit van de onderstelling, dat de mensch voor geen andere of hoogere genoegens vatbaar zou wezen dan het zwijn. De voorstanders van de nuttigheids-theorie daarentegen beweren dat de mensch, zoodra als hij tot besef van zijne hoogere vermogens ontwaakt is, niets meer als geluk kan beschouwen, tenzij juist datgene, wat de bevrediging van zijne hoogste behoeften in zich sluit. Zelfs de volgelingen van Epikurus, zegt Mill, hebben nooit iets

anders geleerd (!) dan dat de verstandelijke en zedelijke genoegens voor den mensch oneindig veel meer waard zijn dan de enkel zinnelijke. Dit gunstig oordeel, niet over Epikurus maar over zijne volgelingen, laten wij voor rekening van Mill. Één voorbeeld uit velen: 'De Grieken te redden,' schrijft Metrodorus, één der volgelingen van Epikurus[1], 'of als eereprijs der wijsheid kransen van hen te ontvangen, daaraan is niets gelegen, maar hierop alleen komt alles aan dat wij eten en wijn drinken, zooals het aangenaam is voor het gehemelte, zonder de maag te schaden. - Welk een vreugde gevoelde ik, toen ik van Epikurus geleerd had den buik op de regte wijze goed te doen! - In den buik, mijn natuuronderzoekende Timokrates! ligt 's menschen hoogste goed.'

Wat Mill intusschen in 't algemeen van Epikurus' volgelingen zegt, dat is tot op een zekere hoogte van dezen wijsgeer zelf waar, echter slechts in dezen zin dat Epikurus de waarde van al het geestelijke uitsluitend beoordeelt naar het genot, dat daaruit voor den persoon zelven (niet voor zijne medemenschen - daarvan is in zijn stelsel geen sprake) geboren wordt, zoodat ten slotte de dierlijke laagte, waartoe de volgelingen van Epikurus gezonken zijn, de onvermijdelijke, hoewel door hem zelven afgekeurde, consequentie van zijn stelsel was. Doch keeren wij tot ons onderwerp terug.

Is, leert Mill, geluk en genoegen het doel van alle zedelijke handeling, daaruit volgt nog niet, dat de voorstanders der nuttigheids-theorie als advokaten der zinnelijke lusten zouden optreden. Integendeel, het stemt volkomen met de beginselen der nuttigheidsleer overeen dat men sommige soorten van genoegens boven andere stelt. Bij de waardering van alle andere dingen let men immers evenzeer op de h o e d a n i g h e i d als op de h o e g r o o t h e i d ; zou het dan niet ongerijmd zijn te willen beweren, dat de waardering van geluk en genoegen niet evenzeer van de s o o r t als van de m a t e der genoegens afhangen zou? Er is toch niet alleen een quantitatief, maar ook een qualitatief onderscheid tusschen de genoegens (*pleasures*). Zie blz. 10-12.

Wat nu is het grootste genoegen, wanneer wij hierbij alleen letten op de onderscheiden s o o r t e n van genoegens, en geheel afzien van de m a a t daarvan?

1 Zie Plutarchus, 'Bewijs, dat men volgens Epikurus' leerstellingen niet gelukkig kan leven,' c. 16.

Mill beweert dat dit zich alleen door de ervaring bepalen laat. Een genoegen toch verdient alleen in zoover dezen naam, als het genot daarvan ons aangenaam aandoet. ‘Indien òf alle, òf de meeste menschen, die twee genoegens bij eigen ervaring hebben leeren kennen, aan het eene daarvan beslist de voorkeur geven, afgezien van alle gevoel van pligt, dan moet dit genoegen als het meest begeerenswaardige van de twee worden beschouwd. - Nu is het een onbetwistbaar feit, dat alle menschen, zoodra als zij eens de bevrediging van hunne hoogere vermogens hebben leeren kennen, daaraan zeer bepaald (boven alle andere genietingen) de voorkeur geven’ (blz. 12). Er is zeker aan de vatbaarheid voor hoogere genoegens ook vatbaarheid voor pijnlijker smarten verbonden; maar in weêrwil daarvan kan toch geen enkel wezen in ernst wenschen, dat het tot een lageren trap van bestaan moge zinken. ‘Wezens, die slechts voor lagere genietingen vatbaar zijn, hebben natuurlijk veel meer kans op volkomene bevrediging hunner behoeften dan hooger gevormde wezens, voor welke ieder geluk, in den tegenwoordigen toestand der wereld, onvolmaakt is.’ Toch zal ieder, die hier regt van spreken heeft, liever ‘een onbevredigd mensch dan een bevredigd dier, liever een onbevredigde Sokrates dan een bevredigde zot willen wezen. En zoo het dier en de zot van eene andere meening mogten zijn, dan is dit alleen hieraan toe te schrijven dat zij slechts de eene zijde van de vergelijking begrijpen, terwijl de andere partij beide zijden daarvan kent’ (blz. 14).

Voortreffelijk wederlegt Mill de tegenwerping tegen zijn stelsel, die ontleend wordt aan het feit dat velen, die werkelijk de hoogere geestelijke genietingen bij ervaring kennen, ze toch nu en dan beneden de lagere stellen. Geschiedt dit in enkele gevallen of bij uitzondering, dan kan het volkomen verklaard worden ‘uit die zwakheid van karakter, die het meest nabijzijnd genoegen verkiest boven het meer verwijderde, al weet men ook dat dit laatste veel meer waard is dan het eerste. Zoo jagen velen zinnelijke genietingen na ten koste van hunne gezondheid, hoewel volkomen hiervan overtuigd dat de gezondheid een veel grooter goed is.’ Geldt het echter eene geheele verandering van levensrigting, dan, beweert Mill, moet men wel aannemen dat zij, die zich uitsluitend aan lagere genoegens wijden, dit alleen doen omdat zij voor hoogere genoegens alreeds onvatbaar geworden zijn. ‘Vatbaarheid’ - 't zijn

schoone gedachten, die van fijn gevoel getuigen - ‘vatbaarheid voor edele gevoelens is in de meeste naturen een zeer teedere plant die ligt te dooden is, en dit niet alleen door vijandige invloeden, maar ook door niets anders dan gemis van kweeking. Bij de meeste jeugdige menschen versterft deze vatbaarheid spoedig, indien de bemoeijingen, waaraan zij zich ten gevolge van hunne plaats in de wereld moeten wijden, of indien de kringen, waarin de levensomstandigheden hen brengen, de beoefening van deze hoogere vatbaarheid niet begunstigen. De mensch verliest zijne geestdrift voor het hooge en edele vaak ongeveer even zoo, als hij zijnen smaak voor kennis en wetenschap verliest, alleen omdat hem tijd of gelegenheid ontbroken heeft om haar te bevredigen. Dan geeft hij zich over aan lagere genietingen; hij doet dat niet, omdat hij daaraan met bewustheid de voorkeur geeft; maar 't is alleen hieraan toe te schrijven, dat hij tot andere genietingen geen toegang heeft gevonden, en dat hij nu niet meer vatbaar is, om hoogere genietingen te smaken’ (blz. 18).

Gaat het mijne lezers als mij, dan hebben deze redeneringen op hen den indruk gemaakt dat Mill bij ‘nut’ en ‘genoegen’ bepaaldelijk denkt aan h e t e i g e n n u t e n e i g e n g e n o e g e n v a n d e n h a n d e l e n d e n p e r s o o n, hetwelk hij intusschen niet als grof zinnelijk, maar veeleer als geestelijk genoegen opvat. Of liever, daar hij toch ook het zinnelijk genoegen niet buitensluit, hij stelt het geestelijke zoo beslist op den voorgrond, dat daardoor het zinnelijke in de schaduw treedt. Er is nog met geen enkel woord gesproken van de genoegens, die de handelende persoon aan a n d e r e n veroorzaakt, alleen van zijn e i g e n genoegens, en al de reeds gerefereerde redeneringen van Mill hebben ook alleen dan zin, als wij aan de eigen genoegens van den handelenden persoon denken. Zoo maakt hij dan een sprong in zijne redenering, als hij nu, ter wederlegging van andere bedenkingen tegen zijn stelsel, verklaart dat ‘de maatstaf der zedelijke beoordeeling, volgens het utilitarianisme[1], niet is het eigen grootst mogelijk geluk van den handelenden persoon, maar d e g r o o t s t e s o m v a n g e l u k i n ' t a l g e m e e n’ (blz. 16), ‘dat deze

1 Hij had er moeten bijvoegen: ‘zoo als ik dit opvat;’ want bij verreweg de meeste utilitarianisten is ten laatste niets dan het belang, genot of geluk van den handelenden persoon zelven de beweegreden der zedelijke handeling.

maatstaf het geluk van alle menschen betreft, ja dat het utilitarianisme, waar het de vraag naar 's menschen eigen geluk of dat van anderen geldt, aan zijne volgelingen den eisch doet om even gestreng onpartijdig te zijn, als een volkomen belangeloos en welwillend beschouwer dit wezen zou,' - zoodat het utilitarianisme wezenlijk neêrkomt 'op den gouden regel van Jezus van Nazareth: Doe aan anderen, wat gij wilt dat u geschieden zal, en bemin uwen naaste als u zelven' (blz. 24, 25). Wij komen hierop later terug. Hier voegen wij er alleen nog bij, dat Mill in allen ernst nu verder het nuttigheidsbeginsel opvat als het b e g i n s e l d e r h o o g s t m o g e l i j k e b e l a n g e l o o s h e i d . Hij geeft namelijk deze teekening van hetgeen hij het utilitarianisme 'in zijn waar karakter' noemt. 'Dit stelsel,' zegt hij, 'eischt, om zijn ideaal nader te komen, v o o r e e r s t dit, dat alle wetten en maatschappelijke inrigtingen de strekking zullen hebben, om het geluk of het belang van ieder afzonderlijk persoon in de innigst mogelijke harmonie te brengen met het belang van het Geheel; en t e n a n d e r e vordert het, dat opvoeding en openbare meening, die een zoo onmetelijken invloed oefenen op het menschelijk karakter, dezen invloed juist zóó zullen gebruiken, als het meest geschikt is om in de ziel van iederen mensch een onverbreekbare eenheid van de voorstelling van zijn eigen geluk en van die van het algemeen welzijn tot stand te brengen[1]. In 't bijzonder moet die invloed zoodanig zijn, dat het individu zich niet eens geluk voor zich zelven voorstellen kan, tenzij dan als vrucht van juist zulk een gedrag als de bevordering van het algemeen geluk voorschrijft. Niet alleen moet het hem zelven volstrekt onmogelijk wezen, zich zijn eigen geluk te denken, gepaard met een gedrag dat vijandig tegenover het algemeen welzijn staat, maar zelfs moet de regtstreeksche aandrift om het algemeen welzijn te bevorderen bij ieder individu één der habituële drijfveeren van handeling zijn, en moet het daarmede verbonden gevoel een groote en uitne-

1 Zeker een hoog gestemd ideaal, maar toch niet zoo hoog, dat het ook niet reeds door de Ouden nagestreefd is. Zoo berigt bijv. Herodotus (I, c. 131), dat het bij de Persen aan ieder, die offerde, bepaald verboden was iets voor zich zelven van de Godheid te bidden, hij mogt alleen bidden dat het alle Persen mogt welgaan, en voor zich zelven alleen in zoo ver als zijn geluk in dat van het geheele volk besloten was. Deze wetsbepaling bij de Persen rustte geheel op den door Mill voorgestelden grondslag.

mende plaats in het gevoelend wezen van iederen mensch beslaan.'

Voortreffelijke eischen, die het utilitarianisme doet, indien zij op dit standpunt maar iets anders zijn dan utopiën! Idealen voorwaar, zooals het meest consequente idealisme ze wel naauwelijks hooger scheppen kan, maar die juist daarom een ietwat vreemde figuur schijnen te maken in een zedeleer, die beweert louter op waarneming en ervaring gebouwd te zijn; want wat geeft ons de ervaring van zulke idealen te zien? - waartoe immers niets minder noodig is dan een ideaal van wet, een ideaal van staat, een ideaal van maatschappij, een ideaal van opvoeding, ja, wat zeg ik? een ideaal van openbare meening. Is dat werkelijk de e e r s t e en de t w e e d e eisch van het nuttigheidsstelsel, dan is er zwakke hoop op de invoering daarvan in de werkelijkheid; de idealistische theoriën daarentegen beschouwen dit als e i n d d o e l of hoogste resultaat van alle zedelijke ontwikkeling, niet als e e r s t e n en t w e e d e n eisch.

Maar neen, dat kan ook Mill's eigenlijke bedoeling niet zijn, al drukt hij zich wat sterk uit; zulk een idealisme zou al te zeer in strijd wezen met de inductieve zedeleer die hij verdedigt, volgens welke immers (gelijk hij bl. 3, 4 zegt) 'zedelijk goed en kwaad, zoowel als waarheid en dwaling uitsluitend tot het gebied der w a a r n e m i n g en der e r v a r i n g behooren', terwijl, volgens de zedeleer der 'intuïtieve' (of bespiegelende) school 'de beginselen der zedelijkheid in zich zelve (*a priori*) duidelijk zijn, zoodat men niets anders noodig heeft om hunne waarheid en juistheid te erkennen, dan dit dat men de bedoeling der woorden, waarin zij uitgedrukt zijn, verstaat.' Nu is ééne zaak toch wel boven alle tegenspraak verheven, namelijk dat alle denkbeelden, die wezenlijk en niet maar in naam aan waarneming en ervaring ontleend of daarop gebouwd zijn, ook aan de w e r k e l i j k h e i d moeten beantwoorden, terwijl van de door Mill geteekende idealen in de werkelijkheid niets te vinden is. Maar wat bedoelt hij dan? Want inderdaad, de volstrekte belangeloosheid, waarmede hij wil dat de zedelijke handeling zal geschieden, is ondenkbaar, indien niet eerst de door hem geteekende idealen verwezenlijkt zijn, of althans indien het individu geen grond heeft om aan de verwezenlijking van deze idealen te gelooven.

Mill verlost ons spoedig uit den droom, al schudt hij ons met wat harde hand wakker. Want - ik moet het gelooven,

omdat het er met zoo vele woorden (bl. 26) te lezen staat - de belangeloosheid, die hij vordert, heeft geenszins betrekking op de gezindheid van den handelenden mensch, alleen op de handeling, welker zedelijkheid, beweert hij - hij beweert het inderdaad! - geheel en al onafhankelijk is van de gezindheid en de bedoeling, waarmeê zij geschiedt. ‘Men werpt ons tegen’, zegt hij, ‘dat het te veel gevorderd is, altijd te moeten handelen uit het beginsel, om het algemeen belang te bevorderen. Maar deze tegenwerping rust op een geheel verkeerde opvatting van datgene wat men door een maatstaf der zedelijkheid heeft te verstaan; zij maakt zich schuldig aan verwarring van den regel der handeling met de beweegreden der handeling. Het is de taak der zedeleer ons te zeggen, welke onze pligten zijn en waaraan wij ze erkennen; maar geen systeem der zedelijkheid eischt, dat het eenig motief van alles wat wij doen pligtgevoel wezen zal’. (Mill schijnt zich niet bijzonder familiaar gemaakt te hebben met de zedeleer van Kant, en met al de stelsels der zedeleer uit zijne school.) ‘Integendeel, negen en negentig honderdsten van al onze handelingen geschieden uit geheel andere beweegredenen, en dit is ook volkomen goed, indien de regel van den pligt ze maar niet veroordeelt. Men pleegt alzoo een groot onregt jegens het utilitarianisme, indien men dit misverstand als een grond daartegen aanvoert, omdat juist de voorstanders van dit stelsel het veel sterker dan alle overigen uitspreken, dat de beweegreden der handeling niets met hare zedelijkheid te doen heeft, hoewel zij des te meer te doen heeft met de waarde van den handelenden persoon. Hij, die zijn medemensch uit het water redt, doet een zedelijk goede handeling, waarbij het volmaakt onverschillig is, of zijn beginsel pligtgevoel was dan of hij het alleen deed uit hoop op betaling.’

Een zonderlinge moraal, die de zedelijkheid der handeling beoordeelt, afgescheiden van de beginselen waaruit zij geschiedt, die derhalve de zedelijkheid der handeling vereenzelvigt met de geheel uitwendige overeenstemming daarvan met eene zekere zedewet, onverschillig of de geest der handeling met den geest dier zedewet overeenstemme, dan of hij daarmede in strijd zij. En toch, deze zonderlinge moraal is de onvermijdelijke consequentie, ik zeg niet van het nuttigheidsbeginsel in het algemeen, maar van het gestrenge nuttigheidsbeginsel,

zoo als Mill dit verdedigt. Immers het nut der handeling voor het Algemeen ligt uitsluitend in de handeling zelve, niet in haar beginsel of in het doel, hetwelk men zich met de handeling voorstelt. De arme is evenzeer geholpen, wanneer de gave hem uit liefde gereikt wordt, als wanneer de mildheid uit andere oorzaken voortkomt, en het leven van den drenkeling is evenzeer gered, of zijn redder uit medelijden, dan of hij uit zucht naar eer of loon zijn leven waagt om hem te behouden. Het komt mij evenwel voor, dat Mill op dit standpunt niet deze bepaling van de zedelijkheid had behooren te geven, dat zij in b e l a n g e l o o s h e i d bestaat, maar veeleer deze, dat iedere handeling, die onmiddellijk in het belang van anderen gedaan wordt, eene zedelijke handeling is, onverschillig of haar beginsel al dan niet zelfzuchtig is.

Maar zulk eene splitsing tusschen de zedelijkheid der handeling zelve en de zedelijke gezindheid waaruit zij voortkomt, is hoogst bedenkelijk, omdat men dan immers ook de handelingen van een huichelaar voor wezenlijk, en niet maar schijnbaar zedelijke handelingen zal moeten houden, en zulks terwijl men tegelijkertijd aan den handelenden persoon alle zedelijkheid zal moeten ontzeggen. In ieder geval, afgezien van het gevaarlijke dezer theorie, is zij onwaar en onhoudbaar; dit geldt evenwel - ik herhaal het met nadruk - alleen Mill's voorstelling te dezer plaatse, en niet het utilitarianisme als zoodanig. Is nut de maatstaf der zedelijke beoordeeling van de handelingen, dan ja moet men wel tot deze theorie komen. Doch de groote meerderheid der voorstanders van het nuttigheids-beginsel leert niet dat het n u t z e l f der handeling, maar alleen dat de b e d o e l i n g van den handelenden persoon, om dit nut door de handeling tot stand te brengen, de maatstaf der zedelijke beoordeeling is, en ik kan, met den besten wil, geen enkele reden vinden, die Mill bewogen heeft om, in plaats van het b e d o e l d e nut, het b e w e r k t e nut tot standaard der zedelijkheid te kiezen; of het moest misschien deze zijn, dat het bedoelde nut niet altijd w e z e n l i j k nut, somtijds veeleer n a d e e l is. Maar dan had hij er gemakkelijk eene nadere bepaling kunnen bijvoegen, bijv. op deze wijze: ‘Het wezenlijk nuttige der handeling, hare waarde en beteekenis voor de bevordering van het geluk, is de maatstaf der zedelijkheid, hoewel onder voorwaarde, dat de handelende persoon wezenlijk dat nuttige met zijne handeling beoogt.’ Al wat buiten de bedoeling ligt, ligt buiten

de zedelijkheid. Zegt Mill zelf (bl. 2) niet: ‘Alle handeling geschiedt ter wille van eenig doel; regels van handeling moeten hun karakter en hunne kleur ontleenen aan het doel, waaraan zij dienstbaar zijn?’ Zoo hangt dan, volgens deze verklaring van Mill zelven en in tegenspraak met hetgeen hij later zegt, het zedelijk karakter der handeling van het voorgestelde doel af. En inderdaad, niemand met gezonde zinnen zal de handeling op zich zelve zedelijk noemen; zedelijk is alleen de gezindheid of de wil; en als men de handeling zedelijk noemt, dan doet men dit alleen omdat men in de handeling een openbaring van de gezindheid of van den wil ziet. Mill zelf zal de eerste zijn om toe te stemmen, dat men toch waarlijk de gezindheid of den wil van iemand, die een ander uit het water redt, niet zedelijk kan noemen, wanneer het uitgemaakt is, dat hij tot deze wilsdaad alleen door vuige winzucht is gedreven; en is de gezindheid niet zedelijk, hoe kan dan de daad, die alleen openbaring der gezindheid is, den naam van zedelijk verdienen? Mill heeft het legale van de handeling met het morele daarvan verward, en hij heeft bovendien hierin gedwaald, dat hij de taak der zedeleer bepaald heeft tot de beschrijving van de legaliteit der handeling, terwijl zij veeleer in de beschrijving van de moraliteit van het beginsel der handeling gelegen is.

Het nuttigheids-stelsel schijnt verder in tegenspraak te zijn met de ervaring, voor zoo ver namelijk als deze feitelijk ‘bewijst dat de mensch ook handelen kan buiten alle beweegredenen om, die aan een voorgesteld geluk als vrucht der handeling ontleend zouden zijn. Ja, alle edele menschen zijn dit slechts geworden door zelfverloochening; deze is het begin en de onmisbare voorwaarde van alle deugd’ (bl. 17, 18).

Mill poogt ook deze bedenking te ontzenuwen; en er is inderdaad veel waars en schoons in hetgeen hij in het midden brengt, om het utilitarianisme van de blaam te regtvaardigen, alsof dit het beginsel der zelfverloochening buitensluiten zou. Hij tracht namelijk aan te toonen, dat alle zelfverloochening, die den naam van zedelijk verdient te dragen, strekt òf om het geluk van anderen, òf om dat van den handelenden persoon te bevorderen. Hij begint met toe te stemmen dat geluk niet het bewuste motief is van alle handelingen (*unquestionably it is possible to do without happiness*, bl. 22).

Velen handelen o n w i l l e k e u r i g buiten deze beweegreden om, ja ‘dit geschiedt door negentien twintigsten der menschen, met name in die gedeelten van onze tegenwoordige wereld, die het meest beschaafd zijn; en v r i j w i l l i g geschiedt dit door den heros of den martelaar ter wille van i e t s , hetwelk hij hooger schat dan zijn persoonlijk geluk’[1].

‘Maar dit i e t s ,’ zegt Mill, ‘wat is het anders, dan juist het geluk van anderen, of eene of andere voorwaarde voor dit geluk? 't Is edel als men zich in staat gevoelt om afstand te doen van zijn eigen aandeel aan het geluk; maar toch, ten slotte moet iedere zoodanige zelfopoffering een bepaald doel hebben; zelfverloochening is geenszins zelf een doel; en zegt men ons, dat dit haar doel niet g e l u k maar d e u g d is, dan vragen wij: Zou het offer gebragt zijn indien de heros of martelaar niet had geloofd, dat het een middel was om anderen van het brengen van zoodanige offers te bevrijden? Alle eer aan hen die voor zich zelve alle genoegens des levens kunnen verloochenen, indien zij daardoor eene belangrijke bijdrage leveren, om de som van geluk in de wereld te vergrooten! Maar wie het doet met eenig ander doel, hij verdient geen meerdere bewondering dan de bekende zuilheilige.’

‘Hoewel alleen in een zeer onvolmaakten toestand der inrigting van de wereld zich het geval kan voordoen, dat iemand niet beter voor het algemeen geluk kan zorgen dan door zijn persoonlijk geluk op te offeren, zoo moet het toch volkomen toegestemd worden, dat, zoo lang als de wereld in dezen toestand verkeert, de bereidvaardigheid om zulk een offer te brengen de hoogste trap van alle menschelijke deugd is.’

‘Voeg er bij, dat in dezen toestand van de wereld - hoe wonderspreukig deze bewering klinken moge - die gees-

1 Zou het te sterk gezegd zijn, als wij beweren dat het grootste en heerlijkste, wat de menschheid ooit heeft zien gebeuren, niet uit consideratie van nut of geluk, althans niet onmiddellijk, maar veeleer uit eeu zekeren pathos (*passion*) ontsprongen is? Geestdrift voor de verwezenlijking van een denkbeeld rust niet altijd op het nuttige daarvan, somtijds alleen op het grootsche, het verhevene, het schoone, enz. - Voeg er bij den invloed van de sympathetische natuur van den mensch vooral op lagere trappen van ontwikkeling, waardoor het individu zich door de massa onwillekeurig medeslepen laat, zonder consideratie van nut, belang of genot, ja zonder eenige consideratie hoegenaamd.

teskracht, die den mensch in staat stelt om in zijn levensgedrag alleen met zijn geweten te rade te gaan, zonder zich om geluk of smart te bekommeren, hem het beste uitzigt opent om juist dat geluk te verwezenlijken, hetwelk voor den mensch bereikbaar is. Want er is immers niets, tenzij juist deze magt des gewetens, dat den mensch verheffen kan boven de wisselvalligheden des levens, en dat hem kan bezielen met het gevoel, dat, laat zelfs het ergste lot hem treffen, niets ter wereld bij magte is, hem aan zich te onderwerpen. Dit gevoel verlost hem van buitensporigen angst voor de rampen des levens; het maakt hem vatbaar om, gelijk zoo menigen Stoïcijn in den slechtsten tijd van het Romeinsche keizerrijk, met kalmte naar dat alles te streven, hetwelk voor hem eene bron van bevrediging is, al is hij er zich van bewust, dat het bezit daarvan onzeker en ten laatste het verlies daarvan onvermijdelijk is.'

Hoeveel waars er in dit een en ander zijn moge, toch komt 't mij voor, dat Mill zich hier de taak der wederlegging van de genoemde tegenwerping tegen het utilitarianisme wat al te gemakkelijk heeft gemaakt. Buiten twijfel, in verreweg de meeste gevallen zal ieder offer, hetwelk wij wezenlijk ter wille van ons geweten brengen, ten laatste de strekking hebben om het geluk van onze medemenschen te bevorderen, ja in de meeste gevallen kan men hem, die zulk een offer brengt, in een of ander opzigt een verlosser der menschen noemen. Want iedere zegepraal van het goede over het kwade vermeerdert de kracht van het goede in de wereld. Ieder martelaar, die voor eene wezenlijk goede zaak sterft, bevordert de algemeene zegepraal van het goede, en de steeds algemeener heerschappij van het goede is het eenige middel, om de menschenwereld tot gedurig hooger trap van geluk op te voeren. Het bekende gezegde: 'Het bloed der martelaars is het zaad der kerk geworden;' is niets dan toepassing van een algemeene waarheid. Maar wat, als iemand, om des gewetens wil, zich zelven opoffert voor dwalingen en verkeerdheden? Waarlijk geene casus-positie, die men voor niet ontvankelijk kan verklaren! Met de geschiedenis der godsdienst voor ons, durven wij naauwelijks bepalen, welk getal grooter is, dat van hen die, om des gewetens wil, zich opgeofferd hebben uit fanatisme, of dat van hen die martelaars geworden zijn voor waarheid en deugd. Toch behoeft het niet gezegd te worden, dat eerstgenoemde martelaars evenzeer de

zaak van dwaling en fanatisme, als laatstgenoemde die van waarheid en deugd bevorderen. Antwoordt Mill, dat ook de eerstgenoemde martelaars het goede voor de menschenwereld bedoelen, al werken zij het kwade, dan merken wij op, dat, al ware dit zoo, dit antwoord niet het nuttige der handeling, maar alleen de bedoeling om nuttig te zijn, onverschillig of de handeling zelve nuttig of schadelijk zij, tot maatstaf van de zedelijke beoordeeling zou verheffen, terwijl immers Mill uitdrukkelijk beweert, dat men bij de zedelijke beoordeeling der handeling van hare beweegreden moet afzien, en alleen op de handeling en op het nut, dat zij doet, heeft te letten.

Doch gesteld ook, dat wij (wat zeker beter is) de handeling niet naar het bewerkte, maar naar het bedoelde nut voor de menschenwereld beoordeelen, dit neemt de bedenking niet geheel weg. Men mag toch niet voorbijzien dat, waar het geweten zulke offers van ons vraagt, die òf feitelijk, òf naar onze overtuiging dienstbaar zijn aan het algemeene welzijn, toch in zeer vele gevallen het geweten, bij dezen eisch, de bevordering van het algemeene welzijn geheel en al buiten rekening laat. Als bijv. iemand voordeel, genoegen, of zelfs zijn leven ten offer brengt uit trouwe liefde tot hetgeen naar zijne overtuiging waar en goed is, en omdat zijn geweten hem niet toelaat deze zijne overtuiging te verloochenen, dan wordt hij tot het brengen van dit offer toch niet gedrongen door de overweging van de voordeelen, welke hij door deze zijne daad ten laatste zal aanbrengen voor het algemeene welzijn. Maar dan ook moeten wij deze daad zedelijk beschouwen en beoordeelen onafhankelijk van al die vruchten, als welke immers den handelenden persoon bij hare volbrenging niet voor den geest stonden. Alleen de goede gevolgen van een daad, die bedoeld zijn, zijn een maatstaf van hare zedelijke waarde[1], niet de, uit het oogpunt der bedoeling van den handelenden persoon, toevallige gevolgen. Wilde men toch de zedelijke handeling naar zulke gevolgen beoordeelen, dan zou men bij consequentie er toe komen om zelfs menigen gruwel, waarvan de geschie-

1 Men mag dit niet omkeeren; de h e i l l o o z e gevolgen van zulke daden, die niet onder de kategorie van pligt en geweten vallen, al zijn zij bij het volbrengen dier daden door ons niet bedoeld, mogen bij de beoordeeling van de daad dan niet buiten rekening blijven, als wij ze gemakkelijk hadden kunnen berekenen. Alleen waar de pligt stellig spreekt, mag men handelen zonder naar de gevolgen te vragen, omdat het pligtgebod een volstrekt onvoorwaardelijk gebod is.

denis getuigt, als iets zeer voortreffelijks en goeds te moeten prijzen, indien namelijk zulk een gruwel, hoewel buiten het weten of willen van dengene die hem pleegde om, ten laatste de oorzaak van veel goeds geworden is. Stemt nu Mill toe, gelijk hij doet, dat vele menschen zulke offers brengen, enkel om des gewetens wil, zonder dat zij aan de vruchten daarvan voor de wereld denken, en beweert hij nogtans dat die vruchten de eenige maatstaf der beoordeeling zijn - trouwens dit laatste vloeit uit zijne opvatting van het nuttigheids-beginsel voort, namelijk dat nut of geluk de eenige standaard der zedelijke beoordeeling is, of dat de handelingen slechts in zoo ver zedelijk goed zijn als zij het geluk bevorderen - dan plaatst hij de eigenlijk zedelijke gehalte der handeling geheel en al buiten de bewustheid en den wil van den handelenden persoon, wat toch wel eene ongerijmdheid heeten mag.

Maar bovendien, 't is niet eens altijd waar, dat ieder offer, aan het geweten gebragt, het algemeene welzijn bevordert; het kan zelfs gebeuren dat juist omgekeerd dit laatste, hetzij dan werkelijk of (wat hier, waar wij alleen over het z e d e l i j k karakter der handelingen spreken, op hetzelfde neêrkomt) naar de overtuiging der handelende personen, het best door een op zich zelf laakbare en onzedelijke handeling gebaat wordt. Wie dit wil loochenen, zou ook moeten loochenen dat tallooze malen het goede en gelukkige juist uit het kwade voortkomt, of althans beweren, dat deze gang van zaken altijd buiten alle menschelijke berekening ligt, en dit valt nu eenmaal niet te loochenen. De stelling toch, dat het belang van een geheel volk boven dat van eenig individu staat, kan - wordt zij tot regel van handeling gesteld - zeker slechts zelden, maar toch in enkele gevallen tot groot onregt voeren[1], gelijk in 't algemeen, indien belang de maatstaf van het goede is, enkele malen datgene zich als zedelijk goed zal laten regtvaardigen, wat ieder onbedorven geweten onvoorwaardelijk moet veroordeelen. Bij de oude volken werd bijv. moord van tyrannieke vorsten als een lofwaardige daad vaak ten hemel verheven, en de moordenaar werd als redder des vaderlands verheerlijkt. Is het algemeen belang de maatstaf der deugd, dan laat zich daartegen

1 Slechts zelden: want onregt jegens het individu, zoogenaamd ten nutte van het algemeen, is in de meeste gevallen wezenlijk niet ten nutte van het algemeen, als hetwelk het hoogste belang heeft bij het bezit van waarborg tegen alle onregt, onder welken naam of titel ook.

inderdaad niet veel zeggen; dan was Kajaphas volkomen in zijn regt toen hij, bij de overweging van den Joodschen Raad dat, ‘indien zij Jezus zoo lieten geworden, alsdan allen in hem zouden gelooven, en de Romeinen zouden komen, en wegnemen beide hunne plaats en hun volk;’ opstond en zeide: ‘Gij verstaat niet, en gij overlegt niet dat het ons nut is, dat één mensch sterve voor het volk, en het geheele volk niet verloren ga.’ Dan ook laat zich het beginsel der aan de Jezuïten te regt of te onregt vaak te laste gelegde moraal verdedigen, dat namelijk ‘het doel de middelen heiligt.’ Deze bedenkingen zijn gerigt tegen de beginselen van het gewone utilitarianisme zelf, niet alleen tegen de stelling van Mill dat het nut, maar ook tegen die der overige utilitarianisten dat het b e d o e l d e nut der handeling altijd de maatstaf der zedelijkheid zijn zou. Werpen zij mij tegen, dat zulke daden, als bijv. tyrannenmoord, met bovengenoemde bedoeling geschied, in ieder geval zedelijk laakbaar zijn, omdat niemand met zekerheid bepalen kan of hare gevolgen tot geluk, dan of zij misschien tot meerdere ellende van het Algemeen zullen leiden: dan antwoord ik, dat dit zelfde geldt van de meeste, zoo niet van alle daden; want de bevordering van het algemeene welzijn moge het ons voorgestelde doel wezen, wij hebben nooit de volstrekte zekerheid, dat wij door deze onze daden werkelijk dit voorgestelde doel zullen bereiken; indien derhalve alleen de f e i t e l i j k e bevordering van het algemeen belang de maatstaf der zedelijkheid is, dan zou de mensch na zijne handeling geheel in het onzekere verkeeren, of zij zedelijk goed- of af te keuren is, zoo lang als de uitkomst hem niet vergewist had van hare gevolgen; is daarentegen de door den handelenden persoon b e d o e l d e bevordering van het algemeene welzijn altijd de maatstaf der zedelijke beoordeeling, dan ook is tyrannenmoord lofwaardig, zoodra maar de moordenaar zich werkelijk voorstelt dat hij handelt in het algemeen belang, vooral wanneer deze voorstelling door de uitkomst als juist geregtvaardigd wordt.

En wat nu betreft de tweede opmerking van Mill dat wij, juist dan als wij met ons geweten te rade gaan, ook al moet ons dit het offer van genoegen, rust of leven kosten, wezenlijk het best zorg dragen voor ons eigen geluk, omdat zulk een gedrag ons een gemoedstoestand geeft, die ons boven de wisselvalligheden van het leven verheft: het zij verre van mij, dat ik hetgeen er goeds en waars in deze opmerking is, zou

willen verkleinen; maar Mill spreekt hier toch naar mijn gevoelen slechts een deel der waarheid uit; en dit is hieraan toe te schrijven dat hij de wezenlijk zwaarste offers, die om des gewetens wil van ons gevraagd kunnen worden, buiten rekening laat. Gold het alleen maar geld of persoonlijk genot of zelfs het verlies van het eigen leven, dan ja zou men tegen Mill's stelling alleen dit kunnen opmerken, dat ook de besliste keuze, om liever dat alles prijs te geven dan tegen het geweten te zondigen, nog niet noodzakelijk gepaard gaat met eene zekere geringschatting van al deze dingen, en ons derhalve niet werkelijk boven de wisselvalligheden des levens verheft, eene opmerking, waarvan ik intusschen toestem, dat zij van ondergeschikte beteekenis is. Maar hoe vaak gebeurt het, dat onkreukbare trouw aan pligt en geweten den mensch dwingt, om niet alleen zijn eigen geluk, maar ook dat van hen, aan welke hij met de heiligste banden des bloeds of der vriendschap of der liefde verbonden is, ten offer te brengen! In zulke gevallen is toch waarlijk een kalme gemoedstoestand niet denkbaar, tenzij bij die zeldzame heroïke karakters, wier bewonderenswaardige geestkracht men toch waarlijk niet tot regel voor gewone menschen mag stellen, allerminst op het standpunt der empirische zedeleer. Welk eene ongewone, voor het meerendeel der menschen onbereikbare hoogte van intellectuele en zedelijke ontwikkeling moet men hebben bereikt, om in zulke gevallen vast te staan in de overtuiging dat men door gestrenge deugd wezenlijk het best voor zijn eigen geluk en voor dat der menschen zorg draaagt! En waar het geëischte offer het leven zelf is, daar is deze overtuiging alleen mogelijk bij eene zeldzame mate van liefde tot de menschenwereld, indien zij namelijk niet zamenhangt met een of ander godsdienstig geloof aan een toekomstig geluk als prijs der deugd, in welk geval een gewijzigd egoïsme de drijfveer der handeling is.

In het *tweede hoofdstuk*, waarin Mill handelt over de laatste sanctie van het nuttigheidsbeginsel of over de vraag: ‘Welke zijn de beweegredenen, om volgens dit beginsel te handelen? welke is de bron der verpligting, die ons aan dit beginsel bindt?’

loopt hij vlugtig heen over de zoogenaamde u i t w e n d i g e sanctiën (‘hoop op gunst en vrees voor misnoegen, hetzij van onze medemenschen, hetzij van God’), die dan ook trouwens, waar zij werkzaam zijn, dezelfde kracht bezitten, welk beginsel van zedelijkheid men ook toegedaan zijn moge Maar in hetgeen hij over de i n w e n d i g e sanctiën zegt, is veel wat uitstekend schoon en diep gevoeld is. Ik geloof daarom dat ik mijne lezers, die Mill's werk niet bezitten, eene wezenlijke dienst bewijs, als ik zijne denkbeelden wat uitvoerig mededeel.

Het spreekt van zelf, dat de eenige inwendige sanctie, en zulks op ieder standpunt van zedelijke wereldbeschouwing, het g e w e t e n is; want zij, die het bestaan van het geweten loochenen, of die het beschouwen als de vrucht van opvoeding, vooroordeel of bijgeloof, zullen ten slotte ook de zedelijkheid zelve loochenen en haar uit soortgelijke oorzaken verklaren. Een beroep op het geweten als zoodanig kan derhalve geen aanbeveling van eene of andere bijzondere zedelijke theorie zijn. Het kan dit alleen dan worden, wanneer men het juiste antwoord vindt op deze vraag: Waarom het geweten ons innerlijk verpligt tot het doen van het goede? of hoe het komt dat schending van onzen pligt ons een zoo smartelijk gevoel veroorzaakt?

Naauwelijks behoef ik te zeggen dat wij dit antwoord eerst dan hebben gevonden, wanneer wij den zamenhang hebben begrepen, waarin het zedelijk leven staat met onze menschelijke natuur zelve; want in dezen zamenhang, hetzij hij dan oorspronkelijk tot onze natuur behoore, hetzij hij het gevolg of de vrucht zij van het zedelijk leven zelf en hij ons alzoo slechts als t o t e e n e t w e e d e n a t u u r is geworden, ligt de kracht van het geweten. Even weinig toch als het zinnelijk welgevoel of smartgevoel aan onze willekeur onderworpen is, even weinig staat het in onze magt om ons geweten tot vrijspraak te dwingen, waar het ons veroordeelt - een bewijs dat het, waar het zich openbaart, eene stem van onze natuur is.

De eerste, en zeker niet de minst belangrijke vraag, is hier wel deze, of die stem der natuur ons aangeboren is, dan of zij ons later eerst eigen is geworden; en dan weder, of dit laatste uit de inrigting onzer natuur voortvloeit, dan of het meer of min aan toevallige, uitwendige omstandigheden en invloeden is te schrijven.

Mill beantwoordt deze vraag, naar het mij voorkomt, volkomen juist. ‘Indien,’ zegt hij, ‘en dit is mijne overtuiging,

het zedelijk gevoel niet aangeboren, maar verkregen is, het is daarom toch niettemin natuurlijk. Spreken, redeneren, steden bouwen, den bodem ontginnen, het behoort alles wezenlijk tot 's menschen natuur, alhoewel het vermogen om dit te doen ook verkregen, niet aangeboren is. Het zedelijk gevoel is inderdaad niet in dezen zin een bestanddeel van onze natuur dat het in eenigen waarneembaren graad bij ons allen aanwezig zijn zou - een feit, helaas! ook door de gestrengste voorstanders van de meening der bovennatuurlijke herkomst van dit gevoel toegestemd. Maar onze zedelijke vermogens, zoo zij ook geen deel van onze natuur zijn, zij vloeijen, even als de bovengenoemde vermogens, toch uit onze natuur voort. Zij kunnen, even als deze, tot op eene zekere niet zeer groote hoogte, onwillekeurig en als van zelf bij ons ontstaan, en zij zijn vatbaar, om door veredeling tot een hoogen trap van ontwikkeling te worden gebragt. Helaas, dat zij ook vatbaar zijn om, bij voldoend gebruik van de uitwendige sanctiën en uit kracht van onze vroegste indrukken, in bijna iedere rigting ontwikkeld te worden, zoodat er wel naauwelijks iets zoo ongerijmd en zoo verkeerd is, hetwelk niet, door middel van deze invloeden, op de menschelijke ziel zou kunnen werken met al het gezag van het geweten.'

Is dit laatste inderdaad niet tegen te spreken, zijn er werkelijk om des gewetens wil hier de heerlijkste deugden beoefend, daar de ergste gruwelen gepleegd (- 'De ure komt,' zoo sprak de Johanneïsche Jezus tot zijne discipelen, 'dat een iegelijk, die u zal dooden, zal meenen Gode een dienst te doen;' -), volgt dan daaruit niet ontegensprekelijk, dat het geweten iets louter subjectiefs is, dat zijne uitspraken van opvoeding, gewoonte, meeningen en vooroordeelen afhangen?

In de wederlegging van deze meening der oude Sophisten, ook door velen in lateren tijd herhaald, is Mill bij uitnemendheid gelukkig geslaagd; hij toont namelijk aan, dat de maatschappelijke eenheid van het menschengeslacht in de natuur van den mensch zelven gegrond is, zoodat de mensch daarin, dat hij het heil van zijne medemenschen zoekt, niet enkel maar een offer voor anderen brengt, neen maar ook aan zijne eigene natuurlijke bestemming beantwoordt, en dien tan gevolge door zulk een gedrag ook zorg draagt voor zijn eigen welzijn.

'Alle zedelijke vereenigingen,' zegt hij (blz. 45 vgg.), 'die

geheel en al van k u n s t i g maaksel zijn, gaan, bij toenemende intellectuele beschaving, trapswijze van zelf tot ontbinding over. Bleek het alzoo dat het pligtgevoel, voor zoo ver als het vereenigd is met het nuttigheids-beginsel, iets willekeurigs was, dat deze vereeniging niet in harmonie was met onze natuur zelve, dat wij ons niet innerlijk met haar verwant gevoelden, zoodat wij niet alleen wenschten haar bij anderen aan te kweeken (iets waartoe het eigenbelang ons overvloedig noopt), maar ook haar in ons zelve te koesteren; bestond er, in 't kort, niet een n a t u u r l i j k e g r o n d s l a g voor de nuttigheids-zedelijkheid, dan kon het zeker ligt gebeuren, dat deze vereeniging (van pligtbesef en streven naar geluk) zich oploste, al was zij ons dan ook ingeplant door de opvoeding.

Maar deze grondslag van een magtig natuurlijk gevoel b e s t a a t werkelijk; hij bestaat in het m a a t s c h a p p e l i j k g e v o e l des menschen, in 's menschen verlangen om in vereeniging met zijne medemenschen te leven. Dit verlangen, reeds een veel vermogend beginsel in de menschelijke natuur, het neemt toe door den invloed der voortgaande beschaving, zonder dat het ons opzettelijk ingeprent behoeft te worden. Het gezellige of maatschappelijke leven is iets zoo natuurlijks, zoo noodzakelijks, zoo hebbelijks voor den mensch, dat hij, tenzij in geheel ongewone omstandigheden of uit kracht van bewuste abstractie, niet eens zich zelven denken kan tenzij als lid van een ligchaam; en deze vereeniging der menschen tot één Geheel wordt naar dezelfde mate meer bevestigd, als de mensch zich meer en meer verwijdert van den staat eener wilde onafhankelijkheid. Iedere toestand, die tot het wezen der maatschappelijke vereeniging behoort, wordt hoe langer zoo meer een onafscheidelijk deel van de voorstelling zelve, die ieder mensch zich vormt van den staat der dingen, waarin hij geboren is, en van 's menschen bestemming. Nu is gemeenschap of vereeniging van menschelijke wezens, als wij de betrekking van heer en slaaf uitzonderen, natuurlijk onmogelijk, tenzij op dezen grondslag, dat de belangen van allen te zamen in rekening worden gebragt. Vereeniging van gelijken kan slechts bestaan onder voorwaarde dat men aller belangen e v e n z e e r in het oog houdt. Zoo wordt de mensch van zijne jeugd af reeds gewoon om zich niet eens een toestand van geheele onverschilligheid voor de belangen van an-

deren te kunnen denken. Hij is in de noodzakelijkheid, om onthouding van alle grover onregt en voortdurend verzet daartegen als één der voorwaarden van zijn eigen bestaan te beschouwen. Ook wordt men gemeenzaam met het feit der zamenwerking met elkander, en dien ten gevolge leert men een algemeen en geenszins een louter persoonlijk belang (althans voor eenigen tijd) als het doel van zijne handelingen beschouwen. Zoo lang als men toch gemeenschappelijk werkt, is ieders bijzonder doel vereenzelvigd met dat van de overigen, en is er althans tijdelijk een gevoel, dat anderer belangen onze eigen belangen zijn. Hoe vaster de maatschappelijke banden geknoopt worden en hoe meer de maatschappij zelf in gezonden wasdom toeneemt, te grooter wordt ook voor ieder individu het persoonlijk belang om praktisch het welzijn van anderen te bevorderen, te meer ook komt hij er toe om zijn eigen g e v o e l te vereenzelvigen met hetgeen voor anderen nuttig is. Zoo wordt hij als 't ware instinktief zich van zich zelven bewust als van een wezen, dat als van zelf en u i t g e w o o n t e in anderen belang stelt. Het welzijn van anderen wordt voor hem een zaak, waarop hij even natuurlijk en noodzakelijk acht geeft als op de physische voorwaarden van zijn bestaan. Welken trap van ontwikkeling dit gevoel ook bij eenig persoon bereikt hebbe, hij wordt door de krachtigste beweegredenen, zoowel van eigenbelang als van sympathie, gedrongen om het te openbaren, en het met al zijn kracht bij anderen aan te wakkeren. Ja, al ware hij zelf er persoonlijk van verstoken, toch heeft hij er even groot belang bij als ieder ander, dat de overigen dit gevoel bezitten. Bij gevolg worden zelfs de kleinste kiemen van dit gevoel vastgehouden en ontwikkeld door het aanstekelijke der sympathie en door den invloed der opvoeding.'

'Deze wijze van ons zelven en het menschelijk leven te beschouwen vereenzelvigt zich, bij toenemende beschaving, meer en meer met onze natuur. Iedere stap voorwaarts op den weg der maatschappelijke ontwikkeling draagt daartoe bij, omdat deze de bronnen van tegenstrijdigheid der belangen meer en meer wegneemt, en omdat zij al die ongelijkheden van wettelijke privilegiën tusschen individuën of standen en klassen vereffent, bij wier bestaan men het geluk van eene groote menigte van menschen buiten rekening laten kon. Hoe meer de menschelijke geest zich ontwikkelt, te meer ook ne-

men al die invloeden toe, welke strekken om in ieder individu een gevoel van eenheid met alle overigen aan te kweeken, welk gevoel, heeft het eens zijne volkomenheid bereikt, den mensch verhindert om ooit eenig goed voor zich zelven te begeeren, van welks zegeningen hij zijne medemenschen buitensluiten zou.'

'In den betrekkelijk nog jeugdigen toestand van menscheschelijke ontwikkeling, waarin wij thans verkeeren, kan niemand zulk eene volkomene sympathie met alle overigen gevoelen dat verschil in algemeene rigting van levensgedrag niet meer mogelijk zijn zou. Maar nu reeds kan hij, in wien het maatschappelijk gevoel tot eenige ontwikkeling gekomen is, zich zijne medemenschen niet meer voorstellen als tegenpartijders uit het oogpunt van het geluk, zoodat de teleurstelling van hunne hoop de voorwaarde der vervulling van zijne eigene wezen zou. Het gevoel van maatschappelijk wezen te zijn heeft nu reeds bij vele individuën zoo diepe wortelen geslagen, dat zij harmonie tusschen hunne gevoelens of bedoelingen en die van hunne medemenschen als een van hunne natuurlijke behoeften beschouwen. Dit gevoel is bij de meeste menschen zeker veel minder krachtig dan hunne zelfzucht, en het ontbreekt zelfs aan sommigen geheel; maar waar het gevonden wordt, daar draagt het al de kenmerken van een natuurlijk gevoel; het doet zich aan onzen geest voor niet als bijgeloof ten gevolge van opvoeding, of als een wet waaraan de maatschappelijke dwang ons onderwerpt, maar als een kenmerk dat tot ons eigen innerlijk welgevoel behoort.'

Voortreffelijke gedachten, op welker juistheid en schoonheid niets af te dingen valt; integendeel, ik geloof veeleer dat Mill ze met nog grooter consequentie had moeten ontwikkelen; dan zou hij buiten twijfel tot het inzigt gekomen zijn dat het een utopie is, als wij de verwezenlijking van zulk een toekomst alleen verwachten van de voortgaande organische ontwikkeling der belangen des maatschappelijken levens - want alleen van deze spreekt Mill. Welk een eenheid van belangen de organische ontwikkeling der maatschappij op zich zelve tot stand moge brengen, zij zal toch nooit bij magte zijn om het innerlijk beginsel der zelfzucht te overwinnen of zelfs om het binnen enger grenzen terug te drijven.

Er is een gebied van goederen, op hetwelk het eigen bezit

door mededeeling toeneemt, en gemeenschap niet maar een middel tot meerdere bevordering der persoonlijke belangen, maar veeleer zelf het groote einddoel is. Eerst daar, waar men dit gebied van goederen leert waarderen als het hoogste en het heerlijkste, en waar men alle overige goederen, bij betrekkelijke waardering daarvan op hun eigen gebied, toch met de eerstgenoemde vergeleken alleen als middelen, en niet als levensdoel beschouwt, eerst daar is in de werkelijkheid toenadering te wachten tot dat schoone ideaal, dat Mill voor den geest stond, en waarvan hij enkele trekken met meesterhand geteekend heeft. Zoo evenwel, als hij dit ideaal zich voorstelt, komt het mij voor, dat hij ja het beeld der harmonische eenheid van het ligchaam teekent, maar al te zeer van de ziel, die de verborgen grond dier eenheid is, afziet; want ook de harmonische eenheid van het uitwendig maatschappelijk Geheel is alleen mogelijk uit kracht van éénen en den zelfden geest, die in allen werkt en die allen beheerscht.

Dat gebied van goederen, wier bezit door mededeeling toeneemt, zonder mededeeling verloren gaat, 't is het gebied van de geestelijke goederen, het gebied der wetenschap, ten deele ook der kunst, vooral dat der zedelijke levensbetrekkingen, en ook het gebied der godsdienst. Zoolang als het eenheidsgevoel van het menschengeslacht alleen rust op het steeds meer en meer zich ontwikkelend besef, dat maatschappelijke vereeniging de voorwaarde, ja het beste en volstrekt onmisbare middel is om de stoffelijke belangen der individuën te bevorderen, zoo lang ook zal ieder individu, terwijl hij aan de eene zijde medewerkt om die maatschappelijke vereeniging steeds inniger te maken, aan den anderen kant geen weêrstand kunnen bieden aan de zucht, om haar in 't bijzonder in dienst te stellen van zijne persoonlijke belangen, en anderen als een middel tot bevrediging van zijne zelfzucht te gebruiken. Al wat Mill over 's menschen aanleg tot eenheidsgevoel met zijne medemenschen zegt, is volkomen waar, indien hij maar den wezenlijken grond van dat eenheidsgevoel in iets anders, dan juist in de harmonie der maatschappelijke en der persoonlijke belangen op zich zelve gezocht had. De grond van dat eenheidsgevoel ligt veeleer in 's menschen geest, in geheel zijn redelijken en zedelijken aanleg, in zijn behoefte aan gemeenschap, ten einde dezen zijnen aanleg te verwezenlijken en aan zijne hoogste

bestemming als mensch te beantwoorden. Geest en ligchaam, zinnelijke en geestelijke belangen staan zeker niet wezenlijk tegenover elkander; integendeel, onze ligchamelijke behoeften en onze stoffelijke belangen, deze zijn de onmisbare en eerste grondslagen van die maatschappelijke vereeniging, die de aanleiding is tot het ontstaan van alle zedelijke regelen en denkbeelden, en die de voorwaarde is voor alle ontwikkeling des geestes. Maar toch, 't is en blijft een utopie, om alleen van de steeds klimmende organisatie der maatschappij deze vrucht te wachten, dat het eenheidsgevoel in het individu over de zelfzucht zegevieren, dat de mensch bevrediging van zijne zucht naar persoonlijk geluk in de bevordering van het welzijn zijner medemenschen zal zoeken. Zal het ooit daartoe komen, dan is dit alleen te wachten van de heerschappij van den zedelijk godsdienstigen geest, van den geest der liefde, gebouwd op het geloof aan onze goddelijke bestemming, om eens allen te zamen een rijk van volmaakte liefde te vormen. Liefde - zij alleen is de vereenzelviging van het persoonlijk belang met dat van anderen; liefde alleen is een behoefte van het hart wier hoogste bevrediging hierin bestaat, dat wij zelve persoonlijk het geluk van anderen werken; zij gevoelt zich alleen gelukkig, voor zoo ver als zij gelukkig maakt[1]. Moet, gelijk Mill beweert, persoonlijke belangeloosheid het algemeen heerschend beginsel van het levensgedrag worden, moet het algemeen welzijn en in 't bijzonder het geluk van hen, met welke wij in nadere betrekking staan, het groote doel wezen hetwelk wij ons met onze handelingen voorstellen, ons hiervan bewust dat wij langs dezen weg ook ons eigen welzijn (zeker niet altijd het zinnelijke!) het best behartigen, en is deze toestand van bewustheid de hoogste uitdrukking van 's menschen ware natuur: dan - waartoe geschroomd deze gevolgtrekking uit te spreken? - dan ook vindt

1 De bewustheid, dat wij zelve oorzaken zijn van net geluk dergenen die wij liefhebben, is iets essentiëels voor de bevrediging der behoeften van het liefhebbend hart. Joubert schrijft aan Mad. de Fontanes (‘Lettres’, VI): ‘Si j'avais seulement un petit palais, dans une île enchantée, voyez quel plaisir je trouverais à dire à votre mère: “Je suis fort aise, Madame, qu'il ne vous reste pas pierre sur pierre, à madame votre fille et à vous, puisque cela me procure l'occasion de vous prouver que je suis votre serviteur, en vous logeant sous mes lambris.” On a tort de se moquer du médicin de la comédie, qui désire de bonnes fièvres à ceux qu'il aime, pour avoir le plaisir de les guérir. C'était un bon petit cocur d'homme, et je n'oserai plus rire de sa manie à l'avenir, ear je sens que je la partage, ou peu s'en faut.’

de mensch alleen ware zelfbevrediging, wanneer hij de hoogste mate van godsvrucht bereikt, niet die officiële, die gemeenlijk daarvoor doorgaat, maar die ware godsvrucht, waarbij niet de bijzondere belangen als grondslagen der onderlinge vereeniging der menschen tot één geheel worden beschouwd, maar waarbij juist omgekeerd het geloof aan de (geestelijke) eenheid van alle menschen, die onze ware bestemming is, onze beschouwing van alle bijzondere belangen beheerscht. Met één woord, is Mill's beschouwing juist, dan ook moet men erkennen, dat het geloof aan het godsrijk de eenige ware, de volmaakte grondslag van zulk een zedelijk leven is, hetwelk aan het door Mill geteekende ideaal beantwoordt.

In het *vierde hoofdstuk* zoekt Mill te betoogen, dat het beginsel der nuttigheid met regt het eenige ware zedelijke beginsel genoemd mag worden. Zijne redenering is deze (bl. 57): ‘Indien de menschelijke natuur zoo ingerigt is, dat de mensch niets begeert wat niet is hetzij een deel van, of een middel tot geluk, dan is daarmede ook bewezen dat niets buiten het geluk begeerenswaard is; is dit zoo, dan is geluk ook het eenige doel der menschelijke handeling, en de bevordering des geluks is dan de maatstaf, naar welken men over het geheele gedrag van den mensch heeft te oordeelen; waaruit dan weder noodzakelijk volgt, dat dit ook de maatstaf (het kriterium) der zedelijkheid is, aangezien ieder deel (de zedelijkheid) opgesloten ligt in het geheel (geheel 's menschen gedrag).’

Ik weet op deze redenering niet veel aan te merken, indien het zich namelijk bewijzen laat dat de mensch niets anders begeert dan geluk, zoodat alle begeerten, die op andere voorwerpen gerigt zijn, en ook al 's menschen willen en besluiten zich tot begeerte naar geluk laten herleiden, en dit doet Mill in dit hoofdstuk. Maar wel mis ik ééne hoofdzaak, wanneer ik deze redenering in verband breng met geheel Mill's betoog. De utiliteits-theorie is volgens Mill deze, dat de handelende persoon door iedere zedelijke handeling belangeloos nuttig zoekt te zijn voor zijne medemenschen; wij hebben derhalve, denken wij aan het onmiddellijk doel der handeling, alleen met bet

geluk van anderen, en niet met dat van den handelenden persoon zelven te doen. (‘Ik moet herhalen,’ zegt Mill, bl. 24, ‘wat de bestrijders van het utilitarianisme zelden eerlijk genoeg zijn te erkennen, dat het geluk, hetwelk de voorstanders der nuttigheids-theorie den standaard of maatstaf noemen van hetgeen goed is in het levensgedrag, niet het eigen geluk is van den handelenden persoon, maar dat van alle menschen, ja dat men dan eerst aan de eischen van het utilitarianisme voldoet, wanneer men, bij de vraag naar eigen geluk of dat van anderen, even strikt onpartijdig is, als een belangeloos en welwillend derde dit zijn zou.’) Nu had Mill niet te betoogen, dat in 't algemeen geluk het begeerenswaardige is, en dat er niets begeerenswaard is dan dit alleen - deze moeite had hij kunnen sparen na al de vele scherpzinnige en uitvoerige behandelingen van dit onderwerp door legio van moralisten uit het laatst van de vorige en het begin van deze eeuw, die alle drijfveeren van handeling hebben pogen te herleiden tot zelfliefde of eigenbelang - maar wat hij had moeten betoogen is dit, dat liefde tot het goede en begeerte om onze medemenschen gelukkig te maken twee benamingen zijn van ééne en dezelfde zaak, en dat alzoo iedere veroordeeling of ook iedere vrijspraak des gewetens eigenlijk niets anders is dan òf het smartelijk besef dat wij het geluk van onze medemenschen in een of ander opzigt door onze schuld verstoord, òf het aangenaam gevoel dat wij het bevorderd hebben. Het verwondert mij zeer, dat Mill de zaak niet zoo aangevat heeft, omdat het hem niet moeijelijk kon gevallen zijn, dit met volkomene evidentie te betoogen[1]. Nu evenwel, hoe klemmend zijn betoog zijn moge, is het onvoldoende, omdat het bewijs, dat niemand iets begeert dan het

1 Dit betoog zou natuurlijk zoo ingerigt moeten zijn, dat het klaar in het licht werd gesteld, hoe de mensch slechts dan de ware zelfbevrediging en het ware geluk vindt, wanneer hij zijn leven wijdt aan het heil zijner medemenschen, en dat dit uit 's menschen natuur als gemeenschapswezen (*πολιτικός*, zeggen de Grieken) voortvloeit. ‘Ieder mensch,’ 't is eene der vele schoone *Gedanken* von Josef Freiherrn von Eötvös (Pest, 1864, bl. 36), ‘ieder mensch streeft altijd naar zijn eigen geluk, maar hij kan dit slechts vinden in het geluk van anderen,’ daarin dat hij voor het welzijn van anderen leeft. ‘Zij het de menschheid, of het vaderland, of onze familiekring, of wat anders ook: altijd hebben wij, behalve onzen eigen persoon, een voorwerp noodig, in en voor hetwelk wij leven. Ons geluk hangt wezenlijk slechts hiervan af, dat het ons gegeven zij om naar vrijen lust van ons hart het voorwerp te kiezen, voor hetwelk wij ons zelve opofferen. Tevredenheid in deze wereld is niet mogelijk, wanneer wij ons zelve en onze belangen niet ondergeschikt achten aan dit ons levensdoel.’

geluk of het begeerenswaardige, inderdaad naauwelijks noodig is. Daartoe is het voldoende dat men die begeerten, die op iets anders dan op het geluk gerigt zijn, tot begeerten naar geluk herleide, en dat kan niet moeijelijk vallen.

Werkelijk toch zijn er zulke begeerten, beweert Mill. ‘De menschen begeeren ook zulke dingen, die zeer bepaald onderscheiden moeten worden van hetgeen het spraakgebruik g e l u k noemt; zij begeeren niet minder wezenlijk de deugd en het vrij zijn van ondeugd dan het genoegen en het vrij zijn van smart; de begeerte naar deugd is niet zoo algemeen, maar zij is een even onbetwistbaar feit als de begeerte naar geluk. Op grond hiervan oordeelen de bestrijders van den maatstaf der nuttigheid dat er andere doeleinden der menschelijke handeling zijn dan alleen geluk, en dat geluk de maatstaf der goedof afkeuring niet is’ (bl. 52).

Mill stemt niet alleen toe dat men de deugd kan begeeren om haar zelfs wil zonder bijoogmerken, hij beweert zelfs dat niemand deugdzaam is, die dit niet doet; maar, zegt hij, en wie zal het tegenspreken? zij die de deugd b e l a n g e l o o s liefhebben en haar nastreven, doen dit omdat zij het bezit daarvan als een geluk beschouwen. Wel is deugd oorspronkelijk geenszins een doel, geenszins op zich zelf begeerlijk; maar even als vele menschen eerst het geld begeeren als een middel om zich daardoor het begeerlijke te verschaffen, en later, door eene zeer natuurlijke associatie van voorstellingen, het geld begeeren om het geld, zonder daarbij te denken aan de genoegens of de bevrediging van behoeften, tot welke het bezit van geld een middel is, zoo is het ook met de deugd. ‘Er bestond geen oorspronkelijke begeerte naar deugd, tenzij als leidsvrouw tot genot of geluk, en in 't bijzonder als middel om ons van smart te vrijwaren. Maar door de associatie van voorstellingen begon men later het bezit der deugd op zich zelf als iets goeds te beschouwen en het even krachtig te begeeren als eenig ander goed’ (bl. 58).

Er valt op de juistheid dezer vergelijking vrij wat af te dingen; geld en deugd hebben in dit opzigt niets gemeen; geld toch is een repraesentatief, bezit van alles wat voor geld te koop is; in het geld bezit men derhalve alles wat als geldswaarde verhandeld wordt; bovendien is geld iets tastbaars, en niet iets louter abstracts. Deugd daarentegen, afgezien van het goede dat men daardoor tot stand brengt - en dit is volgens

Mill geluk - is eene inhoud-ledige abstractie, en Mill zou veel gemakkelijker zijn doel hebben bereikt, indien hij kort en goed ontkend had dat iemand ter wereld de deugd kan begeeren om haar zelfs wil, afgezien van het goede dat de deugd tot stand brengt, en dat derhalve de fraze: ‘de deugd begeeren alleen om haar zelfs wil,’ zoo opgevat, een zinledige fraze is.

Want zoo is het. Niemand heeft iets algemeens lief, of het is omdat hij al het bijzondere liefheeft, waarvan dit algemeene eene abstractie is. Wat toch, indien iemand beweerde, dat hij een aartsliefhebber was van fruit in 't algemeen, maar dat hij vrij onverschillig was omtrent appelen, peren, perzikken, pruimen, kortom, omtrent iedere mogelijke bijzondere soort van fruit? Even zoo is het met de deugd. Als wij zeggen dat iemand de deugd begeert, dan bedoelen wij toch niet dat hij zulk een afgetrokken gedachteding begeert, hetwelk nergens ter wereld bestaat, maar dan bedoelen wij dat hij al die gezindheden en al die handelingen in het werkelijk leven begeerlijk acht, die wij in de algemeene benaming deugd zamenvatten. Iemand, die derhalve de deugd begeert louter om haar zelfs wil, afgezien van het goede of het geluk dat hij door haar tot stand brengt, moet ook in ieder bijzonder geval de deugdzame gezindheid om haars zelfs wil begeeren, en dit is ongerijmd, gelijk ons terstond blijkt, als wij ons maar die bijzondere gevallen in het werkelijk leven denken. Neem bijv. weldadigheid, en denk u een bijzonder geval van weldadigheid of van helpende liefde. Er is een arme, een ongelukkige; gij geeft dien arme een aalmoes; gij doet het evenwel volstrekt niet om het geluk van dien arme te bevorderen, maar omdat gij begeert de deugd der weldadigheid te bezitten; om dezelfde reden betoont gij helpende liefde, enz. 't Is immers duidelijk dat alleen hij weldadig is, die de leniging van het lot der armen bedoelt, niet hij die alleen voor zich zelven naar het bezit van weldadigheid in 't afgetrokkene streeft. Of zoo wij - wat naar aller toestemming geschieden kan - alle deugden herleiden tot liefde jegens den naaste, is het dan niet ongerijmd, te beweren, dat iemand zijnen naaste bemint, niet omdat zijn naaste voor hem beminnelijk is, of omdat hem diens geluk wezenlijk ter harte gaat, maar enkel omdat hij een zekeren gemoedstoestand, liefde tot den naaste genoemd, voor zich zelven begeerenswaardig keurt?

Inderdaad, wij moeten de deugd beminnen om haar zelfs wil,

maar in dien zin als waarin deze stelling wezenlijk bedoeld wordt, namelijk afgezien van alle loonzucht; wij moeten haar beoefenen niet in knechtelijken geest en als slaven, maar als vrijen, uit eigene beweging. Dat is de bedoeling van deze stelling, en geenszins dat wij de deugd zouden moeten liefhebben, afgezien van al het goede en van al het geluk, hetwelk wij door hare beoefening voor onze medemenschen tot stand brengen. De ware beoefenaar der deugd is de weldoener van het menschelijk geslacht, en hij is het dan, wanneer geene bijoogmerken, maar alleen de zucht om het menschelijk geslacht wèl te doen, hem daartoe dringen. Dat evenwel de zoodanige de deugd zou moeten liefhebben, afgezien van het geluk van het menschdom, waarvoor hij tijd en kracht en leven veil heeft, dat is ongerijmd.

't Is juist het kenmerkend onderscheid tusschen hetgeen het christendom, hierin evenwel (gelijk trouwens in alles) niets anders dan de consequente uitwerking van de beginselen die reeds in het Oude Testament uitgesproken zijn, en tusschen hetgeen het heidendom als volkomenheid in de deugd voorstelt, dat het heidendom, zich in afgetrokken begrippen verliezend, de beoefening der deugd om haar zelfs wil, het christendom die van alle deugd, ook van de hoogste zelfverloochening, alleen om den wil van het koningrijk van God (dat is, om den wil en tot heil van onze medemenschen) als het hoogste en begeerlijkste aanprijst. Zelfs de edelste zedeleeraars onder de Heidenen, een Plato, een Aristoteles, om van de Stoïcynen niet eens te spreken, beschouwden zelfgenoegzaamheid als hoogsten trap en heerlijkste vrucht der volmaakte deugd, zulk eene zelfgenoegzaamheid, waarbij de deugdzame zelfs geene behoefte meer had aan vriendschap, terwijl het christendom integendeel aan iedere deugd slechts in zoover waarde toekent, als zij de betrekkingen des levens veredelt en heiligt, en alzoo het algemeen waarachtig geluk bevordert.

Doch deze dingen zijn van algemeene bekendheid; wij stippen ze hier slechts aan om te doen zien dat, bij juiste beschouwing der deugd in het concrete of in het leven zelf, er in ernst van een begeeren der deugd louter om haar zelfs wil, en afgezien van het welzijn, het genoegen, de stoffelijke welvaart, de geestelijke ontwikkeling van onze medemenschen, geen sprake kan zijn.

Hiermede acht ik het stelsel van het utilitarianisme, zooals Mill dit opvat, voldoende gekarakterizeerd. Want wat hij verder (in het laatste hoofdstuk) zegt over de begrippen van regt en geregtigheid, hoe veel belangrijks bij veel betwistbaars dit bevatten moge, het gaat eigenlijk buiten deze karakteristiek om. Dat toch datgene, wat men gewoonlijk regt en geregtigheid noemt, innig zamenhangt met het algemeen belang, ja dat de wetten bepaaldelijk de handhaving en bevordering der algemeene belangen, en de handhaving der regten van de individuën uit dit oogpunt, bedoelen, dat moge bestreden worden door hen, die in het strafregt uitgaan van het afgetrokken begrip van vergelding, het is in onzen tijd het meest algemeene gevoelen van alle moralisten, welk beginsel zij overigens ook als maatstaf der zedelijkheid mogen huldigen. In een volgend artikel hoop ik, afziende van bijzonderheden, het stelsel van Mill in zijn geheel aan kritiek te onderwerpen. Ik zal dan ruimschoots gelegenheid vinden om het vele voortreffelijke van zijnen arbeid te waarderen: want, wat de hoofdzaak betreft, afgezien van hare bepaalde uitwerking, heeft hij buiten twijfel het juiste punt getroffen, namelijk dat bevordering van het geluk onzer medemenschen, dit alleen, het eenig doel der deugd is. Trouwens, dat is ook de quintessence van de christelijke zedeleer, als deze uit dit oogpunt God het hoogste voorbeeld voor den mensch noemt, of als zij verklaart: ‘Alle geboden der wet worden in dit woord als in ééne hoofdsom begrepen: Gij zult uwen naaste liefhebben gelijk u zelven.’

S. HOEKSTRA BZ.

De verrassing van Hoey in 1595[1].

II.

Luitenant Paets had meer behoedzaamheid in acht te nemen om het hoopje volks, aan zijne zorgen toevertrouwd, veilig voort te leiden, dan van kapitein Héraugière, aan het hoofd eener talrijke krijgsbende, werd geëischt; hoewel de laatste vijandelijk gebied binnenrukte, en de eerste slechts op zoogenaamd neutraal terrein voortschreed. Een heir van dertien of veertienhonderd man kon des noods alle opmerkzaamheid trotseren en een aanval afslaan, terwijl dit kleine troepje op een vrij verderen togt met de uiterste zorg vermijden moest opzien te wekken, onmagtig als het was eenig geweld weêrstand te biên.

In het eerste dorpje waar zij halt hielden, nam luitenant Paets zijne maatregelen zoo goed, dat zij hun opzet konden vervolgen, zonder voor doortrekkend krijgsvolk te worden herkend. Hij liet de paarden der ruiters voor vrachtwagens spannen, op welke de manschap plaats nam, nadat men die, ten deele met wapenen, ten deele met kleederen en proviand had beladen. Al wat zij behoefden moesten de boeren hun leveren, maar zij betaalden wat zij eischten; hetgeen de plattelandsbewoners, aan allerlei overlast van vriend en vijand gewoon, gunstig stemde; goede goudguldens maken beter vrienden dan blinkende geweren. Door de eerste van wat zij wenschten voorzien, kwamen zij zonder tegenspoed tot in het aanzienlijke dorp Amay, aan de Maas gelegen, of liever, door die rivier in tweëen gedeeld.

1 Zie het I^ste^ gedeelte van dit verhaal in het Januarij-Nommer van dezen Jaargang.

Hier, op korten afstand van Hoey, zou men andermaal halt houden. Gereedelijk verkreeg men stalling voor de paarden en nachtverblijf voor de menschen in herberg en in hoeve. Men gaf voor, dat de dieren rust noodig hadden, eer ze over de Maas trokken. Dit voorwendsel wekte te minder argwaan, daar de bende zich voor duitsch landvolk uitgaf, dat, uit vreeze zoowel voor de Spaansche troepen als voor de Staatsche legerbenden, langs het onzijdig gebied van den bisschop van Luik naar zijne haardsteden wederkeerde.

Op den morgen van den zesden Februarij zag men drie van deze ‘duitschers’, in de kleedij van Luiksche boeren gestoken, het rotsachtig kronkelpad volgen, dat langs den linkeroever van de rivier heenvoerde naar het stadje Hoey, naauwelijks een uur gaans van Amay. Een van hen, een klein tenger manneke, wiens neêrhangende, lakensche flaphoed krullend rood haar verborg, droeg een mandje met eijeren; de andere, een flinke, rijzige borst, hield een koppel gemeste hoenders, aan de pooten bijeen gebonden en de koppen omlaag hangende, in de hand; eene positie waartegen ze gewis uit alle magt zouden geprotesteerd hebben, zoo ze nog in leven waren geweest.

De derde... droeg niets, zoo als de page in het liedje van Marlborough; ook scheen hij blijkbaar nog al met zijne handen verlegen, 't geen zijn rosharige makker tot hem deed zeggen: ‘Steek uwe vuisten in de diszakken, ter weêrszijden van die wijde boksen, jonker Frank! want als de luiden, die wij gaandewegs ontmoeten, ze zien, of de schildwachten bij 't inkomen der poort, er het oog op slaan, zij zullen verrast zijn uwe handen zoo fijn en zoo blank te vinden, als geen Luiksche huisman er ooit had!’

- ‘Gij zelf hebt mij ontraden handschoenen aan te trekken, zoo als mijn voornemen was,’ antwoordde jonker Frank.

- ‘Dat zou nog erger zijn geweest! ziet men ooit een duitschen of vlaamschen boer met geschoeide handen? Steek ze weg, dat's het allerbeste; dus slenteren de meeste dorpers stadwaarts als ze niet hebben te markten.’

- ‘Wel! leen mij dan uwe mand, dat zal mij eene houding geven....’

- ‘Met genoegen, mits ge weet hoe ge 't maken zult als iemand u naar den prijs van de eijeren vraagt!’ hernam Rosse Jan; want het is onnoodig voor den lezer te verhelen wie hij en zijne medgezellen waren.

- ‘Neen! daar hebt ge gelijk in. Het zou mij verlegen maken, ik kan geen koeterwaalsch kallen.’

- ‘Dat is ook moeijelijk genoeg; wat françois en wat duitsch dooreen hutsende, meenen sommigen er in te slagen, maar zij bedriegen zich. Ons patois is eene taal op zich zelve - die men schrijven, waarin men zelfs dichten kan. Zij klinkt allerliefst als onze vrouwen haar zingen; ook heeft zij kracht genoeg als een kloeke mannenstem er meê dreigt,’ en het was of de stem van den spreker zelf zich in die klanknabootsing vermeidde. ‘Echter, met goed françois kan men in Luikerland bij ieder te regt komen, maar.... 't is nog veiliger dat gij zwijgt... Knikkebol maar als de huislieden u “goêndag” zeggen; - doch hoe zult gij 't in de stad maken, om naar den weg te vragen?.... ik kan niet met u binnengaan.’

- ‘De jonker heeft daartoe den mond niet op te doen,’ sprak Wouter Willemsz; ‘want ik ben meer te Hoey geweest, en ik weet waar hij zijn moet.’

- ‘Ik wenschte wel, dat gij de gansche commissie voor mij kondet doen, Wouter!’ sprak de vaandrig op somberen toon; ‘ik voel mij zoo gedrukt en beklemd onder deze vermomming, dat het mij is of mij iets vreesselijks overkomen zal...’

- ‘Hoe nu! een jonge edelman, een krijgsman, die gewoon is des prinsen vaandel te voeren, hij schaamt zich niet van angst en vreeze te spreken!’ viel Rosse Jan hoofdschuddend in.

- ‘Als ik mijn vaandel mogt dragen, en mij toonen die ik ben, dan... dan zou 't mij anders te moede zijn,’ en des jonkmans oogen flikkerden.

- ‘Met ontrold vaandel, kunnen we Hoey niet binnentrekken, dat staat vast; - wij moeten list te baat nemen, als door de koenste helden in een geval als dit niet werd versmaad, 't Is ook kloekheid zijne tegenwoordigheid van geest te bewaren onder hagchelijke omstandigheden, en zich met luchtigheid te schikken naar den eisch eener vermomming....’

- ‘Gij geeft goeden raad, meester Jan!’

- ‘Ik meen, dat ik van dezulken ben, die prediken door exempel, jonker.’

- ‘Dat ontkenne ik niet... maar toch...’

- ‘Toch hebt gij geen lust om het na te volgen?’ vroeg Rosse Jan met zekere heftigheid, hem strak in de oogen ziende.

Frank de Preys kleurde en antwoordde schielijk:

- ‘Lust? neen! schoon ik mijn best wil doen. Als wij in actie zijn, zult gij zien dat mij geene abelheid faalt; - maar gij en ik, dat is niet hetzelfde, dat zult gij mij toegeven.’

- ‘Volgaarne!’ sprak Rosse Jan, met een ironieken lach.

- ‘En nu... mij zijn voorwaarden opgelegd, die ik bezweren moest na te zullen komen, eer de commandant mij zijne commissie vertrouwde; voorwaarden die mijn gemoed beroeren en strijd en verwarring in mijne ziel brengen.’

- ‘Courage, jonker!’ viel nu Wouter Willemsz in. ‘Hoe! zou de moed aan 't wankelen slaan, zóó nabij het doel? Dan gaat het mij gansch anders. Nu ik daar ginds het kasteel met zijne torens en wallen zie liggen, gloeijen mij de wangen en klopt mij het harte van blijdschap, bij de gedachte dat wij misschien morgen om dezen tijd er reeds binnen zullen zijn!’

- ‘Dat is het juist wat mij met bange...’ en de jonkman voer voort, ‘met bange vreeze vervult! God weet, wat bittere teleurstelling mij dáár wacht, op hetzelfde oogenblik, dat ons de stoute onderneming is gelukt! God weet, hoe zwaar een leed ik zal hebben te verkroppen, terwijl gij triomf zult vieren!’

‘Luister, jonker!’ sprak Rosse Jan, met drift zijne hand vattende en hem ras eenige schreden ter zijde voerende; ‘luister! die onrust en die weekheid bevallen mij niet. Ik waarschuw u, ga ze te keer; want ik weet waaruit dit alles voorkomt: gij denkt aan uwen broeder!’

- ‘Waartoe het ontveinsd,’ hernam Frank, diep zuchtend; ‘het is zoo; maar hoe zou het anders kunnen zijn? - mag ik, moet ik, bij het zien van die stad, bij het zien van het kasteel, daar in de hoogte, niet angstig vragen, wat dáár met hem kan zijn geschied? Wisseling van hoop en vrees, als ik mij de mogelijkheid denk, dat hij nog leeft; dat hij in boeijen smacht, in een van die sterke torens of in eenige onderaardsche diepte achter die zware muren; schijnt u die zoo vreemd? Slingering tusschen vreugde en angst, als mij aangrijpt, is zij berispelijk? Zou ik een hart hebben, als ik die niet voelde?’

- ‘Gij hebt volkomen gelijk, jonker Frank! 't is alles zeer natuurlijk, ook ziet men het u aan; slechts zou ik wel willen weten of kapitein Héraugière u met zijne commissie zou hebben belast, als hij had vermoed, dat gij u dus lijdelijk aan die zeer natuurlijke gevoeligheid zoudt overgeven...’

- ‘Ik gaf hem mijn woord, dat ik, binnen Hoey zijnde,

mij onthouden zou van elk onderzoek naar mijn broeder, van alle daden, woorden of werken, waardoor de reussite van den aanslag gevaar kon loopen; maar de gedachte aan hem, moge ze voor mij nog zoo kwellende zijn, zij is geene schennis van mijnen eed; haar te weren is buiten mijne magt.'

- 'Gij moogt niet zeggen, dat zulks buiten uwe magt is. Een mensch vermag alles op zich zelf wat hij met ernst en vastheid wil,' hernam het kleine, misvormde mannetje op een toon van gezag, die van groote zedelijke meerderheid getuigde. 'Ik, Rosse Jan, verzeker u dat; ik, Rosse Jan, zal u later zeggen met wat regt. Gij moet tegen die sombere opwellingen strijden, ze onderdrukken zoo vaak ze opkomen, ze versmoren of afleiden, naar gij best kunt; maar... hoe zwaar een eisch u dát ook schijne, er aan toegeven moogt gij niet; want al die persoonlijke bijgedachten overprikkelen en maken zwak; zij voeren af van het doel, dat ge geduriglijk voor oogen dient te houden en leiden dus tot schennis uwer bezworen belofte... niet te rade te gaan met vleesch en bloed, maar eeniglijk met uwen krijgsmanspligt.'

De vaandrig van Héraugière, hoewel gewoon dit singuliere personaadje in alle vrijmoedigheid zijn oordeel te hooren vellen over zaken en personen, had echter nooit de zwaarte van diens moreel overwigt op zich zelf voelen neêrkomen; ook was het kennelijk, dat hij er voor bukte, toen hij meer op een toon van beklag dan van tegenspraak hernam:

- 'Ik gevoel dat het zijn moet als gij zegt; maar ik word beheerscht door eene kwelling, die mij den lust tot zulken zelfstrijd beneemt. Het is die vonke van hoop, welke de ongewisheid omtrent mijn armen broeder nog niet uitbluschte, die mij, bij 't aanschouwen dezer veste, de ziel beroert. Nu eens wakkert ze aan tot een laaije vlam, die mij het harte doet branden; daarna verflaauwt ze om mij aan de kille duisternis der wanhoop prijs te geven. Het zijn die schuddingen van den twijfel, welke mij weekhartig, weifelziek maken... Zoo ik zekerheid had, zou ik kalmte hebben, zou ik rustig zijn.'

- 'Welnu! dat zijn kwellingen waarvan ik u bevrijden kan. Houd het er vastelijk voor, dat uw broeder niet meer in leven is, dan zult gij zeker het naast bij de waarheid zijn en geen last meer hebben...'

- 'De vermaning is goed gemeend, maar zekerheid geeft zij niet,' viel Frank smartelijk glimlachende in.

- ‘De vermaning zelve niet, maar wel de grond waarop zij rust, te weten deze: In oorlogstijd is 't gebruikelijk iederen spie, die op heeterdaad wordt betrapt, hetzij met of zonder vorm van proces, dood te schieten of op te hangen, naar de kwaliteit van den delinquent dat meêbrengt, meestal binnen de vier en twintig uren. En nu, *ik* die voor u sta, heb met deze mijne oogen Heer Gerard de Preys zien gevangen nemen en wegleiden door de hellebaardiers, die de wacht hadden op 't kasteel van Hoey! Vier jaren zijn sinds verloopen en Heer Gerard de Preys, die vrouw en kinders en een jonger broeder had te Breda, heeft zich in al dien tijd niet vertoond. En zou hij dan nog leven? Meent gij, dat de bezetting van 't kasteel Hoey zoo verlegen is met haar proviand, om vier jaren lang een gevangen spie den kost te geven?’

Frank had toegeluisterd, beurtelings bleek van ontzetting en rood van verontwaardiging, maar zoodra zijne sidderende lippen woorden konden uitbrengen, riep hij woest: ‘Het eischt de wreedheid van een monster als gij zijt, om mij dit zóó te zeggen!’

- ‘Een monster ben ik niet, tenzij naar het uiterlijk!’ hernam Rosse Jan met kalmte en zelfs met weemoed; ‘wat ik schijnen moge, wreedheid ligt niet in mijn aard; mijn hart is menschelijk en weet menschelijk te voelen, ik ervoer het menigmaal tot mijne schade. Maar een goed chirurgijn brandt de wond liever toe dan dat hij zijn lijder daaraan ziet doodbloeden, en ik zeg u, nu *moet* de uwe genezen worden; want zoo gij het ongeluk hadt uwen broeder nog levend in Luikerland weêr te vinden, dan zou ik u raden niet meer naar hem om te zien; daar hij deze gratie niet kan gekocht hebben dan door lafhartig verraad onzer zaak, door bekentenissen die haar moesten schaden of door diensten aan de tegenpartij die hem verachtelijk zouden maken, zelfs in uwe oogen.’

- ‘Mijn broeder een lafhartige! mijn broeder een verrader van onze cause! wie dat zeggen durft, ik zal hem door mijn rapier tot herroepen dwingen...’, borst Frank uit, in vervoering de hand slaande waar hij nu zijn' degen *niet* vond.

- ‘Niet ik zeg dat!’ sprak Rosse Jan, die hem bedaard had gadegeslagen, ‘ik zeg dat uw broeder *is* omgebragt door de Luikenaars; geloof mij dus en laat het aan vrouwen en knapen over, om zich met zwaarmoedige voorstellingen te verwee-

kelijken als de ure voor mannelijk handelen naakt. Wees gij een man, Frank! wees er meer op uit, uw broeder te wreken, dan hem te beweenen; slechts daardoor zult gij het vaderland dienst doen.'

- 'Het komt mij voor, in vrijigheid gezegd, dat het op het laatste aankomt, meester Jan! het andere is maar bijzaak,' sprak Wouter Willemsz, die hen nu weêr had ingehaald, en zoo min als de eerste misdeeld was van vrijmoedigheid tegenover zijn meerdere, waar hij achtte het goed regt aan zijne zijde te hebben, en die zich bovendien te ligter eenige gemeenzaamheid met den vaandrig mogt veroorloven, daar de vermomming welke zij droegen, voor het uiterlijke, alle verschil van rang had opgeheven. Frank de Preys voelde zich dan ook niet gekrenkt door die toespraak, maar gaf er toch geen antwoord op; hij bleef zwijgend voortgaan, met gebukten hoofde en zaâmgeklemde lippen, den raad hem door Rossen Jan gegeven, de handen achteloos in de zijzakken te steken, volkomen veronachtzamend.

De laatste zag hem van ter zijde aan met een misnoegd schouderophalen en gaf zich tegen Wouter lucht.

- 'Ik sprak van wrake, omdat bij den Jonker een prikkel noodig schijnt; en is dit het geval, dan zie ik hem liever gedreven door wraakzucht, dan neêrgedrukt door smart; zwakheid en aarzeling, waar slechts de daad pas geeft, schijnt in dat geslacht eene familiekwaal.'

- 'Ik zal u het tegendeel bewijzen!' riep Frank, die maar te goed had verstaan wat hem eigenlijk gold. 'Te Hoey zijnde, zal ik mijn last volvoeren zonder schroomen of wankelen; slechts kan ik, wat gij bijzaak en hoofdzaak noemt, zoo spitsvondig niet scheiden. Ik zal mijn pligt doen, ook met een verscheurd harte; ziednar alles, wat ik kan zeggen.'

- 'Mits het verscheurde harte het hoofd niet verbijstere,' viel Rosse Jan in, 'want een oogenblik verstrooidheid, één onvoorzigtige blik of wenk, en gij deelt het lot van uwen broeder....'

- 'Zijn lot deelen! dat is het wat ik vurigst wensche,' herhaalde Frank, op hartstogtelijken toon.

- 'Ei, zoo! uw vurigste wensch zou zijn: gehangen of doorschoten te worden! - en wat wordt er dan van uw pligt, van de dienst, die men van u wacht?' sprak Rosse Jan met doordringende ironie, doch met fluisterende stem.

- ‘Gij hebt gelijk, het is onzinnig, dus te spreken.’

- ‘Hoe goed gij u zelven dus beoordeelt! - heb ik dan ongelijk, te zeggen dat gij van de familiekwaal zijt aangetast? Onberaden overmoed, te ontijde tot bloôheid ingekrompen, ziedaar wat uw broeders onheil veroorzaakt heeft....’

- ‘Gij lastert den martelaar!’ voegde Frank hem toornig toe.

- ‘Ik spreek regt over den doode!’ hernam Rosse Jan, met vastheid.

- ‘Zoo zeg mij toch wat er met mijn broeder is gebeurd,’ vroeg de vaandrig, verslagen, op zachten toon, ‘zeg mij hoe het zijn kon, dat hij, juist hij gevangen raakte, terwijl gij zelf in vrijheid bleeft, schoon gij met hem waart;’ - er lag in die laatste woorden een angel van kwaad vermoeden, aan welken Rosse Jan zich echter niet stak; hij antwoordde gulgaauw:

- ‘Wel! ik werd gevangen genomen, zoo goed als hij; men bond mij zelfs de armen op den rug zaam, terwijl men zich vergenoegde Heer Gerard den degen af te vragen; daar hij zich, toen wij ontdekt werden op onzen verspiedingstogt, edelman verklaarde en ik mij aan mijn dorperlijken bijnaam hield. Zoo verre weêrvoer ons een gelijk lot; het vervolg bereidde ieder zich zelven voor. Ik verloor het hoofd niet; ik bewaarde, zoo goed het ging, mijne kalmte van geest, om, mogt er nog kans van ontsnappen zijn, de occasie waar te kunnen nemen. Uw ongelukkige broeder, die zich al aarzelend en bedremmeld droeg, toen wij het kasteel naderden, hij vertsaagde geheel, hij gaf alle hoop, zoodra men hem gevangen nam, op, en liet zich wegvoeren, gedwee als een lam en zorgeloos als een kind.’

- ‘Nadat een krijgsman en edelman gedwongen is zijn degen af te geven, behoort hij zich te beschouwen als gebonden door zijne eer!... al is hij buiten banden,’ sprak Frank, met vuur.

- ‘Als men zoo fijne voelhoornen heeft op dat punt, deugt men niet voor spie!... breng u dat tot uw eigen bestier te binnen, als ge straks in 't gevaar zult zijn,’ hernam Rosse Jan; ‘wat mij belangt, ik had al lang met zulke vooroordeelen gebroken en zocht terstond een uitweg om te ontsnappen. Terwijl men mij het smalle, steile rotspad opvoerde naar 't kasteel (een weg dien ik u straks, als we er nabij zijn, wijzen zal) veinsde ik een oogenblik of ik me in snelle vaart van de rots

wilde afstorten.... de soldaat die mijne koorde gevat hield, scheen, zoo als ik wel verwachtte, geen lust te hebben dien sprong meê te doen, en liet verschrikt, onwillekeurig, het eind touw uit de handen glippen. Dat was juist wat ik wilde, ik stortte mij *niet* neêr van de rots, maar ik klouterde haar af, schijnbaar zoo rouwelijk, inderdaad zoo rap, dat zij wel moesten gelooven, dat ik neêrstortte. Geen der soldaten durfde mij volgen: gelukkig waren het hellebaardiers, die geen vuurwapenen hadden. Eerst toen ik beneden kwam, losten de schildwachten van de borstwering hunne roeren op mij, doch te vergeefs; ik had de rivier al bereikt en dook weg in 't water; mijne banden waren wat ruimer geworden toen de soldaat ze had laten slippen, het overige deed een ferme ruk. Het zou mij ligt zijn geweest naar den oever te zwemmen; maar ik begreep, dat zij mij juist dáár zouden wachten om mij op nieuw te vangen; zoo verschalkte ik hen en waagde mij aan de landing niet.'

- 'Dorst gij dan voortzwemmen, onder hun oog?' vroeg Wouter Willemsz.

- 'Pas si bête! ik kende eene schuilplaats onder de steenen brug over de Maas, in welke ik mij wist te bergen. Toen zij mij nergens ontwaarden, toen ze mij aan den oever lang genoeg te vergeefs hadden gewacht, konden zij mijn verdwijnen wel niet begrijpen, maar hielden het er toch voor, dat ik hun ontkomen was; althans ik bemerkte van uit mijn hol dat zij, het ijdel nasporen moede, morrend en onlustig naar de vesting weêrkeerden. De schildwachten werden verdubbeld en waakten zeker met driedubbele vlijt, maar baten mogt het hun niet: ik hield mij schuil tot in den nacht; toen eerst klouterde ik tegen het brokkelend muurwerk van de brug naar boven en kwam zoo op den oever. De verdere vlugt was maar kinderspel, en spoedig was ik te Breda, de jobsbode...'

- 'En van mijn armen broeder is daarna niets meer gehoord?' zuchtte Frank.

- 'Taal noch teeken kwam te mijner kennis; schoon ik later meer dan eens op Luiksch grondgebied en rondom de citadel heb gezworven; - maar gij begrijpt ook, dat men daar niet buiten op de muren schrijft wat er binnen voorvalt!'

- 'Hoe mij zulk een avontuurtje lusten zou!' riep Wouter Willemsz, die de droefgeestigheid van Frank wilde afleiden door 't gesprek op een ander onderwerp te brengen.

- 'Geen lustig avontuur, voorwaar!' sprak Rosse Jan, 'voor

eene aardigheid behoeft ge daar niet om te wenschen. Stel u maar eens voor, met ontvelde handen en gekneusde leden langs eene rotswand neêr te komen in 't water; en daarop, zonder eenige verkwikking, zonder eenig soelaas een half etmaal ineengehurkt te zitten in eene afgebrokkelde steenen nis, halflijfs in den vloed, halflijfs in 't slijk onder den boog van een brug, waar 't gevaar van ontdekking u onder allerlei gestalten bedreigt; ontdekking, die tot een smadelijken en smartelijken dood leiden moet. Wat dunkt u?'

- 'Wie zegt u, dat ik wensche het mijne volkomen op het uwe te zien gelijken?' hernam Wouter, lagchende, 'ik kom er maar voor uit, dat als men eenmaal soldaat is en een jeugdig en moedig harte heeft, het verlangen zich vaak vurig keert naar iets ongemeens, om door de daad te betuigen wat er in ons binnenste omgaat.'

- 'Daar zult ge welhaast toe geraken, we zijn nu op een goeden weg....'

- ''t Is mijn planeet, nooit de occasie te hebben om mij te onderscheiden.'

- 'Hoe kunt gij zoo spreken? of heb ik u niet hooren zeggen, dat gij op de wallen van Sluis uw eerste schot hebt gedaan?'

- 'Hm! mijn meeste werk bestond toen nog maar in steenen aandragen en zand voortkruijen op de bolwerken.... Ik was even in de twaalf jaar en ze hadden geen kruid genoeg in de vesting, om het door mijne onervaren handen te laten verschieten; die gelegenheid valt dus niet meê te rekenen. Ik was niets dan een burgerkind, dat een handje hielp, en zelfs,' - de kloeke jonkman zuchtte even, 'zelfs was er toen geen haar op mijn hoofd dat er aan dacht soldaat te worden. Mijn vader was een koopman en scheepsreeder die er warmpjes in zat. Vraagt aan oude Sluizenaars hoe of Willem in 't Hert er bekend stond! Daarbij was ik eenige zoon, en we wisten niet beter of ik zou met den tijd mijn vader in zijne zaken helpen en hem opvolgen. Ik ging daartoe op de beste school en had in de rekenkunst en in 't schrijven al vrij wat vorderingen gemaakt, zoozeer zelfs, dat de schoolmeester pleizier in mij had. Die brave meester Lubbertus! hij deed een goed woord voor mij bij onzen dominé van Houte, opdat deze mij wat onderwijs geven mogt in de latijnsche taal. Van de françoyse en de engelsche sprake kreeg ik kennis door den omgang met de scheeps-

kapiteins en kooplieden uit die natiën, die op mijns vaders kantoor altijd waren te vinden. Zoo was ik bijkans op weg om een geleerde te worden, toen de Hertog 't beleg sloeg om onze stad. Was de handel in Sluis al aan 't verslappen geraakt door den oorlog, het beleg bragt dien ganschelijk te niet; geen wonder dat ook mijns vaders zaken achteruitliepen. Ten slotte werd ons huis door een bom getroffen en verder omveer gehaald ten einde een bres te helpen stoppen. Mijne moeder was al lang bezweken; mijn vader had zich gevoegd bij de burgeren, die op de bolwerken dienst deden. Hij behoorde onder degenen, die er vielen! Toen de stad werd overgegeven, waren mijn zuster en ik berooide weezen geworden, van rijke burgerkinderen, als we eenmaal plagten te zijn. Mijne zuster had, als vrouwenkapitein, de burgeressen van Sluis aangevoerd; zij waren in het krijgsverdrag begrepen en trokken meê uit, met krijgseere. Ik volgde aan hare zijde met het weinigje goed, dat wij nog bezaten. Mijne vooruitzigten waren in rook vervlogen; maar hoe jong ik nog zijn mogt, bij 't verlies onzer fortuin, bij 't zien van al die puinhoopen, was mijn gemoed vast besloten de zaak der Geuniëerde Nederlanden te dienen, meê te helpen het Spaansche juk af te schudden! Ik beloofde mij zelven me in die dienst op zulke wijze te onderscheiden, dat ik uit de laagte weêr opkwam;... helaas! de fortuin is voor mijn wenschen doof gebleven... In den beginne ging alles redelijk. Wij togen naar Middelburg, waar wij gastvrij werden ontvangen door oude handelskennissen van mijn vader; doch daar die goede luî door den oorlog zelf veel verloren hadden, konden zij ons slechts tijdelijk tot steun zijn. Mijne zuster vond eene plaats als huishoudster bij een engelsch kolonel, die in Vlissingen lag. Ik mogt bij haar blijven. In zóó'n uitheemsch huis komt het er op een mond meer niet aan; ik deed mijn best den lord te behagen en geraakte in gunst. Hij vroeg mij wat ik worden wilde; ik had geene keuze meer, ik had ook geen anderen zin, ik moest soldaat worden. Hij beloofde mij zijne bescherming; ik leerde de handgrepen, de eerste oefeningen van het handwerk in zijn huis, al spelende en nog vóór ik den leeftijd had om in dienst te treden. Hij beloofde mij eene plaats als vaandrig bij zijn regiment; maar vóór hij woord konde houden, liep de twist tusschen den Graaf van Leycester en de Staten zoo hoog, dat deze, zoo als gij weet, naar Engeland vertrok; tot mijn ongeluk, ging mijn kolonel

met hem. Ik verloor meer in dezen dan ik vermoedde. Daar men mij te jong en te teêr van ligchaam achtte om mijn vurig verlangen gehoor te geven en mij een krijgstogt te laten meêmaken naar Vlaanderen, bleef ik te Vlissingen bij 't engelsch garnizoen... slenteren. Zonder eenigen rang, ja, zelfs zonder werkelijke verbindtenis, verkwistte ik mijn tijd; totdat de zaken daar geheel veranderden door de komst van een nieuwen gouverneur, en ik het niet langer onder de Engelschen kon uithouden. Toen nam ik dienst bij eene hollandsche compagnie; maar het geluk is mij tegen! Ik heb nog niets mogen uitvoeren, dat de opmerkzaamheid mijner overhoofden trok; ik mogt geen veldtogt meê maken, hoe graag ik mijn hart ook aan de Spanjaards had opgehaald. Lach er niet om. Toen lest het beleg voor Geertruidenberg werd geslagen, kreeg mijne compagnie order om naar het Noorder-Kwartier te trekken, en toen Geertruidenberg aan ons was, en de wacht er slechts in rust te betrekken viel, toen moesten wij deel uitmaken van de bezetting! Ik vraag u, is dat geen misfortuin? Ik verviel bijkans tot wanhoop, toen ik sedert vernam, dat wij ook weêr niet zouden behooren tot het volk, dat naar Frankrijk moest om den Hertog van Bouillon bij te staan...'

- 'Wees daar niet rouwig om,' sprak Rosse Jan, 'de Hollanders hebben er zooveel te lijden, dat het aan 't vechten niet toekomt... Daar zoudt gij geen luitenant worden.'

- 'Dat heb ik later ook ingezien; maar ge kunt u nu voorstellen, hoe gretig ik naar mijn musket greep, toen ik meê aangewezen werd op te trekken naar de Wezelsche heide. Daar, dacht ik terstond, daar zal wat anders te doen zijn dan parade maken!'

- 'Eindelijk valt de kans u ten deel, u te onderscheiden en vooruit te komen,' sprak Frank, die inderdaad door Wouter's kout van zijn zwaarmoedige gedachten was afgeleid.

- 'Eene gelegenheid, hooger te stijgen dan gij u ooit mogt vleijen,' voegde Rosse Jan er aan toe.

- 'Gij weet niet hoe hoog mijne verwachtingen gaan,' antwoordde Wouter glimlagchend, terwijl hij met een beteekenisvol gebaar de hand ver boven zijn hoofd uitstrekte, in de rigting van 't kasteel.

- 'Geraden!' hernam Rosse Jan, 'dat was het, wat ik bedoelde.'

- ‘En toch,’ hernam Wouter, ‘heb ik mij aan kapitein Héraugière moeten opdringen om meê te mogen gaan, schoon ik het met vrijmoedigheid deed, wetende, dat ik nog wel tot iets dienen kon...’

- ‘Al was 't maar alleen om mij de woning van Pierre de la Géneste te helpen opzoeken,’ sprak Frank goêlijk.

- St! st!’ viel Rosse Jan in; ‘men noemt zoo geen namen, en allerminst een zulken, zoo nabij Hoey. Wat gijlieden onhandige zamenzweerders zoudt zijn!’

- ‘Gij schijnt er den slag van weg te hebben,’ merkte Frank aan, niet zonder een tintje van minachting, 't geen de Luikenaar heel goed voelde, want hij hernam:

- ‘En dat vindt gij zeker nog al vreemd, dat ik mij leen tot dingen, als wij mi gaan ondernemen?’

- ‘Om u de waarheid te zeggen.... ik zou zoo iets tegen mijn eigene stad niet kunnen doen...’

- ‘Gij zoudt het kunnen, waart ge in mijn geval.’

- ‘Och! vertel ons dan uw geval; want er is iets zoo vreemds, zoo raadselachtigs in uw persoon en gedrag, dat mij, te Breda zijnde...’

- ‘Hadt gij het mij te Breda gevraagd, dan... zou ik het u mogelijk verklaard hebben. Maar voor dit oogenblik is de geschiedenis te lang en .. te ongeschikt; tot nader occasie dus, te meer daar we de poort van Hoey nabij zijn, en... Zie maar om en achterwaarts, we zijn niet meer alleen op den weg; - ge moet het voortaan zonder titel doen; - gij noemt mij Colas;- we zijn nu boeren, geef wel acht op mijn Luikerwaalsch, Frank!’ en hij begon in dezen tongval op vrij luiden toon praatjes te houden, die geen landbewoner van den omtrek zou gedésavoueerd hebben. Ten laatste bij de poort gekomen, sprak hij, aan Wouter zijne eijeren overleverende, ten aanhoore van de voorbijgangers: ‘Sinds gij mijne eijeren gekocht hebt, zie ik niet waarom ik markten zou; ik heb nog eene boodschap te doen aan Mijnheer den Abt. van St. Lambert, en te avond wil de vrouw ook naar stad om Vastenavond te houden.’ En na een handslag tot groete, liep hij weg met den rustigen slentergang, den dorper eigen.

Wouter gaf nu zijne hoenders aan Frank te dragen, die na den wenk van Rossen Jan de onberispelijke blankheid zijner handen bezoedeld had met wat kolengruis, dat hij langs den weg vond. Beiden stapten zwijgend voort en de

poort in, zonder de opmerkzaamheid der schildwachten te trekken.

- ‘Hoeveel voor die magere hoenders?’ vroeg eene Hoeysche burgervrouw, Frank aansprekende, die, verrast en verlegen, haar te naauwernood verstond en niet wist wat te antwoorden.

- ‘’t Zijn welgemeste, maar ze zijn niet te koop!’ hernam Wouter, gevat, voor den vaandrig het woord nemende: ‘wij moeten ze naar den bevelhebber van 't kasteel brengen.’

- ‘O zoo! laat die er aan smullen!’ antwoordde de boerin teleurgesteld en liet van hen af, met den blik van den vos, die de druiven zuur vond.

- ‘Geef ze mij,’ fluisterde Wouter den jongen edelman toe. ‘Ge zoudt er te veel last van hebben; 't is beter voor u aan 't bewuste huis te komen zonder koopwaar, die ge toch niet weet te veilen.’

- ‘Ik loochen het niet,’ hernam Frank, op denzelfden toon, ‘dat ik mij onthutst en bezwaard gevoele of ik een groot kwaad ging doen; dit insluipen in eene vreemde stad onder vermomming...’

- ‘Ja! ja! van avond zullen we mommengangers te over zien en kluchtige ook!’ hernam Wouter luide, terwijl hij hem in den arm kneep om hem te waarschuwen, zich toch geen onvoorzigtig woord te laten ontvallen.

Wie onzer kan den geheimen weêrzin van den jeugdigen edelman niet begrijpen, niet medevoelen? Frank was een jongeling van gullen, levendigen aard, die zeker een der lustigste vaandrigs van het Staatsche leger zou zijn geweest, zoo niet het lot, dat zijn eenigen broeder had getroffen, zoo niet de martelende bekommering of deze verscheiden was, over zijn leven een somber floers had geworpen, door 't welk de zonnegloed van zijn twintig jaren maar zelden heen drong. Als hij Hoey had mogen binnenrukken met den degen in de hand, - als het hem vergund ware geweest, allerlei levensgevaar tartende, tot de citadel door te dringen, - als hij er, verwinnaar, had mogen uitroepen: leeft mijn broeder nog? hoe men zijne opene, heldere oogen zou hebben zien lichten van strijdlust, zien stralen van moed! Thans echter, in boerenplunje vermomd, hij, die zoo trotsch was op den dubbelen adel van blazoen en rapier, - thans, de stad binnensluipende, om bij te dragen tot het gelukken der beraamde list, - thans scheen hem, met het

pak om de leden, de dorperheid in de ziel gevaren: het was hem te moede, of ieder het hem aan kon zien, dat hij begon met bedrog, om te eindigen met verraad!

III.

Wouter Willemsz verliet jonker Frank eerst bij de deur van schepen de la Géneste. Hoe gaarne zou hij meê zijn gegaan, zoo dat niet bepaald tegen zijn last had gestreden; want de weifelende houding des vaandrigs boezemde hem weinig vertrouwen in op de behendigheid waarmeê de commissie van Héraugière zou worden uitgevoerd. En zekerlijk, men zou dezen ten laste moeten leggen, dat hij zich had vergist in de keuze van zijnen bode, zoo er groote gevatheid of vlugheid van vinding werd vereischt voor deze zending. Was dit echter eigenlijk het geval? Onze vaandrig had slechts eene vraag te doen, naar het antwoord te luisteren en dat getrouwelijk over te brengen. Hij kwam niet om onwilligen te overreden of onverschilligen meê te slepen. Hij had geene overeenkomst te sluiten, geene onderhandelingen aan te knoopen; hij kwam alleen vragen of men gezind was en gelegenheid had om de aangegane verbindtenis na te leven.

Men kon met een ‘neen’ volstaan, en Frank had geen order om daarna op het ‘ja’ aan te dringen; - en toch, toen hij den klopper van de huisdeur had opgeheven en dien hoorde neêrvallen, werd het hem zoo bang om het hart of het zware ijzer er op bonsde; de stem stokte hem in de keel, zoodat hij op de vraag van het dienstmeisje:

- ‘Boertje! wat moet je?’ slechts op doffen toon antwoorden kon:
- ‘Den schepen spreken!’
- ‘In zijn ambt?’ vroeg het meisje, den verlegen en sterk kleurenden dorpeling met een half bedwongen glimlachje nieuwsgierig opnemende.
- ‘Ja! in zijn ambt!’ herhaalde hij, in de hoop dat dit het zekerste middel zou zijn om toegelaten te worden.
- ‘Ga dan naar het raadhuis, daar zit hij er voor.’

Van hoogrood werd de arme Frank doodsbleek. Ondanks al zijn verwarring, fluisterde echter zijn goed oordeel hem in, dat hij zulk een proef niet moest wagen; dat hij niet in staat zou zijn den schepen op het raadhuis tegenover collega's en burgers, onder bedekte termen, eene zoo hagchelijke boodschap over te brengen; of, ondervraagd zijnde, zich door een noodleugen te redden. Hij voelde, dat hij den argwaan zou opwekken van ieder, die de opmerkzaamheid op hem vestigde; en daarom hernam hij haastig:

‘Neen! neen! dat niet! Het betreft eene partikuliere zaak; ik zou den achtbaren heer liefst onder vier oogen willen spreken...’

De dienstbode haalde de schouders op en schudde even het hoofd, al glimlagchende; - toen nam zij hem nog eens van top tot teen op, en sprak langzaam, vragenderwijs:

- ‘Zal ik dan juffer Madeleine roepen?. . Mogelijk kunt gij deze uwe boodschap wel doen!’

- ‘O ja! - ja! - doe zoo, goed kind! - roep uwe juffer!’ hernam hij levendig, schier gejaagd, ‘ik zal u de moeite ruim beloonen.’

- ‘Nu ja! der huisluiden hand is mild!’ spotte het meiske, ‘maar toch... de uwe...’ en zij dreigde met den vinger, als waarschuwde zij hem, dat ze zijn geheim had geraden.

Echter was de olijke deern door hare fantasie beetgenomen, getuige de kluchtige ophef waarmeê zij zich tot hare meesteres wendde.

- ‘Juffer! daar is zoo waar een carnavals vrijer voor u! maar het is geen leepert! 't Is een jonk, fijn borstje, dat zich verkapt heeft als een dorper, en... die meent, dat wij 't niet merken zullen.’

- ‘Wat dolligheid is dat, Trinette? denkt gij, dat ik dien kwant te woord zal staan...?’

- ‘Hoor ten minste zijne boodschap aan, juffer!’ hernam Trinette, ernstiger; ‘ik... kan mij vergissen; hij vroeg eigenlijk naar den heer schepen; maar... ik... houd het voor een carnavalsgrap.’

- ‘Aan carnavalsgrappen doen wij hier niet, dat weet gij wel, Trinette!’ werd er geantwoord met eene heldere, wel wat scherpklinkende stem; ‘maar ik acht het toch noodig te onderzoeken wat dit beduidt.’ En de toon, waarop die woorden werden gesproken, hoewel gerigt tot de dienstmaagd, scheen

tot bedreiging te moeten strekken van den indringer, die in het ruime voorhuis was blijven staan.

Nog eer de spreekster uit den gang tot hem gekomen was, had onze vaandrig dus reeds de zekerheid, te hebben mishaagd, tot achterdocht wekkens toe. En kon dat voor geen jonkman ter wereld eene onverschillige zaak zijn, als men Madeleine de la Géneste voor zich zag, het was dit allerminst voor Frank de Preys onder omstandigheden als die, waarin hij zich aan haar vertoonde.

Madeleine was eene kloeke, fiere jonkvrouw, die de vlaamsche frischheid met het duitsche blond en de frausche levendigheid vereenigde; er lag eene mengeling van ernst en schalkheid in hare trekken, welke het gevaarlijk moest maken, haar tot tegenpartij te hebben. In haar huisgewaad van zwart karsaai, de keurs en de mouwen zonder ander sieraad dan eenige rijen digt opeengezette zijden knoopjes van dezelfde kleur; - blonde, natuurlijk krullende haren, boven het voorhoofd een weinigje opgestreken, zonder zich geheel te verschuilen onder het stijfstaande hoogje of mutsje, dat ze in bedwang hield; met het smalle linnen boordje over het zwarte jakje heengeslagen, dat nog iets van den vollen blanken hals bloot liet, zag zij er, zonder eenigen opschik te dragen, deftig genoeg uit om haar terstond te groeten voor de aanzienlijke burgerjonkvrouw, die zij was.

Pierre de la Géneste behoorde niet tot den Luikschen adel; maar hij rekende zijne afkomst uit eene aloude magistraatsfamilie, die, als bij erfopvolging, de regterlijke collegiën en de schepenbank had bezet.

Koel en uitvorschend, of zij zelve de functie van haren vader had bekleed, liet Madeleine haar donkerblaauw oog op den onthutsten Frank rusten, terwijl ze tot hem zeide:

- ‘Gij hebt naar mijn vader gevraagd, jonkman! weet gij dat de schepen de la Géneste geen man is om meê te schertsen?’

- ‘Zooveel te beter, want ik heb eene ernstige boodschap aan hem,’ antwoordde Frank, reeds vrij gevat, en zich met een kloek besluit heenzettende over zijn geaarzel. Bij het zien eener schrandere en deftige jonkvrouw, voelde hij zich aangegord met kracht zijne rol goed te spelen; een gek figuur maken, scheen hem op dit oogenblik het ergste wat hem overkomen kon.

- ‘Eene boodschap, die voor zijne dochter geheim moet

blijven?' vroeg zij, wel een weinigje schalk, maar toch nog altijd met den kouden, uitvorschenden blik.

- 'Het is m i j n geheim niet,' hernam hij vast, haar op zijne beurt moedig in de oogen ziende.

- 'Wat het uwe niet is moogt ge ook niet wegschenken,' zeide zij, nu den blik van hem afwendende en even kleurende. Zij was gerustgesteld wat de kwade vermoedens van Trinette betrof; maar spijt, dat hare scherpzinnigheid faalde, sprak uit haren toon.

- 'Zoo versta ik het ook!' gaf Frank ten antwoord, wat kort, wat nurks zelfs; hij zag geen kans den afgebroken draad van het gesprek dadelijk weêr aan te knoopen.

Ook zij scheen daartoe weinig genegen.

- 'Gij verlangt alzoo te weten wanneer gij kunt terugkomen om mijn vader te spreken?' vroeg zij koeltjes.

- 'Ik bidde zeer te mogen wachten tot hij gekeerd zal zijn,' getuigde zijn harte. 'Ik ben hier vreemdeling, weet den weg niet al te wel en... en...'

- 'En zijt te weinig op uw gemak in die plunje om er meê op straat rond te loopen: is het zoo niet?' vroeg zij glimlagchend.

Hij beet zich op de lippen en knikte tot eenig antwoord, beschaamd en toch niet ontevreden, dat ze zijn persoon onderscheidde van zijn gewaad.

- 'Zoo treed dan binnen!' hernam zij, de deur van het zijvertrek voor hem openende. 'Ik wil u vertrouwen geven en het op uw gunstig uiterlijk wagen, hopende dat er niets schuldigs steekt in de list dezer vermomming; want... al draagt ge het wambuis van onze huislieden, een boer zijt ge niet.'

- 'Goed geraden,' hernam Frank openhartig en kennelijk verligt, daar hij, verraden zijnde, zijne rol niet langer behoefde vol te houden. 'Een boer ben ik niet; in dit pak voel ik mij linkscher dan de dorperste dorper. Ik zou 't niet langer kunnen dragen, al mogt het mij duur te staan komen, het af te werpen.' En zijn lakenschen hoed ligtende, als nooit landman het deed, wierp hij dien verre van zich; knoopte met drift het enge wambuis, of het hem benaauwde, los, en gaf fijner lijnwaad bloot dan een boer destijds droeg. 'Oef! waartoe dit carnavalsspel langer volgehouden, daar gij het reeds hebt doorzien? men moest van geen edelman veinzen vergen. Ik ben een vaandrig van het Staatsche leger, mejonkvrouw!' eindigde hij, zich hoffelijk en bevallig voor haar buigende.

De beurt was aan de juffer, de vastheid harer houding voor verlegenheid te zien wijken; zij verbleekte en vroeg met bewogene stem, terwijl zij hem een stoel aanwees: ‘Mag ik uw naam weten, heer vaandrig?’

- ‘Mijn naam...’ en de jonge edelman aarzelde weêr, daar het hem inviel, dat hij gezworen had zijn familienaam niet te noemen; toch redde hij zich door te zeggen:
- ‘Noem mij jonker Frank, als ik u verzoeken mag; mijn geslachtsnaam doet hier niets ter zake.’
- ‘Dat ben ik nog niet met u eens,’ sprak de jonkvrouw, hem op nieuw aanziende, of zij uit zijne gelaatstrekken zijn geheim wilde lezen.
- ‘Gij zult het mij toestemmen, als ik u zeg, dat ik niet hier kom uit mij zelven, maar met een last van mijn Overste.’
- ‘Ik zou dien last moeten kennen om te kunnen oordeelen of uw persoonlijkheid daarbij niets beduidt,’ hernam de slimme juffer, vermoedelijk door nieuwsgierigheid geprikkeld.
- ‘Wat mij werd opgedragen geldt uw Heer vader,’ besloot hij kort; ‘doch...’ voegde hij er vergoêlijkend bij, ‘gij kunt wel denken dat het zijn moet in 't belang der goede cause...’
- ‘De goede cause! dat is een woord met twee handvatsels,’ zeide zij, even glimlagchend; ‘ik zou willen weten wat er door u met die goede cause wordt bedoeld.’
- ‘Die der vrijheid, dat spreekt van zelf!’ viel hij gulgaauw uit.
- ‘Dus die der Geünieerde Provinciën, zoo ik het wel vatte; maar Hoey ligt in 't bisdom van Luik... en ik zie dus niet wat wij met uwe goede cause hebben te stellen.’
- ‘Mag ik op mijne beurt eene vraag aan u rigten, mejuffer?’ sprak hij, voelende dat hij zijne taktiek moest veranderen om niet door de hare overrompeld te worden.
- ‘Vraag, jonker Frank....’
- ‘Eerst dan, wil mij uw naam zeggen.’
- ‘Mijn familienaam of mijn eigen?’
- ‘Uw doopnaam, als ik u verzoeken mag.’
- ‘Madeleine-Françoise, om u te dienen; gij kunt echter met Madeleine volstaan.’
- ‘Nu dan, juffer Madeleine! behoort gij door uw doop tot de Roomsche kerk of...’
- ‘Hoe zou dat anders kunnen zijn?’ vroeg zij met een strak gelaat.

- ‘Wel, ik meende te weten, dat de Roomsche Religie hier niet de eenige is.’

- ‘Dat plagt misschien in vorige dagen 't geval te zijn...’ hernam zij droogjes, ‘maar van de Luiterij is hier geen gewag meer, en wat den aanhang der Calvinisten belangt...’

- ‘Den aanhang der Calvinisten!’ viel hij in. ‘Bij ons in Holland meent men te weten, dat hier sinds tal van jaren een wettig erkende Gereformeerde Gemeente heeft bestaan.’

- ‘'t Is wel mogelijk; maar onze Heer de Bisschop heeft op 't een als op 't ander orde gesteld, en daar een eind aan gemaakt al voor lang!’

- ‘O zoo!...’ bragt nu Frank uit op gerekten toon; hij begreep, dat het zaak werd zich niet verder onvoorzigtig te wagen.

- ‘En daar heerscht hier een volkomen religievrede onder de burgers...’ vervolgde zij, met een zonderlingen nadruk in de stem.

- ‘Dat verheugt me,’ zeî Frank op norschen toon, als hij nooit te voren jegens eene jonge schoone had gebruikt.

- ‘Dat kan ik wel denken,’ sprak Madeleine, ondeugend; ‘ik zeide het ook om u te verblijden...’

- ‘Ik zie,’ hernam hij, gekrenkt en plotseling opstaande, ‘dat ik mijn boodschap hier wel achterwege kan laten...’

- ‘Staat het oordeel daarover aan u of aan uwen zender?’ vroeg zij levendig en met zekere onrust, die zij niet wist te verbergen. ‘Commissiën als de uwe moeten met volharding uitgevoerd worden; ten halve keeren zou gevaarlijk dolen zijn.’

Frank wist niet wat hij er van denken moest; de toon van de schalke plaagster was die van ernstige waarschuwing geworden. Wat hij zich voornam te antwoorden, kwam niet te onzer kennis; want op dat zelfde oogenblik trad de schepen, Pierre de la Géneste, binnen, en zich met zekere gejaagdheid tot zijne dochter wendende, zeide hij: ‘Trinette heeft mij gezegd, dat er een vreemdeling naar mij is komen vragen.’

Maar terwijl hij nog sprak, was er een tweede persoon door de openstaande deur binnengetreden, een kloeke, jonge krijgsman, die de Beijersche kleuren droeg, kennelijk een officier van de bisschoppelijke bezetting.

Deze kon niet door den schepen worden opgemerkt, daar de laatst binnenkomende achter hem staan bleef op den dorpel van 't vertrek: Madeleine echter werd hem gewaar en met bewonderenswaardige tegenwoordigheid van geest antwoordde zij:

- ‘O! ja, maar dat heeft niets te beduiden; 't is deze brave borst, die uw land aan de overzijde der Maas wenscht te pachten;’ en tegelijk had zij zich omgekeerd, - Frank, die reeds opgestaan was, bij de hand genomen, - en hem onverziens zijn grooten boerenhoed op het hoofd gedrukt. Eene deur openende in den schemerigen achtergrond van het vertrek, deed ze hem den drempel van deze overtreden, zeggende:

- ‘Trinette zal u een kanne biers langen, mijn jongen! Over de conditiën zullen wij 't straks wel eens worden.’

Ofschoon schepen de la Géneste zich verwonderen mogt over die haastigheid zijner dochter, liet hij haar echter begaan, overtuigd dat zij er hare redenen voor had, welke hem duidelijk werden, toen hij, zich omkeerende, den officier ontwaarde, hem op den voet gevolgd.

- ‘O zoo! Luitenant Kerkadet, die ons zijne opwachting komt maken!’ sprak hij toen, op een minzamen toon, waarin wel iets gedwongens lag; ‘nu begrijp ik waarom mijne huisvoogdesse mij geen tijd gunt om over zaken te spreken.’

- ‘'t Sa! dat is een kansje, papa de la Géneste! Als de minnelijke Madelon in zoo'n vrolijk humeur is, durf ik te stouter met mijn verzoek voor den dag komen!’ antwoordde de luitenant op dien ruw gemeenzamen trant, van welken sommige menschen zich tot hunne schade bedienen, om aangenaam te zijn.

- ‘Wat is dat voor een verzoek?’ vroeg Madeleine, met een blik en eene stem die gansch niet van een opgeruimd humeur getuigden.

- ‘Voor alles mijne aangebedene de hand te mogen kussen,’ hernam hij, en wilde de daad bij het woord voegen, maar de gelegenheid daartoe werd hem benomen, daar de ‘aangebedene’ hare hand wegtrok, zeggende:

- ‘Als het tweede verzoek even ongerijmd is als het eerste, kunt gij 't gerust voor u houden.’

- ‘Zoo zijn de meiskens!’ sprak Kerkadet, na zijne mislukte poging zich tot de la Géneste wendende. ‘In 't heimelijke zijn zij gevleid door onze hulde, maar stellen er hare eere in om het ons te ontveinzen,’ en voer toen op lagchenden toon tot Madeleine voort:

- ‘Ma foi! volschoone! moet men een boerenkinkel zijn, om door u met zachtzinnigheid bejegend te worden? Ik

heb duidelijk verstaan dat gij hem goede woorden gaaft, om hem in een poosje wachtens te doen berusten.'

Madeleine hief met minachting de schouders op. 'Ik gaf hem geen goede woorden, maar ik beloofde hem een goeden dronk, zoo als gij zelf zoudt begeeren, als gij een langen weg had gemaakt, om eene boodschap te doen.'

- 'Vergelijkt ge mij nu bij een vilain!' morde hij; 'maar toch, gij herinnert me dat ik van 't kasteel geloopen heb tot hiertoe, en dat een kroesken Leuvens mij welkom zou zijn.'

- 'Dàt zult gij hebben,' riep Madeleine, en wipte fluks weg, vermoedelijk zeer in haar schik, het voorwendsel tot ontsnappen te mogen aangrijpen.

Kerkadet meende van zijne zijde deze gunstige gelegenheid waar te moeten nemen.

- 'Ah ça, meester Pierre! ik zag u van 't raadhuis naar uw huis keeren, en volgde u uit alle magt, zonder u in te kunnen halen; ik had u in den arm willen nemen om nog heden onze lieve weêrbarstige tot een besluit te brengen. Ik word door haar op den tuil gehouden, en dat begint mij te vervelen. Het moet er nu vandaag in eens door, zoo gij althans er niet tegen hebt.'

- 'Als gij het van Madeleine kunt verkrijgen, heb ik er vrede meê,' was het droog en dubbelzinnig antwoord van den schepen.

- 'Dat zou ik denken, dat gij er vrede meê hadt!' riep Kerkadet met zelfgevoel, 'een man zoo als ik, luitenant in bisschoppelijke dienst, de tweede op 't kasteel na den Gouverneur, even dertig jaar oud, nog een weinigje aan u verwant, en die zijn weg wel maken zal, sinds zijn oom eerste geheimschrijver is bij den vicaris van onzen Heer, den Prins-Bisschop; - een man, die nog daarenboven de vermoedelijke erfgenaam is van een rijken kanunnik, en Mijnheer Chapeauville tot vriend en beschermer heeft, als zijnde zijn eigen moeders broeder; - mij dunkt op zulke stelten mag men zich vleijen verder te zullen komen...'

- 'Mij is het liefste, dat een jonkman, om fortuin te maken, op zich zelven rekent,' merkte de schepen aan.

- 'Nu ja! ma foi! ik reken ook op mij zelven, alleen... ik hoop toch dat ik, na al het gezegde, ook op u rekenen mag om mijn aanzoek bij Madeleine te ondersteunen?'

- 'Het meiske is vrij! dat heb ik u al voorlang gezegd,

en ik ben mijne eenige dochter niet zoo moede, om haar tot een huwelijk te dwingen.'

- 'Te dwingen... dwingen... ik zou ook geene liefste door dwang willen hebben; maar mij dunkt een vader mag zijne stem wel eens verheffen ten gunste van een portuur zoo als ik ben, die niet telken dage voorkomt....'

- 'Ik stem u dat toe.... slechts is het hier de kwestie of mijne dochter in u h a a r p o r t u u r ziet.'

- 'Dat ga ik haar vragen, want ik hoor haar komen...'

Werkelijk kwam Madeleine terug, met eene kan schuimend bier en twee blinkende tinnen bekers; een der laatste schonk zij vol en bood dien Kerkadet aan, zwijgend, doch met een minzaam glimlachje. Er lag zulk eene natuurlijke gratie in hare bewegingen, dat de luitenant uitriep:

- 'Op mijne eer, ziedaar godendrank, door Hebe aangeboden.'

- 'Gij weet wel dat ik niet van die heidensche uitvallen houde, Charles!' sprak zij, koeltjes; toch was er in het noemen van zijn eigen naam eene gemeenzaamheid die hem aanmoedigde te hervatten:

- 'Nu dan, om te spreken als een weleerlijk christen jonkman, sinds gij de vergelijkingen der poëterije versmaadt: op wanneer wilt ge het heugelijk tijdstip bepalen, dat ge als degelijke huisvrouw mijn beker vult?'

- 'Dat is weêr een van die invallen zoo als gij er meer hebt, Kerkadet!' hernam zij, lagchend, 'daarop is geen antwoord noodig.'

- 'Geen antwoord noodig! als ik het u in vollen ernst vrage in bijwezen en met toestemming van uwen heer vader?'

- 'Als het zóó ernstig gemeend is,' antwoordde zij, een weinig verbleekende, 'dan zou ik een oneindelijk langen tijd van beraad moeten vragen, om dat antwoord te geven.'

- 'Mij dacht, gij moest toch al op zulke vraag van mij zijn voorbereid, daar ik u het hof make van mijne teêre jonkheid af.'

- 'Het is zoo, Charles! als kinderen hebben wij zamen gespeeld; niet vreemd! uwe moeder zaliger was eene bloedverwante van mijnen vader; met uw oom den deken zijn wij mede op goeden voet; waarom zouden wij u niet vriendschappelijk in ons huis ontvangen, nu gij tot man zijt opgewassen, en 't geval wil dat ge hier in bezetting ligt? Wij weten

het, officieren hebben de gewoonte om jonge dochters met hoffelijke woorden en zoete vleijerijen te bejegenen; maar de meisjes zouden wel ingebeeld en wel ligtzinnig moeten zijn, om dat alles voor goede munt op te vatten; zoo althans deed ik niet...'

- 'Dat spijt mij, want onder de luchtiger courtoisie door hebbe ik u menigmaal in ernst over mijn hart, mijne genegenheid en mijne vooruitzigten gesproken! Dit deed ik te eerder, daar ik meende dat er tusschen uw heer vader en mijn oom den deken op dit punt eene overeenkomst bestond,' sprak Kerkadet gekrenkt, en naar de la Géneste heenziende.

- 'Die overeenkomst bestaat werkelijk,' hernam deze, 'doch onder deze voorwaarde, dat mijne dochter daarin genoegen neme, en ik heb haar onkundig gelaten van deze afspraak, opdat zij uit volle vrijheid en niet uit dwang zoude toetreden.'

Daar was niets tegen te zeggen; Kerkadet beet zich op de lippen van spijt, maar hernam toch met gevatheid:

- 'Mij dunkt dan is het nu tijd voor de juffer om te beslissen of zij dit wil al dan niet.'

- 'Ik zeide 't u immers, dat ik daarover niet zoo spoedig beslissen kon...'

- 'Mij dacht toch dat een meiske al heel ligt zou kunnen zeggen of ze een man kan liefhebben, ja dan neen... Is het "neen", dan zal ik als een welgeboren jonkman mij niet langer opdringen, en ge zijt voor goed van mij ontslagen...'

- 'Zoo is het niet gemeend, Charles!' viel Madeleine in, met zekere gejaagdheid, terwijl zij een onrustigen en beteekenisvollen blik met haren vader had gewisseld.

- 'Nu dan!' hernam hij levendiger en meer opgeruimd, 'laat het "ja" zijn, en gij zult zien, welk een teederen, ootmoedigen dienaar gij in mij vinden zult; totdat ik uw echte man zal wezen, die alles wat hij is en heeft, tot uwe beschikking stelt.'

- 'Om voluit ja te zeggen, ben ik te zeer in 't ongewisse met mij zelve,' hernam zij... 'laat het nog eene wijle tusschen ons blijven als voorheen, Charles! en... ik zal mij bedenken... ik zal u antwoord geven, eer we... eene.... maand verder zijn...'

- 'Daar schuilt verraad, daar schuilt coquetterie onder, mij zoo aan de lijn te houden!' riep hij korsel, en toch aar-

zelend het besluit te nemen om van de onwillige bruid af te zien. ‘Het treft bovendien heel prettig: ik had mijn woord gegeven, van avond het carnavalsfeest bij te won en, dat de Syndicus op het raadhuis geeft... moet ik dan wegblijven?’

- ‘Waarom wegblijven?’ vroeg zij, wat verstrooid.

- ‘Wat! kan ik dan alleen gaan, nadat ik de toezegging heb gedaan met mijne juffer te zullen komen... Ieder mijner bekenden weet wie mijne juffer had moeten zijn. Ga ik nu alleen, of kies ik een ander meiske, dan maak ik op beide wijzen een gek figuur, als afgewezene of als ontrouwe.’

- ‘Gij hadt er alzoo op gerekend, dat ik met u op een Vastenavondbal zoude gaan?’ vroeg zij, met koele bevreemding.

- ‘Ik heb er u al op Drie-Koningen van gesproken, aan het gastmaal bij mijn oom, den Kanunnik... en ik meen, dat uw antwoord toen geen afwijzend was...’

- ‘Het is wel mogelijk, het gebeurt meer dat men op een vrolijk feest geen streng “neen” wil zeggen op eene noodiging waaraan men toch niet kan voldoen; mij... ik verzeker het u,... mij was dat gansche feest door het hoofd gegaan.’

- ‘Maar nu ik er u aan herinner, Madeleine! wat zegt gij nu?’

- ‘Gij weet wel, Charles! dat ik niet van carnavalspret hoû, dat die woelige feesten me tegenstaan, dat die mommendansen me een afschuw zijn.’

- ‘Wat al grillen! Gij hebt immers niet noodig zelve meê te doen. Gij trekt uwe gewone feestkleedij aan, hangt een half masker voor, zoo als alle juffers van goeden huize, en maakt een rondedans of eene sarabande meê, aan mijne hand... ziedaar alles. Dat behoeft u toch niet zoo grooten afkeer in te boezemen...’

- ‘Heb ik het dan niet al meer laten merken, dat ik heel weinig op heb met luidruchtig gejoel?’

- ‘Ja, melieve! gij hebt mij zelfs meer laten merken dan dit,’ sprak hij met bitterheid, ‘gij deedt dit anderen bovendien, bij welke dit voor u niet zonder gevaar is.’

- ‘Ik begrijp niet wat gij bedoelt, Charles!’ sprak zij; maar hare wangen verbleekten, en hare gespannen trekken bewezen, dat zij den dreigenden zin zijner woorden zeer goed vatte.

- ‘Nu, om 't n dan regt duidelijk te maken, en sinds we

toch op den voet van oorlog zijn, zal ik u meêdeelen, wat sommigen hier in Hoey van u zeggen, wat ik zelfs in 't bijzijn van mijn oom den Kanunnik heb hooren beweren.'

- 'Martel ons niet langer en zeg in eens hoe men mijne dochter durft lasteren!' riep Pierre de la Géneste, niet bij magte, zijn laconiek stilzwijgen te bewaren.

- 'Of het laster is staat aan u beiden zelf te beoordeelen. Wat men zegt is dit: dat juffer Madeleine nog altijd in 't heimelijk blijft hechten aan de religie harer moeder, - wie God vergeve! - schoon zij zich naar 't uiterlijke tot de Kerk heeft gevoegd... Waarom men dit vermoeden heeft gevat? het is omdat zij zich zoo achteloos betoont in 't waarnemen der gezette kerkfeesten, omdat zij al heel traagjes is in het bijwonen der misse, en zich openlijk laat kennen door hare afkeuring der vrolijke feesten, die de Kerk haren getrouwen op zekere dagen veroorlooft. In één woord, dat haar bekende tegenzin in de Vastenavondsvreugd geen anderen grond heeft dan dien, dat de vasten zelve door haar niet wordt nageleefd!'

- 'Ziedaar luitenant Charles Kerkadet verkeerd in geloofsregter!' viel Madeleine uit, ironisch glimlagchende.

- 'Verschoon mij, ik ben slechts de weêrgalm van 't geen anderen denken, en... wat erger is, overluid zeggen!'

- 'En gij meent dat ik om die vreeze, dat ik, om der luiden praatjes te weêrspreken, mij heden avond zoetelijk door u naar het raadhuis zal laten voeren?'

- 'Zeker niet! zoo wijs een besluit wachte ik niet van uwen weêrbarstigen aard, en toch, geloof mij, Madeleine,' liet hij er met weemoed op volgen; 'het zou goed zijn voor u - ik zegge dit zonder eigenbaat, schoon het mede tot mijn groot soelaas zou strekken - zoo gij uwe fierheid kost plooijen tot die inschikkelijkheid. Als ik u daar mogt opleiden, zou er een eind zijn gemaakt aan alle gissingen en praatjes die er rondgaan over de oorzaak van uwen flaauwen ijver voor de Heilige Moederkerk...'

- 'Ei zoo! roeren de vrome tongen zich daarover; en, wat vertelt men dan?' vroeg Madeleine bits; maar door de scherpheid heen klonk een kreet van smarte.

- 'Men onderstelt dat uwe verwaarloozing van de meeste kerkpligten en uwe geheime toeneiging tot de kettersche dolingen, het gevolg zijn van den invloed op u uitgeoefend door zekeren Calvinistischen ijveraar, die, ofschoon van het Luiksche

grondgebied verdreven, zich, naar men vermoedt, van tijd tot tijd in 't heimelijk herwaarts begeeft om voor een klein hoopje volks predikatiën te houden. Daar wordt gezegd, dat gij, gij, Madeleine de la Géneste, drukken briefwissel houdt met dezen zwerveling, ja zelfs, dat gij tot hem in eene teedere betrekking zoudt staan!'

Welken indruk deze beschuldigingen op Madeleine maakten, viel door niemand waar te nemen, daar zij zich intusschen naar de deur had gewend en met luide stem om Trinette riep; terwijl Pierre de la Géneste in heftigen toorn oprijzende, tot den officier zeide:

- 'Luitenant Kerkadet! gij moet mijn huis ruimen, als gij zulke vilaine suppositiën plaatse geeft, waar het mijne dochter geldt.'

- 'Toch niet, meester Pierre! i k geef ze g e e n plaatse; integendeel, ik heb ze weêrsproken; maar is het mijne schuld dat anderen er geloof aan hechten, en mij in 't aangezigt uitlagchen als ik mijne hoop lucht geve uwe Madeleine voor 't altaar te voeren?... 't Is juist daarom, dat ik zoo vurig op eene beslissing aandringe; ik wil niet, dat men mijne aanstaande verdenke... noch... dat men mij bespotte om mijn goed vertrouwen. Of wat dunkt u? zoo ik iets van al het kwaad, dat ik daar opsomde, geloofde, zou ik, ik welgeboren man en bisschoppelijk officier, dan nòg naar hare hand staan?'

- 'Die opregte woorden maken veel goed,' hernam de la Géneste zachter, 'maar... moet mijn kind een overhaast besluit nemen, aan welks uitslag het wèl of het wee van heel haar leven hangt, louter dewijl anderen haar lasteren?'

- 'Ook zou ik haar besluit liefst niet aan zulke oorzaak alleen hebben dank te weten... toch zou ze wel en wijs doen zich te verwaardigen tot een stap, die al deze praatjes als kaf voor den wind zou doen verstuiven. Geloof mij, wat ik haar voorstel, zal daar wis toe strekken....'

- 'Het komt mij voor, dat er waarheid en wijsheid steekt in dit zeggen van onzen neef; wat dunkt u, mijn kind?' vroeg de schepen met bijna smeekende stem, zich tot zijne dochter rigtende, die zich nu omkeerde, Trinette een wenk gaf dat zij konde gaan, en koeltjes antwoordde:

- 'Och vader! ik heb op die wijze en wigtige redenen van luitenant Kerkadet niet veel te zeggen; ik had, zoo als gij zaagt, met Trinette te spreken, die mij daar mededeelt, dat

ons boertje, het wachten moede, wil vertrekken, zoo 't u niet gevalt hem te woord te staan...'

- 'Welaan, zoo ga ik! Wil gij intusschen den pais maken met onzen vriend. Hij verdient meer goedheid van u dan gij hem toont...'

- 'Verdient hij die werkelijk?' vroeg Madeleine, den jonkman aanziende met een dier blikken, welke voor hem onwederstaanbaar schenen, want hij antwoordde verteederd, onderworpen:

- 'Helaas! wat ik verdienste acht, wordt door u wanbedrijf geheeten, en 't geen mij het meest ten goede moest komen, doet mij op 't ergste schade bij u...'

- 'Moet eene juffer dan op den eersten wenk haar wil en zin gevangen geven aan een jonkman, die dreigen durft?' vroeg zij, met een betooverend schalk glimlachje, dat twee kuiltjes plooide in het fijne rood van haar wangen.

- 'Dreigementen! wel, melieve! hoe kunt gij dus opnemen, wat opregte liefde mij uit voorzorg ingeeft?... Op mijne eer als krijgsman, ik vreesde dat deze uitstrooisels u in ongelegenheid zouden brengen, u en uw Heer vader niet minder; gij weet zelve hoe de zaken hier staan...'

- 'Spreek er niet verder van, want... zoo ik mij nu overreden liet, zoudt gij het zeker toeschrijven aan mijne vreeze voor schendtongen...'

- 'Als gij u nu overreden liet,... ei! l a a t mij u overreden, ik smeek er u om, ik... ik zal u dankbaar zijn, ik zal aan niets anders denken dan aan de blijdschap...'

- 'Ik moest het eigenlijk thans niet doen, want der mannen aard is zoo heerschzuchtig! en als gij nu reeds uw wil en wensch tot den mijnen maakt vóór het huwelijk... wat... zal het dan daarna zijn?' Daar lag in den klem dien zij, rad sprekende, op sommige woorden legde, daar was in geheel hare wijze van zich uit te drukken, zoowel in 't geen zij scheen te beloven, als in 't geen zij scheen terug te houden, eene behendige coquetterie, welke den goeden Kerkadet volkomen onder hare betoovering bragt; zoodat hij, buiten zich zelf van verrukking, door de onverwachte overwinning in het eigen oogenblik dat hij zich tot eene tweede nederlaag had voorbereid, hartstogtelijk uitriep:

- 'Maar gij weet het immers wel, ik zal nooit iets anders voor u zijn dan uw ootmoedige dienaar, en gij zult altijd meesteresse blijven in alles; ik beloof het u, geloof me toch!'

- ‘Ja! ja!’ sprak zij lagchend, ‘ik vertrouw er op, vooral na zulk een begin! doch nu, hoor mij aan, en geef wel acht op mijne voorwaarden. Ik zal mij door u laten leiden naar dat vastenavondsbal op het raadhuis; de goê liên mogen dit optreden dan uitleggen naar hun believen. Ik sta u toe, mij op te passen als mijn trouwen serviteur, ik zal uwe diensten aannemen, - maar den verlovingsring, die mij voor goed aan u zal verbinden, dien laat ik mij niet aan den vinger schuiven dan na de vasten...’

- ‘Wat is dat voor een inval! waarom eerst na de vasten?’ zuchtte hij, teleurgesteld.

- ‘Dat zal ik u zeggen; men houdt mij niet voor eene goede Katholijke; het is mogelijk dat ik in zekere uiterlijkheden van de karkdienst wat achterlijk ben; doch mij schijnt het toe, dat men, bij een dieper inzien van de regte beteekenis van den vastentijd, meer ernst in 't gemoed behoort te dragen, meer stemmigheid in doen en laten behoort te leggen, dan gemeenlijk in de wereld plaats vindt! Allerminst acht ik die stille, sombere weken van rouwe en boete geschikt om aan aardsche genegenheden des harten vrijen loop te laten.’

- ‘Ik voor mij heb deze dingen nooit zoo diep doorgedacht, noch kan mij daarmede ophouden,’ sprak hij verslagen. ‘Ik meende dat het genoeg ware zoo men zijne kerkpligten getrouwelijk waarnam, en voor 't overige de vreugd en de minne wel mogt grijpen, waar zij vielen te vatten... Ik vermag in dit alles echter niets tegen uwen wil; doch ik vreeze dat het grillen zijn, als deze, waarom men u, in onzen kring, van toeneiging tot de strenge leer van Calvijn verdacht houdt! Weet gij wat mijnheer de abt van St. Lambert mij laatst durfde zeggen...?’

- ‘Nog niet; maar 't is mogelijk niet eens de moeite waard, dat ik het hoore.’

- ‘Oordeel zelve: “Madeleine de la Géneste!” sprak hij, “zal eerder doctoresse te Genève worden dan uwe vrouw!”’

- ‘Wij zullen ons best doen om de profetie van mijnheer den abt te beschamen, mits gij toegefelijkheid toont voor 't geen ge mijne Calvinistische dolingen noemt,’ hernam zij, lagchende, ‘en nu eene vraag: komen er meer officieren van 't kasteel, met jufferen uit de stad, op het Vastenavondsbal ten raadhuize?’

- ‘Zeer zeker. De Gouverneur zelf zal de dochter van den

Syndicus opleiden, en de officieren der stadsbezetting hebben ook hunne jonkvrouwen gekozen. Wees er zeker van, dat gij in goed gezelschap zult zijn.'

- 'Gij durft uwen post dan maar zoo zonder bevelhebber laten?'

- 'Och, wat zegt dat voor één carnavalsnacht? bovendien, de sergeant-majoor zal de wacht honden, en dat is een vertrouwd persoon...'

- 'Die g e e n carnaval zal vieren, zoo als zijne meerderen.'

- 'Hm! hij zal zich ten minste niet buiten 't kasteel begeven, en wel zorgen dat de schildwachten hun pligt doen.'

- 'Ik wil 't gelooven; maar toch, als ik Gouverneur eener vesting ware, zoo als die van Hoey, dan ging ik niet tegelijk met mijne officieren des nachts op eene partij.'

- 'Juist met een kasteel als dat van Hoey kan men het wagen, melieve! Wij hebben nog geen volle dertig man in bezetting; weinig, vindt ge? maar er zijn niet eens zooveel soldaten noodig.'

Madeleine staarde hem ongeloovig aan.

- ''t Kasteel is door ligging en sterkte onneembaar,' voer Kerkadet voort, 'als de voornaamste toegangen maar worden bewaakt..'

- 'En dat gebeurt?' vroeg Madeleine.

- 'Sans doute,' zeî de officier, 'slechts man voor man zou een aanvaller de steile rotspaden kunnen opklimmen, maar in 't stof bijten vóór hij boven was. Doch wat kwelle ik u, melieve! met mijne krijgskunst? Wees gij er gerust op dat een vijand zich drie malen beraden zou, zijn leven dus te wagen.'

- 'Het zou mij niet gerust stellen,' meende Madeleine, 'we leven toch in vollen oorlog.'

- 'Dat is zoo; maar in 't hartje van den winter wordt er niets ondernomen; en, buitendien, bevindt Mijnheer de Prins-Bisschop zich met alle oorlogvoerende magten niet op den voet der beste vriendschap, of ten minste op dien der neutraliteit? Wie zou dus herwaarts komen? de Françoisen, onder hun dollen Bouillon? ze zijn voorwaar nog zoo digte bij niet.'

- 'Ik dacht altijd, dat men vreesde voor 't bezetten der stad en 't kasteel... door de Spagnolen,' viel Madeleine in.

- 'Aanstaande krijgsmansvrouw!' sprak hij glimlagchend, 'wat de Spagnolen belangt, als die komen... dan... behoeven

we geen beleg door te staan. Onze heer is te veel geneigd tot vrede met hunnen magtigen Koning, om zich met geweld tegen den wil van dezen te kanten, dus... wij hebben voor dat geval onze orders, en die zijn niet van zulken aard, dat ze ons carnavals-vieren zullen beletten, geloof mij daarin...'

- 'Als gij het mij zegt, geloof ik het gaarne; te eer, daar ik het er voor houde, dat gij, Luikenaar van geboorte, evenmin als ik, gediend zoudt zijn, met onze stad onder de heerschappij van Spanje te zien komen.'

- 'Voorwaar, neen! - daar is maar ééne heerschappij, voor welke ik mij willig bukke,' sprak hij galant, 'die van mijne allerliefste, en hiermede gunt ge mij afscheid te nemen: een kusje op de toppen uwer blanke vingers!'

- 'Het is gevaarlijk genoeg u dat toe te staan; als men ulieden...'

- '"Den vinger reikt," wilt gij zeggen, "vatten wij de geheele hand," dat is voorwaar niet te verwonderen,' hernam hij, de hare kussende en in de zijne houdende, 'als deze zoo liefelijken vorm heeft. En nu, vaarwel! tot van avond; want gij begrijpt, dat gij mij door uwe bezwaren niet hebt afgebragt van mijn voornemen, regt vrolijk carnaval te houden!'

- 'Zoo veel invloed zou ik mij niet durven toeschrijven, al ware 't mijn doel geweest!' sprak Madeleine, hem naar de huisdeur geleidende, met een glimlachje, dat iets dubbelzinnigs had en voorzeker geen oorsprong nam uit blijdschap Kerkadet's toekomstige bruid te zijn! Immers, toen zij in het huisvertrek weêrkeerde, liet zij zich in de houding der diepste verslagenheid op een stoel neêrvallen; en, in tranen uitbarstende, gleed haar onwillekeurig de klagt van de lippen:

- 'Och, mij arme! waar een mensch al niet toe komen kan, in tijden als deze...'

- 'Als die vermetele bisschopsknecht u dwang wil aandoen, gelief dan mijne bescherming voor lief te nemen,' sprak eensklaps Frank de Preys, uit den schuilhoek te voorschijn tredende, waarin zij zelve hem had.... weggeborgen. Het was niet waar, dat hij bij Trinette in de keuken was aangeland, en evenmin waar, dat hij zijn ongeduld aan deze had te kennen gegeven: hoewel het meer dan waarschijnlijk is, dat hij dit laatste in hooge mate had gevoeld. Het vertrek in 't welk Madeleine hem in der haast, misschien zonder zelve goed te overwegen wat zij deed, had verscholen, om hem aan het

oog van Kerkadet te onttrekken, had geen uitgang naar de keuken, had er geen anderen dan dien, waardoor hij was ingegaan. Eigenlijk was het geene kamer, maar slechts eene soort van alkoof tusschen twee kamers in, die tot provisiekast werd gebezigd. De jonge vaandrig kon er in staan, maar zich naauwelijks keeren, tusschen al de planken, waarop tonnetjes, kruiken en vaatwerk van allerlei aard in slagorde waren geschaard; eene gelegenheid tot zitten bood de schuilplaats niet aan. Of het niet kwelling genoeg geweest ware, de geuren door de verschillende ingrediënten, in zoo kleine ruimte aanwezig, verspreid, tergden er zijne reukzenuwen zonder zijn eetlust te bevredigen.

Een oogenblik had volstaan om Frank van al het onaangename, ja, zelfs vernederende van zijnen toestand te vergewissen; en echter, weldra was hij overtuigd, dat deze ook zijne voordeelen had. Zijne zamenspraak met Madeleine, haar zonderling gedrag, de eene als het andere, had om het zeerst zijn achterdocht gewekt, die nog versterkt was geworden door het binnentreden van een bisschoppelijk officier;.... maar haar besluit en hare daad, zoo karakteristiek-vrouwelijk één, haar kennelijk opzet om hem tegen ontdekking te veiligen, hoe schenen zij in strijd met de gevoelens, die hij haar toedichtte! Toedichtte? - hij beantwoordde zich de vraag niet, hij leende het oor aan hetgeen er tusschen dien officier, die juffer en haren vader werd behandeld; het zou hem zeker op de hoogte brengen van hun waar karakter.

En om te hooren, om te verstaan, was Frank in de provisiekamer uitnemend geplaatst: want boven de deur waren drie luchtgaten aangebragt, in den vorm van klaverbladen, waardoor hij wat er in het huisvertrek gesproken werd, vernemen moest al had hij niet willen toeluisteren.

In het gegeven geval achtte hij het echter zijn pligt dit zoo scherp mogelijk te doen, hoe weinig het overigens met de hem aangeboren kieschheid strooken mogt. De juffer wist immers zelve het best waar zij hem geplaatst had: zij mogt dies met haar eigen belangen te rade gaan, om te zeggen of te zwijgen wat zij wilde.

Toch stond dat eigenlijk niet in hare magt, bij het even onverwacht als ongewenscht bezoek van haren *poursuivant d'amour*. Schoon in het eerste oogenblik de gedachte aan den vreemdeling, die de onzigtbare getuige was van het gesprek, eenigen invloed uitoefende op het slecht onthaal, dat den min-

naar ten deel viel, spoedig verdween die drager eener geheimzinnige boodschap voor haar op den achtergrond; de ware oorzaak harer twijfelachtige houding tegenover haren ‘aanbidder’ school in den vaandrig niet. Wie is er die het vermoeden geene plaats geeft, dat zij in omstandigheden verkeerde, welke het dringend aanzoek van Kerkadet, zijn eisch vooral eener rondborstige verklaring, hoogst onwelkom maakten? Al had zijn voorstel haar toegelagchen, een geheim waarover zij het mogelijk nog met zich zelve niet eens was, toch bleek het haar even ondoenlijk het aan te nemen, als hagchelijk het te weigeren. De triomf, dien de bisschoppelijke officier meende behaald te hebben op wat hij hare ‘weêrbarstigheid’ noemde, dankte hij zeker het meest aan haar verlangen om voor het oogenblik, tot elken prijs, van hem ontslagen te zijn.

Frank de Preys mogt gezegd worden de eenige te zijn, die gebaat werd door de wending welke het gesprek had genomen, door de inlichtingen vooral, welke het hem verschafte; hoe schuchter een dorper hij in zijn mommenpak ook scheen, hij bezat te zeer de eigenaardige vermetelheid eens jeugdigen krijgsmans, om niet zijn voordeel te doen met de ontdekkingen, hem ten deel gevallen. Of zagen wij niet reeds, dat hij uit het gehoorde vrijheid nam Madeleine zijne diensten en zijne bescherming aan te bieden, op een oogenblik waarin het scheen dat hij zelf zich eigenlijk de beschermde moest achten?

Ook antwoordde zij eenigzins stug, zelfs wat verrast opziende over zijne verschijning, als ware het bewustzijn zijner tegenwoordigheid in den storm harer smartelijke aandoeningen te loor gegaan:

- ‘Het is waar! gij zijt er ook nog; tracht nu spoedig uwe zaken af te doen met mijn vader; immers wordt het hoog tijd voor uwe boodschap.’

- ‘Ook mij komt het dus voor,’ sprak schepen de la Géneste, die nu weêr binnentrad; ‘een simpele aanvraag om land te pachten, kan er mijne dochter kwalijk toe hebben gebragt...’ en de strenge blik vulde aan, wat de vader met geen straf woord uiten wilde.

- ‘Het is zoo, heer schepen!’ zeide Frank, zijn hoed afnemende en vrijmoedig op hem toegaande; ‘het geldt meer, hier is kwestie van grondbezit in leenbruik!’

- ‘Geen raadselen, jonkman! zeg mij allereerst wie en wat gij zijt.’

- ‘Dat doet er luttel toe, maar uw wensch worde er niet minder om vervuld. Ik ben de vaandrig van kapitein Héraugière, den Gouverneur van Breda.’

De schepen kon een gebaar van verrassing niet weêrhouden; hij kon even weinig verhinderen, dat Frank het opmerkte, terwijl deze vervolgde:

- ‘Mijn bevelhebber zendt mij tot u met eene vraag, die ik geloof gerust in het bijzijn van mejuffer uwe dochter te kunnen doen, overtuigd, dat zij zelve een toestemmend antwoord daarop wenschelijk acht.’

- ‘Gij gelooft ver gevorderd te zijn, jonker! omdat gij door een toeval eenige kennis hebt verkregen van mijne familieaangelegenheden,’ gaf de schepen ten antwoord, met zekere strakheid waardoor innerlijke onrust heenschemerde.

- ‘Ik bemerk integendeel dat ik nog niet eens zoo veel gevorderd ben eenig vertrouwen in te boezemen,’ hernam Frank door zijne gevoeligheid bewijzende hoe zeer hij een slecht diplomaat was, waar het veinzen gold. Viel het zijner jeugd te wijten? Madeleine scheen van hare zijde evenmin vrede te hebben met de achterdocht van haren vader.

- ‘Waartoe al die omwegen, al die behoedzaamheid?’ riep zij met ongeduld, ‘laat de jonker ons liever terstond zeggen wanneer zijn nobele kapitein herwaarts komt om ons van ondragelijken dwang te bevrijden...’

- ‘Madeleine!’ viel de schepen in, verbleekend van schrik, ‘ge zijt buiten u zelve, gij weet niet wat ge zegt.’

- ‘Wees gerust, vader! Ik weet het,’ hernam zij met overtuiging. ‘En ik spreek aldus, opdat de vaandrig zich in volle gerustheid tot u zal wenden met zijne commissie. Ik heb zoo even met u geschertst, jonker Frank! om uwe standvastigheid en voorzigtigheid te beproeven; maar nu, weet, dat er hier velen zijn die met verlangen naar eene verandering van zaken uitzien.’ En zij sprak al voort, zich tot Frank wendende, zonder te willen bemerken dat haar vader, door blikken en gebaren haar tot meer omzigtigheid te vermanen zocht.

- ‘Die veranderingen, juffer! zullen spoedig genoeg plaats vinden, en het uur der verlossing zal weldra slaan,’ antwoordde Frank, die het van goede taktiek achtte den weifelenden, onhandelbaren vader terzijde te laten, en zich tot de kloekmoedige dochter te wenden, met wier geestdrift zijn aard sympathiseerde; ‘althans, zoo gij en de uwen daaronder het slagen

verstaat van de zaak, waarover de Gouverneur van Breda met den heer schepen de la Géneste onderhandeld heeft.'

- 'Ziet gij wel, vader!' sprak Madeleine glimlagchende, 'hij weet alles, twijfel niet langer of Héraugière hem gezonden heeft. Hij is een eerlijk jonkman, dien gij vertrouwen kunt, al heeft hij het gebrek zich niet gemakkelijk te bewegen in eene vermomming!'

- 'Dat hij een eerlijk jonkman is, kan zijn,' hernam de la Géneste koud en strak; 'maar een zendeling van Héraugière is hij niet; want die zou mij terstond zijn geloofsbrief hebben getoond.' En al sprekende vestigde hij een scherpen, argwanenden blik op den vaandrig, die zich nu haastte den bewusten epistel te voorschijn te brengen en aan den schepen te overhandigen, met de verontschuldiging, dat men hem eigenlijk niet de gelegenheid had gelaten dit document ter sprake te brengen. 'De welsprekende pleitrede van mejuffer Madeleine scheen mij toe de beste aanbeveling te zijn, die ik kon verlangen,' eindigde hij, deze aanziende met zoo stout en zoo schalk een blik, dat zij niet meer behoefde te twijfelen of hij zich nu op zijn gemak gevoelde, ondanks al het hinderlijke van zijn boersch costuum.

De la Géneste had niet gelet op zijn gelaat en had evenmin geluisterd naar zijne woorden. Hij had met drift den roodzijden draad losgerukt, waarmeê het kleine billet was gesloten, dat er zeer weinig officieël uitzag; hij las het met eene belangstelling, die zijn koud, strak gelaat plotseling bezielde en verhelderde. Er schenen onder het lezen aandoeningen bij hem opgewekt te worden, die maar zeer weinig pasten bij hetgeen in den regel de inhoud moet zijn van een credentie-brief; - en die gemoedsbeweging trilde nog in zijne stem, toen hij het blaadje papier aan Madeleine ter hand stelde, zeggende:

- 'Het is van h a a r !'

Een oogenblik stilzwijgens; toen herstelde hij zich, en sprak den jonker aan zoo minzaam hoffelijk, als hij vroeger wantrouwend was geweest.

- 'Verschoon mijne aarzeling, jonker! ik ben nu geneigd u vertrouwen te schenken... maar... in zaken als deze, kan men niet te voorzigtig zijn; mijne dochter bevindt zich door eene bijzondere aanleiding op dit oogenblik in een gemoedstoestand, welke oorzaak is, dat ik niet durfde rekenen op hare gewone helderheid en kalmte van geest.'

- ‘Waarlijk, vadertje!’ schertste Madeleine opgeruimd, nadat zij zelve kennis had genomen van het briefje, dat zij hem teruggaf; ‘ik verlies zoo spoedig het hoofd niet.’

- ‘Zoo min als het hart!’ waagde Frank in denzelfden toon op te merken; ‘want dat gij het aan dezen Kerkadet zoudt gegeven hebben, geloof ik nooit...’

- ‘Ei! waarom niet, jonker de Preys?’ vroeg Madeleine, hem sterk in de oogen ziende.

- ‘Mijn naam!... Hoe kent gij mijn naam?... ik had beloofd, dien niet te zullen noemen...’

- ‘Houd die belofte!’ sprak zij spottend; ‘doch verwonder er u niet over, dat anderen hem uitvinden; dat opzettelijk verzwijgen wekte reeds vermoedens bij mij op, en bovendien uw uiterlijk verraadt u voor wie uwen bloedverwant heeft gezien.’

- ‘Gij hebt mijn broeder gezien!... Gij, Madeleine!.... Waar en wanneer?...’ vroeg Frank met onstuimigheid; hij kon die eerste opwelling van zijn hart niet bedwingen.

- ‘Te Spa, vóór het jaar '91, waar mijn vader en hij betrekkingen hebben aangeknoopt...’

- ‘Juist! hij was daar op last van kapitein Héraugière, zoo als ik nu hier,’ hernam Frank, zich met loffelijke zelfbeheersching over zijn gevoel heenzettend, om weêr, na een omzien uitglijdens, met vasten voet op den weg van zijn pligt voort te gaan.

- ‘En ook later!’ hervatte Madeleine, onbewust van de zware verzoeking, waarin zij hem bragt; maar hij viel haar in de rede, met eene forschheid, die op hardheid geleek:

- ‘Niets meer van mijn broeder! nu niet!... ik heb immers met uw vader te spreken?’

- ‘De jonker heeft gelijk!’ zeî de schepen, zijne dochter een wenk gevende, dien zij ditmaal niet misverstond; ‘dat zijn geen herinneringen voor dit oogenblik. Ik... heb zelf... mijns ondanks meê over die zaak gezeten en... en ik begrijp volkomen uw tegenzin er van te hooren.’

- ‘Mijn pligt legt mij die onthouding op, schepen de la Géneste! ik ben hier alleen om u te vragen, of gij nog gezind en bij magte zijt uw woord te houden, den bevelhebber van Breda gegeven, en of het bij de vroegere afspraak blijft?’

- ‘Ik, en de anderen, die met mij één zijn in deze, wij zullen blijven volharden in het voornemen om te doen wat wij beloofd hebben en wij zijn daartoe ook bij magte. Ik vernieuw

in aller naam de belofte tot de overgave der stad Hoey aan kapitein Héraugière mede te werken, zoodra het kasteel in zijne magt zal zijn!'

- 'Maar het kasteel is juist het allernoodigste en daarvan is dus ook het eerst spraak.'

- 'Madeleine! geef den jonker den bewusten sleutel,' gebood schepen de la Géneste, met iets plegtigs in den toon.

Madeleine nam dien van haren sleutelring en gaf hem Frank zwijgende; - haar koude, strakke ernst bewees dat zij hem zijn uitval van daar even nog niet had vergeven. Doch de schepen vulde zelf haar stilzwijgen aan:

- 'Dat instrument zal u goede dienst doen om toegang tot het kasteel te verkrijgen.'

- 'De sleutel van een der poorten?' vroeg Frank verrast en getroffen.

- 'Neen, jonker! nu zijt ge al te voortvarend, zóó glad zal het niet gaan. Hij moet strekken om u toegang te verleenen tot zeker lusthuisje, dat ons behoort en vlak onder het kasteel is gelegen. Kapitein Héraugière, met deze bijzonderheid bekend, zal zelf het best weten, hoe van die ligging partij te trekken.'

- 'Zeer zeker heeft luitenant Paets daarvoor zijne instructiën,' hernam de vaandrig, en liet er op volgen: 'nu ik de goede tijding mag brengen, dat gij allen uw woord houden wilt en kunt, zal de aanslag spoedig ten uitvoer worden gelegd; want de onzen zijn in de nabijheid.'

- 'Kapitein Héraugière?' vroeg de la Géneste, vrolijk verrast.

- 'Slechts een dertigtal van zijne manschap, onder commando van luitenant Paets; maar hartige liên, onder welke er zijn die de verrassing van Breda hebben meê gemaakt; zij houden zich schuil in het gehuchtje Amay. Kapitein Héraugière zelf trok naar Diepenbeek, met zeven vendelen voetvolks en zes kornetten ruiterij, toen hij ons afzond; maar ik twijfel niet of hij zal weldra hier zijn, als hem berigt wordt gedaan, hoe het met de zaken staat.'

- 'Zult gij die berigtgever zijn, jonker?' vroeg de schepen.

- 'Daar heb ik geen order toe. Slechts in geval van kwade tijding, moest Rosse Jan naar den commandant worden afgezonden.'

- 'In den laatsten tijd was er stremming in de corréspon-

dentie tusschen Hoey en Breda, door Rossen Jan als bode mogelijk gemaakt; valt hij wel volkomen te vertrouwen?' vroeg Madeleine, opzettelijk haar vader aanziende, ten einde het woord niet tot den vaandrig te rigten, die echter antwoordde:

- 'Mijn kapitein vertrouwt hem ten volle; maar... wat mij betreft... sinds hij een medgezel in den steek heeft gelaten...'

- 'Dat mag hem niet als ontrouw worden aangerekend,' viel de schepen in.

- 'Het is waar!' hernam Frank, de hand met eene beweging van smart aan zijn voorhoofd brengend; 'het publiek belang gaat vóór het particuliere... Zoo heb ik dan nu dezen kostbaren talisman aan luitenant Paets te overhandigen,' vervolgde hij, den sleutel zorgvuldig wegbergende, 'die zeker met de zijnen welhaast logies zal nemen in het lasthuisje.'

- 'De waard in de Kreeft heeft mijne orders om in dát geval de manschap van proviand te voorzien.'

- 'Wees gedankt, heer schepen! maar lang hopen wij van uwe gastvrijheid geen gebruik te maken. Nu de omstandigheden zóó gunstig zijn als luitenant Kerkadet ze ons heeft voorgesteld, zal de aanslag ontwijfelbaar nog heden nacht worden beproefd.'

- 'Van welke gunstige omstandigheden spreekt gij?' vroeg schepen de la Géneste, zijns ondanks getroffen bij de gedachte aan de verrassend snelle uitvoering eener zaak, die zoo gewigtige gevolgen zou hebben, hetzij ze slaagde of mislukte.

- 'Van de bijzonderheid, dat juist heden de commandant der vesting, zoowel als zijn luitenant, van 't kasteel afwezig zullen zijn, den ganschen avond, mogelijk zelfs een goed deel van den nacht!'

- 'Zou dat zeker zijn?' vroeg de schepen, Madeleine aanziende.

- 'Heel zeker! de minnelijke juffer heeft behendig de confessie dezer zorgeloosheid uitgelokt, mij ten prikkel,' sprak Frank glimlagchend.

- 'Neen, voorwaar! met zulk opzet deed ik dat niet!' viel Madeleine uit, haars ondanks tot spreken verlokt. 'In het eerst was het maar eene ingeving mijner nieuwsgierigheid, die voldoening begeerde; vervolgens poogde ik uit te vorschen, of er geen argwaan gevoed werd ten aanzien van 't geen ik wist, dat er tusschen Héraugière en sommige der onzen beraamd was. Maar ik ontwaarde duidelijk, dat ze volkomen zorgeloos zijn.'

- ‘Zoo is 't aan ons om van hunne zorgeloosheid partij te trekken!’ riep Frank opgeruimd. ‘Het is van algemeene bekendheid, dat bij afwezigheid der officieren, het volk zich ligtelijk wat uitgelaten gedraagt, en de noodige waakzaamheid dan wordt verzuimd; het overmatig drinken...’

- ‘Dat nu te eer het geval zal zijn!’ viel de schepen in, ‘daar sommige gegoede burgers de gewoonte hebben, de arme soldaten van het kasteel, op vreugdedagen, van eene ton biers en van gesuikerden brandewijn te voorzien; eene gewoonte die bij den Vastenavondpret zeker niet zal worden verzuimd.’

- ‘En juffer Madeleine zal wel op zich willen nemen, dat festijn op het raadhuis wat te rekken... al zou zij daartoe eene dans te meer moeten accorderen aan luitenant Kerkadet!’ voegde Frank het meisje toe op zoo ironieken toon, dat zij regt had met streng verwijt te antwoorden:

- ‘Wel zeker! opdat het den kloekmoedigen vaandrig de Preys des te gemakkelijker zij, “dien Kerkadet” tot een verloren man te maken!’

- ‘Juffer Madeleine! verdenkt gij mij van lafhartigheid?’ riep nu de Preys, opspringende, met schitterende oogen en een verhoogden gloed op wangen en voorhoofd. ‘Is het mijne schuld, dat er list moet gebruikt worden, sinds geweld ondoeltreffend zou zijn? Gij hebt mij zelf uwen spot niet gespaard, omdat ik, edelman zijnde en als spie uitgezonden in dorperkleeding, mij niet te huis vond in die rol, in dat mommenpak. Het was niet uit bloôheid, niet uit vreeze ontdekt te worden, dat mijne linkschheid oorsprong nam; maar wel omdat het bloed mij van schaamte en smart in de aderen kookte, dat ik niet als een eerlijk krijgsman, met open vizier en ridderlijke wapenen, tot de verovering van Hoey kon uitgaan, die... houd mij de herinnering ten goede, gij zelve eene verlossing hebt genoemd. Strijd het tegen de zachter gevoelens van uw hart, tot uwe eigene bevrijding en die der uwen mede te werken, door... uwen Kerkadet op te offeren? het zij zoo! men zal niet meer vragen om uwe hulp. Slechts, bidde ik, zeg het dan ronduit; doch zoek uw regt om terug te treden niet in de zwakheid van anderen, die als het gevaar daar is, bereid zijn man tegen man te strijden, met uwen Kerkadet en de zijnen; ontleen het aan den wisselzin van het vrouwelijk karakter, die in het eene oogenblik opraapt wat hij in 't andere verworpen heeft!’

- ‘Kind! kind!’ sprak nu de schepen droef en ernstig tot Madeleine, ‘zoo de vaandrig hard is in zijne uitvallen, hebt gij u dat zelve op den hals gehaald. Hoe kunt gij u dus weifelachtig toonen, nu het op de uitvoering aankomt van datgene, waarnaar wij al zoo lang met verzuchtingen en gebeden hebben uitgezien, waaraan voor ons zulke teêre belangen zijn verknocht? Vergeet gij die nu? Het is immers niet waar, dat gij aan Kerkadet, dien men ons opdringt, uw harte hebt geschonken?...’

- ‘Ik zou in volle vrijheid moeten zijn, om mij daarover te kunnen uitlaten, vader!’

- ‘Welaan, doe dan mede het uwe om die vrijheid te verkrijgen.’

- ‘Ik h e b geen ander voornemen, vader! ik zal dansen te avond, tot middernacht, zoo het zijn moet; ik zal dansen, hoe het mij ook tegenstaat, tot met mijnheer den Gouverneur van de vesting toe; ik zal dansen, al zou men mij later schimpende bij de dochter van Herodias vergelijken... En wat u betreft, heer vaandrig! ik heb u niet verdacht van gebrek aan moed; maar ik heb gebrek aan hart in u opgemerkt; en wat dien Kerkadet, op wien gij zoo laag neêrziet, ook ontbreken moge, dat faalt hem ten minste niet! Hij is het geweest, die op mijns vaders verlangen heeft medegewerkt, om uw ongelukkigen broeder, om wiens lot gij u zoo weinig bekommert, in het leven te behouden.’

- ‘Madeleine!’ vermaande de schepen, ‘dat zijn geen zaken waarover gij moogt spreken;’ maar de edelmoedige verontwaardiging der jonkvrouw werd te laat in hare vaart gestuit: Frank had alles begrepen.

- ‘Hij leeft! hij leeft!’ juichte hij, op Madeleine toegaande en hare beide handen vattende.

- ‘Deze blijdschap te zien, doet mij goed,’ sprak Madeleine, terwijl er tranen blonken in hare groote blaauwe oogen.

Door dit meêgevoel, door die snelle afwisseling van hardheid en miskenning met blijken der edelmoedigste deelneming, werd de aandoening van den jongen edelman tot hartstogtelijkheid toe opgewekt, en zonder welligt regt te weten wàt hij deed, viel hij Madeleine om den hals en kuste haar die schoone tranen weg; kuste haar of zij zelve eene zuster ware geweest, die hij wedervond.

Hoe vreemd! die jonkvrouw, welke zich toch zoo weinig toe-

schietelijk had betoond, werd er niet door vertoornd; alleen weerde zij hem zachtkens af en sprak glimlagchend:

- ‘Eilieve! bedenk toch, dat ik niet tot uwe familie behoor...’

- ‘Gij niet? Gij zijt mij verwant door het harte, al hebt gij het mijne miskend; het was mij opgelegd als een duren pligt, niet naar mijn broeder te vragen!’

- ‘Maar onder ons stak daar immers geen gevaar in? Ik althans, ik wil u 't vragen besparen; ik heb geen eed gedaan te zwijgen, zoo als mijn vader: Gerard de Preys leeft op het kasteel, maar in harde gevangenschap.’

- ‘Dat deert nu zooveel niet; de ure zijner verlossing naakt!’

- ‘En die onzer bevrijding tevens!’ voegde Madeleine er bij, in haar vroegere goede luim geraakt.

- ‘Ten einde die groote uitkomsten voor te bereiden, zal ik mij van avond naar het raadhuis begeven, waar vele onzer bondgenooten zamenkomen, om mij met hen te verstaan over maatregelen, welke thans van onze zijde dienen genomen te worden,’ sprak de schepen de la Géneste.

- ‘Alles treft in waarheid zoo goed, dat het bijkans te gemakkelijk zal zijn om er eer aan te behalen,’ merkte Frank aan.

- ‘Eere!’ hervatte de oude de la Géneste, ‘geloof mijne profetie, jonkman! eere brengt zulk ondernemen niet aan wie er zich toe leenen. Maar dat zij zoo! soms noodzaakt de drang der tijden het fijner eergevoel prijs te geven voor wigtiger belangen en hooger pligten; doch wat de weinige moeite betreft, die gij gelooft te zullen hebben, al zijt gij vlak onder 't kasteel, gij zijt er daarom nog niet in.’

- ‘Laat het vrij aan kapitein Héraugière en zijn volkje over, daarvoor te zorgen, Heer schepen!’ sprak Frank, meer dan hij bekende getroffen door de opmerkingen van den burger; ‘en sta mij n u toe afscheid te nemen.’

- ‘Maar gij gaat toch niet, vóór dat gij u met een frisschen teug hebt verkwikt,’ zeide Madeleine, hem een vollen beker reikende; ‘bovendien moogt gij niet vertrekken in deze vermomming.... die... gij zoo kwalijk draagt. Wilt ge een deftig burgerpak?’

- ‘Och, 't is de moeite niet waard; doch als ge 't mij vergunt, zoude ik gaarne nog een omzien blijven; ik zou worden afgehaald door een van de onzen, die nu bij den waard in de Kreeft is om dien in zijne goede voornemens te versterken.’

- ‘De waard in de Kreeft is inderdaad wankelmoedig, ik had gelegenheid het op te merken,’ hernam de schepen, ‘schoon ik niet regt weet, waar het bij hem hapert; toch is hij een eerlijk man en niet kwalijk gezind. Hij zal de leverancie hebben van 't bier op de citadel, dat zal hem een blijk zijn van mijne gunst en zijn ijver voor de zaak vernieuwen.’

Eer de la Géneste had uitgesproken, kwam Trinette melden, dat er weêr een dorper was gekomen om naar zijn makker te vragen, die ook gaarne een woordje met den schepen zou spreken.

- ‘O! dat is Wouter Willemsz, een welgezind Sluizenaar en een flinke jongen bovendien. Mag hij binnenkomen, Heer schepen?’

Het antwoord laat zich raden, en Wouter Willemsz werd, zonder verder oponthoud, door Trinette naar de huiskamer geleid. Lang vertoefde hij er echter niet, want nog eer de middagklok luidde, die Hoey's bewoners van hun werk en aan hunne tafel riep, verlieten de beide boertjes door eene achterdeur het huis van den schepen. Dit bespaarde hun een omweg en voerde hen door een stille, schamele buurt naar de poort, die zij onverhinderd uittrokken.

Mozaïk.

De vigilante stond voor en had het reeds ettelijken tijd gedaan, zoodat de koetsier den dikken kraagjas wat dichter aangetrokken, de handen in de wijde mouwen gestoken, het gedeukte en bij het daglicht niet weinig roodzwarte hoofddeksel in de oogen geduwd had, in de hoop van in een aangename dommeling zijn lastig en vervelend beroep, zijn schokkend voertuig en zijn meer dan half kreupelen en voor meer dan drievierden ontvleeschten viervoet voor een oogenblik te kunnen vergeten. De Westertoren sloeg zeven ure en nog werd de breede en hooge deur van de dubbele huizing niet geopend.

Ja, waarlijk, zulk een huis bewoonde Mijnheer van Vleuten, gepatenteerd als koopman en reeder, maar in de wereld der zaken voor vijf en twintig jaren beter bekend dan nu; en voor zulk een huis hield het erbarmelijk voertuig stil, dat we straks een wijle aandachts waard keurden. Maar nog liever deze disharmonie dan de bekentenis van wansmaak, zoo als de naaste gebuur haar gaf, zoo dikwijls diens equipage voor de deur stil hield: een hooge lompe koets of vierkante barouchette, waar weinig meer dan de logheid aan te bewonderen viel. Och, of de smaak van den naasten buur maar uitzondering ware en men in Amstels veste ook in dit opzigt de weelde gehuwd zag aan den goeden smaak! Want heeft de opmerking geen grond, dat even goed als onze geldaristokratie zich in hare gedachten en wenschen door het verleden laat voortbewegen, zij het zich ook laat doen op hare tochten door straat en langs gracht?

Mijnheer van Vleuten onthield er zich van en nam een huurrijtuig, in dit geval een negatieve deugd, en liet nog toe te hopen, dat, indien hij zich eens stal en liverij mogt aanschaf-

fen, hij ter schole zou willen gaan bij de vermogende kinderen Israëls ten onzent, de schrandere menschensoort, die den modernen geest het best begrijpt, en dien begrijpende vergaauwt, indien zij, wat echter maar zelden gebeurt, niet op hare beurt door hem vergaauwd wordt.

Indien wij de breede deur konden openen, we zouden een gevoel van eerbied niet kunnen weêrhouden voor den bewoner, zoo we in dezen den bouwheer der degelijke en kostbare woning mogten begroeten, zoo we niet wisten, dat het geslacht, hetwelk zich dergelijke huizen bouwde, van onzen grond is verdwenen en er slechts herinneringen, trouw gepleegde en gekoesterde, schier vertroetelde, herinneringen bij den kleinzoon en achter-kleinzoon hadden achtergelaten. Ging het u als mij, zoo vaak gij den drempel van Amsterdams patricische woningen overschreedt, dan werdt ge telkens door uwe fantazie weggevoerd, twee eeuwen terug, toen Italiës marmergroeven evenzeer als het verre Oosten en Westen haar cijns bragten aan de Geunieerde Gewesten; dan nam uw stap en houding onwillekeurig een karakter van ernst en deftigheid aan, zoodra ge het witte marmer van den gang met uw voet beroerdet en den trap, die zijn vlekkelooze schoonheid mede aan Italiës natuurlijken rijkdom dank weet, besteegt. Degelijke pracht, deftige weelde leest ge in iedere plint, op iederen muur - op de dikke eikenhouten deuren der ruime vierkante vertrekken als op het koper, welks smijdigheid hier en daar in de grillige arabesken uitkomt van de leuning des wenteltraps. En ge ziet, dunkt me, de gestalte van den bouwheer voor u, eenvoudig in het zwart wambuis met korte broek van dezelfde kleur, met den sneeuwwitten kraag en den breedgeranden en laaggebolden hoed, met den langen wandelstok, schier in lengte aan hem gelijk, in de hand; een gestalte, waarvoor ge zeker ook ter zijde wijkt, want er is in het geheele wezen, hoe rustig en bedaard ook, een kracht en beradenheid, te indrukwekkender naarmate rondom ons beiden in dezen oogenblik van beschouwing meer schijnen te sluimeren.

Maar terug uit de 16de naar de 19de eeuw, van een der leden van Amsterdams vroedschap tot Mijnheer van Vleuten, misschien maar een lid van den Gemeenteraad, welke betrekking - een ambt is het niet meer; het woord is veel te ernstig - hij misschien wel het allereerst te danken heeft aan..... zijn dubbel huis. Of neen - de opmerking moge niet geheel on-

juist zijn tegenover vele zijner ambtgenooten, tegenover dezen is zij het met, indien het algemeen gerucht ten minste niet geheel in dwaling verkeert; want Mijnheer van Vleuten ging door voor een man, die veel wist, die, een natuurwonder bijna in Amstels veste, smaak had voor kunst en literatuur en er meer van wist dan een kunstbeschouwing in Felix of een lezing in de Hollandsche Maatschappij den meesten gewoon is te leeren.

Wij staan voor hem en buigen, buigen nogmaals en nu gewilliger dan de eerste reize, daar wij het innemend glimlachje en de schrandere tevens vriendelijke uitdrukking der oogen bij zijne begroeting hebben genoten. Het schijnt een man van ongeveer zestig jaren, wiens voorhoofd te hooger voorkomt daar leeftijd of studie, of beiden te zaâm, het hoofdsieraad had doen verdwijnen en de goede smaak hem er voor behoed had een hulpmiddel te gaan vragen aan de kunst. Het is een echt hollandsch gelaat, vleezig en gezond, kalm maar niet dommelend, deftig maar niet zonder scherpte. Het vertrek, waarin hij zich bevindt, schijnt zijn bibliotheek te zijn, want ettelijke mahoniehouten kasten bedekken voor een groot deel den wand en door de glazen deuren schitteren de prachtige banden den beschouwer tegen; een schrijftafel, bedekt met boeken en portefeuilles, waarin platen en teekeningen, prijkt in een hoek der kamer, terwijl een paar portretten - gezichten, schuil gaande onder de allongeparuik - aan weêrszijden van den schoorsteen zijn opgehangen.

Reeds een paar uur was Mijnheer van Vleuten in zijn heiligdom geweest en het had hem waarlijk slechts eenige minuten toegeschenen. Hij was begonnen met door de glazendeuren zijner kasten te gluren, met er eene te openen en op goed geluk af een der blinkende deelen uit de rij te nemen; hij sloeg er een blik in: Meditations de la Martine, hij kende ze, had er eenige schoon gevonden, vóor jaren zelfs van buiten geleerd, andere lang en vervelend geacht; dicht ging het boek. Hij opende een der portefeuilles en had een teekening van Schotel in de hand; diens genie erkende en bewonderde hij; dien meester noemde hij in het genre onovertroffen, stelde hij vaak aan jonge kunstenaars als modèl voor, wien hij het kenmerkende van 's meesters scheppingen aanwees, maar nog nooit had hij, zuchtend deed hij zich zelven de bekentenis, vruchten van zijn arbeid gezien, waarvan de teleurstellende kunstenaar als reden opgaf,

dat de ontvangen kritiek te veelzijdig was om praktisch nuttig te zijn; dicht ging ook de portefeuille. Hij nam ettelijke papieren op: stukken, hem in zijne kwaliteit van wege den Voorzitter van den Gemeenteraad toegezonden; hij doorbladerde ze; hij dwong zich tot een oogenblik aandacht; hij glimlachte om een der voorstellen, waarover beraadslaagd zou moeten worden; hij zag terstond het onlogische der conclusie, het onware der praemisse in; hij maakte in zich zelven opmerkingen en bedenkingen, die het geheele woordentoestel van den voorsteller als met een tooverslag in een zou doen zinken. Flink, Mijnheer van Vleuten! verhef uw stem, opdat aan het onvruchtbaar plannen maken toch eens een einde kome en het handelen beginne! Hoe, een zucht? Och, de papieren worden nedergelegd en weggeschoven. Hij bleef in gepeinzen verdiept. Een pijnlijke glimlach plooide zich om zijne lippen. Was er dan niets, dat hem uit zijne onverschilligheid opwekte? Want dát meende hij de worm te zijn, die aan zijn hart knaagde: apathie voor alles wat hem omringde, in de waereld der feiten zoowel als in die der gedachten. Of hij zich zelven recht deed? Of hij de werkelijke kwaal, die zijne krachten ondermijnde, nog meer, die ze verteerde, had doorgrond? Zou niet de zelfliefde, die de besten en ontwikkeldsten onder ons maar zelden verlaat, ook dezen niet het anders scherpe oog verblinden?

Zou het werkelijk onverschilligheid zijn, die zeer goed geboren kon worden uit een gevoel van meerderheid boven al hetgeen hem omgaf, of zou het heenwijzen op een gebrek dat, goed gekend, hem verdeemoedigen zou in eigen oog; zou 't het bewustzijn wezen van in aanleg en ontwikkeling boven de meesten zijner medeburgers verheven te zijn en toch slechts een nederige plaats onder hen in te nemen? Zelden hoorde men hem spreken in den Raad, waarvoor een goed deel van het publiek hem dank weet, dat zich reeds oververzadigd voelde van redevoeringen in het huisvertrek klaar gemaakt en in de raadzaal in de gaauwigheid opgestoofd; en toch zou men hem zijn stilzwijgen voorzeker euvel hebben geduid, indien men had bevroed, hoe hij zou hebben kunnen spreken, indien hij g e w i l d had.

Altijd speelde nog diezelfde glimlach over zijn gelaat! Eensklaps echter veranderde dit van uitdrukking en voer hij met de hand over het voorhoofd, als wilde hij van daar den boozen geest verdwijnen, die er zetelde. ‘Ik z a l ... tegenstem-

men,' prevelde hij. 'Ik z a l ... En de vrienden die het tegendeel van mij verwachten? Wat gerucht om mij heen! Welke réclames, welke strijd! Toch zál ik... niet zoo dwaas zijn,' vulde hij aan, toen de eerste gloed van warmte voorbij was en het koel verstand zijn rechten hernam.

Er werd bescheiden getikt. Het was de knecht, die hem een aantal brieven bracht. De Indische Mail was aangekomen. 'Leg ze daar maar neêr!' klonk het, en de knecht verwonderde zich in zijn binnenste, hoe men zoo weinig nieuwsgierigheid kon betoonen voor een paket, dat meer dan een muntje van tien gulden aan port had gekost. 'Zeker weêr de oude boodschap!' prevelde Mijnheer, toen hij eindelijk tot het openen overging. 'Alles overvoerd om deze of gene reden. De aanvoeren in geene verhouding tot de behoeften; veel aanbod, weinig vraag! Ik ken die wijs al van buiten. We zitten hier te lande dan ook allen te staren naar dat eene plekje; voor ons schijnt er niets anders te bestaan dan Java, Sumatra en Celebes. Alsof China voor ons gesloten is! Alsof Hindostan met een muur is omgeven, die alleen door een Engelschman is over te klimmen. Hebben we daarom een Maatschappij, die schier overladen is met privilegiën, en met haar schat van millioenen nog niet in staat schijnt te zijn onzer koopvaardijvlag een andere bestemming te geven dan haar te doen wapperen over Java-koffij, Java-suiker of Java-tabak? Indien ik twintig jaren jonger ware, dan...' Wat speelt uwe bedaagde fantazie u nog kwade parten, dat zij u voortoovert hoe ge dán zoudt hebben gehandeld, hoe ge de energie van het valsche Albion op zij hadt weten te streven, hoe ge nieuwe uitwegen hadt gezocht voor onze nijverheid, die nog altijd moet toonen dat zij geen broeikasplant is, gekweekt, gestoofd en getroeteld als ze tot dus verre werd door de protektie van het differentiëel regt! Keer tot uwe kalmte terug, Mijnheer van Vleuten, ge zijt juist op den leeftijd en in de pozitie dat ge nog rechtmatige aanspraak kunt maken op een zetel van bewindhebber der straks bedoelde Maatschappij, indien ten minste uw patent als handelaar u bij die benoeming niet in den weg staat! En als men dat bezwaar niet mogt tellen en men u, niettegenstaande alle antecedenten, tot het eereambt mogt benoemen, dan... zoudt ge doen als al uwe voorgangers en insluimeren op de lauweren, die een weelderige jaarwedde met ap- en dependentiën zoo gemakkelijk en ruimschoots doen verwerven!

En toch zijt ge een bekwaam en veelzijdig ontwikkeld man!

‘Mijnheer van der Willigen vraagt of er op dit oogenblik belet is?’ en op het ontkennend antwoord werd Mijnheer door den bediende binnengeleid.

Het was een man van nog geen dertig jaren, wiens voorkomen echter hem ouder deed schijnen en hem zelfs reeds diep in het volgende tiental jaren verplaatste. Hij was makelaar in indigo en had een zaak, die in den tegenwoordigen tijd dat groote instellingen, nog wel van algemeen nut, als kaartenhuizen ontstaan en ineenstorten, gerekend kon worden een fabelachtigen ouderdom bereikt te hebben, daar ze reeds een halve eeuw telde en door den Heer van der Willigen Sr. was opgerigt en met eere gedreven. De zoon was er vroegtijdig in opgeleid en had den goeden naam der firma gehandhaafd, hoewel de firma steeds minder werd genoemd. Zelfs had het den schijn of haar naam van degelijkheid was toegenomen sedert hare zaken in aanvang afnamen. En dat mogt ook waarlijk wel zoo zijn, en zou het eerst en het klemmendst door den eenigen chef betoogd worden, daar hij verzekerde weinig met den gang van het tegenwoordige, wat den handel in indigo betrof, te zijn ingenomen, en zich de opoffering te getroosten liever stil te zitten, dan werkzaam te zijn zoo als zijne mededingers en op die wijze zich zelven tegen te spreken, waarvoor Mijnheer van der Willigen Jr. een veel te consequent man was. Nevens die goede eigenschap had hij er nog vele andere van een veel minder dubbelzinnig karakter en die hem de hooge gunst van Mijnheer van Vleuten had doen verkrijgen. Deze gaf er dadelijk blijk van door hem gul te gemoet te treden, na iedere wolk van zijn voorhoofd te hebben weggejaagd, en door de vraag, na hem hartelijk welkom te hebben geheeten, wat hem het onverwacht genoegen van zijn bezoek verschafte.

‘Ik wilde u over een belangrijke zaak spreken, Mijnheer!’ klonk het zoo ernstig, dat het bijna plechtig was.

‘Waarlijk!’ en een zweem van een spotachtigen glimlach vertoonde zich op het gelaat van van Vleuten, die wist hoe zwaartillend zijn jeugdige vriend was. Hij had hem een stoel gewezen en den zijnen wat dichter bij geschoven.

‘Ik denk er over, Mijnheer, om mijne zaken te quiteren en naar buiten te gaan. Ik wilde echter geen besluit nemen voor dat ik uwen hoog gewaardeerden raad ingewonnen had.’

‘Uw vertrouwen vereert me, mijn vriend! Uwe mededeeling verrast mij, al kon ik ook weten dat ge u hier niet naar uw genoegen beweegt. Uwe zaken te quiteren, de zaken van van der Willigen en C^{o}.!’

‘Ik begrijp wat u zeggen wilt. Mijn vader zou het in gelijke omstandigheden evenzeer hebben gedaan; hij verzekerde mij eene onafhankelijkheid tegenover de maatschappij, waarvoor ik mij niet dankbaarder kan betoonen dan door het doen te niet gaan der firma.’

‘Uw vader zou misschien zoo gehandeld hebben, van der Willigen, uw grootvader zeker, maar uw overgrootvader niet. Waarschijnlijk zou deze niet die onafhankelijkheid hebben bezeten, waarop ge zinspeelt, en dus welligt een prikkel tot werken hebben gekend.’

‘Mij ontbreekt, meent u, alleen een prikkel, om...?’ een vluchtig rood vloog hem over het wel wat regelmatig, maar gants niet stiefmoederlijk bedeeld gelaat.

‘Ik geloof ja,’ klonk het eenigzins strak. ‘Ge wilt naar buiten gaan, rust nemen, en dat op uwen leeftijd!’

‘Beter rust nemen, dan tot rust gedwongen worden.’

‘Dat ben ik volstrekt niet eens,’ viel Mijnheer van Vleuten levendig in. ‘Ziedaar ons beider standpunt dadelijk geteekend! Eenigen zeggen dat ik ook rust; maar, aangenomen, dat zij waarheid spreken, ik ben er toe gedwongen.’

‘En dat met uwe gaven, Mijnheer?’ Zonder dat hij het in de verste verte wilde, had van der Willigen revanche genomen; hij had eene beleefdheid willen zeggen, en had werkelijk pijn gedaan.

‘Ik blijf ten minste te midden der bezige menigte, die ik nog van tijd tot tijd een woordje toespreek indien ze mij ten minste hooren wil. En bovendien kan aan mijn leeftijd vergund worden wat men den uwen ontzegt. Ik wil uwe meening over den tijd, waarin ge leeft, niet veroordeelen, ofschoon ik daarin in het geheel niet deel, maar een terugtrekken als waarop gij bedacht zijt, moet ik afkeuren. Het is een ziekteverschijnsel onzer dagen. Teleurgestelde liefde zocht vroeger de eenzaamheid van het klooster, teleurgestelde... eerzucht mag ik het niet noemen - was het dat nog maar! - neen teleurgestelde zucht naar behoud zoekt thans de stilte van het buitenleven.’

‘Daar zijn de verhoudingen niet zoo gestoord als in de zoo-

genaamde beschaafde wereld. Daar ziet men nog, dat het land vrucht geeft dertig- of veertigvoud, als de ploeg door vader en grootvader gebruikt, de gewone voren snijdt, en de zaaijer de bekende zaadkorrel op de bekende wijze heenstrooit.'

'Voorzichtig met uw vergelijkingen, mijn vriend!' hernam van Vleuten met een flaauw glimlachje. 'Laat de metamorphosen aan de dichters en de redenaars! Vergeet den stoomploeg niet, en al de uitvindingen waarvan vader noch grootvader ooit hebben gedroomd. Maar, van der Willigen, laat ons ernstig blijven en uw vlucht naar buiten niet toeschrijven aan een idyllisch streven of aan uw aesthetischen zin, die een afkeer heeft van al wat naar disharmonie zweeft. Noem de oorzaak veeleer vrees voor den modernen geest, die in aantocht is, zoo als ge gevoelt, maar wiens kennismaking ge schuwt, omdat kennismaking altijd eenige moeite vordert. Eer ge den boozen vreemde onder de oogen leert zien, gaan er zoo vele oogenblikken voorbij, die ge aangenamer kunt doordommelen aan den boezem van moeder natuur.'

'Ik hoop dat u daar een onjuist woord kiest, Mijnheer! Ik heb een buitengoed, ruim tachtig bunders groot,' viel van der Willigen met eenige levendigheid in.

'En ettelijke bunders heî daarenboven misschien, die ge dagelijks zeker zult gaan bezoeken om te zien hoe de dennen en sparren wassen die ge er zaaijen liet. - Een arbeid, wel geevenredigd aan de krachten van een dertigjarig leven! - En dat denkt aan zijn roeping te beantwoorden, waardig het volk waaronder, den tijd waarin hij geboren is...! Wat nog een ledige beurs heeft, galoppeert om dien te vullen, ten einde later te kunnen stilzitten... Nergens een ideaal, overal platte werkelijkheid! Nergens verheffing, overal vlakte! Ga als zoo vele anderen, van der Willigen, wees geheel fatsoenlijk man van uwen tijd, rentenier en wordt orthodox te midden van heester en plant; de plaats, die gij open laat, zal wel spoedig door een, die aan de Duitsche eenheid wanhoopt, worden ingenomen.'

'Mijnheer, het bevreemdt... het verrast me... dat u zóó spreekt,' stamerde de ander.

'Spreken we van iets anders!'

Er was een oogenblik zwijgens. De vingeren van van der Willigen trilden op den band van een album, dat achteloos op de tafel, waaraan zij zaten, was neêrgeworpen.

‘Ge zult er vele kennissen en misschien ook menigen geestverwant in vinden,’ vervolgde van Vleuten, op het album duidende.

‘Het is smaakvol van buiten.’

‘En *chique* van binnen; open het maar gerust; al wat wij hier groots en voornaams hebben, leende mij zijn facie. O de onbeduidende grootheden en de groote onbeduidendheden, die zoo bang zijn voor vergetelheid, en zich haasten op weinig kostbare wijze hunne trekken te vereeuwigen op het papier! Er is maar één schaduwzijde. Jammer toch dat het licht zoo trouw schrijft; de kwijnende *chevelure* wordt geen weelderige, de sporen van eenig physiek gebrek gaan niet schuil; van daar dat ge de knapsten - ik bedoel natuurlijk naar het ligchaam - er het menigvuldigst in aantreffen zult... Blader maar gerust door! Misschien dat ge er nog vindt van wie ge uw boezemvriend of uwe vrouw wilt maken.’

‘U oordeelt hard over een toch zeer verschoonbare ijdelheid, zelfs zóó verschoonbaar, dat deze studeerkamer er zelfs niet vrij van gebleven is,’ merkte van der Willigen aan met een hoog rooden blos op het gelaat.

‘*Qu'y faire?*’ Maar de strenge censor van straks wendde eenigzins verlegen het gelaat af.

‘Mijnheer!’ hernam van der Willigen, het album dichtslaande, na lang, zeer lang een lief meisjeskopjen te hebben beschouwd. ‘Mijnheer, wilt u mij deel geven in uwe zaak, dan blijf ik. Bepaal zelf het kapitaal dat ik moet aanbrengen; onder uwe leiding zal ik zeker dat, wat u den modernen geest noemt, onder de oogen leeren zien.’

‘Ge kunt niet de compagnon zijn dien ik mij wensch,’ klonk het ontwijkend antwoord. ‘Ik heb er geen noodig, of een, die onvermoeid drijver weet te zijn... Mijn zaken heb ik van lieverlede ingekort.’

Een sarkastisch lachje plooide zich op het stijf gelaat van van der Willigen. ‘Ze zullen onder uwe leiding uit te breiden zijn,’ hernam hij. ‘Wie weet of niet het ouderwetsch jagertje der veerschuit, zoo als ik in uwe schatting ben, de menner eener moderne locomotief kan worden.’

‘Ik ben te oud, vriendlief! om de metamorphose te beproeven. Ware ik een twintigtal jaren jonger, dan... ja dan!’

Het was zoo als immer! Mijnheer van Vleuten tot werken

opgevorderd, deinsde terug. Hij kon behoeften doen ontstaan, maar ze niet bevredigen; hij kon de kwalen aanwijzen, maar ze niet genezen; hij kon spreken, maar niet handelen; hij kritiseerde zijn tijd, maar hij kon dien niet leiden; hij verbitterde, maar verbeterde niet.

‘Dus zal ook uwe firma eenmaal te niet moeten gaan even als de mijne?’ vroeg van der Willigen.

‘Misschien vind ik in den echtgenoot mijner nicht de hand, die ik rap en krachtig genoeg acht om mijn arbeid op te vatten en voort te zetten.’

‘Heeft dan Mejufvrouw Agnes een keuze gedaan?’ vroeg de ander stamerend, terwijl het gelaat beurtelings bleek en rood werd.

‘Hoe nu?’

‘Mag ik weten wie de eer zal hebben...?’

‘Mijn hemel, vriendlief! wat gaat ge thans haastig! Ik spreek slechts bij wijze van onderstelling. God beware me, dat ze eene keuze doe onder de vlinders, die haar in mijn salon omfladderen - oude mannetjes van vijf en twintig, wien het podagra reeds in de kniën schuilt, of huppelende geldzakjes, die alleen te dulden zijn, omdat ze hun inhoud zoo trouw laten gissen. Neen, voor Agnes wensch ik iets anders...’

‘Mijnheer van Vleuten, ik heb de eer Mejufvrouw Agnes reeds geruimen tijd te kennen...’

‘Welnu, welnu? Wat beteekent die ongeëindigde zin? Gij houdt haar zeker voor zeer *volage*. Dat is ze ook, maar toch een *coeur d'or?* Als ik voor haar een echtgenoot mocht kiezen, dan zou ik ernst wenschen en...’ Mijnheer van Vleuten eindigde den zin evenmin, want hij begreep op het punt te zijn van een dwaasheid te zeggen.

‘Ik woû, er meê te kennen geven, Mijnheer, dat ik, zoo ten minste Mejufvrouw Agnes... geene andere keuze heeft gedaan.... bij u acces wilde vragen; zoo daartegen bij u geen bezwaar mocht bestaan, wat ik niet weet, hoewel uwe mij bekende, neen dikwijls gebleken, vriendschap mij hoop geeft dat ge mij niet bestrijden zult...’

‘Zeg het ronduit! Gij bemint haar! Gij hebt het haar al lang gedaan, niet waar? Welnu, veel geluk op uw poging! Ik wenschte het dartel kind juist zulk een kalm deftig man toe; het zou een aardig paartje kunnen worden, als de eene van hare voortvarenheid en zelfstandigheid iets, zelfs veel, aan

den ander, en deze iets van zijne bedaardheid aan gene gaf. Voortreffelijk! Voortreffelijk! Gij hebt mijne toestemming. Maar dat denkbeeld om Agnes te vragen, zal u toch wel niet zoo op eens zijn ingevallen; het voornemen zal toch rijpelijk overwogen zijn...'

'Het was het hoofddoel mijner komst. Ik kon echter niet vermoeden dat u zoo zeer mijn terugtrekken uit de zaken veroordeelen zoudt... Ik moest, toen dat het geval was, wachten tot de gelegenheid zich voordeed...'

'En van Agnes hebt ge u verzekerd?'

'Ik wilde eerst uwe goedkeuring vernemen, en dan de hare.'

'Het ware, geloof ik, in uw voordeel geweest, als gij 't hadt omgekeerd.'

'U zoudt dus vreezen, dat een ander mij voorgekomen ware? Van Veen, misschien?'

'Dien advokaat zonder praktijk, en wat nog meer zegt, zonder beginselen? Zij kent hem niet eens...'

De ander haalde diep adem en een hartelijk: Goddank! viel van zijne lippen. 'U zeî dat mij een prikkel ontbrak; indien ik slaag, zal de genegenheid van Mejufvrouw Agnes een prikkel zijn; aan hare zijde zal ik het doelwit trachten te bereiken dat u straks hebt aangewezen...'

'Goed, goed, maar thans ook doorgetast en u aan Agnes verklaard!'

'Als u zeker mogt zijn dat haar hart nog vrij is.'

'Maar, wat duivel! hoe dat bij tijds te weten te komen, als gij dit niet vraagt...'

'Nu ik weet dat u dit goedkeurt, zal ik haar vragen.'

'En spoedig ook! Niet gedraald, vriendlief! Ik kan u wel eenigen moed geven. Agnes, hoe zelfstandig, hoe wild zelfs ook, vertrouwt op mijne leiding en gehoorzaamt mij gaarne.'

'Oom!' en een blond kopje werd door een kier der deur even zigtbaar, 'weet u wel dat het al zeven heeft geslagen en de vigilante voor staat?'

Van der Willigen en van Vleuten waren beide opgestaan; gene trilde op zijn voeten, deze haastte zich nichtlief uit te noodigen meer dan haar gelaat alleen te doen huldigen en binnen te treden, waarna hij haar den zwijgenden, diep buigenden vriend voorstelde.

'Wij zijn reeds oude bekenden, niet waar, Mijnheer van

der Willigen? Ik heb zelfs groote verpligting aan uw vriend, Oom! Mijnheer van der Willigen behoedde mij eens voor een *chute*, met opoffering van zich zelven...'

Het was van der Willigen aan te zien, dat hij die verlevendigde herinnering niet aangenaam vond, want zij deed hem een bewijs van galanterie herdenken, dat zoo heroisch begon, en zoo tot zijn eigen schande was geëindigd. Hij had Agnes wel behoed op het gladde plaveisel uit te glijden, maar was toen zelf gestruikeld, wat een verdacht geluid op de lieve lippen der aanvallige blondine had gelokt. Ja, aanvallig, dat was ze, zweemde het blond harer rijke lokken ook naar het rosse; aanvallig, om den blik harer glinsterende blaauwe oogen, om het ietwat spotachtig glimlachje, spelend om de fijne fraai gevormde lippen. Zij was thans *en demi gala*, wat zeker in verband stond met het gereed staande rijtuig. Dit bleek ook, toen Oom zich verontschuldigde over zijn dralen, maar beloofde zijn verzuim dadelijk te herstellen, hetgeen hij ook deed, daar de overjas met haast aangeschoten werd, de witte glacé handschoenen aangetrokken en de hoed gegrepen.

'Onze vriend van der Willigen is de hoofdschuldige, Agnes! Gij moogt hem vrij beknorren, want zijn discours was zoo interessant, dat ik belofte en tijd vergat.'

O n z e vriend! Oom ging verbazend snel. Het glimlachje om de lippen der lieve nicht werd nog spotzieker, wat gewigtigen invloed had op den toon, waarop van der Willigen zijn afscheid uitsprak.

'Hij vraagt niet eens waar wij heengaan,' prevelde Oom. 'Ge zijt toch ook lid van Arti, van der Willigen? Wij gaan een feestvoorstelling bijwonen in den Stads Schouwburg.'

'Ik heb nog een comparitie te zeven ure, maar hoop later meê te jonisseren.'

'Het sloeg al lang zeven,' schertste Agnes, o n z e n vriend van ter zijde aanziende.

Ten langen laatste werd de voerman dan toch uit zijne dommeling gewekt en hem aangezegd dat Mijnheer in aantogt was. Het portier ging open en weêr digt; het laatste na verschillende vergeefsche pogingen; en zoo snel de schimachtige viervoet zich nog kon voortbewegen, ging het schouwburgwaarts.

'Een degelijk man en goed geétablisseerd, die van der Wil-

ligen; van goede famille bovendien!' zeide Oom ernstig, terwijl hij schijnbaar zijn geheele aandacht wijdde aan de zwakke sluiting van een der portieren.

'Ja, dat geloof ik ook,' klonk het antwoord.

'Ik wist niet dat ge reeds zoo goed met hem bekend waart.'

'Een *chute* maakte van een oppervlakkige kennis een intime. Het ongeluk doet zoo spoedig sympathiseren.'

'Het ongeluk? Hm, hm! Is het een werkelijke sympathie, dan kan zij, hoewel door het ongeluk ontstaan, tot het geluk voeren.'

'Wat bedoelt u, Oom?'

Deze eenvoudige vraag bragt Oom, die zoo moedig was begonnen, bijna in verwarring. ''t Is klaar en duidelijk, Agnes.... dunkt me,' voegde hij er weifelend bij. 'Heeft van der Willigen het ongeluk - bij u zoo zeldzaam niet - in ongenade te zijn?' vroeg hij met een zweem van wrevel.

'Uw vriend zou er zich zeker niet veel aan laten gelegen liggen; als hij 't deed, zou hij minder verstandig zijn dan hij is. Mijnheer van der Willigen is te goed geëtabliseerd, om zich veel te bekommeren om de ongenade van iemand die het niet is.'

Oom ging voor rijk door en was werkelijk zeer bemiddeld; Nicht Agnes was het niet. En hoewel Oom veel van Nicht hield, geloofden de intimi toch niet, dat gene vrij genoeg was van andere verbindtenissen en verpligtingen, om Agnes iets meer te vermaken dan een legaat. Hoe dat ook ware, Oom had zich daarover niet uitgelaten, hoe behendig ook door eenige vrienden, die regtgeaarde vaders waren van ambitieuse zonen, te dier zake gepolst.

Op de laatste ontboezeming van Agnes - Oom hield die woorden ten minste voor niets minder - had hij zeer gaarne nog iets willen zeggen, wat misschien aan alle onzekerheid een einde had kunnen maken, maar de vigilante hield voor de plaats van bestemming stil; en eenige oogenblikken later vond Oom het zelfs goed, dat hij belet was geworden verder te spreken, daar hij zich nu eenmaal op den goeden weg dacht te zijn en dat bewustzijn hem voor dit oogenblik al zeer voldoende toescheen.

Een reeks van rijtuigen hield voor den houten kunsttempel stil. Hetzij de hoofdstad onzes rijks van hout of van steen bouwt, altijd schijnt de goede smaak zilte tranen te moeten

weenen. Zeker ligt dit aan eene *force majeure*, en niet aan wie den scepter over de publieke werken zwaait; want al wat de laatste eeuw haar heeft geschonken aan openbare gebouwen of inrigtingen, kenmerkt zich te dien aanzien door eene bewonderenswaardige eenstemmigheid. Op dit punt schijnt men echter in de laatste jaren niet weinig nog te zijn vooruitgegaan, want de houten kunsttempel, als hulpgebouw in het laatste vierde der vorige eeuw gesticht, steekt nog als een meesterstuk van architectuur af bij dien steenen muur - hoe is het anders te heeten? - welke de vroegere deftige Leidschepoort vervangen heeft en slechts - om in eenig opzigt een harmonisch geheel te vormen - in de nis ter regterzijde, voor welke zoo bevallig een tengere lantaarnpaal zich in allen eenvoud verheft, op de buste of liever het standbeeld wacht van den genialen bouwheer. Mijnheer van Vleuten had, langs die zijde de stad verlatende, herhaalde malen met zijn meest sarkastisch lachje het onvermogen van zijn evennaasten opgemerkt, en had zich wel in den achtbaren raad der stad tot eene architectonische interpellatie voorbereid, maar zich steeds daarvan weêrhouden door de bedenking, dat dier poging toch geen goed effect sorteren zou. Op dit oogenblik was hij te gedienstig *cavalier*, om aan iets anders te denken dan aan zijne dame die, tot voor de groote luifel gereden, waar de hoofdingang - twee groen geverwde deuren, die zelfs voor eene of andere schuur niet te kostbaar waren geweest - zich bevond, slechts met veel moeite het slijk der straat ontging. Het was een vreemd verschijnsel, waarbij het Leidsche plein als uit zijn doffe mijmering opkeek, die *file* van rijtuigen, alle zich voortbewegende naar de hulploods der dramatische kunst! Zelden was zoo iets in de laatste jaren bespeurd. Arme Hollandsche tooneelspeelkunst, hoe ge als zoo veel ten onzent aan de nationale slaapziekte lijdt! Verlaten door schier allen, die prijs stellen op beschaving, en die in een andere taal de produkten van den nabuur weten te verstaan en hunne vertolking te waarderen, sleept ge uw bestaan voort als de teringzieke, die nog altijd aan beterschap gelooft, terwijl de laatste ademtogt weldra genokt zal worden! Een oneer van de stad, die u van hare armoede nog een penninkske leent, ontvangt ge ‘te veel om te sterven, en te weinig om te leven’, zoo als het volksspreekwoord zegt. Is er niet een, die de hand aan 't werk slaat, om op te ruimen wat onverbeterlijk of om te verbeteren wat thans zoo krank is? De kri-

tiek ten onzent deed haar pligt, maar wat vermogt zij tegenover botte verwatenheid of sluimerzieke voornaamheid? Gene schuilt achter de coulissen, deze vleit zich zoo weelderig op het kussen van het bewind.

Oom en Nicht waren in de met steen geplaveide corridor verdwenen *à la recherche* van de hun bij loting toebedeelde plaats. Het toeval was hun gunstig geweest, het toeval, dat bij deze gelegenheid zoo schalks ondeugend zich had betoond en verschillende uitnemende leden der Maatschappij, leden, wier namen met een zelfs adellijk praedicaat prijkten, naar de laagste plaatsen had verwezen. Oom en Nicht stond het balcon open en weldra hadden zij zich heengewrongen door de stoelen die, als meenden zij het regt te hebben altoos de eenige stoffering van dien schouwburgrang te zijn, zich aan elkaâr sloten en den toegang als versperden.

De zaal was goed gevuld zonder overladen te zijn, en tot in het parterre schenen Oom en Nicht kennissen en vrienden te tellen.

‘Vreemd, he, welk een vermenging of liever ineensmelting van rangen en standen?’ zeide van Vleuten zich tot Nichtlief vooroverbuigend, die in de laatste oogenblikken onafgebroken naar ééne zijde van de zaal heenstaarde, maar eensklaps het hoofd naar het orkest afwendde. Ooms gelaat betrok, want het oog had, de rigting van Nichtjes blikken volgende, den advokaat van Veen ontwaard, die zeker niet geheel toevallig mede naar hem opzag en de beleefdheid had - Oom noemde het in zijn binnenste onbeschaamdheid - hem vriendelijk als een goede bekende te groeten.

‘Voor eens en als phenomène is het wel een aardig gezigt,’ hernam Agnes achteloos, als antwoord op Ooms laatste aanmerking. ‘Waaruit zal de feestviering bestaan? Oomlief, hoe zoo in gepeinzen verdiept? Ik wil een pari aangaan dat u aan den Hollandschen Schouwburg van het verleden denkt.’

‘Nog meer misschien aan dien van het heden.’

‘Op deze plaats? Ik heb menigmaal hooren beweren dat deze zaal geen heden heeft. 't Is immers hier alleen nog maar een recreatie voor *la petite bourgeoisie*.’

‘De algemeene feestvreugde schijnt ook u te inspireren,’ voegde van Vleuten haar met een zweem van wrevel toe. Hij had straks maar te goed opgemerkt; hij was bezig gevolgtrekkingen te maken, besluiten, vaste besluiten te nemen ten

aanzien van dien van Veen; hij meende dat deze voor een goed deel de oorzaak was van datgeen, wat hij voorzigtigheidshalve bij Agnes aan de algemeene feestvreugde had toegeschreven.

‘Bedoelt u een goedkeuring of een berisping, Oom? We hebben niet dikwijls gelegenheid om ons te inspireren... Speelt men hier waarlijk op de andere avonden in het Hollandsch, Oom?’

‘Het wordt ten minste Hollandsch genoemd.’

‘Maar waarom gaan we er dan niet heen?’

‘Omdat wij het, naar ik geloof, niet zouden verstaan. Zoo als mij verzekerd werd zal het echter beter worden, dank zij het talent van de commissie, die van wege het stedelijk bestuur het toezigt oefent. De Raad heeft ditmaal niet anders dan specialiteiten benoemd; een model-commissie! Maar wie lorgneert ons toch zoo van de overzijde?’ vroeg hij even bitter als de voorafgaande volzinnen waren uitgebragt.

Had hij Agnes in het gelaat kunnen zien, hij zou een ondeugend glimlachje hebben ontwaard, maar tevens ook een vlugtig blosje. Zij bleef echter voor zich zien en bepaalde zich er toe den schouder even op te halen.

‘Ah! amice! reeds hier! De conferentie schijnt niet lang te hebben geduurd,’ zeide van Vleuten op een geheel anderen toon, terwijl hij van Willigen begroette, en hem plaats maakte om zijn compliment aan Agnes te laten doen. Nicht boog beleefd en was nederbuigend goed, wat Oom de kwalijk verborgen ergernis van straks en hem, die er aanleiding toe gaf, geheel vergeten deed. ‘Ik verkende het terrein; ik geloof met eenig succes!’ fluisterde hij zijn vriend toe, die hier staan bleef, hoewel het lot hem op een geheel anderen rang een zetel had aangewezen.

‘Toch? Nu reeds? Heb dank, maar zou het voorzigtig zijn....?

Het werd van der Willigen niet vergund voort te gaan, daar zijn vaderlijke vriend op het textboek met den vinger tikte en hem het doel der samenkomst in deze zaal herinnerde. ‘Onze van Lennep schonk den text.’

‘Hoe oordeelt u er over?’

‘De man zeî onlangs zelf dat hij oud werd. Ik vrees, ik vrees! En dan - een text voor een muzikale compositie!’

De muziek begon; de leden der maatschappij Caecilia bragten hun cijns aan de zuster-maatschappij, en kweten zich -

dagbladenstijl - goed van hunne taak. Een korte pauze bereidde tot de eigenlijke feestviering voor.

‘We zullen *tableaux vivants* zien,’ zeide Agnes, die het dikke textboekje doorbladerde, dat echter voor dien avond slechts een tiende deel had behoeven te bevatten om even nuttig te zijn.

De gordijn ging op en éenzelfde gewaarwording doortrilde allen. Het was alsof een reusachtige lijkstaatsie zich daar ginder verzameld had: digte opeengepakte rijen van in zwart gekleede Heeren met witte bef stonden er gereed de laatste eer te bewijzen aan de feestvierende Maatschappij. Die menigte vormde een koor en in dat koor scholen solisten, die met een bewonderenswaardige regelmatigheid elkaâr afwisselden en met nog bewonderenswaardiger verscheidenheid het nieuwe thema paraphraseerden, dat de kunst vereerd moet worden, de kunst, die ‘uit een gloênde hemelvonk ontstaan, het voorbeeld na dorst streven, dat eens God-zelf aan 't menschdom schonk.’

‘Wanneer dat toch wel gebeurd is?’ prevelde Agnes.

‘De kunst,’ zoo zong het koor voort, ‘die klei en steen enz. doet leven en bezieling geeft aan 't logge stof.’

‘Waarom log? Tegenover bezield staat onbezield, zou ik meenen,’ fluisterde van der Willigen, die den vinger van zijn vaderlijken vriend op het textboekje volgde en toch ook een opmerking wilde maken, nu de ander hem vragend aanzag.

‘Maak daar nu eens muziek op! Arme componist!’ zeide van Vleuten, en het vervolg gaf eerst klem aan die woorden. Een enkele aanhaling slechts:

SOLO VOOR BARITON.

Op, heilge Zangkunst! op, verheven Poëzij!
Snelt aan! Toont u bereid op 't heuchlijk hooggetij,
Met milde hand uw gaven meê te deelen.
Vereenigt u, gij kunt het, gij
Om oor en geest en hart te streelen.

KOOR EN TRIO.

Wij komen! - Neen, uw hoop wordt niet bedrogen,
Blijmoedig zijn wij toegevlogen,
Zoodra uw roepstem ons gewierd.

‘Zou Kants Kritik der reinen Vernunft of Fichtes Bestimmung des Menschen, niet even goed op muziek te brengen zijn? Precies de cantaten van de van Halls en der Klijns uit

mijn jongen tijd, bij wier genot men schier den pozenden feestredenaar op den katheder terugwenschte,' murmelde van Vleuten.

Maar de schare verdeelde zich en liet een breeden weg over aan de declamatoren, die tot taak hadden ontvangen om de geboorte, het doel en den invloed der kunst te verklaren. De aesthetiek, in de welluidende verzen medegedeeld, was niet te diep of te hoog, maar scheen de verdienste te hebben van door de meerderheid der aanwezigen van buiten gekend te zijn. Hoe kon het ook anders, daar er absolute waarheden verkondigd werden als de volgende: de kunst is een geschenk des Hemels, neêrgedaald uit hooger sfeer tot onze vertroosting en tot verbreiding van Gods eer; de kunst deed de woestheid verstuiven, en bragt kennis en verlichting aan, en won met verw en kleur grootscher zegepraal dan het krijgsgeweld ooit met speer en strijdboog behalen kon. En toen volgde een optelling van hetgeen de kunst, die het menschdom reeds bij de eerste scheppingsstond als een trouwe voedster bij zijn wieg vond gezeten en die te gelijker tijd het kunstgevoel - dus: de aanbidding van haar zelve - wist te kweeken, van de vroegste tijden af vermogt. Na wonderen gewrocht te hebben in het ziedend Oost, toog zij af naar zoeler Westerdreven, en koos zij haar zetel bij Hellas.

't Was Hellas dat, in liefde ontbrand,
U eerde en vierde als Godsgezant.

Maar op het bloeijen volgde het verval. Van Griekenland vertrokken, 'hield' de kunst 'stil' aan den trotschen Tiber, en 'zegende zij uit Roomes wal' de zuiderstreken van Europa; en, 'Heilige kunst,' zoo roept de dichter in verrukking uit,

ging ook eeuw op eeuw voorbij,
Nog eert men daar uw heerschappij.

Maar niet alleen het Zuiden mogt zich in haar milde gunsten koesteren. De kunst sloeg een blik van medelijden heen naar het verre Noorden. Daar zag zij een groene streek, uit (de bekende klassieke bestanddeelen) slijk en wier gevormd - ons vaderland - en

met Nederland begaan,
Stak hier uw hand beschavings heillicht aan
En schonk ontwikkling aan het volksbestaan
Nog naauw geboren.

En wat was de eerste vrucht? De bouwkunst, de kerkbouw die tot het hart spreekt en, let wel! tot één doel samenstrengelt en - uwe verbazing klimme! - liefde en eensgezindheid kweekt. Die waarheid leerde de heilige kunst ten minste aan het jeugdig Nederland.

Mijnheer van Vleuten glimlachte ironisch en schoof ongedurig op zijn zitplaats heen en weêr; Nichtlief had sedert geruimen tijd reeds haar gehoororgaan aan dat van het gezigt ondergeschikt gemaakt, en liet hare blikken weiden over het *parterre*. Maar beider aandacht werd eensklaps geboeid; het eerste *tableau* werd zigtbaar, de invloed der Bouwkunst werd plastisch voorgesteld. '*Een landschap; hier en daar eenige ruw opgeslagen hutten; op den voorgrond de Bouwmeester. Op een bord, dat hij met de eene hand vasthoudt, is het plan der te bouwen kerk geteekend. De Bisschop staat nevens hem en beschouwt hem. Iets meer achterwaarts slaat een andere geestelijke een paar arbeiders gade, die palen inslaan*.' Ziedaar nu de invloed der bouwkunst.

'De heilige schilderkunst heeft het onmogelijke toch niet mogelijk gemaakt,' fluisterde Oom Nicht in het oor. 'Zulk een hieroglyph gaf ik Champollion graâg te ontcijferen.'

'De costumes zijn toch goed en de personen staan onbewegelijk,' klonk het antwoord.

'Regt verdienstelijk, niet waar?' fluisterde van der Willigen in goede luim.

Maar de heilige kunst zou hare veelzijdigheid toonen. Luister! Spreke ook uit het kerkgebouw hare stem tot ons,

> Toch voegt het dat ze ook binnenshuis
> In slaapsalet of bedekluis
> Haar invloed kennen doe.

Dat kan ze als pen, penceel of naald zich met vlijt aan het werk zet en beelden maalt op perkament of hangtapijt. En dat tweede vermogen der kunst wordt door het tweede *tableau* indrukwekkend verkondigd: *Een adelijke vrouw is aan een tafel gezeten, bezig met het borduren van een tapijtwerk met beelden: een monnik, tegen haar overstaande, toont haar de fraai met kleuren enz. afgezette eerste bladzijde van een getijboek*. Op die wijze wordt weder de tweeledige werking der Heilige Kunst, de tot verbreiding van Gods eer uit hooger sfeer neêrgedaalde, aanschouwelijk voorgesteld.

Maar nu maakte de heilige kunst een wijden sprong, treffend aangeduid door vier en twintig statige trocheën, waarin, kort zamengevat, de volgende leering stak: dat, hoe keurig dit borduren en dat kleurrijke schrift ook ware, het toch niet aan den eisch van een heiligen kunstzin voldeed. Toen ging men aan het proberen, en de oefening baarde kennis, en de kennis leerde zien; overal van het Zuiden tot het Noorden, toog men ijverig aan den arbeid, en het Noorden lette er wel ter deeg op hoe zijn klimaat en dampkringslucht verschilde van die van het Zuiden, en dat kritisch vermogen leidde tot de leuze:

> Waarheid moet voortaan de leus zijn van oud-Hollands schilderschool.

En hoe wordt die waarheid der als Oud-Hollands gekarakteriseerde schilderschool in beeld gebragt? Door het derde tafereel, voorstellende: *een schilder uit de zestiende eeuw, voor zijn ezel gezeten, in zijn werkplaats, waar de zon door de beschilderde ruiten op den witten muur en de roode vloersteenen schijnt*.

‘Lief, heel lief!’ fluisterde een stem aan het oor van Mijnheer van Vleuten. Het was die van van der Willigen.

‘Ja, de man voor zijn ezel blijft onbewegelijk, en dat kunstlicht is precies dat waar Rembrandt meê tooverde. Het doel is treffend bereikt,’ hernam de onverbiddelijke Censor.

De verrukking der toeschouwende menigte zou nog hooger stijgen, want de dichter wees bij het vierde tafereel op den bloeitijd der beeldende kunst en der poëzij. ‘Want zie!’ roept de dichter vol verbazing uit, ‘het gulden jaargetij van Hollands kunstenaren was ook de gouden eeuw van Hollands poëzy.... Wie voor de kunst leefden of de kunst met haar gunst bestraalden,

> Eén trouwe broederhand kwam ze allen saâm vereenen.
> Hen leidde één doel, één zucht, één geest.
> Dat tuigden kunstenaars en Zangers en Meeenen
> Op 't blij Sint-Lukas-feest.

De achtergrond opende zich: *aan een lange tafel zijn kunstenaars, dichters en liefhebbers gezeten; en als Apollo verkleed treedt binnen een bekranste Vondel*.

‘Dergelijke verbroederingsfeesten moesten tegenwoordig ook gevierd worden onder de beoefenaars der verschillende kunsten,

‘En dan met denzelfden uitslag?’ hernam van Vleuten. ‘Ik begrijp niet wat onze van Lennep beweegt, nogmaals dit Sint-Lukas-feest te gedenken. Sla uw Wagenaar op, van der Willigen! ge kunt er lezen hoe nijd en afgunst de voor één avond bijeengebragte broederen uit elkaâr deed stuiven. Toch heeft men, zoo ik me niet vergis, dat feest in 1854 herdacht; vergis ik me niet, dan representeerden onze groote schilders van den tegenwoordigen tijd die van voor twee eeuwen geleden en van Lennep natuurlijk Vondel; onze tijd is een bij uitstek kritische.’

‘Maar het is toch een levendig *tableau*, vindt u niet?’

‘Wel zeker; en de voorstelling past tevens uitnemend bij het grondidee van den dichter. We krijgen van avond de geschiedenis der schilderkunst in beeld en ter kenschetsing van den bloeitijd wordt ons een gastmaal te zien gegeven, waar een groot dichter wordt bekroond. *Vivent les gens d'esprit!*’

‘St! st!’ klonk het van verschillende zijden. Der kritiek werd het stilzwijgen opgelegd, wat te dier plaatse wel eens meer is gebeurd. De zin van het volgende tafereel werd verklaard, en men wilde, teregt, geen enkelen schakel missen van de aaneengesloten gedachtenketen des dichters. De periode van verval volgt op die van den bloei; de kunst wordt tot handwerk verlaagd en alleen gebruikt tot ‘stoffeering, tooi en versiering’ van tuin of wand of marmeren voorportaal. Hoe die gedachte zal worden veraanschouwelijkt? Handigheid, die we bewonderen, hoe overtreft ge de stoutste verwachting!

Vijfde tafereel. Een ruime, doch nog onbehangen kamer uit de achttiende eeuw, rijk vergulde lijsten, prachtig beschotwerk. De heer des huizes, in een gebloemde japon gedoscht, bekijkt het beschilderde behangsel, dat door den schilder en diens assistent voor hem wordt opgerold. De zoon en de dochter van den huize, de eerste in jachtgewaad, de andere in een sierlijk negligé, staan ter zijde van den groep,

Mijnheer van Vleuten lachte luider dan de welvoegelijkheid het veroorloofde.

‘Geniaal! Geniaal!’ juichte hij Agnes toe, die spotziek even omkeek, ‘Hooger kan het effekt toch niet klimmen; de gedachtenrijkdom zal nu toch wel eindelijk uitgeput zijn.’

Maar de dichter zou hem nogmaals teleurstellen; een zevenklapper moet elk vuurwerk besluiten en het oogenblik was daarvoor gekomen.

De tijd van Neêrlands vernedering werd herdacht, de tijd der fransche overheersching, maar ook de dageraad der vrijheid en met dien dageraad:

> Brak ook, toen de wolken scheurden, 't morgenrood der Kunst weêr aan.

In het heden aangekomen, kon de dichter niet veel goeds of groots van den toestand onzer kunst vermelden. Met een luchtigen sprong maakte hij zich dan ook van het eigenlijk gezegde onderwerp af, om zich te verplaatsen in de feestvierende Maatschappij Arti et Amicitiae, wier ontstaan en ontwikkeling de welsprekendste uiting is van het moderne kunstgevoel in Nederland.

Nogmaals, en nu ten besluite, drukte een *tableau* de dichterlijke gedachte uit: *bij een brandend outer staan kunst en vriendschap gearmd en strooien bloemen en vruchten op een vrouw, die met een paar kinderen aan haar voeten gezeten is. De jaartallen* 1839 *en* 1864 *prijken in de wolken. Een zuil nevens het altaar vertoont de zinnebeelden der kunst*.

Was de geestdrift ook algemeen, van Vleuten scheen daarin niet eer te deelen, voor hij den dichter niet verre van zich af bespeurde.

‘Zijn wij den tijd der allegoriën dan nog niet voorbij?’ prevelde hij. ‘Ik dacht dat wij die erfenis der vorige eeuw niet hadden aanvaard, maar waarachtig, ook daarin is zij de 19e in ons vaderland nog vooruit. Liever nog de genietjes en dikbuikige engeltjes van de Rotgansen en de Hoogvliets, met de beschreven banderollen golvende uit den mond, dan die beide jaartallen zwevende in de wolken.’

‘Een *succès d'estime*, meer niet; het regte enthusiasme ontbreekt,’ fluisterde van der Willigen, terwijl het publiek zich gereed maakte te vertrekken en de smakeloosheid had, slechts weinig te luisteren naar het vokale gedeelte dat den feestavond bsloot.

‘Daar is *bon sens* bij de massa. Zij kan niet formuleren wat zij verlangt, zij kan slechts kenbaar maken wat zij niet verlangt. Kan dan niet één feest ten onzent gelukken? Kan men dan nooit een leider vinden die een *right man on the right place* verdient genoemd te worden?’ pruttelde de Censor.

‘Maar me dunkt toch, Mijnheer! dat alles goed is afgeloopen, dat ieder zijn best deed, dat de *tableaux artistiek* in elkaâr gezet zijn.’

‘Wij beminnen de lofrede en haten de kritiek,’ zeî eens een groot man, en hij leî door die woorden den vinger op eene nationale wonde. Wij zijn zoo goedaardig....!’

‘Wat ge toch geen ondeugd zult noemen?’

‘Geen ondeugd?’ en van Vleuten keerde zich driftig tot van der Willigen, die daardoor belet werd gevolg te geven aan het aanvankelijk opgevat voornemen om Agnes als *cavalier* van dienst te zijn. ‘Geen ondeugd! Alsof die goedaardigheid haar oorsprong nam in iets anders dan gebrek aan kracht, dan gemis aan kennis! Men haat de kritiek, omdat men geen eischen weet te doen. Of zou men thans nog een zweem van tevredenheid kunnen vertoonen, indien men wist wat men had mogen, ja kunnen eischen? Zoo ooit een feest is gevierd, dat volkomen had kunnen gelukken, dan ware het dit geweest! Een maatschappij, der schilderkunst gewijd, viert haar zilveren feest! Het moest een verheerlijking dier kunst zijn geweest op het terrein waar zij als meesteresse gebiedt; eene verheerlijking door de middelen, die haar en haar alleen ten dienste staan. Hadden die *tableaux vivants* ons de meesterstukken onzer schilderschool doen zien in de verschillende perioden van haar bestaan, in plaats van ons een schoonheidsleer in beeld te geven, die niets leert, niets verklaart; in plaats van een abstrakte kunstbeschouwing zonder eenig plan, en’ voegde hij er fluisterend bij, als ware hij bevreesd dat er een gevaarlijk hoorder in de nabijheid kon zijn, ‘zonder eenige gedachte! Aesthetiek van de vorige eeuw, uit den tijd der dichtlievende genootschappen!’

‘Mag ik de vrijheid nemen, Mejufvrouw naar haar rijtuig te geleiden?’ vroeg een stem. Het was die van Mijnheer van Veen, die advokaat zonder praktijk en beginselen, die reeds geruimen tijd van uit het *parterre* zich met Agnes had onderhouden, zonder door de beide anderen bespeurd te zijn geworden. Van der Willigen werd vuurrood en zag zijn vaderlijken vriend veelbeteekenend aan; het was een blik waarin verwijt lag en tevens een bede om te handelen.

‘Een schoone avond, Mijnheer van Vleuten! niet waar? Ik brand van verlangen uw opinie te hooren, want bij wie weegt die niet zwaar?’ Van Veen boog hoffelijk, terwijl hij de minnelijke Nicht aan zijn arm wegleidde.

‘Mijnheer, permitteert u....?’ vroeg van der Willigen geergerd.

‘Bah! Zoudt ge een schandaal wenschen? Geloof me, de

gang naar het rijtuig is er nog geen naar het outer! Maar het is ook onze tijd om te gaan.'

'Hebt u waarlijk het terrein verkend, zoo als u me straks verzekerde?' vroeg van der Willigen, en de twijfel trilde in den toon zijner stem.

'De uitslag zal het u bewijzen! Een meisjesgril behoeft u geen vrees aan te jagen. Bovendien ik wil....'

'Instappen, Mijnheer! spoedig, als het u blieft!' klonk het hem tegen; en van Veen, die in het portier met Agnes stond te praten, moest wel terugwijken. Van Vleuten wipte naar binnen en het portier ging digt eer van der Willigen besloten had of hij zonder nadere uitnoodiging de vrijheid kon nemen mede te rijden. Hij beet zich wrevelig op de lippen, toen hij moest blijven staan, en zijne oogen zochten den onbeschaamden van Veen, met wien hij wel twist had willen zoeken, hij, het modèl altijd van vredelievendheid. Gelukkig dat de advokaat zich niet meer in de nabijheid bevond en dat van der Willigen zich de laatste woorden van zijn vaderlijken vriend herinnerde. Mijnheer van Vleuten zou willen, en de man wist altijd zoo goed wat hij wilde: zulk een bondgenoot deed hem nog op een werkelijke zegepraal hopen.

Drie maanden later was van der Willigen in onderhandeling over den verkoop van zijn huis en was het beslist, dat hij aan den boezem der natuur de teleurstellingen, in het bezige menschenleven opgedaan, zou pogen te vergeten, wat, den aard van 's jonkmans temperament in aanmerking genomen, wel kans van gelukken had.

Mijnheer van Vleuten had er van gesproken van te w i l l e n ! Maar hoe kostbaar en kostelijk 's mans qualiteiten ook waren, hoe scherpzinnig zijn oordeel, hoe veelzijdig zijn smaak, hoe degelijk en omvattend zijn kennis, de natuur scheen hem onthouden te hebben wat dat alles alleen vruchtbaar had kunnen maken, dat alles had kunnen rigten naar één doel. Wij hopen hem later terug te zien, en zoo niet, wij zullen ons daarover weten te troosten; want onder de besten onzer ontmoeten wij immers heden ten dage niet zelden zijne verwanten naar den geest?

Bibliographisch album.

1. *De waarde der Ervaring aan het ziekbed voor de beoefening der geneeskunde. Redevoering ter aanvaarding van het hoogleeraarsambt aan de Hoogeschool van Leiden, uitgesproken den* 23sten *September* 1864, *door Dr. J.C.G. Evers. Leiden, Gebroeders van der Hoek*. 1864.
2. *Het hooger onderwijs en de geneeskunde. Eene beschouwing naar aanleiding van de Redevoering van Prof. Evers te Leiden, door W. Koster. Utrecht, Dannenfelser*. 1864.
3. *De moderne rigting in de Geneeskunde, door Dr. L.H. Verweij. Schoonhoven, van Nooten*. 1864.

Teregt houdt men nog vast aan de goede oude gewoonte, die den nieuw benoemden Hoogleeraar de verpligting oplegt, zijne loopbaan met eene zoogenaamde inaugurele oratie te aanvaarden. Hetzij hij van die gelegenheid gebruik maakt om het standpunt juist aan te geven, dat hij in zijne wetenschap denkt te handhaven, óf om den weg af te bakenen, langs welken hij zijne leerlingen den tempel der wetenschap denkt binnen te leiden, hetzij hij de eene of andere question brulante tot onderwerp zijner oratie kiest, als van zelf wordt hij tot het afleggen eener geloofsbelijdenis gebragt, die voor zijne ambtgenooten en leerlingen, ja, zelfs voor het geheele deskundige publiek van veel beteekenis kan zijn. Ieder kan den nieuw benoemden daardoor in de kaarten zien en berekenen wat hij van zijn spel te wachten heeft. Dat zijn standpunt, zijne methode, zijne geloofsbelijdenis, dat alles weldra aan den toets der openlijke kritiek onderworpen zal worden, daarop kan de nieuw benoemde vast rekenen. Ook Dr. Evers heeft het zich zeker niet anders voorgesteld.

Naauwelijks was zijne oratie in het licht verschenen, of de stemmen verhieven zich voor en tegen inhoud en strekking daarvan.

Doctor Leonides van Praag (Nederl. tijdschrift voor geneeskunde, 1864, blz. 670) verklaarde, dat hij zich in de verwachting van den Heer Evers door diens inaugurele oratie niet bedrogen vond. Hij noemt haar een zoo doorwrocht stuk, dat de daarin vervatte geloofsbelijdenis reeds op zich zelf voldoende zou zijn om van hem goede leerlingen en vooruitgang in het vak met zekerheid te verwachten. Maar al wordt de practische rigting in die rede ook met eene kracht, eene consequentie, ja, met eene stoutheid verdedigd, die hem aanvankelijk verraste, zoo vindt hij toch de uitdrukking, waarbij de practische resultaten der pharmakodynamische studiën ontkend worden, wel wat al te sterk.

In tegenstelling met deze lofspraak noemt Dr. Gobée (Nederl. tijdschr. voor geneesk., 1864, blz. 682) de voorstelling van Dr. Evers van eene zelfstandige ervaring, die met de Physiologie eigenlijk niets gemeen heeft, een anachronisme, niet geschikt om bij jonge medici het physiologisch standpunt der pathologie tot bewustzijn te brengen, doch wel in staat om medischen eigenwaan in de hand te werken, waardoor de geneeskunde zich als een soort van natuurpriesterdom boven en buiten de Physiologie zou willen stellen, maar waardoor de klinische leeraar, die zijn eigen ervaringsweg wil blijven bewandelen, gevaar loopt zich buiten te wetenschap te plaatsen.

En Prof. Koster roept in zijne welligt wat al te warm uit de pen gevloeide Philippica tegen de vermeende rigting van Prof. Evers uit: Rademacher redivivus! d.i. de man is weêr opgestaan, die met zijne strenge vasthoudendheid aan de ervaringsleer eene menigte leerstellingen verkondigd heeft, die reeds door velen als vooroordeelen gevreesd of als dwalingen verworpen zijn. Dat die man, de befaamde Rademacher, weêr herrezen zou zijn, was de indruk, dien de lezing van de redevoering van Prof. Evers op hem maakte, en de vrees voor de gevolgen eener dergelijke ervaringsleer doet hem met klem en nadruk de noodzakelijkheid betoogen, dat physiologie, pathologische anatomie en biologie den grondslag moeten uitmaken van de beoefening der geneeskunde. Dat dit tot scepticisme en nihilisme in de uitoefening der geneeskunst zoude leiden, vreest hij in geenen deele. Het scepticisme zal zijnen invloed toch niet verder laten gelden dan tot die geneesmiddelen, wier nut inderdaad twijfelachtig genoemd moet worden. Alhoewel hij ten slotte erkent, dat Prof. Evers in het begin zijner redevoering hoogen ophef maakt van de noodzakelijkheid der biologische kennis voor den priester van de heilige vlam des levens, zoo meent hij toch dat diens verdere beschouwingen tot het resultaat moeten leiden, dat de ware olie om die vlam te voeden, voorloopig slechts door ervaringsstudiën aan het ziekbed

te verkrijgen zijn, terwijl de biologische wetenschappen daarop niet veel invloed hebben, maar hoogstens als ornamenten van de lamp in aanmerking komen.

En wat leert nu Prof. Evers?

Hij begint met de volmondige erkenning van de waarheid van Virchow's uitspraak: dat de wetenschappelijke geneeskunst zich altoos ten taak heeft gesteld en heeft moeten stellen om zich tot biologie te verheffen en de gansche leer van het menschelijke leven in zich op te nemen en dat het van de oudste tijden af aan eene soort van heilige overlevering gebleven is, dat zij de som van al het weten nopens den mensch moest omvatten; voorts dat, ofschoon de uitgebreidheid der taak tot verdeeling van den arbeid dwong en tot splitsing der in den aanvang ééne en ondeelbare wetenschap voerde, het streven naar éénheid echter nooit onderdrukt geworden is. Die waarheid is overal meer en meer erkend geworden toen de geneeskunde (lees: de kunst) allengs uit de handen des volks in die der priesters overging en door deze aan de artsen werd overgedragen.

Eerst was, volgens Prof. E., de biologie aan de geneeskundige wetenschappen ondergeschikt. Zij werd niet afzonderlijk beoefend, maar liep steeds aan den leiband der geneeskunde. Langzamerhand echter begon zij zich, ten gevolge van de belangrijke natuur- en scheikundige ontdekkingen, van de *zuiver practische geneeskundige wetenschappen* af te scheiden en weldra gevoelde de physiologie - (waarom nu in eens physiologie en niet biologie?) - zich bevrijd van de banden, waarmede de geneeskunde haar zoo lang omkneld had gehouden. ‘De vrijgelatene door een tal van trawanten (welke?) omgeven hief, trotsch op hunnen arbeid, eerlang het hoofd omhoog met zeker minachtend medelijden op hare voormalige vergrijsde meesteres nederziende. Ja, sedert zijn de rollen omgekeerd, voert de biologie den boventoon en poogt de geneeskunde’ (in den geest des schrijvers zou hier geneeskunst gelezen moeten worden, zie ook het volgende) ‘aan zich te onderwerpen.’

Op dit gevaar wil de schrijver wijzen; hij wil het afwenden door vast te houden aan de stelling, dat de eigenlijke geneeskun*st* tot grondslag heeft *de ervaring aan het ziekbed*.

Wij willen thans niet al te streng onderzoeken, of de ontwikkelingsgang der genoemde wetenschappen en hare wederzijdsche verhouding juist door E. is voorgesteld; maar zeker is het, dat het gevaar, waarop de S. meent te moeten wijzen, eigenlijk niet bestaat. Hoe meer de physiologie zich ontwikkelt, des te helderder zullen de inzigten in de pathologie worden, en des te meer profijt zal de ge-

neeskunde er van trekken; maar ook des te meer licht zal op de ervaring aan het ziekbed vallen en des te rationeler zal de therapie worden. - Doch dit is in het voorbijgaan. - Keeren wij tot de redevoering terug.

Vreesden wij ook al dat de laatste zinsnede eene oorlogsverklaring aan de biologie zou bevatten, in de daarop volgende worden wij gerustgesteld door het krachtige protest van den schrijver tegen de meening, als zoude hij met de bovenstaande stelling de éénheid der geneeskundige wetenschappen prijsgeven, als zoude hij willen beweren, dat *alleen de practische rigting met eenzijdige bekrompenheid moest worden gehuldigd*. Zulk eene bedoeling - hij gevoelt het zelf - zoude hem onwaardig maken van de plaats, die hij daar in het groot auditorium bekleedde, het woord te voeren, en wij houden zoowel in zijn eigen belang en ter geruststelling van zijne bestrijders, als om hem ter gelegener ure daaraan te mogen herinneren, acte van deze verzekering, en nemen er zijne volgende woorden gaarne nog bij op: ‘dat *hij* alleen gezegd kan worden geneesheer in den volsten zin des woords te zijn, die van zijne eerste wetenschappelijke opleiding af aan *geheel* doordrongen is van de waarde der biologische kennis.’ Maar (nu komt er ongelukkig een *maar*, dat veel van het bovenstaande bederft) maar hij wenscht alleen te betoogen, ‘dat aan die éénheid het doel der geneeskunde niet mag opgeofferd worden.’

De zin dier phrase is niet geheel duidelijk. Hoe men toch aan de eenheid der wetenschappen, die de geneeskundige moet beoefenen, als hij in den volsten zin des woords geneesheer wil zijn, het doel der geneeskunde zou kunnen opofferen, is niet gemakkelijk te begrijpen, tenzij men tusschen de regels den commentaar leze: dat de geneesheer zich niet uitsluitend met biologische studiën mag bezig houden, maar, wil hij zich de genezing van zieken tot zijn voornaamste doel stellen, bij voorkeur moet trachten ervaring aan het ziekbed op te doen. Met het oog op dezen commentaar laat zich het volgende eenigzins beter verklaren: ‘dat de practische geneeskunde (hier liever in engeren zin: de therapie) haren eigen bodem moet bezitten, hare eigene methode moet volgen, uit haren eigen kring van waarneming de reden van haar doen moet ontleenen, en dat haar oordeel, waaruit haar handelen voortvloeit, vooral zich gronden moet op hetgeen binnen dien kring werd waargenomen en beproefd.’ - Dat E. hier meer uitsluitend de therapie en niet zoo zeer de geneeskunde op het oog heeft, blijkt uit de volgende phrase: ‘als *zuivere wetenschap* moge de geneeskunde eene plaats, al is het eene betrekkelijk kleine, op het gebied der biologie bekleeden, als practische kunst (als therapie, Ref.), die dagelijksche en dadelijke toepassing vereischt, moet zij hare zelfstandigheid bewaren en zich

onafhankelijk ontwikkelen, steeds het oog op haar doel gerigt houdende.'

Ofschoon die zelfstandigheid van de therapie geeenszins zoo absoluut volgehouden kan worden en die therapie zelve ten slotte de verklaring van hare werking in physiologie en pathologie moet vinden, zoo zou men des noods nog hare relative zelfstandigheid tot op zekere hoogte kunnen toegeven, maar nimmer zoo ver, dat de oorlogsverklaring gewettigd wordt, die de Heer E. in de woorden legt: 'De geneeskundigen moeten de grenzen van hunne nuttige wetenschap' (moest zijn kunst) 'verdedigen tegen de aanmatigingen' (sic!) 'harer zuster.'

Waar toch blijft nu die hooggeprezene éenheid der wetenschap? Verdediging onderstelt aanval en aanval is het gevolg van tweedragt en strijd. Een strijd, die lang zal moeten voortduren, 'want,' zegt de S., 'dan eerst zal de geneeskunst' (nu weêr kunst, Ref.) 'zich in de biologie mogen en moeten oplossen, wanneer deze het toppunt harer ontwikkeling zal hebben bereikt.' (En dat zal nog lang duren.) - 'Eerst dan, wanneer de wetenschap van den gezonden en zieken mensch een geheel zal zijn geworden' (dat is en was zij reeds lang en eigenlijk kon zij nooit anders zijn, al was men zich dat niet zoo geheel bewust), 'eerst dan, wanneer de kunst van genezen zich zal bepalen tot het toepassen op elk individueel geval van de lessen der voltooide biologie, eerst dan zal de geneeskunst zich in de biologie kunnen oplossen.'

Tegen dien eisch van oplossing van de geneeskunst in de biologie zijn verscheidene bezwaren:

1°. Toch is het tijdperk van die oplossing zóó verwijderd gesteld, dat men duidelijk kan zien, dat het den Heer E. daarmede geen regte ernst is. Immers hij zelf zegt: 'weinige takken van menschelijke kennis zijn er, die zich met de biologie in uitgebreidheid en waarde van onderwerp kunnen meten. Het is een veld, rijk aan vragen, rijk aan onzekerheid, rijk aan stof voor onderzoek. Zij omvat de geheele leer van den gezonden (physiologie) en zieken mensch (pathologie). Maar op dat veld heeft zij voor den bouw van den tempel der wetenschap niet dan den eersten steen gelegd, en weinig meer dan den voorraad van materiaal bijeengebragt, waaruit het geheel eenmaal zal worden opgetrokken. De onmetelijk lange taak en het betrekkelijk korte tijdperk, hetwelk verliep sinds de menschheid tot wetenschappelijk bewustzijn ontwaakte, moge haar tot verontschuldiging dienen, zoo de levensleer nog niet aan de hoogste eischen voldoet. Wel werkt zij met onverdroten ijver aan de oplossing der aan haar gestelde vragen, en aan de ontsluijering van de verborgenheden des levens, maar vóór den tijd, dat deze alle onthuld zullen zijn' (d.i. nooit! Ref.) en

‘het geheele geheim des levens geopenbaard zal wezen (d.i. wederom nooit! Ref.) zal de geneeskunde’ (zegge kunst) ‘niet kunnen rusten op de biologie en zal de verhouding tusschen beide eene blijven van wederkeerig dienst- en hulpbetoon. Van oplossing der eene wetenschap in de andere kan vroeger geene sprake zijn.’

Van die oplossing is ook nu nog en zal niet ligt sprake zijn en daarmede is het 2de bezwaar aangeduid. De Heer Evers wordt hier plus royaliste que le roi. Immers, de hevigste voorstander van de beoefening der biologie gaat niet zoo ver, dat hij de geheele oplossing van de geneeskunde, laat staan van de geneeskunst, in de biologie zou verlangen. De eigenlijk gezegde geneeskunst, d.i. de kunst om zieken te genezen, zal altijd, voor zoo ver zij op pharmacie en pharmakodynamiek berust, minder aanraking hebben met de eigenlijke biologie, alhoewel zij, wat de Diaetetiek en Hygieine betreft, toch weêr bij haar ter school zal moeten gaan. Maar van volkomene oplossing van de therapie in de biologie zal wel bij den dolijverigsten bioloog geene sprake wezen.

Doch nemen wij den draad van de oratie van den Heer Evers weder op, dan zien wij dat hij zelf nog eenigzins in aarzeling verkeert omtrent de waarde, die hij aan de ervaring voor de beoefening der geneeskun*de* moet toekennen, daar zij ons, volgens zijne eigene woorden, slechts eene ongenoegzame kennis verschaft en dus bezwaarlijk als de bodem zou kunnen worden aangeprezen, waarop de therapie (nu is het weêr de therapie) moet rusten. Maar van den anderen kant kan hij toch ook niet toegeven, dat de pathologische anatomie daarvoor den grondslag zou kunnen leveren. Hij vergeet daarbij, dat er zeker nog niemand geweest is, zelfs geen Rokitansky, die de therapie op de pathologische anatomie heeft willen laten rusten. De woorden toch van Rokitansky zijn, zooals Prof. Koster ook reeds aangetoond heeft, eenigzins uit hun verband gerukt en daardoor niet in den juisten zin wedergegeven. Daardoor vervalt ook de raison d'être van het beweren van E., dat de path, anatomie, in weêrwil van hare groote vorderingen, nog geen regt zou hebben om op de heerschappij op geneeskundig gebied (nu is het weêr geneeskundig gebied en niet geneeskunst of therapie) aanspraak te maken.

Beider waarde op wetenschappelijk gebied te bestrijden, zou zeker ongepast zijn, maar de strijd, tegen haar van het practische standpunt gevoerd, is niet veel meer dan ijdel. Immers, ‘dat er ziektetoestanden zijn, wier herstel’ (dus weêr therapie) ‘in den regel door den geneesheer, uit kracht van het weten, dat hij uit zijne *ervaring* put, moet verkregen worden, toestanden tot wier verklaring of genezing de pathologische anatomie niets heeft bijgedragen,’ zal ieder gaarne willen toegeven, vooral wat de genezing be-

treft. Het is voorts waar, dat alleen uit den stoffelijken aard der, beleediging veelal niet kan worden besloten tot de kennis der middelen, welke de natuur tot herstel behoeft. Ja, al wilden wij verder gaan, al wilden wij ons tot die ziektevormen bepalen, wier pharmako-therapeutische behandeling (die Evers hierbij vooral op het oog heeft), tot dusverre buiten de verklaring van de pathologische anatomie valt, zooals de tusschenpoozende koortsen, de bleekzucht, enz., dan zou men zelfs kunnen beweren, dat er onderscheidene ziektetoestanden zijn, wier stoffelijke grondslag nog niet aan te wijzen is en die derhalve tot dus verre niet langs stoffelijken, d.i. anatomico-pathologischen of chemico-pathologischen weg verklaard *kunnen* worden. Maar daardoor zouden wij niets anders bewijzen, dan dat lang niet *alle* pathologische toestanden en tot dus ver nog veel minder de therapeutische handelwijzen volledig toegelicht kunnen worden. De waarde der pathologische anatomie, de grondslag voor medische studiën, zou door die argumenten nog niets verminderd worden.

Zeer teregt zegt Evers verder: ‘wat de anatomie is voor de physiologie, is de pathologische anatomie voor de pathologie; beide laatsten kunnen zonder beide eersten ter naauwernood bestaan; maar én de bouw én de verrigting én de storing der verrigting én de genezing leveren reeksen van feiten op, die ieder afzonderlijk tot het gebied van verschillende takken der wetenschap behooren, *takken, die onderling ontelbare punten van aanraking hebben, die elkander niet missen kunnen in hunne ontwikkeling en alle in ééne wetenschap, de biologie, te zamensmelten, maar waarvan geene enkele regt heeft te beweren, dat hij de andere beheerscht*.’ Is dit niet wederom eene uitspraak, die ieder wetenschappelijk geneeskundige gaarne zal onderschrijven even als die, welke Evers terstond daarop laat volgen: ‘Moge het dan ook al te bejammeren zijn, dat de hoop van velen tot nog toe ijdel is, die meenden dat uit den vooruitgang der biologische wetenschappen die der practische geneeskunst reeds nu noodzakelijk zou volgen, de geneesheer moet daarom niet ontmoedigd zijn en zich óf in de armen der ruwe Empirie werpen, óf van alle handelen afstand doen’ (en zich geheel aan de studie der biologische wetenschappen overgeven, Ref.)? Neen, ‘zijn verstand zal hem weêrhouden van de ruwe empirie; zijn geweten zal hem verbieden lijdelijk af te wachten, waar slechts het handelen eenige kans van welslagen kan opleveren’ (gulden woorden! Ref.). - ‘De kunst toch om zieken te genezen is niet zoo gemakkelijk. Zij vordert vooraf eene juiste onderkenning van de verschillende voorwaarden en omstandigheden, waaronder de ziekte ontstond. Om die zwarigheden uit den weg te ruimen, komen den geneesheer’ (Evers drukt het opzettelijk op blz. 27 uit) ‘zijne biologische studiën te

pas; het verband tusschen de gebeurtenissen wordt hem door de physiologie aangetoond; de pathologie licht hem omtrent de plaatsgegrepene weefselveranderingen in.' Bij de vergelijking van het eene ziektegeval met het andere heeft hij óf eenen anatomischen, óf eenen symptomatischen óf eenen aetiologischen grondslag. 'Herkenning van de ziektevormen en van haar' (hun) 'onderscheid onderling, is het eerste wat den arts te doen staat, is de eerste stap op den weg der ervaring.' (Zeer juist, maar dien stap kan men niet doen, dan aan de hand der biologie. Deze wordt zoodoende de conditio sine qua non voor de ervaring. Ref.) 'De waarneming aan het ziekbed levert het voorwerp, dat gekend moet worden, en noodwendig is dit de grond van alle geneeskundig weten' (ergo de grondslag van de geneeskunde). 'Maar die herkenning is niet voldoende, de ziekte vordert genezing, en deze kan *alleen* (?) rusten op hetgeen de ervaring leerde, dat in gelijksoortige gevallen hulp aanbragt en, zoo de ervaring hieromtrent geene zekerheid kan geven, op naauwkeurige, maar om den aard der zaak voorzigtige proefneming.' (Al wederom zeer waar!)

De diaetetische en pharmaceutische middelen kunnen alleen door de ervaring gecontroleerd en gekend worden. Wel is de kennis van hunne scheikundige zamenstelling nu reeds niet onverschillig en kan zij te eenigen tijde de rede der waargenomene geneeswijze verklaren en daarvan thans reeds eenig begrip doen vormen; de proeven op menschen en dieren genomen kunnen veel licht werpen op het ervarene en aanleiding geven tot nieuwe reeksen van proefnemingen bij zieken; maar 'tot nog toe heeft het de wetenschappelijke geneeskunde niet mogen gelukken de werking van zelfs een enkel geneesmiddel in eene gegevene ziekte *volkomen* te verklaren, en toch bezit de geneeskunde' (kunst) 'middelen, die tegen bepaalde ziektegevallen met eene groote mate van zekerheid kunnen worden aangewend, en het blijkt hierdoor ten duidelijkste, dat de klinische ervaring' (soms, Ref.) 'de grondslag kan zijn, waarop de geneeskunde' (kunst) 'zich, *al is het onvolmaakt*, KAN ontwikkelen.

Bij het flaauwe licht, 'hetwelk de biologie tot nog toe over de wijze doet opgaan, waarop eenig geneesmiddel op het zieke organisme werkt, kan men haar ook nog niet de verpligting opleggen om eene volkomene geneeswijze of een zeker werkend middel aan de hand te doen en moet dit voor als nog aan de klinische ervaring worden overgelaten.' Waar toch de biologie getracht heeft de werking der geneesmiddelen te verklaren, zoo als van de ijzerpraeparaten tegen de chlorose, of van de chinine tegen de tusschenpoozende koorts, bleken hare krachten weldra te kort te schieten. - (Toch niet zoo geheel, Ref.)

'Zoo blijkt dan,' - aldus eindigt Evers zijn betoog, 'dat de

geneeskunde' (kunst) 'al moet zij zich op dit oogenblik en waarschijnlijk in de eerst volgende eeuwen eerst langzaam volmaken, toch geen anderen dan haren *eigen* weg kan gaan, en dat die is gelegen op het gebied der ervaring aan het ziekbed.' Eerst na vele eeuwen toch zal de biologie aan de door haar gedane eischen kunnen voldoen. 'De voorbarige poging om nu reeds de vruchten van den arbeid van latere eeuwen te willen genieten, heeft zoo niet den voortgang der geneeskundige wetenschap (neen, hoogstens der geneeskunst, Ref.) belemmerd, dan toch weinig bevorderd. Nog is er eene diepe klove tusschen biologie en geneeskunde' (kunst); 'maar toch is die nu reeds op vele plaatsen gemakkelijk (?) te overbruggen en vele zijn de aardhalers en eenmaal zal ook hier éénheid tot stand komen. Het streven daarnaar, is, zoo als Virchow teregt zegt, nimmer onderdrukt geworden, ja, zal,' zoo als Evers er teregt bijvoegt, 'nimmer onderdrukt kunnen worden, daar het in beider natuur is gelegen om eenmaal tot ééne wetenschap zamen te smelten' (welk laatste men van de geneeskunst niet zoo gereedelijk zal kunnen toestemmen).

Wij hebben opzettelijk zoo breedvoerig en naauwkeurig mogelijk, ja, veelal met de eigene woorden van den S., den zin zijner redevoering teruggegeven, opdat zijne bedoeling iederen lezer beter in de oogen zou springen en hij zelf de verklaring zou kunnen vinden van de oppositie, die daartegen ontstaan is.

Geringschatting van de stndie der anatomie, pathologische anatomie, physiologie, in één woord der biologie, blijkt daaruit niet. Integendeel, hier en daar wordt hooge lof aan de biologie toegekend en wordt zij als onmisbaar voor den aanstaanden geneesheer voorgesteld. Maar telkens als E. haar op de eene bladzijde eene concessie doet, schijnt het op de andere alsof hij die weer gedeeltelijk wil intrekken, of althans beperken en inkrimpen. Het is een voortdurend geven en nemen, een loven en bieden, een strijd tusschen willen en kunnen, men zou bijna zeggen, tusschen des schrijvers vroeger doctoraal handelen en zijn tegenwoordig professoraal denken.

Dat schijnbaar hinken op twee gedachten, die telkens terugkeerende onzekerheid, of men zich der biologie of der ervaring in de armen moet werpen, zij moesten wel den minder gunstigen totaalindruk van de redevoering bij hoorders en vooral bij lezers achterlaten, vooral als men weinig geneigd is om de onzekerheid en de tegenspraak van des schrijvers woorden tot de ware en voornaamste oorzaken terug te voeren.

Die oorzaken toch zijn twee in getal en reeds door Prof. Koster aangeduid. De *eerste* is daarin gelegen, dat de schrijver de woor-

den geneeskunde, geneeskunst en *therapie* dikwerf door elkander gebruikt, alsof zij geene verschillende denkbeelden uitdrukten. En toch omvat de *geneeskunde* de leer van den gezonden en zieken mensch, van de oorzaken van het ziek worden, van de verschijnselen van het ziekzijn, van de wegen, langs welke het weder opgeheven kan worden, zonder dat de ervaring daarbij in het spel komt of een noodzakelijk onderdeel er van uitmaakt. Zij is dus de eigenlijke theorie, die aan de *geneeskunst* vooraf moet gaan, welke wederom in engeren zin de toepassing van bovenstaande kennis, de uitoefening der geneeskunde, de praktijk genaamd moet worden; terwijl de *therapie* eigenlijk niets anders is dan de leer der hulpmiddelen, waarvan de geneeskunst zich bedient om dit ziekzijn te bestrijden. Zij omvat pharmacie en pharmakodynamiek, en tot haar gebied kunnen eveneens de Diaetetiek en Hygieine gebragt worden.

Wij zullen wel niet noodig hebben te doen uitkomen hoe hemelsbreed theorie en praktijk vaak van elkander verschillen; hoe men een grondig muziekgeleerde kan zijn zonder eenig instrument te bespelen; hoe men uitgebreide kennis van de schilderkunst kan hebben zonder in staat te zijn zelf het geringste voorwerp te teekenen of te schilderen. Zoo ook kan men een uitstekend en geleerd geneeskundige wezen, bedreven in de geschiedenis der geneeskunde, bekend met alle theoriën, die daarin verkondigd zijn, zoowel op physiologisch als pathologisch gebied; elk ligchaamsdeel zal men zoo volkomen in zijne voorstelling kunnen hebben, dat men er elke afwijking van zal kunnen beschrijven; ja, men zal de uitgebreidste kennis op het gebied der geneeskunde bezitten, maar daarom is men nog geen bruikbaar *geneeskunstoefenaar;* maar daarom is men nog niet in staat aan het ziekbed zelf te handelen. Van den anderen kant is het mogelijk dat men een zekeren tact bezit om aan het ziekbed goede diensten te praesteren, dat men zich eene zekere vaardigheid heeft eigen gemaakt om geneesmiddelen voor te schrijven en te combineren, terwijl men toch zoo weinig geneeskundige kennis verworven heeft, dat men zich ter naauwernood rekenschap kan geven van den ziekelijken toestand, dien men wil bestrijden, of van de wapenen, die men daarbij bezigen wil, en dus zeker niet op den naam van een wetenschappelijk geneeskundige aanspraak mag maken, maar hoogstens dien van een handig therapeut of geoefend empiricus verdient.

Het is jammer dat Prof. Evers dit onderscheid - zooals wij bij de uiteenzetting van zijn stuk herhaalde malen aanduidden - niet genoeg in het oog gehouden heeft. Dan toch ware het verzet tegen zijne stellingen niet zoo hevig geweest. Prof. Koster, zijn hevigste opposant in deze, toont het ook al aan: ‘aan eene kleinigheid,’ zegt hij, ‘bemerkt men reeds waar de schoen wringt. Bij eene conse-

quente scheiding van geneeskundige wetenschap (ons gansche medisch weten) en therapie zou de opvatting van Evers eer te verdedigen zijn. Men kan ter goeder trouw beweren, dat het voor de ontwikkeling der therapie beter is zich niet door wetenschappelijke beschouwingen te laten terughouden of bewegen.' Ware dit onderscheid der woorden beter in acht genomen, dan zouden de meeste uitspraken van Prof. Evers in kracht van waarheid gewonnen hebben en de thans heerschende verwarring zon vermeden geworden zijn.

Eene andere oorzaak is gelegen in het gebruik, dat de Heer Evers van het woord *ervaring* maak't, betwelk *doorgaans* door hem in veel te beperkten zin wordt opgevat, alsof daaronder alleen de kennis van de werking van eenig geneesmiddel bedoeld werd. Ervaring intusschen is het product van goed geobserveerde feiten. Opdat de observatie het praedicaat van goed verdiene, moet zij veelzijdig zijn, d.i. met kennis geschieden van den oorsprong, de aanleiding en de beteekenis van het feit; zij moet volledig erkend zijn met al de omstandigheden, die tot het tot stand komen van het feit hebben medegewerkt.

Om nu als geneeskundige goed te kunnen observeren, moet men in de eerste plaats met het voorwerp der observatie goed bekend zijn. Daarvoor echter wordt degelijke anatomische, physiologische, pathologische, dus biologische kennis gevorderd. Deze maken dus den grondslag uit voor de *be*oefening der geneeskunde, Vervolgens moet men het concrete ziektegeval goed en geheel kennen; men moet het door pathogenetische beschouwingen en door alle mogelijke diagnostische hulpmiddelen zoo volledig, als maar immer kan, toegelicht hebben, vóórdat men tot de keuze der wapenen kan overgaan, waarmede het bestreden kan worden, vóórdat men zijne *kunst* mag *uit*oefenen. Eerst dan, wanneer men de werking dier middelen op het zieke organisme zoo goed begrepen heeft, als de tegenwoordige mate van kennis dit gedoogt, eerst dan kan men gezegd worden het genezingsfeit goed te hebben waargenomen en dan zal dit feit wezenlijk tot verrijking van deugdelijke ervaring hebben bijgedragen. Nu kan men gaarne erkennen, dat men hoogst zelden, ja welligt nimmer, tot zulk eene degelijke ervaring geraakt, dat zulk eene ervaring bijna een ideaal genaamd moet worden, op wiens verwezenlijking de geneesheer niet mag wachten, maar zich voor zijn handelen inmiddels met eene mindere mate van ervaring tevreden moet stellen. Maar niettemin moet hij er naar blijven streven en eerst dan zal hij de beste geneesheer zijn, als hij, met de grootste som van wetenschappelijke kennis toegerust, aan het ziekbed verschijnt en degelijk biologisch voorbereid, met een onbevangen gemoed en helderen geest, zijne kennis en ervaring zoekt toe te passen.

Neemt men het woord ervaring in dien ruimeren zin en ver-

staat men daaronder ook het resultaat der indrukken, die men van den oorsprong der ziekteverschijnselen, van hun beloop en onderling verband, van den overgang van het ziekteproces in genezing en van de omstandigheden, waardoor die overgang bevorderd is, verkregen heeft; verstaat men daaronder voorts de beschouwingen, waartoe die indrukken in het concrete geval aanleiding gegeven hebben; rekent men eindelijk daartoe de besluiten, die men uit dit eene geval door analyse, synthese en inductie voor andere soortgelijke gevallen getrokken heeft, dan is men wederom op de volle zee, waarop de biologie ons eenige compas kan wezen. Met dat compas moeten wij behoorlijk bekend zijn, vóórdat wij het therapeutisch roer in handen mogen nemen om er den kranke mede in de haven der gezondheid terug te sturen. Zonder dat compas wordt het schip maar op goed geluk of regts of links en door de winden der routine of door de golven eener ruwe empirie heen en weder geslingerd.

Had de Heer E. het woord ervaring altijd in bovenstaanden ruimeren zin gebezigd en daarvan de therapeutische ervaring strenger afgescheiden, en eindelijk geneeskunde, geneeskunst en pharmacotherapie meer uit elkander gehouden, hij zou minder met zichzelven omtrent de waarde der biologie in strijd gekomen zijn; hij zou niet zoo dikwerf met de andere hand teruggenomen hebben, wat hij met de eene pas gegeven had; zijne redevoering zou minder tegenspraak uitgelokt, meer aan wetenschappelijke waarde gewonnen hebben en meer overeenkomstig haren titel uitgevallen zijn.

Nu is die titel minder juist gekozen. Zij had veeleer moeten luiden: de waarde der ervaring voor de *uit*oefening der genees*kunst*; of nog liever voor de therapie. De geneeskunde beoefenen is zich bekwaam maken in alles wat de wetenschap der geneeskunde leert. De geneeskunst uitoefenen is de bovengenoemde kennis in praktijk brengen, haar toepassen tot behandeling van zieken.

Ware het onderwerp zoo geformuleerd en op bovenstaande wijze behandeld, dan zou niemand het hebben kunnen wraken, dat hij, die 25 jaren lang met roem de geneeskundige praktijk in eene volkrijke stad heeft uitgeoefend en aan trouwe pligtsbetrachting al zijnen tijd ten beste moest geven, bij voorkeur over de hooge waarde van de ervaring aan het ziekbed in zijne inaugurele redevoering sprak. Veeleer zou hij op aller sympathie voor dat onderwerp hebben kunnen rekenen, daar hem ruimschoots daardoor de gelegenheid geboden werd, om den aankomenden geneeskundige diep de overtuiging in te prenten, dat bloote ervaring, vooral dat alleen pharmaco-therapeutische ervaring, tot ruwe empirie en routine leidt, maar dat de jonge geneeskundigen, om goede diagnostische ervaring te kunnen opdoen, die ons de verschijnselen leert herkennen en groeperen, dat zij, om pathologische ervaring te kunnen krijgen, die ons de verklaring der verschijnselen

aan de hand moet doen en hunne beteekenis voor het leven moet verduidelijken, dat zij eindelijk, om zich op prognostische ervaring te kunnen beroemen, die ons in staat stelt den verderen loop en afloop der verschijnselen te berekenen, dat zij, vóór dat alles, zich eerst in de biologie geoefend moeten hebben, en ook, na het verlaten van de academie, steeds in die oefening moeten blijven, ten einde de ziektetoestanden hoe langer zoo beter te kunnen beoordeelen en de daartegen door de ervaring aangewezene middelen hoe langer zoo meer door de wetenschap te kunnen toelichten.

Wij houden ons gaarne overtuigd, dat dit ook de bedoeling van den Heer Evers geweest is. Zijn ernstig protest tegen de opvatting, alsof hij alleen de practische rigting met eenzijdige bekrompenheid gehuldigd zou willen zien, geeft ons het regt tot die overtuiging. Men zou hem dan ook grootelijks onregt doen, indien men daaraan wilde twijfelen. Maar daarom betreuren wij het te meer, dat hij die bedoeling niet duidelijker heeft doen uitkomen.

Door die minder duidelijke omschrijving heeft hij niet alleen het goede, dat er in zijne redevoering gevonden wordt, verduisterd, maar zelfs het standpunt, 't welk hij in de wetenschap denkt in te nemen, niet juist aangegeven en daardoor belangrijke tegenbedenkingen en fellen strijd uitgelokt.

Moest zijne redevoering er toe dienen om den weg af te bakenen, langs welken hij zich voorstelde zijne leerlingen in den tempel der kennis binnen te leiden en hen voor hunne wetenschappelijke loopbaan te bekwamen, dan rijst door die min duidelijke omschrijving de vrees, dat zij hem alligt verkeerd zullen verstaan en in hunne verkeerde opvatting veel verder zullen gaan dan hij zelf bedoeld heeft. In den waan toch, dat de hoogleeraar de biologische wetenschappen lager dan de therapeutische ervaring stelt, daar die wetenschappen nog niet bij magte zijn de werking van één enkel geneesmiddel volkomen te verklaren, en meenende, dat de klinische ervaring de voornaamste grondslag moet zijn, waarop de geneeskunde (st.) berust, of wel dat die geneeskunde (st.) haren eigen weg moet gaan, dien van de ervaring aan het zickbed, in die verkeerde opvatting zouden zij zich alligt genoopt gevoelen hunne biologische studiën zooveel mogelijk te bekorten, om zich uitsluitend aan het ziekbed voor hunne praktische loopbaan voor te bereiden. - Ja, alligt zouden zij, in spijt van het protest van hunnen leermeester, verkeerdelijk genoeg kunnen meenen, dat zij in een Organon van Hahneman, in een Encheiridion van Hufeland, in eene Erfahrungslehre van Rademaeher of in een encyclopaedisch woordenboek van practische geneesmiddelen van Most alles konden vinden, wat zij voor hunne practische loopbaan noodig hebben en wat hun, bij het verlaten der academie, aan eigene ervaring nog te kort komt. Zeker zou het te vreezen zijn, dat zij weldra, na het examen afge-

legd te hebben, de biologische studiën als onnutten ballast over boord zouden werpen om in de slavernij der praktijk onder te gaan.

Wilde de Heer Evers eindelijk de aanvaarding van zijn hoogleeraarsambt daartoe bezigen om de eene of andere question brulante te behandelen, dan moeten wij de keuze van zijn onderwerp en vooral de behandeling daarvan zeer betreuren, omdat hij daardoor den schijn aanneemt alsof hij zich in oppositie stelt zoowel met zijnen uitstekenden voorganger Prof. Schrant, - die juist in zijne inaugurele oratie de krachtigste woordvoerder der biologische rigting was -, als met den geest des tijds, volgens welken de pathologisch-anatomische en physiologische studiën in den ruimsten omvang genomen, nog altijd als een der voornaamste grondslagen moeten gelden, waarop de vorming van de aanstaande geneeskundigen behoort gebaseerd te worden. Het was daarom ook dat de uitstekende clinicus Niemeijer zijn leerboek over speciele pathologie en therapie nader karakteriseerde door er bij te voegen: *mit besonderer Rücksicht auf Physiologie und pathologische Anatomie* en in zijne voorrede de verzekering gaf: man wird überall das gewissenhafte Streben, die neuere Physiologie für die Erklärung pathologischer und therapeutischer Thatsachen zu verwerthen und die Symptome als die nothwendigen Folgen der Krankheit zu deduciren, leicht herausfinden.

Had Evers zich boven de partijen en op een meer conciliant standpunt geplaatst, wat zoude hij (zoo als Prof. Koster ook reeds aangaf) eene overschoone gelegenheid gehad hebben op de eindelijke uitbouwing van het Nosocomium academicum en op de uitbreiding van de gelegenheid tot klinisch onderwijs aan de eerste academie van ons land aan te dringen; want een clinicum internum van zoo weinig bedden is, ongetwijfeld ook in zijn oog, eene belagchelijke parodie op zijne eigene overtuiging omtrent de waarde der ervaring aan het ziekbed. Te lang toch wacht de Leidsche studerende jongelingschap op de gelegenheid om in een goed en uitgebreider clinicum, aan de hand harer ervarene leermeesters, zelve de waarde van de ervaring te leeren kennen.

Van de energieke en ijverige bemoeijingen van den Heer Evers willen wij de zoo vele jaren lang verschovene verwezenlijking van het daartoe strekkende plan verwachten. Van harte wenschen wij hem toe, dat het hem vergund moge zijn gedurende eene lange reeks van jaren een groot aantal degelijk biologisch gevormde studenten door zijne rijke ervaring aan het ziekbed tot uitstekend wetenschappelijk praktische artsen op te leiden.

Te midden van den door de redevoering van Prof. Evers opgewekten strijd, werd onze aandacht door den titel van het derde der aan het hoofd dezes genoemde boekjes getroffen. - *De moderne rigting*

in de geneeskunde! - Welke zou die rigting eigenlijk wel zijn? En wat zouden wij daarvan te wachten hebben? Zou dit ook al eene bestrijding of eene apologie van de oratie van den Heer Evers zijn?

Om het antwoord op deze en meer dergelijke vragen te vinden, namen wij met gretigheid het boekje van den Heer Verwey ter hand. - Maar bitter was onze teleurstelling! Parturiunt montes! Het geheel was ons niet regt helder; wat al te verward toch, wat al te geniaal-rhapsodisch, was hetgeen wij hier te lezen kregen. Wel vonden wij allerlei stellingen, die als korte orakelspreuken ter nedergeschreven waren; maar ze waren even als orakelspreuken wat nevelachtig, wat al te aphoristisch en wat al te los, om niet te zeggen, slordig in de redactie.

Wij meenden dat Prof. Koster (blz. 34) de moderne rigting der geneeskunde al vrij juist gekarakteriseerd had in de woorden: ‘uitgebreide beoefening van anatomie en physiologie, beide met ontwikkelingsgeschiedenis in verband gebragt, beide grondslagen voor de pathologie; de laatste weder langs den weg van diagnostiek en beredenering van klinische gevallen, met de *geneeskunst* zamenhangende’. - Die woorden, welke den eisch aan het wetenschappelijk geneeskundig (hooger) onderwijs moesten formuleren, duidden tevens de geheele moderne rigting der geneeskunde vrij wel aan. Een oogenblik scheen het ons toe, alsof ook de Heer Verwey, van ter zijde het oog gevestigd houdende op de oratie van den Heer Evers, eene soortgelijke rigting als de moderne erkende, toen wij lazen: ‘Zoo zeker als het is, dat de ontleedkunde, de scheikunde, de physiologie van den gezonden en zieken mensch de bronnen zijn, waaruit wij de kennis des levens moeten putten, even zeker is het, dat de *kennis* van de wijze van werking der geneesmiddelen op het *gezonde* en zieke organisme de eenige ware grondslag is der therapie. *Ware het de ervaring aan het ziekbed alleen, wij zouden tweeduizend jaren na Hippocrates geene therapie bezitten, waarachter een vraagteeken staat*.’ (NB.) De verdere lezing bragt ons echter van dien waan terug en versterkte ons in het vermoeden, dat de moderne rigting in de geneeskunde door don Heer Verwey in beginselen gezocht werd, waarop hij in zijne voorrede reeds zinspeelde, die hij later met den vinger aanduidde, als bestaande in *proefneming met geneesmiddelen op gezonde menschen* en waaromtrent ons eindelijk geen twijfel meer overbleef, toen wij lazen: ‘de homoiopathie zal eenmaal op de eigenlijke artsenijen en hare aanwending eenen duurzamen invloed uitoefenen.’ In de homoiopathie zou dus de moderne rigting van de geneeskunst gelegen zijn; door haar zou de geneeskunst ‘naast de godsdienst, de verhevenste der wetenschappen worden.’ Geheel duidelijk was ons de zaak na de lezing van het bovenstaande nog niet. Hoe die moderne rigting toch op de eigenlijke *artsenijen*

zelve zal kunnen werken is ons even onverklaarbaar gebleven, als ons haar duurzame invloed op de *aanwending* der artsenijen twijfelachtig voorkomt. Maar wij raakten langzamerhand aan onduidelijke zinsneden gewoon, want al vrij vroeg troffen wij er aan, zoo als op blz. 2, waar wij lazen: ‘dat de geneeskunde, vooral hare uitoefening, ook nu nog bij de verschillende volkeren *zelfs* van Europa, een *onderscheidend* karakter heeft, niettegenstaande verkeer en gemeenschap het verschil *schijnen* weg te nemen. Engeland, Frankrijk en Duitschland hebben werkelijk hunne eigene geneeskunst, die het karakter dier volken duidelijk laat erkennen. Nederland beroemt (?) zich op zijn scepticisme, waarbij echter zijne oorspronkelijkheid wordt bedreigd. Nogtans is oorspronkelijkheid de eenigste roem, want het’ (waarop slaat dit?) ‘verzekert zijne zelfstandigheid.’ - Eigenlijk bekroop ons reeds na de lezing van die weinige bladzijden de lust om het boekje toe te slaan en weg te leggen; maar de zucht naar onpartijdigheid staalde ons geduld en zoo troffen wij eerst een allerzonderlingste karakteristiek aan van de 3 grootste sterren aan den medischen horizont, te weten van Hippocrates, met wiens *π β ovoια* (lees: *π ρ ovoια*) de Heer Verwey veel schijnt op te hebben; voorts van Galenus en eindelijk van Paracelsus, ‘na wiens verschijning een legioen van lichtende sterren aan den hemel der geneeskunde volgde’ en die ons leerde, dat de geneesheer hier zijne bestemming (?) moet medebrengen; door goddelijke verlichting, in de school der menschen en der ervaring moet worden gevormd; en met trouw en vlijt, naar geweten en met voorzigtigheid, zijne kunst moet uitoefenen. De biologische opvatting der geneeskunst (de) zou, volgens den Heer Verwey, in Paracelsus haren eersten grond (?) hare duidelijk uitgesprokene gedachte gevonden hebben, daar hij zich eene ziekte niet voorstelde als iets aan het organisme vijandigs, van buiten ingedrongen vreemdaardigs (?), maar als eene levensphase, waarin geene andere wetten dan die des levens worden gevolgd, en geene andere verschijnselen kunnen plaats vinden, dan die uit de normale wetten (zijn er ook abnormale wetten?) voortvloeijen (blz. 8).

Na eenige vreemde aphoristische opmerkingen over biologie, ontwikkeling der geneeskunde, exspectative methode, Nihilisme, Hygieine, Therapie, enz., waarbij wij op phrases als de volgende stieten: ‘men had reeds de hoop gevestigd op de elementaire wetenschappen, voornamelijk de weefselleer, de physiologische scheikunde en de ziektekundige ontleedkunde, maar de *uitkomst van reuzenschreden* op dit gebied, had slechts eene *vingerwijzing* op de Hygieine ten gevolge,’ en ‘dat men bij de aanwending van Chinine onzeker is of alleen het typische verschijnsel, dan wel de geheele ziekte’ (dat heet ontologie!) ‘zal zijn opgeheven,’ en ‘dat bij den voortduur der

oorzaken van de bleekzucht (chlorose) het ijzer slechts een blanketsel is, - mag dat een positief weten genoemd worden?' eindelijk 'laat ons zwijgen van de slagtoffers, die bij *duizenden* vallen, ten gevolge van het misbruik der Chinine' - na dit alles en nog veel meer doorgeworsteld te hebben, vonden wij een hoofdstuk, getiteld: *ziektegevallen*, waarvan eenige betrekking zouden moeten hebben tot de spijsverteringswerktuigen, van welke alleen maag en endeldarm genoemd worden, andere tot de organen van het bloedvatenstelsel en de bloedmaking, waartoe de longen ook gerekend kunnen worden, maar waarbij nergens van eenig physisch verschijnsel melding wordt gemaakt. Alle 30 gevallen zijn zoo onvolledig beschreven, de verschijnselen zijn zoo ter naauwernood aangeduid, dat men er noch voor de diagnostiek, noch voor de therapie iets uit kan leeren. Het motto boven dit hoofdstuk luidt: waar feiten spreken, zijn woorden overbodig; maar hier spreken noch feiten noch woorden en wordt men dus weinig wijzer.

Hoe het zij, bij de lezing volgde teleurstelling op teleurstelling en aan het einde van het niet zeer naauwkeurig geredigeerde en gecorrigeerde boekje van 34 bladzijden, ontsnapte ons de wensch: de hemel beware ons voor die moderne rigting! een wensch, die gelukkig veel kans heeft om vervuld te worden, daar eene moderne rigting, die zóó voor ons door de Homoiopathie vertegenwoordigd moet worden, weinig in den smaak van het Nederlandsche publiek en van de Nederlandsche geneeskundigen zal vallen. Het gezonde verstand van het eene en de degelijke kennis van de anderen, strekken ons daarvoor ten waarborg. Deze rigting zal dus, vertrouwen wij, wel steeds eene vreemde plant blijven, die in onzen bodem voor geene acclimatatie vatbaar is.

12 Jan.
S.

***Het stelsel van bestuur in Nederlandsch-Indië, of verzameling van wetten, koninklijke besluiten en ordonnantiën van den Gouv. Gen., die ten gevolge der gewijzigde grondwet van* 1848 *en van het Reglement op het beleid der Regering van Nederl. Indië, zijn of zullen worden ingevoerd. Eerste bundel. Amsterdam, C.L. Brinkman*. 1864. *Staatsblad van Nederl. Indië, van* 1816-1860. *Aanwijzing der veranderingen, die door latere beschikkingen in vroegere verordeningen gebragt zijn. Zalt-Bommel, Joh. Noman en Zoon*. 1862.**

De voorrede van het eerste der hier aangekondigde geschriften begint met de volgende woorden:

‘Een enkel woord over de aanleiding en het doel van dit werk.

Bij de wet van den 10^{den} Junij 1864 (Nederl. Staatsblad, N°. 71), is geregeld het onderwijs van Rijkswege in Indische Taal-, Land- en Volkenkunde. Volgens art. 2 dier wet, zal echter dat onderwijs niet alleen de taal- en letterkunde en die der landen en volken, behoorende tot het gebied van Nederlandsch Indië, omvatten, maar zich ook uitstrekken tot de geschiedenis van- en het publiek regt, alsmede het *stelsel van bestuur* in Nederlandsch Indië. Dat stelsel van bestuur is beschreven in de daartoe betrekkelijke artikelen der Grondwet van het Rijk, in de Wetten, uit dezelve voortvloeijende, en in de Koninklijke besluiten en Ordonnantiën van den Gouverneur-Generaal van N.I., aan die Grond- en Rijks-wetten ontleend.

De uitgever, genegen om zijnen werkkring ook tot geschriften over koloniale aangelegenheden uit te strekken, heeft met erkentelijkheid aangegrepen de hand, welke hem werd toegereikt om de eerste schrede op dit voor hem nieuw veld van arbeidzaamheid te zetten, overtuigd als hij is, dat eene onderneming, welke de strekking heeft, om de kennis van het veel-omvattend regeringsstelsel van Ned. Ind. te verspreiden, rekenen mag op den bijval zijner landgenooten.

Teregt toch heeft de regering bij de toelichting der bovenbedoelde Wet beweerd, dat in Nederland, welks Indische bezittingen een zoo gewigtig deel van het Rijk en eene zeer ruime bron van volkswelvaart zijn, de gelegenheid om kennis van Indië te verkrijgen, niet mag ontbreken. En terwijl die gelegenheid van staatswege is geopend door eene Instelling van Onderwijs in Indische taal-, land-

en volkenkunde en in tot Indië betrekkelijke wetten, te Leiden te vestigen, brengt het karakter dier Rijksinstelling, overeenkomstig den verklaarden wil der Regering, tevens mede, dat zij aan onderwijs daarbuiten op geenerlei wijs in den weg zij. Het is derhalve wenschelijk, dat het voorbeeld der Regering navolging zal vinden, en wenschelijk, dat het onderwijs in Indische Taal-, Land- en Volkenkunde zich ook elders vestige en vermenigvuldige.'

Met al de toejuiching, waarop het doel en de strekking dezer nieuwe uitgave aanspraak maken, moet ik mij veroorloven tegen het hier gezegde eenige meer of min gewigtige bedenkingen te opperen, die mij tevens den weg tot de beschouwing van den inhoud van dit werkje zullen banen.

De schrijver van dit voorberigt, zonder den naam van 'Rijksinstelling van Onderwijs in de Indische taal-, land- en volkenkunde' (waarlijk reeds lang genoeg!) regtstreeks te berispen, schijnt echter daarop zijdelings eenige aanmerking te maken door te herinneren dat bovendien ook het publiek regt en stelsel van bestuur, alsmede de geschiedenis van Ned. Indië aan die instelling onderwezen worden. Het is zeker eene zaak van ondergeschikt belang, maar ik moet toch opmerken dat tot de kennis van landen en volken ook de geschiedenis en staatsinstellingen noodwendig behooren. De naam is dus volledig, en geschiedenis, publiek regt en stelsel van bestuur zijn onderdeelen van de land- en volkenkunde, onderdeelen echter van zoo groot gewigt, dat zij bij het onderwijs op eene afzonderlijke behandeling, breeder dan zij bij inlassching in het gewone onderwijs van land- en volkenkunde zou kunnen uitvallen, onbetwistbare aanspraak hebben.

De schrijver van het voorberigt doet in de tweede plaats dat onderwijs in publiek regt en stelsel van bestuur, wel niet met uitdrukkelijke woorden, maar toch ingewikkeld, als iets nieuws voorkomen. Ook dit is onjuist. Aan de Delftsche Akademie, die, gelijk bekend is, tevens tot instelling voor de opleiding van aanstaande Indische ambtenaren was ingerigt, en waaraan dus ook werkelijk van Rijkswege, of - zoo men wil - van wege het Departement van Koloniën, ten behoeve dier aanstaande ambtenaren, onderwijs in de verschillende takken der taal-, land- en volkenkunde van Ned. Ind. gegeven werd, was ook een Hoogleeraar aangesteld, die speciaal met het onderwijs in het Mohammedaansch regt en het publiek en administratief regt van Nederlandsch Indië was belast. In de wet op het onderwijs van Rijkswege in de Indische taal-, land- en volkenkunde, is het Mohammedaansch regt, voor zooveel de kennis daarvan nuttig of noodig wordt geacht, begrepen onder de rubriek: 'godsdienstige wetten, volksinstellingen en gebruiken;' maar wat in die wet onder den naam van 'publiek regt en stelsel van bestuur'

voorkomt, is hetzelfde wat vroeger te Delft ‘publiek en administratief regt’ werd geheeten.

Dit leidt mij als van zelf tot eene derde opmerking. De schrijver van het voorberigt stelt ‘publiek regt’ en ‘stelsel van bestuur’ eenigermate aan elkander over, en door de laatste uitdrukking cursief te laten drukken, wijst hij terug naar den titel der verzameling. Hij wil als het ware zeggen: ‘voor de kennis van dat ‘stelsel van bestuur’ worden u hier de noodige hulpmiddelen, wordt u hier een handboek geleverd: de zorg voor ‘het publiek regt’ laten wij aan anderen over. Maar wanneer nu het regeringsreglement en de overige organieke wetten gerekend worden tot het ‘stelsel van bestuur’ te behooren, - en dit doen zij, volgens het oordeel van den schrijver; want zij maken den inhoud uit van den eersten bundel van het werk, dat onder den titel: ‘stelsel van bestuur’ in het licht verschijnt, - dan ben ik zeer nieuwsgierig wat volgens die opvatting voor de lessen in het ‘publiek regt’ ter behandeling zal overblijven. Voor den Hoogleeraar te Delft, met het onderwijs in deze vakken belast, was het Mohammedaansch regt eene soort van stokpaardje; hij heeft daarover eene reeks van werken uitgegeven, die zonder twijfel gestrekt hebben om deze moeijelijke en ingewikkelde wetenschap meer algemeen toegankelijk te maken. In hoeverre hare kennis voor den Indischen ambtenaar noodzakelijk is, - nuttig is zij zeker, maar naar ons inzien geen *hoofd*vereischte - zullen wij daarlaten. Zeker is het intusschen, dat die Hoogleeraar, schier geheel in het Mohammedaansch regt verdiept, voor de, mijns inziens veel noodzakelijker, kennis van ‘het publiek en administratief regt,’ in het openbaar althans, niets heeft geleverd, ofschoon ik zijn onderwijs in die vakken dikwijls zeer heb hooren roemen. Het is mij diensvolgens ook niet met zekerheid bekend, hoe hij de scheiding maakt tusschen *publiek* en *administratief* regt; maar wel weet ik, dat hij over beiden afzonderlijk collegie hield, en ik meen dat hij juist in de lessen over *publiek regt* het regerings-reglement en de overige organieke wetten interpreteerde, en daarentegen in de lessen over administratief regt een systematisch overzigt gaf van de verschillende takken van beheer in Nederlandsch Indië, voornamelijk gebaseerd op de regeringsverslagen over den staat en het beheer der koloniën, en vooral op dat van 1849, dat, als het eerste, aan al de overige ten grondslag ligt en door deze slechts allengs wordt verbeterd en aangevuld.

Ik voor mij geloof niet, dat het mogelijk is tusschen publiek regt en administratief regt scherpe grenzen te trekken. Het komt mij dan ook voor dat de scheiding, die men te Delft maakte, van bloot conventionelen aard is, en de benamingen niet zoozeer duidden op twee verschillende takken van wetenschap, als op twee verschillende

collegiën, waarvan het eene het staatsregt van Nederl. Indië behandelde in den vorm van interpretatie der belangrijkste staatswetten, en het andere in den vorm van een systematisch overzigt, meer of min in de manier, waarop de Hoogleeraar de Bosch Kemper eene ‘Handleiding tot de kennis van het Nederlandsche Staatsregt en Staatsbestuur’ (Amst. 1853) heeft in het licht gegeven.

Toen de regering in art. 2 der wet tot regeling van het onderwijs in Indische Taal-, Land- en Volkenkunde onder letter *d* ‘het publiek regt en het stelsel van bestuur in Nederl. Indie,’ bij elkander stelde, geloof ik niet, dat zij daarmede de aanwijzing van twee afzonderlijke vakken van onderwijs heeft bedoeld, maar slechts ééne wetenschap, daarom door beide namen aangeduid, omdat zij aan verschillende oogpunten verschillende zijden van beschouwing aanbiedt en voor verschillende wijzen van behandeling vatbaar is. Ook de Hoogleeraar Kemper verbindt op den titel van zijn werkje *Staatsregt* en *Staatsbestuur*, zonder in den loop daarvan ergens op eene tegenstelling, of zelfs op een bepaald onderscheid, bepaalde grenzen tusschen beiden, te wijzen.

Indien men echter, zoo als de schrijver van ons voorberigt schijnt te bedoelen, de uitdrukking ‘stelsel van bestuur’ bepaaldelijk in tegenstelling met die van ‘publiek regt’ wil bezigen, dan kan zij mijns inziens slechts opgevat worden in den zin van eene systematische behandeling der staatsinrigting, en dus juist als het tegenovergestelde van den werkelijken inhoud van het werkje, waaraan de titel van ‘*stelsel* van bestuur gegeven is;’ maar dat werkelijk slechts eene ‘verzameling van wetten, koninklijke besluiten en ordonnantiën van den Gouverneur-Generaal’ zal bevatten.

Op zich zelve waardeer ik zeer de uitgave eener beknopte en welingerigte uitgave van de wetten, koninklijke besluiten en ordonnantiën, waarin de hoofdtrekken van het Indische staatsregt en staatsbestuur zijn nedergelegd; de kennis dier wetten en van hare bijzondere bepalingen is dikwijls, ook boven en behalve een systematisch overzigt der Indische staatsinrigting, noodzakelijk, en zal vermoedelijk te allen tijde een element van het onderwijs van Rijkswege in de Indische taal-, land- en volkenkunde blijven uitmaken. Ik acht mij dus geregtigd om te verklaren, dat dit werkje in eene wezenlijke behoefte voldoet. Maar ik wraak het, dat daaraan zoo met nadruk de titel van: ‘het stelsel van bestuur in Nederlandsch-Indië’ is gegeven, en ik mag mijne overtuiging niet verbergen, dat aan een werkje, dat inderdaad dien titel mogt dragen, een werkje meer of min geschoeid op de leest der Handleiding van den Heer de Bosch Kemper, nog veel dringender behoefte bestaat.

Zien wij eerst wat de Heer Brinkman ons in de verzameling, door hem uitgegeven, geleverd heeft en verder leveren zal, en

daarna, waarom dit, in weêrwil zijner onmiskenbare verdiensten, de bestaande behoefte op verre na niet vervult, en dus eigenlijk nog slechts een prikkel te meer behoort te zijn voor allen, die in staat zijn om tot die vervulling mede te werken, opdat zij met verdubbelden ijver hunne krachten daartoe inspannen.

Deze eerste bundel bevat de drie organieke wetten voor Nederlandsch-Indië, door art. 59 en 60 der grondwet uitdrukkelijk voorgeschreven: het regerings-reglement, de muntwet en de wijze van beheer en verantwoording der koloniale geldmiddelen van Nederlandsch-Indië. Bij iedere van deze wetten is eene zeer korte historische aanwijzing van hare wording en een uitvoerig en naauwkeurig alphabetisch register gevoegd, welk laatste zoo is ingerigt, dat het overzigt van den inhoud daardoor zeer gemakkelijk wordt gemaakt; maar daarin bestaat ook de eenige toelichting.

Naar mijn inzien behoorden voorop te zijn gesteld die artikelen der grondwet, die tot de overzeesche bezittingen betrekking hebben, en waarvan de drie genoemde organieke wetten het uitvloeisel zijn, even als wederom uit het regerings-reglement eene reeks van algemeene verordeningen, hetzij wetten, besluiten of ordonnantiën, voortvloeit. Misschien behoorde ook art. 159 der grondwet daarbij te zijn gevoegd, in zooverre het betrekking heeft tot de strafregtelijke verantwoordelijkheid van den Gouverneur-Generaal, die nader in art. 37-40 van het regerings-reglement geregeld wordt, of althans behoorde geregeld te zijn. Waarom ik er dit laatste bijvoeg, zal straks nader blijken.

Het regerings-reglement is meermalen in verschillende vormen uitgegeven. Vooreerst vindt men het, gelijk van zelf spreekt, in de Nederlandsche en Nederlandsch-Indische Staatsbladen, ook in den gemakkelijker toegankelijken nadruk van laatstgenoemde, uitgegeven door de Heeren Joh. Noman en Zoon te Zalt-Bommel. In den ‘Almanak en Naamregister van Ned.-Indië’ wordt het sedert eenige jaren telkenmale als bijlage medegedeeld. Ook komt de tekst voor als n°. 16 der verzameling van Nederlandsche staatswetten, uitgegeven bij N. de Zwaan te Utrecht. Voorts is het opgenomen in de ‘Nederlandsch-Indische Wetboeken,’ uitgegeven onder toezigt van den heer Last (Batavia, 1860), en wel met eene niet onbelangrijke toegift, de aanduiding namelijk der verschillende Nederlandsche en Nederlandsch-Indische wetsbepalingen, die op eenigerhande wijze tot opheldering van ieder bijzonder artikel kunnen strekken. Nog bezitten wij twee uitgaven met uitvoeriger toelichting. De eerste verscheen bij de heeren Joh. Noman en Zoon, weinige dagen nadat de wet op het regerings-reglement in Sept. 1854 was tot stand gekomen, met een commentaar, getrokken uit de staatsstukken, door de regering en vertegenwoordiging over deze wet gewisseld en uit de

parlementaire beraadslagingen daarover gevoerd. Dit werk werd in der tijd (namelijk in November 1855) in dit Tijdschrift aangekondigd en teregt gekarakteriseerd als vrij wel geschikt om aan de behoefte van het oogenblik te voldoen, maar te vele sporen van overhaasting dragende, om niet den wensch naar grondiger bewerking, gepaard met gemakkelijker inrigting, te regtvaardigen. Op dit tirailleurs-vuur volgde in 1857 het zwaar geschut door den Heer Keuchenius in batterij gebragt. In dat jaar verscheen namelijk bij de Heeren Kemink en Zoon te Utrecht een werk in drie deelen, onder den titel: ‘Handelingen der Regering en der Staten-Generaal betreffende het Reglement op het beleid der Regering van Nederlandsch-Indië,’ dat alle daarover gewisselde stukken en de geheele parlementaire beraadslaging in eene afzonderlijke en volledige uitgave te zamen vat. De vorm van dit werk is altijd wat handelbaarder dan die van de Bijlagen en het Bijblad der Staatscourant, en de auteur heeft aan de inrigting van het werk en aan de Alphabetische registers groote, schoon niet altijd doeltreffende, zorg besteed; maar wie wanen mogt dat het in de behoefte aan eene gemakkelijk bruikbare uitgave en toelichting van het regerings-reglement voorziet, zou zich zeer in zijn aard vergissen. Het eerste deel bevat de verschillende ontwerpen van wet op dit stuk, achtereenvolgens door de regering aan de Vertegenwoordiging aangeboden, de aanduiding der wijzigingen in ieder volgend ontwerp gebragt, en eindelijk de wet, zooals zij ten slotte vastgesteld en in het Staatsblad afgekondigd werd. In het tweede deel vindt men de ‘Memoriën van Toelichting’ door de regering bij hare verschillende ontwerpen gevoegd, de ‘Verslagen’ van het onderzoek der Kamers daarover, en de ‘Memoriën van Beantwoording,’ naar aanleiding daarvan opgemaakt; terwijl eindelijk het derde deel de beraadslagingen der Kamers over deze wet in extenso bevat. Heeft het eerste deel, waaraan ook de registers voor het geheele werk zijn toegevoegd, reeds den omvang van een matig octavo-deel, het wordt daarin door het tweede ver overtroffen, en het derde staat, wat de uitgebreidheid aangaat, ongeveer tot het tweede, gelijk het tweede tot het eerste. Voegt men bij dit werk, om de wording der verschillende bepalingen, de historische ontwikkeling der hoofdpunten van het Indische Staatsregt te kunnen gadeslaan, de ‘Verzameling van instructiën, ordonnantiën en reglementen voor de regering van Ned.-Indië,’ in 1848 door Mr. P. Mijer te Batavia in het licht gegeven, dan zal men slechts weinig missen van hetgeen noodig is om het motief, den zin en de strekking van ieder artikel van het Regerings-reglement volkomen te kunnen doorgronden. Maar voor den student is het werk ten eenenmale onbruikbaar; niet slechts om zijn hoogen prijs, niet slechts om zijne - soms wel wat overbodige - omslagtigheid[1]; niet slechts

1 Zoo begrijp ik volstrekt niet, waarom D. I, bl. 117-138, het ontwerp van wet is medegedeeld, zooals het, na afloop der beraadslagingen in de Tweede Kamer, bij de Eerste is ingediend, en daarna, bl. 139-163, de wet, zooals zij in het Staatsblad n°. 29 werd afgekondigd. Immers zijn deze beide stukken, behoudens het kleine verschil in het hoofd en het onderschrift, volkomen eensluidend, omdat de Eerste Kamer geen regt van amendement heeft, maar de wetten, die zij niet verwerpt, zonder verandering aanneemt.

wegens het ontbreken van een bladwijzer der in ieder deel voorkomende stukken; niet slechts om het gemis der aanwijzing van de verschillende ontwerpen, memoriën enz. en van de behandelde hoofdstukken en artikelen der wet aan het hoofd van elke bladzijde, een gemis dat den gebruiker des werks op ongeloofelijk veel tijdverlies te staan komt; maar vooral omdat de student eene eenvoudige, korte, puntige toelichting behoeft, die hem in het kortst mogelijk bestek levert wat hij noodzakelijk behoort te weten.

Uit dit overzigt der bestaande uitgaven - waarbij welligt nog eene of andere aan mijne aandacht ontsnapt is, - blijkt, dat zij óf uit enkele tekstuitgaven zonder eenige toelichting bestaan, óf in volledige of verkorte mededeeling van de handelingen betrekkelijk het regeringsreglement, alsmede in de vergelijkende aanwijzing van ophelderende wetsartikelen, bouwstoffen voor eene toelichting bevatten, maar dat toch eene toelichting, zooals de student die verlangen zou, eene toelichting die eensdeels de leidende gedachten van den wetgever en den onderlingen zamenhang der bepalingen doet kennen, en anderdeels den zin der verschillende artikelen voor zooveel noodig verduidelijkt, nog altijd ontbreekt. Voldoet nu de nieuwe uitgave beter aan dit oogmerk? Het doet mij leed, dat ik die vraag niet geheel bevestigend beantwoorden kan. Het register is ongetwijfeld zoo ingerigt, dat het over het stelsel der wet veel licht verspreidt, door telkens vereenigd onder het oog van den lezer te plaatsen, wat in de verschillende bepalingen tot hetzelfde onderwerp betrekking heeft; maar aan eene verduidelijking van den zin der woorden is niet gedacht, en zelfs de aanwijzing van ophelderende artikelen in andere wetten, die zoo gemakkelijk uit het werk van den Heer Last ware over te nemen geweest, zou men te vergeefs hier zoeken. En toch zijn waarlijk zulke opheldering hier geenszins overbodig. Zoo vraagt men zich al aanstonds bij art. 1 af, waarom hier *koloniën* en *bezittingen* van het rijk zijn gespecificeerd, en hoe men zich beider onderscheid moet voorstellen; bij art. 2 wat het beteekent, dat de Gouverneur-Generaal *Nederlander* moet zijn, en, wanneer men hier eenvoudig naar art. 107 van het Regeringsreglement mogt willen verwijzen, dan bij dit laatste artikel wie Nederlanders zijn *volgens de wetten van het rijk;* bij art. 15 wie *de algemeene secretaris* is, en wie de *secretarissen van het Gouvernement*

zijn, personen hier in de wet voor het eerst, maar als waren het oude bekenden, genoemd, en in welke betrekking beiden staan tot den secretaris van den Raad van Indië, in art. 7 vermeld, en veel meer van dien aard. Inzonderheid vestig ik hier de aandacht op art. 39, waarin gezegd wordt: ‘de straffen bij de wet, regelende de verantwoordelijkheid van de hoofden der ministeriële departementen, tegen de daarbij omschreven misdrijven bedreigd, zijn toepasselijk op den Gouverneur-Generaal in de gevallen bij het voorgaande artikel vermeld.’ Hier is niet slechts naar de wet op de verantwoordelijkheid van de hoofden der Ministeriële Departementen van 22 April 1855 te verwijzen, maar tevens eene dubbele leemte in onze wetgeving in het licht te stellen. Toen de wet op het regerings-reglement werd vastgesteld, bestond die op de Ministeriële verantwoordelijkheid nog niet, en toen eenige maanden later deze laatste aangelegenheid geregeld werd, verzuimde men te zorgen dat die regeling met de bepalingen van het Regerings-reglement in goede harmonie werd gebragt. De wet op de Ministeriële Verantwoordelijkheid bepaalt voor bijzondere misdrijven bijzondere straffen, en kan dus op den Gouverneur-Generaal niet worden toegepast dan voor zoover zijne misdrijven geheel met de in den Minister strafbaar gestelde misdrijven overeenkomen. Maar nu is het o.a. voor dien Gouverneur-Generaal een strafbaar feit, wanneer hij uitvoering geeft of doet geven aan koninklijke besluiten of beschikkingen, waarvan hem de uitvoering niet is opgedragen door den Minister van Koloniën. Dit nu is een misdrijf dat een Minister niet begaan kan, waarop dus ook de wet op de Ministeriële Verantwoordelijkheid geene straf bepaalt, en dat dus de Gouverneur-Generaal, al is het hem bij wijze van nudum praeceptum verboden, straffeloos kan plegen. Ook het verzuimen van uitvoering te geven aan geslotene traktaten, dat wel als misdrijf door den Gouverneur-Generaal, maar niet als misdrijf door een Minister te plegen voorkomt, geeft tot soortgelijke bedenkingen aanleiding. Nog eene andere leemte in onze wetgeving kan hier worden opgemerkt. Art. 159 der Grondwet bepaalt, dat verschillende hooge staatsambtenaren, waaronder de hoofden der Ministeriële departementen en de Gouverneur-Generaal der overzeesche bezittingen, wegens ambtsmisdrijf alleen voor den Hoogen Raad kunnen teregtstaan. Hoe in geval van vervolging tegen die verschillende klassen van ambtenaren is te procederen, is aan nadere regeling overgelaten. Wat de Ministers betreft, is die proces-orde bij de wet op de Ministeriële Verantwoordelijkheid geregeld, maar nergens is gezegd, dat ook die proces-orde op den in staat van vervolging gestelden Gouverneur-Generaal zou toepasselijk zijn; gelijk dit dan ook ondenkbaar zou zijn ten aanzien van een ambtenaar, die zich op een afstand van duizenden mijlen van het moederland bevindt. Hieruit

volgt intusschen dat, als een Gouverneur-Generaal eens eene strafbare daad pleegde, al was het eene zoodanige waarop men eene der in de wet op de Ministeriële Verantwoordelijkheid genoemde straffen kon toepassen, ongetwijfeld groote verlegenheid zou bestaan omtrent de wijze waarop te zijnen aanzien moest worden geprocedeerd. Intusschen zou dezelfde verlegenheid bestaan ingeval zich een lid der Vertegenwoordiging of een Kommissaris des Konings aan een vervolgbaar ambtsmisdrijf had schuldig gemaakt.

Een ander artikel van het regerings-reglement dat, misschien minder op zich zelf, maar omdat men het met opzet in digte nevelen heeft gehuld, aan opheldering dringend behoefte heeft, is art. 56. Dit artikel beveelt instandhouding, zooveel doenlijk, der op hoog gezag ingevoerde kultures, op zoodanige wijze dat zij worde voorbereiding van eene regeling, steunende op vrijwillige overeenkomsten met gemeenten en personen, als overgang tot eenen toestand, waarbij de tusschenkomst des Bestuurs zal kunnen worden ontbeerd. Verstaat men hier met velen onder ‘instandhouding der op hoog gezag ingevoerde kultures’ zooveel als ‘de instandhouding van het door Graaf van den Bosch ingevoerde kultuurstelsel, dan bevat het artikel eene klaarblijkelijke ongerijmdheid. Daar de gedwongen arbeid, waarop dat stelsel berust, en de vrijwillige overeenkomsten elkander buitensluiten, en toch de gedwongen arbeid steeds zou moeten worden in stand gehouden, zou men, zoolang deze wet van kracht is, op het standpunt blijven van de vrijwillige overeenkomsten door den dwangarbeid (eene slechte leerschool der vrijheid voorzeker) voor te bereiden, zonder ooit tot de regeling op vrijwillige overeenkomsten steunende te kunnen geraken. De een beweert teregt, dat het artikel de vaan van den vrijen arbeid omhoog heft, al stelt het ook een toestand, waarin de tusschenkomst van het Gouvernement geheel kan ontbeerd worden, nog in een ver verwijderd verschiet. De ander meent hetzelfde regt te hebben om in het artikel het positief bevel tot instandhouding van het kultuurstelsel te lezen. Maar wat moet men denken van een wetsartikel, dat twee lijnregt strijdige beginselen te gelijker tijd huldigt? Gelukkig berust de geheele moeijelijkheid op een misverstand. ‘De op hoog gezag ingevoerde kultures’ beteekent niet hetzelfde als die bepaalde wijze waarop de produkten voor de Europesche markt onder het stelsel van den Graaf van den Bosch worden geteeld. De kultures kunnen blijven, ofschoon het kultuurstelsel wordt ter zijde gesteld. Instandhouding van het kultuurstelsel beveelt de wet niet, dan voor vooverre dit onontbeerlijk mogt zijn om de kultures zelve in stand te houden. Maar zoodra het blijkt dat de kultures ook zonder het kultuurstelsel kunnen bloeijen - is er in de wet geen de minste hinderpaal om dat stelsel allengs en voorzigtig ter zijde te stellen, ja wordt dit juist

gevorderd door de aanduiding van het einddoel: ‘een toestand, waarbij de tusschenkomst des Bestuurs geheel zal kunnen worden ontbeerd.’ Wie de gronden voor deze interpretatie nader verlangt ontwikkeld te zien, raadplege het uitmuntende opstel van Mr. A.J. Duymaer van Twist over art. 56 van het regerings-reglement in de ‘Bijdragen tot de kennis van het staats-, provinciaal en gemeentebestuur in Nederland,’ Jaarg. 1863.

De medegedeelde proeven zullen misschien voldoende zijn om aan te toonen, hoe ik mij eene uitgave van het regerings-reglement met toelichtende aanteekeningen ten behoeve van de studenten van het van Rijkswege opgerigte Indisch Instituut of van dergelijke gemeentelijke instellingen (want er bestaat er reeds werkelijk eene te Delft, en soms hoort men van eene tweede te Utrecht spreken) voorstel. Ik moet er echter nog iets bijvoegen. Ik zou bij zulk eene editie ook de opgave verlangen van de wetten en algemeene verordeningen in het regerings-reglement voorgeschreven of daaruit voortvloeijende, voor zoo ver zij reeds verschenen zijn, tevens met aanduiding der plaats waar zij kunnen gevonden worden, met andere woorden, de aanwijzing der uitvoering aan het regerings-reglement op het gebied van wetgeving gegeven.

Maar aan dit laatste vereischte zal, zoo ik mij in de opvatting van den titel niet bedrieg, het werk, waarvan de Heer Brinkman de uitgave heeft aangevangen, inderdaad in de volgende afleveringen voldoen, en wel op eene vollediger wijze dan dit in eene bloot met aanteekeningen toegelichte uitgave van het regerings-reglement zou te pas komen. Hij zal namelijk in die volgende afleveringen de wetten en algemeene verordeningen, die reeds naar aanleiding van het regerings-reglement zijn vastgesteld of gedurende de uitgave vastgesteld zullen worden, textueel mededeelen, waarbij het dan wel van zelf blijken zal, tot uitvoering van welk artikel van het regerings-reglement elke bijzondere wet of verordening moet strekken.

Dat dit in de bedoeling van den uitgever ligt, maak ik op uit de woorden: ‘wetten, koninklijke besluiten en ordonnantiën van den Gouverneur-Generaal’, die zoowel op den titel als op het vervolg van het voorberigt voorkomen. Die woorden vormen een kennelijken terugslag op art. 31 van het regerings-reglement, waarvan de aanvang aldus luidt: ‘De algemeene verordeningen, vastgesteld, hetzij door de wetgevende magt in Nederland (wetten), hetzij door den Gouverneur-Generaal (ordonnantiën), worden door den Gouverneur-Generaal afgekondigd en door den algemeenen secretaris, of een der secretarissen van het Gouvernement gewaarmerkt.’ Waar behoefte aan regeling bleek te bestaan is dit in menig artikel van het regerings-reglement aangeduid; met één enkele uitzondering is dan overal gezegd, dat die regeling bij ‘algemeene verordening’ zou plaats

hebben. Die onbepaalde uitdrukking, die geheel in het midden laat of die regeling van de wetgevende magt in het moederland, of van den Koning alleen, als opperbestuurder van 's Rijks overzeesche bezittingen, of van den Gouverneur-Generaal, als 's Konings vertegenwoordiger, zal uitgaan, is opzettelijk gekozen om bij de behandeling van het regerings-reglement alle twist over de bevoegdheid tot wetgeving voor de koloniën af te snijden. Alleen in art. 129 is uitdrukkelijk bepaald, dat de tarieven van in-, uit- en doorvoer worden vastgesteld door de wet. De reden van deze uitzondering is, dat dit beginsel reeds vroeger was uitgemaakt, namelijk bij art. 5 der scheepvaartwet van 8 Augustus 1850. Merkwaardig is het dat dit beginsel destijds in die wet werd opgenomen vooral op verlangen der voorstanders van bescherming, die eene regering, welke, naar zij vreesde, te onbedachtzaam op den weg van *free-trade* zou voorthollen, daardoor wenschte aan banden te leggen. Zoo ziet men dat de denkbeelden over het wenschelijke der regeling van Indische belangen door de wet bij de vrienden van het behoud en van den vooruitgang wisselen, naarmate zij zich daarvan de zegepraal hunner eigene beginselen beloven, of voor de nederlaag van wat hun dierbaar is beducht zijn.

De volledige tariefwet voor de koloniën als uitvloeisel van de scheepvaartwet, sedert 1850 verwacht, is nog altijd niet tot stand gekomen. De geschiedenis der daartoe betrekkelijke ontwerpen en plannen is onlangs door den heer de Waal, in N°. II zijner ‘Aanteekeningen over koloniale onderwerpen’ ('s Gravenhage, 1864), in een helder licht geplaatst. Men kan tevens bij hem vinden de zeer naauwkeurige opsomming van alle gedeeltelijke wijzigingen der Indische tarieven, die sedert de vaststelling der scheepvaartwet zijn tot stand gekomen en waarbij altijd de medewerking der vertegenwoordiging naar het voorschrift dier wet is ingeroepen.

In één opzigt verschilt echter art. 129 van het regerings-reglement van art. 5 der scheepvaartwet, en dit verschil is geheel in het voordeel van den invloed der wetgevende magt. De scheepvaartwet zegt: ‘Alleen in dringende omstandigheden is de Gouverneur-Generaal bevoegd die tarieven tijdelijk te wijzigen. Van zoodanige wijziging wordt aan de beide Kamers der Staten-Generaal onverwijld kennis gegeven.’ In het regerings-reglement is aan de eerste der aangehaalde perioden toegevoegd: ‘onder nadere bekrachtiging door de wet.’ Het gevolg dezer bijvoeging is, dat, terwijl vroeger van onderscheidene door den Gouverneur-Generaal verordende tijdelijke wijzigingen in de tarieven aan de Vertegenwoordiging eenvoudig werd kennis gegeven, na de vaststelling van het regerings-reglement zulke maatregelen steeds door de wetgevende magt zijn bekrachtigd.

Deze tijdelijke verordeningen, al zijn zij ook door de wet bekrach-

tigd, behoeven, dunkt mij, juist omdat zij van tijdelijken aard zijn, in de verzameling van den heer Brinkman geene plaats te vinden, maar meer quaestieus zou dit kunnen schijnen ten aanzien der wetten van 22 April 1855, 1 Mei 1863 en 29 Junij 1863, die allen na de vaststelling van het regerings-reglement zijn tot stand gekomen, en daar zij de regten op den uit- en invoer van verschillende artikelen afschaffen, als uitvloeiselen van art. 129 van het regeringsreglement kunnen beschouwd worden. Intusschen schijnt ook dit onnoodig, daar die partiële wetten nu toch wel naar allen schijn spoedig zullen vervangen worden door het nieuwe ontwerp tot algemeene regeling van de Indische tarieven, dat thans bij de Tweede Kamer aanhangig is. Het is waar dat dit ontwerp de *free-traders pur-sang*, en bovenal den heer de Waal, in geenen deele voldoet. Het is echter niet onwaarschijnlijk dat de Minister juist aan die poging om voorzigtig tusschen de uiterste meeningen door te zeilen, de zegepraal zijner wet zal te danken hebben. Voor geheele opheffing van alle bescherming schijnt mij inderdaad, inzonderheid wegens de geringe ontwikkeling der spinnerij, onze inlandsche katoenindustrie, die geheel onder de vleugelen der bescherming is opgewassen (en vooral deze is de spil waarom de tarief-quaestie draait), nog niet in allen deele rijp. Toch is een tak van nijverheid, die alleen naar Java en Madura voor eene waarde van tien millioenen 's jaars uitvoert, van te grooten omvang geworden, om roekeloos te worden prijs gegeven. Let men alleen op het belang van Indië, dan zeker - de heer de Waal heeft het zonneklaar gemaakt - kan geheele opheffing der differentiële regten niet spoedig genoeg plaats hebben. Maar hoezeer wij er uit dien hoofde ernstig naar streven mogen, ik kan niet gelooven dat het de roeping is der wetgevende magt in Nederland, den steun, dien onze katoen-industrie nog schijnt te behoeven, ontijdig en plotseling daaraan te onttrekken, en daardoor het geheele gebouw welligt te doen wankelen en instorten. Men moet voorzigtig zijn met eene industrie die door kunstmiddelen is grootgebragt, en tenzij men het onverschillig acht of zij valt, haar den steun, dien zij behoeft, niet ontrukken, voordat zij geleerd heeft geheel op eigen beenen te staan.

Doch ik dwaal wederom af van mijn onderwerp. Ik kom er op terug met de opmerking dat zich hier eene der zwakke zijden openbaart van het plan, in de uitgave der verzameling van den heer Brinkman gevolgd. Indien spoedig eene algemeene tariefwet tot stand komt, die de vroegere partiële opheft of in zich opneemt, dan is het genoeg dat deze in zijne verzameling eene plaats vinde. Maar hoe moet hij dan, wanneer deze eens niet tot stand komt? Moet hij alsdan die partiële tariefwetten opnemen? Maar zij sluiten zich aan aan een vroegeren toestand, anterieur aan het regerings-reglement,

toen de tarieven door de Indische regering, hetzij met of zonder uitdrukkelijk bevel des konings, vrijelijk werden verordend en gewijzigd. De bepalingen daaromtrent sedert 1816 in de Indische staatsbladen verspreid - en hoeveel is misschien nog bovendien omtrent de buiten-bezittingen verordend, dat niet eens in het Staatsblad is opgenomen? - zijn legio en vormen een waren chaos. Deze blijven van kracht voor zoo verre zij niet reeds door de partiële tariefwetten der laatste jaren gewijzigd zijn of door de nieuwe algemeene tariefwet opgeheven zullen worden. Zij behooren toch tot die bestaande organisatiën van verschillende takken van bestuur en aangenomen gewigtige beginselen van regering, die volgens art. 24 van het regerings-reglement moeten beschouwd worden als door den Koning vastgesteld, al zijn ze niet uitdrukkelijk door de koninklijke goedkeuring bekrachtigd, en als zoodanig moeten worden in stand gehouden, totdat zij langs den weg, door het regerings-reglement voorgeschreven, door nieuwe verordeningen vervangen zijn. Soortgelijke zwarigheden bestaan niet alleen omtrent de tarieven, maar ook omtrent menigen anderen tak van beheer, waarbij minder kans is dat de bestaande organisatie, in het geheel niet, of op zeer ingewikkelde en moeijelijk op te sporen wijs in de Indische staatsbladen vervat, spoedig door eene nieuwe, verstaanbare, alle vroegere bepalingen opheffende verordening zal worden vervangen. Zonder de kennis dier organisatiën zal intusschen het ‘stelsel van bestuur’ van Nederlandsch Indië zeer gebrekkig gekend zijn. Hoe zal de verzamelaar het aanleggen om aan dit bezwaar te gemoet te komen? Hij zal het zelfs niet beproeven, want volgens den titel is zijn plan zich tot de wetten, koninklijke besluiten en ordonnantiën te bepalen, die ‘ten gevolge der gewijzigde Grondwet van 1848 en van het Reglement op het beleid der Regering van Nederlandsch Indië, zijn of zullen worden ingevoerd.’ Die bestaande organisatiën liggen dus buiten zijn bestek, maar daaruit volgt, dat zijn werk, ook als eenvoudige verzameling van de wetten, besluiten en ordonnantiën, waarbij het Indisch Staatsregt geregeld wordt, zeer onvolledig blijven zal. Is het doel dan hem te nopen om al die vroegere bepalingen van het Staatsblad, die gerekend kunnen worden thans nog van kracht te zijn, in zijne verzameling op te nemen? Verre vandaar! Die verzameling zou daardoor schier even zulk een chaos worden als de Indische Staatsbladen zelve zijn. Mijn doel was alleen te doen inzien, dat werkelijk, welke goede diensten zulk eene verzameling als de Heer Brinkman ons schenkt ook bewijzen kan, de mededeeling eener, althans wat de hoofdpunten betreft, volledige kennis van het ‘stelsel van bestuur van Ned. Indië’ eene systematische behandeling vordert.

Vermoedelijk zal de heer Brinkman, behalve de tariefwet, ook

nog wel eenige andere *wetten* als uitvloeisels van het Regeringsreglement in zijne verzameling kunnen opnemen; want het laat zich aanzien, dat de algemeene verordeningen, door dat Reglement voorgeschreven, al meer en meer door de wet zullen worden tot stand gebragt. Ofschoon de vaststelling daarvan bij de wet blijkbaar als uitzondering bedoeld is, verhindert dit toch geenszins, dat zij allengs kan worden uitgebreid, naarmate de behoefte daaraan zal blijken. Het regt daartoe is voor ieder geval, waarin de behoefte blijkt, uitdrukkelijk door art. 59 der Grondwet erkend; alleen is verzuimd aan te wijzen, hoe het bestaan van zulk eene behoefte zal worden uitgemaakt. Het is toch zeer denkbaar, dat de Regering en de Vertegenwoording daarover niet altijd eenstemmig zullen denken, in welk geval een voorschrift van zoo onbepaalden aard niet missen kan een twistappel te worden. Dit heeft de ondervinding dan ook reeds, zoowel tijdens de vaststelling van het regeringsreglement als later geleerd; maar zij heeft ook geleerd, dat de bepaling zeker niet, gelijk misschien aanvankelijk van den kant der regering gewenscht en bedoeld was, eene slapende zal blijven. Reeds is eene wet op de partikuliere kultuur-ondernemingen, zelfs ofschoon het regerings-reglement nergens uitdrukkelijk eene regeling van dit punt gelast, bij de Tweede Kamer in behandeling geweest, en ofschoon zij werd ingetrokken, mogen wij spoedig de indiening van een nieuw ontwerp te gemoet zien. Wordt dit wet, dan vertrouwen wij, dat de heer Brinkman die wet zal opnemen, ofschoon hij er, wanneer hij zich stipt aan het beloofde op den titel houdt, misschien niet toe zou verpligt zijn. Het is althans quaestieus of men eene zoodanige wet, waaromtrent het regeringsreglement niets bepaalds voorschrijft, toch als een uitvloeisel van dat reglement (b.v. van art. 56) zou kunnen beschouwen. Het reglement op de drukwerken in Ned: Indië, naar aanleiding van art. 110 van het reglement en op voordragt van den Minister van Koloniën Mijer, bij Kon. besluit van 8 April 1856, vastgesteld, heeft, gelijk bekend is, zoo algemeene verontwaardiging in Nederland opgewekt, dat van het oogenblik af waarop het bekend werd, van vele zijden op wettelijke regeling dezer aangelegenheid is aangedrongen, met dat gevolg dat daaromtrent thans eene voordragt van den Minister van Koloniën wordt te gemoet gezien. Maar met uitzondering van enkele gevallen, waarin de noodzakelijkheid van wettelijke regeling allengs zal erkend worden, zal zeker het meerendeel der nog ontbrekende algemeene verordeningen, gelijk dit ook met de reeds vastgestelde het geval was, door *Koninklijk besluit* worden vastgesteld. Deze zullen dus de tweede soort van stukken vormen, in de volgende afleveringen of bundels van ‘het stelsel van bestuur van Ned.-Indië’ op te nemen. De derde soort hebben hunnen grond in art. 20 van

het regerings-reglement, waarin aan den Gouverneur-Generaal de bevoegdheid is toegekend, om, met inachtneming der bepalingen van dat reglement en van 's Konings bevelen, bij wijze van *ordonnantie* algemeene verordeningen vast te stellen omtrent alle onderwerpen, waarvan de regeling niet door de wet is geschied of moet geschieden, waarin niet door een Koninklijk besluit is voorzien, of waarvan aan den Koning de regeling niet is voorbehouden. Bij het volgend artikel wordt hij bovendien bevoegd verklaard voorloopig bij ordonnantie te regelen wat eigenlijk bij de wet of bij Koninklijk besluit moet geregeld worden, zoolang die regeling nog niet heeft plaats gehad.

Uit het gezegde blijkt in het algemeen, welke de inhoud der volgende bundels van ‘het stelsel van bestuur in Ned.-Indië’ wezen zal. Wij zouden dit, met het Ind. Staatsblad in de hand, voor zoover de algemeene verordeningen reeds verschenen zijn, nog meer in bijzonderheden kunnen nagaan, doch achten dit overbodig. De verzameling zal op deze wijze in een beknopten en gemakkelijken vorm de voornaamste stukken bevatten, die als bronnen voor de kennis van het nieuwe Staatsregt van Nederlandsch Indië in aanmerking komen. Indien daaraan even zorgvuldig zamengestelde registers verbonden worden, als de eerste aflevering versieren, dan zal daarmede aan den beoefenaar van dat Staatsregt eene gewigtige dienst bewezen worden, al blijven wij van oordeel, dat er meer noodig is, eer hij gezegd kan worden eene voldoende handleiding voor die wetenschap te bezitten.

Maar in plaats van ons verder te verdiepen in de vraag naar hetgeen in de volgende bundels zal geleverd worden, moet ik nog even terugkeeren tot den bundel, die thans voor mij ligt. Deze bevat behalve het regerings-reglement, ook de beide andere organische wetten voor Ned. Indië door de grondwet voorgeschreven, op dezelfde, d.i. inderdaad nuttige en bruikbare, maar niet geheel voldoende wijze, voor den beoefenaar van het Indische Staatsregt toegelicht. Van deze gewigtige wetten was de opneming in deze verzameling te meer gewenscht, daar zij, wanneer ik mij niet bedrieg, daardoor voor de eerste maal onder het gemakkelijk bereik van het publiek worden gebragt en tot dusverre alleen uit de Nederlandsche of Nederlandsch-Indische Staatsbladen waren op te delven. Wanneer wij opmerken hoe bij de verschijning van schier elke wet, die voor het grootere publiek van eenig belang is, onder uitgevers en schrijvers aanstonds een wedloop ontstaat, om haar in verschillende vormen te verspreiden en door uitgebreidere of beknoptere commentariën toe te lichten, - een wedloop, dien men om eene zekere onbesuisdheid, die er vaak bij valt op te merken, niet te onregt met eene *Steeple-chase* heeft vergeleken, dan is het wel eenig-

zins bevreemdend, dat de wetten, ten behoeve van Nederlandsch Indië uitgevaardigd, zoo weinig in die algemeene belangstelling deelen. Wij merkten reeds op, dat zelfs het regerings-reglement zonder eenigzins voldoenden commentaar bleef; de beide andere wetten heeft, voor zoover ik weet, niemand zelfs de eer eener afzonderlijke tekstuitgave waardig gekeurd. Zoo ergens dan blijkt hier, dat de verzameling van den heer Brinkman in de bestaande orde van zaken niet overbodig is.

De organische wet op het Indische muntwezen kwam tot stand den 1sten Mei 1864 en werd aangevuld en in enkele punten gewijzigd door de wetten van 20 April 1855, 24 Dec. 1857, 22 Junij 1862 en 26 Dec. 1863. De drie eerstgenoemde dezer wetten werden gevolgd door even zoovele tot aanwijzing der middelen om de gevorderde uitgaven te dekken; doch het spreekt van zelf, dat deze laatste, als van tijdelijken aard, niet tot het publiek regt van Nederlandsch Indië behooren. Dearentegen behooren als aanhangsels bij de muntwetten van 1 Mei 1854 en 20 April 1855 de daaruit voortvloeijende Koninklijke besluiten van 3 Junij 1854 en 23 Junij 1855, betrekkelijk de middellijnen der zilveren pasmunt en de middellijnen en beeldenaars der koperen pasmunt, terwijl eindelijk in Indië, tijdens de afkondiging der muntwet bij publicatie van 24 Augustus 1854, ook de Nederlandsche muntwet van 26 Nov. 1847, en het Koninklijk besluit van 29 Junij 1848, betrekkelijk de middellijnen der verschillende muntspeciën, op grond der naauwe betrekking, waarin zij tot het Indische muntwezen staan, ter algemeene kennis zijn gebragt. Eene handuitgave der Indische muntwet zou nu, mijns inziens, het gemakkelijkst dus worden ingerigt, dat de wet van 1 Mei 1854 (Staatsbl., N^{o}, 75) tot grondslag gelegd en textueel medegedeeld werd; dat de wet van 20 April 1855 en het besluit van 23 Junij 1855, als eenvoudig strekkende om art. 4 van eerstgenoemde wet aan te vullen en daaraan uitvoering te geven, voor zooveel noodig in eene aanteekening op dat artikel werden inlascht; dat bij art. 9: ‘de middellijnen der zilveren pasmunt worden door ons bepaald bij een in het Staatsblad te plaatsen besluit,’ de hoofdinhoud van het besluit van 3 Junij werd vermeld; dat art. 1 van de wet van 24 Dec. 1857, als strekkende om uitvoering te geven aan art. 10 der oorspronkelijke Indische muntwet in eene aanteekening bij dat artikel werd opgenomen; dat art. 2 van de wet van 24 Dec. 1857 werd vermeld bij art. 16 der oorspronkelijke wet; en dat van art. 3 van de wet van 24 Dec. 1857, successief weder gewijzigd door de wetten van 22 Junij 1862 en 26 Dec. 1863, te gelijk met deze latere wijzigingen gewag werd gemaakt in eene aanteekening op art. 19 der oorspronkelijke wet, daar met dat alles niets dan eene aanvulling van dat art. beoogd is. Wanneer

dan verder de Nederlandsche muntwet en het daarbij behoorend besluit van 29 Junij 1848 voor zooveel noodig waren gebruikt voor eenige verdere aanteekeningen om de Indische muntwet op te helderen, en van de wetten tot aanwijzing der middelen voor de uitgaven door die wet gevorderd, te gelijk met het besluit van 24 Mei 1854, dat de afkondiging der muntwet in Indië op 1 Sept. van dat jaar gelast, de noodige melding gemaakt werd in een kort historisch overzigt, bij wijze van inleiding voor de geheele uitgave der muntwet geplaatst, dan zou men als met een oogopslag de geheele regeling van het Indische muntwezen kunnen overzien, en den lezer zou de moeite bespaard worden om een niet onaanzienlijk getal wetten en besluiten afzonderlijk te raadplegen, die de oorspronkelijke wet op het muntwezen slechts op enkele punten aanvullen of wijzigen. Intusschen is deze methode slechts voor een zeer gering gedeelte in de verzameling van den heer Brinkman gevolgd. Tot groote schade van hare bruikbaarheid en van eene wenschelijke beknoptheid, zijn daar de meeste van die wetten en besluiten in extenso afgedrukt. De daarop volgende uitgave der wet op de wijze van beheer en verantwoording der geldmiddelen van Nederlandsch Indië, die eerst den 23sten April 1864 tot stand kwam, geeft mij tot geene soortgelijke opmerkingen aanleiding, daar zij tot dusverre geene wijzigingen of ampliatiën onderging.

Wat in deze verzameling van den heer Brinkman nog bijzonderen lof verdient, is het gemakkelijke zakformaat en de keurige en correcte typographische uitvoering, waaraan blijkbaar geene zorgen gespaard zijn.

Uit deze beschouwing van hetgeen ons de heer Brinkman tot dusverre geleverd heeft en in de volgende afleveringen leveren zal, is ons reeds gebleken, dat de volledige kennis van het ‘stelsel van bestuur’ van Nederlandsch Indië uit zijne verzameling niet zal zijn te putten, maar vooral ook de Indische Staatsbladen daarnevens als voorname bron zullen moeten gebruikt worden. Maar dit is geene bron waaruit de eerste de beste zoo maar zonder gevaar van vergissing putten kan. ‘Ieder,’ zegt met het volkomenste regt de voorrede der hier door mij aangekondigde geschriften, ‘die bij zijne studiën der Indische wetgeving genoodzaakt was het Staatsblad van Nederlandsch Indië te raadplegen, moet wel verbaasd hebben gestaan over de talrijke veranderingen, die menig besluit heeft ondergaan. Menigmaal moet hij daarbij in onzekerheid hebben verkeerd omtrent den waren inhoud van sommige besluiten. Afgescheiden van de eigenaardige moeijelijkheden, die er aan verbonden zijn om den juisten inhoud te leeren kennen van een besluit, dat [beter: om de juiste regeling te leeren kennen van eene zaak wanneer die

regeling] dikwijls door een tal van latere bepalingen aangevuld en gewijzigd is, valt het niet te ontkennen, dat men niet altijd geheel zeker is den juisten inhoud te kunnen vaststellen - [beter: het juiste begrip van de nieuwste regeling erlangd te hebben]; want hoe gemakkelijk ziet men niet een besluit voorbij, dat de redactie van het oorspronkelijke, hetzij geheel, hetzij ten deele wijzigt. Wij hebben het daarom nuttig geoordeeld in dien doolhof een weg te banen, hetgeen dikwijls bij eene oogenblikkelijke raadpleging van het Staatsblad hoogst moeijelijk, zoo niet onmogelijk moet zijn. Bij elk besluit, dat door latere bepalingen wordt vervallen verklaard, daardoor wordt gewijzigd, aangevuld, enz., of welks bepalingen kunnen geacht worden met eene vroegere verordening eenigermate in betrekking te staan, zijn die bijzonderheden aangeteekend, zoodat men met een oogopslag de geschiedenis van elk besluit kan kennen. Van elk besluit, dat niet is vermeld - hun getal is niet zeer groot - is de oorspronkelijke redactie onveranderd gelaten [dit moest dunkt mij zijn: is in dit werkje geen gewag gemaakt].

‘Men zal, hopen wij, wel willen gelooven, dat wij bij de zamenstelling van dit werk dikwijls met moeijelijkheden hebben te kampen gehad, omdat het niet altijd blijkt, dat latere bepalingen een vroeger besluit wijzigen of dat deze kunnen geacht worden op vroegere verordeningen van toepassing te zijn. Mogt men dan ook bij het gebruik maken van onzen arbeid hier of daar eene fout of leemte ontdekken, wij vragen daarvoor verschooning, en vertrouwen, dat men dit niet geheel aan ons zal wijten, maar grootendeels aan de verwarring en het gemis aan duidelijkheid, die in de Indische wetgeving zoo dikwijls zijn op te merken.

Het zou ons aangenaam zijn indien onze arbeid in dien staat van verwarring en complicatie als een wegwijzer werd aangenomen, maar het liefst van alles zouden wij zien, dat hij er toe leiden mogt om door eene codificatie der Indische wetgeving aan dien staat van verwarring een einde te maken.’

Indien in een werk van dezen aard een goede stijl een hoofdvereischte ware te achten, zouden wij geneigd zijn bij deze voorrede hier en daar het voorhoofd op eene bedenkelijke wijze te fronsen. Gelukkig komt het hier op andere kwaliteiten aan, waarmede de vervaardiger beter bedeeld schijnt: onuitputtelijk geduld en scherpziende naauwkeurigheid. De verdiensten van zulk een arbeid zijn te grooter, naarmate het getal der personen geringer is, die in staat zouden zijn dien naar behooren te volbrengen. Onder de oorzaken der verwarring in de Indische wetgeving door den schrijver opgenoemd, is er eene waarvan hij geen gewag maakt, namelijk dat onderscheidene besluiten en daaronder soms zeer belangrijke, die tot de volledige kennis van de regeling eener zaak vereischt worden, niet

in het Staatsblad voorkomen. Dit is onder anderen het geval met de vermindering in 1845 in het plantloon der Javanen voor de koffij gebragt. Van die verzwijging is het zonderling effect, dat wanneer men alleen met het Staatsblad te rade gaat, de vermeerdering, naar aanleiding van art. 56 van het regerings-reglement, bij besluit van 28 Febr. 1858 in dat plantloon gebragt, inderdaad eene vermindering schijnt, omdat wij in het Staatsblad alleen de vermelding vinden van het, schijnbaar althans, hoogere plantloon, hem reeds bij besluit van 3 Febr. 1833 toegekend. Van die tusschenkomende regeling van 1845, aan het Staatsblad onbekend, maakt onze schrijver geen gewag, en laat daarmede dan ook de kwestie van het loon, aan de Javanen voor de koffij betaald, even duister als zij noodwendig blijft voor ieder die haar alleen uit het Staatsblad wil toelichten.

Een ander even éclatant voorbeeld ligt echter buiten den kring van den arbeid der schrijvers, die zich slechts tot 1860 uitstrekt. In het Staatsblad van 1863 lezen wij de nieuwe suikerregeling van den tegenwoordigen Minister van Koloniën, waarbij worden ingetrokken ‘de Algemeene Voorwaarden der Suikerregeling’, vastgesteld in 1860, toen de Heer Rochussen Minister van Koloniën was, maar destijds alleen in de Ned. Staats-Courant en de Javasche Courant, niet in het Staatsblad opgenomen.

De deugdelijkheid van een werk, als het hier aangekondigde, kan eerst na langdurig gebruik met juistheid boeordeeld worden. Met eene eerste proef om haar te toetsen, ben ik niet zeer gelukkig geweest. Bij besluit van 26 April 1826, Staatsblad N°. 16, houdende ‘publicatie, waarbij de invoer van gambier [op Java] aan eene belasting wordt onderworpen,’ wordt alleen het volgende aangeteekend:

> ‘Interpretatie, zie 1826, N°. 21. - Toepasselijk verklaard op de residentie Bantam, 1826, N°. 28. - Ampliatie, zie 1826, N°. 60. - Vervallen, zie 1833, N°. 77.’

’ Nu acht ik het zeer onjuist, de verhooging van het inkomend regt op gambier, bij besluit van 9 December 1833, Staatsbl. N°. 77 verordend, als eene vervallenverklaring van de publicatie van 26 April 1826 aan te merken, daar het veeleer even zulk eene ampliatie, ofschoon op ruimere schaal; als het besluit van 6 Novemb. 1826 (N°. 60) bevat. Het ongelukkige denkbeeld van den schrijver om de wijziging vangenoemde publicatie als eene vervallenverklaring daarvan voor te stellen, heeft verder het noodlottig gevolg gehad, dat hij ook. de volgende wijzigingen, in de steeds hoogere opvoering van het inkomend regt op de gambier bestaande, bij de besluiten van 9 Dec. 1834(Staatsbl. N°. 64.) en 19 Nov. 1835

(Staatsbl. N°. 51), althans waar hij over die eerste publicatie spreekt, geheel onvermeld heeft gelaten.

Er zullen vermoedelijk wel meer misslagen van dien aard in dit werk schuilen, zonder dat het daarom zijne waarde verliest, die bovendien zeer verhoogd wordt door het bijgevoegde Alphabetisch register, dat - ik erken het volmondig - zelf mij op het spoor van de omissie des schrijvers ten aanzien der gambier gebragt heeft.

Ofschoon nu ook dit werk, dat zich geheel aan Noman's reeds vermelde uitgave van de Indische Staatsbladen, ook in den uitwendigen vorm aansluit, als een belangrijk en onmisbaar hulpmiddel mag gelden om de bronnen voor de kennis van het Indische staatsregt gemakkelijker toegankelijk te maken, kan zij even weinig als de verzameling van den Heer Brinkman eene systematische behandeling van dat staatsregt voor studerenden vervangen. Personen in de Indische bureaux, gewoon aan het zien van bergen papier met rapporten, staten, memoriën, en de hemel weet wat volgeschreven, toonen dikwijls, ook na de terugkomst in het moederland, eene verbazende vlijt in het verzamelen en opeentasten van allerlei stukken en bescheiden, waaruit de kennis der Indische zaken kan geput worden, maar schijnen weinig of geen zin te hebben voor de taak om de stof te verwerken, te condenseren, en in bruikbaren vorm aan het publiek en vooral aan de studerende jeugd aan te bieden. Men zal toch wel, hoe nuttig de hier aangekondigde schriften ook wezen mogen, ze op zich zelve even weinig geschikt achten om eerstbeginnenden in de kennis van het publiek regt van Nederl. Indië in te wijden, als men den beginnenden beoefenaar der geschiedenis van eenig land naar eene verzameling van oorkonden of een register daarop zal verwijzen. Wij blijven dus bij den wensch, reeds in den aanvang geuit, dat eerlang een bekwaam schrijver, in de kennis van het publiek regt en stelsel van Bestuur van Nederlandsch Indië doorkneed, onze studerende jeugd met een systematisch overzigt van het daar vigerende stelsel van bestuur, eenigzins in de manier van de Bosch Kemper's ‘Handleiding tot de kennis van het Nederlandsch Staatsregt en Staatsbestuur,’ moge begiftigen. Hij zal haar daardoor eene wezenlijke dienst bewijzen.

P.J. VETH.

***Staatkundige Geschiedenis der Bataafsche Republiek, door Mr. C.L. Vitringa, oud-Burgemeester en Notaris, Lid van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap, enz. Derde gedeelte* (*vierde Deel van het Gedenkschrift*). *Te Arnhem, bij Is. An. Nijhoff en Zoon*. 1864. 470 *bldz.* 8°.**

Vooraf een woord van aandenken en hulde aan den reeds ontslapen schrijver. - ‘Piëteit gebiedt, den waardigen grijsaard met de voltooijing van zijnen arbeid spoedig geluk te wenschen.’ Met deze regelen zond de Redactie mij, ten vervolge op vroegere aankondigingen, dit jongste werk van den braven man in de maand Augustus laatstleden, gewis even weinig als ik beducht, dat zijn den zesden September daarna gevolgde dood dien wenk tot eene zeer treffende en aandoenlijke waarheid zou maken. - Eene voldoening der ijdelheid en eigenliefde behoefde de nederige afgestorvene niet; maar het Vaderland en de Letteren, die de zucht van zijn leven hebben uitgemaakt, en ook met deze bladen van zijn edel streven verrijkt zijn geworden, zullen zeker met onverdoofde belangstelling van dit deel kennis nemen, en den inhoud met een erkentelijk gevoel waarderende, Vitringa's nagedachtenis vereeren. - Voltooid evenwel mag de arbeid niet heeten. De schrijver zelf breekt dien af met het besluit om ‘zoolang zijne jaren en zijne krachten dit nog mogten toelaten, voort te gaan met de behandeling van een tijdvak onzer geschiedenis, waarover nog veel te weinig licht verspreid is.’

Dank zij den weêrgaloozen ijver voor de handhaving van de eer eener Staatsvergadering, van welke zijn onvergetelijke vader, Herman Henrik Vitringa, een zoo schitterend sieraad was geweest, hebben wij in de vier sedert 1857 verschenen geschriften van den op bijna tachtigjarigen leeftijd[1] nog wakkeren zoon van dien Gelderschen patriot, niet weinig licht ontvangen. Hij heeft, tot zijne laatste dagen onvermoeid werkzaam, de pen mogen nederleggen met het vertrouwen aan zijne landgenooten een meer regtvaardig en onbevangen oordeel te hebben ingeboezemd omtrent eene Vergadering, ‘welker leden, hoezeer vaak in denkwijze en omtrent de middelen verschillende, met eene brandende vaderlandsliefde bezield, naar een zelfde doel hebben gestreefd, de redding der Natie uit den nood, waarin zij door onderlinge verdeeldheid en vreemde overheersching gebragt was’[2].

1 Geboren 22 Maart 1786.
2 Bladz. 469 volg.

Niet ligt heeft iemand ooit met reiner en heiliger indrukken en tevens op reeds zóó gevorderde jaren, de taak van geschiedschrijver aanvaard. ‘Mijne belangstelling in de staatkundige geschiedenis des Vaderlands,’ zoo luidt zijne eigene verklaring[1], ‘mijn eerbied en hoogachting voor de staatsmannen, welke in die dagen van woeling, beweging en gevaar zich niet aan de dienst van het zinkend Gemeenebest hebben onttrokken, en waarvan ik velen heb gekend, het geheugen dat ik heb van de gewigtigste gebeurtenissen en voorvallen van dien tijd, - ik vergezelde toch, schoon nog zeer jong[2] zijnde, mijnen vader in zijne staatsgevangenis in het Huis ten Bosch, - hebben mij over mijne bedenkingen doen heenstappen.’

Meer dan een halve eeuw sedert het overlijden van dien uitstekenden, diep betreurden vader[3], wien hij op 15jarigen leeftijd had moeten derven, gordde hij zich na eene moeitevolle loopbaan, ambteloos tot rust gekomen, vrijwillig tot dezen omslagtigen arbeid aan; bovenal door de vurige begeerte gedreven om niet slechts de onbaatzuchtige toewijding van den voortreffelijken staatsman aan het algemeen welzijn, maar ook zijne beminnelijke inborst, zijne onverzettelijke braafheid, echt godsdienstige denkwijze, de innige liefde die hij zijne kinderen toedroeg, te doen uitblinken[4].

Men had bij zulke aandrift tot schrijven, zekere eenzijdigheid, zoo niet partijdigheid in beschouwing en oordeelvelling over personen en handelingen kunnen vreezen. Maar wie het voorregt smaakte den gelukkigen grijsaard op zijn landgoed, de Groote Bunte bij Nunspeet, te bezoeken, en hem in zijn stil boekvertrek omringd te zien door de beeldtenissen der voornaamste staatslieden en geleerden van alle kleur en rigting, die Nederland heeft voortgebragt[5]; wie hem met de zuiverste waarheidsliefde regt hoort doen aan de bedoelingen zoowel als aan de bekwaamheid der felste tegenstanders van zijn vader, vindt zich door de meest onbekrompene erkenning van het goede evenzeer als van het verkeerde zonder onderscheid van Unitarissen en Federalisten, van Revolutionairen en Moderaten, aangenaam verrast. - ‘Allen werkten,’ het zijn Vitringa's woorden, ‘even als Vreede en Kantelaar, als mijn vader en van de Kasteele in de Nationale Vergadering, uit zucht tot bevordering van het heil van het vaderland’[6]. - Men had althans een ver gedreven, zeer natuurlijke ingenomenheid met de parlementaire Redevoeringen van den geliefden vader kunnen verwachten, - van dien Afgevaardigde van

1 Eerste gedeelte. (Tweede stuk) bl. VI. (1858).
2 In 1798.
3 In 1801. Verg. Scheltema, ‘Staatkundig Nederland,’ in v. (II. 415 volg.)
4 Vitringa, ‘Gedenkschrift.’ Eerste stuk, bl. VII.
5 T.a.p., bl. VI.
6 Tweede stuk, bl. 310.

vier kies-districten tot de Eerste[1], van *zes* tot de Tweede Nationale Vergadering[2]. Maar de schrijver roemt de zuiverheid van taal en stijl, den netten logischen redeneertrant der adviezen van Kantelaar, Bosveld, van de Kasteele en anderen, de boeijende en indrukwekkende welsprekendheid van een Schimmelpenninck, van een Valckenaer, van het Hoofd der heftige Unitarissen; - de redevoeringen zijns vaders verwerven slechts den lof van 'zeer zaakrijk en oordeelkundig' te zijn; 'zij behagen,' voegt hij er bij, 'door eenvoudigheid, zedigheid en bescheidenheid'[3]. - Men had welligt zelfs, den oud-Burgemeester[4] en Notaris[5] persoonlijk niet kennende, met eenig vooroordeel tegen zijne bevoegdheid, zijn eersteling in handen genomen; men leerde weldra den smaakvollen kweekeling van Jan ten Brink[6], den dankbaren toehoorder van Nieuhoff, van Herm. Bosscha en J.M. Kemper, van van Enschut uit diens beste jaren en van Arntzenius[7], Den in zijne jeugd zelf tot hoogleeraar aanbevolen[8], grondig tot veelzijdige maatschappelijke bedrijvigheid[9] voorbereiden regtsgeleerde, naar eisch hoogschatten. - Men erkende den helderen blik van een door 40-jarige ervaring, administrative en andere, bij uitstek verlichten en in alle hoogere belangen ingewijden staatsburger; den man van standvastigen, maar bedaarden vooruitgang, die van kinds af de hatelijke en wrange gevolgen der tweespalt ondervonden hebbende, den geest van verdraagzaamheid en verzoening had ingezogen.

Wij treffen daarvan weder in dit deel overvloedige blijken aan. - Hij verbloemt of verduistert niets, maar nergens laat hij zich door de driften en hartstogten van het verleden beheerschen. Bloedverwant van de leiders der omwenteling van 1795, gispt hij nogtans scherp het Tractaat der honderd millioenen, en maakt de woorden van den antirevolutionairen Groen van Prinsterer tot de zijne: 'wat be-

1 I, 340.
2 Tweede stuk, bl. 11.
3 Tweede stuk, bl. 97.
4 Hij was 2 Maart 1814 Burgemeester en Secretaris geworden.
5 Sedert 14 Julij 1812.
6 Destijds rector te Harderwijk. 'Gedenkschrift,' I, 302 volg. In 1803 was Vitringa aan de hoogeschool aldaar als student ingeschreven.
7 Verg. De Toespraak vóór de Dissertatie, den 1^{en} December 1809, te Harderwijk in 't openbaar verdedigd onder den titel: 'de nuptiis prohibitis ex Jure Naturali et Legibus positivis' (Publico ac solemni examini submittit Campegius Lambertus Vitringa, Elburgo-Gelrus, 103 pag. (Verg. 'Algem. Konst. en Letterterbode', voor 1810, Deel II, 236).
8 In 1815, ter verligting der werkzaamheden van zijn vroegeren leermeester Arntzenius.
9 Eerst Advocaat te Arnhem, werd Vitringa den 14^{en} Febr. 1811 griffier bij het vredegeregt te Aalten, doch reeds den 26^{en} Junij daaraanvolgende in dezelfde betrekking te Harderwijk aangesteld.

teekent eene onafhankelijkheid die gekocht wordt'[1]? Hij bejammert de instorting van het Staatsgebouw, door den moed, het beleid en de volharding onzer edele voorouderen gesticht, dat twee eeuwen lang de stormen had getrotseerd, en gelijk Lulofs het uitdrukt, met fierheid de tinnen ten hemel had verheven[2]. - Maar vooral kunnen zij, die het onzalig exclusivisme met al zijne ongeregtigheden weder aan de orde zouden willen stellen, bij het doorbladeren van dit boek spoedig ontwaren, welk tegengif hier toegediend wordt. - Was in het vorig Deel de beknopte inhoud geleverd van de debatten, in de Eerste Nationale Vergadering over het Plan van Constitutie, te rekenen van 10 November 1796 tot 30 Mei 1797, gevoerd, dit vervolg wordt geopend met het verhaal, getiteld: 'Het ontwerp van staatsregeling ter beoordeeling aan het volk voorgedragen, en door hetzelve in de grondvergaderingen afgekeurd' (zesde hoofdstuk, bl. 1-57). - Wie met de meest gemoedelijke naauwgezetheid de kwade praktijken, aan welke zijde dan ook gepleegd, ontvouwd wil zien, hetzij dan om het ontwerp te doen vallen, hetzij om het door te drijven, vindt hier de onbewimpelde blootlegging van het gebeurde; onverschillig of het de 'Twaalf Apostelen'[3], Vreede c.s., dan wel de feiten aan de Federalisten, aan H.H. Vitringa zelfs verweten, betreft[4]. - Niet het minst opmerkelijk is wat aangaande den oorsprong van het in art. 108 van het reglement voor de nationale vergadering opzettelijk ingevlochten en dubbelzinnig woord *afzonderlijk*, door Hugo Gevers werd medegedeeld: 'Deze periode is,' zeide hij, 'voorbedachtelijk zoo intricaat gesteld, en als *twee handvatten* hebbende; doch de explicatie zal naderhand niet moeijelijk zijn'[5]. Eene proeve uit meerdere, ten bewijze dat men destijds al eenig begrip had van de hedendaagsche parlementaire gymnastiek. - In 't breede handelt de schrijver over dit in en buiten de Kamer gerezen misverstand; welks gewigtige beteekenis men onder anderen terstond uit het vlugschrift van den schranderen Amsterdamschen Advocaat Mr. Angelus Jacobus Cuperus bevroedt; namelijk uit diens 'Wederlegging van het zogenaamd Iets van den Burger D. van Aken Hendrz. over het te Amsterdam getekend Adres aan de Nationale Vergadering, tenderende om derzelver Decreet van den 11^{en} Maart l.l., waarbij bepaald wordt, dat de aanneming of verwerping van de Constitutie Provincialiter zal moeten geschieden, buiten werking te houden'[6]. Cuperus zelf, warm Unitaris, was de steller van dat Adres geweest.

1 IV, 231, 214.
2 Bl. 200.
3 Bl. 24-27, 46.
4 Bl. 48, 53 (verwijten aan het dagblad 'de Democraten' en aan de 'Politieke blixem' ontleend).
5 Bl. 5.
6 Amsterdam, 1797, 67 bl. 8°.

Niet van deze polemiek, maar wel van de verklaringen van Johannes Goldberg[1], Verbeek en Scheffer te 's Hage, van Nicolaas van Staphorst[2], in de groote koopstad, en voorts van de belangrijke Adviezen over die aangelegenheid uitgebragt, geeft de schrijver verslag, - met mededeeling nn en dan, van 't geen de beste redenaars woordelijk gezegd hadden. - Hier zoowel als in de voorgaande afleveringen, ontmoet men lezenswaardige Levensberigten, b.v. die van den reeds gemelden Goldberg, van den zwager van Pieter Vreede Hendrik van Castrop[3], van den Franschen gezant François Noël[4], van Adriaan de Nys, den getrouwen vriend van F.A. van der Kemp[5] en sedert aide-de-camp van Dumouriez, van J.A. de Chalmot, enz.

Ten gevolge van den afloop der deliberatiën over het Plan van Constitutie, en daar de schrijver verhinderd is geworden de geschiedenis van de Tweede Nationale Vergadering tot 22 Januarij 1798 geregeld voort te zetten, mist men een aaneengeschakeld overzigt van den strijd der partijen tot dien staatsgreep, na de afstemming van het dusgenaamd ‘Dikke Boek’, op den achtsten Augustus 1797. - Maar het zevende hoofdstuk behelst onder den titel: ‘Onderwerpen van verschillenden aard’, een zoo grooten rijkdom van stof, met zooveel degelijkheid gepaard, dat men daarvoor ruimschoots vergoeding ontvangt. - Niet enkel voor de toenmalige inwendige gesteldheid der Republiek[6], maar ook voor de waardering van onze verhouding tot vreemde Mogendheden, allereerst tot Frankrijk[7], is hetgeen dáár voorkomt en uit de notulen der Commissie van Buitenlandsche Zaken nader opgehelderd wordt, van onloochenbaar nut[8]. Eene wezenlijke leemte in de ‘Geschiedenis der Diplomatie van de Bataafsche Republiek’, wordt daardoor - ik belijd het gaarne, - aangevuld; - en het onderzoek gaat in dit gedeelte van Vitringa's werk, zoo als dit bij sommige punten insgelijks al vroeger opgemerkt heeft kunnen worden, veel verder dan het tijdperk der beide Nationale Vergaderingen; het loopt tot het Bewind van den Raadpen-

1 Blz. 29 volg.
2 Blz. 30 volg.
3 Blz. 91-94.
4 Blz. 45 volg.
5 Blz. 161-164. Ook aldaar over F.G. Blok.
6 Z. wegens het oproer te Kampen, de moeijelijkheden te Kuilenburg en Buren, blz. 109-195.
7 Bl. 195-320.
8 Inzonderheid is met veel zorg (bl. 275 volgg.) bewerkt al hetgeen het *Comité van Administratie der Fransche troepen* betreft - en aldaar hulde gedaan aan den eersten Commissaris, later Generaal Janssens; ook wat aangaat de Negotiatiën met Frankrijk over het hernemen van de Kaap de Goede Hoop en het beschermen van onze O. Indische Koloniën. (Bl. 301 volgg.)

sionaris Schimmelpenninck, hier en daar tot de Regering van Koning Lodewijk, ja tot de inlijving bij het Fransche Keizerrijk. - Andere min bekende bijzonderheden betrekkelijk het *Zeewezen*[1], de *Landmagt*[2] en de nu aan den Staat getrokken Oost- en West-Indische *Koloniën*[3], en verder over de middelen om *Koophandel* en *Zeevaart*, met de daaraan op het naauwst verbonden fabrieken, trafieken en landbouw uit hunnen kwijnenden toestand op te beuren[4], het laatste in verband met de aanmoediging en ondersteuning van den *Oeconomischen tak* der Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen te Haarlem[5], worden uit de Handelingen der Nationale Vergadering met dezelfde voorbeeldige vlijt opgedolven. Eindelijk herinnert Vitringa wat de Vergadering ten behoeve van *Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen*, alsmede ter staatkundige handhaving van der ingezetenen gezondheid en leven[6], en ter stuiting der veepest had besloten.

Geen dier onderwerpen, welke korter of langer de aandacht der Bataafsche Volksvertegenwoordiging hadden beziggehouden, mogt door haren geschiedschrijver met stilzwijgen worden voorbijgegaan; maar aan de gemakkelijk vloeijende behandeling is Vitringa's veelzijdig ontwikkelde wetenschappelijke zin en tegelijk zijne practische bedrevenheid, zonder moeite te herkennen. - Veler raadsman en vraagbaak gedurende een lange reeks van jaren, zoowel in zaken van bestuur, als in geschillen in en buiten regten; uitstekend landhuishoudkundige, en door groote heide-ontginningen, door het aanleggen van wegen, het bevorderen der nijverheid, het stichten der fraaiste scholen uit de omstreken, de grondlegger der welvaart van de gemeenten aan welker hoofd hij had gestaan, was hij ongetwijfeld meer dan anderen gemeenzaam vertrouwd met de pligten, die op 's Lands Wetgevers rusten. - En aan den nazaat van een op staatkundig en kerkelijk gebied vermaard geslacht was, zooals straks reeds werd gezegd, niets van hetgeen tot eene academische opleiding en de eischen van eene hoogere beschaving in 't algemeen behoort, vreemd gebleven.

Daarin dan ligt de sleutel van het geheim, hoe een grijsaard, vèr van het woelig staatstooneel, zich van de ondernomen, zware taak zoo wèl heeft kunnen kwijten. - Maar wie hier of daar aan den vorm iets mogt te bedillen vinden, niemand voorzeker, die niet met eerbied vervuld wordt voor de edele, vaderland- en vrijheid-

1 Bl. 320 volgg., 326 volgg.
2 Blz. 371.
3 Blz. 344.
4 Blz. 377-389, en aldaar 391 de levensbijzonderheden van A.J. Zubli.
5 Blz. 392-400.
6 Z. wegens de voorgeslagen instelling van een Opper-Collegium Medicum, blz. 463 volgg.

lievende gezindheid, welke ook in deze, nu nagelaten bladzijden overal doorstraalt. Hij is er in geslaagd, de milde en welwillende denkwijze, van allen wrok over het zijnen vader aangedaan onregt afkeerig, in doorgaans even schoone taal uit te drukken. - Het is blijkbaar zijn doel geweest de gemoederen te verzoenen, niet te verbitteren, hij die met welgevallen ophaalt, hoe 'de Natie aan het Stamhuis dat ons regeert, met zoo vele banden van toegenegenheid en liefde verbonden is'[1]. - Het is hem niet te doen geweest, een ijdel gedenkteeken aan eene niet genoeg gewaardeerde Staatsvergadering op te rigten; hij heeft, op talrijke plaatsen het tegenwoordige aan het verleden knoopende, kennelijk gewild dat hetgeen goeds of kwaads geschied of verhandeld was, thans tot waarschuwing en vermaning strekken zou, of dat hetgeen nu verkeerds en min loffelijks voorvalt, aan de revolutionaire *antecedenten* getoetst worde. - Of is het in onze dagen te eenen male onverschillig geworden, aan de Nationale Vertegenwoordiging met Rutger Jan Schimmelpenninck voor te houden, hoe onheusch het is wanneer bij verschil van meening, 'het eene deel het andere wil maîtriseren'[2]? En heeft Vitringa zelf, die het verwijt door een der leden van de Nationale Vergadering tot de voorstanders van *personeel* en *stedelijk* belang gerigt, bijbrengt, en de klagt van dien Afgevaardigde herhaalt, dat zij die het geheele Nederlandsche Volk vertegenwoordigden, zich niet ontzagen het plaatselijke boven het algemeene 'te doen prevaleren,' zoo gansch te onregt de vraag opgeworpen: 'Is het in onzen tijd niet nog even zoo in de Kamers onzer Staten-Generaal'[3]? Maar wie vooral de felheid der partijschap naar het leven wenscht geteekend te zien, dien kan men tot de heillooze toepassing van het exclusivisme op groote schaal door de Friesche revolutionnairen, tot hun stelsel van remotiën en van zuivering, zelfs van het Provinciaal Hof, nu met nietgegradueerde[4] Raadsheeren te bezetten, eindelijk tot de willekeurige heffing van *zeven tonnen gouds* over een 37tal uitgekipte andersdenkenden, tot Vitringa's berigt van de in dat gewest telkens herlevende onlusten[5], verwijzen. - Een der bondigste argumenten was zeker dat van den heethoofd, die den maatregel zocht te regtvaardigen op grond dat geen dier 37 tot den bedelzak werd gebragt, dat men er onder hen wel vond, 'die alleen in staat waren de gevorderde ƒ 700,000 te betalen!'[6].

1 III, 312.
2 Vitringa, III, 450.
3 IV, 325. (Advies van van Zonsbeek).
4 De *gradus doctoratus* of *licentiatus Juris* werd 'met de grondregelen van vrijheid en gelijkheid' strijdig geoordeeld! IV, blz. 62-64.
5 IV, 59-94.
6 IV, 79.

Tot zulke uitersten heeft voorheen de partijschap, het *exclusivisme*, in het staatkundige niet minder dan op kerkelijk gebied in ons Vaderland vervoerd, den broederhaat der van Beyma's doen ontvlammen[1], Johan Luzac door zijn nabestaande Wybo Fynje van den leerstoel te Leiden doen verjagen[2], Hendrik van Castrop, getuige het aangekondigd geschrift, door een' ander in den kerker doen werpen[3]. - En zoo ook scheen de 22ste Januarij 1798 de namen Vitringa en Vreede, door een onverzoenlijke, erfelijke veete te hebben gescheiden. Maar hij, die als kind de gevangenis van den mishandelden vader had gedeeld, heeft met een geopend oog voor de historische waarheid, aan de goede trouw, ook in het geweld door den heftigen Unitaris gepleegd, regt doen wedervaren[4], en diens kleinzoon met gulhartige vriendschap onder het herbergzaam dak van zijn uitgestrekt en steeds verfraaid Geldersch landgoed ontvangen. - Dáár heb ik den waardigen man, met de blijmoedige tevredenheid op het gelaat, ‘in het gezelschap mogen zien eener geliefde gade[5], deelgenoot van zijn aardsch lot en omgeven van zijne kinderen, die in gunstige betrekkingen geplaatst, en als nuttige leden der maatschappij werkzaam’[6], even wakker als hunne ouders en het voorbeeld van dezer echt Nederlandsche deugd indachtig, den roem van hun geslacht ongekrenkt zullen bewaren en door eigen verdienste nieuwen glans bijzetten.

Utrecht, 14 Januarij 1865.
G.W. VREEDE.

1 III, 280 volg.
2 ‘Verzameling van Stukken,’ (Leyden, 1797) blz. X, ‘met mijnen eigen gewezen schoonbroeder aan 't hoofd.’
3 IV, 93.
4 Toch wordt in dit Vierde Deel (blz. 52) Pieter Vreede niet vrij geacht van ‘grenzenlooze eerzucht.’ In zijne ‘Verantwoording’ (1798) heeft deze integendeel betuigd: ‘eene ijdele grootheid heeft voor mij niets aantrekkelijks’ (bl. 68).
5 Mevr. de wed. Vitringa, geboren Schéde, meer dan eene halve eeuw zijne getrouwe levensgezellin.
6 Vitringa's woorden in de Opdragt van het ‘Gedenkschrift’ aan zijn broeder Mr. M.J. Vitringa, Oud-Griffier der Staten van Gelderland.

De Bewaarschool. Haar verleden, tegenwoordige toestand en hare toekomst, door Dr. S. Sr. Coronel. Amsterdam, P.N. van Kampen. 1864.

Een ieder, die eenigzins belang stelt in de wijze, waarop de eerste voorbereiding der behoeftige jeugd plaats heeft, zal zeker bij zijne omzwervingen in onze geringere buurten met zeer gemengde aandoeningen het oog gevestigd hebben op die treurige, donkere en bekrompen verblijven, welke onder den naam van bewaarschool de bestemming vervullen om het grootst-mogelijk aantal kinderen in de kleinst-mogelijke ruimte, bij een minimum van licht, lucht en reinheid, hunne ongelukkige dagen te doen doorbrengen. Een aangenamer gewaarwording en een gevoel van erkentelijkheid - te grooter, naarmate de behoefte dringender blijkt te zijn - zal zich van dien philanthropischen of paedagogischen wandelaar meester hebben gemaakt, wanneer hij van deze lokalen zijne schreden rigtte naar die enkele ruime bewaarscholen, door de bijzondere liefdadigheid, onder de schutse van een veelvermogenden naam, opgerigt, en waaraan alle winstbejag vreemd is gebleven, waar orde en regelmaat, doeltreffende inrigting en beheer de toepassing kenmerken van het werk der liefde en waar men zich inderdaad tot taak heeft gesteld een veilige en gezonde verblijfplaats te openen voor kinderen, wier ouders niet in staat zijn zich aan hunne verzorging en bewaking en aan hunne aanvankelijke opvoeding en ontwikkeling te wijden. Maar hoe weinige zijn de laatste in verhouding tot de eerste, en zoo enkele stichtingen ook al bewijzen, dat de philanthropie dit uitgestrekte en vruchtbare veld niet geheel heeft voorbijgezien, zij heeft er echter naauwelijks meer dan eene enkele schrede op gezet. Van *hervorming* van het bewaarschoolwezen kan bij het bestaan van eenige weinige gunstige uitzonderingen geen sprake zijn, en zonder krachtige maatregelen, door een vast plan bestuurd en op breede schaal toegepast, zal nog jaren lang de toestand dier scholen even jammerlijk en ellendig blijven als hij thans moet worden genoemd.

De naauwgezette en ijverige schrijver der studie, die wij aankondigen, heeft de welsprekendheid der feiten en cijfers ingeroepen om ons te overtuigen van den onverantwoordelijken staat, beide ten opzigte van gezondheid en van zedelijke ontwikkeling, waarin de bewaarschool te Amsterdam verkeert, en niet zonder een diep gevoel van medelijden en verontwaardiging zal men de beschrijving lezen dier lokalen, waarin duizenden kinderen gedurende hunne eerste levensjaren dagelijks worden opgesloten. - Al gelooven wij, dat de Heer Coronel, ter liefde zijner wetenschap, niet van eenzijdigheid en overdrijving - vooral waar het de bewaarscholen geldt, door Vereenigingen opgerigt - is vrij te pleiten en wij dus niet gaarne te ieder plaatse het harde vonnis, door hem geveld, zouden onderschrijven,

zoo is echter het tafereel, dat hij ons ophangt van het bewaarschoolwezen in 't algemeen, helaas! maar al te waar en der natuur op heeterdaad betrapt. - Als geneesheer heeft de schrijver zich een hygiënisch ideaal gevormd, dat ons niet te verwezenlijken schijnt, omdat alle andere eischen kwalijk aan dien éénen hooggestemden eisch der gezondheidsleer met hare zeer dure en zeer moeijelijke voorschriften zullen kunnen worden opgeofferd. Wij vinden het echter allezins verklaarbaar, dat ook in dezen de specialist ‘prêche pour sa paroisse,’ en een overvrágen op dat gebied komt ons niet bedenkelijk voor; de praktijk is maar al te zeer geneigd tot afdingen, en wie niet met een schaduw van verbetering wil worden naar huis gezonden, handelt verstandig, wanneer hij op algeheele en algemeene hervorming aandringt. En vooral op het terrein der bewaarschool kan men niet met het wegnemen van enkele gebreken, het aanbrengen van partiële verbeteringen volstaan. Het baat niet eenige der ongezondste kleinkinderscholen te stigmatiseren en te doen sluiten, of het cijfer harer bevolking meer in evenredigheid te brengen tot de beschikbare ruimte; men is weinig gevorderd, wanneer men enkele der ongeschiktste matressen weet te doen verbannen en door betere te vervangen; de geheele zaak moet radikaal worden aangevat, ja, wij zouden haast zeggen: de bewaarschool moet worden gecreëerd.

Op zijne gewone uitvoerige en minutieuse wijze heeft de schrijver aan dit onderwerp zijne opmerkzaamheid gewijd, en al is het boek, dat wij vóor ons hebben, geen model van hollandschen stijl, wat de Heer Coronel in dit opzigt te kort komt, vergoedt hij door het geduld en de volharding, waarmede hij zijne taak heeft volbragt en door de talrijke, kostbare en naauwkeurige gegevens, welke hij omtrent de amsterdamsche bewaar- en kleinkinderscholen heeft verzameld. Hij heeft in den volsten zin des woords eene gemoedelijke *enquête* ingesteld, en licht doen opgaan over eene maatschappelijke instelling, waarvan de invloed onberekenbaar nuttig kan worden, maar wier gevolgen, bij haren tegenwoordigen treurigen toestand, allerverderfelijkst zijn voor het opkomend geslacht. Honderden en honderden dier bewaarplaatsen of magazijntjes van kinderen heeft hij bezocht, gekeurd en beoordeeld; al de groote bewaarscholen, door de particuliere liefdadigheid gesticht, heeft hij aan een kritisch onderzoek onderworpen; en zoowel de leer- en speelzalen, als de opene speelplaatsen, de schoolmeubelen en de rustbedden, de hulpmiddelen bij het onderwijs, de methode, waarop onderwezen wordt, de administratieve inrigting, de besturen en het onderwijzend personeel heeft hij met aandacht gadegeslagen. Niet het minst uitvoerig is zijne karakteristiek van het onderwijzend personeel, en het beeld, dat hij ons van de meeste der onderwijzeressen teekent, is niet geschikt ons vertrouwen te geven in hare geschiktheid ter ontwikkeling en opleiding van jeugdige kinderen. Al kon die ka-

rakterteekening eenigzins minder getint zijn door een weêrzin tegen het godsdienstig onderwijs, zoo als het in de bewaarscholen wordt gegeven, zoo zijn echter des S.' beschouwingen over de vereischten van eene goede en liefderijke opvoederes der jeugd te juist, om ook hierbij met eenige overdrijving door de vingers te zien. De meeste der vrouwen toch, die als onderwijzeressen op onze bewaarscholen werkzaam zijn, missen den tact en de opleiding, de fijne en edele menschenkennis, het onverstoorbare, liefderijke geduld en de blijmoedige gemoedsstemming, zonder welke de volvoering harer gewigtige en zoo bij uitnemendheid moeijelijke taak onmogelijk is. Het oordeel van den Heer Coronel is in dit opzigt volstrekt afkeurend. Op weinige uitzonderingen na, worden overal de allereerste eischen der gezondheidsleer en der opvoedkunde schromelijk miskend en *zeer vele*, ja de *meeste* der kleinkinderscholen zijn verpeste lokalen, waarin 't kind naar ziel en ligchaam bedorven wordt, en die zoo spoedig mogelijk behooren te worden gesloten, opdat het aantal hunner slagtoffers niet nog vermeerdere. De indruk, dien de lezing van dit boek achterlaat, is dan ook een zeer pijnlijke. Daarbij mag het echter niet blijven; een gevoel van schaamte behoort er mede gepaard te gaan en eene warme en werkzame belangstelling in de verbetering dezer instellingen moge de vrucht zijn van de kennismaking met het bestaande kwaad, dat de hoofdstad tot zulk een oneer strekt. Menschelijkheid en beschaving vorderen dringend, dat het gemeentebestuur zich deze zaak aantrekke en zijn policiezorg uitstrekke tot deze broeinesten van ongezondheid en verwaarloozing. De gemeente kan en mag niet langer toezien, dat aldus het opkomend geslacht der arbeidende klassen reeds in de kiem stoffelijk, zedelijk en geestelijk worde mishandeld en verdorven, en zij moet in vereeniging met de bijzondere liefdadigheid, maar onder hare leiding en naar vaste wettelijke bepalingen, het bewaarschoolwezen in het leven roepen en organiseren. Die zorg behoort tot hare bevoegdheid en haren pligt, en wel tot eene der meest dringende en ernstige, welke zij op dezen oogenblik heeft te vervullen. De werking eener verstandige philanthropie herscheppe de kleinkinderscholen van een middel van bestaan tot verblijfplaatsen, door den menschenmin aan de jeugd geopend; de zieldoodende afrigting en dressuur, de beklemmende ruimte en de vunzige atmospheer make plaats voor eene oordeelkundige voorbereidende ontwikkeling aller vermogens in vrolijke, luchtige lokalen, die levenslust ademen en tot levenslust en bezieling opwekken. Het is deze wensch, die den Schrijver heeft aangespoord eene taak op zich te nemen, die voorzeker voor hem zelven weinig genoegen beloofde, omdat hij er toe gebragt werd gebreken en leemten aan te wijzen ook in de werken der liefdadigheid.

Bij deze gevaarlijke en ondankbare taak is de Heer Coronel, naar ons inzien, met kieschheid te werk gegaan. Hij heeft begrepen, dat

het niets bijdroeg tot het klemmende van zijn betoog, of de schildering, die hij gaf, op ééne of op de andere bewaarschool van toepassing was; hij heeft de namen niet genoemd, maar ze eenvoudig naar volgorde in cijfers beschreven. Die beschrijving daalt tot de geringste bijzonderheden af, en als een warm voorstander der hygieine, toegepast op de volksschool, spaart de Heer Coronel ons geene enkele opgave van de afmetingen der lokalen, van de vierkante oppervlakte, en van den kubieken inhoud voor ieder kind beschikbaar; van de ligging van het gebouw, van de verlichting, verwarming en luchtverversching, van den toestand der speelplaatsen, kleederbergingen, enz. Deze overgroote uitvoerigheid, getuige van des Schr.'s ijver en naauwgezetheid, doet echter voor den lezer, voor wien het vraagstuk der bewaarschool geene bijzondere studie uitmaakt, het gevaar ontstaan, dat hij *vor lauter Bäumen den Wald nicht sieht*. Zij schaadt aan het vaste en scherpe van den algemeenen indruk, en is meer geschikt om een tal van lijnen te leveren, waaruit de lezer zelf een beeld kan construëren, dan dat zij zulk een beeld helder en volkomen-afgerond voor zijn oog plaatst. Dit is, naar onze meening, de zwakke zijde van het boek. In het eerste gedeelte ‘Het Verleden der Bewaarschool’, levert de Heer Coronel een geschiedkundig overzigt van het bewaarschoolwezen van de vroegste tijden tot op heden. Zoo iets, dit geheele gedeelte ware best achterwege gebleven. Het geschiedkundig overzigt is, vooral wat de *vroegste tijden* betreft, zeer onbelangrijk en oppervlakkig, en tot regt verstand van hetgeen de bewaarschool ten onzent thans is en wat zij behoorde te zijn, is het niet volstrekt noodig de denkbeelden van de oudheid, van Perzen, Grieken en Romeinen omtrent opvoedingsgestichten voor jonge kinderen te kennen. Ook de middeneeuwen laten ons, wij bekennen het, in dit opzigt onverschillig en onze belanstelling ontwaakt eerst bij het optreden van Pestalozzi, van Oberlin en Fröbel.

Het omvangrijkste en verreweg het gewigtigste en best-bewerkte gedeelte dezer studie vormt de beschrijving van den tegenwoordigen toestand der bewaarschool in Nederland, zoowel der scholen, door bijzondere personen opgerigt - waarbij te onderscheiden valt tusschen dusgenaamde kleine-kinderbewaarplaatsen en Voorbereidingsscholen - als dergene, die door Vereenigingen in het leven zijn geroepen. Aan de beschrijving der laatste is de grootste ruimte gegund en wij ontmoeten daarbij gaarne, schoon niet zonder schaamte voor de stad onzer inwoning, een kort overzigt van het bewaarschoolwezen *buiten* Amsterdam. De Heer Coronel heeft, behalve de honderden bewaarscholen te dezer stede, nog 32 daarbuiten bezocht en zich opgaven en inlichtingen weten te verschaffen van een honderdtal andere. Dat overzigt toont, dat nergens in ons land deze instellingen op zulk een lagen trap staan als in deze stad.

Zoo wij spraken van hooge, en alligt onbevredigbare eischen, door

den Heer Coronel gesteld, dan hadden wij vooral het oog op het laatste gedeelte van zijn werk, waarin hij de Toekomst der Bewaarschool schildert en ons zijn ideaal in alle bijzonderheden voorstelt.

Bij het bewaarschoolwezen zijn twee soorten van inrigtingen wel te onderscheiden. De eerste is de bewaarplaats voor kleine kinderen, waar de ouders, die den ganschen dag afwezig moeten zijn, zoo als bij de mindere standen veel het geval is, hun kroost ter bewaring, verpleging en voeding kunnen geven; zoogenaamde *cradle-schools* of *salles d'asile*, die zelfs den zuigeling opnemen en zich met zijne verzorging belasten. Het spreekt van zelf, dat deze soort van bewaarplaatsen, oneigenlijk *scholen* genoemd, aan geheel andere voorwaarden van inrigting en bestuur behooren te beantwoorden dan de tweede soort, de voorbereidende- of kleinkinderschool, waar kinderen eerst op hun 3de of 4de jaar toegelaten behooren te worden. - De voorbereidende school moet in verband worden gebragt tot de lagere school, en hier bovenal is eene geheele hervorming van het opvoedend en onderwijzend personeel en van het stelsel van ontwikkeling en vorming noodig. Uit een stoffelijk oogpunt hebben beide evenzeer behoefte aan grondige verbetering en moet de stem van den geneesheer luide en ernstig waarschuwen en bevelen; hij vergete slechts niet, dat naast de zijne ook eene andere stem regt heeft zich te doen hooren, het is de stem der paedagogiek. Bij brood alleen kan de mensch niet leven, en voldoende kubieke inhoud of vierkante oppervlakte, doeltreffende ventilatie en verwarming zijn niet de eenige vereischten voor de opvoeding en ontwikkeling van het kind. - Zijn zedelijk bewustzijn, zijn intellect behoeven niet minder eene gezonde atmospheer en vrije ruimte; zij behoeven daarenboven zorgvuldige leiding en ontwikkeling. - Wij zeggen niet, dat de Heer Coronel die stem niet hoort, maar het komt ons voor, dat zij niet genoegzaam klem kan leggen op hare woorden naast de welsprekende, maar zeker niet al te bescheidene wenschen en voorschriften der hygieine. Aan allen, wien dit gewigtige maatschappelijke vraagstuk ter harte gaat, zij de overweging aanbevolen der middelen tot opbeuring van ons bewaarschoolwezen, door den schr. aan het einde van zijn werk aangegeven. Wij zijn het volkomen met hem eens, dat de bewaarschool eene zaak is van gemeente-zorg. Wij verlangen niet, dat de gemeente de taak der bijzondere liefdadigheid geheel overneme; maar wat wij meenen te mogen wenschen is: dat zij daarop toezigt en leiding uitoefene en voorga door het oprigten van eenige model-bewaarscholen en door zich met de zorg te belasten voor de opleiding der onderwijzeressen; dat zij in één woord erkenne, dat de bewaarschool tot haar domein behoort en een onderwerp is van hare voortdurende opmerkzaamheid.

JOH. C.Z.

Het Nederlandsch Woordenboek.

Woordenboek der Nederlandsche Taal, door D^{r}. M. de Vries en D^{r}. L.A. Te Winkel, Leden der Koninklijke Academie van Wetenschappen. 's Gravenhage, Leiden, Arnhem, Martinus Nijhoff, A.W. Sijthoff, D.A. Thieme. 1864. Eerste Aflevering.

Middelnederlandsch Woordenboek, door D^{r}. M. de Vries, Ridder der Leopolds-Orde, Lid der Koninklijke Academie van Wetenschappen, Buitenlandsch Lid der Koninklijke Academiën te Brussel en Berlijn, Hoogleeraar te Leiden. De bovengenoemde uitgevers. Eerste Aflevering.

Een orthographische E-legie of Dr. L.A. te Winkel's e-spelling en uitspraak der gothische ai, enz. taalvergelijkend beschouwd, door J. Beckering Vinckers, Leeraar aan het Stedelijk Gymnasium te Kampen. Te Kampen, bij B.L. van Dam. 1864.

Men schreef den 23^{n} Augustus van het jaar des Heeren 1849. We beleefden alzoo den tijd nog, waarin even min tegen deze ouderwetsche form van dagteekening, op grond van gewijzigde waardeeringen, protest zoû zijn aangeteekend, als men de *diligences* van Van Gend en Loos volkomen onbruikbare voertuigen achtte op de lijn: Andwerpen-Rotterdam. Toch neem ik het, heden, voor deze postwagens minder op, dan ik het voor die datumform doen zoû, indien ik in de vrijheid van haar gebruik, belemmerd werd. Het is wel met deernis, dat ik, nu of dan, aan het einde der Haarlemer Houttuinen in de perceelen der beroemde firma, dien dertig of veertig armen afgedankten reiswagens een bezoek breng, - het weemoedig besef der vergankelijkheid beneemt mij den adem wel een weinig, als ik die ruime werkplaatsen en kontoren ontvolkt, die smidse voor goed gedoofd, dien bengel verstomd en verstramd zie en die wel bewerktuigde instelling gestorven vind, door

wier aderen een zoo krachtig leven plach te stroomen, - ik beminde ook niet koeler dan ieder ander dat reizen langs wegen door de historie gebaand, dat pleisteren aan zedige dorpsherbergen, met bonte uithangborden en het bier en brood van de streek, de rustige hoenders der waardin en den pompslinger, glinsterend in haar vriendelijken zonneschijn[1]: - maar het zitten in een dili*ge*nce, het voortschommelen tot West-Wezel, op den aangeduiden Donderdag, bood mij te weinig genoegen aan, om nog heden den spoorwagen met ondankbaarheid te kunnen bejegenen. Onder de talenten, die mij niet gegeven zijn, behoort het tabakrooken: eene bezigheid, waarmeê men in onze dili*ge*nces - in het tijdperk 1820-1850 - den spoorwegdamp zinnebeeldig heeft willen voorspellen ook op die heirwegen, waar nog geen stoomtreinen liepen, maar die het ongerief had, dat zij het praten met uwe reisgezellen even zeer belemmerde, als zij u den aanblik van hun gelaat onttrok.

In welke mate ik reden had dit een en ander te betreuren, bleek mij alras, toen ik, uit de graauw-blaauwe wolken van den wagen in den helderen dag te-rug-gekeerd, bij de Doeanen werd toegesproken door een tot dus-ver onopgemerkt medereiziger: ‘Mônsieur!’ zeide hij, met een allervriendelijksten glimlach en op een zeer deftigen toon: ‘est-ill permis que je Vous demande si Vous voyagez p't-être au Con*g*rès de Gand?’ - ‘Zeker, Mijnheer!’ zeide ik, ‘en als het u 't zelfde is, zouden wij hollandsch kunnen spreken: want ik geloof dat we landgenoten zijn.’ - ‘Ik vermoedde zulks reeds, Mijn Heer,’ zeide me daarop mijn heusche *interlocuteur*, en hij had de goedheid er bij te voegen, wat hem aanleiding gaf te gissen wien hij vóorhad. Hij, van zijne zijde, deelde mij, op mijn vragen, mede, dat hij Gerth van Wijk heette en werklijk te Wijk (bij Duurstede) als Hoofdonderwijzer der jeugd en eigenaar eener leerschool, woonachtig was. Ik maakte hem mijne onderstelling kenbaar, dat hij op het Kongres eene redevoering zoû uitspreken, welke konjektuur hij toestemmend beandwoordde. Hij was voornemens eene uitgewerkte verhandeling aan de kongresleden ten beste te geven, ‘waarin de verscheidenheid of afwijking in het gebruik der taal in Zuid- en in Noord-Nederland, met betrekking tot sommiege letters, woorden en volzinsvormingen zoude worden aangetoond; zoomede de merkbare

1 In den zonneschijn van de waardin? - Ja wel, Mijnheer de kritikus.

toenadering en overeenkomst, in den jongstverloopen tijd inzonderheid, van beide zijden, ook op grond van meer wezentlijke taalkennis, van lieverlede en uit volle overtuiging tot stand gebragt; en eindelijk, de evenrediege middelen, die met vrucht thans zouden kunnen worden aangewend tot het daarstellen dier onderlinge eenvormigheid in alle deelen, welke de gemeenschappelijke oorsprong, ter meerdere volmaking der beide taaltakken, vereischt, en tot welker verwezentlijking onze gewigtiege bijeenkomst regtstreeks zoude behooren te leiden'[1].

Als praktische maatregelen, die, na de meêdeeling van dit meer bespiegelend gedeelte, door den Heer Gerth van Wijk zouden worden voorgesteld, noemde hij mij: 'het vervaardigen en uitgeven, op last en in naam van het Nederlandsch Taalen Letterkundig Congres,' van eene 'geheel nieuwe, volledige spraakleer', van eene 'verkorte' dito en van een 'volledig Nederduitsch taalkundig Woordenboek'. Ik zeide, in 't voorbijgaan, aan den geachten spreker, die de uitvoerigheid zijner woorden meer geëvenredigd had aan het gewicht der stof, dan aan de kortheid van ons haastig verwijl voor het grenskontoor, dat ik, hoe zeer ook elke poging waardeerende om ons met een goed Woordenboek te begiftigen, mij door zijn hoofdstreven, het slaan der vlaamsche en hollandsche schoenen op de zelfde leest, in de noodzakelijkheid zoû zien gebracht hem ter vergadering te bestrijden.

Hierin heb ik mijn woord gehouden. Het Kongres zoû zijne zittingen openen in de Gentsche Akademiezaal op Zondag, '26 Oogst'. Vóor dat oogenblik ontmoette ik mijn reisgenoot nog meer dan eens op vreedzaam gebied: ik leerde hem kennen als een braaf, degelijk en bekwaam man en tevens *franc compagnon*; hij sliep in het *Hôtel St.-Antoine* op N° 45, allernaast mijne kamer: ik heb hem dus gezien - niet alleen met de reispet, of met den gladgestreken kastoor, maar zelfs ('*sans chaîne*' onder elkander) met blaker en *vader-lief*. Wat kon ik dan tégen hem hebben? Ik moet het bekennen: ik draag op het taalgebied wel een weinig de jakobijnenmuts, en dit viel van den Heer Gerth van Wijk te verwachten, noch te vergen, misschien zelfs, uit aesthetischen hoofde, niet te wenschen.

1 Verg. 'Handelingen van het Nederlandsch Congres, gehouden te Gent, den 26, 27, 28 en 29 Augustus 1849', blz. 86.

Snellaert nam op het Kongres het woord, na dat de ‘wijdloopige verhandeling’[1] des Heeren Gerth was afgelezen, en stelde voor, dat eenige personen zouden worden uitgenoodigd om ‘hunne gedachten over het samenstellen van een algemeen nederlandsch taelkundig woordenboek en het plan, dat hiertoe zou moeten gevolgd worden, in geschrift te stellen’[2]. Ik voegde daar een paar woorden bij; doch protesteerde nadrukkelijk tegen de vereffenings- en gelijkmakingstheorie, door den Heer Gerth bepleit. Ik wenschte, dat het Woordenboek een zoo volledig mogelijk overzicht gave van de taalvormen uit Noord- en Zuid-Nederland, waarover de schrijvers naar keuze te beschikken hebben, en stelde vóor eene Kommissie te benoemen om een plan te bewerken voor zoodanige ‘schatkamer’ voor zoodanig ‘muzeüm onzer taalvormen’[3]. Dit voorstel werd aanvaard, met die wijziging, dat de Heeren A. des Amorie van der Hoeven, J.H. Halbertsma, A. de Jager en J.A.A. Th. uit Noord-Nederland, J. David, F.A. Snellaert, P. van Duyse, J. Cracco, J.H. Bormans en Ecrevisse uit Belgiën, werden uitgenoodigd op een volgend Kongres hunne denkbeelden omtrent de eischen van het nieuwe Woordenboek meê te deelen.

De Heer Opzoomer heeft onlangs, ter inleiding van zijn betoog over de onvrijheid van den menschelijken wil, de opmerking gemaakt, dat men hem als den vader der Moderne Theologie heeft te beschouwen; en hij kon dit des te voeglijker doen, om dat hij daarmede op geene bizondere verdienste aanspraak maakte. De moderne richting te genereeren hing toch van den ‘wille des mans’ gantschelijk niet af. Hij kon niet anders; en niemant maakt ooit aanspraak op hulde voor eene daad, die hij onwillends voltrokken heeft. Ik erken, dat, als ik in herinnering ga brengen, welk aandeel ik op het Tweede, het Amsterdamsche, Letterkundige Kongres gehad heb aan den zegepraal van het besluit, dat het Woordenboek zoû geschreven worden, en dat de maatregelen daartoe van het Kongres zouden uitgaan, mijne pozitie eene veel minder fraaye en aangename wordt dan die van den Utrechtschen Hoogleeraar. Ik toch geloof, met alle bescheidenheid, dat ik wel had *kunnen*

1 T.a. p., blz. 85.
2 Blz. 89.
3 Blz. 89-90. Deze qualifikatie (kenmerk van een standpunt) is door de Redaktie van het Woordenboek overgenomen: ‘Woord aan den Lezer’, blz. 2, 3.

nalaten dat besluit door te drijven; ik zoû daarbij het voordeel genoten hebben, dat ik niet vlak tegenover den Heer Jonckbloet had gestaan. Maar ik heb, ondanks de nu verspeelde voordeelen, niet anders *mogen* handelen. Als ik hier van deze huishoudelijke bizonderheid uit de geschiedenis van ons vaderlandsch letterleven gewaag, dan is dit om daaraan eene verontschuldiging te ontleenen, dat ik op mij genomen heb het Nederlandsch Woordenboek in den ‘Gids’ aan te kondigen.

A little learning is a dang'rous thing,

zegt de geestige en diepe kritikus, dien Bilderdijk, in eene zijner vlagen van bittere onrechtvaardigheid, ‘de arme Pope’ noemt en wien hij den eernaam van ‘denkende kop’ ontzegt. Het genoemde ding is werkelijk zeer gevaarlijk; ik weet er van meê te spreken: maar gevaren, die men kent, verliezen soms hun hachlijkheid. Is echter te weinig kennis ook al geen gevaar meer, het blijft altijd een kapitaal ongerief. Verstoken van eene bizondere aanleiding, zoû ik mij wel hebben gewacht hier ter plaatse het groote nationale werk bij den landgenoot in te leiden. Het is niet genoeg, dat de heraut de komst uitbazuine van den held op zijn praalros; hij moet zijne 32 quartieren weten te beschrijven. Er wordt in het Woordenboek Gothiesch en Sanskriet gesproken, met een gemak of gij of ik Fransch of Engelsch spraken; en dat is dan nog maar een gering onderdeel van de aangebrachte wetenschap. Ik haast mij er bij te voegen, dat zij niets ontneemt aan de algemeene bruikbaarheid en het waarlijk gemeenzaam en volksgetrouw charakter van het boek, even min als de 32 quartieren[1] schaden aan de populariteit van den heldenmoed en de tooverkracht der magnificentie en der heuschheid van den zegevierder. Het is een boek voor ieder-een, die goed Hollandsch lezen kan, en het nog beter wil leeren. Maar tusschen zaken lezen en zaken beoordeelen is eenig verschil. Verschil echter is er ook tusschen zaken beoordeelen en zaken maken. Waarom zoû ieder kritikus juist een dichter, ieder gastronoom een kok, ieder erfprins een wapenkundige moeten zijn? In 't algemeen durf ik dus de beoordeeling wel aan; maar ik zoû ze mij niet onderstaan hebben, had ik het boek niet in de waereld geholpen. Ik moet erkennen, dat mijne vasthoudendheid op het

1 Ondervraag, des verkiezende, ‘D. Warande’, VII, blz. 184.

Tweede Kongres het kind, ik mag nu wel zeggen den schoonen jongeling, tot vroêmoêr gestrekt heeft, en dat ik tevens in der tijd het mijne heb gedaan, om te voorkomen dat hij den Heer Gerth van Wijk tot vader hebben zoû. Ik verheug mij ook, dat D^{r} De Jager geen lid van den raad van opvoeding van het kind geweest is; want het ware, hadde 't aan mijn rotterdamschen vriend gehangen, zonder twijfel in het *siegenbeeksche* zog gekomen, en wijlen de Leidsche Hoogleeraar, wiens naam de stof heeft geleverd tot dit aangewonnen bijvoeglijk naamwoord, heeft, in zijne geheele publieke persoon, niets wat strookt met de elementen, die leven in zijn ondergeteekenden dienaar: de schuld, indien hier schuld is, ligt natuurlijk aan mij; maar het feit verandert er niet door: de klove gaapt, of de aarde dan al van mijn erf is wechgegraven of van het zijne. Ik wil mij gaarne op het nietigst plekjen gronds behelpen, als ik maar niets te doen heb met die koude, vreesachtige, haatdragende bekrompenheid, die oppervlakkige, droge, geesteloze en toch soms hartstochtelijke pedanterie, die onbevallige, huisbakken, pseudo-vaderlandsche wetenschap, die zich in het eerste derde dezer Eeuw in ons land zulke weidsche tabernakelen gebouwd heeft, en die, toen wij nog kinderen waren, met zulk een nadruk sprak als of zij het woord voerde in naam van het geheele volk. Het doet mij leed genoeg, dat een man als de Heer De Jager door de siegenbeeksche school tot hare kwekelingen gerekend wordt.

Met haar standpunt ging volkomen samen de spelregeling, die zij ons heeft opgelegd, en waaraan niets kon veranderd worden, ten zij dat ze door nadere ‘taalkundige bedenkingen’ eenige speelruimte verleende: reden waaróm het hoofd der school zoo gemoedelijk verzekert, in de latere uitgave zijner Verhandeling, dat hij zich wél gewacht heeft daarin eenige noemenswaardige veranderingen te maken; hetwelk de rechten der bezitters van de twintig jaar vroeger verschenen editie ten uiterste zoû verkort hebben, Bilderdijk, minder angstvallig in het behandelen van dwalingen die wortel hadden gevat, heeft hier uitmuntende diensten gedaan: ‘zachte chirurgijns’, zeide 't spreekwoord, ‘maken stinkende wonden’. Kwam hij dan ook,

> Hij ‘die rechte brekespel,
> ‘ 't Spellersbaasjen op zijn vel,
> Die zoo 't Prinsjen speelde’,

de schoolmuren gewaagden er van, en het voorgewend genie, het opgeplakt letterkundig staatsierokjen had zijn *prestige* verloren.

Het zoû mij leed doen, indien men uit deze woorden afleidde, dat ik tot het kamp der realisten ben overgeloopen: dat ik niets meer van stijl en school wil weten. Ik bestrijd alleen overdrijvingen en schijnvertooningen. Daar zijn weinig gebeurtenissen op het ruim en heerlijk gebied des nederlandschen levens denkbaar, die mij zoo belangrijk en gelukkig voorkomen, zoo vruchtbaar voor den volksgeest, en die hem zoo veel eer zouden doen als de verschijning van dit Woordenboek; maar het goedige in ons volks-charakter heeft somtijds, met verzaking van zijn vrijheidszin, te zeer naar eene vaderlijke regeering gehaakt; de zoogenaamde XVIII^{de}-eeuwsche regeeringloosheid op het taalgebied moede, hebben de brave burgers, in het begin dezer Eeuw, den brutuskop zoowel als het gepruikt en gesteekte hoofd, eerbiedig gebogen, en den scepter der firma Siegenbeek & Weiland deemoedig gekust. Geef ons gezach! heeft men geroepen; laat het zijn vat het wil, - maar wij dorsten naar rust, naar een reglement, naar politie, naar den klank van een stem, die ons beveelt: zóo zult gij spreken en niet anders. En het ‘Republikeinsche’ Staatsbewind hakte zelf den knoop door - en de firma droeg de kroon.

Beiden, Weiland en Siegenbeek ontbrak het aan studie. Zij kwamen eene halve eeuw na Huydecopers sterfdag, een eeuw na Lambert-ten-Kates optreden, en - zoû men het gelooven? - geen van beiden had den lust om ook maar het vijftigste gedeelte van de bronnen te beoefenen, die deze, op hunne wijze, hadden gebruikt. Weiland wist niet, dat onze taal, wat hare etymologische elementen en eigenlijk spraakkundige verhoudingen aangaat, reeds in volle kracht leefde en tierde in het middeleeuwsche tijdperk, en dáar in de eerste plaats beoefend behoorde te worden; dat de verrijking, die onze taal sedert ondergaan heeft, aan de rhetorika, niet aan de grammatika te danken is. Handschriften lezen, viel den Leeraren - zelfs den aangestelden Hoogleeraren te moeilijk; dat liet men over voor het Duitsche studentjen Hoffmann von Fallersleben - aan wien De Vries thands met volle recht het Middelned. Woordenboek heeft opgedragen. Zoo veel stond Weiland achter bij Huydecoper - de spraakkunstenaar in het hoogste ressort, het orgaan van den ‘Agent voor de Nationale Opvoeding’, bij den Texelschen

Baljuw - de officieele geleerde bij den dilettant - de wetgever bij den *proeven*-schrijver. Siegenbeek had hoegenaamd oog noch oor voor het l e v e n : hij spreekt van rotterdamsch en zeeuwsch dialekt; maar die dingen fladderen in te lage sfeer, om, van boven den tabbaart uit, een oogwenk oplettendheids te kunnen verdienen. Dat wordt dus maar gezegd op goed geloof, op het gezach van Ten Kate[1] - van wien men het heel goed lijden kan, dat hij reeds vóor 100 jaar, zoowel als Christina van Zweden, Ulfilas had gelezen, en de firma niet; dat hij daarbij geluisterd had naar den tongslag van het gemeene volk en de schakeeringen had opgeteekend, waar de firma ter naauwer nood besef van heeft, en die Siegenbeek alleen ter sprake brengt, om dat, als er tusschen *e* en *ee*, tusschen *o* en *oo* gekozen moet worden, die twee dikke quartijnen van dien amsterdamschen huisonderwijzer u altijd in den weg komen en niet geïgnoreerd kunnen worden. Het doel was maar om een v o n n i s te geven, hoe dan ook. Het vonnis kwam, en onze letterkunde heeft er eene halve eeuw onder gezucht. Dat was het tijdperk van het despotisme.

Een fransch taalgeleerde heeft gezegd: 'Il n'y a de grammairiens par excellence que les grands écrivains' - dit devies is de grondtoon voor een aristokratiesch regeeringsstelsel in de taalwaereld. Het is zeker beter dan de alleenheerschappij, rede- en redenloos in eene orde van verschijnsels, waar even min sprake van legitimeitsrechten als van *droit divin* kan wezen, - maar te recht heeft de Redaktie van het nieuwe Woordenboek begrepen, dat hare zending niet was blootelijk d a t systeem te organizeeren.

De schrijvers treden bij haar niet op als zekere soort van eenzijdige wezens, die aan de manie lijden van, jaar in, jaar uit, zekere zenuwtrillingen, die men g e d a c h t e n noemt, met galnotenzuur en kopervitriool op geronnen lompenpap af te teekenen, en met eene onverklaarbare en zorgwekkende eenzijdigheid daar alle andere normale levensverrichtingen voor te verwaarlozen en te verzuimen. De nederlandsche schrijvers zijn voor hen, dood-eenvoudig, als zoo vele anderen, kinderen der nederlandsche natie, en 'wat de denkende en scheppende geest' van deze 'in de taal heeft nedergelegd' - ziedaar wat bestemd werd den inhoud uit te maken van het nieuwe Woordenboek. Het zoû zijn: een

1 Minder beleefd dan de Heer de Jager, geloof ik dus niet met hem, dat de Hoogleeraar Siegenbeek een 'opzettelijk onderzoek' heeft ingesteld 'naar de woorden, waarin te zijnen tijde de hard-lange *e* en *o* twijfelachtig waren'. Verg. De Jagers recensie der *E-legie* in den 'Tijdspiegel'.

'Museum der nationale taalvormen'[1]; daarvan een 'beredeneerd overzicht' te geven erkennen de Redakteuren, dat hunne zending was. Te-recht zeggen zij, dat 'een uitgebreid Museum niet in een korten Catalogus beschreven kan worden'. Het zoû dan ook inderdaad hoogst onredelijk zijn, zoo iemant zich over de t a l r i j k h e i d der in dit werk beschreven woorden b e k l a a g d e . Alleen rijst wel eens de vraag, of men sommige herhalingen niet zoû behooren te vermijden, van den aard, als die door Dr de Jager, in den 'Tijdspiegel', bij de behandeling der woorden *aalbessenjenever, aalwaardig* en *aanbreken* worden vermeld. De Heer de Jager wenscht de synonyemen in een afzonderlijk werk behandeld. Is er echter wel een beter middel, om de juiste beteekenis van een woord, en de taalvormen in hunne fijnste schakeeringen te leeren kennen, dan de synonyemen, met hunne beschrijving, tegenover elkander geplaatst te zien?

Ik vrees wel, dat, wanneer aan alle oude kinderspellen (wier historische zin en wijsgeerige beteekenis anders niet minder door mij op prijs gesteld wordt dan door de Duitschers) eene zoo uitvoerige beschrijving ten deel valt als aan het *Tolletje* (wij, hier in Amsterdam, zeggen niet *A-al-tolletje*), de omvang van het Woordenboek te zeer zal uitdijgen. Bovendien is de beschrijving van het *Tolletje* nog niet eens juist. In mijn archief berust het jaren lang gebruikte van mijne overgrootmoeder, en dat is van zilver; 'been' of 'ivoor' definieert de stof dus niet.

Ik waag zelfs af te keuren, wat Dr de Jager toelaat: dat 'uit de werken van schrijvers der 17^{e} en 18^{e} eeuw... zal opgenomen worden, wat nog heden in eenig opzigt voor de taal belangrijk mag heeten'. Dát-alleen zal daaruit opgenomen worden: maar is er wel iets in de taal der XVIIe en XVIIIe E. volstrekt onbelangrijk voor de verklaring der hedendaagsche? Aanvankelijk was het plan niet hooger op te klimmen met de aanvaardbare woorden dan de 'Nederlandsche Historien' van Hooft; en nu komen er woorden voor (kol. 19, 22, 23), aan geene latere schrijvers dan Anna Bijns, Kiliaen, Roemer Visscher, Spieghel, Breêroô en Hardewijn ontleend. Bij sommigen wordt gezegd, dat zij verouderd zijn; maar een leerling, die op Nieuwjaar aan zijn Heer vader schrijft, dat 'zijne

1 Zie het 'Woord aan den Lezer', van de redaktie, blz. 2.

aalduitsche pen in het Fransch niet voortwil, en dat hij dus maar in 't Hollandsch optreedt, al loopt hij misschien gevaar, dat Papa hem verdenkt van aalwittig te zijn, of wel, in zijn toorn, 's jongelings aalkorf de aaldiepte van den turfkelder zal doen kussen', heeft zich, wat zijn recht tot gebruik dier woorden betreft, nog heden ten dage onberispelijk uitgedrukt: AALDIEPTE, AALDUITSCH en AALKORF (ook 'als euphemisme'), AALWITTIG, paradeeren, met groot steenkapitaal, zonder verzet noch waarschuwing, in het Woordenboek. Ja, het welluidend woordtjen *aanbewroegen* heet (kol. 67) niet verouderd.

In haar 3^{e} blad (kol. 77) is de Redaktie begonnen het minder wetenschappelijke 'voorheen' of 'vroeger', 'naar 't schijnt verouderd' somtijds te doen vervangen of begeleiden door de aanwijzing '**XXVIIe E.**' Kol. 106 en 107 leveren echter nog voorbeelden op van die minder vaste tijdsbepaling (Verg. kol. 132, *c* en 136, 2). De Redaktie zal misschien aanvoeren, dat eenige haar verouderd voorkomende uitdrukking nog wel hier of daar op de tong des volks leven kan. Maar wij hebben hier niet met een idiotikon te doen, en aanvankelijk was de leuze: *Paris fait la loi*, en alleen de amsterdamsche idiotismen had men op willen nemen.

Met het onderscheiden van de 'gemeene lands-taal' en de 'streekspraak' hangt het juiste inzicht van de ethnographische hoedanigheid der op den titel vermelde 'Nederlandsche Taal' op het innigste samen. Het zal nog eenigen tijd duren eer het Eerste Deel van het Woordenboek zal verschenen zijn. Daarna zal eerst de Inleiding het licht zien. Inmiddels worden zij, die zich nader bekend willen maken met hetgeen de Redaktie eigenlijk voorheeft, verwezen naar het Ontwerp en de vier Verslagen, tijdens de voorbereiding dezer uitgave algeméen gemaakt. Dat is niet volstrekt onlogiesch; maar het is zeer onpraktiesch. Het Woordenboek behoort niet uitsluitend te spreken tot hen, die die verslagen kunnen lezen. Het moet zijne verklaring op het voorhoofd dragen. De Redaktie had ten minste, met een paar woorden, moeten zeggen, wat zij door de uitdrukking 'Nederlandsche Taal', die op haren titel voorkomt, verstaan wil hebben. Immers de oplossing van dit vraagstuk volgt nog niet zoo dadelijk uit de kennisneming van het hier geleverde.

Kol. 16 leest men het volgende: 'AAL; ook ALE, Vlaamsche vorm van het woord, dat in Noord-Nederl. *aalt* luidt;

znw. vr., als stofnaam zonder mv. In den landbouw. Het vocht, dat uit de mest', enz. Zal de lezer hieruit begrijpen, dat *aal* even goed 'nederlandsch' is als *aalt*? Zal hij niet den indruk krijgen, dat het 'Noord-Nederlandsch' als het typische Nederlandsch wordt beschouwd, en dat men er, hier en daar, zoo'n vlaamschen vorm *bij* in beschouwing neemt? Hij zal dit te eerder, daar, kol. 29, gelezen wordt: 'AALT, znw. vr., als stofnaam zonder mv. In den landbouw. Het vocht, dat uit de mest', enz. Waarom staat hier niet: 'AALT, Noord-nederl. vorm van het woord' enz.?

Eene tweede vraag rijst, ter zake van dit voorbeeld. Het Vlaamsch en het Noord-Nederlandsch (waarom niet Vlaamsch en Hollandsch - als men van *Vlaamsch* wil blijven spreken?) maken samen het Nederlandsch uit. Het Nederlandsch is dus de taal, die thuis is in het Koninkrijk van Willem den IIIe en in al die gewesten van dat van Leopold, waar het Fransch of het Waalsch en het Hoogduitsch de moedertaal niet zijn. Maar zal nu, bij een verschil als hier in het woord *aal, aalt*, valt op te merken, eenig woord altoos zelfstandig afgehandeld worden (zoo als dit) in elk zijner vormen? In Holland zegt men *Tante*, in Zuid-Brabant duidt men de zelfde betrekking aan met de uitdrukking *Ma-tant^{e}*: zal men het vlaamsche woord op de M, het hollandsche op de T verklaard vinden? Of zijn de woorden geen van beiden Nederlandsch? Dat doet er hier niet toe; ze zullen toch behandeld dienen te worden: want ook de dwaaslijk dusgenaamde bastaartwoorden dienen in een algemeen praktiesch woordenboek niet te ontbreken. Zal men *tante*-alleen recht van bestaan oktroyeeren, en de fatsoenlijke vlaamsche familiën verzoeken zich voortaan deze *would-be* nederlandsche uitdrukking aan te wennen? Maar dan veroordeelt men tevens onze deftige lieden van de XVIIe E. in Amsterdam en Den Haag, die, Hollandsch sprekende, toch altijd *mon-frère* en *masoeur* in den mond hadden. Een ander voorbeeld: hier in Holland zeggen we *pen*, ginds luidt het, in de meest gebruikelijke beteekenis van het woord, *pin*. Zal men bij de *pe* en de *pi* eene zelfstandige behandeling te zoeken hebben? Hier in het Noorden zegt men *stadhúis*, in het Zuiden accentueert men *stádhuis*: zullen de plaatsen uit de vlaamsche schrijvers onder dit, uit de hollandsche onder het andere gerangschikt worden? Zal het zóo gaan met *de nest* en *het nest*, met *gaarne* en *geerne*? Zoo neen - waarom dan met *aalt* en *aal*?

De Redaktie gunt te-recht plaats en hoofdelijke behandeling aan de zelfst. nww. en werkww. met voorzetsels samengesteld. Eene opsomming der *compositа* onder het hoofdwoord, zonder dat het *compositum* beschreven wordt, is eene der flaauwheden in Weilands groote woordenboek, die u doen uitroepen, dat, schoon de schrijver een vreemdeling in de rijkgekleurde waereld der idiotismen was, men iets idioots in zijne manier van denken en werken niet mag miskennen. Maar nu de Redaktie zich eenmaal geen grens heeft gesteld in het opnemen en behandelen dezer samenstellingen, biedt haar werk op dit punt nog al wat leemten aan. Zij houdt het woordtjen *aanbewroegen*, als wij boven zagen, niet voor verouderd; zij houdt *ik heb de eer u mijne schoonzuster aan te bieden* (*j'ai l'honneur de vous présenter ma belle-soeur*) voor goed en fatsoenlijk Nederlandsch; zoo ook *zich aangrijpen*, voor *zich gaan inspannen, zich ijverig aan 't werk zetten*; zij maakt onderscheid van beteekenis in *aanbieden*, tusschen *hulp aanbieden*, en *eene schuilpl. aanbieden* (kol. 72, b.c.); zij schijnt ten deze dus overkompleet: maar daarentegen worden er ook uitdrukkingen gemist, die in het kader onontbeerlijk zijn: bijv.: zij verzwijgt, op *aanbieding*, de synonymiteit met *aanbod*; *brul maar aan, - gaaf wat aan, - ja, grijns, grinnik*, of *grom jij maar ân*, ontbreken. Vondels bekende uitdrukking *aanbrommen* even zeer. Schrijvers *aanhalen* en *aanvoeren* is het zelfde. Van *aangloren, aanglansen* en *aanglanzen* mede is onvoldoende bericht.

Wat óok wel aan de eerste aflevering de beste had mogen worden toegevoegd is eene verklaring der verkortingen. Deze worden gemaakt in de manier van Grimm en andere Duitschers: men geeft doorgaands den aan elkaâr geschreven aanvangsletters van sommige syllaben de taak het woord te vertegenwoordigen: zoo schrijft men, voor *Middelnederlandsch* (namelijk Middeleeuwsch Nederlandsch) *Mnl.*, voor *zelfstandig naamwoord, znw.* Maar wat zit er nu achter *onrd.* bijv. verborgen? vraagt een burger man; en hij moet het weten ook: want de gebruikelijke etymologiën van het woord *aambei, ambei*, worden ter zijde gezet voor de samenstelling met zeker *am*, uit het ‘onrd.’ *ama*, zeer doen, ontleend.

Ik heb wel eens meenen op te merken, dat de historische school, waartoe de Heeren de Vries en Te Winkel behooren, met zekere minachting sprak van etymologiën, die uit de natuur der klanken geput werden - *à la* Bilderdijk - en er

geene gewettigd vond, dan die voortsproten uit den blijkbaren ontwikkelingsloop van het woord, door getuigen of monumenten gestaafd. Maar ik moet zeggen, dat ik mij nog beter vereenigen kan met Bilderdijks ontleding aller groepen van klanken en klankwijzigingen en het daaruit volgend noodzakelijk besluit tot rechtvaardiging van het woord of aanwijzing van het verloop zijner beteekenis, dan met de verbinding van 'het gewone *bei*.... fr. *baie*' met het zeer óngewone 'onrd' *amu*: althands niet, indien *bes* ouder is dan *bei*. Ook Dr de Jager heeft zich, en, naar mij voorkomt op zeer goede gronden, niet met de 'volkomene opheldering' der Redaktie vereenigd[1].

Ik haal dit woord aan, niet om dat ik onze letterkunde zoo beklagenswaardig zoû vinden, als de oorsprong van dien term in het duister bleef schuilen (hij schijnt, wat zijn vorming betreft, al tamelijk wel op zich-zelven te staan), - maar om een voorbeeld aan te geven van verklaringen, die de antibilderdijksche[2] school geheel 'bevredigend' acht en die, volgends hare koryfaeen, 'vorm en beteekenis volkomen opheldere'n'.

Een voorbeeld van historische kritiek op het veld der woordvorsching, die een weinig vollediger uitviel, levert de behandeling van *aamborstig* op, bij welker uitkomsten men het hoofd te gereeder neêr kan leggen, om dat *aamborstig*, verklaard als *ademboezemig*, eigenlijk even fraai en zinrijk is als 't wezen zoû, indien men een bankroetier *geldzakkig* noemde of een kaalkop beklaagde om zijn *lokhoofdigheid*. Bedenking verdient echter de variant van den ouden lofprijzer der vrouwelijke 'Wtnementheyt', Dr Jan van Beverwijck, die, naast *aemborstigheydt, engborstigheydt* opgeeft. Zonder met Prof. Geel ironiesch te willen betoogen, dat *ernst* en *snert* het zelfde woord is, moet ik toch herinneren, dat *i*NGB*er* en *ge*MB*er, eng* en *ang, lu*MM*el* en *slu*NG*el, wa*M en *wa*NG, *klávecy*MB*aal* en *clávesi*NG*el* (zoo als men in de XVIIe E. zeide), het zelfde woord zijn en de gelijkheid van vormingsproces tusschen *âmborstigheid* en *engborstigheid* niet tot de onmogelijkheden zoû behooren. Ook de táalgeologie is nog geene voldragen wetenschap, en de vijftig eerste hoofdstukken, ook van háar leerboek, zijn nog altoos in blanko.

1 De appretiatiën van Dr de Jager zijn in den 'Tijdspiegel' geplaatst.

2 Nog weêr wel te onderscheiden van de *siegenbeeksche*.

Liever dan op het gebied der etymologie, als er in de donkere mijnen moet afgedaald worden, om hier en daar uit verkalkte en versteende beentjens en botjens eene raadselachtige wordingsperiode van vele duizenden jaren misschien af te leiden, vergezel ik de Redaktie onder den blooten, blank-blaauwen, vriendelijken hemel des levens om ons heen, en smaak en huldig met hart en zin de fijne onderscheidingen, die zij, in 't omschrijven van de beteekenis en roeping der woorden, meestal op de treffendste wijze recht doet. Zij heeft, voorwaar, een gescherpt zintuig op dat punt, en meestal roept de lezer uit, als hij haar spoor gevolgd heeft: ''t Is waar; zoo als gij 't zegt, zoo is het.' Niet al hare onderscheidingen kan ik echter bijstemmen en de psychiesch-fonetische redenen, die zij voor de wording der klanken in sommige woordsoorten aangeeft, komen mij te ver gezocht voor.

De Redaktie onderscheidt bijv. te-recht driërlei *a*-klank, dien zij de 'onvolkomene' *a*, de 'volkomene' en de 'gerekte' noemt - de beide laatste worden ook de 'heldere' *a* genoemd. Maar de voorbeelden zijn niet alle juist gekozen. In *kla-gen* en *beda-ren* hoort de Redaktie een korteren klank dan in *haar* en *plaag*. In *da-gen, dag, daags*, zal men den driërlei *a*-klank hebben. Het onderscheid tusschen de doffe *a* van *dag* en de heldere van *da-gen* en *daags* geef ik geheel toe: maar of *daags* bijv. een gerekte *a* doet hooren, zal wel afhangen van de plaats waar het woord staat. Ik hoor duidelijk, met Bilderdijk, dat, in 'des *maandaags*' (voorzeker beter dan 'des maandags' - men zegt, voor 'over dag', niet 'des dags'), de eerste *aa* meer helder klinkt en, door den klemtoon, langer vóorkomt dan de tweede.

De Redaktie zegt, kol. 1, 3: 'De *onvolkomene a* (*à*) is de kort afgebroken klank in *dag, pad, tal, bank, barst*. Zij is eene onvolkomene uiting van den grondklank, die door het stuiten der stem op een volgenden medeklinker zijn vollen eisch niet bekomt. Daar zulk een volgende medeklinker de voorwaarde voor het bestaan dezer soort van *a* is, komt zij alleen voor in *gesloten* lettergrepen'; en, een weinig verder: 'De klank, dien de *a* in opene lettergrepen heeft, moet als de grondklank worden beschouwd, omdat hij alleen daarin vrij en onbelemmerd geuit wordt, en de meeste lettergrepen, die thans gesloten zijn, in de oudere talen open waren.'

Ik wil geene aanmerking maken op den stijl van dit ter

greep gekozen proefjen van pagina één; anders zou ik vragen of *bekomen* (niet, als onpersoonlijk werkw., in beteekenis eene schakeering van *gevolgen ondervinden*, maar als *krijgen*) wel goed hollandsch is, en of het drievoudig *voor*, in den 3^{n} volzin, wel fraai luidt; ook of 'geuit' als verl. deelw. niet *geüit* moet gespeld worden, daar de kinderkamer het werkwoord *geujen* kent, en het dus de 2^{e} en 3^{e} persoon enkv. en 2^{e} pers. mv. van de aant. wijs, tegenw. tijd, is, die (hier) *geuit* spellen.

Maar ik wensch een oogenblik bij den inhoud der redeneering stil te staan. In het eerste gedeelte wordt ons geleerd, dat de onvolkomene *a* van *dag* en *bank* hare onvolkomenheid te wijten heeft hieraan, dat de stem (noodzakelijk moet hierbij [in de zelfde lettergreep]) op een volgenden medeklinker stuit, met de bizonderheid, dat zulk een medeklinker de 'voorwaarde voor het bestaan' dezer *a* is, en zij dus alleen in gesloten lettergrepen voorkomt.

Mij dunkt, dat het kluwen hier niet bij den rechten draad wordt gevat. Het is of men betreurt, dat de stem op dien volgenden medeklinker [in de zelfde lettergreep] stuit, en dat men dan, bij wijze van troost, het axioma aanvoert, dat die medeklinker de konditie voor zulk een *a* is en dat zij, derhalve? alleen voorkomt in gesloten lettergrepen. Men had even goed kunnen redeneeren: de onvolkomene *a* komt alleen voor in gesloten lettergrepen - derhalve stuit de stem, als zij wordt uitgebracht, op een volgenden medeklinker. Eene gevolgtrekking is nooit interessant, als men willekeurig hare beide termen om kan zetten. Zulk eene gevolgtrekking is vooral niet leerrijk. Men vraagt natuurlijk: waarom wordt hier dan aan de *a* haar 'volle eisch' niet gegeven? Is het uit liefhebberij voor de gesloten lettergrepen? Waarom brengt men zoo veel gesloten lettergrepen uit? Is het om die *a* haar vollen eisch te kunnen betwisten? - Om geen dezer beide redenen. Het verschijnsel, in de beide leden der gevolgtrekking beschreven (want zij zeggen ongeveer het zelfde), heeft zijn ontstaan eenvoudig te danken aan den wil, dien men heeft, om te spreken van een *tal* en niet van een *taal*, van een *man* en niet van de *maan*, van een *bard*, dien men schilderen wil met of zonder *baard*, van een *hart*, dat gloeit als een [ontstoken] *haard*, enz.

Wat nu het tweede lid onzer mededeeling aangaat, dat de heldere *a* als de grondklank beschouwd moet worden, om dat

de *a*-klank alleen in opene lettergrepen ‘vrij en onbelemmerd geuit wordt en dat de meeste lettergrepen, die thans gesloten zijn, in de oudere talen, open waren’, - ik kan de juistheid der beweering niet goed waardeeren; wel is de form niet gelukkig, Als op een anderen medeklinker te stuiten een klank den roem moet benemen van vrij en onbelemmerd geüit te worden, dan verbeurt de *a* van *vader* en *gade* dien ook, want de *d* zit haar in die woorden niet minder dicht op de hielen, dan de *g* in *vlaggen*. Is de *a* in *vlagen* helderer en, wil men, langer - tusschen den klinker en den volgenden medeklinker is in de beide woorden volkomen de zelfde afstand. De zaak is dus eenvoudig, dat men, om het begrip *vlag* uit te drukken, een doffe, en voor het begrip *vlaag* een heldere *a* behoeft, en de medeklinker heeft daar de schuld noch den roem niet van te dragen; en ik zie niet in, dat of in de oudere talen de meeste lettergrepen, die thands gesloten zijn, open waren, in het tegenwoordig klanksysteem iets tot het vraagstuk afdoet. Blijkt het, dat over de geheele aarde, in eene gegeven tijd, alleen heldere klinkers voor-handen waren, en de doffe eerst later geboren zijn - dán alleen is het merkwaardig en rechtmatig de heldere klanken als de vaders der doffe, of, wil men, onvolkomene, te begroeten.

Men zoeke hiervoor ook geen motief in de bewerktuiging onzer spraakdeelen. Als het blijkt, dat de heldere klank lichter en eerder uitgesproken wordt dan de doffe bij het zelfde individu, dan is dit nog geene reden om den laatsten als een soort van verbastering des eersten aan te merken. Een kind brengt misschien in zijne eerste 24 levensuren in 't geheel nog geen medeklinkers uit: daarmeê is echter het pleidooi nog niet gewonnen, dat de medeklinkers pas eenige duizenden jaren geboren zijn, na dat de menschen, of gorillaas (in welke ontwikkelingsperiode, Mijneheeren van de wetenschap[1], verkeerden onze dierbare voorouders toen ter tijd?) elkander voor het eerst op grove en fijne fluitsolootjens en klarinetquartettjens, voor alle konversatie, onthaald hadden.

De Redaktie zegt (6), dat de heldere *a* alleen voorkomt in

1 De Heer Edm. About staat toch niet alléen met zijne beweering, ‘que l'homme fut autrefois un sous-officier d'avenir dans la grande armée des singes?’ ‘Il est aussi fier de compter des singes dans ses ancêtres,’ zegt Léon Gautier, ‘que certains chrétiens sont d'y compter des croisés.’

lettergrepen, die of open zijn, of waren, of, in de verbuiging worden: daar wij echter boven gehoord hebben, dat ‘de meeste lettergrepen, die thans gesloten zijn, in de oudere talen open waren’ - kan het aangevoerde niet als een kenmerk van de heldere *a* gelden; maar zoo de reden, die zij aangeeft, streek houdt, zoo lettergrepen die open zijn of *waren*, of worden, de heldere *a* hebben, dan is de werkkring voor de onvolkomen *a* vervallen; want de lettergrepen, waar die klank in voorkomt, *waren* meestal vroeger open.

Het tusschenwerpsel *a*, met den onvolkomen klank, uitdrukking, niet van blijdschap, maar van voldoening: ‘ah[1], ben-je daar!’ heeft de Redaktie, bij het *ha*, tusschenw. van schrik, en *ha*, van blijdschap, verzuimd te vermelden.

Anders kan men niet klagen, dat zij te karig met onderscheidingen is. Ik heb dat boven reeds aangegeven; maar, hoe bereid ook om te erkennen, dat de meeste definitiën, die de Redaktie geeft, van een diepen blik, een scherp oordeel, en een allerbeschaafdst taalgevoel getuigen, vrees ik wel, dat sommige harer onderscheidingen een weinig in het minutiëuze loopen en moeilijk vol te houden zijn. Zij stelt geenszins gelijk - de werkwoorden, die met *aaneen* zijn samengesteld en wie de uitdrukking blootelijk als bijwoord vergezelt. Zij onderscheidt *aaneen staan* en *aaneenstaan, aaneen schrijven* en *aaneenrijgen*; *aaneen gegoten* beelden en *aaneengegoten* steenen; zij wil dingen *aaneenleggen*, zoo dat ze *aaneen zijn*. Ook *aaneen* en *samen* onderscheidt zij nog anders dan we gewoon zijn; men zegt, beweert zij, *aaneenschakelen*, niet *samenschakelen*. Zij wil de syllaben van het woord *aan-een* in alle zinnen aan-elkaâr-geschreven hebben; maar niemant zal *elkander* aldus met het voorzetsel en werkwoord verbinden, noch ook *te-zamen* als één woord behandelen, al doet men 't met *te-rug* (*terug*) en *te-vreden* (*tevreden*); zich in *te moede* en *te baat* weêr verloochenend. Men schrijft *thuis* en *thans* en *terstond*, en niet *te paard* noch *ter been*. Ik beken, als de beteekenis der onderdeelen van het woord verloopen en versmolten zijn in een nieuw begrip, is de scheiding minder noodig.

Ik verheug mij zeer, dat de Redaktie van haar vroeger uitgebracht gevoelen[2] is afgegaan, dat men *samen* (zonder *te*) met

1 Ter aanduiding der bedoelde uitspraak is misschien de letter *h* niet ongeschikt.
2 Grondbeginselen der Ned. Sp., blz. 33.

z moet spellen. Geen treuriger misverstand tusschen Bilderdijk en Siegenbeek dan des eersten *te samen* en des laatsten *zamen. Te samen* toch is eigenlijk *te t-zamen, te te-zamen. Zamenstellen, zamengaan*, daarentegen, is zoo onverminkt als *paskomen* (voor *te pas komen*), *mortelslaan* of *hooploopen* zoû zijn. Ik heb, bij deze gelegenheid, de boekjens en tijdschrift-artikels gelezen, die over de spelling van het Woordenboek openbaar zijn gemaakt. Het geschrift van den Heer Beckering Vinckers is merkwaardig. Hij wenscht de neiging des Heeren te Winkel te keer te gaan, om het onderscheid der (heldere of lange, ik noem ze liever) open *e* en *o* met de tweeklanken *ee* en *oo* volstrekt te regelen naar het klinkergebruik der oude en, zoogenaamd, doode duitsche talen. De Heer Vinckers meent, dat de levende tong van den landgenoot, met name van den Ommelander, die *e* en *ee* duidelijk en volstandig onderscheidt, meer gezach verdient. Ik beken mij een aanhanger van deze leer; behalve dat ik Groningen het recht van beslissing niet toeken. Ik wensch geene beslissing; ik ben, de Heer de Vries heeft den titel met een vleyend praedikaat vercierd, de vertegenwoordiger der oneenparigheid. Ik ben des niet verlegen: want ik belijd, ook hier, de ‘eenheid in het noodige’. Afschuwelijk beweer ik, dat de spelling is van *la*G*chen*, van *broe*IJ*g*, van *zamenspraak*. Misschien paste zij daarom aan de leelijke figuren uit het pedante tijdperk: maar aan mijn hart ging het, dat Geel, dat D.J. van Lennep, ja ook dat Van Heusde zoo spelde. Sommige vormen verdienen dus (naar mijne bescheiden meening) onbepaald te worden afgekeurd. Wil iemant *Heren* en *begeren* spellen, op 's Heeren te Winkels gronden - het zij zoo; ik keur het niet af, - maar ik doe niet meê. Drie-honderd jaar lang zijn de *Heeren* in mijn vaderland met roem overdekt en met eerbied bejegend geweest. Ik heb sympathie voor hen: voor de Hoogmogenden, voor de Edelmogenden, voor de Edel Gr. Achtbaren. Mijn hart gaat open, als ik de Soevereinen van die kleine Republiek daar met gedekten hoofde om hunne raadstafel zie zitten, en de zaal is vol van Legerhoofden en Vlootvoogden, van vreemde Edelen en Staatslieden, die blootshoofds hunne bevelen wachten; althands op hunne wenken letten. Mijne liefde voor de Burgemeesters van Amsterdam is bekend en verklaarbaar - al nemen zij de Begijntjens, die mij niet minder dierbaar zijn, ofschoon ik haar eene ándere soort van liefde toedraag, in het laatst der XVI^{de} Eeuw hare kerk af, en geven die aan

de Retrosijnen[1], welke er aanstonds hun ‘taneel’ in hebben opgeslagen. Stelt u voor, de taaye moralizatiën der Rederijkers van de XVI^{de} en de smerige kluchten der XVII^{de} Eeuw, vertoond boven de graven van die vrome amsterdamsche deernen, dochters uit onze beste familiën, vurige vereersters van het Sakrament der H. Stede!

Maar ik vergeet zelfs, dat de Ed.-Gr.-Mogenden de hatelijkste antipapistische bijdragen tot de plakkaatverzameling van Cau en Scheltus geleverd hebben; ik vergeet, ik vergeef het; mijn land had, onder die Regeering, zoo veel groots en goeds, zoo veel fiers, en vrooms en edels, waar de HEEREN bij voorzaten; ik laat hun *ampleur* die tweede *e* niet ontrukken! Ik zal nooit anders schrijven dan *Heeren*. Zelfs al was het een stelliger fout dan de Heer te Winkel slagen kan te bewijzen. Het is dan een fout van den stempel als die in het wapen van Jerusalem: *metaal op metaal*: dat zijn fouten *à enquerre*; dat zijn baldadigheden van het ridderlijkste zelfbesef, dat erkent: ‘nu ja, ik ben dan maar een geus!’

Men moet niet denken, dat de schrijver van deze bladzijden, al is hij niets minder dan dit laatste, al ergert hij zich dood, dat zijn vriend Hofdijk H o l l a n d e r en G e u z e n z o o n voor synonyem verklaart - geen sympathie heeft voor alle grootheid, voor allen moed, voor alle fiere kracht, zij zij ook dikwerf vermengd met de betreurenswaardigste elementen. Ik zal nooit anders schrijven dan ‘H e e r e n’, en *Honny soit qui mal y pense*.... Dat zijn al te maal begrippen van de zelfde orde; maar of zij in deze politiesch-oekonomische en realistische tijd nog eenig *avenir* hebben, staat te bezien. Intusschen stérven kunnen zij niet, daar dóet de waarheid niet aan; zelfs niet aan kwijnen, dat wil zeggen: *an und für sich*; in het menschengewoel - já!

Voor ruim 20 jaar geleden is 99 per-cent van de spellingsquaestie *doorgearbeid* en afgehandeld. De Heeren, die er thands nog meê ‘uit de nachtschuit komen’, hebben de boekskens, daarover in der tijd geschreven, niet gelezen. Toen ik zulke boekjens maakte, had ik dat met mijne voorgangers wél gedaan. 99 per-cent had ik gelezen van al wat er over nederlandsche orthografie ten papiere gebracht is, en toen ben ik aan

1 Gedrukt vindt men deze bizonderheid niet; maar het blijkt uit een stuk in het Begijnhof-archief.

het bijstemmen of wederleggen gegaan. Die dingen komen nog hier en daar op veilingen voor. De strijdlustigen van heden (ik spreek niet van mannen als Kern en Beckering Vinckers) kunnen dat gaan nalezen; want ik schrijf mij-zelven niet graâg uit, en alles heeft zijn tijd. Ik wil alleen dit verzekeren, dat het op grond van gedurende jaren verzamelde en lang overwogen analogiën is, zoo ik spel gelijk ik doe; en ik maak mij sterk, als de zaak mondeling bepleit werd, het te winnen: maar er méer papier en schrijftijd aan te geven - staat mij niet vrij.

Een enkel punt vergun men mij echter nog even aan te roeren. Te-recht merkt D^{r} B[althasar?] Huydecoper van Hoekweg (is dat een pseudonyem?) op, dat onze taal zich o.a. door de scherpte der slotkonsonanten van de engelsche onderscheidt. Ieder-een weet, dat, van 'Willem die *Madoc* maecte' af, tot.... Joost die *Gijsbreght* dichtte - d.i. van de XII^{de} tot en met de XVII^{de} Eeuw - de *d*, die thands aan het slot van woorden in 't Nederlandsch voorkomt, nooit *gehoord* werd; dat men die ook, in den regel, nimmer *schreef*. Men zegt en schreef *lant, lantgenoot, Got* of *Godt*[1]; en *Godtheit, wijt, strijt*, enz. Die *t* houdt, als uitspraak, stand, ook nog heden, zelfs waar een klinker volgt. Ieder Nederlander zegt, en behoort te zeggen: *de bant is verbroken, bontgenoten, zantaardappelen*. De *g* in *bondgenoten* wordt zelfs scherp uitgesproken, ten gevolge van de scherpe tandletter, die haar voorafgaat. Dat de *d* in *aardappelen* zacht blijft, komt hier-van-daan, dat het woord *aardeappelen* is en de eerste lettergreep dus op *e*, niet *d*, uitgaat. Maar zelfs het woord *bedde*, thands tot *bed* afgekort en gedegradeerd, verscherpt, in de samenstelling met *genoot*, de *g* van dit. Wanneer we dus *land, God, wijd, strijd* schrijven, dan geschiedt het niet op etymologische gronden - want het bewijs ontbreekt, dat de uitspraak met den scherpen klank eene verbastering is - maar uit hoofde van den verbogen vorm, om de verwantschap met den gebogen naamval of met het meervoud aan te geven: *den lande, goden, wijde, wij strijden*. Toch heeft hier en daar de scherpe uitspraak zich in het grondwoord gehandhaafd: *abt, abten*, ondanks *abdij* en *abdis, klant, klanten*, ondanks *klandizie, zeevaart*, ondanks *zeevaardij, zat*, ondanks *verzadigen, binten*, ondanks *binden, beeltenis*, ondanks *beeld*.

1 Al spoedig - men hechtte in dit woord eene mystische beteekenis aan het viertal der letters: *Θεός*, Deus, Dios, Dien, Idio, Gott, zie verder de woordenboeken.

Aan het gebruik kan echter worden toegegeven, en woorden, die een gebogen of anderszins uitgebreider vorm met *d* naast zich hebben, geve men de *d* (*land, God, wijd*, enz). Desgelijks kan men met de *g* doen, en niet meer schrijven *ooch*, noch *oogh*, maar *oog*; hetwelk niet verhinderen zal, dat een Nederlander uit blijft spreken: *onoochelîk* en *heuchelîk* - hij schrijve dan *onooglijk, heuglijk*. Om *manden* schrijven wij dus *mand*, om *hagen, haag*. Maar om welke reden, bid ik u, sints *niemant* zijn verbogen vormen verloren heeft, zal men daaraan de *d* gaan geven? Waarom zal men het bijwoord *wech*, met eene *g* gaan opschikken, die er vreemd aan is? Alle voorzetsels, alle voegwoorden, alle bijwoorden (voor zoo ver ze geen buigbare bijv. naamwoorden zijn) hebben, in het Nederlandsch (zeer natuurlijk!) geene andere dan eene scherpe slotkonsonant[1]; *doch, want, ook, op, toch, niet, naast, af* (vroeger *ave*; heden zegt men echter *afsweren*, niet *avzweren*), *of, oft, ocht, noch* (*nog*[2] is onverdedigbaar, maar schijnt, door 't gebruik, onmisbaar), *voort*, ondanks zijn verwantschap met *vorder*, verder, *voorwaart*, ondanks *waard, waarden* (*oorden*, enz.), *met*, ondanks *mede*. Als men *terstond* blijft schrijven is het om de dichters op *sponde* nog altijd *ter dezer stonde* te kunnen laten rijmen, en dat *stonde* een onberispelijk woord ook in die samenstelling is. Ga maar na, of al die onverbuigbare woordtjens wel eene andere dan de scherpe slotkonsonant hebben. Hoe zult gij dan uw *weg*, voor *wech* rechtvaardigen? 't Is waar, dat de taal tot verzachting neigt. Vroeger zeî en schreef men: *isset, isser, wassic, opte tafel*, nu luidt het *iz'et, iz'er, waz'ik, obde tafel*. Men zegt even zoo (gewoonlijk): *wegjagen, wegädemen*. Dit zou de *g* hier misschien wettigen. Waar ook geen klinker volgt, zal men de *d* van het woord uit den verbogen vorm wellicht keurigst aanwijzen, als in *voords, mids, hemelwaards*, edoch niet op zijn XVIII^{de}-eeuwsch in *voort-aan*, noch in *met-een* (met verzaking der uitspraak). Daar is ook geen

1 De Redaktie erkent het met zoo vele woorden in hare ‘Grondbeginselen der Nederl. Spelling’, blz. 32: ‘het Nederlandsch heeft zich tot regel gesteld, onverbuigbare woorden, behalven *nog* (adhue), met scherpe medeklinkers te sluiten.’

2 Hieruit echter tot *nogtans* te besluiten, is ergerlijk. Ieder-een erkent tegenwoordig, dat het woord *noch-dan* is, waar de *ch* de *d* verscherpt; en nu zal men de oorzaak wechnemen en het gevolg laten bestaan!

reden, wanneer men *landman, hoofdweg* en *handwijzer* schrijft dewijl de verbogen of meervoudsvorm der eerste lettergreep eene *d* heeft, ook niet *Andwerpen* en *oodmoed* met de letter te schrijven, die door de etymologie gevorderd en door de uitspraak niet sterker dan in de aangehaalde voorbeelden geloochend wordt. Het zelfde geldt van *medgezel* en *ridmeester*.

Daar is een zeer aangelegen spellingsvraagstuk, bij welks oplossing de wetten der grammatische woordvorming misschien meer zullen moeten geraadpleegd worden dan de rhetorische smaak, in uitspraak en voordracht; het is de spelling der komposita, met of zonder *n*, met of zonder *s*.

De Redaktie van het Woordenboek stelt in den 140^{n} paragraaf harer ‘Grondbeginselen der Nederl. Spelling’ de behandeling dezer moeilijkheid uit, en in hare eerste aflevering blijkt zelfs van hare neigingen ten dien aanzien niet voldoende. Zij spelt bijv. (27-28) *aalreep, aal*S*kruik* en *aal*S*zak*; (21) *aalbessestruik* en *aalbesse*N*tros*; (66) *aanbevelingswaardig*.

Ik heb, bij Mr J. van Lennep, niet slechts *pruimeboom* en *ossevleesch*, maar zelfs *buiteplaats* gelezen. Dat is ongetwijfeld verdedigbaar, als men het beginsel: de spelling moet een afdruk van de taal des dagelijkschen levens zijn, onvoorwaardelijk toepast. Maar als wij, Amsterdammers (al spreken we met Hooft en Tesselschade van *leve*' en *wage*', zoo lang er geen klinker volgt), te-recht altoos *leve*N en *wage*N en *mole*N en *buite*N, en dan ook, ongeknot, *knaapje*N en *bloemtje*N en *meisje*N schrijven - dan valt de reden wech, die althands *buiteplaats* wettigen zoû; *pruimeboom* is misschien, om *palmboom* en *dadelboom* en *citroenboom*, toe te laten; maar die toch aan een *pruimenboom*, een *perenboom* en een *notenboom* denkt, stelt zich een veelheid voor van die vruchten. In dat stuk ontbreekt het aan licht. Welken invloed heeft hier bijv. de zwakke en sterke buiging? Een enkelvoud is bezwaarlijk in dat *pruime-, pere-* en *note* te zien; zoo min als in *kinderschool, runderstal, hoenderhok*. 't Is waar, dat men, bij *koekebakker* niet aan een bakker van *koeken*; maar aan een door het begrip ‘koek’ gemodificeerden ‘bakker’ denkt; even als bij *steenbakker, brood-* en.... *koolbakker*.

Over de spelling zoû ik niet spreken; ik heb dan ook maar 2 van de 101 punten aangeroerd; maar de klemtoonteekens, maar de geslachten! Wat de laatste betreft - het is een heet hangijzer. Vergete men vooral hier toch niet, dat zoo Rachel,

in de schatting der Statenvertalers, *kleiner* was dan Lea, deze toch schoon van gedaante en van aangezicht heet. Waarom zal om de eene zuster de andere verworpen moeten worden? De Redaktie maakt *maaltijd*, waarin zelfs Hoogstraten en Outhof het vr. geslacht niet volstrektelijk hebben durven weeren, mannelijk (k. 73); zij schrijft ook *een*E *cigaar, mijn*E *parapluie* (*mon femme et ma parapluie*); dat is vreeselijk. Wat *parapluie* betreft, zal het eene galanterie zijn; maar bij *cigaar* is het veeleer eene kwalijk gepaste ironie: *le cigare qui a chassé la femme!*

En nu, wat de klemtoon- en nadruksteekens aangaat - de Redaktie laat ze eene fransche bediening vervullen; ongedachtig dat zij den *accent aigu* reeds als klemtoonteeken erkend heeft in haar *één* (waarom toch ook het tweede lid van den tweeklank aldus gekuifd?), gebruikt zij den *accent grave*, werkelijk op zijn Fransch, ter bepaling van den klank, in *kaerel* (*kèrel*) en *blaeten* (*blèten*) en tevens waar de klemtoon op een zoogen. korten klinker valt: ‘ik *aanbìd*’. Zij heeft daar, meen ik, geen recht toe. De klanken worden in 't Nederlandsch door de lettergroepeering aangeduid, ook waar het wechvallend accent (de wechvallende klemtoon) dien klank doet veranderen. Zoo spelt men (ten zij men de zoogen. scherp-lange *e* hier niet erkent): *kast*EE*len, kast*E*l*E*n, kast*E*l*E*nij.* De veranderde klemtoon wijzigt de spelling: *juw*EE*len, juw*E*lier, fabr*IE*ken, fabr*I*kant, muz*IE*k, muz*I*kaal, dokt*O*ren, dokt*E*r*. Als de Redaktie de (´) en (`) en waarom ook niet (^), werklijk als uitspraakteekens gebruikt, dan ontvallen ons drie hulpmiddelen, die wij noodig hebben om *klemtoon, nadruk* en samentrekking aan te duiden. ‘Hij is óf groot óf klein’: ‘als gij het volstrekt wílt’ - ziedaar het nadruksteeken. Misschien dat men het verschil tusschen *ònderhouden* en *onderhòuden* zoû kunnen doen waarnemen, door hier het andere teeken te gebruiken. De Redaktie houdt toch den grammatischen klemtoon en den rhetorischen nadruk niet voor het zelfde? Als men voorkomen wil, dat de genen, die in den uitgang van *kasteelen* den tweeklank niet erkennen, *kantelen* met *kanteelen* zullen verwarren, dan kan men *kantèlen* schrijven, merken de lettergreep, die op de plaats der *Hebung* staat met het klemtoonteeken; maar wil men te kennen geven, dat iemant de gewoonte had niet *kantelen*, maar *kentelen* uit te spreken, dan gebruike men het nadruksteeken: ‘áltijd, áltijd sprak hij van kéntelen.’ Dat nadruksteeken kan zelfs gevergd worden op

lettergrepen, die volstrekt den klemtoon niet hebben: ‘Urén heeft hij daar moeten staan wachten’. En niet altijd doet, zoo als hier, de nadruk den klank veranderen. Men kan bijv. zeer goed zeggen, en zeer duidelijk schrijven: ‘de Amsterdamsche redenaars zeggen meestal: '*et levé*, in plaats van te zeggen: '*et levén*.’ Ieder-een voelt, dat de *e* hier kort of toonloos moet blijven, ondanks den nadruk. Hier te schrijven '*et levè* is niet duidelijker dan '*et levé*. Die teekens veranderen, als zoodanig, in 't Nederlandsch niets aan den klank der letter. Dát moet den lezers geleerd worden. In 't algemeen zoû, bij beter begrip van de waarlijk interessante geheimen der punktuatie, veel bijgedragen worden om de *leeskunst* bij het publiek te bevorderen, die weinig algemeen is. Maar ik beken, de schrijvers zouden moeten beginnen met zelf in dat stuk te weten wat ze willen en wat ze behooren te willen.

Omtrent de samentrekking, waar ook bóven sprake van was, is men het vrij wel eens; de Redaktie spelt (kol. 100), waarschijnlijk op oriëntalistische gronden (?), *châles*. Niet aldus omtrent den trema. Of is het aan de ongenoegzame *verdietschtheid* van het woord toe te schrijven[1], dat wij in het ‘Woord aan den lezer’, blz. 2, *Museum* lezen? Waarom is *Muze*, dat men de *z* gunt, méer nederlandsch dan *Muzeüm*? Men schrijft *Muze, muziek, muzikaal, muzicijn* (of -*sijn*?), *muzikant* en niet *muzeüm*! Men wil wél voorkòmen, dat de tweede lettergreep van *muziek* eene nieuwe aanleiding geve tot de ondraaglijke uitspraak *siek*, dat, aan *swak* en *sukkelachtig* verbonden, zoo bedroevend klinkt in den mond der kinderen op onze armenscholen: maar dat de tweede lettergreep van *muzeüm* aanvange met den klank, waarmeê de zelfde schooljeugd vleeschnat, elegantie en levensvreugde aanduidt (*der mot een beetje seu bij wese*), dat acht men onverschillig. Zijn de muzeüms geen volksscholen, geen speelhallen voor de fantaizie van den gemeenen man, geen studeerkamers voor zijn gretigen geest, die door kleuren en vormen wordt aangetrokken, door boeken, over het algemeen, steeds afgeschrikt? Des te erger; des te erger voor het volk en voor onzen beschavingstoestand. Maar laten wij het ten minste niet erkénnen en, daarmeê, er in berusten. Laat een *muzeüm* en een *koncert* niet, door de nuffigheid hunner konsonanten, al dadelijk het zelfde zeggen tegen het volk, wat de

1 Grondbeginselen, blz. 63.

pennen achter op een rijtuig aan de straatjongens zeggen. Op het etymologiesch gebied verliest men het natuurlijk van zelve met zulke spelling. Vergelijk *kapitein, kapitaal* en *capiteuzen* (of -*eusen*?) wijn; *contant* en (het afschuwelijke) *k*A*ntoor; secundo* en *sekonde, courant* en *koerier*; *commissaris* en *kommies, credit* en *krediet, kruis* en *crucifix*[1]. Zal men, om dat *genie* en *logement* andere *g*-s hebben dan *genot* en *logenachtig*, een geheel stelsel van letteruitspraak naast het Nederlandsche in het Nederlandsch vasthouden? De *ch* van CH*okolade* moet men tóch léeren uitspreken; want we hebben in 't nederlandsch geen *ch*, sints we, den hemel zij dank, *lagchen* en *kagchel* geloosd hebben. Geen nederl. woord, geen nederlandsche lettergreep begint, in de laatste zeven eeuwen, met *ch*: de uitspraak van *christen, chenilië* en diergelijken is dus te leeren.

'Ja wel,' merkt een bescheiden Siegenbeker aan, 'wij hebben dan ook altijd gezegd, dat we wel aan den staart, maar niet aan den kop der woorden het burgerrecht wilden toekennen.' In *spectakel* nemen zij den *takel* van ons over, op het gevaar af van er zich aan te vergapen; maar het *spek* - daar durft hunne tong niet aan. Zij komen met hunne toegeeflijkheid voor de staarten (bij pruiken verklaarbaar) ook niet zeer ver: want *bureau* en *paletot* mogen nóg zoo dikwijls gebruikt moeten worden - zij durven het *eau* en *ot* niet verwerpen. Voor mij - wetende, dat die beide woorden, en *alle* fransche woorden, in het hollandsch gesprek heel anders klinken dan in 't fransche - bijv. *faire une* VISITE, of (aan de grenzen) *la* VISITE! *elle porte un très petit* VOILE - ik schrijf de fransche klankteekens kursief, de hollandsche gewoon. In 'ik ga een vizite maken', klinkt het zelfst. naamwoord volkomen hollandsch; behoeft dus

1 De tweede *c* heeft men in geen geval uit te werpen, zoo min als in *eigaar*; wat schaadt het, dat wij twee teekens voor den zelfden medeklinker gebruiken? - die teekens zijn niet slechts het beeld van den klank, maar zij vertegenwoordigen de geschiedenis van het woord. De *c*, de *q*, de *x*, de *y* wensch ik daarom in de bastaartwoorden te behouden; ook de *th* (ϑ). Zoo lang men *thuis* en *thans* schrijft, behoort men het adspiratie-*teeken* uit *throon, thema, thee*, enz. niet te verwijderen. Daarentegen hebben de letters *s* en *z*, de *oe* en *ou*, de *ai* en *ei*, in onze taal, als klankteekens zoo vele jaren door elkander geloopen, dat er mij niets aan verbeurd schijnt, nu niemant meer *houck* en *bouck* schrijft, *goevernement* en *remize* en *seizoen* te aanvaarden.

geen kursief; maar in ‘zij draagt een v*oi*le’, is de *oi* ongeveer fransch, de *le* zeer stellig hollandsch, en belachlijk zoû hij zijn, die deze *le* op zijn fransch zoû uitspreken of, eigenlijk, zoo goed als onderdrukken zoû....

Maar oneindig belangrijker dan de juiste afbeelding der vreemde klanken en de spelling der bastaartwoorden (ik zoû er toe kunnen komen, gelijk Mr H.P.G. Quack, die met zijne elegante en frissche formen onder onze schrijvers zulk een voorname plaats inneemt, in 't geheel geen kursief meer te gebruiken) is het rechte verstand onzer taal in hare syntaxis en allervruchtbaarst de beoefening harer geschiedenis.

Ik behoef dan ook niet te zeggen, hoe innig en luide ik de uitgave van het Middelnederlandsch Woordenboek van Prof. M. de Vries toejuich. Twee heerlijke wegen, rijk aan genietingen voor ziel en zin, baant ons deze krachtige, scherpzinnige, veelzijdig geoefende arbeider in de beemden en bosschen des hoogeren levens. Voor-eerst, den weg, zoo even aangeduid, die naar de ruime, heuvelige, veelvoudig afgewisselde en prachtig verlichte vlakte der TAALGESCHIEDENIS leidt, tot eene synoptische harmonie omgetooverd; ten tweede, den weg, die ons in het schitterend panorama der middeleeuwsche letterwerken voert. Het zoû te wenschen zijn, dat men, de taal willende leeren, en de kunstwetten willende beoefenen, waarin de middeleeuwsche schrijvers zich bewogen, het tegenwoordig Nederlandsch en onze moderne prozodie eerst geheel kon vergeten. Men moet zélf wat gedaan hebben aan de vertaling van middelnederlandsche auteurs, om te beseffen, hoe verschillend het wordingsproces der volzinnen en de ware beteekenis der woorden in de Middeleeuwen was van de letterkundige geboorten en hare vruchten in onze tijd. Men meent te spoedig de beteekenis van een gezegde te herkennen, het modern aequivalent bij de hand te hebben; en dit geeft den welmeenenden lezer een geheel verkeerden indruk. Dingen, die hij gelooft dat maar ten-naasten-bij zijn uitgedrukt, en wier uiterlijk hij, genadig, voor lief neemt, staan dikwijls in vollen vormenrijkdom in dat middeleeuwsche vaers te schitteren; maar de man ziet ze niet. Wat hij ziet, is maar een onderdeel en vaak geheel iets anders dan hij meent te zien. Zoo heeft men lieden, die met één oog in den stereoskoop kijken, of met twee kijken, maar slechts met één zien, en dan roepen, als de rest,

over het natuurlijke, bedriegelijke, het waarlijk rond-verhevene: zij zien ondertusschen niets dan de plaatjens, zoo als zij in de winkelkast van den boekverkooper hangen. En dat nu ontleert u de Vries: met dien flaauwen, onbestemden, onbegrepen indruk te-vrede te wezen. Hij hergeeft den middeleeuwschen genie het leven; deze ademt, deze spreekt, deze handelt weêr, hij is een mensch van vleesch en been, zoo als gij, met een logiesch hoofd, met een levendig kloppend hart, met zin voor mathezis en te gelijk voor de onbeschrijfelijke, maar hooge, maar in alle eeuwen gelijkslachtige harmoniën der schoonheid. Tot dus verre behielpen wij ons met de bestaande glossariën, na dat we Kiliaen enz. uitgeput hadden. Vooral dat op den *Leken-spiegel* was van veel dienst. Maar hier hebt ge nu den konkordans op de geheele middelnederlandsche literatuur, en de fijne analytische geest, de onovertroffen takt van den auteur is u een waarborg, dat alles gesorteerd is, en dat gij op uw gemak u kunt gaan zitten vermeyen in dat rijke systeem der aaloude woordbeteekenissen en der stellige bedoeling aller wendingen.

Met deze beide Woordenboeken, of liever met dit Eene en eenig mogelijke Algemeene Nederlandsche Woordenboek, is onzer natie, onzer letterkunde dan een geschenk gegeven, dat den Heeren de Vries en Te Winkel met hunnen trouwen en smaakvollen raadgever Prof. David, benevens hunnen vlijtigen medearbeiders, eene onvergankelijke aanspraak waarborgt op de dankbaarheid van ieder, die het wel met ons volk, onze kunst, onze wetenschap, ons maatschappelijk leven meent. Recht evenredig aan ons charakter, dat vrijheid en orde bemint, heeft de Redaktie der beide woordenboeken hier geene school gesticht, die u hare stellingen inprent met de plak; maar gelukkiger dan de Amsterdamsche Muzeümkommissie, heeft zij reeds een deel harer galerijen voor den bezoeker mogen openstellen en noodigt zij ons aan het feestbanket, waar ieder gerechten vindt naar zijne keuze - en nederlandsche gerechten.

Moge de Regeering zoo hooge verdiensten, zoo veel liefde voor de gemeenschappelijke zaak der beschaving, zoo veel offerwilligheid, zoo veel moed en volharding, zoo uitstekende en milde gaven niet langer schier onverschillig aanzien. Het staat niet goed, dat de Heer de Vries meest door het Goevernement der Zuidelijke Nederlanden gehuldigd is; het maakt een

treurige figuur, dat Koning Leopold, bij besluit van 21 Nov. 1864, de spelling van het Woordenboek voor alle officiëele vlaamsche stukken heeft aangenomen, zijn Ministers van Binnenl. Zaken en Justitie met de uitvoering van het besluit belast en daarbij het werk-zelf op voorbeeldige wijze gepatrocineerd heeft; de figuur, die dat maakt is treurig, om de te-recht gevierde namen der noord-nederlandsche autoriteiten, die, hier en elders, in den strijd der beschaving - als er stooten ten goede te geven en kroonen zijn uit te deelen - *brillent par leur absence*.

Jan. 1865.

J.A. ALBERDINGK THIJM.

Het nuttigheids-beginsel, als rigtsnoer van het zedelijk oordeel.

Utilitarianism, by John Stuart Mill. Reprinted from Fraser's Magazine. London, 1863.

II.

Het grondbeginsel van de nuttigheids-theorie is buiten allen twijfel volkomen juist. In 't algemeen toch zal wel niemand zoodanige handelingen, die niet bij uitzondering maar doorgaans n u t t e l o o s zijn, goed noemen; integendeel, de nuttige strekking van de handelingen is zoo al niet het eenige, dan voor 't minst één der onmisbare kenmerken van het zedelijk goede. Trouwens, dit ligt reeds in het woord g o e d zelf. Niets ter wereld is eigenlijk g o e d i n 't a l g e m e e n ; alles is slechts in zoo ver goed, als het goed is v o o r i e t s , voor eenig d o e l ; wij laten alleen daarom in het spraakgebruik in vele gevallen dat ‘v o o r i e t s ’ weg, omdat dit doel alsdan van algemeene bekendheid is. Goed hout, een goed paard, een goed boek, enz. - dat is, hout, een paard, een boek, enz., die aan het doel, waartoe hout, een paard, een boek, enz. òf strekken òf geacht worden te strekken, goed beantwoorden. Wanneer wij derhalve spreken van daden, gezindheden, personen, die g o e d zijn (dat is, die v o o r i e t s goed zijn), dan ligt daarin reeds opgesloten, dat zij ook n u t t i g zijn.

Hetzelfde geldt van het woord d e u g d ; deugd is die eigenaardigheid van eenig voorwerp, waardoor het bijzonder goed aan zijne bestemming voor eenig doel beantwoordt. Zoo spreken wij van deugdzaam hout, enz. D e u g d komt van d e u g e n ; een

slecht mensch heet daarom een d e u g n i e t (een v a u r i e n, een g o o d-f o r-n o t h i n g-f e l l o w, Hebreeuwsch: een b e l i a l s k i n d - het woord 'belial' beteekent: d a t t o t n i e t s n u t i s.) Oorspronkelijk kan men derhalve den naam van g o e d slechts aan zulke personen hebben gegeven, wier gezindheden en handelingen goed waren òf voor hen zelve, òf voor hunne medemenschen.

Maar daarmede is het pleit nog geenszins beslecht, al is in het wezen der zaak deze oorspronkelijke beteekenis van de woorden g o e d en d e u g d dezelfde gebleven; daarmede is nog niet uitgemaakt, of het nuttige en het schadelijke de eenige, en alzoo de volkomen juiste maatstaf van het zedelijke en het onzedelijke der handelingen zijn. Bij de gewone, ook door Mill voorgestane opvatting van nuttig en schadelijk is dit zelfs stellig niet waar. Men kan onder andere op de zes volgende feiten of casus-positiën wijzen, die de onjuistheid der gewone opvatting van het nuttigheids-beginsel in het licht stellen.

I. Er zijn zeer vele staathuishoudkundigen die beweren, dat de gierigaard, die zich zelven naauwelijks het noodige gunt enkel maar om te sparen en kapitaal te formeren, juist door deze zijne gierigheid bijzonder nuttig is voor het maatschappelijk welzijn. Is dit zoo - een vraagstuk, waarover wij hier ons gevoelen niet behoeven te ontwikkelen - dan zou men, uitgaande van Mill's stelsel, één van beide moeten aannemen, òf dat gierigheid eene deugd is, òf dat de in 't algemeen nuttige strekking van eenige handelwijze of levensrigting niet altijd de maatstaf harer zedelijkheid is. Er zal derhalve eene andere en veel scherper bepaling van het nuttige gegeven moeten worden, indien het nuttigheids-stelsel zich in alle opzigten zal laten regtvaardigen.

II. Twee personen besteden tijd, geld en krachten aan eenig nuttig doel voor 't algemeen; zij wagen hun leven om het vaderland te redden. De een doet het uit zuivere menschlievendheid, of uit vaderlandsliefde; de ander vooral uit eerzucht. Eerzucht op zich zelf is niet laakbaar, 't is veeleer iets goeds, wanneer men alleen door het goede te doen eer najaagt, met name eer bij de besten. De Romeinen beschouwden het zedelijk goede bij voorkeur uit het oogpunt der e e r (*honos*) en noemden het goede *honestas, honestum*. Nogtans zal het zedelijk oordeel over deze twee, ook al zijn zij even nuttig voor het algemeen, zeer verschillend uitvallen.

III. Welke verder is de verklaring van dien eerbied, van die onbegrensde achting, die wij gevoelen voor den man, wiens beeld Horatius zoo treffend teekent in de schoone regels (‘Carmin.’ III, 3):

Justum et tenacem propositi virum
Non civium ardor prava jubentium,
Non vultus instantis tyranni
Mente quatit solida, neque Auster,
Dux inquieti turbidus Hadriae,
Nec fulminantis magna manus Jovis;
Si fractus illabatur orbis,
Impavidum ferient ruinae[1].

Er is geen verhevener schouwspel dan dat van een mensch, die iedere schrede op zijnen levensweg naar vaste beginselen bestuurt, die voor de sirenentaal der verleiding oor en hart toesluit, op wien de toejuiching der menigte niets vermag om hem te doen spreken of handelen tegen zijne beginselen, en die, ook als zij: ‘Kruis hem!’ roept, vast staat als een rots. Dat het levensgedrag van zulk een mensch over 't geheel nuttig zal zijn voor zijne medemenschen, is buiten tegenspraak; maar de eerbied, dien wij voor hem gevoelen, rust niet op de overweging van het nuttige van zijn leven; 't is veeleer zijne innerlijke grootheid zelve die wij bewonderen en roemen, zonder daarbij aan iets anders te denken - een bewijs, dat op het zedelijk oordeel ook nog andere dingen invloed hebben dan enkel de overtuiging van het nuttige des zedelijken levens, tenzij men wederom nader bepale in welken zin men het woord n u t t i g gebruikt.

IV. 't Is mijne en veler overtuiging, dat de doodstraf een bepaald onregt is, eenen medemensch aangedaan. De maatschappij heeft, naar het mij voorkomt, alleen regt om te beschikken over het hare, over hetgeen zij geven kan, en dat zijn de m a a t s c h a p p e l i j k e goederen; zij heeft alzoo het regt

1 ‘De regtvaardige, die vast staat in zijne beginselen, laat zich in zijnen vasten geest niet schokken, hetzij het volk met oproerig geweld hem tot het kwade wil drijven, hetzij de tyran met dreigenden blik op hem aandringt; ook de stormwind, die de zee onstuimig beroert, en Jupiters geweldige donders vermogen dit niet; breke vrij de wereld en storte zij in één, hij blijft onverschrokken, terwijl haar puin hem verplet.’

om onder bepaalde omstandigheden deze goederen ten deele aan den misdadiger te ontnemen, of hem in het vrije gebruik daarvan te beperken. Maar tot die maatschappelijke goederen behoort het leven niet; het leven behoort tot de dingen, die de mensch reeds bezit voor het ontstaan en dus onafhankelijk van de maatschappelijke vereeniging. Men kan ook niet volstaan met de trouwens fictieve onderstelling, dat het individu bij het maatschappelijk contract zijn leven tot pand heeft gesteld, en dat hij dit nu onder zekere omstandigheden verbeurt, aangezien het leven ook niet tot de goederen behoort, waarover het individu zelf de vrije beschikking heeft. Vrijheid, enz. danken wij aan de maatschappelijke orde, en deze mag de maatschappij onder bepaalde omstandigheden in het belang dier orde aan het individu ontnemen. Maar al vordert de menschelijkheid de afschaffing van de doodstraf, gelijk evenzeer van alle straffen die op het beginsel van wraak of vergelding rusten, en al is de toepassing van zoodanige straffen wezenlijk onzedelijk, hier rust het oordeel over het zedelijke en onzedelijke toch waarlijk niet alleen op den grondslag van het nuttige of schadelijke v o o r h e t a l g e m e e n, veeleer op dien van het belang en regt der misdadigers; immers de kansen, dat het leven van de ergste misdadigers voordeelig zijn zal voor de maatschappij, zijn voor 't minst veel kleiner dan het gevaar, dat het schade zal veroorzaken. Bij de vraag: ‘Wat is het nuttigst voor de ‘maatschappij?’ zal de balans welligt bij de meesten naar het behoud van de doodstraf overslaan, zelfs afgezien van het afschrikwekkend voorbeeld, waaraan niet veel waarde te hechten schijnt te zijn. Bij de bepaling van hetgeen regt of onregt is, mag de vraag naar het maatschappelijk belang volstrekt niet beslissen. Al is de spreuk: *Fiat justitia, pereat mundus*, daarom reeds onzin, omdat de geregtigheid nooit tot ondergang of verderf van de maatschappij kan leiden, daar zij veeleer de grondslag van het gebouw der maatschappelijke orde is, toch ligt er deze waarheid in, dat regt regt moet blijven, en dat het gehandhaafd moet worden, o n a f h a n k e l i j k v a n a l l e g e d a c h t e a a n b i j z o n d e r e o f a l g e m e e n e b e l a n g e n. In het algemeen belang mag men van zijne eigene regten tegenover anderen iets laten vallen of ze geheel prijs geven, maar mag men nooit den ander in zijne regten bekorten.

V. Er is nog meer, wat tegen de nuttigheids-theorie pleit, indien wij haar niet dieper opvatten. Er is ook eene a e s -

thetische waardering van het goede, die zelve eene zedelijke beteekenis heeft. De Grieken roemden het zedelijk goede vooral ook uit een min of meer aesthetisch oogpunt; zij noemden het goede schoon; niet dat zij de begrippen goed en schoon vereenzelvigden of verwarden, zij bedoelden met schoon niets anders dan dat wij er nu nog mede bedoelen; maar zij zagen in het zedelijk karakter en in edele daden iets, wat het schoonheidsgevoel aangenaam aandoet, en zij beschouwden dit iets als iets wezenlijks, ook uit een zedelijk oogpunt. Eene wijsgeerige school, die in onzen tijd vooral op het gebied der zedeleer van zich laat hooren, de school van Herbart, is van oordeel dat alle zedelijke waardering in het wezen der zaak tot het algemeen gebied der aesthetische waardering behoort. Al kan ik de juistheid dezer beschouwing niet toegeven, toch is het niet te ontkennen dat er waarheid in ligt; ook het schoone der handelingen en des levens is een kenmerk der ware zedelijkheid; ja het kan gebeuren, dat het eenige goede in eene handeling juist in dat schoone, juist in de innerlijke kracht en vastheid van wil of in de innerlijke harmonie van den handelenden persoon gelegen is; zulk eene handeling zullen wij dan zeker wel in het algemeen afkeuren, maar er is toch iets in wat wij zedelijk prijzen. Dit geval doet zich tallooze malen voor, meestal namelijk waar wij de woorden toepassen: ‘eener betere zaak waardig.’ Dat wat eener betere zaak waardig is, is op zich zelf iets goeds, en vaak is het iets zedelijk lofwaardigs, terwijl toch bij al dergelijke oordeelen het gevoel van het lofwaardige niet rust op het nuttige, integendeel meestal gepaard gaat met de erkenning, dat het gedrag van den in dit opzigt geprezen mensch schadelijk gewerkt heeft.

VI. Daarenboven, als men het woord nuttigheid opvat in den gewonen zin, hoe vele deugden zijn er dan niet, bij welker zedelijke beoordeeling men in 't allerminst aan hare nuttige gevolgen niet denkt! Wie, bij voorbeeld, zal bij de zedelijke beoordeeling van dankbaarheid en ondankbaarheid, van tevredenheid en onvergenoegdheid, van de liefde van kinderen jegens hunne ouders, van trouwe vriendschap, enz. uitgaan van de gedachte aan het nuttige dier deugden en aan het schadelijke der tegenovergestelde ondeugden? Gesteld ook, het late zich bewijzen, dat al deze deugden ten laatste dienstbaar zijn aan het algemeen belang - en dit laat zich bewijzen - er is toch niemand die ze alleen uit dit oogpunt beoefenen, niemand

ook die, waar van deze deugden sprake is, ‘de nuttigheid den standaard der zedelijkheid’ zal noemen.

Zietdaar reeds eene reeks van bedenkingen tegen Mill's opvatting en beschrijving van het utilitarianisme, die toch waarlijk niet gezocht of uit de lucht gegrepen zijn. 't Zijn intusschen de eenige niet.

Mill redeneert zoo:

‘De menschelijke natuur is zoo ingerigt, dat zij niets kan b e g e e r e n , wat niet òf zelf geluk is òf een middel tot geluk. Is dit zoo, dan is geluk het eenig doel van alle menschelijke handeling, bevordering van geluk de toetssteen van a l l e menschelijk gedrag, en derhalve ook van de zedelijkheid, daar het zedelijk gedrag een deel is van het geheele menschelijke gedrag’ (bl. 57).

Met zulke s o f i s m e n laat zich toch waarlijk geen stelsel verdedigen.

Is - zoo zouden wij deze redenering e v e n s o f i s t i s c h kunnen aanvullen - geluk het doel van a l l e menschelijke handeling, dan is het ook het doel van alle o n z e d e l i j k e handeling, en dan kan geluk onmogelijk de toetssteen der z e d e l i j k h e i d zijn, omdat het geluk dan geen kenmerkend onderscheid tusschen het zedelijke en onzedelijke daarstelt.

Maar wij wenschen niet met sofismen te vechten: scherper wapenen staan ons hier ten dienste. Wij beroepen ons op de e r v a r i n g . De ervaring leert volstrekt niet dat bij de menschen, z o o a l s z i j z i j n (en hierop dient toch ook gelet te worden), het begeerlijke de prikkel tot en grondslag van het zedelijke is. Paulus is niet de eenige die de scherpe tegenstelling van p l i g t en b e g e e r t e opgemerkt heeft; de schriften van alle moralisten, ook bij de Grieken en Romeinen, vloeijen van uitspraken over, die dezelfde strekking hebben als het woord van Paulus: ‘Het goede, dat ik wil, doe ik niet, maar het kwade, dat ik niet wil, dat doe ik; als ik het goede wil doen, ligt het kwade mij bij.’ Men denke aan het bekende woord: *Video meliora proboque, deteriora sequor*[1]. Kant's zedeleer rust op het beginsel, dat bij het zedelijk handelen de begeerte niet alleen geen stem heeft, maar

1 Ovidius, ‘Metam.’ VII. 19. ‘Ik zie het betere en keur het goed, maar volg het slechtere na.’ Andere soortgelijke uitspraken aangehaald in mijn geschrift: ‘Bronnen en grondslagen van het godsdienstig geloof.’ Amst. 1864, bl. 394, 395.

dat zelfs pligtgevoel en begeerte meestal vijandig tegenover elkander staan, al is ook de bekende Xenie van Schiller:

Gewissensscrupel.

Gerne dien' ich den Freunden, doch thu' ich es leider mit Neigung,
Und so wurmt es mich oft, dass ich nicht tügendhaft bin.

Entscheidung.

Da ist kein anderer Rath, du must suchen sie zu verachten,
Und mit Abscheu alsdann thun, was die Pflicht dich gebeut;

al is, zeg ik, deze Xenie, die tegen Kant gerigt is, alleen een bewijs, hoe verkeerd Schiller de bedoeling van den Koningsberger wijze begrepen heeft, als die immers niets anders geleerd heeft dan dat p l i g t en n e i g i n g niets met elkander te doen hebben, volstrekt niet dat neiging en pligtgevoel elkander buitensluiten[1]. 't Is volkomen juist, wat Mill beweert, dat aan iedere bewuste handeling, waarmede men iets bedoelt, ten laatste eene begeerte naar geluk ten grondslag ligt[2]; maar naar welk een geluk bij de meerderheid? Niet naar dat geluk, hetwelk door de zedelijke handeling zelve bevorderd wordt en dat Mill den standaard der zedelijkheid noemt, niet naar het geluk van het Algemeen of van den naaste, maar veeleer naar een of ander geluk voor den handelenden persoon zelven. Om dit te ontkennen zou men moeten voorbijzien, welken invloed bij voorbeeld de hoop op belooning en de vrees

1 Wel laat Kant zich somtijds zoo uit, alsof het medewerken der neiging de zedelijke waarde der handeling zou verminderen; maar dit is zijne ware bedoeling, dat, waar de neiging medewerkt, de kracht van de zuivere achting voor den pligt als p l i g t zich minder sterk openbaart. In zoover, als achting voor den pligt de eenige maatstaf der zedelijkheid is, noemt hij, hij dezelfde handeling, de zedelijkheid grooter, wanneer de neiging niet mede-, veeleer tegengewerkt heeft, dan wanneer zij een positief aandeel aan de handeling heeft. Zelfs Aristoteles, al leert hij (‘Groote Eth., II, 7’), ‘dat niet, gelijk de overige beweren, de r e d e , maar veeleer de a a n d r i f t of neiging het uitgangspunt en de geleidster tot de deugd is, aangezien er eerst eene op het goede gerigte aandrift of neiging in de ziel ontstaan moet, en daarna de rede hare toestemming moet geven, terwijl in het tegenovergestelde geval, als de rigting op het goede alleen redelijke overtuiging is, de neigingen daarmede vaak in tegenspraak zijn,’ beweert toch, even als Kant's bedoeling is, ‘dat het goede juist daardoor nog beter wordt, als het met zwarigheden verbonden is.’ (‘Eth. ad Nicom., II. 2’).

2 Mill laat hier en overal de meer of min i n s t i n k t i e v e aandriften en neigingen, die toch ook bronnen zijn van veel wat men betrekkelijk zedelijk goed kan noemen, al te zeer buiten rekening; wij komen daarop later terug.

voor straf op het handelend leven van niet weinigen uitoefenen. Bedoelt de handelende mensch nu werkelijk alleen dit zijn eigen geluk, hetwelk hij welligt verwacht als vergelding in een volgend leven en niet als natuurlijk uitwerksel van zijne handeling zelve, dan ook volgt uit de waarheid, dat aan iedere handeling ten laatste eene begeerte naar geluk ten grondslag ligt, in het geheel nog niet dat alle zedelijke handelingen onmiddellijk de bevordering van het algemeen geluk bedoelen. Wel is dit laatste waar, gelijk wij later zullen zien, maar juist daarom past op Mill's betoog hier, wat reeds de scherpzinnige Stagiriet heeft opgemerkt, ‘dat men het b e t o o g eener stelling en de stelling zelve, die betoogd wordt, ieder afzonderlijk moet beoordeelen, onder andere, omdat het vaak gebeurt dat de stelling, die iemand zoekt te betoogen, volkomen waar is zouder dat nogtans die waarheid uit de aangevoerde bewijsgronden volgt, aangezien velen, bij het betoog van eene op zich zelf ware stelling, van valsche onderstellingen uitgaan’[1]. Nu zou Mill kunnen antwoorden: ‘Hoewel het waar is dat de beweegredenen tot zedelijk handelen bij velen, ja bij de meerderheid der menschen zoo als zij zijn, wezenlijk buiten de begeerte naar dat geluk, hetwelk de standaard van de zedelijkheid zelve is, omgaan, zoo is het toch ook waar 1o. dat allen naar geluk streven, en 2_o. dat zij, die uit de voortreffelijkste zedelijke beweegredenen handelen, ten laatste door niets dan door begeerte om het geluk van anderen te bevorderen worden gedreven.’ Hiertegen laat zich niets zeggen dan alleen dit, dat wij bij deze redenering met de ééne uitdrukking b e g e e r t e n a a r g e l u k twee zaken bedoelen, die weinig met elkander gemeen hebben, ongeveer even zoo als wanneer iemand zeide: ‘H e t z e l f d e t e w i l l e n, dat is ware vriendschap; derhalve waren wijlen een zeker koning van Frankrijk en een zeker Duitsch keizer w a r e v r i e n d e n; want zij w i l d e n beide h e t z e l f d e, namelijk V e n e t i ë.’ (Schopenhauer). Immers, wat hebben deze twee dingen: ‘begeerte om zelf gelukkig te worden;’ en: ‘begeerte om het geluk van den naaste te bevorderen;’ met elkander anders dan de beide woorden ‘begeerte’ en ‘geluk’ gemeen? Het eerste is niets dan e g o ï s m e, het andere is b e l a n g e l o o z e l i e f d e t o t d e n a a s t e n. Bij het gebruik van dezelfde benaming in zoo zeer verschillende beteekenissen

1 ‘Eth. ad Eud.’ l.c. 6.

is het waarlijk geen kunst, om een reeks van de meest verschillende verschijnselen uit één enkel beginsel af te leiden; men kieze dan slechts, in plaats, van één enkel beginsel, zulk een vagen en algemeenen naam, waarmede men even goed dit als juist het tegenovergestelde kan bedoelen!

Het utilitarianisme is geenszins een nieuw stelsel van zedeleer, gelijk men, Mill's werk lezende, zou vermoeden; immers hij wijst ja op voorgangers, maar hij onderscheidt toch zijn utilitarianisme zoo van het hunne, alsof het er in de belangrijkste opzigten tegenover staan zou. Veeleer is het utilitarianisme[1] van de vroegste tijden af het meest algemeen heerschende stelsel geweest, en heeft het, als wij welligt de periode der heerschappij van de wijsbegeerte van Kant uitzonderen, onder de moralisten altijd vele vertegenwoordigers geteld. De Ouden legden allen zonder uitzondering de vraag naar het hoogste goed of geluk tot grondslag aan hunne zedelijke beschouwingen, hoezeer zij ook verschilden in de bepaling van hetgeen men voor het hoogste geluk te houden had. Of toch een Socrates leerde, dat het hoogste geluk bestaat in het vreugdevol gevoel van kracht en innerlijke vrijheid, hetwelk de vrucht is der deugd[2]; of een Plato zocht aan te toonen, dat het hoogste geluk alleen hem ten deel valt, die met zijnen geest uit deze zinnelijke wereld van onvolmaaktheid en boosheid vlugt naar de wereld der ideën, en die door wijsheid, geregtigheid en zinnelijke reinheid streeft naar gelijkvormigheid aan de volmaakt gelukkige Godheid, hem alzoo, wiens leven bestaat in de rust en in het geluk van het denkend erkennen en liefhebbend in zich opnemen van het ware en eeuwige[3]; of een Aristoteles het hoogste geluk gelegen achtte in het handelend verwezenlijken van onze ware bestemming, vooral in geestelijke actieviteit of in het streven naar de ware wijsheid, omdat er, leerde hij, geen lust is hooger dan het zalig gevoel der bevrediging,

1 Het gebruik van dezen naam dagteekent van Bentham's ‘Deontology.’ Mill vergist zich, als hij beweert dat hij dezen naam in het spraakgebruik zou hebben ingevoerd.
2 Verg. bijv. Xenophon, ‘Memor. I. 6, § 9. IV. 8, § 6.
3 ‘Theact.’ p. 176 A, en ‘Phaedo’, passim.

hetwelk de mensch smaakt, als hij handelend zijne ware natuur verwezenlijkt[1]; of de Stoïcijnen dit het ware geluk noemden, dat ons leven onbelemmerd en ongestoord daarheên vloeit - een geluk, alleen te bereiken, wanneer de mensch in alles overeenkomstig met de natuur der dingen en met zijne eigene redelijke natuur leeft, terwijl dan zulk een leven alleen de ware deugd is[2]; of een Epikurus het hoogste geluk stelde in de duurzame bevrediging van al onze zinnelijke en geestelijke begeerten, het meest in die van de laatsten[3]; of eindelijk de zoogenaamde Hédonisten, een Aristippus en anderen, alleen het zinnelijk genot van het oogenblik het hoogste goed noemden, naar hetwelk de mensch te streven had[4] - waarin zij verschillen mogten, hierin waren zij eenstemmig dat streven naar geluk het doel van alle, ook van het zedelijk handelen is.

Onder de latere moralisten zijn er zeker velen, die het nuttigheids-stelsel hebben bestreden. Om niet te spreken van de bespiegelende wijsgeeren in Duitschland sedert Kant, zij het genoeg te wijzen op die moralisten, die alle zedelijkheid afleiden uit een zekeren oorspronkelijken zedelijken zin, uit een aangeboren sympathie, of hoe men dezen zedelijken zin ook anders noemen of bepalen moge. Want de leer van een John Locke, volgens wien alle zedelijke ideën voornamelijk aan meer of min willekeurige conventie of aan allerlei toevallige en overal verschillende uitwendige invloeden haar ontstaan zouden danken, zoodat voorgestelde belooning en bedreigde straf, hetzij door de overheid of door de openbare meening, de eenige beweegreden tot deugd zou zijn: deze leer heeft van den beginne af weinig aanhangers, veel bestrijders geteld.

In het algemeen onderscheidt zich het moderne utilitarianisme vooral hierin van dat der Ouden, dat het eerste veel meer de bevordering van het algemeen welzijn op den voorgrond stelt, terwijl de Ouden ja ook beweerden, dat het heil van het algemeen alleen door geregtigheid bevorderd werd en daarop rustte; maar toch, bij de vraag naar dat geluk hetwelk het doel en de beweegkracht van het zedelijk streven was, al te uitsluitend dachten aan het geluk van den handelen-

1 Verg. vooral de eerste hoofdstukken van Boek I der ‘Eth, ad Nicom.’
2 Diogen. Laert. VII, 88.
3 Diogen. Laert. X, 128 vgg.
4 Diogen. Laert. II, 87 vgg.

den persoon zelven. Geheel anders de nieuweren, die bijna allen, de sensualisten uitgezonderd, de bevordering van het algemeen welzijn op den voorgrond plaatsen. Zoo noemt bijv. Richard Cumberland[1] 'het algemeene welzijn de hoogste zedewet;' hij stelt om deze reden alle zedelijkheid in de welwillende gezindheid en handeling[2]; want, leert hij, 'de hoogste welwillendheid van alle menschen jegens elkander moet noodzakelijk in de menschelijke gemeenschap ook den gelukkigsten toestand, zoo van ieder bijzonder persoon als van allen te zamen, tot stand brengen.' Zoo noemt Henry More[3] de zedeleer de leer om goed of gelukkig te leven;' het is hare taak om aan te toonen, dat 'deugd en geluk, die naar oppervlakkige meening ver van elkander liggen, wezenlijk zamenvallen, zoo zelfs dat alleen de deugdzame het ware zinnelijke geluk smaakt, hetwelk aan het bezit der uitwendige geluksgoederen verbonden is.' Samuel Clarke[4] brengt het zedelijke geheel en al onder het begrip van het nuttige en doelmatige. Als wij in onzen wandel, leert hij, dezen regel volgen, dat wij iedere zaak en iederen persoon overeenkomstig haren of zijnen eigen aard of natuur behandelen (den regel der *fittness of things*), dan is ons leven in harmonie met alle dingen, en dit is de bron van het hoogste geluk.

Er bestaat, gelijk ik vroeger reeds in 't voorbijgaan opmerkte, bij groot verschil niet minder overeenkomst tusschen het door Mill verdedigde utilitarianisme en tusschen de zedeleer van den edelen en beminnenswaardigen Ant. Ashley Cooper, derden Graaf van Shaftesbury[5], die de vrij onbepaalde uitdrukking: zedelijken zin (*moral sense*), in het spraakgebruik der ze-

1 Geb. 1632, gestorven 1718.

2 De voorstanders van de leer dat natuurlijke welwillendheid de grondslag van het zedelijke leven zijn zou, dat, gelijk Francis Hutcheson (geb. 1694, gestorv. 1747) zich uitdrukt, 'algemeene welwillendheid in de zedelijke wereld hetzelfde is als in de physische wereld de algemeene aantrekkingskracht of gravitatie,' staan slechts in zoo ver tegenover de nuttigheids-theorie, als zij het zedelijk leven uit een aangeboren eigenaardigheid afleiden, die onmiddellijk de bron van het goede is, maar in het wezen der zaak leeren zij toch ook, dat het nuttige voor den medemensch de maatstaf van het goede is; immers welke andere handelingen kunnen uit die welwillende aandrift voortvloeijen, tenzij de zoodanige waardoor men iets goeds of aangenaams voor zijnen naaste bewerkt?

3 Geb. 1614, gestorv. 1687.

4 Geb. 1675, gestorv. 1729.

5 Kleinzoon van den beroemden staatsman van geheel denzelfden naam, uit den tijd van Cromwell en Karel II; geb. 1671, gestorven 1713.

deleer ingevoerd heeft. Hij bouwt echter zijne leer over den zedelijken zin geheel en al op den grondslag der p o p u l a i r e ervaring. De onmogelijkheid voor den mensch om, bij het zien van zedelijke of onzedelijke handelingen, volstrekt onverschillig aanschouwer te blijven, zijne aangename aandoening bij het zien van het zedelijk goede en omgekeerd, ziedaar wat hij z e d e l i j k e n z i n noemt, en daaraan kent hij dezelfde mate van oorspronkelijkheid toe, als bijv. aan het schoonheidsgevoel[1]. Zoodra maar de mensch, zelfs de booze mensch, leert hij, geen persoonlijk belang heeft hetwelk op zijn oordeel invloed oefent, zal hij een even natuurlijken afkeer van de ongeregtigheid, als liefde voor regt en billijkheid gevoelen[2]. Alle zedelijkheid nu bestaat volgens hem in streven naar geluk of naar welzijn; alle onzedelijkheid in streven naar slechts gewaand geluk; want het heeft wezenlijk verwoesting van het algemeene en van het eigene ware welzijn ten gevolge. De neigingen, welker opvolging het ware geluk tot stand brengt, zijn van t w e e d e r l e i aard; 't zijn 1°. de louter p e r s o o n l i j k e neigingen, die gerigt zijn op het eigen welzijn; en 2°. de g e z e l l i g e neigingen, die gerigt zijn op het welzijn van het Geheel of van anderen, en die derhalve zich in algemeene welwillendheid openbaren. Ware deugd, die tevens de bron is der ware gelukzaligheid, bestaat in de volmaakte harmonie van deze twee soorten van neigingen, die inderdaad bij eene gezonde levensontwikkeling volmaakt met elkander overeenstemmen. De grondtrekken van Mill's stelsel.

In 't bijzonder evenwel mogen wij Mill's theorie der zedelijkheid eene dochter van Jeremy Bentham's *Deontologie* of *nut-*

1 Ik behoef naauwelijks op te merken, dat dit ook de leer van Prof. C.W. Opzoomer is.

2 Gelijk Clarke's beginsel dat der Stoïcijnen is, voor zoo ver als dezen in overeenstemming der handeling met de a l g e m e e n e natuur den regel van het goede stelden, zoo is Shaftesbury's beginsel verwant met dat der Stoïcijnen, voor zoo ver als zij het volgen van 's menschen e i g e n natuur den regel der volmaakte deugd noemden. Zoo zegt de Stoïcijn Seneca (‘De benefie.,’ IV. 17): ‘Gelijk het niet noodig is iemand tot zelfliefde te vermanen, omdat hij van zijne geboorte af door haar getrokken wordt, zoo is het ook niet noodig iemand te vermanen, dat hij het goede om zijn zelfs wil begeere. Het goede behaagt den mensch door zijne eigene natuur, en de deugd is zoo welgevallig, dat het zelfs aan de boozen ingeplant is het goede te prijzen. Niemand is zoo ontmenscht, dat hij uit enkel liefhebberij slecht zou willen zijn.’ De wijsgeer Beneke toont in zijne ‘Neue Psychologie’ (bl. 150) aan, dat overmaat van egoïsme en gemis van deelneming doorgaans de gevolgen zijn òf van eene v e r t r o e t e l d e òf van eene t y r a n n i e k e opvoeding.

tigheidsleer noemen[1]. In korte trekken komt Bentham's stelsel hierop neêr: Daar het beginsel van het a s c é t i s m e in strijd is met de menschelijke natuur, terwijl het beginsel der s y m p a t h i e e n a n t i p a t h i e eigenlijk niet anders dan gemis van alle beginsel is, zoo blijft er wel niets over tenzij h e t b e g i n s e l v a n h e t n u t (*utility*); door dit beginsel laat ieder mensch bewust of onbewust zich leiden; het is de hefboom van alle handelingen in de zamenleving. N u t t i g is datgene, wat ons eenig goed verschaft of voor eenig kwaad bewaart. Onder g o e d versta men l u s t en het l u s t w e k k e n d e, onder kwaad onlust of smart en het smartveroorzakende. ‘Lust en onlust is alleen datgene, wat ieder zoo noemt.’ De eenige waarde en het eenig kenmerk der deugd is deze hare eigenschap dat zij eene bron is van p h y s i s c h e n lust, waaronder Bentham zoowel den g e e s t e l i j k e n als den z i n n e l i j k e n lust verstaat. Even als Mill laat ook Bentham in zijne z e d e l e e r de innerlijke gezindheid van den handelenden persoon buiten rekening, zonder evenwel hare waarde uit een ander oogpunt te ontkennen, en vraagt hij slechts naar die meer of min uitwendige kenmerken der handelingen, volgens welke naar zijne meening hare zedelijkheid beoordeeld worden moet.

Het e i g e n b e l a n g, het streven naar e i g e n g e l u k - ziedaar dan volgens Bentham de wezenlijk eenige beweegreden van alle menschelijke handeling. ‘Juist het tegenovergestelde van Mill's leer!’ zegt welligt de lezer, ‘en - voegt hij er mogelijk bij - eene verfoeijelijke leer!’ Hij schorte eenige oogenblikken zijn oordeel op, en hij zal niet alleen die tegenstelling van Bentham en Mill bijna geheel zien verdwijnen, maar hij zal waarschijnlijk ook zijn hard vonnis over Bentham wel wat matigen.

Het eigenbelang als het wèl begrepen wordt, leert Bentham, vordert, dat wij in ons ‘zedelijk budget’ naauwkeurig winst en verlies zullen berekenen, en dan alleen onzen lust inwilligen als dit ons niet op verlies te staan komt. Nu leert de ervaring, dat alle egoïstische handelingen ten laatste op onze eigene schade uitloopen; daarom zal het welbegrepen eigenbelang alle egoïsme overwinnen, en veeleer plaats geven aan de w e l w i l l e n d h e i d. Men doet de handelingen der welwillendheid echter niet eigenlijk om anderer wil; ‘te beweren dat het

1 Geb. 1748, gest. 1834.

welzijn van anderen mij meer aangaat dan mijn eigen, zou even ongerijmd zijn, als te beweren dat ik eens anders kiespijn levendiger gevoel dan hij zelf of ik mijn eigen kiespijn.' Neen, maar bevordering van het geluk van anderen hebben wij noodig voor die van het onze[1]; uit welbegrepen liefde tot ons zelve zullen wij daarom ons door welwillendheid laten besturen. Wel is de welwillendheid niets anders dan een gevolg van de berekening, dat het vreugdegevoel, hetwelk de bevordering van het welzijn van anderen ons in een gegeven geval schenkt, grooter is dan het genot hetwelk wij zouden smaken, wanneer wij datgene, wat wij in dit geval voor anderen ten offer brengen, voor ons zelve behielden; maar voor hem, die aard, mate en duur des geluks goed begrijpt, zijn zulke gevallen geenszins uitzonderingen, zijn zij veeleer de regel zelf; want de zoodanige overtuigt zich hiervan, dat alleen zulke handelingen, waardoor wij het grootst mogelijke welzijn van onze medemenschen bevorderen, ook ons zelven het reinste en duurzaamste genot verzekeren, en om deze reden is het zeker dat de algemeene welwillendheid bij hen de zegepraal zal behalen.

Wij zouden te uitvoerig worden, wilden wij een vergelijkend verslag geven van al de belangrijkste stelsels van zedeleer, die ten laatste rusten op het beginsel der nuttigheid of op dit beginsel, dat het streven naar geluk in 't algemeen de drijfveer is van alle handelingen, terwijl dit streven dan, als de nuttigheid en het geluk goed begrepen worden, tot juist zulke handelingen leidt, als welke wij z e d e l i j k g o e d noemen. Reeds het door ons opgenoemde regtvaardigt ons oordeel, wanneer wij beweren dat wij, na zulke voorgangers, iets beters van een man als Mill hadden mogen verwachten, wiens studie, bij veel verdienstelijks in bijzonderheden, toch in haar geheel al te weinig geacheveerd, waarschijnlijk wel wat al te vlugtig bewerkt is.

Zoo missen wij, eerst en vooral, hoogst ongaarne in Mill's geschrift eene naauwkeurige bepaling van hetgeen wij door g e l u k , n u t , g e n o e g e n (Mill gebruikt deze woorden geheel door elkander; wat hij nu eens *utility* noemt, dat heet hij dan weder *happiness*, dan weder *pleasure;* vaak wisselt hij deze

1 Mijns inziens eene volkomen juiste stelling van Bentham, even juist, als wat hij laat volgen over de zoogenaamde berekening van het grootste vreugdegevoel gekunsteld en onwaar is.

woorden in denzelfden volzin met elkander af) hebben te verstaan. Of hij al even als Bentham verklaart dat geluk of genoegen datgene is, wat de meeste menschen daarvoor houden, dat brengt ons niets verder; en het is bovendien eene bepaling, waarop zich zeer veel afdingen laat. Voorwaar, wij zouden ons even besliste tegenstanders van de nuttigheidstheorie moeten verklaren, als wij nu, maar bij scherper bepaling, hare voorstanders zijn, indien - gelijk toch uit deze bepaling voortvloeit - het streven zoo voor ons zelven als voor anderen naar datgene, wat de groote meerderheid voor geluk houdt, voor den maatstaf of standaard der zedelijkheid moest gelden.

Hier had Mill reeds van den vader der zedeleer Aristoteles - een verklaard voorstander van de nuttigheidtheorie - kunnen leeren, dat er in niets een grooter zelfbedrog heerscht, dan in de waardering van het lustverwekkende en van den lust zelven. Ook deze wijsgeer erkent dat datgene, wat alle menschen begeeren (niet wat de groote hoop begeert), het hoogste goed moet zijn (*Eth. ad Nicom.*, X.c. 2); ook hij leert, even als Mill, dat al het goede het karakter van belangeloosheid, al het kwade dat van zelfzucht draagt, en dat, indien allen in een maatschappelijk Geheel met elkander wedijverden in het goeddoen, alsdan niet alleen het Geheel alles zou hebben, wat het behoeft, maar ook ieder individu in het bezit van de hoogst mogelijke geluksgoederen zou zijn (t.a. pl. IX. c. 8), terwijl de heerschappij der slechtheid in eenig Geheel hierin bestaat, dat ieder individu op een grooter deel van het door de gemeenschap bewerkte nut aanspraak maakt dan hem toekomt, en dat hij tegelijk zich aan zijn verschuldigd aandeel van dienstbetooningen wil onttrekken, al hetwelk ten gevolge heeft dat de een den ander als een hinderpaal voor zijn geluk beschouwt en dat allen argwaan jegens elkander koesteren (t.a. pl. IX. c. 6). Maar Aristoteles bepaalt nu zeer scherp, wat hij door lust, door het begeerenswaardige verstaat; 't is volgens hem niet datgene wat de groote hoop of wat de boozen daarvoor houden, omdat ‘dezen begeerlijk achten wat inderdaad van nature niet begeerlijk is;’ 't is alleen ‘datgene, waarin de menschelijke natuur zelve hare ware en hoogste bevrediging vindt, en wat met deze natuur overeenstemt’ (t.a. pl. VII, c. 4); dat is het wat eigenlijk allen begeeren; want ‘alle menschen hebben van nature iets goddelijks, en daarom begeeren ten

laatste allen denzelfden lust; maar dat is volstrekt niet die lust, van welken de meeste menschen meenen dat zij dien begeeren, of dien zij, indien men hen vraagde wat zij wel het meest begeeren, zouden noemen' (t.a. pl. VII. c. 14). Het zelfbedrog der menschen te dezen aanzien is, volgens hem, zoo groot, dat Anaxagoras wel regt had om te zeggen: 'Het zou mij geenszins verwonderen, indien er een wezenlijk gelukkige verscheen, dat de meerderheid het belagchelijk vinden zou, zoo iemand gelukkig te noemen' (t.a. pl., X. c. 9). Volgens Aristoteles is de ware lust geenszins een rustig bezitten of genieten, maar bestaat hij in de actieviteit zelve der ziel, waardoor deze handelend hare ware natuur openbaart en verwezenlijkt en daardoor aan hare bestemming beantwoordt. Ja hij verwerpt de meening van hen die oordeelen, dat de ware lust alleen gevoeld zou worden 'bij het worden van een toestand,' bij den overgang van den eenen toestand tot den anderen, of dat hij alleen zou bestaan in de bevrediging van behoeften; dit alles moge ook lust schenken, de ware lust die aan 's menschen natuur beantwoordt, wordt volgens hem gesmaakt 'als de mensch handelt uit een reeds geworden toestand, namelijk uit dien toestand, die met 's menschen ware natuur overeenstemt,' zoodat eigenlijk de ware gelukzaligheid in de zedelijke actieviteit zelve bestaat. Verg. t.a. p. VII. c. 13 en elders. Over het juiste van deze bepalingen moge men twisten, dit zal men toestemmen: Aristoteles heeft beter dan Mill gevoeld dat hij, die het zedelijk streven in streven naar lust stelt, nog niets gedaan heeft, wanneer hij niet scherp heeft bepaald, wat voor een zedelijk wezen als den mensch de ware lust is.

Met dit gemis eener scherpe bepaling van het ware geluk voor een wezen als den mensch hangt het ook zamen, dat Mill zelf met zijn beginsel, volgens hetwelk het begeerlijke de maatstaf van het goede is, gedurig meer of min in de war geraakt. Aan de eene zijde is het ontegensprekelijk, dat alle menschelijk streven alleen op het begeerlijke gerigt kan zijn; aan den anderen kant leert ons de ervaring, dat het streven naar het begeerlijke evenzeer de verklaring is van alle verkeerde als van alle goede handelingen, terwijl toch onmogelijk het zedelijk goede en het zedelijk kwade uit ééne en dezelfde bron kan opwellen. Het begeerlijke zonder iets meer tot maatstaf van

het goede te stellen, dat is waarlijk m e t h e t e i n d e b e g i n n e n; want wat voor den volmaakten mensch het eenige begeerlijke is, dat is inderdaad de eenige maatstaf van het goede; maar voor den onvolmaakten mensch blijft altijd het begeerlijke nog tot op eene zekere hoogte tegenover het goede staan, en voor den nog geheel zinnelijken mensch staan begeerte en pligt lijnregt tegenover elkander. Denken wij ons eenen slaaf der zinnelijkheid; stellen wij ons voor, dat zulk een mensch welwillendheid genoeg bezit om ook aan zijne medemenschen geluk te gunnen; dan zal hij immers door zijn handelen ten hunnen nutte hun slechts datgene willen verschaffen wat hen in staat stelt, om de neigingen en begeerten der zinnelijkheid te bevredigen. De slaaf der zinnelijkheid, die voor hooger dan zinnelijk geluk niets gevoelen kan, zou derhalve (ondersteld dat hij in zijn oordeel de stelregel van Mill volgde) juist zulk een handelen voor de hoogste zedelijkheid moeten houden. En toch weten wij, dat het geheel anders is; ook de slaaf der zinnelijkheid heeft doorgaans genoeg algemeene zedelijke bewustheid om het leven voor, en het onbestuurd bevredigen van de zinnelijke lusten als onzedelijk te veroordeelen; hij oordeelt daarin juist. De zinnelijke mensch volgt derhalve in zijn zedelijk oordeel geenszins den maatstaf, door Mill gesteld, dat alleen datgene zedelijk goed is wat geluk bewerkt. En deze maatstaf is ook onjuist, tenzij men eerst scherper bepale wat men door g e l u k voor een wezen als den mensch hebbe te verstaan.

Wederom, Mill stelt dezen rigoureusen regel: ‘Volgens het utilitarianisme moet de mensch, als hij kiezen moet tusschen de bewerking van eigen geluk en dat van anderen, onvoorwaardelijk den maatstaf van het hoogere geluk volgen, en hier een even onpartijdig regter wezen als een derde, die voor zich zelven bij de keuze geen belang had.’ Deze regel volgt inderdaad uit de mechanische opvatting der nuttigheidsleer. Is de hoogste som des geluks de eenige standaard der zedelijkheid, dan vordert iedere zedelijke handeling eerst een meten en wegen van geluk tegen geluk, zoowel van eigen geluk tegen dat van anderen, als ook van het geluk van A. tegen dat van B. Mill vordert hier èn het ongerijmde èn het onmogelijke. Zoolang als werkelijk eigen geluk en geluk van anderen voor het gevoel van den mensch nog als twee dingen nevens elkander staan tusschen welke hij kiezen moet, zoolang ook is de door Mill gevorderde onpartijdigheid onmogelijk, om de eenvoudige

reden dat de mensch geenszins zulk een derde tegenover zich zelven is. Volgens dezen maatstaf zou de mensch volkomen hetzelfde moeten gevoelen, of hem zelven dan of zijnen naaste eenig geluk ten deel valt, en zijn streven zou enkel op de vermeerdering van de massa van geluk, indien ik mij zoo eens uitdrukken mag, gerigt moeten zijn, onverschillig of dit geluk hem zelven of anderen geschonken werd. Mij dunkt, het uitspreken van deze stelling is genoeg om er al de ongerijmdheid en onbruikbaarheid van te doen gevoelen. De nuttigheids-theorie wordt hier tot eene karikatuur; want de ware nuttigheids-theorie weet niets van zulk een weegschaal waarop men eigen geluk tegen dat van anderen afweegt, om dan te handelen naar die zijde naar welke de evenaar doorslaat, tenzij in zeer exceptionele gevallen die geen regel kunnen maken. Mill's opvatting is hier veel te grof. Zij is dit mede om deze redenen. Tegen elkander opwegen kan men alleen twee gelijksoortige grootheden, en het geval dat eene zedelijke daad juist het offer van dezelfde soort van geluk zou vorderen als dat geluk is, hetwelk zij bij anderen tot stand brengt, komt zeker zelden of nooit voor, bijna dan alleen, als beide, het opgeofferde en het bewerkte geluk, zich tot geldswaarde laten herleiden. Bovendien, door eene zekere opoffering beroof ik mij zelven van een zeker genot, maar bewerk ik een zekere vreugde voor een ander: is het niet onmogelijk om hier te meten en te wegen? Immers vreugdegevoel is iets louter subjectiefs; wat aan A. kleine vreugde veroorzaakt, veroorzaakt aan B. groote vreugde: hoe laat het zich nu bepalen, of het te bewerken geluk van A. grooter of kleiner is dan het op te offeren geluk van B., en welke keuze B. heeft te doen, indien hij zich de vergrooting van de massa van geluk of vreugde tot regel van handeling stelt?

Al wat wij schijnbaar tegen het utilitarianisme aangevoerd hebben, treft wezenlijk deze theorie zelve niet, alleen de voorstelling en de verdediging daarvan door Mill. Het grondgebrek van 's mans arbeid is dit, dat hij niet begonnen is met scherpe onderscheidingen te maken, zoodat hij ons vaak in het onzekere laat verkeeren, als hij van beginsel spreekt, wat hij bedoelt, òf het beginsel waaruit zedelijke handelingen behooren voort te komen, òf het beginsel waaruit de zedelijke onderscheidingen en regelen in de wereld ontstaan zijn, òf het beginsel, waaruit de menschen in de werkelijkheid handelen. En

toch maakt het een groot verschil, in welken zin wij het woord b e g i n s e l gebruiken! Het kan bijv. zeer goed zijn, dat een wetgever wetten vaststelt uit beginselen, wier bestaan hij bij de burgers in 't algemeen niet onderstelt, en dat hij daarom aan die wetten zulke strafbepalingen verbindt, van welke hij verwacht dat zij het best tot gehoorzaamheid aan de wet zullen bewegen. In dat geval zou het beginsel der wetten zelve een geheel ander zijn dan dat, waaruit het volk overeenkomstig met die wetten handelde; de wetten mogten het algemeen belang bedoelen, het individu zou dan, ook waar het door volbrenging van hetgeen de wetten bevelen in het algemeen belang handelde, toch handelen uit beweeggronden, aan het persoonlijk of eigen belang ontleend. De zedelijke wetten of regelen staan zeker in dezen deele niet geheel met de staatswetten gelijk; zij hebben in de zedelijke overtuiging van de individuën eene aanbeveling, die deze laatste somtijds missen, ja die zij altijd missen bij de zoodanigen, die onbevoegd zijn om te oordeelen over de belangen, welke met deze of die bepaalde inrigting van het staatsgeheel zamenhangen; maar toch zijn de bovengenoemde onderscheidingen ook op zedelijk gebied noodig, zal men tot eene juiste voorstelling van de beginselen der zedelijkheid komen.

De ware methode om het beginsel der zedelijkheid op het spoor te komen is, naar het mij voorkomt, deze.

Wij zien in de wereld eene vrij algemeen heerschende overtuiging omtrent het goede en het kwade; wij zien dat de menschen vrij algemeen de navolging van het goede verpligtend, de navolging van het kwade laakbaar en strafbaar achten. Zoo is derhalve de eerste vraag deze: *waarop rust deze overtuiging omtrent, en deze waardering van het goede en kwade, of uit welke beginselen is zij ontstaan? waarom heeft men het goede goed genoemd?* De juiste beantwoording van deze vraag doet ons dan d e objectieve beginselen van het goede en kwade kennen, of de b e g i n s e l e n van het zedelijk oordeel[1].

Wij slaan verder het handelend leven van de menschen zelve gade; met name geven wij acht op al de beweegredenen der handeling. Onder die handelingen merken wij evenzeer zulke op die met de regelen van het goede overeenstemmen, als zulke die daarmede in strijd zijn; zoo vragen wij dan verder,

1 Ik zeg beginselen, in het meervond; bij het begin des onderzoeks moet het onbeslist blijven, of er vele zoodanige beginselen zijn, dan of er slechts één is.

wanneer wij goede handelingen zien, *wat het eigenlijk wel is, dat de menschen daartoe dringt?* of, waar wij de menschen tegen hunne overtuiging omtrent het goede in zien handelen, *wat hen daartoe wel zou bewegen?* De juiste beantwoording van deze vraag doet ons dan de subjectieve beginselen van het goede en kwade kennen, of de beginselen van de zedelijke wilshandeling.

Zonder ons onderzoek vooruit te loopen, weten wij door een vlugtigen blik op de ervaringswereld dit reeds terstond, dat in de werkelijkheid de beginselen van het zedelijk oordeel zeer verschillen van de beginselen van de zedelijke handeling, aangezien immers zeer velen het goede, dat zij zelve voor goed houden, toch niet doen, terwijl vele anderen uit geheel andere beginselen het goede doen, dan die waarom zij het voor goed houden. Wie bij voorbeeld uit zucht naar eene zekere eer weldadig is, die weet zeer goed dat niet eerzucht, maar medelijdende liefde daarvan het beginsel moet zijn. Bij hem is derhalve het beginsel van zijn zedelijk oordeel geheel anders dan dat van zijne zedelijke handeling. Toch is het duidelijk, dat deze twee soorten van beginselen niet nevens elkander mogen blijven bestaan. Immers dit ‘nevens elkander’ is altijd huichelarij: want wie uit eerzucht weldadig is, wil den schijn dragen alsof hij het ware uit medelijdende liefde, omdat deze liefde het beginsel der weldadigheid is volgens het zedelijk oordeel, ook van zijne medemenschen, en zijne eerzucht streeft naar goedkeuring en lof volgens dit oordeel. Zoo volgt dan in de derde plaats de groote vraag: *hoe dit ‘nevens elkander’ opgeheven kan worden*, of *welken vorm het zedelijk oordeel moet verkrijgen, opdat de beginselen der zedelijkheid volgens dit oordeel tegelijk worden de beweegredenen der handeling zelve?*

Het is alzoo duidelijk, dat men, wanneer men tot eene juiste waardering van de beginselen der zedelijkheid wenscht te komen, niet beginnen moet met de vraag, *wat de menschen al of niet begeerlijk achten, en welke derhalve bij hen de beweegredenen der handeling zijn*, om de eenvoudige reden dat men langs dezen weg wel komt tot eene verklaring van den oorsprong van alle, maar niet van den oorsprong der zedelijke handelingen in onderscheiding van de onzedelijke. Geschiedenis en ervaring leeren ons overtuigend, dat van den aanvang der zedelijke ontwikkeling van de volken af de begeerte der menschen op zich zelve niet de beweegreden tot zedelijk-

heid was, dat zij veeleer de zedelijkheid hebben beschouwd als eene wet, door de heerschende magt, zij 't die der Goden of der menschen, aan de individuën voorgeschreven, zoodat voor hunne bewustheid pligtbesef en begeerte tegenover elkander stonden. De eerste vraag moet daarom veeleer deze zijn, *hoe het ontstaan der zedelijke regelen en denkbeelden te verklaren is*, hoe vooral dit te verklaren is, *dat de verpligting tot onderwerping aan de zedewet ook door hen gevoeld en erkend is, bij wie nog geen vrije liefde tot het goede bestond*. Eerst daarna moet de beantwoording der eerstgenoemde vraag volgen, waarmede evenwel onze taak nog niet afgewerkt is. Want dan moet nog aangetoond worden, dat - indien het utilitarianisme regt van bestaan zal hebben - juist *deze theorie, als zij goed begrepen wordt, beter dan eenige andere het dualisme tusschen pligt en neiging opheft en beide tot een harmonisch geheel vereenigt*.

De beantwoording der eerste vraag is inderdaad niet zeer moeijelijk. Oorspronkelijk dragen alle zedelijke ideën den vorm van (geschreven of ongeschreven) wetten; zij blijven dezen vorm dragen, zoolang als de mensch niet tot het hoogste standpunt van zedelijke volkomenheid, althans naar beginsel, gekomen is; ik bedoel het standpunt der ware zedelijke vrijheid, op hetwelk men het goede doet, omdat men zelf goed is, en men alzoo niets anders dan het goede kan willen of begeeren, gelijk Jezus zeide: ‘Het is mijne spijze Gods wil te doen.’ Wetten nu strekken tot regeling der algemeene orde van eene vereeniging, en derhalve, waar zij met strafbepalingen verbonden zijn, tot beteugeling der individuële willekeur van de zoodanigen, die tot eene zekere gemeenschap of vereeniging behooren. Met andere woorden, alle wetten zijn gegeven niet in het persoonlijk belang dier individuën aan welke zij verpligtingen voorschrijven, maar in het belang òf van alle overige individuën, en dus in het belang van het maatschappelijk Geheel, òf in dat van de regthebbende personen tegenover de pligtschuldigen, reden waarom de wetgeving in hare bepalingen noodwendig uitgaat van de onderstelling, dat zij met de zoodanigen te doen heeft, wier toeleg het is de wet te overtreden of te ontduiken. Daarmede spreekt de wetgever intusschen geenszins een oordeel uit over de menschen zelve voor welke hij deze wetten stelt, maar deze onderstelling vloeit eenvoudig voort uit den aard en de bedoeling der wet. De wet, die verplig-

tingen voorschrijft, bedoelt daarmede alzoo uit den aard der zaak niet de handhaving der belangen van hem, aan wien zij pligten voorschrijft, maar die van de belangen der overigen, met welke de pligtschuldige in zoodanige betrekking staat als waaruit deze of die bepaalde verpligtingen voortvloeijen.

Maar de menschenwereld is haar bestaan niet begonnen met de bewustheid van zekere zedelijke ideën, die zij terstond als w e t t e n beschouwd heeft. Wij moeten derhalve nagaan, hoe deze ideën ontstaan, en hoe zij tot zulk eene heerschappij gekomen zijn, dat men ze tot regulatieve ideën of zedewetten gesteld of als zoodanig beschouwd heeft.

Oorspronkelijk heeft de mensch niet de minste zedelijke bewustheid; er zijn geen a a n g e b o r e n zedelijke ideën. Eerst is de mensch enkel z i n n e l i j k wezen, en uit zijne zinnelijke natuur vloeit alleen de onderscheiding tusschen het z i n n e l i j k a a n g e n a m e en o n a a n g e n a m e voort. Wat hem zinnelijken lust veroorzaakt zal hij als g o e d , wat hem zinnelijken onlust veroorzaakt als k w a a d beschouwen; zijne begeerte zal zich rigten op het bezit en genot van het eerste, zijn afkeer tegen alle aanraking met het laatste. Daar nu de mensch het eerste evenzeer zoekt, als hij het andere schuwt, zoo zal deze begeerte en deze afkeerigheid hem van zelf tot handelingen dringen. Zulke handelingen waardoor het hem gelukt zijn doel te bereiken (namelijk bevrediging van zinnelijken lust en zinnelijke behoefte), zal hij g o e d e handelingen achten; handelingen daarentegen waarbij hem dit mislukt, v e r k e e r d e . Tot de voorstelling van een goeden w i l kan hij nog niet komen; want wil en neiging (of begeerte) zijn bij den nog geheel zinnelijken mensch volkomen één.

De toepassing der onderscheiding tusschen goed en kwaad op het willen zelf ontstaat eerst door het verkeer met anderen. 't Is duidelijk dat zulke handelingen van anderen, die de bevrediging zijner neigingen bevorderen, door den mensch als g o e d , alle overigen deels als o n v e r s c h i l l i g , deels als k w a a d beschouwd zullen worden. Zal zich echter omtrent bepaalde handelingen eene a l g e m e e n e o p i n i e vormen dat zij g o e d of k w a a d zijn, dan kan dit alleen zijn, voor zoover als sommige handelingen in overeenstemming, andere in strijd zijn met de neigingen van allen of althans van velen. Eene handeling van A., die g o e d i s v o o r B., zal, is dit bekend, ook in het algemeene oordeel met de beperking ‘g o e d

voor B.' opgenomen worden. Die beperking 'voor B.' moet wegvallen, eer men haar in 't algemeen goed zal noemen. Met andere woorden, goed (zonder deze of eene dergelijke beperking) zal men alleen zoodanige handelingen noemen, die tot bevordering van het belang der geheele gemeenschap strekken, en derhalve meer of minder goed, al naarmate zij òf een grooter of geringer belang voor het Geheel bewerken, òf naarmate zij nuttig zijn voor een grooter of kleiner deel der gemeenschap. Hierbij is het niet noodig, dat goede handelingen onmiddellijk het belang van allen of velen bevorderen; 't is voldoende, dat zij de belangen van één enkel persoon bevorderen, wanneer de bevoordeelde persoon dit voordeel dan slechts geniet, niet om toevallige persoonlijke redenen, maar in zijne hoedanigheid als lid der gemeenschap; want in dit geval wordt de geheele gemeenschap door dien éénen persoon vertegenwoordigd. Zoo is bij voorbeeld iets goeds, bewezen aan een Nederlander omdat hij Nederlander is, de openbaring van eene gezindheid, waarbij alle Nederlanders belang hebben, enz.

Datgene nu, wat in 't algemeen goed geacht wordt, kan nooit iets zijn wat slechts één enkel individu voor zich zelven of voor anderen wil of begeert, maar moet noodwendig iets zijn wat het algemeen of althans de meerderheid wil of begeert, en wat alzoo een algemeen belang òf dadelijk bevordert, òf de bevordering daarvan vertegenwoordigt en waarborgt. Om deze reden is de algemeene wil de oorspronkelijke regel van het goede in iederen kring. Deze algemeene wil mag niet verward worden met de som van alle bijzondere willen[1], en valt zelfs niet eens geheel en al zamen met den heerschenden geest. Ondersteld, dat in eenigen kring alle personen diefachtig zijn, dan zijn alle bijzondere willen op dieverij gerigt, maar dan zal de algemeene wil juist gerigt zijn op het bedwingen van dit kwaad, omdat ieder persoon in zulk eenen kring, nevens den wil om anderen te bestelen, den niet minder bepaalden wil heeft om zelf niet door anderen bestolen te worden. Ook de heerschende geest kan somtijds zeer veel van den algemeenen wil verschillen; want de heerschende geest der zedelijkheid is niets anders dan de som der bijzondere

1 Rousseau heeft in zijn bekend 'Du contrat social' met juistheid deze onderscheiding gemaakt, en aangetoond, dat *la volonté génerale* en *la volonté de tous* vaak lijnregt tegenover elkander staan.

willen, in doorsnede gedacht, natuurlijk in zamenhang met de heerschende zedelijke denkbeelden, en met den invloed dien deze op het feitelijk willen der menschen uitoefenen.

Is nu de voorstelling van het algemeen belang de grondslag van den algemeenen wil (dat is, van de zedelijke regelen en ideën, zooals zij in eenigen kring tot bewustheid gekomen zijn), dan volgen daaruit deze twee waarheden.

1°. De zedelijke ideën en regelen moeten bij alle volken der wereld, al ontstaan zij bij hen volkomen zelfstandig, in de belangrijkste hoofdpunten overeenstemmen. Want omdat alle menschen in 't algemeen dezelfde organisatie, dezelfde natuurlijke ligchaamsbehoeften, dezelfde soort van geestvermogens, enz. bezitten, zoo is het klaar dat de algemeene belangen overal groote punten van overeenkomst moeten vertoonen, zoodra als de menschen zich tot een zeker maatschappelijk Geheel vereenigen[1]; en

2°. Daar de algemeene belangen niet louter afhangen van de inrigting der algemeen menschelijke natuur, maar evenzeer van den bijzonderen aard of het geheel eigenaardige der verschillende stammen en rassen, voorts van de mate zoowel als van de rigting der ontwikkeling en beschaving, en niet minder van de verschillende geographische en politieke toestanden, of van welke andere factoren nog meer: zoo volgt daaruit, dat veel van hetgeen bij het eene volk als goed geprezen worden zal, door het andere als kwaad veroordeeld zal worden, en dat dit verschil van zedelijke ideën en regelen niet eerder wegvallen kan, dan nadat de algemeene beschaving het verschil zelf van de onderscheiden volken, indien dit mogelijk is, genivelleerd zal hebben[2].

Het ontstaan van de zedelijke ideën en regelen in de menschenwereld moet alzoo inderdaad uit het beginsel van het algemeen belang, het nuttigheidsbeginsel, verklaard worden. Maar evenzeer ook het ontstaan van het pligtbesef. Men meene niet, dat het laatste reeds in het eerste opgesloten

1 Uit de overeenstemming volgt derhalve volstrekt niet, dat de voornaamste zedelijke ideën aangeboren zouden zijn.

2 Uit dit verschil mag men derhalve ook niet tot het louter conventionele van de zedelijke denkbeelden besluiten: zij ontstaan met volstrekte noodzakelijkheid, zoowel voor zoo ver als zij overal overeenstemmen, als voor zoo ver als zij in de onderscheiden tijden of bij de onderscheiden volken eigenaardig gewijzigd zijn.

ligt; dan zou men zich zeer bedriegen; op het hoogste standpunt van zedelijk-godsdienstige ontwikkeling mogen het zedelijk lofwaardige of goede en de pligt met elkander zamenvallen, de voorstellingen van hetgeen goed is, en die van hetgeen pligt is, ontstaan geenszins op dezelfde wijze. Zij het ook dat het gebied van de pligten binnen de grenzen van het gebied van het goede vallen moet, zoo zal toch de uitgestrektheid van het laatste gebied die van het gebied der pligten juist in de omgekeerde evenredigheid van de hoogte der zedelijke ontwikkeling overtreffen. Van een pligt, bij voorbeeld, om ook zijne haters wèl te doen, wisten de oude volken niets, die veeleer aan ieder het r e g t tot wraak[1] toekenden: maar toch beschouwden zij het weldoen van den vijand als iets zeer goeds en lofwaardigs. ‘Op zijnen vijand zich niet te wreken,’ zegt Plutarchus (c. 9 van de verhandeling: ‘Hoe men van zijne vijanden nut kan trekken’), ‘als men daartoe de gelegenheid heeft, dat getuigt van eene edele ziel. Ja men zou wel eene zwarte ziel, uit diamant of ijzer gesmeed, moeten hebben, om zulk een mensch niet wegens de deugd zijns harten te beminnen en wegens zijne regtschapenheid te roemen, die met zijnen vijand, als hij in het ongeluk is, medelijden heeft, hem in den nood ondersteunt, en zich zijner kinderen en zijn vermogen, als het in gevaar is, ijverig en met bereidvaardigheid aantrekt.’

Gelijk de ideën van het goede ontstaan op den bodem der algemeene belangen, zoo ook het besef van pligt, maar dit ontstaat bepaald in die p r o v i n c i e van het gebied der algemeene belangen, die men bij alle volken der wereld het gebied van het r e g t noemt. I e d e r e p l i g t b e a n t w o o r d t a a n e e n r e g t; niets kan pligt zijn voor A., wat niet een regt is, hetwelk anderen op A. of tegenover hem hebben. Ook de idee van het regt nu ontstaat alleen op den grondslag van a l g e m e e n b e l a n g e n n u t.

Sommigen beweren, dat de idee van het regt rust op de idee der g e l i j k h e i d v a n d e m e n s c h e n. Onjuist en onhistorisch. O n j u i s t: want uit de gelijkheid der menschen volgt wel, zoo er regten zijn, de g e l i j k h e i d der regten van allen,

1 Ik zeg: het r e g t tot wraak; en niet: de v r i j h e i d om zich te wreken; immers dit regt was volgens de Ouden binnen zekere grenzen beperkt, die juist geëvenredigd moesten zijn aan de grootheid van de verongelijking. Wraak, die deze grenzen te buiten ging - de regts-grenzen - werd als misdaad beschouwd. Vergel. Herodotus, IV. c. 205.

maar niet het regt zelf. Twee volkomen gelijke wezens hebben, enkel omdat zij aan elkander gelijk zijn, niet het minste van elkander te eischen; als zij zich onder zekere voorwaarden en met een zeker doel vereenigen, dan eerst ontstaan uit deze voorwaarden ook regten. Onhistorisch: het regtsbegrip is anterieur aan de idee der gelijkheid van de menschen. Het denkbeeld van de regten van den mensch als mensch ontstaat eerst op een tamelijk ver gevorderd standpunt van ontwikkeling. Zelfs Aristoteles ontkent deze gelijkheid nog, of trekt haar althans in twijfel; hij spreekt bij voorbeeld (‘Staat,’ I, c. 4) de stelling uit: ‘Degene, die van nature niet aan zich zelven, maar aan een ander toebehoort, en tevens mensch is, deze is van nature een slaf.’

Anderen beweren, dat de regten onmiddellijk uit de natuur van den mensch voortvloeijen, het *jus naturale* in gestrengen zin. ‘Zij meenen’ - het zijn woorden van H. Ulrici[1], die als verdediger van dit gevoelen optreedt - ‘dat het regt naar zijnen inhoud al datgene omvat, maar ook alleen datgene, wat den mensch onontbeerlijk is voor zijn bestaan, zijn onderhoud en zijne ontwikkeling naar ligchaam en geest, alzoo al het noodzakelijke voor den mensch, èn als natuurwezen, èn als geestelijke individualiteit. Alles wat ieder mensch overeenkomstig met de bepaaldheid zijner natuur zelf uitoefenen moet, alles naar hetwelk hij willend en handelend moet streven, omdat het de voorwaarde van zijn bestaan is - zietdaar waarop bij regt heeft. Ieder mensch heeft van nature regt op voeding, kleeding, woning, eigendom, daarop dat men zijn leven en zijne gezondheid niet aantaste, enz.’ Onbegrijpelijk oppervlakkige redenering! Heb ik van nature zekere behoeften aan welker bevrediging mijn bestaan gebonden is, dan zal in 't algemeen ook datgene wel in de natuur aanwezig zijn waardoor die behoeften bevredigd kunnen worden: maar hoe kan eene natuurlijke behoefte, hoe kan het bestaan zelf een regt tegenover anderen daarstellen? Gesteld eens, kinderen van behoeftige ouders hebben den uitstekendsten aanleg, maar bij gemis van vermogen kan deze aanleg niet tot ontwikkeling komen: hebben zulke kinderen nu regt om van anderen dat alles te vorderen, wat zij tot ontwikkeling van dien

1 ‘Glauben und Wissen, Speculation und exacte Wissenschaft, Leipzig, 1858, bl. 195 vgg.

aanleg behoeven? Indien verder ik, enkel als ligchamelijk wezen, regt heb op alles, wat voor de instandhouding mijns levens noodig is, dan hebben alle ligchamelijke wezens dit zelfde regt; maar dan ook is de orde der natuur, volgens welke de eene schepselensoort de andere dooden moet om zelf te leven, absoluut onregt.

Hoe ongerijmd toch het regt uit den aard van het individu te willen afleiden, daar immers regt een b e t r e k k i n g s-begrip is. Daarom ook bestaan er geen a a n g e b o r e n e regten[1], tenzij voor zoo ver als er door de geboorte zelve betrekkingen ontstaan, en men deze betrekkingen uit een of ander oogpunt als r e g t s b e t r e k k i n g e n leert begrijpen. Alle regten zijn v e r k r e g e n, hoewel dit, dat de mensch zich op eene bepaalde wijze met zijne medemenschen vereenigt en dat er uit deze vereeniging bepaalde regten geboren worden, zeer wel uit den aard en de inrigting der menschelijke natuur zelve voortvloeijen kan. Maar niet omdat dit er uit voortvloeijen k a n, alleen omdat er voor zoo ver als het er f e i t e l i j k r e e d s uit voortgevloeid is, heeft de eene mensch regten tegenover den ander. Afgezien van de vereeniging der menschen: waarom zou dan ieder mensch tegenover anderen regt hebben op het ongestoord bezit van hetgeen hij zich door eigen arbeid verworven heeft? waarom zou ik mij dan niet mogen meester maken van de vruchten van anderer arbeid, als ik sterker ben dan zij? Leert de natuur dat? Leert de natuur dan ook dat wij onregt plegen, als wij ons meester maken van de vruchten van den arbeid der dieren, bijv. van de bijën? Of staan deze diertjes ons welligt vrijwillig den met zorg en moeite bespaarden honig af? Hebben zij dien welligt voor ons verzameld? Ik verdedig het regt van den sterkste niet; wil men evenwel van n a t u u r l i j k regt spreken, dan is naar mijne overtuiging het regt van den sterkste het e e n i g e natuurlijke regt. Maar dit is geen wezenlijk regt; wij dwalen zeer, als wij daar van r e g t e n spreken, waar geene r e g t s b e t r e k k i n g e n bestaan. Ik kan alleen een regt hebben in betrekking tot anderen, voor wie dit mijn regt zekere verpligtingen daarstelt; het begrip r e g t komt alzoo eerst daar te pas, waar eene regtsvereeniging is.

Vereeniging der menschen tot een zekeren kring of maat-

1 In dezen zin moet ook het regt van bestaan van het zoogenaamde n a t u u r l i j k e r e g t ontkend worden.

schappij in 't algemeen, voor zoo ver als zij een ander doel heeft, dan alleen zulk een gezellig met en bij elkander leven hetwelk reeds door den trek naar gezelligheid bij vele diersoorten tot stand komt, heeft altijd het waarborgen of het bevorderen van de belangen der zich vereenigende personen ten doel, Reeds het streven naar den hoogst mogelijken zinnelijken lust met den minst mogelijken arbeid - de mensch is van nature traag - vordert vereeniging van krachten, hetzij omdat de massale vereeniging van krachten tot stand brengt wat de afzonderlijke krachten niet of minder goed vermogen, hetzij omdat de persoonlijke lusten en krachten onder de individuën zoo verdeeld zijn, dat bijv. A. bijzonder toegerust is met eene kracht *a.*, juist geëigend om een goed, **a.**, te bewerken, dat noodig is om eenen lust a. te bevredigen, B, C., D., enz. respectievelijk met krachten *b., c., d.*, enz., bijzonder geëigend om de voorwerpen **b., c., d.**, enz. tot stand te brengen, naar welke andere lusten of begeerten b., c., d., enz. zich uitstrekken, en omdat alzoo A., B., C., D., enz., door verdeeling van arbeid en ruil van producten, tot eene veel ruimere bevrediging hunner lusten of begeerten a., b., c., d., enz. kunnen komen, dan wanneer A. zelf voor zich door eigen arbeid de bevrediging van al deze lusten, begeerten of behoeften moest zoeken. Dan verder is vereeniging het eenige veiligheidsmiddel tegenover gevaren, die de individuën naar leven en goederen bedreigen, terwijl bovendien alle behoeften en begeerten van onmiddellijk gezelligen aard - en daartoe behooren, gelijk wij later zullen zien, ook alle geestelijke behoeften en begeerten - vereeniging noodzakelijk maken.

Hetzij nu de voorwaarden bij eenige vereeniging uitdrukkelijk bepaald zijn, hetzij zij uit den aard en het doel der vereeniging voortvloeijen, dit is duidelijk dat alleen deze voorwaarden onmiddellijk r e g t e n der individuën daarstellen, waaraan p l i g t e n beantwoorden; r e g t e n op het aandeel in de lusten, welker verkrijging men door de vereeniging bedoelt, en derhalve voor ieder individu het regt, dat anderen hem dit aandeel zullen geven en hem daarin niet verkorten; p l i g t e n tot het aandeel in den arbeid, dien allen te zamen volbrengen, of in de lasten, die zij dragen moeten. Alle besef van regten vloeit derhalve oorspronkelijk voort uit vereeniging, of, wil men, uit diensten, die men elkander hetzij onder uitdrukkelijk bepaalde of onder onderstelde voorwaarden bewijst, terwijl wij die

regten, die uit uitdrukkelijk bepaalde voorwaarden voortvloeijen, de p o s i t i e v e regten noemen, onverschillig of de uitdrukkelijke bepaling der voorwaarden in bijzondere gevallen als bij wijze van contract geschiedt, dan of zij uit den aard en de inrigting of de wetten en regelen der vereeniging naar algemeene overtuiging voortvloeit. Uit enkel onderstelde voorwaarden vloeit evenzeer bij dienstbetoon een besef van regten voort, maar dit zijn alleen z e d e l i j k e , geenszins positieve regten.

Ook het pligtbesef, d.i. de erkenning der regten van anderen op ons, ontstaat alzoo op den bodem van de b e l a n g e n , evenzeer als, gelijk wij aantoonden, dit het geval is met de algemeene begrippen omtrent hetgeen goed en kwaad is.

Men zou tegen deze onze afleiding, hoewel slechts met schijn van regt, kunnen wijzen op dergelijke pligten als bij voorbeeld de verpligting van ouders om hunne kinderen te verzorgen, de verpligting tot welwillendheid, enz., verpligtingen, die immers niet of niet altijd uit o n t v a n g e n d i e n s t e n afgeleid kunnen worden. Er is eene opvatting der zedelijk maatschappelijke organisatie van de menschenwereld, uit welke al deze pligten inderdaad voortvloeijen, en waarbij de zedelijke verpligting tot dergelijke liefdewerken voor de bewustheid evenzeer het karakter van gestrengen p l i g t draagt, als de verpligting tot eerlijkheid, enz. of in 't gemeen die tot vervulling van de regtspligten; 't is de allerhoogste opvatting die thans meer en meer in de heerschende bewustheid begint opgenomen te worden; welke die is, dat stellen wij later in het licht. Maar bij de g e w o n e opvatting der zedelijk maatschappelijke organisatie is de genoemde tegenwerping geheel misplaatst; immers (tenzij men de godsdienstige motieven, en nog wel wettelijk opgevat als zedelijke geboden Gods, op welker vervulling loon volgt en welker overtreding gestraft wordt, in werking wete te zetten) besef van verpligting tot welwillendheid ontstaat alleen dan in eenigen kring, wanneer in dezen kring de welwillendheid tot h e e r s c h e n d e n g e e s t geworden is, wanneer derhalve het individu in dezen algemeenen geest eene garantie heeft voor zijn eigen welzijn, ingeval hem ongelukken treffen. Alleen in zulk eenen kring zal men hem schuldig rekenen, die de welwillendheid verwaarloost of in strijd met haar handelt: want hij weigert aan anderen te doen, wat hem onder gelijke omstandigheden geschied zou zijn, en waarop derhalve die anderen ook tegenover hem zedelijk regt of zedelijke aanspraak hebben. Waar

deze algemeene geest ontbreekt, bijv. bij vele oude volken, daar gevoelt niemand zich tot daden van welwillendheid v e r p l i g t , maar beschouwt hij ze slechts als bewijzen of betooningen van vrije, ongehoudene, en gestreng genomen volstrekt niet v e r p l i g t e goedheid. Hetzelfde geldt van de pligten van ouders jegens de kinderen. Er behoort reeds een hooge ontwikkelingstrap toe om hier van p l i g t e n te spreken. De Ouden kenden over 't geheel zulke p l i g t e n in geenen deele, maar zij kenden aan de ouders, met name aan den vader, het regt toe om volkomen vrij over hunne kinderen te beschikken, en zij wisten niets van r e g t e n der kinderen op of tegenover de ouders. In die weinige staten (bijv. Sparta), waar ook de opvoeding der kinderen door de ouders bij de wet geregeld was, was dit niet, omdat men tot besef van pligten der ouders jegens de kinderen was gekomen, maar deze regeling was alleen geschied in het belang van den s t a a t . Gelukkig, dat de natuur hier aanvulde wat nog aan de regtsbewustheid ontbrak, en dat zij het gemis van bewuste regtstitels der kinderen door de ingeschapen liefde der ouders tot de kinderen vergoedde! Maar de geschiedenis der ontwikkeling van de regts-bewustheid leert ons overtuigend deze waarheid, dat het oorspronkelijk alleen de uitdrukkelijk bepaalde of de onderstelde voorwaarden van vereenigingen tot wederkeerig dienstbetoon waren, op welke het besef van r e g t e n rustte, aan welke dan natuurlijk v e r p l i g t i n g e n beantwoordden; hierbij was het intusschen - 't is naauwelijks noodig dit op te merken - in geenen deele noodzakelijk dat de verpligting jegens eenen bepaalden persoon altijd juist rustte op eene dienst, van dien bepaalden persoon ontvangen. Zoo lang als men niet in staat was, eenen of anderen zoodanigen regtstitel te vinden, zoo lang ook liet men aan de w i l l e k e u r vrij spel, en dit is de reden waarom, bij alle oudste volken, ieder huisvader tegenover vrouw en kroost het zoogenaamde Cyclopenregt bezat en uitoefende[1]. Even min rekende men weldadigheid tot de eigenlijke p l i g t e n , omdat het medelijden

1 Eene benaming, die Aristoteles (‘Eth. Nicom.,’ X, c. 10) gebruikt, en die ontleend is aan hetgeen Homerus (‘Odyss.,’ IX, vs. 114) over de Cyclopen zegt:

> .....Men volgt geen wetten op,
> Maar elk bewoont alleen der hoogen bergen top
> In uitgehoolde grot, en wil met niemand deelen,
> En geeft aan gade en kroost naar willekeur bevelen.

op zich zelf geen regtstitel der ongelukkigen daarstelt (tenzij weder bij hoogere, aan de Ouden onbekende, opvatting van het menschelijk Geheel), zoodat men volstrekt geen r e g t s t i t e l van de armen en ongelukkigen aanwijzen kon.

Zoo blijkt het dan, dat inderdaad het zedelijk goede, beoordeeld naar de grondslagen, op welke 's menschen bewustheid van zedelijk goed en kwaad h i s t o r i s c h ontstaan is, in niets anders bestaat dan in datgene, wat eenig individu doet in het algemeen belang of in dat van zijnen naaste, terwijl p l i g t in den gestrengen zin des woords oorspronkelijk wijst op een r e g t van anderen, daarop derhalve dat wij, uit het oogpunt van den p l i g t, geenszins vrije beschikking hebben over onze handelingen, zoodat de pligt in vollen zin genoemd kan worden ‘e e n s a n d e r s m a n s g o e d,’ eene benaming, die Aristoteles aan de geregtigheid in al haren omvang geeft. Voor zoo ver als wij p l i g t e n jegens anderen te vervullen hebben, b e h o o r e n w i j o n s z e l v e n i e t t o e. De nuttigheids-theorie is alzoo de ware en juiste, om het h i s t o r i s c h o n t s t a a n in de wereld zoowel van alle zedelijke ideën en wetten als van het pligtbesef in al zijnen omvang te verklaren.

S. HOEKSTRA, BZ.

Het achtste hoofdstuk der Grondwet.

Van de verschillende hoofdstukken der Grondwet is er zeker geen, dat meer '*cavalièrement*' wordt behandeld en tot meer uiteenloopende opvattingen aanleiding geeft dan het achtste: *van de defensie*. De dertien artikels, waaruit dat hoofdstuk bestaat, worden schier door een ieder op eene andere wijze begrepen, en sommige artikels worden eenvoudig als niet bestaande aangemerkt; wat meer zegt, de Vertegenwoordiging heeft somwijlen hare bekrachtiging verleend aan wetten, die met den inhoud van dat achtste hoofdstuk in lijnregten strijd waren. Het is niet moeijelijk de waarheid van deze bewering aan te toonen; een vlugtig overzigt van de verschillende artikels van het hoofdstuk over de defensie zal daartoe voldoende zijn.

Het eerste artikel bevat de verklaring, dat '*het dragen der wapenen tot handhaving der onafhankelijkheid van den staat en beveiliging van zijn grondgebied, een der eerste pligten blijft van alle ingezetenen*.' Sommigen - men zie, onder anderen, het Voorloopig Verslag over de wet op de schutterijen, hoofdstuk I, artikel I - vatten deze woorden op in dien zin, dat de gewone wetgever de gelegenheid zou moeten openstellen om, des noods, de geheele bevolking onder de wapenen te roepen, want, zeggen zij, daar staat geschreven: *alle ingezetenen*. Het schijnt echter onbetwistbaar, dat de grondwetgever slechts het beginsel heeft willen constateren, en aan den lateren wetgever geheel heeft willen overlaten, in hoeverre hij gebruik wenschte te ma-

ken van de vrijheid, welke het eerste artikel van het achtste hoofdstuk hem laat. De Regering, die een wetsontwerp op de schutterijen aanbiedt, is dus niet verpligt daarin bepalingen op te nemen, waardoor het mogelijk zou zijn, in geval van oorlog, de *geheele* bevolking onder de wapenen te roepen. Zij handelt, naar het ons toeschijnt, geheel overeenkomstig den geest der Grondwet, wanneer zij - van meening zijnde dat de 'onafhankelijkheid van den Staat en de beveiliging van zijn grondgebied' slechts de hulp eischt van een *deel* der ingezetenen - in hare wet de sterkte der schutterijen op 3 pCt. der bevolking vaststelt en de schutterlijke dienst met het 30ste jaar doet eindigen. Het is echter eene andere vraag, of de Regering wel goed heeft gedaan met de sterkte der schutterijen op 3 pCt. te bepalen, en of het niet voorzigtiger ware geweest de oude sterkte van 4 pCt. te behouden.

Hoe het overigens, in de werkelijkheid, met dien eersten pligt van alle ingezetenen is gesteld, is bekend. Alle ingezetenen, de uitzonderingen laten wij daar, zoeken zich aan dien eersten pligt zoo veel mogelijk te onttrekken, en daar de plaatsvervanging, blijft art. 29 van het aangeboden wetsontwerp onveranderd, voortaan zoowel bij schutterij als militie vergund zal zijn, wordt daardoor die eerste grondwettige pligt van *alle* ingezetenen, feitelijk, slechts een eerste pligt voor alle *niet vermogende* ingezetenen. En of dit nu wel in den geest der Grondwet ligt, schijnt te betwijfelen.

In het tweede artikel (art. 178) van het achtste hoofdstuk lezen wij: '*de Koning zorgt, dat er ten allen tijde eene toereikende zee- en landmagt onderhouden worde, aangeworven uit vrijwilligers, hetzij inboorlingen of vreemdelingen, om te dienen in of buiten Europa, naar de omstandigheden*.' Van die landmagt nu, uit vrijwilligers bestaande, die in en buiten Europa zou kunnen dienen, is nog geen spoor te vinden, wat meer zegt, de Kamer heeft in 1861, door de aanneming der militiewet, het tot daartoe feitelijk bestaan hebbende beginsel van zamenvoeging van de vrijwilligers van art. 178 met de militie bestendigd, en daardoor tevens eene geheel ongrondwettige toepassing van alle volgende artikels, voor zooveel zij de militie betreffen, bekrachtigd. Art. 178 wil een op zich zelf staand leger of legertje van vrijwilligers, dat in Indië en elders moet kunnen dienen; de artt. 180-185 willen een op zich zelf staand leger van militiens, 'die niet dan met hunne toestem-

ming naar de koloniën en bezittingen van het Rijk in andere werelddeelen mogen worden gezonden.' De Grondwet is hier zoo bepaald en duidelijk mogelijk. En toch heeft men dat anders begrepen, en worden de militiens, krachtens art. 120 der militie-wet, geregeld ingedeeld bij het staande leger (legertje), waarvan zij feitelijk, en ook op grond van art. 121 van laatstgenoemde wet, een onafscheidelijk deel uitmaken. Die ongrondwettige wijze van handelen is te meer te betreuren, omdat de afscheiding van het staande leger en van de militie, ook uit een zuiver militair oogpunt, groote voordeelen aanbiedt. De goede verdediging van ons grondgebied in Europa vordert volstrekt de aanwezigheid eener wapenmagt, die geheel uit vrijwilligers bestaat, die dus, in tegenstelling van de militie, altijd gereed en daardoor geschikt is den vijand voorwaarts van onze eigenlijke verdedigingsliniën tegen te houden. En dat tegenhouden is volstrekt noodig om die liniën zelven in weêrbaren toestand te brengen - vooral heden ten dage, nu de vijand binnen zoo weinig tijd aan de grenzen kan staan.

Die staande legermagt van art. 178 zou tevens bestemd moeten zijn om, bij gedeelten, naar Indië te worden gezonden, waar zij ondervinding zou kunnen opdoen van den oorlog en daardoor meer geschikt zou kunnen worden voor hare taak. In die regeling ware tevens het middel te vinden om een naauwer, zoo gewenscht verband te brengen tusschen de legers in Indië en Nederland.

Het valt niet te ontkennen, dat de praktische uitvoering van dezen maatregel aan bezwaren onderhevig is. Herhaalde overweging heeft ons echter de vaste overtuiging gegeven, dat die bezwaren niet onoverkomelijk en zelfs niet eenmaal van zoo groot gewigt zijn als sommige tegenstanders der afscheiding beweren. Daarenboven is het voorschrift der Grondwet gebiedend, en is het niet veroorloofd daarvan naar goedvinden af te wijken. Art. 178 wacht derhalve nog altijd op uitvoering.

De bepalingen, waaronder vreemde troepen in dienst kunnen worden genomen, zijn in artikel 179 omschreven, en de zeven volgende artikels hebben betrekking op de militie te land en ter zee. Art. 180 bepaalt, dat de militie te land zooveel mogelijk zal worden zamengesteld uit vrijwilligers (der *militie* natuurlijk). Daar echter die vrijwillige militiens tot hiertoe 'witte raven' zijn gebleven, vordert artikel 181 steeds toepassing, hetwelk aldus luidt: '*bij gebrek aan genoegzame vrijwilligers, wordt*

de militie voltallig gemaakt door loting uit de ingezetenen, die op den 1sten *Januarij van elk jaar hun twintigste jaar zijn ingetreden. De inschrijving geschiedt een jaar te voren*.'

Ook dit artikel wordt toegepast op eene wijze, die geheel in strijd is met de bedoeling van den grondwetgever. Immers de bedoeling moet geweest zijn, dat op den 1sten Januarij van elk jaar die ingezetenen, die dan hun twintigste jaar ingetreden en door het lot aangewezen zijn om de militie voltallig te maken, bij de militie in dienst zullen treden, òf wel, zoo men zich streng aan de letter wil houden, dat de loting op of van af den eersten Januarij van elk jaar moet plaats vinden. In geen geval kan het, naar onze zienswijze, de bedoeling zijn geweest, dat de lotelingen - zoo als de militie-wet voorschrijft - eerst tusschen den 1sten en 15den Mei aan het militair gezag zouden worden afgeleverd. Wat hiervan zij, de bepalingen der militie-wet zijn zeer zeker in lijnregten strijd met art. 181, dat duidelijk voorschrijft de *inschrijving* een jaar vóór de *loting* te doen plaats hebben; deze laatste moest dus, in het stelsel der wet, in Januarij, en niet in Februarij en Maart, geschieden. De inschrijving heeft thans in Januarij plaats, welnu, dan moet de loting ook in Januarij beginnen. Geschiedt dit, dan kan de loting ook in Januarij afloopen; de zittingen van den militieraad kunnen in Februarij plaats vinden en de aflevering kan 15 Maart geschieden.

Dit punt is belangrijker dan men oppervlakkig zou meenen, omdat het tijdstip, waarop de militie thans in dienst treedt, oorzaak zal zijn dat bij een oorlog de geheele ligting van het loopende jaar slechts weinig deel kan nemen aan de verdediging. Want ofschoon de vijand, die ons wil aanvallen - Denemarken heeft het ondervonden - niet verpligt is den aanval uit te stellen totdat de lente in het land is en men zeer goed oorlog kan voeren in den winter, is het toch waarschijnlijker, dat de oorlog zal beginnen in het voorjaar dan in het ongunstige jaargetijde. Krijgen wij nu oorlog in April of Mei, dan is de jongste ligting, bij de tegenwoordige regeling, geheel ongeoefend en mogelijk nog niet eenmaal onder de wapens, en zij brengt ons dan meer na- dan voordeel; immers het eigenlijke leger moet dan nog kader afgeven tot oefening dezer militiens en wordt daardoor verzwakt. De wijze, waarop de militie-wet de oproeping en indeeling der lotelingen regelt, is derhalve in strijd met 's lands belang en in strijd met art. 181,

van de Grondwet. Om deze en om andere redenen, want de geheele militie-wet laat zeer veel te wenschen over, ware eene vervanging dier wet door eene andere en betere zeer wenschelijk. Maar laten wij ons overzigt vervolgen.

Art. 182 geeft ons tot geene bijzondere opmerkingen aanleiding, maar nu komen wij tot art. 183, en daarbij blijkt het meest overtuigend hoe weinig men zich tot hiertoe om de grondwettige bepalingen, betreffende de defensie, bekommerd heeft. Het artikel, namelijk de eerste alinea, want de twee volgenden kunnen wij buiten beschouwing laten, luidt woordelijk: '*De militie te land komt, in gewone tijden, jaarlijks eenmaal te zamen om, gedurende niet langer dan zes weken, in den wapenhandel te worden geoefend, tenzij de Koning het raadzaam mogt oordeelen, dat zamenkomen geheel of gedeeltelijk achterwege te laten*.'

Niemand zal hieraan een anderen uitleg geven, dan dat de jaarlijksche bijeenkomst van de geheele militie de *regel* is, het niet-zamenkomen de *uitzondering*. De grondwetgever kon natuurlijk die jaarlijksche bijeenkomst niet maken tot een gebiedend voorschrift; de gevallen zijn denkbaar - b.v. een algemeene ziektetoestand, veelvuldige overstroomingen, een zeer slechte toestand der geldmiddelen enz. - dat het zamenkomen aan te veel bezwaren onderhevig is; de Regering behoorde dus de vrijheid te hebben om de militie geheel of gedeeltelijk t'huis te laten. Dat echter de bepaalde bedoeling was alle ligtingen eens in het jaar te doen bijeenkomen, blijkt duidelijk uit den aanhef van het artikel: '*de militie* KOMT enz.'

Het grondwettig voorschrift, in art. 183 vervat, is tot hiertoe echter eene doode letter gebleven. De geheele militie is nog nooit tot oefening bijeengeroepen; hoogstens, behalve de ligting van het loopende jaar, nog ééne ligting of een gedeelte daarvan. Wat in de Grondwet als uitzondering is aangegeven, namelijk het achterwege laten van de jaarlijksche bijeenkomst, heeft men tot regel gemaakt. En dit is te vreemder, omdat ook de militie van het eerste jaar steeds veel korter onder de wapens is gehouden dan de Grondwet toelaat. Deze toch geeft, in de laatste alinea van ditzelfde artikel 183, vrijheid om de jongste ligting 12 maanden te oefenen. En hoe is het daarmede in de praktijk geweest? Nog nooit heeft die oefeningstijd langer geduurd dan een groot half jaar; en in de laatste jaren heeft men zich zelfs met vijf, ja met vier maanden vergenoegd! En ofschoon ook wij voorstanders zijn van een korten oefeningstijd, of, liever, van het

beginsel om de militie het eerste jaar niet langer onder de wapens te houden dan tot hare oefening volstrekt noodig is, gelooven wij toch dat de Regering bij ons in dit opzigt, vooral in verband met de aangenomen wijze van opleiding, steeds te ver is gegaan, dat zij de militie steeds korter onder de wapens heeft gehouden dan met de eischen van eene voldoende oefening bestaanbaar is te achten.

In elk geval behoort aan het gebiedend voorschrift der Grondwet tot jaarlijksche bijeenkomst der geheele militie voldaan te worden. Volgens de militie-wet kan aan de vijfde ligting, in tijd van vrede, de vergunning niet geweigerd worden om te huwen; de wet zelve geeft dus aanleiding tot het denkbeeld, dat deze ligting eigenlijk met de militaire dienst niet veel meer te maken heeft, en de militiens van deze ligting beschouwen zich dan ook alsof zij aan hunne verpligtingen, wat de militiedienst betreft, reeds hebben voldaan. Ook de vierde ligting, de Minister van Oorlog verklaarde dat nog onlangs in de Tweede Kamer, rekent niet meer op de oproeping. In het oordeel van het algemeen en van de dienstpligtigen zelven wordt dus blijkbaar het grondwettig voorschrift als niet geschreven aangemerkt; die twee oudste ligtingen, de krachtigste menschen, beschouwen zich als gewone burgers van den meest vreedzamen aard, en in geval van oorlog zal er heel wat tijd noodig zijn om van deze ligtingen, die slechts eenmaal, hoogstens tweemaal onder de wapens zijn geweest, weder bruikbare soldaten te maken. In plaats van *vijf* krachtige ligtingen, die wij volstrekt noodig hebben tot verdediging des lands, en die de Grondwet zeer wijsselijk ons ook gelegenheid geeft om te bezitten, zullen wij, bij het uitbreken van den oorlog, dus slechts *twee* (bruikbare) ligtingen hebben, want de jongste ligting kan, door de gebrekkige inrigting der militie-wet, eerst in Junij of Julij in het leger optreden. In het belang des lands is het dus volstrekt noodig, dat aan de wijze bepalingen van art. 183 der Grondwet gevolg worde gegeven.

De artt. 184, 185 en 186 kunnen hier buiten beschouwing blijven. Aan art. 187, hetwelk bepaalt, dat de kosten voor de legers uit 's lands kas voldaan moeten worden en bepalingen bevat omtrent de inkwartieringen enz., is voldaan door de overname der kazernen onder den vorigen Minister van Oorlog en door het onlangs aangeboden wetsontwerp op de inkwartieringen. Zoo zijn wij nu gekomen tot de twee laatste artikels van het

achtste hoofdstuk, die de schutterijen betreffen. Hierover zullen wij eenigzins uitvoerig zijn, omdat van de juiste opvatting dier artikelen thans zoo veel afhangt en onze beschouwingen daaromtrent dus een meer oogenblikkelijk belang kunnen hebben.

Art. 188 vordert in de eerste plaats: oprigting van schutterijen in de gemeenten. Dit voorschrift is zoo bepaald, dat hierbij aan geen verschil van opvatting is te denken. Maar waartoe dienen nu die gemeentelijke, die plaatselijke wapenmagten? '*Zij dienen*,' zegt de Grondwet, '*in tijd van gevaar en oorlog tot verdediging des vaderlands en ten allen tijde tot behoud der inwendige rust*.' En die twee eenvoudige regels geven nu aanleiding tot de meest uiteenloopende meeningen, al naarmate men gelooft dat de laatstgenoemde bestemming, het behoud der rust, of wel de eerstgemelde, de verdediging des lands, op den voorgrond behoort te staan. Daarover kan men lang redetwisten, zonder tot eenig praktisch resultaat te geraken; ons komt het voor, dat het niet zoo bijzonder veel tot de zaak afdoet, of men den klemtoon legt op het eerste of op het laatste gedeelte dezer zinsnede. Immers, hoe men ook redenere, dit valt toch nooit te ontkennen, dat de Grondwet verlangt de schutterijen te zien dienen èn tot verdediging des vaderlands èn tot behoud der rust. De inrigting der schutterijen behoort dus zoodanig te wezen, dat zij kunnen voldoen aan de *beide* bestemmingen.

Is nu de gewone wetgever door de Grondwet ten aanzien van die *inrigting* gebonden aan zekere regelen? Volstrekt niet. De Grondwet laat ten dien aanzien volkomen vrijheid, want art. 189 - het eenige waarin de inrigting besproken wordt - zegt niet anders dan: '*de sterkte en inrigting der militie en der schutterijen worden geregeld door de wet*.' De *wijze* van regeling blijft geheel overgelaten aan den gewonen wetgever, - die slechts heeft te zorgen dat de wet de schutterijen in staat stelle om te beantwoorden aan de *tweeledige* taak, waartoe zij, volgens art. 188, kunnen geroepen worden.

Eene wet, die van de schutterijen slechts zou willen maken korpsen rustbewaarders, geschikt om de orde te handhaven, zou niet in overeenstemming zijn met de voorschriften der Grondwet, omdat zij het andere gedeelte van de taak der schutterijen, de verdediging des lands, geheel voorbij zou zien. Eene wet echter, die van de schutterijen zou willen maken eene gewapende magt, dag in dag uit te zamen komende tot oefening

en het staande leger in bruikbaarheid op zijde strevende, zou wel is waar verder gaan dan in den geest der Grondwet ligt, maar zou niet òngrondwettig wezen. Immers eene zoodanige schutterij zou niet alleen volkomen voldoen aan de bestemming, in het eerste gedeelte van art. 188 omschreven, maar tevens bij uitnemendheid geschikt zijn om de rust te bewaren. Zij zou aan den *kleinsten* eisch voldoen, omdat zij voldeed aan den *grootsten*. Zij zou dus geheel beantwoorden aan den inhoud van art. 188. Maar eene wet, die slechts zou leiden tot de vorming van korpsen rustbewaarders, zou alleen voldoen aan ééne der eischen, in art. 188 gesteld; zij zou dus ongrondwettig wezen.

De Grondwet, wij merkten het reeds boven op, laat aan den gewonen wetgever, ten aanzien van de sterkte en inrigting der schutterijen, volkomen vrijheid - altijd met inachtneming van art. 188. Er bestaat dus, naar het ons voorkomt, geen grondwettig bezwaar tegen de toepassing van het door velen voorgestane denkbeeld, om een gedeelte der schutterijen zoodanig in te rigten, dat daarmede het land kan worden verdedigd, en bij een ander gedeelte meer het oog te hebben op bewaring der rust. Immers *alle* schutterijen moeten, volgens de Grondwet, bruikbaar zijn bij de verdediging; eene goede verdediging is mogelijk zonder dat daaraan de *geheele* schutterij deelneemt. En waarom zou men zich dan niet met het *mindere* vergenoegen en slechts een *deel* der schutterijen voor den oorlog vormen? Het andere gedeelte blijft dan van zelf voor de handhaving der orde bestemd.

Ook in het aangeboden wetsontwerp is het hier geopperde denkbeeld op den voorgrond gesteld. Daarin is toch eene splitsing aangenomen der schutters in *ongehuwden* en *gehuwden*, en wordt de tweeledige taak, de verdediging des lands en de bewaring der rust, in de eerste plaats aan eerstgemelden opgedragen, terwijl de laatsten, ofschoon voor een klein gedeelte tot versterking der krijgsmagt in oorlogstijd bestemd, in vredestijd buiten oproeping blijven. Het schijnt doelmatiger die *gehuwden* ook te formeren en althans eenigzins te oefenen, en dan aan hen hoofdzakelijk de bewaring der rust op te dragen; de *ongehuwden* kunnen daarbij dan als eene soort van reserve dienen.

De Regering neemt dus een deel der schutters, de ongehuwden, en legt daaraan hoofdzakelijk de dubbele taak op, die de Grondwet aan deze wapenmagt in haar geheel toewijst. Zij neemt

het *mindere*, omdat zij het *meerdere* niet noodig heeft, en dit is volkomen grondwettig. De schrijver dezer beschouwingen en anderen met hem gaan echter verder. Zij zeggen: de wijze, waarop het wetsontwerp de ongehuwden of de 1e klasse der schutterijen wil vormen en oefenen, is niet voldoende om van die schutterijen te maken wat de Grondwet wil, te weten eene wapenmagt, die in tijd van gevaar en oorlog het vaderland kan verdedigen; hoogere eischen moeten daartoe gesteld worden; betere kaders, meerdere oefeningen zijn daartoe noodig. Maar, zeggen zij verder: die hoogere eischen zijn niet noodig voor het geheele ligchaam der schutterijen of voor de geheele eerste klasse, maar slechts voor een deel daarvan, niet voor al de 51,000 ongehuwde schutters, maar slechts voor 16,000 schutters van die klasse. En op dien grond vragen zij nu voor die 16,000 schutters meerdere oefening en betere zamenstelling dan voor de overigen.

Strijdt die vordering nu, zoo als door sommigen beweerd wordt, tegen de Grondwet?

Geenszins. Zij is slechts eene toepassing van hetzelfde beginsel, dat door de Regering, en te regt, is aangenomen, om zich, waar het *meerdere* niet wordt vereischt, met het *mindere* tevreden te stellen. De Grondwet vordert, dat de schutterijen geschikt zullen zijn om het vaderland te verdedigen; de Regering wijst voor die taak in de eerste plaats 51,000 ongehuwde schutters aan en oefent die 16 of 24 keeren in het jaar. Nu zeggen anderen: 16 of 24 oefeningen zijn niet voldoende; een grooter aantal (30, 40, 50, enz., oefeningen) wordt vereischt; maar dat grooter aantal oefeningen is slechts noodig voor een deel van uwe 51,000 man; stel dus voor dat deel hoogere eischen en bepaal daarvoor alleen meerdere oefeningen. De kwestie, van die zijde bezien, heeft, dunkt ons, met de Grondwet niet te maken. Het is eene zuiver militaire kwestie. Alles komt hierop neder of de wijze, waarop de Regering de schutterijen wil geschikt maken voor de taak, in het eerste lid van art. 188 omschreven, voldoende is te achten, dan wel of de bestrijders van het wetsontwerp gelijk hebben, die de oefeningen ontoereikend oordeelen. Maar deze militaire zijde van het vraagstuk wenschen wij thans te laten rusten. Onze bedoeling was slechts het betoog te leveren, dat de Grondwet ten aanzien van de inrigting der schutterijen aan den gewonen wetgever volle vrijheid laat: dat die inrigting echter zoodanig moet wezen, dat

de schutterijen geschikt zijn, niet alleen om de rust te bewaren, maar ook om het land te verdedigen; dat de Regering, door voor die tweeledige taak in de eerste plaats de ongehuwden aan te wijzen, getrouw is gebleven aan de grondwettige voorschriften - maar vooral ook dat zij, die, in het belang van 's lands verdediging, een deel der ongehuwden (16,000 man) beter georganiseerd en geoefend wenschen dan de overige schutters, almede volkomen in overeenstemming blijven met letter en geest der Grondwet. Dat voorts art. 189 de *inrigting* der schutterijen, dat is de *zamenstelling* en *indeeling* bij de wet geregeld wil hebben, en dat het aangeboden wetsontwerp in dit opzigt niet volledig is, werd reeds in het Voorloopig Verslag opgemerkt en schijnt geen verder betoog te behoeven.

De Grondwet onderscheidt drieërlei wapenmagt. Een *staand leger*, dat is een leger van vrijwilligers (art. 178); een *militieleger* (art. 180-186), waarbij, in het belang van de dienst en van de goede zamenstelling, kader en vrijwilligers van het staande leger kunnen gedetacheerd worden; eindelijk (art. 188 en 189) eene gemeentelijke wapenmagt, de *schutterijen*, bestemd om te dienen voor de verdediging van onze onafhankelijkheid en het bewaren der inwendige rust. Indien wij een zeer sterk staand leger hadden; indien de militie zeer krachtig was georganiseerd, zou de taak om het land te beschermen, bij een oorlog, hoofdzakelijk aan die beide wapenmagten kunnen overgelaten blijven en zou de optreding der schutterijen tegenover den vijand slechts in den uitersten nood vereischt worden. Een dergelijken stand van zaken spiegelen sommigen, met ons krijgswezen minder naauwkeurig bekend, zich thans nog voor, en het is zeer goed mogelijk, dat ook bij den Grondwetgever dergelijke voorstelling heeft bestaan. Maar, wat hiervan zij, de voorstelling is geheel onjuist. Wij hebben geen eigenlijk gezegd staand leger; wij hebben een zeer klein getal vrijwilligers, en deze zijn vermengd met de militie; de kans, dat het aantal dier vrijwilligers spoedig zal toenemen, is zeer gering; de militie is op verre na niet die krachtige wapenmagt, welke zij zou kunnen zijn, wierd ten dezen opzigte volkomen gehandeld in overeenstemming met de Grondwet; de militie wordt daarenboven beheerscht door de militie-wet, die niet toelaat om dat deel onzer gewapende magt zoo geschikt en krachtig te maken als wenschelijk is; eene verandering dier militie-wet is eene zaak, die nog lang tot de vrome wenschen zal behooren.....

in één woord, de stand der zaken is geheel anders dan de Grondwetgever, die de artt. 177-187 geschreven heeft, zich welligt heeft voorgesteld dat, bij juiste uitvoering dier artikels, het geval zou wezen. En nu kunnen dus ook de art. 188 en 189 niet worden opgevat in den engeren zin, die daaraan, mogelijk, bij de zamenstelling van dit hoofdstuk stilzwijgend wierd gehecht. Zij moeten nu opgevat worden zoo als zij daar liggen, zonder daaraan eene verklaring te geven, die in de bloote woorden niet te vinden is. De Grondwet vordert in art. 188 schutterijen, die dienen moeten om in tijd van gevaar en oorlog het land te verdedigen, en de Wet, op art. 189 gegrond, moet ons zulke schutterijen, niet alleen rustbewaarders, geven.

Geeft de Wet ons zulke schutterijen niet, het voorlaatste artikel van het achtste hoofdstuk zal, naar onze opvatting, even onjuist verklaard en onvolledig ten uitvoer gelegd zijn als, naar wij meenen te hebben aangetoond, ten aanzien van de vroegere artikels het geval is geweest. En op nieuw zal dan het bewijs zijn geleverd, dat goede wetten alleen weinig baten, wanneer niet tevens wordt gewaakt voor eene goede toepassing.

Delfzijl, 8 Februarij 1865.

J.K.H. DE ROO VAN ALDERWERELT.

De redding van Cherson.

Historische schets.

Het is welligt niet algemeen bekend dat het Taurisch schiereiland, thans gewoonlijk de Krim genoemd, eene merkwaardige plaats bekleedt in de geschiedenis van den strijd tusschen onverantwoordelijk oppergezag en zelfregering, en dat nagenoeg op dezelfde plek waarop tegenwoordig Sebastopol, dat befaamde, maar thans diep vernederde bolwerk van het Russische despotismus, gebouwd is, eene stad heeft gebloeid die door liefde voor de vrijheid heeft uitgeblonken en, duizend jaren nadat geheel Griekenland in onherstelbare slavernij was verzonken, als Grieksche kolonie getrouw bleef aan de overlevering der vaderen en standvastig in den strijd tegen de tyrannen. Ofschoon de gebeurtenissen, die ik in de volgende bladen wil herinneren, van geenen beslissenden invloed waren op den loop der wereldgeschiedenis, schijnt mij toch het bestaan van zulk een fieren vrijheidszin in eene enkele stad, aan de uiterste grenzen der beschaafde wereld, op een tijdstip waarop het gansche menschdom afstand scheen gedaan te hebben van alle aanspraak op zelfbestuur, merkwaardig genoeg, om er een oogenblik de aandacht bij te bepalen. Niet het minst zonderling moet het ons daarbij voorkomen, dat wij de kennis van deze laatste stuiptrekkingen der Grieksche vrijheid verschuldigd zijn aan de pen van een gekroonden en in het purper geboren schrijver, wiens scepter zich ook uitstrekte over die vrijheidlievende stad, die, ongeveer eene eeuw vroeger, zijn voorganger Theophilus voor het gezag der Keizers van Byzantium had doen bukken.

Constantinus VII Porphyrogenitus kan, met al de toegevendheid die men geneigd is voor den letterkundigen arbeid van

gekroonde hoofden te betoonen, bezwaarlijk onder de goede schrijvers gerekend worden; maar zijn werk over het bestuur des rijks, dat hij ten behoeve van zijn zoon Romanus vervaardigde, bevat een schat van aanteekeningen die over de geographische grenzen en politieke betrekkingen der volken aan zijn gezag onderworpen, een tamelijk helder licht verspreiden en menige bijzonderheid, waarvan elders geen spoor is te vinden, aan de vergetelheid ontrukt hebben. Aan hem danken wij ook schier alles wat ons van de geschiedenis van Cherson bekend is, en de vorstelijke schrijver, die, gelukkig! bij zijn gebrek aan kunst, ook vreemd is aan het gemaakte en gezochte dat de letterkundigen van zijne eeuw met zooveel ijver najoegen, voelde zich blijkbaar medegesleept door eene soort van bewondering voor een patriotisme, waarvan hij onder de talrijke bevolkingen van Grieksche afkomst die aan zijnen scepter gehoorzaamden, nergens het evenbeeld zag, en liet zich door die bewondering nopen om ons eene der merkwaardigste episodes uit de geschiedenis dier stad te verhalen met eene uitvoerigheid, die zelden in zijne mededeelingen wordt aangetroffen. Ik wil beproeven hem die episode na te vertellen, na vooraf, mede vooral onder zijne leiding, een blik op de vroegere geschiedenis van Cherson te hebben geworpen.

De oorsprong van deze stad klimt vermoedelijk op tot de vijfde of zesde eeuw vóór Christus, toen eenige handelaren, afkomstig uit het Pontische Herakleia, zelf eene kolonie van Megariërs en Boeotiërs, zich op den zuid-westelijken hoek van het schiereiland nederzetteden, en aan de nieuwe kolonie den naam gaven hunner vaderstad. Zij vonden zich hier omringd door het woeste volk, in de oudheid onder den naam van Tauriërs bekend, en berucht door zijne menschenoffers ter eere eener maagdelijke Godin, die de Grieken met hunne Artemis vergeleken. Ook de landstreek had weinig dat tot eene volkplanting uitlokte. Een ruw en uiterst veranderlijk klimaat, weinig strokende met de zuidelijke ligging, een schrale en steenachtige bodem, dwergachtig geboomte en eene meer dan gewone ongeschiktheid voor tuinbouw, onderscheiden, volgens den beroemden

reiziger Koch, eene landstreek, die, geheel te onregt, vaak als vruchtbaar en rijk in bekoorlijke natuurtooneelen is beschreven. Toch was de vestiging, gelijk hare latere geschiedenis leerde, met het oog op de handelsbelangen voortreffelijk gekozen. De Grieken gaven aan het land den naam van Cherronesus of Chersonesus, en wilden het waarschijnlijk daarmede, naar de oorspronkelijke beteekenis van het woord, alleen als een ‘onvruchtbaar eiland’ kenmerken. Ik zal niet onderzoeken hoe het te verklaren is dat deze naam in de beteekenis van ‘schiereiland’ is overgegaan; 't is echter natuurlijk dat, toen men meerdere Chersonesi begon te onderscheiden, men ze ook door bijzondere bijnamen begon aan te wijzen. Men noemde dus het schiereiland waarvan hier sprake is, de Taurische of Herakleiontische Chersonesus, en ook de Grieksche stad zelve werd, tot onderscheiding van andere gelijknamige, Herakleia Chersonesus genoemd, waaruit allengs door verkorting haar nieuwere naam van Cherson ontstaan is.

Reeds vroeg gelukte het aan de bewoners der nieuwe stad zich van den handel met de noordelijke en westelijke kusten der Zwarte Zee grootendeels meester te maken en de kolonie, door goede inrigting des bestuurs en ijver van elken burger voor de algemeene belangen, onder waarlijk niet gunstige omstandigheden, tot een vrij hoogen trap van magt en bloei op te voeren. Vrede en rust van den kant der Tauriërs heeft zij ongetwijfeld door het betalen van schatting voor het gebruik van den grond moeten koopen; maar dit stremde haren voorspoed niet, zoo lang de vrijheid van geheel Griekenland de hare tot schild en steun was. Zij had echter in haren handel eene geduchte mededingster in eene andere Grieksche stad, Pantikapaion (het tegenwoordige Kertch), op de Oostzijde van het schiereiland, aan de zeeëngte die het van Azië scheidt, door volkplanters van Milete gesticht. In deze stad had de oligarchie der Archaianaktiden na weinige jaren voor de alleenheerschappij der Spartokiden plaats gemaakt, die, ofschoon zij tegenover hunne Grieksche onderdanen slechts den nederigen titel van Archonten voerden, echter inderdaad kunnen worden aangemerkt als Koningen van een rijk dat, magtig door zijn bondgenootschap met Athene, onder den naam van Bosporus, eene niet onbelangrijke rol in de geschiedenis van Griekenland heeft vervuld. Op het schiereiland strekte zich het Bosporaansche rijk niet verder westwaarts dan tot eene gracht, die, ongeveer

ter plaatse van het tegenwoordige Feodosia[1] of Kaffa aanvangende, en vandaar noordwaarts naar de zee van Azof loopende, de oostelijke landtong of het schiereiland Kertch van het overige der Krim afsneed; en nog waren zijne vorsten vaak genoodzaakt de aanvallen der barbaren op dit gebied door de betaling van schatting af te koopen. Doch op de Aziatische zijde der zeeëngte, waar de minder talrijke of minder krijgshaftige stammen der Maioten voor de meerderheid der Grieksche wapenen hadden moeten onderdoen, bezaten de Archonten van Pantikapaion een gebied van niet geringe uitgestrektheid, waarover zij hun gezag als Koningen, in naam gelijk in werkelijkheid, door middel van Grieksche en Thracische huurlingen handhaafden.

Ofschoon beiden voorposten der Grieksche beschaving te midden van de woeste horden der Scythen, vormden echter Herakleia en Pantikapaion, of, gelijk wij ze in het vervolg doorgaans zullen noemen, Cherson en Bosporus, reeds in dit vroegste tijdperk hunner geschiedenis, in vele opzigten eene merkwaardige tegenstelling. Het weinige wat wij van het oude Cherson weten, getuigt steeds van echte vrijheidsliefde en van trouw aan den geest en de instellingen der Hellenen. Bosporus daarentegen had, in instellingen gelijk in zeden, een half oostersch karakter aangenomen. De opgravingen die voor eenige jaren in de grafheuvels van Kertch hebben plaats gehad, hebben niet slechts de magt en den rijkdom der vorsten en burgers van Bosporus aan het licht gebragt, maar ons ook doen zien dat zij in kleeding, huisraad, levenswijze, en zelfs in voorkomen en gelaatstrekken, een mengsel vertoonden van Hellenen en Scythen, en met den echt Griekschen kunstsmaak eene overhelling tot oostersche prachtliefde verbonden, die op de talrijke nog voorhanden voortbrengselen hunner kunstvaardigheid een zeer eigenaardigen stempel heeft gedrukt.

Het verval der Grieksche nationaliteit, deels reeds vóór, maar vooral na de onderwerping van Griekenland door de Romeinen, liet deze afgelegen voorposten aan zich zelven over en oefende daardoor op hunnen bloei een hoogst ongunstigen invloed. Zij verloren zoowel in hunnen handel als in hun grondgebied, en de aandrang der barbaren werd zoo magtig, dat zij dien niet langer konden wederstaan. De Romeinen verzuimden

1 Russische uitspraak van Theodosia.

geheel in deze afgelegen oorden de verpligtingen gestand te doen, die zij hadden op zich genomen door de taak van de voorvechters der beschaving te zijn, uit de handen van het stervende Griekende te aanvaarden. Mithradates, de koning van Pontus, na Hannibal de geduchtste van Rome's vijanden, werd, hoe vreemd het ook ons moge schijnen, die in hem slechts den type van een oosterschen despoot van de ergste soort kunnen aanschouwen, door het vertrapt Hellenisme als zijn wreker aangemerkt; en toen zijne geoefende scharen den bergkam van den Kaukasus overschreden en zijne talrijke vloten zich in de wateren van de Krim vertoond hadden, vond hij zoowel Cherson als Bosporus bereid om zich in zijne armen te werpen. Het eerste, door den Scythischen koning Skilyros en zijne vijftig zonen op den rand des ondergangs gebragt, was blijde, door het offer zijner vrijheid, het behoud van zijn laatste goed, zijne Grieksche nationaliteit, te kunnen koopen; en ook Bosporus zag gaarne zijn scepter in de hand van den koning van Pontus overgaan, toen diens veldheeren, door de slagen aan de Scythen toegebragt, het bevrijdden van den last eener schatting die ten laatste ondragelijk geworden was.

Het einde van den vreesselijken worstelstrijd tusschen Mithradates en Rome is bekend. De zege der Romeinsche adelaren was volkomen. Uit al zijne veroveringen verdreven en door zijn eigen zoon Pharnakes verlaten en als vijand bestreden, benam de ongelukkige koning zich zelf in den burg van Pantikapaion het leven. Pompejus, die de zaken van het Oosten ordende, sneed uit een deel van zijn rijk nieuwe wingewesten voor Rome, uit een ander deel schatpligtige koningrijken. Alleen het Bosporaansche rijk, met het aangrenzend noordelijk deel van Pontus vermeerderd, bleef in het bezit van Pharnakes en werd door hem en zijne nakomelingen als vasallen van Rome bestuurd. Cherson daarentegen herkreeg uit de hand der Romeinen het kostbaar bezit zijner autonomie[1] en herstelde het

1 Die autonomie van Cherson blijkt uit zijne geheele volgende geschiedenis; uit een zeer laat fragment door Hase in de noten op Leo Diaconus, p. 503 ed. Bonn., aangehaald; maar reeds veel vroeger uit Plinius H.N. IV. 26: ‘Heraclea Cherronesus, libertate a Romanis donatum.’ Het tijdstip van dit geschenk wordt niet aangeduid, maar kan, dunkt mij, bezwaarlijk een ander zijn dan dat van de regeling der zaken van het Oosten door Pompejus, die ook aan de Grieksche stad Phanagoria, tot het Bosporaansche rijk behoorende, het voorregt der autonomie verleende.

bestuur van zijn Senaat, welks leden ‘de vaders der stad’ heetten, en van een voor het leven gekozen president, die vaak onder den naam van Proteuoon door de Byzantijnsche schrijvers vermeld wordt. Zijn handel bloeide meer en meer op, en ofschoon het land zelf geene andere voortbrengselen dan zout, was en huiden voor den uitvoer opleverde, voorzagen zich de Chersonieten in de Aziatische provinciën des Romeinschen rijks van koren en manufacturen, niet slechts voor hunne eigene behoefte, maar om ze op groote schaal aan de volken langs de Zwarte Zee en den Donau te slijten.

Van de lotgevallen der opvolgers van Pharnakes vernemen wij nu en dan een woord door de schrijvers over Rome's geschiedenis, die ons geboekt hebben, hoe een voorgewende afstammeling van den grooten koning, die zich met den Romeinschen naam Scribonius liet noemen, zich door zijn huwelijk met de weduwe van Asander, Pharnakes' opvolger, op den troon van Bosporus wist te vestigen; hoe Agrippa in zijne plaats Polemo, den koning van het herstelde Pontische rijk, ook aan de Bosporanen als heerscher opdrong; maar hoe, onder de regering van Claudius, het rijk van Bosporus aan een afstammeling en naamgenoot van Mithradates werd teruggegeven, en Polemo met een distrikt van Cilicië werd schadeloos gesteld. Terwijl de magtiger staat zich alzoo de vernederende beschikking van vreemde heerschers over zijn troon moest laten welgevallen, verhief zich het kleine maar vrije Cherson tot een aanzien en magt, die het zelfs voor de Keizers van Rome een nuttigen bondgenoot maakten. Ook tijdens de invallen en veroveringen der Gothen in de Krim, in de dagen van Valerianus en Gallienus, wist het zijne onafhankelijkheid te bewaren, terwijl de Bosporanen, geheel ontzenuwd door eene reeks van echt oostersche hofomwentelingen, die de nietswaardigste deugnieten op den troon bragten, zelven, uit vrees, aan de nieuwe horden van barbaarsche veroveraars de schepen verschaften, waarmede zij de zeeëngte overvoeren om Azië te overstroomen[1]. Na die vernedering schijnt zich echter het Bosporaansche rijk, juist door zamenspanning met de barbaren, weder tot grooter aanzien verheven te hebben. Onder de regering van Diocletianus waagde zelfs de koning Sauromatos

1 Zosimus I:31. Eene eigenlijke en blijvende verovering van Bosporus door de Gothen ligt niet in de woorden van dien schrijver. Ik merk dit op omdat Gibbon, c. X, minder door zijn tekst, dan door het op den kant geplaatste lemma: ‘Conquest of the Bosphorus by the Goths’, tot die opvatting aanleiding geeft.

de magt der Romeinen te wederstreven. Met een talrijk leger van Sarmaten overstroomde hij Lazica (Colchis) en Pontus, maar aan de oevers van den Halys zag hij zijne vaart door een Romeinsch leger onder Constantius Chlorus[1] gestuit. Daar deze zich echter te zwak gevoelde om de Bosporanen aan te tasten, bewoog hij den keizer om gezanten tot de Chersonieten te zenden, ten einde hunnen bijstand als bondgenooten van het Romeinsche rijk in te roepen. De Chersonieten, aan wier hoofd toen Chrestos, de zoon van Papias, stond, ontvingen de keizerlijke afgevaardigden met den verschuldigden eerbied, en bragten spoedig eene met krijgswagens toegeruste legerbende op de been, waarmede zij Bosporus aanvielen en zonder veel moeite door eene welgelukte list veroverden. Daar het echter Chrestos alleen om het behoud van de goede gezindheid der Romeinen en niet om uitbreiding van grondgebied te doen was, behandelde hij de bevolking met de grootste zachtheid, opende dadelijk onderhandelingen met Sauromatos om hem de teruggave zijner hoofdstad aan te bieden, mits hij terugtrok en vrede met de Romeinen sloot, en bevrijdde den Romeinschen bevelhebber van den smaad, de rust der oostelijke provinciën te moeten verzekeren door eene schatting aan de barbaren, tot welker betaling hij zich reeds, naar de gewoonte dier verbasterde dagen, verbonden had. De Chersonieten vroegen van den keizer geene andere belooning voor hunne diensten dan bevestiging en uitbreiding van hunne vrijdommen en andere handelsvoordeelen, wat hun op de eervolste wijze werd toegestaan.

Van niet minder belang waren de diensten die zij kort daarna, onder Konstantijn den Groote, aan het Romeinsche rijk bewezen. De Gothen[2] waren den Donau overgetrokken en verspreidden schrik en verwoesting over geheel Moesië. De keizer, indachtig aan de afleiding waardoor de Chersonieten zulk eene gewigtige dienst aan zijn vader bewezen hadden, wekte hen ook nu op om de pligten van trouwe bondgenooten op dezelfde wijze gestand te doen. De Chersonieten, niet minder gezind om hunne oude vijanden de Gothen te helpen vernederen, dan om hunne oude vrienden de Romeinen, wier vriendschap de voorwaarde van hunne handelsbloei was, aan zich te verpligten, waren

1 Const. Porphyrog. noemt hem Constans, maar uit het slot des verhaals blijkt dat hij Constantius Chlorus bedoelt.

2 Die Const. Porphyrog. met de Scythen verwart.

wederom aanstonds gereed om aan 's keizers wensch te voldoen. Hun Proteuoon Diogenes vond zich welhaast aan het hoofd van een talrijk en met kruisbogen en krijgswagens toegerust leger, volgde de Gothen op hunne schreden en bragt hun, na mede den Donau te zijn overgetrokken, eene bloedige nederlaag toe, die met de zegepralen der Romeinsche wapenen zamenwerkte om deze barbaren tot een spoedigen aftogt te bewegen. De keizer gevoelde zich zoo zeer verpligt door deze tijdige hulp, dat hij den Proteuoon en eenige senaatsleden naar Byzantium ontbood, en hun niet alleen de bevestiging verleende van alle vrijdommen en voorregten, die hunne handelaren reeds vroeger in het Romeinsche rijk genoten hadden, maar hun ook onderscheidene andere gunsten bewees. Een hun geschonken gouden standbeeld van 's keizers geheiligden persoon, met kroon en veldheersmantel bekleed, versierde in het vervolg hunne raadzaal; gouden zegelringen, met 's vorsten beeldtenis prijkende, werden hun vereerd om alle stukken te verzegelen die zij aan de keizerlijke kanselarij opzonden; en jaarlijks werd hun al het benoodigde geleverd voor den bouw en het onderhoud der krijgswerktuigen, waarvan zij zulk een goed gebruik hadden gemaakt, benevens de leeftogt voor duizend man om deze werktuigen te bedienen.

Niet lang daarna werden de Chersonieten op nieuw genoodzaakt de wapenen op te vatten, ditmaal om hunne eigene vrijheid tegen de Bosporanen te verdedigen. Sauromatos, de kleinzoon van den vorst die tijdens de regering van Diocletianus tegen de Romeinen was opgestaan, besloot de nederlaag van zijn grootvader op de Chersonieten te wreken, en rustte zich ten oorlog tegen hen uit. Hun Proteuoon, Byskos, de zoon van Soupolichos, haastte zich hem te gemoet te trekken, en bragt hem, in de nabijheid van Kaffa, eene nederlaag toe, die op eenmaal aan den oorlog een einde maakte. De genoemde stad werd voor alle volgende tijden tot grens tusschen het gebied der Chersonieten en Bosporanen verklaard.

Doch spoedig vergaten de Bosporanen den eed dien zij gezworen hadden, van nimmer met de wapenen in de hand deze grens te zullen overschrijden. Een andere Sauromatos, zoon of kleinzoon van den vorigen, besloot het verlorene gebied te herwinnen en rustte tot dat einde een talrijk leger uit, grootendeels onder de barbaarsche volken langs de zee van Azof geworven. Trotsch op zijne overmagt en op zijne eigene reus-

achtige gestalte, aanvaardde hij den togt, doch stootte bij Kaffa op het leger der Chersonieten, door den Proteuoon Pharnakos aangevoerd. Deze veldheer, vol van moed, ofschoon klein van gestalte, zag weldra in dat zijne zwakke bende tegen de overmagt niet bestand zou zijn, en bood aan Sauromatos een tweegevecht aan, dat over het lot van beide volken beslissen zou. De nieuwe Goliath, den David die tegen hem over zou staan, gering achtende, aanvaardde den strijd en werd verslagen. Volgens afspraak met de zijnen trachtte de Griek het daarheen te brengen, dat Sauromatos in den strijd met den rug naar de Chersonieten gekeerd raakte, en zoodra dit gelukt was, hieven deze laatsten een vervaarlijk geschreeuw aan, dat Sauromatos onbedacht het hoofd deed omwenden. Van dat oogenblik maakte Pharnakos gebruik om eene spies te drijven door eene reet die zich daardoor in zijne wapenrusting opende, waarna hij, van zijn paard springende, den geweldigen reus het hoofd afhieuw. Even edelmoedig na de overwinning, als dapper in den strijd, ontsloeg Pharnakos dadelijk al de barbaren door Sauromatos aangeworven, en hield de Bosporanen slechts gevangen totdat eene nieuwe grensregeling getroffen was, waarbij het gebied van Cherson eenigzins werd uitgebreid. De stad Bosporus ontving hare vrijheid uit de handen van den overwinnaar terug, en rigtte hem uit dankbaarheid een standbeeld op binnen hare muren.

Wij zijn thans genaderd tot het tijdstip, waarop de gebeurtenis plaats had, die wij uitvoeriger wilden verhalen. Ongelukkigerwijze zijn de tijdsopgaven van den keizerlijken geschiedschrijver zoo onbepaald, dat wij het niet kunnen wagen te beslissen of zij in de vijfde, zesde of zevende eeuw onzer jaartelling plaats had. In allen gevalle moet zij geruimen tijd zijn voorafgegaan aan de wreede vervolging der Chersonieten door Justinianus II, in den aanvang der achtste eeuw. Het zal, meen ik, blijken dat het voorafgaand kort verhaal van Chersons vroegere geschiedenis noodig was om de volgende episode in het regte licht te stellen.

Lamachos was Proteuoon van Cherson, en Asandros, waarschijnlijk een afstammeling van een zijlinie van het met den verslagen Sauromatos in regte lijn uitgestorven koninklijk geslacht, bekleedde den troon van Bosporus. Nog altijd voedden de Bosporanen een wrok wegens de herhaaldelijk geleden nederlagen, en brandden zij van verlangen om hunne gevangenschap op de Chersonieten te wreken. Zij trachtten thans dit doel onder bedekking eener gehuichelde vriendschap te bereiken. Lamachos had slechts eene eenige dochter, Gycia genaamd, en Asandros een zoon van huwbaren leeftijd, wiens naam de geschiedschrijver verzwijgt. Een huwelijksverbond tusschen deze beide jongelieden kwam den Bosporanen wenschelijk voor, als een middel om onbelemmerden toegang tot Cherson te verwerven, en alzoo de vrijheid der stad gemakkelijker te belagen. Zij zonden dus gezanten tot de Chersonieten om zulk eene verbindtenis, als bewijs en bevestiging der tusschen beide steden bestaande vriendschap en eendragt, voor te stellen, het aan hunne keuze overlatende of zij Gycia tot dat einde naar Bosporus wilden zenden, dan wel den zoon van Asandros ten hunnent ontvangen. Hierop antwoordden de Chersonieten dat zij de dochter van hunnen Proteuoon niet naar Bosporus konden doen verhuizen, maar het voorstel aannamen, indien Asandros een zijner zonen naar Cherson wilde zenden, mits deze zich verbond nimmermeer, zelfs niet om zijn vader te begroeten, naar zijne geboortestad terug te keeren, in welk geval zij hem dadelijk met den dood zouden straffen. Hoe weinig vleijend dit antwoord ook was, het voorstel werd door den Bosporaanschen koning aangenomen, eensdeels met het oog op zijne politieke bedoelingen, anderdeels om den grooten rijkdom die aan Lamachos werd toegeschreven. De hofhouding van den president der republiek schitterde van goud en zilver en wemelde van knechten en maagden; hij bezat schoone paarden en uitgestrekte landgoederen, en zijn paleis besloeg vier van de vakken waarin de stad door de snijding der straten verdeeld was, had eene eigene poort in den algemeenen muur, vier andere groote toegangen, en ruime stallen, ieder met eene eigene deur, afzonderlijk voor zijne hengsten en merriën, zijne ossen en koeijen, zijne ezels en schapen bestemd. Toen nu de gezanten van Asandros waren teruggekomen om de tijding over te brengen dat hun heer de koning in het voorstel der Chersonieten bewilligde, verwierven de

raadsleden de toestemming van hunnen president tot het beoogde huwelijk, waarop de zoon van Asandros naar Cherson overkwam en den echt met Gycia voltrok.

Kort daarna stierf de moeder van Gycia, en na twee jaren overleed ook haar vader, die door Zethos, den zoon van Zethon, als Proteuoon werd opgevolgd. De ouderlievende dochter besloot de nagedachtenis haars vaders jaarlijks door een groot volksfeest op den verjaardag zijner begrafenis te vereeren, en toen die dag voor de eerste maal naderde, liet zij aan de hoofden der stad verzoeken, dat zij het niet euvel zouden opnemen, indien zij hun en allen burgers een geschenk zond van wijn, brood, olie, vleesch, gevogelte, visch en wat verder tot een gastmaal vereischt werd, opdat allen op den dag aan de herinnering van Lamachos gewijd, met onthouding van allen arbeid, zich met vrouwen en kinderen en hun gansche gezin zouden verblijden en in alle kwartieren der stad openbare dansen zouden worden ingesteld. Zij verbond zich tevens door een plegtigen eed jegens hare medeburgers, om, zoo lang zij leefde, bij den jaarlijkschen terugkeer van dezen dag, op gelijke wijze tot hunne vreugde bij te dragen.

Dit geheele plan van Gycia was door haren echtgenoot levendig toegejuicht; hij verklaarde zich bereid om ook zelf in de feestvreugde te deelen en den beker voor de nagedachtenis haars vaders te plengen. De snoodaard zag in dit plan de mogelijkheid om zijnen toeleg te verwezenlijken, de vrijheid van Cherson te verraden, zich als tyran op te werpen, en de stad met Bosporus onder denzelfden scepter te vereenigen. Nadat dus het feest de eerste maal in de beste orde en tot algemeene tevredenheid was afgeloopen, zond hij een vertrouwden slaaf naar Bosporus om er te boodschappen, dat hij nu het middel gevonden had, om zich zonder veel moeite van Cherson meester te maken. Daartoe zou alleen noodig zijn, dat men van tijd tot tijd in de handelsvaartuigen, die gedurig in grooten getale van Bosporus naar Cherson vertrokken, behalve de gewone bemanning, een tien- of twaalftal uitgelezene manschappen inscheepte, onder het voorwendsel van geschenken aan hem over te brengen. Gedurende de twee volgende jaren zag men nu deze vertooning inderdaad herhaaldelijk plaats grijpen. Zoodra een vaartuig met geschenken voor Gycia's echtgenoot was aangekomen, liet hij deze en hunne overbrengers met groote staatsie afhalen en naar zijn paleis voeren. De boden werden

eenige dagen lang rijkelijk onthaald en eindelijk voor aller oogen tegen den avond naar de schepen teruggezonden. Maar zij wisten wat zij te doen hadden. Onder het toezigt van drie vertrouwde dienaren, die alleen in het geheim waren ingewijd, en onder begunstiging der duisternis, hielden zij spoedig stand en werden zij gebragt naar eene plaats, Limoon geheeten, vanwaar zij in alle stilte tot in de nabijheid der stad teruggeroeid en door de poort van het paleis, die in den ringmuur was aangebragt, naar de uitgestrekte ruimten geleid werden, die aldaar tot berging van koopwaren bestemd waren. Op deze wijze wist de zoon van Asandros, zonder eenig kwaad vermoeden van Gycia of wie het ook zij, allengs tweehonderd welgewapende handlangers in de onderaardsche ruimten van het paleis te vereenigen, in wier onderhoud hij mede door tusschenkomst der drie reeds gemelde dienaren voorzag. Zoo wachtte hij met ongeduld het tijdstip af, waarop wederom het herinneringsfeest van Lamachos zou gevierd worden, en de overal heerschende zorgelooze feestvreugde hem gelegenheid zou geven de stad door overrompeling, brandstichting en moord in zijne magt te brengen. Doch de genius der stad waakte voor hare vrijheid.

Gycia had eene kamerjuffer, die zij groote genegenheid toedroeg en vele vrijheden veroorloofde, maar die zich eens, terwijl, de feestdag reeds naderde, zoo zwaar jegens hare meesteres vergreep, dat deze haar uit hare oogen verwijderde en gelastte haar op te sluiten in een afgelegen vertrek van het paleis, dat zich juist boven de kelders bevond waarin de Bosporaansche manschappen verborgen waren. Terwijl het meisje zich hier nederzette om den langen tijd door den arbeid van het spinnewiel te korten, geviel het dat de spil op den grond geraakte en, zich over den vloer wentelende, juist nederkwam in een diep gat, dat zich vlak bij den muur gevormd had. Daar het haar wegens de diepte onmogelijk bleek de spil met de vingers te vatten, werd zij eindelijk te rade een steen van het plaveisel in de nabijheid van den muur op te nemen. Nu bleek het echter, dat het verwulfsel daaronder was verbrokkeld, en er werd eene opening gevormd groot genoeg om haar de gelegenheid te geven tot de opmerking, dat de onderaardsche ruimte met gewapende mannen was opgevuld. Met groote tegenwoordigheid van geest legde zij in alle stilte den weggenomen steen weder op zijne plaats, zonder dat iemand der in den kelder aanwezigen gemerkt had dat hij be-

spied was, en zond vervolgens eene slavin tot hare meesteres, met de bede dat zij tot haar mogt komen, dewijl zij haar iets van het grootste belang wilde laten zien en hooren. Gycia, als ware zij door eene goddelijke stem in haar binnenste gewaarschuwd, besluit aan dit verzoek te voldoen, en naauwelijks is zij het vertrek binnengetreden waar hare kamerjuffer is opgesloten, of deze valt haar te voet met de woorden: ‘O meesteres, gij kunt naar uw welgevallen met uwe onwaardige dienares handelen, maar vergun mij u iets vreemds en ongehoords te laten zien.’

- ‘Spreek zonder vrees,’ was het antwoord, ‘en toon mij wat er is.’

Het meisje, daarop hare meesteres bij de hand vattende, brengt haar naar den muur, neemt met veel beleid den steen weder op, en zegt, terwijl zij haar naar beneden laat blikken: ‘Gij ziet, o meesteres, door dit gat eene schaar van daar beneden verborgen Bosporanen.’

Ontsteld, maar bedaard, geeft Gycia ten antwoord: ‘Niet zonder oogmerk zijn deze mannen hier verborgen; hoe zijt gij tot de ontdekking gekomen?’

- ‘Omdat, o meesteres, door den wil Gods, de spil van mijn spinnewiel over den vloer rollende in dit gat is gevallen, waar ik haar niet uit kon opnemen, zonder dezen steen op te heffen. Dit gaf mij gelegenheid tot de ontdekking.’

Gycia beval nu het meisje den steen voorzigtig weder op zijne plaats te leggen, en haar daarna bij de hand vattende, omhelzende en kussende, zeide zij: ‘Vrees niets, mijn kind. Uw misdrijf is u vergeven. Want God heeft gewild dat gij die fout begingt, opdat hij dezen toeleg voor ons zou aan het licht brengen. Zorg nu slechts dat gij de zaak zoo goed mogelijk stil houdt, en wacht u wel er iemand een woord van te zeggen.’ Daarop nam zij haar weder tot zich en vergunde haar, in de overtuiging harer trouw, nog meer dan te voren, gemeenzaam met haar om te gaan.

Vervolgens liet Gycia, wie het niet moeijelijk viel te raden wat die gewapende mannen in het schild voerden en wie ze daar had bijeengebragt, twee van hare meest vertrouwde bloedverwanten bij zich komen, die zij in het verborgen op de volgende wijze toesprak: ‘Vergadert, van hier gaande, in het diepst geheim den Proteuoon en de voornaamsten der stad ten uwen huize; laat hen drie vertrouwde mannen kiezen in

staat om een geheim te bewaren en met kloek beleid te handelen, en laat allen zich jegens dezen met eede verbinden om mij zonder aarzeling alles toe te staan wat ik van hen vragen zal. Laat hen vervolgens deze drie mannen in de diepste stilte tot mij zenden; want ik heb hun iets mede te deelen, dat voor het welzijn dezer stad van het allergrootste gewigt is. Doet haastelijk wat ik u zeg; want de tijd dringt.' Overeenkomstig deze voorschriften handelden hare bloedverwanten met veêrkracht en spoed, en weldra stelden zich de drie verkozenen met Gycia in betrekking, die hen nu ook op hare beurt een plegtigen eed liet zweren, dat zij alles zouden doen wat zij van hen zou verlangen. 'Zoo belooft mij', sprak daarop de vaderlandslievende vrouw, wier gedachten en wenschen zich geheel tot de kleine plek van haren geboortegrond beperkten, 'dat gij mij, wanneer ik gestorven zal zijn, in het midden mijner vaderstad zult begraven. Op die voorwaarde zal ik u mijn geheim mededeelen. Waarlijk het is niet veel wat ik van u verlang.' Niemand maakte eenige zwarigheid deze belofte te geven, ofschoon zij met de Grieksche gebruiken in strijd was, waarna Gycia dus voortging: 'In vertrouwen op hetgeen gij mij gezworen hebt, wil ik u nu mijn geheim openbaren. Ik wil dan dat gij weten zult dat mijn echtgenoot, in den aangeboren haat zijner stadgenooten tegen ons en onze vrijheid deelende, een aantal van omstreeks tweehonderd gewapende Bosporanen buiten mijn weten in mijn huis heeft gebragt en sedert geruimen tijd onderhouden. Maar de Goddelijke Voorzienigheid heeft zorg gedragen, dat zijn toeleg mij niet verborgen bleef. Het is zijn plan, om, wanneer ik aan de stad het jaarlijksche feest geef ter herinnering mijns vaders, en wanneer gij allen na de feestvreugde in diepen slaap zult gedompeld liggen, in den nacht op te staan en, met behulp van de Bosporanen en zijne vertrouwde dienaren, den brand in uwe huizen te steken, en ulieden van het leven te berooven. Welnu, de dag van het herinneringsfeest mijns vaders is nabij, en ik het verpligt volgens mijnen eed u alles te geven wat gij voor het gastmaal behoeft, waartoe ook reeds alles in gereedheid is. Beijvert u derhalve om met vreugde tot mij te komen en ijverig alles af te halen en te ontvangen, opdat hij volstrekt niet bemerke dat wij zijne plannen ontdekt hebben, en alzoo onze stad voor het storten van burgerbloed bewaard blijve. Viert das als naar gewoonte het gastmaal in het openbaar, ofschoon

met matiging, en laat de reijen door de straten zwieren, maar dat intusschen ieder uwer in zijne woning hout en takkebossen en deugdzame fakkels gereed make. Wanneer gij dan den tijd gekomen zult achten om u aan den maaltijd en de dansen te onttrekken, zal mijn echtgenoot meenen, dat gij u naar uwe woningen ter ruste begeven hebt; maar wanneer ook ik, vroeger dan gewoonlijk, mij zal hebben teruggetrokken en bevolen mijne poorten te sluiten, dan zult gij in de diepste stilte, met uwe knechten en maagden, het brandhout en de takkebossen en fakkels van overal uit uwe woningen aandragen en bij mijne poorten en achterdeuren en in den omtrek van het gansche huis opstapelen, en olie daarover uitgieten, opdat alles te spoediger moge vlam vatten. Zoodra ik dan het huis verlaten en ulieden bevel daartoe zal gegeven hebben, zal de tijd daar zijn om er den brand in te steken, terwijl gijlieden het huis gewapend zult omsingelen, om diegenen af te maken, die eene poging mogten doen om, uit de vensters springend, te ontkomen. Gaat nu en brengt mijn geheim aan den president en de raadsleden over, en draagt zorg dat alles gereed zij, wat ik u geboden heb.'

De senatoren, door de drie afgevaardigen met de plannen van Gycia bekend geworden, schonken daaraan hunne volkomene goedkeuring, en namen het offer aan dat zij aan het vaderland brengen wilde, omdat allen inzagen dat op deze wijze, en op deze wijze alleen, het verraad kon gesmoord worden zonder dat een enkele der verraders ontsnapte of een enkele droppel burgerbloed vergoten werd.

Toen nu de lang verbeide dag daar was en Gycia hare medeburgers aanmoedigde om rijkelijk van alles te nemen wat tot het gastmaal noodig was, zag men ook haren man zich beijveren om de geschenken in wijn zoo ruim mogelijk te maken, daar hij meende dat zijn plan te gemakkelijker gelukken zou, naarmate de Chersonieten meer door den drank waren verhit. De burgers namen den schijn aan van alles met vreugde te ontvangen, en dansten en verheugden zich den ganschen dag door, doch trokken zich des avonds, als waren zij vermoeid van het feestvieren, vroegtijdiger dan anders in hunne woningen terug. Gycia vierde feest in hare eigene woning en gaf aan de dienaars van haren man overvloedig te drinken, opdat zij zich vroeg ter rust zouden begeven om hunnen roes uit te slapen. Zij had echter hare kamerjuffers gewaarschuwd om zich in acht te nemen, en of-

schoon zij zelve zorgeloos aan de feestvreugde scheen deel te nemen, dronk zij bijna niets dan water en bediende zich, om de achterdocht van haren man te ontgaan, van een roodgekleurden beker, dien zij door hare vertrouwde kamerjuffer liet vullen. Toen nu de avond begon te vallen, en de burgers, zooals gezegd is, zich in hunne woningen begonnen terug te trekken, sprak Gycia tot haren man: ‘welaan dat ook wij thans aan de feestvreugde perk stellen en ons ter ruste begeven.’ De zoon van Asandros was zeer verheugd over dit voorstel, dat hij niet zelf durfde doen, om zich niet aan verdenking bloot te stellen; want hij verlangde zeer eenige uren te rusten, eer met het slaan van middernacht het tijdstip voor het verraad zou zijn aangebroken. Daarop gaf Gycia last dat men al de poorten en achterdeuren van haar paleis sluiten en haar als naar gewoonte de sleutels brengen zou. Nadat hieraan voldaan was beval zij in stilte aan de kamerjuffer die in het gansche geheim was ingewijd, dat zij zorg zou dragen, met de overige juffers, alle sieraden en kostbaarheden die zij in hare kleederen konden mededragen, bijeen te zamelen, en zich gereed zou houden om haar op den eersten wenk te volgen. Hierop begaf Gycia zich met haren echtgenoot naar de slaapkamer.

Deze laatste, die natuurlijk genoeg gepoogd had de onrust van zijn binnenste in stroomen van het bedwelmend druivennat te smooren, verviel in een diepen slaap, die de vlugt van Gycia bij uitnemendheid begunstigde. Wij weten niet welke gedachten haar bezield hebben, toen zij den man achterliet, om welhaast levend eene prooi der vlammen te worden, aan wiens boezem zij drie jaren lang had gerust: of zij, als eene Spartaansche vrouw, het vaderland boven alles stellende, in vergelijking daarmede de teederste betrekkingen als niets heeft geacht, dan of zij ook in haren man een offer aan het vaderland gebragt heeft, dat zij alleen met achterlating van diepe wonden aan haar hart ontscheuren kon. De geschiedschrijver meldt ons niets omtrent de gedachten, die haar bezielden, en het betaamt ons, die de getuigenis der historie door geene verdichtselen willen vervalschen, zijne soberheid na te volgen. Toch kunnen wij het ons niet anders voorstellen dan dat zij den armen dwaas, die bereid was zijn geluk voor eene hersenschim op te offeren, en den brandstapel zou vinden waar hij de koningskroon had gehoopt, voor het laatst met

een langen, weemoedigen blik zal hebben aangestaard, en niet zonder dat haar een zwaard door de ziele ging aan een wissen dood kan hebben prijs gegeven.

Naauwelijks was Gycia met hare juffers buiten gekomen, of van alle zijden zag men, op haar bevel, uit de brandstof langs de poorten en muren opgestapeld, de vlammen omhoog rijzen. Wie beschrijft den schrik en de ontzetting der omsingelden, toen zij den rossen gloed gewaar werden en zich overtuigden, dat hun elke uitweg was afgesneden? wie de wanhopige pogingen om zich door een sprong uit de vensters te redden? - pogingen niet minder vruchteloos dan wanhopend, daar de woedende burgers gereed stonden om door het staal te vellen wie aan het geweld des vuurs mogt ontsnappen. De volgende dag zag het prachtig paleis van Lamachos in een vormloozen puinhoop verkeerd, een reusachtige grafheuvel voor de lijken van tweehonderd Bosporanen.

Dus redde de vrije Grieksche vrouw de vrijheid van haar vaderland! Dus strafte Gycia in haren eigen echtgenoot den belager van het kostbaarste goed, waarop haar geboortegrond roemen mogt!

De dankbaarheid der Chersonieten jegens de redster van het vaderland was uitbundig en ongetwijfeld opregt. Van het voornemen om het paleis van Lamachos weder op te bouwen, werden zij door Gycia zelve teruggehouden; men voldeed aan den wensch, die beter met haar gevoel strookte, om de plaats waar de vrijheid der vaderstad belaagd was, tot een grooten mesthoop te verklaren, waarop alle onreinheid werd uitgestort. Zoo werd zij opgehoogd tot een heuvel, die nog lang den naam van ‘uitkijk van Lamachos’ droeg. Ter eere van Gycia werden twee bronzen standbeelden in de straten der stad opgerigt. In het eene werd zij voorgesteld zooals zij, in vrouwelijken dos, met hare jeugd en haren stand overeenkomende, het ontdekte verraad voor de afgevaardigden van den senaat ontvouwde; in het andere in krijgsgewaad, als de wreekster der geschonden regten harer vaderstad. Op het voetstuk dezer standbeelden was het gansche verhaal geschreven, waaruit bleek hoe Cherson naast God zijne redding aan haar alleen verschuldigd was, en hoe zij, zonder aarzelen, al wat zij bezat

aan het vaderland had ten offer gebragt. En wie in Cherson burgerdeugd wist te waarderen, beijverde zich nog lang daarna om door het reinigen van dat voetstuk de herinnering van Gycia's daden voor het nakroost te verlevendigen.

Toen echter na eenige jaren, zooals der menschen aard dit met zich brengt, de dankbaarheid zich niet meer zoo luide openbaarde, maakte zich van het gemoed van Gycia de vrees meester, dat hare stadgenooten, ongedachtig aan hunnen eed, haren diersten wensch, om binnen de muren der geliefde vaderstad begraven te worden, niet zouden vervullen. Zij besloot derhalve om hunne gezindheid op de proef te stellen. Tot dat einde verstond zij zich met hare maagden; zij veinsde zich ziek en liet welhaast verkondigen dat zij gestorven was en de burgers uitnoodigen om de plaats voor hare begrafenis aan te wijzen. Werkelijk bleek het nu, dat hare vrees maar al te gegrond was geweest. Een oord buiten de stad werd, als naar gewoonte, voor hare begraafplaats bestemd, en reeds was de lijkbaar bij het opgerigte grafteeken nedergezet, toen Gycia zich in hare kist ophief en, de ontzette burgers aanstarende, hen met deze woorden toesprak: ‘Is dit dan uwe trouw aan uwe met eede bezworene beloften? Valt er in alle opzigten zoo op u staat te maken? Wee dan elk, wie in het vervolg op het woord der Chersonieten zal hebben vertrouwd!’ Toen nu de Chersonieten zagen dat Gycia slechts den dood had voorgewend, schaamden zij zich zeer over de schending van hun woord en trachtten zij haar op allerlei wijze tot bedaren te brengen, hare vergiffenis te verwerven en den stroom harer verwijtingen te stuiten. Andermaal zwoeren zij een duren eed, dat zij haar niet buiten de muren, maar in het midden der stad zouden begraven, en om haar de vervulling der vernieuwde belofte te waarborgen, wezen zij nog bij haar leven, door het oprigten van een grafteeken, de plaats aan die zij zelve voor haar graf had uitgekozen, en stelden daarbij een derde bronzen standbeeld ter harer eere, dat geheel met goud overtrokken was.

Zelden heeft staat of stad gedurende langer reeks van eeuwen en onder drukkender omstandigheden bewijzen van onverbasterde vrijheidsliefde gegeven dan Cherson. Wat wonder, dat

burgers die zoo gezind waren, aan hunnen onwil lucht gaven, toen een dwingeland als Justinianus II, na zijne afzetting en verbanning, geruimen tijd in hun midden vertoefde. In zijn hart zwoer de tyran een duren eed om zich te wreken, indien ooit de daartoe noodige magt weder ter zijner beschikking werd gesteld. Door eene dier zonderlinge lotwisselingen, waarvan de geschiedenis der Byzantijnsche dynastiën overvloeit, zag werkelijk de gebannen keizer zich na weinige jaren op den troon hersteld en volkomen bij magte om zijne dorst naar wraak te bevredigen. Daar de krijgshaftigheid der Chersonieten dikwijls gebleken was, werd op Konstantinopel eene drukkende belasting gelegd, om in de uitrusting van vloot en leger te voorzien. Het vonnis van Justinianus luidde als dat van Philips: ‘allen zijn schuldig, dus moeten allen sterven.’ De uitvoering van dit vreesselijk vonnis werd toevertrouwd aan 's keizers gunsteling Stephanos, een woestaard, die voor Alba niet onderdeed. Toch werden de bedoelingen des keizers slechts onvolkomen bereikt. De vertraging van den aanval gaf aan een groot deel der bevolking gelegenheid om landwaarts te wijken, en Stephanos moest zich vergenoegen met een aantal jongelieden van beide kunnen als slaven te verkoopen en van de voornaamste burgers zeven levend te verbranden, twintig in de zee te verdrinken, en twee-en-veertig in ketenen mede te voeren, om hun vonnis uit 's keizers barmhartigen mond te vernemen. Voor dat voorregt werden zij bewaard door den storm die de vloot op de rotsige stranden van Natolië wierp en vriend en vijand den dood deed vinden in dezelfde golven. Maar de wraak van Justinianus was niet voldaan. Eene tweede expeditie werd uitgerust en vond de Chersonieten in hunne stad teruggekeerd en gereed om met de wapenen in de hand te sterven. De onwil der troepen, de zamenspanning van talrijke vijanden tegen den keizer, eene nieuwe omwenteling en de dood van den tyran reddeden de veege stad, toen het water reeds aan de lippen gekomen was. Dit gebeurde in 705 tot 711.

Ruim eene eeuw later werd een zware slag aan de vrijheid van Cherson toegebragt door keizer Theophilus, die zijn schoonbroeder Petronas als keizerlijk praetor met de noodige magt naar Cherson zond, om het bestuur van den Proteuoon en Senaat voor altijd te vernietigen, en de stad te dwingen zich aan het centraal gezag van Konstantinopel te onderwerpen. De keizer zag echter zijne magt door de vernietiging der vrijheid

van Cherson slechts tijdelijk vermeerderd. De handel der stad, onder bescherming der zelfregering groot getogen, verstikte in de athmospheer der slavernij. De rijkdom en het aanzien van Cherson, de veêrkracht zijner burgerij, gingen allengs geheel verloren, en toen in 988 de Russische Grootvorst Wladimir haar met zijne benden bedreigde, bezweek zij zonder eenige ernstige poging tot tegenstand. Voor eene stad die op eene geschiedenis als die van Cherson kon bogen, was alles verloren, toen zij de vrijheid verloren had.

P.J. VETH.

De roeping onzer zeemagt.

In den tijd toen Nederland zich onder de eerste zeehandeldrijvende mogendheden mogt rangschikken, en onze handel onder de leiding en hoede der zeemagt uitgeoefend werd, mogt het overbodig worden geacht de roeping der marine te bespreken; zij was voor elkeen duidelijk en kon tot geen verschil van gevoelen aanleiding geven. Door de natuurlijke ontwikkeling van magtiger staten is echter onze vroegtijdige kunstmatige ontwikkeling verloopen, en zouden wij thans binnen de enge grenzen van het Rijk te vergeefs de voorwaarden zoeken, die noodig zijn om ter zee magtig te kunnen wezen. Uit het roemrijk tijdperk onzer grootheid als zeemogendheid zijn ons echter een tal van Overzeesche bezittingen door onze voorvaderen overgemaakt, die van het moederland eene scheepsmagt vorderen. Ofschoon dit voor elkeen duidelijk is, geeft het toch aanleiding tot verschil van gevoelen, uithoofde men het niet eens is over hetgeen de marine kan en moet doen tot bescherming der nationale belangen, en hetgeen zij daarvoor niet meer kan en dus ook niet moet pogen te doen.

Zoolang de scheepsmagt uit zeilschepen bestond, die zoo niet voor alle, dan toch tot de meeste diensten geschikt waren, welke van een oorlogschip gevorderd konden worden, was het minder noodzakelijk in bijzonderheden te treden ten aanzien der roeping onzer zeemagt. Toen de stoomkracht op oorlogschepen toegepast werd, en het gebleken was, dat stoom-oorlogschepen slechts tot eenige bepaalde diensten geschikt gemaakt konden worden, werd het wenschelijk dat het doel, waarvoor Nederland eene scheepsmagt behoeft, officieel werd vastgesteld. Nu het echter te voorzien is, dat ook wij gepantserde schepen of vaartuigen zullen moeten gebruiken, waarin nog

zooveel meer uiteenloopende eischen bevredigd moeten worden, zoodat zij slechts voor één bepaald doel geschikt te maken zijn, nu is een vastgesteld doel noodzakelijk geworden; want zonder dat het doel is voorgeschreven waarvoor ons land eene scheepsmagt noodig heeft, zal er geen zamenwerking kunnen bestaan om aan eene kleine scheepsmagt de doelmatigste zamenstelling en inrigting te geven; men zal niet kunnen oordeelen over de doelmatigheid der schepen, die gebouwd werden of in aanbouw zijn, en het zal niet mogelijk wezen, doeltreffende maatregelen voor te stellen.

Voordat het doel der marine wordt vastgesteld is het echter wenschelijk, dat over de roeping der marine in het openbaar gesproken worde, tot voorlichting van hen, die geroepen zullen worden dat doel te helpen vaststellen.

In de hoop dat het de aandacht trekken en tot bespreking uitlokken zou, heb ik aan het slot der ‘Omwenteling in het Zeewezen’[1], dat doel volgenderwijze geformuleerd:

a. Het beschermen van den handel tegen zeeroof, tegen kapers of kapende oorlogschepen en tegen molest op vreemde markten, alwaar geen wetten bestaan of deze niet gehandhaafd worden.
b. Om in tijd van oorlog aan den vijandelijken handel zooveel mogelijk afbreuk te doen.
c. Om in tijd van oorlog de gemeenschap tusschen de bezittingen en het moederland te verzekeren.
d. Om de blokkade van versterkte havens te beletten of zeer te bemoeijelijken.
e. Om waarborgen te geven dat geen deel der Bezittingen zonder krachtsinspanning genomen kan worden, en wel door de sterkte der zeemagt zoo hoog op te voeren, als de finantiële krachten van het rijk toelaten.
f. Om in de Overzeesche Bezittingen de landmagt te ondersteunen, ten einde die gewesten in onderwerping te houden, of ze aan ons gezag te onderwerpen.
g. Om het souverein gezag van den Koning in Nederlandsch Indië te handhaven en den zedelijken indruk te bewaren, welken dat gezag vordert om geëerbiedigd te worden.
h. Om te hulp te komen aan vaste verdedigingswerken bij de verdediging van het grondgebied van het Rijk, welke

1 Eene bijdrage tot verzekering der onafhankelijkheid. Dordrecht, P.K. Braat, 1864.

hulp alleen door uitsluitend daarvoor bestemd materiëel kan worden verleend.

Als beginsel kan aangenomen worden, dat het doordringen op onze stroomen moet worden te keer gegaan door vaste batterijen met versperringen.

In mijne verwachting ben ik niet geheel teleurgesteld, ofschoon ik liever gewenscht had, dat de zaak door zee-officieren in het openbaar besproken ware. Tot mijn leedwezen is dit slechts door anderen geschied[1]. Vandaar dat het door mij aangegeven doel tot zulke zonderlinge gevolgtrekkingen aanleiding gegeven heeft, dat ik verpligt word het nader te verklaren, ten einde te voorkomen, dat verkeerde vooronderstellingen of onjuiste vermoedens veld winnen.

De gemaakte aanmerkingen laten zich tot acht punten terugbrengen, die ik achtervolgens behandelen zal.

1°. '*De handel heeft geen bescherming noodig, want over de geheele aarde verspreid zijnde, is hij moeijelijk overal te beschermen*.'

Daar het niet de bedoeling zijn kon om hieronder de bescherming van den handel tegen zeeroof te verstaan, welke niet meer noodig te achten is, zal ik dit stilzwijgend voorbijgaan, en alleen van andere bescherming spreken[2].

Wij kunnen niet, als eene groote Mogendheid, eenige oorlogschepen zenden om 'réclames' van den handel te ondersteunen in staten, waar wetten en regtbanken bestaan en 's Konings diplomatieke agenten gevestigd zijn; maar in minder ontwikkelde staten zal de verschijning van een oorlogschip aan de vertoogen van den diplomatieken agent, en waar er geen is, aan die van den kapitein van het oorlogschip klem bijzetten. Ook kan de bevelhebber van een oorlogschip, als onpartijdig beoordeelaar, geschillen uit den weg ruimen, die, zonder dat, voor den handel nadeelige gevolgen kunnen hebben. Dit is met voorbeelden te staven.

Ik geloof echter niet, dat die gevallen zoo menigvuldig zijn, dat alleen daarvoor eene marine behoort daargesteld of ingerigt

1 Zie in het Bijblad de beraadslagingen over de Marine-begrooting voor 1865, in de Tweede Kamer, en de artikelen van den Heer J.K.H. de Roo van Alderwerelt: 'Een blik op de hedendaagsche Oorlogsmarine' in de Tijdspiegel van Januarij en Febr. jl.

2 Het denkbeeld, dat de bescherming tegen zeeroof eene vloot vordert, kan alleen bij een leek opkomen.

te worden. Als men ook om andere redenen eene marine noodig heeft, waarvan het personeel opleiding vordert, dan kan zij gelijktijdig, waar het pas geeft, zoodanige bescherming aan den handel of aan andere nationale belangen verleenen. Juist omdat onze handel, ten minste onze scheepvaart, zich meer en meer over de aarde verspreidt, zullen zoodanige gevallen zich meer dan vroeger voordoen.

2°. '*Het beschermen van den handel vordert eene vloot, zoo als Engeland of Frankrijk kunnen hebben. De tijd der convooijen is voorbij*.'

Alhoewel het zou kunnen gebeuren, dat op zekere plaatsen, die druk door onze schepen bezocht worden, zeeschuimers de vaart onveilig maakten, zooals vroeger in de Levant en op de Barbarijsche kust, en dan door den handel om de bescherming van een oorlogschip zou kunnen gevraagd worden, om de koopvaarders onder zijn convooi in veilige haven te brengen, zoo behoort dit toch onder de bijzondere omstandigheden, waarin nog convooi door ons zou kunnen verleend worden.

Vroeger werd ook convooi verleend onder neutrale vlag, om geconvoijeerde schepen te dekken tegen molest van vreemde kruisers. Ofschoon door sommige staten overeenkomsten gesloten zijn, waarbij bepaald wordt, dat het geleide van een oorlogschip de geconvoijeerde koopvaarders aan het onderzoek onttrekt, zoo is het evenwel in het geheel geen algemeen aangenomen regel, en het zou zelfs aanleiding kunnen geven, dat door de handhaving van een aldus bij traktaat verkregen regt, de staat, zonder het te willen en zonder er op voorbereid te zijn, in een oorlog gewikkeld werd, om de gekwetste eer der vlag te herstellen, wanneer de geleden hoon niet op andere wijze vergoed werd. De ontvoering van de Florida uit eene neutrale haven - het had even goed van de reede van Vlissingen of van Texel kunnen geschieden - toont voldoende, dat men zich niet al te veel moet verlaten op het zuivere begrip van internationaal regt der vijandelijke kruisers. In plaats van, neutraal zijnde, te convoijeren, is het raadzamer de uitspraken der prijshoven of de réclames van onzen handel af te wachten, en daarna maatregelen te nemen, zoo als door 's lands belang gevorderd wordt. Wanneer wij zelf in oorlog zijn, zou er alleen dan convooi verleend kunnen worden, wanneer wij aan den vijand de zee kunnen betwisten, hetgeen alleen kan geschieden

als wij oorlog zouden mogen voeren met eene mogendheid, die even zwak als wij ter zee is.

In een oorlog met eene groote zeemogendheid kan er van convoijeren geen sprake meer zijn, en mag men den slag van Doggersbank beschouwen als de laatste roemvolle poging tot convoijeren. Ik verlang aan den handel slechts die bescherming te verleenen, welke wij, ook zonder vloot, verleenen kunnen.

3°. '*De strekking bestaat om den partikulieren eigendom op zee te eerbiedigen, en bij gevolg komt het nemen van vijandelijke handelschepen niet meer te pas*.'

Dat de strekking bestaat, om den partikulieren eigendom op zee te eerbiedigen, is waar, en ik vereenig mij met allen, die wenschen dat deze strekking zoo spoedig mogelijk tot regel gemaakt en als internationaal regt erkend worde. Zoolang men echter in Engeland er aan wanhoopt, de vloot in tijd van oorlog te kunnen bemannen, zonder dat er vooruitzigt op prijsgelden gegeven wordt, geloof ik niet dat die strekking spoedig regel zal worden. Het komt mij voor, dat de tijd daartoe. voor het oogenblik, bijzonder ongunstig is, en niet zal verbeteren voordat het wederzijdsch wantrouwen tusschen Engeland en de Vereenigde Staten door wederkeerig opregt vertrouwen vervangen zal zijn.

Zoolang de partikuliere eigendom niet geëerbiedigd wordt, kunnen kleine staten aan zeemogendheden, die een uitgebreiden handel hebben, zeer veel afbreuk doen, en ongetwijfeld zal onze neutraliteit door eene zee-handeldrijvende mogendheid meer ontzien worden, wanneer wij de middelen bezitten om over de geheele aarde den vijandelijken handel afbreuk te doen, dan wanneer wij slechts eenige zeer weinige oorlogschepen, zooals die in den tegenwoordigen tijd gevorderd worden, aan zijne superieure zeemagt zouden kunnen toevoegen.

Ik vertrouw hierdoor mijne denkbeelden voldoende toegelicht te hebben, om het ongegrond vermoeden te doen verdwijnen, dat ik eene vloot van groote schepen zou verlangen om den handel te beschermen.

4°. '*Bij schepen voor de Kaapvaart bestemd, moet snelheid op den voorgrond staan. De hoedanigheid van oorlogschip komt bij zulke schepen niet in de eerste plaats in aanmerking. Men gebruikt daartoe de schepen die in oorlogstijd beschikbaar zijn*.'

De Alabama is tot voorbeeld aangehaald, om het voordeel te bewijzen van groot stoomvermogen voor kruisers. De Alabama heeft slechts twee malen van zijn vol vermogen gebruik gemaakt; eens om aan de blokkade van de San Jacinto te Port de France (Martinique) te ontkomen - doch hij zou niet daar binnengeloopen zijn, als die haven niet tot *rendez-vous* voor zijn steenkolenschip was aangewezen - en de tweede maal bij het nemen van de mailboot naar Aspenwal. De meeste schepen zijn door den Alabama onder zeil genomen; alleen in de stilten bij den Equator werden zij met gering stoomvermogen aangehouden, hetgeen daartoe voldoende was.

Gedurende de 23 maanden, waarin de Alabama gekruist heeft, heeft hij, alles te zamen genomen, 32 dagen gestoomd. Hij is dus meer door zijne vlugge bezeildheid en goede besturing dan door het groot stoomvermogen aan zijne veelvuldige vervolgers ontkomen. Bovendien waren alle havens buiten de Vereenigde Staten voor hem neutrale havens, en hij kon dus van alle Engelsche steenkolen-depôts, die voor de maildiensten bijna in alle zeeën zijn aangelegd, gebruik maken en zich overal van victualie voorzien, en nogtans is hij, in weerwil van de vele genomen prijzen, wel eens bijna aan het einde zijner victualie en van zijne steenkolen geweest. Groot stoomvermogen en lang in zee kunnen blijven is niet vereenigbaar dan in zeer groote schepen. Om van het volle stoomvermogen in tijd van oorlog gebruik te kunnen maken, moet men overal, waar men kruist, steenkolen kunnen bekomen.

Snelheid is voor een oorlogschip geen kracht; zij is slechts het middel om van zijne kracht, de artillerie, naar goedvinden gebruik te kunnen maken. Als de Alabama meer snelheid dan de Kearsage onder stoom had gehad, zou hij het gevecht hebben kunnen ontwijken, of het op grooteren afstand in het Engelsch kanaal hebben kunnen gaande houden; doch dit had hem toch in den strijd zelven niet gebaat, uithoofde de Kearsage zwaarder en doelmatiger bewapend was.

Als van twee schepen de bewapening gelijk is, dan geeft de meerdere snelheid geen ander voordeel dan het gevecht naar goedvinden te kunnen aanvangen of ontwijken; maar zoodra het gevecht geopend wordt, staan de kansen zoo goed als gelijk.

Snelheid geeft alleen voordeel, wanneer zij gepaard gaat met eene zwaardere bewapening dan men bij vijandelijke kruisers verwachten mag. In een kruiser zijn minder stoomkracht en

zwaarder bewapening te verkiezen boven grooter stoomkracht en minder bewapening.

Een kruiser die alleen bewapend is om koopvaarders te nemen, kan met een enkel kanon volstaan. Hij zou echter gevaar loopen bij de eerste ontmoeting met een vijandelijken kruiser of met een gewapend koopvaardijschip genomen te worden. Door oorlogschepen, die in tijd van Europeschen vrede andere diensten verrigten, tot kruisers in te rigten, kunnen zij in tijd van oorlog kapende oorlogschepen nemen en zoodoende den handel en andere nationale belangen beschermen en ook tot gewigtige missiën gebruikt worden.

5°. '*Wij hebben niet veel versterkte havens, eigenlijk slechts twee of drie, den Helder, Vlissingen en Helvoetsluis. Hoe de blokkade er van te beletten of te bemoeijelijken zonder vloot?*'

De blokkade van eene kust met zoo vele zeegaten als er in de onze zijn, is zoo moeijelijk en bezwarend, en de spoorwegverbindingen met Hanover, Pruisen en België zullen haar bovendien zoo doelloos maken, dat het mij bevreemdt, dat men niet dadelijk begrepen heeft, dat ik het oog had op de blokkade van Java. Onder de werking van het kultuurstelsel zou eene streng volgehouden blokkade van dat eiland voor ons zeer noodlottig kunnen worden.

6°. '*Die een voorstander is van versperringen met vaste batterijen is een vijand van active verdediging*.'

Als het doorging, dat hij, die een voorstander van versperringen en vaste batterijen is, ook een vijand van eene active verdediging moet wezen, dan kon men met evenveel regt zeggen, dat de voorstanders van de Grebbe-linie, of van de Amsterdamsche linie, ook vijanden van levende strijdkrachten zijn; want wat die liniën voor het leger eener kleine Mogendheid zijn, dat zijn de versperringen voor hare scheepsmagt.

Bij de verdediging van den vaderlandschen grond mag men niet de strijdkrachten te water, evenmin als die te land, in het open veld tegen overmagt, hetzij die physiek is of moreel, overstellen, want bij het eerste treffen zou onze onmagt blijken en 's vijands moed in gelijke mate toenemen als de onze zou zakken.

Het stationneren van schepen in verband met landbatterijen, om vaarwaters tegen overmagt te verdedigen, heeft zelden goede uitkomsten geleverd, en dit is, sedert de toepassing van de stoomkracht op oorlogschepen, nog minder raadzaam geworden.

Het doen zinken van een deel der vloot in de haven van Sebastopol, eene even moedige en wanhopige daad als het verbranden van Moskou, was zeker wel de kostbaarste versperring welke men maken kon; de noodzakelijkheid eischte een zoo groot offer, en de uitkomst heeft er de doelmatigheid van doen erkennen. Maar zoo men bij tijds eene goede versperring gemaakt en de vloot behouden had, dan zou de basis van het verbonden leger gedurende den winter geen oogenblik veilig geweest zijn.

Reeds in 1848 was ik in de gelegenheid, bij het overwegen der kustverdediging van ons zuider-frontier, te doen opmerken, dat, door de toepassing van het stoomvermogen op oorlogschepen, wij van de zeezijde het kwetsbaarst zijn, en tevens de nadeelen, verbonden aan het stationneren van schepen in verband met kustbatterijen, onder de aandacht der regering te brengen, en het denkbeeld aan te geven om het doordringen op onze stroomen te keer te gaan, door met gesleepte kanonneerbooten (wij hadden toen niet anders) vóór den vijand uit den stroom op te varen, hem in een enfilerend granaatvuur te houden en achtervolgens in het kruisvuur der kustbatterijen te brengen. Door het pantseren der schepen is van deze wijze van oorlogvoeren geen gunstig resultaat te verwachten, en blijft er niets anders over dan liniën te water te maken, hetzij door versperringen of door elektrieke torpedos, met gelijk oogmerk als waarvoor onze liniën te land gemaakt zijn, tot steun eener inferieure magt.

Met meer regt mag ik de voorstanders eener active verdediging zonder versperringen verdenken, van daarvoor eene vloot te verlangen, zoo groot als die van den vermoedelijken aanvaller. Als men schepen, ten anker of onder stroom, te zamen gebruikt met landbatterijen zal de vijand trachten de schepen tusschen zich en de vaste batterijen te brengen, of doorvaren tot buiten het bereik van het geschut van den wal, en daar het kwaad stichten, dat hij in den zin heeft, in het gezigt eener inferieure scheepsmagt, die zich gelukkig mag achten als zij door de kustbatterijen beschermd wordt.

Toen de Engelschen in 1809 een aanval op Antwerpen in den zin hadden, trok Admiraal Missiessi wijselijk met zijne vloot tot boven Bath terug. Hieraan wordt de mislukking der expeditie van Walcheren toegeschreven. Ware hij, steunende op de kustbatterijen, voor Vlissingen blijven liggen, dan zouden

de Engelschen de Westerschelde geforceerd, de Fransche vloot vernield of genomen, en hun oogmerk bereikt hebben.

Het is een verkeerd denkbeeld dat versperringen de levende strijdkrachten insluiten. Noch te Sebastopol, noch te Charleston was dat het geval. Men herinnere zich slechts den aanval der gepantserde schepen uit Charleston op het blokkade-eskader, dat zij gedurende eenige dagen verdreven, en van de Atlanta die genomen werd. De stoomschepen, die door de blokkade heenbraken, bragten hunne ladingen voor Charleston, zelfs nog enkele malen nadat de aanval der Monitors op fort Sumter was afgeslagen.

7°. '*De gemeenschap tusschen de bezittingen en het moederland te verzekeren, ook dit vordert eene vloot zooals Engeland heeft, of kan hebben*.'

Als over de gemeenschap met de overzeesche bezittingen in tijd van oorlog gesproken wordt, denkt men onmiddellijk aan eene regtstreeksche gemeenschap uit onze havens en roept uit: dat kan men alleen met eene vloot doen, want zonder dat, hoe komen onze schepen uit onze havens? hoe door de Noordzee of door het kanaal? Er zullen in den loop van den oorlog oogenblikken, welligt tijden zijn, waarin het geluk onze schepen zal moeten dienen om uit onze havens, hetzij door het kanaal, hetzij ten noorden Engeland om, in den Oceaan te komen, en dáár is het even moeijelijk een schip te vinden als een naald in een hooiberg. Maar in den tegenwoordigen tijd van spoorweg- en telegraafverbindingen is die gemeenschap ook op andere wijze dan uit onze havens te verkrijgen. Is het aan te nemen, in geval de Roode Zee en de Perzische Golf voor ons gesloten zijn, dat gelijktijdig de geheele westkust van Europa, van Cadix tot Brest, ons vijandig zal wezen, zoodat wij nergens eene neutrale haven vinden? Zal men in tijd van oorlog op de mail kunnen vertrouwen, wanneer de Roode Zee voor ons open is? en zoo ja, zijn er dan toch geen omstandigheden denkbaar, waarin het raadzaam zoude zijn een oorlogschip van Java naar Suez te zenden? Ook wanneer die gemeenschap, van Java uit, om de West niet te verkrijgen was, zouden dan onze schepen om de Oost geene gemeenschap langs den telegraaf kunnen zoeken, te Peking, aan den Amour, of in Californië? Het zal wel overbodig zijn op het gewigt te wijzen van berigten uit het moederland, als de regtstreeksche gemeenschap verbroken is.

Dergelijke missiën kan men alleen aan oorlogschepen toevertrouwen. Zij, die in Nederland over de behoefte aan eene scheepsmagt oordeelen en niet verder zien dan het Engelsch Kanaal, kunnen zich moeijelijk een denkbeeld vormen van de vele gewigtige diensten, die eene kleine scheepsmagt in tijd van oorlog kan vervullen, mits zij in goed versterkte havens tegen overmagt beschermd worde. Geen *wenschelijke*, maar hoogst noodzakelijke diensten, waarvan het behoud onzer onschatbare overzeesche bezittingen afhankelijk is.

8°. '*Kunnen al de schepen, voor de Indische dienst benoodigd, in Indië gebouwd worden, dan kunnen zij ook in Indië blijven. Op deze wijze krijgen wij dan weder eene soort van koloniale marine, maar deze vloeit van zelve voort uit den loop der omstandigheden*.'

Ik heb in 'de Omwenteling in het Zeewezen' een overzigt trachten te leveren van de verbeteringen die door de groote zeemogendheden in het zeewezen gebragt zijn, en door 48 stellingen de gedachten te hulp willen komen van zeeofficieren, die er over nadenken, op welke wijze van die verbeteringen partij is te trekken, om onze onafhankelijkheid te verzekeren, en onze overzeesche bezittingen te behouden, ten einde ze zedelijk en stoffelijk ontwikkeld aan het nageslacht te kunnen overmaken. Dit zij voortaan het hoofddoel der marine; maar daarvoor is het in de eerste plaats noodig dat zij eene Nederlandsche marine zij en blijve, en dat het personeel in geestkracht, in zeemanskennis, in stoutheid en ervaring, zij en blijve Nederlandsch. Geen koloniale marine, onder welken naam of vorm ook, al vooronderstelt men, dat al de schepen voor de Indische dienst goedkooper en doelmatiger in Indië gebouwd zouden kunnen worden; want al wat men zoodoende op de schepen uitzuinigt, verliest men in eigenschappen van het personeel, en wat de schepen in doelmatigheid zouden kunnen gewonnen hebben, zou voor de mindere geschiktheid van het personeel geene vergoeding aanbieden. Een goed Nederlandsch personeel, dat niet, door langdurige koloniale diensten, met gebrekkige ingewanden en een ondermijnd zenuwgestel een Europeschen vijand onder de oogen moet zien, maar dat krachtig van ligchaam en sterk van geest is, zal met een minder doelmatig vaartuig wonderen verrigten, terwijl het keurigste en doelmatigste schip in handen van uitgeputte gestellen, de vlag geen eer zal kunnen aandoen. Het Indische leger verkeert in geheel andere omstan-

digheden als het personeel der marine, dat tegenwoordig onder de tropische zon geblakerd, en door de warmte der stoomketels verzengd wordt. Wanneer de vroegere zeilmarine niet bestand was tegen de schadelijke inwerking van het klimaat alleen, hoeveel minder zal men dan in den vervolge bestand kunnen zijn, nu zich de nog schadelijker inwerking van den stoomketel in ijzeren vaartuigen er bij voegt[1]. Men denke niet, dat het personeel even goed kan aangekweekt worden onverschillig of de schepen bij uitzondering of grootendeels op Java gebouwd worden. De uitkomst zou het tegendeel leeren, maar niet voordat het personeel met al zijne goede traditiën verloopen zou zijn; tenzij men veel meer geld zou willen uitgeven, dan door den aanbouw op Java vermeend wordt te zullen gespaard worden, en wel door een even groot personeel, als in Indië dienst doet, alleen tot oefening, in opzettelijk daarvoor te bouwen schepen, buiten de verzengde luchtstreek in dienst te houden. Men zal later eerst bespeuren welken heilzamen invloed het varen naar Indië in de stoomschepen 4de klasse op de zeeofficieren gehad heeft. Wat de meerdere doelmatigheid betreft, deze kan alleen bestaan in betere luchtverversching, want de doelmatigheid als oorlogschip kan in Europa beter beoordeeld worden dan op Java, en zoo die betere luchtverversching op Java kan worden verschaft, zonder aan de doelmatigheid van het oorlogschip te kort te doen, dan kan zij ook in Europa worden aangebragt, al moest zij gedurende den overtogt naar Java tijdelijk buiten werking gesteld worden. Door het bouwen op Java, niet, zooals tot nog toe geschiedde, uitsluitend van zeer weinig diepgaande vaartuigen, maar van al de vaartuigen voor de Indische dienst, zal het gehalte van het personeel der marine verminderen, zullen de schepen, als oorlogschip, niet doelmatig ingerigt en de kosten, in plaats van te verminderen, vermoedelijk grooter worden. Het leidt tot den ondergang der Nederlandsche en tot het herstel der koloniale marine, waarvan wij, voor de verdediging der bezittingen, voor de bescherming onzer nationale belangen en tot handhaving der nationale eer, in redelijkheid zeer weinig zouden mogen verwachten.

Ik vertrouw hiermede het door mij aangegeven doel genoegzaam te hebben toegelicht.

1 Het is eene zeer harde onbillijkheid, die er toe bijdraagt dat zoo vele officieren de dienst verlaten, dat de pensioenen der zee-officieren, die 20 jaren in Indië gediend hebben, niet gelijk zijn aan die der officieren van het Indische leger.

Er zijn, naar aanleiding van hetgeen door mij geschreven is, ook beschuldigingen tegen het bestuur van den Minister Lotsy ingebragt, welke ik zonder veel moeite zou kunnen wederleggen. Die taak voegt echter beter aan anderen dan aan mij, en ik vlei mij, dat de meeste zeeofficieren gaarne de verdediging van dat bestuur op zich zullen willen nemen, althans wat de hoofdzaken betreft. Reeds heeft een blijkbaar zeer bevoegd schrijver de meeste dier beschuldigingen grondig wederlegd in een wèlgeschreven artikel in de Amsterdamsche Courant van 5 en 6 Februarij ll. Ik zal mij veroorloven het hier in te lasschen.

Na de meening van den Heer de Roo van Alderwerelt[1] te hebben medegedeeld, dat onze kustverdediging tot hiertoe zachtkens heeft gerust, en dat men, niettegenstaande het rapport der commissie van 1857, weinig of geene resultaten van het ingesteld onderzoek heeft gezien, zegt de schrijver van het artikel:

‘Wat toch is er van de zaak?

Dat, voor zoo veel betreft de kustverdediging van de landzijde, bijna alle kustbatterijen zijn gebragt onder andere profielen en de aarden borstweringen van 4 op 6 el dikte tegen de nieuwe geschutsoorten ingerigt.

Dat, voor zoo veel noodig, aan onderscheidene daarvan, voor eene betere werking van het geschut, andere tracés zijn gegeven, en zoowel de kustbatterijen als de forticatiën meerendeels zijn voorzien van bomvrije kruidmagazijnen en andere bomvrije gebouwen voor hospitaal en logement, voor zoo verre die niet daarin reeds aanwezig waren.

Dat op den kop van den Helderschen dijk, om den toegang tot het Nieuwediep te bestrijken, zoo mede aan den havenmond van den Briel, nieuwe kustbatterijen, en in de reduit-stelling Willemstad, te Numansdorp en aan de Bovensluis nieuwe gesloten werken zijn aangelegd.

Dat voor de kustverdediging, behalve eene aanzienlijke hoeveelheid granaatkanonnen van 20 en 22 duim, vier à vijfhonderd getrokken bronzen kanonnen van 30 pond in voorraad zijn, en op bijna alle kustbatterijen een gedeelte daarvan, met de daarbij behoorende ammunitie, is opgesteld.

Dat dit alles meerendeels na 1857 tot stand gebragt en in

1 Zie ‘De Tijdspiegel,’ jaargang 1865, 1ste en 2de Aflevering: ‘Staatkunde en Geschiedenis.’

hoofdzaak te beschouwen is als een uitvloeisel van het rapport der kommissie van 1857, hetwelk, volgens den heer d.R.v.A. gezegd werd zeer veel goeds te bevatten.

‘Dat eindelijk, zijn onze mededeelingen juist, door het aanleggen van een gesloten werk op de Hors en eene kustbatterij aan het Sluissche Diep, ter hoogte van het Pangaatje, het geheele stelsel van kustverdediging, naar de voorstellen der commissie van 1857, zoude voltooid zijn, en, waren de omstandigheden dezelfde gebleven, ook naar onze meening op zekere mate van volkomenheid aanspraak zou mogen maken.

Wanneer wij wel onderrigt zijn, dan heeft ook de commissie voor de herziening der kustverdediging, onder het voorzitterschap van den luitenant-generaal Baron Nepveu, in het afgeloopen jaar, bij hare lokale inspectie, een zeer gunstigen indruk ontvangen van de werken die in de laatste jaren zijn aangelegd, zoowel omtrent de wijze van uitvoering als den goeden staat waarin die werken verkeeren, en kan de commissie, met betrekking tot den stand van zaken, zooals die was voordat de groote veranderingen in het zeewezen plaats hadden, niet anders zeggen dan dat zij goed zijn ingerigt.

Wanneer zoodanig oordeel over de kustverdediging van de landzijde vrij wel weêrspreekt hetgeen door den Heer d.R.v.A. is vooropgesteld, dan zullen wij trachten aan te toonen dat, wat de maritime middelen betreft, des schrijvers oordeel op zeer onjuiste voorstellingen berust.

Met den heer d.R.v.A. de geheimhouding betreurende, die, ten opzigte van de aangenomen stelsels van verdediging, door de regering wordt in acht genomen, neemt dit echter niet weg, dat, evenzeer als aan de officieren der landmagt grootendeels in hoofdtrekken wel bekend is waarop de verdedigingsstelsels berusten en wat daarvoor gevorderd wordt, ook het meerendeel der zee-officieren niet geheel onbekend is met het aandeel, hetwelk aan de zeemagt bij eene algemeene verdediging zal zijn opgedragen.

Wij gelooven dan ook niet ver van de waarheid te zijn, door aan te nemen, dat de commissie van 1857 aan materiëel verlangde:

10 à 12	stoomfregatten.
5 à 6	gladdekskorvetten.
30	stoomflotille-vaartuigen.
5 à 6	drijvende batterijen.

2 à 3	blokschepen.
20 à 25	zeil-kanonneerbooten.
8 à 10	verdedigings-vaartuigen (*Pro Patria's*).

Wanneer wij nu opslaan het Jaarboekje der Koninklijke Nederlandsche Marine van 1°. Januarij 1869, dan vinden wij dat daarvan aanwezig waren:

5 stoomfregatten van 51 en 45 stukken.
2 zeilfregatten van 60 stukken (*Prins van Oranje* en *Doggersbank*).
3 gladdekskorvetten te water en 3 op stapel.
11 stoomflotille-vaartuigen te water en 8 op stapel.
5 drijvende batterijen.
3 blokschepen.
35 zeilkanonneerbooten.
13 verdedigingsvaartuigen (*Pro Patria's*).

Met uitzondering van 2 flotille-vaartuigen, die ter beproeving naar Oost-Indië waren gezonden, was, onafhankelijk van het O.-I. eskader, al dit materiëel tot de landsverdediging voorhanden. Op de werkorder voor 1861 was daarenboven voorgeschreven, om het linieschip *Tromp* mede in een stoomfregat te veranderen, aan welk voornemen echter door den tegenwoordigen minister geen gevolg is gegeven.

Wanneer van 1°. Januarij 1856 (het dienstjaar waarin de heer Lotsy is opgetreden), tot 1°. Januarij 1862 (het dienstjaar waarin hij de portefeuille van marine neêrlag), niet minder dan 44 schepen, groot en klein, zijn te water gelaten, die allen, naar de eischen der commissie van 1857, in het verdedigingsstelsel pasten, dan mag men eenige jaren later, bij veranderde toestanden, over de waarde van dat materiëel verschillend oordeelen, maar beschuldigingen zooals die van den Heer d.R.v.A. zijn ongegrond.

De heer d.R.v.A. maakt er den heer Lotsy een scherp verwijt van, dat hij in 59-60 den aanbouw van nieuwe stoomfregatten staakte, maar vergeet dat in Frankrijk de proeven met het gepantserde fregat de Gloire reeds de waarde dier soort van schepen hadden doen kennen; dat aldaar de Invincible, Normandië, Couronne, Magenta en Solferino, en in Engeland de Warrior, Black Prince, Defence en Resistance voor gepantserde fregatten waren op stapel gezet.

Toen, bij de behandeling der begrooting voor dat jaar, de heer Lotsy aan de vertegenwoordiging verklaarde, dat de rig-

ting der nieuwe marine onwillekeurig deed denken aan de stormrammen der Romeinen, en hij zich dien ten gevolge bezwaard gevoelde meer houten stoomfregatten op stapel te zetten, nam hij, naar onze meening, een hooger standpunt in dan de tegenwoordige regering. Zij toch begint in 1864 met het op stapel zetten van eene nieuwe serie houten stoomfregatten, die zeker niet veel minder dan twee millioen gulden zullen kosten, na bij haar optreden verklaard te hebben, dat houten fregatten van anderhalf millioen niet meer dat vertrouwen verdienen, hetwelk men er eenmaal in stelde. En dat wel op een tijdstip, waarop de Engelsche admiraliteit de order geeft, op verschillende werven een zeker aantal houten schepen (waaraan trouwens reeds sedert geruimen tijd niet meer gewerkt was), voor zooverre die niet gepantserd kunnen worden, af te breken.

Toen de heer Lotsy in 1858 en 1859 de drijvende batterijen liet pantseren, al was dan ook die pantsering onvolledig en al gaf die ook later aanleiding tot velerlei aanmerkingen, toonde hij daarmede toen reeds zijnen tijd te begrijpen en de pantsering, als een onmisbaar element, in de kustverdediging op te nemen.

De heer d.R.v.A. neemt uit het feit dat de stoomflotillevaartuigen, thans schroofstoomschepen 4^{e}. klasse, niet *uitsluitend* voor de lands-defensie zijn gebouwd, aanleiding om te ignoreren, dat die vaartuigen als defensie-vaartuigen bestaan. Hij zegt op grond daarvan dat de zeegaten, en bijzonder de reede van Texel, opzettelijk zonder verdediging zijn gelaten.

Hoewel ook wij een tweeledig doel voor defensie-vaartuigen in de meeste gevallen afkeuren, kan toch niet ontkend worden, dat de stoomflotille-vaartuigen aan de twee hoofdvereischten, voor de landsverdediging gesteld, voldoen; vooreerst om onder zekere omstandigheden een diepgang van 27 of 38 palm niet te overschrijden; ten andere eene zware bewapening te voeren. De flotille-vaartuigen worden, in tijd van oorlog, gewapend met een 60 ponds kanon à pivôt, voor en achter, en 10 caronnades van 30 pond in de zijden.

Mag men het afkeuren, dat die vaartuigen niet *uitsluitend* voor het doel der lands-defensie zijn gebouwd, men gaat te ver hierop veroordeelingen te gronden als die, welke de heer d.R.v.A. ter nederschrijft, zonder met een enkel woord het verband der zaak toe te lichten.

Is het bovenstaande in de hoofdzaak eene meer juiste voor-

stelling van hetgeen voor het materiëel is verrigt gedurende of kort vóór en ná het bestuur van den minister Lotsy, ook de zoo dringende behoefte aan levende strijdkrachten was bij bij hem een punt van ernstige en gedurige zorg. De sterkte van het korps mariniers was op 2150 man gebragt, zoodat, na aftrek van geëmbarkeerde mariniers en de depôts, 1000 man ter dadelijke beschikking overbleven. In eene der havens van Spanje of Portugal waren 1500 man, tot zekeren graad van geoefendheid gevorderd, op drie fregatten vereenigd; onder de hand, om teruggeroepen, als eene kern voor de binnenlandsche defensie, zich aan te sluiten bij de voorhanden bemanningen der vijf binnenslands zijnde wachtschepen.

Om eindelijk zich voor te bereiden op eene geheele bemanning der vloot, was door den heer Lotsy een ontwerp van wet voor de zeemilitie ingediend, dat, ware de wet aangenomen in den zin van het ontwerp der regering, in betrekkelijk korten tijd de beschikking zou hebben gegeven over 3000 zeemiliciens voor de binnenlandsche dienst.'

Ziedaar de meening van een auteur, die bewijzen geeft van naauwgezette studie van de zaak, die hij verdedigt. Wij hebben aan zijne welsprekende verdediging van onze zijde niets bij te voegen.

M.H. JANSEN.

De verrassing van Hoey in 1595[1].

IV.

Terwijl Trinette de beide boertjes, vaandrig de Preys en Wouter Willemsz, de achterdeur van den Schepen uitliet, bleef Pierre de la Géneste in den leuningstoel zitten, het gebogen hoofd voorover, de handen op de knieën zaamgevouwen.

Madeleine, die uit het venster Frank had nagestaard, werd, zich omkeerende, haren vader naauwelijks dus gewaar, of zij trad naar hem toe, sloeg haren arm om zijnen hals, en dwong hem op te zien, zijn voorhoofd kussende.

- 'Moed gehouden, vader!' sprak zij opgeruimd, 'morgen zijn wij van allen dwang ontslagen, morgen zullen wij vrij zijn!'

- 'Ik hoop het met u, mijn kind!' hernam hij ernstig, doch zuchtte tevens.

- 'Moeder juicht reeds in den geloove!' ging Madeleine voort; 'gij hebt het zelf gelezen, hoe zij gedenkt morgen in den geest den psalm der verlossing aan te heffen met de gemeente, die hier niet langer de verdrukte zal wezen.'

- 'Kind! kind!' waarschuwde hij zachtkens, het grijzend hoofd schuddend, 'loop zoo niet vooruit, alleen deze ure is de onze.'

- '"Op morgen zal de Heer der Heirscharen met ons zijn!" moeders woorden klinken profetisch; de martelaresse ziet de hand der heiligen alreeds den palm der overwinning zwaaijen en verheugt zich dies met eene wondere vreugde; mogen wij daarin niet met haar deelen?'

1 Zie het 2de gedeelte van dit verhaal in het Februarij-Nommer van dezen Jaargang.

- ‘Voorzeker, Madeleine! als alles goed afloopt, zal het stof zijn tot groote blijdschap,’ sprak hij der schoone geestdrijfster ontnuchterend toe; ‘maar, kind!.... ik roep geen triomf vóór ik Héraugière op het raadhuis zie....’ en zijn graauwe baard krookte weder, terwijl hij in gepeins verzonk, den hagelwitten halskraag.

- ‘Is het voor wikken en wegen, vader! nu de ure tot handelen nadert, niet te laat?’

- ‘Inderdaad; en echter doemen juist in zulke oogenblikken de zwarigheden op.’

- ‘Schroom! aarzeling!’ borst de kloekhartige jonkvrouw uit, met eene verwondering, waarin zich ergernis mengde. ‘Ik onderstel toch, vader! dat gij deze dingen doet met volle verzekerdheid der conscientie?’

- ‘Waartoe het peillood zoo diep te werpen, Madeleine?’ sprak hij, met moeite een zucht weêrhoudende; ‘ik doe die dingen omdat de nood der tijden mij er toe dwingt...’

- ‘En met volle regt,’ viel zij in; ‘na jaren van lijdzaam torschens is het afschudden van een juk geoorloofde tegenweêr.’

- ‘Zoo zien wij het, melieve!’ hernam hij met zachten weemoed, en liet er in denzelfden toon op volgen: ‘gelukkige jeugd! die er geen erg in bebt hoe de weêrpartij met gansch a n d e r e oogen ziet.’

- ‘Wat; gaan ons die anderen aan, vader! De Bisschoppelijken? zij hebben hier geen regt van spreken; bij hen ligt de wortel van al het kwaad, dat zij ons gaarne zouden toedichten. In billijkheid, zijn zij niet schuld aan al ons leed?’

- ‘R e g t e n s c h u l d ,’ sprak de Schepen, ‘luister, Madeleine! hoe die woorden een anderen zin hebben, naar ik door den u i t s l a g verlosser of verrader van mijne vaderstad worde! Als wij slagen, ik zal mijn voorgeslacht waard heeten: de verhouding van een Luiksch burger tegenover zijn Bisschop als wereldlijk Heer, was nooit die van een lijfeigene, was van oudsher al meer dan die van een gewoon vasal. “*Charbonnier est maître chez soi!*” het dagteekent uit de twaalfde eeuw, uit Keizer Philips, den II^{des} tijd; het is in Luikerland een regt geworden, door handvesten en overeenkomsten erkend en gestaafd. Wij vallen niet als slaven den erfheeren toe; wij k i e z e n onze vorsten en de minste vrije man heeft stem bij die keuze door zijne gezworenen. Schoon sommige onzer Heeren deze regten niet hebben geëerbiedigd, die te e r k e n n e n , dat

dorst zelfs de dwangziekste niet nalaten; het was magistratenpligt ze te handhaven tegen geestelijken overmoed! En geene onderdrukking, die niet gevolgd werd door weêrstand, geen verkorting die niet werd geboet door uitbreiding onzer voorregten!...'

De la Géneste was onwillekeurig opgerezen; zijne diep liggende oogen flonkerden, als zag hij de glorie des Verledens voor zich.

- 'En dat zou ons voor het tegenwoordige geen moed geven?' vroeg Madeleine, aangevuurd die snaar te roeren, welke bij haren vader het diepst plagt te trillen.

Toch gaf de snaar thans geen weêrklank.

- 'S c h u l d of r e g t ,' voer de Schepen voort, terwijl hij den slinkerarm rusten liet op de lage rugleuning van den stoel, met rood leder bekleed; 'r e g t of s c h u l d , het werden klanken, waarmeê twee partijen speelden in de donkerste dagen van Bisschop Groesbeek's bestuur; toen gij, arm kind! het levenslicht zaagt. Uit had alle vastheid van begrippen in de school der geleerden; uit alle rust in den schoot des gezins! Voor honderd jaren werd de nieuwe wereld ontdekt, - het ging stillekens toe; - maar de nieuwe wereldorde, door de hervorming beoogd, hoe kondigden stormen haar aan, stormen, die nog voortloeijen! Verzet tegen Rome! dat werd de leus; kerkzuiveren, heette het doel; kerkschennis was te dikwijls het gevolg. Toen het vuur om hem heen blaakte, moest Groesbeek zich wel opmaken om het te blusschen: hij was te vroed om niet te voorzien, dat de maatschappelijke brand meer dan de troonen verteren, dat hij alles sloopen zou. Hij had r e g t , Madeleine! al lag de s c h u l d aan zijn voorgangers op den benijden en bevlekten zetel; al waren er mannen aan den martel-staak verscheiden, heiliger dan die tot welke hij de handen ophief! Rome schonk hem voor zijnen ijver den Kardinaalshoed; waarom waggelde van dien tijd af de weegschaal in zijne vingers? Maar eer ik hem hard valle bekenne ik: wie onzer weet met welke mate hij meet, sedert de staf, eeuwen lang geëerbiedigd, gebroken werd?'

Arme vader! arme dochter! - wat de laatste onder die woorden leed, wie beschrijft het? Den hoogen blos der vervoering, waarmede zij het aanbreken der bevrijdingsure had begroet, nog op de wangen, wilde zij die sombere mijmering te keer gaan; doch de la Géneste vergunde het haar niet.

- ‘Ik hoor al, kind! wat gij zeggen wilt. Dezelfde Groesbeek, die zoo goed wist, “dat een Luiksch Vorst geen vonnis mag vellen dan langs den wettigen weg, dat hij geen ordonnantiën tegen 's lands privilegiën mag maken dan met toestemming der Staten;” diezelfde Bisschop voerde de inkwisitie in; als hij het niet had gedaan, zou uwe jeugd van moederlijke zorg misdeeld zijn geweest?’ En Madeleine zag tranen schemeren door die grijze wimpers; doch de dorre hand wischte ze weg, en voort voer niet de vader maar de Schepen: ‘De weêrstand, dien wij boden, was geen oproer; niet wijziging van inzigt, niet overtuiging, deed ons het hoofd in den schoot leggen: slechts voor geweld van wapenen zijn wij gezwicht. Helaas! ik ken ons nog te grootsche rol toe; het vroeger ten strijde vliegend Luik, ons arme Hoey, - brandpunten der priesterregering geworden, daar ze bij afwisseling den Prinsen-Bisschoppen ten verblijf strekten, - ze waren niet eens bij magte openlijk tegenstand te bieden; wij doken weg; in dat schuilgaan zag men onderwerping, zich vergenoegende met den schijn. Maar wat er onder die gedweeheid school, kind! gij weet het, als ik...’

- ‘Dwang prikkelt tot haat!’ borst Madeleine uit, ‘ik ervaar het bij mij zelve!’ en de groote, blaauwe oogen flikkerden van een vuur, dat den vader zou hebben doen schrikken, als hij haar aan had gestaard.

Maar nog altijd leunde deze met den slinkerarm op den rug des stoels; maar nog altijd zochten zijne blikken den gladgewreven grond. ‘Arme Groesbeek!’ voer hij al mijmerende voort, ‘smart over de verloren liefde zijner onderzaten, die het wagen durfden hem in het aangezigt te wederstaan; wrevel over de stoutheid der Staten, die hem zijne beden dorsten weigeren, zij sleepten hem ten grave. S c h u l d , - r e g t , - wie zal uitspraak doen? hoe zal zijn vonnis luiden bij het nageslacht? hoe het mijne? Als de aanslag gelukt, Madeleine! dan getuigt de geschiedenis, dat er in de dagen, toen Ernst van Beijeren zijn eed schond, in Hoey een eerzaam burger leefde, Pierre de la Géneste, een naam, op de rolle des regts met eere vermeld, die een eind maakte aan duldeloozen druk. Die man, zal het heeten, hij had den moed tot zijne bruid een meisje te kiezen der hervormde leere toegedaan; die man deed haar geloof nooit geweld; die man getroostte zich, van haar en den eenigen zoon dien zij hem schonk, te scheiden, liever dan haar te overreden hare overtuiging te verloochenen. Of de historie er bij ge-

tuigde, dat hem eene dochter overbleef, met mannelijken moed begaafd, die hem schoorde als hij struikelde;' de la Géneste trad op zijn kind toe en drukte haar de hand. 'Eindelijk,' voer hij voort, 'eindelijk, zoo zal het luiden, bood zich de gelegenheid aan de grijns af te werpen, zoo lang met weêrzin gedragen, zich en de zijnen te bevrijden van het geweld, hunner ziele aangedaan. Hoe hem zijne vaderstad dank weet voor eene verlossing, wier beraming en voltooijing hem te zwaarder vallen moest, dewijl de eigenlijke geloofsijver hem faalde, dewijl hij aan beide zijden misbruiken zag; misbruiken, die echter de vrijheid, geloofde hij, beter te keer zou gaan, dan de huichelarij!'

Madeleine wilde opspringen van eene bank voor het venster, waarop zij was neêrgevallen; maar haar vader wenkte haar, dat zij hem slechts ten halve had gehoord. Hij ging voort met groote schreden het vertrek te meten:

- 'Als wij falen, de taal zal te arm zijn om dien Pierre de la Géneste te verwenschen, die getrouwheid aan de kerk van Rome huichelde, terwijl hij wist, dat zijne dochter met hare moeder aan de leer van Luther hing! die in schepensbank regt dorst spreken over het minste vergrijp, al heulende met de vijanden zijns vaderlands! Het is mij of ik het leze: wat viel er beters te verwachten van een vroom opgevoed, vermogend jonkman, die zich niet ontzag, Louise Briant te huwen, de zuster van den ketterschen ijveraar; wat van den vader, die de geboorte eens zoons verborgen hield om dezen in zulk eenen opvoeder het verderf prijs te geven? Verlosser wilde hij worden, verrader is hij gebleken; verrader, die om den wil zijner wereldsche goederen in Hoey bleef, toen vlugt en ballingschap eerlijk zouden zijn geweest! Teregt werd zijn naam van de rolle onzer regters geschrapt; teregt het wapenschild, dat hij voeren durfde, al was hij geen edelman, op de markt verbroken en vertrap!'

Een oogenblik stilte.

- 'S c h u l d , r e g t !' klonk het fluisterend, 'de u i t s l a g bepaalt den zin!'

Maar Madeleine was opgesprongen, maar Madeleine sloeg hare armen om zijnen hals en dwong hem stil te staan: zeggende: 'Toch niet, vader! er is een hooger regter dan de uitslag, het is de stemme die hier spreekt;' en hare blanke vingeren vonden de plaats waar haar hart klopte. Hoe de geestdrift in hare oogen bezweem, toen zij er zoo meêwarig op liet vol-

gen: ‘Arme twijfelaar! hoort gij die niet? Gij weet hoe mijne jonkheid gezworven heeft, gij weet het, wat meer zegt, welken strijd, boven mijne jaren, ik heb gestreden; maar in het klooster, of op de vlugt, maar met u ter hoogmis gaande, of aan moeders schoot naar den bijbel luisterende, slechts naar éénen vrede streefde ik, dien met mijne conscientie; en er kome nu wat wil, sinds ik dien heb gevonden, ik ben mijn lot getroost! Er was onrust in mijn binnenste, als ik met u uit de cathédrale thuis gekomen, opgetogen van al dien luister, al dien glans, dien bedwelmenden wierook, dien vervoerenden zang, moeder spreken hoorde van een armen middelaar der menschen, die het land doorging, goeddoende en voor onze zonden op het kruishout stierf! Er was strijd in mijn gemoed, als de oude buurtpastoor mij ter biechte vermaande, en zij, die onze martelaresse worden zou, mij leerde dat slechts berouw, Gode bekend, de zonden uitwischt, dank zij het bloed des Heilands! Al uwe aarzeling, vader! kan ik meêgevoelen, want ik heb wat daar naar zweemt geleden, toen de Kanunnik voor mij louter welwillendheid was en mij tot opgeruimdheid spoorde; toen de Abtdisse, bij wie ge mij de wijk deedt nemen, zorg voor mij droeg, als ware ik hare dochter geweest, en ik later bij moeder, in hare ballingschap, slechts strafheid vond voor haar verdoold kind, slechts tranen over haar verloren eerstelinge! Maar ik heb geworsteld, vader! maar ik heb gebeden, en mij is licht opgegaan; niet de uitslag, alleen de stemme des gewetens beslisse! Tuigt die: neen! weg dan met de goederen der wereld, tot den prijs der eeuwigheid te duur! Stemt die toe, welkom dan zelfs kruis en boeijen; er is een beter leven dan dit aanstaande!’

De la Géneste had toegeluisterd; of hij toestemde? wij mogen er aan twijfelen. Er was vaderlijke liefde in de beweging der hand, die de schoone geestdrijfster zegende; maar als had hij den loop zijner gedachten vervolgd, sprak hij al mijmerend voort:

- ‘Ernst van Beijeren werd Bisschop onder gunstiger verwachtingen, onder plegtige verzekering, niet om des geloofswille te zullen vervolgen...’

Die beklagenswaardige Madeleine! zij huiverde onwillekeurig; maar eer zij van haars vaders zijde week, hoorde zij er dezen met bitteren lach bijvoegen:

- ‘En toch hadden wij in twee en tachtig Jean Chapeauville tot Inquisiteur!’

Er scheen een met schrik slaande tooverkracht in dien naam te schuilen; Madeleine hief zich niet maar uit hare teleurstelling op, zij beefde als een blad.

- ‘Chapeauville! de vervolger van moeder, de bloedverwant van Kerkadet?’ borst zij uit.

- ‘Ook aan ons vermaagschapt,’ hernam de la Géneste verbitterd, ‘zoo als ik aan den klem zijner broederhand heb gevoeld...’

- ‘Vader!’ riep Madeleine, ‘ik dacht... ik meende.... dat mijne moeder...’

- ‘Aan hem het behoud van haar leven heeft te danken?’ viel hij in; ‘dat is ook waar; maar toch... hij is daarbij niet dan het werktuig geweest van de laagste eigenbaat, al heeft hij dat zelf niet kunnen weten... ik geloof het volgaarne. Hij is een devoot, een gemoedelijk man, een geleerde, die voor zich zelf niet naar wereldsch goed vraagt, maar zoo pausgezind in zijn hart, dat hij het zijn pligt acht door straffen dwang de dwalenden naar den kerkelijken schaapstal terug te brengen.’

- ‘Onnoozele! met al zijne wetenschap! of men 't harte dwingen kan, zoo als men het ligchaam dwingt, en of God niet naar 't harte vraagt,’ viel Madeleine in; ‘als ik uit dwang mijne kniën buig in hunne Baäls-tempelen, stijgt mijne ziel op tot den onzienlijken Heer der Gemeente, die weet dat ik Hem toebehoor... Zoo is daar innerlijke vrijheid ondanks uiterlijke boeijen....’

- ‘Maar die toestand is duldeloos op den duur, en gij zijt niet de eenige die er onder lijdt... Ware dat zoo, leed gij en ik, leed maar alleen mijn huisgezin, onder den druk van dien willekeur, ik zou het dulden; bij den hemel! ik zou 't niet wagen uit eigenbaat alleen datgene te volvoeren, waarop ik plan heb; - maar dat is zoo niet! Gij weet, dat het niet zoo is, Madeleine! honderden welgeborene en wellevende medeburgers zuchten als wij onder hetzelfde dwangjuk en zien hijgend uit naar het uur der verlossing... zien op mij, die hun leids- en raadsman ben.’

- ‘Dank, vader! dank,’ borst de dochter uit; ‘maar sla dan nu rustig de hand aan de ploeg, zonder omzien naar hetgeen achter ligt.’

- ‘Dat doe ik, Madeleine! doch wat digtebij in het verschiet vóór mij oprijst, jaagt mij huivering aan. Als eenmaal

de sleutelen der stadspoorten uit onze handen zijn overgegaan in die van den Staatschen bevelhebber, als hij hier meester zal zijn, als hij hier zal binnentrekken met zijne soldenieren, wat zal er dan volgen voor de burgers...? Dwang onder een anderen vorm? dwang van een andere zijde?..... Zal Héraugière zelfbeheersching genoeg hebben om zich te houden binnen de perken der overeenkomst? zal hij over zijn volk gezag bezitten groot genoeg om hier geen schennis te doen plegen, om der burgeren goed en bloed te ontzien?... Weet gij wel, Madeleine, dat iedere druppel burgerbloeds, dus gestort, voor mijne rekening komt? Ik ben onder hen opgewassen, zij waren de speelnooten mijner jeugd, de gezellen mijner jongelingschap! Hun vertrouwen bragt mij in mijne betrekking, ik zat met hen aan, ik heb vrienden onder roomschen en onroomschen beide. Als de een of de ander mij zijn ondergang wijten kon, als een hunner r e g t had mijnen naam te vloeken, die s c h u l d zou ondragelijk zijn!...'

- 'Vader! om 's hemels wil, wat waagt gij het uwe zielskracht en de mijne af te matten met de voorstelling van zulke mogelijkheden,' snikte Madeleine, zelve verbleekend van ontroering, terwijl zij de zijne trachtte te keer te gaan. 'Is Héraugière geen treffelijk edelman; houdt moeder hem niet voor een wakker voorstander en belijder van hare religie, en mag men zich aan zoo iemand niet veilig toevertrouwen? Hebt gij niet zijn woord, zijne schriftelijke belofte, dat hier alles ordelijk zal geschieden? dat er geene verandering zal plaats vinden, uitgenomen die naar welke wij zelven zoo vurig wenschen - gewetensvrijheid?'

- 'God geve dat hij den wil en de magt hebbe, die belofte te houden!'

- 'Daar zeg ik amen toe,' viel Madeleine in, en wendde zich naar de deur, willens het vertrek, waarin zij levenslang nog zoo bange ure niet had doorgebragt, te verlaten.

- 'Madeleine, luister!' riep de Schepen, haar volgende en hare hand vattende. 'Al heb ik wel hope dat alles zal uitvallen zoo als wij wenschen, mislukking, die God verhoede! blijft mogelijk; dezen nacht kan alles ontdekt worden, de aanslag kan falen, en - wat dan morgen?'

- 'Vader, vader!' riep de jonkvrouw, 'welke vreesselijke angsten jaagt gij mij aan! Overweeg dat ik mijne zinnen bij elkaâr moet houden, dat ik mij moet gaan optooijen voor het

festijn, het festijn van Belsasar voorwaar, dat ik dansen moet, dansen met zulke smart en kommer in de ziel; ik die dat laf en ijdel vermaak verafschuw!' Vraagt iemand of de la Géneste medelijden had met Madeleine, wij antwoorden, dat hij bij dien angstkreet het hoofd boog; dat hij haar niet te keer ging, toen zij voortvoer: 'Ik ten rije gaan met de ligtvaardige papisten; ik de uitgietingen hunner ongeregtigheid mede plegen, in hun dartel Vastenavondsspel, dat den Heere een gruwel is; ik, dansen, dansen met Kerkadet! met den neef van Chapeauville, met uwen en mijnen kerkermeester! O, vader! breek mijne kracht, breek mijn moed niet met de voorspiegeling van mogelijkheden...'

- 'Waarop wij rekenen m o e t e n , Madeleine! zullen wij niet ons gevaar vermeerderen,' hernam de Schepen met onverbiddelijke vastheid. 'Melieve! als morgen de aanslag mogt mislukken, dan weet gij waar de papieren zijn, die van dit gevaarlijk geheim getuigen. Verbrand ze, en dan - zie u zelve te redden.'

- 'Het laatste zeker niet!' hernam zij met edele stoutheid, 'dat zou strijden tegen het voorschrift mijner moeder, en - tegen mijn eigen hart. Doch, lieve vader! wij gaan op tot den strijd; waarom ons de neêrlaag voor te stellen? Om met glimlachjes te kunnen boeijen, is het mij noodig den blik te rigten op den triomf!' en er droppelden tranen uit hare groote, schitterende oogen, toen zij van hare glimlachjes sprak.

- 'En nu, laat mij gaan, vader! om dit stemmig gewaad te verwisselen voor de tooisels der danskleedij. Opdat ik naar het exempel der godvruchtige oudtestamentische vrouwen, wapenen make van de bevalligheid, die mij is verleend, om de Baäldienst te helpen onttroonen, en ketenen vlechte van mijne haren, om den geweldige te binden!'

En zij drukte een kus op het voorhoofd van den Schepen, als om hem te bezielen met hare geestdrift en haar goed vertrouwen op de toekomst.

V.

Wie belang stelt in Wouter Willemsz, moet met ons naar hem omzien, terwijl hij binnentreedt bij meester Zibrecht, den waard in de Kreeft, voor wiens woning dat vermaarde weekdier in gekookten staat, en dus in zijn vuurrood omhulsel, op een groot uithangbord was voorgesteld, met den naam van den herbergier er onder, opdat geene vergissing mogelijk zoude zijn. Onze schrandere musketier had bij gevolg geen oogenblik geaarzeld dien drempel te overschrijden; stoutweg trad hij binnen, of hij er thuis hoorde. Schoon het voor de eerste maal was, dat hij die katrol achter zich hoorde neêrgonzen, schreed hij driest voort door den gang, driest op de keuken toe; daar hij met een oogopslag bemerkt had hoe de gelagkamer vol was van boerenvolk, in welks gezelschap hij zich liefst niet waagde. Het getuigde voor zijn hoofd, - en toch viel zijn versnelde stap meer nog zijn harte toe te schrijven. In de woning te zijn waar Gonda het huishouden waarnam, en niet dadelijk naar dat verblijf te gaan, waar hij zeker kon zijn haar aan te treffen; viel het van een minnaar te vergen? Mogt hij iemand ontmoeten bij wien de voorzigtigheid verbood zich op dit regt te beroepen, hij had immers een voorwendsel, eene verontschuldiging ter hand, of liever in de handen, een mand met eijeren en twee kostelijke vette hoenders, die in de keurigste keuken welkom moesten zijn.

Daar geurde en gloeide het hem op hetzelfde oogenblik uit de verte tegen, daar glom het ter wederzijde der breede schouw van koperen ketels en kastrollen; maar hoe misplaatst zou hier eene beschrijving zijn, waar wij door de oogen van een verliefde zien! Daar werd Wouter eene gestalte gewaar, welke hij uit honderden zou hebben herkend; het meisje hield hem den rug toegekeerd, het hoofd voorover; door de krullende haren, het mutsje ontsprongen, zag hij den blanken nek heenschemeren.

En rapper dan iemand het vertellen kan had Wouter de mand met eijeren neêrgezet en lagen de hoenders er naast; op de teenen voortgegleden, was hij achter Gonda, sloeg hij de handen om haar hoofd, drukte haar de oogen digt en kuste....

- ‘Raak is hij!....’

Een duchtige vuistslag ontlokte hem die betuiging, zijn hoed stoof tot bij de hoenders voort; Gonda was vrij, Gonda zag om....

- ‘Wouter!.... Gij hier!’ riep zij, en het was aardig te zien hoe de vreugde der verrassing alle gramschap van het lieve gezigtje wijken deed; een hooge blos overtoog het geheel; ‘maar hoe komt ge....’

- ‘Gij weet kapers op de kust af te weren, Gonda!’ lachte hij, en liet er op volgen, toen zij hem hare hand bood: ‘ik kan zoo trouwen wachter niet gram zijn,’ maar nam deze daarom toch niet aan. En het blonde kind, dat den vrijpostige straks zoo straf deed boeten, zij gedoogde het, dat de schalk, haar met rustige vrijmoedigheid omhelzende, een hartelijken kus op hare lippen drukte. Verre van haar lief kopje terug te trekken, liet zij het integendeel vertrouwelijk op zijn schouder rusten, doch - schreide.

- ‘Wat is dat!’ riep hij met bezorgdheid, ‘tranen, mijne liefste! tranen, nu gij mij bij u hebt!....’

- ‘Gij weet niet hoe van pas gij komt.’

- ‘Ik meen het te gissen, meidlief! maar nog al waterlanders! Gaat het hier niet naar uw zin? Knort meester Zibrecht den ganschen dag? Drommels! uw lief gezigtje staat strak, uwe wangen zijn bleek, nu de blos geweken is. Hoe komt dat? wat schort er aan, zeg het mij vrij uit.’

- ‘O! er schort meer aan, Wouter! dan ik in weinige woorden vertellen kan,’ hernam zij, vast wat moediger nu zij haar eerste gevoel had lucht gegeven en door het vooruitzigt haar leed te kunnen uitstorten.

- ‘Ga zitten, daar bij de schouw,’ mogt ze zeggen, nog altijd de hand leggende aan den schotel waarmeê hij haar bezig had gevonden, gefruite forellen, die wat schijfjes citroenen eischten.

- ‘Niet dan zoo ge naast mij komt,’ was het antwoord des jonkmans.

- ‘Fluks!’ lachte zij, door haar tranen heen, ‘in mijn keuken ben ik vrij;’ en repte zich met het geregt, minder zorgvuldig dan straks de vischjes rangschikkende; ‘oom bedient op dit oogenblik zelf zijne klanten;’ het mes, waarmeê de citroen was doorgesneden, werd afgedroogd, ‘en Mary, onze meid, doet het grove werk daar buiten, omdat ze Vastenavond wil houden!’ Wouter's scherts, voor welken smul-

paap het lekkere hapje mogt bestemd zijn, vond geen gehoor ‘Ik heb de deerne die uitspanning toegezegd,’ voer Gonda somber voort; ‘voor mij heb ik van avond niets dan verdriet te wachten.’

- ‘En dat zegt ge, als ik bij u ben?’ hernam hij, terwijl zijn arm om haar midden gleed. ‘Ik beloof u een Vastenavond zoo als gij er nog nooit een hebt gevierd...’

- ‘Een zulke wacht mij! maar geen vrolijke,’ hernam zij met een diepen zucht.

- ‘En wat er dan morgen na volgt! ja daar mogen we nu niet van spreken,’ ging hij voort, zijne lustige voorstelling tegen hare bange verwachting plaatsende, ‘maar pleizier zal het je doen, of mijn naam is geen Wouter.’

- ‘Wat er morgen op volgen zal, Wouter Willemsz! dat weet ik u te zeggen,’ borst zij uit. ‘Morgen verlaat ik het huis van oom, schoon ik, arme! nog niet weet waarheen....’

- ‘Wat is dat, Gonda! handelt meester Zibrecht zóó hard met u?’

- ‘Neen! maar ik wil in zijn huis niet blijven, als een ander daarin den baas speelt, en nog wel een ander die....’ hare lippen trilden.... hare wangen verbleekten, ‘die.... mij dwingen wil, zijne vrouw te worden!’

In plaats van te schrikken lachte Wouter luidkeels.

- ‘Dien held zou ik willen zien, die mijne Gonda zou kunnen dwingen haar woord aan Wouter te breken.... als ze geduld heeft om te wachten tot hij een kooitjen heeft zoo mooi een vogeltje waard.’

- ‘O! wat dat belangt... aan geduld zou het niet haperen; maar die verweerde jezuït... die Jacques Perret... die scheele Brusselaar...’

- ‘Zijn kwaliteit, zijn naam en zijn physionomie.... gij hebt er slag van kennis te doen maken,’ sprak Wouter glimlagchend; ‘dat hij op u verliefd is geraakt, bewijst voor zijne oogen, hoe loensch hij moge zien; al geeft dat geen hooge gedachte van zijn moed, want dapper en scheel gaan niet zaâm;... maar hoe acht ge hem in staat u te dwingen, in wat ook?..’

- ‘Wel, omdat hij doorzet en dwingt wie hem lust! Heeft hij niet reeds oom weten te belezen, om hem zijn huis en zijn zaak over te doen?’

- ‘Dit huis en deze zaak overgedaan! en tegen wanneer

zou dat geschiên?' vroeg Wouter, werkelijk eensklaps zoo ontzet, dat hij er bleek van werd.

- 'Van avond zou hij hier voor goed inkomen... en daarom zeide ik: "morgen trek ik er uit."'

- 'Juist van avond!' riep Wouter met klimmende onrust, 'meidlief! daar schuilt verraad achter.'

- 'Dat denk ik ook,' hernam Gonda. 'De scheele geeft voor, dat hij een gegoed Brusselsch, koopman is, maar ik... houde hem voor een kalen sinjeur, die met zijn bruske manieren er in slagen zal oom af te zetten.'

- 'Kind!' sprak Wouter verschrikt, 'ik vreeze dat hier iets wigtigers omgaat dan afzetterij;' en zeide er als tot zich zelven bij: 'het mindere moet voor het meerdere wijken!' om ijlings Gonda te vragen: 'Gedenkt ge niet wat ge mij voormaals geschreven hebt van de zaak, waarover Mr. Zibrecht in overleg was met den Schepen de la Géneste?'

- 'Welke zaak?' hernam zij, versuft naar hem opziende.

Hartelijk als de wakkere borst haar lief had, haalde hij de schouders met ongeduld op. 'Maar, Gonda! die onderhandeling met...' en hij troonde haar naar het hoekske, hem straks bij de schouw gewezen, en hij fluisterde haar den naam van Héraugière in het oor, 'het is daarvoor dat ik hier ben!'

- 'Och! als ge daarom gekomen zijt, dan kunt ge niet gaauw genoeg weêr heen gaan,' hernam zij, diep mismoedig, 'daar komt niets van, daar wil hij nooit meer van hooren!'

- 'Dat zal hem wel anders geleerd worden! Een woord, een woord! een man, een man! vooral in zaken van zulk gewigt.'

- 'Al mogt hij het willen, hij zou het nu toch niet kunnen doen; bedenk, Wouter! het meesterschap van dien anderen gaat van avond in.'

- 'Wij zullen zorgen, dat het zoo ver niet komt,' sprak de musketier beraden. 'Maar, meidlief!' en hij deed haar naast zich zitten, hand in hand, 'leg mij toch uit hoe oom zoo veranderd is... voor eene maand had hij immers het beste voornemen?'

- 'Juist! maar al is oom Zibrecht eerlijk en gemoedelijk, hij is ook zwaartillend als een best, zoo als er niet velen zijn,... kleinmoedig en verslagen bij 't minste rukje in den wind. Hoe lang heeft hij al niet gezucht en is hij gebukt gegaan onder gewetensbezwaren, omdat hij zich door wereldsche beden-

kingen en tijdelijk voordeel had laten verlokken de gezuiverde religie te verloochenen en de paapsche misse te hooren...'

- 'Van dat tobben weet ik, en weet ook hoe het hem bewogen heeft van de eersten te zijn, om met Schepen de la Géneste de handen ineen te slaan! maar waardoor is hij nu weêr omgekeerd?'

- 'Uit geene andere oorzaak, dan wat gij zijn tobben heet, Wouter! Hij beeldt zich thans in, dat verraad plegen jegens zijn wettigen heer groote zonde is voor God, al brak de Bisschop zelf het eerst zijn belofte! Hij verwenscht zich zelven om de heiligschennis waaraan hij zich dagelijks schuldig maakt, door bij de roomschen ter kerk te gaan, erger nog, te biechten en communie te houden, zonder er een zier aan te gelooven. Hij wordt er zoo onrustig en moedeloos door, dat hij eens tegen mij zeide: "Gonda! mijn kind! ik zou beter doen, mijn zaak latende varen, als een arm man uit Hoey te gaan, dan er als een gezeten burger te blijven wonen, een huichelaar voor de menschen, een verrader van mijn opperheer, een verdoemde voor God!" En of ik hem dan al op mijne wijze trachtte te troosten en op te beuren, het hielp niet. In de laatste weken vooral drukten hem die sombere gepeinzen hoe langer hoe zwaarder. Hij wilde niets meer te doen hebben met de zaak van den Schepen, en had toch geen moed het dezen rondborstig te zeggen. Zoo zijn er hier brieven blijven liggen, die hij naar Breda had moeten verzenden; en, of de booze er onder speelde, juist toen kwam die bluffende Jacques Perret bij ons aanwaaijen, die wel zegt een eerlijk Nederlander te zijn, doch dien ik voor een Spagnool houde, en voor een Jezuït daarenboven!'

- 'Als hij een Spagnool is, dan mag hij beven, en zijne heiligen aanroepen; want dan zal ik hem een spie schelden en heel korte metten met hem maken; doch waarom ziet gij hem daarvoor aan?'

- 'Omdat hij altijd Spaansche spreekwoorden in den mond heeft. Die scheele! - weet ge wat hij van mij zeggen durfde, toen oom eerst geen ooren had voor het aanzoek, waarmeê hij mij dacht te vereeren? "Ge zijt mijn trouwe vriend, *Tio* Zibrecht! zoo als Gonda daar aan het venster staat, is het maar al te waar;...." niet lagchen, Wouter! als ik zijn spaansch radbraak....'

De schalk lachte niet, et pour cause.

- 'Hij zeî Gonda!'

- ‘Die scheele! - *Muger ventanera, Uvas de calle* - die leelijkert!’

- ‘En dat beduidt?’

Het blonde kind bloosde, al hernam zij plaagziek: ‘Hebt ge zoo lang gediend, Wouter! en verstaat ge dat nog niet?’

- ‘Ik versta,’ hernam de musketier moedwillig, ‘dat er sprake is van een mooi meisje...’

En de kus was gegeven, eer Gonda het had voorzien.

- ‘Toch niet geraden,’ beweerde zij, terwijl ze een weinig van hem afschoof; ‘*Muger* is....’

- ‘Eene vrouw,’ vertolkte Wouter, die weêr digter kwam.

- ‘*Ventanera?*. . och, ik zal mijn musketier maar te hulp komen; eene vrouw die aan het venster staat; en *uvas?*...’

- ‘*Uvas*, zijn druiven...’

- ‘*De calle*, die aan straat wassen, zeî de leelijkert!’

- ‘Als hij hier was, ik zou hem!...’ riep Wouter, en zijne hand maakte eene beweging.

- ‘Duchtiger dan die van straks?’ vroeg Gonda.

- ‘Meendet gij dat hij het was?’

- ‘Hij had geen spreekwoord kunnen inhouden...’

- ‘Ook al kussende?’

- ‘Stoutert! denkt ge dat ik het hem ooit toeliet?’

- ‘Dat Spaansch spreken is de mode, Gonda!’ meende de musketier; ‘maar daarom behoeft hij nog geen Spagnool te zijn...’

- ‘Geen Spagnool! en hij is bij priesters en monniken gezien of hij van den Koning kwam! - hij gedraagt zich zoo vroom, en loopt zoo druk ter kerke, dat een kanunnik hem geld wil voorschieten om de herberg te koopen; want oom begeert de helft in gereed geld van daag bij het aanvaarden der nering, en vóór paschen de andere helft, wanneer oom het huis voor goed zal verlaten. Inmiddels zullen ze de zaak zamen drijven; maar gij begrijpt wel, als hij hier eens het rijk heeft ingenomen, dat meester Zibrecht dan niet veel meer te zeggen zal hebben, want hij regeert hem nu al met de oogen.’

Wouter had bij de laatste woorden zijner lieve maar werktuigelijk toegeluisterd; zijn voorhoofd fronsde zich, zachtkens zeide hij: ‘Gonda! als het eens waar was, wat ik straks dien scheele toedichtte! als de fijnbaard, die zich voor een Brusselaar uitgeeft, een spion, bleek! Het is mogelijk dat meester Zibrecht hem in zijne argeloosheid zijne gemoedsbezwaren heeft

medegedeeld, en dat het gansche geheim van zijn meesterschap hier aan huis schuilt in...'

- 'God geve dat gij u vergist, Wouter! maar het is voorwaar of hij oom betooverd heeft! Zie daar die forellen, het lekkerste beetje van de markt, dat moet van middag worden opgezet, omdat Sinjeur zal komen eten. Oom liet ouden Bourgogne-wijn aftappen; ginds staat een flesch klaar. Als hij 's avonds binnenstapt dan is het: "toe, kind! eijeren pellen en kandeeltje brouwen!" doch dat alles zou tot meester Zibrecht's dienst zijn, zoo hij maar niet begeerde dat ik mij in diens vreemdelings manieren had te voegen. Dat heer huichelt vroomheid, schoon zijn zeden veel te wenschen overlaten; als ik nog denk, hoe hij mij in den beginne bejegende, meenende met mij te mallen, als ware ik maar eene gewone herbergsdeerne!'

- 'Of ik het hem betaald zal zetten!' riep Wouter opgesprongen, gebaren makende, als zag hij den scheele reeds voor zich.

- 'Toen ik hem gram terugwees en op zijne plaats zette, werd hij zediger,' vervolgde Gonda, 'maar ik merkte spoedig, dat hij oom door leugen en laster tegen mij had ingenomen; want die goêlijke man gaf mij met strenge woorden te kennen, dat ik kiezen kon tusschen hoffelijk en onderdanig te zijn jegens zijn vriend, of dadelijk mijn biezen te pakken. Wat is eene weeze te beklagen; ik had nooit uit Geertruidenberg den voet moeten zetten!'

- 'Geen waterlanders meer, Gonda! gij zult er gaauwer weêr zijn dan ge gelooft - en wel als Wouter's aardig wijfje.' Er blonk een lachje door de traantjes. 'Zoo zag ik u in gedachte toen ik verre was,' sprak Wouter verliefd; 'moed gehouden, kind! wij zullen dien vos in zijn eigen netten verstrikken. Gij ziet, ik ben hier in eene vermomming; ik kan Jacques Perret dus gerust blijven afwachten. Ik wil eens zien wat er met hem te doen is... van persoon ben ik onbekend, en gij moet mij, als hij komt, aan oom niet bekend maken.'

- 'Ik zal er wel op passen; oom zou willen dat ik dien schuinen Brusselaar mijne hand gaf, schoon hij weet dat gij mijn woord hebt.'

- 'Laten zij er zich meê vleijen, als gij maar acht geeft hoe ik spreek en wat ik doe, dan zal die herbergier in den dop gaauw van de baan zijn geknikkerd.'

- 'Gij zult u zelven in last en lijden brengen,' sprak zij bezorgd.

- ‘Dat heeft geen nood, ik ben hier niet alleen..... een woord om u te bemoedigen,’ en hij fluisterde haar iets in, dat hare heldere oogen deed glinsteren.

- ‘Moogt gij u niet vergissen, Wouter!’ zeide zij, ‘dan zou alles gered zijn!... Stil!’ gebood zij eensklaps.

Haar gehoor had het van dat des musketiers gewonnen; door den steenen gang deden zich voetstappen in de rigting der keuken hooren, zij kwamen al digter.

- ‘Daar zijn ze!’ riep Gonda verschrikt, ‘en mijne tafel is nog niet aangerigt.’

Er lag een smetteloos ammelaken op den disch, - zoo weelderig leefde in die dagen zelfs een eenvoudige herbergier reeds te Hoey, - maar verder was het blonde kind in het dekken ook niet gekomen; de stoelen stonden nog aan den wand, de tinnen borden nog in het schapraai. Eer echter meester Zibrecht, gevolgd door den geheimzinnigen Brusselaar, de deur, die Wouter op een kier had laten staan, deed wijken, zwarrelde het vaatwerk over het linnen, en had Wouter den wenk begrepen waar de stoelen en de bankjes moesten worden aangeschoven.

- ‘Op zij, en grijp je kippen!’ fluisterde Gonda.

Wouter deed het, en had deernis, niet met deze, maar met meester Zibrecht, die, de keuken ingekomen, er zoo vervallen uitzag; het lage voorhoofd vol rimpels, de wangen, die vroeger blozende moesten zijn geweest, verbleekt en gegroefd. Lange, geelgrijze haren fladderden om het zwarte kalotje, dat zijne kruin dekte; van het karakteristieke eens herbergiers, de buik, was geen zweem te zien.

- ‘Die lieden wisten van geen heengaan,’ gromde hij; ‘'t moet al over den noen zijn, en nog komen wij hier te vroeg. *Ce pauvre Jacques*, hij heeft zoo'n honger!’

- ‘*Du tout, père Zibrecht! mais l'appétit viendra en mangeant*,’ dat was de Brusselaar.

- ‘t Heeft nog niet geluid, oom!’ verontschuldigde Gonda zich, ‘anders had Marij zeker het bier gebragt,’ Gonda zette de kroezen neêr; ‘ik ga geruster op haar maag af dan op de klok.’

En aan het hooger einde van den disch plaatste zij een paar roemers, en van uit een veilig hoekje bij den haard kwam de flesch oude Bourgogne-wijn op tafel.

- ‘*Délicieux!*’ zoo lekte zich ooms gast de zwarte kne-

vels; ‘knor niet, *tio!* ge ziet, het kind heeft mijn wenk niet vergeten,’ en hij voelde de flesch, zij was niet warm, ze was niet eens laauw, slechts de koude was geweken. ‘Het riekt hier als aan het Hof van de Aartshertoginne te Namen, wanneer ik meê mogt aanzitten! Weet ge, *tio* Zibrecht! wat haar majordomo mij eens gezegd heeft? “Al het geheim van een goeden kok, Messire Jacques! meent gij dat in *servir vîte* bestaat; mis, *amigo!*” leerde ik van hem; “de ware kunst is *servir chaud*.”’

Hoe de Brabander, aangelokt door den geur der spijzen, voortschreed naar de fornuizen, tot hij op het aanregt den schotel met forellen gewaar werd, bij welke onze musketier zijn meisje had verrast. ‘Al zijn de lieve handjes, die ze fruitten,’ sprak hij, ‘bij haar te lande maar panharingen gewend, *ce plat tenterait le Roi*,’ en uit trok hij de smerige handschoen, en voort strekte hij de schrale vingers naar het aanlokkendste der vischjes...

- ‘Wacht een beetje, is een dorp in het panharingenland,’ en wip was Gonda hem voor, en de schotel op den disch verplaatst.

- ‘Ik zal u wel anders leeren, als wij getrouwd zijn,’ gromde hij tusschen de tanden. ‘*Con mal anda la casa, donde la rueca manda al espada*,’ klonk het luider, ‘of wilt ge weten wat dat in het brabantsch beduidt? Het huisgezin en heeft geen tier, daar spinrok baas is van rapier.’’

- ‘Gij baas!’ mompelde Gonda; doch Perret had iets anders te doen, dan haar te antwoorden. Zich omkeerende werd hij Wouter gewaar, die, als ware hij onder het wapen geweest, bij het binnentreden van den waard en zijn vriend, onopgemerkt een hoekje had ingenomen, uit 't welk hij alles kon zien, om te regter tijd te vuren, neen, te voorschijn te treden. Aan den verwaten schred, aan den valen hoed met de verweerde pluimen, aan de van vettigheid glimmende zwarte lokken, aan het gevest van het rapier, dat te zeer blonk om veel gebruikt te zijn, had onze rappe borst den even schralen als snorkenden gelukszoeker herkend. Beider oogen ontmoetten elkaâr. Wie zich Jacques Perret noemde, sloeg zijne scheele gluiperts neêr; de bruine kijkers van Wouter Willemsz waren door Héraugière niet ten onregte om hunne uitdrukking van eerlijkheid geprezen. De zwarte hadden schrik willen inboezemen, maar legden het bij den weêrstuit af: het boertje stond stevig op zijn koten.

Het was maar een oogenblik stil spel geweest; zich thans opgemerkt wetende, trad Wouter rustig meester Zibrecht op zij, wees dezen de mand met eijeren en de hoenders, die hij weêr opgenomen had, en sprak, het Luiksche dialect vrij goed nabootsende, dat wij echter voor 't gemak onzer lezers en... voor het onze, niet zullen wedergeven:

- ‘Meester Zibrecht! ik kan 't met Mamsel Gonda niet eens worden; zijn dit hoenders voor tien sous?’

- ‘Och, vriendje!’ antwoordde de waard ongeduldig, ‘maal me niet aan 't hoofd met zulke zaken, de keuken gaat mijne nicht aan.’

- ‘En mij ook een beetje, zou ik meenen, *valgame Dios!*’ nam de Spaansche Brabander het woord; ‘wel, nu nog mooijer, boertje! meen je die eikens hier te slijten? dat zal mis zijn, morgen gaan de vasten in en...’

- ‘Van avond zal Mamsel Gonda ze wel noodig hebben voor haar vastenavondskoeken; het zal druk zijn in de gelagkamer, dat beloof ik je, meester Zibrecht!’

- ‘Ik ben in mijn huis op geen Vastenavonddrukte gesteld, dat weten de burgers hier al lang en ze komen niet meer bij me,’ hernam Zibrecht stroef.

- ‘Wat de gelagkamer betreft, die gaat van heden af mij aan en... en ik zeg niet, dat ik tegen drukte ben,’ zeî de vennoot op het tipje, lagchende, ‘waar het volk is, is de nering.’

- ‘Als ge van die opinie zijt, kameraad!’ hernam Wouter, hem gemeenzaam op den schouder kloppende, ‘dan zul je pleizier hebben; want we komen met ons twintigen, misschien wel met ons dertigen hier, allen uit Amay in mommepakken, om eens in 't Kreeftje te drinken en te dansen.’

- ‘Daar zal niets van komen; ik wil in mijn huis die ijdelheid niet gedoogen!’ viel Zibrecht in, terwijl zijn vaalbleek gelaat purperrood werd van verontwaardiging.

- ‘Maar ik wèl!’ riep de Brabander met een brutale stem; ‘het zou onvergefelijk zijn zulk een gelegenheid tot geld verdienen te verzuimen; *con agua passada no muele molino*, en buitendien wat de Kerk veroorlooft behoeft de vroomste Catholijk zich niet te schamen; - als die goede luidjes van uw dorp mij de gunst willen doen, herwaarts te komen, kunnen ze van een goed onthaal zeker zijn.’

- ‘Je bent mijn man!’ zeî Wouter, hem in de hand slaande,

‘en ik zal de boodschap doen, mits je mijn eikens neemt, voor vier stuivers het dozijn!’

- ‘Je meent zeker, dat je een kanunnik voor hebt, om zoo'n hoogen prijs te vorderen,’ antwoordde de liefhebber der forellen lagchend; ‘voor negen sous zal ik ze al te gaâr nemen, mits je mij de hoenders er bij laat.’

- ‘Je vergeet, messire! dat de kippen eerst na Vrouwendag beginnen te leggen en dat met den Spaanschen oorlog de levensmiddelen zoo duur dreigen te worden, dat de rijkste burger haast voor hongersnood vreest.’

- ‘Verdiende loon! dan moesten de ketters maar niet tegen hun Koning zijn opgestaan.’

- ‘Of de Koning met zijn volk niet tegen de privilegiën hebben gehandeld!’

- ‘*Santo Oficio!* Je durft stout spreken, maatje!’ zeî de Brabander, hem, verrast, dubbel loensch aanziende; terwijl zijn regte een gebaar maakte of zij den degen zocht.

- ‘Och!’ hernam Wouter, zoo min door het dreigend gelaat als door den geveinsden greep ontzet, ‘och! dat komt dat ik wel weet tegen wien ik spreek; gij althans zult mij niet verklagen bij den Koning van Spanje.’

- ‘Gij meent mij dan te kennen?’ vroeg de andere, en een omzien verbleekten zijne wangen.

- ‘Ik meen niet u te kennen, maar.... ik ken u van buiten, messire! Gij noemt u Jacques Perret, en zegt uit Brussel te komen.’

- ‘Ik zeg wat waar is; hebt gij mij daar dan gekend?’

- ‘Uws gelijken zijn zoo wat overal, en wij markten niet enkel tot Hoey.’

- ‘Mijns gelijken!’ herhaalde Jacques Perret, nadenkend, en blijkbaar innerlijke onrust ter prooi; ‘bij alle heiligen! ik begrijp u niet.’

- ‘Wel, dat is ook niet noodig, daarom even goede maatjes; als je mijn hoenders met mijne eijeren maar neemt voor drie francs, dan zal je er van avond geen schâ bij hebben...’

- ‘Top! dien koop sla ik toe.’

- ‘Maar ik niet!’ viel nu op eens baas Zibrecht in, die zeer oplettend had geluisterd, den Spaanschen Brabander scherp gâslaande; - viel het aan de gevolgtrekkingen door hem gemaakt, toe te schrijven, dat hij moed greep om zijne regten als heer des huizes te handhaven? ‘Maar ik niet!’

herhaalde hij forscher; ‘ik duld zulke woeste drinkgelagen en danspartijen in mijn huis niet! Bleef het nog bij drinken en dansen, maar er komt dobbelen bij, den ganschen nacht door, en 't loopt nooit af zonder vechten. Het is mijne vaste gewoonte geweest mijne herberg te sluiten op Vastenavond en andere slempdagen... en ik zal van die gewoonte niet afgaan.’

- ‘Gij en ik zijn er twee; doch dewijl ik hier nu heer en meester zal zijn....’

- ‘Wel zeker, nieuwe heeren, nieuwe wetten,’ voegde Wouter er ondeugend bij; ‘en daar 't blijkt, dat baas Zibrecht zijne herberg aan den zich noemenden Jacques Perret heeft overgedaan...’

- ‘Nóg niet!’ viel Zibrecht in, met meer drifts dan zich straks bij hem verwachten liet, ‘de overdragt is nog niet geschied, en tot zoo lang ik mijn naam heb gekrabbeld ben ik hier meester.’

- ‘Al zacht, *tio* Zibrecht! *valgame Dios!* ben ik dan niet hier om de overeenkomst te sluiten...’

- ‘De voorwaarde was, dat gij gereede penningen zoudt meêbrengen en gij hebt mij zoo even verklaard, dat gij die nog niet bij u hadt.....’

- ‘Is dat mijne schuld? De Abt van de, Kruisheeren, die ze mij zou voorschieten, tot mijne goederen en fondsen uit Brussel zullen aangekomen zijn, was zoo vroeg niet te spreken... Ik heb een uur lang in de kerk liggen bidden, in afwachting dat Zijn Eerwaarde tijd zou hebben mij te ontvangen; maar al om zonst! Mon Dieu! kan een mensch meer doen, en zoudt ge mij dat korte uitstel niet gunnen? mij niet op mijn woord gelooven, die aan het hof van de Aartshertoginne te Namen...’

- ‘Goeden morgen, groote Heeren! maar ik had mijn geldje geeren,’ neuriede Wouter, ten blijke dat ook hij wel een Spaansch spreekwoord kende.

- ‘Je dry franken?’ vroeg de Brabander, en tastte in zijn ledigen zak.

Gonda was ter hand en greep uit het knipje in haar beugeltasch de drie zilverstukken.

- ‘Gepast!’ zeî Wouter.

- ‘Schenk den borst een kroes gerstenbier,’ beval de waard zijne nicht, maar liet zich daarom van het onderwerp toch niet afbrengen.

- ‘In zaken,’ voer hij tot zijn gast voort, ‘komt zulk vertrouwen niet te pas. Hebt gij de tweehonderd ponden Vlaamsch of hebt gij ze niet?’

- ‘Ik heb ze,’ hernam Perret stoutweg, ‘dat wil zeggen, het is zoo goed of ik ze had. Is Mijnheer de Abt van de Kruisheeren er niet goed genoeg voor?’

- ‘Daar zeg ik niet tegen, maar.....’

- ‘Nu dan, wat aarzelt ge nog? die is mijn borg en mijn vriend; - daarom kan ik, zoo haast ik wil, het geld van hem krijgen, al waren 't acht honderd ponden Vlaamsch, ja! tot duizend toe. Hij kent mij en hij *kent u ook en hij weet waarom* gij mij uwe zaak wilt overdoen; schaamt gij u dan niet mij te wantrouwen?’

Blijkbaar maakten deze met nadruk uitgesproken woorden op den waard een pijnlijken indruk; het was of zij hem weêr onder den band bragten waaraan hij zocht te ontkomen, waartegen hij worstelde; met zachte, haast aarzelende stem, vergoêlijkte hij zijn stoutheid van zoo even: ‘Ik vertrouw u wel, maar het is niet gebruikelijk..... en mijn Notaris zal er vreemd van opkijken, zoo ik den koop sluit zonder kontanten....’

- ‘Dat zal wel meer gebeuren; hij maakt eenvoudig een schuldbrief op te mijnen laste, in optima forma, dien ik gewillig teekenen zal, onder borgtogt van Mijnheer den Abt; dat is immers zoo goed als geld?’

De herbergier liet een ‘hm!’ hooren, dat niet precies van instemming getuigde; verdrietig schoof hij zijn kalotje heen en weêr.

- ‘Ik vind het zelfs vreemd genoeg,’ hervatte Jacques, op hoogen toon, ‘dat gij er den Notaris bijhaalt zonder mijne voorkennis; ik meende, dat die er niet bij te pas kwam, dan op den dag mijner bruiloft met Gonda.’ Hoe gelukkig, dat de loensche het gezigt niet zag, dat Wouter bij die woorden over den kroes gerstenbier zette; de minnaar, die naar de bedrijvige liefste blikte, welke hem dien had gevuld, ware verraden geweest. ‘Schaam u, *tio* Zibrecht! ik zal uw neef worden en gij neemt waarborgen tegen mij, als ware ik u een vreemde.’

Die arme poes! waaraan had zij het verdiend, dat Gonda haar met den rookenden soeplepel dreigde, tot zij den geheimzinnigen Brabander tusschen de magere beenen stoof?

- ‘Zonder den Notaris is er immers tusschen ons niets wettigs,’ hernam de waard uit de Kreeft, ‘en daarom zeg ik u, dat ik hier nog meester ben lot van avond! Ik heb den practizijn juist daarom te zeven ure bescheiden, omdat we er op kunneu rekenen dan rust te hebben; en gij wilt een oploop en een dobbel partij in mijn huis halen...’

- ‘Als ik mijne tweehonderd ponden Vlaamsch stort, dan moet men mij ook de gelegenheid geven ze weêrom te winnen, en zoo'n occasie als die van een Vastenavondspret komt er hier te Hoey den ganschen winter niet weêr voor.’

- ‘Kom! kom! meester Zibrecht! wees uwen aanstaanden neef maar ter wille,’ viel Wouter in, den herbergier een wenk van verstandhouding gevende, die dezen opmerkzaam deed worden. ‘Met die dobbel- en drinkpartij zal 't van avond zoo'n vaart niet loopen; want ook ik zal er bij zijn, en er komen van de deftigste boeren meê...’

- ‘*A buen consejo no se halla precio!*’ zeî de Brabander; ‘maar dat verstaat ge niet, vriendje! en daarom zal ik het u verdietschen: “een goede raad gaat alles te boven!”’

Doch Wouter, dien de kroes gestenbier het gewenscht voorwendsel gaf te blijven, Wouter bleek de ware bondgenoot niet, hij voer tot den herbergier uit de Kreeft voort:

- ‘En al mogt van avond de koop niet doorgaan, ik zou wel een kooper voor u weten.’

- ‘En wien dan?’ vroeg Zibrecht.

- ‘Wel ik zelf, meester! Ik ga trouwen, zoodra ik wat beters gevonden heb dan mijn boerenbedrijf.’

- ‘Op St. Jutmes!’ borst Jacques Perret uit, - ‘*a rio buelto ganancia de pescador!* meent ge.’

- ‘Geldt dat een visscher?’ vroeg Wouter leuk.

- ‘Van forellen,’ lachte Gonda.

- ‘Het zegt dat het goed visschen is in troebel water, boertje! maar uw hengel schiet te kort. Waar zoudt gij de twee honderd ponden vlaamsch vandaan halen? arme linker! een stakker, die om eenige stuivers met eijeren vent!’

- ‘Door de kleintjes komt het bij mijns gelijke bijeen; i k denk de twee honderd ponden meê te brengen, en voor de rest zal mijn borg zijn Meester Pierre de la Géneste, Schepen hier tot Hoey.’

- ‘Pierre de la Géneste,’ herhaalde Zibrecht, en hij schrikte op alsof hij uit een droom ontwaakte; maar de naam

scheen op den Brabander niet den minsten indruk te maken. Het verraste en verblijdde Wouter tevens; de stoute zet gaf hem zekerheid dat de vreemdeling ten minste geene kennis droeg van Zibrechts verstandhouding met de eedgenooten te Hoey. Het spoorde hem aan moedig voort te gaan: ‘Och ja! wij hebben land in pacht van dien goeden heer, en als je 't wilt, meester Zibrecht! dan ga ik zoo flasjes naar hem toe, om hem het geld te vragen... ik moet toch bij hem zijn.’

- ‘Onnoodig, vriendje! onnoodig; *a buen pagador no duelen prendas;* goed, gereed geld in de hand, buiten zwarigheid van pand; denkt ge dat, als ik dus bedreigd worde, de Abt van de Kruisheeren mij, Jacques Perret, in den steek zal laten? Specie tegen specie, m o e t ik de voorkeur hebben. *Santo Oficio!* Ik zal zorgen dat ik mijnerzijds het geld heb, en het zou een schande zijn die ik de gansche stad wel luid zou laten doorklinken, als ik dan niet de voorkeur behield.’

- ‘Die hebt en die houdt gij, wees er zeker van!’ besliste Zibrecht geruststellend, ‘maar span den boog der heerschappij noch te vroeg noch te strak; hij mogt breken.’

- ‘Als het op lessen aankomt, *tio* Zibrecht! ik zou kunnen zeggen: Keer om dat blad, daar staat nog wat; - maar genoeg, zullen wij hier van avond bijeenzitten als puriteinen?’

- ‘Heb uw zin, Jacques! ten opzigte van... hoe heet gij, boertje?’

- ‘Wouter Willemsz!’ hernam deze stoutweg.

- ‘Ten opzigte van Wouter Willemsz en zijn vrienden,’ herhaalde Zibrecht levendig; en een omzien flikkerden die flaauwe oogen. Zelfs bepaalde zich de moed door dien naam opgewekt bij dien voorbijgaanden glans niet. ‘Ik ken uwe verwanten,’ - voer de waard voort, - ‘in Amay,’ voegde hij er voorzigtig hij; ‘om hunnentwille moogt gij het hier goed hebben, Wouterbroêr!’

- ‘Braaf gesproken!’ riep onze musketier; ‘houd woord, meester Zibrecht! het zal u niet berouwen, en daarmeê, weest gegroet!’

Hij liep schielijk den gang in, zelfs Gonda maar een boerschen hoofdknik gunnende, doch had onder het uiten der laatste woorden met den waard een veelbeteekenenden blik gewisseld, die door dezen zoo goed begrepen was, dat hij hem onmiddellijk volgde en bij den arm vatte.

Die weifelende eigenaar van de Kreeft! Luide zeî hij: ‘*Ce pauvre Jacques!* hij heeft zoo'n honger!’ fluisterend: ‘St! vriend Wouter! een woordje.’

- ‘Tot uw dienst, niets liever!’

- ‘Links dan,’ - en zij traden een vertrekje binnen, aan de overzijde van de gelagkamer; ‘hier zijn we vrij.’

Als een herbergier van die dagen zoo iets na mogt houden dan zouden wij het zijn kantoor willen heeten: eene kleine tafel, een lessenaar, een enkele zitbank, zij schenen die bestemming aan te duiden; terwijl een stevig houten hangkastje, met ijzer beslagen en aan den muur vastgespijkerd, het vermoeden wekte, dat het diende tot bewaarplaats van 's mans gereede penningen. Wouter merkte ten minste bij het binnentreden op, dat de waard er dadelijk den blik naar rigtte.

Intusschen, het leed geen twijfel, dat meester Zibrecht zich hier v r i j achtte; naauwelijks had hij de deur gesloten, of hij vroeg, koener en kloeker dan de musketier straks mogelijk had geloofd: ‘Zijt gij inderdaad Wouter Willemsz, de broêr van Maaike in 't Hert?’

- ‘Die te Geertruidenberg getrouwd is met uw vollen neef, Michel Dartaing, uit Luik!’ antwoordde Wouter, om door het opsommen dier bijzonderheden zijne identiteit te bewijzen.

- ‘Dan zijt gij zooveel als Gonda's verloofde!’

- ‘Dat meende ik althans te zijn, maar ik bemerk dat gij een ander in mijne plaats zoekt te schuiven.’

- ‘Och neen!’ en de stem daalde weêr: ‘toch niet! maar door den zwaren druk van dezen tijd doet men bijwijle wat men niet wil.’

- ‘Een wakker man moet zich door niets zóó laten verbijsteren, dat hij een vrouwenhart geweld tracht aan te doen, om het woord aan een eerlijk jonkman gegeven te breken.’

- ‘Gij hebt goed spreken; gij weet niet in welke pijnlijke positie ik geraakt ben tegenover dien... verwenschten Brusselaar,’ eindigde hij op somberen toon.

- ‘Foei, meester! een eerlijk man onder den plak van een fielt! want dat die Jacques Perret een fielt is, dat weet...’

- ‘Kent gij hem dan?’ vroeg Zibrecht gespannen.

- ‘Alsof het niet volstond hem aan te zien, om dát te weten; een fielt, en een lafaard bovendien! Gelooft gij niet met mij, dat hij nu al bang voor mij is? Zoo vaak ik mijne

oogen opzette, draaide hij zijn hoofd om als een passe-volant in de vingers van een monster-commissaris.'

- 'Als gij hem hebt uitgetart moogt gij wel oppassen; het kan hem niet ontgaan zijn, dat uw boerenplunje maar eene vermomming is: en gij weet niet wat leeds hij er u door brouwen kan.'

- 'Eilieve, sinds wanneer is er in Luikerland of in de stad Hoey een verbod uitgevaardigd, zich in den carnavalstijd te verkappen?'

- 'Hij heeft een witten voet bij de geestelijken van zijne kennis.'

- 'En ik zal aan schepen de la Géneste vragen of hij niet bij het geregt bekend is; dat is wat anders, meester!'

- 'Nu gij van schepen de la Géneste spreekt, gelooft gij dat deze u geld zal voorschieten, om mijne herberg over te nemen?'

Wouter Willemsz liet een gullen lach hooren. 'Meent gij dan in ernst dat ik er aan denk het hem te vragen? Al bood hij het mij aan uit zich zelven, toch zou ik het afslaan, meester Zibrecht! Het is voor mij nog geen tijd een huishouden te beginnen; en wat u aangaat, oompje! gij moet hier te Hoey, gij moet baas in uwe herberg blijven, dat is voor u het beste.'

- 'Ik zou 't zoo gaarne willen; maar,' en de man fluisterde weêr, en de man keek naar het kastje; 'de dwang is mij ondragelijk en ik ben de huichelarij moê! De Heere God weet, hoe ze mij de conscientie bezwaart.'

- 'Dat zou ze de mijne ook doen!' sprak de brave soldaat; 'maar ge weet immers wel, dat het leed haast gedragen is, en er op uwe medewerking gerekend wordt, om het juk af te werpen?'

- 'Ik heb het mij vaak voorgesteld, maar daar is nu geen denken meer aan.'

- 'Oompje! hoe heb ik het? er wordt ernstiger dan ooit aan gedacht, en ook gedaan; het beraamde plan is zijne uitvoering nabij, mits ge maar het woord houdt, vroeger aan kapitein Héraugière gegeven!'

- 'Om 's hemels wil! spreek toch zoo hard niet; noem voor het minst d i e n n a a m niet zoo luid,' viel Zibrecht in, met schier bevende stem, terwijl geheel zijne houding angst uitdrukte; 'h i j kan ons beluisteren.'

- 'Wees gerust! Gonda zal wel weten wat ze te doen

heeft om hem in de keuken te houden. Wij verstaan elkaâr met een halven wenk en dien gaf ik.'

- 'Dat is gelukkig, maar dat helpt alleen voor dit oogenblik. Als gij wist hoe zeer ik gebonden ben...'

- 'Bij alle Spagnoolsche Santen! ik zie dat gij vrij kunt zijn zoodra gij het zelf maar wilt. Gij jaagt van avond dien fielt de deur uit, en daarmede is alles afgedaan.'

- 'Neen! daarmede is niet alles afgedaan,' antwoordde Zibrecht, in diepe verslagenheid. 'Als ik zoo onvoorzigtig handelde, zou ik verloren zijn. Denk maar eens, Wouter! h i j kent het geheim van dit kastje,' en hij wees op het meubeltje met ijzer beslag.

- 'En wat is dat voor een geheim?' vroeg Wouter, met een hoofdschudden over zoo flaauwe versaagdheid. 'Wat schuilt er in dat tresoorken, dat u zoo in verlegenheid brengt?... onbetaalde rekeningen?... of uwe correspondentie met... mijn overste?'

- 'Neen! neen! dat alles is het niet. Ik ben geen bankroetier; mijne zaken zijn in orde, de brieven van.... uw overste zijn in goede bewaring bij den Schepen.... het is erger! veel erger! Achter dat slot schuilt....' en Wouter's oor ving de vreesselijke klanken, 'mijn bijbel, waaraan ik somwijlen mijne dorstende ziele lave, om niet ganschelijk te vertwijfelen. H i j ,' en de arme waard verbleekte bij het verhaal, 'h i j , tegen mijn ernstig verbod in, h i j draaide op een keer dit vertrek binnen, terwijl ik zat te lezen; ik vleide mij, opstaande, om het boek te bergen, dat hij niet gezien had wat ik las; maar vertrouw u aan geen scheele oogen, jongen! als zij links knippen, kijken zij regts. Hij had maar te goed gemerkt wát ik verborg. "Ge zijt een ketter!" riep hij mij toe, en in mijn schrik kwam ik tot de bekentenis van de waarheid, die hij geraden had! Sinds dien dag ben ik als een wezel in zijne hand; want als hij mij gaat verklagen, dan wacht mij het schavot of de brandstapel! Gij wordt er niet bleek van, Wouter! maar.... wij hebben hier te Hoey de inkwisitie!'

- 'Loop met uwe inkwisitie, wat komt er dát op aan? Morgen om dezen tijd is de stad aan den Prins, en dan mogen de geestelijke heeren voor zich zelven toezien.'

- 'Wouter, Wouter! wat verschrikt ge mij; zijt gij om zulke dingen hier!'

- ''t Is om van te beven, niet waar?' spotte de musketier,

‘of meent ge misschien dat ik op mijn eigen gelegenheid uit Geertruidenberg herwaarts ben gereisd, simpellijk om een deuntje met Gonda te vrijen?’

- ‘Ge zijt n i e t alleen hier?’ vroeg Zibrecht, hem met groote oogen verwonderd aanziende; ‘zijn er dan anderen met u?’

- ‘Op dit oogenblik ben ik nog alleen, maar van avond kom ik terug, onder aanvoering van luitenant Paets en onzen vaandrig met wel dertig man, de boertjes van Amay, die den buidel van Jacques Perret zullen vullen! Er wordt op uwe hulp gerekend, oompje! wij verlossen u, maar gij helpt een handje meê.’

- ‘Wee mij arme! ik mag, ik durf dat niet meer!’

- ‘Wat zegt ge, niet durven! als ik u verzeker dat kapitein Héraugière met een geheele legerbende onder weg is, en morgen den dag reeds voor de poort van Hoey zal zijn..... dat wij van nacht met ons hoopje het kasteel meenen meester te worden... hoe kunt ge dan nog spreken van niet durven?’

- ‘Ik zou wel durven, wat het gevaar belangt, maar.... de conscientie verbiedt het mij,.... de Bisschop is, gij kunt het niet ontkennen, Wouter! mijn wettige heer en meester; mag ik meê doen om de sterkte zijner magt in Luikerland in vreemde handen te spelen, omdat ik, tot mijn ongeluk, niet meer aan zijn geestelijk gezag geloof?’

- ‘Wel, lieve deugd, man! wat hebt gij eene wonderlijke conscientie; zij waarschuwt u, dat gij sacramentschennis pleegt door u uiterlijk te voegen naar de ceremoniën eener kerk, die ge niet meer aanhangt; en daarin heeft ze gelijk, o, volkomen gelijk! Doch als er zich nu eindelijk eene gewenschte, eene afgebedene gelegenheid opdoet om voor u zelven en voor al uwe medeburgers, volle vrijheid te verwerven, om openlijk te beleven wat zij belijden..... door, hoe zal ik het noemen, door eene minnelijke schikking met eenen anderen christelijken heer, die de stad en het kasteel te pand neemt, staande den oorlog, als een borg voor geschonden neutraliteit, dan begint je conscientie weêr uit een anderen hoek! Je conscientie!... alsof die op zulk eene kleinigheid zou moeten zien, waar je de kans geboden wordt dat groote zondenpak van dubbelzinnigheid af te werpen, dat je nu dag aan dag met u sleept en telkens zwáarder worden doet, schoon zij er je voor waarschuwt!’

Zibrecht zuchtte en schudde droevig het hoofd; hij voelde, dat hij overreed zou worden, maar hij was niet overtuigd.

- ‘Weet ge wat, oom!’ vervolgde Wouter met vuur, ‘als ik zoo'n verwarring in mijn binnenste had, ik zou er cordaat een eind aan maken en niet zoo hinken op twee gedachten, die u nog tot twee gruwelen zullen brengen...’

- ‘Wat zoudt gij dan doen, Wouter?’ vroeg Zibrecht, in zijne spanning eene uitkomst zoekende.

- ‘Wel! in uwe plaats liep ik op staanden voet naar die Heeren van de Inkwisitie en ik zou tot hen zeggen: “Lieve Heeren! maakt gijlieden een eind aan mijn wankelen en aan de kwellingen mijner conscientie; ik ben die en die, en zoo en zoo staat het met mijne religie; ik heb al voor lang het kasteel bespied en in gedachten overgeleverd aan Prins Maurinck van Nassau: ik ben althans daartoe in onderhandeling geweest met zijnen kapitein.... Ik heb deze beloften gedaan uit vrijen wil en die met mijne hand bezegeld; maar nu hij rekent op mijne goede trouw, op de uitvoering van mijn gegeven woord, komt het mij eerlijker voor dien eed te breken en aan ulieden, die regters zijt in gewetenszaken, de beslissing wat ik verdien over te laten.” Ziet ge, oom Zibrecht! als ge dat uw pligt gelooft, als ge dien moed meent te hebben, zeg het dan nu maar terstond, en wees er zeker van dat die Heeren uwe conscientie met vuur of zwaard tot rust zullen brengen; zwaard of vuur, zeg ik, het zal wel op hetzelfde neêrkomen.’

- ‘Gij hebt goed spotten, jonkman!’ sprak Zibrecht somber; ‘gij hebt maar één pligt, die gemakkelijk is te vervullen; ge weet van geen strijd des gemoeds met de gehoorzaamheid uwen overste verschuldigd...’

- ‘Ei, zoo! meent ge dat een soldaat geen mensch is? dat er bij hem van geen strijd van pligten sprake zou kunnen zijn? dan vergist gij u grof, oude heer! Stel u voor, dat we morgen, ondanks uwe ontrouw, toch het kasteel innamen, en dat mijn overste mij dan gebood om Zibrecht, den waard uit de Kreeft, die zijn vrijwilligen eed aan het bondgenoodschap had gebroken, uit zijne herberg te halen, naar het platform van het kasteel te voeren en hem daar voor den kop te schieten ten exempel van anderen; wat dunkt u, zal ik den haan dan overhalen of ik u nimmer had...

- ‘Wel mijn goede, beste meester! sidder toch zoo niet: ik zou 't nooit kunnen, doen!’ hervatte Wouter, plotseling, zich zelf weêrsprekende, toen hij de doodelijke gelaatskleur en het trillen van den geschokten man aanschouwde; ‘maar daarom

gedraag u verstandig en wees getrouw; verlaat uwe vrienden, uwe broederen in 't geloof niet, om den ijdelen klank van een kwasie pligt jegens een dwingeland, die begonnen is met zijnen eed te breken... Wees van avond, van nacht vooral onze bondgenoot en geleider... want zoo niet...'

- 'Zoo niet...' fluisterde het flaauw.
- 'Morgen zijn we toch hier meester en dan zal het u te laat berouwen.'
- 'Toch meester! en zonder mij,' herhaalde Zibrecht nadenkend.
- 'Wel zeker door den Schepen...'
- 'Blijft de la Géneste bij zijn vroeger opzet,' hernam Zibrecht, verbaasd.
- 'Stellig doet hij dat! onze vaandrig is er heen met een brief van den overste, om alles met hem te regelen,' zeî Wouter stoutweg, al wist hij dat er van die zijde nog niets zekers was.
- 'Dan sla er geluk toe,' hernam meester Zibrecht, oprijzend van het bankske, dat straks bij zijn schrik te goeder ure achter hem had gestaan; 'ik meende uit zijn jongste woorden over deze zaak begrepen te hebben, dat hij er van afzag.'
- 'Dat is van zijne zijde eene list geweest, opdat gij het met uwe conscientie-bezwaren niet uit zoudt brengen,' sprak Wouter gevat, al trilde hij onwillekeurig van teleurstelling; tot elken prijs moest hij meester blijven van het pas veroverd terrein en liet er daarom rad op volgen: 'Ook hij houdt dien Spaanschen Brabander voor een spie.'
- 'Tusschen zulk een wijs, bovendien regtschapen en voorzigtig man en mijn fielt,' fluisterde Zibrecht het laatste woord, 'mag ik niet aarzelen, - en daarom, zoo gij er geen bezwaar inziet, zal ik meê doen.'
- 'Top! daar hebt ge mijn hand; maar nu zij het ook welgemeend, oom! zonder wankelen; want anders, geloof me, je raakt tusschen twee vuren, en zijt regts noch links meer veilig.'
- 'Wees gerust, ik zal staan als de rotsen van Hoey, mits dat ik nog heden van den Schepen hoor.'
- 'Dat zult ge, man! dat zult ge! ik beloof het je. Ik ga zoo aanstonds den vaandrig afhalen, en dan zullen wij die boodschap bestellen; maar nu, luister hoe gij te handelen hebt met uw huistiran en wijk daar niet van af, het zou u slecht

kunnen bekomen. Vandaag moet v i e r e n het parool wezen, opdat hij geen argwaan vatte. Lok hem van avond hierheen, met of zonder zijn geld, dat is om 't even! Zend Gonda naar den Notaris, dat hij stil te huis blijve, maar laat vooral geene andere Vastenavondhouders binnen dan..... het troepje soldaten waarmeê ik komen zal.'

- 'Soldaten!....' herhaalde de kleinmoedige man, met eene benaauwde stem.

- 'Ja zeker, soldaten! of meent gij misschien dat wij jonge meisjes zullen gebruiken voor dezen aanslag? Doch wees gerust, zij zullen hunne wapenen verbergen en niemand zal hen aanzien voor wat zij zijn dan die het weten.'

- 'Hoe zal ik ze dan in hunne vermomming herkennen?'

- 'Wel, ik ben er immers bij, en het zullen boertjes zijn als ik zelf. Alles wat er verder gebeuren zal hangt af van de bevelen, die Luitenant Paets heeft van onzen commandant, die van zessen klaar is. Al zijt gij dat niet, oompje! moed grijpen, dat kunt ge, en daar zult ge naar lijf en ziel wèl bij varen.'

De waard uit de Kreeft wilde nog eene bedenking opperen; maar daar werd aan de deur getikt; daar klonk het in koeterwaalsch:

- 'Meester Zibrecht! meester Zibrecht! de soep wordt koud!'

- 'Dan loopt ge geen gevaar er den mond aan te branden!' schertste Wouter.

Doch de waard fluisterde: 'het is Mary!' en legde het oor aan het sleutelgat; weg ging de meid. De bevende vingeren des ouden mans schoven de grendel ter zijde. 'Courage!' zeî Wouter, en een stilzwijgend hoofdknikken heette de vroegere toezegging te herhalen. Of er op te rekenen viel? Toen zij in den gang waren mompelde meester Zibrecht: '*Ce pauvre Jacques!* hij heeft zoo'n honger!'

- 'Gonda zal hem wel een forelletje hebben gegund!' lachte de musketier.

En Wouter Willemsz haalde, zoo als wij reeds mededeelden, zijn vaandrig af, en was niet weinig verheugd van dezen te hooren, dat ook zijne zending ten volle was gelukt. Alle twijfel of hij bij meester Zibrecht niet wat stout had gesproken en geene beloften gedaan waarvan de vervulling niet aan hem stond, werd er door gestild. 'Zoo ziet ge, jonker!' sprak hij Frank de Preys toe, terwijl zij te zamen het rotsachtig pad opwandel-

den, dat, langzaam rijzende, uit het dal voerde waarin Hoey gelegen is: ‘zoo ziet ge, de fortuin is met den stoute en den bloôhartige keert zij den nek toe. Ik moest mij van onze zaak zekerder toonen, dan ik zelf was, als ik den kleinhartigen man den noodigen moed zou instorten. Tegen een vreemde zou ik het niet willen zeggen; hij zou gelooven, dat ik zoo sprak om mij zelven verdienste toe te kennen; maar tegen u doe ik er mij op te goed, dat mijne boodschap te Hoey geene vergeefsche is geweest! Zonder mijne tusschenkomst zouden wij al heel verkeerd aangeland zijn in de Kreeft! We hadden gevaar geloopen meester Jacques Perret in 't bezit te vinden van al de sleutels; meester Zibrecht en zijne nicht zouden zoo goed als buiten tel zijn geweest, als mijne liefste niet uit baloorigheid het huis was uitgeloopen. Dan hadden wij als het mooije dier, daar de herberg naar heet, achteruit kunnen krabben...’

De musketier lachte om zijne aardigheid; maar bij Frank, die aan Madeleine dacht, vond zij geen weêrklank. Toch wekte Wouter hem uit zijn droom, door een plotseling:

- ‘Wat beweegt zich daar in dat kreupelhout? Ha! het is Rosse Jan! Hij komt naar ons toe! Hij moet valkenoogen hebben, dat hij uit dien verren schuilhoek ons gewaar werd. Geen kat is zoo vlug! Hij glijdt langs die rots...’

- ‘Goed nieuws, meester Jan!’ riep de vaandrig tot dezen, zoodra hij digter bij was, en ging, ondanks Rosse Jan's waarschuwend gebaar toch niet zoo luid te spreken, voort: ‘Gij kunt u opmaken, om dat aan den commandant meê te deelen.’

- ‘Als er goede tijding is, dan mag ik de bode niet zijn; want dan zult gijlieden mij hier hoog noodig hebben. De eerste botterik de beste, die een paard weet te berijden, kan immers eene boodschap overbrengen!’

Bibliographisch album.

A. Kuenen. De Baälsdienst onder Israël*, (*overgedrukt uit de Godgeleerde Bijdragen voor* 1864) 43 *pp.
H. Oort. De dienst der Baälim in Israël. Leiden, P. Engels*. 1864. 55 *pp.

H. Pierson. De heilige steenen in Israël. Rotterdam, P.C. Hoog*. 1864. 83 *pp.

De verschijning van *de Israëlieten te Mekka* heeft alom den indruk gemaakt, die bij de aankondiging van dat boek in dit tijdschrift werd voorspeld: het heeft verbazing, bewondering en verontwaardiging verwekt. Tot dusver is men in het buitenland den tijd der Anzeigen nog niet voorbij, en zijn er wel eenige aanmerkingen gemaakt en eenige bedenkingen geopperd, doch ongemotiveerd en zonder, samenhang, zoodat in de eene aankondiging als onbetwistbaar wordt erkend, wat in de andere juist zeer sterk wordt betwijfeld. De paus van Göttingen heeft natuurlijk zijn banvloek over het werk uitgesproken. In ons land is de periode der kritiek reeds geopend, en wel door twee verhandelingen, die gelijktijdig en geheel van elkaâr onafhankelijk verschenen over hetzelfde onderwerp, de dienst van Baäl in Israël, dat door Prof. Dozy in zijne inleiding besproken was. Het zijn de brochure van Dr. Oort en het stuk van Prof. Kuenen, die beide eene wederlegging ten doel hebben van schrijvers bewering, dat, gedurende het verblijf der Israëlieten in de woestijn en nog later, Baäl, niet Jehovah de nationaalgod was, aan wien ark en tabernakel gewijd waren, en verder dat Baäl de naam is van de planeet Saturnus. Dit laatste punt wordt vooral door Dr. Oort besproken, die ook schrijvers meening over den Egyptischen oorsprong der Jehovahdienst bestrijdt. Voorloopig deel ik hier reeds mede dat de resultaten van beide geleerden ten opzichte van de Baälsvereering evenveel van elkander verschillen, als zij elk in het bijzonder van dal van Prof. Dozy afwijken.

Ik acht het overbodig te herinneren op welke gronden laatstgenoemde zijne stelling gebouwd heeft. Het zwaartepunt van zijn betoog ligt, zooals de heer Kuenen te recht doet uitkomen, in de bekende woorden van Amos (5 vs. 25 en 26). Beide geleerden hebben dan ook trachten aan te toonen dat in *de Isr. te Mekka* eene onhoudbare verklaring dezer plaats is gegeven, en stellen eene andere voor. Dr. Oort meent dat de profeet spreekt over de afgoderij waaraan zijne tijdgenooten zich schuldig maakten; Prof. Kuenen daarentegen biedt eene geheel nieuwe oplossing aan, waarbij de tegenstelling, door den heer Dozy in de woorden gevonden, wegvalt, doch zijn gevoelen, dat in vs. 26 over den tijd der omzwerving gesproken wordt, bevestiging erlangt.

'Hebt gij mij geofferd in de woestijn en (tegelijk) uwe afgoden gediend (zooals gij nu doet)?', ziedaar de verklaring, die Dr. Oort waarschijnlijker vindt dan alle andere, hoewel hij besluit met een *non liquet* en oordeelt dat de text te duister is om als bewijsplaats te mogen dienen. Inderdaad kan men van deze exegese weinig goeds zeggen. Als de vraag van vs. 25 in het volgende vs. werd voortgezet, zou er in plaats van het perf. ונשׂאתם moeten staan het imperf. ותּשׂאו; en om er uit te kunnen lezen 'zooals gij nu doet', zou men de laatste woorden van vs. 26 bijna moeten veranderen in כּ.שׂר עשׂיתם ד ילכ. In de verhandeling van Prof. Kuenen staat de bespreking van deze plaats op den voorgrond. Zijn betoog is dit, dat op het vraagwoord in den aanvang van vs. 25 *even goed* een bevestigend als een ontkennend antwoord kan verwacht worden, dat het zinverband hier duidelijk het eerste vordert en dat de beteekenis dezer verzen dus is: 'offers en gaven hebt gij mij veertig jaren lang in de woestijn gebracht en gelijktijdig diendet gij de afgoden! Welke waarde kan dan aan dien ijver voor de eeredienst worden gehecht?'

Schrijver rekent op algemeene toestemming, wanneer hij beweert dat op de vraag van vs. 25 een bevestigend antwoord *kan* verwacht worden. Ik mag deze mogelijkheid niet toegeven. De vraagpartikel ה wordt òf in algemeene vraagzinnen gebruikt, waar de vrager geheel onzeker is; òf daar waar men een bepaald ontkennend antwoord verlangt, dit laatste zelfs in die mate, dat soms in de parallelplaats eenvoudigweg het vraagwoord door eene ontkenning vervangen wordt; en eindelijk wordt zij gebezigd in half vragende, half uitroepende zinnen, waar wij gewoonlijk het woordje *dus* aanwenden. Van dezen aard is het voorbeeld van 1 Kon. 21 vs. 9 door schrijver aangehaald. Wat het andere voorbeeld, 1 Sam. 2 vs. 27, betreft, ik moet die plaats voor corrupt houden en met de Grieksche vertaling de vraagpartikel schrappen, als zijnde slechts eene herhaling van de laatste letter van het voorgaande woord. En al was er

ook nog een dergelijk voorbeeld bij te brengen, mijne eerste gedachte zou zijn dat de text niet zuiver is. Want waar zou het heen, als dezelfde partikel eene bepaalde ontkenning en eene stellige bevestiging kon aanduiden? Volgens Prof. Kuenen ligt in het gebruik van het vraagwoord הֲ in dezen laatsten zin, juist eene bijzondere fijnheid. 'Het vraagwoord הֲלֹא vraagt om toestemming en laat juist daarom, zij het ook beleefdheidshalve, de mogelijkheid eener ontkenning open. Wanneer Amos zich van die partikel had bediend, dan zou hij, meer dan noodig of betamelijk was, de kracht van zijn betoog afhankelijk hebben gemaakt van zijne hoorders.' Er is slechts één geval, waarin ik een dergelijk gebruik van de partikel הֲ als mogelijk erken, n.l. bij eene ironische vraag, wanneer de profeet naar het misdrijf vraagt, zich houdende alsof hij niet weet of het begaan is of niet, terwijl het schuldige geweten bevestigend antwoorden moet. Aldus kan echter vs. 25 niet opgevat worden, want het sluit geene beschuldiging in. Eerst als men dit met het volgende vers verbindt door er 'tevens' of iets dergelijks bij aan te vullen, doch waartegen de *consecutio temporum* spreekt, verkrijgt men eene aanklacht, maar eene vrij ingewikkelde, waarbij ironie slecht te pas komt. En bovendien, men zou ook dan nog niet tot de verklaring van den heer Kuenen komen, volgens wien deze verzen niet eene beschuldiging bevatten, op grond waarvan Israël in ballingschap zal moeten gaan, maar slechts eene philosophische aanvulling van het voorgaande geven, t.w. de reden waarom Jehovah niet gesteld is op offers en feestelijkheden. Bij deze opvatting is er niet de minste plaats voor ironie. Integendeel, men verwacht hier eene eenvoudige bevestiging van een erkend feit, dat als argument wordt gebezigd. Is schrijvers verklaring van de plaats juist, dan zou men de vraagpartikel in vs. 25 moeten schrappen.

Doch behalve de proeven eener betere verklaring, vinden wij in de twee verhandelingen eene bestrijding van de vertaling door Prof. Dozy gegeven. Met recht m.i. doen beide schrijvers uitkomen dat de volstrekte tegenstelling door dezen in zijne overzetting uitgedrukt, niet in den text staat. En hiermede is veel gewonnen. Want de vraag: als Baäl Israëls nationaalgod in den tijd der omzwerving was en de officiëele eeredienst aan die godheid behoorde, wanneer heeft dan het geweldige conflict plaats gegrepen, waarbij Jehovah Baäl onttroonde? deze vraag, die zoo wanhopig moeilijk te beantwoorden was, heeft daarmede hare beteekenis verloren. Immers, indien die tegenstelling tusschen vs. 25 en vs. 26 niet bestaat, bewijst de plaats niet langer dat Baäl eenmaal Israëls oppergod geweest is, al moge ook een groot deel van de natie hem vereerd hebben, maar blijft Israël het volk van Jehovah. - Evenwel valt hiermede nog de verklaring van de plaats niet. Het voegwoord וְ, waarmede vs. 26 begint, dient eenvoudig om het antwoord aan de vraag te verbinden met eene kleine

tegenstelling, evenals in Job 28 vs. 20 en 21: ‘en de wijsheid, van waar komt zij en waar is de verblijfplaats des verstands? Zij is verborgen (ונעלמה) voor de oogen aller levenden enz.... God verstaat haren weg.’ De plaats van Amos luidt dan: ‘offers en gaven, hebt gij mij die gebracht in de woestijn veertig jaar lang, o huis Israëls? Gij droegt de tent enz.’

Men zal moeten toegeven dat de woorden niet eenvoudiger kunnen vertaald worden. Doch, beweren de heeren Kuenen en Oort, deze beschuldiging van afgoderij in den tijd der omzwerving past niet in het verband, ja, is zelfs daarmede in lijnrechten strijd. Laat ons zien of dit waar is. De profeet kondigt Israël den dag der wrake aan, Gods lankmoedigheid is ten einde, het volk is zedelijk bedorven, de maat hunner ongerechtigheid is vol. Vreeselijk zal het oordeel zijn, want menigvuldig zijn de overtredingen; de val van de jonkvrouw Israëls is aanstaande en niets zal haar kunnen redden, - ja, nog misschien zou er behoud mogelijk zijn, als zij zich tot Jehovah, den machtigen albestierder, wendden, maar zij doen het niet. Zelfs zijn er die spottend zeggen ‘laat de dag des oordeels komen’ (5 vs. 18), zich onderwijl behagelijk in hunne misdadige zorgeloosheid neêrvlijende (vgl. 6 vs. 1). Sommigen meenen het nog af te kunnen wenden door offeranden en altaargaven, neen, Jehovah wil die niet meer ontvangen; braafheid en godsvrucht begeert hij boven alles, en slechts de offers, die met een rein en smetteloos hart worden aangeboden, zijn hem welgevallig. Zij moeten zich eerst bekeeren, van zondaars neemt God geene huldeblijken aan. Anderen blijven nog hopen dat de Heer, gedachtig aan zijn verbond, zich toch nog in 't einde zal ontfermen, dat de oude liefde voor de jonkvrouw Israëls Jehovah nog zal bewegen om het oordeel in te trekken, Neen, spreekt de Heer, ook in uwe jeugd hebt gij mij niet gediend, mij geene offers gebracht, maar in afgoderij geleefd. Neen, het oordeel zal komen. Ik zal u wegvoeren naar Assyrië.

Dit is, naar het mij voorkomt, de beteekenis van vs. 25 en 26. Het is de ontkenning van de bemoediging die elders (Amos 9 vs. 11 volg. Hosea 2 vs. 13 volg. Ezech. 16 vs. 60 volg.) uitgesproken wordt, dat Jehovah uithoofde van den ouden band die hem met Israël vereenigde, het strafgericht niet zou voltooien; eene bemoediging voor de vromen in Israël, doch enkel voor de toekomst en na de verdelging der zondaars. Hier, waar de huichelaars en wereldlingen daarop hunne hoop vestigen, dat het voorspelde gericht niet zal voltrokken worden, wordt het ontkend; want waarlijk Jehovah kon ook aan dien ouden tijd niet zonder bitterheid denken, die dagen, toen zijne dienst door de eeredienst der afgoden in de schaduw werd gesteld (vgl. Hosea 9 vs. 10; 11 vs. 2; Ezech. 20 en 23 vs. 27). De reden, waarom beide geachte schrijvers oordeelen

dat eene beschuldiging, zooals zij volgens de gegevene verklaring in vs. 25 en 26 wordt uitgesproken, niet in het verband past, is deze, dat zij in vs. 21 en 22 Jehovah's afkeer van offers en uiterlijke eeredienst beschreven vinden. Ten onrechte naar ik meen. Noch hier, noch in Hosea 6 vs. 7, noch in Jesaja 1, noch elders wordt dit bedoeld; God wil geene offers aannemen van met bloed bevlekte handen; uiterlijke plechtigheden beteekenen niets, als zij niet het uitvloeisel en zinnebeeld zijn van, de overgave des harten (vgl. Joël 2 vs 13); maar tot eene afkeuring van uiterlijke eeredienst in het algemeen mag men er niet uit besluiten. Heb ik hierin gelijk, dan zijn ook onze verzen niet in strijd met het voorgaande.

Daarmede is de plaats van Amos gehandhaafd als bijdrage tot de kennis van den toestand van Israëls godsdienst tijdens de omzwerving. Trouwens dit is ook het resultaat van den heer Kuenen, die hierin met Prof. Dozy overeenstemt. Ik heb reeds gezegd waarin hij van dezen geleerde in opinie verschilt. Niet Baäl- of Kioendienst in plaats van, maar naast de Jehovahvereering; niet Israël het volk van Baäl, maar dat van Jehovah ook in de woestijn. Ik kan na mijne verklaring van Amos' woorden niet anders doen dan toestemmen dat hetgeen in *de Israëlieten te Mekka* over de verhouding van Baäl- en Jehovahdienst in den ouden tijd wordt gezegd, niet uit deze plaats kan worden afgeleid. Maar hoewel het voornaamste, is zij toch niet het eenige argument voor de stelling aldaar uitgesproken. In allen gevalle schijnt uit de plaats van Amos te blijken, dat in de woestijn een draagbaar heiligdom van den afgod door Israël werd medegevoerd. Prof. Dozy vindt hierin den tabernakel terug, die later als een Jehovahheiligdom werd voorgesteld. Ook de ark des verbonds hoorde volgens hem oorspronkelijk niet bij den Jehovahcultus. Tegen beide beweringen protesteeren Prof. Kuenen en Dr. Oort. Reeds door het niet erkennen van de volstrekte tegenstelling van vs. 25 en 26 in de besproken plaats van Amos, is de mogelijkheid van het bestaan eens heiligdoms aan Jehovah gewijd naast ‘de koningstent’ van den afgod toegegeven. Doch nu vinden wij in Pentateuch en Josua enkel een Jehovahtent beschreven, of liever, zooals in beide verhandelingen juist wordt uiteengezet, tweederlei beschrijving van dit heiligdom, waarvan de eene, zeer waarschijnlijk de oudste, enkel spreekt van eene ‘tent der samenkomst’, buiten het leger, waar Jehovah zich aan Mozes openbaarde en waar de ark stond; de andere daarentegen van een groot en prachtig gebouw, een draagbaren tempel, die midden in het leger stond. Deze twee sluiten elkander uit, en beide geleerden aarzelen niet de laatste als latere fictie te beschouwen. Of ook de andere Jehovistisch bewerkt is, m.a.w. of ‘de tent der zamenkomst’ oorspronkelijk ‘de koningstent’ beteekent, waarvan Amos spreekt,

of niet, hangt af van de beantwoording der vraag: was de ark des verbonds, het allerheiligste, aan Jehovah gewijd, of aan eene andere godheid? Want in beide[1] beschrijvingen zijn ark en tabernakel ten engste verbonden, bij de ark hoort het heilige vuur, blijkens de rook- en vuurkolom die haar steeds vergezellen, en dus was zeer waarschijnlijk de plaats waar de ark stond ook die waar offeranden gebracht werden (anders Dr. Oort, p. 18).

Prof. Dozy heeft slechts één argument bijgebracht om zijne opvatting te steunen en dit is zwak, zooals in beide geschriften klaar wordt aangetoond; als er geen betere gronden zijn bij te brengen, hebben wij geen vrijheid van de traditie af te wijken, en deze is op dit punt welsprekend: de ark bevatte de voorwaarden waarop Jehovah zijn verbond met Israël had gesloten, de grondwet die de Israëlietische maatschappij zou regelen.

Tot zoover schijnt mij de apologie van beide geleerden, hunne exegese van Amos 5 vs. 25 en 26 uitgezonderd, gelukt te zijn. Jehovah was reeds in den tijd der omzwerving Israëls oppergod, en Israël kon toen reeds het volk van Jehovah genoemd worden. Doch in weerwil van de zucht om den ouden tijd te idealiseeren, is er meer dan ééne herinnering bewaard van afgoderij in dien tijd, en zien wij hoe menigvuldig de voorbeelden van afval van Jehovah nog in het richtertijdvak zijn (vgl. Kuenen, p. 40 en 41, Oort, p. 35 volg.), dan mogen wij gerust besluiten dat het Jehovisme in de jaren daarvoor gelegen niet populair in Israël was. Wat kan daarvan de oorzaak zijn? Zou het niet wezen, dat de Jehovahdienst voor een groot deel des volks eene nieuwigheid was? De heer Dozy oordeelt aldus, Dr. Oort insgelijks (p. 37), Prof. Kuenen schijnt van hetzelfde gevoelen (p. 40-42), doch met dit onderscheid dat de eerste aan de Jehovahdienst een Egyptischen oorsprong toekent, terwijl zij volgens de beide andere geleerden ‘in Semietische denkbeelden wortelt en daaruit door Mozes ontwikkeld is.’ Ik waag het niet mij als rechter in een zoo moeilijk vraagpunt op te werpen. Wat weten wij van de godsdienst der Egyptenaren, hetzij van hunne denkbeelden, hetzij van hunne plechtigheden? wat van de Israëlieten voordat zij zich onder Mozes als volk hebben geconstitueerd? Noch voor, noch tegen de stelling van Prof. Dozy zou ik iets durven zeggen. Maar van overwegend belang is de vraag niet. Van dat Israël voor 't eerst als volk bestaat af, is Jehovah hun oppergod; moge zijn dienst oorspronkelijk vreemd geweest zijn en zeer onvolkomen aan de behoeften des volks beantwoord hebben, al meer en meer is zij echt-Israëlietisch geworden, heeft de overblijfselen van andere, misschien meer echt-Semietische godsvereeringen verdrongen of in zich opge-

1 Ook in de oudste b.v. Num. 10 vs. 33.

nomen, en door hare ontwikkeling en veredeling is het, dat Israël in de wereldgeschiedenis zulk een gewichtige rol heeft vervuld.

Maar bewijst ons de plaats van Amos ook niet dat er geen openbare Jehovahdienst in den tijd der omzwerving bestond, wel degelijk leert zij dat een groot deel des volks toen eene andere godheid vereerde. Deze godheid wordt *Melech* (koning) en *Kioen* genoemd. De vraag is, vinden wij die elders terug? Het is bekend dat Prof. Dozy deze vraag bevestigend beantwoordt. Hij identificeert Kioen, of liever Keivân, zooals hij en velen met hem uitspreken, met Baäl, de godheid wier vereering in Israël zeer lang gebloeid heeft, die gewoonlijk slechts voor den Kanaänietischen god werd aangezien, wiens zinnelijke eeredienst de Israëlieten gedurig verlokte, doch die, als de heer Dozy goed heeft gezien, reeds voor de aanraking met Kanaän in Israël hulde genoot en misschien wel de oude nationaalgod was. Hij is dezelfde godheid, die bij andere Semietische volken vereerd werd en door de Grieken en Romeinen Kronos en Saturnus wordt genoemd.

Dr. Oort heeft, zooals wij reeds opgemerkt hebben, de plaats van Amos als onverstaanbaar geheel ter zijde gesteld, en hetzelfde doet Prof. Kuenen, die niet gelooft ‘dat vs. 26 ooit met volledige zekerheid zal kunnen verklaard worden’ (p. 9). Evenwel brengen beiden eenige argumenten aan tegen de bewijsvoeringen door den heer Dozy voor zijne stelling gegeven, met name tegen het gebruik dat deze maakt van de bekende plaats van Sanchoniathon, van den sabbath als dag van Saturnus, en van den Rabbijnschen naam Sabbethai voor de planeet Saturnus.

De heiliging van het getal zeven en van den zevenden dag der week is, in verband met de plaats van Amos en de astrologische verhouding van de planeet Saturnus, stellig het hoofdargument van Prof. Dozy, terwijl de plaats van Sanchoniathon, of liever van Porphyrius, zooals de heer Kuenen aanmerkt, ver de geringste waarde heeft[1]. En dit hoofdbewijs is in geen van beide verhandelingen m.i. met genoegzamen ernst onderzocht. Aan den eenen kant toch is er veel voor te zeggen om in de plaats van Amos *Keivân* uit te spreken. Dit woord voor hetzelfde als het Grieksche *κίων* te houden gaat niet aan. Dit toch beteekent den pilaar, die de zoldering van eene zaal draagt; in den zin van *zuil* gebruikt men *στήλη*. De Grieken kunnen dus het woord niet van de Semieten hebben overgenomen, en het omgekeerde is ook zeer onwaarschijnlijk, daar het woord slechts hier alleen voorkomt en dan, indien het *zuil* beduidt, in eene

1 Of liever volstrekt geen waarde; want, zooals een Duitsch recensent heeft doen opmerken, men moet in de uitgave van Orell in plaats van ‘Israël’ schrijven ‘El’, wat de oorspronkelijke lezing is.

andere beteekenis als het Grieksche *κίων*. Nu is het niet te loochenen, dat Keivân de benaming is van de planeet Saturnus (zie het Syrische, Arabische en Perzische lexicon), en de glosse ‘ster uws gods’, zoowel als de Grieksche vertaling *Remfân*, bewijzen dat men reeds in den ouden tijd het Keivân van Amos aldus heeft verklaard. De *Melech* of *Moloch*, aan wien kinderoffers werden gebracht, wordt door de ouden Saturnus (Kronos), door Ephraïm Syrus (2, p. 458 B.) Kewan genoemd. Aan den anderen kant is de heiligheid van het getal zeven en de daarmede in verband staande sabbathdag stellig niet weg te redeneeren met de verklaring, die door Dr. Oort (p. 25) en Prof. Kuenen (p. 27), in navolging van Knobel, van den oorsprong der zevendaagsche week wordt gegeven. Deze zou eenvoudig een onderdeel van de maanmaand zijn. Was de week een alleenstaand verschijnsel, dan zou deze oplossing iets voor zich hebben, doch zij was dit niet. Het getal *zeven* was bij de Israëlieten evenals bij vele andere oude volken (vgl. Rosenmüller, ‘Oosterlingen’, 2, p. 64 volg., 200 volg.) een heilig getal. Het werkwoord, dat wij door *zweren* vertalen, is van den naam van dit getal afgeleid (nisjba') en beteekent eigenlijk *zich zevenen*, d.i. zich bij zeven heiligheden verbinden. Men kan dit verklaren door hetgeen Herodotus (3, 8) ons van de Arabieren verhaalt, dat bij het sluiten van een verbond door een onzijdig persoon eene insnede in de hand van beide partijen werd gemaakt, en met het bloed door middel van een vlok wol van beider kleederen gescheurd, zeven in het midden geplaatste steenen werden bestreken, onder aanroeping der goden. Doch deze steenen moet men als symbolen beschouwen, en waarvan kunnen zij dit anders geweest zijn dan van de zeven planeten. En van deze heeft Saturnus de hoogste baan, Saturnus is de schitterendste der planeten en die welke de meeste en de gewichtigste gebeurtenissen voorspelt[1], en aan hem was de zevende dag der week gewijd, volgens de getuigenissen niet slechts van de Rabbijnen, die Saturnus Sabbethai noemen[2], en van Sanchoniathon, maar reeds, van Tacitus, die onder andere gevoelens dit mededeelt (‘Histor.’ 5, 4), dat de sabbath ter eere van Saturnus gevierd wordt, omdat van de zeven sterren waardoor de stervelingen worden bestuurd, de ster van Saturnus zich in de hoogste sfeer en met de voornaamste kracht beweegt. Zijn invloed werd als verderfelijk beschouwd (vgl. Gesenius, ‘Jesaja’, 2, p. 343 volg.), daarom werden, hem kinderoffers gebracht; hij is de *melech* of *moloch*, de Baäl van Jeremia

1 Diod. Sicul., 2, 30.
2 In de Arabische werken over astrologie heet de sabbathdag de dag van de planeet Saturnus, en onder deze planeet staat het Jodendom bij de astrologische rangschikking der godsdiensten.

19 vs. 5, 32 vs. 35; en aldus wordt hij ook in de plaats van Amos genoemd. Hieromtrent heb ik in 't voorbijgaan aan elk der beide schrijvers eene opmerking te maken. Prof. Kuenen zegt (p. 6): ‘wel wordt door Sanchoniathon Baäl met Kronos vereenzelvigd, doch Kronos is niet *de planeet* Saturnus (bij de Grieken ὁ Κρόνου ἀστήρ).’ Bij de oudere Grieken wordt de planeet wel is waar niet eenvoudigweg Kronos genaamd, doch Diodorus Siculus en Plutarchus noemen haar aldus, en Cicero (‘de nat. Deor.’ 2, 25) zegt van haar: ‘Graece Κρόνος dicitur’[1]. - Dr. Oort (p. 22) doet het voorkomen, alsof Servius, 3 eeuwen n. Chr., de eerste was die Baäl of El met Kronos of Saturnus heeft gecombineerd. De waarheid is, dat alle schrijvers der oudheid, die over Semietische volken spreken, hierin eenstemmig zijn. In plaats van eene achtbare rij van citaten, vergenoeg ik mij met te wijzen op Plato, ‘Minos’, 315 B., ed. Stallbaum, p. 371.

Men beschouwt m.i. de zaak te veel van een hedendaagsch en westersch standpunt. In het Oosten, waar de lucht zoo helder, en het starrelicht zoo glinsterend is dat men 's nachts bij haar schijnsel kan lezen (Freygang, ‘Reize’, p. 276), maakt de aanblik van den nachtelijken hemel een gansch anderen indruk als in onze nevelachtige streken. ‘Men zegt, verhaalt Olivier (5, p. 209), van Mesopotamië sprekende, dat de sterrekunde hare geboorte aan deze streken verschuldigd is, en men zou zich genegen gevoelen om dit te gelooven, ziende dat de ingezetenen gedurende zes maanden de nachten op de terrassen hunner huizen doorbrengen. De dampkring is hier, in alle jaargetijden, zoo zuiver en de lucht zoo helder, dat men de sterren ziet schitteren met eenen luister, hoedanig eenen men in Europa nooit ontdekt. Het is niet te verwonderen dat deze wetenschap ontstond in een land, waar alles den mensch uitnoodigde om zijne oogen ten hemel te heffen.’ Men reist bij voorkeur des nachts in de woestijn, en het oog der wandelaars is steeds naar boven gericht, niet slechts om den prachtigen aanblik te genieten, maar vooral omdat zij daar de richting moeten lezen, die zij te volgen hebben, en aan den hemel hun weg beschreven vinden. De nomaden zijn daarom van nature astronomen, de kennis van den sterrenhemel is hun onontbeerlijk, en wij vinden dan ook bij de Arabieren, lang voordat zij van astronomie of astrologie iets geleerd hadden, oorspronkelijke benamingen voor elke der groote planeten, der sterrebeelden enz. Zij hadden velerlei opmerkingen over den invloed der sterren op het ondermaansche gemaakt[2], en sterredienst was de inheemsche godsdienst. De stam Tay vereerde Canopus, de stam Keis

1 Meer plaatsen bij Pauly Real-Encyclop., Art. *Saturnus* en *Planetae*.
2 Zie b.v. Krehl, ‘Ueber die Religion der vorislamischen Araher’, S. 25.

Sirius, de Tamîmieten Mercurius, de Himjarieten de zon, de stam Kinâna de maan enz. En de overblijfselen der Hebreeuwsche litteratuur toonen ons dat ook de Israëlieten oorspronkelijk in de kennis van den sterrenhemel niet achterstonden. Dit is het resultaat van Gesenius, die aan dit onderwerp eene verhandeling heeft gewijd, en ook bij dit volk 'het overoude geloof' terugvindt 'dat de hemellichamen, met name de zich bewegende, als zon, maan en vijf planeten, tot goden en bestuurders der menschelijke lotgevallen maakt.' 'Ook de Jehovahdienst,' zegt hij, 'verwierp deze beschouwing niet geheel, maakte ze slechts aan haar gronddenkbeeld ondergeschikt, en de eene God wordt de beheerscher van het heir des hemels. De sterren gelden echter nog steeds voor levende, goddelijke wezens en machten des hemels (Dan. 4 vs. 35; Matth. 24 vs. 29) en de voorstelling van deze vloeit dikwijls ineen met die der engelen (Job 25 vs. 5, vgl. 4 vs. 18; 38 vs. 7). Slechts komt haar niet langer eene vereering toe, die aan God alleen behoort (Job 31 vs. 26, 27).'

Heeft men dan wel recht om met Dr. Oort (p. 25) te beweren dat, alvorens men tot het zevental van zon, maan en de vijf planeten komen en dit als heilig beschouwen kon, eene priesterkaste moest ontstaan zijn, die zich met astronomie bezig houdende een kunstig godsdienstsysteem op hare waarnemingen bouwde? De opmerking dat deze zeven hemellichamen zich door hunne beweging van de vaste sterren onderscheiden, is niet boven het bereik van den Bedouin. Sjahrastânî verhaalt dat de Arabieren zich bij hunne beweging en rust, hunne reizen en halten slechts naar den stand van een bepaalde ster richtten, en dat zij regen en droogte aan den invloed van die ster toeschreven. Een ander schrijver voegt er bij, dat zij die niet voor scheppers en regeerders der wereld hielden, maar voor bemiddelaars tusschen hen en de godheid. Dit laatste voor zijne verantwoording. Maar waarom zouden niet verscheidene van de Semietische familiën, die zich later tot het volk Israël vereenigden, Saturnus als hun leidster, als hun zinnebeeld der godheid kunnen vereerd hebben, evenals de Babylonische Semieten Jupiter[1], en de Kanaänietische de zon? Men ziet de stelling van Prof. Dozy is niet op zulke zwakke grondslagen gebouwd, als men uit de bestrijding zou meenen te moeten opmaken. Wat nu den sabbath betreft, als men aanneemt dat bij het sluiten van den stammenbond onder Mozes in de woestijn Jehovah als oppergod is erkend[2], dan spreekt het van zelf dat die volksgebruiken, welke niet in stelligen strijd met de Jehovahdienst waren, door deze werden overgenomen en bevestigd.

1 Dit was waarschijnlijk ook de planeet van den stam Gad.
2 Dit is geen alleenstaand geval. De Baäl-Berîth in Richteren is een analoog verschijnsel. En dat eerst in de woestijn Jehovah Israëls God is geworden, betuigen allen.

De verhandeling van Prof. Kuenen (p. 34-38) bevat eene belangrijke bijdrage over de Simeonieten. Hij doet opmerken dat van de geslachten van dezen stam dat van Saul zeer waarschijnlijk ver het talrijkste en machtigste was en dat het meerendeel der uitgewekenen daarom wel tot dit geslacht zal behoord hebben. Van Zîza, een der aanvoerders, is het bijna zeker dat hij een Sauliet was. De kleine verandering van Sjim'î in Sjemája of omgekeerd (in 1 Chron. 4 vs. 26 en 37) door hem voorgesteld, is zeer aannemelijk. Nu is het merkwaardig dat juist van Saul, den stamvader van dit geslacht, gezegd wordt dat hij de zoon eener Kanaänietische was, eene uitdrukking, die voor elk die iets van de beteekenis der oude geslachtlijsten weet, gelijk staat met de verzekering dat het geslacht Saul niet zuiver Israëlietisch was, maar een sterk Kanaänietisch element in zich bevatte. Is dit zoo, dan is daaruit de Baälvereering, die men bij de uitgewekenen vindt, te verklaren. En, zoo argumenteert schrijver verder, als Kanaänitisme is de Baäldienst in het richtertijdvak en onder de eerste koningen, blijkens de met Baäl samengestelde namen van Sauls en Davids zonen, te verklaren, evenals dit met aller toestemming omtrent de Baälsdienst van Achab wordt aangenomen. ‘Men mag het den geleerden schrijver van *de Israëlieten te Mekka* met recht verwijten, dat hij de Kanaänieten geïgnoreerd heeft.’

De beschuldiging van eenzijdigheid, hier door Prof. Kuenen tegen den heer Dozy ingebracht, treft ook hem. Vooreerst heeft hij de plaats van Amos verwaarloosd, en ten tweede de woorden van Hosea 3 vs. 18 (15). Terwijl uit Amos volgt, zooals wij gezien hebben, dat er reeds voor Israëls komst in Kanaän een Baäldienst bij hen bestond, bevat de plaats van Hosea, naar het mij met Dr. Oort (p. 41) voorkomt, de stellige aanwijzing dat ook Jehovah oudtijds met den naam van Baäl werd aangesproken[1].

Baäl beteekent oorspronkelijk niets dan *heer*, en is ook nog lang nadat het van godsnaam afgodsnaam was geworden, als nom. appell. in gebruik gebleven. Zoo niet slechts bij Israël, maar bij alle Semietische volken. Niet alleen de Kanaänieten noemden hunnen god of hunne godheden Baäl, en eveneens de Karthagers; maar ook daarbuiten vinden wij Baäl-Peor, Baäl-Zafôn (plaatsnaam, Ex. 14 vs. 1; Num. 33 vs. 7), Baäl-Zebub, in Babylon Bel. Aldus hebben ook de stammen, die later Israël vormden, hunne godheid

1 De andere bewijsplaats van Dr. Oort (p. 30) 2 Sam. 5 v. 20 deugt niet. De schrijver van Samuel toch expliceert het Baäl in Baäl-Pherazîm, zooals Gesenius al de aldus samengestelde plaatsnamen (Erdsch n. Gruber, Art. *Bel*), als het Arabische *dzoe*, woordje, dienende om eigenschapswoorden te vormen (Gesenius, ‘Gramm.’ § 104, 2 *b*).

of godheden aangesproken en later hunnen Jehovah betiteld. Wat was natuurlijker? Doch het zou minstens zeer gewaagd mogen heeten, te besluiten dat nu ook overal met den titel Baäl dezelfde godheid genoemd werd. Wij weten dat in Babel Jupiter, in Phenicië Herakles, de zonnegodheid, in Karthago Saturnus onder dien naam, hoewel niet uitsluitend, werd vereerd. Wel is het zeer waarschijnlijk, dat er bij de stamverwante volken zekere overeenkomst van godsdienstplechtigheden geweest is; en daarom ligt het voor de hand te vermoeden dat de herinnering aan hunne aloude gebruiken door het bijwonen der Kanaänietische godsdienstplechtigheden bij Israël weder sterk werd opgewekt; dat bij de verzwagering met Kanaän veel aansluiting aan Kanaänietische godsdienst plaats had; en dat voor-Mozaïsche godsvereering, die niettegenstaande het Jehovahverbond zich in de woestijn nog staande had gehouden, ook in het beloofde land bleef voortleven in de dagen, toen ieder deed wat recht was in zijne oogen.

Het schijnt mij onmogelijk toe, stellig uit te maken welke godheid Baäl beteekent in de Israëlietische persoonsnamen met dit woord samengesteld. Er kan of Jehovah (Ewald, Nöldeke, Oort), of de oud-Israëlietische Baäl-Keivân (Dozy), of eene Kanaänietische godheid (Kuenen) mede bedoeld zijn. Gideons naam Jerubbaäl is niet minder raadselachtig. Dat deze benaming met den Baäl-Berîth samenhangt, is met recht door Dr. Oort (p. 34 volg.) beweerd, doch wie of deze *Heer des verbonds* was, Jehovah, Baäl-Keivân of een Kanaänietisch numen, is weder even moeilijk uit te maken, hoewel het eerste het minst waarschijnlijke is. En behalve dit weten wij niets bepaalds van de Baälvereering in het richtertijdvak. Wel lezen wij herhaaldelijk ‘zij dienden de Baäls’, maar dan beteekent dit niets dan *de afgoden;* en wanneer men eenmaal het verhaal van Richt. 6 vs. 25 volg. erkent als eene poging om den naam Jerubbaäl te verklaren, dan vervalt daarmede bijna stellig het recht om hierin een getuigenis te vinden over anti-Jehovistische Baäldienst van het geslacht Abiëzer (Kuenen, p. 41).

Doch Dr. Oort is van een ander gevoelen. Hij gelooft dat er vóór Achab geen anti-Jehovistische Baäldienst in Israël bestaan heeft (p. 30), maar vindt de sporen eener vereering van ondergoden, Israëlietische heiligen, *Heeren* of *Goden* genaamd, naast en geduld door de Jehovahdienst. Eerst de Tyrische Baäl bracht zijne meer onschuldige broeders in Israël in volkomen miskrediet (p. 41). Laten wij zien of hij hiertoe recht heeft. Behalve in de plaatsen door hem p. 30 opgenoemd en waarbij men nog Richt. 8 vs. 33 moet voegen, komt het meervoud Baälîm slechts voor in Hosea 2 vs. 14 en 19 en 11 vs. 2, bij Jeremia 2 vs. 23 en 9 vs. 13; in 1 Kon. 18 vs. 18; 2 Chron. 17 vs. 3, 24 vs. 7, 28 vs. 2, 33

vs. 3 en 34 vs. 4. Alleen op de plaatsen der profeten wordt door den schrijver gewezen, in de overige is de beteekenis eenvoudig die van *afgoden*. Doch met gene is het niet anders gesteld. Jerem. 2 vs. 23 toch is door hem te haastig gelezen (p. 33). Er staat: 'hoe zegt gij: "ik ben niet verontreinigd, ik heb de Baäls niet nagevolgd!" zie uwen weg in het dal enz.' Hier beduidt Baälîm zonder eenigen twijfel slechts *afgoden*. In Jer. 9 vs. 13 vindt Dr. Oort sprake van eene niet anti-Jehovistische eeredienst der Baälîm, wegens de woorden 'welke hunne vaderen hen geleerd hebben' (p. 41). Ook hier moet ik den geachten schrijver weêrspreken, mij vergenoegende met op 12 vs. 16 en 23 vs. 27 te wijzen. In Hosea 2 slaat m.i. vs. 15 (12) zoo ontwijfelbaar terug op vs. 10 (7), dat ook daar geene andere verklaring mogelijk is, en eindelijk in Hosea 11 vs. 2 staat het eenvoudig in parallelisme met *fesîlîm* (gesneden beelden) en beteekent in den mond van den profeet wederom slechts *afgoden* (vgl. Jesaja 44 vs. 10 en 15; 45 vs. 20). Dat het hoofdzakelijk de vreemde (Deut. 32 vs. 17), door Achab ingevoerde Baäldienst is, die den naam *Baäl* van een naam der godheid, tot naam voor afgod heeft gemaakt, lees ik met hem in Hosea 2 vs. 18 (15); doch zoowel voor de profeten, als voor de latere wetgevers en historieschrijvers heeft deze verandering reeds plaats gegrepen. De profeten zijn de voorbereiders van het later algemeene exclusivisme; ten onrechte is in de oogen van Dr. Oort (p. 45, noot) de benaming van afgoderij ook voor onwettige Jehovahvereering eerst uit den lateren tijd. Men kan niet ontkennen dat de eerediensten van Bethel en Dan naast die van Gilgal en Berseba door Amos (5 vs. 5 en 6; 8 vs. 14) en Hosea (b.v. 8 vs. 5 volg.) als anti-Jehovistisch worden beschreven, en de conclusie door Dr. Oort (p. 19) gemaakt, dat, omdat Gilgal hier naast Bethel genoemd wordt, wij aan geen Baälvereering aldaar kunnen denken, is misschien waar, doch dan op andere gronden.

De plaatsen, waar het woord Baälîm voorkomt, bewijzen dus niets voor schrijvers stelling. Doch hij vindt ondergoden door het Jehovisme erkend en geduld onder den naam *elohîm* vermeld in het Bondsboek en in eene plaats van Samuel. Ook hier kan ik mij niet met zijn gevoelen vereenigen. Hijzelf zegt (p. 33) van Exod. 22 vs. 20 'dit vers staat hier zonderling tusschen in', en inderdaad, tenzij men dit vers voor onecht verklaart, hetwelk hij niet voorstelt en waarvoor ook geen de minste grond bestaat, werpt dit zijne stelling geheel omver. Er staat: 'die den Goden, behalve Jehovah alleen, offert, zal uitgeroeid (verbannen) worden.' En zou dezelfde wetgever, die dit en hetgeen wij 23 vs. 13 lezen, uitsprak, aan de dienst dier Goden de hoogste rechtspleging verbonden hebben? Misschien is schrijver tot zijne interpretatie geleid door 22 vs. 27: 'Gij zult God (elohîm) niet

vloeken, en den vorst van uw volk niet verwenschen.' Het vloeken van God en koning was het misdrijf van Eli's zonen en de aanklacht tegen Naboth (vgl. Geiger, 'Urschrift', S. 268 en 271); er bestaat dus geen grond hier aan goden van lager rang te denken. En dat in 22 vs. 8 het werkwoord in 't meervoud volgt, is vooreerst niet onbetwist (vgl. Geiger, p. 285), en hetzelfde verschijnsel doet zich ook elders voor (doch met dezelfde onzekerheid), waar slechts aan Jehovah kan gedacht worden. Er is naar mijne overtuiging geen reden om in deze plaatsen aan iets anders te denken dan aan het gericht Gods, m.a.w. aan het heiligdom van Jehovah, waar na raadpleging Gods, de priester in hoogste instantie uitspraak deed. Hetzelfde geldt voor 1 Sam. 2 vs. 25. Zoover mij bekend is, hebben wij in de oudere Hebreeuwsche litteratuur slechts ééne plaats, waaruit het geloof aan ondergoden, zonen Gods, naast Jehovah kan worden afgeleid, n.l. in Deut. 32 vs. 8, wanneer men met de Grieksche vertalers El voor Israël leest. De uitdrukking 'elk naar uwen god[1], o Israël,' waarvan door omzetting van eene letter gemaakt is 'elk naar uwe tenten, o Israël' (Geiger, p. 290 en 315 volg.) bewijst alleen dat de eenheid van Godsvereering onder de eerste koningen nog zeer veel te wenschen overliet, dat de godheid van den vorst niet die van het geheele overige Israël was. Doch Dr. Oort, die deze laatste plaatsen niet bijbrengt, heeft reeds p. 32 en 33 naast de hypothese der ondergoden een ander gevoelen voorgedragen, waaraan hij p. 54, noot, de voorkeur schijnt te geven; het is dit, dat in de heiligdommen Baäl van Juda, Baäl van den put enz. oorspronkelijk niemand anders dan Jehovah vereerd werd.

Hiervan kan men alleen zeggen dat het niet waarschijnlijk is. Uit te maken is m.i. deze quaestie niet meer. Heiligdommen had men overal; elke stam en elk geslacht had het zijne, misschien zelfs iedere familie het hare, en vele dezer heiligdommen hebben zich zeer lang staande gehouden. Hier was het een heilige steen, daar een heilige boom, elders een beeld, waaraan zich de eeredienst vastknoopte; wie zal bepalen wat het *numen* was onder die gedaante vereerd? Neemt men aan dat dit overal Jehovah was, de god des geheelen volks, wiens heiligdom te Silo stond, dan is de oproerskreet 'elk tot uwen God, o Israël,' onverstaanbaar, terwijl het onbegrijpelijk blijft hoe de dienst van ééne Godheid zich zoo veelvormig vertoont. Veeleer moeten wij ook dezelfde verscheidenheid in de *numina* aannemen. Israël was uit vreemdsoortige elementen samengesteld, zooals reeds de namen der stammen bewijzen; Kenieten en Amorieten (Kalebieten) hadden zich reeds in de woestijn of tijdens de verovering bij Israël aangesloten; wij kunnen niet anders dan eene groote

1 Zonder eenigen grond vertaald Geiger 'uwe goden'.

verscheidenheid van godheden verwachten. Want ook de band, die deze verschillende bestanddeelen vereenigde, sloot de individueele vrijheid van elk dezer bestanddeelen geenszins uit. Hoe meer dit het geval wordt, des te meer smelt het aantal der anti-Jehovistische vereeringen. Eenheid van bestuur was eenheid van godsdienst in de oudheid; de onderwerping van een stam was de val van den stamgod, en centralisatie in de regeering ging noodzakelijk met centralisatie in de godsdienst gepaard. De kamp tegen de bijzondere heiligdommen is de kamp voor het koninklijk bestuur, en de afval van David of Rehabeam wordt op dezelfde lijn gesteld met het terugkeeren tot de stamgoden.

In dien tijd, toen nog geen halve eeuw geleden de eerste groote stap tot centralisatie, de instelling van het koningschap, uit vrees voor de Filistijnen, geschied en toch die centralisatie nog ver van voltooid was; toen de dienst van Jehovah, den verbondsgod van Silo, zich meer en meer verhief, doch evenwel de stamheiligdommen zich nog staande hielden; in dien tijd valt de uitwijking der Simeonieten, en du kennis van de Mekkaansche eeredienst, zooals die door de Simeonieten werd ingesteld, zou ons veel daaromtrent kunnen leeren. Ongelukkig kennen wij ook deze zeer onvolkomen. Maar het weinige, dat wij daarvan weten, bevestigt het boven gezegde. Wij vinden er een syncretisme van Jehovahdienst en vereering van den Simeonietischen stamgod, van Silo en Berseba. Ook over dit heiligdom spreekt Dr. Oort in zijne brochure. Hij tracht eerst aan te toonen dat er geen sprake van kan zijn, dat de twee gouden afbeeldsels, door de Arabische traditie gazellen genoemd, zinnebeelden van Jehovah waren; verder dat het beeld van Hobal een Saturnusbeeld was, eerst door Amr ibn Lohey in het heiligdom gebracht, hoewel hij erkent dat de naam ontegenzeggelijk oud is; en eindelijk stelt hij voor dezen te beschouwen als eene verkorting van Jehobal, d.i. Jehovah Baäl of Heer.

Er zijn twee plaatsen in 't O.T., waar van eene vereering van *seîrîm* (bokken) sprake is, n.l. Lev. 17 vs. 7 en 2 Chron. 11 vs. 15. De laatste plaats wordt door Dr. Oort als bewijsplaats verworpen, hoewel hier *bokken* en *kalveren* naast elkaâr genoemd worden, omdat de schrijver van Chronieken ook elders toont onjuiste voorstellingen omtrent den ouden tijd te hebben. In de andere plaats beteekent het woord *seîrîm* volgens hem een soort van veld- of boschgeesten, satyrs. Dit gevoelen is niet nieuw, vele exegeten zijn van dezelfde meening geweest; desniettemin moet ik het voor eene groote willekeurigheid verklaren. De gronden waarop schrijver de mogelijkheid ontkent, dat in genoemde plaats van Jehovahbeelden gesproken wordt, zijn zwak. Dat onwettige Jehovahdienst en afgoderij niet door de profeten en wetgevers worden onderscheiden, heb ik boven aangetoond.

En de woorden ‘op het veld’ beteekenen hier niets. Zooals ieder terstond zal toegeven, die het oud-kerkelijke gevoelen over den Pentateuch niet meer is toegedaan, is de wet van Lev. 17 in Palestina geschreven eeuwen na den tijd der omzwerving, doch ingekleed evenalsof zij in de woestijn was gegeven. Er staat ongeveer: ‘gij moet als gij offert dit binnen de legerplaats doen, niet buiten op het veld; en gij moet uwe offers brengen aan Jehovah en niet aan de seïrîm, die gij nahoereert,’ hetwelk van de inkleeding ontdaan beteekent: ‘gij moet in den tempel te Jerusalem offeren en moogt behalve dat geen heiligdom hebben. Uwe vereering der godheid onder de gedaante van bokken moet ophouden.’ De woorden ‘buiten op het veld’ hooren bij de inkleeding en men mag daaruit geenszins tot een dienst in veld of bosch besluiten. - Doch hoe komt men op het denkbeeld van satyrs? Langs dezen weg. Behalve in deze twee plaatsen en Jes. 13 vs. 21; 34 vs. 14 komt *saîr* in den zin van bok nooit voor zonder een bijgevoegd *izzîm* (geiten), in onze vertaling *geitenbok;* in de plaatsen van Jesaja behoeft het niet *bok* te beteekenen, er is daar sprake van wezens die in de wildernis verkeeren, en reeds de oude overzetters zagen er *geesten* of *spoken* in. Nu beteekent *saîr* eigenlijk *harig* en combineert men deze twee begrippen, dan heeft men een satyr. Tot deze combinatie echter heeft men niet het minste recht. De oude vertalers hebben daaraan niet gedacht, maar eenvoudig het woord *saîr* in de plaatsen van Jesaja beschouwd als afgeleid van *saär* dat *sidderen, huiveren voor iets* beteekent en wel in 't bijzonder voor bovennatuurlijke wezens, zie b.v. Deut. 32 vs. 17. De latere joden waren bijgeloovig, zij waren overtuigd dat er in bouwvallen, in woestijnen, enz. spoken omwaarden; misschien deelden de oude Israëlieten dit geloof, doch eenige reden om deze spoken in de *seïrîm* van Jesaja terug te vinden, zie ik niet. In beide plaatsen is er sprake van eene stad die zoo geheel en al verwoest zal worden, dat allerlei gedierte, dat enkel in de wildernis gevonden wordt, daar zal verblijven: struizen zullen er rusten, bokken zullen er rondhuppelen (Ps. 114 vs. 4) en elkaâr toeroepen. Er is één vertaler die geen spoken in onze verzen leest, n.l. de Arabier Saädias, die het woord *saîr* door ‘wilde geit’ vertaalt, en hij heeft waarschijnlijk beter dan al de andere overzetters de woestijn gekend, waarvan struisvogels en gazellen of steenbokken de bewoners zijn. In reisbeschrijvingen over de Syrische en Mesopotamische steppen zal men de bevestiging hiervan in overvloed vinden.

Wat het bijvoegsel *izzîm* betreft, dat *geiten* beteekent, dit dient enkel om de tamme bokken en geiten van de wilde te onderscheiden, evenals het ook achter *zafîr* gevoegd wordt. Eindelijk moet ik nog doen opmerken dat, al had men recht in de plaatsen van Jesaja *spoken* te vinden, door *saîr* van *saär* (huiverden) af te leiden,

dan toch deze beteekenis voor Lev. 17 niet zou mogen gelden; want een bewijs dat men aan spoken offers heeft gebracht, of liever dat er ooit een spokeneeredienst geweest is, zal men te vergeefs ergens zoeken.

Hebben wij dus in Lev. 17 inderdaad een verbod van eene eeredienst, waarbij de godheid als een steenbok werd afgebeeld, dan mogen wij de plaats van Chronieken niet langer ongebruikt laten, maar moeten in rapport met deze de conclusie van Prof. Dozy aannemen, dat Jehovah zoowel onder de gedaante van een kalf, als van een steenbok werd vereerd, en is er alle waarschijnlijkheid dat de twee afbeeldingen in den Mekkaanschen tempel tot de laatste kategorie behoorden. Dit wordt nog van een geheel anderen kant bevestigd. De steenbok werd door de oude Assyriërs als een heilig dier beschouwd en figureert herhaaldelijk als zoodanig op de bas-reliefs van Khojoenik en Khorsabad. 'Doch', vindt Layard ('Ninive und seine Ueberreste', p. 407) noodig uitdrukkelijk in eene noot te verklaren, 'het is mogelijk dat het dier hetwelk naar mijne meening de steenbok verbeeldt, somtijds eene gazelle is.' Wanneer bij de met zooveel kunst en zorg uitgevoerde Assyrische sculpturen zulk eene verwisseling van beide dieren mogelijk is, behoeft men zich dan te verwonderen dat de Arabieren zich vergist hebben in de stellig vrij ruw vervaardigde afbeeldingen der Simeonieten?

Over het tweede punt weet ik niets te zeggen. Het is mogelijk zoo en mogelijk anders. Maar de voorslag van den geachten schrijver om Hobal als eene verkorting van Jehovah-Baäl aan te zien, hoe vernuftig ook, houd ik voor onaannemelijk. Dat de verdubbeling der *b* in Hobal (uit Habbaäl) verdwenen is, bewijst zoo goed als niets, wanneer men bedenkt door welk een langen en bonten schakel de traditie tot Mohammed gekomen is. En volgens mijne meening had Baäl in den tijd der uitwijking dezelfde beteekenis als eeuwen later nog *elohîm*, dat eigenlijk nom. appell. is en dus, als het voor een bepaalden God, voor den God Israëls gebruikt wordt, het artikel krijgt, doch tevens ontelbare malen zonder artikel voorkomt om *god* bij uitnemendheid aan te duiden. Eindelijk bestaat van eene samenstelling als Dr. Oort bedoelt geen enkel voorbeeld.

Hiermede zou ik van de verhandelingen van Prof. Kuenen en Dr. Oort afscheid kunnen nemen, doch ik heb nog iets te zeggen. Laten de aanmerkingen, die ik met vrijmoedigheid gemaakt heb, niet doen denken dat ik beide geschriften niet als een aanwinst beschouw. Dit doe ik zeker. Het hoofddoel van beider schrijven is naar mijn oordeel bereikt: Jehovah is gehandhaafd als de God Israëls reeds in de woestijn. Doch in de bijzaken verschil ik meestal met hen van gevoelen. Mag ik zeggen wat aan mijne voorgaande opmerkingen ten grondslag ligt? Het zuivere monotheïsme van de profeten Israëls is een der merkwaardigste en belangrijkste verschijn-

selen in de wereldgeschiedenis. Ik zie er het resultaat in eener langzame ontwikkeling, waarvan de kiem gelegd is toen Jehovah de verbondsgod van al de stammen Israëls werd, die in kracht wies in dezelfde mate als het stammenprovincialisme, als ik mij zoo mag uitdrukken, verdween. Hoe meer Israël volk werd, hoe nader men kwam aan éénheid van godsvereering. De macht van Jehovah en die van den koning namen hand aan hand toe, en de profeten die voor Jehovah ijverden waren de nuttige dienaars van den vorst. Lang duurde de strijd, lang voordat de individualiteit der stammen zich in de volkseenheid oploste, lang voordat Jehovah de stamgoden had overwonnen en volkomen is de zegepraal voor de ballingschap nooit geweest.

Anders is de voorstelling van beide hooggeachte schrijvers. Hun is Mozes reeds op het standpunt van Hosea en Amos gekomen; reeds in zijn plan lag het om geene andere goden naast Jehovah toe te laten. Wel stond het volk op een oneindig lager standpunt, doch een kleine kern, geestelijke volgelingen van Mozes, bleef doorwerken, en deze plantte de Mozaïsche traditie onder Israël voort, won al meer en meer terrein en eindigde met de overwinning. Waren zij nu van opinie dat men in het reeds zoo vroeg beschaafde Egypte zich tot een zuiver monotheïsme verheven had, zij het niet algemeen, dan toch in eenige kringen; dat Mozes, of door geboorte of door opvoeding Egyptenaar, dien trap ook bereikt had, en zich nu de reusachtige taak stelde om een nog zeer onontwikkeld volk van den beginne af tot de erkentenis van deze verhevene waarheid op te voeden, dan zou ik hunne opvatting begrijpen. Maar zij doen dit niet, zelfs ontzeggen zij aan de Jehovahdienst een Egyptischen oorsprong. Aan mechanische openbaring gelooven zij evenmin. Laten zij zich beiden niet nog te veel door de traditie leiden, waarmede zij in zoo menig opzicht hebben gebroken?

Aan het hoofd van dit opstel staat nog een titel: ‘de heilige steenen in Israël’, door H. Pierson. Ik moet mij vergenoegen met een enkel woord daarover te zeggen. De lezing van dit boekske heeft mij te leur gesteld. Ik had gehoopt eene vergelijking te vinden van hetgeen wij over de Betiliën-dienst bij Israël en bij de stamverwante volken lezen. In plaats daarvan bevat het eene proeve om voor twee heilige steenen namen te vinden en eene bespiegeling over het verband tusschen deze dienst en het monotheïsme. In geen van beide is schrijver gelukkig geweest. Doch ik zal hem niet lastig vallen met een lijst van bezwaren, die koeler nadenken hemzelven waarschijnlijk reeds heeft doen maken. Liever spreek ik den wensch uit dat hij ook op dit terrein eerlang toone dat hij meer kan leveren dan dit geschriftje bewijst.

M.J. DE GOEJE.

Guillaumin. *Ses funérailles; - sa vie et son oeuvre. Par M. Joseph Garnier*. (*Journal des Économistes. Janvier* 1865.)

Een woord van hulde en erkentelijkheid mag ook in Nederland wel gebracht worden aan den verdienstelijken man, wiens naam hierboven geschreven staat. Die naam is ook onder ons wel bekend bij zoovelen als zich met de studie der staathuishoudkunde bezig houden; en 't zij hunne economische boekerij zich bescheiden bepaalt tot de *Collection des Économistes* en de *Dictionnaire de l'Économie politique*, of dat zij eene lange rij van de voortbrengselen der schitterende Fransche school van staathuishoudkundigen bevat, zij hebben niet geringe verplichting aan Gilbert Urbain Guillaumin.

't Was maar een uitgever. Maar hij was een sieraad van zijn beroep. Wanneer wij zeggen, dat hij zich met ijver en liefde geheel aan dat beroep wijdde en dat hij daarbij uitgebreide kennis aan oordeel en takt paarde, dan geven wij hem eenen lof, die hem reeds ver boven vele zijner bedrijfsgenooten verheft. Wanneer wij er bijvoegen, dat hij zijne zaak dus bestierde, dat hij méér naar het nut, dat hij stichten kon, dan naar eigen voordeel vroeg, dan geven wij hem niet meer eer dan hem toekomt, maar ook dan is nog niet alles van hem gezegd. Eerst dan bewijzen wij hem de eer, waarop hij aanspraak maken mag, wanneer wij erkennen en in 't licht stellen, dat de groote vlucht, die de beoefening der staathuishoudkunde in Frankrijk in de laatste twintig jaren genomen heeft, vooral ook te danken is geweest aan den stillen en bescheiden maar volhardenden en zelfopofferenden arbeid van dezen man. Maar dan moet er ook nog dit bijgevoegd worden, dat die schitterende (ik aarzel niet, het woord nog eens te gebruiken) Fransche school meer nog buiten dan in Frankrijk, en niet het minst bij ons, der verspreiding van wetenschap dienstbaar is geweest. Niet alleen leidt deze opmerking, om ons te doen zien hoe ruim de kring is van hen, die Guillaumin aan zich verplicht heeft, maar ook, om zijne groote verdienste op hare juiste waarde te doen schatten. Immers zij laat ons vermoeden, hoe hij te worstelen heeft gehad om te worden wat hij geworden is.

Het is toch bekend, dat in Frankrijk zelf de staathuishoudkunde tot voor weinig tijds verre van populair is geweest, en dat die school, waarop het roemen zou, als het zijnen rijkdom wist te waardeeren, veelmeer naar buiten geschitterd, dan in eigen kring licht en warmte verspreid heeft. Deze school dagteekent van het optreden der Physiokraten, nu eene eeuw geleden, en heeft zich sinds dien tijd in

onafgebroken traditie voortgeplant onder Turgot, Dupont de Nemours, J.B. Say, Germain Garnier, Destutt de Tracy, Ch. Comte, Joseph Droz, Ch. Dunoyer, J.A. Blanqui, P. Rossi, L. Faucher, Fréd. Bastiat, om wie zich eene menigte van wakkere, ijverige en talentvolle adepten schaarden. Maar noch ijver, noch talent, noch de gloed der overtuiging van het altoos betrekkelijk kleine en naauw-aaneengesloten hoopje waren in staat het publiek in Frankrijk uit zijn onverschilligheid wakker te schudden of van zijn tegenkanting te bekeeren. Zij bleven een kring op zich zelven vormen, buiten, zoo gij wilt boven, de groote maatschappij. Het afgepaste systeem der Physiocraten en de min of meer pedante vormen waarin zij dit systeem als ‘de nieuwe wetenschap’ der wereld verkondigden, hadden bij hunne tijdgenooten naauwelijks iets meer dan spot gaande gemaakt. Voltaire had gewedijverd met Galiani om hen belachelijk te maken. Toen was de Republiek gekomen met haar naäpen van romeinsche vormen en begrippen, die van de nieuwe leer der maatschappelijke huishouding zoo ver af stonden als het Oosten van het Westen is gescheiden; toen Napoleon, die met ‘ideologen’ en ‘fantasten’ - de eeretitels die hij voor Say en de zijnen uitvond - niet te doen wilde hebben; toen de restauratie, die met argwaan en angst voor al die nieuwigheden, waarin het woord v r i j h e i d zoo dikwijls voorkwam, vervuld was. Leerstoelen voor zulk eene wetenschap op te rigten, kon bij zulk een gouvernement niet opkomen. Met moeite verkreeg men, dat Say, het slachtoffer der keizerlijke tyrannie, ten laatste een cursus mocht openen bij 't *Conservatoire des arts et métiers*, mits hij den verdachten naam *Économie politique* verving door een' onschuldiger, *Économie industrielle*. Het was in zoover juist gezien, dat de industrieelen 't meest behoefte hadden aan lessen van goede staathuishoudkunde, omdat zij 't meest van allen met de oude vooroordeelen van het mercantiel systeem en het colbertisme doortrokken waren. Wij zouden echter den staatslieden van dien tijd te veel eer aandoen, indien wij onderstelden, dat zij het zóó begrepen. Och neen, zij hadden zoo wat van staathuishoudkunde gehoord als iets dat in betrekking stond met de voortbrenging der rijkdommen, met de nijverheid; derhalve wilde de regering, ‘altijd bereid om mede te werken tot den bloei en den roem van Frankrijk,’ ook zulk een nuttig onderwijs wel bevorderen. Maar het onderwijs in de staathuishoudkunde aan eene of andere inrichting van Hooger Onderwijs te verbinden, dat was immers even ongerijmd, alsof men een leerschool voor garenspinners of schoenmakers bij de Universiteit wilde openen! Het was misschien tot antwoord op deze fraaie redeneeringen dat Say zijnen *Cours* uitgaf met den breedsprakigen omhaal op den titel: *Ouvrage destiné à mettre sous les yeux des hommes d'état, des propriétaires fonciers et des ca-*

pitalistes, des savans, des agriculteurs, des manufacturiers, des négocians, et en général de tous les citoyens, l'économie des sociétés.

Wat baatte het hem? Zoo er niets nutteloozer is dan te preeken voor bekeerden, niets is vruchteloozer dan te preeken voor hen die niet bekeerd *willen* worden. En hiertoe behoorden zoowel de grondeigenaars als de geleerden, de staatslieden als de fabrikanten. Na de Julij-omwenteling werd het niet beter. De triomf der *bourgeoisie* bracht hetgeen men eigenaardig noemde *les grands intérêts* in de Kamers en in de Ministeriën. En van de dwaasheid der droomerijen van dat hoopjen economisten werd nu en dan nog wel eens met een schouderophalen gesproken. Zij konden zelfs geene uitgevers voor hun misdruk vinden. Een tijdschrift, door één hunner, den vroeg overleden Theodore Fix, ondernomen, kon geen tweehonderd abonnenten halen.

Say was gestorven in 1832 en in zijn leerstoel bij het *Conservatoire* vervangen door Blanqui, wiens lessen, schoon minder degelijk van inhoud, door de levendigheid zijner geimproviseerde voordracht talrijke hoorders lokten en boeiden. Onder deze hoorders was een jong boekverkooper, vriend van Béranger, uitgever van eenige politieke vlugschriften van zeer liberale strekking. De lezer heeft al geraden dat het Guillaumin was. Zijn zin voor vrijheid had nu haren weg en hare richting gevonden. Der bevordering van volkswelvaart wilde hij voortaan op zijne wijze nuttig zijn. Wat der school, aan wie hij zich aansloot, ontbrak, wilde hij voor haar zijn: haar uitgever. Het was een waagstuk en het werd hem door gemoedelijke vrienden onder de staathuishoudkundigen zelven afgeraden. Maar zijne liefde voor de goede zaak zegepraalde over alle bedenkingen. Zijne eerste uitgaven waren eene fransche bewerking van M. Culloch's 'Dictionary of Commerce' (1835-1839), en Blanqui's 'Histoire de l'Économie Politique' (1837). Daarop volgden nieuwe edities van de werken van J.B. Say, onder toezicht van diens waardigen zoon Horace Say. In December 1841 verscheen het eerste nommer van het 'Journal des Économistes', waarvan nu het 277e nommer ons de teedere woorden van vriendschap en rouw te lezen geeft, met welke zijne vrienden zijne uitvaart vierden. Monumentum sibi posuit aere perennius.

En wat sinds dat tijdstip de *librairie Guillaumin et Cie*. voor de verbreiding van staathuishoudkundige wetenschap gedaan heeft, is allen die deze beoefenen bekend. Zij heeft niet alleen een en eervollen naam onder de beste Parijsche firma's verworven; maar Guillaumin heeft, het mocht te regt door M. Chevalier worden opgemerkt, zijn industrieele onderneming meer nog als een levenstaak, als een pligt, dan als een winstgevend bedrijf aangemerkt. Hoe menig vlugschrift of boek staat er misschien niet in den uitgebreiden catalogus zijner fonds-

artikelen, waarvan hij, met zijn scherp uitgevers-oog, van te voren wel berekenen kon, dat het weinig trekken zou. Maar wat schade? de wetenschap kon er misschien door gebaat worden. Jonge, onbekende vernuften, zelfs vreemdelingen, konden zeker zijn in hem een uitgever te vinden - en wie onzer, die de pen hanteeren, weet niet bij ervaring, wat weldadige aanmoediging dat voor den auteur is, die zijn eersteling de wereld inzendt! - als het maar over staathuishoudkunde was. De verleiding om met andere werken van lichter gehalte goede zaken te doen had geen vat op hem. Met de winstgevende literatuur van den dag, zoowel de literatuur der mode als die der schandalen, liet hij zich niet in.

Maar Guillaumin was meer nog dan een uitgever, die zijn naam, zijn kapitaal en zijn arbeid ten dienste stelt van elk die een goed en nuttig boek heeft uit te geven. Zelf gaf hij menigmalen den eersten stoot. De groote publicatiën, die vooral zijnen naam als uitgever geëerd gemaakt hebben, waren de kinderen van zijne eigene gedachte. Dat is reeds opgemerkt van het ‘Journal des Économistes.’ Dat geldt evenzoo van zijn ‘Annuaire de l'Économie politique,’ van de ‘Dictionnaire de l'Économie politique’, van de ‘Dictionnaire du commerce et de la navigation’, van de ‘Collection des principaux Économistes’. Bescheiden zich op den achtergrond houdende, was hij inderdaad de man, welke die groote ondernemingen aanlegde, bestuurde en voltooide. ‘M. Guillaumin’ (men veroorloove mij een enkel citaat) ‘ne se chargea pas seulement de réunir, de trier, de classer ces matériaux dans l'ordre le mieux entendu, il eut à obtenir la collaboration des hommes les plus aptes à seconder ses efforts. Il faillait assigner à chacun sa tâche, et cela sans blesser les susceptibilités, sans heurter les amours-propres dans ce qu'ils auraient pu avoir d'irritable: grâce au tact fin et délicat qu'il devoit aux meilleures qualités du coeur et de l'esprit, M. Guillaumin en vint à bout, et jamais le concours zélé dont il avait besoin ne lui fit défaut.... Enfin, quelle part directe et personelle prise au plus immense de ces travaux, à ce “Dictionnaire du Commerce,” revu tout entier par lui, corrigé de sa main, et quelquefois refait au prix des plus pénibles reeherehes! Que de nuits passées au travail! Que] scrupule d'exactitude qui ne lui laissait pas de repos! Quel souci pour la forme comme pour le fond, souci qui allait jusqu'au tourment? Est-ce simple coincidence? Je ne sais, mais c'est à partir de ce moment que nous entendîmes M. Guillaumin se plaindre, pour la première fois, d'un excès de fatigue, et en montrer sur son visage les premiers signes alarmants.’

Ik heb tweemalen het genoegen gehad, den Heer Guillaumin persoonlijk te ontmoeten. De eerste reis op het Statistisch Congres te

Brussel, in 1853, toen wij in eene der pauzen aan een tafeltje in een koffijhuis zamentroffen met den ook reeds overleden Horace Say (dat schoone, edele gelaat met grijzende lokken omzwierd, staat mij nog levendig voor oogen) en anderen, en praatten en schertsten, in vollen levenslust; nu laatstelijk in November, toen ik mij onverwacht te Parijs bevond en hem in zijn kantoor een bezoek bracht. Ik vond hem lijdende en klagende over asthma. Hij was te Amsterdam geweest om het Internationaal Congres bij te wonen, maar zijne kwaal had hem naauwelijks vergund uit te gaan. Dat had hem zoo verdroten, want, zeide hij, daar was in uw land voor ons zooveel goeds te hooren en vooral te zien. Wij spraken lang en veel. Veertien dagen later las ik het bericht van zijnen dood. Den 15^{den} December had hij de openingsrede bijgewoond, waarmede de Heer Baudrillart den nieuw opgerichten leerstoel der staathuishoudkunde bij het *Collège de France* had ingewijd. Naar huis gaande zakte hij op straat ineen. Hij werd door voorbijgangers opgenomen; maar het was een lijk dat men ter woning indroeg.

Doch Guillaumin is niet gestorven zonder het loon van zijnen arbeid te hebben genoten. De plechtigheid waaraan hij had deelgenomen mocht hij, indien zulk eene gedachte in den bescheiden man kon opkomen, ook als *zijnen* triomf aanmerken. Frankrijk is wakker geschud uit zijne onverschilligheid. De staathuishoudkunde heeft er eindelijk haar recht veroverd. De openbare meening is haar niet meer vijandig. De regering luistert naar hare lessen en geeft ruimschoots vergunning om die in alle deelen des lands te verkondigen. De stichting van den leerstoel zelf bij het *Collège de France*, weinig dagen voorafgegaan door de inwijding van dien bij de *Sorbonne*, heeft der staathuishoudkunde van regeringswege (en men weet wat dat in Frankrijk zegt) hare eereplaats in de rij der politische wetenschappen aangewezen. Dat dit gebeurd is, dank zij daarvoor aan den onbezweken ijver en de uitstekende talenten van mannen als Hippolyte Passy, M. Chevalier, L. Wolowski, Jos. Garnier, H. Baudrillart, L. Reybaud en zoo vele anderen, ook bij ons gekend en geëerd, die niet opgehouden hebben door tal van geschriften hunne landgenooten voor te lichten; maar dank vooral ook aan Guillaumin, die met zelfverloochening vermogen en arbeid veil had om hunne werken onder het publiek te verspreiden. ‘Zijn verlies’ - het zijn woorden van Richard Cobden, waarmeê ik besluit - ‘treft niet alleen zijne vrienden. Het is een verlies voor alle voorstanders der wetenschap over de geheele wereld, maar inzonderheid voor die uitnemende leiders der publieke opinie in Frankrijk, van wier kring hij het middenpunt uitmaakte.’

10 Februarij.

S. VISSERING.

Bijdragen tot de oudheidkunde en geschiedenis, inzonderheid van Zeeuwsch Vlaanderen, verzameld door H.Q. Janssen en J.H. van Dale. Middelburg, bij J.C. en W. Altorffer. Zes deelen.

Het is een opmerkelijk verschijnsel, dat terwijl de onderlinge communicatie tusschen de verschillende natiën, door spoorwegen en telegraphen en door de opheffing van hinderpalen voor het internationaal verkeer steeds toeneemt en de strekking schijnt te hebben, om de volkeren eindelijk geheel eenvormig te maken, tenzelfden tijde overal in Europa eene zucht ontwaakt tot handhaving der bijzondere nationaliteiten. De volken gevoelen het, dat de voortdringende beschaving gevaarlijker is voor hunne eigenaardigheid dan de vroegere onderdrukking, en dat men uit den dommel waarin velen zoo lang verzonken lagen, moet ontwaken en krachtig zijne stem verheffen, wil men niet als volk en als individu in de algemeene massa ondergaan. Nooit heeft zich b.v. die nationaalgeest bij Hongaren, Bohemers en Ieren zoo levendig getoond als in onzen tijd; nooit heeft de Vlaming zoo krachtig tegen den indringenden Franschen geest zijne stem verheven als in onzen tijd. Maar ook in beperkter kring is die nationale of wil men men provinciale en gemeentegeest ontwaakt, die thans ontdaan van vroegere bekrompenheid en exclusivisme, overal tot bewaring van 's volks eigenaardigheid opwekt. Vandaar die zucht, overal op te merken, om de gedenkstukken van den voortijd te verzamelen, toe te lichten en algemeen bekend te maken; die ijver om de vroegere wetten, zeden en geschiedenis van elk bijzonder gewest, van elke gemeente op te sporen, en zonder daarom zich van vooruitgang en verbetering afkeerig te toonen, toch ook het lofwaardige van de vaderen in eere te houden. Zoo heeft Friesland zijn provinciaal genootschap met zijne verzamelingen en met zijn tijdschrift ‘de Vrije Fries’, Noordbraband, Utrecht en Limburg hebben (of hadden?) elk de hunne; ook Zeeland streeft dien weg in, en bijzonder ijverig toont men zich vooral in dat ver afgelegen deel dier provincie, dat een gedeelte van het oude Vlaanderen uitmaakt. Aan dien ijver, dien ontwaakten volksgeest hebben wij het tijdschrift hierboven vermeld, te danken, waarvan thans reeds zes jaargangen het licht zien. Eene gewone aankondiging zou dus veel te laat komen. Wie in dergelijke onderwerpen belang stelt, zal het reeds kennen; maar wat misschien niet ongepast zal zijn en eenig nut kan hebben, is de aandacht van het algemeen te vestigen op de redenen, waarom een geschrift dat over eene kleine streek als Staatsvlaanderen handelt, ook voor geheel Nederland niet zonder belang is.

Die belangrijkheid is tweederlei. Vooreerst was deze landstreek

reeds in de vroegste middeleeuwen bloeijend en beroemd door den zeehandel. Het *Sinefal* of *Zwin*, zoo als het later heette, was een der voornaamste havens van Europa, door schepen van allerlei natiën bezocht. In de oude lex Frisionum wordt dit als de staatsregtelijke grens van Friesland vermeld; Adam van Bremen, een schrijver der elfde eeuw, verhaalt dat men uit Denemarken derwaarts voer en vandaar weder de overvaart was naar Prol in Engeland en de schrijvers der 12^{e} en 13^{e} gewagen om strijd van den bloeijenden handel hier gedreven. Hier lag Aardenburg of *Rodenburg*, zoo als het oorspronkelijk heette, reeds vóór Karel den Groote als handelsplaats bekend, gelijk o.a. Ab Utrecht Dresselhuis in eene afzonderlijke verhandeling aangetoond heeft; ook Sluis en Damme, wier waterregt voor een groot deel van Europa geldig was en een der belangrijkste gedenkstukken is voor de geschiedenis van handel en handelsregt. Geen wonder dus dat de aandacht der redactie van onze Bijdragen zich daarop gevestigd, en zij eenige stukken opgenomen heeft, die ten doel hebben daarover eenig nieuw licht te verspreiden. Hiertoe behooren o.a. ‘Iets over de vonnissen van het waterregt van Damme en van het reglement van tol en navigatie op het Zwin’, door Mr. J. Egberts Risseeuw en de verhandeling van J.H. van Dale, over hetzelfde reglement, met bijvoeging van den ouden tekst. Maar het feit dat Staatsvlaanderen en bijzonder de plaatsen aan het Zwin gelegen, in de middeleeuwen een hoofdpunt voor den Europeschen handel waren, lokt tot nader onderzoek uit. Vanwaar en waarheen werd die zeehandel gedreven; met welke buitenlandsche handelsteden stond men in onmiddellijke betrekking; waren aan het Zwin vreemde, in het buitenland Vlaamsche kantoren gevestigd? De geschiedenis leert dat Nederland in dien tijd veel meer met Engeland en het Noorden handelde dan met de Zuidelijke staten van Europa, maar dat voor de Vlamingen de Oostzee oorspronkelijk gesloten was, terwijl wat wij uit het Zuiden ontvingen, voornamelijk te Brugge ontladen werd. Zou nu over dien handel met Frankrijk (vooral zout en, schoon minder, ook zijde en wijn), met Italië en Spanje (wijn, olie en andere zuidelijke producten) en mogelijk nog verder, hetzij in de archieven van deze streken, hetzij in die van Rijssel, waar, zoo ik wel onderrigt ben, nog een schat van oorkonden over Staatsvlaanderen berust, geene nieuwe opheldering te vinden zijn? De tollijsten zijn in dit opzigt zeer leerrijk, maar ook andere oorkonden, vooral handelsverdragen, kunnen licht aanbrengen. Daar de geschiedenis van onzen handel even als die van ons regt, nog braak ligt, heeft elk grondig onderzoek over eenig belangrijk onderwerp daarvan genoegzame waarde.

Maar deze streek heeft nog een ander belang voor de algemeene geschiedenis onzes vaderlands, Staatsvlaanderen was namelijk een

voorpost voor de vrije Nederlanden. Sedert onzen opstand tegen Spanje tot aan het einde der vorige eeuw toe, was daar gestadig het tooneel van den oorlog, en vele merkwaardige wapenfeiten zijn op dien bodem volbragt. De op zich zelve onbeduidende stedekens Axel, Hulst, Sluis en Sas van Gent zijn vermaard in onze geschiedenis, en de namen van Maurits, Frederik Hendrik, Spinola en anderen zijn aan die plaatsen verbonden. Het is te verwachten dat uit de archieven van dat gewest nog vele bijdragen tot de kennis dier gebeurtenissen kunnen geleverd worden; de medearbeiders van dit tijdschrift hebben daartoe bouwstoffen bijeengebragt, en vooral heeft Dr. van Vloten verscheidene bijdragen tot de geschiedenis van onzen vrijheidskamp geleverd.

Hieraan paren zich nu nog allerlei bijzonderheden van meer localen aard, zoo als berigten over de kerkelijke geschiedenis van Staatsvlaanderen, nasporing over plaatselijke oudheden, over keuren, gilden, rederijkerskamers, over beroemde personen en geslachten en meer van dien aard, dat in een zoodanig gewestelijk tijdschrift eene plaats verdient. Daaronder is echter ook het een en ander dat zelfs in ruimer kring belangstelling wekt, zoo als het opstel van H.Q. Janssen, ‘Petrus Dathenus aan den avond zijns levens’.

Uit het aangevoerde blijkt dus dat dit tijdschrift, welk een afgelegene streek het ook hoofdzakelijk behandelt, toch van genoegzaam algemeen belang is om te wenschen dat het in stand zal kunnen blijven.

Maar nu nog ten slotte een woord over de inrigting dezer ‘Bijdragen’. Zij zijn verdeeld in drie rubrieken: verhandelingen, oorkonden en kleinere bijdragen. Is zoodanige rubriek voor oorkonden wenschelijk in een tijdschrift? Wij gelooven het niet en wij voelen ons genoopt hier onze meening onbewimpeld uit te spreken, omdat die opname van losse stukken uit archieven ook in andere tijdschriften mode schijnt te worden en men zelfs *den Navorscher* met allerlei oorkonden en vonnissen opstopt, die daar zeker niet te huis behooren. Wanneer men vrijen toegang tot een of ander archief heeft, dan kost het weinig moeite daaruit een min of meer belangrijk stuk op te delven om met die ontdekking in een tijdschrift te pronken. Zoo verwerft men zich zonder moeite den naam van geschiedvorscher, maar niet ten voordeele, ja, men mag zeggen, eer ten nadeele der geschiedenis. Men moet daaraan niet *illotis manibus* de hand slaan. Wien het aan ernst en aan kunde ontbreekt, om niet enkel uit archivalia, maar uit alle toegankelijke bronnen een of ander onderwerp grondig na te sporen en op te helderen, houde liever de hand van het papier. Dat bloote uitgeven, dat versnipperen van historische monumenten dient tot niets en verwart dengeen die het ernstig met de geschiedenis meent en nu in allerlei tijdschriften en onbeduidende bijdragen eerst de stof bijeen moet zoe-

ken. Een historisch tijdschrift moet onzes inziens dienen om bijzondere punten, die in een algemeen geschiedwerk niet uitvoerig genoeg kunnen onderzocht worden, afzonderlijk toe te lichten, en wil men daartoe bewijsstukken uit archieven mededeelen, wij zullen ze dankbaar ontvangen. Ook om nieuwe ontdekte bijzonderheden nopens personen en zaken mede te deelen, in een woord, om den eigenlijken geschiedschrijver de hand te bieden en voor te lichten, maar het bloote uitgeven van losse, toevallig gegrepen oorkonden, is, wij komen voor onze meening uit, een ijdele bluf, die nergens toe dient. Dit zij niet gezegd om dit tijdschrift hard te vallen, dat ten minste gewoonlijk nog eene behoorlijke toelichting geeft; wij wenschen evenwel dat men met die losse stukken spaarzaam zij; maar er zijn andere tijdschriften en genootschappen die zich veel erger daaraan bezondigen. Mogt deze opmerking hen van den verkeerden weg doen terugkomen.

L.PH.C.B.

***Gerard Keller. Een zomer in het Zuiden*. 2 *deelen met platen. Arnhem*, 1864.**

Eene aankondiging van een boek van Keller te geven is te gelijker tijd eene aangename en onaangename taak; - eene aangename, omdat er in zijne boeken veel te prijzen is, omdat hij ons sympathie inboezemt, omdat wij hem dankbaar zijn voor het menigvuldige genot, dat hij ons geschonken heeft; - eene onaangename, omdat hij naast zijne licht- ook zijne schaduwzijden heeft en het de zure pligt van den beoordeelaar is, de feilen niet over 't hoofd te zien ter wille der schoonheden.

Wij zullen met de feilen beginnen. Wel eindigt de recensent doorgaans daarmede en begint hij met de deugden van het te beoordeelen boek; maar - nous avons changé tout cela - en 't is dan toch ook inderdaad natuurlijker dat men eerst het onaangename en dan het aangename zijner taak verrigt; eene spreuk uit de kinderkamer zou des noods tot bewijs kunnen dienen. In de allereerste plaats verwijten wij dus aan Keller de slordigheden in zijn stijl. Slordig noemen wij het b.v. als er gezegd wordt (II, 201), dat eene *instelling* onbevolkt of vol is; als wij lezen (I, 207), dat in een salon ‘fauteuils en hobbelstoelen, speeltafels en zelfs twee dagbladen lagen’, want de fauteuils en hobbelstoelen en speeltafels lagen er dan toch wel niet, maar stonden er. Een zin als deze is meer dan slordig, is voor mij althans onverstaanbaar (I, 118): ‘Het is de naam van Filips II waaraan dat bloed kleeft, en de scheuring onzer nationale eenheid de herinnering blijft.’ Soms doet de schrij-

ver ons zelfs onwillekeurig glimlagchen. Over ‘de kindermeisjes met hare kinderen’ (I, 50) wil ik hem niet hard vallen; ik wil niet beweren dat daardoor de eerbaarheid der Valenciaansche kindermeisjes in verdenking gebragt wordt, want ofschoon een Franschman en een Spanjaard er zoo over denken zouden, als zij die woorden in hunne taal lazen, de onze is misschien zoo kieschkeurig of wij zijn zoo ondeugend niet; maar wel maakt eene phrase als deze (II, 8) ook op ons een koddigen indruk: ‘De eigenares der posada wilde den roem, dien hare instelling had, handhaven en zij slaagde daarin uitnemend. Zij is de beste van allen die wij in Spanje leerden kennen, zindelijk, netjes, gezellig, gemakkelijk en goedkoop.’ Volgens alle regels der grammatica, slaan de woorden: ‘Zij is de beste’ enz., op de herbergierster, al heeft de schrijver ook de herberg bedoeld.

Maar wij hebben ernstiger grieven tegen het boek dan zulke kleine vlekjes, die alleen bewijzen, dat een zóó zorgvuldig schrijver als Keller nog niet zorgvuldig genoeg is. Wij zijn in de treurige noodzakelijkheid, hem zijne onbekendheid met de Spaansche geschiedenis te verwijten. Hij stelt blijkbaar weinig belang in historische herinneringen en vergenoegt zich met hetgeen hij daaromtrent in zijn reisboek, zijn Murray, vindt. Die onverschilligheid is zonderling, als men een land als Spanje bereist, dat allermeest door zijn romantisch en grootsch verleden de verbeelding aanlokt en treft; evenwel men zou dit den reiziger nog kunnen vergeven, mits hij omtrent het hem onbekende geheel gezwegen had; maar het spreken over dingen, waarvan men niet afweet, is altijd een leelijk gebrek, en Kellers boek is daarvan geenszins vrij. Hij roert van tijd tot tijd historische feiten aan en vergist zich dan maar al te dikwijls. Wel houd ik het hem regt gaarne ten goede, dat hij Tubal-Kaïn na den Zondvloed leven laat, in plaats van daarvóór (I, 135), of liever dat hij Toledo laat stichten door den antidiluviaanschen Tubal-Kaïn, in plaats van door Tubal, den vijfden zoon van Jafeth, den zoon van Noach, want bij zulke wel wat heel oude geschiedenissen moet men een anachronisme door de vingers zien; maar erger is het als het zulke bekende personen als Filips II geldt. Hoe kan die koning, die, zooals iedereen weet, in 1598 het tijdelijke met het eeuwige heeft verwisseld, in 't volgende jaar het beeld der madonna van Monserrat, ‘in persoon’ nog wel, uit een klooster naar elders hebben overgebragt, zooals onze schrijver verzekert (I, 38)? Elders (I, 78) wordt Boabdil ten onregte ‘de laatste der Abenceragiërs’ genoemd; hij behoorde niet tot dat geslacht. Op eene andere plaats (I, 142) spreekt Keller van een Spaanschen koning Bernardo; maar in Spanje is nooit een koning geweest die zoo heette; in de bedoelde historie heette de bisschop Bernardo, maar de koning was Alfons VI.

Zoo was ook de vijftigjarige regering van Abdarrahmân III, het roemrijkste tijdperk der Muzelmansche heerschappij, alles behalve een tijd van vrede (II, 150). Doch genoeg; wij willen dit zondenregister, dat anders veel te lang zou worden, niet verder voortzetten, en alleen nog opmerken, dat men hier lezen kan (II, 168), dat de Muzelmannen door het luiden van klokken tot het gebed werden opgeroepen, en verder, dat Keller aan de Spaansche koningen niet dien titel geeft waarop zij regt hebben, maar dien van ‘allerchristelijkste’ (I, 125, 131), die, zooals bekend is, alleen aan de Fransche toekomt.

Waarom heeft verder de schrijver, die geen etymoloog is en er ook zeker niet voor wil doorgaan, ons niet van etymologiën van plaatsnamen verschoond? 't Is zoo, hij heeft ze niet zelf verzonnen, hij heeft ze alleen overgeschreven, en zij zijn van Spaansche would-be geleerden afkomstig; maar voor hetgeen men overneemt is men verantwoordelijk, en al weet Keller niet (en behoeft hij niet te weten), hoe zinneloos en bespottelijk zijne afleidingen van de namen Madrid (I, 80), Granada (I, 178), enz. zijn, hij had wel gedaan met die schijngeleerdheid achterwege te laten. Wie er niet over kan oordeelen, wordt er door misleid, en de overigen moeten er om glimlagchen.

Maar Kellers grootste fout bestaat hierin, dat hij, eer hij naar Spanje ging, zich niet genoeg had voorbereid. Vooral had hij hier meer Spaansch moeten leeren. Dat eene taal te lezen en ze te spreken twee verschillende dingen zijn, en dat in Spanje, even als in ons land, de spreektaal veel van de schrijftaal verschilt, is onbetwistbaar; maar toch is, als er weinig of geen gelegenheid tot spreken bestaat, de studie der schrijftaal de beste voorbereiding voor het leeren spreken der taal. Keller had die niet. Hij kende zoo veel Spaansch, dat hij in Spanje kon reizen zonder er van honger te sterven, maar ook niet meer. Met de eerste regels der orthographie en grammatica is hij onbekend, en er staan weinig Spaansche woorden en zinnen in zijn boek, die niet fautief zijn. Hij schrijft caritad (I, 10) voor caridad, dansar (I, 35) voor danzar, longa (I, 48) voor lonja, torra (I, 167, 168) voor torre. Voor het onderscheid van geslacht schijnt hij eene diepe verachting te koesteren (en niet alleen als het Spaansche woorden betreft, getuige pudor ecclesiastica, I, 121), en zoo ook voor de uitgangen der bijvoegelijke naamwoorden en dergelijke zaken; althans hij schrijft instrumentas musicas (I, 35) voor instrumentos musicos; el santa cruz (I, 90), en, ofschoon op de vorige bladzijde goed la stond, krijgen wij toch weder later (I, 135) muchos cruces; café de las siete puertos (II, 72); una pobra (voor pobre) ciudad (II, 98) enz. J'en passe et des meilleurs.

Dat Keller met zóó weinig taalkennis geen gesprek met Spanjaarden voeren kon, behoeft hij ons niet te verzekeren. Iemand, wien het woord todopoderoso, dat hij op grafsteenen leest, ‘zonderling’ voorkomt, die het ‘eerst niet t'huis kan brengen, tot hem de beteekenis *almagtige* duidelijk wordt’ (I, 96) (alsof het geen zeer gewoon woord was en ooit iets anders beteekende!); - iemand, die voor het eenvoudigste: ‘goeden dag’ buenas dias zegt (I, 124), in plaats van buenos dias, - zoo iemand voert geen Spaansche conversatie, en daar weinig Spanjaarden eene andere taal spreken dan de hunne, zoo moet hij, hetgeen Keller dan ook gedaan heeft, in gesprekken met Engelschen, Duitschers en Franschen zijn troost zoeken. Maar vandaar dan ook de groote oppervlakkigheid van het boek. Het was onzen landgenoot onmogelijk, door te dringen in het Spaansche volksleven, het Spaansche volkskarakter. De intellectueele en politieke beweging in Spanje is voor hem een gesloten boek gebleven. Wat hij zien kon, wat op de oppervlakte ligt, heeft hij uitmuntend beschreven, maar diepte mist men overal. En hoe belangrijk ware juist in dezen tijd een dieper doordringen geweest! Zelfs uit Spanje begint de middeleeuwsche duisternis te wijken; het licht breekt ook daar aan, al is het nog slechts een schemerlicht. Welke vooruitzigten heeft dat land? Is zijn vooruitgang werkelijkheid of niet meer dan schijn, niets anders dan eene flaauwe weêrkaatsing van het licht, aan deze zijde der Pyreneën? De gevoelens daaromtrent zijn zeer uiteenloopend; maar verwacht niet dat Keller u een stap verder zal brengen tot de oplossing der vraag. Hij is een gewoon toerist, die ziet hetgeen vele anderen vóór hem gezien hebben, maar ook niets meer.

Een gewoon toerist? Nu ja, ik durf beweren dat mijne uitdrukking in zeker opzigt te verdedigen is, want wie reizen door Spanje gelezen heeft, zal uit Kellers boek nagenoeg niets nieuws leeren, en het doet ons inderdaad leed, dat hij niet genoeg studie en kennis bezat om ons een boek van blijvende waarde te schenken. Maar in een ander opzigt is mijne uitdrukking hard en onbillijk, ik haast mij het te erkennen. Neen, wel zijn er vele toeristen geweest, die hetzelfde als Keller hebben gezien en beschreven, maar zeer weinigen hebben het zoo goed gedaan, zeer weinigen bezaten Kellers talent, en al kan men uit enkele van de vele reizen door Spanje meer dan uit deze leeren, toch zou het moeijelijk vallen er eene te noemen, die zoo levendig en onderhoudend geschreven is, die, van het begin tot het eind, den lezer zoo sterk boeit. Inderdaad, Keller bezit het vooral bij ons niet gewone talent van goed, van - als ik het zoo zeggen mag - regt prettig te vertellen, in eene zeer hooge mate, en wat niet minder te waarderen is, hij bezit eene eigenschap, die in onze dagen tot de zeldzaamheden begint te behoo-

ren: hij is altijd natuurlijk; alles wat gezocht en gekunsteld is, is hem vreemd; hij speelt nooit comedie, maar geeft zich steeds zooals hij is. Waar hij zich ook bevindt, in 't Noorden of in 't Zuiden, te Hammerfest of te Tarifa, nooit verloochent hij zijn karakter. Ook in zijn stijl valt hetzelfde op te merken; duidelijk, vloeijend, bevallig en los, bekoort hij vooral door zijn natuurlijkheid. Keller is een van die weinige schrijvers waarvan men zeggen kan, dat zij effect te weeg brengen zonder er naar te streven. Zelfs bij de dichterlijkste en verhevenste beschrijvingen weet hij steeds de juiste maat te houden en vervalt hij nooit in het overdrevene. Tot bewijs nemen wij eene regt schoone plaats over uit de beschrijving van Cordova's hoofdkerk:

‘Wij bleven lang in de kathedraal van Cordova; vraag niet wat wij er zagen; misschien zeer weinig; ik weet het niet; ik herinner mij noch het altaarstuk noch eenige andere schilderij, maar dat doolhof van kolommen uit alle oorden der wereld zamengebragt, zoo verscheiden in kleur, gehalte, vorm en afmeting, en toch zoo harmonisch vereenigd tot één geheel; die schemering in de betrekkelijk lage gewelven, die plegtige stilte, zoo als men slechts in de kerken geniet; die koelte te midden van dat marmer, terwijl daar buiten de felle zonnestralen de oranje-appelen en citroenen doen rijpen, en de breede waterbekkens der fonteinen doen schitteren als zilveren schilden, en die welluidende toonen der mystieke roomsche gezangen, die wegstierven onder de moorsche gewelven - dat alles maakte op mij den indruk van een sprookje uit den tijd dien niemand beleefd heeft, en dien wij allen toch, reeds als kinderen, zoo lief hadden. Lezer, zoo gij verzadigd zijt van zwitsersche natuurtooneelen en gothische gebouwen, van de weelde der badplaatsen en de bedrijvigheid der handelsteden, en gij ziet rond naar hetgeen een nieuwen, een ongekenden indruk op u maken kan, woon dan de mis bij in de kruisgewelven van de kathedraal van Cordova en bepeins wat gij gevoeld hebt in de schaduw van het oranjebosch bij het ruischen der immer vlietende fonteinen.’

En nu willen wij ten slotte nog het geestige verhaal der reis van Gibraltar naar Tetuan afschrijven. Zulke stukken, en Keller heeft er vele van die soort, mogen wel eene aanwinst voor onze literatuur genoemd worden.

‘Ik ben vergeten naar welken heilige het vaartuig was gedoopt; deze verliest er evenwel niet veel aan, want het uitwendige zoo min als het inwendige kon strekken om den roem van den patroon te verhoogen. Wij maakten zelfs eenige niet zeer geruststellende opmerkingen omtrent den toestand van het hout; maar de zee was kalm en de overtogt zou niet lang duren. Het scheen evenwel, dat het uur van vertrek nog niet zoo na op handen was; en na

eenig overleg met de bemanning waagden wij het nog eens naar wal te roeijen, al ware het maar om iets anders te doen dan op het schip te “wachten”. Eens in Gibraltar terug, maakten we van de gelegenheid gebruik, om eenige provisie voor een eventueel soupé te koopen, terwijl de dokter zijn diné nam, waartoe hij zich geen tijd gegund had. Een uur later waren wij weder op het dek der boot, maar ook thans het zich nergens iets waarnemen, dat het vertrek voorspelde. De eenige verandering was, dat thans het dek gevuld was met eene groote hoeveelheid vrachtgoederen en bagaadje van de meest uiteenloopende natuur, en een aantal passagiers die elk beschikbaar plekje hadden ingenomen.

Intusschen niet allen waren aan boord. Er verscheen onder anderen nog een Israëliet, die in twist geraakte met de bootslieden die hem naar boord hadden geroeid. Het was een zestig- of zeventigjarig man, die, toen hij eens op schip was, weigerde het gewone loon aan de roeijers te betalen onder voorwendsel dat hij niet meer bij zich had dan eenig koper geld.

- Als ge dan geen geld hebt, zullen wij u wel terugbrengen, zeiden de roeijers en wilden zijn bagaadje weêr medenemen.

De oude man ging er op zitten en verdedigde zich met wanhopenden moed. De dokter zeide dat die kerels dieven waren. Ik voor mij verwonderde me dat die Jood, die zulke handelingen pleegde, nog niet rijker was, want toen de zeventigjarige grijsaard inzag, dat de roeijers de sterksten waren en niemand zijn partij vatte, haalde hij zijne beurs uit om te betalen en het bleek nu, dat hij over genoeg had om het gewone veergeld te voldoen.

Hij reisde met roode zakdoeken - wel twaalf duizend stuks, en om ze niet te doen lijden had hij ze allen netjes geborgen in de eenige beschikbare plaats op de gansche boot: de kajuit van den kapitein. Toen deze echter ontdekte hoe men zijne kamer tot een geheel ander, doel had ingerigt, beval hij onmiddelijk al de zakdoeken er uit te halen. De Jood hield zich ziek, waarop een der passagiers zeer bereidwillig de kajuit begon te ontruimen en pak voor pak aan zijn buurman aan gaf, die ze weder aan zijn nevenman ter hand stelde. Ook wij voegden ons in de ketting en in een kwartier tijds waren al de rood bonte zakdoeken op de plegt gestapeld. De zieke Jood hield er trouw het oog op - ondanks zijne ziekte. Het verwonderde mij thans dat hij nog geen millionnair was.

De plegt leverde nog de eenige beschikbare ruimte op. Ter naauwernood was er plaats voor passagiers en wij hadden veel beleid, voorzigtigheid en geduld noodig om een paar plaatsen te veroveren, de een op een paar balen, de andere op een mand, de derde op een koffer.

Als de kapitein nu maar gelieft af te varen, zeiden wij. Maar de kapitein had er nog volstrekt geen plan op; wij lagen ten vier ure op tien minuten afstands van een der bastions van Gibraltar, en des avonds ten half acht hoorden wij van die plaats het avondschot en de taptoe, en ten negen ure het tweede avondschot en het God save the Queen. De baal zakte door, de mand boog in, de kist werd hoe langer hoe harder; de duisternis was gevallen, het gesprek was verflaauwd, en nog altijd lagen wij op tien minuten afstands van een bastion van Gibraltar.

In die vijf uren hadden wij ruimschoots gelegenheid gehad om ons reisgezelschap te leeren kennen en een kleinen kring te vormen. Geen van allen behoorde tot de élite der maatschappij; wat zou die ook in Tetuan doen, in Tetuan, dat slechts weinige weken te voren ontruimd was door de Spanjaarden en waar men als Europeër op geen al te gunstig onthaal kon rekenen. De meesten waren voormalige inwoners der moorsche stad, die haar hadden verlaten bij het ontstaan van den oorlog, twee jaar geleden, uit vrees, dat zij de slagtoffers van het volk zouden worden. Thans, nu de vrede gesloten was, keerden zij terug, om hun vroeger bedrijf weder op te vatten. Voor een ander deel bestond het reisgezelschap uit barbarijsche Joden, die voor handelszaken op reis waren geweest, of uit Marokkanen die op hunne terugreis waren. In het geheel waren er vier en dertig passagiers, en daar er geen zweem van kajuit was, behalve die van den kapitein, lagen of zaten wij allen op het achterdek. Het voordek was door koopwaren ingenomen, en de overblijvende plaatsen door de bemanning. Te midden daarvan zat ernstig, zwijgend en roerloos een aanzienlijke Marokkaan met zijn witten tulband en smetteloos witten boernoes. Hij was zeer zeker de mooiste figuur op het scheepje, althans van de mannen, want twee van de tien Jodinnen handhaafden tamelijk wel den roem van schoonheid, die aan hare geloofsgenooten op de afrikaansche kust zoo te regt wordt toegekend. Eene Française met hare zestienjarige dochter had midden op het dek zich gevestigd en droeg les frais de la conversation, met Fransche luchthartigheid en praatzucht. Zij overtrof evenwel in zoo verre hare zusters, dat zij even gemakkelijk spaansch en arabisch als fransch sprak. Hare dochter was een coquette, maar ook dit deed geen kwaad op een boot waarop men niets te doen heeft dan den tijd te dooden. Don Juan, een der heeren, was een zorgend echtgegenoot, die onuitputtelijk was in middelen om het zijn dames en medereizigers gemakkelijk te maken; don Antonio, een jong mensch, was de jeune homme van het gezelschap. Hij was voorkomend, beleefd en bekend met het leven in Marokko, waar zijn gansche familie woonde. Het arabisch was voor hem eene tweede moeder-

taal. Met de overige passagiers kwamen wij minder in aanraking; althans intellectueel, want ligchamelijk was het onmogelijk de aanraking te vermijden. Verbeeld u een scheveningsche pink met vier en dertig passagiers op het achterdek! Eenige uren zijn er geweest, waarin ik zeker met negen passagiers te gelijk in contact was. Toen namelijk de boot zich eindelijk in beweging had gezet, gebruik makende van het koeltje dat opstak, slaagden wij er in, door inspanning van gezamenlijke krachten en vernuft, om het dek zoodanig in te rigten, dat men er slapen kon. Ik had op een kist gelegen; toen de kist was weggeruimd kwam ik op een pak zeildoek teregt, aan de voeten der Française. Daar ik evenwel de beleefdheid had gehad mijn plaid te leenen aan de dochter, kreeg ik een plaats bij moeder en dochter en een aandeel in mijn eigen plaid. Mijne voeten strekten tot rustplaats aan een zeezieke oude Jodin, tegen mijn rug had zich don Antonio gelegerd, en zoo dikwijls ik een knie optilde stootte ik den aanzienlijken Marokkaan wakker, die daar een steun had gevonden. Naast mijn hoofd lag het hoofd van een knaap, die met jeugdige onbezonnenheid telkens tegen mij aanbonste, terwijl ik herhaalde malen op de onaangenaamste wijze getroffen werd door de voeten der dochter die zich dwars door mijn ligchaam schenen te willen uitstrekken. Zoovaak nu de Française zich verroerde, bewoog ik ook, en door mij don Antonio en door don Antonio weder anderen: 't was het kunstigste raderwerk, dat zich denken liet, maar voor de raderen en veeren nog al lastig. Het eenige wat het vóór had boven de plaats van mijn reisgenoot aan het roer of van den dokter, die half over boord hing - et pour cause! - was dat men er geen koû gevoelde.

- Jufvrouw Mathilda, wees zoo goed uwe voeten uit te strekken.
- Maar mijnheer.....
- Jufvrouw, ik wil als 't u genoegen kan geven terstond opstaan, maar onophoudelijk een schop te krijgen daar kan ik niet tegen.
- Allongez les pieds, Mathilde! kommandeerde de moeder en de voetjes van Mathilda rustten een oogenblik later op mijn horlogezak.
- Don Antonio!
- Holla, señor!
- Behoort dit jonge mensch aan u?
- Si señor.
- Wees dan zoo goed zijn hoofd zoo te plaatsen dat ik geen herschenschudding er van krijg.

Algemeen gelach.

- Don Juan - schop dien ouden Jood eens op zij, de kerel wil in mijn armen komen liggen, hoorden wij.

Wederom algemeen gelach, gevolgd door den val van een zwaar ligchaam en eenige arabische vloeken, door anderen beantwoord.

Zulke voorstellingen hadden wij den ganschen nacht, en toen wij eenige uren zoo hadden doorgebragt, telkens na korte tusschenpoozen ontwakende, hoorde ik don Juans stem, die gebakken visch aanbood. Nu vind ik gebakken visch om drie ure in den nacht geene aangename versnapering, anderen schenen evenwel van eene andere meening; over de smaken valt niet te twisten. De Françaises die, als middel tegen de zeeziekte, onophoudelijk kersen, oranjeappelen, artisjokken, brood, worst en wat al meer hadden gegeten, namen nu ook den gebakken visch aan, waardoor eene gansche revolutie in de geïmproviseerde slaapzaal ontstond.

- Waar zijn wij? vroeg ik.

- Op de hoogte van Ceuta, antwoordde mijn reisgenoot, van achter het groote zeil dat ons scheidde en dat telkens verplaatst werd met groot gevaar voor de hoofden der liggende passagiers.

Een half uur later kwam weder don Juan met koffij. Eén kopje was er slechts, maar niemand uit onzen kring weigerde daarom, en als een pokaal aan een feestdisch, dronken wij het elk op zijne beurt leêg.

- Waar zijn we?

- Op de hoogte van Ceuta, klonk weer het antwoord van mijn reisgenoot, maar nu duidelijker, want het zeil was thans aan de andere zijde. Wij legden ons weder neêr en sliepen. Toen de zon boven de golven rees, ontstond er eene kleine opschudding in de gelederen, maar de koude deed ieder weder terugkeeren tot zijne rustplaats. Tegen vijf ure begreep evenwel de een na den ander, dat men nu toch wel den dag zou kunnen beginnen.

- Waar zijn we? vroeg ik weder aan mijn reisgenoot.

- Vlak voor Gibraltar!

- Dus?

- Dus weêr ongeveer precies waar we gisteren avond om negen ure waren.

- En wij zijn bij Ceuta geweest?

- Geweest.

De wind stak op en thans zou het beter gaan. Werkelijk ging het beter. Het besef dat wij vorderden gaf meer opgeruimdheid aan de gesprekken; het lange zamenzijn en een nacht doorgebragt zoo als ik beschreef, deed meer vertrouwelijkheid ontstaan, en al behoorde ons reisgezelschap niet tot de meest beschaafde klasse der zamenleving, het gesprek was er niet minder gezellig om. Al wat men bezienswaardig bij zich had, werd te voorschijn gehaald en bezigtigd, want men is nieuwsgierig in het zuiden, en 't is geen ondankbare zaak iets te laten kijken. Het *nil admirari* kent de Spanjaard niet, en allerminst, waar het hem zelf geldt.

Ik was, hoe weet ik zelf niet meer, de cavalier geworden van een paar beeldschoone Jodinnetjes, die zich alleraardigst veel moeite

gaven om mij arabisch te leeren. Ten einde minder afgeleid te worden waren wij met ons drieën in de sloep gaan zitten, die op echt spaansche wijze op het dek geplaatst was en zoo vast gesjord dat bij een eventueel ongeluk zeer zeker de sloep het laatste te redden zou zijn. Over ons zat Mathilda die als tolk fungeerde en op mijn geweten af mag ik verklaren dat de sloep het prettigste gedeelte van het gansche schip was. Ik sprak al zeven woorden arabisch, toen wij er twee uren in hadden gezeten.

Uit het vertoonen van een fotografie portretje, dat ik schertsend als mijne heilige voorstelde, ontstond eene kleine excursie op godsdienstig terrein. Wij vertelden dat in ons land de mensch gelooven mogt wat hij wilde, en de een het wel kwalijk nam aan den andere als hij iets anders geloofde, maar dat de wetten des lands zich daarmede niet bemoeiden.

- Dus zijn er ook protestanten bij u?
- De meerderheid is protestant.
- En gij zelf? vroeg mijne buurvrouw.
- Ik ben ook protestant.
- Maar gij gelooft toch aan Jezus Christus? riep met eenige drift don Antonio, die achter mij stond, terwijl hij mijn arm vastgreep, opdat ik het antwoord niet zou schuldig blijven.
- Ja wel.

Toen was alles gevonden; toen was alles goed; don Antonio behoefde mij niet te verachten; en de dames uit Barbarije, die in de protestanten eigenlijk slechts jodengenooten zagen, behoefden in ons geen bondgenooten te zien van hen, die hare voorouders verdreven hadden, en haar het burgerschap in haar voormalig vaderland weigerden.

Onder al het moois dat wij elkander lieten zien, behoorde ook mijn revolver dien ik steeds geladen bij me droeg.

De dames wilden volstrekt dat ik hem zou aftrekken, maar toen ik aan haar verlangen toegaf, voornamelijk om haar een begrip van dat wapen te geven, zamelden zich al de passagiers om de sloep: dat was een intermezzo dat zij niet wilden missen.

Ook de kleine kajuitsjongen drong zich naar voren en toen hij het pistool zag, riep hij met glinsterende oogen:

- O hé! para matar! (om te dooden). De knaap lachte, bij dat denkbeeld dat men een werktuig bij zich had om iemand te dooden, zoo vergenoegd als slechts een Spanjaard bij die gedachte doen kan. Een ander kind ware met angst weggeloopen, hij daarentegen had er mij bijna- lief om, zoo als later uit zijne voorkomendheid en zijne kleine diensten bleek.

Tegen den middag naderden wij de kust en bereikten ze eindelijk.’

R.D.

A.H.G.P. van den Es. De jure Familiarum apud Athenienses Libri tres. Lugduni Batavorum, E.J. Brill, 1864.

Aan onze literatoren is het niet onbekend, dat Dr. van den Es zich sedert jaren aan de regtswetenschap der Grieken - juister gezegd der Atheners - gewijd heeft en dat hij voor eenige maanden in een afzonderlijk werk over het familieregt verzameld heeft uitgegeven, wat hij vroeger verspreid had medegedeeld. Zij zullen het mij ten goede houden, dat ik ditmaal niet voor hen, doch voor het publiek waartoe ‘de Gids’ zich bij voorkeur rigt, een tip van den sluijer opligt, waaronder men in dezen tijd over het algemeen aan de studie der klassieke oudheid een welverdiende rust van harte gunt.

In geen enkel opzigt vertoont zich tusschen de Romeinsche en de Grieksche wereld eene grootere klove dan in haar regtsbewustzijn. Een eigenlijk systeem hebben de Atheners - van de Grieken in het algemeen is volstrekt geen spraak - nimmer ontwikkeld. Mag men dit met grond beweren voor het staatsregt, zeker is het aan geen tegenspraak onderworpen op het terrein van het privaatregt. Toch eischt het belang eener goede interpretatie der teksten, dat men verzamele en ordene, wat wij hier en daar aan onzamenhangende fragmenten kunnen magtig worden. Jammer, dat de aard onzer bronnen zoo vele zwarigheden in den weg legt. Afgezien van enkele toespelingen bij de comoediedichters, zijn wij grootendeels gedwongen ons te bepalen tot de redenaars. Het gaat daarbij niet veel beter, dan wanneer ons tot taak werd opgegeven, onze wetboeken te reconstrueeren uit niet minder troebele bronnen dan een handvol ‘tooneelen van lijfstraffelijke regtspleging’ zouden zijn. De regtbanken, waarvoor gepleit moest worden, bestonden uitsluitend uit gezworenen. Eigenlijk gezegde regtsgeleerden zijn in Athene onbekend. De advocaten in hunne pleidooijen doen met de onkunde hunner hoorders een schandelijk voordeel. Voeg daarbij, dat het aantal redevoeringen, hetwelk wij kunnen raadplegen, betrekkelijk gering is; dat de gewetenloosheid der Grieksche getuigen spreekwoordelijk was; dat een eigenlijk gezegd *Corpus Juris*, waarin alle andere latere wetsveranderingen waren bijgehouden, welligt niet eens bestond: dan zal men zich een denkbeeld kunnen maken van den Sisyphus-arbeid, dien de geleerde op zich neemt, welke over het Grieksche privaatregt schrijven wil.

Gelijk aan zoo menig deel van de wetenschap der oudheid, is ook eerst in deze eeuw aan het Grieksche regt eene degelijke behandeling ten deel gevallen; men mag beweren, dat eerst nu vele redevoeringen leesbaar en verstaanbaar zijn geworden; wij zijn daarvoor dankbaar aan hen, die den arbeid niet geschuwd hebben: maar wij missen het

voornaamste. Alleen bij uitzondering is er soms iets gebleken van den ouderdom der wetten, waarop de redenaars zich beroepen. Voor hen is Solon niets dan een naam, dien zij gebruiken om aan wetten, soms blijkbaar, van veel later dagteekening, een schijn van gezag te geven bij de onkundige menigte. Zoo verkeeren wij in bijna volkomen, onwetendheid bij alle vragen naar de ontwikkeling van het privaatregt. Ook de indeeling van het wetboek is ons een diep geheim. Het is onmogelijk de regtsbeginselen vast te stellen, waarvan Solon was uitgegaan. De beoefenaar wordt gedwongen tot de ondankbare taak om zijne fragmentarische kennis te rangschikken in een soort van systeem, aan eene vreemde indeeling ontleend, terwijl slechts zooveel blijkt, dat, wat ook de oorspronkelijke zamenhang mag geweest zijn, deze zeer zeker hemelsbreed afweek van de moderne classificatie. Hieruit volgen weder tallooze herhalingen van het reeds behandelde, want dingen die bij elkander behooren, moeten gescheiden worden en ongelijksoortige worden somwijlen in verband gebragt. Ronduit gezegd, er is welligt geen onderdeel der wetenschap der oudheid, dat spaarzamer voldoening voor den beoefenaar uitlooft. Ik zou er het woord van Cato wel op willen toepassen, dat het nuttig is dit privaatregt te leeren kennen, maar dat men geene moeite moet doen om het te doorgronden.

Naarmate ik van dit alles dieper overtuigd ben, schat ik de vlijt en de volharding van Dr. van den Es des te hooger. Hij houde mij ten goede, dat ik het Bibliographisch Album niet de geschikte plaats acht, om over enkele punten van détail te oordeelen. Slechts twee opmerkingen mag ik niet terughouden. Ik wil hopen dat hij, na hetgeen in den loop des vorigen jaars verscheen, een volgend maal zich aan eene andere methode houden zal bij de bespreking der lexicographen en grammatici. En ten andere: wanneer hij wederom met een onderwerp uit dit vak voor het publiek optreedt, wat ik hem zeer durf aanraden, zouden zijne lezers hem danken voor eenige meerdere zorg aan zijne latiniteit besteed.

Zwolle, Januarij 1865.
Dr. S.A. NABER.

De oorsprong der mythologie.

Max Müller, Lectures on the science of language. Second series. London, 1864.
F.W.L. Schwartz, Der Ursprung der Mythologie dargelegt an griechischer und deutscher Sage. Berlin, 1860.
F.W.L. Schwartz, Sonne, Mond and Sterne, ein Beitrag zur Mythologie und Culturgeschichte der Urzeit. Berlin, 1864.

Bekend is de geestige vertelling door Goethe's levensbeschrijver Lewes uitgedacht of meêgedeeld, en waarin de gewone gebreken van fransche, engelsche en duitsche schrijvers zoo gelukkig worden gekenschetst. Een franschman, een engelschman en een duitscher, zoo luidt zij, werden benoemd, om de wereld te bevoorrechten met hun beschouwingen over dat belangwekkende dier, den kameel. Weg gaat de franschman naar den Jardin des Plantes, brengt een uur in vluchtig onderzoek door, keert terug, en schrijft een feuilleton, waarin geen zin voorkomt, dien de Académie kan berispen, maar ook geen zin, die iets tot de algemeene kennis heeft bijgedragen. Niettemin is hij volkomen met zichzelf tevreden, en zegt: *Le voilà, le chameau!* De engelschman pakt zijn theegoed in, en een geheel magazijn van *comforts* bovendien, slaat zijn tent op in het Oosten, blijft daar twee jaren, om den kameel in al zijn gewoonten te bestudeeren, en keert terug met een dik deel vol feiten, ordeloos dooreengestrooid, onwijsgeerig uiteengezet, maar nuttig als goede bouwstoffen voor allen die na hem komen. De duitscher, vol verachting voor de *frivolité* van den franschman, en voor de onwijsgeerige *matter-of-factness* van den engelschman, sluit zich in zijn studeerkamer op, en tracht daar

de idee van den kameel te construeeren uit de diepten van zijn zedelijk bewustzijn.

De boeken van Dr. Schwartz, wier titels aan het hoofd van dit opstel staan uitgeschreven, schijnen samengesteld te zijn met het doel, om hetgeen in Lewes' vertelling van de duitsche auteurs gezegd wordt, te logenstraffen. Schwartz is ontegenzeglijk een duitsch professor, en staat, als Director van het Friedrich-Wilhelms-Gymnasium te Neu-Ruppin, aan het hoofd eener wetenschappelijke inrichting, doch even zeker is hij de engelschman van het sprookje. Als hij zich tot taak gesteld heeft om den oorsprong der mythologie op te sporen, sluit hij zich niet in zijn studeerkamer op, ten einde zich daar, als zijn voorganger Creuzer, in nevelachtige bespiegelingen en stoute dichterlijke fantaziën omtrent de symboliek der ouden te verliezen. Hij pakt zijn reiszak, neemt zijn stok in de hand, en trekt, vergezeld van zijn zwager, den beroemden mytholoog Kuhn, half Duitschland door, om de mythologie, zooals zij nog leeft bij het volk, uit den mond der landlieden zelven op te vangen. Een schat van sprookjes en sagen brengt hij meê van de reis. Doch hij is ook philoloog. In de mythologie der oude volken, vooral der Grieken en Romeinen, is hij niet minder te huis dan in die van zijn vaderland. Op zijn studeerkamer teruggekeerd, vergelijkt hij zijn reisherinneringen met zijn aanteekeningen uit de oude schrijvers, en komt zoo tot een oplossing van het groote vraagstuk, hoe de fabelleer is ontstaan. Thans komt het er op aan, om die oplossing - die inderdaad een ontdekking mag heeten - aan allen meê te deelen. Doch hier schiet de kunst van Dr. Schwartz te kort. Hij geeft zich de moeite niet om een schrijver te zijn. Wel vergenoegt hij zich niet met het mededeelen van hetgeen hij in zijn studiën en op zijn tochten heeft verzameld; van alles geeft hij de verklaring; maar die verklaring wordt duister door de menigte der bewijzen. Zijn stijl wil niet voort, bezwijkend onder het wicht zijner waarlijk bewonderenswaardige geleerdheid. Hij stapelt feiten op feiten, bergen van herinneringen op bergen van aanteekeningen, Pelion op Ossa. Hij overstelpt u met feiten. Hij begraaft u onder feiten. Hij verstikt u met feiten. Een talloos heirleger van grieksche, van romeinsche, van germaansche, van finschen, van indische, van hebreeuwsche, van noord-amerikaansche mythen, die elkander verdringen, snort, als een wilde jacht, over uw arm en

duizelig hoofd. En als gij hem niet reeds midden in zijn vermoeienden tocht wanhopig verlaten hebt, als ge u, met lofwaardige volharding, tot aan het einde toe door hem hebt laten medeslepen, en ten laatste, buiten adem, ter dood toe afgemat dien eindpaal bereikt hebt, dan schemert het u zoozeer voor de oogen, dat gij, - om een geliefkoosde duitsche uitdrukking te bezigen - het bosch niet zien kunt, van wege de menigte der boomen. Met dat al geloof ik, dat Dr. Schwartz het vraagstuk zoo goed als opgelost, en van den oorsprong der mythologie de rechte verklaring gegeven heeft.

Misschien moet een duitscher, om meester te worden over den vorm, een tijd lang in Engeland doorbrengen. Althans Max Müller, voorheen professor der nieuwere talen, thans lid van All Souls' College te Oxford[1], vereenigt al de geleerdheid van zijn landaard met de welsprekendheid, die in zijn aangenomen vaderland inheemsch is geworden. Max Müller is een van die jonge geleerden, die de geniale von Bunsen aan zich wist te verbinden, en zoo ik mij niet bedrieg, dan is het ook deze geleerde diplomaat geweest, die hem voor Engeland heeft gewonnen. Zijn roem als Oosterling is gevestigd door de prachtige uitgave van den oudsten der Veda's, door hem bezorgd. Doch eerst zijn geschiedenis der Sanskriet-letterkunde, voor zoover zij de godsdienst der Brahmanen opheldert, heeft zijn naam ook buiten de geleerde wereld bekend gemaakt, en hem een europesche vermaardheid verworven. De History is in Engeland een klassiek werk geworden: klassiek door zijn inhoud en zijn vorm. Het onderwerp bezat niet veel aantrekkelijks voor hen, die zich met oostersche studiën niet bezighouden, doch het was zoo behandeld, dat allen het boek lazen, en dat het in zeer korten tijd moest herdrukt worden. De schrijver, doorvoed met Sanskriet, en volkomen vertrouwd

1 Müller is dat sedert 1861. In December van het daar voorgaande jaar had men, bij de keus van een opvolger voor den beroemden Wilson, als Boden professor van 't Sanskriet te Oxford, hem die daartoe zoo goed als aangewezen was, voorbijgegaan, om een man te kiezen, wiens ‘Grammar of the Sanskrit Language’ op elke bladzijde de sporen van de oppervlakkigheid zijuer kennis vertoont. Het moest erkend worden, dat hij rechtzinniger was dan Müller. De universiteit van Oxford, hoewel anders niet overvloeiend van liberaliteit, was over deze miskenning van groote verdiensten toch zoozeer verontwaardigd, dat zij Müller een schitterende voldoening wilde geven. Hij werd tot fellow van All Souls' College benoemd, een betrekking die hem gelegenheid gaf om zich, vrij van alle zorgen, geheel aan zijn studie te wijden.

met de drooge en taaie geschriften die de brahmaansche letterkunde uitmaken, heeft de moeite niet ontzien, om leesbaar en zelfs onderhoudend te zijn. Men bemerkt aanstonds dat hij bij Macaulay ter schole is geweest. Zulk een man was dan ook bij uitstek geschikt, om de uitkomsten van zijn wetenschappelijk onderzoek in eenige voordrachten meê te deelen aan een publiek, dat niet slechts uit geleerden was samengesteld. De Royal Institution of Great Britain noodigde hem uit, om voor haar leden eenige voorlezingen te houden over hetgeen gewoonlijk vergelijkende philologie genoemd wordt, doch waaraan men beter doet den naam van taalwetenschap (science of language, Sprachwissenschaft) te geven. In het voorjaar van 1861 voldeed hij aan dat verzoek. Hij stelde de taalwetenschap als een der natuurkundige wetenschappen voor, sprak over haar verschillende trappen van ontwikkeling, schetste de hoogte die zij nu had ingenomen, gaf een denkbeeld van de genealogische en morphologische rangschikking der talen, van de vergelijkende spraakkunst en de eigenaardige bestanddeelen der taal, en waagde zich zelfs aan het netelige vraagstuk van haar oorsprong; en dit alles deed hij met zooveel smaak en geest, dat hij zelfs aan de dorste gedeelten van zijn onderwerp leven wist bij te zetten, en de aandacht bleef boeien, al handelde hij over grammatica en etymologie. Toen reeds betreurde hij, dat zijn tijd te beperkt was, om zijn hoorders ook met de vergelijkende mythologie, volgens hem een der takken van de taalwetenschap, bekend te maken[1]. Een tweede reeks van voordrachten, in 1863 gehouden, gaf hem daartoe gelegenheid. Ik weet niet of deze laatste Lectures het gehoor zoo aangenaam hebben beziggehouden als de eerste. Ik zou het haast durven betwijfelen. Er is tusschen Müller's wijs van voorstelling in de eerste lezingen en in de zeven eerste dezer tweede serie een merkbare val. De stof, die hier verwerkt moest worden, schijnt zelfs voor dezen kunstenaar te stug te zijn geweest. Maar nauwelijks heeft hij den voet gezet op het gebied der vergelijkende mythologie, of hij vindt al zijn gemakkelijkheid, al zijn vernuft, al zijn welsprekendheid weder. Gij kunt hem aanzien, dat hij uit de diepe, donkere mijnen, waarin hij u eerst deed afdalen, is teruggekeerd in de frissche lucht,

1 M.M., Lectures on the science of language, delivered April, May und June 1861. p. 224. Ik citeer den eersten druk.

en weêr vrij ademhaalt. Gij luistert andermaal met onverflauwde belangstelling. Gij moet luisteren. Gij vergeet dat u hier wetenschappelijke ketterijen verkondigd worden, waarover het u betaamde uw verontwaardiging lucht te geven. Gij vindt het vrij wat gemakkelijker, misschien ook fatsoenlijker, op deze wijs, terwijl ge u zachtkens hebt nedergezet in een armstoel, in het respectabel gezelschap van hetgeen Engeland beroemds en geleerds heeft, en door dezen helderen spreker, met de wetenschap te worden bekendgemaakt, dan dat ge met professor Schwartz moet dwalen over de heiden van Brandenburg en Mecklenburg en het bijgeloovig 'plaudern' van domme boeren moet aanhooren. Intusschen geloof ik dat de man, wiens talenten wij zoo oprecht bewonderen, en aan wiens leiding wij ons voor den doolhof der taalwetenschap zoo gaarne overgeven, voor de godsdienstwetenschap een slechte gids, en dat het mythologische vraagstuk de Achilleshiel is van dezen uitstekenden linguist.

Het is hier, als overal, van het grootste gewicht, om wèl te onderscheiden. Als wij naar den oorsprong der mythologie onderzoeken, dan wenschen wij niet te weten, wat de Grieken en de Romeinen bijvoorbeeld bedoelden met die wonderbare geschiedenissen, die zij van hun goden verhaalden, maar wel hoe die geschiedenissen en de voorstellingen die zij van de Godheid zich vormden, ontstaan zijn. Nemen wij de godsdienst der Grieken. Hun goden zijn geen natuurgoden meer, maar bovennatuurlijke, persoonlijke wezens; niet losgemaakt van de natuur, nochtans boven haar verheven. Als zij zeiden: Zeus regent, Zeus dondert, Zeus vergadert de wolken, dan meenden zij niet eenvoudig: De hemel regent of dondert of wordt met wolken bedekt. Dan dachten zij aan een bepaald, zelfbewust wezen, dat den hemel regeerde, en daarom al de verschijnselen, die zich aan den hemel vertoonden, in het aanzijn riep. Hun godsbegrip was minder zuiver en minder verheven dan dat der Hebreën, maar het was van dezelfde soort. Bij het noemen van Zeus dachten zij evenmin aan het uitspansel, als de dichter van den 29sten Psalm, wanneer hij uitroept: 'de God der eere dondert.' De vrome Helleen nam de mythen, die hij in Homerus of Hesiodus las, eenvoudig en zonder veel nadenken aan, als heldenfeiten of wonderdaden van zijn zalige goden. Zijn zedelijk gevoel was te weinig ontwikkeld, om zich aan het min stichtelijke van die verhalen te ergeren. Dat er een

dieper zin onder schuilen kon, kwam bij hem niet op, en met de vraag wat die beteekenis zijn kon, vermoeide hij zich niet. Zulke vragen liet hij aan de wijsgeeren over. Eerst de wijsgeeren waren het die aan de schijnbare zinledigheid der mythen aanstoot namen, en ze òf als spelingen der dichterlijke fantazie verwierpen, òf er een allegorische verklaring aan trachtten te geven. Maar voor het vraagstuk dat ons nu bezighoudt is het onverschillig, welke denkbeelden de Grieken aan hun mythen hechtten, en welken uitleg de wijsgeeren daarvan beproefden te leveren. Als wij beweren, dat Aphrodite de zon en Charis de dageraad of wederom de zon, dat Apollo de noordwestewind en Hades een wolkenwezen is, dan willen wij niet zeggen, dat de Grieken in den bloeitijd hunner letterkunde zich daarvan bewust waren. Dan bedoelen wij, dat de persoonlijke godheid Apollo, de hemelsche zanger, zich ontwikkeld heeft uit het vergoden van den noordwestewind, voor den ongevormden natuurmensch de machtigste zanger des hemels. Het tijdperk waartoe wij pogen op te klimmen, is een vóór-historisch tijdperk. De onderzoekingen die wij instellen, zijn met betrekking tot de mythologie, wat de geologische en palaeontologische onderzoekingen in de natuurwetenschap zijn. Waaruit zijn zij gesproten, al die vreemdsoortige verhalen uit de godenwereld, zoo kinderachtig vaak en zoo onkiesch, zoo rijk en bont, en tegelijk zoo eentoonig? Wat zijn de bronnen van dezen Nijl, met zijn meer dan zeven armen? Hebben deze fabels een zin, of hebben zij er geen? Zijn zij louter scheppingen van de onbeteugelde verbeelding der dichters, of hebben dezen de stof, die zij bezielden met hun geest, van elders ontleend? En vanwaar dan?

Het mag wel als algemeen aangenomen beschouwd worden, dat alle mythen oorspronkelijk een zin hebben gehad, en dat ze allen uit een eigenaardige beschouwing der natuur geboren zijn. De mythologie is uit natuurvergoding ontstaan. Dit wordt, noch door Schwartz en de zijnen, noch door Max Müller betwijfeld. Tot zoovèr gaan beiden te zamen. Doch hier loopen hun wegen dan ook uiteen. Het scheiden evenwel, - ik kan niet nalaten dit op te merken - is als dat der twee aartsvaders, vriendelijk en welwillend; en de wijze waarop Müller het gevoelen van Schwartz en Kuhn bespreekt en bestrijdt, getuigt van die humaniteit en waardeering, die al zijn schriften kenmerken. Nochtans is de klove tusschen

beider stelsel oneindig wijder, dan hijzelf weet of althans zegt.

Müller zelf - en dit vinden van den juisten, niet zelden van een pikanten naam voor ieder stelsel dat hij aanroert, is een der geheimen zijner populariteit - Müller onderscheidt de beide theoriën, als de *solaire* en de *metereologische*. Hij is een voorstander der eerste. ‘Ik beschouw,’ zegt hij, ‘den opgang en den ondergang der zon, het wederkeeren van dag en nacht, den strijd tusschen licht en duisternis, al de bedrijven van dat zonne-drama met één woord, dat elken dag, elke maand, ieder jaar, in hemel en op aarde gespeeld wordt, als het voornaamste onderwerp van de vroegste mythologie. Ik meen, dat het denkbeeld zelf van goddelijke machten zijn oorsprong nam uit de verwondering, waarmeê de voorvaders der arische familie de schitterende (deva) machten aanstaarden, die kwamen en gingen, niemand wist vanwaar of waarheen, die nooit faalden, nooit verbleekten (?), nooit stierven (?), en, vergeleken met het zwakke en vergankelijke geslacht der menschen, onsterfelijk, dat is, onverwelkelijk genoemd werden. Ik houd het regelmatig wederkeeren van verschijnselen voor een onvermijdelijke voorwaarde, om ze, door den tooverstaf der mythologische phraseologie, tot den rang van onsterfelijken te verheffen, en ik geef een betrekkelijk zeer geringe plaats aan de verschijnselen van het weder, zooals wolken, donder en bliksem, die, hoewel ze tijdelijk een hevige beweging veroorzaken in de natuur en in het gemoed van den mensch, met de onsterfelijke lichtende wezens niet op ééne lijn gesteld maar veeleer als hun onderdanen beschouwd, of onder hun vijanden zouden gerangschikt zijn.’ En verder: ‘De solaire theorie beschouwt de regelmatige dagelijksche omwentelingen in hemel en aarde als de stof, waaruit het bonte weefsel van de godsdienstige mythologie der Aryërs was samengesteld, hier en daar slechts met de heviger verschijnselen van stormen, donder en bliksem doorweven; de meteorologische theorie daarentegen meent dat de wolken en stormen en de andere verschijnselen die de natuur beroeren, den diepsten en duurzaamsten indruk veroorzaakten op den geest van die aloude beschouwers, die zich niet meer (nog niet?) verbaasden over de regelmatige bewegingen der hemellichamen, en zich de goddelijke tegenwoordigheid slechts konden voorstellen in den grooten en sterken wind, de aardbeving en het vuur.’

De kenschetsing der twee strijdige theoriën, behoudens de kleine wijziging die ik met een paar woorden heb aangeduid, is juist. Maar tegen de verdediging van zijn eigen beschouwingswijs, door Müller gegeven, is, reeds van het standpunt der waarschijnlijkheid, of wil men der psychologie, niet weinig in te brengen. Of trekt niet juist datgene wat den geregelden loop der natuur op geweldige wijs schijnt te storen, veel eer de aandacht van het kind en van den kinderlijken mensch, dan datgene wat gedurig wederkeert? Is de vrees niet een machtiger hefboom voor den weinigbeschaafde, dan de erkentelijkheid voor weldaden, die hij nauwelijks opmerkt, en dan eerst waardeert wanneer ze hem worden onthouden; en maakt ook het schrikwekkende niet een dieper indruk op zijn verbeelding, dan hetgeen slechts zijn bewondering wekt? Tot het erkennen van den regelmaat en de orde der natuur behoort reeds een vrij gevorderde ontwikkeling en een zekere maatschappelijke orde. Dit is zeker, dat het regelmatig wederkeeren van verschijnselen volstrekt geen onvermijdelijke voorwaarde is, om ze goddelijke vereering te doen verwerven. De godsdienstgeschiedenis leert het tegendeel. Ik behoef mij niet eens te beroepen op den Semiet, die aan steenen en boomen een godsdienstige hulde bracht; ik behoef Donar of Thor slechts te noemen, den dondergod, die door Germanen en Skandinaviërs waarlijk niet onder de godheden van minderen rang werd gerekend, en ook niet eerst van jonger oorsprong is.

Doch, laat mij niet in algemeenheden vervallen. Müller zelf heeft andere bewijzen dan gronden van waarschijnlijkheid, en wij moeten die hooren. Het was te verwachten dat een man als hij niet dan weltoegerust in het strijdperk zou treden. Vooraf echter moeten wij den vijand, dien hij bestrijdt, een weinig meer leeren kennen.

Ik geloof niet, dat er een rechtzinniger katechismus van de meteorologische theorie te vinden is, dan de Ursprung der Mythologie van Schwartz. In dit boek, monument van duitsche geleerdheid, en over welks vorm ik reeds het een en ander gezegd heb, in dit boek is de donder niet van de lucht. Het waait en stormt al de driehonderd bladzijden door. Zelfs als men Niflheim en Hellheim reeds lang verlaten heeft, en zich niet meer bevindt in de onmiddellijke nabijheid van den bliksemzwaaienden Zeus of den boogschutter Apollo, als men vredig is aangeland in Eden, en in dat paradijs der Hebreën

met Adam en Eva eenige verademing denkt te genieten, begint het aanstonds ook daar te onweêren. Met andere woorden: in zijn ‘Ursprung’ verklaart Schwartz *alle* mythen, bijkans zonder eenig voorbehoud, uit onweêr en storm. Gewaagt de mythologie van bloed of van goud, van slangen of visschen, van bijlen, hamers, lansen, pijlen, zwaarden, drietanden, geesels, van schitterende oogen of dooreengewarde draden, van een fakkel, een vuurstroom, een gouden regen, een schat, altijd en onveranderlijk is het de bliksem, waaruit deze voorstellingen geboren werden. Brult een leeuw, loeit een stier, balkt een ezel, kraait een haan, sist een slang of luiden de klokken, wordt het werpen van steenen, het gekletter van wapenen, het rollen van een kogel, van een wagen, het getrappel van paarden in den hemel vernomen, stoot Athene haar ijzingwekkend krijgsgeschreeuw uit, of barsten de zalige goden, bij 't dienend rondgaan van den hinkenden Hephaestos, in een onbedwingbaar lachen uit, altijd en onveranderlijk is het de donder waaruit deze mythische beelden ontsproten. Dikwijls spreken de mythen van allerlei soorten van boomen, van Apollo's laurierboom en Ares' beuk, van de esch IJggdrasil der duitsche, en den boom Mimameidr der noordsche godenleer, van narcissen en hyacinthen en bloemen genoeg om een gansche gaarde te vullen, van hooge bergen, in wier geheimzinnige diepten dwergen wonen, of die soms een geheel leger verbergen, en van ongenaakbare burchten, van een gewaad waarmeê de hemelbewoners zich tooien, of een helm waardoor zij zich onzichtbaar maken, van vreeselijke monsters die door de hemelzee zwemmen, of schepen, waarin godheden of heroën, Argonauten, Phaeaken, Charon, Helios, Odhinn haar oversteken; maar de stof, waaruit deze beelden en vele andere bovendien gevormd werden, zijn de wolken en niets anders, wier grillige gestalten zulk een ruim spel laten aan de fantazie. Er zijn mythen, waarin een jonge maagd, opgesloten in een sterken burcht of geketend aan een rots, en door een vreeselijken draak bewaakt, door een jeugdigen held, die den draak overwint, wordt bevrijd, en dan haar redder als bruid vergezelt: de mythen van Sigurdr en Brunhilde, Herakles en Hesione, Perseus en Andromeda. Er zijn mythen waarin de hemel bestormd wordt door geweldige reuzen, die bergen op bergen stapelen, maar dan eindelijk door de bliksems van Zeus verpletterd worden, of waarin de zanggoden, zooals Apollo en Marsyas, de Mu-

zen en de Sirenen, een wedstrijd voeren, of waarin tusschen krijgshaftige goden een bloedige slag wordt geleverd. Er zijn romantische mythen, zooals die waarin de schoone Persephone argeloos bloemen plukt aan den oever van den Oceaan, en dan plotseling door Hades, met den onzichtbaarmakenden helm op het hoofd, op een gouden wagen wordt weggevoerd; tragische mythen, zooals die, waarin de treurende moeder der geroofde, Demeter, hemel en aarde doorwandelt om haar dochter te zoeken, of waarin Herakles, oud en stram en niet instaat meer om den boog te spannen, zichzelf een brandstapel bouwt en zich aan de vlammen prijsgeeft, om dan gelouterd ten hemel te stijgen; vroolijke mythen, zooals die waarin de Olympus bruiloft viert met Zeus en Hera; huiselijke mythen, zooals die, waarin een goddelijk wezen geboren, in slaap gezongen en gewiegd wordt, niet zonder daarbij zelf een zeer krachtige stem te verheffen. Doch al deze mythen, met en benevens die, waarin een plechtig offer geslacht of een maaltijd gehouden wordt, en vooral zonder dat onnoemelijk aantal te vergeten, waarin een schalke god of een overmoedig heros, hetzij het vuur, hetzij den onsterfelijkheidsdrank, hetzij den gouden beker der goden, hetzij de hemelsche koeien (de zonnestralen of de regenwolken) rooft, - al deze mythen, hoe verscheiden ook, hebben dezelfde beteekenis; allen zijn zij niet anders dan de gedurig wisselende voorstellingen, die de verbeelding onzer vroege voorvaders zich van het onweder maakte.

Aldus Schwartz in zijn ‘Ursprung’. En met deze beschouwingswijs kan zich Müller niet vereenigen. Niet, dat zij hem te eentoonig is. De zijne is even eentoonig, erkent hij. Maar, hoewel hij getracht heeft zich op het meteorologische standpunt te plaatsen, het is hem niet gelukt om in de theorie der tegenwoordige duitsche mythologen een klare en samenhangende gedachte te ontdekken. Hij brengt dus alles liever terug tot de zon en den dageraad. Vooral over den laatsten is hij uitvoerig. Hij beweert, en tracht met groote scherpzinnigheid te bewijzen, dat verscheidene goddelijke wezens, waaraan men totnogtoe een geheel anderen oorsprong had toegekend, uit den dageraad moeten afgeleid worden. Saramâ, de vedische godheid, door Kuhn met Hermes vergeleken, en als den storm beschouwd, vereenzelvigt hij met Helena, en ziet den morgenstond in beide. Sârameya, haar zoon, de grieksche Hermeias of Hermes, ook een donderwezen voor de duitsche mythologen,

beduidt bij hem de schemering. Saranyû, voor Kuhn de stormwolk, de grieksche Erinnys, Athene, Minerva, Ortygia, Demeter, Aditi zijn voor Müller slechts andere namen voor Saramâ en Helena, en de dageraad wederom.

Niet al de bewijzen van den grooten oxfordschen geleerde komen mij even beslissend voor. Ik kan bijvoorbeeld noch in Saramâ-Helena, noch in Saranyû-Erinnys den morgenstond zien. Het mag zijn, dat veel wat in de Veda's van Ushas, den dageraad, gezegd wordt, evenzeer op Saramâ wordt toegepast; - en hoeveel eigenschappen, namen, werkzaamheden hebben de vedische, hebben zelfs de grieksche goden niet met elkander gemeen, zonder daarom altijd eenzelvig te wezen! - ik kan in Saramâ, hoe dikwijls ik den hymnus, waarin zij wat uitvoeriger wordt geschilderd, herlees, niets anders zien, dan hetgeen Kuhn daarin heeft ontdekt, den wind namelijk, desnoods den morgenwind. De 108^{e} hymne van het X^{e} boek van den Rig-Veda, bevat een gesprek tusschen Saramâ en de Paṇi's, een soort van Asuren of vijanden der deva's, die de hemelsche koeien van Indra gestolen hebben[1], en luidt, naar de vertaling van Müller aldus:

'De Paṇi's. Met welk voornemen bereikte Saramâ, deze plaats? Want de weg is ver en gekronkeld. Wat was uw wensch jegens ons? (Hoe was de nacht?) Hoe zijt gij de wateren van de Rasâ[2] overgetrokken? (1.)

Saramâ. Ik kom, gezonden *als boodschapster* van In ra (Indrasya dûtî), begeerende, o Paṇi's, uw groote schatten; dit bewaarde mij voor de vrees om over te trekken, en aldus trok ik de wateren der Rasâ over. (2.)

De Paṇi's. Wat soort van man is Indra, wat is zijn uitzicht, als wiens boodschapster gij van verre kwaamt? Laat hem hier komen, onzen vriend (mitra) zullen wij hem maken, herder van onze kudden mag hij worden. (3.)

S. Ik weet niet of hij overweldigd wordt, die overweldigt is hijzelf, als wiens boodschapster ik van verre kwam. Hem

1 Paṇi beduidt letterlijk: koopman, doch wordt alleen van deze Asuren of levende geesten gebruikt. Bij de Grieken is het Hermes (Saramâ, Sârameyas) zelf, die, schoon uit scherts, Apollo's kudden steelt. Daar is Hermes, in plaats van onderhandelaar met de kooplieden, zelf de god der kooplieden geworden. Trouwens, ook de Veda weet van een bedrog van Saramâ te verhalen.

2 De Rasâ is een soort van Styx.

zullen geen diepe stroomen bedekken. Geslagen door Indra, o Paṇi's, zult gij nederliggen. (4.)

De P. Die koeien, Saramâ, die gij begeert, vliegen (pat) aan de einden des hemels, welgelukkige! *Wie zou die aan u uitleveren zonder strijd? Want ook onze wapenen zijn scherp*. (5.)

S. Onoverwinnelijk (?), o Paṇi's, mogen uw woorden, onvernietigbaar uw slechte lichamen zijn, moeilijk (onzichtbaar, adṛshṭa) zij de weg om tot u te gaan, Bṛhaspati zal u voor een van beide niet zegenen. (6.)

De P. Die schatkamer, o Saramâ, is vastgehecht aan de rots[1]; voorzien met koeien, paarden en goederen. Haar bewaken de Paṇi's, die goede herders zijn. Te vergeefs zijt gij dit schoone pad gekomen. (7.)

S. Laat de Ṛshi's hierheen komen, aangevuurd door den somadrank, de onoverwinnelijke (Indra) en de negenvoudige Angiras (Agni); zij zullen dezen stal van koeien verdeelen; dan zullen de Paṇi's dit woord uitspuwen. (8.)

De P. Nochtans, o Saramâ, zijt gij hier gekomen *gedwongen door het geweld der goden;* laten wij u tot onze zuster maken, ga niet weder heen; wij zullen u, o welgelukzalige! een deel der koeien geven. (9).

S. Ik weet van broederschap noch zusterschap; Indra weet het en de vreeselijke Angiras. Zij schenen mij zeer begeerig naar de koeien toen ik ging; gaat dus weg van hier, o Paṇi's, verre weg. (10.)

Gaat ver weg, Paṇi's, ver weg; laat de koeien rechtstreeks uitgaan; de koeien die Brhaspati verborgen vond, Soma, de steenen, en de wijze Ṛshi's.' (11.)

Niets in dit lied is zeker onvereenigbaar met Müller's meening, dat Saramâ de dageraad zijn zou. Het is mogelijk zich voor te stellen, dat de morgenstond door den zonnegod - want dan moet Indra hier wel als de zon beschouwd worden - als bode wordt uitgezonden tot de donkere wolken, die de zonnestralen schijnen terug te houden. Maar indien er eenige gedachte weinig helder is, dan is het deze. Veel waarschijnlijker komt het mij voor, veel natuurlijker, veel eenvoudiger,

1 Ik geloof dat wij beter doen adribudhna hier te vertalen: 'heeft zijn oorsprong in de bergen,' of beter nog: 'in de wolken.' In elk geval zijn met deze bergen, en zelfs met Müller's rots, zonder twijfel de wolken bedoeld. Adri heeft in de Veda's beide beteekenissen.

dat men den wind, die het onweder voorafgaat, als bode van den onweêrsgod opvatte, die nog trachtte de donkere wolkenwezens te bewegen, *om te vlieden*, voordat Indra met geweld de stralen die zij verborgen hadden, weêr kwam veroveren; of, uit de mythologische beeldspraak overgebracht, die de donkere wolken nog poogde uiteen te drijven. Zoo alleen worden verscheidene trekken van de schildering des dichters duidelijk, die bij Müller's verklaring onverstaanbaar blijven. Of wat zou het beduiden, dat de dageraad door het geweld der goden wordt gedwongen te gaan (çl. 9.), iets wat op den storm zeer goed past? Wat beteekent, als hier niets anders dan het vredig aanbreken van den dageraad wordt geschetst, dat wederkeerig dreigen met geweld (çl. 4. 5. 6. 8.), tenzij dat hier een naderend onweêr voorspeld wordt? Want, al wil men aannemen, dat men de opkomst der zon als een overweldigen der duisternis kan denken, de scherpe wapenen der Paṇi's of wolkenwezens kunnen niet anders dan de bliksem zijn. Hoe kwam men op het denkbeeld van een *gesprek* tusschen Saramâ en de Paṇi's, anders dan door het hooren van den storm, die tot de donkere wolken schijnt te spreken? Om als bode der godheden te worden opgevat, moet een natuurverschijnsel althans eenig geluid maken. Nemen wij nu daarbij in aanmerking dat Saramâ de hond der goden heet; dat juist de Marut's of windgodheden steeds als honden worden voorgesteld[1]; dat haar naam met het grieksche woord hormè, dat ‘beweging, een hevigen aandrang’ beteekent, en evenzeer met ons ‘storm’ volkomen overeenstemt; dan zien wij ons wel gedwongen om de verklaring van Kuhn te handhaven en die van Müller niet aan te nemen[2].

Terwijl Müller, die, ook al wordt hij overwonnen, als een ridder zonder blaam zal scheiden uit den kamp, deze wapenen smeedde, om er de meteorologische theorie meê te treffen, was

1 Müller zegt wel, dat het hoog tijd wordt, om dezen veelbesproken hazewind uit het vedische pantheon te jagen, omdat hij in geen der Rik-hymnen voorkomt. Maar hoe dikwijls wordt er in die hymnen van Saramâ gesproken? Zeer zelden. Bovendien reeds in de Anukramanikâ van den RV., door Müller aangehaald, en bij Sâyana III, 31, 5, heet zij de hond der goden. Ook is het mythologisch onmogelijk, dat zij de moeder van twee honden (de Sârameyau) zou wezen, zonder zelve een hond te zijn. Dit beginsel wordt nergens in de mythologie verwaarloosd.

2 Om niet al te uitvoerig te worden, zal ik van Saraṇyû zwijgen. Ik houd haar noch met M. voor den dageraad, noch met Kuhn voor den stormwolk, maar voor de maan.

Schwartz ijverig bezig met het uitrusten van een dubbel gepantserden Monitor, dien hij tegen het einde van het vorige jaar op den vijand afzond. Inderdaad, het eerste deel van zijn werk: ‘Die poetischen Naturanschauungen der Griechen, Römer und Deutschen, in ihrer Beziehung zur Mythologie’, is een zwaargewapend boek. Het handelt over de mythologische voorstellingen die de genoemde volken zich vormden omtrent de zon, de maan en de sterren. Zij zijn nauwelijks minder talrijk en minder verscheiden dan die, waartoe de verschijnselen bij het onweder aanleiding gaven. Niet altijd even dichterlijk zeker: zooals wanneer de zon bij ee rad of een schijf, een bal of een ring, een gans of een eend, de maan bij een kaasje wordt vergeleken, of wanneer de sterren voor gouden spijkers moeten dienen, waarmeê het uitspansel wordt bevestigd. Als een vogel vliegt de zon door de lucht, of glijdt als een schip, als een ark door de hemelzee. Zij is de beker, die het licht, den onsterfelijkheidsdrank bevat, waarmeê de lichtende goden zich sterken, en is zoo van lieverlede zelf tot de schenkster des hemels, de Hebe van den helderen Olympus geworden. Zij is een machtig, jeugdig held, wiens gouden lokken hem in kwistigen overvloed langs nek en slapen vallen, doch wiens kracht bezwijkt wanneer hem, als Simson, de haren worden afgesneden, dat wil zeggen, dat de kracht der zon in haar stralen gelegen is. Zij is - want ook bij de ouden, gelijk bij de Germanen en bij ons, werd zij somtijds vrouwelijk gedacht - zij is soms de bruid des hemels, soms de kuische maagd, die den onbescheidene straft als hij haar onder 't baden verrast, soms de van liefde blakende vrouw, die van den koelen echtgenoot, de maan, voor langen tijd gescheiden is. De maan en de sterren - doch laat mij hier liever de schoone verzen van Shelley uitschrijven, waarin deze zoo gelukkig een aantal van de mythologische begrippen onzer arische voorouders, wellicht zonder te weten, heeft samengevat:

That orbed maiden, with white fire laden,
  Whom mortals call the moon,
Glides glimmering o'er my fleece-like floor,
  By the midnight breezes strewn;
And wherever the beat of her unseen feet,
  Which only the angels hear,
May have broken the woof of my tent's thin roof,

The stars peep behind her and peer;
And I laugh to see them whirl and flee,
Like a swarm of golden bees,
When I widen the rent in my wind-built tent,
Till the calm rivers, lakes and seas
Like strips of the sky fallen through me on high,
Are each paved with the moon and these.

Doch geen dichters van de nieuwere tijden zijn wellicht zoo volkomen bezield met den geest der oude arische mythologie, die zij dan elk naar hun eigenaardig genie verwerken, dan Esaias Tegnèr en Heinrich Heine - twee namen, verwonderd elkander hier te ontmoeten. Die de mythologische voorstellingen wil leeren kennen in haar schoonst gewaad, zonder de klassieken te lezen of de oude volks-sprookjes op te zamelen, behoeft slechts de werken van deze dichters te openen. Tegnèr's gezang aan de zon bijvoorbeeld zou, op een paar trekken na, door een der oud-noordsche skalden gedicht kunnen zijn. Als een balling, zonder rust, steeds alleen, dwaalt de hemelsche maagd door een woestijn, ijlt zij voort, door een wrekende godheid gedreven. Eens, eens zat zij in den raad des hemels, toen de Eeuwige vlammend zaad strooide in den lichtenden nacht. Maar in haar overmoed wilde zij niet langer gehoorzamen. En de beleedigde koning des hemels nam haar bij ‘het glanzend gouden haar’, en wierp haar als een bal in den ether. Zoo gaat zij veel duizend jaren reeds hetzelfde pad, zich schamend over haar schuld, en daarom zoo vaak het purperen gelaat met een dichten wolkensluier bedekkend: doch haar voet wordt niet moê, en de eeuwigheid zelfs deed haar goudgeel hair niet verbleeken. Zij hoopt. Zij heeft geduld. Zij weet, dat eenmaal de ure der verlossing slaat, dat eenmaal de baan harer beproevingen wordt gesloten. Dan, als een instortend huis, valt de wereld in puin. Waar zij als een goudgevederde zwaan in de zee des hemels zwom, daar vindt geen engel haar meer. Het eeuwige licht mag zij weêr naderen, en voortaan rusten in des Eeuwigen arm, als een kind.

Niet minder schoon wordt de mythe van de zon als het hart van den hemelschen reus Orion, door Heine op Christus als den Heiland overgebracht, in dat onvergelijkelijke ‘Frieden’, waarvan dit als vertaling zou kunnen doorgaan:

De zon stond hoog aan den hemel
Door witte wolken omgolfd,
De zee was stil,
En peinzend lag ik aan het roer van het scheepje,
Droomerig peinzend, - en wakend ten halve,
Half sluimrend, aanschouwde ik den Christus,
Den Heiland der wereld.
In golvend witte kleederen
Wandelt hij reuzengroot
Over land en zee;
Zijn hoofd bereikte den hemel,
De handen strekte hij zeegnend
Over land en zee;
En als een hart in de borst
Droeg hij de zon,
De roode, vlammende zon,
En het roode, vlammende zonnehart
Goot zijn genadestralen
En zijn vriendlijk, liefelijk licht,
Verlichtend, verwarmend
Over land en zee.

Een ander vers van denzelfden dichter, niet door Schwartz aangehaald, en ook minder bekend, doch niet minder merkwaardig, doet den mythe van zon en maan als gescheiden echtgenooten, met bewonderenswaardige oorspronkelijkheid herleven. Eens, zoo heet het in dat onvertaalbare ‘Sonnenuntergang’, eens blonken Sol en Luna, echtelijk vereenigd aan den hemel, en als kleine onschuldige kinderen wemelden de sterren om hen heen. Maar booze tongen brachten tweedracht te weeg tusschen het hooge, lichtende echtpaar. Nu straalt de zonnegod dan ook bij dag in eenzame pracht, aangebeden en veelbezongen door trotsche, in 't geluk verstaalde menschen. Maar des nachts wandelt de arme moeder Luna, met haar sterrenweesjes, in stillen weemoed aan den hemel, begroet met de tranen en de liederen van liefhebbende meisjes en weeke dichters. De weeke Luna! Vrouwelijk gezind heeft zij den schoonen gemaal nog altijd lief, en staart hem 's avonds na, sidderend en bleek, en schijnt hem angstig toe te roepen: ‘Kom! kom! de kinderen verlangen naar u...!’

Aber der trotzige Sonnengott,
Bei dem Anblick der Gattin erglüht er
In doppeltem Purpur,
Vor Zorn und Schmerz,
Und unerbittlich eilt er hinab
In sein fluthenkaltes Wittwerbett.

Wat Schwartz, een paar jaren geleden, in den tweeden druk van zijn Programm: ‘Der heutige Volksglaube und das alte Heidenthum’, reeds had erkend, te weten dat de schitterende hemellichamen, en voornamelijk de zon, in de oude mythen geen onbelangrijke rol gespeeld hebben, dat heeft hij in zijn laatste werk uitvoerig in het licht gesteld en met een rijkdom van voorbeelden gestaafd. Zijn methode blijkt niet zoo eenzijdig te wezen, als zij aanvankelijk scheen. Het min of meer zwevende, geheimzinnige ‘Gewitterwesen’, waarop hij in zijn ‘Ursprung der Mythologie’ gedurig terugkomt, is thans ook voor hem, in meer dan een geval, meer bepaald de zon of de maan. En hoeveel hij aan deze laatste, in de oudste mythen althans, geen eersten rang wil toekennen, hij geeft daaraan een veel grooter plaats in zijn verklaring, dan Müller van zijn kant aan de verschijnselen van het onweêr heeft gegund.

Het onderscheid tusschen de solaire en de meteorologische theoriën is dus inderdaad zoo groot niet. Het is een verschil van meer of minder. Zij vullen elkander aan, en kunnen elkander voor eenzijdigheid bewaren. Ik heb tegen geen van beide iets, dan alleen dat zij theoriën zijn. Van beiden, geloof ik, is veel te leeren. Is Schwartz een vertegenwoordiger der ministeriëele meerderheid, een zeer eerbiedwaardige minderheid vindt in Müller haar welsprekenden, woordvoerder, en oefent door hem een weldadige oppositie uit. Als er evenwel gestemd moest worden, dan stemde ik met de ministeriëele partij.

Maar het groote onderscheid tusschen Schwartz en Müller is niet in die solaire en meteorologische stelsels gelegen, die de laatstgenoemde als zoo volkomen strijdig voorstelt. Of de een bij de verklaring der oude mythen wat meer aan de verschijnselen van het weder, de ander wat meer aan de schitterende hemellichamen denkt, dat maakt, in het wezen der zaak, weinig uit, dat kan tot op zekere hoogte onverschillig zijn. Deze twee theoriën sluiten elkander niet uit, en het onderzoek van elken bijzonderen mythus moet leeren, welke verklaring in ieder

voorkomend geval de waarschijnlijkste is. Al hel ik meer over tot de methode van Schwartz, dat verhindert mij niet om van Müller's methode veel nut te trekken. Hier een vast stelsel van voren aan te nemen, zoo zeer onwetenschappelijk zijn. Er is een ander verschil tusschen beiden, een hemelsbreed verschil, een klove, vrij wat wijder en dieper dan gene, een onverzoenlijke strijd, waarin wij wel genoodzaakt zijn partij tusschen een van beiden te kiezen. Müller zelf schijnt dit over 't hoofd te hebben gezien, althans hij spreekt er niet van. Mogelijk wel, omdat Schwartz er slechts ter loops van gewaagt. Het bestaat niettemin en mag ons niet ontsnappen. Voor Müller is de vergelijkende mythologie een onderdeel der taalwetenschap, voor Schwartz is zij een tak der godsdienstwetenschap. Hier staan zij lijnrecht tegenover elkander; hier moet men koud of heet zijn, voor of tegen; en hier schaar ik mij, zeer bepaald, zonder aarzeling, en zonder eenig voorbehoud aan de zijde van den laatste.

Volgens Müller behoort de mythologie tot de taalwetenschap Ik moet dit nader verklaren. Mythologie, zegt hij, is een gesteldheid, een verbastering, een ziektetoestand van de taal Zij rust geheel op een misverstand. Zuiver dichterlijk beelden, door een jonger geslacht niet meer begrepen, werden letterlijk opgevat. Wanneer de stralen der zon in de oudste tijden bij gouden handen vergeleken, de wolken bergen, de regenwolken koeien met zware uiers, de donderwolk een geitenvel werden genoemd, wanneer de zon een paard, een stier, eén reusachtige vogel, de bliksem een pijl of een slang heette, dan wist men toen zeer wel dat dit slechts dichterlijke, overdrachtelijke spreekwijzen waren. Men zeide dat de dageraad door de zon werd geteeld, omdat de nadering van het daglicht den morgenstond doet rijzen; men zeide dat de zon den dageraad beminde, omdat zij hem volgt als een bruidegom zijn bruid; men zeide dat de zon den dageraad doodde, omdat de dageraad verdwijnt, zoodra de zon is opgegaan; men zeide dat de zon uit den dageraad werd geboren, omdat zij als uit den schoot van dezen laatste, deze natuurlijk als een vrouwelijk wezen gedacht, ontsproot, doch dat de moeder stierf, zoodra de zoon, de zonnezoon was geboren. Maar altijd waren het poëtische beelden, en altijd waren de dichters zich daarvan ten volle bewust. De kinderen uit het volk, de latere geslachten, waren dat niet. Wat slechts beeldspraak was, werd voor werkelijkheid

aangenomen. De zon, de dageraad en de andere verschijnselen des hemels werden geanthropomorfeerd, dat wil zeggen, als ideale menschelijke wezens voorgesteld. Aan die wezens werden de dichterlijke bijnamen van de natuurverschijnsels als eigennamen gegeven. De zon bijvoorbeeld, om haar schittering pururavas, de met veel licht begaafde, genoemd, werd nu een hemelsch wezen, dat Pururavas heette. De dageraad, door de dichters urvaçî, die zich wijd verbreidt, geheeten, werd evenzeer een vrouwelijke godheid, die den naam Urvaçî droeg. En de beide beelden, dat de dageraad de zon bemint, en dat de eerste voor de laatste vlucht, werden een uitgewerkte mythus, waarin de apsarasa of hemelsche nymf Urvaçî op den koning Pururavas verliefd wordt, een geruimen tijd als echtgenoot met hem leeft, maar zoodra zij hem zonder zijn koninklijke kleederen aanschouwd heeft, gedwongen wordt hem voor altijd te ontvluchten. De zon, als de levenwekker, heet savitr. Savitr werd nu ook de naam van een godheid met gouden handen. En de beelden der wolkenbergen, der stroomen van licht of van regen, des hemelschen oceaans werden veranderd in een zekere hemelsche geografie, werden het tooneel, waarop al deze mythen speelden. Kortom, de geheele mythologie is een reusachtige vergissing. Onpersoonlijke natuurvoorwerpen of natuurverschijnselen, door de dichterlijke verbeelding allegorisch met zelfbewust leven begaafd, werden door het dom en bijgeloovig geslacht, dat hen opvolgde, voor werkelijk bestaande persoonlijke godheden aangezien, van wie men allerlei wonderbare fabelen wist te vertellen. Op een zeker punt van hun ontwikkeling zijn de edelste en begaafdste, niet minder dan de ruwste en wildste volken der aarde, plotseling of van lieverlede krankzinnig geworden, een krankzinnigheid waarvan zij niet dan na langen tijd en met geen geringe moeite genezen zijn. En deze krankzinnigheid deed een spraakverwarring ontstaan, grooter, uitgebreider, langduriger en rijker aan gevolgen, dan die waarvan de oude hebreeuwsche oorkonden gewagen.

Het is mij niet mogelijk om mij van zulk een reusachtig misverstand een eenigszins klare voorstelling te vormen. Een vorm van godsdienst, dien wij, op zeker standpunt van beschaving, bij alle volken wedervinden, zou eenvoudig daaruit ontstaan zijn, dat men zijn taal en de beeldspraak zijner dichters niet meer verstond. Onmogelijk! Nu en dan moge een mythe op

deze wijs geboren zijn, het gaat niet aan om den oorsprong der geheele mythologie door zulk een hypothese te verklaren. Müller heeft hier te veel door de oogen van den linguïst gezien. Hij heeft den voet gezet buiten de grenzen zijner wetenschap, en meende dat hij zich nog altijd op zijn eigen gebied bewoog. Hij was in een naburig land, bij een verwanten stam, doch waarop het hem niet vrijstond dezelfde wetten toe te passen, als die op zijn grondgebied gelden. Hij heeft een terrein, dat hem als taalkundige niet behoorde, aan zijn erf vastgehecht en aan zijn heerschappij onderworpen. Het is onze plicht tegen deze annexatie te waken, voordat zij een *fait accompli* is geworden.

Taalwetenschap en godsdienstwetenschap bestaan elkander zeer na. Zij zijn zusters. De laatste, de jongere der twee, erkent dankbaar dat zij haar eerste vorming en opleiding aan de eerste heeft te danken. Ook moeten zij, om iets goeds te kunnen leveren, steeds samenwerken en elkaâr de hand reiken. Maar het is niet recht, dat de oudere, nu de jongere sinds lang mondig en zelfstandig geworden is, deze nog steeds wil regeeren, en het kan niet anders of men moet een van beide miskennen, wanneer men op beider onderscheiden karakter niet let.

De mythologie, meent de groote oxfordsche taalgeleerde, is uit dichterlijke natuurbeschrijving voortgesproten. Niets is onjuister dan dit, en het verwondert mij dat een man, die de vedische liederen zoo geheel in merg en bloed heeft opgenomen, een dergelijke meening kan voorstaan. De vedische dichters denken er niet aan om de natuur te beschrijven. Zij aanbidden haar. Of liever, laat mij zeggen, haar aanbidden zij niet; want zij hebben zich van ‘de natuur’ nog geen denkbeeld gevormd. Aan den dageraad, aan de zon in haar verschillende gestalten, aan Agni het vuur, aan Vâyu den wind, aan de Maruts of stormen, aan Indra, den god des hemels en van al zijn verschijnselen, zon, regen, donder en bliksem, storm, Indra, die daarom vooral hoofdgod van het vedische pantheon is geworden, omdat in hem, evenals in den griekschen Zeus en in den Jupiter der Romeinen, evenals in Wodan en Odhinn, de verschillende toestanden van den helderen of donkeren hemel zich beginnen saam te vatten, aan Varuna, die met Mitra en Aryaman een soort van drieëenheid uitmaakt, en den hoogsten, allesbedekkenden, inzonderheid den natuurlijken hemel schijnt aan te duiden, aan de Açvins, de hemelsche tweelingen, 't zij

dag en nacht, 't zij avond- en ochtendschemering, aan al deze en andere goddelijke wezens brachten zij godsdienstige hulde. Uit godsdienstige behoeften zijn hun zangen ontstaan. Zij wisten wel, dat Sûrya de zon en Agni het vuur beteekende; als zij Varuna of Indra aanriepen, zagen zij ongetwijfeld op naar het uitspansel; geen hunner heeft ooit getwijfeld of met Vâyu de wind en of met de Maruts de stormen bedoeld werden; maar in dien wind, in dat uitspansel, in die zon, in dat vuur zagen zij iets anders dan wij, zagen zij zelfstandige krachten en bewuste wezens, waarvoor hun verbeelding lichtgestalten schiep. Zij voelden zich van die krachten, van die wezens afhankelijk; zij bewonderden ze niet alleen, maar riepen ze aan, en smeekten hulp, bescherming, zegen van hen af. En de beelden waarmeê ze hun roem verkondigden, hun werkzaamheid schetsten, waren voor hen geen beelden slechts; zij geloofden er aan, even zeker als de schrijver van het boek Genesis aan geen beeldspraak gedacht heeft, toen hij zeide, dat de geest Gods over de wateren zweefde.

In onzen nuchteren, verstandigen, redelijken tijd, - waarvan ik overigens niet voornemens ben iets kwaads te zeggen - weten wij tusschen beeldspraak en hetgeen letterlijk bedoeld is, tusschen proza en poëzie zeer wel onderscheid te maken. Daarom valt het ons moeilijk, om ons een toestand van ontwikkeling voor te stellen, waarin deze scheiding nog niet volbracht is. Om dien te kunnen waarnemen, moeten wij de kinderen gadeslaan. Om dien bij ervaring te kennen, moeten we ons in onze eigene kindsheid verplaatsen. Schwartz vertelt, dat zijn vierjarig dochtertje hem eens van haar zusje kwam verhalen: ‘Weet ge, papa! wat Gretchen zegt? De lieve God zeeft den regen.’ En hij wijst er op hoe deze voorstelling in de mythologiën telkens wederkeert, ja, hoe ze bij Trudchen en Gretchen zelve tot eene ‘Glaubenssatz’, een dogme, geworden was. Want toen de eerste, eenigen tijd later, haar vader in den tuin de bloemen zag begieten, zeide zij: ‘Niet waar, papa, nu begiet gij de bloemen, en de lieve God zendt dan zeefwater.’ Zoo riep een negenjarige knaap bij het loeien van den wind uit: ‘Die zingt mij daar eens een mooi lied!’ - ‘Wie dan?’ vroeg een klein meisje. ‘Wel, de wind voor mijn ooren,’ was het antwoord. Noch die knaap, noch die kleine deern waren zich bewust, dat zij beeldspraak gebruikten. Voor hun kinderlijke verbeelding was de lieve God inderdaad bezig

te zeven, en een zeker wezen, wind genaamd, bezig te zingen. Niet anders was het zeker bij de nog kinderlijke volken, onder wie de vorm van natuuraanbidding ontstond, waaruit later de mythologie is voortgesproten. Als zij de zon voor een schitterend edelgesteente of voor de kroon hielden van eenig goddelijk wezen, als zij haar het hart der Godheid noemden, het warm kloppend hart, waarvan alle leven uitstroomde voor de wereld, als zij - een voorstelling waarin wij ons zoo gemakkelijk kunnen verplaatsen - daarin het alziend oog des hemels zagen, waarvoor niets verborgen kon blijven, dan waren dit geen spelingen van hun vernuft, dan was dit hun ernst, dan geloofden zij dit, met een zeer vaste overtuiging. Het was geen beeldspraak, wanneer zij zich het onweder als een strijd der hemelsche machten, den storm als een wilde jacht of een zangwedstrijd dachten: het was hun geloof; het was een ernstige poging om de verschijnselen des hemels, waarvan zij zich afhankelijk voelden, te verklaren. Wij spreken van de nieuwe maan, ofschoon wij zeer wel weten, dat noch de hemelsche timmerman Tvastr, noch een der cyclopen, ongeveer om de vier weken een nieuwe maan smeedt, wanneer de oude begint af te slijten. De Romeinen vierden in de maand December het feest der nieuwe zon, en zij vierden dat nog in een tijd toen, niet slechts hun wijsgeeren en geleerden, maar toen het geheele volk wel wist, dat dezelfde zon aan den hemel was gebleven. Wij spreken van den opgang en den ondergang der zon, ofschoon wij, zelfs vóór de hervorming van het middelbaar onderwijs geleerd hadden, dat de zon noch op- noch ondergaat. Zijn dit dan beelden? Zijn wij in dichterlijke luim, wanneer wij deze uitdrukkingen bezigen? Geenszins. Het zijn spreekwijzen, die de taal behouden heeft, ofschoon niemand ze meer letterlijk meent. Eens echter werden ze letterlijk gemeend. Eens twijfelde men geen oogenblik aan de waarheid van deze beschouwingen. Eens dacht men werkelijk, dat de nieuwe maan een geheel nieuwe maan was, hetzij dan gemaakt door den werkmeester onder de goden, hetzij dan als levend wezen geboren. Eens was men er van overtuigd, dat minstens eenmaal in het jaar een nieuwe, gansch nieuwe zon haar loop aan den hemel begon, en dat elken morgen, zoo al geen andere zon, voor 't minst een andere dageraad werd geboren. De mythologie is rijk aan zonnen die hebben uitgediend, en die dan bij de Inders onder anderen in rangen der Gandharven (de grieksche kentauren), bij de Grie-

ken liefst in die der cyclopen werden ingelijfd. Die gebrekkige voorstellingen werden eindelijk door juister denkbeelden vervangen. Maar lang nadat men ze had afgelegd, leefden ze voort in de taal. En dit is één voorbeeld, dat met honderde andere zou kunnen vermeerderd worden, hoe niet de mythologie uit een misverstand van de taal, maar voor een groot deel de taal zelf uit de bijgeloovige natuurvergoding en uit de dwalende natuurbeschouwing der oudheid is ontstaan.

Hoe ernstig al deze voorstellingen gemeend waren, kan uit de schriften of overgeleverde meeningen der wijsgeeren blijken. Ongeloofelijk schijnt het, maar het wordt ons door zekere berichten gewaarborgd, dat Anaxagoras, Demokritus en Metrodorus de zon voor een gloeienden steen of klomp van middelmatige grootte verklaarden, dat zon en maan volgens den pythagoreër Philolaus glasachtige, doorschijnende schijven waren, en dat Heraklitus, die het licht als een vloeistof beschouwde, de bron van al het hemelsche licht in de zon plaatste. Xenophanes heeft in allen ernst van even zooveel zonnen en manen gesproken, als er wereldstreken of zonen gevonden worden, en zelfs Plato, de stoïcijnen en de mathematici leerden op het voetspoor van Thales en Anaxagoras, dat de maansverduisteringen samenkomsten van zon en maan waren, waarbij de laatste nieuwen lichtglans van de eerste ontving[1]. Ik zal niet beweren, dat de eer der uitvinding hier aan de wijsgeeren toekomt. Ik geloof veeleer, dat zij de volksmeeningen in een eenigszins wetenschappelijker vorm - indien het zulk een naam mag dragen - trachtten te gieten. Maar wanneer nu het verlichtste deel der geestige grieksche natie, wanneer mannen, die niet schroomden de oude mythologie voor onzin te verklaren, of die, zooals Plato, de dichters beschuldigden van door hun beelden de godsdienst te hebben verontreinigd, wanneer zulke mannen geen bezwaar hadden tegen het aannemen en verbreiden van volksvoorstellingen die ons zoo onzinnig voorkomen, dan mogen wij ons niet verwonderen over het bijgeloof der menigte, die ze tot godsdienstige leerstellingen verhief.

Maar er heerscht thans, ook onder de geleerden, nog altijd een bijgeloof, zeer algemeen verbreid, en dat als schadelijk voor de godsdienstwetenschap met alle kracht moet worden be-

1 Men zie de aangehaalde plaatsen bij Schwartz, Sonne, Mond und Sterne, blz. 1, 3, 14, 30, 154 v. en 167.

streden. Ik bedoel dit: dat de dichters de mythologie zouden hebben uitgevonden. Van Plato, misschien nog van vroeger tijden af, tot op onze dagen, tot op Müller, hoort men deze ketterij nog immer herhalen. Noch de dichters, noch de wijsgeeren, noch de priesters hebben haar gemaakt. Zij is geworden. Zij is ontstaan in den boezem des volks. Zij bestond vóór de priesters, vóór de wijsgeeren, vóór de dichters. De priesters hebben daaruit de stof voor hun dogmatiek, de wijsgeeren voor hun stelsels, de dichters voor hun zangen genomen, hebben haar verwerkt naar hun eigenaardige gaven, hebben haar gebruikt voor hun bijzonder doel, hebben haar een zeker gezag meêgedeeld, hebben haar een zekere orde en rangschikking gegeven, hebben over haar schouders den deftigen philosophenmantel of het bevallig kleed der poëzie uitgespreid, maar het vaderschap over haar komt aan geen hunner toe. Of hoe, indien de zangers der indische Veden en der persische Yashts, indien de grieksche rhapsoden en de noordsche skalden de mythologie hebben uitgedacht, hoe is dan, bij alle verscheidenheid, de groote, tot in de toevalligste bijzaken, tot in de willekeurigste benamingen afdalende overeenkomst tusschen de mythen, die zij bezingen, te verklaren - een overeenkomst die de vergelijkende mythologie boven allen twijfel verheven heeft? Niemand zal loochenen dat het dichterlijk genie een grooten invloed heeft uitgeoefend op de verschillende gestalten, die de mythologie bij de onderscheidene volken heeft aangenomen. Maar zal men nu, omdat men toestemt dat de dichters niet vreemd zijn aan de vorming der taal waarin zij zongen, willen staande houden, dat zij de uitvinders zijn der spraak? De gevolgtrekking ligt voor de hand.

Niet minder verkeerd, of liever nog verkeerder is de meening, dat de denkers der oudheid, of de oude volken in het algemeen, zich eerst een zeker idee van de godheid gevormd hebben, en dan later dit denkbeeld op de natuurverschijnselen, op het uitspansel, zon, maan en sterren, donder en bliksem hebben toegepast[1]. Men begint niet met afgetrokkenheden. Als de kinderlijke volken zich in aanbidding buigen voor de zon, dan hebben zij de ideën zon en god nog niet gescheiden. Zij gevoelen zich afhankelijk van een meer dan menschelijke

1 ‘Before the Greeks could call the sky etc. Gods, it was absolutely necessary that they should have framed to themselves some idea of the godhead.’ ‘Idolatry arises when people say: “The sun is God.”’ Muller, Lectures, II, p. 413, 414.

macht, zij gevoelen behoefte om te aanbidden. Zij zien de zon, elken morgen met nieuwe blijdschap begroet, elken avond met nieuwen weemoed nageoogd, en niet zonder een geheimen angst dat zij nimmer zal wederkeeren. Haar luister wekt hun bewondering op. Haar invloed op geheel het menschelijk leven beginnen zij meer en meer te ondervinden en te waardeeren. Zij zien haar schijnbaar bewegen, en schrijven haar dus een zeker leven toe. Zij zien haar leven wekken, overal waar zij haar stralen heenzendt, en moeten haar dus als een soort van persoon beschouwen. Nu brengen zij aan deze schitterende, deze machtige, deze weldadige hun dankbare hulde. Nu zeggen zij: ‘de zon is een wezen, wonende op de bergen des hemels; zij is yâzata, aanbiddenswaardig, zij is asura, levend, zij is deva, schitterend;’ maar hechten aan deze woorden, die eerst veel later de uitdrukkingen voor bepaalde godsbegrippen geworden zijn, geen andere dan de oorspronkelijke beteekenis.

Het zal haast overbodig zijn te zeggen, hoe men zich dan, naar mijn overtuiging, den oorsprong der mythologie heeft te denken. Zij ontstaat uit de godsdienstige natuurbeschouwing der oude volken. Natuuraanbidding en mythologie moeten zeer zorgvuldig van elkander onderscheiden worden. Zoolang men de natuurvoorwerpen of verschijnselen als zoodanig vereert, kan er van mythologie geen sprake zijn. Doch haar kiemen zijn dan reeds aanwezig. Eerst als men begonnen is de goddelijke wezens van de natuur los te maken, als men behoefte gevoeld heeft om godheden te aanbidden naar de gelijkenis van den mensch; als Varuna, aanvankelijk de allesbedekkende hemel, gelijk hij dat bij de Grieken als Ouranos is gebleven, bij de Inders een persoonlijke god des hemels, als Zeus, eigenlijk niets anders dan het uitspansel zelf, een rang waarboven Dyaus bij de Inders zich nauwelijks verheven heeft, bij de Grieken de vader der goden en menschen is geworden, die alleen een grooter macht bezit, dan al de olympische goden te zamen; als Apollo niet meer de zon als god is, maar, voortaan van Helios onderscheiden, tot een zelfstandigen god der zon is bevorderd, Artemis, oorspronkelijk niet meer dan de maan als voorwerp van vereering, of een vrouwelijke zon als levengeefster en voedster, zich tot een zelfstandige godin der maan ontwikkeld heeft; dan worden uit de oude denkbeelden die men zich omtrent deze natuurverschijnselen vormde,

de mythen geboren. De oude godsdienstige overleveringen mocht noch dorst men prijsgeven; maar men bracht ze in overeenstemming met de nieuwe beschouwing. De ‘vroegere beteekenis der goden’ - het zij mij vergund hier mijn eigen woorden aan te halen[1] - ‘blijft in den aanvang nog zeer duidelijk te bespeuren, zoo als in de Veden, doch geraakt van lieverlede bij de meesten in vergetelheid, zoodat er naauwelijks een flaauwe heugenis van blijft bestaan, gelijk wij dat in de grieksche mythologie zien plaatshebben... De gestalten die men hun vroeger toeschreef en waaronder men hen aanbad, dieren of boomen, werden hun attributen, zooals de adelaar van Zeus, de valk van Indra, de laurierboom van Apollo, de olijfboom van Athene, het paard van Poseidôn, en zoovele andere. Ook werden het gestalten, die zij soms kunnen aannemen, of waarin zij, door een ongelukkig toeval, eens voor al zijn veranderd. De boomen, rivieren, dieren, gesternten, wolken, die men voorheen zelf als goddelijke wezens beschouwde, werden menschelijke, dat is vrije, niet aan de natuur gebondene wezens; doch de herinnering van hetgeen zij vroeger geweest waren, gaf aanleiding tot het scheppen van die tallooze gedaanteverwisselingen (metamorphozen) waarvan de oude mythologiën, vooral de gricksche, overvloeien, en die de weelderige dichter van het romeinsche keizerrijk zoo onderhoudend wist te vertellen.’

Wil men daarin een misverstand zien, wil men zeggen, dat de mythen van de natuurwezens op zelfstandige, persoonlijke, menschvormige godheden overgebracht, inderdaad geen redelijken zin meer hadden, ik zal het niet loochenen. Maar men houde in het oog, dat deze schijnbare verbastering een gevolg van hoogere godsdienstige ontwikkeling was. Ik voor mij, wanneer ik de tastbare natuurmythen, zoo als wij die nog wedervinden in het bijgeloof van het duitsche landvolk, natuurmythen, wier beteekenis zeer gemakkelijk is te bepalen, vergelijk met de uitgewerkte mythologie van den Rig-veda, van de Edda, van Homerus; wanneer ik bedenk, dat de heerlijkste dichterlijke scheppingen der oudheid, zooals de Ilias en het Nibelungenlied uit haar alleen zijn geboren; wanneer ik in aanmerking neem, dat zij wederom de grond is, waarin de vrome sagen

1 De godsdienst van Zarathustra van haar ontstaan in Baktrië tot den val van het Oud-perzische Rijk. Haarlem, 1864. blz. 273 v.

van Perzen en Hebreën wortelen, dat zij de stoute beelden heeft geleverd, waarin de zangers van het Zend-avesta en de hebreeuwsche dichters en profeten hun zuivere voorstelling van de Godheid uitdrukten; dan kan ik over achteruitgang niet klagen, dan verheug ik mij veeleer over de ontwikkeling van den menschelijken geest, die, toen hij den waren zin van de grillige gewrochten eener kinderlijke verbeelding niet meer verstond, deze nochtans tot voertuig bezigde voor de vruchtbaarste waarheden en de reinste poëzie.

C.P. TIELE.

Nederlands rechten en verplichtingen ten opzichte van Indië.

Ik ben van ouds een voorstander van het recht van allen om te spreken en te schrijven over al wat wij willen. Maar even zeer ben ik een voorstander van de plicht van allen om bescheidenlijk te zwijgen over hetgeen ons niet goed bekend is.

Als ik dus ga spreken over onze verhouding tot Indië, hoewel ik van onze Indische bezittingen niet meer weet dan een ieder uit de boeken leeren kan, dan moet ik, om aan mijn leer getrouw te blijven, mij bepalen tot zulken onderwerp, dat geen speciale kennis vereischt. Ik denk dit inderdaad te doen. Ik zal mij niet begeven in den strijd over bijzondere hervormingen, die voor Indië worden beraamd, en die niet zonder langdurige studie, en naauwlijks zonder ervaring op de plaats zelve opgedaan, te beoordeelen zijn, maar, zoo als de titel van mijn opstel aanduidt, wil ik handelen over de weêrzijdsche rechten en verplichtingen van Nederland en van Nederland's Indië. Niemand, die een gezond verstand en een gevoel voor recht en billijkheid heeft, behoeft over dit onderwerp het stilzwijgen te bewaren.

Naar het mij voorkomt wordt er door staatslieden en publicisten te uitsluitend over de weêrzijdsche belangen gehandeld. Indien wij naar den maatstaf dier belangen onze onderlinge verhouding willen regelen, kunnen wij onmogelijk tot een voor beide landen gewenscht resultaat komen. Immers de belangen van Nederland en die van Nederland's Indië, hoewel in de hoofdzaak overeenkomend, zijn in sommige voorname opzichten in onverzoenlijken strijd.

Daarin komen beide gelukkig overeen, dat zij den voortduur van onze heerschappij over Indië, als eerste voorwaarde, vorderen. Dat het belang van Nederland dit vordert, behoeft zelfs niet gezegd te worden. Alleen door het beheer over Indië is Nederland meer dan een mogendheid van den derden rang. In Indië is een grenzelooze werkkring voor alle talenten, die in het vaderland geen loopbaan voor zich geopend zien. De schatten, in Indië overgewonnen, worden meestal ten bate van het vaderland besteed.

Maar voor onze Indische bezittingen is ons bestuur niet minder heilrijk. Zonder een Europesche heerschappij zou Java weldra in kleine vorstendommen uiteenvallen, die elkander bestrijden en vernielen zouden; de aloude regeringloosheid, die slechts voor de Nederlandsche wapenen geweken is, zou met de dwinglandij, waarvan zij vergezeld pleegt te gaan, terugkeeren; de diepe ellende, waaruit het land zich langzaam opricht, zou weêr de overhand nemen. En heeft dus Indië behoefte aan een Europeschen beheerscher, met welken zou het den Nederlandschen verruilen? Geen van wien het reden heeft te verwachten dat hij zachter of beter regeren zou. Bovendien elke verandering van souverein, die geen groote verbetering is, is een groot kwaad, omdat zij met omwenteling, met oorlog, met de tallooze gruwelen van den oorlog gepaard gaat, en de beschaving, zoo al niet terug zet, toch voor eenigen tijd tegenhoudt.

De belangen van beiden, van heerscher en beheerschte, vorderen dus even zeer, dat de heerschappij van Nederland over Indië voortdure. Maar van dit uitgangspunt af loopen beider belangen uiteen, en geen redenering is denkbaar, die ze weêr tot elkander kan doen naderen.

Het belang van Indië vordert, dat het onze heerschappij zoo goedkoop mogelijk bekome; ons belang brengt meê, dat wij ze zoo duur mogelijk laten betalen. Hoe minder schatten uit Indië naar Nederland wegtrekken, hoe beter voor Indië, maar hoe nadeeliger voor Nederland. Nederland handelt in zijn belang als het al de gouden eijeren neemt, die het krijgen kan zonder de gans te dooden. Indië daarentegen, dat zelf de gans is, wil in de eerste plaats voor deze zorgen, en verder de gouden eijeren voor zich behouden.

Ook heeft Nederland er het hoogste belang bij, dat zijn heerschappij over Indië nooit ophoude, omdat dan tevens de voordeelen zouden ophouden, die het uit Indië trekt. Maar

Indië daarentegen moet wenschen, dat hoe eer hoe liever een toestand worde geboren, waarin het de heerschappij van een vreemden ontberen en zich zelf besturen kan.

Indien dus het stelsel van regeren gegrond zal worden op den eisch der belangen, dan is het niet mogelijk een stelsel te kiezen, dat aan die van Nederland en aan die van Indië evenzeer beantwoordt.

Wiens belangen zullen dan het meest gelden, en de andere aan zich ondergeschikt houden, die van Nederland of die van Indië? Noodelooze vraag. Nederland is de heerscher, Indië de beheerschte. De belangen van Nederland zullen bij gevolg de maatstaf wezen, waarnaar Indië geregeerd wordt. Aan de belangen van het vaderland zullen die der bezittingen worden opgeofferd.

Gelukkig echter dat een volk als het onze onmogelijk handelen kan uitsluitend naar zijn belang. Zijn gevoel van recht laat dit niet toe. Het wil de belangen van den weerlooze, met wien het naar goeddunken handelen kan, niet onvoorwaardelijk aan zijn eigen belang ten offer brengen. Het wil, althans tot zekere hoogte, rechtvaardig zijn. Daarom laten wij Indië voor de moeiten en kosten der regering wel meer betalen dan het daarvoor eigenlijk verschuldigd is, en richten wij de regering wel niet in om de inlanders tot zelfregering op te voeden; maar wij trekken toch niet uit Indië al wat wij, zonder gevaar van het land uit te putten, er uit trekken konden; en voor de opvoeding van de inlanders wordt althans iets gedaan. De belangen van Indië worden in aanmerking genomen en behartigd, voor zoo ver wij meenen dat het plichtmatig is.

Maar dit verhindert niet dat nog altijd de plicht bij het belang te veel achter staat. Ik wenschte dat er bij de discussiën over de Indische aangelegenheden in de eerste plaats op onze verplichting, en eerst daarna op ons belang gelet werd. Ik geloof dat wij langs dien weg spoediger tot een bevredigend resultaat zouden komen. Want, zijn de wederzijdsche belangen doorgaans in strijd, de wederzijdsche plichten en rechten moeten uit den aard der zaak overeenstemmen. Als eens voor goed was uitgemaakt, dat de belangen wijken moeten voor recht en plicht, dan zouden onze staatspartijen, naar ik vertrouw, het gemakkelijker eens worden over de vraag, wat Indië aan Nederland, wat Nederland aan Indië verschuldigd is.

Ik wil in deze bladzijden beproeven, den aard van onze rechten en plichten ten opzichte van Indië in het licht te stellen.

Hoedanig is ons recht ten opzichte van Indië? Eenvoudig het recht van den sterkste. Wij hebben Indië met het zwaard veroverd. Wel zijn ons enkele streken door de inlandsche vorsten, tot loon voor bewezen diensten of tot kwijting van aangegane schuld, in der minne afgestaan, maar het overige is met kracht van wapenen onderworpen; en alleen uit ontzag voor onze wapenen schikken zich de inlanders onder onze heerschappij.

Hoever strekt zich het recht van den veroveraar uit? Over deze vraag kan getwist worden. Raadplegen wij de Romeinsche, de oud-Germaansche, in het algemeen de barbaarsche begrippen van vroeger eeuwen, dan vernemen wij, dat de overwinnaar met de overwonnenen doen kan wat hij wil. Dit leerde Ariovistus, tijdens den Gallischen oorlog, aan Caesar: ‘jus esse belli, ut qui vicissent iis quos vicissent, quemadmodum vellent, imperarent.’ Met andere woorden verkondigen dit alle veroveraars, en alle schrijvers die over het recht van den oorlog de oude rechtzinnige leer ontvouwen. Zelfs de Groot stemt met hen in. Een volk, zegt hij, kan aan een machtiger volk zijn vrijheid en zijn bezittingen verliezen. Van de overwonnenen mag de overwinnaar nemen wat hem behaagt. - Volgens deze leer is onze macht over Indië onbeperkt: wij zijn in ons recht, als wij uitsluitend onze eigene belangen behartigen.

Maar wie zou heden ten dage aan ons volk zulk een gruwelijke leer durven aanprijzen? Wij kennen aan geen mensch het recht toe, om een ander mensch tot zijn slaaf te maken. Even min aan een volk, om een ander volk als slaaf te behandelen. Hoe oordeelen allen, onverschillig tot welke staatspartij zij behooren, over de politiek van Rusland ten opzichte van Polen, over de politiek van Oostenrijk ten opzichte van Venetië? En toch passen de Russen en de Oostenrijkers op hun verwonnelingen het oude oorlogsrecht niet ten volle toe.

Onze begrippen kennen den veroveraar geen andere rechten toe dan die van souverein.

Hoe ver strekken zich de rechten der souvereiniteit van Nederland over Indië uit? Ziedaar dus de groote vraag, op wier beantwoording alles aankomt. Het gewone antwoord luidt: in Indië is de souverein eigenaar van den grond; voor het gebruik van den grond moet hem landrente worden betaald; de nog

onbebouwde gronden behooren hem ten volle toe, hij kan er vrijelijk over beschikken; ook heeft hij recht om voor te schrijven welke gewassen er op zijn grond geteeld zullen worden; van de voortbrengsels komt hem een vijfde toe, en hij heeft aanspraak op den arbeid van één dag uit de vijf.

Zijn dit waarlijk de rechten van den souverein van Indië? Niet alle mannen van het vak stemmen het toe; er zijn er, die beweren, dat de souverein geen eigendom heeft aan den grond, dien de onderdanen bezitten, en bij gevolg niet bepalen mag wat op den grond geteeld zal worden; dat de landrente ten onrechte dien naam draagt, en eenvoudig een grondbelasting is, gelijk de onze. - Welk leek zal zich vermeten tusschen de strijdende deskundigen te beslissen?

Als ik mijn oordeel zeggen mag, de strijd komt mij volkomen nutteloos en overbodig voor. Wat gaat het ons aan, welke rechten een Indisch vorst over zijn onderdanen pleegt uit te oefenen? Is het Nederlandsche volk een oostersch despoot? Belijdt het de begrippen van zedelijkheid en recht, die de Braminen of Boedha of Mahomet verkondigd hebben? Zoo neen, hoe kan het dan zijn rechten en verplichtingen afmeten naar den maatstaf, dien zulke dwaalleer aan de hand geeft? Een christen-volk als het onze kan niet anders souverein wezen dan met alle rechten en verplichtingen, die de christelijke wijsbegeerte onzer dagen aan de souvereiniteit verbindt. Welke deze zijn, moeten wij onderzoeken. Wat ons geweten van ons eischt, moeten wij doen; niet wat het geweten van een ander misschien zou veroorloven. Mahomet kan ons niet vrijstellen van hetgeen de christelijke zedeleer gebiedt.

Hoe zouden wij oordeelen over een Nederlander, die zich in Indië naar de zedeleer der Indianen gedroeg; die zich ten opzichte der bevolking alles veroorloofde, wat een inboorling van zijn rang en stand pleegt te doen? De vraag vereischt geen antwoord. Wij erkennen het allen: tegenover een volk van minder ontwikkelde moraliteit betaamt het ons, in ons gedrag onze eigene moraal ten stiptste na te leven, maar in het gedrag der inlanders jegens ons te verschoonen, wat naar den onjuisten maatstaf hunner zedeleer vergeeflijk is. Niets daarentegen zou onbillijker zijn dan onze handelwijs te regelen naar de onzedelijke begrippen der inlanders, en aan den anderen kant te vorderen, dat zij ons behandelen overeenkomstig de eischen van onze strenge moraal.

Wat ieder Nederlander betaamt, betaamt ook den Nederlandschen souverein. Waar de rechtsbegrippen der inlanders ten voordeele der onderdanen strekken, moet de souverein zich zoo veel mogelijk naar die begrippen gedragen. Waar zij den souverein toelaten te handelen, zoo als naar ons westersch recht geen souverein handelen mag, moet hij zich houden aan ons eigen stelsel.

Ik zal zeker den Keizer der Franschen niet als een toonbeeld van rechtvaardigheid en naauwgezetheid aan onze natie ter navolging aanbevelen. Maar hetgeen hij van zijn eigen regering vordert, kan toch als minimum gelden, waar wij niet beneden mogen blijven. Toen er, twee jaren geleden, sprake was van een plan, om in Algerië de Arabieren te kantoneren, en het grootste gedeelte van het grondgebied voor Europesche kolonisten in beslag te nemen, verklaarde zich de Keizer, in een brief aan den Gouverneur-Generaal, den Hertog van Malakoff, ten stelligste tegen dit plan, als in strijd met het recht der inboorlingen:

Le droit, m'objectera-t-on, n'est pas du côté des Arabes; le Sultan était autrefois propriétaire de tout le territoire, et la conquête nous l'aurait transmis au même titre! Eh quoi! l'Etat s'armerait des principes surannés du mahométisme pour dépouiller les anciens possesseurs du sol, et, sur une terre devenue française, il invoquerait les droits despotiques du Grand- Turc?

Zullen wij minder rechtvaardig willen zijn dan de Keizer der Franschen, minder de rechten der onderdanen ontzien dan hij? Dat zij verre. Wat hij zich ten plicht stelt, moeten ook wij betrachten. In het Oosten, zoo goed als in het Westen, moet de Nederlandsche regering een westersche en een christelijke regering wezen. De begrippen van recht en plicht, die bij ons - het is ons edelste voorrecht - volkomener zijn dan bij de bewoners van Indië, moeten de eenige regel van ons handelen wezen.

Mij dunkt, dit alles, hoe lastig het in de praktijk zijn mag, is in de theorie zoo ontegenzeggelijk waar, dat het niet betwist kan worden, en geen breeder betoog vereischt.

Om te weten welke rechten aan het Nederlandsche volk, als sonverein van Indië, toekomen, en welke plichten het, als zoodanig, jegens Indië te vervullen heeft, hebben wij dus geen cursus van Mahomedaansch staatsrecht te volgen. Ons eigen

westersch staatsrecht is het eenige, dat wij moeten raadplegen. En dat recht leeft in onzen staat, en wordt dagelijks in alle bijzonderheden toegepast. Het is derhalve niet moeilijk er uit af te leiden, wat voor ons doel noodig is.

De plicht van den souverein bestaat hoofdzakelijk hierin, dat hij de onderdanen bij hun vrijheid, veiligheid en eigendom bewaren moet; hen in staat stellen om al wat plichtmatig en betamelijk is onbekommerd te verrichten; hen helpen om al dat goede tot stand te brengen, wat noch door ieder afzonderlijk noch door vrijwillige zamenwerking van enkelen volbracht worden zou.

Het recht van den souverein, aan den anderen kant, eischt dat hem de onderdanen in het vervullen van zijn plicht behulpzaam zijn, door die gehoorzaamheid en volgzaamheid, die wij in het ééne woord onderdanigheid begrijpen, en door het opbrengen der geldmiddelen, zonder welke hij zijn plichten niet vervullen kan.

Over den plicht van onderdanigheid zal ik niet uitweiden; hij wordt door niemand in twijfel getrokken. Maar over de grenzen der verplichting om geld op te brengen en belasting te betalen, zal het niet overbodig zijn te handelen. Bij velen, zou ik meenen, is de gedachte, dat die verplichting beperkt is, nooit opgekomen.

Dat de plicht der onderdanen om den souverein belasting op te brengen inderdaad zijn vaste, zijn onoverschrijdbare grenzen heeft, staat in ons hedendaagsch staatsrecht vast. Aan Lodewijk XIV moge een gedienstig hoveling verzekerd hebben, dat al het goed der onderdanen te zijner beschikking stond; en Richelieu, van deze stelling uitgaande, moge tot het besluit gekomen zijn, dat de vorst van de onderdanen zooveel vorderen kan, als hen welvarend laten, maar niet overmoedig maken zou: al die bespiegelingen zijn na de groote revolutie der vorige eeuw belachelijke hersenschimmen. De onderdanen zijn den souverein verschuldigd te geven, wat hij behoeft om zijn plichten jegens hen te vervullen, niets meer. Het spreekt van zelf, dat de souverein, om te zijn wat hij wezen moet, dient te leven overeenkomstig zijn stand, en dat de uitgaven, die daartoe van noode zijn, eveneens voor rekening der onderdanen komen.

Uit deze onbetwistbare waarheden - want het is een uitgemaakte waarheid, dat een hedendaagsch souverein in westelijk Europa geen hoogere aanspraak op de beurs der onderdanen

maken kan - uit deze waarheden volgt, dat wij, als westersch souverein, van Indië niet mogen vorderen al wat ons goeddunkt: wij moeten vorderen zoo veel wij behoeven om onzen plicht van souverein te vervullen; daar boven mogen wij niets vragen, niets nemen.

Gewichtige gevolgtrekking. Het Nederlandsche volk steekt sedert jaren het batig saldo van Indië in den zak, als of het van zelf sprak, dat al wat Indië overhoudt aan ons toebehoort. Over den rechtsgrond, waarop deze aanmatiging berust, wordt zelfs niet gesproken. Zij schijnt onwankelbaar te wezen. En toch zij berust op niets dan misverstand. Als het waar is, waarvan ik hen uitgegaan, dat wij onze rechten en plichten moeten bepalen overeenkomstig onze eigene hegrippen van recht en zedelijkheid, en niet overeenkomstig oostersche wanbegrippen, dan is het ontegenzeggelijk, dat wij op geen meerdere opbrengst van Indië aanspraak hebben, dan wij behoeven om onze plichten van souverein na te komen. Al wat, na de kwijting van deze schuld, overblijft, behoort aan Indië, niet aan ons. Immers, wat in onze eigene schatkist, na het sluiten der rekening van uitgaven en inkomsten, overschiet, komt ten bate niet van den souverein maar van het volk. Het dient tot amortisatie van schuld, tot vermindering onzer lasten in de toekomst. Even zoo, wat Indië overhoudt, moet aan Indië blijven. Niet meer aanspraak dan onze souverein op het batig slot onzer rekening heeft, kan Nederland maken op het batig slot der rekening van Indië.

Door anders te handelen, door voor zich zelf in beslag te nemen hetgeen Indië boven zijn regeringskosten opbrengt, toont het Nederlandsche volk dat het zich niet als souverein, maar als heer en meester van Indië beschouwt; dat het Indië niet als onderdaan, maar als slaaf behandelen wil. De slaaf heeft geen eigendom; wat hij meer dan zijn levensonderhoud wint, is eigendom van zijn meester. Een vrij man daarentegen werkt en spaart voor zich zelven, niet voor zijn regenten.

Een van beide dus: men vordere van Indië niet meer dan het aan zijn souverein verschuldigd is; dan heeft men het recht om de slavernij te verfoeien en voor haar afschaffing over de geheele wereld te ijveren. Of, zoo men liever van Indië wil nemen al wat het overhoudt, dan brenge men zijn woorden met zijn daden, zijn leer met zijn handelwijs overeen; men schame zich niet te belijden wat men zonder schaamte doet;

men noeme Indië slaaf en Nederland meester, en men verdedige, zoo goed als de slavenhouder van Virginië, de aartsvaderlijke instelling en het historisch verkregen recht.

Het is niet twijfelachtig, wat Nederland, zoo het uit dit dilemma moet kiezen, zal doen. Het heeft milioenen uitgegeven om zijn West-Indische bezittingen van den vloek der slavernij te verlossen; het zal niet, ter liefde van eenige milioenen, een geheel volk als slaaf behandelen. Dat ons volk anders doet dan het zegt, komt alleen daaruit voort, dat het zich den tweestrijd tusschen zijn zienswijze en zijn handelwijze niet bewust is. Het verkeert in een dwaling. Eens daarvan terug gebracht, zal het handelen zoo als het erkent dat plichtmatig is.

Maar ik verberg het mij niet, dat het moeilijk zal wezen de natie van haar dwaling te overtuigen. Immers, het is geen bloote misvatting van het verstand, die wij te bestrijden hebben; wij hebben in de allereerste plaats te doen met de begeerlijkheid, met de zelfzucht. Om rechtvaardig te wezen jegens Indië moet Nederland zich eenige opoffering getroosten. Zal het daartoe bereid zijn? Onze staatslieden schijnen het niet te verwachten. Hoe dikwerf hooren wij hen als vereischte stellen van elke hervorming in Indië, dat het financieel belang van Nederland er geen schade bij zal lijden. Hoe dikwerf hooren wij hen beweren - ik voor mij hoor het nooit zonder schaamte en ergernis - dat het Nederlandsche volk zal weigeren zoo veel belasting meer te betalen, als Indië, onder een ander stelsel van beheer, minder zou opbrengen. Mij dunkt, het volk van Nederland mag niet weigeren wat het verschuldigd is te doen. Als het eens is uitgemaakt, dat het batig saldo der Indische rekening aan Indië en niet aan Nederland toebehoort, dan moet het Nederlandsche volk de gelden, die hem niet toekomen, eerlijk afwijzen, en zelf uit eigen middelen betalen, wat zijn regering kost. En wat het volk behoort te doen, ik houd mij overtuigd dat het dit ook doen zal. Het is mogelijk dat ik mij bedrieg, maar ik stel vertrouwen in het rechtsgevoel van de Nederlandsche natie. Ik kan niet gelooven, dat zij willens en wetens door een ander, een veel armer, volk zal laten betalen wat zij zelve verschuldigd is; dat zij den last, die haar te zwaar valt, zal afschuiven op de schouderen van haar zwakkeren onderdaan.

Maar eerst moet zij wezenlijk overtuigd zijn, dat zij geen

recht heeft op het anders zoo begeerlijke geld van Indië. Zoo lang zij maar twijfelt aan haar recht, zou het dwaas zijn er afstand van te doen. En zou zij aan haar recht niet gelooven, zoo lang de staatslieden van alle partijen, de liberalen zoowel als de conservatieven, bij de discussiën over het beheer van Indië altijd uitgaan van de onderstelling dat dit recht bestaat, en dat het batig saldo van Indië noodzakelijk vloeien moet in de schatkist van Nederland? Hoe zou het volk twijfelen aan hetgeen zijn vertegenwoordigers niet in twijfel trekken? Hoe zou het zich de vraag stellen, die nog nooit in de Kamer is opgeworpen? Eerst moet in de regeringskringen de gewichtige quaestie besproken en aandachtig overwogen worden; eerst moeten de organen der publiciteit het voor en tegen der nieuwe stelling onder de aandacht van het beschaafde publiek brengen, eer het volk er over nadenken en tot een besluit komen kan. Blijkt het dan gedurig duidelijker, dat het vermeende recht niet bestaat, dat het onrecht is wat wij tot nog toe gepleegd hebben, dan houd ik het Nederlandsche volk voor eerlijk genoeg om de waarheid te omhelzen en na te leven, al moet het zich daarvoor eenige opoffering getroosten. Zijn duizendmaal gebleken vaderlandsliefde is mij borg, dat het aan zijn regering bereidwillig zal opbrengen, wat deze, bij een zuinig beheer, onmisbaar behoeft.

Het voorname doel, dat ik met dit mijn schrijven beoog, is discussie uit te lokken. Ik richt tot onze staatslieden en publicisten de vraag: Waarop grondt gij het recht van Nederland op de overwinst van Indië? Ik voor mij kan zulk een recht niet aannemen; ik heb de redenen, die mij dit beletten, ontvouwd. Bestrijdt ze, zoo gij ze niet goedkeurt. Bespreekt in alle geval de vraag. Bespreekt ze als de allergewichtigste, die alle andere Indische vraagstukken in zich bevat. Want van het antwoord, dat het Nederlandsche volk, na rijp beraad, op deze vraag geven zal, hangt de toekomst van Indië af.

Als Indië zijn batig saldo aan Nederland niet behoeft af te staan, als zijn verplichting om belasting te betalen haar vaste grenzen heeft; welke zijn dan deze grenzen? Wat is Indië verplicht aan Nederland op te brengen?

Vooreerst, het spreekt van zelf, zooveel als noodig is om de kosten der regering te bestrijken. Die kosten zijn zeer aanzienlijk. Want, juist ten gevolge van het ongelukkige voor-

oordeel dat al wat overschiet aan Nederland toekomt, is in Indië op verre na niet al, wat de souverein voor de onderdanen bezorgen moet, tot stand gebracht. Voor de ontwikkeling van den materiëlen rijkdom, en vooral voor de opleiding van het volk, is oneindig meer te doen dan tot nog toe geschied is: en dat meerdere vereischt meerdere uitgaven. Indië is juist in een tijdperk van overgang, waarin de kosten der regering met ongewone snelheid stijgen. De belastingen moeten natuurlijk met de toenemende behoeften gelijken tred houden. Over weinige jaren zal Indië, indien de regering haar roeping nakomt, veel meer voor zich zelf moeten opbrengen, dan thans voor zijn beheer besteed wordt.

En daarmeê kan het nog niet eens volstaan. Ook aan Nederland moet het groote sommen uitkeeren. De onderdanen moeten den souverein in staat stellen zijn rang op te houden; een civiele lijst behoort bij ieder budget. Dus ook bij het budget van Indië. Immers als souverein van Indië heeft Nederland een aanzienlijker scheepsmacht, een talrijker leger in Europa te onderhouden, dan noodig zou zijn als het jegens Indië geen plichten te vervullen had. Het is billijk dat Indië die meerdere uitgaven vergoedt. In het algemeen, tot al de uitgaven, die zoowel ten bate van Indië als van Nederland worden gemaakt, moeten beide landen in billijke verhouding bijdragen. Verder heeft Nederland in tijden van financiëlen nood geldleeningen aangegaan ten behoeve van Indië, of althans ten behoeve van het gezamenlijke rijk waartoe Indië behoort, en het betaalt daarvan nog altijd de renten. Ook heeft het uit eigen middelen eenige jaren achtereen het te kort der Indische rekeningen aangevuld. In billijkheid moet Indië, nu het betrekkelijk welvarend is, Nederland helpen om die verschillende lasten te dragen. Aan den anderen kant kan Indië de batige saldo's der laatste jaren aan Nederland in rekening brengen.

Hoeveel deze verschillende sommen bedragen, hoeveel Indië ten slotte aan Nederland jaarlijks zou moeten uitkeeren, kan ik niet bepalen, en, al kon ik het, ik zou het niet willen. Immers, het zijn alleen beginsels, die ik ter sprake breng; de toepassing kan later, als wij het over de juistheid der beginsels eens zijn, in overweging genomen worden. Mocht ik dan voor Indië handelen, ik zou niet karig zijn in het begrooten der verschillende posten op zijn rekening. Ik zou gaarne toestaan dat Nederland ruim, zeer ruim zelfs, betaald werd voor het-

geen het reeds ten behoeve van Indië heeft besteed, en voor hetgeen het nog voortdurend daaraan te koste legt. Misschien zou de som van het verschuldigde niet ver blijven beneden het peil der batige saldo's. Ik laat dit in het midden. Waar voor Indië alles op aankomt, is de erkenning der waarheid, dat Indië jegens de Nederlandsche schatkist vaste verplichtingen heeft, die het ten volle moet nakomen, maar die het ook niet behoeft te overschrijden; en dat Nederland een bepaalde aanspraak heeft op de beurs van Indië, die het ten strengste mag laten gelden, maar die het niet te boven mag gaan.

Waar van recht en plicht gehandeld wordt, moeten de belangen zwijgen. Al zouden de belangen schade lijden, het recht moet geëerbiedigd, de plicht vervuld worden. Maar het naleven van rechten en plichten wordt gemakkelijker, naarmate er de belangen beter meê overeenkomen. Het is daarom geraden, dat wij, na de rechten onderzocht te hebben, ook op de belangen acht geven.

Het is mogelijk dat de Nederlandsche schatkist een aanzienlijk verlies zou lijden, als in plaats der batige saldo's vaste bijdragen uit Indië inkwamen. Doch het is zeker dat het beheer onzer financiën bij de verandering in orde en vastheid winnen zou. Voorzichtige staatslieden waarschuwen ons onophoudelijk, dat wij op de Indische baten niet rekenen moeten, en raden daarom het budget van die toevallige baten onafhankelijk te maken. Hun eisch is mij altijd voorgekomen slechts gedeeltelijk gegrond te zijn. Het is waar, voor zekere uitgaven onzekere inkomsten aan te wijzen is onvoorzichtig, en strijdt tegen de regelen eener goede huishouding. Maar, aan den anderen kant, hebben wij geen recht om staat te maken op hetgeen Indië ons verschuldigd is? De inkomsten van Indië mogen wisselvallig zijn, zijn verplichting jegens ons is stellig genoeg. Door het geld, dat Indië ons moet betalen, buiten rekening te laten, zouden wij in de noodzakelijkheid komen om zelf meer op te brengen dan eigenlijk voor onze staatshuishouding noodig is. Wat Indië bijdraagt zou enkel tot amortisatie worden besteed. Wij zouden het nageslacht bevoordeelen ten koste van ons zelven.

Wordt daarentegen het stelsel, dat ik het eenig ware acht, ingevoerd, dan wordt van zelf de eisch der voorzichtigheid betracht, zoo ver hij redelijk is. Op toevallige baten wordt dan

niet gerekend, maar op hetgeen wij recht hebben te vorderen wordt wel degelijk staat gemaakt. Even als de som, die België ons jaarlijks moet betalen, op het budget onder de ontvangsten voorkomt, zal de som, die Indië ons verschuldigd is, en die wij ons zelf kunnen uittellen, onder de vaste inkomsten worden gebracht. Mochten al een enkel jaar de middelen van Indië ontoereikend zijn om de schuld te voldoen, dan kunnen wij op zijn naam geld leenen, of, zoo wij dit verkiezen, uit onze eigene schatkist het te kort voorschieten; de pretensie is in alle geval zoo goed als het geld. En gebeurde het ergste, ging Indië voor ons verloren, dan zouden zeker de jaren der vruchtelooze worsteling om zijn behoud voor onze financiën verderfelijk zijn, maar, waren deze voorbij, onze inkomsten en uitgaven zouden elkander weêr in evenwicht houden. Want tot onze eigene huishouding had Indië niet meer bijgedragen dan zijn beheer ons werkelijk kostte. Van de zorg voor Indië ontslagen, zouden wij derhalve onze uitgaven juist zoo veel kunnen inkrimpen, als de som bedraagt, die wij niet langer uit Indië ontvangen zouden.

De schade, door onze schatkist bij het toepassen van het nieuwe stelsel te lijden, wordt dus, eenigermate althans, vergoed door een juister en ordelijker inrichting van ons financiewezen.

Voor Indië zou het stelsel, dat ik aanbeveel, onverdeeld, in alle opzichten, heilzaam zijn. Indië zou daaronder waarschijnlijk minder dan tegenwoordig aan Nederland betalen; maar deze mindere uitgaaf is het geringste der talrijke voordeelen, die uit de hervorming zouden voortvloeien.

Indië zou van slaaf vrij man worden. Zijn eigen voordeel zou voortaan het doel zijn van zijn arbeid. Zijn overwinst zou zijn eigendom wezen. Zijn maatschappij zou niet langer worden ingericht om anderen te bevoordeelen; zij zou zich naar de algemeene wetten der economie volkomen vrij en natuurlijk kunnen ontwikkelen.

Wat zouden de gevolgen zijn voor het thans vigerende cultuurstelsel? Zou dat bij het invoeren van het nieuwe stelsel gevaar loopen? Ik wil ook hierover mijn gevoelen zoo duidelijk mogelijk uitspreken.

Dat de tegenwoordige organisatie van de maatschappij en van den arbeid op Java in strijd is met de wetten van staathuishouding, waaronder thans het westersche Europa bloeit,

kan niet ontkend worden. Dit is echter nog geen bewijs, dat het stelsel voor Java, in zijn tegenwoordigen toestand, niet deugt. Want een ieder zal erkennen, dat, hoe algemeen de wetten der economie in haar strekking zijn mogen, de toepassing er van zich regelen moet naar de omstandigheden, waaronder zij zullen werken.

Ik heb een andere grieve tegen het stelsel. Het is in strijd met onze rechten en onze verplichtingen. Over de meerdere of mindere geschiktheid en nuttigheid kan lang getwist worden, over de rechtmatigheid is verschil van meening eerder te vereffenen. Ik geloof althans, dat ik in weinig woorden zal kunnen aantoonen, in hoever het cultuurstelsel, gelijk het thans bestaat, onrechtvaardig moet heeten.

In een Duitsch handboek van aardrijkskunde vond ik de volgende korte beschrijving van ons stelsel van cultuur op Java. De Hollandsche regering dwingt de inboorlingen zekere gewassen voor de Europesche markt aan te kweeken; zij dwingt hen die voortbrengselen verre beneden den marktprijs aan haar af te staan, en wat zij er meer van maakt steekt zij in haar eigen zak. - Men kan zulk een beschrijving niet zonder schaamte lezen; immers er is maar al te veel waars in. Een aantal bepalingen, waarvan de Duitscher niet spreekt, verzachten zeker de hardheid van het stelsel: het bedoelt niet alleen voor Nederland voordeel te behalen, het wil tevens den Javaan tot arbeidzaamheid opwekken en opvoeden; maar, openhartig gesproken, het voordeel voor ons is toch de hoofdzaak.

En al was dit zoo niet, al beoogde het stelsel hoofdzakelijk het nut van den Javaan, en slechts in de tweede plaats het voordeel der Nederlandsche schatkist, dan nog zouden wij ons moeten afvragen: met welk recht hebben wij het stelsel ingevoerd? Welk recht heeft de souverein om zijn onderdanen tot arbeid, tot een bepaalden arbeid te dwingen? Heeft de souverein van Nederland, de koning, het recht om ons, de onderdanen, indien wij liever leegloopen dan ons door arbeid verrijken willen, te noodzaken niet onzen eigen wil, maar zijn wil te volgen? Geen mensch die aarzelen zal deze vraag ontkennend te beantwoorden. Niemand, ook de souverein niet, mag ons beletten te doen, wat niemand buiten ons benadeelt. Zoo mijn leegloopen mij ten laste van de armenkas zou brengen, mag de regering mij nopen door mijn arbeid in mijn onderhoud te voorzien. Maar wil ik liever gebrek lijden en weinig

arbeiden, dan vlijtig arbeiden en meer genieten, de keus moet aan mij zelven staan.

Geldt dezelfde regel niet langer, als wij voor Nederlanders Indianen in plaats stellen? Als de Javaan liever leegloopt dan arbeidt, met welk recht zullen wij ons dan tot zijn taakmeesters opwerpen? De arbeid is zeker het beginsel der beschaving, het onmisbare middel tot alle ontwikkeling, het hoogste goed van den mensch. Maar dit is geen reden om dat goed aan anderen, die er niet gediend van willen zijn, op te dringen. Wat wij niet zouden wenschen dat ons geschiedde, laten wij ons dat ook jegens den naaste niet veroorloven.

Als organisatie van den arbeid, is dus, naar mijn oordeel, het cultuurstelsel onrechtvaardig. Maar alleen als organisatie van den arbeid. Mijn oordeel zou zich aanmerkelijk wijzigen, indien het cultuurstelsel ophield een exploitatie van Java te zijn, en eenvoudig een stelsel van belasting werd. Indien Nederland van den arbeid van Indië niet meer voor zich behield dan het behoeft om zijn plichten van souverein te kunnen betrachten; indien al het overige aan den arbeider werd overgelaten, dan zou, naar mijn oordeel, de wezenlijke grieve, die tegen het cultuurstelsel kan worden ingebracht, van zelf vervallen.

Als middel van belasting kan het cultuurselsel even billijk zijn als ieder ander. De souverein, hebben wij gezegd, heeft recht te vorderen, dat de onderdanen hem, door het betalen van belasting, de middelen verschaffen, zonder welke hij zijn verplichtingen jegens hen niet vervullen kan. Wij mogen en moeten dus van Java eischen, dat het de aanzienlijke sommen zal opbrengen, die wij te zijnen behoeve van noode hebben. Is nu de arbeid, waartoe de Javaan uit eigen beweging gezind is, niet zoo productief, dat er boven zijn nooddruft nog genoeg overschiet om de regeringskosten te dekken, dan zijn wij verplicht zijn arbeid zoo te organiseren, dat deze althans het onmisbare oplevert. De vraag waarop hier alles aankomt, is dus eenvoudig deze: verkeert Java in zulk een toestand als ondersteld wordt; zal zijn arbeid, indien hij vrij wordt gelaten, minder dan dringend noodig is opleveren?

Het kan niet ontkend worden, dat ieder volk te eeniger tijd in zulk een toestand verkeerd heeft. De natiën van Europa hebben alle zulk een periode beleefd. Er is een tijd geweest, dat ook in Europa de arbeid niet opleverde wat voor een goede regering onontbeerlijk was. Toen heeft de souverein, zoo als

wij thans in Indië doen, arbeid gevorderd als loon voor de moeiten aan de regering verbonden.

Wij willen bij dien lang verleden toestand een oogenblik verwijlen.

Om met vrucht voor ons zelf en voor de maatschappij te arbeiden moeten wij leven in een meer of min geregelden staat. Veiligheid van lijf en eigendom, bescherming tegen vreemd geweld, handhaving van recht, dit alles dient verzekerd te zijn, zal de arbeid waarlijk productief wezen. Maar het bezorgen van deze onmisbare voorwaarden veroorzaakt zware kosten, die door den arbeid moeten worden voldaan, en die de arbeid alleen zou kunnen voldoen, indien hij behoorlijk beschermd werd. Zoo draaien wij in een cirkel rond, dien wij niet kunnen overschrijden: om wezenlijk vruchtbaar te zijn behoeft de arbeid datgene, wat hij zich alleen kan verschaffen als hij reeds vruchtbaar geworden is. Geen wonder dat het lang duurt, eer een volk dit eerste tijdperk zijner ontwikkeling te boven komt. Uiterst langzaam vermeerdert de opbrengst van den arbeid, en versterkt zich de regering door dit meerdere te nemen en voor zich te besteden. Onwillig staat de arbeid af, wat hem de regering schijnbaar ontrooft, en slechts langs een omweg te zijnen behoeve aanwendt. Eeuwen verloopen, eer de arbeiders en de regering elkander verstaan en eendrachtig saam gaan werken; maar is ook eens de staat zoo ver gekomen, dan gaat de ontwikkeling verder met betrekkelijke snelheid voort.

Het gaat met de hulpmiddelen, die de staat aan den arbeid verschaffen moet, als met de werktuigen. Om deze te vervaardigen behoeft men grondstof, die eigenlijk slechts door middel der werktuigen zelf te verkrijgen is. Hoe zal men aan erts komen, hoe zal men den erts tot metaal verwerken en tot werktuigen versmeden, zonder metalen gereedschap? Eeuwen, duizendtallen van jaren zijn er noodig geweest om die eerste schrede vooruit te komen; maar, toen eens de eerste stap gezet was, is de verdere vooruitgang betrekkelijk licht gevallen. Eveneens gaat het met het stichten van den staat. Uiterst moeilijk valt het aan den eerst beginnenden arbeid, de kosten te bestrijken van de eenvoudigste en gebrekkigste staatsinrichting. Maar is hij eens zoover gekomen, dan valt het hem, onder de bescherming van den staat, hoe langer hoe gemakkelijker de steeds toenemende regeringskosten te vergoeden.

De eerste middeneeuwen zijn voor Europa het tijdvak der

vorming van den staat geweest. De arbeid, verstoken van vele der onmisbare voorwaarden, leverde aanvankelijk slechts weinig op, minder dan tot het bekostigen eener voldoende regering noodig was. Vandaar het ontstaan en het voortduren van het leenstelsel. De souverein, niet bij machte zelf door bezoldigde dienaars zijn rijk te besturen, droeg over de verschillende districten de gewichtigste attributen der souvereiniteit ter uitoefening aan zijn getrouwen op, en wees hun tevens uitgestrekte grondbezittingen toe, om uit de opbrengst daarvan hun stand op te houden. De souvereiniteitsrechten hechtten zich, ten gevolge dezer beschikking, aan het grondbezit. De bezitter, de leenman, was met de politie, de rechtspraak, de krijgsdienst belast; voor deze regeringszorgen betaalden hem de hoorigen gedeeltelijk met producten van den arbeid, gedeeltelijk met den arbeid zelven, met heerendienst. Zulk een toestand paste voor een volk, dat uitsluitend landbouw dreef, en geen andere behoeften kende dan de eerste levensbehoeften. Maar de Romeinsche beschaving, hoewel ondergegaan, had de herinnering aan hooger genot, aan meerdere behoeften nagelaten. De kiem van iets edelers, die in de Germaansche maatschappij lag opgesloten, zocht zich te ontwikkelen; een staat, waarin naast den landbouw de industrie en de handel konden bloeien, poogde zich te vestigen. Daartoe kon het leenstelsel niet dienen. De kleine, bijna onafhankelijke districten, waarin onder zijn werking de staat verbrokkeld was, moesten tot grootere rijken hereenigd, onder de onmiddellijke heerschappij van éénen souverein teruggebracht, en door dezen met behulp van bezoldigde en afzetbare beambten bestuurd worden. Om tot zulk een hervorming te geraken, was geld, zeer veel geld noodig. En hoe konden zich te midden der regeringloosheid van het leenstelsel kapitalen vormen? Hadden zich niet, onder begunstiging der omstandigheden, steden gevestigd, waar de industrie, achter de muren in betrekkelijke veiligheid, arbeiden en kapitaal opleggen kon, de eindelooze kring, waarin de maatschappij rondwentelde, zou niet licht verbroken zijn. Maar in de steden wonnen de burgers geld, en zij hielpen er den landsheer mede, om het reeds uit zijn voegen geraakte leenstelsel omver te halen en te sloopen. Eeuwen duurde het slechten van de oude, en het opbouwen van de nieuwe instellingen. De arbeid, gebrekkig beschermd, legde slechts weinig over, en kon den vorst de vereischte hulp niet ten volle bieden. Doch, naarmate de staat

zich doelmatiger inrichtte, klom het welvaren; gedurig gemakkelijker droeg het volk de gedurig zwaarder lasten der regering. En thans kunnen wij als regel stellen, dat de kostbaarste regeringen door de geregeerden het gemakkelijkst bekostigd worden.

Wat in de middeneeuwen in westersch Europa geschied is, geschiedt overal, over de geheele wereld, hier vroeger daar later. Maar niet allen volkeren gelukt het, zonder hulp van vreemden, den noodlottigen cirkel te verbreken.

Nooit is Indië er volkomen in geslaagd. Een staat zoo goed gevestigd, zoo goed ingericht, dat onder zijn bescherming de arbeid rustig bedreven kan worden, in het zekere vooruitzicht dat zijn vruchten door niemand zullen worden ontvreemd, heeft daar te lande nooit bestaan. Eerst van onze heerschappij is zulk een staat te verwachten; want aan ons heeft Indië een souverein, machtig genoeg om zich zelf te handhaven, om alles te vorderen en des noods te nemen wat hij behoeft ter vervulling zijner plichten, wijs genoeg om naar de lessen der wetenschap en der ervaring den arbeid der enkelen vruchtbaar te maken voor het algemeen.

Geen der inlandsche regeringen, die aan onze heerschappij vooraf zijn gegaan, had de noodige kracht verworven, om vreemd geweld of binnenlandschen opstand duurzaam te bedwingen. De zwakheid van den staat lokte telkens zijn vijanden uit om de wapenen tegen hem op te vatten: oorlogen en onlusten waren geen uitzondering maar regel. De pas gevormde kapitalen werden gedurig door den moedwil der onruststokers vernietigd, en de onzekerheid der bezitting schrikte van een toch vruchteloozen arbeid af. Wat er noodig zou geweest zijn om een regering voor goed te vestigen bleef ontbreken.

De Oost-Indische compagnie is niet beter gevaren. Zoo lang zij, met handeldrijven tevreden, geen eigen grondgebied van eenige uitgestrektheid bezat, was zij voorspoedig en behaalde groote winsten. Maar nauwlijks had zij zich een rijk gesticht en met de regeringszorg belast, of haar uitgaven verslonden haar inkomsten en haar overgegaard kapitaal daarenboven. Het is niet waar, dat de handel in de vorige eeuw minder winstgevend zou geworden zijn; de handelsvoordeelen bleven minstens dezelfde; maar de uitgaven, met de regeringskosten bezwaard, verslonden die voordeelen geheel. Als souverein, niet als koopman, is de compagnie te kort gekomen.

Van de ervaring der Bataafsche Republiek, der Engelsche tusschenregering, en van ons bestuur tot op 1830 valt niet veel stelligs te zeggen. Buitengewone voorvallen hebben het moeilijk, zoo al niet onmogelijk gemaakt, te erkennen wat, onder gewone omstandigheden, van de toen gevolgde regeringsstelsels te wachten zou geweest zijn. Zoo veel is zeker, dat in 1830 de noodzakelijkheid van een doortastende hervorming, van het verlevendigen van arbeid en industrie met behulp van Europesche kapitalen en talenten, algemeen erkend werd. Zeker is het ook, dat het toen ingevoerde cultuurstelsel - een organisatie van den arbeid, overeenkomende met die van Europa gedurende de middeneeuwen - voor het eerst de ruime geldmiddelen, die tot het wel inrichten van den staat en van het huishouden van Indië vereischt worden, in de schatkist heeft doen vloeien. En even zeker, dat sedert de onderdanen, onder de bescherming der regering, in welvaren toenemen, nieuwe behoeften leeren kennen, en lust krijgen om ter voldoening van die behoeften te arbeiden.

Een stelsel, dat zulke vruchten oplevert, moet niet lichtvaardig worden afgeschaft. Eer men daartoe besluit, moet men volkomen zeker zijn, dat de arbeid, zoo men hem vrij laat, voortdurend het noodige zal opleveren, wat tot het in stand houden der regering, en tot het bestrijden der snel toenemende regeringskosten van noode is. Want de druk der gedwongen cultuur beteekent niets, vergeleken bij den last der regeringloosheid: geen gewenschter loon van den arbeid, geen geschikter middel om den arbeid vruchtbaar te maken, dan een zorgvuldige en veel vermogende regering. Indien de Javaan van nu af minder aan zijn souverein betaalde, maar in zijn arbeid ook minder beschermd en bijgestaan werd, hij zou een slechten ruil hebben gedaan.

Welk ander stelsel zal men overigens in plaats der gedwongen cultuur aanbevelen? Dat van vrijen arbeid, roept een machtige partij; vrijheid van handel en bedrijf is de bron van ons eigen welvaren; waarom Indië daarvan verstoken gehouden? Uitmuntend. Ook ik stel vertrouwen in de macht der vrijheid onder iedere luchtstreek en bij ieder volk. Ik geef aan den goed beschermden vrijen arbeid verre de voorkeur boven iederen vorm van gedwongen cultuur. En, wat meer zegt, ik houd elke inbreuk op de vrijheid der onderdanen, die niet dringend noodzakelijk

is, voor onrecht. Daarom, zoodra het bewezen kan worden, dat Java onder het stelsel van vrijen arbeid zijn verplichtingen jegens zijn Nederlandschen souverein kan nakomen, behoort deze, naar mijn oordeel, allen dwang op te heffen en den arbeid volkomen vrij te geven. Maar wij moeten wel bedenken, dat aan het invoeren van den vrijen arbeid een volkomen verandering van den grondeigendom vooraf moet gaan. Het is bekend, dat althans over een groot gedeelte van Java geen individueel grondeigendom bestaat, maar dat de *dessa*, de gemeente, den grond in eigendom bezit, en om de zooveel jaren onder de verschillende huisgezinnen ten gebruike verdeelt. Op die eigenaardigheid van het grondbezit is het cultuurstelsel, - de gemeenschappelijke bebouwing van den grond, die aan niemand in het bijzonder toekomt, door de dorpsbewoners te zamen - gevestigd. Maar deze eigenaardigheid is niet uitsluitend aan Java of aan Indië eigen. Zij is eigen aan een bepaalde periode van maatschappelijke ontwikkeling, niet aan een bepaald volk of aan zekere luchtstreek. In Rusland is nog altijd het dorp, niet de enkele landbouwer, de grondbezitter; eerst in onze dagen heeft daar te lande de verdeeling van den grond en het vrijmaken der individuen plaats. En wat tot nu toe in Rusland bestaat, heeft eens ook bij onze voorouders, bij de Germanen, bestaan. Een der grootste stammen van Germanië, het volk der Sueven, had nog in Caesar's tijd geen bijzonder grondbezit; ook bij hen hadden periodieke verdeelingen onder de huisvaders plaats.

Het gemeene grondbezit heeft waarlijk ook veel voor, zoo lang de individuen niet tot een juist begrip van de waarde van den grond gekomen zijn. Wij weten bij ondervinding voor welke beuzelingen onbeschaafde stammen het land, dat zij bezitten, plegen weg te schenken. De grond, die slechts voor arbeid vrucht geeft, staat in hun schatting verre achter bij het goed, dat zij aanstonds kunnen genieten. In een maatschappij, waar zulke dwaalbegrippen heerschen, zou individueel eigendom een vloek zijn. Enkele verlichte personen zouden weldra al den grond hebben aangekocht; de menigte zou zonder bestaan in ellende verzinken, en, tot wanhoop gebracht, den eigendom dier weinigen niet ontzien. Het Joodsche volk was zeker veel verder in ontwikkeling gevorderd dan thans de Javanen, en toch moest er bij hen, in het Jubeljaar, een redmiddel worden aangegrepen tegen het vervreemden der landerijen en het vormen van al te uitgestrekt grondbezit. Kan men verzekerd zijn,

dat, indien thans de bodem van Java onder de inlanders verdeeld werd, het geheele land niet weldra aan vreemdelingen, Europeërs en Chinezen, zou toebehooren? De ervaring geeft op deze vraag geen geruststellend antwoord. De inlandsche grooten, die onder het Engelsch of Nederlandsch bestuur met landerijen begiftigd werden, hebben bijna allen dien eigendom ver beneden de waarde aan Europeërs of Chinezen verkocht. Hoe zouden geringe lieden verstandiger en voorzichtiger zijn dan hun beteren?

Er is echter nog een ander stelsel van zoogenaamden vrijen arbeid, dat niet op individueel bezit van den landbouwer berust, en dat, naar ik meen, door de meeste tegenstanders van het cultuurstelsel begeerd wordt. Men wil de onmiddellijke betrekking tusschen den souverein en de onderdanen afbreken, en een klasse van tusschenpersonen vormen, die van de regering de aanspraak op de voortbrengselen van den grond en op den arbeid der onderdanen overnemen, hetzij voor een bepaald getal jaren, hetzij voor altoos, tegen betaling van een som in eens, of een jaarlijksche uitkeering. Dit stelsel is in 1830 tegelijk met het cultuurstelsel in overweging genomen, en het wordt, geloof ik, nog altijd door velen, in de plaats van het cultuurstelsel, gewild.

Dat het de taak der regering aanmerkelijk zou verlichten en vereenvoudigen, behoeft niet betoogd. De regering wordt dan van alle zorgen, buiten die van het bestuur, ontslagen; zij kan ophouden industrieel en koopman te zijn, zonder gevaar dat de nijverheid daarbij verliezen zal. Immers de prikkel van het eigenbelang zal de Europeërs, aan wie zij die attributen van oostersche souvereiniteit verkocht of verpand heeft, veel ijveriger dan haar bezoldigde ambtenaren voor het bebouwen van den grond doen zorgen; de opbrengsten zullen waarschijnlijk nog vermeerderen. Maar hoe zullen bij dit alles de inlanders varen? De ondervinding van andere landen en tijden geeft ons geen recht om te gelooven, dat zij bij den ruil zouden winnen. In Rusland zijn altijd de kroonboeren er beter aan toe geweest dan de hoorigen van bijzondere landeigenaars. Een hervorming, die strekte om de kroonboeren onder particulieren te verdeelen, zou daar voor een teruggang op den weg ter vrijheid zijn beschouwd. Inderdaad zulk een verandering zou aan het invoeren van het leenstelsel gelijk staan. Want met

den grond zou de regering, volgens het aanbevolen stelsel, ook de policie, de benoeming van dorpshoofden en andere beambten aan de pachters overdragen. De pachters zouden werkelijk ambachtsheeren met beperkte bevoegdheid wezen. Of, zoo men een Indische benaming verkiest, zij zouden met de *zemindars* van Indostan overeenkomen. En wat dezen ten nadeele der bevolking hebben uitgericht, leert de ervaring van Britsch Indië. Zou het op Java anders gaan? Of zouden ook daar die groote grondheeren de langzame verheffing der inboorlingen tot vrije lieden en kleine eigenaars beletten? Ik durf niet beslissen; ik geef mijn bezwaar alleen aan de deskundigen in overweging.

Om in de goede richting, zonder afdwalen, te vorderen, moet men het doel, dat men wil bereiken, gestadig in het oog houden. Het ideaal, dat wij willen verwezenlijken, schrijft ons voor wat wij moeten doen. En wat is nu het ideaal dat wij voor Java beoogen? Toch niet een toestand, waarin de bodem aan vreemde kapitalisten behoort, en in dagloon door de inlanders bebouwd wordt? Ieder volk, zal het waarlijk vrij zijn, moet eigenaar zijn van den grond, waarop het woont. Daarom moet de Nederlandsche souverein van Java iederen maatregel, al ware hij op zich zelf ook nog zoo nuttig, vermijden, die de strekking heeft om den grondeigendom voor een aanmerkelijk gedeelte in handen van vreemdelingen te brengen.

Ons ideaal voor Java is vrije arbeid en individueel eigendom. Daarheen moeten alle maatregelen der regering strekken. Alles wat dienen kan om den Javaan te beschaven en in zijn eigen oogen te verheffen, alles wat dienen kan om zijn eigendom te verzekeren en hem lust tot het verwerven van eigendom in te boezemen, moet in het werk worden gesteld. Voor onderwijs, voor goede rechtsbedeeling, voor het opmaken van een kadaster moet de regering geen geld ontzien. Waar de toestanden gunstig zijn voor afzonderlijk grondbezit, moet zij het verdeelen der dorpslanderijen aanbevelen, zelfs met opoffering der gedwongen cultuur. Nergens mag zij, ter liefde van deze cultuur, het gemeene grondbezit bevorderen. Maar zij moet hierbij met de uiterste voorzichtigheid te werk gaan, en zorgen dat zij haar doel niet voorbijstreeft, dat zij de beschikking over het land niet aan onmondigen toewijst, die er de waarde niet van kennen, en het lichtvaardig vervreemden zouden.

Dan liever voorloopig het gemeenschappelijk grondbezit en het cultuurstelsel in stand gehouden: natuurlijk onder beding, dat Java op deze wijs niet meer aan Nederland opbrengt dan het in billijkheid aan den souverein verschuldigd is. Het cultuurstelsel moet stelsel van belasting, niet van exploitatie wezen.

Als aan dezen eisch voldaan wordt, zullen de meeste grieven, die door de vrienden van Indië tegen het stelsel worden ingebracht, van zelf verdwijnen. De arbeid der Javanen zal dan voornamelijk tot hun eigen voordeel en tot voordeel van hun vaderland dienen. Immers, de som, die Java jaarlijks moet opbrengen, is bepaald, en neemt slechts geregeld toe met het toenemende welvaren. Wat overschiet behoort aan de Javanen, en wordt tot uitbreiding der cultuur, tot verbetering van besproeiing, tot verbetering van wegen en van allerlei andere hulpmiddelen van den arbeid besteed. Maar bovenal zal dan de arbeid, dien de gedwongen cultuur vereischt, bijna even ruim bezoldigd kunnen worden als de arbeid, die ten dienste van particulieren verricht wordt. Naarmate het loon stijgt, en bij gevolg het genot, dat met den arbeid verkregen wordt, in die mate neemt natuurlijk de lust tot arbeiden toe. Allengs kan dan de zucht tot sparen, tot het vormen van een spaarpot, tot het verwerven van eigendom opkomen. De toestanden zullen gedurig passender worden voor vrijen arbeid. - Zeker, het zou ongerijmd zijn te beweren, dat de bewoner der heete zoone even arbeidzaam worden zal als de Europeër, die zich onder matiger luchtstreek niet zoo spoedig afmat. Dubbel ongerijmd te meenen, dat een volk, door een lange regeringloosheid zorgeloos en lusteloos geworden, en aan geregelden arbeid ontwend, plotseling zal beginnen zich gestadig in te spannen en voor zijn toekomst te zorgen. Maar den hoogsten trap van werkzaamheid en zorgvuldigheid, waartoe de Javaan kan stijgen, zal hij zonder twijfel bereiken onder een regeringsstelsel, dat zijn arbeid een voldoende belooning en zijn eigendom een gewenschte bescherming verzekert.

Ik heb gezegd, hoe ik over het cultuurstelsel denk. Ik weet, dat velen er anders over oordeelen, en het hoe eer hoe liever wenschen af te schaffen. Allen echter zullen wij het eens zijn, dat een billijke beoordeeling van het stelsel eerst mogelijk is, als wij de begeerlijkheid den mond hebben gestopt. Ik zou

daarom den strijd tegen de zelfzucht der Nederlandsche belastingschuldigen van het geding over de waarde der gedwongen cultuur willen afscheiden. En dit zal geschieden, als wij eerst het recht van de Nederlandsche schatkist op het batig saldo van Indië ter sprake brengen. Is eens dat recht, als onrecht, opgegeven; is eens het cultuurstelsel een stelsel van belasting geworden, dan kunnen wij de tweede quaestie, die der doelmatigheid van zulk een belasting, onpartijdiger en met meer vrucht onderzoeken. De belangen der Nederlandsche schatkist blijven dan buiten aanmerking. De schatkist zal even veel blijven trekken, onverschillig of de gedwongen cultuur voortduurt of ophoudt.

Aan den anderen kant zal dan, bij het beoordeelen van het recht onzer schatkist op het Indische saldo, het vooroordeel voor of tegen de gedwongen cultuur zwijgen, want het lot der gedwongen cultuur hangt van dit oordeel, hoe het ook uitvalt, niet af. Het recht van Indië op het overschot zijner inkomsten, na aftrek zijner uitgaven, zullen ook zij kunnen erkennen, die den zoogenaamden vrijen arbeid, als verderfelijk voor de ware vrijheid der Javanen, afkeuren. Dat recht zullen allen moeten erkennen, dien het ernst is met hun uitspraak: ‘niet de behoefte van den Javaan moet wijken voor het batig slot, maar het batig slot voor de zedelijke en stoffelijke welvaart van den Javaan.’ De partijschap zal in de quaestie, zoo zij goed wordt opgezet, het hoogste woord niet voeren. Van alle partijen zullen sommigen voor het recht van Indië tegen de schatkist samenstemmen. Allen, die de emancipatie der Negerslaven hebben voorgestaan, zullen op nieuw zich vereenigen voor de vrijmaking van den Indischen arbeid.

Wordt daarentegen het geding tusschen gedwongen cultuur en zoogenaamden vrijen arbeid, zoo als het tot nog toe gevoerd is, voortgezet, dan zie ik niet, hoe de vrienden van Indië ooit hun doel bereiken zullen. Als inderdaad iedere hervorming in Indië eerst getoetst moet worden aan de financiële belangen van het moederland, dan zal de gewenschte hervorming niet licht tot stand komen. Want ik ben volkomen overtuigd van de waarheid der stelling, die in een vroegeren jaargang van dit tijdschrift (December 1862) werd uitgesproken: dat van geen hervorming, maar alleen van uitbreiding der dwangcultuur vermeerdering van het batig saldo te wachten is. Als dus het batig saldo onschendbaar moet blijven, ziet het er voor Indië treurig uit.

Dat batig saldo belet iedere hervorming, en mismaakt zelfs het stelsel dat bestaat. Daarom met het batig saldo het geding aangevangen. Heeft Nederland er recht op, het blijve; en dan blijve tevens ieder misbruik in Indië, dat er onafscheidelijk meê samenhangt. Maar mag Nederland niet meer dan een bepaalde som van Indië vorderen, het stelle zich dan daarmeê tevreden, en belette door zijn begeerlijkheid de vrije ontwikkeling niet van een volk, voor welks toekomst het verantwoordelijk is. Wij hebben zelf ondervonden wat het zegt, door vreemden overheerscht te worden. Wij danken God voor onze verlossing. Maar hoe zal dit offer worden aangenomen, indien wij hen, die wij overheeren, harder behandelen dan wij ooit zelf behandeld zijn?

R. FRUIN.

Erckmann-Chatrian.

Zij, die geregeld het ‘Journal des Débats’ lezen, weten dat in de drie laatste jaren dit dagblad van tijd tot tijd aan den voet van zijn paginas een novelle, soms een roman aanbiedt, onderteekend door den vreemdsoortigen naam aan het hoofd van dit opstel vermeld.

Het is nog altijd een soort van raadsel wie de persoonlijkheid is, die op dien naam antwoordt. Zou waarlijk zulk een naam op natuurlijke wijze aan een Franschman en Christen zijn overgeërfd? zou de zoon hem van zijn vader, de vader van zijn grootvader gekregen hebben en de grootvader hem eenvoudig genomen hebben? of zouden op een vastenavondpret eenige klinkers en medeklinkers een weinig te diep in het glas hebben gekeken en eindelijk in joelenden vaart dwarlend dooréén zijn gaan dansen om een naam te vormen, zoo verwonderlijk grillig, dat zelfs de vader van Tristram Shandy er aan gewanhoopt zou hebben daarin een beteekenis te vinden? Wie weet 't? Geïnterpelleerd door eenige deftige mannen die aan den tafeldans gelooven, heeft de naam geantwoord, dat hij bestond uit twee namen, Louis Erckmann en Alexandre Chatrian, en dat al die verhalen door twee personen geteekend werden, omdat zij door twee personen werden bedacht. Het zou derhalve zijn als een firma, waarin de één het geld, de ander den arbeid aanbracht, een commanditaire vennootschap, dachten die deftige heeren. De naam antwoordde niet, uit vrees dat men hem mocht verdenken een naamlooze vennootschap te vormen. Het bleef dus altijd een twijfelen en gissen; het raadsel werd niet gevonden.

Wat echter zeker blijkt, is, dat Frankrijk in deze laatste jaren een eigenaardig talent rijker is geworden, een talent dat u doet denken aan de schilders van onze oud-Hollandsche school. Keurige kabinetstukjes, voorstellingen uit het huisselijk leven gegrepen, en geschilderd met zoo vast een hand en zoo juiste verdeeling van licht en schaduw, dat gij het niets vreemds zoudt vinden, als gij dadelijk, gij, die hier op de werkelijke wereld het tafereeltje staat aan te zien, in de schilderij zelf werd ingeschoven. Alles ademt dan ook den meest mogelijken hartstocht (om het zoo eens te noemen) van het leven; geen eenigzins buiten en boven het aardsche leven gaande conceptie, waarbij alle dingen, die wij zien en waarmede wij werken, als het ware een soort van kleed vormen van het idee dat aan die zinnelijke verschijningen ten grondslag ligt; neen, geen aspiraties naar iets hoogers, maar het volle ruime genieten of lijden van het aardsche; het zekere, het bepaalde wordt gehuldigd; toegegeven wordt het, dat het bestaan van den mensch hier op aarde begrensd is, maar in die begrensde ruimte worden werelden gevonden en gedacht; men vindt een realiteit, een waarheid, waar de andere levensbeschouwing slechts vreest een zucht geslaakt te hebben. - Daarbij komt nog iets anders. Onze auteur is een echte zoon uit den Elzas, dus een Fransch geworden Duitscher. Een Duitsch gemoed en een Fransch verstand zijn hier vereenigd. De heldere en vaste teekening weet rondingen aan te nemen die de teederste aandoeningen uitdrukken. Het oog, dat in den regel de dingen dezer aarde wel wat spottend aanziet, ziet met innigen weêmoed dan in het rond, en de verteller die zoo naief, neen, zoo kaustiek, u zijn verhaal opdischte, houdt een oogenblik stil. Want, let wel, hij is verteller bij uitnemendheid. Bij de groote armoede die onze tijd heeft aan wezentlijke vertellers, is zijn talent een ware bonne fortune. Romans stapelen zich op uw leestafel neder bij hoopen, doch te dikwijls wendt ge ze mistroostig ter zijde en roept ge naar die goede heusche vertellingen uit den ouden tijd, toen het nog niet interessant was of een of ander poitrinaire dame, haar vrouwelijken aard vergetend, op deze of gene manier zich wilde emancipeeren, maar toen aardige lotwisselingen, op schalke wijze voorgedragen, ons om het prettig en gezellig vuur van den haard deden luisteren, met een belangstelling, alsof wij aan de lippen van den verteller bleven hangen. Leve onze vriend Gil Blas! Wat hebben wij hem dik-

wijls gevolgd op zijn zwerftochten onder de roovers, de acteurs en soms onder de actrices! wij waren niet moede, die aardige avonturen, zoo zonder eenigen bombast medegedeeld, aan te hooren; we hielden niet op met luisteren, totdat de slaap onze oogleden zeer tegen onzen wil toedrukte, en dan nog droomden wij er een ander avontuur bij. Waar zijn die goede dagen van 't weleer? Zijn wij dan nog niet verzadigd van al de grimassen der dames aux camelias? Willen wij dan bepaald gaan ophebben met de tering, en welk een tering? en geen oog meer hebben voor het frissche leven in al zijn kleurigen rijkdom. Kunnen we dan alleen smaak hebben in de afgeplukte bloem, die met de stengels in het glas water moeijelijk nog haar laatste geuren verspreidt, en hebben wij geen oog voor het met bosschen omzoomde weiland, waarop zoo even de meiregen is nedergevallen, en waar, in volle zon zich badend, alle bloemen en grassprieten glinsteren van de tot parelen vervormde regendroppelen!

Erckmann-Chatrian zal er u anders weder smaak in doen krijgen. Zijn eerste vertellingen - een aanloop die wel wat forsch was genomen - moeten bepaald de wanhoop uitgewerkt hebben van onze sentimentele nufjes. De ader van Rabelais liep zeer zichtbaar door die eerste kinderen van zijn vernuft. Het waren meestal tooneelen en avonturen in een of andere beroemde taveerne. Maar, goede hemel, wat ging het daar lustig op toe! De keur van spijzen en wijnen die u daar wordt aangeboden, is zoo ontzettend, dat de opnoeming daarvan alleen u hetzelfde genoegen geeft, alsof gij een prachtig vuurwerk in de lucht ziet springen; zulke feesten zijn er bijna niet meer op aarde, zucht men inwendig; men wordt van de optelling van al die heerlijkheden bijna melankoliek, ware het niet dat al de violen hun lustigste deuntjes gingen spelen, en wij allen en alles vergaten om mede aan te zitten aan die tafels, geschaard in die open bassecour. C'est là - want we willen u toch een van die menus laten zien: het is bij gelegenheid van het feest in de wijdvermaarde herberg le jambon de Mayence - dans cette cour profonde, que maître Sebaldus donna sou festin, et ce fut quelque chose de solennel, quelque chose de vraiment grandiose. Jamais je ne pourrai vous dépeindre ces longues tables couvertes de nappes blanches, les grandes soupières fleuronnées à ventre rebondi, les plats énormes de boeuf, de veau, de choux aux petites sancisses: les patés aux larges flancs

dorés, les hures de sanglier au vin blanc, les rôtis de cerf, les bouillies de gruau au sucre brun, les chapons et les cochons de lait croustillants, les gelées de volaille, les patisseries de Hunebourg, les fromages d'Ourmall, d'Emmenthal et de Hirschland, qui furent consommés en cette occasion mémorable. - Les garçons de taverne, en manches de chemise et tablier de cuir, couraient avec leurs brocs autour des tables, remplir les verres de Deidisheim, de Gleiszeller, d'Amstein, de Bodenheimer, selon le goût des convives: les verres cliquetaient, les canettes tintaient, les bouteilles gloussaient: la joie, le bonheur se peignaient sur toutes les figures. L'orchestre du Hareng Sanr, celui des Trois Boudins et du Boeuf Gras jouaient ensemble sur les immenses estrades dressées jusqu'aux toits: le soleil chaud remplissait l'air: on avait plaisir à se rafraichir, et chacun, la joue rouge, l'oeil ardent, la lèvre humide, taillait, dechiquetait, levait le coude, avalait, riait et criait: ‘Vive maître Sebaldus!’ Dat zijn nog eerst menschen, die dat alles mir nichts dir nichts nuttigden! Dit is toch een gansch ander geslacht, dan waartoe wij nu behooren; want let wel, dat het niet eens het volle diner is, of misschien het mooiste diner is, dat in die enkele vertelling voorkomt; wij hebben slechts het begin van een diner afgeschreven dat ons het eerst voor de hand kwam; wij willen onpartijdig blijven; zoo wij partijdig de zaken hadden willen voorstellen, zouden wij het menu hebben genomen, dat op het slot van diezelfde vertelling voorkomt, en dat een waren chaos van eten en drinken uitmaakt. Kwaad kan het anders niet als wij u meêdeelen, dat als relevé van ditzelfde festijn, dat wij overschreven, nog een pastei voorkomt van dezen aard: voilà que du fond de la taverne s'avance un énorme paté représentant le Chateau de Rothalps; quatre garçons l'apportaient de la cuisine sur une large planche, et la cuisinière Gredel Dick, qui venait de mettre son bonnet à rubans roses, marchait à côté toute joyeuse. Et tandis que tout le monde soupirait, regardait ce beau paté, le chef d'oeuvre de Gredel, et pensait qu'on ne pourrait jamais en venir à bout, on le déposa sur la table du milieu, puis, deux paons farcis, ornés de leur queue en éventail, ce qui formait un coup d'oeil superbe. L'orchestre se tut.

Maar al deze tafereelen, hoe smakelijk ook, te meer daar al deze heerlijkheden op de meest eenvoudige wijze ons werden verteld, zoodat de soberheid van het aandienen de voorgezette

spijze nog geuriger deed smaken - al deze festijnen waren nog maar een voorbijgaande phase. Het talent van onzen auteur had dieper groeven. De eenvoudige, eenigzins rustieke pen zou fijner onderwerpen gaan behandelen. Het verhaal, waarin het best die nieuwe aanloop zichtbaar is, heet les confidences d'un Joueur de Clarinette. Wij wilden wel dat het ons kon gegeven zijn, u den indruk van die eenvoudige en roerende vertelling weêr te geven. Het is de historie van een jongen neef Kasper, eenigzins week van aard, maar fijn bewerktuigd en delicaat van vormen, in al zijn wezen bescheiden en vol gevoel; welke neef woont bij zijn oom Stavolo, een pachter, stoer en flink, wiens krachtige vuist, nu zoo vreedzaam op tafel gelegd, weleer alle kampvechters omverstiet; welke oom op zijn beurt het liefste meisje, Margredel, tot dochter heeft, dat men zich zoo al denken kan. En Kasper bemint Margredel meer dan zijn leven. En oom Stavolo wenscht niets liever. Maar Margredels ideën zwerven hooger, nach Idealen strebt ihr Sinn, en zij geeft haar hart aan den pootigsten klant van den omtrek, aan den fameusen vechtersbaas Yeri-hans. Hoe oom Stavolo dat maar laat begaan! Ach de intrigue van het verhaal zal het u zoo duidelijk uitéénzetten, hoe de slimme Margredel de sluimerende eerzucht van haar vader weet op te wekken, hoe hij zich gaat meten met Yeri-hans, eerst zelf verslagen wordt en later overwint, omdat Yeri-hans wel wist welken prijs die nederlaag hem moest bezorgen. En erg duidelijk wordt het u ook, hoe men den armen Kasper zoo deerlijk beet heeft. Arme Kasper! Hij vertelt u zijne kleine geschiedenis zoo roerend, dat ge van die Margredel niet veel goeds gaat denken. Toch is zij zoo mooi. Vous ne sauriez croire combien j'aimais Margrédel; souvent, quand je suis seul et que je rêve les yeux tout grands ouverts, il me semble remonter la rue du village dans ce temps là: je vois la maison de l'oncle Stavolo à mi-côté, avec son pignon pointu taillé en dents de scie, qui se détache sur le Freland couvert de vignes: je vois la petite lucarne à la pointe du toit, où voltigeaient les pigeons blancs et bleus, qui faisaient la grosse gorge et tournaient sur la petite fourche en roucoulant: je vois les deux petites fenêtres de la chambre de Margrédel au-dessous, avec ses pots de fleurs en terre vernissée, ses oeillets et ses résédas. Je vois Margrédel, qui me regarde de loin sans bouger... Ja, Kasper, ge ziet dat alles, en toch eigentlijk ziet ge niets. Margredel heeft

vrij wat meer menschenkennis dan gij, zoo droomerige fantast! En als hij later bepaald van het spelen op de klarinet zijn handwerk is gaan maken, en met zijn makkers de dorpsfeesten afloopt, om zoodoende aan den kost te komen; als dan zijn vriend de waldhoorn hem eens vertelt hoe uilig hij is geweest, vraagt hij wel weemoedig: Pourquoi ne m'as tu pas raconté cela dans le temps? - Maar de waldhoorn heeft zeker wel gelijk als hij antwoordt: Bah! ce qui doit arriver, arrive: si Margrédel aimait mieux le canonier que toi, c'est tout naturel qu'elle l'ait épousé; cela vaut mieux: elle t'aurait rendu malheureux! Et puis, supposons que tu te sois marié, Kasper, je n'aurais jamais trouvé d'aussi bon elarinette que toi: de cette manière tout est bien: nous pourrons faire de la musique ensemble, et trainer la semelle jusqu'à la fin de nos jours.

Na het schrijven van deze novelle heeft Erckmann Chatrian nog drie romans in het licht gegeven, en het is bij deze romans dat wij kortelijk willen stilstaan. Het zijn ‘Madame Thérèse,’ ‘Histoire d'un conscrit de 1813’ en ‘Waterloo.’ Alle drie deze verhalen behandelen inderdaad één onderwerp, namelijk het schilderen van Frankrijk in de periode, die van 1789 tot 1815 loopt, toen Frankrijk als uit haar oude scharnieren werd genomen om een nieuwe beweging te volbrengen. De groote onderwerpen van die dagen: de revolutie en de oorlogen van Napoleon, worden beschouwd van uit het standpunt van den kleinen burger; de oorlog wordt bekeken door een van die nullen, die te zamen het groote millioen van het leger vormen. Opmerkelijk is daarbij de omstandigheid, dat altijd de handeling voorvalt in een van die grensprovinciën van Frankrijk, den Elzas, die het meest van den oorlog te lijden had. Men heeft hier dus niet de officieele geschiedenis van uit Parijs, maar de mondelinge traditie van het volk zelf. En dat de schrijver uitmuntend is geslaagd, daarover schijnt slechts één roep.

Trachten wij onzen lezers allereerst een indruk te geven van den roman ‘Madame Thérèse.

Het is een zeer eenvoudige geschiedenis. In een dier dorpjes van den Elzas, die toen ter tijde nog niet aan Frankrijk behoorden, leeft omstreeks het uitbreken van de Fransche revolutie een doctor, Jacob Wagner, met een oude dienstbode, Lisbeth, en zijn jong neefje Fritsel, een blonden en frisschen

jongen van om en bij de tien jaren. Het is een burgerhuishouden, zoo als wij ons dat kunnen denken op het einde der 18e eeuw. De maatschappelijke orde van het oude régime, met haar strenge afbakening van vorm en stand, bestaat nog in volle kracht: ook de lieve gemoedelijkheid van het weleer, en vooral de rust, de kalmte van dat verleden. Als wij een kijkjen in het nederig huis nemen, dan wil het ons te moede worden alsof wij op een van die fijne tafereeltjes van Meissonier staren. De vrienden van den doctor, van allerlei rang en stand, zitten bij elkander, rooken hun pijp tabak en spreken en weven hun gedachten aanéén, met zoo rustig een blik en zoo kalm een voldoening, alsof geen lotwisseling van buiten hen meer kon deeren. Wij zien hun aardige physionomiën, hun levendige oogen, hun deftige gebaren, en we nemen onwillekeurig deel aan dat redeneeren, aan dat disputeeren, kortom, aan dat rooken van elks pijpjen tabak. De Burgemeester (een stoffel die onder de plak van zijn vrouw zit); Karolus Richter, de kleinzoon van een ouden lakei van den graaf Salm, en dus een aristocraat pur sang; Koffel, de vraagbaak van geheel het dorp, hetzij de uurwerken niet meer loopen, de meubels gebroken zijn, of het vee ziek is geworden; Adam Schmitt, een oud soldaat van den tijd van Frits, den grooten koning; en eindelijk die goede koddebeier - ze zitten allen bij onzen doctor, als hij maandags en vrijdags zijn Frankfortsche krant krijgt, en zij spreken over de tijden en problemen van den dag. En de doctor bestijgt weder zijn oud hobbelpaard en prijst en zegent den vrede; den vrede, die naar zijn inzien, altijd moet duren, en van de aarde een Eden moet maken.

Doch, ziedaar.... wij zijn in November 1793: de nationale conventie heeft den oorlog tegen het verbonden Europa verklaard, en een kleine bende der fransche republikeinen, wijkende voor het duitsche leger. valt op een nacht eensklaps te midden van het ontstelde dorpjen, en voordat onze doctor nog goed weet wat er gebeurt, zit de commandant van het troepje met zijn officieren in des doctors huiskamer, die uitziet op de markt, waar de soldaten kamperen. Het is nog half nacht; en de arme doctor moet een gehoor ondergaan, en aanwijzingen geven over den weg en de omstreken. Hij wordt niet goed begrepen, en vrij forsch behandeld; de wakkere republikeinsche chef - nog niet zoo heel lang van achter de ploeg opgetogen om het vaderland te redden - verstaat geen praatjens. De

jonge Frits staat bang te kijken naast zijn oom, en vindt al dat gewoel meer dan zonderling. Doch er is niet veel tijd te verliezen, want reeds nadert het duitsche leger, en het fransche troepje republikeinen heeft slechts even nog de gelegenheid om een carré op de markt te vormen. Sluit de gelederen: vuur! en de strijd begint; wakker houden zij stand, die levendige franschen; ontzettend klinkt het gedreun en geschiet in het dorpjen, en woedender en woedender stormen de uhlanen los op het carré, waar nog even kalm en bedaard, als was hij nog in de kamer, de republikeinsche chef de orders uitdeelt. Zij moeten eindelijk bukken, hoe mannelijk zij zich ook hebben te weêr gesteld; en hun opgewonden krijgsgezang aanheffend, weten zij nog hun aftogt te dekken, en zijn zij weldra uit het gezigt van den duitschen vijand, die nu bezit neemt van het dorpjen.

Doctor! waar is nu uw ideaal van den vrede! Zie, allerwege liggen de lijken en verminkten ter aarde; het bloed bedekt morsig de straten; ach, de menschen zijn geen menschen meer; al wat de persoonlijkheid edel en goed scheen te maken, is heêngevlogen, vanwaar het niet meer terug zal komen!..... Toch moet den doctor een zaak zijn opgevallen. Toen het jongske zoo bang achter hem school bij het verhoor door den republikeinschen chef, had de chef het knaapje aangezien en gevraagd of het des doctors zoon was; hij had hem tot zich getrokken, de hand op het hoofd gelegd en met een wel wat ruwe, doch goedige stem gezegd: ‘Voed dien jongen op in de liefde van de rechten van den mensch. Nu zijn alle wegen opengesteld, alle plaatsen te krijgen.’ Hij had dat alles zoo eerbiedig gezegd, alsof die revolutie een nieuw geloof, een nieuwe godsdienst was; alsof een nieuwe orde van denkbeelden van nu af aan was ontstaan, en alsof de krijg dien zij voerden, slechts daartoe diende om die denkbeelden in de wereld te brengen. En terwijl nu de doctor na het eindigen van het gevecht naar buiten gaat om zijn hulp aan de gekwetsten aan te bieden, vindt hij te midden van al die gesneuvelden ook eene nog jonge vrouw, die met het troepje republikeinen als een soort van marketentster was medegegaan, en nu voor dood ter neder ligt. De doctor ziet dat zij nog leeft, neemt haar op in zijn stil huis, weet haar weêr tot het leven te brengen en verzorgt en verpleegt haar, totdat zij de gezondheid terug heeft verkregen.

Zij heet Thérèse, en het boekje vertelt nu verder hoe de doctor, de man van den vrede, tot de denkbeelden van den oorlog en van de revolutie wordt bekeerd door die vrouw. Meent echter niet dat ge een amalgama van redeneringen en argumentatie zult moeten hooren; neen, het is de stille, zedelijke kracht die van die jonge, schoone en reine vrouw uitgaat, welke onzen goeden doctor zoo van gedachten doet veranderen. Het is dan ook een afwisseling van de keurigste tafereeltjes, die ons aangeboden worden. Het wordt alles zoo stil en eenvoudig verteld, dat onwillekeurig de oogleden u soms vochtig worden; de operatiën, die zij ondergaat, als de kogel haar onder den arm wordt weggenomen; haar verhaal hoe zij in het leger is gekomen; haar vrees om toch vooral niet tot last te zijn, het wordt u alles zoo huisselijk verteld, dat gij u te moede gevoelt alsof gij mede in de kamer aanzat, en gij ook door de ruiten, waar de wijnranken zich overbuigen, naar het zonnige leven daar buiten zaagt. Terwijl de geschiedenis zich ontspint, komen nieuwe incidenten het kleine drama verwikkelen; een groote rol speelt de trouwe hond van Thérèse, die zoo moedig de republikeinsche beginselen tegenover de andere honden in het dorpje verdedigt; zijn gevecht met den hond van den aristocratischen Karolus Richter is wel het aardigste tooneel dat men zich denken kan. En als men bij dit alles voegt de zelfopofferende liefde van den doctor voor al wat ongelukkig en krank daar nederligt, dan wordt het ons allengs duidelijk hoe Thérèse veld wint. Haar nobele gang, haar ernstige oogen hebben niet te vergeefs den blik van onzen doctor getroffen; de doctor kan op het laatst niet meer goed onderscheiden of de argumenten voor haar zaak niet wellicht wat al te persoonlijk worden; daar is een overgang van eerbied tot gehechtheid, van gehechtheid tot..... meer. Si votre coeur n'est à personne. - Et que mon coeur soit votre fait - Je vous le donne!

De geschiedenis van een loteling van het jaar 1813 is vrij wat droeviger dan die van Madame Thérèse. Het is de geschiedenis van den val van Napoleon, Napoleon die de ideën der revolutie had verloochend, nadat hij door diezelfde beginselen zich eerst had geplaatst op het hooge standpunt, dat hij toen innam. Doch de ideën zelven waren verbannen, en niemand mocht er over spreken. Slechts in de stilte van de binnenkamer werd nog hier en daar gesproken over den glorie-

rijken tijd van 1789, toen men voor het eerst geloof sloeg aan de rechten van den mensch. Aldus ten minste in de binnenkamer van Melchior Goulden, horlogiemaker te Phalsburg in den Elzas. Met zijn jongen neef Joseph kon hij uren lang zitten praten over dien tijd en over die beginselen, en de tegenwoordige tijden zitten te verwenschen, die slechts oorlog en niets dan oorlog wisten aan te brengen. Joseph was het op dit punt altijd met hem eens, want men moet weten, dat hij een vrij sterke liefde had opgevat voor zekere Catherine, in wier blaauwe oogen hij zijn hemel meende te zien. Het was verwonderlijk welke macht die blonde lokken en dat frissche met rozen bedekte gelaat op hem hadden. Het was hem daarom ook een ware heerlijkheid, te denken dat hij een weinig hinkte; want inderdaad behoorde hij in geen enkel opzicht tot dat kloeke heldenras, waartoe zijn oom, de oude horlogiemaker uit de tijden der conventie, had behoord; integendeel, hij had alle huisselijke deugden, vereenigd met den meest volstrekten afschrik van al die ridderlijke dolzinnigheid, om zijn leven te wagen voor een of ander beginsel; zoo ten minste doet hij zich zelven voor - want hij is het zelf die de geschiedenis ons vertelt; - misschien heeft echter zijn kaustieke manier om de zaken op aarde voor te stellen, veel schuld aan 't gemis van heldenadel, dat wij in hem meenden te bespeuren; ten minste later..... maar loopen wij de vertelling niet vooruit. Want Joseph Bertha kan niet heel lang meer genieten van al zijn huisselijken zin en zijn gemoedelijken glimlach, als hij al het krijgsvolk, al die generaals met hun legerstoet door zijn stadje naar de grenzen ziet spoeden. De ontzettende tijding is gekomen, dat de keizer verslagen is in Rusland, en dat een nieuw, veel grooter leger moet worden opgeroepen, ten einde den geleden hoon te wreken. De lichting strekte zich ditmaal tot allen uit; geen lichaamsgebrek werd als verschooning aangemerkt, en voordat Joseph Bertha al zijn ongeluk geheel en al begrijpt, is hij reeds losgerukt uit de armen van zijn bloeijende bruid, trekt hij als soldaat met het leger binnen Maintz.

Arme Joseph Bertha! Niets heeft u gebaat: noch het drinken van azijn, noch de voorspraak van den maire, noch de weêklacht van uw bruid, noch de verzekeringen van Melchior, dat gij niets voor den krijg geschikt waart. Gij moet over berg, over dal, marcheren zonder rust, zonder ophouden, totdat

uw krachten u begeven. Of neen: gij hebt geen tijd aan uw ongeluk te denken; met uw makkers uit uw stad Zebedé, Furst en Klipfel, wordt gij al dadelijk ingedeeld in het leger dat het eerst den aanval tegen den vijand zal doen, en maken Florentin uw kapitein, en Pinto uw sergeant, onder het optrekken een soldaat van u. Gij begint er al iets van te begrijpen; gij begint reeds te verstaan dat begrippen en verstand niets beteekenen, dat het consigne alles is; dat de korporaal altijd gelijk heeft als hij tot den soldaat praat, de sergeant als hij tot den korporaal spreekt, de sergeant-majoor als hij tot den sergeant spreekt, de luitenant als hij tot den sergeant-majoor het woord richt, en zoo voort tot aan den maarschalk van Frankrijk - als zij beweren dat twee maal twee vijf is en dat de maan midden op den dag schijnt. En ziedaar, gij vordert in uw soldatenopvoeding, want ge zijt niet voor niet een Franschman. Thuis in uw stadje hadt gij wel eens voor gevaren gebeefd, doch onder het marcheren krijgt gij van zelf iets dat naar moed zweemt; het zit in het bloed, en waarlijk, bij het eerste gevecht trillen reeds uw zenuwen van overspanning, is geen zweem meer van angst bij u te bespeuren; gij richt uw arm even vast als uw makkers tegen den vijand; gij snelt vooruit, als het bevel wordt gegeven; uw oog ziet, ademt slechts bloed. De schildering van dat eerste gevecht is zoo treffend, dat men zich bij die dichte menigte waant; men staat mede in het carré en hoort de rustige stem van den generaal, die in het begin zoo kalm het commando uitspreekt, alsof hij de exercitie-les hield. En als de strijd dan weldra in woedende vaart voortsnelt, dan rukt men mede over heg, over sloot, over heuvel en struik, totdat wij met Joseph Bertha de zege wegdragen. Doch inderdaad is het nog slechts een voorposten-gevecht, het eigentlijke moet nog komen; wij moeten krijgen wat de sergeant Pinto noemt quelque chose de soigné. C'est à proprement parler, une bataille ou l'on gagne la croix, et si on ne la gagne pas, on ne doit plus compter dessus. Dat quelque chose de soigné is de slag bij Lutzen. Wij kennen geen beschrijving van een slag - en daar zijn er wat in de laatste jaren verschenen - die ons meer aangegrepen heeft, dan die expositie van Joseph Bertha. Die bonte warreling en mengeling van strijdende groepen, die vertwijfeling tot den dood, die radelooze begeerte om te overwinnen, die angst om het leven ten minste te redden, dat klaterend rijden der kanonnen over

de half gesneuvelde krijgslieden, die rook, die damp en dat gedonder van het geschut, het dreunen van den grond, en de kreten allerwege, zij vormen een tafereel, dat u de koorts op 't lijf jaagt. Waar is uw stille zin, o burger van Phalsburg! gij denkt slechts aan wraak en aan roem, en terwijl ge half dood daar tegen een muur zijt neêrgeploft, terwijl ge reeds in uw geest afscheid hebt genomen van de wereld, wordt nog op eens uw levensadem weder opgewekt, en staren uw oogen weder met vuur, nu gij in het bangste oogenblik van den strijd, toen de kansen van het fransche leger verloren schenen, in eens den storm der ruiters in de verte hoort dreunen, en gij kalm als een grieksch beeld Napoleon in de verte ziet naken.

Leve de keizer! voor wien alles buigt; gij hebt nu niets meer te wenschen; de doodsengel moge over u zijn vleugelen spreiden. Toch niet. Ge komt in het hospitaal te Leipzig en ziet ook daar het afschuwelijke van den oorlog. Uw driftige moed is slechts het gevolg geweest van de opwinding van het oogenblik, van uw karakter als Franschman; gij blijft den oorlog haten als tegenstrijdig tegen de menschelijke natuur, en op uw sponde neêrgestrekt, denkt ge aan het rustige, zoete leven dat gij met uw Catherine in Phalsburg zoudt hebben kunnen leiden, wanneer niet keizer Napoleon den oorlog tegen Europa had verklaard, niet ter wille van Frankrijk, maar ter wille van zijn eigen roem. En als ge beter geworden, het leger weder moet opzoeken, zijt gij getuige van de schrikkelijke slachting, die men den slag van Leipzig noemt, en moet gij het ondervinden wat het zegt, als Frankrijk al zijn hoop op één man heeft gevestigd, en die ééne man wordt geslagen. En als gij eindelijk in uw land terugkomt, half dood onder de gewonden, en op een morgen u terug vindt in de stille woning van uw oom den horlogiemaker, moet gij bevend het voor elk Franschman zoo ontzettend nieuws hooren: de vijand is in Frankrijk.

De vijand is in Frankrijk geweest, en heeft het oude régime teruggebracht. Ziedaar tevens de reden waarom de keizer van uit Elba nogmaals den troon in Parijs heeft kunnen bestijgen, en te Waterloo nogmaals den kamp tegen Europa heeft kunnen beproeven. Waterloo is de titel van den laatsten roman van Erckmann Chatrian. Joseph Bertha is wederom de held van het verhaal, en moet weder met het leger optrekken. Wij

kunnen natuurlijk dit gansche verhaal niet resumeren, vooral daar hier bijkans de helft ingenomen wordt door den werkelijken slag. Daar is in die bladzijden zulk een vuur en gloed, dat onder het lezen uw oogen van zelve als met een glans worden bedekt. Den oorlog met al zijn verschrikking hebt gij medegemaakt, en een huivering is u door de leden gevaren, en het is alsof gij zelf gered zijt, wanneer Joseph eindelijk wederkeert in de armen van zijn vrouw. ‘Joseph!... Joseph!... te voilà donc rechappé de tout! Qu'on vienne te reprendre maintenant, qu'on vienne! Ah! comme je me suis repentie de t'avoir laissé partir... Comme j'ai maudit la conscription et le reste... Mais te voilà... C'est bon... c'est bon! Le Seigneur a eu pitié de nous.’

Oui, tout cela, toutes ces vieilles histoires, quand on y pense, vous font encore venir les larmes aux yeux; c'est comme un rêve, un songe oublié depuis des années et des années, et pourtant c'est la vie. Ces joies et ces chagrins qu'on se rappelle, sont encore la seule chose qui vous rattache à la terre, et qui fait que, dans la grande vieillesse, lorsque les forces s'en vont, lorsque la vue baisse, et que l'on n'est plus que l'ombre de soi-même, on ne veut jamais partir, on ne dit jamais: ‘c'est assez.’

En zoo verheft zich uit al deze verhalen, waarin tooneelen van strijd en bloedstorting elkander opvolgen, als het ware één groote lofzang op de rust en den vrede. We komen terug vanwaar wij zijn vertrokken. We hervinden ons met Erckmann Chatrian te midelen van het kalme, alledaagsche leven; we genieten van die heerlijke rust. We vatten onze goede oude vrienden bij de hand, vertellen hun al de gevaren die wij doorgestaan hebben; we zegenen het goede, warme weder (het is ondertusschen te hopen, dat we nog eens zulke zonnige zomers krijgen als in onze jeugd!); we wandelen zoo vredig onder die laan van lindeboomen, waarvan de geur ons zoo zoet omwasemt; we hooren de vogels hun vriendelijk getjilp, gefluit en gezang aanheffen, als ware het alleen om de harmonie te geven aan al de toonen die van uit de natuur en de wereld opgaan; een kapel, vliegende bloem, zweeft voor ons uit; in de verte beweegt die oude kennis van een molen zijn vier armen naar ons toe; hoog boven in de lucht welft het blaauw azuur zich over alles heên, en als wij eindelijk al wandelend gekomen

zijn tot voor het huis dat zoo vriendelijk bij de kronkeling van den weg eensklaps ons toelacht, dan zitten we op de bank, te midden der bloemen, onder de boomen neder, en de liefste hand biedt ons daar de verfrisschende teug wijn aan....

Het is toch niet te ontkennen, dat de van Ostades en consorten een zekere zijde van levensgenot goed hebben opgevat!

H.P.G. QUACK.

Het nuttigheids-beginsel, als rigtsnoer van het zedelijk oordeel.

Utilitarianism, by John Stuart Mill. Reprinted from Fraser's Magazine. London, 1863.

III.

Om den maatstaf of den standaard van het zedelijk oordeel op het spoor te komen, moeten wij, gelijk wij in het vorige artikel gezegd hebben, het juiste antwoord zoeken op de volgende drie vragen:

1°. Hoe is het historisch ontstaan van de zedelijke regelen en ideën te verklaren? Hoe vooral is dit te verklaren, dat de verpligting om zich aan de zedewet te onderwerpen ook reeds door de zoodanigen gevoeld en erkend wordt, bij welken de vrije en zelfstandige liefde tot het zedelijk goede nog niet of slechts gebrekkig bestaat? Op welke grondslagen rust alzoo in de werkelijkheid het z e d e l i j k o o r d e e l?

2°. Wat is het, dat de menschen al en niet begeerlijk achten, of welke zijn bij hen de beweegredenen van hunne handelingen? Op welke gronden rust alzoo in de werkelijkheid het z e d e l i j k w i l l e n e n h a n d e l e n?
Daar in de werkelijkheid, dat is bij de menschen zoo als zij zijn, de grondslagen of beginselen van het zedelijk oordeelen vaak verschillen van en zelfs tegenovergesteld zijn aan de beweegredenen of beginselen van hun zedelijk willen en handelen, zoo is het de groote vraag:

3°. Hoe kan en moet deze tegenspraak opgeheven worden? Op welke grondslagen moet het zedelijk oordeel rusten, of naar

welken maatstaf moet het geschieden, indien de beginselen van het oordeel en de beweegredenen van het willen en handelen met elkander in volmaakte harmonie zullen zijn?

Met de beantwoording van de eerste dezer vragen eindigde ons vorig artikel. Zij heeft ons tot het resultaat gebragt, ‘dat het zedelijk goede, beoordeeld naar de grondslagen op welke 's menschen bewustheid van goeden kwaad historisch ontstaan is, in niets anders bestaat dan in datgene wat eenig individu doet in het algemeen belang of in dat van zijnen naaste,’ en dat bij gevolg ‘de nuttigheids-theorie de ware en juiste is om het historisch ontstaan zoowel van alle zedelijke ideën als van het pligtbesef in al zijnen, omvang te verklaren.’ Wij gaan nu over tot beantwoording van de tweede vraag. Wij stellen ons daarmede bepaaldelijk ten doel om te weten te komen, welke *in 't bijzonder de beweegredenen* zijn die de menschen dringen *om het goede te doen*, hetwelk, gelijk wij gezien hebben, nooit bestaat in de onmiddellijke bevrediging van eigene begeerten en wenschen, maar in zulke handelingen die onmiddellijk in het belang van het Algemeen of althans ten nutte van andere menschen geschieden. Iedere zedelijke handeling, tenzij waar toevallig eene natuurlijke neiging met de eischen der pligtsbetrachting overeenstemt, is toch inderdaad een zeker offer dat de mensch brengt, eene zekere verloochening van eigen, lusten en begeerten, althans voor het oogenblik.

Wij dwalen zeker niet ver van de waarheid af, als wij de natuurlijke behoeften van den mensch, en mitsdien ook al zijne begeerten, die drijfveeren tot handeling zijn, in de volgende drie hoofdgroepen verdeelen.

I. De eerste en meest oorspronkelijke groep van drijfveeren tot handeling is het geheel van 's menschen zinnelijke behoeften, neigingen en begeerten, of de magt der zinnelijkheid. Hierbij denken wij natuurlijk niet alleen aan de onmiddellijke zinnelijke neigingen die menschen en dieren met elkander gemeen hebben, maar ook aan die neigingen, die geboren worden uit de voorstelling van datgene wat onze onmiddellijke zinnelijke neigingen bevredigt en ons zinnelijk aangenaam aandoet, gelijk ook van datgene wat ons zinnelijke smart of pijn veroorzaakt. Uit deze voorstellingen namelijk ontstaat de begeerte om ons duurzaam te verzekeren van het bezit der in den regel lustverwekkende of smartwerende voorwerpen.

Hierbij komt nog dat, gelijk wij reeds in het vorige arti-

kel gezegd hebben, uit kracht van de associatie der voorstellingen, weldra onze begeerte zich rigt op het bezit van deze voorwerpen zelve enkel om ze te bezitten, zoo zelfs dat hierbij de voorstelling van hunne wezenlijke waarde geheel op den achtergrond treedt (bijv. in de geldzucht). Deze associatie van voorstellingen gaat zelfs nog eene schrede verder, zoo als onder andere in den hartstogt voor het spel. Geldzucht is de oorzaak dat zich aan het verkrijgen van geld eene aangename voorstelling verbindt; wegens de natuurlijke traagheid van den mensch wordt dit aangename nog verhoogd, wanneer wij ons het verkrijgen van winst buiten allen arbeid of moeite om voorstellen. Hierbij komt nog dat van arbeid slechts eene beperkte bevrediging der winzucht te wachten is, terwijl dan wanneer niet arbeid de maat der winst is, maar deze enkel van lot of toeval afhangt, de grenzen der voorgestelde winst voor de fantazie uitgewischt worden. Zoo nu is het bij het spel van iedere soort als er om geld gespeeld wordt. Winzucht is de grond der speelzucht. Maar nu wordt ten laatste ook de wisseling der hartstogten bij het spel een genot, hetwelk de speler hartstogtelijk kan najagen, zoo zelfs dat winzucht daarbij op den achtergrond treedt; toch blijft winzucht ook dan iets wezenlijks bij de speelzucht, omdat hazard-spel zonder winst of verlies alle aantrekkelijkheid mist.

Tot de zinnelijke neigingen of de gevolgen daarvan rekenen wij verder ook het zinnelijk medegevoel. De aanschouwing van geluk en lijden van wezens, die van dezelfde beweging als wij zijn, wekt noodwendig eene levendige voorstelling van dat geluk en lijden zelf en deze doet ons aangenaam of smartelijk aan[1]. Dat dit medegevoel zich in 't algemeen veel meer in medelijden dan in medeverblijden openbaart, spreekt wel van zelf; immers het zich verplaatsen in den toestand van anderen neemt het gevoel van den toestand waarin men zelf verkeert niet weg; onwillekeurig plaatst zich nevens de voorstelling van den toestand van anderen in onze bewustheid die van onzen eigenen toestand; deze vergelijking verhoogt natuurlijk het medelijden, maar vermindert het medeverblijden, omdat het egoïstisch en benijdend verlangen om zelf eenig geluk te bezitten,

1 Juister en duidelijker verklaring van den aard en de kracht van het medegevoel, in 't bijzonder van het medelijden, heb ik nergens aangetroffen dan in Beneke's ‘Neue Psychologie’, bl. 146-148.

of het smartgevoel bij het gemis daarvan, veel krachtiger op onze aandoeningen werkt dan de voorstelling van de vreugde van anderen.

De o n m i d d e l l i j k e inwilliging van eigen zinnelijke lusten brengt nooit tot zulke handelingen, die men zedelijk goed noemt. Toch kan ook de zinnelijkheid een prikkel tot goede handelingen worden, wanneer bijv. hoop op eenig voorgesteld goed of vrees voor eenig voorgesteld kwaad, van zinnelijken aard, den mensch beweegt om de kracht der onmiddellijke zinnelijke begeerten te wederstaan of zelfs om offers van zinnelijken aard te brengen, en zoo zich aan den dwang der zedewet te onderwerpen. Als wij hierbij afzien van de goddelijke belooning en vergelding, dan brengt ons de ontleding van dit verschijnsel tot uitkomsten, die op verrassende wijze pleiten voor de leer dat het goede zelfs dan niets anders is dan een streven naar het algemeene welzijn, hoewel bij den mensch zelven de begeerte naar eigen zinnelijk geluk nog eenzijdig op den voorgrond staat. Immers al zou ieder individu voor zich zelf gaarne, bij wijze van uitzondering, van dezen dwang der wet ontslagen zijn, toch keurt, hij het bestaan van zulk een dwang in het algemeen volkomen goed, en hij is zich alzoo bij zijn handelen hiervan bewust dat onderwerping aan dien dwang hem aandeel geeft aan eenig goed, hetwelk hem meer dan schadeloos stelt voor het offer, hetwelk hij brengt. Doet hij het kwade of ontduikt hij de wet, 't geschiedt in de hoop om in weêrwil daarvan in het heil te blijven deelen, hetwelk juist door algemeene volbrenging van de wet verkregen en door den dwang der wet gewaarborgd wordt. Zou bij voorbeeld iemand wel ooit zich wederregtelijk met het goed zijns naasten willen verrijken, indien hem dit vrij stond onder voorwaarde, dat hij zelf dan ook, uit het oogpunt van goederen-bezit, buiten de bescherming der wet en alzoo vogelvrij verklaard werd? Zoo nu is het in alle opzigten. Ook wie uit zinnelijk zelfzuchtige beweegredenen het goede doet, hij doet het in de bewustheid dat het aandeel in de gemeenschappelijke belangen, hetwelk hij daardoor verkrijgt, grooter is dan het offer van persoonlijke belangen, hetwelk hij brengt; o n m i d d e l l i j k wil hij alzoo door de goede daad wezenlijk de gemeenschappelijke belangen bevorderen, al is het ook alleen omdat hij daarin de voorwaarde voor de bevordering van zijne p e r s o o n l i j k e belangen ziet. Zelfs waar alzoo zinnelijk egoïsme de laatste

beweegreden tot het goede is, daar geschiedt toch het goede zelf werkelijk, ook voor de bewustheid en naar den wil van den zelfzuchtige, in het algemeen belang.

II. Een tweede hoofdgroep van drijfveeren tot handeling ontstaat uit het zelfgevoel of persoonlijkheidsgevoel, uit de zucht om Zelf iets te zijn, om zelfstandig te worden en zich vrij te maken van alle overmagt, voor zoo ver als dit mogelijk is, een gevoel dat zich aanvankelijk in een blinden drang naar zelfstandigheid en in allerlei daden van willekeur kond geeft, maar welks aard en mate weldra geheel afhangt van het besef der krachten waarover men te beschikken heeft. Daar nu in dit opzigt vergelijking met anderen de maatstaf der zelfwaardering is, zoo is het klaar dat de uitkomst dier vergelijking òf het zelfgevoel prikkelen, òf het temperen en zelfs geheel onderdrukken kan, en dat wij derhalve, uit dit oogpunt, de menschen in twee groote klassen, met zwevenden overgang in elkander, kunnen verdeelen. 1°. Waar het zelfgevoel door die vergelijking krachtig gewekt wordt, daar kan de mensch zich ontwikkelen tot ongewone zedelijke virtuositeit en zelfs tot zedelijk heroïsme, maar ook tot heroïsme in de boosheid, terwijl uit overmaat van persoonlijkheidsgevoel en uit onbestuurden drang naar zelfstandigheid de belagchelijke zonden van hoogmoed, eigenwaan, zelfbehagen, enz. kunnen ontstaan. Alle uitingen van dit overmatige en onbestuurde zelfgevoel laten zich tot hoogmoed, eerzucht en heerschzucht herleiden. Middellijkerwijs ook tot geldzucht, voor zoover als geldbezit ook magt is; trouwens, dat is het werkelijk, gelijk dan ook in vele talen geld en magt verwante begrippen zijn; in onze taal hebben wij het woord ‘vermogen’; de Romeinen spraken van ‘*facultates*’ en noemden een rijke ‘*potens opibus*’; in het Hebreeuwsch beteekenen de woorden אוֹן, חַיִל, כֹּחַ, enz. beide kracht of magt en rijkdom, bijv. Gen. 34:29. Job 6:22. Spreuk 5:10. Hosea 12:9, enz. 2°. Gemis van drang naar zelfstandigheid geeft den mensch spoedig prijs aan dien eigenaardigen slender die met de bijzondere gesteldheid zijner natuur overeenstemt, maakt hem tot een slaaf van het gezag op intellectueel en zedelijk gebied, of doet hem tot valschheid en list zijn toevlugt nemen, en berooft hem van alle kracht om zijne zinnelijke neigingen te beheerschen, enz.

III. De derde groep van beweegredenen tot of drijfveeren van handeling ligt in de natuurlijke behoefte van den

mensch om in gemeenschap of vereeniging met zijne medemenschen te leven, en deze behoefte is eigenlijk de diepste grond en verklaring van alles wat wij zedelijkheid noemen. Dat heeft Mill volkomen goed ingezien. Alleen hierin verdient zijne voorstelling berisping dat hij, bij de ontwikkeling van deze gemeenschapsbehoefte, al te eenzijdig gelet heeft op de bevordering der zoogenaamd zinnelijk sociële belangen als middel tot bevordering van de persoonlijke belangen. Er bestaat eene, mag ik het zoo noemen, substantiële eenheid van het menschengeslacht, waarmede ik dit bedoel dat het geheele menschengeslacht, hoewel in individuën verdeeld, te zamen één enkele substantie is, eene reële eenheid. Gelijk, om een voorbeeld van Aristoteles te gebruiken[1], 'de hand, van het ligchaam gescheiden, geen hand is, al draagt zij even zoo dien naam als men ook van een steenen hand spreekt, zoo is de mensch substantieel één met het menschengeslacht', en daarvan losgerukt geenszins mensch, omdat hij dan evenmin tot ware vervulling van ééne enkele menschelijke behoefte als tot regt gebruik van één enkel menschelijk vermogen kan komen. Deze substantiële eenheid van den mensch met het menschengeslacht omvat het geheele wezen van den mensch, al zijn denken en willen en gevoelen; haar bestaan en hare beteekenis openbaart zich in eene groote menigte van de allerbelangrijkste feiten en verschijnselen, natuurlijk ook in feiten, die behooren tot het gebied van de stoffelijke belangen, als welker behartiging ook gemeenschap of vereeniging eischt. Zoo zegt men wel, dat ieder mensch van nature met denkvermogen toegerust is; maar dat is onjuist; hij is alleen toegerust met aanleg tot denkvermogen, die eerst werkelijk tot vermogen om te denken wordt in en door de gemeenschap of den zamenhang van het individu met zijn geslacht. Aristoteles noemt denken met regt een 'spreken met zich zelven' (*Metaph.* IV. c. 4); want de taal is niet alleen het middel tot gedachten-mededeeling, maar ook het middel om te denken zelf. Van de taal hangt de eigenaardige wijze van denken af, gelijk bijvoorbeeld Latijn en Fransch veel minder geschikt zijn voor het bespiegelend denken dan Grieksch en Hoogduitsch. Nu is de taal een produkt van het volk, waaruit alzoo volgt dat het volk het individu zelfs in zijn denkvermogen beheerscht. Want zij 't ook, dat 'enkele

1 'Staat', I, c. 2.

individuën het hoofd boven de massa verheffen, met de voeten staan zij toch met haar op denzelfden bodem.' Alleen als lid van het menschelijk Geheel is alzoo de mensch een denkend wezen. - Maar ook het geheele gevoelsleven onderstelt gemeenschap met menschen. Sympathie is de verklaring van eene groote menigte van zedelijke verschijnselen. Eer is eigenlijk een goed dat wij alleen bezitten in de schatting van onze medemenschen; 'zij heeft,' zegt Aristoteles, 'haren zetel meer in hem die haar bewijst, dan in hem aan wien zij bewezen wordt.' (*Eth. ad Nicom.* I. c. 3.) Ijdelheid, schaamte, en vele hartstogten, zij zijn slechts uit het gemeenschapsgevoel te verklaren. Trouwens het is in zich zelf onmogelijk, dat de geïsoleerde mensch iets van zijnen aanleg als mensch zou kunnen verwezenlijken; in dit opzigt hangen wij allen af van den bestaanden toestand des menschdoms, gelijk deze weder van de vroegere toestanden, of van de geschiedenis.

De mensch is alzoo niet alleen een gemeenschapswezen met betrekking tot zijne tijdgenooten, maar hij is het ook met betrekking tot voorgeslachten en nazaten, hij is ook een h i s t o r i s c h wezen, en het menschelijk geslacht is eene substantiële eenheid in geheel zijn historisch bestaan. In hetgeen wij zijn werkt het streven van de voorgeslachten voort, gelijk ons streven zich voortzet in hen die na ons komen. 'In 't kort, het individu op zich zelf is niets reëels als mensch; het reële wezen is het menschdom, welks organen de individuën zijn; en zoo het individu iets reëels is, dan bestaat al zijne realiteit als mensch uitsluitend in de bepaalde beteekenis, die hij verkregen heeft voor het menschelijk geheel.' Heeft hij zulk eene bepaalde en onderscheidende beteekenis niet, dan zinkt hij stervende in den nacht der vergetelheid, en zijne geheele levensgeschiedenis bestaat dan in deze drie trekken: Hij werd geboren, leefde en stierf; ziedaar 't al!

Dat deze drang tot gemeenschapsleven reeds uit de zinnelijke behoeften van den mensch geboren wordt, en dat er alzoo uit enkel egoïstische motieven reeds een drang moet ontstaan om het onmiddellijk eigenbelang op te offeren aan het veel grooter belang, hetwelk ieder bij de belangen der gemeenschap heeft, dat hebben wij reeds gezien. Maar u i t e n k e l z i n n e l i j k e g o ï s m e l a t e n z i c h d e h a n d e l i n g e n d e r m e n s c h e n z e l f s o p l a g e r z e d e l i j k s t a n d p u n t n i e t v e r k l a r e n. Behalve toch in de reeds genoemde verschijnselen, waarin de gemeen-

schapsnatuur zich openbaart, openbaart zij zich ook in tal van geheel n a t u u r l i j k e , half i n s t i n k t i e v e neigingen, die bij de onderscheiden individuën zeker zeer verschillend werken, maar die toch bij niemand geheel ontbreken, en die de verklaring zijn van zeer vele goede handelingen. Deze zijn ‘de zaden der deugden, ons door de natuur ingeplant,’ gelijk de Ouden ze noemen, die ja door het zinnelijk egoïsme, en vooral door de in de wereld heerschende verkeerdheid, onderdrukt kunnen worden, maar die toch de verklaring zijn van het feit dat niemand, tenzij de zedelijk geheel ontaarde mensch, uit liefhebberij (‘*animi causa*,’ Seneca) slecht handelt. Wij komen daarop weldra terug.

Z i n n e l i j k h e i d , z e l f g e v o e l , g e m e e n s c h a p s b e h o e f t e - zij behooren allen evenzeer tot onze natuur. Maar wat is het nu, dat ons verpligten kan om onvoorwaardelijk ons te onderwerpen aan de eischen die de gemeenschap aan ons doet? Waarom kan ja het bevredigen van onze zinnelijke neigingen uit een zedelijk oogpunt geoorloofd zijn, maar is het nooit eene positieve zedelijke deugd? Waarom zijn de uitingen van het zelfgevoel alleen dan lofwaardig, als zij in dienst staan van de gemeenschappelijke belangen? Zinnelijkheid, egoïsme, enz. zijn ons toch evenzeer, ja - getuige de ervaring - nog veel meer van nature eigen, dan de zucht om, door opoffering van zinnelijke en egoïstische goederen, het heil van den naaste te bevorderen. Is zedelijkheid onze hoogste roeping, waartoe dan als 't ware in onze natuur zelve die strijd van zinnelijkheid en pligtgevoel? Moeten wij misschien aannemen, gelijk alle ascéten, gelijk zelfs een Plato en de meeste oude idealisten hebben gedaan, dat het ligchaam eene belemmering voor, een kerker van den geest is? Dat zij verre!

Aan de eene zijde - het is zoo - staan de begeerten der zinnelijkheid doorgaans en de strevingen van het zelfgevoel in vele gevallen vijandig tegenover de eischen van het gemeenschapsleven, maar aan den anderen kant zijn juist die begeerten en strevingen onmisbaar voor de zedelijkheid zelve. Denk alle behoeften weg die uit zinnelijkheid en zelfgevoel geboren worden, en het gebied der zedelijkheid zelf valt weg. Zelfverloochening is niet mogelijk, waar de mensch niets meer te verloochenen heeft; ten nutte van de medemenschen te leven is niet mogelijk, indien wij uit onze medemenschen dat alles wegdenken, wat bij ons en hen de grond der zinnelijke en zelf-

zuchtige begeerten is. 't Is duidelijk, twee zaken, die elkander zoo volstrekt onderstellen dat de eene zonder de andere niet eens denkbaar is, kunnen niet wezenlijk met elkander in onverzoenbare tegenspraak zijn. De oplossing van die tegenspraak ligt in de hoogere, in de ware opvatting van 's menschen wezen zelf in zamenhang met het menschelijk geheel.

Welke is de zamenhang van het menschelijk geheel, die uit 's menschen wezen zelf voortvloeit? In de beantwoording van deze vraag ligt natuurlijk die van de laatste der drie boven door ons gestelde vragen opgesloten. Van oudsher heeft men reeds gevoeld, dat het ideaal van dezen zamenhang bestaat in de volmaakte verwezenlijking van de zedelijke orde in het groot, en van de zedelijke bestemming van ieder mensch in 't bijzonder. Alle schilderingen van de gouden eeuw komen neêr op zulk een volmaakt geluk dat gebouwd is op den grondslag van zedelijke volkomenheid. Zulk een beeld teekenen ons de Profeten Israëls van den idealen gelukstaat, dien zij aan Israël voorspellen en voor Israël verwachten. Ook Plato zocht een volmaakten staat te schilderen door dien op den grondslag der ware geregtigheid, naar zijne opvatting, te bouwen. De groote gedachte van den verheven Leeraar van Nazareth, wat was zij anders dan het stichten van een rijk van het hoogste geluk, van zinnelijk en geestelijk geluk te gader, maar door middel van de ware geregtigheid? Waar deze - de ware geregtigheid - was, hij was er zeker van, daar zou het hoogste geluk vanzelf wel volgen, gelijk hij zeide: ‘Zoekt eerst het koningrijk Gods en Gods geregtigheid, en al deze dingen zullen u toegeworpen worden.’ Hij dacht zich dat rijk als een rijk van door geloof en geregtigheid geheiligde levensbetrekkingen, die uit het oogpunt van het geluk meer dan honderdmaal tegen dezelfde levensbetrekkingen, zoo als zij in de wereld der ongeregtigheid waren, zouden opwegen. Hij verwachtte de zegepraal van het evangelie reeds zeer spoedig, en zag in zijne verbeelding dat rijk van veredelde en verheerlijkte levensbetrekkingen als in een nabijzijnd verschiet, een verschijnsel, dat wij bij alle heroën op godsdienstig gebied opmerken. De apostelen verwachtten ook zeer spoedig de volkomene oprigting

van het koningrijk Gods. Op deze verwachting ziet het woord van Paulus, dat bij onze veranderde wereldbeschouwing niet meer ten volle van toepassing is: ‘Maar dit zeg ik, broeders! dat de tijd kort is, opdat ook zij die vrouwen hebben mogen zijn als niet hebbende, en die weenen als niet weenende, en die blijde zijn als niet blijde zijnde, en die koopen als niet bezittende,’ enz. (1 Kor. VII: 29 vgg.) Het was bij de kort aanstaande verandering van ‘de gedaante der wereld,’ meende hij, niet de moeite waard zich nog aan het tegenwoordige te hechten. Ook Luther verwachtte binnen zeer korten tijd de groote wereldkatastrophe. In eene soortgelijke verwachting nu van eene spoedige verwezenlijking zijner idealen of van spoedige zegepraal der prediking van ‘het koningrijk Gods’ en in het hartverheffend gevoel dat hem daarbij bezielde kon Jezus zeggen: ‘Wie om des evangelies wil huis, of broeders, of zusters, of vader, of moeder, of vrouw, of kinderen, of akkers verlaat, hij ontvangt honderdvoud nu in dezen tijd huizen, en broeders, en zusters, en moeders, en kinderen, en akkers’ (Mark. X:29, 30). Met deze opsomming van huis, broeders, zusters, akkers, enz. bedoelde hij al de betrekkingen van het werkelijke leven. Al 's menschen geluk, de mensch geniet het alleen in die betrekkingen of in gemeenschap met anderen. Leerden reeds de Stoïcijnen dat alleen de regtvaardige genot heeft van de zinnelijke geluksgoederen, deze leer wordt eerst volkomen waar, wanneer men zich eene juiste voorstelling van de geregtigheid maakt, namelijk deze dat zij bestaat in het onverdeelde streven, om alle levensbetrekkingen aan haar doel te doen beantwoorden en ze zoo tot bronnen te maken van het hoogste geluk. In dezen zin zegt Jezus, dat de geheiligde levensbetrekkingen in het Godsrijk bronnen zullen zijn van een geluk, hetwelk hij honderdvoud noemt, vergeleken met het betrekkelijk geluk dat zij ook reeds geven in de wereld van ongeregtigheid; want wat er in deze wereld nog van geluk is, het is alles aan het leven in gemeenschap met elkander gebonden.

Wie alzoo de ware beteekenis der levensbetrekkingen voor zijn eigen zinnelijk zoowel als geestelijk geluk goed begrijpt, wie dan verder ook inziet dat die onderscheiden levensbetrekkingen geenzins los nevens elkander staande betrekkingen zijn, maar als 't ware takken en twijgen van die eene groote betrekking die alle menschen als kinderen Gods tot één organisme of tot één groot gezin vereenigen moet, hij ziet ook dit

in, dat te leven voor het algemeene heil niet maar een offer is, hetwelk de mensch voor anderen brengt, neen, dat het voorwaarde en middel is om ook zijn eigen waar geluk te verwezenlijken. Hoe nabij aan deze voorstelling was reeds de groote Stagiriet, toen hij leerde, dat ‘de staat een produkt der natuur is, omdat de mensch een voor het gemeenschapsleven geschapen wezen is,’ dat de staatsvereeniging niet enkel is ‘een of- en defensief verbond der burgers, de staatswet niet maar een verdrag en waarborg van wederkeerige regten,’ maar dat het doel van den staat ‘is de burgers deugdzaam en regtschapen te maken.’ - ‘Niet het levensonderhoud, maar het levensgenot is doel der staatsvereeniging,’ leert hij, ‘en derhalve zedelijk schoone daden, als waarin het levensgenot bestaat.’ - ‘De beste staat is die, welke het meest wenschenswaardige leven aan allen en aan ieder in het bijzonder verschaft,’ en ‘dit leven is, zoowel voor het individu als voor het geheel, zulk een leven waarin de deugd heerscht, gepaard met zooveel uitwendige middelen als voor de beoefenaar der deugd noodig zijn;’ want ‘ieder valt slechts zoo- [.....] zaligheid of levensgenot ten deel, als hij deugd en [...] bezit en als hij daarmede overeenkomstig handelt;’ en [..] en allen in het zedelijk goede met elkander wedijverden, dan zou niet alleen het staatsgeheel alles bezitten wat het ‘behoeft, maar ook ieder individu voor zich zou in het bezit der grootste geluksgoederen zijn’[1].

Inderdaad, 't is zoo gelijk als Jezus bedoelde, iedere goede daad, uit liefdevolle gezindheid volbragt, is eert bron van den hoogsten lust; zij is dat niet het meest omdat de mensch zich dan zalig gevoelt ‘in het kalm gevoel van wèl te doen,’ in het verfijnd egoïsme der deugd (de leer van Socrates), neen, maar omdat iedere zoodanige daad een nieuwe band is, die hem in eene of andere betrekking inniger met zijne medemenschen verbindt, en omdat die steeds inniger betrekking met anderen, en ten laatste met alle menschen als Gods kinderen, een bron is van het ware en reinste levensgenot, niet alleen van het geestelijke maar ook van het zinnelijke. Eerst in deze steeds inniger levensbetrekkingen komt de mensch tot de ware verwezenlijking van zich zelven, daardoor het meest dat hij, zelf werkzaam tot heil van anderen, tot verbetering van

1 ‘Staat’, I, c. 2. III, c. 6. VII, c. 1. ‘Eth. ad Nicom.’ IX, c. 8.

hunnen welstand, tot leniging van hunne nooden, tot hunne intellectuele en zedelijke ontwikkeling en beschaving, door deze zijne werkzaamheid de oorzaak wordt dat de lust tot zulk eene werkzaamheid ook bij anderen in klimmende mate wordt gewekt, Welk een hemelsbreed verschil toch, of het egoïsme overwonnen wordt door dit besef (het w a r e christelijke), dan of het overwonnen wordt door de gedachte aan de nietigheid der aardsche goederen en de onzekerheid des levens (het f i c t i e f christelijke)! In het eerste geval voert de overwinning van het egoïsme tot heerlijke en krachtvolle actieviteit, terwijl in het laatste geval vaak met het egoïsme ook de ware energie dezes aardschen levens verloren gaat. Dat leert ons de oude kerkgeschiedenis, niet of naauwelijks de geschiedenis van het heden, in hetwelk het geloof aan de nietigheid der aardsche goederen niet veel meer dan eene soort van zondagsgeloof is, dat gedurende de werkdagen op non-actieviteit gesteld wordt.

Is dit nu het volmaakte beginsel der deugd, r u s t d e w a r e d e u g d t e n l a a t s t e o p h e t j u i s t b e s e f v a n d e o r g a n i s c h e e e n h e i d v a n g e h e e l h e t m e n s c h e n [...] en bestaat zij dien ten gevolge hierin dat ieder, naer [...] ven en vermogens, zich tot orgaan zoekt te stellen voor de geest, die in het Geheel werkt en die dit meer en meer tot bestemming te gemoet voert: het zou zeker onzinnig zijn, te willen beweren, dat ook de gebrekkige en onvolmaakte deugd alleen uit een soortgelijk besef ontspringen zou. Maar toch, waar dit hoogere nuttigheids-beginsel nog niet in werking treden kan, ook daar rust alle zedelijkheid, voor zoo ver als zij dezen naam verdient, op eene of andere wijziging van dit beginsel. Als eerste kiem is het reeds gegeven in de betrekking van ouders tot kinderen of in het huisgezin. Voortreffelijk is dit ontwikkeld in de *Speculative Ethik* van H.M. Chalybaeus, een boek dat meer belangstelling verdient dan getrokken heeft. Maar 't is ook reeds door de Ouden gevoeld. Van het huwelijk bijv. zegt Plutarchus, dat ‘de zinnelijke liefde slechts begin van en aanleiding tot die innerlijke genegenheid is, die eene gemeenschap is van hooge en heerlijke geluksgoederen, namelijk van dagelijks klimmende wederkeerige achting, welbehagen in elkander, liefde en vertrouwelijkheid’[1]; en over de beteekenis der kinderliefde zegt hij: ‘De natuur zelve leidt

1 *Gesprek over de liefde*, c. 23.

den mensch, die een redelijk wezen en tot gemeenschapsleven geschapen is, tot geregtigheid en wet, tot vereering der Godheid, tot grondvesting van steden en tot vriendschappelijke vereeniging op; want in de teedere liefde tot zijne kinderen heeft zij hem een edel en heerlijk zaad gegeven, dat al deze deugden tot rijpheid brengt'[1]. En dat wij in 't algemeen alleen door zelfopofferend leven voor anderen ons die ware liefde kunnen verwerven die de bron des geluks is, hoe kan het krachtiger uitgesproken worden dan in de door hem aangehaalde gnome[2]: 'De koopprijs van eens menschen liefde is de mensch'? vooral wanneer wij deze gedachte verbinden met deze andere, die door de Grieksche moralisten uitgesproken en ontwikkeld is in het hoofdstuk *over de vriendschap*, dat 'er geen bron van grooteren lust voor den mensch is dan de mensch'[3]. 't Is nu in den engen kring van het gezin dat zich reeds op een anders nog zeer laag zedelijk standpunt eene zekere belangelooze deugd ontwikkelt, die niet ontstaat uit een gestreng gevoel van p l i g t (aan pligt wordt hier niet eens gedacht), maar uit eigen behoefte, uit betrekkingsgevoel en als bevrediging van eene neiging van het eigen hart.

Maar ook de meeste overige deugden worden zelfs op dit standpunt uit een soortgelijk, hoewel natuurlijk gewijzigd beginsel volbragt. Laat het zijn dat vrees voor den wereldlijken regter op dit standpunt van veel openbaar kwaad terughoudt: niet deze vrees is de groote magt der ontwikkeling van het zedelijke leven, die veeleer in geheel andere oorzaken ligt, waarvan sommige bijna i n s t i n k t i e f werken. Men denke onder anderen 1°. aan den bijna aangeboren a f k e e r v a n s m a a d e n s c h a n d e, en de evenzeer aangeboren z u c h t n a a r g o e d k e u r i n g e n l o f; verder 2°. aan het streven om in een of ander opzigt zijne medemenschen aan z i c h t e b i n d e n of vervreemding van hen te voorkomen; ook dit streven is iets instinktiefs, men vindt het reeds bij het eerste ontwaken der bewustheid; ja het openbaart zich zelfs bij de hoogere diersoorten die op liefkozing prijs stellen; niet minder komt hier 3°. de heel of half onbewuste invloed van de z u c h t t o t n a v o l g i n g der heerschende zeden in aanmerking, die eene

1 *Over de liefde tot de kinderen*, c. 3.
2 Aldaar, c. 2.
3 Aristoteles, 'Eth. ad Eudem.,' VII. 2.

onwillekeurige openbaring van 's menschen gezellige of gemeenschaps-natuur is, terwijl vooral ook 4°. de meer of min toevallige eigenaardige goede rigting van iedersbijzondere natuur het hare doet. Op dit standpunt zoekt men zeker eens anders welzijn niet uit bewuste zelfopofferende liefde; maar toch, de natuurlijke behoefte van den mensch om in betrekking met zijne medemenschen te leven, of een zeker zwevend gevoel dat al het aangename des levens aan deze onze betrekking met elkander gebonden is, is ook hier de verborgen drijfveer tot de meeste deugden, de kracht die ze tot ontwikkeling brengt.

Een opmerkzaam gadeslaan van het zedelijk leven der menschen op iederen trap van ontwikkeling, een naauwkeurig opmerken van de verborgen drijfveeren tot zedelijkheid, zoo als die zich zelfs op lager ontwikkelings-standpunt vertoonen, overtuigt ons alzoo hiervan dat de zedelijk-maatschappelijke vereeniging der menschen geheel iets anders is dan eene meer of min contractmatige vereeniging der individuën tot wederkeerig dienstbetoon - de grondfout van verreweg de meeste Fransche schrijvers van naam over de wetenschappen van het regt, van de zedelijkheid en van het maatschappelijk leven, als die wel de vereeniging der menschen in familiën als eene wezenlijk natuurlijke, maar hunne vereeniging tot maatschappij en staat als eene conventionele beschouwen, als een werk van kunst en willekeur, eene beschouwing waarvan Rousseau's ‘Contrat social’ de meest sprekende type is. - Laat het waar zijn - en het laat zich inderdaad niet tegenspreken - dat het besef van het goede uit reflectie over het algemeen belang, en dat de regtsbewustheid uit de beschouwing der maatschappelijke vereeniging als contractmatig verbond historisch ontstaan is: - eene naauwkeurige analyse van het zedelijke leven, zoo als dit in de werkelijkheid voorkomt, overtuigt ons - en hoe verder de intellectuele, zedelijke en in 't gemeen de humane ontwikkeling vordert, des te krachtiger - hiervan dat de laatste verklaring van 's menschen zedelijke vereeniging, van alle zedelijk willen en streven en handelen gezocht worden moet in de organische eenheid van geheel het menschengeslacht, die gegrond is op 's menschen natuur zelve en die daarom ook onafhankelijk is van alle willekeur, eene eenheid, welke hierin bestaat dat ieder individu, gelijk hij al wat hij is en heeft alleen aan de gemeenschap met het menschengeslacht te danken

heeft en ook slechts in en door die gemeenschap bezit en geniet, inderdaad ook bestemd is om al wat hij is en heeft ten nutte van het menschengeslacht te gebruiken en aan de bevordering van haar heil dienstbaar te stellen, en dat de mate, waarin hij aan deze zijne bestemming beantwoordt, ten laatste de eenige ware maatstaf is van zijn eigen gevoel van geluk[1]. E i g e n g e l u k en geluk van anderen of a l g e m e e n w e l z i j n staan voor hem, die tot dit inzigt gekomen is, niet meer n e v e n s elkander, zoodat opwegen en afmeten van het eéne tegen het andere - Mill's leer in navolging van Bentham - te pas komen zou, maar hij is zich bewust, dat de actieve bevordering van het algemeene welzijn tegelijk de hoogste en beste bevordering van zijn eigen geluk is, omdat hij, bestemd tot orgaan voor het groote Godsrijk, juist daardoor aan zijne bestemming beantwoordt en zich zelven verwezenlijkt, d.i. zich door zijn handelend leven voor het algemeen welzijn zulk eene plaats in het groot Geheel en zulke betrekkingen tot zijne medemenschen verovert, als de voorwaarden zijn voor de ware gelukzaligheid.

Een zwevend gevoel dezer organische eenheid van het Geheel, die geheel iets anders is dan contractmatige vereeniging tot wederkeerig dienstbetoon, heerscht bij ons allen reeds lang voordat wij ons van haar helder bewust worden, en uit dat zwevend gevoel ontstaat een besef van verpligtingen, waarbij wij ons dan nog van het W a a r o m geene rekenschap weten te geven. Waarom bijv. wordt het algemeen als billijk en regtvaardig beschouwd, dat ieder naar zijn stoffelijk vermogen bij-

1 ‘Wären,’ zegt Im. Herm. Fichte (System der Ethik’, Leipz. 1850, I, bl. 21), ‘wären die Menschheitsindividuen nicht ursprünglich E i n s , nur getheilte Strahlen desselben Geistwesens; wäre unser Geistergeschlecht nicht ebenso mit dem empfindenden Naturleben verwachsen’: (Fichte denkt hier aan een zekeren zedelijken band, die ons ook met de dieren verbindt, welke inderdaad voorwerpen vau affectie niet alleen, maar ook van zedelijke verpligting voor den mensch zijn) ‘so würde der höchste Ertrag unserer Freiheit nur eine starre Rechtsabgrünzung gegen einander erzengen, ohne hingebendes Wohlwollen, ohne aufnehmendes Sichentzündenlassen am fremden höhern Geiste. Jeder, der Liebende wie der Sichvervollkommnende, sucht nur die Schale seiner sinnlich-selbstischen (falschen) Individualität zu sprengen, um im Andern ebenso sich zu f ü h l e n , wie er nach seinem tiefsten Grunde in ihm i s t . Dies ist der eigentliche Quell aller S y m p a t h i e , alles M i t l e i d s , das anch alles Empfindende umfasst und die T h i e r w e l t i n d e n K r e i s d e s E t h i s c h e n h i n e i n z i e h t . Aller Trieb der Ergänzung ist ein wahrhaftes M y s t e r i u m , wie Scopenhaner es mit Recht aannte; denn er ist ein in das Zeitleben hervorbrechendes Ewige.’

draagt tot instandhouding van staat, stad of gemeente? ‘Sommigen beweren,’ zegt Mill (bl. 86), ‘dat de staat regt heeft om van de rijken meer te vorderen dan van de armen, omdat de staat voor de eersten meer doet dan voor de laatsten. Maar dit is werkelijk niet waar; want de rijke zou veel beter in staat zijn om, bij gemis van wet of regering, zich zelven te beschermen dan de arme, en het zou hem waarschijnlijk wel gelukken, de armen tot zijne slaven te maken.’ Is het nu juist, als Mill zegt dat het utilitarianisme ons tot klaar inzigt van het billijke en regtvaardige daarvan brengt? Gewis; maar dan moeten wij het eenigzins dieper opvatten dan hij doet. Want dat de staat zonder iets meer regt zou hebben om van het individu dat alles te vorderen, wat in het algemeen belang is, dat is onjuist. B e l a n g en r e g t zijn twee begrippen die niets met elkander te doen hebben; uit het belang van het algemeen vloeit alleen dan een pligt voor het individu voort, als het algemeen of de staat regt heeft om deze of die diensten van het individu te vorderen; dezen regtstitel van den staat in het genoemde geval zal men onmogelijk vinden, zoolang als men nog altijd het staatsorganisme meer of min beschouwt als een contractmatige uitwisseling van diensten van staat en individu. Beschouwt men daarentegen den staat uit het oogpunt van de substantiële eenheid van het menschengeslacht (die evenwel niet in haar geheel, maar slechts in enkele opzigten door het staatsorganisme vertegenwoordigd wordt), dan is het klaar, dat ieder individu verpligt is om naar zijn vermogen tot instandhouding en ontwikkeling van het staatsorganisme bij te dragen, en dat de staat regt heeft dit te vorderen, terwijl de staat alleen dan onregt jegens het individu zou plegen, wanneer hij de grenzen te buiten ging, binnen welke het staatsorganisme de substantiële eenheid des menschdoms vertegenwoordigt. Zoo is het bij voorbeeld een stellig onregt, dat de staat in Engeland aan al zijne onderdanen bepaalde lasten oplegt tot onderhoud van de staatskerk, omdat de staat geenszins de g o d s d i e n s t i g e eenheid van het volk vertegenwoordigen kan en mag, terwijl hij integendeel, de godsdienstige vereeniging overlatende aan de gewetens der bijzondere personen, in het betoonen van stoffelijke hulp aan haar of in bescherming van anderen aard, het beginsel van volkomene onpartijdigheid moet huldigen, alleen toeziende *ne quid detrimenti respublica capiat*. Als persoon heeft de staatsbestuurder natuurlijk zijne eigene

godsdienstige overtuigingen, maar als staatsbestuurder moet hij met den held van de Henriade zeggen: ‘Je ne décide point entre Genève et Rome.’

Gaan wij alzoo uit van de idee der organische eenheid van het menschengeslacht, volgens welke alle wezenlijke belangen van het individu geenszins louter persoonlijke belangen zijn of kunnen zijn, maar volgens welke veeleer het welzijn van het individu gegrond is op het welzijn van het Geheel, dan kost het natuurlijk geen moeite meer om het volkomen regt van het utilitarianisme te bewijzen.

De zes feiten en casns-positiën, die wij tegen het nuttigheids-beginsel, zoo als Mill dit opvat, in het begin van het vorige Artikel hebben aangevoerd, laten zich uit dit beginsel bij onze, naar wij meenen, diepere en juistere opvatting daarvan, volkomen verklaren. 1°. Het nut der gierigheid uit een staathuishoudkundig oogpunt maakt gierigheid niet tot eene deugd, omdat de gierigaard tegen wil en dank nuttig is, en hij geenszins het welzijn van het algemeen beoogt. 2°. Daden uit menschenliefde staan zedelijk oneindig hooger dan zoo zij uit op zich zelf niet laakbare eerzucht voortkomen, omdat eerzucht altijd eene soort van egoïsme is, en de eerzuchtige datgene wat doel van het zedelijk leven zijn moet, enkel als middel voor een ander doel gebruikt. 3°. Onze eerbied voor het grootsche en edele van een leven naar vaste beginselen steunt zeker niet op de overweging van het nuttige van zulk een leven voor de maatschappij in alledaagschen zin, maar wel hierop dat zulk een leven de kracht der waarheid en der geregtigheid openbaart en daardoor hare heerschappij in de wereld bevordert. 4°. Voor hem, die van de idee der organische eenheid van het menschengeslacht doordrongen is, moet het toepassen van de doodstraf een gruwel zijn; want het is met het beginsel, hetwelk hem bezielt, met zijne menschenliefde in onverzoenbaren strijd; vergrijp tegen de regten van eenigen mensch, wie dan ook, kan onmogelijk in het algemeen belang zijn, en de doodstraf is een onregt. 5°. Hoog waardeert hij het schoone, de aesthetische zijde der zedelijkheid; want de grondslag waarop zijn beginsel rust, namelijk de idee van het

harmonische van de zedelijke wereldorde, is ook uit een aesthetisch oogpunt het heerlijkste en schoonste dat zich denken laat. Dat eindelijk 6°. tot de harmonische volkomenheid, die bij onze opvatting der organische eenheid van het menschengeslacht doel en wezen van alle ware zedelijkheid is, ook en wel in de eerste plaats de welwillende deugden behooren; dat verder hij, die aan deze organische eenheid gelooft, die alzoo ook hieraan gelooft dat ieder in dit groot Geheel zijne eigene plaats, zijne eigene roeping heeft, tevreden zal zijn in zijn lot, enz., - dat alles behoeft niet betoogd, slechts uitgesproken te worden. Hier evenwel gaat de zedelijke bewustheid in de godsdienstige over: want dit geloof is het w e z e n l i j k e van alle godsdienstig geloof.

Bij onze opvatting van het nuttigheids-beginsel wordt verder de gestrenge eisch, dien Mill stelt, ‘dat ieder zedelijk individu zonder iets meer volkomen belangeloos moet handelen,’ door het utilitarianisme zelf geenszins gedaan, gelijk trouwens zulk eene volkomene belangeloosheid, als hij vordert, niet wel mogelijk is. De hoogste eisch van het utilitarianisme is ja die der volkomene zelfverloochening ten nutte van anderen, met name ten nutte van het groot Geheel, maar toch met de bewustheid dat de vrucht dier zelfverloochening voor den persoon zelven het allerhoogste goed, het ware leven is. Als zoodanig beschouwden en waardeerden alle edele mannen der oudheid, die voor het heil van hun vaderland of om andere lofwaardige redenen hun leven opofferden, deze hunne zelfverloochening. ‘De waarlijk deugdzame mensch zal niet alleen vele diensten bewijzen aan vriend en vaderland, maar ook, moet het zijn, voor hen den dood ondergaan; want hij verkiest een oogenblik van den hoogsten lust boven een lang leven van geringen lust, en een enkel jaar van schoone daden boven een reeks van jaren van een alledaagsch leven, ja ééne enkele schoone, heerlijke daad boven eene menigte van onbeduidende handelingen.’ (Aristoteles, ‘Eth. ad Nicom.,’ IX, c. 8). Zelfs Jezus doet geen hoogeren eisch: ‘Wie achter mij wil komen, verloochene zich zelven, en neme zijn kruis op, en volge mij: want zoo wie zijn leven behouden wil, d i e z a l h e t v e r l i e z e n, maar zoo wie zijn leven zal verliezen om mijnentwil en om des evangelies wil, d i e z a l h e t b e h o u d e n.’ Het tegennatuurlijke kan nooit pligt zijn, en *omnis natura vult esse conservatrix sui*, gelijk Cicero (‘De Fin.’, IV, 7),

of *quod cuique consentaneum est, id unumquodque conservat*, gelijk Boethius (‘De cons.’, III, 11) zegt. (*‘De wil van iedere natuur is op zelfbehoud gerigt;’ - ‘alles wat met eenig ding in overeenstemming is, dat strekt ook tot behoud daarvan.’*) Zelfverwezenlijking is de onvervreemdbare eisch van de natuur van ieder levend wezen; een pligt tot z e l f v e r n i e t i g i n g ten nutte van anderen kan er niet bestaan, maar wel tot zulk eene zelfverloochening die waarlijk de hoogste zelfverwezenlijking is.

Inderdaad, nooit heeft men den martelaar, die voor de goede zaak van regt en waarheid stierf, nooit den held, die zijne ‘ziel tot losprijs voor zijn vaderland stelde’ (Plato), beklaagd, veeleer was hij een voorwerp van bewondering en vereering. Voorwaar, zeggen wij met Prof. Ernst Curtius (‘Protest. Monatsblätter’, August, 1864, blz. 91), ‘de martelaar, die voor zijne overtuiging vervolging en dood ondergaat, is oneindig gelukkiger dan hij, die zonder strijd zijn leven lang met matte ziel tusschen regts en links heen en weêr waggelt: want in ieder menschenhart leeft het gevoel, dat de ergste vijand van ons geluk de twijfel is, en dat niets ons gemoed meer ontstemt en onze krachten meer verlamt, dan een toestand van onzekerheid en besluiteloosheid.’ Zelfs afgezien van het toekomstige leven, kan men zeggen dat hij, die zijn leven opoffert tot heil der menschheid, zich zelven door die eene daad veel meer verwezenlijkt en, in de bewustheid daarvan, een veel hooger gevoel van geluk smaakt, dan hij dit zou kunnen door een geheel, tot in hoogen ouderdom gerekt leven; ja de bewustheid van een edel mensch, dat hij uit liefde tot het leven groote schade gedaan had aan de goede zaak der heerschappij van regt en deugd en waarheid, zou een zoo donkere schaduw op geheel zijn verder leven werpen, dat het voor hem inderdaad, ook uit het oogpunt des geluks, wenschelijker ware zijn leven te hebben opgeofferd, dan het met zulk eene bewustheid en tot zulk eenen prijs te behouden. Hoeveel te meer dan, indien hij gelooft dat sterven niet is vernietiging van het persoonlijk bestaan, maar de overgang tot het ware leven, de weg tot de hoogste verwezenlijking van zijne bestemming als lid of orgaan van het Godsrijk!

Het wèl begrepen nuttigheids-beginsel is derhalve wezenlijk het eenige ware zedelijke beginsel; maar men mag deze stelling niet zoo opvatten, alsof reeds op lager standpunt van

ontwikkeling iedere zedelijke handeling zou moeten geschieden met het bewuste doel van den handelenden persoon om daardoor een bepaald nut voor het algemeen tot stand te brengen. Waar de hoogste volmaaktheid naar zedelijke bewustheid en naar zedelijk karakter bereikt is, daar moge het waar zijn dat iedere zedelijke handeling geschiedt met het bepaalde doel, om nuttig voor het algemeen te zijn en zoo ook zelf tot de hoogste zelfverwezenlijking, tot volmaakte ontplooijing en openbaring van geheel zijn bestaan en mitsdien tot het hoogste geluk te komen: op ieder lager standpunt van zedelijkheid is de zucht om goed te handelen nog vermengd met allerlei andere begeerten en neigingen ‘welke krijg voeren tegen de ziel.’ Wie toch zal de waarheid ontkennen van hetgeen Mill opmerkt, dat zelfzucht bij de groote meerderheid een veel krachtiger prikkel tot handeling is dan het besef, dat alleen bevordering van de belangen van anderen de ware bevordering is van onze eigene belangen? Ja dit besef ontbreekt aan de meesten geheel! Op zulk een lager standpunt werkt dat nuttigheids-beginsel, hetwelk regt van bestaan op zedelijk gebied heeft, nog geenszins als b e w u s t beginsel, maar veeleer nu eens (*a*) als eene buiten de bewustheid der individuën staande magt, die het niet zedelijk streven der menschen dienstbaar maakt aan de zedelijke orde, en die zelfs door middel van de zelfzucht der individuën de zedelijke regelen tot algemeene erkenning en tot dwingende magt weet te verheffen, gelijk dit zeer juist is opgemerkt door W. Vatke (‘Die menschliche Freiheit,’ u.s.w., blz. 431): ‘De idee der ware zedelijkheid bevredigt het geheel van 's menschen behoeften, neigingen en bedoelingen, en juist daardoor heeft zij den mensch in hare magt. In de werkelijkheid zijn het (op iederen lageren trap van zedelijke ontwikkeling) allerlei bijzondere, egoïstische belangen en neigingen, die den mensch bepalen in zijne handelingen en strevingen, en is het geenszins de idee der zedelijkheid welke dit doet. Om deze reden meent de mensch, dat hij zich zelven en dat hij bijzondere doeleinden dient, terwijl hij toch inderdaad, zonder dit zelf te weten of te willen, in de dienst is van het Geheel of van de zedelijke wereldorde. Want al die belangen in alle bijzondere betrekkingen des levens zijn wezenlijk zoo vele middelen, waardoor de zedelijke wereldorde den mensch onbewust aan hare dienst ketent. Zij gebruikt hem zoo lang als middel, totdat hij zich verheft tot het ware zedelijke standpunt,

en vrij en zelfbewust orgaan voor de zedelijke wereldorde wordt.' - Dan weder (*b*) werkt dit beginsel ongeveer als een instinktieve drang, die den mensch, wien nog het helder bewuste beginsel om naar de bevordering van het algemeene welzijn te streven ontbreekt, vaak zelfs met een zeker enthusiasme vervult voor het waarlijk zedelijke en goede; ik bedoel dat enthusiasme, waarover zoo voortreffelijk geschreven is door Victor Cousin in zijne 'Introduction à la Morale.' Cousin noemt dit enthusiasme der zedelijkheid 'het zedelijk instinkt der zelfopoffering (*dévouement*).' Als hij het evenwel een zekeren 'luxus in de zedelijkheid', een 'overtreffen van het zedelijk verpligte' noemt, dan is dit slechts in zoo ver juist, als op ieder lager standpunt van zedelijke ontwikkeling al zoodanige handelingen, die uit het 'zedelijk instinkt der zelfopoffering' voortkomen, buiten de grenzen van datgene zullen liggen, wat men dan nog voor zedelijken p l i g t in den gestrengen zin zal houden; maar hij dwaalt, als hij oordeelt dat het een wezenlijke 'luxus in de zedelijkheid' zijn zou, aangezien de hoogere zedelijke ontwikkeling al datgene, wat op een vroeger standpunt als o n v e r p l i g t e zedelijkheid beschouwd werd, hoe langer zoo meer onder de zedelijke p l i g t e n opneemt. - Of ook dit beginsel werkt (*c*) als sympathie, vooral in den vorm van medelijden; òf (*d*) als gezelligheids-behoefte; òf (*e*) als eene zekere afhankelijkheid in welke de mensch, ook als willend wezen, tot den kring staat waarin hij leeft, en waardoor ook het goede in dien kring zich onwillekeurig aan de individuen mededeelt, en wel uit kracht van die 'sympathetische natuur van den mensch, waardoor lagchen en weenen, rust en hartstogt, geestelijke en ligchamelijke verschijnselen met eene zekere onwederstaanbaarheid zich verbreiden. Deze sympathetische trek is op lagere ontwikkelingstrappen bijna alvermogend, zoodat de menschen niet alleen in doen en lijden, voorstelling en gezindheid, maar ook in houding en gebaarden den indruk der gelijkvormigheid maken. Het behoort tot de zwaarste taak der zedelijke vorming, zich uit deze, om zoo te spreken, onpersoonlijke massaliteit los te rukken en tot persoonlijke zelfstandigheid in denken, gevoelen en willen te verheffen'[1]. - Of het handelen ten nutte van

1 H. Krause, 'Die Massen-Erweckungen oder Revivals', in de 'Prot. Kirchenz. van 1861, N°. 9.

anderen komt (*f*) voort uit den bijzonderen aanleg der individuën, die wegens de oorspronkelijke inrigting van hun innerlijk bestaan geschikt en geneigd zijn tot het beoefenen van sommige bepaalde deugden, welke reeds de Ouden als ‘natuurlijke deugden’ scherp onderscheidden van de ‘wezenlijke deugden’; òf (*g*) uit de aangeboren behoefte om onze medemenschen te behagen en om hunne genegenheid en liefde te winnen; òf het is (*h*) te verklaren uit de even zeer diep in onze natuur ingeplante begeerte naar lof en goedkeuring en afkeer van schande en afkeuring; òf (*i*) het is zucht naar bewondering van onzen persoon en onze daden en vrees voor bespotting of om in een belagchelijk licht te verschijnen, die ons drijft. Dat al deze drijfveêren ten laatste de handelingen doorgaans dienstbaar maken aan de bevordering van het algemeen belang of van dat van den naaste, is volkomen juist, en het is een bewijs, dat het algemeen belang m e t b e w u s t h e i d en wil te bevorderen 's menschen ware bestemming en bijgevolg de hoogste zedelijkheid is; het wijst tegelijk hierop, dat de menschelijke natuur zelve zoo ingerigt is, dat wij òf willend, òf onwillig, inderdaad organen zijn van het groote zedelijke organisme der menschenwereld. Maar men kan het handelen uit deze drijfveêren evenmin een bewust handelen uit het zedelijk utiliteitsbeginsel noemen, als bijv. instinktieve handelingen der dieren, die werkelijk dienstbaar zijn aan een gemeenschappelijk belang, maar die zij zelve toch alleen verrigten uit eenen zekeren drang hunner natuur, zonder zich de bevordering van dat belang als doel voor te stellen.

Waar op dit standpunt met bewustheid uit een utiliteitsbeginsel gehandeld wordt, daar is wezenlijk niet het streven naar de bevordering van het algemeene welzijn, maar veeleer dat naar de bevordering van het eigen welzijn het beweegrad der handeling; waar daarentegen op dit standpunt de handeling belangeloos gerigt is op het welzijn van anderen, daar is zij doorgaans niet veel anders dan de bevrediging van eene zekere aandrift der eigene natuur, en daar laat zij zich derhalve inderdaad ongekunsteld tot persoonlijken lust herleiden. Kon de mensch geen hooger standpunt van zedelijkheid dan dit bereiken, zoo zou het systeem van Claude Adrien Helvetius (in zijn werk ‘De l'esprit’, 1758) het eenige ware zijn. Egoïstisch lustgevoel zou dan de eenige beweegreden tot, en de eenige wet van alle handelingen wezen. Deugd en ondeugd

had men dan slechts op te vatten als twee verschillende wijzen, waarop de mensch zijn eigenbelang begrijpt. De deugd ware dan alleen goed, omdat zij voor haren beoefenaar nuttig, de ondeugd kwaad, omdat zij schadelijk is. Deugdzaam ware dan niet hij die zijn eigen genot en zijne eigene aandriften (*passions*) opofferde voor het algemeene welzijn, omdat zulk een bestaan onmogelijk zijn zou, maar hij wiens aandrift toevallig gerigt was op het algemeene welzijn, hij wien eene aandrift voor de deugd (eene *passion pour l'honnêteté*) even zeer tot deugdzame, als anderen hunne aandriften tot slechte handelingen dwongen[1]. Maar de vatbaarheid van den mensch om ook het standpunt der b e w u s t e belangeloosheid te bereiken bewijst, dat wij deze zijne natuurlijke *passion pour l'honnêteté* uit een ander oogpunt moeten beschouwen; zij is namelijk eene openbaring van het feit, dat 's menschen natuur t o t g e m e e n s c h a p s l e v e n a a n g e l e g d is; zij mag derhalve niet als eene gewijzigde zelfliefde in den zin van het sensualisme van Helvetius, maar zij moet beschouwd worden als de natuurlijke kiem van een leven, hetwelk belangeloos aan de behartiging van het algemeen welzijn gewijd is en daarin zijn hoogst geluk, zijne ware zelfverwezenlijking en bevrediging vindt.

Zedelijkheid in den waren zin des woords is echter iets an ders dan het handelen uit zekere natuurlijke aandriften, van welker zedelijke strekking de mensch zich naauwelijks behoorlijke rekenschap geeft; zij vordert k l a r e e n v o l l e d i g e b e w u s t h e i d v a n h e t z e d e l i j k d o e l d e r h a n d e l i n g. Dat is het ware in hetgeen Kant beweert, dat niet de neiging maar het p l i g t b e s e f, waaruit eene handeling geschiedt, hare zedelijke waarde bepaalt. Op het standpunt der volmaakte

1 Ik vertaal *passion* in het stelsel van Helvetius door a a n d r i f t, niet door h a r t s t o g t, omdat hij inderdaad niet datgene bedoelt wat wij h a r t s t o g t noemen, waarbij wij bij voorkeur aan iets verkeerds, althans aan iets niet volkomen goeds denken. Somtijds evenwel bedoelt hij nog meer een zekere p a t h o s dan eene aandrift, bijv. als hij zegt, dat alle gewigtige veranderingen in de wereldgeschiedenis het werk van 'passion' zijn, en dat zonder haar geene groote daad ooit geschied is. Inderdaad, pathos, zelf een kind van de op idealen gerigte fantasie, is de bron van alle groote daden. Een kritische tijd, die arm aan pathos is, is ook arm aan grootsche daden. Neemt men echter het woord hartstogt in dien gunstigen zin, als waarin mijn vriend Dr. A. Pierson spreekt van h a r t s t o g t d e r w e r k e l i j k h e i d, dan kan men ook in het systeem van Helvetius *passion* vrij met h a r t s t o g t vertalen.

zedelijke vrijheid is pligtbesef wel niet het eenige motief der handeling, die dan uit het zedelijk karakter zelf voortvloeit, maar pligtbesef moet toch altijd het regulatief van het zedelijk leven blijven. Dat zedelijke doel nu (of de inhoud dier bewustheid) kan geen ander zijn, dan zelfverwezenlijking (of volkomene ontplooijing van onzen aanleg) door middel van onverdeeld streven naar het algemeene welzijn. Deze bewustheid is zelve ten laatste alleen mogelijk, als zij rust op een helder inzigt in de wezenlijk organische eenheid van het menschengeslacht, of (om het semitisch spraakgebruik te volgen) op het regte inzigt in, en geloof aan de idee van het koningrijk Gods. Waar dit inzigt bestaat, daar wordt al het streven van den mensch tot ‘een zoeken van het koningrijk Gods en van Gods geregtigheid,’ en daar is feitelijk het ware, echt zedelijke nuttigheids-beginsel tot de hoogste heerschappij gekomen, ja zoo volkomen, dat de mensch, die met deze bewustheid vervuld is en door haar gedreven wordt, zelfs geene andere uitspanning en verpoozing zal zoeken en liefhebben, dan eene zoodanige, die in de afwisseling van nuttige handelingen bestaat, gelijk het christelijk geloof zich het leven van Jezus denkt. Maar 't is eene fout in Mill's geschrift, dat hij reeds in de gebrekkige werkelijkheid al het zedelijk goede uit één enkel beginsel wil verklaren, daar er inderdaad eene oneindige menigte van drijfveêren, en wel van de meest verschillende soort, bij de onderscheiden menschen in werking moet treden, om al die handelingen te voorschijn te brengen, waaraan wij toch den naam van betrekkelijk zedelijk goede handelingen geenszins mogen ontzeggen. Bij vele handelingen, met name die welke voortkomen uit de zoogenaamde ‘natuurlijke’ deugd, moet men niet eens vragen naar een bepaald doel, of naar een beginsel in den eigenlijken zin; men moet ze, gelijk al het natuurlijke, alleen uit oorzaken verklaren. Dat bijv. sommige kinderen van nature goedhartig, andere van nature levendig en tot actieviteit geneigd zijn, enz., dat is niet omdat zij met die goedhartigheid, enz., zich een doel voorstellen; zij doen daden der goedhartigheid, enz., omdat zij nu eenmaal zoo zijn. Dit alles neemt niet weg, dat inderdaad bevordering van het nut van het menschelijk geheel in 't algemeen en van den naaste in 't bijzonder de eenige maatstaf van het waarlijk zedelijk goede is, en dat eerst hij, die met bewustheid en vasten wil zich de

bevordering van het algemeen welzijn ten doel en tot regel voor zijne handelingen stelt, in den hoogsten zin des noods den naam van z e d e l i j k verdient.

Wij zouden hier onze beschouwing van het nuttigheidsbeginsel kunnen besluiten, indien wij nog niet moesten antwoorden op t w e e bedenkingen, die schijnbaar gewigtig genoeg zijn om deze theorie omver te werpen, reden waarom het meer dan vreemd is, dat Mill ze in zijne verdediging van het nuttigheidsbeginsel met stilzwijgen voorbijgaat.

De eerste bedenking is deze. Indien werkelijk bevordering van het nut van den naaste en ten laatste van het algemeene welzijn de eenige standaard van het zedelijk goede is, dan spreekt het van zelf dat alle zedelijke pligten wezenlijk slechts p l i g t e n j e g e n s d e m e d e m e n s c h e n zijn; maar dan ook blijft er in de zedeleer *geene plaats over voor het zoo gewigtige hoofdstuk van 's menschen pligten jegens God*, die immers in alle stelsels der zedeleer onder de zedelijke pligten worden opgenomen. Hieraan sluit zich dan de tweede bedenking aan, die dezelfde vraag doet met betrekking tot de niet minder *gewigtige pligten van ieder mensch jegens zich zelven*.

Dat Mill op de eerste bedenking geen acht geslagen heeft, ware dan alleen te verklaren en te regtvaardigen, wanneer hij van het godsdienstig geloof geheel gezwegen had; immers er kan van pligten jegens God in ieder geval slechts sprake zijn bij het geloof aan eenen persoonlijken God, en dus bij eene godsdienstige bewustheid, waarvoor bij een groot gedeelte der geestverwanten van Mill, met name bij zijne vrienden in Frankrijk, bij Auguste le Comte en anderen, geene plaats meer is of wezen kan. Voor het materialisme en het pantheïsme in al zijne vormen en gestalten is de vraag naar pligten jegens God natuurlijk eene onzinnige vraag, omdat alle pligten uit persoonlijke betrekkingen ontstaan. In alles, wat niet tot het gebied der exacte wetenschap behoort, eerbiedigen wij gaarne ieders persoonlijke overtuigingen, ook die der pantheïsten, materialisten en atheïsten, indien zij dit uit overtuiging zijn. Doch Mill zelf brengt niet alleen een en andermaal de godsdienst ter sprake, maar hij zoekt ook zijn stelsel voor hen te regtvaar-

digen, die het meest algemeen heerschend geloof aan eenen persoonlijken God zijn toegedaan. Wat hij over de godsdienstige vragen in verband met zijn onderwerp zegt, het is zeker het onbeduidendste gedeelte van zijn boek. Hij had dit zonder schade kunnen weglaten; maar nu hij de godsdienstige vragen in zijn onderzoek trekt, nu had hij zijne denkbeelden over de zoogenaamde pligten jegens God in verband met zijn utiliteits-beginsel moeten ontwikkelen. Hij spreekt over de godsdienst, eerst bl. 30, 31, om de utiliteits-theorie tegenover de aanklagt, dat zij eene ‘goddelooze’ zijn zou, te regtvaardigen, en dan bl. 39, 40, waar hij over de godsdienstige beweegredenen tot zedelijkheid handelt. Hij toont daar alleen aan, dat zijne theorie volmaakt overeenstemt met een verlicht godsdienstig geloof, volgens hetwelk ‘de Godheid immers boven alles het geluk harer schepselen bedoelt, en dat derhalve de geopenbaarde wil van God, indien men meent dat deze supranatureel bekend gemaakt is, geen anderen inhoud kan hebben dan juist dien van het nuttigheids-stelsel.’ Hij zelf evenwel behoort tot het getal van ‘die anderen die van meening zijn, dat het christendom de bedoeling en geschiktheid bezit om hart en gemoed der menschen met zulk een geest te bezielen, als hen in staat stelt om zelve te vinden hetgeen goed is, en als hun de gezindheid geeft om hetgeen zij als goed bevonden hebben te volbrengen, en dat wij alzoo eene met de naauwkeurigste consequentie uitgewerkte zedeleer behoeven, om den wil van God te vertolken.’ Over de godsdienstige motieven zegt hij: ‘Indien men gelooft, gelijk de meesten belijden dat zij gelooven, in de goedheid van God, dan moeten zij, die het wezen of zelfs het eenige kenmerk van het goede stellen in het dienstbare der handelingen aan het algemeen geluk, noodwendig ook gelooven dat het juist dit goede is, hetwelk Gode behaagt. De geheele kracht alzoo, die ligt in de voorstelling van uitwendige, hetzij zinnelijke of zedelijke, belooning of straf, onverschillig of deze van God dan of zij van onze medemenschen uitga, en evenzeer de geheele vatbaarheid der menschelijke natuur voor belangelooze toewijding van zich zelve aan God of aan de menschheid, wordt aan de bevordering van de zedelijkheid volgens het utilitarianisme in dezelfde evenredigheid dienstbaar, als deze opvatting der zedelijkheid erkend wordt.’ Onbeduidende, hoewel volkomen ware opmerkingen! Liever had-

den wij van hem antwoord ontvangen op deze vraag: Indien werkelijk de bevordering van het algemeen belang of van dat onzer medemenschen het e e n i g d o e l d e r z e d e l i j k h e i d is, welke plaats moeten wij dan in de zedeleer aanwijzen aan de pligten jegens God, die immers in alle stelsels der zedeleer onder de zedelijke pligten worden opgenomen?

Mag ik in plaats van Mill antwoorden, dan is mijn antwoord kort en klaar dit: ‘Er bestaan volstrekt geene eigenlijke pligten jegens God, en deze geheele rubriek moet hoe eerder hoe beter uit de zedeleer weggeruimd worden.’

Men versta dit niet verkeerd. Ik bedoel niet dat de mensch niet verpligt zou zijn bepaalde gezindheden, die in overeenstemming zijn met zijn godsdienstig geloof, jegens God, te bezitten, welke gezindheden bezielenden invloed moeten oefenen op zijn handelend leven. Maar men bedenke, dat wij onder z e d e l i j k e pligten niet verstaan gezindheden afgescheiden van de handelingen, neen, wij denken daarbij aan de handelingen zelve, wier zedelijke waarde intusschen in de gezindheden ligt. Eene gezindheid is derhalve alleen dan zedelijk als zij bron en beweegkracht tot handelen is, en niet God, maar alleen de menschenwereld is het voorwerp waarop al ons handelen uitsluitend gerigt kan en moet zijn. Het godsdienstig geloof moge eene kracht zijn, die alle levensbetrekkingen heiligt, het moge ze ons in dat ware licht doen kennen, in hetwelk ons hare hooge beteekenis en bestemming openbaar wordt: alle handelen zelf beweegt zich noodwendig op het gebied der menschelijke levensbetrekkingen, en zoodra alzoo als het godsdienstig geloof den wil in beweging zet en het handelend leven bepaalt, is niet God, maar is de menschenwereld het voorwerp der handeling, zoodat de mensch in zijn h a n d e l e n d godsdienstig leven, waar dit zich in volbrenging van pligten openbaart, geene andere pligten dan die jegens de menschen heeft te vervullen. Welke andere godsverheerlijking is er mogelijk, tenzij deze dat wij, als ‘medearbeiders Gods,’ gelijk Paulus zich uitdrukt, al onze krachten wijden aan de komst van het koningrijk Gods? En wat is de idee van het koningrijk Gods anders dan de idee van een rijk van volmaakte menschelijke levensbetrekkingen, volmaakt en geheiligd door het godsdienstig geloof? Ik weet het wel, de o f f i c i ë l e godsdienst schrijft aan hare aanhangers bovendien nog tal van specifiek g o d s d i e n s t i g e handelingen als pligten voor; maar voor zoo ver als deze

handelingen niet regtstreeks het heil van het Algemeen bedoelen, strekken zij òf uitsluitend om ons te versterken in het geloof en in godsdienstige gezindheid, dat is in gemeenschapsgevoel met elkander als kinderen van éénen God, en worden zij door het Protestantisme met regt in den algemeenen naam van godsdienstoefening (niet in den zin van uitoefening der godsvrucht, maar in dien van een zich oefenen in godsvrucht) zamengevat, òf anders, waar godsdienstige verrigtingen deze strekking niet hebben, daar behooren zij tot het gebied van het bijgeloof.

Wat vele inderdaad edele menschen van de godsdienst afkeerig maakt, 't is welligt het meest dit, dat de meest algemeen heerschende of de officiële godsdienst over 't geheel hare aanhangers zoo ongodsdienstig maakt. Het meest algemeen heerschend godsdienstig geloof toch denkt zich God en de menschenwereld als twee van elkander onderscheiden voorwerpen van pligtsbetrachting. Op dit standpunt blijft er voor een godvruchtig gemoed naauwelijks eenige plaats over voor eene andere liefde tenzij voor liefde tot God - een standpunt, dat in het piëtisme zijn uiterste consequentie bereikt. Op dit standpunt ontboezemt zich het godsdienstig gevoel in de slechts schijnbaar godvruchtige woorden: ‘Wien heb ik *nevens u*, o God! in den hemel? *nevens u* lust mij ook niets op de aarde!’ (Ps. 73:25.) Inderdaad, indien zulk een God, van wien men gelooft dat al het overige onder de kategorie van een ‘nevens God’ valt, ons eenig al is: wat hebben wij dan nog behoefte aan iets buiten hem? Ja, wegens onze zinnelijke natuur mogen wij ook dan nog behoefte hebben aan onze medemenschen, maar dit zal ons op dit standpunt eerder een gebrek dan iets goeds dunken; met één woord, wij zullen alligt vervallen tot het dwaalbegrip dat ons ligchaam niet veel meer dan een kerker, deze aarde niet veel meer dan een vreemdelingsoord voor onzen geest is. Ook dan ja rest er nog liefde tot de menschen, maar van de armzaligste soort; al onze liefde lost zich dan op in eene soort van sympathie met hen die juist zoo over de godsdienstige zaken denken en juist zoo God vereeren als wij; - eene liefde waaraan noodwendig afkeerigheid van, zoo niet haat tegen alle overigen beantwoordt, gelijk trouwens de officiële godsdienst over 't geheel liefdeloos maakt, en zich openlijk of bedekt deze lijfspreuk kiest: ‘Zou ik uwe haters, o Heer! niet haten? Ik haat ze met eenen volkome-

nen haat, zij zijn mij tot vijanden!' (Ps. 139:21, 22), eene lijfspreuk, te onzedelijker, hoe meer de officiële godsdienst geneigd is in allen, die in godsdienstige denkbeelden van haar verschillen, enkel 'ongeloovigen' of zelfs 'vijanden der godsdienst' te zien. Daarom werkt de officiële godsdienst dan ook in vele opzigten demoraliserend, en niet weinigen van hen die door haar als ongeloovigen gebrandmerkt worden, bezitten een veel edeler gemoedszin en beoefenen veel heerlijker deugden dan de officiëel godvruchtigen. Hoe gruwelijk moet aan de officiëel godvruchtigen het woord van den meest verklaarden vijand van alle officiële godsvrucht, van dien 'godslasteraar,' gelijk alle vromen in zijnen tijd hem noemden, in de ooren hebben geklonken: 'Waarlijk ik zeg u: de tollenaars en de hoeren gaan u voor in het koningrijk Gods!'

Men zegt, en dit is, goed begrepen, ook volkomen juist: al het zedelijk goede bestaat in het volbrengen van Gods wil; maar, en dit ziet men te veel voorbij, die wil van God is alleen uitgesproken in de natuurlijke en zedelijke orde van alle levensbetrekkingen zelve. 'God wil,' zegt gij, 'dat wij zijne wijsheid in de schepping zullen bewonderen;' - maar moeten wij dat nu doen, omdat God het wil? immers alleen, omdat de wijsheid Gods, die in de schepping uitgedrukt is, onze bewondering wekt! 'God wil, dat ouders hunne kinderen zullen liefhebben, en kinderen hunne ouders,' enz., - maar immers niet uit gehoorzaamheid aan God, alleen omdat zij wezenlijk in die bepaalde betrekking tot elkander staan. Zoo moet altijd de wil van God uit den aard der levensbetrekkingen zelve worden afgeleid, en zegt men dat het godsdienstig geloof onze zedelijke gezindheden verhoogt en heiligt, dan kan dit alleen dezen zin hebben, dat dit geloof heiligenden invloed oefent op onze beschouwing van de levensbetrekkingen, en eerst dien ten gevolge op de daaraan beantwoordende zedelijke gezindheden en handelingen. Wie enkel uit gehoorzaamheid aan den wil van God eenen pligt volbrengt, hij volbrengt dien pligt niet naar den eisch der zedelijkheid. 'Welwillendheid,' zegt een wijsgeer uit de zich noemende school der exacte philosophie[1] met regt, 'die zich zonder bijoogmerken aan het welzijn van den naaste wijdt, wordt niet reiner maar

1 De Herbartiaan Allihn, in zijne 'Grundlehre der allgemeinen Ethik', Leipzig, 1841, blz. 221, 222.

verliest van hare reinheid, wanneer zij niet ontstaat uit menschenliefde, maar uit - wij voegen er bij: zoogenaamde - godsdienstige drangredenen.' Nu is buiten twijfel dit het eigenaardige van alle godsdienstig geloof, dat het in ons aller betrekking tot God den grond stelt van ons aller zedelijke betrekking tot elkander; maar het verlicht godsdienstig geloof bedoelt, waar het van betrekking tot God spreekt, niet de persoonlijke betrekking tot een wezen buiten de wereld en afgezien van diens levensopenbaringen in de wereld, het denkt aan de betrekking tot God, zoo als God zelf in de orde van het godsrijk (of in de inrigting van alle levensbetrekkingen overeenkomstig met deze orde) zich zelven, zijn wezen en zijn leven openbaart. In ieder geval, zoo het waar is dat het godsdienstig geloof ons de levensbetrekkingen in het helderste licht doet zien, dan ook moet voor den geloovige de godsdienstige beschouwing der levensbetrekkingen de ware zijn, en dan ook zal hij jegens zijne medemenschen zoo of zoo gezind zijn, niet om Gods wil, niet uit gehoorzaamheid aan trouwens altijd zeer betwijfelbare positieve wilsopenbaringen van God, maar om den wil van zijne medemenschen zelve; in deze gezindheid nu en in hare openbaring in het leven bestaat alle pligtsvervulling. Pligten jegens God zelven, handelingen waarvan God het voorwerp is, bestaan er in het geheel niet, tenzij op het standpunt der officiële godsvrucht, voor zoo ver als deze nog in bijgeloof en fanatisme bevangen is. Alles in God, en met God, en door God, niets voor God of ten dienste van God. '*Beatus, qui amat te, Deus! et amicum in te, et inimicum propter te*'[1].

Het is eene veel grootere leemte in het geschrift van Mill, dat hij met geen enkel woord spreekt over eene andere hoofdsoort van pligten volgens de gangbare stelsels der zedeleer, pligten die, bij oppervlakkige beschouwing, geenszins te verklaren zijn uit het door hem voorgestelde en verdedigde beginsel, hetwelk toch ten slotte hierop neêrkomt dat alle zede-

1 Een woord van Augustinus: 'Zalig wie u bemint, o God! en zijnen vriend in u, en zijnen vijand om uwentwil.'

lijke regelen en pligten afgeleid moeten worden uit den aard der zedelijke vereenigingen (*moral associations*, gelijk hij ze noemt), zoodat alle zedelijke regelen, zegt hij, zamen te vatten zijn in ‘den gouden regel van Jezus van Nazareth: “Doe aan anderen, wat gij wilt dat men u zal doen;” en: Bemin uwen naaste als u zelven.’ Ik bedoel de breede reeks dier pligten, die men algemeen noemt 's menschen pligten jegens zichzelven, waartoe men rekent: de verpligte zorg voor leven en gezondheid, het volkomen bestuur van al onze zinnelijke neigingen en begeerten, het bedwingen van driften en hartstogten, of de zorg dat zij dienstbaar worden aan het goede, matigheid, kuischheid, eerbaarheid, zelfachting, ontwikkeling van al onze vermogens en talenten naar ligchaam en geest, betamelijke zorg voor onzen stoffelijken welstand, enz.

Indien het nu waar is dat ieder mensch bepaalde pligten jegens zich zelven te vervullen heeft, dan is immers het beginsel, door Mill verdedigd, namelijk de genoemde ‘gouden regel van Jezus van Nazareth’ voor 't minst onvolledig. Wij zien dan ook dat de zoogenaamde pligten jegens ons zelve in zeer vele stelsels van zedeleer een struikelblok zijn bij de poging om het geheele zedelijke leven uit één beginsel af te leiden, terwijl alleen die stelsels, die alle zedelijke handeling herleiden tot een grover of meer verfijnd egoïsme, geen bezwaar vinden in de verklaring van al die pligten die onmiddellijk gerigt zijn op het belang van den handelenden persoon.

Inderdaad evenwel is voor de voorstanders van het nuttigheids-beginsel, zoo als wij dit opvatten als beginsel om nuttig te zijn voor anderen, de oplossing van deze schijnbare zwarigheid niet moeijelijk; want als wij de zoogenaamde zelfpligten uit het oogpunt van pligt of zedelijkheid ontleden, dan zien wij weldra in, dat er wezenlijk in 't geheel geene pligten evenmin als zonden jegens ons zelve bestaan, en dat dus Aristoteles in zijne kernachtige taal zeer juist zegt: De geregtigheid, alle zedelijke deugd, is ‘het goed van een ander, omdat zij op een ander betrekking heeft, want zij bewerkt hetgeen nuttig is voor anderen,’ (*ἀλλότριον ἀγαθὸν, ὅτι πρὸς ἕτερόν ἐστιν· ἄλλῳ γὰρ τὰ συμφέροντα πράττει, Ethic. ad Nicom.* V. cap. 3, pag. 1130 A. 3-5).

't Is inderdaad niet mogelijk dat iemand pligten jegens zich zelven kan hebben, omdat in dit geval schuldenaar en schuld-

eischer één en dezelfde persoon zouden zijn. Waar dit laatste werkelijk zoo schijnt te zijn, daar heeft men slechts schijnbaar met den zelfden, wezenlijk met andere personen te doen. Geldschuld heldere deze verhouding op. A. kan onmogelijk iets schuldig zijn aan zich zelven, of wij moeten hem in twee personen splitsen; want het is zeer mogelijk dat A. in eene bepaalde betrekking iets schuldig is aan A. in eene andere betrekking; bijv. als hij beheerder is van goederen die aan B. toebehooren, en hij persoonlijk van die goederen in leengebruik ontvangen heeft, dan is hij persoonlijk schuldenaar aan zich zelven in zijne kwaliteit als beheerder der goederen van B. Zullen er dus pligten jegens ons zelve kunnen ontstaan, dan moet dit zijn uit kracht van bepaalde betrekkingen des levens, die ons niet vergunnen volkomen vrij over ons zelve te beschikken; met andere woorden, de zoogenaamde zelfpligten zijn wezenlijk pligten jegens degenen met welke wij in de bedoelde betrekkingen staan. Het geheele denkbeeld, dat wij iets aan ons zelve zouden verpligt zijn, komt dan ook niet voor in de Schriften van het O. of N. Testament, welker reine zedeleer toch door allen geroemd wordt. De leer van Jezus: ‘Hebt uwen naaste lief als u zelven,’ noemt zelfliefde wel den maatstaf der liefde tot den naaste, maar gebiedt de zelfliefde niet als eenen pligt; hare wezenlijke bedoeling is bovendien deze, dat wij het liefdebetoon, hetwelk wij voor ons zelve van anderen verlangen, tot maatstaf moeten stellen voor de liefde, die wij aan anderen betoonen. De eenige uitzondering zou, bij oppervlakkige beschouwing, 1 Kor. VI: 18 zijn, waar Paulus ééne bepaalde zonde zoo van alle overige onderscheidt dat, terwijl alle overige zonden buiten het eigen ligchaam omgaan, hij die deze zonde pleegt tegen zijn eigen ligchaam zondigt. Maar bij nader inzien blijkt het dat Paulus niet denkt aan de verwoesting der gezondheid of iets dergelijks - in welk opzigt immers niet alleen die ééne zonde, maar ook bijv. onmatigheid, zwelgerij, dronkenschap, enz., zonden tegen het ligchaam zijn zouden, wat Paulus ontkent, daar hij ze buiten het ligchaam plaatst. Paulus gaat hier derhalve uit van eene meer of min mystieke beschouwing van het ligchaam als een tempel des Geestes, dat is, hij denkt zich hier het individu niet op zich zelf, maar als lid van Christus of van zijne gemeente.

Men moet namelijk zich wel wachten voor de gewone op-

pervlakkigheid, om bijv. matigheid, spaarzaamheid, enz., op zich zelve reeds zedelijke deugden of pligten te noemen; men moet bij de zedelijke beoordeeling van al deze zelfpligten vragen, wat het is dat ze tot pligten maakt, en welke dus de maatstaf van hunne zedelijke beoordeeling is. Matigheid is op zich zelve geene zedelijke deugd, evenmin als spaarzaamheid, enz, enz.; men kan immers matig zijn, om langs dezen weg slechts te meer zinnelijk te genieten, en zulk een verfijnd Epikurisme zal toch wel niemand eene deugd noemen. Het zedelijk oordeel hangt altijd af van het voorgestelde doel der handeling; nu is het duidelijk, dat niet het schijnbare maar het wezenlijke doel der handeling hare zedelijke waarde bepaalt, omdat dit schijnbare doel wezenlijk voor den handelenden persoon geen doel is, alleen middel in dienst van het eigenlijke doel. Toen bijv. Absalom zich zoo bij uitstek welwillend en gemeenzaam jegens het volk gedroeg, toen was het schijnbaar zijn doel om de genegenheid van het volk te winnen; ware dit zijn wezenlijk doel geweest, dan zou men zijne welwillendheid eene deugd kunnen noemen; maar nu hij die genegenheid des volks alleen zocht met revolutionaire en egoïstische bedoelingen, nu was zij veeleer eene misdaad. Alle zelfpligten nu hebben dit eigenaardige dat zij middelen moeten zijn voor een verder liggend doel; daarom zijn zij niet zedelijk, veeleer onzedelijk, zoodra als men deze middelen tot doel zelf verheft. Wie met verstandige behartiging van zijne aardsche belangen wezenlijk niets anders bedoelt dan alleen zijn eigen aardschen welstand, met matigheid niets dan zijne eigene gezondheid, met beoefening der wetenschap niets dan zijn eigene geestontwikkeling, hij kiest zeker juiste middelen om dit zijn doel te bereiken, maar het louter op eigenbelang gerigte doel ontneemt aan dit alles het wezenlijk zedelijk karakter. Eene andere vraag is deze, of en in hoever dit een en ander ons vrij staat; eene andere vraag is deze, of en in hoever het eene zedelijke deugd is. Zedelijke deugd wordt het eerst wanneer het beginsel, waaruit wij onze eigen belangen behartigen, niet is egoïsme, maar de overtuiging dat wij ons zoo het best dienstbaar stellen aan de algemeene belangen; dat wij door matigheid, zelfbestuur, enz. die krachten van ligchaam en geest in stand houden en ontwikkelen, die ons geschikt maken om aan onze bestemming voor het algemeene heil te beantwoorden, of dat wij in het belang van het algemeen de wetenschap

beoefenen, enz. Een louter op ons zelve, louter op ons persoonlijk, zij 't stoffelijk of geestelijk, belang gerigt streven is altijd egoïsme, en het kan daarom, ook waar en voor zoo ver als het geoorloofd moge zijn, nooit eene zedelijke deugd heeten, omdat het door ons nagestreefde doel dan buiten onze roeping voor het zedelijk Geheel omgaat. Er zijn derhalve geene zedelijke pligten, die als zoodanig enkel pligten jegens ons zelve zijn; voor zoo ver als zij zedelijke pligten zijn, ligt de verpligtende kracht tot hunne volbrenging alleen in de betrekking, waarin wij staan of moeten staan tot het algemeen, of in onze roeping, om ons dienstbaar te stellen aan het algemeen belang.

Uit deze verwarring van gedachten, waarbij men datgene deugd noemt, wat dit alleen in vele gevallen zijn kan, omdat het in vele, misschien in de meeste gevallen een middel is tot bevordering van het algemeene heil en in dienst daarvan geschiedt, komt ook de algemeene, en toch onzinnige meening voort dat deugd en ondeugd aan elkander grenzen en in elkander overgaan, terwijl zij wezenlijk even lijnregt tegenover elkander staan als licht en duisternis. Men beweert namelijk, dat eene zekere rigting van gedrag, die deugd is binnen bepaalde grenzen, tot ondeugd overgaat als zij deze grenzen overschrijdt. Hier hebben wij derhalve het curieuse geval, dat iets door toeneming in zijn tegendeel zou overslaan, wat op ieder ander gebied eene in het oog springende ongerijmdheid is! Maar ook op zedelijk gebied. Geen bepaalde rigting van gedrag is op zich zelf deugd, zij wordt dit alleen uit kracht van het beginsel hetwelk aan ons gedrag deze rigting geeft. Spaarzaamheid kan zeer ligt in gierigheid, enz., overslaan, dat is volkomen waar; maar dan beschouwt men de spaarzaamheid geheel op zich zelve en niet als deugd. De deugd der spaarzaamheid kan nooit zoo ver gedreven worden dat zij gierigheid worden zou, omdat de deugd der spaarzaamheid die rigting van levensgedrag met betrekking tot onze bezittingen is, die bepaald wordt door het zedelijke doel om langs dezen weg het algemeene welzijn te bevorderen. Die spaarzaamheid, die bij overdrijving gierigheid wordt, is de louter egoïstische spaarzaamheid, en derhalve geene deugd maar in beginsel eene ondeugd, zoodat men hier niet het geval heeft, dat iemand in de rigting der deugd zoo ver voortgaat totdat zijne deugd overslaat in ondeugd; integendeel men heeft hier het geval, dat

eene mindere mate van ondeugd, die alleen aan anderen in haar karakter als ondeugd verborgen is gebleven, door toeneming eene meerdere mate van ondeugd geworden en alzoo aan anderen in haar karakter als ondeugd openbaar geworden is. Het zou ons hier te ver van ons onderwerp afvoeren, wilden wij aantoonen dat alle zoogenaamde deugden, wier overdrijving ondeugd wordt, geenszins deugden zijn, maar dit alleen onder bepaalde voorwaarden kunnen wezen, terwijl daarentegen geen enkel wezenlijk zedelijk beginsel (en dit toch is de maatstaf der deugd bij de beoordeeling van iedere rigting van levensgedrag) overdreven worden kan, laat staan door de gestrengste consequentie in een beginsel van onzedelijkheid overslaan; een stelling, van welker waarheid ieder zich overtuigen kan, die de proef neemt met ieder zedelijk beginsel, volgens hetwelk de mensch niets anders met zijn gedrag beoogt dan de bevordering van, het waarachtige welzijn - ik zeg niet van dezen of dien zijner medemenschen - maar van het algemeen.

Er rest nog ééne bedenking tegen het nuttigheids-beginsel, die van een geheel anderen aard is dan de twee, welke wij nu opgelost hebben. Zij is ontleend aan het feit des g e w e t e n s , en zij komt hierop neêr, dat de veroordeeling of de vrijspraak des gewetens niet afhangt van de consideratie van het nuttige of het schadelijke der handelingen voor onze medemenschen, maar dat zij veeleer rust op een onmiddellijk besef van pligt, op die innerlijke gebondenheid aan alles wat wij als goed en pligtmatig hebben erkend, die van 's menschen zedelijke natuur niet af te scheiden is, terwijl toch buiten tegenspraak het rigtsnoer dat het geweten volgt de ware en hoogste standaard der zedelijkheid zijn moet. Deze bedenking tegen het nuttigheids-beginsel laat zich volkomen oplossen; het laat zich met de meest volkomene klaarheid in het licht stellen, dat al die verschijnselen in 's menschen innerlijke bewustheid omtrent zich zelven, die wij aan het g e w e t e n toeschrijven, zich door geene andere theorie zoo volkomen en zoo bevredigend laten verklaren, als door de nuttigheids-theorie zoo als wij die opvatten. Maar het verschijnsel, hetwelk wij g e w e t e n noemen, is een zoo zamengesteld verschijnsel, dat de oplossing van deze bedenking, die op eene naauwkeurige analyse van het geweten rusten moet, eene afzonderlijke studie vordert, zeker van niet minder grooten omvang dan deze mijne studie over het

nuttigheids-beginsel zelf. Gaarne verklaar ik mij bereid aan de lezers van dit tijdschrift mijne denkbeelden over het geweten in verband met de nuttigheids-theorie mede te deelen, indien de belangstelling, waarmede deze mijne studie over het nuttigheids-beginsel zelf ontvangen wordt, mij vrijmoedigheid geeft om op belangstelling voor eene studie over het geweten te rekenen.

S. HOEKSTRA, BZ.

Polybrotie en zijn bewoners.

Eine physiologische Sendung. In der Turiner Gesellschaft für wissenschaftliche und litterarische Vorlesungen vorgetragen von Jac. Moleschott. Giessen, 1864.
Eene physiologische zending enz. Uit het Hoogduitsch vertaald door Lupus. Rotterdam, 1864.

> Blut ist ein ganz besondrer Saft.
> GOETHE.

‘Er was eens een koning en een koningin,’ - -

We herinneren ze ons nog, niet waar? die fantastische verhalen vol toovergloed en riddermoed, waarnaar wij met schitterende oogen in half behagelijken angst zaten te luisteren in den schemeravond, als de maan door 't venster scheen. Onze gansche jonge ziel weefden wij meê in die uit de middeleeuwen overgebleven sagen, en 's nachts droomden we dan wild en akelig van woeste reuzen en bloed en gevechten, of zacht en liefelijk van schoone koningsdochters en weldadige feeën. Maar och, als we den volgenden morgen weer over de schooltafel zaten gebukt, wat stuitend contrast voor den jongen romantiker tusschen Siegfried met de hoornen huid, die den vuurspuwenden draak versloeg, en den kruidenier, waarvan ons rekenboek ons verhaalde, die zóóveel pond stroop verkocht tegen zóóveel centen 't pond! En zeker bleef dikwijls die romantiek niet zonder invloed op de goede uitwerking van menigen regel van drieën. - - Maar als nu ons rekenboek eens plotseling betooverd ware geworden en ons tooversprookjes ware begonnen te vertellen in plaats van drooge cijfers en lange sommen, - - zouden we dan niet in aangename verrassing beter dan anders hebben opgelet?

Mij dunkt, op een dergelijke wijze zijn de turijnsche dames verrast geworden op den avond toen Moleschott de voorlezing

hield, waarvan de titel hierboven staat geschreven. ‘Physiologie? dat is immers die wetenschap, waarbij men kikvorschen vermoordt en honden martelt en nog veel andere akeligheden meer, en waarbij men uren lang zit voor een of ander instrument en getallen opschrijft en van die getallen groote drooge tabellen maakt: - en daarover een voorlezing? fi donc.’ Maar in plaats van tabellen hoorden zij sprookjes over 't groote Polybrotie met zijn twaalfhonderd millioen provinciën, waarvan ieder haar bewoners weer telt bij duizenden van millioenen; en misschien heeft zich toen haar oordeel over physiologische voorlezingen wel eenigzins gewijzigd.

Anderen zijn zeker dien avond evenzeer met een vooroordeel daar gekomen, maar dat zich in andere bewoordingen lucht gaf. ‘Wat wilt gij nu reeds uw wetenschap populariseren, gij physiologen, die op uw onmetelijk arbeidsveld ijverig en onvermoeid tallooze experimenten zaait, en daaruit toch slechts een schralen oogst van onzamenhangende feiten opzamelt, die gij nog met moeite vindt tusschen de welig opschietende vraagteekens en de gevaarlijke poelen der speculatie! Leert zelf eerst volledíger, eer gij anderen leert!’ Trouwens, die zoo spraken, waren geen mannen die zich met een sprookje lieten verschalken, koele bedaarde wiskundigen en natuurkundigen. En niet te verachten was hun tegenwerping, want nog maar al te zeer gelijkt de physiologie, *de wetenschap van 't leven*, op iemand die van water en zout den oceaan met zijn branding wil maken, of van opgevischt wrakhout een fregat tracht te timmeren. Misschien echter is 't Moleschott gelukt hen te overtuigen, dat de weinige dingen, die de physiologen weten, reeds belangrijk genoeg zijn om niet door de physiologen *alleen* geweten te worden.

Of mij dit ook gelukken zou met de lezers van den *Gids*? - -

Mag ik u iets van Polybrotie vertellen?

Polybrotie is ons bloed. Waarom Moleschott 't zoo noemt, zal later blijken als wij met zijn bewoners kennis maken.

Een paradoxe stelling is niet altijd een goede captatio benevolentiae, maar op dit gevaar af moet ik toch reeds hier alle dichters en redenaars, die spreken van 't ‘roode levenssap’ of

't ‘purpren levensvocht’ tegenspreken, en beweren, dat bloed eigenlijk geen rood of purper *vocht* is. Evenmin toch als men water, dat met vermiljoen geschud is, een roode vloeistof kan noemen, is ook deze benaming op 't bloed toepasselijk. Want laat men dat water een tijdlang staan, dan zinken de zwaardere vermiljoenkorrels naar beneden, en 't water dat er boven staat, vertoont zich kleurloos. Hetzelfde geldt van 't bloed, met dit verschil slechts, dat de kleurende korrels, als ik ze zoo noemen mag, minder gemakkelijk naar beneden zinken en meestal gelijkmatig in de vloeistof verdeeld blijven. Het bloote oog, dat ons bij 't vermiljoenwater zoo gemakkelijk op 't regte spoor bragt, en 't kleurlooze vocht van de roode korrels liet onderscheiden, laat ons dus hier in den steek; wij moeten tot andere hulpmiddelen onze toevlugt nemen. Een naaldenprikje in den vinger zal ons materiaal in overvloed verschaffen. Wij brengen 't te voorschijn gedrongen drupje onder 't mikroskoop en zie - een talloos tal ronde lichtgele kringetjes drijven in een *ongekleurd vocht*. Geel zijn zij, nu wij ze op zich zelf zien; door hun massa maken zij 't bloed rood; even als een plaat vensterglas kleurloos schijnt, maar als men er in de breedte door ziet, groen; even als 't zeewater in een glas niet de donkere kleur heeft van den oceaan.

Maar wat zijn eigenlijk die kringetjes? Verbeeld u een platte ronde schijf, welker middellijn ongeveer vier maal grooter is dan hare dikte; hol die schijf van de randen naar 't midden toe langzaam afhellend aan beide zijden uit, zoodat 't midden een weinig dunner is dan de rand; maak dan nog de scherpe kanten wat rond, en ge hebt een tamelijk juist model van zoo'n bloedkringetje. Waarschijnlijk stelt ge u echter dat model, al tracht ge 't ook nog zoo klein te denken, veel grooter voor dan 't origineel. Moleschott stelt de middellijn dier schijfjes gelijk aan de helft der middellijn van 't fijnste haartje op den rug eener dameshand; of, wilt gij getallen: honderd en dertig schijfjes naast elkander zouden een rijtje uitmaken van één Nederl. streep lang, en een stapeltje van vijfhonderd schijfjes zou één Nederl. streep hoog zijn. En als wij nu bedenken, dat wij straks in dien enkelen druppel zoo talloos veel zagen, wordt 't begrijpelijk dat er in één kubieke Nederl. streep bloed tusschen de vier en vijf millioenen schijfjes zijn. (Een vingerhoed behoeft nog zoo heel groot niet te zijn om tweeduizend van die kubieke strepen te bevatten.) Had Moleschott on-

gelijk toen hij het bloed *Polybrotie* noemde, *'t land met de vele bewoners?* De bloedschijfjes stelde hij voor als die bewoners en zich zelf als de afgezant van dat talrijk volk om zijn bestaan en zeden aan het turijnsche publiek te doen kennen.

Ondertusschen zouden wij onzen bloeddruppel onder 't mikroskoop bijna vergeten. Revenons à nos moutons. Maar zie - 't tafereel is geheel veranderd; in plaats van de nette ronde schijfjes van zoo even, is 't gezigtsveld bedekt met allerlei verwrongen en verschrompelde vormen. De Polybrotiërs schijnen 't ver gebragt te hebben in mimiek en metamorphose, men zou ze in hun tegenwoordige gedaante niet meer herkennen. Laat ons dan zien wat hier geschied is; misschien ontmaskeren wij hen en krijgen daardoor tevens (iets dat trouwens meer gebeurt) een beter inzigt in hun inwendige structuur. Het vocht waarin de bloedschijfjes straks dreven, is voor 't grootste deel water; dat water is gedeeltelijk verdampt; dus de bloeddruppel is drooger geworden. En met deze gegevens zou men de vormsverandering der schijfjes in 't groot kunnen nabootsen. Laat 't straks gemelde model van geleiachtige lijm gemaakt zijn, en een tijdlang op een drooge plaats liggen, dan zal ook 't klompje lijm niet glad blijven, maar langzamerhand rimpelig en verschrompeld en tevens iets kleiner worden, volkomen hetzelfde wat hier bij de bloedschijfjes heeft plaats gehad. Tegelijk met de verklaring van dit verschijnsel, krijgen wij dus eenige waarschijnlijkheid, dat de bloedschijfjes, als ik 't zoo mag uitdrukken, een lijmachtige structuur bezitten.

Nog aannemelijker wordt deze stelling door de observatie van een anderen karaktertrek der Polybrotiërs. Brengt men ze namelijk (door middelen, wier uiteenzetting ons hier te ver zou voeren) in omstandigheden, dat zij al stroomend door engten moeten passeren, of een korten draai om een hoek moeten maken, dan is men in de gelegenheid hun rekbaarheid en elasticiteit te bewonderen, en ze aan menschen ten voorbeeld te stellen in hun geschiktheid, om zich naar allerlei omstandigheden te voegen. Hier is 't een, die, zich in de lengte uitrekkend, een al te naauwe plaats van 't stroombed doorsnelt, en zoodra hij in ruimer omstandigheden is gekomen, zijn gewonen vorm weer aanneemt (tout comme chez nous); daar is 't een groepje, die met elkaâr in een zijstroompje willen dringen, maar in te groote haast en opgewondenheid el-

kander den intogt beletten, totdat eindelijk een zich in allerlei bogten er door wringt, en triomferend de anderen op 't nieuwe pad vooruitschiet. Weer elders is 't een Hercules am Scheidewege, een besluitelooze Polybrotier, die weifelend hangt op den scherpen hoek, dien twee stroomtakken met elkaar vormen; nu buigt zich de eene helft over en dan weer de andere, totdat de stoot van een der voorbijsnellende broederen of een andere omstandigheid 't pleit beslecht en hem een der beide wegen doet kiezen.

Een minder levendig, maar misschien nog wonderbaarder schouwspel vertoonen de Polybrotiers onder invloeden, wier wijze van werking nog onopgehelderd is (o.a. electrische slagen, oplossingen van zekere stoffen, etc.). Dan ziet men soms de schijfjes allerlei uitsteeksels krijgen; die uitsteeksels worden langer en aan 't uiteinde knopvormig; al grooter en grooter worden de knopjes, totdat 't dunne steeltje, waarmee ze aan 't moederschijfje vastzitten, zich afsnoert, en de knopjes als ronde gele bolletjes wegdrijven. Doch deze en dergelijke feiten kunnen wij tot nog toe slechts als mikroskopische curiositeiten vermelden; alleen versterken zij ons in onze meening aangaande de geleiachtige elastische structuur der schijfjes.

Maar zacht wat; met dit zoo koelbloedig te beweren komen wij op een netelig veld, en bevinden ons terstond te midden van de mêlee der mikroskopici. Want - - ja, ik zie uw ongeloovig verwonderd lachje wel, maar het is zoo - ook de schijnbaar zoo vreedzame histologie, de wetenschap van de kleinste vormbestanddeelen der organismen, heeft haar conservatieven en radicalen, haar Herrenhaus en Fortschrittspartei. Ook op haar gebied wordt er soms een, wel niet ‘mannendoodende’, maar dan toch dierendoodende strijd gevoerd; ook daar klinkt het van den eenen kant: St. George for England! Schwann en de membraan! en van de andere zijde antwoordt het: Montjoye St. Dénis! Schultze en 't protoplasma!

Onze Polybrotiers zijn juist 't onderwerp van zoo'n histologische question brulante, waarbij zij trouwens minder direct en materieel geïnteresseerd zijn, dan de Sleeswijk-Holsteiners bij de hunne. Willen wij dus eens zien wat die krijgskreten beteekenen?

Nadat sedert 't begin dezer eeuw door velerlei afzonderlijke onderzoekers, gewapend met zeer verbeterde mikroskopen, veel was ontdekt, legde Schwann in 1839 in zijn klassiek

werk[1] den grondslag voor alle latere beoefening der mikroskopische anatomie. Zijn hoofdstelling was deze: alle dieren bestaan ter laatster instantie uit cellen of ontwikkelingsvormen van cellen; - een stelling die tegenwoordig als 't eerste artikel der histologische grondwet kan worden beschouwd. Maar wat zijn cellen? Schwann antwoordt: een cel is een blaasje met vloeistof gevuld; in dat blaasje drijft een ander ligchaam, de kern, die ook weer vloeistof en een nog kleiner ligchaam, 't kernligchaampje, bevat. - Die definitie werd algemeen aangenomen en bleef 't langen tijd. Maar naarmate de waarnemingen zich vermenigvuldigden, kwamen er allengs meer feiten aan 't licht, die met Schwann's denkbeelden over de structuur en 't ontstaan der cellen in strijd waren, en zoo geschiedde het, dat de histologen spraken over cellen, zonder dat men algemeen was overeengekomen wat men een cel zou noemen; daaruit ontstond spraakverwarring, en uit spraakverwarring strijd, gelijk van ouds bij den toren van Babel. Daarom was 't een loffelijke poging, toen in 1861 Max Schultze, professor te Bonn, opstond[2], en een meer algemeene definitie van 't begrip cel trachtte in te voeren, in plaats van de oude Schwannsche, die gebleken was al te beperkt te zijn. Als essentieele deelen van een cel stelde hij protoplasma en kern, en ontkende vooral de beteekenis van 't omhullend vlies of de membraan, iets wat uit den aard der oude definitie: een cel is een blaasje, een noodzakelijk attribuut moest zijn. Een blaas toch laat zich moeijelijk denken zonder een vlies, waardoor zij juist tot blaas gemaakt wordt. - Schultze's definitie werd nog door Brücke te Weenen in zoo ver gewijzigd[3], dat deze 't protoplasma alleen als 't eigenlijk constituerende van de cel of (zoo als hij 't noemde) elementair organisme beschouwde.

Duid mij dezen afschrikkenden kunstterm protoplasma niet ten kwade; 't is moeijelijk anders uit te drukken. Protoplasma laat zich 't best vergelijken bij lijmachtig, taai vloeibaar eiwit; dit tot verduidelijking.

Wanneer wij nu den strijd, dien deze beide revolutionairen

1 Th. Schwann, Mikroskopische Untersuchungen über die Uebereinstimmung in der Structur und dem Wachsthum der Pflanzen und Thiere. Berlin, 1839.
2 Archif für Anatomie und Physiologie. 1861. 1.
3 Sitzungsberichte der Wiener Akademie. XLIV. 381.

en anderen met hen tegen de behoudende histologen voeren, beschouwen in betrekking tot onze Polybrotiers, dan blijkt 't ons reeds terstond, dat deze zich, noch volgens Schwarm, noch volgens Schultze, cellen laten noemen. Want van een vlies is niets waarneembaar; integendeel, wat wij boven van hun elasticiteit gezien hebben, en niet minder hun vorm zelf, spreekt sterk daartegen. Van den anderen kant is ook de kern niet te zien; wel heeft men vroeger een nu eens donkere, dan lichte vlek, die men in de meeste bloedschijfjes zag, als zoodanig aangemerkt: doch 't is thans volkomen bewezen, dat dit veroorzaakt werd door de uitholling in 't midden, in verband met 't hooger of lager stellen van 't mikroskoop.

Hoe moeten zij dus heeten? Bloedschijfjes? Bloedligchaampjes? Zoo noemen velen ze. En hieruit blijkt treffend hoe de histologen, in weerwil van hun dagelijkschen omgang met 't kleine, toch nog alles naar zich zelf afmeten en onwetenschappelijke verkleinwoorden gebruiken. Een ligt verklaarbaar verschijnsel, maar dat toch wel eenmaal uit de wetenschap zal verdwijnen. Verbeeld u een natuurkundige, die sprak van atoompjes en molecuultjes! - Misschien hangt het zamen met een ander verschijnsel. Namelijk: naar mate de wetenschap vordert, maakt men minder gebruik van de aan 't menschelijk ligchaam ontleende maten, die uit den aard der zaak overal verschillen, en dus zoo ligt verwarring brengen. De wetenschap wordt dus, om 't zoo uit te drukken, objectiver, en haalt niet overal het eigen dierbaar ik bij. En ook hierin zijn vele zusterwetenschappen de histologie vooruit; in de chemie en physica toch is bijna overal 't aan de aarde ontleende metrieke stelsel ingevoerd, terwijl men nog zoo vele mikroskopische anatomen hoort spreken, den een van parijsche, den ander van Weener, een derde van engelsche lijnen en duimen. Gelukkig wordt 't langzamerhand anders.

Maar, il faut laver sou linge sale en familie. Hoe moeten de Polybrotiers heeten? vragen wij weer. Zooals wij zien vallen zi] in de categorie van Brücke's elementair-organismen; deze vereischten noch vlies, noch kern. Maar, - e-le-men-tair-orga-nis-men! Horatius vond reeds de sesquipedalia verba, waar zij onnoodig waren, minder verkieslijk. Zou 't mogelijk zijn dat wij die Brücke'sche organismen eenvoudig cellen noemden? Mij dunkt, ja. Want gelijk de natuurkundige zijn atomen heeft, physische eenheden, zoo heeft de histoloog zijn cellen,

anatomische eenheden. Zal nu de voortgang der wetenschap niet bij ieder stap belemmerd worden door controversen over grondbegrippen, dan moet de definitie van 't begrip atoom zoo algemeen mogelijk zijn; 't eene b.v. heeft de eigenschappen van zuurstof, 't andere weer geheel verschillende, die van ijzer, en beiden zijn atomen. Dit nu op ons geval toepassend, zeggen wij: cellen zijn anatomische eenheden; even als er goud-atomen zijn en zwavel-atomen, zijn er ook cellen met kern en zonder kern, met vlies en zonder vlies, etc. Zou dit niet de definitie zijn, die als de meest algemeene, zich 't best naar den voortgang der wetenschap voegt, en in haar kader plaats heeft voor alle misschien te ontdekken feiten? Wij spreken dus verder niet van bloedschijfjes of bloedligchaampjes, maar van *bloedcellen*.

Straks zagen we dat 't bloed zijn roode kleur aan de cellen te danken heeft. Maar zijn deze cellen klompjes kleurstof, even als de vermiljoenkorrels, of hebben wij ons dit anders voor te stellen? Om deze vraag te beantwoorden, moeten wij ons weer een naaldenprikje getroosten, 't drupje komt weer onder 't mikroskoop, en wij voegen er een druppel water bij. En wat gebeurt er? Langzamerhand worden de cellen bleeker, zij zwellen op en 't omgevende vocht krijgt een geelachtigen tint; en na een poosje zijn zij verdwenen: de arme Polybrotiers zijn verdronken. Maar bij scherp toezien ziet ge hunne lijken als geheel kleurlooze, zeer bleeke kringetjes in den moordenden vloed drijven (door bepaalde middelen zijn zij duidelijker te maken). 't Water heeft hun dus de oplosbare kleurstof ontnomen, en de op zich zelf kleurlooze stof, die met die kleurstof was doortrokken, is (als in water onoplosbaar) teruggebleven. Maar niet de kleurstof alleen hebben zij verloren. Want als dat bloeddrupje, 't zij met of zonder water, aan zekere invloeden was blootgesteld geworden, en gij hadt 't dan na een tijd lang weer beschouwd, gij zoudt de kunstvaardige Polybrotiers hebben bewonderd over de sierlijke monumenten, die zij zich ten grafteeken stelden. Regelmatige vierkante staafjes, of (als ge 't bloed van een muis hadt genomen) driekantige piramiden, of (naamt ge dat van een eekhoren) zeszij-

dige plaatjes, bedekken dan 't gezigtsveld. En lost men nu die kristallen weer in water op, dan is 't langs scheikundigen weg bewijsbaar, dat zij behalve de kleurstof nog een stof bevatten, die tot de groep der eiwitstoffen behoort (stoffen die allen met 't gewone hoender-eiwit meer of minder overeenkomen).

Onze bloedcellen zijn dus uit een scheikundig oogpunt vrij wat zamengestelder dan de vermiljoenkorrels, zoo zamengesteld zelfs, dat wij ons met dit weinige zullen vergenoegen, deels om u niet met allerlei chemische benamingen lastig te vallen, deels ook ('t hooge woord moet er uit) omdat er eigenlijk niet zoo heel veel meer van bekend is.

Maar ook, als wij nu nog langer bij de roode Polybrotiers bleven toeven, zouden er alligt ontevreden stemmen uit Polybrotie zelf opgaan; de aristocraten daar zouden de hoofden bij elkaêr steken en ons beschuldigen van democratische gezindheid, omdat wij tot nog toe alleen over 't plebs gesproken hebben, zonder den adel met een woord te verwaardigen. Want er bestaan in ons bloed ook polybrotische barons, zoo als Moleschott ze noemt. Wij hebben ze straks over 't hoofd gezien, wat trouwens ook onder de massa van 't volk ligt gebeuren kan, daar er gemiddeld op driehonderd gemeenen slechts één adellijke komt. Maar wilt gij kennis maken met de haute volée, zie dan nog eens naar 't met water vermengde bloeddrupje van zoo even. Rood gepeupel ziet gij niet meer, maar in 't fiere bewustzijn van hun onoplosbaarheid drijven er eenige witte, blinkende barons rond, want in tegenstelling met de menschenmaatschappij zijn in Polybrotie de grooten veel meer bestand tegen de invloeden van weer en wind dan 't volk. Nu uw attentie er eenmaal op gevallen is, zijn zij ook gemakkelijk te vinden in 't bloed zonder water; witte, korrelige cellen zijn 't, ongeveer een derde grooter dan de roode. Ook zijn zij niet schijfvormig, maar bolvormig, en hebben een kern, gelijk 't fatsoenlijke cellen, die zich naar de algemeen gebruikelijke definities voegen, betaamt. Echter bezitten ook zij geen omhullend vlies, en wel verre van zich over die overeenkomst met 't roode plebs te schamen, geven zij daarvan de duidelijkste blijken. Neem slechts eens de moeite langen tijd een witte cel te fixeren. Reeds terstond valt 't in 't oog, dat de omtrek veel minder scherp geteekend is, dan die der roode, meer onregelmatig en flaauwer. Maar zie, - langzaam, zeer langzaam vormt zich daar op een punt van den omtrek een

uitsteeksel; 't wordt langer en langer, zelfs zoo, dat 't de middellijn der geheele cel in lengte nabij komt. Nu blijft 't een oogenblik stationair, en even langzaam wordt 't weer ingetrokken. Pas echter is dat intrekken geheel of bijna geëindigd en 't uitsteeksel weer in de cel teruggekeerd, of op een tegenovergestelde plaats van den omtrek begint hetzelfde spel op nieuw. Soms is 't één arm, soms een gansche bundel, die zoo afwisselend uitgestoken en ingetrokken wordt. En wanneer de omstandigheden, waarin de cel zich bevindt, niet door uitdroogen of andere invloeden gewijzigd worden, kan men deze raadselachtige bewegingen langen tijd achtereen nagaan.

Maar ik zie, gij zijt ernstig en nadenkend geworden. Misschien vaart u een ligte huivering door de leden. - ‘Hoe? zijn wij dan zelfs in volkomen gezonden toestand woonplaatsen voor dieren? Gaat ook in ons bloed dat stil, geheimzinnig uitsteken en intrekken van die lange spookachtige armen onafgebroken voort? Ons bloed, ons levensvocht, een poel met mikroskopische monsters!’ - - Stel u gerust, hier gelijk bij andere dingen die ons doen huiveren, berust dat meest op een verkeerde voorstelling van onze zijde. Wij hebben ons nu eenmaal gewend, alles waaraan wij willekeurige beweging meenden waar te nemen, als *dier* te beschouwen; maar zou die beschouwing wel de juiste zijn? De wetenschap zegt: neen. Want (om slechts dit aan te voeren), bij de mikroskopische zaden van vele planten (en 't zaad van een plant kan men toch moeijelijk als dier beschouwen) ziet men eveneens allerlei nu eens snelle, dan langzame bewegingen. Dus, wij stellen: ‘omdat een cel uit zich zelf bewegingen volbrengt, daarom is zij nog geen dier, dat een onafhankelijk leven leidt,’ en verontrusten ons niet verder over de ‘bloeddiertjes.’

Maar onze Polybrotiers zelve geven ons aanleiding om deze minder behagelijke beschouwingen van ons af te zetten. Want wij komen nu tot de meest komische zijde der polybrotische maatschappij. Diocletianus werd koolplanter, Karel de vijfde werd horlogiemaker; - evenzoo hebben de polybrotische barons slechts een tweeledige toekomst voor zich: òf ten onder te gaan, òf hun gedistingueerde bleeke kleur te verliezen en een te worden van 't roode plebs. Velen kiezen 't eerste, velen 't laatste; doch hetzij zij uit schaamte dien overgang ras bewerkstelligen, hetzij door andere omstandigheden, zelden gelukt het die metamorphose direct te observeren. Het volk vult dus

zijn rijen aan met adellijke recruten, en in gewone omstandigheden brengt nooit een roode bloedcel een andere voort.

Maar vanwaar komen dan de witte bloedcellen? Ontstaan zij in 't bloed zelf? Neen. - 't Bloed loopt, zoo als bekend is, in de slagaderen en aderen die een overal gesloten systeem van buizen vormen. Maar één opening is er in dat systeem, waardoor 't bloed onmiddellijk toevoer van buiten kan ontvangen. Boven in de borst nl. mondt in een groote ader een buis uit, die langs de ruggegraat naar beneden loopt en haar vertakkingen door alle deelen van 't ligchaam verbreidt. Deze buizen vormen 't stelsel der watervaten of lymphvaten. Zij voeren zoowel de uit 't voedsel bereide sappen (ten minsten een deel er van), als de door de ligchaamsbestanddeelen ongebruikte sappen naar 't bloed terug. Op hunnen weg passeren zij echter een groot aantal klieren, en in deze is de wieg der witte bloedcellen te zoeken, die dan langs den boven aangeduiden weg in 't bloed worden uitgestort, om tot roode cellen te worden of reeds vroeger te verdwijnen. Hoe zij echter in deze klieren ontstaan is nog niet uitgemaakt; zelfs is nog eerst sedert kort de zamenstelling dezer klieren eenigzins voldoende bekend.

Deze beide soorten van cellen, roode en witte, zijn dus de gevormde bestanddeelen van 't bloed. Maar niet uit hen alleen bestaat 't bloed, zij drijven in een vocht. Dat vocht kan, zoo als wij straks gezien hebben, geen zuiver water zijn, daar 't dan de cellen zou aantasten. Maar hoe kan men dat vocht verkrijgen om 't te onderzoeken? Het vocht doorzijgen, gaat niet, want er is geen filtreertoestel zoo fijn dat 't de kleine cellen terughoudt. Maar hoe dan, als wij de cellen eens lieten bezinken en 't vocht afgoten? Wij kunnen 't beproeven. - Wij nemen dus een kom bloed, en laten die rustig staan. De cellen bezinken niet spoedig, want na een poosje is 't nog steeds gelijkmatig rood. Gij wacht en wacht, maar 't blijft zooals het is. En als gij nu ongeduldig wordt, en ziet dat de proef mislukt is, en 't teleurstellende bloed wilt weggieten, - dan kunt ge niet. Want het zoo straks vloeibare vocht is een roode geleiachtige koek geworden, 't is *gestold*. Vanwaar dat verrassend verschijnsel?

Er zijn weinig feiten in de physiologie, waarover zoo vele en veelomvattende onderzoekingen zijn in 't werk gesteld, naar welks oorzaak men met zooveel volharding heeft gezocht, als

naar die van de stolling des bloeds. En toch - wij weten 't niet. Zooveel is zeker, een of misschien twee stoffen zijn er in 't bloed, die zoolang het in 't ligchaam omloopt, zich in oplossing bevinden, doch die zoodra 't bloed stilstaat of buiten de vaten komt, onoplosbaar worden en stollen. Maar wat is er dan, dat de stolling in 't omloopende bloed verhindert? Wij weten dat 't noch de warmte is, noch de beweging, maar wat 't *dan* is, - 't probleem is nog onopgelost.

Al weten wij dan ook niet, hoe en waarom die koek zich vormt, wij kunnen hem echter gebruiken om ons 't bloedvocht te leveren. Want allengs trekt de koek zich zamen, en op de oppervlakte verzamelt zich 't uitgeperste geelachtige vocht. In dat vocht (natuurlijk komen er in 't normale bloed nog de thans gestolde stoffen bij) drijven de bloedcellen. En als wij nu dat vocht verzamelen en onderzoeken, dan vinden wij dat 't wel voor 't grootste deel water is (ongeveer 9/10), maar dat 't bovendien nog allerlei stoffen bevat, onder welke een soort van eiwit weer een groote plaats bekleedt, maar welker gedetailleerde optelling (en meer dan een optelling zou 't niet kunnen zijn) hier tot niets zou leiden.

Tot nog toe hebben wij 't bloed hoofdzakelijk uit een *anatomisch* oogpunt beschouwd[1], ten antwoord op de vraag: wat is het? Maar er ligt nog een tweede zwaarwigtige vraag voor ons: wat doet het bloed? Welke is zijn functie? welke is zijn *physiologische* beteekenis? Laat ons zien in hoever de tegenwoordige stand der wetenschap veroorlooft die vraag te beantwoorden.

Hoort gij 't knetterend knappen der vlammen? Krakend stort 't hecht gewaande getimmerte in een, en de magtige stormwind doet de vurige tongen hoog ten hemel lekken, als wilden zij wraak nemen op de goden voor Prometheus' straf; hooger en hooger, totdat hun woede zich oplost in wolken van vonken! - -

- - Kent gij 't genot de bedompte, benaauwde kamer te

1 Men zal bemerkt hebben dat ik alleen 't volwassen zoogdier-bloed behandel, en de vergelijkend-anatomische en embryologische feiten buiten rekening laat. Ik doe dit om de zaken niet noodeloos al te gecompliceerd te maken.

verwisselen met de frissche lucht? Nieuwe kracht, nieuw leven stroomt in u, en ruim zet de borst zich uit, om gretig de weldadige luchtgolven in te drinken. - -

De wind, de versnelde luchtstroom, voert zuurstof aan, en 't menschenhuis verbrandt.

De diepe ademhaling voert zuurstof aan, en de mensch zelf verbrandt.

Verbranding is verbinding met zuurstof, 't zij met vlam of zonder vlam. De voorwaarde voor ons leven is, dat de stoffen, waaruit ons ligchaam bestaat, zich met zuurstof verbinden; wat er uit die verbinding ter laatster instantie ontstaat, wordt weggevoerd, en, zal 't leven voortgaan, dan moeten er nieuwe stoffen worden aangevoerd. Die nieuwe stoffen noemen wij *voedsel*, dat geheele proces noemen wij *stofwisseling*.

En welke rol speelt nu bij die stofwisseling 't bloed?

Mag ik een triviale vergelijking maken?

Bij een moderateurlamp perst 't inwendig mechanisme de olie naar boven om haar bij de pit te brengen; de openingen en 't lampenglas zorgen voor den toevoer van zuurstof en den afvoer der verbrandingsproducten.

Wat nu het mechanisme, de openingen en 't glas doen bij de lamp, doet 't bloed in ons ligchaam.

Wij brengen ons voedsel in de maag, en onze zuurstof in de longen. Maag en longen communiceren niet met elkaar, en als er bij ongeluk spijs of drank komt in de verkeerde keel, d.i. in de luchtpijp, dan bemerken wij zeer goed dat die daar niet behoort. En toch, zal de zuurstof zich met 't voedsel verbinden, dan moeten zij bij elkaar komen. En dit bewerkt 't bloed. - Onze tijd houdt niet van mythen, maar deze mythe zou een physiologischen zin hebben: Polybrotos brengt Zeus tot Semele, Semele wordt verteerd, maar Herakles ontstaat.

En hoe doet Polybrotos dat?

Door de afwisselende zamentrekking en uitzetting van 't hart, in verband met andere factoren, wordt een voortdurenden omloop van 't bloed bewerkt, uit 't hart in de slagaderen, dan door fijne dunwandige buisjes (haarvaten of capillairen) naar de aderen, en door deze weer in 't hart; dit perst 't bloed weer in de slagaderen, en zoo vervolgens. In de haarvaten der longen komt 't in aanraking met de ingeademde lucht, en neemt daaruit, vooral door bemiddeling der roode cellen, de zuurstof op. Wat nu 't voedsel betreft, dit wordt door de spijsverte-

ring in zulk een toestand gebragt, dat het door de bovenvermelde lymphvaten (en gedeeltelijk ook door de haarvaten van 't spijskanaal) kan worden opgenomen en aan 't bloed toegevoerd. Zoo zijn dus de zuurstof en 't voedsel in onderlinge aanraking gebragt, en kunnen zich òf terstond in 't bloed met elkaar verbinden, òf aan de verschillende ligchaamsbestanddeelen afgegeven, hier op elkander en op die bestanddeelen werken. En gelijk bij de lamp, behalve warmte en licht, ook verbrandingsproducten 't resultaat zijn van de verbinding der zuurstof met de olie; zoo ontstaan ook hier, behalve de verschillende werkingen, wier ensemble men *leven* noemt, verbrandingsproducten, die uit 't ligchaam moeten verwijderd worden. Ook hiervoor zorgt 't bloed, neemt deze producten op (vooral in 't bloedvocht) en geeft die in de longen, huid en nieren aan de buitenwereld af.

Ziedaar kortelijk, zeer kortelijk, de rol van het bloed in 't organisme. Misschien heeft de kortheid geschaad aan de duidelijkheid. Ik zal mij verontschuldigen met een vergelijking.

Een beschrijving van den invloed der revolutie van 89 op Europa zou bijna moeten zijn een geschiedenis van Europa in en na dien tijd. Evenzoo is het met de beschrijving van de physiologische beteekenis van 't bloed. Want gelijk de revolutie niet alleen op alle staten van Europa influenceerde, maar ook ook in ieder van die staten ingreep zoowel in 't politieke, als in 't individueele en kerkelijke leven, zoo stroomt 't bloed niet alleen naar alle deelen van 't organisme, maar beheerscht ook in elk van die deelen zoowel hun bijzondere verrigting, als hun opneming van 't noodige en afscheiding van 't onbruikbare. - En dat alles, d.i. niet meer of minder dan de gansche physiologie in één artikeltje eenigzins volledig te willen afhandelen, zou op zijn zachtst genomen, onbezonnen mogen heeten.

Ten slotte nog dit: 't zou mij aangenaam zijn als onze oppervlakkige kennismaking met de wonderen van Polybrotie uwe belangstelling voor dat land en de wetenschap, die er over handelt, mogt hebben opgewekt of verlevendigd, en u hebben aangespoord om ook Moleschott's voorlezing, 't zij in 't origineel of volgens de goede vertaling van Lupus, te lezen.

Groningen, Maart 1865.

D. HUIZINGA.

De verrassing van Hoey in 1595[1].

VI.

Om *li bassinia* wemelde het van ‘mommers’; maar al moge men genoeg in Cats hebben gesnuffeld om het laatste woord niet onhollandsch te achten, in het luikerwaalsche, dat voorafgaat, hoort slechts hij die Hoey heeft bezocht van de fontein spreken, door welke de groote markt dier stad is vermaard. Op elken anderen tijd dan dien waarin wij onzen lezer verplaatsen, zouden wij hem hebben uitgenoodigd de beeldjes te bewonderen, waarmeê haar groot koperen bekken is versierd; thans echter had de schare voor deze geene oogen, en wij, die ons in haar gewemel wagen, evenmin. Vastenavond bleek ingevallen; en trots den zwaren druk der tijden, die tot ernst had moeten stemmen, week Hoey voor geene stad in Luikerland in dwaasheid en dartelheid, toen zij, zoo het heette, de geneugten der wereld vaarwel zegde. Zonderlinge voorbereiding, meent men te regt, voor die strenge dagen van droefheid en boete, naar een eerwaardig kerkgebruik bestemd ter gedachtenis van des Heeren lijden, bestemd tot kruisiging des vleesches! symbool van de gemeenschap der ziel met dat offer, symbool ook van die toewijding des gemoeds, welke alleen in waarheid heilig vasten heeten mag... Maar het ongerijmde misbruik dat voor de bewoners van Rome de Saturnaliën wel had verschoven, maar niet had afgeschaft, was nu al eeuwen lang bij de gansche Christenheid eene ingewortelde gewoonte geworden, en het is voor ons het oogenblik niet om het den inwoners van

1 Zie het 4de en 5de gedeelte van dit verhaal in het Maart-Nommer van dezen Jaargang.

Hoey kwalijk te nemen dat ook zij die dwaasheden pleegden. Immers, met die drommen van boeren en boerinnen, van mijnwerkers met hunne vrouwen, van soldaten met hunne liefjens, welke, vóór de schemering de poort binnengetrokken, nu in bonten of belagchelijken tooi, als wilde horden door de stad zwierven, zich mengende onder de burgers, de taveernen bestormend, tegen elkander inhortend en elkander uitjouwend; met die joelende menigte, louter op haar vermaak bedacht, waren er ook personen van onze kennis de stad ingeslopen, voor wie de carnavals dolligheid slechts ten grijns strekte, die inderdaad met veel gevaarlijker plan omgingen. Bij troepjes van acht en tien de brug overgegaan, wat voorkomen en gedrag betreft zich in niets van de pretmakers onderscheidende, was het hun gelukt door de naauwe en bogtige straten veilig voort te trekken. Eindelijk op de groote markt gekomen, welke bij gelegenheid van plegtige ommegangen, hier den schutters van den voetboog en den handboog plaatse gaf, en daar den harquebusiers in staat stelde veilig hunne bussen te lossen, als St. George aan het hoofd van zijn ruiterstoet opdaagde, vonden zij die ruim genoeg om tot verzamelplaats te dienen, zonder dat men werd opgemerkt. Aan de oostzijde der fontein zwaaide een man, met vervaarlijken baard en verschrikkelijk stijfstaande mustasten, in krijgshaftige houding een knods, die verpletterd zou hebben wie hem te na kwam, denkt ge; die een ridderlijken degen verborg, zeggen wij u. ‘*Hercule!*' riep de schare, de figuur kennende, als op iedere harer feesten te huis, en verwonderde er zich even weinig over, dat hij tal van cyclopen bij zich had, onder zwaren last gebogen, als een enkel paadje, in hedendaagsch hofgewaad; zoozeer was zij er aan gewend, alles dooréén gemengd, alle begrip van tijd geweld te zien aangedaan. Behoeven wij te zeggen, dat de beide omgetrokken personen niemand anders waren dan Luitenant Paets en Jonker de Preys? Dwars door een drom stedelingen, die zich ten dans scheen te rijen, strompelde daar een oude koster voort, zijne lieve wederhelft onder den arm, een paar met pak en zak verhuizende, doch dat den lachlust der menigte minder wekte om het armzalig huisraad, 't geen vier of vijf boeren medevoerden: een koekenpan, waardoor men de lucht zag, en een kooi waaruit de vogel gevlogen was, dan door de tegenstelling van de echtelieden zelf. Wouter Willemsz, die strompelende koster, wist zijne lieve vrouw, den reus Ruprecht, zoo handig als een tol te

doen draaijen, dat de schare het uitgierde. Inderdaad, er was iets lachwekkends in de strooken dier muts, golvende om de breede bakkebaarden, iets lachwekkends in den korten rok, fladderende om die duchtige kniën. Het ‘arme ligchaam zonder ziel,’ zoo als onze musketier dien ruiter van Bacx bij Héraugière beschreef, dreigde intusschen het slagtoffer te worden der aardigheid waartoe Wouter hem had bestemd. Een groene zeedraak, - ook aan monsters ontbrak het bij de menigte niet, - een draak, die voor vuur water spoog, - was de fontein dan voor niet met al op de markt? - een draak schoot op Wouter's liefste toe... maar kromp gekastijd terug eer hij de grove enkels was genaderd. Wie mogt de vrolijke, vlugge potsenmaker zijn, met hoogen narrenkap en rinkelenden schepter, ter hand bij Hercules als bij den koster, ter hand bij het hoopje dat hem volgde, en dat ook al onder allerlei last gebukt ging, ter hand waar nieuwsgierigheid of vrijpostigheid weten wilde, wat cyclopen of boeren in hunne zakken met zich voerden? Wie mogt hij zijn die zich overal met zijn houten zwaard een weg wist te banen, overal met zijne gladde tong eene gekheid ten beste gaf, en er dus in slaagde, al slaande en schertsende, elk die zich verstoutte, elk die zich dorst vergrijpen, af te weeren?

Zijn gevatheid was nog maar ter helfte gebleken, zoo lang het den togt door de straten gold; thans, op de markt zaamgekomen, moest de troep één weg inslaan, één zelfde huis opzoeken. Straks was het opzettelijke zijner pogingen voorbijgezien, dank zij de verbazing over zijne monsterachtige bogchels, een ‘paddestoel, vóór kogelrond en achter;’ dank zijn dubbel masker, waarin 't geheele hoofd als verborgen was, en wel allermeest, dank de potsierlijke wijze op welke hij zijne lange armen en beenen door elkander sloeg, zoodat niemand wis kon zijn, werwaarts hij zich wendde. Nu echter viel het antwoord op de vraag: waarheen zij gingen? niet langer te vermijden.

En wachten deed zij zich niet.

- ‘Waar gaat het naar toe met die zakkendragers, zotskap?’ klonk het uit de menigte.

- ‘Den kreeftengang, broêrtje!’ was het antwoord, vergezeld van zoo vlugge beweging met den voet, dat den naderende het toetreden werd belet.

- ‘Dien gaan wij Hoeyenaars allemaal; maar...’

- ‘Bravo!’ riep de polichinel, en was den lastigen vrager kwijt, daar hij zag hoe een aardig heidinnetje dezen aantrok,

en gaf den paadje een wenk, dat de knods seinen moest den togt voort te zetten.

- '*Hercule! où est l'amour?*' vroeg een blonde getabberde, dien de schalkheid de oogen uitzag, een studentje dat wèl wist, hoe Hercules den minnegod op zijn rug moest dragen en er onder gebukt gaan als St. Christoffel.

- '*Chez Omphale, qui vous attend!*' hernam de nar, '*allez filer*.'

En de calembourg had succès, en de drom was de markt haast over; maar daar schoot de vrager van zoo even den polichinel weêr op zijde, thans op zijne beurt ook aan het hoofd van een troep.

- '*Attrappé!* - dat is de kreeftengang niet, *compère!*' sprak de baas van het spel den vermomden nar toe.

- '*Si fait, beau masque!*' luidde het antwoord; 'maar waar is *la belle bohémienne?*' Een luid gelach ging op; toch bleef de aanvoerder het antwoord niet schuldig.

- '*Disparue comme un songe; conjurée, je gage, par mon Patron St. Domitien!* tenzij het lieve kind in een van die zakken zitte!'

De polichinel weerde de hand, die zich ten onderzoek uitstrekte, onzacht af en had weêr de lagchers aan zijne zijde. Het gaat het volk als den kinderen bij de poppenkast: de grootste pret is te zien hoe een ander slaag krijgt! Maar de nar maakte den tik met het houten zwaard goed door de uitnoodiging:

- 'Kom meê naar de Kreeft, als je weten wilt wat wij in die zakken met ons voeren.'

- '*Si j'étais toqué comme toi!* Een curieuse inval! bij den waard in de Kreeft, die zijn deur sluit op Vastenavond! om met den malcontent te zitten zonder vuur aan den haard, zonder flesch op den disch...'

- 'Maar het heidinnetje aan je zij....'

- '*Allons, l'ami!* laat den waard in de Kreeft in zijn eentje druilen!' sprak eene andere stem; 'ga met ons naar de D r u i f , *il y a un violon!*'

- '*Connu!* - maar meester Zibrecht heeft met Kersmis meer gezoden en gebraden dan ooit bij hem gebeurde; zijn steenkolen zijn verstookt, en eer de vasten ingaat wil hij opdoen. Als wij den last kwijt zijn, gaan we onze recreatie nemen waar we willen. Wacht ons maar in de D r u i f , *si nous n'y sommes avant vous;* want de baas uit de Kreeft zal geen potteke

leuvens schenken. *En avant, braves!* dansen en drinken zal straks te beter gaan.'

En door op zijne eigenaardige wijze in 't rond te springen, maakte hij het zijn troepje mogelijk eene zijstraat in te slaan, die naar 't huis van meester Zibrecht leidde.

- '*L'hypocrite!* de lieden te laten sjouwen op Vastenavond! daar moet men zoo'n kwezel als dat kreeftdier voor zijn!' gaf zich de ergernis lucht.

- '*Il y a du louche là dessous!* ze gaan hem vast een poets spelen!'

- '*Suivons et voyons!*' riepen sommigen.

Dat was gemakkelijk gezegd, maar de confrères van den nar en zijne gezellen, of liever, de soldaten van Luitenant Paets, in andere vermommingen onder de menigte verdeeld en die geheel vreemd schenen te zijn aan de kwestie, veroorzaakten gedrang, gewoel en geschermutsel in tegenovergestelde rigting en wèl op zulk eene wijze, dat niemand, dan wien zij 't gunden, hunne makkers konde volgen, en deze dus zonder tegenspoed den uithoek van het stadje bereikten, waar de herberg de Kreeft stond. De overigen kwamen meê, zoodra zij hun kans schoon zagen om het onopgemerkt te doen.

Zoo als de mommers voorspeld hadden, was er geen licht te zien in meester Zibrecht's gelagkamer; zelfs de lantaarn, die anders het uithangbord bescheen, brandde niet. Hij had woord gehouden niemand te zullen uitlokken zijn drempel dien avond te overschrijden; hij hield ook woord de verwachte gasten te zullen ontvangen. Zelf aan de deur, opende hij die, op het afgesproken signaal.

- 'De boertjes van Amay!' antwoordde Wouter op zijn: wie er klopte.

En zonder verwijl stapte de musketier binnen, na zijn reuzig meisje een duw te hebben gegeven om hem toch voor te gaan. Alle overigen volgden zonder eenige étiquette van rang in acht te nemen; de boeren, die de zakken droegen, traden, op een wenk van Luitenant Paets, het eerst binnen; en deze zelf bleef met den potsenmaker aan de deur wacht houden, om te zorgen, dat geen andere maskers binnenslopen.

De zakkendragers werden door meester Zibrecht regtstreeks naar de keuken geleid, waar zij hunnen last aflegden; ondanks de omzigtigheid, welke zij daarbij in acht namen, gaven die pakken, op den steenen vloer neêrkomende, een klank of ijzer

en staal door een rammelde. Het waren hunne wapenen en hunne ammunitie.

Een groot vuur brandde op den haard; Gonda zelf stond onder de wijde schouw en bakte vastenavondkoeken, wier sterke zoete geur door de hongerige soldaten met wellust werd ingesnoven, terwijl hunne verwachting van de goede ontvangst zich niet weinig zag bevestigd, toen zij op de tafel kroezen en schenkkannen vonden staan. Meester Zibrecht, bedrijviger dan zijne nicht hem gedurende haar gansche verblijf te zijnent had gezien, wees dezen de bank aan bij de tafel geschoven en reikte genen ter verwelkoming een vollen beker heerlijk schuimend bier; al had hij gildebroêrs te gast gehad, zijne zorge kon niet grooter zijn geweest. Intusschen vulde de ruime keuken zich al meer en meer met maskers, allen ‘boertjes van Amay’, zoo als het parool luidde, waarvoor de schildwacht inliet. Maar de laatsten zoo goed als de eersten, zij legden met het mom ook de joligheid af. Even bedaard als rustig traden zij binnen, schikten zich nevens hunne kameraden en namen hun aandeel van het gulle onthaal, zonder dat het hun inviel Gonda, die schotel bij schotel, met haar smakelijk gebak gevuld, voor hen op den disch zette, met eenige aardigheid te kwellen, zonder dat zij beproefden met meester Zibrecht een woord te wisselen. Het is waar, de paadje, Jonker de Preys, was met hen binnengekomen en wist zich te doen eerbiedigen, trots jeugdig gelaat en blonde knevels; en de ruiters van Bacx, anders turbulent te over, zij voelden, ook waar zij dien niet zagen, den straffen blik van hunnen wachtmeester; maar toch, de stilte bij dat maal viel niet louter aan tucht toe te schrijven. Ruw volk als het zijn mogt, ‘geen boon gevend om den Sant,’ begreep ook de botste dat hij een Vastenavondspel ging spelen, dat hem den kop kosten kon, en waren er onder de kloeksten en koensten, die de zege hunner zaak, zelfs ten prijs van dezen wenschten! Als dergelijke v a d e r l a n d s l i e f d e het v o l k niet had geblaakt, zouden wij ooit v r i j zijn geworden?

Wouter Willemsz, men vermoedt het, had er echter geen bezwaar in gevonden, de koeken, die zijn verloofde bakte, handig op den schotel te vangen, en vernam van haar, onder dat grappig bedrijf, hoe de gelagkamer, al zag het huis er van buiten nog zoo onherbergzaam uit, bij gesloten luiken verlicht was en verwarmd. In een omzien wist hij dat meester Jacques Perret daar reeds in volle glorie zat te klinken met een

Hoeyschen burgerzoon, dien hij ten getuige bij de overdragt der zaak had genoodigd, hoewel het meisje er nog altijd aan twijfelde, of de kooplustige wel aan den eersten eisch, bij dat contract gesteld, zou kunnen voldoen.

- ‘Ik ga hem zijn “druiven, die aan straat wassen,” betaald zetten,’ zeî de musketier. Willen wij den jonkman vóór zijn?

De spillebeenen behagelijk uitgestrekt, zat onze Brabander in het hoekje van den haard, zijn gast tegen hem over. ‘Waag u niet aan dat baksel, Nicolaas!’ sprak hij den flinken Waal toe, die een begeerigen blik sloeg op den schotel, door Mary binnengebragt; ‘het zal staan in de maag van die huislieden van Amay. Voor ons is er wat edelers te vuur, *capon de ocho meses, para mesa de Reyes*, kapoenen van acht maanden, boutjes voor koningen; als de overdragt maar eerst geteekend is....’

Hoe de snoever Wouter's kippen herschiep!

- ‘Of gij, zoo smullende, als waard, fortuin zult maken,’ lachte Nicolaas, ‘*messire! le doute est permis!*’

- ‘t Is *mon entrée en campagne*, die ik denk te vieren,’ hernam Perret; ‘maar daar zullen de lustige boertjes zijn!’ voegde hij er opgeruimd bij, toen hij het eerste gedruisch der voetstappen in den gang hoorde; ‘of ik hen handgeld zal doen dokken! Zij komen hier carnaval houden, *beau fils!* dat heb i k , i k doorgedreven.’

De korte zegepraal!

Wouter Willemsz sloeg de hand aan den knop van de deur, maar in plaats van dadelijk zelf de gelagkamer binnen te komen, duwde hij Ruprecht, die nog altijd gevaar liep over zijn vrouwenkleêren te struikelen, voor zich uit.

Nicolaas sprong schaterend op, doch de surprise zulk eener reuzin was Perret wel wat sterk, en hij dook onwillekeurig in zijn stoel weg, toen de gewaande koster, de schoone op den voet volgend, met de stem, die den herbergier op het tipje van 's ochtends nog heugde, spotziek het woord tot hem rigtte:

- ‘Compeerke Jacques! gij hebt mij van morgen over uw huwelijk gesproken; wilt ge nu ook mijn meisje eens zien; een teêr popje, niet waar?’

De Brabander wist waarlijk niet hoe hij het had, toen Ruprecht, op deze wijze voorgesteld, in verlegenheid zijne huive afnam; - de muts aan te slaan, ging niet.

Perret rilde zijns ondanks; hoe hij zijne oogen rigtte, wie die het bepaalt? maar door de openstaande deur zag hij zwaar beladen mannen zich naar de keuken reppen; hij scherpte zijne ooren...

- '*Fi donc!*' bestrafte hem Nicolaas, 'een carnavalsgrap.'

Doch de Brabander dacht achter den musketier om te sluipen, zich een oogenblik vermannende, of hij den reus van top tot teen opnam.

- 'Speelt hier verraad onder,' riep hij, 'dan ga ik meester Zibrecht waarschuwen.'
- 'Gij ontslipt mij niet,' voegde Wouter hem toe, zijn sabel trekkende, die hem onder het strompelen als koster ten staf had gestrekt; een gebaar, dat voldoende was om Perret weêr op zijn stoel te doen neêrvallen.
- 'Wij hebben een appeltje met elkaâr te schillen,' ging de musketier voort, zich van zijn mommenpak ontdoende; 'ik wacht nog andere gasten hier, die er bij moeten wezen.'
- 'Ik begrijp niet wat gij tegen mij kunt hebben! ik ontvang u *en toute confiance* in mijn huis...'
- 'In uw huis? in het huis van meester Zibrecht!...'
- 'Wiens zaken ik overneem...'
- 'Het mogt wat! Daar zal ik voor waken. Gij, die zijn nicht hebt gekweld "met uw druiven, die aan straat wassen," die den baas hebt gespeeld over den braven man...'

Perret was het spoor bijster; Nicolaas verbeeldde zich dat hij hem aanzag. '*La peur est mauvaise conseillère*,' mompelde de jonkman; '*demandez-lui de quel droit?*...'

De Brabander had aan den wenk genoeg.

- 'Maar in elk geval,' begon hij tot Wouter, 'wat kan ú dat schelen! Ik zie, dat gij en uw makker Staatsche soldaten zijt; wat hebt gijlieden te doen met de zaken van een Hoeysch herbergier?'
- 'Ik heb er zooveel meê te doen, dat meester Zibrecht mijn vriend is en Gonda mijne verloofde. Toen ik dezen morgen hier kwam, hadt gij het hoogste woord; en, waren uwe treken geslaagd, mijne bruid zou mij ontfutseld zijn en zij had haar ooms erfenis mogen nazien... Wat zegt gij er van, Ruprecht! moet ik dàt niet straffen?'
- 'In uw geval zou ik hem neêrsabelen!' sprak de ruiter ruwweg.

Wouter kon zich naauwelijks van lagchen onthouden bij de

laconieke uitspraak van den reus en bij de werking die zij deed op den delinquent, terwijl hij hervatte: ‘Dat zóu regt doen zijn, kort en goed; maar ik wil genadig wezen, mits gij u gedwee toont.’

- ‘Als een lam!’ en Perret zag schichtig om naar den reus, die achter hem ging staan. ‘Indien gij de ware pretendent zijt, doe ik afstand van Gonda; dat ik haar gevrijd heb, dat kunt ge mij niet euvel duiden! *Amor Mesonero, quantas veo tantas quiero*...’

- ‘Houd uw spaansch voor u!’

En de Brabander mogt van geluk spreken, dat de musketier hem verpligtte de vertaling, die hij al op de lippen had, binte houden: ‘een herbergsliefde en anders niet, zoo veel te minnen als m' er ziet,’ het zou olie in het vuur zijn geweest. Te goeder ure gewaarschuwd, hoe duur hem zijne geleerdheid had kunnen staan, voer hij bedachtzamer voort:

- ‘En dan komt u met de nicht ook de erfenis toe, en ben ik bereid af te zien van al mijne overige aanspraken, hoe geldig ook... Slechts laat me nu gaan; als een vreedzaam man, hou ik niet van vechten, ik weet geen wapen te hanteren....’

- ‘Dat blijkt; maar zóo ligt komt gij er niet af, fijn man! Ge zult boete doen, of mijn naam is niet Wouter Willemsz! Maar..... hier komen andere momgangers, die met onze kwestie niet noodig hebben. Ruprecht! ik ga meester Zibrecht spreken; daar is mijn sabel, bewaar gij den gevangene; maak hem liever een kop kleiner, dan dat gij hem zoudt laten ontsnappen!’

- ‘Begrepen! en... met genoegen...’

Ce pauvre Jacques! het dwarrelde hem voor de oogen; en dat niet enkel dewijl de twee platte lampen, ter weêrzijde van den wand in de hoeken der gelagkamer, inderdaad de duisternis slechts in schemering deden verkeeren, maar dat vooral dewijl hij vergeefs beproefde te onderscheiden wat in haar, ten gevolge der toenemende drukte, eigenlijk omging. Was het Mary, die aan deze zijde in allerijl een tafel aanschoof, op den wenk van dien man, wiens schred hem het harte in het lijf deed bonzen? Hij had maar te goed gezien; daar keerde zij weêr, een kaars in de eene hand, een tinnen bord, waarop de gebraden kippen lagen, in de andere; de wachtmeester van Bacx had het beste wat de keuken opleverde geroken en prijs gemaakt! *Ce pauvre*

Jacques! hij kon het niet aanzien, hoe het eene boutje voor het andere na verdween tusschen die blinkende tanden; hij gluurde naar genen kant. Wie was de kloeke gestalte, welke er bij won, toen zij dat hinderlijk masker aflegde, toen zij die schapenvacht van hare schouders losstrikte? wie was hij, die nu zoo bedachtzaam, zoo bedaard de strooken goudpapier minder scheurde dan schoof van den knods, dien hij binnentredende over den schouder hield? Er flikkerde iets, het scheen het gevest van een degen! *Ce pauvre Jacques!* mogt Luitenant Paets het hercules-spelen moede zijn, onze polichinel bleef dezen, nog altijd gemaskerd, ter zijde; maar er gloeiden kolen vuurs achter dien grijns, uit de blikken, die elke zijner bewegingen schenen gâ te slaan; blikken, welke hem den moed benamen het glas met keurigen faro, dat voor hem stond, aan zijne bevende lippen te brengen!

- '*Nicolas!*' fluisterde de Brabander.

- '*Pauvre prisonnier!*' hoorde hij antwoorden; en al tuigde de toon van geen deernis, toch was het hem een troost, dat zijn vriend niet verdwenen bleek.

Integendeel, de waalsche guit vulde zijn glas uit de zware kan, die op de tafel stond: '*au succès de tes ámours!*'

Perret zuchtte: 'Wat ook gebeure,' sprak hij, 'laat mij niet in den steek, zoo als Reinaert het Bruin deed.'

- 'Bij de honigraten!' lachte de borst, 'al zou ik het willen, *beau Sire!* ik zou het niet kunnen; - er wordt wacht gehouden aan de deur.'

Had hij dan reeds getracht te ontsnappen, dat hij dit zoo zeker wist?

De Brabander vroeg het zich zelven, terwijl zijne schuinsche blikken links en regts zwierven. Links had de wachtmeester de kippen georberd en de flesch wijn geleêgd, *à la guerre comme à la guerre*, repje scheerje, maar toch blijkbaar *con gusto*. Op rees hij, de kamer dreunde; weg ging hij, weêr naar de keuken toe; als Vaandrig de Preys zoo goed gefourageerd had als hij, zou hij dezen meêdeelen waar stoel en tafel te vinden waren. Of de Jonker echter niet te hoog was in zijn wapen om er Mary voor in den arm te nemen? De wachtmeester floot een deuntje, maar was al te verre den gang in om door Perret te worden verstaan. Regts bleef die polichinel hem verontrusten, nog altijd gemaskerd, nog altijd starende naar de zonderlinge groep, gevormd door Ruprecht, in vrouwenkleêren, met uitge-

togen sabel, ter zijde van onzen verbleekten zwartlokkige, die boven zijn stand gekleed scheen, daar de schemering wat de plunje versletens had verheelde. Of de nar een dans beproefde sprong hij eensklaps drie schreden digter, maar week toen even grillig terug, en stiet Luitenant Paets aan, die zich bedaard, eindelijk, den degen aangespte.

- ‘Eilieve! zie toch, dát kon wel een spie zijn,’ fluisterde de polichinel hem toe.

- ‘Wat beteekent dat, Ruprecht?’ vroeg Paets, den ruiter genaderd, op ernstigen toon.

- ‘Luitenant! dat is zooveel als een gevangene van den musketier Wouter Willemsz, dien ik bewaak.’

- ‘Wat heeft die man gedaan; is 't een spie?’

- ‘Simpelijk partikuliere zaken!’ sprak eensklaps Wouter, tot Perret's stijgende verbazing binnentredende met meester Zibrecht, die in volle functie als waard een schenkblad droeg met dikke fluiten en gevolgd werd door Gonda, keuriger gebak dan dat der vastenavondkoeken den hoogeren gasten aanbiedende. ‘Wees zoo goed, Luitenant!’ voer de musketier voort, ‘van dezen ouden Bourgogne te proeven, dien meester Zibrecht voor u uit de diepte heeft gehaald, en sta mij toe mijn different met dien man intusschen op mijne wijze uit te maken.’

- ‘Ik vergun het, onder voorwaarde dat gij mij later rekenschap zult geven, waarom gij u hier met particuliere zaken ophoudt, terwijl...’

- We een vrolijken Vastenavond meenden te vieren binnen Hoey...’ viel Wouter haastig in, om er beraden op te laten volgen: ‘Ruprecht! gij zijt afgelost, maak dat gij in de keuken komt bij de kameraden, die het daar goed hebben.’

Hoe Perret wegdook, toen de reus Wouter zijn sabel zoo onbehouwen teruggaf.

- ‘En nu, meester Zibrecht!’ begon de musketier, ‘als gij die heeren bediend hebt, wees dan zoo goed en zeg het ten overstaan van al deze getuigen, aan wien gij uwe zaak verkiest over te doen, aan dezen vreemden indringer of aan mij?’

- ‘Aan geen van beiden, met uw welnemen, neef!’ antwoordde Zibrecht kordaat, daar hij wist welken steun hij achter zich had; ‘aan geen van beiden; want ik ben niet meer geresolveerd Hoey te verlaten; ik meen in mijne herberg te blijven, totdat gij met Gonda trouwt, dan kan zij die ten huwelijk krijgen.’

- ‘Eene intentie, oompje! waarmede ik vollen vrede heb. Wat zegt gij er van, Jacques Perret?’

- ‘Alsof ik er iets tegen vermag, wanneer gijlieden het allen te zamen eens zijt! Maar ik weet wel, wat mij te doen staat, als meester Zibrecht niet gedenkt zijn woord te houden; dan ben ik ook ontslagen van het mijne.’

En de man rees uit zijn stoel op.

- ‘Ga uwen gang en verklaag mij morgen, als gij durft; wij zullen zien wie er het best bij varen zal!’ voegde Zibrecht; hem zegepralend toe; hij had te lang onder tirannij gebukt, om zich bij de omwenteling billijk te toonen.

- ‘Bloodaard! nu hebt ge moed, daar ge doortrekkende krijgslieden herbergt;’ en de schuwe blikken zochten een blijk dat zijne gissing eene gelukkige was geweest; ‘maar... alle tijden hebben weêrtijden, morgen is de Vastenavondpret gedaan; morgen zijn deze mannen op weg naar den Hertog van Bouillon,’ - een glimlach van Wouter bewees, dat hij mis had geschoten; - ‘zult ge bij den weêrstuit zoo bout zijn? Gij weet, dat ik de geestelijkheid op mijne hand heb.’

- ‘*Allons donc, beau Sire!*’ riep de jonge Hoeysche burger, uit een hoek te voorschijn springende; ‘gij en de geestelijkheid!....’ En de flinke Waal schaterde het uit. ‘Geen pater, die u niet in den ban deedt, als hij wist hoe prettig gij de biecht van den Vos weet na te doen.’

- ‘*Tais-toi, Nicolas!*’ bad de man, die zich herberg en liefste te gelijk zag ontslippen, die te regt vreesde in nog grooter gevaar te zullen raken, en luide verontschuldigde hij zich: ‘Omdat ik voorlezer was aan het Hof van de Aartshertoginne zaliger! Och, dat ik nooit, om mijne schalkheid, in ongenade gevallen ware, ik zou thans, in haren uitersten wille bedacht, te Napels macaroni smullen, als mijn *amigo* de majordomo! Maar de Abt van de Kruisheeren heeft zich mijner aangetrokken...’

- ‘*Ça passe les bornes!*’ riep Nicolaas, ‘gij leent geld van mijn vader, onder voorwendsel dat gij onze geloofsbroeder zijt...’

- ‘*Un bienfait reproché!*’ viel Perret beschamend in; ‘maar het zij zoo! zou het tegen mij bewijzen, als ik aan het Hof veinzen leerde? Om in mijne positie partij te trekken van twee ketters, *ton père, Nicolas!* en dezen meester Zibrecht...’

De flinke Waal trad achteruit: ‘*La vipère!*’ trilde hij; doch de waard uit de Kreeft, zich schamende zoolang dupe ge-

weest te zijn, gromde toornig: ‘Ik zie, dat gij een doortrapte hypocriet zijt, met wien ik verder niets te doen wil hebben; scheer je mijn huis uit!’

- ‘*Volontiers*! ik beloof je, ik zal morgen niet weêr komen, al zou je er mij om smeeken!’ antwoordde de afzetter brutaal en woû zijn biezen pakken.

- ‘Halt!’ sprak nu Luitenant Paets, hem bedaard den weg versperrend. ‘Een suspect personaadje als gij zijt, laat men zoo maar niet heengaan.’

- ‘Met wat regt komt Staatsch volk de wet stellen te Hoey?...’ vroeg de Brusselaar, bevende van teleurstelling.

- ‘Met het regt van den sterkste, 't geen boven dat van den slimste gaat.’

- ‘“*Quien come la vaca del Rey*,” maar mijn spaansch is hier onnut,’ viel Perret zich zelven in de rede en voer voort, ‘voor en achter moge hij toezien zoo lang hij leeft, die van de koe des Konings heeft gegeten! betrappen doet men hem, al zou hij, uit zijn graf opgedolven, over honderd jaar de beenderen betalen; ik beroep mij op den Koning van Spanje!’ - Een blik op zijn gehoor, het had blijkbaar geen indruk gemaakt. Luitenant Paets luisterde slechts naar een verhaal van meester Zibrecht. - ‘Waar beticht men mij van? waar kan men mij van beschuldigen?’ hervatte de Brabander, ‘dat ik een mooi meisje blaauwe bloemen heb verkocht? sints wanneer schelden soldaten dat zonde?’ - Een lach ging op, en het was Nicolaas niet alleen, die zich luidkeels verlustigde. ‘“Van de hand af tot de lip, heeft men al te met wel slip,” ik ervoer het, even als de heeren het stellig op hunne beurt hebben gedaan; zoodra de ware Joseph opdaagde, week ik ter zijde,’ en Perret zocht Wouter, maar op bevel van Luitenant Paets had deze met een paar manschappen het vertrek verlaten. - ‘Al boet ik er huis en hof, die ik reeds de mijne meende, bij in, troosten zal ik me,’ juichte de Brabander; ‘“trouwen, trouwen, schoon geluid, is zoo zoet niet als het luidt!” Ik weet het van meer dan hooren zeggen, de heeren misschien ook; wie van u zou met mij niet gaarne bij ervaring kunnen getuigen: “tot de poort toe duurt de rouw om een overleden vrouw!”’ - ‘Geen haan op een preekstoel, die zoo redelijk snakt,’ hoorde Perret zich aanmoedigen; het was de wachtmeester van Bacx, die dus toejuichte. - ‘Wat heeft men tegen mij bij te brengen? wat zou regt geven mij aan te houden? Dat ik den waard Zibrecht naar mijn pijpen wilde doen dansen? dat ik Meester Hennin een sprookje

op den mouw heb gespeld? *A quien dizes tu poridad*, alweêr die verwenschte gewoonte; wat ik zeggen wilde is: wat dit hazenhart aangaat' - en hij wees op meester Zibrecht - 'hij ondervond: "dien ge uw geheim hebt uitgebrocht, dien hebt ge uw vrijigheid verkocht;" als ik er waard van de Kreeft door was geworden, ieder had mij naar de oogen gezien!' - '*Pour l'amour de tes beaux yeux!*' klonk het er schalk tusschen. - 'En zoo ik mij bij uw vader, *Nicolas!* anders voordeed dan ik ben,' de man viel niet van zijn stuk te brengen; 'het werd mij geboden door een zeer, waaraan ik geen der heeren toewensch te hinken: "hebt gij schulden die vermeeren, loogt gij nooit? gij zult het leeren!"' Een gemurmel van toestemming; onloochenbaar won hij veld; maar Wouter en de beide manschappen waren weêrgekeerd, en Perret hoorde den eerste tot Luitenant Paets zeggen: 'Ruim genoeg voor een half vaan ruiters en zeker als een graf!' - Toen werd de Brabander doodsbleek en zocht te vergeefs de zege, die hij voor zich zag, te grijpen: - '"Leert hoog en laag op alle veelen en danst al dat de tijd wil spelen;"' voer hij voort; 'welnu, wat anders heb ik gedaan? Er was visch in het water, waarin ik mijn net wierp, en als een ongesloten deur een heilig man tot kwaad bekoort, dan mogt het Kreeftje en Gonda mij....'

- 'Geen woord meer!' sprak Luitenant Paets, 'ge blijft mijn gevangene. Meester Zibrecht! licht gij Wouter Willemsz en de manschappen naar uwen kelder voor.'

- 'Geweld!' schreeuwde Perret.

Luitenant Paets wenkte hem weg te leiden.

- '*Pardon, Lieutenant!*' viel de Hoeysche burgerzoon in, uit de schemering te voorschijn gedrongen, '*mon père le croit son ami;* wilt gij hem vragen...'

Al hield Nicolaas een omzien op, toen de vorschende blik des krijgsmans zijn binnenste peilde, hij stond dien zegevierend door.

- 'Wat?' klonk het.

- 'Wat hij is, papist of calvinist?'

- 'Gevangene!' sprak Paets, 'gij hebt de vraag gehoord, antwoord!'

- 'Wat gaat het iemand hier aan? Als Nicolaas mij trouw was geweest, hij had de wacht al gewaarschuwd. Gij, Staatschen! geeft hoog op van uwe tolerantie; ik ervaar ze.'

- 'Eens nog: antwoord!' hernam de Luitenant, ditmaal dreigend.

Die ongelukkige spreekwoorden-manie! '"Alle papenkappen, stoffen op haar lappen..."' begon Perret.

- 'Een eerlijk man komt voor zijn geloof uit; in boeijen de spagnoolsche spie!'

- 'Ik ben een eerlijk koopman en een geboren Hollander!' krijschte de gewaande Perret op het onverwachtst; 'ziet wel toe, mijne Heeren! wat ge mij doet; want ik heb een bloedverwant, die in de Staten zit voor Zeeland.'

- 'De logenaar spreekt waarheid, nu herinner ik mij alles!' borst Wouter Willemsz levendig uit. 'Ik wist wel, dat ik uw gezigt meer gezien had. Gij heet eigenlijk Jakob van de Perre en gij zijt uit Vlissingen gevlugt om bedriegelijke bankbreuk; uw broeder moest den Gouverneur van het Engelsch garnizoen in den arm nemen om u ongemerkt uit de voeten te krijgen.'

- 'Die ben i k niet! die ben i k niet!' schreeuwde de gevangene, met eene schrille stem en deed tegelijk wanhopige pogingen om zich uit de omklemming van Wouter Willemsz los te wringen.

- 'Gij zijt het wel, en... gij zijt nog wat anders ook,' sprak eensklaps op vasten toon Rosse Jan, die zich, in grijns en narrenkap en rinkelstaf, ten deele van zijne vermomming had ontdaan en stilzwijgend maar ingespannen het geheele tooneel bijgewoond, doch nu vooruit trad onder het licht der lamp.

- 'Hemelsche geregtigheid, hij is het!' riep de vermeende Brusselaar, gillende van schrik; deerniswaardig, trots al zijne leelijkheid, zoo vreesselijk was zijne ontsteltenis; 'brengt mij waarheen gij wilt!' riep hij den manschappen toe, die achter hem stonden, 'maar bergt mij! bergt mij! want die man zal mij vermoorden!'

- 'Wat wilt gij dat ik met hem doe?' vroeg Paets, de eenige bedaarde in de gansche groep, zich tot Rosse Jan wendende, die met oogen vlammende van toorn den voet ophief toen de gewaande Perret hem zocht te naderen.

- 'Heb erbarming met mij, messire! heb erbarming! gij zijt immers een Christen? schenk mij het leven!' vleide deze met smeekende stem en deed eene poging om zich op de kniën te werpen, wat hem echter door de stevige vuisten van Wouter werd belet.

- 'Gij herinnert er mij aan, dat ik een Christen ben! Wel ter snede, ellendige! maar hecht gij nog aan uw armzalig be-

staan? zoo leef, leef! als uw leven, door een driedubbel verraad gebrandmerkt, nog waarde hebben kan. Leef! en blijf kruipen in 't stof van allerlei vuil, tot gij er in stikt, en dan... neem mijn vloek met u in de eeuwigheid!'

Allen voelden zich als met verstomming getroffen door de diepte van haat, sprekende uit den toon waarop deze gratie werd geschonken. Een van de eersten hief Nicolaas het kroeze hoofd weder op; daar hij van de Perre niet hoorde, zocht hij den blik van dezen, maar te vergeefs; de zwarte wimpers over de oogen, wikkelde de gevangene zich in zijnen mantel. Wouter Willemsz, zijns ondanks een omzien verbleekt, hoorde Luitenant Paets het bevel geven hem in den kelder op te sluiten, met eene forschheid, die 's mans ontroering maar kwalijk verborg. De lantaarn trilde in de vingers van meester Zibrecht, terwijl hij den musketier en de manschappen voorging. Gonda rilde, zich met haar voorschoot de tranen afwisschende; toch bleek zij van allen de moedigste, want zij trad naar Rosse Jan en fluisterde dezen toe:

- 'Dat is niet goed, messire! een mensch, die God vreest, en voor eigen zonden vergiffenis heeft te vragen, moest een ander zondaar niet vloeken.'

Rosse Jan sloeg zijne groote, scherpe, blaauwe oogen, die straks donker schenen, door den gloed die er uit lichtte, op de vermetele spreekster en bleef haar lang zwijgend aanzien, terwijl zijn mond onwillekeurig krampachtig glimlachte. Op eens echter week die pijnlijke trek en langzaam zag men twee groote droppels over de bleeke, vermagerde wangen voortglijden.

- 'Eigene zonden!' sprak hij binnensmonds; 'gij hebt gelijk, kind!' hervatte hij kalmer; 'maar om op een kei indruk te maken...'
- 'Gebruikt men geen staal, tenzij men vonken wil krijgen.'
- 'Eilieve! wat dan?' vroeg hij, het hoofd verrast naar haar opbeurende.
- 'Vocht!' hernam zij fluisterend, 'hij had uwe tranen moeten zien!'

Luitenant Paets bleek, eer deze weinige woorden waren gewisseld, zijne aandoening weêr meester; het vertrek rondziende werd hij geen ander onbekend gezigt dan dat van Nicolaas gewaar; op zijn wenk was deze aan zijne zijde. 'Jonkman!' begon de Staatsche officier; maar of de hollandsche bedaardheid van den man,

den middelbaren leeftijd reeds over, voor den vurigen Waal, bovendien in de eerste vaag der jeugd, naar eene bedreiging had gezweemd, viel deze in: ‘Ik vertrouw, Luitenant! dat ge mij vrij en vrank mijn weg zult laten gaan?...’ - Het antwoord van Paets was ja noch neen. - ‘Uw naam, jonkman! en dien van uwen vader?’ klonk het.- ‘*Mais, ma foi, j'ai nom Nicolas!*’ doch er kwam zoo min een glimlach om de lippen, als een rimpel op het tanig voorhoofd: ‘mijn vader heet François Hennin,’ voegde de borst er bij; ‘hij is goudsmid van beroep.’ - ‘Protestant?’ vroeg Paets laconisch. - ‘Hij gaat in de oude kerk, bij gebreke van een nieuwe; maar hij is van de gezworenen, en als de hekken hier te verhangen waren...’ - ‘Wat bragt u op Vastenavond in de Kreeft?’ vroeg Paets, en den nadruk dien hij op den tijd legde, en den blik dien hij op de plaats om hem heen sloeg, deden Nicolaas gevoelen, dat die grijze knevels zijn kroeze haren overal elders zouden hebben gezocht dan in een uithoek der stad, in zoo vrolijke ure. - ‘Ik zou Perret's getuige zijn bij de overdragt der herberg, en mij hier, *vous saurez tout*, vermommen in een pak...’ - ‘Waarin ge niet zoudt wenschen dat uw vader u zag,’ vulde Paets aan. - ‘*Deviné, sur mon honneur, lieutenant! vous aves des fils*....’ - ‘Ik ben zelf jong geweest,’ zeî Paets, en Nicolaas was beleefd genoeg om in te houden, dat men het hem niet aan zou zeggen. - Toch hernam hij, als had dat woord hem tot meerder vertrouwelijkheid genoopt: ‘Mijn pak ligt boven!’ - ‘t Is mijne zaak niet,’ luidde Paets wederwoord; ‘maar als ik u gaan laat, wat borgt me, dat ge verzwijgen zult wat gij hier hebt gezien? - ‘*La parole d'un Wallon* zou u genoeg moeten zijn, al hadt gij regt mij te houden,’ hernam Nicolaas fier; ‘doch ik geef het u niet, tenzij gij ééne uitzondering toestaat.’ - Als Paets hartstogtelijk ware geweest, hij had den borst de hand gegeven; hij was het niet; hij vroeg bedaard: ‘welke?’ - ‘Dat ik mijn vader moge mededeelen, hoe ik Staatsch krijgsvolk ontmoette, 't geen een aanslag beproeft.’ - ‘Op?’ vroeg Paets. - ‘Op het leven van den gunsteling der Aartshertoginne te Namen,’ hervatte de schalk. - ‘Ga,’ besloot de Luitenant, ‘en zeg aan uwen vader, dat hij zich morgenochtend bij den Schepen de la Géneste vervoege, als hij meer vernemen wil.’

Nicolaas was naauwelijks den trap in de hem bekende wo-

ning opgestoven, of meester Zibrecht en Wouter Willemsz kwamen weder binnen; volgens het verslag van den laatste was de deur in het diepe gewelf achter den gevangene digtgegrendeld. ‘Hij zal er het spaansch spreken afleeren,’ schertste de musketier. Luitenant Paets lachte niet, maar beval dezen Jonker de Preys te roepen; ‘de wachtmeester houde het oog op de manschappen,’ voer hij luide voort, en wie bij de wanorde van het oogenblik in de gelagkamer gekomen was, zonder er te behooren, hij gevoelde den wenk, dat hij zich verwijderen moest. Daar sloot de vaandrig de deur achter zich digt. ‘Al genoeg tijds aan onze particuliere zaken gegeven,’ getuigde Rosse Jan. - ‘Toch niet te veel,’ meende meester Zibrecht; ‘ware zij niet ten einde gebragt, ik zou kwalijk van dienst kunnen zijn.’ - ‘Wees het dan nu dadelijk,’ viel Frank in; ‘de manschappen hebben genoeg gerust.’ - ‘Geene overijling,’ bad meester Zibrecht; ‘haastige spoed, zelden goed.’

- ‘Wat reden geeft ge voor nog langer uitstel?’ vroeg Luitenant Paets.

En de bedaardheid van dezen bleek boven allen lof, bij de lange rede van den waard uit de Kreeft, tegenover het ongeduld van het overig drietal toehoorders. Wouter Willemsz mogt trappelen van drift; de Preys zijn lot verwenschen, slechts slapende soldeniers en dommelige schildwachten te zullen overvallen; Rosse Jan zelfs glimlagchen om de bondgenooten, die meester Zibrecht zocht in het bier en den wijn, door hem der bezetting geleverd: Paets hoorde aandachtig toe, Paets scheen het gewigt van iedere bijzonderheid te wegen. Héraugière had hem te regt het bevel opgedragen; hij was zijn vertrouwen waard. ‘De oude wachttoren wordt niet bewaakt,’ dus resumeerde hij den toestand; ‘die valt te bereiken uit het lusthuisje van den Schepen, mits wij er door uwen hof onopgemerkt binnen...’ en hij zocht een woord en hij vond het, ‘binnenraken. Twintig, dertig man bezetting, die zijn te overvallen en te overmeesteren, mits de Gouverneur en de Luitenant zich naar het Stadhuis hebben begeven; meester Zibrecht! kent uwe nicht de portierse, wier man hen moet inlaten?’ Een hoofdknik van den waard was het antwoord. ‘Wouter!’ Paets bleek waarlijk eens jong te zijn geweest, ‘Wouter! ga met uwe verloofde die kondschap opdoen. Vaandrig de Preys! zorg gij met den wachtmeester, dat het volk gereed zij, zoodra wij zekerheid hebben.’

Als wij verzen schreven, wij zouden de gelegenheid aangrijpen, Wouter en Gonda te schetsen, arm in arm naar de stadspoort voortstappende; maar de zoete wijle koutens, maar zijne teleurstelling toen zij hem, een hoek omgeslagen, eensklaps ontglipte; maar de oogenblikken, die hem eeuwigheden duurden, toen zij onder den lantaarn der poort verdwenen was, dat laat zich slechts in maat en rijm weêrgeven; poëtische toestanden eischen poëtische uitdrukking. Onze arme proza blijft in de gelagkamer achter, die ook door meester Zibrecht werd verlaten, daar hij voor den optogt nog veel te bestellen had, in welke Rosse Jan en Luitenant Paets thans eerst gewaar werden, dat eene kevie aan den zolder hing, waarin eene ekster wipte en snapte en pikte.

- 'Stil!' riep Rosse Jan heftig, al had Luitenant Paets zijn zwijgen door geene sylbe afgebroken.

- 'Geldt het de sprongen van dat dier?' vroeg deze.

- 'Stil!' herhaalde Rosse Jan, het oor aan de luiken, - en stoof den gang in, en gaf de schildwachten, die aan de deur stonden, een wenk zich naar de keuken te begeven. Daar draaide hij den sleutel op het nachtslot, daar stak hij den bout door den grendel en was weêr in de gelagkamer bij Luitenant Paets.

- 'Hoort gij thans het gejoel en gezang, Luitenant? het komt al digter!'

- 'Vastenavondgangers!' meende deze.

- 'Als het maar niet de dolle hoop uit de Druif blijkt, die weet dat wij naar de Kreeft zijn gegaan.'

- 'Uwe gissing kan uitkomen,' hernam Paets, ''t zal het beste zijn er ons op voor te bereiden;' en op zijn beurt was hij in den gang, blies het laatste licht, dat nog walmde, bedaard uit en begaf zich toen naar de manschappen.

Op een stoel gesprongen, tuurde Rosse Jan door een gat, in allerijl met zijn dolk door het vensterluik geboord; het waren mommers, die op de Kreeft afkwamen. Een paar flambouwen lichtten den drom toe; zijn valkenblik meende den gunsteling van den heiligen Domitianus te herkennen; hoe verwenschte hij, te midden van zijn gepeins wat de nood eischte, het heidinnetje, dat dezen ontglipte, dat hem dien thans op den hals bragt! Staroogende ontwierp en verwierp zijn vindingrijke geest allerlei plannen; daar brak het gejammer van meester Zibrecht en Mary, met Luitenant Paets weêr binnengekomen, zijne eenzaamheid af. Geen oogenblik zijne bedaardheid van geest ver-

liezende, had de bevelhebber vaandrig de Preys en den wachtmeester van Bacx naauwelijks bevolen er voor te zorgen, dat geen der manschappen eenig teeken van leven gaf, of hij was meester Zibrecht in zijn kantoortje gaan opzoeken, om van dezen te vernemen of er buiten Mary nog dienstboden in de Kreeft waren. ‘Geene!’ was het antwoord geweest, ‘de jongen houdt Vastenavond en den knecht heb ik van de hand gestuurd.’

- ‘Kom dan even binnen,’ sprak Paets, ‘en breng Mary meê.’

Zij waren in de gelagkamer en verklaring bleek overbodig. De joelende, zingende drom was voor de deur en de klopper bonsde, of men de bewoners met doofheid geslagen dacht.

- ‘Niet opdoen!’ kreet de waard Mary toe, die zich naar de deur reppen wilde; zij had haar uitgang ingeboet, het zou haar vrijer zijn.

- ‘Opdoen, neen! maar antwoorden uit een venster der bovenwoning, meester Zibrecht!’ sprak Rosse Jan.

- ‘Mijn beven zal 't uitbrengen.’

- ‘Ik ga meê!’

Doch de kreten, die opgingen, waren weinig geschikt om den waard moed in te boezemen; hij hoorde hoe hij bij de menigte stond aangeschreven; ‘dansen’ woû ze, en ‘drinken’ ook. Het overrijk woordenboek van Luiksche scheldnamen scheen te kort te schieten: de deur daverde.

- ‘Wie redt mij?’ kermde meester Zibrecht; ‘we zullen allen omkomen!’ voerde hij Paets toe, die hem bewijzen wilde, dat hij zich vermannen moest; ‘wie redt mij? wie komt me ter hulpe?’

- ‘*La peur*,’ klonk het, ‘*la peur vous sauvera, compère!*’ er was een vijfde in de kamer, en als hij allen de vrees inboezemde, die hij bij waard en dienstbode wekte, dan was hij in staat ook dien dollen hoop te verjagen; meester Zibrecht deinsde drie schreden achteruit, en Mary beval zich in vollen ernst haren schutsheilige.

- ‘Een eind touw!’ sprak de gemaskerde, ‘en ik laat mij uit het venster neêr en jaag ze op de vlugt.’

- ‘*Admirable!*’ riep Rosse Jan, ‘*vivent les Wallons!*’ en was de gelagkamer uit en was haar weêr binnen, een korf in de eene hand, een lantaarn in de andere; wat er in den mand school, viel niet te onderscheiden; er lag graauw papier op, waarvan hij peperhuisjes draaide.

- ‘*Prudence!*’ sprak Paets den vermomde hartelijk toe, ‘*vous êtes tout impulsion*.’

- '*Hardiesse!*' hernam de schalk, '*vous êtes tout phlegme!*'

- 'Gereed!' zeî Rosse Jan.

En Luitenant Paets verzocht baas Zibrecht en Mary wel in het kantoortje de wijk te willen nemen, terwijl hij zelf in den gang de wacht zou houden en meester van den toestand blijven. Hij had er de beide sidderende bewoners des huizes gebragt; toen plaatste hij zich tegen de deur; het schijnsel eener flambouw viel door het raampje achter het uithangbord tot diep in den gang; het was of de Kreeft straalde.

Intusschen stoof het tweetal Walen den trap op.

- '*Mieux vaut mourir de franche volonté!*' neuriede de gemaskerde, in zijn overmoed, het rijmpje, dat op de grenspaal van het gebied van Hoey plag te staan.

- '*Que du pays perdre la liberté!*' zong Rosse Jan, de aanhaling voltooijende.

Zij waren boven, - de lantaarn werd achter de mand geplaatst, toen het terrein verkend was. Andermaal deed de dolk zijn dienst in het vermolmde hout; zou de flambouwdrager van het uithangbord zijn neêrgetuimeld? voor de deur was het donker. Intusschen bleef het geschreeuw oorverdoovend; de bende danste een patertje, terwijl de ongeduldigsten tot elken prijs zochten binnen te komen. Het kleine dakvenster knarste op zijn hengsels, maar ging toch open; Rosse Jan zag den haak, en Rosse Jan had er de koorde omgeslingerd en bevestigd. '*Un instant!*' zeî hij, en greep behoedzaam een paar pistolen uit de mand en legde die op den grond neêr, en schikte zijn peperhuisjes er naast:

- '*Bon voyage, Nicolas!*'

En schoten knalden de lucht in; en zwermen vlogen op de schaar toe; en gehoornd en gestaart gleed de duivel, in sprongen die zijn boksvoeten aan het licht bragten, de koorde af.

- '*Le diable! le diable!*' juichte en jammerde de menigte tegelijk, jammerde zij meer dan zij juichte; van schrik stoof het grootste gedeelte op de vlugt.

- '*A l'hotel de ville!*' beval Satan, die de flambouw had gegrepen, op den dorpel van de Kreeft walmende, en zwaaide haar hoog in de lucht, en stoof, wie moed had hem te volgen, voor, om, men begrijpt het, die weg te werpen en den stoet te ontslippen, waar hij wist dat een hofdeur voor hem op een kiertje stond, waar hij werd gewacht!

VII.

Gedurende het verloop der laatste drie eeuwen is de gedaante van ons werelddeel zoo zeer veranderd, dat het inderdaad verbazend zou zijn indien de verhouding, in welke kleine steden weleer tot groote plagten te staan, dezelfde ware gebleven. Wij vreezen dan ook niet dat iemand de juistheid der opmerking *que nous avons changè tout cela* zal ontkennen; maar als wij voortgaande verzekeren, dat aan den avond der zestiende eeuw, Hoey in omvang en gewigt klein Luik mogt heeten, en Luik in die dagen in de Spaansche Nederlanden klein Rome werd bijgenaamd, is dan daarmede elks verbeelding vaardig een weidsch feest meê te vieren op het betrekkelijk kleine raadhuis van het eerstgenoemd stedeke? Al boogde Hoey op vijftien kerken en een aanzienlijk tal van abtdijen en kloosters, het telde des ondanks, het telde daardoor misschien maar eene bevolking, welke de vijf duizend niet te boven ging, wij bekennen het; doch het gemeenteleven was er, trots het geestelijk gezag, dat den staf zwaaide, tot vollen bloei ontwikkeld; maar de gelegenheid voor welke men zich tooide, had uit den omtrek aanzienlijke gasten binnen de muren gelokt. Inleiding genoeg om ons te durven vleijen, dat eene vlugtige teekening van het kleinsteedsch tooneel, op 't welk wij ons thans moeten verplaatsen, met geen spotziek glimlachje zal worden begroet.

Onze eerste indruk bij het opengaan der hooge dubbele deuren, die uit het voorvertrek in de eigenlijke feestzaal leidden, zou voor onze dagen een beschamende indruk zijn geweest; de bouwkunst van dien tijd begreep de behoeften van het toenmalig volksleven en bevredigde die. Onder het zinnebeeld der Geregtigheid den drempel overgeschreden, zou zich voor ons eene meer lange dan breede ruimte hebben uitgebreid, groot genoeg voor het aantal gasten, die regt hadden hier te verschijnen. Het zware eikenhouten beschot was in vakken afgedeeld, waarvan enkele zoo kunstig bleken uitgesneden, dat men de voorstellingen den beitel eens beeldhouwers zou hebben toegeschreven; maar een goed deel van die door ons vergeefs weêrom gewenschte versierselen was nu bedekt door festoenen van sparreloof en ander wintergroen, afgewisseld met draperiën en wimpels van de stadskleuren. Zoo min de wapenschilden der regerende Burgemeesters

en Schepenen als de devisen *des arts et métiers*, op het feest door hunne Dekens vertegenwoordigd, werden aan de wanden gemist. Van het hooge booggewelf hingen koperen kroonen af, wier veelvuldige armen bontgekleurde waskaarsen droegen, en toch nog geen zee van licht verspreidden. Ter gemoetkoming van wat zij te wenschen overlieten, waren er, van afstand tot afstand, standaardluchters geplaatst met dikke toortsen, vrij wat walm gevende, al was men ook deze lichten den bijen verschuldigd. Intusschen scheen dit niemand te hinderen, want wij zien het meerendeel der Hoeysche magistraatsleden, met hunne vrouwen en dochters allengs binnengetreden, onder begunstiging van het masker en der ongewone kleedij, vrolijk rondwandelen of deftig plaats nemen, zonder eenige klagt te hooren over dien damp. Zelfs de rook, toe te schrijven aan het reusachtig kolenvuur, ginds in de wijde schouw, ergert aan het hooger einde der zaal niet. Gewente verblindt voor en verzoent met alles! Hoe ons beweren wordt gelogenstraft op het zelfde oogenblik dat wij het uiten! Al behooren verrassingen tot een Vastenavondsbal, al is waarschijnlijk tot dat doel ook thans weder een derde der zaal in de lengte afgeschut door een zwaar geplooid hangtapijt, de danslustige jeugd heeft er geen vrede meê. Zij, die alleen om den wille dezer uitspanning zijn verschenen, ze hebben reeds met zekere onrust de weinige ruimte gemeten, die hen tot dat vermaak wordt gelaten. Een enkele moge volhouden, dat dit slechts is geschied om de muzijkanten te verbergen, hij wordt uitgelagchen, daar men deze hunne plaats op hetzelfde oogenblik ziet innemen op eene soort van galerij of balkon, die rondom het bovengedeelte van de zaal loopt. En de vraag, welke de verrassing zal zijn, waarvoor men zich die opoffering getroosten moet, wordt besproken met een ijver of het lot van Hoey er aan hing!

‘Toch maar een kleine stad,’ zal men zeggen. Herhalen zal men het, als wij, om der onpartijdigheid wille, doorslaander bewijzen van bekrompenheid zullen hebben bijgebragt; al zouden wij, naar spaansche wijze, gaarne een vraagteeken vooraf plaatsen, of het ook in onzen tijd, of het in wereldsteden nog beter toegaat? Hier hebt ge de feiten: er heerschte zoowel kwaadsprekendheid als ijverzucht. Durft gij beweren, dat die verschijnselen zich nooit op ruimer schaal aan uwe blikken opdeden? Het getal der patricische familiën, en dergenen die tot hare bijeenkomsten toegelaten werden, kon, ten gevolge van het medegedeelde

getal inwoners, niet groot zijn. In zoo beperkten kring kende men elkaâr bij naam en toenaam, wist men alles van elkaâr, en wat men niet wist, dat zocht men uit te vorschen of te verdichten..... Arm Hoey! niet waar? al ging men, gelooven wij, reeds te Athene aan hetzelfde euvel mank! De Chapeauvilles en de Kerkadets, die elkaêr verwant waren, maakten een goed deel uit van deze *haute volée* en geloofden zelfs het regt te hebben in die côterie den hoogsten toon te voeren; hoewel die aanspraak zich meer grondde op de voorname Luiksche familiebetrekkingen dan op de positie, welke de mannelijke leden van die geslachten bekleedden in het Hoeysche stadsbestuur. Immers, er zat maar één van de Chapeauvilles in den raad; en de Kerkadets achtten zich tot den adel te behooren, waarom ze dan ook niet werden gekozen tot leden van het burgerlijk bewind. *Faiblesse humaine!* de naijver der gezworenen liet zich op dit punt niet verblinden; en toch rekende de Syndicus het zich tot eere, dat zij allen, den Kanunnik ingesloten, de uitnoodiging om zijn feest bij te wonen, hadden aangenomen; toch voelde de vrouw van den tweeden burgemeester zich gevleid, toen de echtgenoote van een der Kerkadets, eene geborene Chapeauville, bij voorkeur aan hare zijde plaats nam en een vriendschappelijk praatje begon!

Waarover dat interessante discours liep, kunnen mijne lezeressen ligt raden, als zij zich herinneren, dat Charles Kerkadet al bij voorraad onder de leden zijner familie had gestoft op den triomf, dien hij over het vooroordeel van Madeleine de la Géneste zou behalen. Behoeven wij er bij te voegen, dat de Kerkadets die echtverbindtenis (want dat het muisje een staartje hebben zou, daaraan twijfelde niemand), dat de Kerkadets haar wenschten, omdat zij het aanzienlijk vermogen van de la Géneste den Chapeauvilles niet gunden, terwijl zij het volgaarne aan een lid van hun eigen geslacht zagen toevallen? Misschien ja; maar dan eischt het ook geen betoog meer, dat de Chapeauvilles met stille minachting en verbeten afgunst die verwachting van de Kerkadets gadesloegen en hunne goede redenen meenden te hebben om te gelooven, dat zij nimmer vervuld zoude worden. Onnoozel is het meisje, dat zich niet voor kan stellen, hoe de geheele dameskring op dit punt eigenlijk in twee partijen verdeeld was: de geloovigen en de ongeloovigen; hoe er onder de oude heeren en deftige vrouwen gevonden werden, die

voorgaven met de wereld en hare ijdelheden te hebben afgedaan, en zich echter ditmaal hadden laten verlokken om aan 't feest op het Raadhuis deel te nemen, louter uit nieuwsgierigheid om te zien of Madeleine zich werkelijk had laten overhalen om met hare gewoonte van preutsche afzondering te breken; boven alles om te zien hoe zij zich houden zou, wanneer men haar begroette als de verloofde van Charles Kerkadet! En nu, in groote als in kleine steden, waar heeft men wel niet die zekere onrustige spanning gâgeslagen, welke hier heerschte, toen het uur der bijeenkomst reeds lang verstreken was, het uur door de meesten niet eens afgewacht, zonder dat men het verwachte paar had zien binnentreden? Al de Chapeauvilles staken de hoofden zaam, al de Kerkadets schaarden zich met hunne vrienden als op eene rij, zoo digt mogelijk bij den ingang der zaal, toen ten leste... de Gouverneur van 't kasteel verscheen, de dochter van den Syndicus opleidende. Elk was overtuigd, dat zijn Luitenant met zijne juffer moest volgen, volgen moest, nu of nooit! Want zoo niet, dan stond Charles Kerkadet als een laffe grootspreker uitgelagchen te worden; en Madeleine, ja, waar men Madeleine dan voor zou kunnen uitkrijten, dat wisten de Chapeauvilles maar al te goed en zij rekenden er eigenlijk op, al gaven zij voor het niet te wenschen.

Toch zouden zij zich misrekenen! Madeleine de la Géneste trad de feestzaal binnen aan den arm van Charles Kerkadet, gevolgd door haren vader.

Gewoon in afzondering te leven, had zij in den regel geen last van de vijandelijke gezindheid der Chapeauvilles, maar wist toch, dat deze bestond; wist tevens te zeer hoe zij door haren ganschen kring werd beschouwd om niet te vermoeden welken indruk hare verschijning maken zou, hoe het nieuwtje van hare komst de zaal rond zoude vliegen. Ware zij bedeesd van aard geweest, het zou haar schuchter gemaakt hebben tot links wordens toe; had zij tot ijdelheid overgeheld, van gestreelden hoogmoed zouden hare oogen hebben geflonkerd. Maar zij leed noch aan het eene, noch aan het andere euvel. Binnen trad zij met stille waardigheid, zonder het hoofd al te diep te buigen, zonder den blik vermetel rond te slaan, ondanks dat zij de overtuiging had tot velerlei opmerkingen te zullen uitlokken door haren tooi.

Hoe? geen goud- of zilver-borduursel! Hoe? geen paarlen-

halssnoer of vonkelende oorknoppen! geen borststuk, waarin edelgesteenten waren gekast! geen tot op de keurs nederhangende dubbele gouden keten, robijnen en smaragden zaamschakelend! geen ringen zelfs aan de blanke vingers, toen de zijden handschoen, naar 't gebruik van den tijd, welhaast was uitgetrokken! Slechts bouwen van zilvergrijs damast; slechts een overkleed van zwart gebloemd fluweel, gevoerd met roode zijde; slechts een deftige kanten kraag! En dat op een feestavond, die bonten tooi *de rigueur* maakte! Iedere vrouw, iedere jonkvrouw, welke zich van een karaktermasker had onthouden, elke feestgenoote, en het getal van deze was het grootste, die het zijden of fluweelen mom aan haren gordel had hangen, daar het maar op straat was voorgedaan, allen hadden het den eisch der zamenkomst geacht, haar gewaad door buitengewonen opschik met de uitzinnigheid van den laatsten carnavalsnacht in overeenstemming te brengen. Opschik, zeiden wij; want door verreweg de meesten was, in tegenovergestelden zin onzer schoone, de maat overschreden. Men zag er jonggehuwde vrouwen in den ouderwetschen bruidstooi harer overgrootmoeders, die stijf stonden van goud-borduursel en ingewerkte valsche steenen. Men zag er jonge meisjes met lange slepende gewaden van zilverlaken en plooisels van goudkant, zoo als Maria van Bourgondië mag hebben gedragen. Men zag er bejaarde vrouwen met hoofdwrongen en sluijers van zilvergaas, en rokken *mi-parti* blaauw en *mi-parti* oranje. Enkele droegen er tabbaarden van roodgoudlaken overheen, en lange wijde mouwen bijkans den grond rakende, als hadden zij behoord tot den hofstoet der gemalin van Filips den Goede.

Madeleine's onthouding van alle sieraad had intusschen een dieper zin dan louter dien van een protest tegen de bacchanaliën, welke zij, door nood gedwongen, medevieren zou. Er was velerlei strijd in haar binnenste geweest, eer zij vast besloten had zich dus en niet anders te vertoonen. Naar de voorschriften der calvinisten in sombere stilte opgevoed, mogt zij voor zich zelve nooit naar sieraden hebben verlangd, toch had zij, toen zij zich voor deze bijeenkomst tooide, het juweelkoffertje harer moeder aan het licht gebragt. De zwakheid was vergefelijk; zij duurde maar een oogenblik. ‘Foei van de ontwijding!’ had zij uitgeroepen. Zij was te moede geweest, als had zij er hare moeder meê voor zich gezien, toen deze op haren bruidsdag die heldere paarlen, dien vonkelenden halskar-

kant droeg. ‘Ik zou heiligschennis plegen!’ en weêr school het kistje waar het jaren lang verborgen stond. En echter geheel ongetooid te verschijnen, eenvoudig tot onbehagelijk wordens toe, het ging niet aan; wat bleef haar over? Madeleine vroeg het zich naauwelijks of zij gaf zich ook het antwoord. Een blaauw zijden lint werd door de goudblonde lokken gevlochten; bevallig slingerden de beide einden langs den blanken linker slaap neêr. De bizarrerie bewees, dat zij er naar streefde partij te trekken van het eigenaardige harer schoonheid. ‘Om der zaak wille!’ had zij gezucht, toen zij een blik in den spiegel wierp, ‘om ons doel!’ - en had niettemin geaarzeld het bouquetje sneeuwklokjes aan te vatten, dat de Luitenant zoo galant was geweest voor haar te zenden. ‘*Pauvres perceneiges!*’ was hare versmoorde verzuchting geweest, de groote blaauwe oogen gevestigd op die blanke kelkjes tusschen dat spichtige, schrille groen, de bodinnen der lente, maar die zelve haren luister niet zullen zien! Madeleine had een eind aan de mijmering gemaakt, door het ruikertje meê te nemen. Zij moest immers Charles behagen, zij mogt hem niet afstooten, als zij haar wit wilde bereiken! En dat zij in het eerste was geslaagd, dat bewezen de meer opregt gemeende dan fijn uitgedrukte betuigingen, die hij haar reeds bij het gaan naar het Stadhuis had ingefluisterd; bewezen vooral zijne bewonderende blikken. Ten einde zich naar haren smaak te voegen, had hij, op zijne beurt, zich met maar eene rijke krijgsmanskleeding vergenoegd, waarover een ruime zijden mantel losjes was heengeslagen; en om redenen die wij begrijpen, had hij zijn masker laten vallen, zoo haast hij met zijne juffer was binnengetreden. Ieder moest het terstond weten, dat Charles Kerkadet had gezegevierd.

Als de vrouwen, die Madeleine haren hoe statelijken, toch stillen dos niet ten goede wilden houden, geweten hadden onder welke gewaarwordingen zij dien had aangetogen, zouden zij haar den last van het leed hebben verzwaard? Ware het vermoeden bij haar opgekomen hoe eng het der arme om het harte was bij die eerste toonen der lustige dansmuzijk; met welk een schuwen weêrzin zij die grijnzende maskers aanstaarde, die glinsterende menigte om zich rond zag woelen; welk een zielsangst haar beving bij de gedachte, dat zij zoo straks in die woeste tuimeling zou worden meêgevoerd, - de woorden ‘laatdunkendheid’ en ‘aanmatiging’ zouden op hare lippen bestorven

zijn. Hadden zij zich kunnen voorstellen met welke pijnlijke beklemdheid zij luisterde naar de aardigheden der zoogenaamde potsenmakers, die zich jegens iedereen vrijheden veroorloofden, welke onder de overige dames luid gelach wekten, maar haar het voorhoofd deden rimpelen of een droeven zucht ontlokten; hoe zij het hoe langer hoe levendiger voelde, dat zij zich hier niet op hare plaats bevond en dat het toch een post was, dien zij niet mogt verlaten zonder lafhartig hare teederste belangen prijs te geven, - zij zouden (wij willen het hopen) medelijden hebben gevoeld.

- ‘Eilieve! nicht Madeleine!’ sprak een der jongste dochters van den raadsheer Chapeauville, naast wie Kerkadet haar geplaatst had, ‘'t is u wel aan te zien, dat gij u voor 't eerst naar een carnavalsfeest hebt laten meêtroonen; anders zoudt gij geweten hebben, dat men op zulken avond niet met eene gewone feestkleedij kan bestaan.’

- ‘Ik achtte, de mijne kon volstaan voor mij,’ antwoordde Madeleine.

- ‘Juist voor u minder dan voor een onzer; of is 't niet een gansch bijzondere vierdag voor u?’

- ‘Zeker niet! waarom zou het dat zijn?...’

- ‘Och, speel de achterhoudende niet; wij weten immers allen wat uw optreden met Charles Kerkadet beteekent...’

- ‘Gij weet dat?’ vroeg Madeleine opgeschrikt uit hare eigene gepeinzen.

- ‘Wel zeker! 't is er immers nu door?’

- ‘Wat zou er door zijn?’

- ‘Charles heeft nu uw woord!’

- ‘Mijn woord heeft hij om voor eens in 't carnavalsvermaak te deelen, ziedaar alles!’

- ‘Alles? Al wil uwe preutschheid het niet toestemmen, wij weten beter. Wat zegt gij er van, neef?’

En de afgunstige, die haren spijt eerst onder scherts meende te vermommen, wendde zich tot Charles, die achter haar stond. ‘Beteekent dit niet dat we te Paschen bruiloft zullen houden?’

- ‘Als gij het waart, nichtje-lief! misschien!...’ hernam Charles, scherp; ‘maar gij weet, mijne Madeleine *n'est jamais de l'avis de tout le monde*, daarom heeft ze zooveel haast niet.’

- ‘Mij dunkt, Charles! het zou wèl haast hebben, dat

gij der vrouw van den Syndicus uwe opwachting gingt maken,' beantwoordde hem Madeleine.

- 'Als gij liever alleen met de nichtjes kibbelt, mij goed!' fluisterde Charles haar in en deed wat hem gezegd werd.

Liever dan met de nichtjes te kibbelen wendde zich Madeleine tot de vrouw van den Deken der drapiers, die naast haar was komen zitten, en begon met deze een praatje, maar verloor des ondanks geen woord van de berisping, die vrouwe de Chapeauville hare dochter heette toe te dienen, terwijl die aan Madeleine's adres kwam.

- 'Wel, Jeanne! hoe kunt ge nicht Madeleine kwellen, door reeds over de bruiloft te spreken, al heeft Charles haar woord... Ge weet toch, ze gaat langzaam in alle ding: ze was ruim vijftien jaren eer ze zich genoeg voorbereid achtte om tot de Kerk toe te treden; ze is ruim twintig nu ze haar eerste Vastenavondbal bijwoont... Voorwaar! ze zal haar dertigste willen afwachten, eer ze aan een huwelijk denkt; haar vader zelf kon vóór dien leeftijd zijn portuur niet vinden.'

- 'En toen vond hij?' lispelde het meisje, schamper lagchend.

- '*Chut*, kind! dat zijn geen dingen om hier te bespreken; 't is Madeleines ongeluk, niet hare schuld, dat ze geene betere opvoeding heeft genoten, dat zij om zoo te spreken geene moeder heeft gehad...'

De arme Madeleine, die onder 't snappen der goêlijke staalmeesteresse geen woord van deze hatelijke oordeelvellingen had verloren, voelde eerst het gelaat van verontwaardiging kleuren en verbleekte toen van smart. Zij geene goede opvoeding gehad! die als het ware aan den schoot dier moeder met Gods Woord was opgebragt; dier moeder, die ook door den echtgenoot van de vrouw, die dit zeide, tot ballingschap was gedwongen, uit lage baatzucht, welke zich een glimp van religieijver wist te geven! Doch zij moest zwijgen, wetende welk verloren werk het is, willens blinden den blinddoek af te rukken; wetende dat er voor haar moeders goede zaak, voor haar moeders goeden naam geen regt viel te verwerven, zoo lang de partij meester bleef, tegen welke zij met haar vader zamenzwoer! Gelukkig voor haar kwam Charles Kerkadet terug. Hem ziende rees zij werktuigelijk op, meenende dat hij haar ten dans kwam leiden.

- 'Wilt gij van plaats wisselen, melieve?' vroeg hij haar bezorgd.

- ‘Van plaats wisselen? Ik meende.... dat wij dansen moesten...’

- ‘*Souvent femme varie!*’ schertste Kerkadet; ‘eerst had mejonkvrouw er veel tegen herwaarts te komen, en nu wij er zijn brandt ze van ongeduld om den kleinen voet op de maat te laten trippelen.’

- ‘Ik heb voorwaar geen haast,’ hernam zij en ging zich weêr neêrzetten.

- ‘Te beter! want de vertooning moet eerst plaats hebben....’

- ‘Eene vertooning? Ik wil toch niet hopen, Charles! dat ge mij hier hebt heengevoerd om comedie te zien spelen?’ riep zij, verontwaardiging en ergernis kwalijk meester.

- ‘Comedie spelen!.... als gij het nu zoo ten zwaarste opneemt; gij weet toch wel, hoe men ten onzent Vastenavond viert?...’

- ‘Neen! daarin vergist gij u; het is u immers bekend, Charles! hoe mijne opvoeding mij van al zulke zotternijen verre heeft gehouden,’ riep Madeleine luid, *à l'adresse* van hare nichten, ‘en dat ik, op mij zelve staande, genoeg te dragen had om er nimmer naar te vragen.’

- ‘Zooveel te meer zal u wat ons toeft verrassen en vermaken. Wat het zijn zal, wie weet het? Misschien eene klucht, door de rhetorijkers vertoond, of een mysterie, door de scholieren van de Eerwaarde Paters! Als ik gelukkig gis, dan moogt gij gerust zijn dat geen onvertogen woord u kwetsen zal.’

- ‘Alsof ik niet van die schoolspelen had hooren zeggen, dat sommige in dartelheid den rijmen der rhetorijkers niets toegeven.’

- ‘Laster, lieve! Louter laster! Bovendien, gij zult onder de juffers wel de eenige wezen, die er wat van verstaat, want het gaat alles in 't latijn...’

- ‘Ik versta ook zoeveel latijn niet; maar ik acht, neef! dat gij mij in een valstrik hebt geleid.’

- ‘Als ik u alles vooruit gezegd had, Madeleine! zoudt gij zeker niet meêgegaan zijn,’ sprak hij fluisterend, en, zich digt tot haar nijgende, voegde hij er met nadruk bij: ‘en toch, gij weet zelve, hoe noodig het was, dat gij mij ditmaal niet te leur steldet.’

- ‘Het is waar, Charles!’ sprak zij smartelijk, ‘het was

noodig!' en in haar harte voegde zij er bij: 'moge God mij het zondige middel vergeven, om den wille van het goede doel!'

- 'En,' voegde Kerkadet haar toe, zelf eenigzins verslagen door het somber stilzwijgen, dat het anders zoo levendig meisje bewaarde, 'gij waart nu immers zelve voornemens te dansen; is het dan zooveel misdadiger in uw oog bij een kamerspel toe te zien?'

- 'Gij hebt gelijk, Charles! Het eene als het andere is van de wereld en uit den booze!'

- '*Parbleu!* wij zijn immers ook van de wereld, *chère belle!* en wat geestelijken doen, mogen de leeken, voorwaar! wel aanzien.'

- 'Eilieve, zwijg, neef!' sprak zij verdrietig, haast minachtend; 'gij weet het, er zijn punten waarop wij elkaêr altijd zullen misverstaan.'

- 'Het blijkt althans,' hernam hij, de schouders ophalende, 'dat ik weder iets heb miszegd. Wilt gij dat ik mijn oom, den Kanunnik, bij u brenge, om u van dat vooroordeel te genezen? Hij is een geestelijke en een goed, vroom man. Welnu, daar zit hij in dat hooge spreekgestoelte, met de draperiën er boven, nevens meer choorheeren. Meent gij dat die allen een groot kwaad zoo openlijk zouden meêplegen?'

- 'O neen! dezen schijnen er geen zonde in te zien.... dat is duidelijk,' hernam Madeleine.

- '*Eh bien!* wilt gij heiliger zijn dan zij, die hun lijf en ziel Gode en der Kerk hebben gewijd...?'

Het antwoord, dat zij kort en fluisterend gaf, werd niet verstaan; want de muzijk had aangeheven, het hanggordijn week ter wederzijde, en men zag twee rijen gemaskerde jonge lieden, op zijn zoogenaamd oud-testamentsch uitgedost. Uit de schemering van den achtergrond, op welken zij half wegscholen, trad de rector van de Jezuiten-school in zijn achtbaar ordegewaad den toeschouwers digter en deelde in de fransche taal het publiek mede, dat de scholieren een christelijk zinnespel zouden uitvoeren, verbeeldende 'de Bruiloft van Cana.' Op stichtelijke wijze zou men het groote mirakel zien vertoonen; zoodra hij zelf er de proloog van zou hebben voorgedragen, natuurlijk in kunstige latijnsche verzen. Eer de waardige man zich echter daartoe in postuur had gezet, schoten twee gildenarren,

met hunne rinkelende bellen en hunne geeselzwepen van deze en gene zijde toe en verkondigden, dat de keuze der eerwaarde paters voor de vertooning van dien avond eerst op een ander onderwerp was gevallen. Een voorgewend dispuut leverde het geschikte middel op, der menigte in te lichten omtrent hetgeen zij bij dat minder voegzaam geachte drama: ‘Het leven van Luther’ getiteld, had verloren. Het zou aan het licht hebben gebragt door welke tentatiën Satan, de menschenmoorder, dien aartsketter tot zijne afgrijselijke euveldaad had vervoerd; het zou het verbranden van de pausselijke bullen, waaruit alle andere crimen en goddeloosheden als van zelve moesten volgen, ten tooneele hebben gebragt; het zou besloten zijn geworden met de aankomst van dien onverlaat in de hel en den schitterenden triomf der duivelen. Het intermezzo gaf overvloedig gelegenheid, door aanhalingen uit de berijmde koren den lachlust gaande te maken, maar bereikte zijn eigenlijk doel eerst in eene klagte over de zwakheid der Achtbare Vaders, die, uit schroom voor den Magistraat, dat leven van Luther hadden ter zijde gelegd. Hoe de narren, deze menschenvrees geesselende, den libertijnen onder de bewindhebbers het masker afligtten!

Onze heldin, - of moest zij niet van heldhaftigen aard wezen om zich zelve te beheerschen bij de onaangename indrukken, door deze beurtelings scherpe en schendende taal op haar gemaakt? - onze heldin had de vrijheid genomen, op het eigen oogenblik dat de meeste dames hare mommen lieten vallen, haar masker voor te doen, ten einde daar door heen naar haren vader uit te zien, die op een der eereplaatsen gezeten digt bij het tooneel, als *en pleine poitrine* de ruwe toespelingen had op te vangen. Een blik was genoeg om haar te overtuigen dat, wien zij deeren mogten, zij het hem niet deden; onbewegelijk bleef hij daar zitten in een ruimen Venetiaanschen mantel gewikkeld, slechts eene enkele maal met zijne geburen woord of blik wisselend. En Madeleine gevoelde, dat ze zijne impassibiliteit moest trachten na te volgen, dat het maar eene korte kwelling zou zijn.

In zelfbeschuldiging verdiept, verloor zij weinig aan het verwaterd verhaal van het eerste wonder des Heeren, door den eerwaarden rector in bloemrijke latijnsche verzen beschreven. Zoodra zijne buiging het besloot, waarschuwde het handgeklap haar dat de proloog ten einde was, dat de vertooning van het mysterie zou beginnen.

Er was geen sprake van kunst in de schikking van den gang der gebeurtenis; de rij der scholieren trad op den voorgrond, en een uit hun midden, in een soort van priesterlijk gewaad gedost, verkondigde den volke, dat hij zijne bruid dacht af te halen, die hij in Christus huwelijken ging. En die bruid, wel verre van zich te laten wachten, kwam ijlings te voorschijn in een lang slepend hoogtijdskleed van wit damasten zijde; behalve den bourgondischen sluijer droeg zij op hare hooge huive nog een klein kerkje. Voor wie het niet weten, deelen wij mede dat deze symboliek het priesterlijke huwelijk van den Bisschop van Luik met de Kerk heette af te beelden. Voor allen laten wij er op volgen dat des ondanks de bruidstoet, tweemaal in processie over het tooneel trekkende, door viool- en fluitspelers werd begeleid, meer noch minder dan het op boeren- en burgerbruiloften toenmaals plaats had. Ondanks haar zelve moest Madeleine glimlagchen bij die zonderlinge vermenging van realiteit en mystiekerij; maar, stiet zich het ontwakend, doch nog onbewust kunstgevoel van dien tijd aan dergelijke dooreenhaspeling slechts weinig, het tweede tooneel stelde haar gemoed op strenger proef. Jozef en Maria traden op; en hoe zij er uitzagen, behoeft naauwelijks te worden vermeld. De eerste mogt als een oostersch grijsaard zijn voorgesteld, hij droeg de gereedschappen van zijn handwerk in zijnen gordel; Maria daarentegen was kenbaar aan haar hemelsblaauw gewaad en vorstelijken mantel, eene kroon op het hoofd, een kostelijk gouden kruis op de borst. Doch de zamenspraak! Om strijd middeleeuwsch-mystisch en alledaagsch-plat, deelden de echtgenooten in deze elkaêr hun besluit mede om het bruiloftsmaal van hunne verwanten bij te wonen mét hun zoon. De Maagd Maria nam op zich den laatste daartoe over te halen. Er volgde muzijk, terwijl tafelen binnengebragt en aangerigt werden door bedienden in het geantiqueerde pagescostuum, uit den tijd van Bisschop Groesbeek. Jongere knapen, als outerdienaars gekleed, zorgden voor den wijn, de bekers en eenige koelvaten. Eindelijk verschenen voorsnijders in ridderlijken tooi, met pastijen en gebraad. Ja, ten laatste werd er zelfs een paauw op den disch gezet, beteekenende dat het eêlste voor ‘die schoone Bruid, de Kerke’, behoorde geofferd te worden. Schoon al het overige in berijmd Latijn werd voorgedragen, den lesten wenk ontving de schare in verstaanbaar Fransch.

Paolo Veronese's beroemde schilderij, zal men zeggen, slechts

onder minder zonnigen hemel en met minder weelderige verbeelding overgebragt; Paolo Veronese's schilderij, waaraan toch konde Madeleine, toeziende, zich ergeren? Wat kon daarbij hare ziele zeer doen? Het was niet wat ons, ondanks al die kleurenpracht, den blik onbevredigd van dat meesterstuk wenden doet; niet het volslagen gemis aan verbazing over het wonder, niet de onverschilligheid van eene der hoofdfiguren, zich bezig houdende met een tandenstokertje. Het was eene heiligschennis, buiten het bereik der beeldende kunst gelegen; en voor welke elk tooneel, zelfs en vooral dat der vrome vaders, zich had moeten wachten. Zie, de bruiloft was aangerigt, de jonggehuwden kwamen binnen en zetten zich neêr; na hen de overige gasten; en eindelijk, toen allen gezeten waren, verscheen de Heilige familie! Doch al was de scholier dien men uitgekozen had den persoon des Heeren voor te stellen, al was hij, zonder mom, blijkbaar een zachtzinnig, zedig jongeling; al scheen hij te gevoelen, wat hij der waardigheid van Hem, dien hij vertegenwoordigde, verschuldigd was; al leed het geen twijfel dat hij door het meerendeel der toeschouwers werd aangezien met vooral niet minder devotie dan waarmeê men in de kerken en kapellen op de beelden der heiligen staarde, Madeleine gruwde weg; voor haar gemoed was dit optreden de genadeslag. In die oogenblikken van onvrijheid en onvrede, - in die warreling van gedachten en gewaarwordingen, hare conscientie in tweestrijd brengende over 't geen zij had behooren te doen of te laten, - in die pijnlijke ure, waarin zij een deel van haar leven had willen afstaan om zich in eenzaamheid op de knieën te mogen werpen en het evenwigt harer geschokte ziele weêr te vinden, - in deze het te moeten aanzien, dat men zich verstoutte, den persoon haars Heeren te laten voorstellen door een scholier in vastenavondkleedij!

En echter, zoo min als het haar veroorloofd was hare plaats te verlaten, zoo min ook kon zij het oog afwenden van de voorstelling. Zij werd geboeid door den afschrik zelf, dien het schouwspel haar inboezemde. Beurtelings het masker afleggende en voordoende, de oogen luikend of opsperrend, bleef zij staren naar het jongske, wiens euvelmoed zich onderstond den Zoon des Menschen te vertegenwoordigen, en vroeg zich huiverend, hoe de Heer marren kon te midden van dat goochelspel te verschijnen en die goddeloozen met siddering te slaan, Zijn onwaardigen voorsteller het eerst van allen? Er waren oogenblikken, waarin zij het met beving des harten wenschte; oogenblikken, waarin

zij vlammende letteren over dien tooneelpraal zag lichten. Instorten moest die hooge zaal, jammergekrijt dien schaterlach vervangen! De arme! Het bonsde haar aan de slapen, als voelde zij reeds het dreunen van den schok; het suisde haar in de ooren, als ving het wee vast aan. Helaas! zij was niet meer de moedige, schrandere jonkvrouw, die zich des morgens zoo fier beroemd had, dat zij niet ligt het hoofd verloor; zij voelde het hare duizelen; alles danste en draaide haar voor de oogen; de lichten wiessen aan tot flikkerende vuren; menschengestalten verkeerden in wat hare eeuw booze geesten geloofde; het werd haar te benaauwd onder het masker, zij moest het afrukken, zij wist zelve niet dat zij het deed.

- 'Leid mij weg, Charles!' wilde zij uitbrengen, maar de stem stokte haar in de keel; en Kerkadet, die achter haar stond en geheel aandacht was voor het mysterie, vermoedde zelfs hare behoefte niet.

Zij hield haar zakdoek voor de oogen, tranen gaven lucht; zij keerde tot besef van zich zelve en van wat haar omringde. 'Ik moet volhouden! ik moet volhouden!' sprak zij, de lippen zaamklemmende.

Daar hoorde zij luide toejuiching om zich heen; het waren de aanschouwers die hunne blijdschap en verbazing te kennen gaven over de stoute nabootsing van het mirakel. Eenige naïve vromen sloegen het teeken des kruises, met dezelfde piëteit, als zagen zij in de kerk het hoogwaardige omhoog heffen. Voor dezulken was hier geene ergernis, geene ontheiliging; mogten zij eene aanmerking maken, zij bepaalde zich tot de klagt: dat voor een Vastenavondspel de vertooning wat heel serieus was uitgevallen.

'Op Paschen of Pinksteren kon het aangaan,' zeî de vrouw van den Deken, 'ten minste als men het dan in de Kerk te zien kreeg; maar op Vastenavond! Zoo lang te hooren spreken in de gewijde kerktaal, niet anders dan of men in de mis ware geweest, daaruit blijkt voorwaar de overgroote strengheid der Heeren Paters! Zijt gij dat niet met mij eens, juffer de la Géneste?'

Madeleine gaf geen antwoord. Wat voor die menschen geen steen des aanstoots was, wat hen in zekeren zin stichten kon, dat was voor haar, niet slechts eene ergernis, maar zondig. En de gemoedelijke discipelin der Hervorming begon zich af te vragen: of zij wel vrijheid had voor aardsche belangen,

zelfs voor de verlossing harer vaderstad, zelfs om hare moeder weêr te zien, ja, laatst en zwaarst, ook voor hetgeen die martelaresse de goede zaak der religie noemde, zulk vergrijp te plegen? Stond er niet geschreven..... en de eene tekst bezielde en de andere tekst bestrafte; stond er niet geschreven..... maar was er dan bij den strijd van pligten ook strijd van leer? Stond er niet geschreven..... haar geweten had getuigd dat zij het offer brengen moest; en het werd gebragt!

- ‘Eilieve, nicht! gij kunt dan niet eens lagchen om de klucht?’ beet de kleine Jeanne onzer peinzende toe, haar even op den arm tikkende met den veêrenwaaijer. ‘Stijfjes voor u heen te zien, als alles schatert van pleizier, dat is toch al te puriteinsch!’

Was de klucht werkelijk begonnen? Madeleine had het niet opgemerkt; thans zou ze kunnen luisteren zonder kwetsing van haar godsdienstig gevoel! Een omzien beproefde zij het, en begreep eerst niet waarom men lachte, en bloosde zoodra zij het begon te begrijpen. Het was scherts van de grofste soort; het waren gemeenheden, uit lager leven gegrepen. Hoe kwam het, dat tal van zedige vrouwen om haar heen, jonge meisjes en bejaarde matronen, toezagen en toeknikten, zonder schroom, zonder schaamte? Het was de zege der gewoonte, die bij haar allengs had vereelt of verstompt, wat bij Madeleine, door hare ernstige opvoeding, nooit was aangeroerd; wat, ten gevolge harer afzondering, door geenerlei schennis zelfs was bedreigd geworden. - Die ongelukkige Charles! hij had herhaalde malen beproefd hare oogen te ontmoeten, om er den indruk in te lezen door die potsen bij haar te weeg gebragt; hem trof, toen hij er eindelijk in slaagde, zoo zwaarmoedig een blik, dat hij uit zich zelven, fluisterend, tot haar zeide:

- ‘Melieve! het blijkt wel, dat de klucht u mishaagt: wilt gij hun de rest schenken en wat lucht scheppen buiten de zaal?’

Zoo welkom een voorstel had hij haar nog nooit gedaan, en hare aarzelende vraag: ‘Of dat aanging?’ bewees hoe zeer ze hare blijdschap over die uitkomst slechts door twijfel wist uit uit te drukken.

- ‘Wel zeker gaat dat aan! Gij zult de eenige niet zijn. Eilieve, Vrouwe Horstinck! wil even ter zijde schikken, dat ik mijne juffer uitleide; de warmte hindert haar...’

- ‘Met genoegen, Luitenant! Lang zitten valt juffers, die naar den dans verlangen, zwaar.’

En de goêlijke vrouw maakte ruimte om Madeleine door te laten.

- ‘Zij zou naar den dans verlangen! zij!’ sprak nu Jeanne Chapeauville, zich verwaardigend digter bij de vrouw van den Drapier te schuiven. ‘Ik verpand er mijn mooiste borststuk onder, dat zij geen Spaansche drie kan.’

- ‘Zou de dochter van den rijken Schepen de la Géneste geen dansen hebben geleerd?’

- ‘Och, waardige Vrouwe! wat zal ik zeggen, mijn nichtje heeft zulke singuliere opiniën... Ze is zoo wat half onder de calvinisten opgebragt, toen die nog getolereerd werden, tot schade en schande des Bisdoms!...’ viel Vrouwe Chapeauville in, hare dochter het woord ontnemende.

- ‘Nu, dan verwonder ik er mij ook niet meer over, dat het kamerspel van de scholieren haar niet scheen aan te staan. Toen ik zoo zeî: “die bruiloft van Cana is voor eene bruid op het tipje eene aardige profetie!” kreeg ik een antwoord, dat lang niet malsch was.’

- ‘Ge hadt eens moeten hooren wat kwaad bescheid ik ontving,’ viel de snibbige Jeanne in, ‘toen ik er voor uitkwam hoe het mij speet, dat de hellevaart van Luther onzen neus voorbij zou gaan. Ik wil er een samaar tegen een strik onder verwedden, dat zij meer pleizier zou gehad hebben als men de Hellevaart van den Paus had vertoond, zoo als dat in de kettersche duitsche landen geschiedt.’

- ‘Wat zal men daarvan zeggen,’ antwoordde de staalmeesteresse, goedig de schouders ophalende, ‘dat is leer om leer, en elk zijn meug...’ maar zij ging niet voort, daar zij op eens een geduchten duw in de zijde kreeg van haar wettigen heer en gemaal, die achter haar eene staanplaats had ingenomen

- ‘Vrouwlief!’ sprak de Drapier haar toe, ‘mij dunkt, je zult van die hansworstentroep genoeg hebben, en ik verlang naar een hartigen teug; laat ons naar de bodenkamer gaan.’

- ‘Mij wel, Philipeau! maar op een anderen keer zoudt ge zachter kunnen waarschuwen,’ zeî de waardige huisvrouw en liet zich wegvoeren.

- ‘Begreep je dan niet, dat je daar mooi op weg was om je te verpraten?’ fluisterde de echtgenoot haar toe, toen ze

uit het gedrang waren. ‘Die Chapeauvilles, grootsch en valsch volk als ze zijn, leggen er zich op toe, ons uit te hooren. Kunnen ze iets tegen een burger inbrengen, dan verklagen zij hem te Luik, bij hun neef, den Opperpenitentiaris!’

- ‘Och kom! als men zelfs op Vastenavond niet eens met den Paus zou mogen gekscheren....’

- ‘Anderen mogen dat vrij, wij niet; of dacht gij er niet aan, dat ik zoo heel best niet sta met mijn biechtvader?’

- ‘t Is uw eigen schuld, hij is gemakkelijk genoeg; waarom pas je niet beter op?’

- ‘Zwijg, malloot! - ik meende te zeggen, dat die Chapeauvilles hunne nicht Madeleine belasteren, zoo veel en waar ze maar kunnen. Ze weten wel waarom!’

- ‘Dat juffer Jeanne Luitenant Kerkadet niet gunt aan hare nicht, liet ze duidelijk genoeg merken. Ja, die afgunst, die weet wat!’

- ‘Toch, vrouwke? Maar hier zijn we bij de kredentz; neem een kroes warmen wijn!’

Madeleine was intusschen door Kerkadet naar de zoogenaamde kleine raadkamer geleid, mede ter beschikking van de genoodigden gesteld. Hij hielp haar zich neêrzetten op eene der aan het beschot vastgehechte banken, met groen laken bekleed; zij scheen zijne hulp waarlijk noodig te hebben, vermoeid en ontdaan als zij er uitzag. Hij had haar arm voelen sidderen op den zijnen; hij had haar moeten steunen bij het voortgaan, en nu liet zij het hoofd zoo magteloos zinken, dat hij haar eene flaauwte nabij waande, en haar vroeg of ze niet een teug malvezij wilde tot opwekking.

- ‘Geef mij een beker frisch water,’ vroeg zij.

Onwillens bleek zij het onmogelijke te hebben verlangd. Het dressoor mogt schitteren van elpenbeen, van zilver en van goud, - ook Hoey had zijne schroeven, zijne hoorns en zijne molens; - het dressoor mogt even zeer geuren als glanzen - ook Hoey was weelderig in zijne gastvrijheid; - al die overvloed, al die pracht bood echter geen water aan, dan wat in de koelvaten was uitgestort. Kerkadet zag er den droomerigen oppasser een twijfelachtigen blik naar slaan. Blijkbaar waren geene genoodigden dáár zoo vroeg reeds verwacht. Kerkadet greep den linker de drinkschaal, die deze had aangevat, uit de hand. Door een venster aan de binnenplaats was de

minnaar de frissche stralen der fontein, in den glans van het licht flikkerende, gewaar geworden.

- '*A l'instant, ma mie!*' zeide hij, en Madeleine bevond zich een oogenblik alleen.

Het moede hoofd tegen het beschot aan te vlijen, de matte oogleden te luiken, of de wereld week, welk een genot! Alleen was ze, met hare gedachten alleen! Niet zoo alleen als ze geloofde. Een jeugdig paar gleed binnen, het keurigst uitgedoste paartje van het gansche feest misschien; Madeleine, in haren hoek door die twee even weinig opgemerkt, zag de florentijnsche gelieven niet. De jonker zette zijn zoeten kout vurig voort; noch hij, noch zijne schoone die onder dat fluisteren aan ververschingen dacht; daar klonk iets achter zijn mantel, die haar hoofd omzweefde, maar Madeleine hoorde niet wat. Onze droomerige oppasser deed het evenmin; doch waartoe liet de zwartoogige borst, die hem een handje hielp, driestweg een fijne fluit in duizend scherven vallen? waarom gaf de ondeugd geen zier om het geknor van zijn meester, dat volgde? wat wenkte hij den jonker toe, zoodra hij dezen bij het rinkinken zijn hoofd schichtig opheffen zag? Waartoe? waarom? wat? Ter deur spoedde zich het paartje, ter deur uit in zulk een haast, dat het door Charles Kerkadet zoo zuur gehaalde water over den sluijer met *tremoli* dreigde te spatten, dien de schoone in allerijl weêr had laten vallen; dat het glinsterde op de bonte rosetten, in franjes afhangende langs de zijden kousen van den jonker.

Het wederzijdsch: '*Pardon!*' 't geen de carambole volgde, was overbodig; de florentijners en de luitenant bleken goede kennissen.

Maar de arme Madeleine! Uit hare mijmering door haren aanbidder wakker geschrikt, zag zij niet slechts dezen, zag zij ook het gebloemde paar voor zich, hij guldene op bruin sergie, zij zilveren op blaauwe zijde.

- 'Waar ben ik?' vroeg ze verward.

- '*Dites-donc, Madeleine!*' sprak de schoone, die het costuum van Bianca Cappello droeg, en nu het netwerk had opgeligt om de paarlen te laten zien, in de blonde haren geschikt en langs den blanken hals rijende, '*dites-donc, vous a t-on fait peur comme moi?* De duivel zou te Hoey gezien zijn!'

- 'Och, kom!' lachte Kerkadet, terwijl de dochter van den Schepen het water aan hare bevende lippen bragt.

- ‘Zeg niet: zou gezien zijn, *belle incrédule!*’ hervatte de jonker, ‘*dites: vu, ce qu'on appelle vu!*’

- ‘Maar door wien?’ vroeg Bianca.

Het was aardig gâ te slaan, hoe ernstig de florentijn met zijne blanke hand eerst eene beweging maakte, die aanduidde, dat hij zelven dat voorregt had genoten, en toen op dat ongesproken herhaald: ‘*vu de mes yeux!*’ luide volgen liet: ‘*touché même, comme je vous touche!*’ terwijl zijn slanke vingers Bianca op de wang wilden tikken, maar door haren waaijer werden voorkomen.

En toch lachte het drietal niet, want, driftig en angstig tevens, vroeg Madeleine:

- ‘Waar?’

- ‘Bij het kroegje de Kreeft!’ was het antwoord, en de drinkschaal, die geen geluk had dien avond, liep andermaal over; heen en weêr ging hij in hare hand.

- ‘*Mais nous sommes indiscrets*,’ meende Bianca, en haar arm gleed onder het manteltje van den jonker; toen zij weg waren, dacht Charles zijne gelukkige ure gekomen. Madeleine bragt met welgevallen de drinkschaal andermaal aan hare lippen; zoodra zij Kerkadet die teruggaf, boog hij zich om een kus te stelen op die uitlokkende hand.

- ‘Laat af van die vrijpostigheden, neef!’ klonk het bits.

Als hij ‘neef’ heette, waren zijne fondsen aan het dalen; Charles leerde het heden niet voor het eerst.

- ‘*Miséricorde, ma belle!* kan ik het helpen, dat de recreatie u tegengevallen is?’

- ‘Recreatie! Voorwaar, als dit er voor geldt, verbaast het mij niet, dat Satan van de partij is!’ borst zij uit in eenen angst, dien zij geen lucht mogt geven.

- ‘*Du sérieux!*’ hernam hij, meer verschrikt dan gekrenkt en zich verlegen de handen wrijvend.

- ‘Spot niet, Charles! Ik ben in geen luim eenigen schimp te verdragen.’

- ‘*Ma foi!* of ik het merk! Toch houd ik het u ten goede. Gij hebt u zelve geweld aangedaan om mijnentwil; geloof me, Madeleine! dat ik het waardeer en door dubbele liefde u...’ Hij was bewogen en bood haar zijne hand, met den blik verzoening smeekende.

- ‘Spaar mij die betuigingen, het is er geene ure voor,’ sprak zij met hem onverklaarbare heftigheid.

- ‘Geene ure, Madeleine?’ vroeg hij; ‘en dat paartje...’

- ‘Die dartelen!’ hernam zij met afschuw, ‘ge ziet hoe ik bijkans bezwijk....’

- ‘Melieve! als ge zoo moede zijt, wil ik u niet vergen ook nog op het bal te blijven. Wij kunnen van hier onopgemerkt ontsnappen.’

- ‘En... gij... zoudt terugkeeren?’ vroeg zij met een blik, in welks schittering hij zich vergiste.

- ‘Neen, Madeleine! *soyez en sûre!* dan zoek ik mijn kamer op in het kasteel en krijg nog een pluimpje van den Gouverneur!’

Hoe weinig benijdenswaard hem dat scheen, viel zijner bitterheid aan te hooren; maar Madeleine had er geen oor voor; haar voer een schok door de leden. M o g t zij zich zelve ontslaan? Eerst ten halve had zij zich gekweten van wat zij hare taak geloofde; de gansche zaak kon op het spel worden gezet, als er in de vesting wacht werd gehouden. Op hief zij zich, zeggende: ‘Zulk een offer, Charles! wil ik niet vergen. Gij zult met mij dansen! dat heb ik immers beloofd? en ik zal mijn woord gestand doen!’ Satan in de Kreeft strekte haar ten prikkel.

- ‘Zoo wilt ge verzoenen?’ vroeg hij, haar smeekend aanziende. Zwijgend reikte zij de hand.

Hij drukte die in de zijne en toen aan zijn hart. ‘Gij weet niet, Madeleine!’ ging hij voort met een vochtigen blik, ‘gij weet niet, hoe trouw dit voor u klopt!’

- ‘Charles!’ sprak zij op een toon van weemoed, die hij voor teederheid hield. Een gloed van schaamte overtoog haar gelaat.

Zwijgend gingen zij zamen de kleine raadkamer uit, in welke zij gedurende de laatste oogenblikken ook niet meer alleen waren geweest. De vertooning was afgeloopen; en terwijl men in de groote zaal den tooneeltoestel wegnam, om haar straks geheel ter beschikking te stellen van den dans, verspreidde het publiek zich in tal van kleinere vertrekken, voor de tusschenpooze geopend.

Dank zij het bonte dooreenzweven van personen uit allerlei tijden, leverden deze nog grilliger tegenstellingen op dan eenige verbeelding er zich scheppen kan; maar het waren de schreeuwendste niet, die de opmerkers uit den drom het meeste troffen; het waren die, welke onwillekeurig gelegenheid gaven den geest der menigte te doen uitkomen. Eene enkele ten proeve. Half weggescholen onder een der breede en hooge vensterbogen,

stond eene gestalte, die ge zoudt gezworen hebben dat gij meer hadt gezien, een man van hoogen leeftijd, glimlagchend de groep gade te slaan, welke aller aandacht trok. Onze vriend, mogen wij hem dus noemen? onze vriend liet het geopend boek, dat hij in de regte hand droeg, zachtkens neêrglijden langs de breede zoomen sabel, waarmeê zijn tabbaard was bezet; hij verschoof de zwarten fulpen muts, van onder welke weinige dunne, zilveren lokken zich te voorschijn waagden; de breede neus van zijn, laat ons het bekennen, leelijk gezigt, stond een omzien scheef, opdat hij van achter den grijns te beter zou kunnen toezien. Wat toch wilde hij bespiên? Och, niets dan de verhouding van maar drie personaadjes, Julius Caesar die Cleopatra rondleidde, Julius Caesar, die Boduognat aan zijne schoone wenschte voor te stellen.

- '*Le rustre*,' mompelde onze oude, want de Nerviër was hooghartig genoeg het hoofd niet te willen buigen.

En de schare? hare sympathie wankelde een oogenblik. *Le Romain imposait, l'Égyptienne était ravissante;* maar toen Boduognat, van alle pligtpleging wars, het zwaard trok, daverde het vertrek toch van toejuiching; de volkstrots op het grijze verleden kwam boven.

- '*À quoi rêves-tu, Érasme!*' vroeg een man, die een venetiaanschen mantel en eene venetiaansche barret moms genoeg had geloofd, onzen mijmeraar.

- '*J'ajoute*,' hernam de aangesprokene, die in de stem de la Géneste herkende: '*j'ajoute un chapitre à mon Éloge de la Folie*.' En de oude arts, die niet enkel aan de gelijkenis van zijn gelaat met dat van onzen beroemden landgenoot zijn bijnaam had dank te weten, die met regt het bekende costuum van dezen droeg, in aard naar den Rotterdammer zweemende, hij gaf zijn harte lucht over wat geestelijkheid en gemeente hem dien avond hadden doen lijden! Wat baatte het hem dat de Schepen, schoon deze niet als hij met de Ouden dweepte, toch wat de hatelijke uitvallen betrof met hem instemde? Zoodra de la Géneste op zijne beurt beweerde, dat de 'Bruiloft van Cana', dieper opgevat, eene dichterlijke verheerlijking had kunnen worden van gastvrijheid en gezellig genoegen, van huisselijk heil en huwelijksliefde: zoodra de Schepen tegenover de schilderij, die hem uit zijne reize in Italië heugde, en die hier zoo kwalijk nagevolgd werd, eene schets stelde van wat inheemsche eenvoud aan dat onderwerp zou kunnen ontleenen, schaterde de nieuwe Erasmus het uit.

- '*La renaissance n'a pas réussi*,' meende de oude, '*et vous l'attendez*...'

- '*De la réforme*,' was het antwoord.

- '*Pauvres modernes!*' zuchtte de arts, 'zullen zij ooit iets voortbrengen, dat bij de Ouden halen mag? Die gildebroeders van straks, geplonderd hebben zij voor hun L a q u a i s beide Plautus en Terentius; zij, zeg ik, het mogt wat! Weet gij, Pierre! dat het beste wat wij er in hoorden, al voor dertig jaren te Parijs werd vertoond door de *Enfans de Sans-Soucy*, als de Larivey hen een handje hielp? Onze rhetorijkers en uwe réforme, het zal wat geven!'

En Erasmus sloeg zijn boek weêr open, of hij lezen ging; en daar gleden Charles en Madeleine voorbij. De la Géneste tikte uit den schuilhoek den Luitenant op den schouder.

- 'Kerkadet! tot hoe laat hebt gij ook gezegd dat de Gouverneur blijven zou?'

- 'Tot middernacht denk ik.'

- '*Un plaisir prolongé!*' zeide Erasmus, 'eer het zoo laat is, ligge ik in de veeren; *et à la lueur de ma lampe, je lis Aristophane!*'

- 'Waarschuw mij, als het zoo laat zal zijn,' verzocht de Schepen den Officier.

- 'Ik beloof het u! hoezeer gij het van zelven wel merken zult, want klokke twaalf is algemeen démasqué.'

- 'Vader!' begon Madeleine angstig te fluisteren; maar de la Géneste scheen, bij dit gezelschap, geen oor te hebben voor vertrouwelijke mededeeling; hij vestigde, luid sprekende, hare opmerkzaamheid op eenige lachwekkende figuren om hen heen, en Charles zette zijne mededeelingen voort:

- '*C'est le plus beau moment!* aan de verrassingen is dan geen einde, als alle maskers vallen.'

- 'Alle!'... herhaalde Madeleine; zij deed het hare weêr voor.

Te goeder ure! Het oogenblik was gekomen, waarin het verpligtend: '*sous le masque!*' der dolste intrigues vrij spel gaf. 'Laat ons voortwandelen!' sprak Charles haar toe, en voegde de daad bij het woord, hoe gaarne zij nog naast haren vader verwijld had. Was het van de zijde des Luitenants louter vrees dat zijne lieve, stilstaande opgemerkt, grover scherts ten wit zou hebben gestrekt, dan hij vermoeden kon met haren smaak te strooken? We twijfelen er aan! De Bisschop-

pelijke officier gevoelde weinig lust te worden betrokken in het levendig kruisvuur, door Julius Caesar en Boduognat geen oogenblik gestaakt. Hoey mogt maar klein Luik zijn, het zweemde te zeer naar 'die groote stadt van ongheruste sinnen', dan dat de jonkheid den krijgsman, die een geestelijk heer diende, zou hebben gespaard bij den twist over wereldheerschappij en volksonafhankelijkheid. Dat fiere waalsche ros droeg zijn gemijterden berijder slechts onwillig; als het steigeren, als het achteruitslaan mogt, dan stoof niet enkel het stof in wolken op, dan deed het in zijn overmoed vonken vliegen, waarvoor Kerkadet zijne oogen te lief had. Een ander zaaltje opzoekende, behoefde hij maar eenige dartele polichinels af te weren, wier scherpste zet zich bepaalde tot de vraag: of hij met zijn grootje te biecht ging?

- '*Le jour des cendres au carnaval!*' Men wilde maar geen vrede hebben met dat zwart fluweelen kleed.

Ons paartje had het midden van het tegenovergelegen vertrek bereikt; de Luitenant bleek vrij gegaan, maar de arme schoone, die hij met zich voerde! Wie viel haar daar zoo hartstogtelijk om den hals, wie bad haar om de helft der bescherming *de son futur seigneur?* Wie anders dan Bianca Capello? die haren florentijnschen minnaar in het gedrang had verloren, en vervolgd werd als zij, wier kleeding de loszinnige zich had gekozen. '*Il n'y a plus de doute*,' schertste het schepsel, '*le diable est à Huy, il m'a enlevé mon Duc!*' Kerkadet lachte van harte mede; maar de dochter van den Schepen dacht weder aan de Kreeft, en haar hart bonsde. Gelukkig dat Bianca, om strijd gevierd en geplaagd, niet opmerkte hoe Madeleine's stem trilde bij een onbeduidend antwoord op eene ijdele vraag: gelukkiger nog, dat zij eensklaps haren Francesco weder gewaar werd. Is er intusschen eene geregtigheid tot op bals-masqué's toe? Naauwelijks was de kleine hand der dartele weder onder het prachtig manteltje gegleden, of jaloerschheid flikkerde van achter hare zijden mom; zij had alle reden te vragen, wie toch de *belle bohémienne* mogt zijn, waarmeê haar galant geintrigueerd werd op het baldadigst? - '*Saint Domitien est donc le Patron des volages?*' klonk het. - '*Que le diable t'emporte!*' was Francesco's antwoord. - '*Tu l'as vu, beau conteur de fleurettes! Huy touche à sa fin*,' spotte een derde, en Madeleine was zwak genoeg bij die woorden andermaal te huiveren.

- '*Des perceneiges, fraîcheur et pureté! que faites vous ici?*'

vroeg haar een *devin*, die het gevallen tuiltje oprapende en aanbiedende, het gebaar maakte als wilde hij in hare hand haar lot lezen.

Charles voerde haar op haren wenk ook dat zaaltje uit en een derde in; zij waren den drempel echter pas over, of hij zag met schrik een domino naar hen toekomen, wiens houding geen twijfel overliet, dat hij eindelijk had gevonden wat hij zocht. Ontwijken? er was geene mogelijkheid toe; op zijde gaan? maar de domino deed het ook. Toch bleek het geen aanval.

- 'Wel, zoet petekind! zijt ge meê om het carnaval te begraven? dat belooft een gezegende Paschen!' en zoowel aan den goêlijken toon als aan den hartelijken handdruk herkende Madeleine haar heuschen peetoom, den Kanunnik Kerkadet. 'Maar, Charles!' voer die tot dezen voort, 'hoe kunt gij der Hoeysche dames stof geven te snappen, dat uwe juffer te bezorgd is voor hare diamanten om die hier te doen blinken? Het was aan u geweest daarin te voorzien, door haar op dezen dag een kostbaar sieraad aan te bieden.'

- 'Als zij mij dat had willen toestaan.... Maar zij heeft geen minnepand willen aannemen...'

- 'Altijd preutsch en weêrbarstig!' hernam de Kanunnik. 'Madeleine!' voegde hij er bij, zachtkens met den vinger dreigende, 'toch weet ik er wat op; morgen zal Charles u van mijnentwege een juweelkistje brengen; dat zult gij toch niet afwijzen?'

- 'Peetom! ik houd van geen pracht!'

- 'Meisjeskuren! de bruid van een Kerkadet mag er niet uitzien als het kind van een calvinist...'

- 'Maar, oom! moet gij toch zelf niet zeggen, dat die eenvoud haar goed staat?...' viel Kerkadet in. 'Hoe het komt weet ik niet, maar het is mij of Madeleine in dat deftige kleed er uitziet als eene echte Koningin te midden van een troep nagebootste prinsessen!'

- 'Wel, neef! dan zou ik toch een kroontje op die aardige gouden lokken willen zien; mij dunkt ze zou een Madonna gelijken.'

- 'Charles! waar mag mijn vader zijn? ik had straks den tijd niet hem iets te vragen,' voegde Madeleine haar geleider toe, weinig gestemd als zij was om al die loftuitingen te beantwoorden.

- 'Ik verliet hem zoo even,' verzekerde haar de Kanun-

nik, ‘hij was toen in de groote zaal en druk in gesprek met Érasme, die ons geestelijken, uit zijn boek, duchtig de les las. *J'en eus ma part, mais que voulez vous? pas de fête sans folie!* Thans heb ik er echter ook wel van. Kinderen! ik ga naar huis. Een weinigje den lever te laten schudden, dat doet me goed, maar mijn stand noch mijn leeftijd passen op een bal. Meê doen mag ik niet en dat gedraai om mij heen is vermoeijend. Veel genoegen niettemin, en een vrolijken nacht!’ Daarmeê ging de goede man zijn weg, weinig vermoedende hoe zij elkaêr zouden weêrzien.

Kerkadet, wij laten hem gaarne volle regt weêrvaren, Kerkadet was gewillig genoeg de groote zaal op te zoeken; maar in deze den Schepen te vinden, dat ging zoo ligt niet. Het geschetter der trompetten lokte de menigte uit de bijzalen ten dans; daar werd ons paartje Érasme gewaar; de la Géneste kon niet verre zijn, dachten zij. Vergeefs echter zag Charles naar deze zijde, en Madeleine naar gene uit; haar vader was niet onder hen, die den luimigen uitvallen van den oude het oor leenden. Ware ze minder bekommerd geweest, hoe onze heldin er zich in zou hebben verlustigd! Satyriek als hij was, stelde de arts zich schadeloos voor een jaar vierens van velerlei nukken zijner patiënten. Madeleine begreep het teisterende van menige toespeling; doch al behoorde zij tot zijne weinige gunstelingen, boeijen kon hij haar thans niet. ‘Voort!’ bad zij, ‘voort!’ en het gelukte den beiden dringenden eene wijle; maar eensklaps zagen zij zich gesloten, eensklaps gesperd in een digten kring, verzameld om eenen man, wiens allerlevendigste gebaren zonderling contrasteerden met zijnen golvenden sneeuwwitten baard, die een juweelkoffertje onder den linkerarm tegen het prachtig fluweelen wambuis droeg. Alle dames om hem heen wilden weten voor wie het bestemd was.

- ‘*À la plus belle*,’ luidde het tergend antwoord.

- ‘Men moet Benvenuto Cellini zijn om op zijn ouden dag voor Paris te spelen.’

Volkomen zijn hartstogtelijk karakter getrouw, bragt de vermomde de hand aan den gedreven knop van den dolk, dien hij in keurig bewerkte schede op zijde had.

- ‘*Choisissez! choisissez!*’ riepen, wij moeten het bekennen, welluidende, liefelijke stemmen.

- ‘Maar dan dient ge mij te vergunnen de maskers op te ligten,’ meende Cellini; en de hand die straks zoo driftig naar

den dolk had gegrepen, strekte zich nu dartel uit naar deze en gene wapperende huive.

- '*Quelle impudence!*' - '*À la bonne heure!*' - en wat niet al kreten, klonken verward dooréén; doch al had ons paar er naar willen luisteren, het zou er niet in zijn geslaagd. 'Laat uwe Koninginne om den prijs dingen,' beet een snerpend vrouwenmasker Charles in het oor; 'wij Princessen zijn nog niet geneigd haar als Madonna te kroonen!' Geraakt hernam hij: 'Als mijne liefste wachten moet tot de afgunst haar eene kroon bedeelt, St. Patientia kome haar te hulpe!' - 'Gij kunt die patronesse behoeven, bij haar, die zich niet het hoofd maar wel het harte verkapt...' - 'Masker!' was het weêrwoord; 'ik ken u, men moet familie zijn om zoo liefderijk te oordeelen.' En Charles verwenschte de blinkende Bourgondische edelvrouw, wier vinnigheid hem had meêgetroond. Waar was Madeleine? Hij zag haar niet, al stond zij geen drie schreden van hem af. Wie haar zag, haar naauwelijks zag of haar ook naderde, het was Benvenuto Cellini; Madeleine deinsde achteruit; maar Benvenuto liet zich eerbiedig op de linkerknie neêr, de bekende barret ligtende:

- '*Indiquez-moi le masque de votre père*,' fluisterde hij.

Madeleine bleef zich zelve meester.

- '*Sénateur de Venise!*' sprak ze, en Benvenuto Cellini had voor de inlichting geen dank te zeggen; in plaats van het zwart fluweelen kleed, dat hij voor zich had gezien, toen hij het hoofd boog, wolkte, zoodra hij zich oprigtte, witte kant om hem heen; het was Cleopatra, die een begeerigen blik op het juweelkoffertje rigtte. '*Enfin!*' ontglipte hem; had hij ten leste haar die hij zocht gevonden? Van onder den arm gleed het in zijne handen, of hij het haar wilde aanbieden; maar mogt de ondeugd het sleuteltje in het slot steken, openen deed hij het niet. Begeerte lichtte hem toe, trots den digten sluijer; Cleopatra was zoo min Egyptisch gekleed als de scholieren straks naar Hebreeuwen hadden gezweemd; verre bleek die tijd nog van de kennis, welke voor later kunst, in locale kleur en locaal kostuum, onuitputtelijke bronnen van verrassing heeft ontsloten. Doch Benvenuto Cellini begreep er het karakter der Koninginne van den Nijl niet minder volkomen om: '*Éblouïssez toujours!*' riep hij, tartende.

En op ging de lange sluijer, en bij de stilte der vrouwen hoorde Cleopatra den lof harer schoonheid in zucht en kreet

den mannen ontvaren, - maar boette toch die zege zwaar! Om draaide zij, achter de weder wolkende kant, den sleutel en wierp een blik in het kistje en sloeg het zoo driftig weêr digt, dat de hengseltjes trilden. Benvenuto Cellini was al verre; hij wist wel hoe hij met haar afrekenende, haar zou doen verbleeken, als zij las: *Fermez les yeux à la concupiscence!*'

Welk eene wereld voor een harte als dat van Madeleine, die in een hoek der zaal aan de zijde van haren vader stond.

- 'Hebt gij iets begrepen van hetgeen ik leed?' vroeg zij hem met zachte doffe stem.

Hij drukte haar tot eerste antwoord de hand, en schoof haar voort tot waar het zwaarder schemerde.

- 'Alles!' hernam hij, 'maar wat het mij ook koste, kindlief! u op die proef te stellen, houd vol, bidde ik.'

- 'Vader!' fluisterde zij, 'wat is er toch in de Kreeft geschied? Tot drie malen toe vertelden die dwazen mij, dat de duivel er was gezien!'

Achter het masker werd geen glimlach geëischt; ook zou die hem stroef zijn afgegaan. 'Dwaasheid, Madeleine!' sprak hij, en kon zich toch niet weêrhouden te vragen: 'wanneer?'

- '"*Sénateur de Venise!* zwart van top tot teen!" zeî de guit,' hoorden vader en dochter digt bij zich mompelen; '*Sénateur de Vénise!*' maar de drommel mag in deze duisternis zien.'

- 'Te avond,' fluisterde Madeleine in antwoord op de vraag van den Schepen.

- '*Sénateur de Venise!*' gromde het nogmaals.

- 'Ik ken die stem,' sprak de la Géneste onzer huiverende toe, terwijl hij haar onder den arm nam, terwijl hij met haar aan het licht trad. 'Meester Hennin! wien zoekt ge?'

- 'U, Schepen!' hernam de Deken der Goudsmeden, de mom opligtende, als wilde hij toonen, dat hij het waarlijk was; 'u! maar als deze jonkvrouw uwe dochter is,' - de la Géneste knikte, - 'en gij geene geheimen voor haar hebt,' de Schepen schudde van neen, 'zoo blijf in de schemering, ik heb goede boodschap uit de Kreeft!'

Madeleine voer achter haar masker met de hand over de oogen.

- 'François Hennin!' hernam de la Géneste, 'we zijn kennissen, van kindsbeen af...'

En de laatste woorden bleken overbodig, zoo diep had de

man het hartelijke van den nadruk op dien voornaam gevoeld. ‘Zou ik hier zijn,’ viel hij in, ‘als ik het niet goed meende? Mijn loshoofd van een jongen, *mais il faut que jeunesse passe*, hij was in de Kreeft, en maakte kennis met Zibrecht's gasten. *Qu'ils soient les bienvenus!* Als ik hem meê wilde nemen naar het feest, beloofde hij u wel uit te zullen vinden; hij gleed meê binnen; hij hield woord...’

- ‘Wees gedankt, Deken! tot straks!’ zeî de Schepen, en de oude Hennin had Reinaert de Vos met zoo goed gevolg gelezen, dat hij niet vroeg waarom de la Géneste zijne dochter eensklaps in het volle licht voerde, dat hij geen wenk behoefde om op zijne beurt in de duisternis te wijken.

- ‘Kracht naar kruis!’ sprak Madeleine, ‘wat ik in deze ure geleden heb, bezielt mij met te brandender ijver. Hoor! daar klinkt de fanfare, en Kerkadet komt naar ons toe. Vader! als ge wist wat het mij kost hem aan mijne zijde te dulden! En toch, al groeit mijn haat tegen de Baälsdienst, toch is er eene stem van deernis in mijn binnenste, die voor hem spreekt; zijn goed vertrouwen slaat mij diepe wonden!’

- ‘Eindelijk!’ riep Charles van verre. ‘Voldeed de verrassing u?’

Hoe gaarne, hoe van harte had zij: ‘ja!’ willen antwoorden; maar hij meende Cellini's juweelkoffertje. Zij deelde hem mede, dat zij de vlugt had genomen eer het openging, om zich bij haren vader te voegen, dien zij van verre was gewaar geworden.

- ‘En ik, *chère belle!* ik heb u een kwartier lang moeten verdedigen tegen eene booze oude vrijster,’ verzekerde hij haar. ‘Ik heb wel verdiend, dat ge mij die ergernis goed maakt; wilt gij nu deze *branle* met mij dansen?’

- ‘Ik ben gereed, Charles!’

Hoe verraste hem hare bereidwilligheid!

- ‘Tot straks, Heer Schepen! ik zal haar niet te veel vergen.’

En Kerkadet voerde Madeleine naar het midden der zaal.

- ‘Liefste! hoe kil is uwe hand! de rappe beweging zal u goed doen.’

- ‘Ik hoop het, Charles!’

En waarlijk, de dans deed in zijn oog wonderen. Het liedje, dat deze in het geheugen herriep, was haar niet te vrolijk; de schred, dien hij eischte, niet te vlug; en het air mogt

kort zijn, en het refrein dus telkens terugkeeren, geene klagte kwam over hare lippen; zweefde zij niet op de vleugelen der hoop?

Intusschen was de la Géneste naar de kleine raadkamer geweest, en er bereids met luchtiger harte uit weêrgekeerd; wat hij er met François Hennin bepraatte, ge zult het vernemen, als ge luisteren wilt naar het onderhoud, dat hij nu met den Griffier van het Geregtshof had, voor het helder vlammende vuur, aan het hooger einde der zaal. Het was *perfectly in keeping*, dat die beide mannen zich thans op een paar vouwstoelen neêrzett'en, van verre het gewoel gaslaande; zij liepen geen gevaar dat het plekje hun zou worden betwist, daar de meeste bejaarde of door de *étiquette* van hun stand tot grooter deftigheid verpligte Heeren allengs waren afgetrokken; en danslustigen, of gij het zijt, of gij het waart, gij weet het, zij behoeven den gloed van het vuur niet om warm te worden! Bovendien de la Géneste zette voor den Griffier immers maar eene venetiaansche vertelling voort, die ieder des noods hooren mogt; eene vertelling, waarmede hij dien morgen begonnen was, toen deze hem vroeg, welk costuum hij kiezen zou? 'Voor mij,' had de Scriba gezegd, 'voor mij kan het eenvoudigste volstaan;' maar reeds ging hun gesprek zijn gang; laat ons luisteren:

- 'Een nieuw incident!' viel de domino verrast in; de Schepen had het hem aangekondigd; 'uw verhaal vloeit er van over.'

- 'Het is er het eigenaardige van, Thierry! Ge weet, Pietro was op het feest; welnu, op het onverwachtst bood zich de Deken der Goudsmeden aan meê te doen, terwijl hij berigt kwam brengen, dat de vloot in zee stak. Pietro haastte zich er zijnen vriend van te verwittigen, en die vriend...'

- 'Gaf ook zijn woord!' viel Thierry in.

- 'Bravo!' sprak de la Géneste, haast uit zijne rol vallende, 'geraden!' liet hij er op volgen tot haar terugkeerende. 'Ge begrijpt dat hij nu minder dan ooit aarzelde, verzekerd dat, al mogt de meerderheid in den raad van Tienen tegen hem zijn, die ééne niet zwichten zou...'

- 'Hij zwichtte immers nooit, als hij eens zijn woord had gegeven?'

- 'Het was geen twijfel aan zijn trouw, Thierry!'

- 'Alles is mij helder in uw verhaal,' hernam de domino,

‘behalve twee bijzonderheden. Hoe kon Pietro er toe komen Maddalena voor Carlo te bestemmen, hem kennende als den gunsteling van den gezant van den Paus?’

- ‘Gij loopt de geschiedenis vooruit; het bestemmen had niet aan hem gelegen. Van het voltrekken der verloving was immers nog geen sprake? Hij was tot voorzigtigheid verpligt om het verledene zijner vrouw...’

- ‘Maar sedert die stierf...’

- ‘Zij leeft... zij leefde nog, Thierry!’

De domino was bij de onverbeterde voordragt opgesprongen. ‘Ondanks de verklaring der abtdis?’ vroeg hij, en greep de hand van de la Géneste.

- ‘Begrijpt ge nu, waarom Pietro dus ijverde?’ hervatte de Schepen, hartstogtelijker dan hij anders plagt te zijn; ‘begrijpt ge waarom hij het aan kon zien, dat Maddalena danste met Carlo?’ en zijn blik zocht Kerkadet in den rijenden drom: ‘danste tot met den Doge toe?’ want hij meende Madeleine gewaar te worden, die den Gouverneur van 't kasteel de hand reikte.

- ‘Toen hij zoo lang gemard had, ja,’ antwoordde de domino bedaarder; ‘maar waarom hij dit deed, waarom hij niet eerder...’

- ‘Zijne vrouw in ballingschap volgde, Thierry? Och, ik heb Pietro's historie maar ten halve verhaald, u hem niet geheel doen kennen... Schatrijk, heette hij, en was het; maar als hij vlugtte, geen middel om zijn vermogen meê te nemen; de Raad van Tienen zou het verbeurd hebben verklaard! Ik doe hem onregt, Thierry! louter in zijn schatten school zijne gehechtheid aan zijn geboortegrond niet! Van ouder tot ouder Hoeyen... Venetiaan als ik, had hij het in zijne jeugd gehoord, hoe zwaar het valt in den vreemde de trappen op te stijgen om eene gunst te gaan afsmeken, hoe zout gebedeld brood is!....’

Regelregt stapte eene kloeke gestalte naar onze zittenden toe.

- ‘Schepen de la Géneste!’ het was de vriend, die niet te best met zijn biechtvader stond; ‘Schepen de la Géneste! hebt gij het nieuwtje al gehoord?’

Op rezen de beide mannen.

- ‘Welk nieuwtje, meester Horstinck?’ vroeg de Schepen, die als wij den Deken van het Drapiersgilde herkende.

- ‘Het klinkt vreemd genoeg, maar het gaat als een loopend vuurtje de zaal rond.’

- ‘Wat dan toch?’ vroeg de la Géneste, met zenuwachtig ongeduld.
- ‘Wel, er is een Staatsch officier op het bal gekomen!’
- ‘Een Staatsch officier!’ bragt de la Géneste met moeite uit, het hoofd zijwaarts wendende.
- ‘Ongelooflijk; het zal een van onze jonkertjes zijn, die een Vastenavondgrap speelt,’ sprak de Griffier er tusschen, om den Schepen te hulp te komen.
- ‘Een jonkertje! als 't u belieft, erntfeste Heer! zie maar eens even regts voor u uit, naar die groote wapentrofée der schutteren. Daar staat hij, een forsch, kloek man; onze jonkers zijn zoo breed niet geschouderd! En wat fierheid in die houding; gekleed in blaauw fluweel met zilver, een gepluimden hoed op, een kort scharlaken manteltje, hangende over zijn arm. Zie, hij draagt de oranjesjerp, en naar ik hoor maakt hij van naam noch kwaliteit geheim!’
- ‘Hoe heet hij dan?...’ vroeg de Schepen, zich herstellende.
- ‘Ik weet het niet; mijne vrouw heeft het hem wel hooren zeggen, maar het schommeltje onthield den naam niet.’
- ‘Doe ons de dienst en ga er eens naar vernemen,’ verzocht de Griffier, om den nieuwtjesaanbrenger kwijt te raken.
- ‘Zou die Staatsche Luitenant zulk eene onvoorzigtigheid begaan?’ mompelde de la Géneste; ‘of de jonge de Preys... maar neen! die is noch zoo groot, noch zoo forsch van statuur. Zoo 't Héraugière ware!... Maar wat dwaasheid haal ik mij in 't hoofd!’
- ‘Wat suft gij, oude vriend!’ deed de Griffier hem moed grijpen; ‘als er verraad was, men zou zich niet dus bloot stellen; en alles wel bedacht, waarom zou er niet een van de Staatsche officieren te Hoey op een Vastenavondbal kunnen komen, zonder dat dit in verband behoeft te staan met....’
- ‘*Cedant arma togae*, Messire de la Géneste! *Mars en appelle à vous;* de Staatsche officier, die hier zoo even is binnengekomen, zoekt u; *mais lui, qu'une phalange de preux n'arrêterait pas, s'arrête, comme de raison, pour les belles*,...’ sprak Benvenuto Cellini luid tot dezen, terwijl hij er fluisterend bijvoegde: ‘*il est des nôtres!*’

De la Géneste had zich genoeg hersteld, om den vluggen grijze te vragen: ‘De onzen? wie zijt gij!’

- ‘*En simplesse, Nicolas Hennin*,’ hernam de schalk, ‘*suivant l'acte de baptême fils de François dudit nom*.’

- ‘Ik wil zekerheid tot iederen prijs,’ sprak de Schepen tot den Griffier en begaf zich naar die zijde van de zaal, waar de vreemdeling stond te wachten, tot de dans zou geëindigd zijn en vrijen doortogt liet. Wat duurden die korte oogenblikken lang voor de la Géneste, wat klonk die vrolijke muzijk hem sarrend in de ooren; en.... toen de dansers uiteen gingen. met hoe snelle schreden begaf de Schepen zich naar den vreemdeling, die zijn vorschenden blik op de groepen der feestgenooten rigtte.

- ‘Mijnheer! gij hebt naar den Schepen de la Géneste gevraagd,’ ving deze aan; het open, rustig gelaat gaf hem al zijne waardigheid weêr.

- ‘Zijt gij het zelf, Mijnheer?’ hernam de vreemdeling, met eene hoffelijke buiging; ‘tref ik het zoo goed, dat gij zelf....’

- ‘Ik ben het! Mag ik vragen wat u mij heeft meê te deelen?’

- ‘Te gewigtige dingen, om op dit oogenblik te bespreken,’ hernam de officier. ‘Allereerst wees zoo goed en wijs mij uwe dochter; mijne boodschap geldt ook haar.’

- ‘Mijne dochter!’ herhaalde de la Géneste, niet zonder bevreemding; ‘dat is de juffer, die daar met den Bisschoppelijken officier wandelt.’

- ‘Die jonkvrouw met dat goudblond krullende haar? die mij aan Koningin Elisabeth doet denken?’ zeî de vreemdeling met een welgevalligen glimlach, ‘eene fraaije gestalte, eene edele houding. Gelukkig! daar laat zij dat nijdige maskertje vallen! Welk eene schoonheid! gij zijt een gezegend vader! En wie is haar cavalier?’

- ‘De Gouverneur van 't kasteel!’ bragt de la Géneste met moeite uit; want hij zag dat deze het oog op hem gerigt hield, en hij vreesde, dat de terrible vreemdeling in elkaâr zou krimpen van schrik bij die aanduiding.

Maar de Staatsche scheen niet schrikachtig te vallen; immers lagchend zeî hij:

- ‘Toch? de Gouverneur van 't kasteel op dit oogenblik hier! dat treft gelukkig! Ik moet kennis met hem maken!’ en voort schreed hij om dien inval op te volgen; doch reeds stond Kerkadet aan de zijde van de la Géneste.

- ‘Heer Schepen! de Gouverneur verzoekt u bij hem te komen; hij begeert opheldering!’

- ‘Ik ben verloren!’ dacht de la Géneste; maar de hagchelijkheid van 't oogenblik zelf gaf hem den moed der overspanning.

- ‘Wij gaan zamen!’ sprak de Staatsche officier, met kalmen glimlach zich weêr tot Madeleine's vader wendend. ‘Gij zult mij voorstellen.’

- ‘Wist ik slechts wien?’ vroeg deze fluisterend.

- ‘Marcelis Bacx, Ridmeester in Staatsche dienst!’ hernam deze met zoo luide stem, dat zij de zaal doorklonk, en de Gouverneur, die op drie schreden van hem stond, de hand aan het gevest van den degen, niet meer noodig had hem te ondervragen.

Marcelis Bacx! Voor wie eenigzins met den gang van den Nederlandschen Bevrijdingsoorlog bekend was, gold die naam bijkans een leger. Marcelis Bacx binnen Hoey! dat klonk als eene bedreiging of als eene uitredding, naar men tot de aanhangers des Bisschops of tot de afvalligen van dezen behoorde.

- ‘Marcelis Bacx! die is niet alleen hier!’ overwoog Kerkadet, met wassend wantrouwen.

Wat de la Géneste betreft, de vermetelheid ging boven zijn begrip, tenzij de triomf zeker ware.

- ‘Ridmeester Bacx kan toch niet alleen hier zijn?’ vroeg de Gouverneur, dezen een paar stappen te gemoet gaande.

- ‘Waarom niet alleen?’ hernam Bacx met waardigen eenvoud, insgelijks op vragenden toon; ‘ik twijfel, Mijnheer de Gouverneur! of uwe wacht aan de poort mijne escorte zou hebben toegelaten?’

- ‘Maar gij zelf!....’ begon de anders onvertsaagde bisschoppelijke krijgsman aarzelend, ‘gij zult het mij toegeven, dat...’ en weêr haperde hij, ‘uwe komst mij... minstens zeer vreemd moet schijnen, Heer Ridmeester!’

- ‘Is die waarlijk bevreemdend? Al houdt uw Heer, de Prins Bisschop, den evenaar der neutraliteit niet zóó vast tusschen de vingeren, of hij glipt wel eens over naar de Spaansche zijde, dat is toch geen reden voor een Staatsch officier om het Luiksch grondgebied te mijden, als hij er noodig heeft...’

- ‘Toegestemd, Heer Ridmeester! maar toch...’ en wat de Gouverneur zeggen moest, wilde hem de keel niet uit.

- ‘Toch blijft het u verwonderen, dat ik, die binnen Hoey eene kommissie had, mij door de algemeene vrolijkheid van den

Vastenavond heb laten verlokken? dat ik, hoorende, hoe men festijn hield, herwaarts kwam om het carnaval meê te helpen begraven? Het is waar,' vervolgde hij; 'ik kom als ongenoodigde gast; maar ik kende den Schepen de la Géneste bij naam en beriep mij op dezen, mij overtuigd houdende, dat het overige zich wel van zelf zoude schikken.'

- 'Het lijdt geen twijfel, de naam van Bacx bevredigt met iedere...'

- 'Onbescheidenheid ligt u op de lippen, Mijnheer de Gouverneur!' viel Marcelis in, terwijl zijn gelaat eene fiere uitdrukking aannam. 'Het zou mij lief geweest zijn, dat... ware 't alleen om den wille mijner broeders,... die een beteren klank had.'

- 'Ik zou met stoute, met avontuurlijke daad hebben aangevuld, zoo gij er mij gelegenheid toe hadt gelaten, Ridmeester!' verzachtte de Gouverneur, zijne waardigheid handhavend; 'dat er vermetelheid in uwe handelwijze ligt, zult gij mij toestemmen, als ik u zeg, dat ik regt meen te hebben u te vragen, welke commissie u in des Bisschops stad voert?'

- 'Veroorloof mij te hernemen, dat gij u in dat regt vergist; het zijn geen zaken die het kasteel betreffen.'

- 'Gij weet dus niet, dat ik ook het krijgsbevel voer over de stad?' en 's mans blikken *en disaient plus que ses mots*, aan het adres der overvrijzinnigen onder de feestgenooten.

- 'Ik heb er niet naar geïnformeerd; ik had alleen vernomen, dat het de Magistraat was, die hier een feest gaf.'

- 'En den Magistraat zijt gij welkom!' sprak de la Géneste, 'ik stel mij borg voor mijne collega's.'

En daar waren die instemden, toen hij den toon had aangegeven.

- 'Mij ook zijt gij welkom!' hernam de Gouverneur, die zich niet wilde laten wegcijferen, schoon hij er bij moest voegen: 'al ben ik hier zelf maar gast,' en daarom voortging: 'doch in mijne kwaliteit ben ik geregtigd te vernemen, waar gij uw verblijf denkt te houden, daar ik over de motieven, die u herwaarts voerden, morgen eenige inlichtingen wensch.'

- 'Waar ik mijn verblijf zal nemen? ik weet het waarlijk zelf nog niet,' schertste Bacx luimig; 'ik denk in de eerste herberg de beste, tenzij men mij op het kasteel logies aanbood?'

- Met genoegen! Slechts dien ik u te herinneren, dat ik

als *rêgle générale* heb ingevoerd, dat elk edelman of officier in vreemde dienst, die 't kasteel binnentreedt, het niet weêr verlaat dan op tijd en wijze door mij bepaald.'

- 'In uwe plaats zijnde zou ik denzelfden regel volgen, maar heusch genoeg zijn, dat niet vooruit aan te kondigen.'

- 'Ik zeide het ter waarschuwing, Ridmeester! voor 't geval dat het den Heeren Staten inviel op nieuw spieën naar 't kasteel te zenden, zoo als meer dan eens geschiedde.'

- 'Spieën, Heer Gouverneur! geeft men geen logies; men hangt ze naar krijgsregt op!' Als Bacx in een oogenblik pauze de uitwerking van dit woord wilde genieten, had hij den wil van de reis. - '*Battu sur toute la ligne!*' hoorde hij hem toefluisteren, en de sneeuwwitte baard schudde. - 'Maar,' voleindigde de Ridmeester zijne verklaring, 'zoo de Prins of hunne Hoog-Mogenden hier een spion noodig hadden, twijfel ik er zeer aan of ze juist mij daartoe zouden kiezen! Hoe het zij, als ik mij dergelijke taak had laten welgevallen, geloof dat ik trachten zou haar althans zóó te vervullen, dat ik geen verhoor van den bevelhebber had te ondergaan.... te midden van een feestvierend gezelschap.'

- 'Gij hebt gelijk, mijnheer! dit schijnt onhoffelijk,' sprak de bevelhebber van stad en kasteel, die de sympathie van zijn gehoor maar niet wist te winnen; 'doch, inderdaad! ik zou veel geruster zijn, zoo het u geliefd had mij te zeggen, met hoe sterk getal ruiters gij, vermoedelijk, voor de poorten van Hoey ligt!'

- 'Gij zoudt willen dat ik u in groot alarm bragt met eene fabel! Ik sprak de waarheid; een rot ruiters, dat mijn geleide uitmaakte, wacht op mijne terugkomst, ik weet zelf niet in welk naburig dorp.'

- 'Arme boeren!' sprak Kerkadet tusschen de tanden.

- 'Ik voer op dit oogenblik niet eens het commando over mijn eigen volk,' voegde Bacx er tot den Gouverneur bij, 'stel u dus gerust.'

- 'In Braband noch Vlaanderen pleegt men het te zijn, zoodra het gerucht zich verspreidt, dat de ruiters van Bacx rijden!'

- 'Maar de ruiters van Bacx rijden nu niet, en hun ridmeester had niet gedacht dat zijn verschijnen hier...'

- 'Een zwakkeren indruk zou hebben gemaakt?' vroeg de

Gouverneur, geprikkeld door het logenstraffen van elke zijner bedenkingen.

- ‘Tot zoo ongunstige uitlegging aanleiding zou hebben gegeven!’ verbeterde Bacx forsch en fier, ‘dat mij niet eens een welkomstgroet...’ maar hij moest zich zelf in de rede vallen, daar eene schitterende tegenspraak *en action* zijne klagt beschaamde. Schepen de la Géneste, die zich zoo min als Kerkadet voor kon stellen hoe de stoutheid tot roekeloosheid stijgen kan bij karakters als dat van Bacx, hield zich overtuigd dat het in de magt van dezen stond het Staten-vaandel op de wallen van Hoey te planten zoodra hij wilde. Onwillekeurig gesterkt, als door het bewustzijn van een triomf, had hij den Gouverneur met den Staatschen paladijn in 't gesprek laten worstelen, een anderen, een ernstigeren strijd blijde te gemoet ziende; en zich met eenige leden van den Magistraat onderhouden over het voorregt van dit onverwacht bezoek. Ieder hunner gevoelde zich weldra door die onderscheiding gevleid, de Syndicus begreep, dat zijne eer als gastheer eischte, de dankbaarheid door de daad te toonen.

De groote zilveren competasse, bij gildemalen in gebruik, en die de ware Benvenuto Cellini een bewonderenden blik zou hebben waard gekeurd, ten boorde toe met den edelsten wijn gevuld, werd den Staatschen Ridmeester, op een zilveren schenkblad, door den Syndicus aangeboden. ‘*Les moutons de Panurge!*’ lachte des kunstenaars vertegenwoordiger, toen de overige aanwezige leden van het stedelijk bestuur zich paarsgewijs tot hun dapperen gast begaven om dezen te begroeten.

- ‘*À la bonne heure!*’ zeî Bacx, ‘ziedaar eene hoffelijke repliek. Mijne Heeren van den Magistraat! weest heil! op het welvaren van uwe stad!’ en zonder aarzeling ledigde hij den bokaal en zette dien, koeltjes, omgekeerd op het schenkblad, ten bewijze hoe goed hij den toast meende.

Op nieuw gevuld, werd de beker den Gouverneur aangeboden, daarna den Syndicus, en ging vervolgens rond onder al de leden van den Magistraat en de Gilde-Dekens. Wat viel er te zien in dat oogenblik van stilte na den storm?

Een opmerker zou hebben gadegeslagen, dat de Raadsheer Chapeauville er zich van onthield meê te doen aan wat hij niet meende; en dat de Luitenant Kerkadet, een oogenblik willens dit voorbeeld te volgen, voor die aarzeling op heeterdaad gestraft werd door een blik van Madeleine. Ons gaat

de grimmigheid van dien achterdochtigen Hoeyenaar thans weinig aan, maar het stille spel tusschen het paar blijft ons boeijen. Beschaamd en buigend voor haren wenk, liet Charles zijn opzet onmiddellijk varen en bragt den beker, schoon even maar, toch aan de lippen, in zijn binnenste dubbel ontevreden, dat hij zijns ondanks den invloed gehoorzaamde der jonkvrouw, die hem op hetzelfde oogenblik zooveel oorzaak tot verbittering gaf. Hoe zij het deed zonder dat zij het wist of wilde! Binnen den kring, die zich langzamerhand om Bacx had gevormd, was zij blijven staan, als aan die plek geboeid; - het oog gerigt op den kloeken, ridderlijken vreemdeling, als aangetrokken door eene onweêrstaanbare toovermagt; - elk zijner gebaren met belangstelling volgend, als door een wondervol raadvermogen ingelicht, dat zij van hem bevrijding van al wat haar in die bange ure drukte, te gemoet mogt zien! Vanwaar die verwachting? zij had het niet kunnen zeggen. Ware het Héraugière zelf geweest, zoo als ze een oogenblik vermoedde, zij zou het verklaard hebben als het natuurlijk gevolg der hoop, die zij met regt van zijne verschijning koesterde; - maar een dier ridderlijke helden, de mare van wier fabelachtige stoutheid ook tot haar was doorgedrongen, doch van wiens deelneming aan den krijgstogt van Héraugière zij niets weten kon; maar zijn optreden te midden van hare hernieuwde kwellingen en zielestrijd, waarom had het haar zoo op eens eene onbeschrijfelijke ruste gegeven? Waarom was zij zelfs geen weêrschok van schrik ter prooi geweest, toen zij den naam van haren vader had hooren noemen in éénen adem met dien van den vreemdeling; waarom had zij zich integendeel veilig geloofd, zoodra zij die kloeke heldengestalte aanschouwen mogt? Doch dankte zij die dan niet reeds het eerste respijt in dezen moeitevollen avond? Men had den dans gestaakt, men was in groepen zaamgeschoold; wie het gegund werd, zij repten zich een kring rondom den Magistraat en den doorluchtigen gast te sluiten. Als van zelve tot de naastbijstaanden behoorende, had Madeleine naar de muzijk van die volle, welluidende stem geluisterd; was zij verkeerd in bewondering niet minder voor het mannelijke zijner antwoorden, dan voor de onverschrokkenheid zijner gebaren; had haar, onder omstandigheden die zoo hagchelijk schenen, zijn onverstoorbare goede luim toegeschitterd! Die man was a l l e e n hier gekomen! alleen, ondanks zijne voorkennis van de gespannen verhouding, die er

bestond tusschen de Staten en den Bisschop! A l l e e n ! Één wenk van den Gouverneur, ééne kwaadwillige opvatting van den Syndicus, en de fiere ridder zou voor de overmagt van een troep ruwe soldeniers moeten bukken! En toch... Madeleine wenschte niet, dat het anders ware geschied; al was zij zich zelve onbewust waarom zij geen aasje van 's mans stoutmoedigheid wilde afgedongen zien, twijfel aan deze zou zij niet hebben gedoogd. Wel verre er van dat de geestdrift, waarmede haar donkerblaauw oog nu op den held staarde, zou zijn verflaauwd, als iemand het gewaagd had te beweren dat zijne veiligheid verzekerd werd door een vaan ruiters, den sabel op het marktplein ter hand, had deze, den laster logenstraffend, hooger geschitterd!

Geheel onder den indruk van die zedelijke grootheid, viel het haar zelfs niet in te vragen, of ook de mannelijke schoonheid van die heldengestalte, aan welke zijn prachtig gewaad ten volle regt deed, tot die betoovering bijdroeg? Als vrouw, had zij bij den eersten blik opgemerkt, hoe volkomen die korte kroeze blonde haren, *à la Henri Quatre*, voegden bij den platten kanten kraag, ook den naam van dien monarch dragende, naar den vorm dien hij de voorkeur gaf. Maar dat het vooral de vriendelijke uitdrukking was van dat even goêlijk als rustig gelaat, die haar innam; dat de gloed, uit die sprekende blaauwe oogen lichtend, haar aantrok, dacht zij er aan in dien zoeten droom? Een oogenblik mogt hare fantazie zich bezig houden met de driedubbele gouden keten, het eereblijk voor zijne uitstekende daden; andere gedachten vervulden haar, andere vermoedens volgden elkaêr in haar binnenste op. Wat had hem herwaarts gevoerd? De zucht tot ijdel vermaak? Wat zij gelooven kon, dat niet. Zoo gewaagd een stap, voor zoo wuft een doel, en dat zou die man doen! Op haar vader had hij zich beroepen! Mogelijk wachtte haar het voorregt het uit zijn eigen mond te hooren.

- ‘Madeleine!’ en de hand die haar wat ongeduldig bij den arm vatte was die van Kerkadet.

In haar leven had zij de ironie van haar lot nooit smartelijker gevoeld, dan toen zij, dus in peinzende bewondering Marcelis Bacx aanstarende, gestoord werd door Kerkadet!

- ‘Laat mij, ik wil luisteren!’

- ‘Wat hebt gij met dien vreemdeling noodig?’ beet hij haar toe. ‘Uw vader speelt een gevaarlijk spel als hij van dezen Vastenavondgrap kennis draagt.’

- ‘Laat mij!’ herhaalde Madeleine nog straffer, ‘ik wil weten hoe dit afloopt.’

Hoe het afliep, wij hebben het gezien; de begroeting door den Magistraat verving het onderzoek van den achterdocht.

- ‘Mijnheer de Syndicus! uwe gasten zullen mij deze stoornis ten kwade duiden. Hun vermaak te vergallen, was mijn doel niet. Ik meen het te deelen. Wat danst men hier? Is de *pavane* te deftig voor een Vastenavondsbal?’

- ‘De *pavane!*’ gebood de Syndicus met luide stem, de muzijkanten wenkende. ‘De *pavane!*’ herhaalde de balletmeester.

- ‘Danst gij die meê?’ vroeg Kerkadet, zich met een misnoegd gelaat tot Madeleine wendende.

- ‘Die vreemde begint den meester te spelen!’ bromde hij in zich zelven.

Eer Madeleine antwoorden kon, was Bacx den kring der rondom hem staande Heeren doorgebroken en stond bij haar.

- ‘Juffer de la Géneste, gun mij de eer...?’

Daar kon geen sprake zijn van aarzeling; eer zij zelve wist of zij met iets anders dan met eene stomme hoofdbuiging had toegestemd, lag haar zacht handje reeds op den forschen arm van Bacx.

- ‘Mijne aanstaande!’ morde Kerkadet wrevelig.

- ‘Benijdenswaardige!’ antwoordde de Ridmeester, zich even buigend met een hoffelijken glimlach. Maar al wierd die met een stroeven blik beantwoord, Bacx zette niettemin zijn opzet door en voerde Madeleine verder.

De muzijk liet de melodie hooren, voegende bij den statigen dans. Er was gala-tooi genoeg om dien waardig uit te voeren, in keursen, stijf staande van paarlen en rood goud, en deftigheid te over, in menig burgemeesterlijke buik, die er aan deel nam om den wille van den gast. Als waren de florentijnsche gelieven zelfs bevreesd geweest, dat hij al te ernstig worden zou, had Bianca aan Julius Caesar hare hand gegeven en trad Cleopatra aan dien van Francesco te voorschijn.

- ‘Wie is die wilde?’ vroeg de Ridmeester lagchende, Boduognat gewaar wordende.

- ‘*Un concurrent de votre Claude Civile*,’ meende Cellini, die ook een liefste had gevonden.

De balletmeester gaf het teeken.

- ‘Om u ben ik hier,’ fluisterde Bacx, naast zijne juffer voortschrijdende.

Het leed eenige tacten eer het haar mogelijk was te ant-

woorden; maar onder het omkeeren van hare gemoedsbeweging hersteld, bragt zij langzaam uit:

- ‘Daar was iets in mij, dat het mij zeide.’

- ‘Ik wil hopen dat gij niet bijzonder veel hecht aan dezen dans,’ ging hij even zacht voort.

- ‘In het allerminste niet,’ antwoordde ze, schoon verwonderd over zoo weinig galanterie.

- ‘Uitnemend! dan kunnen wij het kort maken;’ en hij voer voort: ‘ik onderstel dat gij moed hebt.’

- ‘Ik h e b moed!’ Al meende zij dat de toon er van getuigen moest, toch weigerde de stem hare dienst.

- ‘Dat wachtte ik van u. Hebt gij ook zelfbeheersching om eene blijde tijding aan te hooren zonder dat uwe trekken u verraden?’

- Ik heb... mijn masker,’ en zij strekte de hand uit om de mom voor te doen; maar door eene snelle beweging voorkwam hij zulks.

- ‘Neen! 't is mijn eenig loon voor het waagstuk den gloed der vreugde uit uwe oogen te zien lichten; doch daar gij moed hebt, zal het u wel om het even zijn, of gij den lieden hier een weinigje ergernis geeft.’

- ‘Waartoe?’... vroeg zij eenigzins verward.

- ‘Uw aanstaande pavaneert met eene Bourgondische schoone, die hij telken reize op den langen sluijer trapt,’ hernam Bacx, na een haastigen blik in 't rond geworpen te hebben, ‘het oogenblik is gunstig,’ en daar de muzijk nog geen tentoonspreiding van een paauwenstaart gebood, maar de schare dansenden elkander slechts groetend had voorbij te glijden, zwenkte hij met zijne dame uit de zaal, de kleine raadkamer in, wier toegang hij reeds had bespied.

Daar waren ze alleen.

- ‘En nu, juffer Madeleine! waar kan ik ergens uwe huik of uw kapertje halen? Wij gaan naar uw huis.’

- ‘Naar ons huis!... Nu reeds!... Ik!... Helaas! Onmogelijk! dat kan niet zijn!’ stamelde en zuchtte zij.

- ‘Het moet zijn. Uw eigen hart zal u drijven. Uwe moeder zit u daar te wachten.’

- ‘Mijne moeder!....’ en het was goed dat zijn forsche arm haar steunde, want zij wankelde van den schok der plotselinge aandoening.

- ‘Op last van Kapitein Héraugière haalde ik haar af van

Breda en bragt haar herwaarts in drie dagreizen; de kloeke vrouw zag tegen geen nacht doorrijden op. Welk een teleurstelling voor haar, die leege woning! Gij, - onbegrijpelijk, gij op een Vastenavondsbal! - haar echtgenoot ook, na zoo lange scheiding! Behoef ik u te zeggen, hoe duldeloos zij het wachten vond? Dat ik, die eigenlijk had moeten terugrijden naar het leger, de verzoeking niet kon weêrstaan, hier zelf de boodschapper te zijn!'

- 'Al te gehaast,' hernam zij, met tranen in de oogen; 'maar ik kan, ik mag nu niet hier blijven! Mijne moeder heeft felle vijanden! Als zij vernemen...'
- 'Morgen eerst! en dan, dat weet gij immers? is Héraugière hier meester.'
- 'Als dat waar zal zijn, mag ik niet heengaan...'
- 'Wat verband is er?'
- 'Zonder mij zou de Luitenant van het kasteel niet hier zijn gekomen; als ik weg ben, keert hij zeker veel te vroeg terug.'
- 'Die Luitenant! uw aanstaande?' vroeg Bacx, haar met sprekende oogen uitvorschend aanstarend.
- 'Dat zegt hij!' hernam zij bijkans met toorn; 'mij vertegenwoordigt hij Rome en onvrijheid; ik haat hem! hij zal nooit de mijne zijn!'
- 'Zoo... speelt... gij... hem masker! zoo als wij in 't schaakspel zeggen,' hernam Bacx, eerst woord voor woord en toen koel.
- 'Niet langer dan de nood het eischt. Och! dat ik opregt had mogen zijn!'
- 'Wees het van nu aan,' hernam hij; 'het veinzen moet u zwaar zijn gevallen.'
- 'Dat weet God!' hernam zij en tranen stroomden langs hare wangen; zij had verligting noodig, na zulke schokken. Opziende was ze alleen. Een omzien slechts, daar kwam Bacx terug met den Schepen de la Géneste, en... hare huik op zijnen arm.
- 'Nu voort! zamen voort!' sprak hij, haar zorgvuldig het overkleed omslaande; 'denkt wat vreugde u wacht.'
- 'Gij gaat niet met ons?' vroeg de la Géneste.
- 'Onmogelijk! Nu ik weet hoe het met Luitenant Kerkadet staat, moet ik blijven om den aftogt te dekken en te verklaren.'

- ‘Charles zal ons willen volgen,’ hernam Madeleine in onrust.
- ‘Laat dat aan mij over... hem neem ik voor mijne rekening.’
- ‘Maar geen duël!’
- ‘Een tweegevecht met den beker, anders niet!’ gaf hij lagchend ten antwoord. ‘Juffer Madeleine! voor uw moeder mijne groete. Vrij zult ge zijn...’
- ‘Ik ben al vrij! ik dank het u!’ hernam zij, met fieren, schitterenden blik, zag hem aan en reikte hem de hand.

Maar slechts even beroerden zijne forsche vingeren de hare. ‘Den dank later!’ sprak hij en snelde de zaal weêr in, begroet door de vrolijke *gaillarde*. De *pavane* was al uit.

Bibliographisch album.

Geschiedkundige Bijdragen, uit onuitgegeven stukken bewerkt door Jhr. J.W. van Sypesteyn. Tweede aflevering. 's Gravenhage, Gebroeders van Cleef. 1865.

Het is mij aangenaam nu reeds de tweede aflevering der Geschiedknndige Bijdragen van den Heer van Sypesteyn te mogen aankondigen. De spoed, waarmede deze tweede aflevering de eerste gevolgd is, getuigt zoowel van de goede ontvangst van het werk door het publiek als van den ijver des geachten auteurs.

De Heer v.S. heeft mijn aankondiging der eerste aflevering ten goede geduid, en de aanmerkingen, die ik mij veroorloofd had, niet kwalijk genomen. Hij heeft juist gedaan, zoo als ik geloof, dat een schrijver ten opzichte van zijn recensenten doen moet. Hij heeft gebruik gemaakt van de opmerkingen, die hij na rijpen rade moest toestemmen, hij heeft de andere beleefdelijk aangehoord, zonder er te veel aan te hechten. Hij blijft zich zelf gelijk, met wijziging van hetgeen hij waarlijk te verbeteren acht.

Onder de aanmerkingen, die hij toegeeft, behoort in de eerste plaats mijn afkeuring van het veranderen der spelling. In deze tweede aflevering krijgen wij de stukken reeds onveranderd, zoo als zij in de archieven gevonden worden. Ook worden zij volledig, zonder uitlating, afgedrukt. Daarbij moet ik evenwel opmerken, dat ik mij niet verklaard had tegen het uitlaten van stellig onbelangrijke volzinnen. De Heer Groen van Prinsterer, dien ik ten voorbeeld stelde, heeft dit in de Archives niet zelden gedaan. Maar ik heb mij verklaard tegen het weglaten van belangrijke gedeelten, alleen omdat zij voor het betoog van den auteur overbodig zijn. Ik vermoedde dat dit met het Journaal van Buysero kon gebeurd zijn. Het schijnt echter het geval niet geweest te zijn. En de auteur verzekert ons ten overvloede, dat hij zelf zulk een wijs van uitgeven afkeurt en geenszins zal navolgen.

Ook een andere aanmerking heeft bij den Heer v.S. weêrklank gevonden. Hij gevoelt zelf dat wij van den bezorger van 's Konings huisarchief liever stukken uit dat Archief dan uit het meer toegankelijke Rijksarchief verlangen. In deze tweede aflevering, wier inhoud reeds bijeengebracht was, ontvangen wij nog wel grootendeels bescheiden, die in originali op het Rijksarchief bewaard worden; maar voor de volgende afleveringen belooft de uitgever bij voorkeur stukken, die hij in het Archief van het Koninklijk Huis gevonden heeft.

De Heer v.S. komt in het voorbericht van deze tweede aflevering ook nog terug op het vroeger door hem uitgesproken oordeel over de politiek van de Witt ten opzichte van het Huis van Oranje. Hij verklaart zijn uitspraak nog nader, en betoogt dat hij en ik in ons oordeel niet zoo veel verschillen als het mij was voorgekomen. Het is zoo, wij keuren het beiden af, dat de Witt het Huis van Oranje, tegen den zin der natie, terug heeft gezet, en even eens nemen wij beiden de omstandigheden in rekening, die deze handelwijs tot op zekere hoogte verontschuldigen. Maar in den gang onzer redenering, waardoor wij tot deze slotsom geraken, bestaat toch een aanmerkelijk onderscheid, hetgeen de lezer, des verkiezende, door vergelijking kan leeren kennen, en waarover het niet noodig is verder uit te weiden.

De nieuwe aflevering, tot wier beschouwing wij thans willen overgaan, handelt bijna alleen over het ontstaan en de strekking der beruchte acte van seclusie. De vraag, zoo dikwerf geopperd en zoo verschillend beantwoord, of de Witt en zijn vrienden Cromwell hebben opgezet om zulk een acte, als voorwaarde vanden vrede, te vorderen, wordt onderzocht, en toegelicht met een schat van allerbelangrijkste brieven, grootendeels tusschen den Raadpensionaris en de Hollandsche gezanten te Westminster gewisseld. Ik kende die rijke verzameling sedert lang, en ik had reeds mijn oordeel over de geheele zaak gevestigd, toen ik het werk van den Heer v.S. in handen nam. Met genoegen bespeurde ik, dat wij het, wat de hoofdzaak betreft, eens zijn. Het betoog van den geachten schrijver leidt lot dezelfde slotsom als waartoe mijn onderzoek mij gebracht had. Ik word daardoor in mijn gevoelen bevestigd, en ik vertrouw dat het den Heer v.S. zal gelukken het letterkundig publiek van de juistheid zijner voorstelling te overtuigen. Daartoe zou ik echter wel wenschen dat zijn uiteenzetting iets duidelijker en zijn redenering iets bondiger ware uitgevallen.

De Witt heeft nooit aan Cromwell den eisch van uitsluiting van het Huis van Oranje uit de hooge posten der Republiek in den mond gegeven. Dit blijkt genoegzaam uit de correspondentie, die de Heer v.S. ons voorlegt. Maar wij moeten erkennen dat die

briefwisseling verre van volledig is. Van Beverningh was een secuur man, en had liefst zijn brieven in zijn eigen bewaring; hij vraagt ze dan ook, zoo dikwerf zij over een gewichtig onderwerp loopen, van zijn correspondent terug. Juist die zorg is geschikt om achterdocht te verwekken; en een ergdenkend vijand der stadhouderlooze partij zou allicht vermoeden, dat de bewaarde papieren de volle en zuivere waarheid niet spreken.

Maar er is nog een ander bewijs voor de onschuld der antistadhouderlijken en bepaaldelijk van Jan de Witt. Om te gelooven dat de Witt het vorderen der bewuste acte had uitgelokt, moet men aannemen, dat het uitreiken dier acte aan Cromwell voordeelig was voor de antistadhouderlijken, of althans tijdens de vredehandeling als zoodanig werd aangemerkt. Maar het tegendeel is waar. Het overgeven der acte kon niet dan de partij benadeelen, en de Witt was te scherpzinnig om dat niet te voorzien. Daaruit volgt ten stelligste, dat hij aan het ten laste gelegde geen schuld kan hebben. De beschuldiging is opgekomen bij menschen zonder inzicht in de bedoelingen en belangen der toenmalige staatspartijen, bij een van Messen en bij een van Ruyven, en geloofd door mannen zonder oordeel zoo als de stadhouder van Friesland.

Ziethier wat er van de zaak is. De Witt en de zijnen wenschten een republiek zonder eminent hoofd. Na het bestuur van Frederik Hendrik en Willem II, na de wel mislukte maar toch bijna gelukte onderneming tegen Amsterdam, wilden zij, niet zonder goede reden, de zoo tijdig opengevallen posten van stadhouder en kapitein-generaal niet meer vervullen. Maar het volk, dat tegen zijn regenten bescherming behoefde en die alleen bij een representant der monarchie vinden kon, verlangde dat de jonge prins, zoodra hij meerderjarig werd, in de plaats van zijn vader treden, en nu reeds daartoe gedesigneerd worden zou. Een regering, die op het cardinale punt het tegendeel wil van hetgeen het volk begeert, is op den duur onbestaanbaar. Het eenige, wat de antistadhouderlijken hopen konden, was, dat de natie gedurende de jeugd van den prins van zienswijs veranderen, of althans onverschilliger worden zou, en op den duur niet zou ijveren voor hetgeen zij thans zoo ijverig ter harte nam. De partij moest om die reden haar oogmerk verbergen, en een beslissing vermijden; zij moest alles aan de toekomst overlaten, in de hoop dat die vreedzamer dagen en kalmer gemoederen geven zou. Vast te stellen dat nooit een prins van Oranje worden mocht wat zijn vaderen geweest waren, zou een bravade zijn geweest, die niet slechts nutteloos was, zoolang het volk er niet in toestemde, maar zelfs gevaarlijk, omdat zij den vijanden een mikpunt voor hun slagen aanbood. Maar nog onvoorzichtiger, onzinnig in de hoogste mate zou het geweest zijn, de eeuwige uitsluiting van het Huis van Oranje

te doen voorkomen als prijs voor een nadeeligen, vernederenden vrede, die toch reeds gelaakt en verfoeid werd door allen, die, zonder inzicht in den wezenlijken toestand der Republiek, niet overtuigd waren van de onmogelijkheid om den oorlog langer voort te zetten. Zoo zou zich de vernedering van Oranje in de verbeelding des volks vereenzelvigd hebben met de vernedering der natie, en de verheffing van den Prins als rehabilitatie van het vaderland door de menigte op het vurigst verlangd zijn geworden.

Dit alles wist en begreep de Witt volkomen. Tot het laatst toe heeft hij het beloven, en daarna het uitreiken, der acte van seclusie verschoven. Iets moest natuurlijk aan Cromwell worden ingewilligd. Er lag dezen te veel gelegen aan het weren van den neef van Karel I uit de regering der Republiek, dan dat hij van zijn eisch eenvoudig en ten volle afstand zou hebben gedaan. Hij moest iets tot zijn verzekering bekomen: dat was hem niet te weigeren. En de Witt was ook wel genegen iets toe te staan. Hij meende dat Cromwell genoegzaam gedekt zou wezen, indien de vrede slechts voor zoolang de tegenwoordige regeringsvorm der Republiek duren zou, gesloten werd, met dien verstande, dat bij verandering in den regeringsvorm, d.i. bij het herstel van het stadhouderschap, de Protector zelf zou beslissen, of hij den vrede bewaren dan wel den oorlog hervatten wilde. Deze bepaling, minder geschikt om het volk te verbitteren, zou bovendien het voortduren van het stadhouderloos bewind beter verzekerd hebben: immers verandering van regering stelde dan bloot aan het gevaar van oorlog met het machtige Engeland. De acte, in dien zin gesteld, zou geen verbod maar een waarschuwing geweest zijn. Maar Cromwell liet zich niet gezeggen. Alleen voor de acte van seclusie was de vrede te koop. De Witt en de zijnen zijn geëindigd met dien prijs, hoe onwillig ook, te hetalen. Hebben zij daar wèl aan gedaan? Was de vrede zulk een prijs waardig? In het beantwoorden van deze vraag moet ik van den Heer v.S. eenigermate verschillen. Hij meent: voor de partij van de Witt was de vrede onmisbaar en tot elken prijs begeerlijk: voor het land daarentegen was hij zeker zeer gewenscht, maar nog niet zoo noodzakelijk dat hij voor zoo diepe vernedering gekocht behoorde te worden.

Ik geloof, dat de geachte schrijver zich hier vergist; dat het land inderdaad door het voortduren van den krijg te gronde gericht zou zijn, en dat er niet de minste kans bestond om een paar jaren later een voordeeliger vrede te treffen. Het bleek overtuigend dat wij tegen Engeland niet waren opgewassen. Het was roekeloos geweest ons den oorlog op den hals te halen, toen wij dien met geringe opoffering hadden kunnen voorkomen. Thans zou het onverantwoordelijk geweest zijn, nu de smartelijke ervaring onze minderheid zoo

treffend had bewezen, ons aan nieuwe volkomen zekere slagen bloot te stellen. Het zou ons met den vrede gegaan zijn, als den koning van Rome met de sibyllijnsche boeken; voor telkens mindere waarde zou ons telkens dezelfde prijs zijn gevraagd. Door te talmen met toe te slaan zouden wij gedurig slechter koop hebben gekregen. Ik kan hier, in deze aankondiging, niet bewijzen, dat inderdaad de toestand des lands zoo wanhopig was, en dat hij alle uitzicht op een voordeelig voortzetten van den oorlog moest benemen. Ik wil maar ééne bijzonderheid vermelden, die door geen onzer geschiedschrijvers geboekt is. Wij hadden volkomen gebrek aan geschut. Nog was het geschuthuis in den Haag niet gebouwd; uit Zweden waren wij gewoon onze kanonnen te krijgen. Maar nu had de Zweedsche regering, die blijkbaar tot Engeland overhelde, reeds schepen met voor ons bestemd geschut in lading aangehouden, en het liet zich aanzien, dat, bij het voortduren van den krijg, de aanvoer uit Zweden geheel zou ophouden. De Witt geeft in een brief van later dagteekening, waarin hij van dezen oorlog ter loops gewag maakt, het ontbreken van geschut als een der knellendste drijfveren tot den vrede op. En bij het aankomen van den tweeden Engelschen oorlog, in 1665, was het een der eerste zorgen van de Staten om een voortreffelijke geschutgieterij in den Haag te vestigen. - Over het deerlijk verloopen van den handel, en over andere nadeelige gevolgen van den krijg zal ik niet uitweiden: zij zijn honderd malen uiteengezet, en aan een ieder bekend.

Behalve de correspondentie van de Witt over den vredehandel deelt ons de Heer v.S. nog een eigenhandige nota mede van Willem Frederik van Nassau, Stadhouder van Friesland, die hij in het huisarchief van den Hertog van Anhalt gevonden heeft. Zij behelst ‘redenen, waaruyt ick oordeele dat Cromwell vrede sal moeten maecken met dese provintiën, en dat uyt noot, en daerom gaet hy van syn harde eisching, en dat voor een korten tyt tot goede occasie.’ Een kostelijke bijdrage tot de kennis van dat onstaatkundige en onverstandige hoofd! Hoe steekt de brabbeltaal en de inbeelding van den prins bij het scherpe en juiste oordeel van den Raadpensionaris en bij diens bondigen redeneertrant af! En dan zal men het den staatsman nog euvel duiden, dat hij soms zijn geduld verloor, en den vorst behandelde, zoo als hij verdiende, met minachting.

Een brief van Cornelis Tromp aan Johan Maurits, den Brasiliaan, waarin de beruchte Verhoeff ‘den persoon, die de harten van de Ruwaert van Putten en de Raetpensionaris de Witt heeft gebergt’ voor een post wordt aanbevolen, geeft den Heer v.S. aanleiding om de veel besproken vraag, of Tromp in den moord der De Witten betrokken is geweest, nog eens te bespreken. De brief, dunkt mij, geeft hierover geen nieuw licht. Hij bewijst zeker, dat

de admiraal de harten der gebroeders liever in bewaring van een derde dan kloppend in hun eigen borst zag, maar daaruit volgt nog niet, dat hij aan het plegen van den moord eenig aandeel, welk dan ook, gehad heeft. En de reputatie van Cornelis Tromp zal door het kennelijk welgevallen, waarmeê hij van de misdaad van Verhoeff spreekt, ook niet veel verliezen: de waarheid is, dat zij niet veel te verliezen heeft. Bij deze gelegenheid deelt ons de auteur nog iets mede over een ander vergrijp, waaraan de admiraal zich schuldig schijnt gemaakt te hebben, en waarover hij op zijn sterfbed berouw heeft getoond: het betreft een testament, dat niet was zoo als het behoorde; de eigenlijke toedracht evenwel, en de mate van schuld van den admiraal blijkt niet uit hetgeen ons wordt meêgegedeeld. Zooveel is zeker, dat Tromp door de bladzijden, die de Hr. v.S. aan zijn nagedachtenis wijdt, niet in de achting van het tegenwoordig geslacht zal rijzen. Hij heeft het er naar gemaakt; hem geschiede dus naar zijn werken. - Ten slotte geeft ons de schrijver nog een paar brieven over den laatsten tocht van de Ruyter naar de Middellandsche zee ten beste, en een missive van den vice-admiraal Jan de Haen aan de Admiraliteit van Rotterdam, waarin over het balsemen van het lijk van de Ruyter gesproken wordt. Op zich zelf niet zeer gewichtig, ontleenen deze brieven het belang, dat zij ons inboezemen, aan den vromen held, dien zij betreffen - een ander mensch dan die Tromp, al durfde deze zich zelfs met hem meten.

Maar genoeg. De lezer ziet dat ook deze tweede aflevering, in nog hoogere mate dan de eerste, wetenswaardige bijzonderheden bevat, en hij zal ongetwijfeld met mij instemmen in den wensch dat de schrijver ons nog op een tal van soortgelijke Bijdragen moge onthalen.

R.F.

***Nederland onder den constitutioneel-monarchalen Regeringsvorm. Overzigt der Staatkundige Geschiedenis van ons Land, sedert* 1815, *door Nemo*. 1ste *Stuk. De vestiging der constitutioneele Monarchie. Kampen, K. van Hulst*, 1864.**

Ik ken in den tegenwoordigen tijd en hier te lande voor den publicist bijna geen schooner en nuttiger taak op politiek terrein, dan zich te wijden aan eene geschiedenis van de vestiging onzer constitutioneele monarchie en van hare ontwikkeling tot 1848. Een tafereel van ons parlementair leven gedurende de eerste 35 jaren van zijn bestaan; - van de illusiën waarmede dat leven werd ingewijd; - van de eerste oorzaken van misverstand en de daaruit voortgevloeide verandering in de verhouding tusschen koning en vertegenwoordiging; - van den toenemenden druk op die vertegenwoordiging uitgeoefend en hare toenemende lijdzaamheid; - van de enkele heroïeke pogingen om tot krachtigen tegenstand en pligtmatige zelfverdediging aan te zetten, en de grievende teleurstellingen, welke op al die pogingen volgden; - van de volkomen vernedering van het parlement sedert 1830 en al de jammerlijke gevolgen daaruit voortgevloeid, maar ook van zijne wedergeboorte juist door de diepte van die vernedering; - van de eerste sporen eener nieuwe nationale oppositie; - van de bezwaren waarmede deze te kampen en de vooroordeelen die zij te overwinnen had; - van hare langzame ontwikkeling, trots tallooze nederlagen, en van de eindelijke zegepraal. Wordt de ontwikkeling van zulk een tafereel aan bekwame handen toevertrouwd, de schets zonder overdrijving, zonder eenige bijbedoeling geteekend, en niet dan nadat al het vereischte materiaal met zorg zal zijn bijeengebragt, dan kan de nederlandsche litteratuur een werk verwachten, dat niet alleen kostbare bijdragen levert tot eene merkwaardige periode onzer geschiedenis, maar ook in de toekomst een krachtige steun moet zijn voor ons constitutioneel staatsgebouw. Immers de waarde van onze tegenwoordige grondwet ligt hoofdzakelijk in de waarborgen die zij geeft tegen eene herhaling van vroegere feilen, en kennis van die feilen is alzoo een eerste vereischte tot juiste waardering van hetgeen wij thans bezitten. De mannen die de misbruiken, waartoe het oude regeringsstelsel aanleiding gaf, uit eigen ervaring kennen; die tegen die misbruiken rusteloos strijd gevoerd en eindelijk de zege hebben weggedragen, zij ruimen meer en meer de plaats voor een nieuw geslacht, opgegroeid onder de

schaduw van onze gezuiverde staatsinstellingen. Kan het anders of dat jonge geslacht moet een slecht beoordeelaar zijn van de deugden eener vesting, opgetrokken tot keering van gevaren, welke het niet heeft bijgewoond en waarvan de herinnering niet dan zeer onbestemd en flaauw in zijn geheugen voortleeft? Wat dit geslacht treft, het zijn de bezwaren en belemmeringen aan den tegenwoordigen toestand als aan elken denkbaren toestand eigen; zeer wezenlijke bezwaren - ik wil het gaarne erkennen - maar die men toch noodzakelijk zeer onbillijk beoordeelt wanneer de nadeelen, welke daardoor tevens worden gekeerd, niet levendig voor de oogen staan. Wij genieten het goede zonder het te waarderen, als de natuurlijke vrucht van elk geregeld staatsleven, en hoe grooter het is, hoe minder stof tot ernstig beklag wordt aangetroffen, des te levendiger zijn onze grieven tegen de kleine gebreken die overblijven. Wij jammeren over den eindeloozen omslag van onze financiëele administratie, over den kostbaren tijd aan het onderzoek der staatsbegrooting besteed, over de bergen papier met cijfers en tabellen opgevuld; en zien met begeerige blikken terug op den tijd toen die begrooting, op één vel papier zamengevat, nog in een enkele zitting kon worden afgedaan. Maar de naauwkeurige kennis van den staat onzer geldmiddelen, wie denkt er aan, dat zij zou kunnen ontbreken? Wie acht het geen eerste eisch van elk geordend staatsleven, dat ieder burger de financiën van den staat als zijne eigen financiën haarfijn kunne onderzoeken?

Geen beter wapen tegen die gevaarlijke eenzijdigheid dan eene historische interpretatie van onze grondwet, en een volledig, helder en onpartijdig tafereel van ons vroeger parlementair leven met zijne weeën en jammeren. Maar het is een andere vraag of de tijd voor het leveren van zulk een tafereel reeds gekomen is? Ik twijfel er aan, want het meeste materiaal blijft nog altijd ontbreken. Wij zijn zeer arm aan gedenkschriften van mannen, die in de bedoelde periode - vooral sedert Hogendorp het staatkundig tooneel verliet - een hoofdrol hebben vervuld, en met de openbaarmaking van de officiëele verslagen, op dat tijdvak betrekkelijk, is nog naauwelijks een begin gemaakt. Aan een volledigen arbeid valt dus nog niet te denken, maar dit neemt niet weg dat nu ook reeds bijdragen tot dien arbeid geleverd kunnen worden. Nemo, de welbekende publicist, bedoelt niet anders dan zulk eene bijdrage in het werk waarvan onlangs de eerste aflevering het licht zag, en als zoodanig moet dan ook dat werk beoordeeld worden. Niet over onvolledigheid zal ik klagen: integendeel, het overzigt is rijk genoeg en blijkbaar afkomstig van iemand met de geschiedenis van 1813-1815 wel vertrouwd.

Maar er is eene andere fout, welke in deze eerste aflevering sterk

op den voorgrond treedt, namelijk gemis aan onpartijdigheid. Nemo heeft volkomen gelijk wanneer hij beweert, dat wij geen behoefte hebben aan eene nieuwe apologie van Willem I; hij heeft regt, wanneer hij over vele regeringsdaden van dien koning een streng oordeel velt, maar hij gaat naar mijne meening veel te ver in die veroordeeling. Reeds de eerste bladzijde van zijn geschrift getuigt het: ‘Heeft nooit het Nederlandsche volk’ - dus vraagt de schrijver, sprekende van Willem I - ‘zich bedrogen gevonden in den man, op wien het in de dagen der bevrijding blindelings zijn hoop en vertrouwen vestigde? De geschiedenis geeft op die vragen een ondubbelzinnig antwoord. Nimmer misschien is een vorst zijne beloften en de goede voornemens, die hij uitte bij de aanvaarding zijner regering, zóó slecht nagekomen als de prins die de boven aangehaalde woorden[1] onderteekende; nooit en nimmer ook heeft een volk zich zóó bitter bedrogen gevonden, als het Nederlandsche volk zich, na het verdwijnen der begoocheling, bedrogen vond in den man, dien het eens tot een voorwerp van aanbidding maakte.’

Deze zinsnede geeft een trouw verslag van de stemming waarin het geheele werkje geschreven werd. De superlativus speelt overal de hoofdrol, en elk oogenblik worden de gebeurde zaken voorgesteld als zonder weerga in de geschiedenis. Ach, de geschiedenis is zoo onbegrijpelijk rijk, en zoo menige gebeurtenis, die ons eerst onverklaarbaar toeschijnt, blijkt bij nader onderzoek toch maar een afspiegeling, meestal eene flaauwe afspiegeling, van feiten en toestanden, vroeger voorgekomen!

Vanwaar die overdrijving? Ik verdenk den schrijver allerminst van *parti pris;* hij wil de geheele waarheid zeggen, niets minder en niets meer, maar hij verwaarloost den eersten pligt van den historieschrijver, den pligt om zich bij het beoordeelen van lang verdwenen toestanden in het midden van die toestanden te verplaatsen. Nemo beoordeelt 1814 met den schat van ervaring, welken hij in zijn eigen politiek leven heeft opgedaan, en verklaart het onbegrijpelijk, dat men in dat jaar geen constitutie heeft opgesteld zoo als hij die in 1864 zou geschreven hebben. Onbegrijpelijk? Mag men de verklaring niet veeleer omkeeren en zeggen, dat het onbegrijpelijk zou zijn geweest, wanneer men in 1814, toen, in den volstrektsten zin van het woord, het geheele volk zich resumeerde in Willem van Oranje en opging in zijn vorst, terwijl de eerste proef van de constitutioneele monarchie nog moest genomen worden, eene grondwet had ontworpen, waarin de weêrkeerige regten van vorst en volk streng

1 ‘Nooit, Nederlanders, zal mijne ontvangst in Holland, nooit mijne intrede te Amsterdam uit mijn geheugen gaan, en bij uwe liefde belove ik het u, bedrogen zult gij u niet vinden.’

en naauwkeurig waren afgebakend? Maar zelfs de ministeriëele verantwoordelijkheid, die hoeksteen van het constitutioneel gebouw, werd in de grondwet gemist! Wat wist men in 1814 van ministeriëele verantwoordelijkheid, en waarom waarborgen te zoeken tegen de handelingen van een vorst, die voor niemand in vrijzinnigheid scheen te willen onderdoen en van wien niemand zich konde voorstellen, dat hij zich ooit van zijn volk zou willen afscheiden? Maar dan de vrijheid van drukpers, dat heilige regt van elk vrij volk, geen woord in de constitutie om het te waarborgen! 't Is zoo, maar hoe zou men de behoefte aan waarborg hebben gevoeld tegenover een souverein, die naauwelijks in Nederland aangekomen, vrijwillig het besluit van 24 Januarij 1814 uitvaardigde, en daarbij van deze overweging uitging: ‘dat de wetten en reglementen aangaande de boekdrukkerij en den boekhandel, door het fransche bestuur in deze gewesten ingevoerd, niet alleen in den boekhandel eene zeer nadeelige stremming veroorzaakten, maar ook eene strekking hadden om de vrijheid van drukpers volkomen te onderdrukken, den voortgang van de verlichting te beletten, en alles te onderwerpen aan eene willekeurige censuur, te eenen male strijdig met de liberale denkwijze waarop elk regtgeaard Nederlander den hoogsten prijs stelt, en die steeds het Gouvernement dezer landen heeft gekenschetst.’ Ik zal gaarne toegeven, dat de stemming, in 1814 bestaande, juist niet de meest geschikste was voor het zamenstellen van eene deugdelijke constitutie, maar wie op die stemming let, zal het niet vreemd vinden, dat de grondwet van dat jaar de behoeften van latere jaren niet op voldoende wijze kon bevredigen.

In welke groote mate die algemeene stemming hier in aanmerking behoort te komen, blijkt het best wanneer wij letten op de kritiek door de hollandsch-belgische commissie in 1815 over de constitutie van het vorige jaar uitgebragt en in het Journaal van Raepsaet medegedeeld. Hoe geheel anders spreken daar de belgische leden! Van ons standpunt gezien, zijn wij bijna altijd bereid, behalve in vraagstukken van onderwijs en godsdienst, hen in het gelijk te stellen, en de juistheid van hunne kritiek te erkennen. Nu is er voor het eerst sprake van ministeriëele verantwoordelijkheid, van erkenning der drukpersvrijheid en van zoo vele andere waarborgen waaraan ten vorigen jare niet werd gedacht. Veelal blijven de belgische leden in de minderheid, maar in den regel zijn zij het die de beste en gezondste beginselen verdedigen, en in de meeste gevallen heeft de toekomst de juistheid van hun kritiek op schitterende wijze in het licht gesteld. Vanwaar nu dit verschil, zoo niet van de geheel andere verhouding waarin de Belgen reeds dadelijk tegenover koning Willem gesteld werden? In plaats van geestdrift kwam koud overleg, in plaats van onverstoorbaar vertrouwen de vrees dat de zuide-

lijke provinciën door den vreemden vorst aan het Noorden zouden worden opgeofferd, eene vrees te meer natuurlijk, naarmate in het Noorden de sympathie tusschen koning en volk inniger en volkomener was. Vandaar dat waarborgen, waaraan hier niet werd gedacht, in België volstrekt onmisbaar schenen.

Hierbij houde men in het oog, dat elke nieuwe constitutie altijd meer negatieve dan positieve waarde heeft, dat wil zeggen, dat zij veel meer moet zijn de sluitsteen van een vroegeren toestand, de muur opgetrokken tegen gevaren welke vroeger dreigden, dan het programma van een nieuw leven. Volken zoo min als individuën hebben de gaaf van in de toekomst te lezen: zij kunnen geen waarborgen vinden tegen onbekende gevaren, maar moeten zich bepalen bij het wegruimen der bezwaren, welke vroegere ervaring aan het licht bragt. De grondwet van 1848 is vóór alles bestemd om de herhaling van veel dat sedert 1814 plaats had, voor altijd onmogelijk te maken; maar hoe konde men daaraan denken bij het opstellen van de eerste constitutie na het herstel van onze onafhankelijkheid? Wat men toen bedoelde was geheel iets anders: men moest de eenheid van den staat vestigen, en zoodoende den terugkeer afsnijden van al de ellende, onder de oude republiek zoo ruimschoots ondervonden; men moest te gelijk waken voor de autonomie van steden en provinciën, en zoodoende voor het vervolg de rampen keeren, sinds 1798 uit het fransche centralisatiestelsel voortgevloeid. Dat was de taak, welke Hogendorp voor den geest stond, toen hij zijne Schets op het papier bragt; dat ook de taak van hen die, met deze Schets in handen, de constitutie van 1814 opstelden. Wil men hun werk beoordeelen, men plaatse zich dan op het standpunt dat zij innamen en noodzakelijk moesten innemen, en de uitslag van het onderzoek kan, dunkt mij, niet ongunstig zijn. Als afsluiting van een vroegeren toestand heeft de grondwet van 1814 wel aan het doel beantwoord, en zij zou dat zeker nog meer volkomen hebben gedaan wanneer men altijd aan hare voorschriften had vastgehouden.

De bedenking welke ik maakte tegen de algemeene strekking van Nemo's geschrift, geldt in meerdere of mindere mate voor de verschillende onderdeelen van zijn arbeid: sporen van overdrijving vindt men overal. Zonder dit in bijzonderheden aan te wijzen, wil ik toch even stilstaan bij de twee groote historische feiten, welke in deze eerste aflevering behandeld worden: de opdragt van de souvereiniteit aan het huis van Oranje en de vereeniging met België. Wat die opdragt betreft, zoo betreurt de schrijver de soort van overrompeling, welke daarbij zou hebben plaats gegrepen: men had, naar zijn inzien, overeenkomstig het eerste plan van van Hogendorp, eene soort van Staten-Generaal moeten constitueren en deze bekleeden met het hoog gezag. Men ware zoodoende, altijd naar

zijne meening, op meer wettige wijze te werk gegaan, en de resultaten dus verkregen, zouden meer voldoende zijn geweest.

Mij dunkt dat ook bij deze uitspraak niet genoeg rekening is gehouden van de moeijelijke omstandigheden waarin men op het einde van 1813 verkeerde. Zou het mogelijk zijn geweest in korten tijd Staten-Generaal bijeen te brengen, zoo zamengesteld dat dit ligchaam afdoende waarborgen had opgeleverd voor krachtige handeling? Was kort beraad en spoedige afdoening van zoo vele dringende zaken geen hoofdvoorwaarde van welslagen, en mogt men er op rekenen, dat de Staten-Generaal, hoe ook geordend, die voorwaarde zouden bevredigen? Eene meer wettige wijze van handelen? Maar verkeerden wij niet midden in de omwenteling, en was naar streng regt de eene maatregel niet even onwettig als de andere? Niet om formeel regt was het hier te doen, maar om eerlijkheid en goede trouw. Zoo lang men bezield was met de levendige begeerte om te ordenen en te regelen, maar niet te dwingen; zoo lang men slechts uitsprak wat de natie sinds lang openlijk of in stilte had uitgesproken; in een woord, zoo lang men zich met volle overtuiging de opregte tolk wist van de volkswenschen, tot zoolang kon men veilig voorwaarts gaan en slechts winnen door de geheele beweging te concentreren in de handen van weinigen, die eendragtig zamenwerkten. En dat het Voorloopig Bestuur in zijne handelingen niet alleen eigen overtuiging, maar inderdaad de volksovertuiging heeft uitgesproken, dit is dunkt mij niet alleen uit de stemming van die dagen, maar uit onze geheele verdere geschiedenis op de meest ondubbelzinnige wijze gebleken.

Men zou door Staten-Generaal bijeen te roepen, andere resultaten hebben verkregen. Waarschijnlijk, maar zouden ze beter zijn geweest? Ik spreek nu niet van het gevaar dat zulk een ligchaam door trage handeling het welslagen van de omwenteling zou hebben belet, maar vraag alleen of zijne tusschenkomst ons eene betere constitutie zou hebben verzekerd? Ik begrijp dat zij toestemmend antwoorden, die zich een hoog denkbeeld vormen van het politiek beleid en de veerkracht der mannen, die deze eerste Staten-Generaal zouden hebben uitgemaakt; maar ik verwacht die toestemming allerminst van Nemo, die waar hij Willem I hard bejegent althans zijne landgenooten niet spaart. ‘Was het wonder’ - dus vraagt hij - ‘dat een vorst van een heerschzuchtig en eigenzinnig karakter en bekleed met genoegzaam absolute magt, meer en meer aan dat karakter den vrijen teugel liet, toen hij de lijdelijkheid, de gedweeheid, de makheid mag men misschien wel zeggen, van het volk leerde kennen, dat hij regeerde? En is dan niet aan dien karakterloozen, min of meer idiotischen volksgeest voor een goed deel de schuld te wijten van al den rampspoed, die voor den staat

de regering van Willem I heeft gekenmerkt? Er bestond geenerlei evenwigt tegenover de heerschzucht van den monarch. Deze kon met de natie doen wat hij wilde. Hij zelf, meer nog dan zijn volk, schrikte somtijds terug voor de toepassing van het monarchale regt. Daarom is de stelling zeker niet te gewaagd, dat Willem I in staat zou zijn geweest zijne natuurlijke neiging tot alleenheersching en zijne zucht tot doordrijven in bedwang te houden, wanneer hij onder zijn volk politisch leven hadde gevonden; wanneer hij, in plaats van ontzenuwde partijen en eene onverschillige burgerij om zich heen te zien, een krachtigen publieken geest, belangstelling in staatsaangelegenheden en prijsstelling op regten en bevoegdheden onder zijne onderdanen hadde kunnen opmerken; kortom: wanneer voldaan ware aan een der eerste en voornaamste voorwaarden, waaronder alleen de constitutioneel-monarchale regeringsvorm beantwoorden kan aan de eischen: het aanwezig zijn, namelijk, van een bezield, op vaste grondslagen voortbouwend en altoos werkzaam democratisch element.'

Wat dunkt u, zouden de onervaren vertegenwoordigers van dien 'min of meer idiotischen volksgeest' ons eene betere constitutie hebben gegeven dan het koel beleid van van Hogendorp en van zijne medestanders? Niet alleen houd ik dit voor ondenkbaar, maar, lettende op de betrekkelijke waarheid in de bovenstaande schets van ons volkskarakter opgesloten, zou ik nog een stap verder willen gaan en vragen, of eene ietwat absolute regering als die van Willem I in de eerste jaren van ons volksbestaan niet eene wezenlijke behoefte is geweest? Stel in plaats van dien vorst een zwak koning, die de regering aan partijen overlaat, denk u eene kamer met overvloed van regten, maar zonder antecedenten, zonder eenig klaar begrip van de eischen der monarchie en de behoeften van den nieuweu staat; geef aan die kamer het moeijelijk probleem op te lossen van eene harmonische zamensmelting der hollandsche en belgische belangen, en het antwoord op de vraag, of de resultaten, zoodoende verkregen, beter zouden zijn geweest dan die welke ons nu beschoren waren, moet althans voor menigeen twijfelachtig zijn.

Eindelijk het tweede feit, de vereeniging met België. Men weet dat de constitutie van 1815 werd ingevoerd in weerwil van de omstandigheid, dat de meerderheid der belgische notabelen, geroepen om hun oordeel uit te spreken, die grondwet verwierp. Ik zal die handelwijze niet goedkeuren, maar zij was toch niet zoo dwaas en despotisch als de schrijver doet voorkomen. 'Welk was het middeltje, dat de regering er op gevonden had om wit zwart te noemen? Van de tegenstemmenden hadden 126 uitdrukkelijk verklaard, dat hunne bezwaren gelegen waren in de bepalingen nopens de eeredienst; deze reden tot verwerping verkoos de regering niet voor

geldig aan te nemen en daarom voegde zij die 126 stemmen eenvoudig bij die, welke ten gunste van het ontwerp waren uitgebragt. Maar op die wijze was nog geen meerderheid aan deze zijde verkregen. Wat dan verder gedaan? De opgeroepen notabelen, die *geen* deel genomen hadden aan de stemming, werden beschouwd als het ontwerp te hebben goedgekeurd, en hunne stemmen, nog gevoegd bij die welke vóór het ontwerp waren verkregen, deden de balans overhellen naar den kant der regering. Eene kunstmatige meerderheid was alzoo op hoogst eenvoudige, maar ook op hoogst onbeschaamde wijze verkregen, en aan de Belgen werd een grondwet opgedrongen, die door de overgroote meerderheid onder hen werd afgekeurd. Te vergeefs zal men in de geschiedenis naar een tweede voorbeeld zoeken van dergelijke handelwijze eener regering, die zich constitutioneel noemde. Te vergeefs zal men woorden zoeken, krachtig genoeg om het oordeel uit te drukken, dat over dergelijke handelwijze moet geveld worden.'

Mij dunkt dat de bovenstaande voorstelling aan de eischen der onpartijdigheid te kort doet. 't Is waar, de koninklijke proclamatie verklaarde, dat de afwezigen zouden kunnen worden aangemerkt als genoegen nemende met de ontworpen constitutie; 't is ook waar, dat zij de afkeuring van 126 notabelen niet telde, als alleen voortgevloeid uit bezwaren, welke onmogelijk konden worden weggenomen; maar noch het een noch het ander was de eigenlijke reden waarom men de grondwet voor goedgekeurd hield. De reden was eenvoudig deze, dat de Staten-Generaal in Noord-Nederland de constitutie eenparig hadden goedgekeurd, en die goedkeuring, gevoegd bij de toestemming van meer dan een derde der belgische notabelen, bragt den koning tot de conclusie, dat de grondwet voldeed aan de wenschen van de overgroote meerderheid zijner 'gezamenlijke onderdanen.' De conclusie op zich zelve was juist, hoeveel er ook op enkele van de praemissen viel aan te merken en hoe onpolitisch het ook mogt schijnen eene grondwet te bekrachtigen, welke de meerderheid der Belgen niet wilde.

Ik bepaal mij bij deze opmerkingen. Zal het werk van Nemo op eenige historische waarde kunnen aanspraak maken, dan moeten de volgende afleveringen meer dan deze eerste van juiste historische kritiek de blijken dragen. En waarom die overdrijving? De feiten, welke de schrijver op zijn weg ontmoeten zal, spreken waarlijk luide genoeg.

J.T. BUIJS.

***Stories of banks and bankers. By Frederick Martin. London*, 1865. 12°.**

Dit is een aardig boekje, dat verdient aanbevolen te worden. De koopman, die, moede en suf van den kantoorarbeid, 's avonds in de huiskamer ontspanning zoekt in prettige, maar toch niet al te onbeduidende lectuur, zal hier vinden wat hij behoeft. De man van studie, die zich verdiept heeft in de groote kwestiën van crediet- en bankwezen, zal het ter verpoozing in handen nemen, en misschien onverwacht eene treffende toepassing of eene bij uitstek praktische verklaring der theorie ontmoeten. Ook is het niet zonder *useful information* voor het groote publiek. Het geeft eene *histoire anecdotique* van het bankwezen in Engeland, in dien luchtigen en behagelijken trant, waarvan de Franschen vooral het geheim hebben, maar dien Mr. Fr. Martin hun heeft weten af te zien. De beginselen van het hedendaagsche bankwezen, het ontstaan, de groei, de strijd en de triomf der Bank van Engeland, de opkomst der joint-stock-banks, de oorsprong en de geschiedenis der voornaamste bankiers-firma's in Engeland en Schotland en vele andere leerzame zaken worden ons hier verteld.

Een der aardigste vertellingen is die, hoe Nathan Rotschild, het hoofd van den Engelschen tak van de baroniale bankiersdynastie in 1815 zijnen slag sloeg. ‘Toen Napoleon in 1815 van Elba terugkeerde, klom Nathan's bezorgdheid tot het toppunt, en hij haastte zich, gedurende de honderd dagen naar België over te steken, om in de achterhoede van Wellington's leger op de plek zelve tegenwoordig te zijn, waar Europa's lot beslist zou worden. De gevaren van het slagveld zelfs trotseerende, reed Nathan Rothschild op den 18^{den} Junij 1815 op een mak manege-paard, dat hij te Brussel had gehuurd, over het terrein langs het kasteel van Hougoumont, in gezelschap van een aantal mannen van naam. Vooruit ging de hertog van Wellington, óp zijn kastanjebruin strijdros “Kopenhagen”, met zijn adelaarsblik de vlakte overziende tot aan den heuvel van Rossomme, waar aan eene veldtafel de krijgsman zat, voor wiens naam Europa sidderde. In 's hertogs gevolg vond men, met Nathan Rothschild, tal van diplomaten, graaf Pozzo di Borgo, baron Vincent, generaal Alava, baron Müffling en anderen. De bankier hield zich het dichtst bij den duitschen baron, angstig vragende naar de kansen der op handen zijnde worsteling. Zij waren, helaas! zeer onzeker. En het lot van het Britsche leger en dat van het huis Rothschild lagen in ééne schaal.

Den ganschen dag van 18 Junij stond daar Nathan Rothschild

op de hoogten van Hougoumont den voortgang van den slag te aanschouwen; Napoleon zat al dien tijd aan zijn tafeltje op de hoogten van Rossomme, met den platten grond van het slagveld vóór zich. Nathan Rothschild en Napoleon daar tegenover elkander - het zou de moeite waard zijn, daar een schilderij van te maken! Eindelijk, tegen zonsondergang zag Nathan dat de slag gewonnen was, - gewonnen *voor hem*. Zonder verwijl rende hij nu naar Brussel. Daar stond een rijtuig klaar om hem naar Ostende te brengen. In den vroegen ochtend van 19 Junij stond Nathan Rothschild aan het strand; maar, o jammer! eene woedende zee, door stormwind opgezet, scheidde hem van de Theems en de beurs van Londen. Vruchteloos bood hij 500, 600, 800 frs. aan dengeen, die hem naar Dover of Deal zou willen overzetten. Eindelijk klom hij tot 2000 frs., en, een arme visscher trad uit den hoop, die voor die som zijn leven wagen wilde.

Het ranke bootje, dat den nieuwen Caesar en zijn fortuin droeg, vloog over de golven, begunstigd door den wind, die naar het N. Oosten was uitgeschoten. Nog was het dag, toen Nathan Rothschild te Dover landde, vanwaar hij zonder oponthoud naar Londen reed, zoo snel als de snelste postpaarden hem er brengen konden. - De stemming was somber in Threadneedlestreet, en bedruktheid had allen bevangen. Maar niemand zag meer bedrukt dan Nathan Rothschild, toen hij des morgens van 20 Junij op zijne gewone plaats, leunende tegen de pilaar, aan de beurs gezien werd. Fluisterend vertelde hij aan eenige zijner vrienden, dat veldmaarschalk Blücher in den grooten slag van Ligny, den 16^{den} en 17^{den} Junij, met zijn 117,000 Pruissen door Napoleon totaal verslagen was. Wat zou er geworden zijn van het handjevol Engelschen onder Wellington? Dat vreeselijke nieuws was spoedig aan de beurs bekend, en deed de fondsen ontzettend dalen; Nathan Rothschilds bekende agenten verkochten wat zij konden - maar Nathan Rothschilds onbekende agenten kochten elk strookje papier op, dat te koopen was, en hielden niet op met koopen tot den avond van den volgenden dag. In den namiddag van 21 Junij eerst kwam het nieuws van de victorie van Waterloo. Nathan Rothschild, glinsterende van blijdschap, haastte zich het aan zijne beursvrienden toe te fluisteren, een kwartier vóór het groote publiek het vernam. Hoe zij hem dankbaar waren! - De fondsen rezen nog sneller dan zij gevallen waren, en Waterloo bracht Nathan Rothschild een winst van een millioen £ st.'

Maar ook de moralist zal het zijne in dit boekje van Mr. F. Martin vinden. Zoo het u leert, hoe rijkdom gewonnen wordt, het leert u tevens, dat rijkdom niet altijd geluk geeft. Een oude, banale les, zult gij zeggen, die elkeen in den mond heeft en die niemand in zijn hart aanneemt. Zij wordt hier in meer dan ééne blad-

zijde op ontzettende wijze verkondigd. Hoe snel zien wij die zamengehoopte fortuinen weêr vervloeijen door de handen van hen zelven, die ze met het zwoegen van gansch hun leven bijeenbrachten, of door die van hunne nakomelingen in het eerste of tweede geslacht. Hoe vreeselijk is het verhaal van den dubbelen zelfmoord der gebroeders Abraham en Benjamin Goldschmit in 1808 en 1810! - En Nathan Rothschild zelf, de gelukkige onder de gelukkigen? Voortdurend was hij bezocht met de vrees, dat hij door roovers en moordenaars belaagd was. En dat die vrees niet ijdel was, moge de volgende anekdote leeren. 'Wat zijt gij toch een gelukkig man, mijnheer Rothschild,' zeide hem eens een der gasten die hij aan zijn koninklijken disch in zijne prachtige woning onthaalde. 'Gelukkig, ik gelukkig?' was het antwoord. 'Wat, gelukkig?... als u even vóór het aan tafel gaan een brief in de handen wordt gegeven, waarin te lezen staat: "zoo gij mij niet £ 500 zendt, schiet ik u morgen voor den kop." - Helaas, Nathan Rothschild sliep nooit in zonder twee geladen pistolen voor zijn bed.'

En nu, dat onze uitgevers zich haasten tot den wedloop om de *Stories of banks and bankers* ter vertaling aan te bieden. Alle leesgezelschappen onder de zinspreuk van *nut door vermaak*, of hoe die even smakelijke als vernuftige anders luiden mogen, zullen zich haasten den gelukkige, die het vlugst was, met een goeden aftrek van zijne vertaling te beloonen.

S.V.

Le Crédit Mobilier et ses Valeurs. Histoire de douze ans. Pan Emle Nouette-Delorme. Castel. Paris, 1865.

Het doel van den schrijver dezer brochure is blijkbaar alleen om te bewijzen, dat het Credit Mobilier te Parijs, gedurende de twaalf jaren van zijn bestaan, evenmin dividenden aan zijne aandeelhouders heeft uitgekeerd in verhouding tot de enorme winsten gedurende dien tijd op de Parijzer effectenbeurs door het algemeen genoten, als de verschillende ondernemingen die het heeft begonnen of overgenomen, althans geëxploiteerd, voldoende resultaten hebben opgeleverd voor de actionairs, terwijl het publiek schromelijke verliezen daardoor heeft geleden.

Ik zal mij beperken tot een simpel referaat; alleen het *laconisme obligé des chiffres* spreke.

In November 1852 kwam te Parijs het eerste derde der aandee-

len van het Credit Mobilier aan de beurs, en regtgevende op de inschrijving van de nog uit te geven twee derden van het kapitaal, in de verhouding van twee nieuwe aandeelen tot drie oude, was de kooplust daarvoor zeer levendig. Dadelijk betaalde men gretig fr. 1500 en zelfs 1525, of wel 200 pCt. premie, maar allengs daalde de koers op fr. 1000 en fr. 800, ja zelfs in April 1854 op fr. 500, en op fr. 435, toen Frankrijk den oorlog aan Rusland verklaarde, evenwel om spoedig weder op fr. 510 te rijzen, zoodra het dividend van fr. 25 of wel van fr. 40, 25 incluis rente, bekend werd. De volgende tabèl geeft een duidelijk overzigt van de

dividenden en rente		**en prijzen.**	
		Hoogste en Laagste	
1853	fr. 40,25	fr. 1785,-	fr. 640,-
1854	fr. 59,-	fr. 792,50	fr. 435,-
1855	fr. 303,70	fr. 1650,-	fr. 725,-
1856	fr. 115,-	fr. 1980,-	fr. 1140,-
1857	fr. 25,-	fr. 1480,-	fr. 670,-
1858	fr. 25,-	fr. 1055,-	fr. 560,-
1859	fr. 37,50	fr. 950,-	fr. 505,-
1860	fr. 50,-	fr. 815,-	fr. 640,-
1861	fr. 50,-	fr. 787,-	fr. 640,-
1862	fr. 125,-	fr. 1285,-	fr. 705,-
1863	fr. 125,-	fr. 1470,-	fr. 1015,-
1864	fr. -	fr. 1315,-	fr. 855,-

De vraag ligt nu voor de hand, of die gemiddelde opbrengst van fr. 72,72½, waarvan men billijkerwijze de wettige 6 pCt. rente mag aftrekken, 't geen dus fr. 47,72½ gemiddeld dividend overlaat, eene voldoende winst is voor de aandeelhouders van zulk eene onderneming, vooral wanneer men daarbij de berekening van *la Finance* aanneemt, dat het Fransche publiek in de laatste 12 jaren aan de oprigters van vreemde Maatschappijen eene premie betaald heeft van fr. 568 millioen en daarenboven een verlies van fr. 780 voor daling van die actiën beneden pari? En het antwoord is natuurlijk ontkennend. Het Crédit Mobilier toch zou dan van al die honderde millioenen niet meer genoten hebben dan - 47,72½ × 11 × 120,000,-, fr. 62,990,000. Vrage: wie heeft al die overige millioenen verdiend? Of is de berekening van *la Finance* zoo ganschelijk verkeerd?

Dit is de eerste stelling van den schrijver. De tweede is van grooteren omvang natuurlijk.

De financiële scheppingen van het Crédit Mobilier bepalen zich hoofdzakelijk tot de volgende:

1. Les Chemins de fer Autrichiens.
2. La Compagnie générale des Omnibus.
3. Les Chemins de fer de l'Est (actions Mulhouse).
4. La fusion des Chemins de l'Ouest.
5. Les Chemins de fer Suisses.
6. Les Chemins du Midi.
7. La Compagnie parisienne de chauffage et d'éclairage par le gaz.
8. La Société maritime et la Compagnie générale transatlantique.
9. La Compagnie immobiliere de Paris.
10. Le Chemin du Nord de l'Espagne.
11. Les Crédits Mobiliers Espagnols, Italiens et Neerlandais, etc.

1. Chemins de fer Autrichiens. De Maatschappij werd te Weenen goedgekeurd 23 Februarij 1855 en kwam vooral tot stand door de krachtige hulp van het Crédit Mobilier, zonder dat er eene openbare inschrijving geopend werd. De aandeelen werden te Parijs gretig gekocht en gaven voor het eerste jaar, fr. 31.50, waarvan fr. 7.50 rente, voor ieder der 400,000 aandeelen, bij prijzen van fr. 542.50 tot fr. 817.50. In 1856 was de rente fr. 12.05 en fr. 21.60 dividend, bij koersen van fr. 691,25 tot fr. 957.50. Naarmate de rente bij verdere stortingen vermeerderde, verminderde het dividend, totdat eindelijk de geheele opbrengst daalde tot fr. 25, zoo als ook nog over 1863 het geval was. Maar de prijs was dan ook maar fr. 442.50 op 31 December 1864. Schromelijke verliezen dus geleden door de koopers van 1855 en 1856, maar men wil dat de dividenden van het Credit Mobilier van die jaren, zeer gebaat werden juist door die verkoopen.

2°. La Compagnie générale des Omnibus is niet door het Crédit Mobilier opgerigt, maar alleen onder zijne vleugelen gebragt. De verlaagde prijzen van vervoer hebben deze Maatschappij zeer doen bloeijen, en terwijl op 31 December 1864 de prijs fr. 1100 was, of de hoogste koers van 1855, - fr. 600 tot fr. 1100 met een dividend van fr. 45 - bleef de uitdeeling over 1864 even als over 1863, fr. 70.

3°. Chemins de l'Est et de l'Ouest. De weg naar Mulhouse heeft fr. 120 millions meer gekost dan de raming, volgens welke de aandeelhouders op fr. 60 uitdeeling konden rekenen. De niets opbrengende lijn van Montereau naar Troyes, waarvan de aandeelen op fr. 90 waren gedaald maar op fr. 500 rezen, toen deze Maatschappij die inwisselde tegen obligatiën van fr. 500 rentende fr. 15, was nadeelig. De aandeelen Straatsburg stonden echter in 1855 fr. 990, in 1856 fr. 1060, opbrengende fr. 78.50 en fr. 74, maar die opbrengst bedroeg niet meer dan fr. 40.65 in 1857, eerste jaar waarin alle aandeelen in die opbrengst deelden. En nu geven die aandee-

en fr. 32 en 34, nog wel met hulp van den Staat, in plaats van de eens zoo zekere fr. 60! De koers was 31 December 1864 dan ook maar fr. 505. - Niet beter gaat het den weg de l'Ouest. Het eerste jaar der Vereeniging was de prijs fr. 840, de opbrengst fr. 50, 1858 fr. 990 met fr. 40; 31 December 1864 fr. 520 met fr. 37.50 over 1863. Havre, tegen 6/7 de nieuwe actie overgenomen en nu fr. 30 ontvangende, zou, alleen gebleven zijnde, meer dan fr. 50 geven, en van Rouen mag hetzelfde gezegd worden.

5°. Chemins de fer Suisses. De Central maakte in 1855 eene verbindtenis met het Crédit Mobilier, waarop de aandeelen van fr. 405 tot fr. 527.50 en in 1850 zelfs van fr. 480 tot fr. 630 rezen, maar heeft zich nu geheel afgescheiden van het Crédit, met goede vooruitzigten dat het dividend van fr. 30, tot fr. 26 in 1862 gedaald, weldra weder fr. 30 zal bedragen. Maar de l'Ouest is bij het Crédit Mobilier gebleven, en de aandeelen zijn van fr. 410 en fr. 630 in het jaar der overeenkomst 1856, gedaald tot fr. 551.25 en fr. 395 in 1857, en staan nu, nadat de oude aandeelhouders sedert 1860 geen rente meer hebben ontvangen, en hunne regten achterstaan bij de 20,000 gepriviligieerde actiën in 1863 uitgegeven, op fr. 40!

6°. Chemin du Midi. De stamweg is die van Bordeaux naar la Teste, die bijna niets gaf en fr. 25 tot fr. 40 in 1850 gold, maar van fr. 65 tot fr. 360 in 1852 klom, toen de zamensmelting met den weg naar Cette waarschijnlijk werd en ook plaats vond. Meerdere aansluitingen deden de actiën variëren van fr. 470 in 1854 tot fr. 825 in 1856 en fr. 880 in 1857, maar de uitgaven overschreden zoozeer de berekeningen van 1854/5, dat het Bestuur in 1856 voorstelde het getal aandeelen van 134,000 op 250,000 te brengen. De opbrengst was van 1853 tot 1858 4 pCt. rente, in 1859 maar fr. 27, in 1860 fr. 35, in 1861 fr. 50 met een prijs van fr. 497,50 tot fr. 680, die op fr. 896,26 klom, toen in 1862 het dividend fr. 52 bedroeg. Een triomf kreet, de schitterendste voorspellingen waren dan ook het eenige thema van het verslag in de Algemeene Vergadering van 1862 uitgebragt, en de rijzing van fr. 50 in weinige dagen, die den koers op fr. 896,25 bragt, dus geenszins vreemd. Maar op eens bleek het dat eene ruwe vergissing van fr. 80 millioen in de aanlegkosten al die prachtige beloften zou verijdelen en de Regering was ten slotte wel genoodzaakt de aandeelhouders met de belofte eener opbrengst van fr. 35 te bevredigen. Toen echter heetten op nieuw al die nadeelige geruchten onwaar; aan eene opbrengst van fr. 50 behoefde niet getwijfeld te worden; en eene rijzing van fr. 640 tot fr. 760 was daarvan weder onmiddellijk het gevolg, om toch te eindigen met een koers van fr. 588,75 op 31 December 1864, omdat nu niemand meer wantrouwde aan de opbrengst van een cijfer, stellig niet hooger dan fr. 35 à 36.

De rijzing der aandeelen in 1862 en 1863 heeft echter niet weinig bijgedragen om het dividend van het Crédit Mobilier twee jaren achtereen fr. 125 te doen bedragen, en de koers der actiën van het C.M. tot fr. 1470 op te voeren!

7. Compagnie de Gaz. Schitterende uitkomst van eene vereeniging van zes Maatschappijen! 168,300 aandeelen van fr. 500, die in 1863 fr. 95 opleverden, en in 1864 zeker nog meer zullen geven. Jammer maar dat de stad Parijs van 1872 af deelt in de winst boven 10 pCt., tegen een waarborg van 10 pCt. winst over de verlichting der nieuw bijgebragte wijken. Want aan de bewering van een waarschijnlijken afkoop van dat voordeel, wil niemand gelooven. Immers bij fr. 120 uitdeeling, zal Parijs fr. 35 genieten. Is 't wonder dat de aandeelen in 1863 fr. 1910, in 1864 fr. 1547,50 en fr. 1780 golden? Want beter zaak is wel niet denkbaar.

8. Société maritime et Compagnie générale transatlantique. De Société maritime werd in 1854 opgerigt en gaf dadelijk over het jaar 1855 een dividend van fr. 29,50, zoodat de aandeelen dan ook rezen tot fr. 530 en fr. 625, ja zelfs tot fr. 650 in 1856. Het dividend van 1855 is echter het eerste en laatste gebleven en de koers der aandeelen was in 1859, gedurende den oorlog in Italie, niet hooger dan fr. 80.

Geruchten van wijziging in de Maatschappij in 1860 en 1861 dreven de actiën op tot fr. 400 en fr. 427,50, en de nieuwe vennootschap onder den breederen naam van hierboven, vond levendige sympathie. Het getal der aandeelen werd tot 80,000 vermeerderd, waarvan 48,000 strekten voor schadevergoeding aan de eerste actiehouders of liever aan de toenmalige eigenaars, want ongelukkig hadden de eersten, onkundig van de goede uitkomst die hen wachtte, voor het meerendeel hunne aandeelen bij de eerste rijzing dadelijk verkocht. De Staat stond de nieuwe Maatschappij krachtig ter zijde met

1°. eene jaarlijksche subsidie van fr. 9,300,000;
2°. een renteloos voorschot van fr. 18,600,000, aflosbaar in 20 annuiteiten;
3°. eene subsidie van fr. 310,000 voor heen- en terugreizen;
4°. fr. 4 millioen voor de lijn naar Mexico.

Weldra stonden dan ook de aandeelen op fr. 690. Toch heeft de Maatschappij nog niet meer kunnen uitdeelen dan de jaarlijksche rente, maar blijft de koers fr. 535, dus boven pari.

Die treurige uitkomst is te meer bevreemdend, omdat eene andere Maatschappij van gelijken aard, de Messageries Imperiales, met lijnen naar de Middellandsche Zee en den Levant, Brazilië en Indië-China, ten spijt van eene aanzienlijke uitbreiding van haar materiëel, jaarlijks zoowel in bloei toeneemt als in opbrengst.

Intusschen was de rijzing der aandeelen van de Comp. transatlan-

tique tegen het einde van het jaar 1862, niet zonder invloed op het dividend van het Crédit Mobilier.

9. Compagnie Immobilière de Paris, eene vereeniging van drie ondernemingen. De eerste, in 1854 opgerigt onder den naam van Société de l'Hôtel et des immeubles de la rue de Rivoli, met een kapitaal van 24 millioen francs, verdeeld in 240,000 aandeelen van fr. 100, zou op staats- en stadsterreinen het groote hôtel du Louvre en dertien huizen bouwen. In 1858 werd ze onder bovenstaanden naam gewijzigd en verkreeg nog vrij wat andere terreinen. De opbrengst die in 1855 fr. 5 was, steeg tot fr. 10 in 1860, 1861 en 1862, maar toch wisselde de prijs der aandeelen van fr. 100 tot 130 in de eerste jaren, klom tot fr. 170 gedurende de Tentoonstelling, maar daalde weêr tot fr. 80 gedurende den Italiaanschen oorlog, om eindelijk in 1862 tot fr. 275 te stijgen, want er waren weer plannen van vereeniging en de hooge prijs was dus wenschelijk voor velen. Die vereeniging vond plaats met de bekende Société des Ports de Marseille, onder de firma Jules Mirès en C^{o}. in 1859 gevestigd met een kapitaal van 25 fr. millioen verdeeld in 100,000 actiën, waarop fr. 150 in plaats van fr. 250 betaald werden. Bij den overgang tot een naamlooze vennootschap werd het kapitaal van fr. 15 millioen in 30,000 volgefourneerde aandeelen van fr. 500 verdeeld. De koers was fr. 320 à 400 in 1861, fr. 425 à 450 in 1862, maar naauwelijks was het gerucht eener vereeniging bekend, of ze rees in de eerste maanden van 1863 tot fr. 750, hoewel de uitdeeling niet meer bedroeg dan fr. 25 rente. De derde en laatste zamensmelting was met de Heeren Emile Pereire en zijne regthebbenden, en bestond in allerlei contracten van voorloopigen verkoop enz., van de terreinen der Rue Impériale te Marseille en in fr. 18,031,000 op die terreinen te betalen.

De nieuwe Maatschappij bestond nu in:

87,272	aandeelen	voor de 240,000 actiën der aandeelhouders van de Société immobilière, afgestaan 11 oude voor 4 nieuwe.
30,000	aandeelen	voor de 30,000 aandeelen Ports de Marseille.
36,062	aandeelen	aan den heeren Pereire c.s. voor de Rue Imperiale.
6,666	aandeelen	resterende om ten voordeele der Maatschappij te verkoopen.
160,000	aandeelen.	

Den 13^{den} Junij 1863 werd de nieuwe Maatschappij goedgekeurd. Toen golden de Actiën Ports de Marseille fr. 747,50, maar de nieuwe aandeelen stonden weldra op fr. 770, om van toen aan eene daling te ondergaan die tot November 1864 aanhield.

Maar intusschen was de rijzing van 1862 en 1863 niet zonder invloed geweest op het dividend van fr. 125 van het Crédit Mobilier!

Zoo zou dan nu dit Babel van 220 mijlen afstand zeekusten bebouwen, nieuwe straten aanleggen, huizen verhuren en logementen exploiteren, en dat alles tot groot voordeel voor de geldgevers natuurlijk! 't Zou te ver leiden hier de staten dezer zonderlinge combinatie mede te deelen, noch de geruchten die tot de laatste rijzing der aandeelen tot fr. 410 aanleiding gaven; trouwens deze zaak heeft kortelings meer openbaarheid verkregen. Maar toch is 't niet onaardig het verschil na te gaan tusschen de schatting op de balans van 1861.

Grand Hotel du Louvre	fr. 13,944,241.68
Immeubles Boulevard des Capucins et ameublement de l'Hotel de la Paix	fr. 24,121,597.44
	_____
	fr. 38,065.839.12

en op die van 1863:

Hotel du Louvre	fr. 20,000,000	
Hotel de la Paix	fr. 30,000,000	fr. 50.000,000.00

_____

of voor eene hoogere waarde van fr. 11,934,160.88

=====

Daarenboven waren er crediteuren ten bedrage van	fr. 65,792,716.88
tegen debiteuren	fr. 31,512,028.83
	_____
of eene misschien binnen kort te betalen som van	fr. 34,280,688.05
	=====

zonder de middelen daarvoor. Geen aangenaam vooruitzigt voor de aandeelhouders. Hebben zij kans eens weêr de oude prijzen terng te zien???

10. Chemin de fer du Nord de l'Espagne. Reusachtig van gedachte en aanleg, en heilzaam voor het tot nu toe afgesloten Spanje. Maar voor de aandeelhouders?... In 1858 werden de spoorwegen in Spanje aan het Spaansche Crédit Mobilier overgedragen met fr. 56 millioen toelage. Het maatschappelijk kapitaal werd vooraf volteekend door verschillende kapitalisten, waaronder de Fransche en Spaansche Crédits Mobiliers, terwijl het den aandeelhouders der vroegere spoorwegen vergund werd tegen pari mede in te schrijven. Tot 1862 bleef de koers onveranderd, maar rees in 1862 tot fr. 407.50 en fr. 567.50, ja tot fr. 600 in 1863. Doch sedert de lijn geopend is, daalde de koers voortdurend en bleef dalen zelfs na 31 December 1864, hoewel de notering toen maar fr. 373.25 was. Trouwens, 't is onzeker of de aandeelhouders weêr goed zullen vinden rente van het kapitaal te ontvangen, op grond dat in 1864 de weg nog niet geheel in exploitatie was. Want tegen fr. 450.000

per kilomètre vermoedelijke kosten van geheelen aanleg, incluis de subsidie, bedroeg de *bruto* opbrengst in 1864 maar fr. 26,750 per kilomètre.

Alweêr geene winstgevende zaak voor de Fransche aandeelhouders.

11. Over al de Crédits Mobiliers in den vreemde te spreken, is noodeloos. Genoeg om het bewijs te leveren, dat zelfs groote financiële bekwaamheden geene beurswonderen kunnen doen. Niet meer dan twee ondernemingen van dit tien à twaalftal zijn gelukt, en nog wel bestonden deze lang vóór het Crédit Mobilier, die ze alleen vervormd heeft.

Heeft het algemeen voordeel gehad bij het koopen tot hooge prijzen van allerlei aandeelen en daarvan zelfs eene billijke opbrengst genoten? Het antwoord op deze vraag levert dit overzigt voldoende.

Maar zal het publiek ook wijzer worden door de verkregen ervaring? Dat antwoord zal alleen de toekomst kunnen geven. Zeker is 't dat langzamerhand de oogen toch wel zullen opengaan van hen die in den laatsten tijd voortdurend beweerden, dat alleen in de grootte der ondernemingen het geheim van wèlslagen berustte. Waarlijk, aan groote kapitalen heeft het al de hiervoren genoemde ondernemingen niet ontbroken, en toch, welke waren de uitkomsten! De vrees van velen dat weldra alle individuële werkzaamheid geheel zou moeten overgaan in de Maatschap, schijnt door de voorbeelden hier gegeven, overdreven zoo niet geheel onjuist te zijn geweest. En reeds dat zou een zegen zijn voor het algemeen.

M.

De Maandbode voor den Handel. 1865. *Aflevering* 1 *en* 2. *Blikman en Sartorius. Amsterdam*.

In 1863 heb ik in dit tijdschrift een gunstig oordeel uitgesproken over het Wekelijksch Overzigt, waarvan toen juist de jaargang van 1862 compleet was, en ik wil wel bekennen dat ik mij toen gevleid heb te mogen medewerken tot de grootere belangstelling voor een relaas van handelsfeiten, dat naar mijne schatting, al zeer volledig en goed geredigeerd was. Sedert het begin van dit jaar hebben de uitgevers de wekelijksche uitgave gestaakt en er nu een Maandbode van gemaakt. Waarom, weet ik niet. Bijna zou ik vreezen, dat het debiet niet groot genoeg was om de drukkende kosten van het weekblad voldoende te dekken. Indien deze mijne vrees juist is, dan betreur ik dat feit. Ik betreur het, omdat de zorg en de moeite van deze uitgave, m.i., een beter resultaat verdienden, en ook, omdat het een teeken van geringschatting zou zijn van een werkelijk goeden arbeid op een gebied, dat in ons zoo bij uitsluiting nijver land toch eigenlijk nog braak ligt. Daarenboven durf ik mij naauwelijks vleijen dat deze verandering eene verbetering zal zijn, vooral wat den verkoop betreft. Want wekelijksche berigten lijken de kooplui meer dan maandelijksche; de laatste daarentegen zijn gemakkelijker

te raadplegen en belangrijker tevens voor hen die niet feitelijk in den handel zijn, maar die toch belang hebben bij de kennis van 't geen in den handel omgaat.

Hoe 't ook zij, ik aarzel geen oogenblik om, geheel ongevraagd en uit eigen beweging, mijn gunstig oordeel evenzeer uit te spreken over dezen Maandbode, waarvan nu de twee eerste afleveringen vóór mij liggen. De bijvoegingen die ik voor de vroegere uitgaaf wenschelijk achtte, zijn in deze verstrekt. Ik kan niet anders dan met lof van dit werk getuigen. Hoewel zelf koopman zijnde, en dus voortdurend begraven als 't ware onder een stortvloed van berigten van buitenlandsche markten, waarmede men de kooplui tegenwoordig waarlijk bijna lastig valt, heb ik toch met groote belangstelling menig uitgewerkt artikel over bepaalde goederen in dit blad gelezen, en ik ben zeker dat velen mijner collegas hetzelfde zullen moeten getuigen, wanneer ook zij dezen Maandbode een oogenblik met hunne aandacht vereeren. De prijs van ƒ 5 den jaargang is juist niet afschrikkend.

Maar ook aan hen die zich niet in den handel bewegen, en die toch op de hoogte willen blijven van 't geen op dat terrein voorvalt, beveel ik dezen bode. Economici, Statistici, Politici, hun zij deze bode, als een vertrouwd kronijkschrijver, weldra een welkome gast. Mogt hij zich maandelijks bij velen hunner aanmelden, en allen liefst weldra betere berigten over den handel brengen dan die hij nu moet geven, zal hij der waarheid getrouw blijven. Vooral echter, mogten makelaars en agenten toch krachtiger medewerken om dergelijke berigten volledіger en duidelijker te maken. Voortdurend neemt men des avonds courant of berigt op, maar dagnoch weekoverzigt vermelden de transactiën die men toch weet dat plaats gehad hebben, die men dikwijls zelf heeft afgesloten. Waartoe toch die dwaze geheimhouding of liever die onthouding van feiten aan hen, die zich niet alleen altijd gretig betoonen om het voorgevallene te verbreiden, maar wier mededeelingen immers ook van zoo grooten invloed kunnen zijn op den loop van het artikel, waarbij de handelaar of makelaar of agent dikwijls zulk een groot belang heeft? Wanneer men de uitgewerkte berigten ziet van buitenlandsche markten, alwaar de omzet veel kleiner is dan op de onze, dan vooral ontdekt men het onvolledige van de relazen in onze couranten en wekelijksche overzigten. En hij die gedurig berigten aan zijne correspondenten in den vreemde moet sturen, hij weet bij ervaring welke moeite het kost om die volledig te maken.

De Maandbode klaagt ook over dat gebrek aan medewerking. Mogt ook hij daarin beter ondersteund worden.

M.

Indisch Tijdschrift, onder redactie van J.T. Grashuis. Proefnummer. Padang, 1864.

In Petermann's 'Mittheilungen', 1864, N°. 11, werd dit proefnummer van een nieuw Indisch Tijdschrift met de volgende woorden aangekondigd: 'Uit Padang op Sumatra is ons het proefnummer toegezonden van een daar verschijnend nieuw maandwerk, dat onder den titel "Indisch Tijdschrift" in afleveringen van ten minste twee vel 8° zal worden uitgegeven, en aan Indische taal-, land- en volkenkunde, Indische toestanden en aangelegenheden, gewijd zal zijn. Dit proefnummer treedt met groote bescheidenheid op, zoowel in den uitwendigen vorm als in het motto: "Kannst Du nicht Allen gefallen, mache es Wenigen recht; Allen gefallen ist schlimm"; maar ook in den inhoud, daar het, behalve eene korte, onbeduidende beschrijving van een reisje van Batavia naar de Lampongs, slechts eenige spreuken van Confucius, Salomo en Göthe, een proefje van Oostersche poëzij, de verklaring van eenige Maleische woorden en eene legende over den oorsprong der Maleijers bevat.'

Met deze woorden wordt dit proefnummer niet onjuist, maar verschoonend gekarakteriseerd. Referent, zich verheugende, dat een nieuw tijdschrift het licht zou zien, aan bijdragen tot de kennis der taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië gewijd, en vooral dat dit tijdschrift zou worden geredigeerd en uitgegeven te Padang, waarop hij de hoop bouwde dat het inzonderheid voor de kennis van Sumatra van gewigt zou kunnen wezen, vond zich echter te gelijker tijd door den schralen inhoud zoo teleurgesteld, dat hij besloot met de aankondiging te wachten, totdat eene tweede aflevering het licht zou hebben gezien, in de hoop dat deze den minder gunstigen indruk der eerste zou uitwisschen. Intusschen is hem na verscheidene maanden nog geene tweede geworden. Waaraan is dit toe te schrijven? Heeft de onderneming geen bijval gevonden en heeft zij zich tot dit proefnummer bepaald? Of was alleen het proefnummer bestemd om aan het oordeel der pers in Europa onderworpen te worden? Hoe het zij, het schijnt dat Referent óf zich geheel van zijne taak zal moeten ontslaan, óf zich zal moeten bepalen tot dat ééne nommer van twintig bladzijden, dat alleen aan zijn oordeel onderworpen werd.

Op Java heeft de literarische werkzaamheid sedert eenige jaren eene belangrijke vlugt genomen, en ofschoon in de voortbrengselen der Javaansche pers kaf met koren gemengd is, ik heb in dat aangroeijend tal van periodieke en andere geschriften met welgevallen een teeken van maatschappelijken vooruitgang, van zucht naar kennis en intellectueel genot begroet. Niet minder heeft het mij be-

lang ingeboezemd van tijd tot tijd de bewijzen te zien, dat ook de buitenbezittingen in die beweging beginnen deel te nemen. Een tijdschrift aan de kennis van Indië gewijd en in de hoofdplaats van het Gouvernement Sumatra's Westkust verschijnende, brengt uit dat oogpunt eene eigenaardige aanbeveling met zich. Ongelukkigerwijs is zij schier de eenige, waarop deze nieuwe onderneming, naar de ons voorgelegde proeve te oordeelen, mag bogen.

Het ‘Reisje van Batavia naar de Lampongs’ is een zeer kort en meer *would-be* dan wezenlijk aardig verslag van des schrijvers reisavonturen, dat tot de kennis van land en volk zoo goed als niets bijdraagt. De ‘losse gedachten’ (beter waren zij *spreuken* getiteld) bestaan uit eene spreuk van Salomo, een gezegde van Göthe, en vier gezegden aan Confucius toegeschreven, maar welker echtheid misschien niet boven bedenking verheven is. Wat omtrent Confucius in omloop is, mag billijkerwijze eenig wantrouwen wekken, omdat het getal dergenen die in staat zijn zijne schriften in het oorspronkelijk te lezen en zijne uitspraken naar zin en vorm met juistheid te vertolken, zoo uitermate gering is. Waar de waarborg der getuigenis van een echt kenner der Chinesche taal ontbreekt, is het voorzigtig Confucius niet te spoedig aansprakelijk te stellen voor hetgeen ons op zijn naam wordt voorgedischt.

De proeve van Oostersche poëzij, ‘Saidja’ geteekend, en door dien naam eenigzins op Java gelokaliseerd, is nog veel apokrypher. Onderscheiden beelden en uitdrukkingen zijn aan het Hooglied ontleend, en contrasteren niet onaardig met de ‘deugdzame Lucretia’ en de ‘schoone Cleopatra’, om van de ‘nimfen en tooverfeën’ niet te gewagen. Elders schijnt, die Oostersche poëet zijne inspiratie te ontleenen aan de Muze van den bombast. Of wat zegt gij, lezer! van deze toespraak aan de geliefde? ‘Zijt gij de voorloopster van den bliksem, die flikkerend en verblindend het luchtruim doorklieft? Of laat ge uwe stemme hooren in den ratelenden donder, die de aarde doet waggelen op hare grondvesten?’

Nu volgen eenige ‘Taalkundige opmerkingen’, het *Maleisch* betreffende, van de hand van den Redacteur zelven, die gedeeltelijk niet nieuw en gedeeltelijk niet goed zijn en enkele verrassende mededeelingen bevatten. Wat over *mari sini* en *pigimana* gezegd wordt, is zekerlijk al zeer onbeduidend, en de Maleische omgangstaal zou tot honderden opmerkingen van dien aard aanleiding geven. Ook wat over *toean* gezegd wordt, bevat niets dat niet algemeen bekend en in ieder Maleisch woordenboek schier te vinden is. De proeven van verklaring van plaatsnamen in of bij Batavia zijn zeker eenigzins belangrijker, niet zoozeer uit een taalkundig oogpunt, maar omdat de menigte, die zulke namen dagelijks in den mond heeft, wel eens op de beteekenis mag worden opmerkzaam gemaakt, al ware

het alleen om de namen voor steeds erger verbastering te behoeden. 't Was mij echter iets verrassends dat namen als Soekapoera, Parapattan, Kebon djáè, als Maleisch worden voorgesteld. Ik wil hier liefst maar denken, dat het den schrijver ontgaan was, dat hij het woord ‘Maleisch’ aan het hoofd dezer ‘taalkundige opmerkingen’ geplaatst had. Maar wat ik bijzonder aan de aandacht van alle taalkundigen moet aanbevelen is de gissing dat *Kebon djáè*, d.i. *gembertuin, Kebon djait* moet worden uitgesproken en *lijkentuin* beteekent, op grond dat *djait*, met de beteekenis van *lijk*, een Arabisch woord zou wezen, dat in het Maleisch is overgegaan. Ik verlang zeer naar de aanwijzing der plaatsen van Arabische en Maleische schrijvers, waar dit woord *djait* voorkomt, en zal, bij gebreke daarvan, de meening moeten blijven aankleven, dat de Heer Grashuis, hoe ongeloofelijk het schijnen moge, dat woord met *mait* heeft verwisseld. Ook meende ik dat *poera* niet in het algemeen *plaats, oord*, maar bepaaldelijk *rijksstad, vorstelijke residentie* beteekent.

De nu volgende ‘legende over den oorsprong der Maleijers’ is mede ‘Grashuis’ geteekend, maar zonder voornaam. Ik vermoed dus, met een anderen persoon, broeder des redacteurs, den Heer G.J. Grashuis te Buitenzorg, te doen te hebben. De man van wien zekere R. in den *Java-Bode* van 28 December, 1864, verzekeren kon, ‘dat hij en de Heer Koorders zich reeds twee jaren met het Soendasch hebben onledig gehouden, en reeds voorlang acte de présence op dat gebied hebben geleverd’; - de man, die in den *Java-Bode* van 4 Januarij, 1865, aan den schrijver dezer aankondiging op zoo uitstekend humane wijze de les heeft gelezen over zijne onkunde ten opzigte van het Soendasch, in zijn overzigt van den tegenwoordigen staat onzer kennis van de talen van den Indischen Archipel, in den vorigen jaargang van dit Tijdschrift, aan den dag gelegd; - die man, de *Grashuis* bij uitnemendheid, kon immers de initialen van zijn voornaam gerust achterwege laten? Ik voor mij zal mij wel wachten ‘degelijke kundigheden’ aan dien Heer te ontzeggen, al heb ik op zijne bijdrage in dit nieuwe Indische tijdschrift eenige aanmerkingen, en al mag ik op mijne beurt zeggen, dat hij ‘reeds lang uit Van der Tuuks Bataksch leesboek, 4de deel, iets beters kon geleerd hebben.’ Ik ben te zeer overtuigd dat ook een kundig man niet boven dwaling verheven is, om maar zoo dadelijk het vonnis van onkunde over iemand uit te spreken, en ik zou het vooral niet doen, wanneer ik hem niets anders te verwijten had, dan dat hij, over eene zaak in het algemeen sprekende, en blijkbaar ongezind om zich met de nadere ontwikkeling der bijzonderheden in te laten, eenige min naauwkeurige uitdrukkingen had gebezigd, zoo als in zoodanig geval schier onvermijdelijk zijn en vergeleken kunnen worden met de onnaauwkeurigheden eener

landkaart, die, den algemeenen omtrek van eenig gewest op kleine schaal voorstellende, van de uitstekende punten en inhammen der kust slechts een gebrekkig denkbeeld geeft. Ik zal dus ook niet op hoogen toon den heer Grashuis als bewijs van onkunde toerekenen, dat hij niet schijnt geweten te hebben dat de legende, door hem medegedeeld, reeds in een vorm veel getrouwer aan de traditie, en veel minder met willekeurige franjes behangen, in het derde deel van het 'Indisch Archief' door den heer E. Netscher is verhaald. Ik zal evenmin de deugdelijkheid zijner taalkennis in twijfel trekken omdat hij de juiste verklaring van den naam *Padang pandjang* (*lang zwaard*) niet kent, die hem uit datzelfde stuk had kunnen bekend zijn. (Het Jav. en Mal. *pĕdang*, Bataksch *podang*, wordt in de Menangkabausche uitspraak *pádang*). Ik zal hem ook niet onbevoegd achten om over Indische talen mede te spreken, omdat hij van onderscheidene Maleische woorden en namen, in die legende voorkomende, andere en, zoo het mij toeschijnt, doorgaans minder goede verklaringen heeft gegeven, dan de heer van der Tuuk in het aangehaalde werk, blz. 122 en volgg., waar inzonderheid hetgeen over *puti* en *părijangan* gezegd is, zoo het niet door hem werd aangenomen, althans op wederlegging had mogen aanspraak maken. Zelfs dat hij uit hetzelfde werk, blz. 151, noot, had kunnen zien dat zijne verklaring van *Indra Sati*, andere moeijelijkheden daarin daargelaten, met de Menangkabausche uitspraak van *satija* niet wel bestaanbaar is, en hij dus misschien beter gedaan had met aan *Săqti* te denken, is voor mij geen reden om hem op smalenden toon toe te voegen: 'dat hij het niet weet, is geen wonder, maar wel dat hij er toch over schrijft.' Maar dit alles bij elkander nemende, meen ik het regt te hebben van den heer Grashuis in het vervolg eenige meerdere voorzigtigheid en bescheidenheid in het oordeel over de misslagen van anderen te verlangen, en hem aan te raden niet zoo ligtvaardig *chorus* te maken met de uitvallen van een schrijver als R., wiens lasterlijke verkrachting mijner woorden ik beneden mijne aandacht zal rekenen, tenzij die heer mogt goedvinden zijne beschuldigingen met open vizier gestand te doen.

Over het fraaije vers waarmede het proefnummer besloten wordt, getiteld: 'Insulinde gezien door een mopperbril', zal ik liever niets zeggen, maar alleen deze vier regels als een proefje van keurige taal mededeelen:

'Een kring van vrinden,
Maar die welhaast
Mutatiewinden
Uiteenen blaast.'

J'en passe et de meilleurs!

P.J. VETH.

Het Evangelie der toekomst.

Het Evangelie naar Johannes. Kritisch historisch onderzoek, door J.H. Scholten, Hoogleeraar te Leiden. 1864.

Dat de ‘Modernen’ zich op een hellend vlak bevinden is voor velen een uitgemaakte zaak. Zij mogen nog schromen, zegt men, hun laatste woord uit te spreken: als de nood hen daartoe dwingt - en die tijd schijnt niet ver meer te zijn - dan zal de consequentie hunner beginselen blijken te zijn: breuke met de Kerk, met het historische Christendom, springen van den dunnen draad, die vooralsnog het moderne bewustzijn aan het Christelijk geloof hecht. Is het niet, zoo hoort men telkens vragen, alleen een kleinhartig hinken op twee gedachten, dat de partij van den vooruitgang weêrhoudt dit haar laatste woord openlijk uit te spreken? Zou het niet edeler, niet mannelijker van hare zijde gehandeld zijn, indien zij in massa deed, wat tot dus verre nog maar enkele harer vertegenwoordigers den moed hadden te doen, en vrijwillig uittrad uit een gemeenschap, waarin zij noode geduld wordt, waarin zij zich kwalijk geplaatst voelt? Of is het mogelijk zich wèl te bevinden in een gemeenschap aan welks fundamentele wetten men niet geneigd is te gehoorzamen, met welks gansche organisme men geen vrede heeft?

Ik geloof niet mij aan overdrijving schuldig te maken, als ik beweer, dat in de aangeduide grieve alle tegenstanders der moderne rigting, zoo zijdelingsche als regtstreeksche, op merkwaardige wijze zamenstemmen. Merkwaardig noem ik die zamenstemming, ziende op het geheel verschillend standpunt door de Anti-modernen ten opzigte der officiële kerk ingenomen. Daar zijn er, die zich te huis gevoelen in die kerk. Hare belijdenis, hare cultusvormen hebben hunne onverdeelde sympathie. Het is daarom, dat zij zich zoo krachtig gevoelen

tegenover de Modernen, wien zij het regt ontzeggen, zich te gedragen als leden eener gemeenschap, waarmede zij in beginsel hebben gebroken. ‘WIJ,’ zeggen zij, ‘WIJ zijn de ware leden, de echte burgers, de eenige stemgeregtigden der kerk. U, Modernen! kunnen wij niet nevens ons dulden. Gij behoort niet bij ons; daarom: gaat van ons uit! Gij bederft onze huishouding; gij verstoort onzen vrede; want ergernis verwekt gij, wanorde sticht gij. Gij hebt niet het regt te deelen in de voorregten, verbonden aan het deelgenootschap eener instelling, die gij niet liefhebt, jegens welke gij geen verpligtingen gevoelt. Willen wij ook *voor* u bidden, wij kunnen het niet *met* u. Misgunnen wij u ook niet de zegeningen des Christendoms, - och! dat gij ze begeerdet! - om uwentwil toe te zien, dat onzen kinderen het brood worde uit den mond gestooten - dat nooit! Wij handhaven het erfdeel, dat ons en den onzen van regtswege toekomt, en dat wij, al wilden wij het, met u niet kunnen deelen!’

Voorwaar, er is in die houding der kerkelijk gezinden niets wat ons bevreemden kan. Bij hunne opvatting van Kerk en Christendom is zulk een wensch tot buitensluiting der Modernen volkomen aan hare plaats.

Maar daar zijn anderen. Erkennen zij ook, dat de christelijke Kerk eene uiterst merkwaardige plaats inneemt in de ontwikkelingsgeschiedenis des menschdoms; geven zij ook toe, dat die kerk nog niet opgehouden heeft ten zegen te zijn voor velen; zij zijn tevens overtuigd, dat die velen moeten gezocht worden onder de minder beschaafden, onder hen, die niet op de hoogte zijn van den tegenwoordigen tijd, en niet kunnen begrijpen, dat de mensch heden ten dage de kerk niet meer noodig heeft om aan zijne bestemming te beantwoorden. Wat hen zelven betreft, zij voelen zich, zoo niet aan het Christendom, dan toch zeker aan de Kerk ontgroeid. Deze, meenen zij, ontleent hare levenskracht aan eene vroegere levensbeschouwing, volgens welke de wereld vijandig staat tegenover het Godsrijk. Wat het Christendom waarlijk goeds bevatte, is nu eenmaal voor goed in de zamenleving opgenomen. Het overige heeft uitgediend, als een vorm, die eertijds nuttig en noodig moge zijn geweest, maar nu zijn waarde heeft verloren. Hoeveel elasticiteit ook aan dien term ‘Christelijke Kerk’ moge toegekend worden, het is, naar hunne overtuiging, een onbehoorlijk en dubbelhartig spelen met woorden, als de Mo-

dernen - dat zijn immers de zoodanigen, die kinderen willen heeten van de negentiende eeuw? - nog van ‘de kerk’ blijven spreken, als behoorden ook zij tot hare leden. Vandaar dat, in hun oog, die Modernen óf zich schuldig maken aan laakbare onopregtheid, óf met eene deerniswaardige onnoozelheid behebt zijn. ‘De kerk is voor de Orthodoxen!’ zoo luidt de uitspraak dezer antagonisten. Aan de Modernen, voegen zij er bij, behoort óf de wereld, óf niets, al naarmate zij afstand doen van hunne kerkelijke lusten, of daaraan dwaselijk blijven hangen.

‘Onopregt’ of ‘onnoozel!’ Gij hebt maar te kiezen, Heeren van de moderne rigting! Beroept gij u op uwe eerlijkheid, men zal u niet gelooven, dan onder voorwaarde van het ‘qui dit bon dit bête’ op u te mogen toepassen. Toont gij, dat het u noch aan kennis, noch aan gezond verstand ontbreekt, men zal u eene plaats aanwijzen onder de Pharizeën en Schriftgeleerden, geveinsder gedachtenis. En dat alles waarom? Doodeenvoudig omdat gij in de kerk blijft, die immers van u niet gediend is? Hoe zijt gij dan ook zoo ongezeggelijk? Is het niet alsof gij u ongevraagd hadt neêrgezet aan een disch, niet voor u aangerigt? Gevoelt gij niet zoo iets van te veel te zijn voor uwe omgeving? Hebben de feestelingen u niet reeds meer dan eenmaal, op gansch niet onduidelijke wijze, te kennen gegeven, dat gij hen bijzonder zoudt verpligten, indien gij uw gezelschap aan anderen wildet gunnen? Wat toeft gij dan nog in een kring, waartoe alleen de naaste familie, de intiemste vrienden genoodigd zijn? Zoudt gij zelve elders niet ruimer ademhalen, waar u het regt op lucht en licht niet wordt betwist?

Er zijn twee redenen denkbaar, waarom de Modernen, in weerwil van al deze insinuaties, in de kerk blijven. Zij kunnen het doen, óf omdat zij aan de kerk zelve, óf aan hun eigen positie in de kerk gehecht zijn. Met andere woorden: zij blijven, óf om de stoffelijke, óf om de geestelijke gaven, die de kerk hun aanbiedt. Wij willen hier geen inquisitie instellen. Wij willen de vraag niet opwerpen, of de moderne predikant A. of B. zich door hoogere, dan wel door lagere motieven liet besturen, toen hij weêrstand bood aan voorstellingen, zoo als wij ze zoo even vernamen. Al ware zulk een inquisitie ook geoorloofd, weinig nut zou zij opleveren voor hen, wien het te doen is, om de groote questie op kerkelijk gebied uit te maken. Die questie toch laat zich niet alsdus formuleren: blijven de Modernen A.B.C. enz. enz. in de

kerk ter wille van stoffelijk gewin? De vraag, waarop het hier in de eerste en voornaamste plaats aankomt, is deze: is het mogelijk dat hij, die de moderne beschouwinng huldigt, zonder zich zelven te misleiden, kan verklaren: ik blijf lid van de kerk, omdat ik haar liefheb en haar wensch van dienst te zijn? Zijn niet 'kerkelijk' en 'moderngezind' begrippen, die elkander uitsluiten? Is de moderne beweging toch in den grond niet eene radicaal anti-kerkelijke?

Ofschoon ik wensch aan de zijde der Modernen mij te plaatsen, en bepaaldelijk mij voeg bij hen, die begrijpen niet dan gedwongen de kerk te mogen verlaten, toch aarzel ik geen oogenblik de laatstgestelde vraag met 'ja' te beantwoorden, met dien verstande echter, dat men mij toestemme dat op twee andere groote verschijnselen in de geschiedenis der kerk, dezelfde qualificatie 'anti-kerkelijk' past; ik bedoel: de beweging die van P a u l u s en die welke van L u t h e r uitging. De antimodernen hebben volkomen gelijk, ja... maar niet meer dan de Joden-Christenen tegenover P a u l u s, en de Pausgezinden tegenover L u t h e r. Gelijk, ja.... in zoover de hervorming die de Kerk nu nog moet ondergaan, zal zij aan het ideaal der Modernen beantwoorden, even radicaal moet zijn als die, waaraan P a u l u s, waaraan L u t h e r haar wenschte te onderwerpen. Is dat misschien te sterk uitgedrukt? Het tegendeel is waar. Onze hervormingsplannen zijn radicaler dan die der beide genoemden. L u t h e r kon tevreden zijn, als de kerk naar de uitspraken der Schrift was ingerigt, overtuigd als hij was, dat zij dan ook aan de bedoeling van Jezus zelf zou beantwoorden. Deze overtuiging nu, welke overigens L u t h e r met al de Hervormers gemeen had, is ons gebleken op dwaling te berusten. Wat P a u l u s van de *wet* verklaarde, dat zeggen wij van de *Schrift:* door de *Schrift* zijn wij der *Schrift* afgestorven, d.w.z., door het Schriftonderzoek is het Schriftgezag als hoogste instantie voor ons Christelijk geloof en leven gevallen. Ook zijn wij niet tevreden met hetgeen P a u l u s als rigtsnoer en toetssteen voor het Christelijke door *al* zijne volgelingen wilde erkend zien, te weten zijn individueel Christus begrip, of, zoo als hij zelf het uitdrukt, den Christus van ZIJN *Evangelie*, den Christus, zoo als die *in* hem zelven geopenbaard was. Want daarmede gaf hij, zonder het zelf te willen of te weten, niet onduidelijk te kennen, dat hij bij het vormen van dat begrip meer te rade ging met zijn eigen zedelijk-godsdien-

stige behoeften, dan met die zijner bekeerlingen, of met de getuigenissen aangaande den historischen Jezus. En al is het nu ook, dat niemand onzer iets zal willen afdingen op den roem, dien de eeuwen aan deze twee groote, ja, de grootste, hervormers der kerk hebben toegekend: hunne tijden zijn de onze niet meer. Naar onze overtuiging staat het ideaal, waarnaar wij te streven hebben, hooger dan het hunne; of liever: wij kunnen niet terug naar een vroeger standpunt, waarvan de onhoudbaarheid ons is gebleken.

Maar gesteld nu dat deze uiteenzetting eene even juiste als beknopte geloofsbelijdenis der Modernen mag heeten, wat volgt dan daaruit ten aanzien van hunne verhouding tot de kerk?

Toen P a u l u s optrad, werd hij aangezien als een verstoorder der orde, als een verwoester der kerk, en te ontkennen valt het niet, dat uit de kerk niet is geworden, wat hij haar had toegedacht. Maar toch: het Paulinisme is in de kerk opgenomen, en heeft haar de uitnemendste diensten bewezen. Inzonderheid van de hervorming, zoo als zij van L u t h e r uitging, mag het heeten, dat zij in Paulus' geest werd ondernomen. Immers het Protestantsche geloofsbegrip is een reproductie van het Paulinische, moge dan ook in den loop der eeuwen menig heterogeen bestanddeel zich daaraan hebben vastgezet. En hoe is L u t h e r begroet door hen, die de officiële kerk liefhadden? Hoe heeft de kerk, die zich naar hem noemde, ten opzigte van het Paulinisme zich gedragen? Heeft zij zich niet geconsolideerd in strijd met de eischen van het zuivere geloof? En toch, al bleek dat geloof veel te aetherisch om te kunnen dienen als criterium voor het lidmaatschap der kerk, al is het een onbruikbaar element in elk wetboek van kerkelijke tucht, toch heeft de kerk door alle eeuwen heen er zich wèl bij bevonden, het zich gedurig te zien voorstellen als datgene, waarop het in de eerste plaats aankomt. Het is de weldadige reactie van het zedelijk-godsdienstige element op het juridisch-kerkelijke, die zich onder telkens veranderende vormen en namen op het gebied der kerkgeschiedenis heeft voorgedaan.

‘Al bragt,’ verklaarde P a u l u s , ‘een engel uit den hemel u een ander Evangelie, dan wij u verkondigd hebben, hij zij vervloekt!’ Wat heeft nu de kerk gedaan? O! zij is zeer beducht geweest zich de vervloeking van den grooten Apostel op den hals te halen. Althans zij heeft luide genoeg verklaard: o Paulus! wij zijn zóó overtuigd, dat gij regt van spreken hebt

in de kerk, dat wij goedvinden te besluiten, gelijk wij besluiten bij deze: elk woord door u gesproken, zal als een goddelijk woord worden beschouwd en geëerbiedigd. - Dat heeft de Kerk gedaan, maar tegelijkertijd heeft zij twee andere dingen gedaan, als waren die met de vorige betuiging in de schoonste overeenstemming; vooreerst heeft zij eeuw in eeuw uit in hare officiële leer Paulus in het aangezigt geslagen; ten andere heeft zij nevens Paulus Jacobus, even als Mattheüs nevens Johannes, nevens deze allen Judas en den schrijver van den tweeden der z.g. Petrusbrieven onfeilbaar genoemd: alsof meerdere onfeilbaren het met elkander oneens konden zijn! En toen L u t h e r met de leer van het alleenzaligmakend geloof tegenover die der zaligmakende goede werken optrad, geleek hij meer op een ketter van de modernste soort, dan op een volgeling van den ouden Sint Paulus.

Het is op zich zelf dus nog niet zoo verontrustend voor de Modernen, wanneer zij de kerkelijken, d.i. de groote massa in de kerk, vijandig tegenover zich zien. Het is meer gezien, dat de kerk, in die massa vertegenwoordigd, het beste en edelste bij voorkeur tot hare slagtoffers koos. Een andere vraag is echter: is de positie der Modernen in de kerk tegenover die massa op den duur houdbaar? Denken wij ons onder de Modernen bepaaldelijk theologen en leeraars van professie, dan wordt die vraag nog van ernstiger beteekenis. Het valt toch niet te ontkennen, dat de houding van hen, die - laat het ons platweg zeggen - buiten de kerk staande en niet van haar levende, de groote kwalen waaraan zij lijdt, aanwijst en bestrijdt, vrij wat eerlijker schijnt, dan die van haren modernen bestrijder, wiens kerkelijk karakter hem de verpligting schijnt op te leggen om het ligchaam waartoe hij behoort, tegen elke aanranding te verdedigen. En ook op dezen considerans schijnt de conclusie noodzakelijk: wie gelijk de Modernen overtuigd is, dat de Kerk eene radicale hervorming behoeft, hij heeft in den grond met de Kerk gebroken, hij behoort er niet langer in te blijven[1].

1 ‘L'orthodoxie’, zoo las ik dezer dagen in een opstel van Charles Verhuell, getiteld: l'église de l'avenir (Revue Moderne van 1 Maart 1865) ‘l'orthodoxie se sent assez prépondérante à l'intérieur de l'Église pour pouvoir s'épargner le souci d'étudier les questions que suscite l'état des esprits. - Elle ira jusqu'à *inciter* les hardiesses des théologiens suspects afin de hâter leur expulsion. “Voilà qui est sincère et courageux,” dira-t-elle, quand elle leur voit dépasser certaines bornes, “nous sommes les premiers à rendre hommage à la franchise des opinions; mais le fond de votre pensée doit aller plus loin eneore que vous ne dites; ne nous cachez rien, faites mieux, sortez de l'Eglise protestante afin de parler entièrement à votre aise. Une fois sur votre terrain propre, vous aurez droit à notre respect. Soyez libres, et vous nous verrez enchantés.” Enchantés, de quoi?’ zoo luidt dan de ernstige vraag. ‘De ce qu'une parole sincère et libre aura le moyen de se faire entendre et de provoquer la discussion au grand jour, ou bien, au contraire, de ce qu'on pourra fermer la porte de manière que nul bruit mal sonnant ne parvienne plus désormais aux oreilles des fidèles? Nous connaissons le respect avec lequel on traite ceux qui pensent librement et ne songent qu'à suivre leur conviction!’

Ik waag een tweetal bedenkingen in het midden te brengen tegen de wettigheid van deze conclusie. Vooreerst: elke ware kerkhervorming gaat van de kerk zelve uit, moet uit haren boezem zelf voortkomen. Zij, die buiten haar staan, kunnen haar zonder twijfel, door hare feilen en gebreken in het licht te stellen, groote diensten bewijzen; maar, daar de Kerk zich niet laat dwingen, moet zij eerst overtuigd zijn van de waarheid der tegen haar ingebragte beschuldigingen; zij moet die klagten zelve overnemen en zoodoende met de daad toonen, dat zij hare vermeende vijanden voor hare wezenlijke vrienden houdt.- Ten andere: de constitutie der Christelijke kerk is van dien aard, dat zij de radicale hervorming, welke de moderne beweging in zich draagt, veroorlooft, mits die door wettige middelen beproefd wordt. En die wettige midddelen zijn juist die, welke door de leden der kerk zelve in het belang der kerk worden aangewend. Het regt tot herziening der grondwet wordt aan de grondwet zelve ontleend; het regt tot radicale hervorming aan het zedelijk-godsdienstig beginsel dat het Christendom in het leven riep.

Ik geloof in deze stellingen het standpunt te hebben aangeduid, door den Hoogleeraar Scholten in zijne beide hoofdwerken ‘de leer der Hervormde kerk’ en ‘het Evangelie naar Johannes’ ingenomen. In het eerste werk komt dit duidelijker voor den dag. Toen had hij te doen met antagonisten, die hem en zijne geestverwanten, zoo velen in de dienst stonden der Nederlandsche Hervormde kerk, het regt betwistten, leerstellingen te verkondigen die met de officiële kerkelijke confessie niet overeenstemden. 's Hoogleeraars taak was toen duidelijk genoeg aangewezen. Hij moest uit de officiële bescheiden en de geschiedenis der Nederl. Herv. kerk zelve aantoonen, dat afwijking van de letter der belijdenis bestaanbaar is met trouw aan de b e g i n s e l e n der Hervormde kerkleer. Te zegevierender kon hij dit betoog voeren, daar hij zich in staat voelde het tegen hem en de zijnen gebezigde wapen tegen die aanvallers

zelve te keeren, door hun den zoeten waan te ontnemen, alsof zij in het bezit waren van de ware regtzinnigheid. De groote en onmiskenbare verdienste van dit boek is deze, dat daarin op voldingende wijze is aangetoond de volslagen onmagt der orthodoxe partij in de Herv. kerk tegenover de wetenschap. Maar tusschen de eerste uitgave van dat eerste en de verschijning van Scholten's tweede hoofdwerk, waarvan de titel aan het hoofd van dit opstel is geschreven, ligt een hoogst merkwaardige ommekeer in de kerkelijke en theologische wereld. De strijd die thans hoofd en hart in beweging brengt, draagt een zoo ernstig karakter, dat daarmede vergeleken die over confessionele orthodoxie en heterodoxie niet meer in aanmerking komt.

Ik zal mij hier niet begeven in de questie, welke de wezenlijke kenmerken zijn der moderne theologie. Ik wensch hier slechts te constateren, dat de Leidsche Hoogleeraar zich wel bewust toont van het belangrijk verschil tusschen zijn tegenwoordig standpunt en het vroeger door hem ingenomene. Men heeft dat verschil wel niet voldoende beschreven en verklaard, als men zegt: vroeger werd de echtheid van het Johannes-Evangelie vastgehouden, thans wordt zij bestreden; maar toch mag dit feit geacht worden van zeer hooge beteekenis te zijn tot kenschetsing van den overgang. Lang vóór men van Moderne Theologie sprak, was de echtheid van het 4de Evangelie op wetenschappelijke gronden bestreden. Maar thans eerst, nu het goed regt der moderne theologie meer erkend wordt, thans eerst begint men het wezenlijk wetenschappelijke dier gronden te waarderen, thans eerst durft men het vraagstuk aan, thans eerst kan men dergelijke onderzoekingen met onpartijdigheid instellen; thans, nu men tot de overtuiging is gekomen, dat men de echtheid van dit Evangelie kan prijs geven, zonder als Christelijk theoloog zijn raison d'être op te offeren. Thans eerst bestaat de mogelijkheid, dat dit vraagstuk ook in ruimeren kring met kalmte worde besproken, daar men van lieverlede gewend is geraakt aan het denkbeeld, dat de Christelijke kerk niet staat en valt met het geloof aan de echtheid van de in haren boezem sinds eeuwen heilig geachte Schriften.

Inderdaad, zoo vreemd het klinken moge, dit tweede hoofdwerk van Prof. Scholten draagt even als het eerste een positief, apologetisch karakter. De schrijver komt er wel is waar voor uit, dat hij een nieuwe phase van theologisch leven is ingetreden, maar hij karakteriseert dien overgang niet, door te zeg-

gen: veel wat ik vroeger aannam, is mij ontvallen; veel wat ik weleer poneerde, negeer ik thans. Neen, hij is zich bewust bij zijn *streven naar werkelijkheid* niet alleen te hebben volhard, maar ook op die baan eene schrede te hebben vooruit gezet van beslissende beteekenis. Hij ziet in, dat door dit onderzoek en door de resultaten, waartoe het leidde, voor de historische kennis van Jezus belangrijke winsten zijn verkregen, en hij leeft daarom in de blijde overtuiging, dat hij een wezenlijk positieve dienst heeft bewezen aan de Christelijke kerk door dezen arbeid, die schijnbaar tot de meest negatieve slotsommen leidde.

Mijns inziens is hieruit vooral de groote invloed te verklaren, dien Scholten op de kerk uitoefent. Ik wil niets te kort doen aan zijne overige verdiensten, aan zijne geleerdheid en scherpzinnigheid, aan zijn rustelooze werkzaamheid, en wat dies meer zij. Dit alles echter is nog niet genoeg, om zijne beteekenis voor theologie en kerk begrijpelijk te maken. Wat hij in het voor ons liggende boek over het Evangelie van Johannes heeft medegedeeld, was, mijns inziens, in de hoofdzaak reeds door anderen, door sommigen zelfs - men denke b.v. aan de geniale verhandeling door Baur reeds vóór 20 jaar over dit onderwerp in het licht gegeven[1] - in sommige opzigten beter gezegd. En toch bestaat er genoegzame grond, om van dit werk een zeer belangrijken invloed te wachten. Want het voldoet aan levendig gevoelde behoeften; het bevat eene verdediging van het moderne standpunt, waarnaar sinds geruimen tijd met verlangen werd uitgezien door het steeds aangroeijend getal dergenen die mét (bijna hadde ik gezegd: in weerwil van) hunne moderne begrippen in de kerk wenschen te blijven.

Gelijk de ‘Leer der Hervormde kerk’ een wapen is tegen de orthodoxe Gereformeerden, die van de liberale partij in de kerk beweerden: zij hebben geen regt om in ons midden te blijven - zoo is ‘het Evangelie naar Johannes’ bestemd om diegenen tot zwijgen te brengen, welke beweren: ‘de Modernen behooren in geenerlei Christelijk kerkgenootschap.’

Ik heb niet meer noodig dan deze weinige woorden, om te doen uitkomen op hoeveel hooger en ruimer standpunt wij ons geplaatst zien, als wij van Scholten's eerste tot zijn tweede werk overgaan.

‘Maar hoe? Dit boek zou eene verdediging zijn van de positie der Modernen in de kerk? Dit boek, dat de kerk berooven wil van het haar dierbare Evangelie? Dit boek, dat het

1 In de Theol. Jahrbücher van 1844.

kostelijkste van de schriften des N.T. een *Roman* noemt, en er op ingerigt schijnt om de geloovigen met schrik en angst te vervullen voor de zich modern noemende wetenschap? Dit boek zou eene aanbeveling zijn van de in zwang komende Theologie? Credit Judaeus Apella! non ego.' Zoo denkt menigeen, en hij voegt er bij: indien het vóór dezen nog voor iemand twijfelachtig moge geweest zijn, thans is het klaar geworden als de dag: de breuk was onherstelbaar, de zwakke draad kon niet langer houden; het was den Modernen onmogelijk op den duur op het hellend vlak staande te blijven. Het laatste woord is gesproken. Van nu aan is alle gemeenschap tusschen de Kerk en deze Theologie afgebroken!

Het is juist de schijn van waarheid, dien deze bedenking heeft, waaraan het vooral is toe te schrijven, dat de Theologen te onzent, die wel hervorming, maar in geenen deele revolutie voor de kerk begeerlijk achten, zoo lang gewacht hebben met het openlijk uitspreken hunner overtuiging aangaande het Johannes-Evangelie. Wel zagen zij in, dat de tijd komen moest, waarin de Protestantsche Gemeente haar geloof aan de echtheid van dit Evangelie zou moeten opgeven, maar vooralsnog oordeelden zij die gemeente nog niet ontwikkeld genoeg, om het zonder dien uiterlijken steun voor hun geloof te kunnen stellen. Daar moest, meenden zij, nog iets bedacht worden, om den schok te breken, dien de bedoelde mededeeling zou veroorzaken. Bedriegen wij ons niet, dan meende de Hoogleeraar Scholten dit palliatief gevonden te hebben, toen hij in dat Johannes-Evangelie het EVANGELIE DER TOEKOMST ontdekte. Immers is Johannes de Evangelist der toekomstige kerk, dan moet de gemeente zich niet al te zeer daarover verwonderen, dat zij tot op den huidigen dag dit Evangelie niet verstond en daaruit ten eenemale verkeerde gevolgtrekkingen maakte; dan moet zij nog maar wat geduld hebben, en den tijd afwachten, waarin haar ook van dit boek de raadselen zullen worden opgelost; dan moet zij de moderne Theologen niet a priori veroordeelen, maar hun integendeel een willig oor verleenen, waar zij aan de hand van den Evangelist de toekomst voor haren blik ontsluijeren.

Hooren wij wat Scholten hieromtrent in het midden brengt.

'Men heeft gevraagd,' zoo lezen wij bij hem[1], 'hoe is hét mogelijk, dat, bijaldien het vierde Evangelie eerst tegen

1 Blz. 470.

140 geschreven is, zulk een geschrift reeds omstreeks 170 in Klein-Azië algemeen aan den Apostel kan zijn toegeschreven?' Zijn antwoord luidt: niet in 170, maar eerst tegen het einde der tweede eeuw had die algemeene erkenning plaats, in een tijd, toen de verschillende rigtingen zich begonnen op te lossen in de eenheid der katholieke kerk. Dan laat hij er op volgen: 'ook bij de erkenning van het apostolisch gezag van Paulus en Johannes heeft de katholieke kerk zich nimmer tot het vrije standpunt van den vierden apostel der heidenen, laat staan tot dat van den vierden apostel kunnen verheffen. De oude geloofsbelijdenis der 12' (volgens ons, Lutheranen, 3) 'artikelen (*symbolum apostolicum*), tegen welke het vierde evangelie schier punt voor punt gekant is, levert het bewijs, dat het vierde evangelie wel in naam geëerd, ja voor heilige schrift verklaard, maar niet begrepen is geworden. Eerst bij de Hervormers begint Paulus, ofschoon niet zuiver opgevat, tot zijn regt te komen, maar ook zij komen tot de zuivere theologie van het Johannes-evangelie nog niet. Wie zag het destijds in, dat de vierde evangelist van 's heeren geboorte uit de maagd Maria, van zijn afkomst uit David, van de viering des avondmaals, van zijne wederkomst ten oordeel niets wil weten, en door, in plaats van schrift en traditie, ja zelfs van het eigen woord van Jezus, XVI: 23, den H. Geest, als den eenigen paracleet der Christenen voor te stellen, een standpunt inneemt, dat het geheele protestantsche beginsel: "de schrift *unica norma fidei*" omverwerpt? De beginselen in dit evangelie verkondigd' - en het is vooral op deze woorden, dat ik de vrijheid neem, de aandacht mijner lezers te vestigen - 'behooren aan de kerk der toekomst, die van den vierden evangelist moet leeren, om, vrij van alle overlevering, zelfs van de apostolische omtrent Jezus, genoeg te hebben aan zijnen geest, en, door dien geest geleid, zelfs van het persoonlijk onderwijs, dat Jezus voor zijne tijdgenooten en niet voor de wereld bestemde, zich onafhankelijk te maken. In dien dag, waarin men, door den Geest der waarheid zelven onderwezen, "niets meer aan Jezus vragen zal," en de Geest der waarheid geheel de plaats van het geschreven woord zal hebben ingenomen, zal er niet meer over den bijbel en over de evangeliën getwist worden, als hingen van letters, voor 18 eeuwen geschreven, de hoogste belangen der menschheid af. Of wie zou, in het voorbeeld

van den vierden evangelist bewezen ziende, dat men in alle punten van de overgeleverde geschiedenis kan afwijken, en toch “het leven hebben door het geloof in Christus,” langer den broeder van het Christendom kunnen uitsluiten, die in de evangelische traditie niet overal de zuivere uitdrukking ziet van het oorspronkelijke Christusbeeld? In dien dag zal de vraag, waarvan het lidmaatschap der gemeente afhangt, deze zijn: “hebt gij den geest van Christus?” en niet meer: “gelooft gij aan zijne bovennatuurlijke ontvangenis, wonderen, vleeschelijke opstanding, of ligchamelijke hemelvaart?” Dan zal het niet meer wezen: “Kerk of Schrift leeren,” maar alleen: “de H. Geest, met den geest der menschheid één geworden, getuigt in ons verstand en hart,” en zóó het ideaal bereikt zijn van den grooten onbekende, die meer dan eenig apostel den Meester begrepen heeft.’

Het gewigt dezer woorden is eene voldoende verontschuldiging voor de uitgebreidheid van het citaat. We zien nu, in welken zin de uitdrukking ‘Evangelie der Toekomst’ door den schrijver op het vierde onzer Evangeliën wordt toegepast. We begrijpen tevens de apologetische beteekenis van deze qualificatie, in verband met de hierboven besproken questie over het regtmatige en wenschelijke van der Modernen blijven in de Kerk. Wel verre dat het betoog door de Modernen over de onechtheid van Johannes gevoerd, hunne onchristelijkheid zou aan den dag brengen, moet het integendeel dienen om het goed regt te bewijzen, waarmede zij zich opwerpen tot radicale hervormers der kerk. Zij toch alleen, die de onechtheid van het 4de Evangelie aannemen, zijn in staat de ware beteekenis en strekking er van te erkennen. Immers zoo lang men de echtheid, d.i. den Apostolischen oorsprong van het Johannes-evangelie blijft vasthouden, is het onmogelijk regt te laten wedervaren aan het in zekeren zin anti-apostolisch karakter dat daaraan inderdaad eigen is. Men zal altijd weêr - de geschiedenis heeft het geleerd - den tekst geweld aandoen, zoo lang men zich niet heeft losgemaakt van het denkbeeld, dat men hier te doen heeft met een boek, dat met de drie eerste Evangeliën tot dezelfde categorie van levensberigten behoort. Hoe vaak Johannes ook de Apostel der toekomst is genoemd, nú eerst, in dezen onzen tijd, wordt hij als zoodanig regt erkend. Om dit duidelijk in het licht te stellen willen wij nagaan, in welken zin men vroeger en later van Johannes als den man der toekomst heeft gesproken.

Ik bepaal mij tot de hoofdzaken, en onderscheid daarom alleen de drie hoofd-phasen in de ontwikkeling van dit denkbeeld. Aan allen is dit gemeen, dat aan de drie namen Petrus, Paulus en Johannes de drie hoofdperioden in de geschiedenis der kerk en de opvatting des Christendoms worden vastgeknoopt. De eerste phase wordt vertegenwoordigd door den abt Joachim in de 12de eeuw. Volgens hem is Petrus de man des geloofs, Paulus de man der kennis, Johannes die van de hoogere contemplatie. Hij ziet in Petrus de protype van de geestelijke hierarchie, in Paulus die van de kerkelijke wetenschap, in Johannes die van het gereinigde monniksleven. Voor de kerk, meende hij, was geen heil te wachten, tenzij haar ten deel viel een ruime mededeeling van den Johanneïschen geest. En deze zou eerst in de toekomst plaats hebben, als de Gode welgevallige wijding van het contemplatieve leven, gelijk die misschien in beginsel aan de strengere monniksorden van zijnen tijd eigen was - hij liet dit zelf onbeslist - het deel werd van allen, en zoo doende den geheelen clerus overtollig maakte en zou doen verdwijnen.

Het lijdt geen twijfel of het Evangelie dat naar Johannes genoemd wordt, is door den Abt Joachim van een karakteristieke zijde opgevat, als hij het noemt: het contemplatieve Evangelie. Maar verwonderen kan het ons niet, dat men in de Protestantsche kerk zich kwalijk kon vereenigen met eene beschouwing van de toekomst, waarbij aan het ascetisch-contemplatieve leven der monniken zoo hooge beteekenis werd toegekend, al liet men ook regt wedervaren aan de trilogie van Petrinische, Paulinische en Johanneïsche periode. Petrus, in wien de Roomsch-katholieke kerk den Apostelvorst had erkend, liet men van protestantsche zijde in dit zijn karakter onaangetast. Hij gold als de man der werken, als de vertegenwoordiger van het uit de joodsche kerk in het Christendom nog voortlevende wettische beginsel. Eerst met de Reformatie, zoo oordeelde men, kwam Paulus tot zijn regt als de man des geloofs. Maar de tijd bleef niet uit, waarin ook dit geloofsbeginsel, op eenzijdige wijze door de Protestanten in toepassing gebragt, door een ander, zoo niet vervangen, dan toch gecorrigeerd scheen te moeten worden. Nogmaals werd toen Johannes, thans in de oogen der Protestanten, wat hij voor de Katholieken geweest was, de Apostel der toekomst. Nu echter was hij dit niet meer zoo zeer, als schrijver van het contemplatieve Evangelie, maar als de jonger der *liefde*, zoo als hij vooral in den eersten naar hem ge-

noemden brief, in overeenstemming met de Klein-Aziatische traditie der tweede eeuw, zich voordoet. In de Johanneïsche kerk der toekomst zou niet alleen een eind komen aan al die onzalige twisten over het geloof, waardoor de Protestantsche kerk zoo jammerlijk was verscheurd, maar ook de eenzijdigheid der beide rigtingen in de hoofdafdeelingen der Christenheid vertegenwoordigd - hier: het geloof ten koste van de werken, daar: de werken buiten verband met het zuivere geloof, - overwonnen worden en opgaan tot eene hoogere éénheid, zigtbaar in het streven van allen om elkander in *liefde* te overtreffen.

Deze aspiratie moge nu schoon, zij moge echt-Christelijk zijn, het bleek meer en meer, dat aan Johannes toch eigenlijk de eer niet toekwam, dat zij bij voorkeur aan zijnen naam werd vastgeknoopt. Niet aan Johannes, zoo als de legende ons hem doet kennen: den ouden, afgeleefden man, die nog maar één woord had voor de gemeente: kindertjes, hebt elkander lief! - niet aan dien Johannes, wiens naam aan het hoofd staat van drie brieven in ons N.T. opgenomen, al is het ook dat wij aan hem dat schoone woord te danken hebben: God is liefde! - allerminst aan den schrijver der Openbaring, bij wien niet de Christelijke liefde, maar de toorn tegen de vijanden op den voorgrond staat; - maar ook niet aan den Evangelist, wiens eigenaardig standpunt niet gezocht moet worden in zijne beschouwing van der Christenen roeping om den Heer in zijne liefde na te volgen. Neen: indien Johannes in onze dagen *de Apostel der toekomst* mag heeten, het moet om andere redenen zijn. En, wij zagen het reeds uit Scholten's zoo even aangehaalde woorden, die redenen ontbreken niet. 't Is nu niet meer het *contemplatieve* Evangelie, niet meer het Evangelie der *liefde*, 't is thans het Evangelie der *vrijheid*, waarop de hoop der toekomst wordt gebouwd. Ziedaar de derde phase.

Merkwaardig genoeg heeft de Abt Joachim daarop reeds gewezen, toen hij het karakter van het Johannes-Evangelie beschreef naar de hooge beteekenis die daarin de leer van den H. Geest heeft. Van dien H. Geest nu heet het bij hem niet alleen dat hij in onze harten neêrdaalt om ons te doen smaken hoe zoet zijne *liefde* is[1], maar ook dat hij in *vrijheid* verheerlijkt wordt[2]. En wat anders dan dat karakter van vrijheid

1 In zijne Inleiding op de Apocalypse: ‘Spiritus S. ad corda nostra venire et requiescere dicitur, cum dulcedo amoris ejus quam suavis sit degustamus.’

2 L.I. Filius assimilatur aquae, Spir. S. igni. Aqua gravis est et humilia petit, ignis pro levitate sua ad superiora recurrit. Filius semetipsum exinanivi, formam servi accipiens; Spir. autem S., de quo ‘dicitur: ubi Spiritus ibi libertast in majestate gloriae suae, non assumta carne permansit.’

was het, dat van de tijden van Clemens den Alexandrijn af, aan dit Evangelie werd toegekend, wanneer men het als het *geestelijk* Evangelie stelde, tegenover de anderen? Het is er echter verre van, dat men van die vroegste tijden af dit geestelijk Evangelie in zijne dubbele beteekenis van toekomst-Evangelie en Evangelie der vrijheid zou hebben verstaan en gebruikt. Met volle regt kon Scholten reeds in zijne geschiedenis der Christelijke godgeleerdheid (1857) verklaren: ‘de theologie van Johannes is tot hiertoe niet kerkelijk geworden. Het standpunt van Johannes is dat van de kerk der toekomst, waarin elk Joodsch bestanddeel, dat niet alleen in de Roomsche, maar ook in de Protestantsche kerk is overgebleven, zal wegvallen en plaats maken voor het standpunt der volkomen zelfstandigheid, waarop de geest der waarheid, die in de Christenen woont, de eenige leermeester en leidsman op het gebied der waarheid zijn zal, en de hoogste eer van Christus daarin zal gesteld worden, de gemeente op het standpunt geplaatst te hebben waarop de godsdienst elken uitwendigen steun kan missen, omdat zij het leven der menschheid is geworden.’ Maar wat hij toen nog niet erkende omtrent het diep ingrijpend verschil tusschen de drie eerste en het vierde Evangelie, in verband met den niet-Apostolischen oorsprong van het laatstgenoemde, geeft een geheel nieuwe beteekenis aan de qualificatie: ‘Evangelie der Toekomst,’ eene beteekenis, die wij niet beter meenden te kunnen doen uitkomen, dan door het Johanneïsche vraagstuk met de positie der Modernen in de Kerk onder één gezigtspunt te brengen.

In de laatstelijk aangehaalde plaats klinkt het nog onschuldig genoeg: ‘Johannes wil alleen maar dat wij ons vrijmaken van den Joodschen zuurdeessem. Zijn wij eenmaal zoover, dan is de Johanneïsche eeuw voor de kerk daar, en de H. Geest, zoo als alleen de meest geliefde jonger des Heeren dien kon beschrijven, bestuurt de gemeente.’ Wij zien in welke lijn wij ons hier bewegen. Petrus, Paulus en Johannes zijn hier de vertegenwoordigers van een telkens hooger standpunt van Christelijke vrijheid. Petrus wordt om zijn heulen met het Jodendom door Paulus in het aangezigt weêrsproken. Maar op zijne beurt verheft zich Johannes door zijne nieuwere opvatting des Christendoms, door zijn meer stellig verzet tegen het

Judaïsme, boven Paulus. Overigens valt hier volstrekt niet te duchten, dat wij, door met Johannes te gaan, ons in het minst zouden verwijderen van Jezus. Ten einde ons dienaangaande volkomen gerust te stellen, wordt ons verzekerd: ‘Toen Johannes op den hoogsten trap van Christelijke ontwikkeling stond, begreep hij zijn Meester eerst goed, en verkondigde niet eene leer van zich zelven, dien hij niet eenmaal met name noemt, maar Jezus, wiens heerlijkheid hij aanschouwd had.’

Zou de schrijver van ‘het Evangelie naar Johannes’ met deze laatste woorden nog vollen vrede kunnen hebben? Neen, zij zouden maar ten halve zijne tegenwoordige beschouwing doen kennen. Thans zou hij in dezer voege zich moeten uitdrukken: aan de namen Petrus, Paulus en Johannes knoopt zich voor hem, die op zuiver historisch standpunt zich plaatst, de ontwikkeling vast van het Christelijk denken over den persoon en het werk van Jezus, zoo als het zich van lieverlede heeft losgemaakt van hetgeen aangaande den leeraar van Nazareth in zijn vaderland was overgeleverd. In Paulus' tijd reeds beriepen zich de Joden-Christenen op Petrus, als den door Jezus zelven geroepen Apostel; in de Petrinische traditie vond de reactie tegen Paulus en diens vrijere Evangeliepredikking haar krachtigen steun. Maar terwijl reeds Paulus, om zijn hoogere opvatting van het Christendom te doen ingang vinden, niet alleen zich genoodzaakt zag een ander veld van werkzaamheid te kiezen dan de oorspronkelijke Apostelen[1], maar ook, waar hij met dezen toch in conflict kwam, de getuigenissen van den Christusgeest IN hem en de consequenties van zijne Messiaansche theorie moest stellen tegenover de verklaringen van ooggetuigen[2] - kon hij, die honderd jaar later ons vierde Evangelie schreef, veel verder gaan in zijne afwijking van de tradities der oorspronkelijke Christengemeente, ja behoefde er geen bezwaar meer in te zien, aan zijne bespiegelingen over Christus en Christendom den plastischen vorm eener levensbeschrijving te geven, en daarin schier op alle punten van de vroegere Evangeliën af te wijken, ja deze in menig opzigt regtstreeks te weêrspreken.

Als men nu met Prof. Scholten dezen ‘grooten onbekende’ den Evangelist der toekomst noemt, terwijl men niet aarzelt diens

1 Paulus getuigt dit zelf, Gal. 2: 7-10, als hij daar mededeelt, dat ieder zijns weegs zou gaan, hij tot de Heidenen, die anderen tot de Joden.

2 Zie de geheele uitéénzetting van zijn standpunt in denzelfden Brief, 1:11 vlg. ja overal in zijne echte brieven, zoo dikwijls hij zijne opvatting tegenover die der Judaïsten stelt.

werk met den naam van ‘Roman’ te bestempelen, dan stelt men zich aan het verwijt bloot van het onmogelijke te willen, het onvereenigbare te willen zamenvatten. Mij dunkt ik zal geen nutteloos werk doen, wanneer ik met de strengste onpartijdigheid de grieve in het licht stel, die van deze zijde tegen het geheele standpunt van mijn ambtgenoot kan, en naar mijne stellige overtuiging ook zal en moet ingebragt worden. Ik doe het op gevaar af, dat men mij van sympathie voor de Antimodernen verdenke. Ik doe het, in het geloof, dat de Modernen niet kunnen zeggen: ‘onzer is de toekomst in de Christelijke kerk!’ zoo zij hunne positie in de kerk langs den weg van transactie willen handhaven. Ik doe het in het vertrouwen, dat zij, die hunne hoop voor de toekomst der kerk alleen op de magt der waarheid willen bouwen, waar de zaak het eischt, toonen zullen dat hunne liefde voor de waarheid magtiger is dan hunne gehechtheid aan de voordeelen hunner kerkelijke positie.

Welaan, zien wij dan moedig dit groote vraagstuk in het aangezigt. Dat vraagstuk nu is niet: zal het nog eenmaal algemeen erkend worden, wat wij met Scholten voor uitgemaakt houden, dat het vierde Evangelie niet is van den Apostel Johannes, maar eerst omstreeks het midden der tweede eeuw kan geschreven zijn? - neen; daarom is het ons thans niet te doen. Ook verlangen wij niet te onderzoeken, of de gemeente zich zal kunnen laten stichten door dat Evangelie, wanneer zij daarin een soort van Roman moet zien. Wat wij wenschen te weten is dit: steunt het op goede gronden wat men ons wil doen gelooven van *de kerk der toekomst*, als men daarvan verzekert: *in haar zal het Johannes-Evangelie het Evangelie bij uitnemendheid zijn?*

Wij willen niet onbillijk wezen. Wij willen niet voorbijzien, dat Scholten, in 1864 sprekende over Johannes, als den Evangelist der toekomst, niet wil verklaard worden door hetgeen hij in 1857 over Johannes' beteekenis voor de toekomstige kerk beweerde. *Toen* nog was de vierde Evangelist niets meer dan de trouwe getuige, de nederige discipel van Jezus, die niet zijne eigen leer verkondigt, maar eenvoudig teruggeeft, wat hij van den meester gehoord en gezien heeft. *Nu* wordt volmondig erkend: wat deze ‘groote onbekende’ als woorden en daden van Jezus voorstelt, is het gewrocht van zijn eigen brein, al is het ook, dat hij gebruik maakt van de overlevering omtrent

den historischen Jezus, gelijk die in zijne dagen bestond; hij gaat daarbij met eene vrijheid te werk, die ons het regt geeft te zeggen: het Johanneïsche Jezus-beeld is niets meer dan eene plastische voorstelling van latere ideën over den stichter der Christelijke kerk, gelijk die bij den omstreeks het jaar 150 levenden Evangelist waren tot rijpheid gekomen. De historie is hier niets meer dan een vorm; in het dogma, in de Christologische bespiegeling hebben wij het wezen van dit Evangelie te erkennen. Dit, dunkt mij, moeten wij wel scherp in het oog houden, om den regten zin van Scholten's reeds aangehaalde woorden te verstaan: '*de beginselen* in dit Evangelie verkondigd, behooren aan de kerk der toekomst.'

Inderdaad, dat beroep op de toekomst, in den mond der Modernen, kan zijne bedenkelijke zijde hebben. Het is alsof zij huns ondanks moeten erkennen: ofschoon kinderen van den tegenwoordigen tijd, ofschoon doortrokken met den geest der hedendaagsche wetenschap, ofschoon vervuld van heilig verlangen om de actuele behoeften van het godsdienstige leven te helpen bevredigen - wij worden met blijkbaar wantrouwen bejegend; men beschouwt ons niet als reddende engelen, die juist op het regte oogenblik hunne hulp komen aanbieden; het schijnt wel, dat wij meer dan modern, meer dan actueel, het schijnt wel, dat wij voorbarig zijn, - of om dit leelijke woord niet te gebruiken - dat wij op de toekomst anticiperen, dat wij onzen tijd vooruit zijn, en volgende geslachten eerst onze pogingen zullen waarderen. - - Hoe nu? mijne vrienden! zullen wij misschien onze Theologie als de *Theologie der toekomst* gaan aanbevelen, niet afgeschrikt door het waarschuwend voorbeeld der Zukünftler op ander gebied? Verwonderen wij er ons dan niet over, als de orthodoxie, gebruik makende van onze onvoorzigtigheid, zich gaat signaleren als de theologie van het *verleden*, en, wijzende op de ervaring der eeuwen en de getuigenissen van het oorspronkelijke Christendom, ons triumfantelijk toeroept: wat zijn de wissels die gij op de toekomst trekt, tegenover deze onze onwraakbare titels van eigendom!

Neen, zoeken wij in het *heden* onze kracht; maar vergeten wij niet, dat de grondige en naauwkeurige kennis van het *verledene* ons in staat stelt de *toekomst* te ontdekken, die in het *heden* schuilt. En juist dit is het, meen ik, wat wij ten aanzien van de ons thans bezig houdende Johannes-questie moeten doen, en wat ook inderdaad door de wetenschappelijke

kritiek ten deele reeds is verrigt. In de toepassing van dezen stelregel ligt de kracht van de moderne wetenschap. Het brevet der profetie wordt niet meer aan den poëet uitgereikt, tenzij het blijke dat aan zijne inspiratiën en adspiratiën juiste observatie ten grond ligt.

Niets gewoner bij de lieden van den vooruitgang, maar ook niets gemakkelijker, dan de klagt over de miskenning en tegenwerking die zij allerwege ontmoeten. Zullen zij den tegenstand breken, of liever: zullen zij met eenigen zegen werkzaam zijn, indien zij niets doen dan getuigen van hun goed geloof in de deugdelijkheid hunner zaak, en de magt des tijds, die ten slotte hun zal regt doen wedervaren? 'Tandem bona causa triumphat' is zeker een schoone spreuk; maar zoo de feitelijk nog niet triumpherende partij die in den mond voert, of als leus in haar vaandel schrijft, zij moge het doen tot eigen bemoediging, der tegenpartij zal zij als een ijdel magtwoord in de ooren klinken. Niet dit toch, dat de goede zaak triumpheert, wordt betwist, maar wel dat de omhelsde zaak waarlijk de goede is. Indien dan nu de Modernen beweren: 'Johannes is onze man; zijn Evangelie strekt ons ten waarborg, dat aan onze zaak in de kerk der toekomst de zege verzekerd is,' dan zal zulk een zeggen niemand overtuigen, tenzij hem tweeërlei blijke, vooreerst dat Johannes zelf *modern* is, ten andere dat hem een eerste plaats onder de Evangelisten wacht in de Kerk der toekomst, in dien zin, dat zij bepaaldelijk naar de door hem uitgesproken beginselen zich zal laten hervormen. Al geeft men Scholten toe, dat het historisch-kritisch onderzoek der Modernen een nieuw en verrassend licht heeft doen opgaan over den oorsprong en het karakter van het vierde Evangelie, daaruit volgt nog in geenen deele, dat de kerk van die ontdekking het gebruik zal maken dat de Hoogleeraar zich voorstelt. Inderdaad laat zich de zuiver wetenschappelijke zijde van het Johanneïsche vraagstuk zeer gevoegelijk van de kerkelijke afzonderen. Bij de laatste komt het er maar op aan, hoe zich het *uitzettingsvermogen* (Cf. de Génestet in voce) der kerk zal openbaren. Zal de kerk zich *uitzetten* en den geest van het beter begrepen Evangelie der vrijheid volkomen laten geworden? Of wel: zal zij den nu eerst in zijn ware gedaante zich openbarenden vrijheids-Evangelist als een gevaarlijk revolutionair *uitzetten* uit den kring waarin hij tot nu toe een eerste plaats innam? Ik denk hier natuurlijk niet aan bepaalde handelingen van de

officiële kerkbesturen. Het geval, dat deze het 4de Evangelie feitelijk op den Index zou plaatsen, is nagenoeg ondenkbaar. Ook zou ik dan nader moeten aanwijzen, welk kerkgenootschap of welke kerkbesturen ik bijzonder op het oog heb? Neen, bij beschouwingen als deze, vallen de engere grenzen van kerkafdeelingen weg, en rigt zich onze blik op de groote drijfkrachten, op de algemeene wetten, die de ontwikkeling der Christelijke kerk in haar geheel beheerschen. Onze eeuw nu moge bij hare voorgangsters niet achterstaan in het voortbrengen van nieuwe kerkgenootschappen, hare kracht op kerkelijk gebied ligt toch niet enkel in het splitsen en verstrooijen. Of vindt het ontstaan der Sonderkirchen, vindt de separatistische beweging van onzen tijd hare verklaring niet juist in het minder exclusief, het ten opzigte der confessie indifferent karakter van de grootere afdeelingen der Protestantsche kerk? Is het niet een merkwaardig teeken des tijds, dat de beschaafde Katholieken meer dan ooit zich vatbaar toonen dit eigenaardig goede in de Protestantsche kerk te waarderen? En blijkt het niet uit alles, dat de Christelijke kerk in den loop der eeuwen van lieverlede eene grootere mate van vrijheid heeft kunnen verdragen, of liever nog: dat de som van uiterlijke bepalingen, door de kerk onmisbaar geacht, zoowel om hare leden in het zuivere geloof en de ware tucht te houden, als om zich zelve voor ontbinding te bewaren, steeds geringer wordt? Welnu, dan is het immers niet zonder goeden grond, dat men voor het Evangelie, dat bij uitnemendheid dat der vrijheid mag heeten, de regte sympathie verwacht in de tot hare bestemming nader gebragte gemeente der toekomst?

Hoe onschuldig en natuurlijk, hoe schoon en goed dit alles nu ook klinken moge, wie met de resultaten van de nieuwste kritiek ten aanzien van dit zoo hoog geroemde Evangelie volkomen bekend is, moet erkennen: de zaak heeft nog eene andere, zij heeft hare zeer bedenkelijke zijde. En waarom zouden wij ze willen bemantelen of bedekken? Nog eens: onze zaak moet het volle daglicht kunnen verdragen. De tijd der transactie is voorbij. Vraagstukken als het Johanneïsche kunnen niet blijven binnen de wanden der school. Zijn eenmaal de z.g. negatieve uitkomsten der kritiek publiek domein geworden, dan is het de roeping der Theologen, om zich zelven en het publiek rekenschap te geven van den invloed dien zij op het geloof en en het leven der gemeente moeten oefenen.

De bedenkelijke zijde, die ik thans voor oogen heb, is deze:

Als men Johannes den Evangelist der Toekomst noemt, dan stelt men hem stilzwijgend tegenover zijne drie voorgangers, die dan zullen zijn... hoe wil men? Evangelisten van het verleden, of van het heden, of van beiden? Ik weet wel, dat deze tegenstelling nog niet insluit de erkenning, als zou het in dien te wachten tijd met de synoptische Evangeliën en hun invloed gedaan zijn. Maar toch, sedert de onmogelijkheid om de synoptische overlevering met de Johanneïsche overeen te brengen, meer in het licht werd gesteld, schijnt van de verheffing van de eene, de vernedering van de andere in de toekomst onafscheidelijk. Is de Johanneïsche Christus bestemd om te wassen, de andere zal immers wel moeten afnemen. Of is het ons niet met zoo veel woorden gezegd: ‘in dien dag, als de kerk van Johannes geleerd heeft om zich vrij te maken van alle overlevering, ook van de apostolische, omtrent Jezus, onafhankelijk zelfs van het persoonlijk onderwijs van Jezus, in dien dag zal men niets meer aan Jezus vragen?’ Men moge bewondering hebben voor het cordate en manmoedige dezer verklaring, men zal zich wel twee maal bezinnen, vóór men ze onderteekent. Hoe? zal dit dan het resultaat zijn waartoe de school, die zich de historische bij uitnemendheid noemt, ons brengen wil? Loopt zulk eene verheffing van het Johannes-Evangelie, waaraan men niet schroomt alle waarde als kenbron voor den historischen Jezus te ontnemen, niet inderdaad uit op vernedering van dien historischen persoon zelven? Zal deze onbekende, deze ‘groote onbekende’, zoo als het heet, ons zóó hoog verheffen, dat wij Jezus niet meer noodig hebben, dat wij hem als het ware boven het hoofd wassen; zal zij dat doen door middel van een soort van *Roman*, die slechts bij wijze van spreken ‘historisch’ kan heeten; door middel van een Christus-voorstelling, die zijn ontstaan heeft te danken aan eene half Heidensche, half Joodsche; half wijsgeerige, half phantastische, maar in elk geval verouderde wereldbeschouwing? Welnu, dan is alles eer te verklaren, dan die hoog gestemde taal over de kerk der toekomst, waarin de beginselen van dit Evangelie gezegd worden te zullen heerschen. Of hebben wij reden ons zoo zeer te verblijden in het vooruitzigt, dat de vereering van den historischen Jezus plaats zal maken voor het dweepen met eene fictie, een gewrocht der verbeelding van een ons onbekenden Romanschrijver? Och! laat ons dan maar liever

bekennen, dat de kerk van Jezus haar tijd gehad heeft, en maken wij ons geen illussies meer over hare toekomst.

Deze bedenking, dunkt mij, ligt te zeer voor de hand, dan dat ze niet eerlang en van verschillende zijden zal worden ingebragt. Zij moge niet getuigen van het ware inzigt in de bedoelingen der Modernen, zij moge, naar het oordeel van ingewijden, niet van plompheid zijn vrij te pleiten, zeker zal zij niet alleen bij de minder ontwikkelde, niet alleen bij de eenzijdige laudatores temporis acti, niet alleen bij de kerkelijkorthodoxen, zij zal ook ingang vinden bij hen, die ik hierboven de zijdelingsche bestrijders der moderne Theologie noemde. Zij mogen wel op te lossen zijn, de vraag is maar, of die oplossing zelve op hare beurt algemeen ingang zal vinden. En op het practisch-apologetisch standpunt, waarop wij ons in dit opstel gesteld hebben, verdient die vraag gewis rijpe overweging.

Men zal zeggen: wij moeten wel onderscheiden tusschen de naaste en meer verwijderde bedoelingen van Jezus; tusschen de dadelijke en latere gevolgen zijner verschijning; tusschen de kracht die onmiddellijk van zijn persoon uitging, en den invloed dien zijn geest door alle, eeuwen heen op de menscheid heeft uitgeoefend en nog blijft uitoefenen; tusschen de woorden en daden, waardoor hij op zijne omgeving werkte, en de wereldhervormende beginselen, door hem, ja geopenbaard, maar zóó geopenbaard, dat hunne ware kracht en beteekenis eerst in den loop der eeuwen werkelijk openbaar zou worden. Indien dan nu het vierde Evangelie, niettegenstaande zijn onhistorisch karakter, als het Evangelie der toekomst wordt voorgesteld, dan geschiedt dit met het oog op deze onderscheiding en in de onderstelling, dat daarin aan de hoogere beteekenis van Jezus' verschijning, aan de groote beginselen des Christendoms, meer regt wordt gedaan dan in de overigens meer historische verhalen der Synoptici.

Mijne lezers herinneren zich, dat ook Scholten in de hierboven aangehaalde plaats, waar hij aan dit Evangelie een zoo hooge beteekenis toekent in de Kerk der Toekomst, spreekt van de *beginselen* in het vierde Evangelie neêrgelegd. Zoo waren het ook de *beginselen* der Hervormde kerkleer, die vroeger in de hand van denzelfden geleerde een geschikt middel bleken om het goede regt der liberale partij tegenover de orthodoxen in de kerk te doen uitkomen. Wat toen van de belijdenisschriften werd aangetoond, vindt thans zijne toepassing op de Schrift

zelve. De onderlinge vergelijking van een en ander is hoogst leerzaam, om den afstand te meten, die tusschen het apologetisch standpunt van toen en van nu ligt. Maar tegelijkertijd is zulk een terugblik wel geschikt om ons de stijgende bekommering en de verontwaardiging der van nature altijd vreesachtige behoudslieden te verklaren. Vroeger heette het: de beginselen zelve der Hervormde kerkleer verbieden den regtgeaarden Hervormde bij die leer te zweren. Wijst zij zelve ons naar de Schrift, wij moeten dien wenk eerbiedigen en aan de Schrift de kerkelijke belijdenissen toetsen. Nu vernemen wij: de *beginselen* van het Johannes-Evangelie zijn in strijd met het formele beginsel der Protestantsche kerk, luidende: ‘de H. Schrift is de eenige regel des geloofs.’ Wijst dit Evangelie ons naar den H. Geest, volgen wij die vingerwijzing en stellen wij dien geest boven de Evangelische overleveringen, ja zelfs, moet het zijn, boven het persoonlijk onderwijs van Jezus.

Zou het iemand onzer kunnen verwonderen, indien zulke beweringen als uitspraken van een bodemloos subjectivisme werden gebrandmerkt? Wat, zal men vragen, blijft ons dan nu nog over, als het plegtanker waaraan wij ons kunnen houden? Eerst wordt ons het vertrouwen op de belijdenis der kerk ontnomen door een beroep op de Schrift. Dan heet het: die Schrift zelve kan niet meer doorgaan voor eenigen en onfeilbaren regel des geloofs, en zulks wederom door een beroep op het deel der Schrift, dat ons Christenen steeds het heerlijkste is toegeschenen: het Evangelie van Johannes, waarvan men daarenboven het genot voor goed ons heeft trachten te vergallen. Wat baten die schoone woorden van H. Geest en wat dies meer zij, als in naam van dien Geest ons de grond van onder de voeten wordt weggetrokken? Waar ter wereld is het criterium te vinden om den geest van Jezus te onderkennen, als geen der Evangeliën, en allerminst het z.g. geestelijke Johannes-Evangelie, volkomen te vertrouwen is, ja niet eens aan het eigen woord Jezus, gelijk het uit de vuurproef der kritiek ons overblijft, een onbepaald gezag kan worden toegekend?

En zijn dit nu bedenkingen, die, den feitelijken toestand der kerk en der in haar aanwezige elementen in aanmerking genomen, noodzakelijk moeten oprijzen, zoodra de besproken meeningen over het Johannes-Evangelie in verband met de kerk der toekomst in wijderen kring worden verspreid, dan komen wij van zelf tot de vraag: is het dan onwaar, wat van de

beginselen, den vierden Evangelist bijzonder eigen, door Scholten wordt beweerd? Zoo neen: in welken zin mogen wij dan zijn Evangelie dat der Toekomst heeten?

En hier moet ik al aanstonds op eene bijzonderheid in dat Evangelie zelf wijzen, dat in verband met zijne lotgevallen in de kerk een niet onbelangrijk licht schijnt te werpen op het vraagstuk, dat ons bezig houdt.

Het Johannes-Evangelie zelf, ofschoon het den schijn aanneemt van te zijn een product der hooge Apostolische oudheid, was inderdaad bij uitstek actueel, modern en vooruitstrevend. Het schijnt apostolisch. De schrijver, al geeft hij zich niet regtstreeks uit voor Johannes, den zoon van Zebedeüs, een der Twaalven, hij wil er voor gehouden worden. Op bedekte en geheimzinnige wijze vereenzelvigt hij zich met den jonger, dien Jezus liefhad, en wijst daarmede terug naar het Apostolisch verleden. Maar nu vragen wij: wat moet die aanduiding beteekenen in een Evangelie, dat kennelijk gebroken heeft met de geheele overlevering, zoo als zij van de oorspronkelijke Apostelen was uitgegaan; in een Evangelie, waarin het geloof der Twaalven als een eerst wordend en nog hoogst onvolmaakt geloof wordt gekenschetst; in een Evangelie, waarin het laatste woord des Heeren een verwijt behelst tegen Thomas, niettegenstaande deze met zijne belijdenis: ‘mijn Heer en mijn God!’ het hoogste scheen uit te spreken, wat het eerbiedig geloof van den Zoon Gods kon vermelden? Men lette wel op, dat ook de lievelingsjonger ons niet wordt voorgesteld als een geloovige in den waren zin des woords. Immers, wat men ook zegge, eene naauwkeurige beschouwing van het Evangelie leert, dat ook deze discipel de komst van den H. Geest, van den Paracleet nog moest afwachten, vóór hij zijn zou, die hij wezen moest. Wel rust hij in den schoot des meesters, maar hij kende hem nog niet volkomen; nog was hij een zoekende, een vragende; nog bleef de goddelijke noodzakelijkheid, waarmede alles in den Zoon moest vervuld worden, hem verborgen[1].

1 Nergens treedt de geheimzinnige Johannes zóó sprekende of zóó handelende op, dat zijn waarachtig geloof blijkt. Wel heeft Jezus hem boven allen lief; wel wordt hij bepaaldelijk boven Petrus, (den eersten Apostel voor de op de oude traditie rustende gemeente) gesteld; maar ook nog na Jezus' opstanding wist hij de Schriften niet, en geloofde hij eerst ten gevolge van het zinnelijk aanschouwen, Joh. 20:8.

Eerst bij zijn heengaan stelt Jezus hem aan zijne plaats[1]; nog na de opstanding gelooft hij eerst, na gezien te hebben.

Is er niet een treffende overeenkomst op te merken tusschen het standpunt van den vierden Evangelist en dat der Modernen in onzen tijd? Oppervlakkig beschouwd is dat van beiden onhoudbaar. Welk een onderneming van den gewaanden Apostel, om, een eeuw ongeveer na Jezus' heengaan van de aarde, diens levensgeschiedenis te gaan reconstrueren, zoo als hij het doet, tegenover eene overlevering, die, zou men zeggen, wat hare hoofdtrekken aangaat, een onveranderlijke type in het geloof der gemeente had aangenomen! Is het bestaan der Modernen in onzen tijd minder vermetel, als zij het wagen te breken met eene kerkelijke overlevering van bijna achttien eeuwen, en optreden met de bewering: al mogt het te bewijzen zijn, dat de kerk nimmer van haren Stichter geloofd heeft wat wij van zijne geschiedenis voor waar houden, toch verdient alleen onze beschouwing de historische te heeten?

En de middelen, die én Johannes én de Modernen aanwenden om hun standpunt te verdedigen, zouden zij minder merkwaardige punten van overeenkomst aanbieden? Ik ontken niet, dat in zekeren zin de handelwijze der Modernen lijnregt tegen die van den vierden Evangelist overstaat. Is Johannes de eerste kerkelijke schrijver van beteekenis, die het beeld van den historischen Jezus in de gemeente door een absoluut Chistus-begrip zoekt te doen vervangen, de Modernen achten geen ding van hooger belang, dan de kerk te verlossen van begrippen, waaraan geen werkelijkheid ten grond ligt. De overeenkomst moet elders gezocht worden, en, bedrieg ik mij niet, dan is ze daar te vinden, waar ook Scholten ze meent aan te treffen, als hij de *beginselen* van het vierde Evangelie die van de kerk der toekomst noemt. Johannes, - zoo noemen wij den vierden Evangelist kortheidshalve - heeft in zijnen tijd tweeërlei magten te bestrijden gehad, wier invloed hij verderfelijk achtte voor den geestelijken wasdom der kerk. De eene partij - wij kunnen haar de Joodsch-conservatieve noemen - was blind voor het universalistisch karakter des Christendoms en ongezind om de kerk te helpen bevrijden van de knellende banden, die hare Joodsche afkomst verrieden. De andere partij, - indien wij *partij* mogen noemen, wat onder verschillende gedaante zich in de eerste

1 Joh. 19:26, 27.

helft der tweede eeuw in den boezem der kerk tot dadelijke bestrijding der Joodsche rigting en vernietiging van haren invloed werkzaam betoonde, - onderscheidde zich zoowel door hoogdravende bespiegelingen op Christologisch gebied als door voorname onverschilligheid omtrent de oude Christelijke overleveringen in leer en cultus, die, als van Apostolischen oorsprong, op zeer hooge waarde geschat, en als bevattende de ware voorstelling van den Heer en stichter der kerk, met angstige naauwgezetheid werden bewaard. Terwijl de eerstgenoemden met vormen dweepen, binnen welke de Christelijke geest dreigt te verstikken, is de bandeloosheid der anderen niet minder gevaarlijk, bij de bestaande behoefte aan uiterlijken zamenhang tusschen de gemeenten en de haar constituerende elementen. De kerk, die zulke tegenstrijdige magten in haren boezem omdroeg, scheen het grootste gevaar te loopen door deze inwendige tweespalt te worden verteerd. Johannes zocht redding aan te brengen. Zijn Evangelie is een palliatief. Hij tracht het goede in de beide rigtingen te vereenigen, met verwerping van de uitersten, aan beiden eigen. Wel zijn de Joden in massa, de Joden, zoo als zij op zich zelf en tegenover het ware Christendom staan, in zijn oog niets meer of minder dan kinderen des duivels, maar hij heeft daarom toch hart voor de echte Israëliten zonder bedrog; hart ook voor hunne heilige oorkonden; hart voor hetgeen er symbolisch en profetisch is in hunne godsdienst. Maar in geen geval is hij geneigd zooveel toe te geven aan zijne sympathie voor Israël, dat daardoor de beteekenis van het Christendom als wereldgodsdienst in het minst zou worden verduisterd. Hij kan niet ontkennen, dat dit verheven karakter des Christendoms niet van stonden aan, niet door de eigen Apostelen des Heeren is begrepen en in het licht gesteld. Maar dit is voor hem geen reden om aan te nemen, dat die hoogere beschouwing, zoo als ze in zijn tijd bij de meer wijsgeerig ontwikkelde Christenen begon ingang te vinden, als eene vrucht van vreemden bodem uit de kerk moet geweerd worden. Neen! Jezus zelf, ofschoon op Joodschen grond, te midden van Joodsche instellingen levende, kon niet anders gedacht en gesproken hebben. Gelijk uit Hem, die als de Logos in den aanvang bij God en zelf God was, de wording van alle dingen moet worden afgeleid; gelijk alle Licht, alle Leven in de zedelijke wereld zijn oorsprong nam uit Hem, het ware Licht en het ware Leven, zoo is zijne vleeschwording, zijn wonen onder

de menschen eene gebeurtenis, waarbij het gansche menschdom onmiddellijk betrokken was. De Johanneïsche Christus spreekt niet voor de Joden, maar voor de menschen; niet voor zijne tijdgenooten, maar voor alle eeuwen. De Joden verstaan hem dan ook niet beter dan Samaritanen en Heidenen; integendeel: de laatsten, minder zich inbeeldende op hunne praerogatieven bij God, toonen hooger vatbaarheid om in hem te gelooven. De dienst te Jerusalem was, evenmin als die op den berg der Samaritanen, bestemd om te blijven. De wet des O.V. is voor hem eene zaak die alleen de Joden aangaat, maar waarmede hij niets te maken heeft[1]. Voor de wet geeft hij de genade. De godsvereering door hem gewild is de aanbidding in geest en in waarheid, de eenig ware tegenover alle geestelooze vormdienst. - Zoo spreekt de Johanneïsche Christus de absolute beteekenis zijner godsdienst uit.

Wat nu ook in de Johanneïsche voorstelling onhistorisch moge heeten, dit voorzeker niet, dat Jezus' landgenooten, de geleerdste[2] en welwillendste[3] niet uitgenomen, zich tot deze hoogte van abstractie kwalijk konden verheffen. Onze Evangelist verbergt het niet; integendeel, het geheele plan van zijn Evangelie brengt het mede, om het regt te doen uitkomen, dat Jezus naar de volle beteekenis zijner verschijning eerst later zou begrepen worden. Naar zijne overtuiging had de geschiedenis der kerk dit dan ook op het duidelijkst in het licht gesteld. Had de laatste Apostel, hij, die eerst na Jezns' heengaan voor zijne zaak was gewonnen, had Paulus, ofschoon te naauwernood als arbeider in 's Heeren wijnberg toegelaten, had hij niet meer gearbeid dan alle anderen? Had zich niet, na het verdwijnen van geheel het geslacht der Apostolische mannen, na de beslissende nederlaag aan de Joodsche zaak, door Vespasianus, Titus en Hadrianus toegebragt, een nieuw tijdperk van verhoogd geestelijk leven in de kerk geopenbaard? Onze Evangelist is een van die mannen, die zich van harte verblijden in de uiting van het nieuwe leven, zoo als hij het om zich

1 Terwijl Paulus van Christus zegt (Gal. 4:4), dat hij *onder de wet was gedaan*, laat Johannes zijnen Christus in zijn gesprekken met de Joden niet anders dan van ‘uwe wet’, nooit van ‘onze wet’ spreken.

2 Nicodemus, DE *leeraar* van Israël, wordt in zijne onmagt om de Christelijke waarheid te verstaan, door Johannes voorgesteld in het 3de Hoofdstuk van zijn Evangelie.

3 Waartoe in de eerste plaats de Twaalven, met uitzondering van Judas, maar ook Jezus eigen moeder en zijne beste vrienden in Bethanië behooren.

heen ontdekt. Hij behoort niet tot die bekrompen geesten, die met angstvalligheid alles afmeten naar de overgeleverde letter van Jezus' leer. Met ingenomenheid begroet hij het Profetisme van zijn tijd, zoo als Klein-Azië en Noord-Africa het zag geboren worden. Hebben de vooruitstrevende mannen van die rigting ook niet anders dan het getuigenis des H. Geestes, waarop zij zich tegenover de lieden van het behoud kunnen beroepen, volgens Johannes hebben zij daaraan genoeg, daar Jezus zelf op zulk een vrije en krachtige uiting van het Christelijk leven onder den invloed van den Paracleet had gewezen.

Wie geen vreemdeling is in de aloude geschiedenis der Christelijke kerk weet dat de bespiegeling (Gnosticisme) vooral van de Anti-joodsche partij, en het Profetisme der geestdrijvende Montanisten, de hoofdelementen waren, waardoor de kerk in de tweede eeuw van haar bestaan in gisting werd gebragt. Bedrieg ik mij niet, dan heeft de schrijver van het vierde Evangelie in het belang der kerk trachten gebruik te maken van die belangrijke beweegkrachten, die in zijnen tijd zich begonnen te vertoonen. Maar tegelijkertijd moest hij naar middelen zoeken, om het eigenaardig gevaar, van dezelfde zijde dreigende, af te weren. Het waarlijk Christelijke moest gehandhaafd worden. De phantastische beschouwingen over wereldwording en wereldplan moesten, besnoeid, van hare weelderige loten ontdaan, in zuivere Christologie overgaan. De geest, die over de nieuwe profeten was vaardig geworden, moest zijn onstuimig karakter afleggen; die profeten zelve moesten het stadium van ecstatisch droomleven verlaten voor dat der bewuste onderwerping aan den waarachtigen Christus, den eenigen Heer der gemeente. Vrijheid, - ja dat was ook volgens Johannes der Christenen eerste levensbehoefte; maar het moest eene vrijheid zijn niet *van* maar *door* Christus. Terwijl nu de Christus der Joodsche overleveringen zijne volgelingen van de aloude knechtschap alleen scheen verlost te hebben, om hun een ander juk op de schouders te leggen, een last, die zwaarder begon te drukken, naarmate de sympathie voor de Joodsche begrippen en vormen in de kerk afnam; terwijl van de andere zijde de radicale hervormers eene bandeloosheid in leer en leven aan den dag legden, die, tot schade der goede zaak, als Christelijke vrijheid werd aangeprezen, gordde onze Johannes zich tot de gewigtige taak aan, om in zijn Evangelie het beeld te ontwer-

pen van eenen Christus, waarin de edelen en welgezinden van alle rigtingen dat van hunnen wezenlijken Verlosser zouden kunnen erkennen. Met hoeveel vrijheid hij bij het ontwerpen van dit beeld moge zijn te werk gegaan, hij ontleende het regt daartoe aan zijne op ervaring gegronde kennis van het Christendom zelf als de godsdienst des geestes, aan zijne welgegronde overtuiging dat de Christelijke waarheid gedurig beter werd erkend en de kerk bestemd was om steeds overvloediger deel te verkrijgen aan de openbaringen des Paracleets, zoo als hij van het een en ander in zijn Evangelie getuigenis gaf in den vorm van mededeelingen van Jezus aan zijne jongeren. Wat nu is die *Paracleet* bij Johannes anders dan de Advocaat van het Na-apostolische *spiritualisme*, zoo als het in dit teregt *pneumatisch* genoemd Evangelie wordt verkondigd? En waartoe anders nam deze ‘groote onbekende’ juist het karakter aan van Johannes, den zoon van Zebedeüs, dan omdat deze als degeen, die alle andere Apostelen langen tijd overleefde, het gevoegelijkst kon doorgaan voor een getuige ook van het Na-apostolische tijdperk! Zóó derhalve verbindt deze Evangelist het verledene met het tegenwoordige, dat zijne Christus-beschouwing levenskracht voor de toekomst behoudt. In díen zin mag hij *modern* heeten, dat hij in de Christelijke ideënwereld van zijnen tijd het blijvende van het vergankelijke scheidde en het laatste zocht te verwijderen door het eerste op den voorgrond en in het licht te plaatsen. Met vrijen en ruimen blik heeft hij het tooneel des kerkelijken levens met al zijn vragen en strijdpunten overzien, met belangstelling de verbazende worsteling der geesten gadegeslagen. Zijn oog ontdekt hier en ginds, bij vriend en vijand, ijver zonder verstand, diepzinnigheid zonder zedelijken ernst, gehechtheid aan de kerk, zonder inzigt in hare ware belangen. Aan de eene zijde ziet hij eene behoudzucht die alleen vraagt: ‘wat hebben de ouden ons geleerd?’ en daartegenover een driftig jagen naar verandering, waarbij vermetel de staf wordt gebroken over alles wat in de kerk aan haren Joodschen oorsprong doet denken. Als de echte hervormer staat onze Johannes boven de strijdende partijen, wier eigenaardige zwakheid en kracht hij heeft gepeild. Hij is even ver verheven boven het stroeve behoud als boven het ligtzinnig wegwerpen. Hij voelt in zich den drang naar het hoogere en betere, maar hij wil het najagen op den bestaanden, nog bruikbaren weg. Wie behouden wil, hij kan met hem gaan, zoo

hij slechts wil inzien wat er waarlijk goeds is in hetgeen hij liefheeft. Wie vooruit wil, hem roept hij insgelijks toe: ga met mij, maar hij voegt er bij: erken, dat in het heden de kiemen liggen voor een schoone toekomst!

En zijn edel streven is met den schoonsten uitslag bekroond. Het moge waar zijn, dat zijn geestelijk Evangelie in al de diepte van zijne beteekenis, in den ganschen omvang zijner strekking, eerst in onzen tijd wordt begrepen: niet minder waar is het, dat het een der krachtigste middelen is geweest om het geestelijk beginsel in de kerk te bewaren en tot ontwikkeling te brengen. Johannes is de man geweest, die door alle eeuwen heen de edelste naturen voor de kerk heeft gewonnen en behouden, en dientengevolge tot de inwendige reiniging en hervorming der kerk zelve het meest heeft bijgedragen. Al heeft men ook bij de letter van zijn Evangelie gezworen, die letter was - mag ik het zoo uitdrukken? - van geest doortrokken en verzadigd. Heeft men ook zijne onverschilligheid voor uiterlijke vormen in de kerk, zijne bestrijding van de in zijn tijd heerschende begrippen omtrent doop en avondmaal, naauwelijks opgemerkt, van hem leerde men, bijna zonder het zelf te bemerken, den geestelijken zin dier vormen te verstaan, en zoodoende de begrippen zelve te reinigen. En als wij hem dus den Evangelist der Toekomst noemen, en dat doen, niettegenstaande wij de onechtheid van zijn werk uitspreken, dan hebben wij de historie voor ons, die onze profetie wettigt. Die historie leert ons, dat de fictie, waarvan de schrijver zich bediende, het onontbeerlijk voertuig was voor de ideën, die hij der kerk wilde inplanten. Zou het thans levend geslacht der Christenen nog altoos ongeneigd blijven om de kern van dit Evangelie te genieten, als het blijkt, dat ook dit echt geestelijk geschrift een schil heeft, die voor ons noch smaak, noch voedende kracht bezit? Ik durf het tegendeel niet beweren. Ik weet maar al te wel, dat voor de overgroote meerderheid der Christenen de Paracleet nog komen moet, die haar over de ‘eerste, zwakke beginselen’ der religieuse kennis heenhelpt. Maar is dan ooit de waarheid het deel der massa geweest? Is er niet reeds veel gewonnen als de magt, die de massa uitoefent tot belemmering van den gang der verlichting en beschaving in de kerk, allengs vermindert, en het dus blijkt, dat ook in die spheren, waar het geestelijk leven het meest schijnt te kwijnen, eene beweging ten goede plaats heeft?

Onze profetie is ook geen waarzeggerij. Wij beweren niet, dat over een bepaald aantal jaren de kerk in haar geheel en in al hare deelen het Johanneïsche zuiveringsproces, het bad der geestelijke wedergeboorte zal hebben ondergaan. Die tijd ligt zeker in het verre, verre verschiet. Maar dat het daarheen gaat, en gaan moet, kunnen wij, voorgelicht door de geschiedenis der verloopen eeuwen, veilig aannemen. Onzes inziens kan de moderne rigting in de keuze der middelen, die tot inwendige hervorming der kerk leiden, nog altijd veel leeren van Johannes, die ook daarom de Evangelist der Toekomst mag heeten. Gelijk hij, moeten wij trachten onzen tijd en de religieuse behoeften van de actuele kerk regt te verstaan. Gelijk hij, moeten wij, zonder de gemoedelijke en ernstige behoudsmenschen te minachten, ons plaatsen aan het hoofd der beweging, die in wetenschap en zamenleving, binnen en buiten de grenzen der kerk zich vertoont. Voort te bouwen op den historischen grondslag, te ontwikkelen wat in kiem aanwezig is, het onverderfelijke levensbeginsel des Christendoms in vruchtbare aanraking te brengen met de wereld waarin wij leven; maar dan ook het verstorvene en onhoudbaar geblekene in onze kerkelijke inrigting, overbodig te maken door het betere, of, waar dit nog niet doenlijk schijnt, te arbeiden aan de ontwikkeling van een gezonden en krachtigen, godsdienstigen geest in de gemeente, waardoor de doode vormen van binnen uit worden uitgestooten; ziedaar wat wij, in navolging van Johannes, voor de toekomst hebben te doen. En ziende op de overwinningen die de Johannes-geest in den loop der eeuwen reeds heeft behaald op de weêrstrevende magten van letter en sleur, van vormen en traditie, kunnen wij ook met goeden moed ons tot die taak zetten.

Maar, - en dit is de opmerking, waarmede ik deze beschouwing wensch te besluiten, - wie met ons overtuigd is, dat het vierde Evangelie geen eigenlijk gezegde historie bevat, en wie met ons gelooft, dat de gemeente nog altoos hervormd moet worden naar het beeld van den echten Jezus der geschiedenis, ja, dat er geen krachtiger middel bestaat, om de kerk te doen beantwoorden aan hare hooge bestemming, dan de gestadige verlevendiging van de gedachtenis haars stichters, - hij voelt, dat het gebruik, op modern standpunt van Johannes voor de gemeente te maken, door dit zijn onhistorisch karakter bepaald wordt. Het schijnt misschien eene wanhopige poging, de ge-

meente te doen begrijpen, laat staan te doen gelooven, dat dezelfde Evangelist, die het minst gelijkende beeld van Jezus heeft gegeven, tegelijk ons den geest des Christendoms het meest naar waarheid heeft leeren kennen. Wij moeten die poging wagen, en ons niet laten afschrikken, al was het, dat menige proef mislukte. Wat in Johannes' tijd noodig scheen, zal misschen blijken ook nog in vele gevallen onmisbaar te zijn; dit namelijk, dat zelfs de beste gedachten en heerlijkste waarheden niet dan van vreemde aanbeveling voorzien, bij de gemeente worden ingeleid. Onze Evangelist nu, ofschoon overtuigd dat de geest van Christus hem tot dieper inzigt in het wezen des Christendoms heeft gebragt dan hen, die vóór hem onmiddellijk van Jezus waren uitgezonden, heeft het niet raadzaam geacht in eigen naam voor zijn tijdgenooten op te treden, overtuigd, dat de gemeente hem eer een willig oor zou leenen, indien zijne nieuwe beschouwingen als uit den mond van oude en welbekende getuigen haar toekwamen. Ook heeft hij het geen bedrog of heiligschennis geacht, den Heer zei er woorden toe te schrijven, die zóó niet van zijne lippen waren gevloeid, daden, door hem niet verrigt. Wat hij wilde geven, was immers ook niet een naauwkeurig verhaal van gebeurde zaken, maar wel eene krachtig sprekende voorstelling van het Christendom, zoo als het in zijne eigenaardige verhevenheid, in zijne geestelijke schoonheid, door de gemeente *moest*, maar zonder bijzondere middelen, zonder het gebruik van eigenaardige zinnelijke vormen, nimmer *zou* gekend en gewaardeerd worden. Sedert de behoefte aan naauwkeurige kennis van hetgeen historische werkelijkheid is, ook ten aanzien van het leven van Jezus, algemeener en levendiger gevoeld wordt, kunnen wij niet meer onze vier Evangeliën op ééne lijn stellen als historische bronnen. Zijn onze oogen eenmaal geopend voor het diep ingrijpend verschil tusschen de drie eerste en het vierde Evangelie, en hebben wij het laatste in zijn onhistorisch karakter begrepen, dan moet het ons in den aanvang zijn als ware het genot van dit vroeger zoo hoog gewaardeerd geschrift voor altijd bedorven. Bij alles wat wij lezen, hebben wij de lastige en onaangename vraag te herhalen: wat is daarvan nu waar? Maar naarmate wij meer vertrouwd raken met het Johanneïsche symbolisme, en dieper indringen in de ware beteekenis dier beelden, klimt ook onze belangstelling in plan en inhoud van het werk, en waarderen wij ook te meer het schoone

en grootsche, het ruime en verhevene zijner conceptie. Zoo wordt wat wij van ons geloof aan de historische werkelijkheid van het daar verhaalde moeten prijsgeven aan de andere zijde ruim vergoed. Niet alleen toch, dat wij nu ons historisch geweten gerustgesteld gevoelen, als wij in den Johanneïschen Christus niet langer een mensch van vleesch en bloed, maar een Logos, een Woord, eene goddelijke gedachte hebben te erkennen; niet alleen, dat wij thans ons voor goed ontslagen zien van den sisyphus-arbeid om den telkens met nieuwe kracht opzettenden vloed van bezwaren tegen de identiteit van den Johanneïschen God-mensch (of mensch-God?) met den nederigen en van harte ootmoedigen Menschenzoon der Synoptici te keeren, - ook dit hebben wij gewonnen, dat wij nu eerst ten volle begrijpen, welk gebruik wij van het vierde Evangelie te maken hebben. Al waag ik het niet te beslissen, of dit gebruik over honderd, dan wel over duizend jaar in de Christelijke kerk algemeen zal gevolgd worden, wij mogen ons volkomen overtuigd houden, dat Johannes alleen onder deze voorwaarde de Evangelist der Toekomst zal worden, als de geloovigen van hem willen leeren, hun geloof aan den Jezus der Synoptici te verheffen tot een geloof in Christus, waarin zij waarlijk het Eeuwige Leven bezitten. Wat Johannes, ten gevolge van zijn onontwikkeld historisch bewustzijn, bijna onbewust heeft gedaan, dat moeten wij, door hem geleerd, doen in het volle besef van ons goed regt en onzen heiligen pligt. Van hare geboorte af heeft de Christenheid gearbeid en gestreefd om in het beeld van haren stichter historische realiteit en absolute volmaaktheid tot een goddelijk en tegelijk menschelijk geheel vereenigd te bezitten. De lange reeks der zonder onderscheid mislukte proeven op dit gebied wordt geopend door onze kanonische Evangeliën. Terwijl de Synoptici trouwer zich houden aan de historische realiteit, verheft zich de koene geest van onzen Johannes met geniale vlugt tot de wereld van het ideële. Zijn programma luidt: DE GOD-LOGOS IS VLEESCH GEWORDEN. Daaraan getrouw, geeft hij, met heroieke minachting voor de eischen der historische waarschijnlijkheid, aan zijn ideëlen Christus de vormen en kleuren van zinnelijke werkelijkheid. Indien wij, Modernen, van hem willen leeren, doen wij dan vóór alle dingen afstand van de meening, als zou hij een volmaakt werk hebben geleverd, als zou zijn voorbeeld in allen deele voor ons verbindend zijn. Waar wij ons buigen

voor eenen volmaakten Christus en anderen tot dienzelfden eerbied willen stemmen, doen wij het daar als mondige Christenen, in het volle bewustzijn, dat die Christus is eene ideële magt, door den godsdienstigen geest, die in de menschheid is, te voorschijn geroepen; maar doen wij het tevens met de erkentenis, dat het inderdaad niemand anders is dan de Leeraar van Nazareth, de Jezus der historie, die den menschelijken geest tot dit verhevene en voor de ontwikkeling der ware godsdienst volstrekt onontbeerlijke Idealisme heeft bevoegd gemaakt en in staat gesteld.

Amsterdam, 1 Maart 1865.
A.D. LOMAN.

Voorbereidend hooger onderwijs.

Ons hooger onderwijs, Grieven en Wenschen van Mr. J.B. Kan, 1864. ‘Deutsche Briefe über Englische Erziehung’ von Dr. L. Wiese.

Wie kent ‘Punch’ niet, den onvergelijkelijken satirist, dien het nageslacht eens ónzen tijd zal benijden gelijk wij Juvenalis aan zijne tijdgenooten misgunnen? Altijd ondeugend, maar altijd kiesch en keurig in de vormen; vinnig spottend, scherp hekelend, soms, waar 't noodig is, kwetsend, maar aan de ‘straffe hand’ het ‘liefelijk gemoed’ parend; nooit kwetsend óm te kwetsen, en niet ‘het kwaad wrekende’, maar ‘dwingende tot goed’. Daar is geen domheid, geen afdwaling, geen verkeerde rigting op politiek en maatschappelijk gebied, die zich in Engeland tracht in te dringen en baan te breken, of de tuchtmeester staat gereed om haar met vernietigenden spot door woord en graveerstift te kastijden.

Niet lang geleden had Punch een opmerkelijk tweetal platen, dat niet enkel, als altijd, door keurigheid van uitvoering het oog aantrok, maar ook door diepte en ernst van gedachte het brein of liever het gemoed in beweging bragt. Ik wil trachten er mijnen lezer een denkbeeld van te geven, hoe vermetel het pogen ook zij, om den indruk in woorden weer te geven, dien die eenvoudige houtsneetjes maakten. - Stel u voor een lief elf- of twaalfjarig meisje, met de pen in de hand zittende achter haar lessenaartje in de huiskamer. De ronde mahonyhouten tafel is met een wollen kleed overdekt; daarop rust naast de linkerhand van het aardig kind een stapel boeken, waaronder ge zelfs kwartijnen herkent. Aan de andere zijde der tafel staat papa, opgerezen uit zijn leuningstoel met ‘de Times’

nog in zijne hand; vóór hij naar 't kantoor gaat wisselt hij nog een woordje met zijn lieveling en vraagt haar: ‘Wel Lucy, wat heeft miss Trimmer u voor morgen opgegeven?’ En het antwoord luidt, terwijl zij schalks naar vader opziet: ‘Och pa, over luchtpompen in verband met.... maar heusch, *U* zou het toch niet begrijpen al zei ik het u ook.’ - Het andere houtsneetje verplaatst u in een speelgoedwinkel. De eigenaar, omgeven van tallooze fraaije dingen, die uwen jongen zouden doen watertanden, staat gebogen over de toonbank en met de handen daarop steunende te hooren wat een klant hem te bestellen heeft. Die klant is een ventje van 12 jaren - *highly educated youth of Twelve*, zooals Punch zelf zegt - maar een ventje..., een ventje om te stelen; schraal, dun, magertjes, met gladde schoudertjes, gekleed in een paletotje, en met een cache-nez om den hals, een hoed op 't hoofd, een brilletje op den neus, en de gapende zakken van zijn jasje gevuld met boeken en papieren, terwijl hij onder den arm de vracht eener college-portefeuille torscht. ‘Wat b'lieft u, jonge heer?’ - ‘Och ik wou wat speelgoed hebben of een goochelspelletje of zoo'n aardigheidje voor een ouden heer van ongeveer vijftig; grootvader is zoo wat.... u weet wel!’ Boven die twee vignetten leest gij in groote letters: EDUCATION FOR THE MIDDLE CLASSES.

Men moet al zeer weinig Engelsche romans gelezen hebben, of men moet ze al zeer vlugtig gelezen hebben, om niet een voorstelling te hebben gekregen van een Engelsche school, van jongens of meisjes, voor de middenklassen der burgerij. De Engelsche romancier stelt er prijs op, dat gij zijnen held door en door kent, en daarom begint hij de beschrijving van zijn leven met het begin, met de geboorte, soms nog wel iets vroeger; hij wil u de overtuiging inprenten, dat het karakter, dat hij u gaat voorteekenen, door de indrukken en omstandigheden, waaronder het zich van de wieg af ontwikkeld heeft, niet anders konde worden dan het geworden is. En 't zij ge Nicolaas Nickleby, of David Copperfield, of Pisistratus Caxton op zijne omzwervingen door het leven gadeslaat, de schooljaren met hunne *highways* en *byways* nemen er eene groote plaats van in.

Haasten wij ons echter te erkeunen, dat ook deze schrijvers daarmede een ander en beter doel hebben gehad, dan hunne lezers te vervelen met zaken, die toch eigenlijk weinig interes-

sant voor dezen kunnen zijn. Ook zij treden op als getuigen tegen het gebrekkig stelsel van schoolonderwijs voor de middenklassen, voor den fatsoenlijken maar niet rijken burgerstand in Engeland; ook zij zwaaijen op hunne wijze den geesel der satire, niet om te kwellen maar om te verbeteren; ook zij wijzen u op de onkritische opeentasting van leerstoffen en den gebrekkigen leervorm, die op *die* scholen regel schijnen te zijn, en leeren u, hoe het niet dáárdoor is, dat de Engelsche jongen man wordt, maar hoe hij het aan den omgang met zijne makkers, maar vooral aan de beproevingen des levens, waar hij later aan blootgesteld wordt, te danken heeft, als er wat goeds van hem groeit.

Maar Engeland is het land der verscheidenheid - of liever, het land der contrasten. Geen grooter contrast is er haast te vinden dan dat tusschen deze burgerlijke opvoeding en die voor de zonen van den hoogen adel en van de weinige vermogenden, die zich met dezen op ééne lijn wagen te stellen. Geen wijder sprong dan tusschen die kostscholen voor den aanstaanden burgerman en de inrigtingen tot voorbereidend hooger onderwijs, waar de eerste grondslagen voor de klassieke vorming van den toekomstigen staatsman worden gelegd. Wilt gij weten, hoe men dáár mannen opkweekt, ik zou u wederom naar eenen romanschrijver kunnen verwijzen en u uitnoodigen om de eerste honderd bladzijden van d'Israëli's ‘Coningsby’ te herlezen. Doch verlangt gij méér dan eenige wenken, ik zal u liever uit het keurige boekje van den Duitschen tourist, aan het hoofd dezer bladzijden genoemd, in eenige losse trekken de hoofdzaken van opvoeding en Latijnsch schoolonderwijs in Engeland trachten te schetsen.

Tegenover de 150 Pruisische gymnasiën, de 100 keizerlijke lycées en colléges en het betrekkelijk groot aantal Nederlandsche gymnasiën, kan men in Engeland eigenlijk slechts zeer weinig gelijksoortige inrigtingen noemen. Het zijn, om ze niet alle op te sommen, in de eerste plaats de 5 groote *public schools* te Winchester, Eton, Westminster, Harrow, Rugby, de oude, hooge landsgymnasiën en kostscholen. Maar men moet wel bedenken, dat Engeland niet het land van bezoldigde ambtenaren is en dat de meeste leerlingen der public schools

later geen ambt, maar op de school slechts een algemeene beschaving zoeken; terwijl b.v. in Frankrijk en Pruisen en in alle landen der ambtenaren en bureaucratie, de gymnasiën vooral voor dezen stand voorbereiden. Ik noemde deze scholen landsinrigtingen. 't Zijn echter geen rijksinstellingen in dien zin, dat ze van staatswege worden bestuurd en geïnspecteerd; maar ze heeten *public schools*, omdat ze voor den staat en onder inwerking der beste krachten van het staatsleven de jeugd opvoeden[1]. Het zijn oude stichtingen van koningen, bisschoppen, rijke grondbezitters of corporatiën, en gedeeltelijk met kloostergoederen begiftigd. Dien ten gevolge benoemt óf de Regering óf een zich door coöptatie steeds weer aanvullend collegie van curatoren - *Trustees* geheeten - den rector of *Headmaster*. Dezen wordt, vooral op de internaten, een zeer uitgestrekte magt toegestaan. Met het ambt van directeur is hem ook al het andere overgelaten, als daar is: het vaststellen van disciplinaire bepalingen, de regeling der werkzaamheden, ja zelfs het kiezen en ontslaan der docenten. Ook is hij niet gehouden om verslagen aan de ouders of lijsten aan de Trustees in te dienen. Het vertrouwen, waarmede men hem tot headmaster benoemde, sluit ook het vertrouwen in, dat hij al de met zijn post zamenhangende pligten oordeelkundig en naar geweten vervullen zal. De vergaderingen der curatoren - te Rugby jaarlijks eenmaal - behandelen in den regel slechts de huishoudelijke belangen der inrigting. Zoo is het in Engeland meer dan elders mogelijk, dat de persoonlijkheid des chefs in de geheele school merkbaar wordt en haar de noodige eenheid geeft, waarvan vóór eenige jaren Rugby een beroemd voorbeeld gaf onder 't bestuur van Dr. Thomas Arnold. Hij zelf hield die onafhankelijkheid in 't schoolbeheer voor het onontbeerlijkste zijner regten.

Er is zeker geen land waar de uiterlijke aanleg der scholen

1 Merkwaardig is de bepaling, die Sir John T. Coleridge in zijn ‘Lecture en public School Education’, Londen, 1860, bl. 12 en volg. geeft: We all know - schrijft hij - what is popularly understood by a Public School. Mere greatness of buildings and number of scholars, or the pursuing the same course of instruction which is pursued at Eton or Winchester, will not make a school public unless it had a permanent foundation. Its continued existence must not depend on the will of any individual, or number of persons associated together for the time being, nor on the popularity of any teacher or teachers; it must be public in its character, it must have something eleemosynary in its constitution.

zulk een aangenamen indruk op den bezoeker maakt als in Engeland. Nergens zulke in schoonen stijl opgetrokken en met waardigheid maar tevens met de hoogste doelmatigheid ingerigte schoolgebouwen. Gelijk te Cambridge en Oxford niets zoo bezienswaard is als de statige collegehuizen, met hun kerken en kapellen, met hun heerlijke dreven, eeuwenoude bosschen, keurige grasperken, wier ensemble een waar paradijs voor den studieuzen geest vormt, - zoo zijn de scholen te Eton, Winchester, Harrow, Rugby de hoofdgebouwen der stad, rondom welke deze zich schijnt te hebben neergevlijd. En die schoolgebouwen hebben hunne tuinen, hunne véruitgestrekte *playgrounds*, die in de vrije uren door het spel der knapen, meest in korte, blaauwe buisjes of in *gowns* (zwarte mantel en pet, 't costuum door de stichters voorgeschreven) eigenaardig worden opgevrolijkt.

De Franschen vooral meten hunnen lof breed uit. ‘Juist door *uit* de hoofdstad en *uit* de groote steden deze middelpunten van 't secundair onderwijs te verwijderen - zegt de Montalembert - en door ze in dien toestand te houden, hebben de Engelschen zich een onberekenbaar voordeel verschaft. Men kent hunne liefde voor het landleven en den heilzamen invloed dien dit op hen heeft. Bezwaarlijk zou men zich een verblijf kunnen uitdenken meer geschikt om eene gelukkige en duurzame werking op de kern der zonen van de groote natie te hebben, dan b.v. Eton is. De woningen der onderwijzers en leerlingen vormen een uitgestrekt gebouw, in dien schoonen, half gothischen stijl, die zoo goed voegt bij de zeden en begrippen van het land. De kapel, die verdiende kathedraal te heeten, is een der schoonste meesterstukken van Engelsche architectuur uit de 15de eeuw. Geheel om de school heen, vormen, zoover het oog reikt, uitgestrekte beemden, begrensd door de kronkelingen van den Teems, een park van gras en hoog opgaand geboomte. Dáár ontspannen zich telken ure de knapen. Daar vloeit bij hen leven, gezondheid en schranderheid met volle stroomen, en met een openheid en reinheid, die men nergens bij de kweekelingen onzer universiteits-colléges aantreft. Welk verschil - roept hij uit - tusschen zulk een verblijf en de huizen waar wij school gingen, ware gevangenissen, gemetseld tusschen twee straten van Parijs, overschaduwd aan de vier zijden door daken en schoorsteenpijpen, huizen met twee rijen spichtige boomen op de ge-

zande of bestrate speelplaats en waaruit we alle 8 of 14 dagen eene wandeling deden langs de kroegjes van de voorstad.'

De meeste dezer eeuwenoude scholen zijn, door het allengs in waarde stijgen van het haar oorspronkelijk gemaakte grondbezit, rijk geworden. Zoo was *king Edward's school*, te Birmingham, bij hare stichting gedoteerd met landerijen, die jaarlijks 21 £ opbragten. Zij brengen thans 11,000 £ op. Om dezelfde reden zijn de tractementen meestal, zelfs voor Engeland, zeer aanzienlijk. Eenige rectoren trekken daardoor jaarlijks meer dan 1000 £. Niet overal echter is dit zoo gesteld. Elders zijn het het vermeerderd aantal leerlingen en de hooge schoolgelden, waardoor de docenten groote sommen verdienen. Eton b.v., oorspronkelijk aangelegd voor 70 leerlingen, had er in 1860 850. Daar nu elk hunner jaarlijks aan den rector ruim ƒ 75 betaalt en daar dezen insgelijks entree- en afscheidsgelden worden verstrekt, berekent zekere Paterfamilias, die in 't *Cornhill Magazine* naïve brieven over dit onderwerp aan Thackeray schreef, dat rector Goodford te Eton ongeveer ƒ 91,000 's jaars trekt louter voor directie en beheer, en alleen uit de schoolgelden. De tractementen der overige of *assistant masters* zijn natuurlijk minder, afwisselend naar 't getal leerlingen; maar zij worden toch door Paterfamilias voor elk hunner geraamd op tusschen de ƒ 18,000 en ƒ 42,000 's jaars.

De indruk, dien de jeugd op den bezoeker maakt, hetzij hij ze in grooten getale bij de school, hetzij elders afzonderlijk aantreft, is zoo geheel dezelfde, dat men er met eenig vertrouwen uit besluiten mag tot een bepaald consequente behandeling bij hunne opvoeding. Zij vertoonen zich niet anders als men ze met den rector in de playgrounds opzoekt, dan wanneer men ze in de eetzaal, of in de bibliotheek, of in hunne woonkamers, of wel op hunne vacantiereizen in den trein ontmoet. In die frissche, vaste gelaatskleur, dien vrijen blik, dien ligten tred, die krachtige houding meent ge nog de mengeling van den fieren Saksischen en Frieschen stam met het trotsche bloed der Noormannen te ontwaren. Bovenal is het iets opens en opregts, zekere vrijmoedigheid en vastberadenheid, die u treffen en hoogst aangenaam aandoen. En gewis, de Engelsche jeugd heeft vroeger dan eenige andere deel aan 't gevoel van eigen waarde, dat een natuurlijk voorbehoedmiddel tegen allerlei onreinheid is. Vandaar het door allen erkende feit, dat liegen iets zeer zeldzaams bij hen is. Zij

weten het, dat men van hen bovenal waarheid verlangt, ja hen op hun woord gelooft; reeds daarom rekenen zij het beneden hunne waardigheid te liegen.

Bovendien leeft er reeds in de jeugd een zoo merkwaardige zucht voor wettigheid, dat zij de op een misstap gezette straf, als iets dat hun noodwendig toekomt, volkomen erkennen en in veel gevallen zelfs als een regt wenschen.

Deze verschijnselen, die we niet aarzelen een voorregt der Engelsche jeugd boven die van het vaste land te noemen, vinden hunne verklaring, niet in de inrigting eener school-alleen of in den takt der docenten; maar school en docenten zelve staan met de leerlingen onder den invloed van een magtig element. Eene school - zelfs het beste en volledigste opvoedingshuis - staat altijd tusschen de familie en het openbaar leven in, en kan zich, al wilde zij het ook, nooit zoo aan beider invloed onttrekken of zij wordt toch door denzelfden geest, die daar beslissend is, bezield. Wie dus het eigenaardige dezer beide factoren, openbaar en familie-leven, in Engeland kent, kan zich van den toestand der groote Engelsche scholen en de morele gesteldheid der daar vereenigde jonge lieden gemakkelijk rekenschap geven.

Slechts daarom kan de opvoeding in de *public schools* gedijen, omdat zij zich aan de gewoonte van 't ouderlijk huis aansluit. *Leges sine moribus vanae:* dat geldt in Engeland meer dan elders, in den Staat zoowel als in de kleine schoolgemeente. Uit het ouderlijke huis brengen allen mede een gewoonte aan bepaalde familiezeden, ook in 't godsdienstige, eene denkwijs die de eigen familie van andere onderscheidt, *particular feeling*, tot zelfs den afzonderlijken familietrots, alsmede het door allen gedeelde bewustzijn van tot een vrij en magtig volk te behooren en zich, als ieder ander, den weg geopend te zien om onder dat volk tot eer en aanzien te geraken. Zoo staan allen vroeg onder den invloed van een werkzaam, aristocratisch element.

Vaste zeden en gewoonten kweekt Engeland. Wáár op het vaste land zou b.v. de rector eener overgroote school zijne gezamenlijke discipelen kunnen toespreken met de woorden, die ergens een Engelsch Headmaster bezigde: ‘Ik weet - zeide hij - dat er weinigen onder u zijn, die niet van huis reeds de gewoonte van geregeld bidden en het dagelijksch gebruik van den bijbel hebben medegebragt.’ Omdat elders het

huiselijk leven óf niet bestaat óf niet in overeenstemming is met het openbare en beide den opwassenden knaap niet krachtig doordringen, niet leiden in een bepaalde tucht: daarom moeten de verwachtingen, daar van de school gekoesterd, dat gij b.v. door 't historisch onderwijs nationale zin in de jeugd opwekt, onvervuld blijven. In Engeland rust de politieke welstand des lands op de gevoedsterde zeden. Dat dit bij hen niet toevallig geschiedt, kan men niet alleen uit hunne paedagogische literatuur, maar ook uit hunne philosophische zien. Baco en Locke spreken herhaaldelijk van de weldadige werking van *the custom* en veroorloven het hoogstens 't waarachtig genie zich daarvan te ontslaan.

Volgt uit dit beginsel een zich gewillig schikken en oplossen van het individu in het geheel, daarom gaat de persoonlijke zelfstandigheid niet onder. Juist op het behoorlijk aanwenden en leiden van 't zelfgevoel schijnt de gansche Engelsche paedagogie te berusten. De volwassenen hebben een soort van eerbied voor de persoonlijke regten ook reeds van den knaap. ‘De achting voor zich zelven - zoo heet het - moet den knaap van 't kwaad terughouden, en hoe meer vertrouwen de leeraar hem schenkt, des te meer zal hij trachten dit te verdienen.’ Daar nu deze meening heerscht bij natie en onderwijzers, zijn deze laatste ook, zonder aanwending van veel paedagogische kunstgrepen, in de zedelijke leiding der jeugd meestal zeer gelukkig. Het is den onderwijzers minder te doen om zich methodes eigen te maken, dan wel om bepaalde beginselen in hunnen omgang met de jonge lieden te toonen. *Not measures but men*, dat is ook voor opvoedingshuizen de gouden regel. En evenmin als ge in de Engelsche *public schools* één leerling van bangen en devoten aard zoudt kunnen aanwijzen, kunt ge er een docent vinden, van wiens autoriteit of methode ge eenigen dwang voor de jeugd zoudt vreezen. Men denkt in 't algemeen op dit punt, en teregt, dat waar een docent maakt dat de discipels hem vreezen, hij ook altijd gevaar loopt van bedrogen te worden en dat hemzelv' de schuld treft van hen op sluipwegen te hebben geleid. Reeds het uiterlijke der docenten moet, zelfs afgezien van de herkomstige ambtsdragt, die aan den geestelijken stand doet denken, op den vreemdeling een gunstigen indruk maken. Zonder pedantisme is hunne houding deftig en gentlemanlike, - eene achtbaarheid, die tegenover zulk eene hooghartige, opbruischende jeugd welligt noodiger is

dan elders, dan b.v. in Duitschland, waar men eerder beproeft en weet met zijn wetenschappelijke persoonlijkheid de jeugd respect in te boezemen en in 't overige achteloozer is. In Engeland zijn er voorzeker weinig docenten, die wetenschappelijk zoo hoog staan als de meeste Duitsche. Maar maatschappelijke deugden waardéren zij. En dat knapen slechts door mannen tot mannen kunnen worden opgekweekt, dat de persoonlijke invloed des meesters krachtig werkt op de vorming van 't karakter des leerlings, dat is hunne overtuiging en daar houden zij zich aan.

Geduld, onbekrompenheid en de gave om wat voor den voet ligt voorbij te zien, vol vertrouwen op de wording van 't geheel, zijn deugden den Engelschen paedagogen eigen. Vandaar hunne liberaliteit in den omgang met de jonge lieden. Alle beperking, vooral alles wat naar policie en spionnéren zweemt, wordt vermeden: men wil eene onbelemmerde krachtsontwikkeling. Men is streng in 't groote en wezenlijke en uiterst los in al het andere. Ja, de vrijheid, die men meent den discipelen te mogen geven, is in onze oogen verbazend groot. Zoo is er b.v. op de kostschool volstrekt geen geregeld en gestreng toezigt. Bij het eten is er niet altijd een docent of toeziener aanwezig. Evenmin slaapt er een in hetzelfde vertrek, of is er bij hunne uitspanningen iemand om een oog in 't zeil te houden, in de buurt. Dit zouden de jonge lieden als een inbreuk op hunne regten beschouwen. Het snijden van namen in tafels en banken is niet verboden[1]: rector Liddell van Westminsterschool verbood alleen het snijden in de balken van den zolder: overigens is er nergens in de school een handbreed ruimte ongebruikt gelaten door het mes. Uitgaan is zelfs in de scholen midden in Londen niet zeer beperkt. Verder lezen de leerlingen wat ze willen, ook allerlei politieke bladen. 't Is intusschen ook waar, dat ge hunne schoolbibliotheek zoo voorbeeldig ingerigt en voorzien vindt, b.v. die te Eton, dat zij wel in staat is velen voor smaak in flaauwe of slechte lectuur te bewaren of daarvan af te brengen. De jonge lieden laten zich reeds vroeg met politiek in. 't Zou ook onmogelijk zijn

1 't Is veeleer een middel geworden tot opwekking van 't nationaal eergevoel bij de knapen. Zoo toont u een Westminster-boy Drydens diep in een bank gesneden naam; zoo ziet ge te Harrow Byrons olm en zijn naam met dien van Peel in den wand. Te Eton zijn onder velen R. Porsons naam en die van lord Wellesley ingesneden.

hen van de daarmede bezwangerde atmospheer af te sluiten. Wanneer het intusschen waar is, dat de ergste radicaal in Engeland nog een ultra conservatief man is, vergeleken met de continenteele, althans Duitsche, vrijheidsmannen, dan mag men deze vroege deelneming aan de politiek wel voor tamelijk onschuldig houden. Ook in dit opzigt is het opmerkelijk, hoe ieder uit het ouderlijk huis een bepaalde som van ingeplante overtuigingen medebrengt, wier element over 't geheel eerbied voor 't bestaande, eerbied voor regt en wet is. Overigens hebben zij allerlei nabootsing der volwassenen: op vele scholen geven zij tijdschriften uit; bij prijsuitdeelingen hebt ge het rumoer eener onstuimige *meeting*, enz.

Wilde men nu beweren dat, volgens deze voorstelling, de Engelsche jeugd te veel aan zich zelve overgelaten en te weinig buiten het drijven der groote maatschappij gehouden wordt, men zou u daarop antwoorden, dat wat elders onontbeerlijk schijnt, daar onnoodig of ongepast zou zijn, en dat men toch ook op 't vaste land met strenger toezigt en meer beperking niet verder gekomen is dan in Old-England. Evenwel niet alle toezigt ontbreekt. De hoogste klasse van al deze scholen *Sixthform* (rectorsklasse) genoemd - *the magic name of sixthform!* - geeft ieder die er in komt de pligten van een *senior* of *prepostor*. Slechts de *fifthform* (onze conrectorsklasse) staat niet onder hare contrôle, maar heeft ook over de jongere leerlingen niets te zeggen. Daar men nu bij de bevordering tot deze selecta zeer zorgvuldig te werk gaat, kan men zich reeds eenigzins op de ondersteuning, welke de schooltucht bij de seniores vindt, verlaten. De meeste dezer jonge lieden maken er eene conscientiezaak van, het vertrouwen niet teleur te stellen.

Op den eersten aanblik is hunne verhouding tot de jongeren tyranniek. Volgens het *fagging-system* toch heeft ieder oudere onder de jongeren minstens één *fag* of *groen*, die als bediende voor hem loopt, hem wat hij wenscht bezorgt, zijne boeken op hunne plaats legt, zijne kleêren opbergt, enz. Dit cliënt- en patroonschap is echter niet zoo drukkend als het schijnt voor den jongere, wien het in veel gevallen tot steun en bescherming dient. Ook Thomas Arnold erkende, in weerwil der klagten tegen zulk eene barbaarsche gewoonte ingebragt, het heilzame van dien custom en handhaafde dien. Zijn zeggen was: ‘Kan ik mij op mijn sixthform verlaten, dan ben ik gerust.’

De groote toegevendheid waarmede men in Engeland gewoon is het jongere geslacht te bejegenen, is welligt daarom ook minder gevaarlijk, omdat die zelfde jeugd, hoezeer zich zelv' gevoelend en vrijheid ademend, toch een verbazend groote achting voor autoriteit koestert. Deze achting voor autoriteit is bepaaldelijk een karaktertrek des Engelschen volks. Zij is opmerkelijk bij het individuele vrijheidsgevoel: en toch, de vereeniging dezer twee schijnbaar zoo tegenstrijdige beginselen ontwaart ge in 't huiselijk leven en de school, in de kerk en het staatsleven: het conservatieve liberalismus - om het eens zoo te noemen - spiegelt zich in 't groote en kleine af, gelijk de natie *en bloc* de bedrijvigheid van een onvermoeid voorwaarts streven naast de grootste rust en vasthoudendheid toont. Deze eerbied nu voor 't gezag maakt de jonge Engelschen over 't geheel tot vertrouwelijke en gemoedelijke leerlingen, volgens den stelregel dat de waarheid voor ieder mensch slechts het geschenk eens anderen is en ‘wat men is heeft men aan anderen te danken.’ Het is alsof het oude zeggen ‘*Discere cupientem credere oportet*’ in Engeland nog van zelf spreekt. Tot zelfstandigheid van geest gelooft men in Engeland slechts te komen door zich jong onder de tucht van een ervaren en reeds gevormden geest te stellen, dat is: door gehoorzaamheid. Bij zulk een zin voor gehoorzaamheid komt het er dus slechts op aan, dien op de juiste wijze te ontwikkelen. 't Valt ligt in het oog, dat het in de meeste gevallen geen gehoorzaamheid uit liefde is, maar toch ook niet uit vrees. De verhouding van den scholier tot zijn leermeester is meer op achting gegrond; een warme, hartelijke aanhankelijkheid is iets zeldzaams. Ook Thomas Arnold trok zijn kweekelingen vooral door de *earnestness of his manner*. Zelfs de verhouding der kinderen tot de ouders mist in Engeland die innigheid, die wij op het vaste land gewoon zijn.

Het afscheid dat de jonge Tom Brown van zijn vader nam (in Tom Browns ‘Schooldays by an old boy’), de toon en de woorden van den ouden *Squire* bij het vertrekken van zijn zoon naar de *public school* (door Emile Montégut in der tijd in de ‘Revue des deux Mondes’ beschreven), zijn *quite English*. Ook Arnold zegt; ‘Voorzeker is de betrekking van ouders en kind in andere landen anders dan bij ons: dáár is meer hartelijke innigheid, meer wezentlijke vertrouwelijke vriendschap dan er in den regel bij ons bestaat’ ('t Is intus-

schen, in parenthesi, de vraag, of dit niet een uitvloeisel is der minder nerveuse complexie van John Bull).

Met nog minder zelfverloochening heeft dus de onderwerping aan de autoriteit plaats als die autoriteit een beginsel, eene wet is, bij welke van geen persoonlijke willekeur sprake kan zijn, maar die haar regt ontleent aan zich zelve of aan haar historisch bestaan. Immers de *Wet* staat in Engeland gelijk in 't openbaar leven zoo ook reeds bij de jeugd in hooger aanzien dan elders. Daar leert men het vroeg ‘dat de school der wet tot vrijheid voert.’ 't Merkwaardigste voorbeeld hiervan is de onderwerping aan de herkomstige wet der schoolstraffen, der ons zoo vreemd klinkende ligchamelijke tuchtiging.

Het *flogging system* is op al deze scholen nog in volle kracht; te Eton zijn zelfs de leerlingen der sixthform daar niet van uitgesloten. 't Is de herkomstige wet, die in eere gehouden, en waardoor als het ware - zoo beschouwt men het - het door 't misdrijf verbroken zedelijk evenwigt wordt hersteld. Dr. Arnold bezigde de roede slechts voor 't liegen, gelijk ook Locke aanbeveelt.

Het ‘niet voor de school maar voor het leven leeren’ is, wat de wet betreft, in Engeland meer dan elders het geval. Daar wordt den knapen gepredikt, dat aller vrijheid begin zelfbeheersching is, en dat eerst wanneer het subjectieve zich schikt naar en zich oplost in het algemeene, er een element ontstaat, dat de levenskiem is der ware maatschappij.

Uit deze weinige trekken zien wij reeds, dat de *national feeling* der Engelschen geheel in hunne *public schools* is doorgedrongen. Daaraan hebben dan ook inderdaad deze scholen hare populariteit te danken, eene populariteit die groot is, in weerwil der aanmerkingen van Lord Stanhope en van Paterfamilias, en die zeker bij een oordeelkundig wikken der gemaakte bezwaren geen het minste gevaar loopt. Sir John T. Coleridge in zijn ‘Lecture’ en onderscheiden artikels in 't ‘Cornhill Magazine’ en ‘de Reviews’ hebben, te regt, fouten gegispt, op vermeerdering van docenten aangedrongen, ja een geheele omwenteling in 't leerplan voorgesteld: dit alles spreekt van zelf in het land der vrijheid. Maar de overtuiging wankelt niet, dat juist de public schools geschikt zijn den nationalen zin te

voeden, kleingeestige zelfzucht te regter tijd het hoofd in te drukken, tot mannelijke besluiten op te wekken, kortom de jeugd met dien *high spirit* te doordringen, zonder welken niets groots kan worden tot stand gebragt. Deze lof is dikwijls over haar uitgesproken, o.a. door den beroemden Canning waar hij zegt: ‘Dat we in onze geschiedenis eene schier onafgebroken reeks van mannen hebben gehad, die in de moeijelijkste omstandigheden getoond hebben steunpilaren des lands te zijn, krachtig met woord en daad; dat het Engeland op geen gebied aan mannen faalt, die een schoon doel weten te stellen en met ongemeen verstand de middelen weten te vinden om het te treffen, dat danken wij in de eerste plaats aan 't systeem onzer *public schools* en universiteiten.’ En men herinnert zich het woord van Wellington, die op zijn ouden dag zijn geliefd Eton bezoekende, te midden der levenslustige jongelingschap zijn eigen jeugd herdenkend, uitriep: ‘Hier werd de slag van Waterloo gewonnen!’

Duur zijn de scholen die ik opnoemde. Voor nog geen 8 maanden in het jaar betaalt een knaap te Eton bij zijn *tutor* inwonend £ 120. Daarvoor heeft hij een kamer, die hij meestal zelf meubileert, kost, vuur en onderwijs. Maar hij betaalt extra voor allerlei nieuwe vakken, ook voor teekenen, dansen, schermen, zwemmen, voor bewasschen, kortom zooveel items, dat het hem zeker op meer dan ƒ 2500 's jaars te staan komt. Maar al zijn ook vele dier scholen, zooals die van Winchester, het Charterhouse te Londen, oorspronkelijk voor pauperes et indigentes scholares bestemd, van deze middeleeuwsche bestemming afgeweken, er is toch in het zamenzijn dier knapen geen zweem van standsonderscheid te bespeuren. In 't Charterhouse, te Harrow en elders ziet ge de zonen van de eerste geslachten des lands naast onbekende kinderen uit het volk. Op zulk eene school geweest te zijn geeft op zich zelf reeds een zekeren adel en dan is de vraag niet meer: ‘Zijt gij de zoon van een fabrijkant of van een Graaf?’ Alle onderscheid is dan vereffend. Er mogen er zijn, die smalen op deze scholen voor de kinderen van *City-bankers* en *Railway-princes*, de algemeene opinie is: dat die scholen heilzame vruchten afwerpen, omdat ze de jonge menschen van inbeelding louteren en hen noodzaken zich met huns gelijken te meten. Daartoe, meent men, heeft de jonge patriciër t'huis geen gelegenheid, waar men hem als den ‘jongen Heer’ niets euvel duidt. Onder deze vrolijke, on-

bevangen, ook wel onbesuisde en vermetele makkers (men leze Tom Brown) geldt geen flaauwheid voor geest, geen eigenzinnigheid voor geestkracht; den verwaande en ingebeelde laat men loopen of hij krijgt oorvegen. Zoo wordt het karakter voorbereid om de stormen des lateren levens te bravéren. Zoo doende knoopen de jongelieden der meest verschillende standen de hartelijkste vriendschapsbanden aan, die als de sacra cohors der Thebanen de *Amicitiae Etonenses* tot een spreekwoord hebben gemaakt.

Locke geeft ergens den raad: ‘Hoe eer gij den knaap behandelt als een man, des te eer zal hij beginnen man te zijn.’ 't Is een stelling uit het Engelsche volksleven gegrepen. Veel vroeger dan op 't vaste land vertoonen zich de Engelsche knapen als volwassenen en zelfstandig in 't gezellig verkeer, en worden door de ouders en onderwijzers als personen, als *gentlemen* behandeld. Maar zij missen daardoor ook, wat anderen zoo bekoort, het poëtische, het smachtende van den knapen- en jongelingsleeftijd. Bepaaldelijk uitgelokt wordt die vroege bezonnenheid bij de kwakers. En gelijk deze secte over 't geheel het Engelsche karakter in zijne uitersten voorstelt, zoo vindt ge ook, in hunne uitstekend bestuurde scholen, bij de jeugd weinig jeugdigs, maar veel juistheid en openheid in hun wezen uitgedrukt, overeenkomstig hunne schoolregelen, die voorschrijven: *strict regard to truth, and integrity* en *simplicity and plainness of speech, behaviour, dress and apparel*.

Gelijk de kleine Engelsche jongens reeds allen een hoed dragen, zoo worden zij ook inderdaad van hun 12de jaar af algemeen reeds als mannen beschouwd. Men acht het goed hen eenigzins te vertrouwen en ze zeer vroeg ook daar aan zich zelve over te laten, waar het zaak is een kalmen blik en tegenwoordigheid van geest te bezitten. In en buiten Londen wandelend kunt ge gedurig kleine jongens op de *outside* van een *omnibus* of *stagecoach* zien zweven in een zoo hagchelijke houding, dat menig papa bij ons ze liever op zijn schoot of tusschen zijn knieën zou genomen hebben. In Engeland meent men, dat de jongen wel iets wagen mag: hij moet het gevaar leeren kennen en gering achten; weshalve ook de elders gevaarlijk geachte spelen en wedstrijden, de *aquatic amusements* in hun kleine sierlijke bootjes, bij hen zeer in eere zijn, als middelen niet alleen om ligchamelijke rankheid, maar ook om den kernachtigen, onversaagden geest der natie, der zeebe-

dwingende, reeds in de jeugd te kweeken. Lord Stanhope roept (in zijn ‘Rapport’ van Mei ll.) het getuigenis der uitstekendste professoren voor de ligchaamsoefeningen der Latinisten in; en de Engelsche correspondent der ‘Revue Brittannique’ van Junij ll. merkt op, dat de eereprijzen voor schoolwerk gegeven, in de oogen der jongelieden toch staan beneden de eereprijzen, die zij zelve uitloven voor den besten roeijer en cricketspeler. Hoeveel zij daar ook aan doen, het wordt hun als welbestede tijd in rekening gebragt. Men beaamt Lord Chesterfields woorden: ‘Active sports not to be reckoned idleness in young people.’ En zoo ziet er dit jonge volkje dan ook werkelijk overal zoo driest en vastberaden uit, alsof ze 't bewustzijn van tot Old-England te behooren, met de moedermelk hadden ingezogen en het overbodig achtten zich aan iets ter wereld te storen.

Bij zulk een stelsel van opvoeding blijft dus de jeugd, die zoo spoedig ophoudt jong te zijn, die zich in 't maatschappelijk leven op gelijken voet met de volwassenen beweegt, in vorming van den geest veel langer onrijp dan elders. Er zijn er die klagen over te weinig inspanning van geest, over het onnadenkend en kinderachtig aannemen op autoriteit; met name wordt dit beweerd van de jonge studenten te Cambridge en Oxford. Daar, zegt men, doen de meesten niet veel, maar studéren voor hun pleizier; en die vlijtig zijn, zijn het op hoogst onzelfstandige wijze. De tegenpartij ontveinst zich geenszins dat deze klagten niet geheel ongegrond zijn, maar zij antwoordt: ‘Allen mogen lang rondloopen zonder blijk te geven van bijzondere ontwikkeling, toch gaat aan menigeen, na jarenlangen schijnbaren lediggang, plotseling een licht op, zoodat hij wat voor hem het geschiktst is inziet en dit met zelfstandigheid en energie aanpakt.’ In 't algemeen heeft men vertrouwen in de gezondheid der Engelsche natuur, en men rekent er op, dat het tijdpunt van rijpheid in 't kennen en willen *moet* komen, en dat het hiervoor heilzaam is, met den knapen- en jongelingsleeftijd niet te veel den schoolmeester te spelen, maar hen veeleer aan zich zelve en aan hunne liefhebberijen, hoe zot ook, over te laten; terwijl, zeggen ze, een *plodding German*, een blokkende Duitscher, dom wordt van al de inspanning waartoe men hem dwingt en daardoor tot geen natuurlijke ontwikkeling komt.

Want in lijnregten strijd met het overig Europa, zijn de Engelschen van oordeel, *dat het aanleeren van kundigheden bij*

de opvoeding eerst de tweede zaak is, waartoe het leven altijd nog gelegenheid genoeg aanbiedt. Maar opdat de jongeling zelf deze gelegenheid wete aan te grijpen en te gebruiken, daartoe, meenen zij, moet van jongs af *de eerste taak, de káraktervorming*, behoorlijk zijn vervuld. Want een verzuim op dit punt is later niet te herstellen. Op 't vaste land, bijzonder in 't paedagogisérende Duitschland, heerscht de meening dat een onophoudelijk bezig zijn in 't wetenschappelijke gunstig werkt op de vorming van 't karakter des knaaps. Maar men moet toch bekennen, dat die werking tallooze malen uitblijft, dat die karaktervorming door hersen-inspanning bij de wetenschappelijke Duitsche jeugd, in 't jaar 1848 gebleken is hoogst problematisch te wezen. Engelsche biographieën lezende, zult ge zelden van ijverig studéren in de jeugd, van wetenschappelijk streven melding vinden, maar zooveel te meer van beheersching der aandoeningen, vrijmoedigheid, vastheid van wil, koenheid, geduld, volharding ook bij luttel gevolgen.

Op deze eigenschappen, en vooral ook hierop, dat ze gegrond moeten zijn in ware godsvrucht, die het zekerst van alle menschenvrees bevrijdt, komt - om één uit velen te noemen - Fowell Buxton, de vriend en helper van Wilberforce in 't werk der slavenbevrijding, telkens terug als hij zegt: ‘Laat uw eerste studie zijn, mijn zoon! den menschen te toonen, dat gij niet van hout of stroo zijt, maar dat er ijzer in u zit. Toon hun, dat ge wat ge zegt ook doen wilt, dat ge vaste, geen weifelende besluiten neemt; dat, als ge eenmaal besloten hebt, geen verleiding of bedreiging iets op u vermogen.’ Nog veel ware hier bij te voegen in den geest van Mary Bartons schoon gezegde: ‘anxious mind never pious mind.’ Van den wil, als de schatkamer der menschelijke kracht, maken zij gaarne alle aardsche welzijn des menschen afhankelijk. Toch hebben de landgenooten van Pelagius zoo goed als anderen deze denkwijs weten te vereenigen met ootmoedigen demoed voor Hem, van wien alle volmaakte giften afdalen.

Wat dus de Engelsche paedagogie hoofdzakelijk beoogt is: bij de jeugd op de regte wijze wilskracht te ontwikkelen. Ook haar ideaal is een leven aan de waarheid gewijd. Maar die waarheid bestaat slechts concreet in handelingen des werkelijken levens. De onderwijzer zelf moet eerst in de school des levens zijn gevormd: dat iets goed is, leert men eerst daardoor begrijpen dat men het doet. Treffend is het, deze praktische rigting in

't leven hunner merkwaardige personen te aanschouwen: schier elke biographie bevat er voorbeelden van. Ik herinner u Sir Stamford Raffles, den veroveraar van Java, onzen lastigen vijand zoolang hij leefde, en wederom Thomas Arnold. Het is alsof iedere gedachte, die zich in zulke mannen vormt, ook terstond in een krachtige hand overgaat: al hun weten is doen. En als Arnold door godsdienstige bezwaren wordt verontrust, wat doet hij? Hij tijgt aan den arbeid. Door werken van Christelijke liefde bevrijdt hij zich van de pijn, die het ten deele weten verwekt, en de terugslag der handeling brengt rust in zijne ziel. ‘Als ik niet begrijp - zegt hij - in 't raadselachtig lot den menschen beschoren, waarom dit voor mij? waarom dat voor hem? dan antwoordt de Heer op mijn twijfel: “Wat gaat het u aan? Volg slechts mij na!” En op dien weg leidt hij mij van de ééne klaarheid tot de andere.’ Den zegen op arbeidzaamheid rustend, gelijk zich die bij Thomas Arnold openbaarde, kan men bij 't geheele volk ontwaren: het geheim zijner grootheid vindt vooral daarin zijne oplossing.

Men kan Engeland geluk wenschen, dat het zijn groote scholen, door er het karakter der jeugd in een bepaalde rigting te leiden, steeds populair hield en dat het in de schooltucht, door groote liberaliteit te paren aan de ontwikkeling van enkele nationale hoofddeugden, die scholen een vruchtbaren bodem tot bloei heeft verzekerd. Het zijn voorvaderlijke instellingen waarop de geheele natie trotsch is, wier geschiedenis met welgevallen wordt gelezen, wier afbeeldingen nog voor drie jaren de ‘Illustrated London News’ in een reeks van teekeningen bij den tekst ‘The great schools of England’ gaf. De meeste dezer inrigtingen zijn, zoover mijn statistieken reiken, bloeijend. De school te Eton b.v. (in 1441 door Koning Hendrik VI voor 70 leerlingen gesticht) is in de laatste 12 jaren met 200 leerlingen toegenomen en heeft er thans meer dan 850. In Frankrijk is het met de opinie over de Lycées anders gesteld. De welluidende stem des Ministers moge telken Augustus gewagen van den bloei der door Napoléon III herstelde studiën; de vox populi, thans faucibus haerens, zou hem overschreeuwen, als zij het mogt: de nobelste mannen zwijgen zuchtend; 't is al stout, dat Ch. Dollfus in '63 zeggen durfde: ‘l'Université a fait de l'instruction moyenne un mécanisme. L'uniformité de direction qui prévaut dans les lycées est conforme à nos errements en politique. On a rédigé le programme, tout

est réglé et réglementé, méthodique, parfait. Que deviennent cependant la liberté et la vie dans ces engrenages? La symmétrie est leur mort. La science est morte dans le cerveau si l'amour du vrai ne bat dans la poitrine. Le lycée ne s'occupe pas de l'homme mais du bachelier.' En ik schrijf, lezer, u nog deze luchtige scène, die ge u herinnert, uit 'Paris en Amérique' af:

- Pauvre amour! s'écria Jenny, laissez-le jouir de ses belles années, il n'est pas seulement bachelier.
- Eh! bien, qu'il se fasse bachelier.
- J'ai le temps papa, dit Henri en baîllant. L'année prochaine tu me donneras un répétiteur.
- A quoi bon? lui demandai-je.
- Tout le monde prend des répétiteurs, dit Jenny en haussant les épaules. Voyez le fils de M. Petit, le banquier. Il ne savait rien, c'était un idiot. En trois mois un homme du métier lui a mis toute une encyclopédie dans la tête. Il a étonné jusqu'à ses examinateurs.
- Et trois mois après il était aussi ignorant qu'au premier jour.
- Qu'importe? dit Jenny, il était bachelier; c'est un titre qui mène à tout....

Ook het verstandig publiek beschrijft het huis van Dr. Olybrius als 'une grande maison à fenêtres grillées, quelque chose comme un couvent, un collége, une prison.' - En wat oordeelt Duitschland? De man wiens gulden boekske over Engeland en wiens 'historische Betrachtung: die Bildung des Willens' werden herdrukt, die ook door andere geschriften een autorireit werd bij publiek en docenten, die steeds tot hoogeren graad opklimmend in de onderwijs-hierarchie, thans onder den Staatsminister Dr. von Mühler in 't collegie der Vortragenden Räthe afd. Onderwijs zetelt, Dr. Wiese, blijkens zijn pas verschenen werk: 'Das höhere Schulwesen in Preussen, Historisch-Statistische Darstellung' innig vertrouwd met het schoolwezen zijns vaderlands, verzekert openlijk: dat de gymnasiën in Pruisen als een noodzakelijk kwaad worden geduld[1].

1 De eenvoudige Wiese, thans uitgedost met den echt Duitschen titel van 'Geb. Ober-Regierungs- und vortragendem Rath im K. Ministerium der geistl., Unterrichts- und Medic.-Angelegenheiten, Mitglied der K. Ober-Militair-Studien-commission', is in mijn oog een zegen in den Pruisischen studieraad, een ware Maecenas der wetenschap en oude letteren. Uit zijn classiek werk 'das höhere Schulwesen in Preussen' (Berl. 1864), is een schat van feiten op te delven voor al wie over Pruisen oordeelen wil. Het behoort niet hier ter plaatse daaruit veel bij te brengen. Iets mag ik echter tot toelichting van mijnen tekst en tevens tot lof van den bescheidenen man melden.
Volgens de schoolwet van 1816 duurt de cursus van 't Pruisisch gymnasium 10 jaar: de leerling komt in den regel op zijn 9de en blijft tot zijn 19de jaar. - Er zijn 6 klassen (zij worden geteld gelijk vroeger bij ons: VI is de onderste, I de rectorskl.), de 6de, 5de en 4de duren 1 jaar, de 3de en 2de elk 2 jaar, de 1ste klasse duurt 3 jaar: de verdeeling van klassen, uren, vakken, is opgemaakt uit Wiese's aanwijzing, die echter voor de twee onderste vakken niet duidelijk is, als volgt:

	6	6	8	8	8	8	8	8	8	8
	.	.	5	5	5	7	7	7	7	7
	6	6	4	4	4	4	4	4	4	4
	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6
	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2

.	3	3	3	3	3	3	3	3	3	
.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	
.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	
				2 3	2 3	2 3	2 3	2 3		

De som dezer kolommen moet, zegt Wiese, voor alle klassen 32 schooluren 's weeks maken. Hieruit zien wij welk een kolossale som uren een jonge Pruis aan zijn schoolwerk besteedt. Immers de vaeantie duurt nergens langer dan 10½ week in 't jaar. Stel er blijven 41 werkweken: 41 × 32 = 1,312 schoollessen 's jaars, × 10 jaar = 13,120 schooluren in den geheelen cursus. Te Utrecht is de cursus der Lat. scholen 5jarig. De vacantie ruim 12 weken. De schooltijd 's weeks, dooréén gerekend, 30 uur. Dezelfde berekening is dus te Utrecht 40 × 30 = 1,200 schoollessen 's jaars, × 5 jaar = 6,000. Deze vergelijking kan natuurlijk niet juist zijn, omdat de discipels te Utrecht ± 3 jaren onder zijn bij hunne komst dan in Pruisen; maar juist kan men oordeelen als men de vakken afzonderlijk vergelijkt. Nemen wij den rooster van werkzaamhoden op de Utrechtsche school 1864-1865 ter hand, dan tellen wij voor de

1ste (laagste) klasse.		**2de klasse.**	**3de klasse.**	**4de klasse.**	**5de klasse.**
Latijn	15 uur.	10 nur.	10 uur.	8 uur.	8 uur.
Grieksch	3 uur.	7 nur.	8 uur.	7 uur.	7 uur.

Dat is *Latijn*	51 uur × 40 weken × 5 jaar = 10,200 uren zamen.
Grieksch	32 uur. × 40 weken × 5 jaar = 6,400 uren zamen.

De jonge Pruis daarentegen had, 10 jaren lang, ruim 41 weken school en in 't

Latijn	(volg. bovenst. lijst)	76 uur × 41 × 10 = 31,160 Lat.	lessen zamen.
Grieksch	(volg. bovenst. lijst)	50 uur × 41 × 10 = 20,500 Gr.	lessen zamen.

Deze cijfers wijzen de paardekracht aan, waarmede men van den teederen leeftijd van 9 tot aan den 19jarigen op den knaap werkt. Klagen wij, en met regt, dat de Hollandsche jongens te veel werken; wat moest dan niet een gemoedelijke Pruis doen? Veelvuldige gevallen van ziekte, oogenzwakte, vroegtijdigen dood, haalden de auteurs die er tegen te velde trokken, als Belegstelle, aan: zij verklaarden het, min of meer onverholen, dat hun 10jarig bloksysteem een afgewerkt, sceptisch, karakterloos kroost had geteeld. En toch, wat gaf Lorinsers opstel Zum Schutz der Gesundheit in den Schulen? Letterlijk niets. Een vloed van geschriften, deels vóór, meerendeels tégen, en de door den Minister ingewonnen ‘Berichte der sämmtlichen K. Prov.-Schulcollegien’ leidden tot eene ‘Ministerial-Verordnung vom 24 Octb. 1837’, welke een ‘Normalplan’ gaf in geenen deele humaner dan 't bestaande. 't Was ook de tijd niet om iets los te laten van Wissenschaftlichkeit en Realia op de gymnasiën. De philologie werd voor een obsoleet, onpraktisch opvoedingsmiddel allerwege uitgekreten. De gymnasiën moesten wel blijven parademaken met ‘nuttige’ vakken en wetenschappelijkheid, die hun tot bliksem-afleiders dienden in de Sturm- und Drangperiode.
Zegenrijk noem ik daarom Wiese's invloed op het Pruisische onderwijs. Wat in 's mans officiëele werk niet te lezen staat, maar wat, mijns inziens, onbetwijfelbaar is, is de herleiding ten goede die Wiese van uit den Hoogen Studieraad in de gymnasiale schoolseries heeft gebragt. Immers den 7den Jan. 1851 verscheen, zonder eenig gedruisch, een studieplan dat een milderen geest ademt, Latijn, Grieksch en Wiskunde als hoofdvakken plaatst en daarnaast nieuwere talen en hulpwetenschappen, maar dat ten slotte de schooluren tot 28 en 30 vermindert. Dit leerplan, thans in Pruisen vigérend, schrijf ik hier ten slotte nog af; ik merk

Ik laat verdere vergelijkingen kortheidshalve achterwege en herbaal: Engelands oordeel over zijne landsscholen is gunstig,

alleen op dat de 10jarige cursus schijnt gebleven te zijn, en dat dus de klassen III en II 2jarig, I 3jarig moeten worden geacht; terwijl Latijn en Duitsch, althans in de laagste klassen, om paedagogische motieven door denzelfden docent worden gegeven.

	VI.	**V.**	**IV.**	**III.**	**II.**	**I.**
[illegible]	3	3	2	2	2	2
[illegible]	2	2	2	2	2	3
[illegible]	10	10	10	10	10	8
[illegible]	.	.	6	6	6	6
[illegible]	.	3	2	2	2	2
[illegible] und [illegible]	2	2	3	3	3	3
[illegible] und [illegible]	4	3	3	3	4	4
[illegible]	.	.	.	.	1	2
[illegible]	(2)	(2)	.	2	.	.
[illegible]	2	2	2	.	.	.
[illegible]	3	3	.	.	.	.
	28	30	30	30	30	30

terwijl de discipels de beste lofredenaars van dit hun tweede te huis plegen te zijn.
De docenten zijn over 't geheel in hun werk gelukkig, al zijn het ook niet alle
gepraedestineerde

paedagogen zooals Arnold was, die zich dan eerst prettig gevoelde als hij zich van zijne kweekelingen omringd zag.

Het is alsof men vreest, dat de heroïsche zin, de zin voor manhaftigheid, uit de natie verdwijnen zal, zoo bang is men om aan 't oude opvoedingsstelsel der *public schools*, ter wille van den tijdgeest, iets te veranderen: zoo schroomvallig is men, om met nieuwe leermethoden proeven op de jeugd te nemen, terwijl men gevoelt aan 't oude systeem, ter opwekking en voeding van levensenergie, oneindig veel te zijn verpligt. Men weet dat die tijden het vruchtbaarst zijn geweest in krachtig ontwikkelde mannen, in welke de vormingsmiddelen eenvoudig waren en om hun geringen omvang des te gereeder door den jeugdigen geest konden worden geassimileerd. Daarom benijdt men noch den Franschen, noch den Duitschers hunne kunstig zamengestelde studieplannen en menigvuldige onderwijsvakken. Het Engelsche schoolprogram is eenvoudig. Men kan het verschil van het onderwijs der *public schools* met dat der moderne Europesche gymnasiën aangeven met de woorden *kunnen* en *weten, skill* en *science* of *practice* en *knowledge*. De kundigheden van den Engelschen scholier beslaan een kleiner cirkel, maar hij beweegt zich daarin met grooter zekerheid. Zijn *weten* is overal meer een *kunnen*. De methode is in onze oogen zeer machinaal. De docent overhoort veel. Er wordt veel van buiten geleerd. De schooluren zijn gering in aantal, niet meer dan 4 daags: de hoogste klasse b.v. (de sixthform) heeft slechts 18 uren les in de week, en van die 18 worden er minstens 8 besteed aan het vervaardigen en nazien van Grieksche iamben en Latijnsche hexameters. Dit verzenmaken beginnen de leerlingen met zoogenaamden *nonsense*, d.i. zij zetten woorden, onverschillig van welke beteekenis, in een regel bijeen om de maat te leeren; maar zij eindigen met groote vaardigheid in alle metrische vormen te erlangen en, gelijk de ‘Musae Etonenses’ en zooveel andere bundels bewijzen, met vaak schoone gedichten te vervaardigen.

Men verhaalt dat eens een spreker in het Huis der Gemeenten het woord *vectīgal* uitsprak *vectĭgal* en dat daarop terstond een menigte stemmen verbeterend riepen *vecteīgel*. Zulk een prosodisch incident (althans de correctie) zou in onze Tweede Kamer niet ligt plaats hebben, en waarlijk het verzenmaken zou meer dan nutteloos zijn, als het tot niets anders diende dan om vastheid in de prosodie te geven. Men houdt het echter in En-

geland in stand, omdat men beweert, dat de leerlingen daarin eene bepaalde vaardigheid erlangen, maar die niet erlangen kunnen zonder veel de ‘Ouden’ te lezen en zich met hun geest en taal eigen te maken, terwijl daarbij tevens noodwendig de phantasie opgewekt en de jonge poëet gedwongen wordt de ideën, die bij hem opkwamen, met de pen te regelen. En die metrische oefeningen zijn niet louter werkzaam ter opwekking van 't gevoel voor 't klassieke en ter verhooging van 't genot uit de aandachtige beschouwing der klassieke modellen gesmaakt. Neen - zegt men - in het bewustzijn deze bedrevenheid te hebben bereikt, ligt ook voor al het overige een bewustzijn van kracht. Eene redenering, die men te eerder zal kunnen beämen, omdat het zeldzaam gebeurt, dat dat verzenmaken eene geïsoleerde vaardigheid is; terwijl de ervaring nog niet heeft bewezen, dat het velerlei *weten* der moderne gymnasiën, in weerwil van alle prikkelen waarmede het den geest treft, den jongman tot een positief *kunnen* brengt.

Bekwaam te maken tot zelfstandig handelen, is het groote doel, dat den Engelschen paedagoog helder voor oogen staat. Bezonnenheid, den solieden weg dien de man bij alle omstandigheden moet bewandelen, moet de knaap ook van het schoolonderwijs leeren. Werken uit besef van *pligt* is wat men van hem verlangt. Geeft het geen schitterende resultaten, het geeft zekere, gelijkmatige uitkomsten en daarmede reeds het bewijs dat het vormend was. ‘Das Knuppern und Beissen an einem lateinischen Satze giebt scharfe Zähne’, zeggen de Engelschen met Scheibert; en op ‘scharfe Zähne’ kwam het aan. Hun is het onderwijs louter een opvoedingsmiddel, en zij zeggen alweder met dezen beeldrijken auteur: ‘Wie es beim Turnen nicht darauf ankommt, dass der Turner auf das Rek, sondern *wie* er hinauf kommt, so ist es auch beim Lernen der Sprachen der Fall. Nur die durch dies Lernen dem Geiste gewordene Elastizität und Muskelkraft kommt in den Schulen in Anschlag.’ Zoo onbekrompen spreken wij te naauwernood over de Mathesis. In enkele vakken grondige kennis; bedrevenheid langs den rationelen weg, *self-acting* verkregen, dat is in hun oog - lezer, ik duik daar juist uit de lezing van Scheibert op - ‘der *erste*, kleine Schritt des Kindes - ein unendlich grosser Weg gegen alle die Spaziergänge, welche das Kind auf dem Arme der Wärterin machte.’

Niet een spons, die men met vocht verzadigt, of, liefelijker,

niet een honigraat, dat met ‘geurig sap uit alle bloemen’ wordt gevuld, is hun het kinderhoofd, en de docenten zijn geen bijen; maar hun onderwijs is de zorg, dat de levenslustige knaap, onder de krachtige ontwikkeling van zijn physiek, gezonde en vaste spijzen goed vertere en assimilere met zijnen geest. Innig overtuigd, dat zelfstandige, naauwlettende werkzaamheid in één vak, dat de zekerheid, daarin bereikt, den rijpenden jongman later blik en oordeel overal schenken zal, getroosten zij zich mitsdien gaarne 't verwijt van beperktheid tot weinig, van onwetendheid in veel. Al wat den geest des knaaps zou kunnen bezwaren, overprikkelen, verstrooijen, wordt verwijderd. Het onderwijs in Fransch, Duitsch, Mathesis, in de laatste jaren in 't studieplan opgenomen, is óf onbeduidend óf facultatief. Alleen *Latijn, Grieksch* en *Oude Geschiedenis* is, met genoemde metrische oefeningen, alles wat geleerd wordt aan de zonen van het meest praktische volk ter wereld. Hierin beoogt men bepaalde resultaten en vaardigheid: veel wordt gememoriseerd, veel gerepeteerd: om positieve kennis, goed begrijpen is het te doen; feiten vooral worden in het oog gevat, niet de geest opgewekt voor hoogere ideën; dit vinden de Engelschen een veel te ondegelijk en onzeker werk. Ook 't genot dat knapen aan 't aesthetische vinden, zoeken ze hun niet bij voorkeur te verschaffen. Zij zeggen het overluid: men moet de zaken niet al te interessant maken en vaak drooge dingen nemen, om den knapen ook in het denken geduld en bij zwarigheden volharding te leeren. Zoo weinig is het liberale Engeland geneigd, den weg door de school te maken tot een bloemrijk pad.

De *Lijst der Werkzaamheden* in de *Sixthform* voor de 3 eerste dagen der week is te Harrow als volgt:

MAANDAG.	**DINGSDAG.**	**WOENSDAG.**
7½-9 uur. Repetitie van Hor. Spreken over de gemaakte verzen.	Geen les.	7½-8 uur. Repetitie der Grieksche tragoedie. Spreken over de gemaakte verzen.
11-12 uur. 60 à 70 verzen van de Oden van Horatius.		11-12 uur. Virgilius.
3-4 uur. 50 verzen van de Ilias.		3-4 uur. Euclides.
5-6 uur. 1 pagina Rom. historie.		5-6 uur. Musa Graeca: 40, 50 verzen.

en te Rugby:

MAANDAG.	DINGSDAG.	WOENSDAG.
7-8 uur. Septuaginta.	7-8 uur. Mathesis.	7-8 uur. ½ uur Septuag. 7-8 uur. ½ uur Corp. poët. latin.
10¼-11¾ uur. Homerus.	10¼-11¾ uur. Gr. tragoedie.	10¼-11¾ uur. Fransch en Duitsch.
3¼-4¼ uur. Cicero.		3¼-4¼ uur. Cicero.
4¼-5¼ uur. Gr. Jamben.		4½-5¼ uur. Gr. proza.

Men ziet het uit deze fragmenten: beperking tot weinig is de leus van het Engelsche schoolprogram. Het *hoe* is hun meer waard dan het *wat*; de scholier, zegt Arnold, heeft honderdmaal meer aan de inspanning dan aan de wetenschap, die hij met die inspanning won. Een enkelen schrijver, wat taal en zaken betreft, zoo naauwkeurig te lezen, dat men de ééne plaats door eene gelijkluidende andere, den schrijver door den schrijver zelven kan verklaren, dat wordt op school veel gedaan, dat wordt ook den studenten te Oxford en Cambridge voor hun examen toegestaan. Kies welk auteur gij wilt - zoo heet het - lees wat gij wilt; maar fixeer, concentreer u. Toen Bentley eens zijn zoon in een roman verdiept vond, vroeg hij geërgerd: ‘why read a book you cannot quote?’ En Fowell Buxton schrijft aan zijn zoon: ‘read multum, non multa: homo unius libri: learn by heart every thing that strikes you.’

Opmerkelijk is 't veelvuldig gebruik, dat men van 't geheugen maakt, en vreemd moet ons in de ooren klinken wat de grootste paedagoog van Engeland zegt: ‘Het is een groote dwaling te meenen, dat knapen alles wat ze van buiten leeren, moeten begrijpen. God heeft het zoo verordineerd, dat in de jeugd de memorie sterk is, onafhankelijk van het verstand, terwijl de man gewoonlijk iets niet onthouden kan, dat hij niet begrijpt.’ Dat is wederom *quite English*. Men is niet bang voor zeer machinaal werken, oordeelende dat, als de regel maar eerst vast zit, het begrijpen wel van zelf zal komen. *Rules to be learnt before reason*. Een gansch niet moderne grammatica wordt gebruikt: bij de behandeling der auteurs gaan ze tamelijk onphilologisch en zonder grammaticale scherpte te werk. Uit de volgende vragen voor een examen der Sixthform blijkt hun streven naar het positieve, het speciële.

Bij de 1ste ode van het 2de boek van Horatius, Motum ex Metello, wordt gevraagd:

Construeer en analyseer de acht eerste verzen.
Is de *e* in *telum* lang of kort?
Welk onderscheid is er tusschen *armus* en *arma?*
Noem een adj. compositum van *arma*, dat *weerloos* beteekent.
Welk werkw. is *tractare* en van welk ander komt het af?
Bij eene plaats uit Aeschylus vraagt de docent:
Hoe staan tot elkander *πόλις* en *ἄστυ, εὖ πράττειν* en *εὖ ποιεῖν, ἐχθρός* en *πολέμιος, χάλως* en *καλῶς*.

Niet altijd echter is hun een klassiek auteur een *corpus vile*, gebruikt om er de zaakkennis der leerlingen op te beproeven. Ook waardiger vragen worden er aan vastgeknoopt over *oude historie, Grieksche* en *Romeinsche antiquiteiten, mythologie, oude geographie*. Want het spreekt wel van zelf, dat bij hunne factische behandeling der schrijvers deze vakken van zelve ter sprake komen, en dat men ze om des eenvouds wil als vakken ignoreert, evenzeer als nieuwe bijvakken, waarvan Sir T. Coleridge zegt: ‘Weten zij van den Ilissus en Orontes door de school, hunne weetgierigheid zal hen later van zelve doen lezen over Missisippi en Ganges.’

Niet al te werktuigelijk echter stelle men zich de behandeling der classici voor. Neen, die auteurs zijn geen hoofddoel; maar een disciplina mentis, een heilzame tucht des geestes moeten zij vooral daardoor verleenen, dat het overzetten de juistheid van uitdrukking in de moedertaal bevordert, zooals Dr. Arnold zeide: ‘ieder uur Latijn of Grieksch moet bovenal een uur in het Engelsch zijn.’ Blijkbaar is hun toeleg, de scholieren een juist oordeel over de kracht van de verschillende woorden te doen vormen, zoodat ze daarin met evenveel zekerheid onderscheiden als met hunnen smaak onder de spijzen. Elke plaats van een auteur wordt beschouwd als een probleem waarbij de eerste vraag is: ‘What is the meaning?’ Gewigtiger is hun echter de tweede: ‘Hoe kan zij het best in het Engelsch worden vertaald?’ Kortom, men hecht aan de methode eene morele waarde. Zich bepalen tot weinig, zich concentréren, aanhouden tot een volledig meester worden, dwingen tot volharding bij eene vermoeijende en lastige taak; dit alles doelt op karaktervorming, en 't behoeft geen betoog, dat het er werkelijk toe leidt.

Toen Hippolyte Fortoul in zijn uitvoerig ‘Exposé’ de her-

vorming van het onderwijs door Napoléon III, in 1852, motiveerde en aanmerkte op de gymnasiën van Louis Philippe: ‘En se proposant de former des hommes, l'Université négligeait trop de les rendre aptes aux principales fonctions de l'État’, zou een Engelschman deze grief volstrekt niet begrepen hebben. Hij blijft laag bij den grond en praktisch: hij spreekt niet van wetenschappelijke vorming, van veelweten: hij vormt alleen en gewent den knaap, physiek en moreel, om de intellectuele krachten, die hij aan degelijke taalstudie oefende, later zelfstandig aan 't vak zijner keuze te wijden.

Toen Sir Robert Peel het rectoraat der universiteit van Glasgow aanvaardde, waarschuwde hij in zijne redevoering de studenten voor de inspiraties van hunnen genius. ‘Tot een wezenlijk welslagen - zeide Sir Robert - komt men slechts door vlijt en onvermoeid volhouden.’ Het Engelsche onderwijs is een groote commentarie, geschreven op Schillers woord: ‘Das Genie ist der Fleiss.’ *Difficulty*, zeggen zij, *is the condition of success. Our antagonist is our helper*.

Werpen we nog een blik in het schoolleven, om te zien hoe het Engelsche opvoedingssysteem wordt toegepast.

Het zijn jongelieden, even als bij ons, van 12 tot 20 jaar, die de *public schools* bevolken. Zij wonen voor een klein gedeelte in de inrigting zelve; b.v. te Eton slechts 70, volgens de statuten; de overigen, *oppidans* geheeten, wonen bij groepen van 20 of 30 in de stad bij particulieren, die men gewoonlijk *dames* noemt, een naam die welligt aanwijst, dat oorspronkelijk matronen zich met de zorg voor de scholieren belastten. Deze *dames* moeten daartoe verlof hebben van den headmaster, die hun instructies geeft en naar goedvinden hun dit verlof ontnemen kan. Dr. Arnold te Rugby vond het echter het veiligst zijne kweekelingen bij de docenten, 30 of 40 bij elk hunner, te doen inwonen, omdat hij vertrouwde dat hun huis meer was ‘an epitome of the whole school.’ De voeding is - dit moet ook Paterfamilias erkennen - uitmuntend. Voorts zijn daar orde en netheid, ruimte, luchtigheid, ventilatie, ligchamelijke reinheid, geregeld voetwasschen, veelvuldig verwisselen van bedlinnen aan de orde, bij een volk, dat tot spreekwoord heeft: *cleanliness next to godliness*. Het schoollocaal is

gewoonlijk ééne ruime zaal waar alle klassen te zamen les hebben en waar dus zooveel katheders en stellen banken staan, als er klassen zijn. Is het noodig, dan kan de docent zijne klasse door een gordijn van de anderen scheiden. In King Edward's school te Birmingham is de nieuwgebouwde schoolzaal 150 voeten lang, 30 breed, 45 hoog. In de diepte aan het eind staat een hooge troon voor den rector, aan den wand tegenover hem de katheder van den secondmaster, en aan de langste zijden 4 katheders voor even zooveel *ushers* of onderleeraars. De headmaster kan van zijnen zetel, onder de les, alle klassen overzien, 'tgeen men voor nuttig houdt. Echter heeft de rectorsklasse te Eton een afzonderlijk schoolvertrek en ook Dr. Arnold te Rugby, gaf, van eene paedagogische reis op het vasteland teruggekeerd, aan iedere klasse een afzonderlijk locaal. De halfjarige cursus der *public schools* wordt gewoonlijk in tweeën gesplitst, in een zoogenoemden *language time* en *history time*. Dit beteekent eenvoudig, dat in den laatsten meer historische werken gelezen worden, b.v. te Rugby in de Sixthform Thucydides, Arrianus, Tacitus; in de language time Homerus, de Tragici, Demosthenes, Aristoteles' Ethica, Virgilius en Cicero. Bij velerlei eigenaardigs en verscheidens hebben alle scholen een beperking tot luttel vakken en een klein urental gemeen. Het maximum dezer lessen is, gelijk ik zeide, veelal 4 daags, 18 's weeks, 't getal docenten ongeveer 10.

Vele discipels, met name te Eton en Harrow, hebben nog een bijzonderen *tutor*, met wien zij in hunnen vrijen tijd werken, zoodat, ook met kleine gedeelten en volgens de soliede methode, een leerling ten slotte nog vele Grieksche en Latijnsche auteurs gelezen heeft. Ook behandelt hij met den tutor wel vakken, die op de school zelve niet gegeven worden.

Alle klassen, behalve de hoogste, hebben het *vaksysteem*. Dit voor de schooltucht anders gevaarlijke stelsel is in Engeland tamelijk onschuldig, omdat het aantal vakken zoo gering is. Te Rugby is behalve de *classical division* nog slechts een *mathematical* en een *french division*.

Ook het taalonderwijs der Engelschen moet, als tak van hunne *usefull education*, leeren hoe men eene zaak aanpakken moet. Afkeerig van abstrakte theorieën, hebben zij den blik onafgewend op het nuttige gerigt. Om dit te bereiken ver-

smaden zij geene motieven, die door anderen gevaarlijk of onnoozel zouden worden geacht. De aemulatie, het werken, het zich gedragen om den prijs, ieder beweeggrond is hun welkom, mits hij den wil slechts tot het summum bonum dat beoogd wordt neige. Dat bonum is niet wéten, maar weten-te-hándelen. De grootste wijsheid - meenen zij - ligt in de vereeniging van weten en doen: de waardij, het geluk des levens bestaat daarin, en voor beide heeft het leven tijd en plaats te over. Hunne leerlingen leeren oneindig minder dan anderen; maar één ding leeren zij beter, namelijk, hoe men leeren moet.

Als men de schitterende lijst van philologen, die Duitschland opleverde, vergelijkt met de luttele namen, waarmede Engeland pronkt, dan kan men daaruit ligt een verkeerd besluit trekken. Steeds was en is nog in Engeland de studie der classici algemeener en hooger in aanzien dan in Duitschland, en op de algemeene belangstelling zoowel als op het geld, dat aanzienlijke mannen van studie en beschaving in Engeland veil hebben, wordt door Duitsche philologen gerekend bij ondernemingen, die zonder Engelands hulp onuitgevoerd zouden blijven.

Maar de litterae humaniores kunnen nooit de hoofdgedachte van den Engelschman zijn. *Vaderland* en *godsdienst* zijn dat; gene behooren tot de dii minores. Zij zijn een *middel* - het uitmuntendste opvoedingsmiddel voorzeker - maar meer niet; zij kunnen zich nooit tot den rang van *doel* verheffen. Men philosopheert, men schrijft er evenmin veel over als over de gymnastie. Philologie is den Engelschman eigenlijk geen wetenschap waarin vooruitgang bestaat. Men kan hier en daar wat verbeteren, zegt hij, maar 't is evenmin noodig als mogelijk het bestaande te veranderen; even als Thomas Arnold een oude grammatica bleef gebruiken en er slechts monstra als *hic, haec, hoc, art.* en *ἔλεγον aor.* uit wilde wegdoen.

Gelijk ik in der tijd op Sionhouse van den hertog van Northumberland de voornaamste classici vooraan zag staan in de boekerij, zoo versieren zij ook, verzekert men, de bibliotheek van elk beschaafd Engelschman. Trouwens zij staan daar én als dierbare herinneringen van den gelukkigen schooltijd én als werken waarin de jongeling zoo te huis werd, dat ze hem als man een fons perennis zijn, waaraan hij zich telkens verfrischt.

De philologie is de *tutor* der beschaafden, maar zij kan nooit de meesteresse worden in hun huis. Een ebbe en vloed in de

achting, haar toegedragen, een beurtelings ophemelen en verguizen, gelijk zulks in Duitschland plaats had, is in Engeland niet denkbaar.

Bovendien zijn de Engelschen eenigzins gelijk aan die oude Romeinen, die meer handelden dan schreven. Wat Taine van Barrow, Tillotson, South en hunne geestverwanten als predikers zegt: ‘Leur gloire n'est point dans leurs livres, mais dans leurs oeuvres. Ils ont fait des moeurs et non des écrits’ - dat is ook van de Engelsche litteratoren waar. Tot schade voorzeker van de wetenschap; - maar ook tot schade van hunne kweekelingen?

Omdat de docent zijne taak geheel als een *morele* taak opvat, omdat hij overtuigd is, dat niet het bijbrengen van kundigheden, maar karaktervorming bedoeld wordt, kunnen de Engelsche scholen een voorregt genieten, dat aan de overige gymnasiën is ontzegd. Immers terwijl op een modern gymnasium met een veelomvattend leerplan maar al te vaak ieder docent en ieder vak geïsoleerd staat, de een den ander niet in de hand werkt, de een voor den ander niet weet onder te doen, zoodat de leerlingen de slagtoffers zijn van de ambitie der vakleeraren en van de willekeurige eischen aan hunne krachten gesteld; - schikken de Engelsche paedagogen met hunne onderwijsmiddelen zich bereidvaardiger tot eenheid, omdat geen veelzijdige wetenschap wordt beoogd. Terwijl de inwendige eenheid van 't zamengestelde schoolprogramma niet helder genoeg uitkomt, zoodat weinig docenten er zich aan houden en zoodoende hun subjectieven lust betoomen; - is de vrijwillige inschikkelijkheid voor één gemeenschappelijk belang, de zelfverloochening om slechts een werktuig te zijn, een natuurlijke pligt van den Engelschen docent, hem nog gemakkelijker gemaakt door den headmaster, wiens zelfstandige houding allen wedijver onder de leeraren ten koste der leerlingen vrijmagtig fnuikt. In 't collegiale verband der docenten is die zelfverloochening van onschatbare waarde, niet slechts ter instandhouding der eenheid van 't onderwijsplan, maar ook voor de schooltucht. Zoo werkt de docent ter verwezenlijking van een idee, zoo komt hij er toe, zich in zijn vak te verblijden, bewust als hij zich is, medewerkend deelgenoot te zijn eener groote zaak, aan wier belangen hij met de anderen zijne krachten wijdt.

Alvorens ter toepassing over te gaan, zij het mij vergund, nog andere autoriteiten op het schoolgebied aan te halen, de Jezuïten - de Jezuïten van wie Macaulay teregt heeft gezegd: ‘Zelfs hunne vijanden moeten erkennen, dat in de leiding en vorming van 't jeugdig gemoed de Jezuïten huns gelijken niet hadden.’

Ook in hare colleges en pensionnaten zorgde de Societas Jesu - even als de public schools - voor den *uiterlijken* mensch. Hare meeste gebouwen onderscheidden zich door gezonde ligging, door ruimte en reinheid der verschillende vertrekken, der school-, werk-, woon-, slaap- en ziekezalen, ja niet zelden waren zij - gelijk men teregt heeft aangemerkt - op een te weelderigen voet geschoeid. In alle uitwendige levensbehoeften, kost, kleeding, wasch, werd door een voldoend meestal mannelijk personeel allerzorgvuldigst voorzien. Bij de kleeding werd vooral op welvoegelijkheid, gezondheid, reinheid gelet. Ook de Societas Jesu had tal van ontspanningen voor hare kweekelingen: grappige spelen, gymnastie, muzijk, dansen, biljarten, schermen, paardrijden, roeijen, benevens veel vacantiedagen doorgebragt op de landgoederen, die bijna ieder Jezuïtenhuis bezat. Tegen alle overspanning des geestes, tegen alle overmaat in de dooding des vleesches wordt gewaarschuwd. ‘Men moet nooit 1½, laat staan 2 uren, ingespannen met lezen of schrijven doorbrengen - zegt de *Ratio Studiorum* - zonder het werk een poos te staken.’ Ook het aantal lesüren daags - hoogstens in de onderste klasse 5, in de hoogste 4 - is gering, als men er de vele kerkelijke feestdagen en viertijden aftelt. Het leerplan is eenvoudig. *Latijn*, maar dit in de perfectie, een weinig *Grieksch*, en tot liefhebberij eenige *Eruditie* was alles wat geleerd werd op 't Jezuïten-gymnasium. Opvoeding en onderwijs zijn één en beide op *karaktervorming* aangelegd. De methode is eenvoudig. Er wordt veel gememoriseerd, veel gerepeteerd. Er wordt weinig opgegeven. ‘De leeraar bedenke - zegt de Jouvency - dat de geest van de knapen is als de vaas met engen hals, die het daarover uitgestorte vocht afwerpt, het daar zachtkens ingedruppelde opneemt.’ En nog in 1854 sprak de pater-generaal Bekx een waarschuwend woord, in zijn schrijven aan het Oostenrijksche Ministerie van onderwijs, toen hij opkwam tegen de strekking van onzen tijd om het aantal vakken op de gymnasiën te vermenigvuldigen. ‘Weinig maar goed’ is de leus: overal de meest moge-

lijke beperking. ‘Slechts zooveel worde gedaan, zegt P. Bekx, als behoorlijk en goed kan gedaan worden.’ Kortom, die groote soberheid in 't aantal vakken, in den duur der lessen, in 't opgeven van pensa, gevoegd bij het letten op der kweekelingen bijzonderen aanleg, was de sterke zijde van het docerend genootschap, gelijk zij het is van de Engelsche paedagogie.

En nu, wij Nederlanders, - wat hebben *wij?* wat staat *ons* te doen? - Wij hebben zoolang ter school gegaan bij de Duitschers. Zou het ook tijd voor ons worden, den blik niet meer naar het Oosten, maar naar het Westen te wenden? Of liever, zullen wij niet te gelijk den blik op Duitschland gevestigd houden, om vandaar heilzame waarschuwing op te vangen?

Is Duitschland zoo wel gevaren bij zijn polymathie? De gymnasiën liggen er in minachting; de gemoedelijkste docenten halen de schouders op.... leider die Abituriëntenprüfung...! Een dozijn vakken hoog opgedreven, een klasse vol afgewerkte leerlingen, alle met brillen op den neus, is dat ons Ideaal?

Ik heb 15 Duitsche brochures over gymnasiën en ‘Gymnasial Reform’ voor mij liggen, stukken en stukjes uitgekomen sedert Dr. Lorinser in 1836 den brand in 't kruid stak. Ik heb ze vroeger gelezen en wil het nogmaals doen; maar de ‘totaal-indruk’ dien ik van de eerste lezing behield, is allertreurigst. Men wordt geneigd te vragen: Wat willen die Duitschers toch? en men blijft zich zelven het antwoord schuldig. Toch is het, ik zou haast zeggen, aandoenlijk, onder zooveel opgewonden plannenmakers enkele bezadigde, bekommerde mannen te zien, en hen hunne grieven over het afwerken, dat men de jeugd doet, met feiten te zien staven. Voorwaar wij kunnen van Duitschland véél leeren, veel dat wij op onze gymnasiën *niet* moeten doen!

Er is een tijd geweest, dat G. Hermann - en die naam mag genoemd worden - droogjes uitriep: ‘Op de gymnasiën leest men thans de auteurs kritisch; nu zullen wij, hoogleeraren, moeten beginnen de elementen der spraakkunst te docéren.’ Sedert Herder, die reeds waarschuwde voor de ‘Luxurie des Wissens’, is - zegt Wiese - het onderwijs op de Duitsche

gymnasiën steeds meer universitair geworden. Daarop volgde een periode van onverschilligheid voor alle philologie, waarin men zeide: ‘das humanistische Princip hat abgethan.’ Hebben wij, Germanisten, al deze tribulaties al medegemaakt, of moeten wij ze nog beleven? Men zou kunnen philosopheren over de vraag: zijn de scholen een gewrocht van den volksgeest of omgekeerd? Heeft niet de aard van een volk den toestand van zijn onderwijs bepaald? Is niet het onderwijs eene behoefte door de natie gevoeld, door de groote individuen onder die natie vervuld, maar vervuld geheel in den geest en naar de zeden van den landzaat? Zoo is het in Engeland. - Of is misschien het schoolwezen een regeringsmaatregel, een ‘wezen’ als b.v. het krijgswezen, voor inkrimping en uitbreiding, voor afschaffing van geheele wapens, voor aanschaffing van nieuwe geweren en chacots vatbaar, onderhevig aan de willekeur van hem, die op het kussen zit? Zoo is het in Frankrijk. Meer dan elders moet de wetgever van een rationeel land bij het onderwijs toezien op de zeden des volks, wil hij geen anti-nationale plannen scheppen, waarmede hij zijn volk zou voeren op den valschen weg. Ethnologie heeft hij noodig. Ik vermeet mij niet daarin bedreven te zijn; toch zijn er symptomen, die in 't oog vallen.

Wij, Nederlanders, zijn een kalm, positief volk. ‘Klaar en ondiep als de beek’ is een beeldspraak, die meer op de Franschen dan op ons of de Engelschen past. Wij doen de zaken op ons gemak en altijd één voor één; we zouden zenuwachtig worden, als men ons joeg. Opgewondenheid met een idee is ook ons zoo niet eigen als den Duitschers. Deze hebben zich nu eenmaal in het hoofd gezet, dat het de missie is van het Duitsche volk de waarheid te zoeken. Daarvoor hebben zij het regt van eerstgeboorte verkocht. Uit den tuin der staatsburgerlijke vrijheid verdreven, zwerven zij rond in de spheren der bespiegeling of der wetenschap. Maar uitsluitend voor de wetenschap te leven, gelijk zij hare bewonderenswaardige martelaars zijn, verbiedt ons onze meer praktische bestemming. Ons is het leven geen theorie, geen weten alleen: 't praktische leven neemt het grootste deel van ons bestaan in beslag. De Duitscher heeft het nog slechts tot het melos der vaderlijke regering gebragt; óns leven is een drama. Onafhankelijkheid, volkomen vrijheid in het burgerlijke is voor den Nederlander eene eerste levensbehoefte als het zonnelicht. Een Von Bis-

marck, een Kurfürst, een koning onder de bijzondere hoede van den Heer der heirscharen zijn onze Saturnussen niet, als we droomen van een gouden eeuw.

Klein als we zijn onder de volken, ontleenen wij onze achting aan onze degelijkheid. Deze deugd moet gekweekt worden in huisgezin en school. Onze toestand is anders dan die der Franschen en Engelschen, in zoover het meerendeel onzer aanstaande studenten dagscholieren zijn; maar ook de dagschool levert haar contingent tot de opvoeding.

Het is een feit, dat het huisgezin zijne taak, de opvoeding, niet of slechts ten deele volbrengt. Het is een ander feit, dat de docent de gevolgen daarvan bij zijn onderwijs ondervindt. En het is nog een feit, dat de docent de beste gelegenheid heeft om op het karakter des discipels te werken, ja dat hij dit zelfs in 't belang van zijn onderwijs doen moet. De bevoegdheid en de pligt des docents te dezen worden dan ook, meen ik, niet meer ontkend. Maar deze morele werking, reeds op eene groote klasse moeijelijk, wordt op onze gymnasiën door twee zaken verlamd, door het *vaksysteem* en de *veelheid der vakken*.

De leervakken zijn zooveel dieper opgevat en zooveel talrijker geworden, dat het aanstellen van speciale leeraren werd vereischt. Het *Latijn*, in vroeger tijden de uitsluitende leerstof, althans het hoofdvak, is thans tot ¼ der series teruggebragt. Het Besluit van 2 Aug. 1815 schreef voor: *Latijn*, voor meer gevorderde discipelen *Grieksch*, voorts *Wiskunde, O.* en *N. Aardrijkskunde, O.* en *N. Geschiedenis* en *Mythologie*. Stelt men nu voor de 4 laatste vakken respectivelijk 3, 2, 3, 1 schooluren, dan heeft men 9 uren voor bijvakken (hoogstens, want Aardrijkskunde en Mythologie werden niet op alle klassen gedoceerd): dus besloegen toen het Latijn en Grieksch te zamen minstens nog ⅔ der schoollijst. Dit ⅔ is echter in de laatste 20 jaren tot ½ gereduceerd. Neem een Latinist van 15 jaar der 3de klasse. Hij zal op de meeste gymnasiën hebben 32 uren les in de week. Daarvan 8 voor 't Latijn en 8 voor 't Grieksch, maakt 16. De overige vakken zullen zijn *Algemeene Geschiedenis* 3 uur, *Fransch* 1, *Vaderlandsche Geschiedenis* 1, *Wiskunde* 3, *Nederlandsch* 1, *Mythologie* 1, *Engelsch* 1, *Natuurkunde* 1, *Wiskundige Aardrijkskunde* 1, *Duitsch* 1, *Staatkundige Aardrijkskunde* 1, *Oude Aardrijkskunde* 1, dat is ook 16 uren te zamen. Ik geef deze cijfers en de orde zooals ik ze

vind op mijne eigene schoollijst. De lijst is, als de vakken er zijn moeten, eene vrij billijke in verband met de andere leerjaren.

Wat geeft nu de series, in werking tredende? Eerstens: voor de docenten, een gedurig waken, dat men elkander niet in de wielen rijdt; eene onderscheiding tusschen *hoofdvakken* en *bij-* of zelfs *liefhebberij-vakken* is hunnerzijds noodig, alsmede eene groote humaniteit in 't opgeven, want één onwillige bederft alles.

Ten tweede voor de leerlingen veel te veel werk. Eene series van 32 uren, kunt ge a priori zeggen, is te druk; doe er minstens 6 à 7 uren af. In doorslag heeft de discipel voor ieder uur op school 1 uur huiselijke voorbereiding noodig. Thans heeft hij, bij alle voorzorg, toch nog een ontzettend pensum, dat hem overstelpt. De eerlijke - ik zag het met deernis - brengt hier zijne gezondheid in de bank van leening om aan den benoodigden tijd voor som, les en opstel te komen. En de minder naauwgezette? - wordt slordig of oneerlijk, door te leeren knoeijen of naschrijven.

De *accuratesse* gaat onder dat stelsel te loor. En juist accuratesse is de hoofddeugd, die den aanstaanden student moet eigen worden; zij is immers, wel beschouwd, het organon der waarheid? Zenuwachtig werken, schadelijk voor ligchaam en ziel, is de praktijk onzer series. Bezonnenheid, lang nadenken, een grondig oordeel vormen - de discipel leert het niet als zijn dagelijksch pensum hem drijft om zich te reppen, wil hij klaar komen voor den volgenden dag. Kunnen wij - die minder aan *football* en *cricket* doen, die beter leerboeken hebben dan de Engelschen - omdat wij de quintessence trekken uit de schoolwerken door onze Duitsche buren met onverdroten ijver opgesteld - kunnen wij al meer dan de public schools, - zooveel vakken als sedert 1845 algemeen op de series gekomen en daar tot dusver op gebleven zijn, kunnen wij onmogelijk houden. Voor een rustige, kalme behandeling der classici ontbreekt de tijd. Voor een flinke opvatting der hoofdzaak ontbreekt de wakkerheid. En juist door met frissche krachten, door rustig en in het breede te laten werken, vormt men den Latinist tot zelfstandige studie. Latijnsche opstellen maken, op hoe weinig gymnasiën en hoe zelden gebeurt het nog! En is het minder noodig in 't Latijn dan in het Fransch? Is het ‘lege, scribe, loquere!’ der Jezuïten geen gouden spreuk meer in onzen tijd? Prosodie is schier overal reeds van de

series moeten geschrapt worden. Toch ligt er, dunkt mij, een groot nut in dat verzenmaken. 't Is een uitmuntend middel om de techniek der wezenlijke kunstenaars, b.v. van Horatius in zijn oden, te waardéren. ‘Neen, zegt men, er zijn vakken, die *praktischer* zijn.’ Als die redenering doorgaat, kan men het geheele Latijn wel schrappen. Want juist om de methode is het te doen en al zeer weinig om de zaak. ‘Fransch, Engelsch, Duitsch - vinden curatoren of gemeenteraden - Nieuwe en Vaderlandsche Geschiedenis, Natuur- en Aardrijkskunde, al deze vakken heeft een beschaafd man noodig.’ Dus moeten zij op eene Latijnsche school onderwezen worden? Als Wordsworths zeggen: ‘The child is father of the man’ in dien geest wordt opgevat, geef dan uw pupil ook wat staathuishoudkunde, een cursus over politiek en wetgeving ten beste, benevens een beschouwing over stoommachines en telegraphen. Schromelijke begripsverwarring! Men tast den knaap op, wat de man niet aan kan. Vitieuse redenering! Men wil dat een aanstaand ‘beschaafd mensch’ natuurkunde kenne; maar men spreekt hem niet van anatomie; men leert hem niet hoe hij zijn spijzen verteert, zijn bloed bereidt, enz. Daar had hij volgens het ‘ken u zelven’ toch ook regt op. Den 18jarigen Latinist met een tint van allerlei deftige wetenschappen naar de academie af te zenden, dat is, meent men in trouwe, de hoogste wijsheid der gymnasiën. Minister van Binnenlandsche Zaken, wiens taak het zijn zal de nieuwe regeling te maken van ons Hooger Onderwijs, verlos ons van dat Duitsche v e e l -w e t e n ; voer ons terug tot de soberheid van 't gezond verstand. Een vingerwijzing van hooger hand is in menige onnadenkende gemeente noodig. Als gij ons het multum non multa bij de wet verzekert, zal uw naam verdienen boven den ingang onzer gymnasiën met gouden letteren te prijken. Schenk ons eene wet waarvan de grondslag is: bedaarde, grondige studie in weinig hoofdvakken, in plaats van een encyclopaedisch schoolprogram, dat leidt tot oppervlakkige alwetendheid, die in onwetendheid uitloopt.

Terwijl de hoogere burgerschool hare meeste discipels *volleerd* aflevert aan de *Maatschappij*, is het gymnasium de verzamelplaats van hen, die nog *beginnen moeten te studéren;* dáár is *kennis* hoofdzaak, hier *opvoeding tot zelfstandig academieleven*. Het eindexamen der hoogere burgerschool voert den ontslagene in de nuchtere burgermaatschappij, waar hem niet meer ver-

leiding, niet meer vrijheid dan hij op school had, wacht. Het *testimonium* verplaatst den Latinist in een illusievolle maatschappij van Muzenzonen, waar slechts bezonnenheid hem behoedt. Eer de jonge student te huis is in zijn nieuwe wereld, is hij veel van zijn gymnasiaal memoriewerk vergeten. De noties, hem van allerlei wetenschappen ingeprent, smelten weg in den roes der vrolijkheid dien 't besef van volkomen vrijheid hem geeft. Als hij thans geen vaste beginselen heeft, is er weinig noodig om hem te doen vallen. *Bene agere et laetari* is eene spreuk waarvan hij het eerste lid wel mag hebben geleerd. En de ouders handelen onverstandig als zij hunnen zoon, die blijkt nog geheel onzelfstandig te zijn van karakter - al is hij ook intellectueel genoegzaam ontwikkeld - ver van alle toezigt zenden naar eene plaats vol verzoeking. Maar gesteld die morele zelfstandigheid is meestal moeijelijk te bepalen: aangenomen, dat de omstandigheden, de kennismaking aan de academie veel van het lot des jongen students beslissen: al hangt nog zoo weinig van de opvoeding, al hangt nog zooveel van des jongmans complexie af - veel kan men toch den knaap in zijne schooljaren tot dat *bene agere* voorbereiden.

De dagelijksche opmerking leert, dat vele jonge lieden voorliefde hebben voor eenig vak. Weetgierigheid drijft den een in historie; een ander leest avontuurlijke reizen; een derde luimige stukken (Ferdinand Huijck, Pickwick, de Camera Obscura); terwijl zijn buurman, meer romanesk, dweept met Gonzalve de Cordoue, en wederom een ander, door zijn smaak verleid, geheele bundels verzen verslindt. Dien trek moet men niet tegengaan; de school mag hem niet verstrooijen, want hij is de voorbode van veel goeds. Voed den leergierige met gezonde spijs: leg den vriend van Gonzalve ook Numa Pompilius op zijnen weg en deze of gene eenvoudige novelle van zedelijke strekking en zuiveren vorm: bevolk die vlammende verbeelding met edele gestalten. In den sensuelen leeftijd, waarmede gij te kampen hebt, is voorliefde voor iets een zegen, apathie uw ergste vijand; goede lectuur, om 't even in welk genre, bouwt op door inhoud en stijl. Ik heb meer dan één jongmensch met gevaarlijken aanleg gekend, die door liefhebberijstudie werd behouden. Voor den stroom der dierlijke passiën is liefhebberijstudie een breede afleiding, althans een stille vallei waarin hij kronkelend veel van zijn verontrustend karakter aflegt. Aan een zijden draad hangt menig zedelijk leven, gelijk

weleer de dood aan 't paardehaar van Damocles. Zoo weet ik van een knaap, die op de vliering der ouderlijke woning een wijnmand met afgelezen tijdschriften vond. Zoekende naar voedsel voor den geest zat hij daar uren lang verzen en schoone gedachten op te diepen. Hij las, memoriseerde, schreef af. Met de papieren, die eerlang zijne zusters tot papillotten zouden dienen, ondersteunde hij de poëtische krul van zijnen geest: hij kwam van Lublink Weddik en Brester, op vele anderen, eindelijk op Bilderdijk en da Costa - genoeg, dichter is hij niet geworden, maar hij dankt als man den Hemel voor den boekeschat op de vliering: want die schonk hem bezigheid: die wekte edele geestdrift: die prikkelde hem met de ambitie der nabootsing: die deed hem zijn vrije uren nadenken en vulde een ledig aan waarin anders zinnelijke driften hadden gespookt: die gaf een spierkracht aan zijnen geest, welke hem als student boven menigen afgrond omhoog hield.

Ook van de intellectuele zijde beveelt zich het sobere leerplan aan. De Jezuïten, die schrandere paedagogen, letten op de specialiteiten onder hunne kweekelingen en lieten hen begaan: 't is daardoor dat de Soc. J. zich een naam heeft gemaakt in de wetenschap. Omgekeerd zegt Guizot naar waarheid: ‘L'uniformité des poids et mesures est bonne, mais l'uniformité des esprits fait tôt ou tard leur faiblesse et leur servitude.’ Een druk schoolplan dat eene geheele klasse rusteloos van 's morgens vroeg tot 's avonds laat inspant, doodt alle specialiteit in de kiem. Geeft het al geen tegenzin in de school zelve, het knot den welig uitspruitenden aanleg: neen, het doodt hem. Twaalf, zegge 12 vakken in ééne week, welk volwassen mensch beoefent ze met nog 1 als liefhebberijvak daarboven? Laat staan dat wat een man voegt, niet voegt aan een knaap: dezen staat buis of kiel natuurlijker dan de heerenjas.

Maar in ernst, laat ons zien, wat dat veelzijdig werken beteekent.

Verstandige Duitschers - Seul, Wiese - klagen dat het veelvuldig overspringen van het eene vak op het andere den geest der leerlingen afmat, zoodat zij de noodige frischheid missen, die de Engelsche jongens medebrengen als zij na elke les de buitenlucht of ontspanning hebben genoten. Als een predikant, die *goede* stukken levert, klaagt dat hij elken Zondag moet optreden; als ik een beroemd hoogleeraar heb

hooren verklaren dat twee collegies te geven elken dag hem ondoenlijk zou zijn; dan mag ik wel zeggen dat men zich van de opgewektheid der leeraren en leerlingen van een gymnasium eene eigenaardige voorstelling maakt.

Ook mijne ervaring zegt mij, dat onze Latinisten te veel en in te velerlei rigting worden aangegrepen. Ik heb, in mijne betrekking, veel jongelieden van 't begin tot het eind van hunnen schoolcursus gadegeslagen en met collega's, die vol lust hunne levenstent in 't onderwijs hebben opgesteld, 't besluit getrokken: ‘wij geven multa, beter ware multum.’ 't Zij men de eerste, 't zij men de tweede afdeeling van een gymnasium overziet, men vindt er gedurig een stilstand, eene loomheid zelfs bij de goedwilligste leerlingen. 't Is als hadden zij geen moed, als zagen zij er geen doorkomen aan: de veerkracht, die 't blijde bewustzijn van te kunnen geeft, ontbreekt. Dat heeft geene andere oorzaak dan de overlading van het leerplan: zij kunnen al den zwaren kost der uitvoerige menu niet verdragen. Zij worstelen met den honderdarmigen reus. Zij worden overstelpt en overbluft, als hadt ge uw jongen zwemmer over den schutbalk der zwemschool geworpen in de driftige rivier. Zal hij bijkomen en 't land bereiken?

Vergeef mij, lezer, zoo gij er anders over denkt, maar als ik mijne brommende schoolseries in de hand houd, kom ik in verzoeking voor onze moderne scholen dit opschrift te kiezen uit Hildebrands storm op zee: ‘Wie zich aan hare borst vertrouwden, wie zich waagden op hare gevaarlijke diepten.... Heere! behoed hen! zij vergaan.’

En laat mij nu mijnen ambtgenooten de vraag mogen voorleggen: Wat leert u uwe ervaring? Zijn de vruchten evenredig aan de inspanning? Zeker niet; en dit is reeds een bewijs dat, moge men thans, ook in de school, woekeren met den tijd, niet alle inspanning winst is. Den zegen verdeelend, giet men thans door eene sprei het quantum van tijd, vroeger voor twee sierplanten benoodigd, over een geheel perkje met potbloemen uit. Wat wonder zoo alle kwijnen?

Bezuiniging is goed, maar niet in het noodige. Nu heeft men het Grieksch en Latijn steeds besnoeid: men heeft het,

voor en na, uren afgetroggeld, zeggende: ‘die talen zijn wel noodig, maar men behoeft ze niet te schrijven, wij dichten daar niet in!’ Men deed meer. Men heeft bij de leerlingen het vertrouwen in hare algenoegzaamheid geschokt; men sprak van geheel andere behoeften, die onze maatschappij heeft, van moderne toestanden die ons plaatsen op eene hoogte verre boven die ouden. Altemaal waar in de maatschappij: maar altemaal valsch in de Latijnsche School. Want, nog eens, wij vormen niet voor de maatschappij, maar voor de hoogeschool. Wij vormen alleen door gymnastie den tengeren knaap, opdat hij met gezonde organen aan de Academie komend, zich daar zelf voor die moderne toestanden geschikt make. Dat nederige voorwerk is ónze taak, meer niet. En die taak vervullen wij het best in een ruime zaal zonder veel meer dan 't Latijn en Grieksch als ladder en paard. Hapert daarin eenig ontwikkelend element, hetzij ter sterking van 't geheugen, hetzij tot logisch redenéren, hetzij ter regeling en voeding der phantasie, hetzij voor verstand en hart, om keurigheid van gedachtenvormen, om soberheid, rijkdom, liefelijkheid, kracht van taal te leeren, men wijze het aan; zoo niet: men versperre ons locaal niet met allerlei huisraad.

Achteruitgang móest er plaats hebben in de classieke studie, omdat haar tijd werd ingekort, omdat zij in discrediet kwam bij de leerlingen, die op hunne vraag: ‘Wat hebben wij aan die talen?’ het onbevredigend antwoord ontvingen: ‘Gij hebt ze noodig aan de academie!’ - Als ge den professoren, die de gymnasiasten uit de eerste hand ontvingen, naar hunne bevindingen over de twintig laatste jaren vraagt, zult ge luide klagten hooren over ongenoegzame kennis van het Grieksch en vooral van het Latijn. Ware eene formele klagt op dit punt, door de gezamenlijke academiën en athenaea ingediend, niet heilzaam, althans niet te beproeven geweest? Een ministeriëel schrijven aan alle gymnasiën gerigt, om toch vooral op 't Latijn en Grieksch aan te houden, des noods met terzijdestelling van alle bijvakken, zou, dunkt mij, vooral als het goed was gemotiveerd, wèl hebben gewerkt. Wij, docenten, zijn volgzaam genoeg en de gemeentebesturen ook, als de motieven maar goed zijn. Maar juist om die motieven heeft men zich noch bij de verschillende ministeriën, die wel wat anders te doen hadden, noch bij de gemeentebesturen veel bekommerd: de confusie van een 1ste en 2de afdeeling onder één dak met één stel onderwijzers gaf confusie in de gedachte waartoe eigen-

lijk die 1ste afd. was bestemd: men werkte phlegmatisch voort in de gemeente, totdat de wet op het hooger onderwijs alles ophelderen en beslissen zou. Thans, nu de ministeriëele staf schapen en bokken gescheiden heeft, en deze zich reeds vermeiden in de vonkelnieuwe stallen met volle ruif, hoop ik dat ook eerlang de kleine kudde ter regter weer vreedzaam grazen zal in de classieke wei.

Maar zijn de resultaten in de bijvakken welligt gunstiger? Werkte de veelzijdige series beter op de ontwikkeling? Ik weet het niet. Maar ik heb nog geen hoogleeraar hooren verzekeren dat tegenwoordig zooveel aankomende studenten blijken geven in Grieksche en Romeinsche antiquiteiten, in oude Geographie, Mythologie en Historia litteraria wel voorbereid te zijn. Noch ook munt, meen ik, de soliditeit en de werklust der jongelui van onze polymathische periode boven die van vroegere geslachten uit. Het aanleeren der drie nieuwe talen is onmisbaar voor den Latinist die ze als student gebruiken moet. Maar ik houd mij overtuigd dat verscheiden vakken, die eigenlijk dienen om het hoofdvak te schoren, alleen staande geen effect doen hoegenaamd; dat ze moeten worden ingesmolten bij de hoofdzaak om ter sprake te komen waar zulks behoeft; terwijl de tijd aan de ‘Luxurie des Wissens’ gegeven oneindig beter aan 't Latijn en Grieksch kan worden besteed.

Ik schaam mij niet te bekennen dat ik tien jaren geleden over polymathie gunstiger dacht dan thans. Gelijk thans mijn jeugdige ambtgenoot uit Nijmegen, heb ik eenmaal aan haar nut geloofd; maar... experientia docuit en voor de feiten der ervaring strijk ik mijns ondanks de vlag.

Wiese maakt de opmerking dat een Pruisisch gymnasiast, die alle klassen van de laagste af heeft doorloopen, ten slotte 650 uren onderwijs in het Fransch heeft genoten ‘zonder - zeldzame gevallen uitgezonderd - eene eenigzins met dezen tijd overeenkomstige vaardigheid in die taal te hebben bereikt.’ Hetzelfde feit kunnen wij op onze gymnasiën waarnemen. Het schooljaar op 40 weken stellende, geven we ook hier aan den Latinist in den 6-jarigen cursus ruim 550 uren Fransch, ruim 500 Engelsch enz. En ik heb gedurende een reeks van jaren flinke jongens, die geregeld in een der nieuwe talen uitmuntend onderwijs hadden gehad, bij 't verlaten der school hooren beweren, dat ze niet in staat waren een gewonen roman in die taal te lezen. - De discipels der 2de en 3de klasse weten meer

van Nieuwe Geographie, Vaderlandsche Geschiedenis enz. dan die der 6de: dit is ook een feit. - Van de Algemeene Geschiedenis zijn ze in de 5de en 6de klasse het gedeelte dat ze vóór 2 jaren hadden behandeld spoorloos vergeten. Hoe nu? Als de discipels zelfs bij voortreffelijk onderwijs in taalstudie zoo weinig vorderen; als ze in de memorievakken met de jaren zwakker worden; zullen we dan, als uitloopsels om den hoofdstam, een tiental vakken parasitisch laten opschieten?

Men versta mij wel: want ik gevoel, reeds tamelijk op den weg te zijn om voor reactionair door te gaan. Ik schat alle hulpwetenschappen, alle nieuwere vakken en realia hoog, maar op hunne plaats. Die plaats is echter niet, althans niet voor vele, het gymnasium. Want óf zij passen er niet, óf zij worden te uitvoerig, sommige ook verkeerd behandeld. *Natuurkunde* b.v., is het geen zonde van het schoone vak dat er mede geliefhebberd wordt? Laat veel liever de jongen, student geworden, het beoefenen aan de academie waar hij er volledige hulpmiddelen en goede docenten voor vindt.

Over *Wiskunde* kan ik niet bij eigen ervaring spreken. Ik heb er jong steeds een tegenzin en welligt ook niet het regte onderwijs in gehad. Vlug cijferen is zeker zeer praktisch: ook de beginselen van Algebra en Meetkunde acht ik nuttig. Maar of vér doorgaan met deze vakken zoo vormend is dat het den kostelijken tijd opweegt, betwijfel ik zeer. Deinhardt beweert het, de Engelschen niet. 't Punt is één van de vaste topics der schrijvende paedagogen.

Ook het *Nederlandsch* behoort tot de onmisbare vakken. Als zoodanig op de series geplaatst, heeft het aanspraak op eene goede behandeling. Maar wie verontrust zich niet, bedenkende hoe moeijelijk in de laatste jaren de studie onzer moedertaal geworden is? Heeft men, tot herstel van evenwigt, eenig ander vak geëlimineerd? - Integendeel. 't Is met de oorspronkelijke vakken van 2 Aug. 1815 gegaan als met het Hollandsch. Aardrijkskunde, Geschiedenis en Mythologie zijn, allengs wetenschappelijker beschreven, ook allengs breeder opgevat op de school. Wederom voor rekening van de discipels. Ook Vaderlandsche Geschiedenis en Letterkunde heeft men er bij bedacht, kortom een volledig encyclopaedietje, waaruit de 18-jarige Latinist in een beschaafd gezelschap over alles mederedeneren en met zijn medestudenten, desverkiezend, nuttige gesprekken voeren kan...

Koningslust is de liefelijke naam voor de zoetste herinneringen mijner schooljeugd. Helaas, hij staat op de Etappekaart der prov. Utrecht niet meer, al is hij diep gegriffeld in de tafelen mijns harten! En ook gij, oude makkers, herinnert u immers nog op den Blaauwkapelschen weg bij het bruggetje die uitspanning met het opschrift *Koningslust, Biljard?* 't Was daar dat wij, Latinisten, de edele carambole goedkoop gingen leeren, om niet eerlang al te groen te staan met de queue op de deftige studenten-societeit. Maar had iemand ons geëxamineerd, welligt wist geen onzer waar *Java* lag. Daarentegen waren *Chartroïsen* en *Zeldzaam* op den Amsterdamschen weg, waar we vaak en corps gingen thee drinken om er te stoeijen en te visschen in de Vecht, ons wèl bekende plaatsnamen. *Engelsch* leerden we niet op school, wel *Fransch* en *Duitsch*; juist zooveel om ons te kunnen redden. *Wiskunde* bezwaarde ons niet, ook niet de *Algemeene Geschiedenis*. Door den geestigen Dornseiffen met tal van feiten uit zijn rijk brein toegelicht, gaf de geschiedenis ons leerzame en aangename uren. Zij lieten ons meer opwekking dan jaargetallen achter. En het ééne uur *Metriek* bij denzelfden Nestor was een uur van wezenlijke pret. Ik ken er nog disticha uit van buiten. Maar *Latijn* en *Grieksch*, ik durf het zeggen, leerden wij goed. Thema's en vertalingen voor den prijs - wij maakten ze tegen den beste. - Om b.v. *praeter* met den nom. vrij te krijgen bij onzen onverbiddelijk-eerlijken praeceptor, getroostten we ons Sallustius' Catilina - waar we meenden dat het zoo gebruikt was - grootendeels te doorlezen. Één van de 4 prijzen te krijgen vonden we allen eervol: en een ultimus der klasse moest al heel geestig zijn, of hij was niet gezien. - Met memoriséren uit de Anthologie konden we éér inleggen of een vergrijp herstellen: er waren er op mijne klasse die het geheele 18de boek van de Ilias van buiten kenden. Met de Ilias en Odyssee hadden we dan ook geen zwarigheid: van Horatius en Virgilius wisten we, alleen met Kärcher en de Bibliotheca Classica, vrij veel te vatten. Wij hebben de Electra van Sophocles en Euripides vertaald, althans de episodiën, zonder veel dwaasheden, en de Crito, Apologie en Phaedo nog daarenboven verbatim in 't Latijn. En dan was Bergman lang geen gemakkelijk lexicon. Enfin, wat we deden, deden we goed. Bij weinig distractie van schoolwerk, behielden we dieper indrukken van 't behandelde. *δούπησεν δὲ πεσών* - riep er één bij een kloppartij met de hinderlijke Stichtsche straatjongens: en allen bewonderden de snedigheid van onzen vriend

met het olijke gezigt die den vertoornden praeceptor toevoegde: *πάταξον μέν ἄχουσον δέ*. Wij vierden ruim bot aan onze hoofdgedachten: wij hadden er behoefte aan, wij hadden er ook al den tijd voor. In verliefde buijen, als er van 't werken niet kwam, was het de smachtende poëzij van Feith en Lamartine die ons trok. Ook wij hadden ons ‘wel en wee’ en dachten ‘aan Haar.’ En was het tot in de kerk nageloopen kostschooljuffertje ons niet genegen, of maakten de ouders een eind aan de ‘malligheid,’ dan eindigde het stuk onzerzijds óf met een weemoedigen sisser, óf in een Archilochischen zwermpot. Wij hadden onze maatschappelijke eerzucht. In een geregelden krans van Latijnsche jongens werden de studenten nagebootst. De een stileerde zich op een Hollandsche verhandeling (waarvoor hij van Effen en Cats duchtig had geplunderd), de ander op een mooi vers, de derde op vlugheid in 't spreken voor de vuist: er werd gedefendeerd en geopponeerd. Ieder had op zeker punt een renommée. - Smaak voor 't aesthetische, behoefte aan poëzij deed ons grijpen naar da Costa, naar Jonathan, naar Hildebrand. De ‘Gedichten’ van dezen, zijn ‘Verspreide opstellen in proza en poëzij’ kenden we schier van buiten. - Daar kwam ook auteurs-eerzucht bij ons op. Had Nieuwland piepjong zijn Duifje vertaald, zouden wij ook niet kunnen vertalen? Ten Kate schreef 15 jaar oud in de Boekzaal; waarom ook wij niet? - Werkelijk werd die Boekzaal der Geleerde Wereld het voertuig onzer ijdelheid: enkele onzer stukjes werden geplaatst. IJntema was lastiger: slechts één onzer gelukte het, in de beroemde Vaderlandsche Letteroefeningen een versje te doen opnemen. - Meen intusschen niet, lezer, dat we van nu af in een exceptioneel troepje lezende en sentimentele jongens waren herschapen. Wij hielden van gezelligheid: wij gingen des zomers met geheele troepen zwemmen in den Krommen Rijn, bij gebrek aan een zwemschool. Op straat, waar wij smids- en slagersjongens liever niet zagen, waren wij veel; kattekwaad, ik moet het bekennen, en zal het niet specificéren, is wel eens gebeurd. Wij rookten veel: wij bankten ook: wij speelden kaart zelfs in stilte bij den zoon van den dominé. - Gij vindt dat erg. Maar wij zouden gevraagd hebben: die eerlijk bankt, zondigt die?

En nu wilt gij weten, encyclopaedist, hoe het met zulk een schoolprogram afliep? Nog beter dan gij vreest. Denkt gij dat mijn vriend de medicus nu niets van Geographie af-

weet? Hij gebruikt Steins Atlas bij zijn Haarlemmer. De Fransche revues houdt hij trouw bij. In Land- en Volkenkunde is hij sterk. Geacht om zijn universele kennis zetelt hij met eere in de plaatselijke schoolcommissie. - Zoo ging het ook met den olijken Pataxon. Deftig regter, houdt hij aardige voorlezingen en schrijft boeken die goed gerecenseerd en herdrukt worden. Er zijn er van ons ook mislukt; maar, betrekkelijk, stellig niet meer dan er nu verloopen. Kortom van dingen waar we op school niets van gehoord hadden, wisten we als gepromoveerden toch iets af. Hoe? Alweder Cato Maiors studia.

Liefhebberijstudie voert van het een tot het andere. Al lezende sterkten we onze taalkennis aan. Was van Kampens Hoogd. Letterkunde ons welkom, Willemsens Deutsche Kinderfreund was onschatbaar. Met een lexicon zochten wij naar den zin van stukjes die we nog na 20 jaren in de Sachsische Schweiz debiteerden. Engelsch werd, om de auteurs te benaderen, bijgeleerd door bijv. met potlood den Vicar uit Bouillet woord voor woord te illustréren. Dickens en Bulwer zijn sedert het studentschap onze lievelingen gebleven.

Die iets stelt, gaat snuffelen: hij snuffelt overal in, ook in zijn eigen verleden. Half uitgewischte noties haalt hij weder op: een boek, vroeger gelezen, heropent hij: hij verzamelt het verspreide: hij excerpeert. Eigennamen in historie en geographie worden nageslagen: daar blijft hij hangen in boeijende scènes: - Engelens Algemeene Geschiedenis, men gispe haar zooveel men wil, heeft mij als jongen de ziel verkwikt. Laat ieder auteur maar weten een jeugdig lezer te boeijen zooals hij, dan sticht hij. - Die stelt, peinst, over ieder woord, over iederen zin, over zaken. Dat muséren is een opvoedend, 't is een opwekkend werk tevens. Men rust niet voordat men de plaats hervond die vroeger trof. Een verrassende wending van Dickens wordt herdacht, of een fraai gelede volzin uit den Senectus, of een prachtige trope van Jonathan. Ik stem u toe dat het nonsense is al wat een ‘average boy’ stelt en dicht; maar laat hem het Rectius vives, het *εὐΐππου ξένε* maar vertalen: laat hij er op zitten om met dezelfde soberheid denzelfden rijkdom te willen weêrgeven; hij zal falen - dat weet gij vooraf - maar stoor hem niet, want hij doet kostelijke gymnastie. Een knaap die dicht of iets schrijft doet een schat van kennis op. Om een gelukkige vergelijking te maken, pluist hij eene zaak, half be-

kend, uit het dagelijksch leven of uit de wetenschap, na. En 't zorgvuldig overwegen van een woord, het opklimmen tot zijn oorsprong zelfs met Bilderdijks Geslachtlijst: het nagaan van spreekwijzen: het worstelen met den vorm: de inspanning die 't schiften der gedachten, telkens overgeschreven, kost: het tobben om 't regte woord te krijgen op de regte plaats: het peinzen over den afloop van een zin die niet rollen wil: de blijdschap waarmede, zelfs in de eerste nachtwake, een gelukkig woord wordt verwelkomd - koelbloedig lezer, zeg mij, den volwassene, dat dat hantéren der pen van den student is het exercéren van den recruut met het geweer, gij hebt gelijk; maar gij hebt groot ongelijk, als gij den volontair minachtend passeert. Sommigen hebben ons uitgelagchen of berispt: ten onregte. Wij namen de zaken in ernst op. En ik geloof dat wij er ons wel bij bevonden.

Voorwaar men komt niet aan de academie om collegie te houden en examens te doen, maar om zich te vormen tot een wetenschappelijk mensch. 't Is geen alias res agere als de jonge student een treurspel van Schiller leest in plaats van de Instituten. De burgerman hecht een verkeerd begrip aan het woord *tijdverlies*. Het is geen tijdverlies als de aanstaande man van wetenschap veel dagen doorbrengt met lectuur, met stukjes of verzenschrijven, met geestesinspanning buiten zijn vak. Want ‘buiten zijn vak’ mag het niet heeten dat hij zich vorm en stijl eigen maakt, waarmede hij later onder zijne vakgenooten uitmunten zal. - -

Maar vooral als moderamen der hartstogten wil ik smaak voor literatuur, een studium in welke rigting dan ook, onschatbaar heeten. Beschaafde omgang, innige vriendschap ja, maar ook een geliefkoosde bezigheid zijn de life-preservers van den academischen kajuitsjongen.

‘Een' student die slecht leeft ware het beter - zegt Thomas Arnold - naar van Diemensland te worden gebragt om daar zijn brood met handenarbeid te verdienen.’ Voorwaar de academie is de smalle vonder boven de moddersloot, waarin menigeen aftuimelt, waaruit menigeen moreel beklad, ja gestikt wordt opgehaald. De vader mag veel over het hoofd zien, als hij in de vacantie zijn zoon als een rein en onbedorven jongman in de armen sluiten mag. Laat de knaap zelfs hebben gepassediest, laat hij soms insanior Edonis met zijn vrienden hebben feestgevierd; die roes is, uitgeslapen, spoorloos verdwenen. Maar

het nachtfeest van Aphrodite is een zelfmoord; haar giftige dolk wondt het menschelijke in den mensch; 't morele criterium van goed en kwaad ontneemt zij. Géne luidruchtige uitspattingen raken meer den uiterlijken mensch en - habent satietatem. Déze, eenmaal ingewilligd, vormen den booswicht en - de ervaring bevestigt het - canis a corio nunquam abstinebitur uncto.

Daarom heeft een creatuur onzer tegenwoordige schoollijst - een Latinist die aan de academie komt met eenige noties van vele vakken, maar met voorliefde voor niets, zonder een vers in zijn hoofd of zin voor belletrie in zijn hart, een onverschillig mensch, geblaseerd, althans van 't werken - een zwaarder proef door te staan dan een voormalig dilettant.

Deze bouwde zich luchtkasteelen van zijne vrijheid ook voor het genio indulgere. Hij kwam zeker evenmin met het plan om ferm de wetenschap aan te grijpen. 't Was zijn fatum ook, zoo goed als van ieder student, min of meer aan den sukkel te geraken. Maar - hij had eene *affectie;* hij was althans minder reëel, meer aesthetisch gevormd; hij schatte poëzij hooger en was een waarachtig muzenzoon.... Maar - wij mannen van 65 worden immers gezegd met onze moderne schoollijst *praktische* jongelieden te vormen? - Is het ook een erge dwaling? - De Engelschen, dat werkelijk praktische volk, hechten niet aan veelweten, maar aan zelfdoen. Verzenmaken - onzen hoogeren burgeren zeker een ergernis - zelfknutselen in wat het ook zij, leidt op - meenen zij - tot degelijkheid en zelfstandigheid. Zoo begrepen het ook mijne leermeesters. ‘Gij, Rectorsklasse (werd ons gezegd), staat in het voorportaal der academie: wij geven u geen pensum meer zooals aan de novitii: werkt zelfstandig!’ - En hebben wij die meerdere vrijheid mísbruikt door het er soms op aan te laten komen: wij hebben haar ook gébruikt door in dingen die ons trokken, wezenlijk, autodidactisch te werken. Zoo is onze individualiteit niet versleten onder de uniform. Wij hebben een jeugd gehad, een gouden jeugd vol otium naar ligchaam en geest. Thans laat de lange dagtaak in de eeuwig snorrende fabrijk het zelfbewustzijn bij den jongen arbeider niet opkomen. Zoolang de wetenschap echter iets anders dan fabrijkarbeiders verlangt, zal het ontwikkelen des individuelen aanlegs der knapen de hoofdroeping van ons, docenten, zijn. En beter dan het zich zelf vonnissende Duitschland, wijzen de praktische Aquaviva en John Bull tot die ontwikkeling den weg.

Het schoolplan mijner jeugd was beter dan het moderne, omdat het én tot ontwikkeling onzer ligchaamskrachten én tot eigen werk den tijd liet.

Toen de Medizinalrath Dr. Lorinser in een Pruisische Medizinische Zeitung van 1836 een opstel plaatste, ten betooge dat het drukke schoolplan der Pruisische gymnasiën nadeelig werkte zoowel op de ligchamelijke gezondheid als op de ontwikkeling van den geest, bragt hij een gevoel in woorden dat menig braaf Duitscher het hart beneep. Mannen als Niemeijer, Hoffmann, Froriep, Max Schmidt, Seul, Wiese stemden luide met hem in in geschriften, waaruit treffende feiten ter waarschuwing spreken. Is er ook in Nederland niet menig vader die, zijn anemisch zoontje steeds leerend vindende, zucht: ‘Onze kinderen hebben geen jeugd meer!’ Zou het geen echt philanthropisch werk zijn van Dr. Heije, Allebé, van Capelle of wien anders onzer coryphaeën, uit een hygiénisch oogpunt den Hollandschen jongen van 12 tot 18 jaren te beschouwen en aan te geven hoeveel studie hij redelijkerwijze lijden kan? Thans, nu onze hoogere burgerscholen aan 't klepperen gaan; nu onze gymnasiën nog altijd liggen te zieltogen aan de indigestiekoorts van vakken, hun door 't staatsexamen van 1845 bezorgd; thans - nu een nieuwe regeling van ons hooger onderwijs wordt verwacht, zou een Medizinalrath ten onzent, welligt zeer oirbaar, van de puije der Wetenschap den volke kunnen verkondigen.... dat men ook te veel leeren kan, dat niet kennis alleen, maar ook spier- en wilskracht magt maken. Hij zou van zijn Duitsche ambtgenooten statistieken en feiten kunnen overnemen die ik hier, hoe afdoend ook, maar achterwege laat. Één ding zal wel vaststaan, dat te veel zitten, te veel herseninspanning - gelijk zij het van de jonge Pruisen bewéren - ook ten onzent een lam geslacht, ligchamelijk en geestelijk, kweekt[1].

Terwijl er wetten worden gemaakt op den arbeid der kinderen in de fabrijken, verkrachten wij de wet des gezonden verstands op den arbeid onzer schoolkinderen. Schreeuwt niet het afbeu-

1 Van zijne Fransche lycées zegt É. Montégut: ‘Al zijn ze met Napoléon geseculariseerd, Voltaire, als hij ze thans zag, zou hebben uitgeroepen: “Le vieil esprit des bonzes y domine toujours!” 't Is nog de oude kloosterwet die vigeert: bevrijding van de ziel door de kruisiging des ligchaams: ontzeg het ligchaam zijn eischen, zoo gij den geest wilt ontwikkelen: al wat de stof verliest, wint de geest.’ - Helaas, zoo een boetgezant door Neêrlands straten omging, hij zou niet mogen roepen als Montégut: Bekeert u van de bonzen uwer vaderen! want onze vaderen waren op dit punt zuiverder in de leer dan wij.

len - men vergeve mij het alledaagsche woord, maar 'k heb in onze taal een boekewoord dat hetzelfde uitdrukt te vergeefs gezocht - schreeuwt, zeg ik, het afbeulen dat men den aspiranten voor Breda en de Marine op de kostscholen doet, niet ten hemel? Nu ligt wel bij de Regering die, blijkens den aard harer examina, de vruchten van zulk afbeulen verkiest boven rationele ontwikkeling, de hoofdfout. Maar ook elders waar, zooals op de gymnasiën, de Regering vrij spel laat, zijn de gemeenteraden of curatoren even weinig van 't nut eener sobere opleiding overtuigd. Een Hollandsche Lorinser, met klemmend betoog dit nut predikend, zou niet op rotsen ploegen. Want men wil in Nederland algemeen het goede. Men is overtuigd dat wetenschap een levensvoorwaarde is onzer burgermaatschappij. Daarom wordt reeds, te goeder trouw, aan het kind *liber cum lumine* in de eene en in de andere hand gegeven, om knap, zeer knap te worden. En de oude heer zegt hoofdschuddend: ‘Er wordt tegenwoordig véél geëischt!’ Maar hij waagt het er op; want het moet. ‘Het moet!’ Ziedaar de bezweringsformule waarmede hij zich over de vrees voor de gezondheid zijner kinderen heenzet. Voorwaar, het moet een volksovertuiging worden, dat men ook te veel met de jeugd kan schoolmeesteren; dat niet wetenschap het domein is der jeugd, maar dat het des knapen is spier- en wilskrachtig te worden en moreel rein te blijven.

Is het niet onnatuurlijk dat in onzen fatsoenlijken stand jongens van 12 tot 18 jaar, zonder organische gebreken, ziek zijn? - Toch ziet de docent van een gymnasium dit menigwerf gebeuren. Vanwaar het feit? Mijns erachtens alleen van gebrek aan ontspanning, gebrek aan buitenlucht. Toch is het een allertreurigst feit ook in zijn gevolgen. Ik heb aan de academie een vriend gevonden, thans een man van naam, die, in zijne jeugd als kasplant opgebragt, als student steeds sukkelend, een vol jaar met tic te huis zat, iemand die veel meer zou hebben gepraesteerd dan hij werkelijk heeft gedaan, zoo zijn aardsche tabernakel krachtiger ware opgebouwd. Daarentegen restaureerden wij, stadsche jongens, ons physiek door groote excursies buiten de stad; en menig onzer, thans sterk, had bij een fabrijkmatig leven zijne toen wankele gezondheid ongetwijfeld voor goed bedorven. - De knaap moet zijn ligchaam zoo fiks zetten dat hij er als man iets van vergen kan: die het als man niet onder den duim heeft, leeft maar half.

Maar eigen werk - dat reken ik in waarheid het opvoedingsmiddel van den aanstaanden student. Op de Latijnsche school begonnen - en hij kan er zoo ligt toe gebragt worden - wordt het den jongen academieburger een houvast in de bedenkelijke dagen als de hand des vaders hem glippen laat. Hetzij in historie, in natuurkunde, bellettrie, poëzij - is zijn studium een passie, althans regt levendig in hem geworden, dan houdt het hem te huis van ‘de kroeg’ en van nog erger dan ‘de kroeg;’ het maakt hem zijn studentenkamer tot een sweet home, waarvoor hij op den duur de buitenwereld prijs geeft.

Welk soort van liefhebberijstudie de schooljongen hebbe, men late hem vrijelijk gaan: want hij gaat op den goeden weg, een weg rein van alle aanvechting der voluptas corporis. 't Is in den regel aan bellettrie dat hij zich hecht. - De lust in lectuur moge zelfs ontaarden in auteurs-ijdelheid. De ijdelheid zal haar correctief vinden in de ervaring van latere jaren; maar voor 't oogenblik wordt zij opgewogen door veel goeds. Dat goede is: de morele grond door lezen en denken gelegd - hij zet een eerste schrede in het gemoedsleven: - de krachtige ontwikkeling van zijn memorie en denkvermogen: de slag om zich zelven te redden: de kunst om zijn gedachten in behoorlijk gewaad te kleeden: de schat van sententieuse uitdrukkingen, dien hij voor zijn geheele leven oplegt.

Is zulk een studium van den Latinist wenschelijk, omdat het hem *buiten* de leiding des docents zelfstandig doet werken, het is alleen mogelijk waar een schoollijst heerscht die, eenvoudig, menschkundig, weinig maar goed, met inspanning van alle krachten maar kort, werken laat.

Zulk eene schoollijst zal hem krachtig steunen in zijne zelfstandigheid: zij maakt tevens de oude letteren voor hem in waarheid humaniores. Want de degelijke schoolarbeid geeft den knaap den vasten grond voor vrije studie. Zijn Horatius hangt hem in het hoofd. Hij denkt ook bij andere zaken aan de oude auteurs die hij goed leerde kennen. In 't breede en met frissche aandacht werkende, werd hij gemeenzaam, intiem met die oude vrienden. - Vrienden? - Voorzeker! Of was het geen vriendschap van mijn ouden schoolmakker, toen ik hem, candidaat in de philosophie, lezende vond in het 4de boek der Aeneis, dat hij op school behandeld had? Noem, encyclopaedist, mij het cijfer uwer leerlingen die vier jaren na hunnen schooltijd nog een uwer veertien leerboeken als zoete her-

nering liefkozen! - De oude letteren, goed behandeld, worden in waarheid een toevlugt in hartzeer, een rustpunt in storm; peregrinantur nobiscum, rusticantur. Daarom, lezer, meesmuil niet over hare ouderwetsche opvatting, noch in verband met haar over den student-auteur: er steekt veel nuts in zijn bedrijf. De jongman wordt allengs diepdenkender. Het verum atque decens der vormelijke wereld zoekt hij eerlang ook in 't gemoedsleven, in de wetenschap. Hem daartoe op te leiden was onze krijgslist. Uw zoon die op 20-jarigen leeftijd eerst aan vakstudie begint te denken, maar die aesthetisch ontwikkeld, goed gevormd is van hart en hoofd - verontrust u niet, ouders, hij zal niet te laat komen. Eer hij verkiesbaar is voor de Tweede Kamer, kan hij zoo goed als anderen de eer van het mandaat hebben verdiend. En dan zullen de oude letteren voor hem zijn geweest het muzijkinstrument waarop hij als knaap werktuigelijk de gammes leerde, maar dat hem, toen de storm der hartstogten in zijn gemoed opstak, eene edele palinodie deed hooren: verzwolgen in de beslommeringen der maatschappij, spele hij niet meer als in zijne jeugd, dat speeltuig is een monument uit zijne schooljeugd dat hem dierbaar zal blijven tot aan zijn dood.

Kampen, Febr. '65.
Dr. A.H.A. EKKER.

De Gorcumsche martelaren.

Voor eenige weken hebben ons de Nieuwsbladen meêgedeeld, dat de Paus, in een allocutie, den geloovigen heeft aangekondigd, dat in den loop van dit jaar zou kunnen worden overgegaan tot de plechtige canonisatie der Gorcumsche Martelaren, die wel reeds als Gelukzaligen vereerd en in sommige parochiën bijzonder gevierd worden, maar eerst dan, na de canonisatie, door geheel Europa als Heiligen zullen worden erkend.

Uit dit bericht der Nieuwsbladen hebben vele onzer landgenooten voor het eerst van Gorcumsche martelaren gehoord. Betrekkelijk weinigen wisten van andere martelaren dan van de tallooze slachtoffers der inquisitie, wier geschiedenis in de martelaarsboeken van Crespin, van Haemstede en van Van Bracht beschreven staan. Zij wisten niet, dat in ons land ook katholieken om het geloof ter dood zijn gebracht; zij dachten ter goeder trouw, dat de schuld der geloofsvervolging uitsluitend bij de katholieken lag, en zij vermoedden niet, dat over en weêr gezondigd is, en dat beide kerkelijke gezindheden elkander haar bloedige onverdraagzaamheid te vergeven hebben.

Geen wonder, dat ons volk de geschiedenis van den opstand tegen Spanje maar onvolledig kent. Onze protestantsche geschiedschrijvers achten zich niet geroepen om de wandaden, die de opstandelingen hebben gepleegd, breed uit te meten; met een algemeene aanduiding en een woord van afkeuring gaan zij zulke tooneelen voorbij. En een katholiek geschiedschrijver van den opstand, waardig om algemeen gelezen te worden, is nog niet opgestaan. Waar zal dus het publiek, van hetwelk men geen bronnenstudie kan vergen, de volle waarheid gaan vernemen? Wij wijzen voorbedachtelijk op deze leemte van onze geschiedkundige literatuur. Wij hopen, dat eerlang een

katholiek de taak op zich nemen zal, om uit het oogpunt zijner kerk, maar zonder blind vooroordeel, de geschiedenis van ons volk te beschrijven. Het voorbeeld van Lingard is uitlokkend en bemoedigend. Hoezeer in menig opzicht gebrekkig en onwaar, heeft toch zijn ‘Geschiedenis van Engeland’ een gunstig onthaal gevonden, en op de later verschenen werken een blijkbaren invloed uitgeoefend. Doch om zulk een taak niet slechts te aanvaarden, maar naar den eisch te voltooien, wordt meer gevorderd dan goede wil en geloofsijver. Langdurige arbeid, geoefende critiek en liefde tot de waarheid, om het even of zij ons al dan niet te pas komt, zijn daartoe allereerste vereischten. Wie deze eigenschappen mist, mag de hand niet aan het werk slaan. Hij zal er geen eer meê inleggen. Dat hebben de schrijvers van sommige monographiën ondervonden, die uit lichtgeloovigheid en vluchtigheid een geheel verkeerde voorstelling van de geschiedenis hadden gegeven, en zich zoodoende een verdiende, maar voor anderen afschrikkende, kastijding op den hals hebben gehaald.

Inmiddels, terwijl wij een katholieke Geschiedenis des Vaderlands verwachten, behooren de protestantsche schrijvers zoo veel mogelijk in de bestaande behoefte te voorzien, door in hun verhaal alles op te nemen, wat een katholiek schrijver in het zijne zeker uiteen zou zetten. En waarom zouden zij dit nalaten? In de protestantsche kerk leeft tegenwoordig een andere geest dan gedurende de vorige eeuwen. De afkeer van de roomsche kerk heeft plaats gemaakt voor een billijker waardering: de voorliefde voor al wat met de kerkhervorming samenhangt is getemperd tot liefde voor het beginsel, dat aan de hervorming ten grondslag ligt. Wij zijn geneigd te onderstellen, dat bij beide partijen, bij die van het oude zoowel als bij die van het nieuwe geloof, goed en kwaad ondereengemengd voorkomen; wij voelen ons aangetrokken door het goede, onverschillig waar wij het vinden. Zoo is er dus niets wat ons verhinderen kan het goede bij de Spaanschgezinden, bij Philips zelfs en bij Alva, op te merken en te roemen; niets wat ons weêrhouden zou te vermelden en te laken wat de opstandelingen misdreven mogen hebben. Want, wij weten het, een goede zaak wordt niet slecht, omdat sommige van haar voorstanders kwaad hebben bedreven; zij wordt reiner in onze oogen, naarmate zij zich scherper van het bedrijf der zoodanigen afscheidt. Ik maak dan ook gaarne gebruik van de aan-

leiding, die de pauselijke allocutie mij geeft, om de geschiedenis der Gorcumsche martelaren, naar mijn beste weten, aan de lezers van dit tijdschrift te verhalen[1]. Die geschiedenis werpt een smet op de bewerkers van den opstand tegen Spanje: ik wensch aan te toonen, in hoe ver die blaam verdiend is, wie schuldig zijn aan het gepleegde misdrijf, wie vrij zijn van schuld en daarom vrij moeten blijven van de schande. Het verhaal der gebeurtenissen, waarin de Gorcumsche martelaren zoo droevig betrokken zijn, kan tevens dienen tot beter begrip der geschiedenis van het merkwaardige jaar 1572.

De geschiedenis van Neêrlands verlossing in 1572 verdient een plaats onder de wonderverhalen. Het kan ons niet bevreemden, dat de vrome voorvaderen in den samenloop der omstandigheden, die tot de heuglijke uitkomst leidden, den vinger Gods meenden op te merken. Indien men zich eens voor wijs genoeg houdt om de gangen van God te bespieden, en God voor menschelijk genoeg om zich nu eens meer dan weêr minder in de wereldsche zaken te mengen, moet men wel in de voorvallen van 1572 een bijzonder Godsbestuur onderstellen. Wat niemand voorzien had, gebeurde: wat met recht verwacht was, bleef uit; de verlossing daagde op van een zijde, vanwaar men ze allerminst had durven hopen.

Sedert Oranje, in 1567, het land verlaten had, en Alva er een heerschappij voerde, die voor het geduld der Nederlanders te straf bleek te zijn, waren er te Dillenburg gedurig plannen gevormd om het ongelukkige vaderland te verlossen. Al die plannen hadden een en dezelfde strekking. Een leger, in Duitschland aangeworven, zou de Spaansche benden in Nederland opzoeken en slag leveren: Frankrijk of Engeland zou worden bewogen om daarbij de behulpzame hand te bieben. In 1568 voor het eerst werd zulk een plan ten uitvoer gelegd; wij weten met welk gevolg. In weinige maanden werd nutteloos het geld verspild, dat niet dan met de uiterste inspanning bijeengebracht was. De mislukte onderneming leidde slechts tot nieuwe verdrukking van hen, dien men te hulp had

1 Ik maak hierbij gebruik van de artikelen in de Katholiek van 1860, '61 en '64, waarin de jammerlijke apologie van Lumey van wijlen den Heer van Someren uitvoerig en bondig weêrlegd is. Het strekt mij tot voldoening, dat ik met den geleerden schrijver dier artikelen doorgaans overeenstem.

willen komen. En toch gaf Prins Willem den moed niet op; toch hoopte hij nog eens, zoodra hij het noodige geld bijeen zou hebben, op dezelfde wijs een poging te wagen.

Vooral om daartoe geld te verzamelen organiseerde de Prins de macht der losbandige watergeuzen. Zij hadden niet op zijn verlof gewacht om aan het rooven te gaan. Op het voorbeeld der Fransche muitelingen uit Rochelle hadden zich een aantal Nederlandsche ballingen van allerlei rang en stand tot den zeeroof begeven. Geen bedrijf dat hun beter aanstond of beter van de hand ging. Immers aan roekeloozen moed ontbrak het hun niet, wel aan tucht en aan beleid. Met zelfverloochening meê te werken tot een grootsche onderneming, waarvan het plan, door een ander beraamd, hun slechts gedeeltelijk bekend was, daartoe waren de meeste edelen van het Compromis niet in staat. Maar op eigen hand den vijand te lijf te gaan, over het geleden onrecht wraak te nemen, de schade der verbeurdverklaring te verhalen op hen, die uit toegenegenheid of uit lafheid met den vijand heulden, daarbij den teugel te vieren aan den hollenden hartstocht, aan wreedheid en ontucht, en dat alles onder het deksel van vaderlandsliefde en geloofsijver, daartoe waren zij uit eigen aandrift genegen, en daartoe lokten hen de omstandigheden uit. Aan handlangers en medehelpers ontbrak het hun niet: de menigte der ballingen, die Alva's wraak ontvlucht waren, en zelf naar wraak dorstten, verlangde niets liever dan onder hen te strijden.

Voor dit bedrijf behoefden zij niemands verlof, geen aanstelling. Doch om het niet als zeeroover maar als soldaat uit te oefenen hadden zij de commissie eener mogendheid van noode. En een mogendheid was de Prins van Oranje. Hij was een Duitsch vorst, zoo goed als Koning Philips een Spaansch en een Nederlandsch. Hij had het recht den Koning van Spanje, of, gelijk hij voorwendde, den Hertog van Alva, den tyran der Nederlanden, den oorlog aan te doen, den handel van 's Konings onderdanen te verstoren en daartoe kaperbrieven uit te geven[1]. Van dat recht maakte hij gebruik; en hij zocht er een middel in om zich tot eerlijker strijd toe te rusten. Hij vorderde van hen, die zijn commissie verlangden, een aandeel in den buit. Dit aandeel was echter gemakkelijker te bedingen dan te

1 Dit recht van den Prins werd door Cecyl, zelfs tegen den gezant van Alva, Zweveghem, verdedigd.

bekomen. De kaperkapitein was niet gewoon te sparen; wat hij won verteerde hij aanstonds; en hij rekende zich niet verplicht aan den Prins uit te keeren, wat hij zich met eigen levensgevaar had toegeëigend.

Het aanstellen van een admiraal, die de verschillende kapiteins tot een gemeenschappelijk doel zou doen samenwerken, die hen iets hoogers dan het maken van buit zou doen ondernemen, en die verder 's Prinsen aandeel aan den buit zou innen en overmaken, bleek weldra geen doel te treffen. Tot samenwerken onder een opperhoofd schikten zich de watergeuzen niet; in geregelde zeeslagen leden zij doorgaans de neêrlaag. Twee of drie te zamen konden zij het meest uitrichten; geen te voren beraamd plan moest hen leiden, maar de toevallig voorkomende gelegenheid. Als zeevoogd deed dus de admiraal geen dienst. En als ontvanger van het commissie-geld voor den Prins evenmin. Toen Dolhain, de eerste die den rang van admiraal gevoerd heeft, naar Duitschland ging om verantwoording te doen, geloofde men in Engeland, dat hij minstens 60.000 kroonen met zich nam. Maar hoeveel hij meêgenomen mag hebben, zeker is het dat hij den Prins geen enkelen penning uitbetaalde. De admiraal had huisgehouden als de kapiteins; wat hij ontving had hij schoon opgeteerd. Of zoo hij al iets overgehouden had, hij had geen lust het aan een ander af te staan. Zijn opvolger, Lumbres, was een man van meer karakter en van beter beleid. Maar hoe vruchteloos ook zijn beheer was, kan daaruit blijken, dat de Prins hem weldra tot andere werkzaamheid opontbood, zonder hem een plaatsvervanger te geven. Voortaan bleven de watergeuzen zonder admiraal; vrijwillig schikten zij zich, zoo noodig, voor een poos onder een eigengekozen hoofd. De bastaard van Brederode genoot die eer meermalen.

Zoo ging het tot in den zomer van 1571. Toen eerst verlevendigde zich weêr de hoop bij den Prins en bij zijn broeder Lodewijk. De laatste, sedert lang in Frankrijk met de hoofden der Hugenoten in overleg, maakte thans van de schijnbare overeenstemming tusschen dezen en de regering gebruik, om de zaak der Nederlanders bij den Koning aan te bevelen. Ook aan den Engelschen gezant te Parijs ontvouwde hij zijn plannen. De regeringen van Frankrijk en van Engeland, hoopte hij, zouden een inval van den Prins uit Duitschland, en den daarop te verwachten opstand der ingezetenen, begunstigen, en medewer-

ken om de Spanjaards uit het land te jagen; zij zouden dan tot belooning eenige der eerst onlangs te zamengevoegde Nederlandsche gewesten bekomen, Frankrijk Vlaanderen en Artois, Engeland Zeeland en de andere eilanden; de overige gewesten zouden onder afzonderlijke graven en hertogen met het Duitsche keizerrijk verbonden blijven.

Het plan was niet kwaad bedacht, en vooral voor Frankrijk aanneemlijk. Het werd met elken dag gemakkelijker uit te voeren. De aanstaande heffing van den tienden penning deed den tegenzin der natie tegen Alva ten toppunt stijgen, en de ongunst, waarin de landvoogd bij zijn meester gevallen was, deed het ontzag, dat den tegenzin bedwongen had, verdwijnen. Het volk toonde zich rijp voor opstand, zoo maar de omstandigheden er een goede uitkomst aan beloofden. Ook luisterde de Koning van Frankrijk gedurig gretiger naar de oorlogzuchtige voorslagen van Coligny en zijn Hugenoten, terwijl Elisabeth, half gewonnen voor een huwelijksverbintenis met een van 's Konings broeders, haar medewerking wel niet weigeren zou. In het voorjaar van 1572 was Prins Willem voor niets meer beducht dan voor een ontijdige uitbarsting van het ongeduld der Nederlanders. Want van een volksopstand, door geen geregelde krijgsmacht ondersteund, wachtte hij niets goeds. Eerst moest hij gereed en in het veld zijn, eer het volk zich roeren mocht. - Hoe treffend is zijn overleg beschaamd! De uitkomst heeft geleerd, dat zijn geliefkoosde plannen ijdel en onuitvoerbaar waren; zijn heertocht in 1572 is even vruchteloos, even nadeelig voor de goede zaak geweest als die van 1568. De opstand der Hollandsche burgerijen daarentegen heeft een levenskracht ontwikkeld, die de geheele Spaansche monarchie niet heeft kunnen breken.

Den 7^{den} September 1571 schreef de Fransche gezant bij het hof van Elisabeth, La Mothe Fénelon, aan zijn regering: ‘Er is hier acht dagen geleden een Duitscher aangeland, die zich Graaf van Lumey noemt; men zegt dat bij ter nauwer nood aan de Spanjaards ontkomen is, die het op hem gemunt hadden, omdat hij den Prins van Oranje aanhangt.’ Deze Duitscher nu was bestemd om in zijn onnoozelheid den pijl te schieten, die de Spaansche overheersching tusschen de voegen van haar harnas doodelijk treffen zou.

Hij was nog weinig bekend; de rol, die hij tot dus ver gespeeld had was een ondergeschikte geweest. Hij was van af-

komst een Luikenaar; hij behoorde tot het alleraanzienlijkste geslacht der van der Marcken, dat aan het Luiksche sticht twee bisschoppen en verschillende mombers had geleverd; een zijner voorvaderen was het beruchte zwijn der Ardennen, uit de geschiedenis, en nog meer uit de verdichting van Walter Scott, bekend. Hij noemde zich Graaf van der Marck, Vrijheer van Lumey: de graventitel was echter een bloot sieraad, geen bewijs van macht; en de Spaansche schrijvers en zelfs de Spaansche regering ontkennen dat hem die titel toekwam. Hij was aan een aantal der edelste geslachten van Nederland verwant of vermaagschapt, aan de Wassenaars, de Brederoden, de Beauforts, de Egmonds. Geen wonder, zoo hij in 1566 aan het Compromis heeft deel genomen, gelijk zijn vriend Inthiema verzekert, alhoewel zijn naam op geen der lijsten voorkomt. Stelliger schijnt het dat hij, als schuldig aan de onlusten van dien tijd, door Alva ingedaagd is; het Antwerpsche Kroniekje vermeldt het, en duidt hem daarbij aan als Lumey, kapitein der vossestaarten. Zoo wij Strada mogen gelooven, verwachtten de geuzen, die in 1567 bij Oosterweel zoo jammerlijk verslagen zijn, een hulpbende onder Lumey's aanvoering. Hoe dit zij, zeker is het, dat hij in 1568, bij den tocht van Prins Willem over de Maas, aan het hoofd van een troep Luiksche ruiters gediend heeft. Hij wordt ons bij die gelegenheid beschreven als een wildeman - *un huomo salvatico*, zegt Ulloa -; hij had gezworen haar noch nagels te korten, voor hij den dood van Egmond gewroken zou hebben[1]. Maar zijn wraakzucht was machteloos. Alleen aan weêrlooze geestelijken en kloosterlingen, en aan de arme bevolking, die men kwam bevrijden, konden Lumey en zijns gelijken hun moed koelen. Voor de aanzienlijker krijgsmacht en voor het beter beleid van Alva moest Prins Willem onderdoen.

Den Luikschen edelman kwam zijn aandeel aan deze onderneming duur te staan. Hij had als leenman tegen den bisschop gezondigd, en werd gestraft met verbeurte zijner goede-

1 Bor kent Ulloa's beschrijving uit de Latijnsche navolging van Dinothus, maar, niet ver in het Latijn, verstaat hij deze verkeerd, en laat al de 1500 ruiters van Lumey ongeschoren en ongeknipt optrekken. Op gezag van Bor vertelt Hooft dezelfde dwaasheid; eerst Strada keert tot de natuurlijke en ware voorstelling terug, en bewaart Wagenaar, en die dezen volgen, voor dezelfde misvatting.

ren. Waar hij zich vervolgens heeft opgehouden blijkt niet; of hij met den Prins naar Frankrijk geweken is, en onder Condé voor de zaak der Hugenoten gestreden heeft, dan of hij in Duitschland heeft rondgezworven, is onzeker. Eerst in Juli van 1571 verschijnt hij ons plotseling weêr, te Emden, bezig, naar het schijnt, om zich ter kaapvaart toe te rusten. Maar de Graaf van Oostfriesland, die de Spaansche regering niet al te openlijk trotseren wilde, deed hem onverrichter zake vertrekken, en nu begaf hij zich naar Hamburg, waar hij beter slaagde, en een maand later met twee schepen en twee honderd man, die hij op eigen kosten had aangeworven, in zee liep. Door de Spaansche oorlogschepen vervolgd, was hij kort daarop, zoo als wij reeds vernamen, in Engeland binnengevallen.

Hij deed er zich voor als gemachtigde van den Prins van Oranje; hij verzocht van de regering, dat zij den Prins als oorlogvoerende mogendheid erkennen, en bij gevolg haar havens voor zijn kapers openstellen zou. Zulk een erkenning, die met een oorlogsverklaring aan Spanje gelijk stond, lag echter verre buiten het plan van het Engelsche hof. Wel had Elisabeth reden om zich over de politiek van Philips te beklagen; maar Alva, die den blinden geloofsijver van zijn meester niet deelde, vermeed alles wat tot een vredebreuk leiden moest, en toonde zich, in de onderhandeling over de wederzijdsche grieven, zoo inschikkelijk, dat de Engelsche regering, in plaats van aan Lumey's aanzoek gehoor te geven, in Maart 1572 aan de zeeroovers, die in haar havens overwinterd hadden, het bevel deed toekomen om onmiddellijk te vertrekken.

Onder hen, die dus tamelijk onverwacht, en vroeger dan zij wenschten, in zee werden gestuurd, was Lumey de aanzienlijkste; uit den aard der zaak werd hij door de overige kapiteins aan het hoofd der geheele scheepsmacht gesteld, voor zoo lang die bijeen zou blijven. Wat onder zijn aanvoering door de geuzen den 1sten April bedreven is, is wereldbekend. Door een samenloop van toevalligheden de Maas in en voor Den Briel gedreven, maakten zij zich zonder moeite meester van de stad, die zonder bezetting en nagenoeg weêrloos was. Zij plunderden kerk en klooster, verklaarden den eigendom der geestelijken en der regering voor goeden buit, en zouden daarmeê weêr zijn afgetrokken, als Lumey alleen te bevelen had gehad. Maar gelukkig hadden de kapiteins ook het hunne te zeggen. Zij stemden voor het houden der sterk gelegen

plaats, en haalden Lumey tot hun gevoelen over. In naam van den Prins van Oranje, den stadhouder des Konings over Holland en Zeeland, namen de geuzen Den Briel en het eiland Voorne in bezit.

Men heeft het als een onvergeeflijke fout aan Alva toegerekend, dat hij Den Briel en Vlissingen, de sleutels van Holland en Zeeland, onbewaakt had gelaten. Men heeft verhaald, dat hij, alleen om het weêrbarstige Utrecht met zwaarder inlegering te straffen, daarheen de bezetting der havensteden had verlegd. Maar dit verwijt is onverdiend. Op het verzoek der regering van Den Briel, en om die stad van den last en de kosten der bezetting te ontheffen, is het garnizoen in November 1571 vandaar weggenomen. In den winter had de haven ook weinig van zeeroovers te duchten; waarom zou haar dan Alva geen verademing geschonken hebben, te meer daar zij zelve het bezuren zou, indien de roovers haar overvielen. Dat het geheele land daarbij lijden zou, dat de geuzen zich in Den Briel nestelen, en vandaar den oorlog in Holland voeren zouden, kon hij niet voorzien. Nog nooit was van zoo iets sprake geweest. Oranje wenschte het zoo min als Alva het vreesde. Het eerste bericht van de vermeestering van Den Briel ontstemde den Prins in plaats van hem te verheugen. Hij geloofde zoo weinig als Alva aan de kansen van een blooten volksopstand en van een onberaden inval van zeeschuimers.

En Alva sloeg de eerste les, die de geuzen in Den Briel hem gaven, niet in den wind. Nauwlijks had hij de tijding van het daar gebeurde ontvangen, of hij gaf bevel om in aller ijl een paar vaandels uit het garnizoen van Breda binnen Vlissingen te brengen. Hij kon het niet helpen, dat de Vlissingers, reeds bekend met de verrassing van Den Briel, zijn aankomende troepen buitensloten, en tegen hem opstonden. Het was een ongelukkig toeval, buiten zijn schuld. Doch het had de ernstigste gevolgen. Ware Vlissingen bij tijds verzekerd, Den Briel zou weldra hernomen zijn. Maanden lang heeft daar Lumey bijna werkeloos doorgebracht, zonder dat zich eenige stad voor hem verklaarde. Uit Vlissingen daarentegen heeft zich de opstand snel uitgebreid. Indien de Spaansche troepen, die daar werden bezig gehouden, op Voorne en voor Den Briel gebruikt hadden kunnen worden, Lumey zou spoedig weêr verdreven zijn.

Niet minder voortvarend dan de landvoogd betoonde zich hij

deze gelegenheid de stadhouder van Holland, Bossu. Tusschen den 1sten en 2den April was Den Briel verrast, den 2den 's avonds was hij reeds met de bezetting uit Den Haag te Maassluis, wachtende op de uit Utrecht ontboden vaandels. Den 4den waren deze aangekomen. Den 5den was de geheele macht overgezet op Voorne en voor de stad. Maar deze was thans te sterk bezet om zoo maar zonder geschut genomen te worden; de omliggende polder werd onder water gezet; het scheen geraden terug te trekken. Doch reeds hadden de geuzen, meesters van den stroom, de schuiten, waarmeê de Spaanschen de rivier waren overgestoken, verbrand; de eenige weg, die voor den terugtocht open stond, liep over de eilanden naar Zwijndrecht. Dien weg sloeg Bossu in, en hij legde hem gelukkig af. Van Zwijndrecht hoopte hij verder naar Dordrecht over te steken. Doch alleen op de gedachte, dat de berooide en verbitterde krijgshoop in de stad gelaten zou worden, raakte er de menigte in beweging; tegen haar zin was het niet mogelijk de rivier over te komen; Bossu mocht zich gelukkig rekenen de noodige schuiten ten gebruike te krijgen, waarmeê hij aan den rechteroever, op den weg naar Rotterdam, aan land werd gezet.

Het was hoog tijd, dat hij deze stad tegen de geuzen verzekerde. Reeds waren zij te scheep in Schiedam en Delfshaven binnen gekomen, en bezig zich daar te versterken. Gelukte het niet hen vandaar te verdrijven, dan stond geheel Delfland en Schieland aan hun strooptogten bloot. En toch verkoos Rotterdam geen Spaansche bezetting in te nemen. De regering, de schutterij zelfs, die de middelklasse vertegenwoordigde, waren er wel toe geneigd, maar de menigte verzette er zich tegen; veel liever zou zij de geuzen hebben ingehaald; liet men haar begaan, de stad en daarmeê de geheele beneden-Maas zouden binnen weinige dagen verloren zijn. Dat mocht de stadhouder niet gedoogen, en het is hem dus wel te vergeven, dat hij zich met geweld den toegang opende; dat daarbij een veertigtal, meest welgezinde burgers, omkwam, is hem niet te wijten: hij kon niet beletten, dat het woeste krijgsvolk verder ging dan noodig was en dan hij bedoelde. Hij heeft de kwade gevolgen van dien moedwil smartelijk genoeg ondervonden. Voortaan opende geen stad haar poorten meer voor zijn troepen, niet eens om ze door te laten. De moord van Rotterdam stelde zelfs den moedwil der geuzen in de schaduw.

Voor het oogenblik evenwel voorkwam de overrompeling van Rotterdam den afval der overige Maassteden. Delfshaven en Schiedam werden hernomen en bezet en de geuzen binnen Den Briel en Voorne opgesloten. Zoo bleef de stand van zaken twee maanden lang. Niet van Den Briel, maar van Vlissingen uit verbreidde zich de opstand, vooral nadat Lodewijk van Nassau, den 24sten Mei, Bergen in Henegouwen had verrast, met een bende Hugenoten, die de voorhoede scheen te zijn van een geheel Fransch leger. Daarheen, naar het Zuiden, richtte nu Alva al zijn krijgsmacht; daarheen, naar Walcheren en naar Vlaanderen, trokken aan den anderen kant de talrijke geuzen, die over zee van heinde en veer naar het tooneel van den opstand toestroomden.

Terzelfder tijd als Bergen ging Enkhuizen voor Alva verloren. Uit dit nieuwe brandpunt verbreidde zich de beweging over geheel het Noorderkwartier; aan zich zelve overgelaten verklaarde de eene stad na de andere zich voor den Prins.

Doch het eigenlijke Holland hield zich stil en bleef den Koning getrouw. De Staten kwamen er voortdurend, op de oproeping van Bossu, te zamen, en willigden hem de geldmiddelen in, die hij behoefde om de zeeroovers van Den Briel te keer te gaan.

Wat deden dezen intusschen; wat richtte bepaaldelijk hun aanvoerder, Lumey, uit? Niet veel bijzonders, voor zoo ver wij weten. Hij liet Den Briel versterken; maar of hij het met kunde en beleid gedaan heeft, is niet gebleken; de stad heeft geen belegering te verduren gehad. Tegen Bossu ondernam hij niets, hoewel hij zeker over meer troepen te beschikken had dan deze. In afwachting van den gang van zaken in het Zuiden bleef hij voorloopig werkeloos. Hij verdreef den tijd met uitspattingen van allerlei aard. Hij noemde zich Heer van Den Briel, en gedroeg er zich inderdaad als heer en meester. In later tijd, toen hij niet meer te vreezen was, werd hij beticht van een niet onaanzienlijke burgerdochter verkracht te hebben; de beschuldiging verwonderde niet en werd algemeen geloofd; de beschuldigde bracht tot haar wederlegging alleen de getuigenis van dienstboden bij, die verklaarden, dat de bewuste juffer zich niet afkeerig van zijn omgang getoond had. Hoe dit zij, dat hij en zijn gezellen zich veel veroorloofden, vooral tegen de overwonnen tegenpartij, kan niet geloochend worden, en is ook

in overeenstemming met hun gedrag in vroeger en later dagen.

Bij gebrek aan gewichtiger ondernemingen, gingen de geuzen nu en dan op strooptochten langs de stroomen, en over de eilanden tusschen de oude en nieuwe Maas, uit. Zulke tochten konden tot niets wezenlijks leiden. Geen Spaansche soldaten vond men er te verslaan, geen sterkten te vermeesteren; alleen hatelijke en vervolgzieke papisten had men er te straffen voor den euvelmoed, dien zij vroeger op de ketters gekoeld hadden. Dat de gemeene geuzen in zulk een wraakoefening behagen schepten, kan ons niet bevreemden; zij waren niet beter dan de soldaten van hun tijd. Maar hun bevelhebber, de Graaf van der Marck, had wijzer, zoo al niet edelmoediger, moeten wezen dan zij, en hun lust moeten bedwingen. Hij had moeten bedenken, dat de nieuwe regering, die zich in naam der vrijheid en der verdraagzaamheid kwam vestigen, kwalijk werd ingewijd door het bedrijven van soortgelijke mishandelingen, als die men aan het oude bestuur verweet. De papisten hadden altijd beweerd, dat de geuzen niet voor de vrijheid van geweten en van eerdienst maar voor het recht om andersdenkenden te verdrukken, in opstand waren. Moest men hun dan al aanstonds gelijk geven, en uit wraakzucht doen wat zij althans uit een hooger beginsel, uit ijver voor hun kerkgeloof, gedaan hadden?

Niets is lager en verachtelijker dan het mishandelen van weerloozen. De ridderschap achtte het te allen tijde haar hoogsten plicht vrouwen en geestelijken te beschermen. Lumey, van ridderlijk bloed en edele afkomst, schaamde zich niet lijnrecht in strijd met dezen eersten der ridderplichten te handelen.

Hij woedde vooral tegen de geestelijken en kloosterlingen. Zeker, er was een tijd geweest, toen sommige dier geestelijken den haat der weldenkenden ten volle verdiend hadden, toen zij de bloedige regering in haar ketterjacht aangehitst, en zelfs de slachtoffers aangewezen hadden. Maar de tijden waren veranderd. De geestelijken liepen thans hetzelfde gevaar, dat vroeger de ketters geloopen hadden. Zij hadden dus aanspraak op hetzelfde mededoogen van alle welgezinden. En vele hunner waren bovendien volkomen onschuldig aan de geloofsvervolging van voorheen. Men moest de onschuldigen niet met de schuldigen laten boeten. Allen, zonder onderscheid,

alleen om hun stand, prijs te geven aan de balddadigheid van het gemeen, was gruwelijker onrecht dan zelfs de bloedraad bedreven had. En Lumey ging nog verder; hij liet niet slechts het gemeen tegen de weerlooze geestelijken de vrije hand, hij zelf belastte zich met de taak om den gerechtelijken moord van zoo veel ketters, niet op de moordenaars, maar op de geestelijken, onschuldige zoowel als schuldige, te wreken.

In zijn oog was ieder geestelijke als zoodanig een schelm en strafwaardig. Hij achtte zich geroepen om op hen de ellende van Nederland te verhalen. Zijn onderbevelhebber, Treslong, verklaarde, in een brief aan de regering van Brouwershaven, dat de geuzen niemand schade wilden doen, uitgezonderd ‘papen, monnycken ende andere papistische schelmen.’ Een der vele commissiën, die Lumey aan zijn onderhoorige kapiteins gegeven heeft, is toevallig bewaard gebleven; daarin wordt bepaaldelijk voorgeschreven ‘om alle papen met hunne complicen te vanghen ende deselve alhier in Den Briel te brenghen.’ Niet zonder grond derhalve zegt de gelijktijdige schrijver van het roomsche martelaarsboek, Pieter Opmeer, dat niets den geuzen van Lumey meer ter harte ging dan de priesters van heinde en veer naar Den Briel te slepen om ze daar aan de galg te hangen.

Dat hun daar inderdaad geen beter lot wachtte dan Opmeer zegt, is evenzeer maar al te waar; als zij hun leven niet wilden koopen voor afval van de kerk, eindigden zij het weldra in den marteldood. Wie hun geloof wilden afzweren en belijden, dat zij steeds tegen beter weten aan de roomsche dwaalleer gepredikt hadden, kregen uit dien hoofde aanspraak op de genade van Lumey. Wie daarentegen hun overtuiging en hun eer hooger achtten dan het leven, en hun verleden niet verloochenden, waren, naar zijn oordeel, des doods waardig. Toonde hij niet wie hij zelf was, door dus de voorkeur te geven aan lafaards en renegaten boven mannen van overtuiging en van moed?

Zijn eerste slachtoffer was de pastoor van Helvoet, Hendrik Boogaard. Deze had zich op het gerucht van de inneming van Den Briel uit de voeten gemaakt, maar was teruggekeerd, toen Bossu naar Voorne overstak om de stad te hernemen. Hij was ook na den terugtocht van Bossu, in weêrwil van het gevaar, dat hij liep, in zijn gemeente gebleven, om er bij het paaschfeest de kerkdienst waar te nemen. Op den paaschdag zelven overvielen de geuzen zijn dorp, namen hem gevangen

en voerden hem naar Den Briel. Daar poogde hem Lumey door belofte en bedreiging tot afval te bewegen, en gaf hem, toen dit alles te vergeefs bleek te zijn, aan zijn huurlingen over om gehangen te worden. Men verhaalt, dat aan het ophangen de balddadigste verminking vooraf is gegaan, en dat zelfs het lijk na de terechtstelling nog mishandeld is geworden. Bij Opmeer kan men de bijzonderheden breedvoerig beschreven vinden. Het verhaal draagt maar al te duidelijke blijken van waar te zijn. De schrijver erkent, dat de pastoor niet onberispelijk van leven was, en geeft ons, juist door deze ongevergde getuigenis, een goeden dunk van zijn waarheidsliefde. Zonder twijfel zijn nog meer andere geestelijken in de eerste dagen, na de inneming, in Den Briel om het leven gebracht; hun getal is niet met zekerheid te bepalen; ik kan echter niet gelooven dat het aanzienlijk geweest is[1]. Want niet alleen dat alle stellige berichten dienaangaande ontbreken, maar het is ook op zich zelf onwaarschijnlijk, dat de geuzen, wier tochten binnen enge grenzen bepaald bleven, en wier aannadering de geestelijken doorgaans op de vlucht dreef, er vele hebben kunnen vangen. Hoe dit zij, de gelegenheid moge hun ontbroken hebben, aan den wil ontbrak het hun zeker niet om er een aantal te mishandelen.

Wie den aard van ons volk kent, zal zich wel niet verwonderen, dat de handelingen van Lumey en zijn wilde volgelingen geen sympathie wekten. Alle Hollandsche steden hielden zich dan ook tot half Juni aan de zijde der regering. De menigte was zeker voor den opstand, maar de regenten, en op de meeste plaatsen ook de schutterij, waren nog afkeeriger van de woeste geuzen dan van de Spaansche dwingelanden. Al haatten zij Alva en zijn bloedraad, zij wilden daarom de beeld-stormers en de papen-moorders niet binnenhalen. Zij namen een afwachtende houding aan; zij lieten geen Spaansche bezetting hinnen, maar zij bewilligden toch het geld, dat de stadhouder behoefde om zich tegen Lumey staande te houden. Doch weldra veranderde de stand van zaken. De Prins van Oranje erkende den opstand, en plaatste zich aan het hoofd. Zijn zendelin-

1 De traditie begroot het getal kerkelijke personen, die in 1572 in Den Briel zijn omgebracht, op 200. De schrijver in de Katholiek (October 1860) neemt deze opgaaf geloovig aan. Mij komt ze even overdreven voor als de traditionele opgaaf van de in Alva's tijd terecht gestelde geuzen.

gen kwamen in het land, en brachten brieven van hem meê aan de stadsregeringen, waarin hij ze opwekte om het voorbeeld van Den Briel en van Enkhuizen te volgen. Het bewind over het Noorderkwartier kwam Sonoy, in naam van den Prins, en op een instructie, hem door dezen voorgeschreven, aanvaarden. Al de Westfriesche steden erkenden hem als 's Prinsen luitenant. Dat voorbeeld kon Holland navolgen. Met de geuzen had men geen gemeene zaak willen maken; met den Prins, die zoo lang stadhouder der provincie geweest was, kon men dit doen zonder gevaar, en zelfs zonder al te blijkbaar verzet tegen den Koning.

Het eerst verklaarde zich Oudewater, den 19^{den} Juni. De Heer van Swieten, met eenige weinige ballingen, vertoonde zich voor de stad, eischte haar op in 's Prinsen naam, en werd binnengelaten. In den vroegen morgen van den 21sten werd het veel aanzienlijker Gouda door denzelfden even gemakkelijk bezet. Het kasteel, waarop de charterkamer van Holland was, gaf zich bijna dadelijk over. Twee dagen later, den 23sten 's avonds, opende ook Leiden zijn poorten voor een bende ballingen en geuzen uit Gouda. De positie der Spaanschen aan de Maas werd door het verlies dezer plaatsen wezenlijk bedreigd. Hun verbinding met die van Utrecht werd aan de eene zijde uit Gouda, aan de andere uit Leiden afgesneden. Nog bleef de weg over Schoonhoven en Gorcum voor hen open, maar ook deze plaatsen hadden geen bezetting, en op de burgerijen bleek het thans dat niet te rekenen viel. Ook Dordrecht, dat voor de verbinding met het Zuiden zoo belangrijk was, kon niet worden vertrouwd. De Spaansche bezetting van Zwijndrecht had haar post eigendunkelijk verlaten, sedert de geuzen onder een kapitein van Dortsche afkomst, Dirk Wor, het klooster Eemstein, den 14^{den} Juni, verbrand, en den geheelen Zwijn-drechtschen waard afgeloopen hadden. Bij die gelegenheid hadden de Dortsche wachtschepen zich niet ontzien op de Spaansche soldaten te vuren: bewijs genoeg, hoe de burgerij daar ter stede gezind was. Bij de eerste gelegenheid kon men zeker zijn, dat zij zich voor den Prins verklaren zou. En die gelegenheid deed zich weldra op. Nu eens de oude Maas tot aan Dordrecht open lag, kwam, den 24sten Juni, een flottille onder Bartel Entes voor de haven. Aan dezen werd de stad na eenig beraad op goede voorwaarden overgegeven; hij bleef er met tweehonderd man in bezetting.

Thans lag Gorcum aan de beurt; niets belette het langs de rivier te bereiken. De stad, op zich zelf niet sterk, was van een sterk kasteel voorzien, en met Loevestein te zamen, beheerschte zij de monden van de Maas en de Waal. Viel zij in handen der geuzen, dan zouden de Spanjaards aan de Maas. van alle communicatie verstoken, weldra genoodzaakt zijn boven om het Haarlemmermeer naar Utrecht af te trekken. Er lag dus beide partijen ten hoogste aan het bezit der stad gelegen. Eer de Spanjaards er bezetting in wierpen, moesten de geuzen haar verrassen. Zij begrepen dit ook, en den 26sten Juni, 's morgens te acht uren, daagden reeds dertien vaartuigen, met 150 man aan boord, onder bevel van kapitein Marinus Brand, voor de stad op. De burgerij, die op zoo spoedige aankomst der geuzen niet voorbereid was, wist niet wat te doen. Er waren strenge katholieken, die van geen overgaaf wilden weten; er waren aan den anderen kant ook ijverige Prinsgezinden, die de geuzen onverwijld wilden binnen laten. Maar de gematigde meerderheid aarzelde tusschen beide te kiezen. De drost, die tevens commandant van het kasteel was, Caspar Turc, had zijn zoon naar Utrecht, tot Bossu, gezonden, om hulp te vragen. Er viel niet aan te twijfelen, of binnen weinige uren zou men eenige vaandels zien aanrukken. Als men dus maar een poos de stad verdedigde, zou zij voor den Koning behouden blijven, of althans niet dan eervol, na een onweêrstaanbaren aanval, bezwijken. Maar de burgerij had geen lust haar stad tot kampplaats te maken. Wat er gebeuren zou als de geuzen haar met storm innamen, was niet twijfelachtig. En het voorbeeld van Rotterdam was niet geschikt om naar het binnenkomen van de Spanjaards te doen verlangen. Zoo voegden zich ten slotte de gematigden bij de Prinsgezinden, en te drie uren werden de geuzen ingehaald. De aanzienlijkste en ijverigste katholieken, de beide pastoors en de monniken uit het Minnebroedersklooster, die, eerst toen het te laat was, van den gardiaan verlof om te vluchten gekregen hadden, weken met den drost naar het kasteel, dat niet in de capitulatie begrepen was.

Het verdedigen van het kasteel was een hoogst gevaarlijk waagspel. Zeker, indien het gelukte het te houden, totdat het verwachte ontzet opdaagde, zou men zich jegens den Koning en de kerk zeer verdienstelijk hebben gemaakt. Maar gelukte dit niet - en met een bezetting van slechts 40 man was het nauwlijks te hopen - dan had men zich niet zonder levensgevaar van de

stad en de burgerij afgezonderd. Te zamen had men ongetwijfeld dezelfde voorwaarden kunnen bedingen, waarop Dordrecht was overgegaan: bevestiging van alle regenten, beambten en geestelijken in hun bediening, beveiliging van kerken en kerkelijke gestichten, handhaving der privilegiën, en in het algemeen verzekering van de bestaande orde van zaken. Zelfs nu nog, bij het opeischen van het kasteel, boden de geuzen den drost, zoo hij zich voegde, het behoud van zijn posten aan, en zij zouden zeker niet geaarzeld hebben aan zijn medehelpers hetzelfde in te willigen. Doch hun aanbod werd door den getrouwen en moedigen drost met kanonschoten beantwoord. De vijandelijkheden waren begonnen. Nu schoot er voor de geuzen niets over dan door te tasten en het kasteel te overrompelen, eer het ontzet kwam opdagen. Onverwijld begonnen zij den aanval. Het kasteel, in der tijd door Karel den Stoute gebouwd, grensde aan de stad, en lag tevens aan de rivier; het bestond uit een stevigen toren, door twee ringgrachten met een daartusschen gelegen plein en de noodige buitenwerken omgeven. De omvang was te groot voor het beperkte getal verdedigers; na eenige schermutselingen weken zij binnen den toren terug. Dien hadden zij zeker wel eenige uren kunnen houden, en reeds waren de hulpbenden uit Utrecht in aantocht; op last van Bossu marcheerden zij zelfs des nachts door. Maar de bezetting kon dit niet weten, en zij was niet bezield met den moed van haar aanvoerder; zij vreesde door de woedende geuzen overmand, en dan in de hitte van den strijd over de kling gejaagd te worden. De burgers en de geestelijken zullen wel niet stoutmoediger geweest zijn dan de soldaten; en de vrouwen in het bijzonder ontmoedigden de verdedigers door haar gejammer en misbaar. Voor de ontzettingstroepen in het gezicht der stad kwamen, had het kasteel zich overgegeven.

Op welke voorwaarden? Van het antwoord op deze vraag hangt voor een gedeelte het oordeel af, dat wij over hetgeen gevolgd is vellen moeten. De katholieke schrijver, die ontegenzeggelijk het best met de geheele toedracht bekend is, verzekert ons, dat de belegeraars, toen eens de vijandelijkheden begonnen waren, niet minder hadden geëischt dan overgaaf op genade of ongenade; dat zij niet hadden willen hooren van de overgaaf met behoud van lijf en goed, zoo als de belegerden wenschten, maar dat zij ten slotte lijfsbehoud en vrijen aftocht voor allen zonder onderscheid, doch met achterlating van al het

goed, hadden ingewilligd. Deze stellige verzekering van den katholieken schrijver wordt door geen der protestantsche geschiedschrijvers uitdrukkelijk ontkend. Bor en die hem naschrijven zeggen wel, dat er waren die beweerden dat de overgaaf onvoorwaardelijk was geschied; maar wie dit beweerden en op welken grond, wordt ons door niemand gezegd. Tegenover een stellige verzekering staat dus geen even stellige ontkenning. En, bovendien, het zou een man van groot gezag moeten zijn, dien ik tegenover den bedoelden katholiek gelooven zou. Al hadden Brand en al de overige aanvoerders der geuzen plechtig verklaard, dat zij aan de belegerden niet de minste voorwaarden hadden toegestaan, ik zou meenen, dat zij minder geloof verdienden dan onze katholieke schrijver. En, afgezien van het gezag der zegslieden, het zou onbegrijpelijk wezen als de belegerden, met de gegronde hoop op een spoedig ontzet, zich desniettemin op genade en ongenade hadden overgegeven. Het is daarentegen zeer natuurlijk, dat de belegeraars, uit vrees voor het ontzet, hun lust tot wraak hebben opgeofferd, te meer daar de buit hun een niet verwerpelijke vergoeding beloofde. Ik aarzel dus niet als bewezen aan te nemen, dat aan allen, die zich op het kasteel bevonden, lijfsbehoud en vrije aftocht beloofd is. Maar het schijnt dat de belofte slechts mondeling is gegeven, en dat geen schriftelijke capitulatie heeft plaats gehad. Alles was, te midden der verwarring van het oogenblik, met overhaasting geschied.

Voor wij verder gaan, moeten wij nadere kennis maken met den schrijver, die ons voor hetgeen voorafgaat en voor hetgeen volgen zal bijna de eenige waarborg is. Onze bekende geschiedschrijvers van den opstand wisten van het wedervaren der Gorcumsche martelaren niet meer dan het gerucht meldde. De waarheidlievende en onpartijdige Bor kon in de eerste uitgaaf zijner Historiën nog niets bijzonders meêdeelen; eerst in de tweede uitgaaf is hij uitvoeriger, maar hij volgt dan blijkbaar het intusschen in het licht gegeven verhaal van den katholieken auteur[1]. Op de geloofwaardigheid van dezen komt het dus hier hoofdzakelijk aan. Laat ons zien of hij een man

1 Ik verschil in dit opzicht van den schrijver in de Katholiek, die meent dat Bor uit andere bronnen geput heeft.

is die vertrouwen verdient, en of hij in de gelegenheid is geweest om de waarheid te vernemen.

De gardiaan van het klooster der minnebroeders, een der ergst mishandelde onder de martelaren, Leonard Pieck, een Gorcumer, van een aanzienlijk geslacht, had, onder meer andere broeders en zusters, een zuster die aan een voornaam burger, Hessel Van Est, gehuwd was. In tegenstelling met de broeders, die in het godsdienstige tamelijk onverschillig waren en zelfs tot de nieuwe leer overhelden, was het gezin van dezen zwager streng katholiek; de gardiaan voelde er zich naauw door aangetrokken, en werd er weêrkeerig hoog geacht. Twee zonen vooral, Rutger en Willem, hingen met hart en ziel aan den eerwaardigen oom, wiens vrijwillige armoede en zelfverloochening, wiens rechtzinnigheid en vroomheid hun jeugdig gemoed geheel hadden ingenomen. Toen de geuzen, na het vermeesteren van Den Briel, hun haat tegen de papen begonnen te koelen, toen dagelijks nieuwe geruchten van mishandeling en moord in omloop kwamen, beving hen in het bijzonder vrees voor de veiligheid van den geliefden man; gedurig smeekten zij hem eerbiedig, dat hij zich toch aan het gevaar onttrekken, en naar veiliger wijkplaats begeven zou. Hoe meer de geuzen naderden, hoe dringender hun bede werd. Maar steeds te vergeefs. Het kon niet anders of hun achting en liefde moest nog klimmen, daar de naauwgezette man hun raad vriendelijk afwees, en den plicht, dien hij te vervullen had, hooger stelde dan zijn eigen veiligheid. Eindelijk naakte het lang voorziene gevaar; de geuzen, in geroofd geestelijk gewaad gedost, verschenen voor de stad, en werden weldra binnengelaten. De gardiaan week met zijn monniken op het kasteel; Van Est met de zijnen volgde hem daarheen. Na de overgaaf moesten zij van hem scheiden, en hem overlaten aan den moedwil zijner vijanden. Maar hun gedachten, hun zorgen weken niet van hem. Wat er met hem en zijn lotgenooten voorviel, wist hun liefde uit te vorschen; met afgrijzen vernamen zij de mishandeling, die hij onderging, en later den gruwelijken moord aan hem gepleegd. Van nu af was de martelaar hun ideaal, hun heilige; zij gevoelden dat hij hun voorspraak was bij den Almachtige; zij schreven dankbaar aan zijn tusschenkomst de weldaden toe, die God hun verleende. Een van de beide broeders, Willem, was geestelijke en geleerde; hij is tot den post van cancelier der Universiteit te Douai opgeklommen. De ander,

Rutger, bleef leek; hij koos zich tot levenstaak het navorschen van al de omstandigheden, die de marteling van den geliefden oom vergezeld hadden. Allen, die van deze of gene bijzonderheid getuigen waren geweest, spoorde hij op, en hun getuigenis stelde hij zorgvuldig te boek: zoo verzamelde hij een schat van bescheiden. Maar hij achtte zich niet in staat om de bouwstof te verwerken tot een leesbaar verhaal. Aan zijn geleerden broeder droeg hij die taak over, en deze, die reeds in het jaar der gebeurtenis zelf een korte en zakelijke beschrijving had opgesteld, welke ook, tegen zijn bedoeling, in druk gegeven was[1], aanvaardde de taak van geschiedschrijver met dezelfde liefde, waarmeê de ander die van navorscher volbracht had. In 1603, na den dood van Rutger, gaf Willem zijn Latijnsche beschrijving in het licht.

Aan de geloofwaardigheid van een werk, met zooveel zorg en liefde geschreven, kunnen wij niet ernstig twijfelen. Het is waar, voor dwaling, voor vergissing staat een zoo vooringenomen schrijver meer bloot dan menig ander; maar hoe angstvallig vermijdt hij aan den anderen kant al wat naar onwaarheid zweemt. De marteling, die hij beschrijft, is in zijn oogen het heiligste wat de wereldgeschiedenis sedert de kruisiging van den Heiland oplevert: heiligschennis zou hij begaan, indien hij aan de waarheid de allerminste verdichting toevoegde. Hij waarschuwt tegen de overdrijving, waaraan andere beschrijvers zich schuldig hebben gemaakt; hij herroept en verbetert hetgeen hij zelf in zijn eerste opstel, uit onwetendheid, minder juist had voorgesteld. Met het oog op den zalige, die voor den troon Gods staat, zou hij, zelfs tot diens verheerlijking, niets durven zeggen wat hij in gemoede niet voor waar hield.

De arbeid der liefde van de beide broeders is bekroond met het allerhoogste dat zij konden begeeren. Hun geschiedverhaal is de grondslag geworden, waarop de zaligspreking van Paus Clemens berust, en waarop de aanstaande canonisatie van Paus Pius IX berusten zal. Want de mirakelen, die de heiligheid der martelaars moeten bewijzen, zouden wel niet zijn opgemerkt, indien de phantasie der geloovigen door het verhaal der marteling niet geprikkeld was. Zoo min als pater Musius, zou

1 Van dit zeldzame boekje bevindt zich een uitnemend geconditioneerd exemplaar in de bibliotheek der Utrechtsche Hoogeschool. Het is overgedrukt in de Katholiek van Maart 1865.

pater Pieckius, na zijn dood, wonderen hebben veroorzaakt, indien hij niet, gelukkiger dan deze, een welsprekend geschiedschrijver gevonden had.

Zelfs voor ons, die de leer der katholieke kerk verwerpen, die aan geen mirakelen gelooven, die aan niemand het recht toekennen om een mensch, dood of levend, zalig en heilig te spreken, en die derhalve aan het boek van Estius de hooge waarde niet hechten, die de roomsche kerk er aan toekent, heeft toch dat boek een bijzondere aantrekkelijkheid. Het is niet slechts een gewichtig historisch werk, vol berichten die wij nergens elders aantreffen, het is een werk van geloof en liefde, de vrucht van een gemoedsstemming, die zich aan den lezer meêdeelt; het bedoelt de verheerlijking van deugden, die ook bij ons hoog staan aangeschreven, van zedelijken moed, van zelfverloochening uit liefde tot de waarheid, van gehechtheid aan overtuiging meer dan aan een leven dat voor schande te koop is.

Buiten de berichten der beide broeders bezitten wij niets van eenig belang over de gebeurtenissen, die wij gaan beschouwen. Naar het schijnt heeft Opmeer, de auteur van het roomsche martelaarsboek, de bescheiden gebruikt, die Rutger Van Est verzameld maar toen nog niet uitgegeven had; hij heeft er echter niets belangrijks uit overgenomen, wat ook niet in het verhaal van Willem Estius voorkomt. Het berijmde verhaal van Pontus Heuterus, een ooggetuige van bijna al het gebeurde, is waarschijnlijk niet gedrukt[1], en bovendien niet volkomen te vertrouwen. De ware toedracht der zaak vinden wij bij Estius alleen; aan hem ontleenen wij dus hoofdzakelijk wat wij thans gaan verhalen.

De eerste zorg der geuzen, zoodra zij het kasteel in bezit namen, was dat geen der aanwezigen ondoorzocht vertrok. Al het goed, dat zich op het kasteel bevond, kwam hun krachtens de termen der overgaaf toe, en zij hadden recht te waken dat hun niets ontvoerd werd. Daarom werden alle gevangenen op een open plat van het kasteel te zamen gedreven, en daar aan een onderzoek onderworpen, dat natuurlijk ruw genoeg toeging. Het waren ijverige katholieken en geestelijken, die men voorhad; dezulken hadden aan de thans zegevierende ket-

1 Volgens den schrijver in de Katholiek berust een oud afschrift in de Klooster-bibliotheek der Franciscanen te Maastricht.

ters geen beleefde behandeling verdiend. Buitendien de buit viel niet meê; men had elkander wijs gemaakt, dat er schatten op het kasteel geborgen waren, maar buiten het kerkgeraad schijnt er niet veel van waarde gevonden te zijn. De geuzen bezorgden zich eenige vergoeding door van de gevangen leeken een losgeld te vorderen; zij meenden dit zonder bepaalde woordbreuk te kunnen doen, dewijl alleen het levensbehoud was toegezegd, en niet het behoud der kleeding: voor de gunst om gekleed af te trekken dienden de gevangenen te betalen. Dezen, door de woeste behandeling der geuzen beangst, en hunkerende om maar vrij te komen, lieten zich gemakkelijk vinden; en, na een dag van onzekerheid en angst, werden zij tegen den avond losgelaten, nadat zij nog hadden moeten zweren zich stil binnen de stad te zullen houden. Op deze wijs kwamen de Van Esten vrij. Alleen de drost werd nog in hechtenis gehouden, en verder drie ijverige paus- en koningsgezinden, Bommer met zijn zoon en De Koninck, die al hun invloed hadden gebruikt om de burgerij tot verdediging der stad tegen de geuzen aan te zetten, en die denkelijk - hoewel ons dit niet uitdrukkelijk gezegd wordt - bij vroegere geloofsvervolging een hoofdrol gespeeld hadden.

Dit alles was in strijd met de stellige belofte van den kapitein der geuzen, Marinus Brand. Maar het is de vraag of hij in staat was zijn woord gestand te doen. Estius verhaalt, en het is op zich zelf zeer waarschijnlijk, dat Brand, zoo dikwerf hij aan de voorwaarden der overgaaf herinnerd werd, erkende dat hij ze had toegestaan, maar verklaarde dat hij niet bij machte was ze te doen eerbiedigen. Hij was ook wezenlijk zijn eigen meester niet. Hij stond onder den woesten Lumey, die voor papen geen genade kende, en die zich niet verplicht rekende eens anders beloften na te leven. Naast en onder zich had hij de wilde geuzen en hun aanvoerders, waaronder er maar al te veel waren, die of eigen mishandeling of den gerechtelijken moord van bloedverwanten en vrienden te wreken hadden. Zoo dienden er onder zijn vaandels een aantal Gorcumsche ballingen, die, omdat zij in 1566 naar de haagpreek waren geloopen, oproerige requesten hadden geteekend, en *vive le geus* hadden geroepen, uit het land waren gebannen met verbeurte van het weinige dat zij bezaten. In ballingschap, aan boord bij de watergeuzen, hadden zij den zeeroof met al zijn gruwelen leeren kennen, en zij keerden thans in hun va-

derstad terug, verwilderd en wreed, vol wrok tegen de vervolgzieke kerk en met doodelijken haat tegen de priesters. Thans was de beurt aan hen om te dreigen, en aan de papen om te sidderen. Zij beten het dezen gedurig toe: als wij in uwe handen waren gevallen, wij zouden den dans niet ontspringen; thans zult gij ondervinden wat gij ons hadt toegedacht. - Zoo brengt het eene kwaad het andere voort: het schrikbewind van 1568 veroorzaakte de moordtooneelen van 1572. Want, hoezeer wij de mishandeling der Gorcumsche priesters verafschuwen, wij kunnen toch ook niet vergeten, dat vier jaren te voren op de gerechtplaats te Gorcum twee arme lieden, Barend de Naeyre en Hans van Maeseyk, waren omgebracht, omdat zij de kettersche preek waren gaan hooren, met ketters hadden omgegaan, predikanten hadden geherbergd, en diergelijke misdrijven gepleegd: ‘saecken van seer quaden exempele, die nyet en behooren ongestraft te blijven.’ Was het wonder, dat de geuzen de doodstraf wegens zulke misdaden gelijk stelden aan moord, en zich gerechtigd achtten dien moord te wreken op hen, dien zij er de schuld van gaven? Wat ging het hun aan, of Brand al dan niet lijfsgenade had toegezegd? zij hadden niets beloofd, zij wilden niet gedoogen, dat, zonder voorkennis van Lumey, de gevangen papen en papisten naar huis werden gezonden. Het was voor Brand niet geraden zijn gezag te straf te doen gelden, en den teugel al te stijf te houden. Wilde hij doorgaans gebieden, dan moest hij hier zijn ondergeschikten gehoorzamen. Zoomin als Bossu en de Spaansche officieren te Rotterdam hun krijgsvolk in toom hadden kunnen houden, even min vermocht het hier Brand. Dat hij niet wreed van aard was, erkent Estius zelf; maar hij was eerzuchtig, hij wenschte commandant der veroverde stad te blijven, en daarom moest hij zich geen vijanden maken, dan die voor hem onschadelijk waren. Hij zond naar Dordrecht, en denkelijk ook naar Den Briel, om nadere bevelen.

Nadat de meeste leeken losgelaten, en de drie andere in strenger hechtenis weggesloten waren, bleven tegen den nacht alleen de geestelijken in een der gevangenkamers bijeen. Behalve den gardiaan met ongeveer twintig zijner kloosterlingen, waren het de beide pastoors, Leonard Vechel en Nicolaas van Poppel, en de rector van het vrouwenklooster. Jan van Oosterwijk, meest allen mannen van middelbaren leeftijd; slechts enkelen waren hoogbejaard, een was negentig jaar oud, een ander

was niet wel bij het hoofd. Ouderdom en krankzinnigheid waren hier echter geen redenen van mededoogen: die goed genoeg is om van een ouwel een god te maken, zeiden de geuzen, is ook goed genoeg om te lijden wat er op zit. Een geheelen dag hadden de ongelukkigen, onder allerlei kwade bejegeningen en onder voortdurenden doodsangst, zonder voedsel doorgebracht; nu op den laten avond werd hun vleeschspijs voorgezet, hoewel het vrijdag, en dus vastendag was. Door te eten zouden zij in de oogen hunner vijanden aan het voorschrift der kerk ongetrouw wezen; liever dan dien schijn op zich te laden, bleven zij hongeren. Slechts één was er onder hen, die van den nood een deugd maakte, en zich te goed deed: het was zeker niet de minst ontwikkelde onder hen; het was Pontus Heuterus, die zich later als geleerde en geschiedschrijver een wel verdienden naam heeft gemaakt. Hij beweerde, en met het volste recht, dat men onder omstandigheden, als waarin hij en zijn lotgenooten verkeerden, de vaste niet behoefde te houden; de verkeerde gevolgtrekking uit hetgeen hij deed kwam voor rekening van hen die ze maakten. Zijn juiste redenering overreedde evenwel de anderen niet. Zalig zijn de armen van geeste! De eenvoudige monniken beseften wat hier plicht was, en vermeden ook den schijn van het kwaad.

Intusschen hadden de overwinnaars zelf niet gevast; zij hadden zich het eten en drinken wel laten smaken, en, nu het nacht geworden was, kwamen de balddadigsten hunner naar de gevangenis om nog eens hun hart op te halen aan den jammer der gehate papen. Het waren Gorcumsche ballingen, die den toon gaven, zekere Wensel Borchmans, in de wandeling Zwartje van Gorcum genoemd, bovenaan. Zij hielden zich verzekerd dat de vette paters nog wel ergens een spaarpot hadden weggemoffeld, en dien zouden zij hun thans weten af te zetten. Van de gemeene minnebroeders was zeker niets te halen, maar hun gardiaan en de rector der Augustinessen en de pastoors konden licht iets bij zich hebben. Die moesten nu, een voor een, voor den dag komen, en opbiechten. Zij deden het met beving, en gaven aanstonds al wat zij nog hadden. De oudste pastoor en de rector van het vrouwenklooster kwamen er dan ook vrij wel af. Maar de jongste pastoor, Nicolaas van Poppel, had het hard te verantwoorden. Meer dan zijn ambtgenoot was hij in zijn goede dagen een ketterjager geweest; heviger dan deze had hij van den preekstoel tegen de ketters uitgevaren;

met straffe blikken had hij bij de processiën rondgezien, of wel ieder de behoorlijke reverentie toonde. Hij zou thans voor zijn overmoed boeten. Geld had hij niet, om de hebzucht te verzadigen; en, hoewel sidderend toen de beurt aan hem kwam, was hij toch te fier en te eerlijk om thans, in den nood, anders te spreken dan voorheen, in zijn grootheid. Zijn standvastigheid tergde de woede zijner beulen, en zette tot gedurig heviger mishandeling aan. Ten laatste wierpen zij hem een koord, waarmeê een monnik gegord was, om den hals, sloegen het over de op een kier staande deur, trokken hem daaraan herhaaldelijk omhoog, en lieten hem eerst liggen, toen hij half dood was neêrgestort.

Nog gruwelijker gingen de woestelingen met den gardiaan, den oom van onzen schrijver, te werk. Zij geloofden stellig, dat deze den kloosterschat ergens verborgen moest hebben, en om hem tot de aanwijzing daarvan te dwingen veroorloofden zij zich de schandelijkste mishandeling. Ook hem trokken zij aan een strop tegen de openstaande deur op, en zij lieten hem zoolang hangen, totdat het koord brak, en de ongelukkige voor dood ineenzonk. Toen, om zich te overtuigen of hij werkelijk gestorven was, hielden zij hem een brandende kaars onder den neus en in den mond, maar zonder dat hij eenig teeken van leven gaf. Eerst nadat zij vertrokken waren, kwam hij langzaam bij, tot verbazing zijner lotgenooten, die hem reeds dood waanden. De ongelukkige had inderdaad de bitterheid des doods gesmaakt, en was van nu af voor geen marteling meer beducht. Zijn voorbeeld en zijn vermaning sterkten voortaan zijn metgezellen. Ook zij, al waren zij niet persoonlijk mishandeld, hadden niet zonder zielelijden de pijniging hunner vrienden bijgewoond. Zoo ging de eerste nacht der gevangenschap voorbij.

Kapitein Brand wachtte zich wel van den moedwil zijner onderhoorigen kennis te nemen. Hij mocht dien niet gedoogen, en hij durfde hem niet straffen; hij hield zich daarom onkundig. Hij gaf voor, dat de gevangenen goed werden behandeld, en aan niets gebrek leden. Toen hem werd bericht, dat de gardiaan de hulp van een chirurgijn behoefde, vergunde hij aanstonds dat er een geroepen werd; hij wilde maar niet weten, wat voor wonden verpleegd moesten worden.

De volgende dagen en nachten ging het minder hevig, maar overigens op dezelfde wijze, toe. De geuzen beschouwden de

monniken als speelbal voor hun balddadigheid. Alle nieuw aankomenden werden in de gevangenis gebracht om het ongewone schouwspel te zien, en natuurlijk was schimp en smaad het minste leed, dat dan den geestelijken wedervoer. Het is overbodig en zou verdrietig worden, dien overvloed van mishandelingen Estius na te vertellen. De ongelukkigen droegen het alles gelaten, maar met een bevend hart, want (onze schrijver verbergt het niet) de meesten ondervonden, wat de apostel beleden heeft, dat, al is de geest sterk, het vleesch toch zwak blijft onder de beproeving. Zou geen hunner onder het lijden hebben gedacht aan de arme ketters, die eenige jaren te voren, insgelijks omdat zij aan hun geloof vasthielden, te Gorcum ter dood waren gebracht?

's Maandags werden Bommer en De Koninck te recht gesteld. Van hun proces en van hun vonnis is ons niets bekend. Hun misdaad was zeker vijandschap tegen de nieuwe orde van zaken; of zij daarvan strafbare blijken hadden gegeven, laten wij in het midden. In alle geval was hun terechtstelling in strijd met de voorwaarden der overgaaf. De burgerij zag het gelaten, zoo al niet goedkeurend, aan. De jonge Bommer, schuldig aan dezelfde misdaad als zijn vader, zou met dezen ter dood zijn gebracht, zoo een jonge dochter hem niet, op de strafplaats, ten huwelijk gevraagd, en zoodoende losgekocht had. Opmerkelijk is het, dat dit overoud gebruik nu nog zelfs door fanatieken geëerbiedigd werd. Wij weten dat vijftien jaren later, in den tijd van Leicester, een gelijk aanzoek eener Leidsche jonkvrouw, om de hand van den ter dood veroordeelden Mansard de Maulde, door de regering werd afgewezen. De politieken toonden zich toen onverbiddelijker dan thans de geestdrijvers te Gorcum. Sedert, geloof ik, heeft het gebruik opgehouden; geen willekeurige tusschenkomst van een derde mocht voortaan den schuldige aan het strafgericht onttrekken.

Nog op een andere wijze had Brand bij deze gelegenheid zijn gematigdheid aan den dag gelegd; hij had toegestaan, dat de oudste en meest geachte pastoor, tijdelijk uit de gevangenis ontslagen, de veroordeelden in hun laatste oogenblikken bijstond. Eens uit den kerker gelaten, kon de eerwaardige man er niet meer heen gevoerd worden: de burgerij wilde het niet gedoogen, en Brand was er geenszins op gesteld. De pastoor bleef dus op vrije voeten; hij moest alleen, even als de losgelaten leeken hadden gedaan, beloven, dat hij de stad niet

zou verlaten zonder voorkennis der regering; toen hij zwarigheid maakte daarop den gevorderden eed te doen, werd met zijn woord genoegen genomen; de beide compagniën der schutterij stelden zich borg, dat hij het zou nakomen. Zelfs het preeken werd hem weêr veroorloofd, natuurlijk in de onderstelling, waartoe hij wel eenige reden zal gegeven hebben, dat hij tegen de nieuwe begrippen geen hatelijken strijd zou voeren.

Twee dagen daarna viel het feest der Bezoeking van Maria in. Bij die gelegenheid beklom de pastoor den kansel, en sprak tot een talrijke vergadering, niet slechts wat de feestdag vereischte, maar ook wat het gevaar der gemeente, om met de thans bovendrijvende ketterij besmet te worden, scheen te vorderen. Door zoo te preeken moest hij zich den haat der geuzen op den hals halen. Stelde hij zich aan dit gevaar uit plichtgevoel bloot? Wij wenschten het te kunnen gelooven. Maar wij moeten het in twijfel trekken.

Immers, tenzelfden dage was de zuster van den pastoor, die reeds voor de inneming der stad getracht had hem tot vluchten over te halen, uit den Bosch, waar zij woonde, te Gorcum gekomen, met de tijding dat hun bejaarde moeder ernstig ziek was, en vurig naar haar zoon verlangde. De pastoor was door dit bericht bewogen om te vertrekken; een verlofbrief om de stad te verlaten was van kapitein Brand gekregen of gekocht, en nog denzelfden middag, na het uitspreken der aanstootelijke preek, voeren broeder en zuster de rivier over naar Worcum, waar een wagen besteld was om hen naar den Bosch te brengen. Wie kan tusschen den voorgenomen aftocht en de tartende preek alle verband miskennen? Wie kan verder ontkennen, dat de handelwijs van den pastoor, al mocht ze voor hem zelf geen kwade gevolgen hebben, voor de achtergebleven geestelijken gevaarlijk was? Later heeft hij dan ook herhaaldelijk van zijn lotgenooten vergiffenis gevraagd voor de onvoorzichtigheid, waardoor hij hun toestand zooveel hachelijker had gemaakt.

Maar hij zelf zou in de allereerste plaats voor zijn gewaagde handelwijs boeten. Terwijl te Worcum werd ingespannen, was te Gorcum zijn vertrek ruchtbaar geworden Het verwekte een hevige opschudding. Dat hij een verlofbrief van den commandant gekregen had, wist men niet; men geloofde dat hij zich heimelijk wegmaakte. De verontwaardiging over hetgeen een woordbreuk moest schijnen was algemeen, vooral bij de schut-

ters, die borg voor hem waren gebleven. Maar men gaf den moed nog niet op om hem onder weg weêr in handen te krijgen. In aller ijl wierpen zich de woeligste geuzen in booten en roeiden naar den overkant. En weldra vonden zij den vluchteling, nog te Worcum, wachtende op den wagen. Wij kunnen ons voorstellen met hoeveel smaad en geweld de schijnbaar misdadige terug werd gevoerd. Tot overmaat van ramp werd hem de verlofbrief, dien hij tot zijn rechtvaardiging aan den woesten hoop wilde toonen, ontscheurd, en weggemaakt. Als een meineedige, als een verrader, die den toestand der stad aan de Spanjaards was gaan verklappen, werd hij in den kerker teruggebracht.

Dit ongelukkig voorval is niet zonder invloed op het lot der gevangen geestelijken gebleven. Wat anders met hen gebeurd zou zijn, laat zich wel niet met zekerheid bepalen; maar het is toch niet onwaarschijnlijk, dat de gunstige stemming, die de schutterij en de burgerij jegens de gevangenen aan den dag legden, het plegen van moord belet zou hebben. Brand verlangde niets liever dan zijn woord te houden en tevens de burgerij te believen. Aanzienlijke burgers waren reeds in onderhandeling over het betalen van een losprijs. Zoo Lumey niet tusschen beide trad, scheen een gunstige uitkomst verzekerd. Maar de verraderlijke vlucht van pastoor Vechel - want zoo werd zijn heengaan verklaard - deed de stemming der burgers omslaan, en gaf den vijanden der priesters de handen vrij. Nog ééne kans bleef den ongelukkigen over. De regering van Gorcum had juist een brief aan den Prins van Oranje afgezonden, met verzoek dat deze zijn gezag als stadhouder van Holland gebruiken wilde, om het door Brand aangegaan verdrag te doen nakomen, en diensvolgens alle gevangenen, geestelijken zoowel als leeken, in vrijheid te doen stellen. Dat Oranje daartoe bereid zou zijn, viel niet te betwijfelen. Zoo zijn antwoord niet al te lang uitbleef, was er uit dien hoofde nog iets goeds te hopen.

Maar er was geen tijd te verliezen. Reeds had Lumey bevel gegeven om de gevangenen tot hem, naar Den Briel, te brengen. En hij had met dien last een man gezonden, wiens naam reeds als een bedreiging klonk: Jan Van Omal[1].

1 De naam wordt verschillend geschreven. Men heeft beweerd dat hij eigenlijk Jean d'Aumale heette, en van het edele Fransche geslacht van dien naam afstamde. Maar Van Est zegt uitdrukkelijk, dat hij niet van adel was. Waarschijnlijk heette hij naar het Luiksche dorp Omal, vanwaar hij misschien geboortig was.

Deze, een Luikenaar even als hij, was de bloeddorstigste der woestelingen, die onder hem dienden, en zijn meest vertrouwde handlanger. Hij haatte de kerk en de papen nog inniger dan zijn meester; en niet zonder reden, want hij was zelf kanunnik geweest, en blaakte van den hartstocht, die aan renegaten eigen is. Weinige dagen voor de inneming van Den Briel was hem in een zeegevecht de rechterhand afgeschoten, en deze verminking had zijn boosaardigheid nog verhoogd. Hij was het, die voor de uitvoering der bloedige bevelen van zijn meester zorg droeg. En, zoo wij Opmeer mogen gelooven, wachtte hij niet altijd tot hem zulke bevelen gegeven werden. Niet lang nadat Den Briel was overgegaan werd op zijn last de kanunnik Berwout Jansz des nachts van het bed gelicht, zonder eenigen vorm van proces opgehangen en nog half levend onder den grond gestopt. Opmeer verhaalt dit, en de waarheid van zijn verhaal wordt buiten twijfel gesteld door de bekentenis van Van Omal zelven[1]. En wat was het misdrijf, waarom de kanunnik moest sterven? Wij huiveren geloof te slaan aan het gerucht, dat, naar ons Opmeer verzekert, in Den Briel in omloop was, en dat in alle geval bewijst, hoe men daar ter stede over den renegaat en zijn meester dacht. Omal leefde met een concubine, wier moeder, zekere Maria Faselen, het huis van pater Berwout begeerde, maar niet van hem krijgen kon op de voorwaarde, die zij wenschte. Om haar te believen en aan het begeerde goed te helpen zou de eigenaar ter dood veroordeeld zijn. Hoe dit zij, zeker is het, dat Lumey, toen hij later over dien moord ondervraagd is, geen enkel woord tot rechtvaardiging er van heeft bijgebracht.

Deze onheilspellende persoon was juist den dag voor de vlucht van pastoor Vechel te Gorcum gekomen, en had zich aanstonds het genoegen gegeven om door zijn bedreigingen de bedrukte gevangenen nog dieper ter neêr te slaan. Maar lang kon hij zich niet met hen bemoeien; andere plannen hielden hem voor het oogenblik bezig. Hij had verstandhouding in Bommel, en, in de hoop van er te worden ingelaten, voer hij den volgenden dag met een kleine flottille derwaarts. Doch de aan-

1 Zie de belangrijke missive van het Hof van Holland, voor het eerst afgedrukt in de Katholiek van December 1861.

slag mislukte; onverrichter zake en met bebloede koppen keerden de geuzen te Gorcum terug, den dag na dien waarop Vechel in den kerker terug was gebracht. Omal had, waarschijnlijk onverdiend, den naam van onomkoopbaar te zijn, en de vrienden der gevangenen gaven daarom bij zijn aankomst het plan van loskoop maar op. Zoo was er niets wat hem weêrhouden kon van aan het hem gegeven bevel te gehoorzamen en de gevangenen naar Den Briel weg te voeren. De tegenstand, dien hem misschien eenige dagen te voren de burgerij geboden zou hebben, was sedert de mislukte vlucht van den pastoor niet meer te vreezen. Ten overvloede zou hij met de gevangenen bij het aanbreken van den morgen, vóór de stad nog ontwaakt was, vertrekken.

In den nacht tusschen Zaturdag en Zondag werden de ongelukkigen, die nu reeds negen dagen in pijn en banden hadden doorgebracht, te scheep gevoerd. De plaaglust en de hebzucht hunner geleiders had hen grootendeels van hun kleêren beroofd, en zoo werden zij aan de kille nachtlucht bloot gegeven. Niet het minste was tot hun gerief bezorgd. Als misdadigers, die geen deernis verdienden, werden zij behandeld. Nu zij eens Gorcum achter den rug hadden, waren zij zelfs van de geringe bescherming beroofd, die het medelijden van een deel hunner stadgenooten hun nog verleend had. Onvoorwaardelijk waren zij aan hun hardvochtige vijanden overgeleverd. Wij gaan de omstandigheden van de reis met stilzwijgen voorbij. Wij spreken niet van den smaad, dien de gevangenen te Dordrecht leden, toen de schuit daar eenige uren stil lag. Als vreemde dieren werden zij door hun bewakers voor geld aan de menigte vertoond. Een geheelen dag en nacht brachten zij in het ongerieflijke vaartuig door. 's Maandags vroeg, eer nog de poort geopend was, landden zij aan het hoofd van Den Briel aan.

Hier, in het hoofdkwartier van Lumey, wachtte hun geen liefderijker ontvangst. Op het aangename bericht, dat een schuit met een volle lading papen voor de stad lag, vloog de Graaf ten bedde uit, wierp zich in de kleêren en te paard, en reed, door zijn officieren omstuwd, den gevangenen te gemoet. Dezen werden intusschen ontscheept, twee aan twee gekneveld, in gelid gesteld, en in beweging gebracht, omringd door een groote menigte, die, nieuwsgierig en balddadig, op het gerucht van wat er te zien was, uit de stad naar buiten kwam snellen. Buiten de poort stond een galg. Derwaarts richtte zich het eerst

de stoet. Als in processie moesten de papen langzaam aanstappen, onder het zingen van een kerklied; met waren martelaarszin hieven zij het Te-Deum-laudamus aan; zij meenden dat men hen reeds ter dood geleidde. Maar zoo snellen uitgang had Lumey hun niet beschikt. Eershalve moest er maar voorbij de galg gedefileerd worden; daarna ging de processie stadwaarts, de poort door, naar de markt, waar een tweede galg was opgericht, die eveneens plechtig werd omgetrokken. Zoo bereikte men eindelijk het gevangenhuis, in welks diepsten en vuilsten kerker de afgetobde martelaren werden opgesloten. Lumey had zich het genoegen gegeven den geheelen langen tocht mede te maken, en met den stok, dien hij in de hand hield, te tuchtigen wie niet behoorlijk marcheerde of niet luid genoeg zong.

In den kerker vonden de gevangenen reeds twee andere slachtoffers, den pastoor van Heinenoord en den pastoor van Maasdam, die kort te voren door benden geuzen uit hun gemeenten waren opgelicht. Eenige uren later werden nog twee andere geestelijken, praemonstratenser monniken uit de abdij van Middelburg, die de kerkdienst te Monster hadden waargenomen, en daar den vorigen nacht verrast waren, bij hen opgesloten. Ook dezen waren aan geen ander misdrijf schuldig, dan aan dat van priester te zijn. Te zamen meer dan twintig in getal moesten zij den geheelen morgen daar blijven, in een hok, zoo vuil en stinkend, dat de bezoedelde lucht nauwlijks in te ademen was. Na den middag werden zij gelukkig weêr naar buiten geleid, en in denzelfden optocht als te voren, thans naar het stadhuis, gebracht. Hier bleek het wat de misdaad was, waarvoor zij boetten. Lumey deed onderzoek naar hun geloof, en of zij zich wilden bekeeren; als zij bij de paapsche afgoderij volhardden, hadden zij het ergste te wachten; wilden zij daarentegen de leer omhelzen, die hij beleed en door zijn voorbeeld aanbeval, dan was vergeving en vrijspraak te hopen. Bijna allen bleven het geloof hunner kerk getrouw; slechts enkelen lieten zich dubbelzinnig uit, om den eenigen uitweg, die hun overbleef, niet zelf af te snijden. Naïf was de belijdenis, die een der leekebroeders aflegde; de goede ziel had nooit voor zich zelf nagedacht, en kon nu ook niet zeggen wat hij geloofde: ‘ik geloof alles wat mijn gardiaan gelooft,’ betuigde hij. Van een protestant, die verplicht is zich zelf een overtuiging te vormen, zou zulk een belijdenis ongepast zijn; in een katholiek, die gelooven moet wat de kerk leert, is de

gulle bekentenis een bewijs van gemoedelijkheid, die ons voor den man inneemt. Na het verhoor werden allen op nieuw in de gevangenis, maar niet meer in dien walgelijken kerker, teruggeleid, met uitzondering van De Huyter, den pastoor van Maasdam en een leekebroeder, wier ontwijkend antwoord een inleiding tot verloochening van het kerkgeloof scheen te wezen, en die daarom in dragelijker gevangenis van de overigen werden afgezonderd.

Intusschen hadden de hroeders van den gardiaan niet stil gezeten; zij waren reeds tijdig, vóór de aankomst der gevangenen, in Den Briel gekomen, en hadden geld noch goede woorden gespaard om Lumey en zijn officieren gunstig te stemmen. De gardiaan weigerde volstandig zijn zaak af te scheiden van die zijner lotgenooten; met hen wilde hij sterven, zoo zij niet met hem gered konden worden. Zijn broeders waren dus verplicht voor allen gelijkelijk te handelen. Zoo veel kregen zij ten slotte van Lumey gedaan, dat de gevangenen voor afval van de kerk, of althans voor afzwering van den paus, hun leven konden koopen. Zij voor zich zagen geen bezwaar in het betalen van zulk een prijs, en zelfs na het eerste weinig bemoedigende verhoor gaven zij de hoop niet op, om er hun broeder nog toe over te halen.

Op hun verzoek werden den volgenden dag nogmaals, thans alleen de zeven aanzienlijkste geestelijken, daaronder de twee Gorcumsche pastoors en de gardiaan, in verhoor genomen. Ten aanhooren van Lumey en eenige zijner onderbevelhebbers en van de broeders Pieck, moesten de gevangenen hun geloof verdedigen tegen den aanval van twee predikanten, de beste zeker, die Lumey op het oogenblik bij de hand had, maar die waarlijk niet geschikt waren om te overreden. De een was een gewezen schipper uit Gorcum, de ander de gewezen pastoor van Den Briel, eerst onlangs, na de inneming der stad, tot het zegevierende protestantisme bekeerd. De strijd liep vooral over het gezag van den paus, en werd, zoo als Estius naar het bericht van oorgetuigen verzekert, glansrijk door de katholieke geestelijken gewonnen. Ongelukkig was voor hen de overwinning gevaarlijker dan de nederlaag.

Nog gaven de gebroeders Pieck den moed niet verloren. Wat den ketterschen predikanten in een volle vergadering niet gelukt was, zou misschien hun in een afzonderlijk gesprek wel gelukken. Zij verwierven verlof om den gardiaan met zich

naar hun herberg te nemen; en daar, onder een hartigen maaltijd, in het genot der lang ontbeerde genoegens van de vrijheid, bestreden zij zijn standvastigheid en zijn gehechtheid aan de kerkelijke begrippen met redenen, die moeilijker te wederstaan waren dan de betoogen der verafschuwde ketters. Maar ook dezen strijd stond de waardige man moedig door. Noch tot het verloochenen van zijn geloof, noch tot het verlaten van de zijnen was hij te bewegen. Ten einde raad lieten hem zijn broeders eindelijk alleen, en aan den slaap over, dien hij na al de doorgestane beproeving maar al te zeer behoefde.

Intusschen naderde de tragedie haar ontknooping. Wat het redmiddel had moeten zijn, werd juist de aanleiding tot verderf. Den 7^{den} Juli, den zelfden dag waarop de gevangenen in Den Briel waren gekomen, was te Gorcum het antwoord van den Prins van Oranje op den brief van de stadsregering ontvangen. De Prins gelastte daarin allen overheden en bevelhebbers, dat zij geen geestelijke om zijn stand of om zijn geloof bekommeren, maar evenzeer als ieder ander ingezetene bij zijn volle vrijheid beschermen zouden. Deze brief werd aan Brand, als commandant der stad, ter hand gesteld. Hij behield het oorspronkelijke voor zich, maar liet er een afschrift van maken, en zond daarmeê een rechtsgeleerde, die zich aan het lot der gevangenen bijzonder veel gelegen liet liggen, naar Lumey. De vroedschap voegde daarbij brieven van voorspraak en aanbeveling, waarin zij van het leven en karakter der gevangenen een vereerende getuigenis gaf. Dingsdag 's avonds, na afloop van het verhoor, kwam deze bode met zijn brieven in Den Briel aan, en werd aanstonds bij Lumey toegelaten.

De avond was zeker niet de tijd van den dag, waarop Lumey het best te spreken was. Hij was thans zeer slecht gehumeurd. Hij nam aan alles aanstoot. Het paspoort, door Brand aan zijn bode meêgegeven, was hem in te hoogen toon gesteld: de gewezen poldergast had de onbeschaamdheid zich daarin Heer Brand te noemen. En wat had de Prins van Oranje zich te bemoeien met hetgeen in Holland gebeurde; met wat recht gaf hij bevelen aan een Graaf van der Marck? Op barschen toon antwoordde hij den bode, dat hij sedert laug den dood aan alle papen, die in zijn handen vielen, gezworen had, uit wraak over den moord aan Egmond en Hoorne en zoo veel andere edelen door de papisten gepleegd; om bevelen van Oranje bekreunde hij zich niet; hij was geen man om te gehoorzamen,

hij erkende niemand boven zich; hij zou doen wat hem zelf goed dacht.

In deze stemming zette hij zich aan zijn avondmaal. Al drinkende wond hij zich meer en meer op. Nog eens haalt hij den brief van den Prins voor den dag, en nu bemerkt hij dat hij niet den echten brief, maar slechts een afschrift voor zich heeft. Daar verkleurt hij van gramschap. Hij heeft thans een nieuwe aanleiding om te razen. Wat verbeeldt zich die ellendige Brand, die dijkwerker, wel; zelf het oorspronkelijke houden en den Graaf van der Marck een afschrift toezenden! En wat heeft hier de Prins van Oranje te zeggen? Heeft hij Den Briel veroverd, heeft hij Holland bevrijd? Moet hij bevelen, en de Graaf van der Marck gehoorzamen? Dat zal te bezien staan. Hier de prevoost; oogenblikkelijk! - Het lot der ongelukkigen was beslist. Hun dood was noodig, om te toonen dat een van der Marck voor geen Nassau onderdoet. Zoodra de prevoost verscheen, kreeg hij bevel om, zonder verwijl, al de papen op te hangen; Omal zou toezien, dat het naar den eisch geschiedde. Niemand waagde het aan de uitvoering van een zoo stellig en zoo dringend bevel iets in den weg te leggen. De gevangenen werden naar buiten gebracht, de gardiaan uit zijn eersten slaap gewekt, uit de herberg zijner broeders gehaald, en bij zijn lotgenooten gevoegd. Te zamen een en twintig in getal werden zij kort na middernacht, tusschen den 8^{en} en 9^{en} Juli, naar buiten de stad geleid.

Voor een en twintig te gelijk was er geen galg gebouwd. De soldaten, die de rol van beul vervulden, zagen naar een gelegenheid om, die dienen kon. Zij vonden er een in de ruïne van het onlangs vernielde klooster Rugge. Daar stond nog een turfloods, wier balken en binten een breede galg vormden. Daaraan werd de een voor en de ander na opgehangen; toen de balk vol was, zocht men in de nabijheid voor de overigen een tweede. - Bijna allen stierven onverschrokken, blijmoedig, in het vaste vertrouwen op een beter leven - even als zoo veel honderden ketters in de laatste jaren voor hun geloof gestorven waren. Dat er onder hen twee waren, die op het beslissend oogenblik voor den ingeschapen lust om te leven bezweken, en afvallig werden, kan ons niet verwonderen; dat er slechts twee waren, wekt veeleer onze bewondering. Wie durft van zich zelven beloven, dat hij standvastiger zou wezen dan deze twee, dat hij ten einde toe zou volharden, en den

dood liever sterven dan een leugen spreken? Een der zwakmoedigen was Pontus de Huyter; met bidden en smeeken redde hij zijn leven; Omal schonk het hem, mits hij in zijn dienst trad; als dienaar van dien booswicht heeft hij eenige maanden geleefd, totdat hij gelegenheid vond te ontvluchten, en weder te keeren tot de kerk, die hij in den nood had verlaten.

Den volgenden dag bleven de lijken nog hangen, blootgesteld aan den spot der nieuwsgierigen en aan de balddadigheid van het gemeen. Het lust mij niet te beschrijven, hoe zij verminkt en mishandeld werden. Wie wil moge het bij Estius nalezen. Het bijgeloof speelde hierbij zijn eigenaardige rol. Men meende in dien tijd dat menschenvet een bijzondere heelkracht bezat, en om dit medicijn thans goedkoop te bekomen, waren er die zich niet ontzagen de lijken der lijvigste paters te behandelen, zoo als de slager zijn afgemaakt varken. Opengespalkt, als een slachtbeest, hingen deze lijken den volgenden dag aan de ladder. En van het vet, zegt Estius, is te Gorcum openlijk te koop geboden, met aanduiding van den pater, van wien het afkomstig was. Eerst later zijn de overblijfsels, door de zorg van vrome katholieken, op de plaats zelve begraven. Het duurde niet lang, of die plek werd in de verbeelding der geloovigen een heilige plaats, door wonderteekenen begenadigd. Doch eerst na den tijd, waarop Estius geschreven heeft, na 1603, is de legende opgekomen van een wonderbloem, die op het graf zou ontloken zijn, en waarvan talrijke geloovigen zich sedert stekken wisten te bezorgen. De beenderen werden reliquiën, die heimelijk opgegraven en voor een goeden prijs verkocht werden. Tegen het eind van het Bestand is wat er nog in den grond was overgebleven insgelijks opgedolven en naar België ontvoerd.

Wij begeven ons niet in een critische beschouwing der vele mirakelen, die op voorspraak der geloofshelden zijn geschied[1]. Wie kan, moge ze gelooven, en moge er zich door stichten. Voor ons hebben zij slechts psychologische waarde. Wij willen ook de vraag niet bespreken, of één daad van geloofsijver en zelfverloochening een geheel leven kan heiligen, en of het geraden is menschen, van wie niets bekend is dan dat zij mis-

1 De omstandigheden van het opgraven en overbrengen der reliquiën en die van de zaligspreking staan in het breede geboekt in de *Acta Sanctorum* der Bollsndisten, op 9 Juli.

handeld en gedood zijn, omdat zij hun stand en hun geloof niet, hebben verzaakt, gelijk te stellen met anderen, wier geheele leven ééne reeks van edele gedachten en edele daden geweest is. Wij laten zulke vragen aan de beslissing over van hen, die zich hiertoe gerechtigd achten.

Zooveel is zeker, dat onze Gorcumsche geestelijken onschuldig vermoord zijn. Zelfs al ware voor hen bij de overgaaf van het kasteel geen lijfsbehoud bedongen, al had Lumey recht gehad om hen naar het barbaarsche krijgsgebruik der eeuw te behandelen, dan nog zou hun doodvonnis niet gewettigd kunnen worden. Waarvan kon men hen beschuldigen? Dat zij, of liever dat sommigen hunner, meêgeholpen hadden om het kasteel te verdedigen. Maar is die beschuldiging onderzocht, laat staan bewezen? En zij waren in alle geval de eenigen niet, die aan de verdediging deel genomen hadden. Een aantal leeken hadden hetzelfde gedaan. Waarom zijn dan dezen niet eveneens gestraft? En, wat alles afdoet, niet alle geestelijken zijn omgebracht; enkelen, die hun geloof verloochenden, zijn gespaard. Allen zouden gespaard zijn, zoo zij, als die enkelen, hun leven voor afval hadden willen koopen. Dus was niet de verdediging van het kasteel, maar de verdediging van hun geloof, de misdaad, die hen des doods schuldig maakte. Lumey heeft het zelf erkend. In de acte van verdediging[1], die hij, door het Hof van Holland ondervraagd, heeft ingeleverd, geeft hij als de eenige motiven van het vonnis op ‘dat zy tot Gorcum onsen crychsluden, als voorstanders der christelijker religiën, resistentie hadden gedaen, oock in hun valsche papistische religiën persisteerden.’ De eerstgenoemde reden is, wij zagen het, niet meer dan een voorwendsel; de tweede is de eenig ware beweegreden. Als martelaren voor hun geloof zijn de geestelijken gestorven.

En dit stelt hen in mijn schatting gelijk aan de protestantsche slachtoffers der Spaansche geloofsvervolging. Voor beiden koester ik denzelfden eerbied. Want de verdienste bestaat niet daarin, dat wij voor waar houden wat waar is; dat kan slechts een verdienste van het verstand wezen. De arme leekebroeder, die geloofde wat zijn gardiaan geloofde, kon op geen geoefend verstand of op een nauwlettend onderzoek roemen. De krankzinnige monnik zal wel niet veel beter gronden voor zijn geloof hebben gehad dan de leekebroeder. Toch zijn ook zij

1 Voor het eerst gedrukt in de Katholiek, December 1861.

zalig gesproken en zullen ook zij heilig worden verklaard. En te recht. Want de deugd van den martelaar is gelegen in zijn eerbied niet voor de waarheid, maar voor hetgeen hij de waarheid acht, in zijn gehechtheid aan het geloof, dat hij heeft aangehangen zoo lang geen gevaar dreigde, en dat hij niet als onwaar verwerpen kan, zoodra het gevaarlijk wordt het voor waar te blijven erkennen. De echtgenoote, die een onwaardige blijft achten en bijstaan, is misschien minder verstandig, maar zeker even edel als zij, die den schuldeloos verdrukte getrouw blijft. Eveneens is het met de liefde voor een godsdienstige overtuiging; niet de juistheid der overtuiging, maar de kracht der liefde is het die adelt en heiligt.

Ten slotte nog een woord over hen, die aan den dood der martelaren schuldig zijn. De voorname misdadiger is Lumey; op eigen gezag, niet op last van een hoogere overheid, heeft hij het doodvonnis geveld. Waarschijnlijk had hij nog geen aanstelling van den Prins, toen hij de misdaad pleegde. Het verhaal van Estius onderstelt dit: ware Lumey aan Oranje ondergeschikt geweest, hij had zich niet kunnen ergeren omdat hem bevelen van den Prins werden toegezonden; hij had die bevelen ook niet zoo overmoedig kunnen afwijzen. En de voorstelling van Estius wordt door den samenhang der feiten waarschijnlijk gemaakt. De commissie, die Lumey van den Prins gekregen heeft, draagt geen dagteekening, maar de instructie is van 20 Juni. Het komt mij waarschijnlijk voor, dat beide stukken eerst door Marnix, die kort na den moord der Gorcumsche geestelijken in het land is gekomen, als afgevaardigde van den Prins ter regeling der regering, meêgebracht zullen zijn. Door deze onderstelling worden alle bezwaren van zelf opgelost.

Op de vergadering der Staten, die, zoo als bekend is, den 19^{den} Juli en volgende dagen te Dordrecht gehouden werd, en waar de Prins als 's Konings Stadhouder erkend is, verscheen ook, den 22sten, Lumey; hij legde er de commissie over van den Prins, waarbij hij tot overste van Holland werd aangesteld, en verklaarde zich bereid op die commissie en op de daarbij gevoegde instructie den post te aanvaarden. Hij werd toen door de Staten als zoodanig erkend, en sedert voerde hij ook werkelijk het bevel in den strijd tegen de Spanjaarden.

Niet zonder afkeer zien wij hem, den moordenaar, nog be-

vlekt met het onschuldig vergoten bloed, aangenomen als vertegenwoordiger van den Prins van Oranje door de Staten des lands. Ligt in deze aanstelling geen goedkeuring van het tot nog toe gevoerde bewind, geen medeplichtigheid aan de onlangs bedreven gruwelen opgesloten? Wij mogen die vraag niet onbeantwoord laten. Wij wenschen met zekerheid te weten, of de Prins en de Staten de terechtstelling, die wij als moord verfoeien, waarlijk hebben goedgekeurd.

Wat den Prins betreft, de dagteekening der instructie verontschuldigt hem genoegzaam. Toen hij Lumey aanstelde, was Gorcum nog niet eens overgegaan. Wel had Lumey zich reeds als een wreedaard en een geweldenaar doen kennen; maar het is niet waarschijnlijk dat de Prins van zijn geweldenarijen kennis droeg. Hij ontving alleen van de geuzen, die zeker niet nauw zagen, bericht van hetgeen in Holland voorviel. Bovendien, Lumey was, ook zonder 's Prinsen aanstelling, overste der opstandelingen. Het zou ondoenlijk, of ten minste uiterst gewaagd zijn geweest, hem op dit oogenblik een opvolger te geven. Wij hebben Lumey reeds genoeg leeren kennen, om met zekerheid te voorzien, dat hij op een bevel van den Prins het bewind niet zou hebben neêrgelegd. Het verstandigst was dus hem te laten wat hij was, maar hem te onderwerpen aan het algemeen bestuur, en hem te binden aan een instructie, die het plegen van misdrijf, als dat waaraan hij zich schuldig had gemaakt, verbood en voor het vervolg kon beletten. Zoo schijnen het de Staten ook begrepen te hebben. Er waren onder hen, die alle reden hadden om zich den moord der Gorcumsche paters aan te trekken. Paulus Buys, zeker niet de minst invloedrijke der aanwezigen, telde onder de vermoorden een oom, Dirk van Emden[1]. Van de regering van Gorcum, die wij voor haar geestelijken te vergeefs zagen ijveren, waren drie leden ter vergadering tegenwoordig. Zullen dezen den moordenaar zoo maar onvoorwaardelijk aan het hoofd der zaken hebben gesteld? Wij kunnen het niet gelooven; het is op zich zelf onwaarschijnlijk, en de notulen der vergadering geven aanleiding om te denken, dat de Staten, om erger te voorkomen, Lumey hebben erkend, in de hoop dat zijn instructie het herhalen der door hem gepleegde gruwelen voor het ver-

1 Van Isselt, die dit bericht, was even als Buys en van Emden een Amersfoorter, en dus in staat hun bloedverwantschap wel te kennen.

volg beletten zou. Immers, wij lezen er, dat de Staten Lumey als overste aannamen; ‘mits dat hij tevreden was ende verclaerde ter presentie van den commissaris, den Heere van S. Aldegonde, syne meening uyterlyck te zijn van de voers. commissie in de voers. forme t'aenvaerden ende te volcomen (d.i. na te komen).’ In die commissie nu werd uitdrukkelijk voorgeschreven, dat hij ‘de Katholieken en hare geestelijken en haer religie in schut en scherm nemen’ zou, en deze bepaling werd in de instructie nog nader aangedrongen en in bijzonderheden uiteengezet. Door zich deze te laten welgevallen, veroordeelde Lumey zelf zijn gehouden gedrag, en beloofde hij voor het vervolg beterschap. Het kan noch den Staten noch den Prins geweten worden, dat hij zijn woord niet gehouden heeft.

Aan den moedwil der geuzen-hoofden is eerst een eind gekomen, toen de Prins zelf, in Nov. 1572, in Holland verscheen. Sedert heeft Sonoy in Noord-Holland zich, althans voor een poos[1], gebeterd, en Lumey, die voor geen beterschap vatbaar was, is ontzet en verwijderd. Ware hij nog langer aan het bewind gebleven, hij zou het beste deel der natie van de goede zaak hebben vervreemd, en den opstand door zijn misdrijf te niet hebben doen loopen. Niet alleen dat hij zich een wreedaard betoonde, hij toonde ook dat hij volkomen ongeschikt was voor den post dien hij bekleedde. De omstandigheden waren niet ongunstig, zij werkten hem veeleer in de hand. Nog tijdens de Staten-vergadering te Dordrecht ontruimden de Spanjaards de steden aan de Maas en geheel Holland. Amsterdam was de eenige stad, die geen deel aan den opstand nam en de partij van den Koning bleef houden. Lumey had dus niets anders te doen dan deze stad in te nemen. Het was van het grootste belang haar te winnen, want het zou veel lichter vallen, daar, voor die sterk gelegen plaats, de Spanjaarden te stuiten, dan voor het zwakke Haarlem. Met Amsterdam werd Holland een afgesloten, goed verdedigbaar geheel. Maar de wreedheid van Lumey was niet geschikt om de stad, die uit den aard der zaak het toevluchtsoord der vervolgde geestelijken en katholieken geworden was, vrijwillig over te halen, en zijn gebrek aan krijgskunde verijdelde de poging om haar met de wapenen

1 De gruwelen, door Sonoy in 1575 gepleegd, al getuigen zij evenzeer van zijn wreedheid, dragen toch een ander karakter: als Spaanschgezinden, niet als Roomschgezinden, zijn Kees Koppens en zijn lotgenooten gepijnigd.

te veroveren. Hij schreef wel het mislukken der belegering aan de karigheid en nalatigheid der Staten toe; maar wij gelooven eerder met den Spanjaard Tassis, die van nabij de toedracht der zaken gadesloeg en een zeer bevoegd beoordeelaar is, dat het Lumey aan de vereischte bekwaamheid ontbrak. Was hij dus een slecht veldheer, hij toonde zich nog onhandiger staatsman. Zijn eigenwaan en hooghartigheid bracht hem met de Staten des lands in onmin; en zelfs voor den Prins, toen deze was overgekomen, wilde hij niet onderdoen. Zooals hij de Gorcumsche geestelijken tegen het uitdrukkelijk bevel van Oranje vermoord had, zoo vermoordde hij later den eerwaardigen Musius, zonder voorkennis en tot diepe smart van den Prins. Het was hem een genot te gelijker tijd zijn bloeddorst te lesschen, en het gezag van den Prins met voeten te treden. De Spanjaards meenden te weten, dat de overmoedige zich Graaf van Holland liet noemen, en hij gedroeg zich inderdaad alsof hij de heer van het land was. Maar eindelijk had hij het geduld van den Prins en van de Staten uitgeput. In Januari 1573, na een nieuwe daad van verzet en overmoed, werd hij met Bartel Entens en met Jan Van Omal te Delft in hechtenis genomen, en van zijn waardigheden vervallen verklaard. Aan Omal werd onder anderen de mishandeling der geestelijken in Den Briel te laste gelegd; hij werd scherp ondervraagd, en tot bekentenis gebracht; maar de verantwoordelijkheid van hetgeen hij had uitgericht wierp hij op Lumey, die het zou hebben bevolen. Een katholiek auteur[1] verhaalt, dat de booswicht desniettemin schuldig bevonden en ter dood gebracht is. Wij gelooven het gereedelijk, hoewel wij er geen nader bewijs voor hebben. De Staten konden niet beter, dan door het straffen van dezen onverlaat, alle verantwoordelijkheid voor de gepleegde misdrijven van zich afwerpen.

Met Lumey kon men niet zoo straf te werk gaan. Hij was een Duitsch rijksvorst; hij was verwant aan de alleraanzienlijkste geslachten; hij had, hoe onwaardig ook, de bevrijding van het land begonnen; hij was bij de lagere klasse, bij de heftige omwentelingsgezinden, zeer gezien. Zijn terechtstelling zou, onder de gegeven omstandigheden, een verkeerden indruk hebben gemaakt. Het was voldoende, zoo hij maar van zijn

1 Sedulius, in de aanteekening op het, door hem in zijn *Historiae Seraphicae* uitgegeven, gedeelte van Opmeer's *Historia Martyrum*.

post ontzet en onschadelijk gemaakt werd. Dit doel bereikte men door hem langer dan een jaar, eerst op het kasteel van Gouda, toen op het slot Honingen bij Rotterdam, eindelijk in Zeeland op Rammekens gevangen te houden. Hij toonde zich zoo verbitterd over deze kwade, en, zoo hij meende, onverdiende, bejegening, hij kon zoo dreigend op de Staten en op den Prins en op het geheele volk uitvaren, dat men hem niet durfde loslaten, uit vrees dat hij dan, aan het hoofd der talrijke watergeuzen, die hem aanhingen, een zeeoorlog tegen Holland beginnen zou. Ten slotte liet men hem naar Duitschland vertrekken, nadat hij beloofd had geen wraak te zullen nemen over hetgeen hem wedervaren was, en onder voorbehoud van het recht om hem gedurende het eerstkomende jaar voor het Duitsche rijksgerecht te vervolgen. Van dat recht is natuurlijk geen gebruik gemaakt. De Staten lieten hem gaarne in rust, zoo hij zich maar rustig hield. Hij vestigde zich eerst te Aken, een geliefde wijkplaats voor protestantsche ballingen. Maar weldra verloor hij alle sympathie voor de nieuwe religie en voor de zaak, die hij op zijne wijs gediend had[1]. Hij betreurde het, dat hij daarvoor zijn goed had verbeurd. Hij haakte er naar het terug te krijgen. Hij begon weer als katholiek te leven; hij vertoonde zich in de kerk, bij de mis. Hij verzoende zich met den bisschop van Luik, en door diens bemiddeling trachtte hij zich ook met de regering van Brussel te verzoenen. Hij was op het punt van daarin te slagen, toen Requesens stierf, en al de Nederlandsche gewesten opstonden en zich met Holland en Zeeland verbroederden. Nu vond hij het geraden nogmaals van koers te veranderen; hij sloot zich aan de bewegingspartij aan, en wierf zelfs te haren behoeve een bende ruiters; maar te gelijker tijd heulde hij met de regering en gedroeg hij zich zoo dubbelzinnig, dat niemand hem vertrouwde. Wat hij eigenlijk voorhad is niet gebleken. Eer hij het geraden vond zich te verklaren, stierf hij aan een wond, die niet behoorlijk verpleegd was geworden.

Zoodanig was het uiteinde van den moordenaar der Gor-

1 Frederik van Inthiema, die in Juni 1575, onder den titel van *Querela Hollandiae*, een verdediging van Lumey's handelingen schreef, uit daarin reeds zijn vrees ‘ne... comes bonis succenseat, injuriamque sibi factam adversus innocentes vindicet.’ Hij kondigt ter loops een breeder ‘apologia comitis’ aan, ‘quae brevi ex Germania in lucem prodibit.’ Deze is echter, zoo ver wij weten, niet verschenen.

cumsche geestelijken en van zoo veel andere onschuldigen. Het toont ons, hoe weinig het hem met het protestantisme, en met alle religie, ernst was. Hij kende geen andere godsdienst dan haat tegen de papen, en zelfs die godsdienst offerde hij op aan vuig eigenbelang. Uit hartstocht had hij zijn erfgoed op het spel gezet en verspeeld; toen de hartstocht had uitgewoed, huichelde hij berouw, om het verlorene terug te krijgen. Het eind van zijn loopbaan doet ons het begin nog afschuwelijker voorkomen. Geen dweeperij, maar wreedaardigheid, geen verkeerd begrip van plicht, maar lust in het kwade is de drijfveer van zijn handelingen geweest. Onverdeelde verachting is het, wat hij van iederen Nederlander verdient; het goede, dat hij te weeg heeft gebracht, mag hem niet worden toegerekend, want de drijfveer, die hem bewoog, was niet goed, en het doel, dat hij beoogde, een ander dan getroffen is.

Zoo min als Lumey en Omal zijn hun medeplichtigen ware protestanten of ware vrijheidsvrienden geweest. Onder al de watergeuzen, die zich een naam hebben gemaakt, is Brand de eenige, die, toen de kans ten nadeele van den opstand scheen te verkeeren, naar den vijand is overgeloopen, en tegen zijn vaderland de wapens gevoerd heeft. En wie vergezelde hem? Dezelfde Zwartje van Gorcum, die de hoofdrol had gespeeld bij het gruweltooneel op het kasteel van Gorcum. Het kan ons niet verwonderen. Want, al is het waar, dat soms het doel de middelen schijnt te heiligen, uit liefde tot het goede doet men geen kwaad; wie met wreedaardigheid op weerloozen wraak neemt voor hetgeen hij van hun vrienden geleden heeft, kan niet blaken van geloofsijver of van vaderlandsliefde.

Ziet den Prins van Oranje. Hij koestert inderdaad liefde voor staatkundige en godsdienstige vrijheid; hem is het ernst met hetgeen hij belijdt. En hoe volkomen vrij van wraaklust en wreedheid betoont hij zich. Hoe edelaardig komt hij zelfs in het verhaal van den partijdigen maar eerlijken Estius te voorschijn. Tot hem wenden zich met vertrouwen de regenten van Gorcum, als zij hun geestelijken willen redden. En zonder aarzelen beantwoordt hij ten volle aan hun verwachting; in strijd met zijn uitdrukkelijk bevel is de gruwel voltrokken. Hoe gaarne hoorden wij Estius, die dit naar waarheid verhaalt, een enkel woord van erkentenis, een enkel woord van lof aan 's Prinsen rechtvaardigheid toewijden. Maar de man, dien wij lief krijgen om zijn liefde voor de martelaren, stoot

ons af door zijn liefdeloosheid jegens den grooten Willem van Oranje. Hij toont zich geestverwant van die fanatieken, die den Prins geen dank weten voor de bescherming, aan hun godsdienst verleend, omdat hij ze ook heeft uitgestrekt over andersdenkenden, en hen zoodoende belet om dezen naar hartelust te vervolgen.

Lieflijk is het beeld, dat Estius ons van zijn martelaren voor den geest stelt: hoe zij, na hun zegepraal, bij God de voorspraak zijn van zieken en lijdenden; hoe zij door hun voorbidding weldaden bewijzen aan die hun dierbaar zijn. Maar hij bederft ons dit beeld door zijn jammerlijken ketterhaat. Een jaar na de marteling, in den nacht tusschen 8 en 9 Juli 1573, zijn een aantal Hollandsche burgers, die hun leven waagden om Haarlem te ontzetten, bij het Mannepad verslagen. Estius gelooft, dat hun neêrlaag te wijten is aan de tusschenkomst der martelaren, die Gods zegen over de wapenen der Spanjaards hadden afgesmeekt. Ik weet niet hoe anderen oordeelen, maar ik stel mij niet gaarne de slachtoffers der onverdraagzaamheid voor, biddende om de zegepraal van den gewetensdwang, en om de neêrlaag van landgenooten, die, even als zij gedaan hadden, hun leven opofferden voor de zaak die hun heilig was. Doch ik laat dit gaan. Ik wenschte, dat Estius zich niet erger bezondigd had; wij zouden zijn vergrijp dan nog kunnen verschoonen. Maar hoort wat hij verder zegt. Op den twaalfden verjaardag van de marteling, in 1584, zag men te Delft in de kerk een man langer dan een uur geknield en met omhoog geheven handen in gebeden verzonken. Het was de held Balthasar Gerarts. Hij wilde de grootsche daad, die hij voorhad, niet ondernemen, zonder eerst Gods hulp te hebben ingeroepen. En zijn bede werd aangedrongen door de martelaren, wier herinneringsdag het was; en God verleende, hun ten gevalle, zijn bijstand; en den volgenden dag volbracht de edele held met Gods hulp zijn onvergetelijke en allerlofwaardigste daad. - Wat zullen wij van de zalige martelaren zeggen, die den bijstand van God afsmeeken voor een verachtelijken booswicht[1], opdat het hem gelukken moge den man te vermoorden, die al het zijne gedaan had om hun moord te voorkomen? Of liever,

1 Gelukkig voor de eer der menschheid is dezer dagen een brief van den moordenaar teruggevonden, die hem als misdadiger en geenszins als geloofsheld doet kennen. Zie den brief in Nijhoff's Bijdragen, N.R. III, 342.

wat zullen wij zeggen van Estius, die hen zoo voorstelt, en van den godsdiensthaat, die hem daartoe drijft?

Hoe ver was Willem van Oranje zijn tijd vooruit! Hoe natuurlijk dat hij door zoo vele zijner tijdgenooten miskend werd. Maar wij, die doordrongen zijn van den geest die in hem leefde, die de vruchten plukken van hetgeen hij heeft geplant, die de weldadige gevolgen ondervinden van het beginsel, waarvoor hij geleefd heeft en gestorven is, laten wij hem eeren en liefhebben, zoo als de katholieke kerk haar heiligen en haar martelaren.

R. Fruin.

De bloemen-tentoonstelling.

Zij, die het voorregt hebben gehad in den avond van den 1sten October van het vorige jaar aan te zitten aan het feestbanket, waarmede het Internationale Congres der Sociale Wetenschappen op de meest sociale en joviale wijze werd besloten, herinneren zich den prachtigen aanblik van de groote zaal - of juister, van de helft der groote zaal - van het Paleis voor Volksvlijt. Zij herinneren zich, hoe ook bij die gelegenheid op treffende wijze bleek, dat de toegangen tot ieder beloofd land eng zijn en weinig-geëvenredigd aan den stroom der queuemakende begeerigen; zij zien nog in hunne dankbare verbeelding die heerlijke pièces montées, die sierlijke milieux de table, die bevallige bouquetten op den feestdisch ten toon gespreid, en met bewonderende opgetogenheid denken zij terug aan die - laat mij een nieuw beeld gebruiken - altoos jonge, altoos beminnelijke en daarbij welbespraakte bloemen, welke zich in de elegante gestalten van fransche, belgische en hollandsche schoonen om die elegante tafel hadden geschaard.

Zoo zij, nevens het geluk der aanzitting, ook nog de benijdenswaardige en vooral bij het dessert zeer vergefelijke gave der onbescheidenheid hebben gehad en hunne stoute schoenen hebben aangetrokken, om bij iederen feestdronk cohorten te vormen tegenover den Prins van Oranje, zullen zij zich met een glimlach van welbehagen den toast herinneren - den echten dessert-toast - van den schalken bâtonnier de l'ordre des avocats te Parijs, van den biograaf van Céleste Mogador, den Heer Desmarets. Welk een flux de bouche, welk een gemakkelijke dictie, welk een vernuft, welk een jovialiteit! ‘Avec plaisir’ gebragt, werd de toast ‘avec plaisir’ ontvangen; hij, die hem instelde, kon er vooraf zeker van zijn. Ook ik ben er zoo zeker van, dat ik het waag er u den aanhef op nieuw van te doen hooren. De toast gold de leden van het Bureau, de levende en bewegelijke vertegenwoordiging der associatie.

- On prétend dans mon pays que j'ai la toquade de l'internationalité. Permettez-moi de vous traduire ce néologisme. On est toqué d'une chose, lorsqu'on a pour elle une sympathie portée jusqu'à l'enthousiasme. Je m'en glorifie, je suis rempli d'enthousiasme pour le principe de l'internationalité. Aussi, entre autres mérites de nos présidents et de nos secrétaires, je vous signale le mérite qu'ils possèdent de ne point appartenir à une nation exclusive. Pour ma part, je les remercie d'être Belges, je les trouve bien bons d'être Hollandais, ils me font plaisir par cela seul qu'ils sont Anglais ou Français. -

Welnu, deze ‘toquade’, het is niet alleen de Heer Desmarets, die haar bezit. Wij, deftige, eerzame Nederlanders beginnen allen een streek er van weg te krijgen. Het ouderwetsche, bedaarde en fatsoenlijke Amsterdam is herschapen in een feestvierend; de Amstelstad onzer dagen is nooit gelukkiger dan wanneer ze alle natiën en allerlei nationaliteit aan haren boezem drukken en hare eêlste gaven met onbekrompen gastvrijheid voor den vreemdeling uitstorten mag.

Na het internationale Congres der Sociale Wetenschappen eene internationale bloemen-tentoonstelling! Er is climax in de internationaliteit. Zij wint in liefelijkheid en geur, zij wint bovenal in verstaanbaarheid. Was het verschil der talen en tongen een niet geringe hinderpaal in het najaar; mogt de degelijkheid en vruchtbaarheid, het spontane en veelzijdige van het debat in 's Konings paleis er door hebben geleden en de hollandsche gastheer, met eene bijna volledige wegwissching zijner persoonlijkheid, zich toen tot de bescheiden rol van toehoorder en stillen bewonderaar hebben bepaald, hoe geheel anders was het bij de internationale feestviering van de bonte kinderen der lente in dat andere, dat nieuwe paleis, dat minder eigenaardig ‘voor Volksvlijt’ wordt genoemd!

Hier kwam de kwestie niet te pas of men spaansch spreekt tot Onzen lieven Heer en italiaansch tot de vrouwen; hier was eene wereldtaal, sprekende tot elk in zijn eigen tongval en zich gaarne en gemakkelijk van ons hollandsch bedienende.

Zegt niet, dat de bolgewassen en de appelen- en peerenboomen alleen hollandsch spraken; gij zoudt u vergissen. Zeker, de nageltakken en de tulpen, de Boskoopsche vruchtdragers en de jonge groenten spraken onze taal 't zuiverst uit, maar die schoone verzamelingen bloeijende kasplanten, exotische kultuurplanten, nieuw-ingevoerde gewassen, bloeijende heesters, die

prachtige varens, die grillige orchydeën, die cycadeën en pandaneën, die azalea's indica, wier loof geheel verdween onder den digten wolk harer bloemen; die begonia's, rhododendrums en gladbladige camellias - waarvan wij de stijve nuffigheid met vergevensgezindheid willen voorbijzien - die honderd bloeijende rozen, die reseda's en heliotropen, die anemonen en amaryllissen, die statige laurier-, die gloeijende oranjeboomen, hebben ze allen niet hollandsch tot u gesproken, waren ze niet evenzeer uwe landgenooten als die uwer belgische, fransche en duitsche gasten, uwer mededingers in dezen liefelijken wedstrijd?

Wie er aan twijfelen mogt, sla het proces-verbaal der beoordeeling op, en overtuige zich van de vele overwinningen door den hollandschen bloemkweeker, door den vaderlandschen liefhebber in den edelen kamp behaald. Aan ons, die geen proces-verbaal schrijven, zou 't niet voegen namen te noemen, evenmin van vreemdeling als landgenoot. Wie belang stelt in de beminnelijke wetenschap - die geene andere schaduwzijde heeft dan de onbeminnelijkheid, waarmede hare beoefenaars soms elkanders feilen weten te ontdekken - kent den uitslag der bekrooningen en heeft met zelfvoldoening de namen opgeteekend van hen, wien de meest eervolle onderscheidingen op het bloemenveld te beurt zijn gevallen.

Het aantal dier onderscheidingen was talrijk, dank zij de milde medewerking van de leden van het koninklijk huis, van het rijk, van de gemeente en van vele bijzondere personen en instellingen, die allen medailles ter beschikking van den jury hadden gesteld; maar wij mogen er bijvoegen, dat het aantal en het gehalte der mededingers geëvenredigd was aan den rijkdom der belooningen, voor hen weggelegd. Men heeft geene medailles toegewezen, omdat zij er nu eenmaal waren en dus weggegeven moesten of konden worden; men heeft ze uitgereikt, omdat zij met regt verworven waren.

De Maatschappij tot aanmoediging van den Tuinbouw en de Hollandsche Maatschappij van Landbouw hebben zich te verheugen gehad in de algemeene sympathie voor hare tentoonstelling. - ‘Sympathie, portée jusqu'à l'enthousiasme,’ bleef ook onze regering niet vrij van die toquade, waarvan wij zooeven spraken. Zij heeft het plan van dit internationale bloemenfeest toegejuicht en krachtig door hare ondersteuning bevorderd; zij heeft getoond er prijs op te stellen, dat we ons ook op dit gebied beproefden tegenover andere volken. Prikkel, leering,

overwinning; wederzijdsche kennismaking, leidende tot wederzijdsche ontwikkeling en vooruitgang; ziedaar het doel dezer tentoonstelling, voor wier omvang de grootsche proporties van het glazen huis schier te klein bleken te zijn. Wij gelooven dat het doel werd bereikt en we met fierheid hebben mogen wijzen op 't geen de hovenierskunst ten onzent vermag, maar tevens met verstand en onbevangenheid hebben mogen bespieden, wat haar nog ontbrak en wat tot hare volmaking behoort te worden aangewend. Dit is, naar onze meening, de schoone en ernstige zijde van zulk een internationalen wedstrijd, dat ieder volk er tegelijker tijd leerling en leermeester beide is, en naast de bewustheid van kracht het gevoel van tekortkoming en zwakheid ondervindt. Niets versterkender en meer bevorderlijk aan den vooruitgang, dan wanneer die bewustheid en dat gevoel te zamen gaan; het behoedt voor overmoed, het bewaart voor moedeloosheid.

Voor de laatste was voorzeker, waar het de kultuur van bloemen geldt, voor ons geene oorzaak. We hebben onze oude reputatie met eere gehandhaafd, en wie ons 't meest ter zijde, in enkele opzigten zelfs te boven streefden, waren onze stamgenooten, onze zuidelijke broeders. Gij ziet het, Hollandsch en Vlaamsch; dat spraken de bloemen het liefst.

K w e e k e n en s c h i k k e n , ziedaar twee verschillende zaken. De eere der goede opvoeding aan ons; de glans van de bevallige inleiding in de wereld, van de kostumeering en schilderachtige zamenvoeging aan die beminnelijkste en vlugtigste aller natiën: aan de Franschen.

Bouquetten-maken is hunne specialiteit; ze doen het in de literatuur, in de wetenschap, in de wereld der bloemen. Ze groepeeren auteurs en viooltjes; ze schikken letterkundige genres en rozen en geraniums zamen; ze vormen kransen en ruikers van myrthen, van oranjebloesem, van camellia's, van letterkundige portretten, van vertellingen en oden. De eene franschman dient slechts om door den anderen schilderachtig geposeerd, en daarna als een *croquis* nageteekend te worden; waarom zouden ze met de bloemen anders handelen dan met hunne eigene personen?

Inderdaad, lieve Mevrouw! het oordeel is niet te streng. Wij hebben even als gij - schoon met minder kennis - de bouquetten van Parijs bewonderd; ze waren *à ravir*, of, zoo gij liever wilt, *à croquer*. Is het onze schuld, dat *croquer* ons weder aan *croquis* herinnert, of gaan we ons te buiten aan jagt op valsch vernuft

en miskennen we de heilige regten der waarheid, ter wille van eene aardigheid, die welligt door niemand aardig gevonden wordt?

Het was een heerlijke lentedag, die Aprildag, waarop de feestelijke opening der tentoonstelling plaats had. Een vrolijk zonlicht stroomde door het gansche gebouw, welks parterre in een bloemhof veranderd, in perken, boschjes en wandelpaden afgedeeld was. Frissche fonteinen sprenkelden hunne kristallen over hare kleurige omgeving; de zachte geuren der lente omwuifden ons van alle kanten, en verrast door den betooverenden aanblik, bleven we bij het binnentreden der groote zaal staan, besluiteloos of we ons regts tot de azalea's zouden wenden, of onze eerste hulde zouden brengen aan de bevallige rozengroep, die het centrum van den hof vormde. Eene reusachtige oranjerie scheen het Paleis voor Volksvlijt, maar gelukkiger in dezen dan eene oranjerie, sloot zijn hoog gewelf alle denkbeeld aan broeikas-warmte uit. De atmosfeer, die er heerschte, was de weelderige, de gebalsemde van het morgenland, als in het tropisch landschap de eerste zonnestralen de geuren der aarde tot zich trekken en aan de zangerige woudbewoners hun ochtendlied ontlokken. Wat al flikkering van licht en van heldere waterdroppels, wat al schittering van bloesem en loof, van donker gebladerte, dat als een stemmig *cavalier* de schoonen chaperonneerde, en door zijn effen zedigen rok het bevallige zomertoilet te beter deed uitkomen der lieve meisjes, aan zijne hoede toevertrouwd.

- Voorwaar, nog is deze aarde schoon; -

mogt wel de overtuiging heeten van de feestvierende menigte, die hier genoodigd was ter genieting van Flora's schoonste gaven, en wier talrijke opkomst van het ongeduld getuigde, waarmede zij de opening van den bloementempel had verbeid.

Gij zult wel niet van ons verwachten, dat wij u inleiden in den officiëelen kring der autoriteiten van stad en land, die deze plegtigheid met hare tegenwoordigheid hebben opgeluisterd. De verantwoordelijke raadslieden der kroon, de vreemde gezanten, de regeerders van gewest en gemeente en de schare der aanzienlijke en invloedrijke mannen; zij gingen allen aan ons op eerbiedigen afstand voorbij. - Profanen, als wij zijn, was geene nadere kennismaking ons gegund. Ver van de deftige hemicycle dezer bij uitnemendheid genoodigden; verre van de muziek der stedelijke schutterij, leunden wij ten koste van eenige aloës en andere ste-

kelige planten, over de balustrade der galerij en hoorden slechts op een afstand en zeer onvolkomen de toespraak van den burgemeester van Amsterdam.

Een onzer dagbladen heeft de opmerking gewaagd, dat het plotseling ruischen der fonteinen zeer nadeelig op de verstaanbaarheid van dien welkomstgroet heeft gewerkt. Wij willen het niet tegenspreken, maar wij achten het wat veel gevergd, bij zulk een lokaal en bij zulk eene menigte, te wenschen, dat de redevoering door een ieder zou kunnen worden verstaan. Dit behoeft ook niet; indien de bloem der vreemde gasten, om het spreekgestoelte geschaard, de gastvrije woorden heeft kunnen opvangen, is het doel bereikt geweest, en het handgeklap, dat wij hoorden opgaan, geldt ons ten bewijze, dat zulks het geval was. Maar de burgemeester heeft meer gedaan, dan met eenige ‘paroles bien senties’ de bloemen-tentoonstelling openen; hij heeft ook zijn huis opengesteld voor de vreemdelingen, die de hoofdstad hebben bezocht, uit belangstelling in het feest van den tuinbouw door haar gegeven, en hij heeft hun in onzer aller naam verzekerd, hoe welkom zij ons waren en hoe zeer wij hunne medewerking tot deze eerste internationale expositie hebben gewaardeerd.

Zijt gij er in geslaagd, langs de aanregttafels, die onze vaderlandsche nageltakken droegen, maar ook tevens langs de rij der weelderige oranjeboomen, u een weg te banen tot de zaal, waar de bouqetten en bloemmanden, de amaryllis en de gewatteerde camellia's stonden? Hebt gij, met edele verontwaardiging, u onthouden van een blik op de zoogenaamde restauratie ter linkerzijde, die een afschuwelijken dissonant vormde bij het harmonisch tafereel van kleuren en geuren, dat zich van alle kanten voor u ontplooide? Hebt gij, in volkomen verloochening van de behoeften van uwen aardschen tabernakel, uwe ontdekkingsreis voortgezet naar het verblijf der warme-kasplanten, der palmen en varens, der orchydeën en exotische gewassen, en u niet laten afschrikken door de onvermijdelijke menschenversperringen, die u hier en daar op uwen weg ontmoetten? Zijt ge eindelijk - praktisch en degelijk als ik u mij 't liefst voorstel - naar de galerijen gewandeld om ook uwe beleefde groete aan Pomona te brengen en een kaartje te pousseeren aan die aandoenlijke uijentrossen en wortelenbossen, aan die jonge peulvruchten, aan de kropsalade en de aspergies, aan de kolen van allerlei kleur, aan de appelen en peeren, en aan al de tuinstoelen en tuinbanken en tuintenten die er beurtelings tot nadenken drongen over de

verscheidenheid van de voortbrengselen dezer aarde en van de vindingen der ijzer- en rietindustrie?

Zoo gij dat alles hebt gedaan - en het kan niet anders, wanneer gij althans op den dag der opening de tentoonstelling hebt mogen genieten - dan hebt gij althans alles gedaan, wat van een tentoonstelling-bezoeker kan worden verlangd. Ik mag mij niet veroorlooven te gissen, wat u 't meest heeft aangetrokken, 't liefst heeft toegelachen, vooral niet, wanneer gij een kenner of een liefhebber zijt. Talrijk als de verscheidenheid der bloemen is de verscheidenheid van smaak, zijn de verschillende stokpaardjes en specialiteiten, door liefhebbers en kenners bereden of beoefend. Zoo gij een eenvoudig sterveling, een gewoon burgermensch zijt, die alleen naar de tentoonstelling zijt gegaan voor uw genoegen, dan zou de gissing welligt minder moeijelijk zijn. - Wat u 't meest zal hebben getroffen en bekoord, is de algemeene aanblik, de bloemenwereld, niet of deze of gene soort in het bijzonder. De algemeene aanblik, dien gij genoten hebt bij het licht der vrolijke voorjaarszon, of bij den gelen glans der duizenden gazpitten, die bij avond de omlijsting van het gebouw vormen, die algemeene aanblik moet u hebben verfrischt en verjongd. Voor u, oningewijde, bestond de pligt niet in dezen Eden de appelen te proeven van den boom der kennis des goeds en des kwaads; gij hadt het voorregt vrij en levenslustig, zoo dom als gij wildet, te slingeren door de lustdreven van dezen hof, niets anders doende dan u behagelijk voelen en u verkwikken. - Of kent gij een vermakelijker uitspanning; kent gij iets, wat meer uitrust en verfrischt, dan zoo regt, echt dom te mogen zijn en van toeten noch blazen te weten? - Wat mij zelven betreft, liefste Clara! ik beken 't volgaarne; naast het geluk, om zoo dom-dom, uren lang in uwe zielvolle, donkere, mooije kijkers te staren, zoo regt ‘ins Blaue hinein’, al zijn ze nog zoo bruin, gaat bij mij niets boven de zaligheid dier oogenblikken van natuurlijke onwetendheid.

Antwoord mij niet, dat ze mij ook, zonder moeite, zoo natuurlijk afgaan; - al is het waar, het zou niet lief van u zijn, mij dit thans te herinneren, juist nu ik op het punt sta om een beroep te doen op de gave der kritiek, waarmede de natuur u zoo mild heeft begiftigd. - Geef mij den arm, bekoorlijke Clara! en deins niet voor die steile, smalle treden terug; laat u niet afschrikken door de ambtenaren der policie en de ceremoniemeesters, die zoo loffelijk medewerken om het onbehoorlijke ge-

drang te vermeerderen; dreig mij niet met eene *vapeur* - vaporeus is goed, maar eene vapeur is vervelend - en, beproefde Alpentouriste als ge zijt, aanvaard nogmaals den togt naar de galerij. Het spijt mij voor u, maar het spijt me bovenal voor mij zelven, dat de oranjeboomen niet boven staan; wie weet, of ge niet Mignon zoudt nazeggen:

> - ‘Dahin! dahin
> Möcht' ich mit dir, o mein Geliebter, ziehn.’

Maar ze staan er niet; er staat juist iets anders, waarvan ik het meer of minder smakelooze aan uwe kritiek wensch te onderwerpen. Ik bedoel de afbeeldingen van buitenplaatsen, zoo natuurlijk in papier met Schakel's lijm nagebootst. Geregte goôn! is het geoorloofd, is het overeenkomstig de wetten van ons land, om zooveel wansmaak ten toon te stellen? Kan 't er uit een staathuishoudkundig oogpunt door, om zooveel papier, waarvan men peperhuisjes zou kunnen maken, zooveel gom, waarmeê men étiquetten zou kunnen opplakken, tot eene dusdanige vertering van leelijke weelde te misbruiken? - Knipsels met de schaar zijn goed, zoolang en voor zooverre zij door eene moeder ten gevalle van haar kroost worden vervaardigd, maar deze knipsels van boomen en heesters, van planten en slootranden, van landhuizen en theekoepels kunnen zelfs door de echte vischjes, die in het heusche water der sloten en vijvers zwemmen, niet worden goedgemaakt.

Maar laat ons, liefste aller verledene, tegenwoordige en toekomstige Clara's! berouw hebben over deze onbewaakten oogenblik van wijsheid. Zet u naast mij neder op deze ijzeren rustbank, onder deze ijzeren kiosk, 't oog gewend naar het schoone bloemtapijt aan onzen voet, en laat ons denken, hoe wij te moede zouden zijn op eene degelijke buitenplaats, in het Sticht of in Gelderland, met liefelijke bloemen en schaduwrijke beuken en eiken, en koele vijvers en een klein murmelend fonteintje: hoe wij te moede zouden zijn, indien die degelijke buitenplaats de onze ware, indien we er mogten zitten in het kamperfoelie-priëel, hand in hand, oog in oog, of - schooner en benijdenswaardiger nog! - indien ik er paardje speelde met een krullebol, die straks, moêgeloopen, tot u zal komen, om de papieren knipsels te bewonderen, die moeder's vlugge vingeren voor hem hebben getooverd!

BERN. KOSTER JR.

De verrassing van Hoey in 1595[1].

VIII.

In plaats van het weidsche gebouw, dat den raad der stad Hoey ten zetel strekte, het eenvoudig lusthuisje van den Schepen de la Géneste, - uit de overwarme feestzaal in de frissche winterbuitenlucht, - voor allerlei gewoel ademlooze stilte, het zijn overgangen, welke geheel slechts te genieten vallen, als wij er bij opmerken, dat de boorden van de Maas in die eeuw des nachts nog niet dat eigenaardig schouwspel aanboden, waardoor de ruste er thans, op menige plek, schier niets rustigs meer heeft. Eene wonderspreuk voor wie het nooit aanschouwde, moet hare verklaring veler heugenis welkom zijn. Dool om langs de zoomen van dien vloed, schilderachtig niet enkel in het schoone saizoen, dat de zon de gansche wake door verlangend aan de kimmen dwalen ziet, ook schilderachtig wanneer het gestarnte op zijn heuveltoppen de sneeuwkransen tintelen doet; dool er om in welk getij u lust, als de schemering daalt, als het geboomte schuil gaat, als het slingerend zilver zijn glans derft, eensklaps ziet gij er hier en daar lichten gloren; eensklaps, werwaarts gij u wendt, vuren blaken; eensklaps heinde en veer, bij den minsten adem des winds, rosse vlammen laai de lucht ingaan. Het is eene verrassing, die iets verschrikkends heeft. Het wordt eene verschrikking, aanwassende tot gij het gansche landschap de prooi des oorlogs gelooft, tot ge

1 Zie het 6de en 7de gedeelte van dit verhaal in het April-Nommer van dezen Jaargang.

waant door wacht bij wacht te worden bespied en bedreigd, tot gij u tusschen wie weet hoe vele heiren acht ingesloten, elkaêr dien gezegenden grond voet voor voet betwistend. Er is op den rotstop, van welken gij het tooneel overziet, genoeg gedruisch en gekrijsch om u heen, om het uwer verbeelding zoo bang te moede te maken, dat zij de vleugelen uitslaat: het gekletter van wapenen klinkt u uit de groeven toe; hier spelt de roode slang, sijfelend te voorschijn schietend, wissen dood; dáár brandt de burgt!.... 'Vrees is' waarlijk ook hier 'de nutteloosste aller hartstogten' Het zijn maar de hooge ovens der nijverheid, die van geen rusten weet; zich ieder uur ten nutte makend, weeklagend, dat een etmaal er slechts vier en twintig gunt! Van dat alles echter had de februarijnacht, die ons het festijn verlaten zag, nog naauwelijks een voorgevoel. Wroeten mogten ook de toenmalige menschenkinderen, vast wroeten in de ingewanden der aarde om wat brandstof; aderen mogten zij opsporen, blootleggen en uitputten om den wille van het metaal, dat wapens scherpte waarborgt; al wat zij bevredigden, wat waren het, bij onzen tijd vergeleken, anders dan betrekkelijk maar eerste behoeften? Zoo verre de fakkel der overlevering in het graauwe verleden des noordens de nevelen wijken doet, zien wij het voorgeslacht de koude te keer gaan, zijn wij er getuige van dat het zijn hoogste weelde vindt in strijd; maar aan de hand der geschiedenis verrast ons in de zestiende eeuw geen blijk, dat onze vaderen vermoedden hoe de derde harer opvolgsters haar overtreffen zou in heerschappij over krachten der natuur, toch ook binnen hún bereik gelegen. Opgemerkt, misschien ja, maar gâgeslagen zonder de gedachte te boeijen; zich zelve, al sissende onder het stijgen, door zijne spraak verradende, doch slechts gezellig geheeten, niet verstaan; wolkende onder het wijken, maar niemand wieken bedeelend om meê te gaan, stoomde het water overal om den mensch heen; - vrij, zegt ge, vrij nog van den boei in welken het vernuft onzer eeuw het zou slaan! nog niet gewaardigd, zouden wij liever getuigen, tot die glorierijke dienstbaarheid, door welke het, in tooverstaf verkeerd, thans beurtelings het gelaat des aardrijks herschept, of de gedaante onzer maatschappij vernieuwt!

Het was duister in den kleinen hof, die zich uitbreidde om het oude vervallen lusthuisje van den Schepen de la Géneste, vlak onder het kasteel tegen de helling van een steilen rots-

wand gelegen; het was duister, in welke rigting men uit dezen den blik mogt slaan. Hoe de schade die dit donker het verschiet toebragt, werd opgewogen door het voordeel, 't geen de tuin zelf er van had. Anders dan de gaarde, die nu, met verwilderden wijngaard, met over de paden heengewassen heesters en struiken, met in bouwval verkeerde poort, geene aanspraak op dien naam meer maken mogt, anders dan deze er nu uitzag, zelfs in den winter getuigende, dat zij in de lente als in den zomer was verwaarloosd en verlaten; anders had zij Madeleine's vader voor den geest gestaan, toen hij den ochtend van dien dag den Griffier zijne geschiedenis verhaalde, toen hij er zich in had verplaatst. Madeleine's vader! - hij was toen nog maar de minnaar zijner Loyse geweest, de minnaar van Loyse Briant, eene vreemdelinge die, te Hoey gekomen, bij Jean Taulier schilderen leerde; - de minnaar, die zich nog niet had verklaard. Stil leven had het vak geheeten, waaraan de hervormde meester zich wijdde; stil leven, het genre, waardoor de gereformeerde jonkvrouw zich voelde aangetrokken; stil leven, de soort van schilderijen, waarin de la Géneste, ge begrijpt om wie, bij elk bezoek meer belang had gesteld. Niemand geloove, dat wij laag neêrzien op een hoekje van het gebied der kunst, dat weleer onze inheemsche meesters om den hoogsten lauwer dingen en dien behalen zag, - maar te loochenen viel het niet, dat de werkplaats zelve, misschien meer nog dan de voortbrengselen op het doek, het eigenaardig epitheton verdiende. Stil, - dood wild was het, ooft en bloemen waren het evenzeer; - stil, - zelfs het insect dat om die perzik heette te gonzen, repte de wiekjes niet langer; - en het gesprek tusschen meester en leerlinge? Het werd ook stillekens gevoerd, het liep over wat had geleefd. Het eenige dat een oogenblik van aanwassenden, in plaats van uitgedoofden gloed getuigde, het was de blik van de la Géneste geweest, die echter allengs haastiger ter zijde werd gewend, die ten leste slechts beschroomd van verre werd gewaagd, daar hij drie lustrums meer telde, dan zijne twintigjarige lieve. Verschil van leeftijd bij verschil van stand! - bovendien en bovenal verschil van geloof! - maar welk verschil dat niet van struikelblok in prikkel verkeert, dat niet wordt aangevuld of geslecht, door den vermogendsten aller hartstogten? Ontwaakt in zijne borst toen die hof groende, had de liefde niet slechts over hem, had zij ook over Loyse gezegevierd, toen hij op een zonnigen

Octoberdag met haar de druiven gâsloeg, als donker purper gloeijend onder het vast verwelkend gebladerte: toen zij, met hooger blos dan dien der laatste roos, aan zijnen boezem gleed!

Wij hebben u in den woest geworden hof gebragt, verlaten sedert deze bij den Schepen slechts smartelijke herinneringen verlevendigde; wij hebben thans het kleine lusthuis binnen te gaan.

Op het bal had de la Géneste het nog eenmaal aanschouwd, zoo als het zich het laatst en het liefst aan zijne blikken had opgedaan. Het geviel in zoete lente; - om de kleine ramen, om de openstaande deur geurden en zwierden de kelken der winde; mild scheen de zon onder het afdak van den ingang, op de mat er over den vloer uitgebreid. Half weggedoken in een gemakkelijken stoel, daar door zijne zorg gebragt, zat Loyse in die schemerschâuw; maar de blikken, die gingen van de eerstelinge op haren schoot naar het boek in hare hand; maar die moeder, welke den bijbel sloot, om Madeleine de borst te geven, hoe lokte zij hem uit het aardsche licht tot een hooger!

Ons faalt schier de moed tegenover dat tooneel de straffe aangezigten te stellen, thans binnen de wanden van het zomerhuis zaamgeschoold. Waar de Schepen in gedachte den ruiker leliën van dalen op het tafeltje in het midden des vertreks had zien staan, daar walmde nu de hoornen lantaarn van meester Zibrecht. Het grillige licht van deze speelde op allerlei verscheidenheid van baard, op allerlei vormen van krijgsmansrusting en krijgsmanswapentuig. Het was de drom, dien wij in de Kreeft achterlieten; de drom, thans in het lusthuis, voor zooveel de engte het vergunde, bezig musketten en sabels uit de zakken te voorschijn te halen en de ammunitie te verdeelen. Waarlijk, wij houden van geen kaarslichtjes, en toch dreigen wij er te over te leveren; maar het schort inderdaad aan ons onderwerp. Ieder, die er zich in verlustigt, scheppe er dies zich zelven van groep bij groep; al waren de ruiters van Bacx met hunnen wachtmeester in stad achtergebleven, daar Héraugière hen tot de eigenlijke verrassing niet had medebestemd, het vijf en twintigtal soldaten ook hier haast ‘zweetend zaâmgehurkt’, geeft er overvloedig gelegenheid toe. Indien wij er, *nolens volens*, één moesten ordonneren, de bleekrosse stralen der kaars zouden de grove trekken van den grombaard beschijnen, die meê is geweest in het Turfschip van roemruchtige

gedachtenis. ‘Voor St. Felten! met uw vele makke schapen in één hok,’ voerde hij den herbergier toe, toen deze hem, opdat allen mogten binnengaan, tegen het krakende beschot duwde; ‘voor St. Felten! meent ge dan dat wij in die zee van stof een vin konden verroeren?’ En de beeldende kunst zou het boven de beschrijvende voor hebben, dat zij niet andermaal met een verhaal van het feit, waartoe de meerderheid der aanwezigen had bijgedragen, en van 't welk zij toch zoo gaarne weêr ophaalde, als had zij 't nooit genoeg gehoord, werd bedreigd. ‘Wij hadden afgesproken,’ heette het, ‘den eerste den beste, dien een hoestbui overviel, te doorstooten!’ - ‘En als Brecht Engberts Proosten,’ viel Vaandrig de Preys in, dat snoeven moede, ‘zich te verbijten, zonder hag of wag te zeggen?’ Maar de grombaard behoefde geen antwoord te geven.

- ‘Zwijgen, mannen!’ gebood Luitenant Paets, met zachte stem.

En hij had in dubbel opzigt gelijk: het betaamde der jeugd niet den draak te steken met de heugenis van den meer dan middelbaren leeftijd, en voorbijgangers moesten geene menschenstemmen hooren op dit uur uit een onbewoond zomerhuis.

Ook heerschte er voortaan zoo diepe stilte, dat men den nachtwind door de reten der deur hoorde suizen.

- ‘Zijt ge zeker, dat het bewuste vensterke in den ouden wachttoren nog open staat?’ vroeg Rosse Jan aan den man, met wien hij buiten was gekomen, terwijl zijn opgeheven vinger naar 't kasteel wees.

- ‘In den nanoen, toen ik er passeerde, was het niet digt, en zoo ik wèl heb, kàn het niet gesloten worden, omdat de hengsels, waarin het hangt, verroest zijn,’ antwoordde meester Zibrecht, fluisterend.

- ‘Dan zijn daar ook wel geen gevangenen?’

- ‘Wie weet? er uit ontvlugten zou toch niet aangaan. De muur is zoo steil, en al kwam men de palissaden over, die hangende rots.... en dat diepe water...!’

- ‘Wat zegt dat! wij moeten er wel in!’ meende Rosse Jan, luchthartig.

- ‘Met behulp van touwladders en leeren!’

- ‘De eerste die opstijgt zal er geen baat van hebben; slechts als daar boven een haak gevonden is...’

- ‘Stil! Wat is dat!’ viel Paets in, wien het, als de Preys, daar binnen te benaauwd was geworden.

- ‘De schildwachten aan de andere zijde, die de nachtwake uitroepen,’ zeî Rosse Jan, koeltjes.

- ‘Heb ik niet gezegd, dat het nog te vroeg is?’ beweerde meester Zibrecht.

- ‘Het blijkt althans, dat deze nog niet in den dut zijn,’ schertste de polichinel; ‘maar wat deert dit? Wij weten dat er op deze hoogte geen post is; aan de overzijde zal onze dappere Jonker geen slapers hebben te overvallen.’

- ‘*Merci*, Rosse Jan!’ hernam Frank goedsmoeds; ‘ik erken, dat de onderneming zwarigheden genoeg zal opleveren, om er eer meê in te leggen...’

- Eenig geduld wordt onloochenbaar vereischt,’ besliste Paets; ‘gij hebt u, ons hier brengend, van uwe taak gekweten, meester Zibrecht! wilt gij nu ook de Kreeft gaan opzoeken?’

- ‘Met uw welnemen, Luitenant! zou ik willen blijven tot alles is afgeloopen. Men kan mijne dienst, mijne inlichting noodig hebben; al bleef ik maar om bij mislukking, 't geen God verhoede, uwe ruiters te waarschuwen.’

- ‘Zoo treedt weêr met ons binnen,’ verlangde Paets, terwijl hij de Preys wenkte hem te volgen.

Rosse Jan ontsloeg er echter zoowel zich zelven als den waard van, aan dat sein gevolg te geven; maar meester Zibrecht onder den arm nemende, verwaardigde hij zich toch tot den Luitenant van Héraugière eene verontschuldiging te rigten, die deze zelf van hem zou hebben geëischt noch gekregen.

- ‘Al wierd het opgemerkt, dat hier een verdoolde Vastenavondzot rondliep met een herbergier, wie zou er zich aan bekreunen?’

En die twee wandelden rond, nu eens in deze dan in gene rigting het lusthuisje langs en om; meester Zibrecht den weg bespiedend, Rosse Jan den hemel gaslaand. Daar liet, om Milton's fraaije uitdrukking te bezigen, ‘daar liet de donk're wolk op eens haar zilv'ren voering zien;’ daar schitterden de eerste vochtige stralen der nog maar aanwassende maan. Het gelaat van den polichinel staarde de halve schijf dankbaar toe; hij mat bij haren glans de hoogte van den rotswand; als wist hij wat hij wilde weten, wreef hij zich in de handen.

Toch duurde die blijdschap slechts kort; tot zijn spijt merkte hij op, dat de waakzaamheid der schildwachten nog niet verflaauwde.

- ‘Het licht in den toren Amiette is toch uitgebluscht,’ fluisterde meester Zibrecht hem in, naar dat punt wijzende; ‘de sergeant-majoor, die daar zijn logies heeft, zal de uitwerking van mijn bourgognewijn voelen...’

- ‘Ook aarzel ik niet langer; waarom zouden wij ons aan die schildwachten storen? ze komen toch niet tot aan deze zijde en zij kunnen ons niet opmerken, als wij omzigtig zijn.’ Het lusthuisje binnengaande eischte hij de touwladders.

- ‘Vooruit met de touwladders!’ beval Paets met gedempte stem; ‘wie heeft moed het eerst de rots te bestijgen om ze vast te hechten?’

- ‘Den moed daartoe heeft hier iedereen!’ hernam Rosse Jan; ‘maar de naaste daartoe is... de behendigste en die... ben ik! met Gods hulpe! Wie mij lief heeft, volge mij na!’ en hij sloeg de ineengedraaide koorden om zijn lijf, trad naar buiten met vasten snellen tred en ving aan tegen den steilen rotswand op te klouteren, zich behelpende met handen en voeten zoo als hij best kon. Echter was hij de eenige niet, die harte genoeg voor het waagstuk toonde. ‘Twee zijn beter dan één,’ klonk het, en ter sluik ook eene koorde magtig geworden, steeg Wouter Willemsz meê op; hij had het mastklimmen, dat hij in Sluis leerde, in Vlissingen voortgezet. Aan lenigheid van leden faalde het den wakkeren borst niet; maar iets anders is het zich op te dringen, zich op te schroeven, zich op te stuwen langs den gladden stam, of te springen, te wippen, te zweven van rotsbrok op rotsbrok, over de eene klove voor de andere klove na. Vier, vijf ellen hoog, ging het den musketier boven verwachting gelukkig, maar waart gij hem zoo ver ter zijde gebleven, ge hadt ensklaps van ‘ongelukkig gesternte’ hooren mompelen. Neêr gleed hij, neêr, in tot driewerf toe tot zijn behoud gebroken val; neêr ten leste met verstuikten voet. Hij had het slechts zijner koelbloedigheid te danken, dat Luitenant Paets hem zonder zweem van bestraffing naar het lusthuisje dragen liet; krimpen mogt hij van pijn, geen kreet kwam in worsteling of val over zijne lippen.

Men vermoedt het, met Héraugière's plaatsbekleeder was ook Jonker de Preys uit het lusthuisje gekomen, toen Rosse Jan zijn besluit had aangekondigd en Wouter Willemsz wegsloop.

Van de plek, op welke een groep geboomte genoegzaam schaduw gaf, om te beletten dat men er den eersten voorbijganger den besten dadelijk in het oog viel, hadden zij het opklimmen gadegeslagen. Maar hoezeer beiden het vergrijp tegen de tucht, door den musketier gepleegd, mogten afkeuren, er werd tusschen den Luitenant en Frank geen woord over gewisseld. Ook de nog ongeoorloofder verrassing dat er, toen Wouter Willemsz neêr kwam, van achter struik en hegge, als uit den grond zelven, eensklaps soldaten oprezen, die den gevallen vermetele onder de oksels en bij de beenen grepen en hem wegdroegen, het lokte hen tot geen gesprek uit. Rosse Jan boeide beide om het zeerst; Rosse Jan, dien de maneschijn thans meer bloot gaf, dan hem lief was.

Heeft iemand mijner lezeressen wel eens den moed gehad naar eene spin te zien, die, verjaagd uit haar schuilhoek, langs den wit bekalkten muur wegvlugtte? Hoe zij de fijne taaije pooten repte, met eene rasheid, eene ligtheid, eene verwonderlijke zekerheid, die mij aan vliegen deed denken, schoon het klouteren was. Hoe zij, op het onverwachtst, de vlugge vaart stuitte, waar zij geloofde in zekerheid te zijn, om, op nieuw bedreigd, ijlings weêr weg te schieten, in een oogopslag uit het gezigt. Het was met eene rapheid, die deze evenaarde, met eene gewisheid, meer dan naar die zweemende, dat Rosse Jan tegen de rots opsteeg. Zijne buitengewone lange armen en beenen, bij een kort tenger lijf, gaven hem werkelijk de gedaante van dat insekt, vooral in oogenblikken, wanneer hij, onder allerlei buitelingen, soms het hoofd wegdook. Het bleek nu, dat hij niet zonder bedoeling een deel van zijn narrenpak had aangehouden; want hoewel de puntige polichinelbogchels waren weggeworpen, de vulsels, op borst en rug onder het ruime wambuis aangebragt, ze kwamen hem uitnemend te stade; zij beveiligden, zij beschermden het ligchaam bij het opklimmen tegen die scherpe rotsblokken. Ge zoudt hem geen huisspin meer hebben geloofd, ge hadt hem eene hofspin geheeten, zoo lenig scheen zich die huid aan de bogten, in welke hij zich te wringen had, te leenen; was hem inderdaad ook dat wonderbare vocht bedeeld, waaraan het diertje naar welgevallen bij een der pooten hangt? Ge zoudt het gezworen hebben. Daar was het of de uitgestrekte linkerhand het rotspunt, dat ze grijpen wilde, miste; - uit gleed hij, en had weêr vat, en gleed toch op nieuw, ditmaal het hoofd naar beneên...

De toeschouwers rilden... en waren gerust gesteld: wat los mogt laten, de voet deed het niet, de voet, aan welken hij hing en zich slingerend weêr ophief...

- ‘Is dat arendsnest het kasteel?’ fluisterde eene stem laag bij den grond.
- ‘Dacht ge dat het in een dal lag?’ was het antwoord.
- ‘Neen, Daam! maar mij duizelt voor zulk klimmen, de lucht in!’

De laaglander overdreef; maar onder den indruk van den schrik des vorigen oogenbliks, viel hem de grootspraak eer ten goede te houden, dan menigen dichter, die de boorden van de Maas met ‘hoog gebergte’ stoffeert, of hier van Alpen sprake was.

- ‘Toch zult ge de leer op moeten, Arie!’
- ‘En als ik struikel...’
- ‘Elk voor zich en God voor ons allen,’ fluisterde Daam; ‘achterom zien staat in mijn boekske niet. Als ik dat had willen doen, naar allen die ik over boord zag slaan, ik zou al lang voor de haaijen zijn geweest. Ik heb er in het vrolijk Engeland de vriendelijke deernen niet minder om gekust, al was mijn maat niet meê aan wal gekomen...’

Kranke troost voor Arie.

- ‘Die bogcheljoen,’ beweerde Daam, ‘moet leidekker zijn geweest, zoo vast zet hij den voet op den glibberigsten rand.’

Of de gissing juist was, het vervolg zal het moeten leeren, maar het getuigenis mogt waarheid heeten. Rosse Jan stoud op een uitstekende rotspunt, van beneden gezien zoo smal of zij der hiel naauwelijks plaats gunde; wat marde hij? Luitenant Paets en Jonker de Preys vroegen het, door een snel gewisselden blik, elkander af. Den bedaarden man klopte het hart in de keel; uit de kijkers van Frank lichtte de weêrschijn der vermetelheid, die hij toejuichte. Van verre werden zij aan Rosse Jan's regte een ander rotsbrok gewaar; en meenden, bij het licht der maan, dat in die klove viel, van daar iets dat naar een weg zweemde, op te zien slingeren. En zij hadden goed geraden. Andermaal als bij eene spin weken de lange armen, die voorpooten schenen, naar achter; een forsche sprong, - meester Zibrecht kneep er de oogen van digt, - een forsche sprong, en het was den waaghals gelukt.

- ‘God lof!’ riepen Paets en de Preys uit eenen adem.
- ‘Is hij er?’ vroeg de waard.

- ‘Stilte!’ gebood de sergeant van het Bredasche volk, die niets dan het consigne kende, die slechts dit gehoor gaf.

- ‘Met de ladders naar buiten, mannen!’ beval Luitenant Paets, op het lusthuisje toegeschreden; doch op het oogenblik zelf dat zij gehoorzamen wilden, hoorden zij een gejaagd: ‘terug!’ fluisteren, denzelfden mond ontgaan.

- ‘Is er onraad?’ vroeg Wouter Willemsz, den in haast omzwachtelden voet opheffend en zich, trots de pijn, voortsleurend tot bij het venster. Hij zag niets dan de glimlichtjes, die de maan op de rotsen wierp en op het kabbelend water aan hunnen voet.

Rosse Jan was inderdaad binnen schot van zijn doel gekomen; maar op het oogenblik zelf, dat hij de eerste palissaden had beklommen en daarover heen zich naar den ouden verlaten wachttoren wilde begeven, welks open vensterke hem reeds gastvrij toelachtte, kwam er gerucht onder de schildwachten aan de hoofdpoort. Hoefgetrappel klonk in de stilte van den nacht over de brug, die van de stadspoort leidde naar het kasteel. De wachter, die aanriep en antwoord ontving, de wachter immers, die het kleine zijpoortje in het zware muurwerk van de groote bruggepoort ontsloot, hij sliep n i e t ; - wie er zich meê vleide, hij bedroog zich, en dat de schildwachten niet zoo dommelig waren als men zich die had afgeschilderd, het behoefde niet meer te worden bewezen. Rosse Jan vroeg zich zelven niet wie het waren, die binnen werden gelaten; de eenigen, die men in het holste van den nacht toegang konde geven, de eenigen, die er aanspraak op mogten maken, het konden slechts de Gouverneur van de vesting en de Luitenant van dezen zijn, zamen van het feest terugkeerende.

Al zijne gaven van ligchaamsvaardigheid zouden niet hebben toegereikt, den Luikenaar op dit oogenblik te redden; hier werd eene sterkte van geest vereischt, schaarscher voorzeker dan buigzaamheid van ledematen. Waar bloô man, doô man zou zijn geweest, was een koelbloedig wegen der kansen het eenig middel een veiligen uitweg te vinden. Het hoofd zat er Rosse Jan hecht en regt genoeg voor op de betrekkelijk breede schouders. Een oogenblik nadenkens, een omzien rondstarens; - en

de zekerheid, dat de officieren langs eene andere zijde de vesting moesten binnenkomen dan het punt waarop hij zich bevond, - het punt waarop zij hem niet konden gewaar worden, al zag hij, om een rotsbrok heenglurende, hen van verre, - die zekerheid maakte hem meester van den toestand. De Gouverneur en zijn Adjudant, zij hadden nog eene lange wijle te klimmen, al behoefden zij dit slechts langs eene breede en tot voetpad ingerigte glooijing te doen, eer zij het eigenlijke voorwerk van het kasteel konden bereiken, welks hoofdpoort mede werd bewaakt. Zich dien tusschentijd ten nutte te maken, te komen waar hij wezen wilde, eer zij in staat zouden zijn deze plek te betreden, ging het aan? Rosse Jan was er de man niet naar het te vragen: het moest geschiên, en hij klom over de eerste palissaden heen; hij had het verlaten wachthuis, dat alleen van schietgaten voorzien was, bereikt; hij gleed over de lijen van het boogvormige dak en stond aan den voet van den toren; hij wist zich op te werken tot aan het open venster: hij wrong twee der verroeste traliën stuk; hij was binnen, eer de officieren zich de voorpoort nog hadden doen openen!

Een oogenblik ruste zij hem en ons gegund.

De Luikenaar had er spoedig genoeg van; wat marden de voetstappen, die hij hooren moest, eer hij den touwladder mogt uitwerpen? Het hoefgetrappel had bij de voorpoort opgehouden; maar de voetstappen, waar bleven zij? Al wat hij hoorde, waren de slagen van zijn eigen hart, van zoo velerlei overspanning nog niet bedaard. De voetstappen! - dat de Gouverneur van het kasteel het aan zijn Luitenant zou overlaten de rondte te doen, niets natuurlijker; maar Charles Kerkadet, deze toch moest komen; wat toefde hij? Ongeduldige Rosse Jan! Madeleine's minnaar verzuimde dien pligt niet; daar stapte hij met de meeste argeloosheid onder den toren langs, in wien reeds de vijand was binnengeslopen. Eindelijk, eindelijk hoorde onze Luikenaar, die zich zoo digt mogelijk onder het open vensterke hield, hem voorbijgaan en waagde het fluks een blik naar buiten te werpen; de gang van den bisschoppelijken officier had al het zware, al het ongeregelde der gebaren van iemand, die zich loom en traag gevoelt, ten gevolge van een druk festijn. Iets dergelijks had zijn valkenblik in nog hoogere mate in de houding van den Gouverneur waargenomen, toen deze aan de regte des Luitenants opreed, het hoofd voorover, de teugels slap. Het leed geen twijfel, als deze twee

den slaap hadden gevat, zij zouden tot den ochtend voortsluimeren; maar daartoe moest hun tijd worden gegund.

- '*Patience, plante tardive!*' neuriede Rosse Jan, in zich zelven, - de kraaijen, die zijn binnenstuiven uit het nest had opgejaagd, keerden krijschend tot de takken van het geboomte, om den toren opgeschoten, weêr.

- '*Patience!*' neuriede hij voor de honderdste maal misschien; het halve uur scheen eene halve nachtwake te duren.

- 'Ten leste!' ontsnapte den bedaarden Paets, en Jonker de Preys sprong op van blijdschap, toen zij de eerste koordladder, met hare haken aan het venster bevestigd, triomfantelijk zagen omlaag zwieren; zij daalde al dieper en dieper; het lood, dat aan de laatste sport hing, deed goede dienst; ook had Rosse Jan haar forsch genoeg geworpen, om op geen rotsbrok te stuiten. 'Ten leste!' en Paets wenkte zijne manschappen uit het lusthuis, en een houten ladder in den hof, zoo het heette ten dienste van reparatie, neêrgelegd, maar die gemeenschap met de touwladders geven moest, werd door de soldaten tegen den wand der rotsglooijing geplant. De geoefende oogen van den Luikenaar hadden volkomen juist gemeten; de afstand tusschen de hoogste sport van deze en de laagste van gene, hij viel te slechten.

Ademloos verbeidden de krijgslieden wie geroepen zou worden den weg te wijzen; Frank, die het zijn pligt geloofde voor te gaan, had den regtervoet al op de trede.

- 'Vaandrig de Preys! blijf hier!' beschikte Paets; en hoe het in het gemoed van den jongeling mogt stormen, hij beheerschte zich zelven. Terugtredend had hij gehoorzaamd.

- 'Daam!' klonk het.

Hij, dien wij straks op den grond hoorden fluisteren, een krasse oude soldaat, die onder de watergeuzen zijne *premières armes* had gemaakt, en die half zeeman was en half voetknecht, in tijd van nood tevens ruiter, en dan een van de rapste, hij mompelde een 'God dank!' en was op weg.

Hoe aller oogen hem in de doodsche stilte volgden, vergezelden, schred voor schred! Stemde het statelijk tooneel der rotsmassaas, door de maan beschenen, den stillen vloed er onder ten spiegel, van zelf de ruwsten tot ernst, het spel, dat hier

werd gespeeld, deed dien bij wijlen in schrik verkeeren. Vlak als die bruine vakken schenen, het hoofd zou te pletter slaan wie er langs neêrstortte; zweemen mogt die vloed naar vloeijend zilver, onder den glans gaapte het graf!

Daar had Daam, met den koordladder om het lijf, de hoogste sport der houten leer bestegen; maar niemand de geloofde dat hij tot dit hulpmiddel zijne toevlugt zou nemen, als hij het lood, aan de koorde bengelende, behendig grijpen kon.

En men zag hem klouteren langs de rots, en den nog niet strammen arm uitstrekken; hij greep, en straffer hing de touwladder neêr; toen wond hij de medegebragte koorden los, en de leeren waren zaamgehecht.

Op ging Daam, op naar den toren, en was dien binnen; een tweede soldaat steeg naar boven, maar meent niet dat daarom de belangstelling verminderde. Voegde zich bij de spanning hier beneden, wie het eerst gewaardigd zou worden te m o g e n - misschien bij een enkele te m o e t e n - volgen, bij het luisterend oor leenen van allen, of iemand van deze of gene zijde naakte, voegde zich bij deze niet de onrust over de wachtenden daar boven, van allen bijstand gescheiden, de weêrlooze prooi van den eersten schildwacht den beste? Ontzaggelijk drama, waarvan ieder personaadje, die den voet op den eersten sport zette, in eenen nieuwen hoofdpersoon verkeerde, die een ander tooneel opende, duldde die nachtelijke rotsbeklimming zelfs geen overwegen van het gevaar! Dat kon eene huivering aanjagen, dat kon doen duizelen, en wie een dier beide gewaarwordingen ten slagtoffer werd, hij zon er niet slechts met zijn eigen leven voor hebben geboet, neêrgepletterd of neêrgeplompt had zijn gil den aanslag verraden!

Bij beurte, man voor man, stegen de bredasche soldaten op; het ging langzaam toe, de soldeniers hadden hunne wapenen meê te voeren. Een zevende was den toren binnengeraakt - geraakt, zeggen wij, want het was minder behendig gegaan dan wie hem voorklommen - de achtste stond aan de trede.

- ‘Schuilt in het lusthuis!’ gebood Paets, terwijl hij in zijn harte de wolk zegende, die voor de maan dreef, daar zij den toestel aan de blikken van wie hij vreesde te zullen zien opdagen onttrekken zou; ‘schuilt!’ hij hoorde het hinniken van rossen.

Het brak eens en nog eens de stilte van den nacht af, maar geen hoefgetrappel volgde; daar klonk het ten derden male, en toch niet digter bij.

- ‘Vaandrig! het zullen paarden in de vesting zijn; het opklimmen ga zijn gang.’

Onze arme angstige Arie was aan de beurt; de houten leer op ging het vlug, maar aan de touwladder gekomen, aarzelde hij, blikte naar boven, steeg een paar schreden; daar bliksemde een musket naar beneden...

- ‘Als het afgaat,’ kreet Frank, ‘zijn we verloren!’
- ‘Eer wij uit de Kreeft gingen, zag ik ze na,’ sprak Paets bedaard; ‘ze zijn ongeladen; zwaard of dolk dacht me genoeg om 't lijf te weeren.’
- ‘Luitenant! mag ik den stakker te hulp komen?’
- ‘Als de overigen boven zijn,’ luidde het laconisch antwoord; ‘eer ik zelf opklim.’

Onze Luikenaar had den derden togtgenoot in den ouden wachttoren niet afgewacht om zich gerustgesteld te gevoelen over den gang der zaak; toen de tweede binnensprong, was hij gaan rondsnuffelen naar de deur van het vertrek, en zoodra hij die had gevonden, beproefde hij of zij kon worden geopend. Geopend? ze stond maar aan, daar hare grendels zoo waren verroest, dat ze niet meer vielen te verwrikken.

Een portaaltje met verzakten vloer van rooden baksteen leidde naar een smallen steenen trap, die benedenwaarts voerde. Dezen, ondanks zijne wondere wentelingen, in allerijl meer afgewipt dan afgestegen, voelde hij, in het rond tastende, muur en weder muur en ten laatste eene zware met ijzer beslagene deur, die van buiten bleek gesloten te zijn.

- ‘*Charmant!*’ pruttelde hij, halfluid, ‘dus zal men gedwongen zijn het venster uit te klimmen om dit oude kraaijennest te verlaten!’

Terwijl hij zoo morde, viel zijn oog op een smallen straal van licht, vlak voor zijne voeten, uit eene gleuf in den grond dringende.

- ‘Een valluik? en zoo ja, dan wordt het onderdeel van den toren bewoond,’ oordeelde hij. ‘Wie kan daar verblijf houden? Gevangenen? Als ik goed gis, worden ze niet al te hard behandeld, daar er licht is tot zoo laat in den nacht! Toch is vrijheid zoeter dan zoo'n onderaardsch verblijf! Het

kan ook het gezin van den portier zijn. *Allons donc, "hardiesse,"* zou de schalk zeggen,' en zonder met den linkervoet den vasten grond te verlaten, stampte hij met den regter herhaaldelijk op hetgeen hij voor een valluik hield.

- 'Wilt zelf de grendels losschuiven, die van buiten zitten, zoo gij naar beneden moet,' werd hem met zacht gesmoorde stem toegeroepen, kennelijk vlak onder het luik.

- 'Aan welke zijde zitten ze?'

- 'Zoo ge dat niet weet, wat doet gij hier?'

Montaigne had reeds de stem *la fleur de la beauté* geprezen, en ofschoon wij nergens vinden geboekt, dat Rosse Jan dien had gelezen, getuigen mogen wij, dat ook den Luikenaar de zin was bedeeld die den Gascogner onderscheidde; het geluid heugde hem langer dan het gezigt.

- '*Une trouvaille*,' dacht Rosse Jan bij zich zelven; 'zou het mogelijk zijn!... frisch gewaagd is half gewonnen!'

- 'Gij antwoordt niet? Wat komt gij hier doen?' klonk het gejaagd uit de diepte.

- 'U verlossen,' hernam Rosse Jan stoutmoedig.

Een uitroep van verrassing, gevolgd door een smartelijken zucht, was het eenig antwoord.

- '*Ventre-bleu!*' borst Rosse Jan uit, 'wijs mij den weg om tot u te komen, zoo gij lust hebt vrij te zijn; zeg mij waar ik den grendel zoeken moet?'

- 'Links zijn er twee!'

Meer had de vernuftige spion niet noodig om die al tastende te vinden. Zoodra ze weggeschoven waren, voelde hij een zwaren ijzeren ring ouder zijne hand, waardoor het logge, rondom met ijzeren staven bezette luik viel op te ligten. Echter bleek dit voor een man alleen een looden taak; en de gevangene, hetzij uit vrees, wie er komen zou, hetzij uit besluiteloosheid wat hem te doen stond, de gevangene werkte van zijne zijde niet mede.

- 'Duw dan wat aan, gij, daar beneden, verweerde bloodaard!' riep Rosse Jan hem in zijn ongeduld toe, en gaf zijner verontwaardigde verbeelding lucht in een vloed van vragen. 'Is er geen trap? kunt gij zoo ver niet reiken? zijt gij geboeid?'

- 'Er is een trap en ik ben niet geboeid, maar....'

- 'Maar!... gij geeft u niet gaarne veel moeite, niet waar?' sprak Rosse Jan, wien het ten laatste toch gelukte, door inspanning zijner buitengewone spierkracht, het luik op

te rukken. Als ge meent dat hij, in zijne drift, nu ijlings naar beneden sprong, bedriegt gij u; om zich den terugtogt te waarborgen, deed hij eerst eene kram in den wand den ijzeren haak vangen.

Onder dat bukken was hij een ruim gewelf gewaar geworden en een niet ongemakkelijken steenen trap; hij stoof dien af, hij schreed op den gevangene toe, maar deze scheen naar de kennismaking volstrekt niet te verlangen. Immers, hij trok zich terug met dezelfde drift waarmeê hij den ander zag naderen; hij week weg tot in den uitersten hoek van zijn kerker. Verder kon hij niet achteruit deinzen, en zijn ongeroepen bezoeker bleef dan ook nu vlak voor hem staan.

Het was een zonderling schouwspel, eene zoo groote, slanke gestalte, als die des gevangenen bleek, dus onthutst en beschroomd het hoofd te zien buigen voor dat kleine misvormde manneke in narrenkleedij, 't geen hem met zijn klare, scherpe oogen stond aan te staren, om eensklaps met ernstig hoofdschudden te zeggen:

- ‘Ongelukkige! nog altijd dezelfde, niet eens den moed te hebben om tot uwe bevrijding meê te werken!’

De andere zuchtte diep.

- ‘Herkent ge mij, ondanks dit mommenpak? Ik doe het u, al kan ik in dien hoek niet zien wat gij aan hebt.’

- ‘Aan wien komt gij mij overleveren?’ antwoordde de gevangene met een stem, trillende van vreeze.

- ‘*Vous broyez du noir!*’ riep Rosse Jan levendig, terwijl hij hem de hand reikte. ‘Ik ben hier met Staatsch krijgsvolk: wij komen er u uithelpen; het kasteel is zoo goed als in onze magt.’

Op nieuw slaakte de gevangene een zucht, die echter zijn boezem geen lucht gaf, want hij vroeg op droeven, slependen toon, zonder eenig bewijs te geven van blijde deelneming:

- ‘Is Kapitein Héraugière hier met u?’

- ‘Hij komt morgen de stad opeischen... en overgeven zal ze zich; wat zou ze tegen zijn ruiters vermogen?’

Geenerlei betuiging van bewondering, van belangstelling zelfs volgde; slechts vroeg de ongelukkige met eene bevende stem, die van de smartelijkste onrust getuigde: ‘Is... hij... is hij... met u lieden?...’

Wie die ‘hij’ was, Rosse Jan scheen het maar te wèl te weten.

- ‘Morgen zult gij hem zien, aan de zijde van Héraugière!’

- ‘Hemel! wat zal ik hem zeggen?’ kermde de gevangene, in zoo groote ontsteltenis, dat hij zich liet neêrvallen op den eenigen stoel, dien het armelijk verblijf aanbood.

- ‘Schaam u, zoo onmannelijk week te zijn geworden,’ ving Rosse Jan aan, en had eene scherpe boetpredikatie op de lippen; maar zoodra hij, den verslagene digter genaderd, dat bleeke uitgeteerde gelaat aanschouwde, flaauwelijk door het weifelend lampje aan de zoldering verlicht; zoodra hij de bruine vóór den tijd vergrijsde haren zag van den man, dien hij in den vollen bloei des levens had gekend; zoodra hij opmerkte hoe die schreijende oogen bleken ingezonken door jaren jammers, dreigde hij door mededoogen te worden overmeesterd. Waarom maar dreigde?... was dan inderdaad dat ascetenhoofd niet in een monnikskap gevat? plooide zich geen monnikspij om die magere leden? Rosse Jan rilde, Rosse Jan deinsde achterwaarts.

- ‘Ongelukkige! gij zijt toch niet...?’ borst hij uit.

- ‘Ja! ja!’ viel de andere in, voor het eerst met levendigheid. ‘Ik ben wel... ik ben wel wat gij meent... ik... ben tot den schoot der Kerk teruggekeerd.’

- ‘Dat is verachtelijk!’ hernam Rosse Jan en keerde hem den rug toe, of hij willens was terstond heen te gaan.

- ‘Hoor mij! eilieve, hoor mij! en gij zult begrijpen, indien al niet vergeven,’ begon de arme, zwakke man, voor wien het thans eene behoefte scheen zijn hart uit te storten.

- ‘Om den wille eener armzalige legende ben ik hier niet gekomen! De dienst, die ik u had willen vragen, kunt gij, die het met den vijand houdt, mij niet bewijzen. Tot morgen bij Hérangière!’ En Rosse Jan had den voet op den trap.

- ‘Wat kan ik doen? wat mag ik doen?’ riep de ongelukkige, in verlegenheid de handen wringende. ‘Een edelman heeft maar één woord.’

- ‘Dat meende ik ook; maar het blijkt, dat gij er twee nahoudt. Of telt het vroeger gegevene, hier alle dienst te verleenen, niet langer meê?’

- ‘Gij weet niet, waartoe gij mij verzoekt! Maar spreek, spreek dan toch! Waarin zou die dienst moeten bestaan?...’

- ‘Allereerst mij te zeggen of er nog een anderen uitgang van dezen wachttoren is, dan dien vlak voor den trap?’

- ‘Dat is de eenige.... Mijn cipier heeft er den sleutel van.’
- ‘Waar huist die?’
- ‘Ik weet het niet; hij zal wel geene afzonderlijke woning hebben; hij is een der suppoosten van den provoost-geweldige.’
- ‘En waar vinde ik hem?’
- ‘Ik onderstel, dat hij huist in de gewone gevangenis... nevens het logies der soldaten, hier in bezetting.’
- ‘Waar moet ik dat logies zoeken?’
- ‘Maar..... hoe kunt ge mij dat vragen? Gij zegt meester te zijn van 't kasteel, en gij weet niet eens waar de kaserne is!’
- ‘Wij hebben een deel van het kasteel ingenomen, en om bloedstorting te vermijden, wenschen wij de bezetting in den slaap te overrompelen: daartoe hebben wij een gids noodig.’
- ‘Ik meende, dat gij hier volkomen bekend waart, gij, die den geheelen vorm van het kasteel hebt nagebootst.’
- ‘De uitwendige gedaante, ja, die kenne ik; maar weet ik daarom hoe de gebouwen van binnen zijn gesteld en hoe men die gebruikt?’
- ‘Mijn geheugen is... zwak geworden, ik kan u dat zoo uit het hoofd niet zeggen; ik zou zelf op het terrein moeten wezen.’
- ‘Zoo het daaraan hapert, zal ik u haastelijk uithelpen. Is hier geen venster of zoo iets, waardoor gij licht en lucht ontvangt?’
- ‘Hier is geen venster; wij zijn onder den grond, als gij kondt opmerken.’
- ‘Een gezonde woning voor een edelman, die op zijn woord van eer gevangen zit!’ hernam Rosse Jan in het rond ziende, niet louter uit nieuwsgierigheid, maar om in sarcastische taal zijne laatste, scherpste pijlen af te schieten. ‘In waarheid, precies eene kluizenaarscel. Alles wat er bij hoort is ter hand: een krusifiks, een Mariabeeld, een doodshoofd, en ja, *ma foi!* ook eene discipline; al de grappen van de paperij! 't Is jammer, dat uw degen er niet naast hangt! Maar dat is zeker uit voorzorg geschied, want eene ure overdenkens wát gij eenmaal geweest zijt en wàt er nu van u geworden is, zou u tot vertwijfeling brengen; gij mogt dan uw wapen gebruiken tegen u zelven.’

Rosse Jan bleek niet te hebben gerekend op het schild, dat de dweeper in zijn geloof had; hoe vlijmend gepunt, de prikkel stiet er op af.

- ‘Ik ben een groot zondaar, ik weet het; maar tot de zonde waarover men zich niet meer berouwen kan, zal ik nimmermeer vervallen!’ hernam de gekerkerde met meer vastheid dan hij nog had getoond.

- ‘Zoo laat ik u in uwe ruste,’ klonk het, en met de hem eigene vlugheid steeg de Luikenaar den trap weêr op, zonder te luisteren naar den ongelukkige, die, op smeekenden toon en in afgebroken woorden, hem terug trachtte te houden.

Uiterlijk koel, maar voorzeker aandoeningen des gemoeds ten prooi, die hij slechts met moeite beheerschte, liet Rosse Jan het valluik op nieuw neêrglijden, verzuimde hij zelfs niet de grendels daarover heen te schuiven. Overbodige voorzorg, meent men, bij den, volgens zijn beweren, vrijwillig gekerkerde. Héraugière's vertrouweling zou er verre van zijn geweest, u dat toe te geven. Als die monnik zijne gevangenis verliet anders dan onder zijne hoede en als zijn bondgenoot, dan kon hij vijand, dan kon hij verrader worden; en om dat voor te komen, moest het niet meer in de magt van dezen staan, uit het gewelf te verschijnen, vóór alles beslist was. Tenzij....

De twee of drie en twintigste soldaat was op de ladder. Vaandrig de Preys vergezelde hem; Arie, de naauwelijks halverwege neêrgevallen Arie, had de hoop vast opgegeven, dat hem hulpe dagen zou. Hij mogt van geluk spreken, maar den schouder, op welken hij in zijn val was neêrgekomen, te hebben ontwricht; hij had nog meer stof zich te verheugen, dat de klove, in welke hij zich geklemd geloofde, toegankelijk bleek. Frank overzag den toestand, op de hoogte van den val gekomen, bij den eersten blik; hij wenkte den soldenier, die een paar sporten hooger, beidende was blijven stil staan, maar voort te klimmen.

- ‘Dat ik meê mogt gaan!’ zuchtte de jonkman. Hij geloofde niet dat hem, na die groote teleurstelling, op deze leêr iets zou kunnen treffen, dat zijn verdriet ten top zou voeren, dat hem tergen zou: hij had buiten Arie gerekend. Al wat Frank van den

soldenier vergde, het viel te doen; bij den terugtogt kwam het op de voeten aan; waar steun vereischt werd, verstrekte de Jonker dien even gereedelijk als gewillig. Arie moest door zijne zorg zijn arm schier niet missen: doch Arie, eindelijk te hulp gekomen, hij jammerde er niet minder om. Arme de Preys! drie malen zoo hoog te klimmen, als de gevallene het arendsnest had geloofd, het zou hem ligter zijn geweest, dan dien kermende en krimpende de houten ladder af te helpen. Iedere stap naar beneden, door Frank verwenscht, als hem verder voerende van zijn doel, dat binnen zijn gezigt lag en dat hij toch niet bereiken mogt; iedere stap afwaarts, waarbij hij Arie, die een sport hooger scharrelde dan hij, schoorde en schraagde; iedere stap ontlokte den laatste eene klagt, die alleen op zijn straf vermaan geen kreet werd. Eindelijk, - een vierde uurs te voren, zou de Jonker niet geloofd hebben, dat hij er blijde om wezen zou, - eindelijk voelde hij weder den vasten grond; de laatst beneden gebleven soldaat stond aan de eene zijde der ladder, ‘aan die der aangeschoten vlerk,’ als de ruwert zich uitdrukte; meester Zibrecht had aan de andere post willen vatten, maar Wouter Willemsz was hem voorgeweest; de musketier deed al weêr dienst.

- ‘De Preys!’ sprak Luitenant Paets zijnen Vaandrig toe, zoodra de bezeerde in het lusthuisje was gebragt, ‘gij hebt op onze wandeling van gister morgen, - want de dag is al aan het krieken, - gij hebt gewenscht met ontrold vaandel Hoey binnen te rijden; welnu, dit voorregt zal u te beurt vallen; het is het wagen van lijf en leven waard! Gij vergezelt zoo aanstonds meester Zibrecht naar zijne woning; ik draag u het commando op over de ruiters, die daar mijne bevelen wachten. Gij keert met hen herwaarts en blijft letten op het teeken, dat u uit den toren moet worden gegeven. Eene witte vaan of doek zal wapperen, zoodra wij daar binnen zeker zijn van den goeden uitslag. Dan trekt gij met de helft der ruiters naar Amay, waar de paarden geborgen zijn, en rukt met twee hunner op, Kapitein Héraugière te gemoet, die na de boodschap van dezen morgen wel onder weg naar Hoey zal zijn. De andere keeren hier terug met de paarden, ze kunnen te pas komen. Aan den Commandant doet ge naauwkeurig verslag van alles wat hier is voorgevallen en... het verdere zal van hem afhangen. Hebt gij me begrepen?’

- ‘Volkomen, Luitenant! het zal stiptelijk worden uitgevoerd!’ hernam Frank.

- ‘Maar... niet al zuchtende, maar goedsmoeds!’ voegde Paets er bij, zijn Vaandrig de hand reikende.

- ‘Goedsmoeds zal ik zijn, zoodra ik te paard zit om de mare der verrassing te brengen,’ was des Jonkers wederwoord.

- ‘Ik ga er met Gods hulpe mijne mannen toe volgen.’

En de Luitenant ving op zijne beurt den hagchelijken togt naar boven aan; maar het scheen bepaald dat hij dien niet ongestoord volbrengen zou. Halverwege gekomen, overzag de bedachtzame het tooneel, dat zich regts en links voor hem uitbreidde; daar meende hij, waar de maan een gedeelte des wegs, die naar het lusthuisje leidde, verlichtte of het dag was, twee gestalten gewaar te worden, die zich blijkbaar in de rigting van de la Géneste's zomerverblijf spoedden. Hij stond stil op de door hem bestegen sport; hij bleef op deze stil staan; Vaandrig de Preys, die den blik niet van hem gewend had, maar wien eene kronkeling van het pad wat er gaande was verborg, merkte het op:

- ‘Naar binnen, mannen!’ gebood hij.

Meester Zibrecht was de beide soldaten al voor; Arie lag nog altijd in het lusthuisje uitgestrekt.

Paets verroerde zich niet, hij bleef neêrblikken.

Vaandrig de Preys stond, van uit de schaduw, te staren in de rigting die des Luitenants hoofd hem aanwees; Vaandrig de Preys zag eindelijk een paartje opdagen, ‘een vrijend paar,’ dacht hem.

Maar Wouter Willemsz had uit het venster van het lusthuis beter gezien; open ging de deur: ‘welkom!’ riep hij. Al zou een ander het er om uitgeschreeuwd hebben van pijn, toen zijn voet hem onder het voortspringen herinnerde, dat van dergelijke beweging nog geen sprake mogt zijn, hij was zijne Gonda op zijde.

- ‘Tweëerlei liefde!’ lachte Nicolaas, ‘allebeî aangeboren, de liefde voor het vaderland,’ en hij wees op zich zelven, ‘*et l'amour pour un blessé*...’ want Gonda boog zich al naar den voet van Wouter.

- ‘Een witte doek,’ vroeg de Vaandrig, ‘de Luitenant moet weten, dat er geen onraad is.’

- ‘Neem den mijnen,’ sprak het meisje; zij had dien uit hare keurs te voorschijn gehaald; zij knoopte hem om het gevest van den sabel, door Wouter getrokken.

En Paets begreep het heen en weder gezwaaide sein en steeg hooger, en de minnaar begreep waarom zijne Gonda bloosde, en

sloeg den arm, die het veiligheidsteeken ophief, beveiligend om den blooten, blanken hals.

Er zou een aardig hoofdstuk te schrijven zijn, hoe lang velerlei waarheden al in beoefening werden gebragt, eer de verkondiging van deze, in keurigen stijl, hen tot gemeen goed maakte. '*Quand on a assez fait auprès de certaines personnes pour avoir dû se les acquérir*,' - de gulden spreuk heugt den lezer uit de la Bruyère, - '*si cela ne réussit point, il y a encore une ressource, qui est de ne plus rien faire*.' Was Rosse Jan er van doordrongen, toen hij de gevolgen ging gâslaan van het heldhaftig middel door hem beproefd, ontnuchtering, verstooting, afzien? In het gewelf teruggekeerd, liep hij een paar malen met groote schreden over het valluik heen en weêr, - door den gevangene waren zijne voetstappen naauwelijks vernomen, of deze was den trap opgeklommen, en had uit alle magt aan het luik geduwd, eer de grendels nog werden weggeschoven.

- 'Een goed teeken!' ving Rosse Jan aan, den looden last optillend en de hand des monniks vattend; 'gij verlangt ten leste toch naar uwe vrijheid?'

- 'Gij hebt mij verlaten, met wrok in het harte, dat kon ik niet dragen! Ik riep u terug, ik had u nog zoo veel te vragen, nog zooveel te bekennen.... Gij wildet niet luisteren, geen geduld met mij oefenen; wreed en koel sloot gij de ooren en keerdet u met minachting van mij af....'

- 'Ik houd geen conversatie met de dooden, als er levenden zijn, die op mijne hulp wachten..... Nu er zich blijken van herleven bij u opdoen, nu is het wat anders.... Ga met mij meê bewijs mij de dienst, die ik noodig heb, en.... al gaandeweg zullen wij praten.'

- 'O! als gij wist welk een strijd het mij heeft gekost u niet te volgen!'

- 'Zoo geef dien strijd op, en lijdt nog eene nederlaag meer; ik acht, dat deze niet de ergste zal zijn van uw leven!'

- 'Ik heb gezworen.....' sprak de monnik met weifelende stem, terwijl hij intusschen, door Rosse Jan, die zijne hand niet losliet, voortgetrokken, al weêr een paar stappen naar boven had gedaan.

- ‘Gij hebt gezworen niet uit het kasteel te ontvlugten, dat begrijp ik..... maar daarvan is ook in het geheel geen sprake.’

- ‘Neen!..... maar ik begrijp heel goed waar het op neêr komt; datgene waartoe gij mij verlokken wilt, is voor mij misdaad; men zal het verraad noemen en strengelijk rekenschap vorderen.’

- ‘Eilieve! waarvoor denkt gij dat Kapitein Héraugière u houden zal, als gij ons deze dienst n i e t verleenen wilt en hij u morgen daarvoor ter verantwoording laat roepen?’

De ongelukkige man scheen bij die herinnering ineen te krimpen van schrik.

- Héraugière! Weêrzien!’ riep hij, ‘dat..... kan ik niet! Het bloed wordt me kil van angst, bij de gedachte..... Bewaar me daarvoor!’

- ‘Ik sta u borg voor zijne goede ontvangst, als gij mij nu bereidwilligheid toont,’ verzekerde Rosse Jan stoutelijk, en liet het luik weêr toevallen, want de monnik was onder zijne leiding werktuigelijk den trap geheel opgeklommen; hij bevond zich met den Luikenaar reeds in het portaal van den toren.

- ‘Jezus! Maria! wees mij genadig! ik kan niet anders! ik kan niet meer terug!’ zuchtte hij; de torendeur stond open en daar buiten werd hij de Staatsche soldaten gewaar.

- ‘*Ainsi soit-il!*’ fluisterde Rosse Jan hem in; ‘thans moet ge met ons meê; de krijgswet heugt u nog, en met Luitenant Paets is geen gekscheren!’

- ‘Luitenant Paets!’ zuchtte de monnik; ‘waarom jnist deze!.....’

- ‘Wees gerust; hij weet niet wie gij zijt, en heeft geen tijd er naar te vragen; wij gaan te zamen als gidsen de anderen voor. En nu, zeg me allereerst, zijn we hier aangeland op de binnenplaats van het kasteel?’

- ‘Ja! dit heet de Vlaamsche plaats.’

- ‘Welken weg dienen wij dus te nemen?’

- ‘Regt overstekende komen wij aan op den zijvleugel van het slot: de roode poort, die er toegang toe geeft, moeten wij binnen; maar dat zal niet in stilte kunnen geschieden, want daar ligt eene wacht.’

- ‘*Bon à savoir!*’ en Rosse Jan wendde zich van hem af en liep in haast op Luitenant Paets toe, met wien hij fluisterend eenige woorden wisselde.

Héraugière's bevelvoerder verloochende zijne voorzigtigheid niet.

- ‘Het zal toch raadzamer zijn, het binnenplein niet regt over te steken,’ sprak Rosse Jan tot den monnik; ‘leidt ons liever zijwaarts voort, langs de gebouwen.’

- ‘t Is een omweg...’

- ‘Maar des te langer blijven wij onopgemerkt.’

Voort ging het, voort, van nu af onder een zoo onafgebroken stilzwijgen, alsof zij hunne eigene voetstappen beluisterden, die zij toch zoo min mogelijk hoorbaar trachtten te doen zijn. Alles in en om dit gedeelte van het kasteel scheen in de diepste rust verzonken. Men vernam niet eens den gewonen eentoonigen schred van den schildwacht, hoe digt men ook de hoofdpoort reeds was genaderd. Waar was deze, dat hij niet aanriep? Had hij zich in het kleine wachthuis begeven, vlak tegenover den ingang gelegen, en was hij daar in slaap gevallen? Een paar Staatsche soldaten traden het, op bevel van Luitenant Paets, binnen.

- ‘Dat geeft zeker alarm!’ jammerde de monnik.

- ‘*Et ils se battront*, des noods man tegen man, *c'est leur état*.’

- ‘Maar ik.... ik heb mijn woord gegeven, nooit weêr de wapenen te zullen voeren tegen den Bisschop.’

- ‘Wie die het u vergt? ik vecht ook slechts tot verweer.’

Het kwam er niet toe.

De soldaten vonden slechts drie man in het wachthuis, die in slaap waren gevallen bij hun drinkgelag. Bij het licht der kleine lantaarns, die onze verrassers hadden medegebragt, zagen zij bekers en dobbelsteenen op de tafel; de lamp, die al walmende scheen uitgegaan, had het kleine schoorsteenlooze vertrek in bedwelmenden nevel gehuld.

De onvoorzigtige slapers werden gewekt en gekneveld, neen, gekneveld en gewekt, eer zij genoeg bewustheid hadden om naar de wapenen te grijpen.

- ‘Brengt hen in het gewelf van den ouden toren!’ beval Luitenant Paets, en dit bevel werd zoo vlug en tevens zoo stil ten uitvoer gebragt, dat de slaapdronkenen reeds tot den ingang hunner gevangenis waren genaderd, eer zij regt wisten of hunne wettige opperhoofden dan wel stoute overrompelaars hen deze harde bejegening aandeden. Toen het hun duidelijk was geworden wie, bleek het te laat om zich te verzetten.

- ‘Naar het logies der soldaten!’ had de Luitenant Rosse

Jan intusschén toegefluisterd, en vóór ging de laatste met den monnik, de hoofdpoort in, een zijgang door; daar klonk den Staatschen een gelach en geraas toe, of er in het *corps de garde* kermis werd gehouden.

Paets had geene oogen om het schouwspel te waarderen, dat zich aan zijne blikken opdeed; dat wij het u mogten doen zien, zoo als het voor de onze staat. Eerst de hoofdgroep. In dolle vrolijkheid, ten deele der halfledige kruik dank te weten, streek een oude likkebroêr met schorren strijkstok een deuntje op de vedel, die heen en weêr ging, naar hij op zijn ton waggelde. Het was niet maar een dansdeuntje zonder dansers; vóor hem zwierde een paartje, dat bestond uit een blonden vlasbaard en een grooten zwarten hond, die in het springen zijn partner geen zier toegaf. Het kaarsje, dat de speelman op den verweerden vilten hoed had gezet, flikkerde door wolken van rook, die eenige niet overnuchtere omstanders hem in het gezigt bliezen. En nu den achtergrond. In den eenen hoek werd gespeeld, en geworsteld, gelooven we, want men hoorde banken, die omstoven; want men zag eenen arm die naar eene keel greep, zoo hoog was de twist gerezen; - in den anderen waren de manschappen in den wie weet hoeveelsten hemel; de volle kroes liep schuimende over, en wie haar aanstaarde, allerbespottelijkst wigtig in zijn kort eindje blazend, hij scheen zoo zalig! Voldoet de voorstelling u? ons maar ten halve; doch wat ons troost niet te zijn geslaagd, het is dat het Adriaen Brouwer's talent eischte, die schier dierlijke en toch zoo dartele dwaasheid regt te doen, toen er een schaterend gelach opging, bij het gebod van den likkebroêr aan den vlasbaard om zijne schoone te kussen.

De jongen greep een poot en zette zoo'n jolig gezigt...

Als een bliksemstraal flikkerde des Luitenants uitgetogen degen; de beeldspraak werd nooit juister gebezigd, want schrik sloég den drom om het harte, toen Paets, op de verzekering dat het kasteel in zijne magt was, donderend de bedreiging volgen liet, hoe wie zich niet overgaf, des doods zijn zou.

- ‘Lijfsbehoud!’ stotterde de likkebroêr.

- ‘Toegestaan aan elk!’ was Paets wederwoord, ‘die zich gedwee eene korte gevangenschap onderwerpt.’

Huurlingen als ze waren, aarzelden zij toch een oogenblik. Wie straks elkaâr, al worstelende, voor valsche spelers uitmaakten, zij schenen verzoend; wie den derden hemel dachten in te gaan, bleken aangeblazen door den moed van den roes.

Paets hoorde hen driftig eenige woorden wisselen, in wat hij een mengelmoes van alle talen ter wereld geloofde. Het leed langer geen twijfel, dat de kloekhartigsten weten wilden, wat buiten gebeurd was; schoon zonder officier in hun midden, verkondigden de blikken der meesten wien zij instinctmatig tot hunnen aanvoerder kozen. '*Partie égale!*' meende Paets te verstaan; hij was zeker hen een sein te hebben zien geven. 'Velt geweer!' sprak hij tot zijne manschappen; maar wie schoof, wie sloop daar, waar het logies het donkerst was, zoo hij zich vleide onopgemerkt en onbegrepen, naar de deur toe? Wie was al achter de Staatsche soldaten om? wie was er haast uit? Wie anders dan de vlugge danser van zoo even, wie anders dan de vlasbaard, die, door Rosse Jan gegrepen, hoog de lucht inging als een veêr, maar, spartelende met armen en beenen, log als lood op den nek van den aanvoerder neêrkwam. De polichinel had zijn wit meesterlijk getroffen.

Zoo iets moest gezien worden, zoo iets laat zich niet vertellen; want hoe valt het in éénen adem weêr te geven, wat in één zelfde oogenblik geschiedde: de redding misschien van het leven van Rosse Jan door den monnik, die den zwarten hond met de magere vingeren neep of het ijzeren waren, toen deze den aanvaller zijns meesters te lijf sprong, en het bedaarde, doch beslissende woord van Luitenant Paets:

- 'Vuur, mannen!'

Maar zou hij die smeekenden laten doorschieten? Hunne wapens lagen aan zijn voet.

- 'Heb dank voor uwe hulpe!' sprak Rosse Jan den monnik toe, een omzien met dezen alleen in het ontledigd logies der soldaten; 'al wat er goeds in u stak is nog niet gestorven. Een hartige teug uit deze kruik,' - en de polichinel reikte hem een kroes, - 'en gij zult u geheel de oude gevoelen...'

Doch de sombere dweeper bleef staan waar hij stond; zijne oogen hadden bij de dankbetuiging van den Luikenaar niet geflikkerd; verweet hij zich zelven misschien reeds wat hij tot de verrassing had bijgedragen? Tegen eene krib leunende, liet hij het hoofd hangen, de handen over de borst zaamgevouwen.

- ‘Jarenlange gevangenschap heeft u neêrgedrukt,’ begon Rosse Jan weêr; ‘maar ge zijt nu vrank en vrij...’

- ‘*Tant que ça dure*,’ viel de ongelukkige in, op doffen toon. ‘Morgen ben ik op nieuw gevangene en dan van Héraugière!’

- ‘Als van ouds zijn gunsteling, meent ge. Laat het dagen en gij zult de zaken anders inzien dan bij deze kwijnende lamp. Gij hebt tot het gelukken van onzen aanslag meêgewerkt; oude vrienden zullen u...’

- ‘Doe mij aan hen niet denken!’ riep de monnik heftig, ‘ik weet zelf niet hoe ik er toe gekomen ben met u te gaan; aanspraak op loon maak ik er niet voor, maar, om den wille der straffe, die mijn deel zal zijn, spaar mij ten minste het weêrzien; zoo digt bij Paets te wezen, was al angst genoeg!...’

En de dweeper rilde.

- ‘Waarom u voor hem verborgen? Het verleden vergevende en vergetende...’

- ‘Dat zal hij niet! Dat kan hij niet! Dat mag hij niet! Stond het dan straks in mijne magt? En toch ben ik dood voor mijne maagschap, toch moet ik dood voor haar blijven!’

- ‘Ge zijt de eerste ongelukkige, dien ik niet begrijp,’ sprak Rosse Jan met gevoel; ‘de eerste; ik dacht iedere ellende te kennen. Maar de uwe, een harte waarin alle zweem van liefde is uitgedoofd...’

- ‘Of ge waarheid spraakt!’ borst de verdoolde uit, ‘er zou dan een einde zijn aan mijn schrikkelijken strijd.’ En heen en weêr in dien schemerschijn schreed de slanke gestalte, terwijl zijne handen een gebaar maakten, als weerden zij af, wie hij waande voor zich te zien. ‘Ik voel het slechts te zeer aan de heftige slagen van mijn hart, dat het zoo niet is, al moest het zoo zijn! Terug!’ sprak hij in zich zelven, ‘terug!’ en liet er toen, weêr bij Rosse Jan gekomen, op volgen: ‘Ik heb u immers gezegd, dat ik onherroepelijk voor hen verloren ben!’

- ‘Door uw afval tot Rome, vreest ge? Bekommer u daarover niet te zeer; ik ben zeker, dat de omstandigheden waaronder hij heeft plaats gevonden, dien verschoonlijk maken.’

- ‘Verschoonlijk?’ herhaalde de monnik met bitteren lach, ‘verschoonlijk? dat weet ik beter; en al ware het dat zij het wilden verontschuldigen... ik... ik kan niet meer terug!’

- ‘Een woord dat ik honderdmaal heb hooren zeggen, en

even zoo vele malen gelogenstraft heb gezien. Uit een bangen droom ontwakende, is alle zwarigheid geweken..'

- 'Als die slechts buiten mij lag, als die niet in mijn binnenste school! Hebt gij dan niet gezien,' en de dweeper bleef voor Rosse Jan stilstaan, 'hebt gij dan niet gezien wat er van mij geworden is?'

- '*Je l'ai vu et j'en ai frémi, mais c'est passé*, want ik zeide in mij zelven: hij ziet er niet meer uit als een edelman of als een officier; hij draagt eene monnikspij, een rozenkrans en een krusifiks aan zijn touwgordel, *mais l'habit ne fait pas le moine!* Misschien vonden de Bisschoppelijken het aardig hun gevangene *en froc* te zien...'

- '*Trève de plaisanterie*,' hoorde Rosse Jan zich ernstig vermanen; 'al wilde ik dit kleed van mij werpen, het gedane zou er niet ongedaan door worden;' en op vasten toon volgde: 'het is het eenige gewaad dat mij past!'

Hij trok den gordel straffer om de lendenen, of de pij digter aan de schrale leden sluiten mogt.

- 'Ge zult mij toch niet willen diets maken, dat gij waarlijk monnik zijt?'

- 'De plegtige gelofte het te worden, heb ik afgelegd. Waart gij eenige dagen later gekomen, gij zoudt mij hier niet meer hebben gevonden. Mijn proefjaar zou aangevangen zijn in 't klooster der Franciscanen, dat vlak tegenover de vesting ligt.'

- 'Een laatste list, de gelukkigst gevondene van alle!' beweerde de onverbeterlijke Rosse Jan lagchende. 'Ter dood verwezen, hebt gij u in de armen der Heilige Moederkerk geworpen, om u het leven te veiligen; en toen ge daarin waart geslaagd, veinsdet gij, om eeuwige gevangenschap te ontgaan, den weg naar het klooster te kiezen... Wie zou het der wanhoop niet ten goede houden, dat zij zelfs dàt eene uitkomst geloofde...'

- 'Van de aarde, aardsch!' sprak de monnik. 'Mogt het met u zoo zijn toegegaan, met mij ging het anders. Het was duister geworden in mij als om mij, gedurende de eerste weken van mijn verblijf in deze vesting; allerlei leed had mij op het leger geworpen; toen de krankte week, kwam de schrik voor de pijnbank. Weet gij wat vreeze is?' vroeg hij voortgaande aan Rosse Jan; 'vreeze? niet voor den dood, heldhaftig te gemoet gevlogen, die kende ik nooit, die ken ik nog niet,' en de

waarheid van dat woord werd bevestigd door het vuur, dat een oogenblik in die holle oogkassen opvonkelde; ‘maar vreeze voor marteling, marteling van dag tot dag, van uur tot uur verzwaard, en toch niet leidende tot de laatste ruste!’ En des monniks blikken zochten den grond, als zag hij het graf voor zich, en om de bleeke lippen speelde een glimlach ten groet. ‘Die greep mij aan toen ik genoeg hersteld heette om te worden gevonnisd; die heeft mij geteisterd, toen ik, duchtende voor de verzoeking te bezwijken, vruchteloos om den dood bad; die mij gefolterd, tot krankzinnig wordens toe!’ En de dweeper wischte zich met de uitgeteerde hand de droppelen van het beenig voorhoofd; louter de herinnering volstond om ze te voorschijn te roepen. ‘Een enkele had mededoogen met mij; een enkele begreep me; hij was mijn voorspraak, hij werd mijn vriend; als ik zijne leiding volgde, zou ik den vrede der ziele vinden; ik had hem eensklaps verademing, versche lucht, verkwikking te danken; waarom zou ik zijne woorden het oor niet hebben geleend, waarom zijne wenken niet zijn gevolgd? Allengs stilde hij den strijd in mijn gemoed; allengs leerde hij mij hooger licht zoeken!’ Er was vast verrukking in den blik, dien de monnik naar boven sloeg.

- ‘En die weldoener werd uw biechtvader?’ vroeg Rosse Jan, zoo snijdend, dat de monnik ter zijde deinsde, als siste er eene slang naast hem.

Een diepe zucht was al het antwoord des ongelukkigen, bij den blik op den polichinel bemerkende waar hij zich bevond; een diepe zucht gevolgd door de bede:

- ‘Uw woord van eer, dat gij hem geen leed zult doen!’

Rosse Jan zweeg.

- ‘Uw woord van eer!’ klonk het ditmaal dreigend.

- ‘Arme dweeper! alsof gij nieuw verraad zoudt durven plegen, ook al gunde men u de gelegenheid.’

- ‘Voor hem zal ik er den moed toe hebben, voor hem heb ik mijn leven veil.... Gij meent mij in uwe magt, ge zijt nog in de mijne.... Uw woord van eer, dat Pater Cypriaan zal gespaard worden...’

Rosse Jan zweeg andermaal.

Voetstappen klonken uit de verte; met groote schreden ging de monnik in het flaauwe schijnsel der lamp heen en weêr.

- ‘Meester Jan van Luik! laat uw gids ons den weg wijzen naar den Gouverneur.’

Het was de stem van Luitenant Paets; de stem, herhalen we, want dat hij binnen was getreden, viel niet te zien, daar de gewenschte wegwijzer, besluitende en volvoerende, de lamp had omgeworpen; uit was het licht.

- ‘Wij komen, Luitenant!’ hernam Rosse Jan, die, schoon hij dergelijke beradenheid bij den overspannene weinig vermoedde, er hem niet minder om had bespied, en nu de dorre hand in zijne gespierde vingers klemde.
- ‘Gij hoort het,’ fluisterde hij den monnik toe, ‘het geldt uw leven!’
- ‘Ik eisch dat des paters van u. Geef mij uw woord, dat ge het mij gunt en ik ga mede.’
- ‘Voor zoo verre het van mij afhangt, hebt gij het.’
- ‘Het volstaat! wat vermoogt ge niet?’

Ernestus van Beijeren had buiten zijn weidsch bisdom van Luik prachtiger residentiesteden en weelderiger lustsloten ter zijner beschikking dan het oude slot van Hoey. Hoe vaak dit ook zijnen voorgangers tot verblijf had gestrekt, hem lokte het weinig aan. Liefelijk mogten de uitzigten van dat kasteel zijn, schilderachtig als het gelegen was, zijne bouworde gaf eer den indruk eener middeleeuwsche sterkte, dan die van een luchtig zomerverblijf. Geen wonder dus, dat hij den bevelhebber der vesting gaarne vergunde een gedeelte der vertrekken, oorspronkelijk slechts voor den Prins-Bisschop bestemd, te bewonen; en het was naar dit gedeelte van het slot, dat de monnik en Rosse Jan Luitenant Paets, door maar een paar soldaten gevolgd, voorgingen.

De Staatsche bevelhebber had straks den dag wel wat vroeg begroet; eerst thans brak de schemering eigenlijk aan; het was duisterder dan het den ganschen nacht was geweest, daar de maan bleek geweken. Het scheen nog lang te zullen lijden, eer de Februarijzon er in slagen zou, door den digten wolkensluijer te dringen; er dwarelde nevel om rots en muur; en toch willen wij er geen borg voor zijn, dat het slechts was om dien af te weren, dat de monnik het mager gezigt in de kap zijner pij verheelde.

Het doel was bereikt en Paets vleide zich te zullen slagen.

Er brandde geen licht in de gelijkvloersche vertrekken van het middendeel des gebouws, door den Gouverneur tot zijn verblijf gekozen; vertrekken, die ter regterzijde grensden aan de groote kapittelzaal in welke de krijgsraad gehouden plagt te worden, en die ter linkerzijde uitkwamen op eene ruime portiek, wier zware steenen bogen ten steun strekten der bovenverdiepingen er uit opgebouwd. Het was eene gaanderij, die naar de slotkapel voerde, die den Bisschoppen gelegenheid gaf zich des daags of des nachts op ieder uur derwaarts te begeven, zonder al te zeer aan de ongenade der buitenlucht te zijn blootgesteld. Geheel werden zij er wel niet voor beveiligd, daar de bogen naar de zijde van het binnenplein open waren; maar de ingeboren Luiksche Prelaten, die het tot zomerverblijf kozen, zij hadden, de geschiedenis getuigt het luid genoeg, niets van weekelingen, voor het minste togtje vervaard. Het volk was bovendien aan die bouworde het voorregt verpligt, bij feestelijke gelegenheden de Hoogwaardigheid van den dag naar het heiligdom te zien opgaan in haar kostbaar pleeggewaad.

Voor de eerste maal wendde Paets zich regelregt tot den gids, hij wenschte te weten of de Gouverneur gewoon was dien weg te nemen naar de kapel.

- '*Si, Lieutenant!*' bragt de monnik uit, doch zoo toonloos, dat zelfs Rosse Jan er zijne stem niet in herkende.

- 'Ik reken er op dat een bisschoppelijk bevelhebber zich zal laten vinden in de vroegmis op den eersten dag van de vasten;' vervolgde Paets tot onzen Luikenaar, op de gaanderij wijzende, 'dus zullen wij hier verwijlen tot de vroegmetten geluid worden.'

- 'Maar dan zullen die twee u toch niet volstaan?' vroeg Rosse Jan, de soldaten naoogende, die op den wenk des Luitenants wegscholen; 'de bevelhebber zal van bedienden en trawanten vergezeld zijn.'

- '*Attrapé!*' lachte Paets, '*pour la première fois de votre vie!* Om de kapel, achter deze pijlers en in die nissen, overal zullen de kerkgangers meer leven vinden dan hun lief zal zijn. *Mais pour les voir dans cette nuit, il faudrait des yeux de hibou, et vous avez ceux du faucon*.'

Rosse Jan troonde den monnik mede naar de schuilplaats, hem door den Luitenant aangewezen; Paets zelf schreed van boog tot boog, om, in hoek bij hoek, zich te vergewissen. Eenige oogenblikken verliepen in zwijgende verwachting; toen

rees, uit den toren van het kerkje, het klokgeklep, dat de geloovigen tot de vroegmis riep.

Rosse Jan hoorde een bangen zucht aan de borst van den monnik ontglijden; de keerende Luitenant stond een omzien stil. Mengde zich in dat gerucht van schreden en stemmen een wapengekletter? Werd daarginder geschermutseld? De verrassing was voor Paets de onwelkomste ter wereld; hij had er op gerekend, dat zijne soldaten, in hinderlaag om de kapel gelegerd, slechts ongewapende kerkgangers zouden aantreffen. Een der beide vertrouwde wapenknechten, die hem hadden vergezeld, op kondschap uit te zenden, was intusschen alles wat hij vermogt; ieder oogenblik kon de bevelhebber verschijnen, en deze gold alleen al de overigen; als hij zich liet afleiden, zich liet vervoeren, het kon zijn ondergang worden. *Et bien lui en prit* dat hij dit niet deed: daar kwam de Gouverneur uit zijne vertrekken, waarlijk niet met de vrome intentie, die Paets hem had toegedicht, maar opgeschrikt door het ontijdig rumoer, - zijne slaapkamer moest aan de zijde der kapel schuilen! Hij was ongekleed, ongewapend, en had slechts in groote haast een huispels aangeschoten; bij werd vergezeld door ettelijke bedienden, van coutelassen en stokken voorzien. De toortsen, in allerijl door die wonderlijke lijfwacht ontstoken, gaven nog meer walm dan licht; en zij die ze droegen, hunnen Heer volgende, om op het vermeende gevaar in te gaan, hoe liepen zij het verderf te gemoet! Als door een tooverslag werden de flambouwen hun uit de handen gerukt, werden deze weggeslingerd en gebluscht; de Staatsche soldaten, uit hunne schuilhoeken te voorschijn gesprongen, omringden hare dragers en de overigen, wierpen dezen als genen zakken over het hoofd, eer zij tot verweer of ontvlieden besef hadden. Stokken en zijdgeweer werden der wacht afgenomen; schreeuwende en spartelende, zag zij zich in duisternis en verwarring, niet wetende wat haar overkwam, aan handen en voeten gebonden naar de algemeene gevangenis gebragt.

- '*Aux brigands! aux meurtriers!*' riep de Gouverneur, een stok grijpende, die hem voor de scheenen stoof.

- '*Vous vous trompez, mon prisonnier!*' hernam Paets; en hij wenkte den watergeus, die hem van het wachthuis tot hier was gevolgd, een der laatste toortsen die nog walmde, op te nemen en bij te lichten. In dat grillig geflikker verkondigde de Luitenant aan den verrasten bevelhebber, dat het kasteel

in de magt der Staatschen was, en hij zich als gevangene had te beschouwen.

- '*Moi, Jules de Warfusée, dit d'Aigremont, ton prisonnier!*' borst de Gouverneur uit; '*si j'avais mon épée*...'

- '*Qu'à cela ne tienne*,' sprak Paets, Cornelis Tromp in zijn bekende grootmoedigheid voor. Hij bood den edelman zijn degen aan en sprak tot den watergeus: 'Daam! uw sabel!'

- '*Vivent les gueux!*' juichte het hachje, dat, begrijpende, zijns ondanks bewonderde; 'Luitenant! hij heeft er wel kloeker een kop kleiner gemaakt.'

- '*Vous êtes un galant homme; il suffit!*' zeide Jules de Warfusée, die, niet wetende wat er was voorgevallen, zich van een te groot getal verrassers omringd waande, om zelfs van eene persoonlijke zege gunstig gevolg te hopen. '*Je me rends, sous protêt - vous me traiterez*...'

- '*À tout seigneur tout honneur*,' verzekerde Paets, en beval zijn sergeant en een paar soldaten den Gouverneur naar den toren Amiette te geleiden, reeds door hem in bezit genomen, en van welke hij den onderofficier de sleutels overhandigde.

- 'Geef gij het signaal der victorie!' verzocht hij Rosse Jan; 'wij gaan naar de hoofdpoort.'

En toen de Luikenaar zich verwijderd had, was ook de monnik verdwenen.

Levendiger dan ooit is, in de weken welke ons deze bladen schrijven zien, door heel het europesche publiek de vraag besproken, aan de orde van den dag gesteld in de voorrede van een werk, waarmede de vorstelijke vermaarde naar meer dan louter een letterkundigen lauwer dingt, de vraag: of kleine oorzaken, als men tot nog toe gewillig geloofde, groote gevolgen kunnen hebben? Eer de kritiek den keizerlijken paradox zal hebben gewogen, - en te ligt bevonden, vertrouwen wij, - vergunne men ons een blijk bij te brengen, van wat al schijnbare onbeduidendheden het doorslaan van den evenaar der kansen af kan hangen. Of zijt ge niet geneigd te glimlagchen als wij u verzekeren, dat de verrassing van Hoey gevaar liep te mislukken door het tandenkrijgen van het wichtje eener waschvrouw?

Jeanneton, de weduwe van den tamboer der bezetting, Jean-

neton had geen Vastenavond gevierd; in sombere stilte waren die uren, in welke zij vroeger zoo vrolijk danste, voor haar gister, voor de eerste maal, niet omgegleden, maar omgekropen.

- '*Allons dormir, mon petit!*' had zij gezegd; '*le gros papa ne danse plus!*' en de roode hand was in het wijwatersbakje gegleden en had op het blanke voorhoofd van den kleine het teeken des kruises gemaakt.

- '*Prions!*'

En het kind was stil geweest, zoo lang zij haar: 'Ave Maria!' prevelde; maar schommelen mogt zij eene wijle later het wiegje, schommelen met moederlijk geduld, slapen kon de dreumes niet. Op haar schoot, in haar arm, weêr in de wieg, weêr er uit, wat had zij niet beproefd; maar niets baatte, de kleine kermde, kermde, dat haar hart dreigde te breken.

- '*Quel carnaval!*' kreet Jeanneton ten leste zelve, en daar Pierrot toch bleef steenen, toch bleef schreijen, stond zij maar voor goed op, doldijnde met den jongen op haren arm, sloeg met het staal op den vuursteen tot de tondel vlam vatte, en ontstak een kaarsje, voor het Mariabeeldje geplaatst.

- '*Fi donc! c'est un air de danse que je chante*,' bestrafte zij zich zelve.

En weêr ging Pierrot in de wieg, en: '*à quelque chose malheur est bon*,' mogt de weduwe zeggen, toen de dreumes een half uur insluimerde en hare naald zich intusschen voortrepte, voortrepte aan het waschgoed, dat te ochtend vroeg korporaal en sergeant-majoor welkom zoude zijn.

- '*Car ils s'en seront donné, je m'en souviens du tems du gros papa*...'

Pierrot schreide op nieuw, Pierrot steende zoo bang.

- '*Ah! mon petit! tu crois que rien ne presse*,' praatte Jeanneton en zette het jongske in de wieg overeind, en nam den poppentrommel en de poppentrommelstokken, die de oude tamboer voor zijn eersteling vroeg genoeg had gemaakt, van den wand, en sloeg er voor het wicht, op het dekentje, de réveille meê, tot een traan viel op het stukje kalfsvel geen rijder groot.

- '*Tiens, j'ai réveillé la caniche*,' sprak Jeanneton, haar voorschoot weêr glad strijkend. '*Dors donc, Loulotte, dors, ne dort pas qui veut*.'

Loulotte gaf den wenk geen gehoor; zij snuffelde, zij sloeg aan. Een oogenblik was zij bij het wiegje, en legde de voor-

pooten op het dekentje, daar Pierrot haar de handjes scheen toe te steken; maar, anders het gewilligste, het gezelligste dier van de gansche bezetting, toen Jeanneton, om Pierrot bezig te houden, tot haar sprak: '*fais l'exercice*,' toen snuffelde ze op nieuw en sloeg harder aan.

- '*Qu'y a-t-il donc?* vroeg Jeanneton zich zelve; zij leende het oor naar de zijde van het venster, waartegen Loulotte opsprong; waarlijk, daar klonken voetstappen.

- '*Bah! ils rentrent du carnaval!*'

Loulotte blafte harder, en Jeanneton herinnerde zich dat ditmaal geen der manschappen verlof had kunnen krijgen, dewijl de Gouverneur en zijn Luitenant zelf feest gingen vieren.

- '*Le bon papa aurait battu l'alarme!*' dacht de weduwe, en als ware haar, voor alle erfenis, de zorg vermaakt, wilde zij haar zolderkamertje verlaten...

- 'Pierrot!' zeide zij, en weêrhield den voet.

Maar Loulotte had voor geen kroost te waken; Loulotte krabde tegen de deur, of het slot er door open zou springen.

- '*Attention*,' beval Jeanneton, '*la garde!*' en waarlijk, Loulotte vlijde zich bij het wiegje neêr: de tucht ging boven het instinct; en Loulotte mogt groote oogen opzetten, toen Jeanneton haar falie omsloeg, op hief zij de trillende voorpooten niet, schoon de tamboersweduwe de deur zacht achter zich digt trok.

Jeanneton stoof haar trap af, maar matigde die vaart, zoodra zij zich in de open lucht bevond, maar gleed de muren der citadel, waarin, zoo het woning heeten mogt, hare woning, een vertrekje en een droogzolder, gelegen was, behoedzaam langs; daar was ze bij het hoofdgebouw; daar werd zij gewapenden gewaar.... blijkbaar verscholen deze zich, met voordacht, achter hegge en muur.

- '*Sapristi!*' mompelde zij.

En voort stoof ze! voort! naar het logies der soldaten, - dat zij leêg vond; - voort! naar het wachthuis, dat ook leêg was.

- '*Au Lieutenant!*' zeide zij in zich zelve; '*on dira ce qu'on voudra, le bon papa l'aurait approuvé!*'

Een Vastenavondnacht, een weêuwtje van drie zesjes en een jong officier, wie weet?... maar Jeanneton aarzelde niet, zij was al in zijn vertrekken naast de groote kapittelzaal: Kerkadet had vergeten zijne hoofddeur te sluiten. Daar bonsde het waschvrouwtje op wat zij de slaapstede van des Luitenants op-

passer geloofde, maar zou zich de vuisten doof en stuk hebben geslagen, zonder haar doel te bereiken, als onze Charles niet door het geraas ware gewekt geworden. Hij had te drok gedanst, te vrolijk feest gevierd, dan dat hij in staat zou zijn geweest der uitnoodiging tot de vroegmis gehoor te geven, ook al had hij die vernomen; maar tegen het alarm, dat Jeanneton aan de deur des oppassers maakte, was zijn slaap, hoe vast, niet bestand.

- '*Que diantre!*' schreeuwde hij van zijn ledekant.

- '*Vous avez assisté à l'enterrement du gros papa!*' getuigde het harte der tamboersweduwe voor zijne deur.

Wist de Luitenant hoe hij het had? Droomde hij? maar die vrouwenstem kreet:

- '*On vous assassinerait*...'

Het werd Kerkadet niet helderder, doch Jean neton hoorde hem toch de veeren uitspringen.

- '*Si je n'étais pas là!*'

- '*Qu'y a-t'-il?*' donderde hij.

- '*Des soldats ennemis - un homme averti en vaut deux*,' antwoordde Jeanneton; en het bal en Bacx gingen den geest van Charles voorbij, en hij was genoegzaam gekleed om de deur open te rukken. Terwijl hij in vliegende haast zijn wapens greep, begreep hij uit het verhaal waarin Pierrot en Loulotte en *le gros papa* beurtelings alleronnoodigst optraden, dat er onraad moest zijn.

- '*Merci, quoique ce ne sera qu'une fausse alarme!*'

- '*Ces hommes!*' zuchtte Jeanneton; '*ces hommes! ça ne vous croit jamais, même quand vous dites la vérité!*'

Echter wekte Charles Kerkadet, den degen ter hand, niet slechts zijn oppasser, maar ook zes hellebardiers, in hunne wachtkamer ronkende, de voormalige antichambre der kapittelzaal; wekte zijn lijftrawant, die aan Jeanneton een der zeven slapers van Ephese had geschenen, wekte het dubbel drietal, dat den hellebaard in de hand voor het hoofdgebouw op post had moeten staan, zóó onzacht, dat er van geen slaapdronkenheid meer sprake was.

- '*A la chapelle!*'

Was het wonder, dat Paets eene schermutseling had gehoord, die hem meer dan hij zich zelven bekennen wilde, verontrustte?

Vaandrig de Preys had zich van zijnen last getrouw gekweten: onder zijne hoede waren meester Zibrecht en Gonda naar de Kreeft teruggekeerd; onder zijne hoede hadden de ruiters van Bacx zich in het lusthuisje gelegerd. Viel het aan de tooverkracht van de liefde, of aan de onuitputtelijke luim van Nicolaas dank te weten? men kieze; maar Wouter Willemsz gevoelde geen pijn meer. De drie jongelieden hadden stoffe voor onderhoud genoeg in het bal door den schalk bijgewoond. Al liet de ondeugd Cleopatra in de schaduw, al haalde hij even weinig op van haar, die hij in den maneschijn naar huis had geleid, eer hij besloot te gaan zien wat Hercule *et ses braves* was weêrvaren, hij wist te vertellen tot de musketier hem bewonderde, tot de Jonker hem benijdde; de luisterenden hingen aan zijne lippen.

Maar een uur lang door geestigheid te boeijen moge aangaan, zijn gehoor bezig te b l i j v e n houden, bij volslagen gebrek van afwisseling in den uiterlijken toestand, op den open weg, in den nacht...

- '*Il y a un terme à tout*,' zeide Nicolaas tot zich zelven, toen Wouter Willemsz, die eerst al een weinig onrustig heen en weêr had gewriemeld, eindelijk het lusthuisje binnenging, om eens te zien hoe de ruiters Arie den schouder in het lid zouden zetten, en Vaandrig de Preys voor de derde maal naar boven blikte, of ten leste het sein uit den toren gegeven werd.

- '*Soeur Anne! soeur Anne! ne vois-tu rien venir?*' scherste de schalk, al was hij stellig de geduldigste van beide niet.

Frank antwoordde hoofdschuddend en vroeg op een toon, die te onverschillig was, om door Nicolaas voor waar te worden gehouden:

- 'En was de dochter van den Schepen de la Géneste ook op het bal?'

- '*Certes!*' luidde het antwoord, '*et elle a dansé!*...'

- 'Met...' en de Jonker wist wel waarom hij haperde, 'met u?' kwam er eindelijk uit.

- '*Avec son futur.... Dites donc, l'ami! il n'y a pas de mouches en février, et cependant on dirait que vous vous en sentez piqué*...'

- '*Du tout*,' beweerde de Preys.

- '*On ne danse guères en pays calviniste*,' beweerde Nicolaas al vragende, '*ce grand sérieux ne m'irait pas*...'

- ‘Toegestemd,’ lachte Frank; ‘maar al danst men ten onzent niet drok meer, een deftig dichter heeft gezongen, dat men eerlijk ten dans mag gaan.’

- ‘*Pauvre danse! il lui faut donc, chez vous un poëte pour gagner son procès*,’ plaagde onze schalk den Jonker; ‘*chez nous Monseigneur le permet même à ses officiers. Et s'il s'avisait de le défendre, la passion se moquerait bien de lui! Ah! la danse, c'est le pas accéléré de l'amour*...’

Toch beet de Preys aan den angel niet; hij zag op naar den ouden wachttoren; het sein moest gegeven zijn, dacht hem; - slechts was in de schemering de lucht zoo graauw geworden, dat hij het niet onderscheiden kon, vreesde hij. IJdele hoop! ijdel vermoeden. Op bleef hij des ondanks staren, op! eene lange wijle, daar siste, daar vlamde iets door de lucht.

- ‘*Une fusée!*’ riep Nicolas, ‘*c'est le polichinelle*.’

Er volgde ravengekras.

Ravengekras! - maar van eene menschelijke stem, hoe meesterlijk ook nagebootst. Ravengekras! - uit dat zelfde venster, over welks kanteel zij zich hadden gevleid een witte vaan te zullen zien wapperen. Ravengekras! - dat altijd onheil beduidt! Er moest onraad binnen het kasteel zijn; hunne makkers hadden behoefte aan hulp. Vrage en antwoord? die vielen niet te wisselen; bij de onzekerheid, wie op dat oogenblik in de vesting triomfeerde, zouden zij zelfs niet raadzaam zijn geweest, al waren ze mogelijk gebleken; er werd bijstand vereischt; hoe viel deze aan te brengen? Vaandrig noch musketier stroomde het bloed traag genoeg door de aderen, om zich te beraden; van aarzelen geen zweem.

- ‘Er rest geene keuze,’ sprak de Preys, ‘wij moeten met hen sterven, als wij er niet in slagen kunnen onze makkers te ontzetten,’ en hij vroeg aan Nicolaas of deze den weg naar de hoofdpoort wist.

- ‘*Je vous le montrerai; je ne vous quitte pas; des armes!*’

- ‘Met ons drietjes?’ vroeg Wouter.

- ‘Wij hebben hier nog tien ruiters van Bacx, die voor het dubbeltal mogen gelden,’ hernam de Vaandrig, er niet eens aan denkende, dat zijn commandant andere bevelen had gegeven.

Wouter dacht er wel aan, maar.... voor het eerst van zijn leven bescheiden, achtte hij die herinnering aan zijn meerdere ongepast.

- ‘Als het ons gelukt, de wacht aan de poort te overweldigen, dan is het verdere maar spel.’

Weêr kliefde een voetzoeker het graauwe zwerk, weêr deed het ravengekras zich, ditmaal nog scheller, nog snerpender hooren; ten antwoord floot Wouter Willemsz het Wilhelmus.

- 'Vooruit, mannen! naar de vesting!' riep de Preys den ruiters toe, die het bevel niet hadden afgewacht om zich buiten in het gelid te scharen, zoodra Nicolaas binnen was gekomen, zoodra deze zich de wapens van Arie had aangegord; bloôman mogt de Kreeft in zijn eentje opzoeken.

Zoo snelden, zoo stormden zij voort. Hoe de jonge aanvoerder, zonder de bezwaren te berekenen, zich verheugde eindelijk gelegenheid te hebben blijken van zijn moed te geven; eindelijk kans te zien zich te wreken. En de manschappen? tegenover gedwongen werkeloosheid was het hagchelijkst gevaar hun weelde. Daar zij zich aan deze zijde der rivier bevonden, hadden zij wel het groote voordeel, niet verpligt te zijn de brug over te trekken, op allerlei wijze tegen ongeroepen indringers verzekerd, maar wachtte hun de onaangename verrassing over de hegge van palissaden heen te moeten klimmen, door den eersten schildwacht den beste die hen mogt opmerken, niet een smadelijken verspiedersdood bedreigd. Het weêrhield de vermetelen niet; de fortuin bleek den stouten gunstig. Er was in het kasteel te veel buitengewoons voorgevallen, dan dat op zijne toegangen de gewone waakzaamheid langer zou hebben geheerscht. Het gelukte hen onopgemerkt tot de hoofdpoort te komen.

Een enkele schildwacht, die niet te geregelder ure was afgelost, stond tegen den buitenmuur te leunen op zijn vuurroer.

- 'Doorsteek den paap!' hoorde Wouter Willemsz een der ruiters zeggen, tot den kameraad het digtste ter hand.

Maar onze musketier stoof den uitgetogen sabel voor; de Bisschoppelijke was ontwapend.

- '*Liège*,' zeî hij, meenende te worden afgelost, '*Liége et*...' hij kon zich het tweede woord van het parool niet herinneren.

- '*Et sa bière*,' vulde Nicolaas aan.

De hachjes van Bacx! hoe zij de gesloten poort zochten open te rameijen door sabelhouwen, al gaf het meer geruchts dan uitkomst; overal was zij met ijzer beslagen.

Het alarm deed intusschen den portier ijlings toeschieten; de lust tot tegenweêr faalde den grijskop niet, toen, - hij schaterde het uit, - toen de Preys beweerde, dat de vesting in Staatsche handen was gevallen.

- '*Le carnaval est passé!*' was zijn antwoord.

Er vielen schoten, waar de ruiters om het slot eene handbreedte onbeslagen hout hadden ontdekt.

Weg week de grijskop, en luide riep hij de wacht, maar geen enkele soldaat sprong ter hulpe.

- 'Open het klinket, of gij zijt een man des doods!' beval de Vaandig.

De poort dreunde onder het beuken en hakken der ruiters.

- '*Les clés se trouvent chez le commandant*,' kermde de portier, bezwijkend van schrik; hij hoorde in de vesting zelve vechten!

- 'Een sleutel van het klinket hebt ge!' riep de Preys, stampend van ongeduld. 'Alzoo, doe op! als gij ons nog eene seconde laat wachten, brengt gij er het leven niet af!'

De hellebardiers hadden een vergrijp tegen de tucht goed te maken, en de Staatschen ervoeren het, hoe slaapdronken de eersten ook met Kerkadet mogten zijn te wapen gevlogen. Om de kapel werd gevochten, dapperder gevochten dan Paets dacht. Toch sloeg de schaal naar zijne zijde over; de soldaat, dien hij op kondschap had uitgezonden, keerde terug met het berigt, dat de bisschoppelijken weken, dat ze weldra de wapens zouden neêrleggen. Zouden? mogt het hem volstaan om zich naar de hoofdpoort te spoeden? De vraag zal niet de velerlei antwoorden uitlokken, waarin zoo menig gevecht, natuurlijk *après coup* en te vaak *loin du lieu* bestudeerd, werd beoordeeld; antwoorden, die ons dikwijls eene verbeelding deden bewonderen, in het wildste gewoel het spoor nooit bijster; die ons in deze wel eens eene fakkel leerden begroeten, te kalmer, te klaarder schijnende, naarmate de kruidwolken digter en duisterder werden!

Paets aarzelde niet de uitvoering van het plan voort te zetten, ten gevolge van rijp overleg vastgesteld; na de overmeestering van het logies der soldaten en de gevangenneming van den Gouverneur, moest het bezetten der hoofdpoort de verrassing voltooijen, zijne gemeenschap met de stad verzekerende. De sergeant, die bij de kapel het bevel voerde, hij had te zorgen, dat wat naar deze opging onschadelijk werd gemaakt; en de Bredaënaar bleek het vertrouwen in hem gesteld, ten

volle te hebben verdiend. De krijgslieden, die zich ter kerke wilden begeven, zij waren gekneveld geworden; Kerkadets poging tot ontzet was afgeslagen, was zelfs met het wonden van den wakkerste zijner hellebardiers geboet. Toen Charles, dien ten gevolge, na een derden aanval ten leste afdeinsde, had de sergeant zich echter wel gewacht, zijn voorschrift te overschrijden, door dezen te vervolgen; zoodra hij meester was van de menigte in de kapel, dus had hem Paets bevolen, moest hij de gevangen genomenen voor het oogenblik in de kerkers van het kasteel in verzekerde bewaring brengen.

De Bisschoppelijke officier, trots den nacht op het terrein te huis, week, al strijdende, en beleefde zijn bitterste oogenblik, toen hij, door duisternis en dwalm van toortsen heen, den Gouverneur van verre gevankelijk zag wegleiden, zonder dezen ter hulp te kunnen komen; toen hij den toestand van het kasteel allengs volkomener vermoedde. Al wat hem overbleef, wat was het anders, dan zich naar de hoofdpoort te begeven? niet om te vlugten, neen, maar om, ontkomen, in staat te zijn met versterking uit de stad terug te keeren. Hij had haar met zijn zevental bijna bereikt, daar stieten zij op Paets en het drietal dat dezen vergezelde.

Welk eene kans voor Kerkadet!

De Staatsche Luitenant zag zich en de zijnen in het graauwe van den uchtenstond, die getuige hunner zege had moeten zijn, omsingeld! Trots al zijne bedaardheid, trilde hij van spijt. Slechts vier tegen acht, die van geene vermoeijenis, als de eersten hadden doorgestaan, wisten, - vier tegen acht, die na een inval als den zijnen, geen kwartier zouden geven, - vier tegen acht, zijne overige soldaten te verre verspreid om op hun bijstand te mogen rekenen; - het was om wanhopig te worden! Rustig echter riep Paets den zijnen toe, hun leven zoo duur mogelijk te verkoopen, en stelde zich zelven schrap tot een strijd op leven en dood met Kerkadet.

Ter eere van den Bisschoppelijken officier zij het gezegd, het kwam geen oogenblik bij hem op, dit geïmproviseerde duël te ontduiken, veel minder nog het tot een ongelijken strijd te maken door zijne manschap daarin te betrekken. Jong, dapper, te schaars nog in de gelegenheid geweest den moed die hem blaakte bot te vieren, beval hij zijn volk zich enkel met die roovers bezig te houden, hem alleen met hunnen aanvoerder te laten begaan.

En zijne hellebardiers waren er geene vuurvreters naar, om dien wensch in den wind te slaan.

Arme Kerkadet! meent ge. Inderdaad, weldra bleek het, dat hij zich niet slechts aan een der onversaagdste, dat hij zich ook aan een der behendigste officieren van Héraugière had gewaagd, even stout en forsch in het uitvallen, als snel en gevat in het pareren; een oogenblik later en hij zou zijne edelmoedigheid duur hebben betaald. Maar al mogt en al moest Paets al zijne aandacht geven aan dezen tweekamp, viel het te verwachten, dat hij dit konde doen met de zorg voor de zijnen belast, ziende hoe zij tegen de overmagt worstelden? Stel u voor, dat de zege u te ontglippen dreigde, in het oogenblik waarin gij geloofdet haar bij de vleugelen te hebben gevat; stel u voor... maar waartoe beeldspraak? Paets zou ons minder lief, zou geen mensch zijn geweest, als hij, trots het gevaar van zijn eigen leven, toch niet op zijne manschappen had toegezien.

Charles was intusschen volkomen in zijn regt met onvoorzigtigheden van dien aard zijn voordeel te doen; het getuigde misschien maar te zeer, dat hij tot nog toe slechts de floret had gehanteerd, zoo de Staatsche Luitenant nog leefde. Afweren, de bisschoppelijke bleek er meester in; maar van het oogenblik gebruik maken, dat Paets in doodsgevaar zweven zag, Kerkadet miste er den tact toe. Hoe het den jonkman ergerde, hoe hij besloot bij den eerst volgenden kans toe te stooten! En uit bleef deze niet! Paets gaf zich geheel bloot! hij zag zijn trouwen kondschapper voor de overmagt van drie wijken! waar waren de beide makkers van dezen? Faalde het hun aan kruid? waren zij in de drift ter zijde gelokt? Vergeefsche vragen! maar achtte hij dan den degen van Kerkadet niet? tenzij dat flikkerende staal werd afgewend, zou...

Het was Paets niet, die den bliksem ter zijde deed schieten: een musketkogel snorde langs den schouder van Kerkadet, en getroffen zonk een der hellebardiers achter dezen neêr! Charles had, omziende, zijn laatste kans verloren; het was het schot van Wouter Willemsz, dat Paets redde!

Frank de Preys volgde, het bloote rapier ter hand, het grootste gedeelte der ruiters van Bacx aanvoerende! Eensklaps zich zijne overmagt bewust, vermaande Paets Kerkadet zich en de zijnen over te geven; alle tegenstand was nutteloos geworden. Maar de teleurgestelde bisschoppelijke Luitenant, wild van wan-

hoop, weigerde zijne nederlaag te erkennen, drong op Paets toe en kwetste dezen in den regterarm. Eer de ditmaal toch verraste bedaarde den degen in de slinke hand had overgebragt, stond Frank de Preys tusschen beide en stelde zich partij.

- '*À nous deux; Kerkadet!*' riep de Jonker.

- 'Gij kent mijn naam; noem den uwen!' eischte Charles, parerende.

- 'Het pachtertje van gister morgen bij den Schepen, de Vaandrig van Héraugière, Frank de Preys!'

- '*Tout brigand que vous êtes, comme frère vous avez le droit de me haïr, en garde*.'

En liet de Staatsche, bedaarde bevelhebber dezen ijdelen tweestrijd toe? vraagt mijn lezeres en vraagt het te regt; want bij de hartstogten tusschen die beide in het spel, kon de afloop niet anders dan voor een van beide noodlottig zijn! Stelle zij zich intusschen gerust; bezig orde te houden bij het gevangen nemen der bisschoppelijke hellebardiers, om genade smeekende, terwijl de ruiters van Bacx beweerden het regt te hebben hen over de kling te jagen, hoorde hij naauwelijks het kletteren der degens, of zijn gezag was voldoende den strijd te staken.

- 'Luitenant Kerkadet! de vesting is ons! geef u over zoo als de Gouverneur het deed!' sprak Paets ernstig; '*votre honneur est sauf*. Gij waart straks edelmoedig jegens mij, noodzaak mij tot geene hardheid! Uw degen...'

- '*Au nom du ciel, la voilà! Fidèle serviteur de l'Église les Saints auraient dû me venir en aide!*'

- 'Die verbeeldt zich dat de Heilige Petrus met zijn zwaard en zijn sleutels tusschen beide had moeten komen!...' spotte Daam.

- 'De mirakelen houden immers nooit op!' luidde het wederwoord.

- 'Zwijgt, mannen! wie den Luitenant hoont, heeft met mij te doen!' Het was Paets, die zijn gezag gelden deed.

En waar school Rosse Jan, die, sinds hij op weg ging om uit den ouden wachttoren het sein der overwinning te geven, van verre bij de kapel getuige geweest was van den onverwachten weêrstand door Kerkadet en zijn hellebardiers geboden; waar was hij

gebleven, sinds hij de Staatschen op hunne beurt overvallen had gezien, en, naar zijn eigen hoofd handelend, beproefde de redding te doen dagen?

Hij vleide er zich in het eerste oogenblik naauwelijks mede; hij vreesde zelfs het ergste; dat zijn gids hem in zijne vaart niet was gevolgd, bevreemdde hem weinig, bekommerde hem schier niet; hij vroeg zich zelven slechts af hoe het den Vaandrig en zijne manschappen mogelijk zou zijn binnen de vesting te komen? De koordladders waren op zijn bevel binnengetrokken, toen Paets die had bestegen; zou hij deze weêr uitwerpen? maar op het Wilhelmus volgde geen later sein! Luisteren mogt hij, er werd beneden met geen leer gestooten, - luisteren, als dat gerucht niet tot hem zou zijn doorgedrongen, men had wapengekletter kunnen beproeven, - maar het bleef stil. Het lag niet in de Preys, ten minste geene poging tot ontzet te wagen; maar wat wist de Vaandrig van den weg, die naar de hoofdpoort voerde? Hoe Rosse Jan zich zelven verweet, dezen geene schets van den omtrek des kasteels ter hand te hebben gesteld...

Héraugière zou er voor gezorgd hebben, vleide hij zich; zoo als wij allen ons in den uitersten nood met uitkomst vleijen, hoe wanhopig dergelijke hope zij!

Eerst toen dacht Rosse Jan aan den monnik, zijner hoede ontsnapt; den monnik, misschien bij de kapel de menigte door zijne dweepzucht bezielende; maar in het volgend oogenblik was hij ook op de plaats des gevaars, en, God lof! geen opgeheven krusifiks werd van verre gezien. Vreemd genoeg, zoodra die vreeze ijdel was gebleken, week ook de angst, dat de Vaandrig zijn weg niet zou weten te vinden; en, de hoofdpoort naderende, zag hij inderdaad de sidderende hand des portiers den sleutel in het slot steken,... de waaghalzen stoven binnen.

- '*La plus belle nuit de ma vie!*' begroette hem Nicolaas.

Trots al het hagchelijke van den toestand, schertste de Luikenaar:

- '*Mais non la plus douce!*'

- 'Werwaarts?' vroeg de Preys, ernstig als onze landaard.

- '*À tout hasard*, gij regts, wij links,' hernam de polichinel, en een drietal ruiters vergezelde Rosse Jan en des Dekens zoon, den weg op naar de kapel.

- '*Nous n'avons que faire ici*,' beweerde Nicolaas, die van verre het gekrijt van gevangenen hoorde, door Staatsche sol-

daten naar den kerker gevoerd; die boven allen uit eene vrouwenstem: '*mon petit! mon petit!*' hoorde jammeren; die in een schaterlach schoot, toen zij van Pierrot sprak, '*ton compère, Polichinelle!*'

Maar Rosse Jan beantwoordde den kwinkslag niet; maar Rosse Jan werd den monnik gewaar, die, ondanks zijne zwakte, beurtelings twee krijgsknechten te lijf wilde, die deze belemmerde in het overbrengen van een priester, tusschen hen beide geplaatst. De dweepzieke beschermer! zijn beschermde had er te bitterder door te lijden. '*Mon père! mon père!*' kreet de monnik, '*pouvez vous me pardonner?*' en de woestheid, waarmede de rotsbeklimmers hem terugstieten, bezorgde stoot op stoot aan den geestelijke, dien zij medevoerden. '*Pouvez vous me pardonner?*' maar het schijnsel van een paar gewijde wastoortsen, uit de kapel geroofd, mogt allerlei hartstogten op die tronies verlichten, tot de tranen van Jeanneton toe: het gelaat des priesters geleek een standbeeld. Wat de monnik ook beproeven, wat hij bidden mogt, de trekken van den geestelijke bewogen zich niet. Rosse Jan had in een oogenblik den biechtvader geraden; Rosse Jan al het gevaar begrepen, dat uit eene voortzetting van dat geworstel groeijen kon. 'Grijpt dien krankzinnige!' sprak hij tot een paar der ruiters van Bacx, en de ruwerts, anders gewoon met eene monnikspij den spot te drijven tot zij in flarden vloog, ze gevoelden deernis. Hijgende van uitputting, de oogen gloeijende van eene geestdrift, die aan zinsverbijstering grensde, had de monnik zich neêrgeworpen aan des paters voeten; de soldeniers schopten, maar de dweeper week er niet om; uit strekte bij de magere handen; uit of hij den zoom van het kleed des priesters vatten mogt...

Deze deinsde aarzeling; een krijschende kreet van den monnik bij dat gebaar, bij het zien van den blik, dien zijn biechtvader op hem wierp! Weêrloos liet hij zich op den wenk van Rosse Jan door de ruiters van Bacx medevoeren.

'*Si, si! j'aurai soin du petit et de Loulotte*,' verzekerde Nicolaas aan Jeanneton; hoe drommel was hij op eens de vertrouwde van het weêuwtje geworden?

Open ging de kerkerdeur voor de gevangenen. '*Par ici!*' riep Rosse Jan tot Nicolaas en den ruiter; het gehoorde schot gaf hem de rigting aan in welke nog gestreden werd.

Het gevecht was echter ten einde eer zij de plek bereikten, en Luitenant Kerkadet reeds naar zijn logies geleid.

- ‘Dank en straf moeten hier hand aan hand gaan,’ sprak Paets bewogen onzen Frank toe; ‘eerst,’ en de armen van den man van meer dan middelbaren leeftijd omvingen des jongelings borst; ‘eerst het harte, - de Preys! ik dank u mijn leven!’ Toen trad hij terug: ‘En nu de tucht! Vaandrig! ge hebt tegen mijn bevel de ruiters van Bacx in gevaar gebragt; een ander dan gij moet de bode aan Kapitein Héraugière zijn, die over uw gedrag vonnis vellen zal.’

- ‘Ik ben de schuldige!’ beweerde Rosse Jan, ‘ik gaf een sein, dat gij niet voorschreeft.’

- ‘Als mij magt over u gegeven ware, ik zou u verpligten den Vaandrig te bewaken.’

- ‘*Accepté!*’ zeî Rosse Jan.

- ‘*Polichinelle gardien!*’

- ‘Mijn broeder! mijn Gérard! laat mij hem weêrzien!’ kreet de Preys, die allengs begreep, dat Paets hem niet doelloos onder de hoede van Rosse Jan had gesteld; dat de Luiksche spie, door wien het kasteel in alle rigtingen was doorkruist, de zekerste gids zou zijn om den gekerkerde te vinden.

- ‘Weêrzien!’ hernam de polichinel; ‘weêrzien! wat zijn we dwaas er naar te verlangen, als er sedert het afscheid jaren zijn voorbijgegaan; als we beide, wie weet hoe? zijn veranderd!’

- ‘Mijn broeder!’ riep het harte.

- ‘Luister!’ sprak Rosse Jan; ‘luister! ik heb allerlei weêrziens beleefd; hoe ik die moede ben! Laat zien, wat was het eerste? iets onbeduidends, zult ge zeggen, iets dat niet eens leefde, maar een heester, doch dien ik zelf had geplant, doch van welken ik de eerste bloemen had geplukt, doch waaraan het harte van den borst hing, zoo als de knaap later aan zijn besten makker, de jongeling aan zijne uitverkorene, de man aan zijne vrouw, zijn al!’ - welk een bitteren lach bij dat woord! - ‘van den vader spreken wij niet, ik wil bij mijn zinnen blijven! Welnu, ik was, slechts een jaar, neen, korter nog, ik was van vroegen herfst tot late lente in het klooster ter school geweest; ik keerde huiswaarts, ik zag de bladeren van verre al groen, ik zag mij de bloesems toewuiven, ik sprong in den bof...

Maar, ge luistert niet, de Preys! en toch moest gij het doen, want dat eerste weêrzien mogt het voorspel heeten van ieder volgend, dat ik beleefde; mijn heester, mijn bloeijende heester was door wormen zonder tal doorknaagd en verteerd; het weinige loof, dat hij nog droeg, wekte walging; ik deinsde weg, ik wenschte dat ik hem nooit weêr had gezien!'

- 'Mijn Gérard!' de Vaandrig had wèl bemerkt, wèl gehoord, dat Rosse Jan sprak, maar verstaan, geene sylbe.

- 'Ik heb u gewaarschuwd niet weêr naar hem om te zien,' was het antwoord.

- 'Waarschuwen? - den weg wijzen, eisch ik; den weg, om mij in zijne armen te storten...'

- 'Dien weet ik niet! Als hij u weêrziet, zal hij u den rug toekeeren.'

- 'Hij, mijn Gérard! Laster!' borst Frank verontwaardigd uit.

Rosse Jan duldde het verwijt; hij had meer verdragen.

- 'Als gij i e t s wist te voelen van de teederheid zulker banden; als gij i e t s vermoeddet van de trouw, welke wij elkander zwoeren, ge zoudt mij niet dus martelen!' kermde de Jonker; 'ge zoudt mij...'

- 'Genezen, door u te doen duizelen van den slag; God geve het!' hernam Rosse Jan; 'gij wilt het, ga mede!'

En hij voerde hem voort als een kind, zouden wij gezegd hebben, indien den misvormden man, tegenover den Vaandrig; de vaderlijke verhouding goed had gestaan; hoe het zij, de hand van de Preys in de zijne leggende, sleurde hij dezen in snellen gang naar de kapel van het kasteel mede. Het kleine heiligdom was niet gesloten; de beide ruiters van Bacx hielden er met een paar soldaten van Héraugière de wacht; en de toegang werd Rosse Jan, dien allen als de ziel der onderneming kenden, niet geweigerd.

Zelf zwijgende, ja, den vinger op den mond leggende om Frank tot stilte te vermanen, trad de Luikenaar met snelle, ligte treden voort, altijd zijn medgezel aan de hand houdende, die hem in behoedzaamheid evenaarde, welke vraag hem ook op de tong branden mogt. Het was een overoud gothisch gebouwtje, dat het flaauwe morgenlicht maar uit enkele hooge en smalle boogvensters ving; door de rijk geschilderde ruiten kon het naauwelijks heendringen. Er brandden geene waskaarsen meer op het altaar; doch ondanks de duisternis getuigde allerlei wan-

orde slechts te zigtbaar dat het morgenoffer reeds vóor den aanvang was gestoord.

Al moest het oog zich eerst aan dit schemerdonker gewennen om de bontgekleurde gestalten van heiligen te onderscheiden, die uit hunne nissen op u schenen toe te treden, toch had de valkenblik van Rosse Jan eene menschelijke gedaante bespeurd, die geknield lag voor de trappen van het altaar, het voorhoofd op het kille marmer gedrukt. Nog eene snelle schrede voorwaarts en Frank de Preys was in hare nabijheid gevoerd. Hij begreep niet wat zijn wegwijzer meende, toen deze hem zwijgend op den gebukte wees; den gebukte, in wien men geen levend wezen zou hebben begroet, zoo men niet de eentoonige klanken had gehoord eener litanie: klanken die zijne lippen ontgleden tusschen de boetetranen door, op dat marmer neêrvallende.

- 'Maar dat is een monnik!' riep Frank de Preys, nog ongeloovig en toch met smartelijken schrik.

- 'Hij is het, wien gij zoekt!' sprak de Luikenaar fluisterend.

- 'Het kan niet zijn!' wilde Frank getuigen, zich zelven niet meer meester en naderbij tredende.

De monnik was zoo verdiept in zijn vurig boetgebed, dat hij tot hiertoe niets had opgemerkt van 't geen er rondom hem voorviel; slechts had de uitroep van Frank zijn oor getroffen.

Hij bleef geknield, maar rigtte het hoofd op en scheen te luisteren.

- 'Gerard! mijn Gerard! moet ik u dus weêrzien!' riep de jonkman en schoot op hem toe.

Doch de monnik maakte met de slinkehand een afwijzend gebaar en sloeg zich op de borst, onder het uitspreken der bezwering: '*vade retro, Satanas!*'

- 'Gerard! ben ik dan uw lieveling, uw Frank niet meer?'

De ongelukkige, door dweepzucht verstompt en versteend, rees niet op, strekte de armen niet uit; hij riep met klagende stem:

- 'Ik wist wel, dat de verleider tot mij zou komen onder de liefelijkste gestalte!'

En hij smeekte:

- 'Veilig mij, Heilige Moeder Gods! veilig mij, alle gij Heiligen! Heilige Drievuldigheid! ontferm u mijner! geef mij de overwinning! Verlos mij van de magt des vleesches!'

- ‘Krankzinnig! is mijn broeder krankzinnig geworden?’ riep Frank, bleek als een doode zich naar Rosse Jan omkeerende.

- ‘Hij wordt er niet voor aangezien; dweepzucht maakt slechts de ziele het spoor bijster.’

- ‘En Roomsch! hij!...’ barstte Frank los onder tranen. ‘Hij, die zoo heftig een afschnw plagt te hebben...!’

- ‘Het verkeerde, als gij ziet!’ merkte Rosse Jan aan.

- ‘Maar daarin kan i k niet berusten,’ hervatte Frank, en wierp zich naast den knielende neêr, sloeg hem den arm om den hals, trok zijn broeder de hatelijke monnikskap van 't gezigt en zag hem aan, oog in oog, met dubbele deernis, om den wille van dat bleek, dat lijdend gelaat.

- ‘Gerard! mijn wellieve Gerard! kan er eene godsdienst zijn die broederliefde zonde maakt?’

- ‘Er zijn zondaren voor wie het ongeraden is naar de stemme des bloeds te luisteren,’ antwoordde deze dof en droevig, terwijl hij het hoofd afwendde om den smeekenden blik van Frank niet weêr te ontmoeten. ‘Ik wist, dat gij komen zoudt en, zoo als gij ziet, ik wapende mij tegen zwakheid in den gebede.’

- ‘Gebeden, die God niet zal aannemen! Gij wapendet u tegen mij! Gerard tegen zijn Frank! tegen zijn broeder! die bijkans zijn zoon was!’

En de stem van den jonkman klonk zoo zacht, dat de ongelukkige dien zoeten drang niet kon weêrstaan, maar onwillekeurig aan de overmagt der liefde toegevend, het hoofd op Frank's schouder liet rusten en smeekend zijn naam uitsprak.

- ‘Ik heb overwonnen!’ juichte deze en wilde hem opheffen, maar op eens viel Gerard uit op schrillen, scherpen toon, zich van hem afwendende:

- ‘Weg van mij!... Wat zijt gij hier komen doen?... Door verraad ingeslopen, komt gij roof en moord plegen! Ik wil geen gemeenschap hebben met u noch met uwe misdaad! Reeds nu bedrijf ik boete, omdat ik er deel aan heb genomen!’

- ‘Dit is waanzin!’ sprak Frank mistroostig Rosse Jan toe.

- ‘En waanzin als deze, geneest men niet door tegenspraak,’ fluisterde de Luikenaar. ‘Laat ons gaan...’

- ‘Hem in zulken toestand aan zich zelven overlaten,’ hernam Frank aarzelend.

- ‘Ja! opdat hij geheel zijne verlatenheid gevoele! Gij

hebt naar mijne waarschuwing niet geluisterd! volg voor 't minst thans mijnen raad, dan rest er nog hoop!'

- 'Vaarwel, broeder!... sinds wij niet meer zamenstemmen!' zocht Frank uit te brengen.

- 'Vaarwel!' klonk het dof; het hoofd van Gerard, in de kap gedoken, was reeds neêrgezonken op de trappen des altaars.

- 'Welk een weêrzien!' suikte Frank, zich lucht gevende, toen zij buiten de kapel waren; 'hoe dat bange voorgevoel niet bedriegelijk blijkt; dit is erger dan de dood!'

Rosse Jan antwoordde niet, Rosse Jan voerde den Vaandrig mede naar een der torentinnen des kasteels; had hij behoefte aan verheffing? Trots den winter, was het uitzigt verkwikkend. Het bleek dag geworden; - men zag hoe de vloed zich om de heuvelen slingerde, - allengs dunde de nevel, allengs trad het landschap aan het licht. Eerst digtebij, toen in het verschiet, op hoogte bij hoogte verhief zich geboomte in witten dos getooid. Daar wolkte het in de dalen; en eensklaps uit den mist, die nog hoog in den hemel hing, eensklaps te voorschijn getreden, deed de zon de golven gloeijen, verkeerde zij den rijm in glinsterend gesteente, gaf zij dat bewegelijke blaauw, stijgend uit schouw bij schouw, haren gulden weêrschijn.

- 'Vrede omhoog en vrede omlaag!' sprak Rosse Jan; 'welk een weelde zou het zijn te leven, gunden wij elkander ook vrede des gemoeds!'

Daar sloeg de Statenvlag boven hunne hoofden hare banen uit; beloofde zij dien vrede?

Bibliographisch album.

De Nederlandsche Geloofsbelijdenis. Naar den oorspronkelijken nederlandschen druk van 1562 *uitgegeven door Dr. A. van der Linde. Nijmegen, Adolf Blomhert*. 1864. 24°.

Voor tekst- kunst- en taalgeschiedenis biedt de uitgave van naauwkeurig gefacsimileerde oude letterkundige gedenkstukken gewoonlijk een zeer gewenscht hulpmiddel aan. Door nabootsing van handschriften, of zeldzaam geworden incunabelen, wordt den letterminnaar de toegang ontsloten tot buiten acces geplaatste, soms als gevaarlijke gevangenen, ja! wel eens in letterlijken zin, achter grendels en traliën aan ketenen geboeide, oude letterprodukten. Geholpen door de velerlei middelen van reproductie van onze dagen, is de weetgierige onderzoeker thans bij magte, om zonder studeervertrek te verlaten, of de vrijheid van zijn onderzoek aan beperking bloot te stellen, in vrijen, gemeenzamen omgang te verkeeren met de meest zeldzaam geworden overblijfselen uit vroegere eeuwen. In dien zin schijnt Dr. van der Linde, blijkens voorberigt, geplaatst vóór dit boekske, gedagteekend uit den huize Winkelsteeg bij Nijmegen, van meening groote dienst te bewijzen aan hetgeen hij noemt de symbolische (?) wetenschap. Hij had een voorganger. Jr. Trip van Zoudtland was zoo gelukkig geweest een exemplaar te ontdekken van de allereerste uitgave der *Confession de foy, faicte d'un commun accord par les fidéles qui conuersent ès pays-bas, lesquels desirent viure selon la pureté de l'Euangile de nostre seigneur Jesus Christ*, in 1561 aan het licht gebragt. Op aansporing van dien heer gaf de bekende Geneefsche boekdrukker, Jules Guillaume Fick, van dit exemplaar een, wat lettervorm en papiersoort betreft, fraai uitgevoerd facsimile in druk uit. In navolging daarvan hebben de heeren Joh. Enschedé en Zonen te Haarlem hunne drukpers en uitmuntende lettergieterij, op verzoek van bovengenoemden Dr. van der Linde, tot een gelijk doel ten dienst gesteld. ‘Hoogst gelukkig

is men in de laatste jaren geweest,' zoo beweert Dr. v.d.L. in het voorberigt, 'in de ontdekking van de bovengenoemde Belijdenisschriften der Nederlandsche Gereformeerde Kerk.' Welnu, in het genot van dat geluk zal het voor ons liggend boekske ons doen deelen. Het geeft in schier onveranderden uitwendigen vorm den eersten hollandschen druk van het jaar 1562 terug. Is. le Long, met eenige weinige anderen, hadden één enkel exemplaar daarvan gekend en voor zich gehouden. Vrijzinniger dan dezen wenscht de tegenwoordige uitgever het gebruik van den gevonden schat te vermenigvuldigen, door dien onder het bereik van elken weetgierige te verspreiden.

In de algemeene, thans ontslapene, *Konst- en Letterbode* van 26 April 1856 heeft schrijver dezes bij de aankondiging van de geneefsche fransche uitgave der *Confession de foy* van 1561 op de historische waarde dier laatste reproduktie gewezen. Door velen toch werd haar vroeg bestaan ontkend. De geleerde W. te Water stelde haar op gezag van den hoogleeraar A. Thijsius eerst één jaar later. (*Tweede eeuwgetijde van de Geloofsbelijdenis*, blz. 47.) Volgens Uitenbogaard dagteekende haar ontstaan eerst van 1566. (*Kerkelijke historie*, III, 150.) Nog anderen, zoo als Winer en H.A. Niemeijer, hadden mede bezwaar tegen de jaaropgave van 1561. (Zie des laatsten *Collectio confessionum*, praef. p. LIII.) Intusschen zoo geheel spoorloos was de geneefsche fransche uitgave verdwenen, dat toen Ant. Hulsius, op last van de Walsche Synode van Naarden van 1668, op nieuw de *Confession de Foy* met den vooraangeplaatsten merkwaardigen brief aan koning Filips ter uitgave bestemde, hij dit laatste stuk nergens kon terugvinden, en hij zich dus, luidens de voorrede, gedrongen zag uit de overgebleven nederduitsche overzetting eene vertolking in het Fransch te beproeven. Aan zulk een dreigend vooruitzigt van vernieling zag de oorspronkelijke Nederduitsche Geloofsbelijdenis zich wel niet ten prooi. Vóór 1566 verscheen zij eenen andermaal in druk, en wel met geringe afwijking in taal en spelling. Na dat jaar stelde men haar meer dan eens beschikbaar voor de geloovigen, in bijna onveranderden vorm. Alleen missen de vroegere uitgaven, ook die van 1562, vooraan bij art. IX, de bijvoeging in volgende afdrukken te vinden. 'Dit alles weten wy so uit de getuigenissen der H. Schrifturen als ook uit de effecten en werkingen en principalyk uit de gene, die wy in ons bevinden.' In genoemd jaar 1566, en zelfs vroeger, schijnt dus de Belijdenis deze en eenige minder duidelijk sprekende verbeteringen te hebben ondergaan. En geen wonder, dat men dit stuk aan herziening of correctie onderwierp. Zoo men toch geloof mag slaan aan de verklaring afgelegd door Hadr. Sarravia, zich met Herm. Modet noemende een der eerste herzieners of uitgevers van het door Guido Brez oorspronkelijke op-

gesteld belijdenisschrift, dan zou hij evenmin als een der eerste onderteekenaars er ooit aan gedacht hebben, om een geloofsregel voor het vervolg, veeleer bloot een geloofsbekentenis voor eigen en anderer verantwoording, in het licht te geven. Alzoo acht Sarravia zich tot de vermaning verpligt, om toch hen, die zich met die bekentenis niet in allen deele houden, of wilden vereenigen, aan te hooren, en zoo veel mogelijk uit de Schrift te onderwijzen, maar hen nimmer onder de goddeloozen te scharen. ('Quod si sint aliqui, quibus non omnia probentur, audiendos censeo. - Nemo temere inter impios censendus est, qui doceri paratus est.' (Zie den brief *inter prostantium et erud. viror. Epistol.*, N°. 181, p. 265.) Intusschen, behalve de aangeduide inlassching, bestaan de verbeteringen in genoemde vroegste uitgaven bij uitsluiting in kleine onbeduidende taal- of spelgebreken. Waarom men dus den eersten drnk met schier bijgeloovigen eerbied begroeten zal, en wel zonder gefaesimileerde handteekeningen, verklaar ik niet wel te beseffen. Bij Bor vindt men dezen ouden druk met den vooraangeplaatsten brief van Filips, wat den voornaamsten inhoud betreft, genoegzaam onveranderd terug (I, 43). De historische waarde van dit stuk is dus al zeer onbeduidend. Zoo ik mij daarenboven op een voor regtzinnig gehouden Gereformeerd standpunt plaats, dan is het gezag dier aloude Confessie voor mij en voor elk Gereformeerd Christen geheel komen te vervallen. Krachtens de herziening van de ware christelijke Belijdenis der Nederlandsche kerken door de hoogeerwaardige leden des Nationalen Synodi te Dordrecht in 1619 bevolen en de afkondiging daarvan op eenstemmig advys van de uitheemsche en inlandsche Theologen in de 146^{e} zitting den 30^{en} April, na noen, bevolen, zoo heb ik mij niet aan de vroegere, maar aan de toen uitgevaardigde herziening te houden. Zelfs vind ik bezwaar, om aan de Fransche uitgave, door Jr. Trip toch met meer regt der vergetelheid onttrokken, den lof toe te kennen, dien de hoogleeraar Ant. Hulsius haar in de bovenvermelde voorrede waardig keurt, als hij haar noemt *un joyau spirituel tiré d'un cabinet sacré!* Voor taalgeschiedenis geeft de druk van 1562 weinig of niets. De spelling is de gewone uit de XVIIe eeuw, en deze is algemeen kenbaar genoeg. Voor de palaeographie, of kunstgeschiedenis, blijft de nieuwe druk onbeduidend. Wel hebben de Heeren Enschedé en Zonen zich beijverd de hoogduitsche of gothische letters getrouwelijk terug te geven; en toch betwijfel ik, of hunne fraaije, scherp gesneden nieuwe letter wel, uit hoofde van die eigenschappen zelve, een getrouw afgietsel van den letterdruk van 1562 heeten mag. De heer v.d.L. neme het mij dus niet envel, als ik het stukje aanzie voor een bloot curiosum, dat, in strijd met zijne in de voorrede uitgedrukte verwachting, tot geenerlei nieuwe voor het christelijk geloof of voor de wetenschap belangrijke ont-

dekking op hetgeen door hem symbolische wetenschap wordt genoemd, leiden kan. Ook met het oog op hen, die in den zin van Bossuet's beroemde *Histoire des variations des églises Protestantes*, den Gereformeerden de verscheidenheid in vorm en inhoud van hunne Belijdenisschriften ten verwijt doen strekken, valt hier weinig zelfvoldoening te oogsten. Welk nieuw wapen geeft aan de bestrijders van het protestantisme, of welk voordeel aan de gemeente, die de heer v.d.L. bedoelt, levert de ontdekking, dat de allereerste druk der Belijdenis *Cantica* geeft in plaats van *Canticum; Manicheus* in plaats van *Manes; Praxea* in plaats van *Praxeas; verderfenis* in plaats van *verdoemenis*, enz.? Gevolgelijk op welken grond deze afdruk den lof verdient van ‘het zuiverst den inhoud der waarheid te vertoonen in hare eenvoudige eerste vormen, zonder dat de theologische diplomatie (?) gelegenheid had er de kracht van te verzwakken’, is voor mij, en zal wel hoogstwaarschijnlijk voor meer anderen een onopgelost raadsel blijven.

R.
G.H.M.D.

De Nederlandsche Staatsloterij, door Mr. G.A. Fokker. Middelburg, 1864.

Een pleidooi tegen dezen schandvlek op onzen staat, die elk jaar bij de aanbieding der begrooting door de Nederlandsche regering aan de Nederlandsche vertegenwoordiging ter bestendiging wordt voorgedragen en aanbevolen; die nu en dan, als de Kamers niet al te veel vermoeid zijn van de voorafgegane discussiën en niet al te sterk naar het nieuwjaars-reces verlangen, eenige schuchtere stemmen van afkeuring doet opgaan, maar die elk jaar op nieuw den stempel van de goedkeuring der vertegenwoordiging - zelfs zonder hoofdelijke stemming! - ontvangt, onder de leuze:

> O cives, cives, quaerenda pecunia primum est,
> Virtus post nummos!

Een pleidooi, dat afdoende mag heeten, dat doodend, vernietigend genoemd zou mogen worden, indien niet de rechters, voor wier ooren het bestemd is, willens doof waren.

Zelden is mij eene monografie onder de oogen gekomen, die haar onderwerp zóó van alle zijden aanpakt, waarin alle argumenten, alle autoriteiten zóó wel te pas zijn bijeengebracht, waarin de resultaten van zóó veelzijdig en uitgestrekt onderzoek zijn samengevat.

Een paar jaren geleden gaf ons de schrijver een even geleerd als onderhoudend boek (die twee bijvoegelijke naamwoorden gaan niet altijd te zamen) over ‘de Geschiedenis der loterijen in de Nederlanden’[1], dat nog altijd op eene aankondiging in dit Tijdschrift wacht. Daar waren geene onderzoekingen in de archieven en kronijken van langverloopen jaren gespaard, om ons te leeren, op welke wijze en met welke oogmerken vroeger in minder verlichte tijden loterijen gehouden werden, vrij wat onschuldiger dan die welke wij tegenwoordig jaarlijks driemalen op gezag van de Nederlandsche regering zien spelen. Daar werd ons voorts verhaald, op welke wijze de tegenwoordige Nederlandsche Staatsloterij haar ontstaan heeft gekregen. Hier leeren wij deze nu kennen zoo als zij heden ten dage bestaat en voortgaat aan de welvaart, de zedelijkheid en het geluk onzes volks te knagen.

Een pleidooi noemde ik zoo even dit geschrift; het zou misschien nog meer aanspraak mogen maken op den naam van eene akte van beschuldiging. Het heeft een bepaald polemisch karakter. De schrijver komt er rond voor uit in den aanhef zijner voorrede, waar hij zijn werk ons voorstelt als eene nieuwe poging ‘om het publiek wakker te schudden uit zijne onverschilligheid ten aanzien eener zaak, waarmede zoowel de zedelijkheid als de welvaart des volks verbonden is.’

En hiermede verdient de schrijver grooten dank. ‘Si le roi savait’ was eenmaal de aandoenlijke verzuchting der verdrukten en ellendigen. ‘Als het publiek het maar wist,’ mag thans de kreet zijn. Als het nederlandsche volk maar goed en wel bekend was met al de ongerechtigheden die haar aankleven, de NEDERLANDSCHE STAATSLOTERIJ zou geen jaar langer de nederlandsche staatsbegrooting met haren naam bevlekken. Daarom is het goed, dat het dikwijls en telkens op nieuw en telkens weêr in andere vormen aan het publiek gezegd worde, wat zij is en wat kwaad zij sticht. ‘De openbare meening (de Heer Fokker heeft maar al te veel recht het te zeggen) alleen schijnt in staat, te bewerken, waarop in de Vertegenwoordiging sedert jaren te vergeefs is aangedrongen; maar opmerkelijk is het, hoe weinig zij zich aan dit onderwerp schijnt te laten gelegen liggen, en hoe zelden de stem van zoovelen onzer vertegenwoordigers, in de periodieke pers of in afzonderlijke geschriften, weêrklank vindt.’

Men voere daartegen niet aan: het geschrift is éénzijdig; het is volgens uwe getuigenis niet anders dan een partijdige aanval; de auteur vergeet, dat een bedachtzaam staatsman het voor en tegen

1 Amsterdam, bij Fred. Muller, 1862.

bij alle zaken, ook bij die, welke hij zelf in gemoede afkeurt, moet wegen. - Gelukkig zijn wij heden ten dage toch al zooverre gevorderd, dat niemand het meer waagt, in ernst iets tot verdediging der Nederlandsche Staatsloterij in het midden te brengen. De eenige argumenten, die men nog tegen hare afschaffing aanvoert, zijn argumenten van convenientie, dilatoire exceptiën, vermaningen tot geduld en waarschuwingen tegen overijling. Stilzwijgend buigt elk jaar de minister van financiën het hoofd onder den smaad, dien zijn ambtsplicht hem oplegt te dragen, als déze post op de raming der middelen onder den hamer van den President der Tweede Kamer doorgaat.

Daarom had dan ook de Heer Fokker (en dit is de eenige aanmerking, die ik tegen zijn geschrift heb) gevoegelijk de overtollige geleerdheid kunnen uitsparen, welke hij in de eerste zestien bladzijden besteed heeft om het 'hazardspel' uit een *regtskundig*, een *zedekundig* en een *staathuishoudkundig oogpunt* te beschouwen en te veroordeelen. Niemand zal het meer wagen, ze uit een dezer drie oogpunten te verdedigen, tenzij oefenings-halve of voor de aardigheid, in een studenten-dispuut. Alleen die argumenten van convenientie, van uitstellen, van niet aandurven, van onoprechtheid, die taaijer zijn naarmate zij ondeugdelijker zijn, eischen nog maar bestrijding; maar deze eischen ook zooveel te krachtiger en ernstiger bestrijding, juist omdat zij van dien aard zijn, dat iedereen er zich 'voor ditmaal nog' bij neêr kan leggen, zonder zich te compromitteeren; juist omdat zij zoo ruim dien ellendigen uitweg openstellen van een: 'ik ben het met u eens, de loterij is slecht, is verderfelijk, is niet te verdedigen.... maar!...'; juist omdat het bij ons stijl is, niets langer in stand te houden dan òf datgene wat maar voorloopig is, òf datgene wat reeds afgekeurd is.

Gelukkig heeft de Heer Fokker het ook zoo begrepen en het grootste en belangrijkste deel van zijn boekje aan de vernietigende kritiek van zulke drogredenen gewijd, nadat hij vooraf door eene meesterlijke ontleding aangetoond heeft 'hoe de staatsloterij werkt'. Drie van deze drogredenen zijn het, waartegen hij bepaaldelijk te velde trekt: 1°. 'de opbrengst voor de schatkist; 2°. het gevaar van deelneming in clandestine en buitenlandsche loterijen, in geval van afschaffing der staatsloterij; 3°. het belang dergenen die zich met den loterij-handel bezig houden.' Het zijn voorzeker niet de eenige, die van tijd tot tijd nog gehoord worden. Maar de schrijver heeft, geloof ik, wèl gedaan met zich tot deze te beperken. Sober te zijn is de grootste kunst en de grootste deugd van eenen auteur.

Over het laatste punt kon de schrijver kort zijn. Het zal wel door niemand beweerd worden, dat de loterij, om den wille van eenige personen, die er hun bestaan bij vinden, laat het 10, 100,

1000 of 2000 zijn, behouden moet worden. Daar zijn voorzeker zeer achtingwaardige lieden onder. Maar de ambtenaren kunnen gepensioneerd of elders geplaatst worden; de collecteurs en splitters zullen hun vermogen en talenten in een ander bedrijf nuttig kunnen aanwenden. En de rest? De tappers, die van de loterij een middel maken om hunne kroegen met bezoekers te vullen? De arme drommels, die u op straat hunne vuile briefjes met nog viezer handen onder den neus duwen en die een Engelschman in Dickens' *Household-words* (zie Fokker, blz. 35) beschrijft als: ‘mannen van een ellendig voorkomen, die den stempel van Pentonville of van de *ticket-of-leave-men* op het aangezicht dragen’? En bovenal, de deugnieten, die onder allerlei mom in de huizen der onnoozele lieden weten te dringen, om er de rol van afzetter op groote schaal te spelen? - voorwaar, het zijn wel helangwekkende voorwerpen, achtingwaardige lieden, wien de staat vooral niet het brood uit den mond mag nemen, aan wier bedrijf hij het zich tot eere rekenen moet medeplichtig te zijn!

Van meer gewicht schijnt de bedenking, dat de staatsloterij aangehouden moet worden als een noodzakelijk kwaad, om de goê gemeente voor het nog grooter gevaar van geheim kansspel of vreemde loterijen te behoeden. Althans zij wordt het meeste gehoord. Zij heeft ook eenigen schijn van grond. Speelzucht is den mensch ingeboren, vooral den onbeschaafden, weinig ontwikkelden mensch; hij zoekt voor dien hartstocht voldoening, even als voor elken anderen, hoe en waar ook, tot welken prijs ook. Het is dus een daad van verstandig beleid, van menschenliefde zelfs, der schare eene eerlijke gelegenheid, vrij van bedrog, aan te bieden, om aan die onweêrstaanbare aandrift te voldoen. De staatsloterij werkt alzoo als een veiligheidsklep tegen den overspannen stoom van den hartstocht. Daarom, laat zij bestaan ten nutte van het volk zelf, en dat men alleen maar zorge, daarbij alle misbruiken te weren. - - Laat het in 't eind uit zijn met die huichelpraat! Meent gij inderdaad, dat het tot de plichten van den staat behoort, om u langs uwen weg eenen officiëelen modderpoel aan te wijzen, opdat gij niet uit eigen beweging aan de andere zijde in eene sloot verloopt? Het is een leugen, dat de staat door zijn hazardspel tegen den hartstocht des spelers beschermt. Integendeel, hij prikkelt hem aan, door aanhoudend, openlijk en officiëel de gelegenheid er toe te geven, door die gelegenheid met een vertoon van eerlijkheid en goede trouw op te smukken. Er bestaan verordeningen tegen geheime en buitenlandsche loterijen. Werken die goed, dan is de staatsloterij overbodig. Deugen zij niet, dat men ze verbetere of - afschaffe, en dat dan elk voor zich zelven toezie. Wat thans die verordeningen uitwerken is niet anders dan dit: dat de staat aan anderen verbiedt, wat hij

zich zelven voorbehoudt; dat hij, onder schijn van bescherming der goede burgerij, zich zelven het monopolie verzekert om haar tot spelen te verleiden; dat hij eene bron van inkomsten, die hem bruto ƒ 400,000 's jaars oplevert, tegen concurrentie met verbodsbepalingen omschanst. Of wilt gij dit niet, kom er dan rond voor uit, en eisch dat de staat van deze winst afstand doe en zijne loterij, des noods zelfs met geldelijke opofferingen, tot eene zuiver philanthropische instelling make, die voortaan onder de ‘inrichtingen tot voorkoming van armoede’ eene plaats kan innemen.

Weet gij het nog niet, hoe heilzaam en weldadig thans die staatsloterij voor het volk is, lees dan die opmerkelijke bladzijden (17-36), waarin de Heer Fokker leert, ‘hoe zij werkt’.

Gij zult versteld staan over de opeenstapeling van schandelijke hulpmiddelen, die *uitgedacht* en *uitgevonden* zijn om ‘het openbaar kansgenot’ zoo verleidelijk en tevens zoo productief mogelijk te maken. Om ƒ 400,000 bruto voor den staat jaarlijks te verkrijgen, wordt jaarlijks **3½** tot **4 MILLIOEN** gl. uit den zak der spelende burgers getroggeld, ongerekend nog de geheime oplichterijen, die er bij plaats grijpen. Hoeveel hiervan in de handen van tusschenpersonen blijft hangen, is niet na te rekenen. Maar dit is zeker, hier is een ‘improductieve omzet’ zoo als de Heer Fokker het zoo juist noemt, van 3½ à 4 millioen, wiens eenige vrucht verarming is. Verarming voor de ongelukkigen wien het lot ongunstig was; verarming, bederf, ellende ook voor hen die de gelukkige winners waren; want wie weet niet hoe, met weinige uitzonderingen, een hooge prijs een ramp is voor den gelukkigen speler; hoe het ‘zoo gewonnen en zoo geronnen’ hier in zijne volle kracht toepasselijk is; hoe aan de winst, die eensklaps zonder moeite rijk maakt, de vloek zich hecht van de verwoesting der beginselen van orde, spaarzaamheid en werkzaamheid; hoe vooral de eens behaalde winst den hartstocht nog meer doet ontvlammen om het spel op nieuw en nog eens weder te beproeven, tot de vroeger behaalde winst wederom verloren en door dubbel en driedubbel verlies gevolgd is; hoe vooral bij de lagere klassen des volks, op wie inzonderheid die verleidingen tot spelen, die men heeft ‘uitgedacht en uitgevonden’, gericht zijn, spel en drank onafscheidelijke gezellen worden. Zeer menschkundig is de opmerking van den Heer Fokker (blz. 29): ‘wederkeerig wordt het misbruik van sterken drank door de loterij bevorderd. Zoowel de smart over het verlies, als de vreugde over de winst in de loterij geleden of behaald, drijft naar de kroeg; die zijn nommer met *niet* heeft zien uitkomen, wil door een “slokje” zijn verdriet verzetten; die een prijs getrokken heeft, meent, dat “daar een borrel op staan kan.” En zoo worden velen, die zonder het bestaan der loterij misschien matige lieden zouden gebleven zijn, door haar tot het gebruik van

sterken drank en tot al de daaruit voortvloeijende ellende gebragt.'

Neen, dat men het eerlijk erkenne, om de ƒ 400,000 is het te doen, en om niets anders. Dit is het laatste, het afdoende argument, waar niets tegen bestand is. Het geld moet er wezen; waar het vandaan komt, is onverschillig. Spreekt gij van het kwaad dat de staatsloterij sticht? - men antwoordt u: maar de vier honderd duizend gulden! - Van de gezinnen die er ongelukkig door geworden zijn? - maar de vier honderd duizend gulden! - Van de kwade praktijken, de misleiding, de afzetterijen, waartoe zij aanleiding geeft? - maar de vier honderd duizend gulden! - Van de schande die er voor den nederlandschen staat in zulke tripotage ligt? - maar de vier honderd duizend gulden! - De minister van financiën doet als Vespasianus: hij houdt u het geld, uit dit riool opgedoken, onder den neus en vraagt u of het stinkt. Wij keeren, bedachtzame lieden als wij zijn, het fransche gezegde om: 'la France est assez riche pour payer sa gloire', zeggen zij; wij betuigen: 'Nederland is te arm om zijne schaamte te bedekken.'

Nogtans, ook dit is eene onwaarheid. Ook het argument van de noodzakelijkheid der opbrengst van de loterij voor de schatkist is een argument van louter convenientie, uitgevonden om traagheid, slenterzucht, niet aandurven te vergoêlijken. Nederland is gelukkig nog vermogend genoeg om dit schandgeld te kunnen missen. Vraagt gij, hoe? Zie hier de keus tusschen drie wegen om er ons van los te maken. Elk jaar leveren onze gewone middelen een of twee millioen meer op dan de raming was. Over 1864 is die overwinst tot ruim *vier* millioen geklommen. Gij kunt veilig daarop de vier ton (die eigenlijk nog maar hoogstens 3½ ton zijn, want de kosten der administratie van de loterij moeten van de bruto-opbrengst af) korten. Gij kunt uwe raming geheel op dezelfde wijze als tot heden opmaken, maar *zonder* de post voor de loterij, buiten vrees voor te kort. - Of komt u, voorzichtig financier, zulk eene rekening nog te gevaarlijk voor, welnu: op onze jongste begrooting hebben wij ruim 11 millioen kunnen uittrekken voor amortisatie en aflossing van schuld: dat geeft eene voor altijd verkregene besparing van méér dan vier ton op onzen rentenlast; wilt dan door een daad van moed en eerlijkheid toonen, den zegen waardig te zijn dien wij genieten, en schrap tegenover die mindere uitgaven dezen post van ontvangst: uwe begrooting zal even goed sluiten als in het vorige jaar. - Of is ook dit nog in uwe oogen een daad van onverantwoordelijke roekeloosheid, die het evenwicht tusschen de gewone ontvangsten en uitgaven voor altijd onbereikbaar dreigt te maken, welnu dan: slechts één opcent meer op de *directe*, twee opcenten meer op de *indirecte* belastingen (registratie, zegel en successie) gelegd, en gij hebt

ƒ 348,000[1], de som, die de loterij zuiver opbrengt. Die verhooging van belasting zal voorwaar het Nederlandsche volk niet verarmen. Integendeel, de natie zal er bij winnen, die nu 3½ millioen improductief uitgeeft om der schatkist 3½ ton te bezorgen. Zij zal er bij winnen in zedelijkheid en eerlijkheid - eene winst niet in cijfers te berekenen, maar daarom niet minder degelijk; zij zal er bij winnen door zich dien troep deugnieten van den hals te schuiven, die nu onder het schild van den staat zoo menig gezin tot den bedelstaf brengen. En zoo door dit alles meerdere welvaart onder alle standen, minder verkwisting, minder bankroeten van ongelukkige spelers gewonnen wordt, dan zal ook ten slotte de staat zelf er meer door winnen in zijne gewone, eerlijke inkomsten.

Men heeft veel gesproken van hervorming, van geleidelijke verbetering, van langzame inkorting van het openbaar kansspel. Het is bekend dat wijlen de Heer Mr. A.D. Meijer, met eenen ijver en eene volharding eene betere zaak waardig, zijn geheele leven aan de uitwerking van plannen tot zulke hervorming besteed heeft. Maar ook dit is niet anders dan eene dilatoire exceptie. Iets wat *in den grond* slecht is, is onvatbaar voor geleidelijke verbetering. De schadelijke woekerplant moet niet een weinig besnoeid, zij moet uitgeroeid worden. Het zijn de kleine spelers niet alleen, het zijn ook de groote, misschien wel deze vooral, die de slachtoffers worden van het openbare kansspel. Zoo lang de loterij bestaat, zullen ook de niet te ontdekken en niet te achterhalen bedriegerijen gepleegd worden, die zij uitlokt. Is de Nederlandsche staatsloterij een schandvlek voor den Nederlandschen staat, een vloek voor het Nederlandsche volk, gelijk de Heer Fokker zonneklaar heeft aangetoond, dan kan men niet volstaan, met dien vlek een weinigje af te wrijven, dien vloek een beetje minder zwaar te maken. Er blijft maar één woord voor over: weg er meê!

Het spijt mij, dat de Heer Fokker zelf de liefhebbers van tijdwinnen, van uitstellen, de mannen van ‘wij zullen zien’, de voorstanders van ‘vooral niet te haastig’, in de hand werkt, door aans

1 De hoofdsom der directe belastingen is op de raming der middelen voor 1865 uitgetrokken tot ƒ 16,270,000, die van de indirecte belastingen tot ƒ 9,275,000.

1 pCt. van ƒ 16,270,000	is ƒ 162,700.
2 pCt. van ƒ 9,275,000	is ƒ 185,500.
	ƒ 348,200.

Men behoeft mij hier niet te verwijzen op de plannen tot wijziging van ons belastingstelsel, die thans aanhangig zijn. Gesteld al, dat die voorstellen wet worden - 't geen voor 't minst nog onzeker is - dan zal het nog niet zoo buitengewone inspanning behoeven te kosten, om de hier als voorbeeld gegevene combinatie door eene andere te vervangen, die in het nieuwe belastingstelsel passen zal.

het slot van zijn klaar en krachtig betoog (blz. 73) niet de eenig mogelijke conclusie, die daarop volgen moest, - de onmiddellijke afschaffing, - maar eene langzame opruiming en inkrimping, over vier of vijf jaren loopende, voor te stellen. Ook hij verklaart zich een vriend van dat stelsel van ‘geleidelijken overgang zonder schokken’, waarmede onlangs de geestige redacteur van het *Bataviasche Handelsblad* (voorwaar niet met het oog op hém) zoo deerlijk den spot dreef, een stelsel, dat niet anders is dan een dekmantel voor onze traagheid en ons gebrek aan kracht en moed. Er is al zoo lang gesproken, beloofd, beraamd en overwogen; het wordt nu tijd om te handelen. Dat, als in December e.k. op nieuw de begrooting ter sprake komt, een lid der Tweede Kamer (en zij het liefst de Heer Fokker zelf, wien de kiezers teruggevoerd hebben naar de plaats waar hij zoo goede herinneringen heeft achtergelaten) eene gemotiveerde stemming over de posten van uitgaaf en inkomst voor de staatsloterij uitlokke, waardoor duidelijk zal kunnen blijken, dat de nederlandsche vertegenwoordiging haar niet langer wil; en laat ons dan zien, wie nog den treurigen moed zal hebben haar in bescherming te nemen, om het leven der veroordeelde nog een jaar te rekken.

En ware het ook, dat bij de Kamer, zoowel als de regering, de overtuiging nog te zwak, de geestkracht nog te flaauw, het eergevoel nog te slaperig mocht blijken, welnu, dat wij dan ten minste den troost hebben, dat de eerste forsche bijlslag aan den wortel des booms zal zijn toegebracht. Dat de kwestie maar ééns duidelijk en flink gesteld worde, hare oplossing zal niet uitblijven. Onwillekeurig wordt in deze dagen, - nu Engeland het verlies van een' zijner edelste burgers betreurt, en geheel Europa den naam van R i c h a r d C o b d e n oprechte hulde brengt - de herinnering levendig aan de geschiedenis van de afschaffing der graanwetten in Engeland. En men spreke bij die herinnering niet van eenc vergelijking van het groote met het kleine. De afschaffing der staatsloterij zal voor ons volk op zedelijk gebied niet minder groote weldaad zijn dan de intrekking der graanwetten voor de stoffelijke welvaart van het Engelsche volk was. Toen Charles Pelham Villiers, een der hoofden van de *anti-corn-law-league*, in 1842 voor het eerst in het Huis der Gemeenten het voorstel deed tot dadelijke en algeheele afschaffing der graanwetten, overtrof het getal der tegenstemmers dat der weinige leden, die het voorstel goedkeurden, met de verpletterende meerderheid van 303 stemmen. Toen hij zijn motie in 1843 herhaalde, was de meerderheid *tegen* tot 258 geslonken; in 1844 tot 204; in 1845 tot 132, en in 1846 werd op voorstel van den minister Sir Robert Peel zelven het beginsel van den vrijen graanhandel in Engelands wetgeving opgenomen. Zoo voeren nederlagen tot de over-

winning, mits maar de zaak, waarvoor men strijdt, goed, en de man, die den strijd aanvaardt, krachtig zij.

De zaak is hier goed. Wie zal de krachtige man zijn, die ter overwinning streeft? Hij zij een conservatief of liberaal of antirevolutionnair, om 't even; op dit terrein kunnen alle partijen elkander de hand reiken. De minister zal er geen portefeuillekwestie van maken. Integendeel, als men nagaat, hoe tot nog toe alle ministers van financiën van de staatsloterij gesproken hebben, mag men met reden verwachten, dat hij dankbaar zal wezen, wanneer hij door een beslissend votum gedwongen wordt om zijne ministeriëele loopbaan te kenmerken door eene daad, waarvoor al wie verstandig en wel deukt en de eer des vaderlands lief heeft zijne nagedachtenis eenmaal zegenen zal.

S. VISSERING.

A.D. van der Gon Netscher, Open Brief aan Zijne Excellentie den Minister van Koloniën, J.D. Fransen van de Putte. 's Gravenhage, December **1864.**

Wat de oppositie ook tegen onzen Minister van Koloniën moge aanvoeren, warme belangstelling in het lot der West-Indiën kan niemand hem ontzeggen zonder ontrouw te zijn aan de waarheid. Wie den Heer Fransen van de Putte over het een of ander plan komt spreken, dat op de welvaart van die koloniën betrekking heeft, vindt altijd een luisterend oor en veel sympathie. Zijne medewerking van den Minister wordt nimmer onthouden, waar zij strekken kan om eene goede zaak te bevorderen.

Dit zijn geen phrases, maar feiten. Gelukkig, daarom, noem ik het denkbeeld van den Heer van der Gon Netscher om zijne bezwaren tegen het wetsontwerp ‘ter vaststelling van het Reglement op het beleid der Regering in de kolonie Suriname’, kenbaar te maken, in den vorm van een brief aan den Minister zelven gericht. Dusdoende wist hij met zekerheid, dat zijne stem niet zou wezen als die eens roependen in de woestijn. Hij kon er op rekenen, dat de argumenten die hij in het midden bracht, ernstige overweging zonden genieten.

Nog om eene andere reden noem ik het denkbeeld gelukkig. Sommige dagbladen zijn er tegenwoordig op uit, de Surinaamsche aangelegenheden meer en meer tot eene partijkwestie te maken. Zekere ministeriëele courant b.v. schijnt zich geroepen te achten den toestand der kolonie in het allergunstigste daglicht te plaatsen, en weg te re-

deneren, wat maar eenigszins ten nadeele van de onmiddellijke werking der emancipatie bewijst. Een ander blad, meer anti-ministeriëel, stelt daarentegen den toestand met de somberste kleuren voor. Wilde men alles gelooven, wat men daar leest, dan zou men bijna denken, dat voor Suriname geen redding meer mogelijk is, en de kolonie met rassche schreden haar eindelijken ondergang nadert. Hij, die de toestanden kent en uit goede bronnen zijne gegevens put, weet dat de waarheid in het midden ligt. De productie van suiker is het jaar nà de emancipatie ongeveer één derde verminderd. Dit is voorzeker geen fraaie uitkomst. Toch is het beter dan velen verwachtten. Er bestaat geen reden tot uitbundige vreugde. Doch evenmin behoeft men te wanhopen aan de toekomst.

Door zijne bedenkingen tegen het Ontwerp Regerings-Reglement te kleeden in den vorm van een vriendschappelijken brief aan den Minister, heeft de Heer van der Gon Netscher getoond, dat hij de discussie over dit belangrijke onderwerp buiten den strijd der partijen wil houden. Ik hoop van harte, dat de Kamer in dit opzicht met denzelfden geest bezield zij. 't Geldt hier de vraag, wat in het belang is van eene kolonie, die voor het oogenblik nog weinig voordeel aan Nederland oplevert, doch de elementen bezit om eene bron van groote welvaart te worden voor ons land. 't Geldt vervolgens de vraag, of het wetsontwerp, dat de Regering heeft aangeboden, de strekking heeft om de bereiking van dat doel te bevorderen. Zullen die beide vragen onpartijdig en met ernst beslist worden, dan behoort men niet te letten op de algemeene politieke geloofsbelijdenis van den minister die het ontwerp aanbiedt, maar alleen op de zaak zelve, onafhankelijk van alle partijkwesties.

De inhoud der brochure is zeer belangrijk. Dit liet zich niet anders verwachten van een stuk, geschreven door iemand, die zoo volkomen op de hoogte is van alles wat de West-Indiën betreft, als de Heer van der Gon Netscher. Velen echter zullen betreuren, dat aan de eischen van den vorm niet meer recht is geschied, en daaraan voor een deel is toe te schrijven, dat de brochure zoo weinig sensatie heeft gemaakt. Doch laat ik billijk zijn en erkennen, dat het onderwerp ook niet al te veel in den smaak viel van ons publiek, dat gewoonlijk in West-Indische zaken weinig belang stelt.

Of dit laatste weldra verbeteren zal en de misdeelde tot hare rechten komen? Of het Nederlandsche volk eindelijk krachtige pogingen in zal het werk zal stellen om een bezitting, wier bodem in vruchtbaarheid hare gelijken niet kent, wier ligging voor het verkeer met Europa zoo uitnemend geschikt is, te ontwikkelen en op te leiden tot datgene wat het worden kan? Ik wil geen pessimist zijn. Toch durf ik het niet raadzaam noemen, dat Suriname waehte met aan de verbetering van zijn toestand te werken, tot Nederland het initiatief

heeft genomen. Maar, wel beschouwd, is dit zelfs in geen geval wenschelijk. Het moederland zal te eerder helpen, als de kolonie voorgaat; als zij toont te weten wat noodig is tot haar eigene ontwikkeling, en een krachtig begin maakt met zich dat noodige zelve aan te schaffen. Ik weet wel, dat dit haar moeilijk zal vallen; wij hebben, door de emancipatie der negers zoo lang te vertragen, Suriname al dien tijd gedwongen om eene passieve houding aan te nemen en dusdoende den ondernemingsgeest bijna verlamd. Maar Nederland kan veel doen om dit kwaad te herstellen en een geest van zelfstandigheid in de kolonie aan te kweeken. De weg, dien het daartoe behoort in te slaan, is reeds aangewezen. Wordt het Ontwerp Regerings-Reglement goedgekeurd, dan is de eerste schrede op dien weg gedaan.

Des te belangrijker is daarom de vraag, of dit Ontwerp, zoo als het daar ligt, niet nog voor groote verbetering vatbaar is. Het doel, dat beoogd wordt, is thans duidelijk. Over de wenschelijkheid van dat doel te bereiken, wordt evenmin getwist. Doch over de middelen kan verschil van gevoelen bestaan, en dit verschil bestaat werkelijk. De Heer van der Gon Netscher is van meening, dat Art. 71 van het Reglement van Suriname, waarbij alle burgers verkiesbaar worden gesteld voor het lidmaatschap der Koloniale Staten, gewijzigd moet worden in dien zin, dat alleen zij, die van ƒ 200 tot ƒ 500 in de directe belastingen betalen, verkiesbaar zijn. Eene zoodanige wijziging zou de strekking hebben om nagenoeg allen behalve de grondeigenaars uit te sluiten, en dit is juist wat de Heer van der Gon Netscher bedoelt.

Zijne aanprijzing van dit denkbeeld verdient in hooge mate onze oplettendheid.

En nu zoeke men in deze brochure geen politiek betoog, waarbij de stelling wordt verdedigd, dat in eene kolonie, die zich nog in eene ontwikkelingsperiode bevindt, het democratisch element uit de regering geweerd moet worden. De schrijver is evenmin een reactionnair. Hij wil zelfs het kiesrecht in de kolonie zoo algemeen maken als mogelijk is.

Suriname verkeert in een geheel anderen toestand dan de meeste landen van Europa. Schijnt hier de meening bijna gewettigd, dat het aanbod van arbeidskrachten te groot is voor de vraag, aan gindsche zijde van den Oceaan is juist het tegenovergestelde het geval. Suriname is een land dat slechts geëxploiteerd behoeft te worden, om de rijkste schatten op te leveren; maar tot die exploitatie zijn handen noodig, en ziedaar juist hetgeen ontbreekt. Het aantal negers dat vóor de emancipatie werkzaam was, kon reeds op verre na niet voldoende heeten. Dit getal is sedert niet vergroot, maar veeleer verminderd. Vooral geldt dit van de suiker-cultuur. Er zijn

tegenwoordig suikerplantages in Suriname die, hoe ook naar de beste, de nieuwste methode ingericht, toch een kwijnend bestaan leiden, alleen uit gemis aan arbeiders. Werkkrachten aan Suriname te verschaffen, behoort dus het doel te zijn van allen, die tot den bloei der kolonie willen bijdragen. Aan de bereiking van dat doel moet alles ondergeschikt worden verklaard, voor zoover recht en zedelijkheid het toelaten. De economische kwestie beheerscht hier elke andere. Immers, wat zou het baten of men aan Suriname al een regeringsvorm schonk, die op zich zelven een model van liberaliteit mocht heeten, zoo die regeringsvorm ongeschikt bleek om de vervulling van de eerste levensvoorwaarde der kolonie mogelijk te maken? Dan liever wat minder liberaliteit voor het oogenblik, zou menigeen zeggen, en met reden. Waartoe dienen al de voordeelen, die de vrijheid aanbiedt, zoo de productie kwijnt en de welvaart met den dag achteruitgaat!

De Heer van der Gon Netscher, nu, is van meening, dat hetgeen wij hier onderstellenderwijs schreven, werkelijk het geval zou zijn, indien het ontwerp dat thans aanhangig is, onveranderd werd goedgekeurd door de Kamers. Om die meening te staven, beroept hij zich op de ervaring. Hij vraagt zich af, of het waarschijnlijk is, dat de immigratie van arbeiders, hoe ook door Gouvernementspremiën aangemoedigd, ooit op ruime schaal zal plaats vinden, wanneer zij geheel aan particuliere krachten wordt overgelaten. Zijn antwoord luidt ontkennend. Men heeft het in Britsch Guyana beproefd, maar ‘alle ondernemingen, daartoe voor eigen rekening begonnen’ zijn ‘met verlies en teleurstelling geëindigd’. De oorzaken hiervan zijn velen in getal: de schrijver noemt er enkelen op. De immigratie voor eigen rekening is dan ook in Britsch Guyana geheel gestaakt. Daarop heeft echter het Koloniale Gouvernement zich de zaak aangetrokken. Het heeft in Indië en in China agenten gevestigd, door leeningen, in het moederland gesloten, zich de noodige kapitalen aangeschaft, en den planters ten aanzien van de betaling groote faciliteiten gegeven. Op die wijze is de zaak uitnemend gelukt; en zoo Britsch Guyana thans bloeit en weder het standpunt heeft ingenomen, dat het vóor de emancipatie bekleedde, dan heeft het dit vooral te danken aan de krachtige, doortastende maatregelen van zijn Gouvernement.

Doch, en ziedaar een belangrijke vraag, hoe komt het, dat het Koloniale Gouvernement daar zoo verstandig heeft gehandeld? De verklaring is niet ver te zoeken. Ongelijk aan Jamaïca, welks *House of Assembly* is zamengesteld uit lieden van allerlei soort, zijn in Britsch Guyana alleen de grondeigenaars toegelaten om deel te nemen aan de regering. Zij, die de zaken besturen, zijn dus mannen, die de bijzondere behoeften der kolonie uit ondervinding kennen,

en het nut, de onmisbaarheid der immigratie levendig beseffen. De conclusie ligt nu, volgens den Heer van der Gon Netscher, voor de hand. Wenscht gij voor Suriname dezelfde resultaten, verlangt gij dat ook daar de regering zich den aanvoer van arbeiders krachtig aantrekke, pas dan hetzelfde systeem toe, dat elders zulke goede vruchten droeg. Volg niet blindelings na; zuiver, verbeter, zooveel gij wilt, maar behoudt het beginsel. Doet gij dit niet, dan maakt gij voor Suriname ‘een fraai, maar niet juist passend kleed, dat bovendien niet uit de stof vervaardigd is, die bij ondervinding het best voor den eigenaardigen toestand en de behoefte van volk en klimaat geschikt bleek te zijn;’ en zóo iets te vervaardigen kan toch niet uw bedoeling zijn. Vraagt gij nu naar het middel om dit ‘niet juist passend kleed’ pasklaar te maken, dan toont de schrijver u aan, hoe dit geschieden kan door eene wijziging van Art. 71 en een vijftal andere artikelen. Hiermede is de zaak geheel gevonden.

Ziedaar de slotsom, waartoe deze brochure ons voert. Men verlangt gewoonlijk van een referent, dat hij ook zijn oordeel uitspreekt over hetgeen hij aankondigt. Ik wensch mij echter ditmaal hoofdzakelijk te bepalen tot hetgeen ik reeds gezegd heb. Er is veel in de bedenkingen van den Heer van der Gon Netscher, dat mij aannemelijk toeschijnt. Doch, naar men zag, rust zijn geheele betoog op deze stelling, dat de immigratie geringe kans van slagen heeft, wanneer zij voor particuliere rekening moet geschieden. Nu geef ik gaarne toe, dat zeer veel voor de waarheid van die stelling pleit, en dat de meeste West-Indische specialiteiten, zoo hier als in Engeland, van hetzelfde gevoelen zijn. Volkomen bewezen is zij echter niet, en de vraag blijft nog altijd bestaan, of de moeilijkheden, aan de particuliere immigratie verbonden, hoe groot ook, niet voor oplossing vatbaar zijn. De Heer van der Gon Netscher zal mij waarschijnlijk antwoorden, dat men de vraag niet aldus stellen moet. Zoolang de *zekerheid* niet aanwezig is, dat de particuliere immigratie kan en zàl gelukken, behoort men zorg te dragen, dat, zoo zij *niet* gelukt, de koloniale regering zij zamengesteld uit mannen, die doorzicht genoeg bezitten om te begrijpen, dat zij de zaak terstond moeten in handen nemen. Dit is zoo. Maar als het nu eens bleek, dat hiervoor niet gezorgd kàn worden dan met opoffering van belangrijke voordeelen van anderen aard (hetgeen ik voor mij echter niet geloof dat het geval is), dan zou de vraag, of de particuliere immigratie levensvatbaarheid bezit, weder veel beteekenis erlangen.

Genoeg intusschen om aan te toonen, dat wij hier te doen hebben met zeer ernstige bezwaren. Ook op het Concept-Reglement voor Curaçao valt, naar het oordeel van den Heer van der Gon Netscher, het een en ander aan te merken. Hij noemt het te bekrompen.

Doch daar in zijne brochure dit punt meer ter loops is aangeroerd, wil ik er niet opzettelijk bij stilstaan..

Daarmede echter wensch ik niet geacht te worden aan de belangen van de andere West-Indische koloniën minder beteekenis toe te kennen dan aan die van Suriname[1].

24 April 1865.
N.G. PIERSON.

H. van Herwerden. Nova Addenda Critica ad Meinekii opus, quod inscribitur Fragmenta comicorum Graecorum. Lugduni Batavorum, S.C. van Doesburgh. 1864.

De taak, die mij door de Redactie van dit Tijdschrift wordt opgedragen, is lastiger dan zij schijnt. Het boekje van Prof. van Herwerden behoeft niet ingeleid te worden bij het publiek, want het is uitsluitend bestemd voor philologen van beroep. Het is minstens overbodig deze te wijzen op hetgeen zij sedert maanden kennen en waarover hun oordeel reeds gevormd is. Ook behoef ik den schrijver niet opmerkzaam te maken op een paar vlekjes, die zijn arbeid ontsieren, daar ik reeds kort na de verschijning hem zelven eenige bedenkingen heb medegedeeld, die de lezer mij gaarne zal schenken.

Ook het volgende had ongedrukt kunnen blijven, wanneer het alleen Prof. van Herwerden gold; doch ook sommige andere philologen geven aanleiding tot dezelfde opmerking. Onbevreesd voor de spotternij van Prof. Bake, die ergens met ‘pusilli

1 Voor de liefhebbers van statistiek voeg ik hier nog eenige cijfers bij betreffende de immigratie, ontleend aan officiëele bescheiden:

Naar	Van 1843 tot 1863. Uit China	Uit Oost-Indië	Uit andere plaatsen
Jamaïca	472	9195	8902
Britsch Guyana	9639	47316	34435
Trinidad	1455	25546	12092
St. Lucia	-	1535	1298
St. Vincent	-	567	1582
Grenada	-	2041	1896
Antigua	-	-	3395
St. Kitts	-	337	1469
Nevis	-	-	427
Tobago	-	-	517
Bahamas	-	-	389
	11566	86537	66402

Totaal 164505.

Reiskii' schertst, verdedigt de Utrechtsche hoogleeraar, in het voorberigt van een vroe-

ger geschrift, zijne gewoonte om zijne emendaties met slechts weinig tot toelichting te begeleiden. Hij meent dat goede waar dergelijke aanbeveling niet behoeft. Ik geef natuurlijk gewonnen, dat sommige tekstverbeteringen zooveel innerlijke waarschijnlijkheid bezitten, dat men kan volstaan met de ware lezing op te geven. Ook dit is onbetwistbaar, dat in de argumentatie de kracht van Prof. van Herwerden niet gelegen is, die, als hij een enkele maal dit terrein betreedt, slechts zeldzaam aan eenigzins gestrenge eischen voldoet. Iets geheel anders houdt de aandacht zijner lezers gaande, t.w. de somwijlen allervernuftigste vinding. Hieruit verklaart zich ligtelijk zijne gebleken voorliefde voor de fragmenten der Comici, die juist door hun fragmentarischen toestand meer geoorloofde speelruimte voor het vernuft openlaten, dan de auteurs die in hun geheel bewaard zijn. Maar ik denk niet dat Prof. van Herwerden het mij euvel zal duiden, wanneer ik in gedachten zijne verbeteringen leg naast de beroemde behandelingen van de fragmenten van Menander en Plato Comicus. Hoe komt het, dat hij niet op soortgelijke wijze den lezer boeit, ofschoon hij waarlijk onmiskenbare blijken geeft van naauwkeurige bekendheid met zijn onderwerp en van zeer lofwaardige kennis van het Grieksche taaleigen? - Vergunt hij mij openhartig te zijn? Het geheim van sommige literatoren van den eersten rang bestaat voor een deel daarin, dat zij uit den grooten voorraad hunner opmerkingen en emendaties alleen het allerbeste, het allerzekerste met soberheid mededeelen. Volgens deze methode krijgt de lezer een werk in handen, dat behalve eene reeks aannemelijke tekstverbeteringen, nog menige beschouwing op den koop toegeeft, hetzij van taalkundigen, hetzij van geschiedkundigen aard. Dergelijke emendaties zijn vruchtbaar in dien zin, dat de lezer, die eenigermate met het vak vertrouwd is, dadelijk inziet, hoe hij elders met de gemaakte opmerking zijn voordeel zal kunnen doen. Die uit eene menigte emendaties en grammaticale aanteekeningen de belangrijkste uitzoekt, blijft bij de zoodanige stil staan, die niet alleen vernuftige invallen zijn, maar tevens aanleiding geven tot verdere nasporing. Die deze methode wil volgen, moet over een rijk materiaal kunnen beschikken; maar die dit niet bezit, doet m.i. beter met de publicatie zijner resultaten spaarzaam te wezen. Ik vlei mij, dat Prof. van Herwerden mij de juistheid van het aangevoerde zal toegeven. Hij zal, verbeeld ik mij, inzien, dat de verlegenheid, waarin hij zich bevindt, telkens als hij zijne verbeteringen wil gaan uitwerken, eenvoudig gelegen is in de omstandigheid, dat hij, in plaats van eene kleine proeve, alles wil geven wat hij heeft: het vaderlandsche spreekwoord had hem daarvan kunnen terughouden. Bij strenger schifting zijner stof en naauwkeuriger zelfkritiek - even wijs ik naar den kreupelen senarius op pag. 12, - zoude hij de wetenschap meer

baten en opmerken, dat hij een dankbaarder werk verrigtte. Zoo als het nu staat, geloof ik niet, dat hij regt had tot de wel wat hooghartige klagt op p. 33. Zijne beste opmerkingen gaan verloren, ik beweer niet door het slechte of onhoudbare, maar dan toch zeker door het minder beteekenende.

Zwolle, Januarij 1865.
Dr. S A. NABER.

Wie is 't? Blijspel in drie bedrijven, voor Rederijkers bewerkt.

Niettegenstaande in de laatste maanden zich in ons dierbaar klein vaderlandje het ongewone verschijnsel heeft opgedaan, dat onze zoogenaamde hoogere klassen, ja, zelfs onze hoogste, zich een oogenblik met de nationale literatuur hebben bezig gehouden - tevens misschien verwonderd, dat ten onzent zoo iets bestond, dat onder dezelfde categorie werd gerangschikt als de gewrochten van den eenigen Dumas - niettegenstaande dat alhier nog nimmer aangestaarde verschijnsel, heerscht er sedert maanden een rust op het literair gebied, een rust als die des doods. Zwellen ook de rijen onzer literaire critici, waarvan de moderne theologen de beste exemplaren leveren - en, psyehologisch onderzocht, zou men alligt het waarom kunnen aanwijzen, - de creative krachten schijnen ten eenenmale te ontbreken, zoodat aan de critici, zoo zij zich in het heden zullen blijven bewegen, welhaast niets anders zal overblijven dan om elkaâr te gaan beschouwen, waarbij echter het bestaan zelfs van dat eeuwenoud ras wel eens ernstig in gevaar zou kunnen worden gebragt. Van lieverlede treden de gelauwerde en gepatenteerde of de alleen gepatenteerde poëten, die voor een dertigtal jaren bloeiden, maar voor ons jongeren reeds stokoud waren geworden, van het tooneel, en geene andere namen hunne plaats in, om naar den vakant geworden lauwer of zelfs maar alleen naar het beschikbaar geworden patent te dingen. Droogte en dorte alom! En geen uitzigt op een bevruchtenden regen! Zoo een tweede Elia zijn dienstknecht uitzond, ook hem zou geboodschapt worden, dat er geene enkele wolk zich aan het blaauwe uitspansel vertoonde, en die tweede Elia zou zelfs niet, als die van het Oude Testament, vastelijk overtuigd zijn door het geloof, dat zijn voortdurend gebed toch eindelijk de zwarte wolken uit den horizon zou doen verrijzen.

Maar als wij van de algemeene dorheid gewagen, dan zonderen wij toch de enkele woekerplanten uit, die, schijnbaar onafhankelijker van regen of zon, en minder behoefte hebbend aan voedende sappen, toch hier en daar over de gescheurde aardkorst heenslinge-

ren en hier en daar zigtbaar worden door het ontheisterd eikenbosch of het verdorde bloemperk heen.

Voor ruim een tiental jaren werd de lust, die in de vorige eeuw dichtlievende genootschappen bij dozijnen schiep, uit den schijnbaren doodsluimer opgewekt. Niets minder dan een resurrectie werd er beoogd van lang verdwenen vormen. De aloude rederijkers werden in het leven teruggeroepen, of lievcr - en dit is juister - men wilde, onder het schild van hun naam, werkzaam zijn tot uitbreiding van de kennis der nationale literatuur, en de kunstmatige voordragt, wier beoefening men zieh voornamelijk tot taak stelde, daaraan bevorderlijk doen zijn. Reeds bij het eerste optreden der moderne Rederijkers toonden zij zich hun tweeslachtigen naam waardig, bewezen zij aan het verleden een vorm te hebben ontleend, welke voor het heden niet voegde. Zoo lang zij zich alleen tot het reciet bepaalden, hadden zij het voorregt trouw te zijn aan de aanvaarde taak, maar tevens het gants niet benijdbare, om het aanvankelijk uit nieuwsgierigheid zaamgevloeid publiek te vcrvelen; zij moesten zich bovendien in het verleden opsluiten en, het dramatisch terrein betredende, slechts d i e gedichten in dramatischen vorm tot voorwerp hunner studie kiezen, welke het minst aan de eischen, eener tragedie of komedie gedaan, beantwoordden. Hoe schoon ook menig lyrisch fragment, menige rei uit Vondels of Hoofts treurspelen werden wedergegeven, men zag spoedig in, dat de laatste geduldigc toehoorder, die geroepen werd om tevens toeschouwer te zijn, zonder dat te kunnen wezen, allengs verdwijnen zou. Men schreef de steeds toenemende kilheid van het publiek niet altijd aan zich zelf toe, maar meest aan de gedichten der ouden of wel verouderden, en zag zich toen weldra gerugsteund door een reeks lauwerlustige poëten, die ijverig aan het werk togen om, langs den modernen weg, gedichten te vervaardigen voor de voordragt der Rederijkeren geschikt. Welk een reeks van gedichten zag sedert het lieht! Altemaal onbeduidende zinledige klanken, die men met den naam van dramatische poëzij waagde te betitelen! Een dikke bundel - en het is slechts een van vele - ligt voor mij, gevuld door de rijmelarij van S.J. van den Bergh, J.M.E. Dercksen, C.J. Roobol en andere nog minder bekende geniën van den tegenwoordigen tijd. Behalve dat de middelmatigheid zich op hare teenen verhief, bragt zij hier bovendien onrein vuur op het outer, werd niet alleen de goede smaak beleedigd, maar tevens de meest volslagen onkunde getoond ten aanzien van het wezen van het drama. Ik wil hopen dat de auteurs, alleen om den wille der Rederijkeren, tegen beter weten aan zondigden, en bij het scheppen hunner dorre ontvleeschte figuren alleen er op bedacht waren in harmonie te zijn met de zwartgerokte heeren, die hunne tolken zouden zijn.

Wat wonder, dat het geneesmiddel nog erger bleek te zijn dan de kwaal? dat de voordragten niet in aangenaamheid wonnen, maar alleen in gehalte nog waren verminderd? Toch scheen de ware reden van het mislukken aller pogingen niet te worden erkend en scheen zij nogmaals te worden gezocht in de deftige en klassiekc vormen, welke men leven zocht te geven. Uit de onderste lagen der literaire maatschappij daagden dan ook van lieverlede de bondgenooten op, die in bevattelijk proza tafereelen aan het alledaagsche leven zouden ontleenen. De klassieke alexandrijnen van van den Bergh en consorten, verzen, die soms op elkaâr knarsen als ware verroest ijzer hun hoofdbestanddeel, bukten voor het burgerlijke proza, zóó burgerlijk, dat het door den minste onzer niet ligt onbegrijpelijk zal worden bevonden. Blijspelen, als er een aan het hoofd van dit opstel is geplaatst, danken aan die gedachtenstrooming van de rederijkerswereld het aanzijn. Hoewel zij in gehalte boven het tragisch gerijmel in alexandrijnen uit de klassieke periode staan, daar zij op deze misgeboorten toch altijd nog de natuurlijkheid voor hebben, geven zij toch een treurig bewijs van den wansmaak onder ons volk. Grofheid en ruwheid ware nog voorbij te zien, indien er sleehts een grein geest of vernuft onder school; slordige stijl, gebrekkige karakterschildering ware nog to vergeven, indien men er slechts een zweem gezond verstand, of sleehts eenige kennis van onze volkstoestanden in opmerken mogt. Maar niets van dat alles! Het onbekooktste wordt de beste spijze geacht; het nietigste wordt bij voorkeur gezocht, en om der domheid een schaterlach af te persen worden de ongerijmdste lafheden of lafste ongerijmdheden ondereen gehutst tot een mengelmoes, waaraan ik werkelijk geen passenden naam weet te geven.

Zie ik op de literatuur, aan wie de Rederijkers der 19^{e} Eeuw het aanzijn hebben gegeven, ook laag neêr, toeh geloof ik, dat zij zelven een gunstiger oordeel verdienen of verdiend zouden hebben, indien zij slechts met het halfslachtige wilden of konden breken en het drama wilden beoefenen in den eenigen daarvoor mogelijken vorm. Ons tooneel kwijnt en gaat zijn zekeren ondergang te gemoet; al sleept het ook nog eenigc jaren zijn plantenleven voort - bij ons sukkelt alles en galoppeert niets - toch zal het wel nimmer in vaste betrekking treden tot onze literatuur; er is, helaas! een niet te dempen klove tusschen den Hollandschen schouwburg en de Hollandsche letterkunde. Het talent, dat zich niet bij het tooneel wil of kan aansluiten zou zijn weg kunnen vinden in de wereld der 19^{e} Eeuwsche rederijkers, indien deze het reciet voor goed de plaats deden ruimen voor de aanschouwelijke voorstelling en wat daarmede noodzakelijk gepaard moet gaan.

Wat zou echter het repertoire moeten zijn? Zeker niet de pro-

dukten waarop ik straks doelde. De scheppende krachten evenwel, die onze dichterwereld nog bezit, zouden uit haren sluimer worden gewekt, zoodra het mogt blijken, dat de onkunde en de wansmaak niet langer de eenige tolken van den dramatischen dichter ten onzent behoefden te zijn. En de stoffe voor tragedie en comedie zou waarlijk niet ontbreken; vooral voor de laatste bemoeijelijkt zelfs de rijkdom der kens! Aanstaande blijspeldichter, verhef uwe geeselroede en zwaai die duchtig in het rond; gij treft zeker juist; hetzij ge haar opheft of laat neêrdalen in hoofd- of in hofstad, overal treft ge een narrenkap; laat de verborgen schellen onder de aanraking uwer roede rinkinken: tijdgenoot en nageslacht zullen u begrijpen en u dankbaar zijn.

De wetenschap der zamenleving. Eene studie tot uitbreiding van het gebied der stellige wetenschappen. Batavia, Lange en Co. 's Hage, M. Nijhoff.

‘In het geconcentreerde famielieleven, vinden wij dus terug het beeld van een zonuestelsel, waarvan de alles overheerschende kern, door de grootere massa, de uit haar zelve voortgekomene, en zich bij voortgaande ontwikkeling, in den tijd, daarvan afgescheidene deelen tot één geheel vereenigt, en met zieh in de eigen loopbaan van het middelpuntsligchaam medesleept, zonder dat dit voor de onderdeelen merkbaar is; - terwijl wij in een zamengesteld molecule van scheikundig op elkander werkende stoffen, die in verschillende eleetrochemische toestanden verkeeren, en, vereenigd, zich neutraliseren, om daarna op nieuw, door eenvoudige cohesie zich met elkander te verbinden tot een ligchaam, eenen anderen grondvorm der eerste maatschappij terug vinden, waarbij in de eene het patriarchaal en monarchaal, in de andere het democratisch beginsel reeds terstond in het oog springt, en den sleutel geeft der vruehtelooze pogingen, om aan bestaande maatschappijen, die derzelver oorsprong hebben in het eene beginsel, later het andere op te dringen, zoodat, hoe verder wij terugtreden op het meest positive veld van het weten *achter* ons, wij des te meer analogiën vinden, die ons voor dat zelfde weten, den weg wijzen *vóór* ons.’

Het zij genoeg dezen éénen volzin te citeren. Wij leeren zoo de uitkomst kennen, waartoe de schrijver van bovenstaand boekske door zijn onderzoek geleid werd. Tegenover de redactie van ‘de Gids’, die mij het werk van den ongenoemden auteur ter aankondiging toezond, heb ik mij gekweten van mijnen plicht.

Groningen, 7 April 1865.

VAN DER WIJCK.

De Engelsche arbeiders-vereenigingen.

‘Deze maatschappij,’ zoo luidde het prospectus, ‘stelt zich ten doel, het geldelijke voordeel harer leden en de verbetering van hunnen huisselijken en maatschappelijken toestand.

Zij zal dit doel trachten te bereiken door de volgende middelen:

de opening van een winkel voor den verkoop van kruidenierswaren, kleeding, enz.; het bouwen en koopen van woningen ten behoeve harer leden; het oprigten van fabrieken en het doen bebouwen van eigen of gepacht land, ten einde aan die der leden, welke zonder werk zijn, of wier werk slecht betaald wordt, arbeid te verschaffen.

Zij zal voorts, zoo spoedig als dit doenlijk is, eene betere organisatie in 't leven roepen betrekkelijk de voortbrenging en de verdeeling van den rijkdom, de opleiding der jeugd en het politiek bestuur, d.i. zij zal grondvesten eene zich zelve geheel onderhoudende kolonie van vereenigde belangen, en tevens andere maatschappijen tot hetzelfde doel behulpzaam zijn; terwijl, onder meer andere zaken, ook nog in het verschiet ligt een matigheidshôtel te openen in een der gebouwen der maatschappij’[1].

Wie waren zij, de dwazen, die dit weidsche prospectus te zamen stelden, die als 't ware met de hand aan den hemel wilden reiken? Men vergist zich niet, wanneer men de geboorte van dit stoute ontwerp in verband brengt met de

1 Holyoake, Self-help by the People, 5e uitgave. London, 1859, p. 11.

denkbeelden, die veler gemoed vervulden omstreeks den tijd der Fransche revolutie van 1848, den bloeitijd van de socialistische en communistische idealen, den tijd, toen de geheele maatschappelijke orde door een tal van plannemakers op zeer verschillende wijzen zoude worden hervormd. Het prospectus is uitgebroeid in 1844. Men zoude zich echter wel vergissen, wanneer men den ontwerper daarvan zocht in eene der voorsteden van Parijs. In 't noorden van Engeland, in het door zijne katoennijverheid vermaarde graafschap Lancaster, ligt de onaanzienlijke stad Rochdale. - ‘Rochdale,’ zegt het Handboek der Geographie en Statistiek van Wappaeus, ‘heeft 38,114 inwoners, ligt aan de Roch, heeft 3 bruggen, waaronder van steen gebouwd, een stadhuis, eene gevangenis, eene Latijnsche school en een athenaeum. Van beteekenis zijn zijne fabrieken van flanel en wollen stoffen; bovendien zijn er katoen-, hoeden-, ijzer- en geelkoperfabrieken.’ Zoo was de stad in 1862 of 1863; nog minder aanzienlijk was zij, toen men in 1844 vandaar uit de wereld zoude gaan hervormen. En wie waren zij, die zich daartoe opwierpen? Eenvoudige arbeiders uit de flanelfabrieken. Weinig in getal! Het is een in veler oog treurig verschijnsel onzer eeuw, dat zij, die door de fortuin niet begunstigd zijn, veelal ontevreden zijn met hun lot. Men kent nog wel het gezegde, dat er altijd armen zullen zijn; maar weinige vinden het natuurlijk, dat juist zij daarvoor zijn uitgekozen; een ieder heeft liever, dat een auder dit lot te beurt valt. Zoo ook de flanelarbeiders in de stad met de drie bruggen. Hun loon was niet voldoende in hunne oogen. Het ging immers de flanelnijverheid goed: het loon kon en moest verhoogd worden. De afspraak werd gemaakt, om de werkplaatsen der halsstarrige fabrikanten te verlaten; een ieder zoude wekelijks 2 pence bijeenbrengen tot onderhoud van die arbeiders, die door den onwil der meesters om het loon te verhoogen, van werk werden verstoken. Deze wijze van handelen was niet vreemd in Engeland, doch ook de uitslag was niet ongewoon; de meesters met kapitaal konden het langer uithouden dan de werklieden zonder kapitaal; de laatsten trokken aan het kortste eind. De *strike* of arbeid-staking eindigde, zonder dat het loon verhoogd werd. Er waren, die, den strijd moede, de handen in den schoot legden; er waren er echter ook, die van geene berusting wilden weten, die het niet wilden opgeven, in wier schatting handelen hooger stond dan lijden. Allerlei plannen werden te berde gebragt. De afschaf-

fing! Maar die zou alleen dan voldoende hulp aanbrengen, wanneer het loon overeenkomstig was aan de behoeften. Het algemeen stemregt! Dit was in hunne oogen niet minder aanbevelenswaardig, maar wanneer zou het worden ingevoerd? Laat ons de afschaffing voorstaan en het algemeen stemregt als leus behouden, maar, zoo was de redenering, wij moeten, willen wij ons zelven helpen, nog iets anders doen; wij moeten onze krachten vereenigen, van het middel der *cooperation* of zamenwerking gebruik maken. Kunnen wij geen hooger loon bedingen, wij moeten door vereeniging van krachten dit loon vruchtbaarder doen zijn. Laat ons voortgaan met de wekelijksche bijdrage van 2 pence; zoodra wij eenig kapitaal bijeen hebben, maken wij een aanvang van de betere toekomst, door een gemeenschappelijken winkel op te rigten. Wij koopen den noodigen voorraad *contant* en verkoopen tegen den gewonen winkelprijs aan ons zelven of aan anderen, die dit zouden wenschen, eveneens niet op crediet. Daar wij den voorraad tegen dadelijke betaling en dus goedkoop verkrijgen, daar wij de diensten en dus de winst van den winkelier niet te betalen hebben, daar wij niet leveren op crediet en dus geene bankroeten lijden, daar wij door den verkoop aan ons zelven van een voldoenden afzet verzekerd zijn, zoo moet er zuivere winst overschieten van den gewonen verkoopprijs. Daarvan gaat af eene behoorlijke rente voor ons als inschrijvers; hetgeen er overblijft wordt tusschen ons verdeeld, een deel voor hen, die diensten verrigt hebben, als surplus boven het reeds door hen ontvangen loon, en een deel naarmate wij in den winkel waren gekocht hebben.

Dit plan werd door 16 woelgeesten op 't touw gezet. Het zoude, zoo als uit het prospectus blijkt, daarbij echter niet blijven; het zoude slechts de eerste stap zijn tot herschepping der maatschappij.

Voordat de zaak tot uitvoering kwam, werd aan nog 24 anderen vergunning verleend mede te werken, en de wekelijksche inschrijving werd tot 3 pence verhoogd. De vereeniging trad eindelijk onder den schoonklinkenden naam van *Rochdale Equitable Pioneers Society, alias*, Maatschappij van de baanbrekers der billijkheid of gelijkheid, in 't leven. Zij kwam tot stand, en ziet hier het onderscheid met de Fransche socialisten, niet vijandig tegenover wet en orde, maar onder hare bescherming. Er ontbrak niets aan: noch president, secretaris

of penningmeester, noch directeuren of commissarissen, noch personen tot het opnemen der rekening. Strenge bepalingen der statuten waakten voor het naauwgezet beheer van het kapitaal, dat er echter nog niet was. Of was er geld? Ja, eindelijk was er, zoo men dit geld mogt heeten , 28 £ bijeen. Daarvan ging de helft weg voor de inrigting van den winkel. De andere helft moest dienen, om den voorraad in te koopen. Op den kortsten dag van het jaar 1844 zouden daarmede de Equitable Pioneers hunnen gemeenschappelijken winkel in de Paddestraat een aanvang doen nemen. Dat was een feest voor de kwâjongens van Rochdale, toen die hervormers der wereld niet zonder schaamte de luiken van de vensters namen en de bijzonder kleine hoeveelheden tarwemeel, havermeel, boter en suiker aan de bewondering van het publiek prijs gaven. ‘De geheele winkel kan in een kruiwagen worden weggeschoven,’ zeide de kruidenier uit de buurt.

Wie zoude op dien avond van December den goeden uitslag der onderneming hebben durven voorspellen; wie moest niet glimlagchen, wanneer hij aan die portiën meel, boter en suiker het brommende prospectus met zijne nieuwe maatschappelijke orde ging toetsen? Voorzeker, er was volharding noodig bij de drijvers dezer zaak, volharding, niettegenstaande al de moeijelijkheden, die van den aanvang af hun in den weg stonden! Zoude die winkel bestaan en winst afwerpen, er moest verkocht worden, er moest debiet zijn. Maar men had voorbijgezien, dat met het kleine kapitaal op geene groote schaal kon worden ingekocht, dat dientengevolge niet de beste waren op de goedkoopste wijze konden worden verkregen. Men had voorbijgezien, dat de bestuurders niet in eens op de hoogte der warenkennis kwamen, en dat dit gebrek aan kennis op de hoedanigheid der waren moest terugwerken. En toch die waren, ook al waren zij minder goed, moesten even duur als in de gewone winkels worden verkocht, zoude er winst overblijven. Een en ander moest het debiet belemmeren. Daarenboven was die winkel in de Paddestraat voor een groot gedeelte der koopers, voor wie hij bestemd was, minder goed gelegen; hij was minder oogelijk, dan de winkels in hunne buurt, waar men gewoon was de inkoopen te doen, terwijl velen bovendien bij hunnen winkelier in 't krijt stonden, en gevaar liepen, wanneer zij hen verlieten, voor hunne schuld gegijzeld te worden. Contante betaling voor geene betere, zoo niet slechtere waren,

tegelijk met afbetaling der oude schuld aan de eene zijde, en daartegenover voort te sukkelen in 't oude pad: koopen op crediet - wat zou de keus zijn? Hoe zou de menigte er toe genoopt worden het eerste te kiezen: alleen door de hoop op een voorgespiegelde winst aan het einde van het kwartaal? Zou die wissel op de onzekere toekomst kracht genoeg bezitten, om menschen, die gewoon waren bij den dag te leven, die veelal hunne verdienste reeds verteerd hadden voordat zij bestond, om die menschen te bewegen, de denkbeelden der coöperators te omhelzen? En dan de huismoeders? Gewoon op crediet en in de buurt te koopen, nu tegen dadelijke betaling en veelal ver van huis, en dat nog wel alleen op enkele uren der week? Laat ons niet te veel zeggen, maar zoude er niet menig bedsermoen gehouden zijn over de dwaze nieuwigheid, over den bespottelijken winkel, over het argument: dat het altijd anders geweest was? Het zij met bescheidenheid opgemerkt, hoe voor ongeveer 40 jaren hier te lande de nederlandsche el is ingevoerd; heeft zij in al dien tijd de oude el, waaraan men gewoon was, uit het hoofd en de handen der vrouwen kunnen verdringen? En zoude dan de kracht der gewoonte niet eveneens aan het welslagen der coöperation in den weg gestaan hebben? Bij al deze moeijelijkheden en bezwaren, waarmede de jonge plant te kampen had, zullen er zelfs voor de opgewonden oprigters der vereeniging oogenblikken geweest zijn, dat zij aan het verwezenlijken hunner plannen begonnen te wanhopen. Te meer, daar er ook in deze vereeniging, even als in elke andere, mannen gevonden werden van eene stelselmatige oppositie!

'In de meeste maatschappijen,' zegt Holyoake[1], de geschiedschrijver dezer zaak , 'vindt men lastige luî, geboren onder een heilloos gesternte; luî, die onvergenoegdheid en wantrouwen ademen, die nooit met hart en ziel medewerken, altijd ontevreden zijn. De plooijen in hun gelaat geven voortdurend een verschil van meening te kennen; hunne onderlip steekt vooruit bij wijze van motie van afkeuring; op hun voorhoofd leest men tal van amendementen, en hunne zaâmgetrokkene wenkbraauwen geven te kennen, dat hetgeen voorgesteld wordt, van een geheel verkeerd beginsel uitgaat. Het zijn, zegt hij, maatschappelijke stekelvarkens, wier stekels altijd uitstaan, die

1 Self-help, p. 20.

altijd alles het onderst boven zien; die een woord van twee beteekenissen altijd in die opvatten, waarin het door den spreker niet bedoeld wordt; die weten, dat geen rapport alles kan bevatten, en nu altijd vallen op 't geen er niet, en voorbijzien 't geen er wel in staat; die tot eene vereeniging toetreden, om in naam mede te werken, inderdaad om haar te kritiseren; die aan ieder, die 't hooren wil, zoo lang voorspellen, dat de zaak mislukken moet, totdat haar welslagen onmogelijk wordt, en dan nog aanspraak maken op uwe dankbaarheid; het zijn vrienden, die u als 't ware overal vervolgen met eene brandspuit, en u, daar gij, volgens hun zeggen, in brand staat, zoo lang met water bespuiten, totdat gij druipnat zijt; die meenen, dat zamenwerking een ander woord is voor georganiseerde harrewarrerij, en die, in plaats van den blinde te leiden, den kreupele te steunen, de zwakke zielen moed in te spreken, hun tijd gebruiken om de teêrgevoeligen met spelden te prikken, den podagrist op de teenen te trappen, de kreupelen van de trap te werpen, aan de vreesachtigen te zeggen, dat zij alle reden tot bezorgdheid hebben, en aan de moedeloozen te verzekeren, dat het met de zaak *uit* is!’

En welke moest wel de indruk zijn op die klassen der maatschappij, van wie deze beweging niet uitging?

Men denke nog niet eens aan den winkelhandel, die, zoo de zaak opnam, daarvan niets dan nadeel te wachten had. Maar wat moest wel het oordeel zijn van de hoogere klassen; van de toongevers in kerk en staat? Er broeide, het prospectus bewijst dit, in die hoofden der coöperators iets anders dan het oprigten van een gemeenschappelijken winkel. De Engelsche lezer moest bij de lezing van dat prospectus, bij het hooren van het woord: *coöperation*, aan Robert Owen en zijn stelsel denken. De tijden nu waren voorbij, toen die naam een goeden klank in Engeland bezat. Hij was niet meer de gevierde hervormer van New-Lanark, de man, die in 't begin dezer eeuw door zijn persoonlijken invloed de bevolking van het Schotsche fabriekdorpje tot zedelijkheid en welstand had gebragt, en tevens zelf millionair was geworden. Hij was niet meer de man van 't begin der restauratie, toen hij met ministers en gekroonde hoofden in briefwisseling stond, toen hij aan den koning van Pruissen een plan voor de regeling van het volksonderwijs aan de hand deed, en den diplomaten die op het congres van Aken

de laatste hand legden aan den bouw van het nieuwe Europesche statenstelsel, de grondslagen eener nieuwe maatschappelijke ordening (waarin voor de groote steden geen plaats zou wezen) vóórlegde. Zijne plannen, in Noord-Amerika op uitgebreider schaal aangelegd, waren mislukt. Hoe langs hoe meer was de socialistische strekking zijner rigting voor den dag gekomen[1], en tevens, wat hem in het uit een kerkelijk oogpunt althans toen zoo conservatieve Engeland niet minder geschaad had, zijn afkeer van alles wat confessioneel was.

Welk een storm stak er op, toen het in 1840 den bijna zeventigjarigen grijsaard toegestaan was, zich, zoo als hij het uitdrukte, te kleeden als een aap, en de knie te buigen voor een lief kind!

Dat lieve kind was koningin Victoria, bij wie Robert Owen door tusschenkomst van lord Melbourne was toegelaten. Gloeide niet de bisschop van Exeter van verontwaardiging op zijn zetel in het Huis der Lords, en sprak het hoofd van Harer Majesteits oppositie in 't Huis der Gemeenten, Sir Robert Peel, niet van gekwetste majesteit? Hoe kon een Engelsch staatsman ook zoo onhandig zijn? En wat had die eerste minister niet te doen om die onhandigheid weder goed te maken! Socialisme was synoniem met atheïsme, bandeloosheid en roof, en Robert Owen, het verpersoonlijkte socialisme, was in aanraking gebragt met Engelands regerende vorstin. De gevierde millionair van voorheen was nu voor alle ‘respectable’ Engelschen een verworpeling geworden. Zoo dachten echter niet de zoodanigen er over, die in kerk en staat den toon niet aangaven. Onder de arbeidende klasse had de onvermoeide prediking van Robert Owen wortel geschoten. Zoo was ook deze beweging te Rochdale tot dezelfde bron terug te brengen. Ook de coöperators te Rochdale waren mannen, kerkelijk met een zwarte kool geteekend; ook zij hadden als ideaal op 't oog eene zich zelve onderhoudende kolonie, niet meer berustende op het stelsel van mededinging, maar op dat der zamenwerking of coöperation; ook zij leefden nog onder den invloed van de prediking van Owen. Zoude dus de plant, door de coöperators te Rochdale gezaaid, tot wasdom geraken, zij zoude dit niet te danken hebben aan den gunstigen invloed der haar omringende atmosfeer.

1 Self-help, p. 7 en volg., p. 19 en volg.

Zij geraakte echter tot wasdom.

Hoe was dan de loop der zaak? Volharding overwon. Het denkbeeld, om toe te treden tot de vereeniging en voorts, des noods met eenige opoffering, alleen in den winkel te koopen, vond meer en meer ingang bij de bevolking. Met de uitbreiding der zaak kon de inkoop op ruimer schaal geschieden; de noodige warenkennis werd verkregen; de winst, telken vierendeeljaars te verdeelen tusschen de koopers, nam toe. Men liet de winst veelal oploopen: door meer kapitaal kon men de zaak weder verder uitbreiden. Wat eerst slechts een paar uren in de week geopend was geweest, werd langzamerhand dagelijks toegankelijk gesteld.

In 1858, dus na 14 jaren, wordt de toestand aldus beschreven:

De kruidenierswinkel omvat sedert lang alles wat daartoe behoort.

Sedert 1847 begon men te doen in ellewaren; dit werd in 1854 eene afzonderlijke afdeeling.

1850 begon de slagerswinkel.

1852 de schoenmakerswinkel.

1853 werden kleedingstukken verkrijgbaar gesteld.

Eene zevende afdeeling strekte tot inkoop en verkoop van waren in 't groot.

Ten einde het de koopers gemakkelijk te maken, waren er langzamerhand op verschillende plaatsen hulpwinkels opgerigt; in 1857 waren er vier[1].

De verkoop van sterken drank is uitgesloten.

Wil men nog sprekender bewijs van het welslagen der onderneming?

In 1844 werd het begin gemaakt met een 40tal leden en 28 £.

Volgens het Februarij-nummer van den Coöperator, een maandschrift aan de bevordering dezer beweging gewijd, bestond met den aanvang van 1865 deze Rochdale Equitable Pioneers Society uit 4747 leden of aandeelhouders.

Het kapitaal der vereeniging bedroeg 62,105 £ 16 sh. 2 p.

De verkoop had in 't laatste kwartaal van 1864 opgebragt eene som van 44,243 £ 1 sh. 10 ½ p.

Na aftrek van al de onkosten, de rente, de uitdeeling van

1 In 1865 9 of 10.

een gedeelte der winst aan de loontrekkenden enz., was de winst, tusschen de leden-koopers te verdeelen, 2 sh. 2 p. voor ieder £ in den winkel uitgegeven, d.i. dus meer dan 10 pCt. in dat kwartaal.

Hierin is niets ongewoons. De winst bedroeg in het voorafgaande vierendeeljaars nog 2 pence meer per £. 't Resultaat van 't geheele jaar 1864 was eene winst van 22,000 £ op een verkoop van 174,000 £.

Welk eene klove er nu nog zij tusschen deze resultaten en de verwezenlijking van 't prospectus van 1844, is dat prospectus echter niet reeds minder belagchelijk geworden? Verplaatst u in uwe verbeelding naar de Paddestaat te Rochdale, en ziet hoe het daar op zaturdagavond toegaat! ‘Koopers en verkoopers,’ zegt Holyoake[1], ‘ontmoeten elkaâr als vrienden; er bestaat geene aanleiding tot bedrog aan de eene, tot wantrouwen aan de andere zijde. Die troepen arbeiders, die vroeger geen goed voedsel bekwamen, wier middageten vervalscht was, wier schoenen na eene maand het water doorlieten, wier vrouwen calico droegen dat niet gewasschen kon worden, staan thans bij den inkoop hunner waren niet achter bij een lord. Zij koopen de zuiverste suiker, thee en koffij van de beste soort. Het vleesch is afkomstig van beesten, bij hun leven waggelende van vetheid. De kleeding is van goede stof; de schoenen hecht en sterk. Men ademt in die atmosfeer niets dan eerlijkheid.’ Of zoude men niet aarzelen het woord belagchelijk weder op zijne lippen te nemen, wanneer men bedenkt, hoe mannen, die altijd in de schuld zaten, vrouwen, die gedurende haar geheele leven geen penning op zak hadden, welke niet reeds aan een ander toebehoorde, nu niet alleen elke week hunne benoodigdheden contant inkoopen, maar daarenboven een kapitaaltje bezitten, voldoende om eene eigene woning te bouwen of te koopen. ‘Ik zag,’ zoo schreef in 1863 de correspondent van de Times, ‘de boeken der vereeniging in; ik sloeg de eerste de beste rekening-courant van een der leden op: wat vond ik? In September 1854 had zijn credit, zijn aandeel in de vereeniging bedragen 7½ £. Gedurende de acht volgende jaren had hij zijn gezin gevoed en gekleed uit den winkel der vereeniging, hij had sedert niets ingelegd, maar integendeel van de hem wegens zijn inkoop toegekende winsten 90 £ tot zich

1 Self-help, p. 38.

genomen. Desniettegenstaande was de 7½ £ van 1845 tot 50 £ gestegen. De winst op zijne inkoopen gedurende die 8 jaren had hem dus 132½ £ rijker gemaakt.

Wat moest het gevolg zijn van den financiëlen bloei der onderneming? In plaats van gebrek aan kapitaal, zoo als in den beginne, juist het omgekeerde: overvloed. Er zoude een oogenblik kunnen komen, dat er meer kapitaal aanwezig was, dan gebruikt konde worden. Immers de middelen, aan te wenden voor het exploiteren der winkelnering, vonden hunne grens in de uitgestrektheid van het debiet der verschillende waren. Wat met het meerdere te doen? De deelnemers noodzaken hunne winsten tot zich te nemen, ten einde het òf te verteren, òf elders te plaatsen? Dat kon niet in den geest der coöperators liggen, zoolang hunne idealen niet waren verwezenlijkt. Die overvloed van kapitaal had geleid tot uitbreiding der zaak, zooals wij die reeds hierboven hebben beschreven; het moest ook aanleiding geven, om andere ondernemingen van gelijke strekking te doen ontkiemen. Reeds in 1850 werd door den invloed en de financiële hulp der vereeniging de korenmolenmaatschappij volgens de beginselen der coöperation in 't leven geroepen. De coöperators zouden nu ook hun eigen graan malen. Eerst geschiedde dit in een gehuurden molen, later in een door hen zelven gebouwden. Slaagde die onderneming?

Niet in eens. Zij had met vele moeijelijkheden te kampen, en daaronder eene, die vermelding verdient, omdat zij ons een blik doet werpen in den geest, die de coöperators bezielde. De bevolking van Rochdale was gewoon aan wit brood; witheid, een gevolg van de vermenging van meel met aluin. De coöperators, afkeerig van al wat naar vervalsching zweemde, wilden geen ander dan zuiver meel leveren, ten koste van de witheid van het brood. En hoewel zij, ten einde hun debiet te vestigen, voor het vooroordeel een tijd lang moesten zwichten, gelukte het hun toch eindelijk de verbruikers te overtuigen, dat het verstandiger was te eten wat gezond voor de maag, dan wat aangenaam voor het oog was, zoodat zuiver meel in de gunst kwam en daaraan eindelijk de voorkeur gegeven werd. Deze en andere zwarigheden werden ook hier langzamerhand overwonnen. In 1864 bedroeg de afzet van meel 141,309 £; de winst tusschen de koopers te verdeelen 7,806 £.

Er was echter nog iets anders noodig, om zoodanige onder-

neming te doen gelukken. Het was natuurlijk, dat de stem, van Rochdale uitgegaan, in andere deelen des lands weêrklank moest vinden; dat dit voorbeeld tot navolging moest wekken. De voordeelen, te Rochdale door een deel der arbeidende klasse verkregen, waren te tastbaar, spraken te luid, dan dat ook niet elders mannen, onder dezelfde omstandigheden en op hetzelfde standpunt van ontwikkeling geplaatst, dezelfde middelen tot verbetering van hun lot zouden trachten aan te wenden. Wat men te Rochdale kon doen, moest ook elders uitvoerbaar zijn. De kring der coöperation breidde zich uit. Dergelijke vereenigingen verrezen op menige plaats van Engeland en Schotland. En juist die verspreiding maakte weder mogelijk, wat anders niet zoude hebben kunnen slagen. Een stoomkorenmolen eischt een uitgebreid debiet. Was dat debiet alleen tot Rochdale en zijne coöperators bepaald gebleven, de onderneming zoude niet hebben kunnen bestaan. Zij bedient echter niet alleen die plaats, maar 56 andere coöperative societies in de buurt, mede uitgelokt door de te verdeelen winst op den verkoop. Door gelijke uitbreiding van het beginsel der zamenwerking over een steeds grooter gebied is de oprigting mogelijk geworden van eene op zich zelve staande vereeniging tot inkoop van waren op de grootst mogelijke schaal, bij welke vereeniging de afzonderlijke maatschappijen in Engeland en Schotland hare inkoopen kunnen doen; ook die vereeniging staat tot deze laatste, als de bijzondere vereenigingen tot hare leden. Die bijzondere vereenigingen genieten daardoor al de mogelijke voordeelen, die een gevolg zijn van den inkoop op de grootst mogelijke schaal. Zoo was de financiële bloei der vereeniging te Rochdale een krachtig voorbeeld tot navolging, en was weder dit laatste het middel, waardoor de voordeelen der gemeenschappelijke werking meer en meer konden worden uitgebreid, het beginsel steeds verder en verder kon worden toegepast.

Zoo kan het ons duidelijk worden, hoe er op het einde van 1863 in Engeland en Wales niet alleen bestonden 454 registered, d.i. volgens de wet ingeschreven coöperative societies, maar hoe dat 381, waarvan de toestand bekend was gemaakt, meer dan 100,000 leden en een kapitaal van 600,000 £ bezaten[1]. Neemt men geheel Engeland en Schotland, dan be-

1 Coöperator, Aug. 1864.

stonden er in 1864 ongeveer 800 maatschappijen, met een kapitaal van meer dan een millioen £[1]. Zegge een millioen £!

Eene stem doet zich echter hooren. Zij klinkt somber en dof. Wat is onze eeuw toch materiëel! Men wilde de wereld hervormen, en men schijnt tevreden nu er slechts een millioen is bijeengeschraapt.

Wat is het antwoord? Stoffelijk vermogen op zich zelf, zonder verstandelijke en zedelijke ontwikkeling, beteekent weinig of niets. Waarom het niet te erkennen? Maar is van de andere zijde die ontwikkeling wel denkbaar, zonder bezit van stoffelijke goederen, zonder welstand? Het gaat niet aan, iemand tot ontwikkeling te brengen, zoolang hij gebrek lijdt. Het gaat evenmin aan, iemand tot welstand te brengen, die op een laag standpunt van zedelijkheid en kennis staat. Wie gewoon is te leven bij den dag, van de hand in de tand, wie niet beseft dat hij eene toekomst heeft, en dat hij voor die toekomst en die der zijnen zelf verantwoordelijk is; span al uwe krachten in, om hem tot welstand te brengen, zij zullen vruchteloos zijn; uwe tijdelijke hulp zal zelfs soms kunnen tegenhouden het ontkiemen en wassen zijner arbeidzaamheid en spaarzaamheid, de beide hoofdbronnen van eene duurzame welvaart. En omgekeerd, hoe zult gij dat besef van verantwoordelijkheid en dat zien op de toekomst bij hem doen ontwaken, zoolang zijne krachten door armoede verstijfd zijn? Menig menschenvriend heeft zijn brein gepijnigd met de oplossing van het probleem: *zonder ontwikkeling geen welvaart, zonder welvaart geen ontwikkeling*. Hij heeft moeten erkennen, dat tusschen beiden wisselwerking bestaat, dat beiden tegelijk oorzaak en gevolg van elkander zijn. Hij heeft het moeten inzien, dat het vruchtelooze der pogingen om de lagere volksklasse te verheffen tot een hooger peil van zedelijkheid, kennis en welvaart daaruit te verklaren was.

Vruchtelooze pogingen? Men hoore daarover een Engelsch schrijver[2]: ‘Het is,’ zegt hij, ‘bij ons tot zelfs en vooral in de hoogste kringen fashionable, een gedeelte van zijn tijd en geld aan de philanthrophie te wijden. Stokes, die arme man, heeft geen werk en moet een soepkaartje hebben; zijne vrouw heeft behoefte aan ligging en kindergoed. Voor de beide meisjes moet eene dienst opgezocht worden; zij hebben echter eerst een uit-

1 Edinburgh Review, October 1864.
2 Illustrated London News, 21 Januarij 1865.

zet noodig van de kleeding-club; de hoop der familie, Stokes Jr., moet een paar schoenen hebben, anders kan hij niet naar school gaan; de school wordt weder onderhouden uit een ander fonds. Die liefdadige fondsen vloeijen steeds; maar even onverzadelijk zijn ook de zich steeds hernieuwende behoeften van de familie Stokes. Men zoude vooronderstellen,' zegt hij verder, 'dat met al die genootschappen tot bijbellezing en godsdienstoefeningen voor de armen, tot heil hunner zielen; met scholen voor havelooze en andere kinderen, voor de ontwikkeling van hunnen geest; met waschkamers en badinrigtingen voor de zuivering hunner ligchamen; met maatschappijen om de armen *in* de wereld, *door* de wereld en *uit* de wereld te helpen, de arbeidende klasse niet alleen voorspoedig, maar ook dankbaar zoude zijn. Niets van dit alles. De armoede blijft en de ontevredenheid neemt toe.' Er moge overdrijving zijn in deze schildering; in den grond der zaak is er veel waarheid in. Gelukkig althans het land, waar door een zamenloop van gunstige omstandigheden bij de groote menigte des volks het gevoel levendig wordt van de behoefte aan zelfontwikkeling tot hooger. De winkelvereenigingen waren niet mogelijk dan onder hen, die reeds tot het besef waren gekomen, dat zij geene wezens waren van een dag, maar door hunne ouders aan het verleden, door hunne kinderen aan de toekomst verbonden; dat die toekomst grootendeels in hunne eigene handen lag; dat zij zich tijdelijke opofferingen, tijdelijke ontberingen moesten getroosten, om tot een hooger peil van welstand te kunnen geraken. En omgekeerd moet die vooruitgang in welvaart op hunne verstandelijke en zedelijke ontwikkeling gunstig terugwerken. Het zijn Siamesche tweelingbroeders, die te zamen voor- en achteruit moeten gaan. Wil men bewijzen? De vereeniging te Rochdale bezit thans eene boekerij van 5000 deelen, vijf leeskamers met de voornaamste dagbladen, scholen voor kinderen en volwassenen. Tegelijk met den financiëlen bloei der vereeniging ging ook dit alles vooruit; want, hoe langs hoe meer doordrongen van het besef, dat kennis kracht is, zonderden de coöperators, nadat de vereeniging eenige jaren bestaan had, vóór alle uitdeeling van winst, 2½ pCt. daarvan voor dergelijke doeleinden af, b.v. over het voorlaatste kwartaal van 1864 122 £. Door eigen ondervinding de voordeelen van hunnen toestand met het leven op crediet, die pest der gezinnen, kunnende vergelijken, waren er onder hen, die deze voordeelen ook anderen deelachtig wilden

doen worden; arbeiders, afhankelijk van hunne winkeliers, werden als 't ware vrijgekocht; zij werden leden der vereeniging, en betaalden de schuld, jegens die weldoeners aangedaan, weder af met de winsten, uit de vereeniging genoten. Men kan nog naar kennis streven uit zelfzuchtige drijfveêren; dit echter was reine menschenliefde. Die menschenliefde openbaarde zich niet minder luisterrijk in de katoencrisis. Het was niet vreemd, dat de coöperators, in die bange dagen van stilstand der meeste fabrieken, zich trachtten te redden met hunne spaarpenningen; uit de coöperative societies van Lancaster werd eene som van 135,000 £ door hen tot zich genomen, een kapitaal, dat hen nu den druk der tijden kon doen te boven komen, een kapitaal, dat zonder deze zamenwerking voor hen niet zoude hebben bestaan. Het was natuurlijk, dat zij, tot zelfstandigheid opgewassen, noode hunne toevlugt zouden nemen tot de publieke liefdadigheid. Maar wat wel vreemd was, wat wel onze bewondering opwekt, waardoor hunne menschenliefde zich luisterrijk openbaarde, was, dat die vereenigingen zelve bijdroegen tot leniging van den nood. Niet alleen toch, dat zij met weinige uitzonderingen bleven bestaan, maar de bloeijendste dier vereenigingen gaven wekelijksche bijdragen voor het fonds tot leniging van de crisis. Zoo stortte de Rochdale Equitable Pioneers Society gedurende langen tijd wekelijks 10 £ in dat ondersteuningsfonds. En wil men nog meer? Men leze het verslag harer algemeene vergadering van 2 Januarij 1865. ‘De vergadering besluit 20 £ te geven aan de openbare apotheek te Rochdale, eene jaarlijksche bijdrage van 12 £ aan het koninklijke ziekenhuis te Manchester, 5 £ aan de zustervereeniging te Bradford, wier winkel was afgebrand.’ Men hoore hoe in de vergadering van 22 Maart 1864 besloten werd eene som van 20 £ af te zonderen voor een gedenkteeken ter nagedachtenis van een verdienstelijk alderman van Rochdale: Thomas Livsey[1].

Wien zoude niet de lust bekruipen, eens kennis te maken met die arbeiders, met hen, die niet alleen zoover zijn gekomen, van voor hun eigen oogenblikkelijk en toekomstig belang te kunnen zorgen en te waken, maar daarenboven een open oog en oor hebben voor hetgeen de belangen van anderen

1 Coöperator, Februarij 1865, Junij 1864.

raakt, voor het algemeen belang. Wie zoude niet eens een paar dagen willen doorbrengen in de onaanzienlijke stad met de drie bruggen, al ware het alleen om de berigten te toetsen aan de feiten! Want zou al hetgeen hier is medegedeeld en uit Engelsche bronnen is overgenomen, wel waar zijn? Het papier is geduldig en de menschenliefde, zij is ligtgeloovig. Er bestaan echter in dezen gronden, om de waarheid dier berigten aan te nemen, om deze beweging als gevestigd te beschouwen. Welke zijn zij? vraagt de ongeloovige.

Een ieder weet, dat van de Engelsche tijdschriften, twee, de Quarterly en de Edinburgh Review, het meest ‘respectable’ zijn; hoe het eerste doorgaat voor de beste uitdrukking der conservatieve rigting, het tweede de liberale, of liever de fatsoenlijk-liberale rigting vertegenwoordigt. Beiden wijdden een jaar na elkaâr, in October 1863 en 1864, een hoofdartikel aan de coöperation. Beide spreken er over met groote ingenomenheid. De Edinburgh Review wijst er op, hoe de druk der katoencrisis geweest is in de omgekeerde reden van de verspreiding dier beweging. ‘De coöperation,’ zoo eindigde de Quarterly Review zijn artikel, ‘is bij uitnemendheid conservatief in hare strekking. Henri IV verlangde, dat ieder keuterboertje dagelijks eene hen over 't vuur mogt hebben. Wanneer iedere arbeider in Engeland eenig eigendom zal bezitten, eene voorziening in tegenspoed en ouderdom, iets om zijnen kinderen na te laten, eene actie als 't ware in de algemeene zaak (a stake in the country), en alzoo uit den aard der zaak moet worden een steunpilaar van orde en wet, dan zullen onze instellingen rusten op fondamenten, zoo hecht, dat, menschelijkerwijs gesproken, zij elken schok zullen kunnen weêrstaan.’

Maar er is meer. De Reformbill van 1832 ontwrong de keuze van het Lagerhuis aan den overheerschenden invloed der aristocratie, en plaatste dien voor een groot deel in de handen der middelklasse. In de laatste jaren komt echter langzamerhand het denkbeeld tot rijpheid, dat de arbeidende klasse, tot dusver uitgesloten, in meerdere of mindere mate aanspraak heeft op uitoefening van het kiesregt. Wanneer de Engelschen dit denkbeeld beginnen te omhelzen, dan is dit niet zoozeer om te voldoen aan algemeene beginselen van gelijk regt voor allen, maar omdat zij met hun practischen zin hoe langs hoe meer inzien, dat de ontwikkeling der arbeidende klasse ten gevolge der coöperation van dien aard is, dat zij bevoegd is, door hare

stem op de algemeene zaak invloed uit te oefenen. Voorwaar het bewustzijn, dat dit nieuwe beginsel eene zaak van hooge beteekenis is, moet wel diep zijn doorgedrongen, als wij den kanselier der schatkist, Gladstone, den man, die in handigheid beneden Palmerston staat, in ware staatsmanswijsheid hem verre overtreft, als wij hem openlijk (1864)[1] in het parlement hooren verklaren: ‘Indien iemand mij voor 10 jaren het welslagen van het stelsel der coöperation voorspeld had, ik zoude die voorspelling als eene ongerijmdheid hebben beschouwd. Het is echter geslaagd. Ja, er is in mijne oogen geen grooter maatschappelijk wonder dan dit: de bloei dier vereenigingen en de hechte grondslagen, waarop zij rusten. De gelukkige invloed dier vereenigingen is gebleken in den mannelijken wederstand, dien hare leden hebben geboden aan de stormen van den tegenspoed; zij zijn de laatsten geweest, die de liefdadigheid hebben te hulp geroepen; zij hebben getoond volkomen in staat te zijn de pligten van onafhankelijke burgers te vervullen. Waar dezulken in groot getal aanwezig zijn, zijn wij verpligt ernstig na te gaan, in hoever hun wensch, om deel te nemen aan 't kiesregt, moet worden vervuld.’

Ja, kon thans de beweging worden teruggebragt tot een persoon, het zoude geene onhandigheid van lord Palmerston zijn, wanneer hij hem de gelegenheid verschafte zich te kleeden als een aap en eene kniebuiging te maken voor Engelands koningin. De dignitaris der Engelsche staatskerk, het hoofd van Harer Majesteits oppositie, zouden daarin niet zien eene schennis der majesteit, maar er op wijzen als een verblijdend teeken des tijds.

Zoo is dan het zaad, gestrooid door de arme flanelwevers van Rochdale, een krachtige boom geworden, welks takken zich steeds verder en verder uitbreiden, welks wortels steeds dieper dringen in den Engelschen bodem.

De twijfel aan de bestaanbaarheid dezer vereenigingen moet, men zal het erkennen, zwichten voor deze feiten. Zoo er dan nog twijfel of onzekerheid bestaan mogt, het is over de grenzen, waarbinnen de coöperation zich dient te bewegen. In

1 Coöperator, Junij 1864.

den winkelhandel is hare kracht proefondervindelijk gebleken. De voordeelen van den in- en verkoop tegen dadelijke betaling, gepaard met die van een uitgebreid en verzekerd debiet en van den inkoop in 't groot, verklaren den financiëlen bloei der winkelvereenigingen. Een winkel, die tegen gewone prijzen niet dan contant verkoopt, behaalt meer winst, dan die door het verleenen van crediet een post voor bankroeten als verlies heeft af te schrijven. Een winkel, die steeds van zijn debiet verzekerd is, behoeft geene buitengewone uitgaven te doen, om klanten te lokken en te behouden. Een winkel, voldoende voor de behoeften van 5000 personen, heeft *evenredig* minder uitgaven, dan tien afzonderlijke winkels, elk met een tiende gedeelte vau dat debiet. Een winkel, eindelijk, die contant en in 't groot zijnen inslag doet, komt op de goedkoopste wijze in het bezit der beste waren. Wanneer de arbeidende klasse dus zelve de handen aan 't werk slaat, wanneer zij zich kan losmaken van de boeijen van het crediet, wanneer zij het als een pligt leert beschouwen, in haar eigen winkel de inkoopen te doen, wanneer zij eindelijk opgewassen is tegen de bestiering van dergelijke inrigting, dan ook moet bij het einde van elk vierendeeljaars die inrigting winst afwerpen, winst, die ten voordeele der deelnemers zelven zal komen.

Of wil men de zaak liever zoo voorstellen? De arbeidende klasse voorziet zich op deze wijze met de minste opoffering van de beste waren. Zij geeft er wel bij den inkoop evenveel voor uit als in gewone winkels, maar bij de afrekening tusschen de leden aan het einde van het kwartaal blijkt het, dat er te veel betaald is, en krijgt de kooper dus het te veel betaalde in den vorm van winst terug. Waarom, zal men misschien zeggen, laat men dan de koopers, voorzoover zij leden zijn, niet dadelijk minder betalen? Omdat het a priori onzeker is, hoeveel de noodzakelijke onkosten zullen bedragen; of er ook vergoeding noodig zal zijn voor bederf der waren of achteruitgang in haren prijs; daarom is het voorzigtig, den gewonen winkelprijs bij den verkoop te volgen. Bovendien heeft het deze goede zijde, dat door die te dure betaling de koopers ongevoelig aan het sparen gebragt worden. Hadden zij elken dag hunne waren een of twee pence beter koop ingekocht, die stuivers zouden door de vingers gegleden zijn, terwijl zij nu bijeenblijven en aan het einde van het kwartaal een sommetje uitmaken, de moeite waard om te bewaren.

Meer twijfelachtig wordt deze zaak, zoodra men het terrein der distributie of verspreiding van waren onder de verbruikers verlaat, en op dat der voortbrenging of productie overgaat. Het schijnt echter, dat, waar de productie zich tot het eigenlijke handwerk bepaalt, de coöperation goed heeft gewerkt. Althans het tegendeel is niet gebleken van de afdeelingen: kleedermakerij en schoenmakerij, waar die een tak der winkelvereenigingen uitmaken. De grondstof kan in 't groot worden ingekocht; van een voldoend debiet is men steeds verzekerd. Ja, zoo als bij de korenmolenmaatschappij te Rochdale is gebleken, zelfs bij de productie op grooter schaal is de coöperation geslaagd. Het treft echter de aandacht, dat men hier het aandeel in de winst wegens den inkoop niet alleen aan de leden der maatschappij heeft toegekend, maar daarin ook de koopers, die geene leden waren, op gelijke wijze heeft doen deelen[1]. Ligt hieronder ook de vrees verscholen, dat anders het debiet niet voldoende zoude kunnen zijn? Tot zoover blijft echter de coöperation nog binnen betrekkelijk enge grenzen begrepen. De van hun beginsel bezielde coöperators meenden echter deze grenzen te kunnen overschrijden, en op het terrein der fabrieknijverheid te kunnen overgaan. Katoenspinnerijen zijn op meer dan eene plaats door hen opgerigt. In Rochdale is sedert lang ééne in werking. Reeds in 1856 bevond de daarvoor opgerigte vereeniging zich in 't bezit van eene fabriek, die haar 40,000 £ gekost had, eene fabriek, die in ruimte der zalen en gelegenheid tot luchtverversching de meeste andere fabrieken overtreft. Zij heeft te kampen gehad met de katoencrisis; zij was echter de laatste fabriek, die de werkuren inkromp, en, toen de druk der crisis eenigermate was verminderd, de eerste, die weder voortdurend begon te werken. Gelukte deze stap hier en elders op dit terrein der productie gedaan, dan zoude men meer zijn genaderd tot datgene wat oorspronkelijk het hoofddenkbeeld der coöperation geweest was.

Door eene vernuftige inrigting besparing aan te brengen op de uitgaven tot levensonderhoud, uit het verkregen inkomen het meeste nut te trekken, dit was niet hetgeen de coöperators uit Owens tijd beoogden; geen gezamenlijke inkoop, maar gemeenschappelijke productie was hun doel[2]. Nog altijd was

1 Holyoake, Self-help, p. 70.

2 Vergelijk: Adres van het Committee of the British Association for promoting coöperative knowledge uit den jare 1831, te vinden in de Quarterly Review, XLV, p. 437: ‘Brother Workmen, we the producers of wealth, we in whom lies the strength of the body politic, we in whom depends the prosperity of nations, have only to observe the signs of the times, *have only to unite our labour, our subscriptions, and our portion of knowledge*, and we shall soon discover ourselves to be, what in reality we are, the permanent and substantial basis of the society. Then shall we soon find ourselves to be an intelligent and happy people, *no longer mental and corporeal slaves*, no longer the collectors of honey for the indolent and unjustly opulent drones.’

arbeid en kapitaal niet in eene hand. Nog altijd stond een ondernemer aan het hoofd der fabriek; zijn kapitaal voedde de onderneming; de winsten waren voor hem, de verliezen kwamen ten zijnen laste, terwijl de arbeiders van hem hun wekelijksch loon ontvingen. Daartegenover stond het ideaal der coöperators, om door vereeniging van eigen arbeid, kapitaal en kennis zelve als nijverheidsondernemers op te treden, en alzoo niet alleen op eene verstandige wijze over hun inkomen te leeren beschikken, maar dat inkomen zelf te scheppen. Maar tusschen distributie en productie is een te groot verschil, dan dat, wat daar gelukt was, ook hier zoude moeten slagen. Ginds was men op het gelukkige denkbeeld gekomen, om, na aftrek van de kapitaalrente en de onkosten, de winst tusschen de loontrekkenden en de koopers te verdeelen. Zoude men ditzelfde ook hier kunnen overbrengen? Het ging niet aan, de winst te verdeelen onder de koopers; de afzet eener fabriek is niet lokaal als die eener winkelvereeniging; zij heeft als 't ware de wereld tot markt, en kan geen voldoend debiet vinden onder hare deelnemers. Zoude men dus hier, waar de winst der koopers moest wegvallen, alles uitdeelen aan den arbeid? Maar het kapitaal dan? In de winkelvereenigingen ontving, 't is waar, het kapitaal niet meer dan de gewone rente. Daar echter was het kapitaal goed verzekerd, de kansen van verlies waren gering; hier daarentegen was het gestoken in eene fabrieksonderneming met al hare wisselvallige kansen van winst en verlies. Het ging niet aan, de aandeelhouders de kansen van het verlies te laten dragen, zonder hen althans te doen deelen in de winst. Maar naar welken maatstaf moet dan hier de winst tusschen de beide elementen: kapitaal en arbeid, verdeeld worden? Volgens het gevoelen van een der voorstanders der coöperation, M.D. Hill, Recorder von Birmingham[1], is het onmogelijk, deze vraag op eene rationele wijze te beantwoorden.

1 Coöperator, Januarij 1884.

Is men misschien daarom voor een paar jaren bij de katoenspinnerij te Rochdale tot het besluit gekomen, te doen - zoo als de wereld deed - den arbeider loon te geven zonder meer, en al de winst aan het kapitaal toe te kennen? Of was men het met de wereld eens geworden, dat aan hen, op wie de kansen van het verlies drukken, ook de winst behoort?

Waar blijft dan nu het eigenaardige dezer soort van ondernemingen? Wat onderscheid is er dan tusschen eene naamlooze vennootschap, tot onderwerp hebbende de exploitatie eener fabriek, en zoodanige coöperative society? Geen ander dan dat de aandeelen der vennootschap geheel of ten deele in handen zijn der arbeidende klasse zelve en dat velen van hen, die in de fabriek werken, tevens aandeelhouders zijn. Het wordt dan echter de vraag, of eene wisselvallige onderneming als eene fabriek wel de meest geschikte plaats is, om de spaarpenningen van den arbeider te bewaren. Vooral waar deze lieden zelven het bestier dier inrigting voeren. Hebben zij het noodige inzigt en de vereischte volharding, om zoodanige zaak, ook in tijden van tegenspoed, te kunnen bestieren of naar eisch te doen bestieren? Hier is geene onderneming, die als 't ware haar debiet in eigen boezem heeft; zij moet mededingen op het terrein der gewone maatschappij met de gewone nijverheid. Hier kan niet meer contant verkocht, en dus ook niet meer contant ingekocht worden. Zouden zij die mededinging kunnen volhouden, hetzij tegen bekwame ondernemers met eigen kapitaal werkende, hetzij zelfs tegen eene gewone naamlooze vennootschap met een directeur aan 't hoofd, doch wier leden niet in die mate van het welslagen der zaak afhankelijk zijn, als dit bij eene vereeniging van onbemiddelde werklieden het geval moet zijn? Hier eindelijk is niet die kennis, niet die kracht, die gevatheid, om op het juiste oogenblik den goeden slag te slaan; om het geschikte tijdstip aan te grijpen voor een voordeeligen inkoop; om nieuwe uitwegen te zoeken voor den winstgevenden verkoop; om de goede en kwade kansen vooruit te zien en partij te trekken van de omstandigheden. Wanneer men dit alles bedenkt, dan is het niet alleen de vraag, of dergelijke inrigtingen nog wel op den naam van coöperative societies aanspraak kunnen maken, maar daarenboven of zij op den duur kans van welslagen bezitten. Men schijnt dit ook in Engeland in te zien. Immers de aandeelen in deze fabrieken zijn met eene enkele uitzondering beneden pari geno-

teerd[1]. Men zal echter verstandig doen, niets te profeteren, maar zich het gezegde van Gladstone te herinneren: ‘Had men mij voor 10 jaren voorspeld, wat ik nu zie, ik zoude het als eene ongerijmdheid verre van mij hebben geworpen.’

Wat hiervan echter ook zij, een ruim terrein, in 't bijzonder dat van de winkelnering, blijft over, waar de zamenwerking vruchtdragend kan zijn. De philanthroop van professie wordt, dit overdenkende, ligt verleid, pogingen in 't werk te stellen ter invoering der coöperation hier te lande. Zoude dit echter op eenige kans van welslagen kunnen rekenen? De Engelsche schrijver, boven aangehaald[2], verklaart ‘tot dusver de aandacht niet te hebben willen vestigen op eene beweging, die, zoude zij waarde hebben voor de klassen, van wie zij uitging, ook door haar zelve alleen tot rijpheid moet worden gebragt. In onze dagen,’ zoo vervolgt hij, ‘nu hertogen en graven, hertoginnen en gravinnen in de liefdadigheid iets fashionables zien, zijn vele goede zaken verstikt onder hermelijn en fluweel en te gronde gegaan onder de koesterende zorg eener sentimentele philanthropie.’ In dit gezegde is voorzeker overdrijving; maar dit is toch ontegenzeggelijk waar: geen patronaat kan hier helpen. De eerste voorwaarde van bestaanbaarheid dezer inrigtingen is, dat de volksklasse, voor wie zij bestemd zijn, er rijp voor zij; zij moet niet alleen althans eenig belang stellen in de toekomst, maar boven alles geschikt zijn tot onderlinge zamenwerking. De Engelsche arbeiders schijnen door het doorloopen eener moeijelijke school hiervoor vatbaar te zijn geworden. Sedert langen tijd door geene bekrompene wetgeving belemmerd in de vrijheid hunner beweging, veelal in groote fabrieken te zamen werkende, kwamen zij spoedig op het denkbeeld, hunne krachten te vereenigen tot verbetering van hun lot, door zamenspanning hooger loon van hunne meesters te bedingen. Hoewel die pogingen meestal vruchteloos waren, hoewel voor velen hunner jammer en ellende daarvan dikwijls een gevolg was, zoo was dit althans de vrucht van dien strijd tusschen ondernemer en arbeiders, dat deze hoe langs hoe meer leerden de handen ineen te slaan, op elkaâr te vertrouwen, hunne vereenigde krachten af te rigten op een bepaald doel.

1 Illustr. Lond News, 4 Febr. 1865.
2 Illustr. Lond. News, 21 Januarij 1865.

Er heeft zich alzoo langzamerhand onder die klasse een *esprit de corps* ontwikkeld, waardoor de uitvoering van een gemeenschappelijk opgevat plan zeer werd bevorderd. Een *esprit de corps*, dat bij de besten hunner een geest van opoffering voor hun gemeenschappelijk belang deed ontkiemen. Toen voor eenige jaren de korenmolenmaatschappij te Rochdale, ten gevolge van de oneerlijkheid van een harer agenten, in moeijelijkheden geraakte, maakte Abraham Greenwood, wolsorteerder van beroep, zich de kennis eigen, noodig om de zaak te bestieren. Des daags verrigtte hij zijnen gewonen arbeid; des nachts werkte hij, ten koste zijner gezondheid, ten behoeve der maatschappij. Toen de zaak weder op een goeden voet was gekomen, keerde de man weder naar zijne wol terug[1]. Waar dergelijke offers gebragt worden, moet er een prikkel zijn, die de menschen, althans sommigen hunner, in beweging brengt; het is hier geen zelfzucht, maar publieke geest, zucht om het algemeen belang te bevorderen, die hier werken. Zijn onze werklieden ook maar van verre tot zoodanig standpunt genaderd? Ons land is voor 't grootste gedeelte geen fabriekland. De arbeiders staan veelal geïsoleerd tegenover elkander. Zij zitten bovendien gekluisterd in Napoleon's dwaze wetgeving, die hen in hunne vrijheid van beweging belemmert. Coalitie van arbeiders om hooger loon te bekomen, is nog altijd bij art. 415 Code Pénal verboden, en 't is nog niet zoo lang geleden, dat het is toegepast. Hoe zal men dan onder zulk een toestand van onze arbeiders kunnen verwachten, wat hunne broeders in Engeland tot stand hebben gebragt? Er zal nog veel water door den Rhijn moeten loopen, voordat hier te lande de voorwaarden vervuld zijn, waarvan het welslagen der coöperation afhankelijk is[2].

1 Coöperator, Januarij 1864.

2 John Holmes, by Holyoake, Self-help, p. 70, geeft er 13 op: 1°. Een voldoend getal leden om het beginsel goed te kunnen laten werken; 2°. voldoend kapitaal om alles zoo goedkoop mogelijk te koopen; 3°. alle in- en verkoop contant; 4°. inzigt in de noodzakelijke voorwaarden van eene onderneming; 5°. bekwame dienaren; 6°. directeuren, die vertrouwen hebben in de beginselen der coöperation en niet te veel vertrouwen op elkander, zoolang zij elkaâr niet voldoende kennen; 7°. volharding in het tot stand brengen en geduld in het afwachten der noodzakelijke resultaten; 8°. eerbiediging van elkanders eerlijke meening (disinterested opinions); 9°. een goed reglement overeenkomstig de Engelsche wet; 10°. de openbaarmaking van periodieke verslagen over inkoop, verkoop, onkosten, winst en verlies, enz.; 11°. naauwkeurige inneming der rekening en cautiestelling door hen, die met het financieël beheer belast zijn; 12°. naauwkeurig toezigt op ambtenaren, vereenigd met achting jegens allen, die hun pligt doen; 13°. reservefonds.

Degenen, die hier te lande door deze beweging in hunne belangen benadeeld zouden worden, behoeven dus nog geen vrees te koesteren. Enkele proeven zijn hier te lande genomen; ook al mogten deze gelukken, eene uitbreiding op groote schaal schijnt voorshands niet te verwachten[1]. Het geval, dat zich in Engeland, te Manchester en elders voordoet, dat winkeliers, die vroeger voor 30 à 60 £ in de week verkochten, thans hun debiet tot 5 à 10 £ zien ingekrompen, zal hier te lande vooreerst wel niet voorkomen. Nog gedurende langen tijd zal bij ons de lagere volksklasse tusschenpersonen noodig hebben, die, voor eigen rekening werkende, die klasse van hare benoodigdheden voorziet. Doch men wachte zich ook voor een ander uiterste. Men denke niet, dat de beweging zal uitblijven, omdat zij iemands belangen bedreigt, en sommigen, wier diensten overtollig worden, noodzaakt, naar een ander middel van bestaan te zoeken. Evenmin als de oude vrouw met haar snorrend spinnewiel het duizendvingerige spinwerktuig heeft kunnen weren, evenmin zal de jammerklagt van den winkelier kunnen beletten, dat zijne klanten hem zijne diensten opzeggen, wanneer zij op eene meer ecouomische wijze zich van hunne benoodigdheden voorzien kunnen. Wanneer het uur daarvoor aangebroken is, laat zich de vooruitgang niet meer keeren. En niemand, die onbevooroordeeld is, zal kunnen ontkennen, dat het in waarheid een vooruitgang is, wanneer door het stelsel der zamenwerking het volk beter gevoed en gekleed wordt, kapitaal bijeengaart, in verstandelijke en zedelijke ontwikkeling toeneemt. En dat dit in Engeland het geval is geweest, wie zoude het nog durven ontkennen, waar de feiten zoo luide tot ons spreken? Wie zoude het dan niet

1 Het is bekend, dat sinds lang geleden zoowel te Amsterdam als te Rotterdam winkelvereenigingen gesticht zijn, die evenwel tot heden weinig teekenen van bloei hebben gegeven. Zijn wij wel ingelicht, dan heeft echter nu reeds hunne geschiedenis ten deele bevestigd, wat hierboven uit Engeland ter waarschuwing is medegedeeld. De mannen uit hoogeren stand, die uit belangstelling in de goede zaak er den eersten stoot aan hebben gegeven, hebben, naar men beweert, de treurige ervaring opgedaan, dat hunne moeite en hunne voorgeschoten kapitalen verloren zijn. Maar men voegt er bij, dat eenigen uit de werklieden zelven nu de handen ineengeslagen hebben om het werk door te zetten, en dat men hier van nu reeds goede vruchten begint te bespeuren. Is dit zoo, dan zullen zij, die met loffelijken ijver dat werk aanvangen, welke ook hunne teleurstellingen geweest zijn, toch nog in 't eind voldoening hebben van hun edel pogen.
Noot der Redactie.

als een geluk beschouwen, wanneer men ook hier te lande kon zeggen[1]: ‘Coöperation, voor 30 jaren eene bespiegeling, is nu een feit. Toen was 't het land van belofte, nu is 't het land in bezit. De coöperation heeft geen andere bescherming noodig, dan die der wet. Niemand behoeft haar op den schouder te kloppen en te zeggen: “gij zijt een brave jongen, ik zal mij als beschermheer aan uw hoofd plaatsen.” Zij staat op haar eigen beenen; drukke haar den kop in, wie het kan!’

B.D.H. TELLEGEN.

1 Coöperator, Januarij 1864.

Leen- en papier-adel.

‘Leen- en Papier-adel,’ door Agnoostus, Leiden, bij A.W. Sijthoff.

Het zal u wel eens gebeurd wezen, waarde lezer, dat gij met die slofferige bedrijvigheid, aan touristen eigen, liept rond te drentelen in de zalen van eenig vervallen kasteel, treurig overblijfsel van vroegere grootheid - of ook, dat gij rondsnuffeldet in een van die bazaars, waar kunst en oudheden voor de kooplustigen worden uitgestald. 't Kan wezen, dat uw oog dan gevallen is op een of ander verkleurd en half versleten muurtapijt, waar de middeneeuwsche kunstenaar of liever kunstenares zich bevlijtigd heeft een stad af te beelden, zooals men zich die voorstelde in dien tijd zoo lang geleden..... Wat al torens, en wat een zeldzame verscheidenheid in vorm en hoogte! Boven aan - dat spreekt van zelf - de hoogste kerkelijke en wereldlijke magten. Prachtige gevaarten, die allengs versmallende hoog ten hemel wijzen, pyramiden zooals de klassike oudheid er geen kende, van boven tot onder bekleed met een kantwerk van steenen: 't zijn de klokketorens van de grootste en oudste van stads parochiekerken! En vlak daarbij, als contrast, dat onvriendelijk, vierkant, gecreneleerd belfroot, de wacht- en wapentoren van stad en land - meestal, maar niet altijd aan het hooge stedehuis verbonden! Dat is het midden der schilderij. Maar links en regts, wat hooger en wat lager, wat tal van kleindere torens van allerlei fatsoen: de torentjes der Gemeenlandhuizen van de naburige waterschappen en baluagiën, die van de H. Geest-, Huiszitten- en andere Godshuizen, die van de talrijke kloosters en conventen, die vooral van die vele ‘hostels’ der hooge heeren, die buiten de stad

hun hoog gebied en voorvaderlijk slot, maar daar binnen die lustige ‘herberghe’ hadden, om feest te vieren in de vrolijke dagen tusschen Kersmis en de Vasten! Zie hoe al die torens en gebouwen, hoog en laag, getooid zijn in een bonten kleurendos, en hoe zij , als in een kolossale mand, omvat worden door een hoogen dikken muur van oud Romeinsch model, die wederom van afstand tot afstand zijn torens heeft. En rondom dien muur een gracht met witte zwanen, waarvan een het stedewapen om den hals draagt - op den voorgrond van dat uitvoerig tafereel den cingel of ‘butewech,’ waar burgers en burgeressen statig spancieren tusschen het jong plantsoen.

't Is alles stout en stijf en stevig, overal punten en pinnen, overal scherpe hoeken en haken. Ja op een afstand zou men zeggen, dat men een afbeeldsel zag van een reusachtig stekelvarken, dat zich met al zijn kracht te weer stelt - (*hérissonné* noemt men dat in wapenkunde).

Hoe geheel anders zien onze moderne steden er uit! Neem de grootste zoowel als de kleinste, waar ook gelegen: wat ziet gij? Overal lange regte lijnen die voortloopen in de onbeperkte ruimte: lange regte straten daarbinnen: regte evenwijdige spoorstaven daarbuiten: regte lijnen wederom aan den bovenbouw der huizen, die ons willen doen gelooven, dat hun daken plat zijn. Groote gebouwen voor allerlei maatschappelijke behoeften, maar die geen eigen kleur of karakter hebben, ja zich allen van verre vertoonen als waren zij even zoo veel kazernen of spoorwegstations. Alles wijd uiteengebouwd en witgepleisterd, luchtig ja, maar zonnig tevens door gebrek aan boomen - en bovenal ééntoonig en éénvormig. Breedte overal, nergens hoogte! En beschouwt men de stad van verre te midden van de lagchende landsdouw, 't is als een kolossaal wit plateau op het groene tafelkleed.

Zoo verandert alles van gedaante! Waar men tot op het eind der XVIII^{de} eeuw de verticale lijn in eere zag, daar heerscht thans zonder strijd of mededinging de horizontale: waar vroeger het oog zich vermoeide door dat eeuwigdurend hoog en laag, daar is nu alles gelijk en effen. Streefde vroeger ieder gebouw er naar om zich - naar de mate van zijn regt en van zijn kracht - naar boven te werken, thans volgt alles de strenge wet van rooijing en van regelmaat. Straten en huizen, 't is alles even ordelijk en net: alles is even bescheiden en afgepast, en 't is een wonder, zoo hier of daar een toren-

spits of koepelrond, met al de schuchterheid van een kwaad geweten, eenige tientallen van ellen boven het algemeen waterpas durft uit te steken. Alleen de schriele éénvormige hoogovens, die standaarten van de moderne fabrieknijverheid, schijnen zich in dat landschap op hun plaats te voelen.

Ja voorwaar! geen grooter contrast, dan tusschen den bouwtrant van de tweede helft der negentiende eeuw en dien van het voorgeslacht. En dat contrast vertoont zich ook op zedelijk gebied. Ook als men over bouwwerken spreekt, mag men het Buffon nazeggen: ‘le style c'est l'homme!’ Die horizontale lijn aan de eene, die verticale lijn aan de andere zijde, 't is de duidelijke verbeelding van de tegenwoordige maatschappij in tegenstelling met die van vroegere eeuwen.

Regt overeind en het hoofd omhoog, dat zelden ontbloot werd anders dan voor God en ‘den Heer,’ stonden onze vaderen. Ieder hunner, 't zij hij zich in hoogeren of lageren regtskring bewoog, had dáár zijn ‘gezeg’ en het besef van zijn eigen waarde. Hoog hield hij het vaan van zijn gilde, van zijn stad, van zijn buurtschap, van zijn dorp, en nog hooger de banier van zijn Gemeeneland of hooge heerlijkheid: dat was zijn roem, zijn glorie! Wie met hem tot zulk een regtskring behoorde, die was zijn ‘buur en broeder,’ zijn metgenoot, in lief en leed ten zeersten met hem verbonden. Zijn regt en zijn belang kende hij even goed als zijn pligt; daar stond hij voor, daar streed hij voor! En wee, wie hem te kort deed in wat hem in eer, in aanzien of onderscheiding naar herkomst toekwam: wee, die hem een last dorst opleggen, dien hij niet van ouds schuldig was te dragen! Zoo hij tegen zijn *erkende* overheid niet dadelijk naar de wapens greep, dan bood hij toch lijdelijken tegenstand: hij stelde zich manmoedig ‘te weer,’ om niet te geven of niet te doen wat ‘de Heer’ tegen regt van hem vorderde. Wat hij wist, wist hij goed, en daar ging hij niet van af. Was zijn regt in 't spel, dan moest hij ‘dood blijven,’ al was het ‘op één stuiver;’ een ‘laagheid’ mogt hij zich niet laten doen, in 't kleine evenmin als in het groote!

Zoo was men destijds positief, te positief zoo men wil, kleingeestig, eigenzinnig, opiniater, in hooge mate persoonlijk.

Thans integendeel is alle persoonlijkheid in den boezem van het algemeen ondergegaan: wij zijn negatief geworden. ‘Etre comme tout le monde,’ zich te schikken naar de heerschende denkwijs, daar ‘ick en weet niet wie’ den toon aan geeft, is

de levenswijsheid dezer eeuw, die zich de eeuw van het verstand, niet die van de ridderschap noemt. ‘Nil admirari’ is onze leus: en wat wij in een ander niet meer prijzen is voor ons zelven niet begeerlijk meer.

> ‘Lage rust braveert den lof
> Van het hooge koningshof.’

Weg met alle hartstogtelijkheid, die ons burgerlijk comfort zou storen. ‘Laag bij den weg, geeft geen gezeg.’

Leve de horizontale lijn!

Kan het anders? De geweldige beweging van het laatst der vorige eeuw, die voor ons modern constitutionalisme den weg heeft gebaand, was vóór en boven alles een streven naar gelijkheid: 't was een jagen naar orde en regelmaat, 't was - in naam der logica - een langzaam maar onverbiddelijk wegschaven van iedere oneffenheid, van alles wat uitsteekt boven het peil van de middenmaat: een middenmaat, die - zoo als Merlin van Douay ergens opmerkt - niet den boer tot edelman, maar den edelman tot roturier gemaakt heeft. Daarbij mogen wij het evenwel niet vergeten, dat op die enkele plaatsen buiten's lands, waar destijds nog eenige sporen te zien waren van de overoude lijfeigenschap, die vernederende herinneringen bij diezelfde gelegenheid voor altijd zijn afgeschaft.

Doch genoeg! Door die algemeene ‘beschaving’ is het onderscheid verloren gegaan, dat er van alle oude tijden bestond tusschen de volksklassen en regtskringen. Geen ‘hooge heeren,’ geen ‘welgeborenen,’ anders gezegd ‘eerzame lieden,’ maar ook geen ‘huislieden’ meer! Die allen zijn thans dooreengemengd onder den gemeenschappelijken naam van ‘burgers’ - of beter gezegd van ‘staatsburgers’ - even als de eeuwenheugende tegenstelling van ‘stad’ en ‘dorp,’ in het nieuwerwetsche denkbeeld ‘gemeente’ is weggevallen: en dat wel zóó, dat van die ouderwetsche ‘steden’ en ‘dorpen’ weinig of niets meer is overgebleven.

Een stad - wat zeg ik, neen ieder plattelands-ambacht of heerlijkheid - was in de middeneeuwen een belangrijk middenpunt: 't was een vereeniging van personen en van landerijen, die sinds onheugelijken tijd door een naauwen band van gemeenschappelijke belangen en regten werd bijeengehouden: een kleine staat, die zijn eigen regtspraak had en zijn eigen bestuur: een zelfstandig ‘lid,’ dat aan zijn ‘hoofd,’ het ‘Gemeeneland,’ zeer

weinig schuldig was: hulp bij de assisen of hooge vierschaar, wat manschap en een vaste quota in de gemeenelandslasten! Bijdragen die eeniglijk dienden voor 's lands weerbaarheid en voor des ‘landheers’ onderhoud! En - let wel - de aanwijzing der manschappen en de verdeeling der lasten geschiedde ‘binnen 's ambachts,’ dat is, door de ‘buren’ van het ambacht zelve. Geen ander ambtenaar van het centraal gezag dan de Schout, de handhaver der openbare orde, de beleider van alle vergaderingen dier vrije mannen, die regtens allen bevoegd waren mede te spreken en te besluiten!

Hoe onbeduidend zijn daarentegen - zelfs dáár waar men den grootsten ophef maakt van ‘gemeentelijke vrijheden’ - de moderne ‘gemeenten!’ Een agglomeratie van personen, die binnen zekere willekeurig getrokken grenzen wonen - niets meer! Geen historische band, geen gelijksoortig gemeentebelang behoeft daarbij in aanmerking te komen. Hoe meer dorpen - soms staan zij als van ouds vijandig tegenover elkander! - in de gemeenteëenheid worden zamengeperst, hoe beter, want zooveel minder kost het bestuur. Dat bestuur heeft trouwens weinig om 't lijf. Geen regtspleging, geen aanwijzing van manschap, geen vrije zetting en omslag der gemeenelands- ja zelfs der gewone gemeentelasten. In plaats van de jury der vrije dorpbewoners, waarbij de Schout het Openbaar Ministerie waarnam, de alleen regtsprekende Kantonregter: in plaats van de onafhankelijke dorpszetters de Ontvanger! En wie zijn jaren heeft om 't land te dienen, wordt niet meer door zijn dorpsgenooten, maar door een elders gevestigden Militieraad tot de krijgsdienst gedesigneerd. Aan de gemeente is niet veel meer overgebleven, dan het bestier over haar straten en wateren: wel te verstaan onder het toezigt van den Staat, die tegenwoordig alles is.

Maar waar de Staat alles is , daar - zou men zeggen - moet de magt van den ‘staatsburger’ zeer groot wezen!

Integendeel, die magt is niets of bijna niets. De staatsburger, die den census niet betaalt, heeft letterlijk *niets* te zeggen: en die dit wèl doet, wie in wettelijken zin tot de ‘gegoeden van den lande’ behoort, mag ééns om de twee jaren medewerken tot de keus van een Volksvertegenwoordiger. Verder reikt zijn magt niet. Bij de behandeling der belangen van het algemeen heeft hij geen stem, even weinig als de armste van zijn medeburgers. Brochures mag hij schrijven en dagbladarti-

kels, zoo men die plaatsen wil. Maar dat mag iedereen, zelfs de vreemdeling!

Rijk of arm, geleerd of ongeleerd, geprezen of veracht, dat is ons regt, voor allen gelijk.

Maar - laten wij ons troosten! - allen worden wij gelijkelijk beschermd door een goed geregelde immer waakzame politie; allen staan wij gelijk voor de wet en voor den regter. Daarom, wee hem, die zich zelf regt wil verschaffen, of die zijn handen uitstrekt om wraak te nemen over een ontvangen beleediging; wee hem, die, zoo hij iemand kwetste, niet kan bewijzen, dat hij was in staat van wettige tegenweer; wee hem eindelijk die - hoe dan ook - zijn persoonlijkheid laat gelden!

Onze voorouders waren er tuk op, op die persoonlijkheid en op hun persoonlijke regten. Niemand hunner, of hij had, naar het ‘goede oude regt,’ ‘vrij spreken en vrij antwoorden’ in den grooteren of kleineren kring waarin hij geplaatst was: was het niet in de hooge, dan was het in de dorpsvierschaar: was het niet in stads hooge bank, dan was het in het gilde. Ja, de zoo weinig geachte onvrije ‘hofhoorigen’ hadden hun eigen regt en eigen regtspraak niet alleen over ‘scharing van vee’ en veldpolitie, maar ook over hetgeen zij hun ‘landheer’ schuldig waren. Maar thans zijn al die persoonlijke regten, in het welbegrepen belang der maatschappelijke orde, in den schoot van den Staat nedergelegd, en daar sluimeren zij zacht.

Nooit is er beter gezorgd voor de veiligheid van personen en van eigendommen, voor het gemakkelijk vertier en verkeer te land en te water. Er zijn geen grenspalen en geen tolliniën meer. In zeer korten tijd en voor weinig geld wordt gij - even zoo goed als uw vee en uw koffijbalen - van het eene eind naar het andere gevoerd. Gij hebt uw plaatsbriefje genomen aan het station van uw woonplaats, en van dat oogenblik af hebt gij aan niets meer te denken: gij behoort u zelven niet meer, maar aan de spoorwegdirectie, die u, wie gij ook zijt, ja al waart gij Vorst of Minister, in haar wagen opsluit, om u te zekerder aan het eindstation af te leveren. Dat is heel wat anders als dat avontuurlijk reizen van vroeger, te paard en met pistolen in den gordel, over die onveilige naauwelijks gebaande wegen die men overal vond, zelfs in den onmiddellijken omtrek van de grootste steden....

En wat wordt er tegenwoordig goed gezorgd voor uw gezond-

heid. Gij moogt geen vochtige en slecht gebouwde huizen betrekken, of uw ligchaam toevertrouwen aan een arts, die geen behoorlijk diploom van bekwaamheid vertoonen kan.

Hoe teeder is de belangstelling in de opvoeding van uw kinderen! Scholen moeten er zijn: openbare scholen: liefst zonder schoolgeld, opdat er geen voorwendsel tot schoolverzuim overblijve: scholen waar de kleine kindertjes bewaard worden, om de moeder buiten's huis te laten werken: scholen voor lezen, schrijven en rekenen: scholen voor Grieksch en Latijn, ja voor allerlei talen: scholen tot voorbereiding voor ambachten, voor handelsen fabrieknijverheid: hooge scholen, waar gij leeren kunt, wat een geneesheer en een wiskundig of letterkundig docent, wat een predikant of een advokaat dient te weten!

Geheel een onderwijskundige toestel alzoo, die enorme kosten vereischt, waaraan zij, die van dat onderwijs gebruik maken, bijna niets betalen, zoo als zij er ook niets in te zeggen hebben. 't Is wederom de Staat, die het doet: alles door allen en voor allen!

Maar, nog eens, dat zegt hetzelfde als *niets* door het individu: niets of bijna niets door den man dien het persoonlijk aangaat! Zijn tijd en zijn arbeid is hij volkomen meester, zooals men dat nooit te voren gezien heeft - wel te verstaan, dat hij een gevaarlijken strijd te strijden heeft met de naamlooze vennootschappen, die hoe langer hoe meer voortwoekeren. Maar hoe vrij hij dan ook moge wezen ten aanzien van die twee belangrijke punten, omtrent al het overige is hij afhankelijk van de algemeenheid, die bij voortduring op hem inwerkt, terwijl zijn eigen persoonlijke invloed gaandeweg al minder en minder te beteekenen heeft. Waar te spreken en te beraadslagen is, daar heeft in onze moderne maatschappij de belanghebbende, rijk of arm, geen stem: hij is een onmondige, die in alle wettelijke bijeenkomsten, 't zij gemeenelands, provinciale of gemeentevergaderingen, zijn vertegenwoordigers, dat is, zijn voogden heeft. Die spreken voor hem, met of tegen zijn zin: en waar gehandeld moet worden, daar handelt het gezag, dat wederom zoo onpersoonlijk mogelijk gemaakt is.

Twee abstractiën, de Wet en de Staat, zijn in de plaats getreden van de groote persoonlijkheden, die men vroeger Vorst en Volk heette: een derde abstractie, de Wetenschap, heeft zich op den zetel gedrongen van wat vroeger Regt en Herkomst genoemd werd.

Wat is er overgebleven van die oudste van alle vereenigingen, van het huisgezin, en van dat grootere huisgezin, dat men het geslacht noemt? De natuur vormde die beide en de middeneeuwen erkenden en huldigden ze. Hecht was de band die man en vrouw, die de leden van hetzelfde gezin, die den meester met zijn werklieden, den landeigenaar met zijn landbouwers verbond. 't Was niet genegenheid alleen, maar strenge pligt, die de leden van hetzelfde geslacht bijeen hield, als deelgenooten van de eer en - althans in verwachting - van het erfgoed van den stam; wat allen te zamen bezaten, moesten allen te zamen verdedigen. Vandaar die bloedige veeten, die zulk een groote rol in de middeneeuwen gespeeld hebben; maar vandaar ook die groote gevoeligheid voor alles wat den naam kon bezoedelen, dien men trotsch was te dragen. Het ligt in den mensch zich minder voor het groote publiek, dan voor zijn ‘naaste vrienden’ te schamen.

Wat is er van dat alles nog overig? Een raadvragen aan de verwanten bij voogdijstelling of curatele: een vernemen van hun gevoelen, als er onroerend goed van minderjarigen moet verkocht worden. Maar de Kantonregter benoemt, en de Regtbank beslist of er al dan niet mag worden verkocht. En het huwelijk..... hoe gemakkelijk door echtscheiding ontbonden; en de vaderlijke magt..... een denkbeeld, dat veroudert! En de eigendom, daar de wet vrijelijk over beschikken kan. En de onschendbaarheid van de woning - waarvan de Engelschman zeide: ‘my house is my castle,’ en de Franschman: ‘charbonnier est maître chez lui,’ - wie hecht daaraan? Het algemeen belang gaat immers boven het bijzondere: niet ‘huis en haard,’ zooals men vroeger zeide, maar de belangen der schatkist zijn heilig!

Wij beoordeelen niet, wij citeeren. Wij gaan verder, wij erkennen over het algemeen het meer eenvoudige, het meer ordelijke, het meer rustige en gemakkelijke, in één woord het meer practische der tegenwoordige regtstoestanden; wij bewonderen die machine, die zoo geregeld voortwerkt en die zoo weinig laat zien wie haar in beweging houdt.

Maar van waar die eenvoudigheid? juist door dat kolossaal waterpas, dat alles heeft gelijk gemaakt: gelijk gemaakt, - wij herhalen het - niet door te verheffen, maar door neêr te drukken: door te ontnemen, niet door toe te voegen, door de regten van millioenen ingezetenen in de handen van een honderdtal te leggen.

't Is volkomen waar, dat over de massa van ons volk een veel grootere massa van kennis - misschien ook van welvaart - verspreid is dan vóór eenige eeuwen. Oneindig meer wordt gevorderd van al wie eenig ambt, hoe gering ook, bekleeden wil; in alle vakken van onderwijs hebben wij veel meer hoogleeraars, leeraars, hoofd- en hulponderwijzers, dan immer te voren. Maar 't blijft een vraag, of wij te midden van al die schatten van onderrigt, die over het groote publiek verspreid worden, thans zooveel meer waarlijk bekwame menschen tellen dan vroeger, menschen van vaste overtuiging, van ernstigen wil en ongebroken kracht? Niet het veel, maar het goed weten: niet de vele kennis, maar de innige overtuiging maakt den knappen man. En om die overtuiging te vestigen - daartoe, helaas, helpt studie maar weinig. Het grootste en beste deel van den mensch, zijn karakter, heeft hij bijna geheel aan zijn geboorte, aan de indrukken, die hij in de ouderlijke woning ontving, te danken: ‘fortes creantur fortibus et bonis.’ Geen beter opleiding voor den jongeling, die wat vroeger of wat later tot gezagvoering geroepen wordt, dan die welke hij in de middeneeuwen deelachtig werd: in het kasteel van zijn vader, in de dienst van zijns vaders leenheer. Daar - in de kleinste baronnie even goed als aan 't schitterendste hof - kon hij dagelijks zien, hoe ‘de Heer’ zijn goederen bestierde, hoe hij regt deed tusschen ‘den man en zijn naaste,’ hoe hij zijn erf verdedigde en de welvaart van zijn onderdanen trachtte te bevorderen. Waar is tegenwoordig, in geheel ons modern Europa, zulk een leerschool te vinden? Geen staatsexamen, hoe streng ook en hoe dikwijls herhaald, doet mannen te voorschijn treden zooals de middeneeuwen er overal en ten allen tijde - 't zij dan op grooter of kleiner tooneel - bij honderden en duizenden aanwijzen: mannen van rijpen rade niet alleen, maar vooral ook van kloeken dade.

Maar hebben wij die thans nog wel noodig? En de ridderschap, met haar zelfopofferenden roekeloozen moed, wat is er van overgebleven? In onze geordende net afgepaste maatschappij is daarvoor geen plaats meer. Persoonlijke dapperheid, wat vermag zij tegen zestigponders en monitors?

Een lange inleiding - zal men zeggen - voor een boekje van slechts 226 bladzijden!

Misschien is dat verwijt gegrond; maar toch zal die lange

inleiding haar doel niet gemist hebben. Het kwam er immers op aan te wijzen op dien bodemloozen afgrond, die er ligt tusschen de instellingen van onze XIX^{de} eeuw en die van onze vaderen: tusschen den streng beperkten kring van denkbeelden, waarin wij ons thans bewegen, en het zooveel woeliger leven, het lijden en strijden van het voorgeslacht. Alles, alles is veranderd en omgekeerd, zelfs de beteekenis van de meest eenvoudige woorden!

Nu vraag ik: is het dan een wonder, dat ons in dat werkje van slechts 226 bladzijden niet alles zóó klaar en zóó duidelijk voor oogen komt, als wij dat in werken over ons modern staatswezen gewoon zijn? Zwaar is de taak, die de Schrijver op zich genomen heeft: 't was kennelijk zijn plan om in dit klein bestek het geheele middeneeuwsche volksleven af te beelden, en dat wel in het licht, zooals het zich voor ons modernen vertoont, met al zijn oneffenheden en schijnbare absurditeiten, waarvan geen enkele door hem gelijk gemaakt of verklaard wordt. Kan het anders, dan dat alles u woest en wild voor de oogen dwarrelt, en dat gij verbluft en versuft naar verademing hijgt bij de groote inspanning die men van u vordert?

Een beeld van de middeneeuwen; liever nog noemde ik het werk van dien ‘Onbekende’: *Curiosa uit de middeneeuwen, adversaria* of *losse aanteekeningen*. Het opschrift ‘leenadel en papieradel’ drukt niet naauwkeurig uit wat er in dat boek te lezen staat. Men vindt er niet in wat men volgens dien titel mogt verwachten, namelijk een uitgewerkt juridisch vertoog over den adel en zijn vcrscheidenheden. Neen, het werk is historisch en anecdotisch: er is van alles wat in. Men spreekt er over adelijken, maar ook zeer veel over onedelen, ja over hoorigen en lijfeigenen: over regtsmagt en leger: over belastingen en redevantiën van allerlei aard, waarvan verreweg de meesten met den adel en de leenroerigheid niets gemeen hebben: over familiewapenen en zegels niet alleen, maar over allerlei symbolen van het burgerlijk en krijgsleven: over diverse soms zeer merkwaardige punten van etiquette, vooral bij maaltijden en bij begrafenissen. En dankbaar erken ik, dat ik bij dien ‘Onbekende’ zeer veel heb gevonden, waarop het ‘indocti discant et ament meminisse periti,’ 't zij dan in meerdere of mindere mate van toepassing is.

Maar juist daarom is het zoo te bejammeren, dat de geleerde Schrijver niet heeft kunnen goedvinden ons zijn bronnen aan te wijzen - 't mogen dan veelal Fransche wezen, die voor

onze Nederlandsche toestanden niet geheel te vertrouwen zijn - maar vooral, dat hij niet heeft kunnen besluiten een ‘fikschen index rerum et vocabulorum’ achter zijn werk te plaatsen. Want waarlijk - in dien doolhof van feiten en redeneringen is het vinden van een leiddraad niet altijd gemakkelijk. Die tooverlantaarn geeft u telkens andere figuren te zien, die niet altijd juist volgen op wat gij een oogenblik te voren zaagt, noch u voorbereiden op wat gij zien zult. En onder die beelden en groeperingen, maar ook onder de datums, die de Schrijver hier en daar aangeeft, zijn er vele die men zou willen vasthouden, om ze later op zijn gemak te herzien en te toetsen, maar die nu spoorloos uit het gezigt verdwijnen.....

Beelden en groeperingen, ja - die, al zijn zij geschetst, niet uitgewerkt - al de middeneeuwen voor ons doen opdoemen in haar bonte kleurenpracht, gekleed met dien zonderlingen opschik, waar telkens de sporen van den meest verfijnden kunstsmaak, die ooit ter wereld bestond, zich paren aan zoo menige naïve overlevering uit de kindschheid van het Indo-germaansch volksleven. Hoe veel tegenstellingen! En is het te verwonderen, dat een geniaal staatsman het middeneeuwsch regeringstelsel een zamenstel heeft genoemd van naast elkander liggende regten? Maar toch - voor hem die dat omslagtig raderwerk van nabij bekijkt en het in zijn gedachte weet te ontdoen van die vele vreemde bestanddeelen, die er in den loop der tijden, vooral ook door de ‘Doctores,’ zijn aangehangen - welk een bewonderenswaardige eenheid, welk een getrouw doorvoeren van eenige weinige hoofdbeginsels, daar heel de menschelijke zamenleving op rust.

Bij voorbeeld:

De mensch is een maatschappelijk wezen, dat in de maatschappij zijn persoon niet verzaakt maar beschermt.

Die persoon heeft hij als huisvader, als familiehoofd, als eigenaar, en als medelid van zooveel andere regtskringen, als waar hij, door geboorte of door keus, toe behoort.

Geen maatschappij of regtskring groot of klein zonder een leider of ‘Heer.’

Die Heer is aan ieder ‘man’ zijn regt schuldig, terwijl ieder man den Heer ‘raad en daad,’ en aan zijn gelijken of genooten ‘broederschap’ schuldig is.

Geen regt, dan naar herkomst of naar vonnis van de ‘mannen’ of ‘genooten’ wettig door den Heer ‘vermaand.’

Geen onverpligte dienst zonder loon: geen pligtverzuim zonder boete.

Waar geen eigenaar is eigent de Heer: maar ook - wat de man verzuimt, moet door den Heer volvoerd worden.

Heeft men zich die beginselen en nog eenige andere goed in het hoofd geprent, en bovenal zich ontdaan van de schadelijke herinnering aan de wetenschappelijke onderscheidingen van ons modern staatsregt, dan verheldert zich onze blik bij het beschouwen der middeneeuwsche toestanden: dan wordt ons menig historisch feit, menig gebruik dat in strijd is met ons tegenwoordig leven en streven, volkomen duidelijk. Dan begrijpen wij het b.v., hoe menig regt, dat gewoonlijk als een heerlijkheidsregt, neen, als een willekeurige aanmatiging van den Heer of Vorst beschouwd wordt, inderdaad een wettigen en natuurlijken oorsprong heeft in den eigendom; - hoe onder den naam van ‘heerendienst’ bijna altijd de bezorging van de belangen van het algemeen, niet van den persoon van den Heer verstaan werd, enz. Vergeten wij daarbij vooral niet, dat al wat niet in leen was uitgegeven in vrijen eigendom bleef, - dat dezelfde persoon èn als hooge heer, èn als lage gezagvoerder, èn als leenheer, èn als eenvoudig grondeigenaar, op dezelfde plaats meerdere regten uitoefende, die, ofschoon ze in één hand vereenigd waren, in het wezen der zaak verscheiden bleven - dat hij die regten aan anderen kon afstaan, of ook met toestemming van diegenen, die tot de praestatie daarvan verpligt waren, door andere regten kon vervangen, - maar vooral, dat - in die tijden van groote geldschaarschte - even als nu geen praestatie - en zeker niet de thans zoo gedecriëerde ‘hand- en spandiensten’ - voor de ‘buren’ zoo lastig en zoo hatelijk was, als wat in *geld* moest worden opgebragt.

De Schrijver, die anders geen vijand schijnt van het leenstelsel, steekt den draak met enkele van die praestatiën en met sommige andere middeneeuwsche gebruiken: en teregt. Doch men zij billijk. Vele daarvan moesten worden uitgelegd door het symbolisme; het ‘teeken’ is de ‘taal’ voorgegaan, en de ‘records’ golden lang als een bewijsmiddel krachtiger dan schrift en zegel. En dan nog - voor een vijf honderd jaar hield men veel van lagchen. Wij hebben thans het regt begrip niet meer van de opgeruimdheid, de *bonhommie* van 't voorgeslacht: wij zijn zoo ernstig, zoo consequent doorredenerend, dat wij geen scherts meer verstaan noch verdragen. ‘Travaillez, prenez de la peine’

is de harde les die van jongs af iedereen, den aanzienlijke zoowel als den geringere, wordt ingescherpt, en hoevelen zijn er thans wel, die volstaan kunnen met de zes uren daags, het maximum van de taak van den lijfeigene op zijn verpligte werkdagen? Wat de Romeinen *otium* en onze voorouders *wonne* noemden, begint voor ons en onze kinderen hoe langer hoe meer te behooren tot die zaken, daar we dikwijls van hebben hooren spreken, doch waarvan wij zelden het genot hebben gehad. Vacantiën, zij worden afgeschaft, zij zijn evenzeer van de middeneeuwen afkomstig als onze regterlijke instellingen en onze universiteiten.

Is de stelling van den Schrijver juist, dat ‘adel’ gezag beteekent? Hij beroept er zich op, om wat hij ‘leenadel’ noemt te verheffen ten koste van den ‘papieradel’, die zegt hij geen gezag, maar slechts een ijdele titel verleent. Zoo die opvatting juist ware, dan zou het doodvonnis zijn uitgesproken over het prestige van de tegenwoordige barons en jonkheeren, die immers - wij zagen het hierboven - wanneer zij niet met eenig staatsambt bekleed zijn, tegenwoordig juist even veel *gezag* hebben als de geringste van hun boerenarbeiders.

Maar oudtijds was de opvatting anders: in den adel zag men bovenal de geboorte. Wie ‘van aver tot aver van vrije onbesproken lieden geboren was,’ was welgeboren of edel: want beide die woorden worden in onze oude taal door elkander gebruikt. Toch had hij geen ander gezag, dan datgene, wat hem als huisvader, als oudste zijner familie, als eigenaar toekwam: de ‘jurisdictio domestica,’ de ‘foncerie.’ Dat was de kleine adel, de ‘gentry,’ de ‘eerzame lieden,’ de ‘honorables,’ de ‘probi homines,’ de ‘homines bene nati,’ de ‘geslachten,’ die in de steden den stand der zoogenaamde ‘patriciers’ hebben gevormd, terwijl zij ten platten lande als ambachtbewaarders en schepenen het dorpsbestuur in handen hadden, en in tegenstelling met de ‘huislieden’ de eenige waren, die regtens onder de leiding van den Graaf of diens plaatsvervanger den Baljuw, als jury de hooge Gemeenelandsvierschaar, waar over leven en dood gevonnisd werd, hielpen bekleeden.

Om tot dien stand, die men in alle landen, maar niet overal even talrijk, terugvindt, te behooren, was het niet noodig *leenman* te wezen, ja zelfs in zekeren zin om - op welken titel dan ook - grondbezit te hebben, want men had ‘che-

valiers de fortune,' 'gentiluomini di capa e spada,' edellieden die geen ander fortuin dan hun mantel en hun degen hadden: en ten Noorden van de Maas b.v. waren er weinig of geen *leenmannen*. Gewone welgeborenen, mannen die op hun 'vrij eigen' zaten, bekleedden daar de hooge vierschaar.

Boven dien lagen adel stond de hooge, die der hooggeboren Heeren of eigenlijk gezegde Heeren, dat is diegenen, die - 't zij als Leenmannen, 't zij als Vrijheeren - uit eigen hoofde en niet namens anderen hoogen regtsdwang oefenden: onverschillig of zij met den frankischen naam 'Graaf', of met den in de friesche landen meer gebruikelijken naam 'Heer' genoemd werden. Dezen ja, hadden gezag: maar juist omdat niet allen hunner leenmannen waren, is het woord 'leenadel' ook ten hunnen opzigte onnaauwkeurig.

Tusschen dien hoogen adel en den lageren, anders gezegd, tusschen de 'Heeren' en de 'Mannen' liggen de *erfelijke* Ambtenaren - *Ministeriales* - die namens den hoogen Heer regtsdwang uitoefenden. Zoo als de Baljuw, en in de vroegste tijden de Graaf, *tot wederopzegging toe* zijn ambt van regtseischer (Procureur-Generaal, tevens President) bij de hooge vierschaar van Rijnland, Delfland enz. vervulde, zoo werden in de landen, die onder Bisschoppen, Abten of Abdissen stonden, die functiën meestal *in leen* en *erfelijk* bezeten door beambten, die men Vicecomites, Vicomtes, Ondergraven, Vicedomini, Vidames, Onderheeren noemde.

En wat de Ridders betreft, zij behooren uit den aard tot den lagen Adel. 'Caballarii,' chevaliers, waren reeds ten tijde van Karel den Groote bekend, volstrekt niet als waardigheidsbekleeders, maar als 'welgeborenen' en grondbezitters, die uit dien hoofde te paard dienst deden.

Die zwaargewapende ruiters, bekleed met 'vol harnas' - helm, schild, lans en zwaard - maakten toen en nog lang daarna de kracht van het leger uit, terwijl de onedelen met onedele wapenrusting te voet streden, of de oorlogschepen - 'coggen of baardsen' genoemd - bemanden. Uit die caballarii nu ontwikkelde zich vooreerst een eigenaardige stand, de Ridderstand, die op haar goederen - 't zij dan leen of 'vrij eigen' - gezeten was: 'havezaten,' 'riddermatige goederen:' welke bezittingen als aan welgeboren lieden behoorende, van ouds vrij van alle 'verponding' en andere vaste jaarlijksche lasten waren, en waar zij over de aldaar wonende boeren de 'foncerie' of

‘landheerschap’ en daarmede verbondene ‘simple police’ uitoefenden.

Naarmate die stand door verkrijging van leen- en thijnsgoed in rijkdom was toegenomen, trachtte hij - en dat is natuurlijk - den hoogen adel op zijde te streven. Daartoe was krijgsroem het eenige middel, en zoo zag men, nevens het officiële heirleger der hooge Heeren, die hun ‘onderdanen’ onder den Gemeenelands Baljuw of ‘Hooftofficier’ ten strijde aanvoerden, een ander kleiner maar beter gedisciplineerd legertje, bestaande uit Baenrotsen of Baanderheeren, ieder aan het hoofd van een grooter of kleiner getal Ridders, die vrijwillig hun banier gevolgd waren, in het veld verschijnen. Later zijn daaruit de ‘compagnies franches’ ontstaan, waaruit nog later de staande legers zijn voortgekomen.

Maar die Ridders gingen nog verder: zij matigden zich - niet zoozeer de regten, maar - de pligten aan, die den hoogen adel, de Vorsten, waren opgelegd, en bij formeelen eede, - niet minder of niet meer als de Keizer van Duitschland - verbond ook de Ridder zich om ‘de H. Kerk, de weduwen en de weezen tegen iederen aanval, van wien die ook komen mogt, te verdedigen.’ Dat gebeurde bij plegtige toewijding ‘coram facie ecclesiae’ onder de meest indrukwekkende gebeden en ceremoniën, die nog altijd in de kerkelijke liturgie haar plaats vinden. En toen het plaatselijk gezag onvermogend bleek om den reizenden koopman op ‘'s Heeren wegen’ of liever nog op die uitgestrekte heiden, die tusschen de onderscheidene hooge heerlijkheden lagen, voor roof en moord te beveiligen, was het wonder, dat menig Ridder, gedachtig aan zijn eed en gelofte, zich tegen dat woest gespuis te weêr stelde, 't zij alleen verzeld van zijn schildknaap - dolende ridderschap - 't zij zich met andere Ridders vereenigende tot een heiligen band van broederschap *Santa Hermandad;* waaruit later is voortgekomen, wat wij gendarmerie of veldpolitie noemen.

De Ridderschap dus, wel verre van - zooals de Schrijver meent - tot den hoogen adel te behooren, is integendeel een reactie van den lageren adel tegen den hoogere, een reactie zoo krachtig en zoo welgeslaagd, dat Vorsten en Heeren er hun eer in stelden om door eed en ridderslag in dien geachten stand te worden opgenomen. Ook de staatkunde speelde daarin hare rol: en zooals Floris V er behagen in schepte van boeren edellieden te maken, zoo was zijn vader Willem II, Roomsch Koning, een der

eersten om zich plegtig tot ridder te doen slaan: waarvan wij in den ‘Klerk der lage landen bij de zee’ een treffende beschrijving vinden, die - zonderling genoeg - door onzen anders zoo belezen Schrijver niet is opgenomen,

Dit ten aanzien van wat de Schrijver ‘leenadel’ noemt, en dien hij beter gedaan zou hebben met ‘geboorteadel’ te noemen, in tegenoverstelling van wat hij ‘papieradel’ noemt, dat is die, welke door *lettres d'ennoblissement* verkregen is.

Over dien laatsten is hij zeer kort. Het derde Hoofdstuk, waarin hij dien ‘papieradel’ behandelt, is slechts 16 bladzijden groot.

Heeft de Schrijver regt, waar hij - en dat doet hij telkens - dien papieradel achter den oorspronkelijken adel plaatst, ja min of meer in een bespottelijk daglicht schijnt te stellen? Wij gelooven het niet. Geen zaak ter wereld, of er is misbruik van gemaakt. Zeer zeker zijn de gevallen niet zeldzaam, dat onwaardigen op de zwakheid van den Souverein of zijn gebrek aan geld gespeculeerd hebben, om een standsverheffing te verkrijgen, die alleen het loon van ware verdiensten behoorde te zijn: maar dit ontneemt niets aan de waarde van het eereblijk voor hen die het verdiend hebben.

't Was een zeer goede politiek, dat, toen het ‘ligchaam van den adel door het uitsterven der adelijke geslachten, vooral bij de kruistogten, te veel verminderde: waardoor hun goederen’ (wel te verstaan evenwel voor zoover die aan de kroon leenroerig waren) ‘aan de kroon vervielen,’ de Souverein wel is waar - wij zeggen er bij *te regt of ten onregte* - die goederen niet meer in leen uitgaf, maar dan toch het personeel aanvulde door verheffing tot den hoogen adel van den lageren edelman, of ook van den onedele tot welgeboren man. Ten allen tijde had de Landsheer daartoe het regt - wel te verstaan met toestemming van de genooten - en zooals in de vroegste tijden menig rijk grondbezitter in Gallië en elders - ‘Romanus possessor’ - in den Duitschen adel is opgenomen, zoo geschiedde dit later, met even wijs beleid, ten aanzien van menig ridderlijk vrijbuiter, die een welkome hulp in den strijd was geweest, ja ten aanzien van menig bankier, *argentarius*, die in moeijelijke omstandigheden 's Vorsten schatkist had aangevuld. Zulk adelen was in zekeren zin niet anders dan erkenning van een *fait accompli:* wie rijkdom en prestige had werd gebragt in het kader, waar hij behoorde, en waar hij, in plaats van een

spijtig en soms gevaarlijk tegenstander, een ijverig verdediger werd van de bestaande orde van zaken.

't Is daarom niet juist, dat zulk een ‘papieradel’ niet anders dan een bloote titel zijn zoude, zonder eenig gezag. Bijna altijd werden de goederen, die de geadelden, 't zij in eigendom of als ambachtsheeren bezaten, tot hooge heerlijkheden, met min of meer weidschen titel verheven. Dat is b.v. de oorsprong van zoo menige hooge heerlijkheid in West-Friesland en elders.

De Schrijver kent in het middeneeuwsche staatswezen niets anders dan het leenstelsel: en daarom is het niet te verwonderen, dat hij telkens spreekt van ‘Leenheer’ als er eigenlijk sprake is van den ‘Landsheer’ of Vorst. Wel is waar, dat de Landsheer in den regel Leenheer was van de verschillende leenen of hooge en lage heerlijkheden binnen zijn grenzen: maar bovenal was hij Landsheer, en wie in zijn land woonde, leenman of niet, was zijn ‘onderdaan.’ Alleen met dit onderscheid, dat wie leenman was, met een dubbelen band, dien van onderdanigheid, *subjectio*, en dien van leenmanschap, *vasselagium*, met hem verbonden was. In Holland waren weinig of geen leenen: in Brabant daarentegen was op weinig na alles leen: in Vlaanderen stond leen en onleen tegen elkander in evenwigt, maar zoowel de Hertog van Brabant, als de Graven van Vlaanderen en van Holland, waren bovenal Landsheeren, of zooals men dat noemde, ‘natuurlijke of geboren Heeren.’ Dat zij van een deel hunner onderdanen tevens Leenheeren waren, was toevallig, niet noodzakelijk.

Het is ons onmogelijk den Schrijver te volgen in zijn historische en antiquarische beschouwingen. Wij zouden daarvoor een boekdeel driemaal zoo dik als het zijne moeten schrijven. Aangenaam was het ons te zien, dat hij het leenstelsel niet beschouwt als iets nieuws, dat eerst na den val van het Romeinsche rijk op het wereldtooneel verschenen is. Wij zijn het volkomen met hem eens, dat de overoude groote heerschappijen in Azië op een wijze zijn geregeerd geworden, die niet veel van het middeneeuwsche leenstelsel verschilt, ja dat zelfs Griekenland en Rome duidelijke sporen van zulk een stelsel vertoonen. Plaatselijke autonomie onder de tijdelijke, daarop de levenslange en eindelijk de erfelijke leiding, hegemonie, van een Keizer - of, zooals men hem vroeger noemde, van een Koning of Grootkoning - is de natuurlijke regering, waaronder alle volken,

achtervolgens naar den verschillenden trap van hun ontwikkeling, geleefd hebben of nog leven. Zooals die vorm - wat de hoofdzaak betreft - bij ons heeft bestaan tot aan de ‘Verklaring van de één en ondeelbaarheid der Bataafsche Republiek,’ zoo bestaat die thans nog in Oostenrijk en Turkije, waar hij almede langzamerhand gesloopt wordt om tot de eenvoudige monarchie - min of meer constitutioneel - overte gaan. Dat is zoo 's werelds beloop! Centralisatie van het gezag, isolering van het individu! Wat ‘Statenbund’ was, wordt - wij zien het nu weder in America - ‘Bundesstaat,’ om iets later een enkelvoudig ondeelbaar Staatsligchaam te worden. En - naarmate de verschillende Staten door handelsverkeer, door zeden en gebruiken steeds nader en nader tot elkander komen, verdwijnen de landpalen, die hen van elkander scheidden en zoo komt - het zij spade! - eenmaal de tijd dat heel Europa, ja geheel de wereld een één en ondeelbaar Keizerrijk zal zijn.

Maar op dien tijd, als alle oneffenheden zullen zijn weggenomen: als, door de kracht van de zich steeds meer en meer ontwikkelende industrie, in werking gebragt door geldelijke en werktuigkundige hulpmiddelen, zooals men die nooit te voren kende, alle bergen geslecht en alle dalen gevuld zullen wezen: als er geen woestijnen en geen afstanden meer zijn zullen: als heel de wereld dezelfde taal spreken en dezelfde zeden en gebruiken hebben zal: als overal veiligheid en comfort zullen heerschen: als oorlog en hongersnood niet meer te vreezen zijn, als - in één woord - alle maatschappelijke dissonanten zullen zijn opgelost: ja dan zal het toppunt bereikt wezen van die volkomenheid daar wij thans naar streven. Maar dan ook is het einde nabij: en dat is noodig! Want dan zal een looden wolk van verveling op het aardrijk drukken. Zonder strijd is voor den mensch geen leven!

Rotterdam.

VAN BERCKEL.

Het aandeel van den raadpensionaris de Witt aan het Interest van Holland van Pieter de la Court.

Het is al heel wat jaren geleden, dat de Heer Mr. J. Heemskerk voor het eerst in dit tijdschrift het onderwerp behandelde, dat door den hierboven staanden titel wordt aangeduid[1]. Toen hij schreef was het slechts een bloote overlevering, die als auteur van twee der belangrijkste hoofdstukken van het *Interest van Holland* den Raadpensionaris De Witt noemde. Tot staving of weêrlegging dier overlevering waren nog geen feiten bijgebracht. Wel had kort te voren de Heer O. van Rees, in zijn academische dissertatie, haar besproken en als onwaarschijnlijk of althans als overdreven gekarakteriseerd, maar hij had zijn oordeel, bij gebrek aan uitwendige bewijzen, alleen gegrond op de tegenstrijdigheid, die hij tusschen sommige beweringen in de bewuste hoofdstukken en andere ontwijfelbaar echte uitspraken van den Raadpensionaris meende te bespeuren. En die tegenstrijdigheid was niet zoo stellig en niet zoo wezenlijk, dat daardoor alle twijfel werd weggenomen.

Wat den Heer O. van Rees ontbroken had, stond den Heer Heemskerk ten dienste. Hij had onder de nog onuitgegeven brieven van De Witt, die in menigte in het Rijksarchief voorhanden zijn, eenige bescheiden gevonden, die over de betrekking tusschen den Raadpensionaris en den schrijver van het *Interest van Holland* een nieuw licht deden opgaan. Het bleek daaruit, dat inderdaad, zoo als de traditie beweerde, bij het uit-

1 Zie Jaargang 1853, II bl. 510 vlg.

geven van het *Interest* De Witt geraadpleegd was, en raad had gegeven. Maar aan den anderen kant werd in de briefwisseling niets gevonden, wat recht gaf om te gelooven, dat de medewerking zich zoo ver had uitgestrekt als de overlevering voorgaf, en dat geheele hoofdstukken door den Raadpensionaris aan het werk van De la Court waren toegevoegd. De conclusie, waartoe de Heer Heemskerk neigde, was dan ook ongeveer dezelfde, waartoe de Heer van Rees reeds gekomen was.

Het kon niet anders of de Heer van Rees moest door de uitkomst van dit onderzoek van den Heer Heemskerk in zijn meening nog bevestigd worden. Hij heeft ze dan ook dezer dagen met verhoogd vertrouwen voorgedragen, in zijn uitmuntende *Geschiedenis der Staathuishoudkunde in Nederland*. Hij gaat, in het eerste deel van dit werk, nog eens de wording van het *Interest* na, en komt tot het besluit, ‘dat van de schriftelijke medewerking van Jan De Witt geen andere sporen bestaan dan de inlassching buiten zijn weten van een paar zinsneden uit zijn (door den Heer Heemskerk meêgedeelden) brief aan Pieter De Groot.’

Deze uitspraak van iemand, die de geschriften van De la Court zoo grondig kent, geeft aan allen die van een ander gevoelen zijn gereede aanleiding om de nu weer aan de orde gestelde vraag nog eens te behandelen. En voor mij is het bijna plicht dit te doen, omdat ik, juist terwijl het boek van den Heer van Rees ter perse was, in het Bibliographisch Album van December ll., geschreven heb: ‘Het staat vast dat De Witt het *Interest van Holland* in handschrift gelezen, verbeterd en met twee geheele hoofdstukken vermeerderd heeft.’ Tegen een gezag als dat van den Heer van Rees mag ik deze stellige bewering niet onbewezen laten. Ik moet de redenen uiteenzetten, die er mij toe geleid hebben. En ik doe het gaarne, want ik meen bewijzen te kunnen bijbrengen, die de overweging wel waardig zijn, en de quaestie zelve is niet zonder eenig belang. Immers de bedoelde hoofdstukken zijn voor de historie de gewichtigste uit het geheele werk: zij bevatten een verdediging van de politiek der stadhouderlooze regering gedurende het eerste tijdperk van haar bewind. Indien zij waarlijk van De Witt zijn, verdienen zij dus de aandacht onzer geschiedschrijvers in veel hooger mate dan hun tot nog toe te beurt is gevallen; zij zijn dan als een soort van Gedenkschriften van Jan De Witt te beschouwen.

Het *Interest van Holland* is in het najaar van 1662 uitgegeven. De Heer Heemskerk heeft met de stukken aangetoond, dat tijdens het drukken de schrijver met De Witt in betrekking stond; maar van vroeger verstandhouding tusschen beiden had hij geen spoor ontdekt, en hij achtte die ook om deze en andere redenen niet waarschijnlijk. Het is de vraag wat men onder verstandhouding verstaan wil. Gemeenzaamheid heeft er tusschen den fabrikant en den Raadpensionaris wel nooit bestaan. Maar met den schrijver van het *Interest van Holland* en met dat geschrift zelf was De Witt minstens een jaar vroeger, dan de Heer Heemskerk vermoedde, bekend. Ik vind daarvan het bewijs in een briefje, onder de papieren van De Witt in het Rijksarchief bewaard gebleven, maar aan het onderzoek van den Heer Heemskerk toevallig ontsnapt. Het is van de hand van den eersten klerk van den Raadpensionaris, Van den Bosch, in dato 10 Juli 1661, en luidt als volgt:

> Hiernevens gaet volgens Uw Ed^{ts}. begeerte de bewuste bundel met papieren ende het tractaetge geintituleert *Het Interest van Hollandt*, 't welck van mijn schuldige plicht geacht hebbe UEd. nevens de brieven tsedert deszelfs vertreck van hier ingecomen per brenger deses toe te senden.

De Witt bracht namelijk zijn korte zomervacantie buiten door, op Duinwijk nabij Beverwijk. Hij wilde er zich verpoozen met het lezen en overdenken van het boekje van De la Court, dat hij op de een of andere wijze in handen had gekregen. De overlevering, die Pieter Paulus ons bewaard heeft, en die in allen deele waarschijnlijker wordt naarmate zij in meer opzichten wordt bewaarheid, verhaalt, ‘dat De Witt, ten huize van burgemeester Eleman, zwager van De la Court, terwijl hij op zijn tehuiskomst wachtte, op tafel vond liggen een boekje door De la Court geschreven, onder den titel van *Interest van Leiden;* welke hem onder het doorbladeren zeer bevallende, zette hij den schrijver thuisgekomen zijnde aan om 't te vermeerderen, en niet alleen tot Leiden zich te bepalen maar tot Holland in 't gemeen.’ Het is licht mogelijk dat de zaak zich zoo heeft toegedragen. Het ongedrukt gebleven *Welvaren van Leiden* is inderdaad van vroeger dagteekening dan het *Interest van Holland;* Dr. Johan Eleman was in 1661 schepen van Leiden, en compareerde als zoodanig in

de vergadering der Staten van Holland[1]; het verhaal is dus op zich zelf niet onwaarschijnlijk; en de raad, die aan De Witt in den mond wordt gelegd, komt met diens gezindheid juist overeen. Hoe dit zij, het briefje van Van den Bosch bewijst ten volle, dat het *Interest*, voor het ter perse werd gelegd, in handschrift door den Raadpensionaris gelezen en gekeurd is.

Het was toen, zoo ik mij niet bedrieg, van minder omvang dan het later gedrukte. Als wij het, gelijk het thans voor ons ligt, aandachtig bezien, bemerken wij, dat het geen wel passend geheel uitmaakt. Het laatste gedeelte behoort eigenlijk niet bij het voorafgaande. Het is er blijkbaar later aan toegevoegd. Het oorspronkelijke geschrift moet geëindigd zijn met cap. XXXII, dat ten opschrift draagt: 'Besluyt over het Interest van Holland, *absolutelick geconsidereert:*' welke laatste, cursief gedrukte, woorden, naar het mij voorkomt, eerst bijgevoegd zullen zijn, toen aan het eigenlijke werk nog een vervolg werd aangehecht. Dit bewijzen, dunkt mij, de slotwoorden van het capittel, die ik daarom hier laat volgen:

> .....Veel min is mijn voornemen geweest Hollandts Interest te considereren ten respecte van al zijne Naburen in het particulier; want dat een oneyndelike kennisse en seer groten arbeyd vereyssen soude, om welke te bekomen en wel te besteden ick my allesins onbequaem achte te zijn; te meer dewijl ick voor my daerin niet soude konnen vinden *pretium laboris*, arbeyds-loon, maar wel *formidolosum in regnantibus dictitans, quo plerumque prohibentur conatus honesti* (Tacitus[2]) den haet en vervolgingh der machtigen des werelts op my trecken.

Buiten tegenspraak een geschikt slot - maar dat onzin wordt door het volgende toevoegsel, blijkbaar van later datum, toen niettegenstaande het voorafgaande toch besloten was te handelen over de onderwerpen van politieken aard, waartoe de auteur zich 'allesins onbequaem' had verklaard. Oordeelt zelf:

> Doch om daervan niet in 't geheel te swijgen, sal ick eerst wydloopig van de alliantien met de Naburen, en daerna in 't

1 Ik doe echter opmerken, dat de brief aan Pieter De Groot, onder n°. 1 door den Heer Heemskerk meêgedeeld, niet Eleman, maar zekeren Heer Van Willighen als tusschenpersoon tusschen De la Court en De Witt doet kennen. Deze is denkelijk Mr. Hendrick Van Willigen, vroedschap van Leiden, die als zoodanig in Maart 1661 onder de Staten van Holland compareerde.

2 Het citaat, uit Taciti Ann. XIII, 53, is onjuist en past hier niet in het verband. De la Court was blijkbaar geen latinist.

generael kortelick van Hollandts Interest met gemelde Naburen spreken.

En nu volgen niet minder dan vijftien hoofdstukken. Is het niet duidelijk dat deze tot het oorspronkelijk opstel niet behooren, en eerst later zijn toegevoegd? Van een later toevoegsel gewaagt ook werkelijk de aangehaalde brief van Pieter De Groot, toenmaals pensionaris van Amsterdam, waar het boekje ter drukkerij van Blauw, naar het schijnt, onder de pers was:

> Den autheur van het Hollands Interest eyndelyck bewogen synde geworden om de voorgaande capittelen, die teghenwoordig onder de pers zijn, noch meerder te illustreren, door aenwysingh van de macht die Holland ende desselfs meeste steden hebben om door sich self te konnen subsisteren, sonder de hulp en de beschermingh van haere Bondgenooten van node te hebben, heeft..... my de eere gedaen van den inhoud deser bladeren, die ick raptim hebbe doen copieren, te communiceren.... U Wel-Ed. sal alles met haer gewone wijsheyt gelieven te considereren, ende nevens haer bedencking weder terugghe te senden, opdat het sonder versuym nevens het eerste werck publyck mach gemaeckt worden.

Of het al de vijftien dan wel slechts enkele dier nieuwe capittels waren, die De Groot met dezen brief aan den Raadpensionaris ter beoordeeling toezond, is niet uit te maken. De brief en het antwoord van De Witt slaan bepaaldelijk op cap. XLII; maar dat maakt op zich zelf geen geheel uit. In alle geval, het schrijven van De Groot geeft grond om te vermoeden, dat de Raadpensionaris het geheele boek ‘met zijn gewone wijsheid geconsidereerd’, en met zijn bedenking vereerd zal hebben. Ook op hetgeen thans aan zijn oordeel onderworpen werd had hij iets aan te merken. Het betoog van den auteur, hoe Holland door het graven van een gracht, in de richting ongeveer van de inundatie-linie, onverwinlijk kon gemaakt worden, beviel hem niet; hij wenschte in de plaats daarvan een minder bepaalde aanwijzing van de sterke ligging der provincie. En de eigen woorden, die hij in zijn antwoord aan De Groot voorsloeg, staan werkelijk gedrukt in het boek zoo als het is uitgegeven. Toch had de auteur met tegenzin die verandering toegelaten, en zijn plan van defensie, waarop hij zich veel liet voorstaan, uitgeschrapt. Immers, wat de

Heer Heemskerk niet heeft opgemerkt, in de latere omwerking van het boek, onder den titel *Aenwijsingh der heilsame politieke gronden en maximen van Holland*, zijn wel de woorden van De Witt behouden, maar is desniettemin het door dezen afgekeurde plan in al zijn bijzonderheden uiteengezet; het beslaat daar meer dan vier bladzijden in kwarto.

In het voorbijgaan gezegd, De la Court had goede reden om zich de prioriteit van zijn plan te verzekeren, want, al stond het De Witt niet aan, het viel zeer in den smaak van het publiek. In 1673 werd het nog eens ontvouwd en met warmte aangeprezen door zekeren D.W. in een pamflet, onder den titel: *Concept om Holland onwinbaar te maken*, en sedert zijn nog meermalen soortgelijke ontwerpen geopperd en aanbevolen. Vóór hem evenwel herinner ik mij niet dat iemand op dit denkbeeld gekomen was.

Doch keeren wij tot ons eigenlijk onderwerp terug. Als wij het *Interest van Holland*, gelijk het oorspronkelijk met cap. XXXII eiudigde, naauwlettend beschouwen, komen wij tot de slotsom, dat daarin de hoofdstukken XXIX en XXX niet passen, en dat op XXVIII onmiddellijk XXXI volgen moet. Om dit overtuigend aan te toonen, zou ik de redenering van den auteur te lang moeten nagaan, en te veel van hem moeten uitschrijven: ik laat het aan den lezer zelven over zich van de waarheid mijner stelling te overtuigen. Ik merk alleen op, dat het woord, waarmeê cap. XXXI aanvangt: ‘Daar en boven’, een goeden overgang van cap. XXVIII, maar niet wel van cap. XXX bemiddelt. Doch waartoe langer geredeneerd, daar de auteur zelf, in de voorrede der latere omwerking, der *Aenwijsingh*, verklaart dat die beide hoofdstukken niet van hem zijn, maar door anderen in zijn copie zijn ingevoegd. Er bestaat geen reden, waarom wij aan deze verklaring geloof zouden weigeren, te minder daar zij met de uitkomst van ons eigen onderzoek overeenstemt. Het mag onzeker zijn, wie de steller der beide capittels is; dat zij niet door De la Court zijn opgesteld is aan geen twijfel onderhevig.

De la Court heeft den schrijver niet uitdrukkelijk genoemd. Hij zegt alleen, dat dezelfde zeer uitstekende personagiën, die de geheele copie gelezen en hier en daar veranderd hadden, ook de ingevoegde capittels hebben geschreven. Maar nu weten wij uit de briefwisseling tusschen De Witt en De Groot, dat deze twee ‘zeer uitstekende personagiën’, de copie gelezen

en naar goedvinden veranderd hebben. Volgt daaruit niet met genoegzame zekerheid dat een van beiden de auteur der bedoelde capittels moet zijn? En daar De Groot slechts als tusschenpersoon, en De Witt als beoordeelaar en verbeteraar voorkomt, ligt het vermoeden voor de hand, dat niemand dan deze de schrijver zijn zal. Ten overvloede duidt De la Court zijn medewerkers nog duidelijker aan, door ze te beschrijven als ‘personagiën van zoo groote en innerlijke kennisse aller saken de Vereenigde Nederlanden ende de Hollandse Regeeringe aangaande, dat sy alle gemelde saaken schijnen selfs gehandeld ofte ten minste bygewoond te hebben.’ Dat hij hiermeê op den Raadpensionaris van Holland doelt, is ontegenzeggelijk, en door zijn tijdgenooten ook aanstonds zoo begrepen. Ik zou een aantal plaatsen uit pamfletten van dien tijd ten bewijze kunnen aanhalen, maar ik bepaal mij tot een enkel, tot de ‘Grooten en Witten Duyvel’, omdat dit blijkbaar van een wel ingelichten staatsman afkomstig is[1]. Daarin wordt van het boek van De la Court gezegd: ‘Den Raadpensionaris hadde hetselve wel en ter degen geëxamineert, ende 't gene daaraan noch ontbrack, gesuppleert.’

Nog verder gaat de bekende Simon Van Leeuwen, in een ongedrukte verhandeling ‘over de stadhouderlijke macht’, die hij ten behoeve van Willem III, weinige jaren na den dood van De Witt, geschreven heeft, en waarvan het handschrift uit de boekerij van wijlen den Heer Schinkel onlangs is overgegaan in de Bibliotheek der Hoogeschool te Leiden. Hij verzekert daarin, ‘dat hij het *Interest van Holland* ende andere politique discoursen, met veel heftige termen door den eygen handt van den Raadpensionaris De Witt vermeerdert, op de drukperse van Jan Blaauw tot Amsteldam gezien heeft.’

Maar, zal men mij misschien tegenwerpen, van Leeuwen spreekt wel van vermeerderingen, maar niet van twee geheele hoofdstukken van de hand van den Raadpensionaris. Het is zoo. Hij laat zich over den aard en den omvang der vermeerderingen niet uit. Maar daarvan spreekt bepaaldelijk, een eeuw later, Burman, in zijn ‘Aenmerkingen over Goudling’. Hij verhaalt namelijk dat een zijner geleerde vrienden een exemplaar van

1 Coornhout, in zijn *Hollands heil en rampen*, insinueert dat Fagel de auteur zou kunnen zijn: ‘mij dunckt (zegt hij) dat men zou mogen zeggen, dat de schrijver heeft gehad een universele kennis, en zijn verstand komt mij voor capabel, al was 't geweest voor een Raadpensionaris.’

het *Interest* bezat, waarin De la Court zelf eenige aanteekeningen had geschreven. Een dier aanteekeningen hield in: ‘dat hij dit boekje, met zijn hand geschreven, aan den Raadpensionaris had gegeven om het te lezen en na te zien; dat deze Heer er veel in verbeterde, en zelfs twee hoofdstukken, het 29^{e} en 30^{e}, bijvoegde, en het in dien staat aan den Drukker overgaf, om het uit te geven.’

Wat alles afdoet, zoo er althans geen vergissing in het spel is, Professor Tydeman zegt in zijn aanteekening op Bilderdijk, ‘dat hij het eigen handschrift, dat tot den druk gediend heeft, en daarbij de beide kapittels met de eigen hand van den Raadpensionaris De Witt er ingevoegd’, in zijn boekerij bewaarde. Het zal eerlang, bij het verkoopen zijner nagelaten handschriften blijken, in hoe ver hij juist heeft gezien. Maar al blijkt het - gelijk de Heer Van Rees schijnt te verwachten en ook mij niet verwonderen zou - dat hij zich vergist heeft, en dat het de hand van De Witt niet is, die beide hoofdstukken in zijn handschrift heeft geschreven, dan zijn, naar mijn oordeel, de overige bewijzen nog meer dan genoegzaam om de traditie te staven. De Heer Tydeman kan haar niet schaden door het aanvoeren van een bewijs, dat geen steek houdt.

Het zijn bloot uitwendige bewijzen, die wij tot nog toe hebben bijgebracht. Ik erken het; en ik stem tevens toe, dat deze altijd van minder kracht zijn dan inwendige. Indien het kan worden aangetoond, dat de stijl of inhoud der beide hoofdstukken in strijd is met de bekende schrijftrant en denkwijs van De Witt, en dat deze bijgevolg ze niet geschreven kan hebben, dan vervallen onvermijdelijk alle uitwendige bewijsgronden, dan moeten wij aannemen dat De la Court gelogen, Van Leeuwen gelogen of zich vergist heeft, dat de vrienden van De Witt onbegrijpelijkerwijze de leugen onweêrsproken hebben gelaten, en dat de bestendige overlevering niets dan een dwaling is geweest.

Maar het moeten duchtige gronden zijn, waarop wij ons ongeloof aan een schijnbaar zoo wel gevestigde traditie mogen bouwen. En zijn de gronden, waarop de Heer van Rees zijn tegenspraak vestigt, zoo onwankelbaar? Ik durf het betwijfelen. Laten wij ze een voor een van naderbij beschouwen.

Vooreerst, zegt de Heer van Rees: ‘het oordeel, dat in die twee hoofdstukken over den oorlog in de Oostzee geveld wordt, komt niet volkomen met het elders uitgedrukte gevoelen van

De Witt overeen.' Ik had wel gewenscht dat hij deze bewering bewezen of althans gemotiveerd had. Ik voor mij ben juist van een tegenovergesteld gevoelen. Het komt mij voor, dat het oordeel, in die twee hoofdstukken uitgesproken, wel verschilt van hetgeen men doorgaans ten onrechte voor de politiek van De Witt uitgeeft, maar daarentegen volkomen overeenstemt met hetgeen inderdaad zijn staatkunde was.

Wat wordt er in het *Interest* van den Noordschen oorlog gezegd? Dat die oorlog niet in het waar belang des lands, maar ter liefde van den Keurvorst van Brandenburg door het drijven van de Oranje-partij begonnen is. Dat ons belang zou hebben meêgebracht het met Zweden getroffen tractaat van Elbing te ratificeren. Dat wij Denemarken niet tegen Zweden hadden moeten opzetten. Dat wij, door anders te handelen, gevaar hebben geloopen van Frankrijk en Engeland, als bondgenooten van Zweden, tegen ons te krijgen, en daardoor genoopt te worden om ons aan Spanje en Oostenrijk, onze natuurlijke vijanden, aan te sluiten.

Welnu, al deze stellingen - de insinuatie tegen de Oranjepartij alleen uitgezonderd - zijn meermalen door De Witt in vertrouwelijke brieven als zijn gevoelen uitgesproken. Dat onze geschiedschrijvers nog steeds den Noordschen oorlog als een wijze onderneming, door De Witt beraamd en doorgedreven, plegen te roemen, bewijst alleen, hoe oppervlakkig de geschiedenis van dien tijd gekend wordt. Het zijn Van Beuningen en de stad Amsterdam, die onbezonnen onze Republiek in den krijg tusschen Zweden en Polen betrokken, en Denemarken tot verzet tegen Zweden aangemoedigd hebben. Dat De Witt in het *Interest* aan de Oranjepartij de schuld geeft, moet alleen uit de partijdige strekking van zijn schrijven verklaard worden. Het is hier de plaats niet om daarover of over den Noordschen oorlog, en het deel, dat onze Republiek er aan genomen heeft, uit te weiden. Voor mijn doel is het genoeg, als ik aantoon dat De Witt onze politiek te dien opzichte juist zoo in zijn brieven beoordeelt als in het *Interest van Holland*.

Over het niet ratificeren van het verdrag van Elbing schrijft hij aan Pieter Vogelsangh, den 22^{en} Sept. 1669:

> .... synde UEd. seer wel bekent wat ernst by my toegebracht is om het bekende Elbingsche tractaat te doen ratificeren, ende vervolgens oock om te prevenieren den ongeluckigen,

> ende soo mede niet ongefundeerden, oorlog, die het zijne Majesteit [den Koning van Zweden] in den jare 1657 gelieft heeft aen te vangen.

Wij zien het: het niet ratificeren van het verdrag van Elbing, waaruit al de overige verwikkelingen zijn voortgesproten, wordt even stellig in dezen vertrouwelijken brief als in het *Interest* door De Witt afgekeurd. Zijn geheele, nog ongedrukte correspondentie met van Beuningen van de jaren 1656 en 1657 bewijst verder hoe weinig smaak de Raadpensionaris had in de onbezonnen en overmoedige politiek van Amsterdam tegen Zweden. En de voorname reden, waarom hij den oorlog met Zweden zoo ongeraden achtte, was juist dezelfde, die in het *Interest* wordt opgegeven: de vrees, dat wij dan allengs gedwongen zouden worden met Spanje en Oostenrijk tegen Frankrijk en Engeland gemeene zaak te maken. In het *Interest* lezen wij hierover:

> .... dat wy in de uyterste extremiteyt gestaan hebben om te gelyck met Vranckryck, Engelandt en Sweden in oorlog te vervallen, en by gevolg in 't gedivideerd Europa tot ons uyterste verderf aan de partije van Oostenryck en Spanje vast te raken.

Deze uitspraak, die door al te kort te zijn bijna onduidelijk wordt, vindt haar natuurlijke verklaring in de volgende zinsneden uit een brief van De Witt aan den Heer van Zuydt-Polsbroeck, van 18 Aug. 1658:

> .... Ondertusschen de machten van Europa genoechsaem in twee considerable partijen geseten synde, daervan de balance aan d'eene zyde jegenwoordigh door Vranckryck ende Engelandt, ende aan d'andere door Spaigne ende 't gansche huys van Oostenryck wordt gehouden.... schynt my toe niet wel mogelyck te wesen, desen staet met Sweden in onmin souden geraecken, ende te gelyck de confidentie met Vranckryck ende Engelandt soude vercryghen; maar ter contrarie soude in sulcken cas de gemeene interessen desen staat insensibelyck leyden in de correspondentie ende vervolgens mede in naeder verbintenisse met d'andere partye' - met Oostenrijk en Spanje.

Misschien vergis ik mij, maar, al zweeg de traditie, ik zou toch geneigd zijn te onderstellen, dat beide plaatsen, die van

den brief en die van het *Interest*, van een en dezelfde hand waren. Nu de traditie met ons vermoeden overeenstemt, houdt, dunkt mij, alle twijfel op.

De Heer van Rees spreekt van geen andere tegenstrijdigheid, die er tusschen voorstellingen in het *Interest* en de bekende zienswijs van den Raadpensionaris zou vallen op te merken. Ik wensch van mijne zijde nog te wijzen op de groote overeenkomst, die er tusschen de financiële beschouwingen van De Witt en die van het bewuste hoofdstuk van het *Interest* bestaat. Op niets liet De Witt zich meer voorstaan dan op zijn beheer der financiën van Holland, op de reductie der rente en op de jaarlijksche amortisatie van schuld. En juist deze bezuiniging wordt in het *Interest* als een der voornaamste verdiensten van de stadhouderlooze regering geprezen. Er wordt daarover met zooveel kennis van zaken gesproken, als geen ambteloos burger en zeer weinige regenten bezaten. En wat opmerkelijk is, tusschen de uiteenzetting van het *Interest* en die van zekere Memorie aan de Staten van Holland van Julij 1668[1], waarbij het financiëel bewind van den Raadpensionaris hoog geroemd, en een gratificatie waardig gekeurd wordt, bestaat een in het oog vallende overeenkomst, die bewijst, hoe juist de schrijver der beide hoofdstukken van het *Interest* met den stand van zaken bekend was.

Wij moeten nog even stilstaan bij een paar andere bezwaren, die de Heer van Rees geopperd heeft, maar waaraan hij zeker zelf niet veel waarde hecht. De Witt zou in een der bewuste hoofdstukken met Mozes vergeleken worden, hetgeen een aanmatiging zou zijn, die wij van De Witt niet kunnen verwachten. De gevolgtrekking acht ik juist, maar de onderstelling geenszins. Op de bedoelde plaats wordt niet de Raadpensionaris van Holland, maar de stadhouderlooze regering met Mozes vergeleken. Alles zal wel gaan, wordt er gezegd, ‘in gevalle wij door onse ondankbaarheyd en murmureren tegen Godt den Heere, en over onsen Mozes, ons niet wederom komen te werpen in de slavernye van Egypten’ - d.i. onder de heerschappij van een stadhouder. Tegenover den stadhouder staat echter niet de Raadpensionaris, maar de Staten-regering. Deze was de leidsman en wetgever van het

1 Zij komt niet voor in de *Resolutiën-Holland*, maar staat afgedrukt in een pamflet van 1674: ‘Lambert van den Bosch het mom-aanzicht afgetrokken.’

Nederlandsche volk; de Raadpensionaris was niet meer dan haar dienaar.

Evenmin kan ik instemmen met een andere bewering van den Heer van Rees. ‘Wanneer de werken van Pieter De la Court inderdaad volkomen overeenstemden met de inzichten van den staatsman, die gedurende bijna twintig jaren zulk een overwegenden invloed op de Republiek heeft uitgeoefend, dan zou de geschiedenis der staathuishoudkunde in Nederland een geheel ander karakter vertoonen.’ Het komt mij voor dat deze stelling op een zeer overdreven voorstelling van het gezag van den Raadpensionaris berust. Men is gewoon te gelooven, dat De Witt niet slechts aan het roer van den staat zat, maar dat hij den staat sturen kon in de richting die hij goed vond. Niets is minder waar. De Witt vermocht veel in zaken, waarin de Staten van Holland wezenlijk met hem overeenstemden, en in zaken waarover de Staten geen bepaalde meening hadden. Maar tegen hun zin iets door te drijven, vermocht hij niet. Getuige zijn vruchteloos verzet tegen de politiek van Amsterdam ten opzichte van de Noordsche rijken, waarvan wij zoo even gewaagden. Het bestuur was aan den Raadpensionaris grootendeels overgelaten, maar het beleid bleef aan de Staten des lands voorbehouden. In zaken van buitenlandsche politiek en van binnenlandsche policie was het gezag van den Raadpensionaris niet overwegend, tenzij hij Amsterdam op zijn hand had, hoeveel minder dan nog in zaken van handel en handelswetgeving. Wij hebben derhalve geen recht om te besluiten dat De Witt in theorie van De la Court verschilde, op grond dat de Republiek, tijdens zijn bestuur, een andere praktijk heeft gevolgd. Niet zijn theorie, maar de wil der stemhebbende koopsteden beheerschte die praktijk; hij kon ze misschien in enkele opzichten wijzigen, maar zeker niet wezenlijk veranderen. Hem wordt doorgaans onrecht gedaan, als men hem voor de misslagen, die de Staten in zijn tijd begaan hebben, verantwoordelijk stelt. Juist daarom zijn de hoofdstukken van zijn hand in het *Interest van Holland* zoo belangrijk, omdat zij althans voor de eerste periode zijner geschiedenis leeren, hoe hij de politiek, die hij moest volgen, zelf beoordeelde. Het belang dat de geschiedenis bij deze uitkomst heeft, moge de langwijligheid der bewijsvoerig, waardoor wij er toe geraakt zijn, verschoonen.

R. FRUIN.

Abraham Lincoln[1].

Pure was thy life, its bloody close
Has placed thee with the sons of light,
Among the noblest host of those,
Who perished in the cause of right!

Daar zijn namen, die niet alleen in de bladzijden der geschiedboeken bewaard worden, maar ook in den mond des volks door alle tijden heen zullen voortleven. Namen, die de kinderen onzer kinderen wederom aan hunne zonen en dochteren zullen voorzeggen, opdat deze ze op hunne beurt aan hunne nakomelingen overbrengen. Dat zijn de namen van de geessels der volken, die de wereld omkeerden om onbewust Gods raadsbesluit te volvoeren; die aan schier bovenmenschelijk genie de kracht der Titanen paarden, om elken hinderpaal - zedelijke zoowel als stoffelijke - die aan de doorzetting van hunnen wil in den weg mogten staan, te verbrijzelen. De namen van een Alexander, een Caesar, een Napoleon. - Maar dat zijn ook de namen van hen die gestreden hebben en gevallen zijn als de verdedigers en de martelaren van waarheid, vrijheid en regt; wier leven zich heeft opgelost in het leven huns volks; wier dood de tragische ontknooping was van een grootsch en ontzettend drama op het tooneel der wereldgeschiedenis; die,

1 De Redactie heeft gemeend, dit opstel, haar beleefdelijk door eenen voormaligen landgenoot, thans ingezeten der Vereenigde Staten, aangeboden, in de Gids te moeten opnemen. Niet alleen de warme hulde aan den merkwaardigen man, wien het geldt, en het eenvoudig verhaal van zijnen voor ons zoo zonderlingen levensloop gaven, meenden zij, daarop aanspraak. Maar vooral ook de beschouwingen des auteurs, hoe ook in vele opzigten aandruischende tegen de voorstellingen, die men zich aan deze zijde van den Oceaan over de gebeurtenissen in Amerika vormt, achtte zij der opneming waard, omdat deze op karakteristieke wijze doen uitkomen, welke de geest van verbittering is, dien de euveldaad des moordenaars in het noorden tot uitbarsting gebragt heeft. Zij zijn misschien de beste toelichting tot de handelingen der zegevierende partij tegen de overwonnenen, waarvan wij waarschijnlijk eerlang getuigen zullen zijn.

zoolang zij leefden en arbeidden en hunne taak naauwelijks boven het peil hunner tijdgenooten schenen uit te steken; maar bij wier verscheiden eerst gevoeld wordt wat in hen werd verloren. Zulk een is de naam van Willem van Oranje, den grondlegger van Nederlands vrijheid.

Zulk een zal ook voortaan de naam genoemd worden van ABRAHAM LINCOLN; van eenen man, uit betrekkelijke onbekendheid tot de hoogste waardigheid in zijn land geroepen - op een tijdstip waarop tot het bekleeden dier waardigheid ongewone eigenschappen werden vereischt; - van eenen man uitmuntende noch door schitterende bekwaamheden, noch door roemruchtige daden, - maar die in de trouwe vervulling zijner roeping zich zulk eenen hoogen graad van vertrouwen en liefde heeft verworven, dat zijn dood door elken zoon zijns volks als een persoonlijk verlies wordt gevoeld.

Gedurende het belangrijk tijdvak waarin Abraham Lincoln, de zestiende President der Vereenigde Staten, zijne waardigheid bekleedde, zijn de oogen van geheel Europa op de gebeurtenissen in zijn land gevestigd geweest; en het zij mij daarom vergund te veronderstellen, dat eene korte bijdrage tot de kennis van zijn leven en karakter, als de beste hulde aan zijn nagedachtenis te brengen, ook aan Nederlandsche lezers niet ongevallig zal zijn.

I.

Abraham Lincoln werd in het jaar 1809 in den staat van Kentucky geboren[1]. Armoede en harde arbeid kwamen hem bij zijne intrede in de wereld te gemoet, en reeds op zeer jeugdigen leeftijd kwam hij in aanraking met een der schadelijke gevolgen van de slavernij die hij zou bestrijden, namelijk het afsluiten van alle wegen van vooruitgang voor den vrijen arbeider.

Zijn vader leed onder die bezwaren, en wenschende daaraan te ontkomen en betere vooruitzigten voor zijne kinderen te openen, verhuisde hij naar den vrijen staat Indiana, waar hij hopen kon door zijnen arbeid verbetering in zijn lot en dat van zijn gezin te zullen brengen. Zijn zoon Abraham was toen

1 De volgende mededeelingen omtrent zijne levensgeschiedenis zijn meerendeels geput uit: H.J. Raymond, History of Mr. Lincoln's administration.

acht jaren oud, en op de zevendaagsche reis van de oude woonplaats naar de nieuwe, zoowel als bij het bouwen eener hut na de aankomst, was de hulp van het kind al reeds van eenig nut, daar men zich in eene wildernis bevond zonder buren op digteren afstand dan drie mijlen. Lincoln verklaarde dan ook wel eens later dat hij nooit méér ervaring had opgedaan van hard werken - wat het is en wat het vermag - dan in dien kinderlijken leeftijd.

In de aldus gebouwde '*logcabin*' bragt hij de volgende twaalf jaren zijns levens door. Hij had het voorregt ouders te bezitten die het waar belang van hun kind begrepen en zochten te bevorderen, en niettegenstaande de zwarigheden in zulk eene onbewoonde streek daaraan verbonden, trachtten hem eene opvoeding te geven. Een boek was een zeldzame schat in die streken. De bibliotheek van het gezin telde er slechts drie, waarvan de Bijbel er één, en een spelboek een tweede was. Lincoln's moeder hielp hem door middel van het laatste aan het lezen, en had voor haren dood de voldoening te zien dat het eerste niet meer een gesloten boek voor hem was. Daarna begon hij te leeren schrijven. De belangstellende buren oordeelden dit eene onnoodige kundigheid, maar zijn vader zette stil zijn denkbeeld door, en toen de tienjarige Abraham na den dood zijner moeder aan eenen reizenden predikant schriftelijk kon verzoeken om over te komen en eene toespraak te houden bij haar graf, werd hij als een wonderkind beschouwd.

De plaats begon spoedig meer bevolkt te worden, en een der buren zette eene school op, waarvan de jonge Lincoln een der wakkerste scholieren werd. Intusschen hielp zijn vader hem voort wat hij kon. Vernam hij, dat er in de buurt een of ander boek ter lezing te krijgen was, een halve dagreis was hem niet te veel om het meester te worden. En zoo bragt hij nu eens Bunyans Pilgrim's Progress te huis, een andermaal de fabelen van Esopus, of de levens van Henry Clay en Washington.

Als eene proeve hoe zich onder dat alles het karakter van den knaap ontwikkelde, diene de volgende anecdote.

De schoolmeester, Mr. Crawford, had hem het leven van Washington geleend, en den ganschen dag had hij er vlijtig in gelezen. Des avonds had hij het, zoo hij meende, op eene veilige plaats weggelegd, maar gedurende den nacht was de regen bij een zware donderbui door eene reet van het schamele dak binnengedrongen en den volgenden morgen vond Abraham het

boek doornat en oogenschijnlijk bedorven. Wat zou hij doen? hij kon het den eigenaar in dien staat niet teruggeven, en had geen geld om er voor te betalen. Hij ging regtstreeks naar Mr. Crawford, toonde hem het beschadigde werk, en bood aan voor de waarde er van voor hem te werken totdat hij voldaan zou zijn. Het aanbod werd aangenomen, en tegen drie dagen arbeid werd het boek het zijne, - een schat door eigen arbeid verworven.

Op negentienjarigen leeftijd begon Lincoln voor het eerst geld te verdienen. Elkeen weet, wat dat vooral voor den jeugdigen Noord-Amerikaan zegt: geld verdienen, ‘geld maken!’ Hij werd op een platboomd vaartuig naar New-Orleans gezonden om een lading goederen te verkoopen, en kweet zich zoo wel van zijne taak, dat hij den naam verkreeg van iemand die beloofde zich in zaken te zullen onderscheiden. Twee jaren later verhuisde zijn vader naar het stadje Decatur in den Staat Illinois, en Abraham, die den ouden man niet alleen wilde laten trekken, al stond voor hem ook de wereld open, hielp hem, zich daar te vestigen, en eene omheining van latten (rail fence) om zijne woning te maken. Aan dezen arbeid, waarin hij bijzondere handigheid had verkregen, zoodat hij dien ook dikwijls voor de buren verrigtte, heeft hij den bijnaam van ‘railsplitter’ te danken, een naam later door tegenpartijders met schimp op hem toegepast, maar geëerd door allen die den noesten arbeid als het sieraad des mans beschouwen.

Nu begon Lincoln onafhankelijk voor zijn eigen onderhoud te zorgen, nu eens als knecht op eene ‘farm’, dan weder als bediende in den winkel, waar zijn schrijven en rekenen hem deden waarderen. In 1832 gedurende den oorlog met de Black-Hawk Indianen sloot hij zich aan bij eene compagnie vrijwilligers, werd tot kapitein benoemd, en verkreeg het getuigenis ‘dat hij een bekwaam officier was, zorgelijk voor zijne manschappen, naauwgezet in het volbrengen van zijnen pligt, en dat zijn moed zich niet door moeijelijkheden of gevaren liet afschrikken.’

En nu vertoont ons het leven van dien jonkman al dien rijkdom van afwisseling, die sprongen van geringheid en aanzien, die verscheidenheid en veelzijdigheid, waarvan men in het oude Europa naauwelijks een denkbeeld vormen kan, maar waardoor in het verre westen mannen tot burgers, tot staatslieden opwassen. Van zijn krijgstogt teruggekeerd, trachtte hij tot lid

der Wetgevende Vergadering van zijnen Staat verkozen te worden, maar slaagde daarin niet, schoon zijn eigen district hem het bewijs van vertrouwen gaf door 277 van hare 284 stemmen op hem uit te brengen. Hij getroostte zich zijne nederlaag en zette nu een winkel op, werd postmeester, legde zich op het landmeten toe, en voorzag op die verschillende wijzen in zijn onderhoud, terwijl hij in zijne vrije uren zijne studiën voortzette, waartoe de bronnen thans meer en meer toegankelijk voor hem werden. Een jaar later verkreeg hij zijnen wensch en werd tot lid der Wetgevende Vergadering benoemd, en al moest hij ook weder de plaats ruimen, zijn weg was nu afgebakend. Na het sluiten der zitting legde hij zich op de regtsstudie toe, werd in 1836 advocaat en vestigde zich een jaar later te Springfield in Illinois, tot uitoefening van dit beroep.

Een incident uit de praktijk van Lincoln, dat ons den man doet kennen, is waardig medegedeeld te worden. Het wordt op de volgende wijze verhaald.

‘Gedurende de eerste jaren waarin Lincoln nog van ruwen handenarbeid moest leven had hij meermalen gewerkt voor een zekeren Mr. Armstrong, die even als zijne vrouw veel belang in hem stelde, hem boeken ter lezing gaf, en als het werk was afgeloopen, hem dikwerf huisvesting verleende tot dat zich iets anders zoude voordoen. De man stierf; en eenige jaren later werd zijn zoon, een jong mensch van een opvliegend karakter, en nu de eenige steun der weduwe, gevangen gezet op eene aanklagt van moord. Er was eene plaatselijke opschudding voorgevallen, waarbij een man het leven had verloren, en een der betrokkene personen beschuldigde den jongen Armstrong van het toebrengen der doodelijke wond. Gelijk het meermalen gebeurt, liep de verbeelding van het publiek het oordeel der regters vooruit; men haalde allerlei voorvallen op waarin de beschuldigde betrokken was geweest om er aanleiding tot het gebeurde in te vinden: iedere kleine twist, iedere geringe uitspatting werd in het geheugen teruggeroepen en vergroot, totdat de ongelukkige eindelijk werd uitgemaakt voor een doortrapten booswicht, en de publieke opinie zich zoodanig tegen hem verhitte, dat de deuren der gevangenis alleen hem konden bewaren van een vreeselijken dood door de handen van het gemeen. Overstelpt door die vervolging, verviel hij nagenoeg tot wanhoop, en zijne moeder zag in vertwijfeling rond naar hulp.

In dien toestand ontving zij een brief van Abraham Lincoln,

die zich vrijwillig aanbood om den jongeling van het dreigende gevaar te redden. Het aanbod werd met vreugde aangenomen, schoon het bijna onmogelijk scheen dat menschelijke scherpzinnigheid hier iets zou vermogen. Maar de advocaat bragt zijn hart mede in de zaak, en toog aan het werk met een' ijver die door niets kon afgeschrikt worden. Zijn eerste werk was een uitstel der zaak te verkrijgen, ten einde de publieke opinie tijd te geven tot bedaren. Daarna legde hij zich toe op het ontwarren der omstandigheden en werd spoedig overtuigd dat de aanklagt valsch was.

Het proces kwam voor. De beschuldigde, van zijne moeder vergezeld, verscheen voor de regtbank: de aanklagt scheen niet te wederleggen. De getuigen werden gehoord en hunne verklaringen schenen de zaak buiten twijfel te stellen. De aanklagende advocaat gevoelde zich zeker van zijne zaak, en in de gemoederen der toehoorders was het vonnis reeds uitgesproken.

Te midden eener doodelijke stilte stond Abraham Lincoln op. Hij had reeds eenige getuigen voorgebragt, die een juister licht wierpen op het vroegere leven van den beschuldigde, en aantoonden dat hij wel met den aanklager, niet met den vermoorde in vijandschap geleefd had. - Schrede voor schrede ging hij het getuigenis na, en stelde in het licht hoe dat van den voornaamsten getuige op verscheidene schijnbaar onbeduidende punten zich zelf tegensprak. Gedurende zijne rede ging langzamerhand het gevoelen zijner toehoorders van overtuiging tot twijfel over; hetgeen vroeger klaar en helder scheen, bleek nu verdraaid en valsch. De getuige had beweerd dat hij bij het helder licht der maan de daad had zien volbrengen, en toen nu de advocaat bewees, dat op het bewuste uur de maan nog niet boven den horizon verschenen was, lag alreeds de uitspraak ‘niet schuldig’ op ieders tong. Maar Lincoln was nog niet voldaan. Maanden lang was zijn gansche gemoed vervuld geweest van dit werk der barmhartigheid en dankbaarheid, en nu stroomden de gedachten in gloeijende taal uit zijne ziel. Hij schilderde het beeld van den meineedigen beschuldiger in trekken zoo zwart en afschuwelijk, dat deze, door zijn geweten overtuigd, met bevenden tred en gebogen hoofd de geregtszaal verliet. Toen beriep Lincoln zich op de jury, als vaders van kinderen die weezen, en echtgenooten van vrouwen die weduwen konden worden, om den beschuldigde regt te laten wedervaren, en besloot, wijzende op de ondergaande zon, met de bede dat zij nog dien

avond op den ongelukkigen jongeling mogt schijnen als op een vrij man.

Na eene korte beraadslaging kwam de jury terug en kondigde de uitspraak aan: ‘niet schuldig.’ Toen viel de weduwe in de armen van haren zoon, terwijl deze de hand zijns bevrijders greep in sprakelooze dankbaarheid. Lincoln keerde zich naar het westen, waar de zon nog even boven den horizon scheen, en zeide: ‘Goddank, de zon is nog niet onder en gij zijt vrij!’ En juichend voerde het volk, straks nog zoo verbitterd, den geredde in optogt naar huis.

Gedurende het tijdvak van 1837 tot 1847 oefende Lincoln onafgebroken het vak van advocaat te Springfield uit, met uitzondering van drie jaren, gedurende welke hij zitting had in de Wetgevende vergadering van Illinois. Zijne belangstelling in de politiek bepaalde zich echter niet tot die van zijnen Staat. Gedurende de presidentiële verkiezing van 1844 werkte hij door woord en schrift ijverig voor de benoeming van Henry Clay, den candidaat der Whigpartij, voor wien hij eene groote bewondering koesterde. Zijne partij delfde het onderspit. Maar eerlang zou hij zelf tot aanzienlijker werkkring geroepen worden.

In 1847 namelijk verkreeg Lincoln zitting in het Congres der V. Staten als lid van het huis der afgevaardigden. Het zal hier noodig zijn den staat der politieke partijen in het kort te schetsen, ten einde het aandeel door Lincoln in de worsteling dier partijen genomen in een begrijpelijk licht te stellen.

Twee partijen verdeelden den staat. De eene, de Democratische, grootelijks verbasterd van de beginselen van haren stichter Jefferson, werd vertegenwoordigd door den President James K. Polk en zijn kabinet. De oude Whigpartij, waartoe Lincoln zoowel door keuze als door antecedenten behoorde, vormde de oppositie. Het punt van verschil bestond in de slavernij, en wel voornamelijk in de kwestie van die institutie in de *territories*[1]. Deze kwestie had voor het eerst een bepaalden vorm aangenomen in het jaar 1820 bij de beraadslagingen over het toelaten van Missouri als staat, en was toen voorloopig geschikt door een verdrag - het Missouri-Compromise geheeten - waarbij bepaald werd dat in het gedeelte van

1 Door territories worden verstaan: landen aan de V.S. toebehoorende, maar nog niet als Staten in de Unie opgenomen. Zij worden door het Congres geregeerd.

het grondgebied der Unie, boven de lijn van 36 graden 30 minuten gelegen, de slavernij geweerd, maar in het overige gedeelte toegelaten zou worden. - Maar daarmede was het punt van verschil niet uit den weg geruimd. Het kwam in duizend verschillende vormen weder op, dan eens bij het toelaten van nieuwe staten, of bij den aankoop van nieuw grondgebied, dan weder bij gevorderde vergoeding voor weggeloopene slaven, en werd door de abolitionisten aan de eene, en de ultra-democraten aan de andere zijde met zooveel hardnekkigheid en hevigheid telkens weder opgeworpen, dat er reeds toen vrees begon te onstaan dat dit punt eenmaal eene scheiding tusschen slaven- en vrije staten zou kunnen teweegbrengen.

Blijkbaar was het toen reeds dat de vertegenwoordigers der eersten het op afscheiding hadden toegelegd, en John C. Calhoun, de vader der secessieleer, erkende dit doel zonder bewimpeling, telkens wanneer er gevaar was, dat door het aannemen van eenig voorstel tot beperking der slavernij, de zuidelijke politiek haar overwigt in de regering des lands verliezen zou.

In het Congres van 1847 kwam deze kwestie wederom in allerlei vormen voor; bij het vestigen van een provisioneel gouvernement voor het gebied van Oregon, waarbij de Missouri Compromise-lijn als geldig werd aangenomen; bij de kwestie van afschaffing van den slavenhandel in het district Columbia (den zetel der regering), bij welke gelegenheid Lincoln zich onderscheidde door de voorstelling van een amendement om niet alleen den slavenhandel maar de slavernij in het district af te schaffen, een maatregel eerst in het jaar 1862 door hem zelven tot stand gebragt. In het vorige Congres was er een voorstel gedaan tot de besteding van drie millioen dollars voor den aankoop van een nieuw grondgebied van Mexico, waarbij het lid Wilmot een amendement had voorgesteld, dat geen deel van het aldus verkregene gebied open zou zijn voor de invoering der slavernij. Dit amendement, dat onder den titel van Wilmot-proviso beroemd is geworden, was gedurende twee volle zittingen van het Congres het brandpunt van den strijd der partijen en Lincoln verklaarde dat hij er in allerlei vormen ongeveer veertig malen voor gestemd had.

De Mexicaansche oorlog in het jaar 1846 uitgebroken, maakte een tweede punt van verdeeldheid in het Congres uit. Deze oorlog vondt zijnen oorsprong in de aanhechting van Texas aan het grondgebied der V. Staten. Texas was in oorlog met Mexico

en de V.S. namen door de aanhechting feitelijk den oorlog over. Terstond na de inlijving rukten de troepen der V.S. naar den linkeroever der Rio-Grande, waarvan de regteroever door het Mexicaansche leger bezet werd gehouden. De linkeroever was betwist grondgebied, door de Mexicanen voor het hunne verklaard; en deze, de Amerikaansche kanonnen op hunne stad Matamoras gerigt ziende, verklaarden zich voor aangevallen en begonnen de vijandelijkheden. - De President zond zijne boodschap aan het Congres, verklarende ‘dat het bloed van Amerikaansche burgers op Amerikaansch grondgebied was vergoten,’ en verlangende de erkenning van den ‘status belli.’ - Hij werd daarin door de Democratische partij ondersteund, terwijl de Whigs zijne verklaring voor onjuist hielden en het beginnen van vijandelijkheden van de zijde der Mexicanen zelfverdediging, en van de Amerikaansche zijde een onregtvaardige daad noemden. - Lincoln deelde dit gevoelen zijner partij, en tastte het gouvernement op dit zwakke punt openlijk aan; maar de oorlog eenmaal begonnen zijnde, onthield hij zijne stem niet aan de noodige toewijzing van geld en wapenen tot handhaving der nationale eer.

In 1849 was Lincoln de candidaat der Whigpartij in Illinois voor den Senaat, maar moest voor de overmagt der Democraten onderdoen; nu trok hij zich weder terug in de uitoefening van zijn beroep en leefde als ambteloos burger tot het jaar 1854.

In dien tusschentijd was de strijd over de slavernij in de territories in hevigheid toegenomen. De Zuidelijke partij, altijd doelende op eene openbare breuk met de oppositie, had door een harer hoofden, Stephen A Douglas, een voorstel gedaan tot herroeping van datzelfde Missouri Compromise, dat zij vroeger had doorgedreven als de eenige waarborg voor de regten der slavernij. De wet op het zamenstellen van een gouvernement voor het gebied van Kansas en Nebraska was daartoe de aanleiding, en pro- en anti-Nebraska werden de partijwoorden in den hevigen strijd die nu aanving. - Lincoln nam een belangrijk aandeel in dien strijd, door persoonlijke discussiën in het openbaar met Douglas, waarin zijn helder inzigt in, en eenvoudige doch tevens klare uiteenzetting van de sofismen zijns tegenpartijders op bijzondere wijze uitkwamen. Douglas beriep zich op het groote beginsel der volkssouvereiniteit, en beweerde dat de ingezetenen van Kansas en Nebraska, in staat zijnde zich zelven te regeren, het regt hadden het punt van invoering der

slavernij naar hun eigen goeddunken te regelen, waartegen door Lincoln werd aangevoerd dat de genoemde ingezetenen ongetwijfeld het regt hadden zich zelven, maar niet eenig ander persoon, zonder diens toestemming te regeren.

Tengevolge dezer discussiën werd de meerderheid der Wetgevende Vergadering van Illinois uit de ‘anti-Nebraskapartij’ gekozen, en Lincoln tot haren candidaat voor den Senaat benoemd. Intusschen had zich de Democratische partij in den staat in twee deelen gesplitst, waarvan de ééne, evenzeer anti-Nebraska gezind, eenen anderen candidaat naast Lincoln stelde. Om nu het gevaar te voorkomen van door verdeeling der partij de overwinning aan den Nebraska-candidaat te geven, stond Lincoln met edele belangeloosheid zijne stemmen aan den mededinger af, en verzekerde alzoo diens verkiezing.

De meer en meer veldwinnende magt der zuidelijke politiek had intusschen geleid tot het vormen der Republikeinsche partij, wier hoofdbeginsel is ‘niet uitbreiding der slavernij in de territories’, en waarin zich de oude Whigpartij oploste.

Het is niet ongepast hier aan te merken dat de Republikeinsche partij zich geheel onderscheidt van de zoogenaamde Abolitionisten. Deze laatste partij, wier stichter William Lloyd Garrison is, en die hare woordvoerders heeft in Wendell Philips, Henry Ward Beecher, Dr. Cheever, Mrs. Stowe, Senateur Sumner en vele anderen, heeft zoowel door hare geheel abstracte beschouwing van de kwestie der afschaffing buiten verband met de vele sociale en politieke belangen die zich daaraan hechten, als door den bitteren opruijenden toon van strijdvoering, die zich bijna geheel tot declameren tegen het kwaad heeft bepaald, veel bijgedragen tot de heerschende verbittering tusschen de partijen. Het is alleen omdat in den loop der omstandigheden de dadelijke emancipatie een gevolg des oorlogs is geworden, dat zij ineengesmolten is met de republikeinsche partij, en dat men in den triomf van haar beginsel buiten haar toedoen, kan vergeten dat de abolitionisten voor het behoud der Unie even gevaarlijk geweest zijn als de Zuidelijke Secessionisten. Beide miskenden elkanders verkregene regten, en verdeeling moest het noodzakelijk gevolg zijn van beider streven.

De Republikeinsche partij hield hare eerste conventie in 1856, en benoemde John C. Fremont tot haren candidaat voor het presidentschap. Als candidaat voor de waardigheid van Vice-President kwam Abraham Lincoln in aanmerking, maar hij ver-

kreeg niet het vereischte aantal stemmen. Er waren nog vier jaren noodig om hem voor zijne roeping te vormen, en in dien tijd streed hij nogmaals met zijnen grooten tegenstander Douglas om het lidmaatschap van den Senaat; een strijd waarin hem wel de prijs ontging, maar waarin hij zich zoodanig onderscheidde als een scherpzinnig kenner van de belangen zijns lands en een onverschrokken verdediger zijner vrijheden, dat hij zich eene vermaardheid verwierf, die zelfs buiten de grenzen van Illinois doordrong, en den grond legde tot zijne latere benoeming voor het presidentschap.

Onder de administratie van Buchanan won de magt der slavenpartij meer en meer veld. Het hoogste geregtshof had verklaard dat de slaaf geene regten heeft die een blanke behoeft te eerbiedigen; het gebied van Kansas was georganiseerd onder eene constitutie die op eene bedriegelijke wijze aan de ingezetenen was opgedrongen, en de slavernij toeliet.

Onder die omstandigheden wierp Lincoln aan Douglas den handschoen toe, en daagde hem uit tot een politiek tournooi in het openbaar, dat door hem geopend werd met deze merkwaardige woorden, door de latere jaren zoo zeer bewaarheid: ‘Een huis tegen zich zelf verdeeld kan niet blijven staan. Dit gouvernement kan niet op den duur half slaaf, half vrij zijn. Ik verwacht niet dat de Unie ontbonden zal worden, dat het huis vallen zal, maar het zal ophouden verdeeld te zijn; het zal geheel òf het een òf het andere worden.’ Zeven malen op verschillende plaatsen in den Staat Illinois werd het tournooi herhaald, met al den luister dien de ijverzucht der partijen voor hunne candidaten er aan konde bijzetten. De zeven redevoeringen door Lincoln uitgesproken, zijn te beschouwen als de volkomene politieke geloofsbelijdenis der republikeinsche partij ten opzigte der slavernij, namelijk ‘dat de slavernij uit een zedelijk, maatschappelijk en staatkundig oogpunt een kwaad is, dat als zoodanig moet behandeld worden, en dat, zoo de constitutie niet toelaat, het in de Staten waar het heerscht aan te tasten, ten stelligste binnen zijne bestaande grenzen behoort ingesloten te blijven.’

Op die beginselen werd Lincoln in Mei 1860 tot candidaat voor het Presidentschap verkozen, en in November van dat jaar door bijna twee millioenen kiezers tot die hooge waardigheid verheven.

De Zuidelijke partij oordeelde nu het oogenblik gekomen voor de langgewenschte scheuring der Unie. Had zij zich een-

stemmig op haren candidaat Douglas vereenigd, de verkiezing van Lincoln was niet mogelijk geweest, maar dan had ook de secessie door geen voorwendsel gedekt kunnen worden. De partij werd derhalve verdeeld; de Ultra's scheidden zich af onder John C. Breckenridge, terwijl ook de conservatieven onder John Bell aan Douglas hunne stemmen onthielden, en - de verkiezing van Lincoln was verzekerd. Nu ging de kreet op, dat de vrijheden van het Zuiden in gevaar waren, dat zijne regten en instellingen niet door de nieuwe administratie zouden geëerbiedigd worden, en het werk der secessie ging zijnen gang met de stille hulp van het kabinet. De President Buchanan zag oogluikend toe en stak geene hand uit tot stuiting van het verderf; en toen Lincoln den 4^{en} Maart 1861 het bestuur aanvaardde, hadden zich reeds zeven staten aan de Unie onttrokken.

De geschiedenis der volgende vier jaren heeft te zeer de algemeene aandacht getrokken, dan dat het noodig zou zijn die hier te verhalen. Wij willen alleen nagaan op welke wijze Abraham Lincoln zich als President in deze jaren van beproeving heeft doen kennen - en hoe hij gekomen is tot het bezit van die liefde en dat onbepaald vertrouwen, dat de natie hem op het oogenblik van zijnen dood toedroeg.

Hij kwam te Washington, schier onbekend bij de menigte, - zonder eenige ondervinding van de werking der uitvoerende magt in den staat, - zonder andere aanbeveling dan dat hij zich in de politieke redewisselingen in zijnen Staat had onderscheiden, en dat hij een man was van eene eerlijkheid en regtschapenheid boven verdenking. ‘Honest old Abe’ was zijn eeretitel! Dit laatste was reeds veel. Politieke eerlijkheid was sedert jaren onder de hooge ambtenaren eene bijna ongekende deugd geweest, - en bij de dreigende omstandigheden was het noodig eenen man aan het hoofd te hebben die niet het belang des lands aan zijne ijdelheid of zijn winstbejag zou opofferen. Maar was dit voldoende? Zou Lincoln ook het noodige doorzigt, de vereischte vastheid en voorzigtigheid hebben om het schip van staat door den opkomenden storm behouden naar eene veilige haven te brengen? Zoodanig was het vragen in menig gemoed. Laat ons zien hoe hij allen twijfel heeft beschaamd, en waarin de kracht van zijn bestuur en tegelijk de bron zijner populatiteit heeft gelegen.

Wij zouden niet in den geest des mans schrijven, wanneer

wij niet als bron zijner kracht op den voorgrond zetten - zijne erkende afhankelijkheid van den Koning van heerschers en volken. Hij was een christen. Vele en aandoenlijke blijken zijn er in deze dagen aangehaald, die bewijzen, voor wie er aan twijfelen mogt, dat hij in het vertrouwen op God de kracht vond tot het volbrengen zijner moeijelijke taak. Hij verzuimde nooit, bij elke gelegenheid van groote overwinning of nederlaag, de natie tot dankbare erkentenis van Gods hulp, of ootmoedige schuldbekentenis voor Hem aan te sporen, en zijne proclamatiën die daarvan getuigen zullen bewaard blijven als christelijke gedenkstukken. En vooral heeft hij dat gevoel van afhankelijkheid van God uitgesproken in zijne rede bij zijne tweede installatie (zijne laatste openbare uiting), waarvan een buitenlandsch dagblad heeft gezegd, ‘dat het het merkwaardigste document is dat ooit van een publiek man is uitgegaan, van het begin tot het einde vol van den Almagtige.’ Bij het licht van zijnen spoedig daarop gevolgden dood ontvangt deze rede eene bijzonder plegtige beteekenis, - als de laatste vermaning van eenen vromen vader aan zijne kinderen.

Voorts kenmerkte Lincoln zich door eene eenvoudige opvatting van zijnen pligt hem door zijnen eed opgelegd, ‘om de constitutie en de wetten des lands te handhaven,’ - en een naauwgezet volbrengen van dien pligt, door, gelijk hij het zelf uitdrukte, ‘eenvoudig te doen wat regt was, naarmate God hem gaf te zien wat regt was.’ Hij voegde daarbij een vast vertrouwen in de zegepraal van het regt door de instandhouding der Unie, - en in hare hooge roeping in de zaak der vrijheid; een vertrouwen dat hem nooit verliet, en zelfs in de donkerste oogenblikken door al zijne uitingen henenstraalde.

Maar daarbij onderscheidde hij zich door een standvastig ophouden van de beginselen der Republikeinsche partij, waarop hij verkozen was. Die beginselen waren, gelijk wij hebben gezegd, geene roekelooze omverwerping der slavernij waar zij bestond, maar waken tegen hare uitbreiding. - Hij had dit beginsel te verdedigen allereerst tegen de democratische partij in het Noorden, die, hoewel niet openlijk den opstand toevallende, toch min of meer tot hem overhelde, en hem allerlei regten toekende; - maar evenzeer tegen de heethoofden zijner eigene partij en de abolitionisten, die nu meenden dat het oogenblik daar was om de slavernij op gewelddadige wijze den doodsteek toe te brengen. Van het hoogste belang was echter de handhaving van

het aangenomene beginsel, vooreerst omdat het in overeenstemming was met de constitutie, maar ook voornamelijk omdat het Zuiden zijne rebellie grondde op het voorgewende gevaar voor de instelling der slavernij, en de verwezenlijking van dat gevaar het voorwendsel tot een goede reden zou maken. - Het motief van den oorlog was de instandhouding der Unie en de bescherming der regten van *alle* ingezetenen; en daarom, toen in het eerste jaar de generaal Fremont in Missouri - en later de generaal Hunter in Georgia - de slaven vrij verklaarden, werden deze daden door den President terstond afgekeurd, en de generaals genoodzaakt hunne proclamatiën te herroepen. Op denzelfden grond steunde het verbod om weggeloopene slaven binnen het leger te ontvangen, - en aan die beide maatregelen was het hoofdzakelijk te danken, dat de slavenstaten op de grenslijn der confederatie gelegen (borderstates), voor de Unie bewaard bleven.

Doch zoo Lincoln zich vasthield aan beginselen, hij kenmerkte zich niet minder door zijn juist onderscheiden en volgen der omstandigheden, waar die eene verandering van politiek noodzakelijk maakten. Hij bezat in hooge mate de gave om den wil der natie, die hij vertegenwoordigde, te verstaan nog eer die zich in het openbaar had uitgesproken, - en het was daarom dat zijne maatregelen altijd erkend werden in harmonie te zijn met het algemeene gevoelen.

Voornamelijk bleek dit weder ten opzigte van de kwestie der slavernij. - Bij het voortzetten des oorlogs bleek het meer en meer, dat in de slavernij zelve de kracht der rebellie bestond - en het daarom als militaire maatregel tot bereiking van het doel des oorlogs noodzakelijk werd die kracht te breken. - Langzaam en met alle omzigtige verschooning voor de bestaande regten werd de maatregel genomen. In het begin van 1862 noodigde de President het congres uit om aan alle Staten, die de slavernij zouden wenschen af te schaffen, door geldelijke vergoeding daartoe de hand te bieden. In September van dat jaar kondigde hij aan, dat na negentig dagen de emancipatie zou verklaard worden in alle Staten die niet tot de Unie zouden zijn teruggekeerd, hun alzoo tijd gevende om hun verderf te ontkomen; - en eindelijk op den 1sten Januarij 1863 werd de vrijverklaring afgekondigd - aan den kanker des lands de doodsteek toegebragt - en Abraham Lincoln als de groote Bevrijder door duizenden gezegend.

In deze vereeniging van scherpzinnig staatsbeleid met vastheid van beginselen lag hoofdzakelijk de kracht van zijn bestuur. - Het kon wel niet anders of daaruit moest tevens eene groote populariteit ontstaan voor zijnen persoon. Maar het geheim dier populariteit lag nog meer bepaald daarin, dat hij bij uitnemendheid de type der natie - en de beligchaamde voorstelling harer geliefkoosde denkbeelden was.

Een man uit het volk, op den laagsten trap der maatschappij geboren - door handenarbeid en eerlijke pligtsvervulling hooger en hooger geklommen - doordrongen van de groote beginselen van vrijheid en ontwikkeling - altijd gevoelende voor en met het volk - de grootste belangen der natie voorstellende in een vorm die door den minst ontwikkelde kon begrepen worden, en die toelichtende door populaire gezegden en anecdoten (die, zoo zij al soms uit het oogpunt van fijnen smaak beschouwd, iets te wenschen overlieten, altijd van pas waren op de omstandigheid, en een punt van aanraking vormden tusschen hem en alle klassen des volks) - minzaam voor elk die hem naderde, - altijd gereed zijnen invloed aan te wenden tot verzachting van leed, - vergevensgezind jegens tegenstanders, en vol liefde zelfs voor de vijanden die hij bestreed, - die man was met onverbrekelijke banden aan het hart der natie verbonden. - De populariteit daaruit geboren droeg hem zegepralend door de stormen van eene hevigen verkiezingsstrijd, - van de zijde der tegenpartij veelal met de edelste wapenen gevoerd, - en uitte zich in zijne herkiezing met eene zeldzaam geëvenaarde meerderheid van stemmen.

En thans - nu de kogel des moordenaars hem heeft weggerukt op het oogenblik dat de zegepraal zijne pogingen bekroonde, - thans openbaart zich bij de schare een rouw zoo diep en zoo opregt als slechts voor weinige hoofden van volken is gedragen. Onder het gebrom der doodsklokken, den doffen donder van het rouwgeschut, en met kreten van smart en ontzetting en wraak vergezellen hem de millioenen die hem liefhadden naar zijn graf in het verre Westen, - en het eenstemmig gevoel aller harten stemt in met de woorden des dichters:

> O slow to smite, and swift to spare,
> Gentle and merciful and just!
> Who in the fear of God didst bear
> The sword of power, the nation's trust.

In sorrow at thy bier we stand,
Amid the woe that hushes all,
And speak the anguish of a land
That shook with horror at thy fall!

Pure was thy life; its bloody close
Has placed thee with the sons of light,
Among the noblest host of those
Who perished in the cause of right!

II.

Na het bovenstaande geschreven te hebben zoude ik de pen kunnen nederleggen, en mij voldaan houden met de hulde aan de nagedachtenis van een goed en groot man gebragt. - Maar het is onmogelijk van het onderwerp af te stappen zonder eenige oogenblikken stil te staan bij de misdaad die een einde heeft gemaakt aan dat merkwaardig leven. Het feit dat Abraham Lincoln is *vermoord* geworden, - dat de man, die in zijn persoon het regt en de wet eener natie vertegenwoordigde, op gewelddadige wijze van het leven werd beroofd, - dat er in het volle licht der negentiende eeuw, op den bodem der nieuwe wereld een politieke sluipmoord is gepleegd, - is wel waard dat wij er bij stilstaan, en vragen: wat beteekent het? Dit ontzettend feit is inderdaad van hooge beteekenis daardoor, dat het een helder licht werpt op het wezen en het beginsel van dien opstand, die nu sedert vier jaren een werelddeel met bloed heeft gedrenkt en het punt is waarop de oogen der gansche wereld gevestigd zijn. Dien opstand, aan welken Engeland en Frankrijk zich gehaast hebben de regten eener oorlogvoerende magt toe te kennen, in het aangezigt van het wettig gevestigd en erkend bestuur, welks gezag door hem was geschonden, die zelfs de Europesche mogendheden onder den mantel eener voor het wettig gezag beleedigende onzijdigheid met oogluikende toelating van allerlei morele en materiële ondersteuning hebben aangemoedigd. Dien opstand - God zij dank dat het kan gezegd worden - wiens bestuur, wiens magt te zee als te land nu als kaf voor den wind verstuiven.

Wat is die rebellie? Is zij een gevolg van een politiek verschil tusschen twee geografische sectiën, Noord en Zuid - waarop huisselijke spreekwoordjes, als: ‘waar twee kijven hebben beide schuld,’ of ‘eendragtige scheiding is beter dan gedwongene vereeniging’ van toepassing zijn? Is zij de uitbarsting van wettige, langverdragene, maar ten laatste onlijdelijk gewordene grieven, tot welker herstel geen andere uitweg meer overbleef dan dien het zwaard door burgerbloed kon banen? Geenszins. Het zoude welligt een boekdeel vullen, en zeker de grenzen dezer schets overschrijden, wilden wij in bijzonderheden de valschheid der bovenstaande stellingen aantoonen. Maar de geschiedenis is daar, om het voor elken onpartrjdigen onderzoeker ten klaarste te bewijzen, dat de slavenstaten geene enkele regtmatige grief tegen het gouvernement hadden in te brengen, - dat aan al hunne eischen, ten opzigte van de instandhouding hunner bijzondere instelling, de slavernij, alle regten zijn wedervaren, die hun door de constitutie gewaarborgd werden - en dat de scheuring niet uit de omstandigheden voortgevloeid, maar met overleg beraamd is. Hoort de redenaars in de wetgevende vergadering van Zuid-Carolina, bij het aannemen der acte van afscheiding. ‘De meesten van ons hebben deze zaak sedert de laatste twintig jaren in overweging gehad,’ zegt de een. ‘Ik heb aan deze beweging gewerkt van het begin mijner publieke loopbaan af,’ roept een ander. ‘Het is niet de gebeurtenis van een dag - niet door de verkiezing van den heer Lincoln of door de nietuitvoering der wetten tegen weggeloopene slaven teweeggebragt; het is eene zaak die reeds sedert dertig jaren hangende is geweest,’ zoo verklaart een derde!

Maar wat is dan de reden en het oogmerk dier beweging?

Haar oorsprong is de natuurlijke afkeer van wettig gezag - de geest van losbandigheid, onzedelijkheid en wetteloosheid door den invloed der slavernij in de zuidelijke maatschappij gekweekt en ten troon verheven, - haar oogmerk de omverwerping der wettige magt door het ter zijde zetten der plegtig bezworene constitutie[1], en het oprigten eener staatsregeling, waarvan het beginsel der slavernij de hoeksteen zoude zijn, en die al de consequente gevolgen, uit dat beginsel voortkomende, den vrijen teugel zoude vieren.

1 Over de onwettigheid der secessie, zie John Lothrop Mothley, ‘Causes of the civil war,’ een brief aan de London Times, 24 Mei 1861.

Vraagt men welke die gevolgen zijn? Welnu, letten wij slechts op den aard van het beginsel der slavernij en de wijze waarop het zich in de geschiedenis der zuidelijke maatschappij heeft geopenbaard.

Wat toch is het beginsel der slavernij anders dan de verkrachting van de regten van een geheel menschengeslacht, en van alles wat den mensch als mensch dierbaar is; - het regt van persoonlijke vrijheid niet alleen, maar dat van het huwelijk, van ouders en kinderen, van geestontwikkeling en beschaving, van zelfverdediging tegen onregt. Wat anders dan het meten met tweederlei maat, - een voor den blanke, een voor den zwarte; wat anders dan zijn brood te eten in het zweet van eens anders aangezigt, - dan den arbeider de vrucht van zijn werk te ontstelen, - kortom wat anders dan stelselmatige overheersching van den sterke over den zwakke? Kan het anders, dan dat eene maatschappij, van zulk een beginsel doortrokken, langzamerhand ontaardt tot een ras van autocraten en geweldenaars, die hunne overheersching niet beperken tot het aan hen onderworpene ras, - maar het als hun regt eischen, altijd en overal te heerschen, en alle beginsel van ontwikkeling des volks door vrijen arbeid tegen te staan?

Ziet den toestand der blanke arbeiders in het Zuiden. Door den invloed der slavernij van alle vooruitzigt verstoken, - minder geacht dan een slaaf, die ten minste eene geldelijke waarde vertegenwoordigt - slepen zij een ellendig bestaan voort in diepe onkunde en gebrek onder den druk des overheerschers. En wil men een historisch bewijs, dat het beginsel van overheersching niet alleen door enkele heethoofden voorgestaan, maar door de geheele zuidelijke maatschappij toegejuicht werd, zoo herinnere men zich hoe in den Senaat te Washington de heer Sumner, die zich in de debatten sterk tegen de slavernij had uitgelaten, door den zuidelijken senateur Preston Brooks met een stok werd aangevallen en zoodanig mishandeld, dat hij ter naauwernood het leven behield, - en hoe daarop aan Brooks van alle kanten uit het Zuiden blijken van goedkeuring en ‘eerestokken’ werden toegezonden ter belooning voor zijne roemrijke daad!

Dat beginsel van overheersching heeft in het bestuur der V. Staten de overhand gehad tot op het jaar 1861, onder uitsluitend zuidelijke administratiën, - en daaruit zijn de vele bewijzen van tartenden trots tegenover Europa voortge-

vloeid, die men aldaar met den naam ‘Amerikaansche onbeschoftheid’ heeft bestempeld, maar die slechts spruiten waren van dat anti-amerikaansch wangedrocht, dat tot volle ontwikkeling gerijpt, onder den titel van Zuidelijke Confederatie zoo veel verschooning in Europa heeft gevonden.

Wij hebben hierboven kortelijk aangetoond hoe dat beginsel, het eerst door Calhoun uitgesproken, langzamerhand tot een plan van omverwerping des bestuurs rijpte, en hoe bij de uitvoering van dat plan meineed en bedrog voorzaten Wij moeten nu nog aantoonen, dat zelfs de geheele wijze van oorlog voeren van den kant der rebellen gekenmerkt is geweest door dat gemis aan zedelijke beginselen waardoor de partij der zuidelijken zich onderscheidt.

Onder de feiten die tot staving daarvan strekken, behooren vooreerst de moorden in koelen bloede te Fort Pillow in Tennessee, en te Lawrence in Kansas gepleegd; in het eerste geval aan eene bezetting die zich had overgegeven, en in het tweede aan vreedzame burgers, wier bezittingen den lust tot plunderen hadden opgewekt. Verder de aanslag om de stad Newyork op verscheidene punten in den brand te steken gedurende den nacht, - een aanslag die nog tijdig werd verijdeld. - Maar voornamelijk de afschuwelijke behandeling der noordelijke krijgsgevangenen, - eene behandeling niet alleen in strijd met alle erkende oorlogsgebruiken onder beschaafde natiën, - maar zoodanig onmenschelijk in de bijzonderheden, dat de pen weigert ze te beschrijven. Het aantal der gestorvenen in slechts ééne der zuidelijke gevangenissen heeft het cijfer van 26,000 bereikt, die door middel van honger, koude, onreinheid en ongedierte opzettelijk zijn vermoord. - Ik zeg opzettelijk; - want de officiële bescheiden wijzen regtstreeks op Jefferson Davis als de oorsprong van het duivelsche plan om langs dien weg de noordelijke legers te verzwakken, en uitgewisselde gevangenen voor verdere dienst ongeschikt te maken. - De weinigen, wier ligchamen bestand zijn geweest tegen zooveel ellende, en die terug zijn gekomen als levende geraamten, naauwelijks met lompen bedekt, staan daar als getuigen voor hemel en aarde van den vloekwaardigen geest die de rebellie bestuurde.

En toch is het waar - hoe vreemd het klinken moge - tot voor weinige dagen werd die geest zelfs in het Noorden niet als zoodanig erkend. Ik spreek niet van degenen die in het openbaar - of sedert de laatste verkiezing meer in stilte -

denzelfden geest waren toegedaan; want het is duidelijk op velerlei wijze gebleken, dat de geest van opstand en scheuring zich niet binnen de geografische lijn, die Noord en Zuid scheidt, heeft begrensd. - Maar van het begin van den strijd tot voor weinige dagen is de groote meerderheid der noordelijke bevolking ten allen tijde geneigd geweest om in de opstandelingen misleide broeders te zien, en gereed om hun bij de eerste poging tot vrede de broederhand toe te steken.

Dat getuigen de vredesonderhandelingen te Hamptonroads, waar President Lincoln in persoon den rebellen te gemoet kwam; dat getuigen op nieuw de grootmoedige voorwaarden van capitulatie aan den generaal Lee en zijn leger in het uur der overwinning toegestaan, en waarover in het Noorden bijna evenveel dankbaarheid heerschte jegens Lee voor de aanneming, als jegens Grant voor de aanbieding.

Wel mogt de redenaar[1] bij het herstel der vlag op de ruïnen van fort Sumter zeggen:

'Zijn wij gekomen om ons te verheugen, dat noordelijke handen sterker zijn dan zuidelijke? Neen, maar om ons te verheugen, dat de handen, die een wettig bestuur verdedigen, magtiger zijn dan degene die het hebben aangerand. Juichen wij over gevallene steden? neen, wij juichen dat de val eener natie verhoed werd. Wij weenen met de weenenden - wij hebben medegevoel met de verlatenen, - wij roemen niet in eenen bevredigden hartstogt, - maar in een zegepralend beginsel.'

Nog eene openbaring van den geest des opstands was er noodig om de oogen der natie te openen voor zijnen waren aard. - Zoo er een man was die vergevensgezindheid gevoelde jegens zijne dwalende broederen, - die in de goedheid van zijn edel hart aan zijn kortelings uitgesproken woord: 'malice towards none, and charity for all' eene uitbreiding wenschte te geven zoo wijd, dat het zelfs de hoofden en aanleggers der rebellie zoude omvatten, - het was President Lincoln. En op het oogenblik, dat zijne geheele ziel vervuld was van het groote en zalige werk van vrede maken, - ziet daar treft hem de kogel des moordenaars, - die na het volbrengen der bloedige daad voor de ooren der ontzette natie uitroept: '*Sic semper tyrannis*.'

Abraham Lincoln een tyran! Ja het was consequent, dat ge-

1 Henry Ward Beecher.

zegde, in den mond van een dienaar der rebellie. Want in hem was de erkende magt der natie vertegenwoordigd, - zijn persoon de schutsdam tegen wetteloosheid en geweld, - zijn dood was de voorwaarde van het leven der rebellie! Ja het was consequent, dat gezegde, in den mond van een dienaar der slavernij. Want Abraham Lincoln vertegenwoordigde den vrijen arbeid, en al de beschaving en ontwikkeling die daaruit voortvloeijen. Onder zijnen voet lagen de ketenen van millioenen slaven, van wier vrijheidslied zijn naam het referein is; - tegenover hem was geene autocratische overheersching meer mogelijk, - zijn dood was de voorwaarde van het leven der slavernij!

Maar zoo hij viel, rebellie en slavernij zullen toch niet leven. Op vreesselijke maar heilzame wijze heeft dat woord ‘Sic semper tyrannis’ de oogen der natie geopend voor den waren aard des vijands, die naar haren hartader heeft getracht. In de toonen van diepen rouw over den geliefden martelaar mengt zich met plegtigen ernst de eisch van regtvaardige straf over de hoofden der rebellie.

De misleide menigte zal nog altijd den vergevensgezinden geest van Abraham Lincoln heerschende vinden in de natie, - maar zij die haar hebben misleid zullen de overtuiging ontmoeten, dat de geest van opstand en slavernij verdelgd moet worden, - totdat er geen spoor van overblijft.

III.

Ten besluite een enkel woord over den man die aan President Lincoln is opgevolgd, - en op wien de taak rust, aan de eischen van de overtuiging der natie voldoening te geven.

President Johnson is even als zijn voorganger een man uit het volk. Ook hij heeft door handenarbeid (als kleedermaker) in zijn bestaan moeten voorzien. Hij is ongeletterd; - eerst na zijn huwelijk leerde hij lezen. Maar zoo zijne opvoeding laat begon, hij heeft er goed partij van getrokken, en hij brengt tot de vervulling van zijn ambt meer ervaring in de kunst van regeren mede dan zijn voorganger bezat.

Gedurende vele jaren had hij zitting in den Senaat, waar hij

zich onderscheidde door eene vaderlandsliefde, die soms tot gloeijenden hartstogt steeg, en die hij ten allen tijde en tegenover een ieder, onverschrokken uitsprak. - Hij was een der weinigen, die reeds gedurende het bestuur van Buchanan de zuidelijke heethoofden in het aangezigt verraders durfden noemen, en heeft daaraan te danken, dat zijn naam meer dan eenige andere naam onder de rebellen gehaat is. Gedurende de heerschappij van den opstand in Tennessee werden zijne bezittingen aan de verwoesting ten prijs gegeven, en zijne vrouw en kinderen gevangen gehouden en aan allerlei barbaarsche mishandelingen blootgesteld. Na den terugkeer van den Staat tot de Unie werd hij tot militairen gouverneur aangesteld, en regeerde met eene ijzeren hand, die spoedig den geheelen Staat van rebellen zuiverde. Het blijkt al aanstonds, dat een man van dien stempel en door zulke ondervindingen gevormd wel geschikt is om de natie te vertegenwoordigen in het uitoefenen van een streng gerigt tegen de hoofden der rebellie. Ja, reeds is men geneigd te erkennen, dat de ingeborene goedheid van President Lincoln hem welligt minder geschikt deden zijn om op het tegenwoordig oogenblik het bestuur in handen te hebben, dan zijn opvolger, die ongetwijfeld de eischen van het regt tegen de landverraders niet over het hoofd zal zien. Indien hij aan de strikte regtvaardigheid, die hem eigen is, ook de zelfstandigheid tegenover den drang der uiterste partijen, de vrijheid van persoonlijken hartstogt, en de politieke eerlijkheid die zijnen voorganger kenmerkten, weet te paren, dan kan zijn bestuur de roemvolle voltooijing van dat van President Lincoln zijn, en zal hij gewis het vertrouwen niet beschamen waarmede de natie reeds thans tot hem opziet.

Newyork, April 1865.
J.P. ABRAHAMSZ.

De verrassing van Hoey in 1595[1].

IX.

Voor het eerst na zoo vele jaren van scheiding, waren moeder en dochter zamen, - zamen in die zelfde stille huiskamer, welke Loyse voormaals het kindeke had zien troetelen op haren schoot; - welke haar het opgroeijend meisje de vreeze Gods had hooren inscherpen, niet minder krachtig waarschuwende tegen de strikken van Rome. Voor het eerst zat Loyse Briant weêr op hare eigene plaats aan den huisselijken haard, de twintigjarige jonkvrouw tegenover zich, die naauwelijks meer zweemde naar het tengere dochterke, dat zij zoo noode in den gevaarlijksten leeftijd aan zich zelve had overgelaten; de twintigjarige, die zij nu met volle moedervreugde aan het harte sluiten mogt. En toch, wat had die eerste morgenkus, die de vurig verlangde moeder haar op het voorhoofd drukte, der levendige Madeleine koel geschenen! Hoe weinig bevatte hare jonkheid nog van die diepten des gemoeds, waarbij de heiligste blijdschap, de innigste teederheid zich meest in de stilheid der onthouding verschuilt; hoe weinig van die zelfverloochening, welke gewoon alle hartstogtelijkheid te beheerschen, zich door geene overmagt van aandoeningen laat verweekelijken. Er was in den ernst van deze moederlijke omhelzing iets, dat Madeleine deed terugschrikken, dat haar bijkans verkilde. En echter, wat straalde er eene volheid van liefde, als ter wereld geen weêrga heeft in lust om offers te brengen, welk eene moederliefde,

1 Zie het 8ste gedeelte van dit verhaal in het Mei-Nommer van dezen Jaargang.

want elke omschrijving verflaauwt dat woord, straalde er uit den onbeschrijfelijken blik, waarmede Loyse de bloeijende Jonkvrouw gadesloeg, die daar voor haar stond, aarzelend tusschen het ontzag, dat de achtbare vrouw haar inboezemde en de zielsbehoefte zich met volkomen vertrouwen aan haar hart te storten.

Inderdaad, Loyse Briant, wij noemen haar liefst nog bij den familienaam, dien zij in hare ballingschap had gevoerd; Loyse Briant was eene statige en indrukwekkende persoonlijkheid; maar toch geene koude, onbehagelijke mannin, die door scherpheid en hardvochtigheid moest afstooten. Zij was in hare jeugd eene buitengemeene schoonheid geweest, en daar het betooverende van deze minder had bestaan in fijnen tint of schilderachtige afwisseling van wit en rood, dan in edele trekken en zielvolle oogen, zoo was, wat haar eigenaardigst onderscheidde, nog niet geheel verloren gegaan, schoon zij reeds vijftig jaren telde. Het is waar, men zag geen rozenkuiltjes, geen schalke glimlachjes op dit gelaat, doch was het door kommer verbleekt, dat lijden had het ook veredeld; er sprak eer diepe weemoed dan drieste stoutheid uit dien schier nimmer blijden blik; maar een waas van hoogeren vrede verrukte op het schrandere voorhoofd, al bleek het door de fijne voren der smart gegroefd. De gitzwarte haren reeds met wat zilver doormengd, met keurige netheid opgestreken, onder den stijfstaanden rand van het zwart fluweelen kapje, zij gaven als de donkere, schilderachtig gebogen wenkbraauwen, aan het wel wat straffe blaauw harer sprekende oogen iets sombers, dat hare gelijkenis op hare liefelijk blonde dochter zeer in den weg stond voor den oppervlakkigen beschouwer; maar desondanks was die gelijkenis te vinden, als men wist te rekenen met het verschil van leeftijd en lot tusschen moeder en kind. De eerste, zwervelinge van hare jonkheid af, dochter uit een geslacht van Fransche Hugenoten, - die als het ware opgegroeid was met het zwaard der vervolging voor oogen, hangende aan een draad boven het hoofd harer naasten en liefsten en van haar zelve, - die dat zwaard meer dan eens had zien treffen, maar intusschen gehard was geworden onder deze buitengewone toestanden tot elken verderen strijd, en voor wie niets zoo ongewoon was als het gewone alledaagsche leven; - en de laatste, de dochter die op hare beurt, ja, kruis en lijden had leeren kennen, maar onder gansch andere gestalten, slechts onder die in één woord, welke zelfs de gelukkigste mijner lezeressen omzweven.

De houding der kloeke vrouw was waardig zonder gemaakt-

heid. Hare kleeding? wie kan zich eene vrouw als Loyse Briant in dat tijdperk anders denken dan in het deftig zwart van fijne degelijke stoffe met den stijfstaanden plooikraag op den zilveren halsband vastgehecht; wie wacht bij haar meerder sieraden dan een zwaren, geschakelden, afhangenden halsketen, het bruidsgeschenk van haar echtgenoot, als kostbaar reliek bewaard; en aan een der fijne vingeren den gladden, gouden trouwring?

Zwijgend bleef zij een tijdlang Madeleine aanzien, als verbeidde zij dat deze het gesprek zou aanvangen; maar daar die aarzeling voortduurde, brak zij ten leste de stilte af:

- 'Wat gij eene kloeke jonkvrouw geworden zijt, Madeleine! Mijne kleine Madelon is mij ganschelijk ontgroeid...'

- 'Toch niet vervreemd, zoo ik hoop?' vroeg Madeleine, zachtkens digter tot haar komende.

- 'Zou dat ooit kunnen zijn? en toch, nu ik u weêrzie in dit stemmig gewaad, passend aan wie geroepen zijn zich te onderscheiden van de wereld, nu, ik erken het, zijt gij mij veel meer eigen dan gister avond in dien weidschen carnavalstooi. Hebt g i j er iets van meêgevoeld, wat het m i j zijn moest m i j n e d o c h t e r dus weêr te zien?'

- 'Ik heb dat voorgevoeld, moeder! ik mag het met waarheid zeggen. En ik ried den pijnlijken indruk, dien het op u moest maken; thans echter, na de ophelderingen u gegeven, is die weggenomen...'

- 'Ten deele!'

- 'Slechts ten deele?' vroeg Madeleine verwonderd, en zelfs wat gevoelig.

- 'Meent gij dat eene moeder zoo ligt te bevredigen is als het de hoogste belangen harer dochter geldt?'

- 'Mijn verschijnen op dat feest, lieve moeder?'

- 'Ik spreek niet van die uiterlijke daad, Madeleine! van dien gang naar het bal, die onvermijdelijk is geweest, ik weet het; ik spreek niet van den wereldschen hoogtijdsdosch, er toe vereischt, zelfs niet van de zonderlinge fantasie, u met ongedekte lokken te vertoonen, als waart gij meê van de wereldsche jufferen, die deze mode beginnen in te voeren; dat alles laat ik daar; ik vraag naar het innerlijke, ik vraag naar het harte mijner dochter en wat daarin is omgegaan....?'

- 'Weet ik het zelve!' zuchtte Madeleine, en bragt de beide handen aan het voorhoofd, zich de oogen bedekkende.

- ‘Willen wij trachten het uit te vinden?’ vroeg Loyse, met roerende zachtheid van toon.

- ‘Doe zoo, moeder! want ik smacht naar licht; alles in mij is duisternis en verwarring!’ sprak Madeleine, zich naast Loyse neêrvlijende, tot deze den arm om haar sloeg, en hernam:

- ‘Ik ken zelve dien strijd, ik meen te raden waaruit die duisternis, die verwarring ontstaat. Uw wil was volvaardiger in 't ondernemen dan uwe kracht in 't volbrengen. Gij waart bereid tot het offer en.... toch.... het is slechts ten halve gebragt. Uw harte is verdeeld, het zwerft nog af naar de wereld, het hangt nog aan dezen Kerkadet.’

- ‘Dien Bisschopsknecht, moeder?’ viel Madeleine met afschuw in, het hoofd driftig opheffende.

- ‘Mijn kind! daarin ligt niets berispelijks, al was het... niet voorzigtig, al school daarin voor u de bron van allerlei strijd en gevaar...’

- ‘Maar ik zeg u, dat ik hem haat, zoo als ik Rome haat; dat althans ligt mij klaar genoeg bij.’

- ‘Daar is zooveel arglist en zooveel dubbelheid in 't menschelijk hart, Madeleine! dat die geloofshaat zeer wel kan zamengaan met eene teedere genegenheid, die de conscientie ons dwingt te bestrijden, en dat die strijd zelf de vlamme aanwakkert, welke men tracht te blusschen. Neem exempel aan uw vader en mij. Alles had ons moeten scheiden. Hij zag in wie zich tot mijne religie bekenden, niets dan eene rustverstorende sekte. Ik kon niet goedkeuren, dat hij zich uiterlijk bleef voegen naar de vormen eener kerk, waarvan hij innerlijk los was geworden. Toch overwon wat het zwakste had moeten zijn: ons eigen harte. Wij wisten, dat wij geen rustig huwelijkslot tegengingen.... Wij werden een paar! Ik, in de hoop dat mijn voorbeeld hem zou winnen, al vleide ik er mij niet meê, dat mijne redenen hem zouden overtuigen; hij, in den waan dat hij de kettersche vrouw zou kunnen beschermen tegen den religiehaat zijner verwanten en den geloofsijver der priesters. Gij weet, hoe wij ons om strijd bedrogen. Gij weet, welke teleurstellingen ons beiden hebben getroffen, welke rampen deze wederkeerige misrekening ons over het hoofd heeft gehaald;’ en er was verteedering in den toon, waarop Loyse volgen liet: ‘wellieve dochter! hebt gij er niet allerzwaarst den weêrschok van gevoeld? Vermijd daarom eene herhaling

van ons lot, onderzoek uw harte, en zie of zich in dien wrevel tegen den aanhanger van Rome, geene smarte mengt over den geliefde, van wien u voortaan alles scheidt; - want gij moogt het Charles Kerkadet niet verhelen, met welk opzet gij hem naar dat bal hebt vergezeld, en noch hij, noch zijne verwanten zullen u ooit vergeven, wat zij... ik moet het erkennen..., geregtigd zijn, uw verraad te noemen.'

- 'Dat weet ik, moeder!' hernam Madeleine, ten halve oprijzende, 'en ik ben er trotsch op dit te hebben gepleegd; ik verheug mij, dat ik dit onoverkomelijk struikelblok heb geworpen tusschen Charles en mij. Ik verlang naar de ure, waarin ik het hem zelven in het aangezigt zal kunnen zeggen: "gij hebt mij geweld aangedaan, gij hebt mij gedwongen tot veinzen, gij hebt mij verpligt ongelijk te worden aan mij zelve! Ziedaar de uitkomst! ziedaar de vrucht, die gij hebt gekweekt!" Zoo zij het!' besloot Madeleine bijna werktuigelijk, en verzonk in een nadenkend zwijgen, dat door Vrouwe de la Géneste niet werd gestoord. Integendeel, de laatste bepaalde er zich bij onze heldin met de oogen te volgen, toen deze, van de gedwongen rust wars, de kamer op en neêr schreed als viel haar die ruimte nog te eng. Op eens echter bleef de Jonkvrouw glimlagchend stilstaan en hervatte: 'Ziet gij, moeder! gij hebt dezen Charles Kerkadet eigenlijk niet gekend, gij hebt den aankomenden knaap op zijn best een paar malen gezien: eens toen hij mij op Allerkinderendag geschenken kwam brengen van mijn Peetoom, den goêlijken Kanunnik, en u bijkans toornig deed worden, omdat hij met zooveel devotie de potsierlijke paapsche heiligenprentjes uitkraamde, en de andere maal toen hij op een Pinksterdag bij mij te spelen was in ons lusthuisje. Heugt het u niet meer? gij stondt op uwe laatste reize naar Spa; Nicaise was nog niet geboren; maar gij wenschtet een zoon, en de kleene Charles, de aardige krullebol, hij lachte u aan. Voor tuiltjes vlechten en kapellen vangen, was hij toen goed genoeg; maar toch, wij kibbelden; wij kibbelden als altijd; ik raakte aan 't schreijen, en hij kreeg gelijk; maar de eerste reis zou de laatste zijn, beslistet gij: ons spelen had uit! En nu, weet gij wat er van den vluggen knaap is gegroeid? een plompe dienstman der priesteren uit louter pligtbesef, niet eens een ijveraar voor de kerk uit geestdrift, bigot zonder diepte van vroomheid! Een goed hart moge hij hebben, hem zijn waarlijk niet meer hersens ten deel gevallen dan een man behoeft om ijdel te zijn op de

nietigste voorregten, om te snoeven op rang, op familie, op gestalte.... Een *beau Lieutenant*, die allereerst zich zelven *bel homme* acht, die meent, dat hij voor de vrouwen onweêrstaanbaar is, en die vermoedelijk die meening zal bevestigd vinden, mits hij zich wendt tot... jufferen, die zijns gelijken zijn.'

- 'Ik geef het u toe, Madeleine! bij een dus onbarmhartig over eenen man uitgesproken oordeel, bij zulk eene kennis van wat gij in hem verwerpt en wat er al aan hem ontbreekt dat gij zoudt eischen, valt geene vergissing te vreezen, en is mijne moederlijke bezorgdheid beschaamd! Echter geregtigt gij mij tot verwondering, ten eerste dat gij klagen kunt over duisternis en verwarring, waar gij blijkt zoo klaar en scherp te zien; en vervolgens hoe mijne dochter dien jonkman jaren lang heeft kunnen dulden, zoodat hij versterkt is geworden in wenschen en vooruitzigten, die... op schadelijke en smartelijke teleurstelling zullen uitloopen voor hem alleen!'

- 'Geloof mij, moeder! er is zooveel veinzenskunst niet noodig geweest, om Charles Kerkadet, die als aanverwant ten onzent regt van intrede had en zich verbeeldde tot mijn bruigom te zijn bestemd, aan mijne zijde te houden. Schier altijd heb ik hem afgestooten, schaars voorzeker hem aangelokt; en zoo ik hem niet met opzettelijke hardheid verjoeg, zoo ik hem duldde en droeg, mij zelve ten spijt en niet altijd met de grootste lankmoedigheid, het was voorwaar niet uit ijdele vrouwelijke behaagzucht, maar omdat ik mij verbeeldde dus te moeten handelen uit voorzigtigheid, ten aanzien van vader en....' hare stem werd aarzelend en gedempt, 'en voor u!'

- 'Voor mij?... ik begrijp niet waarom.'

- 'Charles! als gij weet een Chapeauville door zijne moeder, was de eenige van zijne familie, die onze verwantschap erkende; de overigen legden het er laaghartig op toe... die te loochenen.'

- 'Ik begrijp mij dat zeer goed; van hunne zijde was dat minder laaghartigheid, dan voortzetting van al het vorige,' zeide Loyse kalm. 'Ons huwelijk, gesloten voor de consistorie te Valenciennes, kon bij hen noch bij hunne priesteren voor wettig gelden.'

- 'Uit die oorzaak gaf de genegenheid van Charles Kerkadet mij eenige voldoening als tegenstelling van de minachting, waarmede zijne verwanten mij bejegenden; zijn oom, de Kanunnik, uitgezonderd, die er altijd op aandrong, dat ik in

hem mijn aanstaande zou zien. Dat kon ik niet, dat zou ik hem niet hebben toegezegd, al had hij mijne liefde verworven, want ik was voornemens aan geen echt te denken, zoo lang wij hier in dezen staat van onvrijheid verkeerden. Als gij zelve, moeder! zoude ik niet gehecht hebben aan een huwelijk, ingezegend door een priester voor het altaar; ik zou het schennis geacht hebben van het sacrament; maar te eer liet ik het toe, dat Charles mij volgde als mijn *poursuivant d'amour*. Het veiligde mij althans voor andere aanzoeken, door welke de eenige dochter van den rijken Schepen zich bedreigd zag; beden, aan welke ik vastelijk besloten was geen gehoor te geven.'

- 'Op uw leeftijd zulk een besluit?....' viel Loyse in, even glimlagchend.

- 'Ik heb het gehouden, moeder!' hernam Madeleine vast en fier. 'Zoo het waar is, dat ik eenige onopregtheid jegens Charles heb gepleegd, zoo ik niet den moed, zelfs niet den wil had hem met hardheid in het aangezigt te zeggen: "Vlei er u niet meê, dat gij ooit mijne liefde zult winnen; vlei er u niet meê, dat ik ooit uwe vrouw zal worden!" zoo mag ik er toch van mij zelve bij getuigen, dat ik nimmer van de voorregten en gaven mij verleend gebruik heb gemaakt om uit wufte behaagzucht andere jonge lieden aan te trekken. Charles zal mij nooit kunnen verwijten, dat ik met zijn hart heb gespeeld, terwijl ik het mijne aan een ander schonk.'

- 'Wie roeme, roeme in den Heer! Dank het Gods genade, en niet uwe eigene sterkte, mijn kind!'

- 'Zoo is het, moeder!' sprak Madeleine ernstig, vouwde de handen en zweeg een poos; daarop hernam zij: 'maar ik ben u schuldig te zeggen, uit welke bijbedenkingen ik geen moed vond om kloek en waardig met Charles te breken. Gij weet, vader, die er niet toe heeft willen besluiten de Kerk te verlaten, hij kon er evenmin toe komen, zich devotelijk van zijne kerkpligten te kwijten.....'

- 'Zwakheid die op eigen beleid steunt en de hulpe Gods voorbijziet, vernedert tot menschenvrees, en deze tot dubbelheid; dat is de gewone gang.'

- 'Ik belijde dat het roekeloos dolen was, maar toen ik dien weg voor het eerst betrad, had ik noch licht, noch steun, noch gids; hoe kon ik met vasten voet het enge pad kiezen en houden? Uw hard lot had op mijne jeugdige verbeelding den smar-

telijksten, den afschrikkendsten indruk gemaakt. Uw lijden in dien kloosterkerker sterkte mijn moed niet, het deed mij vertsagen. Ik onderkende wel uit uwe standvastigheid, dat gij voor de waarheid leedt en het zwaarste offer bragt; maar ik.... ik.... in verwarring geraakt en heen en weêr geslingerd door alles wat mij omgaf, - nu eens overheerd door schrik en ontroering, bij het vernemen van uwe folteringen, - dan weêr verteederd door de liefkozingen waarmeê mijn Peetoom, de Kanunnik en de Choorvrouwe, zijne zuster, mij vleiden en verlokten, - eindelijk op mijn armen vader ziende, die mij smeekte hem ter zijde te blijven en zijn harteleed niet te verzwaren, - ik, ik voelde niet dezelfde bereidvaardigheid in mij om uw exempel te volgen en den zwaren lijdensweg op te gaan.'

- 'Van uwe kindsheid aan voorbestemd tot een hinken op twee gedachten, mijns ondanks van uwe geboorte af Rome toegeëigend, was het niet vreemd, dat het zijne regten op deze prooi gelden liet; was het niet vreemd, dat gij wankeldet, toen mijne hand u niet meer kon leiden en steunen!' sprak Loyse, zacht weemoedig. 'De Heer heeft gewild, dat ook dit zwaard mij door de ziele zou gaan; de Heer heeft gewild, dat gij in deze diepte zoudt neêrdalen, dat gij tot Rome zoudt naderen.'

- 'Helaas! de wereld lachte mij aan, - uw martelaarschap schrikte mij af, - en het scheen mij ligter de uiterlijke voorschriften der Kerk na te leven, dan aan de zwaardere eischen der evangelische vrijheid te voldoen... Dat het mij op het allerdiepst heeft berouwd, dat het mij op banger worsteling heeft gestaan, dan het mij gekost zoude hebben u in de ballingschap te volgen, behoef ik het u nog te verzekeren?.. Gij weet, hoe ik later de strikken verfoeide, waarin zich mijne jonkheid had verward.... Maar, helaas! daarmeê waren ze nog niet losgescheurd.... Daarmeê was het terugkeeren van den verkeerden weg mij nog niet mogelijk gemaakt. Nooit heb ik het dieper ingezien, nooit smartelijker gevoeld dan juist gister, toen ik de bittere vruchten heb gesmaakt van gevaren, waarin men zich begeeft en aan welke men zich niet meer kan onttrekken, waarbij terugtreden even onmogelijk is als vooruitgaan, waarbij alles wat u omringt, u schijnt toe te roepen: "hier zult gij omkomen!"'

- 'En toch daagde er redding, niet waar? Toch heeft de Heere uitkomst gegeven!'

- 'Ja, wel uitkomst!' herhaalde Madeleine in geestdrift,

‘al was het in de uiterste ure, en schoon ik dreigde te bezwijken. Dansen, als men vrolijk gestemd is, als men zich opgewekt en blijgeestig gevoelt, ik begrijp het, ik zou het kunnen meêdoen, schoon ik het een ijdel vermaak achte; maar dansen, met een bezwaard gemoed als het mijne, met een hart, dat van angst dreigt te barsten; dàt, Moederlief! was ook eene pijniging, mogelijk ligter dan die gij hadt door te staan, maar voor mijne zwakheid wel wat overzwaar! Ieder oogenblik vreesde ik neêr te zinken, en moest echter nog met een glimlach betuigen, dat ik mij wèl gevoelde.... Daar daagde de uitkomst, de volkomene, door een moedig en magtig held, die mij, met éénen zwaai van zijnen sterken arm op eens uit de engte ligtende, in de ruimte bragt! Het was mij te moede of de engel van Gods kracht verscheen en zich mijner ontfermde!’

En Madeleine's oogen glansden van opgewondenheid en hare wangen kleurden zich met een levendigen blos.

- ‘Kind! kind!’ viel Loyse in, ongeruster dan zij wilde doen blijken. ‘Uwe geestdrift mag zich geen afgod maken van een mensch, en het werktuig uwer uitredding verwarren met Hem, die het gebruikte.’

- ‘Dat zal ik ook niet, moeder!’ hernam Madeleine kalmer. ‘Het is de Heer, die het Kapitein Héraugière in het harte gelegd heeft, om vaders getrouwheid en uwen ijver voor Zijne zaak te beloonen met uwe haastige wederkomst, en de roemruchte Ridmeester voerde alleen uit, wat zijn bevelhebber hem had opgedragen! Maar ziet gij, moeder! ik had gister avond uren lang geleefd als in het vagevuur...’

- ‘Het vagevuur!’ viel Loyse in, ‘dat bijgeloof der roomsche Kerk...’

- ‘Ik hecht er zelve niet aan; maar ik weet geen beter beeld om u te schetsen wat ik gevoelde, toen ik mij daar bewoog onder die loszinnigen en roekeloozen, die comedie speelden, tot met de mirakelen des Heeren toe! Moest niet hij, die mij daaruit kwam verlossen, me een bode des Hemels zijn?’

- ‘Ik begrijp mij den indruk, dien zulk een man, onder zulke omstandigheden, op den geest mijner Madeleine heeft moeten maken...’ hervatte Loyse, haar met dubbele opmerkzaamheid gadeslaande.

- ‘Ja! den verwonderlijksten,’ hernam Madeleine, als onwillekeurig bij zich zelve en met eene naïve openhartigheid, die zij niet wist te beheerschen. ‘Hij deed mij op eens een licht

over mij zelve opgaan... Ik zou mogen zeggen, dat hij mijn hart heeft veranderd. Enkel eene vraag van hem, was genoeg om mij de dubbelhartigheid, die ik tot hiertoe had moeten plegen, te doen onderkennen en verfoeijen, dieper en smartelijker dan ik die nog had begrepen. Zonderling, niet waar, hem zelven, den vreemdeling, hem had ik wel vergiffenis willen vragen voor mijn bedrog, dat hem toch in niets kwetste!.... Gij weet niet hoe zijne blijkbare misbillijking van hetgeen ik mijn zwaarsten pligt achtte, mij in 't harte trof.'

- 'Ge hebt gezien, Madeleine! dat ik deze afkeuring deel, al erken ik wat ter uwer verschooning strekt. Opregtheid is intusschen des Christens eerste pligt, en daarom, melieve! zal niets u beter passen, dan zoodra mogelijk Charles Kerkadet in te lichten van hetgeen hem noodig is te weten, al zoudt gij u zelve daarbij ten diepste voor hem verootmoedigen....'

- 'Hij is al ingelicht, moeder!' riep Madeleine met levendigheid, 'Marcelis Bacx heeft het op zich genomen...'

- 'Die overeenkomst tusschen u en dien vreemde!' sprak Loyse, met moeite haren schrik ontveinzend.

- 'De overeenkomst van algeheele opregtheid jegens Kerkadet; schuilt daar kwaad in, moeder?' vroeg Madeleine, de heldere, blaauwe oogen vrijmoedig naar hare moeder opheffend.

- 'Maar hoe kunt gij dan klagen over strijd en verwarring in u zelve?' en de onderzoekende blik bleef op Madeleine rusten.

- 'Ziedaar juist wat mij pijnigt en ontstemt; opregtheid moest ruste geven, en toch, nooit klopte mij het harte onrustiger dan juist nu!...'

Bonzend viel de klopper neêr op de huisdeur; de Jonkvrouw zweeg en verbleekte.

- 'Wat kan het zijn?' vroeg Vrouwe de la Géneste luisterend.

Madeleine was opgesprongen. Voetstappen deden zich hooren in den gang, maar zij naderden het vertrek niet.

- 'Toch is het vaders stap!' giste Madeleine, na eene wijle wachtens. In zekere spanning zagen de beide vrouwen den

Schepen eensklaps binnentreden; reeds in zijn ambtsgewaad gehuld, de barret op, de keten om den hals, trad hij naar Loyse toe, en sprak wat gejaagd:

- ‘Melieve! ik kwam alleen thuis om mij te kleeden voor het Raadhuis; verschoon in mij nog eene wijle den verstrooiden echtgenoot. - Loyse! Madeleine! deze ure is eene hoogst gewigtige; de Syndicus heeft den Raad belegd bij 't vernemen der verrassing van 't kasteel, en onderweg heb ik een bode opgevangen van Luitenant Paets, die herwaarts kwam om mij meê te deelen, dat deze voornemens is de stad aanstonds tot overgave te sommeren. - Gelukkig was de Griffier met mij, en konden wij dus dadelijk onze maatregelen nemen. Ik heb hoop dat zij afdoende zullen zijn en wij het tot eene snelle en goede beslissing in den raad zullen brengen. - Maar toch... het kan anders uitvallen, wij moeten op die mogelijkheid verdacht zijn. Ik zal dan laten waarschuwen en Madeleine weet wat zij in dát geval te doen heeft. - Tot straks, Loyse! ik ga heen om voor u en de uwen hier vrijheid en veiligheid te veroveren. Uwe tegenwoordigheid in de stad zal mij een dubbele prikkel zijn om standvastig te blijven. Desondanks... ik voel het in de rilling die mij overvalt bij de gedachte aan mislukking... gij zijt te vroeg hier gekomen voor mijne rust en voor uwe veiligheid.’

- ‘Ridmeester Bacx!’ en Loyse wierp ter sluik een blik op Madeleine, die bloosde toen zij den naam dus onverwacht hoorde uitspreken, ‘Ridmeester Bacx had werkelijk order mij niet binnen de stad te brengen vóór zij over was; maar eens onder weg hadden wij beiden haast.’

- ‘Maak dan dat dit te vroeg u noch mij berouwe. Ik zou zwak worden als ik u op nieuw in gevaar wist, Loyse!’ En de grijze Schepen drukte zijn echtgenoot een kus op het voorhoofd, die van iets anders dan van jeugdig vuur, die van diepe, teedere hoogachting getuigde. ‘Loyse! behoed u zelve zoo veel in u is voor mij; wat het mij zegt u te missen, heb ik te pijnlijk gevoeld, om u niet te smeeken, u zelve ditmaal niet onvoorzigtig te wagen. Ik zal Madeleine op de hoogte houden van alles, wat er op het Stadhuis voorvalt. Gij zult te zamen raadplegen en handelen naar kloekheid en overleg u ingeven; maar zoo het dáár tegenviel, zoo er strijd moet zijn, eene andere strijd dan die der discussiën, dan loopt mijn huis het eerste gevaar, en daarom beloof mij, Loyse! dat gij,

zelfs bij maar een schijn van gevaar, zonder toeven, zonder aarzelen, zonder u om mij te bekommeren, de wijk zult nemen naar het kasteel: dáár zijt gij veilig. Wat er ook gebeure, niemand hier in de stad draagt er nog kennis van dat gij leeft! Niemand onderstelt de mogelijkheid van uw terugkeer. Nóg kunt gij als eene onbekende, in uwe huik gedoken, Hoey doorgaan, om u naar het huis van Zibrecht in de Kreeft te begeven, die u naar 't kasteel zal voeren. Beloof mij ter mijner geruststelling, dat gij alzoo zult doen.'

- 'Ik zal uwen wil nakomen, uw voorschrift stiptelijk opvolgen, Pierre! Wees er zeker van.'

- 'Daarmeê verlaat ik u tot een spoedig weêrzien.'

- 'Zoo God wil!'

- 'Madeleine!' zeî de Schepen tot zijne dochter, die hem uitgeleide deed. 'Als er boodschappen mogten komen voor mij, doe mij die ijlings bezorgen.'

- 'Ik beloof het u, vader! al zou ik zelve....'

De Griffier trad uit de zijkamer te voorschijn.

- 'Vandaag wordt er op het Stadhuis niet gedanst, juffer Madeleine!' zeî hij met bedoeling.

- 'Dat is een zegen, heer Griffier! nu zijn de Heeren aan de beurt,' repliceerde Madeleine.

Eens gestoord in haar vertrouwelijk gesprek, waren moeder en dochter op het hoofdonderwerp niet teruggekomen.

Vrouwe de la Géneste wist genoeg, en haar moederhart sidderde; maar zij had te veel ervaring om niet te begrijpen dat waarschuwen bij een opkomenden hartstogt slechts de vlamme doet uitslaan, die men meent te blusschen. Afleiden en in de ure des gevaars dubbele waakzaambeid oefenen, scheen haar de beste partij toe, die zij kon kiezen. En die afleiding, zij behoefde haar niet te zoeken; de vrouwen dankten haar eener vroomheid, die voor eene wijle het aardsche wijken deed.

Het was eene gewigtige ure, had de la Géneste gewaarschuwd. Beiden hadden het diep gevoeld, en.... zij hadden te zamen gebeden; dat was te zien aan Madeleine's glinsterende oogen, terwijl zij, nog onder den indruk der zielsverheffing, als werktuigelijk de zaâmgevouwen handen op de knieën liet rusten.

Loyse Briant in stille aandacht verzonken, hield haar kleine Fransche psalter, half geopend, tusschen de vingeren gevat.

- ‘Wat zij toch goed en liefelijk is, die zamenstemming,’ hief Madeleine aan, het zwijgen afbrekende. ‘Moeder! zoo 't mij gegund ware geweest, u altijd nevens mij te hebben, wat zou het anders met mij zijn; wat zou ik over minder zwakheid en zonde hebben te treuren.’

- ‘Anders zou het geweest zijn, melieve! maar hoe zouden wij menschen durven zeggen, beter.... Geloof het niet, Madeleine! nu hebt gij geleerd, wat maar zelden op uwen leeftijd te leeren valt; wat menigeen levenslang niet leert vatten: op u zelve staan in 't geestelijke, al was het dan ook met wankelen en struikelen, al was het dan ook niet altijd vooruitgaan. Gij hebt leeren rekenen op Gods genade en u daaraan overgegeven, al bleek uw geloof zwak en onvolkomen; vulde niet haar rijkdom het ontbrekende aan? Ik met u zijnde, zoudt gij slechts naast mij zijn voortgeschreden; nu hadt gij u zelve een weg te kiezen....’

- ‘De Heer, die mijn gemoed kent, weet met welk een vastheid van wil ik Rome verworpen heb in 't harte, al moest ik door uiterlijken dwang de knieën in den Baälstempel buigen.’

- ‘Zoo uw scherpziende oom mij geen moed had gegeven op uwe toebrenging, ik had nooit op zooveel beslistheid durven rekenen. Uit uwe brieven bleek zij mij niet.’

- ‘Uit de vroegere dat kan zijn; in den eersten tijd kon ik niets van mij zelve zeggen dat u op dit punt ruste gaf; later was de gelegenheid schaarsch en weinig betrouwbaar. Ik durfde daarin mijn geheele hart niet uitstorten; ik liet het bij enkele woorden, bij wenken, bij uitdrukkingen, voor anderen dubbelzinnig, voor u hoopte ik wel verstaanbaar.’

- ‘Ook heb ik ze verstaan! maar ik vreesde juist daaruit een hinken op twee gedachten, dat mij groote vreeze inboezemde, vooral onder de omstandigheden, waarin gij verkeerdet. En had ik u door 't geloove niet geweten onder de genadige bewaring des Heeren.... mijne ballingschap ware nog door de bitterste kwellingen verzwaard...’

- ‘Maar in den laatsten tijd toch, moeder! heb ik u volkomen over mij zelve ingelicht in alle opregtheid.... Immers in mijn jongsten brief, naar vaders meening in zoo trouwe hand gelegd en waarvan de man, die zich Rosse Jan noemt, de bode zou zijn...’

- ‘Die is nooit tot mij gekomen. Rosse Jan zelf klaagde over trage kondschap met Hoey. Ook Kapitein Héraugière, zoo als ik uw vader schreef, verkeerde in onrust.’

- ‘Ondanks de goede verzekeringen, hun door vader schriftelijk gedaan? dat is zeer opmerkelijk, dat moet hier in stad, dat moet bij meester Zibrecht schuilen.’

- ‘De bezwaren en 't gevaar, die er uit ontstaan konden, zijn nu al overkomen; maar bij die ongerustheid kunt gij u voorstellen, Madeleine! in welke slingering tusschen hoop en vrees ik herwaarts kwam, en hoe smartelijk schril mij de boodschap in de ooren klonk, waarmeê uwe Trinette de vreemde meende af te schepen: “De Schepen is met zijne dochter op het Vastenavondsbal!” Het gezag van den Ridmeester bleek noodig om de deerne desondanks te bewegen d i e r v r e e m d e toegang te geven, der vreemde, die haar regt daarop niet durfde laten gelden. Al mijne zelfbeheersching, in jaren lange oefening verkregen, werd er vereischt, om later de vraag, die mij op de lippen brandde, te weêrhouden; de vraag: “of zulke verstrooijingen en vermaken behoorden tot de gewoonten van het huis?”’

- ‘De goede Trinette zou eerlijk en naar waarheid “neen,” hebben geantwoord,’ zeî Madeleine glimlagchend.

- ‘Ik wilde het er niet op wagen; ik wilde u en mij zelve niet vernederen met de getuigenis eener dienstbode in te roepen over u; maar toen ik daar eenzaam zat in die huiskamer, waar overmaat van herinneringen mij aangrepen, waar velerlei angsten mij overvielen, weet gij, Madeleine! wat mij allerverrassendst rust en troost gaf, ondanks al de teleurstelling, die mij trof, ondanks het wachten, het, naar 't mij toescheen, eindeloos wachten?’

- ‘Ik gisse het, moeder!’ riep Madeleine aangedaan; ‘gij zocht en vondt uwen ouden bijbel op het zelfde plaatsje waar die altijd plagt geborgen te worden!’

- ‘Gij hebt het geraden; ik vond den sleutel juist waar die liggen moest. Gij hadt deze goede gewoonte althans niet verzaakt;... gij hadt moed gehad haar vol te houden!’

- ‘D i e moed heeft niet veel verdienste; op Trinette's getrouwheid kon ik rekenen.’

- ‘Ik sloeg het dierbaar boek open; ik vond er de sporen in dat gij het laast, en hoe dankte ik God voor dien blik in uw harte.’

- ‘Gij weet toch aan wiens krachtige opwekking ik het wederkeeren tot de zuivere waarheid dankte, na mijn afval?...’ vroeg Madeleine.

- ‘Ik weet dat uw oom Nicaise veel had gewaagd om u op te zoeken en toe te spreken; hij geloofde goed zaad te hebben gestrooid, in dankbare aarde gevallen;... maar de grond kon ondiep zijn.... het onkruid er overheen wassen en.... daarbij alle bloesem komt niet tot vrucht...!’

- ‘Hij moet hier nu zelf komen oogsten!’ viel Madeleine met levendigheid in.

- ‘Ik twijfel er niet aan of hij zal zich herwaarts spoeden om de verstrooide schapen en lammeren, tot eene kudde te verzamelen...’

- ‘Als de Heer onze vurige bede verhoort, zal niets hem daarin verhinderen; wat zal het mij dan goed zijn tot de zamenkomsten der geloovigen meê op te gaan; eene vreugde, die ik nog nimmer heb mogen smaken en die afschijnsel moet zijn van de hemelsche zaligheid.’

- ‘Voorwaar, het is goed!’ hernam Loyse, ‘elkander steunende en stichtende, elkander opwekkende en vermanende; één in liefde, in geloof, in hope, dus komen de zwakken tot sterkte, dus gaan de sterken van kracht tot kracht. Voorwaar! het is goed, en niemand kent den rijkdom van dien zegen beter, dieper, dan wie er het derven van leerde voelen, die smarte droeg over de kwijning van het geestelijk leven bij zulk gemis. En toch, melieve! geloof daarin mijne ervaring; bedrieg u niet door in dezen op de menschen te zien en het al niet eeniglijk te wachten van God. Er is eene ontnuchtering, die zeer gevaarlijk kan zijn, bovenal voor levendige, hooggestemde gemoederen als het uwe. Tot in die bijeenkomsten toe, ziet men den hoogmoed, de eigengeregtigheid, de liefdeloosheid tot aller beschaming het Gode gewijde zamenzijn bevlekken. Zoolang het zwaard der vervolging rondflikkert, is de gemeente het reinst en de aansluiting der liefde het meest innig en opregt; maar als zij aflaat, als er overwinning is gegeven, als de engte tot ruimte wordt, dan.... ach! hoe ras schiet het onkruid onder de tarwe op; dan, ik spreek niet eens van de valsche broederen, die meê insluipen, dan komen wuftheid en wereldzin binnen, dan wast de zelfzucht met de begeerlijkheid, en...’

Men hoorde weêr den klopper op de huisdeur vallen, maar

ditmaal zacht, ditmaal bescheiden, alsof eene aarzelende hand die had opgeheven.

Trinette trad binnen om meester Zibrecht uit de Kreeft aan te dienen, die naar Juffer Madeleine vroeg.

Eene goede tijding was het voorzeker niet, die de herbergier kwam brengen. Het viel misschien aan het gemis der nachtrust toe te schrijven, dat de man er bleek en verslagen uitzag; doch dat zijne stem beefde, toen hij aankondigde, hoe er buitengemeen veel rumoers en opschudding in de stad was, dat had ernstiger oorzaak.

- ‘Maar dit waren we immers heden wachtende,’ hernam Madeleine koeltjes.
- ‘Ja! als men maar riep: “Weg met de inkwisitie! weg met de beulen! leve de vrijheid! en leve Meester Pierre de la Géneste!”’
- ‘Welnu! en doet men dat niet?’ vroeg de Juffer, nog altijd cordaat.
- ‘Daar is eene menigte op de been, die het roept, maar ook eene schare, die wat anders wil! De zaak blijkt te vroeg uitgelekt, de geestelijkheid is in de weêr; er zijn veel leêgloopers en monniken en werkvolk uit de mijnen op straat, en krijschen dreigend: “weg met de ketters! weg met de verraders! weg met de libertijnen!...”’
- ‘Dat klinkt onheilspellend; maar het is niet te verwonderen, dat er zich eenige tegenstand opdoet,’ hernam Madeleine; ‘het volk is als de baren der zee.’
- ‘Precies, Juffer! wie eerst het luidst: “triomf!” riepen, waar uw vader geprezen werd, zij roepen nu: “leve de Bisschop!” en onder zulke kreten is de Vaandrig de Preys met zijn trompetter door de stad heen naar 't Raadhuis getrokken! Wee ons! nu hoor ik zeggen, - want ik durfde mij zoover niet wagen, - nu hoor ik zeggen, dat de zaken daar verkeerd gaan... en ik kom het hier aandienen, omdat ik een wenk heb gekregen van den Schepen betreffende Mevrouw.’
- ‘Treed de zijkamer in, meester Zibrecht! ik zal mij met onze gast beraden...’ zeî Madeleine, die, hoe geschokt ook, het mogelijke deed om den zwaarmoedigen man niet door eigen onrust neêr te slaan.

Misplaatste deernis! want zoo de waard uit de Kreeft de zwakheid had beleden, aan welke hij zich in gemeenschap met Gonda had schuldig gemaakt, hij zou der zaak, die hij voorstond, beter dienst hebben gedaan, dan dit voorbarig jobsbode spelen heeten mogt. Herinnert mijn lezer zich Jacques Perret nog, den dubbelen Tartuffe, die aan beide zijden zijn voordeel zocht, en op bevel van Luitenant Paets in den kelder van meester Zibrecht was geworpen?

Il faut de la mémoire, tot voor *pauvre Jacques* toe!

Meêdoogend, als een vroom kind, had Gonda, uit het lusthuisje weêrgekeerd, in den vroegen morgen den gevangene een goed ontbijt gebragt, terwijl haar oom in persoon bij de kelderdeur de wacht hield. Moge men er haar niet te hard om vallen, dat zij Perret naauwelijks in zijne suffe verslagenheid zag neêrgedoken, of de lust hem wat moed in te spreken, kwam bij haar op. Al pratende had zij hem, in de gewisheid der zege, weldra het uitzigt geopend op eene spoedige bevrijding; de Staatschen waren immers nu meester van 't kasteel!

Het was er verre van dat die inlichtingen voor den fielt iets geruststellends hadden.

- ‘Och mij arme!’ was hij begonnen uit te roepen, ‘als de Staatschen hier de baas worden, dan ben ik een verloren man. Nu weet ik waarom ze mij gespaard hebben; 't is om mij later een jammerlijken dood te doen sterven!’

- ‘Ei neen! vrees dat niet!’ had het goêlijke kind getroost. ‘Ik zelve zal uwe voorspraak zijn bij Wouter Willemsz, die heeft een wit voetje bij Kapitein Héraugière!’

- ‘Héraugière!!’ En de laaghartige was onder de ijsselijkste angstkreten, zoowel zijne spaansche spreekwoorden als zijne studie van Reintje de Vos vergetend, voor haar voeten neêrgevallen, smeekende, dat zij hem voor dien geweldige beveiligen mogt. ‘Als Héraugière komt, laat hij mij dood martelen, dat is zeker!’ kermde hij.

- ‘Maar kent die groote Kapitein u dan in persoon?’ vroeg zij nieuwsgierig

- ‘Wat doet er dat toe?’ hernam hij weder gevat, ‘hij zal van mij hooren en dat is genoeg! Neen, Gondalief! breng mij niet in het verderf! Ik heb u bijster gekweld, dat weet ik wel, maar 't was uit minne, louter uit minne voor uw aardig gezigtje...’

- ‘Als gij weêr zoo begint ga ik heen...’ viel zij in, en het zoet gelaat werd stug en streng.

- ‘Neen, ga niet! luister! luister een omzien! Gij zult toch wel een vergefelijk harte hebben.... Ik zal er nu maar voor uitkomen: ik ben van uwe religie! alleen om waard in de Kreeft te worden, en uit vreeze voor de inkwisitie, heb ik mij zoo bar-roomsch aangesteld. Het was zondig, maar gij zult daarom toch geen broeder in den geloove...’

- ‘Loop met je broederschap!’ riep zij toornig, ‘daar wil ik niets van weten!’ en reeds wipte zij eenige treden den trap weêr op.

- ‘Wel, Gonda! bitterder heb ik mij nooit bedrogen; ik meende, dat gij een christelijk gemoed hadt!’ bragt hij uit, teleurgesteld op zijn hoop stroo neêrvallende.

- ‘En wie zegt u dat ik het niet heb?’ sprak zij, op nieuw stilstaande; ‘maar wat doet dat hier ter zake?’

- ‘En dat gij wat beters weet te doen dan paternosters slaan....’

- ‘Zoo is het, Jacques! ik bid het “Onze Vader!” met een geloovig harte,’ hernam zij ernstig.

- ‘Nu dan, zoo waar gij dat doet, betracht het ook, en breng een armen zondaar als mij, niet in last en lijden....’

- ‘Wat kan ik er tegen doen?’ vroeg zij zachter.

- ‘Gij kunt mij redden, als gij het wilt!’ verzekerde hij met vuur, ziende dat hij veld won.

- ‘Hoe toch?’ vroeg zij geroerd, maar de handen terugtrekkende, die hij wilde vatten.

- ‘Wel! door mij te laten ontvlugten, vóór dat Kapitein Héraugière mij een kop kleiner maakt!’

- ‘Neen, Jacques! dat mag ik niet doen,’ fluisterde zij; ‘oom staat boven bij de deur, hij kan u hooren!’

- ‘Zie toe hoe gij het met uwe conscientie vinden zult, als gij weldra verneemt, dat ze mij op de pijnbank hebben gelegd; dat ik gevierendeeld of geradbraakt of met ketenen over een vuur gehangen...’

- ‘Zwijg van die akeligheden!’ riep zij.

- ‘En dat alleen door uwe schuld!’ eindigde hij zegevierend.

- ‘Door mijne schuld!’ herhaalde zij, verbijsterd door de gruwelen, waarmede hij hare verbeelding martelde.

- ‘Door wie anders? of hebt gij het niet in uwe magt straks maat eventjes de deur open te laten en te doen of gij

niets merkt, als ik er partij van trek? Och, Gonda! heb deernis!...' en die stem bleek te kunnen smeeken.

- 'En als gij vrij zult zijn, gaat gij ons op nieuw kwellen en.... zult gij misschien oom verraden!' maar uit den toon sprak aarzeling, geene afwijzing.

- 'Het zou immers niet meer in mijne magt staan, al was ik zoo boos als ge mij gelooft! Gonda! schat mij niet erger dan ik ben! Als gij mij nu ontvlugten laat, zal ik wel zorgen in deze verwarring de stad uit te komen, en gij noch iemand van de uwen zult mij ooit weêrzien. Ik zal zelfs nooit weêr van mij laten hooren, maar u mijn leven lang dankbaar zijn.'

- 'En als Luitenant Paets naar u laat vragen?'

- 'Och! die zal nu wel wat anders te doen hebben, dan te denken aan zoo'n poveren hals als ik ben. Geloof mij, Gonda! geen haan zal er naar kraaijen, als gij doet wat ik zeg...'

- 'Luister! houd u nog wat rustig... Ik wacht Wouter Willemsz straks hier... ik zal het met hem overleggen!'

- 'Met hem! die mij haat omdat ik u mooi vind! Wee mij, Gonda! ik zie maar al te klaar dat gij mijn verderf wilt.'

Dat moest Gonda toegeven. Wouter was niet gunstig voor den gevangene gestemd en daarvan was zij zelve oorzaak, en ondanks haar weêrzin in den snoever, gevoelde haar harte een mededoogen, dat zij niet te keer kon gaan.

- 'Met oom spreken is beter!' fluisterde zij bemoedigend, trippelde den trap op en stoorde zich niet aan het knorrig verwijt, waarmeê meester Zibrecht's ongeduld haar ontving. Trots al zijn zuur zien, droeg zij hem het verzoek op het schoonschijnendst voor.

De herbergier voelde zijn oud zwak weêr opkomen. Een ganschen nacht gevangenschap, was dat niet al eene harde straf? *Pauvre Jacques!* hij mogt een bluffer, hij mogt zelfs een bedrieger zijn; maar eigenlijk kwaad had hij nog niet gedaan, en men behoefde hem nu niet meer te vreezen! 't Was toch een mensch en... het kon waarheid zijn, welligt was hij van de religie! Waren eens de Staatsche officieren meester binnen Hoey, dan had hij, Zibrecht, in de zake Perrets geene stem meer; dat zag hij duidelijk in. Ééns in zijn gansche leven, ééns het vorstelijk regt van gratie uit te oefenen, waar het leven of dood gold, dat scheen hem eene triomfantelijke daad; en Gonda voegde er, om oom over te halen, zoo gemoedelijk

vleijende woordekens bij, dat hij weldra voor de verzoeking bezweek.

Meester Zibrecht schoof met opzettelijke luidruchtigheid den zwaren grendel van de kelderdeur af en deed of hij niets merkte, toen spoedig daarna de gevangene zich weg maakte, om, zoo als de onnoozele man zich vleide, weldra de stad te verlaten, in welke hem zooveel gevaars dreigde. Behoeven wij te zeggen, dat die korte tijd intusschen volstaan had om bij Jacques Perret een gansch ander plan te doen rijpen? Hij kon met de pas verkregen kennis zijn voordeel doen. Hoewel er niet weinig grootspraak liep onder zijn bluffen op connexiën met voorname Hoeysche geestelijken, was er toch i e t s waars aan. Hij stond in betrekking tot zekeren Prior van een der talrijke kloosters, en hij begreep, dat deze zijne ontdekking duur zou betalen, er partij van trekkende tegen de Staatschen, in wie hij zelf van nu aan zijne geduchtste vijanden zag. Hij zocht dien geestelijke op en door dezen in eene cel, als de nood het eischen mogt, van eene veilige wijkplaats verzekerd, volgde hij met innig welgevallen zijne aanwijzingen, die hem maar te zeer in staat stelden zich te wreken op hen, die hem hadden ontmaskerd. Hij liep Hoey door om de bewoners op de been te brengen en aan te hitsen tegen de Staatschen, die het kasteel hadden overrompeld en volgens hem nu de stad bedreigden met plundering en brandstichting en moord!

Het intermezzo, dat wij begonnen u te vertellen, toen Madeleine meester Zibrecht een oogenblik in de kamer alleen liet, is medegedeeld; wij hebben thans van een ander, gelukkig korter, te reppen, dat ons van zelf in dat vertrek terugbrengt. Trinette, door wie de waard uit de Kreeft was binnengelaten, Trinette had begrepen, dat zij wel eventjes op de stoep mogt staan kijken naar het volksgewoel, waarvan zij zich de oorzaak op aschdag-morgen niet wist te verklaren.

Voorzeker, het meerendeel dergenen, welke zij gewaar werd, bestond uit Vastenavondgangers, die zich in allerijl van hunne bonte plunje hadden ontdaan, die met de grijns ter hand ter kerk waren geweest, en nu het kruiske op het voorhoofd droegen, ten blijke dat zij stof waren en tot stof zouden weêrkeeren. Maar niet allen bleken zoo vroom te zijn gestemd; niet allen bleken zich ter kapelle te reppen, die tegenover des Schepens woning lag. Het was er verre van dat de gesprekken, die Trinette vernam, louter de vermaken

golden van den voorbijgeganen nacht; het meisje hoorde van eene vreemde vlag mompelen.....

- 'Waar?' wilde zij vragen, 'wat?' maar op eens schoot een flinke borst uit den digten drom van burgers naar haar toe, streek haar schalk langs de gladde kin, kuste het mooije gezigtje een, twee, drie keer, en draaide haar toen zoo lustig in het ronde, dat de gansche voorbijstuivende zwerm toejuichte.

- '*La belle enfant! faites m'entrer*.'

Den wilden maar rappen gast af te weren en toch te woord te staan, toen hij andermaal fluisterde: 'laat me binnen, ik moet uwe Juffer spreken!' geschiedde in het eigen oogenblik. Trinette voelde een groot stuk zilvers in hare hand glijden; het zou, wij getuigen het ter eere van het meisje, het zou den jonkman weinig hebben gebaat, ware hij leelijk geweest; maar nu het geld zich voegde bij het mannelijk schoone gelaat, zigtbaar geworden toen de valsche baard om den kus ter zijde ging, nu was hij onloochenbaar een h e e r , '*wär sonst ja nicht so keck gewesen*.' Vast ging hij haar vóór, tot verbazing van Trinette zelve, voor wie sedert gister alles binnen en buitenshuis veranderd scheen; die hem nog eenmaal trachtte te weêrhouden, en toch, trots al zijne dartelheid, ijlings maar weêr op den voet had te volgen.

- '*Est-ce ici?*' vroeg de jonkman, den knop van de deur der zijkamer in de hand.

Trinette knikte 'ja!' en hij was binnen.

- '*Ah ça! - mon hóte! - dorénavant l'écrévisse a donc des ailes!*' en de sidderende meester Zibrecht keerde zich om en zag zich *nes à nez* met den kwelzieken Nicolaas.

- 'Wij zijn verloren, niet waar!' steunde de waard.

- '*Que diantre!* hoe rekent gij dat uit, omdat er wat schuins volkje langs de straten zwiert?'

- 'Neen! maar omdat de geestelijken zich met de zaak gaan bemoeijen.'

- 'En onzen Heeren op het Stadhuis den voet dwars zullen zetten, daar valt niet aan te twijfelen, *mais*... de kern der burgerij, de *arts et métiers* zijn er ook nog... *Courage*, meester Zibrecht! *Comment va le prisonnier?* die nu wel scheel zal zien van den honger?'

- 'Van hem zult ge geen last meer hebben!' luidde het gedwongen antwoord.

- '*Comment, ivre-mort de votre bon vin?*'

- ‘Neen, ontvlugt... en de stad uit.’

- ‘*Fiez vous au renard!*.... maar zeg eens, *l'ami!* hoe kon hij ontvlugten, zonder uw toedoen?’

- ‘Een beetje medelijden en...’

- ‘*Et plus de bêtise!* Hoe zult gij Luitenant Paets, hoe Rosse Jan vooral onder de oogen durven komen met dat berigt?’

- ‘Help mij verontschuldigen!’

- ‘*Je vous aiderai de ma façon, si;* maar daar is Juffer Madeleine’... En met eene behaagzucht, die voor eene minder statelijke jonkvrouw dan de Schepensdochter iets innemends zou hebben gehad, die zelfs bij haar het doel niet geheel miste, legde de schalk den valschen baard af, zocht met zijne blanke hand de wanorde der lokken te hulp te komen, en deed hij, op het herhaald: ‘*pardon de mon désordre!*’, de betuiging volgen, dat hij door zijn vader gezonden werd...

- ‘Wie zijt gij, jonkman! uwe stem komt mij bekender voor dan uw wezen.’

- ‘*Merci du gracieux souvenir, belle dame! Vous m'aves indiqué le sénateur de Venise au bal!*’ en Nicolaas schetste haar met de hem eigen *verve, l'indignation de Cléopatre*, bij het openen van het juweelkistje.

- ‘*J'y suis*, gij zijt alzoo van de onzen?...’ vroeg Madeleine op wat gejaagden toon.

- ‘*Je m'en flatte!*’ en de schalk boog zich, ondanks zich zelven met een ondeugend glimlachje.

- ‘Gij komt mij een berigt brengen van mijn vader!’

- ‘*Pardon, Mademoiselle! si vous permettez non du vôtre, mais du mien;*... doch het is voor den Schepen... het moet hem worden overgebragt, en wel ten spoedigste!’

- ‘*J'en réponds*, zeg mij wat het is.’

- ‘*La prêtraille s'agite pour nous couper le pas;* in processie trekt zij op naar het Raadhuis. Dat kan gevaarlijk worden, als de Raadsleden zwak zijn. *Afin de venir en aide aux faibles, s'il s'en trouvaient*, is mijn vader bezig, de kern der poorteren, de gilden, de schutters op te wekken zich de wapens aan te gorden, om den schrik, die het rumoer van dat schuim des volks kan teweegbrengen, tegen te gaan. *Mais il faut qu'il en soit instruit sans délai*, en er moet een betrouwbare boodschapper worden gevonden, die tot in de zaal kan doordringen en wien den Schepen het oor zal leenen in een oogenblik als dit.’

- '*Vous même, peut-être!*' sprak Madeleine, en schoof een ring aan haren vinger heen en weêr, of deze ten blijk dienen zou, dat zij hem waarlijk gezonden had.

- '*Si vous saviez ce qu'il m'en coûte de devoir vous refuser*,' betuigde Nicolaas zoo ernstig; '*une bague de cette belle main!*' kon hij zich niet weêrhouden er bij te voegen; '*mais je ne puis être de secours que dans la foule, à la tête de nos ouvriers, de mes amis*...'

- 'Meester Zibrecht, gij?'

- 'Verschoon mij, Juffer! een arme weêrlooze herbergier, als ik ben, kan zich zoo openlijk niet blootgeven; heb ik niet reeds het mijne gedaan in de zaak van de vesting? In 't geheim wil ik alle diensten verleenen, die men van mij vergen kan. Mijn huis... al wat het mijne is, staat open voor u en de uwen, ingeval van nood, als wijkplaats; maar ten aanhoore van de geheele burgerij en de geestelijkheid te zeggen: "ik ben ook van hen!" dat gaat niet aan.'

- 'Gij hebt gelijk! wie bloode is vertrouwt men zulk een boodschap niet toe.'

- '*Croyez m'en, Mademoiselle! vous avez du coeur*, ga zelve...'

- 'Het is een moord, de Juffer tot zulk een waagstuk aan te zetten!' borst de waard uit.

- '*Allez donc, ça lui réussira*. Door 't volk komt zij ongedeerd heen, *tout Huy l'aime, on y apprécie la beauté!* Op het Stadhuis zal men des Schepens dochter den toegang niet weigeren, en binnen of buiten, *elle verra l'Échevin!*'

- 'Ik aarzel,' sprak meester Zibrecht, 'wat u te raden!'

- '*Vous êtes l'hésitation personnifiée!*' zeide Nicolaas smadelijk, 'maar wij hebben iets beters te doen, dan den uitslag van uw beraad af te wachten. *Sur mon honneur, Mademoiselle!*' en er was eerbied in den ernst waarmede de groote zwarte oogen haar aanstaarden, toen zijn hand de golvende lokken ter zijde sloeg, '*n'hésitez plus, allez. En dépit de toute mes folies, j'ai le coeur bien placé, la patrie avant tout!*...'

En hij boog zich, bewonderend maar bescheiden, en verzekerende: '*Je veillerai sur vous en frêre*,' was hij verdwenen.

Madeleine miskende hem niet; zij scheepte Zibrecht af met de betuiging, dat zij zijne dienst voor het oogenblik niet behoefde daar haar gast geene noodzakelijkheid zag reeds nu naar 't kasteel de wijk te nemen.

Terwijl de stad in opschudding raakte door het weldra gewiekte gerucht, dat het kasteel overvallen was en de verrassers thans Hoey zelf opeischten, ging het niet minder levendig toe in den Raad. In den deftigen tabbaard, stijf gekraagd, de magistrale keten om de borst, de barret op het hoofd, had daar eene breede rij van mannen, in uiterlijke stemmigheid, met kalme waardigheid zelfs, in de kleine raadzaal of Griffiers-kamer aan de groene tafel, op 't raadsheerlijke kussen en in de Schepensbank plaats genomen. Maar innerlijk klopten de harten onstuimig; bij dezen van geheime bekommering over den aanslag en zijn beslissenden afloop; bij genen van verontwaardiging over 't verlies van het kasteel en de stoute opeisching der stad. De laatsten, Schepen de la Géneste vleide er zich meê, de laatsten zouden de minderheid hebben als het vraagstuk in stemming werd gebragt. Ten einde dit in volkomen vrijheid mogt gebeuren, had men Vaandrig de Preys, door wien de sommatie uit naam van zijn Luitenant was geschied, doen buitenstaan. En de discussiën namen haren aanvang, levendig, heftig, tot de woorden als scherp gepunte pijlen troffen of er op inhieuwen als *coups de sabre*. Ja, de tongen verkeerden in spietsen, en lang leed het niet, of er waren pijnlijk gewonden, van welke wij alleen Matthieu Chapeauville willen noemen. Hij gevoelde zich niet slechts zoozeer gekwetst, dat hij niet eens zijne stem wilde uitbrengen, daar louter het voorstel tot overgave van des Bisschops-stad hem reeds hoog verraad scheen; hij gevoelde het zich in die mate, dat hij met twee of drie Raadslieden, die hij voor zijne meening had weten te winnen, opstond om de woelige vergadering te verlaten. Het zou hun gelegenheid hebben gegeven, buiten de zaal naar middelen van tegenweêr om te zien, zoo er geen stadsbode was binnengetreden om eene deputatie uit de Kanunnikken aan te dienen, ten Raadhuize verschenen, om gehoord te worden, uit naam van den Prins-Bisschop.

Chapeauville wierp een blik van aanvankelijke zegepraal op zijne collega's. Tot zijn schrik en spijt moest de la Géneste zien hoe zijne geheime bondgenooten verbleekten; hoe de overigen zich haastten met de betuiging, dat het onvoegzaam zou zijn, dier bezending gehoor te weigeren.

Honderd malen beproefd, honderd malen bestreden, viel deze

tusschenkomst der geestelijkheid ditmaal kwalijk af te wijzen als eene inbreuk op de regten der Stadsbestuurders; zij kon, als de handhaving van die des Bisschops, worden verdedigd. De la Géneste zelf erkende het, al zweeg hij slechts zuchtende.

De Syndicus, gevolgd van eenige raadslieden, begaf zich buiten de zaal, de achtbare afgevaardigden te gemoet en leidde hen binnen.

Zes in getal, waren zij gekleed in den statigen tabbaard van violet fluweel, de koorkappen op, de gouden kruisen om den hals. Is onze goede kennis, de oom van Kerkadet, onder hen? Wij zien te vergeefs naar hem om. Toen zij plaats genomen hadden, - de Syndicus was zwak genoeg hun het hooger einde te laten, dat hun h i e r niet toekwam, - toen zij gezeten waren begon de Deken van 't Kapittel, die tevens Kanunnik-Inquisiteur was voor Hoey, met lucht te geven aan de verontwaardiging, dat zij eene zoo gewigtige en ergerlijke gebeurtenis, als de overweldiging van het kasteel, door straatgerucht hadden moeten vernemen. Zulk eene achteloosheid tegenover de Hooge Geestelijkheid, zeide hij, zou zeker niet hebben plaats gevonden, zoo niet sommige leden van den Magistraat heulden met den vijand en er belang in steldden het feit zoo lang mogelijk te verhelen.

Dit punt van beklag werd, wat de antecedenten betrof, met de kloekheid en de onbevangenheid van een zuiver geweten, door den Syndicus wederlegd; hij verzekerde dat niemand hunner, zoo ver hem bekend was, op andere wijze van 't gebeurde met het kasteel was onderrigt, en dat hij, zoodra dat ter zijner kennis was gekomen, in allerijl den raad had belegd, om te overwegen, wat er in dezen door den Magistraat moest worden verrigt. Ter naauwernood echter, zoo besloot hij, was men bijeengekomen, of reeds had een Staatsch Vaandrig als parlementair de officiële kennisgeving gebragt van de bemagtiging der sterkte door verrassing, tegelijk de stad sommerende zich over te geven bij overeenkomst, op gunstige conditiën.

- ‘En welk besluit heeft de Raad daarop genomen?’ vroeg de Kanunnik met al de scherpte der geestelijke aanmatiging.

- ‘Er is nog geen besluit genomen. Wij hebben den Vaandrig doen buitenstaan om de zaak te overwegen en in stemming te brengen.’

- ‘Schepen de la Géneste rekende er op de meerderheid aan zijne zijde te hebben, toen hij het voorstel deed om bij stemming te beslissen,’ beweerde Chapeauville.

- ‘En de Raadsheer Chapeauville, verklarende zich van stemmen te zullen onthouden, scheen niet eens voornemens aan de regten van den Bisschop het gewigt te hechten van zijn eigen votum!’ was de repliek van den Schepen, den bal terugkaatsende.

- ‘Waar sprake is van een voorstel om zijn wettigen Heer te verraden, acht ik dat een getrouw en wel eerlijk Raadsheer niet behoort te overwegen, maar onverwijld te verwerpen,’ antwoordde Chapeauville gevat.

- ‘Die regel zou hier te volgen zijn, zoo die wettige Heer zich niet onwettiglijk aan de constitutie had vergrepen,’ borst de la Géneste uit, met de beslistheid van wie zich zelven den terugtogt heeft afgesneden. ‘De Luiksche burger is geen vasal; hij is vrij geboren en wacht van zijnen Heer eerbiediging zijner regten, van den Magistraat, dien hij zelf aanstelde, handhaving zijner privilegiën. Wie uwer oordeelt anders?’

- ‘Het komt mij voor, dat wij van de kwestie afdwalen!’ het was de Kanunnik, die het woord nam. ‘Het is hier niet de vraag, welke de regten of de privilegiën der burgers zijn. Het geldt integendeel het regt van den Vorst en het behoud zijner stad. De verrassing van 't kasteel is een onbehoorlijk rooverswerk, en verdrag maken met hen die het pleegden, heet het feit erkennen en meê helpen bekrachtigen. Derhalve protesteert het Kapittel in naam van den Prins-Bisschop tegen elk besluit van den Magistraat, waaruit onderhandeling met de vrijbuiters zou kunnen voortspruiten.’

- ‘Maar als nu die vrijbuiters, zoo als Uwe Hoogwaardigheid ze noemt, van uit het kasteel de stad beschieten en verpletteren, waartoe de ligging en de hulpmiddelen, die de sterkte aanbiedt, hen volkomen in staat stellen,’ begon de la Géneste.

- ‘Dan moet de stad op het schielijkst in staat worden gebragt van tegenweêr, en alle inwoners als één man naar de wapenen grijpen!’ besliste de Kanunnik. ‘Hier is niet slechts een aardsch belang te verdedigen, het geldt de religie. Sinds de roovers niets zijn dan verdoemelijke ketters, zal de Heer des Hemels met al Zijne heiligen ons bijstaan.’

- ‘Er is een deel onder de burgers, die deze zaak juist andersom beschouwen, Hoogwaardige Heer!’ hervatte de la Géneste. ‘Ziedaar waarom het niet doenlijk zal zijn, de burgers als één man onder de wapenen te brengen.’

- ‘Vooral dan niet,’ merkte de Chapeauville aan, ‘als de

Magistraat het kwaad exempel geeft van verdeeldheid en heulen met de plegers van het verraad.'

- 'Eene misdadige gezindheid, die zwaar zal geboet worden!' dreigde de Kanunnik; 'want dit hoopje vermetelen zal zich verloochend zien door zijne eigene opperhoofden, of zoo niet, door zijne landsregering, en aan den toorn van den Prins-Bisschop worden prijs gegeven.'

De la Géneste, die zich zeker mogt achten van het tegendeel, door eigenhandige brieven van Héraugière, maar die niet het regt had op een oogenblik als dit, van deze verzekeringen te gewagen, drukte alleen op de bijzonderheid, dat de Vaandrig had verklaard, hoe Kapitein Héraugière, de gevreesde bevelhebber van Breda, in aantogt was met een leger van vijftienhonderd man om de stad in te nemen en alzoo de daad van zijn Luitenant te bekrachtigen. Het zou genoeg indruk gemaakt hebben op de Leden van den Magistraat om hen te doen beseffen welke onzinnigheid het heeten mogt, de stad, die inderdaad niet in staat van verdediging verkeerde, te willen houden met eene verdeelde burgerij en een half vaan bisschoppelijke waardgelders. Maar de Kanunnik, die aan deze mededeeling geen geloof hechtte, of wel, haar niet telde, hij hernam, daar hij uit aller zwijgen de gedrukte gemoedsstemming ried: 'Zoo staat het dan nu aan den Magistraat om het volk een exempel te geven van vastheid en getrouwheid, en ik stel voor dat men dit toone door den zoogenaamden parlementair niet te erkennen, als komende uit geen beter gezag dan dat van een particulier Luitenant....'

- 'Uwe Hoogwaardigheid meent dus, dat wij den Staatschen Vaandrig moeten terugzenden zonder antwoord?' vroeg de Syndicus op verdrietelijken, aarzelenden toon.

- 'Ik ben van gevoelen dat men hem in 't geheel niet moet terugzenden, maar eenvoudig gevangen houden, of zulk ander traitement aandoen, als waarmeê men gewoon is spiën of verraders te behandelen in tijden van oorlog.'

- 'Dat is ook mijne meening,' viel Chapeauville gretig in; 'wij zijn in ons regt den medepligtige der roovers op te hangen!'

- 'Met uw welnemen, Heer Collega!' hernam de Schepen, 'daarvan is hier ganschelijk de kwestie niet en uwe stem wordt daarover geenszins gevraagd; dit zijn nuttelooze zijsprongen, die ons van de hoofdzaak afleiden. De Raad is zaâmgeroepen om een besluit te nemen, hoe de stad tegen dreigende calamiteiten te veiligen, en dat goede doel zal zeer zeker niet bereikt wor-

den, zoo wij den parlementair met een onheusch of een ongewis antwoord terugzenden, veelmin zoo wij aan het heftig, en verschoon de opmerking, onchristelijk voorstel van Zijn Hoogwaardigheid gehoor gaven, dat daarenboven even gewaagd als onvoegzaam zou zijn. Mijnheer de Syndicus! ik stel voor de inmenging van de Geestelijkheid in de wereldsche zaken der stad eenvoudig te laten voor hetgeen zij is: een misbruik, en het voorts van de uitkomst der stemming te doen afhangen, welk antwoord er zal worden gegeven aan den Luitenant van Kapitein Héraugière.'

Vriend en vijand stond versteld over de cordaatheid van den Schepen de la Géneste.

- 'Gij verbeurt uw hoofd met te spreken zoo als gij doet!' fluisterde de Griffier, die naast hem zat, hem in.

- 'En gijlieden verzaakt uw aller eerste pligten en dierste belangen, met u door eene tiranniserende aanmatiging te laten vertsagen,' hernam deze luid.

Het mogt de moed der wanhoop zijn die onzen Schepen bezielde, moed was het onloochenbaar.

De Syndicus bleek hoe langer hoe meer met de zaak verlegen. Hij was niet van degenen, die voorkennis hadden gehad van het eedgenootschap. Maar hij was van hen, die zich sedert lang door den overmoed van de geestelijkheid gekrenkt en gedrukt gevoelden, en de la Géneste had dus in 't geheim op hem gerekend, als op iemand die geneigd zou zijn deze kans waar te nemen om zich van dien dwang te ontslaan. De Syndicus had er in het diepste, van zijn gemoed ook wel den lust toe, maar... niet als de Géneste en diens bondgenooten, droeg hij de bewustheid met zich om van eene onheelbare breuk met het gezag van den Prins-Bisschop... Ten overstaan der Kanunnikken aan het voorstel van de la Géneste gevolg te geven, zou inderdaad zulk eene klove doen gapen. Hij zag naar een uitvlugt om, - men moest de zaak nog eens rijpelijk overwegen, - ieder der Raadsleden zou dan openlijk zijn gevoelen zeggen; - hij zelf verklaarde, dat hij bereid was den Staatschen weêrstand te bieden en den Vaandrig met een weigerend antwoord terug te zenden,... indien dit de wensch der meerderheid zijn mogt. In 't geheim hoopte hij de opinie der minderheid uit te spreken, en bleek dat waarheid dan... zou hij zich de nederlaag volgaarne getroosten, daar hij openlijk bewijs had geleverd van des Bisschops belangen voor te staan.

De la Géneste begreep hem en vatte weêr moed op de kloekheid zijner bondgenooten. Als nu slechts allen, die het in 't geheim met hem eens waren, gevoelden dat zij door zich mannelijk te uiten en vast aaneen te sluiten, zoowel de zedelijke kracht als de getalsterkte aan hunne zijde zouden brengen, dan wachtte hen een triomf over de geestelijkheid, volstaande om de toekomst te waarborgen.

Maar hij had gerekend buiten de jammerlijke zwakheid, buiten de volslagen karakterloosheid der meesten; hoofd voor hoofd gesommeerd voor de zaak die zij door wilden drijven uit te komen, begonnen sommigen te weifelen, te vertsagen; en de zwakke minderheid zag zich reeds voor de helft versterkt door schuchtere overloopers. Waartoe uitvoeriger teekening? '*J'ai maints chapitres vus*,' het valt drie eeuwen later nog te zeggen: '*qui pour néant se sont ainsi tenus*.'

De la Géneste, standhoudende met diegenen welke als hij '*avaient brulés leurs vaisseaux*;' de la Géneste, dien aanstekenden afval waarnemende; de la Géneste vatte op nieuw het woord en dreigde met de gramschap van Kapitein Héraugière, die zeker de stad ter plundering zou prijs geven en de kloosters in brandschieten, zoo niet uitmoorden, als hij op andere wijze dan bij minnelijke schikking de poort binnentrok.

De Griffier, die tot hiertoe gezwegen had en die met een vrij geweten tusschen beide partijen in stond, voldeed nu eerlijk en kloekmoedig aan zijne belofte.

- 'Als men er zekerheid van had, dat de Gouverneur van Breda den aanslag van zijn Luitenant op het kasteel van Hoey goedkeurde en zich tot diens versterking en tot in het bezitnemen daarvan in beweging had gezet, dan was het klaarblijkelijk, dat het kleine hoopje bisschoppelijke waardgelders, bij groote verdeeldheid onder de burgerij, geen Staatsch leger van vijftien honderd man kon wederstaan, aangevoerd door zulk een vermaard bevelhebber; - dan was het zaak, dat men om nuttelooze bloedstorting te vermijden, en ter bescherming der ongelukkige inwoners, tijdig een goed accoord aanging met zijnen Luitenant, waarin,' dit zeide hij met verheffing van stem, 'waarin dan ook de geestelijkheid moest begrepen zijn!'

Maar de Kanunnik-Inkwisiteur antwoordde stout, dat de geestelijkheid protesteerde tegen elk verdrag met de kettersche overweldigers, en daarvan voor zich geen deel wilde uitmaken.

- 'De Vaandrig dreigt wel met de komst van Héraugière,'

hervatte de Syndicus, de la Géneste onderzoekend aanziende; ‘maar... heeft men zekerheid, dat deze werkelijk in aantogt is? en.... zijn de overrompelaars magtig genoeg de stad door geweld tot de overgave te dwingen, zoo het tegendeel waarheid blijkt. Is het m o g e l i j k ,’ en de Syndicus legde sterken nadruk op dat laatste woord, terwijl hij de la Géneste veelbeduidend aanzag. ‘Is het m o g e l i j k dat wij zelf ontzet krijgen door bijstand van de zijde des Bisschops?’

- ‘Die bijstand zal u geworden,’ viel de Kanunnik in. ‘Zoo z e k e r en snel, als de naastbij gelegen Spaansche troepen kunnen aanrukken.’

- ‘Wat meent Uwe Hoogwaardigheid daarmeê?’ vroeg de Syndicus koeltjes, die, uit een blik met de la Géneste gewisseld, moed had gevat.

- ‘Dat wij alleen een ijlbode naar den Aartshertog behoeven te zenden en we hebben hier Spaansche soldaten om de Hollandsche roovers te verdrijven en te weêrstaan.’

- ‘Spaansch garnizoen innemen!’ riepen enkelen opgeschrikt; en wij moeten tot hunnen lof getuigen, dat allen evenzeer verontwaardigd waren bij die gedachte. Chapeauville zelf was van gevoelen, dat men zulk een hagchelijke kans niet wagen mogt, zonder er den Suffragaan te Luik in te kennen.

- ‘De zaken gaan dáár altijd zoo langzaam: men zal aan den Aartsbisschop willen schrijven, die nu in den Rijksraad zit, en dus zullen er weken verloopen, eer we langs wettelijken weg bijstand krijgen! Nood breekt wet, en daarom...’

- ‘Daarom kan het ons ook niet ten kwade worden geduid, zoo wij door den nood gedrongen, ons met de bemagtigers van het kasteel verdragen,’ sprak de Griffier moedig.

- ‘Gij zoudt dit willen, gij?’ vroeg de Kanunnik-Inkwisiteur, een blik vol toorn en haat op hem werpende.

- ‘Liever dan den Spanjaard inhalen!.... Of wij in 't Luiksche al niet genoeg overlast hadden van diens overmoed!’

- ‘Daarbij, 't is onnoodig,’ hervatte Chapeauville met levendigheid. ‘De Ridder de Bruyssins, de bevelhebber der Provincie, heeft immers maar door een renbode kennis te krijgen van den staat der zaken, en hij zal binnen vier en twintig uren hier zijn met versterking.’

- ‘Als men daar zeker van is, dan is alles gevonden,’ sprak nu een der Raadsleden, die eene zwarigheid verschuiven

gelijk stelde met die uit den weg te ruimen. ‘Immers, wij moesten den vaandrig terugzenden met het voorstel om de sommatie vier en twintig uur in beraad te houden.’

Vele anderen achtten dien noodgreep der zwakheid goede winst; tot kloek doortasten had niemand op dat oogenblik den moed en de geheime eedgenooten namen met blijdschap deze schikking aan. De la Géneste, die er op rekende, dat Héraugière vóór het eindigen van dien termijn zelf zijne zaak zou komen bepleiten, geliet zich te berusten, daar er geen gunstiger uitkomst te verkrijgen was. En reeds gaf de Syndicus order aan den bode om den Vaandrig op nieuw binnen te leiden, maar de Kanunnik-Inkwisiteur voorkwam het; ziende dat dit voorstel door de groote meerderheid was aangenomen, stond bij op en zijne collega's volgden hem. Toch verliet hij de zaal niet; hij begaf zich slechts naar het hooge kruisraam, dat zich als een deur opende op het balcon of de puije van het Stadhuis, van welke men gewoon was den burgeren de besluiten van den Magistraat kond te doen.

- ‘Gij hebt het gewild!’ sprak hij, zich eerst tot de vergadering keerende. ‘Gij dwingt mij tot het uiterste; gij verpligt mij een beroep op het volk te doen.’

De la Géneste lachte in zijn vuistje. Het volk! het volk, dat nu op de been was, hij hield er zich van overtuigd, moest geheel op zijne hand zijn. De kern der burgerij was aan de zijde der vrijzinnige partij, en de kloeke handwerksgezellen, de heethoofdige gildebroeders en de weêrbare arbeiders uit de fabrieken, zij hadden maar een wenk noodig van hunne Dekens, Overlieden en Werkbazen, om, op de nadrukkelijkste wijze, hun afkeer van de geestelijke tirannie in 't gemeen en van de inkwisitie in 't bijzonder, te doen blijken.

Een beroep op het volk! dan was de triomf van de la Géneste zeker! Men zou het onder luide kreten hooren eischen, dat de Staatschen moesten worden ingehaald.

Intusschen, de Kanunniken verstonden het anders; de Kanunniken die van minder gehalte waren dan Marcelis Bacx. Ze bleken n i e t alleen gekomen.

Zij hadden het voorplein van het Stadhuis doen bezetten met al wat zij van bisschoppelijke soldaten konden bijeenkrijgen, en dezen ontvingen tot consigne den last niemand door te laten die het wachtwoord niet kende, door de monniken en de pries-

ters gegeven. Juist ter gelegenheid van den eersten vastendag was er veel graauws binnen Hoey, veel mijnwerkers en kolenbranders uit den omtrek, een domme hoop die op een vingerwenk van zijn biechtvader een kruistogt zou hebben ondernomen tegen den Bisschop zelf!

De burgers en de partijgangers van de la Géneste daarentegen, mede door belangstelling hoe de beraadslaging op het Stadhuis zou uitvallen naar de markt gedreven, zij waren teruggewezen door de waardgelders, wier spietsen en hellebaarden als een ijzeren cordon vormden, dat niet viel door te breken!

In alle gerustheid kon dus de Kanunnik-Inkwisiteur zijn beroep op het volk wagen, vooral zoo als hij dat inkleedde. Met statige deftigheid buiten getreden en zich op de puije vertoonende, werd hij terstond door de menigte toegejuicht. Hij beantwoordde dien welkomstgroet met een gebiedenden wenk, die stilzwijgen beval. Zijne collega's hadden zich inmiddels achter hem geplaatst om het protest meerder nadruk bij te zetten. En inderdaad, die achtbare mannen met hun slepende, fluweelen tabbaarden, met hunne kruisen op de borst, die van edelgesteenten schitterden, zij, die te Hoey in geen minder aanzien waren dan te Rome de Kardinalen en die werkelijk de schatten en den invloed van Kerkvorsten bezaten in het Bisdom, deze mannen moesten en mogten de menigte beheerschen.

De Kanunnik-Inkwisiteur bragt een ivoren kruisbeeld te voorschijn, tot hiertoe onder zijn ruimen tabbaard verborgen gehouden; het gewijde teeken in de regterhand nemende, kuste hij het eerst met devotie, hief het toen op, hield het uitgestrekt om er den volke zich voor te doen buigen en sprak met hoogen ernst: ‘In den naam van den Gekruiste vraag ik u, burgers van Hoey! of gij uwen Heer wilt verloochenen en een verdrag aangaan met de ketters, met de Staatschen, die het kasteel hebben overweldigd door list en die nu de stad opeischen bij minnelijk verdrag, dat zij toch niet zullen houden?’

- ‘Geen verdrag! geen verdrag met de ketters! weg met de Staatschen!’ schreeuwde de schare, die dit antwoord zou gegeven hebben, al ware zij er niet op afgerigt geworden.

- ‘Maar uw Magistraat aarzelt; hij wil den Vaandrig niet onheusch, niet met een weigerend antwoord wegzenden.’

- ‘Zendt den Vaandrig niet terug! Wij eischen zijn hoofd!

Weg met de verraders in den Magistraat! Weg met de libertijnen!'

- 'Ongestadige menigte!' mompelde de la Géneste van smart en spijt verbleekend. 'Mijnheer de Syndicus! hoort gij niet, hoe de geestelijkheid het volk opzet tegen de regering? Moet zij dat dulden? Zult gij dat lijdzaam aanhooren?'

- 'Ik zal het niet!' antwoordde deze, nu zelf heftig en geërgerd, en ter andere zijde op de puije tredende, riep hij der menigte toe, dat hier alleen de vraag was van vier en twintig uren beraads en dat men den parlementair met verzoek om dat uitstel zou terugzenden.

- 'De roover en plunderaar moet niet levendig buiten de poort komen!' schreeuwden stemmen uit de schare.

- 'De jammeren, aan welke onze stad zich door zulk vergrijp zou zien blootgesteld, zouden allereerst neêrkomen op de hoofden van hen, die er toe aanraden!' sprak de Syndicus met nadruk.

- 'De Magistraat moet de stad in staat van tegenweêr stellen, of zoo niet, het volk zal over de verraders regt doen!'

- 'Vier en twintig uur geduld en orde, mijn vrienden! Gij zult er u wel bij bevinden!' vleide de Syndicus.

- 'Geen vier en twintig seconden!... Zoo men ons den Vaandrig niet allereerst uitlevert!' krijschte de gierende bende.

- 'Dat is niet de stem der burgerij; er moet orde gesteld worden op dien dollen hoop; ze zijn opgestookt,' sprak de la Géneste tot den Griffier, en te zamen begaven ook zij zich op de puije, welhaast door al hunne collega's gevolgd, om slechts door afkeurende kreten en verwenschingen te worden begroet.

Hoe ging het inmiddels hem, die gevaar liep het slagtoffer te worden van den volksoploop en van de aanhitsing der geestelijkheid; hoe ging het onzen jeugdigen Vaandrig, wiens moed en geestkracht op zoo zware proeve werden gesteld? Het streelt ons van hem te mogen getuigen, dat hij de goede verwachting, door Héraugière van hem opgevat, niet teleurstelde; dat hij die handhaafde, ondanks Rosse Jan's prognostiek van zijn karakter, gegrond op de gebleken zwakheid van dat zijns broeders.

Frank de Preys had op kloeken, maar niet overmoedigen toon

zijne sommatie gedaan en den Raad alle inlichtingen gegeven, die niet streden met het belang zijner partij. Hij had zoowel met waardigheid weten te zwijgen als te spreken; en toen men hem deed buitenstaan, waren alle Leden van den Magistraat over zijne houding voldaan geweest, uitgenomen diegenen welke van ganscher harte aan de zaak des Bisschops waren verkleefd. Die Vergadering in de vroegte en in der haast bijeengeroepen, nog vóór dat de groote raadzaal, die voor het Vastenavondsfeest had gediend, weer in orde was gebragt, had, zooals wij reeds opmerkten, zitting genomen in een der kleinere zalen of Griffiers-kamer, waar met minder moeite alles te schikken viel. Hem verzoekende het antwoord te verbeiden, had men den Vaandrig tot dat einde naar die groote zaal geleid, slechts door een breeden gang van de kleine gescheiden en eveneens door hare kruisramen op het Stadhuisplein uitziende. De puije, op welke wij den kanunnik vergezelden, verbreedde zich, als doorloopend balcon, van eene steenen balustrade voorzien, voor beide vertrekken; het middenraam van de eene als van de andere zaal verleende den Magistraat gelegenheid, zich tot het volk te wenden.

Om zich heen starende in die ontzaggelijke ruimte, had de jeugdige Staatsche officier maar één blik noodig om te begrijpen, wat daar den vorigen avond had plaats gevonden. De wanorde, die er heerschte onder dat hooge gewelf, door stoelen en banken als in haastige verwarring bij elkaâr geschoven; - de draperiën en wapenschilden nog slechts ten deele afgenomen, opdat zij voor een volgend feest andermaal dienst mogten doen; - de festoenen van sparreloof, regts in een hoek bijeengebragt, links nog aan de zoldering hangende; - de ingelegde vloer met een digt stof overdekt, - hier en daar loovers van klatergoud, een masker dat verloren en vertreden was, of flarden van al te brooze sluijers of sjerpen, die langs een uithoek van gebeeldhouwd huisraad of aan de sporen van een krijgshaftigen danser waren vaneengereten, - alles getuigde onmiskenbaar van het feest, dat eerst laat in den nacht was geëindigd. En dat alles sprak met zooveel nadruk tot de levendige fantasie van den jonkman, dat welhaast, men vergeve het zijner jeugd, de groote vraag van het oogenblik bij hem op den achtergrond geraakte, dat zijn eigen hagchelijke toestand geheel werd voorbijgezien, en hij zich verdiepte in mijmeringen en gissingen, die in naauwer betrekking stonden tot het bal van gister, dan tot de oorzaak zijner komst van heden.

Hier dus, hier had Madeleine gedanst met Kerkadet, gedwongen, zoo als zij hem vooruit had betuigd; maar... was het even zeker, dat zij weêrstand had geboden aan dien roes van allerlei zinnelijk genot, dat zij niet ten laatste smaak had gevonden in dat zweven? Haar opgedrongen cavalier was laat genoeg te huis gekomen om te doen gelooven, dat zij hem niet met eene enkele sarabande had afgescheept. Bedwelmd door het ruischend vermaak, waarin zij werd rondgevoerd, had zij zich, misschien sneller dan zij zelve verwachtte, heengezet over den weerzin tegen hem, die haar dwong in dien kring om te tuimelen; was mogelijk die koelheid vervangen geworden door milderen gloed! Was het den vermetele gelukt haar, al vleijende en schertsende, beloften af te dwingen, bekentenissen te ontlokken, die haar ook voor het vervolg verbonden, die zijne onzekere kans op hare hand in eene overwinning verkeerden?

- ‘En wat gaat dat alles in 't einde mij aan!’ berispte Frank zich zelven, de droomerijen veroordeelende, die hij niet van zich kon weren. ‘Wat gaat het mij aan, of de Hoeysche Schepensdochter zich werkelijk aan den Bisschoppelijken Luitenant heeft verloofd!’ Wat het hem aanging, zijn verstand zeide hem, dat het inderdaad zaken waren, die niets met de verrassing van Hoey, noch met de bevelen van Héraugière gemeens hadden; maar zijn hart, zijn hart dat onder de bijzondere omstandigheden, in welke hij de schoone Madeleine had leeren kennen, in den opgewonden staat van den vorigen dag allerontvankelijkst was geweest; zijn hart hield vol, dat hij er een onmetelijk belang bij had of Kerkadet de liefde van deze Jonkvrouw had gewonnen al dan niet. En als hij dat harte het oor leende, dan scheen het hem toe, dat al wat Charles in dezen verloor, hem zelven ten goede moest komen. Zie, als die indringer van de baan was geschoven, waarom dan niet hij? Was er ééne reden waarom hij zich niet tot Madeleine kon wenden met zijne liefde? Zij was mogelijk een paar jaren zijne oudere; maar hoeveel jeugdige bevalligheid lag er niet op haar gelaat; hoe jong scheen niet haar harte, te oordeelen naar de vlugge afwisseling van schalkheid en luim! En hij zelf, na de verovering van Hoey was hij geen nieuweling meer! Een krijgstogt telt voor dubbele dienstjaren; hij zou veel ouder zijn in zijne eigene oogen en er voor zorgen dat hij het scheen in de hare. Een Luitenantsplaats kon hem niet ontgaan; hij was de gunsteling van Héraugière; en schoon hij

geen fortuin bezat, - zijn broeder was als arm edelman met hem uit Doornik te Breda gekomen, - toch was hij van adelijke geboorte, en zoo laag kon hij noch van Madeleine, noch van haren vader denken, dat die op geld zouden zien, waar al het overige geeffend bleek. Madeleine had sympathie voor zijn aangenomen vaderland; zij had de godsdienst, die hij beleed, in het harte omhelsd, zij wachtte mogelijk alleen op de vrijheid, die openlijk te belijden; alles trof immers zoo gelukkig zamen, dat het hart van het meisje als van steen zou moeten zijn... Hij schrikte onwillekeurig, daar hij eene snaar had aangeroerd, van wier klank hij niet zeker was; - van welke gehalte mogt dat aangebeden harte zijn? En al bleek dit het edelste, het opregtste, dat ooit in vrouwenboezem had geklopt, was het daarom zeker, dat het voor den Staatschen Vaandrig zou slaan, dewijl het zijne voor haar was ontvlamd? Wat had hij dan toch eigenlijk voor haar gedaan om haren dank te verdienen, laat staan om zich regt op hare wederliefde te verwerven? Hij was een van hen, die haar verlossing kwamen brengen uit een gedwongen en hagchelijken toestand, dat is waar; maar het stond niet eens aan hem hierin iets te doen of te laten naar welgevallen; hij volgde daarin eenvoudig den weg van zijn pligt, naar het voorschrift zijner bevelhebbers; en zij zelve had geen kleinen last op zich genomen om hem die vervulling gemakkelijk te maken. Alleen de blijde hoop, waarmeê hij die taak had aanvaard; alleen de geestdrift, waarmeê hij haar volvoerde, slechts deze mogt hij bij haar laten gelden... en toch, zij wist het maar al te goed, hier had een ander belang het eerst gesproken, en niet om haar te dienen, maar om een broeder te verlossen, was de togt naar Hoey voor hem zoo belangrijk geweest, dat hij er vrijheid en leven veil voor bood. Ongelukkige scherpzinnigheid! hij had het vast opgemerkt, Madeleine behoorde niet tot die ijdele, ligtzinnige Jufferen, wier wufte genegenheid men wint door allerlei vleijerij; de vurigste betuigingen, wat zouden zij bij haar baten? hare gunst stond op geen ligten prijs! Het deed haar stijgen in zijne schatting, - hoe weinig hoop het hem voor het oogenblik geven mogt op de vervulling zijner hoogste wenschen. ‘*But faint heart never won fair Lady*’ was uit Leycester's tijd ten onzent een spreekwoord gebleven, en als Hoey voor goed aan de Staatschen was gebragt, dan, dan zou hij een geregeld beleg slaan voor dat harte, om het, zoo mogelijk, beter dan bij verrassing te nemen!

Zoo had ze dan hier gedanst! wat had zij onder dien dans gevoeld en geleden of genoten; had zij ook aan hem gedacht, die in diezelfde ure in zoo hagchelijke onderneming was gewikkeld, meê om harentwil? Hij gunde haar in 't geheel geen kwaad; maar... dat zij genoten zou hebben, dat kon hij niet hopen, niet... onderstellen, dat mogt niet zijn; en toch.... de vrouwelijke wankelbaarheid in aanmerking nemende, was het mogelijk, dat zij zich door het ongewone vermaak had laten wegslepen... Daar viel zijn oog op de blinkende flarden die op den vloer lagen, en tergend spraken zij tot zijne overprikkelde verbeelding. Daar zag hij een kleine zijden handschoen in het stof liggen; dien op te rapen, en hoe verflenst hij er ook mogt uitzien, hem met onbeschrijfelijke belangstelling aan te staren, zoudt gij het niet als hij hebben gedaan? Hij was klein, zeer klein; Frank hield er zich te meer door overtuigd, dat hij z e k e r e fijne vingeren had overdekt; Frank telde geen gulden twintig voor niet! Eene sierlijke, in gouddraad gestikte M versterkte hem in de illusie; die handschoen moest haar hebben behoord! hoe was hij haar ontgleden! Had Kerkadet de stoutheid gehad, hem te helpen uittrekken om de blanke hand te kussen? De vermetele! Gelukkig, hij zit gevangen, en moet boete doen voor zoo groot eene misdaad! Was het Madeleine zelve, die...

- ‘Vaandrig! zoo waar, de scheele is onder dat troepje! Hoe komt hij los?’ Het bleek de heldere stem van Wouter Willemsz, die op deze ontnuchterende wijze de verliefde gepeinzen van zijn jongen Officier stoorde.

- ‘Ik weet niet van wien gij spreekt! en waarom gij hier zijt, musketier!’ hernam Frank, opgeschrikt en in zekere verwarring het beschuldigend *corpus delicti* bij zich stekende.

- ‘Maar, Vaandrig! verschoon me, waar zijn uw zinnen? Ben ik dan niet, tot belooning van mijn tijdig musketschot, door Luitenant Paets bestemd om u als trompetter te vergezellen, daar de zijne door een lanssteek op strijkzij ligt?’

De Preys gaf geen antwoord op die inlichting, en daarom zette Wouter Willemsz haar voort.

- ‘Eindelijk schijnt mijn kwaad gesternte te wijken, en nu vraagt ge mij hoe ik hier kom? Wel, ik ben hier binnengeleid, toen men u naar de Raadkamer voerde; en daar ik deze groote zaal wat te ruim vond voor mij alleen, ging ik aan 't venster staan en tuurde eens door de ramen, of ik ook wat van de drukte kon gewaar worden op het marktplein; en ziet, toen ik

maar even aan die houten kruk stiet, verwoog zich het kruisraam als eene deur; het vloog open, als zeî het: “Kom op 't balcon!” En ik liet mij niet lang noodigen, maar trad op de borstwering toe en zag naar beneden. Eerst kwamen er soldaten, in veel grooter getal dan de wacht, die ons herwaarts heeft geleid; toen drommen volks, waarvan eenige teruggewezen werden, andere toegelaten, en nu ontdek ik op eens den scheele onder de menigte. Zie maar zelf, Vaandrig! of hij 't niet is, dat snorkende signoorken, met zijn schrale plunje en zijn verweerde pluim op den bultigen hoed!’

- ‘Laat hij het zijn! wat gaat ons dat aan?’ hernam Frank, knorrig, dat hij gestoord was, en in 't allerminst niet bij de kwestie.

- ‘Wat ons dat aangaat, Vaandrig!... wel mij dunkt, dat doet het ons wel degelijk; hij is in staat, dat volk tegen ons op te hitsen, en ik ben er haast zeker van, dat hij daar al meê bezig is.’

- ‘Ik weet niet regt van wien gij eigenlijk spreekt!’ hernam de Preys.

- ‘Maar... Jonker!... van dien dubbelhartigen verrader, dien wij gister avond bij meester Zibrecht in den kelder hebben gemoffeld! Ik begrijp zelf niet, waarom ze hem hebben losgelaten! Kom meê, en ge zult zelf zeggen, dat volk ziet er gansch niet betrouwbaar uit, en die scheele loopt her en der; ik ben zeker, dat ik hem al eens naar boven heb zien wijzen.’

- ‘Dat is uwe eigene schuld! Ik geloof niet, dat het geoorloofd is zich op de puije van het Stadhuis te vertoonen.’

- ‘Och, Jonker! ik geloof dat wij ons in dezen hebben te beschouwen als zijnde op vijandelijk gebied; daar vraagt men zoo naauw niet, wat geoorloofd is, maar wel wat ter veiligheid dient. Ik zal trachten mij schuil te houden, maar ik bid u, laat me toch toezien.’

- ‘Ga uwen gang!’ en Frank, blijde, dat hij van den snapper ontslagen was, keerde hem den rug toe en wandelde de zaal dieper in. Toch eenmaal in zijne mijmeringen gestoord, moest hij nu wel zijne aandacht bepalen bij het gewigtige punt zijner zending; hij wist niet of hij lang of kort in zijne droomen was verdiept geweest; maar het kwam hem voor, dat de beraadslagingen te zeer werden gerekt voor een gul en goed antwoord, zoo als hij had gehoopt te verwerven.

Het was zeker geene kleinigheid, de stad in andere handen

dan die van den wettigen Heer over te geven; maar toch, de meerderheid in den Magistraat was er immers reeds op voorbereid? en Schepen de la Géneste, die de toezegging der overgave had gedaan, moest daarmeê geen minder haast hebben dan Paets zelf, sinds hij er zoo groot persoonlijk belang bij had! Maar hier.... geraakten de gedachten van onzen Vaandrig weêr van het spoor, of liever, andermaal in het spoor, dat zij straks hadden gevolgd. De la Géneste, diens naam, diens persoon, diens belangen,... hij was weêr bij Madeleine, eer hij 't zelf wist. Thans echter, hoe het kwam, hij zou niet in staat zijn geweest het te verklaren, thans echter knoopten zich luchtiger voorstellingen aan die gedachte. Het moest toch heerlijk zijn, een feestavond bij te wonen, door hare tegenwoordigheid bezield; al had hij haar maar een enkele maal ten dans mogen leiden! Dat zou zij hem toch zeker wel hebben toegestaan, aan hem met meer gewilligheid dan aan dien Bisschopsknecht!.... De grond, waarop hij zoo vrij was zich deze voorkeur toe te kennen, was zeker nog al onvast; maar hij vergenoegde er zich meê voor dit oogenblik, - en waarom zou een dergelijk feest niet nogmaals plaats hebben, als maar de zaken met Hoey waren geschikt. Kapitein Héraugière was zoo afkeerig niet van festiviteiten, vooral niet als ze ter zijner eere werden gehouden. De la Géneste en de Magistraat zouden zich zeker beijveren hem een luisterrijk onthaal aan te doen; daar volgde als van zelf een dansje ná. Madeleine was van de partij, daar viel niet aan te twijfelen... en... Wat gleed de voet ligt over dezen vloer... Wat moest het betooverend zoet zijn, met die bekoorlijke gestalte in den arm... De jonkman maakte werktuigelijk lustige danspassen, terwijl hij zoo mijmerde; een welbehagelijke glimlach speelde om zijnen mond; zijne oogen glinsterden; hij strekte den regterarm uit, of hij reeds de schoone gestalte omvatte.... Hoe! was de illusie zoo sterk, dat het hem op eens toescheen, of hij werkelijk de Jonkvrouw zag optreden? Beheerschte de fantasie in die mate zijne zinnen, dat hij haar zag?

- ‘Madeleine!’ riep hij op weifelenden toon; het mogt zinsbedrog zijn.

- ‘Jonker de Preys!’ klonk het ernstig, bijna afkeurend, met de stem van Madeleine; zij was het zelve; maar volstrekt niet in eene stemming om zijne opgewekte luim voedsel te geven. Zij had zijne zonderlinge gebaren, zijn luchtigen

danstred opgemerkt, zoodra zij de zaal binnentrad; ook voegde zij hem met vrij wat strafheid toe:

- ‘Jonker de Preys! zijt gij uitzinnig, dat gij u in de eenzaamheid aan zulke dwaze vermaken overgeeft, in eene ure, zoo hagchelijk voor u, zoo beslissend voor ons allen!’

- ‘Verschoon mij, Juffer! verschoon mij!’ sprak hij verward en verlegen; ‘de fantasie speelde mij parten. In deze danszaal aan mij zelven overgelaten, voerde zij mij terug op het vrolijk feest van gisteren, en stelde mij voor, wat het geweest zou zijn, indien ik...’

- ‘Vrolijk feest!’ herhaalde zij met onuitsprekelijke bitterheid; ‘gij zoudt het niet gezegd hebben, zoo gij het bijgewoond hadt als ik! Doch... dat ligt achter mij!’ hernam zij, het hoofd met zekere fiere en vrije beweging omhoog heffende. ‘Het was een bange droom, als ik nooit weêr hoop te doorleven; laat ons acht geven op de werkelijkheid, die alle onze krachten eischt! Raadt gij waarom ik hier ben?’

- ‘Toch niet!’ hernam hij neêrslagtig door haar toon en blik; ‘maar ik zie 't u aan, dat het niet is om eene vrolijke tijding te brengen!’

Inderdaad, eene bodin van goed nieuws ziet er gewoonlijk anders uit dan Madeleine op dat oogenblik. Allerlei overspanning van den vorigen nacht, allerlei aandoening van den vroegen morgen, hadden haar gelaat gestempeld met eenen ernst, die de glimlachjes op haar beminnelijk wezen als verstijfde, die de rozenkuiltjes door de strakheid der trekken als uitwischte. Het viel haar aan te zien hoe zwaar de togt, door eene joelende, hier en daar vijandelijk gestemde menigte heen, haar was gevallen! Er was angst, er was verwildering op haar gelaat, dat niet lijdend bleek, dat hooggekleurd, dat bijkans purper was, ten gevolge der heftigheid, waarmeê zij zich had moeten verzetten tegen wie haar op het marktplein den doortogt wilden beletten.

- ‘Gebeure wat wil, sta in den weg wat wil, denke men er over wat men wil, ik moet mijn vader spreken; ik m o e t het!’ was de *idée fixe* geweest, die haar als met magnetische onweêrstaanbaarheid tot haar doel had gevoerd, binnen het Stadhuis, binnen de zaal, waar zij den Raad dacht vergaderd te zien.

Hare kleeding zelve getuigde van de bezwaren, waarmede zij had geworsteld. Hoe eenvoudig ook in den regel het deftig

zwart mogt zijn waarin zij zich doste, het getuigde steeds van eene keurigheid, met haren zin voor orde, met haren goeden smaak in volkomen harmonie; thans echter van deze geen zweem. Haar gewaad was gekreukt en met stof en slijk bemorst. De zware greinen huik toonde scheur bij scheur, waar zij die uit de handen van volk en soldaten had moeten loswringen. Zij had den kap van deze over het hoofd getrokken en men zag niets van de sierlijke goudblonde lokken, die meestal zoo schalk oproerig aan den strakken dwang van het kraagje ontschoten. Toch was zij schoon, tragisch schoon, ondanks al die verwildering. Slechts miste Madeleine de la Géneste op dit oogenblik dat echt vrouwelijk-innemende, 't geen haar plagt te kenschetsen, en Frank de Preys, zelfs de verliefde Frank, maakte de opmerking: ze moest er gister avond toch anders hebben uitgezien.

- ‘Jonker de Preys!’ sprak zij, ‘ik kom met goede tijding, mits ik in staat zij haar in tijds te doen werken. Ik heb me een zwaren gang herwaarts moeten getroosten; allerlei verwenschingen en bedreigingen tegen wat mij dierbaar is hebben mijn oor getroffen, toen ik door dat volk op het plein heendrong.....’

- ‘Een Juffer als gij, zich door het gemeen laten verdringen!’

- ‘Wat zegt dat, als de nood handelen eischt; als er mogelijk kwaads meê te voorkomen is! Ik hoor dat de geestelijkheid op het Raadhuis is verschenen om haren invloed te doen gelden..... Men zegt dat de Magistraat wankelt in zijn goed voornemen, om eindelijk met die ondragelijke willekeur en aanmatiging te breken en dat mijn vader voor een verrader wordt uitgekreten, omdat hij nog tegen de overmagt volhardt. Kon ik hem nu maar spreken! ik zou zijn moed sterken met het berigt, dat de burgerij, de schutterij, de gilden, zich aangorden om den Magistraat bij te staan! Dit wetende, zou hij te vaster stand houden, en zijn voorbeeld zeker anderen meêslepen. Ik meende regt door te gaan naar de Vergaderzaal; maar tot mijn spijt voerde de bode mij hierheen! Hij hoopte, zoo het doenlijk ware, mijn vader het verzoek voor te dragen om even herwaarts te komen... Nu wachte ik... wachte ik..... Gij kunt denken in welke spanning.’ Zij ging met driftige schreden heen en weêr.

- ‘Wil toch een weinig geduld oefenen; die zaken zullen

zich wel schikken; geloof mij!..... Mogelijk word ik spoedig voorgeroepen, en dan beloof ik u de gelegenheid waar te nemen om uw Heer vader alles te boodschappen, wat gij wilt dat hij weten zal.....'

- 'Doe zoo! gij hebt er zelf het grootste belang bij! Het geldt ook uw leven!'

- 'Het is dus om mij uit een vermeend gevaar te redden, dat gij u dus hebt blootgesteld?' vroeg hij blijkbaar verrast.

- 'Gij weet immers wel, Jonker! dat uw persoon in dezen op het allernaauwst zamenhangt met onze belangen, met den triomf van de goede zaak!' antwoordde zij koel en ernstig.

- 'Het was ook wel vermetel van mij te wanen, dat mijn persoon op zich zelf u zoo groote belangstelling zou inboezemen,' hernam hij demoedig, maar toch haast verwijtend. Hij hield het voor goede taktiek, haar in een gesprek te wikkelen, waarbij hij zonder gezochtheid zijne eigene gevoelens zou kunnen uiten; maar haar rustig antwoord stelde hem teleur.

- 'Uw persoon, Jonker de Preys! boezemt mij al de belangstelling in, waarop een medemensch en een geloofsgenoot van mijne moeder, mijnerzijds regt heeft.'

- 'Niets meer?' viel hij in, haar aanziende met smeekenden blik.

- 'Maar ook niets minder!' hernam zij met waardigheid; 'en mij dunkt, dat moet u genoeg zijn!'

- 'Neen, voorwaar! dat is mij n i e t genoeg; dat heeft wel weinig te beteekenen, naar het mij voorkomt!' riep hij met groote smart. 'Kerkadet is immers ook uw medemensch, en zoo ik mij niet bedrieg, uw eigen geloofsgenoot; en toch hebt gij er niet eens naar gevraagd, hoe het in dezen gevaarvollen nacht met hem afgeloopen is!'

- 'Het is waar ook!' hernam zij, de hand aan het voorhoofd brengende. 'Aan hem heb ik in het geheel niet gedacht, bij alles wat mij sedert door hoofd en hart is gegaan. Nu toeh die lastige herinnering weêr is opgewekt, zeg mij, wat er met hem is voorgevallen! Gij hebt hem toch niet.... vermoord?'

- 'Vermoord!.... Madeleine! waar ziet ge mij voor aan?.... Zoo Luitenant Kerkadet dezen nacht door mijne hand ware omgekomen, zou het geen moord zijn geweest!' hernam hij gekrenkt, maar toch in zijn hart verheugd over de ijskoude onverschilligheid, waarmede zij die vraag had gedaan. 'Ik verzoek u te willen gelooven, dat een eerlijk soldaat en geboren

edelman zijn vijand altijd gelegenheid geeft zich te verdedigen!'

- 'Dat behoort ook zoo!..... Dus is de Luitenant nog in leven?.....'

- 'Ja! maar.... gevangen!..... Ik spaarde hem om uwen dank te verdienen!.....' hervatte hij met een ondeugend glimlachje.

- 'Gij hebt daar wèl aan gedaan!' was haar antwoord. Doch geen glimlachje, geen vriendelijke blik verzachtte de strakheid van hare trekken.

Beiden zwegen eene poos. Frank bleek verlegen, hoe hij op nieuw zou beginnen, overtuigd dat zij niet in de stemming was om te hooren, wat hij liefst wilde zeggen. Madeleine, na eene wijle trappelend van ongeduld heen en weêr te hebben geloopen, Madeleine liet zich, als vermoeid van onrust, neêrvallen op een der banken, die nog in 't midden van de zaal overhoop stonden.

- 'Gij gevoelt u onpasselijk?' vroeg hij, naar haar toegaande, bezorgd.

- 'Mij deert niets!' sprak zij; toch hield zij de handen voor de oogen. Zij had een blik op het sparreloof geslagen, op de versieringen der zaal. Daar overstelpten haar tallooze herinneringen; door zijne vraag tot de werkelijkheid teruggebragt, hernam zij met deelneming:

- 'En nu, zeg mij, hoe hebt gij uwen broeder gevonden?'

Smartelijke ernst overschaduwde eensklaps het gelaat van den verliefden jongen Vaandrig. Diep verslagen antwoordde hij:

- 'Wat zal ik u zeggen! ik doe mijn best om te vergeten, om er mij overheen te zetten; want de gedachte is allerbedroevendst!'

- 'Is hij bezweken?' vroeg zij meêwarig.

- 'Erger dan dood!'

- 'Krankzinnig?' bragt hare ontsteltenis uit.

- 'Hij wordt niet gerekend tot hen, die men waanzinnig noemt; maar toch, het moet eene krankheid der ziele zijn, anders is het mij onverklaarbaar. Mijn broeder, die ons verliet als een ridderlijk edelman, wiens helder hoofd en vrijzinnige denkwijs plagten geroemd te worden, hem vinden wij na vier jaren gevangenschap weêr als een fellen papist, als een priesterslaaf,

als een monnik. Gevoelt gij, wat dat zeggen moet voor mij als broeder?'

- 'Arme Frank! ik besef al de smart van zulk eene teleurstelling! Hoe kon hij zoo diep vallen?'

- 'Overdreven gemoedelijkheid heeft hem tot dweepzucht vervoerd, onder de leiding van een loozen priester, den eenigen aan wien hij zich heeft kunnen uitstorten, en die behendiglijk zijne gemoedsbezwaren heeft gebruikt om hem naar Rome heen te troonen!'

- 'Het is waar ook, Kerkadet heeft mij eens verteld, dat hij tot de Kerk zou overgaan. Ik heb daar toen niet zooveel aandacht op gegeven, maar nu voele ik er voor u alles van. Het is vreesselijk te vallen in der priesteren hand en daarom laat ons nu acht geven op hetgeen wij kunnen doen om tegen die magt der duisternis te strijden!' eindigde zij opstaande. 'Gij wordt niet opgeroepen! Mijn vader schijnt niet hier te kunnen komen, zoo wil ik dan zelve...'

- 'Madeleine! blijf nog! Geloof mij, er is geen gevaar!' beweerde hij, haar volgende; maar zij luisterde niet en was al aan het eind van de zaal. Toen bleek het, dat zij niet verder kon. Te vergeefs wrong zij aan het slot. De deur ging niet open.

- 'Baptiste!' riep zij, hare stem zoo luid verheffende als zij vermogt, hopende dat de bode, die haar had ingelaten, nog wel in de nabijheid zou zijn. 'Baptiste! of wie daar ook zijn moge, het is de dochter van Schepen de la Géneste, die haren vader m o e t spreken! Laat mij uit....'

Maar het eenige antwoord dat er volgde, was een driftig stampen met een hellebaard of eene spietse tegen de deur en een gebiedend:

- 'Stilte, gij daar!' op forschen toon uitgesproken; 'er komt niemand meer uit of in!'

- 'Gewapenden! waardgelders van den Bisschop tot binnen het Raadhuis!' riep Madeleine, verschrikt terugtredende.

Zoo was het haar dan onmogelijk gemaakt zich van den haar opgedragen last te kwijten, en haar vader door een gunstig berigt te bemoedigen, te midden van den tegenstand waarmeê hij had te kampen. Het was niet waarschijnlijk, dat het dezen van zijne zijde zou gelukken tot haar te komen. Zij had er op gerekend, dat er vrijheden konden genomen worden, die anders geen plaats vonden, die nu, bij de verstoorde orde in de raadsvergadering, meê zouden doorgaan. Diep teleurge-

steld, mismoedig het hoofd buigende, keerde zij met langzamen tred, terug weêr naar het hoogereind der zaal. Frank had naauwelijks haar tegenspoed opgemerkt, of hij liep haar te gemoet; een schalk glimlachje van voldoening speelde om zijnen mond, toen hij op een toon van zegepraal, die hij maar half wist te matigen, uitriep:

- 'Dus zijn wij lotgenooten!'

- 'Zoo veel te erger voor u! Gij zult omkomen in het gevaar, waartegen ik u had willen beveiligen,' hernam zij ernstig waarschuwend.

Een man, die een degen voert, ziet zich ongaarne beschermd door eene teedere vrouwenhand, en Frank had veel meer lust de hare hartstogtelijk te kussen dan er zulke dienst van te ontvangen; ook antwoordde hij ietwat spotachtig:

- 'Ik beken niet te begrijpen, hoe ik hier in gevaar kan verkeeren.'

- 'Dat komt omdat gij al te zorgeloos zijt en geen acht geeft op hetgeen daar buiten voorvalt.'

- 'Mijn trompetter houdt zich met zulke opmerkingen bezig,' zeî Frank laatdunkend; 'maar ik zie niet waartoe dat ons baten kan. Wij hooren wat rumoers, wij zien wat gejoels van volk! Hij verbeeldt zich opstokers en verraders te ontdekken; wat is daartegen te doen? Het gebeurde met het kasteel en de sommatie van Luitenant Paets moest wel opschudding verwekken. Ik had mij niet voorgesteld, dat ze hier eerepoorten zouden bouwen om ons in te halen; het was reeds veel dat ze mij niet van het paard ligtten! Op de toejuiching der gansche burgerij te rekenen...'

- 'De tegenstand komt n i e t van de burgerij,' hernam zij, het hoofd schuddend van ergernis over zijn ongeloof. 'De geestelijkheid schijnt kennis gekregen te hebben van 't geen de Magistraat voornemens was, en stelt zich nu met alle magt te weêr tegen hetgeen zij komen ziet. Van haar hand vliegen de bisschoppelijke waardgelders, die het marktplein van alle zijden bezetten; door haar opgestookt, wil eene drieste en domme menigte van geene onderhandeling hooren en eischt zij uw hoofd!'

- 'Bah!' zeî Frank lagchende, 'het staat nog vast op mijne schouders! Verschoon mij, Juffer! dat ik scherts, waar uw beminnelijk hart zich over mij ontrust; maar....'

- 'Neen, Frank! dit is overmoed!' sprak zij trouwhartig.

- 'Helaas! ik mag het niet eens bij u voor moed laten

gelden! Ik m o e t immers volkomen veilig zijn.... daar ik hier ben als parlementair....'

- 'Van geene erkende mogendheid, zoo ver ik weet! De Prins en de Heeren Staten zouden in dezen niet genoemd worden, dan na de volkomene réussite, en Luitenant Paets.....'

- 'Wees gerust! ik zal dat volkje wel doen verstaan, dat Luitenant Paets bij magte is om hen tot erkentenis van zijn parlementair te dwingen.'

- 'Ja! reken er op, dat een verwoede menigte luisteren zal naar uwe dreigementen, waar zij is aangeblazen door priesterhaat!'

- 'Welnu! de Luitenant zal mij wreken op zijnen tijd, ziedaar alles!'

- 'En hebt gij berekend wat er verloren gaat met uw ondergang.....'

- 'Niets! want eer het avond is, zal Héraugière hier zijn om op alles orde te stellen!'

- 'Dat is ongelukkig lang zoo zeker niet, als gij in uwe zorgeloosheid onderstelt!'

- 'Wat reden hebt gij om te gelooven dat.....'

- 'Of ik niet vernomen had, dat Kapitein Héraugière door oponthoud van zijn gehaasten togt herwaarts heeft moeten afzien.... en.....'

- 'Maar wat vijand van uwe rust en van de goede zaak onzer wapenen, heeft u dat schrikbeeld voorgespiegeld?' vroeg hij, eenigzins onthutst.

- 'Geen vijand, voorwaar! een der dapperste en moedigste voorstanders van uwe vrijheid....'

- 'Zijn naam! bidde ik u?' viel hij in.

- 'Ridmeester Marcelis Bacx!' bragt zij fluisterend uit, als kostte het haar moeite dien naam over hare lippen te brengen; - onder het pogen dit op onverschilligen toon te doen, week de gloed van hare wangen.

- 'Marcelis Bacx zou hier geweest zijn!' riep Frank, aarzelend tusschen verbazing en ongeloof; 'wanneer dan toch?'

- 'Gister avond....'

- 'Op het bal?' en hij glimlachte over zijne eigene vraag, zoo onmogelijk achtte hij het, dat hij de waarheid zou hebben geraden.

- 'Juist! op het bal! hij kwam om mij voor te bereiden op het weêrzien mijner moeder!' zeide zij met eene levendig-

heid, waaronder zij hare vroegere bezwaren vergat. ‘Hij was het, die haar hier bragt, die haar naar ons huis heeft geleid.’

- ‘Dat is fabelachtig!’

- ‘Als ik u zeg, dat het zoo is,’ hernam zij met ongeduld. ‘Hij had haar van Breda afgehaald op last van Héraugière, om haar hierheen te voeren.’

- ‘Hij hier!.... Op last van Héraugière! geloof dat niet!’ riep Frank heftig.

- ‘Hoe nu? Jonker de Preys! twijfelt gij aan de waarheidsliefde van Ridmeester Bacx?’ vroeg zij, bijkans met toorn in stem en blik.

- ‘Dat wel niet, maar toch....’

- ‘Toch zoudt gij willen beweren, dat ik... eene onwaarheid heb gezegd.’

- ‘Toch weet ik wat ik weet, namelijk, dat ik Kapitein Héraugière zelf heb hooren zeggen, dat hij zijne redenen had om Ridmeester Bacx geen deel te laten nemen aan onzen togt naar Hoey. Hoe zou deze hem dan eenen last hebben opgedragen, die hem ter zelfder tijd hier heenvoerde?’

- ‘Over dat alles kan ik niet oordeelen. Dit is zeker, dat hij g e e n deel genomen heeft aan de verrassing. Hij is op zijn hoogst een paar uren op het bal geweest.’

- ‘Waar hij het voorregt heeft gehad met u te dansen!’ viel Frank in, haar zoo ijverzuchtig aanziende, dat zij kleurde onder zijn blik.

- ‘Wat doet dat dansen er toe! Het was niets dan een voorwendsel,’ hernam zij; ‘ik bedoelde alleen, dat hij na middernacht is vertrokken, met het voornemen om door te rijden tot hij met Kapitein Héraugière zou zamentreffen; maar hij gaf zijne bezorgdheid te kennen, dat deze zijne komst zou moeten vertragen ten gevolge eener teleurstelling, die hem dwingen kon zijn krijgsplan te wijzigen.’

- ‘Dat zou voor ons allen een groote ramp zijn!’

- ‘Eindelijk begint hij het gevaar van den toestand in te zien,’ sprak de Schepensdochter met een schouderophalen van ongeduld.

- ‘Wat helpt dat, sinds wij hier opgesloten zijn en er toch niets tegen te doen is?’

- ‘Gij hebt uw tijd met droomerijen verspild!’

- ‘Verwijt gij mij dat? Helaas! Madeleine! ik ben twintig jaar, men is het maar eens in zijn leven; men voert mij

in eene balzaal! Gij hebt er gedanst; hoe kunt gij eischen dat mijne gedachten niet zwerven gingen, waar...'

- 'Vaandrig!' zoo stoorde Wouter Willemsz op eens die teedere betuigingen, 'Vaandrig! thans komt het er voor ons op aan! thans moeten wij ons goed houden! De paters trekken in processie het marktplein op en zingen *de profundis*. Het volk dat eerst op de knieën is gevallen, stormt nu op hun wenk het Raadhuis binnen. Ik hoor er, die schreeuwen om uw hoofd!'

- 'Dat ze komen!' was de Preys' meer gramstorig dan verschrikt wederwoord, 'ik wacht ze, en zal hen mijn leven duur verkoopen!'

- 'Laat ze komen!' herhaalde Madeleine moedig. En er flikkerde weêr geestdrift uit hare blikken. 'Ligt verjagen zij die hinderlijke schildwacht en breken zij hier de deur met geweld open, dan zal het mij mogelijk zijn mijn vader te zien.'

- 'Goed zoo! goed zoo!' riep nu Wouter Willemsz, die altijd op zijn post voor het kruisraam stond. 'Er komen gewapende burgers, die dat monnikengebroed verjagen; zij rukken hier binnen. Zij slaan dapper onder dat boerenvolk rond! Zie maar zelve, Jonkvrouw!'

- 'O! dat zijn de onzen, de burgers, die mijn vader te hulp komen!' riep Madeleine in vervoering, zoodra zij een blik had geworpen door het kruisraam. 'Ik zie François Hennin, de goudsmid, onder hen, die beloofd heeft ons te zullen bijstaan!'

- 'En die woord houdt!' viel Frank de Preys in. '*Parbleu!* wat die burgers in de wapenen zich kloekmoedig dragen! De bisschoppelijke waardgelders deinzen af, onder hun forschen aanval.'

De processie raakte in verwarring en trok zich terug. Toch hoorde men nog uit enkele groepen dreigende kreten aanheffen: 'Weg met de Libertijnen! Weg met den Staatschen Vaandrig! Dood aan de ketters! dood aan de verraders!'

Maar het waren de pijlen van de vlugtende Parthen, terwijl een deel der gewapende burgers nu zegevierend het Stadhuis binnentrokken.

- 'Hoezee!' riep op eens Wouter Willemsz, die trouw op

den uitkijk was gebleven. ‘Nicolaas heeft hem in 't oog gekregen, Nicolaas zit hem na.’

- ‘Wien!’ vroegen Madeleine en de Preys te gelijk.

- ‘Den ophitser! den scheele! dien Jacques Perret, dien ik met de monniken heb zien heulen.’

- ‘Zoo moge hij met hen vergaan! als de burgers het winnen, valt de Raad ons toe!’

Eene stem klonk boven het gedruisch der schare uit.

- ‘Bode van 't kasteel! Burgers van Hoey! verleent mij doortogt!’

Het was een man in een grijzen mantel gewikkeld, die zijn gitzwart paard in het gewoel de sporen gaf tot het steigerde en zich dus ruimte wist te maken; het was een man in een grijzen mantel, met de eene hand een witten doek zwaaijend, die dezen eisch deed. Ofschoon hij tegen den drom van vlugtenden en vervolgenden in moest rijden, had die wensch voor den volmaakten ruiter weinig bezwaren: er werd aan voldaan.

- ‘Burgers van Hoey! ik kom uwen Magistraat waarschuwen, niet langer te marren met de overgave der stad. Kapitein Héraugière is, van 't kasteel af gezien, reeds tot Amay genaderd met ruiters en voetvolk!’

- ‘Héraugière voor de poort! dan moet de stad gezuiverd worden van papen en tirannen!’ was de echo van die tijding onder het volk.

- ‘Leve de Staatschen! Leve Kapitein Héraugière!’

Onder deze begroeting steeg de bode van zijn paard, neen, wipte er met vogelvlugheid af, de trappen van het Raadhuis op. Het stond niet meer aan de bisschoppelijke waardgelders, of zij hem al dan niet wilden toelaten. De gewapende burgers drongen hen eenvoudig ter zijde en strekten den bode tot eerewacht, tot in de raadzaal, waar hij hen was vooruit geijld en binnenstond als bij tooverslag.

De verwarring en de verdeeldheid, die er op dat oogenblik in de vergadering heerschten, waren zóó groot, dat er oogenschijnlijk geene kwestie meer kon zijn van eene ernstige en geregelde raadpleging.

De Kanunnikken, die op het balcon hunne zegepraal hadden genoten, maar ook op hetzelfde standpunt hunne nederlaag hadden zien naderen, de kanunnikken, van nu af hunne zaak verloren gevende, wilden met eenige waardigheid aftrekken, altijd onder protest tegen hetgeen er zou volgen. Naauwelijks echter waren zij in de vaart van hun misnoegen buiten de raadzaal

getreden, of een hoop schutters, die het escorte der geestelijkheid op vrij ongewone wijze had afgelost, stelde zich in hunnen weg en vroeg op vrij barschen toon, wat zij op het Raadhuis kwamen doen.

Wisten zij het dan niet, dat de wet in Luikerland luidde: '*Pauvre homme est Roi dans sa maison*,' dat het Stadhuis bij uitnemendheid *la maison du bourgeois* heeten mogt, dat Messeigneurs niet geroepen waren daar den baas te spelen!

Andere meer bevriende stemmen riepen hen waarschuwend toe, nu toch het Stadhuis niet te verlaten, daar er buiten lieden waren die hen opwachtten met vijandelijke bedoeling. Onder den schok van deze aankondiging, was de achtbare deputatie uiteengestoven, enkelen in wanorde naar de vergaderzaal terug, anderen de wijk nemende in de groote raadzaal, die thans wijd openstond en waaruit Frank de Preys en Madeleine ontkomen waren, zoo ras dezelfde schuttersdrom de bisschoppelijke wacht had verdreven en de hooge deuren opengeslagen, meenende hier de raadsvergadering te vinden.

De Vaandrig en de Jonkvrouw hadden van de algemeene verwarring gebruik gemaakt, om tot de griffierskamer door te dringen, al waren zij er niet toe geregtigd. En de eenige indringers bleven zij niet. François Hennin, de Deken der Drapiers, meester Thierry en meer anderen, ook zij oordeelden vrijheid te hebben daarbinnen te treden; de zege, die zij buiten hadden helpen bevechten, hoopten zij nu te zien voltooijen in de zitting, die van eene geheime en beslotene, als zij had moeten zijn, in eene openbare was verkeerd.

Maar het was voor den Magistraat geen oogenblik om zich te formaliseren, en z i t t i n g was niet meer het juiste woord. De meeste leden hadden hunne plaats op het kussen aan de groene tafel verlaten en stonden in groepjes bijeen. Zij, die hun peys met de Kerk wilden houden, voegden zich bij de verslagen Kanunniken, die wel verre van het gestoelte der eere weêr in te nemen, zich in den uitersten hoek der zaal terugtrokken, zoo digt mogelijk tegen het beschot aan; gaf het hun een gevoel van veiligheid, dat zij den rug vrij hadden? De la Géneste was blijven zitten, als protesteerde hij door deze houding tegen de algemeene wanorde, en Madeleine vond dus gelegenheid zich ijlings bij haren vader te voegen en hem in haastige woorden rekenschap te geven van de redenen, die haar tot zoo gewaagd een stap hadden bewogen. Hare boodschap bleek, men begrijpt het, onnoodig geworden, maar zij was er eenmaal, en

van dadelijk terugkeeren kon geen sprake zijn. Zoo bleef zij, zich met kinderlijke gemeenzaamheid leunende tegen den rug van zijn zetel. Vaandrig de Preys hield zich staande aan hare slinke en Wouter Willemsz, die van opinie was, dat een trompetter het regt had, zijn officier ter zijde te blijven, had post gevat vlak achter deze groep; hij vermaakte zich in stilte met de toornige blikken door de Kanunniken op het viertal geslagen.

De Syndicus, die van het balcon neêrziende de beweging op het marktplein had gevolgd, kwam den Voorzittersstoel weêr innemen. De Griffier ging naast hem zitten. Enkele Raadsleden wendden zich tot de notabele burgers en ondervroegen hen over de oorzaken van de wanorde in de stad en over deze stoornis. Een van hen, Carolus Billens, een achtbaar grijsaard, die, zonder wankelen, van den beginne af voor de regten des Bisschops had gestreden, maar zoomin de tusschenkomst der Kanunniken als den inval der burgers kon goedkeuren, plaatste zich tegenover den Syndicus en betoogde dat toegeven in dezen oogenblik aan 't geen op zulke wijze werd voorgeschreven, niet slechts ontrouw zou zijn aan de belangen van hunnen Heer, maar ook verkorting hunner eigene eere en achtbaarheid. ‘De Magistraat mag zich de wet niet laten voorschrijven door rebellen. Als wij dezen dwang toegeven, is het voor altijd met ons gezag gedaan. De burgers, die ons verkoren, schonken ons hun vertrouwen; wij mogen dat niet schenden door een verdrag te sluiten, ons opgedrongen door eene partij.’

- ‘In beginsel met u eens, waardige Carolus Billens! kom ik tot een ander besluit: niet ter wille van eene partij moet men toegeven; maar om de geheele stad voor brandstichting en plundering te veiligen, mag er niet langer met een verdrag worden gemard. Er zijn nu nog goede conditiën te bedingen; over een half uur is het te laat!’

De persoon, die dit zeide, was niemand anders dan de zich noemende ‘bode van 't kasteel,’ die niet zoo haast in de zaal was of aller oogen bleken op hem gevestigd. Het was niet vreemd; hij had met eene snelle beweging zijn lakenschen hoed afgeworpen, en roodblonde haren, dik en krullend, die als leeuwenmanen golfden, scherp blaauwe oogen, overal rondflikkerende of zij vrienden zochten, of zij vijanden tartten, ze boeiden ieders blik.

- ‘Rosse Jan!’ riepen de Preys en Wouter Willemsz tegelijk.

- ‘De Vidâme de Hannuth!’ borst de achtbare Carolus Billens uit met eene stem, aarzelende tusschen schrik en blijdschap.

- ‘Messire de Bruyssins!’ riep Chapeauville ontzet, maar toch vooruit tredende, ‘herleven de dooden?’

- ‘Zij varen wel, zoo als gij ziet, Messire de Chapeauville!’ doch al was het nog de sarcastische toon van onzen Luikenaar, toch scheen hij een andere te zijn geworden. Hij had het bonte pak van den polichinel voor een eenvoudig maar deftig zwart gewaad, waarover een korte grijze geuzenmantel was heengeslagen, ter zijde gelegd. Garibaldi vóór in spotzucht met *quincailleries royales*, vonkelde geen ridderlijke keten om zijnen hals, droeg hij niet dan een degen. En dat hij dezen wist te voeren, niemand die er aan twijfelde, hoe klein, hoe misvormd zijne gestalte zijn mogt; hand en oog verkondigden het om strijd.

- ‘Herleven de dooden!’ herhaalde de zwaarlijvigste der Kanunniken, zich tot een van de Hoeysche Raadsleden wendende; ‘heeft het niet het gansche Bisdom doorgeklonken, dat Messire de Bruyssins, Vidâme de Hannuth, ten jare 1585 te Luik openlijk als ketter is verbrand...’

- ‘*En effigie! Messeigneurs! en effigie!*’ herhaalde Rosse Jan glimlagchend, ‘een verschil, dat hem thans in de gelegenheid stelt uwe stad een notabele dienst te doen!’

- ‘Hier schuilt bedrog onder; ik zelf heb hem op den brandstapel zien klimmen!’

- ‘Zelfs hebt ge een handje geholpen om hem er op te brengen!’ viel de Bruyssins in; ‘maar ik herhaal het, uw slagtoffer was niets dan een houten pop, naar mijne beeldtenis vervaardigd, in den sanbenito gewikkeld; ik zelf had de vrijheid genomen, mij vóór de executie uit Luik te verwijderen. Een weinig goed overleg, wat vlugheid en wat tegenwoordigheid van geest, - een paar vriendenhanden, die helpen wilden en wat goud uitstrooiden, ziedaar de wijze waarop het mirakel is verrigt; mogten die, welke uwe priesteren laten volbrengen, niet schadelijker, niet schuldiger zijn!’

- ‘Altijd dezelfde roekelooze spotter!’ sprak de Raadsheer Carolus Billens hoofdschuddend. ‘Vidâme de Hannuth...’

- ‘Altijd dezelfde, waardige Billens! alleen die titel komt mij niet langer toe. Ik ben niet meer de Vidâme de Hannuth, minder dewijl het Bisschop Ernestus behaagd heeft mijn kasteel te laten verbranden en tot een puinhoop te maken, dan uithoofde der verpligting aan dien rang verknocht, het geestelijke leen voor den Bisschop te bewaren; eene zorg, van welke ik mij uit den aard der zaak heb kunnen noch willen kwijten.’

- ‘Gij waagt veel, Messire de Bruyssins! met u na al het gebeurde op des Bisschops grondgehied te vertoonen.’

- ‘Van den Sire de Bruyssins zou het in strikten zin gezegd kunnen worden, dat hij iets waagde omdat hij veel te verliezen had,’ viel de Luikenaar in; ‘maar ik ben ook de Sire de Bruyssins niet meer. Met mijne beeldtenis is mijn naam en mijns naams gedachtenis verbrand; en Rosse Jan de Luikenaar, Rosse Jan de leidekker, de geus, de spie, die niets te verliezen heeft dan zijn armzalig leven, hij ziet op deze kleinigheid niet, als het er op aankomt de goede zaak te helpen bevorderen. Rosse Jan heeft zich sinds dien tijd niet slechts op des Bisschops gebied gewaagd, maar het in alle rigtingen doorkruist, *au gré de sa fantaisie*, of liever, naar zijne plannen het eischten en op gevaar af, dat zijn nobele broeder de ridder de Bruyssins, de getrouwe Bisschopsknecht, hem gevangen krijgende, geen oogenblik aarzelen zou om hem als een schelm en spie aan den eersten boom den besten op te knoopen. Al 't geen mij niet heeft belet, Mijne Heeren! om des Bisschops kasteel van Hoey eerst in klei na te bootsen en vervolgens te helpen verrassen.’

- ‘Meent gij hier nu veilig te zijn, na zulke bekentenissen?’ hief de Syndicus aan.

- ‘Zeer zeker ben ik het in dezen oogenblik; want ik sta hier als parlementair en bode van Luitenant Paets, die een eind wenscht te zien aan uwe aarzelingen. Het blijkt dat Vaandrig de Preys, dien ik ginds gewaar worde, al te lankmoedig is geweest. Uw sammelen zal uitloopen op de totale ruïne van uwe stad; als de Vaandrig en ik niet binnen een half uur zijn teruggekeerd met het accoord tot gewillige overgave, op de conditiën u aangeboden, dan laat de Luitenant haar beschieten en Kapitein Héraugière, die reeds tot Amay is genaderd met zijn leger, zal haar stormenderhand innemen, zonder conditiën te accorderen.’

- ‘Is Kapitein Héraugière werkelijk in aantogt!’ riepen verscheidene Raadsleden tegelijk.

- ‘Er worden seinen met hem gewisseld van uit het kasteel; oordeelt dus zelf!’

- ‘Welaan!’ sprak de Syndicus, ‘bij die zekerheid blijft ons niets anders te doen dan goede voorwaarden te bedingen; dunkt u dat ook niet, Mijne Heeren?’

- ‘Gij vergist u, Heer Syndicus!’ sprak Carolus Billens met waardigheid. ‘Ons staat nog één weg open, de eenige goede

dien wij behooren te gaan: Trouw te blijven aan onzen eed en pligt. Dat heet de stad niet over te g e v e n , maar te laten nemen, te laten beschieten, te laten bestormen en ons staande te houden zoo lang wij kunnen, en dan met de puinhoopen te vallen.'

- 'Daar hoor ik Carolus Billens, den echten Romein; jammer maar, dat hij 't nieuwe Rome aanhangt met een hart het oude waardig!' zeî Rosse Jan.

- 'Jammerder nog, dat de Heer de Bruyssins, die een der eerste en edelste in Luik had kunnen zijn, zijn hart heeft afgewend van zijn vaderland, van zijn Kerk, van zijne verwanten, om tegen die allen vijandelijk over te staan,' viel Carolus in.

- 'Heeft hij geene oorzaak?' vroeg Rosse Jan met bewogene stem.

- 'Men had ook oorzaak tegen hem,' vervolgde Carolus; 'ik meene de grieven staan gelijk; maar al stonden zij dat niet, verraad is altijd misdaad, en wie het pleegt kan den vloek en de schande zulker misdaad niet ontgaan.'

Rosse Jan boog het hoofd en zweeg een oogenblik, als keerde hij in tot zich zelven.

- 'Zoo gij iets wilt goedmaken van het misdrevene tegen het land, waar uw moeders broeder als Vorst heeft geregeerd, zoo ga nu heen met den Staatschen Vaandrig en bewerk dit eene voor ons, dat men ons vier en twintig uren beraad gunne eer de Luitenant laat schieten!'

- 'En meent gij dan, dat Kapitein Héraugière met zijne ruiters vier en twintig uur voor uwe poort zal liggen, lijdzaam afwachtende tot gij uwe onhoudbare stad in staat van tegenweêr zult hebben gesteld!' viel Frank de Preys in met vonkelende oogen. 'Als gij daarop rekent, Mijne Heeren! vergist gij u zonderling; om niet te zeggen, dat Luitenant Paets nimmer, zelfs niet op aanzoek van Messire de Bruyssins, zulk een tijd van beraad zal toestaan, daar hij mij order gaf om met een beslist "ja" of "neen" terug te keeren.'

- 'Bravo, Jonker! vrees ook niet, dat ik mij tot zulke onderhandeling zal leenen,' zeî Rosse Jan.

En hij keerde zich met waardigheid tot den grijzen Billens:

- 'Luister, Messire Carolus! het valt altijd hard misbillijking te hooren uit den mond van een eerlijk en achtingswaardig man, vooral wanneer men zich niet rein weet van zonde en kwaad; maar geloof mij, zoo mij vloek treffen moet om het verraad van Hoey, verdien ik die althans om mijne intentie jegens

de Luikenaren niet. Zie, ik wensch niet slechts de stad Hoey, ik wensch heel Luikerland dienst te bewijzen, maar niet eene dienst zoo als gij die verstaat!'

En Rosse Jan voer voort: 'Al wat ik in dezen gedaan heb, het geschiedde niet geprikkeld door den bitteren nasmaak van eigene grieven, niet uit haat en wraakzucht, lage hartstogten, die ik door Gods genade heb geroeid uit mijn hart - maar om voor de burgers van Hoey, de burgers van geheel Luikerland, te verkrijgen wat hun toekomt. Het is mij te doen om de vrijheden door de constitutie van Hinsbeek hen gewaarborgd, door Keizer Maximiliaan als hoofd des Rijks in lateren tijd bezegeld, door mijn oom Gerard Groesbeek bezworen en toch niet geëerbiedigd, maar door Ernestus van Beijeren en zijne raadslieden op ongehoorde wijze als met voeten getreden! Om den wille van deze heb ik het kasteel van Hoey aan de Staatschen helpen overleveren: om deze heb ik hoop, dat meerdere steden in Luikerland zullen volgen; ten einde niet aan anderen, aan allen overkome, zoo aan vrouwen als aan mannen, wat mij en de mijnen is geschied. Burgers van Hoey! ik heb verraden, zegt gij; ik heb verrast, zegge ik, opdat gij weder vrij zoudt zijn! meesters van uwe eigene conscientiën; meesters in uwe eigene huizen!'

Een 'hoera!' ging op uit de groepen der burgers, dat gehoord werd op het marktplein en dáár weêrgalm vond.

- 'Gij hoort het, Mijne Heeren! uwe burgerij zelve stemt met mij in.'

- 'Daarvoor zal zij zwaar genoeg boeten,' sprak Chapeauville, een somber dreigenden blik naar de gemeente wendende. 'Meent gij welligt, dat Messire le Chevalier de Bruyssins, uw broeder, deze wanorde zal toelaten? Op het eerste berigt van dezen staat van zaken zal hij hier zijn en zonder genade wezen...'

- 'Laat hem komen om met mijn Kapitein zamen te treffen!' viel Frank opgeruimd in.

- 'Hij zal n i e t komen, Messire Chapeauville!' hernam Rosse Jan ernstig, 'om verschillende redenen; maar allereerst, omdat hij het op dit zelfde oogenblik in Luik druk genoeg zal hebben om er te blijven met al zijn volk! Vervolgens, al had hij de handen vrij, omdat de Trefonciers er zich tegen zullen verzetten.'

- 'De twaalf eerste en edelste mannen van het Bisdom zouden heulen met ketters en Staatschen!' riep Carolus Billens, bleek van verrassing.

- ‘Van de twaalf zijn er zeven, die den Suffragant van den Prins-Bisschop zullen aanraden, liever in het gebeurde met Hoey en andere plaatsen te berusten, dan door vruchteloozen tegenstand de Spanjaarden in het land te halen, waar men al genoeg overlast van heeft. Ik zou u de namen van die zeven kunnen noemen; maar gij begrijpt de redenen, waarom ik het laat.’

- ‘Als het er zóó meê gelegen is....’ hief de Syndicus aan.

- ‘Moet men dan een spie en verrader geloof geven?’ viel Chapeauville in, met wanhopigen tegenstand.

- ‘Als die spie de Sire Jean de Bruyssins is, j a !’ bevestigde Carolus Billens.

Rosse Jan boog zich met een blik van onuitsprekelijke dankbaarheid.

- ‘Maar,’ vervolgde Billens, ‘dat is nog geene reden om zijne aansporing te volgen. Als de zaak hopeloos staat, laat ons dan liever sterven dan verbond maken met ketters en ontrouw plegen jegens onzen Vorst.’

- ‘Het hopelooze geeft men op,’ viel de Syndicus in.

- ‘Om te redden wat nog te redden is!’ voegde de la Géneste er bij.

- ‘Welnu! redt gijlieden dan wat gij kunt; maakt gijlieden verdrag met uw geweten; i k kan het niet!’ en Carolus Billens stond op, en zich een weg banende door allen die hem omringden, die eerbiedig voor hem ter zijde weken, verliet hij de Raadzaal.

- ‘Nog tien minuten beraads, Mijne Heeren!’ riep Rosse Jan ongeduldig met de vingers op de tafel tikkende; ‘zal de Vaandrig gaan met het accoord: j a , of, n e e n !’

- ‘J a !’ riepen de burgers.

- ‘Dát is de volkswil!’ sprak de la Géneste.

- ‘Maar wij accorderen met Héraugière, met Héraugière en niet met de verraders en verrassers van 't kasteel!’ borst Chapeauville uit, die nog zijn laatste pijl wilde verschieten.

- *Qu'à cela ne tienne!*' lachte Rosse Jan, ‘het zijn leden van één ligchaam; Luitenant Paets is de arm, Héraugière het hoofd.’

Het accoord werd gesloten, onder toejuiching der aanwezige gezworenen, en met instemming der meeste Raadsleden; gesloten

met zooveel haast, als Rosse Jan maar kon wenschen, die het den Vaandrig de Preys ter hand zag stellen. Het luidde, dat men de stad in bewaring gaf aan Kapitein Héraugière, voor zoolang het kasteel zou blijven in de magt der Staatschen. De bisschoppelijke troepen zouden vrij uittrekken (het volk, dat veel van hen had te lijden gehad, nam op zich ze te verdrijven); de Gouverneur van Breda het militaire kommando voeren over stad en kasteel. De Magistraat zou in functie blijven en 't bestuur houden over alle burgerlijke zaken. In de religie zou geene verandering worden gemaakt, dan die de burgers zelf goedvonden. Het goed en de personen der burgers zou beveiligd worden tegen allen overlast.

Zoodra het accoord was geteekend, sloeg Rosse Jan voor, de witte vlag van het Stadhuis te doen wapperen, opdat het ongeduld Luitenant Paets niet mogt bewegen tot het aanvangen der vijandelijkheden.

De Syndicus stond op ten einde zich met den Griffier op de puije te begeven en van deze het gesloten accoord den burgeren mede te deelen, toen er zich op nieuw geschreeuw en gejoel van het marktplein verhief.

Wie naderde?

- ‘Officier van Kapitein Héraugière!’ hoorde men eene volle welluidende mannenstem der menigte toeroepen, die op eens uitbarstte in den kreet van: ‘Leve Héraugière! Leve de Staatschen!’

De Officier, op een moedig strijdros gezeten, van een Vaandrig vergezeld, voorafgegaan van een trompetter, die rustig zijne fanfare blies, was spoedig afgestegen en trad het Raadhuis binnen onder het welwillend gejuich der schare; hij moest zijn naam hebben gezegd, want de kreet: ‘leve Marcelis Bacx!’ klonk luide uit veler mond.

Madeleine had den naam niet eens noodig gehad om te weten wie er kwam. Daar was naar haar gevoelen maar ééne stem, die zich tegelijk zoo melodisch en zoo majestueus kon verheffen te midden van zulk een gejoel, en die stem had haar oor getroffen. Met belangstelling had zij geluisterd naar het tooneel, waarvan Rosse Jan de held was; met dankbare blijdschap had zij uit de volheid des gemoeds toegejuicht bij den triomf, dien hij wegdroeg; maar hij, die nu kwam, was h a a r h e l d , dat voelde zij, hij zijne nadering, maar al te wel aan het kloppen van haar hart, 't geen zij te vergeefs trachtte te doen bedaren. Zij was er zeker van, dat zij verbleekte, toen hij binnentrad, en met eene

schuchterheid, in strijd met haar fier en levendig karakter, dook zij weg achter den raadheersstoel van haren vader. Wat ook de anderen zeiden of vaststelden, nu eerst achtte zij voor zich hare stad gered, nu eerst allen veilig, die haar dierbaar waren.

De Staatsche Ridmeester had zich in behoorlijken vorm doen aanmelden; maar toen hij de Raadzaal inschreed, maakte hij ras de opmerking, dat hier geen sprake meer was van eene geregelde zitting, dat men met alle vormen scheen gebroken te hebben. Hij onderstelde dat die wanorde moest ontstaan zijn door den strijd der partijen, naar aanleiding van de opeisching der stad; en onzeker of men reeds tot een accoord was gekomen, wilde hij eene vraag rigten tot den Syndicus, toen deze opstaande en hem te gemoet gaande, wat sarkastisch vroeg:

- ‘Nu zal Ridmeester Bacx toch niet beweren, dat hij alleen komt?’

- ‘Neen, Heer Syndicus! dat zou eene onwaarheid zijn; mijn vaan ruiters ligt voor de groote brug over de Maas; maar... nu ben ik ook niet gekomen om te dansen.’

- ‘Zoo min als gisteren, dat zie ik nu in...’

- ‘Gij vergist u, Heer Syndicus! en mijne eer duldt niet, dat ik u in deze dwaling late. Gisteren was mijne boodschap in uwe stad geene andere, dan om eene dame geleide te geven, en ik zou niet op uw bal zijn verschenen, zoo ik Schepen de la Géneste in zijn huis had gevonden! Het was mij expresselijk verboden aan de verrassing van 't kasteel deel te nemen en ik moest nog in den eigen nacht terugrijden. Ik heb mij zelfs geen tijd gegund van kleederen te verwisselen’ (werkelijk droeg hij nog hetzelfde prachtige gewaad van den vorigen avond); ‘en zij het door de haast, die ik heb gemaakt, zij het door verandering in zijn eigen marsch, maar eer ik het had kunnen wachten, trof ik zamen met den Bevelhebber, die mij nu herwaarts zendt om de stad op te eischen, daar het kasteel in Staatsche magt is.’

- ‘Dan komt gij te laat, Ridmeester Bacx!’ sprak de Syndicus met strakken ernst, waaronder *rancune* wegschool.

- ‘Hoe moet ik dat verstaan?’ vroeg Bacx droogjes, doch tegelijk zich omkeerend en Frank de Preys gewaar wordend, hervatte hij glimlagchend: ‘Ha! ik begrijp...’

- ‘Het zal Ridmeester Bacx niet veel gebeuren, dat hij te laat komt om te volbrengen wat hem is opgedragen,’ sprak

Frank de Preys, met een glans van zegepraal hem het geteekend accoord ter hand stellende; ‘maar nu toch zult gij moeten erkennen....’

- ‘Dat gijlieden mij het werk uit de handen hebt genomen, en de verrassing van 't kasteel zoo kompleet mogelijk is, door het verdrag met de stad,’ hernam Bacx, het perkament inziende, met die gulle waardering van eens anders arbeid, welke eene heldennatuur als de zijne kenschetst. Immers, hij zelf had in zijn krijgsmansleven reeds zoo menig miraculeus feit volbragt, dat hij zonder afgunst of kleingeestige miskenning de verdiensten van anderen kon toejuichen. ‘Het is uitmuntend, nu heb ik niet meer te parlementeren, en kan ik van de volmagt mij verleend, gebruik maken om met den Magistraat schikkingen te treffen voor den intogt van den Bevelhebber en zijn volk. Ik twijfel niet of Mijnheer de Syndicus en Mijnheer de Schepen de la Géneste zullen mij hierbij wel alle hulpvaardigheid toonen.’

Terwijl hij den laatsten noemde, zag hij hem aan en zag ook voor het eerst Madeleine, die zachtjes aan zich wat hersteld had van de eerste verrassing en haar hoofd thans moediger durfde oprigten.

Maar kennelijk was dit wederzien Bacx niet welgevallig. Een donkere gloed overtoog zijn gelaat; toen deze geweken was en hij haar met eene strakke hoofdbuiging groette, eer hij zich weêr omwendde, ten einde naar het antwoord van den Syndicus te luisteren, toen drukte zijn koele blik niet slechts bevreemding uit, maar ook afkeuring. Madeleine begreep dat verwijt maar te zeer; het deed haar verslagen terugdeinzen, als had zij zich zelve wel onzigtbaar willen maken.

- ‘Jonker de Preys!’ hervatte Bacx tot dezen, ‘'t is nu aan u om de blijde tijding, zoowel der inname van 't kasteel als der overgave van de stad aan Kapitein Héraugière te brengen. Gij hebt de verwelkoming verdiend, die u wacht!’

- ‘Ridmeester!.... houd mij de opmerking ten goede, ik sta onder het onmiddellijk bevel van Luitenant Paets.... en ik weet niet of ik uwe opdragt mag aannemen...’

- ‘Fij! van die zotte vormen!’ riep nu Rosse Jan. ‘Jonker de Preys! ik ga in allerijl Luitenant Paets de mare verkondigen. Haast gij u het document te doen teekenen door Héraugière, dat is het allernoodigste.’

- ‘Meester Jan van Luik is als altijd van goed beraad. En

gij, Jonker! ik meende, dat gij haast zoudt hebben uwen Kapitein weêr te zien!'

- 'Dat heb ik ook, Ridmeester! maar...' en reeds tweemalen had Frank onder het spreken aarzelend den blik naar Madeleine gewend.

Bacx had die taal der oogen opgemerkt en begrepen.

- '*Ah ça!*... gij hadt eene juffer te geleiden!' sprak hij met wat koelen spot; 'ik hegrijp, dat uwe courtoisie zich gedwarsboomd ziet; maar... moet ik het u herinneren, dat dienstzaken voorgaan? Ga!' en hij reikte hem het perkament over met eene gebiedende beweging, die alle verdere aarzeling afsneed.

Frank de Preys boog zich en na nog eens naar Madeleine te hebben omgezien, ging hij, door Wouter Willemsz gevolgd.

Rosse Jan was al weg.

- 'Ik stel u voor, Mijne Heeren!' eischte Bacx, zich tot den Magistraat wendende, 'de verdere zaken naar krijgsmansmanier te behandelen, kort, afdoende en met orde. Bedrieg ik mij niet, dan is er, in uwe stad zoowel als in deze zaal, aan de laatste vooral grootelijks behoefte. Ik zie hier allerlei personen, die, naar het mij voorkomt, geen regt hebben tot zitting in uwen raad. Ik zie burgers, handwerkslieden!...'

- 'De gezworenen!....' verontschuldigde de Syndicus. 'Het verlies van 't kasteel en de opeisching der stad hebben werkelijk de laatste in opschudding gebragt; de partijschappen hebben zich getoond; er is strijd gevoerd, en deze *prud'hommes* zijn ter juister tijd van hunne goede gezindheid voor de burgerschap tegen geestelijke aanmatiging bewijs komen geven.'

- 'Zoo zou het dunkt mij voegzaam zijn, ze met dankbetuiging te doen aftrekken,' besliste Bacx.

En de Syndicus gaf in welwillende woorden aan Meester François Hennin en den Deken der Drapiers te kennen, dat het nu hun pligt was om de rust te helpen bevorderen in de stad. De Raadsleden, hen ziende heengaan, begonnen langzamerhand hunne zitplaatsen weêr in te nemen. Chapeauville zelf achtte het geraden zijne Kanunniken aan zich zelven over te laten om nog uit de schipbreuk van des Bisschops gezag te redden wat hij grijpen kon.

- 'En wat hebben deze geestelijken hier te doen?' vroeg Bacx, met den kenmerkenden afkeer van den toenmaligen Staatschen krijgsman tegen dien stand.

- 'Het is eene deputatie uit onze hooge geestelijkheid, die

hier is gekomen om te protesteren tegen onze onderhandelingen met den Staatschen Luitenant over de opeisching der stad...'

- 'Ei zoo! mijne Wel-Eerwaarden! dan kunt gij gaan, dunkt mij; uw protest is overbodig geworden!' sprak Bacx, met eene mengeling van ernst en sarcasme, die den geestelijken hoogmoed van den Kanunnik-Inkwisiteur prikkelde tot tegenspraak, ondanks al het hagchelijke van zijn toestand.

Vooruit trad hij en sprak fier:

- 'Heer Ridmeester! wij vertegenwoordigen hier de Heilige Kerk en hare belangen, en nadat wij aanschouwd hebben met hoeveel ligtvaardigheid door den Magistraat de regten van den Prins-Bisschop zijn prijsgegeven, achten wij het volstrekt niet overbodig om voor de handhaving van 't geen ons aanvertrouwd is, te waken. Wij zijn dus hier met regt; wij hebben in het voorgelezen accoord hooren gewagen van eene clause, waarhij de religie hier zou blijven *in den staat waarin zij was*. En opdat die bedenking geen ijdel woordenspel blijke, moeten wij expresse waarborg eischen voor de veiligheid van kerkelijke personen en goederen, voornamelijk in de uitoefening der functiën van de eerste.'

- 'Mag ik doen opmerken,' viel de la Géneste in, zich tot Bacx wendende, 'dat de clause luidt: "tenzij de burgers zelf daarin verandering wenschen;" en daar het meer dan waarschijnlijk is, dat een groot deel der gemeente zich op dit punt vrijheden zal veroorloven, zoo zou het hoogst ongepast en gevaarlijk zijn als men den Heer Kanunnik-Inkwisiteur h a n d h a v i n g toezeide in de uitoefening zijner functiën.'

Bacx merkte wel uit den toon en de houding van de la Géneste, dat er hier op niets onwaarschijnlijks werd gezinspeeld, en zijn antwoord bewees hoe volkomen hij den toestand begreep.

- 'Hoe nu! hebben wij hier met de inkwisitie te doen? en zijn de gezamenlijke leden van den Magistraat van gevoelen, dat zij bij de handhaving harer functiën moet gewaarborgd worden?' vroeg hij rondziende, met zoo kennelijke ironie dat de Syndicus, die zelf reeds tegenover de geestelijkheid te ver was gegaan om haar niet te vreezen, haastig het woord nam:

- 'Geenszins, Heer Ridmeester! we zijn allen, zoo als we hier zitten, de inkwisitie moede. Zij is ons opgedrongen tegen onze constitutie in, en het is voornamelijk om haar juk af te schudden, dat zoowel raadsleden als burgers zich tot de overgave der stad geneigd hebben gevoeld.'

- ‘Ik protesteer!’ riep Chapeauville moedig; ‘ik ben niet van die...’

- ‘Gij zijt de eenige, nu Carolus Billens is afgetrokken,’ verklaarde de Syndicus.

De gezamenlijke raadsleden, al mogten er ook onder zijn die op dit punt minder beslist waren dan de Syndicus hen verklaarde, de gezamenlijke raadsleden hadden thans weer dezelfde redenen om niet voor hun gevoelen uit te komen als straks. Niemand antwoordde dan om in te stemmen.

- ‘Mijnheer de Inkwisiteur!’ sprak Bacx nu tot dezen, op een toon, die niets geruststellends had. ‘De clause, waarvan gij spreekt, is niet zoo rekbaar, dat zij naar uw verlangen kan worden uitgebreid. Er is aan alle burgers in Hoey veiligheid en bescherming gewaarborgd voor personen en goederen, hetgeen die der geestelijkheid insluit; acht zij zich daarmede niet genoeg beveiligd, bij voorbeeld tegen represailles van particulieren, zoo is zij voor vast wel magtig zich zelve te beschermen, en behoort zich op dit punt met hare leeken te verstaan. Kapitein Héraugière kan zich met zulke onderdeelen niet inlaten; doch wat uwe inkwisitie betreft, ik geef u mijn woord, Hoogwaardige Heer! als edelman, als krijgsman, als christen, dat zij hier n i e t zal gehandhaafd worden, maar dat zij in de uitoefening harer functiën feitelijk is geschorst door de overgave der stad aan Kapitein Héraugière, die, waar hij gezag uitoefent, geenerlei geestelijke regtbank gebied zal laten voeren over de conscientiën of personen der burgers. Alzoo, Mijne Heeren inkwisiteurs en geestelijken! is uwe tegenwoordigheid hier overbodig en kunt ook gijlieden aftrekken.’

- ‘De Magistraat zal zorg dragen, dat de Hoog-Eerwaarde Heeren veilig naar hunne woningen worden teruggeleid,’ troostte hen de Syndicus en haastte zich daartoe de noodige bevelen te geven.

Had Marcelis Bacx den blik van vurige, schoon zwijgende dankbaarheid kunnen opmerken, dien Madeleine hem toewierp, toen hij der Heilige Inkwisitie zoo ruiterlijk de dienst opzeide, welligt zou hij eenige voldoening hebben gesmaakt en haar gedrag minder hard hebben beoordeeld, dan wij vreezen dat hij deed. Voor die dankbaarheid was inderdaad stof. Het was niets minder dan de vrijheid en het leven harer moeder, dat hij haar op deze wijze verzekerde. De Magistraat, zelfs als de stad staatsch was geworden, had geen regt eene geeste-

lijke instelling te vernietigen aan het Bisdom door den Prins-Bisschop opgedrongen, en als alles bij het oude moest blijven, dan hield ook deze regt van bestaan, regt van zich te doen gelden. Wat zij vermogt, wat zij durfde, de la Géneste had het voormaals ondervonden, toen men zijne vrouw uit zijn huis had gehaald, terwijl hij zelf op het Raadhuis was; en alleen eene nieuwe orde van zaken, eene magt zonder precedenten, zonder verbindtenissen, kon, zoo niet wettelijk, althans feitelijk en uit kracht van het regt van den sterkste eene instelling opheffen of krachteloos maken, die onuitroeibaar scheen, trots allen die haar haatten en vreesden. Men moest Bacx zijn om zich niet door gulgaauwe inschikkelijkheid in het net der geestelijke list te laten vangen; men moest Bacx zijn, om door krijgsmansrondheid aan den strik eener gevaarlijke concessie te ontkomen. De la Géneste voelde niet minder diep dan zijne dochter, wat hij den kloeken Ridmeester schuldig was; hij had het voorregt, hem door Madeleine benijd, het op den eigen stond te kunnen bewijzen, al was het maar met een zwijgenden handdruk, nadat hij zich ter sluiks een traan uit het mannelijk oog had gewischt. Geheel echter aan de eischen van het oogenblik, aan die van zijnen pligt gewijd, liet de ridderlijke krijgsman zich intusschen niet verlokken tot spelemeijen in de beemden der sentimentaliteit; na den eersten hoffelijken groet, scheen het of hij Madeleine's tegenwoordigheid niet meer had opgemerkt. Dat hij haar echter niet vergeten had, bleek uit hetgeen hij weldra half luid tot den Schepen zeide:

- ‘Waarom hebt gij uwe dochter niet laten heengaan met de notabele burgers? wat doen wij hier met eene vrouw?’

Madeleine had het opregte, maar wat cavalière woord verstaan...

- ‘Ik ga, vader!’ sprak zij, de la Géneste even de hand drukkende.

- ‘Gij gaat, Juffer!’ sprak Bacx nu opstaande en zich regtstreeks tot haar wendende, ‘dat keur ik goed; maar gij gaat toch niet alleen?’

- ‘Ik ben alleen gekomen, Ridmeester Bacx!’ antwoordde zij vast en fier.

- ‘Het ware misschien beter, zoo gij n i e t gekomen waart,’ fluisterde hij; ‘maar nu die onvoorzigtigheid is geschied, moet gij haar niet verdubbelen door alleen heen te gaan. Vaandrig de Preys is er wel niet, maar ik heb mijn Vaandrig hier, en...’

- ‘Geef hem geene moeite, Ridmeester!’ hernam Madeleine met eene mengeling van bitterheid en spot; ‘zoo als ik gekomen ben zal ik gaan! Ik heb niemands geleide noodig!’ en wat stijfjes groetende, spoedde zij zich weg.

De Ridmeester schudde het hoofd over eene eigenzinnigheid, die te fier was om met gevaren te rekenen. Maar de la Géneste scheen zijne onrust niet te deelen, want hij fluisterde hem toe: ‘Madeleine moet haren gang gaan; zij is wel de dochter harer moeder; zij weet wat zij wil, en wat zij wil voert zij uit.’

Bacx boog zich met een satirieken glimlach, en keerde zich tot den Syndicus om de ‘publieke zaken’ te bespreken.

Een half uur later was zijn wegrijden als een triomftogt, tot aan de poort toe uitgeleid door de menigte, onder vrolijke vivats en toejuiching. Het was hoog tijd, dat hij tot zijne ruiters terugkeerde. Hun ongeduld liet zich naauwelijks langer matigen om de brug over en de stad in te trekken. Toch veroorloofde Bacx hun dat ook nu niet. Hij nam ze met zich, Héraugière te gemoet: dezen moest de eere worden gegeven, die hem toekwam; hij moest met zijn volk het eerst binnenrukken.

Inmiddels ondervond Madeleine bij het terugkeeren al de bezwaren en den overlast van hare vrijwillige verlatenheid. Toen zij, door onrust en bekommering voortgejaagd, zich te voren een weg had gebaand door de menigte-heen, was het doel dat zij beoogde haar ten steun geweest en had haar, om zoo te spreken, over alle hindernissen heen geholpen. Zij had er toen niet eens over gedacht of zij herkend werd, ja of neen: noch hoe men over haar zou denken, als men haar opmerkte.

Alarm in de stad! de verrassing van het kasteel te vroeg uitgelekt; een Staatschen parlementair door het gemeen bedreigd; haar vaders naam onder dat alles gemengd, meer was er niet noodig geweest om haar te doen voortijlen zonder opzien of omzien. Maar nu keerde zij terug en hare geestdrift was verflaauwd; er viel niet meer te strijden; voor het genieten van den triomf had zij in deze oogenblikken nog geene vatbaarheid. Had zij maar voort kunnen rennen, als eene gejaagde ree,

zij zou spoedig te huis zijn geweest en aan allen overlast ontkomen; maar het was nog voller op de straten dan toen zij in de vroegte uitging, en vooral ging het er ruwer en woester toe, dan toen de menigte wel driftig en opgewonden, maar toch nog zonder eigenlijken strijd ten stadhuize heentoog. Thans waren burgers met werkvolk handgemeen; thans dreven de gewapende schutters de bisschoppelijke soldaten op de vlugt, en zoodra er weêrstand was, had er strijd en bloedstorting plaats; men zag hier en daar een gekwetste! Om niet zelven in die aanvallen begrepen te worden, moesten de vreedzamen zich op zijde houden; hier in schaâuw van een luifel, daar in schuts van een bank, altijd wachten, altijd omzien, altijd voet voor voet, door de naauwe bogtige straten, steil om op te komen, snel hellende bij het neêrdalen. En digt bij de huizen langs gaande, werd zij hier en daar door de bewoners herkend, werd haar naam door winkelier of burgervrouw genoemd, met bevreemding, met afkeuring, met scherpen spot somwijlen. Zij was de eenige jonge dochter van haren stand, die zich op straat waagde in deze ure, en onverzeld bovendien! ‘Zij had toch vreemde manieren,’ als andere jufvrouwen in haar zondagstooi langs de straten trippelden, bleef zij te huis ‘psalmen lezen,’ zeî de booze wereld; en nu ieder ingetogen meisje zich uit zedigen schroom binnenshuis hield, nu liep Madeleine de la Géneste meê onder 't graauw en alleen!

Het was zoo! zij had den schijn tegen zich, dat voelde zij maar al te goed, en of zij al den kap van hare huik over de goudblonde lokken trok, deze viel telkens terug, en telkens wist zij wat die verbaasde blikken of spottende glimlachjes hadden te beduiden. Zeker, zij had bij een bekend winkelier kunnen binnentreden en het oogenblik der herstelde rust afwachten, maar dat kon lang duren en haar hart trok naar huis om hare moeder; hare moeder, die zij in zulke onrust had verlaten, die mogelijk, wie weet welk leed en welken last had geleden, en die zij zoo gaarne nu de goede tijding brengen zou.

Naar huis moest ze en daarvoor alles trotseren. Een oogenblik waande zij in den Bisschoppelijken Officier, dien zij voorbij zag ijlen met den degen in de hand, zijn vlugtend volk na, om dat nog tot keeren te dwingen, een oogenblik meende zij in dezen Charles Kerkadet te herkennen. Hare conscientie, niet haar oog, was oorzaak van dien waan. Ware hij nu vrij geweest, hij zou haar ten steun zijn gebleken, haars ondanks; hij was gevangen door hare schuld! aan al dat rumoer om haar heen, aan

al die ruwheid, die wreedheid, die verwarring, welke aller vrede stoorde, had zij middellijk deel, deel althans door de wenschen van haar hart, door de gedachte, die anderen tot daad hadden gemaakt. Hoe hijgde zij naar rust in de armen harer moeder! Hoe het haar nu berouwde, dat zij in eene opwelling van gramschap tegen Marcelis Bacx, diens aanbod van de hand had gewezen om voor haar geleide te zorgen; het was immers alles wat hij voor haar doen kon in dezen oogenblik. Waarom had zij het versmaad, waarom voelde zij zich gekrenkt door, verbitterd zelfs tegen dien held, in de eigen ure waarin zij hem den hoogsten dank schuldig was, waarin hij de veiligheid harer moeder verzekerde? Dat hare tegenwoordigheid op het Raadhuis hem had bevreemd en geërgerd, zij had het al te goed geraden uit dien eersten blik; maar mogt haar dit tot toorn verwekken tegen hem? Zij moest erkennen, dat er geene oorzaak was, en toch, zij kon het zich zelve niet loochenen. Hem ziende, had zij eene andere hegroeting gewacht, dan die te kennen gaf, dat zij onwelkom was. Maar wat was voor haar dan toch die vreemdeling, dat zij dus op hem rekende? Welk woord had hij haar gezegd, welke belofte gedaan, dat zij aanspraak kon maken op iets anders dan de hulpvaardigheid waarmede hij voor de onbeschermde jonkvrouw wilde zorgen? Doch zie, - ze mogt niet eens mijmeren, - daar kwam eene woeste bende aanstuiven; mogelijk viel er eene smalle stille zijstraat in te slaan, die naar de afgelegen buurt leidde, waardoor zij hoopte onbemerkt en ongehinderd de achterpoort van haar huis te bereiken. Zij vond in 't steegje werkelijk stilte en een oogenblik verademing; maar.... in een paar minuten was zij het door en bevond, dat die anders zoo doodsche buurt nu woelig was geworden. Juist daar bleek het gemeen in de weêr! Dat was eene teleurstelling! Er waren kloosters in die wijk, en dat soort van volkje, 't welk liever bedelde dan werkte, zorgeloos voortlevende in het driesste en domste bijgeloof, het vond daar zijne voedsterheeren! Zij was er wel eens met een weldadig doel eene woning binnengetreden, had er wel eens eene poging gewaagd om wat licht te brengen in die digte duisternis, maar zij had zich meer dan eens met stugge achterdocht begroet gezien, zoo niet met schimp en spot afgewezen. Natuurlijk! men had het veel te goed bij de monniken om de toespraak van zoo'n verdachte leeke anders dan met wantrouwen aan te hooren, al nam men ook met koele onverschilligheid hare giften tot zich!

In één woord, Madeleine was verdacht gemaakt onder dit volkje, en zij wist het! Deze waren de escorte geweest van de monniken, die de nederlaag hadden geleden op het Stadhuisplein; en nu stoven leiders en volgers al te zamen denzelfzen weg langs om als vossen in de holen weg te schuilen, tot ze als wolven weêr onder de kudden zouden mogen rondwoeden.

Madeleine liep werkelijk gevaar, zoo niet van grove mishandeling dan toch van ongepaste kwelzucht en lage beschimping, toen op eens een persoon haar op zijde schoot en minzaam toesprak, haar met beleefdheid den arm biedende.

- ‘Het komt mij voor, dat de Juffer wel wat in het gedrang raakt. Mag ik de eer hebben haar door het volk heen te leiden. Mijn rapier zal ontzag inboezemen.’

Zijn rapier! Werkelijk, hij had er een op zijde; maar nog nooit in zijn leven had hij het durven trekken ter zijner eigene verdediging, als hij kans zag zich door de vlugt te redden. Nu was hij zelf meê op het hazenpad met de partij, die hij had gediend! Maar toch zag hij er met zijn lange mustasten, met zijn gepluimden hoed, met zijn neus in den wind, daar er voor hem zelf op dezen stond geen gevaar was, toch zag hij er op 't eerste gezigt krijgshaftig genoeg uit om bij eene Juffer in hare verlegenheid voor een beschermer te gelden. Zijne kleeding, zij merkte het op ook bij den vlugtigsten blik, was noch fraai noch frisch; maar het was toch de kleeding van een heer, en zoo kon zij hem daarvoor nemen. Dat hij zoo erg scheel zag en gansch geen gezigt had om vertrouwen te wekken, viel haar niet in het oog, daar hij naast haar ging; wat het intusschen zijn mogt, dat haar als bij intuïtie waarschuwde, dat zij den arm, dien hij haar bood, niet moest aannemen?

- ‘Ik ben in een omzien te huis, daar ginds, bij die poort, dat is het achterhuis van mijns vaders woning,’ sprak zij met opzet om hem af te schrikken; maar dat ging zoo gemakkelijk niet met een snaak als Jacques Perret.

- ‘Een ongeluk ligt in een klein hoekje, zoo als wij Hollanders zeggen,’ was zijn antwoord.

- ‘Zijt gij een Hollander?’ vroeg zij, hem even van ter zijde aanziende, met heimelijk ongeloof.

- ‘Een Zeeuw! Ik ben hier om belangrijke zaken, die.... tot mijne blijdschap nu haast een goed einde zullen nemen. Loop toch zoo hard niet, Juffer! ik zal u geen letsel doen.’

Bij het pogchen op belangrijke zaken, al geschiedde het in 't Hollandsch; bij het vernieuwd opdringen van zijn arm had Madeleine zich zoo ver van hem verwijderd als haar doenlijk was, en repte zij zich voort zoo haastig zij kon, ondanks den plaaggeest, die zich nu van beschermer in vervolger herschiep. De onbeschaamde! hij veroorloofde zich allerlei grove aardigheden over juffers, die zoo kieschkeurig waren, en die zich desondanks alleen in 't straatgewoel waagden! Er was geen einde aan dergelijke opmerkingen zijner waardig, die Madeleine naauwelijks verstond en waarnaar zij ook niet luisterde, maar die haar toch in de ooren klonken als het hinderlijk gegons van een insekt, dat door zijn vleugelgesnor tot last wordt.

Aêmechtig, schier ademloos, maar toch naar zij meende voor goed aan hem ontkomen, stoof zij de achterdeur in, die gelukkig openstond, daar Trinette zich nogmaals veroorloofd had eens een kijkje te gaan nemen, ditmaal van 't geen er in de schamele buurt voorviel.

- ‘Hoe is 't met onze gast, Trinette?’
- ‘Heel wel, geloof ik, zij is uitgegaan!’
- ‘Uitgegaan!... mijne...’ Madeleine durfde den teederen naam nog niet uitspreken.
- ‘Kom meê, Trinette! zeg me haastelijk hoe zich dat heeft toegedragen.’
- ‘Met uw welnemen, Juffer! zal ik niet eerst de tuindeur sluiten? daar loopt zooveel woest volk op straat.’

Juist toen Trinette den sleutel ter hand had genomen, vertoonde zich de scheele met den hoed in de hand. ‘Eilieve, zeg me, wie woont hier?’

- ‘Schepen de la Géneste! pas maar op dat je niet in zijne handen valt!’ en flap ging de deur toe en den grendel er op; naar het napruttelen van den indringer werd niet geluisterd.

*1

Een halve eeuw na Waterloo.

Aan de Zuid-Nederlanders.

I.

Een Ziener heeft gezegd: ‘Als de aardbol opensplijten
En 't menschdom gansch verzwelgen zal;
Als elke hemelster vernietiging zal krijten,
Tot chaos stortend in haar' val;
Dan zullen englen Gods met schallende bazuinen
Dien doodenakker overgaan,
En van alle eeuwen her, ten oordeel, uit de puinen
Weêr alle volken op doen staan.’

O Ziener, klonken hier, bij nederlandsche zonen,
Thans ook bazuinen even schel,
Geen' levenden, eilaas! ontroerden hunne tonen,
Misschien in 't graf de dooden wel.

Want thans houdt ieder volk het oog op ons geslagen,
Ten strengen oordeele ook bereid,
En wordt weldra hun' stem de wereld rondgedragen,
Als Godspraak zal ze alom verbreid.

O dag van Waterloo, eene eeuw is half verzwonden,
Als in het tijdruim slechts een stond,
En reeds wordt hier een kroost, een bastaard-kroost, gevonden
Dat u vervloekt met hart en mond!
En zijn er naast dat kroost, die u met vreugd gedenken,
Die zwijgen stil, als beefden zij....
Moest ons Europa's bloed geen andre oogsten schenken
Dan aas dat rijpt voor slavernij?

II.

Omdat hij, sprakeloos, op zijn wit paard gezeten,
Met zijnen arendsblik de vlakte scheen te meten,
En als een sombre God, die in de aloudheid streed,
Waarheen zijn vinger wees, zijn leger vliegen deed;

Omdat hij twintig maal de volkren heeft verslagen
En telkens na den strijd, te voet, voor zijnen wagen,
Het slagveld opgestapt, met immer norsch gemoed,
Naar stafs en kroonen zocht en ze opraapte uit het bloed;

Omdat, als aan de kim in rook- en vuurkolommen
De hoofdstad en de trots eens volks ten hemel klommen,
Hij 't ruwe legerhoofd, van 't heldenfeit nog zat,
Den eernaam schonk van prins der afgebrande stad;

Omdat hij zijn Parijs als een boelin liet pronken,
Gestolen kunstwerk hing op hare naakte schonken,
En zij met spotlust op Europa nederzag,
Die als een arme vrouw aan zijne voeten lag;

Daarom noemt gij hem groot?
Slechts machtig mag hij heeten,
Of, bij de stem die spreekt in 't menschelijk geweten,
De roover ook is groot, wiens bende moordt en slacht
En hem niet niet vangen laat die ze aanvoert in den nacht!

De Republiek riep trotsch: ‘Verbroedering der standen!’
Gaf tegen 't oude Euroop het krijgszwaard hem in handen,
En hij stiet bij verraad dat zwaard in hare borst,
En, rechtstaande op haar lijk, riep zelf zich uit tot vorst.

Lag de adel in het graf, de rijkstroon stukgehouwen,
Hij schiep weêr adeldom, hij deed den troon herbouwen,
En drukte van dien troon, den staf in de ijzren hand,
Met zijn gespoorden hiel de volkren in het zand.

Twee eeuwen was de Belg ten buit aan andre volken,
Van vaderland beroofd:
‘Bataaf, ons Nederland!’ zoo galmt het tot de wolken,
En grootsch heft hij het hoofd.

En Artevelde trilt, trilt in zijn grafgesteente:
Hij heeft zoo lang gewacht....
De Zwijger en de Stoute ook schudden hun gebeente:
Hun werk is thans volbracht....

De winden voerden 't nieuws, dat ras het land vervulde,
En plots, in Neêrlands taal,
Aan Senne, Schelde en IJ, zwoer elk eene eeuwge hulde
Aan zulken zegepraal.

V.

En thans, Europa, thans!
Dier vaadren eigen' zonen
Bestrooiën 't slagveld niet met immortellenkroonen;
Zij scheurden Nederland vaneen;
Zij schopten de eerzuil om der grootheid hunner ouderen,
En, zuchtend voor een juk dat drukke op hunne schouderen,
Tot Frankrijk strekken zij, al kruipend, de armen heen.

Zelfs vaadren in wier hand het slagzwaard heeft geblonken,
Behangen met een kruis, tot schande hun geschonken,
Hunne oude borst, die zwelt en trilt.
Geen, geen meer om het hoofd met eerbied zich te ontblooten,
Herdenkend dat Oranje er heeft zijn bloed vergoten,
En Belgen om hem heen zich schaarden tot een schild.

Als gij in pelgrimstocht, o volkren, uit alle oorden,
Diep uit Germanjes bond, nog dieper uit het Noorden,
Uit Albion van over zee,
Met de eersten onder u, naar Waterloo zult reizen,
Zal 't feest zijn op uw' grond in hutten en paleizen,
En juichen zult gij nog: ‘Uit, uit is aller wee!’

Hier zal geen juubling zijn, hier 't feestkanon niet donderen,
Hier zal de rijksgroote u noch volgen noch bewonderen;
Zij zien met grimmigheid u gaan.
Gevloekt zij Waterloo!... - O! trokken zij er henen,
't Ware om den ouden Leeuw te schoppen op de scheenen,
En 't volk zou rondom hen, o wee! te juichen staan....

Het volk?...
Wat booze geest het ook hebbe aangedreven,
Verbrijzeld zij de pen die dat heeft neêrgeschreven!

Zijn Walen en Regeerders zoo,
Het oude Vlaamsche volk, het volk der Artevelden,
Hoe diep gij 't nederstiet, is trotsch op zijne helden,
Dies, wee u, fransquillons, als 't uitroept: ‘Waterloo!’

Antwerpen, Mei 1865.
J. DE GEYTER.

Bibliographisch album.

Regtsgeleerdheid. Letterkundig overzigt.

Meer dan eenig ander deel der regtswetenschap heeft het strafregt de eigenaardigheid, dat het de belangstelling opwekt en binnen het bereik schijnt te liggen van ieder, die een gezond hoofd en hart bezit; terwijl het tegelijkertijd zamenhangt met de moeijelijkste onderwerpen van het menschelijk denken, en de klip heeft gevormd, waarop menig wijsgeerig stelsel heeft schipbreuk geleden. Over de vragen, die thans aan de orde van den dag zijn, de afschaffing der doodstraf, de verbetering van het gevangeniswezen, enz., heeft ieder zijne eigen meening; al naardat hij meer of min philanthropisch gestemd is, kiest hij alligt voor eene der beide rigtingen partij, die elkander op dit gebied de zege betwisten. Hoe dieper men echter over deze en dergelijke vragen nadenkt, hoe meer zwarigheden er oprijzen, en aldra blijkt het, dat ook zij hare volkomen oplossing niet anders kunnen erlangen dan in verband met de geheele beschouwing, die men zich van het strafregt vormt; dat de vraag: ‘waarom en waartoe wordt de straf toegepast?’ hier alleen beslissen kan.

Dat ieder misdadiger gestraft worde, vindt elkeen goed en billijk: men denkt daar niet verder over na, omdat men daaraan zoo gewoon is, dat men het zich niet anders kan voorstellen. Maar is het daarom regt? Waaruit ontleent de staat deze bevoegdheid? Wordt er alleen gestraft, omdat de meerderheid, die de wet heeft gemaakt en voor hare toepassing zorg draagt, zulks voor hare belangen nuttig of noodig acht? Maar dan is het strafregt slechts geweld, geen regt. Of vertegenwoordigt de staat de absolute Goddelijke geregtigheid, voor wie elk kwaad geboet moet worden? Maar dan zoude zijn werkkring zich vrij wat verder moeten uitstrekken dan de grenzen van het strafregt, en het geheele gebied der zedelijkheid behoo-

ren te omvatten. Of heeft de misdadiger door zijn lidmaatschap van den staat stilzwijgend afstand gedaan van een zijner regten voor het geval, dat hij de wet zou overtreden? Maar een dergelijk contrat social is in waarheid nimmer gesloten, en is niets dan eene fictie, die door niemand meer als grondslag voor het staatsregt wordt aangenomen. Of moet hier aan wettige zelfverdediging van den staat gedacht worden? Maar verdediging is bepaald tot het oogenblik van gevaar, en op het oogenblik, dat de straf wordt voltrokken, brengt de misdadiger (gesteld dat hij zulks ooit gedaan heeft) het bestaan des staats toch zeker niet meer in gevaar.

Doch aangenomen, dat de staat het regt tot straffen heeft, welk doel moet hij zich bij de uitoefening van dat regt voor oogen stellen? Den misdadiger onschadelijk te maken? Dan moet ieder overtreder ter dood gebragt of levenslang opgesloten worden. Hem te verbeteren? Maar is dan de staat een voogd voor zijne burgers, of een arts, die geroepen is, het zedelijk kwaad bij hen te genezen? Behoort men hem af te schrikken van het kwaad? Maar dan straft men hem om hetgeen nog niet gebeurd is, en welligt nimmer geschieden zal. Of moet men door het voorbeeld der straf anderen afschrikken van hetzelfde misdrijf? Maar is dan de misdadiger een werktuig, hetwelk men tot een of ander hem zelven vreemd doel gebruiken mag?

En gesteld men is tot klaarheid gekomen omtrent het doel, waarmede de straf zal worden toegepast, is dan elk middel, waardoor dit doel bereikt kan worden, even goed? Of heeft ook de misdadiger zijne regten, even heilig als die der maatschappij, welke tegen hem over staat? Mag hij, bestemd om in de maatschappij te leven, voor altijd van zijne vrijheid of van zijn leven beroofd worden; mag hij, geroepen tot zedelijke ontwikkeling, door den staat daarin worden belemmerd en blootgesteld aan bedervende invloeden? Weegt het regt om te straffen zwaarder dan deze bedenkingen, of vindt het hier zijne grenzen?

Wij hebben slechts enkele der bezwaren, waartoe reeds de eerste beginselen van het strafregt aanleiding geven, aangewezen; maar genoeg om te doen zien, hoe naauw zij met iedere strafregtelijke vraag zamenhangen; genoeg ook om het verschijnsel te verklaren, dat zaken, die voor den oppervlakkigen beschouwer zoo hoogst eenvoudig schijnen, onder de geleerden tot zooveel strijd hebben aanleiding gegeven, of nog geven. Dat deze vragen door en voor het publiek behandeld worden, juichen wij zeer toe; het strafregt is te veel eene zaak van het geheele volk, dan dat het niet te wenschen zou zijn, dat er eene verlichte en grondige volksovertuiging daarover ontsta; maar waar wij tegen waarschuwen, is de meening, dat b.v. over de doodstraf alles gezegd is, wanneer men aan de eene zijde

een treffende schildering ophangt van de laatste dagen van eenen ter dood veroordeelde, of aan den anderen kant eene lijst geeft van gruwelijke misdrijven, en die den voorstanders der afschaffing ter overweging aanbiedt. De vraag ligt vrij wat dieper; maar beide wijzen van behandeling kunnen, en moeten zelfs, zamengaan. Evenals wij ieder strafstelsel zouden afkeuren, hetwelk niet op de behoeften en begrippen des volks gegrond is, evenzoo zoude eene publieke opinie weinig waarde hebben, die niet door wetenschappelijke mannen geleid en gezuiverd werd.

De vragen, waartoe de hervorming van het strafregt aanleiding geeft, zijn bij ons thans meer dan ooit aan de orde van den dag. De wijze, waarop onze strafwetgeving herzien wordt, geeft daartoe gereede aanleiding. Terwijl men er aan schijnt te wanhopen, om een geheel nienw wetboek in eens vast te stellen en in plaats van den verouderden Code Pénal van 1810 in te voeren, tracht men de voornaamste gebreken, waaraan deze lijdt, langzamerhand op te heffen, om eindelijk, zoo wij hopen, nadat de grondslagen voor het nieuwe gebouw een voor een zullen zijn gelegd, het geheel op te trekken. Zoo is men in 1851 begonnen, eene proef te nemen met een verbeterd gevangenisstelsel; zoo zijn in 1854, onder meerdere hervormingen, de lijfstraffen afgeschaft; zoo is in 1861 de onlogische onderscheiding in crimes en délits (althans in beginsel) ingetrokken; zoo is in 1864 de invordering der geldboete geregeld; zoo zal thans weldra de afschaffing der doodstraf een punt van beraadslaging uitmaken, en zal zonder twijfel eenmaal (naar wij hopen spoedig) de proef van 1851 door eene volkomen toepassing der gezuiverde gevangenisbegrippen worden bekroond. Zulk eene geleidelijke hervorming heeft hare voordeelen, zoowel als hare bezwaren, waarover wij thans niet willen uitweiden; doch in elk geval heeft zij dit gevolg, dat zij de belangstelling in de hervorming van het strafregt levendig houdt; zoodat het ons niet behoeft te verwonderen, dat de literatuur over dit vak, in vergelijking althans met de overige onderdeelen der regtswetenschap, op een betrekkelijken rijkdom mag bogen.

Terwijl wij er ons dus toe zetten om (evenals wij vroeger met betrekking tot het burgerlijk regt deden) enkele der jongste geschriften over strafregt te bespreken, wenschen wij een aanvang te maken met de redevoering, waarmede de heer Mr. A.E.I. Modderman zijn hoogleeraarsambt aan het Amsterdamsche Athenaeum aanvaard heeft, ‘Straf - geen kwaad.’ Zij het ook, dat eene inaugurele oratie uit den aard der zaak meer eene losse schets dan eene naauwgezette wetenschappelijke verhandeling moet zijn, toch is deze schets zoo uitgewerkt, bevat de door hem voorgestelde theorie zoo veel belangrijks, en grijpt het door hem behandelde onderwerp zoo zeer in de geheele leer van het strafregt in, dat wij geene betere inleiding

tot de later door ons te behandelen werken konden vinden dan eene beschouwing van de stellingen, in deze redevoering verkondigd.

De gang van des hoogleeraars voorstelling komt in korte trekken op het volgende neder.

De mensch is bestemd tot eene voortdurende zedelijke ontwikkeling: aan die bestemming te beantwoorden, is het eenig einddoel, hetwelk hem bij al zijn doen en laten voor den geest moet staan; al wat haar bevordert, noemen wij *goed;* al wat haar middellijk of onmiddellijk afbreuk doet, is *kwaad*. Tot alles, wat onze ontwikkeling bevordert, zonder die van anderen te schaden, zijn wij bevoegd en verpligt: wij miskennen onze verpligtingen, zoodra wij onze eigen ontwikkeling verwaarloozen, of die van anderen eenig nadeel toebrengen.

De vervulling van deze onze bestemming is echter afhankelijk van onderscheiden voorwaarden, die wij, aan ons zelven overgelaten, ons niet of slechts gebrekkig zouden kunnen verschaffen. Daarom is den mensch de zucht naar gezelligheid ingeplant, die hem aandrijft om zich aan zijne medemenschen aan te sluiten, en is hij op aarde geplaatst als een deel der menschelijke zamenleving, welker leden alzoo de verpligting hebben om elkander aan te vullen en met vereende krachten tot één en hetzelfde doel, de ontwikkeling der menschheid, zamen te werken.

Uit deze roeping der maatschappij spruit voor hare leden onderling eene reeks van pligten voort, wier vervulling strekken moet om elkander het leiden van een aan hunne bestemming beantwoordend leven mogelijk te maken, of mogelijk te doen blijven. Daar nu ieder bevoegd is, om al datgene te doen, zonder hetwelk hij zijnen pligt niet vervullen kan, zoo hebben wij van nature de bevoegdheid om elkander tot de vervulling dier pligten te noodzaken.

Doch slechts bij een deel dier pligten is zulks uitvoerbaar; enkele, wier vervulling door dwang niet kan verkregen worden, behooren dus met de pligten jegens ons zelven uitsluitend tot het gebied der *zedeleer;* de overige, positieve zoowel als negatieve, maken te zamen het gebied van het *regt* uit. Op grond van deze beschouwingen omschrijft de heer M. derhalve het *regt* als ‘het organisch geheel van de positieve of negatieve voorwaarden voor een aan zijne bestemming beantwoordend leven, wier vervulling van anderen afhangt en door dwang kan verkregen worden.’

De *Staat* is ‘de instelling, waardoor over een bepaald grondgebied het regt wordt verwezenlijkt en gehandhaafd.’ Tot bereiking van dit doel is het noodig: 1°. dat de staat al de genoemde pligten beschrijve, voor zoover daaraan behoefte blijkt te bestaan; 2°. dat hij tusschen de verschillende uitleggingen, die aan zijne voorschriften mogten gegeven worden, uitspraak doe; 3°. dat hij de niet-vervul-

ling dier pligten zoo veel mogelijk voorkome; 4°. dat hij het onregt, hetwelk hij niet voorkomen kon, voor zoo veel doenlijk herstelle.

Konde de staat elk onregt voorkomen of herstellen, dan zoude er van strafregt geene sprake behoeven te zijn; nu dit echter in vele gevallen niet wel mogelijk is, is de uitoefening van het strafregt, strafbedreiging zoowel als strafvoltrekking, het eenige middel, waardoor de staat indirect het kwaad kan trachten te voorkomen. Dit middel mag en moet door hem worden aangegrepen krachtens zijne roeping om het bestaan te handhaven van de voorwaarden, waarvan, voor allen in het algemeen en voor ieder in het bijzonder, het leiden van een aan zijne bestemming beantwoordend leven afhankelijk is.

Hiermede is volgens den heer M. de regtsgrond der straf aangewezen, maar zijn ook tegelijk de grenzen omschreven, binnen welke het strafregt door den staat moet worden uitgeoefend. Uit dien regtsgrond immers volgt: 1°. dat alleen zulke handelingen tot misdrijven kunnen worden gestempeld, waardoor aan de voorwaarden van een aan zijne bestemming beantwoordend leven wordt inbreuk gemaakt; 2°. dat alleen zulke straffen mogen worden opgelegd, waardoor den misdadiger de terugkeer tot een zoodanig leven niet wordt afgesneden of bemoeijelijkt.

Veel is er in deze beschouwingen, waarmede wij ons volkomen vereenigen, en vooral de conclusie is van dien aard, dat wij die geheel zouden kunnen onderschrijven; in menig opzigt schijnt de voorstelling van den heer M. ons echter minder juist, of liever minder volledig; en wij achten het van belang hierop te wijzen, omdat men naar onze overtuiging langs eenen anderen weg (en wel langs eenen, die tot ons leedwezen volstrekt niet op zijne sympathie schijnt te kunnen rekenen) veel zekerder komt tot hetzelfde doel, hetwelk ieder zal toejuichen, die in den misdadiger eenen medemensch erkent, evenzeer bestemd en geschikt tot zedelijke ontwikkeling als hij zelf.

De heer Modderman verzet zich met kracht tegen hen, die in strijd met de voorstelling van Beccaria slechts één der beide elementen van het strafregt tot grondslag hunner theorie nemen; maar maakt hij zelf zich niet voor een deel aan diezelfde fout schuldig, wanneer hij bij de hoofdvraag: ‘waarom straft de staat?’ het politische element geheel op den voorgrond stelt, en het morele bijna geheel ter zijde laat? In zijne omschrijvingen van misdaad en straf, wij erkennen zulks gaarne, wordt aan beide elementen de hun toekomende invloed niet onthouden; bij het schetsen van den band, die beide begrippen aan elkander hecht, komen echter alleen staaktundige beschouwingen in aanmerking, en missen wij het zedelijk element, dat vooral bij dit gedeelte, waarin het zwaartepunt der geheele theorie gelegen is, moest te voorschijn treden.

De eerste pligt van den staat zoude zijn, het onregt, hetwelk hij niet voorkomen konde, te herstellen; zulks is echter niet wel mogelijk; zelfs dan als het op zich zelf herstelbaar ware, bestaat er toch niet de minste zekerheid, dat de dader zal worden ontdekt. Deze laatste opmerking is zeer zeker onjuist; immers indien de mogelijkheid van herstellen vervalt bij het onbekend blijven des daders, met de mogelijkheid van straffen is zulks nog veel meer het geval: op deze moeijelijkheid kan dus het regt om te straffen niet gegrondvest zijn. Maar dit daargelaten, komt ons de geheele redenering verkeerd voor: de meeste misdrijven zijn in theorie, vele ook in de praktijk, zeer wel herstelbaar; doch al ware zulks nog veel minder het geval, dan het in waarheid is, dan zoude deze voorstelling zonder twijfel moeten leiden tot eene splitsing in twee soorten: herstelbaar en onherstelbaar onregt. Het strafregt, voortvloeijende uit de onmogelijkheid om te herstellen, zoude noodwendig beperkt blijven tot de gevallen, waarin die onmogelijkheid inderdaad bestaat; anders zoude men tot de gevolgtrekking moeten komen: dat de misdadiger A., in staat en bereid om het bedreven kwaad te herstellen, wordt gestraft, omdat de staat in een geheel ander geval in de zaak van B. daartoe buiten de mogelijkheid was geweest. Zoude dit regt zijn?

Doch aangenomen, elk geval van onregt, of liever al deze gevallen door elkander genomen, zijn onherstelbaar, kan zelfs dan de staat daaruit de magt ontleenen om te straffen? Ook deze redenering is op zijn minst zeer gewaagd. De staat is verpligt, het kwaad te herstellen; nu hij zulks niet kan, verandert de geheele zaak, en wordt de misdadiger verpligt, eene straf daarvoor te ondergaan. Waarop zal de staat zich beroepen, indien de beschuldigde zich verzet, indien hij hem rekenschap vraagt van de bevoegdheid, welke hij zich aanmatigt, om zijne burgers in hunne vrijheid, hunne eer, hunne bezittingen te verkorten? Zal hij dan de onmogelijkheid kunnen inroepen, waarin hij zich bevindt, om het bedreven kwaad te herstellen? Wat gaat die den beschuldigde aan? Omdat de staat niet in de mogelijkheid is, zijne verpligting na te komen, oefent hij daarom een regt uit?

Maar dit is de bedoeling niet, zal men zeggen; omdat de staat verpligt is, het regt te handhaven, omdat hiertoe geen ander middel overschiet, dan het kwade indirect te voorkomen door strafbedreiging en strafvoltrekking, zoo ontleent de staat aan die noodzakelijkheid het regt tot straffen. Doch ook dit kan de eenige regtsgrond der straf niet zijn. Of wie waarborgt ons, dat, al bestaat die noodzakelijkheid, en al is het strafregt het eenige middel, waardoor op volkomen wijze het regt gehandhaafd wordt, het niet van achteren zou kunnen blijken een onzedelijk middel te zijn, zoodat het geneesmiddel erger zou zijn dan de kwaal? Men kan toch niet onbepaald

aannemen, dat de mensch geregtigd is tot al wat noodig is om zijn pligt te volbrengen; of heiligt het doel ieder middel?

En wat stelt men zich met dit voorkomen voor? Dat de strafbedreiging genoeg zal zijn, om den lust tot het booze te overwinnen? IJdel zal dan uwe verwachting zijn: te zeldzaam wordt een misdrijf met zoo koel overleg gepleegd, dat werkelijk alle mogelijke gevolgen worden overwogen, en meestal zal de oogenblikkelijke aandrift tot het kwade sterker zijn, dan alle dergelijke berekeningen van een mogelijk kwaad gevolg. Dat de misdadiger van verder misdrijf zal worden teruggehouden, hetzij dan afgeschrikt door het geleden kwaad, of verbeterd door den invloed der straf? Ook hier leeren de gevolgen, die uit de stelling zouden voortvloeijen, dat zij onmogelijk den eenigen regtsgrond der straf kan bevatten. In de laatste hypothese zonde de straf moeten worden voortgezet, totdat de misdadiger verbeterd zal zijn; in de eerste zou de straf vervallen, indien door de eene of andere omstandigheid de mogelijkheid van recidive werd weggenomen. Beide regels zouden strijden tegen ons zedelijk gevoel; in de stelling, waarvan zij de noodzakelijke gevolgen zijn, kan dus onmogelijk de ware regtsgrond der straf liggen. Of is de bedoeling, dat anderen door het zien der strafvoltrekking van een gelijk kwaad worden teruggehouden? Eene dergelijke onzedelijke theorie, die den misdadiger tot een werktuig zou verlagen, kan niet in den geest des schrijvers liggen.

Nu willen wij niet ontkennen, dat er in al deze beschouwingen veel waars is gelegen; wat wij bedoelen, is alleen dit, dat zij niet volledig zijn, dat zij nog een element missen, hetwelk alleen de door ons aangevoerde bezwaren kan oplossen, en het strafregt op zijn waren grondslag kan vestigen. Dat element levert alleen de zoogenaamde absolute theorie; zonder haar blijven alle theoriën, ook die des schrijvers, eenzijdig, en voeren zij ten slotte tot eene nuttigheidsleer, tot een opofferen van de regten van het individu aan de belangen der maatschappij, hetwelk met alle eischen der zedelijkheid in strijd is.

Hoe verder men komt, hoe meer het gemis van dezen eenig mogelijken grondslag in het oog springt. De heer M., zeer wel gevoelende, dat bij zijn stelsel, evenals in alle relatieve theoriën, de straf, zooals zij gewoonlijk wordt opgevat, eene onregtvaardigheid is, heeft zich daardoor genoopt gezien, om van het begrip der straf eene voorstelling te geven, die in den vorm, waarin hij haar heeft ingekleed, ons geheel onaannemelijk voorkomt. Ook dit wenschen wij kortelijk aan te toonen.

Gelijk wij boven zagen, laat hij alleen zulke straffen toe, waardoor den misdadiger de terugkeer tot een aan zijne bestemming beantwoordend leven niet wordt afgesneden of bemoeijelijkt; met andere woor-

den: de straf mag geen kwaad zijn. Wanneer men aan het woord *kwaad* de beteekenis hecht van al wat de zedelijke ontwikkeling tegenhoudt en belemmert, onderschrijven wij deze stelling, gelijk zij in onze dagen, in theorie althans, door een ieder zal worden beaamd; maar wanneer de heer M. verder gaat, en leert, dat de straf een goed moet zijn, hetwelk tegelijkertijd (om niet alle denkbeeld van straf prijs te geven) een schijnbaar kwaad moet bevatten, dan gevoelen wij ons genoodzaakt om tegen deze voorstelling protest aan te teekenen.

Het belang der maatschappij vordert, zegt de heer M., dat hij, die eenmaal van een wederregtelijken wil blijken gaf, voor het vervolg onschadelijk worde gemaakt. Deze onschadelijkmaking moet altijd psychisch, door verbetering, beproefd, soms daarenboven physisch, door opsluiting, verzekerd worden. Daar nu deze poging ook wel degelijk geschiedt in het belang van den wetsovertreder zelven, voor wien het immers eene weldaad is, dat hij van verder misdrijf wordt teruggehouden, zoo moet de straf zijn een wezenlijk goed.

De straf wordt dus inderdaad eene belooning voor het misdrijf; de misdadiger krijgt door zijne wetsovertreding aanspraak op eene weldaad, die den niet-misdadige, ook wanneer hij welligt even veel behoefte aan zedelijke verbetering heeft, wordt onthouden. Is dat regt? En wanneer men antwoordt dat niet het belang des misdadigers, maar het staatsbelang is op den voorgrond gesteld, en dit laatste alleen reeds de verbetering der misdadigers eischt, dan antwoorden wij, dat daarmede ons bezwaar niet is weggenomen, en dat, terwijl wij ten volle toegeven, dat de staat alleen die straffen mag kiezen, die tot verbetering kunnen leiden, toch aan de allereerste beginselen van zedelijkheid en regt geweld wordt aangedaan, indien de strafregtstheorie op den voorgrond stelt den regel: de straf is een goed.

Maar de straf moet tegelijk zijn een schijnbaar kwaad. Is dat zedelijk? Vordert de zedelijkheid niet vóór alles waarheid, en mag men als element voor het strafbegrip iets aannemen, wat men zelf verkondigt, onwaar en slechts schijnbaar te zijn? En is het verstandig? Of wat zal de kracht zijn der strafbedreiging, die ook volgens den heer M. moet dienen om van het kwade af te schrikken, indien men er in éénen adem bijvoegt, dat dit alles in waarheid zoo niet bedoeld is, en het schijnbare kwaad bij de ondervinding zal blijken een goed te zijn? Of men zal de menschen overtuigen, en dan zal ieder zich haasten om kwaad te doen, en de weldaden van den staat te genieten; of men zal moeten erkennen, dat de straf niet zoo absoluut en voor ieder een goed kan genoemd worden, en dan is de definitie der straf onjuist.

Maar, zegt de heer M., er kan hier geene sprake zijn van mystificatie, omdat de straf juist zoo wordt uitgevoerd als zij bedreigd

wordt; en dit is waar. Maar wij hebben hier niet met de uitvoering, alleen met de theorie te doen. En dan is het in theorie even onhoudbaar, tot het begrip van straf te eischen, dat zij eene mystificatie moet zijn, als het in de practijk slecht zoude werken, haar tot eene werkelijke mystificatie te maken.

De fout ligt hier, naar onze meening, voor een groot deel wederom aan het gemis van dien zedelijken grondslag, dien alleen de absolute theorie kan geven, maar voor een deel ook aan eene spraakverwarring, waartoe de onderscheidene beteekenissen van het woord *kwaad* aanleiding geven. Kwaad op het gebied der zedelijkheid is al wat den mensch in zijne ontwikkeling verhindert; in dien zin is het misdrijf een kwaad, en mag de straf zulks niet zijn. Maar in een ander opzigt mag men evenzeer in meer zinnelijke opvatting dien naam geven aan al wat den mensch onaangenaam aandoet: ziekte, pijn, verdriet, armoede, enz.; en in dien zin moet de straf wel degelijk een kwaad zijn, wil zij niet alle karakter van straf verliezen. Beweert nu de heer M., dat hij dit juist heeft willen uitdrukken door zijne definitie van *schijnbaar kwaad*, dan achten wij in alle geval deze omschrijving niet zeer gelukkig gekozen, maar is zij bovendien onjuist, omdat het zinnelijke kwaad, hetwelk wij hier op het oog hebben, nimmer in zedelijken zin een *schijnbaar* kwaad kan heeten. Of zou men mogen zeggen, dat b.v. de afzonderlijke opsluiting in schijn de ontwikkeling van den zedelijken mensch tegenhoudt? Neen, het woord *kwaad* wordt hier ook door den heer M. in eene ruimere beteekenis genomen; en daarom kan de straf in dezen zin niet anders dan als een werkelijk kwaad worden aangemerkt.

Wat het gevolg is van deze verwarring, blijkt later, wanneer de heer M. eenige resultaten zijner theorie ontwikkelt. In de eerste plaats, wat betreft den strafmeter. Bij de opvatting der straf als een wezenlijk kwaad, is elke redelijke oplossing van het vraagstuk van de maat der straffen naar zijn oordeel onmogelijk; door de voorstelling van de straf als een wezenlijk goed daarentegen wordt het vraagstuk veel vereenvoudigd. Niet dat wij zonden meenen, zegt hij, dat het er bij deze opvatting zoo naauw niet op aankomt; maar inderdaad kan toch dit alleen de strekking van deze geheele opmerking zijn. Wel, zegt hij, is door zijne opvatting de wetgever aan een veel beperkter aantal straffen gebonden; maar ook bij eene andere voorstelling wordt niet elk kwaad, om het even welk, evenzeer aangeprezen, terwijl het daarenboven hier niet de vraag is, van welken aard, maar van welke zwaarte de straf moet zijn, die aan ieder misdrijf beantwoordt. Het komt er dus op neder, dat, zooals de heer M. zelf zegt, eene fout in den meter oneindig geringer nadeel aanbrengt, en dit is iets wat wij alleen in de veronderstelling, dat de straf in geen enkel opzigt een kwaad mag zijn, kunnen toestemmen. Is

de straf een zinnelijk kwaad, een kwaad zelfs van de meest nietige soort, dan is toch elke overtreding van de juiste maat, een onregt, dat in geen geval mag gepleegd worden.

Maar veel duidelijker nog treedt deze strekking vooruit, waar de heer M. ons op de vele raadselen wijst, aan wier oplossing de wijsbegeerte en de psychologie reeds sedert eeuwen arbeiden, en die het (zelfs afgescheiden van de groote vraag van den vrijen wil) vaak zoo moeijelijk maken te beslissen, hoe verre de toerekenbaarheid op het oogenblik des misdrijfs zich uitgestrekt heeft. Zullen wij bij zoovele moeijelijkheden ons het regt toekennen, den veroordeelde een kwaad aan te doen, dat in geen geval weder geheel kan worden vergoed, en niet veeleer sympathie gevoelen voor een strafstelsel, waardoor nimmer een onherstelbaar nadeel kan worden toegebragt?

Met overtuiging antwoorden wij op deze laatste vraag: *neen*. Een goed, in den zin waarin wij hier het woord zouden moeten opvatten, indien wij deze redenering wilden aannemen, is de straf toch wel nimmer. Den misdadiger, die jaren lang in eene eenzame cel heeft doorgebragt, en die eindelijk blijkt krankzinnig te zijn geweest, of onder zulke omstandigheden te hebben gehandeld, dat het door hem bedreven kwaad door de omstandigheden geheel verschoonbaar, welligt zelfs prijzenswaardig is geweest, hem is inderdaad een kwaad aangedaan; ook hij zal voor het zoogenaamde goed, voor de weldaad, die de staat hem bewezen heeft, eene vergoeding vragen, die men dikwijls buiten staat zal zijn te geven. Tegen de doodstraf moge het argument eenigzins gelden, hoewel wij er ook daar niet zeer veel aan hechten; bij iedere andere straf blijft het bezwaar ten allen tijde bestaan, omdat men dien veroordeelde nimmer in den zin, waarin het woord hier alleen mag genomen worden, kan toevoegen: ‘gij hebt u niet te beklagen; u is in waarheid geen kwaad aangedaan.’

Daarom, terwijl eene andere opvatting in deze en dergelijke gevallen zoo ligt tot zorgeloosheid, tot onverschilligheid zou kunnen leiden, houden wij juist om deze bezwaren te meer de stelling vast: de straf, hoe ook verbeterd en veredeld, is en blijft voor den veroordeelde een kwaad, dat niet verder mag worden uitgestrekt, dan zoowel de geregtigheid als het staatsbelang veroorloven. Iedere minuut langer is een onregt, te vreeselijker omdat het in naam der geregtigheid geschiedt. Zij het ook, dat het voor den mensch onmogelijk is, de volkomen waarheid te ontdekken, toch moeten wij er naar streven, en niet rusten vóór dat wij zoo mogelijk ook die ééne bladzijde in het levensboek van den misdadiger hebben gevonden, waarop (volgens de schoone woorden van Bilderdijk, door den heer M. geciteerd) alligt voor God zijn vrijspraak staat. Bestaat zij toch, zonder dat wij haar gevonden hebben, erkennen wij dan, dat wij, met de beste bedoelingen, materiëel een onregt gepleegd

hebben, hetwelk zoo mogelijk door ons hersteld moet worden, en waarvoor verder slechts de beperktheid van het menschelijk verstand ons vergiffenis kan doen verwerven: maar laat ons nimmer eene theorie huldigen, die tot gevolg zou kunnen hebben, dat onze ijver in het zoeken verflaauwde, en de meening bij ons opkwam, dat het er zoo naauwkeurig niet op aankomt, nu het kwaad, dat den veroordeelde is aangedaan, slechts schijnbaar was.

Erkennen wij daarentegen in de straf een werkelijk kwaad, dan komt het strafregt in volkomen harmonie met de zedelijkheid. Even zeker als iedere goede boom goede vruchten voortbrengt, en iedere kwade boom kwade; even zeker levert elke goede daad hare goede vruchten voor den mensch op, en elke kwade hare nadeelige gevolgen. Op dezen eersten grondslag der zedelijkheid alleen kan naar ons inzien het strafregt gebouwd worden, wil het in waarheid den naam van regt verdienen.

Dat die grondslag waar is, leert de ondervinding dagelijks. De luiaard en verkwister, die tot armoede vervielen, de dronkaard en wellusteling, door ziekte en pijnen gekweld, de gierigaard of eerzuchtige, die de slaven van hunnen hartstogt werden, zijn de sprekende voorbeelden van die waarheid. En mogt deze regel in sommige gevallen eene uitzondering schijnen toe te laten, wie zal de stem van het geweten minachten, die ook den meest voorspoedigen zondaar niet loslaat, en meermalen te midden van zijn schijnbaar geluk tot wanhoop heeft gedreven? Dat dit alles werkelijk, en niet in schijn, een kwaad is, en zelfs het zedelijk goede, dat er in kan liggen, bijzaak is, het zoude ijdel zijn het te loochenen; dat het noodwendig zamenhangt met de onzedelijkheid, en zoowel in karakter als zwaarte van deze afhankelijk is, ook dit leert ons zoowel de ervaring, als het algemeen menschelijk gevoel van regtvaardigheid.

Twee personen worden door eene zelfde ramp, b.v. armoede, getroffen, de een door een louter toeval, de ander door eigen schuld, verkwisting, nalatigheid of dergelijke. Zal niet de beschouwing geheel verschillen? Zal niet de een algemeene deelneming vinden in zijn *ongeluk*, en het oordeel over den ander luiden: hij heeft zijne *straf*, waardig hetgeen hij gedaan heeft? De liefde moge dit oordeel verzachten, het regt kan er niet anders dan in berusten. En wanneer men dan ziet, hoe dikwijls in de Middeleeuwen de magtige booswicht, wien geen menschelijke magt kon treffen, door de enkele stem van een zwakken priester werd bewogen om zich in een klooster terug te trekken, en door allerlei ontberingen boete te doen voor zijne zonden; wanneer men bedenkt, hoe menigeen, zelfs in de ergste tijden van het strafregt, gewillig (dikwijls vrijwillig) de hem opgelegde straf heeft opgenomen, alleen om aan de behoeften van zijn geweten te voldoen, dan mag men het betreuren, dat dit gevoel in

zulk eene rigting werd geleid, ontkennen kan men niet, dat eene onverbiddelijke wet der zedelijkheid vordert, dat elk kwaad zijne daarmede zamenhangende straf moet opleveren.

Beschouwen wij nu het strafregt als een deel dier zedelijkheid (binnen welke grenzen en onder welke voorwaarden, leert ons het tweede, politieke element), dan is daarmede ook voor de straf de definitie gewonnen, dat zij moet zijn een kwaad, zamenhangende met en geevenredigd aan het bedreven kwaad. En nu moge men dit inkleeden als eene verzoening, waardoor het kwaad weder wordt uitgewischt, of als eene negatie van het regt des misdadigers, die door zijne negatie van het absolute regt is noodig geworden, of als een gevolg, dat door eene dialectische noodzakelijkheid uit het bedreven kwaad moet voortvloeijen; de inkleeding doet weinig ter zake, het hoofdbeginsel der absolute theorie is even eenvoudig als waar: de geregtigheid vordert, dat de mensch maait naar hetgeen hij gezaaid heeft.

Door dezen grondslag voor het strafregt aan te nemen, wint men twee punten, die bij elke relatieve theorie onverklaarbaar moeten blijven: 1°. eenen regtsgrond der straf; 2°. eene billijke gradatie der straffen. Hoe men het ook voorstelle, wanneer niet de staat optreedt als de uitvoerder eener hoogere wet, die in het geweten van alle menschen, ook in dat des misdadigers, hare regtvaardiging vindt, dan kan hij zich alleen beroepen òf op zijn eigen belang, en dan wordt de misdadiger een corpus vile, dat ten behoeve van anderen wordt opgeofferd, òf op het belang des misdadigers, en dan wordt de straf eene belooning.

Volgens den heer M. is de wensch naar eene volmaakte strafmaat eene hersenschim; en inderdaad, indien men eene reden verlangt, waarom b.v. enkele diefstal met 365 en niet met 364 dagen gevangenisstraf zal geboet worden, moet zulk een eisch zeker altijd onvervulbaar blijven; maar de reden, waarom moord zwaarder wordt gestraft dan diefstal met braak, en deze zwaarder dan enkele diefstal, die reden moet de theorie van het strafregt kunnen geven, en hierin blijft elke relatieve theorie in gebreke. Verlangt men door afschrikking de misdrijven te voorkomen, dan moet dat misdrijf het zwaarste gestraft worden, waartoe de zinnelijke mensch in den regel het meeste geneigd is, waarvan hij het meeste genot verwacht; wenscht men dit doel door verbetering te bereiken, dan moet de straf zoolang duren, totdat dit doel bereikt is, of moeten in alle geval die ligte misdrijven het langst gestraft worden, in wier ongeoorloofdheid de gebrekkig ontwikkelde het minste inzigt heeft. Komt hier het algemeen gevoel tegen op, dan moet er een andere diepere grond zijn, die de zwaarste straf vordert voor die misdrijven, welker onzedelijkheid ook de grootste booswicht niet durft ontkennen, die het minst voorkomen, en waarbij de minste waarschijnlijkheid van recidive is.

Verdient de absolute theorie het verwijt, door den heer M. tot haar gerigt, dat de vraag: ‘hoeveel zinnelijk lijden is er noodig om eene zedelijke schuld uit te wisschen?’ onoplosbaar is, en gelijk staat met deze: ‘hoeveel duim ijzer er noodig zou zijn om een lakenschen rok te maken?’ - terwijl de dialectische vergeldingstheorie zou leiden tot het absurde vraagstuk: ‘hoeveel maal - *a* moet men bij - *a* optellen, om 0 tot som te bekomen?’ Geen wonder, zegt de heer M., dat zij zich ten slotte der talio in de armen moesten werpen. Het komt mij voor, dat deze voorstelling meer aardig dan waar is. Wat de schrijver heeft over het hoofd gezien, is dit: dat bij den misdadiger het zedelijk kwaad zamenging met eene zekere mate van zinnelijk genot, groot genoeg om bij het beramen van het misdrijf zijn zedelijk gevoel tot zwijgen te brengen. De vraag zou dus deze zijn: ‘hoeveel zinnelijk lijden is er noodig, om het zinnelijk genot, dat in het misdrijf gelegen was, uit te wisschen?’ of liever (want ook wij achten dezen vorm der absolute theorie gebrekkig) ‘hoeveel maal - *x* moet men bij + *a* optellen, om 0 tot som te bekomen?’ Zou ook deze vraag onoplosbaar zijn?

Verdient de absolute theorie het verwijt, dat elk kwaad haar even geschikt moet voorkomen, om als straf, als boete voor het misdrijf te dienen? Bij meer dan één harer voorstanders is dit werkelijk het geval; uit hare beginselen vloeit het echter niet noodzakelijk voort; ja zelfs (en wij hechten aan dit punt, omdat dit het eenige ernstige bezwaar zou zijn tegen deze theorie) eene opvatting als die wij hier bestrijden, komt ons voor in lijnregte tegenspraak met hare beginselen te zijn. Wanneer de staat straffende niet anders optreedt dan als handhaver en vertegenwoordiger der algemeene zedelijkheid, dan moeten ook zijne straffen zoo naauw mogelijk overeenkomen met die, waarvan zij gebruik maakt. En nu leert ons wederom de ervaring van hare werkzaamheid, niet minder de uitspraak van ons zedelijk gevoel, dat het wel waar is, dat elke zonde eenmaal hare vergelding met zich brengt, maar dat ook dit zijne zedelijke beteekenis heeft in dien zin, dat deze vergelijking strekt om den mensch op zijnen weg tot zedelijke ontwikkeling verder te brengen. De bedreven zonde wordt niet door eene zekere mate van lijden, onverschillig van welken aard, werktuigelijk uitgewischt; de mensch, bestemd tot eindelooze ontwikkeling, is verpligt zelf te werken, om aan die bestemming te beantwoorden. Maar het lijden, hetwelk het door hem bedreven kwaad oplevert, heeft in de zedelijke wereldorde altijd die strekking (en hierop komt het hier vooral aan), dat het èn door den zamenhang, waarin het met dit kwaad staat, èn door de inwendige bewustheid, die het noodzakelijk en regtmatig verklaart, kan dienen, om den onzedelijken mensch tot besef te brengen van zijn toestand, en daardoor op te wekken tot verbetering daarvan. Maakt

hij hiervan geen gebruik, dan is dit een gevolg van de zedelijke vrijheid, die de mensch steeds behoudt; maar elk kwaad zoude a priori door de zedelijkheid verworpen worden, hetwelk niet de strekking zoude hebben om den misdadiger tot die stemming op te leiden.

Nu wij alzoo het eerste element (het morele) hebben gewonnen, kan het niet veel moeite kosten, het tweede (politieke) daaraan te verbinden, te minder omdat wij hierbij grootendeels de voorstellingen van den heer M. overnemen. De mensch, geroepen tot zedelijke ontwikkeling, is tot bereiking van dit doel geplaatst in de algemeene menschelijke zamenleving; uit deze omstandigheid vloeit eene reeks van pligten, zoowel jegens de geheele maatschappij als jegens hare individuele leden voort; deze pligten, die een deel uitmaken van het groote gebied der zedelijkheid, vormen het regt. De staat, als deel der groote menschelijke maatschappij, is de instelling, welke bestemd is, om binnen de grenzen van haar grondgebied het regt te handhaven. Hij doet dit niet alleen door het voorkomen en herstellen van het onregt, maar ook door daaraan, op het voetspoor van die zedelijkheid, waarvan het regt een uitvloeisel is, een kwaad te verbinden, hetwelk den misdadiger tot het besef van zijn onzedelijken toestand zal kunnen leiden, en daardoor terug te brengen op den goeden weg, waarvan hij afgeweken is. Daarom beschouwen wij den staat niet als eene bovenaardsche magt, met een soort van droit divin bekleed om de zedelijkheid te handhaven; in dit geval zoude elk kwaad voor hem geboet moeten worden; neen, hij is eene zuiver menschelijke instelling, die zijne bevoegdheid om te straffen alleen ontleent uit de omstandigheid, dat het hem niet mogelijk is, op eene andere wijze zijn doel te bereiken, hetwelk, gelijk wij gezien hebben, vooral daarin gelegen is, dat elk mensch in den staat de gelegenheid vindt om een aan zijne bestemming beantwoordend leven te leiden. Uit die beschouwingen vloeit dan voor het regt van den staat nog die beperking voort, dat het nimmer verder kan gaan, dan werkelijk noodig is om den staat in de gelegenheid te stellen aan zijn doel te bantwoorden. Beide elementen vormen dus gelijkelijk den regtsgrond der straf; het eene leert, waarom de straf op zich zelve beschouwd, regtvaardig is; het andere leert, waarom en onder welke voorwaarden de staat van dit middel mag gebruik maken.

Ook wij erkennen dus, zoo goed als de heer M., dat de staat voor een deel zijne bevoegdheid tot straffen ontleent aan de omstandigheid, dat het hem niet mogelijk is, op eene andere wijze volkomen het regt te handhaven. Eveneens erkennen wij, dat de staat daarbij verschillende doeleinden op het oog mag hebben; dat de strafbedreiging reeds strekt om den zedelijk zwakken mensch terug te houden van het kwade; dat het gezigt der strafvoltrekking nog

veel meer zal dienen om anderen van het bedrijven van gelijksoortige misdaden af te schrikken. Letten wij op den misdadiger zelven, dan geven wij volkomen toe, dat elke goede straf moet dienen om te beletten, dat hij zich op nieuw aan misdrijf schuldig zal maken, voor zooverre zij een zinnelijk kwaad bevat, door de herinnering aan het ondervonden leed, voor zoover dit lijden is dienstbaar geweest tot zijne verbetering, door die verbetering zelve. Dit alles is volkomen waar, maar het verkrijgt eerst zijne juiste waarde door de beschouwingen, welke wij daaraan hebben doen voorafgaan. En is dit vreemd? Ik geloof het niet. Of ligt het niet reeds in de beteekenis der woorden, dat, terwijl eene absolute beschouwing het verschijnsel, hetwelk zij aan haar onderzoek onderwerpt, in zijn geheel wedergeeft, het een kenmerk der relatieve opvatting is, dat zij hetzelfde verschijnsel alleen uit een enkel bepaald oogpunt beschouwt? Dat dus de onderscheiden relatieve theoriën hare betrekkelijke waarheid bezitten, behoeft evenmin te verwonderen als dat zij alle in de hoogere eenheid der absolute theorie opgaan.

Bij de keuze der straffen moet de staat weder, gedachtig aan het eerste element, zich zoo naauw mogelijk door de regelen der zedelijkheid laten leiden; zoo naauw mogelijk, want beperkt tot de stoffelijke middelen, waarover de mensch beschikken kan, kan de staat het ideële begrip der straf, een lijden, in elk opzigt beantwoordende aan het zedelijk kwaad, en als welks type wij de gewetenswroeging beschouwen, nimmer verwezenlijken. Voor zoover het echter mogelijk is, moet de straf voldoen aan deze drie vereischten: zij moet zijn een zinnelijk kwaad, wat haren aard betreft, zamenhangende met het misdrijf, wat hare zwaarte betreft, beantwoordende aan de mate van onzedelijkheid, die uit het misdrijf is gebleken, en wat haar doel aangaat, de strekking hebbende om den misdadiger tot het besef te brengen van zijne verdorvenheid, en aldus op te wekken om zich zelven te verbeteren.

De beste straffen zijn dus, wij zijn dit geheel met den heer M. eens, de gevangenisstraf (mits goed ingerigt), de geldboete, de verbanning, het verlies van enkele regten; waarbij hij nog de deportatie voegt, wier voordeelen en gebreken wij hier ter zijde wenschen te laten. Al deze straffen voldoen geheel aan de beide laatste vereischten; enkele voldoen ook aan het eerste, hetgeen ons echter van het minste belang toeschijnt, omdat het in zijne volkomenheid toch nimmer te bereiken is.

Nemen wij hiermede afscheid van de redevoering van prof. Modderman, om ons tot de overige geschriften over strafregt te wenden, dan ontdekken wij, dat zij zich grootendeels vastknoopen aan twee vragen, beide van uitnemend actueel belang: de afschaffing der doodstraf en de hervorming van het gevangenisstelsel.

Ofschoon het niet geheel onwaar is, wat de heer Modderman in zijn zoo even besproken geschrift zegt, dat de doodstraf in een wetenschappelijken kring hier te lande aanspraak begint te krijgen op het ‘de mortuis nil nisi bene’, voor het publiek is de strijd nog lang niet beslist; en, men beseffe het wel, het is vooral voor en door het publiek, dat vragen als deze opgelost moeten worden. Hoe ver de geleerde zijne bespiegelingen ook uit moge strekken, volmaakte straffen zullen nimmer worden ontdekt; aan elke straf kleeft het gebrekkige, dat van elk menschelijk werk onafscheidelijk is; bij de min of meer gegronde bezwaren, die tegen elke straf zullen blijven bestaan, zal het strafregt zich dus ten laatste wel altijd moeten regelen naar de mate van ontwikkeling, welke bij het volk heerscht. Evenals men teregt heeft opgemerkt, dat elke natie die mate van vrijheid bezit, welke zij verdient, evenzoo kan men zeggen, dat ieder volk juist die straffen in zijn midden zal zien toepassen, waarvoor het rijp toont te wezen. Wat het Italiaansche parlement ook moge beslissen, geene regering zal het ligt wagen, binnen Florence, waar de volksgeest zich zoo krachtig heeft geopenbaard, een doodvonnis te doen uitvoeren; in de Napolitaansche provinciën zoude waarschijnlijk eene volkomen afschaffing der doodstraf het zedelijk gevoel der natie eer kwetsen, dan voldoening geven.

Die zedelijke overtuiging moet ook bij ons eene volksovertuiging worden, en het is daarom, dat wij met genoegen in den laatsten tijd de vraag over de doodstraf in meer ruimen kring dan het zuiver wetenschappelijk regtsgeleerd publiek behandeld hebben gezien. Tegen de doodstraf zijn ter onzer kennis gekomen drie geschriften, van Dr. E. Laurillard, Dr. N.B. Donkersloot en Mr. P. van Bemmelen; vóór het behoud dezer straf hebben zich alleen enkele dagbladen, vooral het Dagblad van Zuid-Holland en 's Hage en de Tijd, doen hooren.

De brochure van Dr. E. Laurillard (De Doodstraf) heeft de minste wetenschappelijke aanspraken, maar voldoet door haren vorm het best aan hetgeen men zich onder eene pleitrede, die voor het publiek bestemd is, voorstelt. Zonder in geleerde onderzoekingen te treden, is het een warm woord, uit het hart gevloeid, en daardoor tot het hart sprekende. Is het waar (en tot schande der juristen moeten wij het erkennen), dat de pijnbank, de ligchaamsstraffen en al de barbaarschheden van vroegeren tijd gevallen zijn, minder voor wetenschappelijke bewijsvoering, dan voor de eischen der volksstem, zoodra eene gezuiverde publieke opinie die wreedheden begon te wraken; is het waar, dat ook de doodstraf op die wijze zal moeten vallen, dan is een woord als dit, van eene diep gevestigde overtuiging sprekende, en in wegslependen vorm gesteld, ook voor den wetenschappelijken bestrijder een niet te versmaden bondgenoot.

Slechts ééne opmerking wenschen wij in het midden te brengen.

De schrijver heeft zich bijna geheel op zedelijk terrein gehouden, maar ware het niet wenschelijk geweest, dat hij, als godgeleerde, ook de theologische zijde van het vraagstuk onder zijne bescherming had opgenomen? Wanneer men bedenkt, dat vele plaatsen, vooral uit het Oude Testament, ten voordeele der doodstraf kunnen worden aangehaald, terwijl niet ééne uitspraak der H. Schrift direct tegen haar behoud pleit; wanneer dus ongetwijfeld de gevolgtrekking voor de hand ligt, dat de stichters onzer godsdienst, ook Jezus zelf, het regtmatige dezer straf stilzwijgend hebben erkend, dan stemmen wij toe, dat deze gevolgtrekking zeer gewaagd is, en nemen ook wij zonder eenigen twijfel aan, dat daarom de doodstraf toch in lijnregten strijd is met de beginselen, door hen verkondigd, maar mogen wij toch den wensch niet weerhouden, dat ook dit punt, het verband der doodstraf met het Christendom, door een deskundige aan een naauwkeurig onderzoek worde onderworpen. Van belang zoude het zijn, indien deze vraag (in veler oog een der sterkste argumenten vóór het behoud der doodstraf) tot klaarheid werd gebragt; en het werkje van Dr. Laurillard zou ongetwijfeld in waarde aanmerkelijk hebben gewonnen, indien het dit in bijzonderheden had betoogd.

Het werk van Dr. Donkersloot (Psychologische beschouwing der doodstraf) is een populair geschrift in een geheel anderen zin dan het voorgaande; populair namelijk in strekking, niet in bewerking. Gelijk de predikant de regtsgeleerde zijde van het vraagstuk ter zijde liet, om de morele op den voorgrond te stellen, zoo plaatst de geneesheer zich op zielkundig terrein, en behandelt, eveneens afgescheiden van elke strafregtstheorie, de vraag, of de doodstraf in dien zin eene goede straf is, dat zij zoowel op den misdadiger als op de overige burgers die werkingen uitoefent, welke iedere strafregtstheorie, hetzij dan meer of minder als hoofdzaak, van de straf verwacht. Het antwoord luidt ontkennend, en is gemotiveerd op eene wijze, die dit werk tegelijk belangrijk voor het groote publiek, en van wetenschappelijke waarde voor den regtsgeleerde maakt. Dat de schrijver het vraagstuk van eene bepaalde zijde heeft opgevat, en wel van die, welke hem als geneeskundige en psychiater het naaste lag, vermindert het belang ook voor den regtsgeleerde niet. Of behooren niet zielkunde en regtsgeleerdheid hier, waar het de keuze van doelmatige straffen geldt, hand aan hand te gaan, zoodat de eene het doel aanwijst, waarnaar men streven moet, de andere den weg aangeeft, waarlangs dit doel het zekerst bereikt zal worden?

Na in eene eerste paragraaf de onderscheiden strafregtstheoriën bestreden te hebben, uit welke men de noodzakelijkheid der doodstraf heeft trachten af te leiden (ware het niet beter geweest, dit punt óf in het geheel niet aan te roeren, óf het geheel te behandelen, maar dan ook een eigen stelsel in plaats der afgekeurde theoriën te ge-

ven?), ontwikkelt de heer D. de onderscheidene bezwaren, die hij tegen de doodstraf heeft, en die in een negental onderscheiden stellingen door hem worden zamengevat en toegelicht.

Niet al deze bezwaren, wij komen er rond voor uit, wegen naar ons oordeel even zwaar; menigmaal is het ons toegeschenen, alsof de heer D. niet vrij bleef van de fout, waarin alligt een pleiter vervalt, die in zijnen ijver om bewijsgronden voor eene zaak aan te voeren, voorbijziet, dat één onbetwistbaar argument meer kracht heeft dan tien, die voor tegenspraak vatbaar zijn, en het meer verzwakt dan versterkt wordt, indien het in gezelschap van deze wordt voorgebragt. Dat de doodstraf nadeelig werkt op de zedelijkheid; dat eene langdurige gevangenisstraf in den regel even zwaar zal drukken, en in alle geval veel meer zal dienen om den misdadiger tot besef van zijn kwaad te brengen; dat het regt van gratie, op de doodstraf toegepast, leidt; òf tot eene bespotting der wet, òf tot eene ongelijkmatigheid, die, al ware zij slechts schijnbaar, het zedelijk gevoel moet schokken; dat men van niemand, en welligt het minst van de zwaarste misdadigers, a priori kan aannemen, dat zij onverbeterlijk zijn; deze argumenten zouden voor ons voldoende zijn, om de doodstraf op psychologische gronden af te keuren. Men zou daar nog kunnen bijvoegen, dat de doodstraf zoo ligt tot wetsontduiking leidt, en dat niet alleen gezworenen, maar ook geregtshoven, hoe meer de overtuiging van het ongeoorloofde der doodstraf veld wint, ook des te meer geneigd zullen zijn om, al zij het in strijd met de werkelijke toedragt der feiten, eene qualificatie aan te nemen, die hen van den pligt ontslaat om eenen medemensch ter dood te verwijzen. Dit geschiedt niet altijd willens en wetens; maar de ondervinding heeft het geleerd, en het laat zich ook zoo gemakkelijk verklaren, dat men onwillekeurig de zaken geheel anders inziet, wanneer een menschenleven van onze opvatting afhangt, dan wanneer er slechts van eene langere of kortere gevangenisstraf sprake is. Hoe zeer zulks het gezag der regtspraak moet ondermijnen, behoeft geen betoog.

Zwak komen ons echter vele der overige argumenten voor. Dat de doodstraf eigenlijk geene straf zou zijn, omdat zij alle denkbeeld van boete uitsluit, moge waar zijn in enkele gevallen, bij die geheel verdierlijkte wezens, die alle gevoel verloren hebben, of wel bij die fijngevoeligen, die den dood boven de schande verkiezen; in den regel (en men zal ons toegeven, dat de beide genoemde tegenstellingen uitzonderingen zijn) zal de doodstraf zeer zeker worden beschouwd, niet alleen als een lijden, maar zelfs als het lijden bij uitnemendheid, hetwelk de meesten op het oogenblik zelf (getuigen de aanvragen om gratie, die bijna nimmer achterwege blijven) gaarne zullen ontgaan, al ware het door levenslange gevangenisstraf. Men zegge dan ook niet, dat de ter dood gebragte niet, of hoogstens

een enkel oogenblik lijdt; zijn lijden duurt minstens eenige dagen, zoo niet onderscheidene weken, en is van dien aard, wanneer het geweten zich de eeuwigheid voorstelt, welke de schuldige weldra zal binnentreden, dat het wel tegen eene opsluiting van jaren kan opwegen. Men versta ons wel: eene goed ingerigte gevangenisstraf is een kwaad, geëvenredigd aan het ergste misdrijf, is veelal even zwaar, in enkele gevallen zwaarder dan de doodstraf; maar te beweren, dat deze niet in den regel de zwaarste straf, dat zij meestal eene weldaad zou zijn, dit gaat naar ons oordeel te ver.

Dat het leven niet kan teruggegeven worden, en dus in geval van dwaling het gevaar van eene onregtmatige veroordeeling tot een onherstelbaar onregt aanleiding moet geven, is een gewone, en schijnbaar zeer gewigtige grond voor de afschaffing der doodstraf. Volgens den heer D. zoude het zelfs, indien er geen ander argument tegen deze straf bestond dan dit eene, voldoende zijn om haar voor altijd uit de wereld te verbannen. Voor ons gevoel bewijst het echter te veel, en dus niets. Wij willen er niet eens op wijzen, hoe zeldzaam, bij de waarborgen, die eene goede inrigting der strafvordering geeft, eene onschuldige veroordeeling is, en de vraag stellen, of het zoude kunnen opgaan, om voor die zeer enkele gevallen eene straf, die overigens goed en noodig was, te veroordeelen; maar wel wenschen wij te vragen, of dan andere straffen herstelbaar zijn. Gesteld dat een onschuldige lange jaren in eene onzer gemeenschappelijke gevangenissen doorbrengt, en bedorven door den gedwongen omgang met de misdaad, die ten slotte verlaat; of (zoo men dit voorbeeld wraakt) gesteld, hij heeft eenige jaren in afzonderlijke opsluiting doorgebragt, en hij wordt eindelijk ontslagen, naar ziel en ligchaam beide geknakt door het hem aangedaan onregt, en vindt, tehuis komende zijne broodwinning verloopen, zijne vrienden vervreemd, zijn huisgezin verarmd; zal dan de staat hem dit alles vergoeden? Zal de maatschappij ooit het leed ongeleden kunnen maken? Neen, overwegingen als deze moeten er toe leiden, om de strafregtspleging gedurig te hervormen, totdat zij alle mogelijke waarborgen voor den onschuldig vervolgde oplevert; maar, meent men geen vertrouwen in haar te kunnen stellen, en vordert men, dat elke straf herstelbaar zij, dan niet alleen de doodstraf, maar op zijn minst ook alle vrijheidstraffen afgeschaft; het is hier slechts een verschil in de mate van herstelbaarheid, geen onderscheid in beginsel. Vooral moet deze bedenking gelden bij den heer D., die meermalen toont, de doodstraf voor den schuldige, hoeveel te meer dan voor den onschuldige, als ligter te beschouwen dan eene langdurige gevangenisstraf.

Evenmin is het waar, dat de doodstraf meer op de betrekkingen, de gevangenisstraf meer op den schuldige zelf zoude drukken: men moge het betreuren, maar het is niet te ontkennen, elke straf werkt

in meerdere of mindere mate terug op de onschuldige bloedverwanten. Het is waar, de familie, die eenen nabestaande in de gevangenis heeft, kan zulks eerder verzwijgen, dan zij, die een harer leden op het schavot heeft zien sterven; de schande in het laatste geval zal alligt grooter zijn dan in het eerste, de smart zal minder worden gelenigd door de hoop op terugkeer van den afgedwaalde; doch het verschil betreft wederom alleen de maat, waarin de straf op hen terugwerkt, en is dus niet van genoegzaam belang om als afdoend bezwaar tegen de doodstaf te gelden.

Dergelijke bezwaren zouden misschien nog meer tegen enkele stellingen in dit werkje bij te brengen zijn; maar dit wederhoudt ons niet, om het in het algemeen te prijzen als eene belangrijke toelichting van het groote vraagstuk. Zal eenmaal de doodstraf ook in ons vaderland vallen voor de gemeenschappelijke pogingen harer bestrijders, dan zal de heer Donkersloot zich kunnen beroemen, dat ook de druppel, dien hij (gelijk hij zich uitdrukt) op den steen des aanstoots heeft laten vallen, niet werkeloos daarlangs gegleden is, maar dat ook die het zijne daartoe bijgedragen heeft, om de spleet te verwijden, en den dag, waarop de steen uit elkander zal spatten, te verhaasten.

Het derde geschrift, hetwelk wij op het oog hadden, van Mr. P. van Bemmelen (De Doodstraf), is mede populair in dien zin, dat het zich in de eerste plaats tot het groote publiek wendt, en eerst in een tweede deel of bijvoegsel tot de regtsgeleerden. De heer v.B., jurist, behandelt de zaak hoofdzakelijk van het regtsgeleerde standpunt, en wijdt zijn betoog vooral aan deze stelling, dat in de hedendaagsche opvatting van den staat en het strafregt geene plaats meer is voor de doodstraf.

Volgens hem onderscheidt men in de geschiedenis van het strafregt drie tijdvakken, door hem aangeduid als die van het wraakregt, het krijgsregt, het moderne strafregt. Elk dezer drie perioden wordt in de verhandeling met korte trekken, in het wetenschappelijk bijvoegsel (waarin echter nog slechts alleen de eerste behandeld is) meer in bijzonderheden besproken.

In den aanvang was de straf eene wrake, door den beleedigde zelve of zijne naaste betrekkingen genomen voor het geleden onregt. Is hem zelf kwaad berokkend, dan rust de onbeschaafde mensch niet, voor hij dat kwaad met kwaad heeft vergolden; betreft het een leed, aan anderen aangedaan, ook dan drijft hem zijn medegevoel, om dit leed op den bewerker te wreken. Hetzelfde gevoel aan de Godheid toegekend, geeft aanleiding dat men ook dezen schildert als een wrekend God, te heilig om het kwaad te zien, en niet rustende voordat elke zonde door een daaraan beantwoordend kwaad is geboet. Deze voorstelling is later in allerlei schoonklinkende vergeldingstheo-

riën omgewerkt; in waarheid ligt aan al deze het denkbeeld der wraak ten grondslag. In de wijsgeerige beschouwing maakte de menschelijke wraakzucht geene figuur hoegenaamd; daarom werd het nevelbeeld eener strafeischende geregtigheid er voor in de plaats gesteld, doch de zaak bleef dezelfde. De geregtigheid eischt het lijden des misdadigers, opdat hare heerschappij niettegenstaande de overtreding moge blijken; het menschelijk hart doet dezelfde eischen, opdat zijne gramschap over het misdrijf gekoeld worde.

In lateren tijd neemt de staat het strafregt over, aanvankelijk als vertegenwoordiger der beleedigde partij, maar weldra als een regt, dat hij in zijn belang uitoefent. Hij stelt zich tegenover den misdadiger, met het doel niet zoozeer om hem een kwaad aan te doen in plaats van het door hem bedreven doel, maar omdat hij hem in den weg staat, en dus in het belang van het algemeen uit den weg geruimd moet worden. Evenals de krijgsman koelbloedig alles vernielt, wat hem op zijnen weg tegenstand biedt, zoo ook is elk middel den staat even goed, mits zijn doel bereikt worde. Helpt de straf niet, dan moet zij verzwaard worden, juist zoo lang totdat zij zooveel kwaad bevat, dat iedereen zich voor het vervolg wel wachten zal om zich daaraan bloot te stellen. Vandaar die reeks van gruwelijke martelingen, waarbij elk zedelijk karakter der straf verloren gaat, om alleen de afschrikking in het oog te houden. De schrijver noemt dit krijgsregt.

Wij laten voor het oogenblik de juistheid ven dien naam in het midden, ofschoon niemand daaruit zeker zonder de toelichting de juiste meening des schrijvers zoude kunnen afleiden, maar moeten toch met een enkel woord tegen deze geheele schildering opkomen. Hoe gebrekkig, en hoe onmenschelijk veelal het oude strafregt was; wanneer men beweert, dat het zich door niets hoogers het leiden dan door den blinden hartstogt der wraak, of door de meest grove nuttigheidsbeginselen, dan maakt men zich schuldig aan eene overdrijving, die zelfs in een populair pleidooi ongeoorloofd is. In zijnen ijver tegen de vroegere strafregtsbegrippen ziet de heer v.B. het betrekkelijk ware voorbij, dat ook daarin gelegen was; dat door de straf het misdrijf voor de vierschaar der zedelijkheid geboet wordt; dat in meer politieken zin de straf kan dienen, om den onzedelijken mensch van het bedrijven van het kwaad terug te houden; het zijn eenzijdige en gebrekkige voorstellingen, die tot veel onregtvaardigheid hebben aanleiding gegeven, maar die, gelijk wij boven aantoonden, toch ook haar deel der waarheid bezaten, en waarvan althans de laatste ook door den heer v.B. in zijne eigene voorstelling wordt opgenomen. In elk geval temperden zij reeds vroeger het eenzijdige, dat in elk van hen afzonderlijk gelegen was, en behoefden zij zeker niet te leiden tot redeneringen als die, welke de heer v.B. den

wetgevers van vroegeren tijd in den mond legt. Men moet den duivel niet zwarter afschilderen dan hij werkelijk is; zoo ook heeft het oude strafregt genoeg schuld op zijn geweten, zonder dat men daar het wraakregt en het krijgsregt van den heer v.B. bij laadt.

Het moderne strafregt, zegt de schrijver, heeft met het krijgsregt alleen dit gemeen, dat de straf wordt opgelegd om daarmede een nuttig doel te bereiken. Dit doel is echter niet de uitroeijing van het misdrijf, waarbij het individu aan het belang der maatschappij wordt opgeofferd, maar alleen het handhaven van de openbare orde en van de regelen, die tot behoud daarvan zijn voorgeschreven, door aan de overtreding eene tuchtiging te verbinden, die in het eigen belang des misdadigers op hem wordt toegepast. De type dier straf is de kastijding van het kind door zijnen vader: hare regtvaardiging (want de staat is eene zuiver menschelijke instelling, en staat in geen opzigt boven zijne burgers) ligt in hare algemeene heilzame strekking, ook voor den gestrafte. De misdadiger is een gevallen broeder, die geholpen, niet bestreden moet worden; de straf is eene geweldige, maar toch weldadige teregtwijzing, en dus ten slotte niet een kwaad, maar een goed.

Bij deze opvatting (die wel is waar wederom dat zedelijk element mist, hetwelk wij als noodig beschouwen, maar waarmede wij veeleer kunnen instemmen, dan met de schijnbaar gelijkluidende van den heer Modderman) is natuurlijk geene plaats meer voor de doodstraf, en de geheele strijd berust thans nog slechts op eene begripsverwarring; de vraag is geene vraag meer, daar zij door de allereerste beginselen, waarop ons hedendaagsch regt berust, reeds is uitgemaakt.

Ofschoon wij betwijfelen, of deze moderne opvatting van het strafregt reeds zoo algemeen is als de schrijver aanneemt, en het ons niet zou verwonderen, indien nog menig voorstander der doodstraf eene andere theorie aanhing, waaruit het behoud dier straf met logische noodzakelijkheid zou kunnen afgeleid worden, zijn wij het echter geheel met den heer v.B. eens, dat op wetenschappelijk terrein de beantwoording der vraag niet van philanthropische beschouwingen moet afhangen, maar alleen uit de theorie van het strafregt moet worden afgeleid. Is het hedendaagsch begrip van straf met het behoud der doodstraf in strijd, dan moet zij worden afgeschaft; is zulks niet het geval, dan kan men twisten over hare betrekkelijke waarde in verband met andere straffen, dan moge men bezwaren tegen haar inbrengen, zooals altijd tegen elke straf zullen bestaan, onherroepelijk veroordeeld is zij niet.

Wat ons betreft, ons standpunt zal na al het voorgaande duidelijk zijn geworden; de doodstraf voldoet aan geen der vereischten, die wij voor een goede straf stelden, en is dus ook op wetenschappelijk

terrein afgekeurd. Van een *regt* van den staat om de doodstraf al dan niet toe te passen, gewagen wij hierbij niet; objectief onregt, in den zin, waarin b.v. de misdadiger onregt pleegt, begaat de staat zeker niet, wanneer hij eenen schuldige ter dood brengt, omdat hij, verpligt het regt te handhaven met de middelen, die hem ten dienste staan, daarbij aan geene vaste en onwrikbare regels gebonden kan zijn. Doch aan den anderen kant, zijne bevoegdheid ontleenende uit de algemeene beginselen der zedelijkheid, mag hij bij de uitoefening van dat regt geene andere middelen gebruiken, dan die door haar gewettigd zijn, en bestaat de zedelijke vooruitgang, waartoe al wat mensch heet verpligt is, op dit gebied juist daarin, dat deze middelen meer en meer in overeenstemming komen met het ideaal der straf, zooals het boven door ons werd ontworpen. Daar nu de doodstraf in elk opzigt met dit ideaal in strijd is, zoo kan zij op het standpunt van ontwikkeling, waartoe de beschaafde natiën van onze dagen zijn opgeklommen, niet langer worden geëerbiedigd. Hoe men ook op een lageren trap van beschaving over hare geoorloofdheid mag hebben gedacht, en al is het waar, dat zij gedurende eeuwen aan de min ontwikkelde zedelijke behoeften van het menschdom heeft beantwoord: toch heeft zij met de slavernij en met zoo menige andere instelling van vroeger dagen dit gemeen, dat zij gedurig meer wordt gewraakt door het zedelijk bewustzijn van meer ontwikkelde tijden, totdat eindelijk het oogenblik komt, waarin de vox populi (die dan in waarheid eene vox Dei is) hare afschaffing eischt. Dat oogenblik (alle teekenen des tijds getuigen er van) is voor de volken van Europa, voor ons vaderland althans, nu gekomen; en van dat oogenblik af aan is de doodstraf ongeoorloofd geworden, en kan er van een regt van den staat op deze straf geene sprake meer zijn.

De doodstraf is in ieder opzigt in strijd met het ideaal der straf, zooals wij dit ontwierpen naar het voorbeeld van de werkingen der zedelijkheid: het zal ons weinig moeite kosten dit aan te toonen. Het eerste vereischte was dat de straf moest zijn een zinnelijk kwaad, zoo naauw mogelijk zamenhangende met het gepleegde misdrijf. Voldoet zij daaraan? In schijn zonder eenigen twijfel, en dit is zeker wel de reden, die haar op zedelijk gebied gedurende zoovele eeuwen als nuttig en zelfs noodig heeft doen aannemen; inderdaad is zulks echter niet het geval. De regel ‘oog om oog, tand om tand’, en dus ook ‘leven om leven’, moge uitwendig een verband tusschen misdrijf en straf huldigen, eenen werkelijken zamenhang, zooals alleen tusschen het middel van kastijding en den gemoedstoestand des misdadigers mag bestaan, levert hij niet op, althans niet meer dan de opsluiting of elke andere straf. Bij misdrijven uit hebzucht is het zeer logisch, dat den misdadiger een nadeel in zijn vermogen wordt toegebragt; bij politieke misdrijven ligt het voor de hand, den overtreder en-

kele of alle staatkundige regten te ontnemen; de straf vloeit hier als het ware van zelf uit de motieven, die tot het misdrijf geleid hebben, voort; maar de hartstogten, die gewoonlijk tot moord leiden, wraakzucht, hebzucht en dergelijke, staan volstrekt niet in eenig bijzonder verband met het leven des misdadigers, worden niet eerder aangedaan door een verlies van dit leven, dan deze straf op elken anderen hartstogt zoude werken.

Het kwaad moet geëvenredigd zijn aan de zedelijke verdorvenheid, die uit het misdrijf blijkt. Aan dit vereischte, geheel zamenhangende met het bestaan van eene regtmatige gradatie der straffen, voldoet de doodstraf in het geheel niet. Gesteld, men straft moord met den dood; hoe dan, wanneer die moord niet uit dweeperij of wraakgevoel, maar uit hebzucht, of wel zonder eenigen hartstogt, uit beestachtige wreedheid heeft plaats gehad? Hoe, wanneer de vermoorde een bloedverwant, een weldoener, een vader of kind is geweest? Hoe, wanneer de moord onder omstandigheden heeft plaats gehad, die daaraan eene bijzondere-afschuwelijkheid verkenen? Zal men dan de doodstraf met pijnigingen verzwaren? Wanneer men dit niet wil, en ik geloof niet, dat een dergelijk gevoelen meer aanhangers telt, dan is het evenwigt tusschen misdrijf en straf niet te handhaven. En in een tegenovergesteld geval, wanneer de moord een zijner elementen verliest, en doodslag wordt, of wel indien de koning of de regter verzachtende omstandigheden ontdekken, hoe zal dan de doodstraf verzacht worden? Men moet dan de toevlugt nemen tot eene ongelijkmatige straf, behoorende tot een geheel anderen kring van denkbeelden; zonder te bedenken, dat de regelmaat verbroken is, en de sprong van elke poena morti proxima op den dood iedere gedachte aan geleidelijken overgang uitsluit.

De straf moet de strekking hebben om den misdadiger tot zelfkennis te brengen, en alzoo op den weg van zedelijke ontwikkeling terug te leiden. Wanneer men waarde hecht aan eene zoogenaamde bekeering op het sterfbed, en meent, dat eenige uren van boete en berouw genoegzaam zijn om de gevolgen van een geheel onzedelijk leven uit te wisschen, dan kan ik mij voorstellen, dat de doodstraf voor velen iets aantrekkelijks heeft, en men van den heftigen schok alligt eenen genezenden invloed verwacht. Ook op dit standpunt vergete men echter niet, dat het een gewaagd middel is, en tegenover de vele misdadigers, die door het naderen van den dood tot inkeer worden gebragt, een niet minder getal overstaat, op wie die nadering eene geheel tegenovergestelde werking heeft. Hoe menigeen is den dood, vooral wanneer hij hem in den vorm van schavotstraf verscheen, met eene doffe onverschilligheid, of erger nog met grootspraak en Godslastering op de lippen tegengegaan; zoude men die allen willen opofferen ter wille van de enkele boetvaardigen?

Maar wanneer men eene andere opvatting der zedelijkheid is toe-

gedaan, is het juist dit derde vereischte, waarmede de doodstraf in lijnregte tegenspraak is, en dat haar als volkomen verwerpelijk brandmerkt. De mensch is bestemd om zich voortdurend op het gebied der zedelijkheid te ontwikkelen; de staat dient om hem daartoe de gelegenheid te verschaffen; en nu zoude diezelfde staat, in plaats van aan deze verpligting te voldoen, hem integendeel de gelegenheid, welke hij had, ontnemen, en hem op het oogenblik, dat hij getoond heeft hiertoe het minst voorbereid te zijn, uit de maatschappij nemen, en in de eeuwigheid verplaatsen. Wat die toekomst zal zijn, weet niemand; maar ook al hecht men niet aan de eeuwigheid der straffen (bij een dergelijk geloof wordt de toepassing van een doodvonnis eene enormiteit, waaraan men niet zonder huiveren kan denken), dan nog treedt de mensch willekeurig in het werk des Scheppers tusschen beiden, en laadt hij de verantwoordelijkheid op zich van eene daad, wier gevolgen hij niet berekenen kan.

Maar dat is laffe philanthropie, hoor ik mij toeroepen; er zijn onverbeterlijke booswichten; kunt gij in ernst volhouden, dat tusschen Guy Fawkes, Ravaillac, Balthasar Gerards, Cartouche en de menschheid harmonie van belangen bestaat? Zijn Couty de la Pommerais, Dumolard, Kemper, leden der groote menschelijke familie? Wat denkt gij van William Burke, van James Bloomfield, van Maria en George Manning, van Gesina Gottfried? Zal men van zulke wezens zeggen: nog is verbetering mogelijk, en den weg daartoe moogt gij niet afsnijden? Neen, die hoop is eene illusie; er zijn ellendigen, in wier gemoed geene menschelijke snaar meer trilt, die berouw en verbetering huichelen, om des te zekerder wanneer hun arm nog krachtig is, en zij in de maatschappij teruggekeerd zijn, deze tot tooneel hunner boosheid te maken. Indien gij dat *zeker* weet, antwoorden wij den voorstander der doodstraf, hebt gij uw pleit gewonnen; een mensch, in wien elk zedelijk gevoel niet maar verzwakt of verstompt, maar geheel uitgestorven is, die is geen mensch meer, en dien moogt gij dooden. Wij hebben echter meer geloof in de menschheid, en al ontkennen wij niet, dat het werk der verbetering hoogst moeijelijk zal zijn, en veelal ook de best gemeende pogingen zonder uitwerking zullen blijven, toch is het zedelijkheidsgevoel, datgene wat den mensch aan God verwant doet zijn, onsterfelijk, en behoeft slechts op eene geschikte wijze te worden aangewakkerd, om uit de asch, waaronder het geheel scheen bedolven te liggen, weder op te vlammen. Juist bij die krachtige naturen, die tot de zwaarste misdrijven in staat waren, bestaat de meeste kans om, wanneer maar eens de juiste weg gevonden is, goede vruchten van zijn werk te zien; en in alle geval zouden wij niet ligt a priori eene schifting willen maken en zeggen: bij dezen misdadiger is nog hoop op verbetering, bij dien is alle mogelijkheid daartoe uitgesloten.

Uit een politiek oogpunt gaat het regt van den staat om te straffen niet verder dan noodig is om aan zijne bestemming te voldoen. Is de doodstraf daartoe noodig? De voorstanders beantwoorden deze vraag natuurlijk toestemmend, de tegenstanders ontkennend. De statistiek kan hier weinig opheldering geven, omdat de proef nog nimmer op zoo groote schaal is genomen, dat men de resultaten van eene afschaffing der doodstraf op de openbare zedelijkheid kan aanwijzen. Teregt toont de hoogleeraar de Bruyn Kops in het Bijblad van den Economist (April 1865) aan, dat deze vraag nog onbeslist is, en men te ver gaat met uit eenige geïsoleerde feiten af te leiden, dat de afschaffing der doodstraf het aantal misdrijven zoude verminderen; maar zooveel staat toch reeds vast, noodig, in den zin dat zij niet gemist zou kunnen worden, is deze straf niet. Ook al mogt dus blijken, dat het aantal misdrijven na de afschaffing der doodstraf eene geringe vermeerdering ondervond (wat wij niet gelooven, indien zij slechts door eene *goede* gevangenisstraf wordt vervangen), dan nog zou die omstandigheid niet zwaar genoeg kunnen wegen, om tegen al de bezwaren, die wij uit een zedelijk oogpunt tegen de doodstraf hebben ingebragt, op te wegen. In alle geval (en dit is ook de conclusie van den statisticus) bij de onzekerheid, die omtrent de gevolgen heerscht, kan niets ons beletten eene proef te nemen met dat, wat de zedelijkheid van ons eischt; ons geloof aan harmonie op geestelijk gebied is groot genoeg om de voorspelling te wagen, dat ook hier de gevolgen zullen beantwoorden aan de oorzaken, en dat de meest zedelijke straffen ook wel den meest zedelijken invloed zullen uitoefenen, al laat zich die niet altijd in cijfers wedergeven.

Maar moet men geene uitzonderingen toelaten? De heer van Bemmelen, ofschoon zich onder de warme voorstanders der afschaffing scharende, erkent een noodregt. In enkele gevallen, b.v. wanneer eene moordende rooverbende of een geheim genootschap van giftmengers of sluipmoordenaars eene streek infecteert, kan het niet gewenscht, niet regtvaardig, maar werkelijk noodzakelijk zijn, die misdadigers te dooden; de staat, die natuurlijk uiterst behoedzaam daarbij moet te werk gaan, is onder die omstandigheden verpligt en geregtigd om te doen, wat tot zijn zelfbehoud vercischt wordt.

Wanneer dat waar is, dan is ook de doodstraf in het algemeen genomen geregtvaardigd; immers ook de voorstanders zullen gaarne toegeven, dat men hare toepassing niet verder behoeft uit te breiden dan tot de gevallen, waarin zij werkelijk onmisbaar is. De een moge die noodzakelijkheid welligt in wat meer gevallen aannemen dan de ander, in beginsel is daarmede de dood in de rij onzer straffen behouden.

Kan men echter zulk een noodregt wel werkelijk aannemen? Wij

willen op het oogenblik niet ontkennen, dat er gevallen denkbaar zijn, waarin het behoud van de openbare rust niet te handhaven is zonder opoffering van eenige menschenlevens. Zoo kan de regering last geven, om in geval van opstand op de rustverstoorders te schieten; zoo kan men in tijden van oorlog de minste ongehoorzaamheid met den dood doen boeten; zoo kan men bij de vrees voor gevaarlijke rooverbenden voorschrijven, dat ieder, die met de wapenen in de hand gevat wordt, ter dood gebragt zal worden; zoo zijn er meerder gevallen, waarin de staat den dood van eenige zijner burgers voor zijn behoud, wij zeggen niet noodig heeft, maar noodig kan achten. Dan betreuren wij zulk eene noodzakelijkheid, waarvan de verantwoordelijkheid voor het politiek gezag blijft; maar wat wij ontkennen is, dat zulks met het strafregt iets zoude gemeen hebben. De staat straft hier niet, maar verdedigt zich; de slagtoffers zijn niet *per se* misdadig, maar staan menigmaal zedelijk zelfs hooger dan hunne regters (Frankrijk zoude uit al zijne omwentelingen meer dan één voorbeeld tot opheldering kunnen geven); zij vallen dan ook niet, omdat de geregtigheid, maar omdat het staatsbelang hunnen dood eischt; zonder te willen beweren, dat hun dood altijd onregt zoude zijn, regt is hij zeker niet.

De begripsverwarring, die tot deze voorstelling van een noodregt aanleiding heeft gegeven, en die zich gemakkelijk laat verklaren, wanneer men ook in het strafregt niets hoogers ziet dan het belang van den staat, is weinig minder dan die, waaraan de voorstanders der doodstraf zich schuldig maken, indien zij zich op den oorlog beroepen, en vragen, of het niet absurd is, den staat het regt te ontzeggen, om een enkelen misdadiger te dooden, en hem tegelijk het regt toe te kennen, om duizende onschuldigen tegen hun wil aan den dood op het slagveld bloot te stellen. Ten volle zijn wij overtuigd van het afschuwelijke en onzedelijke van den oorlog, van de hardheid en onbillijkheid der conscriptie; niemand zoude meer dan wij het oogenblik zegenen, waarin het mogelijk was, dat de menschheid besloot: ‘de oorlog is afgeschaft’, even gemakkelijk als zij thans zoude kunnen verklaren: ‘de doodstraf is afgeschaft’; maar dit is ook het eenige verband, wat wij tusschen beide vinden kunnen. De straf dient om zedelijkheid en orde te handhaven; de middelen moeten dus in overcenstemming zijn met dat doel; de oorlog is óf eene misdaad, óf eene daad van noodweer, waarmede het regt als zoodanig niets te maken heeft. Terwijl wij dus de slagtoffers van die ramp beklagen, evenals wij doen met die van eene epidemische ziekte, eene mijnontploffing, een dijkbreuk, en andere ongelukken, die ook dikwijls min of meer direct aan den staat kunnen geweten worden, verzetten wij ons tegen eene redenering, die alleen deze strekking heeft, dat, waar zooveel onschuldigen sterven, het er niet op aankomt, of nu

en dan ook eens een booswicht gedood wordt. Dit is geen regtsgrond; de doodstraf moet als *straf*, d.i. als middel tot handhaving van het regt, gehandhaafd worden; of de staat wel eens met opzet, door nalatigheid of ook door nood gedrongen, erger rampen veroorzaakt, doet hierbij niets ter zake.

De woorden van Victor Hugo: *les écrivains du dix-huitième siècle ont détruit la torture, les écrivains du dix-neuvième, je n'en doute pas, détruiront la peine de mort*, zij schijnen, in ons vaderland althans, hare vervulling nabij. Gelijk de dagbladen hebben medegedeeld, is een ontwerp, waarbij de doodstraf wordt afgeschaft, in overweging bij den Raad van State; dat het weldra aan de Staten-Generaal zal worden ingediend, en door deze aangenomen, wenschen wij, vertrouwen wij. Slechts één ernstig bezwaar kan ons in deze verwachting teleurstellen, de moeijelijkheid om haar door eene geschikte straf te vervangen. Eene levenslange opsluiting is zedelijk slechts weinig beter dan de doodstraf; evenzeer als deze sluit zij alle denkbeeld van evenredigheid uit; evenmin als deze is zij geschikt om den misdadiger op te leiden tot het vervullen zijner bestemming, die in de maatschappij, niet achter kerkermuren, moet bereikt worden. Het schijnt dan ook, dat de regering de voorkeur geeft aan eene langdurige tuchthuisstraf van hoogstens dertig jaren; en zulks zoude zonder twijfel in volkomen harmonie met ons geheele strafregt zijn. Maar toch, zoo lang dit strafregt zelf niet hervormd is, blijft ook hier eene groote moeijelijkheid over, en reeds hooren wij door menigeen de vraag doen: wat is onzedelijker, iemand den weg af te snijden tot eene mogelijke verbetering, of hem moedwillig te onderwerpen aan een invloed, waarvan slechts bederf en geene genezing te wachten is?

Wij zeggen dit niet om uitstel aan te bevelen; *le mieux est souvent l'ennemi du bien*, en, wanneer elke verbetering zou moeten wachten totdat alles volkomen in orde gebragt kon worden, dan zoude zij wel altijd tot een onbereikbaar verschiet uitgesteld blijven; maar wij willen alleen op deze waarheid wijzen, dat de hervorming van ons gevangenisstelsel eene noodzakelijke aanvulling is van den thans verwachten maatregel. In welken zin die hervorming moet onderdernomen worden, is het onderwerp van eenige geschriften, die wij in een volgend overzigt hopen te behandelen.

P.R. FEITH.

***Schets van de tegenwoordige Nederlandsche staatsregeling. Een leerboek bij het lager en middelbaar onderwijs, en een handleiding tot zelfonderrigt, door J.H. Swildens, hoofdonderwijzer te Amsterdam. Amsterdam, W. Willems*. 1865.**
***De Arbeid. Handboek voor volkshuishoudkunde, ten dienste van het middelbaar onderwijs. Bewerkt door Mr. W.R. Boer. Amsterdam, D.B. Centen*. 1865.**

Ik zal mij wel wachten in den nu weêr opgewekten strijd over de deugden en gebreken, aan de organisatie van ons middelbaar onderwijs eigen, partij te kiezen; al had ik de bevoegdheid om mede te spreken, dan nog zou de gedachte mij terughouden, dat geen wet, noch ten goede noch ten kwade, de toekomst van het onderwijs bepalen kan. Ik geloof niet aan de almagt van wetten, en dus ook niet aan de almagt van eene wet tot regeling van het middelbaar onderwijs. Mij dunkt, naast de veel te hoog gespannen verwachting van velen, staat de veel te groote vrees van niet weinig anderen. Eene meer of minder goede wettelijke regeling is zeker geen onverschillige zaak, maar het is toch de hoofdzaak niet. Alles zal afhangen van den geest waarin de nieuwe wet wordt ten uitvoer gelegd: in eene zekere rigting ontwikkeld, maakt zij van ons land een China in miniatuur, van onzen burgerstand eene klasse van onverdragelijke wijsneuzen, reeds geknakt en verstompt op het oogenblik dat zij het practisch leven ingaan; maar anders opgevat zal zij een zegen worden voor ons vaderland, zal zij ons brengen wat wij meer behoeven dan goud, die algemeene kennis namelijk, waarin ons volk onbetwistbaar bij andere volken achterstaat en zonder welke eene natie in onze dagen noch op het gebied van handel noch op dat van nijverheid een eenigzins beduidende mogendheid zijn kan.

Wanneer het doel dat men bereiken wil allerminst bestaat in het vormen van vakgeleerden, maar in het opkweeken van jongelingen voor het practische leven, jongelingen die uit de vele vakken welke het rijke onderwijs-programma uitmaken, slechts zooveel hebben op te nemen, als zij inderdaad kunnen verwerken en dienstbaar maken voor hunne volgende bestemming; zooveel dus als zij behoeven om te geraken tot die algemeene kennis, waarom het voor alles, waarom het bijna uitsluitend te doen is, dan zal men ligt erkennen, dat al te groote ijver van den kant der onderwijzers niet de

minst gevaarlijke klip is waarvoor men zich op de middelbare scholen behoort te wachten. Elk docent heeft zijn stokpaardje, eene ligt begrijpelijke voorliefde voor het hem toevertrouwde vak; elk is geneigd het criterium van algemeene beschaving en ontwikkeling te zoeken in eene meer omvattende kennis van zijne eigen lievelingsvakken, en allen te zamen doen dus alligt eischen, welke de meeste leerlingen onmogelijk kunnen bevredigen en die dan ook allerminst liggen in de bedoeling van de wet. Deze wil blijkbaar geen natuurkundigen, geen chemici of botanici vormen, maar mannen die uit al die wetenschappen te zamen zooveel in zich opnemen, als hun werkelijk in de practijk zal kunnen dienen. Allermeest geldt deze opmerking de zoogenaamde bijvakken, aan het slot van de programma's genoemd, en dus ook de staathuishoudkunde en de beginselen van ons staatsbestuur. Men zal mijne ingenomenheid met die twee vakken niet verdenken, en toch ben ik zeer overtuigd, dat zij slechts eene zeer ondergeschikte rol bij het middelbaar onderwijs behooren in te nemen. Wat Mr. Boer daaromtrent in de voorrede van zijn boven aangehaald werk mededeelt, drukt geheel mijne meening uit: ‘Wij achten het vormen van de leerlingen onzer middelbare scholen en van zoo vele anderen, die zich aan arbeid, nijverheid, of ander maatschappelijk bedrijf wijden zullen, tot staathuishoudkundigen en staatsregtkundigen *weinig wenschelijk*.’ Het kan er slechts om te doen zijn, dat zij economisch leeren denken en eenig inzigt erlangen in het karakter van onzen staat en de voornaamste instellingen waardoor deze aan zijne bestemming moet beantwoorden.

Maar hoe meer ik geneigd ben te stellen, dat men de leerlingen onzer middelbare scholen met de studie van de bijvakken vooral niet te veel het hoofd mag breken, des te strenger eischen zou ik willen doen aan hen die zich met het onderwijs in die vakken belasten. Zeer grondige kennis is, dunkt mij, de hoofdvoorwaarde van zeer populair onderwijs: om den leerlingen eene duidelijke voorstelling te geven van de groote en meest essentiële beginselen van eenige wetenschap, eene voorstelling die, eenmaal verkregen, nooit wordt uitgewischt, moet de docent zelf zeer diep in de beginselen van die wetenschap zijn doorgedrongen. Naarmate hij zelf meer meester is van zijn vak, naar die mate zal zijn onderwijs gemakkelijker, soberder en vruchtbaarder zijn; naarmate zijne eigen kennis meer te wenschen overlaat, naar die mate zal hij meer inspanning vorderen van zijne leerlingen en minder goede resultaten verkrijgen.

Het is een van de bedenkelijkste verschijnselen, welke zich hier bij de vestiging van het middelbaar onderwijs voordoen, dat onze maatschappij niet was voorbereid op eene zoo buitengewone vraag naar

docenten als thans plotseling ontstaan is. Men ondervindt nu reeds hoe moeijelijk het is geschikte personen aan de nieuwe instellingen te verbinden, en misschien zal men hier en daar later nog gevoeliger ervaren, hoe moeijelijk het valt personen die ongeschikt bleken voor hunne taak, weder te verwijderen. Vooral is dit gevaar groot bij die vakken, waarmede ik mij nu bezig houd, omdat inderdaad zeer vele candidaten voor het onderwijs in staathuishoudkunde en staatsregt geen degelijker waarborgen voor bestaande kennis kunnen aanbieden dan gelegen zijn in de aanbevelingsbrieven die zij met zich brengen. Sinds de geneeskundige wetten aan de orde zijn gesteld, is de uitdrukking ‘eenheid van stand’ in de mode gekomen; de wetenschappelijke graden aan de academie verworven, mogen niet langer als vrijstelling gelden van het practisch examen dat de staat in het belang van de maatschappij den aanstaanden geneesheer meent te moeten opleggen. Maar hoe jammer dat dit groote beginsel eerst nu is ontdekt en dat men het niet reeds twee jaren vroeger op de docenten voor de middelbare scholen heeft toegepast. Terwijl de nietgegraduëerden de vuurproef van een streng examen moeten doorstaan, worden doctoren en meesters zonder eenig onderzoek bij het personeel der leeraren ingelijfd. De gelijkstelling kan er nog door, wanneer de docenten zich enkel belasten met vakken, waarin zij vroeger aan de hoogeschool werden geëxamineerd; maar hun het jus docendi ook toe te kennen voor de zoogenaamde testimonia-vakken; aan te nemen dat de meester in de regten eveneens, ik zeg niet grondig, doch ook maar oppervlakkig, met staatsregt en staathuishoudkunde bekend is, dit gaat dunkt mij wat ver, en niemand, met onze hoogescholen bekend, die er anders over oordeelen zal. Zeker onder die meesters zijn er ettelijke voor wie beide vakken in hunne studenten-jaren lievelingsstudiën waren, maar daarnaast hoevelen, wie het enkel te doen was om een testimonium te veroveren, en die beide vakken ja bij naam, maar ook niet veel anders dan bij naam kennen? Welke waarborg is er dat men bij het kiezen van docenten voor onze middelbare scholen niet dikwijls bij laatstgenoemden zal aanlanden, en gebeurt dit, wat wordt er dan van het onderwijs?

Hoe meer reden er bestaat om soortgelijke misvattingen te vreezen, hoe naauwlettender men op de nieuwe litteratuur van het middelbaar onderwijs behoort toe te zien. Immers na de docenten zal het welslagen van dit onderwijs wel het meest afhangen van de boeken die daarbij worden ingevoerd. Passen deze voor het doel, zij zullen dan een uitmuntende leiddraad zijn voor het onderwijs, en de gebreken die daarbij voorkomen, althans ten deele kunnen wegnemen. De eischen welke men stellen moet aan dergelijke boeken, althans aan die welke de bijvakken behandelen, zijn dunkt mij dezelfde als ik hierboven

voor het onderwijs opgaf: 't moeten boeken zijn uitsluitend voor de middelbare scholen geschreven, kort en helder, zonder omhaal, zonder al die bijzonderheden welke slechts geringe waarde hebben voor de bezoekers van deze scholen, en toch niet in het geheugen bewaard blijven; boeken die enkel de hoofdbeginselen behandelen, maar deze dan ook zoo grondig blootleggen, dat de leerling ze zonder moeite kan opnemen en later bezigen als uitgangspunt van eigen oefening. Maar - en ziedaar het ongeluk - op het gebied van staatsregt althans bezitten wij niets van dien aard: de behoefte wordt levendig gevoeld, maar tot nog toe was er niemand die ze bevredigde. Wie er zich ook over verwondere, zeker niet hij die bij ervaring weet hoe verbazend moeijelijk het is van de hoofdbeginselen van ons staatsbestuur eene te gelijk grondige en populaire voorstelling te geven.

De Heer Swildens zal het mij ten goede houden wanneer ik de poging die hij deed om de bestaande leemte aan te vullen, openlijk afkeur. Vooral schoolboeken mag men niet ligtvaardig prijzen. Het doel was voortreffelijk, maar lag blijkbaar zeer ver buiten het bereik des schrijvers. Waarin eigenlijk de hoofdfout schuilt? Ik zal het openhartig zeggen: de schrijver beweegt zich op een gebied dat hem geheel vreemd is, en wie op zulk een gebied komt doet beter een gids te nemen, dan zich als gids op te werpen. Men dient zelf te kennen wat men anderen leeren wil. Op dezen regel bestaat geen uitzondering, zelfs niet voor het staatsregt. Wie een uittreksel maakt van de grondwet en dit zamensmelt met een uittreksel van den Staatsalmanak, heeft daarom nog geen schets geleverd ‘van de tegenwoordige nederlandsche staatsregeling’, allerminst een schets die bruikbaar zou kunnen zijn voor het middelbaar onderwijs. De Heer Swildens weet niet wat hij zeggen en wat hij zwijgen moet: de grootste nietigheden worden als beduidende zaken, de beduidende als nietigheden voorgesteld. 't Is een schilderij opgevuld met duizende figuurtjes, zonder eenige proportie onderling; een hoop vreemde muntspeciën in handen van een onkundige, die duiten en goudstukken als voorwerpen van gelijke waarde naast elkander legt. Ik bid u, wat heeft de jongen op de middelbare school te maken met de kiesdistricten, de indeelingen in kantons, in kerkelijke klassen, in arrondissementen, in schooldistricten? Gelooft gij dat hij u dankbaar zijn zal voor eene mededeeling als deze: ‘De troonsopvolging, en bij minderjarigheid van den erfgenaam der kroon, of ook bij tijdelijke ongeschiktheid of ontstentenis des Konings, de Voogdij en het Regentschap, zijn bij de Grondwet naar behooren geregeld’? Zou uw berigt, dat 's konings oom, prins Frederik der Nederlanden, naar de wet van 1816, wegens het gemis van het regt van opvolging in de Nassausche landen, domeingoe-

deren heeft ontvangen, welke ƒ 190,000 opbrengen, - een andere gedachte bij hem kunnen opwekken dan deze: ‘Ik wou dat ik prins Frederik was’? Hebt gij regt over zijne onoplettendheid te klagen, wanneer hij niet toeluistert daar waar gij gewaagt van Limburgs betrekkingen tot het Duitsche Verbond? Kunt gij hem van onverschilligheid betichten, waar hij blijkt niets te gevoelen noch voor het regt van initiatief, noch voor dat van enquête; waar hij het woord ‘memorie van antwoord’ te vergeefs in eigen memorie tracht over te planten, of mistast in de formulieren door de Eerste en Tweede Kamer bij de expeditie van wetsontwerpen gebezigd en hier breedvoerig uitgeschreven, als lag daarin de eigenlijke hoofdzaak? Ik zou honderd andere voorbeelden kunnen noemen, en, ging ik tellen, zonder moeite bewijzen, dat de jongen op de middelbare school althans met zeven achtsten van hetgeen in dit dunne boekje voorkomt, hoegenaamd niets te maken heeft.

De fout is groot, maar zou toch vergeeflijk zijn, wanneer het één achtste deel dat overblijft, eene heldere voorstelling gaf van de groote beginselen om welker verklaring het eigenlijk alleen te doen is; om de kleine en fijne lading zou men dan ook den zwaren ballast zonder klagen overnemen. Maar helaas, dat achtste deel is niets beter dan het overige: nergens een duidelijke voorstelling, nergens een helder begrip, nergens punten op de i's. Als een jongen mij verzekerde dat hij het boek in kwestie met belangstelling heeft gelezen, dan zou ik zijne opregtheid verdenken; maar wanneer hij er bijvoegde dat hij in dat boek een duidelijk beeld van ons staatswezen heeft aangetroffen, dan zoude ik hem openlijk een leugenaar noemen.

Ik kan mijne meening niet breedvoerig motiveren, maar wijs toch op een paar voorbeelden, om de bovenstaande uitspraak te regtvaardigen. De Heer Swildens begint vrij natuurlijk met het begrip *Staat*. ‘Een staat’ - dus luidt de eerste paragraaf - ‘is eene verzameling van personen die naar dezelfde wetten geregeerd worden.’ Ik bid u, stel u voor een oogenblik in de plaats van den schooljongen, en zeg mij dan welke voorstelling gij door eene definitie als de voorgaande bij hem kunt opwekken? Vermoedelijk zal hij, deze woorden lezende, niet nadenken; maar als hij nadenkt, dan heeft zijne verbeelding, zoekende naar eene voorstelling van het begrip staat, waarlijk ruim baan. Misschien denkt hij aan het weeshuis, waarvan zijn vader regent is, óf aan het kransje van zijne zuster, óf aan den troep reizende tooneelspelers, waarmede hij kort te voren kennis maakte, maar zeer zeker denkt hij niet aan hetgeen de staat werkelijk is. Of men iemand zegt: ‘een staat is eene verzameling van personen, die naar dezelfde wetten geregeerd worden’; of wel:

‘een staat is een staat’, of zelfs: ‘'t kan je niet schelen wat een staat is’, acht ik, voor zooveel betreft de practische resultaten, welke zoodoende verkregen worden, volkomen onverschillig. Zoowel in het een als in het ander geval zal de leerling er niets van begrijpen.

Ik erken gaarne dat eene goede definitie van het woord *Staat* niet gemakkelijk is; wie er zich aan wagen wil, doet wel, tweemaal na te denken. Maar is daarom eene bepaling geregtvaardigd, welke volstrekt niets bepaalt? Had de schrijver zijne definitie voor zich gehouden, kort en bondig opgegeven welke de bestemming is van den staat, en de leerlingen gewezen op hetgeen eene zamenleving zijn zoude, waaraan de staat ontbrak, mij dunkt hij zou zijn doel vrij wat beter hebben bereikt.

Een ander lastig onderwerp dat de populaire schrijver op zijn weg ontmoet, is zeker het beginsel van 's konings onschendbaarheid. Ik begrijp zeer goed dat men het eenvoudig ter zijde laat, maar ik begrijp niet dat men er zich van afmaakt als de Heer Swildens. ‘De koning kan voor geen enkele daad die hij verrigt, tot verantwoording geroepen worden; doch opdat van die koninklijke magt geen misbruik kunne worden gemaakt, worden den koning bekwame staatsdienaars toegevoegd, die hem voorlichten en hem tot raadslieden verstrekken’. Mij dunkt een jongen moet vreemd opzien bij het lezen van die woorden: zijn gemoed protesteert tegen zoo buitensporig privilegie den koning toegekend, en zijn gezond verstand zegt hem dat de hulp van verstandige raadslieden, wel verre van die onverantwoordelijkheid te regtvaardigen, een reden te meer moest zijn om strenge aansprakelijkheid in te voeren. Heeft hij, onvolwassen schooljongen, dan ook geen verstandige raadslieden - zijn vader en zijn meesters - naast zich, en verzuimt men daarom ooit hem zijn persoonlijke verantwoordelijkheid, soms zeer nadrukkelijk, te doen gevoelen? Waarom kan de koning niet tot verantwoording worden geroepen? Alleen op die vraag komt het aan en juist die vraag blijft onopgelost.

Ik zal geen andere voorbeelden aanhalen. Waartoe zou het dienen? Den schrijver noodeloos hard te vallen, kan mijn doel niet zijn. Zoo nu maar door deugdelijkheid van vorm het gebrekkige van den inhoud althans eenigzins werd goedgemaakt, maar ook in dit opzigt weet ik niets te prijzen. Wat te zeggen van iemand die een stijl schrijft als deze: ‘Het voorschrift der Grondwet dat op de kroon der Nederlanden een erfelijk en onbetwistbaar regt bezeten wordt door de nakomelingschap van Willem Frederik, prins van Oranje-Nassau, doet de kroon thans wettig dragen door zijnen kleinzoon Willem III.’ Hoe is het mogelijk dat een hoofdonderwijzer de volgende constructie voor zijn geweten verantwoorde: ‘Ter oplei-

ding van jongelingen tot officieren van de landmagt, bestaat te Breda de Koninklijke Militaire Akademie, aan wier hoofd een Generaal-Majoor als gouverneur gesteld is, onder wien een kommandant en andere officieren met het toezigt op en de vorming der jongelieden zijn belast, tot welk einde er ook eenige hoogleeraars en leeraren aan de inrigting zijn verbonden.' Hoe vloeijend, niet waar?

't Is maar een leiddraad, zegt misschien deze of gene, klagende over mijne strenge uitspraak. Maar een van beiden: óf de docent kent zijn vak, óf hij kent het niet. In het eerste geval zal hij het boekje dadelijk ter zijde leggen, omdat het onbruikbaar is als leiddraad, en zich zonder compendium trachten te redden, of eenvoudig de grondwet zelve, vrij wat beknopter, stelselmatiger en duidelijker dan dit leerboek, tot rigtsnoer kiezen. Kent hij zijn vak niet - en dit kan ligt gebeuren - dan zal hij zijn leerlingen geen paragraaf sparen, maar dan ook vrees ik zeer dat het hem op den duur moeite zal kosten die leerlingen wakker te houden. Dit staat in elk geval vast, dat de jongens die uit het boekje van den Heer Swildens ons staatsbestuur moeten leeren kennen, niet alleen niet op de hoogte komen, maar dat de groote meerderheid onder hen op het einde van den studietijd met de hand op het hart de plegtige verklaring zal willen afleggen, dat onder de vele vakken in het rijke programma van ons middelbaar onderwijs opgenomen, er geen is dat, wat verveling betreft, in de schaduw staan kan van het vak, getiteld: 'Eerste beginselen van het nederlandsch staatsbestuur.' Dergelijk resultaat te verkrijgen, lag zeker niet in het doel van den wetgever.

Gelukkig kan ik een geheel ander oordeel uitspreken over het werk door Mr. Boer voor onze middelbare scholen geschreven. Hij heeft naar mijn oordeel aan het onderwijs eene uitnemende dienst bewezen; eene dienst die, naar ik vertrouw, meer en meer zal worden gewaardeerd. Zijn handboek van volkshuishoudkunde is, dunkt mij, juist wat wij het meest noodig hadden: het geeft eene klare en grondige uiteenzetting van de groote beginselen der wetenschap, maar onthoudt zich zorgvuldig van allen noodeloozen omhaal, van alles wat naar geleerdheid zweemt. Bastiat's *Harmonies Economiques* heeft blijkbaar tot model gediend, en zeer gelukkig, want ik geloof niet dat op het terrein van staathuishoudkunde ooit iets zoo populair geschreven is, zoo geschikt om de ingenomenheid van den lezer met die wetenschap op te wekken. De jongen die dit handboek tweemaal aandachtig gelezen heeft, zal zonder wezenlijke inspanning een schat van kennis hebben opgedaan en voor het vervolg gewaarborgd zijn tegen groote *blunders* op economisch terrein. Hij heeft leeren denken, en daarom moet het voor alles te doen zijn. Som-

mige hoofdstukken, vooral dat over ‘dusgenaamde bescherming van arbeid en nijverheid’, zijn inderdaad voortreffelijk geschreven.

Zeker wat vorm aangaat moet het handboek van Mr. Boer onderdoen voor het in dat opzigt nog altijd onovertroffen werk van de Bruyn Kops; maar daarentegen munt het uit door zijne stelselmatige indeeling, en juist die deugd maakt het naar mijn inzien uitnemend geschikt tot leiddraad bij het onderwijs. Jammer intusschen, dat de schrijver, in navolging van den oorspronkelijken duitschen auteur, zoo uitsluitend het woord rigt tot de arbeidende klasse, die dan toch maar een zeer klein gedeelte van de bevolking onzer middelbare scholen zal uitmaken; en jammer ook dat het boek, zoowel in keus van voorbeelden als in vorm, te dikwijls aan zijn vreemden oorsprong herinnert. Ofschoon over het algemeen duidelijk geschreven, zoo komen toch hier en daar constructiën voor, die ik in een populair geschrift volkomen misplaatst acht. Wanneer bijv. een jongen leest: ‘En hier: bij dat *met zelfbewustzijn ingrijpen van den mensch* in dien door ons aangewezen kringloop van zijn bestaan, van *behoefte, inspanning* en *bevrediging* - staan wij voor den grooten *factor*, voor de ware scheppende kracht in de menschelijke huishouding, waarmede wij ons vooral zullen bezig houden, *den arbeid*', - dan vrees ik zeer dat hij werkelijk zal blijven stilstaan, en gebeurt dit, dan ligt de schuld minder aan hem dan aan den zin. Gelukkig dat zulke zinnen maar enkele uitzonderingen zijn; ik koos misschien den onduidelijksten die in het boek te vinden is.

Ik zou het werk van Mr. Boer nog meer onvoorwaardelijk prijzen, wanneer hij had kunnen goedvinden de derde afdeeling aanmerkelijk te bekorten. 't Is zeker goed gezien aan het slot van een populair opstel over de grondbeginselen van staathuishoudkunde eene korte schets te geven van Benjamin Franklin, zijn leven en werken, want inderdaad Franklin is *l'économie politique en action*. Maar waarom naast die schets de twee lange hoofdstukken over arbeidzaamheid en spaarzaamheid, beide veel te veel op een preek gelijkende, dan dat ze ooit populair zouden kunnen worden op school? Wanneer gij de groote beteekenis van het kapitaal in de maatschappij in de eerste afdeeling van uw boek helder en duidelijk hebt voorgesteld - en dat hebt gij gedaan; - wanneer gij zonneklaar hebt aangetoond, dat er zonder sparen aan kapitaalvorming niet kan worden gedacht, dan verliest de uitweiding over het nut van de spaarzaamheid alle *à propos*. Wanneer de leerling niet reeds lang te voren zelf tot de conclusie is gekomen, welke gij hem hier voorhoudt, dan vrees ik zeer dat nw nader betoog hem evenmin zal overtuigen. Hetzelfde geldt van de arbeidzaamheid: geheele bladzijden te wijden aan het nut van de *handigheid*, is volkomen doelloos, ik had haast gezegd is *onhandig*. Geen jongen zoo dom, dat hij die les nog zou noodig hebben.

Ten slotte nog ééne opmerking. Mr. Boer heeft in zijn handboek ook eene trouwens zeer beknopte schets gegeven van onze staatsinrigting. Ik zal die schets zeker niet vergelijken met het werk van den Heer Swildens, want zij komt van een uitnemend zaakkundige; maar toch moet ik bekennen, dat het hoofdstuk aan die schets toegewijd, mij weinig heeft voldaan. De goede methode, overal elders in het werk zoo streng toegepast, om namelijk den leerling tot eigen nadenken op te wekken, om hem zoo niet uitsluitend, dan toch voornamelijk te wijzen op het *raison d'être* van hetgeen hij in de maatschappij opmerkt, wordt hier veronachtzaamd; 't is eene vrij drooge opsomming van feiten, waarmede de leerling zeer weinig kan uitrigten en waarvan vermoedelijk niet veel in het geheugen zal terugblijven. Wat hem misschien het meest zal treffen, is de raad op bladz. 170 gegeven: ‘Mogt men ooit in het geval komen van zijn regt te moeten laten gelden, of het te verdedigen, zoo verzinne men eer men beginne en zij vooral geneigd tot schikken en uiterst langzaam in het aanvangen van regtshandelingen. Het regt toch is uit zijn aard eerst na lang tijdsverloop te krijgen, en komt duur te staan.’ De bedoeling is voortreffelijk, maar de opmerking klinkt niettemin vreemd als slot van het betoog, dat de nederlandsche staat een *regtstoestand* is, welke ons jaarlijks op 72 millioen gulden te staan komt. Zal de jongen, lettende op dien raad, niet vrij natuurlijk concluderen, dat men van 72 millioen 's jaars meer genoegen kan hebben dan het bezit van een onbruikbaren regtstoestand oplevert?

Ons staatsregt - en ziedaar mijn laatste woord - wacht nog altijd op een Bastiat, die zijne grondbeginselen en zijn wezen helder ontwikkelt en zóó, dat de lezer zich voelt aangetrokken tot die wetenschap. Wie ons zulk een werk levert, zal zich hoogst verdienstelijk maken jegens het vaderland. Het middelbaar onderwijs zal er zijn voordeel mede doen, en wie weet, daarbuiten nog zoo menigeen, sinds lang aan de school ontwassen en nu geroepen om in hoogeren of lageren kring dat staatsregt te helpen toepassen.

J.T. BUIJS.

***Verslag van den Handel, de Nijverheid en de Scheepvaart van Amsterdam*, 1864. *Opgemaakt door de Kamer van Koophandel en Fabrieken aldaar*.**

Goldsmith geeft Voltaire niet veel toe in diens bekende ongunstige uitspraak over Holland, wanneer hij het een land noemt:

Where wealth accumulates and men decay.

En toch schijnt hij niet zoo geheel en al ongelijk te hebben, wanneer men ten minste het Holland van dezen tijd met dat van de glorieuse dagen van het Gemeenebest vergelijkt. Toen waren wij op het handelsterrein de mannen die bijna het monopolie hadden van kennis en ondernemingsgeest en kapitaal, en wij waren stellig de eenigen in het noordelijke Europa die in eene regering mogten roemen, welke geene opofferingen te groot achtte om den bloei van handel en scheepvaart en nijverheid te bevorderen. Handelsbelangen waren 't gednrig die aanleiding gaven tot vrede of oorlog met den vreemdeling, en bekwamer diplomaten dan onze toenmalige voor onderhandelingen van dien aard, heeft Europa misschien nooit meer na dien tijd aanschouwd. Een ander Engelschman echter dan de gewoonlijk zoo goedaardige Goldsmith, die zeker door zijn armoedig leven te Leiden Holland met zulke sombere blikken heeft aangezien, en een die *au fond* ook niet geheel en al ongelijk had, beweerde evenwel ten aanzien van de wijze waarop wij die tractaten sloten, dat

> In matters of commerce, the fault of the Dutch
> Is giving too little and asking too much.

En misschien is de onderstelling van velen met hem niet zoo geheel en al onwaar, dat wij juist door die overbegeerlijkheid bij onze onderhandelingen met den vreemdeling zoo vast hielden aan het kleine, dat het groote ons intusschen ongemerkt ontnomen werd. Wij wilden te groote voordeelen genieten, onze eischen waren veelal te hoog, en het gevolg is geweest dat menige tak van nijverheid vooral naar die landen is overgeplant, waar juist de wensch onbevredigd moest blijven om de vruchten van onzen arbeid te koopen, omdat wij halstarrig weigerden die van den hunnen op billijke voorwaarden te ontvangen. Langzamerhand heeft de vreemdeling zich weten te onttrekken aan het juk der cijnsbaarheid dat de Hollander hem had weten op te leggen. En weldra waren 't de eigene schepen die de behoeften van ieder volk in de eigene havens bragten, en voorzag de eigene nijverheid in het verbruik der landgenooten. De Hollanders, van oudsher de groote vrachtvaarders en commissionnairs van geheel de wereld, later, toen hun handel en hunne scheepvaart vervielen, de groote geldleeners aan vreemde staten, moesten aanmerke-

lijk lijden door die meerdere ontwikkeling der andere volken; en 't zou er nu op aankomen door eigen kracht en moed dezelfde bedrijvigheid te ontwikkelen, die wij vroeger aan de mindere kennis van den vreemdeling te danken hadden. Dat wij in het gelukkig bestaan van die proef te ligt bevonden zijn, behoeft waarlijk niet in 't breede ontwikkeld te worden. Onze financiemannen begonnen langzamerhand onze mannen van den handel en de scheepvaart te verdringen, en al in de vorige eeuw moest in het stelsel van bescherming eene kracht gezocht worden waarvan men blijkbaar het gemis gevoelde, maar die men nergens scheen te kunnen vinden; veege teekens alzoo. Wij hebben dan ook nu eene beschermde kolonie en eene rijk geprivilegeerde instelling, die als een hoorn des overvloeds alle weldaden van Indië over ons moet uitgieten; wij hebben een beschermde vloot en eene beschermde nijverheid, die met een beschermden kolonialen handel het heerlijk klaverblad vormen waaraan wij Nederlanders ons zoo kostelijk vergasten, Nederland de malsche weide, waarop Indië's producten zulk een weligen wasdom geven. Maar wat hebben wij meer, buiten Java, buiten dien beschermden handel?

Neem het handelsverslag op van de Kamer van Koophandel van Amsterdam of van Rotterdam, 't is mij voor de beantwoording dezer vraag volmaakt onverschillig welk der beiden gij kiest, en ge zult zoeken en snuffelen en hier wat denken te vinden of ginds wat meenen te ontdekken, maar onvoldaan zult ge blijven, daar ben ik zeker van. 't Is zoo, menigeen zal mij, den Amsterdammer, toevoegen, dat op mijne stad die bewering volkomen toepasselijk is, maar dat ze geenszins op Rotterdam sluit, want dat daar leven is en beweging, en bloei en vooruitgang en wat goeds niet al heerscht, alles in een woord waarvan men het gemis aan de oude suffe hoofdstad verwijt. Maar dan antwoord ik al weer voor de honderdste maal misschien, dat door het kleinere van Rotterdam de geheele beweging van den handel en de scheepvaart over de gansche stad verspreid is, en dus in 't oog springt, terwijl die te Amsterdam beperkt blijft tot de dokken, zoodat daar gelukkig ook buurten alleen ter bewoning overblijven, waar de koopman zelf is gehuisvest maar niet ook zijn goed; en dat Rotterdam het voorregt heeft stoomvaart te kunnen drijven, naar Groot-Brittanje vooral op groote schaal, die in Amsterdam bijna niet mag heeten te bestaan, zoo klein is ze daar. Trouwens, dat weet nu toch wel een ieder. Immers de hoofdkwestie bij het werk der doorgraving van Holland op zijn smalst is en blijft steeds de mogelijkheid voor Amsterdam, stoomvaart op groote schaal te kunnen exploiteren. Zonder die vaart geene drukke scheepvaart, geen flinke handel, vooral geen relief van wakkerheid en ondernemingsgeest zou men bijna zeggen, met het oog op dat scheeve oor-

deel over beide steden. Maar ik spreek hier ook niet over de uiterlijke beweging van handel, bij welke kwestie de meest lijdelijke van alle categoriën van bedrijf, de transitohandel, 't dan wel winnen zou; maar van den transatlantischen handel, waarin de groote Engelsche en Amerikaansche en ook enkele Duitsche huizen den heerscherstaf zwaaijen. Nederland deelt in dien handel niet. Al dat kleingeestig gehaspel tusschen de IJ- en de Maasstad vervalt natuurlijk wanneer men van den Nederlandschen handel spreekt, en die Nederlandsche handel, aan IJ en aan Maas gedreven, vertoont hetzelfde treurige verschijnsel, dat de commissiehandel bloeit, de eigen handel daarentegen kwijnt. En daar waar die eigen handel nog leeft, is hij bijna geheel beperkt tot onze beschermde koloniën. Een Engelschman moge nu en dan zijne aanvoeren van China of elders naar Holland ten verkoop zenden, of de Nederlandsche koopman of fabriekant eene lading, den Brit toebehoorende, zeilende van hem koopen en naar Nederland doen stevenen: die enkele feiten luisteren onze statistiek wel op met aanvoeren van nieuwe plaatsen waarmede de betrekkingen tot nu toe alleen als iets begeerlijks bleven, in waarheid bewijzen ze niets voor onzen ondernemingsgeest. Nog eerder zouden ze tegen ons getuigen, want onze koop bewijst de behoefte die wij aan het product hebben; waarom het dan niet zelf van de productieplaats gehaald? zou alligt de natuurlijke vraag zijn.

Hoe aanmerkelijk de welvaart van geheel ons land ook toeneme, hoe aanzienlijk het Nederlandsche kapitaal in de laatste jaren ook vermeerderd zij, niet aan onzen toenemenden handel, niet aan onze toenemende scheepvaart hebben wij dat te danken. In nijverheid gaan wij werkelijk vooruit, maar toch niet in die mate, dat men daaraan reeds nu eene aanzienlijke vergrooting van het nationaal vermogen mag toeschrijven. Maar onze landbouw ontwikkelt zich goed, onze plassen worden gaandeweg in welige bouwlanden herschapen, en aan onzen financiëlen tact danken wij menigen gelukkigen greep in den fondsenhandel.

Zijn dan onze handelcijfers niet toenemende van jaar tot jaar, in gelijke verhouding met die van andere natiën? Dadelijk antwoord ik, gaarne zelfs, toestemmend op de eerste vraag, maar ik kan dat helaas! niet doen op de tweede. Van de statistieke cijfers van Groot-Brittanje durf ik hier niet eens gewagen; trouwens de vergelijking zou ook niet billijk zijn met een land, dat waarlijk in zeldzame mate door de natuur bevoorregt is om te kunnen voldoen aan al die eigenaardige eischen welke in deze dagen aan eene natie gesteld worden, die groot wil zijn in den handel met den vreemde vooral. Maar wel mag ik het kleine Hamburg noemen, dat daarenboven niet als wij in het bezit is van eenen beschermden handel, die toch jaarlijks één vijfde levert van onzen geheelen in-

voer. Wanneer ik alleen maar de officiële cijfers van den algemeenen invoer naga, dan vind ik voor

	NEDERLAND.	HAMBURG.
van 1846 tot 1850	ƒ 266.059.816.	M.B°. 295.102.232
van 1851 tot 1855	ƒ 329.390.615.	M.B°. 453.682.502
van 1856 tot 1860	ƒ 418.819.300.	M.B°. 605.402.948
in 1861	ƒ 468.169.478.	M.B°. 612.682.000
in 1862	ƒ 445.587.477.	M.B°. 640.841.960
in 1863	ƒ 442.438.906.	M.B°. 738.665.510

Ik zou meenen dat alle verdere toelichting hierbij overbodig is. Alleen zij 't mij vergund, dat laatste cijfer van onzen invoer met een enkel woord duidelijker te ontleden.

Tot regt verstand van dat cijfer van		ƒ 442.438.906
wete men, dat de voor een aanzienlijk deel uit transitohandel bestaande invoer van Groot-Brittanje, bedroeg	ƒ 109.233.077	
en van Pruissen	ƒ 113.002.166	
terwijl de beschermde invoer van Java groot was	ƒ 80.127.508	
	———	
		ƒ 302.362.852
		———
voor den overigen handel overlatende		ƒ 140.076.054
		=====

waarvan weêr ruim de helft wordt geabsorbeerd door den invoer

van België	ƒ 46 millioen.
van Frankrijk	ƒ 16 millioen.
van de Vereenigde Staten	ƒ 9 millioen.
	———
	ƒ 71 millioen.
	=====

Het juist verstand dezer cijfers zal nu zooveel gemakkelijker zijn. En is daardoor ook niet de waarheid van mijne bewering gebleken, dat wij Nederlanders verre van gebleven zijn op dien eersten trap van handelsgrootheid, waarop het voorgeslacht

zich zoo lange jaren wist te handhaven? Toch zijn wij gaandeweg rijker geworden. Had Goldsmith dus wel zoo geheel ongelijk met zijn bittere scherts?

Vraagt men echter waaraan 't hapert, dat wij niet langer gelijken tred houden met den vreemdeling, dan voorzeker zijn de redenen nog al talrijk en niet zoo moeijelijk te vinden. Allereerst is onze suprematie in den handel verdwenen, zoodra de naburige natiën tot meer ontwikkeling geraakten. Wij waren langen tijd de stapelplaats van vreemde goederen voor vreemde koopers, en het regtstreeksche verkeer dat nu al meer en meer tusschen de verschillende volken onderling toeneemt, heeft onze markt overbodig gemaakt. Onze oude monopoliegeest, die nog verre van uitgedoofd is, heeft die ontwikkeling bij den vreemdeling zelfs verhaast. Hooge lasten en beperkende maatregelen wat de uitoefening van allerlei bedrijven betreft,

hebben den handel en menige nijverheid van ons verdreven; en in plaats van in de opheffing dier bepalingen het geneesmiddel te zoeken, meenden wij dat juist in het tegenovergestelde te vinden, in nog grootere bescherming en dwang. Op Java hebben wij gemeend dien zelfden geest van monopolie te moeten toepassen, en lang zelfs geweigerd eenigerlei vruchten van die rijke kolonie te genieten, dan wanneer ze ons toevloeiden door den trechter van eene kwistig geprivilegeerde Maatschappij, zonder dat het voorbeeld van andere landen, die hunne koloniën vrij laten in hun beheer, ons van het verkeerde onzer politiek overtuigde. Nijverheid en scheepvaart hebben wij mede aan die zegekar gekluisterd, en alleen daarover beginnen wij nu een woord van beklag te doen hooren. Eene reeks van belastingen, zoo onzamenhangend, dat ze alleen in zoo verre een stelsel mogen heeten als ze stelselmatig den arbeid belasten en belemmeren, blijft ons drukken. En nog altijd blijven wij verlangend uitzien naar een Minister van Financiën die meer oog heeft voor productie dan voor fiscaliteit, en die erkent dat in de bevordering van het voortbrengend vermogen van eene natie ook de rijkdom der schatkist berust. Eindelijk zal dan waarlijk ook in Nederland weldra geene enkele hoofdstad eener provincie meer gevonden worden, waarin de locomotief nog het grootste wonder is dat door oud en jong wordt aangegaapt. Maar dat eene regering belastingen zal wijzigen of afschaffen zonder den druk weder te verleggen, zij ook de financiële bloei nog zoo groot en het kortelings door den genialen Gladstone geleverde voorbeeld nog zoo sprekend, of dat zij de gemeenschap met de zee voor de hoofdstad uit rijksmiddelen zal verbeteren, als eene nationale zaak, en de millioenen aan die bron van productie besteed vrij wat nuttiger voor het algemeen en 's Lands schatkist zelfs belegd zal rekenen, dan door het delgen van eene weinig rente kostende schuld, daarop durft Nederland bijna zelfs niet hopen.

Geen wonder dan ook, dat de nationale ontwikkeling niet krachtig is geweest. Zoo iets ons gedood, verlamd heeft, 't is de geest geweest van bescherming, van beperking, van monopolie, van fiscaliteit-Anderen te benadeelen was dikwerf ons verkeerd gekozen middel om zelf tot bloei te komen. Wij wilden de concurrentie van buiten weren, en begrepen niet dat de veel scherper concurrentie van den landgenoot vrij wat gevaarlijker was. Java en bescherming, dat zijn nog voor velen hier te lande woorden die onafscheidelijk aan elkander verbonden blijven. En evenzeer als de verwezenlijking van dat beginsel menigeen ten onzent schatten heeft doen verdienen, zoo kan men ook veilig beweren dat hetzelfde beginsel onzen handel en geheel ons bedrijvig leven in eene enge eenzijdige rigting gedreven heeft, die, moge ze ook al eerst ruime winsten aan enkelen hebben gegeven, thans de geheele natie doet lijden aan de gevolgen van vroegere ver-

keerdheden. Java heeft ons veel goeds geschonken, maar juist daardoor zijn wij verwend. En wij kunnen niet meer op tegen die handelskolossen van Engeland en Amerika vooral, die hunne millioenen met even groot gemak hanteren, als wij onze enkele duizenden. Sla de handelsstatistiek op en ge zult te vergeefs jaar op jaar zoeken naar de nieuwe havens in den vreemde, waarheen wij onze goederen sturen of vanwaar wij onze behoeften trekken. Daarvoor ontbreken ons, bij den eigenlijken handelsstand, ook wel degelijk de kapitalen, zoo als die bijv. voor een China-handel noodig zijn, maar althans de kennis der artikelen zelve, die den grondslag moeten uitmaken van zulke ondernemingen. Filialen in Oost en West vestigen wij niet, en wij blijven bij den patriarchalen commissiehandel, ofschoon wij dien niet drijven op die uitgebreide schaal waarop onze voorouders dat waagden, zelf uit den verren vreemde aanvoerende wat de andere vreemdeling mogt begeeren. En nu de winsten beginnen te ontbreken, althans te verminderen, nu wordt de effectenbeurs het terrein waarop men gaat handelen, want zoo diep zit toch de koopmansgeest nog in ons geworteld, dat zelfs de man die buiten den handel staat of is getreden, evenwel niet leven kan zonder voortdurend al de emotiën van den speculant te ondervinden.

Is 't wonder, dat wanneer ik nu het verslag der Kamers van Koophandel van Amsterdam of van Rotterdam opneem, de nieuwsgierigheid bij mij zoo groot niet is wat ik daarin al zal vinden opgeteekend? Reeds van te voren weet ik, dat maatregelen van administratieven aard mij voornamelijk zullen treffen, en dat het belangrijkste rapport zal zijn het verslag van de geldmarkt en den fondsenhandel. Voor dat laatste was echter in 1864 ook meer reden dan vroeger. Immers de Amerikaansche en de Deensch-Duitsche oorlogen hebben den handel belemmerd, en de financiële manoeuvres, die tegenwoordig op alle beurzen van Europa meer sympathie schijnen te vinden dan de reguliere handel, gaven aan den omzet in welke papieren ook eene uitgebreidheid, die onvermijdelijk de algemeene aandacht moest boeijen en groote kapitalen uit andere kanalen trekken. Groote ondernemingen was het wachtwoord van alle beurzen, en hebben wij menige onderneming aan die overdrijving te danken welke in bedaarde tijden nooit zoo gaaf tot stand zou gekomen zijn, men vergete bij de waardering van dat feit niet, dat ook schromelijke verliezen daardoor geleden zijn. De lijst der ondernemingen van het Parijzer Credit-Mobilier, die ik in een vorig nemmer van dit tijdschrift aan Delorme's brochure ontleende, bewijze het ten overvloede. Toen de speculatie in fondsen groote kapitalen absorbeerde en de handel kwijnde, toen de productie van katoen schromelijke eischen deed aan den kleinen metaalvoorraad, waarmede wij onze circulatie trachten gaande te houden, toen was 't natuurlijk, dat het geld duur moest

worden en de handel dubbel lijden onder den druk van moeijelijken verkoop, dalende prijzen en hoogen rentestandaard. De cijfers der algemeene statistiek van 1864 zullen dan ook zeker nog minder bevredigende resultaten opleveren dan die van 1863 dat reeds niet vermogten te doen.

Met groote juistheid is dat verslag van den geld- en fondsenhandel in het algemeene verslag van de Kamer van Koophandel te Amsterdam, dat voor mij ligt, opgemaakt. Er is éénheid in dat rapport, welke men mist in het verslag van den handel. Maar men zou reeds door de onbeduidendheid die dat handelsverslag kenmerkt en waardoor het zoozeer afsteekt bij dat van den geldhandel, tot de onderstelling mogen komen, dat er weinig verblijdends over den handel van Amsterdam in 1864 te zeggen viel. Waren er toch gewigtige zaken te vermelden geweest, de Kamer zou nooit hebben kunnen toegeven dat er alweer een kreet van beklag en van spijt in opgenomen was over de verandering van het stelsel der koffijveilingen. De Kamer vergete toch niet, dat zij alleen regt heeft tot het geven van adviezen, niet tot het uitvaardigen van wetten. En die verandering is nu een wettig feit, waarvan de gevolgen alleen het onderwerp van de beoordeeling der Kamer mogen zijn, maar waarvan de waardering niet tot hare roeping behoort. *Rancune* staat niet waardig voor eene corporatie. Daarenboven, wil de Kamer in waardering van feiten treden, ze zij dan consequent en spreke evenzeer een oordeel uit over de credietinstellingen die hier ter stede gevestigd zijn, en bewere maar niet stoutweg, dat ‘het credietwezen te Amsterdam ook thans gebleken is op goede grondslagen gevestigd te zijn.’ Aan het gebeurde op dat terrein was toch waarlijk menige bijzonderheid te ontleenen, die meer een woord van waarschuwing had kunnen leveren dan dat nu al zoo eindeloos herhaalde beklag over het verlies van een monopoliestelsel in koffij alleen. Evenzeer had er dan over het ontwerp van internationale regeling der suikerbelasting nog wel een krachtiger oordeel kunnen uitgesproken worden, dan: ‘het belasten van ruwe suiker naar verschillende typen, wordt in Nederland door velen afgekeurd.’ Niet de goed- of afkeuring van die onbekende en voorzeker bijna een ieder ook volkomen onverschillige *velen*, verwacht men in een verslag van de Kamer van Koophandel der hoofdstad, maar haar eigen oordeel niet over eene wet, maar over een ontwerp van wet, ontwerp ook nog tijdens de opmaking van dit verslag. Heeft de stem van zoo velen, die over zulk een verslag gehoord moet worden, misschien nadeelig gewerkt op inhoud en vorm? Ik moet het bijna onderstellen. De zonderlinge zinsnede toch, geheel onzamenhangend en los daarstaande, bl. 20: ‘Daarom is het ook alleen Engeland, hetgeen nieuwe bronnen voor zijnen handel opspoorde en er in slaagde ze te vinden,’ zou zeker nooit uit de vlugge pen

van den bekwamen secretaris gevloeid zijn. Het *waarom* is hier niet te vinden.

Boven alles zonderling echter is de volgende zinsnede, bl. 21, waar sprake is, dat de laatste crisis Amsterdam minder geteisterd heeft dan Engeland. De Kamer beweert: ‘de geregelde en belangrijke aanvoeren (van koloniale producten) door het Gouvernement veroorzaken voor den handel geene risico's, gelijk de aanvoeren der particulieren die noodzakelijk medebrengen. Aan deze omstandigheid is het dan ook voor een deel te danken, indien handels- en geldkrisis over het hoofd van den Nederlandschen handel gaan, zonder hem in gelijke mate als anderen te schaden.’ Waarlijk, voor dat woord *danken* zou ik vrij wat liever het woord *wijten* gelezen hebben, want moge door dien regeringshandel al een enkele crisis gelukkiger boven onze hoofden heen trekken, de enkele crisis doodt niet wat de jaren van bloei verwekken. Ware de redenering der Kamer, die blijkbaar het omgekeerde beweert, juist, dan zal weldra alle winst uit den handel verdwijnen. Den blindeman gelukkig te roemen omdat hij zijn gezigt niet meer kan verliezen, gaat toch waarlijk niet aan. Zal de Kamer van Koophandel van de hoofdstad des Rijks dan in waarheid nog niet instemmen met het afkeurend oordeel over den regeringshandel, die aan onze markten een geest van loonwerken aankweekt en koestert, en den eigenlijken particulieren groothandel geheel doodt? Alleen de dwaas zal trachten de concurrentie vol te houden tegen corporatiën, die met een groot kapitaal werken wat haar niets kost, voor welker directie winst en verlies enkel eene kwestie is van meer of minder winst, nooit van verlies, en die het privilegie hebben van een vast inkomen uit regeringsbronnen. ‘De aanvoeren van particulieren brengen risico's mede,’ natuurlijk, maar nog meer winsten; anders immers was alle handel weldra gedaan. Juist omdat men weet, dat de winsten de risico's overtreffen, stelt men zich aan die risico's bloot. En onze geheele handel zou een ander karakter hebben, een geheel ander aanzien, wanneer onze particulieren aan meer risico's bloot stonden en minder gewaarborgd waren tegen verliezen, *van regeringswege*, een stelsel, dat Cabet en Fourier aanbiddelijk zouden gevonden hebben. Want meer risico's is ook meer winsten, en meer winsten dat spreekt van meer bedrijvigheid, van meer ondernemingsgeest, van meer wakkerheid bij geheel het volk.

Was 't maar eene los daarheen geworpen phrase, de door mij aangevallene? Ik mag niet onderstellen die te vinden in een verslag, dat blijkbaar aan het oordeel van velen is onderworpen geweest. Waar op de eene plaats iets zeer bepaalds is uitgedrukt en op eene andere zeer kennelijk iets met opzet is verzwegen, daar bestaat geen twijfel meer omtrent de beteekenis die men aan ieder woord mag

hechten. En juist daarom zie ik een stelsel in die woorden, en tegen dat stelsel kom ik op, want eer de regeringshandel van onze markten verdwenen is, wacht ik geen eigenlijk bloeijenden Nederlandschen handel. Maar wanneer die regeringshandel vervalt, dat is 't uit met den Nederlandschen handel, want alleen daarin vinden de kooplui nog een bestaan, zoo beweren verre van onkundigen of moedeloozen aan onze beurzen. Zoo ongunstig een oordeel over mijne landgenooten durf ik niet onderschrijven, want met andere woorden zou dat gezegd zijn, dat eigenlijk de koopmansgeest bij ons is uitgebluscht. Zou de overdrijving zelfs van onzen particulieren Javahandel niet veeleer tot een geheel tegenovergesteld oordeel wettigen?

Het Amsterdamsche publiek toont weinig belangstelling in de verkiezingen der leden van de Kamer van Koophandel, getuige de laatste maal, toen van de 936 kiezers niet meer dan 78 ter stembus opkwamen. Behoud nog lust tot den arbeid voor het publiek, bij zoo weinig belangstelling van het publiek, meent alligt menigeen. Ik deel in dat gevoelen niet. De kiezers willen de personen die thans zitting hebben, op hunne plaatsen houden, en omdat er dus geene candidaten tegen elkander overgesteld worden, maar de herstemming van allen door enkelen wordt aanbevolen, acht een ieder zijne opkomst tot de stemming overbodig. Dat moge verkeerd zijn, het feit verandert daarom nog niet. Maar wel moet het veranderen. De kiesvereenigingen dienden eindelijk notitie te nemen ook van deze verkiezingen, want 't geldt hier het geven van een advies aan de verschillende magten in stad en land, over de gewigtigste deelen van ons volksbestaan. Hoe vaak ik ook van oordeel met de tegenwoordige Kamer moge verschillen, oordeelende als ik doe naar de jaarlijksche verslagen die ik altijd met groote belangstelling ter hand neem en gezet lees, ik eerbiedig de ervaring van de meeste harer leden, de praktische kennis waarover zij in zoo ruime mate in eigen kring kan beschikken en de integriteit van haar eindoordeel. En juist daarom wenschte ik de belangstelling voor haren arbeid krachtiger te zien bij ons publiek, niet alleen tot waardering van het verdienstelijke er van, maar ook omdat het publiek dan zelf door de verkiezingen de rigting kan doen zegevieren, die de meerderheid van Amstels beurs huldigt op het gebied van handel, scheepvaart en nijverheid. De Kamer zou dan in waarheid het gevoelen der beurs uitspreken, nog krachtiger als het orgaan van de handelswereld kunnen optreden, en ze zou zich stellig, bij een veel aangenamer arbeid, in betere resultaten mogen verheugen. De steun en de sympathie van het publiek is in onze dagen het levenselement van alle corporatiën. Alleen met het bezit daarvan kunnen wij krachtig en zegenrijk werken. En zoo iemand, dan wensch ik dàt van harte toe aan onze Kamer van Koophandel.

P.N. MULLER.

De kerkelijke beweging in Engeland.

Het Protestantisme verkeert in eene periode van strijd en krisis. Overal in de kerken van Protestantsche belijdenis oorlogen of geruchten van oorlogen. Dat in ons vaderland de onderscheidene rigtingen zich allengs scherper afteekenen en de partij van het behoud tegen de ‘modernen’ eene meer aggressieve houding aanneemt, is aan ieder bekend. Maar ook daarbuiten is de spanning groot. De verkiezingen in de Hervormde gemeente te Parijs bragten niet lang geleden den telegraaf in beweging. In Duitschland geeft zich de geloofsijver der regtzinnigen lucht in zalvende adhaesiën aan het protest van eenige Badensche geestelijken tegen Schenkel, den schrijver van het *Charakterbild Jesu:* die groote behoefte om ‘te getuigen’ zal immers wel mogen worden aangemerkt als bewijs, dat het ook buiten Baden niet zuiver is? In Zwitserland wordt op kleiner schaal dezelfde strijd gestreden. En in Engeland?

Wij leven zoo verbazend snel in onze dagen, dat de gebeurtenissen van den vorigen dag ons reeds toeschijnen ‘tot de geschiedenis te behooren.’ Het is naauwelijks vier jaren geleden, dat de *Essays and Reviews* het licht zagen. Maar sedert dien tijd is er zoo veel gebeurd, dat men bijna verschooning moet vragen, als men dat feit nog eens ter sprake brengt. Toch is het niet alleen in zich zelf, maar ook in zijne gevolgen die voortduren tot op dezen dag, belangrijk genoeg om ook nu nog te worden overwogen door ieder, die het gewigt der godsdienstige en kerkelijke questiën beseft. In Engeland zelf zijn de *Essays and Reviews* nog niet vergeten. Colenso's

kritiek van den Pentateuch, zijne veroordeeling door den Bisschop van de Kaapstad, de vernietiging van dat vonnis door ‘the Privy Council’ hebben veeleer gediend om de beteekenis van de daad der Essayisten helderder te doen uitkomen, dan om haar in de schaduw te plaatsen. De Bisschop van Natal heeft wel in hooge mate den toorn van de orthodoxie op zich geladen, maar dien niet afgewend van het hoofd zijner onmiddellijke voorgangers. Veeleer is door zijn optreden de kerkelijke strijd heftiger en meer ingewikkeld geworden.

Om meer dan één reden verdient de kerkelijke beweging in Engeland onze aandacht. Het is, in den grond der zaak, dezelfde vraag, die dáár en op het vaste land de gemoederen in rep en roer brengt. Reeds om deze reden kunnen wij niet onverschillig zijn ten aanzien van hetgeen daarginds plaats heeft: *mutato nomine de te*..... Doch daarbij komt, dat het Engelsche volk, wanneer het zich eenmaal in vollen ernst met eene questie inlaat, zijne stem pleegt uit te brengen op eene wijze, die opmerkzaamheid afdwingt. Nog wordt het belang der beweging verhoogd door de eigenaardigheid, die de vereeniging tusschen Kerk en Staat haar bijzet; tot nog toe heeft, vreemd genoeg! de vrijere rigting de vruchten daarvan ingeoogst; als van zelve rijst de vraag, hoe dat komt? en, of het zoo blijven zal?

Doch reeds genoeg tot regtvaardiging van het voornemen om den gang van den kerkelijken strijd in Engeland te schetsen. Naar volledigheid is daarbij niet gestreefd. De kronkelpaden der theologische discussiën zijn zooveel mogelijk vermeden. Ook voor hen, die zich daarop niet gemakkelijk bewegen, is de strijd zelf belangrijk en verstaanbaar. Welligt heeft ons beschaafd publiek zelfs eenige aanspraak op voorlichting ten aanzien van een verschijnsel, dat sedert het zich het eerst vertoonde, allengs grooter proportiën heeft aangenomen en zeker niet bestemd is om spoorloos voorbij te gaan. Wat aan deze eerste mededeeling ontbreekt zal later kunnen worden aangevuld, bij voorkeur door hen, die Engeland beter kennen dan de steller dezer regelen. Het is niet waarschijnlijk, dat die latere beschouwingen minder actueel zullen zijn dan deze.

I.

Hadden wij geen ander doel dan de *Essays and Reviews* te doen kennen en moesten wij tot ééne der in dien bundel opgenomen verhandelingen ons bepalen, waarschijnlijk zou zich onze keuze vestigen op die van Henry Briston Wilson, Predikant te Great-Staughton, over de Nationale Kerk[1]. Bedriegen wij ons niet te zeer, dan is de schrijver als theoloog lang niet de minste der broederen. Het door hem gekozen onderwerp bragt hem met de gewigtigste vragen in aanraking, en hij heeft ze moedig onder de oogen gezien. Uit zijn opstel, beter dan uit de meeste overige, leert men de eigenlijke strekking kennen van de theologische beweging, waaraan de *Essays* hun ontstaan te danken hebben. Nu wij den kerkelijken strijd in Engeland in zijn geheel wenschen te overzien, heeft Wilson dubbele aanspraak om als vertegenwoordiger van de Essayisten voor ons op te treden. Zijn onderwerp, de Nationale Kerk, is in zekeren zin ook het onze. Zijne verhandeling, met die van Rowland Williams over Bunsens bijbelonderzoek[2], is het mikpunt geworden voor de aanvallen der partij van het behoud.

In de *Séances historiques de Genève* kiest Wilson zijn punt van uitgang. Eenige mannen van naam hadden zich verbonden om te Genève, ter verdediging van het Christendom, eene reeks van historische voorlezingen te houden. Léon de Gasparin, aan wien de taak ten deel viel om over Constantijn den Groote te spreken, maakte van die gelegenheid gebruik om de vereeniging van Kerk en Staat af te keuren en als de voorname oorzaak van de ontaarding des Christendoms te brandmerken. Na dezen pleitbezorger van het *individualisme* was Bungener, voor hetzelfde gehoor, opgetreden met eene verdediging van het *multitudinisme:* men vergeve mij ter wille van de kortheid de lange woorden! Bungener was niet dwaas genoeg om te meenen, dat de tienduizenden, die zich in Constantijns staatskerk hadden laten opnemen, allen bekeerde Christenen waren geweest. Doch met regt kon hij aan de

1 *Essays and Reviews*, Tauchn. Ed., p. 130-186.
2 L.c. p. 45-83.

Gasparin vragen, of dan de vroeger gedoopten, met de drieduizend van den eersten Christelijken pinksterdag te beginnen, aan dien eisch hadden beantwoord? Met niet minder regt voegde hij er aan toe, dat elke congregatie, gesteld dat zij bij hare vestiging uit louter ware geloovigen bestond, in haar voortbestaan het *multitudinisme* moest huldigen. Een welsprekend beroep op de verpligtingen ook van de vrije kerkgenootschappen aan de nationale Geneefsche kerk besloot Bungeners antwoord.

Het behoeft geen vermelding, dat Wilson met hem instemt. Wanneer er sprake is, zegt hij, van een grootsch verleden, dan behoeft de Engelsche Nationale Kerk de vergelijking met geene andere, althans met die van Genève niet te schromen. Geen wonder derhalve, dat wij met hart en ziel aan haar gehecht zijn. Doch dit sluit niet in zich, dat wij haar onveranderd moeten in stand houden: waarom zouden wij ons tevreden stellen met hetgeen wij ontvangen hebben over te leveren aan een volgend geslacht, wanneer wij ons in staat gevoelen om iets beters te geven? De geschiedenis leert duidelijk genoeg, dat velen, uit zucht om te behouden *quand même*, de waarheid verworpen en, gelijk de uitkomst aanwees, tegen God gestreden hebben. Dat dan zij, die de voorteekenen van iets nieuws meenen te ontdekken, de aandacht van anderen daarop vestigen en hen voorgaan in het zoeken naar de beste middelen om de oude dingen zóó te hervormen, dat zij met den veranderden toestand in overeenstemming zijn!

In onze dagen althans vallen die voorteekenen duidelijk genoeg in het oog. Het kan niet worden geloochend, dat vele ernstige lieden gaandeweg meer vreemd worden aan elk kerkelijk Christendom en twijfelend vragen, of van de Kerk ook in het vervolg het geestelijk leven der menschheid zal uitgaan? Het staat niet vrij, die twijfelingen eenvoudig als eene openbaring van den geest des ongeloofs te beschouwen en - te minachten: hoe verklaart men het dan, dat die geest juist nu vaardig is geworden over zoo velen en waarlijk niet over de minst ontwikkelden en welgezinden? Evenmin mag men beweren, dat de bedenkingen, die thans in Engeland worden geopperd, uit Duitschland zijn ingevoerd. Dikwerf hoort men dat verzekeren, maar, indien het zoo ware, hoe komt het dan, dat de partij die, naar men zegt, in Duitschland het scepticisme heeft overwonnen, er niet evenzeer in slaagt om haar

beter inzigt naar Engeland over te planten? In waarheid is de invloed, dien vooralsnog de Duitsche philosophie en theologie aan de overzijde van het Kanaal uitoefenen, zeer gering en bestaat er weinig vrees, dat zij ‘the sober English judgment’ zoo maar zullen overrompelen. Neen, de twijfelingen, waarvan sprake is, hebben een gansch anderen oorsprong. Zij zijn de natuurlijke vruchten van waarneming en nadenken. Zij moesten wel oprijzen in een tijd als de onze, die, in den meest eigenlijken zin des woords, eene geheel nieuwe wereld heeft ontdekt.

Inderdaad, de gewone (supranaturalistische) beschouwing van het Christendom als eene bijzondere, voor het gansche menschdom bestemde, goddelijke openbaring, schijnt onvereenigbaar met hetgeen wij thans zeker weten aangaande den godsdienstigen en zedelijken toestand van die millioenen, wier bestaan door het voorgeslacht naauwelijks werd vermoed, wier ontwikkeling eerst nu naauwkeurig wordt gekend. Het is - zoo leert men ons - ter zaligheid noodig Jezus Christus te kennen en in hem te gelooven. Maar hoe dan de ontelbaar velen, die dezen ‘éénigen naam’ nooit hebben hooren noemen? Is het Evangelie onmisbaar ook voor hen, van wier bestaan zijne eerste predikers nooit hebben gedroomd? Wanneer de Kerk ons leert, dat die allen mede begrepen zijn in den vloek, over Adam uitgesproken, en hiernamaals ieder in het bijzonder voor Adams overtreding zullen worden gestraft - dan zijn wij geneigd te onderstellen, dat de Kerk zich vergist in de opvatting en verklaring van de uitspraken der Schrift. Mogt dit blijken niet het geval te zijn, dan gaan wij verder en zeggen onbeschroomd, dat de Bijbelschrijvers ons hunne eigene, onvolkomene opvatting hebben gegeven en niet de ware meening van Gods geest. Want het geldt hier niet deze of gene verborgenheid, waarover wij zonder aanmatiging geen oordeel durven vellen, maar de eenvoudige toepassing van die regelen van regtvaardigheid, die God zelf in ons hart geschreven heeft.

Ook de gewone bewijzen voor den goddelijken oorsprong des Christendoms hebben hunne kracht verloren. Wie zal het wagen, bij onze tegenwoordige kennis van landen en volkeren, zich op de spoedige en algemeene verbreiding der Christelijke godsdienst te beroepen, om het specifiek onderscheid tusschen haar en andere godsdienstvormen te staven? Laat de zending van Gods zoon op aarde zich thans, evenals vroeger, waar-

schijnlijk maken en regtvaardigen door verwijzing naar den zedelijken en godsdienstigen toestand der menschheid - nu wij weten, dat ‘de geheele wereld’, die op bevel van Keizer Augustus beschreven werd, een zeer klein gedeelte van ‘de wereld’ is? Het zou zeker niet juist zijn, wanneer men het Bouddhisme het Evangelie van Indië noemde, dáár reeds zes eeuwen vóór dat van Jezus gepredikt. Maar wèl mag men beweren - in lijnregte tegenspraak met de vroegere apologetiek - dat de Christelijke openbaring aan het Westen gegeven is, omdat het die meer waardig en daartoe beter voorbereid was dan het Oosten: dáár hadden de wijsgeeren in hunne bespiegelingen sommige van hare heerlijkste verwachtingen als bij voorbaat gekoesterd en uitgesproken en den weg gebaand voor de moraal van zelfverloochening, die zij predikte.

Doch genoeg reeds om ons te doen inzien, dat de oude vormen hebben afgedaan. Met terzijdestelling van vroegere, thans niet langer houdbare theoriën; voorgelicht door de ervaring van de geslachten, die ons zijn voorgegaan; met een geopend oog voor de werkelijkheid, die ons omringt - mogen en moeten wij trachten, ons eene heldere voorstelling te vormen van de wijze, waarop het Christendom in het vervolg zijnen invloed zal uitoefenen op de wereld, waartoe wij behooren. Nu minder dan ooit kunnen wij daaromtrent onverschillig zijn of eenvoudig berusten in de traditionele denkbeelden, die - wij ondervinden het dagelijks - hunne oorspronkelijke beteekenis en daarmede hunne overtuigende kracht verloren hebben.

Raadplegen wij dan allereerst de geschiedenis! Zij leert ons, dat het Christendom zijne grootste overwinningen te danken heeft aan het *multitudinisme*. Daarin heeft Bungener volkomen gelijk. Ook hierin heeft hij regt, dat hij Constantijn den Groote in bescherming neemt tegen de voorstanders van het *individualisme*. De geschriften der Apostelen zijn dáár om te bewijzen, dat reeds in hunne dagen in de gemeente het onkruid met de tarwe opgroeide. Zij gewagen evenzeer van onzedelijkheid, als van verschil in overtuiging onder hare leden. Maar - en ziet hier een opmerkelijk feit - in hunne beoordeeling van de zedelijke afdwalingen zijn zij veel gestrenger dan in de afkeuring van de haeresiën. Ook dit verdient onze aandacht, dat zij ten aanzien van de moraal onderling nagenoeg eenstemmig zijn, terwijl zij in de dogmatiek zeer uiteenloopende beschouwingen huldigen. Jezus' eigene redenen

bewegen zich bijna alle op het gebied van het zedelijk leven; zóó althans leeren de eerste drie evangeliën, die hierin, behoudens hun onderling verschil, overeenstemmen, maar dan ook zuiverder dan het vierde teruggeven wat Jezus werkelijk heeft gesproken[1]. Wij zijn, met het Nieuwe Testament in de hand, volkomen geregtigd om te stellen 1°. dat het Christelijk leven althans even groote waarde heeft als de zuiverheid in de leer, en 2°. dat de gemeente zoowel hen, die in hunne belijdenis dwalen, als die tot onzedelijkheid vervallen, in haar midden behoort te dulden, juist omdat zij geroepen is hen op den regten weg terug te brengen.

Gaat het derhalve niet aan, Constantijn den vader van het *multitudinisme* te noemen, met meer regt kan men hem ten laste leggen, dat hij een daarmede strijdig beginsel heeft ingevoerd: den dwang der geloofsbelijdenissen. De geest van uitsluiting, die daaruit voortvloeit, en wel op leerstellig terrein, is niet in harmonie met het wezen eener kerk, die er prijs op stelt allen in zich op te nemen en aller leidsvrouw te zijn. Het exclusivisme was in die dagen het kenmerk van alle partijen. Daarom is het onbillijk, Constantijn alléén verantwoordelijk te stellen voor eene fout, die hij met geheel zijn tijd gemeen heeft. Maar waarom zou eene nationale kerk thans aan zijn voorbeeld gebonden zijn? Zij behoeft evenmin hierarchisch te wezen als confessioneel.

Of bestaan er welligt tegen zulk eene vrije nationale kerk

1 Hierbij voegt Wilson (l.c. p. 144) de volgende aanteekening, die, omdat zij zijne denkbeelden over de ‘Evangeliën-frage’ doet kennen, ook hier eene plaats moge vinden: ‘Men heeft altijd ondersteld, dat het 4de Evangelie geschreven was met een polemisch doel en eerst 60 of 70 jaren na de gebeurtenissen, van welke het een verhaal belooft; sommige *critici* zijn zelfs van oordeel dat het niet ouder is dan het jaar 140 en dat het werd geschreven met het oog op Valentiniaansche of zelfs Montanistische denkbeelden, waaruit zou volgen dat het nog jonger was. In geen geval kan het, op grond van uitwendige bewijzen, aan den persoon van Johannes als zijn auteur worden vastgeknoopt, in dien zin waarin de nieuweren het woord “auteur” verstaan; dat wil zeggen, er is geen bewijs, dat Johannes als oor- en ooggetuige instaat voor alles wat in dit Evangelie wordt verhaald. Velen deinzen terug voor een ernstig onderzoek (“a *bona fide* examination”) van de Evangeliën, omdat zij zich voorstellen dat men de vier Evangeliën moet aannemen als volkomen echt en geloofwaardig (d.i. in hun geheel afkomstig van de personen, wier namen zij dragen, en vrij van alle legendaire of opsierende toevoegselen), indien men niet hen, die ze hebben geschreven, voor opzettelijke bedriegers zal te houden hebben. Dit is eene onderstelling, waarmede het gezond verstand evenmin vrede kan hebben als het zedelijk gevoel. Gelukkig evenwel zijn wij tot dit dilemma niet bepaald.’

overwegende bezwaren, die ons naar eene andere verwezenlijking van het Christelijk ideaal doen uitzien? Men heeft het beweerd en zich daarbij met zekeren schijn van regt beroepen op het Nieuwe Testament. Niet ongewoon is daar de beschouwing van de maatschappij als een deel van het koningrijk des Satans. ‘De geheele wereld ligt in (de magt van) den Booze’: zoo schrijft Johannes in den eersten brief. Wel is Paulus, wiens gezigteinder minder beperkt was, minder absoluut in zijn oordeel over de wereld. Maar toch geldt ook van hem, evenals van zijne tijdgenooten in het algemeen, dat zij de taak van het Christendom in de maatschappij zeer eng hebben opgevat en nog geen duidelijk inzigt hadden in zijne bestemming om alle burgerlijke instellingen en sociale betrekkingen te heiligen, om te worden opgenomen in het merg van het nationale leven en het geheel te doordringen, om alzoo het heidendom te vervangen, dat slechts de oppervlakte van dat nationale leven eenigzins had opgeluisterd. - Doch wat wil men hieruit afleiden? Moet onze verhouding tot staat en maatschappij dezelfde zijn als die der eerste Christenen? Wie zoo oordeelt, verwart eene tijdelijke noodzakelijkheid met het wezen van het Christendom. In het algemeen kan het verledene ons niet leeren, welke onze pligten voor het heden zijn. Wie zich op de Christelijke oudheid beroept en haar beslissend gezag toekent, stelt eenvoudig voor de ervaring van achttien eeuwen die van één enkel tijdvak in de plaats. Tegenover hem mogen de voorstanders van de nationale kerk verwijzen naar het aandoenlijke woord, waarin Jezus het ideaal heeft uitgesproken, dat hem voor den geest had gestaan: ‘Jeruzalem, Jeruzalem, hoe menigmalen heb ik uwe kinderen willen bijeenvergaderen, gelijk de hen hare kiekens bijeenvergadert onder de vleugelen; en gij hebt niet gewild.’

Evenmin mag men beweren, dat de zelfstandigheid der nationale kerken steeds ondergeschikt behoort te zijn aan het streven der Christelijke Kerk naar eenheid. Ook deze stelling berust op verwarring van een tijdelijk verschijnsel met het wezen der zaak. Wanneer wij, gelijk billijk is, alleen hierop letten, dan mogen wij stellen: ‘Dit is het kenmerk eener nationale kerk, dat zij zich tot taak stelt de bevordering van den geestelijken vooruitgang der natie en der individuen, die haar uitmaken. Zij wachte zich voor de dwaling, alsof allen op wie zij haren invloed oefent met één maatstaf moeten wor-

den gemeten. Veeleer trachte zij ieder op te leiden overeenkomstig zijne vatbaarheid, geene aanleiding te geven tot reactie, de individuen zóó vrij te laten, dat zij aan afscheiding niet behoeven te denken. Te dien einde late zij alle bepalingen vallen, die niet behooren tot hare nationaliteit; beschouwe zij zich zelve als een geheel en niet als een gedeelte; ontleene zij haar gezag niet aan de Apostolische successie harer voorgangers, maar aan de vrijwillige toestemming harer leden.'

Daarentegen miskent de nationale kerk hare roeping, wanneer zij zelve onveranderd blijft, terwijl de burgerlijke maatschappij in voortdurende ontwikkeling verkeert; wanneer gedachten en woorden vrij zijn in alle overige standen, maar niet onder hen, die door hun kerkelijk ambt geroepen zijn om voor te gaan en te onderwijzen in de kennis der hoogste dingen; wanneer deze geacht worden den sleutel der kennis te bezitten, maar daarmede aan de deur moeten staan, om allen, die wenschen binnen te treden, den toegang te betwisten. Ook dán reeds wordt zij ontrouw aan hare bestemming, wanneer zij - gelijk in Engeland geschiedt - hare leeraars weerloos plaatst tusschen de (Puseyistische) dweepers en de vrijdenkers; weerloos, omdat zij hun het regt ontzegt om zich vrijelijk te beroepen op de rede en de Schrift te onderwerpen aan eene vrije kritiek, maar daardoor dan ook hun de magt ontneemt om den dweeper tot inkeer te brengen en de bezwaren van den vrijdenker weg te nemen.

Hier evenwel verheft zich eene tegenwerping, die afdoende schijnt. Gij verlangt vrijheid voor de leeraars der gevestigde Kerk en bedenkt niet, dat gij haar alzoo in gevaar brengt om te verliezen, wat tot heden toe hare hoogste eer geweest is! Zij is gebouwd op 'het Woord van God' en als zoodanig onveranderlijk. Op 'het Woord van God'? De uitdrukking komt niet voor in het 6de der 39 Artikelen, dat de leer der Engelsche Kerk aangaande de Heilige Schrift bevat. Van deze heet het: dat 'zij alles behelst wat tot zaligheid noodig is, zoodat van niemand mag worden gevorderd, dat hij als geloofsartikel aanneme wat in de Heilige Schrift niet voorkomt, noch daaruit kan worden bewezen' - niets meer. Hoe groote vrijheid wordt door dit Artikel gelaten! Het verhindert niemand letterlijk of allegorisch of als parabel of als poëzie of als legende op te vatten het verhaal van de verzoekende slang, van de sprekende ezelin, van het stilstaan van zon en maan, van

‘de stroomen, die overeind stonden als een hoop,’ Het schrijft niet voor, hoe wij te denken hebben over den zondvloed, de spraakverwarring, Elia's hemelvaart, de bezetenen, den persoonlijken Duivel, de wonderverhalen. Het bepaalt niets ten aanzien van den ouderdom, de schrijvers en de betrekkelijke waarde der kanonieke boeken. Wat zou dan den Engelschen geestelijke kunnen weêrhouden om dat alles te onderzoeken en de uitkomst van zijn onderzoek vrij uit te spreken? Het is zoo: tot nog toe bleef dat overgelaten aan de tegenstanders der Kerk en achtte men het de taak van hare dienaren, de zoodanigen te bestrijden. Doch deze gewoonte verliest hare bindende magt, zoodra men door eigen studie zich heeft vergewist, dat de bezwaren en tegenstrijdigheden niet denkbeeldig of ver gezocht, maar zeer wezenlijk zijn. Van dat oogenblik af wordt het pligt ze aan te wijzen en houdt men zich tevens overtuigd, dat dit geschieden kan zonder eenig gevaar voor de godsdienst. Of zou men misschien moeten wachten, totdat de moeijelijkheden door voortgezet onderzoek waren uit den weg geruimd? Zulk eene opschorting van eigen oordeel zou zeer gepast zijn, wanneer de bezwaren zich voordeden in de hoogere streken der bespiegeling. Doch het is dwaasheid, den strijd tusschen de genealogiën van Jezus bij Mattheus en bij Lukas, de moeilijkbeden in de tijdrekening der lijdensweek of in de opstandingsverhalen uit onze kortzigtigheid af te leiden, of wel - want ook dit geschiedt somwijlen - uit het voor ons onverklaarbaar, maar zeker wijs overleg van den Heiligen Geest, onder wiens invloed de schrijvers zich zoo en niet anders hebben uitgedrukt.

Doch het is niet genoeg, dat de Engelsche geestelijke de vrijheid, die hij bezit, gebruike, hij mag ook streven naar meer vrijheid. De wensch naar afschaffing van de verpligte onderteekening der 39 Artikelen is billijk en regtmatig. Er bestaat geene enkele reden om door die onderteekening den geestelijke te binden, terwijl men de leeken vrijlaat. Als regel mag toch wel worden aangenomen, dat hij zich meer met theologie inlaat en daarvan meer kennis heeft dan de leden, zelfs de meest ontwikkelde leden der gemeente. En toch schrijft men juist aan hem voor wat hij gelooven moet, terwijl men de leeken, die de leiding van anderen zooveel minder ontberen kunnen, in het geheel niet aan banden legt! Daarenboven: welk eene miskenning van den menschelijken geest, in zijne werkzaamheid en

in zijne regten, wanneer men de verwachting koestert, dat alle godsdienstleeraars, zij mogen weinig weten of veel, ten aanzien van theoretische vragen één zelfde meening zullen hebben, of zelfs dat één hunner zijn geheele leven door zich zelven in zijne overtuiging gelijk blijven zal! Maar waartoe dan ook eene verpligting, die, zoo zij iets zal beteekenen, het onbereikbare als bereikbaar stelt?

De onderteekening der 39 Artikelen: het is deze belangrijke praktische vraag, waarop Wilson thans de aandacht vestigt. In het onderzoek naar den zin en de bindende kracht der thans geldige bepalingen zullen wij hem niet op den voet volgen. De 5de en de 36ste der Canones van 1603 en eene acte van Koningin Elisabeth (13 c. 12) bevatten ten aanzien van dit punt het *jus constitutum*. De daar gebruikte uitdrukkingen zijn, gelijk opzettelijk wordt aangetoond, vaag en dubbelzinnig. Toegepast naar de beginselen der Engelsche regtspraak - die elke uitbreiding van het wetsvoorschrift naar de analogie verbiedt en den aangeklaagde zooveel mogelijk bevoordeelt - laten zij groote ruimte. Irving b.v., de stichter van de naar hem genoemde secte, die in de Schotsche Presbyteriale kerk niet ongemoeid bleef, had in de Kerk van Engeland zijne denkbeelden over de menschheid van den Verlosser vrijelijk kunnen verkondigen. Doch dit neemt niet weg, dat de onderteekening een band is en blijft, die behoort te worden losgemaakt. De 39 Artikelen zelve kunnen in stand blijven, al ware het alleen als een voortdurend protest tegen de Roomsche Kerk, waartegen zij oorspronkelijk zijn gerigt, en welker leer en praktijk het Puseyisme juist nu, in spijt van den volksgeest, beproeft weder in te voeren. Doch waarom zou men nog langer de verpligte onderteekening, als scheidsmuur tusschen de geestelijken en de leeken, laten bestaan? Alsof er voor genen een andere standaard ware van geloof en zedelijkheid dan voor dezen! Bedenkt men daarenboven wel, dat de belofte, in de onderteekening opgesloten, een onderwerp betreft, waaromtrent men niets beloven kan? Wie durft er voor instaan, dat zijne overtuiging niet zal worden gewijzigd? Laat de Wet, indien men het noodig keurt, voorschrijven: ‘gij zult niets leeren of openlijk voordragen in strijd met mijne bepalingen’; maar dat zij zich onthoude van het vorderen eener daad, die de vrijheid van denken beperkt. Waarom moeten telkens zeer geschikte personen van de dienst der Kerk worden afgeschrikt door hare

formulieren? Men zegge niet: laat hen elders arbeiden! Is dan het separatisme een zegen en niet veeleer eene ramp? Is de Kerk verantwoord, wanneer zij door hare beperkingen mannen uitsluit, die door hunne geboorte geregtigd zijn om haar te dienen en zich daaraan onttrekken, alléén omdat zij volkomen opregt willen zijn en niet kunnen prijsgeven wat hen juist geschikt maakt om voor te gaan in het streven naar het hoogste?

Nog van eene andere zijde verdient de opheffing der beperkende bepalingen aanbeveling. De kerkelijke goederen moeten worden aangemerkt als een deel van het Nationaal Vermogen. De patronen en collatoren, die de kerkelijke betrekkingen vergeven, zijn niet de eigenaars van die goederen, maar administrateurs daarvan. De natie zelve is eigenares. Om de inkomsten, uit dat vermogen voortvloeijende, te genieten, moet men zekere vereischten bezitten en bepaalde verpligtingen waarnemen. Doch het algemeen belang vordert dringend, dat, behoudens deze voorwaarden, de vrije circulatie van ‘the Nationalty’ niet worde belemmerd. Door onnoodige bepalingen wordt het regt van sommigen verkort en lijdt de Kerk zelve schade. Bij hare opheffing valt ook de schijn weg, alsof de Staat met ééne van de vele Christelijke sekten een verbond had aangegaan - een schijn die, men moet het bekennen, somwijlen door de Kerk zelve wordt in de hand gewerkt. ‘Het is niet in het belang van den Staat, als een deel van zijne eigene organisatie eene instelling, die op het bezit van speculatieve waarheid gebouwd is, in stand te houden en te bevoordeelen. Speculatieve leerstellingen behoorde men over te laten aan wijsgeerige scholen. Eene nationale kerk moet zich de zedelijke ontwikkeling van hare leden ten doel stellen. Dat zien die geestelijken voorbij, die de Christelijke Kerk gegrondvest achten op de bespiegeling over God, die haar langs bovennatuurlijken weg is medegedeeld, en niet op de openbaring van het goddelijke leven in de menschelijke persoonlijkheid van haren Stichter.’

Altijd weder dezelfde conclusie. Zal de Nationale Kerk haar naam met regt dragen en in waarheid de godsdienstige en zedelijke zijde van het nationale leven vertegenwoordigen, dan ontwikkele zij zich vrij en zette hare poorten wijd open voor allen, die met haar willen medewerken. Het is zeker niet waarschijnlijk, dat, ten gevolge van de toepassing dezer beginselen, de Dissenters in massa tot de Kerk zullen terugkee-

ren. Men heeft berekend, dat de in 1689 ontworpen wijzigingen in het ‘Prayerbook’ drie vierden van de Dissenters met de Kerk zouden hebben verzoend. Zulke uitkomsten zijn thans niet langer verkrijgbaar. Doch dit behoeft ook niet. De vrije kerken oefenen ontegenzeggelijk weldadigen invloed, maar het getal harer leden behoeft niet onnoodig te worden uitgebreid. Evenmin is het een vereischte, dat de Nationale Kerk door hare verouderde dogmatische bepalingen de mannen der wetenschap en der literatuur van zich vervreemde, in plaats van hunne medewerking te vragen aan de groote taak, die zij heeft aanvaard. ‘Ten gevolge van maatschappelijke en persoonlijke verbindtenissen is het tot nog toe niet gekomen tot een strijd tusschen onze wetenschap en onze theologie, hoe menigmalen die ook heeft gedreigd. Het zou er treurig uitzien, wanneer beider beste vertegenwoordigers zich vijandig tegenover elkander stelden. Waarom zou de theologie hare nederlaag moeten afwachten, om te erkennen - wat nu reeds duidelijk genoeg is - dat er tusschen haar en hare bestrijders geen onvereffenbaar verschil bestaat?’

Maar is het dan geene hersenschim te verwachten, dat menschen van zoo verschillende ontwikkeling, als gij in uwe Nationale Kerk wilt vereenigen, dezelfde waarheden zullen belijden? En, zoo gij zelf u dat niet voorstelt, wat beteekent dan uw kerkelijk verband? - Het zou inderdaad dwaasheid zijn die verwachting te koesteren. Zij is nooit of nergens verwezenlijkt geworden. Ongetwijfeld hebben dikwerf velen zich vereenigd in de belijdenis van dezelfde waarheid of in de onderwerping aan hetzelfde gezag, dat der Heilige Schrift bij voorbeeld. Doch de ondervinding leerde al ras, dat die overeenstemming de verscheidenheid niet uitsloot. In de opvatting van ééne zelfde waarheid, in de verklaring van de gezagvoerende letter der Schrift openbaart ieder zijne eigenaardigheid. Doch wat nood? Waarom zou dit niet als noodwendig erkend en op breede schaal toegelaten mogen worden? Wáárom zou - om één voorbeeld te noemen - de afstamming der menschen van Adam niet voor den één een feit, voor den ander de inkleeding eener idee - die der eenheid van het menschdom - mogen zijn? Zal niet de indruk, dien de vormen der eeredienst op onderscheidene personen maken, verschillen naar gelang van hunne ontwikkeling? Dit wordt eerst dán een bezwaar of eene ramp, wanneer men den aard van het Chris-

tendom miskent en om de bijzaken de groote hoofdzaak uit het oog verliest. ‘Jezus Christus heeft zijne godsdienst niet geopenbaard als eene theologie voor het verstand, noch ook als een historisch geloof: het waarachtige Christelijke leven verstijft, zoo in de individuen als in de Kerk, wanneer men van vele menschen verlangt eenstemmigheid in speculatieve leerstellingen, die toch onbereikbaar, eenvormigheid van historisch geloof, die toch onbestaanbaar is. Het ware Christelijke leven bestaat in de zelfbewuste deelneming aan het groote zedelijke werk, welks bevordering hier op aarde vooral aan de Kerk is opgedragen. Laat ons dat werk niet noodeloos verzwaren, noch de moeijelijkheden, waarmede het gepaard gaat, als met opzet vermenigvuldigen! Waartoe zouden wij “het hart der regtvaardigen bedroeven, die de Heer niet heeft bedroefd, of de hand van den goddelooze sterken door hem het leven te beloven?”’

Er is waarlijk genoeg reden tot droefheid en bekommernis in de dingen, die ons omringen; in plaats van elkander uit te sluiten of te belemmeren moesten veeleer allen, wier oogen geopend zijn voor de dringende behoeften dezer dagen, de handen ineenslaan. Hoe velen zijn er, bij wie de Kerk haar doel niet bereikt, ja die ter naauwernood haren heiligenden invloed ondervinden! Hoe groot is het aantal verwaarloosden, in wie zelfs het bewustzijn eener hoogere bestemming hier op aarde niet ontwaakt! Iederen dag gaan er henen, van wie wij zeggen zouden: voor den hemel niet rijp en voor de hel niet slecht genoeg! Worden wij niet, naarmate wij den werkelijken toestand van de maatschappij beter leeren kennen, meer doordrongen van de hoop, dat de tijd van voorbereiding voor velen niet binnen de perken van dit aardsche leven zal zijn besloten? De Roomsche Kerk spreekt van een *limbus infantium:* wij zouden wenschen te mogen gelooven aan kweekscholen voor hen, die kinderen zijn gebleven niet in jaren, maar in geestelijke ontwikkeling, en daar kunnen opgroeijen tot beter inzigt of tot zelfstandigheid. ‘Eenmaal, als de Christelijke Kerk, in al hare vertakkingen, hare ondermaansche taak volbragt en haar Stichter het koningrijk aan God heeft overgegeven - dan zullen allen, kleinen en grooten, eene toevlugt vinden in den schoot van aller Vader, om daar te rusten of tot hooger leven te worden opgeleid, in de toekomende eeuwen, naar Zijnen wil.’

Tet dusver Wilson. Moet ik verschooning vragen, dat ik hem zoo lang het woord gelaten heb? In ieder geval heb ik onwillekeurig gezondigd. Eerst onder het schrijven werd het mij duidelijk, dat ik door toe te geven aan de zucht tot bekorting ligt onbillijk zou worden jegens een man, dien ik allerminst in de schatting mijner lezers zou willen benadeelen. Ook zou mijn overzigt zeer gebrekkig moeten zijn, indien het niet, beter dan eene uitvoerige beschouwing over de *Essays and Reviews*, de eigenaardige positie en de wenschen van de liberale partij in de Kerk van Engeland deed kennen.

II.

De wenschen van de liberale partij: vóórdat er nog sprake kon zijn van hunne verwezenlijking, zou het blijken, dat het een waagstuk was ze onbewimpeld uit te spreken.

Het was te verwachten, dat de *Essays and Reviews* niet onbeantwoord zouden blijven. Werkelijk regende het tegenschriften, in zeer verschillenden toon en van zeer onderscheiden waarde. Wij gaan ze hier met stilzwijgen voorbij. Aan het regtsgeding tegen Wilson wijden wij onze onverdeelde aandacht. Den 160^{den} December 1861 werd hij door den Eerwaarden James Fendall, namens den Bisschop van Ely, tot wiens diocese Great-Staughton behoort, van dwaalleer en ketterij aangeklaagd bij ‘the Court of Arches’, een kerkelijk geregtshof voor het geheele aartsbisdom van Canterbury. Tegelijk werd ook Dr. Rowland Williams door zijnen Bisschop, dien van Salisbury, in staat van beschuldiging gesteld. Regter in ‘the Court of Arches’ of, om den technischen term te gebruiken, ‘Dean of the Arches’ is Dr. Stephen Lushington. Hij is mij alleen uit zijn vonnis in deze zaak bekend. Naar zijne redeneringen te oordeelen - want een Engelsch vonnis is meer dan eene beslissing en wijst ook aan, hoe zij in den geest des regters tot stand is gekomen - is hij een gemoedelijk man van gematigde orthodoxie en zoo onbevooroordeeld, als men op dat standpunt zijn kan.

De beschuldigingen tegen Wilson waren 19, zegge: negen-

tien in getal. Niet minder dan 8 afzonderlijke haeresiën werden hem ten laste gelegd. ‘Geef uw deel aan zeven en ook aan acht, want gij weet niet, welk kwaad er op de aarde geschieden zal’: wat men ook tegen den Bisschop van Ely moge inbrengen, zeker niet dat hij deze les van den Prediker heeft in den wind geslagen. De uitkomst heeft geleerd, dat hij wel had gedaan met niet te veel aan ééne kans toe te vertrouwen. ‘After great deliberation’, gelijk het in de processtukken zeer eigenaardig wordt uitgedrukt, verklaarde Dr. Lushington (25 Junij 1862), dat hij het 7de, 9de, 10de, 11de en 13de punt van aanklagt in het geheel niet, het 8ste en 12de niet dan gewijzigd kon toelaten. Onder de overblijvende ‘articles’ waren er van bloot formelen aard; eigenlijk kwamen dus alleen het 8ste, 12de en 14de in aanmerking. Daarover werd dan ook op nieuw, *pro* en *contra*, gepleit, met dit gevolg dat die drie punten in het eindvonnis van ‘the Court of Arches’ (15 December 1862) als wettig bewezen werden aangenomen: op grond daarvan werd Wilson voor één jaar geschorst in de uitoefening van zijn ambt, met verlies van zijne bezoldiging, en vermaand om zich in het vervolg te onthouden ‘from’ - men vergunne mij deze ééne proeve van regterlijken omslag *in originali* mede te deelen - ‘from writing, printing, publishing or preaching, or otherwise promulgating any erroneous, strange, or heretical doctrines, or in any way contrary or repugnant to the doctrine and the teaching of the United Church of England and Ireland as by law established, contained in the Articles of Religion and the formularies of the said Church.’ Hetzelfde lot trof Dr. Williams.

Doch hiermede was de zaak niet ten einde. Even als Dr. Williams beriep zich Wilson onmiddellijk op de Koningin, dat is op Harer Majesteits Bijzonderen Raad (Privy Council). In het regterlijk ‘Committee’, dat met de behandeling van het appèl werd belast, hadden zitting Earl Granville, de Lord Kanselier, de Lords Cranworth, Kingsdown, Chelmsford, de Aartsbisschoppen van Canterbury en York, de Bisschop van Londen. Op den 19den Junij 1863 en drie volgende dagen bepleitte Wilson zelf zijne zaak - aanvankelijk met den besten uitslag. De tweede beschuldiging - oorspronkelijk het 12de punt van aanklagt - werd door hem zóó zegevierend wederlegd, dat zij, met goedvinden van de tegenpartij zelve, werd ter zijde gezet. De derde werd door den aanklager wèl volgehouden, maar niet

nader aangedrongen. Hij bepaalde zich tot de adstructie van de eerste, waarop eene korte repliek van Wilson volgde. De regters behielden zich hun oordeel voor. Eerst den 8sten Februarij 1864 werd hunne beslissing publiek.

Doch het wordt meer dan tijd, dat wij voor de straks genoemde cijfers zaken in de plaats stellen en met den inhoud, zoo van het vonnis als van Wilsons pleidooi, kennis maken. Dr. Lushington had hem, zoo als boven werd gezegd, schuldig bevonden aan drie haeresiën. De eerste betrof den Bijbel. Het 6de der 39 Artikelen houdt, volgens den regter, in 'dat de Schrift, voor zoover zij betrekking heeft op de dingen die tot zaligheid noodig zijn, door Gods tusschenkomst is ontstaan en wel op eene wijze, die van de gewone werking Zijner voorzienigheid verschilt.' In overeenstemming daarmede heet zij elders (Art. 20) 'Gods geschreven woord'. Wanneer dus Wilson geheel in het algemeen ontkent, dat 'kanoniek' en 'wonderbaar geïnspireerd' woorden zijn van ééne beteekenis, dan is hij in strijd met de leer der Engelsche Kerk. Niet minder duidelijk is, altijd volgens 'the Dean of the Arches', zijne tweede afdwaling. Zij betreft de onmisbaarheid van het geloof in Jezus (Art. 18). Had Wilson, met het oog op Pusey en de zijnen, geschreven dat de onderscheiding tusschen Gods barmhartigheid 'onder het verbond' en 'buiten het verbond om' (covenanted and uncovenanted mercies) hem toescheen òf niets te heteekenen òf op loochening van Gods geregtigheid neêr te komen - Dr. Lushington verstond de zinspeling niet, die in deze woorden lag opgesloten, en zag voorbij dat, volgens Wilson, Gods 'verbond' niet de gedoopten alléén, maar alle menschen omvatte; diensvolgens ontdekte hij een aanval op Art. 18 der Geloofsbelijdenis in eene zinsnede, die de Arminiaansche leer van de algemeene genade tegen de hooge waardering van het sacrament des doops in bescherming nam. Minder onjuist was ongetwijfeld zijn oordeel over Wilsons derde haeresie. Men herinnere zich het slot van zijn *Essay* en de daar uitgedrukte hoop op eene soort van tusschenstaat voor hen, die het hier op aarde niet hebben gebragt tot eene keuze, beslissend voor de geheele toekomst. De Engelsche Kerk, evenals hare Protestantsche zusters, heeft met meer andere formulieren der oude Kerk ook de Geloofsbelijdenis van den Heiligen Athanasius overgenomen, die wel is waar van dien Heilige niet afkomstig is, maar niettemin kracht van wet blijft behou-

den. In dat ‘unhappy creed’, gelijk Wilson het had genoemd - zoo iemand het hem ten kwade mogt duiden, hij leze de Geloofsbelijdenis nog eens over; zij is te vinden in oude uitgaven van den Statenbijbel met de Formulieren van Eenigheid - in die belijdenis las Dr. Lushington deze woorden: ‘En zij die het goede gedaan hebben, zullen gaan in het eeuwige leven; en zij die het kwade hebben gedaan, in het eeuwige vuur.’ ‘In het eeuwige vuur,’ dus niet in een tusschenstaat: wat verlangt men meer? De derde en laatste afdwaling is wel en wettig bewezen.

Bedrieg ik mij, of beginnen sommige mijner lezers, wien het overigens aan sympathie voor Wilson niet ontbreekt, ongeduldig en gemelijk te worden onder de lezing van deze regterlijke beslissing? Op slechts twee punten hooren zij Dr. Lushington het ‘schuldig’ uitspreken: het derde, waaraan een ligt verklaarbaar misverstand ten grondslag ligt, willen wij nu verder laten rusten. Schuldig aan twee haeresiën? Maar is het dan niet zonneklaar, dat Wilsons geheele *Essay* ééne doorloopende ketterij is? Moest er over zijne afwijking van de kerkleer nog zoo omslagtig worden geredeneerd? - Zijn er onder mijne lezers, die minder gunstig over Wilsons zienswijze denken, dan gaan zij zeker nog een stap verder en maken zij zich boos op den man, die, in spijt van al die haeresiën, zijn ambt in de Kerk blijft waarnemen en - want in dien vorm pleegt zich de verontwaardiging van hen die zoo oordeelen te uiten - zijne bezoldiging blijft genieten, ja, die zich niet ontziet in verzet te komen tegen een vonnis, welks eenige fout welligt hierin bestaat, dat het beproeft te bewijzen wat geen bewijs noodig heeft.

Deze opvatting van den stand der zaak, waarin vrienden en tegenstanders van Wilson zich vereenigen, verdient ongetwijfeld overweging.

Aanvankelijk schijnt het ons toe, dat tegen die opvatting niets hoegenaamd valt in te brengen. De Engelsche Kerk - wij hoorden het Wilson zelven erkennen - vordert van hare leeraren instemming met de 39 Artikelen en hare overige formulieren. Of zij dat vorderen mag; of zij niet door de strenge handhaving van dien eisch haar Protestantsch karakter verloochent - dáárover kan men van gevoelen verschillen. Doch, Protestantsch of niet, hare vordering bestaat, maar dan ook voor ieder, die de Artikelen heeft onderteekend, en voor Wil-

son in het bijzonder de verpligting om zich aan hare leer te houden of - zijn ambt neêr te leggen. Kan men nu in ernst loochenen, dat Wilson en zijne geestverwanten van die leer zijn afgeweken? Hunne denkbeelden zijn door en door, of, indien niet, dan toch ten halve 'modern'. Zij staan vijandig of onverschillig tegenover meer dan één kerkelijk leerstuk. Wat nog erger is: zij zijn eene andere wereldbeschouwing toegedaan, dan die aan de gezamenlijke kerkelijke leerstukken ten grondslag ligt, en kunnen dus geen van die dogmen in denzelfden zin aannemen, waarin de Kerk ze heeft uitgesproken. Wat geeft hun dan regt om zich nog langer hare dienaren te noemen? Vanwaar hunne vrijmoedigheid om van den regter, die hen in eersten aanleg had gevonnisd, in hooger beroep te komen? Moet welligt voor 'vrijmoedigheid' een ander woord, dat minder liefelijk klinkt, worden in de plaats gesteld?

Ondertusschen, wanneer wij ons een oogenblik bezinnen, dan komt toch de twijfel op, of de zaak wel zóó eenvoudig is als zij schijnt. Letten wij slechts op dit ééne: W i l s o n is, evenals Dr. Williams, ten slotte v r i j g e s p r o k e n . De beslissing van 'the Privy Council', na rijpen rade genomen - zij liet, zooals wij zeiden, ruim zeven maanden op zich wachten - was geheel in het voordeel der appellanten. De Aartsbisschoppen van Canterbury en York hadden aanteekening verzocht, dat zij met het vonnis niet instemden, voorzoover het betrof de denkbeelden der beide aangeklaagden over de goddelijke ingeving der Heilige Schrift. Doch de overige leden, onder hen ook de Bisschop van Londen, concludeerden tot geheele vrijspraak. Hebben wij niet alle reden om te onderstellen, dat eene zaak, die zóó eindigt, in zich zelve deugdelijker is dan wij aanvankelijk vermoedden?

Of zijn welligt de regters in het hoogste ressort - immers ook menschen - door partijdige ingenomenheid met de vrije rigting der Essayisten tot een al te zachtmoedig oordeel over hunne haeresiën geleid? Bij de lezing van hun vonnis ontvangt men veeleer den indruk, dat zij bevreesd zijn zich te compromitteren door eene beslissing ten hunnen gunste. Tot tweemalen toe wijzen zij de gevolgtrekkingen af, die men daaruit zou kunnen, maar huns inziens niet mag maken. 'Dit appèl' - zoo heet in den aanhef - 'geeft den regter geene bevoegdheid, noch legt hem op de verpligting, om een gevoelen uit te spreken over het karakter, de uitwerking en de strek-

king van de *Essays and Reviews*. Ook staat het ons niet vrij, met het oog op de ingestelde vervolging, de geheele verhandeling van Dr. Williams of van Mr. Wilson in aanmerking te nemen. Slechts enkele korte uittreksels liggen voor ons, en tot hetgeen daarin voorkomt moet zich, volgens de Wet, ons vonnis bepalen. Indien derhalve het geheele boek, of deze twee *essays*, of één van die twee, eene verkeerde en verderfelijke strekking hebben, omdat zij de grondslagen van het Christelijk geloof verzwakken en geschikt zijn om aan velen ergernis te geven, dan zullen zij dit karakter behouden en deswegens veroordeeld moeten worden, in weêrwil van deze onze beslissing.' Het is zeker geene partijdigheid vóór Williams en Wilson, die deze woorden in de pen gegeven heeft. Als ware ten aanzien van 'their Lordships' regtzinnigheid nog eenige twijfel mogelijk, wordt aan het slot der uitspraak nog eens 'herhaald, dat de magere en uit hun verband gerukte uittreksels, die in de gewijzigde artikelen van beschuldiging waren blijven staan, bij het vonnis alleen in aanmerking kwamen. Over het plan en de algemeene strekking van de *Essays and Reviews* en over de uitwerking en het doel van de verhandelingen van Dr. Williams en Mr. Wilson mogen wij geen gevoelen uitspreken. Afgaande op de korte uittreksels, die wij voor ons hebben, oordeelen wij de beschuldigingen onbewezen.' Het is alsof hier wordt geïnsinueerd, dat de zaak anders zou zijn afgeloopen, indien de uittreksels maar wat minder 'kort' en 'mager' en 'uit hun verband gerukt' waren geweest. Intusschen herinneren wij ons, dat er zoo bitter weinig van de oorspronkelijke beschuldigingen was overgebleven, omdat reeds Dr. Lushington zooveel had moeten schrappen, niet willekeurig, ook niet uit liefde voor de aangeklaagden, maar eenvoudig omdat hij er geene ketterijen in ontdekken kon. De eindbeslissing behoudt dus de beteekenis, die ik haar zoo even toekende.

Doch waartoe langer bij deze voorloopige overwegingen stilgestaan? Wilsons 'Speech' ligt voor ons[1]. Het is in elk opzigt een meesterstuk, van het begin tot het einde gekenmerkt door helderheid en door die echt-Engelsche gave, die wij dan ook met het Engelsche woord zullen aanduiden: close reasoning. Het is overigens het pleidooi van een theoloog en

1 A speech delivered before the judicial Committee of her Majesty's most honourable Privy Council - by H.B. Wilson, B.D. etc. (London, 1863).

daarom ook in de eerste plaats voor theologen eene aantrekkelijke en onderhoudende lectuur. Voor leeken gaat het somwijlen diep genoeg, tenzij dan voor leeken zooals de Lord Kanselier, die een oogenblik met Wilson van gedachten wisselde over de taal, waarin het Evangelie van Mattheus oorspronkelijk was geschreven[1]. Doch dit theologisch karakter van het pleidooi verhindert ons gelukkig niet, Wilsons verhouding tot de belijdenis der Engelsche Kerk ook voor hen duidelijk te maken, wier tent op een ander gebied dan dat van de godgeleerdheid is opgeslagen.

De zaak is eigenlijk zeer eenvoudig. Dr. Lushington, toen hij Wilson schuldig keurde aan haeresie, beging onwillekeurig dezelfde dwaling, die zijne mederegtzinnigen, in Engeland en elders, gewoonlijk begaan: zijne eigene orthodoxie stelde hij - geheel ter goeder trouw natuurlijk - voor den wettigen maatstaf, voor de kerkleer in de plaats. Wilson treedt op en betoogt - zóó dat er geen speld tusschen te krijgen is - dat hier eene verwisseling heeft plaats gegrepen: 'ziedaar', zoo spreekt hij, 'de belijdenis van de Kerk; zoo heeft zij zich, in 1562 toen de 39 Artikelen werden vastgesteld, uitgesproken en wel om deze en die redenen; het staat u volkomen vrij, hare leer op uwe wijze uit te breiden en toe te lichten, maar mij staat het vrij, deze uwe theologie zeer gebrekkig te vinden; allerminst moogt gij, op grond van uwe opvatting, mij een ketter noemen en voor een jaar schorsen; mijne zienswijze heeft in de Kerk even veel regt van bestaan als de uwe.' - Misschien zijt gij van oordeel, dat op deze wijze de kerkleer toch zeer eng wordt opgevat; gij zoudt het welligt royaler vinden, indien men haar, met al de onderstellingen waarop zij steunt, met al de gevolgtrekkingen die er uit voortvloeijen, als maatstaf gebruikte; het komt u voor, dat Wilsons apologie somwijlen sterk gelijkt op eene chicane. Er ligt ongetwijfeld waarheid in dit uw oordeel. Maar op mijne beurt mag ik vragen: wiens schuld is het, dat er met zulke wapenen wordt gestreden? Immers de schuld van Wilsons tegenstanders, die, in plaats van hem te wederleggen, hem hebben aangeklaagd. Reeds in zijn *Essay* had Wilson die wijze van polemiek geteekend en aangeduid, hoe men haar mogt afweren. 'Onder hen die wenschen, dat de Christelijke theo-

1 L.c. p. 58.

logie zich blijve bewegen in de oude vormen, zijn er velen, die de meeningen van anderen, al houden zij ze voor verkeerd, toch eenvoudig als afwijkende meeningen behandelen. Aan den anderen kant zullen er altijd zijn, die bij voorkeur trachten dezen of genen, wiens denkbeelden hun mishagen, den mond te snoeren door hem te verstrikken in de formulieren. Die van onze kerk evenwel zijn voor zulk eene wijze van strijden niet bijzonder geschikt: *contra retiarium baculo*. ("Het is alsof men een zwaargewapend gladiator met een enkelen stok te lijf gaat)"[1].

Het is zeker niet overbodig, dat wij Wilsons verantwoording, waarvan wij daar de algemeene strekking toekenden, althans ten aanzien van één punt meer in bijzonderheden nagaan. Wij herinneren ons, dat het vonnis van Dr. Lushington o.a. inhield, dat hij de leer der Kerk over de Heilige Schrift had weêrsproken. Waar is die leer te vinden? Wilsons antwoord luidt: in Art. 6 en 7 der Geloofsbelijdenis, *en nergens elders*. Blijkens opschrift en inhoud houden die Artikelen zich bepaaldelijk met dat onderwerp bezig; wat de Kerk daaromtrent belijdt heeft zij dus in die Artikelen uitgesproken, en wel volledig. En wat is nu de inhoud van die belijdenis? Zij blijft onverstaanbaar, zoo lang men niet let op den tijd, waarin zij werd geschreven, weinige jaren nadat het Concilie van Trente (in zijne 4de zitting, 8 April 1546) de Apocryphen ende mondelinge overlevering onmisbaar gekeurd had. Met duidelijken terugslag op dat decreet, ja zelfs op de woorden waarin het is vervat, belijdt de Engelsche Kerk, dat alle dingen, tot zaligheid noodig, in de kanonieke boeken des O. en N. Testaments begrepen zijn - met terzijdestelling derhalve zoo van de Apocryphen als van de mondelinge overlevering. In denzelfden zin gewaagt zij (Art. 20) van "Gods *geschreven* woord", dat zij aanneemt, terwijl zij het ongeschreven woord, d.i. de traditie, verwerpt. Maar dan staat het ook niet vrij, uit die formulen nog iets meer af te leiden, b.v. deze of gene theorie over de ingeving der Schriften. Men meent welligt uit hetgeen de stellers van de Artikelen elders hebben gezegd te kunnen opmaken, hoe zij over den oorsprong der Bijbelboeken dachten? Het is ligt mogelijk dat men daarin slaagt, maar wat zal het baten? De Artikelen zelve be-

1 *E. and R.*, p. 166.

wijzen, dat hunne auteurs het niet noodig of oorbaar hebben gekeurd, hunne persoonlijke zienswijze in de belijdenis der Kerk op te nemen. Zij wisten toch, wat zij deden of nalieten? Door vast te stellen wat zij onbeslist hebben gelaten, breidt de regter de leer der Kerk uit en gaat hij alzoo zijne bevoegdheid te buiten. Daarenboven: uwe nadere bepalingen zijn blijkbaar ontleend aan één der vele wijsgeerige en godgeleerde stelsels, die thans in de Kerk hunne voorstanders vinden, maar staan dan ook bloot aan al de bedenkingen, die daartegen worden ingebragt. Gij schrijft voor, dat “kanoniek” in het vervolg beteekenen zal “gezaghebbend”; dat dit gezag moet zijn goddelijk; dat dit goddelijk gezag niet anders kan worden gedacht dan als uitvloeisel van “eene bijzondere tusschenkomst des Almagtigen” of, zoo als gij het ook uitdrukt, van “eene buitengewone werking Zijner voorzienigheid”: welk eene theologie, die gij daar voordraagt en met de leer der 39 Artikelen gelijkstelt! My Lords!’ - zoo mogt Wilson zeggen - ‘hoe men ook in andere genootschappen over de leer der Engelsche Kerk, in de 39 Artikelen vervat, moge oordeelen, wij hebben althans geene reden om ons te schamen over de taal, waarin zij wordt voorgedragen: de stellers van die Artikelen stonden op dezelfde hoogte van ontwikkeling als de besten van hunnen tijd. Wanneer zij spraken, dan gaven zij zich rekenschap van de beteekenis, zoo van hun spreken als van hun zwijgen; hunne uitdrukkingen waren juist, ingetogen, wetenschappelijk, naar de eischen van die dagen. Maar hoe zullen wij deze leer van Dr. Lushington, als aanhangsel tot de 39 Artikelen, durven uitvaardigen en dat kunnen verantwoorden tegenover de andere Christelijke kerken, tegenover de literatuur, de wetenschap en de wijsbegeerte, zooals zij in dezen tijd ook onder ons worden beoefend? Immers daarop komt de zaak ten slotte neder: moeten die onbepaalde en onzamenhangende phrases over “gewoon” en “buitengewoon”, over “voorzienigheid” en “tusschenkomst”; die lappen uit onderling strijdige theologische systemen; die stukken van definities, opgeraapt in verouderde leerboeken - worden toegevoegd aan de nuchtere en behoedzame stellingen eener kerk, die er tot nog toe roem op gedragen heeft, de meest bedachtzame en verdraagzame en waardige, en niet de minst geleerde te zijn van de groote kerken der Christenheid?’[1].

1 *A speech* etc., p. 44.

Dat klinkt stout en streng, en toch is het niets meer dan de eenvoudige waarheid. Het supranaturalisme - want daarvan gaat Dr. Lushington in zijne definities uit, daarover loopt de strijd tusschen hem en Wilson - het supranaturalisme, zooals het in onze dagen verdedigd wordt en ook alleen verdedigd worden kan, is een treurig *compromis* tusschen den naieven eenvoud der kerkleer en de eischen der wetenschap. Stonden de Hervormers, zoo in als buiten Engeland, op de hoogte van hunnen tijd, zoodat van de zijde der toenmalige wereldbeschouwing tegen hunne belijdenis geen geldig bezwaar kon worden ingebragt, de supranaturalist verloochent de tegenwoordige wetenschap niet geheel, maar doet haar evenmin ten volle regt, omdat hij zich zoo naauw mogelijk wil aansluiten aan de officiëele uitdrukking der kerkleer. Niemand betwist h e m die vrijheid. Maar zeer teregt ontzegt men hem de bevoegdheid, om deze zijne zienswijze aan allen op te leggen, die in de Kerk wenschen te arbeiden. In waarheid, de onderlinge verhouding van de kerkelijke partijen is geheel anders, dan hare namen zouden doen vermoeden. Op den voorgrond staat, dat zij a l l e van de leer der Hervormers zijn afgeweken en dat n i e m a n d regtzinnig is, zelfs niet één. De partij, die thans de orthodoxe heet, staat ongetwijfeld, wat de u i t d r u k k i n g van haar geloof betreft, digter bij de Hervormers dan de moderne. Doch deze laatste handelt meer in hun geest en naar hun voorbeeld, wanneer zij hare godsdienstige overtuiging tracht uit te spreken in de taal en volgens de behoeften van den tegenwoordigen tijd. Het is dan ook meer dan toeval, het is veeleer eene treffende openbaring van den waren stand der partijen, dat een man als Wilson, naar de letter der kerkelijke belijdenisschriften geoordeeld, door eene onpartijdige regtbank wordt vrijgesproken. Men heeft gezegd, dat zijne afdwalingen zóó groot, zijne denkbeelden zóó ten eenenmale met de leer der Kerk in strijd waren, dat deze zelfs aan de mogelijkheid van zulke haeresiën niet gedacht en daarom ook verzuimd had ze met zoo vele woorden te verwerpen. Hierin ligt deze waarheid, dat de strijd, die thans wordt gevoerd, in de zestiende eeuw niet aan de orde was, ja niet kon worden vooruitgezien. Doch het blijft de vraag, of de mannen, die toen den moed hadden met de overlevering te breken, in onze dagen hare getrouwe verdedigers zouden zijn. Het is meer dan twijfelachtig, of de halfslachtige theologie van ‘the Court of

Arches' hun meer sympathie inboezemen zou dan de stellingen van een Wilson, die de belangen, waarvoor zij streden, aan de kinderen dezer eeuw durft aanbevelen in vormen, met hunne ontwikkeling en behoeften in overeenstemming.

Maar die andere beschuldiging dan, betreffende den eeuwigen duur der hellestraffen? Is hier althans Wilsons afdwaling niet boven bedenking verheven? Misschien is het de aandacht mijner lezers niet ontgaan, dat Dr. Lushington hem veroordeelt op grond van de geloofsbelijdenis van Athanasius, die ook in de Roomsche Kerk kracht van wet heeft, maar haar niet verhindert aan een vagevuur te gelooven. Het schijnt dus wel, dat 'the Court of Arches' te groot gewigt hecht aan die ééne uitdrukking 'het eeuwige vuur', waarop het vonnis rust. Maar daarbij komt nog iets. In de Artikelen van Koning Eduard VI, in 1552 opgesteld, was de haeresie, waarvan Wilson werd beticht, uitdrukkelijk veroordeeld. Ziethier den officiëelen tekst: '*All men shall not bee saved at the length*. Thei also are worthie of condemnation who indevoure at this time to restore the dangerouse opinion, that al menne, be thei never so ungodlie, shall at length bee saved, when thei have suffered paines for their sinnes a certain time appointed by Gods justice' (Art. 42)[1]. Maar wat is er geschied? In de 39 Artikelen is deze bepaling n i e t o p g e n o m e n. 'Men zou kunnen zeggen' - zoo luidt de uitspraak van the Privy Council - 'dat de handhaving van het vonnis van the Court of Arches ten gevolge zou hebben de herstelling van het Artikel, nadat het op die wijze was ingetrokken.' Wie lust heeft, bewere dat Wilson ook hier weder zijne ontsnapping aan een gelukkig toeval te danken heeft. De onpartijdige beoordeelaar zal hoogst waarschijnlijk met deze opvatting niet instemmen.

Naauwelijks was de vrijspraak van Wilson en Williams bekend geworden, of men begreep hare uitwerking op de openbare meening zooveel mogelijk te moeten tegengaan. Dr. Pusey

1 D.i. 'N i e t a l l e m e n s c h e n z u l l e n o p d e n d u u r z a l i g w o r d e n. Ook zij zijn veroordeelenswaardig, die in dezen tijd de gevaarlijke meening trachten te herstellen, dat alle menschen, hoe goddeloos ook, ten slotte zullen zalig worden, wanneer zij de straf voor hunne zonden gedurende een zekeren, door God gestelden tijd hebben verduurd.'

stelde eene ‘verklaring’ op, die allerwegen aan de geestelijken ter onderteekening werd aangeboden en weldra met 12,000 namen prijkte. Zij hield in, dat de Engelsche Kerk, in spijt van ‘the Privy Council’, wel degelijk de wonderbare ingeving der Heilige Schrift en de eeuwigheid der hellestraffen leerde. Het is zeker niet onbelangrijk te vernemen, dat die 12,000 onderteekenaars er zoo over denken. Doch de feitelijke toestand wordt door hun protest niet veranderd. Het vonnis van ‘the Privy Council’ heeft nu en in het vervolg, zoolang de organisatie van de Kerk dezelfde blijft, kracht van wet. En de publieke opinie? Zal zij door die demonstratie worden gewijzigd? Het is niet waarschijnlijk. Men weet in Engeland zeer goed, hoe zulke onderteekeningen verkregen worden en hoe zwaar zij wegen. Zouden waarlijk die 12,000 - toen er nog 1000 minder waren, sprak men van ‘Dr. Pusey en zijne 11,000 maagden’ - de belijdenisschriften der Kerk ten aanzien van deze punten zelfstandig hebben onderzocht? Ten overvloede droegen de Bisschoppen van Londen (Dr. Tait) en van St. Davids (Dr. Thirlwall) zorg, dat het publiek de beteekenis van ‘the Oxford declaration’, gelijk men het stuk noemde, niet te hoog aansloeg. De eerste verheugde zich, dat de geestelijken zijner diocese, die bij de overigen in ijver en inzigt niet achterstonden, hunne kalmte bewaard en die treurige (‘melancholy’) declaratie niet onderteekend hadden. Thirlwall meende, dat men de jeugdige geestelijken in verzoeking bragt, door hen ‘bij de liefde tot God en tot de zielen der menschen’ te bezweren, niet om den loop van het geheele regtsgeding kalm en ernstig na te gaan, maar om hunne namen te plaatsen onder een protest tegen de eindbeslissing. Hij hechtte dan ook aan het groote aantal van die namen zeer weinig waarde - even weinig als aan eene reeks van cijfers achter het decimaalpunt. Meer nog dan door deze bedenkingen werd het effect der ‘declaratie’ benadeeld door het onloochenbare feit, dat nagenoeg de helft der geestelijkheid weigerde haar te teekenen. Wanneer men in aanmerking neemt, dat de beide Aartsbisschoppen openlijk hadden betuigd met het vonnis niet geheel in te stemmen en dat de meeste Bisschoppen het mogelijke deden om den weg der ‘declaratie’ te effenen, dan valt de beteekenis dezer onthouding duidelijk genoeg in het oog.

Doch, uit een ander oogpunt bezien, is diezelfde ‘Oxford

declaration' een belangrijk feit in de geschiedenis der Engelsche Kerk. Meer dan eens wijst Wilson in zijn pleidooi op twee magtige partijen in die Kerk, die wij met hem 'de priesterlijke' en 'de calvinistische' kunnen noemen[1], maar die nog meer bekend zijn als de hoog-kerkelijke en de Evangelische partij. Als het op stuk van zaken aankomt, dan zijn zij onderling in openbaren strijd. Hoe kan er vrede zijn tusschen eene rigting, die de zaligheid afhankelijk maakt van het lidmaatschap der Apostolische, Katholieke kerk en van de deelneming aan hare sacramenten, en eene partij, die op de persoonlijke wedergeboorte uit den Heiligen Geest den meesten nadruk legt? Doch het is meer vertoond, dat de voorstanders van twee strijdige zienswijzen zich tijdelijk verbinden tot de onderdrukking eener derde. 'Dit ééne hebt gij, dat gij de Nicolaïten haat, die ik ook haat.' Welnu, van dat bondgenootschap is de Oxfordsche verklaring als het ware het zegel. Uitgegaan van Dr. Pusey, den hoogste der hoogkerkelijken, in bescherming genomen door den Bisschop van Oxford (Wilberforce) en zijne vrienden, vond zij ook onder 'de Evangelischen' goedkeuring en ondersteuning. Inderdaad zijn dan ook de beide dogmen, waarvoor zij in de bres springt, heden ten dage het gemeenschappelijk bezit van alle partijen, die zich regtzinnig noemen - tot zelfs van de Evangelische Alliantie toe, die, althans aanvankelijk, niet verzuimde de eeuwige verdoemenis op te nemen onder de leerstellingen, op grond waarvan zij de Christenen van verschillende landen en kerken poogde te vereenigen. En nog worden er gevonden, die niet toegeven, dat de orthodoxie van heden eene andere is dan die van gisteren en eergisteren! Doch, om tot Engeland terug te keeren: heeft dit bondgenootschap eene toekomst? Zal het althans zijn naaste doel bereiken?

Nog éénmaal heeft het eene zege behaald, die evenwel eenige gelijkenis had met eene nederlaag. In het voorjaar van 1864 kwam te Londen bijeen 'the House of Convocation', eene soort van Synode van het aartsbisdom van Canterbury, verdeeld in twee sectiën, een hoogerhuis, waarin de Bisschoppen, een lagerhuis, waarin de afgevaardigden der geestelijkheid uit de verschillende diocesen zitting hebben. De Bisschop van Oxford stelde voor, eene commissie te benoemen om de *Essays*

1 *A speech* etc., p. 4.

and Reviews te onderzoeken, nadat N.B. de geheele wereld ze reeds gelezen en ieder, die lust en kracht gevoelde, er tegen geschreven had. Zijn voorstel werd - in het hoogerhuis van de Convocatie, waartoe hij behoort - met eene zeer kleine meerderheid, of liever: zonder meerderheid, door de beslissende stem van den Voorzitter aangenomen, De Commissie toog aan het werk en diende een zeer ongunstig rapport in, dat - in de maand Junij - werd aangenomen. Daarop volgde een nieuw voorstel van denzelfden ijveraar, om dan nu ook de *Essays and Reviews* kerkelijk te veroordeelen. In het hoogerhuis ging het door, hoewel niet zonder mannelijke tegenspraak van den Bisschop van Londen en twee zijner ambtgenooten. Het werd terstond daarop verzonden naar het lagerhuis. Hier ontbrak het niet aan voorstanders eener eenvoudige adhaesie; de zaak was, zoo beweerden zij, van alle kanten onderzocht; beraadslaging was overbodig, ja meer dan dat: nadeelig voor de werking van het te verwachten besluit. Doch deze pleitbezorgers van ‘la mort sans phrase’ slaagden er niet in, de discussie te smoren. Zij nam twee zittingen in. Ten slotte werd het vonnis van het hoogerhuis, met 39 tegen 19 stemmen, overgenomen. Doch de minderheid, waartoe o.a. de begaafde Stanley, deken van Westminster, behoorde, had in de debatten, waaraan zij alleen werkzaam deel nam, een zedelijken triomf behaald. Wèl toonden hare redenaars, dat er tusschen hunne zienswijze en die der Essayisten nog al verschil bestond; meer dan noodig, althans meer dan liefelijk was werd op dat verschil gewezen. Doch het gold eigenlijk ook niet de vraag, of de bijzondere meeningen der Essayisten al of niet goedkeuring verdienden. Het was een strijd tusschen gezag en vrijheid; tusschen het Protestantsche beginsel van vrij onderzoek en - den Roomschen *Index*. De onderscheidene fractiën der orthodoxe partij mogen zich beroemen, door eendragtige zamenwerking het zwakke beginsel van zulk een *Index* in het leven geroepen te hebben, maar - met 39 tegen 19 stemmen en na eene warme discussie, die *in extenso* door de dagbladen werd medegedeeld! Neen, dan verstaat de Congregatie van den *Index* te Rome haar werk beter. Wil men in Engeland op dien weg voortgaan, dan heeft men daar nog veel te leeren of liever: af te leeren.

Doch het is niet waarschijnlijk, dat de eendragt, waarvan de genomen maatregel de vrucht was, lang zal aanhouden. Reeds

is de twistappel opgeworpen, die haar verstoren moet. De hoog-kerkelijke partij verlangt, dat het appèl in kerkelijke zaken aan ‘the Privy Council’ ontnomen en aan een ander, zuiver-kerkelijk geregtshof opgedragen worde. In deze vordering blijft zij zich zelve volkomen gelijk. Op haar standpunt is het meer dan ergerlijk, dat de eindbeslissing, zoo al niet uitsluitend, dan toch óók van leeken uitgaat. Dat is in lijnregten strijd met de regelen der hierarchie, om van de Apostolische successie niet te gewagen. Daarenboven is het immers nu gebleken, waartoe die magt van ‘the Privy Council’ leiden moet? Dr. Pusey en de zijnen kunnen maar niet gelooven, dat de vrijspraak van Wilson en Williams in de kerkelijke wet, laat het zijn: in de onvolledigheid en gebrekkigheid dier wet gegrond is en niet in de willekeur van ‘their Lordships.’ Hun eisch luidt derhalve, dat het eindvonnis in zaken, de leer of de tucht der Kerk betreffende, door de hoogste geestelijke dignitarissen worde geveld. Men begrijpt, d a t en w a a r o m dit verlangen aan alle kanten tegenstand ontmoet. Misschien heeft de jongste proeve van zulk eene geestelijke regtspleging - waarover weldra meer - de begeerte om haar algemeen te zien worden niet aangewakkerd. Doch de eigenlijke grond van den tegenzin ligt dieper. Men gevoelt in Engeland, dat de voorregten der Staatskerk met hare betrekkelijke afhankelijkheid van den Staat ten naauwste zamenhangen en dat deze niet kan worden opgeheven zonder gene in haar val mede te slepen. Wèl beweert ‘the High-Church’, dat de Koningin hare kerkelijke oppermagt even goed door de Bisschoppen als door de wereldlijke Lords kan laten uitoefenen, doch het gezond verstand van den Engelschman kan daar niet bij. Hij oordeelt, dat de geestelijke heeren evenzeer in de lasten als in de lusten mogen deelen, en dat zij in de uitoefening hunner regten als hoofden der N a t i o n a l e Kerk aan de contrôle van de n a t i e - of, wat hetzelfde zegt, van de Kroon - onderworpen behooren te zijn. Het laat zich niet aanzien, dat men hem deze opvatting ligtelijk uit het hoofd zal praten. De Engelschen kunnen verbazend koppig zijn.

De vrienden van vrijheid en vooruitgang hebben alle reden om zich te verblijden, dat de hoog-kerkelijke partij, nu ook door hare bondgenoote van gisteren verlaten, hare wenschen niet zal bevredigd zien. Werd thans het staatstoezigt opgeheven, de droevige gevolgen zouden niet uitblijven. De minder-

heid, niet langer door de onpartijdige toepassing der Wet beschermd, zou door de meerderheid worden uitgedreven. Ieder weet wat er geschiedt in de Hervormde gemeente te Parijs en in de Hollandsch-gereformeerde Kerk in de Kaapkolonie. Welnu, wat daar in het klein wordt vertoond, zou in Engeland op groote schaal worden nagevolgd. Wanneer een man als Guizot zich niet ontziet om zijne flaauwe en door en door onregtzinnige regtzinnigheid voor de kerkleer in de plaats te stellen en naar dien regel het kettergerigt te spannen - wat heeft men dan van den Aartsbisschop van Canterbury te wachten? Zijne houding in 'the Privy Council' bewijst reeds, dat hij evenmin als Guizot onderscheid kent tusschen het regt en (zijne opvatting van) de waarheid. Hoe zou hij zich niet verpligt rekenen, indien hem en zijnen broederen de magt in handen werd gegeven, haar te gebruiken tot zuivering der Kerk van hetgeen hij verderfelijke dwaalleer acht? Pierson heeft ergens gezegd, dat een mensch kwalijk aan het venster kan gaan staan, ten einde zich zelven te zien voorbijwandelen. Evenmin kan een heele of halve supranaturalist zijne eigene zienswijze leeren beschouwen als ééne uit vele, en aan al de overige een gelijk regt van bestaan binnen de Kerk toekennen: hij strijdt immers voor 'd e waarheid' of voor 'h e t Evangelie'! Verheugen wij ons, dat het hem in Engeland vrijstaat, daarvoor te s t r i j d e n, maar dat de magt om onder die leuze g e w e l d t e p l e g e n hem onthouden is.

In één opzigt hebben wij welligt de oppositie tegen de *Essays and Reviews* niet geheel billijk voorgesteld. Misschien zou zij, indien niet in den aanvang, dan toch in het vervolg, minder hardnekkig en heftig zijn geweest, wanneer zij niet nevens dien éénen vijand nog een tweeden tegenover zich had gehad. Ik bedoel John William Colenso, den Bisschop van Natal.

A. KUENEN.

(*Het slot in een volgend nommer*.)

De Oden van Horatius en de Leidsche kritiek.

De volgende studie - eene bescheiden poging om de belangstelling in de resultaten der philologische kritiek te verlevendigen bij hen, die de beoefening der oude talen met hunne leerjaren hebben vaarwel gezegd - lag reeds gereed, toen de tijding kwam, dat Prof. Peerlkamp op den 29sten Maart jl. in 79jarigen ouderdom te Hilversum overleden was. De taak om regt te laten wedervaren aan de verdiensten van den man, wiens uitgave der Oden van Horatius door eene bij uitnemendheid bevoegde autoriteit naast die van Bentley geplaatst wordt, zou ik ongaarne uit de handen nemen van ouderen van jaren, die, om slechts dit te noemen, bij hunne warme hulde de herinnering kunnen voegen van langdurigen en vertrouwelijken omgang. Niettemin acht ik het volgende niet overbodig.

Heb ik het voorregt gemist Petrus Hofman Peerlkamp anders te zien dan op zijne collegies, te beter heb ik zijn broeder Venhuizen in diens laatste jaren gekend. Sedert 1849 toen Prof. Peerlkamp naar Hilversum vertrok, zagen de broeders elkander weinig; nog minder zeker hun jongsten broeder Octavus, die, even als vroeger hun vader Rudolf, Praeceptor te Groningen was en in 1852 overleed. Maar in die familie van literatoren was de Hoogleeraar de beroemde man, over wien Venhuizen dikwijls en met ingenomenheid sprak. De beide oudste broeders - zij verschilden twee jaren en Hofman was in 1786 geboren - hadden nagenoeg gelijktijdig hunne studiën opgevat. Oorspronkelijk, naar de gewoonte des tijds, die

nog geene literarische titels aan de Academie kende, voor de Godgeleerdheid bestemd, hadden beide zich gekenmerkt door een zeer in het oog vallenden tegenzin in de studie van het Hebreeuwsch; het was de klassieke philologie en Professor Ruardi die hen aantrok. Op zeventienjarigen leeftijd vertrok Hofman als Praeceptor der Latijnsche School naar Haarlem; doch reeds in het volgende jaar werd hij als Rector naar Dokkum beroepen, terwijl Venhuizen tegelijk met zijn vader het praeceptoraat te Groningen vervulde. Na eene twaalfjarige ballingschap keerde Hofman in 1816 als Rector naar Haarlem terug, voornamelijk door de bemoeijingen van Abraham de Vries, en wist hij weldra te bewerken dat Venhuizen hem als Conrector werd ter zijde gesteld, die te Groningen zijn opvolger vond in den jongsten broeder Octavus. Gedurende zes jaren stond Hofman aan het hoofd der school; toen werd hij, onder omstandigheden, die nog onlangs door D^{s}. Sepp in herinnering zijn gebragt, als Hoogleeraar naar Leiden beroepen en in zijn rectoraat door Venhuizen opgevolgd. Onder meer, hadden beide broeders vooral een trek gemeen, waarschijnlijk reeds medegebragt uit de ouderlijke woning: zij wilden niet alleen voor de wetenschap leven, maar ook docent zijn; als zoodanig vereerde Venhuizen broeder Hofman allermeest: hij zelf het voorbeeld der meest Spartaansche pligtsbetrachting, dat ik ooit heb bijgewoond.

Het vertrek van Prof. Peerlkamp naar Leiden had een bepaalde beteekenis voor de philologie. Onder den invloed van Wyttenbach, bij zijn leven meer gevreesd dan bemind en na zijn dood minder gevierd doch billijker gewogen, was, naar men meende, de studie der Latijnsche poëzij aan het kwijnen geraakt. Als Borgers opvolger bekwam men nu juist de persoonlijkheid, die in verbinding met Bake en Geel, roeping en kracht had om het aanzien der philologie te verheffen. De Bibliotheca Critica Nova, het monument hunner vereenigde werkzaamheid, kan hier niet worden besproken: wij zouden verder afdwalen dan noodig of wenschelijk is. Even weinig behoeft te worden opgegeven door welke lange lijst van geleerde opstellen Peerlkamps werkzaamheid gebleken is: tusschen het eerste en het laatste ligt een tijdvak van acht en vijftig jaren: veel daarvan is thans volkomen vergeten; doch zonder dat wij daarom met geringschatting zouden spreken van zijn overigen arbeid - onder meer andere heeft ook de uitgave van Virgilius

zeer duurzame verdiensten - zijn hoofdwerk is en blijft de uitgave der Oden van Horatius.

Zes en twintig jaar had Peerlkamp te Leiden gedoceerd, toen de zwakke staat zijner gezondheid hem dwong rust te gaan zoeken te Hilversum. Het verblijf buiten werkte gunstig op zijn gestel en, nadat hij lang gezwegen had, kenmerkten zijne volgende jaren zich door hernieuwde werkzaamheid. Doch in den laatsten tijd begon de last des ouderdoms hem zwaar te vallen: hadden ooggetuigen het niet verzekerd, men zoude het niet vermoeden uit de oorspronkelijke en keurige wijze, waarop hij zijne vriendschap voor Abraham de Vries in 1863 herdacht. Weinige maanden te voren was Venhuizen hem voorgegaan, wiens leven welligt kalmer was geweest en minder rijk aan bittere beproevingen, doch wien de ouderdom harder was gevallen: eindelijk heeft nu ook Hofman het hoofd nedergelegd, de oudste der drie broeders het laatst. Men verwachte niet van mij, dat ik zijne persoonlijkheid schetse, waarover zij, die hem van nabij gekend hebben, steeds met ingenomenheid spreken; maar waarin het eigenaardige van zijne kritiek bestaat, zal, naar ik hoop, uit het vervolg den belangstellenden lezer eenigermate kunnen blijken.

Tot aanmerkelijke schade bij het beoordeelen van hetgeen onze philologie oplevert, herinneren wij ons niet dikwerf genoeg, dat de wetenschap der klassieke oudheid, welke voor den oningewijde reeds lang een tijdperk schijnt ingegaan van versteening en stereotypie, eerst in de laatste vijftig jaren zich voor goed ontworsteld heeft aan het gezag der traditie. Het schijnt mij nuttig zich van tijd tot tijd te binnen te brengen, dat de onbevooroordeelde waardering der Grieksche en Romeinsche schrijvers de kroon is der studiën van een tijdperk, dat sommige levenden nog geheel kunnen overzien. Niet alleen over natuur- of staatswetenschappen heeft de negentiende eeuw een nieuw licht doen verrijzen; ook op het vreedzaam gebied der oude letteren heeft eene revolutie plaats gegrepen, die nog slechts op haren geschiedschrijver wacht. Schenen de literatoren van vroeger tijd, met zeer enkele roemwaardige uitzonderingen, zich naauwelijks bewust van de wijde klove, die de oude auteurs van hunne onmiddellijke navolgers afscheidt; - behoorden de groote Nederlandsche philologen der vorige eeuw nog tot hen, wien het nagenoeg onverschillig was aan welk klassiek schrijver zij hunne zorgen wijdden; - achtte men

met verwonderlijke kortzigtigheid alles schier even belangrijk, dat uit de oudheid gered was: sedert een halve eeuw heeft men geleerd de auteurs te toetsen en aan ieder zijne plaats aan te wijzen naar de mate van zijn literarisch talent. Er is voor goed een einde gekomen aan die onberedeneerde bewondering, die in Bentley haren eersten krachtigen bestrijder had gevonden. Tegenwoordig wordt in de Grieksche literatuur dat gedeelte uitgeligt en aan het hoofd gesteld, hetwelk het eigendom is van het vrije Griekenland. Al wat na Alexander van Macedonië geschreven is, wordt uit een literarisch oogpunt alleen in zooverre geacht, als het dienen kan, om het gouden tijdperk te beter te doen kennen. Deze stelling, de hoofdwaarheid die te Leiden van de Grieksche catheder verkondigd wordt, is tegelijk het resultaat van veelomvattende langzaam gerijpte onderzoekingen en het uitgangspunt voor onderscheiden nieuwe opvattingen, die op eene volledige uitwerking wachten. Onderwijl zijn juist die schrijvers het voorwerp der zorgvuldigste beoefening, die tot aller verbazing verwaarloosd waren geworden ten gevolge der voorliefde der meesten voor de goden van den tweeden rang. Onder de oudere literatoren vindt men hoogstens bij een Scaliger de kiem van het vruchtbare denkbeeld, dat in onzen tijd tot zulke verrassende uitkomsten leidt.

Aan dezelfde vuurproef, waaraan de Grieksche letterkunde onderworpen is, heeft men ook de Latijnsche blootgesteld; doch de uitslag is zeer verschillend geweest. Alles uitschietende wat niet oorspronkelijk en geniaal was, heeft men toch in de eerste een aanmerkelijk gedeelte behouden, dat onder den koesterenden invloed der vrijheid het licht had gezien; doch het deel der Latijnsche letterkunde, waaraan men meent den hoogsten eeretitel te mogen geven, is zeer ingekrompen. Door onpartijdige kennisneming is men in staat gesteld, de juistheid te erkennen van de opvatting der Romeinen zelven, die zich slechts voor navolgers hunner Grieksche modellen uitgaven. Volgens Mommsen's puntige vergelijking heeft men het onderscheid leeren inzien tusschen de oranjeboomen op Sicilië en die in de trekkas: men kan in de laatste wel behagen scheppen, maar moet ze met de eerste niet gelijk stellen. Bij vergelijking is het oorspronkelijke in de Latijnsche literatuur onbeduidend. Een ander doch grooter gedeelte wordt niet het minst daarom gewaardeerd, omdat het eenigermate de gapingen

aanvult, die door den tijd in de overgeleverde Grieksche literatuur ontstaan zijn.

Doch wij zouden over Horatius spreken, den schrijver die uit beide oogpunten de studie aan hem besteed beloont: immers, zijne Brieven en Satiren behooren tot het meest oorspronkelijke, dat de Romeinsche letterkunde oplevert, terwijl zijne Oden, die zich geheel aan de manier der Grieken aansluiten, ons een denkbeeld geven van eene lyriek, die in het oorspronkelijke bijna spoorloos verdwenen is.

Het is nu dertig jaren geleden, dat Prof. Peerlkamp de resultaten zijner kritiek van de gedichten van Horatius aan het oordeel der geleerde wereld onderwierp. Aan weinigen, die mij tot hiertoe gevolgd zijn, zal het onbekend wezen, dat voor die kritiek een belangrijk gedeelte der Oden moest bezwijken: van de 3845 versregels niet minder dan 644. Dat men van alle kanten tegen hem te velde trok, waar men meende dat de bestbekende van alle Romeinsche auteurs in zijne eer werd aangetast, zal hem zelven wel het minst verwonderd hebben: het ware grievender geweest als men zijnen arbeid onopgemerkt had gelaten. *Ad arma clamabatur, ad arma:* zegt hij zelf in het geestig gestelde voorberigt der tweede uitgave. Volledige instemming, waarop hij ook wel niet zal gerekend hebben, vond hij, voor zoo ver ik weet, bij niemand. De meesten beweerden, dat de bewijzen waarop hij zijne uitspraken grondde, volstrekt onvoldoende waren. Slechts weinigen, maar daaronder mogt hij enkele van de eerste philologen van Duitschland tellen, erkenden dat hij den juisten weg had aangewezen, dien de kritiek moest volgen. Zoo hevig en langdurig was de aanval, dat zijne hardnekkigste tegenstanders wel moesten eindigen met tot de erkenning te komen, dat de Haarlemsche uitgave iets meer bevatte dan een paradox of de langdradige uitwerking van een lossen inval. In weêrwil van het hardnekkig stilzwijgen van den veelzins uitgedaagde, bleek het na jaar en dag, dat de tallooze uitgaven van Horatius, die elkander met verrassende snelheid verdrongen, Peerlkamps kritiek wel konden bestrijden, maar niet dooden. Toen het getij der hevigste beweging voorbij liep, kon men eene toenadering bespeuren, zoo al niet tot de verkregen resultaten, dan toch tot de beginselen van kritiek, die op de Oden waren toegepast. Inmiddels ging Prof. Peerlkamp voort met het bewerken der Epistola ad Pisones, eene uitgave, die, volgens ve-

ler oordeel, zich niet tot dezelfde hoogte verheft, als zijn hoofdarbeid.

Zeventien jaren geleden werd Prof. Peerlkamp genoopt zijne betrekking neder te leggen. Hij onttrok zich aan het Academieleven en moest geruimen tijd de studie vaarwel zeggen. Algemeen meende men, dat de philologie niets meer van hem te verwachten had, al beweerden sommigen, vermoedelijk met regt, dat eene anonyme brochure over de kritiek van het Nieuwe Testament te Hilversum was opgesteld. Eindelijk keert Prof. Peerlkamp tot zijne studiën terug en breekt in 1861 het stilzwijgen af, om zich op nieuw met Virgilius bezig te houden, wiens Aeneis hij reeds vroeger had uitgegeven; en in 1862 verschijnt de tweede vermeerderde uitgave van de Oden van Horatius.

Het spreekt van zelf, dat de aandacht der literatoren getroffen werd door het merkwaardig verschijnsel, dat bijna gelijktijdig twee Oud-Hoogleeraren der Leidsche Universiteit, Peerlkamp door den Horatius en Bake door den Orator, de eer der Hollandsche philologie handhaafden. Men kon althans niet klagen over het gemis aan opwekkende voorbeelden. Doch het valt te betreuren, dat uit een gevoel van piëteit, dat overigens behoort gewaardeerd te worden, het jongere geslacht teruggedeinsd is voor de taak om de resultaten dezer kritiek te bespreken. Terwijl de uitgave van 1862, gevoegd bij de later verschenen bewerking der Satiren, eene ongezochte gelegenheid aanbood, is er, voor zooveel mij gebleken is, niemand geweest, die het merkwaardige boek besproken heeft voor het nieuwe publiek, dat sedert de eerste uitgave is opgestaan.

Meer dan eenig ander klassiek schrijver, geniet Horatius eene zekere mate van populariteit. Hij is de Latijnsche dichter, die het laatst wordt weggezet. Fragmenten uit zijne Satiren, en nog meer uit zijne Oden, zijn bijna tot spreekwoorden geworden. Enkele zijner gedichten hebben eene vermaardheid, welke geen ander product der klassieke literatuur bereikt heeft. Ook in onzen tijd, die niet verdacht wordt van eene bijzondere voorliefde voor Latijnsche poëzij, worden toespelingen op sommige zijner beroemde uitspraken ligtelijk gevat. Geen schrijver, die tot in de allerlaatste jaren zich in zoovele verschillende uitgaven mag verheugen. Edities met uitvoerige kritische aanteekeningen voor den philoloog van professie; edities met verklarende aanmerkingen voor den gewonen lezer;

kleine tekstuitgaven voor iedereen: alle vinden gereeden aftrek. Linnen bandjes met stempels en goud op sneê, blijken eene winstgevende speculatie te zijn. Nu en dan ziet zelfs eene geïllustreerde uitgave het licht: een eerbewijs der negentiende eeuw, dat de Latijnsche literatuur zal weten op prijs te stellen. Men mag dus gelooven dat het der moeite waard is na te gaan, waarin die befaamde kritiek bestaat, die zich voorstelt aan te toonen, dat veel van al dat gevierde schoon slechts namaaksel is. Zulk een merkwaardig proefstuk van vaderlandsche wetenschap verdient de aandacht.

Met voordacht gebruik ik deze uitdrukking ‘vaderlandsche wetenschap.’ Ik ben voorbereid op de opmerking, dat niets zoo weinig nationaal is als onze philologie, die, bij monde harer eerste woordvoerders, nog steeds het Latijn als voertuig der gedachte verkiest. Men zal mij vragen of de philologie eene andere is in Nederland dan in Duitschland of Engeland. Het zal een paradox schijnen, als ik die vraag werkelijk toestemmend beantwoord.

De tekstkritiek, dat gedeelte van de wetenschap der oudheid, dat in Nederland met het gelukkigst gevolg beoefend wordt, is in Italië en Frankrijk eene bijna onbekende studie. Daar schijnen de oude schrijvers slechts bijzaak en vestigt men, door den rijkdom der musea verleid, zijne aandacht bijna uitsluitend op de kunstvoortbrengselen. In Italië vormt de archaeologie het middelpunt, waarom de verschillende beoefenaars zich scharen. De belangrijke ontdekkingen, die elkander in bijna onafgebroken reeks opvolgen, zetten aan die studie eene aantrekkelijkheid bij, waarvan de Nederlander eerst eene voorstelling krijgt, als hij den weg heeft gevonden naar het Archaeologisch Instituut, dat door de Pruissische regering op de Tarpejische rots gesticht is. Iets minder eenzijdig dan in Italië, wordt in Frankrijk nevens de archaeologie de geschiedenis der oudheid in haren uitgebreidsten zin in eere gehouden, doch niet zelden wordt de behagelijke voordragt - ieder denkt hier aan Ampère - zoo hoog aangeslagen, dat van deugdelijken grammaticalen grondslag en naauwkeurige interpretatie der teksten weinig overblijft. In Engeland, waar de tekstkritiek zich niet minder goed te huis gevoelt dan in Nederland, bemerkt men bij sommige der eerste philologen eene groote mate van zorgvuldigheid; geene bijzonderheid, die eenmaal het voorwerp hunner nasporingen is, wordt losgelaten voor alles verzameld is, wat

daarop betrekking heeft. Zij stellen geen regel in de Grieksche spraakkunst, zonder gesteund door eene naauwkeurige kennis van de metriek, alles te hebben nagegaan wat voor of tegen hun gevoelen kan worden aangehaald. Dientengevolge zijn vele zeer weinig productief: de roem der Engelsche philologen van den eersten rang - thans schijnt de bloeitijd voorbij - berust niet op de menigte hunner geschriften. Hangt dit te zamen met eenigen trek in het volkskarakter of, gelijk met hunne kennis der Latijnsche dichters het geval is, met het systeem van onderwijs dat zij volgen? Ik weet het niet; wel schijnt het mij ligter verklaarbaar hoe de Duitsche philoloog bij het zuiveren der oude teksten niet tevreden is, voor hij met het werk zijner voorgangers volledig bekend is. Geen arbeid schrikt hem af. Wel door onmiskenbaar talent, maar toch ook niet minder door noeste vlijt, heeft de Duitsche philologie in de negentiende eeuw voor goed eene eereplaats verworven, op welke zij in de achttiende naauwelijks aanspraak maakte.

Het zou ongerijmd zijn te beweren, dat bij de beoefening der tekstkritiek de wetenschap zich in Nederland kenmerkte door de afwezigheid van de lofwaardige eigenschappen, die haar in den vreemde kenmerken. De geestigste Franschman zou een werk over Grieksche Grammatica niet boeijender kunnen maken dan de Variae Lectiones zijn. Naauwkeurigheid en grondigheid worden bij onze coryphaeën waarlijk niet gemist. Maar bovenal onderscheidt hen eene groote mate van onafhankelijkheid in het oordeelvellen. Autoriteitsgeloof is hun een gruwel. In hunne betoogen wordt de goedkeuring van alle eeuwen slechts als onergdenkendheid in rekening gebragt. Stuiten zij op een bedorven plaats in een zorgvuldig behandeld auteur, dan zoeken zij, volgens een beeld, dat zij met eenige voorliefde in den mond nemen, naar het eenvoudigste geneesmiddel, maar deelen den vaderlandschen afkeer voor al te voorzigtige heelmeesters, en nemen liever tot het scalpel hun toevlugt dan tot den pleister. In het algemeen hebben zij een afschuw van overplakken en onherkenbaar maken: liefst roeijen zij het kwaad bij den wortel uit. Daarentegen laten zij gaarne eene ruime nalezing aan anderen; het uitputten van een onderwerp ligt niet binnen hun kring. Zij hebben meer sympathie voor de Engelsche philologie dan voor de Duitsche methode, volgens welke een kostbare tijd verkwist wordt met het bestuderen van de

soms onbeduidende maar overrijke literatuur van het gekozen onderwerp. Zij gaan op Valckenaers voorbeeld hun eigen gang en bereiken in den vorm hunner geschriften eene frischheid, die hun in den vreemde niet zelden benijd wordt, waar men het onderscheid tusschen aanmatiging en een onafhankelijken toon herhaaldelijk miskent.

Dit alles geldt met name voor de geschriften van eenige weinige voorgangers. Naarmate bij anderen de wetenschappelijke waarde daalt, zijn ook de bedoelde kenmerken minder sprekend. Doch dat al het gezegde in hooge mate op Prof. Peerlkamp toepasselijk is, zal niet ligt in twijfel worden getrokken. Meer dan menig ander heeft hij eene karakteristieke wending, die vooral in het gehoor valt, als men het voorregt heeft gehad zijne lessen te volgen. Zoo heerscht in het voorberigt der tweede uitgave van den Horatius een zekere humor van zeer oorspronkelijk allooi. Herlees bijv. eens dat relaas omtrent zijne reeds vroeger gedrukte correspondentie met Eichstad: ‘Censorum tamen nescio quis, mordax, credo, natus facere non potuit, quin Jenensem elegantius Latine scribere quam Leidensem animadverteret. Animadvertit, opinor, quod omnes norant et ante oculos erat positum.’

Bij het wetenschappelijk gevormd publiek, voor zoover het niet uit philologen bestaat, is de meening zeer verbreid dat de methode van tekstkritiek, gelijk zij tegenwoordig op de oude schrijvers wordt toegepast, tot geene resultaten leidt, wier aannemelijkheid gelijk staat met de evidentie, die elders beoogd en verkregen wordt. Veelal beschouwt men die studie als eene onschadelijke liefhebberij. Soms komt nog wel de dwaze voorstelling aan den dag, dat de literatoren zich het verbeteren der oude schrijvers zelven ten doel stellen, terwijl ieder toch zonder buitengemeene inspanning zou kunnen inzien, dat men zich alleen beijvert om die schrijvers zoo volmaakt mogelijk te verstaan, ten einde langs dezen weg tot eene juiste voorstelling te geraken van de antieke wereld. Iets anders is het dat men hierdoor ongemerkt gebragt wordt tot het verbeteren van de fouten door de afschrijvers begaan. Iedere emendatie, dat wil zeggen, zoodanige tekstverbetering, welke, zij het dan ook niet mathematisch zeker, dan toch boven redelijken twijfel verheven is, levert het bewijs dat er weder een stap is vooruitgegaan op den langen weg, die naar het gestelde doel voert. Conjecturen *zoeken*, van welke kinderachtige bezigheid de literatoren

verdacht worden, is hiermede van zelf veroordeeld; *gezochte* conjecturen zijn niet beter dan *gezochte* aardigheden. Eerst wanneer eene verbetering op uitgestrekte belezenheid gegrond is - Bentley geeft hiervan in zijnen Horatius uitstekende voorbeelden - heeft zij waarde voor de wetenschap. Van de overige moge het vonnis luiden: ‘a farthing a cartload.’

Eene andere dwaling is vergefelijker. Gaarne erkent men, dat in onze handschriften, ook in de oudste en beste, de tekst op velerlei wijzen bedorven is, maar men meent dat uit de vergelijking van alle noodzakelijk moet blijken wat de ware lezing is, omdat het zoo goed als onmogelijk mag gerekend worden, dat alle dezelfde dwaling zouden gemeen hebben. Er ligt aan dit beweren eene valsche voorstelling ten grondslag, die allezins natuurlijk is en die, vooral vroeger, vele literatoren zoo huiverig maakte eene gissing in den tekst op te nemen. Het spreekt van zelf, dat, als alle handschriften, onafhankelijk van elkander, uit het eigen exemplaar des auteurs gevloeid waren, er mogelijkheid zou bestaan om door kunstige combinatie der verschillende lezingen tot de waarheid te geraken: alle conjecturen zouden dan niet alleen overtollig, maar noodzakelijk verkeerd zijn; de gestelde hypothese wordt evenwel door de feiten wedersproken. Door naauwkeurige vergelijking van de fouten der afschrijvers, kunnen de handschriften van elk auteur tot verschillende familiën worden teruggebragt, waarvan elk lid, hetzij door de meerdere of mindere volledigheid, hetzij door zekere sterk sprekende tekstfouten, bepaalde familietrekken heeft, die alle onderling tot naauwe bloedverwanten stempelt. Uit den aard der zaak heeft iedere familie eenen stamvader en, al is deze verloren gegaan, kan men toch door geschikte vergelijking met groote naauwkeurigheid bepalen, wat in dezen gelezen werd. Ook deze hoofden van familiën hebben tot gemeenschappelijken oorsprong één handschrift, dat gemeenlijk met den naam van *archetypus* wordt bestempeld. Is deze *archetypus* bewaard, gelijk bijv. met dien van Aeschylus het geval is, dan spreekt het van zelf dat de overige handschriften alleen waarde hebben als scheurpapier. Doch al is dit niet het geval, dan ziet men toch zonder moeite in, dat alle handschriften, hoe groot ook hun aantal zij, door geene menschelijke scherpzinnigheid kunnen gedwongen worden iets meer te openbaren, dan wat in den archetypus gelezen werd. Het is er intusschen zoo ver af, dat dit handschrift met het eigen exem-

plaar van den schrijver zou te zamen vallen, dat het voor enkele gevallen met volmaakte zekerheid is uitgemaakt, gelijk bijv. bij Aeschylus, dat beide copyën door eene tijdruimte van veel meer dan duizend jaar gescheiden zijn. Om de fouten te ontdekken, die in den tusschentijd gemaakt zijn, bestaat slechts één middel, dat evenwel tot uitkomsten leidt, die volkomen vertrouwen verdienen: de vereenigde pogingen van taalkennis en vernuft.

Er komt hierbij nog iets anders. Het is bekend dat ook in den ouden tijd de handschriften dikwijls zeer slordig geschreven werden: het is Cicero's klagt. De omstandigheid dat in den keizertijd de boeken te Rome zeer goedkoop waren - zoo kostte een Martialis weinig meer dan tegenwoordig eene gewone tekstuitgave - zou op zich zelf reeds tot het vermoeden kunnen leiden, dat de afschriften met weinig zorg vervaardigd werden. De onwetende slaven of vrijgelatenen waren voor dit werk niet bruikbaarder dan later de niet minder onwetende monniken. Daarbij volgden de geslachten der handschriften elkander zeer snel op; een manuscript van honderd jaren achtte men ‘mirandae vetustatis.’ Hierdoor werd de tekst gaandeweg zoo ergerlijk bedorven, dat een grammaticus daarin soms aanleiding vond, uit de vergelijking der beste handschriften, die hij magtig kon worden, eene nieuwe recensie zamen te stellen, welke spoedig alle andere gebrekkige afschriften verdrong. Blijkt het dat de archetypus gevloeid is uit dergelijke door eenen grammaticus bezorgde uitgave, dan zijn wij natuurlijk afhankelijk van diens oordeel en goede trouw. Het treft ongelukkig, dat wij met veel grond mogen betwijfelen of de grammatici, wier recensiën de grondslagen voor de kritiek van sommige auteurs zijn, voor dergelijke taak wel de noodige geschiktheid hadden. Veelal schijnen zij uit de vergelijking van een klein aantal manuscripten tamelijk willekeurig soms de eene, soms de andere lezing te hebben voorgetrokken, zonder te schromen, waar het hun noodig voorkwam, in het wild eene gissing te wagen. Aan den anderen kant bezitten wij eenen zekeren waarborg in de omstandigheid dat sommige dier grammatici in hunnen tijd aanzienlijke mannen geweest zijn, zoodat het hun wel waarschijnlijk niet aan de middelen ontbroken heeft tot het opsporen van de oudste en beste handschriften, welke bij de liefhebbers buitensporig hooge prijzen golden.

Niettegenstaande Prof. Peerlkamps twijfel, komt het mij, met het oog op de betrekkelijk weinig beteekenende varianten, uitermate waarschijnlijk voor, dat, gelijk ook Bentley beweert, Horatius tot ons is overgeleverd door de recensie van Mavortius, die in de zesde eeuw leefde. Van het oudste handschrift dat bekend is geworden en dat tegenwoordig als grondslag voor de kritiek wordt aangemerkt, bezitten wij eene vermoedelijk vrij onvolledige kennis, daar het ten tijde der beeldstormerij te Gent is verloren gegaan. De overige Codices halen naauwelijks de tiende eeuw. In dezen stand van zaken kan het niemand verwonderen, dat zij niets aanbrengen ter bevestiging van Prof. Peerlkamps gissingen. De gebrandmerkte verzen zijn minstens drie eeuwen ouder dan Mavortius, gelijk uit de betrekkelijke zuiverheid blijkt. Even weinig heeft Prof. Peerlkamp in de handschriften bewijzen voor zijne stelling kunnen vinden, als een ander eenig argument tegen hem daaruit putten kan.

In den keurigen brief aan Baron Collot d'Escury verhaalt Prof. Peerlkamp, hoe hij tot het gevoelen is gekomen, dat een aanmerkelijk gedeelte van Horatius' Oden onecht is. Na veeljarige studie bleef er nog steeds veel over, dat hij niet naar eisch begreep. De kennismaking met de oudere uitgevers, met Bentley vooral, voldeed niet geheel aan zijn verlangen. Al dadelijk het eerste gedicht, dat hij welligt honderdmaal had overgelezen, was hem nog altijd niet volkomen duidelijk. Hij vroeg zich af, wat daarvan de oorzaak mogt zijn. Was Horatius soms duister? Maar daar stond het getuigenis der oudheid, dat hij aan deze kwaal allerminst leed; sommige ondergeschoven stukken worden door Suetonius vooral daarom onecht genoemd, omdat zij duister waren. Lag het soms aan gebrek aan kennis bij den lezer? Ook deze onaannemelijkste van alle hypothesen werd door Prof. Peerlkamp gesteld. Doch, zeide hij, uitleggers zijn mij voorgegaan, ten getale van meer dan vijfhonderd. ‘Horatium ut digitos novi, Horatium in succum et sanguinem converti, cum scriptoribus Graecis et Romanis comparavi; nullam in tanta varietate sententiam veram judico neque ipse meliorem habeo.’ Maar was dan de tekst soms hopeloos bedorven? Er is geene aanleiding voor dit vermoeden; Horatius ziet er volstrekt niet uit als een schrijver, die door de onkunde der afschrijvers bijzonder veel heeft te lijden gehad.

Zoo ontstond bij hem het vermoeden, dat de tekst door onechte verzen verduisterd werd. Na verwijdering van sommige hinderlijke plaatsen, werd de zamenhang helder, de taal zuiver, de vorm gekuischt. Een ander had zich welligt gehaast dit resultaat aan de geleerde wereld bekend te maken. Niet alzoo de Haarlemsche rector, ofschoon het hem wel niet aan aanmoediging zal hebben ontbroken van de zijde van broeder Venhuizen, die zelf een goed kenner was, en in later jaren Horatius bij voorkeur volgens de Haarlemsche uitgave behandelde; maar vooral van Abraham de Vries, met wien hij Horatius in dien tijd las. Hij wantrouwt zich zelven, omdat hij alleen meent moeijelijkheden te zien, waar anderen slechts stof vinden voor bewondering. Eerst later, naar Leiden verplaatst, rijpt bij hem het denkbeeld zijne hypothese in het openbaar te behandelen, in zijn gevoelen versterkt door Markland, die gelijksoortige bezwaren had gehad: eene autoriteit, die te zwaarder behoorde te wegen, omdat juist het opsporen van onechte gedeelten in de klassieke schrijvers, bepaaldelijk in Cicero, gebleken was Marklands kracht te zijn.

Nog wordt aangewezen, hoe ook in den oudsten tijd neiging en gelegenheid bestonden Horatius met onechte verzen te verrijken. Voor dertig jaren mag voor literatoren die aanwijzing noodzakelijker zijn geweest, dan zij nu is. Niet ligt zal iemand langer de mogelijkheid in twijfel trekken, maar wel met aandrang vragen of dit geval werkelijk heeft plaats gegrepen. Hoe uitgebreid de interpolatiën zijn, kan hier natuurlijk niet worden nagegaan; maar wel kan het doelmatig zijn door enkele sprekende voorbeelden aan te toonen, dat voor Prof. Peerlkamps stelling zeer deugdelijke bewijzen kunnen worden aangehaald, al valt het onmogelijk in die grootendeels zeer oude tusschenvoegingen, taalfouten en spraakwendingen op te merken, die het onbetwiste eigendom zijn van een later tijdvak. Hoewel het wordt toegegeven, dat in een Grieksch schrijver het bedrog gemakkelijker aan het licht zou komen, zal toch zooveel kunnen blijken, dat Horatius zoo groote meesterschap over den vorm heeft, dat het geene ligte taak is zijne nalatenschap met vreemde producten te bezwaren, zonder dat deze zich aan een kritisch oog verraden, hetzij door het geringer gehalte aan poëtische waarde, hetzij door spraak- en gedachtenwendingen die hem vreemd zijn. Vreesachtige behoudsmannen zullen vooraf met welgevallen vernemen, dat door

de destructive kritiek geen enkel dier regels getroffen wordt, die in ieders mond leven, maar dat alleen datgene is gebleken onhoudbaar te zijn, hetwelk de goede smaak der lezers van alle eeuwen onopgemerkt had gelaten.

In de twaalfde Ode van het eerste boek bevindt zich volgens Prof. Peerlkamp eene groote interpolatie. Ik begin met dit voorbeeld aan te halen, omdat zijne stelling bevestigd is geworden door eene opmerking van Bernays, welke de onechtheid der veroordeelde verzen bijna tot den rang eener mathematische zekerheid verheft. Horatius vraagt in den aanhef de Muze Clio, welken sterveling, welken heros, welken god *zij* wil bezingen. *Zijn* antwoord luidt dat hij zingen zal den lof eerst van Jupiter, vervolgens van Minerva, van Bacchus, van Diana en van Apollo. Onder de heroën noemt hij Hercules, Castor en Pollux. Van de menschen gedenkt hij Caesar Octavianus, voor wiens voorspoedige regering hij een gebed tot Jupiter rigt. Maar tusschen de vermelding der heroën en de slotverzen komen deze regels voor:

> Romulum post hos prius, an quietum
> Pompili regnum memorem, an superbos
> Tarquini fasces, dubito, an Catonis
> Nobile letum.
>
> Regulum et Scauros animaeque magnae
> Prodigum Paullum superante Poeno
> Gratus insigni referam Camena
> Fabriciumque.
>
> Hunc et incomptis Curium capillis
> Utilem bello tulit et Camillum
> Saeva paupertas et avitus apto
> Cum lare fundus.
>
> Crescit occulto velut arbor aevo
> Fama Marcelli; micat inter omnes
> Julium sidus, velut inter ignes
> Luna minores.

Het behoeft geene aanwijzing, dat deze korte en verwarde vermelding van eene reeks beroemde namen zich niet aanbe-

veelt door hare dichterlijke schoonheid. Ieder gevoelt ligtelijk, dat door deze verzen eene fijne vleijerij verloren gaat. Eerst na verwerping der uitgeschreven regels komt het aan 't licht, hoe met vier goden en drie heroën Caesar zelf tot het nakroost van Jupiter gerekend wordt: eene vermaagschapping, welke steunt op het verhaal, dat de gens Julia door Aeneas van Venus zelve afstamt. Dat deze verzen reeds aan Quinctilianus bekend waren, is geen bewijs, dat zij niet vervaardigd zijn in den tijd, die tusschen den dichter en hem is verloopen. Stellig is het een matige lof voor Caesar Octavianus, dat Horatius twijfelt of hij Romulus dan wel Numa Pompilius onmiddellijk op de heroën zal laten volgen. Erger is het evenwel, dat behalve de vreemde vermelding van Cato in een gedicht ter eere van Caesars aangenomen zoon, ook Tarquinius Superbus aanspraak schijnt te mogen maken op de hooge eer hier onder Romes groote mannen te worden opgenomen. Er komt bij, dat de dichter eene plaats uit de Aeneis schijnt te volgen, welke nog niet geschreven was, toen deze Ode werd uitgegeven.

In de tweede strophe is behalve de zonderlinge verwaarloozing der chronologie op te merken, dat men niet kon verwachten aan de Scauri herinnerd te worden, van welke niet een zich zoo beroemd heeft gemaakt, dat er aanleiding kon bestaan hem hier te noemen. En wat beteekent hier *Gratus?* Moet deze strophe vallen, dan sleept zij ook de derde mede, waarover het niet noodig zal zijn, iets meer te zeggen, ofschoon de uitdrukkingen daartoe wel aanleiding geven.

Nog grooter zijn de bezwaren tegen de vierde strophe. Welke Marcellus wordt hier bedoeld? De overwinnaar van Hannibal was steeds bij de Romeinen in eere geweest; van hem kan kwalijk worden beweerd, dat na zooveel jaren zijn roem steeds toeneemt; ook bestond er geene aanleiding dat juist nu de aandacht op hem zou worden gevestigd. Het is moeijelijk te verstaan, hoe de roem van dien voor omstreeks honderd tachtig jaar gesneuvelden veldheer in het verborgen zou kunnen groeijen. De lofspraak is onverwacht voor den overwinnaar bij Clastidium en bij Nola en den veroveraar van Syracuse. De zaak verbetert er niet op, al denken wij hier liever aan den bij Augustus zoo geliefden zoon van Octavia, wiens beste aanbeveling bij de nakomelingschap de onsterfelijke regels van Virgilius zijn. Hem eerder te noemen dan Caesar Octavianus,

gaat in het geheel niet aan. Ook kan van hem allerminst beweerd worden, dat zijn aanzien *in het verborgen* toenam. De lezing, of liever de gissing, *Marcellis* moge iets dragelijker zijn, maar het blijft onjuist, dat de verdiensten van den ouden Marcellus eerst nu zouden gewaardeerd worden, van hem dien men naast Fabius Cunctator pleegde te noemen. Onjuist is ook het volgende tot lof van Caius Caesar, hetwelk eerst dan zou kunnen geduld wolden, wanneer de opgenoemde Romeinen alle als sterren aan den hemel gezien waren.

Dit zijn in het kort de argumenten van Prof. Peerlkamp. Hem schijnt evenwel eene opmerking van Bernays onbekend te zijn gebleven, waardoor zijne stelling onwederlegbaar wordt.

Horatius vraagt in den aanhef de Muze, wien zij bezingen zal. Wat dan volgt:

> Quid prius dicam solitis Parentis
> Laudibus?

heeft aan alle uitleggers veel hoofdbrekens gekost, zonder dat zij geslaagd zijn eene aannemelijke verklaring te vinden. Volgens de opvatting van Bernays, die zich zelve regtvaardigt, moeten deze woorden, en al wat volgt, verstaan worden als het antwoord van Clio zelve op de haar gedane vraag. Nu wordt het duidelijk, dat met den *Parens haar* vader, Jupiter, bedoeld wordt. Maar het blijkt te gelijker tijd, dat de geinterpoleerde verzen vervaardigd zijn door iemand, die dit niet had opgemerkt. Of wie zou nu nog de echtheid willen verdedigen van

> Gratus insigni referam Camena,?

Weinige Oden zijn op zoo onhandige wijze geinterpoleerd, als de vierde van het derde boek. Wat niet weinig zegt, er komen daarin regels voor, die niemand langer verdedigt. Na eene inleiding, waarin Calliope wordt aangeroepen, volgt in drie strophen de behandeling eener bijzonderheid uit de eigen levensgeschiedenis des dichters:

> Me fabulosae Volture in Appulo
> Altricis extra limen Apuliae
> Ludo fatigatumque somno
> Fronde nova puerum palumbes

Texere, mirum quod foret omnibus,
Quicumque celsae nidum Acherontiae
Saltusque Bantinos et arvum
Pingue tenent humilis Forenti,

Ut tuto ab atris corpore viperis
Dormirem et ursis, ut premerer sacra
Lauroque collataque myrto,
Non sine Dis animosus infans.

Het kleinste bezwaar is daarin gelegen, dat deze anecdote in hoegenaamd geen verband met het voorafgaande staat. Het is volstrekt onbegrijpelijk, zoo in als buiten dichtmaat, hoe de Vultur in het eerste vers de Apulische wordt genoemd, terwijl de dichter terstond daarop beweert, dat hij buiten Apulië ligt. Vermoedelijk was deze berg de grens der landstreek, zoodat hij met evenveel regt kon gezegd worden in Apulië te liggen als daarbuiten: zoo zeggen sommige uitleggers, voor welke geene moeijelijkheid onoverkomelijk is. Ook zouden zij ons wel willen wijsmaken, dat de lastige eischen van het metrum Horatius hebben gedwongen in twee op elkander volgende regels de quantiteit van de eerste syllabe van *Apulia* verschillend te nemen. Hetzij men het bijvoegelijk naamwoord *fabulosa* op *Apulia* betrekke, hetzij op *palumbes*, de zwarigheid blijft even groot, tenzij men aanneme, dat de dichter eene kleine vingerwijzing heeft willen geven, dat men zijn avontuur tot het gebied der sprookjes moest rekenen. Men mag vervolgens beweren, dat *mirum quod foret omnibus* kreupel Latijn is. Ook raakt de dichter in zijn verhaal verward: immers volgens hem trekt het niet zoozeer de aandacht der bewoners van de drie naburige steden, dat de duiven het kind met loof bedekt hebben, als wel dit, dat slangen noch beeren het in den slaap hebben geschaad.

Na verwijdering dezer drie matte strophen, volgt eene prachtige aanspraak aan de Muzen, onder wier hoede de dichter overal veilig is: ook Augustus zijn zij gunstig gezind: hem hebben zij gematigdheid geleerd; zonder die deugd wacht den mensch het lot der Titanen. Hieraan heeft een interpolator een wijdloopig verhaal toegevoegd van den strijd dezer hemelbestormers met Jupiter, hetwelk ver beneden het peil der gewone interpolaties daalt. Zoo kan bij het beschrijven der

slagorde der Goden alleen een slecht dichter daaronder Apollo opnemen:

> Numquam humeris positurus arcum.

Op deze wijze kon dat wapen niet zeer geducht zijn. De meest prozaïsche strophe is door Meineke uit den tekst naar den voet der bladzijde verbannen:

> Testis mearum centimanus Gyas
> Sententiarum, notus et integrae
> Temptator Orion Dianae,
> Virginea domitus sagitta.

In Odar. III, 6, de beroemde *Delicta maiorum immeritus lues*, worden twee strophen verworpen om een bezwaar, dat van eenigzins anderen aard is. Sprekende van de zedeloosheid zijner tijdgenooten, zegt Horatius:

> Mox iuniores quaerit adulteros
> Inter mariti vina, neque eligit
> Cui donet inpermissa raptim
> Gaudia luminibus remotis,
>
> Sed jussa coram non sine conscio
> Surgit marito, seu vocat institor
> Seu navis Hispanae magister,
> Dedecorum pretiosus emtor.

Horatius heeft dit niet kunnen schrijven, zegt Prof. Peerlkamp, want Augustus zou met regt gemeend hebben, dat hij zelf het voorwerp der Satire was. Met hetgeen hier gezegd wordt in een toon, die niet reikt tot de waardigheid van het overige, vergelijke men wat Suetonius schrijft, waaruit zal blijken, dat Augustus aan juist hetzelfde verwijt bloot stond, hetwelk hier gebrandmerkt wordt. ‘M. Antonius super festinatas Liviae nuptias objecit, et feminam consularem e triclinio viri coram in cubiculum abductam, rursus in convivium rubentibus auriculis, incomtiore capillo reductam.’ Veilig mag men gelooven, dat Horatius alles zal vermeden hebben, wat aan dat onwaardig voorval zou kunnen herinneren. Zeker zou hem de lof niet toekomen een geestig vleijer te zijn - zijne

vijanden werpen hem dit genoeg voor den voet, - wanneer hij zoo plomp den toorn heeft kunnen gaande maken van zijn beschermer en, wat meer zegt, van Livia.

Een gelijksoortig bezwaar bestaat tegen eene andere Ode, welke voor de kritiek geheel moet bezwijken, III, 14:

> Herculis ritu modo dictus, o plebs,
> Morte venalem petiisse laurum
> Caesar Hispana repetit penates
> Victor ab ora.
>
> *Unico gaudens muller marito*
> Prodeat justis operata sacris,
> Et soror clari ducis et decorae
> Supplice vitta, cet.

Indien het dienstig ware zich achter het gezag van beroemde namen te verschuilen, zou Odar. IV, 8, voor Prof. Peerlkamps stelling een geschikt voorbeeld aan de hand doen. Eene metrische fout en de verwarring der beide Scipioos maken het ondoenlijk het geheele gedicht aan Horatius te laten: intusschen is men het volstrekt niet eens over de vraag, wat echt is en wat niet. Peerlkamp, Lachmann, Meineke, Haupt, alle erkennen, dat er geschrapt moet worden; alleen Lehrs verwerpt het geheele stuk. De oplossing van dit vraagstuk hangt te zamen met de waarde, die men hecht aan Meinekes opmerking, dat ook de choriambische verzen vierregelig moeten worden afgedeeld.

Ware het uitgemaakt dat Meineke gelijk had, dan zou daardoor tevens een vaste grond gelegd zijn voor de kritiek der allereerste Ode, wier onoverkomelijke zwarigheden door de minste lezers vermoed worden. Wilde men de pogingen optellen, die ondernomen zijn om die zes-en-dertig kleine regels verstaanbaar te maken, men zou een boekdeeltje kunnen schrijven. Ook Prof. Peerlkamp moest zich met het oogenschijnlijk onoplosbaar raadsel bezig houden van den zamenhang en den gedachtenloop van deze oppervlakkig zoo eenvoudige en duizendmaal herhaalde regels. Het doet mij leed te moeten bekennen, dat, volgens mijne overtuiging, welke ik gaarne voor beter inzigt wil verruilen, zijne kritiek op de eerste bladzijde van zijn boek nog die vastheid mist, die haar in het vervolg

tot aanbeveling verstrekt. Eerst korten tijd voor de tweede uitgave, werd Prof. Peerlkamp bekend met de weinige jaren vroeger door Meineke medegedeelde wet, welke, hoe men haar beoordeele, toch niet zonder onderzoek mag worden verworpen; doch eene verklaarbare schroomvalligheid om de questie op nieuw op het getouw te zetten, heeft hem verleid om bij een resultaat te blijven stilstaan, dat, naar mijne bescheiden meening, niet kan worden volgehouden.

Ofschoon het wordt toegegeven dat, even als bij andere vierregelige verssoorten, ook bij deze choriamben de zin niet noodzakelijk met iedere strophe behoeft te worden gesloten, verdient het toch de aandacht, dat de verdeeling in coupletten van zelf medebrengt, dat deze *in den regel* door een *punctum* of *punctum minus* gescheiden worden. Nu leert een oogopslag dat in deze Ode de strophen, vierregelig afgedeeld, bijna nergens met een leesteeken eindigen, maar juist in het midden met den derden regel bijna geregeld eene nieuwe periode begint. Op zichzelf is hieruit geenerlei gevolg te trekken, maar wel in verband met andere beschouwingen. Eene tweede opmerking is, dat juist driemalen acht regels telkens een gesloten geheel vormen: men zou zeggen drie schilderijtjes. Het eerste is de tegenstelling van den eerzuchtigen Griek of Romein met den schatrijken groothandelaar, vs. 3-10:

> Sunt quos curriculo pulverem Olympicum
> Collegisse juvat, metaque fervidis
> Evitata rotis palmaque nobilis
> Terrarum dominos evehere ad deos;
> Hunc si mobilium turba Quiritium
> Certat tergeminis tollere honoribus;
> Illum si proprio condidit horreo
> Quidquid de Libycis verritur areis.

Het tweede schilderijtje, van vs. 11-18, teekent de tegenstelling van landman en koopvaarder; het derde, van vs. 19-26, die van den indolenten epicurist met den rusteloozen krijgsman of jager. Alle, zegt de dichter, zijn overtuigd, dat zij het beste deel gekozen hebben; kwam het er op aan, beweert hij in de eerste Satire, waarin iets dergelijks ter sprake komt, dan zou niemand, hoe ontevreden op het oogenblik zelf, eene verandering aannemen. Voor hem zelven, zoo eindigt hij, is

de hoogste eerzucht dichter te zijn. Zoo is er in het gedicht eenheid van gedachte: maar het komt er op aan na te gaan, of alle verzen zich in die eenheid willen voegen. Eerst behoort te worden medegedeeld wat Prof. Peerlkamp van deze Ode zegt. Met verwerping der drie eerste en twee laatste regels uit het eerste dusgenoemde schilderijtje, leest hij aldus:

> Hunc si mobilium turba Quiritium
> Certat tergeminis tollere honoribus
> Terrarum dominos evehit ad Deos.

Het moet worden erkend, dat volgens de gewone lezing de constructie wat ingewikkeld is, maar Bentleys *evehere* voor *evehit*, ruimt eene reeks bezwaren uit den weg. Ook erkent Prof. Peerlkamp zelf, dat hij om dit bezwaar alleen geen vijf regels verwerpen zou. Doch ook zijne andere bewijsgronden kunnen mij niet overtuigen. Dat in dezen zamenhang voor een Romeinsch oor *curriculo* dubbelzinnig zou geklonken hebben, kan ik moeijelijk gelooven; niemand, verbeeld ik mij, zal hier denken aan de *renbaan*, maar alleen aan den *wagen*. Alle voorbeelden zijn ontleend aan het Romensche leven; daarom vindt Prof. Peerlkamp de vermelding der Olympische spelen aanstootelijk, waarvoor hij eerder den Romeinschen *triumphus* verwacht had. Doch behalve dat herinneringen aan de Grieksche wereld ontleend, bij onzen dichter zoo menigvuldig zijn, valt hier op te merken, dat er denkelijk gezinspeeld wordt op een regel uit Pindarus, dien ook Bentley aanhaalt. Ook mag ik het beweren niet laten gelden, dat de dichter elders alleen spreekt van *dagelijksche* bezigheden, niet van de buitengewone eer als overwinnaar te worden gekroond te Olympia. Immers om die eer deelachtig te worden, was dagelijksche, jaren lang voortgezette oefening een vereischte. Wat is het voornaamste, de kunst van den voerman of de vlugheid der paarden? Daarover zou ik liefst vergelijken de vijfde Pythische Ode van Pindarus. Prof. Peerlkamp zal zelf niet veel hechten aan zijn bezwaar, dat het *juvare* van vs. 4 in vs. 23 herhaald wordt. Welligt zou het bedenkelijker zijn, dat het *metam evitare* niet noodzakelijk den overwinnaar kenmerkt, maar van allen geldt, die aan den kamp deelnemen, zonder bij het wenden met den wagen tegen den eindpaal te stooten; maar het schijnt dat het aan Prof. Peerlkamp ontsnapt is, dat dit zelfde

geldt van het *collegisse pulverem*. De dichter heeft volgens mij willen zeggen, niet dat die enkelen zich gelukkig gevoelen, die de overwinning behalen, maar veeleer dit: dat sommigen behagen scheppen in het deelnemen aan de wedrennen. Zij verheugen zich, als zij met den wagen het stof doen omhoog dwarrelen, als zij iu vliegende vaart den mijlpaal omzwenken, als hun het uitzigt wordt geopend op de overwinning. Er is dus hier van allen spraak, die aan den wedkamp deelnemen, en daarmede is in overeenstemming:

> Certat tergeminis tollere honoribus,

waarbij men niet alleen te denken heeft aan hen, die gekozen worden, maar aan allen die elkander de volksgunst betwisten. Zoo te Olympia als te Rome brengt de wedijver de hartstogten in beweging, niet de overwinning. Deze opvatting, die zich voor de regtbank van het gezond verstand ligtelijk aanbeveelt, bevestigt de juistheid van Bentleys gissing *evehere*. Had deze verzuimd met zijne schitterende methode die conjectuur op het zorgvuldigst aan te bevelen, dan zou uit het bovengezegde de noodzakelijkheid der verandering reeds genoegzaam kunnen worden afgeleid. Dat Prof. Peerlkamp in *palma* bezwaar vindt, kan alleen daaruit worden verklaard, dat het hem onder het schrijven ontging, dat de overwinnaars in *alle* Grieksche spelen steeds een palmtak in de regterhand droegen. Alleen de kransen waren van verschillend loof. Behalve een paar andere grammaticale gronden, die voor mijne opvatting pleiten, doch welke ik aan de scherpzinnigheid van belangstellenden wil overlaten, valt nog op te merken, dat de gewone verklaring reeds vervallen moet voor de onbetwistbare waarheid dat niet *sommige* (sunt-quos) overwinnaars in den palmtak behagen scheppen, maar zonder uitzondering *alle. Sommige* menschen zijn het, die om de eer der overwinning zich langdurige voorbereiding en vele kosten getroosten. Zoo ook scheppen *allen* er behagen in, wanneer het Romeinsche volk hun eereposten opdraagt; doch niet dit zegt Horatius, maar dat *sommigen* naar die eer streven.

Wat de beide andere regels betreft, die Prof. Peerlkamp verwerpt:

> Illum si proprio condidit horreo
> Quidquid de Libycis verritur areis:

moet een van zijne bezwaren bestreden worden door de eenvoudige opmerking, dat eerst van Senatoren spraak is geweest, nu van Equites, terwijl terstond daarop het voorbeeld zal volgen van den plebejischen landbouwer en koopvaarder. Behoort er derhalve een punt te worden geplaatst achter *areis*, dan blijft er geene ruimte om met Prof. Peerlkamp te beweren, dat deze eigenaar van al dat Libysch graan al zoo rijk is, dat hij begrijpelijk genoeg door geene schatten ter wereld kan worden overgehaald, om zeegevaar te trotseren. De singularis *horreo* is van ondergeschikt belang, en dat *verritur* in dezen zamenhang een te huislijk woord is, is een argument, dat alleen in verbinding met andere en gewigtiger bedenkingen in overweging kan worden genomen. Eindelijk staat het *horreum proprium*, tegenover de *horrea publica*, hoedanige er sedert de Gracchen ongetwijfeld zijn geweest. Ook is het uit Ciceroos tijd bekend, dat te Puteoli graanschuren met groot voordeel *verhuurd* werden. De rijksten hadden evenwel hunne eigene schuren, gelijk in den aard der zaak ligt en waarbij ieder denkt aan de gelijkenis bij Lucas XII. 18.

Kan ik Prof. Peerlkamp niet toegeven, dat de vijf door hem veroordeelde regels onecht zijn, eerder vereenig ik mij met zijn gevoelen omtrent twee geïnterpoleerde verzen uit de slotstrophen:

> Me doctarum hederae praemia frontium
> *Dis miscent superis. Me gelidum nemus*
> Nympharumque leves cum Satyris chori
> Secernunt populo.

De gewigtigste bedenking ligt hierin, dat het *misceri superis* veel meer zegt dan het *secerni populo*, hetwelk met behoud van den cursijf gedrukten regel mat en krachteloos wordt. Zelfs het trotsche *sublimi feriam sidera vertice* zegt te weinig achter *misceri*. Ook kan de echtheid niet worden volgehouden van:

> Quodsi me lyricis vatibus inseris,

daar zich de vraag voordoet, met welke lierdichters Horatius zich op eene lijn wilde stellen: Romeinsche waren er niet, want hij was de eerste; en met de Grieksche stelde hij zich volstrekt niet gelijk.

Het zou nu gemakkelijk zijn het gedicht vierregelig af te deelen, stonden ons niet de beide eerste regels in den weg:

> Maecenas, atavis edite regibus,
> O et praesidium et dulce decus meum!

Men weet, dat reeds G. Hermann aan de echtheid van deze woorden heeft getwijfeld; wel is het mij onbekend op welke gronden, maar men mag aannemen, dat hij zal aangetoond hebben dat, na verwerping van den voorlaatsten regel, dien ook hij veroordeelt, de aanspraak aan Maecenas buiten den zamenhang geraakt. Het is niet aan te nemen, dat de dichter verder geene notitie van zijnen beschermer zal hebben genomen. Ook wil ik er op wijzen, dat onder de verschillende levensrigtingen, die worden opgenoemd, die van Maecenas gemist wordt: de kenner van de Brieven en de Satiren zal mij toegeven, dat dit gebrek aan tact in Horatius ondenkbaar is. Met wegsnijding van de twee eerste regels, waardoor het lied des te beter op zijne plaats blijkt, als inleiding tot het vervolg, vervalt de Ode van zelf in de volgende vierregelige strophen:

> Sunt quos curriculo pulverem Olympicum
> Collegisse juvat, metaque fervidis
> Evitata rotis palmaque nobilis
> Terrarum dominos evehere ad deos;
>
> Hunc, si mobilium turba Quiritium
> Certat tergeminis tollere honoribus;
> Illum, si proprio condidit horreo
> Quidquid de Libycis verritur areis.
>
> Gaudentem patrios findere sarculo
> Agros Attalicis conditionibus
> Numquam dimoveas, ut trabe Cypria
> Myrtoum pavidus nauta secet mare.
>
> Luctantem Icariis fluctibus Africum
> Mercator metuens, otium et oppidi
> Laudat rura sui; mox reficit rates
> Quassas, indocilis pauperiem pati.

Est qui nec veteris pocula Massici
Nee partem solido demere de die
Spernit nunc viridi membra sub arbuto
Stratus nunc ad aquae lene caput sacrae.

Multos castra iuvant et lituo tubae
Permixtus sonitus bellaque matribus
Detestata; manet sub Iove frigido
Venator tenerae conjugis immemor,

Seu visa est catulis cerva fidelibus,
Seu rupit teretes Marsus aper plagas.
Me doctarum hederae praemia frontium
Nympharumque leves cum Satyris chori

Secernunt populo; si neque tibias
Euterpe cohibet nec Polyhymnia
Lesboum refugit tendere barbiton,
Sublimi feriam sidera vertice.

Nog steeds zijn vele literatoren volstrekt niet overtuigd, dat het bestaan van uitgebreide interpolaties overtuigend kan worden aangewezen. Op hun voorbeeld beweren velen, dat de aangevoerde argumenten de noodige bewijskracht missen, dewijl zij hun laatsten grond hebben in subjective opvattingen. Het is noodig hier elkander goed te verstaan. De aesthetica, welke men bij deze vraagstukken toch wel regt van medespreken dient toe te kennen, houdt zich niet op met mathematische demonstratiën. Zelfs de louter grammaticale bewijzen, waarop men zich beroept, ofschoon aan het gebrekkige van taal, stijl of maat ontleend, leveren geene volstrekt onwedersprekeliike zekerheid. Het zorgvuldigst betoog laat honderd mogelijkheden onaangetast: het is niet volstrekt onmogelijk, dat Horatius in vlagen van krankzinnigheid zijne gedichten met eigen hand bedorven heeft. Het is niet volstrekt onmogelijk, dat hij, tevreden met de goedkeuring van Augustus of Maecenas, zich het onwaardig genoegen heeft willen verschaffen van het publiek door bijmengsels van slecht allooi om den tuin te leiden. Dat is niet volstrekt onmogelijk, maar wie zal zoo dwaas zijn die mogelijkheden ernstig te gaan bespreken? Eene mathematische bewijsvoering laat zelfs voor soortgelijke ongerijmde onder-

stellingen geen hoekje open; maar het moet krachtig ontkend worden, dat het aan een krankzinnig geworden scepticisme deswege zou vrijstaan de zekerheid van een resultaat aan te vallen. Aan den anderen kant houde men in het oog dat wel is waar subjective opvattingen haar gewigt in de schaal leggen; maar niet die van iedereen: alleen van hen die met Prof. Peerlkamp kunnen zeggen: Ego Horatium ut digitos novi. Ik voor mij had den Hoogleeraar volkomen regt toegekend om aldus te spreken: ‘Zeker vertaler van Horatius houdt al de Oden voor echt en noemt mij een barbaar; *ik* geloof dat een aanmerkelijk gedeelte moet geschrapt worden: utri creditis, Quirites?’ Er wordt natuurlijk toegegeven, dat de kwesties niet te gelijker tijd opgeworpen en opgelost zijn. Elk afzonderlijk resultaat behoort het voorwerp te blijven van naauwgezet onderzoek; maar de hoofdstelling dunkt mij zoo voldingend bewezen, als op dit gebied en bij dezen stand der wetenschap mag geëischt worden.

Het komt er op aan in te zien dat in de Oden sommige gedeelten regtmatig aanstoot geven, hetzij door het slordige metrum, hetzij door de onzuiverheid der taal, hetzij door het nagemaakte pathos der uitdrukking. Veeltijds zal men bemerken, dat, waar door deze aanwijzingen de aandacht opgewekt is, men bovendien stuit op laffe uitbreidingen, zinledige epitheta, noodelooze uitwerking van herinneringen uit de mythologie of uit de levensgeschiedenis van Horatius, eindelijk volkomen gebrek aan verstaanbaren zamenhang. Doch hieraan hecht ik het meest, dat men bij de proef tot de erkenning kome, dat na de verwijdering van het aanstootelijke de poëtische kunst, welke in andere niet geïnterpoleerde Oden zigtbaar is, ook in deze vormlooze verzengroepen aan den dag komt. Hoe dikwijls de interpolator te kort schiet, blijkt eerst duidelijk als men al de cursijf gedrukte regels achtereenvolgens nagaat. De sterkste bestrijder van Prof. Peerlkamp zal moeten erkennen, dat, na uitmonstering der vreemde bestanddeelen, de poëtische waarde van het overblijvende stijgt, even als wanneer op eene schilderij onder de restauraties het eigen werk van den meester weder voor den dag komt. In den grond der zaak hangt de beslissing af van de waarde die men aan Horatius als dichter toekent.

Iedere onderstelling hierover zou op willekeur berusten, wanneer men ter vergelijking niets had dan juist die Oden,

wier echtheid niet volkomen is uitgemaakt. Wel zou men zich dan over de bestaande ongelijkmatigheid moeten verwonderen, maar het zou kunnen schijnen dat juist deze tot de eigenaardigheid van Horatius talent behoorde. Men zou kunnen aanvoeren, dat die het hoogst stijgen, ook het diepst kunnen vallen. Doch gelukkig behoeven wij niet in het duister te tasten: wij kennen den dichter nog van elders. Behoort die onzekerheid en ongelijkheid van manier tot zijne eigenaardigheden in de Satiren? Niemand zal dat beweren. Die stukken, zooveel uitvoeriger dan de Oden, hebben, met uitzondering der raadselachtige Ars Poetica, over welke de debatten nog naauwelijks regt geopend zijn, een vasten gang en zijn uit één stuk gegoten. Moge de wel eens grillige loop der denkbeelden met den aard der Satire overeenkomen, men vindt niets van die aanstootelijke gebreken, welke in de Oden soms den oppervlakkigsten lezer hinderen. Kan men aannemen, dat diezelfde dichter, die in de Satire zulk een uitnemenden vorm *zelf* gevonden heeft, zoo ongelukkig zal zijn geweest, waar hij in later jaren meestentijds slechts Grieksche modellen had na te volgen? Menige Ode, gelijk zij overgeleverd is, strijdt tegen het beginsel van eenheid, dat in de Ars Poetica als hoofdvoorwaarde voor een kunstwerk gesteld wordt. Ondenkbaar is die openbare strijd van theorie en practijk. Wij hebben het getuigenis der oudheid, dat reeds weinige jaren na 's dichters dood, hem stukken zijn toegeschreven, waaraan hij geen deel had. Kan het worden aangenomen, dat iemand een leerdicht zal hebben uitgegeven, dat eene bepaalde veroordeeling van eigen arbeid zoo onverholen uitsprak, wanneer de onderstelling zoo voor de hand ligt dat een interpolator zijne prulverzen aan Horatius heeft opgedrongen? Wij weten welke waarde Augustus hechtte aan de poëzij van Horatius. Zoude hij, en zijne tijdgenooten, werkelijk ingenomen zijn geweest met die opgesmukte en pretentieuse regels, die nu verwijderd worden? Laten wij gelooven, dat zij niet ontbloot waren van fijnen smaak.

Het zou vreemd geschapen staan met het hooggeprezen schoonheidsgevoel der ouden, als het zoo gemakkelijk ware hun werk te verbeteren. Even ongerijmd als het zou wezen, te meenen dat men met verwijdering der hinderlijkste fouten een kladwerk zou kunnen verheffen tot eene schilderij van den eersten rang, even ongerijmd is het geloof, dat men door wegschrappen alléén poëtische eenheid en waarheid zou kun-

nen scheppen. Daarbij beroep ik mij op het oordeel niet alleen van de kenners van Horatius, maar van allen die met goeden smaak en onbevangen oordeel eerst met den gezuiverden en daarna met den overgeleverden tekst kennis maken. Zoo het niet aannemelijk is, dat de geleerden der negentiende eeuw grooter dichters zijn dan Horatius, zal men verstandig handelen met te erkennen, dat Prof. Peerlkamp het regt begrip van de lyriek der ouden eene krachtige schrede heeft vooruitgeholpen.

Dr. S.A. NABER.

Het huisgezin van Si-Drono.

In het jaar 184. woonde in de dessa (dorp) Parono op Java, aan den voet van den berg Mer..., Si-Drono met zijne vrouw Sarina en eene dochter, hun eenig kind, Alima, een meisje van ongeveer tien jaren. Zij vormden een gelukkig gezin en genoten in rust en vrede hun eenvoudig leven. Si-Drono, die van zijne geboorte af daar gewoond had, was met de buren, die de kleine dessa opleverde, als met broeders en zusters bekend; zijn vader, die, even als hij, een landbouwer was geweest, had hem eenig geld nagelaten, waarmede hij de eenvoudige bamboezen woning kon herstellen en verfraaijen, toen hij met Sarina, de dochter van een landman uit een naburige dessa, trouwde. Behalve dat huis bezat Si-Drono ook nog een span karbo's (buffels), waarmede hij zijn sawah (rijstveld) bewerkte en die hij ook wel eens verhuurde. Zijne vrouw had een paar fraaije kleedjes en gouden kraboe's (oorversiersels) om zich bij feestelijke gelegenheden mede te tooijen. Zij mogten dus welgesteld heeten, en zonder in 't minst te pronken of te pralen, genoten zij toch in de dessa een zeker aanzien. Si-Drono koesterde dan ook de hoop, dat hij nog eens tot loerah (een dessa-hoofd, die regt heeft op een gevolg van een, of uiterlijk twee personen, en het toezigt heeft bij de verdeeling der velden en de inning der landrente) zou worden gekozen. Hunne dochter was de vreugde van hun leven, en hunne vlijt en spaarzaamheid hadden wel voornamelijk den bruidschat ten doel, dien zij aan Alima wilden medegeven, wanneer zij eens een gelukkig huwelijk voor haar zouden kunnen sluiten, hetgeen al binnen een jaar vier, vijf zou kunnen gebeuren. Alima was een lief kind, dat de liefde harer ouders ten volle verdiende; uit haar vriendelijk rond gezigtje met prachtige zwarte oogen, hare fijne handjes en kleine voeten, durfde men voorspellen, dat zij weldra tot

eene schoone jonge dochter zou opwassen, wie het aan minnaars niet zou ontbreken. Alima was 's morgens vroeg bij de hand en hielp hare moeder in de bezigheden voor de eenvoudige huishouding, en als zij haar naar den passer (markt) vergezelde, gekleed in een t'huis geweven kain (een kleedje bij wijze van rok omgeslagen) en badjoe (naauwsluitend over de knieën gaand jak), en met een slendang (sjaal) over hare tengere schouders geslagen, dan had Alima zekere deftigheid in haar voorkomen, waarvan zij zich ook wel scheen bewust te zijn; want hoewel zij zich eigenlijk nog wel had kunnen mengen in de spelen van de andere kinderen, was zij al vroeg ernstiger gestemd en voor dieper indrukken vatbaar, dan gewoonlijk bij kinderen tusschen tien en elf jaar het geval is.

Intusschen ging de tijd voort. Si-Drono, op zeer goeden voet zijnde met het dorpsbestuur, had het geluk bij de jaarlijksche verdeeling dezelfde sawah te behouden en niet bovenmatig hoog aangeslagen te zijn in de landrente. Sarina, zeer daarover tevreden, omdat zij wel wist dat haar goede man aan verdriet en teleurstelling geen weêrstand kon bieden, deed van haar kant haar best en was vlijtig bij haar werk. Maar over hare dochter was Sarina niet zonder zorg; sedert eenigen tijd toch toonde Alima zich minder lustig en opgeruimd. In plaats van zoo als vroeger altijd wat te vragen of te vertellen te hebben, zat zij lang sprakeloos de pitten van de kapok (katoen) uit te zoeken, of aan het spinrad te draaijen of te naaijen, en het ontging hare moeder niet, dat zij stiller en gedrukter scheen wanneer zij terugkwam van het een of ander werk, dat zij buitenshuis te verrigten had.

Eens toen Si-Drono met het vallen van den avond t'huis kwam, vond hij zijne Sarina, die hem aan den ingang van het erf opwachtte om hem over zeer gewigtige zaken te spreken. Op kleinen afstand achter het huis zetteden zij zich neder bij den waterput en Sarina vertelde haren man hoe zij al lang hunne beminde dochter had gadegeslagen, in de gedachte dat hare lusteloosheid misschien wel aan andere oorzaken dan ziekte was toe te schrijven, en als Si-Drono haar verhaal zou hebben gehoord, dan zou hij wel zien dat zij zich niet bedrogen had.

Sarina had dien morgen Alima uitgezonden naar eene vriendin om daar pisang (een melige zoete vrucht) te gaan halen. Het meisje blijft langer weg dan noodig was, en de moeder, voor eenig ongeval beducht, sluit hare woning en gaat, een zijpad langs de rivier volgende, hare dochter te gemoet. In de

nabijheid van den tuin der vriendin gekomen, verneemt Sarina een zacht gefluister, en door angst en nieuwsgierigheid gedreven, tracht zij door het welige groen, waarmede de pagger (heining van bamboe) om den tuin aan beide zijden digt begroeid is, heen te gluren. Tot hare ontsteltenis en verbazing ziet zij hare Alima daar staan, met neêrgeslagen oogen en zachte stem het woord rigtende tot een schoonen jongeling van nog geen zestien jaren oud, die haar bij de hand vat en haar bezweert, dat hij haar lief heeft als het liefste op aarde, dat hij haar slaaf wil zijn en dat het leven zonder haar geen waarde voor hem heeft. Alima geeft door hare woorden te kennen, dat zij hem gaarne zoo hoort spreken, maar zij weet niet wat hare ouders zullen zeggen en zij kan niet regt gelukkig zijn zoo lang zij hare liefde moet verbergen; want haar gevoel zegt haar, dat Kromo Dongso eigenlijk niet wel doet met haar nu al zoo lang te bespieden en dat die stille zamenkomsten hare ouders zullen mishagen. Kromo Dongso zweert, dat hij geen gelegenheid zal laten voorbijgaan om haren vader zijne liefde te openbaren, maar hij is ook vervuld met vreeze dat hij zal afgewezen worden, omdat hij arm is en nog veel en lang zal moeten werken eer hij een sawah heeft. Alima spoedt zich voort en Kromo Dongso, die de pisangs voor haar draagt tot waar ze buiten 't kreupelhout komen, verbergt zich in de struiken, om, onopgemerkt, zijne geliefde ten minste te kunnen nazien. Sarina, die in stilte getuige van dit voorval was, verborg zich toen de gelieven hun schuilhoek verlieten, maar kon Kromo Dongso toch niet misloopen. Zij verhaalt hem hoe zij gehoord heeft dat hij hare dochter van liefde heeft gesproken, en verwijt hem dat hij daardoor gehandeld heeft in strijd met de gewoonte, die, zoo als hij wel moest weten, eischt dat de ouders, en wel na voorafgaande onderhandeling, over de huwelijken hunner kinderen beschikken. Kromo Dongso smeekte vergiffenis, maar bekende zijne liefde voor Alima en verklaarde, dat hij zich voor altijd verwijderen zou, wanneer hare ouders haar niet aan hem ten huwelijk wilden geven, maar dat hij dan ook voor altijd rampzalig zou zijn. Daarentegen zou hij gaarne voor Si-Drono werken totdat hij Alima, die hij geen huwelijksgift kon aanbrengen, zou hebben verworven, en dag en nacht zou hij hen dienen, die zijn geluk in hunne handen hadden.

Nadat Si-Drono zijne vrouw had aangehoord, zeide hij dat deze zaak hem zeer teleurstelde; want hij had voor de schoone

Alima een man op het oog, die haar eer en aanzien zou schenken, den zoon van den petinggi uit de dessa Krambingan, maar hij had nog geen woord over die zaak gesproken. Hij vroeg dus aan Sarina wat zij over het aanzoek van Kromo Dongso wel dacht, die daarop ten antwoord gaf, dat zij, genoegzaam overtuigd dat Alima den jongeling had uitverkoren, geen bezwaren had tegen hare verloving met Kromo Dongso, dien zij van kindsbeen kende, daar hij van zijn vroegste jeugd altijd een speelmakker van Alima was geweest, en die zich voortdurend als een goed kind voor zijne ziekelijke moeder, met wie hij woonde, en later als een oppassend, werkzaam en dapper jongeling had laten kennen. Si-Drono, wien even als zijne vrouw het geluk van hun kind zeer ter harte ging, besloot daarom zijne toestemming te geven: maar de verloving zou eerst het volgende jaar met den Garebek Moeloed (het feest der geboorte van Mohammed) plaats hebben; tot zoo lang zouden de gelieven elkander niet zien. Toen Kromo Dongso deze gelukkige tijding vernam, kende zijne vreugde geene palen; van nu af was hij vlijtiger dan ooit, en als hij met zijn arbeid gereed was, dan naderde hij des avonds het huis zijner beminde Alima en zong haar liederen toe, waarin hij haar van zijne vurige liefde en onschendbare trouw, van hare schoonheid en aanminnigheid, van geluk en zaligheid sprak. En als hij daar vol hoop en liefde in de door duizenden sterren zacht en vriendelijk getemperde duisternis rondwaarde, trof zijne hand een bloemenkrans van melatti, door de fijne vingertjes van Alima zaamgeregen en door haar aan de takken van een geurigen kananga-boom vastgehecht. Voordat een kedasih (een nachtvogel, wiens treurig gefluit bij de Javanen als een slecht voorteeken wordt aangemerkt) zich kon doen hooren, legde Kromo Dongso zich dan neder op zijn baleh baleh (van bamboe vervaardigde rustbank), omstrengeld door de welriekende bloemen, waarin hij het beeld van zijne Alima terugvond.

Zoo ging de eene dag na den anderen voorbij. Kromo Dongso was Si-Drono getrouw ter zijde in zijn veldarbeid en ging menigmaal in diens plaats in de gouvernements-koffijtuinen zijn taak vervullen. Maar eens togen zij gezamenlijk naar die tuinen, want een nieuw stuk grond, hoog op den berg, moest ontgonnen worden om er nieuwe aanplantingen te doen. De controleur uit de afdeeling waaronder de dessa Parono behoorde, verwachtte den resident op zijn inspectiereis en wilde met zijn

nieuwen koffijtuin eer inleggen; de bevolking werd, onder voorwendsel van buitengewone omstandigheden, tot dubbele dienst geprest, en Kromo Dongso, die, uit dankbaarheid jegens zijn aanstaanden schoonvader, de taak wel alleen had willen verrigten, ging met hem, opdat hij des te eerder zou kunnen terugkeeren naar zijne dessa, zijn gezin en zijn eigen veld, dat juist nu zijne zorg zoo zeer vereischte.

Met wadoeng (een zware hakbijl) en parang (handzeissen) gewapend en voorzien van een ligmatje en een weinig proviand, gingen zij 's morgens vroeg op weg, maar kwamen niet voor laat op den middag aan het bosch, dat gedeeltelijk moest omgekapt worden, en waar zij arbeidden onder het opzigt van den wedono (districts-hoofd), die al zijn gezag deed gelden om het werk spoed bij te zetten.

Slechts zij, die de bosschen der keerkringslanden kennen, kunnen zich eene voorstelling maken van de moeite die het kost zich daarin een weg te banen. Struiken en gewassen van allerlei aard, waaronder vele kruip- en klimplanten, zijn zoo digt naast en in elkander gegroeid, dat het schier onmogelijk schijnt er door te komen; hier en daar komen plekken voor bedekt met glagah (een soort van gras 8 à 10 voet hoog), dat het uitzigt geheel en al beneemt, en niet dan na ongehoord veel inspanning komt men met bijl en mes door deze plantenmassa.

Zestig man waren daar aan het werk; de boedjang menoempang (de jonge ongetrouwden, waarbij velen die nog niet vast in een dessa gevestigd zijn) waren gemakkelijk door hunne ligthartigheid te onderscheiden van de mannen, die vrouw en kinderen in de dessa hadden t'huis gelaten; want bij zulk werk kunnen vrouwen geen dienst doen, zoo als wel het geval is bij den koffijpluk. De meeste der dien dag uitgekomen mannen waren te ver van hun huis verwijderd om 's avonds terug te keeren, en toen de nacht inviel staakten zij den arbeid en vereenigden zij zich in verschillende groepen om groote vuren, die zoowel tot het bereiden van hun eenvoudig avondmaal als tot wachtvuren dienden. Het maal bestond uit rijst in een bamboe gekookt, eenige stukjes dendeng (gedroogd en gezouten buffelvleesch) en wat Spaansche peper. Si-Drono en Kromo Dongso onderhielden zich over wat hun lief en waard was in de dessa Parono; en nadat de wachten verdeeld waren, die op het vuur moesten passen, spreidde ieder zijn matje, wikkelde zich zoo veel mogelijk in kains (want de nachtlucht, vooral op de

bergen, is zeer koel), en weldra was alles in diepe rust. Kromo Dongso wilde niet dat Si-Drono een wachtbeurt zou nemen, en zeide dat hij zooveel aan Alima te denken had, dat hij gaarne den helderen hemel met zijne tallooze sterren, of het flikkerend knappende vuur over haar wilde ondervragen: want de sterren waren gelijk aan hare schoone oogen en het vrolijk verwarmende vuur was het beeld van haar rein en liefdevol hart. Dat vuur zou hij goed onderhouden en zorg dragen, dat de rook de muggen verdreef en de vlammen de tijgers en ander gedierte op een afstand hielden: - voorzorgen die vooral op dat terrein noodzakelijk waren; want in de nabijheid van het bosch, waarin dien dag door omhakken en schoonmaken misschien wel het leger van een tijger verstoord was, had men alle reden daartegen op zijne hoede te zijn. En werkelijk bleek deze voorzorg niet overbodig; in het holle van den nacht toch werden alle slapenden wakker geschrikt door het welbekende en vreesselijke gebrul van zulk een boschbewoner, dat uit de verte uit het donkere woud als eene woeste bedreiging tot hen doordrong. Kromo Dongso naderde Si-Drono en vroeg hem: ‘Hebt gij zijne stem vernomen?’ (De Javanen zullen, uit een gevoel van vreesachtigen eerbied, nooit den naam van tijger uitspreken als er een in de nabijheid is.) ‘Ja,’ antwoordde Si-Drono, ‘ik ken zijne stem wel; zij vervult mij met ontzag en vrees, want gisteren, juist te middernacht, heb ik uit den klapperboom achter mijn huis het geluid van den kedasih vernomen en gij weet dit is onheilspellend.’ Maar Kromo Dongso zong een lievelingspanton, en bij het krieken van den dag was hij de eerste, die zich onder den nabijzijnden pantjoran (een watersprank in een goot van bamboe opgevangen) in het koele kristalheldere water ging baden. Reeds te half zeven was ieder aan het werk, waarbij zooveel vlijt werd aan den dag gelegd alsof er groot loon mede te verdienen was, terwijl het toch slechts Heerendienst betrof, waarvoor niets wordt betaald.

Toen het volle middag was en de zon hare brandende stralen loodregt op de vermoeide arbeiders nederschoot, begaf Si-Drono zich ter ruste onder de digte schaduw van een rijk bekruinden Randoe alas (een zwaren boom, die 50 a 60 voet hoog wordt), terwijl Kromo Dongso op kleinen afstand hun eenvoudig middagmaal bereidde. Op het oogenblik dat hij, hiermede gereed, de in pisang-bladen gelegde spijzen naar den boom zal dragen,

hoort hij een kort, door merg en been dringend vreeselijk gebrul, en te gelijk een akeligen wanhoopsgil, en ziet hij dat Si-Drono door een koningstijger, die hem in zijn dij gepakt heeft, wordt weggesleurd. Als een bliksemstraal schiet Kromo Dongso op het ondier toe, en slingert het met al zijn kracht zijn hakbijl in den kop, met dat gevolg dat de tijger zijn prooi loslaat en zonder langer bedenken op de vlugt gaat. Maar Kromo Dongso, in woede ontstoken, vervolgt het ondier, dat intusschen, door bloedverlies verzwakt, de kracht tot vlugten zelfs verliest, en eindelijk in doodsangst zich tegen zijnen in halve razernij verkeerenden vijand wendt, die met een moed en onversaagdheid, welke de bewondering van den dapperste verdienen, den sprong van den tijger te gemoet ziet en hem zijn kris (een soort van dolk, die ieder Javaan altijd draagt) in het hart stoot. De tijger had een zijner klaauwen in Kromo Dongso's linkerarm geslagen en hem daardoor in zijn val en stuiptrekkingen medegesleept. De overige Javanen schoten te hulp, maar Kromo Dongso, wiens wraak gekoeld was, dacht nu slechts aan Si-Drono en vergat zijn opengereten arm. De tanden van den tijger hadden in Si-Drono's dij eene vervaarlijke wond en zijne klaauwen op diens borst en been minder diepe, maar toch zeer bloedige sporen achtergelaten. De wonden werden gewasschen en zoo goed mogelijk verbonden; ieder hielp wat hij kon, en spoedig was een tandoe (een van bamboe zaamgestelde draagstoel of draagbaar) vervaardigd om Si-Drono naar zijne dessa en zijn huis te dragen, en de afgemaakte tijger, met de vier pooten zaamgebonden, werd als een zegeteeken medegevoerd. Het was alsof Kromo Dongso zijn wond niet voelde: zijn arm, met een paar hoofddoeken verbonden, scheen hem geen pijn te doen, en al zijne zorg was aan Si-Drono gewijd, die, ten prooi aan koorts en hevig lijden, in kommervollen toestand des nachts in zijne woning aankwam, waar Sarina en Alima hem met alle haar ter dienste staande middelen verpleegden. De toedragt van de zaak was binnen vijf minuten in kleuren en geuren bekend en Alima wist gelegenheid te vinden Kromo Dongso te prijzen om zijn moed, en hem te beduiden hoe, door dankbaarheid voor haars vaders behoud, hare liefde en bewondering voor zijn redder nieuwe wortels hadden geschoten.

Si-Drono bleef lang ziek en had veel pijn te verduren. De geneeskundige hulp, die hem kon verleend worden, was zeer

gebrekkig. De Javanen zijn in de geneeskunde weinig bedreven en hunne heelkunde staat op nog lager trap; de natuur is hunne voornaamste helpster, die in zulke gevallen, even als in alle andere, de grootste wonderen verrigt. Europesche geneeskundige hulp was slechts in de hoofdplaats, op 22 paal (ongeveer 7 uur gaans) afstands te vinden, en daar de lijder, alhoewel langzaam, beterde en de Javanen toch eigenlijk Europesche doctoren met zekeren weêrzin en argwaan bejegenen, bleef men, onder toepassing van koudwater-verbanden en eenige uit fijn gewreven planten verkregen smeersels, zijn volkomen herstel afwachten.

Intusschen brak de, door Kromo Dongso met zoo veel ongeduld verbeide, dag van het feest Moeloed aan, maar Si-Drono was mistroostig: hij kon niet gaan of staan en ook hij zou toch zoo gaarne het feest te Baroe Negoro hebben bijgewoond en den nieuwen regent zijne geschenken van kippen en vruchten ten blijke van hormat (eerbied) hebben aangeboden. Doch het was nu eenmaal zoo, en daar hij toch hoopte Kromo Dongso weldra zijn schoonzoon te kunnen noemen, vergunde hij dezen met Alima, die voor deze gelegenheid haar gelen zijden slendang zou dragen, en hare moeder, in gezelschap van eenige buren, naar het feest van den regent te gaan; gedurende hunne afwezigheid zou eene vriendin, bij wie de lust tot feestvieren vergaan was, hem oppassen.

Na eene wandeling van ruim drie uren kwamen de feestgangers te Baroe Negoro en vonden de passéban (een uitgestrekt plein met wringinboomen beplant, voor de woning van regenten en aanzienlijke hoofden) reeds bedekt met menschen, die van heinde en ver waren toegestroomd. Daar was een drukte en gewoel, een heen- en weêrgaan van voetgangers en ruiters; daar waren vlaggen en wimpels en overvloed van vruchten, bloemen en allerlei eetwaren in honderden warongs (stalletjes) tentoongesteld. De gammelan (Javaansche muziek) speelde lustig; en hoewel Javanen hunne vreugde niet door zingen en schreeuwen of ander misbaar aan den dag leggen, toonde het gewoel en gewemel toch duidelijk dat hier feest was, en Kromo Dongso was regt gelukkig, dat hij te midden van al die drukte zoo nabij zijne Alima mogt wezen, die aan de zijde harer moeder zich volkomen veilig rekende, onder de bescherming van een man, wien zelfs een tijger geen vrees aanjoeg. Daar sloeg de bedhoeg (groote trom) in de Moskee en een weinig later ver-

scheen op de trappen van dien tempel, aan het hoofd van een deftig gevolg, de regent, die onder de hem nagedragen statiepajong (zonnescherm) dwars over de passéban naar zijn dalam (paleis) ging. Statig wandelde de schoone jonge man, in feestgewaad uitgedost, tusschen de menigte door, die zich op zijn weg verdrong om hem eer en hulde te bewijzen. Zonder hierop veel te letten, sloeg hij zijne blikken toch vorschend ter zijde, en toen hij genaderd was tot de plaats waar Kromo Dongso met de zijnen zich naar voren hadden gedrongen, vertoonde zich een trek van aangename verrassing op zijn gelaat, en zijn vertrouweling, een hoofdmantri (secretaris), die eenige schreden achter hem aankwam, inwachtende, fluisterde hij dezen eenige woorden toe, met zijn duim iets aanwijzende. De stoet stelde zich weder in beweging en spoedig was de regent uit het gezigt der menigte binnen zijn dalam, waar een groot feestmaal voor vele genoodigden was aangerigt. Een paar uur later ontstond er groote beweging onder de massa menschen, die op de passéban hun vermaak vonden in spiegelgevechten van potsierlijk vermomde strijders: de gammelan werd luider en in versnelde maat geslagen en de goenoengans (groote schotels opgehoopt met spijzen) werden uit den dalam aangebragt. De penghoeloe (hoofdpriester) sprak daarover zijn zegen uit en liet toen de spijzen onder den kleinen man verdeelen. In verwonderlijk korten tijd had ieder zich een deel toegeëigend.

Tijdens de verwarring hierdoor onder den grooten hoop ontstaan, waar Kromo Dongso met zijn gezelschap en andere meer gegoeden zich buiten hielden, had een Chinees, die, behalve hoenders, vruchten en bloemen, ook een kooi met twee perkoetoet (tortelduifjes) droeg, zich een weg gebaand naar de plek, waar Alima met hare moeder en overige vrienden het feest aanschouwde. Den Chinees, gevolgd door den mantri, die kort te voren den regent vergezeld had, kostte het weinig moeite Alima's oplettendheid te vestigen op de perkoetoet, den lievelingsvogel van den Javaan, dien men in ieder huis aantreft. Kromo Dongso, ziende dat Alima in die diertjes behagen vond, had grooten lust ze voor haar te koopen, maar de kooi, fraai rood en blaauw geverwd en hier en daar met verguldsel getooid, zou, dacht de arme drommel, wel zoo duur zijn, dat hij die niet kon betalen. De Chinees vroeg acht gulden en beweerde, met de luidruchtigheid aan zijn ras eigen, dat het niet te veel was; vele der omstanders, waaronder ook de

mantri, bemoeiden zich met de zaak, en deze laatste beweerde, dat ƒ 6 eigenlijk genoeg was. De Chinees, den schijn aannemende alsof hij den mantri wilde believen, zou zich dan met dien prijs vergenoegen. Maar wat haatte dat alles den armen Kromo Dongso, die de kooi wel met ƒ 10 had willen betalen om het verlangen van zijne beminde Alima te bevredigen, maar slechts 80 duiten bezat en lang zou moeten werken, voordat hij de ontbrekende som kon betalen? De Chinees wist echter raad: hij zou de kooi en vogels afstaan op voorwaarde dat daarvoor de gele zijden slendang van Alima in pand zou blijven totdat de ƒ 6 betaald waren. Sarina verzette zich te vergeefs tegen dezen handel; want nu eenmaal in Alima de begeerte naar die kooi was opgewekt, werd die veeleer versterkt dan verzwakt door iedere tegenkanting, en Kromo Dongso, beschaamd over zijne armoede, had den moed niet haar in de vervulling harer wenschen te dwarsboomen. De ruil werd dus tot stand gebragt en de Chinees, die zich den naam en de woonplaats van Si-Drono had laten opgeven, verwijderde zich, gevolgd door den mantri, naar den dalam van den regent.

De dag was intusschen gevorderd tot toenggang goenoeng (hetgeen letterlijk zeggen wil: de zon rijdt op de bergen), omstreeks tusschen 4 en 5 uur na den middag, en de terugtogt naar Parono werd aangenomen, waar ieder weldra de rust vond, die na zulk een vermoeijenden dag dubbel welkom was.

Toen Si-Drono vernomen had op welke voorwaarde Alima in het bezit van die fraaije kooi was geraakt, toonde hij zich daarover zeer verstoord en bragt Kromo Dongso onder het oog, dat hij niet als een wijs man was te werk gegaan, want dat hij toch moest weten, dat een Chinees met in staat is zonder bijoogmerken een nadeeligen handel te drijven. Si-Drono was dubbel verdrietig, wijl hij door zijne ziekte in geldelijke ongelegenheid was en voor het oogenblik buiten staat de ƒ 6 te betalen voor den slendang, die wel ƒ 12 gekost had en dien Alima niet zoo ligtvaardig had moeten afgeven, daar het een sieraad was haar bij hare huwbaarheid geschonken. ‘En wat zult gij nu aanvangen’, vroeg hij aan Kromo Dongso, ‘om den Chinees te voldoen? Tijd om te werken hebt gij niet, sedert gij, nu ik door mijn zieke been moeijelijk gaan kan, voor mij het werk moet doen? Ach! ik ben zeer bedrukt en vol kommer.’

Kromo Dongso was uiterst verslagen, maar hij deed zijn

best dit te verbergen en den zieke moed in te spreken. Weldra zou een deel der djagong (maïs of Turksche tarwe), die aan het rijpen was, verkocht kunnen worden, en zij hadden nu pas twee dagen in de koffijtuinen gewerkt: het dorpshoofd zou hun vooreerst wel niet weder zoo bezwarende dienst opleggen en hij zou alles in orde brengen en de zorg verdrijven, die plaats moest maken voor vreugde bij zijn trouwfeest, dat nu nog maar op Si-Drono's herstel wachtte.

Maar Kromo Dongso rekende buiten den waard: de goede jongen had van de magt der dessa- en districtshoofden geene andere ondervinding dan voor zoover die heerendiensten regelde en politie hield. De eerste had hij nog niet toegepast gezien dan binnen de mate der bevoegdheid aan de Europesche regering ontleend, en met zekere matiging ten aanzien van zijn aanstaanden schoonvader; met de tweede kwamen hij en zijne vrienden in geen aanraking. Zijn geheele wereld lag binnen een kleinen kring: Alima, de sawah en de buffels, ziedaar alles waaraan hij te denken had, en hij was door zijn goeden aard en eenvoud van booze gedachten vrij. Geen wonder dus, dat hij geen kwaad vreesde en dat het niet in zijn hoofd opkwam arg en list te zoeken in de goedwilligheid, die de Chinees en de mantri hem te Baroe Negoro betoond hadden. Had hij de wereld en de menschen wat beter gekend, hij zou niet zoo gemakkelijk in den strik zijn geraakt, dien deze sluwe lieden, als handlangers van den regent, hem gespannen hadden. De regent, een jong mensch, die zijn vader, een rijk man van vorstelijken bloede, na diens overlijden, slechts weinige maanden geleden was opgevolgd, had de aangename vormen en in schijn de kalme waardigheid van zijn trotschen vader; maar inderdaad was hij driftig en hartstogtelijk, en al spoedig maakte hij van de aan zijn ambt verbonden magt misbruik, om aan zijne wulpsche en wellustige begeerten den teugel te vieren. Hierin werd hij voortgeholpen door lage en baatzuchtige vleijers, die de gelegenheid zochten om door kruipende dienstbetooning hunne eigen doeleinden te bereiken. De schoone Alima had het ongeluk gehad door hem te worden opgemerkt, toen zij, tijdens het feest te Baroe Negoro, vooraan in de rij der nieuwsgierigen gedrongen was, en haar gele zijden slendang was voor des regents gunsteling een gemakkelijk herkenningsteeken geweest, en had hem in staat gesteld om te voldoen aan den last, hem met een paar woorden opgedragen, om deze dewa (engel), zooals

de regent haar noemde, in het oog te houden. De mantri ging te rade met zijn vriend Ling-Bang-Sat, den Chinees door den onderpachter van het regt tot verkoop van amfioen als opzigter daar aangesteld, een man die uiterst bedreven was in alles wat betrekking had tot geheime diensten en de voldoening van lage driften voor zich zelven en voor degenen, wier magt en gunst hij vleide en najoeg. Niet alleen was het hem gelukt door middel van den duivenhandel de noodige bijzonderheden omtrent naam, beroep en woonplaats van Alima en hare familie te vernemen, maar reeds terstond had hij van de gelegenheid weten gebruik te maken, om Kromo Dongso aan zich te verpligten en daarin aanleiding te vinden om hem verder in zijne netten te verwikkelen.

Eenige weken na den afloop van het feest, op een dag waarop de regen, door een fellen wind voortgezweept, de aarde met eene algemeene overstrooming scheen te bedreigen, zat Kromo Dongso, in zijn armoedig hutje neêrgehurkt, een gevest voor een kris te snijden, toen de deur werd ter zijde geschoven en Ling-Bang-Sat druipnat binnentrad. ‘Het slechte weder is mij overvallen,’ sprak deze, ‘ik had hier eenige zaken te doen en wilde tevens u bezoeken om u te vragen of gij de ƒ 6 voor den slendang, dien ik in dezen bamboezen koker heb medegebragt, wilt betalen; gij behoeft er u echter niet over te verontrusten, want een der goendieks (bijzitten) van den regent, die den slendang toevallig gezien heeft, wil er wel ƒ 8 voor geven, en zoo kunt ge, als 't u overigens om 't even is, nog ƒ 2 contant krijgen, want ik zal geen renten of kosten rekenen.’ Kromo Dongso, hevig ontsteld op het denkbeeld dat Alima haar slendang niet zou terugkrijgen, smeekte den Chinees dat hij toch geduld zou hebben en vooral dat hij zich niet bij Alima of hare ouders zou vertoonen; hij was de schuldenaar en hij moest voor die ƒ 6 zorgen. Over eenige dagen zou de djagong rijp zijn en dan kreeg hij wat geld in handen. Ook had hij reeds eene kleine verzameling van snijwerk en hoopte dat op den aanstaanden passerdag te kunnen verkoopen. Een weinig geduld was dus alles wat hij vergde; want, zoo als te zien was, in zijn armoedig hutje was niets dat hij als onderpand in ruil voor den slendang kon aanbieden. ‘Och,’ zeide daarop de Chinees, ‘ik voed slechts den wensch u van dienst te zijn. Alhoewel ik zelf arm ben, kan ik nog wel wat wachten, en daar het nu toch zoo geweldig stormt en regent en ik, op uw verzoek, mijn voornemen om naar Si-Drono te gaan laat varen, kunnen

wij wel wat te zamen praten. Kook mij wat thee van djeroekbladeren (bladeren van den China's-appelboom), dan kan ik mijn kleêren terwijl laten droogen.' Kromo Dongso, door Ling-Bang-Sat's inschikkelijkheid gerust gesteld, vertelde hem alles wat hij weten wilde en hoorde met verwondering en groote ingenomenheid, dat deze hem in veel beteren toestand konde en wilde brengen dan waarin hij thans verkeerde. De Chinees wees hem op zijne armoede en spiegelde hem zijne toekomst als niet zoo heel voordeelig en genoegelijk voor; hij zou, eenmaal met Alima getrouwd, wel onder de geërfden in de dessa komen en een sawah krijgen, maar als de landrente verhoogd werd, dat zeker weldra gebeuren zou, vooral als hij vlijtig werkte en zijn grond verbeterde, dan zou hij misschien boven zijne krachten worden aangeslagen, want de wedono had strenge bevelen om de landrenten zoo hoog mogelijk op te voeren. Het zou daarom voor hem heel wenschelijk zijn dat hij naar Gandria ging, waar Ling-Bang-Sat's meester een stuk grond bezat, dat deze, op zijne voorspraak, wel tegen een kleine vaste som aan Kromo-Dongso zou willen verhuren. Daar was een veel beter huis, zoo goed ingerigt als hij maar denken kon, en de eerste behoefte aan geld was geen bezwaar: zijn meester was rijk genoeg om hem daarmede te helpen. Maar als Kromo Dongso het voorstel wilde aannemen, dan moest hij er vooral niet over spreken met Si-Drono, die er zeker veel bezwaren tegen zou maken, omdat hij dan weder voor zijne heerendiensten alleen zou staan, en eerst als hij de zaak te Gandria zou hebben onderzocht en de piagem (huurbrief) opgemaakt zou zijn, mogt hij er met zijne vrienden over spreken. Kromo Dongso, reeds half overgehaald door de schitterende toekomst welke de Chinees niet aarzelde hem van Gandria te voorspellen, wist intusschen niet welke uitvlugt hij zou bedenken, om zich twee of drie dagen van Parono te verwijderen.

Ling-Bang-Sat nam op zich hem daartoe een voorwendsel te verschaffen, en nadat hij zijne plannen met de helderste kleuren voor de opgewonden verbeelding van den verliefden Kromo Dongso had afgeschilderd, liet hij hem met zijne schoone droomen voor de toekomst alleen en wilde niet, dat hij hem een eind weegs zou begeleiden; de storm en de regen waren bedaard, hij kon zijn weg heel goed vinden en bovendien was het beter, dat niemand uit de dessa hen zamen zag. Het onweder, dat gedurende vier of vijf uren gewoed had, was nu op-

gevolgd door stilte en heerlijk afgekoelde lucht; maar de kleine wegen waren bijkans kleine rivieren geworden, en Ling-Bang-Sat, na eenigen tijd op die voetpaadjes voortgesukkeld te hebben, zocht zich den kortsten weg naar het breede pad, den hoofdweg der dessa, en ging dwars door een veld, waar de door den storm ter neêr geslagen djagong hem het gaan over den doorweekten grond gemakkelijk maakte. Het was Si-Drono's veld, waar de rijpende djagong, die zoo veel beloofde, nu verslagen lag en door den Chinees vertreden werd.

Geen vijf dagen waren sedert verloopen of Si-Drono kreeg parentah (bevel) om naar Pembéjan te gaan, ten einde te werken aan de herstelling van een brug, die tijdens het laatste onweder door een bandjer (watervloed) was vernield geworden. Die brug was heel ver van Parono, en Si-Drono, die steeds aan zijne wonden leed, kon onmogelijk zoo ver gaan; bovendien was hij zeer ontmoedigd door de schade, die de storm in zijn djagong-veld had aangerigt, en ter naauwernood lieten zijne krachten hem toe, door het omgevallen gewas op te beuren en met steunsels te schragen, nog zooveel mogelijk voor den oogst te redden. Kromo Dongso was bereid zijn bagéjan (aandeel) in het werk aan die brug op zich te nemen, hoewel het hem verdroot, dat hij daardoor alweder werd afgetrokken van zijn eigen bezigheden, zoodat het hem onmogelijk werd eenig geld te verdienen. Toen hij 's morgens vroeg op weg ging naar het werk, dat hem zeker weder drie dagen van zijn vrijen tijd zou rooven zonder dat eenig loon hem ten deel viel, was hij eenigzins mistroostig. Alima had hem een treurig tafereel van haars vaders neêrslagtigheid opgehangen, en het was alsof nu met iederen dag nieuwe belemmeringen zich plaatsten tusschen hunne vurigste wenschen en dier vervulling. Nadat hij ruim een half uur geloopen had, werd hij aangeroepen door eene bekende stem, en weldra was hij ingehaald door Ling-Bang-Sat, die hem nu mededeelde dat het bevel aan Si-Drono, om aan een brug te gaan werken, slechts eene list was: men wist genoeg van Si-Drono's toestand en had begrepen, dat het bagéjan aan Kromo Dongso zou worden opgedragen, die zoodoende gelegenheid kreeg naar Gandria te gaan, zonder dat zijn afwezigheid opzien zou baren. Daar aangekomen werd alles aan den niets kwaads vermoedenden Kromo Dongso zoo voorgespiegeld alsof hij met dat stukje land, geholpen door Tan-Boe-Soek, den onderpachter van de amfioenkitten (verblijven waar de amfioen-

schuivers zich aan hun verderfelijk genot overgeven), een leven vol geluk en voorspoed zou te gemoet gaan. Het bamboezen huisje was betrekkelijk weelderig voor een jong paar menschen; het huisraad, dat er was, kon er blijven en was in den huurprijs meêbegrepen. Kromo Dongso kreeg bovendien nog ƒ 40 te leen voor het aanschaffen van het noodige landbouwgereedschap, en als het op ploegen aankwam, dan zou Tan-Boe-Soek hem zijne karbo's bijna voor niets verhuren.

Verblind door al het schoone, dat hij zich in zijn jeugdige onbezonnenheid van de verwezenlijking dezer fraaije plannen beloofde, en vooral door de hoop dat hij daardoor zijn huwelijk met Alima zou verhaasten, nam hij gretig de voorstellen en de ƒ 40 aan, en verbond zich, ten overstaan van getuigen, die zich gereedelijk aanboden, al de gestelde voorwaarden te zullen naleven. Daarop werd een rijkelijke maaltijd gehouden en Kromo Dongso bragt een nacht vol zoete droomen door onder het dak, waar weldra, volgens den wensch van zijn hart, Alima hem het hoogste genot van dit leven zou schenken.

Den volgenden morgen ging Ling-Bang-Sat met den nieuwen huurder van Gandria over Baroe Negoro naar Parono terug. Te Baroe Negoro moest hij, op aanraden van Ling-Bat-Sat, bij diens vriend Tjap-Loem-Poer maar vast koopen wat hij noodig had. Wel vond Kromo Dongso dat alles hem duur werd aangerekend, doch Ling-Bang-Sat had weinig moeite het den opgewonden jongeling naar den zin te praten, en in zijn ongeduld om Alima deelgenoote te maken van zijne plannen en vooruitzigten, was hij niet zeer naauwlettend in het besteden der geleende ƒ 40, waarvan hem te naauwernood ƒ 7 in handen bleven. Ook deze ƒ 7 wilde Ling-Bang-Sat hem nog doen besteden aan waren uit de kraam van zijn vriend, doch Kromo Dongso was daartoe niet te bewegen, want hij begeerde bovenal den gelen zijden slendang terug te krijgen, waarmede hij, als ware het een zegeteeken, bij zijne vrienden wilde t'huis komen. Immers was Si-Drono over het verpanden van dien slendang zoo verdrietig geweest en had hij het als een voorteeken van ongeluk en naderenden tegenspoed beschouwd. Aan zijn begeerte werd voldaan, maar toen hij, te huis gekomen, aan Si-Drono berigt gaf van hetgeen hij de twee vorige dagen gedaan had, kon noch slendang, noch wat ter wereld ook, den toorn en de droefheid doen bedaren, waardoor Si-Drono overmeesterd werd. ‘Wat hebt gij begaan, ongelukkige!’ barstte hij uit; ‘was ik dan uw vriend

niet, dat gij u, zonder mij te raadplegen, in de armen van Chinezen werpt, die nog nooit anders dan ongeluk en ellende over onze landgenooten hebben gebragt? Geloof niet, dat gij er de vervulling uwer wenschen door zult verhaasten, want, voorwaar! mijne dochter zult gij nu niet hebben.' Noch de bedaarde toespraak van Sarina, noch het schreijen van Alima, noch de redeneringen van Kromo Dongso, die maar niet kon inzien waarom Si-Drono zoo verbitterd was tegen menschen die hem zoo veel goedwilligheid hadden betoond, vermogten iets, en er moest een geheele dag verloopen, voordat Kromo Dongso, die intusschen met de vrouwen zijne plannen besproken had, Si-Drono onder de oogen mogt komen. 'Gij moogt wel naar uw landgoed gaan, Sendiko (mijnheer),' zeide Si-Drono hem toen met bitterheid, 'en als het u daar maar half zoo goed gaat als ge u verbeeldt dat het gaan zal, kom dan over drie maanden hier terug; wij zullen dan vernemen of het zoo gemakkelijk gaat, maandelijksche huur van het land en rente van het geleende geld te betalen, en of de Chinezen voor u zoo vriendelijk zullen blijven als ze thans schijnen. Mijn goede Kromo Dongso, er is groote vreeze in mij over uw toekomstig lot: zij zoeken uw en mijn ongeluk. Maar ga in vrede. Alima blijft bij ons. Allah! Allah! wie weet wat ons boven het hoofd hangt!'

Intusschen werd de regent te Baroe Negoro het talmen moede. Hoe meer zijn geduld beproefd werd, des te meer gloeide hij van begeerte naar de bekoorlijke jonge dochter, wier schoonheid door een enkelen aanblik zich van al zijne zinnen had meester gemaakt, en dagelijks drong hij er bij zijn gunsteling op aan, dat hij toch een middel zou bedenken, waardoor de beminnelijke Alima als van zelve in zijne armen zou worden gevoerd. De mantri, die koel berekenend te werk ging en uit eigen ondervinding wel wist, hoe hartstogtelijke begeerten heviger worden, naarmate zij hinderpalen ontmoeten en hare bevrediging verschoven wordt, had toch ook zijn eigen doel te bereiken, en terwijl hij den schijn aannam van slechts op de voldoening van zijns meesters wenschen bedacht te zijn, prikkelde hij veeleer diens verkeerde neigingen, en wees hem, laag vleijend, op zijn magt en grootheid, waardoor het hem slechts een woord behoefde te kosten om het voorwerp zijner begeerten aan haar ouderlijk huis te doen ontvoeren. Hij wist wel, dat de regent, hoe trotsch en aanmatigend ook, toch bevreesd was

voor openbaar schandaal en tot zulk een maatregel niet zou overgaan. Als hij dan op het oogenblik dat zijns meesters ongeduld ten top was gestegen, alles tot welslagen van zijne booze plannen zou gereed hebben, dan hoopte hij voor zich allerlei voordeelen te bedingen, zijn nederige betrekking van mantri tegen eene hoogere te verwisselen, misschien wedono te worden en, wie weet het? in vervolg van tijd zijnen meester, voor wien hij thans in het stof kroop, door welberaamde listen en lagen, ten slotte den voet te ligten.

Alle nachten was deze slimme mantri bij zijn meester op wacht, die hem dan over Alima ondervraagde, van wie de mantri altijd iets wist te verhalen, daar hij haar sedert maanden zoo veel mogelijk liet bespieden. Hij gaf dan breedvoerig verslag van den voortgang zijner kuiperijen, die al spoedig op den totalen ondergang van Si-Drono en het schadeloos maken van Kromo Dongso moesten uitloopen. Tan-Boe-Soek, de onderpachter van de amfioenkitten, was zijn getrouwe bondgenoot en diens plan kon niet falen: Kromo Dongso zou nimmer zijn huur van Gandria, nog veel minder zijn geleend geld met de renten kunnen betalen; want behalve dat er hard gewerkt moest worden om den grond, die door een vorigen huurder slecht verzorgd was, goed te maken, ging Kromo Dongso nog wel eens voor Si-Drono werken, die, steeds sukkelende aan zijne wonden, van dag tot dag naar geest en ligchaam en ook in hulpmiddelen achteruitging.

De plannen van den mantri gelukten maar al te wel. Kromo Dongso moest weldra een deel zijner gereedschappen verpanden voor een tiende van hetgeen hij er voor betaald had. In zijn dringenden nood zou hij ongetwijfeld hulp gezocht hebben bij Si-Drono, wanneer die middelerwijl niet zelf in nog noodlottiger omstandigheden geraakt en in eene moedelooze droefgeestigheid vervallen was, die Tan-Boe-Soek tot zijn voordeel wist aan te wenden, door langs slinksche wegen den armen man tot amfioenschuiven te verlokken. Onder voorwendsel dat de uitwendige obat (geneesmiddelen) niet hielpen, werd hem door eene oude doekon (doctores), handlangster van Tan-Boe-Soek, de opium toegediend, welks verdoovende uitwerking hem voor pijn en smart ongevoelig maakte, en binnen kort was de goedhartige, maar uiterst zwakke Si-Drono een dagelijksch bezoeker van de amfioenkit. Zijne karbo's werden verkocht, al zijn have en goed werd verpand en zijn veldarbeid, dien hij ten gevolge van

zijn zieke been reeds lang slechts gebrekkig had kunnen waarnemen, werd geheel en verwaarloosd. Sarina en Alima deden al het mogelijke om de ellende, die zij te gemoet zagen, af te weren. Maar de man, die altijd door zijne vriendelijkheid en zachtzinnigheid voor vrouw en dochter had uitgemunt, was nu bitter en onverdraagzaam. Zijn ligchaamskracht raakte uitgeput, en zoodra hij niet meer onder den invloed van den amfioen was, gevoelde hij dagelijks meer smart en kwelling, die hij dan weder door tot het moordend heulsap terug te keeren voor een wijle zocht te verdrijven. Menig voorwerp dat in zijn huis, hoe eenvoudig ook, tot gemak en sieraad gediend had, was allengs daaruit verdwenen, en zelfs de bontverwige kist met kleederen van Sarina en Alima was in handen van Tan-Boe-Soek overgegaan. En als nu Si-Drono in zijne geplunderde woning bij zijne arme vrouw en dochter neêrzat, klaagde hij op hartverscheurende wijze over zijn ongelukkig lot, gaf daarvan de schuld aan Kromo Dongso, en kon in verblinde woede uitvaren tegen de vrouwen, als deze de verdediging van Kromo Dongso op zich namen. Slechts hoogst zelden kon deze laatste zich van Gandria verwijderen en dan nog maar ter sluiks met Alima en hare moeder eenige oogenblikken zamen zijn. Treurig zaten zij dan bij elkander, en hoewel Kromo Dongso, sterk door zijne liefde voor Alima, den moed niet verloor, was hij toch zelf in een te benarden toestand om de toekomst niet zeer donker in te zien. Al zijn gewas was reeds terwijl het nog te velde stond voor schuld aan Tan-Boe-Soek verbonden, en zijn oogst zou regtstreeks naar de goedangs (schuren) van den schuldeischer worden gebragt.

Toen het na verloop van eenigen tijd zoo ver gekomen was dat de oogst was afgeloopen en ontoereikend bevonden tot voldoening der schuld, werd Kromo Dongso om betaling van het ontbrekende aangesproken, vervolgens gedagvaard en ten slotte tot gijzeling veroordeeld.

De mantri wist deze noodlottige tijding spoedig ter kennis van Alima te brengen, en voorts zoodanige maatregelen te nemen, dat zij zich niet zou kunnen onttrekken aan de inblazingen van zijne handlangers, die haar moesten bewegen raad en hulp te gaan zoeken juist bij hem, die het op haar verderf had toegelegd. Al het leed en verdriet dat haar getroffen had en waardoor de vreugde van haar leven met volkomen vernietiging was bedreigd, scheen nu gering in vergelijking met de grenzelooze smart, die zich op het vernemen van deze

vreeselijke gebeurtenis van haar meester maakte. Vertwijfeld wierp zij zich in de armen harer moeder en klaagde daar vol angst en kommer over het lot van haren geliefden Kromo Dongso, haar hoop, haar leven! Wat zoude er nu van hem worden, van hem die altijd, vol ijver en moed bij zijn onverpoosden arbeid, in de gedachte aan haar kracht en steun vond? Al zijn vlijt, al zijn werken was nu vruchteloos; aan al hunne verwachtingen was plotseling de bodem ingeslagen en hij, de goede, dappere, altijd werkzame jongeling werd nu gevangen gehouden; hij zou van droefheid en harteleed sterven, en wat zou er dan van haar en hare moeder worden, bij den treurigen toestand, waarin zij door de ziekte van haren vader en de armoede, die in hun huis was, geraakt waren? ‘Is er dan geen redding mogelijk? zijn er geen middelen te bedenken, waardoor hij zijne vrijheid kan herkrijgen?’ riep het arme kind, terwijl zij aan de zijde harer moeder dreigde neêr te storten. Sarina, die, even als hare dochter, al het verpletterende van deze gebeurtenis gevoelde, smeekte haar dat ze toch bedaren zou, en vooral dat zij zou zorgen dat haar vader, zoo hij het nog niet gehoord had, bij zijne t'huiskomst niets van de zaak vernam. Zij beloofde, als Alima wilde bedaren, dat zij zou trachten iets te bedenken, waardoor men den ongelukkigen Kromo Dongso kon te hulp komen. Diep geroerd ging daarop Sarina naar buiten. De persoon, die aan Alima het akelige nieuws had medegedeeld, sprak ook haar over het ongelukkige geval en raadde haar, dat zij met hare dochter naar Baroe Negoro zou gaan om bij den regent over Tan-Boe-Soek te klagen, daar deze in de zaak der huur van Gandria den huurder misleid had en hem bovendien schandelijk had bedrogen in den aankoop van gereedschappen, waarbij Ling-Bang-Sat hem de behulpzame hand had geboden. De regent werd door deze persoon als een hoogst regtvaardig en genadig heer en meester afgeschilderd: hij zou ongetwijfeld, als hij de ware toedragt der zaak kende, aan de bede van de bruid van Kromo Dongso en hare moeder gehoor geven, hem in vrijheid stellen en bovendien hem nog van het nadeelige huurcontract ontslaan. Zij moesten maar hoe eer hoe beter gaan, want door talmen kon veel verloren worden. Het was toch bekend dat Si-Drono in de betaling zijner landrente achterlijk was, en de regent verschoonde niet ligt zulke verzuimen en de wanordelijkheden waaruit ze voortkwamen. Men zou dan ook wel doen met maar stilletjes te vertrekken en Si-Drono, die nu toch niet

te huis was, van de zaak onkundig te laten; het was immers mogelijk, dat men zelfs weder terug kon zijn, vóórdat hij de afwezigheid der vrouwen zou hebben opgemerkt. Sarina stond verbaasd, dat deze persoon, dien zij niet kende, zoo wèl van alles wat haren man betrof onderrigt was. Het deed haar leed een vreemdeling te hooren zinspelen op het verval waarin haar eertijds zoo deugdzame, nog steeds door haar beminde man geraakt was. Maar er was niet veel tijd om over die zaken na te denken; want de vreemdeling, die zoo bemoedigend raad gaf, en die Sarina had aangeboden haar naar Baroe Negoro, waar hij zelf juist heenging, te vergezellen, beweerde geen tijd tot wachten te hebben. Alima was haastig gereed, maar nu was zij niet fraai uitgedost; al hare sieraden en kleinoodiën waren al lang den weg gegaan van haar zijden slendang, en daar de termijn voor de inlossing reeds verstreken was, mogt zij niet hopen die tooisels ooit te zullen wederzien.

Even als van den opium, zijn de Chinezen ook de pachters van de pandjeshuizen, en zij maken van die gelegenheid om de Javanen te bedriegen en te verarmen duchtig misbruik.

Vol ontsteltenis en ten zwaarste beangst door een somber voorgevoel van naderend onheil, verlieten de vrouwen hare woning, waarin geen andere voorwerpen waren overgebleven dan een baleh-baleh en een paar matjes, waarbij een mand met gekookte rijst en wat groente was neêrgezet, voor het geval dat Si-Drono, als hij terugkwam, zou verlangen te eten: de arme man at bijna niet meer, sedert hij aan den opium verslaafd was. Alleen de hoop dat zij, door zich aan de voeten van den regent te werpen, bevrijding en hulp voor Kromo Dongso, aan wiens bescherming zij nu meer dan ooit behoefte gevoelden, verkrijgen zouden, gaf haar kracht tot het overhaast en gewaagd plan. Sarina voelde zich beklemd door een angstig voorgevoel van gevaar voor hare schoone dochter, dat zich echter in geene bepaalde vormen kleedde; maar Alima dacht over niets anders dan de smart van Kromo Dongso over zijne gevangenschap en het geluk en de vreugde, die zij zich van zijne bevrijding beloofde.

Nog vóór den avond kwamen de reizigers te Baroe Negoro. De geleider scheen zeer wel bekend met eenige der vele menschen, die tot de huis- en hofhouding van een rijken regent behooren; althans door zijne tusschenkomst werd aan de vrouwen een verblijfplaats aangewezen, waar zij te wachten hadden

tot zij voor den regent zouden mogen verschijnen. Buiten de openbare audientie was het aan niemand, zonder speciale vergunning, geoorloofd hem te naderen. Zijn gunsteling, de mantri, die intusschen uit eene naburige pendoppo (vierkant, eenigzins verheven, aan de zijden open gebouw) geroepen was, beloofde aan Sarina, haar en hare dochter zoo mogelijk nog dien avond toegang tot zijn heer te zullen verschaffen; in ieder geval konden zij binnen de muren van zijn paleis overnachten.

Daar zaten die moeder en dochter ongeduldig het oogenblik te verbeiden, waarin zij den man zouden onder de oogen komen, van wien zij hulp en redding verwachtten. Sarina verontrustte zich zeer over haar man en beklaagde er zich over bij hare dochter, dat zij niet eenig teeken had achtergelaten waardoor rede of verklaring van hare afwezigheid kon gegeven worden: het werd nu al laat en bovendien was zij van hare groote wandeling vermoeid, zoodat de nacht zou moéten verloopen, eer zij kon teruggaan. Alima wilde haar troosten en opbeuren door de hoop, dat zij den volgenden morgen vroeg met Kromo Dongso naar Parono zouden terugkeeren. Nog sprak zij, toen in het duister, door eene opening in den bamboezen wand tegenover den ingang van het vertrekje, eene zachte vrouwenstem werd vernomen. ‘Komt hier,’ fluisterde de stem; ‘gij zijt Sarina en Alima van Parono, niet waar? Nu dan,’ ging de stem voort, ‘ik weet alles. Het is niet ver van hier dat Kromo Dongso gevangen zit; ik heb hem niets kunnen zeggen van het gevaar, dat u dreigt; aan ontvlugten is thans voor hem niet te denken; men is uiterst waakzaam bij zijne gevangenis. Alles wat mij lief is, zou ik willen geven om hem te doen ontsnappen; hij zou mij dan bloedig wreken op dien ellendigen mantri, die, nadat hij door allerlei listen mijn man tot dobbelen en amfioenschuiven verleid, hem van alles wat wij bezaten beroofd en eindelijk hem tot een dief gemaakt had, ook nog onze dochter, een lief kind van dertien jaren, begeerde. Dit was echter te veel: wij wisten haar aan zijne vervolgingen te onttrekken door haar in de dessa Wonogirie uit te huwelijken; maar toen heeft de mantri mijn man als ketjoe (roover) aangeklaagd en hij is door het geregt der Hollanders verbannen en waarschijnlijk nu al dood. Er gebeuren booze dingen in Baroe Negoro, en men zegt dat onze Adhipatti daarin de hand heeft. Ik kom u daarom waarschuwen; mijn hart dorst naar wraak en ik heb gezworen deze negerie

(landstreek, woonplaats) niet te verlaten, vóórdat daaraan voldaan is. Verlaat uwe dochter geen oogenblik, Sarina! Ik zend Rono Tirto, mijn twaalfjarigen zoon, te paard naar Parono, en vóórdat het morgen middag zal zijn, hoop ik mijn wraak gekoeld te hebben in het bloed van den mantri, dat kind des duivels. Ik moet voort; maar hier, Alima! neem dit pakje; bewaar het: het is meer waard dan het leven.' Zij, die zoo gesproken had, trok ijlings hare hand door de opening in den wand terug en was daarmede spoorloos verdwenen, moeder en dochter ter prooi latende aan de grootste verwondering en angst. Zij wilden vlugten.... maar de mantri, door twee njahis (vrouwelijke bedienden in een dalam) gevolgd, kwam haar zeggen, dat zijn meester haar zou ontvangen. Alima klemde zich vast aan hare moeder, en sidderend volgden zij den man die haar zoo even als de verfoeijelijkste bedrieger was afgeschilderd.

De regent zat in zijn binnenvertrek, waarin eene kleine lamp slechts weinig licht verspreidde. Hij hoorde de klagten en beden van Sarina, die smeekte om vrijheid voor Kromo Dongso, den bruidegom harer dochter, den braven jongeling, die haar man aan de klaauwen van een tijger had ontweldigd, en die, nu ziekte en ongeluk over hen waren gekomen, hun eenige hoop en toeverlaat was; de Chinees Tan-Boe-Soek had hem in het ongeluk gestort en zij bad om hulp en redding van haren heer. Het antwoord was dat Kromo Dongso krachtens een vonnis gevangen zat, dat daaraan moeijelijk iets te veranderen was zoolang de schulden niet betaald waren, maar dat de zaak morgen nader zou onderzocht worden; men zou doen wat men kon en moeder en dochter moesten nu maar met de njahis naar haar nachtverblijf gaan, want zij zouden wel rust noodig hebben.

Door deze vriendelijke woorden eenigzins bedaard en geruster geworden, lieten moeder en dochter zich in de duisternis bij de hand leiden en sprakeloos volgden zij den onbekenden weg. De deur van een steenen bijgebouw werd geopend, en bij het licht dat naar buiten straalde, herkende Sarina den mantri, die, zoodra zij het vertrekje was binnengetreden, de deur achter haar sloot.

Alima hoorde hare moeder gillen, maar werd voortgesleurd in de armen van hem, bij wien zij hulp en redding voor Kromo Dongso had gezocht.

Sarina, die wanhopende pogingen gedaan had om aan hare gevangenschap te ontkomen, was eindelijk, uitgeput door ligchamelijke vermoeijenis en onbeschrijfelijk zielelijden, op den grond gestort. In den morgen van den dag, die op dezen vreeselijken nacht volgde, werd zij door het openen der deur uit hare geestverdooving opgewekt. Naauwelijks ziet zij den toegang tot haar verblijf ontsloten, of plotseling en als waanzinnig snelt zij naar buiten, den mantri, die de deur voor zich had opengestooten, voorbij, en door dezen gevolgd ijlt zij voort tot midden op de passéban, waar het volk dat ter markt gaat verward uiteenstuift, onder het geroep van ‘Amok! Amok!’ Juist wilde de mantri haar in de loshangende haren grijpen, toen hem een kris in het hart werd gedreven, waardoor hij levenloos ter aarde stortte. De razende amokspuwer keerde nu zijne woede tegen de vrouw, tot wier hulp met lansen en zwaarden gewapende mannen toeschoten, maar te laat om haar te redden. Als door den bliksem getroffen, staarde Sarina den moordenaar aan; in doodsangst gilde zij: ‘Si-Drono!’ en met wonden overdekt viel haar lijk naast dat van den mantri. Nog verscheidene personen werden door den dollen amokspuwer verwond, maar spoedig bezweek hij zelf onder de punten der lansen, die van alle zijden op hem werden gerigt.

Op de overwinning door den regent behaald, volgde een ander tafereel even walgelijk als ontzettend. Bij het ontwaken vond hij aan zijne zijde het lijk van de schoone Alima, door kramptrekkingen en afzigtelijke gelaatsverwringingen deerlijk verminkt. Met de vastbeslotenheid aan haar ras eigen, wanneer het tot uitersten komt, had zij den inhoud van het papiertje, haar dien avond toegereikt, ingenomen en het snel werkend vergif had haar voor altijd van de monsterachtige liefkozingen des wellustelings bevrijd.

Heel Baroe Negoro was door het amok in vreeselijke opschudding: men kende den amokspuwer niet, noch de vrouw die hij vermoord had; men vroeg elkander links en regts, in de hoop iets naders over de aanleiding tot deze akelige gebeurtenissen te vernemen. Maar zoo er al waren die vermoedden dat het alles in verband stond met de drukte die in den dalam van den Adhipatti heerschte, waar, volgens het gerucht, iemand plotseling gestorven was, er was toch onder het volk niemand die zijn vermoeden durfde uitspreken. Vrees voor de magthebbenden, meer dan eerbied, heeft de Javanen het zwijgen geleerd. - Terwijl de menigte zich om de lijken ver-

zamelde en alles wat leven had, door schrik bevangen, in verwarring naar buiten liep, werd Kromo Dongso, die in zijne gevangenis van al het geweld en getier genoeg vernam, om te begrijpen dat ongewone zaken voorvielen, door zoodanige ontsteltenis en dolzinnigen angst aangegrepen, dat hij als verwoed op de nu onbewaakte zwakke deur zijner gevangenis aanviel, waardoor deze uit hare voegen begon te wijken, en bij een tweeden aanval, ware die noodig geweest, zou bezweken zijn. Maar de vrouw die den vorigen avond Sarina voor naderend onheil gewaarschuwd had, kwam juist den gevangene te hulp en wist de geschokte deur los te krijgen. Zij wenkte Kromo Dongso dat hij haar volgen zou. In den pagger achter aan het erf van den Adhipatti was eene opening waar beiden doorslopen, en daar, tusschen de struiken verscholen, verhaalde zij aan den ongelukkigen Kromo Dongso de heillooze voorvallen van de laatste twintig uren, en verzweeg daarbij niet, dat zij, in de hoop van zich op den gehaten mantri te wreken, haar zoon te paard naar Si-Drono gezonden had om hem tot wraak en bloeddorst aan te vuren, door hem te verhalen dat zijne vrouw en dochter hem op aanzoek van den mantri verlaten hadden. Haar zoon had zijn paard aan den ziekelijken Si-Drono geleend, hem bovendien nog geld gegeven om amfioen te koopen en... het treurspel was afgeloopen: zij was gewroken, maar Kromo Dongso had alles verloren wat hem lief en waard was. Als een waanzinnige sprong hij van den grond op; het woord amok zweefde hem op de lippen, hij tastte naar zijn kris... maar ook die had hij niet meer. Verplet stond hij een oogenblik zijn ongeluksbode aan te staren, keerde zich toen zwijgend van haar af en ging op weg, zonder te weten waarheen. Twee dagen later werd zijn lijk opgehaald uit den put achter het huis van Si-Drono in de dessa Parono.

De geruchten van het voorgevallene te Baroe Negoro, waarbij ook wel het een en ander uitlekte dat niet tot lof en eer van den Adhipatti strekte, bereikte de hoofdplaats, en de resident van M... liet zijne komst te Baroe Negoro, met het doel om naar die zaak onderzoek te doen, aankondigen.

Het gold hier eene netelige zaak. De Hollandsche regering steunt, bij de uitoefening harer magt over het Javaansche volk, op de voorname inlandsche hoofden, wier rang en gezag zij in hunne respectieve familiën erfelijk verklaard heeft, en het was daarom dat aan alle residenten werd aanbevolen met die

hoofden om te gaan als met jongere broeders en hen door inschikkelijkheid te vriend te houden. Zij toch zijn bij uitnemendheid de geschikte personen om door misbruikte adats (gewoonten, onbeschreven wetten) die slaafsche onderwerping der Javanen te handhaven, die ons gelegenheid geeft met hen en hun land te doen wat wij goed vinden.

En zoo gebeurde het ook te Baroe Negoro, dat den resident op zijne vragen naar de oorzaken van de droevige gebeurtenissen, die hem ter oore gekomen waren, door den regent gerapporteerd werd, dat een man uit eene naburige dessa, die al lang een slecht leven had geleid, oorzaak was van al de wanorde, die er had plaats gevonden; dat de zaak voor 't overige nog in onderzoek was; dat de dood van den mantri hem zeer getroffen had; dat er verder ten hoogste vier of vijf menschen gedood en eenige andere meer of min gewond waren, en dat nu alles weder rustig was. De resident beval den regent vooral aan, zijn onderzoek ijverig voort te zetten, opdat, als er kwade praktijken ontdekt werden, de schuldigen gestraft zouden worden naar den eisch van wet en regtvaardigheid en overeenkomstig de bescherming die de Hollandsche regering aan het Javaansche volk beloofd heeft.

D.H.

Misverstand.

GROEN VAN PRINSTERER, *Aan de Kiezers*. I-XIX.

Ik meen dat reeds zes en dertig jaren ons scheiden van het oogenblik waarop de Heer Groen van Prinsterer zijne eerste staatkundige geschriften in het licht zond, en van 1829 tot den huidigen dag, welke rustelooze ijver in het voorspreken en verdedigen van eigen beginselen, welk voorbeeldig geduld in het altijd weder aandringen en toelichten van dezelfde stellingen, welk uitnemend schrijvers-talent, dat door verscheidenheid van vorm en meesterschap over taal en stijl den lezer onophoudelijk weet te boeijen en telkens weder als nieuw en frisch voor te stellen, wat in den regel toch inderdaad niet anders is dan eene nieuwe ontwikkeling van dezelfde hoofdgedachte, reeds tallooze malen ontwikkeld!

En de vruchten van dien ijver, dat geduld, dat schier niet geevenaard talent? Ik dacht er aan bij het lezen van des schrijvers laatsten arbeid, het jongste der zoogenaamde Vliegende Blaadjes aan de Kiezers: *Een aanstaande veldtogt*. Hetbedoelt eene anticritiek op de beschouwingen, welke de organen onzer openbare drukpers in de laatste maanden over het aftreden van den Heer Groen als lid van de Tweede Kamer en zijne plannen voor de toekomst mededeelden. Welnu, de slotsom van die anticritiek is altijd dezelfde: de oppervlakkige vertoogen van deze, de meer grondige studiën van andere bladen, alle lijden aan hetzelfde euvel: alle strijden tegen een denkbeeldige persoonlijkheid, een phantastischen Groen van Prinsterer; alle weiden in het breede uit over grieven, welke den *leader* der antirevolutionairen allerminst raken kunnen; alle zijn even vaardig hem meeningen, sympathiën of antipathiën toe te dichten, hon-

derde en honderde malen plegtig weêrsproken. In één woord, elke anticritiek resumeert zich zoo al niet in het woord *miskenning*, dan toch in het woord *misverstand*. '"Openlijk en openhartig, in elke betrekking, onder elken vorm, heb ik mijne zienswijs, bij herhaling en zonder ophouden, kenbaar gemaakt. Desniettemin geld ik bij menigeen voor het tegenovergestelde van hetgeen ik ben." Zoo schreef ik in 1850. Zoo is het nog.'

Waren het alleen de organen van de periodieke pers, die zich aan miskenning schuldig maakten, de Heer Groen zou, meen ik, minder luide klagen. Hij kent onze journalistiek te lang en te goed om niet te weten, dat, behoudens eervolle uitzonderingen, hare hoofdfout, de hoofdfout van onze toongevende bladen althans, hierin bestaat, dat zij maar zelden serieus zijn. Niet gewend op hun woord te worden geloofd en in zoo verre vrij wel gelijk aan winkeliers en kooplieden, die om den gestelden prijs te erlangen, genoodzaakt zijn te 'overvragen', wel wetende, dat zij op 'afdingen' rekenen moeten, schijnt sterke overdrijving voor deze bladen onvermijdelijk, opdat er althans iets van de beschuldiging of van de loftuiting overblijve. Allen die hun gedrag of hunne meeningen aan de critiek der dagbladen onderworpen zien, moeten zich aan dergelijke overdrijving gewennen, en niemand kan er meer gewend aan zijn dan de Heer Groen. Maar de miskenning waarover hij klaagt, het misverstand waarop gewezen wordt, bestaat niet bij de dagbladen alleen: het is een algemeen verschijnsel, 't welk ook daar voorkomt waar zucht tot overdrijven allerminst kan worden ondersteld. Zoek waar gij wilt in de polemiek, door den Heer Groen vroeger en later met zijne tegenstanders gevoerd, en ook daar waar hij het woord rigt tot de schrandersten en edelmoedigsten, zal het maar zelden gebeuren, dat de verklaring van ondervonden tegenstand meer in iets anders wordt gezocht dan in miskenning of in misverstand. Bewijzen liggen in al zijne geschriften voor de hand, en met name de Blaadjes aan de Kiezers wemelen er van. Slechts één voorbeeld:

'Sedert ik, van 1829 tot 1832, de *Nederlandsche Gedachten* schreef, tot op heden, is het mij niet gelukt de hoofdgedachte, waaraan mijn leven gewijd werd (zinspreuk, zoodra ze begrepen wordt, van den meest eenvoudigen Christen) "Tegen *de* Revolutie *het* Evangelie," aan mijne wetenschappelijk gevormde landgenooten te doen verstaan. Ofschoon ik

daarmeê niet anders bedoel dan de politiek van Willem I en van Willem III, gewijzigd naar onzen leeftijd, en ofschoon ik met de uitnemendste christen-staatslieden der laatste eeuw, met een Burke, met een Guizot, met een Stahl homogeen was, en ofschoon ook mijne zwakke stem in de donderslagen der wereldhistorie, in 1830, in 1848, weêrklank gehad heeft, geld ik nog voor het tegendeel van wat ik ben. Nog in 1863 schrijft een onzer voortreffelijkste historiekenners, schrander medelid der Tweede Kamer en oud-minister, de heer Bosscha, in *Kroon en Ministers*, dat de antirevolutionaire staatsleer het landsheerlijk gezag naar middeneeuwschen trant, en zonder gemeen overleg in de wetgeving, begeert. Ethischirenische vrienden, persoonlijk welwillend jegens mij gezind, zijn desniettemin voor den orthodoxen zuurdeesem en het gevaarlijk antirevolutionarisme beducht'[1].

Er is nog een derde feit, waarop ik met een enkel woord wijzen wilde: miskend door de organen van de drukpers, verkeerd begrepen door de schranderste tegenstanders, vindt de Heer Groen maar zeer onvoldoenden steun zelfs bij hen, wier belijdenis met de zijne het meest overeenstemt. Ik constateer het feit weder met zijne eigen woorden: 'Terwijl Thorbecke eene partij, een school, gevormd heeft, ik niet. Er is geen zweem van. Waar zijn zij die zich, inderdaad en met de veerkracht en volharding, hetzij eener politieke partij, hetzij eener staatsregtelijke school, om mijne beginselen hebben geschaard? Zoo er een kiem is, van het ontkiemen was er, in dertig jaren, niet veel blijk.... Onder mijne uitnemendste vrienden zijn er, die zich verpligt achten, "voor het heil der ziel, zoowel als voor het behoud en den bloei eener kerk" te waarschuwen tegen de antirevolutionaire partij, "tegen het binden van het eeuwig Evangelie aan tijdelijke vormen en het vereenzelvigen van politiek en kerkelijk conservatisme met de belangen van het steeds voortgaande en zich ontwikkelende Godsrijk"'[2].

En elders: 'De christenen uit hooger stand, wier roeping het is ook op *politiek* terrein het Evangelie te belijden,.... deze lieten en laten mij, met enkele vrienden, te zeer alleen. Daarom was, en bleef, en welligt blijf ik magteloos, ofschoon,

1 *Aan de Kiezers*, III, blz. 14.
2 *Aan de Kiezers*, III, blz. 13.

naar het heet, leider van eene zeer magtige partij. Ook thans kan ik niet, zonder medestanders, een aldus ijdelen dialoog voortzetten met de vrijzinnige drukpers.... Te veel is het gevergd, wanneer ik, òf zwijgend moet aanzien, dat het publiek door onjuiste voorstelling om den tuin worde geleid, òf zelf telkens herhalen, wat ik honderdwerf gezegd heb, en wat op de openbare meening buiten onzen kring, omdat mijne geestverwanten zelven nooit bijna met den vijand handgemeen raken, geen vat heeft.... Indien bij hen' (onze vrienden) 'zelfs onder omstandigheden als wij thans beleven, geen besef van verantwoordelijkheid ontwaakt, dan voorzeker mislukt ook ditmaal de proefneming wat, onder den constitutionelen staatsvorm, christelijke eensgezindheid en veerkracht, ten nutte van Kerk en Vaderland, vermag. Dan valt mij de pen spoedig, niet uit moedeloosheid, maar door een last, die niet te dragen is, uit de hand'[1].

De feiten, die ik aanhaalde, zijn inderdaad hoogst opmerkelijk. Zooveel jaren lang strijd te hebben gevoerd met zulk een talent om ten slotte de verklaring af te leggen, dat zelfs het onderwerp waarover de strijd loopt, der tegenpartij nog niet duidelijk is geworden! Als jongeling de wapenen te hebben aangegord voor eene zaak, welke men de bij uitnemendheid heilige acht; die wapenen nooit te hebben neêrgelegd om aan den avond van een lang leven te bekennen, dat de gelegenheid om ze werkelijk te kruisen met de wapenen des vijands, bijna altijd heeft ontbroken. Jaren achtereen onvermoeid propaganda te hebben gemaakt voor de groote algemeene volkszaak, en als oogst van dien arbeid niets te kunnen mededeelen dan het berigt, dat men alleen staat, dat men in verdenking komt zelfs bij hen op wier warme ondersteuning, wegens overeenstemming van beginselen, in de allereerste plaats mogt gerekend worden.

Het verschijnsel is te vreemd en te gewigtig tevens om het onopgemerkt voorbij te laten gaan. Maar hoe het te verklaren? Is het omdat 'de benijdenswaardige gaaf van echt-*populair* schrijven' den Heer Groen, zoo als hij zelf zegt, niet te beurt viel? De vraag verdient naauwelijks antwoord. De Heer Groen heeft zeker in den regel niet geschreven voor het eigenlijk gezegde volk, en evenmin zijne werken bestemd tot lectuur bij ontbijt- of theetafel, maar óf de roem van uitne-

1 *Aan de Kiezers*, XIX, 18.

mend stilist, hem door vriend en vijand om strijd toegekend, mist allen redelijken grond, óf men behoort te erkennen, dat hij ook de gaaf bezit waaruit meesterschap over den vorm in de allereerste plaats moet blijken; de gaaf om zijne denkbeelden helder voor te stellen. Niemand is meer dan ik volkomen bereid tot die erkentenis: de onderwerpen, welke de Heer Groen bespreekt, mogen boven de sfeer van velen liggen, de voorstelling is niettemin duidelijk genoeg.

Maar wat dan? Indien al het stilzwijgen van de bondgenooten te verklaren is uit de voortreffelijkheid van den meester, uit de zeer natuurlijke begeerte om den arbeid over te laten aan hem, die ze beter kan volbrengen dan eenig ander; uit den vrij natuurlijken weêrzin tegen het opnemen van een wapen, dat juist de meester zoo voortreffelijk weet te hanteren, dit alles verklaart noch de achterdocht bij vele partijgenooten overgebleven, noch het blijvend misverstand tusschen den Heer Groen en zijne tegenstanders. Zou ‘boosaardig opzet’ in het spel komen? ‘Ik wil het niet aannemen,’ zegt de Heer Groen, en hij had, dunkt mij, kunnen zeggen: ‘ik mag het niet aannemen.’ Zulk een opzet kan bij enkelen bestaan, niet bij een geheel volk, en het misverstand waarover geklaagd wordt, is algemeen, een misverstand, waaraan ook zij zich schuldig maakten, wier edelmoedigheid evenzeer boven alle verdenking verheven is als hunne scherpzinnigheid.

De Heer Groen aarzelt toch niet in zijn antwoord. Neen, niet uit boosaardig opzet alleen is het verschijnsel verklaarbaar, maar ‘wel uit het tegendeel der onbevangenheid. Wel uit eene *bevangenheid* waartegen niets baat. Wel uit verklaarde vijandschap tegen den grondslag mijner staatsregtelijke theorie: ootmoedige onderwerping aan de *oppermagt Gods*, gelijk hij zich èn in zijn Woord èn in de geschiedenis openbaart. - Het verschil ligt in het alternatief, dat de wereld verdeeld houdt: wat dunkt u van het Evangelie? is het versleten of onverslijtbaar? een kiem van vrijheid of van slavernij?’

Ik kan in zekeren zin wel berusten in die verklaring - en misschien zeg ík ten slotte in welken zin - maar de hoofdoorzaak van het sinds zoo vele jaren bestaande misverstand ligt toch geloof ik zoo diep niet, ligt veel minder in de staatsregtelijke theorie dan in hare toepassing, dan in de politiek van de antirevolutionairen en in de eigenaardige wijze waarop hun groote leider de belangen van zijne zaak verdedigt. De Heer Groen is een

voortreffelijk polemicus, buiten alle verhouding de voortreffelijkste waarop het Nederland van onze dagen wijzen kan, maar aan eene streng dogmatische ontwikkeling van zijne geheele theorie met al hare eischen en gevolgen schijnt hij minder behoefte te gevoelen. Hij heeft van jongs af zijne banier met de zinspreuk: ‘Voor volksoppermagt de oppermagt Gods’ in het vijandelijk kamp geplant, en veel minder getracht deze toch vrij nevelachtige zinspreuk te verklaren dan den vijand ten toon te stellen, die zich van zijne banier had afgekeerd. Hij heeft de vruchten van de revolutie in de geschiedenis nagespoord en is er zonder moeite in geslaagd een groot zonden-register op te stellen. Hij heeft meer in het bijzonder onderzocht wat de staatsinstellingen van zijn vaderland onder den invloed van die zelfde zoogenaamde revolutie-beginselen geworden zijn, en hij meende zijn pleit gewonnen, zijn eigen leer verdedigd te hebben, toen hij aantoonde, wat ook veel minder scherpzinnigen dan hij hadden kunnen aantoonen, dat namelijk die instellingen van de volmaaktheid verre verwijderd blijven. Hij heeft al zijne politieke tegenstanders beurtelings aan den arbeid gezien; hij heeft hun programma getoetst aan de beginselen, welke zij vroeger hadden vooropgesteld, hunne handelingen weder aan hun programma, en zich kunnen vermeijen in de aanwijzing van zoo menige zwakheid in de uitvoering, waarop bij het plan niet gerekend was, op zoo menig dikwijls zeer gewigtig onderscheid tusschen de beloften van gisteren en hetgeen heden ter bevrediging van die beloften werd tot stand gebragt. Ligt het in den aard van de staatsregtelijke theorie, welke de antirevolutionairen als de alleen ware erkennen, om dus altijd polemisch te werk te gaan, om het bewijs van eigen voortreffelijkheid te zoeken in de uit de practijk gebleken onvolmaaktheid van alle strijdige theoriën? Of wel was deze wijze van oorlogvoeren louter tactiek, fijne berekening van een door en door kundig veldheer? Ik durf niet beslissen, maar zooveel is in elk geval zeker, dat de methode, willekeurig of onwillekeurig gevolgd, tot op zekere hoogte inderdaad eene wijze tactiek gebleken is. Aan de eene zijde het zoogenaamde leger van de revolutie, in zijne volle breedte ontwikkeld, op alle punten blootgesteld aan de aanvallen van een schrander veldheer, door veeljarige ervaring grondig bekend met al de zwakke plaatsen van 's vijands wapenrusting; en aan den anderen kant het leger - hoe zal ik het noemen? - van de theocratie, in

den vorm van een driehoek opgesteld, maar zóó, dat de vijand slechts de uiterste spitse van een scherpen hoek, slechts een schijnbaar eenvoudige kenspreuk, tegenover zich krijgt, terwijl al het andere in nevelen omhuld achterstaat. Inderdaad, de strijd is te ongelijk: de mannen van 1789, - overal aan den arbeid, gedwongen op elk gebied van de practijk, in het groote en in het kleine, de beginselen van de Revolutie te verwezenlijken - zien elke onvolkomenheid, welke hunnen arbeid als allen menschelijken arbeid aankleeft, als een bewijs van de onvolkomenheid hunner theoriën voorgesteld; en daarnaast de tegenpartij, het ligchaam verborgen in een geheimzinnig ruim geplooid kleed, dat aan alle zijden de oude kenspreuk vertoont: 'Voor de volksoppermagt de oppermagt Gods', maar ook niets meer dan die kenspreuk, - met gekruiste armen toeziende. Ik zoude haast zeggen, dat op politiek terrein de groote kracht van den Heer Groen in zijne zwakheid ligt, in de stellige wetenschap dat hij tot algemeene toepassing van een eigen programma nooit zal worden opgeroepen, dat hij nooit de vruchten van zijn eigen regeringsstelsel naast de vruchten van het regeringsstelsel zijner vijanden ter onderlinge vergelijking zal zien tentoongesteld. Uitnemend pleitbezorger op politiek terrein, zorgde hij naauwlettend, dat de *onus probandi* op de schouders der tegenpartij bleef rusten; hij is gedaagde en zal wel zorgen het altijd te blijven. Alleen in dien zin begrijp ik de anders onbegrijpelijke woorden van den Heer Chantepie de la Saussaye, die in het laatste nommer van de Vliegende Blaadjes worden aangehaald: 'Stahl *en vooral* Groen zijn kampioenen voor den constitutionelen staat.' Waarom vooral Groen? Waarom Groen meer dan Stahl, de leerling meer dan de meester? Toch niet omdat de diepzinnige duitscher in wetenschappelijk gehalte zoude moeten achterstaan bij den Heer Groen, want deze zou zeker de eerste willen zijn om te protesteren tegen soortgelijke enormiteit? Toch niet om de minder bittere vijandschap van Stahl tegen alles wat naar revolutie zweemt, of om zijne minder warme gehechtheid aan positieve kerkleer? Ik kan slechts één reden gissen voor zoo zonderlinge verklaring: Stahl is minder uitsluitend polemicus dan Groen: hij heeft zijn regeringsstelsel duidelijker ontwikkeld, naauwkeuriger de gevolgen aangewezen, die er uit voortvloeijen; maar vóór alles Stahl is de man van de practijk: zijn invloed is een tijd lang overheerschende geweest in Pruissen; hij is er in geslaagd althans

een deel van zijn programma te verwezenlijken, en nu durft gij niet beweren, dat wat Pruissen vóór alles onder zijn invloed geworden is, juist gestrekt heeft om het te maken tot den constitutionelen staat bij uitnemendheid. Alleen uit de meerdere onbestemdheid van Groen kan zijne meerderheid boven Stahl worden afgeleid, of liever ondersteld.

Onbestemd! En nog zoo even werden er woorden van den Heer Groen van Prinsterer aangehaald, waarin deze uitdrukkelijk verklaart, dat hij homogeen is met een Burke, een Stahl, een Guizot? 't Is zoo, maar daar het innig verband, dat die drie groote denkers zamenbindt, mij ontsnapt, heb ik niets aan zulk eene aanwijzing. Ik weet wel, dat Burke, Stahl en Guizot nu en dan dezelfde antipathiën openbaren, en dat er in zooverre tusschen hen theoretisch zekere verwantschap bestaat, maar van politieke homogeneïteit bleek mij niets. Ik ken geen practisch regeringsstelsel, dat te gelijk met die drie groote namen prijkt, en juist naar zulk een stelsel wordt gezocht. Zoowel als de Heer Groen ben ik bereid mij in de hoofdzaak althans neêr te leggen bij het gezag van Guizot, dat wil zeggen van den minister van Lodewijk Philips, die in 1848 zijn practisch staatsmansleven besloot. En wat Burke betreft, zagen wij hem hier te lande niet beurtelings als model aangeprezen door mannen, die inderdaad als volkomen antithesen scherp tegen elkander over staan: Groen van Prinsterer en Opzoomer? - Onbestemd! herhaalt men welligt. Maar heeft de Heer Groen dan niet nog onlangs verzekerd, dat wat hij zoekt eenvoudig is het regeringsstelsel van Willem I en Willem III, gewijzigd naar de tijdsomstandigheden? Ook dit erken ik, maar wederom moet ik er bijvoegen, dat de gedane aanwijzing mij niet baat, niet in staat is mij op het regte spoor te brengen, omdat nog altijd het antwoord achterwege bleef op de alles beslissende vraag, welke wel de veranderingen zijn, die het regeringsstelsel van Willem I en Willem III behoeft om aan de veranderde tijdsomstandigheden volkomen regt te doen wedervaren. Een van beiden naar ons inzien: of gij doet de tijdsomstandigheden geweld aan, of gij wordt, zeer tegen uwen zin voorwaar, gedreven op hetzelfde terrein, dat uwe tegenstanders innemen.

Misschien wacht mij eene andere tegenwerping van meer algemeenen aard. Hoe - vraagt men welligt - heeft de Heer Groen er zich bij bepaald, de tegenpartij op haar eigen terrein

te bestoken? Maar wat deed hij dan, zoo dikwijls - en wie zal zeggen hoe dikwijls het geweest is! - die partij overkwam op het terrein dat hem behoort? Hebben de aanvallen die hij te verduren had - ongehoorde aanvallen soms - hem niet genoopt althans de helft zijns levens te besteden aan zelfverdediging? Zeer zeker, maar die zelfverdediging draagt, dunkt mij, weder een geheel eigenaardig karakter. Zij had kunnen zijn de eenvoudige ontwikkeling en verdediging van een eigen regeringsstelsel, kunnen bestaan in het openslaan van den ruim geplooiden mantel, welke dat stelsel omgeven houdt; maar meestal dient zij slechts om de aanvallen, die men waagde, eenvoudig af te wijzen, om het enkele feit te constateren, dat de vijand heeft misgeschoten. En inderdaad hier heeft de verdediger schoon spel. Voor de meeste strijders die tegen zijne politiek te velde trekken, is het terrein waarop de Heer Groen zich beweegt een *terra incognita;* zij tasten meer of minder in het blinde rond om te midden van de algemeene duisternis naar de eigenlijke hartader te zoeken; maar telkens blijkt het dat zij hebben misgetast, dat zij als iets zeer wezenlijks hebben aangezien, wat alle wezenlijke waarde mist. Elk neemt uit de talrijke geschriften van den grooten tegenstander datgene wat hem het meest heeft getroffen, en maakt zich daaruit een eigen voorstelling van het wezen des vijands; zonderlinge voorstellingen soms, die onderling vergeleken, van de grootst mogelijke verscheidenheid, van de scherpste tegenspraak getuigen. Waarvan heeft men den Heer Groen al niet beschuldigd; hoe zonderling, hoe dwaas dikwijls, heeft men hem afgeteekend! Voor dezen een dweeper, ook op politiek terrein, is hij voor genen of een voorstander van het middeneeuwsch staatsidé, of een verdediger van de monarchie *quand même*, of een absolutist, of een democraat van den gevaarlijksten stempel. Zooveel aanvallen, zoovele uiteenloopende voorstellingen, maar van den kant des verdedigers ook even zoovele afdoende bewijzen van de volslagen onjuistheid dier voorstellingen. Voor het bijeenzamelen van die bewijzen heeft de Heer Groen een onuitputtelijk materiaal in de rijke litteratuur van zijne eigen werken. Hoe, hij zou een voorstander zijn van het middeneeuwsch staatsidé, hij die u uit geschriften van vroegeren en lateren tijd tal van citaten kan aanvoeren, die zeker wel gelden mogen als even zoovele ondubbelzinnige huldeblijken aan de moderne beschaving gebragt? Hij monarchaal quand même! Maar is het

u dan niet bekend hoe dikwijls hij op de behoefte aan bepaald republiekeinsche elementen in den staat gewezen heeft? Een absolutist! De man die vóór u en meer dan gij voor constitutionele vrijheid gestreden heeft; die nooit achterbleef, waar het er om te doen was den regtmatigen volksinvloed op het staatsbestuur te bevorderen; die ook nu nog, waar hij zijne plannen van een aanstaanden veldtogt bespreekt, nadrukkelijk verklaart op dien toenemenden volksinvloed al zijne hoop te bouwen? Een democraat eindelijk? Maar zijt gij dan zoo zeer vreemdeling in Jerusalem, dat gij niet zoudt weten, hoe hij juist in de democratie het gevaarlijk verschijnsel bij uitnemendheid, de hoofdkwaal van zijn tijd gevonden heeft, en hoe hij ter bestrijding van de algemeen heerschende ziekte geen beter geneesmiddel weet aan te prijzen dan een krachtiger en meer zelfstandig koninklijk gezag? Kies zoo als gij wilt, streef in uwe voorstelling van de antirevolutionaire politiek naar de meest mogelijke naauwkeurigheid, het stortbad van doodende citaten zult gij in geen geval kunnen ontgaan. Beproef eens, zoo gij kunt, die tallooze schijnbaar tegenstrijdige citaten tot een vast aaneengesloten, een harmonisch geheel zamen te voegen.

Wil dat zeggen dat men den Heer Groen als de verpersoonlijkte inconsequentie behoort aan te merken? Wie durft het beweren, wie zal het bewijzen vooral? De Heer Groen strijdt voor een groot, duidelijk uitgesproken beginsel, ziedaar alles wat wij weten. Hij heeft nooit dat beginsel in toepassing gebragt; nooit duidelijk gezegd hoe eene regering moet worden ingerigt, om het te kunnen verwezenlijken; nooit het ligchaam geteekend, waarin die ziel leven moet; nooit, wijzende op eenig staatswezen van onze dagen of zelfs van vroegeren tijd, gezegd: ‘daar is mijne theorie zuiver toegepast en daar ligt dus uw voorbeeld.’ Neen, de Heer Groen is niet inconsequent, maar hoe zou hij het kunnen zijn zonder antecedenten op practisch gebied, die hem binden; zonder een vast afgebakend stelsel, welks grenzen hem gevangen houden; zonder dat ergens blijkt van een bestaand voorbeeld waarop hij zich beroepen heeft, en dat tegen hem zou kunnen getuigen? Nooit heeft een staatsman zich vrijer bewogen dan hij; hij blijft zeer vast verbonden aan zijn hoofdbeginsel, maar op dezelfde wijze als de molenroede verbonden blijft aan de as om welke zij heendraait: ten noorden en ten zuiden, ten oosten en ten westen, naar alle kanten heen beweegt hij zich even vrij.

Mijn doel is niet een critiek te schrijven. Ik beweer niet dat de Heer Groen dus stelselmatig en met voordacht eene meer naauwkeurige omschrijving van het regeringsstelsel, 't welk hij is toegedaan, terughoudt; dat hij daarbij gedreven wordt door een heimelijk besef van de zwakheid der zaak die hij voorstaat. 't Kan zeer wel zijn dat het volstrekt onmogelijk is de beginselen die hij belijdt, in een eigenlijk gezegd regeringsprogramma bloot te leggen; dat men, om de juiste beteekenis van die beginselen te vatten, en goed te begrijpen hoe ze in onze maatschappij zouden kunnen worden toegepast, behoefte heeft aan een zesde zintuig, dat den meesten zijner landgenooten onthouden werd. Ik wilde het feit eenvoudig constateren en wijzen op de groote voordeelen, verbonden aan de tactiek, die, hetzij dan willekeurig of onwillekeurig, gevolgd wordt: het voordeel van onoverwinnelijk te zijn en van zich volkomen vrij te bewegen tegenover een vijand, die dezelfde vrijheid missen moet. Maar elke tactiek, ook de schoonste, heeft hare keerzijde, en het schijnt dat die keerzijde zich allengs duidelijker aan den Heer Groen begint te openbaren en aanleiding geeft tot de klagten waarvan vooral zijne laatste geschriften overvloeijen. Uitnemend aanvoerder van goed georganiseerde guerilla-benden, kan niemand hem dwingen het veld te ruimen, maar hij is tevens buiten staat een duimbreed gronds duurzaam op de tegenpartij te veroveren; hij heeft niet te duchten dat de nacht van Waterloo met zijne folteringen ooit voor hem zal aanvangen, maar evenmin mag hij hopen dat ooit de zon van Austerlitz boven zijn zegevierend hoofd zal opgaan. Het resultaat van den strijd is voor hem negatief, als het karakter dat hij, de groote vijand van de negatie, aan den strijd gegeven heeft: hij is niet overwonnen, maar ook allerminst overwinnaar. *Inde lacrymae*. Daarom staat hij thans bijna alleen op politiek gebied, trots de ongeloofelijke inspanning waarmede hij jaren achtereen propaganda maakte. Daarom blijft hij, althans als politicus, onbegrepen ook door het intellectueel gedeelte van Nederland, in weerwil dat hij vijfendertig jaren lang met weergâloos talent zijn volk toesprak, en in weerwil dat dit volk, door zijne stem geboeid, al dien tijd met onverpoosde aandacht toeluisterde; daarom wordt hij thans, op den avond van zijn werkzaam leven, tot de smartelijke verklaring gedwongen: ‘Thorbecke heeft een school, ik niet.’ Niet dat het hem aan ondersteuning ontbreekt, o neen, hij telt ze bij duizenden in den lande, die

met hem eensgezind zijn, maar deze eensgezindheid is een kerkelijke, of liever een godsdienstige, allerminst een politieke, en daarom ook allerminst eene wezenlijke politieke kracht. ‘Geen afspraak en overleg, geen *combinatie* of *organisatie*, geen *politieke homogeneïteit* of *taktiek*, is het sympathetisch verband waarvan ik in de Tweede Kamer melding gemaakt heb. In de persoonlijke liefde en genegenheid en vertrouwen, mij zoo dikwerf, wegens overeenstemming in het ééne noodige, betoond, in deze evangelische, in deze *christelijk-nationale* betrekking is mijne kracht. Zeg het aan *de kiezers*, zeg het aan *het volk achter de kiezers*, zeg het in het *huisgezin* van kiezer of niet-kiezer, zeg het aan ieder *geloovig lid der Gemeente*, zeg het aan *man* of *vrouw*, die het Evangelie liefheeft, die christelijke volksopvoeding waardeert, die van onze verantwoordelijkheid, met het oog op den zegen der volkshistorie van Nederland en Oranje, besef heeft; zeg het aan ieder die, te midden van de ontzettende godslastering onzer dagen, de kalmte en gemoedsvrede van den Christen niet met een thans inderdaad verachtelijk laodiceïsme verwart; zeg, en herzeg hun, dat ik, niet als staatsman, niet als hoofd eener partij, maar als belijder van het Evangelie hun geloovig Amen op mijne belijdenis in de Tweede Kamer te gemoet zie.’

Men kan niet duidelijker spreken, maar te gelijk in zoo weinig woorden niet ligt meer zeggen; om den instinctmatigen tegenstand te regtvaardigen, welken gij ondervindt bij allen, die niet met uwe geloofsbelijdenis instemmen. Gij zijt naar uwe eigen verklaring magteloos op politiek gebied, en te gelijk zijn er duizenden die u op datzelfde terrein steunen. Uw regeringsprogramma is onbekend of onbegrepen, en ter zijner verwezenlijking beroept gij u op hen voor wie het staatsbelang niets of bijna niets, het kerkelijk belang alles is. Voor het politiek verband tusschen u en uwe kiezers komt een kerkelijk, of wilt gij liever, een evangelisch; voor eene staatkundige partij een kerkgenootschap. Uitsluitend in zijn midden werft gij de keurbenden, die u tot den triomf over het thans geldende politieke stelsel brengen moeten. En te gelijk verklaart gij niets te willen weten van een overheerschende kerk! Ik zeg niet dat beide beweringen volstrekt onvereenigbaar zijn, maar ik geloof toch, dat bij de middelen die gij bezigt, de vrees voor een overheerschende kerk als eindresultaat, hetzij dan willekeurig of onwillekeurig verkregen, te zeer voor de

hand ligt, om niet allen die zulk een resultaat verfoeijen, tot de meest mogelijke behoedzaamheid aan te sporen. 't Is alsof, naarmate gij meerdere publiciteit geeft aan uwe gedachten, de waas van geheimzinnigheid, welke over uw staatkundig programma verspreid ligt, ook dikker en donkerder wordt.

Welnu, die geheimzinnigheid, welke zoo natuurlijk tot wantrouwen leidt, is niet alleen oorzaak, dat de algemeene zegepraal van de staatkundige beginselen, door den Heer Groen beleden, zich vruchteloos wachten laat, maar zij blijkt ook een magtige belemmering daar waar het geldt eene enkele kleine overwinning te behalen, zelfs dan als die overwinning tot een onbetwistbaar en voor allen nuttig doeleinde leiden moet. Geen onpartijdige zal loochenen dat de Heer Groen herhaaldelijk voor de belangen van waarachtige constitutionele vrijheid is in de bres gesprongen, en zeer velen zullen misschien met mij willen erkennen, dat er in zijn tegenwoordigen onvermoeiden strijd voor volkomen vrijheid van onderwijs een kern van waarheid ligt, welke, althans tot op zekere hoogte, door zamenwerking van alle liberale elementen behoorde te worden erkend. Toch blijft die zamenwerking ontbreken, en mij dunkt om geen andere reden zoo zeer als om het onoverwinnelijk wantrouwen, waarvan ik melding maakte. Opmerkelijk bepaalt zich dat wantrouwen niet tot de eigenlijke tegenstanders: ook de vrienden op kerkelijk gebied deelen er in. Voor dezen is de Heer Groen te veel jurist, voor de juristen te veel theoloog. De eersten vreezen den misschien te wettischen invloed van hun aanvoerder, vreezen dat hij te zeer geneigd zal worden bevonden om het levend geloof in een keurslijf van reglementen te dwingen, en te dooden misschien; de laatsten zijn beducht dat waar zij den Heer Groen volgen, niet enkel datgene zal worden vernietigd wat zij met hem afkeuren, maar dat men ook een schendende hand zal slaan aan hetgeen in hun oog tot de beste en schoonste veroveringen van de moderne beschaving behoort. Billijk of onbillijk, dat het wantrouwen bestaat kan moeijelijk worden geloochend.

Ik bedoel met de breede karakteristiek die voorafgaat niet veel meer dan eene verontschuldiging. Gemis aan strijdlust is

niet de minst beduidende grief, welke de Heer Groen telkens en telkens weder tegen de liberale partij aanvoert. Terwijl hij, onvermoeid strijder, onophoudelijk blijft uitdagen, is er schier niemand geneigd om te antwoorden, 't Is alsof in de stilte van den nacht de echo hem slechts het geluid van zijne eigen stem terugvoert. De dagbladen van alle kleur, zijne eigen kleur uitgezonderd, onthouden zich waar zij maar kunnen, en waar zij niet kunnen, bepalen zij zich liefst bij onbeduidende schermutselingen. Bijzondere strijdschriften, 't zij tegen de antirevolutionaire beginselen in het algemeen, 't zij tegen enkele toepassingen van die beginselen, komen hoogst zelden voor, en ook dan nog schijnen zij er altijd op uit den strijd zooveel mogelijk te localiseren; zonder hooge noodzakelijkheid geen repliek of dupliek. De voorliefde voor het zwijgsysteem wordt met den dag aanstekelijker, en met rassche schreden nadert het oogenblik waarop het in den volstrektsten zin van het woord zal zijn: *un combat fini faute de combattants*. En dit alles terwijl de kampvechter die ons oproept de hoffelijkste en geestigste strijder is, dien wij Nederlanders op onzen weg ontmoeten kunnen!

Welnu, ik geloof niet aan dat gemis van strijdlust en nog veel minder aan het gemis van warme overtuiging. Maar de liberale partij is, meen ik, sinds lang tot de conclusie gekomen, welke de Heer Groen, afscheid nemende van de Tweede Kamer, nu ook tot de zijne heeft gemaakt: de conclusie namelijk, dat men den strijd behoort te staken, waar het blijkt dat de wapenen elkaâr niet kruisen kunnen. De illusie om de tegenpartij tot capitulatie te nopen, hebben de liberalen sinds lang verloren: zwijgend bewaken zij hunne vesting, om dan alleen de wapenen op te nemen, wanneer werkelijk gevaar daartoe dwingt.

Ik ontveins niet dat ik onder de bestaande omstandigheden veel sympathie gevoel voor die tactiek; in een doelloozen strijd ligt weinig aantrekkelijks; onze bezige eeuw heeft beteren arbeid te verrigten, dan aan zulk een strijd tijd en krachten te verspillen. En inderdaad het is ijdele verspilling, want niet alleen dat onzerzijds geen geregelde aanval mogelijk is, ook tot afdoende zelfverdediging ontbreekt veelal de gelegenheid. Den Heer Groen - en van zijn standpunt laat het zich ligt verklaren - is het maar zelden te doen om een strijd tegen de verschillende openbaringen van den liberalen geest; hij moet

altijd terug tot het groote hoofdbeginsel, tot den wortel van het kwaad. Even als hij zijne eigen partij in een enkel devies tracht te karakteriseren, zoo ook de partij die tegenover hem staat, en het devies voor deze gekozen is ‘Revolutie en Volkssouvereiniteit’. Deze twee woorden zijn van den aanvang af en onveranderlijk het mikpunt geweest waarheen de uitnemende schutter, die tegenover ons staat, al zijne pijlen keert. Rigt uw betoog in zoo als gij wilt; doe wat gij kunt om het terrein der algemeenheden te verlaten; ijdele poging: voor den Heer Groen zijn al uwe argumenten bijzaak; doellooze decoratiën van uwe ware persoonlijkheid; hij heeft u slechts te zeggen dat gij het brandmerk der revolutie en der volkssouvereiniteit op het voorhoofd draagt, en om dat brandmerk zijt gij veroordeeld. Ik ondervond het eenige maanden geleden, toen de Heer Groen, naar aanleiding van een opstel in ditzelfde tijdschrift, dat naar het scheen met de kwestie der volkssouvereiniteit niets gemeen had, ook mij - trouwens op uitstekend heusche wijze - onmiddellijk naar dat brandmerk verwees. ‘Geen echt liberalisme dat niet, in theorie, de VOLKSOPPERMAGT als *primum verum* erkent. De liberalen zijn er, hetzij dan met liefde of met weêrzin, aan gehecht. De vraag, mijne heeren! is niet of gij, vrijzinnigen, het leerstuk, als het voor u uitgediend heeft, zoudt willen loslaten, maar of het u, met een keten van syllogismen, ook tegen wil en dank, vasthoudt.’ En iets verder: ‘Slechts twee rigtingen zijn er. Van boven of van beneden is de oorsprong van het gezag. Het *shibboleth* ligt in de volkssouvereiniteit; voor den vrijzinnige “het groote beginsel der 19de eeuw, de steunpilaar van alle moderne staatsinstellingen, de alfa en de omega van de politieke belijdenis van den tegenwoordigen tijd.” Daarentegen, voor den antirevolutionair, het kort begrip van ongeloof en revolutie.’

Ik zeg niet te veel, wanneer ik beweer dat de uitdrukking *revolutie* en *volkssouvereiniteit* tot de meest onbestemde behooren welke in het politiek woordenboek voorkomen. Niet alleen dat er strijd bestaat tusschen de populaire opvatting en de wetenschappelijke, maar in de wetenschap zelve is eenheid van interpretatie nog geenszins verkregen. Door de tactiek van den vijand worden wij telkens verpligt den strijd terug te brengen tot woorden, welke niet onwaarschijnlijk eene zeer verschillende beteekenis hebben én voor elk der strijdende

partijen én voor den lezer, die van het geschil kennis neemt. Is er vruchtbaarder bron van misverstand denkbaar? Zijn wij aanvallers, dan tasten wij mis door onbekendheid met het eigenlijk regeringsprogramma van de tegenpartij; moeten wij ons verdedigen, dan is een blind rondtasten niet minder regel, omdat de geheele strijd zich oplost in onbestemde woorden en uitdrukkingen, welke in den meest uiteenloopenden zin worden opgevat. Ik blijf binnen het kader, dat ik mij in den aanvang stelde, wanneer ik ten slotte eene poging doe om ook dit misverstand ik zeg niet op te lossen, maar het eenigzins duidelijker te constateren.

Voor mij is revolutie elke verandering, groot of klein, tot stand gebragt met behulp van middelen, welke tegen het geldende regt aandruischen. Revolutiegeest is dan de zucht om voor geleidelijke organische ontwikkeling in de plaats te stellen eene onnatuurlijke, telkens ten koste van het regt verkregen. Eene revolutie is geregtvaardigd wanneer het bewijs geleverd wordt, dat er langs den weg van het formele regt geen middel overbleef om ondragelijke misbruiken weg te nemen en het volk op den weg der geleidelijke ontwikkeling terug te brengen, want het leven van een volk is meer waard dan formeel regt. Deze regtvaardiging geldt voor vele omwentelingen en naar mijne bescheiden meening voor geene sterker dan voor de fransche van het jaar 1789. Revolutiegeest is daarentegen onverdedigbaar. Nooit heeft een gezond politiek hoofd dien in bescherming kunnen nemen of loochenen, dat hij de onverzoenlijke vijand is van burger- en volkenstaat. Immers de zucht om, al is het ook ter bereiking van een goed doel, bij voorkeur op onregtmatige wijze te werk te gaan, is noodzakelijk den staat ondermijnen. In dien zin is er geen jurist, geen staatsman vooral, die zich niet gaarne zou willen scharen onder de banier der anti-revolutionairen. Is Nederland, is met name de liberale partij hier te lande, revolutionair in den aangewezen zin, den eenigen zin waarin dat woord naar mijne meening mag worden opgevat? Ik moet bekennen nergens iets te vinden wat een toestemmend antwoord zou kunnen regtvaardigen. Dit wil zeker niet zeggen, dat bij ons het regtsbewustzijn nimmer op een dwaalspoor zou geraken, dat wij niet soms als regt verwezenlijken wat nimmer regt had behooren te zijn; - zoo min als eenige regeringspartij maakt de onze aanspraak op onfeilbaarheid; - maar enkel dit, dat wij het regt eerlijk zoeken

en het eerbiedigen als het bestaat. In dit opzigt behoeft Nederland geen vergelijking te schroomen, met welk volk van de oude en nieuwe wereld het dan ook zijn moge.

En de volkssouvereiniteit? Om te kunnen beweren, dat die souvereiniteit hier of daar erkend wordt, moet men voor alles aantoonen het bestaan van deze twee feiten: 1°. dat de hoogste magt berust bij de numerieke meerderheid van de meerderjarige burgers, 2°. dat er naast het gezag van die meerderheid geen ander zelfstandig gezag in den staat wordt aangetroffen. Dus beschouwd is de volkssouvereiniteit niet in het algemeen af te keuren, en ik geloof ook niet dat de Heer Groen het doet. 't Is dan eenvoudig een kwestie van regeringsvorm, en die kwestie kan niet voor alle volken op dezelfde wijze worden opgelost. Als elke regeringsvorm heeft ook deze gewigtige voor- en nadeelen, en het karakter van elk volk in het bijzonder, de maatschappelijke toestand vooral, moet beslissen welk van beiden het zwaarst wegen. Noemt men echter de volkssouvereiniteit een onder alle omstandigheden verwerpelijk regeringsbeginsel, brengt men haar vóór alles in verband met de revolutie, dan onderstelt men nog een derde feit, namelijk dit, dat de heerschende numerieke meerderheid haar gezag misbruikt, dat zij, in plaats van onbaatzuchtige voogdesse van het algemeen belang - zoo als elk souverein dat behoort te zijn - slechts haar eigen belang zoekt, dat wil zeggen het belang van de meerderheid, en zoodoende hare willekeur stelt in de plaats van het regt, dat aan allen, en dus ook aan de minderheid moet toekomen. Ik erken, dat er voor deze onderstelling zeer veel te zeggen valt, maar het moet toch een hypothese blijven: elke souvereiniteit, 'tzij een persoon, een klasse of de meerderheid van een volk die uitoefene, kan zeer ligt worden misbruikt; maar het misbruik behoort evenmin tot het wezen van de eene als tot het wezen van de andere.

Geldt de volkssouvereiniteit feitelijk in Nederland? 't Is meer dan eens beweerd, maar 't kan niet anders geweest zijn dan als beeldspraak, aangenomen altijd dat zij die het woord bezigen, aan de hier ontwikkelde beteekenis vasthouden. Zoolang wij in Nederland hebben een koningschap met gewigtige voorregten, welke zonder revolutie niet eenzijdig kunnen worden opgeheven; zoolang slechts aan een zeer klein gedeelte van de meerderjarige mannelijke bevolking het kiesregt is toegekend; zoolang het staatsgezag wordt uitgeoefend niet door de vertegenwoordigers van

die kiezers alleen, maar te gelijk met dezen door den koning en eene Eerste Kamer, welke *tant bien que mal* de sociale meerderheid van het land moet uitdrukken, tot zoolang is er voor volkssouvereiniteit geen plaats. Men kan om het overwigt, dat een der drie deelen van het staatsgezag in onze dagen ook hier te lande onbetwistbaar verworven heeft, misschien spreken van een overheerschenden burgerstand, maar tusschen de heerschappij van dien stand en eigenlijk gezegde democratie ligt een kloof, welke niet ligt wordt overschreden.

Maar het is een geheel andere vraag of wij ons in de rigting van de volkssouvereiniteit voortbewegen. De Heer Groen beweert het, en niet alleen dat hij het ter loops beweert, maar het is zijne hoofdgedachte; al zijne vertoogen zijn slechts varianten op dat eene groote thema. Geen wonder dat hij met buitengemeene belangstelling elke verklaring van de tegenpartij opvangt, welke zijne hoofdgedachte komt steunen; geen wonder dus ook, dat toen Busken Huët voor eenigen tijd beweerde, dat de toekomst behoort aan democratie en volkssouvereiniteit, die bewering door Groen van Prinsterer als een hoogst belangrijke werd aangemerkt, als de misschien onvoorzigtige, maar in elk geval eerlijke openbaring van het geheim, dat aan de geheele liberale partij toebehoort.

Het zou zeker de eerste maal niet zijn, dat twee uitstekende personen ten aanzien van dezelfde zaak om verschillende redenen tot een zelfde optisch zinsbedrog vervielen, de een door daarop te lang te turen, de ander door ze te vlugtig te overzien. Maar de overeenstemming tusschen beiden is inderdaad meer schijnbaar dan wezenlijk. Waar Groen van Prinsterer volkssouvereiniteit noemt, denkt hij altijd aan misbruikte souvereiniteit, aan willekeur in de plaats gesteld van regt; terwijl Busken Huët zeker alleen daarom aan de democratie de toekomst belooft, omdat hij in de heerschappij van de meerderheid den besten waarborg vindt voor de verwezenlijking van het regtsbewustzijn, in den boezem van het geheele volk levende.

Deze laatsten zou ik willen antwoorden, dat hij naar mijne overtuiging verkeerd doet met dus de absolute voortreffelijkheid van dezen of genen regeringsvorm op den voorgrond te stellen, omdat geen regeringsvorm datgene waarborgt waarom het den staatsman alleen te doen kan zijn: de altijd meer volkomen en zuivere heerschappij van het regt. Die heerschappij hangt af van de meerdere of mindere mate van zedelijkheid

waartoe een volk gekomen is, maar niet van de democratie; zij kan onder elken regeringsvorm worden erkend en geëerbiedigd, maar ook onder elken regeringsvorm worden miskend en vertrapt. Ik wil de democratie niet volstrekt afkeuren noch ontkennen, dat ontwikkeling van de maatschappij in democratischen zin geenszins tot de onwaarschijnlijkheden behoort. Maar met bescheidenheid geef ik in overweging om ons bij het tegenwoordige te bepalen en de politiek van de toekomst aan de toekomst over te laten, al ware het slechts om onze schimmen te vrijwaren voor de spotzucht van het nageslacht, glimlagchende over onze groote maar volstrekt onvruchtbare gedienstigheid. Tot het wezen van de politiek behoort de actualiteit; de politiek van de toekomst zal afhangen van de dan bestaande omstandigheden, en aangezien wij die onmogelijk vooraf kunnen gissen, is het wel zoo veilig geen conclusie te trekken daar waar alle praemissen ontbreken.

Bepalen wij ons daarom liever tot de politiek van onzen eigen tijd en van ons eigen land. Ik zie ook voor ons volk volstrekt niet op tegen eene verdere ontwikkeling van de democratie, zoodra het bewijs geleverd wordt, dat die verdere ontwikkeling dienstbaar zijn zal aan het eene noodige op staatkundig gebied: het vestigen van een volkomen regtstoestand voor allen. Maar men houde mij de verklaring ten goede, dat ik voor de ware vrijheid in deze oogenblikken van meer zuivere democratie hoegenaamd geen heil verwacht, doch veeleer het tegendeel. Daargelaten nog dat onze maatschappelijke toestand, - in geenerlei opzigt te vergelijken met dien welke in Noord-Amerika wordt aangetroffen, - het algemeen stemregt inderdaad tot een dwaasheid maakt, tot de heerschappij door de sociale minderheid, numeriek de sterkste, over de zooveel zwakkere sociale meerderheid uitgeoefend, mag men vragen of de census, zooals die hier te lande is geregeld, politieke capaciteiten buitensluit. Ik geloof stellig het tegendeel en wie immer ook maar van verre werd ingewijd in de geheimen van ons verkiezingswerk kan moeijelijk eene andere meening zijn toegedaan. De Heer Busken Huët is met onze burgerklasse te wel bekend dan dat hij in het bijzonder hoogen dunk zou kunnen koesteren van hare politieke inzigten. Mogt hij twijfelen, hij herleze dan nog eens N^{o}. X van de Vliegende Blaadjes: ‘de Volkssouvereiniteit en de stembus’, waarin de Heer Groen van Prinsterer, inderdaad met engelachtig geduld,

de stelling heeft toegelicht - en zeker niet zonder diep besef van de noodzakelijkheid eener zoodanige toelichting, - dat de uitoefening van burgerschapsregten met de volkomen betrachting van alle christelijke pligten wel kan worden overeengebragt. Wat hebben wij te denken van het volk achter de kiezers als het kiezersvolk zelf nog zulk een les van noode heeft? Zeer zeker, met de algemeene ontwikkeling moet ook het kiesregt zich ontwikkelen, maar niet zonder deze. Zeker is het den mensch veredelen en beschaven wanneer men hem vergunt mede voor zijn deel invloed uit te oefenen op den gang van het staatsbestuur, maar wij mogen daarom den staat niet maken tot een *corpus vile*, juist goed genoeg voor de experimenten van onbekwamen. Degeschiedenis heeft genoeg geleerd wat wij van zulke experimenten te wachten hebben. Uitbreiding van het stemregt onder de tegenwoordige omstandigheden zou enkel kunnen strekken om de vertegenwoordiging te vervalschen, door op ongehoorde wijze de magt te verhoogen van hen, die, dank zij het gezag, dat zij in de maatschappij over de nieuwe kiezers uitoefenen, in de gelegenheid zouden zijn die kiezers tot hunne werktuigen te maken. Ik herinner mij hoe een paar jaren geleden door de zoogenaamde groote nijverheid werd aangedrongen op uitbreiding van het stemregt, met het naauwelijks verholen doel om door den invloed van de fabriekanten op hunne arbeiders de partij van het protectionisme aanmerkelijk te versterken. Het kiesregt van de arbeiders moest dienen om een resultaat te verkrijgen, met geen belang meer openlijk in strijd dan met het belang van de arbeiders zelven.

Busken Huët schijnt, als ik hem althans wel vat, in de monarchie eene middeneeuwsche instelling te zien. Ik weet waarlijk niet op welken grond. Alle regeringsvormen zijn aan de middeneeuwen eigen geweest, de republiekeinsche niet minder dan de monarchale, en men kan met evenveel regt beweren, dat de eerste uit traditie gekozen worden als de laatste. Of de toekomst algemeen aan de republiek de voorkeur geven zal, durf ik niet beslissen, maar ik geloof het niet, al ware het alleen om deze reden, dat de monarchie de eenvoudigste en natuurlijkste openbaring is van de hoofdgedachte van den staat, de gedachte van de eenheid namelijk. Maar er is een andere meel afdoende grond, welke mij veroorlooft, ook zonder dat ik aanspraak maak op den titel van profeet, de onsterfelijkheid van de monarchie te voorspellen, namelijk deze, dat alleen

in de monarchie beperking van het hoogste gezag mogelijk is. De absolute democratie, zoo als die in de republiek voorkomt, is noodzakelijk onbeperkte souvereiniteit, niet minder dan de souvereiniteit van den Russischen Czar. Waar de numerieke meerderheid als souverein heerscht is geen contrôle denkbaar, omdat daar alleen de numerieke minderheid overblijft; en deze is natuurlijk te zwak voor die taak. Toch is de behoefte aan contrôle dezelfde in de republiek als in de monarchie; want 'tzij één regere of de meerderheid, altijd is het maar een deel, dat gezag voert in naam van het geheel en dat dus verpligt is met verloochening van eigen belangen, de belangen van de gemeenschap te betrachten. Ik ken in de republiek voor het regt van de minderheid geen anderen waarborg, dan de eerlijkheid van de meerderheid, en ik twijfel er aan of die waarborg in de toekomst meer afdoende zal blijken dan tegenwoordig. Integendeel ik houd mij overtuigd, dat misbruik van absoluut gezag nergens meer voor de hand ligt dan in de onbeperkte democratie. De vorst, die zijn absoluut gezag wil misbruiken, zwicht alligt voor de overweging, dat hij, ofschoon alle magt hem regtens toebehoort, toch physiek de zwakste is, dat hij staat als één tegenover een geheel volk. Maar in de democratie is voor dergelijke overweging geen plaats, omdat daar politieke en physieke overmagt hand aan hand gaan. Dat in het klassieke land van de moderne democratie, de regten van de minderheid minder veilig zijn dan in vele europeesche staten en - wat erger is - allengs minder veilig worden, weet elk, die zijne kennis van amerikaansche toestanden niet enkel ontleent aan het boek van Laboulaye, *Paris en Amérique*. Tegenover Busken Huët wil ik mij op geen ander gezag beroepen dan het door hem aangehaalde, het gezag van de Tocqueville.

Al moge de tijd zich dan ook schijnbaar voortbewegen in de rigting van de democratie, ik vermoed, dat de toekomst zich van absolute volksheerschappij zal afwenden om dezelfde reden waarom onze tijd met het absoluut vorsten-gezag gebroken heeft: de behoefte aan waarborg voor de geregeerden. Altijd zal dunkt mij het practisch gezond verstand terugwijzen op die constitutionele monarchie, welke, hoe gebrekkig in vele opzigten, het hoofddoel van den staat toch nog het best verwezenlijkt: niet alleen beperking van het vorstengezag door de parlementaire meerderheid, maar ook beperking van het gezag

dier meerderheid door den vorst, orgaan van de eenheid, en dus van de minderheid zoowel als van de meerderheid. Men zegge niet, dat in den strijd tusschen die twee elementen het vorstengezag noodzakelijk moet ondergaan. Alles hangt af van tijden en omstandigheden, van individualiteiten vooral. Zoo veranderlijk als deze zijn, zoo veranderlijk moet ook het overwigt van het eene element op het andere wezen. En ook al ontviel den vorsten elke andere steun, dan nog zouden zij hulp vinden in dat inderdaad bewonderenswaardig volksinstinct, dat bij voorkeur de lagere volksklassen, de onmondigen op politiek terrein, aan de monarchie vastklemt als aan de natuurlijke verdedigster van hare belangen tegen mogelijke dwingelandij van de meerderheid. Wel verre dat de invoering van het parlementaire stelsel dit volksinstinct verzwakt, is het, dunkt mij, juist daar waar dit stelsel geldt - ten onzent, in België en in Groot-Brittannië - sterker ontwikkeld dan ergens elders. Zij die den aanstaanden triomf van de absolute democratie voorspellen zullen, om misvatting te voorkomen, wel doen wanneer zij ook dat instinct in rekening brengen.

Het valt vrij wat ligter mij te verstaan met Busken Huët dan met den Heer Groen van Prinsterer. Voor dezen is het evenmin twijfelachtig, dat het liberalisme naar de volksoppermagt heenvoert als dat volksheerschappij synoniem is met willekeur. Het laatste woord van de moderne vrijheidsbegrippen is absolutisme; een onverbreekbare keten van syllogismen leidt er ons heen, 'tzij wij het willen of niet willen.

Ik vind in mijne eigen voorstellingen van het moderne staatsregt niets wat deze beweringen zou kunnen regtvaardigen. Ter juiste beoordeeling van de fransche omwenteling, die bron van de nieuwe vrijheidsbegrippen waarheen wij door den Heer Groen altijd verwezen worden, moet, dunkt mij, wel onderscheiden worden tusschen het doel, dat men voor oogen had, en de middelen waardoor men dat doel trachtte te bereiken. Het doel was zuiver modern, de middelen waren middeneeuwsch. De staat moest ophouden een werktuig te zijn, een magtig middel van exploitatie, in handen gegeven, 'tzij dan aan een kerk, aan een vorst of aan eene klasse van personen, groot of klein. De staat zou in het vervolg de geheele gemeenschap dienen en die algemeene dienst werd uitgedrukt in de spreuk: ‘regt voor allen’, de hoofdbepaling van het nieuwe staatkundig formulier, het kort begrip van de geheele theorie. Die spreuk,

vrucht van den geest van verdraagzaamheid, welke zich in de achttiende eeuw zoo sterk had ontwikkeld, was zeker allerminst absolutistisch; zij was veeleer het tegendeel, want te zeggen, dat er regt zal zijn voor allen, is met andere woorden den staf breken over het absolutisme, dat zich juist door miskenning van veler regt kenmerkt. Indien dus de fransche omwenteling absolutisme heeft uitgewerkt, dan is zij blijkbaar tot een resultaat gekomen, dat tegen haar wezenlijk doel lijnregt overstaat. En op welken grond beweert men zoo iets? Op grond van de gebeurtenissen in het revolutie-tijdvak voorgekomen, van Rousseau's leerstellingen, van de volkssouvereiniteit, dat eerste kind van de omwenteling. Maar waarom als vrucht van de revolutie voor te stellen wat nooit haar vrucht geweest kan zijn, om de zeer goede reden, dat die vrucht vele eeuwen ouder was dan de boom? Bij de fransche omwenteling heeft zich het feit voorgedaan, dat elke groote hervorming kenmerkt, het feit namelijk, dat de mensch de fouten van zijn tijd kan inzien zonder zich daarom nog boven de vooroordeelen van zijn tijd te verheffen. Geen hervorming is dadelijk volkomen; aanvankelijk heeft men altijd vermenging van heterogene kleuren, van oude en nieuwe denkbeelden; niet dan langzaam verliezen de oude denkbeelden hunne kracht en worden alle vreemde elementen afgescheiden. Zoo was het bij den oorsprong van het Christendom en van de Kerkhervorming, en zoo was het ook bij de groote omwenteling. Deze heeft de middeneeuwen bestreden met wapenen aan de middeneeuwen ontleend. Rousseau is de vader en niet het kind van de omwenteling, de laatste straal van den wegstervenden dag, niet de eerste glans van een nieuw morgenrood. Zijne uitstekende verdienste is deze, dat hij, beter dialecticus dan zijn voorgangers, uit middeneeuwsche theoriën hare laatste consequentiën getrokken en ze juist daardoor als volstrekt onbestaanbaar heeft gebrandmerkt. Het begrip van volkssouvereiniteit hangt als het ware eeuwen lang in de lucht; tal van publicisten beseffen haar bestaan, deze duidelijker gene minder duidelijk; maar eerst Rousseau heeft die rondzwervende gassen gecondenseerd, tot een ligchaam gemaakt, en de nieuwe magt daaruit geschapen, als een wapen in handen gegeven van de omwenteling, opdat deze het absolutisme met het absolutisme zou vernietigen. Rousseau's uitgangspunt is dat van talrijke voorgangers: de staat wordt verklaard uit het individu en al zijn gezag draagt een privaatregtelijk ka-

rakter. Maar terwijl de voorgangers spreken van de souvereiniteit der standen en beweren, dat deze aan geen andere staatsregtelijke pligten gebonden zijn dan die zij vrijwillig aanvaarden, zoo betoogt hij, meer consequent, de souvereiniteit van de individuen. Het gezag van den staat is hun gezag, vrijwillig overgedragen, en dus ook maar zoo lang bindend als hun wil om zich aan dat gezag te onderwerpen, blijft voortleven. Wie het absolutisme en de volkssouvereiniteit uit de fransche omwenteling verklaren, maken zich dunkt mij aan dezelfde fout schuldig, als zij die de joodsche elementen in het eerste Christendom als een eigenaardigheid van de nieuwe godsdienst aanmerken en niet als een overblijfsel van den vroegeren toestand, waaraan het Christendom, maar langzaam en geleidelijk, een einde maakte.

Is het absolutisme, geheel aandruischende tegen het groote beginsel, dat de fransche omwenteling wilde verwezenlijken, later door den geest der eeuw in het moderne staatsregt overgebragt? Ik kan die beschuldiging moeijelijk rijmen met de grief, zoo dikwijls tegen onzen tijd aangevoerd, dat hij zich vóór alles door twijfelzucht, ongeloof en onverschilligheid zou kenmerken. Het laatste feit is onloochenbaar, maar dat men ons dan ook niet de deugden van onze gebreken betwiste. Hoe zwakker het geloof is van eene eeuw, hoe kleiner het aantal dergenen, die in de erkenning van zekere absolute waarheden de hoofdvoorwaarde zien van elks zaligheid, naar die mate valt het minder moeijelijk verdraagzaam te zijn; en omgekeerd, hoe warmer geloof, hoe meer propoganda, hoe meer neiging om de regten van andersdenkenden te verkorten. De kalme stemming, of wil men, de onverschilligheid van onze eeuw, heeft althans deze goede zijde, dat zij ons behalve voor geschiedvorsching ook uitnemend geschikt maakt voor regtsbeoefening. De leus van de fransche omwenteling ‘regt voor allen’ zou in een geloovige eeuw vrij wat moeijelijker te verwezenlijken zijn, want hoe meer wij hechten aan de weelde van het huis door ons zelven bewoond, hoe sterker onze overtuiging is, dat er buiten dat huis geen dak te vinden is dat waarachtige bescherming oplevert, des te spoediger zal de onuitroeibare menschenliefde het ‘dwingt ze in te gaan’ op onze lippen brengen.

Wie ook zwichte voor de hoofdkwaal onzer eeuw, allerminst de Heer Groen, want beteugeling van die kwaal is juist het groote doel van zijn rusteloozen strijd. De kennis van de

waarheid is voor ons verloren gegaan; haar terug te vinden moet de hoofdzaak zijn, de groote hoofdzaak voor welke alles zwicht, het staatsbelang niet uitgezonderd; of liever, het waarachtig staatsbelang is aan het terugvinden van die waarheid onverbrekelijk verbonden. De leer van de anti-revolutionairen heeft met de boven ontwikkelde voorstelling geen enkel aanrakingspunt. Waar zij strijden tegen de revolutie is niet de fransche omwenteling het eenige mikpunt, maar in het algemeen die geest van verzet, van welken de omwenteling slechts eene voorbijgaande, zij het ook de meest geduchte openbaring was, het verzet van den mensch tegen zijn God. De volkssouvereiniteit is voor hen geen kwestie van regeringsvorm, maar de aanmatiging van den mensch om zijn wil te laten heerschen, in plaats van dien te onderwerpen aan de verordeningen Gods. Kortom de geheele strijd is tegen het rationalisme, nog duidelijker misschien, tegen de zonde gerigt. Het gezag komt van boven, niet van beneden, ziedaar het kort begrip van de anti-revolutionaire leer. Wil men zeggen, dat de mensch in zijn streven naar ontwikkeling door zedelijke wetten gebonden wordt, die hem beheerschen en die hij niet kan vervormen; wil men zeggen, dat het regt van geen menschelijke willekeur afhankelijk is, niemand kan meer dan ik geneigd zijn die stelling te onderschrijven; maar tevens voeg ik er bij, dat ik geen ander middel weet om dat zedelijk gezag te doen gelden dan zijne erkenning door den mensch, geen ander middel om de heerschappij van het regt te verzekeren dan de instemming van het menschelijk bewustzijn. Het gezag komt van boven, maar alleen uit en door den mensch kan het zich openbaren.

Op dit punt scheiden zich onze wegen, naar ik meen: de Heer Groen wil, waar hij optreedt als hoofd eener politieke partij, onderwerping ook aan een gezag, dat niet is erkend, heerschappij van een regt, dat geen regt is voor het menschelijk bewustzijn, en dat gezag en dat regt, dus aan den staat opgedrongen, zij zijn ten slotte niet anders dan de subjectieve opvatting der anti-revolutionairen van openbaring en wereldhistorie. Ik begrijp het wijsgeerig stelsel, maar ik begrijp niet hoe men op politiek terrein zonder absolutisme het verzet tegen dat stelsel kan overwinnen. Een van beiden toch: of uwe opvatting van regt en gezag is de onze, en dan zijn wij volkomen homogeen; of zij strijdt met de onze, en dan kan hare

heerschappij in den staat alleen door overheersching en geweld verzekerd worden. De vraag is niet, mijne Heeren - het zij mij veroorloofd, dat ik *mutatis mutandis* uwe eigen woorden teruggeef - of gij, anti-revolutionairen, hoog opgeeft van uwe liefde voor vrijheid, de vraag kan enkel zijn of niet een keten van syllogismen u, ook tegen wil en dank, aan het absolutisme vastknoopt.

Tegen wil en dank, want absolutistische neigingen liggen geloof ik verder van den Heer Groen dan van vele zijner tegenstanders. Hij is in vele opzigten een volksman, in zoo verre als hij met onwankelbaar vertrouwen gelooft aan de goede natuur van zijn volk en zin en genie heeft voor volksleiding; zijne grondige beoefening van onze geschiedenis heeft hem met een echt republiekeinschen zuurdeesem doortrokken, terwijl de lauweren, die hij oogstte op parlementair gebied, de handhaving van parlementaire voorregten voor hem bijna tot een persoonlijke kwestie maken. Een zwijgend volk tegenover een oppermagtig vorst, kan dunkt mij niemand meer antipathiek zijn dan hem. Intusschen, hoe sterk het politieke leven van een vrij volk hem ook moge aantrekken, de hoofdzaak is en blijft de triomf van zijne regtsbeginselen, de erkenning van Gods oppermagt, zoo als zijne school het noemt. Kan hij ter bereiking van dat doel steun vinden bij den vorst, hij zal in zijne eischen van een zelfstandig koninklijk gezag ver, misschien zeer ver gaan. Wordt hij echter van dien kant teleurgesteld dan zal hij trachten den volksinvloed op het staatsbestuur te doen gelden, en vermoedelijk verder willen gaan dan de meeste zijner tegenstanders. Hier nu ligt geloof ik de oplossing van de schijnbare tegenstrijdigheid, welke men niet slechts in de geschriften maar ook in de handelingen van den Heer Groen opmerkt, de verklaring van het raadsel, waarom zijne bestrijders hem te gelijk voorstander van absoluut vorstengezag en democraat hebben kunnen noemen. Hij is noch het een noch het ander, maar moest ik kiezen dan zou ik zeggen, dat de democratische neigingen - het woord democratie in onzen zin opgevat - meestal bovendrijven. Misschien heeft sedert 1848 geen lid van de Tweede Kamer meer gedaan om de bevoegdheid van het parlement uit te breiden dan de Heer Groen, meer dan hij gebruik gemaakt van al die nieuwe wapenen tot uitbreiding van het parlementair gezag gesmeed, zelfs de verboden wapenen niet uitgezonderd: het afstemmen van begroo-

tingen om redenen daar buiten gelegen. Niet tevreden met de emancipatie van het parlement heeft de Heer Groen, meer dan iemand naar ik geloof, ook gestreefd naar de emancipatie van het kiezersvolk, ja zelfs van het volk, dat achter de kiezers staat. Ik zal de teedere kwestie van art. 82 Grondwet: ‘de leden stemmen zonder last van of ruggespraak met hen die benoemen’ in het midden laten, maar dit zij toch gezegd, dat in den strijd tusschen de Heeren Groen en Fruin, de eerste zeer bepaald het terrein van de democratie heeft ingenomen, en niet alleen in 1864, maar reeds vijfentwintig jaren geleden, toen hij zijne Bijdrage schreef tot ‘Herziening der Grondwet in nederlandschen zin.’ Onze grondwet heeft de uitoefening van het staatsgezag opgedragen aan den koning, in gemeen overleg met de Staten-Generaal, en niet aan den koning, in gemeen overleg met het volk. Voor haar zijn de gekozenen vrije, zelfstandige mannen, bekleed met het vertrouwen hunner committenten, en niets meer. Ik erken, dat naarmate een volk zich meer politisch ontwikkelt, handhaving van dat karakter der vertegenwoordiging allengs moeijelijker wordt, dat het schier niet anders kan of de kiezers zullen bij de stemming niet enkel letten op algemeene overeenstemming van beginselen, maar daarbij ook een bepaald votum willen uitbrengen over deze of gene kwestie van den dag, welker oplossing aan de wetgevende magt behoort. Men loochene echter evenmin, dat de Grondwet iets dergelijks niet heeft bedoeld en dat als de practijk, door den Heer Groen bij de jongste algemeene verkiezingen aanbevolen, regel worden mogt, er van de vrijheid en zelfstandigheid der vertegenwoordiging niet veel meer dan de naam zal overblijven.

Worden de tegenstrijdigheden in het politieke leven van den Heer Groen alzoo zonder moeite verklaard, het blijven niettemin tegenstrijdigheden, en deze zijn altijd openbaringen van fouten en gebreken, welke het stelsel, waaruit zij voortvloeijen, aankleven. Het hoofdgebrek nu van het stelsel der anti-revolutionairen is naar mijne bescheiden meening dit, dat het op staatkundig gebied overbrengt wat daar niet op zijne plaats is. *Een Staatsman niet, een Evangeliebelijder*, dus noemt de Heer Groen een zijner Blaadjes aan de kiezers. En inderdaad zoo moest het zijn, maar werkelijk is het anders, en daarin schuilt de fout, dunkt mij. Alle staatkundige partijen hebben naar mijn inzien hetzelfde uitgangspunt: de erkenning en eerbiediging van het regtsbewustzijn der natie; het onderling verschil kan slechts

daarin liggen, dat de een dus, gene weder op andere wijze wil verwezenlijken wat in dat regtsbewustzijn ligt opgesloten. Maar met den Heer Groen is het werkelijk anders; de strijd is gerigt juist tegen dat regtsbewustzijn, naar zijn inzien op jammerlijke wijze verdoold geraakt. Ik zal het feit niet tegenspreken, maar enkel opmerken, dat het regtsbewustzijn van een volk slechts in de kerk en op de school kan gelouterd en veredeld worden. De staat kan enkel openbaren wat is; wie meer verlangt, wie in den staat naar een regtstoestand streeft, tegen het bewustzijn der natie aandruischende, hij wordt, willens of onwillens, despoot. De Heer Groen wil dat niet, hiervan ben ik zeker, maar hoe zou hij zich dan in onze maatschappij als hoofd eener regeringspartij van andere partijen kunnen onderscheiden?

Ik heb enkel willen constateren, dat op die vraag nog altijd geen antwoord is gegeven, en ik geloof ook niet, dat het gegeven kan worden. Mijn onderzoek gold niet het wijsgeerig stelsel der anti-revolutionairen, maar enkel de practische middelen waardoor dat stelsel in onze dagen op politiek terrein zou kunnen worden verwezenlijkt. Naar mijne overtuiging zijn die middelen nergens te vinden en is dus voor de anti-revolutionairen het opstellen van een eigen regeringsprogramma, dat zich onderscheidt door de practische resultaten, welke het moet afwerpen, onmogelijk. Intusschen hoe inniger die overtuiging is, hoe meer ik geneigd ben voor den Heer Groen vrijheid, volkomen vrijheid te vragen, waar hij in kerk en school naar de zegepraal zijner beginselen streeft. Op dat gebied kan geen verschil van inzigt iets ontnemen aan mijne warme sympathie voor den onvermoeiden en veelal eenzamen strijder, die, sterk door zijn geloof, evenzeer tegen de miskenning zijner tegenstanders als tegen de zwakheid of het wantrouwen zijner volgelingen is opgewassen.

J.T. BUIJS.

Richard Cobden.

Wie op den zevenden April dezes jaars, des morgens te negen ure, het Waterloostation van den London-and-South Western-spoorweg te Londen betreden had, hij zou getuige geweest zijn van een allerindrukwekkendst schouwspel, 't welk hij voorzeker daar ter plaatse nooit zou verwacht hebben. Want geheel onvoorbereid, ja onwillekeurig en toch op zeer sprekende wijze, werd aldaar hulde toegebragt aan de nagedachtenis van een man, wiens overlijden niet alleen in Engeland maar overal waar wakkerheid en ijver geëerd worden, met innige droef heid was vernomen. Geheel afgescheiden van het zoo eigenaardig woelige gedeelte van een spoorwegstation stond een speciale trein gereed van acht en twintig eerste klasse wagens, met zwartfloers aan de portieren en bestuurd door beambten in zwaren rouw gekleed. Een stoet van bijna zes honderd heeren, allen in rouwgewaad, trad zwijgend de wagens binnen, en alleen het snuiven van den stoomsleper brak nu en dan de doodsche stilte af. Wie gewaagd had de namen van eenigen hunner fluisterend te vragen, hij zou, zoo hem het antwoord verstrekt ware, verbaasd zijn geweest. Want hij zou geene andere namen gehoord hebben dan die van de eerste staatslieden van Engeland, en wel van hen alleen die altijd luide genoemd worden, zoodra 't maatregelen geldt die de bevordering van de welvaart van het algemeen ten doel hebben. De geniale rijkskanselier Gladstone en de onverzettelijke radicaal Bright, de wakkere voorvechters der roemrijke Anti-Cornlaw-League, Milner-Gibson en Charles Villiers met den begaafden voorzitter George Wilson, zij waren omgeven door mannen, die allen eene eereplaats innemen of op de banken van het Engelsche Lagerhuis, of wel in het bestuur

der fabrieksteden, welke de Engelsche bedrijvigheid alom beroemd gemaakt heeft. Te Midhurst aangekomen, wandelde deze stoet even somber en zwijgend door de liefelijkste lanen, waarvan het jeugdige groen schitterend verlicht werd door de prachtigste lentezon, naar Cockings-Causeway en schaarde zich statig achter de eenvoudige met vier zwarte paarden bespannen lijkkoets, die hen bij hunne aankomst aldaar als voorbijreed. Aan het kerkhof van West Lavington, Sussex, hield de stoet stil, en werd de kist op de baar gezet en grafwaarts gedragen door de arbeiders van de bezitting des overledenen, terwijl een Gladstone en een Villiers, een Gibson en een Wilson, een Bright en anderen 't zich tot eene eer rekenden, de slippen van het lijkkleed te mogen dragen. De plegtige dienst, die de Engelsche kerk voorschrijft, werd met groote ontroering door de menigte, die van alle kanten naar het kerkhof toegestroomd was, aangehoord, en even zwijgend en even statig als de schaar naar deze plaats was heengetrokken, verliet ze ook weder dat stille rijk der dooden. Diepe rouw stond op ieders gelaat te lezen.

Want Richard Cobden was door hen naar zijne laatste rustplaats gebragt. Gedragen van de plek waar hij was geboren, of liever uit het huis dat zijne landgenooten uit dankbaarheid voor hem hadden opgerigt op dezelfde plaats waar vroeger de schamele ouderlijke woning stond, werd hij in de groeve nedergelaten waarin hij voor weinige jaren zijn eenigen zoon had ter aarde besteld, en aan wiens zijde hij altijd gewenscht had eenmaal te zullen rusten. En de weemoed die het hart der hooggeplaatste en rijk begaafde mannen vervulde toen de kist langzaam voor hunne oogen verdween, die weemoed vond weerklank in geheel het land, want ieder regtgeaarde Brit gevoelde dat Engeland een zijner edelste en wakkerste zonen ten grave had zien dalen. Welzalig hij die alzoo door geheel zijn volk wordt beweend, welzalig het volk dat alzoo zijne groote mannen betreurt!

Toch was de rouw van Engeland en van bijna geheel het vaste land van Europa over Richard Cobden's dood niet overdreven, hoe algemeen ook. 't Was geene overdrijving, dat de dagbladen in Engeland en Frankrijk met rouwranden verschenen zoodra zijn overlijden bekend was, noch dat de bevolking der nijverste steden van Engeland hare woningen sloot, gevoelende dat ieder hunner een smartelijk verlies geleden had. De Fransche Kamer had er grond voor, bij monde van haren tweeden

voorzitter aan zijne nagedachtenis eene warme hulde toe te brengen en Engeland toe te roepen, dat Frankrijk in zijne droefheid deelde. En 't was een bewijs van fijn gevoel, dat in het Britsche Parlement alleen de eerste sprekers, en dat enkel de leiders der beide hoofdpartijen, het woord opnamen om den man te herdenken, naar wiens ledige plaats aller blikken met droefenis gerigt waren. De grijze Palmerston sprak met warme woorden zijn leedgevoel uit dat het Lagerhuis een zijner beste leden had verloren, omdat een der edelste leden aan de Britsche natie was ontvallen. Verloor het Parlement een zijner grootste sieraden, het Vaderland had een zijner trouwste dienaren verloren. Dat getuigde ook zijn staatkundige tegenstander, de welsprekende d'Israeli, die trachtte Engeland te troosten met zijn verlies, omdat de mond van Cobden wel voor altijd gesloten was, maar zijne woorden en gedachten zouden blijven voortleven in de hoofden en harten van het dankbaar nageslacht. En dat zou voorzeker ook getuigd hebben zijn trouwe vriend John Bright, wanneer zijne aandoeningen hem niet hadden gedwongen om de korte woorden die hij aan zijne nagedachtenis daar ter plaatse wilde wijden, plotseling af te breken met deze getuigenis: ‘Na twintig jaren der meest warme en broederlijke vriendschap wist ik nog niet hoe lief hij mij was, dan nu, nadat ik hem voor altijd verloren heb.’

Het aristocratische en den Mammon aanbiddende Engeland vereenigde zich met het monarchale en ligtzinnige Frankrijk, om met hetzelfde diepe gevoel van smart den dood van een man te beweenen, die toch juist zijn geheele leven had gewijd aan de bestrijding der aristocratische voorregten, met verwaarloozing zijner eigene wereldsche belangen, en die er behagen in schepte zijne democratische beginselen met zulke ijskoude cijfers te verdedigen, dat hij zich soms bijna tot een zeker cynisme dreigde te laten verleiden. De territoriale magt van den Britschen adel wilde hij fnuiken, en hij heeft die gebroken. Eigen vermogen offerde hij in dien strijd op, maar hij bloosde er niet voor tot twee malen toe uit de hand zijner landgenooten een nieuw vermogen aan te nemen, door de vrijwillige bijdragen tot van daglooners toe, te zamen gebragt. Toen zijne kiezers hem met eene nederlaag aan de volgende stembus dreigden, wanneer hij bij de Chinesche oorlogskwestie tegen de sympathie zijner landgenooten bleef ijveren, week hij toch geen haarbreed van zijne overtuiging terug; liever getroostte hij zich de smadelijke

verdrijving van de zoo geliefde parlementaire kampplaats, de schande zijner verbanning als terugwerpende op de hoofden dier onbillijken. Den ministeriëlen zetel die hem werd aangeboden, weigerde hij te aanvaarden, omdat hij, hoe ook ingenomen met de staatkundige gevoelens van den grijzen Premier, toch in zijn vredelievenden geest een afschuw gevoelde voor diens strijdlustige sympathiën. En toen hij zijn Vaderland en het naburige Frankrijk naauw tot elkander had weten te brengen, door beider belangen te vereenigen en de welvaart van beider bevolking te verhoogen, eene daad waarvoor de danktoon uit duizende woningen van arbeiders in beide landen tot hem zal oprijzen, toen weigerde hij toch om de vooral in Engeland zoo begeerde plaats in den adelstand in te nemen die zijne Koningin hem aanbood, of de rijke sinecure van geheimraad te aanvaarden, welke de regering hoopte dat hem aangenaam zou zijn. Zeldzame wilskracht, zeldzame belangeloosheid! Wèl bleek hij vast te staan in zijne eens gevestigde overtuiging.

Maar 't was ook juist die kracht van overtuiging, waaraan Richard Cobden het voorspoedige, zijne land- en tijdgenooten het zegenrijke van zijne loopbaan te danken hadden. Toen de jonge wees de vaderlijke hoeve verliet en te Londen eene schuilplaats zocht bij een onbemiddelden oom, moest hij wel eerst als jongen in een magazijn van manufacturen ondergeschikten arbeid verrigten, maar zijn ijver en wakkerheid deden hem weldra tot de hoogere betrekking van reiziger aldaar opklimmen. En naauwelijks had de wakkere jonkman in Lancashire de snelle ja reusachtige ontwikkeling der katoennijverheid gezien, of hij was al spoedig met twee zijner medeklerken zelf als katoendrukker gevestigd, eerst te Clitheroe en toen te Manchester, omdat hij dadelijk begrepen had dat hier de plaats was waar aan ijver en kennis eene rijke toekomst geopend werd. De man echter die het dagelijksch bedrijf zoo wakker aanvatte en daarin zulk een helder inzigt toonde, die man kon in fabriek noch op kantoor bevrediging vinden voor zijn ijverigen geest; geld moest voor hem bijzaak, handelen hoofdzaak zijn. Toen de eigene zaak voorspoedig ging, moest ook de publieke zaak beter worden gemaakt. Manchester zuchtte nog onder den heerscherstaf van den adelijken landheer; maar zou het toeval der geboorte magt geven over de vrijen en naar fortuin onafhankelijken door eigen verdienste? Dat niet langer, besloot Cobden, en werkelijk had de openbare meening, door hem op-

gewekt en geleid, weldra de onafhankelijke municipaliteit verkregen. Dat die lange onderworpenheid aan oudheerlijke regten alleen was toe te schrijven, te wijten liever, aan gebrek aan kennis, gebrek aan onderwijs dus, stond al spoedig bij hem vast. En een beter stelsel van opvoeding en onderwijs vond dadelijk in hem een wakkeren voorvechter, vooral in de openbare vergaderingen, waarin onze overzeesche naburen de publieke zaak zoo bij voorkeur publiek behandelen. Toen was 't dat hij zijn vriend John Bright leerde kennen, en eene vriendschap sloot met den onverzettelijken puritein, waarvan wij het karakter hebben leeren kennen door de nobele woorden die deze in het Lagerhuis aan zijne nagedachtenis wijdde. De rustelooze geest ging toen in vreemde landen nieuw voedsel zoeken, en na de Levant te hebben bezocht en door de Vereenigde Staten te zijn getrokken, na in vlugschriften de resultaten zijner beschouwingen te hebben nedergelegd en getracht, hoewel vruchteloos, een zetel in het Parlement te verkrijgen, was hij weldra weder in België, Frankrijk, Zwitserland enDuitschland nieuwe stof zoekende om te werken. En toen hij eindelijk in zijn Vaderland terugkeerde, was 't om er dien arbeid te vinden waarvoor hij geleefd en gestreden en waaraan hij al zijne krachten, tot uitputtens toe, besteed heeft, maar waardoor hij ook een vroegtijdig graf heeft gevonden, dien arbeid echter tevens waardoor hij een naam heeft verworven die het levend geslacht zegent, en die bij het toekomend geslacht door de geschiedenis in eere blijven zal.

't Is eene dwaling, in Cobden den stichter te zien der beweging tegen de Engelsche graanwetten, maar eene dwaling die ligt te vergeven is. Naauwelijks toch had hij zich aan de op nieuw verrezen vereeniging van dappere bestrijders van dat monopolie aangesloten, of dadelijk was hij ook de hoofdpersoon geworden en dat zonder eenige bedoelingen van heerschzucht, maar alleen door zijne persoonlijkheid. Want 't was het eigenaardige van Cobdens karakter dat hij nooit in eene zaak optrad of hij beheerschte die terstond. Waar hij zou medewerken, was hij dadelijk een der leiders. Sloot hij zich aan bij anderen, oogenblikkelijk groepeerden de anderen zich om hem, want een ieder erkende al spoedig in hem den man van meer dan gewone wilskracht, op wien men steunen kon. Hij was de krachtige persoonlijkheid achter wien anderen zoo gaarne hunne zwakheid zochten te verschuilen. Onverschilligheid en

laauwheid waren hem vreemd; alleen voor datgene waarin hij met zijne geheele ziel kon deelen, had hij sympathie, en zijn vurige geest deed die sympathie dadelijk in hartstogt overgaan. Waar Cobden werkte, was hij onmiddellijk het centrum.

De strijd tegen de korenwetten was in Engeland een historische strijd. De geschiedenis van die wetten kan men in twee tijdperken verdeelen, in de periode toen Engeland een land van uitvoer van granen was, en in de andere toen het een land van invoer werd. Reeds in de dertiende eeuw was de middelprijs van granen een gewigtig vraagstuk voor de Engelsche vorsten. Gedurig werd de uitvoer aanbevolen, zoodat daarvoor zelfs in 1689 eene premie uitgeloofd werd, maar gedurig werd die uitvoer ook weer verboden. Het beginsel van schaalregten, dat in latere jaren ook hier te lande toepassing vond, dagteekende reeds van vroeger eeuwen, want de middelprijs der granen besliste altijd of de invoer dan wel de uitvoer zou worden aangemoedigd. Nu eens waren overvloedige oogsten de oorzaak van armoede onder de pachters, dan weer dompelde schaarschte de geheele bevolking in de schromelijkste ellende. En gedurig waren oproeren, in de steden vooral, de treurige gevolgen van de onophoudelijke inmenging der regering in den loop van den graanhandel, die niet kon voorzien in tijden van overvloed en van gebrek tevens, omdat kunstmatige middelen altijd verhinderden dat de wijze taktiek, waardoor Jozef de Egyptenaren voor hongersnood behoedde, ook Engeland vrijwaarde voor de uitersten van ruime en mislukte oogsten. Aanmoediging tot uitvoer, tot kunstmatigen uitvoer dus, in tijden van overvloed, in plaats van door den overvloed van het eene jaar de schaarschte van het andere jaar te dekken, werkte even noodlottig als belemmering van invoer, zoodra de ruime oogst de prijzen verlaagde en de voorraadschuren dus nog meer voor den naderenden dag van gebrek hadden kunnen gevuld worden.

Maar hier de geschiedenis der Engelsche korenwetten na te gaan, ligt niet in mijn bestek, hoe belangrijk de studie van dat onderwerp ook zij. Wie het ontstaan der laatste roemruchtige beweging tegen de graanwetten in Engeland, waarvan Cobden de held was, wil nagaan, maar den tijd niet heeft tot het napluizen der vroegere geschiedenis, hij beginne met het eindigen van den algemeenen oorlog tegen Frankrijk, in 1815, van welk jaar eene geheel nieuwe maatschappelijke orde van zaken dagteekent. Hooge prijzen, onvermijdelijk gevolg van den oorlog, hadden de ade-

lijke grondbezitters in staat gesteld hooge pachtprijzen van de landbouwers af te dwingen. En nu moest in 1815 eene wet, die den invoer van granen van het buitenland alleen dan toeliet wanneer de prijs in Engeland zelf het hooge cijfer van 80 schellingen bereikt had, die voordeelen voor hen bestendigen. Hoe krachtig ook de strijd was tegen zoo schandelijk opzet der adelijken in den lande, om geheel de bevolking te dwingen het zoo onmisbare brood duur te betalen opdat zij, de eenige bezitters van den grond, hunne akkers tot hooge prijzen zouden kunnen verhuren, de tegenstand was onmagtig. De voordragt werd in beide Huizen aangenomen, hoewel het volk buiten de deuren de leden met moord en doodslag dreigde, en menigeen den toegang niet kon verkrijgen dan na handgemeen te zijn geweest met de opgewonden menigte, die teregt in die wet een privilegie voor den adel herkende, ten koste van het zweet en bloed der arme en arbeidende klasse. Maar die oproerige menigte daarbuiten, nog niet geleid en bestuurd en voorgelicht zoo als later door een Cobden en anderen, verbitterde eer de gemoederen der wetgevers, dan dat ze die tot kalm en rijp overleg stemde. Evenwel, toch zou alle tegenstand van die zijde vruchteloos gebleven zijn. De magt van den adel was toen nog te groot. En 't is juist een man als Cobden die noodig was om daarin bres te schieten, die zijn afkeer van alle bevoorregting van standen en monopolie vooral ook grondde op het gebeurde in die dagen van 1815. Ook voor mannen als hij was toen echter de tijd nog niet gekomen. Wat zou de enkele burgerman vermogt hebben, daar waar zelfs de leden van den hoogsten Engelschen adel onmagtig bleven! Want ter eere van hen die den maatregel wakker tegenstonden, sta 't hier en overal waar de geschiedenis der Engelsche korenwetten behandeld wordt, opgeteekend, dat de Duke of Sussex, de Duke of Gloucester met de peers Grenville, Wellesley, Essex, Torrington, Douglas, Carlisle, Montfort, King en Chandos Buckingham - hoe geheel anders zou later de zoon des laatsten bij de eindphase dezer wetten optreden! - een krachtig protest tegen de wet ter vergadering indienden. ‘Wij zijn tegenstanders van alle belemmeringen van den handel, vooral van den graanhandel,’ zoo spraken zij - de woorden zijn van Lord Grenville. ‘Monopolie is de vader van schaarschte, van duurte, van onzekerheid. Het doel der wet is een groot kwaad, den verbruiker te noodzaken koren duurder te koopen

in Engeland dan hij het van het buitenland zou kunnen aanvoeren.’ Genoeg om het karakter van het protest aan te geven. Welke freetrader zou zelfs in onze dagen niet gaarne zulke stellingen onderschrijven! De voordragt werd wet, en de Britsche adel zou nu naar hartelust schatten kunnen verkrijgen door een gedeelte van de zwaar verdiende penningen des arbeiders naar zich toe te trekken in den vorm van hooge pachten door duur brood. Evenwel, het feit der totale mislukking van dit plan behoeft natuurlijk niet eens vermeld te worden; in onze dagen is zulk eene vermelding reeds overbodig geworden. Teregt zeide reeds Earl Fitz-William: ‘Wetten die, zoo als de korenwetten, op onregt en bevoorregting rusten, kunnen niet van langen duur zijn.’ De hooge pachtcontracten werden wel gesloten, maar de betaling werd door de omstandigheden belet. Wel werden de pachters arm, maar de landheeren toch niet rijk. En de arbeider, die duur brood moest eten, kocht het ongekend goedkoop. Want drie achtereenvolgende misoogsten verhoogden de prijzen derwijze, dat de toevoeren van het buitenland Engeland als met granen overstroomden, 't geen de prijzen weer deed dalen; en toen daarop overvloedige oogsten volgden, was de ellende onder de pachters natuurlijk algemeen. Weer moest de regering hulp verschaffen en weer werden allerlei kunstmiddelen beproefd, maar ook natuurlijk ontoereikend bevonden, hoewel zelfs een Huskisson daaraan in 1822 zijne krachten beproefde, totdat eindelijk onder Canning in 1828 die schaalregten werden aangenomen, welker totale vernietiging, in beginsel en in voorschrift, de zegepraal der Anti-Cornlaw-League uitmaakt.

Toen geheel Engeland in rep en roer gebragt werd door de agitatie van de Reformbill, verwachtten velen, vreesden enkelen, dat ook die reeds zoo vroeg gehate graanwetten het slagtoffer zouden worden van de hervormers, zoo hunne pogingen gelukten. Maar de grondbezitters waakten voor het behoud van 't geen zij dwaselijk hun palladium achtten. De arbeider moest weten dat de verlaging der graanprijzen tengevolge van de afschaffing der regten, hem veeleer zou schaden dan baten, want, zoo werd hem diets gemaakt, werd het brood goedkooper, dan zou ieder meester het loon zijner knechten evenzeer verminderen. En de ervaring zou hem toch geleerd hebben, dat de prijzen van het brood vrij wat eerder en gemakkelijker verhoogd werden - een enkel misgewas maar was daartoe noodig - dan dat eene verhooging van loon door hem te verkrij-

gen was. 't Ontbrak toen ter tijd aan mannen die dergelijke drogredenen wederlegden. Een Cobbett trachtte wel dat te doen; een Hunt vooral, in het Lagerhuis, maar zij waren onmagtig om juister begrippen te doen post vatten. De hartstogtelijke speech die Henry Hunt den 15^{den} September 1831 in het Parlement hield om eene enquête te verkrijgen, waardoor de werking der graanwetten zou blijken vooral ten opzigte der loonen en den toestand der arbeidende bevolking, is echter nog heden te dage der lezing waarlijk overwaard. Maar van de 200 stemmen die uitgebragt werden, waren er niet meer dan 6 ten zijnen voordeele. Men mag Hunt echter met regt een der éclaireurs noemen op den weg der nieuwe beweging.

Nog echter was de geschikte tijd daarvoor niet aangebroken. Eerst de slechte oogsten die van 1838 tot 1840 en later op elkander volgden, zouden dat uur doen slaan. Groote toevoeren van granen van het buitenland maakten de groote uitvoeren van specie noodzakelijk, die altijd zoo noodlottig zijn voor handel en nijverheid. De Amerikaansche crisis vermeerderde den druk der omstandigheden; en weldra was de toestand der mindere klasse zoo hagchelijk, door dure prijzen van brood en gebrek aan werk zonder dat de fabriekanten daarin verbetering konden brengen, dat een ieder de toekomst met bekommernis verbeidde. Nu meenden de Chartisten vrij spel te kunnen verkrijgen, en hunne oproerige taal in de tallooze volksvergaderingen die zij alom bijeenriepen, verergerde dien stand van zaken niet weinig. Ongelukkig wilden zij daarenboven alleen hunne ‘vijf punten’ van zuiver staatkundige regten voorstaan, niet medestrijden tegen de graanwetten. En toch erkenden allen die den toestand van Engeland juist inzagen, zeer teregt, dat de belemmeringen van den handel, en vooral van den graanhandel, grootelijks schuld hadden aan den druk waaronder Engeland gebukt ging.

Dat, meende de goedgezinde Dr. Birney, moest aan de natie verkondigd worden. En te dien einde riep hij op den vierden Augustus 1838 te Bolton eene volksvergadering bijeen. Maar ongelukkigerwijze bleek de wil beter dan de magt. Alleen reeds voor den aanblik van het groote publiek, dat hij omtrent zijne ware belangen zou voorlichten, deinsde hij terug. En toen de geheele zaal van lagchen schaterde en men onder luiden scherts over den onbeholpen spreker dreigde uiteen te gaan, tot groot nadeel van het goede doel waarvoor men was bijeen-

gekomen, toen vond dat doel gelukkig nog ter juister ure een wakkeren kampioen in den begaafden Paulton, denzelfde die later het dagblad de Leader met zoo groeten tact zou besturen. Met eene warmte en een vuur, met eene welsprekendheid en een kennis van zaken die de menigte wegsleepten, redde hij niet alleen volkomen de straks nog zoo hopelooze zaak, maar grondde hij zelfs het denkbeeld dat later zoo rijke vruchten voor den goeden uitslag der zaak zou dragen, om in verschillende plaatsen en in openbare volksbijeenkomsten de korenwetten te bestrijden. Uit die beweging ontstond de Anti-Cornlaw-League, gevormd door Dr. Bowring, Paulton, Prentice en Smith, waarvan later Richard Cobden de ziel werd. En zoodra die wakkere geest de jeugdige vereeniging bezielde, was het lot der verouderde monopolies beslist.

Richard Cobden organiseerde het nieuwe verbond, dat hij als eene tweede Hanze beschouwde. Met kracht en met snelheid moest gehandeld worden. Volksbijeenkomsten en de pers zouden de groote werktuigen zijn. Maar al dadelijk beproefde hij ook de officiële corporatiën voor zijne zaak te winnen. De Kamer van Koophandel van Manchester, waarvan hij lid was, moest op zijn voorstel verklaren, ‘dat zonder de onmiddellijke afschaffing der korenwetten de ondergang der nijverheid onvermijdelijk was, en dat alleen algeheele vrijheid van handel de nijverheid en het land kon redden.’ En na een zevendaagschen strijd gelukte het hem dat votum te verkrijgen. Toen moest zijn Anti-bread-Circular bij duizenden en duizenden verspreid worden om het publiek over het verderfelijke der graanregten in te lichten, en eindelijk een verzoekschrift van meer dan 40,000 personen bij het Lagerhuis inkomen, waarbij verzocht werd, dat eenige werklui, leden der League, door de vergadering zouden gehoord worden omtrent den heilloozen invloed dier wetten op geheel het volk. Maar met eene meerderheid van 147 stemmen werd de enquête, voorgesteld door Charles Villiers, geweigerd, en Earl Fitz-William mogt voor zijne motie van gelijke strekking, niet meer dan 24 van de 244 stemmen verkrijgen van de Lords.

Maar juist die tegenstand scherpte Cobdens ijver. Als ten strijde getart, zou hij nu ook den strijd aanvaarden. Adelijke hebzucht verhinderde de deugdelijke voeding van het volk; daaraan zou een einde komen, zoo niet goedschiks, dan kwaadschiks. ‘Wanneer de adel volhardt in zijn strijd tegen de ar-

beidende bevolking onzes lands, dat dan geheel Engeland een verbond sluite tegen hem, en dat de ruïnes der oude roofsloten die wij nu aan de boorden van den Rijn bewonderen, hem een teeken zij van 't geen hem wacht,' zoo sprak hij. Dr. Channings woorden maakte hij dus tot de zijne: 'Wanneer het volk opklimt tot de erkenning der gelijkheid van alle menschen, dan verdwijnt de eerbied voor hooge geboorte of gaat over in wantrouwen en drang tot weerstand. Wat eens ontzag inboezemde, verwekt dan tegenzin. De dwaling, dat de toevallig adelijk geborene tot een ander ras behoort, verdwijnt. Een natuurlijker toestand moet opkomen, ter vervanging van dien door geweld alleen ontstaan. En mogt het waar zijn, dat, de maatschappij 't zekerst rust op de onderdrukte menigte, die menigte wil den voet niet langer dulden op haar rug en ze eischt haar aandeel in de maatschappelijke voorregten.' Onder zulke leuzen werd op het volk gewerkt, en weldra stroomden dan ook van alle zijden de noodige fondsen toe tot dekking der eerste uitgaven. Nu werd een bestuur benoemd, waarin behalve Cobden en zijne vrienden Bright en Smith, - beide rijke fabriekanten - en de bekwame Paulton, de wakkere freetrader Kolonel Thompson, de jeugdige fabriekant George Wilson, de vurige prediker Fox, de adelijke Charles Villiers, broeder van Lord Clarendon, en anderen opgenomen werden, van welke de meesten behoorden tot die intelligente en krachtige mannen, die in Engeland de nijverheid tot zulk een hoogen trap van ontwikkeling hebben weten op te voeren.

De achthonderd mannen die den 23sten Januarij 1839 in de lokalen der korenbeurs van Manchester aan het groote gastmaal deelnamen, hadden de League voor goed gevestigd. Fabriekanten en kooplui waren nu eensklaps mannen geworden die overal volksvergaderingen zouden bijeenroepen en leiden, om de handelswetgeving van Engeland te veranderen en daardoor voor goed de overmagt van den adel te knotten. En zij toonden althans reeds in het eerste jaar dat het hun niet aan ijver ontbrak, getuigen de 300 vergaderingen die zij hielden en de 300,000 geschriften die zij in dat ééne jaar verspreidden. Daarenboven bevorderde de regering hunne zaak krachtig, hoewel zonder het te willen of te weten. Want toen deze in 1840 eindelijk zelve maatregelen beraamde om het stelsel van invoerregten alvast te herzien en erkende, dat van de gemiddelde opbrengst der douane van £ 22 millioen niet minder dan £ 20

millioen geheven werden van de levensmiddelen en van de grondstoffen voor de nijverheid, toen ging een kreet van verontwaardiging op door geheel Engeland. Zoo was dan niet alleen het voedsel der nijverheid gruwelijk belast, maar tevens het voedsel van den nijveren zelven. Met een tweesnijdend zwaard wondde de eigene wetgeving dus het eigen volk, dat zwoegde onder zijnen arbeid. En toen bleek het dat Sir James Graham zijn volk kende, zeggende van Engeland: ‘de publieke opinie berust bij de middelklasse; bij die talrijke klasse die evenzeer verwijderd staat van de behoefte aan arbeid als van de begeerte naar grootheid; die het voorregt geniet van onbekrompen middelen, en die genoeg verstand bezit om in alles een helder inzigt te behouden, dat evenmin verduisterd wordt door belangzucht als door hartstogt.’ Want die publieke geest zou krachtiger zijn dan de Wetgevers van den lande.

Maar vooral door de League was het Engelsche volk tot het juiste inzigt van het kwaad der douanewetgeving gebragt. Zonder zijne voorlichting zou het publiek nooit tot die kennis gekomen zijn. En terwijl de geestige kolonel Thompson zijn' catechismus tegen de korenwetten schreef, en de begaafde Paulton het dagblad the League bestuurde, waren Cobden en Bright en Fox en Villiers en Wilson en anderen, voortdurend trekkende van de eene plaats naar de andere, om overal waar zij kwamen de menigte bijeen te roepen en te dringen tot medewerking om toch de gehate graanwetten te vernietigen. Hunne pogingen, aanvankelijk met koelheid opgenomen, wonnen toch langzamerhand aan kracht, zoo zelfs, dat in 1841 zevenhonderd geestelijken van allerlei belijdenis, Protestanten zoowel als Roomsch-Katholieken, zich te Manchester vereenigden, om met eenparige stem de bestaande wetgeving op de granen te brandmerken als ‘verkrachtende de wet des Heeren en verijdelende de weldaden der Voorzienigheid.’ En de tweehonderd ambtgenooten die kort daarna te Edinburg voor hetzelfde doel bijeenkwamen, versterkten die uitspraak nog. Ja 1500 geestelijken maakten toen een verbond elken Zondag hun dienst te besluiten met de bede tot God, dat Hij het hart der regeerders van Engeland mogt stemmen tot wegneming van zoo groot een onregt voor het volk.

Het volk werd dus voortdurend in beweging gehouden door woord en geschrift. Maar nu moest ook de Anti-Cornlawpartij in het Parlement versterkt worden. En wat Cobden vroeger

vruchteloos beproefde, werd nu mogelijk. Hetzelfde Stockport dat hem toen verwierp, benoemde hem in 1841 tot zijn afgevaardigde. Die overwinning was groot. Tot het Parlement toe was nu de ziel der beweging doorgedrongen. En de lippen waarop de honende lach speelde, toen Cobden voor 't eerst het stelsel der graanwetten in het Huis aanviel, ze zwegen weldra eerbiedig wanneer hij met mannelijken ernst en heilige overtuiging de regten van geheel het volk tegen de voorregten van enkelen verdedigde. Niet onvoorbereid kwam hij te midden dier begaafde sprekers en debaters optreden. Hij had eene school als spreker gemaakt, zoo als maar weinigen, zoo een enkele, hunner. Dag aan dag had hij tot duizenden het woord gevoerd, en dat wel bij voorkeur tot hen, die hij bij zijn optreden kende als bezield met de meening dat juist in het behoud dier beschermende regten hun heil gelegen was, de landbouwers namelijk. Hij had geleerd een waren worstelstrijd van woorden te voeren, en juist uit de beweringen der tegenpartij zijne krachtigste argumenten te putten. Bedaard en voorzigtig, altijd meester van zich zelven hoe hoog zijne verontwaardiging ook soms mogt klimmen, groot geworden in het bedrijvige leven, en door zijn reizen en trekken in den vreemde gewapend met een scherp oog en een helderen blik, was hij bij uitnemendheid de man om tot het volk te spreken en diens regten te verdedigen, niet op het gebied van het ingewikkelde staatsregt, maar op het terrein van eerlijken arbeid. En wat hij grootelijks voor had boven anderen die voor 't eerst in de staatkundige wereld optraden was, dat er toen strijd heerschte in de politiek, zoodat de keuze eener eigene partij niet moeijelijk, laauwheid of onbeslistheid veeleer onmogelijk waren. Daarenboven had hij nog wel een scherp geteekend doel voor oogen.

Hoe ik mij den man nog levendig herinner, eerst van de monstervergaderingen in het kolossale Coventgardentheater en later van vele andere bijeenkomsten. Te midden van de kloeke gestalten dier Engelschen, toen veelal gekleed in fluweelen jasjes en vesten, waarin, als patroon, duizende graanschoven geweven waren omkranst door de duidelijk te lezen woorden freetrade, scheen hij nog kleiner dan hij werkelijk was. Ook van eene parlementsverkiezing te Londen herinner ik mij nog duidelijk die opgewekte persoonlijkheid, toen de zoo eigenaardige processie ten voordeele van den liberalen candidaat, de Londen Tavern, waar hij met eenige zijner vrienden geposteerd stond, voorbijtrok. Op

een kolossalen wagen, met vier reusachtige Vlamen bespannen, stond een bord met kleine beschimmelde en verschrompelde broodjes, een stuk verdroogde kaas en wat slechte boter, en daarboven de woorden, dat dit maal twee schellingen zou kosten wanneer de protectionistische candidaat verkozen werd. Een zelfde wagen volgde, waarop een kolossaal tantaliserend brood lag, uitmuntende kaas en keurige boter, en - voor een halven schelling was dit maal zeker te verkrijgen, zoodra maar de freetrader de meerderheid verkreeg, heette 't daar. Zulke karakteristieke Engelsche groepen moesten wel zijne sympathie opwekken. Want hij was Brit tot in zijne nieren. De beeldtenis die daar tegen mij over hangt, genomen korten tijd vóór zijn overlijden, brengt mij nog duidelijk de trekken voor den geest van dien bezielden spreker en krachtigen hervormer. Wel toonen de zware lijnen die nu in dat gelaat gegroefd zijn, dat hij voor zijne overtuiging niet alleen heeft gestreden, maar daarvoor ook heeft geleden. Toch was het oog helder gebleven, het gelaat was nog dat opene van weleer, en de vastberadenheid die zoo duidelijk op geheel zijn wezen als ingeprent lag, had hem blijkbaar ook uiterlijk niet begeven. Hij had iets zoo onafhankelijks, zoo fiers bijna, dat men 't hem dadelijk aan kon zien hoe gerust en zeker hij zich gevoelde in eigen kracht, en als de bouwmeester van zijn eigen fortuin en van een naam, bekend en geëerd zoo als die van zeer enkelen maar, ook niemand vreesde of ontzag. Ja er kon iets uittartends op dat gelaat staan, dat ons continentale lui toch altijd eenigermate treffen moet wanneer wij ons te midden dier onafhankelijke eilanders bewegen. Daarbij was hij zoo eenvoudig in kleeding en manieren en bewegingen, zoo vrij en geheel ongedwongen, zoo volkomen natuurlijk, dat niemand hem bij de eerste ontmoeting voor meer zou tellen dan een gewoon burgerman. Alleen het scherpe oog trof dadelijk. Zijn geheele uiterlijk, zelfs zijn optreden voor eene volksvergadering van duizenden, zoo als hij gewoon was die voor zich te zien, was volstrekt niet van dien aard om de menigte voor hem in te nemen, terwijl zijne eenigermate gebogene houding geenzins geschikt was om eenig ontzag bij haar op te wekken.

Naauwelijks echter had hij het woord opgevat, of hij was ook meester van zijn gehoor. Den eenvoudigen persoon zag men niet meer, alleen zijne woorden hoorde men. Niet het oog was voor korten tijd gevangen, maar hoofd en hart waren

blijvend overwonnen. Zijne overtuiging werd de overtuiging van wie hem hoorde, want het kon niet anders of de man die zoo sprak, verkondigde waarheid. Groot was dan ook dadelijk zijn invloed over elke volksvergadering zoodra hij eenige oogenblikken had gesproken. Maar niet alzoo in het Huis der Gemeenten; langen tijd hield het aan eer hij zijne hoorders ook dáár vermogt te beheerschen. Want hoe gevat ook en reê in zijne woorden en redeneringen, hoe volkomen meester ook van de zaak die hij voorstond, hoe gelukkig ook in de keuze der praktische voorbeelden tot opheldering zijner meening, hoe krachtig ook de overtuiging waarmede hij sprak, alle die uitstekende middelen om invloed te verkrijgen op de groote menigte, op allen wie het enkel te doen is om waarheid en regt, en die alleen met gezonde hoofden en onbevangen gemoederen den spreker aanhooren, ze zijn nog niet voldoende om ook hen te overtuigen die de zetels van het Engelsche Parlement innemen. Daartoe behoort meer, geheel andere eischen worden daar nog aan den spreker gesteld. Want niet als ten onzent en in Frankrijk en in Duitschland is ook in Engeland het Lagerhuis zamengesteld uit mannen van het volk, gekozen door en uit het volk, waaronder de adelijke naam eene zeldzaamheid heeten mag, maar de aristocratische Brit blijft ook aristocratisch in de keuze zijner volksvertegenwoordigers. De man van het volk die in het Huis der Gemeenten zitting verkrijgt, moet al een zeer grooten naam hebben gemaakt in zijn land, eene al zeer erkende specialiteit zijn of moet al zeer groote middelen bezitten, eer hij in dien kring van aristocratische volksmannen opgenomen wordt. De groote historische namen van Engeland zijn daar vertegenwoordigd, en klein is het aantal der nieuwe mannen die daar met hooge onderscheiding genoemd worden. En die er zijn, waarlijk, geene gelegenheid wordt door sprekers en schrijvers verzuimd om toch gedurig openlijk te verkondigen dat hunne grootheid te opmerkelijker is, omdat die noch uit familietraditiën noch uit de eigenlijk politieke opvoeding der aanzienlijke Engelschen te verklaren is. De deftige Brit eert den handelaar en fabriekant en bankier wel zeer hoog en hij erkent wel dat hun arbeid medegewerkt heeft tot de grootheid van zijn land, maar 't is een vereeren dat ver afstaat van een benijden. Cottonlord en Merchant-prince blijven bij hem zoowat spotnamen. Horne zegt in zijne ‘Australian Facts and Prospects’ heel aardig van de nieuwe rijke wereld aldaar: ‘Money is not quite everything, not even

in Melbourne. It only covers a multitude of sins without the help of charity, but it cannot thrust its soiled hands, illiterate dialect, loghut manners and foil breath into the society of ladies and gentlemen, however to its utter astonishment.' Hij karakteriseert daarmede zeer juist, in den ruweren vorm der nieuwe wereld, dat echt nationaal aristocratische, 't welk de Britsche natie zoozeer kenmerkt, dat geïncarneerde gevoel van waarde, 't welk alleen geboorte en opleiding kunnen geven. En dat karakteristieke leeft en regeert oppermagtig in de gewijde hallen van St. Stephen's. De mannen die daar zitting nemen zijn niet voor het meerendeel advocaten en kooplui, zoo als op het vaste land, hoewel er altijd enkele groote handelsnamen onder geteld worden, maar zij vertegenwoordigen, met het Hoogerhuis, het grondbezit van de drie koningrijken en de eigen familienamen der oude Engelsche geslachten, waarvan het hoofd, de eerstgeborene, den adelijken titel in het Huis der Lords laat gelden. Die mannen hebben op hunne weidsche openbare scholen en orthodoxe universiteiten eene opvoeding ontvangen niet voor eenig bedrijf, maar voor het openbare leven, eene opvoeding die enkelen nu ook bij onze burgerlijke natie aanbevelen, met totale miskenning van de loopbaan der bemiddelden hier te lande en van den socialen toestand dergenen die in Engeland dat onderwijs genieten. Doorvoed van de kennis der oude klassieken, geoefend in onderlingen woordentwist, versterkt door allerlei ligchaamsoefeningen, worden zij daar als afgerigt tot publieke mannen, tot staatslieden en redenaars. Hun maatschappelijk onafhankelijk leven, hun landbezit, hun maagschap met de bevoorregte adelijke geslachten des lands, versterken bij hen den eerbied voor de traditie, waarmede zij reeds bij hunne opvoeding worden opgekweekt. Geen wonder dus dat zij, hoewel in 't algemeen gewoonlijk in waarheid liberaler dan de tot hoogheid opgeklommen burger, toch krachtiger weêrstand bieden aan hen die het territoriaal evenwigt der grooten van den lande dreigen aan te tasten, en die, geworsteld van de ruwe arbeidsbank tot den parlementairen zetel, zij 't ook door eigen verdiensten, toch eene wijze van beschouwen en van argumenteren in hun midden overbrengen, die in strijd is met hunne opvoeding en met hun geheele leven. De stem der praktijk, die nuchtere taal, klinkt in hunne klassieke ooren lang als een wanklank.

Dat ondervond Cobden niet weinig in den aanvang van zijn

politiek leven. De geroutineerde volksredenaar had niet zoo dadelijk invloed als parlementair spreker. Het Huis lachte om zijne, zoo als men beweerde overdreven voorstelling van de nadeelen die de handelswetgeving, met name de graanwetten, op den toestand van geheel de bevolking had. Eerst moesten de feiten die hij aan zijne medeleden gaf, door deze overwogen en verwerkt worden, alvorens de overtuiging bij hen kon post vatten dat Cobden waarheid sprak. En die tijd zou aanbreken, ook voor een zoo grenzenloos hooghartig man als Sir Robert Peel, die in den beginne den volkstribuun Cobden genadig als ignoreerde. Juist hij zou eens voor zijn invloed bukken, maar dan ook eerlijk en ruiterlijk zijn lof verkondigen.

Lord John Russells voorstel van een vast regt van acht schellingen op granen viel, en daarmede viel het geheele ministerie Melbourne. Sir Robert Peel kwam toen weder aan het bewind. Zijne eerste verklaring was de bepaalde weigering om de graanwetten onveranderd te laten, maar - tevens om die meer te verminderen dan door de wijziging der bestaande schaalregten. Teleurstelling dus voor beide partijen, voor die van bescherming en voor die van vrijen handel. Dadelijk was Richard Cobden weer ijverig in de weer om dat plan door middel der Anti-Cornlaw-League te verijdelen. En duizende verzoekschriften tegen de graanwetten werden dan ook in het Parlement ter tafel gebragt, op den avond toen Sir Robert Peel, 8 Februarij 1842, die merkwaardige rede uitsprak, waarbij hij aan het Huis de vermindering der invoerregten voordroeg van ongeveer 1200 artikelen, te dekken door eene inkomst-belasting. Maar de granen zouden belast blijven, echter naar een verlaagd stelsel van schaalregten. De voordragt werd wet, maar ergerde de protectionisten zonder de freetraders te bevredigen. Integendeel verkreeg hun ijver nieuw voedsel door zulk een voorstel. Had hun Cobden niet met ronde woorden den grooten minister toegevoegd, ‘dat deze wet eene beleediging was voor het lijdende volk?’

't Zou mij te ver leiden de voor de Anti-Cornlaw-league zoo glorierijke jaren van 1842 tot 1846 na te gaan. Ik zou dan als een krachtig bewijs der nationale sympathie ook de kolossale Bazars moeten gedenken, die de Britsche dames eerst te Manchester en later te Londen, ten voordeele der League openden en die duizende en tienduizende ponden sterling voor het groote doel opleverden. De Freetrade-Hall te Manchester,

die 10,000 personen kan bevatten en in zes weken gebouwd is op de plek, alwaar voor weinige jaren eene onder de leiding van Hunt gehouden meeting van bestrijders der korenwetten op bloedige wijze uiteengedreven werd door opgewonden benden van het platte land, prijkt nog daar als de opbrengst van eene dier bazars. Maar ik mag niet onvermeld laten hoe ingenieus Cobden en Bright de zoogenaamde Chandos-clausule van het kiesregt, waarbij ieder eigenaar van een perceel dat veertig schellingen 's jaars opbrengt, kiezer is, aanwendden, om hun invloed op de verkiezingen te versterken, eenvoudig door overal de eenigzins gegoede arbeiders ten platte lande aan te sporen en gedeeltelijk ook in staat te stellen, eigenaar te worden van zulk eene kleine woning. En zoo meesterlijk hebben zij hun doel bereikt, dat weldra in drie districten alleen, vijf duizend kiezers meer ter stembus opkwamen, en dat in 1845 eene vroegere protectionistische meerderheid van 598 stemmen veranderde in eene freetrade meerderheid van 3084 stemmen. Trouwens, de mannen die dagen te voren het uur bekend maakten waarop zij in deze of gene plaats in eene zuiver landbouwende streek een ieder uitnoodigden om hunne strenge afkeuring der graanwetten aan te hooren, en zoo zij wilden, te bestrijden, zij toonden althans dat het hun niet aan tact en moed ontbrak om den strijd vol te houden. Want gedurig was 't hun zegepraal, dat niemand ter kampplaats verscheen en de protectionisten dus de blaam op zich laadden, dat hunne bestrijding der League geene opene en eerlijke was.

Van jaar tot jaar nam de invloed der freetraders toe. De graanwetten vooral bestreed de League, maar tegelijkertijd moesten de andere beschermende regten onder de argumenten harer sprekers vallen. En wie de tariefswetgeving van 1842 tot 1846 volgt zal menig regt zien verdwijnen, schijnbaar tot groot verlies van de schatkist, maar in waarheid ten voordeele van het rijk, omdat de algemeene welvaart des lands krachtig won door vrijer verkeer. Maar de graanwetten vielen niet eer dan toen in 1846 de treurige toestand der aardappelvelden van Ierland vooral, geheel Groot-Brittanje met schrik en angst voor de toekomst vervulden. Dat was een Godsgerigt, zoo sprak de menigte in die dagen. De eene mensch wilde den anderen onthouden wat God voor allen had doen rijpen, en alleen Zijn arm was krachtig genoeg om aan zoo gruwelijk een onregt, den eenen broeder door den anderen aangedaan, een einde te maken.

Sir Robert Peel wilde bukken, maar zijne medeministers weigerden. Hij trad af en Lord John Russell zou het bewind van hem overnemen, maar hij kon geen ministerie vormen. Weer trad Sir Robert op, maar toen vielen ook de graanwetten. Gewijzigd bleef het schaalregt tot 1849 bestaan en dan - was de invoer van granen vrij; alleen een nominaal regt werd geheven. De strijd in beide Huizen was hevig, maar kort en beslissend.

En daarmede was het pleit beslist. Sir Robert gaf de teugels der regering over aan Lord John Russell, en voor 't laatst sprak hij het Huis der Gemeenten toe van den zetel dien hij meer had gesierd, dan dat die zijn aanzien had verhoogd. Hij betreurde het dat zijne vroegere vrienden hem als een ontrouwen bondgenoot veroordeelden, omdat hij tot de zijde zijner vroegere tegenstanders was overgegaan, maar de ervaring had hem geleerd dat die tegenstanders juist en hij onjuist gezien had. En hij stond niet aan het hoofd der regering tot instandhouding en versterking van staatkundige partijen, maar tot vermeerdering van de welvaart van geheel het Britsche volk. Maar wanneer nu dat volk de arbeidskrachten rijkelijk zou kunnen vernieuwen door overvloedig en onbelast voedsel, dan hoopte hij dat het zijn naam nog wel eens zou willen herdenken met een gevoel van welwillendheid zoo al niet van dankbaarheid, als eene vergoeding voor den smaad waarmede anderen hem, juist ter wille van die ruime verspreiding van levensbehoeften, bejegenden.

Aan Richard Cobden en aan zijne medearbeiders in de zaak tot verbreiding der beginselen van handelsvrijheid over geheel Engeland, komt voornamelijk de eer der eindelijke zegepraal toe. Dat erkende Sir Robert Peel volmondig voor het volle Huis der Gemeenten. Dat een Earl Fitz-William, een Marquis of Westminster en anderen zich bij hen aansloten, was het gevolg van de kracht der woorden van Cobden en zijne vrienden. Speeches als van den eerwaarden prediker Massie, den 22sten Maart 1842 te Manchester gehouden, waarin de spreker met eigene hand op zijn gestoelte een afdruk van de toen voorgedragene wet op de schaalregten verbrandde, behoorden gelukkig tot de uitzonderingen. Kalmte en bedaardheid, klem van redenen en argumentatie, waren altijd het karakter dier bijeenkomsten; drift en hartstogt bleven er vreemd aan. En juist daardoor werd de sympathie voor de zaak te grooter. Jaar op jaar stelde Charles Villiers de verandering der graanwetten voor en jaar op jaar werd zijn voorstel verworpen, maar nooit verviel

hij tot eene hartstogtelijkheid als waarvan zelfs een Henry Hunt zich in 1831 niet vermogt te vrijwaren. Toen M'c Naughten in 1843 den heer Drummond, particulieren Secretaris van Sir Robert Peel, op de openbare straat doodschoot, meenende den Premier te treffen, liet Richard Cobden zich ongelukkig weinige dagen later de voorzeker ongepaste woorden ontvallen, dat hij den Eersten Minister persoonlijk aansprakelijk stelde voor de ellende waaronder het volk gebukt ging. En toen deze onmiddellijk opstond en die beschuldiging verre van zich afwierp er bij verklarende, dat hij voor geenerlei bedreiging zou wijken, meenende dat Cobden zinspeelde op het treurig ongeval van dien openlijken moordaanslag, toen daverde het Huis van toejuiching over de woorden van Sir Robert, en Cobdens verontschuldiging baatte hem weinig. Maar zoo gevoelig had die misgreep Cobden getroffen, dat bijna de geheele zitting ten einde spoedde zonder dat hij ijverig deelnam in de werkzaamheden van het Parlement. Dat leedgevoel pleitte voor zijn fijn gevoel als mensch en man van eer.

Maar wel was Cobden onvermoeid werkzaam in de League. De zes millioen Nederlandsche guldens die zij voor haren arbeid heeft uitgegeven, zijn ruim betaald door de verhoogde welvaart van geheel het Vereenigd Koningrijk. En toen 't bleek dat hij persoonlijk ruim £ 20,000 bij de League had ingeschoten, toen waren binnen weinige dagen £ 70,000 voor hem en £ 10,000 voor zijne wakkere medestanders en vrienden John Bright en Wilson bijeengebragt, enkel door vrijwillige bijdragen van zijn landgenooten, opdat hij rusten kon van den arbeid ten hunnen behoeve zoo belangeloos verrigt.

Die zoo noodige rust zocht Cobden in het Zuiden van Frankrijk, zoodra hij zijn mandaat als lid van het Lagerhuis na de afschaffing der korenwetten, had nedergelegd. Daar wachtte hem eene waarlijke vorstelijke ontvangst, want het Koninklijk Huis wedijverde met den geheelen handelsstand om hem hulde te brengen. Een jaar later was hij echter weder in Engeland en lid van het Parlement, en tot in 1857 toe vertegenwoordigde hij op nieuw zijne vroegere kiezers van Stockport. Maar zijne houding in de zaak van den Chineschen oorlog, het gevolg zijner overdreven vredebeginselen, mishaagde aan zijne kiezers. En toen het Parlement ontbonden werd, waren Cobden en zijne vrienden Bright en Milner Gibson niet onder de herkozenen.

Ongelukkig maakte de hagchelijke toestand der Noord-Amerikaansche schuldbrieven, waarin Cobden zijn geheele vermogen geplaatst had, zijne tegenwoordigheid in de Vereenigde Staten noodzakelijk. Hij ging derwaarts, maar zonder baat; ten tweeden male was hij zonder fortuin. Maar ook ten tweeden male verstrekten zijne landgenooten hem een nieuw vermogen, en nu wel van £ 40,000, zonder dat het groote publiek in deze meer kiesche zaak behoefde gemengd te worden.

In 1859 werd het Parlement op nieuw ontbonden, en toen Cobden weinige maanden later in zijn vaderland terugkwam, wachtte hem niet alleen het mandaat der kiezers van Rochdale, maar daarenboven de begeerte der Koningin, dat hij naast Lord Palmerston als Minister van Koophandel zou optreden. Maar de vredesman kon geen plaats nemen naast den martialen Premier, en hij weigerde het zoo vereerend aanbod.

Reeds in vroegere jaren was aan Cobden eene soortgelijke aanbieding gedaan, die hij toen schertsende beantwoord had, met te zeggen: ‘maar ik ben geen staatsman, ik ben eenvoudig katoendrukker.’ Toen was hij nog meer de man gebleven die hij van den aanvang af zijn wilde, de voorstander van handelsvrijheid alleen, niet ook de politicus. Dat karakter zou hij verliezen, zoodra hij zijn strijd tegen de graanwetten zegevierend volstreden had; en in plaats van zich toen terug te trekken of zich te blijven beperken tot zijne specialiteit, waaraan hij zooveel kracht ontleende, liet hij zich verleiden om op den breeden weg van het radicalisme te gaan dolen. Gelukkig dat het laatste tijdperk van zijn leven hem weer in het oude karakter terugvond! Dien uitstap beging hij echter niet ongestraft, want zijn vorige invloed verminderde aanmerkelijk onder zijne nieuwe plannen. Eene ware woede tot bezuiniging had hem aangegrepen. Dat tooverwoord der kleine geesten, die zelfs voor productieve uitgaven terugdeinzen, had, zonderling genoeg, een overmagt verkregen over den anders zoo helderen man. Voornamelijk tegen elke uitgaaf voor leger en vloot trok hij met de, zeker niet ligchamelijk kwetsende, wapenen van tong en pen te velde op eene wijze, die ten slotte dreigde den vrede hooger te stellen dan met het volkenregt en een gepast nationaliteitsgevoel overeenkwamen. Hervorming van het financiewezen van Engeland, hervorming van het kiesstelsel, hervorming van den geheelen staat in een vredesgenootschap, voor alle dergelijke plannen hielp hij genootschappen oprigten, en hij trachtte die

te bevorderen door ijverig het woord te voeren op de tallooze meetings die het natuurlijke gevolg waren van alle zulke vereenigingen, zonder dat hij evenwel in de ruime en weidsche vlugt die hij nam, eenig bepaald doel mogt bereiken. De League had strijd tot eene behoefte voor hem gemaakt; de tribune was zijne werkplaats geworden; zonder gedurig het woord te voeren tot het volk van Engeland, meende hij niet te kunnen leven. En zoo dreigde hij een glorierijk verleden althans eenigermate te overschaduwen, door de rusteloosheid die hem onophoudelijk naar een nieuwen prikkel voor zijn levendigen geest deed zoeken. Toen in 1852 het ministerie Derby optrad, met den genialen d'Israeli als kanselier, den man die Sir Robert Peel bij de voordragt zijner laatste graanwet in zulke schelle kleuren een doodsbed had voorgespiegeld waarop de verlaten weduwen en verwaarloosde weezen der van ellende omgekomen landbouwers hem rekenschap zouden afvragen voor den moord door zijne korenwetten opzettelijk aan hen gepleegd, zóó dat zelfs de anders nooit versaagde Premier daaronder zigtbaar verbleekte en wegkromp, toen was 't Cobden die de cadres der in 1846 niet dan voorwaardelijk ontbonden League dadelijk weder bijeenriep, want zulk een ministerie was 't aan zich zelven en aan zijne beginselen verpligt, althans eene poging te doen om de beschermende graanwetten weer te herstellen. Weer was Cobden de ziel der herborene, weer was 't zijn invloed voornamelijk die de inschrijving voor een onmisbaar fonds op de eerste vergadering tot het aanzienlijk cijfer van £ 47,000 bragt, en op nieuw was hij de man die overal sprekers heenzond om de beschermingstheoriën te brandmerken en den strijd eensklaps weer te doen herleven in alle oorden des lands. Gelukkig maakte het votum van hulde aan de beginselen van handelsvrijheid, door het Huis der Gemeenten bij groote meerderheid uitgebragt, al die nieuwe toebereidselen tot de hervatting van den ouden strijd onnoodig. Maar Cobden was al wederom gestijfd in zijne rusteloosheid, en de behoefte aan spreken en handelen leidde hem verder dan zijn vaderland 't wenschte.

Maar niet lang zou zulk een heldere geest in dat labirinth van allerlei theoriën verdwaald blijven. Op eens zou hij het oude spoor terugvinden en niet meer van dien weg afdwalen. In 1859 bezocht Cobden weder dat Frankrijk waartegen Engeland zich gedurig meende te moeten wapenen, en dat wel om met zijnen vriend Michel Chevalier den Keizer te raadplegen

over een handelstractaat tusschen die beide groote landen. Ook dat plan mogt hem gelukken. Als vertegenwoordiger der belangen van Hare Britsche Majesteit mogt hij den 23sten Januarij 1860 het beroemde handelstractaat sluiten tusschen Frankrijk en Engeland, waartegen in den aanvang menige stem in Groot-Brittanje zich verhief, vooral omdat de Fransche goederen er eerder genot van zouden hebben dan de Engelsche, maar wat nu eenstemmig in beide landen wordt gezegend, om de ongedacht gunstige uitkomsten. Beter en weldadiger oplossing van de vrees die Engeland voor de geheime bedoelingen van Frankrijk koesterde, was wel niet denkbaar. De gevreesde strijd op zee en kust, veranderde eensklaps in een allerbegeerlijksten wedstrijd in werkplaats en fabriek. En nu de Engelschen zelve moeten erkennen dat de Franschen hen dreigen te overtreffen in het vervaardigen van die kunstige machineriën, wat lang hun monopolie scheen te zullen blijven, vinden zij juist in die mededinging den zoo heilzamen prikkel tot nieuwe verbeteringen, even als zij de Franschen dreigen voorbij te streven, maar nu ter verbetering aansporen in de verwerking der zijde, wat weder Lyon haar monopolie achtte. Ook in de zoo moeijelijke regeling en vaststelling der regten was Cobden de leidende raadgever. En de rust die hij van dien nieuwen arbeid in Algiers zocht, zou welverdiend mogen genoemd worden.

Eerst in 1861 keerde hij in Engeland terug en ditmaal wachtte hem het vereerend predicaat van Sir voor zijnen nu reeds historischen naam, terwijl de Privy Council hem als haar lid boven alle geldelijke zorgen zou plaatsen. Maar hij was er de man niet naar om voor zulk een lokaas zijne democratische beginselen ook maar in het geringste te verloochenen; ook die onderscheiding wees hij dankbaar van de hand. Met erkentelijkheid daarentegen nam hij het burgerschap aan, dat de City van Londen hem aanbood. En toen hij het feestmaal in Guildhall ter eere van die plegtigheid bijwoonde, toonde hij aan kracht van spreken geenszins verloren te hebben. Dat getuigde ook vriend en vijand van hem in het Parlement, waar zijne ontvangst meer dan hartelijk, ja eene ware hulde mogt heeten aan den man, die ook met volle regt de weldoener zijns volks verdiende genoemd te worden. Een nieuw fonds wilde de natie voor hem bijeenbrengen, waarvan het denkbeeld te Glasgow ontstaan was, maar hij wees alle verdere hulde dankbaar af, zijne erkentelijkheid betuigende voor de goede bedoeling. Niet dan

zeer enkele malen vatte hij nog het woord op in het Lagerhuis, en alleen zijne kiezers te Rochdale sprak hij nog toe in eene overgroote meeting. En dan waren vrede en minnelijk overleg tusschen de volken onderling, vrijheid van verkeer en het Fransche tractaat, zijne geliefkoosde onderwerpen. Maar eindelijk trok hij zich van het woelige openbare leven terug en wilde alleen eene bescheiden plaats in het Parlement blijven innemen.

Hij had rust noodig. Die jarenlange strijd had zijne krachten uitgeput. De vurige geest had in een zwak ligchaam gehuisd, en 't was wonder dat hij aan al die vermoeijenissen zoolang weerstand had kunnen bieden. Daarenboven had de dood van zijn eenigen zoon hem diep geschokt. Waar vroeger de ouderlijke hoeve had gestaan, prijkte nu eene ruime en geriefelijke woning, almede een blijk van de erkentelijkheid der Britsche natie; daar wilde hij uitrusten van zijn werk. Dunfordhouse ligt in een der bekoorlijkste streken van Engeland, verre van al het gedruisch en den rook der fabrieken; die kalme en heerlijke natuur zou weldadig werken op zijne wankele krachten. Zoo meende hij, zoo hoopten allen.

Maar God had het anders beschikt. Rust zou hij vinden, maar niet in het huis dat menschenhanden voor hem hadden opgetrokken. Eene borstziekte sleepte hem na weinige dagen lijdens, op den tweeden April dezes jaars, ten grave. Hij stierf in zijne woning te Londen, Suffolkstreet, Pall Mall, in 61jarigen ouderdom. En geheel Engeland was in rouw gedompeld toen de mare door het land ging, dat Richard Cobden aan zijn vaderland was ontvallen.

Deele in dien rouw ook ons Nederland!

P.N. MULLER.

Bibliographisch album.

Jacobi Isaaci Doedes Oratio de libertate cum theologiae tum etiam Ecclesiae christianae strenue vindicandâ, in auditorio Academiae Rheno-Trajectinae habita d. XXVIII M. Martii a. MDCCCLXV quum magistratum academicum deponeret, accedit rerum academicarum enarratio. Trajecti ad Rhenum, apud Kemink et filium, MDCCCLXV.

Met hooge belangstelling zullen velen met mij de redevoering in handen hebben genomen, waarvan ik, op bepaald verzoek van de redactie, de aankondiging in dit tijdschrift onderneem. Sedert lang handhaaft de hoogleeraar Doedes zijn rang onder de meest scherpzinnige godgeleerden van Nederland. De bij velen voor meest lofwaardig gehouden regtzinnige rigting eerbiedigt in hem een voorganger en gids. Zijne bekroonde verhandeling over *de Tekstkritiek des Nieuwen Verbonds* kende hem reeds vóór twintig jaren het regt van woordvoerder toe op theologisch gebied. Daarbij is het onderwerp, hetwelk hij bij het nederleggen van het rectoraat ter behandeling uitkoos, regt geschikt om de algemeene aandacht uit te lokken. Immers de redenaar wijdt zijne pogingen aan de ontwikkeling van een in onze dagen zeer besproken en betwist begrip, de vrijheid! en wel over hare waarde, hare grenzen, haar goed regt in de wetenschap en in de Kerk. Wij willen kortelijk den gang volgen van zijn betoog.

Allereerst legt de redenaar eene verklaring af, die tot grondslag bij de ontwikkeling van al zijne verdere stellingen dienen moet. De vrijheid, welke hij voorstaat, is geene bandeloosheid, geen loszinnig toegeven aan redelooze drift of partijzucht: vooral ontstaat hare toepassing niet uit laakbare onverschilligheid voor de waarheid zelve. Neen! het goed regt van welbegrepen vrijheid wil hij op elk gebied eerbiedigen. Liefde voor hare uitspraken is wet voor allen, inzon-

derheid voor godgeleerden en kerkelijken beiden. Zonder vrijheid kan de Kerk aan hare verpligtingen jegens hare leden niet voldoen. Zonder vrijheid zal men de Godgeleerde wetenschap zien kwijnen en verdorren. ‘Ellendig is het met de Kerk gesteld, wanneer godgeleerden haar beheerschen. Ellendig evenzeer met de godgeleerdheid, die men dringen mogt om zich naar het bevel der Kerk te schikken.’

Reeds dadelijk meen ik hier te stuiten op eene zonderlinge, tot dwaling leidende, hypothese; op de veronderstelling namelijk, dat twee uitkomsten, beide op gezonde redeneringen rustende, met elkander, niet in schijn, maar in waarheid, in strijd kunnen geraken. Is de Kerk geene uit willekeur gesprotene instelling; is zij het gewrocht van naauwkeurig wetenschappelijk onderzoek, uitvloeisel van een goed begrepen Evangelie, alzoo van op onomstootbare gronden gevestigde godsdienstige behoeften, dan kunnen beide, godgeleerdheid en Kerk, nimmer te zamen strijd voeren, noch tegen inmenging van gebied tegen elkander hebben te waken. Wel zal de Kerk aan eigenaardige instellingen behoefte hebben, ten aanzien van tijden, plaatsen, vorm van eeredienst, ouderdom en bekwaamheden van hare dienaars, kring van werkzaamheden, middel van bestaan, waarborgen van voortdurenden ijver en wetenschappelijke oefening: maar dit alles heeft of met de Godgeleerdheid niets te maken, of mogt dit het geval wel zijn, heeft men bij dit alles te letten op uitkomsten van theologischen aard, dan kan de Kerk niet eene tweede theologie doen ontstaan; dan is zij wel degelijk verpligt raad te plegen met hetgeen zij zelve voor wetenschap erkent en zich aan hare uitspraken moeten onderwerpen. Staan Kerk en wetenschap niet in zekeren zin in gelijke verhouding tot elkander als geregtshoven en regtswetenschap? Mogen de eersten, zoo mag men vragen, immer eenig regt van onafhankelijkheid tegenover de laatsten doen gelden? Nu de wet op het beleid der justitie en de zamenstelling van regtbanken is uitgevaardigd, na behoort men, om redenen, aangegeven door de staats- en regtswetenschap zelve, welke haar deed ontstaan, die organisatie vooreerst te eerbiedigen: maar, wanneer regtsgeleerde wetenschap bij dergelijke instellingen den invloed van verkeerde regtsbegrippen kwam te ontdekken, en daarop verbetering vroeg, dan zoude het, naar ik meen, vreemd klinken, zoo men de geregtshoven, op gronden van eigenbelang, van zoogenaamde voorzigtigheid, of wat niet al, *tegen* de wetenschap in bescherming hoorde nemen, en zich over bekorting van eigen goed regt beklagen, omdat men zich verstoutte bij hen toepassing van de eischen van beproefde wetenschap in te voeren, alzoo wijziging van instelling noodzakelijk achtte.

Doch wij willen voortgaan. Allereerst bepleit de redenaar het goed regt van de Godgeleerdheid zelve op algeheele vrije beoefening.

Waarom toch, vraagt de Hoogleeraar met reden, waarom zou zij in dit opzigt buiten elk ander vak van menschelijke kennis moeten staan? Haar doel is, den aard, de strekking en de waarde van godsdienstbegrippen te omschrijven, de geschiedenis van hun oorsprong, ontwikkeling en gezag aan te wijzen. Volgens hem behandelt de godgeleerdheid, genomen in haren ganschen omvang, de meest gewigtige wijsgeerige vraagstukken van den dag, zoo als: theïsme, materialisme, de leer der immanentie, in onderscheiding met die van het pantheïsme; ook deze: de twisten over de mogelijkheid van wonderen en van bovennatuurlijke inwerking op de krachten der natuur, - de geschiedenis vooral van den Stichter des Christendoms. Zij legt zich toe op het onderzoek naar zijne lotgevallen en levenseinde, opstanding, zondeloosheid, menschelijke of goddelijke natuur, het gezag en den oorsprong der Evangeliën, de geschiedenis der apostolische Kerk, den grondslag van deze, hare lotgevallen, leerstukken en belijdenisschriften. In één woord, men kan den redenaar niet ten laste leggen, dat hij den omvang der godgeleerde wetenschap in eenig opzigt miskent of beperkt, misschien wel eens onder haar gebied voerende wat de filosofische wetenschap ook op hare beurt als eigendom zou kunnen vindiceren.

Voor de vrees, dat, ten gevolge van zulk een onbelemmerd grondig onderzoek, gewigtige, met godsdienstzin in verband staande begrippen ondermijnd en aan het wankelen zullen gebragt worden, deinst de spreker niet terug (blz. 7). Hij voedt dergelijke vrees niet, mits opregte waarheidszin en algeheele vrijheid den onderzoeker in zijne pogingen bescherme. De godgeleerde bewege zich op zijn gebied even vrij als de geschiedschrijver, de natuurkundige, de wijsgeer, zonder immer bij zijne navorschingen den invloed te dulden van eenig filosofisch of kerkelijk juk. De godgeleerdheid toch is de dienstmaagd (*ancilla*) van geene enkele wetenschap.

Hier echter valt op te merken, dat, wanneer de godgeleerde zich, regtens, heeft bezig te houden met zuiver wijsgeerige vraagstukken, hij niet wel alleen kan blijven staan. Laat hij zich met dergelijk onderzoek in, - en ik kan het mij ook niet anders voorstellen, - dan behoort hij zelf zich geduldig nu en dan tot een wijsgeer te laten hervormen, of als leerzaam discipel zich aan de voeten van een wijsgeer neder te leggen. Wel kan ik toegeven, dat hij het ecclesiae jugum op zijde laat, maar het filosofisch juk moet hij zich getroosten, tenzij men de mogelijkheid veronderstelle van eene tweeslachtige wijsgeerte, van eene theologische en eene rein bespiegelende. Hiertegen zie ik veel bezwaar. Ook de wijsbegeerte zal de schrijver filosofie niet tot ancilla theologiae willen verlagen.

De verdediger van algeheele vrije beweging op het gebied van godgeleerdheid is, zoo gaat de redenaar voort, de ware vriend van

de Kerk. Zij toch belijdt geloof aan God, het licht der wereld en de waarheid zelf. Al wie in Hem gelooft, behoort in Zijn geest, den geest der waarheid, te denken en te spreken. De pligt van den zoodanige is het, om met alle kracht en naauwgezetheid onderzoek in te stellen naar hetgeen men met genoegzame zekerheid mag te weten komen omtrent den persoon, het leven, de leer en de werkzaamheid van den Stichter des Christendoms, en omtrent den rang hem als zoodanig door de uitkomst van godgeleerde navorsching aangewezen. Niemaud, die voor den bloei der Kerk met opregtheid ijvert, achte zich dus verpligt tot bestrijder van zuivere godgeleerdheid op te treden, hare op gemoedelijke overtuiging rustende uitspraken te wantrouwen, veel min bij haar de vrije navorsching der waarheid te vertragen, of in eenigerlci opzigt te belemmeren. De godgeleerdheid zij en blijve, zegt de hoogleeraar, de fakkel der Kerk. Voor deze wetenschap, gelijk voor elk ander vak van menschelijke kennis, geldt de spreuk: ‘De waarheid zij uw gids! Onderzoek en neem zonder schroom aan wat waar is!’

Wij juichen met geestdrift deze vrijzinnige woorden toe, en vol blijde verwachting wenden wij ons tot het tweede deel der rede, waarin, zoo als voor de godgeleerdheid, het wederkeerig regt der Kerk op volkomen vrijheid zal worden betoogd.

Al dadelijk voelen wij eenige teleurstelling, als wij, nog gehecht aan de oude traditionele Ciceroniaansche leer, te vergeefs hier naar eene definitie zoeken van het begrip van *Kerk*. Wie is zij? Waar vindt men haar? Mag men met dien naam één enkel genootschap bestempelen, of is zij de eernaam, welke aan alle Christen-gemeenten zonder onderscheid toekomt? In het eerste geval, zoo is de spreker het bewijs schuldig, dat het bijzonder genootschap, wiens kweekschool hem onder hare sieraden telt, inderdaad DE *Kerk*, en wel bij uitsluiting de Christelijke Kerk is. In het laatste geval, te weten, erkent hij in de gezamenlijke christelijke genootschappen deelen van één ligchaam, van de Christelijke Kerk in het algemeen, dan zal het hem moeijelijk vallen de grondwetten dier groote instelling aan te wijzen, met de grenzen waarbinnen de godgeleerde zijn gezag niet mag doen gelden. Maar neen! de eerste veronderstelling wordt wel door den spreker voor de ware gehouden. De kerkgenootschappen zijn even zoovele afzonderlijke huisgezinnen. Binnen den kring nu van eigen gezin behoort aan elk de meest mogelijke vrijheid van geloofsbelijdenis, zonder dat het den godgeleerde past instellingen of leer aan te randen. Is dit de meening, dan moet men het er voor houden, dat niet in en voor de Kerk, zoo als in en voor de godgeleerde wetenschap, de waarheidszin alleen als leidend beginsel gelden zal, maar naast dezen ziet men nu een ander beginsel verrijzen, waarop de Kerk, maar niet de wetenschap, heeft

te letten. Alsdan wordt voor de Kerk bescherming van eigen veiligheid hoofdzaak. Voor haar bestaan alsdan feiten, gebeurteniss en, verschijnselen, omtrent wier objectieve waarheid men niet twijfelen mag, zonder haren voortduur in de waagschaal te stellen of hare kracht te verlammen. Ten bewijze hiervan treedt de schrijver in ontwikkeling van de voornaamste dier zoogenaamde steunpilaren der Kerk, - of laat ons liever zeggen, van het Gereformeerd genootschap, tot hetwelk hij behoort; - en toch bedriegen wij ons niet, dan zullen vele leden die opgave niet voor genoegzaam volledig houden: enkelen zullen daarin ongaarne missen de meer uitdrukkelijke vermelding van 's menschen onmagt, van de Drieëenheid, van 's menschen voorbeschikking, de schriftinspiratie, de erfzonde, de opstanding des vleesches, bij den redenaar waarschijnlijk kortheidshalve onvermeld gelaten, maar toch naar veler belijdenis voor essentiële leerstukken der oud-gereformeerde Kerk gehouden. De godgeleerdheid is de fakkel der Kerk, zegt de spreker, maar hoe? Mogen wij aan die woorden een verstaanbaren zin hechten, zoodra der Kerke bevolen wordt nu en dan het gelaat van haar fakkel af te wenden? Wat mag dit bevel beteekenen, wanneer de bedienaars der Kerk van het licht, dat de fakkel afstraalt, geen onvoorwaardelijk bestendig gebruik mogen maken, wanneer zij zelfs nu en dan spreken of handelen moeten alsof zij het schijnsel niet zagen; alzoo, - het harde woord moet er uit, - blindheid moeten veinzen? Neen, er ligt in mijn gevoel, en ik geloof in dat van elken vroomgezinden volgeling van Jezus, het licht der wereld! iets onwaardigs in de aansporing om tegen het indringen van waarheid te waken, en het licht soms onder de korenmate te verbergen, niet omdat het geen licht is, maar omdat een bepaald genootschap daarin gevaar voor hare belangen, haren roem, hare inzigten meent te ontwaren.

Nu zoude men mogen verwachten, dat de redenaar zich had verwaardigd aan te wijzen, wie in dezen de fakkeldragers van elk Christengenootschap zullen mogen heeten, aan wie alzoo het regt toekomt om voor afbakening van de grenzen van kerkgezag te zorgen, de aanwijzers dus van de bepaalde gevallen, waarin aan de wetenschap het stilzwijgen mag of moet worden opgelegd. In die verwachting moet de aanhoorder van deze redevoering zich groote teleurstelling getroosten. Hij wordt met de opmerking tevreden gesteld (blz. 20): Est modus in rebus, sunt certi denique fines. De modo sub judice lis est, de finibus disputent viri docti. - Ecclesia ipsa de modo et finibus audienda est: - d.i. De bakens van den waarheidskring, waarbinnen de Kerk zich beweegt, zijn nog niet uitgezet: bij geleerde mannen blijven maat en grens der kerkelijke vrijheid nog een twistappel!

Inderdaad op den weg, door den hoogleeraar afgeteekend, zullen

de twisten voortduren, en wat erger is, onvruchtbaar voortduren Neemt men het stelsel van den hoogleeraar voor geldig aan, dan weet men waarlijk niet met welk oogmerk de aanstaande godsdienstleeraar zich op de studie van de kritiek des O. en N. Verbonds, de hermeneutiek in haren algeheelen gezonden omvang, dogmen en kerkgeschiedenis zal hebben toe te leggen. Voor het vrij onderzoek, waartoe de wetenschap roept, heeft hij zich te wachten. De uitkomst althans, waartoe zijne navorschingen, of die van zijnen niet kerkelijken leermeester leiden, heeft hij vooraf te toetsen aan de geijkte stellingen van het kerkgenootschap. Geene ontdekking, uitspraak of leerstuk, bij dit gewraakt, mag of kan hij aannemen. Het is verboden vrucht. Mij dunkt, dat het dan voor den aanstaanden godgeleerde veiliger wordt zich van een tot gevaarlijk resultaat leidende studie af te wenden, en zich het genoegen van voortgaande ontwikkeling liever te ontzeggen. Gevolgelijk acht ik het allezins in die veronderstelling gepast voor hoogleeraren, om bij de aankondiging van hunne lessen over exegese, tekstkritiek, kerkgeschiedenis en wat niet al, de waarschuwing te voegen, dat zij geenszins naar een rein wetenschappelijk karakter streven, maar wel een bepaald particularistischen, Calvinistischen of Zwingliaanschen kleederdos zullen vertoonen, wel uitdrukkelijk allen vooruitgang vermijden, en bloot de traditionele begrippen van den ouden tijd wenschen terug te geven. Noodzakelijk zal wel dergelijke waarschuwing mogen heeten, maar tamelijk vernederend voor wetenschap en leeraars. Ter verduidelijking van mijne meening veroorlove men mij hier eene korte uitweiding of vergelijking.

Ik stel mij een uitgebreid ziekenverpleeghuis voor, door welgezinde menschenvrienden opengesteld ten behoeve van allerlei soort van kranken en verminkten. Tot verzorging van de ongelukkigen wordt een aantal geneeskundigen bijeengeroepen. Vóór dat zij bijstand verleenen, eischt men van hen grondige studie, eene genoegzame mate van kennis in ontleed-, genees- en heelkunde. Men verwacht van hen gemeenzaamheid met de meest gewigtige daartoe strekkende ontdekkingen van vroegeren en lateren tijd. Daarbij wekt men hen op zich niet bij de lezing van Hippocrates, Galenus en hunne uitleggers te bepalen, maar zelve te onderzoeken, te observeren, niet dan zeer voorzigtig nieuwe geneeswijzen in toepassing te brengen, maar toch geene af te stooten, als zij door waarheidlievende beoefenaars van hun vak als proefhoudend wordt aanbevolen, en vooral zich nimmer door de vooroordeelen of klagten der verpleegden op het dwaalspoor te laten voeren, zorgvuldig de inblazingen af te wijzen van onkunde, van dwaze vrees en verouderd gebruik. - Maar neen! men bedriegt zich, de bestuurders van het gesticht, hetwelk ik op het oog heb, voeren andere taal. - Zij

verklaren van geen onbepaalden invloed der wetenschap in hun gesticht te willen weten! Wel, en te regt, waken de reglementen van het huis voor de instandhouding van goede orde. De toediening van geneesmiddelen, de wijze van ziekenbezoek, de dagen en uren daartoe bestemd, zijn aan vaste doeltreffende regelen gebonden; maar wat zoude men moeten denken, wanneer daarbij aan ervaren geneesheeren, na voorafgaand onderzoek voor hunne taak goed berekend geacht, ten pligt werd gesteld, om zich bij uitsluiting te houden aan de geneeswijze, nu misschien honderd of vijftig jaren geleden in zwang, daarvan in geenerlei opzigte af te wijken, en dus zich, bijv., met geen mikroskopisch onderzoek van ziektestof, medicamenten, enz. in te laten, want dat scherpzien brengt dikwijls grove dwalingen van vroegere coryphaeen in het vak aan den dag. Hun wordt bevolen zich gansch en al te gedragen als empirici van den ouden tijd.

Dergelijke beperking zou voorzeker hoogst ongerijmd mogen hee ten. En toch nog alles is niet gezegd. De vergelijking reikt verder. Ingevolge de statuten van het huis, hebben de door mij bedoelde geneeskundigen nog aan een anderen kring van werkzaamheden te voldoen. Zij worden geroepen, om, op vaste tijden, de zieken toe te spreken. En inderdaad het spreekorgaan is voor geneesheeren en godgeleerden beide een allergewigtigst hulpmiddel! Die toespraken hebben ten doel de verschillende ziekte-verschijnselen, zoo mede de daartegen beproefde geneesmiddelen, met vermijding van noodeloozen geleerden omslag, te doen kennen; de geschiedenis van hunne ontdekking, gebruik, wijze van toediening te omschrijven; omtrent de daaruit te verwachten uitkomsten, of te vreezen gevaar in te lichten, zelfs, zooveel mogelijk, reden te geven van de keuze daarvan in sommige bedenkelijke ziektegevallen, ook nog bij het naderen van den dood.

En nu waarheen leidt het stelsel in deze Oratie voorgedragen? Boven de wetenschap verheffen zich bestuurders (- hier *de Kerk*, eene zeer elastieke uitdrukking, inzonderheid bij Protestantsche kerkgenootschappen!). Waren het nog maar kunstgenooten, welke men den geneeskundigen van het gesticht ten gids aanwees; maar neen, zoo ik mij niet bedrieg, geeft dat woord Kerk, in dit geval, wel eens aan onkundige, onnadenkende, ten gevolge hunner kwalen zelve ongedurige, zieken het regt van bevel in dezen; en, hoe ongerijmd ook! aan hunne stem wordt wetgevende kracht toegekend!

Die ongerijmdheid gaat te ver, hoor ik zeggen, en echter in vele gevallen, of in de praktijk zal, bijaldien het voorgedragen stelsel van onzen redenaar wordt bestendigd, die zelfde ongerijmdheid voor het bedoeld Theologisch ziekenhuis moeten gelden. Er zullen, bijv., om iets te noemen, bijbelsche uitspraken voorkomen, waarop, voor zoo

ver zij als noodzakelijke steunsels voor bepaalde geloofsbegrippen der Kerk bekend staan, streng wetenschappelijke exegese, of tekstkritiek, geen invloed zal mogen oefenen; de Kerk heeft toch de magt en de vrijheid om die geijkte uitspraken tegen de wetenschap in bescherming te nemen. Haar pligt is het, de aanmatigende stem van deskundigen af te wijzen. Maar zie! Gelukkig voor den hoogleeraar, voor zijn roem, of liever gelukkig voor de wetenschap, dat dergelijke bedenking hem zelven vroeger niet belet heeft zijne overtuiging rein wetenschappelijk uit te spreken, zelfs dáár, waar het zoogenaamd belang der Kerk, of de stem van hare regtzinnige woordvoerders, tot andere uitkomst had moeten leiden. Zoo heeft de hoogleeraar in de boven aangehaalde prijsverhandeling *over de tekstkritiek*, blz. 426 en verv., niet geschroomd, om, op het gevaar af van voor een aanrander van de integriteit der H. Schrift te worden aangeklaagd, het gansche verhaal der overspelige vrouw, Joann. VII:53 tot Joann. VIII:11, hoe geloofwaardig als geschiedenis, toch als een onecht bijvoegsel uit dat Evangelie te ligten: in Hand. XX:28 (blz. 438) te lezen *de gemeente des Heeren*, in plaats van *de gemeente Gods*, alzoo eene lezing aannemende, vroeger, gelijk vele uitleggers zeggen, alleen ten believe van Sociniaansche denkbeelden aangeprezen; en in 1 Tim. III:16, zonder zich mede aan soortgelijke verdenking te storen, in plaats van GOD *geopenbaard in het vleesch*, te lezen: *de welke* enz. (blz. 457).

Intusschen het beeld, dat ik daar zoo even ter verduidelijking uitkoos, kan ik nog niet geheel verlaten. Mijns inziens blijft het rijk aan gewigtige en..... geruststellende gevolgtrekkingen. Ontkennen wij het niet: de Kerk, - elke afdeeling daarvan, - ook het Hervormd Kerkgenootschap, kan met regt den naam dragen van een ziekenverpleeghuis - wil men liever, van een toevlugtsoord voor zedelijk zwakke, of verminkte zieken. Eerbiedwaardig opschrift, de lofspraak en de roem der Kerk! onbetwistbaar beginsel van de geestdrift, waarmede, in weêrwil van allen theologischen twist en twijfel, ieder opregt menschenvriend, des in staat, tot hulpbetoon of medewerking moet toesnellen! Zeer zeker, bijaldien de aanstaande Godsdienstdienaar de stem der waarheid in zijn binnenste niet onvoorwaardelijk mag aanhooren; indien hij haar nu en dan zelfs moet smoren, nu en dan gevolgelijk overtuiging huichelen, of twijfel als zonde heeft te bestrijden, dan is zijn afkeer van dergelijke betrekking te verontschuldigen, - neen lofwaardig; - dan kan ik verklaren, waarom enkele goeden en edelen zich van dien werkkring afwenden, of dien, tot groote ergernis van welgezinde Kerkvrienden, plotseling verlaten. Zij, die vrijheid voor de wetenschap, maar inderdaad slavernij binnen de Kerk prediken, zij geven moedwillig aanleiding tot het besluit van de weldenkenden, - en dat zijn immers

de opregt waarheidlievenden, - om het ziekenhuis te ontvlugten en het eenzaam, hulpeloos te laten staan, liever dan de gewetenstem te onderdrukken. Op eenzijdige belijders van het autoriteitsgeloof rust zware verantwoordelijkheid. Ik wenschte voor mijn gevoel eene zachtere uitdrukking te mogen uitdenken. Onwillens, tegen hunne bedoeling aan, zijn zij de vijanden dier zelfde Kerk, wier goed regt zij meenen te handhaven. Wat is toch het hoofddoel, of wat behoort het doel te zijn van elk Kerkgenootschap? Voorzeker de leden te helpen in hunne poging om zich tot hooger leven te verheffen, hen uit ziekelijken, bloot zinnelijken, toestand op te beuren, hen te beschermen tegen zedelijke magteloosheid, te sterken in hun strijd tegen overmagtige hartstogten, hen te bemoedigen en te troosten onder den last des levens, met hoop en vertrouwen op toekomenden ruimer en reiner werkkring. Wie voelt zich niet aangetrokken door lust om, met dergelijk doel voor het oog, tot bereiking daarvan al de krachten van geest en leven te wijden? In den tegenwoordigen toestand van het Hervormd Kerkgenootschap wordt eigenlijk niemand verhinderd aan dien meest strengen eisch te voldoen. Het stelsel van vrijheid voor de Godgeleerdheid en vrijheid voor de Kerk in den zin van deze Oratie wordt dáár gelukkig niet onvoorwaardelijk gehuldigd. Alleen tragen en werkschuwenden, - geen eerlijken en gemoedelijken, - worden gedwongen dien kring te verlaten. Niets immers belet dáárbinnen den menschenvriend om met voorbijgang van hetgeen twijfelachtig, voor de praktijk onvruchtbaar of als geneesmiddel onbruikbaar blijkt, en zonder zich met voor de zieken onverstaanbare of onrustbarende twistvragen in te laten, uit den overrijken voorraad, door echte onvervalschte godgeleerde wetenschap aangeboden, een overvloed van hulpmiddelen op te delven, geschikt om aller gemoed te reinigen, te verheffen, te veredelen. Men bestudere die middelen. Men verge van de aankomende Godsdienstleeraars de verklaring van opregt gemeende begeerte om hunne medebroeders tot hooger zieleleven op te leiden. Men roepe hen op tot de belofte om tot dit heilzaam oogmerk den ganschen inhoud der H. Schriften, voor zoo ver daartoe dienstbaar, met wetenschappelijke trouw en naar de inspraak van het geweten aan te wenden, maar nimmer zich tot het gebruik te verlagen van eenig zedelijk geneesmiddel, dat hij hen aan twijfel onderhevig, of niet proefhoudend moet blijken.

Mij dunkt, dat dergelijke belofte en toeleg der Godgeleerdheid en der Kerk tot eer, en wel geen van beide tot schade zouden strekken, althans beide buiten staat van oorlog stellen. Er is toch eene godsvrucht denkbaar, die de godgeleerde twisten beneden zich laat, boven deze heerscht, buiten deze onwankelbaar staat: zij hangt noch van mirakelen, - noch van Triniteits-geloof af. Echte wetenschap

is voor haren bloei en vooruitgang steviger waarborg, dan zonder wetenschap Kerkelijke Theologie alleen!

En nu zouden wij afscheid mogen nemen van deze Oratie, bijaldien zij niet ten slotte eene *enarratio* (dat is meer dan *narratio*), eene uitlegging of verklaring bevatte van de Akademische voorvallen gedurende het verloopen rectoraat. Op den inhoud hebben wij nog eene enkele bedenking in het midden te brengen. De levensberigten van twee hoogleeraren, de H.H. Bouman en Karsten, bekleeden in deze enarratio eene voorname plaats. Bij het lezen van de levensgeschiedenis van den Hoogl. Bouman, kunnen wij niet nalaten eenigzins den invloed te herkennen van het stelsel, ten welks behoeve de gansche Oratie ijvert. Men kent biografiën van wetenschappelijke strekking of kleur. Men kent er ook met conventionele of officiële Akademiekleur overtogen, fraai van bewoordingen, maar met het gevaar verbonden om aan het beeld zijn bepaald eigenaardig karakter te ontnemen, en soms tot lof toe te rekenen, wat in den eigenlijken zin bij de nakomelingschap niet voor lof gelden mag. Of het dus voorzigtig geweest is, om den rustlievenden grijsaard, den doorkneden klassieken philoloog, voor wien getrouwe navolging der Ouden hoofddoel en hoofdwet van wetenschap was, onvoorwaardelijk tot eer aan te rekenen, dat hij, naar het beweerde door Prof. Doedes, zijn gansche levensbaan door ten aanzien van theologische vraagstukken altijd onveranderlijk dezelfde meening is toegedaan geweest; - of hij zelf zijne geschiedenis van de Geldersche Hooge School, afgescheiden van hare literarische naauwkeurigheid, wel, wat hare wetenschappelijke waarde voor de geschiedenis der letteren in het algemeen betreft, als een *monumentum aere perennius* zou hebben willen karakteriseren, acht ik voor het minst onzeker.

Mij met meer andere vrienden van den beminnenswaardigen Karsten deed het daarentegen goed, hier weder op nieuw des laatsten onbetwistbare verdiensten als geleerde en mensch te herdenken.

Rotterdam.

G.H.M. DELPRAT.

***Ueber die Erziehung des Weibes für seinen Beruf. Eine Vorlesung, gehalten im Hörsaale des grauen Klosters zu Berlin am* 20sten *Februar* 1865, *von Rudolph Virchow. Berlin, bei Enslin*. 1865.**

Rudolph Virchow, Professor der pathologische Anatomie en tevens Abgeordneter van het Pruisische volk, is zeker een der merkwaardigste mannen van onzen tijd. Wel voorspelde men hem eene luisterrijke toekomst, toen hij in 1846, als eenvoudig Prosector aan de Berlijnsche universiteit, het eerst in de Naturforscher-versammlung te Aken in het openbaar optrad en men hem de moeijelijkste en meest ingewikkelde vraagstukken der pathologische Anatomie met eene gemakkelijkheid en helderheid hoorde bespreken, die ieders verbazing opwekten; maar van die veelzijdigheid, die hij kort daarna zou ontwikkelen, van die magt van kennis, die hij weldra toonde te bezitten, van die helderheid van geest en vooral van die enorme werkzaamheid, die hij later aan den dag legde, kon men zich toen nog geen denkbeeld vormen.

Als Prosector aan de Berlijnsche universiteit trok hij, zoowel door zijne voordragten, als door zijne snel op elkander volgende geschriften over pathologische anatomie, reeds in die mate aller aandacht, dal de regering hem den last opdroeg den hongertyphus, die na de vreeselijke aardappelenziekte ontstaan was, te gaan bestuderen en de daaraan lijdende ongelukkigen te behandelen. De resultaten van dien tijd heeft hij in zijn voortreffelijk werk *die Noth im Spessart* weggelegd.

De vrijheidszucht, die zich in 1848 bij alle natiën in Europa openbaarde, inspireerde ook hem en dreef hem tot allerlei politieke bemoeijingen. Zelf rigtte hij een orgaan op, de ‘Reform’ genaamd, waarin hij in een tal van meesterlijke opstellen zijne hervormingswenschen en voorstellen niet slechts op het gebied der geneeskunst den volke verkondigde, maar waarin hij tevens met zooveel zaakkennis, met zooveel nadruk en met zooveel kritiek andere politieke toestanden en zaken in Pruisen beschouwde en besprak, dat hij zich het misnoegen der regering in die mate op den hals haalde, dat hij het raadzaam oordeelde bij tijds zijne betrekking aan de Berlijnsche universiteit neêr te leggen en de wijk te nemen naar Würzburg, waar hem de leerstoel in de pathologische anatomie werd aangeboden. Dáár begon zich zijne kracht eerst regt te ontwikkelen; dáár legde hij zoo'n ijver aan den dag, zijne voorlezingen verwierven dáár zoo'n algemeene beroemdheid, dat studenten en jonge Doctoren van heinde en verre naar hem toestroomden om hem te

hooren en onder zijne leiding hunne studiën voort te zetten. Verbazend is het aantal geschriften, nu eens van meer methodologischen (soms zelfs van zeer polemischen), dan weêr van physiologischen, dan weêr van zuiver anatomisch-pathologischen inhoud, die hij in die periode door den druk bekend maakte. Wederom drong zich daarbij de behoefte aan een eigen orgaan bij hem op, en het duurde niet lang of het 'Archief', een der beste en meest wetenschappelijke tijdschriften, werd door zijnen volhardenden ijver tot stand gebragt. Daarenboven stelde hij zich aan het hoofd van eene onderneming, die de uitgave van een, uit verschillende monographiën, door de uitstekendste geleerden geschreven, bestaand werk, over pathologie en therapie ten doel had, waarin hij zelf een der belangrijkste bijdragen leverde. In één woord, zijne arbeidzaamheid, zijne productiviteit schenen geene grenzen te kennen en verwierven hem nog op jeugdigen leeftijd eenen zoo uitgebreiden roem, dat de universiteit te Berlijn op zijn bezit naijverig werd, en den tegenwoordigen Koning van Pruisen, bij zijne komst op den troon, wist over te halen, om, met voorbijzien van het verledene, Rudolph Virchow weêr voor haar te winnen. Hij werd dientengevolge als Professor der pathologische anatomie naar Berlijn beroepen. Die benoeming werd gretig door hem aangenomen, echter onder eene uitdrukkelijke voorwaarde, dat men een pathologisch-anatomisch instituut naar *zijnen* wensch en naar *zijne* inzigten zoude bouwen. En ziet! de voorwaarde werd ingewilligd en met groote kosten en in loyalen zin vervuld. Nu eerst kon Virchow zich krachtig op zijn geliefkoosd terrein bewegen en vrij de vleugelen uitslaan. De vlugt, die zijne werkzaamheid hier nam, grenst aan het ongeloofelijke. De eene ontdekking werd door hem op de andere gestapeld; het eene opstel volgde het andere; ja, zelfs het eene lijvige boekwerk was naauwelijks verschenen, of het andere werd alweêr begonnen. Allen getuigden evenzeer van zijne scherpzinnigheid, van zijne verbazende geleerdheid, als van de gemakkelijkheid waarmede hij dacht en den besten vorm voor die gedachte wist te kiezen. Maar, alsof hij op dit terrein nog niet genoeg te doen vond, weldra trok hem de politiek weêr zoo onweêrstaanbaar aan en legde hij bij al zijne gesprekken en bemoeijingen tot haar betrekking hebbende, zooveel inzigt in de wezenlijke behoeften van het Pruisische volk aan den dag; weldra werd zijn devouement voor de goede zaak van den politieken vooruitgang zoo algemeen erkend, dat zijne medeburgers hem met groote meerderheid tot hunnen afgevaardigde in het Abgeordneten-Haus benoemden.

Het duurde niet lang of ook hier deed men hulde aan zijn enorm talent, aan zijne strenge logica, aan zijne warmc vaderlandsliefde en aan zijne onkreukbare trouw en *Biederkeit*. Altijd

vindt men hem aan de spits van de mannen van den vooruitgang. Geen onderwerp van eenige beteekenis wordt in de Kamer behandeld, of Virchow voert er het woord over, en dat woord draagt altijd de kenmerken van diep doordacht, van ernstig gewikt, van zwaarwigtig en vol beteekenis te zijn. Zijne redevoeringen zijn vaak meesterstukken van taal en stijl, bondig, degelijk, streng logisch, vaak puntig, soms wegslepend van dictie, zonder hartstogtelijkheid of oratorische *Effecthascherei*. Alle breedsprakigheid, al dat vage, dat zwevend theoretische, waarvan zelfs de uitstekendste parlementaire redenaars in Duitschland zich niet altijd vrij kunnen houden, weet hij steeds streng te vermijden. Bij groote ruimte van blik, houdt hij toch zijn doel scherp voor oogen. Dat doel is altijd bij uitstek practisch. De middelen, waarmede hij het tracht te bereiken, zijn altijd even eenvoudig, duidelijk en juist gekozen. Zoodoende kan het wel niet anders, of zijne parlementaire loopbaan moet in het oog zijner politieke vrienden het toppunt van zijne glorie uitmaken, maar hem tevens het mikpunt doen zijn van zijne politieke tegenstanders. Tot welke verachtelijke uitersten die tegenstand soms vervalt, kan men daaruit opmaken, dat een Graaf van Wartersleben in eene der in Maart gehoudene zittingen van het Abgeordnetenhaus zoo ver ging van te verklaren dat, als hij bij de Zuidzeeeilanders genaturaliseerd was, hij zeker met graagte de pathologische hersenen van den heer Virchow zou verteren; waarop de Kladderadatsch een spotprent maakte en de verzekering gaf, dat de edele Graaf dan toch op menig geregt in die overdekte schotel zou stooten, dat hem niet geheel naar den smaak zou zijn, zooals op: Genialiteit, Biederkeit, Logik, Patriotismus enz. Ja, nog erger maakte het Graaf von Bismarck zelf, nog krachtiger getuigenis legde Pruisen's *premier* af van den haat, dien hij dezen afgevaardigde toedraagt, en van de vrees, die hij voor zijne ijzeren logische consequentie koestert, toen hij hem onlangs op grond van eene waarlijk al vrij onschuldige, in het parlement gebezigde phrase, tot een tweegevecht liet uitdagen. Moge men ook al in de opwelling der levendigste antipathie tegen den man, die met tergende minachting Pruisen's constitutionele opkomst tracht tegen te houden, een oogenblik gewenscht hebben, dat het Virchow *von Gottes Genaden* gegeven mogt zijn de wereld van dien *Junker* te bevrijden, Virchow was wijzer en bedaarder en zag de gevolgen zijner daden beter in. Teregt begreep hij, die ten allen tijde getoond had dat het hem, al was hij man van het *woord* en niet van het *zwaard*, toch niet aan persoonlijken moed ontbreekt, dat hij aan zijne roeping van vertegenwoordiger van het volk te kort zou doen, indien hij om de voorgewende reden de uitdaging aannam. Hij had den nog grooteren zedelijken moed het ingewortelde vooroordeel de spits te bieden en het duel te weigeren,

waardoor hij ongetwijfeld als *politiek* hervormer nog grootere beteekenis erlangt.

Maar nu zijne wetenschap? Bij de aanvaarding van zijn mandaat als Abgeordneter achtten velen hem voor die wetenschap verloren. Zijn nieuwe werkkring zou, meende men, al zijnen tijd absorberen; zijne ambitie zou hem ontrouw maken aan zijn nederiger Hoogleeraarsambt. - Hoe luisterrijk echter heeft Virchow die vrees beschaamd! Moge hij ook al in geene vergadering van het Abgeordnetenhaus ontbreken, als er eenig belangrijk vraagstuk behandeld wordt; moge hij zich zelfs aan geene enkele commissie onttrekken, waarin zijne medeleden met vertrouwen op zijne voorlichting en hulp meenen te moeten rekenen; van den anderen kant is hij overal te vinden, waar men op zijne tegenwoordigheid als Professor aanspraak zou kunnen maken. Geen collegie wordt door hem verzuimd, aan geene enkele beweging op wetenschappelijk gebied blijft hij vreemd. Zijn tijdschrift, zijne in den laatsten tijd nog uitgegevene boekwerken kunnen het bewijzen, dat de geleerde in hem nog geenszins voor den staatsman heeft behoeven te wijken en dat zijne wetenschap hem nog evenzeer in het stille studeervertrek en in de druk bezochte anatomische leer- en werkzalen ter harte gaat, als de pruisische politieke, ja, de algemeene humanitaire belangen in hem steeds eenen trouwen en warmen voorstander in het parlement kunnen aantreffen. En bij dat alles blijft de groote man altijd eene kalmte van geest behouden, eene bedaardheid aan den dag leggen, die inderdaad verbazend zijn.

Zóó staat Virchow daar op ruim 40jarigen leeftijd, door zijne tegenstanders, vooral op politiek terrein, wel gevreesd, soms gehaat, maar toch meestal geacht, door zijne medeburgers gevierd, door zijne leerlingen en door de geheele geneeskundige wereld bewonderd, door zijne vrienden vereerd en bemind, als een sieraad van het menschdom, als de roem van zijn vaderland.

De denkbeelden over onderwijs en opvoeding, uitgesproken door zulk eenen man (wiens ontwikkelingsgang wij door het bovenstaande, zonder strenge chronologische orde, met enkele trekken alleen maar hebben willen aanduiden) te leeren kennen, het standpunt te zien, waarop zulk een man de *vrouw* in de maatschappij geplaatst wil hebben, ingelicht te worden omtrent de middelen, waardoor, naar zijne meening, de vrouw daartoe moet geraken, is ook voor ons beschaafd publiek niet van gewigt ontbloot, vooral in den tegenwoordigen tijd, waarin de onderwijskwestie bij ons overal zoo'n levendige belangstelling opwekt en de Fröbelsche methode, de ambachtscholen voor meisjes, in één woord de opvoeding der vrouw op meerdere behartiging schijnt te mogen hopen.

Het is daarom dat wij het wagen de hoofddenkbeelden van den schrijver in beknopten, bijna fragmentarischen vorm, soms alleen vertaald, aan ons lezend publiek terug te geven.

De voorlezing werd gehouden ten behoeve van het *Verein für Familien- und Volkserziehung*. De vestiging van dit Verein is op zich zelve reeds een belangrijk verschijnsel. In de opvoeding toch rust de toekomst van een volk; zij is eene taak, waaraan de edelsten werkzaam deel moeten nemen. Zij is in de tegenwoordige staten meer en meer een voorwerp van openbare zorg geworden. Duitschland, en met name Pruisen, is op deze baan moedig voorgegaan. Bijna elke vooruitgang op het gebied der opvoedkunde is met eenigen duitschen naam verbonden, en de reformatie heeft, zelfs in het katholieke gedeelte van Duitschland, voor de opvoeding even veel goeds en groots tot stand gebragt als eens het Christendom, welks invloed zich eveneens tot ver buiten de grenzen van zijne eigenlijke heerschappij uitstrekt.

De opvoeding, zegt Virchow, moet *voor het leven* voorbereiden, en zij kan dit het veiligst in den kring van een welgeordend *familieleven*. De moderne staat daarentegen en nog meer de hedendaagsche societeit drijft de opvoeding meer en meer buiten den familiekring in de school, en de moderne school voedt steeds minder op voor het *leven* dan voor den staat en voor de societeit. Het leven toch vereischt in de eerste plaats zelfstandige ontwikkeling van het individu naar zijne natuurlijke gaven en aanleg; de staat en de societeit vorderen daarentegen de kunstmatige ontwikkeling der massa's naar bijzondere tradities en naar de bijzondere eischen, die de staat en de societeit in elk bijzonder tijdperk hunner ontwikkeling met zich brengen. Het gaat hier met de cultuur van den geest, als met de de cultuur van de akkers op groote landgoederen. De waarde van het individu zinkt weg tegen de waarde der massa's. De staat kan niet anders; hij toch moet met de massa's rekening houden.

Maar het volk heeft, naast de opvoeding der massa's voor den staat, nog andere behoeften te vervullen. De staat is slechts de vorm, dien het volk zich tot bevrediging van zekere behoeften kiest, maar niet de vorm, door welken hij in staat is in al zijne behoeften te gemoet te komen. De volksopvoeding moet hoogere eischen bevredigen dan de staatsopvoeding.

Moge de staat met voorbijzien van de belangen der individus de massa's tot zekere hoogte van beschaving zoeken te brengen, het volk moet beproeven het individu behulpzaam te zijn en behoort hem de gelegenheid tot vrijere ontwikkeling van zijn eigen wezen, zoo rijkelijk en zoo vroeg als mogelijk is, aan te bieden. Daarom is het de taak van den tegenwoordigen tijd de middelen op te sporen, waardoor eene vrijere ontwikkeling van het individu bereikt

kan worden. Dat is ook de taak, welke de vereeniging, in wier midden Virchow sprak, zich heeft voorgesteld.

Tot de keuze van zijn onderwerp liet hij zich leiden door het besef, dat in de opleiding der *vrouw* tot hare roeping, de ergste leemte van den tegenwoordigen tijd gelegen is, die eerst verholpen behoort te worden, vóór dat aan de verbetering van de familiënopvoeding gedacht kan worden. Bij zijne beschouwing meent hij de vraag: welke de eigenlijke roeping der vrouw zij, niet te kunnen ontgaan.

In de staten der oudheid was de taak der opvoeding voornamelijk aan de familiën opgedragen, en waar de staat zelf tusschen beiden trad, geschiedde zulks meer in den zin der hedendaagsche gemeente. Sparta, Rome, Athene waren toch eigenlijk slechts groote gemeenten.

Beschaving en vooruitgang van een volk zijn echter dan alleen gewaarborgd, als beide een veilige toevlugt in den schoot der familie vinden. Hier plant zich van geslacht tot geslacht niet slechts het begrip van moraliteit, maar ook de practische opvatting van het weten, de bruikbaarheid voor het leven het zekerst voort; overlevering en vooruitgang vinden hier bescherming; hier ontwikkelen de kinderen die zijde van hun wezen, waarvoor noch de staat, noch de gemeente zorg kan dragen. Wat de *familie* in staat is te praesteren, zonder staats- of regeringsvorm, heeft het Jodendom ons in ruime mate geleerd. In spijt van alle verdrukking, van alle lotswisselingen hebben de joodsche familiën zich eeuwen lang door bevordering zoowel van echte familiëndeugden, als van materiële belangen, weten te handhaven. Uit het Jodendom is het Christendom ontsproten, dat, meer dan eenige andere geloofsbelijdenis, aan het familieleven bevorderlijk was en daarin der vrouw de harer waardige plaats aanwees. ‘Die Familie,’ zegt Virchow, ‘ist nichts ohne die Frau und Mutter. Mag der Vater das Haupt der Familie sein, so muss doch die Mutter der Mittelpunct derselben bilden; sie soll sein die eigentliche Vertreterin des Hauses, zu der Alles, auch der Vater, wenn er Amt und Geschäft besorgt hat, “heim” kehrt. Nur die Anwesenheit der Mutter giebt das volle Gefühl der Heimath. Darum muss sie das *einzige* Weib des Vaters sein und nicht eines unter mehreren; darum muss sie *frei* sein und nicht Sclavin; darum muss sie *an der Bildung des Volkes vollen Theil haben* und nicht ausgeschlossen sein von der Gesammtentwieklung; darum endlich muss sie sich nach ihrem *besonderen, weiblichen* Wesen entwickelt haben, und nicht erzogen sein in männlicher Art und zu männlichem Wesen.’

De Grieksche wereld, althans het gezamenlijke Grieksche volk, heeft dit niet begrepen. Zelfs Rome, in weêrwil van den hoogen eerbied

dien het voor zijne kuische matrone en voor de zedelijke magt der in hare waardigheid erkende moeder koesterde, mogt het niet gelukken de vrouw tot hare natuurlijke ontwikkeling te brengen. De waarde der familie werd in Rome slechts berekend naar hetgeen zij voor den staat opleverde. Toen Rome dit beginsel liet varen en geestesbeschaving er het doel der individuele opvoeding werd, was het met hare magt gedaan. Te regter ure kwam het Christendom, drong door tot de families en vereenigde de leden daarvan naauwer door het geloof. Duitsche stammen met hun welgeordend gemeenteverband traden tusschen beiden en bij hen werd weldra de gevestigde familie het eigenlijke element van de gemeente en van den staat, en in de familie was wederom ‘die *gleichberechtigte* Hausfrau die *Herrin* des Hauses.’ Uit de Christelijke familiën werden de Christelijke gemeenten gevormd, en zoo trad uit de Christelijke gemeenten de Christelijke staat te voorschijn. Maar die Christelijke staat was het heilige *Romeinsche* rijk der *duitsche* natie, en toen de natie gewaar werd, dat niet haar eigen duitsch, maar het vreemde romeinsche wezen haren staat doordrong en zich in hare huisgezinnen en gemeenten ingeslopen had, verbrak zij de kluisters, de eene na de andere, al zou ook het heilige Romeinsche rijk zelf daarbij te gronde gaan.

Nog altijd werkt het duitsche volk er aan om de brokken van het rijk weder zaâm te voegen en het eigenlijke duitsche rijk tot stand te brengen. Maar hoe ver het van zijn doel nog verwijderd moge zijn, het familieleven heeft het gered en behouden, en het zal het nog verder brengen, als het zijne ware taak goed opvat die in *de opvoeding van de nakomelingschap* gelegen is.

Die opvoeding van het opkomende geslacht, moge zij aan de zorg van den Staat of van de gemeente toevertrouwd zijn, ligt niet zoo zeer in de *school*, als sommige staatsmannen meenen. ‘Gewiss ist das,’ zegt Virchow, ‘im Interesse der Menschheit ein grosses Glück. Wenn die Schablone der Bildung, welche officiell aufgestellt wird, in der That das Geschick derjenigen Generationen entschiede, welche ihr gerade unterworfen werden, so würde es schlimm aussehen um den Zustand der heutigen Welt. Denn wie viel Hemmschuhe und Schraubstöcke sind schon angesetzt worden im Laufe der Jahrhunderte, während deren es Schulen giebt, und wie unwirksam haben sie sich erwiesen!’ Onderwijs toch is nog geene opvoeding. En hoeveel men ook zoeke ze met elkander te vereenigen, althans in harmonie te brengen, zoo zal de nakomelingschap toch nog altijd slechts voor een klein gedeelte aan den invloed der school onderworpen zijn en het gezamelijk lot des volks zal altijd evenzeer, zoo niet meer nog, van den gunstigen of ongunstigen invloed van de familie dan van de school afhangen.

De invloed der familie is de vroegste en daarom de langst blijvende. Ook daar, waar het ouderenpaar zich daarvan niet bewust is, waar hun invloed niet positief of kategorisch is, laat hij zich toch steeds gelden. En wenschelijk is het, dat hij meer en meer positief en kategorisch worde, dat de ouders zich van hunnen invloed op de ontwikkeling van hun kind meer en meer bewust worden. Daar echter bij de tegenwoordige inrigting van den Staat de invloed van den vader steeds minder wordt, nu zelfs aan het kind uit het volk de vrije keuze van zijn beroep vergund is en het niet als van zelf onder de leiding van zijnen vader zich voor diens beroep bekwaamt, nu wordt de invloed der *moeder*, der *huisvrouw* ook des te grooter. Zij, die de eerste voedster, de eerste speelgenoote, de trouwe gezelschapster van het jonge kind is, die zijnen geest het eerst met hare beelden en voorstellingen vervult, die door hare onbevangene opvatting en beschouwing van de zaken zooveel nader bij het kinderlijke gemoed komt, - zij moet ook later nog den weg tot het hart des kinds kunnen vinden. Zij moet, daar zij altijd om en nabij het kind is, zijnen aanleg, zijn wezen, de eigenaardigheden van zijn ligchaam en van zijnen geest beter leeren kennen, dan de misschien veel geleerder en verstandiger vader, wiens indrukken echter slechts afwisselend zijn, wiens oordeel meer door algemeene ervaringen en beginselen of door toevallige waarnemingen dan door aanhoudende en bijzondere opmerking geleid worden.

Duizende voorbeelden zouden de waarheid er van kunnen staven. Den eersten aanstoot tot de ontwikkeling van groote mannen zijn zij duizendmaal meer aan hunne moeders dan aan hunne vaders verschuldigd. De grootste magt der opvoeding ligt in de hand der moeder, van wier zorg in de eerste plaats de ligchamelijke en psychische gezondheid der kinderen, niet slechts van den eersten tijd, maar zelfs voor het vervolg afhangt.

Opvoedster te zijn van hare kinderen, ziedaar *de hoogste roeping der vrouw*. Virchow acht haar hooger nog dan hare zorg voor den man, die in de eerste plaats er op aangewezen is voor zich zelven te zorgen en derhalve van zijnc vrouw ook niets dan hulp noodig heeft. Ook met het oog op de huishouding komt het inwendige voor rekening van de vrouw, het uitwendige voor die van den man. Werd die verhouding ooit omgekeerd, kwam het ooit tot zulk eene *emancipatie van de vrouw*, zij zou slechts ten *koste van de familie* kunnen plaats vinden. Al hetgeen de vrouw in dit opzigt aan vrijheid, of liever aan willekeur zou winnen, zou het kind aan zorg verliezen. De geheele toekomst van het menschelijk geslacht zou op het spel gezet worden, alleen om de willekeurig uitgedachte en toch *slechts schijnbare* vrijheid der vrouw te verwezenlijken.

Wel verre van te beweren, dat het de eenige roeping der vrouw zou zijn huisvrouw en moeder te worden, wel verre van te gelooven, dat iemands lot en roeping altijd identisch zouden zijn, zoo wil de S. gaarne erkennen, dat aan menige vrouw de grootste middelen geschonken zijn, om op ruimere schaal op het lot van het menschdom invloed uit te oefenen en de individueele vrijheid heeft genoegzame vorderingen gemaakt, om ook de vrouw niet uit te sluiten van de deelneming aan de oplossing der aan de menschheid gestelde vraagstukken. Maar nimmer zal men kunnen begeeren, dat de vrouw in het algemeen geroepen zij om op de openlijke markt des levens te verschijnen en handelend aan de twistpunten des levens deel te nemen. De natuurlijke roeping is uit de natuurlijke organisatie af te leiden, die, gelijk wij weten, aan die van het kind meer nabij komt. Ligtere, fijnere, eenvoudigere bezigheid, zoo als de huishouding die oplevert, past meer aan hare natuur.

Al blijft zij ongehuwd of kinderloos, altijd zal zij de natuurlijke verzorgster van de huishouding zijn. Moge zij zich ook met de oplossing der moeijelijkste vraagstukken voor de menschheid willen belasten, altijd zal zij harer vrouwelijke natuur te kort doen, als zij hare betrekking tot de huishouding en tot het huisgezin opoffert. Moge zij nog zoo levendig deelnemen aan den strijd des openbaren levens, aan de tweedragt der mannen, altijd behoort zij het huis als de plaats der verzoening, als het gewijde toevlugtsoord te behouden, waar de gevoelens van vrede en eensgezindheid, ten minste voor het toekomende geslacht, bewaard blijven.

In vroegeren tijd kon de vrouw volstaan met aan de hoogste eischen van reinheid en onbevangenheid te beantwoorden. De tegenwoordige tijd met zijne rassche vorderingen eischt eene ruimere ontwikkeling van den geest. De beroepspligten worden zwaarder, naarmate de eisch billijker schijnt, dat zij met bewustzijn en inzigt vervuld worden. Hoe meer men van de vrouw eenigen invloed op de ontwikkeling van het volk verwacht, des te ruimer moet hare opvoeding zijn, om met vrucht haren invloed op kind en man te kunnen laten gelden.

Tot dus verre was de opvoeding der vrouw eene zeer gebrekkige. In de oudheid werd zij vaak geheel verwaarloosd. In de eerste tijden van het Christendom werd aan haar de zorg voor armen en kranken opgedragen. Later ontstonden congregatiën van vrouwen, die zich aan het onderwijs en de opvoeding wijdden; maar dat onderwijs bleef religieus-dogmatisch, hoogstens practisch-oeconomisch en had slechts zelden intellectueele ontwikkeling ten doel. Noch de familie, noch de Staat werden er door gebaat, maar alleen de Kerk. Eerst in de elfde eeuw ontstonden vereenigingen van vrouwen, die zieh de opvoeding in ruimeren zin ten doel stelden; maar zij moes-

ten weldra voor den pauselijken toorn en voor den banbliksem der Kerk bezwijken. Ook de later opgerigte scholen, zelfs die van protestantschen oorsprong, zij mogen den geest voor wetenschap en kunst ontsluiten, en veel-weten, kunstvaardigheid, vooral in vrouwelijke handwerken, bevorderen, *voor het leven* op te voeden verstaan zij niet; *huisvrouwen* worden er niet gevormd. Hoe menig huwelijk zou gelukkiger zijn, indien de leertijd vóór de bruiloft ware afgeloopen! Wat zou de positie der huisvrouw vaak beter en eerwaardiger zijn, als zij, als meisje, beter voor het huwelijk voorbereid ware!

Velerlei daarvan zou theoretisch voorbereid of zelfs onderwezen kunnen worden en dat zou op de meisjes-scholen en pensionaten kunnen geschieden. Al wat tot de eigenlijke hygieine betrekking heeft, eene zoodanige mate van anatomische en physiologische kennis, die de vrouw in staat stelt te begrijpen, wat nadeelig op het ligchaam en den geest werken moet, wat voor beiden past; zou zij niet op die scholen te verkrijgen zijn? Zou men er niet eenig begrip van bloedsomloop, ademhaling, spijsvertering kunnen bijbrengen? Of moet alles, wat de vrouw later bij de ligchamelijke opvoeding van het kind, bij bestel van keuken en kelder in toepassing moet brengen, louter het resultaat blijven van irrationeele, vaak zeer verkeerde overleveringen en gebrekkig gemaakte ervaringen? Maar al wilde men dat alles ook op de scholen en pensionaten onderwijzen, dan nog zou de behoefte blijven bestaan aan inrigtingen, die, tusschen het verlaten van de school en de intrede in het huwelijk, der maagd de gelegenheid bieden het theoretisch geleerde te onderhouden en zelfs in praktijk te brengen, inrigtingen, zoo ala de *bewaarscholen, crêches* en *fröbelsche kindertuinen*. Zij moeten voor de aanstaande vrouw zijn, wat de kliniek is voor den aanstaanden arts: *practische vormingsinstituten*, waarin de somatische en psychische verpleging van het kind bestudeerd wordt. Bijna overal worden zulke inrigtingen gevonden; maar bijna overal worden zij alléén ten beste van de kinderen of van de ouders gebezigd; maar nergens is men er tot nog toe op gekomen om ze tevens tot oefenscholen van werkdadige deugd, tot aankweeking van zaakrijke kennis van de vrouwelijke jeugd, tot seminariën voor huisvrouwen te bezigen, waar de jonge meisjes het zegenrijk *kunnen* met het volleerd *weten* leeren combineren. Aan het jonge kind in de wieg geeft men de pop en laat er mede spelen totdat het grooter wordt. Dan komt er later de poppenkamer met al het noodige bij. Waarom? Om in het spel van het kind de aanstaande beroepsbezigheid der vrouw voor te bereiden. Hoe goed gezien dit ook zij, daarna komt eene klove, die tot nog toe door niets voor de vrouw aangevuld wordt. De pop wordt weggedaan, het jonge meisje wordt in de wereld gestuurd, verbeuzelt al wachtende op de bereiking harer bestemming, met nuttelooze

handwerken en allerlei ijdele vermaken haren tijd, totdat zij eindelijk als jonge moeder, als meesteresse van het eigen huis weer in de realiteit van het leven geworpen wordt. Is het niet een zondig waagstuk, aan eene moeder, die hare eerste en eenige opleiding tot hetgeen thans haar hoogste pligt wordt, slechts in de kinderkamer verkregen heeft, een levendig kind toe te vertrouwen, en dat nog wel aan eene moeder, te midden van de tegenwoordige societeit met al hare verstrooijingen, hare avontuurlijke modes en hare verdraaide en bijgeloovige overleveringen?

Deze fout is sleclits goed te maken, als men op de poppenkamer de theoretische voorbereiding in de meisjesscholen en daarop de practische vorming aan de bewaarscholen of Fröbelsche kindertuinen laat volgen. Dit denkbeeld, door Fröbel aan de hand gedaan, moet onze tijd in het leven doen treden. In die practische werkzaamheid zal zich ook de ontevredenheid van menige ongehuwde vrouw verliezen. En zoo ook het denkbeeld aan volkomene emancipatie daardoor op den achtergrond gedrongen wordt, dan vcrgete men toch niet, dat de grootste en reinste bron van menschelijke tevredenheid niet in het genot, maar in de vrijwillige, op zedelijke gronden berustende, ontbering gelegen is. Deze ontbering, die men zich in de werkdadige dienst voor het vaderland ev de menschheid oplegt, is een offer, zeker niet minder godewelgevallig en zelfbevredigend, dan het klooster, wiens poorten zich anders voor de zich resignerende maagd openden. Het is een offer, dat rijk aan de heerlijkste zegeningen zijn kan en vergolden wordt door het bewustzijn van de vervulling van eene schoone levenstaak, van een verheven pligt.

Zoover Virchow!

S.

***Driemaandelijksch Tijdschrift voor onderwijs, uitgegeven van wege de onderwijzers-vereeniging, gevestigd te Rotterdam, onder redactie van J.C. Neurdenburg, hoofdredacteur, S. Gille Heringa, Dr. N.W.P. Rauwenhoff, schoolopzieners in het* 6de *en* 11de *district van Zuid-Holland, F.C. Delfos, H.W. Harten, P. Molenbroek en F.W. Muls, hoofonderwijzers. Te Rotterdam, bij D.J.P. Storm Lotz*. 1864.**

Toen in 1833 het ‘Tijdschrift voor opvoeding en onderwijs’ te Groningen het licht zag, en ook voor lezers buiten den onderwijzersstand bleek bestemd te wezen, geschiedde dit onder de verzachtende omstandigheid, dat de voordeden, aan de uitgave verbonden, ge-

bruikt zouden worden om het lot van nagelaten betrekkingen van onderwijzers of van afgeleefde schoolmannen te lenigen. De bijval, dien de pogingen der Groninger paedagogen in ruimeren kring vinden mochten, werd verklaard door het liefdadig doel, dat men zich met de uitgave had voorgesteld. Alzoo niet in de eerste plaats belangstelling in de opvoeding en het onderwijs, die tot lezen uitlokte. Althans daarvoor hield, het de redactie van het Groninger tijdschrift, en het is moeilijk uit te maken in hoeverre zij zich in de schatting harer lezers vergist heeft; dat zij zich steeds met talent van hare taak heeft gekweten, bewijst de belangstelling, die haar werk gedurende eene lange reeks van jaren bij de onderwijzers gevonden heeft. Maar welk verschil in twee en dertig jaren! De Rotterdamsche onderwijzers-vereeniging geeft een nieuw tijdschrift met de duidelijke verklaring, dat zij niet uitsluitend voor onderwijzers, maar ook voor ouders optreedt, die hunne kinderen goed willen opvoeden en laten onderwijzen. Er is op ouders, die over opvoeding lezen, wel eens spottend neergezien. Ieder weet immers hoe slecht Mevrouw, de dierbare moeder van het blank bleekneuzig zoontje, er in de geestige apostrophe van Hildebrand afkomt, omdat zij te veel boeken over de opvoeding gelezen heeft. Maar dit is geene reden om het denkbeeld der Rotterdamsche vereeniging niet toe te juichen, en niet te wenschen, dat haar tijdschrift het zijne moge bijdragen om eene der nuttigste wetenschappen te populariseeren en vele ouders over de opvoeding aan het denken en daardoor aan het handelen te brengen. Het noodzakelijk verband tusschen huis en school zal er door gelegd of versterkt worden. Zoo er ooit behoefte aan overeenstemming gevoeld is tusschen de verschillende krachten, die in de groote werkplaats der opvoeding wel naar hetzelfde doel, maar, helaas! dikwijls in verschillende richting werken, het is thans. Of loopen wij geen gevaar dat overmaat van leerstof onze jongens kwellen, wellicht bederven zal? Is er niet eene richting te bekampen, die ons wil overstelpen met knappe kinderen, zoodat de maatschappij later gebrek zal hebben aan knappe mannen? Is er overeenstemming tusschen huis en school? Zet de onderwijzer, wanneer hij de kinderen ontvangt, het werk der ouders goed voort, ten minste wanneer deze eenig werk verricht hebben? En wanneer de kinderen de school verlaten hebben, zorgen dan de ouders dat het werk van den onderwijzer voltooid wordt? Wij zijn in dezen verre van de volmaaktheid, zelfs al laten wij de laagste klasse der maatschappij voor een oogenblik buiten rekening. Ja, er zijn edele ouders, moeders vooral, wier positie in de maatschappij zou veroorloven dat ze veel genoten van hetgeen de wereld aanbiedt; wier vermogen zou toestaan dat ze zich voldoende hulp verschaften om hare kinderen te laten opvoeden, en die toch altijd onder hare kinderen zijn en maar één le-

vensdoel kennen: het geluk van deze te bevorderen. Sommige ouders daarentegen zenden in de week de kinderen naar de school en des Zondags naar de kerk, met geen hooger doel dan om eenigen tijd van die lastige schepsels ontslagen te zijn. Zou men kunnen gelooven, dat er in den zoogenaamden beschaafden stand moeders zijn, die nauwlijks met hare kinderen spreken? Dat gemis van den moederlijken invloed blijft bij het onderwijs niet verborgen, en het is plicht dat de onderwijzer dergelijke ouders op het verkeerde hunner handelwijze oplettend make. Voor zulke ouders kan een tijdschrift aan onderwijs gewijd uitstekend nuttig en leerzaam wezen, - indien zij maar lezen, denken en handelen willen. Maar evenzeer als het de plicht van den onderwijzer is de ouders bescheidenlijk hunne fouten onder het oog te brengen, evenzeer is het de plicht der ouders dat zij den onderwijzer hunne bedenkingen tegen zijne wijze van doen inbrengen, of hem de uitwerking doen kennen, die zijn onderwijs in het huisgezin vertoont. Ik zal, om duidelijk te wezen, een enkel voorbeeld bijbrengen. In sommige scholen bestaat de gewoonte om de kinderen zooveel werk mede naar huis te geven, dat zij het waarlijk niet af kunnen. De onderwijzer is er niet bij, als het ongelukkig slachtoffer verplicht is van de wandeling na den eten af te zien, als het later zit te tobben tot het niet langer tegen den slaap kampen kan, en dan ter rust gaat, in de hoop den volgenden morgen vroeg te ontwaken, om nog vóór den aanvang der school met de al te zware taak gereed te wezen. Hier wordt de leerling overspannen en de ouders moeten hunne rechten doen gelden. Ook geneesheeren en andere wetenschappelijke mannen kunnen in dezen goeden raad geven. Het verheugt mij daarom zeer, onder de redacteuren van het Rotterdamsch tijdschrift, Dr. Rauwenhoff, aan te treffen. Hartelijk wensch ik dat de volgende jaargangen meer van zijne hand geven zullen: den eersten heeft hij al te schraal bedeeld.

Maar ik zou de waarheid te kort doen, indien ik niet wilde erkennen dat aan een paedagogisch tijdschrift behoefte bestaat bij de paedagogen van beroep. Ik spreek nu niet van de zoogenaamde practici, menschen zonder wetenschappelijke ontwikkeling of wetenschappelijke behoeften, voor wie een ‘daar heb ik mij altijd wèl bij bevonden’ een argument is, waartegen niet het minst valt in te brengen. Ik spreek thans van hen, die in de paedagogie eene wetenschap zien, waardig om eenmaal eene plaats in te nemen naast de andere wetenschappen; die tot bereiking van dit doel gaarne het hunne willen bijdragen; die niet alleen zich willen bekend maken met hetgeen anderen voor hen gedacht hebben, maar die zelf willen meêdenken. De resultaten van dit gemeenschappelijk denken moeten medegedeeld, bewaard en getoetst worden, en daartoe is een

tijdschrift een uitstekend hulpmiddel. De Rotterdamsche vereeniging verdient dus den dank van velen, dat zij zulk eene nieuwe gelegenheid tot uiting en wrijving van denkbeelden geschonken heeft. Of van deze gelegenheid een goed gebruik gemaakt zal worden, moet de tijd leeren. In den eersten jaargang ziet het er met de medewerking van buiten niet te best uit. Wij vinden er weinig of niets, dat niet uit den boezem der vereeniging is voortgesproten, of dat niet reeds van elders bekend was.

Nemen wij na deze beschouwing de vier afleveringen ter hand, om te zien welke onderwerpen behandeld zijn. De inhoud der eerste aflevering is zeer schraal. Zij geeft een woord aan allen die de redactie willen steunen of medewerken, een woord aan strijdlustigen, het verslag van de commissie, belast met het afnemen der examens van hen die acten van bekwaamheid voor middelbaar onderwijs verlangden, een paar zeer korte boekbeschouwingen, en een rapport over de schoolplichtigheid, met een overzicht van de discussiën, naar aanleiding van dat rapport gevoerd. - Dit is weinig, bijna niets. Want, oprecht gesproken, die geheele schoolplichtigheid is geene paedagogische zaak. Hoe zullen wij de kinderen, als ze komen, goed onderwijs geven? dat is de vraag; maar of ze, niet komende, gedwongen moeten worden om te komen, dat moge ons ter harte gaan als philanthropen, als leden der groote maatschappij of als leden der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, als onderwijzers hebben wij er niets mede te maken. Het rapport, hoe flink gesteld, hoe belangrijk ook, behoort hier niet te huis. Wanneer men noch het staatsrechtelijke, noch het staatshuishoudkundige deel der quaestie behandelt, wat blijft er dan over? De fout is echter verschoonlijk. Het Onderwijzers-Genootschap was in denzelfden val geloopen; de discussie der algemeene vergadering te Amersfoort droeg de duidelijkste blijken dat slechts enkele leden zich op het terrein te huis gevoelden. Het zonderlingst was zeker de afloop. Na eene strenge veroordeeling van de schoolplichtigheid werd de wenschelijkheid van eene wet op den arbeid of liever tot beperking van den arbeid uitgesproken, alsof aan de uitvoering van zulk eene wet geene moeilijkheden verbonden zijn. Ook de discussie der Rotterdamsche vereeniging, die onder het opschrift: ‘Verscheidenheid en Overeenstemming’ wordt meêgedeeld, levert het bewijs dat weder dilettanten, geenszins mannen van het vak aan het woord zijn, ja, wij vernemen dat zij ondanks zich zelven het woord voeren. Wel hadden de ‘scherpzinnigen’ er op gewezen dat men zonder eene goede hoeveelheid *kennis* van recht en maatschappelijke toestanden geen vrijheid had om over de schoolplichtigheid te spreken; maar die wijze raad werd in den wind geslagen: het vaderlandsche hart sprak te sterk. Met een vaderlandsch hart is anders heel wat te argumenteeren en veel zonde te

bedekken; hier echter moeten wij het beroep daarop afwijzen. Als men eenmaal zeker weet, dat men geene voldoende voorbereidende studiën gemaakt heeft, en dus niet op redelijke gronden beweren kan, dan staat het zwijgen uitnemend schoon. Het is volstrekt niet de publieke opinie voorlichten, als ieder, bevoegd of niet, spreekt en schrijft; wie zich als haar gids opwerpt, moet wel de bewustheid in zich omdragen, dat de te behandelen zaken op zijnen weg liggen. Onlangs hebben de dagbladen melding gemaakt van eenige beschouwingen van den minister van onderwijs in Frankrijk over de schoolplichtigheid. Eerst geeft de minister de bezwaren op, door de tegenstanders ingebracht, en tracht dan die bezwaren te wederleggen. Voor zoover ik mij herinner is er in de gansche reeks van stellingen slechts eene, die eenigszins op het gebied van de school treedt, en over deze mogen de onderwijzers zich in de eerste plaats doen hooren. De quaestie is deze. Wanneer nu de kinderen gedwongen worden om naar de school te gaan en zij gedragen zich daar zoo slecht, ze zijn daar zoo balsturig, dat ze de school bederven en voor anderen onbruikbaar maken, welken invloed moet dat hebben, welke maatregelen moeten genomen worden? Ik kan niet nalaten te vermelden welk afdoend middel de minister gevonden heeft: Leerlingen, die zich slecht gedragen worden ook thans reeds van de scholen verwijderd; dit zal dus geene verandering in den bestaanden toestand brengen, - behalve dat de geheele schoolplichtigheid er ijdel door zal worden.

In de volgende nummers komen rapporten voor over tafels van werkzaamheden, over de methode van Fröbel, over het karakteristieke van het uitgebreid lager onderwijs en over de opvoeding van meisjes; verder een stuk over vormleer, eene beschouwing van Abram van Rijckevorsel, als voorstander van het lager onderwijs en vriend van den onderwijzer, twee verslagen en enkele kleinere stukjes. Het is mij niet mogelijk van alle eenig verslag te geven. Ik zal zooveel mogelijk het voornaamste aanstippen. Tot mijn leedwezen moet ik het stuk over de vormleer, dat anders het eerst in aanmerking zou komen, overslaan, omdat het onvoltooid gebleven is. Het schijnt te groot geweest te zijn, om in zijn geheel in de tweede aflevering opgenomen te worden. In de derde kon de redactie, bij gebrek aan ruimte, het vervolg niet opnemen, en in de vierde vernemen wij er niets van. Dit is werkelijk eene teleurstelling. De eerste helft gaf het recht tot groote verwachtingen van de tweede. Gaarne had ik er de vrij uitvoerige beschouwing over Abram van Rijckevorsel voor gemist. Men kan voor v.R. veel respect hebben, zonder nog te begrijpen, waarom eene halve aflevering van een tijdschrift voor onderwijs aan zijne nagedachtenis wordt toegewijd. Het rapport over het karakteristieke van het uitgebreid lager onderwijs behandelt een

zeer belangrijk onderwerp, dubbel belangrijk bij de organisatie van het middelbaar onderwijs. Ik verwachtte dus hier eene heldere uiteenzetting van het onderscheid tusschen middelbaar en uitgebreid lager onderwijs. Gaarne neem ik aan, dat de Commissie daaromtrent eene bepaalde opinie heeft; maar moeilijk is het, die te leeren kennen; zelfs den grondslag der onderscheiding kan ik moeilijk vinden. ‘Op de scholen voor uitgebreid lager onderwijs, blijft het onderwijs lager onderwijs, dat is, ontwikkeling van het kind voor het leven; de jongeling ontvangt middelbaar onderwijs tot zijne vorming voor de maatschappij.’ Op de lagere school leert men dus rekenen, algebra, taalkunde, enz., voor het leven, en op de middelbare voor de maatschappij. Ik vat het onderscheid tusschen leven en maatschappij niet, vooral omdat het middelbaar onderwijs niet professionneel is. Ook uit de verdere redeneering kan ik het niet afleiden. De kinderen, die de school voor uitgebreid lager onderwijs bezoeken, zijn gewoonlijk uit den fatsoenlijken stand, daarom verschilt de toon... Zeer waar, maar niet het karakter van het onderwijs. Zulke kinderen zullen later meer wetenschappelijk onderwijs ontvangen, hetzij op de hoogere burgerschool, hetzij elders... Zeer waar, maar daarom behoeft niet geanticipeerd te worden op hetgeen zij later leeren zullen. Hier is werkelijk een punt van belang aangeroerd: het verband tusschen lager en middelbaar onderwijs, maar ook niet meer dan aangeroerd. De Commissie maakt er zich af met te zeggen, dat de verst gevorderde leerlingen reeds de bewijzen der eenvoudigste wiskundige waarheden moeten leeren; dat zij bij het onderwijs in de geschiedenis reeds het verband tusschen oorzaak en gevolg moeten zien doorschemeren; dat zij bij het onderwijs in de moedertaal wetenschappelijke termen gebruiken kunnen. Zij kon zich gerust ontslagen rekenen van de moeite om nog meer voorbeelden bij te brengen, want zulke leeren den aard van het uitgebreid lager onderwijs niet kennen. Waarom moet nu juist een knaap, die de hoogere burgerschool bezoeken zal, de bewijzen van eenvoudige wiskundige waarheden leeren, die hij toch later daar leeren zal? Mij dunkt het is een reden om er, althans met hem, niet aan te doen.

In het rapport over de tafels van werkzaamheden worden eenige beschouwingen over de vakken van het gewoon lager onderwijs en de wijze van behandeling geleverd. Vooral hetgeen over de geschiedenis gezegd wordt, trekt onze aandacht. ‘De school behandelt geschiedenis, omdat zij behoefte heeft aan aanschouwingen, dewijl zij de grondwaarheden van godsdienst en zedelijkheid beligchamen moet.’ Is dit werkelijk waar? Dwalen zij dan geheel, die de geschiedenis ook, neen voornamelijk, gebruiken om de leerlingen van hetgeen vroeger geschied is en van hetgeen thans bestaat, iets te leeren ken-

nen en begrijpen? De aanschouwingen tot zedelijke vorming behoeft men juist uit de geschiedenis niet te halen. ‘Stichtelijke lectuur voor de kraamkamer en stichtelijke lectuur voor de jeugd’ worden op gelijke lijn geplaatst met ‘roerende en treffende geschiedenissen tot nut en opbouwing, tot vorming van verstand en hart.’ Jacht op aardigheden leidt tot zulke onjuiste voorstellingen. Ik kan niet nalaten bij dit punt te denken aan den stichter van het christendom, die ons eene verzameling van schoone, leerzame - wilt gij? - echt stichtelijke verhalen heeft nagelaten, vruchten van zijne eigene vinding, die hij om hare vormende strekking gebruikte, niettegenstaande hij uit den rijkdom van de historie zijns volks putten kon. Ook de categorische verklaring, dat er maar één weg is langs welken de school het doel der geschiedenis als leervak bereiken kan, het levende woord van den opvoeder uit het hart tot het hart, is, dunkt mij, niet boven bedenking verheven. Wil men beweren, dat het beter is de geschiedenis te vertellen dan er over te laten lezen, daar is veel voor te zeggen; maar hoe men uit het hart tot het hart vertellen kan, begrijp ik niet. Eene enkele maal na het verhaal van eene belangrijke gebeurtenis, van eene onverwachte, treffende uitkomst mag men een woord uit het hart tot het hart spreken, dit geeft niet het minste recht om te stellen, dat dit de eenige weg is. Integendeel, duidelijke en ware voorstellingen kunnen ook zonder dát nat stichten.

Een enkel woord over de boekbeoordeelingen. Volgens den prospectus zou de beoordeeling van leermiddelen en leermethoden, vooral van lees- en leerboeken, niet anders plaats hebben dan met vooropstelling van beginselen. Uitmuntend begrepen! Daar hebben wij behoefte aan. Die ongemotiveerde loftuitingen van ‘met genoegen gelezen’ en ‘zeer wel te gebruiken’ en ‘zeer wel aan te bevelen’, brengen ons geen stap voorwaarts. De Heer M. beoordeelt twee schoolboekjes, het eene over het lezen en schrijven te gelijk, en het andere over het taalonderwijs in de volksschool. Zijn deze recensies getrouwe uitvoeringen van het programma, dan moet ik erkennen, dat mijne verwachting veel te hoog gespannen is geweest, ten minste de uiteenzetting der beginselen is niet aanwezig. De beschouwing van de werkjes van H.G. Roodhuizen, over het aanleeren van de fransche taal, is belangrijker van inhoud, maar de beginselen zijn niet te vinden; over de methode zelve wordt weinig gezegd. Dit is jammer. Het is juist een vraag van onzen tijd, of het lager onderwijs in de nieuwe talen geene belangrijke hervormingen behoeft, opdat niet langer geleerd worde hoe eene taal te schrijven, die de meesten toch nooit schrijven zullen. Hoeveel kinderen uit den kleinen burgerstand besteden een belangrijk deel van hunnen leertijd met het fransch niet te leeren! De Heer D. had hier groote diensten kun-

nen bewijzen. Wanneer hij op grond van ervaring kan verzekeren, dat de methode goede resultaten geeft, dat hij zelfs anderen van hare doeltreffendheid overtuigd heeft, waarom tracht hij dan niet de lezers van zijn stukje in hetzelfde voorrecht te doen deelen? Hij zou er een zeer verdienstelijk werk mede gedaan hebben.

Gaarne zou ik nog eenige opmerkingen over andere punten in het midden brengen; maar ik moet mij beperken. Ik wensch ten slotte de redactie nog iets in bedenking te geven. Het is zeer natuurlijk, dat de leden eener vereeniging, waar een goede toon heerscht, met elkander ingenomen zijn; in het publiek kan men daar niet altijd zoo meê voor den dag komen. Wat binnen den kring eener vereeniging goed klinkt, kan toch niet altijd daar buiten gezegd geworden, of men loopt gevaar, dat men van te groote ingenomenheid met eigen omgeving verdacht wordt; men stelt zich onwillekeurig wichtig aan en wordt onverdiend hard beoordeeld. Ik vestig de aandacht op eenige uitdrukkingen: *Onze vereeniging weet zeer goed wat eene Commissie toekomt. Wij weten dat onder ons wel zoo in te kleeden, dat niemand boos wordt. Eene vereeniging als de onze mogt niet nalaten zich over een zoo belangrijk onderwerp te doen hooren*. Mogt het bestuur insluimeren, laat niet na het wakker te schudden, *des noods in staat van beschuldiging te stellen*. Erger is wat van den Heer Van Lennep gezegd wordt na een citaat van anderhalve bladzijde uit een zijner laatste werken, merkwaardig genoeg om in zijn geheel overgenomen te worden: *wat hij aanvoert dunkt ons blijk te geven van overdrijving en te weinig bekendheid met onderwijs en opvoeding, dan dat het eene ernstige wederlegging verdient*. De Commissie, die minder overdrijft en meer paedagogische kennis bezit, had òf van v.L. moeten zwijgen, althans zijne woorden niet in ernst merkwaardig noemen, òf zij had behoorlijk moeten aantoonen, waarin hij dwaalt.

Ik neem thans afscheid van het Driemaandelijksch Tijdschrift. Ik mag niet ontkennen, dat ik bij de beschouwing van den inhoud voornamelijk de zwakke punten heb aangewezen. Ik meende daarmede het beste bewijs van belangstelling te geven in een tijdschrift, dat ik vooral om het doel dat het beoogt, een lang en bloeiend leven toewensch.

Leiden, 20 Juni '65.
J.A. VAN DIJK.

God in de natuur, naar het Hoogduitsch van Dr. Georg Hartwig, door Dr. A.W. van Campen. Rotterdam, H. Nijgh. 1865.

Terstond nadat de redactie van ‘de Gids’ mij het bovenstaande boek ter beoordeeling gezonden had, nam ik het ter hand met nieuwsgierigheid, ja, ik durf zeggen ook met gunstige vooringenomenheid. Immers, een werk van Dr. Hartwig, vertaald door Dr. van Campen, met de woorden ‘God in de Natuur’ tot titel, zulk een werk moest wel goed zijn, zoo dacht ik. Een mijner eerste vertalingen is ‘*der hohe Norden*’ van dien zelfden Dr. Hartwig geweest, en levendig staat het mij nog voor den geest, met hoeveel genoegen, met hoeveel leering, ik eene reeks van wintermorgens van 6 tot ongeveer 9 uur heb doorgebragt met het vertalen van dat boek. Terwijl alles om mij heen nog sliep, zat ik bij den snorrenden kagchel en brandenden moderateur te vertalen, en als dan de hagel tegen de glazen kletterde of de wind door den schoorsteen huilde, en ik nu en dan eens naar buiten tuurde in de zwarte lucht, of zag naar de dik met sneeuw bedekte daken der huizen aan den overkant, dan verbeeldde ik mij met Kane een wacht te doen in den langen winternacht van het noorden; dan waadde ik met Richardson door de sneeuw; dan tooverde mijne verbeelding mij op de Toendra bij Samojeden en Tichockski en Jakoeten; dan zag ik het ‘kalveren der ijsbergen;’ dan zat ik neder aan den voet van Tennyson's monument; hoorde het geloei van walrussen of het klappen van de hondenzweep des Groenlanders en zag de schitterende kroon van noorderlicht een tooverachtigen gloed werpen over sneeuw en bergijs en steile berghellingen en over de eindelooze zee met haar drijfijs. - Wat wonder, dat ik gretig het bovengenoemde werk van Hartwig opende; dat ik begon te lezen met ingenomenheid - maar ach! als het *leven* vol is van teleurstellingen, ook het *lezen* is dat! Teleurstellingen heb ik ondervonden bij het lezen der vertaling van Hartwig's laatste werk; teleurgesteld ben ik geworden door schrijver en vertaler beide. Zoo goed een compilator ook wezen mag, als hij uit onderscheidene reisbeschrijvingen en journalen ‘der Hohe Norden’ weet zamen te stellen, zoo slecht een gids is hij, als hij den lezer wil rondleiden in het groote rijk der natuur. En de vertaler - doch de lezer oordeele zelf: ik wil opsommen wat ik al lezende aanteekende. - Wij, de lezer van ‘de Gids’ en ik, willen te zamen het boek doorloopen, en het zal mij daarna niet moeijelijk vallen mijn ongunstig oordeel over dit werk te staven, of liever, dat zal dan wel eene noodelooze moeite zijn!

Reeds op bl. 4 ontmoeten wij eene zeer onjuiste en onduidelijke voorstelling van het meten der afstanden van de hemelligchamen onderling: ‘de meetkundige heeft slechts eene door vroegere berekeningen bekend geworden *lijn* en den *hoek, waaronder*, van uit het aspunt dezer lijn, een *derde* punt zich vertoont, noodig, om den driehoek, die tusschen deze drie punten ligt, in al zijne afmetingen te leeren kennen.’ Zoo staat er: begrijpe het wie kan; maar een meetkundige, dien ik om opheldering verzocht, betuigde mij, dat hij niet in staat was zulk eene voorstelling van het meten door parallaxis te vatten.

Dat Neptunus (bl. 4) zijne warmte en zijn licht van de zon ontvangt, *uit* een afstand van ‘716 millioen mijlen’, zouden wij gaarne willen gelooven, als de Hoogleeraar Kaiser ons niet van de afstanden der planeten eene fraaije zinnebeeldige voorstelling gegeven had, waaruit blijkt, dat die afstand ongeveer 621 millioen mijlen is. Nu, dat verschilt maar een 100.000.000 mijlen! wij nemen echter de vrijheid meer geloof te slaan aan Prof. Kaiser dan aan Hartwig. Evenwel, dat getal 716 kan eene vergissing of eene drukfout zijn, maar dan is het eene drukfout, die op bl. 8 nogmaals voorkomt.

Die bladzijde 8, wij zijn er toch meê bezig, leert ons iets nieuws van meer belang, namelijk: ‘om de zon loopen niet alleen grootere planeten,’ maar ook ‘talrijke *vaste* starren’, - ik twijfel zeer of de vertaler, die toch, blijkens bl. 11, Prof. Kaiser's bewerking van Uilkens, ‘Volmaaktheden van den Schepper’ geraadpleegd heeft, die *om de zon loopende* vaste sterren ook door Prof. Kaiser beschreven vindt. - Om de zon loopen echter, behalve die vaste sterren, ‘ook eene menigte kleinere, deels verspreide, deels in ringvormige groepen vereenigde hemelligchamen. Zulk een planetarische ring (of meerderen) doorsnijdt, naar het schijnt, de baan onze (r?) aarde en’ - wat doet die ring? - ‘*veroorzaakt* het zoogenaamde verschieten der starren’! Nu volgt hier de zeker nog lang niet bewezene theorie, dat deze ‘kleinste hemelligchamen’ door de aarde aangetrokken worden en op de aarde vallen als ‘helderlichtende kogels’ en dan meteoorsteenen heeten. Die meteoorsteenen nu ‘zijn zamengesteld’ (bl. 9) ‘uit ijzer, nikkel, kobalt, *kiezelaarde*’ - is dat kwarts? - en ‘kleiaarde’ - Thonerde, staat er misschien in het oorspronkelijke; het schijnt wel, dat men nooit zal begrijpen, dat de Duitschers onderscheid maken tusschen *Thon* en *Lehm*, en dat wij k l e i noemen, wat zij *Lehm* heeten, en wij l e e m wat zij noemen *Thon*. Thonerde te vertalen met kleiaarde is misschien nog erger dan het te vertalen met thoonaarde, zoo als ik eens gelezen heb, ook al in een hollandsch boek: men weet dan ten minste nog waar men zich aan houden kan. Die meteoorsteenen bevatten dus ‘geen enkel atoom, dat ook niet op onze aarde gevonden wordt’. Dat enkele

atoom komt dus te gelijk op twee plaatsen voor: in den meteoorsteen en op de aarde. Ook is het buitendien nog de vraag of er later, met verbeterde hulpmiddelen, geen stoffen, in meteorieten gevonden zullen worden, die niet op aarde voorkomen - wie weet wat wij nog zullen vinden! De spectraal-analyse heeft haar laatste woord nog niet gesproken.

Doch wij verlaten de sterren, die ‘zoo gansch onbegrijpelijk ver’ van ons verwijderd zijn (bl. 13), en ook de zon die ‘en wij met hem’ (haar) ‘*dagelijks* eenen weg van 800 000 mijlen aflegt.’ Wij zouden anders nog leeren kunnen (bl. 18), dat de ‘warmtegraad’ bepaald wordt door den afstand, waarop onze planeet zich van de zon bevindt,’ De rigting, waarin de zonnestralen op de aarde vallen, komt daarbij vast niet in aanmerking; 't zou volgens onzen schrijver dus in den winter warmer moeten zijn dan in den zomer. En verder lezen wij in denzelfden volzin, dat de aarde een *weg* van 20 millioen mijlen *om de zon* aflegt: nu hebben wij op bl. 4 gelezen, dat de zon ons hare stralen ‘uit een afstand van 20 millioen mijlen toezendt’, en hoe de afstand der aarde van de zon gelijk kan zijn aan de lengte van den weg, dien de aarde om de zon aflegt - dat betuig ik nederig, is mij te moeijelijk te begrijpen. Ik heb in mijne eenvoudigheid altijd gemeend, dat de baan der aarde *zes* maal grooter was dan de afstand van de zon - 't is waar, ik had toen nog dit hoofdstuk van Hartwigs boek niet gelezen.

In het hoofdstuk over electriciteit en magnetismus lezen wij bl. 25, dat de ‘bernstein’ die drie regels later ‘bernsteen’ geheeten wordt, een ‘steen’ is. Wij, Nederlanders, zijn wel gewoon om de hars van den *Pinus succinifer*, in navolging van de Duitschers, barnsteen te noemen; maar daarom denken wij niet, dat het een steen is, zoo als Hartwig schijnt te meenen, of de vertaler?

Ook de geologie vindt geen genade in de oogen van onzen schrijver. ‘Keeren wij terug,’ zegt hij bl. 40, ‘tot die tijden, waarin de aarde nog in eenen gloeijend vloeibaren toestand verkeerde.’ Het lust mij niet hier alweder het onbewezene van de hypothese, dat de aardbol eens in gloeijend vloeibaren staat geweest is, aan te toonen; het is akelig te zien, dat die hypothese telkens door velen als een feit wordt aangenomen en verkondigd; op bl. 72 staat zelfs: ‘Zoo weten wij, dat de aarde als een gloeijend vloeibare massa rondom de zon draaide;’ er staat echter niet bij, wie die *wij* zijn, die dat *weten;* maar meer dan akelig wordt het, als er bij dien hypothetisch gloeijend vloeibaren toestand nu ook nog (bl. 41) ‘een staat van gisting’, waarin alles zich eens bevonden zou hebben, wordt aangenomen. En wat gebeurde er in dien gistenden en tevens gloeijenden aardbol? In dien staat van gisting en gloeijing verloor de dampkring zuurstof, en nu ‘men verbeelde zich, welke

ontzettende hoeveelheden zuurstof in de ertsen, in het zand (?), in de klei' - wat zou hier in het oorspronkelijke nu staan, *Thon* of *Lehm?* - 'in de krijtrotsen, met een woord: in bijna alle gesteenten', alsof de krijt*rotsen* gesteenten zijn, 'zonder onderscheid besloten zijn'. En zoo brengt de zuurstof ons op de lucht, dat is 'tot den doorschijnenden, het geluid *op* zijne golven dragenden *dampkring*', die ons (bl. 44) 'de poorten eener andere wereld opent en zoowel *door het oor* als *door het oog* tot onze ziel *spreekt*. Hoe vindt gij 't, lezer?

Nu komt er een hoofdstuk over 'de majesteit' van den Oceaan. Op bl. 54 lezen wij, 'dat er bij de onder de evennachtslijn liggende Galapagos geen koraal*banken* (riffen?) worden gevonden', omdat een koude stroom de wateren rondom die eilanden 'derwijze verkoelt, dat zij niet warm genoeg zijn, om de insekten' - hier zijn het *insekten!* maar op andere plaatsen van dit boek heeten de dieren, die koraalriffen bouwen, *polypen* - 'die deze koraalriffen vormen' - koraalriffen, die er (zie boven) niet zijn - 'te doen gedijen;' insekten die gedijen en tevens koraalbanken vormen - 't is zeker heel merkwaardig, maar 't wordt nog mooijer, want er volgt: 'door deze stroomen verspreiden zich, door middel van hunne *eigenaardige zaden* tallooze soorten van planten en *dieren*.' Er is toch niets nieuws onder de zon! Immers in de 16de eeuw waren er ook natuurkundigen, die meenden, dat het zaad van weekdieren door het water verspreid werd, dat het door middel van het water in den schoot der aarde drong, om daar wel de gedaante der ouders te verkrijgen, maar met steenachtige stoffen te worden doordrongen, en zoodoende de ligchamen te vormen, die men toen gefigureerde steenen heette, en die wij nu versteeningen, fossilen, noemen. Dat zoo iets in de 16de eeuw gezegd kon worden, is te begrijpen; maar dat er in het jaar 1865 gezegd wordt, dat er eigenaardige *zaden* van *dieren*, en wel van tallooze soorten, door de waterstroomen verspreid worden, hoe is 't mogelijk!

Wij gaan nu op bl. 74 'het armoedig *geslacht* der leverkruiden' met stilzwijgen voorbij; zoo straks krijgen wij gelegenheid genoeg om een woordje te zeggen over de nomenclatuur van Dr. van Campen: er wordt hier zeker de orde of de familie der levermossen bedoeld, die het geheele werk door leverkruiden heeten. Wij spreken hier ook niet over 'het *hoogere* leven der *wervel*dieren', dat zich in de visschen vertoont (bl. 77), en waaraan (bl. 78) 'de met koolzuur *of* koolwaterstofgas bezwangerde lucht bepaald vijandig' is; want eene andere, zeer vreemde verzekering wacht ons op dezelfde bladzijde 77, namelijk, dat er tallooze geslachten te niet gegaan zijn gedurende het aanzienlijk tijdsverloop (namelijk der aardgeschiedenis), maar dat tevens te mid-

den van alle omwentelingen der buitenwereld, *elke* plant- en dier*soort* in stand blijft. - Een klein beetje palaeontologie leert reeds dat er eene menigte *soorten* van dieren en planten niet in stand gebleven zijn, maar wel degelijk zijn uitgestorven, 't Is werkelijk de moeite niet waard, de dwaasheid van dat gezegde van Hartwig hier aan te toonen: in alle aardlagen, van de laurentiaansche vormingen af tot in de alluvialen, krioelt het van uitgestorvene, niet *in stand* geblevene dier- en plant*soorten;* de naamlijst van uitgestorvene diersoorten van den *Eozoön Canadense* tot de *Rytina Stelleri* of den *Epiornis* is een ontzaggelijk lange lijst. En, zie hoe logisch: 'tallooze geslachten, dat is *genera*, zijn er te niet gegaan, maar elke *soort, species*, is in stand gebleven.' Waaruit stellen de natuurhistorici dan een *genus* te zamen, zoo niet uit *species?* 'Elke diersoort blijft in stand te midden van alle omwentelingen der buitenwereld.' Wel zeker! de zee van onze dagen is nog vol van (in stand geblevene) ichthyosauren en plesiosauren; op onze tegenwoordige stranden loopt nog het cheirotherium rond en drukt zijne pooten diep in het slijk; in de rivieren zwemt nog het dinotherium of slaat zijne tanden in den oever; onze bosschen bestaan nog uit sigillariën en lepidodendrons; de pterodactylus zweeft nog op de wijze van den vliegenden eekhoorn van tak tot tak; de groote *Megalodon carcharias* plast nog rond in de zee; de *Mosasaurus Camperi* loert nog op ganoïden en placoïden. En de mammouth doet nog den grond dreunen van geheel Europa en het noorden van Azië. Wel zeker, want elke plant- en diersoort blijft immers in stand te midden van alle omwentelingen der buitenwereld. En dat staat er te lezen in een boek, dat 'God in de natuur' heet, maar het staat niet in het schoone werk, dat *the Origin of species* heet.

Die in stand geblevene plantensoorten, dat 'eerste plantenrijk' (bl. 78), heeft veel gedaan 'om de lucht te zuiveren', door allengskens zooveel *steenkolengas* aan haar te onttrekken en tot eene vaste massa te *verdikken*.' Verbeeld u dat in de lucht zwevende steenkolengas, dat door de planten er uit gehaald wordt en verdikt! Of dat steenkolengas, voordat het verdikt was, ook 'met koolzuur of koolwaterstofgas' bepaald vijandig was aan het *hoogere* leven der *werveldieren* (bl. 77), wordt ons niet gezegd. Wel leeren wij, dat er op die wijze 'zuidwalliser kolenbergen' en andere steenkoollagen ontstaan zijn, steenkolen, die (bl. 79) 'doorgaans in niet al te hooge *verdiepingen* liggen, terwijl de menigvuldige *sprongen*, die de *lagen* maken, mede hunne nuttigheid hebben.' En wat is het nut van die springende lagen? Zij beperken 'branden en overstroomingen en wat anders het mijnwerk belemmert en gevaarlijk maakt, tot eene kleine ruimte.' Zulke en andere geologische lessen worden hier uitgedeeld! Doch wij hebben er genoeg van: 't zou niet moei-

jelijk zijn eene lange lijst op te maken van de vele zonderlinge dingen, die op bl. 79 te lezen staan, bij voorbeeld, dat het water in de aarde ‘door voortreffelijke filtreertoestellen gezuiverd wordt, of ook wel op duistere wegen met weldadige minerale stoffen bezwangerd wordt, en dan ‘verzamelt het zich in onuitputtelijke *meeren*, waaruit het in tallooze *bronnen* opwelt.’

In welk land die onuitputtelijke meeren, waaruit bronnen opwellen, voorkomen, zegt ons boek, helaas, niet; 't spijt mij wel: de wijze waarop bronnen uit de aardlagen ontspringen, is mij zoo wat bekend, maar hoe zij uit meeren ontstaan kunnen, is mij een raadsel.

Sterrekunde, electriciteit, lucht, water en steenkolen hebben wij gehad; nu komen we aan den ‘cellenbouw der planten’. Een zinsnede van bl. 87 leert ons dat de cel het vermogen heeft om uit weinige ‘grondstoffen’ (regel 11 van onderen) - dat is uit water, koolzuur, am(*m*)oniak en eenige andere opgeloste zouten - allen grondstoffen! - voort te brengen: ‘het 't oog zoo weldadig aandoend bladgroen, de *kleefstof van* het planteneiwit, de specerijen, de balsems en het *stijfselmeel*, een talloos aantal genees*kundige* zelfstandigheden’ enz. ‘Zoo ontstaat eene wereld van wonderen uit de werking van eenen enkelen grondvorm op enkele oorspronkelijke zelfstandigheden’, roept de schrijver uit, en zeker, wonderen zijn het! maar zij worden ons hier als feiten verteld.

In het ‘wortelleven der planten’ leeren wij onder anderen hoe de duinen ontstaan. Ik heb in een werkje dat ik voor eenige weken onder den titel: Z a n d e n D u i n e n heb uitgegeven, mijn best gedaan om aan te toonen dat de duinen ontstaan door de werking van het getij, van zeestroomen, van den golfslag; door de kracht en de rigting van den wind en den aard van het strand waarop de golven breken. Op bl. 91 van Hartwig's werk lezen wij van al die oorzaken niets: ‘de planten houden het zand bijeen’, zegt hij; ‘de wind zou alles wel ter neêr willen drukken’, maar de planten ‘omzoomen het strand met eene onafgebroken voortloopende keten van beschermende heuvels. Deze fiksche planten zandriet (helm?) zijn in staat om meer zand bijeen te houden, dan in den grootsten wagen kan geladen worden, en hoe meer zand zich om haar heen ophoopt, des te verder breiden hare wortels zich uit. Zoo *ontstaan* de duinen’. Ik neem de vrijheid hier een! te plaatsen, 't Is hier weêr een dergelijke verwarring als boven, toen de soorten bestaan bleven, maar de geslachten uitstierven: de planten die op de duinen groeijen, doen volgens Hartwig de duinen ontstaan; er moeten dus eerder duinplanten geweest zijn dan duinen, en waar groeiden dan die duinplanten? Maar bl. 91, regel 7 van boven, hebben wij gelezen dat de duinplanten zich ‘eigenaardig naar den aard van het zand voegen’. Daaruit zou men dus afleiden dat er eerder

duinen geweest zijn dan duinplanten - of zouden de duinplanten eerst de duinen doen ontstaan en dan zich voegen ‘eigenaardig naar den aard’ van het zand! Maar lees verder, op bl. 92: ‘De duinen van Java dekken zich met een soortgelijk kleed en hebben aan dergelijke planten haar *ontstaan* enz. te danken.’ Gij ziet, lezer, dat het onzen schrijver wel ernst is met ons te beduiden dat de planten de duinen vormen; water en wind hebben er niets mede te maken! Dr. Hartwig is, geloof ik, bad-arts te Ostende; de medicus komt soms ook uit de mouw: op bl. 93 lezen wij dat ‘menig zoon van Aesculaap, om inwendige *krankten* te ontdekken, door middel van percussie de borst van den lijder onderzoekt, op *dezelfde* wijze als zekere inboorlingen den grond onderzoeken om knollen op te sporen. En hoe is nu die wijze van percussie? Zij kloppen er met steenen op! Wel bekome het den teringlijder, die door zulk een zoon van Aesculaap wordt gepercuteerd, kloppende met steenen op de borst!

Een-staaltje van plantenbeschrijving, bl. 111: ‘De wijngaard kloutert door middel van *ranken* omhoog, die uit de *hoeken* der bladeren *schieten*.’

Op bl. 113 staat dat de *muilezel* de stekels van de(n) Meloencactus der Llanos ter zijde slaat. Nu grazen er wel, volgens von Humboldt en andere geleerden, die wel weten wat zij zeggen, groote kudden *muildieren* op de Llanos van Zuid-Amerika, maar of er wel een enkele muilezel aangetroffen wordt, is zeer te betwijfelen. Zoo veelvuldig men in Zuid-Amerika, in Spanje, Italië enz. het edele jong van den merrie en den ezelhengst, het muildier, *Hinnus*, aantreft, zoo zelden vindt men het erbarmelijke schepsel, het jong van de ezelin en den hengst, dat men muilezel, *Mullus*, noemt. Op zulke kleinigheden moeten wij echter in Hartwig's boek niet letten, want dan is er geen bladzijde in waarover niet iets dergelijks te zeggen valt. Maar dat ter zijde slaan van die stekels is voor dien muilezel ‘niet altijd zonder gevaar, want niet zelden ziet men dieren, die door cactusstekels aan de *hoeven* verlamd zijn’! Nu lezen wij verder (altijd nog over stekels van planten): ‘Opmerkelijk is het dat vele palmboomen slechts tot op zekere hoogte met stekels bezet zijn. Zoo is de *Caryota horrida*, die wel vijftig voeten (voet?) hoog wordt, tot op ongeveer zes of acht voet boven den grond zoo digt met ongeveer een duim lange *doornen*’ - zoo even waren het stekels en nu doornen, maar daarin is zeker geen verschil? - ‘bezet, dat men zijn bast naauwelijks ziet, terwijl hij hooger op, waar hij er geene behoefte meer aan heeft, er geheel van verstoken is. Ook hier openbaart zich dus eene *wonderbare doelmatigheid*, een *planmatige berekening*, van den aanval die er *te wachten* is, zoowel als van den tegenweer die er geboren moet worden’. Bij zulk eene teleologie verdwijnt die van wijlen Martinet in het niet. En

als die boom nu eens groeide op plaatsen waar hij geen aanval te wachten had, of als de aanvallers eens geen trek hadden om den boom aan te vallen, waar bleef dan die doelmatigheid? Jammer dat ook de hoeven van den bovengenoemden muilezel niet in die wonderbare doelmatigheid en planmatige berekening deelen: zij zouden dan niet verlamd kunnen worden door de cactusstekels.

Het twaalfde hoofdstuk heet: de bloesem - zou daardoor de b l o e m bedoeld worden? Wij zullen over dit geheele hoofdstuk liefst maar niet spreken; een enkele zinsnede vergunne men mij over te schrijven, bl. 131: 'Vragen wij, en zoo zal wel menige vriend der natuur vragen: wat is de bloesem? dan luidt het antwoord der *ontwikkelingsgeschiedenis*, die hier, gelijk *overal*, alleen het antwoord vermag te geven: de bloesem is een tak met verkorte stengelleden, welks bladen als *bepaalde* bloesemdeelen, in kringen geplaatst, als *kelken*, bloembladen, meeldraden en *vruchtbladen*, hunne onderscheidene waarde hebben; hij ontstaat uit een *stamknop;* hij bezit een *stamorgaan* en *bladeren*'. Zie, lezer, dat is een staaltje van de plantenkunde die gij uit Hartwig's werk zult kunnen leeren. Als gij naar meer dergelijke verlangt, welnu lees dan bl. 145, waar gezegd wordt dat 'de planten *on*organische stoffen, zooals water, koolzuur en am(m)oniak, *uit*wendig *in*zuigen en in *on*organische plantenstoffen veranderen'. En daarop volgt: 'Naar deze thans alleen nog geldige bepaling behooren de *vroeger* voor plantaardige voortbrengselen gehouden *zwammen* tot het *dierenrijk*' (*!!!*) Schrik niet, o botanici! de zwammen zullen wel 'plantaardige voortbrengselen' blijven, niettegenstaande de verzekering van Dr. van Campen dat zij dieren zijn - Hartwig zal hier, geloof ik, *Schwämme* gezegd hebben: sponzen of sponsdieren in het nederduitsch. Maar wij laten hier die zwammen voor hetgeen zij zijn: wij komen straks bij de beschouwing van het dierenrijk aan een geheel hoofdstuk over de zwammen, vol van curiositeiten ten gevolge van die vergissing (?) van den vertaler, en waarin nog eens herhaald wordt dat de zwammen met de protozoën op den laagsten trap van het dierlijke leven staan, en gezegd dat zij 'allen aan den bodem van het water gekluisterd' zijn.

'De menschelijke geest kan *zich* niet *vinden* in hetgeen orde en zamenhang mist' (bl. 154), en daarom moeten wij de dieren 'in eene aaneengeschakelde reeks van klassen en orden en familiën en soorten' - geslachten behoeven er niet bij, die sterven toch uit, zoo als wij boven gezien hebben - 'en wat dies meer zij aan elkander *verbinden*, evenals' - iets anders wat verbonden is, zal de lezer denken, neen - 'evenals een groot leger in divisies, brigaden, regimenten, bataillons en kompagniën *verdeeld* is'. Nu, die verbinding of verdeeling, zoo ge wilt, van het dierenrijk is de volgende (bl. 155); 'buikdieren (*Gastrozoa*), ringdieren (*Arthrozoa*) en wervel- of been-

dieren (*Vertebrata*)'. Ik zou hier een lange *speech* kunnen houden over deze verdeeling, en haar vergelijken bij die van Cuvier, van Prof. v.d. Hoeven, en andere echte geleerden. Ik had ook gedacht dat te doen. Ik heb echter beter gevonden die speech maar in te houden, 't zou vruchtelooze moeite zijn. Wij gaan liever voort met lezen in Hartwig's boek. Op bl. 157 leeren wij dat de ringdieren of *Arthrozoa* verdeeld worden in vier klassen: insekten, spinnen, kreeften en wormen; en een weinig later dat de 'wervel- of beendieren' een hart hebben 'hetwelk de *warm*bloedige ringdieren missen'. Hoe dat *warme* bloed in die insecten, spinnen, kreeften of wormen zonder hart rondloopt, leeren wij hier echter niet.

Wij houden ons niet op bij de zeeanemonen en 'steenkoralen', noch bij de 'kurkpolypen en steenpolypen' en andere dieren onbekend in elk ander werk over natuurlijke historie. Wij hebben pas het derde gedeelte van dit boek doorloopen - en het was het beste gedeelte nog wel, want wat er nu volgt is alles dierkunde, en de dierkunde van Hartwig's werk is van dien aard, dat ik er waarlijk geen doorkomen aan zie. Was er in het eerste derde gedeelte geen bladzijde waarover niet iets te zeggen zou vallen, in de twee laatste derde gedeelten is naauwelijks een volzin waarop geene aanmerkingen te maken zouden zijn, als men dat wilde doen. Wij moeten dus het geregeld lezen maar opgeven en doen hier en daar een enkelen greep; anders komt er geen eind aan deze recensie. Zoo, bijvoorbeeld, zou men een lijstje kunnen maken van zonderlinge schepselen die de volgende namen dragen: Kolothuriën (Holothiuria?) bl. 196, armvoeters en bijlvoeters (bl. 205)[1]; Tridaceën (Tridaena?) (de paginaas geef ik verder maar niet op; men zal mij wel willen gelooven als ik verklaar dat al deze namen duidelijk in ons boek te lezen staan) de zeevalk (zeearend?); *landhuisjes*slakken; de tijgermossel; vivalven (tweekleppige?); scheepboorwormen of paalmosselen (paalwormen?); pijpmosselen en rankenvoeters; ruggegraatdieren (gewervelde dieren?); de aaszaadworm, muilvoeters, Gegarcinieren, roeimotten, de goudplevier (wilster?), vlederdieren (vledermuis?), vledermaki, Quistitis, baardwalvisch (groenlandsche walvisch?) en mierenbeer (miereneter?), de molkrekel (veenmol?), het wijnhaantje, *Mantis religiosa*, de sandaal (smelt?), de Gechonen (Gekko?), de Skinke, de warnhagedis en de Lezard, de muisarend en de draadkopworm, de lepelreiger (lepelaar?), en de avocette (wulp?), de Baltimore (een vogel, niet een schip), de minx, de skunk, de veldrot, het laplandsch konijn, de Schimpanzee en de Tschimpanzee, de oetang, de chacma, de smerige

1 Nota: de dieren die in alle andere werken over natuurlijke historie, in het nederduitsch geschreven door echte geleerden, koppootige, armpootige enz. heeten, worden hier veel fatsoenlijker armvoeters, kopvoeters enz. betiteld.

hondkoppige baviaan, de bisamos (muskus-os?), - wat dunkt u lezer! van zoo'n menagerie! En zoo onbekend die dieren zijn, zoo splinternieuw is ook de terminologie waar wij hier en daar anatomische bijzonderheden zien vermeld. Willen wij maar weder een lijstje maken? - slechts opsommen en maar niet er over praten? Hier is 't! De ruggewervels *en* de ruggegraar*d;* de kraakbeenachtige *uitwassen* die met het borstbeen onze ribben van voren aan elkander verbinden; dat *van voren* is onbetaalbaar: men mogt eens denken dat het borstbeen van achteren zat! de boomkikvorschen hebben toonen die zij tot *palmen* uitspreiden; de *oog*beenderen van de slang. Bij den ooijevaar *schiet* het boveneind van het *kuit*been, ja dat staat er! kuitbeen, *fibula!* door een eigenaardig *uitstek* in eene *verdieping* van het *bovendij*been. De zoogdieren hebben een tegen het ruggemerg opwegend *hersenstel*. Het *beenderenstel* (beenstelsel?) der *vinnen* van den walvisch bestaat onder anderen uit *twee* elleboogspijpen - zekerlijk worden hier spaakbeen en ellepijp, *radius*, en *ulna* bedoeld - en een *handbeen* dat aan den romp bevestigd is. De katten*geslachten* hebben 'gespierde achterpooten, wier lange *boven*dij-, *onder*dij- en voetbeenderen zich kort *in* elkander laten buigen'. Dat moorddadig kattengeslacht heeft onder anderen ook een *voorlaatst teenbeen* (tweede vingerlid?) en een *scheeven* elastieken band, welke de peezen ondersteunt': dit wordt door een houtsnede opgehelderd. De *veelhoevers* hebben *achter*toonen en *achterklaauwen*, die dienen om het te diep inzakken in den *slappen* bodem te voorkomen. Het rendier heeft *voorste* voetwortelbeenderen die bijna in eene horizontale rigting van het *regtstandige pootbeen* uitloopen. - Waarom nu ook maar niet fatsoenlijkheidshalve voetbeen, zoo als boven bij de armvoeters? - De 'moordlustige tirannen der dierenwereld', de roofdieren, hebben *bak*tanden, waaronder men onderscheidt den *verscheurenden* tand - met cursijf gedrukt om hem wel in het oog te doen vallen - vóór dezen de *valsche kiezen*, daarachter de *hoek*- of *maal*tanden, ook *knobbel*kiezen genoemd'. 'Die verscheurende tand heeft, behalve zijne snede, een hoekig *verlengstuk*, en de hoektanden maken met dat verlengstuk een *hoekerig vlak*, dat bestemd is om de voorwerpen fijn te malen'. Met zulken onzin, zulke onwaarheden over baktanden en kinnebakken vindt men hier vier bladzijden vol gedrukt, en al deze mededeelingen worden besloten door het verhaal dat 'eene hoogst opmerkelijke ontwikkeling van den *hoek*tand voorkomt bij den Narval, waar hij twee derde deelen van het ligchaam lang is en *loodregt naar boven steekt*'. Dat de lange tand van den narval geen hoektand is, maar een der twee tanden van het tusschenkaakbeen, is door Prof. C. Mulder van Groningen reeds lang geleden voor goed uitgemaakt; maar zulke dingen moeten wij in het boek van Hartwig niet zoeken. Van de tanden komen wij op de *baktasschen*, dat zijn

dingen die den *veldmuizen* uitnemend ‘te stade’ komen. ‘Zij vormen twee groote huidzakken, wier opening aan de *bakken* zigtbaar is, en vandaar loopen zij *tusschen* de huid en de spieren *over* den hals tot aan de schouders’! De hond heeft een ‘buitengemeen sterk geplooide *reukhuid!* en de vlederdieren hebben eene *vlieghuid!* De wezel ‘maakt jagt op eijeren’, maar als hij ze gevangen heeft, maakt hij er ‘met den hoektand een gaatje in en steekt er zoo de *onderkaak* in.’ ‘De tot het *honden*-geslacht behoorende hijaena's zijn, even als de *beeren*, op de wijze der *katten*, van een sterk gebit voorzien’; zij (de hijaena) gebruikt hare klaauwen om hare holen te delven, en is ook al van ‘ontzettend sterke baktanden’ voorzien. - Nog veel langer zou ik zonder veel zoekens deze lijst van fraaijigheden kunnen maken. Ik verbeeld mij dat de lezer er genoeg van heeft; wij willen liever eenige andere aardigheden bekijken. Zoo b.v. noemt de vertaler de *Cypraea tigris* tijgermossel; zeker een naam die al zeer gepast is! dat schelpdier gelijkt evenveel op een tijger als op een mossel. Het varkentje is de oudhollandsche naam voor deze schelpen; in Friesland noemt men ze bargjes, dat is varkentjes; nu, zij gelijken waarlijk ook meer op een varken dan op een mossel. Maar onze vertaler dweept met mosselen, zoo het schijnt. Mossel heet hier alles wat in andere werken schelpdieren genoemd wordt; daarom lezen wij hier van horenmosselen, paalmosselen, pijpmosselen, steenborende mosselen, vastzittende mosselen, en allerlei andere mosselen. De *Notonectae* onzer slooten heeten hier *roeimotten!* die waterwantsen gelijken zeker evenveel op motten als de *Cypraeae* op mosselen! en onze julykever, *Melolontha fullo*, heet hier maandkever. Het handboek der natuurlijke historie dat door den vertaler voor de hollandsche namen geraadpleegd is, en dat hem zeker gezegd heeft dat de cypraea tijgermossel heet, heeft zekerlijk geen naam veor *Hipparchia janira*, het algemeen bekende en overal in ons land voorkomende zandoogje.

‘De larven van de *brems*’, die eenigen tijd in de maag van het paard doorbrengen, heeten hier ‘*maden, engerlingen* genoemd.’ Wie ze zoo noemt, weet ik niet, maar engerlingen heeten, volgens Dr. Staring's ‘Huisboek,’ dat juist bij mij op tafel ligt, de larven van den gewonen meikever, en volgens dat zelfde boek, zijn het drie soorten van *horzels: Oestrus equi, O. haemorrhoïdalis* en *O. veterinus*, die in larvetoestand in de maag van paarden en ezels leven; nu behooren de horzels tot de steekvliegen, terwijl de brems, *Tabanus autumnalis*, tot de snuitvliegen of dazen behoort. Gelukkig, dat wij in ons eigen land geleerden hebben, die ons echte wetenschap weten mede te deelen; het zou er al ongelukkig met onze entomologische kennis uitzien, als wij die putten moesten uit Hartwig's boek, en wij gelooven moesten, dat de brems larven heeft, die maden hee-

ten en engerlingen genoemd worden en die in de maag van het paard leven. Dit lezen wij op bl. 299, maar op bl. 416 leeren wij, dat de mol ‘wat hij onderweg van wormen en *engerlingen* vindt, met *gretigen haast* verslindt. Het schijnt dus, dat de mol ook nu en dan eens in een paardenmaag snuffelt, of wel, dat de engerlingen ook tevens in den grond zitten. Zoo ook heet op bl. 299 de grijze wants, *Cimex griseus*, eene soort van *veldmotten*’! Dat de wantsen tot de halfvleugeligen en de motten tot de vlinders behooren - och, die op zulk een kleinigheid ziet, is een kniesoor! Op bl. 300 vinden wij: ‘De molkrekel, een in Duitschland geenszins zeldzaam voorkomend insekt,’ enz. Is 't niet om wanhopig te worden, dat wij, na de schoone onderzoekingen van den groningschen hoogleeraar C. Mulder over den veenmol, in onze moedertaal geschreven en uitgegeven, nog zulke onbeduidende phrasen over *molkrekels* moeten lezen?

Van de insekten springen wij over - want er moet een eind komen aan onze opmerkingen - op de visschen. Doch nu, ik mag het niet laten, vergunne men mij weêr eene geheele zinsnede na te schrijven; let op, lezer: ‘Niet minder *ver*wonderlijk, dan de kunstige kieuwvorming bij de *klautervisschen*, is de zamenstelling dezer organen’ - kieuwen zeker? - ‘bij den kleverigen wormvisch (*myxine glutinosa*), de onvolkomenste en onaanzienlijkste van alle *zoogdieren*...’ Gij gelooft niet, dat het er zoo staat, niet waar? Toch is het waar: zie bl. 345.

Over de reptilen zullen wij kort zijn: wel ‘blijven zij sedert onheugelijke *jaren*’ - zeker sedert het steenkooltijdvak ten minste - hunne plaats in de huishouding der natuur innemen’; wel ‘bewaren zij hun *geslacht* bij voortduring *bij* het aanzijn’, het *geslacht* der kruipende dieren is dus niet te niet gegaan, gelijk vele anderen, zie boven: - wel ‘weet de wonderschoone *water*kikvorsch’ - hier had de vertaler dat *wunderschöne* maar niet moeten vertalen! - ‘met zijn groen jagerspakje, zijn lange beenen maar heerlijk te gebruiken’; wel kunnen ‘de wervels der slangen met groot gemak *verschoven* worden’; wel ‘geeselt de “*warn*”hagedis de honden met een krachtigen, hoewel dan ook *spierloozen* staart’; wel heeft de kameleon een ‘aan het uiteinde bijna *rietvormige* tong; en wee het insekt, dat zijn kus geldt’; wel is ‘de beroemde secretaris uit Zuid-Afrika naar de Westindische eilanden *overgeplant*, om daar den zoo gevreesden *Trigonocephalus*’, - de brilslang? - ‘of draadkopworm’ - een ingewandsworm? - ‘te verdelgen’; wel is dit hoofdstuk vol van dergelijke curiositeiten; maar wij laten die kruipende dieren, waartoe ook de *bijtzuchtige weekschildpad* behoort, stilletjes op hunne plaats; want ‘de pad blaast, de slang sist en dreigt met haar gifttanden, en de moeras- en rivierschildpadden zijn de schrik der visschen’

en de *laatsten* moeten zelfs jagt op kleine vogels maken, door uit een hinderlaag hunnen langen hals met bliksemsnelheid te voorschijn te brengen. De vogels wachten ons.

Waarmede beginnen wij? - Wel, met nummer 1, met den arend! Mis - met den ‘adelaar’, die majestueuze kringen beschrijft in de hoogere streken van den dampkring. Als wij in het hollandsch den arend den naam van het figuur uit de wapenkunde mogen geven, dan ben ik er, om consequent te zijn, sterk voor, dat wij voortaan ook den leeuw libaert noemen. De ‘liervogel der *Molukken*’ is zeker uit Nieuw-Holland naar die eilanden over*geplant*, zoo als de secretarisvogel van zoo even naar West-Indië! De meeuw werpt de gevangen visschen *in de hoogte* om ze zooveel te gemakkelijker te kunnen opslikken. Prof. Schlegel vertelt dit niet in zijn ‘Vogels van Nederland,’ - 't is waar, dat het genoemde werk ook niet gevuld is met vertellingen en hypothesen, zoo als Hartwig's ‘God in de natuur.’ Vertellingen, zeide ik, of zoudt ge het liever een leugen noemen, als Hartwig ons mededeelt, dat de maag van een gier bevatte: een 6½ duim lang scheenbeen van een gems, een halfverteerd gemzen*ribstuk*, vele kleine beenderen, de haren en de klaauwen van een korhoen en het groote *heupbeen* van een koe! Hoe die gier dat brokje door zijn keel gekregen heeft? En wist ge wel, lieve lezer! dat de *kondor* en de lammergier boven de hoogste spitsen der Alpen hunne majestueuse kringen beschrijven? Zekerlijk een kondor, die een uitstapje naar Europa maakt en een zwitsersch reisje doet! Het staat te lezen op bl. 389 en op 390, dat die kondor *kalf*vee verslindt. ‘De amerikaansche *trekdieren* zijn voor den landbouwer niet minder gevaarlijk dan een zwerm sprinkhanen’; nu noemen wij gewoonlijk paarden, ossen, buffels en dergelijken trekdieren; ik geloof, dat hier, bl. 390, de duif, die *columba migratoria* heet, bedoeld wordt.

Nu de zoogdieren: ‘De *kameel* heeft slechts een drievoudige maag. Door deze eigenaardige inrigting wordt de *olifant* in staat gesteld om, zonder te drinken, dagen achtereen door de dorre zandwoestijnen te trekken en aan de nomaden en kooplieden van het oosten al die diensten te bewijzen, waaraan hij’ - de olifant! - ‘den eervollen bijnaam van het schip der woestijn te danken heeft’ (bl. 437). Doch dit is misschien een drukfout; hoewel dergelijke verwarringen in dit boek velen zijn. Immers op de volgende bladzijde wordt gezegd, dat de bevallige *gazelle* een zwartachtige tong heeft, die hij om het *loof* van den kameeldoorn slaat - de giraffe wordt hier zeker bedoeld. En zoo als boven de kameel met den olifant en hier de giraffe met een gazelle verward wordt, zoo wordt de dikte van de huid van den *rhinoceros* bewezen door het verhaal, dat men met een *veldstuk* op een *olifant* moest schieten om hem te dooden, zie b1. 452.

Weet gij waarom de hond elk oogenblik zijne urine loost? ‘Om den weg dien hij eenmaal geloopen heeft terug te vinden,’ bl. 441. Dus op de wijze van Klein Duimpje, die steentjes vallen liet en broodkruimels. ‘Het is de *bouw* van zijn neus, die zijn reuk zoo fijn maakt; zij - wie? de reuk, de neus of de bouw? - is zeer rijk aan zenuwen en - gij weet het nog van zoo straks, lezer! - de reukhuid is buitengemeen sterk geplooid.

Weet gij *waarom* ‘de robben buitenwoon goed kunnen zwemmen’? Omdat zij ‘onder de visschen dezelfde rol spelen als de katten onder de onschuldige plantenetende landzoogdieren! En daarom hebben zij ook een scherp, zeer *hoekerig* gebit’ bl. 445. Ja wel, *höckerig*, kiezen met knobbels.

Weet gij wie ‘in den regel vreedzaam van aard zijn’? De zoogdieren onder de visschen! bl. 445.

Weet gij waardoor de apen, die zich op de rotsen van Gibraltar ophouden, ‘hun weêrloos *geslacht* van eeuw tot eeuw in stand doen blijven’? Door dat zij zich zelfs met de grootste voorzigtigheid niet laten bekruipen, zie bl. 447. Volgens het berigt van Ferd. Römer is toch dat ‘weêrloos geslacht’ zijn uitsterven dáár nabij, want er is op Gibraltar thans nog slechts een enkel troepje over, dat uit zes individuën bestaat. Nu is het maar de vraag, wien wij zullen gelooven, Hartwig of Römer. Prof. Harting van Utrecht houdt het zeker met den laatsten, zie Bijblad van het ‘Album der Natuur,’ 1865, N°. IV.

Weet gij, dat ‘de *zijwaartsche* bewegingen van den voorarm des menschen *bewerkt* worden door de draaijing der *elleboogspijp* om het *elleboogsbeen* en dat hier zekerlijk de voor- en achteroverkanteling, pronatie en supinatie van de hand en het spaakbeen en de ellepijp bedoeld worden.

Weet gij, dat de Tschimpanzee en de Orang-oetang een *kruis*been bezitten - heiligbeen? - en dat het ligchaam van den mensch *meerdere* vastheid *erlangt* omdat de *bovendijen* naar buiten gedraaid zijn?

Weet gij, wie verzadigd is van al die bovenopgesomde onwaarheden, valsche begrippen, germanismen en verkeerde voorstellingen? De lezer zeker en de schrijver van deze aankondiging niet minder, hoewel de lijst van aanteekeningen, die hij al lezende gemaakt heeft, nog lang niet afgedaan is. Maar toch, ik mag niet eindigen zonder mij te verantwoorden waarom ik zooveel tijd en zooveel bladzijden druks heb opgeofferd aan een boek, dat men met een enkel woord zou kunnen karakteriseren. Ik heb mij verpligt geacht uitvoerig de groote gebreken van dit boek aan te toonen, omdat, als het in handen van leeken valt, het meer valsche begrippen zal doen ontstaan dan natuurkundige waarheden verspreiden; omdat het een compilatie is, op niet onaardige manier bijeengebragt en voorgedra-

gen, en dus een boek dat gelezen zal kunnen worden in leesgezelschappen en in leesmuseums, en door de vele weetgierigen in den lande, die, zonder zich met de natuurlijke historie als wetenschap bezig te houden, toch verlangen te weten wat er op dat terrein voorvalt; een boek dus, dat door de namen van schrijver, vertaler en uitgever en vooral door zijn titel, uitlokken zal de velen, die men, met den titel van het Album der natuur, de ‘beschaafde lezers van allerlei stand’ kan heeten. Uit eigen beweging zou ik misschien deze beoordeeling van dat boek niet geschreven hebben - ik zou het, indien het mij in handen gekomen was, misschien met een zucht ter zijde gelegd hebben, maar nu de redactie van ‘de Gids’ mijn oordeel over dit boek gevraagd heeft, en ik het schrijven van eene beoordeeling op mij genomen heb voordat ik het boek gelezen had en toen ik nog in den toestand van ingenomenheid was, waarvan ik boven sprak - nu mogt ik mijn oordeel niet anders uitspreken dan naar waarheid; nu mogt ik niet anders spreken dan naar mijne overtuiging. Maar ook vond ik mij verpligt, zoowel tegenover de redactie van ‘de Gids’ en het lezend publiek, als tegenover vertaler en uitgever, mijn ongunstig oordeel te motiveren. Ik heb mij niet met een hatelijke magtspreuk van mijne taak willen afmaken - vandaar de lange reeks van onnaauwkeurigheden, onwaarheden en valsche begrippen, die ik heb opgesomd. Maar ik heb ook te veel liefde voor de wetenschap, om lijdelijk te kunnen aanzien, dat er boeken als het boven meermalen genoemde vertaald en verspreid worden in ons land; in een land, dat roem mag dragen op mannen als van der Hoeven, Harting, C. Mulder, Schlegel, Oudemans, Staring, Kaiser en vele anderen, die dagelijks door woord en geschrift trachten *echte* natuurkennis te verspreiden; in een land dus, dat geen behoefte heeft aan een vertaling van een boek als dat van Hartwig.

Haarlem, Junij 1865.
Dr. T.C. WINKLER.

***Catechismus der Plantkunde, door H. Kloete Nortier. Tweede druk. Herzien en vermeerderd door Dr. N.W.P. Rauwenhoff. Met* 106 *houtsneêfiguren. Rotterdam, H.A. Kramers*. 1865. - 127 blz. 8°.**

In het Voorberigt verklaart Dr. Rauwenhoff niet ingenomen te zijn met den catechetischen vorm, zoodat hij dien bij vrije keus niet zou ‘genomen’ hebben, maar dien toch te hebben behouden, omdat hij anders een geheel nieuw boekje had moeten schrijven, waartoe hem thans de tijd ten eenemale ontbrak. Intusschen is, blijkens hetzelfde Voorberigt, bij het bewerken hier en daar de orde gewijzigd; elders zijn nieuwe gedeelten toegevoegd, terwijl bijna al de figuren door andere vervangen zijn. Indien hiervoor voldoende tijd gevonden kon worden, waarom dan niet tevens de inderdaad af te keuren vorm veranderd? Dr. R. zegt verder, ‘dat men bij het gebruik van dit werkje dient in het oog te houden, dat het slechts de allereerste gronden van morphologie, systematiek en hist[i]ologie bevat. Beschrijvingen van familiën en geslachten komen hierin niet voor, en evenmin worden physiologie, plantengeographie, palaeophytologie [phyto-palaeontologie; beter nog: planten-geschiedenis] behandeld.’ Op bl. 99-112 vinden wij echter, onder het onbestemde opschrift ‘de Natuurleer der gewassen’, de physiologie geschetst; in dit opzigt geeft dus de inhoud meer dan het Voorberigt belooft. Wij waren tevreden geweest, wanneer minder, zelfs veel minder gegeven ware; wij zouden dan op een geringer tal feilen gestuit zijn, dan die nu dit werkje ontsieren. Wij vereenigen ons geheel met het oordeel van Prof. Oudemans in de Junij-aflevering van den ‘Tijdspiegel,’ die daarin 45 onnaauwkeurigheden van wetenschappelijken aard heeft aangetroffen en het uit dien hoofde eene zeer gebrekkige handleiding noemt. Reeds het antwoord op de eerste vraag: ‘wat verstaat men door plantkunde?’ doet vreezen, dat ook de volgende antwoorden te wenschen zullen overlaten. Wij zijn toch de tijden ontgroeid, waarin men de plantkunde mogt definiëren als: ‘de wetenschap’, welke ons de planten ‘zoowel uitals inwendig’ leert kennen, enz. Dat ‘uit- en inwendige’ dagteekent van de dagen, waarin het mikroskoop nog slechts door weinigen gebruikt werd. De splitsing der plantkunde in ‘zuivere’ en ‘toegepaste’ bevreemdde ons; tegenover het zuivere staat het onzuivere; de meer gewone en betere benaming voor het eerste deel is ‘wetenschappelijke’. De verdere verdeeling der ‘zuivere plant-

kunde' is onvolledig; men pleegt de wetenschappelijke plantkunde in 'algemeene' en 'bijzondere' te splitsen (waarvan hier niet gesproken wordt) en wijders in meer onderdeelen dan in 'de leer der organen, in de natuurleer der gewassen en in de leer der rangschikking.' Waar blijven de stofleer, de topographie, de historie, enz., enz.? Op de 5de vraag: 'Waardoor onderscheiden zich planten van dieren?' wordt o.a. de zeer onduidelijke voorstelling gegeven, dat bij de hoogere dieren het voedsel alleen door ééne enkele opening, den mond, wordt opgenomen en in een afzonderlijk stel van organen wordt 'bereid'; waartegenover staat, dat 'bij de planten het voedsel grootendeels uit onbewerktuigde stoffen bestaande, onmiddellijk door wortels en bladen wordt opgenomen' (en, vragen wij, dan ook niet verder wordt 'bereid'?). Van de enkelvoudige organen wordt (bl. 7) gezegd, 'dat zij kleine, regelmatig gevormde deeltjes zijn, waaruit de planten blijken te bestaan, wanneer men ze met een sterk vergrootglas of met een mikroskoop beschouwt.' Hierop de aanmerking, dat daaronder ook zeer groote, soms onregelmatig gevormde voorkomen, en dat men ze dikwijls met het bloote oog zien kan.

Het spijt mij, te moeten bekennen, dat ik, aldus voortgaande, veel meer dan 45 onnaauwkeurigheden te vermelden zou hebben. Van het verschil tusschen echten en bijwortel (eene hoofdzaak) wordt niet gesproken; in het gedeelte, getiteld 'de stengel', is schier niet één juist antwoord op al de gestelde vragen. De woorden 'blad, bladvlakte en bladschijf' worden dooreengeward. De definitie van een eenvoudig (lees: enkelvoudig) blad is onwaar; die van zamengestelde bladen onbegrijpelijk voor den leerling. Op de vraag: 'wat is een knop?' wordt hoogst faciel geantwoord: 'het begin van een nieuw plantendecl.' Steunblaadjes, schutblaadjes, klieren, haren, enz. worden onder 'de aanhangsels van den stengel' geteld. Een aantal inflorescentiën is onjuist beschreven. De gamosepalische en gamopetalische omhulsels ontstaan niet door 'vergroeijing' van kelk- of bloemkroonbladen. Al de als onregelmatig opgenoemde bloemkroonen zijn symmetrisch. Onder de bedekt-bloeijende gewassen wordt het welbekende zeewier '*of!* zeegras' langs onze kusten onder de Algen geteld! Men verdeelt de eenvoudige organen, volgens dit werkje, in cellen en vaten; de laatste zijn 'van boven en van onderen open'! 'Eene plant moet haar eigen leven onderhouden en tevens zorgen voor instandhouding harer soort'!

Dit weinige zij genoeg, om ook ons afkeurend oordeel te motiveren.

Amsterdam, 13 Junij 1865.

Dr. D.J. COSTER.

***Beschrijving der Schilderijen in het Museum van der Hoop. Amsterdam, Stads-Drukkerij*. 1865.**

De Heer van der Hoop, lid van het bankiershuis Hope *&* C^{o}., behoorde in zijn tijd zeker tot de meest bekende en populaire burgers der hoofdstad.

Man van fortuin en van smaak, paarde hij aan een vast en degelijk karakter een helder oordeel en groote financiëele bekwaamheid. Hij oefende in de stad zijner inwoning een zeer gewigtigen invloed uit en - burgerlijk volk als wij zijn - was de Heer van der Hoop bij oud en jong, bij aanzienlijk en gering beide, zoowel bij voor- als geslachtsnaam bekend. Een ieder wist te vertellen van de groote Russische leeningen, door hem gesloten, en van het aanzien, waarin hij bij het Russische hof stond; een ieder kende zijn kunstzin, zijne zucht tot bevordering bovenal der schilderkunst, zijne rijke verzameling, zijne mooije en beroemde harddravers, zijn pikeur Arie Houtman, zijne sierlijke arrenslede en de talrijke prijzen door zijne vlugge viervoeters bij menigen wedstrijd behaald.

Waar zijn invloed op het bestuur van stad en land zich openbaarde, was het doorgaans op eene wijze, die getuigde van zijne schranderheid en van zijne liefde voor gewest en gemeente, al was ook een jonger geslacht zijne meening en rigting niet altoos toegedaan. - Slechts bij ééne gelegenheid hebben wij, Amsterdammers, ons over den invloed van den Heer van der Hoop te beklagen gehad: het was bij het ontwerpen van onze nieuwe beurs. Maar al is zij noodzakelijk even leelijk gebleven als zij ontworpen was; zij is echter sedert zijn overlijden minder koud en tochtig geworden; men heeft haar overdekt, en die overdekking bedekke dan ook de eenige kleine grief, die wij tegen den Heer van der Hoop ooit hebben hooren inbrengen.

Op den 15^{den} Maart 1854 overleden, gaf de Heer van der Hoop ook na zijn dood het bewijs, hoe zeer hij de stad Amsterdam lief had. Hij vermaakte haar zijne kostbare kunstverzameling, onder voorwaarde, dat zij steeds ter publieke bezigtiging ten voordeele der algemeene armen zou worden opengesteld. Een groot financiëel bezwaar dreigde aanvankelijk zich tegen de aanvaarding van het legaat te verzetten. De belangrijke som voor successieregt verschuldigd eischte, zoo men meende, een te groot offer van de gemeentekas en welligt zou deze geldkwestie ons voor altijd hebben beroofd van het bezit van dit schoone en uitgebreide kabinet, zoo 't niet aan de ijverige bemoeijingen eener kommissie en aan de

groote persoonlijke opofferingen harer leden gelukt ware, de gevorderde som bij elkander te brengen. Aan de Heeren Koenen, Santhagens, de Vos, de Wildt, Wittering, Fodor en Vaillant danken wij het behoud van het Museum van der Hoop.

Van dat Museum, in twee zalen van het gebouw der Koninklijke Akademie van Beeldende Kunsten geplaatst en dagelijks ter bezigtiging opengesteld, heeft thans eene beschrijving het licht gezien, door den beroemden graveur van den Schuttersmaaltijd, den Heer J.W. Kaiser vervaardigd. De Heer Kaiser heeft daarbij gebruik gemaakt van het bekende werk van Henri Burger, ‘Les Musées de la Hollande’, en met groote naauwkeurigheid de 198 schilderijen beschreven, welke dit Museum vormen.

Bij de namen der meeste schilders is de opgave gevoegd van de plaats en den datum hunner geboorte en van hun overlijden; bij sommige vindt men den naam hunner leermeesters vermeld. Hiertoe bepalen zich de biographische gegevens, en al had men voor de studie der kunst in dit opzigt eenige meerdere uitvoerigheid gewenscht, men zal moeten toegeven, dat die wensch niet in het bijzonder tot dezen katalogus mag worden gerigt, zoolang onze groote rijksverzamelingen niet beter door onze kunsthistorici zijn toegelicht. Het was niet te vergen, dat een kunstenaar, die zich alleen uit liefde en ijver voor de zaak, de moeite getroostte, het Museum van der Hoop te katalogiseren, daaraan eene langdurige studie onzer kunstgeschiedenis en van het leven onzer meesters deed voorafgaan. Eerst dan, wanneer er een werk zal bestaan, dat al de bouwstoffen, systematisch geordend, in zich bevat, mag men verlangen, dat bij de vervaardiging van iederen katalogus daaruit datgene worde overgenomen, wat uit een biogsaphisch en kritisch oogpunt algemeen belangrijk mag worden geacht. Voor zulk een beredeneerden katalogus is het niet voldoende, dat de levensbijzonderheden onzer voornaamste kunstenaars bekend zijn; ook hunne manier, en hunne verwantschap met hunne tijdgenooten; de school, waarin zij zijn, en de school, die zij hebben gevormd; de omstandigheden, waaronder zij deze of gene schilderij hebben vervaardigd, en de afwisselende lotgevallen dier schilderijen zelven, haar verblijf in de verschillende verzamelingen, die elkander zijn opgevolgd, en hare waarde bij iederen overgang van eigenaar, behooren op heldere wijze te zijn toegelicht. Hoe verre is de beoefening van de geschiedenis en de kritiek der kunst in ons vaderland nog van dit ideaal verwijderd! Al zijn wij op den weg der kennis van de lotgevallen der kunstenaars in de laatste jaren veel gevorderd, wij staan nog naauwelijks aan den ingang van het pad, dat ons tot de kennis van de lotgevallen hunner scheppingen-zelven leiden moet. Eene volhardende studie van oude verkoop-katalogussen en - vooral ten onzent - van de archieven

onzer talrijke korporatiën, besturen en gilden wordt daarvoor gevorderd. Deze arbeid kan niet van een kunstenaar worden verwacht, maar alleen door historici worden ondernomen en volbragt.

Wij merken gaarne op, dat ook de Heer Kaiser de wenschelijkheid der genealogie van eene schilderij niet miskent. Bij sommige toch vinden wij aangeteekend, uit welke verzamelingen zij afkomstig en tot welken prijs zij door den erflater verworven zijn. Bij alle stukken is de hoogte en breedte en de grootte der hoofdfiguur vermeld, en de beschrijving der doeken is even juist als uitvoerig.

Voor hen, die met het Museum van der Hoop niet bekend zijn, moge zijne belangrijkheid blijken uit de opgave, dat het 149 stukken van onze oude hollandsche school, eeu veertigtal van onze moderne meesters bevat, benevens een tiental van onbekende auteurs. De oude school is op voortreffelijke wijze vertegenwoordigd; van vele onzer beroemde meesters vindt men in deze verzameling produkten van het beste gehalte. Van Ludolf Bakhuizen ontmoeten wij een gezigt op het IJ, en een woelend water - het Haarlemmermeer; van Nicolaas Berchem twee italiaansche landschappen en eene allegorische voorstelling; van Gerard Berkheyden zes doeken, meest stadsgezigten; van Ferdinand Bol het portret van den admiraal de Ruyter; van Jan en Andries Both twee landschappen; Albert Cuyp is door een portret, eene landelijke voorstelling met figuren, een veestuk en een gezigt op de stad Dordrecht vertegenwoordigd en Gerard Dou door zijn beroemden kluizenaar en door eene vischvrouw. - Er zijn fraaije portretten door Antonie van Dyck, Frans Hals en van der Helst; binnenhuizen van Pieter de Hooche, bloemstukken van van Huysum; stukken van Gabriël Metzu, Mierevelt en de beide van Mieris; een uitmuntend boerengezelschap van Adriaan van Ostade; paarden en koeijen van Paulus Potter; twee portretten door Rubens; vier landschappen van Ruysdael; ‘het joodsche bruidtje’ van Rembrandt; bloemen van Rachel Ruysch; een groot doek en vier kleinere tafereeltjes van Jan Steen; boerenvoorstellingen van David Teniers; een Terburg; vier zeeën van Willem van de Velde; honden en dood wild van Jan Weeninx; een paardenwed, een kamp en een landschap van Philip Wouwerman, en vier landschappen van Jan Wijnants. Onze opsomming is verre van volledig; maar zij volstaat om een begrip te geven van den rijkdom dezer verzameling.

Minder gunstig is ons oordeel over de aesthetische waarde der moderne nederlandsche kunst, die men in het Museum ontmoet. Op enkele loffelijke uitzonderingen na, hebben deze schilderijen in ons oog weinig kunstgehalte, en toonen zij op negatieve wijze - en dit is de verblijdende zijde van het feit - dat inderdaad de schilderkunst in de laatste vijfentwintig jaren in ons land groote vorderingen, vooral in de techniek, heeft gemaakt. Sommige echter bezitten

eene historische belangrijkheid; wij rangschikken daaronder niet zoozeer Opzoomer'g Valdez en Magdalena Moons, of J.A. Kruseman's Bijeenkomst van nederlandsche dichters uit de 17de eeuw, of Schoemaker Doyer's Kenau Simonsz Hasselaer, als wel de onderwerpen, door de schilders aan de gebeurtenissen of de toestanden van hun eigen tijd ontleend, als daar zijn de verschillende voorstellingen van van Speyk's heldenfeit van Doyer en Schouman; het bezoek van den grootvorst Alexander van Rusland in het huisje van Czar Peter te Zaandam, door Portman, ja zelfs het gezigt op de Willemsluis te Amsterdam, door Schotel, en Vettewinkel's uitzeilen van het schip Flevo. Wij mogen hierbij vooral ook niet vergeten Verschuur's harddraverij met arresleden op de Zaan, vooreerst omdat de edelmoedige schenker der verzameling op dit doek eene belangrijke plaats inneemt en ten tweede, omdat het getrouw de zeden en de physionomie weêrgeeft van een tijdvak, dat thans reeds naauwelijks meer het onze kan worden genoemd.

Wij mogen van het Museum van der Hoop geen afscheid nemen, zonder een klagt, ja een angstkreet te doen opgaan over de treurige lokaliteit, waarin deze schoone en kostbare verzameling is gehuisvest. Niet alleen, dat het lokaal-zelf slecht ingerigt en verlicht is, en met moeite ontwoekerd aan de ruimte der Akademie van Beeldende Kunsten, maar de naauwe en armelijke buurten, waardoor het omgeven is, doen met huivering denken aan de mogelijkheid van brand. Bij zulk een ramp, zou naauwelijks eenige redding mogelijk zijn, en het is waarlijk verschrikkelijk, dat kunstschatten, die zulk eene groote waarde vertegenwoordigen en wier verlies onherstelbaar zou zijn, zoo slecht en op zoo onveilige plaats geherbergd zijn.

Wat van dit Museum geldt, geldt van bijna alle kunstverzamelingen, met uitzondering van het Museum Fodor. Voor de schilderijen van het voormalig chirurgijnsgilde is nog geen goede plaats gevonden kunnen worden; de belangrijke stukken op het Stadhuis en in de vergaderzalen onzer verschillende korporaties aanschouwen noode het daglicht, en leiden een stoffig, dommelig en voor de kunstbeoefening geheel onnut leven. Ons Trippenhuis is in zijne inwendige verdeeling erbarmelijk; een aglomeraat van hokken, korridors, zalen en kamers met treden op en treden af, die met elkander slechts éene eigenschap gemeen hebben: gebrek aan licht.

Moge weldra voor de rijke en voortreffelijke kunstverzamelingen van stad en land een schoon, hecht en veilig gebouw verrijzen, harer waardig; een gebouw, waarin voldoende ruimte, doeltreffende indeeling en gunstig licht niet alleen de bezigtiging en het genot onzer meesterwerken, maar ook hunne bestudering gemakkelijk en aangenaam maken!

JOH. C.Z.

R.C. Bakhuizen van den Brink.

De doode, wiens naam hier geschreven staat, heeft recht op een woord van herinnering van de zijde van de Redactie van *de Gids*. Ik kwijt mij van dien plicht, uit haren naam, maar op eigen gezag en op eigen verantwoordelijkheid. De tijd na zijn onverwacht afsterven - hij bezweek den 15^{den} Juli na een lijden van weinige dagen - was te kort, de leden der Redactie zijn op dit oogenblik te zeer her- en derwaarts verstrooid, dan dat gemeen overleg mogelijk ware geweest. Toch mocht er onzerzijds niet van hem gezwegen worden, terwijl de smart over zijn verlies door zoo velen, die minder aan hem verplicht en gehecht waren, luide wordt uitgesproken. Was hij ook sinds vele jaren van *de Gids* vervreemd, het mag niet vergeten worden wat deze hem verschuldigd is geweest.

Maar zoo ik dan deze taak op mij neem, ik doe het in het volle bewustzijn, hoe moeijelijk het mij vallen zal, eene trouwe en juiste beeltenis te treffen van hem, die groot boven velen was in gaven en talenten en deugden, maar ook in feilen; ik doe het onder het drukkend besef van het gevaar, waaraan ik mij blootgeef, van eenerzijds te vervallen in eenen hooggestemden lofzang op zijne verdiensten en een vergoelijking zijner gebreken, die hij zelf gewraakt zoude hebben, en anderzijds in eene oordeelvelling over 'tgeen hij was en deed, van een standpunt, waarvan men dezen buitengewonen man niet zonder onrechtvaardig te zijn beoordeelen mag.

Toen Göthe in een oogenblik van jeugdigen overmoed zijn: G ö t t e r , H e l d e n u n d W i e l a n d schreef, stond hem het beeld van *kracht* voor oogen. Met snerpende roede geesselde hij de weekelijke zoetsappigheid van den auteur, die het Fransche conventionalisme op den bodem der Duitsche letterkunde overplantte, en den verwijfden smaak zijns volks, dat voor die po-

ging lof en bewondering veil had, ‘Ich habe nichts mit euch zu schaffen, Koloss!’ laat hij Wieland angstig deinzend uitroepen, als Hercules voor hem verschijnt, niet de deugdzame en eerzame Hercules zijner eigen fabelen, de Hercules-Grandison, maar de waarachtige Hercules, die Admetus gemalin aan de klaauwen des doods betwistte. Uit het gesprek, dat zich daarop tusschen hen ontspint, blijkt dan hoe weinig de een den ander begreep. ‘Wenn ihr diese Gesinnungen in meinem Jahrhunderte merken liesset, man würde euch steinigen,’ roept de sidderende Wieland ten slotte uit.

Dat beeld van mannelijke kracht, dat hij als jongeling teekende, heeft Göthe zelf in zijn leven verwezenlijkt. Maar bij hem werd de ruwe kracht veredeld door zelfbeheersching. En zoo vertoonde hij het volmaakte beeld van mannelijke schoonheid, dat van den Olympischen Zeus, nog meer dan dat van den gespierden halfgod. Want alleen de kracht, die zich zelve betoomt, schept volkomen harmonie.

Kracht is ook het woord, waarmede het wezen van Bakhuizen van den Brink wordt uitgedrukt. Zij was niet een hoofdtrek van zijn karakter; zij was dat karakter zelf, geheel. - Krachtig van lichaam was hij; krachtig in al de uitingen en verrichtingen van het animale leven. Gij kendet dien zwaren lichaamsbouw, dat breede hoofd op den gevulden, gespierden nek, dien sensueelen mond, die donkere, bruine, rollende oogen, dien vasten gang, die vrije beweging, die harde, diepe stem, die u doortrilde, al miste zij het volle en ronde van den metaalklank. Waar hij sprak moest men hem aanhooren. Waar hij verscheen moest men hem plaats maken; en de plaats die hij innam was een breede en ruime, ook in het gedrang.

Maar krachtig ook was hij van geest. Wat hij wist, wist hij geheel. En hij wist veel. Hij vereenigde, zeldzame gave, een ijzervast geheugen met een levendig vernuft. Zijn weten was geene moeizaam vergaderde geleerdheid, veel min eene oppervlakkig fladderende veelweterij. Ook niet die soort van intuitie, die enkele genieën als aanwaait, maar ook met hare zelfgenoegzaamheid der gemakzucht van vele anderen bedriegelijke poetsen speelt. Hij werkte hard en veel om zijn stof meester te worden. Wanneer en hoe hij werkte was echter dikwijls een raadsel. - Hij wist ook te gebruiken wat hij wist; eene andere gave die zeldzaam genoeg is. Men was niet bij hem zonder van hem te leeren. Maar gij verliet hem met een gevoel van ontmoediging. Op uw eigen terrein, waar gij meendet vrij wel te huis te zijn,

had hij u terecht gewezen. Anderen roemen zich gelukkig, mannen van één vak te wezen, omdat zij gevoelen daardoor iets te zijn, iets uit te richten. Hij was door aanleg en wil een man van vele vakken. De klassieke en de moderne letterkunde omvatte hij in haren ganschen omvang; de wijsbegeerte hield hem vele jaren geboeid; taalstudie bleef hem steeds aantrekken; niet minder de aesthetiek, die hij met evenveel gevoel als kennis beoefende; maar vooral de geschiedenis met hare hulpwetenschappen was en bleef zijn lust. Op dit gebied was hij de door allen erkende, gevierde en geduchte meester.

Ik gevoel, hoeveel gebrekkigs en onvolledigs er in deze voorstelling van dat reusachtig talent ligt. Maar de moed begeeft mij om meer trekken aan de schets toe te voegen. Slechts dit ééne nog. Weinige maanden geleden gaf Bakhuizen ons in de Koninklijke Akademie eene levensbeschrijving van den kort te voren ontslapen Leidschen Hoogleeraar John Bake. Alle hoorders hingen aan zijne lippen. Wat boeijende taal en sierlijke vorm. Wat breede en grootsche opvatting van het onderwerp. Wat meesterlijke teekening van de leidsche philologische school en hare richtingen zoowel vóór Bake als onder zijnen invloed. Wat gave, om met eene niets verwaarloozende studie der bijzonderheden een duidelijke, volle, zuiver afgeronde voorstelling te geven van den tijd dien hij u voor de oogen tooverde. - Weinige uren geleden herlas ik nog eens zijn ‘Vondel met Roskam en Rommelpot’ in *de Gids* van 1837, dat eerste meesterstuk, waarmede hij zijnen naam vestigde. Welnu, schoon bijna dertig jaren daartusschen liggen, de beide opstellen zijn uit één stuk gegoten. Geen zweem van verzwakking in vernuft of oordeel, als gij het werk van heden met dat van vroeger vergelijkt; maar ook (al was de omvang van zijn weten toegenomen) geen spoor van meerdere rijpheid, van veelzijdiger studie, van machtiger heerschappij over de taal. De zevenentwiutigjarige jongeling is dezelfde als de vijfenvijftigjarige man. De menschenleeftijd, die daartusschen ligt, is slechts eene spanne tijds. De kracht van dien geest behoefde niet den loop der jaren, met hunne ervaring en leering, om tot wasdom te geraken. Maar evenmin kon de stroom der jaren, jaren van een druk en teisterend leven, de kracht van dien geest aantasten.

Bakhuizen was zich zijner kracht volkomen bewust en het was hem een lust, eenen tegenstander, die het in woord of schrift tegen hem dorst opnemen, te verpletteren. Ook hierin was hij Göthe's Hercules waardig. ‘Hätte einer Ueberfluss an

Kräften, so prügelte er den anderen aus. Und versteht sich, ein ächter Mann gibt sich nie mit Geringeren ab, nur mit Seinesgleichen, auch grösseren wohl.' Ofschoon dit laatste hier moeijelijk was. En dan hief hij in dartelen luim zijn zegezang aan gelijk de helden van den ouden tijd. 'Ik heb hem verslagen en ik heb hem nog eens overeind gezet, omgekeerd en aan de haren getrokken om te zien of hij goed dood is.' - Maar ook dit woord mocht van hem gelden: 'Hatte ihm der Himmel Erb und Hab vor Tausenden gegeben, eröffnete er seine Thüren und hiess Tausenden willkommen, mit ihm zu geniessen.' Ongelijk aan zoo velen, die de vruchten van hun arbeid of de bronnen van kennis waarover zij de uitsluitende beschikking hebben, met vrekkigen zin voor zich behouden, deelde hij van de schatten zijner wetenschap met verkwistende mildheid mede aan allen die er hem om kwamen vragen, en gaf hun meer dan zij vroegen. De ambtelijke betrekking, die hij het laatste twaalftal jaren vervulde, was hem ook daarom eene onuitputtelijke bron van genot.

Want goedhartigheid - die deugd der sterken van ligchaam en geest - was in hem overvloedig. Dat hebben zij reeds openlijk getuigd, die dagelijks zijn vertrouwelijken omgang hebben genoten. Goedhartig was hij tot zwakheid toe. Helaas, de kracht, die hij miste, was de kracht van wil waardoor een man anderen, waardoor hij zich zelven beheerscht. Door deze zwakheid is zijn gansche leven eene worsteling geweest met velerlei leed en ellende en kwaad, waaronder wel niet zijn ijzersterk ligchaam noch zijn forsche geest bezweek, maar die hem toch belet heeft, met zoo onvergelijkelijke gaven te zijn wat hij had kunnen worden. Het 'video meliora proboque; deteriora sequor', was wel voor hem geschreven. Toegefelijk in hooge mate jegens anderen, maar ook te veel jegens zich zelven, achtte hij weinig op den eisch der voegzaamheid; de banden der vormen van 't maatschappelijke leven, die, hoe lastig ook, onmisbaar zijn, zal de zamenleving bestaan, waren hem te knellend; maat en regel te bekrompen; ook hij had eenen moraliserenden Wieland toe kunnen voeren: 'Kannst nicht verdauen, dass ein Halbgott sich betrinkt und ein Flegel ist, seiner Gottheit unbeschadet.' - Voorzeker er is waarheid in het woord waarmede Lamartine ons het stilzwijgen oplegt, als wij naar den gewonen maatstaf der middelmaat oordeel gaan vellen over de groote geesten, die verre boven de hoofden der menigte uitblinken:

'Pour les héros et nous il est des poids divers.'

Maar wel mag niet te min den jongeling, die met het volle gevoel zijner ongetemde kracht de wereld intreedt, het waarschuwend woord worden toegeroepen: de kracht, die zich niet in zelfbedwang oefent, wordt in zwakheid verteerd.

Wat Bakhuizen gesterkt en behouden heeft in die worsteling, waaraan ik zoo even herinnerde, dat is, dat hij ook een man was van krachtig, gezond gevoel. Hij had een afschuw van laagheid en valschheid: maar hij had ook een afkeer van laauwheid en halfheid. Het was niet enkel zin voor studie en lust tot onderzoek, die hem dieper dan iemand anders deed indringen in de geschiedenis van zijn vaderland. Het was ook, het was boven alles gloeijende liefde voor dat vaderland, die hem dreef; het was levendig gevoel voor den groeten zin en de groote daden der vaderen, bewondering voor de helden der historie, eerbied vooral voor de ‘deege deegelijkheid’ des volks. Daarom bewoog en vermeide hij zich bij voorkeur, bij uitsluiting haast, in het tijdperk van den worstelstrijd met Spanje, toen de deugden onzes volks in haren volsten glans schitterden, al vertoonden zich ook tevens zijne gebreken in grover vormen. Dàt volk verstond hij; dàt volk had hij lief. Een andere trek van dien edelen zin was onomkoopbare gehechtheid aan waarheid en rechtvaardigheid. Wat al reputaties heeft hij afgebroken; wat al nieuwe inzichten heeft hij gegeven in de bedrijven van het voorgeslacht en hunne roerselen. Onbarmhartig was hij voor eenen Granvelle, maar ook voor eenen Egmont. De edelen van het Compromis scheurde hij de niet verdiende eerekroon van het hoofd om er de burgerij mede te sieren.

Onwillekeurig voelt men zich hier tegenover de verzoeking geplaatst om een waardeering van Bakhuizen's verdienste jegens de wetenschap te beproeven. Doch het valt mij licht, die verzoeking te vermijden. Zoo ik mij al daaraan wagen dorst, het zou niet de taak van dit uur zijn, dat niet meer dan eenige losse omtrekken met haastige pen op het papier gebracht, vergunt. Maar de herinnering aan zijne historische studiën en schetsen bepaalt de gedachte tegelijk op een ander punt, waarover hier niet gezwegen mag worden: Bakhuizen's verhouding tot *de Gids*.

Er leven weinigen meer, wien het heugt, welke beweging er in de letterkundige wereld in Nederland ontstond toen in Januarij 1837 een nieuw tijdschrift onder den naam: *de Gids, nieuwe Vaderlandsche Letteroefeningen*, verscheen en een gansch anderen toon aansloeg dan men in die rustige, deftige, fat-

soenlijke wereld gewoon was. Men sprak van onbescheidenheid en betweterij. Het zachtste oordeel gaf de schuld aan onbesuisden overmoed. Er waren anderen, die brutale aanmatiging daarvoor in de plaats stelden. De jonge lieden - want jong moesten zij wel zijn - welke zich aan die rustverstoring schuldig maakten, waren toch in zooverre bescheiden, dat zij niet met hunne namen pronkten. De meeste stukken in den eersten jaargang, ook de fraaiste en degelijkste, verschenen naamloos. Doch men wist al spoedig, dat zij tot het 'jonge Holland' behoorden, ofschoon zij zelven die benaming verwierpen[1]. Maar allengs lekte het uit, wie het waren: Bakhuizen van den Brink, Potgieter, Heije, Pol - de vroeg gestorvene - ; ook W.J.C. van Hasselt, schoon ouder in jaren, had zich vol ijver aan hen aangesloten; desgelijks N. Beets. Zoo ik andere namen zwijg, die verdienden genoemd te worden, het geschiedt onwillekeurig. Het was doorgaans moeijelijk na te sporen, welke bijdrage van den een, welke van den ander was; van vele mocht men vermoeden, dat het vaderschap over verscheidene redacteuren verdeeld was. Daar was zeker, als men op de bijzonderheden lette, veel gebrekkigs in dien jeugdigen arbeid; het 'Mengelwerk' vooral der eerste jaargangen bevatte opstellen, die later met meer keurigheid verwijderd zouden zijn geworden, vooral vertalingen. Maar daartusschen las men er andere, die door ongekende frischheid van gedachte en keurigheid van vorm schitterden. De kracht van *de Gids* lag echter vooral in zijne kritische afdeeling, de 'Boekbeoordeelingen.' Daarin werd een toon aangeslagen, die tot nog toe niet gehoord was, al zondigden de *Letteroefeningen* ook dikwijls door vinnigheid; eene breede, stoute, ernstige behandeling, wars van conventionnele bewierooking zoowel als van kleingeestige vitterij, gaf der kritiek bij ons een geheel nieuw leven. Bovenal er was éénheid van wil en doel. Een wil, die zich zijn doel bewust was; onze letterkunde uit haren doodslaap op te wekken; haar karakter, natuur, oorspronkelijkheid, degelijkheid weder te geven. De grondtrek was: 'een aangeboren haat tegen de theorie van gebodene verdraagzaamheid en van indommeling uit zucht tot vrede[2].' Daarom werd met zooveel liefde - en zooveel kennis tevens - altijd teruggewezen op dien bloeitijd

1 Zie o.a. den aanhef van: *Vondel met Roskam en Rommelpot*.
2 Zie Voorrede der *Studiën en Schetsen*, waar B. "met zelfvoldoening de zonde biecht een der schuldigste medewerkers aan *de Gids* geweest te zijn."

der zeventiende eeuw. En spoedig werd *de Gids* wel niet het meest gelezene - want de gewoonten der leesgezelschappen, die over het debiet onzer Hollandsche boekwerken beschikken, zijn taai, en men schreef trouwens ook niet voor den groeten hoop - maar het meest geachte en ook het meest gevreesde onzer tijdschriften. Men weet, welken boozen naam de spotzucht der menigte aan den blauwen omslag ontleende.

Tot 1843 bleef Bakhuizen aan de Redactie van *de Gids*. Van April tot October in dat jaar was hij zelfs de eenige Redacteur. Toen is zijne onmiddellijke betrekking tot de Redactie voor goed afgebroken, ofschoon er tot 1846 bijdragen van zijne hand in dit tijdschrift verschenen. Zijn lang verblijf buitenslands maakte de banden geheel los, die al vroeger gescheurd waren. De reden dezer duurzame verwijdering laten zich met eenige karakterstudie licht gissen. Krachtige naturen trekken elkander wederkeerig aan. Maar krachtige naturen staan ook licht bloot aan het gevaar van elkander wederkeerig af te stoeten. Is er dan eenmaal eene breuk ontstaan, dan heeft, ook met behoud van persoonlijke achting en genegenheid, de zamenstemming te veel schade geleden om zamenwerking voortaan mogelijk te maken. En schoon de tijd op den duur ook hier de scherpe hoeken en kanten afslijt, wanneer niet zachtzinnigheid en wederzijdsche inschikkelijkheid hem te hulp komen, vermag hij niet veel, om weder zamen te voegen wat eens gescheiden is. Zachtzinnigheid was nooit de deugd bij uitnemendheid van de redacteuren van *de Gids*; en inschikkelijkheid staat te nabij aan de grens van transactie, om aan krachtige naturen te behagen. Zoo laat het zich verklaren, dat Bakhuizen, eens uit de redactie van *de Gids* gescheiden, van dien kring gescheiden bleef. Zijne belangstelling en genegenheid voor haren arbeid, zijne waardeering van haar streven, bleef echter levendig, en dit verloochende hij niet. Daartoe was hij te goed van hart, te edel van zin en te eerlijk. Wellicht zou hij zelfs in de latere jaren haar wederom zijne medewerking hebben geschonken, indien niet zijne zeer drukke ambtelijke bezigheden het hadden verhinderd; indien ook, het mag er bijgevoegd worden, die ‘schuwheid om te schrijven’ die hij zich zelven bewust was, hem allengs niet sterker verhinderd had, uit eigen beweging eenen nieuwen arbeid op te zetten of een opgezet werk af te maken.

Dier ‘schuwheid’ zullen wij het moeten wijten, dat Bakhuizen voor de bevordering der wetenschap en voor zijn eigen roem niet datgene gedaan heeft, wat men van hem had mogen verwachten.

Men versta mij wel. Ik wil in geenerlei opzicht zijne verdienste verkleinen, noch voorbijzien, hoeveel hij aan het licht gebracht heeft wat geheel nieuw was, hoeveel hij vooral in een beter licht gesteld heeft, wat men reeds waande te weten. Doch op de vraag: heeft hij zich dien invloed verworven, waarop hij recht had; heeft hij, door een krachtig plichtgevoel gedreven, gewoekerd met zijn onvergelijkelijk talent, om te doen wat zijne hand te doen vond? kan geen toestemmend antwoord gegeven worden. - Maar van de andere zijde moet ook dit opgemerkt worden: Bakhuizens verdienste zal zich meer en meer openbaren, niet zoo zeer in hetgeen hij zelf gedaan heeft als wel in hetgeen hij anderen geleerd heeft te doen. Hij schijnt dit zelf gevoeld te hebben[1]. Hij is begonnen met eenen stoot te geven aan onze geheele letterkunde, die haar heeft voortgestuwd in eene richting welke zij sinds dien oogenblik niet weder heeft verlaten, al moge men ook reden hebben te klagen, dat haar voortgang trager wierd dan wij voor haren roem en invloed zouden wenschen. Hij heeft in zijn zuiver wetenschappelijken arbeid het voorbeeld gegeven van eene ten onzent althans nieuwe methode, voorbeeld, dat niet vruchteloos is gebleven: de verbinding van ernstige studie en schoonheidszin, van wetenschap en smaak, maar meer bijzonder de gelukkige vereeniging van historischen zin met philologische kritiek. Hij heeft eindelijk, en hiermede teeken ik vooral het laatste, en inderdaad niet het minst met arbeid gevulde tijdperk zijns levens, een misschien nooit genoeg te waardeeren invloed uitgeoefend, door hetgeen hij anderen liet en leerde doen, waar hij zich zelf schijnbaar onthield; door zijnen altijd goeden raad, door zijne altijd bereidwillige hulp, door den altijd treffenden prikkel zijner luchtige scherts en zijner ernstige aansporing.

22 Juli.

S. VISSERING.

1 Zie b.v. de voorrede vóór zijn '*Huwelijk van Willem van Oranje*' en die vóór het boekje van de Heeren v. Deventer: *Het jaar* 1566.

De kerkelijke beweging in Engeland[1].

III.

John William Colenso, geboren in 1814, genoot zijne universitaire opleiding in St. Johns College te Cambridge. Na de voleindiging zijner studiën werd hij aangesteld als onderwijzer in de wiskundige wetenschappen aan de beroemde voorbereidende school te Harrow. Zijne handleidingen voor het onderwijs in reken- en stelkunde, gedurende het verblijf te Harrow opgesteld, verwierven algemeene goedkeuring en worden heden nog, zeer ten profijte van de uitgevers, in Engeland veel gebruikt. Na eenige jaren keerde Colenso naar Cambridge terug, en wel naar St. Johns College, dat hem een fellowship had opgedragen. Dit ambt, hoe eervol ook en begeerlijk, heeft ééne schaduwzijde: de Fellows van St. John zijn ongehuwd. Toen er derhalve eene plaats van dorpspredikant vacant werd, waarvan de collatie aan het College toebehoort, stelde Colenso zich candidaat; hij werd benoemd en betrok zijne pastorie als gehuwd man. Den roem van degelijkheid en ijver, dien hij zich te Cambridge en te Harrow verworven had, wist hij ook in deze zijne nieuwe betrekking te handhaven. Toen het plan tot rijpheid was gekomen om de zending in Natal met kracht door te zetten en uit te breiden en te dien einde een afzonderlijk bisdom Natal op te rigten - de kolonie behoorde toen nog tot de diocese van Kaapstad - viel het oog van de Bestuurders der ‘Gospel propagation Society’ op Colenso. Hij verklaarde

1 Vervolg van het vorig nommer.

zich bereid die betrekking aan te nemen, in weerwil van de niet geringe bezwaren daaraan verbonden. Den 23sten November 1853 werd hij door de Koningin tot Bisschop van Natal benoemd. De Universiteit van Cambridge drukte het zegel harer goedkeuring op die keuze, door hem eershalve den titel van Divinity Doctor te verleenen. Zijn vertrek werd door verschillende omstandigheden nog eenigen tijd vertraagd. Den 20sten Mei 1855 kwam hij in Natal aan.

Juist zeven jaren is Colenso daar werkzaam geweest. Bisschop en zendeling in één persoon, kon hij in zijnen arbeid meer dan één rigting volgen. Het stond hem vrij zich hoofdzakelijk toe te wijden aan de geestelijke belangen van de leden zijner Kerk en, wat de zending aangaat, zich tot het toezigt daarover te bepalen. Maar hij kon ook, omgekeerd, de uitbreiding van het Christendom onder de Zulu-kaffers zelf behartigen en de zorg voor zijne Engelsche gemeenten grootendeels op de geestelijken, die hem ter zijde stonden, laten aankomen. Dezen laatsten weg heeft hij ingeslagen. Hij meende bij voorkeur dát werk ter hand te moeten nemen, hetwelk, indien híj het niet had aangevat, ongedaan zou zijn gebleven. De uitkomst heeft geleerd, dat hij, zoo niet het gemakkelijkste, dan toch het beste deel gekozen had. De noodzakelijkste hulpmiddelen tot de Evangelieprediking onder de Kaffers, ja zelfs tot het aanleeren van hunne taal, moesten nog worden geschapen. Zij zijn thans, ten gevolge van Colenso's bemoeijingen, aanwezig. In den omgang met de inlanders verwierf hij zich de kennis, die hem in staat stelde om spraakkunst en woordenboek van de Zulu-taal in het licht te zenden. Ook de noodige leesboeken, ten dienste zoo van hen die de taal wilden aanleeren, als van de Kaffers zelven, zijn door hem uitgegeven. De Evangeliën, daarna het geheele N. Testament, de boeken Genesis, Exodus en Samuel, belangrijke gedeelte van het *Common Prayerbook*, werden door hem in het Zulusch vertaald. Dat dit alles niet dan door onvermoeiden arbeid kon worden tot stand gebragt, behoeft geene vermelding. Middelerwijl werd ook het eigenlijke zendingswerk niet verwaarloosd. Inboorlingen vertrouwden aan Colenso de opvoeding hunner kinderen toe. Onder zijne leiding ontvingen zij elementair onderwijs en werden zij tot een of ander ambacht opgeleid. Bij sommigen hunner werden zijne pogingen met den besten uitslag bekroond. De meeste der boven genoemde boeken zijn - te Ekukanyeni - door

een dier leerlingen gedrukt. Zijne brieven aan den Bisschop, gedurende diens verblijf in Engeland geschreven, deels in de Zulu-taal, deels in het Engelsch, getuigen niet alleen van verstandelijke ontwikkeling, maar ook van kinderlijken eerbied jegens den man, aan wien hij haar te danken heeft[1].

Doch wij mogen bij die stille werkzaamheid in Natal niet langer verwijlen. Zij is bij uitnemendheid geschikt om Dr. Colenso te doen kennen in zijne wezenlijke waarde en schijnt bestemd om ook in de toekomst schoone vruchten af te werpen. Doch het is niet die kalme zendingsarbeid, waaraan de Bisschop van Natal zijne tegenwoordige vermaardheid verschuldigd is. Wij moeten hem begeleiden in eene nieuwe phase van zijn leven, op zijne loopbaan als auteur voor een meer uitgebreid publiek.

De rij dier geschriften wordt geopend door een brief aan den Aartsbisschop van Canterbury, over eene praktische vraag, die reeds menigen zendeling heeft bezig gehouden: hoe te handelen met heidenen, die, op het oogenblik van hun overgang tot het Christendom, in polygamie leven?[2] Colenso acht het volstrekt ongeoorloofd, den bekeerling tot het verstooten van al zijne vrouwen op één na te verpligten: de polygamie is een kwaad, evenals de slavernij, en moet met alle eerlijke middelen worden tegengegaan; doch tot die middelen behoort n i e t het verbreken van één of meer wettige verbindtenissen, dat de bekeerde heiden, in het gunstigste geval, slechts door een egoïstisch motief - de verpligting om voor zijne eigene zaligheid te zorgen - zou kunnen regtvaardigen. Het ware welligt niet onbelangrijk, Colenso's pleidooi voor deze zijne stelling meer in bijzonderheden na te gaan. Hoe conservatief ook in de opvatting van het probleem en in de keuze zijner bewijzen, toch openbaart hij reeds hier dezelfde eigenschappen, die hem in zijne latere geschriften kenmerken: edele vrijmoedigheid, praktischen zin, strenge regtvaardigheid, naauwkeurigheid. Plaats zulk een man tegenover de bezwaren, aan de traditioneele opvatting van den Bijbel verknocht: het kan niet missen of hij zal ze zien en - het zich zelven en anderen

1 Nadere bijzonderheden zijn te vinden in *Remarks upon the recent proceedings and charge of Robert Lord Bishop of Capetown and Metropolitan - by J.W. Colenso, D.D. Bishop of Natal* (London, 1864), p. 42-57, 86-94.

2 *A Letter - upon the question of the proper treatment of cases of polygamy - from J.W.C.* (2de Edition, Cambr. and London, 1862).

niet ontveinzen dat hij ze ziet. Doch indachtig aan het eigenlijke doel onzer tegenwoordige beschouwing, willen wij den ‘Brief’ laten rusten. Hoezeer indruischend tegen de ook in Engeland gangbare denkbeelden, heeft hij de regtzinnigheid van den auteur niet in verdenking gebragt en in den lateren strijd tegen hem geene rol gespeeld.

Bedenkelijker scheen al aanstonds aan velen zijne ‘verklaring van den Brief aan de Romeinen, uit het oogpunt der zending,’ die in 1861 in Natal en gelijktijdig ook in Engeland het licht zag[1]. Het oordeel over dit boek zal zeer verschillend uitvallen, al naar gelang van het oogpunt, waaruit men het beschouwt. Het is een commentaar - van een zendeling voor zendelingen, het is zoo, doch dit neemt niet weg, dat het de gedachten van Paulus wil voordragen en ontwikkelen, zoodat wij allereerst te vragen hebben, hoe de schrijver daarin is geslaagd? Letten wij, gelijk natuurlijk is, niet op hetgeen hij met andere uitleggers gemeen heeft, maar op de hem eigene verklaringen, dan kan ons oordeel niet gunstig luiden. De hier voorgedragen regtvaardigingsleer schijnt alles behalve Paulinisch. Ook in andere, minder essentiëele punten is de bedoeling van den Apostel niet zuiver weêrgegeven. Doch deze afdwalingen van den exegeet zijn even zoo vele getuigenissen ten gunste van den mensch en den Christen. Wat hij zelf ergens schrijft over zijne studie van de geschiedverhalen in de boeken van Mozes, dat is ook op zijne opvatting van den Brief aan de Romeinen toepasselijk: hij heeft dien gelezen met het oog op de werkelijkheid, allereerst op de werkelijke heidenwereld, waarmede hij in aanraking was; hij heeft - om het kort uit te drukken - de stellingen van den Apostel *gerealiseerd;* maar, omgekeerd, heeft nu de realiteit, zooals zij zich aan hem voordeed, op zijne opvatting van Paulus' woorden teruggewerkt, omdat de gedachte niet bij hem opkwam of althans post vatte, dat de werkelijkheid zich in den geest des Apostels anders kon hebben afgespiegeld dan in zijn geest. Omdat hij zelf in de heidenen die verschijnselen opmerkte, die

1 *St. Pauls Epistle to the Romans, newly translated and explained from a missionary point of view. By J.W.C.* etc. (Printed at Ekukanyeni, Natal, 1861). De Engelsche uitgave (Cambr. and London, 1861) bevat ook nog eene leerrede over het avondmaal, vroeger in Natal uitgesproken en gedrukt, waarover verschil was ontstaan tusschen den auteur en den Deken van Pietermaritsburg.

door Paulus tot den invloed van het leven, het sterven en de opstanding van Gods Zoon worden teruggebragt, kwam hij er onwillekeurig toe om aan den Apostel de meening toe te schrijven, dat die invloed ook door hen kon worden ondervonden, die van de geschiedenis van Jezus nog niet wisten. Omdat hij voor zich geene vrijheid vond om zijne Kaffers, al boden zij wederstand aan de pogingen tot hunne bekeering, ten vure te doemen, overtuigde hij zich ligtelijk, dat ook Paulus hun de eeuwige zaligheid niet had ontzegd. Over de juistheid dezer gevolgtrekkingen kan men met hem twisten. Doch om ze te ontgaan had hij òf zich ten volle van het Apostolisch gezag moeten vrijmaken, òf meer dogmaticus en minder m e n s c h moeten zijn.

Het is niet met zekerheid te zeggen, of de commentaar op den Brief aan de Romeinen, wanneer hij alléén was blijven staan, tot eene formeele aanklagt van den schrijver aanleiding zou hebben gegeven. Doch al spoedig na de uitgave verbreidde zich in de Kaapkolonie het gerucht, dat de Bisschop van Natal zich bezig hield met een werk over den Pentateuch, waarvan men zonderlinge dingen wist te verhalen. Eene eerste schets van dat werk, in 1862 voor de vrienden van den auteur gedrukt, kwam ook aan anderen in handen en bewees duidelijk, dat die geruchten niet ongegrond waren. In de lente van dat jaar keerde Colenso met zijne familie naar Engeland terug. Die uitstap behoefde eigenlijk geene regtvaardiging: na zeven jaren van ingespannen en onverpoosden arbeid had hij aanspraak op een tijdelijk verlof; daarenboven vorderde het belang der missie zijne tegenwoordigheid in het moederland. Doch dit nam niet weg dat men, en teregt, die reis ook met het boek over den Pentateuch in verband bragt. Terstond na zijne aankomst in Londen werd Colenso, zoo door den Bisschop van Kaapstad (Dr. Gray), die zich tijdelijk in Engeland ophield, als door dien van Oxford en anderen uitgenoodigd, om met hen over de ‘Verklaring van den Brief aan de Romeinen’ te confereeren en - voor alle overhaaste stappen zich te wachten. Hij betoonde zich bereid om ieder hunner in het bijzonder te ontmoeten, maar bedankte voor de eer eener zamenkomst met een grooter aantal zijner ambtgenooten, die hem toeschenen de rol van regters op zich te willen nemen. En wat de gevreesde overhaasting betreft, hij was zich bewust daaraan onschuldig te zijn, toen hij, in het najaar van

1862, het eerste deel van zijn ‘Kritisch Onderzoek over de boeken van Mozes en het boek Josua’ in het licht zond[1].

De geschiedenis van het ontstaan van dit werk zal steeds merkwaardig blijven. Het onderwerp, waarmede het zich bezig houdt, is sedert meer dan eene eeuw aan de orde en heeft eene zeer uitgebreide literatuur in het leven geroepen, waartoe onze Duitsche naburen de meeste en de kostbaarste bijdragen hebben geleverd. Het is niet meer dan natuurlijk, dat men zich afvraagt, welke plaats Colenso's boek in die reeks van geschriften inneemt? of het is op de hoogte van dezen tijd? welke wetenschappelijke waarde daaraan moet worden toegekend? Wij zullen die vragen dan ook niet ontwijken. Doch het schijnt mij eene ergerlijke afgoderij met ‘Wissenschaft’ en ‘Wissenschaftlichkeit’ wanneer men - gelijk in Duitschland is geschied - ten aanzien van Colenso's boek niets anders heeft op te merken dan: ‘niet veel nieuws!’ of: ‘lang niet op de hoogte!’ of ook: ‘zeer ten achteren bij Ewald!’ Want, geheel afgezien van de onjuistheid dezer oordeelvellingen, wie zich daartoe bepaalt, toont niet te beseffen, dat dit boek in geheel bijzonderen zin e e n e d a a d verdient te heeten en dat z i j althans, wier vooroordeelen hier niet worden gekwetst, geroepen zijn om het als zoodanig te waarderen. Voor minachting van ‘de wetenschap’ en van hare regten willen wij ons wachten. Maar buitendien bestaan er vele dingen, die hunne waarde hebben, als daar zijn: liefde tot de waarheid, opregtheid, cordaatheid. Wanneer zij zich op onzen weg voordoen, dan willen wij de oogen niet sluiten. Doen wij dat liever, wanneer wij vreezen moeten het tegendeel van dat alles te zullen opmerken!

Toen Colenso in Engeland theologie studeerde, waren tegen den Mozaïschen oorsprong en de geloofwaardigheid van den Pentateuch reeds sedert lang gewigtige bedenkingen ingebragt. Doch zij kwamen niet ter kennisse van de aanstaande Evan-

1 *The Pentateuch and book of Joshua critically examined by J.W.C.* etc. (London, Longman, Green, Longman, Roberts and Green). De voorrede is gedagteekend 4 Oct. 1862. Tot motto's dienen 2 Cor. XIII:8 en het volgende citaat uit *the Quarterly Review* (Oct. 1861, p. 369): ‘Not to exceed and not to fall short of facts; not to add and not to take away; to state the truth, the whole truth and nothing but the truth - are the grand, the vital maximes of Inductive Science, of English Law, and, let us add, of Christian Faith.’

gelie-dienaren, of, indien men er van gewaagde, dan was het met de verzekering, dat zij uit onreine bronnen voortgevloeid en daarenboven reeds dikwerf wederlegd waren. Wèl viel die wederlegging den studenten niet mede, wanneer zij haar van naderbij beschouwden, doch zij waren geneigd om daarin een bewijs te zien voor de zwakheid van de apologeten en niet van de zaak, die door hen werd bepleit. Hoogstens, zoo meende men, moesten aan ‘de negatieve kritiek’ enkele onbeduidende concessiën worden gedaan. Op dat standpunt stond Colenso; toen, voor het eerst na vele jaren, zijn ambt hem verpligtte tot opzettelijke studie van de Mozaïsche boeken. Hij vertaalde Genesis in de Zulu-taal en bediende zich daarbij van de hulp van een der inboorlingen, ‘een eenvoudig, maar intelligent man, die aan de leerzaamheid van het kind het overleg en het nadenken van den volwassene paarde.’ Zij waren gevorderd tot Gen. VI-VIII, het verhaal van den zondvloed. De bedenkingen, waartoe het aanleiding geeft, stonden Colenso levendiger dan ooit te voren voor den geest. Daar ziet zijn medehelper op en vraagt hem: ‘Is dit alles waar? Gelooft gij inderdaad, dat al deze dingen zoo zijn gebeurd? dat al de dieren, en vogelen, en insecten van de aarde, groot en klein, uit warme en uit koude landen, paarsgewijze naderden en met Noach in de ark gingen? En bragt Noach voor die allen voedsel bijeen, ook voor de roofdieren en roofvogels?’ - Bij eene andere gelegenheid moest Exod. XXI:20, 21 in het Zulusch worden overgezet: ‘Slaat iemand zijn slaaf of zijne slavin met een stok, zoodat deze sterft onder zijne hand, hij is strafschuldig; wanneer nogtans die slaaf of slavin één of twee dagen blijft leven, dan zal hij (de meester) niet worden gestraft, want h e t i s z i j n g e l d (zijn eigendom)’. En wederom vraagt de Kaffer, aan wiens oordeel Colenso zijne vertaling onderwierp - hij was tot het Christendom bekeerd - of dat woorden zijn van dien regtvaardigen en barmhartigen God, dien men hem geleerd heeft te aanbidden? Kan Hij, de goedertieren Vader van alle menschen, over een slaaf spreken als ‘het geld’ zijns meesters en de mishandeling van een ongelukkige ongestraft laten, omdat het slagtoffer haar eenige uren heeft overleefd?

Nu bestaan er tegen zoodanige vragen en twijfelingen, hetzij ze oprijzen in onzen eigen geest of door anderen worden opgeworpen - hier geschiedde het één zoowel als het ander -

allerlei huismiddelen. Ik zal ze niet opsommen: de lezer kent ze zoo goed als ik. Colenso heeft ze n i e t aangewend. Nadat eenmaal zijne oogen waren geopend - óók onder den invloed van zoodanige ervaringen als ik daar schetste - heeft hij tot zich zelven gezegd: ik moet ten aanzien van dit alles zekerheid hebben. Dienovereenkomstig heeft hij gehandeld. De Pentateuch wordt het voorwerp zijner aanhoudende studie. Hij ontbiedt de noodige hulpmiddelen, bij voorkeur de geschriften van hen, die eene bevredigende oplossing der bezwaren beloofden. Naarmate hij dieper in de zaken doordringt, wordt het hem duidelijker, dat zijn onderzoek tot zeer negatieve resultaten leiden zal. Hij ontveinst zich de moeilijkheden niet, waarin hij zich wikkelt. Verschillende vragen komen bij hem op: kan en mag hij Bisschop van de Engelsche Kerk blijven? Wie verpligt hem de uitkomst van zijne studiën openbaar te maken? Is het misschien ook in het belang der Kerk dat hij zwijgt? Doch al deze - moet ik zeggen: overleggingen of verzoekingen? - komt hij te boven. In den pijnlijken strijd behoudt ten slotte de gedachte de overhand, dat hij den schijn niet mag aannemen van nog dezelfde te zijn als toen hij zijn ambt aanvaardde. De Engelsche Kerk moet worden in staat gesteld om te oordeelen, of zij óók den tegenwoordigen Colenso haar vertrouwen kan schenken. En, indien zijne ontdekkingen waarheid zijn, dan heeft zij immers regt om ze te vernemen en is zij verpligt om te doen en te dragen wat daaruit voortvloeit?

Men begrijpt thans, waarom ik de uitgave van het boek over den Pentateuch e e n e d a a d noemde. Maar nu de inhoud van dat boek: moet hier de vlag de lading dekken, of heeft deze ook innerlijke waarde? De methode van Colenso's onderzoek in Part I van zijn werk is zeer eenvoudig. Wie den Pentateuch geschreven heeft, laat hij voorloopig onbeslist. De mogelijkheid van het wonder wordt ondersteld. Hij bepaalt zich tot de verhalen over den uittogt der Israëlieten uit Egypte en hun verblijf in de woestijn. Ten aanzien van iedere bijzonderheid, in die verhalen voorkomende, wordt gevraagd, of zij - zooals zij wordt medegedeeld - kan hebben plaats gehad? Elke, ook de meest wonderbare gebeurtenis is aan zekere voorwaarden gebonden, b.v. aan tijd en plaats, aan getal en maat. Worden in eene geheele reeks van verhalen deze voorwaarden niet in acht genomen, of liever: als niet bestaande aangemerkt, dan besluiten wij, dat die verhalen onhistorisch zijn. Welnu, dat

geschiedt werkelijk in den Pentateuch. Volgens Gen. XLVI:12 waren Hezron en Hamul, kleinzonen van Juda uit Pherez, in Kanaän geboren, vóórdat hun grootvader, met Jakob en zijne overige zonen, naar Egypte verhuisde; volgens andere berigten van hetzelfde boek[1] was Juda toen 42 jaren oud, waaruit, in verband met Gen. XXXVIII, met noodwendigheid voortvloeit, dat Pherez op hoogstens vierjarigen leeftijd twee zonen had! - In Exod. XXII:27-30 wordt de vrees uitgedrukt, dat de Israëlieten, in Kanaän gevestigd, wegens hun te klein aantal aanvankelijk overlast zullen hebben van het wild gedierte; doch indien zij (Exod. XII:37 enz. enz.) meer dan twee millioen sterk waren, dan zou Kanaän, na geheele uitroeijing der vroegere bewoners, even digt bevolkt worden als de Engelsche graafschappen Norfolk, Suffolk en Essex, en, naar evenredigheid, 20 maal meer inwoners hebben dan Natal, waar men zeer zelden wilde dieren ziet en niet den minsten last er van heeft. - Hebben de Israëlieten in de woestijn het pascha gevierd (Num. IX:1 verv.), d.i. jaarlijks ongeveer 150,000 éénjarige mannelijke lammeren alleen voor dat doel geslagt, dan moeten zij in het geheel meer dan 2,000,000 schapen hebben medegevoerd; vrage: hoe hielden zij die gedurende de woestijnreis in het leven? hoe konden de Israëlieten, tot het weiden van die kudden over eene verbazende uitgestrektheid lands verstrooid, allen op één dag kennis erlangen van de voorschriften omtrent het eerste pascha (Exod. XII:21-28), van welker nakoming voor ieder van hen leven en dood afhingen? - Dergelijke bezwaren wijst Colenso in menigte aan: uit vele voorbeelden gaf ik slechts enkele, zelfs niet de sterkste. Waren zoodanige moeilijkheden reeds vroeger opgemerkt en, zooals het heet, weggeruimd, hij verzuimt niet de daartoe aangewende pogingen aan zijne lezers voor te leggen en hun, met klem van redenen, aan te wijzen, waarom hij voor zich ze niet kan aannemen.

Welke waarde hebben nu deze onderzoekingen? De auteur zelf geeft ze niet uit voor eene oplossing van al de problemen, die ten aanzien van den Pentateuch oprijzen. Zij zijn hem veeleer de basis, waarop hij in de volgende deelen van zijn onderzoek voortbouwt. Daartoe zijn ze dan ook bij uitnemendheid geschikt. Het eerste vereischte van elken grondslag is

1 Gen. XXIX:35; XXX:24-26; XXXI:41; XLI:46.

stevigheid. Welnu, de opmerkingen van Colenso zijn onwederlegbaar. Men heeft er om gelagchen of er zich van afgemaakt, maar ze niet ernstig weêrsproken, of, indien ook al, dan toch niet omvergeworpen. Doch hiermede is niet genoeg gezegd. Men heeft beweerd, dat zulk een betoog, voor Engeland welligt niet overbodig, op het vasteland gerustelijk ongelezen kan blijven: daar heeft men de bedenkingen van Colenso reeds lang achter zich en is men in de kritiek van den Pentateuch hem ver vooruit. Ongetwijfeld: men is verder gevorderd en bezig met den opbouw, terwijl hij - althans in Part I van zijn boek - niets anders doet dan afbreken. Maar is het niet even waar, dat men tot dien opbouw materialen bezigt, die door Colenso op zeer deugdelijke gronden worden afgekeurd? Wat mij zelven aangaat, ik erken gaarne door hem opmerkzaam te zijn gemaakt op bezwaren, die ik vroeger niet of niet genoeg had geteld. En wat betreft de in Duitschland heerschende beschouwing - wanneer het zich laat aantoonen, dat Ewald, Bunsen, Bleek en Knobel, één voor één, door den Engelschen Bisschop in de noodzakelijkheid worden gebragt om hunne theoriën te herzien, dan heeft men waarlijk geene reden om zijne methode verouderd en zijne bedenkingen afgesleten te noemen.

Doch, hoezeer bereid en geneigd om dit alles meer in bijzonderheden uit te werken, ik mag niet vergeten, dat voor het oogenblik niet de kritiek van den Pentateuch, maar de kerkelijke beweging in Engeland aan de orde is: om die reden onthoud ik mij ook van eene uitvoerige beschouwing der volgende deelen van Colenso's werk. Daarover slechts dit weinige. Zij zagen het licht, het 2de en het 3de in 1863, het 4de in den aanvang van 1864[1]. In die deelen bewandelt de auteur, veel meer dan in het 1ste, gebaande wegen. Zoo houdt hij zich in het 2de bezig met de zamenstelling van den Pentateuch uit onderscheidene oorkonden, inzonderheid met het afwisselend gebruik van de verschillende godsnamen, Elohîm (‘God’) en Jahveh (‘de Heere’). Het 3de is gewijd aan eene zeer naauwkeurige en volledige analyse van Deuteronomium, waarvan de uitkomst deze is, dat dit boek onder de regering van Josia,

1 Dagteekening der Voorrede van Part II, 24 Jan. 1863; van Part III, 3 Junij 1863; van Part IV, 9 Dec. 1863. Het zal straks blijken, waarom het van belang is deze *data* te kennen.

waarschijnlijk door den profeet Jeremia, is geschreven - eene uitkomst, die van de thans - onder de kritische uitleggers - meest gangbare beschouwing slechts weinig verschilt. Het 4de, eindelijk, loopt over Gen. I:1-XI: **26**: eerst worden de tweeërlei (elohistische en jahvistische) bestanddeelen van die hoofdstukken van elkander afgezonderd en onderling vergeleken; daarna wordt hun inhoud getoetst aan de onbetwistbare resultaten van het geologisch en historisch onderzoek der laatste jaren.

Ééne aanmerking dringt zich reeds na deze vlugtige inhoudsopgave aan ons op. Zij betreft den gang van het onderzoek. De auteur heeft blijkbaar geen vast plan. Onwillekeurig vraagt men zich af: wat zal het einde van deze dingen zijn? Het 5de deel, dat binnen kort verschijnt, zal ongetwijfeld wederom zeer belangrijke punten ter sprake brengen, maar, indien het eenigermate beantwoordt aan de vorige, nog door een 6de en.... worden achtervolgd. Voorzeker, de Pentateuch - ook zonder het boek Josua, waarover tot nog toe nagenoeg niet werd gehandeld - is een allergewigtigst deel van het O. Testament en vordert uitvoeriger behandeling dan eenig ander gedeelte van gelijken omvang. Maar toch, er zijn zekere grenzen. Daarbij komt, dat het betoog niet alleen lang, maar ook omslagtig is. De citaten *à décharge*, door uitvoerige wederlegging gevolgd, en die *à charge* zijn menigvuldig en breed. Geen enkele toets wordt overgeslagen. - Ondertusschen, dit alles laat zich verklaren, misschien zelfs regtvaardigen. Het zal ons straks blijken dat Colenso, juist niet voor zijn genoegen, in Engeland wordt opgehouden en daar blootstaat aan eene polemiek, die wij met een zacht woord heftig kunnen noemen. Hij heeft de verstandige partij gekozen van zijne tegenstanders - niet met gelijke munt te betalen, maar - in hunne eigene positie te bestoken. De achtereenvolgende deelen van 'The Pentateuch critically examined', producten van een gedwongen ambteloos leven, zijn even zoo vele bommen, in het vijandelijk kamp geworpen. 'As they *will* keep me longer in England' - zoo schreef Colenso mij na de jongste *manoeuvre* zijner tegenpartij[1] - 'I shall be able to fire another barrel of my revolver'. Neen, wij miskennen de beteekenis niet van zijn kritischen arbeid, wanneer wij dien onder het opschrift

1 Zie beneden, blz. 215.

‘De kerkelijke beweging in Engeland’ ter sprake brengen. De strijd beweegt zich, het is zoo, om den Pentateuch. Doch in waarheid geldt hij de geheele orthodoxe bijbelbeschouwing met al wat daarvan afhangt - en hoe veel hangt daarvan af! Colenso, van hare onhoudbaarheid ten volle overtuigd, heeft zich voorgenomen die overtuiging te doen zegevieren, maar beperkt zich, met wijs beleid, tot één gedeelte van den Bijbel en slaat nu, met echt-Engelsche volharding altijd op datzelfde aanbeeld, totdat het doel zal zijn bereikt. Het is eene soort van *anti-cornlaw-league* op kerkelijk gebied, óók in dien zin dat het niet te doen is om de zegepraal van deze of gene theorie over den Pentateuch, maar van het beginsel van *free trade*, d.i. van vrije discussie en kritiek. Uit dit oogpunt bezien, zijn de vier deelen van Colenso's boek, inzonderheid het 1ste en het 4de, meesterstukken. Populair geschreven, zoodat een ontwikkelde leek den gang van het betoog gemakkelijk volgen kan, kalm en waardig, gaan zij regt op hun doel af; ook de schijnbare digressies - b.v. die over het boek Henoch in Part IV - bewegen zich in dezelfde rigting. Over de slotsommen van het onderzoek behoeft de lezer niet in onzekerheid te verkeeren: de schrijver gaat hem voor in het opmaken daarvan. Voeg hierbij, dat Colenso onwillekeurig telkens den echt-godsdienstigen geest openbaart, waarin hij arbeidt, en alzoo feitelijk toont dat ware vroomheid en onafhankelijke kritiek elkander niet uitsluiten - en gij kunt u eene voorstelling vormen van den aanval, waaraan de kerkelijke regtzinnigheid in Engeland blootstaat, misschien zelfs den vermoedelijken uitslag van den strijd profeteeren.

IV.

Welken indruk heeft Dr. Colenso's optreden in Engeland gemaakt? Zijne boeken - nu ook in eene goedkoope *People's edition* verkrijgbaar gesteld - vonden reeds in hunne oorspronkelijke gedaante grooten aftrek. Van Part I werden, zoo ik mij wel herinner, 12,000 exemplaren verkocht. Ondertusschen kan hieruit niets meer worden afgeleid, dan dat de algemeene belangstelling, of juister nog: verbazing, door zoodanige beweringen, thans voor het eerst uit de pen van een

Bisschop der Engelsche Kerk gevloeid, in hooge mate werd gaande gemaakt. Misschien volgt er ook nog uit, dat het publiek den Bisschop verstond. Doch de minder dubbelzinnige kenteekenen van den indruk, door hem teweeggebragt, bleven niet uit. Over het algemeen openbaarde zich onder de geestelijkheid groote weêrzin tegen zijne stellingen, en zag men te vergeefs uit naar de blijken van hare sympathie - hoewel het voor Colenso zelven niet verborgen bleef, dat die sympathie bij velen bestond. De kerkelijke tijdschriften waren nagenoeg eenstemmig in hunne afkeuring. Doch vooral waren het de Bisschoppen, die den afvalligen ambtgenoot hunnen toorn lieten ondervinden.

Na de uitgave van Part II ontving Colenso een' brief van de overgroote meerderheid der Aartsbisschoppen en Bisschoppen van de Engelsche Kerk, waarin zij hem dringend verzochten zijn ambt neder te leggen, dat hij, naar hunne overtuiging, als eerlijk man niet langer kon waarnemen. Colenso weigerde. Wij verwonderen ons evenmin over dat verzoek, als over dit afwijzend bescheid. Even natuurlijk als het is, dat Colenso's bezwaren a a n a n d e r e n toeschijnen een beletsel op te leveren tegen de waarneming van de verpligtingen, den Bisschop der Engelsche Kerk opgelegd, even natuurlijk is het, dat h i j z e l f er anders over oordeelt. Hij is zich bewust, in geen enkel opzigt nu minder dan te voren geschikt te zijn voor zijn ambt; ja er bestaan, onder de leden der Kerk, wezenlijke behoeften, waarin hij eerst nu ten volle kan voorzien. Is er eenige disharmonie tusschen de kerkelijke formulieren en zijne persoonlijke overtuiging, hij kan niet inzien dat die strijd door zijn terugtreden moet worden weggenomen. Kan niet de Kerk zelve hare eischen wijzigen, de banden harer dienaren losmaken? Zij staat op den bodem van het Protestantisme en is dus aan haar verleden niet vastgeklonken. Is het niet in het belang der Kerk, dat zij zich hervormt? Verklaart zij, door hare wettige organen, tot zulk eene hervorming niet te willen overgaan, dán zal hij terugtreden, maar vóór dien tijd niet. De Bisschoppen zijn ongetwijfeld in de Kerk hooggeplaatst, maar maken te zamen de Kerk niet uit. Ook de leeken behooren er toe. Bij de natie, d.i. bij het Parlement, berust de wetgevende magt ook in kerkelijke aangelegenheden[1].

1 Daarvan levert de verandering van de verbindtenis-formule voor de geestelijkheid der staatskerk, die 28 Junij l.l. in het Parlement haar beslag erlangde, een nieuw bewijs. Overigens heb ik gemeend deze verandering, die eerst na de voltooijing van mijn opstel door de dagbladen tot mijne kennis kwam, hier alleen *pro memoria* te moeten vermelden. Zooveel is zeker, dat zij de vrijheid van den geestelijke niet beperkt, maar uitbreidt.

Intusschen gaf Colenso's weigerend antwoord het signaal tot eene reeks van demonstratiën tegen hem. De één na den ander vaardigden de Bisschoppen ‘letters of inhibition’ uit, dat wil zeggen: zij verboden hem in hunne diocesen zijne geestelijke functiën uit te oefenen. De Bisschop van Oxford ging voor; de overigen volgden. In sommige van die ‘letters’ ging het ruw toe. Colenso mogt tevreden zijn, wanneer men hem als een arm afgedwaald schaap behandelde; gewoonlijk bleef zijn karakter niet onaangetast en werd hij niet alleen als een onwetende, maar ook als een vermetel ketter tentoongesteld. Deze vorm van kerkelijke regtspleging, die zich onge twijfeld door beknoptheid en eenvoud onderscheidt, heeft daarenboven nog de verdienste van geheel nieuw te zijn. Ongetwijfeld hebben al die veroordeelingen bij een deel der geloovigen haar doel niet gemist. Doch de meerderheid scheen zich overtuigd te houden, dat ééne flinke wederlegging meer zou hebben afgedaan dan al deze vonnissen te zamen. Ook in Engeland meent men de dagen van het *régime paternel* achter zich te hebben.

In het voorjaar van 1863 kwam ‘the Convocation’ van de Provincie Canterbury[1] bijeen. In het lagerhuis stelde Archdeacon Denison (van Oxford) de benoeming voor van eene Commissie tot onderzoek der beide deelen van Colenso's werk. Hij voor zich scheen hare voorlichting niet meer te behoeven. Immers in dezelfde rede, waarin hij verklaarde ‘zelfs den schijn van hartstogtelijkheid te willen mijden’, noemde hij Colenso een ‘heiligschenner’, beschuldigde hij hem ‘den Bijbel, door verkeerde voorstelling van zijnen inhoud, te mishandelen, bladen daaruit te scheuren, dien te verminken en wat er overbleef te ontheiligen’, ja sprak hij zelfs het *anathema* uit over allen, die met zulke stellingen instemden. Dit verhinderde evenwel niet, dat hij tot voorzitter der Commissie werd benoemd. Haar rapport treedt niet in wederlegging van Colenso's betoog, maar wijst aan, dat ‘drie zijner stellingen, de hoofdgedachten van zijn boek, dwalingen zijn van de ergste en gevaarlijkste

1 Verg. boven, blz. 27.

soort, doodelijk voor het geloof in den Bijbel, als het Woord van God'. Hij heeft namelijk beweerd: 1°. dat de Bijbel niet het Woord van God is; 2°. dat niet Mozes, maar Samuel en schrijvers van nog later tijd den Pentateuch hebben opgesteld; 3°. dat het geschiedverhaal in den Pentateuch, althans in sommige hoofdpunten, niet als historisch waar kan worden aangemerkt. Daarbij komt dan nog 4°. de bewering, dat Jezus als mensch geene kennis heeft gedragen van de wijze, waarop de Pentateuch was ontstaan - waarin de Commissie meent op te merken 'twijfel omtrent de goddelijke wetenschap van onzen gezegenden Heer, waarvan de Heilige Geest in de Schrift getuigenis aflegt'. Het geheele rapport is een hoogst onbeduidend stuk. Colenso kon er met regt tegen inbrengen, dat het hem betrekkelijk onverschillig is, of zijne stellingen al dan niet voor orthodox kunnen doorgaan, indien ze slechts waarheid behelzen. 'Zijn ze waar, dan ook orthodox in den besten, den alleen waren zin van dat woord, in den eenigen zin, die met den geest onzer Nationale Kerk overeenstemt, welke immers niet op gezag, maar op de waarheid is gebouwd'[1]. Met niet minder regt kon de Bisschop van St. Davids (Thirlwall) verklaren, dat de heterodoxie van Colenso door de Commissie niet bewezen was, daar zij zich gewoonlijk op bijbelteksten had beroepen en niet op de formulieren, of, als zij naar deze laatste verwees, ze onjuist had opgevat. Inzonderheid is hare veroordeeling van Colenso's beweren over de beperkte wetenschap van Jezus geheel en al mis en op hare beurt van zeer verdachte regtzinnigheid. Doch in de 'Convocation' hebben deze bedenkingen niet gewogen. Het rapport beantwoordde aan de behoeften van het oogenblik en ging in het hoogerhuis van het genoemde ligchaam met 19 tegen 2 stemmen - die der Bisschoppen van Londen en van St. Davids - door.

Werd of was misschien de taak der wederlegging van Colenso's boek, waaraan de vertegenwoordigers der Kerk zich onttrokken, op uitnemende wijze door anderen waargenomen? Aan tegenschriften ontbrak het zeker niet. Doch reeds hun groot aantal boezemt wantrouwen in. Wanneer de geloofwaardigheid en de Mozaïsche oorsprong van den Pentateuch door één der schrijvers op afdoende wijze waren gehandhaafd, dan hadden de overigen kunnen zwijgen. Doch geene van die we-

1 Part III, Preface p. XLIV.

derleggingen maakte de andere overbodig, en alle te zamen overtuigden zij alleen hen, die overtuigd wilden worden. Daarbij deed zich een ander, veelbeteekenend verschijnsel voor. Colenso beweert, dat de studie van het O. Testament in den jongsten tijd in de Engelsche Kerk is verwaarloosd of althans door groote eenzijdigheid gekenmerkt was. Op meer dan ééne wijze werd die bewering door de feiten gestaafd. Het is al aanstonds opmerkelijk, dat een der beste, indien niet het beste der tegenschriften afkomstig was - niet van een der ‘Bishops, Doctors and Divines’, maar - van ‘A Layman of the Church of England’, zooals hij zich noemde, een jong Apotheker in Londen, die tamelijk onvoorbereid zijne taak had aanvaard. Doch veel merkwaardiger was het feit, dat deze zelfde ‘Layman’, in het tweede stuk van zijn werk, ten aanzien van de zamenstelling en den ouderdom van de Mozaïsche boeken, de gewigtigste concessiën deed, waaraan hij bij de aanvaarding zijner taak zelfs in de verte niet had gedacht, om de eenvoudige reden dat hij toen nog in den staat der onschuld verkeerde. Het verschil tusschen hem en Colenso is nu niet meer dan gradueel. Ik heb voor mij liggen een brief van James Brierly, Predikant te Mossley, aan den Aartsbisschop van York, aan wien de ‘Layman’ ‘by permission’ zijn tweede stuk had opgedragen. In allen eenvoud verklaart hij, door Colenso's betoog overtuigd te zijn en de wederleggingen onvoldoende te hebben bevonden. Maar meer nog dan door die resultaten van zijn eigen onderzoek is hij bekommerd door het boek van den ‘Layman’, onder het gezag van den naam des Aartsbisschops in het licht gegeven. Is dan de geheele strijd ten slotte een questie van minder of meer? Waarlijk, dat zou men uit het onthaal, dat aanvankelijk aan Colenso's boek ten deel viel, niet hebben opgemaakt!

Het zou niet moeilijk vallen meer voorbeelden bij te brengen, waaruit zonneklaar blijkt, dat de orthodoxie, nu eerst in de noodzakelijkheid gebragt om het tegengif toe te dienen, zelve het vergif in zich opneemt. Doch liever wijs ik op een ander verschijnsel van nog meer beteekenis. Op raad van den ‘Speaker’ van het Huis der Gemeenten zijn door de Aartsbisschoppen en Bisschoppen de noodige maatregelen genomen, om een doorloopenden commentaar op het O. en N. Testament te doen vervaardigen, bestemd om den leek ‘het Woord van God te doen verstaan en hem in staat te stellen om de beden-

kingen, op verkeerde voorstelling van den inhoud des Bijbels gegrond, te beantwoorden'. Het doel is, gelijk men bemerkt, zuiver apologetisch en wordt geformuleerd op eene wijze, die de waarschijnlijke uitkomst doet vooruitzien. Met ongeveinsde vreugde heeft Colenso zelf dit plan begroet[1]. Zal de uitvoering beantwoorden aan zijne verwachting? Zal Prof. Harold Browne - thans op den bisschoppelijken zetel van Ely overgegaan - aan wien de Pentateuch is ten deel gevallen, 'fairly' de kritische problemen blootleggen? Moge het blijken, dat hij dit niet alleen w i l , maar ook k a n ! In Duitschland hebben de sophismen van Hengstenberg en de diepzinnigheid (?) van Delitzsch een dam opgeworpen tegen den stroom der kritische bezwaren; op den duur zal het praktisch gezond verstand van den Engelschman de zwakheid van die beschutting inzien, maar zal dat nu reeds geschieden? In elk geval is 'the Speakers Commentary' een bewijs, dat de kracht van den aanval op de orthodoxie binnen hare wallen wordt gevoeld.

Zou het hierbij blijven? Zou men den Bisschop van Natal, na korter of langer vertoef in Engeland, laten terugkeeren naar zijne diocese, om daar zijn werk te hervatten? Aan den goeden wil om hem dat te beletten viel niet te twijfelen. Doch de zaak was netelig. In de Parlements-acte 'for the enforcement of Church discipline' was op Bisschoppen, die zich aan onzedelijkheid schuldig maakten of tot ketterij vervielen, niet gerekend; of liever: in die acte was men stilzwijgend uitgegaan van de onderstelling, dat de uitdrijving van zoodanige Bisschoppen aan de publieke opinie kon worden overgelaten; in Engeland bestaat die hoogste magt niet alleen, maar wordt zij ook als zoodanig erkend en vertrouwd. Doch in de vrij eenstemmige veroordeeling zijner positie door de Bisschoppen openbaarde zich, naar Colenso's opvatting, de publieke opinie niet. Hij weêrstond, gelijk wij zagen, den aandrang om door vrijwillig aftreden aan het conflict een einde te maken. Reeds het 'judgment' van Dr. Lushington, in de zaak van Dr. Williams en Mr. Wilson, moest hem in dat besluit versterken. In geen geval kon hij zijn post verlaten, vóórdat de eindbeslissing van 'The Privy Council' in diezelfde zaak gevallen was; dat zij ten gunste der appellanten zou zijn, werd reeds

1 Part IV, Preface p. XXII sqq.

in het begin van 1863, maar vooral na de pleidooijen, in de maand Junij van hetzelfde jaar, vrij algemeen verwacht; werd die verwachting werkelijkheid, dan waren de motieven om te volharden krachtiger nog dan te voren. - Er moest dus, om Colenso te verwijderen, dwang worden gebezigd. Maar hoe en door wien?

De Bisschop van de Kaapstad, Dr. Gray, bevond zich in het najaar van 1862 in Engeland en had dus ruimschoots gelegenheid, om zich met zijne Engelsche ambtgenooten, inzonderheid met den Primaat, den Aartsbisschop van Canterbury, te beraden. Waartoe dat overleg geleid had, zou weldra blijken. Den 1sten Julij 1863 werd aan Dr. Colenso beteekend eene dagvaarding, den 18^{den} Mei bevorens te Kaapstad opgemaakt. Uit dat stuk bleek, dat drie geestelijken, de Deken van Kaapstad (Douglas) en de 'Archdeacons' van Grahamstown (Merriman) en George (Badnall) bij Dr. Gray, in zijne hoedanigheid van Metropolitaan, eene aanklagt wegens ketterij en dwaalleer tegen Colenso hadden ingediend en dat de 17de November was aangewezen tot het hooren van de klagers en van Colenso's verdediging. Hunne beschuldigingen waren negen in getal; de eerste vier waren ontleend aan den boven besproken Commentaar op den Brief aan de Romeinen en betroffen Colenso's denkbeelden over de voldoening, de regtvaardiging, de sacramenten en de eindeloosheid der hellestraffen; de vier volgende hadden betrekking op Part I en II van zijn onderzoek over den Pentateuch, bepaaldelijk op zijne leer over het onderscheid tusschen Gods Woord en den Bijbel, de inspiratie, de authentie en geloofwaardigheid van sommige bijbelboeken, en de beperkte wetenschap van Jezus; de laatste hield in, dat de aangeklaagde *the Book of Common Prayer* weêrsproken en in minachting gebragt had.

Hoe stond het met de bevoegdheid van Dr. Gray om deze aanklagt in behandeling te nemen? De Koningin, die hem had benoemd, had hem tegelijk den titel van Metropolitaan verleend en de Bisschoppen van Grahamstown, van Natal en van St. Helena aan zijn gezag onderworpen. Doch dit gezag was niet naauwkeurig omschreven: het stond ongeveer gelijk met dat van den Aartsbisschop van Canterbury over de Bisschoppen zijner Provincie. Dr. Gray zelf had zijn gebied nog uitgebreid, door ook in den Oranje-Vrijstaat en in Mozambique de verstrooide leden der Engelsche Kerk onder het bestuur van

door hem gewijde Bisschoppen te vereenigen. Aan zijne geneigdheid om, in voorkomende gevallen, over al die prelaten strenge tucht te oefenen, viel niet te twijfelen. Ook dit stond vast, dat de Bisschop van Natal, gedurende zijn zevenjarig verblijf in die kolonie, meer dan eens de roede van den Metropolitaan gevoeld en zich daaronder gebogen had. Doch daaruit volgde niet, dat hij hem nu ook de bevoegdheid zou toekennen om de vierschaar over hem te spannen. Werkelijk weigerde hij op den bepaalden dag in de Kaapstad te verschijnen en de jurisdictie van Dr. Gray te erkennen.

Op den dag waarop wij, Nederlanders, het feest onzer herstelde onafhankelijkheid vierden, nam de regtshandel in de St. George-kerk te Kaapstad een aanvang; eerst den daarop volgenden Zaturdag (21 November) waren de pleidooijen afgeloopen. Dr. Gray was de eenige regter in de zaak. Wèl had hij de hem onderworpen Bisschoppen opgeroepen om hem ter zijde te staan, en waren die van Grahamstown (Cotterill) en Oranje-Vrijstaat (Twells) werkelijk verschenen, doch zij zouden alleen adviseeren, niet vonnissen. Als agent van Colenso was tegenwoordig Dr. W.J.F. Bleek, zoon van den beroemden Bonnschen Hoogleeraar en bestuurder van de 'Grey Library' in de Kaapstad. Na de lectuur van de punten van beschuldiging stond Dr. Bleek op, om een brief van Colenso te lezen, waarin 1°. tegen de wettigheid der geheele handeling geprotesteerd en 2°. voor het geval, dat de Metropolitaan niettemin volhardde, naar een vroeger schrijven van Colenso (d.d. 7 Aug. 1861) en naar de Voorrede van Part III van 'the Pentateuch critically examined' verwezen werd: daar had hij zijne denkbeelden nader toegelicht en verdedigd. Daarop namen achtereenvolgens de drie aanklagers het woord, om in uitvoerige pleitredenen hunne beschuldigingen te staven. De zoo even genoemde brief van Colenso, waarop hij zich tot zijne verantwoording beroepen had, werd nu voorgelezen en door den Deken van Kaapstad beantwoord. De uitspraak werd, gelijk te verwachten was, uitgesteld. Den 14den December bragten de beide Assessoren, de Bisschoppen van Grahamstown en Oranje-Vrijstaat, hunne adviezen uit: zij bevonden Colenso schuldig op al de tegen hem ingebragte punten van aanklagt. Twee dagen later velde Dr. Gray vonnis. De premissen waren - behoudens ééne kleine afwijking - in overeenstemming met de aanklagt en met de adviezen; door het vonnis zelf werd

Colenso als Bisschop van Natal afgezet en onbevoegd verklaard om in Zuid-Afrika kerkelijke verrigtingen waar te nemen - tenzij hij vóór of op den 4^{den} Maart 1864 zijne dwalingen herriep; was die herroeping den 16^{den} April in Kaapstad niet ontvangen, dan zou het vonnis in Natal worden afgekondigd. Op nieuw verklaarde Dr. Bleek, dat Colenso de geheele handeling voor nietig hield en daartegen in verzet zou komen - waarop de Metropolitaan te kennen gaf, dat hij - zonder daartoe regtens gehouden te zijn - het hooger beroep op den Aartsbisschop van Canterbury toelaten, doch aan eenig ander appèl zich niet storen zou.

Het is mijn voornemen niet, de pleidooijen, de adviezen en het vonnis in bijzonderheden na te gaan. Al gevoelde ik daartoe lust, het zou meer zijn dan ik van mijne lezers mogt vergen[1]. Er is moed noodig, om zich door die eindelooze redeneringen heen te worstelen, dán vooral wanneer de vragen, die daarin worden behandeld, in onze schatting lang zijn afgedaan. Doch hoe breed de klove moge zijn tusschen de steile regtzinnigheid der regters en aanklagers en ons modern bewustzijn, dit verhindert ons gelukkig niet, hun regt te laten wedervaren en hun de eere te geven, die hun toekomt. Zij hebben zich over het algemeen met bekwaamheid, doch vooral met waardigheid van hunne taak gekweten. De geheele regtshandel kenmerkte zich door kalmen ernst en door een zeker streven naar billijkheid, dat te hooger moet worden gewaardeerd, naarmate de geloofsijver sterker was opgewekt. Het is alsof zij, die daar in St. George-kerk spreken, zich bewust zijn, dat hun woord door de geheele Christenheid kan worden gehoord en beoordeeld. Ook dit doet ons weldadig aan, dat aanklagers en regters als om strijd Colenso's karakter en vroegere verdiensten huldigen. Dán alleen wanneer het hun voor den geest komt, dat hij met al zijne haeresiën bisschop der Engelsche Kerk wil blijven - dán alleen wordt de verontwaardiging de matiging te magtig.

Doch na deze billijke hulde aan hetgeen lof verdient, herneemt de kritiek hare regten. Wij behoeven naauwelijks te herhalen, wat wij ten aanzien van Dr. Lushington opmerkten, dat niet de officiëele kerkleer, maar de hedendaagsche orthodoxie de maatstaf is, waarmede de beschuldigde door zijne aan-

1 De belangrijkste punten worden op uitnemende wijze gereleveerd door Th. Bost in *Le Disciple de Jésus-Christ*, 1865, p. 223 svv.

klagers en regters wordt gemeten. Ook dit behoeft ter naauwernood vermelding, dat wij elke gedachte aan o n p a r t i j d i g h e i d eenvoudig moeten ter zijde zetten: de geheele aanklagt was in Engeland beraamd; de beschuldigers bedienen zich vrijelijk van het archief des regters, o.a. van de daarin berustende private brieven van den aangeklaagde; de zienswijze van Dr. Gray was zóó bekend en zóó duidelijk gebleken, dat niemand één enkel oogenblik aan den uitslag van het regtsgeding heeft getwijfeld. Dit alles, hoe gewigtig ook, treedt op den achtergrond voor de ééne gedachte, dat zulk een regtshandel in eene Protestantsche Kerk, in deze 19de eeuw, een c o l o s s a a l a n a c h r o n i s m e is. Ieder oogenblik stuiten wij, bij de lezing van de processtukken, op schreeuwende contrasten, het één al erger dan het andere.

Het is een waar woord, door ik weet niet wien gesproken: ‘eene confessioneele Protestantsche Kerk is het Katholicisme op krukken’. Stel eens, dat een gelijksoortig geval zich in de Roomsche Kerk had voorgedaan: hoe eenvoudig, hoe netjes zou het zijn behandeld! In alle stilte wordt de zaak naauwkeurig onderzocht, de beschuldigde ondervraagd, zijne verdediging gehoord; wil hij herroepen, dit wordt hem zoo gemakkelijk mogelijk gemaakt; blijft hij hardnekkig - daar flikkert de banbliksem van het Vaticaan; de massa der geloovigen schrikt even op, en - het is weêr kalm en rustig als te voren. Daarentegen, welk eene verwarring en onzekerheid, hoe groote disharmonie tusschen middel en doel, wanneer in eene Protestantsche kerk een ketter moet worden teregtgezet! In de zaak van Colenso b.v. eerst een rondtasten, regts en links, om een regter te vinden. Eindelijk doet er zich een op, doch naauwelijks heeft hij zitting genomen, of tegen zijne bevoegdheid wordt geprotesteerd. Men gaat evenwel voort, maar - in het openbaar, zoodat er even vele regters blijken te zijn als toehoorders. De aanklagers hebben nog niet eens uitgesproken, of met den *mail-steamer* gaat de helft hunner pleidooijen de wijde wereld in[1], om gedurende vier weken, vóórdat nog het vonnis is geveld, door ieder die lust heeft, te worden nageplozen. Letten wij op de zaken, die zoo de aanklagers als de regters ter sprake brengen, dan wordt het contrast nog grooter. Het 5de, 6de en 7de punt van aanklagt

1 Zie *The Cape Argus*, English Mail edition, Thursday Nov. 19, 1863.

zijn in behandeling. Hoort, hoe allen als om strijd den Bijbel, het Woord van God, verheffen; zij vinden geene woorden, sterk genoeg om zijne waardij te roemen en den zegen der gemeente, op deze rots gebouwd, te prijzen. Maar hoe? Wat had dan de beschuldigde van zoo even anders gedaan dan een stuk van dien Bijbel te verklaren? In dien Commentaar op den Brief aan de Romeinen, waaraan de eerste vier punten van aanklagt zijn ontleend, heeft hij immers naar zijn beste weten ‘het Woord van God’ toegelicht en op de behoeften van het heden toegepast? Heeft hij daarin gefaald, moesten die feilen hem niet worden vergeven, op grond dat hij daarin verviel, terwijl hij zijne roeping als Protestant, zijne dure verpligting als voorganger eener Protestantsche gemeente trachtte na te komen? - Doch wij luisteren verder. De groote grieve tegen Colenso is blijkbaar deze, dat hij de geloovigen op een dwaalspoor brengt: in naam der waarheid, die hij heeft miskend en verloochend, staan zijne aanklagers tegen hem op, zal straks zijn regter hem vonnissen. Maar had hij niet evenzeer betuigd, dat liefde tot de waarheid hem tot spreken drong? Had hij niet, in haar naam, allen opgeroepen om hem teregt te wijzen? Aan dien pligt zullen dan zeker zijne aanklagers en regters zich niet onttrekken. Ja toch! Deken Douglas is aan het woord: ‘Het is er verre van af, dat ik mij verpligt zou achten om, bij deze gelegenheid en voor dit hof, de kritiek van den Bisschop te beantwoorden of zijne redeneringen te weêrleggen. Ieder ding heeft zijn tijd en zijne plaats, maar dit is noch de tijd, noch de plaats voor een literarisch dispuut, dat niet zoo spoedig zou zijn geëindigd. - - - - Het is mijn voornemen niet, kritische vragen te bespreken. Ik ben niet van plan te onderzoeken, of het geloof der Kerk waar is of onwaar. Dat geloof is voor mij wet en regt. Daar is eene algemeene wet, gegrift in het hart en in het gemoed der geheele Christenheid. Daar is een regel, die, in zijne beginselen uit de Heilige Schrift afgeleid, geschreven is in de belijdenissen, bepalingen en symbolen der Kerk. De vraag, door mij te behandelen, is deze e n d e z e - a l l é é n : heeft de Bisschop van Natal verkondigd wat met deze vastgestelde leer in strijd is? heeft hij dit algemeene geloof bewaard of daartegen gezondigd?’

De zaak is duidelijk. Groote beginselen worden in groote woorden beleden, maar zoodra iemand ze aanneemt en ernstig

toepast, wijst men hem de deur en weigert zelfs met hem in discussie te treden. Doch terwijl men zoo handelt, komt, somwijlen zelfs in kleinigheden, de halfheid van zulk eene wijze van doen telkens aan het licht. Wat dunkt u van dit *intermezzo* in het plegtig regtsgeding? Deken Douglas heeft juist zijn pleidooi aangevangen. Daar wordt hij in de rede gevallen door een zijner medeaanklagers, Archdeacon Merriman van Grahamstown. Hij is zoo vrij eene vraag te doen: 'Wie is Dr. Bleek, die daar als vertegenwoordiger van den Bisschop van Natal heeft plaats genomen? behoort hij tot de Kerk van Engeland? of, zoo niet, erkent hij dan toch hare belijdenis als de ware?' Nu herinnere men zich, dat Dr. Bleek reeds had verklaard, dat hij niets anders had te doen dan te protesteeren en een brief van Colenso voor te lezen. Doch de Archdeacon van George stemt met zijnen ambtgenoot in: 'het is ook voor hem de eerste maal, dat hij het genoegen heeft Dr. Bleek te ontmoeten, maar hij heeft vernomen, dat deze heer, wel verre van te behooren tot de Engelsche Kerk, "in the very strongest way" sympathiseert "with quite the freer sort of Socinianism"; hij kan zich niet genoeg verbazen over de keuze van zulk een agent door den Bisschop; hij wil Dr. Bleek niet bezwaren, maar moet er toch mede op aandringen, dat de vraag van zijn ambtgenoot hem bepaaldelijk worde voorgehouden (that the question should be decidedly put)'. De Bisschop van Kaapstad is dwaas genoeg om aan dien drang gevolg te geven. Dr. Bleek herhaalt nog eenmaal, met welk doel hij is verschenen, en eindigt met de woorden: 'Mylord, ik weiger die vraag te beantwoorden; zij hebben geen regt mij zulk eene vraag te stellen'. Zoo is het inderdaad; het pleidooi wordt voortgezet, als ware er niets gebeurd. O, mijne heeren de Archdeacons! dat gij lust hebt den inquisiteur te spelen, kunnen wij begrijpen, maar wij verstaan niet, hoe gij die rol kunt op u nemen, terwijl u de magt ontbreekt om haar vol te houden; een inquisiteur is iets, een *would-be* inquisiteur is belagchelijk. Doch misschien wijst gij die qualificatie van uw gedrag verre van u; het was u alleen te doen om de geheele handeling haar kerkgenootschappelijk karakter te laten behouden, om als het ware *en famille* te blijven? Eilieve, weest dan in waarheid broeders: weêrlegt en vermaant, maar klaagt niet aan en zet niet af!

Nergens evenwel komt het contrast tusschen zulk een regts-

handel en den geest van het Protestantisme - althans in dit punt tevens den geest onzer eeuw - duidelijker uit dan in het vonnis van den Metropolitaan. De Bisschop van Natal wordt afgezet, t e n z i j h i j, vóór 4 Maart in Londen of vóór 16 April te Kaapstad, z i j n e d w a l i n g e n h e r r o e p e. De dagen zijn geheel in overeenstemming met het vertrek van den *mail-steamer* vastgesteld. Het nageslacht zal vooral daaruit moeten opmaken, dat die eisch tot herroeping in de 19de eeuw is gedaan. Overigens zal men moeite hebben te gelooven, dat de auteur van zulk een vonnis geacht werd een volgeling of althans een geestverwant te zijn van zekeren monnik, die - het was te Worms - op de vraag, of hij herroepen wilde, zulk een hartig antwoord heeft gegeven. Stel voor één oogenblik het onmogelijke; neem aan dat Colenso zich had onderworpen; hij had zich immers in de oogen ook van zijnen regter verachtelijk gemaakt! Toch verklaart deze hem juist dán geschikt om Bisschop van Natal te blijven. Is hij daarin getrouw aan het systeem, dat hij vertegenwoordigt, dan is dat systeem een anachronisme in den ergsten zin des woords: door onze zedelijke bewustheid wordt het veroordeeld.

Naauwelijks was de 16de April voorbij, of Bisschop Gray begaf zich naar Natal. Den 1sten Mei werd het vonnis voorgelezen te Durban, den 18den in de hoofdkerk te Pietermaritsburg. Een groot aantal leeken protesteerde tegen de wettigheid van die handelingen. Doch verreweg de meeste geestelijken, aangevoerd door den Deken der hoofdkerk, verklaarden in te stemmen met den Metropolitaan. Alles werd er op aangelegd om de terugkomst van Colenso in zijne diocese onmogelijk te maken. Dr. Gray is een geloovige en een ijveraar voor zijn geloof. Wie zijn bezoek in Natal billijk wenscht te beoordeelen, zal daarop dienen te letten. Wij weten evenwel, dat de stem van het geweten somwijlen in verzet komt tegen den eisch des geloofs. En daarom kunnen wij niet nalaten te vragen, of de Metropolitaan zich gedurende al die dagen volkomen op zijn gemak heeft gevoeld? Ook toen hij, door zijn tolk, aan de door Colenso gedoopte en onderwezen Zulu's liet verkondigen, dat ‘Sobantu’ nooit zou terugkomen, dat ‘Sobantu’ had gerebelleerd en geheel verdwaald was? - Jammer slechts, dat die Zulu's niet ontwikkeld genoeg zijn om deze dingen te verstaan en regt te waarderen. Den 29sten Mei

schreef een hunner, nog wel een voorganger, aan ‘Sobantu’, die geheel verdwaald was: ‘Nkosi, ik groet u zeer. Ik denk iederen dag aan u; geen enkelen dag vergeet ik u. Maar als ik een brief van u zie komen, dan is het mij of ik droom. Groet vriendelijk voor mij Inkosikasi [Mistress Colenso], groet voor mij de jonge dames, groet voor mij de jongens, groet allen die met ons u liefhebben. Onze Vader, die boven allen is, beware u, verlosse u van alle kwaad en geve u de zegeningen van den Heiligen Geest in overvloed!’

V.

De regtsmagt van den Kaapschen Bisschop werd, gelijk wij mededeelden, door Dr. Colenso niet erkend. In het voorjaar van 1864 wendde hij zich bij verzoekschrift tot de Koningin, die (10 Junij) dit stuk naar het regterlijk ‘Committee’ van haar ‘Privy Council’ verwees. Inderdaad kon het niet wel elders behandeld worden. Gewigtige en moeijelijke regtsvragen kwamen in die petitie ter sprake. Zij was eigenlijk tweeledig: 1°. De Koningin verklare, dat Bisschop Gray geene jurisdictie heeft over Bisschop Colenso, vermits de bepalingen zijner aanstelling (d.d. 8 Dec. 1853), waaruit hij zijne regtsmagt afleidt, onwettig zijn, en in geen geval tegen Bisschop Colenso, die vóór hem is benoemd (23 Nov. 1853), mogen worden toegepast. Mogt Hare Majesteit evenwel die jurisdictie erkennen, dan 2°. behage het haar, de geheele zaak in hooger beroep te behandelen en het vonnis, dat met de wetten der Vereenigde Kerk van Engeland en Ierland strijdt, te vernietigen.

Nog vóórdat deze petitie werd behandeld, maakte een deel van het publiek gebruik van de aangeboden gelegenheid om zijne sympathie voor Colenso aan den dag te leggen. Er vormde zich eene commissie tot inzameling van gelden ter bestrijding van de onkosten zijner procedure. In betrekkelijk korten tijd werd £ 2000 bijeengebragt. De inschrijvers, wier namen in *the Times* werden bekend gemaakt, waren voor een deel mannen, in wetenschap en letteren met eere genoemd; ook geestelijken droegen het hunne bij. Over het algemeen werd

de stemming van de leidslieden der openbare meening allengs gunstiger. De pretensiën van Dr. Gray, waarover straks meer, boezemden velen weêrzin in, die ligtelijk tot ingenomenheid met haar tijdelijk slagtoffer kon overslaan. Doch ook afgezien hiervan begonnen velen te begrijpen, dat Colenso's streven door de hoogere geestelijkheid zeer onbillijk was beoordeeld. Hare overdrijving droeg wrange vruchten. Inzonderheid werd de eisch, dat het wetenschappelijk onderzoek aan de uitspraken des Bijbels zou gebonden zijn, meer en meer als onredelijk erkend. Eene poging om de overeenstemming tusschen de natuurwetenschappen en den Bijbel door de beroemdste natuuronderzoekers te doen constateeren, naar aanleiding van Colenso's boek in het werk gesteld, mislukte door de weigering van eenige celebriteiten, op wier medewerking men had gerekend. In ‘the British Association’, welker vergadering te Bath door Colenso werd bijgewoond, viel hem eene veelbeteekenende ovatie te beurt, waartoe wederom een paar onhandige tegenstanders het sein hadden gegeven. De indruk, dien ik uit een kort bezoek aan Colenso, in den zomer van 1864, medebragt, is deze dat de openbare meening, voorgelicht door de intellectueele aristocratie, zich allengs ten zijnen gunste keert.

De petitie aan de Koningin kon door ‘the Privy Council’ niet aanstonds in behandeling worden genomen. Men moest den Bisschop van Kaapstad gelegenheid geven om zich tegen de inwilliging te verzetten. Dit uitstel, door den aard der zaak gevorderd, is voor Colenso zeer voordeelig geweest. Immers Dr. Gray maakte daarvan gebruik om zijne eigenlijke bedoelingen telkens duidelijker te doen uitkomen. Men kende hem reeds als een der meest geavanceerde leiders van de ‘high-church-party’. Doch men wist niet en kon ook niet weten, hoever hij zijne hiërarchische aanspraken dreef. In den loop van 1864 is het Engelsche publiek daaromtrent volkomen ingelicht.

Om de houding, door Bisschop Gray aangenomen, geheel te begrijpen, moeten wij meer dan één moment in rekening brengen. Allereerst zijne legtzinnigheid: reeds het vonnis van Dr. Lushington, hoezeer in sommige punten eene veroordeeling van Williams en Wilson, verzekerde aan de Engelsche geestelijken eene groote mate van vrijheid; het was te voorzien, dat de beslissing van ‘the Privy Council’, in dezelfde zaak, die vrijheid nog zou uitbreiden; wij verklaren ons gereedelijk den

wensch van Dr. Gray om, niet alleen in zijne diocese, maar in al de bisdommen, die hem als Metropolitaan erkenden, zulk eene losbandigheid niet toe te laten; hij moest zich zelfs verpligt achten om dáár althans, ware het mogelijk, de zuivere leer te handhaven. Op zijn hoogkerkelijk standpunt kon hij over de middelen, tot dat doel aan te wenden, geen oogenblik in twijfel zijn. Hij was het volkomen eens met den Bisschop van Oxford en anderen van die rigting in Engeland, dat de magt der hiërarchie uitgebreid, die der leeken binnen hare perken teruggebragt moest worden: eene bisschoppelijke autocratie, door geen 'Privy Council' in hare werking belemmerd, ziedaar zijn ideaal. Is misschien zijne ingenomenheid met dien regeringsvorm versterkt door de omstandigheid, dat hij zelf, van de Kaapstad uit, den geestelijken scepter over eene wijd uitgestrekte Provincie zwaaijen zou? Zooveel is zeker, dat hij volstrekt niet den indruk maakt van te worstelen tegen de eischen zijner positie: hij draagt den mijter met ongebogen hoofd.

De door hem, volgens deze motieven, genomen maatregelen zijn inderdaad verrassend en dragen den stempel van die soort van koenheid, waaraan Bismarck bezig is zijn naam te verbinden. Den 15^{den} December 1863, den dag vóór dien, waarop het vonnis van afzetting tegen Colenso zou worden uitgesproken, hield Dr. Gray, als Metropolitaan, met de Bisschoppen van Grahamstown en Oranje-Vrijstaat, eene synode, welker besluiten zijn openbaar gemaakt. Zij houden niets minder in dan de bepaling, dat de gezamenlijke bisdommen onder den Metropolitaan zullen uitmaken 'The Church of South Africa, in union and full communion with the United Church of England and Ireland'; dat deze kerk *the Book of Common Prayer* en, in het algemeen, de belijdenis en de formulieren der Engelsche Kerk aanneemt; dat zij evenwel door hare eigenaardige positie, in Engelsche Koloniën of zelfs buiten Engelsch grondgebied, in de onmogelijkheid verkeert om zich geheel naar de Engelsche wetten te regelen en daarom zich niet gebonden acht aan de verklaring der belijdenisschriften, door Engelsche kerkelijke geregtshoven gegeven, noch ook aan de beslissing van die hoven in geloofszaken. Verder is in die zelfde besluiten sprake van Colenso: het vonnis tegen hem, door den Metropolitaan overgelegd, wordt goedgekeurd (door de personen zelve, die het

gemaakt of er toe medegewerkt hadden: welk eene comedie!); de vergunning om zich op den Aartsbisschop van Canterbury te beroepen wordt hem, zonder consequentie voor het vervolg, verleend; eindelijk wordt bepaald, dat hij bij verzet tegen het vonnis *ipso facto* zal zijn geëxcommuniceerd.

Men gevoelt wat dit alles beteekent. De reine leer moet worden gehandhaafd; in Zuid-Afrika zullen Dr. Lushington en 'the Privy Council' de zaken niet in de war sturen; maar dan moet ook de kerk van Zuid-Afrika tot een zelfstandig ligchaam worden gemaakt, en wel (één dag!) vóór het vonnis van den Natalschen ketter, die anders nog wel eens in het gelijk kon worden gesteld. Reeds den volgenden dag zal de Metropolitaan van de hem verleende oppermagt ruimschoots gebruik maken. In zijn vonnis (bij het 7de punt van aanklagt) zal hij woorden van Dr. Lushington aanhalen - wiens beslissing voor hem, als Bisschop der Engelsche Kerk, kracht van wet heeft -, met de verklaring dat hij er niet mede instemt en in spijt daarvan Colenso schuldig keurt. Terwijl in zijne aanstelling was bepaald, dat hij als Metropolitaan zou onderworpen zijn aan het algemeene toezigt en de herziening ('to the general superintendence and revision') van den Aartsbisschop van Canterbury, ja zelfs dat ieder, die zich door zijne besluiten bezwaard gevoelde, op dien Aartsbisschop zich mogt beroepen - zal hij, in zijn vonnis, het appèl op dien prelaat niet als een regt erkennen, maar als eene gunst inwilligen. In spijt van den algemeen erkenden regel, dat een Engelsch onderdaan, in eene Engelsche kolonie verongelijkt, zich op de Kroon beroepen mag, zal hij elk ander appèl dan op den Aartsbisschop ongeldig verklaren. Eenige maanden later, bij zijn bezoek in Natal, waarschuwt hij reeds vooruit tegen de erkenning der eventuëele beslissing van 'the Privy Council' en verpligt hij de geestelijken om zich tot ongehoorzaamheid daaraan te verbinden. Voorzeker, dat alles leidt tot het beoogde doel. Maar het is nog meer onbeschaamd dan doelmatig. Metropolitaan krachtens de aanstelling der Kroon, gebruikt Dr. Gray zijne magt om zich van de Kroon te emanciperen. Regter en als zoodanig tot onpartijdigheid verpligt, ontziet hij zich niet tegen den aangeklaagde te manoeuvreeren op eene wijze, die alleen door het krijgsregt zou kunnen worden verontschuldigd. Voorzitter eener synode, vaardigt hij besluiten uit, die ongetwijfeld getuigen van zijn overwigt over de beide Assessoren

en van de verblinding dier Assessoren zelve, maar die tegelijk de leden van zulk eene synode met gebonden handen en voeten aan hem overleveren en alzoo haren zedelijken invloed te niet doen. Gelukkige Kerk van Zuid-Afrika! Als men Dr. Gray laat begaan, dan behoudt gij de reine leer en krijgt nog een Paus op den koop toe!

In Engeland hebben deze feiten veler oogen geopend. Ik behoef hier niet te herhalen wat reeds vroeger over den weêrzin tegen de pretensiën der 'High Church' werd opgemerkt. Blijkt het allengs duidelijker, dat 'de zuivere leer' alleen voor dien prijs te verkrijgen is, het staat te vreezen, dat men trachten zal het buiten dat artikel te stellen. Aan Colenso hebben Dr. Gray's handelingen twee voortreffelijke brochures in de pen gegeven[1], waaraan ook zijne tegenstanders regt laten wedervaren. Onhandige vrienden plegen ons meer te benadeelen dan onze vijanden: zou ook de Engelsche orthodoxie dat moeten ondervinden?

Hoe het met 'de Kerk van Zuid-Afrika' gaan zal, is nog volstrekt niet te bepalen. Ik waag mij niet aan gissingen over hare toekomst. Wij keeren tot den Bisschop van Natal en zijne petitie terug. Zij kwam in behandeling terwijl Dr. Gray bezig was zijne zaak te bederven, of, liever nog: terwijl het duidelijk werd, onder welke voorwaarden die zaak kon worden gewonnen. De vraag naar de jurisdictie moest eerst worden uitgemaakt. Daarover werd in December 1864 gepleit, van weêrszijden met veel talent. De uitspraak werd, als naar gewoonte, uitgesteld en had plaats den 20sten Maart 1.1. Men kent de slotsom: 'de handelingen van den Bisschop van Kaapstad en het vonnis, door hem tegen den Bisschop van Natal uitgesproken, zijn n i e t i g e n v a n o n w a a r d e'. Doch althans even merkwaardig zijn de premissen, waarop deze beslissing rust. De pretensie van Dr. Gray om zonder appèl op de Koningin te vonnissen wordt afgewezen. Maar daarenboven wordt uitgemaakt, dat 'the Letters Patent' van 8 Dec. 1853, waarbij Dr. Gray tot Metropolitaan benoemd en hem regtsmagt toegekend wordt over de Bisschoppen van Grahamstown en van Natal, onwettig zijn: noch het Engelsche Parlement, noch de Wetgevende Vergaderingen in de Kaapkolonie en in Natal hadden tot die 'Letters'

1 *A Letter to the Laity of the diocese of Natal* (Lond. 1864) en de boven, blz. 178, n. 1 reeds genoemde *Remarks*.

hunne toestemming gegeven; de Kroon was niet bevoegd om, zonder medewerking van het Parlement, nieuwe bisdommen op te rigten, veelmin om in Koloniën, die eene eigene wetgeving hebben, door de benoeming van een Bisschop eene nieuwe regtbank in het leven te roepen; de jurisdictie, in de ‘Letters’ van 8 Dec. 1853 omschreven, bestond derhalve niet. Had Dr. Gray zich beroepen op den eed van kanonieke gehoorzaamheid, door den Bisschop van Natal aan dien van Kaapstad gezworen, en daaruit afgeleid, dat de eerstgenoemde zich vrijwillig aan de jurisdictie van den Metropolitaan had onderworpen - ‘the Privy Council’ beslist, dat daarvan niets blijkt (noch ook blijken kon - voegen wij er bij - want toen Colenso dien eed aflegde, bestonden die ‘Letters’ nog niet, en in zijne eigene aanstelling wordt die jurisdictie niet genoemd), en dat, al ware dit anders, zulk een contract toch ongeldig zijn zou.

Wie heeft nu het proces gewonnen? Een geestig teekenaar in *the Punch*[1] stelde de beide Bisschoppen voor, terwijl de Lord Kanselier hen een lot laat trekken: beiden krijgen zij e e n n i e t. Er ligt ongetwijfeld waarheid in deze opvatting. Dezelfde redenering, die Dr. Gray's jurisdictie omverwerpt, treft ook die van Dr. Colenso in zijne eigene diocese. Ook aan hem kon de Kroon geen ‘jurisdiction or coercive legal authority’ verleenen. Hij is dus, met al de koloniale Bisschoppen, die in hetzelfde geval verkeeren, om zoo te zeggen: gedegradeerd, of liever nog: het blijkt nu, dat de magt, die zij met algemeene toestemming uitoefenden, hun in waarheid niet toekwam, omdat zij was verleend door de Kroon, die kwalijk meer geven kon dan zij zelve had. Wie veel meende te bezitten, zooals de Bisschop van Kaapstad, heeft het meest verloren, maar ook de overigen zijn er niet rijker op geworden. Zelfs is, gelijk van zelf spreekt, de geheele positie van de koloniale Bisschoppen aan het wankelen gebragt, want juist omdat men zich overtuigd hield, dat hunne magt van de Kroon uitging, heeft men die op geene andere wijze verzekerd. Er is eene leemte ontstaan of, wil men, blootgelegd, die moet worden aangevuld. H o e dit kan en behoort te geschieden, mogen anderen beslissen. Waarschijnlijk zal het niet overal op dezelfde wijze plaats hebben. Hier zal de Kerk als ‘voluntary association’, elders als een deel van het staatsorganisme worden aangemerkt. Doch

1 N°. 1238, van 1 April 1.1.

hoe dit zij, altijd wordt tot vestiging van den nieuwen of tot bestendiging van den tegenwoordigen toestand de medewerking der leeken, bepaaldelijk die van de koloniale Parlementen gevorderd, want het is juist het gemis van die medewerking, dat den feitelijken toestand onwettig maakt. Maar ziet hier dan ook de reden, waarom wij de teekening in *the Punch* met een ‘meer geestig dan waar’ ter zijde leggen. Colenso en zijne geestverwanten onder de Bisschoppen begeeren voor zich geene suprematie, geen onverantwoordelijk *régime paternel;* het is meer dan waarschijnlijk, dat h u n zal worden verleend wat zij wenschen, wat hun als bestuurders van hun kerkgenootschap toekomt, wat dit kerkgenootschap in zijn eigen belang en dat van den Staat behoeft, opdat ‘alles eerlijk en met orde geschiede’. Maar noch het Engelsche, noch eenig koloniaal Parlement zal te bewegen zijn, om den Bisschop tot een Paus in het klein te maken en allen, geestelijken zoowel als leeken, prijs te geven aan zijne willekeur. En gesteld zelfs, dat zulk een Parlement te vinden ware, in elk geval zal de jurisdictie van den Bisschop, waaraan het zich onderwerpt, niet verder reiken dan de grenzen van het land, dat met zulk eene vertegenwoordiging gezegend is: met Metropolitaansche vierscharen en dito synoden, die bij voorbaat excommuniceeren, is het uit, voor goed uit. Dr. Gray's lot is inderdaad een niet; Dr. Colenso kan en mag tevreden zijn met den prijs, die hem ten deel viel. Wie daarin belang mogt stellen, hem kan ik de verzekering geven, dat de Bisschop van Natal inderdaad tevreden is.

Zijne tegenstanders kunnen in hunne nederlaag nog niet berusten. Het bestuur van ‘the Colonial Bishoprics Fund’ - waarin al de Bisschoppen van Engeland en Ierland en eenige anderen zitting hebben - heeft geweigerd hem zijn achterstallig inkomen uit te betalen. Die zaak is nu voor den regter. Het is mij niet duidelijk, op welken grond de weigering steunt. Er zijn vele anderen, die dit ook niet begrijpen. Doch al mogt het blijken, dat er termen - of althans: voorwendsels - bestonden om dat geld in te houden, edel is die wijze van strijden zeker niet. Colenso zelf heeft zijnen tegenstanders den weg gewezen om zijn regt op den bisschopstitel te doen uitmaken: wanneer men hem aanklaagt bij de Koningin, het hoofd der Engelsche Kerk, van wie zijne benoeming is uitgegaan, hij zal hare bevoegdheid om de beschuldigingen tegen hem te

hooren niet betwisten[1]. Moet het stilzwijgen, dat op deze uitdaging is gevolgd, worden aangemerkt als bewijs, dat op zijne veroordeeling door het regterlijk ‘Committee’ van ‘the Privy Council’ niet valt te rekenen? Is men reeds algemeen overtuigd, dat in de Kerk van Engeland, zooals zij wettig bestaat, ruimte is ook voor hem en zijne geestverwanten? Met dit resultaat kunnen de vrienden der vrijheid zich voorloopig tevreden stellen. Al het overige moeten zij aan de toekomst overlaten, maar mogen zij ook van haar wachten met vertrouwen.

De eerste strijd, dien de partij van den vooruitgang te voeren had, gold haar regt van bestaan. In dien strijd, waarvan wij de voornaamste wisselingen schetsten, heeft zij de overwinning behaald. Is daarmede aan de Kerk van Engeland een doodelijke slag toegebragt? Of wacht haar thans een tijdperk van nieuwen bloei? De toekomst zal het leeren. Wij voor ons koesteren de hoop, dat een volgend geslacht met blijdschap op deze overwinning terugzien en de kloeke mannen, die de moeiten van den strijd gedragen hebben, met dankbaarheid herdenken zal.

Junij 1865.
A. KUENEN.

1 *Remarks* etc., p. 22 sq.

1705.

Een veldtogt uit den Spaanschen Successie-oorlog.

I.

Europa's geschiedenis gedurende de tweede helft van de zeventiende eeuw en de eerste jaren van de achttiende, wordt gekenmerkt door een, al het andere overheerschend, feit: het streven van Frankrijk naar de wereldheerschappij, en de weerstand dien dit streven van de zijde der andere Europesche staten ondervindt. Twee mannen - Lodewijk XIV en Willem III - zijn de vertegenwoordigers van die worsteling; - de naam des eenen wekt het denkbeeld op van heerschzucht en dwingelandij; de naam des anderen is die van een kampvechter voor de vrijheid en onafhankelijkheid der volkeren.

Men zou evenwel verkeerd doen, met de verhouding dier beide mannen gelijk te stellen met de verhouding van den Spaanschen Philips II tot den onsterfelijken Zwijger: de vergelijking zou onbillijk zijn ten aanzien van Frankrijk's monarch. Lodewijk XIV staat op veel hooger trap, dan dat bekrompen, hartelooze en wreede gedrogt, dat door Motley's pen zoo meesterlijk is geschetst. Zeker, het kost geen moeite om den Franschen koning voor te stellen als een onmêedoogend dwingeland, die niet terugdeinsde voor het plegen van gruwelen: Bodegraven en Zwammerdam, de verwoesting van de Paltz, de gruwelijke vervolging van de fransche protestanten, en zoo menige andere daad van ongeregtigheid, zijn daar om tegen Lodewijk XIV te getuigen. Evenzoo is het niet moeijelijk om

den vorstelijken minnaar van de Maintenon in een belagchelijk daglicht te plaatsen, wanneer hij zich geheel en al door die sluwe vrouw laat beheerschen, of wanneer hij, in het kleingeestig ceremonieel van zijne Byzantijnsche hofhouding, alles aan de eischen van zijn egoïsme onderwerpt, en zelfs in de kleinste aangelegenheid, zijn persoon betreffende, eene staatszaak van het hoogste belang wil zien. Maar wie ons zóó Lodewijk XIV afschildert, geeft maar een eenzijdig beeld van dien monarch, en vergeet evenzeer wat er ter verklaring en verontschuldiging van zijne lakenswaardige handelingen kan worden gezegd, als wat die vorst groots en uitstekends heeft gedaan.

Ieder, zelfs de uitstekendste, is een kind van zijn tijd; en men moet dus Lodewijk XIV niet beoordeelen naar de begrippen van vrijheid en van menschenwaarde, die in onze eeuw heerschende zijn, maar het twee eeuwen vroeger niet waren. Frankrijk, zoo als het gevormd en gekneed was door de handen van Richelieu en Mazarin en Lodewijk XIV zelven, was gewoon geworden voor zijne vorsten in het stof te kruipen, in hunne onbeduidendste verrigtingen iets groots en verhevens te zien, en zelfs hunne afdwalingen en ondeugden te vereeren; de koningen van Frankrijk waren in de oogen hunner onderdanen eene soort van halve goden, tot wie men met aanbidding opzag en die men blindelings gehoorzaamde. Dat Lodewijk XIV, van kindsbeen af aan met zulke denkbeelden gemeenzaam, zich daardoor liet beheerschen en daarnaar zijne handelingen regelde, is niet te verwonderen of te veroordeelen; onbillijk zou het zijn, hem te willen vergelijken met een verlicht, grondwettig vorst van onze dagen, met een Lodewijk Philips van Frankrijk, of met koning Leopold van België; maar vergelijk Lodewijk XIV met zijne tijdgenooten, vergelijk hem met de ellendige wezens die hem op Frankrijk's troon onmiddellijk voorafgingen en volgden, en dan zal zijne waarde duidelijk blijken. Dat de regering van Lodewijk XIV veel kwaads over Frankrijk heeft gebragt, is onbetwistbaar; maar dit is voor het grootste gedeelte te wijten geweest aan de eigenaardige zwakheid van eene volstrekt eenhoofdige regering, waar de stem van het algemeen zich niet kan doen hooren om inlichting en raad te geven, en waar de despoot, wiens magt schijnbaar onbeperkt is, te vaak afhangt van staatsdienaars en gunstelingen die hem misleiden en bedriegen. Een eeretitel voor Lodewijk XIV is het, dat hij, in de eerste helft zijner

langdurige regering, zich wist te omgeven met een aantal uitstekende mannen, die op het oorlogsveld en in de raadzaal Frankrijk tot zulk een hoogen trap van roem hebben verheven; een vorst, wiens geestvermogens niet meer dan middelmatig waren, wist de uitnemende bekwaamheden van een Colbert te gebruiken, om de nijverheid en welvaart van zijn land te ontwikkelen; een koning, in wien het oorlogs-genie niet woonde, die zelfs niet in krijgsgeest uitmuntte, wist evenwel door zijne groote legerhoofden, Condé, Turenne en Luxembourg, Frankrijk geducht te maken voor geheel Europa. Dat Lodewijk XIV door zijne landgenooten met den bijnaam van ‘de groote’ is begiftigd geworden, is zoo geheel onverdiend niet, - ten minste, wanneer men de laatste jaren zijner regering niet in aanmerking neemt. Die laatste jaren uitgezonderd, kenmerkt zich Lodewijk's regering door groote werken, toen tot stand gebragt, door den luister en het ontzag die den franschen naam toen omgaven; door de vaste hand waarmede de teugels van het bewind toen gevoerd werden door den monarch, die, partij trekkende van den slaafschen geest zijner onderdanen, het koningschap tot eene hoogte verhief, die het, noch vroeger, noch later, heeft bereikt. Het zij zoo, Lodewijk XIV was op zich zelf geen groot man; maar hij wist zich door groote mannen te omgeven en van hen partij te trekken; zijn ‘*métier de roi*’ nam hij meesterlijk waar.

Dat oordeel, dat hier over den franschen monarch wordt uitgesproken, is alleen de vrucht van een onpartijdig onderzoek, van de billijkheid die het goede doet erkennen, ook in hem wien men het minste genegen is; want welk Hollander kan sympathie gevoelen voor den ergsten vijand van zijn vaderland; welk vrijheidminnend man kan ingenomen zijn met den despoot, wiens geheele leven een voortdurend streven is geweest om alle vrijheid te onderdrukken!

Geheel anders is het gesteld met Willem III: bij dien roemrijken kampvechter voor staatkundige en godsdienstige vrijheid moet men zich wachten om niet weggesleept te worden door het enthusiasmus, dat mannen van dien stempel in ieder edel gemoed opwekken. Maar alle geestdrift op zijde stellende en zonder de minste vooringenomenheid het karakter van Willem III in oogenschouw nemende, moet men erkennen dat het, in weerwil van enkele schaduwzijden, een grootsch en verheven karakter is geweest. Willem III is een dier heldhaftige, bui-

tengewone mannen geweest, die door hun genie eene andere rigting gaven aan den loop der wereldgebeurtenissen, en tot wien millioenen onderdrukten hoopvol en met vertrouwen opzagen; hij is groot geweest door zich zelven, - hij was het niet door de menschen die hem omgaven, hij was het in weerwil van die menschen. Zie, onder anderen, hoe, als koning van Engeland, zijn eerlijk, standvastig en verlicht gemoed schitterend afsteekt bij de laagheid en de ondeugden van de toenmalige grooten en leiders van Engeland; de Nederlandsche vorst had toen eenige aanleiding om de woorden te bezigen, die men aan een der Russische keizers toeschrijft: ‘ik ben de eenige eerlijke man in geheel mijn rijk.’ In tegenspoed grootgebragt, had Willem III geduchte bezwaren te overwinnen alvorens hij zich tot dien hoogen trap had verheven, dat hij het hoofd werd van het verbondene Europa, de ziel van alle tegen Frankrijk gevoerde raadslagen. Niet een der minste bezwaren was daarbij zijn zwak, ziekelijk ligchaamsgestel, zóó zwak, zóó ziekelijk, dat de treffende beeldspraak in onze geloofsformulieren: ‘dat ons leven niets anders is dan een aanhoudend sterven,’ in hem bijna letterlijk bewaarheid scheen te zijn. Een van de nieuwste Engelsche romanschrijvers - Kingsley - staat de meening voor, dat alleen in een krachtig ligchaamsgestel een krachtige geest kan wonen, en dat mannelijke deugd, heldenmoed en genie onbestaanbaar zijn zonder breede, forsche gestalte en ijzersterke spieren. Het voorbeeld van Willem III is genoegzaam om het dwaze van die stelling te doen inzien: zijn aâmborstig en zwak ligchaam heeft hem niet verhinderd om zijn naam door onsterfelijke daden te vereeuwigen, en - na Willem I - de grootste man te worden van een stamhuis, dat zoo rijk is geweest aan groote mannen. Saint-Simon, die, als fransch edelman en hoveling van Lodewijk XIV, stellig niet partijdig kan zijn ten voordeele van Willem III, is echter gedwongen te erkennen, dat de Oranje-vorst ‘door zijne groote wijsheid, zijne staatkunde en zijn gedrag; genoeg vertrouwen en gezag in Europa had verworven, om daar alles in beweging te brengen (*pour y donner le branle à tout*).

De vermaarde fransche schrijver, wiens scherpe blik zoo zeer de grootheid van Willem III erkende, laat zich echter door zijne hoofsche begrippen verleiden, om het antagonismus tusschen dien vorst en Lodewijk XIV aan eene persoonlijke veete toe te schrijven, ontstaan door het trotsche antwoord van den

stadhouder, toen hem eene der onwettige dochters van den franschen koning ten huwelijk werd aangeboden: ‘de prinsen van Oranje zijn gewoon huwelijken te sluiten met wettige dochters van de aanzienlijkste koningen, en niet met hunne bastaarden.’ Dat dit antwoord den wrok van Lodewijk XIV opwekte, lijdt geen twijfel; maar dat alleen daaraan de worsteling dier twee mannen is te wijten, die in 1672 aanving en tot den dood des stadhouders duurde, dat is eene geheel ongegronde meening. In het algemeen gesproken is het eene dwaling, om groote geschiedkundige feiten te willen toeschrijven aan kleine oorzaken, aan onbeduidende gebeurtenissen: die onbeduidende gebeurtenissen hebben misschien die groote geschiedkundige feiten verhaast, maar ze hebben ze niet doen ontstaan. De oorzaak dier feiten ligt dieper. Het lot der wereld wordt niet geregeld door kleine, toevallige gebeurtenissen, maar hangt af van groote, onveranderlijke wetten. Hij die de vrijheid voorstaat, en hij die de volkeren als dwingeland wil beheerschen, zullen van zelf elkanders vijanden zijn, zonder dat het noodig is dat daartoe kleine, persoonlijke veeten medewerken. Dit is het wat Saint-Simon met al zijne scherpzinnigheid niet heeft kunnen begrijpen, daar de kring waarin hij zich bewoog hem niet toeliet, met ruimen, wijsgeerigen blik den loop der wereldgebeurtenissen te overzien.

De worstelstrijd tusschen Lodewijk XIV en Willem III vangt aan met het jaar 1672, en wordt zes jaar lang onafgebroken voortgezet, tot aan den vrede die in 1678 te Nymegen wordt gesloten. Het is een bang tijdvak voor de vrijheid: ons vaderland is één oogenblik zijn ondergang nabij, en Frankrijks zegepraal over het zwakke en verdeelde Europa schijnt onfeilbaar, daar Engelands koning de bezoldigde van Lodewijk is geworden en slaafsch doet wat hij voorschrijft. Even bang, of nóg banger, zijn de jaren die op den Nymeegschen vrede volgen, toen Frankrijk's overweldiger zich om regten noch verdragen bekreunt, en Willem III te vergeefs tracht Europa de wapenen te doen opvatten tegen den dwingeland; de magt, de overmoed van Frankrijk groeijen aan met den dag, en het oogenblik schijnt nabij waarop geheel Europa onder het fransche juk zal gekromd gaan. Maar plotselings doet zich eene uitkomst op, toen in 1688 Willem III Engeland verlost van het juk der ellendige, aan Frankrijk verkochte Stuarts. De bloedige oorlog die daarop weder ontbrandt en eerst in 1697 door den vrede

van Rijswijk wordt afgebroken, is een meer gelijke strijd dan vroeger; de kansen voor het verbondene Europa zijn niet meer zoo wanhopig als voorheen, en het afgestreden Frankrijk ziet in den vrede het eenige middel om verligting te brengen in de duldelooze lasten waaronder het gebukt gaat. Het streven van Lodewijk XIV naar de wereldheerschappij schijnt een ijdel streven te zullen blijven; - maar, wat die vorst door wapengeweld niet heeft kunnen verkrijgen, wil hij nu door staatkunde winnen; en door de erfopvolging van de uitgestrekte Spaansche monarchie zal hij in eens, zonder zwaardslag, méér verwerven dan tal van gelukkige veldtogten hem konden geven.

Er zijn er die te goeder trouw aan het goddelijk regt der vorsten gelooven, - en die meening, hoe strijdig ook met verstand en rede, vordert eerbied, even als elke meening die te goeder trouw wordt aangekleefd. Maar wat moet het geloof aan dat goddelijk regt een harden schok ontvangen bij het beeld van een aantal vorsten, zoo als dat in de geschiedenis voorkomt! Dan eens monsters van wreedheid en zedeloosheid, die onmogelijk door een regtvaardig Albestuur kunnen bestemd zijn om over hunne medemenschen te gebieden; dan weer, nietswaardigen naar geest en ligchaam, bekrompen, zonder oordeel, eng van hart, en kinderen naar het verstand. En in zulke wezens zou men Gods uitverkorenen moeten zien, die hij bestemt om het lot der volkeren te regelen? - Wie kan zulken onzin gelooven! Wie oordeelt het niet veeleer een blijk van 's menschen vernedering en ellende, wanneer zulke vorsten den schepter zwaaijen! - ‘J'ai vu,’ roept de Lamennais in bitteren weemoed uit, ‘j'ai vu dans un berceau un enfant criant et bavant, et autour de lui étaient des vieillards qui disaient:’ *Seigneur*, et qui, s'agenouillant, l'adoraient. Et j'ai compris toute la misère de l'homme.’

Zulk een ongelukkig vorst was die Karel II, die op het einde der zeventiende eeuw over de Spaansche monarchie regeerde, - een uitgestrekt gebied, dat toen Spanje, de zuidelijke Nederlanden, het grootste gedeelte van Italië, en de beide Indiën omvatte. Karel II was maar koning in naam, niets meer dan de schaduw van een koning. Eene sombere, droefgeestige geaardheid, uit een ziekelijk ligchaamsgestel voortgesproten en vaak oorzaak van handelingen die aan waanzin grensden, maakte hem geheel ongeschikt voor het bestuur van een rijk; hij was niet eens geschikt om zich zelf te besturen. Het was een diep

rampzalig wezen, waarmede men medelijden zou moeten hebben, wanneer dat medelijden niet veeleer gevorderd werd voor die millioenen menschen, wier lot van zulk een wezen afhankelijk was. Karel was kinderloos; en bij zijn dood, die lang voorzien was, moesten zijne uitgestrekte staten vervallen, hetzij aan het Oostenrijksche Keizershuis, hetzij aan den franschen Vorstenstam der Bourbons.

Wien der beide mededingers de Spaansche monarchie ook ten deel viel, zeker was het dat hem, dien dit lot trof, daardoor een beslissend overwigt zou verzekerd zijn, dreigend voor de onafhankelijkheid van het overige Europa. Willem III zag dit gevaar in, en was er op bedacht om het af te wenden. Hij stelde daarom aan zijn ouden tegenstander, Lodewijk XIV, eene verdeeling voor van de staten van Karel II; en na lange onderhandelingen kwam men overeen, op welke wijze, na den dood van dien monarch, Spanje en wat tot de Spaansche kroon behoorde, aan de Bourbons en aan het Oostenrijksche huis moest worden toegewezen. Men zag het vreemde verschijnsel, dat, nog bij het leven van een Koning, door anderen over zijne erfenis werd beschikt, en dat de groote Spaansche monarchie werd verdeeld, zonder dat het Spaansche volk zelf daarover in het minst geraadpleegd werd.

Eene zoo krenkende handeling kwetste den hoogmoed van het Spaansche volk, en wekte bij den rampzaligen Karel II eene regtmatige verontwaardiging op. Onder den invloed daarvan, en geleid door de kuiperijen van fransche zendelingen, maakte de Spaansche monarch bij uiterste wilsbepaling den hertog van Anjou, een der kleinzonen van Lodewijk XIV, tot zijn opvolger over alle deelen van de Spaansche monarchie. Spoedig daarop ontsliep de ongelukkige vorst (1 November 1700), en zijn dood was het sein tot dien oorlog, die zoo lange jaren Europa teisterde en in de geschiedenis bekend is onder den naam van ‘Spaansche Successie-oorlog.’

Lodewijk XIV nam, aanvankelijk, den schijn aan alsof hij onwillens was om de Spaansche kroon voor zijn kleinzoon te aanvaarden; en misschien dat de weerzin om een gesloten verdrag te verbreken, evenzeer als de vrees voor een bijna zekeren oorlog, hem voor dien stap deed terugdeinzen. Maar nadat in eene opzettelijk daartoe belegde raadsvergadering van vorsten van den bloede en staatsdienaars de vraag was ter sprake gebragt, of men de wilsbeschikking van Karel II al dan niet

zou aannemen, en zich stemmen vóór en stemmen tégen die aanneming hadden doen hooren, sprak de fransche Koning zijne beslissing uit: hij erkende zijn kleinzoon als Koning van Spanje en van de beide Indiën. ‘Ga heen,’ zeide hij tot hem, ‘regeer over die monarchie; gij zijt voortaan Spanjaard; maar vergeet nooit dat gij Franschman geweest zijt, en dat uw koningschap de beide landen door den naauwsten band moet vereenigen. Voortaan bestaan de Pyreneën niet meer.’

Den 24^{en} November 1700 wordt de nieuwe Koning onder den naam van Philips V uitgeroepen; en nog voor het einde des jaars vertrekt hij naar Spanje om bezit te nemen van zijne nieuwe heerschappij. Spanje zelf, zijne bezittingen in andere werelddeelen, en de Italiaansche staten, onderwierpen zich zonder eenige tegenwerping aan den nieuwen gebieder: maar met de Spaansche Nederlanden vreesde men dat dit bezwaren zou hebben, omdat, na den vrede van Rijswijk, in verschillende vestingen van die gewesten troepen van de Republiek waren opgenomen. Zoo waren er te Luxemburg, Namen, Charleroi, Mons, Ath, Oudenaarden en Nieuwpoort, Hollandsche soldaten, die daar, in vereeniging met de troepen van den Spaanschen Koning en met de gewapende burgerijen, de bezettingen uitmaakten. Het was te vreezen dat, bij de vijandige houding die de Republiek denkelijk zou aannemen tegen Frankrijk, zij zich spoedig van die vestingen zou willen verzekeren; en daarom achtte Lodewijk het noodig, zijne tegenpartij hierin te voorkomen, en de Zuidelijke Nederlanden geheel vrij te maken van Hollandsche troepen. Dat de toenmalige Gouverneur-Generaal dier gewesten, de Keurvorst van Beijeren, geheel en al de belangen van Frankrijk was toegedaan, maakte die handelingen voor de Franschen minder moeijelijk; zij konden rekenen op de medewerking van de krijgsmagt van den Keurvorst in de Nederlanden. Sterk was die krijgsmagt wel niet: zij bedroeg aan infanterie ongeveer 10,000 man, voor de helft Beijerschen, terwijl van de ruiterij gezegd wordt dat zij zonder paarden was, de 300 man van de lijfwacht van den Keurvorst uitgezonderd; maar denkelijk waren de Hollandsche troepen in de genoemde vestingen ook niet talrijk.

12 à 13,000 man Fransche ruiterij en 2400 man voetvolk breken op uit het noordelijke gedeelte van Frankrijk, en trekken snel en in stilte naar de Nederlanden. Ieder infanterist is voorzien van een voorraad voor 20 geweerschoten, en van

levensmiddelen voor drie dagen; ieder ruiter heeft voor drie dagen haver bij zich. In den nacht van 5-6 Februarij 1701 trekt die magt, gelijktijdig, de verschillende vestingen der Spaansche Nederlanden binnen, waar zich Hollandsche troepen bevinden; de Spaansche gezaghebbers verschaffen aan die benden van Lodewijk XIV een ongehinderden intogt in die sterkten en de soldaten der Republiek zijn buiten de mogelijkheid om zich hiertegen te verzetten. Den wederstand onmogelijk ziende, sluiten de Hollandsche bevelhebbers overeenkomsten met hunne tegenpartij, ten gevolge waarvan de troepen van de Republiek, in Februarij en Maart 1701, de vestingen der zuidelijke Nederlanden geheel ontruimen. Ook daar wordt nu alom het gezag van Philips V, den nieuwen Koning, erkend.

Ten onregte noemen enkele Fransche schrijvers het eene daad van overdrevene edelmoedigheid in Lodewijk XIV, dat hij die Hollandsche bezettingen uit de Spaansche Nederlanden ongehinderd liet aftrekken, terwijl hij ze had kunnen krijgsgevangen maken; zoo iets zou eene geheel wederregtelijke handeling zijn geweest, daar er nog volstrekt geen oorlog tusschen Frankrijk en de Republiek bestond; zoo iets zou zulk een oorlog onvermijdelijk hebben gemaakt, terwijl er nu nog mogelijkheid was om dien te ontgaan. Wel was die oorlog waarschijnlijk: de Keizer, vertoornd dat zijn stamhuis verstoken was van de Spaansche erfopvolging, begon reeds in 1701, alleen, de vijandelijkheden tegen Frankrijk; de Republiek, ongerust nu zij het magtige Frankrijk tot onmiddellijken nabuur had, ving reeds aan zich met kracht te wapenen; en de rustelooze Willem III poogde alom Lodewijk vijanden te verwekken en Europa tegen hem te verbinden. Waarschijnlijk was dus de oorlog wèl, maar nog volstrekt niet zeker; want alles hing daarbij af van de houding van Engeland, en de magt en invloed van Willem III als Koning van dat rijk waren niet zóó overwegend, dat men het als ontwijfelbaar kon beschouwen dat hij het Engelsche volk zou overhalen om, alleen ter wille van het staatkundige evenwigt van Europa, de wapenen op te vatten en een oorlog aan te vangen, waarvan de uitkomst onzeker en het einde niet te voorzien was.

Eene onvoorzigtige daad van Lodewijk XIV gaf den doorslag aan de nog weifelende meeningen van het Engelsche volk. De van den troon verstooten Jakob II stierf, en dadelijk na zijn overlijden werd de zoon des bannelings door Lodewijk er-

kend als Koning van Engeland. Dit was een hoon, die de hevigste uitbarsting van haat tegen Frankrijk en zijn gebieder teweegbragt. De muren van het parlement weergalmden van beschuldigingen tegen Frankrijks eerzucht; men vroeg zich af, sedert wanneer Engeland zijne Koningen van Frankrijk moest ontvangen, en of Lodewijk, door het erkennen van den zoon van Jakobus, iets anders deed dan een onderkoning aanstellen, die, onder hem, over Engeland moest regeren? Die zoon van Jakobus werd van hoogverraad aangeklaagd en met de strengheid der strafwetten bedreigd. Onder die omstandigheden viel het Willem III niet moeijelijk, om ook Engeland te bewegen de wapenen tegen Lodewijk op te vatten; en weldra werd te Augsburg een verdrag gesloten tusschen Engeland, de Republiek en den Keizer, waarbij men zich verbond de wapenen op te vatten om te beletten dat Frankrijk en Spanje immer onder denzelfden gebieder zouden komen, of dat Frankrijk immer heerschappij zoude uitoefenen over die uitgestrekte bezittingen, die Spanje in de nieuwe wereld had.

Willem III had het verbond gesmeed, dat Frankrijk op den rand des ondergangs moest brengen; maar het was hem niet gegeven zijne legerscharen aan te voeren in dien laatsten strijd tegen Lodewijk XIV. Den 19^{en} Maart 1702 stierf de held; een val van het paard en de koortsen die op het breken van een sleutelbeen volgden, sloopten dit ligchaam, waaruit reeds lang bijna alle levenskracht was verdwenen. Zijn dood weerhield het uitbreken van den oorlog echter niet: het ministerie der Engelsche Koningin Anna, en de Raadpensionaris Heinsius, die in de Republiek een overwegenden invloed uitoefende, bleven de buitenlandsche staatkunde van Frankrijks groeten vijand getrouw; en die oorlog scheen gunstige kansen te beloven, wanneer men het oog vestigde op de gesteldheid van zaken bij de wederzijdsche partijen die het strijdperk zouden binnentreden.

Frankrijk en Spanje, zaam verbonden, zouden geroepen worden om oorlog te voeren tegen Engeland, tegen da Republiek en tegen den Keizer, ondersteund door de meerderheid der Duitsche vorsten. Alleen de hoofdmogendheden worden hier genoemd, die aan den oorlog zouden deelnemen; niet de verschillende staten van den tweeden rang, die zich aan de eene of andere zijde schaarden, of van de eene partij tot de andere overgingen. Een enkel woord over de strijdkrachten dier oorlogvoerende mogendheden is hier noodig.

Oogenschijnlijk, zou men zeggen, moest het verbond van twee rijken als Spanje en Frankrijk de magt van het overige Europa verre te boven gaan: hun grondgebied en hunne bevolking maakten toch het grootste gedeelte uit van het grondgebied en van de bevolking van dat werelddeel - daar het barbaarsche Moskovië toen nog niet werd medegeteld; - en de nieuwe wereld, met hare zilver- en goudmijnen, behoorde aan de Bourbons. Het verbond dier twee rijken scheen dus eene verpletterende overmagt te zullen uitmaken; - het was echter niet meer dan schijn.

Spanje was sinds lang afgedaald van dien hoogen trap van volksgrootheid, waartoe het zich verheven had tijdens de regering van Keizer Karel V en gedurende de eerste jaren der rering van Philips II. Een slecht bestuur had van lieverlede het land uitgeput en het volk verdrukt. Landbouw, handel, nijverheid, - in alles was kwijning of volkomen achteruitgang op te merken; de rijke bezittingen in Amerika wierpen bijna geen vruchten meer af voor de beheerschers van Spanje, en strekten meer ten bate voor vreemden en vijanden; leger en vloot waren in diep verval; voor het algemeene welzijn werd niets gedaan: ieder dacht enkel aan zijne bijzondere belangen; de ambten en hooge waardigheden van den staat werden niet toevertrouwd aan kundige en regtschapene mannen, maar waren de prijs voor kuiperijen en laagheden; de hooge staatsdienaars, geheel ongeschikt voor hunne betrekking, beoogden niets anders dan de gunst hunner vorsten te behouden, en in de uitoefening van het staatsgezag zagen zij slechts een middel om schatten te vergaderen, of volop weelde en vermaken te genieten. De vaderlandsliefde was een ijdel woord geworden, en de roemzucht vervangen door het kinderachtige streven naar ijdele onderscheidingen; maitressen en nietswaardige hovelingen beschikten over de gewigtigste belangen van den staat; en, terwijl men niet terugdeinsde voor de ergerlijkste verkwistingen, had men nooit geld wanneer het er op aankwam om een oorlogschip uit te rusten, of een regiment te kleeden. - De geschiedenis moet men niet leeren bij de dichters; maar toch, zeer dikwijls geeft een dichter een waar en getrouw beeld van de maatschappij in het een of ander tijdvak der geschiedenis. Welnu: neem de ‘Ruy Blas’ van Victor Hugo; het beeld dat in dit drama gegeven wordt van het Spanje aan het einde der zeventiende eeuw, is treffend van waarheid.

Dat Spanje, bij den oorlog die toen aanstaande was, Lodewijk XIV tot steun zou verstrekken, - dit wist men vooruit dat geheel onwaarschijnlijk was: Philips V had geen oorlogsvloot, geen leger, sterk genoeg om zich naar buiten te doen gelden: helpen kon hij niet, - hij moest geholpen worden. Want weldra zou hem zijn mededinger, de Oostenrijksche Aartshertog Karel, de kroon van Spanje komen betwisten, en het zou dien Oostenrijkschen vorst niet aan aanhangers ontbreken; Katalonië vooral, met zijne onrustige en strijdbare bevolking, was van den aanvang af den Bourbon vijandig; en ook Portugal, dat altijd naijver en weerzin jegens zijn magtigen nabuur voedt, zou spoedig de wapens opvatten en de pogingen van den Aartshertog Karel ondersteunen. Philips V was dus nog wankelend op zijn troon, en mogelijk zou hij daarvan afgeworpen zijn geworden, zonder de trouw en geestkracht van het Spaansche volk zelf. Bij dat volk was nog vaderlandsliefde, nog gevoel van eigenwaarde; het was veel beter dan zijne bedorven grooten en zijne ellendige regeringen; bij den successie-oorlog offerde het zich op voor zijn vorst, even als het dit deed eene eeuw later, in Napoleon's tijd. Maar die trouw en dapperheid van het Spaansche volk mogten eene geduchte kracht uitmaken voor de verdediging, - voor een aanvallenden oorlog waren zij van geen nut; Lodewijk XIV vond daar geen baat bij. Bij den successie-oorlog was Spanje een bondgenoot, - maar een bondgenoot dien hij ondersteunen moest en waaraan hij geen steun ontleende; het zou hem ruim zoo voordeelig geweest zijn wanneer Spanje onzijdig ware geweest.

Frankrijk moest dus bij dien oorlog hoofdzakelijk alleen op zijne eigene krachten bouwen, en die krachten waren niet meer wat zij geweest waren in het eerste tijdperk van Lodewijks regering; de Fransche monarchie was, reeds duidelijk zigtbaar, het tijdperk van verzwakking en verval ingetreden. De Koning had den zestigjarigen leeftijd bereikt; en die ouderdom oefent gewoonlijk geen gunstigen invloed uit op de geestkracht en de helderheid van het verstand eens menschen, vooral niet waar het den onbepaalden gebieder van een groot rijk betreft, die, om meer dan ééne reden, vroeger veroudert dan andere menschen. De groote, uitstekende staatsdienaars en legerhoofden uit de eerste jaren van Lodewijks regering waren van het wereldtooneel afgetreden, en vervangen door mannen van minder gehalte, zelfs door mannen van erkende onbekwaamheid.

De domme onverdraagzaamheid des Konings, of van hen die zijne handelingen bestuurden, had het land beroofd van tal zijner nijverste en verdienstelijkste burgers, die in den vreemde hunne rijkdommen en hunne vlijt overbragten en daar eene wijkplaats zochten tegen den geloofsdwang die hun vaderland teisterde; de *réfugiés*, over geheel Europa verspreid, waren overal de bitterste vijanden des Franschen Konings, en hunne geloofsgenooten, in Frankrijk achtergebleven, deden tijdens den successie-oorlog in de Cévennes een opstand ontstaan, die, zonder de Fransche monarchie met een ernstig gevaar te bedreigen, toch altijd nadeelig was, omdat hij in het binnenland de aanwending van strijdkrachten vorderde die anders aan de grenzen hadden kunnen dienen. Verarmd, uitgeput, gedrukt door zware belastingen, ontbrak het Frankrijk aan geld, - die hoofdzenuw der oorlogen, vooral van de oorlogen die geruimen tijd duren. Op zee was de magt van Frankrijk in geenen deele bestand tegen de vereenigde zeemagt van Engeland en van de Republiek; sedert Tourville's nederlaag bij La Hogue was het droombeeld vervlogen, om Frankrijk op de wateren even geducht te maken als het te land geducht was. Maar ook de Fransche legers waren op lange na niet meer, wat zij dertig jaren vroeger waren; hunne uitrusting, oefening, orde, krijgsgeest en dapperheid waren zigtbaar verminderd; het was de overgang van de legers uit den heldentijd van Condé en Turenne, tot die laffe en nietswaardige krijgsscharen, die zich onder Soubise's aanvoering te Rosbach met schande overdekten.

Saint-Simon wijt het verval der Fransche krijgsmagt in het laatste tijdperk van Lodewijks regering, aan het verkeerde beleid van Louvois, die als oorlogsminister te veel alle magt in zijn persoon wilde vereenigen, de legeraanvoerders te veel beperkte in hunne handelingen, ook de mindere bevelhebbers van alle zelfstandigheid beroofde, en, door bij de bevorderingen voornamelijk den dienstouderdom te raadplegen, alle eerzucht en naijver uitdoofde en de hooge rangen van het leger in handen gaf van ouden van dagen en van onbekwamen. Saint-Simon is een bepaald bestrijder van overdreven centralisatie en van het ancienneteits-stelsel in krijgszaken. Nu ontstaat die bestrijding bij hem, voor een gedeelte, wel daaruit dat hij, in zijn adelijken hoogmoed, het eene krenkende grief vindt, dat zoo veel *roturiers* tot hooge militaire rangen opklimmen; de bron dier bestrijding is dus niet zeer zuiver; - toch is

er zeer veel waarheid in hetgeen hij over dit onderwerp zegt en wat ook in onze dagen nog toepassing kan vinden:

‘Alvorens van dit beheer der krijgszaken af te stappen, is het noodig te doen zien, hoe zeer Louvois misbruik maakte van dat jammerlijke streven om alles zelf te willen doen, alles onmiddellijk van zich zelf afhankelijk te maken, alles voor zijn gezag te doen bukken: en hoe zijne verderfelijke heerschzucht bij ons de bron der goede bevelhebbers volkomen heeft doen opdroegen, en Frankrijk tot zulk een uiterste heeft gebragt, dat het in zich zelf geene goede bevelhebbers meer kan vinden, of zelfs hopen te vinden; want leerlingen kannen alleen van meesters onderrigt ontvangen; dat onderrigt moet onafgebroken, bij opvolging, als het ware van hand tot hand, voortgaan; de bekwaamheid schept men niet door een tooverslag.’

‘Louvois, wanhopig over de magt van Condé’ (*de Mr. le Prince*) ‘en van Turenne, even ongeduldig over den grooten invloed hunner leerlingen, besloot zich voor het vervolg daartegen te wapenen en die leerlingen zelve te fnuiken; hij overreedde den Koning, dat het gevaarlijk was diens legerhoofden niet in toom te houden, die, onbekend met de geheimen van het staatskabinet en hun eigen roem boven alles stellende, af konden wijken van het vastgestelde operatieplan, gebruik konden maken van de gelegenheid en tot ondernemingen overgaan, wier welslagen den goeden uitslag der geheime onderhandelingen kon verstoren, en wier mislukking nog erger uitwerking hebben kon; dat het aan de ondervinding en de kennis des Konings toekwam, om niet alleen het operatieplan voor alle legers te regelen, maar zelfs uit zijne raadzaal de bewegingen dier legers te besturen, en den loop der gebeurtenissen niet afhankelijk te maken van de willekeur zijner legerhoofden, waarvan er niet een de bekwaamheid, het gezag en den roem had van Turenne, hun meester. Louvois trok op die wijze partij van den hoogmoed des Konings; en onder voorwendsel van hem de taak gemakkelijk te maken, ontwierp hij de plannen voor de verschillende veldtogten; die plannen werden wet voor de legerhoofden, die, van lieverlede, er toe werden gebragt van daartegen niets te durven inbrengen. Door diezelfde behendigheid hield hij hen aan den leiband gedurende den loop van den veldtogt, zoodat zij van geene gelegenheid gebruik

durfden maken zonder te voren toestemming te hebben gevraagd, en meestal ging dan de gelegenheid voorbij vóór dat het antwoord was ontvangen; daardoor was Louvois in staat om, waar hij wilde, den oorlog met meer of minder nadruk te voeren, de legerhoofden naar zijne willekeur meer of minder vrijheid te geven, en hen, bij gevolg, naar zijne verkiezing te doen schitteren of te verkleinen. Die dwang, die te regt de legeraanvoerders verbitterde, deed vaak de gewigtigste en zekerste gelegenheid ongebruikt voorbijgaan, en veelal ook die gelegenheden geheel veronachtzaman. Toen Louvois dien groeten stap gedaan had, haalde hij den Koning over tot die noodlottige rangorde, tot die talrijke bevorderingen naar dienstouderdom; het streelde den trots des Konings, dat alles zóó evenzeer hem onderworpen was; maar op den duur ging daarmeê alles achteruit, omdat, toen men eenmaal wist dat - geheel buitengewone gebeurtenissen uitgezonderd, waarbij nóg 's Konings gunst moest medewerken - men alleen op zijne beurt bevorderd weid, niemand er meer aan dacht om zich bijzonder in te spannen of in kennis uit te munten: men was toch zeker dat men bevorderd werd, niet vóór zijne beurt, maar altijd op zijne beurt, tenzij men zich eene ongenade berokkende, die men met zeer weinig moeite kon ontgaan.'

'Zie daar de verpligting die Frankrijk aan Louvois heeft: hij heeft de vorming van goede legerhoofden onmogelijk gemaakt, ten einde niet meer het talent op zijn weg te ontmoeten, maar alleen de onbekwaamheid, die voortdurend behoefte had aan zijne bescherming; ziedaar wat het rijk verschuldigd is aan den blinden hoogmoed van Lodewijk XIV..... En dan is men verwonderd zoo veel maarschalken van Frankrijk te hebben, en zoo luttel die dienst kunnen doen, en bij een zoo oneindig getal generaals, zoo weinigen die iets weten, zoo weinigen wien men het opperbevel of den maarschalksstaf in handen kan geven, om andere reden dan dat zij de oudsten volgens de ranglijst zijn. Vandaar de rampen die de legers treffen, de oneer van schier onbekende vreemden tot het opperbevel te moeten benoemen, en de onmogelijkheid om goede legerhoofden te kunnen vormen. De groote meesters zijn voorbijgegaan, hunne school is te niet, hunne leerlingen zijn verdwenen en er is geen middel meer om anderen aan te kweeken.'

Na gezegd te hebben, dat men tot den maarschalksstaf alleen geraakt ‘na meer dan zestigjarigen leeftijd, zoodat men dan noch kracht, noch lust meer heeft om tegen den Staatssecretaris te worstelen of hem de minste onrust te veroorzaken,’ zegt Saint-Simon nog: ‘men heeft daarop geene uitzondering gezien dan, bij de zeemagt, met den laatsten maarschalk d'Estrées, die door een toeval, nog jong, zijn vader opvolgde in de betrekking van vice-admiraal; en bij het leger, met den Hertog van Berwick, die niet door zijne verdienste alleen zoo bevorderd zou zijn geworden, wanneer daar niet bijgekomen was zijne hooge, onwettige afkomst.’ (Berwick was een bastaard van Koning Jakob II van Engeland). ‘Men heeft het ondervonden en nog lang zal men het ondervinden, welke waarde de zestigjarige legerhoofden hebben....’ enz.

Duidelijkheidshalve moeten wij hier nog bijvoegen, dat het hierboven aangehaalde geheel en al in de ‘Memoires’ van Saint-Simon is te vinden, en alleen betrekking heeft op het Frankrijk van Lodewijk XIV; men zou anders geneigd zijn te gelooven, dat die woorden aan een hedendaagschen schrijver waren ontleend en hedendaagsche toestanden golden. De overdreven centralisatie-geest, de uitsluitende toepassing van het ancienneteits-stelsel bij bevorderingen, en de legerhoofden van zestigjarigen leeftijd, - dit alles is, ook in onzen tijd, nog niets vreemds. Als Saint-Simon weerom kwam, hij zou vinden dat er, sedert anderhalve eeuw, nog weinig veranderd is in dat opzigt.

Frankrijk, met eene verdeelde en verarmde bevolking, een uitgeput finantiewezen, en legers en vloten die niet meer waren wat zij in den bloeitijd van Lodewijks regering waren geweest, had dus meer schijnbare dan wezenlijke sterkte; aan de Spaansche monarchie kon het die sterkte niet ontleenen, en zijne overige bondgenooten waren van geen groote beduidenis. Het meeste baat zou het vinden in den Keurvorst van Beijeren, die in Duitschland den Keizer kon bezighouden en daardoor diens magt minder gevaarlijk maken. De Hertog van Savoye was ook de bondgenoot van Frankrijk; maar dat was wel een bondgenoot op wien al zeer weinig viel te rekenen, want, hoezeer door de banden des bloeds aan de Bourbons verbonden, - eene dochter des Hertogs was getrouwd met den Hertog van Bourgogne, een kleinzoon van Lodewijk XIV - volgde de Savooische Vorst den gewonen stelregel van zijn stamhuis, om van de eene partij tot de andere over te gaan, zoo dikwijls

daarbij iets te winnen was. Dat de Hertog, bij het begin van den Spaanschen successie-oorlog, Frankrijks bondgenoot was, maakte het zeer waarschijnlijk, dat die oorlog niet eindigen zou, of Frankrijks vijanden zouden den Hertog aan hunne zijde zien.

Ziedaar de eene der oorlogvoerende partijen. Bij de andere komt, allereerst, Engeland in aanmerking; vooral omdat het Engelands Koning was geweest, die het verbond tegen Lodewijk XIV had tot stand gebragt.

Engeland was toen, in magt, op verre na nog niet wat het later is geworden; het was nog in zijne opkomst; en het verstandig bestuur van Willem III was begonnen het op te rigten uit dien staat van vernedering en ontzenuwing, waarin het door de twee laatste koningen uit het huis der Stuarts was gebragt. Engelands handel nam dag aan dag toe; - toch bezat het nog geenszins dien ontzettenden wereldhandel van latere jaren; hetzelfde geldt van den landbouw, van het fabriekwezen: de kiemen voor hunne latere grootheid waren onmiskenbaar voorhanden, maar nog niet tot ontwikkeling gekomen. Het staatskrediet had niet die reusachtige uitbreiding, die het sinds heeft verkregen; toch waren de geldelijke hulpmiddelen van Engeland beter dan die van Frankrijk voor het voeren van een oorlog. Ook de oorlogsvloten van Engeland overtroffen in sterkte die van den Franschen Koning, en begonnen reeds die uitbreiding te nemen, die, minder dan eene eeuw later, Engeland het onbetwiste meesterschap over de zeeën verzekerde. Het Engelsche leger was niet sterk, wanneer men het met de Fransche legers wilde vergelijken; maar toch, het kon optreden met eene magt die niet onbeduidend mogt genoemd worden, niet alleen door het getal, maar ook door de waarde der troepen. In hun eigen land hadden de bestuurders van het Britsche rijk misschien nog de pogingen te duchten van de aanhangers der Stuarts, om dien verdreven vorstenstam weer op den troon te verheffen; maar de vrijheidsliefde van het krachtigste en verlichtste gedeelte van het Engelsche volk liet weinig kans over aan het gelukken diei pogingen. In Ierland was de aanhang van de Stuarts door Willem III en zijne legerhoofden op de meest krachtdadige wijze onderdrukt geworden; en hoezeer in de Schotsche hooglanden die aanhang nog voortdurend kuipte en woelde, was hij evenwel nog niet sterk genoeg om tot een openlijken opstand over te slaan.

De magtigste der vijanden van Lodewijk XIV was, toen, de

Republiek der Vereenigde Nederlanden. De Republiek had eene oorlogsvloot, die nog niet onderdeed voor die van Engegeland; zij had de rijkste geldelijke hulpbronnen van geheel Europa, en zij had een sterk leger, dat in deugdzaamheid bij geen der legers van dien tijd achterstond. De Republiek had dus de middelen om den oorlog op krachtige wijze te voeren; haar belang bragt dit ook mede; want bleven de zuidelijke Nederlanden onder een Vorst die geheel onder Franschen invloed stond, dan was het alsof men het magtige Frankrijk tot onmiddellijken nabuur had, en dit was een toestand zoo dreigend voor ons onafhankelijk volksbestaan, dat men onmogelijk voortdurend daarin kon blijven. De oorlog tegen Lodewijk XIV was, bovendien, iets nationaals in Holland: het kwaad dat de Fransche despoot aan ons land had berokkend, - of had willen berokkenen, - zijne dwingelandij, zijne onverdraagzaamheid in zake van godsdienst, de wreede vervolging waaraan de Fransche hervormden blootstonden, hadden den naam van Frankrijks Koning in Holland verfoeid gemaakt; dien dwingeland te beoorlogen en te vernederen, lag geheel en al in den geest van onze voorouders, en met juistheid zegt Voltaire, dat de raadpensionaris Heinsius, toen hij Lodewijk XIV vruchteloos om vrede liet smeeken, zich verbeeldde een Spartaan te zijn, die aan een Perzisch despoot de wet voorschreef. - Iets anders is het, of de toenmalige regenten van ons land daarmede goed en verstandig hebben gehandeld; wij gelooven het niet; wij gelooven dat zij te veel onder Engelschen invloed hebben gestaan; dat zij te weinig op de belangen en op de toekomst van Nederland hebben gelet, en dat zij, door te reusachtige inspanningen, de Republiek hebben uitgeput en hare toekomst bedorven. - Maar, dat daargelaten, zoo veel is zeker, dat bij den oorlog, die op handen was, de Republiek geduchte strijdkrachten tegen Lodewijk XIV kon aanwenden.

De Republiek kon niet alleen beschikken over haar eigen sterk en uitmuntend leger, maar hare rijke geldmiddelen stelden haar bovendien in staat om een aantal Duitsche troepen in hare soldij te nemen. Duitschland was altijd rijk genoeg aan soldaten, en aan goede soldaten; maar het groote Duitschland is versnipperd en verdeeld, niet alleen wat zijn grondgebied, ook wat zijne belangen betreft; en vandaar dat het in de staatkundige verhouding der Europesche Staten niet dien invloed uitoe-

fent, waarop de uitgestrektheid van zijn grondgebied en de grootte zijner bevolking het aanspraak moesten geven. Is dit waar voor het Duitschland van onze dagen, het was nog veel meer waar voor het veel minder ontwikkelde Duitschland van het begin der achttiende eeuw; bovendien, Duitschland was arm en achterlijk in welvaart; de Duitsche vorsten van dien tijd waren toen geheel afhankelijk van mogendheden als Engeland, en vooral als de Republiek, die, door het verleenen van onderstandsgelden of door het betalen der soldijen, alleen waarde konden geven aan die talrijke en goede heirscharen, die anders door de armoede hunner gebieders tot werkeloosheid gedoemd zouden zijn. De Keurvorst van Brandenburg - of, toen reeds de Koning van Pruissen - sloot zijne legers bij die van de Republiek en van Engeland aan, maar niet dan nadat die mogendheden zich daarvoor geldelijke opofferingen hadden getroost; evenzoo had de Republiek in hare soldij Hanoveranen, Hessen, Luneburgers, troepen uit de Paltz, uit Anspach, uit Mecklenburg; Denemarken leverde haar zijne geoefende krijgsscharen, en Zwitsersche regimenten maakten voortdurend deel uit van het Hollandsche leger. De Republiek was toen in den toestand van het Karthago der oudheid, dat zelf te weinig soldaten opleverde, maar met zijn goud die vreemde legers kocht waarmede het Rome beoorloogde. Door zijn groeten rijkdom was, van alle Frankrijk vijandige Staten, de Republiek de staat die toen de sterkste legermagt kon te velde brengen.

Geheel anders was het toen gesteld met den Duitschen Keizer; die opvolger der Cesar's had toen meer hoogmoed dan magt. De glans, die het Duitsche keizerschap in het oog der menigte omgaf en die hem, welke met die waardigheid was bekleed, soms den toon deed aannemen alsof de wereld nog aan hem was onderworpen, verborg inderdaad eene zwakheid, die vaak jammerlijk afstak bij zulk eene schijnvertooning; de ‘altijd vermeerderaar des Rijks,’ die voor zijn zoon de erfopvolging van de uitgestrekte Spaansche monarchie eischte, hing inderdaad geheel en al af van de zeemogendheden, en zou, zonder haren bijstand, bezwaarlijk zich op eigen troon hebben kunnen handhaven. Duitschland was toen, wat het nog heden ten dage is, ‘de draak met honderd hoofden;’ eenheid van handeling te brengen in dat veelhoofdige ligchaam, behoorde tot de ijdele wenschen; de Keizer kon volstrekt niet rekenen op den krachtigen en onverdeelden bijstand van de Duitsche rijksvorsten, -

die bijstand viel hem gewoonlijk alleen ten deel wanneer hij magtig en overwinnend was, dus dán wanneer hij dien bijstand het minst behoefde. De Keurvorst van Beijeren en zijn broeder, de Keurvorst van Keulen, waren verklaarde aanhangers van Frankrijk; en de magt van den eersten was groot genoeg om de magt des Keizers in bedwang te houden en diens Staten aan de eene zijde te bestoken, terwijl die aan de andere zijde zouden worden bedreigd door de Hongaren, - toenmaals, even als in onze dagen en als ten allen tijde, door hunne vrijheidszucht aangespoord tot een gedurig verzet tegen hunne Oostenrijksche gebieders.

Hoezeer op zich zelven volstrekt buiten staat om een oorlog tegen Frankrijk vol te houden, begon de Keizer echter, geheel alleen, dien oorlog, reeds in het voorjaar van 1701; hij rekende er met grond op, dat de zeemogendheden wel genoopt zouden worden om hem op dien weg te volgen, en hem met hare magt bij te staan. Prins Eugenius van Savoye voerde, door het Tyrolsche en door de Venetiaansche Staten, een leger van 30,000 man keizerlijken naar de Etsch en naar de Mincio; en wat het keizerlijke leger aan getalsterkte misschien te kort kwam, werd geheel en al opgewogen door het voordeel, dat dit leger aangevoerd werd door den grootsten veldheer van dien tijd. De Fransche maarschalk Catinat en de Hertog van Savoye, - toen nog Frankrijks aanhanger, maar reeds peinzende op een overgang tot de bondgenooten, - zijn niet in staat Eugenius tegen te houden; Catinat, bekwaam aanvoerder en man van groote verdienste, is evenwel niet bestand tegen het keizerlijke legerhoofd, of wordt te veel beperkt en gebonden door de bevelen die hij van het Fransche hof ontvangt; hij ondergaat nadeelen, hij lijdt verliezen, en dit is genoegzaam om de talrijke vijanden van den regtschapen en kundigen man een kreet van afkeuring tegen hem te doen aanheffen. Hij wordt in het opperbevel over het Fransche leger in Italië vervangen door den maarschalk de Villeroi, een bijzonderen gunsteling van Lodewijk XIV, maar een man van zeer geringe bekwaamheid en wien de Fransche spotliedjes van dien tijd verweten, dat, indien hij den Koning goede diensten heeft bewezen, dit niet geweest is aan Koning Lodewijk, maar aan Koning Willem:

‘Villeroi, Villeroi
a fort bien servi le Roi.....
Guillaume.’

Eugenius wint gedurig veld in noordelijk Italië, en dringt zijn tegenstander al meer en meer in westelijke rigting terug; eindelijk heeft in den winter (Januarij 1702) die vermaarde verrassing van Cremona plaats, die mislukte door toevallige omstandigheden en door de dapperheid van de bezetting, vooral van de Ierssche troepen in Fransche krijgsdienst. Villeroi wordt, bij die verrassing, door de keizerlijken gevangen genomen; ‘dubbel gelukkig zijn wij,’ riepen toen zijne soldaten uit; ‘wij hebben Cremona behouden en onzen generaal verloren!’ - Vendôme verving hem in het opperbevel.

Dit was slechts het voorspel van dien bloedigen en langdurigen oorlog. Terwijl in Italië de legers dus reeds kampten, hield men zich elders nog maar bezig met toerustingen en toebereidselen en met het nemen van al die maatregelen, die de kansen des oorlogs gunstiger moesten maken. Toch bleef men nog lang er naar streven om zich den waren staat van zaken te ontveinzen, en om zoo lang mogelijk aan het behoud des vredes te doen gelooven. Maar al meer en meer betrok Europa's staatkundige gezigteinder; al zwaarder en zwaarder pakten de dreigende oorlogswolken zamen; en ook in de Nederlanden ging het jaar 1701 niet voorbij, zonder dat de donder van het geschut het begin van den bloedigen kamp verkondigde. Aan de uiterste grenzen, nog op Spaansch grondgebied, maar onder het vuur van de Hollandsche vesting Sas van Gent, waren de Franschen begonnen aan het opwerpen van eene schans; de vertoogen van de Hollandsche zijde gedaan, dat die arbeid in strijd was met de bepalingen van den Munsterschen vrede, hielpen niets; en de kolonel de Vassy, de bevelhebber van Sas van Gent, deed toen - op den 16^{den} December 1701 - door kanonvuur de arbeiders der Franschen verdrijven en daardoor het werk staken. Hierover klagten van de Spaansche en Fransche zijde, tegenwerpingen van den Hollandschen gezant te Parijs, trotsche uitdrukkingen van de Torcy, Lodewijk's vertrouwden staatsdienaar, ‘dat het eene onverdragelijke insolentie was, van op de troepen van een zoo magtigen Koning geschoten te hebben.’ Maar de tijd was voorbij toen die woorden Europa ontzag en vrees konden inboezemen. De hoofden der Republiek gingen onvermoeid voort met zich te versterken en ten oorlog uit te rusten, en zelfs de dood van Willem III was niet in staat het uitbreken van den krijg te verhoeden. Den 15^{den} Mei 1702 werd door de drie bondge-

nooten, Engeland, de Keizer en de Republiek, den oorlog verklaard aan Frankrijk en Spanje.

Het is een klein gedeelte van, dien oorlog - de veldtogt van 1705 in de Nederlanden - waarvan wij hier een overzigt willen geven. Die veldtogt behoort zeker niet tot de gewigtigste en schitterendste van dezen krijg; zij is, integendeel, meer merkwaardig door wat er *niet* gedaan is, dan door wat er *wel* gedaan is; maar zij is belangrijk voor ons, omdat daarin gebeurtenissen hebben plaats gehad, die, óf verkeerd voorgesteld, óf verkeerd beoordeeld, aanleiding hebben gegeven tot eene onbillijke misprijzing, tot eene geheele verongelijking van wat door Nederlanders tijdens dien veldtogt is gedaan. Het antagonismus tusschen Marlborough en de gedeputeerden te velde, dat in den loop van het jaar 1705 zich op zoo ernstige wijze openbaarde, is een feit dat alom eene geschiedkundige ruchtbaarheid heeft verkregen; maar het is tevens een feit dat niet met juistheid bekend is, en dat, bijgevolg, ook niet met juistheid wordt beoordeeld. Wanneer men wil aantoonen hoe verkeerd het is, een legerhoofd raadgevers terzijde te stellen die hem belemmeren in zijne vrijheid van handelen, dan is men gewoon te verwijzen op Marlborough en op de gedeputeerden te velde in 1705; zoo iets zal men bij een aantal krijgskundige schrijvers vinden; zoo iets is eene afgesletene bewering geworden, die de een maar zonder onderzoek van den ander overneemt. Het grondige onderzoek van de krijgsgebeurtenissen van 1705 moet tot eene geheel andere uitkomst leiden.

Alvorens tot die taak over te gaan zal het noodig zijn een enkel woord te zeggen over de verhouding tusschen Marlborough, als opperbevelhebber van de legermagt der bondgenooten in de Nederlanden, en de bij die magt aanwezige gedeputeerden te velde.

In Julij 1702 had het leger der bondgenooten in de Nederlanden een opperbevelhebber gekregen in den persoon van den Graaf - later Hertog - van Marlborough. Hoezeer de benoeming van Marlborough, ook tot opperbevelhebber van de legermagt der Republiek, voornamelijk voortvloeide uit een geest van ondergeschiktheid, die toen reeds de bestuurders van ons land zich slaafs deed voegen naar de voorschriften der

Britsche staatkunde, zoo was toch die benoeming in allen deele goed te keuren: beter legerhoofd kon men toen niet kiezen.

En dat oordeel vloeit geenszins voort uit ingenomenheid met het karakter van Marlborough, want in onze oogen is dat een laag, nietswaardig, verachtelijk karakter geweest. Wij haten Marlborough, zoo als ieder eerlijk man haten moet wat slecht en schandelijk is; het is ons eene ergernis en een gruwel, dat men zulk een wezen nog zoo lang met lauweren heeft omkranst en wierook toegezwaaid; en wij juichen Macaulay toe, wanneer hij, leugen voor waarheid doende wijken, ons den ellendeling voorstelt met al de afzigtelijke ondeugden, die, voor den tijdgenoot gedeeltelijk verborgen, door de nakomelingschap in het volle daglicht zijn geplaatst.

Zoo iemand meenen mogt dat dit oordeel te hard is, en dat men het gemis aan zedelijkheid bij Marlborough niet te streng moet gispen in den man die leefde te midden van eene geheel zedelooze maatschappij, - want een anderen naam verdient het Engelsche hofleven uit de dagen van Karel II niet, - dan antwoorden wij daarop, dat wij wel degelijk die reden van verontschuldiging voor Marlborough aannemen; ook wij zijn ten volle overtuigd, dat iemands deugden of ondeugden, voor een deel, het gevolg zijn van de indrukken die hij ontvangt van wat hem omringt; ook wij zouden het onbillijk vinden om iemand, die in een tijd van algemeene verdorvenheid leeft, zijne tekortkomingen even zwaar aan te rekenen alsof hij altijd verkeerd had te midden van wat regtschapen en edel is. De tijd, waarin men leeft, verontschuldigt soms zeer veel van het kwade dat ons aankleeft, - maar toch alleen slechts in zekere mate; *alles* daarmede te willen verontschuldigen, zou de omverwerping zijn van alle beginselen van waarheid en deugd.

Dat Marlborough, nog jong zijnde, aan het bedorven hof van Karel II niet uitmuntte in zedelijkheid, maar zich ruimschoots overgaf aan zinnelijk genot, dit heeft niets waarover men zich moet verwonderen, en het zou puriteinsche overdrijving zijn, daarom den staf over hem te breken; - zoo iets verlaagt of onteert hem niet; - maar verlagend en onteerend was het in Marlborough, dat hij zijne minnarijen en liefdesavonturen als middelen bezigde om tot magt en grootheid te geraken, of om zijne onverzadelijke geldzucht te voldoen; - of zegt niet een zijner levensbeschrijvers en lofredenaars (De Vrijer) van hem: ‘zijne minnarijen hielpen hem ter bevordering van zijn geluk,

en hij wist zich van de gunste en beurze der wellustige jufferschap te dienen om aanzien in de wereld te verkrijgen; want de dartelheid der hofpoppen van deze dagen was zoo hoog in top gestegen, dat zij niet schroomden hare minvermaken zelfs te koopen.' - Dat Marlborough geldzuchtig was, - het is eene ondeugd, eene lage ondeugd zelfs; maar zoo velen zijn daarmeê behebt geweest, dat het ook in hem, tot op zekere mate, te vergeven zou zijn; maar niet langer is die ondeugd te vergeven, wanneer zij, zoo als bij hem, alle palen en perken te buiten gaat; wanneer hij, om aan dien lagen hartstogt te voldoen, zich niet schaamt om door de onzuiverste en misdadigste middelen goud te verzamelen, daarom zijne soldaten gebrek laat lijden, daarom de landstreken waar hij oorlog voert op brandschatting stelt, daarom dien oorlog moedwillig rekt en verlengt, onverschillig of dit duizende menschenlevens kost en of daardoor nameloos wee over Europa wordt uitgestort. - Dat Marlborough niet standvastig was in zijne staatkundige gevoelens, dat hij met alle partijen heulde en herhaaldelijk van de eene tot de andere overging, dat hij de gewaagdste en bedektste kuiperijen niet ontzag te gebruiken ten bate zijner belangen, - het is zeker af te keuren; maar in het Engeland van die dagen was zoo iets zóó weinig zeldzaam, dat men niet eens het regt zou hebben Marlborough, alleen om die duistere handelingen, te veroordeelen. Maar ook hierin ging hij verder, veel verder, dan zijne tijdgenooten: hij, de medgezel en vriend van den bloeddorstigen regter Jeffries, sloeg in een oogenblik over tot een kampioen der vrijheid, toen Willem III den bodem van Grootbrittanje betrad; hij, de gunsteling, de beweldadigde van Jakobus, verliet dien vorst in de ure des ongeluks, en poogde op verraderlijke wijze hem in handen van zijne vijanden te doen vallen; hij, door aanzien en magt een der groeten zijns vaderlands, heulde met de vijanden van zijn vaderland, maakte hen bekend met de oorlogsplannen tegen hen gesmeed, en deed daardoor een aanslag tegen Frankrijk mislukken en zijne landgenooten de nederlaag lijden. Dat is laagheid, dat is verraad, dat is misdaad; verschoon dat niet langer met den tijd en de omstandigheden waarin Marlborough verkeerde; wij kunnen ons geen tijd, geene omstandigheden voorstellen, die zoo iets kunnen goed maken. Wie zoo handelt is, overal en ten allen tijde, een man zonder eer of geweten.

Maar, hoe verachtelijk Marlborough anders ook was, zijne be-

kwaamheid als legerhoofd valt niet te loochenen. Wel is waar wordt die bekwaamheid vaak te hoog geprezen, en door hem in éénen adem te noemen met zijn tijdgenoot Eugenius, doet men den laatsten groot onregt. Meer dan eenmaal kan men bij Marlborough's veldtogten geheel verkeerde strategische inzigten, zwakheid, traagheid van handelen opmerken; meer dan eenmaal heeft hij, als veldheer, slecht gehandeld, - hetzij te goeder trouw omdat hij den toestand van zaken verkeerd beoordeelde, hetzij opzettelijk om door eene gebrekkige oorlogvoering te beter zijne belangen te behartigen: de oorlog was voor hem een middel, het doel voor hem was eigen grootheid en rijkdom. Maar met dat al zou het onbillijk zijn om niet te erkennen, dat Marlborough, tijdens dezen oorlog, bij meer dan ééne gelegenheid, eene bekwaamheid als veldheer betoond heeft, die niet tot het alledaagsche behoort.

Daarbij kwam dat de Republiek in 1702 een aantal generaals had, in vele opzigten uitstekend en bekwaam, maar niet uitstekend en niet bekwaam genoeg om met het opperbevel te worden bekleed. Athlone - of, om hem met zijn Gelderschen edelmansnaam te noemen, Reede Ginkel - was omgeven met den glans van de in Ierland behaalde overwinningen, maar de last der jaren drukte hem reeds zeer en ontnam hem de veerkracht des veldheers; de Prins van Nassau-Sarbruck, ook grijs geworden in 's lands krijgsdienst, kon evenzoo door zijn leeftijd niet in aanmerking komen voor het opperbevel; ook Ouwerkerk was daarvoor minder geschikt; Coehoorn had zich een roemrijken naam gemaakt, maar hoofdzakelijk alleen als vestingbouwkundige, als aanvaller en verdediger van sterke steden; en onder de andere generaals konden noch Slangenburg, de latere overwinnaar van Eekeren, noch Obdam, wiens krijgsnaam toen nog vrij was van den jammerlijken smet dien de gebeurtenissen van 1703 daarop wierpen, noch Fagel, die kort daarop in het Spaansche Schiereiland met roem streed, noch Tilly, noch anderen, met regt naar het opperbevel dingen: die mannen, in de school van Willem III gevormd, waren voor hem bekwame en uitstekende *onder*-bevelhebbers geweest, maar geen hunner stond in 1702 hoog genoeg om legerhoofd te worden; gewoon aan Willem III te gehoorzamen, konden zij moeijelijk ondergeschikt zijn aan iemand uit hun midden, dien zij niet anders dan als huns gelijken beschouwden, indien eigenwaan hen er al niet toe bragt om zich zijn meerdere te achten. Aan Marlborough te ge-

hoorzamen, dat ging beter: hij was vreemdeling; en het is ten allen tijde een kenmerk van ons volkskarakter geweest, dat wij ons gewilliger buigen voor wie uit het buitenland tot ons komt, dan dat wij het overwigt erkennen van het karakter en het genie eens landgenoots.

In 1702 was er van Marlborough's aanvoering alles goeds te verwachten geweest, wanneer hij er maar eerlijk en te goeder trouw naar gestreefd had, om het doel des oorlogs te bereiken; maar juist dát was het, wat hem ontbrak. De studie van den Spaanschen successie-oorlog en verschillende getuigenissen van mannen die aan dien oorlog hebben deelgenomen, laten bijna geen twijfel over, of Marlborough heeft toen valsch en te kwader trouw gehandeld ten aanzien der gewigtige belangen die aan zijne zorgen waren toevertrouwd: hij wist de legers waarover hij bevel voerde voor nederlagen te bewaren, en den luister van zijn veldheersuaam hield hij staande en breidde hij uit door het behalen van overwinningen; maar met de meeste zorg waakte hij er voor, dat die overwinningen geen te beslissend karakter verkregen en niet op zoo krachtige wijze werden voortgezet, dat daardoor de overwonnen vijand tot den vrede werd gedwongen; het verkrijgen van dien vrede was volstrekt niet het doel van Marlborough's streven; integendeel het was zijn streven om zoo lang mogelijk een oorlog te rekken, die hem met magt en met oorlogsroem omgaf, en die, vooral, hem in de gelegenheid stelde om aan de eischen van zijne onverzadelijke geldzucht te voldoen. Marlborough handelde in één woord als een oneerlijk pleitbezorger, die zijne regtskennis en bekwaamheid niet bezigt om de zaak die hij voorstaat te doen zegevieren, maar enkel en alleen met het doel om zich te verrijken, door het eindeloos rekken van het door hem gevoerde pleitgeding.

Tegenover zulk een legerhoofd, wien men zoo weinig vertrouwen kon en die toch, door zijne innemende taal en manieren, de menschen die met hem omgingen zoo voor zich wist te winnen; wien men gedurig tot de trouwe vervulling zijner pligten moest aansporen, en die toch, door den luister en roem die zijn naam omgaven, zulk eene aansporing zoo moeijelijk maakte; tegenover zulk een legerhoofd was de taak der gedeputeerden te velde eene allerlastigste taak. Geen wonder dan ook, dat zeer dikwijls berisping en blaam over die beambten is uitgesproken geworden door de niet altijd regtvaardige openbare meening; het meest onbillijke oordeel, de meest ongerijmde

declamatiën, zijn vaak gebezigd ten aanzien dier gedeputeerden te velde. Een enkel woord hierover.

‘De oplossing van een vraagstuk,’ zegt het fransche spreekwoord, ‘hangt af van de wijze waarop men dat vraagstuk inkleedt;’ en dus, wanneer men het vraagstuk zóó stelt: is het goed dat er bij een leger gedeputeerden te velde zijn, - dan zullen wij de eersten zijn om daarop te antwoorden: neen, dat is niet goed, dat is zeer slecht zelfs; het gezag over een leger moet nooit verdeeld worden onder verschillende personen; één-alleen moet het bevel voeren, één-alleen moet verantwoordelijk zijn voor de oorlogshandelingen.

Maar, zijn wij in dát opzigt geen voorstanders van de gedeputeerden te velde, wij verheffen ons ten sterkste tegen de vaak gebezigde voorstelling, alsof die gedeputeerden onkundige, onbekwame mannen zijn geweest, vreemd aan krijgszaken en aan het krijgsleven, en alleen daartoe dienende om, door hunne ontijdige aanmatigingen, de handelingen des opperbevelhebbers te belemmeren en te dwarsboomen. Zulk eene voorstelling is geheel en al valsch en onwaar. Die gedeputeerden te velde waren niet vreemd aan krijgszaken, niet misdeeld van krijgskennis; men had daaronder mannen van geestkracht en uitstekende bekwaamheid; onder anderen in het tijdvak waarvan hier sprake is, waren Hop en Goslinga mannen, die het genie des veldheers hadden, veel meer dan menig legerhoofd van dien tijd. Bij een bekwaam legerhoofd, bij voorbeeld bij Frederik Hendrik, zijn de gedeputeerden te velde ook nimmer belemmerend geweest; hij wist zijne inzigten door te drijven; en wanneer hij soms toegaf aan hunne vertoogen, dan was dit meestal om op hen de verantwoordelijkheid te doen drukken van eene handeling, van wier noodzakelijkheid die Stadhouder overtuigd was, maar waartoe hij noode overging. Hetzelfde kan men bij Marlborough opmerken, en de ‘Gedenkschriften’ van Goslinga leveren daaromtrent merkwaardige bijzonderheden op: wanneer het Marlborough ernst is met eene onderneming, dan vraagt hij het gevoelen van de gedeputeerden te velde niet, of hij bekreunt zich niet om dat gevoelen; alleen wanneer die onderneming hem geen ernst is, neemt hij den schijn aan van voor het gezag dier beambten te zwichten, om op hen de verantwoordelijkheid te schuiven van eene werkeloosheid, die te vaak geheel overeenstemde met de inzigten van het Engelsche legerhoofd. In één woord, bij een bekwaam legerhoofd zijn de gedeputeerden

te velde nimmer eene belemmering geweest; een zwak legerhoofd hebben zij soms tot steun en bijstand gediend.

Die scheeve en valsche voorstelling van het karakter en de werking der gedeputeerden te velde is voor een goed gedeelte toe te schrijven aan de zamenstelling van de legers der Republiek. Bij die legers had men veel vreemdelingen, die natuurlijk zich meer verbonden aan den persoon des opperbevelhebbers, dan aan het land dat zij dienden, en daarom ongaarne zagen, dat de magt diens opperbevelhebbers belemmerd werd door de Regenten van dat land. De Duitsche of Fransche edelman, die in de krijgsdienst der Republiek trad, verwachtte veel meer van de gunst des opperbevelhebbers, bij wien hij zich wist aangenaam te maken en van wien hij bevordering hoopte, dan van een land dat hem vrij onverschillig bleef, en waaraan hij door geen banden van vaderlandsliefde gehecht was; hoe meer magt die opperbevelhebber had, hoe beter dit was voor de belangen des vreemden fortuinzoekers, die daarom af keerig en vijandig was van alles wat die magt verminderde of belemmerde. Vandaar de weinige populariteit der gedeputeerden te velde bij de legers der Republiek, en vandaar de valsche en onware voorstelling welke van die gedeputeerden gegeven wordt. Die gezindheid heeft zich van het eene geslacht tot het andere overgeplant en is, zelfs thans, nog niet geheel verdwenen; en wanneer, ook in onze dagen, menigeen nog ijvert tegen de gedeputeerden te velde, dan bedenkt hij niet, dat hij daardoor zich tot den weêrklank maakt van de beschuldigingen van vreemden, en dat hij mannen aanrandt die groote bekwaamheid en groote verdienste hebben gehad, en soms de edelste vertegenwoordigers van het Hollandsche volkskarakter zijn geweest.

Ziedaar de verhouding die er bij den Spaanschen successie-oorlog bestaan heeft tusschen Marlborough en de gedeputeerden te velde. Het is noodig die verhouding te kennen, om de krijgsgebeurtenissen van 1705 goed te begrijpen en juist te beoordeelen.

Het jaar 1705 moest, naar alle waarschijnlijkheid, voor de bondgenooten gewigtige voordeden opleveren, daar zij door de schitterende overwinning, den 13^{den} Augustus 1704 te Hochstett op de Fransche legers behaald, een beslissend overwigt op

hunne vijanden schenen verkregen te hebben. Hochstett was voor Lodewijk XIV eene nederlaag geweest, zoo groot als hij die nog nooit, in den loop zijner langdurige regering, had geleden; en zwaar was de schok die daardoor werd toegebragt aan den oorlogsroem en de magt des Franschen Konings. Verdwenen was nu zijne hoop om Duitschlands grond tot het oorlogstooneel voor de Fransche wapenen te maken en den opvolger der Cesars tot in zijne hoofdstad Weenen te bestoken; de Beijersche Keurvorst, die zich ook met die hoop had gevleid en zijn bestaan had verbonden aan Frankrijks krijgsgeluk, smaakte de bittere vruchten van zijn roekeloos streven: de legers zijner vijanden verheerden en verwoestten zijn land en hij zelf moest in den vreemde hulp en bijstand zoeken en zich gelukkig achten, dat hem, in stede van het verloren Beijeren, het zoo onzekere bewind over de Spaansche Nederlanden werd opgedragen. Het oorlogsvuur was, van den regter Rhijnoever, naar den linker oever van dien stroom overgeslagen; het sterke Landau bezweek voor de wapenmagt der bondgenooten; en het oogenblik was te voorzien waarop die wapenmagt door zou dringen tot op Frankrijks grondgebied.

Was, daarom, Frankrijk afgestreden en overwonnen; was het onmagtig den kamp langer voort te zetten, en gedwongen zijne vijanden om vrede te vragen, tot welken prijs dan ook? verre vandaar; en de geschiedenis leert het, dat nog acht jaren na Hochstett de oorlog is blijven voortwoeden, hoe vaak die voor Frankrijk rampspoedige dag dan ook gevolgd werd door andere krijgsrampen, misschien minder indrukwekkend, maar soms in de gevolgen even verderfelijk voor Lodewijks magt. Groot is het onderscheid tusschen de oorlogen der vroegere eeuwen en die van onze dagen: heden ten dage zou eene overwinning als die van Hochstett beslissende zijn; denkelijk zou zij een einde aan den oorlog maken; en zeer zeker zou, werd zij door eene tweede dergelijke overwinning gevolgd, aan het voortzetten van den oorlog niet langer gedacht worden; toenmaals was het anders: op Hochstett volgt Turijn, volgt Ramilies, volgt Oudenaarden, - zonder dat echter, door die reeks van krijgsrampen, Frankrijk gedwongen wordt om de wapens neder te leggen. Die reeks van overwinningen, bij een oorlog van onze dagen behaald, zou de legers der bondgenooten te Parijs hebben gebragt en hen daar als overwinnaars de voorwaarden van den vrede hebben doen voorschrijven; in

het begin der achttiende eeuw waren de voordeelen door die overwinningen verworven van oneindig minder beslissenden aard. Hochstett gaf aan de bondgenooten Duitschland, Turijn, het noordelijk Italië; Ramilies gaf hun de zuidelijke Nederlanden; Oudenaarden maakte hen meester van het sterke Rijssel; - maar daarbij bleef het ook; tot eene beslissing kwam het door die oorlogsfeiten niet, omdat men zich altijd bleef ophouden voor vestingen, en daardoor de geslagene partij den tijd gaf om te bekomen van de geledene verliezen en zich op nieuw tot den kamp toe te rusten. In onze dagen is een oorlog eene geweldige, hevige ziekte, waarbij dadelijk over leven of dood beslist wordt; in de achttiende eeuw was het eene langdurige, slepende kwaal, die den bloei en de krachten der maatschappij oneindig meer afbreuk deed, dan de geduchte maar kortstondige worstelingen van onzen tijd vermogend zijn dit te doen.

Toen de rust der wintermaanden Lodewijk XIV de gelegenheid gegeven had, om aan het herstellen der geledene verliezen te gaan en de gedunde rijen zijner legers weêr aan te vullen, was hij met het voorjaar van 1705 weêr bereid om den kamp op nieuw aan te vangen. Aan het opgeven van dien kamp werd nog niet gedacht; de Fransche Vorst meende daarvoor nog geene redenen te hebben: zijn Frankrijk was nog onaangevochten gebleven; Italië was bijna in zijne magt, en zijn kleinzoon heerschte nog bijna ongedeerd over Spanje, waarvan alleen de rots van Gibraltar door de zeemogendheden was vermeesterd. Om den oorlog met goed gevolg voort te zetten had Lodewijk dus niets anders noodig, dan zijn land op nieuw goud en soldaten te vragen; dat hij daardoor de krachten en hulpmiddelen van dat land uitputte; dat hij daardoor de toekomst van Frankrijk bedierf, aan zijne opvolgers ramp en ellende voorbereidde en den weg baande tot de omwenteling van 1789 en tot het moordschavot van Lodewijk XVI, daarom bekommerde de gekroonde egoïst van Versailles zich zeer weinig; of, om billijker te spreken, in de verblinding van zijn koninklijken hoogmoed had hij er volstrekt geen denkbeeld van, dat eenmaal de misdrijven van zijne regering op eene zoo vreesselijke wijze vergolden zouden worden aan zijn ongelukkigen nakomeling.

In weerwil van de verliezen, in 1704 ondervonden, en in weerwil dat, tot overmaat van ramp, bij de Fransche krijgsmagt in de Nederlanden eene besmettelijke ziekte het grootste

deel der paarden had weggerukt, slaagde men er toch in, om, in het voorjaar van 1705, op de verschillende oorlogstooneelen niet onaanzienlijke legers op de been te brengen. Villeroi en de Keurvorst van Beijeren zouden in de Spaansche Nederlanden aan het hoofd staan van eene magt van 80 bataillons en 100 escadrons; Marsin, in den Elzas, 50 bataillons en 60 escadrons aanvoeren; Vendôme, in Italië, ongeveer 100 bataillons en 100 escadrons. Wanneer men in aanmerking neemt, dat al die legers te zamen eene magt uitmaken, die, waarschijnlijk, ruim 200,000 man bedroeg; dat bovendien de Tessé met eenige versterking naar Spanje werd gezonden, Berwick eene troepenmagt had om de Cévennes te beteugelen, aan de Hongaren eene ondersteuning in geld werd toegezonden, en eene zeemagt moest uitgerust worden om eenigermate het hoofd te bieden aan de Engelsche en Hollandsche vloten, - dan kan men zich een denkbeeld maken van den omvang der strijdkrachten waarmede Frankrijk den veldtogt van 1705 zoude beginnen.

Men vindt vermeld dat de Fransche ruiterij toen paarden uit Zwitserland trok, iets wat, oppervlakkig beschouwd, vreemd luidt, maar waarvan het vreemde verdwijnt, wanneer men opmerkt dat Zwitserland toen bijna het eenige land van Europa was, waaruit Frankrijk paarden *kon* trekken: Duitschland, zijn groote paardemarkt, was natuurlijk gesloten voor Frankrijk. - Om den geest van de Fransche legers wat op te wekken, had er, vóór den veldtogt, eene groote bevordering plaats: er werden niet minder dan 60 luitenant-generaals aangesteld, 78 maréchaux-de-camp, 28 brigadiers voor het voetvolk en 15 voor de ruiterij. Maar de menigte generaals doet niets af tot de kracht van een leger; één goede is oneindig meer waard dan tien middelmatigen; toen, na het sneuvelen van Turenne, Lodewijk XIV een aantal maarschalken van Frankrijk aanstelde, zeide men: de Koning heeft zijn goudgeld tegen pasmunt omgewisseld.

Het oorlogsplan van de Fransche zijde, in 1705, schijnt hoofdzakelijk daarin bestaan te hebben, om zich tot de verdediging te bepalen, zoowel in Spanje als in de Nederlanden en aan den Rhijn; alleen in Italië wilde men aanvallend te werk gaan, om den Hertog van Savoye ten onder te brengen, die van Frankrijk was afgevallen en nu reeds sedert een paar jaar aan de zijde der bondgenooten streed. Gelukte die ten onderbren-

ging van Savoye, dan zou Frankrijk meester zijn van het geheele Noorden van Italië, tot aan de Etsch, waar het grondgebied aanving der onzijdige republiek Venetië. - Dat oorlogsplan was eenvoudig en beantwoordde aan den toestand, waarin Frankrijk toen verkeerde; over het geheel was het goed. Wat misschien viel af te keuren, was, dat men in Spanje op één enkel punt afzag van den verdedigenden oorlog, daar het beleg van Gibraltar, reeds in den zomer van 1704 begonnen, nog in het voorjaar van 1705 werd voortgezet. De zeer natuurlijke zucht der Spanjaarden, om zich weêr in het bezit te stellen van Gibraltar, verklaart dat beleg; maar toch was het een misslag, omdat de groote sterkte der vesting weinig kans gaf op hare vermeestering, en omdat dit beleg dus nutteloos een aanzienlijk deel van Spanje's strijdkrachten bezig hield.

Bij De Vault (*Mémoires militair es rélatifs à la succession d'Espagne*), vindt men ook de cijfers van de legermagten, waarmede de bondgenooten wilden optreden; daar wordt gezegd, dat de bondgenooten wilden hebben (*prétendaient avoir*) 60,000 man, onder Ouwerkerk, in de Nederlanden; 60,000 onder Marlborough, aan de Moezel; 30,000 onder den Prins van Baden, aan den Rhijn; 30,000 onder Prins Eugénius, in Italië; 30,000 onder Heister, in Hongarije, en 15,000 onder Galway, in Portugal. In alles maakt dit 225,000 man uit, waarbij dan nog gevoegd moeten worden de troepen van den Hertog van Savoye, die van den Koning van Portugal en de landingstroepen op de Engelsche en Hollandsche vloten. Nu zijn die cijfers niets dan zeer algemeene opgaven, waaraan men niet te naauw moet hechten; bij voorbeeld: de legermagt van Marlborough is sterker geweest, dan hier is opgegeven; die van Ouwerkerk minder sterk. Maar over het geheel genomen, geven die getallen toch eene vrij naauwkeurige voorstelling van de strijdkrachten der bondgenooten. De getalsterkte moge bij de wederzijdsche partijen nagenoeg even groot zijn geweest, de overmagt was echter aan de zijde der bondgenooten, omdat hunne troepen beter waren en hunne legerhoofden meer uitstekend. De roem van Hochstett had Marlborough en Eugenius verre boven alle mededingers verheven en daardoor hunne aanvoering tot een onderpand der zege gemaakt. Dit is een der voordeelen van eene behaalde overwinning, dat men daardoor meer kansen verkrijgt om later nog andere overwinningen te behalen.

De overmagt der bondgenooten bij den aanvang van den veldtogt van 1705 was niet van dien aard om daardoor dadelijk tot beslissende handelingen te kunnen overgaan. Wat moesten zij intusschen met die overmagt doen; wat moest hun oorlogsplan zijn?.... de Hongaren bevechten, dat lag in den aard van de zaak, en was iets, waarop men bij den Keizer niet sterk behoefde aan te dringen, die er groot belang bij had om vijanden te verwijderen, welke van zoo nabij zijne hoofdstad bedreigden. In Spanje doordringen, ook dat was eene zeer natuurlijke handeling; de heerschappij over Spanje was de aanleiding tot den geheelen oorlog; zij zou de prijs der zege zijn; men moest dus Spanje zien te veroveren voor den Oostenrijkschen Aartshertog, die naar den troon van dat land dong. Men wilde de westelijke gewesten, Leon of Estremadura, binnenrukken met eene vereenigde Engelsche, Hollandsche en Portugesche krijgsmagt; gelijktijdig zou eene Engelsche en Hollandsche vloot Gibraltar ontzetten en daarna eene legermagt ontschepen in Katalonië, waar men wist dat de bevolking Koning Karel - zoo noemde zich de Oostenrijksche Pretendent - toegedaan was. Ook dit gedeelte van het oorlogsplan geeft geen stof tot de minste aanmerking, tenzij misschien dat het te verwonderen is, dat men tot aan het *vierde* jaar van den oorlog wachtte, alvorens iets ernstigs te ondernemen om Koning Philips van den Spaanschen troon te stooten.

In Italië wilde men den Hertog van Savoye ter hulp komen; dit was zeer goed, dit was hoog noodig. Maar af te keuren is het, dat men die hulp niet op meer krachtdadige wijze aanbragt. 30,000 man keizerlijken en het geringe getal troepen van den Hertog van Savoye, stelde men hier over aan 60 à 70,000 Franschen. 't Is waar, men had de aanvoering van Eugenius; maar ook de Franschen hadden hier Vendôme, een hunner bekwaamste legerhoofden. De overmagt was hier aan de zijde van Frankrijk; en zeer goed had het dus kunnen gebeuren, dat het legerhoofd van Lodewijk XIV, in den loop van het jaar 1705, Turijn vermeesterde en den Hertog van Savoye geheel ten onder bragt. Dit zou een zeer zware slag geweest zijn voor de bondgenooten; want dan zou Frankrijk de handen geheel vrij gehad hebben in Italië, vandaar zuidelijk Duitschland en de erfstaten van den Keizer hebben kunnen bestoken en daardoor eene geheel andere wending gegeven hebben aan den oorlog. Gelukkig voor de bondge-

nooten is dit *niet* gebeurd; maar dit is het gevolg geweest van bijzondere omstandigheden, waarop zij niet konden rekenen; dit is niet te danken geweest aan hunne eigene beschikkingen; zij hebben te weinig gedaan om den gevreesden slag af te wenden; zij bragten in Italië te weinig strijdkrachten in werking. In dit opzigt is hun oorlogsplan verkeerd geweest.

Wat de andere oorlogstooneelen betreft, het aanvankelijke voornemen der bondgenooten was, om aan den Rijn en in Braband verdedigenderwijze te handelen en daar dan ook slechts zwakke legers te laten, maar intusschen hunne hoofdmagt bij de Moezel zamen te trekken en aan die zijde Frankrijk binnen te dringen; tot hoe ver? Dit wordt nergens bepaaldelijk gezegd; maar men kan gerust aannemen, dat wanneer men Sarre Louis en Thionville had vermeesterd en tot Metz was doorgedrongen, men zou gemeend hebben al wonder veel te hebben gedaan. Men moet nu dit oorlogsplan niet beoordeelen naar de beginselen van onze nieuwere oorlogen; want dan zou men zeggen, er moet eene geheele zamentrekking der strijdkrachten plaats hebben, en men moet met dat vereenigd leger zoo spoedig mogelijk tot Parijs doordringen; maar men moet zich in de oorlogen van de achttiende eeuw verplaatsen, en dan zal men dit aanvalsplan goedkeuren. Ongelukkig zag men zeer spoedig weêr af van dat plan; de zamentrekking der strijdkrachten aan de Moezel hield zeer spoedig op, en men ging toen weêr over tot operatiën aan den Rijn en in Braband, die weinig uitkomsten hadden en ook weinig uitkomsten konden hebben. De veldtogt van 1705 in de Nederlanden is een onbesliste veldtogt gebleven.

Alvorens aan het verhaal van dien veldtogt te beginnen, is het noodig met een enkel woord de krijgsverrigtingen te vermelden, die in den loop van het jaar 1705 op andere oorlogstooneelen hebben plaats gehad; die krijgsverrigtingen zijn natuurlijk niet zonder invloed gebleven op wat in de Nederlanden en aan Moezel en Rhijn plaats had.

De oorlog in het binnenste van Frankrijk was zoo goed als geëindigd. Er was nog altijd eene krijgsmagt noodig om de

Cévennes in bedwang te houden; maar in 1705 hadden daar toch geen krijgsverrigtingen meer plaats; de beul was daar de hoofdpersoon geworden, en galg en rad en brandstapel waren de straf voor hen, die alleen door overmaat van onderdrukking tot opstand waren gebragt. De geregtelijke moorden, tijdens de regering van Lodewijk XIV gepleegd, maken de donkere zijde van die regering uit; zij schandvlekken haar; het is op veel kleinere schaal, maar met nog grootere gewetenloosheid, wat Alva in de Nederlanden heeft gedaan; en de *dragonnades* en de teregtstellingen in de Cévennes zijn niet minder gruwelijk geweest dan de St. Bartholomeusnacht! Maar genoeg van die gruwelen!

Ook over Hongarije kan een enkel woord volstaan. Dat land was te ver verwijderd van het tooneel der groote krijgsverrigtingen, om daarop van veel invloed te kunnen zijn, en de oorlogsfeiten daar, waren óf te onzamenhangend, óf zijn te onduidelijk vermeld, dan dat zij aanleiding zouden kunnen geven tot beschouwingen, belangrijk uit het oogpunt der krijgskunst. Het zij voldoende te zeggen, dat de meeste voordeelen aan de zijde waren van Ragotzky, het vermaarde hoofd der opstandelingen; dat hij het grootste gedeelte van Hongarije aan zich onderwierp en de hoofdstad Buda bedreigde, en dat die toestand van zaken te bedenkelijker werd voor den Keizer, omdat men vreesde dat ook de Sultan - de *groote Turk*, zoo als men toen zeide - de wapenen zou opvatten en de Hongaarsche opstandelingen ondersteunen.

Men vindt bij Devault vermeld, dat er in de eerste maanden van 1705, van de keizerlijke troepen aan Moezel en Rijn, zoo veel overloopers tot de Franschen kwamen, ‘vooral Hongaarsche officieren en huzaren, dat de Koning’ (Lodewijk XIV) ‘gelastte daarvan afzonderlijke kompagniën te vormen en aan de officieren de rangen gaf, die zij in 's Keizers dienst hadden bekleed. Men had reden om te gelooven, dat die desertie het gevolg was der bedreigingen van Prins Ragotzky, die aan de Hongaren in 's Keizers dienst, bij de legers die tegen Frankrijk streden, had doen weten, dat wanneer zij die dienst niet verlieten om in 's Konings dienst over te gaan, hunne huizen en landerijen verwoest zouden worden.’ - Ziedaar, indien wij

ons niet vergissen, de oorsprong van de regementen huzaren bij de Fransche en andere Europesche legers.

De veldtogt van 1705 in Italië is veel belangrijker geweest, hoezeer ook niet van regtstreekschen invloed op de krijgsverrigtingen in de Nederlanden en aau den Rhijn.

In Italië hadden er aan de fransche zijde in 1705 twee verschillende handelingen plaats: aan de eene zijde de pogingen om den Hertog van Savoye geheel ten onder te brengen en Turijn te nemen; en aan de andere zijde de pogingen om het keizerlijke leger in Tyrol en bij de Etsch te beletten om door te dringen en den Hertog van Savoye ter hulp te komen. Om aan dit dubbele doel te beantwoorden, was de fransche krijgsmagt in Italië in twee legers verdeeld: het eene, onder La Feuillade, in Piémont; het andere onder den Groot-Prior, broeder van Vendôme, tusschen de Adda en de Mincio. Vendôme zelf, de opperbevelhebber, ging van het eene leger naar het andere; waar hij n i e t was, ging het slecht.

La Feuillade, een zoon van den vroegeren maarschalk van dien naam en schoonzoon van Chamillart, den Minister van Oorlog, had aan die bloedverwantschap en aan hofgunst zijne verheffing tot aanvoerder van een leger te danken; want hoezeer hij niet zonder bekwaamheden schijnt geweest te zijn en zich bij velen bemind had weten te maken, zoo had hij echter niet de geschiktheid eens veldheers. Zijne krachten stonden niet in evenredigheid tot zijne zucht naar roem en eer. Eene groote nederlaag heeft zijn naam tot de nakomelingschap overgebragt; hij is vermaard geworden door Turijn, even als Mack vermaard geworden is door Ulm. Maar die krijgsramp, die La Feuillade trof, had eerst in 1706 plaats; de gebeurtenissen van 1705 waren het voorspel daarvan.

Het kwam er in dat Jaar voor de Franschen op aan, om den Hertog van Savoye geheel ten onder te brengen. De toestand van dien vorst was toen zeer hagehelijk; hij was geheel afgesloten van alle hulp, tot zijne eigene krachten bepaald, die te gering waren om met een leger in het open veld den vijand het hoofd te bieden, en zonder het vooruitzigt van spoedig bij-

stand te zullen krijgen; de gewone langzaamheid bij de wapeningen des Keizers maakte het waarschijnlijk, dat het wel zomer zou worden alvorens Eugenius met zijn leger eene ernstige poging zou kunnen doen om van de Etsch naar Piémont door te dringen. In dien benarden toestand bleef aan den Hertog niets anders over dan om de vestingen of sterke stellingen, die op den weg naar zijne hoofdstad Turijn lagen, voet voor voet aan den vijand te betwisten, en zich eindelijk tot de verdediging dier hoofdstad te bepalen. Tijd winnen, hierop kwam het aan voor den Hertog; het was het eenige, dat hem kon redden, door Eugenius zoo de gelegenheid te geven om hulp aan te brengen; kwam die hulp niet, dan was alles verloren. Savoye, of juister gesproken, Piémont, verkeerde toen in den toestand van eene ingeslotene en belegerde vesting, die door kunst en dapperheid de verdediging zeker lang kan rekken, maar die toch onfeilbaar verloren gaat, zoo er geen ontzet komt.

Een der buitenwerken van die vesting, de stad Verrua, op den regteroever der Po gelegen, op een groeten dagmarsch ten Oosten van Turijn, was sedert den nacht van 7-8 November 1704 belegerd door het leger van den Groot-Prior, Vendôme's broeder; eerst den 9^{den} April 1705 gaf zij zich over; de bezetting, tot op ruim duizend man versmolten, werd krijgsgevangen. Het langdurige van die verdediging wordt verklaard door de bekwaamheid van den bevelhebber Freisingen; door de sterke ligging dier bergvesting; door het jaargetijde, waarin die belegering plaats had, en door de omstandigheid, dat aanvankelijk de insluiting van Verrua niet volledig was en die vesting lang in gemeenschap bleef met de troepen van den Hertog van Savoye te Turijn. Het oprukken van Eugenius aan de Etsch, dwong toen den Groot-Prior om met zijn leger meer oostelijk te trekken; hier sloeg hij, den 19^{den} April, het beleg voor La Mirandola, eene kleine onbeduidende sterkte, ten Zuiden van de Po gelegen; den 10^{den} Mei gaf zij zich over. Vendôme zelf bleef de krijgsverrigtingen in Piémont leiden.

La Feuillade was met zijn leger in het begin des jaars aan de kusten der Middellandsche Zee werkzaam geweest; hij had den 16^{den} Maart daar Villefranche, of Villafranca, - want de nationaliteit dier grensplaats is eenigzins onzeker, - vermeesterd, en den 15^{den} het beleg geslagen voor Nizza. Den 10^{den} April werd die stad ingenomen; de bezetting van Nizza trok terug in het kasteel, waar zij vooreerst ongemoeid bleef, omdat La

Feuillade last ontving om met zijn leger de zeekust te verlaten en naar de zijde van Turijn op te rukken.

Na de vermeestering van Verrua was de weg naar Turijn nog niet open voor Vendôme: halfweg Verrua en Turijn hadden de troepen van den Hertog van Savoye nog Chivasso bezet gehouden, eene kleine vesting op den linkeroever van de Po, door eene brug in gemeenschap gebragt met het daartegenover liggende Castagnetto, dat even zoo verschanst en bezet was. Vendôme meende zich van die versterkte punten meester te kunnen maken door een stormenderhandschen aanval; maar nadat dit driemaal te vergeefs was beproefd, zag men zich eindelijk in de noodzakelijkheid om een geregeld beleg te beginnen. Den 19^{den} Junij worden de loopgraven voor Chivasso geopend, den 30sten Julij die plaats vermeesterd; de Hertog van Savoye, de onmogelijkheid inziende om de verdediging langer voort te zetten, liet in den nacht van 29-30 Julij Chivasso ontruimen; de bezetting bereikte zonder verliezen Turijn. De verdediging werd toen aan de Savooische zijde op bekwame en krachtige wijze gevoerd.

Vendôme was intusschen door het oprukken van Eugenius gedwongen geworden zich te begeven naar het leger aan de Adda en Mincio, ten einde te voorzien in de misslagen en het verkeerd beleid van zijn broeder, den Groot-Prior; daardoor kwam het bestuur der krijgsverrigtingen in Piémont geheel en al neêr op La Feuillade. Nu vangen de weifelingen van dien aanvoerder aan, betreffende de vraag, of hij al dan niet het beleg zal slaan voor Turijn; weifelingen, die niet weinig toenemen, toen Vauban dat beleg ernstig ontraadt en Vendôme met den meesten nadruk daarop aandringt.

Chivasso wordt ingerigt als depôtplaats voor het beleg van Turijn en den 7^{den} Augustus trekt La Feuillade naar die hoofdstad met een leger van 15,000 man voetvolk en 5,500 ruiters. De Hertog van Savoye heeft maar 4,000 man voetvolk en 3,300 ruiters, behalve nog 500 afgezeten ruiters, die als bezetting in de Citadel van Turijn zijn geplaatst; zijne magt is dus te klein om in het open veld den vijand het hoofd te bieden, en hij moet zich bepalen tot de verdediging van zijne hoofdstad.

Maar duidelijk blijkt het uit alles, dat La Feuillade huiverig is om die hoofdstad te belegeren. Eerst vraagt hij een materiëel van 80 kanonnen en 40 mortieren voor dat beleg, dat, om den tijd die noodig is voor den aanvoer der munitie,

niet voor September zal kunnen beginnen; later stelt hij dat begin zelfs op half October. Het hof, en ook Vauban, brengt nu bezwaren in tegen dat beleg, en La Feuillade geeft in zoo ver aan die bezwaren toe, dat hij eene versterking vraagt van 14 bataillons en 15 escadrons om het beleg te beginnen. In het begin van September laat de Fransche veldheer verschanste liniën aanleggen tusschen de Dorea en de Po; hij wil Turijn aan de zijde van de citadel aanvallen; op het einde van September is zijn leger in de onmiddellijke nabijheid van Turijn; het is evenwel niet sterk genoeg om die vesting geheel in te sluiten.

Vendôme dringt aan op het beleg, Vauban is er tegen; en de meening van den laatsten weegt het zwaarst bij Lodewijk XIV, die aan La Feuillade bevel geeft om van de onderneming af te zien, doch de winterkwartieren zoodanig te nemen, dat Turijn nagenoeg ingesloten blijft. Ongehoorde vermetelheid! La Feuillade waagt het om ongehoorzaam te zijn aan de bevelen des Konings; hij moet wel zeer veel gebouwd hebben op zijn invloed als gunsteling. Den 30sten September schrijft hij aan den Koning, dat hij, in weêrwil van diens bevel, Turijn zal belegeren; maar reeds den 1sten October heeft hij, naar het schijnt, berouw over die daad; hij verandert geheel van voornemen en breekt van voor Turijn op. Nu dringt echter Vendôme weêr zoo sterk aan op het beleg van Turijn, dat de Koning aan La Feuillade daartoe last geeft; maar deze, den 11^{den} October een krijgsraad gehoord hebbende, antwoordt dat het nu onmogelijk is, dat beleg te hervatten.

En ziedaar op welke wijze, in 1705, Turijn onaangevallen bleef, ten minste niet ernstig werd aangevallen. Wat toen daarmede gebeurde strekt alweêr tot wederlegging van die vaak voorgestane meening, dat eene onbeperkte monarchale regering de krachtigste regering is; die regering is dán alleen krachtig, wanneer de monarch een zeer krachtig en zeer bekwaam man is; maar daar er zeer veel kansen zijn, dat die monarch juist het tegenovergestelde is, zoo zijn er ook zeer veel kansen, dat de onbeperkte monarchale regering eene zwakke en ellendige regering zal wezen.

Maar op welke gronden was Vauban tegen het belegeren van Turijn, en Vendôme er voor? Het zal niet onbelangrijk zijn hierover iets mede te deelen uit de brieven dier beide mannen, bij Devault voorkomende.

Den 13^{den} September 1705 schrijft Vauban aan La Feuillade,

die toen reeds geruimen tijd nabij Turijn was, maar het met zich zelven nog niet eens kon worden, of hij die hoofdstad al dan niet wilde belegeren..... ‘Het komt mij voor, Mijnheer! dat gij genoeg geschut hebt, kruid, kogels, bommen, mortieren en granaten; maar dat eene versterking van 10,000 man voetvolk u zeer te pas zou komen. De onderneming is moeijelijk, de bezetting sterk, hetwelk mij de overtuiging geeft, dat gij moeite zult hebben om haar ten onder te brengen, wanneer men dit niet goed aanlegt; daarvan moet men zich geen hersenschimmen maken. Neem dus, bid ik u, het besluit om, wat u aan strijdkrachten ontbreekt, te vergoeden door de kunst; en de kunst, die ik bedoel, is, uwe stelling voor de stad goed te verzekeren, door goede circonvallatie- en contrevallatie-liniën, zoo als zij voorgesteld zijn in de plans en memories, die de Koning aan Mijnheer de Vendôme heeft gegeven, en die gij ongetwijfeld in handen hebt gehad. Laat u niet afschrikken door den omvang van den arbeid en het klein aantal manschappen dat gij hebt om dien te verrigten. Vóór den Pyreneeschen vrede heb ik dertien belegeringen bijgewoond, waarbij wij slechts zeer kleine legers hadden, en geen boeren om de liniën te maken; het waren de troepen, die ze maakten, *gratis:* voetvolk, ruiterij en dragonders, alles was daaraan werkzaam. In de noodzakelijkheid, waarin gij verkeert, moet gij niet aarzelen om hetzelfde te doen; in uwe plaats zou ik zelfs eene contrevallatie-linie aanleggen, ten einde alle mogelijke voorzorgen te nemen, zoowel naar binnen als naar buiten. Neem daartoe allen noodigen tijd en acht dien niet slecht besteed; gedurende den tijd dat gij bezig zijt uwe stelling goed te maken, kunt gij, zoo als gij dit zeer juist zegt, uwe krijgsbehoeften en levensmiddelen in het kamp bijeenbrengen.

‘Ik acht het geenszins raadzaam, dat gij begint de citadel aan te vallen, nog minder dat gij stad en citadel gelijktijdig aanvalt. Dit beleg zal, in het begin, eene groote uitgebreidheid hebben en de brok zeer groot zijn; gij moet dien verdeelen en eerst de inneming der stad afwachten, dan zal het belegeren der citadel maar eene zeer kleine circonvallatielijn vorderen en de aanval gemakkelijk worden. Twee groote gestippelde lijnen wijzen nagenoeg den omtrek der liniën aan op het plan des Konings, dat op het terrein zelf verbeterd kan worden, in het bijzonder wat betreft de overzijde der Po, waar het terrein zeer ongelijk is door de bergen.

Ik ben volstrekt niet van gevoelen, dat gij den aanval doet naar Coehoorns wijze (*à la Cohorn*); dit stelsel, dat eigenlijk geen stelsel is, is alleen goed tegen kleine nesten (*des bicoques*), zoo als Venlo, Roermond, de citadel van Luik en Bonn; vestingen, de eene nog slechter dan de andere en waarvan niet een in staat was om het acht dagen uit te houden tegen een geregelden aanval. Zoo zou het niet gaan met de citadel van Turijn, wier wallen stevig zijn, hecht, goed geflankeerd en die men niet zou kunnen vernielen door ze op een afstand van 300 toises te beschieten, zoo als Coehoorn deed. Hij zou daarin niet geslaagd zijn, hadden de door hem aangevallene vestingen eene goede gracht gehad. Zoo iets zou ook niet gebeuren met de citadel van Turijn, die eene zeer goede gracht heeft en die, ondersteld dat de wallen gedurende zes dagen door bresbatterijen worden beschoten, - neem tien dagen - daarom nog niet zoo vernield zoude zijn, dat de borstwering niet nog genoeg in stand bleef om ten minste halvermanshoogte dekking op te leveren aan hen. die de bestormers afwachten; bovendien, eene batterij, die op 2 à 300 toises afstand de vestingwallen beschiet, gedekt door de borstwering van hunnen bedekten weg, ziet slechts het bovenste dier wallen, en hoewel zij eindelijk, na verloop van tijd, die wallen kan verwoesten, zoo is het toch slechts van de kruin van den bedekten weg en door te vuren op den voet der bastions, dat men bressen in die bastions kan maken. Voordat gij nu zoo ver komt, zult gij veel moeite hebben met de buitenwerken en met de mijnen, onverschillig of gij op Coehoorns wijze aanvalt of volgens de regels; en wanneer, na op Coehoorns wijze bres te hebben geschoten, en nadat alles u voorkomt goed verwoest te zijn, gij een storm levert, is het zeker dat gij daarbij geheel en al tegengehouden zult worden door den revêtementsmuur der gracht, indien er een is, of door de bekleeding van den hoofdwal, die niet ter behoorlijke laagte zal kortgeschoten zijn, of door de binnenverschansing der bastions zelve. Eene van die zaken zal u tegenhouden, misschien alle te zamen. Het is zeker, dat wanneer gij niet slaagt, gij verliezen zult lijden, die u geducht kunnen verzwakken, en dat gij op die wijze spoedig uwe munitiën zult verspild hebben..... Vooral, volg de aanvalswijze van Coehoorn niet; zij zou u teleurstellen. De belegeringen van Barcelona en van Verrua zijn ook geen belegeringen, die men tot voorbeeld moet nemen. Er zijn wonderen noodig

geweest om die steden te vermeesteren, na veel tijd en na groote verliezen te hebben geleden; er gaat niets boven het opvolgen der regels, die, eenmaal goed begrepen, ons nooit misleiden. Ziedaar, Mijnheer! wat ik de vrijheid neem u te zeggen, zoo als ik dit zou zeggen aan mijn besten vriend....'

Vendôme daarentegen, schrijft van zijne zijde aan Lodewijk XIV (uit de legerplaats bij Rivalta, den 1sten October 1705): .....'Wat Mijnheer de Vauban moge zeggen, ik zie niet in, wat het er toe afdoet of eene vesting goed of slecht ingesloten zij, wanneer binnen die vesting reeds alles is wat men daar kan binnen brengen, en wanneer het niet mogelijk is er nieuwen toevoer aan te brengen. Ik verzoek Uwe Majesteit om in overweging te nemen, dat het beleg van Verrua veel moeijelijker was dan dat van Turijn; toch hebben wij het tot een goed einde gebragt, bijna zonder geschut, met bataillons nog zwakker dan zij thans zijn en veel minder in getal; en ik ben overtuigd, dat wanneer Uwe Majesteit Mijnheer de Vauban geraadpleegd had, wij noch Verrua, noch Chivasso zouden hebben; toch, al is dit dan tegen de regels gegaan, zijn die twee vestingen niettemin genomen geworden, en met mijn hoofd blijf ik borg, dat Turijn ook genomen zal worden, als Uwe Majesteit maar het bevel wil geven aan Mijnheer de La Feuillade om het te belegeren. Ik weet, dat hij niets liever wenscht, en dat hij maar wacht op het bevel van Uwe Majesteit....'

Het karakter dier beide oorlogsmannen teekent zich duidelijk af in deze brieven: de een altijd volgens de regels te werk gaande, niets aan het toeval willende overlaten, spaarzaam met het bloed zijner soldaten en niet spaarzaam met tijd en met arbeid, alles afwachtende van de onfeilbare berekeningen der kunst en niets van de onzekere werking van buitengewone dapperheid; de ander, de regels ter zijde zettende, waar zij hem belemmeren, en de overtuiging bij zich hebbende, dat men in oorlogszaken dikwijls tot de zege komt, wanneer men, zonder op zwarigheden of verliezen te letten, maar stout en met volharding naar het begeerde doel blijft streven. Het is volstrekt niet te verwonderen, dat La Feuillade besluiteloos was toen hij twee zulke geheel uiteenloopende raadgevingen ontving, beide zoo opmerkelijk, òf door de kracht der redenering, òf door de hevigheid van den aandrang, en beide toch tevens stof gevende tot het maken van bedenkingen tegen wat in die raadgevingen voorkomt.

In Vauban's brief kan men onmiskenbaar een grooten geest van naijver opmerken tegen zijn toen reeds overleden mededinger Coehoorn. Vauban, den grooten man van de genie-wetenschap, die zich in die wetenschap als een onfeilbaar orakel beschouwde, moet het grievend zijn geweest, dat zijne tijdgenooten aan den Hollandschen ingenieur meer gezag toekenden, dan aan hem. Hadden die tijdgenooten dit nog maar gedaan ten opzigte van den *vestingbouw*, dan zoude men zeggen dat dit voor hun oordeel pleitte; want het is thans zoo goed als algemeen erkend, dat, als vestingbouwer, Coehoorn op veel hooger trap staat dan Vauban. Maar het was in de kunst van *vestingen aan te vallen*, dat men toen, zelfs in Frankrijk, Coehoorn boven Vauban begon te stellen; en dit, meenen wij, geheel en al ten onregte; want wij gelooven, dat in de kunst om vestingen te belegeren, Vauban zijn Hollandschen mededinger in de schaduw heeft gesteld. Het zij ons vergund eene enkele aanmerking hierbij te voegen.

De leer van Vauban over de leiding van het beleg eener vijandelijke vesting, is altijd verreweg de verkieslijkste, wanneer men alleen met die vesting te doen heeft en het niet op tijd aankomt; verkeert men in die omstandigheden, dan zal het altijd dwaasheid zijn om af te wijken van de regels, door den grooten franschen ingenieur vastgesteld; regels, die op onfeilbare wijze en met het minste verlies aan menschenlevens, tot het beoogde doel geleiden. Maar het gebeurt zeer dikwijls, dat men niet met die vijandelijke vesting alleen te doen heeft en dat men voor haar beleg niet over ruimte van tijd kan beschikken. In zulke gevallen kan het soms raadzaam en voordeelig zijn, om de langzame, geregelde aanvalswijze van Vauban vaarwel te zeggen en zijne toevlugt te nemen tot wat Coehoorn deed, die door een hevig en vernielend geschutvuur en door spoedige bestormingen, in korten tijd tot den val der belegerde vesting wilde geraken, maar met opoffering van meer menschenlevens en met minder zekere kans van slagen dan bij de door Vauban bestuurde belegeringen. Vauban nam, bij de belegeringen die hij voerde, zijne toevlugt tot tijd en arbeid; Coehoorn tot onstuimig geweld.

Onjuist is echter de voorstelling van Vauban, alsof zijn mededinger slechts kleine nesten van vestingen (*des bicoques*) heeft doen vallen, - die benaming is zeker niet toepasselijk op Namen, - zij kan zelfs niet met regt toegepast worden op

Bonn of op de Citadel van Luik. Onjuist is ook de bewering, dat bij Coehoorn's belegeringen op afstanden van 5 à 600 el bres werd geschoten en dan maar storm werd geloopen, op de wijze zoo als bij de belegeringen door de Engelschen in het Spaansche schiereiland gevoerd tijdens den oorlog van 1808-1814; zulke dwaasheden beging Coehoorn niet.

Het groote verschil tusschen die belegeringen, toen door de Engelschen gevoerd, en de belegeringen van Coehoorn, bestaat daarin, dat de Engelschen gewoonlijk eene zeer onbeduidende artillerie aanwendden, Coehoorn daarentegen eene talrijke en magtige artillerie; dat de Engelschen hunne batterijen reeds op groote afstanden van de vesting tot het bresschieten gebruikten, Coehoorn daarentegen wel bij den aanleg van loopgraven en batterijen de voorzigtige stelregels van Vauban verwaarloosde en daardoor verliezen aan manschappen leed, maar toch zich beijverde om die batterijen zoo nabij mogelijk de vestingwerken te brengen, die zij moesten vernielen; dat de Engelschen tot de bestorming overgingen, terwijl de verdedigingsmiddelen der vesting nog in haar geheel waren, Coehoorn tot die bestorming overging als die verdedigingsmiddelen reeds geheel waren geschokt; dat eindelijk de door de Engelschen toen gevoerde belegeringen alle zijn *mislukt*, die van Coehoorn alle *gelukt* zijn. '*Le résultat est un dieu de fer que les hommes adorent*,' die spreuk van Thiers moge wel somtijds tot regtmatige veroordeeling strekken van de dwaasheid der menschen, die hen doet toejuichen alles wat maar gelukt, toch moet men ook bij de toepassing van die spreuk met oordeel en verstand te werk gaan: wanneer ik eene enkele handeling zie gelukken, dan heb ik daarom nog niet het regt om die uitkomst toe te schrijven aan de bekwaamheid van hem, die deze handeling verrigtte, evenmin als ik in het omgekeerde geval regt zou hebben hem alleen daarom van onbekwaamheid te beschuldigen; maar wanneer ik bij een aantal handelingen het gelukken altijd zie aan de eene zijde, het mislukken altijd aan de andere, dan heb ik wel eenig regt om te gelooven aan bekwaamheid bij den eenen, onbekwaamheid bij den anderen. Ik heb wel eenig regt om te zeggen: Coehoorn was een bekwaam belegeraar van vestingen, want al de door hem gevoerde belegeringen zijn gelukt; de Engelschen, bij den oorlog van 1808-1814, zijn onbekwame belegeraars geweest, want al de door hen gevoerde belegeringen zijn mislukt; en natuurlijk dat men bij die laatste bewe-

ring niet moet tegenwerpen, dat Ciudad-Rodrigo en Badajoz toch eindelijk zijn ingenomen geworden; want eene vesting innemen tot zulk een prijs als toen plaats had, staat gelijk met eene mislukte belegering.

Op Vendôme's bewering, dat het er weinig toe afdoet of eene belegerde vesting al dan niet ingesloten is, wanneer men maar de zekerheid heeft, dat er geen toevoer in kan komen, kunnen gegronde aanmerkingen worden gemaakt: hoe kan men ooit zulk eene zekerheid hebben? Kan de krijgskans dan niet zoo veranderen, dat er strijdkrachten, hoe weinig dan ook, op het oorlogstooneel verschijnen, die de vesting ter hulp komen? Kan, bij niet insluiting, men er misschien niet in slagen, om krijgsbehoeften binnen de belegerde vesting te brengen? levensmiddelen zeer zeker; heeft dan de belegerde niet het groote voordeel om zich te ontdoen van alle personen, die in de vesting overtollig en schadelijk zijn; om berigten te ontvangen van de andere gedeelten van het oorlogstooneel, en om, wanneer hij geen kans ziet om de verdediging langer voort te zetten, met zijne bezetting de vesting te verlaten en aan de vijandelijke magt te ontkomen? - De beantwoording van al deze vragen zal het duidelijk maken, dat de door Vendôme voorgestane meening een dwaalbegrip is; dat de belegering van eene vesting in den regel gepaard moet gaan met hare geheele insluiting; en dat die insluiting, zoo zij al geen volstrekte voorwaarde is om te slagen, toch, wanneer zij ontbreekt, den belegeraar een aantal moeijelijkheden en nadeelen berokkent, die ligtelijk het mislukken van het beleg ten gevolge kunnen hebben.

Vendôme had dus ongelijk toen hij beweerde, dat bij de belegering van eene vesting hare insluiting eene vrij onverschillige zaak is; maar hij had gelijk van met nadruk aan te dringen op de belegering van Turijn. Het was toen de geschikte tijd Turijn aan te vallen, en de vermeestering dier stad zou geheel noordelijk Italië aan Frankrijk hebben onderworpen; toen kon men ongehinderd zich met die belegering bezig houden, al duurde die eenige maanden. Vendôme achtte zich sterk genoeg om in 1705 het leger van Prins Eugenius te beletten van door te dringen tot ontzet van Turijn; later zouden de kansen voor Frankrijk misschien minder gunstig staan en men meer moeite hebben om het legerhoofd der keizerlijken tegen te houden. Het belegeren van Turijn in 1705 werd den Franschen dus door het gezond verstand voorgeschreven, en ook Vauban was, strikt

genomen, niet tegen het belegeren van Turijn, maar alleen tegen de wijze waarop men die belegering wilde verrigten.

Van de krijgsverrigtingen naar de zijde van de Mincio en de Adda hebben wij slechts met een enkel woord te gewagen. Prins Eugenius, den 23sten April te Roveredo in zuidelijk Tyrol aangekomen, was den 8sten Mei de Etsch overgetrokken en naar de zijde van de Mincio voortgerukt. Hier hadden verschillende bewegingen tegen het Fransche leger van den Groot-Prior plaats, en enkele ontmoetingen, waarbij onder anderen vermelding verdient het gevecht om het landhuis La Bouline (1 Junij), bij Folard uitvoerig beschreven. Eugenius, die het te moeijelijk vond om daar door te dringen, ging in Junij om het Garda-meer heen en bereikte Brescia en de Oglio. Die omtrekkende beweging dwong den Groot-Prior om terug te gaan en zich achter de Adda te plaatsen. Vendôme haastte zich toen om Piémont te verlaten en het bevel op zich te nemen van de legermagt aan de Adda. Zijne komst was noodig geworden om de nadeelen te verhelpen, door de onbekwame aanvoering zijns broeders teweeggebragt. Den 16den Augustus heeft er bij Cassano een veldslag plaats, een onbesliste strijd, maar toch voor Engenius meer nederlaag dan overwinning. Zijne poging om de Adda over te trekken mislukt, evenzoo zijn aanval op den Groot-Prior, die op den linkeroever stond en bij tijds ter hulp werd gekomen door Vendôme, zonder wiens komst de misslagen van den Groot-Prior de nederlaag der Franschen zouden bewerkt hebben. In Devault vindt men vreemde bijzonderheden omtrent de slechte aanvoering van dit eene leger van Vendôme; men was genoodzaakt den Groot-Prior het bevel te ontnemen en hem naar Frankrijk terug te roepen. De verdere operatiën tusschen Eugenius en Vendôme, tot het einde des jaars voortgezet naar de zijde van de Mincio en het Garda-meer, kunnen hier onvermeld blijven.

Wanneer hier nog bijgevoegd wordt, dat Nizza, hetwelk intusschen door de Franschen verlaten was, den 14den November weêr door hen werd bezet, en dat Berwick, die hen aanvoerde, den 11den December het beleg sloeg voor het kasteel van Nizza, dat zich den 4den Januarij 1706 overgaf, dan zijn daarmede de voornaamste feiten van den veldtogt van 1705 in Italië vermeld.

In het Spaansche schiereiland werd het beleg van Gibraltar, reeds in Augustus 1704 begonnen, in de eerste maanden van 1705 voortgezet. De verdediging van die vesting werd gevoerd met Engelsche en Hollandsche troepen, onder het bevel van den Prins van Hessen-Darmstadt; over de belegeraars, Franschen en Spanjaarden, had eerst het bevel de Spanjaard Villa-Darias, later de Fransche maarschalk de Tessé; de een slaagde al niet beter dan de ander. De kans op de inneming der sterke bergvesting werd hoe langer hoe minder; eene Fransche vloot, onder de Pointis, hield eenigen tijd Gibraltar aan de zeezijde ingesloten; maar toen op den 21sten Maart 1705 die vloot werd aangevallen en geslagen door eene Engelsche scheepsmagt onder Leake, drie Fransche schepen genomen, twee verbrand en de overigen op de vlugt gejaagd werden, verdween de laatste kans op de vermeestering van Gibraltar. De afloop van dien scheepsstrijd was de voorname oorzaak van het opbreken van het beleg op den 23sten April 1705.

In de westelijke provinciën van Spanje was een leger der bondgenooten doorgedrongen, bestaande uit Portugezen onder Las Minas, Engelschen onder Galway, en Hollanders onder Fagel; het had eerst Salvatierra op de grenzen van Beira genomen, en daarna, na kort beleg, Valencia d'Alcantara en Albuquerque in Spaansch-Estremadura bemagtigd; volgens onze opgaven moet Fagel zich hierbij bijzonder onderscheiden hebben. Na nog eenige bewegingen naar de zijde van Badajoz, staakten de beide partijen voorloopig de operatiën en lieten hunne troepen in kantonnementen uitrusten, ‘wat noodig was om de groote zomerhitte te ontwijken’; - bij de oorlogen in andere landen staakt men soms de krijgsverrigtingen ten gevolge van de strenge winterkoude! - In het najaar hervat men de operatiën met het beleg voor Badajoz, tegen den zin van Fagel, die wilde dat men eerst 's vijands magt meer uit de nabijheid dier vesting zoude verdrijven. Badajoz wordt alleen op den linkeroever der Guadiana ingesloten, omdat het leger der bondgenooten niet sterk genoeg was om de insluiting op de beide oevers der rivier te verrigten. Den 5^{den} October worden de loopgraven geopend; maar korten tijd daarna rukt de maarschalk de Tessé met een Fransch-Spaansch leger van Talavera la Real op, tot ontzet der vesting; Fagel, die na de verwonding van Galway opperbevelhebber was geworden, zag zich daarop genoodzaakt den 18^{den} October het beleg van Badajoz op te

breken. Hiermede eindigden voor dit jaar de krijgsverrigtingen aan die zijde.

Fagel was reeds in den zomer van 1705 voornemens naar Holland terug te keeren: maar op aanzoek van den Koning van Portugal, stelde hij dat vertrek uit, dat eerst op het einde van 1705 plaats had. Het schijnt, dat er tusschen hem en Galway niet de beste overeenstemming bestond; men kan dit opmaken uit enkele plaatsen van Marlborough's brieven. Den 7^{den} September 1705 schrijft Marlborough aan den Engelschen staatssecretaris Hedges: .....'Gij zult met deze post vernemen, dat de Staten, terwijl wij daar het minst op rekenden, den Heer Fagel uit Portugal teruggeroepen hebben. Ik hoop, dat dit voor Mylord Galway een middel moge zijn, om bij den winterveldtogt aan die zijde iets uit te rigten;' en den 14^{den} September schrijft hij nog aan Hedges: ......'Ik hoop, dat de terugkomst van den Heer Fagel, daar' (in Portugal) 'alles op een goeden voet zal brengen' (*will make all things easy*.) - Fagel schijnt echter zeer in de gunst te hebben gestaan van den Portugeschen Koning; en ook onze 'Europische Mercurius' weidt zeer uit in den lof der militaire bekwaamheid van den Hollandschen generaal.

De voornaamste onderneming echter, waartoe de bondgenooten in 1705 in het Spaansche schiereiland overgingen, was de aanval op Barcelona en Katalonië. Eene Engelsche en Hollandsche vloot, 60 groote oorlogschepen sterk, maar in alles 150 zeilen tellende, was in zee gestoken, met 10 à 12,000 man landingstroepen aan boord, ook tot de legers der beide zeemogendheden behoorende. Die vloot had te Lissabon Koning Karel, den Pretendent tot den Spaanschen troon, aan boord genomen, had verder den togt voortgezet langs Gibraltar en Spanje's zuidelijke kusten, en was in de tweede helft van Augustus op de kusten van Katalonië verschenen, waar men wist dat de onrustige bevolking slechts naar eene gelegenheid wachtte om zich tegen de heerschappij van Koning Philips te verklaren. Den 22sten Augustus landt Koning Karel met 7000 man nabij Barcelona; andere troepen der bondgenooten ontschepen te Palamos; verschillende steden van Katalonië verklaren zich dadelijk voor Karel en 5000 Kataloniërs komen van Vich zich bij hem aansluiten. Spoedig daarop wordt met het beleg van Barcelona aangevangen; Monjuich, het sterke kasteel dier stad, wordt den 14^{den} September bestormd en genomen

door Peterborough en den Prins van Hessen-Darmstadt, aan het hoofd van 1000 man. Hessen-Darmstadt sneuvelt bij die bestorming. Het réduit van Monjuich verdedigt zich tot den 17den, toen een bom der belegeraars het in de lucht doet springen. Den 20sten September worden daarop de loopgraven geopend tegen Barcelona zelf. Den 3den October is er bres in den hoofdwal dier stad; er wordt onderhandeld, en den 9den heeft de overgave plaats; de bezetting verkrijgt vrijen uittogt naar Malaga.

Na den val der hoofdstad verklaart geheel Katalonië, de stad Rosas uitgezonderd, zich voor Koning Karel; ook een goed gedeelte van Arragon komt, ten voordeele van dien vorst, in opstand. De troon van Philips V begint te wankelen; zonder geld, zonder leger, aan alle zijden door vijanden aangerand, onzeker tot hoe ver de afval zal gaan en wie zijner grooten zich spoedig als openlijke vijanden zullen doen kennen, die thans nog maar in stilte op verraad peinzen, is de kleinzoon van Lodewijk XIV in een bangen toestand, die stellig een krachtiger en meer beraden karakter vorderde, dan dat van den altijd door vrouwen geregeerden Philips. Dringend roept hij de hulp van zijn grootvader in; intusschen wil hij zelf alle middelen bijeenzamelen om een leger te vormen; hij wil - want aan dapperheid ontbrak het hem niet - zelf zich aan het hoofd van dat leger stellen; maar ook daar zal hem de Koningin vergezellen met de Prinses Orsini, de vrouwen, aan wier leiband de zwakke Philips gewoon is te loopen.

Het jaar 1705 was dus in het Spaansche schiereiland voor de bondgenooten een jaar, waarin zij groote, bijna beslissende voordeden behaalden.

Minder voorspoedig ging het hun, en wel voornamelijk door eigen schuld, aan den Rhijn en in de Nederlanden.

W.J. KNOOP.

(*Het slot in een volgend nommer.*)

Het constitutioneel keizerrijk.

Discours prononcé par S.A.I. le Prince Napoléon le 15 Mai 1865, pour l'inauguration du monument élevé dans la ville d'Ajaccio à Napoléon I et à ses frères. Paris, Dentu.

Eensgezindheid is nooit een karaktertrek der familie Bonaparte geweest. Gelijk bekend is, verschilde Napoleon I herhaaldelijk in gevoelen met zijne broeders, vooral met Lucien en Louis. En Frankrijk's tegenwoordige Keizer heeft in zijn ongezeggelijken neef Prins Napoleon een bloedverwant, die al meer dan eens hem in kwade luim gebragt heeft. Ontrouw aan de spreuk: qu'il faut laver son linge sale en familie, doet de Keizer geene moeite, binnen de muren van zijn kabinet te houden hoe hij over zijn neef denkt, getuige het onlangs voorgevallene naar aanleiding der redevoering door Prins Napoleon den 15^{den} Mei ll. uitgesproken bij de inwijding van het monument, ter eere van Napoleon I en zijne vier broeders te Ajaccio opgerigt. De berisping is geschied ten aanhoore van de geheele wereld, en de verzoening is nog niet gevolgd, waartoe, indien het standpunt waaruit wij het gesprokene meenen te moeten beoordeelen juist is, inderdaad bij den Keizer goede redenen bestaan. Wij zullen ons echter bij dien twist tusschen de beide keizerlijke neven niet ophouden en evenmin bij hetgeen over het voorgevallene is gezegd en geschreven. Wij willen er ons toe bepalen bij de prinselijke redevoering zelve een korte wijl stil te staan, niet zoozeer omdat wij daarvan voor het oogenblik een politiek resultaat van eenige beteekenis verwachten, als omdat daarin het kort doch be-

langrijk tijdperk der Honderd dagen, en meer speciaal de daarin plaats gehad hebbende verandering in het keizerlijk régime wordt besproken en beoordeeld. Het toen door Napoleon I omhelsd politiek stelsel, waarbij hij met zijne antecedenten geheel brak, vormt in zijn leven eene hoogst eigenaardige episode, en de waardering daarvan heeft thans te meer waarde, nu het constitutioneel keizerrijk van 1815 door een lid der familie Bonaparte als het ideaal der toekomst aan het Fransche volk wordt voorgespiegeld.

I.

Alvorens de aandacht op het constitutioneel keizerrijk van 1815 te vestigen is het, om de scherpte van het contrast te doen uitkomen, onvermijdelijk een oogenblik te vertoeven bij de leidende gedachte van het keizerrijk, dat met de restauratie in 1814 ten onder ging.

De Fransche omwenteling had het doel dat zij beoogde voorbijgestreefd. Tot buitensporigheden vervallen, had zij hare zedelijke kracht ondermijnd, tweedragt met volle handen uitgestrooid en voor reactie den weg geopend. Tijdens het Directoire, dat na de stormachtige dagen der Conventie weder wat verademing schonk, vertoonde Frankrijk het beeld van een volk, dat door overmaat van inspanning uitgeput, tot matheid en onverschilligheid dreigt over te slaan, en onzeker wat de toekomst brengen zal, te vergeefs naar hulp uitziet. Het had al de ellenden aan een almagtig veelhoofdig bestuur eigen, in volle mate ondervonden, en het gevoelde dat, zouden de goede vruchten der revolutie behouden blijven, er eene regering noodig was, die uitgaande van ééne leidende gedachte, in den chaos orde schiep en eene regelmatige werking aan het groot organisme van den staat verzekerde.

Dat doel, het sprak van zelf, kon slechts door de krachtige wil van een enkelen bereikt worden, en die enkele moest een man wezen van groot genie.

Het was deze overtuiging, die de rol van Napoleon I mogelijk maakte. Hij vertegenwoordigde den redder dien het volk zocht, en hij heeft te regt kunnen zeggen: ‘Ik heb de kroon niet overweldigd; ik heb haar opgeraapt uit den modder en het volk heeft mij die op het hoofd gezet.’

De omwenteling te voltooijen, de beginselen van 1789 te vestigen op vaste grondslagen, dit was de roeping van Napoleon. Hij heeft daaraan voldaan, maar slechts gedeeltelijk. Door hem werd in Frankrijk gelijkheid voor de wet en vrijheid van godsdienst gevestigd; door hem werden die wetboeken in het leven geroepen, die ook buiten Frankrijk een vast en goed regt in plaats van willekeurige costumen en keuren hebben gesteld; door hem werden in vele takken van administratie die beginselen van orde en regelmaat ingevoerd, die vorige eeuwen nooit hadden gekend. Wat hij van de beginselen van 1789 heeft in practijk gebragt is blijven bestaan en is rijk geweest aan goede resultaten. Doch wat hij verzuimde en met opzet verzuimde, was de toepassing van hetgeen de revolutie ten opzigte der staatkundige vrijheid had verkondigd. Te dien aanzien is hij te kort geschoten en heeft hij de wenschen van het volk niet bevredigd.

Napoleon ontkende het geenszins dat hij de vrijheid aan Frankrijk onthouden had, doch hij verdedigde zulks door te wijzen op de eischen die 's lands politiek tegenover Europa medebragt. In de proclamatie van 22 April 1815, waarbij hij de Acte additionnel aux constitutions de l'Empire aan de goedkeuring der burgers onderwerpt, geeft hij te kennen dat hij tot 1814 het plan koesterde om een groot europeesch federatief stelsel in het leven te roepen, en dat hij, om dat plan te volvoeren en daaraan den meest mogelijken omvang en vastheid te geven, ‘de vestiging van onderscheidene instellingen, meer bepaaldelijk bestemd om de vrijheid der burgers te beschermen, had *uitgesteld*.’

Uitgesteld. Was dit wel het ware woord? Doch hoe het zij, er blijkt uit de verklaring des Keizers zelve, dat hij een hooger ideaal kende dan de enkele voltooijing der revolutie. Ook Prins Napoleon, die anders weleens met de woorden van zijn oom juist het tegenovergestelde zoekt te bewijzen van hetgeen zij zeggen, erkent dat tien jaren lang het keizerrijk geene vrijheid heeft gehad. ‘Napoleon, zegt hij, heeft de europesche monarchie beoogd; dit is onwederlegbaar, en waarom het te ontkennen? Hij wilde eene politieke en economische eenheid.... Wat hij droomde, was een europeesch Statenverbond’[1].

Het politieke plan des Keizers leed echter ten slotte schip-

1 Blz. 8.

breuk op de vereenigde pogingen der Europesche volken, om zich aan den hun opgelegden en hun nationaliteitsgevoel kwetsenden dwang van Frankrijk te onttrekken. Deze mislukking kwam Napoleon op het verlies der regering en het land op den terugkeer van de in deze eeuw niet meer te huis behoorende Bourbons te staan.

'De groote Keizer vestigt zich na zijn val op het eiland Elba. Gedurende tien maanden volgt hij met een oplettend oog den loop der staatkundige gebeurtenissen; hij ziet dat de Restauratie impopulair blijft; dat er een strijd tusschen vorsten en volken op handen is; dat de openbare meening hem weder gunstig wordt. Maar in de eerste plaats denkt hij na over de toekomst der wereld; in zich zelven gekeerd ontwart hij de waarheid, en komt tot de erkenning, dat, heeft het keizerrijk zonder vrijheid de wereld kunnen verbazen, de vrijheid noodig is voor het keizerrijk, om het zijne roeping te doen vervullen.'[1].

Doch met allen eerbied voor 's Prinsen waarheidsliefde, gelooven wij echter, dat aan de meditatiën des Keizers op Elba meer wordt toegeschreven, dan in goeden ernst te verdedigen is. Napoleon, wiens scherpziend oog zeer goed wist te onderscheiden, welke de voordeden en welke de bezwaren zijn aan de vrijheid eens volks verbonden, zou eerst op het tijdstip, waarop zijn genie niet meer stond op de hoogte van vroeger, er achter zijn gekomen, dat Frankrijk inderdaad, om de begrippen der revolutie bestendigd en verre verspreid te zien, de vrijheid behoefde! Zulks wordt door de geschiedenis gelogenstraft. Napoleon kende zeer goed de waarde der vrijheid als politieke beweegkracht; doch zij zou hem in Frankrijk gehinderd hebben bij de uitvoering zijner wenschen naar wereldheerschappij. Waar zij hem niet in den weg stond, gebruikte hij haar als middel; doel was zij hem, ook buiten Frankrijk, nooit. In November 1807 schreef hij aan zijn broeder Jérôme, den koning van Westphalen: 'Wees constitutioneel koning; wanneer het verstand en het licht van dezen tijd niet voldoende waren, om u dit aan te raden, zoo zou eene wijze staatkunde het u voorschrijven. Gij zult bevinden, dat de kracht der openbare meening u een natuurlijk overwigt zal bezorgen op uwe buren, die absolute koningen zijn[2].' Wel

1 Bl. 12.
2 Bl. 11.

een bewijs, dat hij bewust was, welk eene partij van een constitutioneel bestuur kon getrokken worden.

Het portret van een Napoleon, boete doende voor eene vroegere zonde, en geïnspireerd door eene betere gedachte, is op zijn zachtst niet gelijkend; de Prins miskent tevens het genie van zijn oom. Ware Napoleon een gewoon eerzuchtige geweest, wien het alleen om den troon en de vestiging eener dynastie te doen was, welligt dat hij zich van den aanvang af de rol van constitutioneel souverein had getroost. Doch met een reusachtig politiek plan in het hoofd, waaraan eenheid van wil, vastheid van besluit en snelheid van uitvoering alleen het welslagen konden verzekeren, was de concentratie van alle magt en van alle hulpbronnen des lands in zijne hand voor hem eene conditio sine qua non. Er bestond voor hem geene keuze; een parlementair bewind, noodwendig uitvloeisel van het constitutioneel beginsel, zou tot logisch gevolg de onmogelijkheid hebben gehad, om Europa te dwingen zich aan zijn stelsel te onderwerpen.

‘Zijne overpeinzingen op Elba, zegt de Prins, hadden van Napoleon een nieuw mensch gemaakt; op Frankrijk en op de verbetering zijner inwendige instellingen, zou hij voortaan al de krachten van zijn genie rigten.’[1]. Met andere woorden, hij had met zijn vroeger ideaal, als voortaan onuitvoerbaar, gebroken; den tijdstroom niet meer kunnende leiden, moest hij dien wel volgen.

Dat dus Napoleon, bij zijn terugkeer van Elba, aan Frankrijk den constitutionelen regeringsvorm toezegde, was niet anders dan eene concessie, een offer dat hij bragt aan de omstandigheden, een middel om de partijen van liberale en democratische rigting aan zich te verbinden. De geschiedenis der Honderd dagen leert, hoe kwalijk de Keizer zich in zijne nieuwe hoedanigheid van constitutioneel Vorst wist te schikken, hoe het hem verdriette en bevreemdde overal hinderpalen te ontmoeten op den weg, waar vroeger geen steentje hem hinderde. De overgang was dan ook groot, en menschen blijven menschen. Iemand, die tien jaren lang alleen zijn wil heeft te openbaren gehad, om dien door een groot volk zonder tegenstand ten uitvoer gelegd te zien, is zeer zeker niet in eens een volmaakt constitutioneel souverein. Bovendien be-

1 Bl. 27.

hoorde Napoleon tot de vorsten, die de natuur niet met het karakter en de eigenschappen had bedeeld, welke het hoofd van een constitutionelen staat behooren eigen te wezen. De voortvarendheid van zijn karakter maakte het hem onmogelijk de menschen genoeg te ontzien en geduld te kunnen hebben, terwijl bovendien het bewustzijn van den omvang van zijn genie hem weinig geschikt moest maken om den raad en den wil te volgen van hen, die in zoo vele opzigten beneden hem stonden. Het constitutioneel keizerrijk heeft te kort bestaan om over Napoleon in zijn nieuwen werkkring geplaatst genoeg licht te verspreiden, en een voldoend oordeel te vellen over zijne geschiktheid voor de nieuwe rol, die hij aanvaard had, doch er bestaat grond genoeg, om aan te nemen, dat, zelfs bij de meeste goede trouw van zijne zijde, die nieuwe periode zijns levens zich door onafgebroken botsingen zou hebben gekenmerkt.

Beter dan zijn neef, heeft Napoleon zelf van het nieuwe standpunt, waarop hij zich bij zijn terugkeer van Elba meende te moeten stellen, reden en aanleiding verklaard. Het was in een zijner gesprekken met Benjamin Constant, den vroegeren tegenstander des Keizers, tijdens de Honderd dagen zijn bondgenoot en raadsman.

‘De natie, zeide Napoleon, heeft twaalf jaren lang van staatkundige beroering rust gehad en sedert een jaar rust zij uit van den oorlog; die dubbele rust heeft haar behoefte aan werkzaamheid geschonken. Zij wil, of meent te willen eene tribune en vergaderingen; zij heeft dit niet altijd gewild. Zij heeft zich aan mijne knieën geworpen, toen ik aan de regering kwam; gij zult het u herinneren, gij die beproefdet u tegen my te verzetten. De smaak in grondwetten, debatten en redevoeringen schijnt teruggekeerd.... In allen geval is het slechts eene minderheid, die het wil; bedrieg u daarin niet. Het volk, of wilt gij het liever, de menigte wil alleen mij.... Indien er kans bestaat, om met eene constitutie te regeren, het zij zoo.... Ik heb de heerschappij der wereld gewild, en om mij die te verzekeren, was eene onbegrensde magt mij noodzakelijk. Om Frankrijk alleen te regeren is het mogelijk dat eene constitutie beter is. Zie dus, wat gij doen kunt. Deel mij uwe denkbeelden mede. Vrije verkiezingen? openbare discussie? verantwoordelijke Ministers? vrijheid? Dat alles wil ik.... De vrijheid van drukpers

vooral; haar te onderdrukken is ongerijmd; in dit opzigd staat mijne overtuiging vast.... Ik ben de man des volks; indien het volk werkelijk de vrijheid wil, ben ik verpligt die te geven; ik heb zijne souvereiniteit erkend, en daarom moet ik het oor leenen aan zijnen wil, en zelfs aan zijne luimen. Ik heb het nimmer willen onderdrukken voor mijn genoegen; ik had groote voornemens; het lot heeft daarover beslist, ik ben geen veroveraar meer en kan het niet meer worden. Ik weet wat mogelijk is en wat het niet is; ik heb nog slechts ééne roeping: Frankrijk op te beuren, en daaraan de regering te geven, die het behoeft.... Ik haat de vrijheid niet; ik heb haar verwijderd, toen zij mij den weg belemmerde; maar ik begrijp haar; ik ben in hare denkbeelden opgevoed.... Bovendien, het werk van vijftien jaren is vernield, en kan niet op nieuw worden opgevat. Daartoe zouden twintig jaren noodig zijn en twee millioen menschen moeten worden opgeofferd.'

In deze ontboezeming ligt de geheele ziel des Keizers; duidelijk spreken daarin zijne verwachtingen, maar tevens zijne twijfelingen. Hij ontveinst het niet, dat hij bukt voor de omstandigheden. Die toestand is natuurlijk, is waar. Napoleons verbindtenis met het constitutioneel keizerrijk is een mariage de raison, meer niet; hij sloot haar, gelijk een aantal uitstekende mannen toen en later hebben geloofd en verzekerd, te goeder trouw, zonder de nevengedachte van, alle gevaar geweken zijnde, den band te breken. Doch zijn hart bleef gehecht aan het eerste, het absolute keizerrijk met zijne glorievolle herinneringen, en niemand, die ligtelijk zal beweren, dat ware de restauratie niet tusschen beide getreden, hij uit eigen beweging het ideaal zijner politieke liefde zou verstouten hebben.

De bewering trouwens van Prins Napoleon, dat zijn oom als een *nieuw mensch* van Elba zou zijn teruggekeerd, wordt door de feiten gelogenstraft. Hoe weinig hij, ondanks zijne goede bedoelingen, zich aan de eerste eischen van den constitutionelen souverein wist te onderwerpen, bleek al dadelijk uit de wijze, waarop de nieuwe constitutie tot stand kwam.

Bij decreet van 13 Maart 1815 had Napoleon eene constituerende vergadering bijeengeroepen, wier taak het wezen zou eene nieuwe grondwet voor het Rijk zamen te stellen. Dit was niet meer dan rationeel. De Keizer immers brak met

het verledene; eene nieuwe phase, met de vrijheid tot kenmerk, zou het volk intreden. Al ware het den Keizer alleen te doen geweest, om van de opregtheid zijner bedoelingen een blijk te geven, had hij moeten willen, dat het volk, door zijne vertegenwoordigers, den vorm zijner toekomstige regering zelf had omschreven.

Doch de aard van den vroeger alvermogenden vorst kwam weldra weder boven. Het vooruitzigt der uit den aard der zaak langdurige en gerekte debatten eener talrijke vergadering kon aan dat voortvarende karakter weinig behagen. Vandaar dat er van de constituerende vergadering niets kwam, en de Keizer zelf de taak op zich nam, om eene constitutie zamen te stellen en aan het votum des volks te onderwerpen.

Die taak aanvaardende gevoelde hij zich niet sterk genoeg om het verledene te verloochenen. Eene nieuwe orde van zaken bragt hij immers mede van Elba, door eene breede kloof van de vroegere gescheiden, en waarom dan, gelijk hij deed, den veranderden staatsvorm eenvoudig als een aanvulling van een vroegeren toestand voorgesteld? De grondwet van 1815 was, zoo heette het, niet anders dan de kroon op de vroegere staatsregelingen des keizerrijks gezet; vandaar de karakteristieke naam van Acte additionnel aux constitutions de l'Empire. Het was eene grove fout, die velen met wantrouwen en twijfel vervulde, en bovendien eene onwaarheid en eene ongerijmdheid; want de nieuwe staatsregeling, in plaats van de vroegere te verbeteren, wierp die in hare meest fundamentele beginselen ter aarde, en dreigde daarenboven bij den spoed waarmede zij was zamengesteld, voorschriften van vroeger dagen, in lijnregten strijd met den geest van den pas omhelsden regeringsvorm, te bestendigen.

Bovendien had Napoleon, door zelf de zamenstelling der constitutie op zich te nemen, zich aansprakelijk gesteld voor de daarin opgesloten beginselen.

De Acte additionnel was niet veel anders dan eene herziene uitgave van het charter van Lodewijk XVIII. Hare waarde als grondwet voor Frankrijk in gewone tijden beoordeelen wij niet. Doch in de bijzondere omstandigheden, waarin de Keizer verkeerde, gedwongen om zoo veel mogelijk de partijen te ontzien, moest zij aanleiding geven tot ontevredenheid. Het was een ongelukkig denkbeeld des Keizers eene erfelijke Pairskamer op te rigten, waarvan het aantal door hem te benoemen leden

onbeperkt was. Napoleon had in 1815 even als voorheen zijn groeten aanhang bij de lagere volksklasse. Van de onderscheidene partijen was er geene, die hem thans met meer opregtheid en nadruk ter zijde stond, als de democratische, de partij der oude revolutionnairen. Waartoe haar thans in eene erfelijke Pairskamer een steen des aanstoots gegeven? Weinige weken te voren had hij, bij zijn decreet van Lyon, den adel afgeschaft en daardoor aan de aristocratie den oorlog verklaard. Inconsequentie van beginselen was het minste, dat de democraten den Keizer verwijten konden, vreesachtige zucht, om de vermogende klassen der zamenleving door het lokaas van hooge staatswaardigheden tot zich te trekken.

De keizerlijke constitutie heeft slechts een korten levensduur gehad. Men lette slechts op eenige data. Den 22sten April werd de Acte additionnel bekend gemaakt, om aan de stemming der burgers te worden onderworpen; den 1sten Junij werd de natuurlijk gunstige uitslag der volksstemming in het Meiveld afgekondigd: den 4den Junij had de opening plaats der Kamers; den 18den Junij leed het Fransche leger de nederlaag bij Waterloo; den 22sten Junij deed Napoleon afstand van den troon. De gebeurtenissen volgden elkander met snelheid op; er was geen tijd, geene plaats, geene gelegenheid om aan de ontwikkeling der pas gelegde constitutionele grondslagen de hand te staan, veel min om te beslissen in hoeverre zij in de practijk voldeden. Dit gevoelen wordt niet door Prins Napoleon gedeeld: ‘De feiten, roept hij uit, beantwoorden aan de beloften. Tegenover het vereenigd Europa geplaatst, genoot ons land nooit meer vrijheid dan toen’ (in 1815)[1]. Mogt Prins Napoleon over deze stelling nog eens ernstig nadenken, dan zou hij hoogst waarschijnlijk tot deze slotsom komen, dat, gesteld al eens, dat zijne bewering waarheid bevatte, dan nog uit de vergelijking eener regering van weinige weken, met die van jaren, geene andere dan valsche gevolgtrekkingen te halen zijn.

Eenmaal in het keizerrijk van 1815 zijn toonbeeld van een vrij gouvernement hebbende geplaatst, gaat Prins Napoleon verder en vraagt: ‘Waarom is, in spijt onzer nederlagen, het keizerrijk van 1815 populair gebleven? Het volk gevoelde het: dáár was het keizerrijk der toekomst; dáár het waar

1 Bl. 14.

verbond der vroegere grootheid met de vrijheid.' Dat de Honderd dagen, met hunne talrijke elkander als zonder tusschenpoozen opvolgende lotgevallen, zich in de herinnering der Franschen gegrift hebben als een treffend drama, waarvan het slot den definitieven val en de verbanning des grooten Keizers naar St. Helena vertoont, het is niet meer dan natuurlijk. Doch wanneer hebben van de populariteit van den *regeringsvorm* der Honderd dagen de sporen zich ooit op indrukwekkende wijze doen gevoelen? Is het in 1830 geweest? of in 1848? Neen. En voor ieder, die zien wil, is de reden daarvan niet duister. Bonapartisme en constitutionalisme hebben steeds in de werkelijkheid en in het gevoel des volks tegenover elkander gestaan. Ofschoon Napoleon in 1815 de vaan van het constitutioneel gouvernement omhoog hief, was het de eigenlijke constitutioneel-monarchale partij, die het meest vijandig tegen hem optrad. De groote kracht van Napoleon lag niet bij hen, wier zaak hij schijnbaar verdedigde, maar veeleer bij de democraten. De constitutionele partij in Frankrijk, althans het meest geavanceerde deel daarvan, had reeds in 1815 de regering van Orleans in het oog, en tot op dit oogenblik is het niet het keizerrijk van 1815, maar de Julij-regering, wat zij, des noods gewijzigd naar de behoefte des tijds, terugverlangt. Er zijn er in Frankrijk, die het keizerrijk van Napoleon III aanhangen; er zijn er, die de republiek willen; er zijn er, die den graaf van Chambord, er zijn er, die den graaf van Parijs in de Tuileriën gevestigd zouden willen zien. Die vier rigtingen vertegenwoordigen ieder een beginsel van regering, waarvan elkeen weet, wat het beduidt. Maar dat het keizerrijk van 1815 ook een beginsel vertegenwoordigde, afgescheiden van de genoemde, hebben zeker velen thans voor het eerst vernomen. En bij een reeds eenigzins oppervlakkig onderzoek zal spoedig, aan ieder, die het beproeft, blijken, dat het keizerrijk van 1815, althans met de Acte additionnel tot grondslag, niets vertegenwoordigt, wat niet reeds bij de andere partijen, vooral bij die van Orleans, wordt aangetroffen.

De constitutionele partij in Frankrijk was, gelijk wij zoo even opmerkten, met het constitutioneel keizerrijk niet ingenomen. Voor zoo verre zij de Bourbons aanhing, wachtte zij den loop der dingen af, en voor zooverre zij Orleans in het oog had, was zij, ofschoon bedektelijk, in de weer, om zoo mogelijk in troebel water te visschen. Wat de laatste hoopte

was, dat de Kamers in de gelegenheid zouden gesteld worden, om bij het eventueel openvallen van den troon door eene tweede abdicatie van Napoleon, de keuze van een nieuwe regering te doen. Openlijk kwam zij tegen den Keizer niet in verzet, maar zij bereidde zich er op voor, van de eerste goede gelegenheid tegen hem partij te trekken.

Vandaar gedurende de Honderd dagen eene zonderlinge verwarring in de verhouding der politieke partijen. Napoleon, die de vlag van het constitutioneel gouvernement met ophef in de hoogte stak, vond zijne volgelingen in het leger, in de lagere klasse, in de vroegere republikeinen, bij gevolg, in die elementen, die òf zuiver democratisch waren, òf nog van harte gehecht aan de traditie van het eerste keizerrijk. De middenstand, waarbij de constitutionele partij hare meeste aanhangers telde, vertrouwde de verandering des Keizers niet, en zoo zij daarop al vertrouwde, vreesde zij daardoor toch niet genoeg gevrijwaard te zullen zijn tegen eene nieuwe reeks van oorlogen, die op handel en nijverheid nogmaals drukken zouden. Zoo was hier het eigenaardig verschijnsel, dat de Keizer in de Honderd dagen steunen moest op krachten, die zich vereenigden onder eene leuze, die de hare niet was.

Napoleon, ofschoon hopende de gegoede burgerklasse door zijne constitutie tot zich te trekken, begreep echter zeer goed, dat hij vooral op het volkselement moest en ook kon rekenen. Hij wist dat er tusschen de overblijfselen der partijen van de republiek en de Bourbonsgezinden nog altijd eene oude veete bestond; na de eerste restauratie waren zij op allerlei manieren achteruitgezet en door het Hof en de teruggekeerde emigranten met een kwaad oog aangezien. Wanneer eene tweede restauratie de troon der Bourbons voor goed mogt gevestigd hebben, zou hun toestand er niet op verbeteren. ‘Gij zoudt een kwaad spel wagen, zeide Napoleon tegen Constant, indien gijlieden mij verriedt. Na mij zoudt gij allen, revolutionnairen, verloren zijn. Ik ben uw laatste dictator. Denkt daaraan.[1].’

Inderdaad, de revolutionnairen dachten er aan, en toen na den slag van Waterloo de Kamer der vertegenwoordigers op 's Keizers abdicatie aandrong, waren het Carnot, de strenge republikein en zijne geestverwanten, die het trouwst de zijde van Napoleon bleven houden.

1 Blz. 14.

Eene vraag van moeijelijken aard bij de beoordeeling van den eersten Keizer is deze, of het constitutioneel régime van 1815 hem ernstig gemeend was, eene vraag alleen bij wijze van gissing te beantwoorden, en waarbij de dunk dien men van het karakter en het genie des Keizers zich vormt, hoofdzakelijk beslissen zal. Het is een feit, dat verscheidene tijdgenooten van naam, en later meer dan één geschiedschrijver, de overtuiging koesterden, dat het inderdaad in de bedoelingen des Keizers lag om, bleef hij den troon meester, ook trouw te zijn aan het nieuwe stelsel dat hij omhelsd had. Het betaamt aan de geschiedenis niet onherroepelijk uitspraak te doen in eene niet te beslissen zaak. Er zouden echter, dunkt ons, redenen genoeg zijn aan te voeren, die het waarschijnlijk maken, dat Napoleon, deels uit behoefte om den ontwakenden volksgeest te bevredigen, deels om den veranderden politieken toestand van Europa, die zijn absoluut gezag voortaan in toom houden zou, zijn weêrzin tegen de constitutionele beginselen overwonnen en later geen aanslag ondernomen zou hebben tegen zijn eigen werk, den acte additionnel. Doch definitief is de zaak natuurlijk niet uit te maken, tenzij men mogt willen zweren op het gezag van Prins Napoleon, die de goede trouw des Keizers ten stelligste verdedigt.

‘De goede trouw van Napoleon was zóó volkomen, dat zij hem het eenige voorbeeld van zwakheid gedurende zijn leven deed geven: hij wilde namelijk niets ondernemen tegen de Kamer van 1815, met haren valschen, bekrompen en bedorven geest. Het leger en het volk op zijne hand hebbende, kon hij op beide een uiterst beroep doen, en het is niemand gegeven met zekerheid te zeggen welk gevolg het verbond van een groot man en van een groot volk, beide met overspannen hartstogten en krachten, zou gehad hebben. Maar Napoleon zag zich hierin door zijn verleden verhinderd; hij gevoelde, dat, meer dan iemand anders, hij gematigd moest zijn, en zoo verzwakte zijn vroeger dictatorschap den tegenstand van het tegenwoordige; hij wilde geen verzet en gaf de voorkeur aan eene tweede ballingschap[1].’

Napoleon's trouw aan de constitutie is in de oogen van zijn neef eene zwakheid! Arme politieke moraliteit, wanneer gij door zulke bedorven begripsverwarring moest beheerscht worden!

1 Blz. 28.

Eene bijdrage meer tot de vele, hoe antipathiek het constitutioneel en het Bonapartistisch beginsel zijn, en hoe kwalijk de partij, die het eerste omhelst, haar vertrouwen plaatsen zou, wanneer zij in iemand als den redenaar van Ajaccio een wezenlijken steun zocht, en hetgeen hij ter verheerlijking van het constitutioneel keizerrijk zegt, voor goede munt opnam!

Het oogenblik van zwakheid des Keizers, door den Prins bedoeld, is zijne houding in het korte tijdvak tusschen de nederlaag van Waterloo en zijn vertrek naar Rochefort, een tijdvak voor Napoleon rijk aan bittere ondervinding en grievende teleurstelling, waarin zijn geest beurtelings van diepe wanhoop tot overspannen hoop oversloeg, en dat onwillekeurig een gevoel van medelijden opwekt met eene zoo diep gevallen en zwaar beproefde grootheid. Een vlugtig overzigt van die dagen zij ons vergund.

Den 20sten Junij, twee dagen na de nederlaag bij Waterloo, was de Keizer te Parijs teruggekeerd. Spoed kwam hem onvermijdelijk voor, ten einde zoo mogelijk te beletten dat de Kamer onder den indruk van het gebeurde voor hem of zijne dynastie vijandige maatregelen nam. Hij vermogt echter niet den storm te keeren. Op voorstel van Lafayette verklaarde de Kamer der vertegenwoordigers zich permanent, en ieder, die haar mogt willen ontbinden, voor landverrader; een maatregel, waarbij zich ook de Kamer der Pairs aansloot. Zoo ontstond er een toestand van openlijk verzet tegen het keizerlijk bestuur, en had Napoleon geene andere keuze, dan tusschen een coup d'état en abdicatie.

Het berigt, dat het aanvankelijk voor verloren gehouden corps van Grouchy bij Waterloo was behouden gebleven, wakkerde nog eens den gezonken moed des Keizers aan. Wie wist, wat een beroep op het volk, wat eene algemeene wapening zou te weeg brengen! misschien kon zoodoende de vreemdeling van het Fransch territoir geweerd worden! Ontbond hij de Kamers, dan kon hij weder vrij de inspraken van zijn genie volgen. De Keizer aarzelde echter, want hij was niet verblind genoeg om niet in te zien, dat hij op die wijze eene daad van wanhoop zou begaan, hoogst twijfelachtig wat den uitslag betreft, en in allen geval van de rampzaligste gevolgen voor het land. Hij onderwierp zich ten slotte aan zijn lot en getroostte zich eene tweede abdicatie, ten behoeve van zijn zoon. Tevens noodigde hij de Kamers tot het maken eener wet, op het regent-

schap uit. Doch er kwam bij de Kamer noch van eene uitroeping van Napoleon II, noch van een regentschap; integendeel werd er een voorloopig bestuur van vijf leden benoemd, hetgeen den Keizer met verontwaardiging deed uitroepen: ‘Ik heb mijne kroon niet nedergelegd ten behoeve van een nieuw Directoire; ik heb afstand gedaan ten behoeve van mijn zoon. Wanneer men hem niet uitroept, is mijn afstand van nul en geener waarde. De Kamers weten wel, dat het volk, het leger, de openbare meening, het Verlangen, maar de vreemdelingen houden haar terug. Het is niet, door zich bij de gealliëerden druipstaartend en geknield te vertoonen, dat zij deze dwingen zullen de nationale onafhankelijkheid te erkennen.’ Weldra werd den gevallen vorst de wensch te kennen gegeven, dat hij Parijs verlaten zou, en den 25sten Junij nam hij zijn intrek op Malmaison, waar hij van nabij bewaakt werd.

Intusschen naderen de gealliëerden Parijs; het oude krijgsmansgenie en de herinnering aan de op tallooze slagvelden geoogste glorie, doen het bloed van Napoleon koken. Hij is geen keizer meer; hij is tot werkeloosheid verpligt. Dit doet hem tot het natuurlijk onaanneembaar, maar desniettemin treffend besluit komen, zijne diensten als gewoon Generaal aan te bieden. ‘Afstand doende van het gezag,’ zoo schrijft hij aan het Voorloopig Bestuur, ‘heb ik geen afstand gedaan van het edelst regt des burgers, liet regt om mijn land te verdedigen. De vijanden naderen de hoofdstad, en er is geen twijfel aan hunne voornemens en hunne kwade trouw. Mij beschouwende als de eerste soldaat des vaderlands, bied ik in deze moegelijke omstandigheden mijne diensten aan als generaal.’ Het aanbod werd van de hand gewezen, en den 29sten Junij vertrok hij van Malmaison naar Rochefort, vanwaar hij de ballingschap op St. Helena te gemoet ging.

Aanleiding voor den Keizer om in zijn hopeloozen toestand het uiterste te wagen moge er bestaan hebben, het zou desniettemin het toppunt van ongerijmdheid en zwakheid zijn geweest aan de opwellingen van zijnen hartstogt den vrijen loop te laten. En wanneer Prins Napoleon het onder bedekten vorm schijnt te betreuren, dat Napoleon dien weg niet insloeg, en zulks van zijn standpunt zwakheid noemt, dan miskent hij geheel én den toestand van Napoleon en dien van Frankrijk in 1815.

II.

Wanneer wij den indruk, dien de rede van den Prins achterlaat, in het kort teruggeven, dan komt het ons voor, dat hij van den eersten Keizer een phantastisch constitutioneel souverein heeft gemaakt. Met welk doel? Moeijelijk is een ander te gissen, dan dat hij, behoefte hebbende om aan een bepaald politiek denkbeeld een ligchaam te geven, zich meester heeft gemaakt van de Honderd dagen, om aan dat denkbeeld het prestige van de zwaarst bewogen episode uit de geschiedenis van Napoleons regering te schenken. Ernstig gemeend is de schildering van het constitutioneel keizerrijk niet; zij is niet anders dan een middel om zijne gedachte te populariseren. Begrepen de Franschen niet genoeg, welk een paradijs van politieke vrijheid hen gewacht zou hebben, indien het keizerrijk van 1815 niet gevallen ware, hij, Prins Napoleon, zou het penseel nemen, om dat schoone land van belofte met frissche kleuren te schilderen. Hij wees hen op het einddoel, de kroon van het geheel politiek leven des eersten Keizers; op een ideaal nog in onzen tijd onverpoosd na te jagen. De Honderd dagen waren de gouden eeuw geweest van Frankrijks vrijheid; met het oog daarheen moest hij, die aan het roer stond, het schip van staat besturen.

Indien men de wezenlijke strekking der rede van Prins Napoleon vatten wil, schijnt men dan ook het best te doen, het beeld van Napoleon, zooals de geschiedenis dat teekent, in de schaduw te laten, en het alleen te beschouwen als een orgaan, waardoor de Prins zijne eigene denkbeelden van staatsbestuur zoekt te verkondigen. Doet men dit niet, dan ontaardt de redevoering in een chaos van verwarring en tegenstrijdigheid, terwijl bovendien onze opvatting geheel strookt met de blijkbare bedoeling van den Prins om zijn eigen politiek programma te ontvouwen. Welk is dat programma, door hem, zij het dan, gelijk wij gezien hebben en nog zien zullen, zonder grond, het constitutioneel keizerrijk van 1815 genoemd?

In de eerste plaats de buitenlandsche politiek.

‘In Frankrijk teruggekeerd, zou ik de onveranderlijkheid zijner grenzen als beginsel hebben aangenomen. Iedere toekomstige oorlog zou voortaan verdedigend, iedere uitbreiding van grondgebied anti-nationaal geweest zijn. Ik zou mijn

zoon hebben doen deelnemen in het bestuur; mijne dictatuur zou haar einde, de constitutionele regering een aanvang gekomen hebben'[1].

Met deze door Napoleon op St. Helena afgelegde verklaring vereenigt zich de Prins, dus met de politiek des vredes, met het 'l'Empire c'est la paix' van Napoleon III. De leuze is schoon, vooral voor een magtig en krijgshaftig volk. Jammer maar, dat de Prius naast zijne vredelievende, politieke beginselen voorstaat, die haar in de practijk alras tot eene zuivere illusie zouden maken. Wij meenen in de eerste plaats zijne zienswijze omtrent de question brûlante der nationaliteiten.

Breedvoerig zet de Prins het standpunt van Napoleon ten dien opzigte, gedurende zijn loopbaan vóór 1814, uiteen[2]. Wij staan daarbij echter, voor zoo ver de Poolsche, Hongaarsche en Italiaansche kwestiën en de zoo teedere zaak van het wereldlijk gezag des Pausen betreft, niet stil; alleen wijzen wij op het algemeen beginsel zijner politiek, dat Napoleon zelf aldus heeft omschreven: 'Een mijner grootste gedachten is geweest de zamenvoeging, de vereeniging der geographisch dezelfde volken, welke de omwentelingen en de staatkunde hebben ontbonden en verbrokkeld'[3]. 'De Napoleontische traditie,' zegt de Prins, 'moet noodwendig tegenwoordig in hare middelen verschillen, maar het doel moet hetzelfde blijven; wij hebben niet meer de magt en den wensch om Europa onzen wil op te leggen; de tijden zijn veranderd; het is in zich zelf en in het verbond met liberale volken, dat wij onzen steun moeten zoeken. Maar weg met die theoriën, die het genie van Frankrijk in boeijen willen kluisteren! In onze dagen zullen onze grootste overwinningen in het buitenland bestaan in de emancipatie der volken en de erkenning der nationaliteiten'[4]. En onmiddellijk hierop laat hij de woorden van Napoleon volgen: 'De eerste souverein, die te midden van de eerste groote politieke verwarring, te goeder trouw de zaak der volken zal omhelzen, zal zich bevinden aan het hoofd van geheel Europa, en zal alles kunnen ondernemen, wat hij zal willen.'

1 Blz. 28.
2 Blz. 16 en volgg.
3 Blz. 17.
4 Blz. 21

De theorie des vredes is, bij de opvatting, die Prins Napoleon van de roeping van Frankrijk heeft, dus niet veel meer dan een klank.

En dit wordt niet verminderd door de wijze, waarop de tractaten van 1815 door hem worden beoordeeld. ‘In 1815,’ zegt hij, ‘is aan Europa door overmagt, geweld en haat een staat van zaken opgedrongen, die op niets minder dan de waarheid berust. Er is een valsch evenwigt gevestigd, gevolg van de hartstogten van het oogenblik en ontstaan uit de vermenging van het oude regt met de feiten van het tegenwoordige. Gij wilt dat daar het uitgangspunt is van een staat van vrede, die slechts op de bevrediging van de wenschen der volken kan gegrondvest zijn! En gij zoudt ons, die nog weinige jaren geleden de overwonnenen van 1815 waren, willen dwingen die verdragen te aanbidden, of, door een woordenspel, zoudt gij ons wel willen veroorlooven die verdragen te verfoeijen, mits men die te gelijker tijd naleefde’[1].

Eenige zinsneden om dien krassen uitval te temperen, zeggen niets. De redenen, die den oorlog kunnen motiveren, blijven bestaan, en de handhaving van den vrede in de bovenstaande gevallen wordt alleen door den Prins afhankelijk gesteld van de wel wat onbestemde en egoïstische voorwaarde, dat Frankrijk binnen de grenzen van het regt, van zijne krachten en van zijne belangen blijve, en dat het, alvorens op zijn doel af te gaan, berekene of dit de mogelijke opofferingen, die men brengen wil, waard zij.

En wat wil Prins Napoleon ten opzigte der binnenlandsche politiek?

Hij wil de vrijheid, maar op welken voet en hoe?

De vorstelijke redenaar onderscheidt de vrijheid in twee soorten; de eene omvat allen, de andere weinigen. Tot de eigenschappen van de eerste behoort een eerlijk toegepast algemeen stemregt, de volkomen vrijheid van drukpers, behoudens de bepalingen van het gemeene regt, het regt van vereeniging. Aan de begrensde vrijheid is verbonden de beperking van het kiesregt tot een klein aantal bevoorregten, eene afzonderlijke wetgeving op de drukpers, de ontzegging van het regt van vereeniging, alles zich oplossende in de almagt van eene vereeniging van bevoorregten, die Parlement heet. Hij betuigt zijne

1 Blz. 17.

bepaalde voorliefde voor de vrijheid van allen, als meer overeenkomstig den geest des lands. Hij geeft aan de vrijheid en aan eene staatkunde, beheerscht door den invloed eener vrije openbare meening, zich uitsprekende in de pers en in vereenigingen, de voorkeur boven Ministers, die dikwijls slechts eene parlementaire coterie vertegenwoordigen, welke zich opdringt aan den Souverein. ‘Laten wij ons,’ roept hij uit, ‘geene illusie maken omtrent de gevolgen der beperkte vrijheid; welke groote gedachte zouden de bevoorregte klassen, ik zeg niet geïnspireerd, maar zelfs ter uitvoering aanvaard hebben? Den oorlog van Italië? De vrijheid van handel? De amnestie van 1859? Tn de toekomst, de vernietiging van het wereldlijk gezag des Pausen? Neen. De geschiedenis,’ zoo vervolgt hij, ‘leert ons, dat almagtige vergaderingen, door den volksgeest bezield, alle hinderpalen omverwerpen, gelijk de Conventie eenmaal deed; maar wanneer die magtige drijfveer ontbreekt of zij daaraan geen gehoor geven, worden zij, zelfs ten opzigte van misbruiken, door en door behoudend en dikwijls reactionnair; van dien aard waren onze vergaderingen gedurende eene halve eeuw. Om te hervormen zonder omver te werpen, om eene orde van zaken op te bouwen, die de toekomst verzekert, om eene definitieve organisatie te geven aan de democratie, die groote behoefte van onzen tijd, tot dat alles is de voorbijgaande roeping’ (le rôle transitoire) ‘der Kamers gelegen in eene ernstige contrôle, en geenszins in eene almagtige inmenging in zaken van regering, die noch door het volk, noch door den Souverein zonder weêrzin geduld wordt. Wanneer de democratie in ieder opzigt zal georganiseerd zijn, dan is het oogenblik daar, om de prerogatieven van het Parlement aanmerkelijk uit te breiden; maar gunt mij tot dat oogenblik de overtuiging, dat, om met vasten tred den weg van vooruitgang te bewandelen, om radicaal te hervormen zonder omver te werpen, om met wijsheid en volharding op te bouwen, de ware formule der vrijheid voor Frankrijk in deze woorden is besloten: eene sterke regering, volkomen vrijheid voor allen, contrôle der Kamers’[1].

Men ziet, dat Prins Napoleon op eene zelfstandige volksvertegenwoordiging bitter weinig gesteld is. Wat beduiden Kamers, die alleen pene ernstige contrôle hebben uit te oefenen?

1 Blz. 29, 30.

Wat bedoelt die contrôle, waarbij de Prins eene bijzondere zorg schijnt te hebben, steeds het woord sérieux te voegen? Zeker niet veel meer, dan hetgeen tegenwoordig de rol is van het Wetgevend Ligchaam, eene vertegenwoordiging in naam, in haren invloed door het bezit van het minimum van bevoegdheid, dat aan eene vertegenwoordiging kan gegeven worden, begrensd, een rad in het organisme van den staat, dat zonder schade zou gemist kunnen worden.

Tweeërlei opmerkingen liggen hier voor de hand, vooreerst, dat Prins Napoleon op zijn eigen hand een stelsel van constitutioneel staatsregt heeft; ten andere, dat, hetgeen hij als zijn programma mededeelt, in strijd is met zijn ideaal, het Constitutioneel Keizerrijk van 1815.

Immers ligt het kenmerk van den constitutionelen staat daarin, dat geene der magten in den staat overwegende kracht heeft, maar integendeel, dat tusschen haar evenwigt bestaat. Bij de natuurlijke neiging van iedere magt, om hare grenzen te buiten te gaan, ligt in dit beginsel het eenig middel om op den duur de vrijheid van een land te handhaven, iets, dat langs den weg der ervaring op schitterende wijze wordt bewezen.

In Engeland, België en Nederland is eene maat van vrijheid, als Frankrijk nimmer heeft gekend, en waarnaar door de vrijzinnigen daar te lande dikwijls met weemoedig verlangen wordt gezucht. In Frankrijk regeert ‘die sterke magt’, ce pouvoir fort, die Prins Napoleon begeert, de magt, welke alles in zich wil hebben opgelost, omdat zij het volk, dat is de numerieke meerderheid, heet te vertegenwoordigen. Wat Prins Napoleon wil is niets anders dan het tegenwoordig keizerrijk met vrijheid van drukpers en van vereeniging, en niet het constitutioneel keizerrijk, dat de eerste Napoleon had gewild. Men vergelijke slechts de Acte additionel met de denkbeelden van den Prins, en het verschil zal dadeirjk opgemerkt worden. De grondwet, die Napoleon in 1815 aan Frankrijk gaf, was immers in hare hoofdbeginselen geëigend voor eene constitutionele monarchie; men lette bijv. op de navolgende bepalingen daarvan:

het wetgevend gezag wordt uitgeoefend door den Keizer en twee Kamers (art. 2);

de Eerste Kamer, Kamer der Pairs genaamd, is erfelijk (art. 3);

de Tweede Kamer, Kamer der Vertegenwoordiging, wordt

door het volk gekozen; om de vijf jaar treedt zij in haar geheel af (art. 7, 13);
de Zittingen der Kamers zijn openbaar (art. 20);
bij ontbinding der Kamer beveelt de Keizer te gelijk eene nieuwe verkiezing, en roept uiterlijk binnen het half jaar de nieuwe Kamer bijeen (art. 21);
de Kamers hebben een beperkt regt van amendement (art. 23);
alle regeringshandelingen behoeven het contraseign van een der hoofden der departementen van algemeen bestuur (art. 38);
de Ministers zijn verantwoordelijk voor de door hen geteekende regeringsbesluiten en voor de uitvoering der wetten (art. 39);

Van die constitutie van 1815 wordt door Prins Napoleon gezegd, ‘dat zij de plegtige bevestiging was van al de overwinningen der moderne vrijheid’[1], en dat is wel zeker, dat onder hare voorschriften, opregtelijk toegepast, Frankrijk onder de constitutionele staten van het vasteland eene eerste plaats zou hebben kunnen innemen.

Maar terwijl hij alzoo den hoogsten lof toezwaait aan het werk des Keizers, verloochent hij tegelijkertijd twee der hoofdbeginselen van den Acte additionel en den constitutionelen regeringsvorm in het algemeen, den regtmatigen invloed der Kamers en de verantwoordelijkheid der Ministers!

III.

De redevoering van Prins Napoleon is een politiek manifest; eene critiek van het tegenwoordig régime. Luide roept hij om vrijheid van drukpers, om vrije vereeniging. Wat de eerste betreft[2], deelt Napoleon III de zienswijze van zijn oom niet, en bekend genoeg is het, hoe thans de pers in Frankrijk aan exceptionele maatregelen is onderworpen; hij wil geene vrijheid geven, die eens verleend, niet gemakkelijk zou kunnen worden teruggenomen, en ligt aan zijne regering meer zorg en

1 Blz. 14.
2 Blz. 30.

moeite zou berokkenen, dan zij eens deed aan Karel X, Louis Philippe en de republiek van 1848. Het gemis eener vrije drukpers in Frankrijk is, men moet het erkennen, niet anders dan een consequent gevolg van den tegenwoordigen vorm van regering, die de verantwoordelijkheid voor het beleid der zaken doet rusten op het hoofd van den Staat alléén. Vrijheid van drukpers is alleen mogelijk òf in eene vrije constitutionele monarchie, òf in eene democratische republiek. In de eerste rigten de aanvallen zich tegen de vertegenwoordiging of tegen de Ministers; vindt de strijd, door de pers gevoerd, weêrklank, dan zal bij de periodieke aftredingen der vertegenwoordigers, haar invloed zich bij de verkiezingen doen gevoelen. Wat zij dan treft, zijn niet instellingen, maar personen. Het beginsel van stabiliteit, de onverantwoordelijke en onschendbare vorst blijft ongedeerd. Geen dagblad *kan* zonder leugen den vorst een daad, die afkeuring verdient, ten laste leggen. Dit is de schoone vrucht van de constitutionele leer; de pers moge van hare vrijheid een goed of een kwaad gebruik maken, de grondslagen van den staat blijven buiten haar bereik.

Ook in de democratische republiek, waarmede wij hier meer bepaaldelijk die der Vereenigde Staten in het oog hebben, is het gevaar der drukpers mede zeer getemperd. Daar worden, op eene enkele uitzondering na, allen, die eenig deel van het gezag in den staat vertegenwoordigen, voor een zeer korten tijd gekozen. Voortdurende afwisseling is daar beginsel van regering. De massa des volks is er niet in naam, maar feitelijk souverein. De pers moge hare wapenen keeren tegen wie en wat zij wil, zoolang zij de numerieke meerderheid, d.i. den souverein zelven, niet op hare hand heeft, vermag zij niets. Gevaar voor de staatsinrigting is dus van haar nooit te duchten.

Doch hoe geheel anders is de toestand, wanneer aan het hoofd eener democratie een vorst staat, aan wien en wiens nakomelingen het volk eens voor al de kroon bij stemming heeft opgedragen. De verantwoordelijkheid voor alle regeringsdaden berust bij hem, in wiens handen het volk zijne souvereiniteitsregten voor het meerendeel heeft nedergelegd. Hij is het zwaartepunt der regering, de ziel van het staatsligchaam, de man aan wien goed en kwaad in het bestuur geweten wordt. Wanneer bij zulk een toestand de grieven des volks eene zekere maat te boven gaan en de algemeene opinie eene andere

rigting wil zien ingeslagen, dan is er slechts één middel tot het verkrijgen van verandering, namelijk de revolutie. Hoe kan in een land, waar een vorm van regering bestaat, die de verantwoordelijkheid voor alles direct of indirect op het hoofd van den staat doet rusten, eene vrije pers worden gedacht? Zou niet Napoleon III aan zijne vijanden het geduchtste wapen verschaffen om hem en zijn bestuur omver te werpen?

Met het regt van vrije vereeniging is het even zoo gesteld. Politieke meetings zouden, zoo zij van der regering vijandige beginselen uitgingen, noodwendig tegen den souverein gerigt zijn. Men herinnere zich wat de clubs in Frankrijk geweest zijn; men herinnere zich, hoe zelfs de veel onschuldiger banquets tijdens de Julij-regering, geduchte wapenen werden tegen het gouvernement, en eindelijk de aanleidende oorzaak der Februarij-omwenteling? Met die lessen voor zich, kan de Fransche Keizer geen onbegrensd regt van vereeniging dulden, dat niet tegen verantwoordelijke Ministers, maar tegen hem, den verantwoordelijken souverein, zou gerigt wezen.

Onze slotsom is dus deze, dat Prins Napoleon in zijn programma de vereeniging wil van heterogene bestanddeelen, het Bonapartistisch beginsel rustende op de leer der souvereiniteit des volks en de vrijheid eigen aan den constitutionelen staat. Prins Napoleon houdt aan het Fransche volk het lokaas voor der vrijheid van drukpers en van vereeniging, dat de begeerlijkheid opwekt, maar niet *kan* gegeven worden, dan onder de ééne voorwaarde, dat met een constitutioneel gouvernement het evenwigt der magten hersteld en het genot der politieke vrijheid definitief aan Frankrijk verzekerd worde.

En hiermede nemen wij van de redevoering van Prins Napoleon afscheid. Zij getuigt noch van oorspronkelijkheid, noch van een helderen politieken blik. Zij verwringt de geschiededenis ter wille van een denkbeeld, dat, moest het in toepassing gebragt worden, onhoudbaar zou blijken te zijn. De denkbeelden van den Prins zijn onbestemd en onlogisch, ingerigt op het effect en misschien juist daarom geschikt indruk te maken op een deel van het publiek. Het tijdperk der Honderd dagen is door hem met onware kleuren geschilderd; hij heeft aan dat fragment uit de geschiedenis van den eersten Napoleon, wat het politiek leven des volks betreft, eene gezochte beteekenis gegeven. Prins Napoleon schijnt te gevoelen, dat het tegenwoordig regime op den duur niet te houden

zal zijn; hij zoekt naar een geneesmiddel en vindt dat naar hij denkt in de uitbreiding van de regten des volks, bepaaldelijk door de toekenning van eene vrije pers en een ongestoord regt van vereeniging. Hij tracht het onvereenigbare te vereenigen, doch hij zal er niet in geslaagd zijn, zelfs enkelen, die eenigzins doordenken, tot zijn programma over te halen. Waarom niet liever het keizerrijk van 1815 met zijne constitutionele voorschriften, in de Acte additionnel vervat en gewijzigd naar de behoeften van den tegenwoordigen tijd, als het doel aangewezen, waarheen gestreefd moet worden? Zoodoende zou Prins Napoleon zich zelven gelijk gebleven, en door hem tevens de weg aangewezen zijn, waarlangs Frankrijk geraken kan tot een toestand, die een verbond tusschen vrijheid en orde mogelijk maakt.

Mr. J. LUZAC.

Brieven van het strand[1].

Scheveningen, 31 Julij 1864.

Mijne Lieve Emilie!

Zoo zijn wij dan na eene lange en vermoeiende reis gisteren avond laat hier aangekomen. Lang en vermoeiend? Ach, melieve! lang en kort zijn betrekkelijke begrippen. Onze grootouders zouden er niet aan gedacht hebben een reis van éénen dag lang te noemen. Maar met hun welnemen schat ik het toch een lange reis van ons Pfauheim in Keurhessen naar Scheveningen in Holland, en van den vroegen morgen tot den nacht in den spoorwagen te zitten noem ik lang. - Vermoeiend? Wij voelden het gisteren avond maar al te goed en wij voelen het heden nog, dat dit woord hier zeer kategorisch op zijne plaats is. Glijdt ook de stoomwagen over gladde sporen, hij deelt uwen ledematen een eigenaardige trilling mede, die op den duur onuitstaanbaar wordt; en hoe gemakkelijk ook de wagens ingerigt zijn, men voelt zich toch spoedig beklemd in die enge ruimte, waar men de beenen niet uitstrekken kan zonder gevaar te loopen van op de exteroogen van eenen medereiziger te treden. Tot Emmerik ging het vrij wel; maar daar

1 Deze brieven van een Keurhessischen Land-Econoom hebben niet lang geleden het licht gezien in de *Literarische Beilage* van het *Sperlingburgsch Localblatt*. Zij kwamen mij niet ongeschikt voor, om aan den nederlandschen lezer te worden medegedeeld. De inzigten en beschouwingen van den schrijver mogen hier of daar mishagen; ik achtte mij niet geregtigd, daaraan iets af of toe te doen. Zoo er in de vertaling, ondanks alle zorg, germanismen zijn ingeslopen, de welwillende lezer gelieve te bedenken hoe moeielijk het is, ze bij zulk werk geheel te vermijden.
De Inzender.

begon de ware ellende, toen wij in de Hollandsche wagens gestegen waren. De Hollanders zijn met al hun democratischen burgerzin toch een aristocratisch volk. Zij hebben een woord, '*fatsoenlijk*', dat evenmin in eene andere taal weêr te geven, als het voor een vreemdeling uit te spreken is. Het beduidt ongeveer zooveel als zich onderscheidend van de groote menigte. Nu reist ieder Hollander, die voor 'fatsoenlijk' doorgaan wil en het betalen kan, in de eerste klasse op de ijzerbaan, gants anders dan bij ons, waar de eerste klasse een weeldeartikel is voor hooge heerschappen en vreemde diplomaten. Dezen eigenaardigen trek van het Hollandsche volkskarakter nu benuttigen de spoorweg-directiën in dat land, terwijl zij dien tegelijk voedsel geven. Terwijl zij de coupés van de eerste klasse zeer geriefelijk inrigten, leggen zij het er op toe om het verblijf in de tweede klasse zoo onaangenaam als maar mogelijk is, te maken. Het is daar overvol, tien personen in een eng, smal hokje; en de gelegenheid om zich van hun reisgerij, nachtzakken, regenschermen en overjassen, te ontdoen, wordt den reizigers hier niet gegund. Zoo zit men dan op, onder en tusschen zijne zaken. De Hollanders schijnen dat zóó goed te vinden of te veel onderdanigheid te hebben voor de hoogloffelijke spoorweg-directiën, om er over te durven klagen. Toen ik met een medereiziger - een Hollander - er over sprak, kreeg ik eenvoudig tot antwoord, dat het wel hinderlijk was, maar dat men zich daar maar in moest schikken. Het zou toch zoo lang niet duren. Niet lang! Denk u, lieve Emilie, dat wij zóó ingepakt zaten van Emmerik naar Rotterdam, dat is op den sneltrein, die echter niet heel snel gaat, bijna vier uren, en nog eens weêr van Rotterdam naar den Haag, dat is bijkans één uur!

Maar daarmeê was ons leed nog niet aan een einde. Toen wij te half negen 's avonds te Rotterdam aankwamen, was het ons wel eene ware verlossing, uit onze gevangenis ontslagen te zijn; maar nu begon een ander verdriet. Wij moesten onze koffers en andere zaken bijeenrapen en met een omnibus ons laten vervoeren van het eene station naar het andere, om op de baan te komen, die ons naar den Haag zou brengen. Het scheen mij, dat wij daartoe de stad in hare volle lengte door moesten rijden. De Hollanders beroemen zich, een praktisch volk te zijn. Nu zou men echter denken dat niets meer onpraktisch is, dan de stations van twee aansluitende banen aan

de beide uiterste meest verwijderde punten van eene groote stad te plaatsen. Wij hadden al den tijd om daarover na te denken, want een groot uur moesten wij in het nieuwe station wachten vóór onze trein naar den Haag vertrok. Ook dit scheen mij weinig praktisch en een nieuw bewijs voor het Hollandsche geduld. In waarheid schijnt dat geduld tegen alle beproevingen bestand. Mijn Hollander, die ook naar den Haag wilde en met ons wachten moest, verhaalde mij, dat een der beide maatschappijen al sedert twintig jaren door hare concessie zelve verpligt was eene verbindingslijn tusschen de beide stations aan te leggen, maar dat zij daarin ongestraft tot heden nalatig was gebleven en het waarschijnlijk in de eerste jaren nog wel niet zou doen. Ik kan mij daar geen denkbeeld van vormen. Heeft dan in dit land de regering gants geene magt? Dan prijs ik voor mij toch ons landsvaderlijk regiment. Of heeft de publieke opinie hier in 't geheel geene stem? In Engeland zou die, naar mij dunkt, over zoo iets al lang schande geroepen hebben, zoo luide, dat ook de hardnekkigste traagheid daarvoor bezweken zou zijn. Ik ben nog maar weinige uren in dit land en wil mij wachten voor de fout der meeste toeristen, om dadelijk een oordeel te vellen over hetgeen ik in den vreemde zie. Maar als ik op de eerste indrukken af mag gaan, dan beweeg ik mij hier onder een zonderling volk. De vrijheid, waarin het roemt, schijnt daarin te bestaan, dat het wezenlijk gezag niets te zeggen heeft, en zijn zin voor orde en rust hierin, dat het publiek zich met schaapachtig geduld alles laat welgevallen wat deze of gene willekeur goedvindt te doen. Mij dunkt, dat ik hier sta op een neutralen bodem tusschen de krichtige policie, die in ons Duitschland van hoogerhand voor ons waakt, en het krachtige *selfgovernment*, waarmeê de Engelsche burger persoonlijk zijne regten en belangen handhaaft. Maar die neutrale bodem schijnt mij even week en slap toe als de bodem van Holland zelf.

Toen het eindelijk tien uur geworden was, stegen wij in den trein naar den Haag. Het was een *Bommelzug*, die ontzettend langzaam reed (maar men zegt, dat het hier geschieden moet, omdat de grond zoo week is) en aan verscheidene tusschenstations ophield, waarvan één onder den grond scheen te liggen, want de passagiers kwamen uit de wachtkamers als uit een valluik op het tooneel opduiken. In den Haag aangekomen, werden wij in ontvangst genomen door een aantal voer-

lieden van huurkoetsen, die elkander onze ligchamen en onze koffers betwistten, met eene *Zudringligkeit*[1] waarvan ik nergens de wedergade heb gevonden. Het is waar, dit soort van volk is overal lomp en grof, ook zelfs bij ons in de groote steden. Maar zulk een raauw gekrijsch, dat iemand de ooren wezenlijk verscheurde, vond ik nergens. Ik denk, dat het aan het harde hollandsche accent ligt, dat den Duitscher altijd onbehagelijk tegenklinkt, en misschien ook aan het ontbreken van die gemoedelijkheid, waardoor in ons lieve Keurhessen de volksklasse zich onderscheidt. Hier zegt men, dat het komt van het veel jeneverdrinken, dat die kerels moeten doen, omdat zij dikwijls natte voeten hebben, hetgeen hier zeer ongezond is.

Ik hoef u niet te zeggen, lieve vrouw, hoe slaperig wij allen waren, toen wij na een rid van ongeveer een uur lang eindelijk tegen middernacht ons hôtel aan het strand bereikten. Het was pikdonker en er viel een fijne stofregen, zoodat wij niets van de zee konden zien. Doch wij hoorden uit de verte haar statig geruisch. En onder deze muziek sliepen wij in.

Kunigunde en de kinderen slapen nog. Ik ben vroeg opgestaan om aan het strand te wandelen en de zee te zien, en om aan u te schrijven. Straks ga ik den badarts spreken, die een zeer kundig en geschikt man moet zijn. De aanbevelingsbrief, dien *Sanitäts-Rath* Dr. D** mij voor hem medegegeven heeft, zal mij zonder twijfel van veel dienst te zijn.

Vaarwel, lieve vrouw! Ik wil niet morren omdat gij te huis moet blijven om uwen zuigeling te verplegen en de *Wirthschaft* te besturen. Maar ik zal u aan mijne zijde toch veel missen. Groet Heinrich.

Uw Karl.

4 Augustus 1864.

De zee..... eindeloos groot en grootsch is zij toch. Wonderlijk doet zij u aan in hare uitgestrektheid, hare beweging,

1 Het gaat den vertaler met dit woord, gelijk het den schrijver straks met het woord ‘fatsoenlijk’ ging. Hij kan er in onze taal geen equivalent voor vinden. Het is te sprekend om het door omschrijving te verzwakken. De vertaler neemt dus de vrijheid, het in zijne oorspronkelijke kracht te laten staan, en zal hetzelfde doen, zoo dikwijls hij later op onvertaalbare woorden stuit.

hare verscheidenheid. De eerste indruk valt niet mede, als men haar van dit vlakke, regts en links in oneindig verschiet zich uitstrekkende, strand aanschouwt. Men is geneigd te vragen: is dat nu de zee? Eene nuchtere vraag, mijne Emilie, ik erken het, maar ik weet het niet beter te zeggen, wat ik dien eersten morgen voelde. Gij denkt u hemelhooge golven, die als reusachtige gevaarten komen aanstormen om al wat hun in den weg staat met dood en verderf te overstelpen. Gij hadt misschien gedroomd van brekers, die met donderend geraas op het harde strand beuken, dat het schuim ten hemel spat en dat de oever onder uwe sidderende voeten in den toornigen maalstroom dreigt te bezwijken. Niets van dat alles. Wie met zulke illusiën herwaarts kwam, begint met eene groote teleurstelling, en zijne tweede gedachte is, dat de zee toch maar een groot meer is. De duinenketen, die hier het strand omzoomt en waarvan het hoogste punt in den omtrek zich naauwelijks honderd twintig voeten boven de waterlijn verheft, loopt glooijend af naar zee, op een afstand dien ik bij laag water op twee à driehonderd passen schat. En hetzij gij boven op het duin of beneden aan den rand der zee staat, altijd hebt gij de vlakte voor u. De stoutste golven schijnen niet eens manshoogte te bereiken. Maar wanneer gij eens over die eerste teleurstelling heen zijt, dan grijpt u een wonderbaar gevoel aan, dat al magtiger en magtiger in u begint te werken. Gij worstelt er vruchteloos tegen; het beheerscht u met toovermagt. Die eenvoudige, toonlooze, kleurlooze vlakke massa trekt u onweêrstaanbaar aan. Gij wilt uwe oogen afwenden, gij kunt het niet; gij verwijdert u, gij moet tegen wil en dank u omkeeren. Onder uwen blik wordt het vlak grooter, grooter, breeder, dieper, grenzenloos: de oneindigheid, het eeuwige ligt daar voor u uitgebreid. In die eerst zoo eentoonige vlakte ontdekt gij allengs eindelooze schakering en wisseling. Welke kleur heeft de zee? Zij heeft geene kleur, zij heeft tegelijk alle kleuren: donkerbruin, graauw, grijs, melkwit, geel, in 't roode spelend, of in 't paarsche, bij vlagen smaragdgroen of hemelsblaauw. Gij kunt niet zeggen, zie hier of zie daar. Die tinten en verwen loopen in elkaâr en wisselen zich af, altijd dezelfde en altijd weêr anders. Elk half uur schept een andere stand der zon eene andere kleurenmengeling; met elk voorbijtrekkend wolkje glijdt een ander beeld over dezen spiegel. Gij wordt vermoeid van het zien en wordt toch niet moede er op

te staren. En dat glijdt en krult en rolt en breekt en herstelt zich weêr, en komt en wijkt en keert terug en spat en schuimt, en dreigt u aan te grijpen en uwe voeten te omvangen, en wijkt terug en verzinkt weder voor het u nog bereikt, en ruischt en bruischt en klatert en ratelt en buldert en brult en dondert, en zingt zijn duizendstemmig lied - het lied der Sirenen, dat u vleit en lokt en meê wil sleepen in die grondelooze diepte, waaruit het oprijst - neen, het lied, dat sedert den dag, waarop het drooge van de wateren werd gescheiden, de schepping als eindeloozen lofzang haren Schepper toezingt. O diepte van harmoniën in kleuren en klanken, door geene kunst ook maar van verre na te bootsen! O onuitsprekelijk bekoorlijke zamenstemming van leven en rust, in geene gedachte te bevatten! O trouwe beeldtenis van den wentelenden tijd, die gelijk gij heden zijt, alzoo gisteren waart en eergisteren en vóór jaren en vóór eeuwen, en morgen zijn zult en over jaren en eeuwen, altijd dezelfde en altijd eene andere! - magtige zee! wees gegroet.

7 Augustus 1864.

Eergisteren was het een overschoone dag, zoo als deze zomer er tot nog toe weinige opleverde. Geen wolkje aan den blaauwen doorschijnenden hemel. Het was bladstil en ongemeen warm; op den middag wees de thermometer in de schaduw op 22° R. Het felle wit van het blinkend duinzand deed aan de oogen pijn. Het baatte niet of men al beschutting zocht in de schaduw der gebouwen of der badkoetsjes, die langs het strand geschaard stonden. Het was een stout ondernemen, door de mulle, gloeijende zandwoestijn te waden, die het badhuis van de zee scheidt - een Sahara in 't klein. Maar wie het bestond werd voor zijne moeite beloond. Onmiddellijk aan den rand des waters ademde u frischheid tegen; de vochtige, door den vloed overspoelde zoom doordrong u met een gevoel van verkwikking, en de zachtgraauwe tint van het natte zand gaf den oogen rust. De zee lag daar voor u als een effen spiegel, die het blaauwe uitspansel in eenigzins donkerder toon weêrkaatste, doorsneden met enkele lichtstrepen, die als stralen

nu hier dan ginds uitschoten. Doch neen, dat beeld van den spiegel is te alledaagsch en in den grond toch onwaar. Veeleer moet gij denken aan golvend staal. De zee, dat beeld der rust, is toch nooit een beeld des doods, een bewegingloos vlak, dat gij met een zielloos voorwerp kunt vergelijken. Zij ligt daar voor u als een krachtige schoone jongeling, wiens breede borst onder de rustige ademhaling des slaaps rijst en daalt. Zacht suizelend stuiten de golfjes tegen het strand, ze vouwen en plooijen zich over elkander; met ligtelijk opkrullenden rand glijden ze u murmelend te gemoet om in een zucht voor uwe voeten weg te sterven.

Den ganschen dag dwaalde ik mijmerend en droomend aan den rand des waters heen en weêr. Een oneindige *Sehnsucht* vervulde mij het gemoed. Denken kon ik niet; naauwelijks was het zelfbewustzijn in mij levendig: ik genoot eenvoudig het gevoel des bestaans.

Intusschen volbragt de schitterende Helios den togt op zijnen zegewagen aan 's hemels boog. De avond kwam en bragt zooveel verkoeling mede, dat het nu ook goed en liefelijk werd, op het terras van het badhuis te zitten. De zon daalde en schoot hare stralen breed over het watervlak uit, dat onder die aanraking flikkerde en schitterde als hadden millioenen gulden gestarnten zich daar verzameld. Lager en lager dook de god des lichts met snel toenemende vaart, als haakte hij naar de koele omhelzing, die zijn gloed zou blusschen. En al liefelijker en teederder werd het aanschijn van den trotschen held. Tot zachtere glansen versmolt zijn stralenpracht. Eindelijk, daar stond hij als een roodvurige kogel op den rand van den horizont; daar zonk hij halverwege in den schoot der baren: nog één oogenblik, daar was hij verdwenen; maar gelijk de nagalm van een krachtig accoord voort blijft ruischen door de gewelven van het heiligdom, zoo zond hij nog zijnen afscheidsgroet ons uit de diepte toe met eene onbeschrijfelijke mengeling van duizend teedere verwen aan het uitspansel gepenseeld. Eene enkele smalle lange wolkenstreep hing boven de westerkim, van boven paarsch getint, aan den onderrand door het scheidende licht verzilverd, daarna met rood goud afgezet. Toen trok de nacht haren valen sluijer van uit het oosten over hemel en aarde; graauw en duister werd alles over en om ons henen; de vormen versmolten en verdwenen; alleen de duizende sterren flonkerden van hunnen donkeren achtergrond u

te gemoet. En in het verre, verre noordwesten bleef een dunne lichtstreep schemeren als voorbode van eenen nieuwen dag.

Gisteren morgen was het een weinig minder warm, althans volgens den thermometer, maar veel drukkender. Tot den middag scheen de zon helder en scherp als de dag te voren, scherper zelfs, want het was mij, of ditmaal zelfs de zeelucht geen verademing kon schenken. De lucht echter was minder blaauw. Langzamerhand werd zij met een dunnen nevel overtogen, vaalblank, effen en vlak zonder kreuk of rimpel, zonder schaduw of lichtzijde. Die nevel, zich langzamerhand verdikkende, kon echter de zon niet geheel bedekken; maar van haren stralenkrans beroofd hing deze als een wit cirkelvlak, zonder glans of heerlijkheid, aan den trans. Het was warm, het was licht: maar het kostte moeite, het geloof vast te houden, dat warmte en licht hunne bron in die zon hadden. Het verschiet over zee was beperkt, de grens tusschen water en lucht viel niet waar te nemen. Het watervlak zelf had een doffen bronzen tint aangenomen; de branding brak zwaarmoedig tegen de banken en wierp een vuil schuim op het zand. Van tijd tot tijd streek een windvlaag over den bodem, nu eens uit deze dan uit gene rigting, en joeg hier en daar het stuifzand in dwarreling op. Dan was weder alles stil. Zoo ging de lange, zware dag voorbij. Alle badgasten hadden zich in hunne kamers teruggetrokken. Ook de gewone bezoekers uit den Haag waren weinig in getal. Het strand was nagenoeg ledig. Ik kortte mij den tijd met lezen, maar kon toch de aandacht bij Varnhagen's overigens zoo merkwaardige Gedenkschriften (die hier te lande geen verboden lectuur zijn, zoo min als iets anders) niet goed bepalen. De kinderen verveelden zich en waren lastig. Zuster Gunda had veel met hen te stellen.

In den namiddag kwam er eenige verandering. De lucht scheen dunner te worden en uit het noordwesten verhief zich eene koelte. Daarentegen pakten zich aan den zuidelijken hemel dikke wolken te zamen, deels boven de zee, deels en voornamelijk in de rigting van het binnenland. De bovenste lagen vertoonden zich wit en wollig. Langzaam en statig kwamen zij opstijgen en werden voller en ronder; een graauwe achtergrond deed hunne fantastische vormen scherper uitkomen: geheel in de kimmen verdonkerde zich de wolkenmassa tot een effen loodkleurig vlak, dat op zijne beurt hooger en hooger rees en tegelijk westwaarts naar de zeezijde omtrok. Er

was geen twijfel aan, wij hadden een onweder te wachten. Het duurde echter langer dan ik gedacht had, vóór het losbrak. Eerst tegen den tijd van zonsondergang zagen wij de eerste flikkering van het elektrische licht door het wolkgordijn schieten.

Ik zal u, liefste Emilie, het onweder, dat wij aanschouwden, niet beschrijven. Gij hebt zooveel beschrijvingen in dicht en ondicht gelezen van bliksemflitsen, die het luchtruim doorklieven, en van ratelende donderslagen, dat ik u niets nieuws zou kunnen verhalen. Ook hebt gij het zelve te dikwerf gezien, dan dat mijne voorstelling niet flaauw en kleurloos zou wezen bij uwe herinnering. Weet gij nog, hoe wij dien avond kort vóór mijne afreize zij aan zijde stonden op den heuvel achter het eikenbosch en in heiligen eerbied Gods wonderwerken aanstaarden? Bovendien, ik voel mijne onmagt al te wel, om in woorden weder te geven de gewaarwordingen die in zulke oogenblikken het gemoed vervullen. Toch is het onweder aan zee een schouwspel, dat ik nog niet kende. De bui, door de watervlakte aangetrokken, ging langs ons voorbij, en op het duin uitgestrekt, konden wij het tooneel in al zijne majesteit overzien. Bijna het gansche halfrond van den horizont vóór ons was met het duister wolkgevaarte overdekt; het was als rustte het op de zee, om zich van daar hoog in den hemel uit te strekken. Het licht schitterde op verscheidene punten tegelijk en vloog over onmetelijke afstanden in een oogwenk heen en weder, op en neder. Daar kronkelde een straal in grillige bogten, daar schoot een andere regtstandig naar beneden, daar gloeide het hemelvuur vormloos achter het gaas der wolken, daar flikkerde het op vier, vijf punten tegelijk. Van het rollen des donders vernamen wij slechts een flaauwen galm.

Heden hebben wij, gelijk te verwachten was, verandering van weêr. De lucht is koel en frisch. Een sterke noordwestenwind staat regt op de kust. De

> Eilende Wolken, Segler der Lüfte,

drijven met vliegende vaart boven ons henen, terwijl hare zware slagschaduwen scherp geteekend over zee en strand en duinen trekken. Voortdurend komen nieuwe, als van een gescheurde vlokken, uit de kimmen oprijzen, met gelijke drift hare vooruitgesnelde zusters vervolgende. De zee is onstuimig, als ware

zij vertoornd dat zij door den grimmigen dondergod in haren slaap gestoord is. In gesloten slagorden dagen de met blinkend schuim gekroonde golven uit de diepte op. Zij werpen zich wild bruischend als stortvloeden heen over de banken, die haar vruchteloos in hare vaart meenen te stuiten; wederom steken zij de blanke koppen omhoog om op nieuw zich donderend neder te werpen. Ten laatste, wel verzwakt en gebroken, maar niet uitgeput, stuift de vloed over het strand, met verraderlijke snelheid u bekruipende, waar gij meendet veilig te staan; en vóór en om u spoelende en kronkelende, en regts en links uitschietende, tegen elkander botsende en klotsende, drijven de laatste kabbelingen dartel stoeijend haar grillig spel. - Nu is het de tijd voor de ware liefhebbers om een zeebad te nemen.

Het heeft gedurende den nacht aanhoudend en hard geregend. Maar in het duinzand is er geen spoor van zigtbaar; het is even dor en droog als gisteren en giert vóór den wind in lange strepen over de breede, effene vlakte tusschen zee en duin. Dat wekt troostelooze gedachten op. Gaat zoo ook niet onze arbeid, dien wij zoo gaarne vrucht zagen dragen, dikmaals spoorloos verloren?

Scheveningen, 12 Augustus 1864.

Lieve Broeder Heinrich!

Met ware blijdschap las ik dezer dagen in de dagbladen den inhoud der vredesprelimairen tusschen de gealliëerden en Denemarken, die den 1sten Augustus te Weenen zijn geteekend. Zoo is dan deze oorlog tot roem der Duitsche wapenen volbragt, de trots van den Deen vernederd, Sleeswijk-Holstein voor altijd één en ondeelbaar, en zoo is door Duitsche mannen aan de lang verdrukte Duitsche broeders generzijds de Elbe de vrijheid verzekerd, trots het dreigende Skandinavisme en ten spijt van Engeland en Frankrijk beide, die Duitschland zijn regt en zijn krijgsroem misgunden.

Het was mij behoefte mijn hart voor u uit te storten, lieve broeder. Want hier kan ik over gebeurtenissen, waarop elk Duitscher met regt fier is, niet spreken zonder gevaar te loopen van in twist te geraken. En ik behoor niet onder hen,

die het voegzaam achten, onder vreemden een hoogen toon te voeren. Het volk dat u gastvrij opneemt, behoort men te eerbiedigen in zijne begrippen, ook in zijne vooroordeelen.

Blijkbaar is men hier niet op onze hand, en dit is te meer merkwaardig, omdat de Deenen door hunne blokkade-maatregelen den Hollandschen handel in de Oostzee veelszins benadeeld hebben, terwijl daarentegen Oostenrijk en Pruissen de meest vriendschappelijke verstandhouding, ook ter zee, met de Nederlanden in acht bleven nemen.

Doch deze stemming, hoe vreemd zij oppervlakkig schijne, laat zich gemakkelijk verklaren. Naarmate het magtige en eendragtige Duitschland zich zelf meer voelt en, zijner kracht bewust, zich gelden laat om den rang in te nemen onder de volken van Europa, waarop het regt heeft, kan het niet uitblijven, dat het ook meer de opmerkzaamheid trekt van de andere staten, en door de grooten met afgunst, door de kleinen met beduchtheid wordt aangezien. Er zijn er zelfs in dit land, die ronduit zeggen, dat de geheele Deensche kwestie haren oorsprong heeft in Pruissen's heerschzucht, dat wel beseft niet magtig genoeg te zijn om zijnen rang als groote mogendheid op te houden en daarom zich in de noodzakelijkheid geplaatst vindt om door verovering van grondgebied *quovis modo* zijne magt te vergrooten. Daarvan is Denemarken, meenen zij, nu het slagtoffer geworden; even goed had Holland het kunnen worden, en in elk geval mag men hier nu wel dubbel op zijne hoede zijn, sinds het gebleken is, dat de groote mogendheden hunnen natuurlijken pligt om het politiek evenwigt in Europa te handhaven, smadelijk verwaarloozen. Het kost moeite, over zulken laster jegens de Duitsche trouw en Duitsche eerlijkheid niet toornig te worden. Doch de tijd zal ons regtvaardigen. Wanneer maar eenmaal de vrede voor goed gesloten is, zullen de verbondene mogendheden zich haasten de hertogdommen onder de wettige bescherming van den Bond te plaatsen en op schitterende wijze der wereld toonen, wat Duitsche edelmoedigheid is; onze noordelijke broeders zullen als een nieuw lid in het groote gezin welkom geheeten worden; een vrij volk zal zijnen *angestammten* heerscher ten troon verheffen en met zijn kinderlijke liefde omringen, en vóór wij een jaar verder zijn zal, ik ben des zeker, de afgevaardigde van Friedrich VIII op den bondsdag te Frankfort den hem toekomenden zetel hebben ingenomen.

Dat overigens den Hollanders vroeg of laat gevaar dreigt, wil ik niet ontkennen, zonder nog te kunnen zeggen, van waar het komen zal. Maar ook in het leven der volken werkt de eeuwige natuurwet der aantrekkingskracht, die het kleine dwingt zich in het groote op te lossen. De wereldgeschiedenis leert het ons op elke bladzijde. Komen zal het uur, waarin Holland, zoo min als België, zich aan die onweêrstaanbare kracht zal kunnen onttrekken. Mij is het dikwijls bij het bestuderen van de geschiedenis van dit altoos merkwaardige volk voorgekomen, dat het zelf door de eenzijdige rigting van zijne politiek zijne toekomst bedorven heeft. In den tijd van zijnen bloei had het met weinig moeite zich kunnen verheffen tot eenen groeten, ontzagwekkenden staat, door zijn grondgebied langs zijne oostelijke grenzen over Neder-Duitschland te vergrooten. Wat heeft de republiek menige goede gelegenheid daartoe verzuimd. Oost-Friesland had zij eene eeuw lang feitelijk in hare magt; Lingen en Meurs waren bezittingen van het Huis Oranje, die ligt tot deelen van den staat ons te vormen waren geweest; den Bisschop van Munster, die lastige buurman, had men met een weinig energie zwaar kunnen laten boeten voor zijne uittartingen; de vestingen langs den Beneden-Rijn waren te behouden geweest; de Cleefsche successie had de republiek een oogenblik in hare hand; met Oppergelder heeft zij zich in 1713 argeloos om den tuin laten leiden. Men hoort wel eens sommige lieden zeggen, dat zij gaarne hun leven van voren af aan nog eens zouden willen beginnen en dan een' anderen weg zonden inslaan, dan waarop zij nu geraakt zijn. Men zou hetzelfde aan dezen staat kunnen toewenschen. Het eenzijdig overwigt van Holland (de provincie bedoel ik) heeft de republiek in den grond bedorven. Dit overwigt offerde alles aan de belangen van den zeehandel en aan de ontwikkeling van magt ter zee op; en de vrees van dit overwigt te verliezen, dreef Holland, om bevestiging en uitbreiding van den staat aan de landzijde tegen te werken. Later heeft men het gevoeld, maar toen het te laat was. De Brandenburgers, aanvankelijk door de Hollanders zelven groot gemaakt, hebben uitstekend de kunst verstaan om hen binnen de enge grenzen van hun kustland terug te dringen. Toen in 1815 de mogendheden meenden Holland tot een krachtigen staat te maken, was er misschien nog goede gelegenheid geweest eenen vasten zeestaat te scheppen door Oost-Friesland

met Jeverland aan den eenen, en Vlaanderen aan den anderen kant aan het gebied der voormalige republiek te hechten. Dit ging te gemakkelijker omdat Oost-Friesland toen nog half Hollandsch in taal en zeden was en weinig sympathie voor Hannover gevoelde. Maar men beging de groote fout van geheel België, het Waalsche zoowel als het Vlaamsche, met de zeven provinciën te vereenigen. Dat was alreede een gewigtig element van verdeeldheid in den nieuw opgerigten staat. Bovendien Holland was in de aangegane gemeenschap door zijne twee eeuwen oude traditie van een zelfstandig bestaan van zelve aangewezen om te heerschen; maar het materiëele en intellectueele overwigt was aan de zijde van het grootere en meer bevolkte België. Deze verhouding moest rijk zijn aan botsingen, onafhankelijk nog van andere oorzaken van twist. Zoo hebben dan ook de mogendheden spoedig begrepen dat zij hun werk weder moesten afbreken. Of zij nu met meer overleg gehandeld hebben door in 1830 twee kleine, in zich zelf geen levensvatbaarheid hebbende staten tusschen twee kolossen, Pruissen eenerzijds en Frankrijk aan den anderen kant, in de klem te zetten, dat zal de tijd leeren.

Gij verwondert u misschien, waardste Heinrich, dat ik mij aldus verdiep in bespiegelingen, die in den grond u noch mij aangaan. Wat zal ik u zeggen? De zeelucht maakt ongeschikt tot ernstigen, degelijken arbeid; en bij gebrek aan beter, geeft men zich gemakkelijk over aan het spel der gedachten. Ik schreef mijne denkbeelden neder zoo als zij zich van zelven vormden en ontwikkelden. Gij zult mij niet verwijten, dat mijne opmerkingen van weinig Duitsche gezindheid getuigen. De geschiedvorscher moet zich gants objectief tegenover de gebeurtenissen weten te plaatsen, en de wijsgeerige beschouwing der wereldgeschiedenis kan zich niet laten binden door de enge grenzen van een toevallig vaderland.

Met broederlijke liefde blijf ik

Uw Karl.

PS. Gisteren hoorde ik eenen hoofdofficier aan de table d'hôte de meening uiten, dat de gansche Deensche oorlog van Pruissens zijde niet anders zou zijn, dan eene legeroefening op groote schaal; dat de kwestie der Elvehertogdommen Pruissen in den grond onverschillig is, en dat men tegen een of andere compensatie gereedelijk

Sleeswijk, met Holstein er bij, aan Denemarken terug zou willen geven. Het geheim der zaak zou dit zijn, dat Pruissen vroeg of laat een oorlog met Frankrijk ducht, en alleen deze gelegenheid heeft aangegrepen om zijn leger, dat door bijna vijftigjarige rust geen middel heeft gehad om zich te onderscheiden, te beproeven en voor te bereiden op de groote worsteling, die te wachten staat. - Wat de menschen niet al praten!

14 Augustus 1864.

Lieve Emilie!

Met spaden en schoppen gewapend trekt elken morgen eene talrijke bende uit, om uren lang in onverdroten arbeid aan het strand bezig te zijn, kanalen te graven, schanswerken op te werpen, dijken en dammen tegen de zee te bouwen, den vloed te keeren of te leiden, al naar het oogenblik schijnt te vorderen. Maar het zijn geene zwaar gebaarde mannen, die op bevel van den technischen bestuurder van het werk hier kuilen uitdiepen, daar heuvelen ophoogen. De kompagnie sappeurs, die elken dag op nieuw op het strand present is om het werk van den vorigen te hervatten, onderscheidt zich door gladde gezichtjes en krullende lokken die lustig in den zeewind fladderen. Het grootste deel draagt geborduurde broekjes en korte rokjes over wijd gespannen crinolines. De grootste man van het gelid reikt tot vier voet, de oudste zal dertien zomers tellen. Het is een aardig tooneel, dat kinderspel, dat met een ernst en ijver gedreven wordt als of de hoogste belangen zich aan dien arbeid hechtten. Wat een lust, als het doorzijpelende water de kuilen en kanalen vult; wat gejuich, als ‘de hooge berg’ met vereenigde krachten opgebouwd en vastgeslagen is, zoodat er wel twee naast elkander op zijn kruin staan kunnen. August en Amalia doen trouw mede; hunne oogen schitteren van blijdschap over het welslagen van hun werk. De opkomende vloed komt telkens meêdoogenloos het verrigte werk verstoren, maar dat is juist de bron van hun genot. Indien de eens gegraven kanalen en opgeworpen dijken ongerept bleven staan, zou de lust er spoedig af zijn. Daarom bouwen zij ook liefst tegen den vloed in, zoo digt mogelijk aan zee.

Gaat het ons volwassenen niet ook zoo, dat het scheppen zelf ons meer vreugde baart dan het volbragte werk? - Gisteren had August zich een groot rond eiland gevormd aan den uitersten zoom, terwijl de zee kwam opzetten. Nu ben ik Robinson! riep hij triumfantelijk uit, terwijl hij op zijn eiland van vier voet in doorsnede omstapte en de groeve rondsom reeds met water gevuld was. Daar kwam een golf opstuiven, sterker dan al de vorige; het gansche eiland werd overstroomd en Robinson buitelde verschrikt in den greppel, tot over de ooren met het zilte water bespat. Drie of vier andere waaghalzen deelden in hetzelfde lot. Onder luid gejuich werden de drenkelingen opgevischt en in de zon te droegen gezet.

Soms steek ik zelf wel eens mede de handen uit, of geef goeden raad, hoe men de dammen volgens de regelen der kunst met regte lijnen en zuivere cirkels aanleggen zal. Maar mijn raad vindt weinig bijval. De kinderzin is grillig en afkeerig van den dwang van orde, maat en regel. Het werk is in hunne oogen sierlijker, naarmate het met stouter wendingen en zonderlinger bogten van de mathematische regtzinnigheid afwijkt. Gij kunt hetzelfde waarnemen in de teekeningen, die de kleuters met potlood op het papier krassen. De kunstvorm, waar zij het eerst oog voor hebben, is de karrikatuur. Als zij uw portret teekenen, kunt gij er op rekenen, dat zij u moedwillig een neus aanpassen die tienmaal te dik en te lang is. Moeten wij dien natuurtrek trachten uit te roeijen en ons haasten onze kleinen zoo vroeg mogelijk de nuchtere waarheid der proportiën in te prenten? Ik geloof het niet. Laat het aan hen zelven over, den weg tot die waarheid te vinden, en bepaal u, des noods, tot eene vingerwijzing. Daarom zie ik er weinig heil in, die vernuften in den dop te kwellen met hetgeen men vormleer noemt, met gelijkzijdige en gelijkbeenige driehoeken, met trapezen en paralellogrammen en kubussen, met geknotte en ongeknotte kegels, en andere dergelijke barbaarsche klanken, die zij niet eens kunnen uitspreken, veel min aan eenig hun duidelijk geworden begrip verbinden. Zelfs Fröbels leermethode, hoeveel schoons en aantrekkelijks ons anders daarin ook toelacht, zal, vrees ik, op den duur niet stand houden. Er is nog te veel in, dat afgepast en afgemeten is, te veel lijn en regel. De kindertuin heeft nog te veel van de kazerne weg.

Maar ziedaar voor van daag al philosophie genoeg. Wees hartelijk gegroet van uwen

K.

18 Augustus.

Lieve Broeder!

Scheveningen is een groot dorp; of juister gesproken, eene kleine stad. Scheveningen is eigenlijk eene voorstad van den Haag, waarmeê het door eene schoone allee van olmen en eiken, een half uur gaans lang, verbonden is. Er zijn vele Duitsche steden van naam, die met Scheveningen in uitgestrektheid noch bevolking wedijveren kunnen. Men schat de laatste op 8000 à 9000 zielen. Het dorp heeft zich dan ook een stadsch aanzien gegeven, althans in de hoofdstraat, de eenige die door vreemdelingen bezocht wordt. Daar vindt men aan wederzijden van den bestraten weg opgehoogde trottoirs, meer trouwens voor de pronk dan voor het gebruik der wandelaars. Want daartoe zijn zij eerstelijk te smal en ten tweede te veel afgebroken door willekeurige uitbouwsels en afsluitingen met palen en hekken, door de eigenaren der woningen voor hunne huizen geplaatst, en die zij hier *stoepen* noemen. Gij vindt hier een nieuw bewijs van de zonderlinge wijze waarop de Hollanders het publiek belang aan bijzondere willekeur prijs geven. De eigenaars van die stoepen schijnen daarop onschendbare regten te hebben verworven. En de *Gemeinsinn* is niet krachtig genoeg tegenover het particularisme, om hen uit eigen beweging in 't publiek belaag afstand daarvan te laten doen. Bij ons zou de policie aan zulken misstand spoedig een einde maken; in Engeland zou de *public spirit* der bevolking het doen. Hier werkt noch de eene noch de andere krachtig genoeg om enkele koppige lieden tot rede te brengen. - Ook de huizen in deze hoofdstraat hebben een stadsch voorkomen. Zij onderscheiden zich door Hollandsche netheid, maar even zeer door Hollandsche stijfheid. Zij zijn er meestal op ingerigt om gedurende het badsaizoen vreemdelingen te herbergen. Zoo ver ik echter kan oordeelen, zijn er de kamers meestal eng, laag en benaauwd: aan de zonzijde onuitstaanbaar heet, aan den schaduwkant bedompt. Doch dit heeft deze goede zijde, dat men van zelf genoodzaakt is, veel in de open lucht te zijn. Het vriendelijke en vertrouwelijke, dat de woningen voor vreemdelingen in onze Duitsche badplaatsen hebben, zult gij hier te vergeefs zoeken, behalve in enkele in den allerlaatsten tijd buiten het eigenlijke dorp aangebouwde villa's. Maar

deze zijn voor de buitenlanders niet te bekomen. Zij worden reeds vroeg in het jaar door Hollandsche familiën in beslag genomen.

Het overige van het dorp, zeide ik, wordt door de vreemdelingen niet gezien. Het is hun letterlijk eene *terra incognita*. Mogelijk, dat er eens in het jaar één onderzoeklievende reiziger op een ontdekkingstogt derwaarts uitgaat. Stellig geen twee. Ik zelf heb er nog geen voet gezet. De toegangen zelve zijn te afschrikkend, naauwe, onbestrate stegen, waaruit een ondragelijke stank van rottende visch u tegenkomt. Men zegt dat de digte en grootendeels arme bevolking daar allerellendigst opeengehoopt leeft; en er is dan ook beweerd, dat Scheveningen ondanks zijn gezonde ligging meer dan eens een focus van besmettelijke ziekten is geweest. Wanneer eens de Engelsche instelling van een *board of health* in Holland ingang gevonden heeft, zal zij hier veel te doen vinden.

Ik sprak daar van eene grootendeels *arme* bevolking. De sociale toestanden hier zijn mij nog niet klaar; maar ik hoop, dat de tijd en de gelegenheid mij niet zullen ontbreken om ze te bestuderen. Ik houd mij overtuigd dat die studie door merkwaardige ontdekkingen beloond zal worden. De visscherij is hier natuurlijk de voorname tak van bedrijf. Er moet, naar men mij zegt, daarin een geheel eigenaardig, allerzonderlingst stelsel van socialisme bij de verdeeling der winsten tusschen meesters en arbeiders heerschen, te merkwaardiger omdat het zeer bezwarend voor de laatsten is. Zooveel is zeker, dat niettegenstaande, volgens aller zeggen, de visscherij in de laatste jaren zeer goede uitkomsten oplevert en bovendien de verteringen der talrijke badgasten hier veel verdiensten aan de bevolking verschaffen, de massa evenwel arm is en arm blijft. Het doet mij innig leed van de lieden; want het schijnt een goed en degelijk slag van menschen te zijn. Ik tracht mij dikwijls met de visschers aan het strand te onderhouden; en ik heb al zooveel van de taal geleerd, dat wij elkander tamelijk wel verstaan kunnen. Ik spreek gaarne met hen, want zij zijn goedaardig en leggen een kernachtig gezond verstand aan den dag.

19 Augustus.

Liefste Emilie!

De inhoud van dezen zal zich min of meer aansluiten aan dien van mijn schrijven van gisteren aan Heinrich, dat ik tegelijk met den huldigen verzend.

Even als bij ons de halve bevolking van Pfauheim M ü l l e r heet, zoo is er hier een naam, die alle andere beheerscht: W a t e r r e u s . Men vindt hier Waterreus den bakker, Waterreus den winkelier in koloniale waren, Waterreus den melkverkooper, Waterreus den verhuurder van rijtuigen, Waterreus den herbergier en nog twintig andere Waterreuzen meer. Ik geloof dat bovendien de helft der visschers Waterreus heet. En in waarheid, geen naam kon meer geëigend wezen voor deze plek en voor dit volk. Waterreuzen (Wasserriesen) zijn het, die lieden, wier gansche leven aan de worsteling met winden en golven gewijd is.

Men moet wezenlijk achting voor dit volk hebben. Ik zou haast durven zeggen, dat er niet één onder is, die niet een vader, broeder of zoon in zee verloren heeft. Het getal weduwen is dan ook hier, even als op de visschersplaatsen in het algemeen, ontzettend groot. Onlangs sprak ik eenen ouden visscher, die het als eene bijzondere beschikking der Voorzienigheid roemde (want er heerscht onder deze lieden, die voortdurend met de magtige elementen te kampen hebben, eene wel dikwijls bekrompene, maar toch aandoenlijke vroomheid) dat hij vijftig jaren gevaren had zonder ooit schipbreuk te hebben geleden. Maar meer dan eens had hij aan zijne zijde eene andere schuit in den woedenden storm reddeloos te gronde zien gaan. Zoo met het gevaar voor oogen, en te land en te water door alles wat hen omringt aan het gevaar herinnerd, gaan zij toch welgemoed altijd van voren af aan in zee, met hunne ranke open vaartuigen, die slecht op het water liggen en door den minsten golfslag overstelpt worden. Voor ons, landrotten, heeft het al iets ijzingwekkends, die notendoppen op de deining der brandingen te zien slingeren en onder eene frissche koelte, die *wij* geneigd zouden zijn een storm te noemen, de veilige kust te zien verlaten. In dezen tijd des jaars zegt dat nog weinig; ofschoon de visschers ook in den zomer niet zelden door hevige windvlagen, welke uit de donderbuijen

voortkomen, en zelfs door plotselinge orkanen (zoo als de vreesselijke Pinksterstorm van 28 Mei 1860, waarin verscheidene schuiten vergingen) overvallen worden. Maar als in November of Februarij de stormen gieren, en de opgejaagde golven tegen de duinen donderen, dan tuurt menig oog angstig over den verbolgen vloed, waarop man en vader en zoon en broeder rondzwalken, dan rijst uit vele benepen harten de angstige verzuchting: Heere God, behoed hen, zij vergaan!

Met regt mogen zij waterreuzen genoemd worden, die stevige, zwaar gebouwde kerels, met dat bruin gezigt onder het stoppelig blonde haar, met die breede borst in het ruime wollen hemd gehuld, zoo als zij bij de terugkomst van hun vaartuig, dat op de golven voor het uitgeworpen anker blijft schommelen, te water gaan en vierkant op hunne stevige beenen door de branding heen naar het land waden, beladen met de vruchten van hunne vangst. Te halverlijve en hooger reiken hun de baren, wier schuimende kruinen hun dikwijls over het hoofd spatten. Maar met rustigen tred schrijden zij voort en duiken met hunne vracht druipend op aan het strand.

Het is een aardig tooneel, die tehuiskomst van eene pink (zoo noemt men hier die vischschuiten) met eene lading verschen zeevisch. Reeds tijdig heeft zich eene groote menigte op het punt, waar zij zal aanlanden, verzameld; een schilder zou er de pikantste figuren onder vinden; kakelende wijven met hooge hoeden, arme drommels, die op den afval azen, een hoop havelooze kinderen daartusschen (want het is niet te zeggen hoeveel kinderen hier zijn). De visch wordt, levend aan wal gebragt, in partijen op het strand uitgespreid en staandevoets door eenen openbaren afslager geveild; de koopers zijn vischhandelaren, die de waar binnenslands in de groote steden afzetten of naar België en Duitschland verzenden. Ik ben eens bij zulk eene veiling leelijk te pas gekomen. Nieuwsgierig had ik mij vooruitgedrongen om de uitgespreide visch te beschouwen. Plotseling voelde ik twee zware armen om mijnen nek en op mijne schouders en vond mij aan weerskanten ingesloten tusschen eenen langen man en eene grof gebouwde vrouw, een ware virago. Die ondergingen, maar met minder verbazing, op hunne beurt gelijke omhelzing van hunne buren, deze weder van de hunne. Aldus had zich in een oogwenk een naauwe digt opgesloten kring van lieden om de visch heengevormd, zij aan zij en aan weerskanten arm over arm. Eensklaps stelde

de kring zich in beweging en schoof zich met vrij veel snelheid drie, viermalen om de uitgestalde visschen heen, mij in zijne omdraaijing medevoerende, terwijl de afslager in het midden onverstaanbare geluiden mompelde. Dit duurde tot er één '*mijn!*' riep. De visch was verkocht, de wrong ontbond zich, om zich op een anderen plek rondom een ander zoodje op nieuw te vormen. Maar mij kreeg men er niet weer in.

Elke localiteit heeft zoo hare eigen volksgebruiken en vormen bij openbare handelingen. Gebruiken, die van onheugelijken tijd dagteekenen; vormen, waaronder oorspronkelijk diepe zin verscholen lag. Men zou verkeerd doen, om zulke van geslachten aan geslachten overgeërfde gewoonten te lagchen. Maar zonderlinger zede dan deze is mij toch nooit voorgekomen.

20 Augustus.

Wilt gij weten, beste Emilie, waar die naam *Waterreus* van daan komt? Ik heb het ontdekt in eene oude kronijk die ik gevonden heb in de koninklijke Bibliotheek van den Haag, waar vreemdelingen met voorbeeldige voorkomendheid ontvangen worden. Ik zal u de legende vertellen.

In overoude tijden, toen nog niet eens het gehucht bestond, dat later zich in het woud rondom 's Graven Hage onder schuts van het grafelijke jagtslot gevormd heeft, woonden reeds aan het strand, waar nu Scheveningen is, enkele visschers, die hier en daar in het duin verstrooid hunne hutten hadden opgeslagen. Hun gevaarlijk bedrijf kostte aan velen het leven. Zoo was ook Baldert met zijne boot in eenen storm te gronde gegaan. De weduwe en dochter die hij achterliet moesten leven van hetgeen medelijdende buren hun van hunne vangst afstonden en overigens zelve haar bestaan vinden bij schelpdieren en visschen, die zij aan het strand raapten, en bij kruiden en wortelen en vogeleijeren, die zij in het duin verzamelden. Dat was een armelijk en treurig leven voor die twee verlatene vrouwen. M o o i - zoo heette de dochter - zwierf dikwijls den ganschen dag langs het strand, terwijl de oude moeder ziek te huis lag, zonder voedsel genoeg ook maar voor één dag te vinden. Zij had echter eindelijk een plek ontdekt, een heel eind noordwaarts van hare woning, waar de terugwijkende vloed in een door de natuur gevormde geul een vrij breeden en diepen

plas achterliet, waarin dan ook kleine visschen, met zeesterren, kwabben en andere wonderlijke schepsels, achterbleven. Daarheen spoedde zij zich, gewoonlijk als de voormiddag-eb begonnen was. En als zij dan soms, na eenen nacht-vloed, in de vroegte tegen zonsopgang aan het plekje gekomen was, dat haar lief was geworden, dan kon zij wel eens lang zitten te mijmeren en droomen aan het strand en staren op de eenzame, grenzenlooze zee waarover de opgaande zon haar licht uitgoot. En zigtbaar werd de arbeid van het lieve kind door hoogere magten gezegend. Bij elken morgenvloed werd de plas gevuld met de keurigste visschen, en daaronder ook zulke, die anders zelden aan dit strand gevonden werden. Niet alleen verzamelde zij hier elken dag genoeg voor het levensonderhoud van haar en hare moeder, maar zij kon zelfs wel van haren voorraad aan andere even arme lieden uitdeelen, of aan de visschers, die met ledige netten te huis keerden, afstaan. Dit wekte echter, zoo als dat gaat, bij de buren meer afgunst en haat dan dankbaarheid op; en zelfs vertelde men achter haren rug, na hare weldaden genoten te hebben, dat M o o i met tooverkollen en eunjers in betrekking stond en 's nachts met deze wanschepsels op drijfhouten in zee voer om de netten der visschers te berooven. Doch het argeloos en eenvoudig kind ging stil haren weg en giste niet eens, wat kwaad er van haar gesproken werd.

Eens op zekeren morgen, toen zij vroeger dan anders, vóór de kentering van het tij uitgegaan was, had zij eene zonderlinge verschijning. Toen zij de haar welbekende plek naderde, zag zij duidelijk iets, dat een menschelijk ligchaam scheen, in de golven nederzinken. Zij wachtte langen tijd en bleef turen op de plaats, waar die gedaante door haar gezien was; maar vruchteloos. Er kwam niets weêr boven. En ook nadat de eb het breede strand blootgelegd had, was er niets aangespoeld behalve de zeeplanten en schelpen, die de vloed gewoonlijk achterlaat. Zij keerde met hare vracht huiswaarts, ontsteld en angstig, maar niet minder nieuwsgierig, of de verschijning zich morgen weder vertoonen zou. En ofschoon de vloed den volgenden dag een uur later kwam, sloop zij al bij nacht uit de hut, om van achter het duin de plek te bespieden. En zie, daar ontdekte zij bij het schijnsel der ondergaande bijkans volle maan het hoofd en het bovenlijf van eenen forsch gebouwden jongeling, die halverlijve uit de golven oprees, juist waar zij gewoon was haren dagelijkschen voorraad te vinden.

Maar toen zij zich naar den oever spoedde, was hij wederom verdwenen, en te vergeefs bleef zij ook ditmaal op zijne terugkomst wachten tot de zon al hoog aan den hemel stond. Toen zij nu, te huis gekomen zijnde, alles aan hare moeder verteld had, zeide deze ontzet zich kruisende: ‘kind, dat is de W a t e r r e u s ! neem u in acht, dat hij u niet in de golven medesleept.’ Daarover was M o o i zeer bedroefd en vele dagen meed zij de plek waar zij anders haren voorraad verzamelde. Maar helaas, nu moesten zij ook, gelijk vroeger, gebrek lijden, en het arme kind had daarvan veel verdriet. De oude moeder klaagde over den honger; de lieden wie zij vroeger van haren overvloed had medegedeeld, waren nu boos en schimpten op haar en zeiden, dat zij wel eene groote zonde moest hebben gepleegd, omdat zij zoo zigtbaar door de goede heiligen verlaten was; en de visschers bij wie zij om voedsel voor hare moeder kwam vragen, joegen haar barsch weg. Zoo was zij dan wel genoodzaakt alle gevaar te trotseren en de plaats weder op te zoeken, waar zij den Waterreus gezien had. En zie, toen zij in den vroegen morgen weder derwaarts kwam, was daar ook de schoone jongeling, drijvende op de golven, zoodat het hoofd en de schouders en de blanke borst zich regtstandig uit het water verhieven. Nu echter dook hij niet onder, maar sprak het meisje aan. M o o i , zeide hij, waarom mijdt gij mij en waarom versmaadt gij mijne gaven? Zij antwoordde: omdat gij een booze geest zijt, die mijn verderf zoekt. Toen zeide hij: Hoe kunt gij mij beschuldigen, dat ik uw verderf zoek? Ben ik het niet, die dagelijks de vruchten der zee voor u verzamel, opdat gij in overvloed leven zoudt? Zijn het niet veeleer de booze menschen, die uw ongeluk willen, de menschen, die u afwijzen en verstooten en beschimpen? Ik heb u langen tijd bespied, als gij langs het strand dooldet bij nacht en bij dag, onder hitte en koude, bij storm en onweder, om uwe moeder te verzorgen. Uwe deugd, uw moed, uw geduld, uwe kinderlijke liefde hebben mij bekoord; blijf op mij vertrouwen: ik zal voor u waken. Daarmeê verdween hij. En zij bragt, gelijk vroeger, een rijken voorraad mede naar huis.

Van dezen tijd af ontmoetten zij elkander dagelijks en voerden vertrouwelijke gesprekken. Hij was zoo goed en zoo zacht, dat het meisje alle vrees en schroomvalligheid liet varen. Hij vertelde haar van de wonderen der zee, en hoe liefelijk het

was daar onder de groene, doorschijnende golven. En als zij dan scheidden ging zij peinzend naar huis en verlangde, dat het maar weêr morgen wierd, opdat zij op nieuw zijne zoete stem, die klonk als het ruischen der wateren, mogt hooren, en opdat hij haar op nieuw mogt vertellen van de wonderen der zee en hoe liefelijk het was onder de groene, doorschijnende golven. Zij dreef zelfs de stoutmoedigheid wel zoo ver, dat zij hem tot in het water te gemoet ging om, aan zijne zijde staande, hem te beter te hooren. Maar telkens werden hunne gesprekken plotseling afgebroken: zoodra de eb inviel spoedde hij zich zeewaarts en verdween in de diepte.

Maar eens gebeurde het, dat hij tot haar sprak: Waarom zoudt gij niet met mij komen onder den koelen vloed en deelen in het eindeloos gelukkig leven, dat wij daar beneden leiden? O, zoo gij wist hoe schoon en hoe heerlijk het daar is, gij zoudt niet aarzelen. Wat is dit armelijke leven van de kinderen der menschen aan het dorre strand, bij het onze? Kommer en ellende, gebrek en honger zijn hun dagelijksch deel. Zij arbeiden en lijden en worden ziek en oud en hulpeloos en sterven; de zomerhitte schroeit hen, de winterkoude verteert hen; de stormen verwoesten hun werk. Magteloos zijn zij de prooi van het vernielend spel der elementen. En als ware dat niet genoeg, zij plagen en kwellen en haten elkander en twisten te zamen en verbitteren malkaar en zich zelven nog die spanne levens, die hun gegund is. O hoe liefelijk is het daarentegen niet in onze kristallen paleizen, waar rust en vrede eindeloos heerschen; waar al wat leeft in de wateren ons onderdanig is; waar schoone tuinen bloeijen met de heerlijkste planten en met boomen van koraal, door geen menschelijk oog ooit gezien; waar die zon, die aan uwen hemel brandt, wanneer het bij u donkere nacht is, nederdaalt om ons met hare stralen te verheugen. Ons behooren de schatten, die de roekelooze menschen in hunnen overmoed in brooze vaartuigen laden, om ze in den storm te gronde te zien gaan. Wij verzamelen den overrijken buit, dien elk jaar ons op nieuw toevoert en versieren er onze woningen mede. Doch de ligchamen der stervelingen, die in de golven het leven verliezen, bergen wij diep onder het blinkende zand, en leggen ze naast elkander en bewaren ze getrouw, tot voor hen de dag der verrijzenis zal aanbreken. Maar onzer is de eeuwige jeugd; wij kennen geen leed en geen zorg, wij weten van geen sterven, noch van de angsten des doods. O

kom, schoone maagd, kom onder den koelen vloed in onze kristallen paleizen, en deel met mij in een eindeloos gelukkig bestaan. Zoo sprak hij, zoo zong hij met zijne zachte verlokkende stem. En reeds vatte hij haar aan om haar met zich mede te voeren in de diepte. Maar zij rukte zich los en sprak: Nu weet ik, dat gij de booze Waterreus zijt en mijn verderf zoekt. Wel heb ik u lief, want gij waart altijd goed voor mij, terwijl de menschen mij veel leed hebben gedaan. En uwe stem klinkt mij zoo onweêrstaanbaar zoet in de ooren. En wel moge het liefelijk zijn te wonen in uwe kristallen paleizen, onder de koele golven. Maar ik moet leven het leven, dat mij als mijn deel toebeschikt is; ik moet zorgen en arbeiden voor mijne moeder. Dat is mijn pligt. En zoo gij wist, hoe zalig het is, voor zijnen pligt te leven, gij zoudt mij niet verlokken om met u mede te gaan, maar gij zoudt begeeren uwe eeuwige paleizen te verlaten, om onder ons stervelingen te verkeeren, te arbeiden, te lijden en te strijden, te worstelen en te ontberen, lief te hebben en dankbaar te zijn, te hopen en te gelooven. - Ik weet wat het is, lief te hebben, antwoordde hij; want gij hebt het mij geleerd; u heb ik lief, met eene onuitsprekelijke liefde; u, die zoo goed zijt en zoo vroom en zoo trouw in de vervulling van uwen pligt. Daarom heb ik u mijne gaven aangeboden; daarom voel ik mij zoo tot u aangetrokken, dat ik elken dag mijne kristallen paleizen verlaat om u te zien. Gij hebt mij een gevoel doen kennen, dat ik daar onder die koele gewelven niet vinden konde. Kom dan met mij, opdat wij altijd bij elkander zijn en elkander liefhebben, gij mij en ik u. - Maar zij antwoordde wederom: neen, gij kent de liefde niet. De liefde zoekt niet zich zelve, maar verloochent zich; zij leeft van opoffering; zij groeit slechts door lijden; zij put hare kracht in hopen en gelooven. Nu dan, indien gij mij waarachtig liefhebt, gelijk ik u liefheb, deel met mij het moeitevolle leven der stervelingen, het leven van arbeid en pligt, van zorgen en ontberingen. En ik zal u eene getrouwe levensgezellinne zijn, tot de dood ons scheidt. - Ach, zeide hij, gaarne zoude ik dat willen, want nu eerst heb ik van u geleerd, wat liefde is, en ik gevoel, dat ik u aldus liefheb. Maar ik ben aan de zee gebannen en kan niet eigenmagtig mijnen ban verbreken. Alleen wanneer een menschenkind met gevaar van eigen leven in het holle van den nacht, onvertsaagd, zonder aarzelen of omzien, zonder een woord te spreken of een

zucht te slaken, de zee ingaat, en driemalen plegtig het teeken des kruises op mijn voorhoofd maakt, is verlossing voor mij mogelijk. Doch wie zal dat bestaan? Toen sprak de edele maagd met kalmen moed: dat zal ik doen. - Neen, niet gij, mijne geliefde, riep hij uit; weet wel, dat uw leven er mede gemoeid is, zoo gij ook maar één oogenblik zwak zijt. Want de magten der zee zijn den kinderen der menschen vijandig en zoeken hen te verderven. Alleen een onbezweken moed houdt hen in bedwang. - Maar zij antwoordde nogmaals kalm en ernstig: ik zal het doen. - Welnu dan, begeef u herwaarts te middernacht na de eerstvolgende nieuwe maan. - Het zal geschieden.

En toen nu de vreesselijke nacht gekomen was, sloop M o o i in stilte weg van de zijde harer slapende moeder en ondernam den togt langs het strand, sterk door hare reine onschuld, moedig door hare liefde, geloovig vertrouwende op de bescherming van de magten des hemels. De storm bulderde, de zwarte wolken overdekten het uitspansel en joegen haar regen en hagel in 't gezigt. Maar zij ging rustig haren weg, ondanks stormen en regenvlagen en hageljagt. De golven, door den springvloed opgezweept, bonsden om haar henen en dreigden haar omver te werpen en mede te sleepen; maar zij worstelde door de golven en vervolgde haren weg. Blaauwe lichten flikkerden akelig op de zee en schelle kreeten, als van lieden die vergaan, klonken haar in de ooren. Maar zij zag niet om noch ter zijde en vervolgde haren weg. En zie, daar lag de jongeling op de plaats zelve, waar zij altijd haren voorraad had gezameld, met gesloten oogen en bleek als een lijk in de golven uitgestrekt. Alleen het hoofd en de schouders waren zigtbaar, en de romp slingerde in de schuimende branding heen en weder, alsof onzigtbare banden het ligchaam van onderen vasthielden, gelijk de boei slingert boven de plek waar het anker zich diep in den grond heeft gehecht. Tot de borst moest zij waden door den hoogen, onstuimigen vloed om hem te kunnen bereiken: maar zij vervolgde haren weg. En toen zij bij hem gekomen was, hief zij de regterhand op en maakte het teeken des kruises op het blanke en kille voorhoofd des jongelings. Bliksemstralen schoten neder, donderslagen klaterden en de orkaan loeide met verdubbelde woede. Maar ten tweedenmale hief zij de hand op en maakte het teeken des kruises op het door de zilte golven omspoelde voorhoofd des jongelings. De

monsters der zee grimden haar tegen; met hunne schrille groote oogen gluurden zij haar aan en sperden den breeden muil als om haar te verslinden; de afschuwelijke meerminnen doken op uit de diepte en staken de handen naar haar uit en omslingerden haar met heure groene haren. Maar ten derden male verhief zij de hand en maakte het teeken des kruises op het blanke, levenlooze voorhoofd des jongelings. Toen loosde zij een diepen zucht. Verloren! gilde het uit de diepte. Maar: behouden! klonk haar een volle, zoete stem in het oor, en de Waterreus sprong op in zijne volle mannelijke lengte en droeg haar in zijne armen op het duin. En de zee week terug en alles werd stil.

En M o o i en de W a t e r r e u s bouwden zich een huis; en hij timmerde zich een groot schip, waarmede hij ter vischvangst voer; en zij smaakten het lief en het leed des menschelijken levens; zij moesten arbeiden en strijden, lijden en ontberen; maar zij hadden elkander lief tot de dood hen scheidde; en hun talrijk nageslacht woont nog heden ter zelfder plaatse waar zij gewoond hebben, in het duin nabij 's Graven Hage.

Mozaïk.

‘Voor lectuur schijnt onze vriendelijke gastheer ook gezorgd te hebben,’ merkte een bejaard heer met een deftig voorkomen aan, die met een jongere, die wel de gastheer scheen, en met een bevallig gekleede dame in een koepeltje nederzat, uit stroo gevlochten en met kamperfoelie en rozenstruiken gegarneerd. De spreker nam daarbij een drietal dunne boekjes op en las overluid de titels: ‘*Eene ziel na den dood*, J.L. Heibergs gedicht van dien naam besproken door J.J. van Overzee; *Uit de papieren tasch*, van E. Laurillard; *Wij zullen elkander wederzien, woorden des levens bij den dood onzer dierbaren*, verzameld door J.J.L. ten Kate. Drie populaire namen! Hebt ge er al iets in gelezen, Agnes? - 't Is toch te wagen,’ dus besloot hij met een ondeugend glimlachje, op de dunte der drie boekdeeltjes duidende.

‘Ik vond ze straks op de *porte-livres* van Mijnheer van der Willigen,’ hernam Agnes, waarna de derde aanwezige, die met dien naam was bedoeld, met eenige verlegenheid inviel: ‘ik liet ze komen op aanraden van mijn buurman; men leest hier weinig Hollandsch, wat ik meen te mogen afkeuren.’

‘Vooral als men in aanmerking neemt, dat de goede smaak of de literaire ontwikkeling aan die veronachtzaming van inheemsche literatuur zoo weinig, en een vooroordeel, op onkunde en botheid gegrond, zooveel schuld heeft. We hebben thans een stil uurtje te midden der natuur en kunnen nu zoo rustig een vergelijking maken tusschen de stem van deze en die van het pronkjuweel der schepping. Agnes, hebt ge er zin in ons iets voor te lezen?’

‘Dan zal ik belet geven zoo er visite mogt komen, Mijn-

heer van Vleuten!' zeide de gastheer, terwijl hij zich gereed maakte de noodige bevelen aan de domestieken te geven. De bejaarde Heer hield hem echter tegen met de opmerking, dat hij misschien een groote onvoorzigtigheid zou begaan, want dat er zich omstandigheden konden voordoen, dat een stoornis, wel verre van lastig en verdrietig, zelfs zeer welkom was.

'Weêr ondeugend, oompje!' riep Agnes, den blanken wijsvinger omhoog heffend. 'Als u in zulk een stemming zijt, waag ik er waarlijk onze drie dominé's niet aan.'

'Gij waagt hén niet, misschien óns alleen; want hoort wat Mijnheer Laurillard in zijne voorrede zegt: "mogt eenig recensent den toeleg verraden om te kwetsen, te grieven (zoo zijn er!) dat zou mij innig spijten - - om des recensenten wil!" Die man neemt mij reeds dadelijk voor zich in. 't Is evenwel geen vleesch waar men helden uit snijdt! Maar wat zou men ook in den tegenwoordigen tijd op ons literair terrein met helden doen? Kom, Agnes! zijt ge klaar? Of neen, laat eerst die vink, die juist zoo liefelijk tjilpt, zijn lied uitzingen.'

Ik mag niet onderstellen, dat de lezer het drietal personen, dat zich hier bijeenvindt, dadelijk herkend heeft. Het zou toch wat laatdunkend zijn te gelooven, dat zij levenskracht genoeg bezaten om eenige maanden - en zooveel tijd is er sedert hun eerst optreden reeds verloopen - in zijne herinnering te blijven bestaan. Toch acht ik een korte herinnering voldoende. Wij verlieten Mijnheer van Vleuten, toen hij, teleurgesteld in menigerlei opzigt, de feestvoorstelling van Arti et Amicitiae verliet; Agnes, toen wij lieten gissen, dat zij Mijnheer van Veen, den advokaat zonder praktijk en beginselen, tot echtgenoot zou aannemen; en den Heer van der Willigen, dat hij op zijn buitenplaats, van tachtig bunders grootte, troost was gaan zoeken voor zoo menige bittere ervaring. Wat de laatste vreesde had zich ook ten volle bewaarheid: Agnes was voor hem verloren gegaan. Voor het eerst van zijn leven had hij een gevoel van gejaagdheid in zich bespeurd, en het was zeer karakteristiek, dat hij bij de ontdekking van die gewaarwording dadelijk aan het bestaan van koorts geloofde. Ter naauwernood was de mare van Agnes' engagement tot hem gekomen, of de loopende zaken werden in allerijl aan den boekhouder bij procuratie ter liquidatie overgegeven en hij vertrok, voorzien van een at-

test van zijn dokter, dat verandering van lucht dringend noodzakelijk was, naar het alleraangenaamst gelegen buitenverblijf: *Zelden-Rust*. In het schriftelijk afscheid, dat hij van zijn hooggeachten Heer en vriend van Vleuten nam, liet hij heel behendig het bestaan en den inhoud van dat attest invloeijen, alsof hij een oogenblik had kunnen gelooven, dat gene werkelijk aan eene plotseling opgekomen ongesteldheid van der Willigens verdwijnen toeschrijven zou.

Zelden-Rust was allerliefst aan een vaart gelegen, welke, ingevolge de voorschriften van het polderbestuur, ieder jaar tweemaal van ruigte moest worden gezuiverd: iets, wat door de van der Willigens altijd met de meeste stiptheid was nageleefd, voor zooverre het hunne jurisdictie betrof. Niettegenstaande de aangename en nette ligging, was Zelden-Rust echter in het vroege voorjaar geen zeer herbergzaam oord, wat de familie van der Willigen, die, om het zoogenaamde Amsterdamsche aequivalent voor de helft te ontkomen, vóór Mei van ieder jaar de stad ontvlugtte, dikwerf reeds had ondervonden. Hoeveel te meer werd de tegenwoordige bezitter er van overtuigd, daar zijn overhaast vertrek in den winter plaats had. In den aanvang deed hem het groote contrast genoegelijk aan. Hij had de buitenplaats verlaten, toen de boomen nog bladen hadden en de vaart nog bevaarbaar was; dat de baas nog iederen middag kwam vragen wat Mijnheer op tafel verlangde en Dominé afscheid kwam nemen en meteen dank zeî voor de najaarsgift aan de armen; en nu was ieder boom kaal, alsof de vermaledijde rups er weken lang in gehuisd had, was de vriendelijke vaart als bevloerd, kwam de tuinbaas nog wel 's middags aan, maar om te zeggen, dat er niets was, en kwam Dominé verwelkomen met eene roerende schildering van den heerschenden nood en een nog roerender bede om een wintergift. Van der Willigen was juist week gestemd toen Dominé kwam, gaf een bankje van vijf en twintig gulden en haalde, toen hij weder alleen was, uit de oude boekenkast de preken van Ds. Wijs over den aartsvader Job te voorschijn. Hoe groot zijn sympathie voor den grooten lijder uit het Oude Testament ook ware, toch verliet hij hem, zittende op het alles behalve weelderig rustbed, en begon hij eens na te rekenen, hoe de stand wel was zijner private zaken.

Het onderzoek scheen tot een bevredigende uitkomst geleid te hebben, want Dominé werd verrast door een net geschre-

ven briefje van den Heer van der Willigen, inhoudende een muntbillet van vijftig en weder een bankje van vijf en twintig, makende met het vroeger geschonkene juist de ronde somma van honderd gulden.

Zoo als het een man van orde betaamde, begon hij nu te overwegen hoe hij zijn tijd voortaan het best en het nuttigst besteden en verdeelen zou. Van nature was hij tot werkzaamheid genegen, maar bovendien kwam het verwijt, door van Vleuten aan de jonge renteniers onzer dagen gedaan, hem telkens voor den geest, en al had zijn hooggeachte heer en vriend ook een goed deel van den vroegeren invloed verloren, toch was het van der Willigen een behoefte het ook jegens hem gerigte verwijt met ter daad te wederleggen. Te midden echter van zijne goede voornemens kwam de opregte Haarlemmer krant binnen, waarin hij op de gewone plaats het trouwberigt las van den advokaat zonder praktijk en beginselen en Agnes, de lieve blondine. Het regelmatig en kalm gelaat betrok een oogenblik, maar weldra had hij de heerschappij over zich zelven herkregen; want hij schonk zich een kop thee in en at zijn brood er bij even als vroeger, met dit verschil alleen, dat het laatste hem bijna tegenstond, terwijl het anders met graagte werd genuttigd. Toen stond hij op, vouwde hij de krant, die hem pijn had aangedaan, op, en borg hij haar in eene der laden van zijn schrijftafel naast zijn testament.

De betoonde zwakheid was toen spoedig verdwenen, en na een paar dagen was hij bij den baas aan de zanderij, druk bezig met dien vertrouwden deskundige te overleggen, wat er wel van die ten deele geslechte, ten deele nog ongerepte zandheuvels te maken was. Hier zouden dennen worden gezaaid, ginder eiken hakhout gepoot, verder een vijver worden gegraven met een eilandje er in, dat gemeenschap zou krijgen met het vaste land door middel van een pont; zelfs werd het bezit van bouwland en de bouw eener nieuwe boerderij in uitzigt gesteld, en met een honger als een Trojaner eer zou hebben aangedaan, keerde van der Willigen, werkelijk over zich zelven tevreden, huiswaarts.

Hoe eentooniger het leven, des te sneller vliegt de tijd om, zeide mij eens een mijner vrienden, nadat hij een paar weken op het buiten van een goeden bekende - een Amsterdamsch makelaar - had doorgebragt, en van der Willigen had alle reden om dit gezegde, 't welk op het eerste oogenblik zeer para-

doxaal klinkt, te beämen. Dagen, weken, maanden vloden hoe langer hoe sneller om, toen hij eenmaal aan zijn geregelde leefwijze gewoon was. Te acht ure zomers, te negen ure 's winters stond precies het ontbijt op tafel met de Courant - de Amsterdamsche natuurlijk - naast zijn bord; en in alle saizoenen te twaalf, te vier en te elf ure precies, de koffij, het diner en het souper gereed. De ruimte tusschen elke dier hoofdlevensverrigtingen werd aangevuld door zijn deelneming aan een leesgezelschap onder de notabelen opgerigt; door wandelingen langs zijne broeikasten, zijn vischvijvers en zanderij; door een gezetten gang naar de sociëteit, waar men 's middags domino en 's avonds hombre speelde, en door een getrouwe vervulling van zijn pligten als lid van den Gemeenteraad, tot welke gewigtige betrekking het vertrouwen zijner medeburgers hem weldra riep.

De gemeenschap met de stad en de zaken die hij verlaten had, was aanvankelijk geheel afgeloopen, daar alleen de Courant er hem van sprak. Na eenigen tijd echter - en het was juist in het beste van het saizoen - ontving hij een brief van een nicht, die hij in Amsterdam slechts zelden te zijnent ontving, de tijding behelzende, dat zij aan haar verlangen om hem te zien niet langer weêrstand kon bieden en daarom het voornemen had opgevat om met haar kroost, bestaande uit twee zoontjes en een dochtertje, van zeven, zes en vijf jaar, op Zelden-Rust een paar dagen te komen logeren: zij hield zoo veel van de schoone natuur, die bij haar altijd de nagedachtenis van naar voor een tweetal jaren overleden echtgenoot verlevendigde. Het was een weêuwtje van negen en twintig jaren, met drie kinderen en een kindermeid.

De bewoner van Zelden-Rust zuchtte, maar kon het toch niet van zich verkrijgen, om de hoop der jonge weduwe te verijdelen.

Mevrouw de Wed. Vinke kwam alzoo na een tweede schrijven, waarin zij meêdeelde, met welken trein zij van Amsterdam vertrekken zou en waarin zij liet heenschemeren, heel behendig, heel vlugtig, maar toch heel duidelijk, dat zij hem met een rijtuig aan het station verwachtte. Hij volgde den wenk en had de voldoening precies op het aangeduide uur nicht Jetje de hand te mogen reiken en de kinderen een kus op de bleeke wangen te drukken en van de kindermeid aanwijzing te ontvangen van de bagage, bestaande in een koffer,

een en een half nederlandsch el lang en een Amsterdamsch el hoog (met het oog gemeten), een dito iets minder in omvang, maar kwistig van koperen banden voorzien, twee hoedendozen met houten kruisen, twee spoorwegmandjes met hengsels, een vierkant bakje in een handdoek gewikkeld, benevens drie parapluies en twee parasols. De koetsier die hen reed, zag half huiverend, half gramstorig den hoop aan, die boven op het rijtuig en naast hem op den bok gestuwd moest worden; de man zweeg echter, toen hij den smeekenden blik zag dien Mijnheer op hem wierp.

Beweging en drukte alom op Zelden-Rust! De kinderen waren, zoo als de kindermeid het beeldrijk uitdrukte, over hun slaap heen en toch moesten ze slapen: vandaar heftige strijd; de kleinen mogten zich niet aan den waterkant wagen en zij wilden het juist om de visschen te zien dartelen en de vergeetmij-nietjes te plukken die er bloeiden: vandaar eindeloos gekibbel; de kinderen waren bang voor den grooten, deftigen, droogen, linkschen neef, en Mama woû dat ze lief en vriendelijk voor hem waren en al hun kunstjes vertoonen zouden: vandaar herhaalde bevelen die niet opgevolgd, rijke vloed van tranen, die telkens gedroogd werden.

De geharkte paden waren in een etmaal omgewoeld, de stoelen in den salon verschoven, zoo niet omgekanteld, de frambozen schenen afgeplukt, de sla-bedden vertreden, de staken, waar de snijboonen zich om heen kronkelden, omgestooten. De baas was woedend, de domestieken meer dan toornig, van der Willigen ontstemd, en in het geniep zijn zak-almanak inziende en het arithmetisch vraagstuk oplossend, hoeveel uren er wél op een dag en hoeveel dagen er in een week waren; Mevrouw de Wed. Vinke daarentegen scheen bijwijlen *rayonnante* van genot en *sereine* in hare tevredenheid, en de kinderen gierden van plezier en vroegen Mama telkens, waarbij het van der Willigen koud om het hart werd, of zij niet lang zouden blijven.

‘Neen, dat houd ik niet uit!’ dacht Neef na eenige dagen, en hij dacht het zelfs 's avonds nog, toen het drietal kleine muiters ter ruste was en Nicht met hem alleen zat in het priëel, dat het uitzigt gaf over de vischrijke vijvers.

‘Het is reeds drie jaar.... reeds drie jaar!’ hoorde hij de jonge weduwe eensklaps fluisteren met een zucht.

‘Wat zegt ge, nicht?’

‘Ik dacht aan hem.... aan Karel..... Het was verleden

week juist drie jaar, dat hij stierf. Hij was een voorbeeldig echtgenoot....' De stem, waarnaar hij luisterde, stierf weg.

'Ik geloof het graag, nicht! Het speet mij altijd, dat ik hem zoo weinig zag.'

'Gij beiden hadt het ook altijd zoo druk; en niet altijd gingen de zaken bij hem zoo vlot als bij u. Hij heeft wèl voor mij gezorgd, en altijd in één humeur....'

'Zeker, 't was een goed man!'

'O indien wij geene hope hadden, Neef! Maar in uren als de tegenwoordige, als de schoone natuur mij omgeeft, waar alles zoo lief is en zoo vredig, dan ben ik vast overtuigd van een zalig wederzien. Hebt ge dat geloof ook niet, Neef?'

'Ja, waarlijk, Caroline!' klonk het andwoord met eenige innigheid. De onrustige moeder, de kwellende *logée* verdween en alleen de liefhebbende, treurende weduwe zat naast hem.

Er was een oogenblik van plegtige stilte.

'Een schoone en gewigtige roeping, moeder te zijn, Neef! maar dubbel gewigtig en bijna te zwaar, indien de moeder weduwe is. In zoo menig oogenblik vraag ik mij af: hoe zou mijn Karel, indien hij geleefd had, gewenscht hebben dat ik handelde? Ik sta zoo alleen, en ik gevoel dat hoe langer hoe meer!'

Van der Willigen verweet zich thans, dat hij Nicht ooit uit het oog had kunnen verliezen; hij was gereed haar als vriend zijn hulp aan te bieden; maar hij bedwong zich nog bij tijds en bedacht dat hij zich daarmeê een menigte moeijelijkheden op den schouder kon laden.

'Toch is er berusting, indien hooger magt wil, dat we alleen staan op de wereld,' vervolgde Nicht Carolina. 'Ik kan niet anders; maar gij, Neef?...'

Die rassche flankbeweging verbaasde Neef zoozeer, dat hij geheel onvoorbereid en weêrloos stond. Hij boog het hoofd voorover en trok met zijn wandelstok eenige lijnen in het zand....

'Misschien roer ik daar een snaar aan, die ge liefst niet voelt trillen. Vergeef mij; treurende liefde vooral kan ik begrijpen.... Ik had er niet op gezinspeeld, indien ik u niet zoo gaarne gelukkig zag en ik u thans zoo diep ellendig dacht. Gij zoudt een vrouw gelukkig kunnen maken... Laten we naar binnen gaan....'

'Maar, lieve Caroline!....'

‘Waarlijk, het begint mij hier te togten!’ hernam de onbarmhartige, die maar niet begreep of begrijpen wilde, dat Neef een confidentie te maken had, maar halverwege moest worden te gemoet gekomen.

‘Ik woû u nog....’

Weg was reeds de *logée*, en toen hij, na een half uur in diep gepeins langs den oever gewandeld te hebben, binnentrad, zat Nicht met een dame uit de buurschap in druk gesprek, aan wie zij *en passant* vertelde, dat ze morgen in de stad terug verwacht werd.

‘Hoe, nu reeds, Caroline?’ vroeg van der Willigen.

‘Ge ziet, dat ik een goede menagère geweest ben,’ merkte Nicht, naar aanleiding van Neefs opmerking, met een bescheiden glimlachje aan, terwijl ze haar visite daarbij aanzag.

Menagère? Neen, dat was ze niet geweest; maar waarom zou zij het niet kunnen worden? Die gedachte vloog hem eensklaps door het brein. Zou zij echter wel geneigd zijn bij hem haar intrek te nemen, om zijn huis te bestieren? Verder dan tot de betrekking van *menagère* ging hij niet. Caroline evenmin?

Welke moeite hij zich ook gaf, hij kon tot de ware reden van dat overhaast vertrek niet doordringen. Toch bleef zij bij haar besluit volharden, hoe dringend hij haar ook vroeg ten minste nog vier en twintig uren te blijven. Het rijtuig kwam dus op den bepaalden tijd voor; de kinderen en de bagage en de kindermeid werden ingeladen. Bij de neêrgelaten trede stond Neef, die Nichts hand had gevat om haar bij het inklimmen te steunen.

‘Ik dank u voor het genoegen, dat ik met u en door u heb gesmaakt.’

‘Was het werkelijk een genoegen, waarom het dan nog niet verlengd?’ haastte zich. Neef fluisterend te vragen.

‘Het is beter zoo, voor ons beiden.... geloof me!’ en meteen wipte zij, het gelaat van hem afwendende, het rijtuig in.

Het duizelde van der Willigen. Wat bedoelde zij? Hij moest het weten en was op het punt den koetsier toe te roepen stil te houden, toen hij achter zich een bekende stem vernam, die hem meldde: ‘Jonge worteltjes, Mijnheer! hebben we dit jaar niet meer, want de jonge heeren hebben de onnoozele stelen uit den grond getrokken; de bloemkool is ook weg, en de zuring..’

‘Loop naar den duivel, kraai!’ bulderde Mijnheer, waarbij

de baas, want niemand anders dan hij kwam al die ongelukken verkonden, doodsbleek van schrik werd, daar hij dacht, en hij had er reden voor, dat Mijnheer gek was geworden.

''t Is beter voor ons beiden, geloof me!' prevelde hij. Waarom? Waarom? Zou ik de kinderen wat te forsch hebben te regt gewezen? Zou ik?... Hij liep naar zijn schrijftafel, opende de lade, waar zijn testament en de bewuste krant in lag en las het nieuws, dat reeds bijna zes maanden oud was, nog eens over. Onwillekeurig maakte hij eene vergelijking tusschen Agnes en Caroline; gene vond hij jong, ja te jong! Dwaas, die hij was!

Van lieverlede herkreeg hij zijne kalmte en volgde hij weder als van ouds zijne voor een oogenblik gestoorde gewoonten. Er kwam echter een nieuwe stoornis: er kwam een brief met het postmerk Amsterdam; een brief van Caroline, een brief van dankzegging voor het gul onthaal, met een allerliefste photographie van de drie kleinen. In zijn antwoord, dat hij den volgenden dag verzond, werd de goede ontvangst gemeld en tevens ter completering een dergelijk portretje van de moeder gevraagd. Ware hij bij het lezen zijner letteren tegenwoordig geweest, hij zou misschien van Carolines lippen, na het woord completering, een uitroep hebben gehoord, die vertolkt had kunnen worden in: *Ah le paysan!*

De herfst ging zonder verdere verrassingen voorbij. Caroline kon niet geheel vergeten worden: daartoe had zij te dikwijls raad noodig, dien zij immer bij geschrifte vroeg, en dien hij immer zeer bereid was te geven. Eens dat hij naar gewoonte in het begin van den winter, met de mollige pantoffels aan de voeten, aan 't ontbijt zat, naast den zingenden waterketel, met de Amsterdamsche Courant in de hand, bezig om van een gebroken sleutelbeen of van een verbranden zuigeling te lezen, waarvan dat nieuwsblad altijd het best onderrigt is, kwam een der domestieken binnen met de tijding, dat er een vreemde Heer uit Amsterdam was om Mijnheer te spreken. Van der Willigen dacht een oogenblik, dat het zijn oude vriend van Vleuten zou kunnen zijn, dien hij sedert zijn overhaast vertrek uit de stad niet had teruggezien.

'Laat binnenkomen. Heeft Mijnheer zijn naam ook gezegd?' vroeg hij gehaast.

'Ik geloof, dat hij van Veen zeî; maar stellig zeker weet ik het niet.'

Van Veen! De advokaat zonder praktijk en beginselen! Die onverlaat zou zich bij hem wagen! Juist bij hem, dien hij zoo gruwelijk beleedigd had door Agnes weg te kapen? De onbeschaamde, de intrigant....! Het hoofd van van der Willigen gloeide; de anders zoo kalme man was zijn drift niet langer meester; hij strekte de hand uit naar de schel om nog belet te laten geven, maar zoo als hem meest gebeurde, het besluit was iets te laat genomen, daar van Veen glimlagchend en buigend op den drempel stond. Ja, het was wel de gehate! Dat ovale, magere gelaat, met de donkere glinsterende oogen, den spitsen neus en de fijne gesloten lippen, kon hij niet vergeten. De wellevendheid, van der Willigen een tweede natuur geworden, deed hem, niettegenstaande zijn hooggaanden wrevel, oprijzen, maar belette toch niet, dat hij eenigzins ruw en onbeleefd den indringer vroeg:

‘Welnu, welnu, Mijnheer?’

‘U hebt reden in meer dan een opzigt verwonderd te zijn over mijne komst, Mijnheer van der Willigen!’

‘Toch niet,’ prevelde de ander, die begreep, dat kalmte de eenig voegzame houding tegenover zijn gelukkigen mededinger was.

‘Ik was ook wel eer tot u, als den zoo vereerden vriend van mijn Oom van Vleuten, gekomen, als mij de tijd er waarlijk niet toe ontbroken had. Slechts weinigen mogen zich het *otium cum dignitate* gunnen, zoo als gij het moogt. Wij moeten voort, voort totdat de weg, die ons is afgebakend, ten einde is. Gelukkige onder ons, die den weg begrijpt, welken hij heeft af te leggen.’

Van der Willigen zag hem aan, alsof hij hem zeggen wilde: ‘maar wat heb ik, in 's hemels naam! daarmeê toch te maken?’

De ander vervolgde met een ligte stembuiging: ‘Ik heb u de groeten te doen van uw ouden vriend van Vleuten, in wiens zaken ik voor een paar maanden ben opgetreden. Wij schrijven tegenwoordig van Veen *&* C^{o}.’

‘'t Is wel gelukkig voor u, Mijnheer! Een oud kantoor!’

‘Ja wel oud, wat té oud!’ hernam de ander lagchende.

‘Ik begrijp,’ antwoordde van der Willigen gemelijk, ‘bij eenigen is het oude altijd te oud.’

‘Ik kan hier veilig ja zeggen, want hier is alles jong, behalve het geboomte, dat er niet te minder om is.’

Van der Willigen bleef strak voor zich staren; toch begon

de bovenste laag sneeuw, waaronder hij zich verborgen had, te smelten.

‘Wat verschaft mij de eer van het onverwacht bezoek, Mijnheer van Veen?’

‘Ons beider belang, Mijnheer van der Willigen! Ik weet dat ge een man van zaken zijt, al hebt ge u ook in een oogenblik van.... mindere opgewektheid daaraan onttrokken. Ik meen u goed te kennen, dank zij het vereerend getuigenis van Oom van Vleuten, op wiens oordeel ook u gewoon waart af te gaan. Ik meende u na Ooms toelichting doorzien te hebben. Er waren er weinigen die u begrepen... die konden uitvoeren wat ge hadt gedacht; vandaar decepties bij het doen van commerciële operatiën, verliezen, waar anderen wonnen. - Permitteer mij de opmerking, dat, zoo u zich wat minder hadt geïsoleerd, en wat meer aan de kracht der associatie hadt geloofd, uwe concepties een beter succes hadden gehad.’

‘Ik spekuleerde nooit, Mijnheer!’ viel van der Willigen half gestreeld, half gekwetst in.

‘Nooit? In geen enkel vak?’ vroeg de man zonder beginselen, die echter wel eenige praktijk scheen gehad te hebben, met een glimlachje om de dunne lippen.

‘Nooit;’ maar terwijl hij dit zeî, voelde hij zijn wang rood worden, daar hij dacht aan de mislukte speculatie ten aanzien van Agnes.

‘Dan zijt ge juist de man dien ik zoek,’ vervolgde van Veen. ‘Ik hield er mij van overtuigd, dat ik in u een man zou vinden, die zich boven de vooroordeelen zou weten te verheffen. Beken het mij openhartig; mijn bezoek was u in het eerst verre van aangenaam.’

Het was eene onbeschaamdheid, die in het gezellige leven maar te dikwijls overwint. Niets gaf van Veen aanleiding tot de onderstelling dat zijn bezoek van lieverlede wèl aangenaam was geworden, en toch begon van der Willigen waarlijk anders te denken over den man tegenover hem, met zijn losse houding, gemakkelijke vormen en scherpzinnig gelaat, op hetwelk weinig anders aan te merken viel dan den bij wijlen gevoileerden blik van het grijsblaauwe oog.

‘Wij hebben op het oogenblik onze correspondenten van New-York af tot aan Kaap Hoorn,’ vervolgde van Veen, den ander nader schikkende en de hand uitstrekkende naar de *porte-*

cigarres op de tafel, met een blik waarin de vraag lag: mag ik er een opsteken?

'U waart immers advokaat?' en van der Willigen reikte, terwijl hij die vraag deed, den ander een lucifer toe.

'Wel zeker, maar de advokatie moet voor ons zijn wat de veerende plank is voor den akrobaat, die een luchtsprong gaat doen. De regtsgeleerdheid is een *passe-partout*. Maar *badinage à part*, de natuur had mij eigenlijk tot handelaar voorbestemd.'

'En Mijnheer van Vleuten heeft zulk een groote uitbreiding aan zijne zaken gegeven door uw toedoen?'

'Dat eigenlijk niet, want de reederij en de goederenhandel blijft kwijnen. Dat bedoelt de nieuwe firma ook niet. Wij zijn bankzaken begonnen; van Veen en C^{o}. zijn bankiers.'

'En Mijnheer van Vleuten...'

'Is associé. Bevreemdt u dat van hem? Maar Oom is scherpzinnig en weet goede zaken van slechte te onderscheiden. Fourneer den handel en de nijverheid geld, laat beiden hunne krachten beproeven, maar stel u zelven niet aan de nadeelige kansen van verlies bloot.'

'Fourneer hun geld! 't Is gemakkelijk gezegd...'

'En gedaan ook; dat zal u later blijken. Van Veen en C^{o}. zijn bankiers, die reeds geene onbelangrijke zaken doen. Maar het is niet genoeg dat wij geene onbelangrijke doen; de onze moeten de belangrijkste van allen zijn. Daarvoor hebben wij echter de hulp der associatie noodig. Wij zijn voornemens een groote maatschappij op te rigten en daardoor handel en nijverheid de grootste diensten te bewijzen en meteen ons zelven ook: dat meen ik mijn, zoo ik hoop, aanstaanden Commissaris niet te moeten verzwijgen.' Van der Willigen schoof onrustig op zijn stoel; hij meende de mazen van een net te bespeuren, dat hem omgeworpen werd en waaraan hij meende zich niet te kunnen ontscheuren. 'Het maatschappelijk kapitaal moet twintig millioen groot zijn.' Van der Willigen herademde; die som zou nooit bijeengebragt kunnen worden. Wist hij dan niet bij ondervinding, dat bijna nooit eenige industriële of handelsonderneming, al vroeg zij maar een honderdste deel dier som, tot stand was gekomen? Had hij, voor zoo veel in hem was, niet altoos tot het doen mislukken dier plannenmakerijen krachtiglijk medegewerkt, waartoe hij zich zedelijk verpligt had geacht, daar hij wist hoeveel zijn overgrootvader

en een neef van zijn vader door zulke deelnemingen verloren hadden?

‘Ik ben zoo goed als klaar!’ vervolgde van Veen.

‘Wat? Hebt ge twintig millioen geteekend gekregen? Dus ge zijt klaar! Ik feliciteer u van ganscher harte.’

‘Op twee millioen na; en ik woû dat u daarvan de helft naamt.’

‘Ik? Mijnheer van Veen, ge zijt wel zeer beleefd, mij voor zóo rijk te houden; maar ik bezit slechts een burgerfortuin.’

‘Ik heb een millioen voor u gereserveerd, en ik geef u daarmeê een blijk van groote vriendschap. Het maatschappelijk kapitaal wordt in 20 seriën uitgegeven en wij bepalen ons voorloopig slechts tot eene serie van een millioen, zoodat uwe deelneming gereduceerd wordt tot twee ton.’

‘Ook dat is mij te veel; maar al ware dat zoo niet, ik ben aansprakelijk voor het eens geteekend bedrag.’

‘Stel u gerust; daarvoor is gezorgd door een clausule in de statuten.’

‘Maar wat hebt ge dan aan zoo vele millioenen.... op het papier?’

‘Veel meer dan in specie; wij hebben ze zonder renten en ze steunen toch ons crediet. Ik zou wel eens willen zien wie geen eerbied zou hebben voor een maatschappij met een kapitaal van twintig millioen gulden. Dat de edelsten en notabelsten in den lande eenstemmig met mij denken, bewijzen de namen der Commissarissen, in wier Collegie nog één zetel openstaat en dat is de voor u bestemde. Luister: De President is Graaf van Beerenbroek; verder Baron Maury van Bergen, Anne Baron van den Veere, Baron van der Marck tot Hulsensteyn: Jonkheer van der Kley van Schapenbroeck; de minste hunner is tot dusverre een Jonkheer; voorts: de WelEdel Geboren Heer J. van Vleuten, reeder, koopman, lid van den Gemeenteraad en van de Provinciale Staten - onlangs heeft men hem in de Staten gekozen; - en ten slotte de WelEdel Geboren Heer D. van der Willigen, grondeigenaar, hoofdingeland van den polder..’

‘Ja wel, ja wel, ik begrijp... een mooije lijst... mannen van naam!’ stamerde van der Willigen, die in zich zelven zeide dat hij niet zou deelnemen, dat hij zijn geld niet wagen woû, dat hij het doel niet begreep.

‘Directeuren zijn: Eduard Alexis van Veen en Juda R. Ro-

sen, uit Frankfort. Van de winsten komen vijftig percent aan de aandeelhouders, tien percent aan het reserve-fonds, dat tot vijftig percent van het werkend kapitaal moet worden opgevoerd - een waarborg te meer voor de soliditeit der maatschappij - dertig percent aan de Commissarissen en het resterende aan de Directie. Gij ziet dat de laatste bescheiden is en hare Commissarissen op prijs toont te stellen. Ik moet u echter nog mededeelen, dat de door mij opgenoemde Commissarissen slechts de Nederlandsche zijn; wij hebben een stel Engelsche, Fransche en Duitsche, te zamen even sterk - het nationale element zal alzoo domineren, een waarborg te meer voor onze soliditeit. Stel dat wij het eerste jaar twintig percent uitkeeren, dan blijft er een goed dividend over voor Heeren Commissarissen; ik geef u tien duizend gulden voor uw aandeel.'

'Maar ik begrijp uw doel niet; is het de handel op groote schaal? We hebben daarvoor onze Nederlandsche Handel-Maatschappij, die aan alle behoeften voldoet.'

'Goederenhandel niet - geldhandel op groote schaal; wij scheppen kapitaal en maken het vruchtbaar door het te verveelvoudigen. Door onze relatiën, gesteund door ons crediet, hebben wij over evenveel kapitaal te Londen, Parijs, Frankfort, Nieuw-York enz. te beschikken als in Amsterdam. Ge begrijpt welk een geweldigen omzet van kapitaal daar het gevolg van kan zijn; we zullen ons met eene kleine provisie vergenoegen, maar de kolossale omzet maakt ook de kleinste winst kolossaal.'

'Maar de verliezen.....' merkte van der Willigen, wien het werkelijk groen en geel voor de oogen werd, bijna bedeesd aan.

'Zijn onmogelijk. Ge moet u geheel losmaken van de indrukken, die uwe handelszaken u gaven. Gij waart beperkt tot een of twee artikelen, tot een of twee markten; ons doel is álle behoeften te vervullen; onze markt is de geheele wereld, want allen behoeven geld, dat wij bezitten, dat wij maken; en omdat wij het laatste kunnen, zijn wij bij magte allen te bevredigen.'

Van Veen scheen meer en meer in vuur te geraken en gaf in de meest gekuischte bewoordingen een wijsgeerig betoog van het noodzakelijke van zoodanig eene instelling voor handel, voor nijverheid niet alleen, maar zelfs voor de zedelijke en godsdienstige ontwikkeling der menschheid. Het was het prospectus dat hij van buiten kende, dat reeds bij velen diepen

indruk had gemaakt en dit ook werkelijk op den kalmen van der Willigen maakte. Hij kon van Veen in die adelaarsvlugt niet volgen, maar hij minachtte hem niet meer; hij had reeds een zweem van ontzag voor 's mans veelzijdige gaven opgevat en was zelfs bereid aan diens beginselen te gaan gelooven, toen hij van de godsdienstige ontwikkeling der menschheid hoorde gewagen. Toen dan ook van Veen nogmaals de vraag tot hem rigtte, of hij de vriendschapsdienst, namelijk de voor hem gereserveerde twee millioen, bereid was aan te nemen en daarbij wees op het voorbeeld van van Vleuten, die werkelijk tot dat bedrag had deelgenomen, toen voelde hij zich tot in zijn laatste verschansing teruggedreven, en wist hij niets anders te zeggen dan dat hij niet zoo rijk was als de ander wel dacht, en onmogelijk een halve ton in ééne onderneming kon steken.

‘Maar dat behoeft ook niet, mijn vriend! De aandeelen, die ge ontvangt, staan spoedig boven pari; gij verkoopt ze met winst en houdt er alleen zooveel als gij er als Commissaris moet bezitten; stil zittende op Zelden-rust verdient ge drie percent premie zeker, ik durf u wel vier bieden... maak u toch in 's hemels naam los van uwe oude handelsbegrippen, uit een tijdvak, toen het credietwezen nog in zijn kindschheid was, een tijdvak, dat Goddank! thans gesloten mag heeten.’

‘Laat mij uwe statuten hier! Blijf vandaag bij mij dineren.’

‘Onmogelijk, amice! Ik zie dat ge aan mijne woorden twijfelt... waarachtig, ik wilde u een vriendschapsdienst bewijzen. Gij weigert? Welnu, ik deed wat mijn hart mij voorschreef dat ik doen moest.’

‘Juist, dat wilde ik weten,’ zeide de ander haperend en bedeesd. ‘Ik twijfel niet aan uwe woorden.... maar alles is mij zoo vreemd... de betrekking, die ge mij aanbiedt, is wel gedistingeerd en voordeelig ook... hoe komt ge er toe, mij dit alles aan te bieden?’

‘Vriend! hebt ge dan kunnen vergeten dat ik u ontnam wat u het dierbaarst was?’ vroeg van Veen, met een stem, die schier vochtig was van tranen.

Van der Willigen drukte hem de hand; een ander, een onpraktisch man, een ideoloog had kunnen roepen, dat geld en eer geene betaling voor zulk een roof konden zijn, dat een weldaad, om die reden bewezen, eer een beleediging mogt heeten, van der Willigen oordeelde heel anders en erkende nu

ten volle, dat van Veen niet alleen een advokaat, maar ook een man was mét praktijk en mét beginselen.

Hij werd aandeelhouder, met het zekere vooruitzigt Commissaris te zullen zijn; en van Veen had een vriend en een naam gewonnen, die aan de Amsterdamsche beurs als degelijk solide bekend stond.

Wij gelooven te mogen verzekeren dat de gewonnen naam hem nog meer ter harte ging dan de verzoende vriend.

Spoedig hoorde hij meer en grootsche dingen van de Maatschappij, die eerlang geboren stond te worden. Het kapitaal was bijeen; de Commissarissen en de Directeuren bestonden, de acte van oprigting zou worden verleden en van der Willigens tegenwoordigheid werd in de hoofdstad vereischt, tenzij hij de blanco procuratie wilde teekenen, welke hem van wege van Veen werd toegezonden. Het getuigde echter wel van eenigen omkeer in van der Willigens binnenste, dat hij de procuratie van zich schoof en aan het aanvaarden van de reis naar de stad dacht. Hem viel ook in, dat hij eene visite schuldig was aan zijne nicht Caroline en dat hij toch ook Mijnheer van Vleuten eens weêr moest zien. Vreemd was het, dat hij zelfs er niet tegen opzag Agnes te ontmoeten, dat hij zelfs bereid was haar de gedane keuze te vergeven... Ja, zij was zeker voor hem te jong geweest, en door zoo lang te wachten, was hij veeleer de portuur voor eene weduwe geworden.

Caroline ontving hem allerliefst, maar noodigde hem niet ten eten, zoo als hij gehoopt en verwacht had. Het gaf hem te meer aanleiding, om haar over een herhaald bezoek op Zelden-rust te spreken en er van te gewagen, dat sedert haar vertrek de bloemen en de vogels Zelden-rust schenen te ontwijken - van der Willigen was voor het eerst zijns levens galant; Mijnheer van Vleuten verwelkomde hem met eene eenigzins ironischen glimlach en zinspeelde zelfs met eenig sarcasme op het aannemen der moeitevolle betrekking van Commissaris; van Veen noodde hem en Oom aan zijn tafel, waar Agnes de beminnelijke en lieftallige gastvrouw was en schier een vorstelijke weelde hem omringde. Toen hij aan het dessert den geurigen Steinberger Cabinet genoot, gaf hij blijk van zijne stemming door in een toast - eene plegtigheid waarvan hij altijd in kalme oogenblikken een afschuw had gehad - al de aanwezigen te gedenken en hen tot een uitstapjen naar Zelden-rust uit te noodigen, hetgeen door allen gretig werd aangenomen.

Toen het schoone jaargetijde aanbrak, herinnerde van Vleuten hem zelf zijne belofte, waarop van der Willigen zich haastte zijn ouden vriend, diens nicht en aangehuwden neef tot een spoedige overkomst te nopen, waaraan de twee eerstgenoemden weldra voldeden. Van Veen echter liet zich voor het oogenblik verontschuldigen, daar hij naar Weenen moest vertrekken en vandaar naar Londen; van deze stad echter zou hij zijne vrouw schrijven of het hem mogelijk zoude zijn haar van Zelden-Rust te komen halen; als post-scriptum voegde hij in vliegende haast aan zijne letteren toe: ‘Gister werden op de beurs onze recepissen met drie percent premie gedaan; dit *à gouverno*, waarde Commissaris!’

‘'t Is toch zoo als hij zeî,’ prevelde van der Willigen; ‘'t is toch een knappe kop! Drie percent stil zittende verdiend. Toch wacht ik dat ze zes zijn!’

Van Vleuten en Agnes lieten zich nu niet lang wachten. Met verlangen en toch met innige vrees zag hij den dag naderen waarop zij, naar hun schrijven, voornemens waren te komen. Tegen de ontvangst van Agnes zag hij minder op dan tegen die van van Vleuten. Dezen wilde hij overtuigen van zijn aanhoudende werkzaamheid en orde, zoodat hij in de laatste dagen met den Baas alles nog eens naging, de arbeiders in de zanderij in aantal liet verdubbelen, de paden opharken, de *gazons* begieten, ja alle heesters bijna in de nabijheid van het huis opbinden liet. Met een soort van stoutmoedigheid vroeg hij zijn vaderlijken vriend dan ook, toen hij hem eenige uren na zijne aankomst, terwijl Agnes eenige rust nam, op de plaats rondleidde: ‘Welnu, hoe bevalt het u hier?’

‘Uitstekend, van der Willigen! Als Onze lieve Heer mij nog tien zomers leven liet, dan zou ik over vijf jaren ook iets dergelijks willen gaan bewonen...’

‘Altijd dezelfde!’ mompelde van der Willigen, die minder dan hij het wilde, zijne gemelijkheid ontveinsde.

‘Dat moet ge niet zeggen,’ hernam de ander levendig, terwijl hij op een boomtronk plaats nam en den ander wenkte iets dergelijks te doen. Hij had de binnen 's monds gesproken woorden maar al te goed verstaan. ‘Ik heb mijn zaken eerst een anderen naam en toen een andere rigting gegeven. Het is of er geheime krachten in het spel zijn, want ook gij hebt u prijs gegeven..... Van kalme, zelfs kille koopluî, zijn wij warme speculanten geworden. Een schoone promotie, van der Willigen!’

‘U waart toch niet gedwongen, Mijnheer! toen u het deedt,’ merkte van der Willigen werkelijk gebelgd aan.

‘Ja en neen. Als men het geluk heeft een neef te bezitten, die energie heeft voor drie, dan geeft men voor te hopen, al gelooft men nog niet.’

‘Dus u hebt geen fiducie in de zaken van van Veen? U, die zelf Commissaris is!’

‘En gij dan? Heeft hij u dan ook niet Commissaris weten te maken? Dat was zijn grootste triomf! Hij vertelde mij zijn voornemen! Hij moest den rentenierenden handel ook tot deelgenoot hebben, maar ik dacht, dat het hem niet zou gelukken! Een wonderdoener is 't. De man verdient met een millioen credit of debet te eindigen....’

‘De advocaat zonder praktijk en beginselen schijnt velen, maar niet het minst u, bekeerd te hebben.’

‘Och neen! Ik heb hem altijd een behendig man geloofd; daarenboven vindt Agnes hem een lief man. Daar ben ik meê tevreden!’

‘Maar, Mijnheer van Vleuten! om Godswil! denk toch, dat het 't vermogen betreft van honderden!’ riep van der Willigen uit, die zich aan het ijskoud sarkasme van den ouden man ergerde.

‘Toch niet!’ klonk het antwoord kalm en bedaard. ‘Het spreekwoord luidt: die het naast aan het vuur zit warmt zich het best; maar ik zeg in deze: wie er het digtst bij zit, loopt het minst gevaar zich te branden. Een weinigje modern met de modernen, goede vriend! of gij zijt niet waard Commissaris onzer groote maatschappij te wezen.’

‘Gij gelooft dan toch werkelijk, dat het eene groote maatschappij is?’

‘Voor de aandeelhouders? Hm! Hm!... Voor Directie en Commissarissen? Ja!... Welke goede namen ook! Onze edelsten en notabelsten! En het zou niet goed zijn.....? De Hollander weet dat uit zijne geschiedenis: waar de adel en de ambachtsheeren voorgingen, daar was 't goed volgen. Van 't verbond der Edelen af tot zeventienhonderd drie en negentig toe, heeft 't land zijn vrijheid, zijn grootheid en zijn kracht aan de inlandsche aristocratie te danken. Hoe gelukkig vooral in '93, dat die aristocratie een halve eeuw reeds te voren niets dan fransch sprak en las; want toen de fransche broeders in 't land kwamen, was men in staat hen te begrijpen.’

‘Dus u hebt met gerustheid den post van Commissaris aan-

vaard?’ vroeg van der Willigen, toen hij het oogenblik gunstig achtte om den ouden in de rede te vallen.

‘Mijn God! weder over die Maatschappij! Van Veen zal u waarschuwen, wanneer ge moet verkoopen... De winst is zeker en we hebben er bovendien niets voor te doen. Gij hebt te weinig ambten, vriendlief! vandaar hebt ge 't met dat eene zoo druk... Als ge in de plaats waart van den Baron van Beerenbroek, die bijna zoo vele ambten heeft als er dagen in de maand zijn, zoudt ge minder monomaniac zijn. Een goed principe, hè! om den man van geboorte - en dat is van Beerenbroek toch - in de eerste plaats een stem in gewestelijk en gemeentebestuur te geven en vervolgens de zorg op te dragen over de meest mogelijke maatschappijen en instellingen! Vandaar dat ook alles zoo goed gaat en de schranderheid steeds bij ons het hoogste woord voert!’

‘Het grimmelt hier van wespen!’ viel van der Willigen in, terwijl hij een paar dier gevaarlijke vijanden van zich afsloeg.

‘Kom, laten we naar Agnes terugkeeren.... In haar gezelschap veranderen de cijfers in vlinders en de Aandeelhouders, Directeuren, Commissarissen - scheerders en geschorenen - in bloemen.’

‘Ja, maar ik wilde u nog zeggen....’

‘Niets meer... Wij gaan genieten; volg mij!’

Van der Willigen had willen zeggen, dat hij Caroline van den avondtrein zou gaan halen, dat hij daarbij zeer op van Vleutens gezelschap gesteld was, want dat Caroline niet op Zelden-Rust had willen komen, voor zij wist of er nog eene dame zou zijn om haar te ontvangen; dat Caroline eene aardige weduwe was met slechts één gebrek, namelijk: hare te groote liefde voor haar overleden echtgenoot, enz. Zijn bedaagde vriend trok hem echter voort en drong hem naar het prieël, waar Agnes zich bevond, bezig met het drietal boekjes te doorbladeren, in den aanhef reeds aangeduid.

Na een zeer langen omweg bevinden wij ons thans weêr op het regte pad.

Agnes had het dunste boekje het eerst aangevat, getiteld: *Eene ziel na den dood*, J.L. Heibergs gedicht van dien naam, besproken door J.J. van Oosterzee.

‘De inleiding kunt ge overslaan,’ riep van Vleuten. ‘Ik kan u die in een paar woorden vertellen, want ik was tegenwoordig toen de welsprekende redenaar het spreekgestoelte van

de Hollandsche Maatschappij beklom. Om zich van ernstiger bezigheid te verpoozen, had hij zich voorgenomen niet minder dan een meesterstuk, want zoo noemt hij Heibergs gedicht, eens te gaan bespreken. Ik weet niet wat de man doceert, want, zij het ook de heilige dogmatiek, dan nog behoefde hij de kennismaking met een uitnemende uiting van menschelijke kunst juist niet op die wijs te vergoêlijken, dunkt me!'

'Maar is 't werkelijk een meesterstuk, Oom? Ik zie, dat Oosterzee het gedicht zelfs met de Divina Comedia vergelijkt,' zeide Agnes.

'Dat eigenlijk niet. Hij vergelijkt Heiberg met Dante, omdat beiden over het leven na den dood hebben gesproken. Als Dominé beschouwt hij beide gedichten van een geheel nieuw standpunt en is hij er niet verre van, de sympathie, de bewondering van duizenden vooral voor de Divina Comedia toe te schrijven aan het verlangen, dat in iedere menschenborst sluimert, om den sluijer op te heffen, die de toekomst bedekt... Zou Oosterzee werkelijk de Divina Comedia kennen? Zeker heeft hij Heibergs gedicht niet begrepen, dat geen oogenblik die strekking heeft, maar wel de grondwet der menschelijke volmaking op zedelijk gebied bespreekt en plastisch tentoonstelt. Een Dominé ook op aesthetisch terrein, het is meestal het trojaansche paard in de vesting gehaald!'

'Maar Mijnheer van Oosterzee is Professor, zoo als ik wel eens gehoord heb,' merkte van der Willigen aan.

'Gij hebt gelijk, mijn waarde! maar het valsch vernuft, of liever het gebrek aan kritiek, in de inleiding op te merken, wordt er waarlijk niet minder om.'

'Maar vertelt hij iets aangaande den dichter?'

'Neen, Nichtlief! Het eenige wat in de inleiding had moeten staan, staat er niet. Alleen het geboorte- en sterfjaar, alsmede de functiën van Heiberg, worden er even in vermeld, maar over 's dichters geestesrigting, over den invloed door den tijd- en landgenoot op hem en door dezen op genen uitgeoefend, geen enkel berigt.'

'Maar dat zegt hij ook zelf, Oom! Hoor maar: 'opregt gesproken, mijn eigene kennis van zijn persoon en verdere werken, is vrij oppervlakkig.' Na zulk eene schuldbelijdenis vergiffenis!'

'Volstrekt niet; moet men eene dergelijke schuldbelijdenis afleggen, dan wacht men met op den catheder te klimmen tot

zij door wat lectuur en studie overbodig is. Maar genieten we nu de verzen van Professor van Oosterzee! Kom, Agnes! langzaam gelezen en goed gearticuleerd!'

En Agnes begon. De held van het drama is pas gestorven en zijne vrienden heffen een treurzang aan en stichten hem een monument. Daarna wordt de afgestorvene wakker:

> Wat lierelarums langs mijn ooren!
> Wat hoor ik? 't Is niet aan te hooren.
> Hé vrouw, hé holla, Emelie,
> Doen dat de kindren? Anders wie?
> Misschien zoo'n aklige orgelman,
> Dan ga hij heen, zoo snel hij kan,
> Naar andrer deur, dat is mijn wil.
> Maar houd hem hier in Gods naam stil
> Met zijn geplaag, ik voel mij zwakker
> En leg toch alle nachten wakker.
> Maar, hemel, hoe? Niet in mijn ledekant!
> Als d' armste schooijer van het land
> Leg ik hier neêr op niets dan aarde.
> Dat deed mijn vrouw! O 'k vind u straks, mijn waarde!

Agnes kon niet verder; Oom grinnikte onheilspellend: 'Vat je nu wel, hoe de dichter aan ons verlangen, om het hiernamaals te bespieden, voldoet? Onze Oosterzee heeft het juist opgemerkt en keurig vertaald! Welke eene schoone rythmische beweging in die versvoeten en welk eene gekuischte taal; dat is nu de tale der afgestorvenen!'

'Ik zie, Oom, dat Petrus sprekend wordt ingevoerd. 't Is heusch aardig, hoe de ziel na haren dood den Apostel, die den hemel schijnt te bewaken, bejegent:

> Hé, goeden dag, mijn vriend! och, zeg mij dra
> Is dit het hemelrijk waarvoor ik sta?
>
> **PETRUS.**
> Meer achting, vriend! voor Petrus zou betamen.

'De man neemt mij waarlijk terstond voor zich in,' viel Oom in. 'Men kan aan de waardige woorden die hij spreekt, dadelijk zien, dat men met een baron van het hemelrijk heeft te doen.'

En Agnes las voort; en uit het onderhoud van de ziel met Petrus toont de eerste van de meest alledaagsche soort te zijn: een mensch zoo als er honderden rondom ons zijn; een persoon, dien wij ons kunnen denken, zelfs met een ouderlingendas om den hals en een hemelsgezinden lach om de dikke lippen, onberispelijk wandelende onder zijn natuurgenooten, mensch noch dier kwaad doende, slovende voor zijn stukje brood, op zijn tijd zich verkwikkende aan een glas wijn of beijersch bier en ontslapende in de hope des beteren levens. De typisering zou niet onaardig zijn, indien het cadre der schilderij eene andere ware. De laatste opmerking was van van Vleuten, die de anderen er op wees, hoe valsch gedacht, zelfs in 's dichters eigen opvatting, de taak is, die Petrus de ziel, welke hij examineert, oplegt. De ziel wil regtstreeks de hemelpoort doorgaan, waarop Petrus hem antwoordt, dat hij vooraf een proef moet afleggen.

En waarin bestaat die?

> Volg stap voor stap het spoor van 's Heilands *voeten*.
>
> Dus: volg uw Heer, die naar Egypte vliedt.
> Keer dan met hem naar Sions hoogten weder,
> Kniel in den tempel, waar men offert, neder,
> Terwijl gij Simeon en Hanna ziet.
> Toef dan in 't stille Nazareth,

en zoo vervolgens, tot hij Golgotha bezocht heeft en, na Emmaus aangedaan te hebben, 's Heeren hemelvaart heeft bijgewoond. Hoe wonderbaar het klinke, de ziel bidt om van die reize ontheven te worden, maar, zoo zij toch moet zwerven, dan naar een der planeten of naar Amerika te mogen gaan.

> Kort vóór mijn sterven was ik nog van zins
> Te scheep te trekken naar dat oord daar ginds
> Met iemand, die het waagstuk ook zou wagen.
> Doch 't kon er niet toe komen in die dagen,
> Want ieder raadde om strijd den togt ons af.
> 't Was mooglijk goed, dat ik gehoor hun gaf,
> Want schipbreuk, plundring of bandieten zijn niet lekker.
> Maar thands, 't gevaar is uit; 't verlangen spreekt; ik trek er
> Zoo gij 't vergunt nu zonder uitstel heen.

‘Onmogelijk, dat staat er niet, Agnes!’ riep van der Willigen uit; ‘dat kan niet van Prof. Oosterzee zijn.’

‘Zalig zijn degenen die niet zien en toch gelooven; daar, Thomas! overtuig u zelven,’ hernam Agnes, hem het boekske overreikend.

‘Ja, waarlijk,’ stamerde de ander.

‘Weet ge wel, dat ge gruwelijk onbeleefd zijt, van der Willigen, door te onderstellen, dat Agnes zich aan dergelijke literaire trivialiteiten zou kunnen schuldig maken? Dat is alleen mogelijk voor een soort van Christelijke piëteit, die zóó innig is, dat zij het heiligste en reinste in hare omhelzing den adem doet uitblazen. Maar, om tot den dichter terug te keeren, begrijpt gij in waarheid, dat hij een oogenblik gedacht kan hebben zijn idee in die vormen verzinnelijkt te hebben? Om Jezus na te loopen of om een planeet of Amerika te bezoeken, moet ons toch zoo geheel verschillend niet toeschijnen; en toch, Petrus maakt er het al of niet binnentreden van den hemel afhankelijk van. Dezelfde valschheid wordt men in het geheele gedicht gewaar; men raadt wat de dichter gewild heeft, en moet hem dáárnaar beoordeelen om vrede met hem te houden, en niet naar de handeling zijner personen. Waarom juist Aristophanes de bewaker van het Elyseum, - den hemel van het heidendom - moet zijn, schuilt in het duister, en dat de arme ziel, wier gang naar het Elyseum ook niet geheel duidelijk is - de arme *epicier* ware dan nog beter bij Petrus te regt! - teruggewezen wordt, eigenlijk omdat hij Aristophanes in diens zwak tast en goed van Socrates durft spreken, is toch wel wat erg naïf.’

‘Toch zegt Professor Oosterzee dat er een diepe zin schuilt in dat gedicht,’ merkte van der Willigen aan.

‘Ja; hij had den wensch om in pikanten vorm eene hoogst belangrijke waarheid te herinneren, allermeest voor zulke hoorders en lezers, die haar in een meer gewoon kleed misschien te spoedig voorbijzien,’ zoo las Agnes uit het voorberigt.

‘Ik blijf loochenen dat de vorm pikant is; wilt ge een waarheid in de zedelijke wereld verkondigen, wilt ge een tip van den sluijer, die het zieleleven des menschen bedekt, opheffen, doe het zoo pikant mogelijk, stel de abstractie zoo concreet mogelijk voor, roep al de verwen te hulp die de fantazie op haar palet weet te mengen, maar... verwijder u niet van de aarde, scheid u niet van de menschenwereld, want, al geschiede uwe hoogere vlugt ook uit scherts, gij kwetst een ideaal dat niet te bereiken, dat niet te beligchamen is. Bovendien het is

slechts Göthe gegeven om voor het gerigt der moderne wereldbeschouwing onveroordeeld te blijven, waar hij zich aan eene geschiedenis waagt van een menschelijken geest. *De Messiade* valt ons uit de handen, de *Paradise lost* plooit ons bij wijlen zelfs een glimlach om de lippen; alleen Faust boeit ons en doet ons telkens een nieuwe waarheid ontdekken in ons eigen binnenste.'

'Als Oom philosopheert, liggen mijne gedachten meest aan band,' waagde Agnes schertsend aan te merken.

'Waarlijk geen compliment voor mij,' antwoordde Oom, die uit den kring zijner bespiegelingen trad en de voor een oogenblik betoonde deftigheid weder verloor. 'Kom, sla het boek nu maar digt, daar ik vrees dat wij anders met de arme ziel ter helle zullen varen, die de dichter ons als de plaats der eeuwige verveling afschetst; van het bekende tot het onbekende besluitende, zou ik er, na het onderhoud van Petrus, 's dichters hemel meer voor houden. Eer wij ten Kate's boek, dat er minder humoristisch uitziet, doorbladeren, moesten we, dunkt me, als overgang eenige stukjes uit Laurillards papieren tasch genieten.'

'Las ik er onlangs geen afkeurende recensie van?'

'Ge bedoelt misschien het bijtend gezegde in den Spektator, Agnes! De recensent, die met een enkel woord de 191 bladzijdjes naar den papiermand heenzond, behoorde zeker tot degenen, waarmeê de schrijver - vide zijn voorberigt - deernis zal hebben. We hebben hier blijkbaar met een reeks losse gedichten te doen, zoodat wij geene kolossale conceptie te onderzoeken en te bewonderen hebben.'

'Gedichten van zulk een man, om wien honderden, ja duizenden heendringen, om maar een klank zijner stem te hooren, moeten toch wel belangrijk zijn,' merkte van der Willigen eenigzins haastig aan, alsof hij voorkomen wilde dat van Vleuten weêr iets afkeurends zeggen zou.

'Gij hebt gelijk; en als allen, die werkelijk maar een klank zijner stem vernemen, dat boekske hebben gekocht, dan heeft de uitgever een goede zaak gedaan. Kom aan, nichtje, onze vriend wordt ongeduldig; hij is 't stellig meer dan ik, die 's dichters eerstelingen en verdere opstellen - de man deed veel aan waternoodspoezij - van nabij ken.'

Het eerste stukje is getiteld:

Bede.

Goede Heere God, mijn vader!
  Och! bestuur en heilig mij,
Dat de schrijfstift in mijn vingren
  Niet in dienst der zonde zij.
Maar wat waar en goed en schoon is,
  Maar wat licht en heil verspreidt,
Worde ook door mijn zwakke krachten
  Aangekweekt en uitgebreid.
Doe mij frissche bloemen strooijen
  Waar uw geest op nederdroop,
Waar een reine geur uit ademt,
  Waar *de slang* niet over kroop.
Maak, o vader! door uw hulpe
  Daartoe hart en hand bekwaam, -
Laat mij zoo den naasten zeegnen
  En verhoogen Uwen naam.

Agnes las het met gevoel voor, en hare vingeren naderden elkaâr, alsof zij zich ten gebede wilden ineenstrengelen. Van der Willigen zag met eenigen triomf ‘den ouden brombeer’ aan, zoo als hij van Vleuten in de laatste oogenblikken binnen 's monds genoemd had.

‘Allerliefst kinderlijk, en uit dat oogpunt beschouwd zie ik het neêrdruipen van Gods geest en het kruipen van de slangen over de bloemen voorbij.’

‘Toch eindelijk eens lof uit uw mond!’ beet van der Willigen hem toe.

‘Dergelijke versjes beoordeelt men niet; ze treffen het religieus gevoel of ze treffen het niet; in het eerste geval leert men ze van buiten, in het tweede vergeet men ze dadelijk na lecture. Kom, Agnes! wij geven ons aan uwe intuitie over. Doorblader het boek en kies wat ge ons voor wilt lezen.

Meer dan wieg en kist.

Open de wieg en gesloten de kist, -
  Dat zijn de *polen*(*?*) van 't aardsche *gewemel*(*?*)
O ik zou weenen, wanneer ik slechts wist
Van een opene wieg, een geslotene kist,
  En niet ook van een openen hemel.

‘Lief!’ riep Agnes.

‘Hm! dito als voren,’ prevelde Oom.

Verschil van teekening.

(*Fragment uit een brief.*)

...Ten slotte moet ik nog antwoord zoeken op uwe vraag, hoe 't toch wel komen zou, dat bij Vondel het beeld van Lucifer meer uitkomt, sterker en levendiger gekleurd is dan de Engelen; dat bij Milton hetzelfde geldt van Satan, en bij Klopstock van Abbadonna, en dat Dante meer krachtig en gespierd l'Inferno dan il Paradiso beschrijft. - Ik weet het niet zeker, maar misschien moet hieraan worden gedacht: zonde en ellende, tot hare verste ontwikkeling gebragt, zijn op onze aarde veel meer gewoon dan heerlijkheid en geluk, tot een belangrijke hoogte gestegen. Voor de schildering van het eene levert dus onze omgeving veel menigvuldiger stof en veel forscher tinten dan voor de schildering van 't andere. Als de dichtwerken waar wij 't oog op hebben, door hemellingen waren geschreven geworden, dan zou, geloof ik, het tegendeel plaats gehad hebben: de beschrijving van het zondige en rampzalige zou dan het minst goed gelukt zijn. Want het zondige en rampzalige, ziet gij? daar weten weer de hemellingen zoo alles niet van. Ze zijn dan wel gelukkig, die hemellingen! Ik hoop, mijn vriend! dat wij dat beiden eens zullen ervaren. God met u en met mij, die mij noem enz.’

‘Wat is dat klaar en duidelijk en waar ook!’ zeide van der Willigen, en Agnes wierp hem een blik van verstandhouding toe. ‘De man heeft zoo iets lief eenvoudigs,’ voegde zij er bij.

‘Ja: hij is de uitvinder van den kinderachtigen stijl, zoo als, volgens het beweren van eenigen, Dr. Heije het van den pedanten is. Weer een bewijs, dat een Dominé maar op pastoraal gebied moet blijven, en dat een kerkelijke bril altijd gekleurde glazen heeft. ‘Zonde en ellende zijn op aarde veel meer gewoon dan heiligheid en geluk,’ en vandaar dat stervelingen de beide eerste beter schilderen kunnen dan de beide anderen! Kan men zich kinderlijker aesthetische ketterij denken? Neen, Mijnheer Laurillard, waar het meest strijd is van aandoeningen en gewaarwordingen, daar is ook het rijkste leven, en waar het rijkste leven is, daar is ook de rijkste stof

voor den kunstenaar aanwezig. Een biddende engel is voor den plastischen kunstenaar een veel ondankbaarder stof dan een tot opstand aanhitsenden en zich aangordenden duivel; zelfs voor menigen Dominé, die beter met de laatstgenoemde soort weet om te gaan dan met de andere, welke, ik erken het, dikwijls al heel vervelend kan zijn.'

De leeuwerik.

'k Zat buiten. En daar trof mijn oog
Een leeuwrik, die, bij 't morgenkrieken,
Geen rust kon gunnen aan zijn wieken,
Maar steil aan 't lage nest ontvloog.
Eerst toen hij pas zich had verheven,
Hoorde ik een teêr en zacht gekweel.
Maar voller werd, bij 't opwaarts zweven,
Het maatgeluid van de orgelkeel.
En 't was, bij 't stijgen van zijn baan,
Of hij al reiner toon bewaarde,
En toen hij 't verst was van de aarde,
Sloeg hij zijn schoonste toonen aan. -
Toen voelde ik iets me in 't harte dringen
Dat zeî: 'o ziel! vergeet het niet;
Ook gij zult dáár het helderst zingen
Waar gij u 't verst van de aarde ziet!'

'Neen, dat's niet waar. De leeuwerik zingt het best als hij pas opstijgt,' merkte van der Willigen aan.

'En als hij heel hoog stijgt zult ge hem in 't geheel niet meer hooren, denk ik,' zeide Agnes.

'Doet niets ter zake. Gemoedelijke menschen van Laurillard's stempel zien en hooren alles zoo als zij het wenschen; de eenvoudigste boom heeft een godsdienstige leering; de schoonste bloem, die wij geneigd zouden zijn den lagchenden gratiën aan te bieden, verbergt voor hen een hoog ernstigen tekst in hare bontgekleurde satijnen zwachtels. De aarde is nu eenmaal in zonde gewonnen en geboren en, in volkomen tegenspraak met het spreekwoord: verwerp geen oude schoenen voordat ge nieuwe hebt, zoekt men in al de wapenkameren van vernuft en verbeelding naar een zwaard of zelfs een knods om de zondige te vernielen. Ik geloof waarlijk, dat het Onzen lieven Heer moet spijten, denzulken oogen gegeven te hebben om te zien en ooren om te hooren.'

‘Wij komen nimmer ten einde, Oom! als ge zoo voortgaat. Bovendien wordt de lezing zoo moeijelijk, als altijd de kritiek....’

‘Ik begrijp wat er volgen moet. Ik ben stil; ga voort, maar ik geef u niet meer dan een kwartier.’

Aan een ongodsdienstig kunstenaar.

'k Hoor, priester van de kunst! u klagen, dat men uw werken niet waardeert.
Maar wordt wel God, de grootste Kunst'naar, om 't geen Hij wrocht, door u vereerd?

Hier beneden is het niet.

Of het water dezer zee goed wezen zou? Goed en goed, - dat is betrekkelijk. 't Is wel goed, om met onze boot er in te varen, en 't is wel goed, om de riemen er in te steken en ons zoo vooruit te werken, maar 't is niet goed om dorst te verslaan.

Maar, ik heb toch zoo'n dorst, en ik zou zoo gaarne eens drinken.

Mijn vriend, de lafenis moet van boven komen. Als het regenen wil, dan krijgen we wat ons kan verkwikken.

En het regent. Gelukkig! Want als de lafenis niet van boven kwam, dan zouden we sterven van dorst.

Op Nieuwjaarsmorgen.

.....Op God gehoopt, ja! dat is goed. Want of rondom mij alles wankele, of de ouderdom in rotsen zelfs rimpelen trekke als voorteekenen van hun naderenden val, God is die Hij zal wezen en God zal wezen, die Hij was. Op God gehoopt, ja! dat is goed. Want of zelfs de man, die mijn brood eet, de verzenen tegen mij mogt verheffen, of ik van vader of moeder mogt worden verlaten, - zoo waarachtig als Golgotha den gekruisten Christus Gods heeft gedragen, Gods vadermin verandert niet. Op God gehoopt, ja! dat is goed. Want die hoop is geldig voor meer dan één leven. Er ligt een steen op onzen weg, waar alle aardsche hoop over struikelt, waar alle aardsche hoop op verdwaalt; die steen is de grafzerk. Maar de hoop op God heeft vleugelen; zij geeft

zich op en zweeft, o! hoog boven de zerken en leeft en bloeit in eeuwige jeugd.

Die hoop moet al ons leed verzachten,
Komt, reisgenooten, 't hoofd omhoog!
Voor hen, die 't heil van boven wachten,
Zijn bergen vlak en zeeën droog.

Met die hoop wordt mijne ontroering tot rust, mijn zucht tot zang, mijn harl tot hemel. - Vrienden, die mij heil komt wenschen, nu ik die hope heb, neem ik uw gelukwensching aan. En als ik die hoop mag behouden, dan zal ik eens verrukt de gelukwensching aannemen, die mij Gods engelen op den grooten Nieuwjaarsmorgen der eeuwigheid bieden. - Halleluja!

Wat is zonde?

Zonde is het n e e n zeggen van ons, als God in ons geweten j a zegt, of het j a zeggen van ons, als God in ons geweten n e e n zegt.

.....Of ook - - - maar, hoe ook opgevat, zonde is akelig. Goddank, dat God er ons afhelpen wil!

Een woordje over een lied op een wapen.

Onder de Bijbelsche namen, die mij onaangenaam in de ooren klinken, behoort de naam van Lamech.

Wat lees ik van dien Lamech? Vooreerst, dat hij geboren werd en dat zijn vader Methusaël heette. Nu, daar ligt natuurlijk voor mijn gevoel nog niets onaangenaams in. Ten tweede, dat hij trouwde. Daar heb ik ook niets tegen. Ten derde, dat hem kinderen geboren werden. Dat gaat ook nog goed. Maar ten vierde, dat hij een lofzang zong op het eerste wapen. En dat vind ik akelig van Lamech.

Lamech's vrouw, Silla, baarde hem een zoon, die Tubal-Kaïn genaamd werd, en die '*een leermeester werd van alle werkers in koper en ijzer*.' Deze eerste metaalwerker kwam al spoedig op het denkbeeld om wapenen te maken. En toen Lamech het eerste wapen in handen kreeg, dat door zijn zoon was vervaardigd, toen was hij zoo opgetogen, dat zijn gemoed zich lucht gaf in den vorm van een zang: '*ik sloeg wel eenen man dood om mijne wonde en eenen jongeling om mijne buil*.' La-

mech verheugt er zich in, dat hij zich in staat gesteld ziet, de geringste beleediging met krachtige en bloedige wraak te vergelden. Ruwe Lamech!

Gelukkig, dat hij maar dood is! - Wat? Lamech is niet dood. Hij leeft en hij zingt nog altijd. Tegenwoordig zingt hij liederen op sabel, bajonetten en puntkogels en gegroefde kanonnen.

Honderden ongelukkigen liggen neder op 't veld, met gekraakte ledematen en met scheuren in 't vleesch en met wonden in de ziel, en ze kermen, dat het verschrikkelijk is, - maar Lamech denkt: ‘laat ze maar kermen; 't is een smakelijk aas voor de raven!’ en Lamech danst op den roodgekleurden grond en het menschenbloed spat hem om de ooren en Lamech zingt maar door.

Één is er intusschen die hem nu en dan op den onheiligen mond slaat. En deze heet: Jezus Christus. - Kom! Jezus Christus, doe nog meer, doe hem sterven! Maar dat zult gij! Ja, Jezus Christus! Ja! gij zult Lamech doen sterven!....

Wederzien.

Een rups was pop geworden, en uit die pop kwam een kapel....

‘Overbekend; sla dat maar over!’ riep van Vleuten.

Een duel.

Twee heeren hadden een duel, ik weet niet meer waar. Een kemphaan stond er naar te kijken en die zeî bij zich zelven: ‘heel aardig! heel aardig! de menschen zeggen, dat wij, kemphanen, zoo twistziek zijn en zoo strijdlustig, maar zie me nu die Koningen der Schepping eens aan!’

Dat hoorde een bloeddog, die juist daar voorbijkwam en die sprak: ‘ik vind het ook heel aardig: de menschen verbeelden zich, dat ze zooveel hooger dan 't hondenras staan; het doet me waarlijk goed te zien, dat ze ons, doggen, toch wel navolgen willen.’ Toen kwam een varken aangeloopen, en vroeg: ‘wat is hier te doen?’ ‘Och!’ zeî de kemphaan, ‘die eene heer heeft beweerd, dat die andere heer hem in zijn eer had getast en d u s met hem moet vechten.’ ‘Ja,’ voegde de bloeddog er bij, ‘en als ze nu, een van tweeën of alle twee, een scheur in het vleesch hebben of den dood in het bloed, dan is alles weêr in orde, want dan is de eer hersteld.’ ‘Wel, heb

ik van mijn leven!' zoo riep toen het zwijn, 'en dat menschdom durft nog zeggen: "zoo dom als een varken!"

Uit een brief aan een jeugdig prediker.

- - En als ge mij nu vraagt, mijn vriend! hoe gij preêken moet, ik weet niet of ik het weet. Maar ik kan u mijn meening wel zeggen. En die komt hoofdzakelijk op het volgende neêr.

Vooreerst, als gij op den preekstoel staat, wees die gij zijt. Tracht geen ander te wezen. Neem de stem niet van een ander, neem de gebaren niet van een ander, neem den stijl niet van een ander, want dan zijt ge onnatuurlijk en het onnatuurlijke vervoert geen hart. Het natuurlijke wel. Natuurlijkheid is als de zon: bekoorlijk en magtig'.....

'Het kwartier is om !' zeide van Vleuten, 'sla nu het boekske maar digt en berg het op uw *porte-livres* in uw salon, want het zal door menigeen opgevat en doorgebladerd worden.'

'Dat geloof ik ook. Waarlijk, Oom! de lezing heeft mij gesterkt. Mijn hope is aangewakkerd, mijn geloof is bevestigd. Weldadig werkt zulk een stem te midden onzer gewone bezigheid.'

'En over alles ligt zoo'n tint van oorspronkelijkheid!' voegde van der Willigen er bij. 'Ik begrijp nu eerst dat men het mij aangeprezen heeft als een der populairste werkjes van den laatsten tijd. Daar moet toch verdienste zijn in hetgeen allen bevredigt,' dus besloot hij met een schuinschen blik op den ouden vriend.

'Dr. Laurillard is een goed man; hij meent wat hij zegt; het welt hem zoo zeer uit het hart op, dat hij het er voor houdt, dat vóór hem nooit iets dergelijks is gezegd, en dat werd het toch. Al zijne opmerkingen zijn oude bekenden en het eenig nieuwe is de vorm, waarin hij het gegoten heeft. En die vorm! Hij wekt de aandacht meest door een tegenstelling of een trivialiteit, die verrast en verbaast, het meest omdat men niet weet, of men er bij schreijen of bij schaterlagchen zal. Bij voorbeeld: Priester der Kunst, klaagt gij over miskenning, maar waardeert gij wel den hoogsten priester, God? Het is alsof de tuinbaas klaagt, dat zijn druiven niet rijp willen worden en gij hem te gemoet voert: man, zijt gij wel beleefd tegenover Mijnheer? Dit is een uit vele. Het lied van Lamech wordt opgeluisterd door karakteristieke uitdrukkingen als deze: 'één slaat hem op zijn onheiligen mond: en dat is Jezus Christus! Kom,

Jezus Christus, doe nog meer!' Zijn *Duel* zou niets beteekenend zijn en door den minsten onzer zelfs niet worden opgemerkt, als niet het varken het laatste woord had en met een snedigheid eindigde, welke aan de keukentafel het meest kan worden gewaardeerd. Dat Dr. Laurillard geen den minsten smaak heeft, bewijst hij op iedere bladzijde; dat hij weinig kritiek heeft evenzeer. Zijn gemoed heeft zich ontwikkeld geheel op kosten van zijn verstand; vandaar dat hij van ieder vraagstuk, van ieder levensverschijnsel de, als ik het zoo mag noemen, kinderlijke zijde opzoekt, en dat zijn laatste woord is: geloof, en zijn voorlaatste: hoop; zijn wereldbeschouwing is een kinderlijke, zijn beoordeeling van personen en zaken is een kinderlijke, en het kinderlijke, in een man die boeken schrijft en zijn tijdgenooten wil onderwijzen, wordt kinderachtig. Maar onderwijzers met zoo'n groot hart en zulke groote woorden, die in hunne argeloosheid de vermetelheid hebben om met diepen weemoed een dwaasheid en met een glimlach een trivialiteit te zeggen, die daarbij altijd spreken van den dood en de onsterfelijkheid, roeren gewoonlijk duizenden en duizenden, die een naauwe verwantschap des geestes met hem gevoelen en in ontwikkeling zoo tamelijk met hem gelijk zijn. Dat boekske mag een populair boekske zijn, vriend van der Willigen! maar het zal ook ras een vergeten boekske zijn: hopen wij dat zelfs voor den goeden naam van den prediker en om den wille van het gezond verstand en den smaak zijner tijdgenooten.'

'Wij zullen het derde boekske maar gesloten laten,' zeide Agnes met eenigen wrevel.

'Waarom?'

'Het behandelt een onderwerp, waarover ik niet gaarne door het zoogenoemd gezond verstand den staf zag breken.'

'Hebt gij 't gelezen en er troost in gevonden?'

'Ik heb het niet gelezen, Oom! maar ik hoorde de vele treurenden er van gewagen als van een licht in den nacht.'

'Het mag een kaarslicht in de ziekenkamer zijn geweest,' hernam de onbarmhartige. 'Waarlijk, melieve, ik acht u te verstandig om ooit troost te hebben kunnen putten uit die mengeling van dwaasheden, in wat uitnemenden vorm zij ook gehuld zijn. Ten Kate's meesterschap over den vorm is bekend en het misbruik ook; welnu, dat meesterschap en dat misbruik blijken ook weder uit dat boekje, hetwelk voor verre het grootste gedeelte weder uit compilatie bestaat. Dat hij

zich als verzamelaar op het titelblad doet kennen, doet hem voor den inhoud aansprakelijk zijn. Ik las deze opstellen zoo als alles van ten Kate's hand, het rijpe en het groene - vooral komt het laatste in groote hoeveelheden uit zijn tuin - en dat mijn oordeel niet gunstig kan zijn, daarvan kunt ge u zelven overtuigen bij de meest oppervlakkige kennismaking. Er ligt op den bodem van het menschelijk hart een hope, in de binnenkameren van de rede een flaauwe overtuiging van een voortbestaan, en de edelsten van ons geslacht gevoelen die hope inniger en die overtuiging krachtiger in zich; toch blijft het verre van de zekerheid, welke het individu zoo gaarne voor zich verlangt. Ten Kate, en vóór hem een zwerm van piëtisten, hebben de stoutheid die zekerheid te geven. Er is vergiffenis voor die dwaling; zelfs kan men er voor een goed deel sympathie voor hebben. Het blijft echter de vraag op welke wijze de mystieken zich van de opgenomen taak kwijten. Zoo als de mensch is, zoo is ook zijn God! zeide Schiller, en ik aarzel er niet bij te voegen, ofschoon het reeds in dit gezegde begrepen is, zoo is ook zijn begrip van onsterfelijkheid. Uit menschlievendheid moeten wij met betrekking tot ten Kate deze gevolgtrekking als onwaar verwerpen; daarvoor blijkt de voorstelling die hij geeft, te grof zinnelijk. Waar men zoo ver gaat van te verzekeren - te bewijzen door redeneren heet het, maar alle aaneenschakeling van gedachten ontbreekt - dat het leven hiernamaals “een gezellig leven” zal zijn, dat “men er veel genoegen zal hebben op een heel mooi punt in het Heelal,” dat “men elkaâr natuurlijk herkennen zal,” en dat er geen vrees behoeft te bestaan dat “de bijzondere vriendschap zich zal oplossen in de Algemeene liefde,” daar kan men niet aan ernst gelooven of ernstig blijven, al is de hutspot van woorden met zalvende opmerkingen en roerende uitroepen en zinspelingen gekruid. Sla de galmende deklamatie, waaruit de drie eerste leerredenen bestaan, over, en lees slechts het eerste stuk, dat onder de *mengelingen* voorkomt, en ge zult meer dan verzadigd zijn. Doe het, ik verzoek het u.’ De toegesprokene weifelde een poos, maar gaf toe en begon:

Het ontwaken.

...Z i j . Gij hebt goed geslapen?

H i j . Beter dan ooit! Het heugt mij niet, dat ik zelfs als

kind ooit zoo zoet, zoo zacht, zoo verkwikkend geslapen heb..... Er stroomt eene frischheid door mijne leden, er is een gemakkelijkheid in mijne bewegingen, die ik nimmer heb gekend. Het is mij alsof ik wel zou kunnen vliegen, als ik wilde.

Z i j . En het bevalt u wel in dit oord?

H i j . Nu, ik moet u zeggen, wij hebben soms menig heerlijk plekjen op aarde bezocht, maar hier is het dan bij uitnemendheid en boven alle beschrijving schoon. Welke boomen!... En deze weide waar wij nu staan , wat is ze vol en digt en met verwonderlijk schoone bloemen bezaaid. (‘Jammer dat er geen hemelsche koeijen in die weide grazen!’ prevelde van Vleuten). Het is hier een eenzaam plekjen, maar er zijn uitzigten naar alle kanten: de onverzadelijke blik dringt van het eene verschiet in het andere, en de horizont deinst al verder en verder.

Z i j . En verwondert gij u niet dat gij me naast u ziet?

H i j . Maar zijt gij dan niet altijd naast mij geweest?

Z i j . In zekeren zin wel, in een anderen zin niet. Uwe oogen hebben mij in lang niet gezien; ik ben eens uit uw gezigt verdwenen... denk aan den veertienden Februari.

H i j . Nu wordt mij alles op eenmaal duidelijk! 't Was op zekeren voordenmiddag. Vier dagen hadt gij krank gelegen. Wij hadden ons zeer beangstigd, maar toch altijd het beste gehoopt. Toen overviel u eene groote matheid; gij leendet het hoofd tegen mijne borst aan; gij zaagt terzijde met een diepen zucht; gij stierft - het is uitgemaakt; gij zijt gestorven.

Z i j . Ik ben gestorven, en zie, ik leef... Thans scheiden wij niet meer.

H i j . Dan zou ik haast zeggen, ik ben zalig, ik ben in den hemel.

Z i j . Gij zijt het.

H i j . Heer van leven en dood! op mijn kniën dank ik u, dat Gij ook aan mij iets zoo groots hebt volbracht... Waar is zij, de kleine aarde? In welk een duisternis is zij gehuld! Derwaards is Hij nedergedaald; met zijne heilige voeten heeft Hij haar stof betreden... Daar heeft Hij mij Gode gekocht met zijn bloed... Naar hem moet ik heen.

Z i j . Gij zult Hem zien... Weldra zult gij uwen vader, ook uwe moeder zien... Ik heb menigmalen met vader en moeder over u gesproken.

H i j . Is X. hier?

Z i j . Ja.

H i j . Dat had ik niet gedacht.

‘Welnu? Welnu? Is dat geen parodie van het heiligste. Had ik ongelijk te zeggen, dat het piëtisme, of hoe ge het ziekelijk gevoel wilt heeten, dat uit deze bladen u toespreekt, in zijne vurige omhelzingen het reinste vaak doet stikken? Geeft die voorstelling van een tuin met boomen, bloemen en vruchten en het buurmanspraatje daarin gehouden, u geen verheven denkbeeld van het duistere morgen? Verheft het niet uw religieusen zin, als ge de beenderen voelt kraken en het vleesch ziet groeijen, waar ge vroeger een ideaal u voorbij zaagt zweven dat geen vorm had of waaraan gij er geen wist te geven, evenmin als aan uwen geest? En dat discht men der goê gemeente op als leering en hoop van het Christendom! Als het dat ware, dan zou ik nog weêr willen terugkeeren tot de offerhanden onzer voorvaderen in het donkere eikenbosch, en hun leer en hun hope van het hiernamaals aannemen. Daar zit nog kracht en kleur en karakter in, om bier te drinken uit de bekkeneelen mijner vijanden, wat men niet zal durven beweren van het geteem dier beide gezaligde echtgenooten. Weg er meê!’

‘Oom! Oom!’ suste Agnes. ‘U hebt niet geheel ongelijk; toch is ten Kate niet zoo middelmatig of bekrompen of smakeloos...’

‘Dat is het juist, wat mij het meest ergert. Die hemelsche dialoog, die hij nu in proza mededeelt, is in een zijner werken nog berijmd ook. Ik geloof, dat hij de les van den Prediker Laurillard: wees natuurlijk, wees u zelf, wel ter harte mag nemen, en indien hij dat deed, ons dit geheele boekje zou hebben bespaard... O die speculatie-zucht... op het gevoel der menigte!’ dus vulde hij den aangevangen volzin met een zijdelingschen blik op van der Willigen aan. ‘Ik las kort geleden bij een Vlaamschen schrijver, dat mantel en bef in Noord-Nederland de taal en den stijl hadden bedorven; ik ga nog verder: mantel en bef vernietigen bovendien onze literatuur; ijdel meest in hunne declamatiën, vervalschen zij bijkans iederen levenstoestand, doen zij ons den blik van ons oog, de stem van ons hart, zelfs de gedachten van ons hoofd wantrouwen. Kom, werp die uitingen van ziekelijke godsvrucht weg en laat ons

liever een wandeling maken op uw buiten, van der Willigen! De natuur predikt ons wel niets van een volgend leven, maar zij toont ons toch wat schoonheid is en moedigt ons aan het tegenwoordige te genieten; zij getuigt van een onwrikbare en niet altijd liefelijke en liefdevolle heerschappij, maar bespaart ons toch ook den zoogenaamd liefderijken vader, die, om den wille van schuldigen, een onschuldige heeft doen sterven, en laat daarbij, onder den indruk harer harmonie, de aspiraties van het zedelijk bewustzijn des menschen vrij, zonder het te dwingen ze een vorm te geven. - Van het drietal, waarmeê wij onze kennis hernieuwden, is mij Laurillard nog het liefst, omdat hij nog het natuurlijkst kinderlijk is.'

Van der Willigen verliet ijlings de anderen. Het mogt ondersteld worden, dat hij in de ergernis van den zonderlingen van Vleuten, die de zigtbare wereld voor de onzigtbare een wijl uit het oog had verloren, gedurende de laatste oogenblikken slechts in geringe mate gedeeld had, hoewel hij meer dan éénmaal gepreveld had: doe gij 't dan beter of toon ons het betere. Hij had toch meermalen op zijn horloge gezien, en riep eindelijk uit, toen hij een rijtuig voor het hek zijner buitenplaats zag stilhouden: 'Daar zal ze zijn!'

Werkelijk ze was het. Mevrouw de Weduwe Vinke werd aan de beide anderen voorgesteld.

'Een weduwe, die het niet lang meer zal zijn,' fluisterde Agnes haar Oom in het oor.

'Dwaasheid!'

'Wedden, Oom?'

Maar Oom, die steeds al zijn weddingschappen jegens haar verloren had, bedankte ook thans, hoewel hij zijn kans om deze te winnen voordeelig bleef achten.

Bibliographisch album.

Verzameling van Konsulaire Berigten en Verslagen over Nijverheid, Handel en Scheepvaart. Eerste Jaargang. Eerste Aflevering, 's Gravenhage, ter Algemeene Landsdrukkerij. 1865.

Zoo heeft dan het jonge, industriële België eene pressie geoefend op het oude commerciële Nederland, waarop het kind hoovaardig mag zijn en waarvoor de grijsaard dankbaar moet wezen. De jeugdige natie, die gedijt en bloeit door den binnenlandschen arbeid in mijngroeve en fabriek, heeft aan den vergrijsden nabuur, die teert en drijft op den door kloeke vaderen in den verren vreemde gevestigden handel geleerd, dat de kennis van den toestand der volksvlijt in andere landen en onder andere hemelstreken, een onmisbaar element is tot krachtige ontwikkeling van den nationalen arbeid. 't Ergere den ouderen niet dat de jongere hem ten voorbeeld is; navolgen is verstandiger. En wijselijk heeft Nederland die laatste partij gekozen.

Sedert jaren mogt België roem dragen op de inrigting van zijn konsulair stelsel in den vreemde. Met omzigtigheid en niet dan na rijp beraad werden er de mannen werkelijk uitgezocht, die in het buitenland de belangen zijner nijverheid zouden vertegenwoordigen, en met ernst en aandrang werd den gekozene ingescherpt, dat hij onvermoeid moest zijn in het opgeven van alles wat hij daar als wetenswaardig voor de Belgische nijverheid mogt opmerken. Mogt de geldelijke belooning voor eene werkzaamheid, die eigenlijk niet in klinkende waarde te schatten is, al niet overgroot zijn, eene rijke bron van voordeelen werd voor de ijverigsten hunner daardoor geopend, dat de Regering hunne rapporten dadelijk aan het publiek mededeelde, onderteekend met hunne namen, zoodat de nijvere van het moederland, die van de verkregene inlichtingen partij wilde trekken voor zijn bedrijf, zich bij voorkeur tot hen wendde met zijne zaken. Betere aanbeveling kan het in den verren vreemde gevestigde handelshuis niet wenschen zelfs, dan bij monde van de eigene regering aan de industriëlen van den lande.

Maar niet alleen de vertegenwoordiger der nationale belangen zelf, ook zij die hem aanstelde werd zeer gebaat door die openbaarmaking dier rapporten. Immers onvermijdelijk ontstaat daardoor een soort van wedstrijd tusschen de Consuls onderling, om toch vooral in zaakrijkheid en degelijkheid van mededeeling niet voor elkander onder te doen. Het ingeleverde rapport werd van een lastig werk, dat men zich ter wille van den soms voordeeligen, maar toch altijd vereerenden titel getroosten moest, en waarvan men zich dan ook zoo gemakkelijk mogelijk afmaakte, eene werkelijk moeijelijke taak. Er moest kennis van de eischen des volks waaronder men zich bevond en kennis van den toestand des volks waardoor men gekozen was in het hoofd zijn van hen, die het rapport moesten opmaken. Met hun naam onderteekend verscheen dat verslag weldra voor een publiek, dat, zoo al niet door eigen aanschouwen, althans dikwijls door eigen ervaring verre van onbekend was met het volk waarover de inlichting liep, maar waarmede het nog nader bekend wilde worden. Daarenboven verstrekten de andere konsuls voortdurend de gelegenheid, om het gehalte der verschillende rapporten onderling te vergelijken. En dan was de wakkere en kundige rapporteur spoedig even zeker van lof en medewerking, als de onverschillige en onkundige van blaam en voorbijgaan door wie hem anders zoo rijkelijk had kunnen bevoordeelen. Geen wonder dan ook dat België weldra een uitmuntend leger van konsuls in het buitenland had staan, en dat aan de producten der Belgische nijverheid menig ruim débouché daardoor is verzekerd.

Ook in het buitenland, met name in ons land van polyglotten, vonden die Belgische konsulaire berigten ruimen aftrek. Menigeen voorzeker die gaarne erkennen zal dat hij er niet alleen zijne kennis door verrijkt, maar er ook werkelijk voordeel van getrokken heeft. Ik althans erken beide volmondig. En dan was waarlijk de wensch niet vreemd, dat ook onze konsulaire berigten mogten verzameld en in afleveringen goedkoop verkrijgbaar gesteld worden, even als dat reeds sedert jaren bestaande Recueil Consulaire.

't Is zoo, de Staats-Courant bevatte uittreksels uit de rapporten onzer konsuls, en bij de Kamers van Koophandel lagen ze in hun geheel voor een ieder ter lezing; maar die officiële Courant komt bijna alleen in handen van officiële lui, en de lectuur van zulke, dikwijls lijvige stukken, in een vreemd lokaal, is nog al iets anders dan wanneer men ze op zijne eigene schrijftafel voor zich heeft liggen en rustig kan lezen. Daarenboven, dikwijls wil men ze wel eens naslaan, wanneer juist de kennis van deze of gene bijzonderheid van den vreemde wenschelijk is op kantoor of in fabriek, soms door eene toevallige omstandigheid. En wat helpt dan een pak Staats-Couranten, waarin men heg noch steg kent, of de zekerheid, dat

men elders kan leeren wat men op zijn kantoor moet weten! Bij het stille voeden van dien wensch naar eene verzameling van die berigten bleef 't dan ook niet; deze en gene stoutmoedige vroeg die ook wel degelijk van de regering, zelfs wijlen de Commissie voor Statistiek, maar 't baatte weinig; het verzoek werd niet ondersteund door den handel; zelfs wil men beweren dat niet eens de Kamers van Koophandel het nut van die uitgave inzagen.

Toch is eindelijk die wensch vervuld. Den tegenwoordigen Minister van Buitenlandsche Zaken zij daarvoor hier openlijk dank gezegd. Onder bovenstaanden titel zijn de berigten der Nederlandsche konsuls voortaan, tot lagen prijs, verkrijgbaar. 't Zijn de overdrukken uit de Staats-Courant, maar die nu ook wat breeder uit de oorspronkelijke berigten worden geëxerpeerd, wanneer ze niet in hun geheel gegeven worden. Werd de druk in de Staats-Courant wat compresser gemaakt, dan zou iedere aflevering ook wat meer kunnen inhouden; maar dat is eene verbetering die gaandeweg wel met nog andere gepaard zal gaan..... zoodra maar het publiek door den aankoop het bewijs geeft, dezen vorm van mededeeling op prijs te stellen.

't Hapere daar toch niet aan! De jaarlijksche Handels-statistiek, hoewel nu gelukkig maandelijks verschijnende en, bij goedkooperen prijs nog uitgebreider daarenboven, vindt nog geen gul onthaal bij onze nijvere standen, evenmin als het Jaarboekje voor Statistiek, waarop de hoogleeraar de Bosch Kemper, als stichter en onvermoeide instandhouder, waarlijk roem mag dragen. Het debiet blijft klein van beide werken, hoewel ze waarlijk tot spotprijzen te koop zijn. Bevreemdend, - ik haal de pen door het woord dat er eerst uitgevloeid was, - mag dat kleine debiet heeten in een land als het onze, dat waarlijk wemelt van bestuurders van gewest en stad en van welke instelling en inrigting niet al, van menschen dus voor wie de kennis van den maatschappelijken toestand huns lands bepaald onmisbaar - niet mag, maar wel stellig moet genoemd worden. Wordt nu ook dit konsulaire Verslag met dezelfde laauwheid ontvangen, dan worden daardoor niet alleen de goede bedoelingen der regering miskend, maar men pleegt dan grooter kwaad. Want de uitnemende invloed dien de uitgave der rapporten op de konsuls van België heeft en waarvan wij nu ook de gunstige gevolgen op de onzen zouden kunnen verwachten, zou dan verloren gaan. En dat zal men toch moeten erkennen als een werkelijk nadeel.

Mogt men de zaak zoo inzien en ze krachtig steunen! Is het werk nog niet zoo goed als men mag wenschen, verwachten zelfs, zoo men nog bouter spreken wil van menschen die hun post enkel voor de glorie waarnemen, welnu, koop en lees de verslagen, de kritiek komt dan van zelve; schift dan de laauwen van de wakke-

ren, en ga met de laatsten te rade bij uwe ondernemingen op hunne standplaats, terwijl ge der regering verzoekt dat de onverschillige vervangen worde door een wakkerder man. De nu uit pure beleefdheid voor deze of gene firma, maar dikwijls zonder eenige kennis van personen, door de kooplui onderteekende aanbeveling tot benoeming van A. of B. tot konsul te C. of D., zou dan niet zoo grif meer lukken en de regering soms tot eene verkeerde keuze drijven. De Nederlandsche konsul zou wakkerder worden, èn uit eigenbelang, èn omdat hij zou weten dat zijne rapporten aan de algemeene kritiek worden onderworpen en aan de vergelijking met de inlichtingen door zijne collega's van andere plaatsen verstrekt.

De regering heeft daarenboven de instruktie aan de konsuls wijselijk vernieuwd, en, wat meer zegt, aanmerkelijk uitgebreid en verbeterd. Men kan over den inhoud oordeelen door deze eerste aflevering in te zien, waar de nieuwe instruktie in haar geheel is afgedrukt. Waarlijk, wanneer voortaan nog deze of gene belangrijke handelsinlichting van eene plaats alwaar een Nederlandsche konsul resideert, vroeger verkregen wordt door een particulier koopman dan door de regering, dan kome 't den konsul ten laste, niet de regering, want geen enkel feit kan voortaan door de mazen glippen van het net waarin deze Minister hen gevangen houdt, zoo digt is dat weefsel. Of het niet wat al te fijn zal blijken, doet niets ter zake. Wanneer de konsul weet dat èn regering èn handel èn nijverheid èn scheepvaart van het land 't welk hij vertegenwoordigt, groot belang stelt in de rapporten die hij inlevert en dat die met aandacht door allen gelezen worden, dan zullen die rapporten al spoedig een gehalte verkrijgen zoo uitnemend, dat de onderlinge wedijver om degelijk en spoedig inlichtingen te geven, bijna overbodig wordt. En 't kan niet anders of onze handel en onze andere vakken van volksbestaan zullen er groot voordeel van genieten.

Ééne zaak echter kan der regering niet te ernstig worden aanbevolen om haar doel te bereiken, en dat is: groote spoed met de uitgave der rapporten. Berigten van maanden her, boezemen weinig belangstelling meer in. Moeten lenteurs de bureau ook hier aan de onverschilligen in den lande voet geven, zoo als bij de uitgave der Statistiek voor Handel en Scheepvaart, dan wentele het publiek, bij eventuele mislukking, gerust de beschuldiging van zich af en op de regering. Want in onze dagen van electriciteit, nu men in ruim twee minuten rondom den geheelen aardbodem kan seinen, vindt oude kost geene liefhebbers meer. Maar voor het tegendeel waarborgt ons de wakkerheid van onzen tegenwoordigen Minister van Buitenlandsche Zaken, wien de eere der uitgave toekomt.

M.

De Amsterdamsche Beurs in 1763 *en* 1773. *Eene Bijdrage tot de geschiedenis van den handel, door Mr. W.P. Sautijn Kluit. Amsterdam, W.H. Zeelt*. 1865.

De Heer Sautijn Kluit voert als motto een' in der tijd door mij uitgesproken wensch aan, ‘dat ook de windhandel van 1763 en van 1773 tot onderwerp van een historisch onderzoek gemaakt mocht worden.’ Ik behoef dus niet te zeggen, dat de verschijning van dit boekje mij zeer welkom was. Ik had mij voorgenomen, zelf eens de hand aan dit onderzoek te slaan, wanneer ander, meer dringend werk achter den rug zoude zijn. Maar ik verheug mij, dat de Heer Sautijn Kluit mij voorgekomen is. Misschien zou ik het onderwerp anders aangevat hebben; maar zeker zou mijn arbeid niet met zooveel zorg en nauwgezetheid, met zoo geduldige bronnenstudie volbracht zijn geworden. De Heer Kluit heeft zich bij ons publiek reeds gunstig bekend gemaakt als een dier onvermoeide en volijverige navorschers op het gebied van de geschiedenis des vaderlands, aan wier werkzaamheid wij veel te danken hebben wat betreft juistere kennis van vroegere toestanden. Hij heeft bovendien eene verzameling van bronnen tot zijne beschikking, waarvan het bestaan nauwelijks door anderen vermoed zou worden, en hij spaart geenen langwijligen arbeid om daaruit te putten al wat ook maar eenigzins tot toelichting van zijn onderwerp dienen kan. Wie zijne uitvoerige akademische dissertatie over het Continentaal-stelsel en zijn onlangs in Nijhoff's *Bijdragen* gegeven belangrijk opstel over de Fransche Journalistiek hier te lande, gelezen heeft, weet, met hoeveel vrucht hij den overrijken schat van oude dagbladen, die hij in zijn bezit heeft, weet te gebruiken. - Ook in dit geschrift heeft hij daaruit tal van bijzonderheden aan het licht gebracht, zonder welke onze kennis aan die handelscrisis zoowel van 1763 als van 1773 onvolledig zoude wezen, hoeveel ook de meer toegankelijke geschriften van tijdgenooten, zoo als *de Koopman*, de *Nederlandsche Jaarboeken*, v.d. Oudermeulen's *Recherches sur le Commerce*, Luzac's *Hollands Rijkdom* en tal van vlugschriften en pamfletten ons daarvan mededeelen.

De Heer Kluit heeft met reden de geschiedenis van elk dier twee voor de Amsterdamsche beurs zoo rampzalige jaren 1763 en 1773 afzonderlijk behandeld. Er bestaat toch tusschen beide geen ander verband dan het betrekkelijk kort tijdsverloop waardoor zij van elkander gescheiden zijn. - In onze dagen is eene groote handelscrisis om de tien jaren geene zeldzaamheid; of zoo het er eene is, dan mag die uitdrukking er veeleer voor gebezigd worden, omdat de afstand van *tien* jaren tusschen de eene en de andere zeldzaam g r o o t is. Maar in de achttiende eeuw werd het wel het opmer-

kelijkst geacht, dat de Amsterdamsche beurs binnen zoo k o r t tijdsbestek tweemalen zoo hevig geschokt werd. - Van elk dezer twee groote sloornissen in het handelscrediet deelt de auteur ons nu in twee afzonderlijke hoofdstukken, - ieder, haast al te methodisch, in vier paragrafen ingedeeld - eerst de aanleiding en oorzaken, daarna de faillissementen, voorts de middelen tot herstel en eindelijk de verschillende geschriften mede. Uit zijne voorstelling blijkt duidelijk, dat deze twee rampen voor de Amsterdamsche beurs niet alleen door tijdsverloop uit elkander liggen, maar ook in oorsprong en aard veel verschillen. De crisis van 1763, waarin de val van het huis Geb de Neufville het beslissende moment was, had een zeer moeielijk te ontwarren karakter. En ik durf het nauwelijks den Heer Kluit tot een verwijt te maken, dat hij de oorzaken van deze niet duidelijker uiteengezet heeft. Haren eersten oorsprong had zij volgens zijne voorstelling in de operatiën, die in verband stonden met den finantiëelen nood door den zevenjarigen oorlog in Duitschland verwekt; zij werd verhaast en verergerd door wisselruiterij op groote schaal tusschen Hamburger en Amsterdamsche huizen, terwijl daarentegen in dien tijd de Londensche beurs zich bijzonder goed hield; doch het schijnt ook, dat vooral de groote verteringen en roekelooze handelingen van een der chefs van het genoemde huis Geb^{rs} de Neufville er den hevigsten stoot aan gegeven hebben. De crisis van 1773 had daarentegen haren eersten oorsprong in Londen en volgens veler meening bepaald in de handelingen der Bank van Engeland zoowel als in den toestand der Engelsche O.I. Compagnie. Zij sloeg tot Amsterdam over door de buitensporige speculatiën, die toen ter tijde aldaar in Engelsche fondsen gedreven werden. Het middenpunt was hier het faillissement van het huis Clifford en Zoonen, naast dat van Hope een der aanzienlijkste huizen van negotie in Holland en waarvan de twee chefs de zonen waren van den korten tijd te voren overleden schatrijken burgemeester van Amsterdam, Jan Clifford.

Het is mijn plan niet, den schrijver meer in bijzonderheden te volgen, hoe uitlokkend anders de stof ook zij. Ik roemde straks zijne naarstigheid in het opsporen en opteekenen van elk feit, hoe schijnbaar gering of onbeduidend ook. Zij komt vooral uit in zijne voorstelling van den loop en de gevolgen van deze rampen, in zijne mededeelingen over de vereffening der zaken van de voornaamste huizen, die er in betrokken waren, in zijne aanwijzing van andere kantoren, die er onder bezweken, in zijn verhaal van den weêrslag, dien de bankroeten hier op andere beurzen, te Hamburg, te Leipzig, te Kopenhagen, te Stokholm, zelfs te Petersburg hadden. Wie hier meer van weten wil, sla het boekje zelf open.

Maar hoe welmeenend ik ook dit boekje aan allen aanbeveel, die eene nog bijkans onbekende bladzijde uit onze geschiedenis lezen

willen, ik wil niet verzwijgen, dat ik toch een ernstige grief tegen het werk van den Heer Kluit heb. Ik spreek die grief openlijk uit met den wensch dat hij zelf, dat ook anderen onder onze jongere auteurs daarmeê hun voordeel doen. Aan lust tot werken, tot goed en degelijk werken, mag ik zeggen, ontbreekt het gelukkig ten onzent nog niet, ook onder een geslacht, dat eerlang in de plaats zal treden van hen, die thands reeds onder de veteranen onzer literatuur geteld worden. Wie het mocht betwijfelen, dien zou ik zegevierend verwijzen op de doorwrochte akademische proefschriften, welke in de laatste jaren verschenen zijn, op de artikelen in onze tallooze meer of minder geleerde tijdschriften, welke vooral door de jongeren onder ons geleverd worden, op meer dan ééne belangrijke monografie, die met dit werkje van den Heer Kluit kan wedijveren. Maar wat maar al te veel aan de meeste voortbrengselen van dezen degelijken arbeid ontbreekt, is, ik zeg niet een behagelijke, maar, een dragelijke vorm. Daar is niet alleen niets frisch, niets jongs in; noch teekening, noch kleur; geene de minste poging om de feiten met eenige kunst te ordenen en te schikken, zóó, dat het belangrijke uitkomt en het minder gewichtige op den achtergrond treedt. Indien ik hierover alleen te klagen had, ik zou mijne klacht achterhouden, want de meesten zouden mij misschien niet eens begrijpen. Maar er is dikwijls zelfs geen blijk van eenige meesterschap over taal of stof. De voordracht mist orde en klaarheid. De meest verschillende denkbeelden worden in ééne en dezelfde zinsnede zamengevat; om de keuze van het juiste woord en de gepaste uitdrukking bekommert men zich weinig. De gedachten worden in bonte mengeling aaneengeregen, zoo als zij zich in het brein des auteurs toevallig hebben gevormd. En zoo krijgt de lezer wel ten slotte eene menigte belangrijke en leerzame zaken onder de oogen; maar zij gaan hem voorbij gelijk de kralen van den rozenkrans door de vingers gaan: op een paternoster volgt een ave, of omgekeerd, al naar het uitkomt. Of vindt gij deze vergelijking al te profaan, neem dan voorlief met eene herinnering aan de kroniek van den Enkhuizer Almanak, die in kunsteloozen eenvoud eene overstrooming, de geboorte van eenen koninklijken prins, een geleverden veldslag en de onthulling van een standbeeld aaneenschakelt, al naar de onverbiddelijke wet der dagteekening het eischt.

Van waar komt dit? Ik zou er kwalijk reden voor weten te geven. Ontbreekt het ous aan vorming en opleiding? Maar onze geleerde schrijvers behooren tot de hoogstbeschaafde klassen des volks. Aan hunne opvoeding is tijd noch geld gespaard. Zij hebben vreemde talen geleerd en vreemde auteurs kunnen bestudeeren. De meesten hebben bovendien het akademisch onderricht genoten; reeds op de banken der latijnsche school zijn zij bekend geworden met

de meesterstukken der oudheid; en de propaideusis aan de Hoogeschool wordt immers alleen daarom nog aanbevolen, omdat zij zulk een onwaardeerbaar middel is tot vorming van smaak en schoonheidszin? Gezwegen nog, dat elk student verplicht wordt zich op het college over de logica een jaar lang in het ordelijk denken te oefenen. Of faalt het ons aan aanleg, aan aangeboren smaak en natuurlijke fijugevoeligheid? Zijn wij misschien de Boeötiers van het hedendaagsch Europa, bij wie de *crassa Minerva* haren zetel heeft? En moeten wij ten slotte de schuld alleen wijten aan de dikke lucht en het doffe, vochtige klimaat van ons land, onder wier invloed wij noodlottig met een stomp vernuft geboren worden? Het antwoord op deze vragen zou dieper en verder grijpende studiën vorderen dan waarvoor ik mij berekend acht. Voorshands - tot dat eene onzer geleerde maatschappijen hierover eene prijsvraag uitgeschreven en bekroond zal hebben - wil ik mij er liefst aan houden, dat het onze eigene schuld is, dat wij het moeten wijten aan onze onverschilligheid en traagheid. Men rekent het niet der moeite waard om op stijl en taal acht te slaan. Men handelt als sommige overigens heel brave en achtingwaardige lieden van uwe kennis, die ongekamd en ongeschoren en slordig gekleed op straat verschijnen, het beneden zich achtende om aan hun uiterlijk voorkomen eenige zorg te besteden.

Wat ligt hij al ver achter ons, de tijd waarin onze Geel, die beminnelijke man zoo vol smaak en vernuft, de rechten van het proza verdedigde en op luchtigen trant ernstige lessen aan onze schrijvers uitdeelde. Het moet wel lang geleden zijn; want het blijkt duidelijk, dat zoowel zijn *Verhandeling over het Proza* als zijn *Nieuwe karakterverdeeling van den stijl* niet meer gelezen worden. Hoe velen zou het goed doen, indien hij hun ook nu nog met dat aanmoedigend glimlachje zijn: ‘Jongelieden, maakt uwe vingertoppen dikwijls vochtig,’ toevoeren kon.

Om terug te keeren tot het geschrift van den Heer Kluit, dat mij deze ontboezeming ontlokte, niet omdat het zooveel meer gisping verdient dan andere van dien stempel, maar omdat hier het contrast tusschen de stof en den vorm zoo bijzonder sterk spreekt - wat was er met eenige studie en smaak iets anders van te maken geweest dan dit drooge verhaal van de eene en de andere crisis, besloten met eene dorre opgaaf van geraadpleegde bronnen. Wat had hij, met dien rijkdom van bescheiden, een heldere voorstelling kunnen geven van den toestand van den Amsterdamschen handel nu eene eeuw geleden. Wat had hij uit die kleine bijzonderheden, die nu zijne achtelooze pen ontgleden zijn, eene boeijende teekening kunnen zamenstellen van het huisselijk en openbaar leven onzer deftige patriciërs in de laatste jaren van kalmen voorspoed en verbijsterende weelde, die den grooten schok van de achttiende eeuw voorafgingen,

den schok, die voor ons, door eigen schuld, begon met den Engelschen oorlog van 1780. Maar het is ijdel, daar nu nog meer over te klagen. En ik wil billijk zijn. De Heer Kluit noemt zijn werk eene '*Bijdrage* tot de geschiedenis van den handel', en daarmeê heeft hij het bescheiden karakter van dit werk gekenschetst. Als zoodanig zal het altoos zijne verdienste blijven behouden. Mij blijft slechts over, den wensch uit te spreken, dat een ander onzer schrijvers de stof door hem geleverd verwerke en ons eene treffende schildering van dat tot heden verwaarloosde tijdvak schenke. Het zou een dankbare arbeid wezen.

S.V.

***Practisch-theoretische Handleiding ter vervaardiging van opstellen in de moedertaal, ten dienste van Instituten, Gymnasiën en andere Inrigtingen van Onderwijs, door W.F. Carlebur. Tweede druk. Met een voorwoord van Dr. W.G. Brill. Tiel, Wed. D.R. van Wermeskerken*. 1864.**

Niets is zoo lastig als het vinden van een aanloop, eene inleiding anders gezegd. De schrijver van deze aankondiging evenwel komt den regel 'tout commencement est difficile' door eene nieuwe uitzondering bevestigen: hij heeft er geene moeilijkheden mede gehad. Integendeel, waarmede zou hij gepaster kunnen aanvangen dan met een beleefd verzoek aan de Redactie om verschooning voor zijn veel te lang uitstel (bijna een half jaar moest hij het boekske onopengesneden laten liggen), met eene herinnering aan de geheel eenige verdienste van hen die *uit*stellen en nogtans niet *af*stellen?

Het werkje van den Heer Carlebur heeft zeer zeker waardoor het aanbeveling verdient; 'menige onmisbare kundigheid kan het verschaffen', ik geef het den geëerden schrijver van het *Woord bij den tweeden druk* gaarne toe. Maar het is ook waar, dat die lof niet uitbundig is, wel beschouwd eigenlijk zoo wat niets te beteekenen heeft. Toch mag ik aan de *Handleiding* geen grooter lof toekennen. De Heer Brill heeft reeds een woord van waarschuwing gesproken en een paar wenken (sapienti sat) gegeven. Het boekje, zeide hij ongeveer, vergt van den leeraar onophoudelijke bezigheid; hij moet alles verklaren en gedurig alle oefeningen leiden; hij moet het met omzichtigheid gebruiken en goed weten te onderscheiden tusschen wat dienstig is voor den leerling en wat niet; bovendien, last not least, is het meer bestemd voor den leeraar dan voor den discipel. Ik zou nog verder willen gaan en, in plaats van *meer bestemd*, willen lezen *eenig en alleen bestemd*. De leerlingen zullen er niets hoegenaamd aan hebben, en wel verre van door de kennis van al

die geleerde termen, als: *periphrase, euphemisme, analogie, tautologie, tropen, allegorie, paraphase, tractatio, inventio* (met de vaak onbegrijpelijke Hollandsche vertalingen er naast) tot goede stilisten te worden gevormd, houterig en pedant leeren schrijven, en uit vreeze van te zondigen tegen artikel *synecdoche* of *metonymia* zich vergrijpen aan den goeden smaak.

Ik durf beweren, dat zich de leerlingen met Carlebur's *Handleiding* voor zich, van de tien keer negenmaal zullen vergissen. En dan zal het niet hunne schuld wezen. Want de voorschriften zijn niet onberispelijk, maar sommige - om een woord van Carlebur te bezigen - zeer *berispenswaardig*. Een paar voorbeelden uit vele.

De regel luidt op blz. 18: ‘Dezelfde gedachte kan niet alleen op verschillende wijzen, zooals in de vierde, vijfde en zesde oefening is aangewezen, door verschikking van woorden en zinsneden, door spraakkunstige verandering, maar ook in *andere* woorden uitgedrukt worden.’

Daartegen teeken ik bepaald protest aan. Ik zou het kunnen doen met de woorden van den wetgever zelven, die op blz. 93 verkondigt, dat voor *duidelijkheid* van stijl een vereischte is: ‘het kiezen van zulke woorden die juist de meening uitdrukken’ en ‘het bezigen van zooveel woorden, als ter volledige uitdrukking der gedachten gevorderd worden, zoodat er niets aan ontbreekt en niets overvloedig is’ enz. Het is eene ketterij van de ergste soort te leeren, dat wie zegt (zie blz. 19): ‘de rivier daalde tot op haren gewonen waterstand’ dezelfde gedachte uitspreekt als hij die zegt: ‘de rivier trad weder binnen hare oevers’, of wel: ‘de rivier trad terug in hare bedding’. De uitdrukking ‘lediggang veroorzaakt ellende’, zou mogen worden verwisseld met ‘lediggang is het graf der tevredenheid’, of met ‘lediggang doodt alle genoegens’, of met ‘lediggang is de bron van alle kwaad’! Geloove wie kan. Moeten niet door dergelijke voorschriften de jongelui stomp en ongevoelig worden voor de fijne onderscheidingen, de teere nuances der denkbeelden, die juist door het gebruik van verschillende woorden, en daardoor alleen, zoo schoon en zoo treffend worden teruggegeven beide in spraak en in schrift? Zij zullen zich met een *ongeveer* en een *ten naasteri bij* leeren behelpen, en zich tevreden stellen met de bewustheid, dat zij althans niet het tegendeel zeggen van hetgeen zij bedoelen. Dat gaat niet aan. Hetzelfde geldt van het voorschrift rakende de *synonymen*. ‘Door zinverwante woorden (sic) verstaat men die woorden, welke dezelfde hoofdgedachte met eenig onderscheid van bijomstandigheden uitdrukken en bij gevolg *in menig geval* met elkander verwisseld kunnen worden. Eerste voorbeeld. De zinverwante woorden van *denken* zijn: *overdenken, peinzen, overwegen, overleggen, gelooven, aannemen, meenen, er voor houden, zich inbeelden, vermoeden*, enz.’

‘In menig geval’.... ja, als ik aanneem (zooals de schrijver op blz. 33) ‘dat er geene stipte naauwkeurigheid van uitdrukking gevorderd wordt’, maar wat belet me dan a met b en b met p te verwisselen? Voorschriften bovendien, die alleen toepasselijk zijn in geval men zich *niet* nauwkeurig wenscht uit te drukken, kunnen wij gerust missen, - die kunst is zoo bij uitstek gemakkelijk dat de mensch bijna van nature geneigd schijnt zich *onnauwkeurig* uit te drukken.

Zegt iemand ‘dat zijn kleinigheden’: het zij zoo, mits hij mij toesta onnauwkeurigheden als deze: ‘vele der gebouwen van het oude Rome hebben te regt de *verwondering* van de nakomelingschap opgewekt’, en deze: ‘hoe zoudt gij u *verwonderd* hebben, zoo gij hem zelven (d.i. Demosthenes) gehoord hadt’ (zie blz. 9, 47 en 9 onderaan) - toesta, zeg ik, om dergelijke uitdrukkingen, waarin *verwonderen* en *bewonderen*, als zinverwante woorden zeker, jammerlijk met elkaâr worden verward, voorloopig te vonnissen als onvergefelijke fouten, die ik me *verwonder*, dat in eene *Handleiding* als deze worden gevonden. Als de taalleeraren zulke dingen vertellen, hebben de beoefenaars der natuur-wetenschappen volkomen recht den draak te steken met hunne methode van doceeren. Wat zouden wij lachen, als een mathematicus eens volhield, dat scherphoekige en stomphoekige driehoeken gelijkvormig kunnen wezen in één geval, namelijk als men 't zoo nauwkeurig niet neemt! Wij moeten ons zelven niet in discrediet brengen.

Dus de leeraar houde het monopolie van dit boekje. Hij zal dan tevens gelegenheid hebben om de drukfouten (o die zetters, die zetters!) te verbeteren, en toe te zien, dat de leerling, terwijl hij zijn stijl oefent, niet al te forsche toeren wage en bij de kunst van *classificeeren* (blz. 35) en *definieeren* (blz. 39) het hoofd niet breke, en vooral, dat hij geen contrabande inlade als deze en dergelijke dogmatische curiositeiten uit de oude doos: ‘het kan niet zijn, dat een boek[1], tegelijk zoo verheven en zoo wijs, het werk zij van menschen’; en deze: ‘men moet veel vooroordeelen, veel verblinding bezitten, den zoon van Sophroniscus (Socrates), met den zoon van Maria (Jezus Christus), te vergelijken!’

Er is meer. Met de methode van Carlebur kan ik me volstrekt niet vereenigen. Hij gaat uit van het beginsel (bl. 92), dat den beginnende eerst moet geleerd worden *te schrijven* en daarna *goed te schrijven*. Wat beteekent dat? Waarom den leerling eerst geleerd, dat hij *om te schrijven* de woorden, die hij noodig heeft om zijne gedachten uit te drukken, als het ware maar in zijn pet behoeft te werpen, ze ferm door elkaâr heeft te schudden en successievelijk, al naar mate zij er uit vliegen, naast elkaâr heeft te zetten; en later,

1 Hier valt natuurlijk de docent in of wordt verondersteld in te vallen met de woorden: ‘namelijk de bijbel, jongens.’

als hij in dat kunstje naar eisch bedreven is, hem gezegd, dat hij nu wel *schrijven* kan, maar om *goed te schrijven*, zich moet bevlijtigen om al het geleerde zoo spoedig mogelijk te vergeten? Ik kan het doelmatige van zoo'n methode maar niet inzien. Waarom moet ik eerst tot zonde worden verleid, voor en aleer ik de zoete vruchten der deugd mag proeven?

De fout is m.i. hierin gelegen, dat de Heer Carlebur *stijl* blootelijk beschouwt als iets uitwendigs; dat hij bij *stijl* uitsluitend denkt aan den vorm, waarin de gedachten worden gegoten, en voorbijziet het wederkeerig verband, dat bestaat tusschen de gedachte en de uitdrukking der gedachte, tusschen vorm en inhoud. Hij heeft alleen gelet op hetgeen de Quincey noemt de *mechanology of style*, te weinig of liever volstrekt niet op de *organology of style*, dat is, zooals de essayist zegt, 'style in relat*ion* to the ideas and feelings.' Oefen het denkvermogen van den jongen, maak hem zoodoende tot een denker; leer hem de regels van etymologie en syntaxis; lees met hem dicht en ondicht van den echten stempel; laat hem stukken van de groote meesters in de kunst van wel te schrijven overbrengen in zijne eigene taal; maak hem opmerkzaam op het verband tusschen het *wat* en het *hoe* van het geschrevene; verrijk zijn geest met kundigheden van allerlei aard, die hij in zich opneemt en waarvan hij zich rekenschap weet te geven; vorm en veredel zijn smaak; ontwikkel den leerling harmonisch; dan zal hij, ik zeg niet op zijn zestiende jaar een goed stilist wezen, maar zeer zeker voor iemand van zijn leeftijd *goed schrijven*. 'Hoe naauwkeuriger' (woorden van den Heer Geel) 'de kennis wordt, des te juister en volkomener poogt de taal ze mede te deelen; en hoe meer innemendheid en bevalligheid zij met hare naauwkeurigheid vereenigt, des te beter ingang vindt het gesprokene en geschrevene.' En al weet zoo'n jongen dan soms al 'de vereischten voor een goeden stijl', als daar zijn: *duidelijkheid, zuiverheid, gepastheid, kracht, welluidendheid, afwisseling* (blz. 92 en vlgg.), niet op zijn duimpje te vertellen, hij zal ze toepassen, en, naar mate hij meer leert en meer weet, ook te beter zijne gedachten onder woorden en op papier brengen. *Le style* - dat zal wezen *l'homme*, en niet een klinkend metaal of eene luidende schel.

Zoo zijn de Heer Carlebur en ik het inderdaad eens op een gering verschil na. Beiden achten we het absoluut noodzakelijk, dat de leeraar de theorie kenne, maar *hij* wil de leerlingen om hen te leeren loopen geen stap vooruit laten doen, of zij moeten weten welke spieren in beweging komen, hoeveel microscopische diertjes zij met elken voet dien zij verzetten verbrijzelen, en zoo meer; *ik* wil hen laten loopen waarheen het mij lust dat zij gaan, en onder het gaan hen al spelende nu hierop dan daarop attent maken. Het

zal te bezien staan, of mijne jongens niet meer t'huis zullen brengen dan de zijne, en hoewel minder gedresseerd en afgericht niet natuurlijker en frisscher zullen wezen.

Nog eene opmerking. Wie ooit het ongeluk heeft gehad van iemand een stuk ter lezing te krijgen met beleefd verzoek om het eens in te zien voor stijl en taal, heeft met de verbetering van fouten tegen spraakkunst en spelling niet de minste moeite gehad, maar waardoor wèl met dat zoogenaamde verbeteren van den stijl? Het is toch zoo'n zaak niet, denkt men eerst. Maar nu: dit of dat is door *u* sus of zoo geschreven, ik vind het niet in den haak, wat nu te doen? Alras bemerk ik, dat het niet schuilt in de woorden alleen, maar dat er meer hapert; dat de geheele volzin mij niet bevalt; dat ik het nooit zóó zou hebben *geschreven*, want.... dat ik het après tout ook nooit zóó zoude hebben *gedacht*.

Inderdaad, er bestaat een zoo eng en innig verband tusschen vorm en inhoud, dat ze onafscheidelijk mogen heeten. En daarom acht ik een systematisch van-buiten-leeren van stijlregels en gezette oefeningen in allerlei stijlfiguren niet raadzaam, althans ondoelmatig: de jongens hebben geen kennis genoeg om *climax, litotes, sermocinatie*, enz., enz., toe te passen, geen fonds voor die vormen, dus al die geleerdheid kunnen zij veilig missen, tot dat zij van het Instituut of de Burgerschool zijn overgegaan op andere Inrichtingen van onderwijs. De docent zal ongetwijfeld bij het lezen en vertalen gelegenheid vinden, om wat hij dienstig acht mede te deelen aan zijne leerlingen, dat zal beter werken dan de rhetorische pillen van den Heer Carlebur.

Met de voorschriften voor stijl gaat het dikwerf als met de ordonnantiën der redekunst: voor de praktijk zijn zij weinig bruikbaar.

Steenmeijer in zijne ‘Brieven over de Welsprekendheid’[1], drijft den spot met beide: ‘*Links met de hand! Regts met de hand! Den elleboog niet te spits! Schrei eens: of wrijf ten minste het oog! Rimpel het voorhoofd! Boots den toorn na! Plooi den mond tot een glimlach!*’ - Dat heet dan, soms: *onderrigt te geven in de welsprekendheid*! Is het niet, alsof wij, op een bordje aan de woning van den schermmeester, met groote letters, geschreven vonden: HIER ONDERWIJST MEN DE DAPPERHEID!?’

De leeraar, ik herhaal het, houde dat boekje voor zich. Dat zeg ik ook met het oog op het *Aanhangsel*, ‘eene korte schets der Redeneerkunde’, beter nog, een schetsje der Logica. ‘Festina lente’ ook daarmede. Al is er nog zoo veel goeds in te vinden, hetgeen ik niet ontken, de vraag is niet wat in het algemeen of in abstracto noodig en nuttig is te weten, maar wat voor jongens van veertien, vijftien jaar dienstig is ter opleiding en ontwikkeling.

1 Blz. 128.

Bij het *Aanhangsel* zal de leeraar met succès Opzoomer's ‘Leesboek der Logika’ raadplegen, al ware het alleen om te ervaren, hoe men logica grondig en goed kan doceeren, en nogtans alle ijdel vertoon van bombastische nomenclatuur veilig achterwege laten.

Ik kon niet nalaten zoo even bij het woord drukfouten (?) te denken aan de zetters, die soms ook wel wat heel vrijpostig zijn. Met de proeven van den Heer Carlebur hebben zij zonderling omgesprongen. Geheele plaatsen hebben zij letterlijk bedorven. Zij hebben b.v. *gezet: in bedenking nemen* voor *in overweging nemen; uit de gedachten stellen* voor *uit het hoofd zetten; een paar uren in gebed en aandacht aan God te wijden* in plaats van zich te herinneren dat *aandacht*, zoo als het hier staat, een Germanisme is (Stun*den* der *Andacht*); *mijlen ver in de rondte* voor *in den omtrek; in de diepste zorg en droefheid* (*diep* bij *zorg?*) en dergelijke dwaasheden meer. Voor een schoolboekje, dat den leerling als exempel zou worden gegeven, was het (en dat hadden de zetters moeten bedenken) bepaald schadelijk zulke drukfouten over het hoofd te zien; het debiet zal er niet op vermeerderen. En de leeraar zal, dat eindelooze corrigeeren en veranderen moede, op de *Handleiding* toepassen wat hij leest op bl. 2: ‘op den duur wordt dat werk vervelend.’

Wellicht merkt deze of gene aan, dat een eenvoudig schoolboekje, zonder eenige pretensie in de wereld gezonden, zooveel kwaad niet zal doen; dat door mijne uitvoerige beoordeeling veel te veel werk van zoo'n ding is gemaakt; dat het sop de kool niet waard is. Ik ben van eene andere meening. Het is reeds door dezen en genen voorspeld, dat wij met een heirleger boekjes ten dienste van het Middelbaar Onderwijs zullen worden overstroomd; ten deele is die profetie reeds vervuld. Rijp en groen wordt ons aangeboden. De groote vraag zal wel deze blijven: hoe is het gehalte? eene vraag, te belangrijker, omdat in de behoefte aan bruikbare schoolboeken niet licht zal worden voorzien, als wij ons blijven tevreden stellen met allerlei gebrekkige werkjes, waarin ja, wel *iets goeds* wordt gevonden, maar op verre na niet alles wat er in blinkt goud is. Door, bij gebrek aan beter, het middelmatige uitstekend en het slechte middelmatig te noemen, gaan wij achteruit.

Groningen, 1 Julij 1865.
Mr. H.E. MOLTZER.

De geschiedenis van Jezus, en haar nieuwste Duitsche beschrijvingen.

D.F. Strauss, Das Leben Jesu, für das Deutsche Volk bearbeitet. Leipzig, 1864.
Dr. Daniel Schenkel, Das Charakterbild Jesu. Ein biblischer Versuch. Wiesbaden, 1864.

‘Het leven van Jezus is het middelpunt der godsdienstige vragen van den tegenwoordigen tijd geworden. Dat is een gewichtig feit. Daaraan ligt de erkentenis ten grondslag, dat het Christendom niet gegrond is op de leer van hem, naar wien het genoemd wordt, maar op zijn persoon. Iedere opvatting van het Christendom, die met deze erkentenis in strijd is, berust op misverstand. Met den persoon van Jezus staat en valt het Christendom. Dezen persoon van zijn verhevenheid te ontdoen, en niettemin het christelijk geloof, de christelijke kerk te willen behouden, is niets dan begoocheling en verblinding. Het leven van Jezus is voor de christelijke wetenschap de grootste, en voor zijn of niet-zijn der kerk beslissende vraag.’

Deze woorden, en nog meer het slot van de brochure waarvan zij den aanhef uitmaken, bewijzen duidelijk, dat het turen op letters en vergelijken van lezingen bij den grooten tekstkritikus Constantijn Tischendorf de vurigheid van geest nog niet hebben uitgedoofd. In een zeventigtal bladzijden tracht hij de vraag te beantwoorden, wanneer onze evangeliën zijn opgesteld[1]. De inhoud van zijn boekje heeft niet veel te

1 Constantin Tischendorf, Wann wurden unsere Evangelien verfasst? Leipzig, 1865.

beduiden. Hij wil vooral het gewicht doen gevoelen, dat de zoogenaamde uitwendige getuigenissen vóór de echtheid onzer evangeliën bezitten. Maar hij brengt daarbij niet veel anders dan oude dingen uit zijn schat te voorschijn. Zijn oordeel, zeer scherp zonder twijfel waar hij handschriften - mits niet door hemzelf gevonden - vóór zich heeft, is hier soms meer dan onnoozel. Zoo vindt het sprookje van Eusebius[1], dat Johannes het 4e evangelie zou geschreven hebben, om de andere aan te vullen, en hun daardoor tegelijkertijd het getuigenis der waarheid zou hebben gegeven, bij Tischendorf een onvoorwaardelijk geloof, een sprookje, dat hij met den naam van geschiedkundig bericht vereert, doch dat alleen goed is voor de theologische kinderkamer te Leipzig, en daar had moeten blijven. Het toont althans dat men met de letters en woorden van een evangelie zeer vertrouwd kan zijn, zonder iets van den geest te begrijpen. Misschien heeft hijzelf zijn zwakheid wel eenigszins gevoeld, en eindigt hij daarom met razen en schelden tegen het ongeloof des tijds, de frivoliteit der modernen en de 'fleischgeborne' emancipatie der geesten, waartegen de wetenschap geen wapens en waarover zelfs de geest Gods geen macht meer heeft, en in het bijzonder tegen den 'Tübinger Luftbildner' en den 'Pariser Zerrbildner'; hetgeen, met name voor den niet-overtuigden lezer, hoogst vermakelijk is om te lezen.

Maar tegen den aanhef van het driftige boekje heb ik niet het minste in te brengen, althans niet, wanneer ik van de dubbelzinnigheid der uitdrukkingen mag gebruik maken, om daaraan die beteekenis te hechten, die mij de verkieslijkste voorkomt. Wie zal loochenen, dat het leven van Jezus het middelpunt uitmaakt van de godsdienstige vragen onzes tijds, wanneer hij bedenkt dat kort na en geheel onafhankelijk van elkander twee uitvoerige levensbeschrijvingen in het licht verschenen, terwijl tevens door een derde hand een poging werd aangewend om het karakter van Jezus te schetsen? Wie zal thans nog willen ontkennen, dat de leer van Jezus alleen niet genoeg zou geweest zijn om een godsdienst te stichten, en dat met zijn persoon het Christendom staat of valt? Wie zal het niet met Tischendorf een ijdele begoocheling noemen, om het christelijk geloof en de christelijke kerk te willen behou-

1 Euseb., Hist. Ecc., III, 94.

den, terwijl men zijn persoon van zijn verhevenheid ontdoet? Het komt er slechts op aan, wat men onder Jezus' persoon, wat onder zijn verhevenheid, wat men onder christelijk geloof en christelijke kerk verstaat. Bedoelt men daarmeê de dogmatische begrippen en legendarische voorstellingen die omtrent het karakter en het wezen van Jezus heerschen, en onder christelijk geloof een sommetje van leerstukken boven, buiten en tegen de rede, en meent men dat de christelijke kerk, zoodra zij dien ballast over boord werpt, ook weldra schipbreuk moet lijden, dan kunnen wij in die meening gansch niet deelen. Maar dat de christelijke kerk, ik bedoel de vereeniging, die onder verschillende namen Jezus als haar hoofd en meester erkent, moet vallen, dat er ook van christelijk geloof, zelfs in den zin van ‘geloof van Christus’, geen sprake meer zijn kan, wanneer de persoon van Jezus door de geschiedkundige onderzoekingen van onzen tijd zijn zedelijke reinheid en godsdienstige verhevenheid moet verliezen, dat stem ik aanstonds en volgaarne toe. En uit dat bewustzijn verklaar ik den ijver, waarmeê het leven en werk van Jezus worden onderzocht, de nauwgezetheid der critici, die de berichten ons aangaande den oorsprong van 't Christendom bewaard, met hun scherp scalpel ontleden, en de levendige belangstelling die deze onderzoekingen ook bij het algemeen ontmoeten.

Of liever, want belangstelling is te zwak, het was toen Renan's Vie de Jésus in het licht verscheen, een gespannen verwachting, een gretig verslinden. De tijden waren vrij wat veranderd, sinds, vijfentwintig of dertig jaren geleden, het kritische Leben Jesu van Strauss de godgeleerde wereld in beroering bracht, en door het algemeen niet gelezen, maar als een melaatsche geschuwd werd. De nederlandsche boekhandel is nu wijzer geworden en niet zoo bekrompen meer, om, gelijk toen, in een land waar geen censuur bestaat en bestaan kàn, een kinderachtige censuur te gaan uitoefenen. De menschen over 't geheel zijn wat redelijker, en niet meer zoo beangst, dat het wrakke gebouw der overlevering zal instorten boven hun hoofd, omdat zij langzamerhand geleerd hebben, dat er een ander gebouw is, het gebouw der waarheid, ‘niet met handen gemaakt’, en dat ook niet met menschenhanden kan worden gesloopt. Toch is er ook nu, terwijl de snel opeenvolgende uitgaven van het in elk geval merkwaardige boek Europa overstroomden, aanstonds van vele zijden een

noodkreet opgegaan. De alarmklok werd geluid, kanonschoten werden zelfs gelost, zelden echter met scherp, en naar 't schijnt alleen met het doel om de rustig slapenden te wekken. Alles wat eenige verplichting meende te hebben om de oude dijken en dammen te schoren, bracht zijn karretje zand en zijn kistingen aan. Redevoeringen werden gehouden, niet altijd even diepzinnig, voorloopige beschouwingen werden gegeven, nimmer door naloopers gevolgd, vlugschriften, strijdschriften, verweerschriften, woorden van bezadigde waarschuwing, van jammerende droefheid, van oprechte verontwaardiging, van dweepzieke woede, - wolken, wolken alle, die voor een weinig tijds gezien worden, doch daarna verdwijnen. Trouwens de oorzaak van dat misbaar was waarschijnlijk zelf niet veel meer dan een voorbijgaande wolk aan den theologischen hemel. De parijsche Biographie had te veel zwakke zijden en te weinig wetenschappelijke waarde, dandat het den aanvallers moeilijk zou zijn gevallen, om op sommige punten een zegevierende wederlegging te leveren. Vrienden en geestverwanten zelfs konden een zekere teleurstelling niet verbergen, konden slechts met veel voorbehoud prijzen, en vreesden hun instemming te betuigen. Misschien was het toeval, misschien een gelukkige ingeving, misschien was het wel een wijze berekening, uit dit gevoel van teleurstelling geboren, die ook ‘de Gids’ over het boek van Renan, dat anders als teeken des tijds de aandacht wel verdiende, zulk een diep stilzwijgen deed bewaren.

Het is niet mogelijk van Renan's Leven van Jezus te zwijgen in een opstel, waartoe de verwante geschriften van Strauss en Schenkel de aanleiding waren, want het houdt ook nevens deze zijn waarde. Het is even geestvol en welsprekend, even aangenaam oppervlakkig - en daarom voor de meeste lezers veel gemakkelijker te verteeren - als de beide andere, ook bij gansch niet verwerpelijken vorm, zwaarwichtig en breed, en, dat van Strauss althans, rijk van inhoud waren. Het was, om met den laatsten te spreken, französisch-weltmännisch, de anderen waren deutsch-theologisch. Het had, niet één, gelijk Strauss beweert, maar twee hoofdfouten, die zoowel de oudtubingsche als de heidelbergsche geschiedschrijver voor een deel wisten te vermijden[1]. Alle drie ontstonden bijkans gelijktij-

1 De hoofdfout, waarvan Strauss gewaagt, doch die hij niet noemt, zal wel de verwarring zijn van de synoptische overlevering met de johanneïsche wijsbegeerte, die op het gansche boek van Renan zulk een schadelijken invloed heeft gehad. Maar het laatstgenoemde geschrift lijdt nog aan een ander hoofdgebrek, dat wel met het eerste in verband staat, doch er niet noodwendig meê verbonden behoeft te wezen. Ik bedoel de volslagen miskenning van Jezus' zedelijke grootheid en verheven karakter, waartegen reeds zoo vele, ook gunstige beoordeelaars, hun verzet hebben aangeteekend.

tijdig, en, schoon ze daarom niet den minsten invloed op elkander uitoefenden, vullen elkander aan, daar zij aan verschillende behoeften voldoen. En zij gingen alle drie van dezelfde gedachte uit: namelijk, om niet de wonderlegende van een vleeschgeworden God of Godmensch, maar de geschiedenis te verhalen van een werkelijk mensch.

Schenkel's ‘Charakterbild Jesu’ werd voltooid in hetzelfde jaar, waarin het werk van Renan verscheen. Geen mindere beweging dan dit in de wereld veroorzaakt had, bracht het eerste in Duitschland te weeg. Men weet, dat het niet slechts tot allerlei tegenschriften aanleiding gaf, maar ook het onderwerp uitmaakte van een verzoekschrift aan de badensche regeering, waarin door een aantal bekommerde geestelijken op de afzetting van den schrijver als professor te Heidelberg, werd aangedrongen; een verzoekschrift door de - en dit zegt veel in Duitschland - verlichte regering van het Groothertogdom, op advies van den Oberkirchenrath, wijselijk van de hand gewezen. De uitgave van zulk een geschrift door Daniel Schenkel was inderdaad opmerkelijk. Schenkel is liberaal geweest; ook is hij orthodox geweest; nu is hij weder liberaal, en liberaler dan immer te voren, geworden. Hij heeft beurtelings onder verschillende vanen gediend, en nu eerst een vlag van minder twijfelachtige kleuren opgeheven. Het zou niet liefderijk, en waarschijnlijk ook niet juist zijn te zeggen, dat hij zich steeds naar den heerschenden tijdgeest geschikt had, maar wij hebben volle recht te beweren, dat de schrijver van het Characterbild Jesu niet veel karakter getoond heeft. Door al de stroomingen des tijds liet hij zich meêslepen. Toen de wind uit den Schleiermacherschen hoek woei, was hij een Schleiermacheriaan trots de besten, en ijverde hij tegen Strauss. Toen de orthodoxie in Duitschland den katheder beklom, maakte hij haar niet ondubbelzinnig het hof, en schreef hij ‘Gutachten’ tegen den al te vrijzinnigen Duloz, of drong hij aan op de verwijdering van den grooten filosoof Kuno Fischer, een man met wien hij nauwelijks in één adem kan genoemd wor-

den. Nu is de kettermeester van gisteren zelf in een ketter veranderd, en eigent hij zich zoo goed als al de uitkomsten der tubinger navorschingen toe. Wat zijn ‘Christliche Dogmatik vom Standpunkte des Gewissens’ - en het moet, zegt Strauss onvriendelijk genoeg, een ruim geweten zijn, waaruit zulk een lijvige geloofsleer kan te voorschijn treden[1] - wat zijn Dogmatiek nauwelijks vermoeden liet, is gebeurd. Zijn laatste werk toont ondubbelzinnig dat de moderne wereldbeschouwing thans de zijne is. Waarom zouden iemands gevoelens, vooral in jaren, zoo als de laatstverloopene vijfentwintig geweest zijn, zich niet kunnen wijzigen? Waarom zouden wij het, zelfs in den theoloog, misprijzen, dat hij zich ontwikkelt, en vooroordeelen die hij vroeger verdedigde, thans bestrijdt? Ik ben geen vriend van die slaperige consequentie, die alleen daarom niet verandert, omdat zij niet meer onderzoekt. Hier is echter geen innerlijke ontwikkeling, maar gedurige verandering naar de uiterlijke omstandigheden. En zeker ware het verstandiger van Schenkel geweest, zoo hij onder de voorrede der derde uitgave van zijn Characterbild niet geschreven had: ‘Am Tage Johannis des Täufers’, waardoor hij ons onwillekeurig uitlokt tot een vergelijking tusschen hem en den man, die niet heen en weder bewogen werd als het riet der Jordaan.

Trouwens, wanneer wij nagaan welk een hevigen toorn zijn boek tegen hem heeft doen losbreken, dan kunnen wij niet nalaten aan de vergelijking van Jakobus te denken: ‘Ziet, een klein vuur, hoe grooten hoop houts het aansteekt!’ Het is een aardig vuurtje, dat Schenkel heeft aangelegd; het vlamt helder, knappend en knetterend op, doch het is maar een vuurtje. En indien de badensche professor nu slechts met den franschen dichter zeggen kon (ik haal aan uit het geheugen, dus misschien niet nauwkeurig):

> Mon verre est petit, mais je bois dans mon verre!

Doch ook zijn niet zeer overvloedige schatten heeft hij geborgd. Nieuws is er in zijn boek niet te vinden, en oorspronkelijks evenmin. Het hoofddenkbeeld waardoor het beheerscht wordt, de menschelijke ontwikkeling van Jezus, is

1 Zie de beoordeeling van Schenkel's Charakterbild door Strauss in de National-zeitung van 21 Sept. 1864 gegeven, en overgedrukt achter zijn werkje ‘Der Christus des Glaubens und der Jesus der Geschichte. Eine Kritik des Schleiermacher'schen Lebens Jesu.’ Berlin, 1865. S. 228.

van Keim. Strauss en de Tubingers worden, ook terwijl hij ze weêrspreekt, zonder bleeken en blozen door hem geplunderd. En datgene waarin hij van hen afwijkt, en wat aan zijn levensbeschrijving een eigenaardig karakter had kunnen geven, het gebruiken van het tweede evangelie als hoofdbron, heeft hij zich, naar zijn eigen getuigenis, door zijn jongeren ambtgenoot Holtzmann ‘garantiren lassen’. Met andere woorden, al de voorbereidende studiën, droge en moeilijke studiën, die voor zulk een werk vereischt werden, heeft Holtzmann zich moeten getroosten, en de slotsommen heeft Zijn Excellentie eenvoudig van zijn referendaris overgenomen. Het is volkomen waar. Het gansche Characterbild vindt men trek voor trek, doch in streng-wetenschappelijke vormen, in Holtzmann's ‘Synoptische Evangeliën’ terug[1]. Het eerste is geheel afhankelijk van het laatste. Voor 't minst is Schenkel eerlijk genoeg het te zeggen. Jammer slechts dat de vorm waarin hij al die schatten, door de vlijt van anderen opgedolven, gegoten heeft, niet schoon en aantrekkelijk genoeg is, en niet genoeg kunstwaarde bezit, om die volslagen afhankelijkheid te doen vergeven. De stijl is vermoeiend, langwijlig, breedsprakig, oratorisch. Men zegt dat Schenkel een uitstekend redenaar is. Is dat zoo, en ik wil het gaarne gelooven, dan heeft de redenaar hier den geschiedschrijver bedrogen. En, schoon het wat hard en onbillijk zijn zou, op hem toe te passen, wat Bassanio van Gratiano zegt: ‘His reasons are as two grains of wheat hid in two bushels of chaff; you shall seek all day ere you find them; and when you have them, they are not worth the search;’ het is zeker, dat men menige bladzij van zijn Characterbild niet kan omslaan, zonder met Hamlet te klagen: ‘Words, words, words!’

Vooral de kritische methode van Schenkel is bij uitstek gebrekkig en zwak. Ik moet hiervan eenige voorbeelden aanhalen.

Iedereen weet, dat de legende van Jezus' verzoeking in de woestijn op tweeërlei wijze verhaald wordt, of liever, dat daarvan twee legenden bestaan, en dat Mattheus en Lukas (ik noem kortheidshalve de traditioneele namen) die beide verbinden, terwijl bij Markus slechts eene van de twee in zuiverheid wordt gevonden. Ook Schenkel neemt dit, of iets dergelijks aan.

1 Holtzmann, Die synoptischen Evangelien , ihr Ursprung und geschichtlicher Character. Leipzig, 1863.

Hij houdt, wat Markus verhaalt, - en daarin wijkt hij hier zelfs van Holtzmann af - voor den oudsten vorm der sage, gelijk hij haar noemt. Als Markus Jezus veertig dagen lang in de woestijn laat verzocht worden door den Satan, van wilde dieren omgeven en door engelen gediend, dat is met hemelsche spijze gevoed, dan ziet Schenkel daarin een poging (niet van onzen Evangelist trouwens) om Jezus voor te stellen als den tweeden Adam, die, tegenbeeld van den eersten, niet in een paradijs onder tamme dieren, maar onder het wild gedierte in de woestijn en nochtans veilig, door den Satan verzocht wordt, verzocht maar niet verleid, en door de engelen niet vervolgd, maar gediend. De opmerking is juist, doch niet oorspronkelijk, want zij is van Baur[1]. In elk geval is hier hoogstens dit historisch, dat Jezus na den doop de eenzaamheid gezocht, en daar een heeten strijd heeft doorgestaan. Het veertigdaagsche vasten, het gesprek tusschen Jezus en den verzoeker, de drie verzoekingen behooren tot de latere legende. Aldus Schenkel op bladz. 51. Hoe groot is niet onze verwondering, als wij op bladz. 53 vernemen, dat ook die latere legende een echt geschiedkundige herinnering bevat. Hoe kan zij tegelijkertijd een geschiedkundige herinnering en een latere legende zijn? Van tweeën een: zij bevat historische bestanddeelen, doch kan dan ook niet jonger zijn dan de mythische voorstelling van Markus, of zij is jonger, en heeft dan ook niet de minste historische waarde. Dan, het zij zoo. De drie verzoekingen, opgevat als gedachten die Jezus' ziel doorkruisten vóórdat hij zijn openbare werkzaamheid aanvaardde, beantwoorden aan de werkelijkheid. Hoe zijn zij dan te rijmen met het geliefkoosd denkbeeld van Schenkel, dat het Messiasbewustzijn eerst veel later bij Jezus ontwaakte? Want, dat het de verzoekingen van den Messias zijn, zal wel niemand loochenen, en loochent ook Schenkel niet. En men moet of het een opgeven of het ander.

Aan wonderen gelooft Schenkel niet meer. Wij kunnen ons in dezen vooruitgang slechts verheugen. Maar wij kunnen ons geenszins verheugen, dat hij zich nu menigmaal, bij de verklaring der wonderverhalen, met de oude rationalistische kunstjes behelpt. De rationalisten zagen in elke wondervertelling, een als wonder ingekleede overlevering van een werkelijke, doch

1 Eigenlijk reeds van den bekenden saksischen Anonymus, zie Baur, Kanon. Evang., blz. 540 nt. ☼☼.

natuurlijke gebeurtenis. En ik kan deze methode nog niet zoo onvoorwaardelijk veroordeelen. Nu en dan, bijzonder op het gebied van het Oude Testament, heeft zij zeker volle recht en is zij de ware. Slechts door zich de alleenheerschappij te willen toeëigenen, door een sleutel te willen zijn, die op alles paste, en door de halsbrekende sprongen, de gewelddadige exegese en de goedkoope gissingen, waartoe haar vrienden zich genoodzaakt zagen, heeft zij zichzelve geoordeeld. En in deze overdrijving is ook Schenkel weêr vervallen. Aan deze kunstenarijen heeft ook hij zich schuldig gemaakt. Of wat zijn het anders dan kunstenarijen, als hij bijvoorbeeld met de genezing van den melaatsche (Mark. I, 40) geen weg weet, en zich redt met de dubbele veronderstelling, dat niemand daarbij tegenwoordig was en de melaatsche zeker reeds ‘im Wesentlichem’ genezen was? Voor het onwezenlijke der genezing had hij het dan ook wel zonder Jezus' ‘heelkrachtige liefde’ kunnen doen. Het verhaal van Jezus' wandeling op de zee heeft slechts waarde, òf voor hen, die daarin een feit, en dus een wonder der almacht van den Godmensch aanschouwen, òf voor hen, die daarin een schoon zinnebeeld zien van den zielevrede, waarmeê hij voortschreed op de baren der onzekere levenszee. Maar wat zullen wij zeggen, als Schenkel het vermoeden te kennen geeft, dat Jezus eenvoudig aan het strand der zee heeft gewandeld, en dat de geheele wandeling op de zee slechts in de ontstelde verbeelding der verschrikte discipelen heeft bestaan? Dit zullen wij zeggen, dat dergelijke uitleggingen versleten zijn, en dat wij beter, dat wij eerlijker doen, de wonderverhalen als onhistorisch te verwerpen, of op te vatten als verheven symbolen, die de evangelisten niet meer verstonden, dan ze tot zulke armzalige, nietsbeduidende sprookjes te vernederen.

De ergernis over de stoutmoedigheid van den heidelbergschen hoogleeraar was nog niet bedaard, toen een erger schrik den mannen van 't behoud, en met hen het gewijde filisterdom van Duitschland om het hart sloeg. Daar was hij weder, de oude, welbekende en gevreesde kampioen, die sinds lang geen deel meer scheen te nemen aan den strijd, doch die vóór dertig jaren de geoefendste en vermaardste ridders uit den zadel had gelicht, en nog niet lang geleden kon roemen, dat hij wel bestreden, maar nooit overwonnen was. Daar was hij weder, en reeds, eer men 't wist, in 't midden van het krijt,

nog even sterk als voorheen, en nog zwaarder gewapend, ja, ook veel sterker, omdat hij nu niet meer als in de dagen zijner schitterende jeugd zich bij wijlen onvoorzichtig blootgaf, maar zich, met de bedaardheid van rijperen leeftijd, op bijkans alle punten wist te dekken. David Friedrich Strauss, de man van wiens eerste ‘Leben Jesu’ het jongste tijdperk der theologie dagteekent, doch die zich, sedert de vervolgingen waaraan hij blootstond, uitsluitend met onderwerpen bezighield, die tot de letterkundige geschiedenis der godgeleerdheid behooren, gaf nu een bewerking van zijn Leben Jesu ten dienste van het duitsche volk in het licht, en mengde zich alzoo weder in het dichtste gewoel van den strijd. En dat konden hem zijn oude tegenstanders en zijn nieuwe vijanden niet vergeven. Hij had niet moeten terugkomen. Men zou dan zijn geheele verleden met den mantel der liefde bedekt, of althans met de kalmte besproken hebben waarmede men een gedeelte der geschiedenis behandelt. Nu werden al zijn oude zonden weder opgehaald, en met deze nieuwe doodzonde hem voor de voeten geworpen. Zelfs uit een studentenpreek door hem gehouden, weet een zijner recensenten, Dr. Beck, punten van aanklacht tegen hem op te delven[1].

Wij verheugen ons, dat Strauss zelf in de gelegenheid is geweest en aanleiding heeft gevonden, om aan zijn Leben Jesu, na dertig jaren, een nieuwe gestalte te geven, en daarbij gebruik te maken van de uitkomsten der wetenschap, die inmiddels niet heeft stilgestaan, maar vooral door zijn ouden leermeester Baur een grooten stap vooruit werd gebracht. Het kritische leven van Jezus van 1835 is in 1864 een kritisch-pragmatisch leven van Jezus geworden. Een aanzienlijk gedeelte van het werk wordt nu ingenomen door een geschiedkundige schets van Jezus' leven, die inderdaad zoo arm niet is, als velen, als de auteur zelf schijnt te gelooven. Veel grootere

1 Men hoore Strauss daarover zelf klagen in ‘Der Christus des Glaubens’, enz. S. 216, nt. ‘Während Keim mir das Beharren bei alten Ueberzeugungen verdenkt, sucht mich umgekchrt der Recensent in den Theol. Studien u. Kritiken (Beck, 1865, 1, S. 71 ff.) durch Nachweisung von mancherlei Wandlungen in meinen Ansichten zu widerlegen, wobei der Herr Dekan in der Abgeschmacktheit so weit geht, eine Predigt, die ich noch als Student gehalten, gegen mich in 's Feld zu führen. Gleichen die Herren nicht auf ein Haar den Knaben auf dem Markte, Mattb. 11, 16, 22. Doch nicht ganz; mit einem wären sie sichcr alle zufrieden gewesen: wenn ich nicht wiedergekommen wäre.’

zorg dan vroeger is besteed aan de kritische beschouwing der bronnen, en van de uitwendige en inwendige bewijzen, die voor haar echtheid worden aangevoerd. In beide opzichten munt het werk van '64 verre boven dat van '35 uit. Het staat daarin ook verre boven dat van Renan. Het is lang zoo boeiend en zoo geestig niet als dit, bijwijlen al te dor en te koud, maar ook niet zoo onbepaald, niet zoo sentimenteel, veel degelijker en veel ernstiger dan de fransche biografie. Voor Strauss niet minder dan voor Renan - en ook voor Schenkel - is Jezus werkelijk mensch. Maar terwijl Renan het verheven karakter van Jezus treurig miskent, weet Strauss de zedelijke grootheid van Jezus niet minder dan Schenkel ten volle te waardeeren. Zelfs het: ‘Mijn God! mijn God, waarom hebt gij mij verlaten’, van zijn geliefden Mattheus, geeft hij liever als onhistorisch prijs, dan aan den grooten lijder, ook onder de hevigste smarten, een gevoel van mistroostigheid toe te schrijven, zooals uit die woorden spreekt; en een der redenen, waarom hij het geschiedkundige der afscheidsgesprekken bij Johannes in twijfel trekt is deze, dat de snelle overgang van den zielevrede, dien deze gesprekken ademen, op den bangen strijd van Gethsemané, hem voorkomt de mannelijke waarde van den Meester aan te tasten[1].

Het ‘Leben Jesu für das deutsche Volk bearbeitet’ heeft als alle menschenwerk de gebreken zijner deugden. Onder de deugden reken ik de strenge, nauwkeurige, door geen sympathiën om-te-koopen kritiek. Strauss is een zoon van Lessing. Kritiek is zijn roeping, zijn talent, zijn liefde. Hij heeft de virtuositeit der kritiek. Hij heeft al de kalmte en koelbloedigheid, die er noodig is, om haar zonder omzien te oefenen. Slechts zelden is hij hartstochtelijk; maar hij is het dan alleen wanneer zij gesmaad wordt, wanneer haar rechten verkort, haar wetten geschonden worden, wanneer onleerzame theologen hun drogredenen blijven opstellen tegen haar helderste redeneeringen. Overigens gaat hij stil zijn weg, als iemand die zijn plicht doet, en met grooten ernst. Onvermoeid staat hij op zijn post, bij zijn slagboom, aan de grenzen van het rijk der geschiedenis, en vraagt elk verhaal, elke overlevering, die zich aan zijn tolhuis vertoont, naar de geloofsbrieven die zij bezitten, en doorsnuffelt alles wat ze bij zich dragen, en duldt

1 L.J., S. 553 en 584.

niet, dat ze ook maar het geringste greintje mythe, ook maar het nietigste deeltje legende met zich binnensmokkelen, of wijst ze zelven, als van zeer twijfelachtige geboorte, onmeedoogend, onverbiddelijk, zonder plichtplegingen af. Hiervan kunt gij zeker zijn, wat Strauss heeft doorgelaten is echte historie; neem het gerust aan, het is echt en geijkt.

Het tegenovergestelde echter zou ik niet durven beweren. Ik zou niet durven zeggen, dat alles wat Strauss heeft afgewezen, ook niet waardig is, om op den gewijden grond der geschiedenis den voet te zetten. En ziehier het gebrek dezer deugd. Strauss is te streng, of laat mij beter zeggen, niet altijd rechtvaardig. Zijn onderzoek is niet slechts nauwgezet maar achterdochtig. Hij ziet in elken reiziger, ook in den argeloosten en eenvoudigsten, een listigen smokkelaar. Hij weigert toegang te verleenen aan sommige eerlijke lieden, die, buiten hun schuld, in slecht gezelschap geraakt, een onverdienden blaam op zich hebben geladen. Wat reden er is, om te twijfelen aan de waarheid van het bericht, dat Johannes eenigen tijd vóór zijn dood door Herodes gevangen is gehouden, en uit zijn kerker eenige discipelen tot Jezus zond met de vraag, die Mattheus en Lukas (Mt. 11, 1; vgg. Lk. 18, 1 vgg.) vermelden, of met een dergelijk bezwaar, wordt door Strauss niet gezegd, en is mij niet mogelijk in te zien. Niettemin ligt dit verhaal bij hem onder zware verdenking van niet meer dan een verzinsel te wezen, en vindt het niet in de geschiedkundige schets, maar onder de mythische geschiedenis zijn plaats[1]. Niet duidelijker is mij, waarom de vertelling aangaande den oppertollenaar Zaccheus eveneens onder de laatstgenoemde rubriek wordt gerangschikt, en het ware zeer wenschelijk geweest, dat de al te uitsluitende criticus hier vooral de gronden had blootgelegd, die hem aan de echtheid van zulk een levendige schildering deden twijfelen[2]. Te meer, omdat zij daarvan zooveel innerlijke kenmerken draagt. De reis van Jericho naar Bethanië heeft Strauss van zijn twijfelzucht niet genezen. Het verhaal der zalving bij den maaltijd, die aldaar weinige dagen vóór het Paaschfeest plaats had, wordt door hem met ernstig hoofdschudden aangezien[3]. Ik moet hier wat uitvoeriger zijn.

1 L.J., S. 404 vgl. met S. 265.
2 L.J., S. 416.
3 L.J., S. 527 volgg.

Dat Strauss bezwaar heeft tegen de veranderingen door den vierden Evangelist daarin aangebracht, en niet geneigd is zoo aanstonds te gelooven, dat een herleefde doode meê aanzat bij dezen disch, noch dat de vrouw, wier naam aan de oudste Evangelisten onbekend is, Maria zou geweest zijn, de zuster van Martha, die hoogstwaarschijnlijk niet te Bethanië, maar in Galilea woonden, - elk, die de geringe historische waarde van het vierde evangelie kent, zal zich daarover niet verwonderen. Doch dat ook het bericht, zooals wij het bij Mattheus en Markus lezen, - Lukas vermeldt een andere zalving door Strauss zonder genoegzamen grond met de bethanische vereenzelvigd - dat ook dit bericht in het rijk der mythen moet worden verwezen, laat zich althans niet rechtvaardigen door de bedenkingen, die de scherpe criticus daartegen heeft ingebracht. Hij gaat uit van de woorden, waarmeê Jezus zijn toespraak tot de discipelen eindigt: ‘Voorwaar zeg ik u, waar ook dit evangelie gepredikt worde in heel de wereld, daar zal ook gesproken worden van hetgeen deze gedaan heeft, tot haar gedachtenis.’ Indien Jezus deze woorden gebezigd heeft, het kan, dit lijdt geen twijfel, niet in dien vorm zijn geweest. ‘Dit evangelie’, in zijn mond is hier volkomen onverstaanbaar. Welk evangelie? Het is duidelijk, dat de verhaler aan het zijne gedacht heeft, en de uitspraak van Jezus althans moet hebben gewijzigd. Reden genoeg voor Strauss om haar geheelenal te verwerpen. Dat hij daardoor in tegenspraak komt met zichzelf heeft hij niet gezien. Jezus heeft dit niet gezegd. Goed! Onze Mattheus alzoo, of zijn berichtgever, of de overlevering. Maar het blijkt, zegt Strauss een bladzijde vroeger, dat de eerste Christenheid er zich minder om bekommerde, wie Jezus gezalfd had, dandat hij gezalfd werd; anders zouden de twee eerste Evangelisten den naam der vrouw wel genoemd hebben. Ik wil dit toestemmen. Maar hoe kunnen dan deze zelfde verhalers, die zoo geheel onverschillig waren omtrent de vrouw, die Jezus' hoofd met nardus overgoot, den Meester een woord in den mond leggen, waarin haar lof zoo onbekrompen wordt verkondigd?

Nog een ander gedeelte van Jezus' woorden komt Strauss verdacht voor. Het zijn die welke bij Markus (14,8) luiden: ‘zij heeft mijn lichaam vooruit gebalsemd ter begrafenis’, en bij Mattheus (26,12): ‘want, dat zij deze zalf op mijn lichaam heeft gegoten, zij heeft het gedaan tot mijn begrafenis.’ (Ver-

taling van Vissering). Nu moge men Mattheus, dat tubingsche troetelkind, liefhebben met een gansch zeer uitnemende tederheid, geen onpartijdige zal weigeren, om hier aan de lezing van Markus de voorkeur te geven. Zoo is het niet anders dan een zinspeling op Jezus' nabijzijnden dood, vervat in die kernachtige beeldspraak, die wij van hem gewoon zijn. Zoo sluit het zich ook uitnemend bij het vorige aan: ‘de armen hebt gij altijd met u, maar mij hebt gij niet altijd’, - want, ‘zij heeft eigenlijk reeds een doode gezalfd.’ Men moet zich trouwens, om Jezus' woorden hier recht te verstaan en te waardeeren, van de zalving te Bethanië een juister begrip vormen, dan men gewoonlijk bezit. De verwarring met de andere zalving, door Lukas verhaald, en die reeds uit zijn tijd schijnt te dagteekenen, heeft het groote onderscheid dat tusschen beide bestaat, te zeer doen voorbijzien. De zondares, in het derde evangelie, zalft Jezus' voeten, nadat zij die met haar tranen besproeid en met de haren heeft afgedroogd: het is een daad van nederige hulde, uit dankbare vertrouwende liefde gesproten. De bethanische vrouw doet geheel iets anders; haar daad is niet zoozeer een huldebetoon der liefde, als een belijdenis des geloofs; zij zalft Jezus' hoofd, niet zijn voeten; wat het beduidde iemands hoofd te zalven, dat was voor geen Israëliet twijfelachtig, het was, hem tot koning verklaren, hier, Jezus als den Messias erkennen. Wat Petrus in naam der andere leerlingen op den weg bij Caesarea Philippi beleed, dat beleed deze vrouw op haar wijze evenzeer. Gelijk Jezus het getuigenis van den apostel met een: ‘Zalig zijt gij, Simon Barjona!’ beantwoordde, zoo prijst hij hier niet minder de nederige, misschien wel verborgene discipelin, die zonder woorden hetzelfde uitsprak. Doch, gelijk hij toen reeds onmiddellijk de mededeeling liet volgen, dat hij te Jeruzalem veel zou hebben te lijden, en in dien strijd zou ten ondergaan, zoo ook hier. ‘Zij heeft mij gezalfd - maar ter begrafenis’ zegt hij: ‘Messias ben ik, maar een stervende.’ Gezalfd als koning - gezalfd ten doode, dat is de schoone tegenstelling, die in Jezus' woorden ligt.

Geheel anders Strauss. Hij veronderstelt, dat het voor de eerste christenen een ergernis moet geweest zijn, dat Jezus niet behoorlijk was gebalsemd na zijn dood, want de vrouwen hadden haar voornemen om dien plicht aan den ontslapene te vervullen niet kunnen volbrengen, en wat het 4de evangelie

omtrent Nikodemus met zijn honderd pond specerijen vertelt, is zeker apokryph. Zoowel door dit laatste verhaal, als door dat van de zalving te Bethanië trachtte men nu, altijd volgens Strauss, aan die ergernis te gemoet te komen. Jezus was dan toch waarlijk gezalfd, en wel, men liet het den Meester zelf betuigen, toen reeds vooruit gezalfd ter begrafenis. De kritiek van Strauss wordt hier uit overmaat van behoedzaamheid, zelve mythologisch. Van die ergernis der eerste christenen over het verzuimen der balseming weet niemand iets; en trouwens, bij hun vast geloof aan Jezus' opstanding moet het hun vrij onverschillig geweest zijn, of zijn lijk gezalfd was, ja, dan neen. En op grond van deze niet zeer waarschijnlijke onderstelling wordt nu niet alleen dit schoonste en gewichtigste deel van Jezus' woorden aan het gastmaal te Bethanië gesproken, maar met dat belangrijkste gedeelte ook het geheel verworpen. Is het laatste deel der rede van Jezus' ‘aus dem christlichen Bewustsein herausgebildet,’ zoo ‘ergibt sich von selbst auch für jenen vorangehenden Ausspruch Jesu eine ähnliche Vermuthung.’ Wij zullen ons met die ‘Vermuthung’, die in alle opzichten aan de eerste ‘ähnlich’ is, niet langer ophouden. Evenmin zullen wij stilstaan bij hetgeen Strauss heeft in te brengen tegen hetgeen de drie synoptici aangaande het voorgevallene in Gethsemané verhalen, of tegen hetgeen de eerste Evangelist van het uiteinde des verraders mededeelt[1], of tegen menig ander verhaal, dat grooter waardeering verdiende, dan die hij daaraan gaf. Het weinige, dat gezegd is, moge genoeg zijn, om de voorrechten en de zwakheden zijner kritische methode te kenschetsen. Wij moeten thans van een ander harer deugden spreken, die eveneens ontaard is in een ander gebrek.

Ik bedoel dit. Strauss heeft zich niet tevreden gesteld met aan te toonen, dat vele evangelische verhalen een mythischen of legendarischen oorsprong hebben, en dus ongeloofwaardig zijn. Hij heeft meer gedaan. Reeds in de eerste uitgaaf, laat mij liever zeggen in zijn nog zuiver kritisch Leben Jesu, trachtte hij omtrent het ontstaan van datgene wat hij mythen noemde een verklaring te geven. Datzelfde heeft hij in deze pragmatisch-historische overwerking gedaan: in menig opzicht juister en minder eenzijdig dan vroeger. Dat hij daarin niet altijd even gelukkig geweest, en zijn verklaring veelal mytho-

1 L.J., L. 547 en 563.

logischer is dan de mythen, die hij uitwerpt, wij hebben er zoo straks een voorbeeld van gezien. De legenden omtrent Johannes den Dooper bijvoorbeeld, uit een navolging van Samuel's historie te willen afleiden; in het verhaal van Jezus' verzoeking in de woestijn een parallel te willen zien van de veertigdaagsche omzwerving van het volk Gods door de wildernis, - om slechts deze twee voorbeelden te noemen, - is dunkt mij nog al gedwongen, en maakt de zaak zeker niet duidelijker. Ik moet de poging loven, door Strauss aangewend, om de geheime werkplaats te ontdekken, waarin de wonderbare volksverhalen werden geweven, die later een plaats in de geschiedenis verwierven. Ik geloof zelfs niet, dat het geheel onmogelijk is, daarin een blik te werpen. Of het altijd mogelijk is, dat is een andere vraag. En of dan het weefsel altijd van dezelfde stof zou worden bevonden, dat is wederom een andere vraag, waarop ik voor 's hands wel ontkennend durf antwoorden. Het lijdt geen twijfel, dat de eerste christenen hun geloof in Jezus als den Christus gesterkt en gevoed hebben door het lezen der oud-testamentische geschriften, en dat zij daarin, dikwijls alleen op den klank der woorden af, allerlei typen en profetiën meenden te vinden van hetgeen door hun Meester gesproken, gedaan, geleden was. Ook is het meer dan waarschijnlijk, wij mogen wel zeggen het is zeker, dat sommige evangelische verhalen eenvoudig uit zulke verkeerd begrepene schriftplaatsen zijn ontstaan. Dat is bijna op al de legenden omtrent Jezus' geboorte en kindsheid van toepassing. Maar moeten nu zoodanige typen uit het O.T. overal verscholen zijn? Het groote gebrek van Strauss is, dat hij van deze methode, die dikwijls in haar recht is, een algemeen geldend stelsel gemaakt heeft, een soort van alleenzaligmakend dogma, waaraan alles, wat zich voor de kritiek niet als geschiedenis kan rechtvaardigen, genoodzaakt is zich te onderwerpen. Is dit dan altijd de eenigmogelijke verklaring? En is het zoo verwerpelijk, in sommige gevallen, nevens deze, nog andere te laten gelden, en den oorsprong van enkele verhalen, die men niet voor geschiedkundig zeker kan houden, bijvoorbeeld uit parabelen af te leiden, zooals de vervloekte en verdorde vijgenboom daarvan een treffend voorbeeld aanbiedt, en zooals dat voor de verzoekingsgeschiedenis, voor de genezing van de tien melaatschen waarvan één een samaritaan was, voor de vertelling aangaande de syro-phenicische vrouw, niet zonder grond, onder anderen

door Weisse is voorgesteld? Ik wil niet ontkennen, dat hieruit veel grooter moeilijkheden voor den kritikus ontstaan; dat het veel gemakkelijker is om alles met een zelfden maatstaf te meten, met een zelfde merk te stempelen, dan zoo nauwkeurig te onderscheiden; en ik kan mij begrijpen, dat Strauss daarover nu en dan zijn blijdschap te kennen geeft. Op dezelfde wijze, denk ik, als Alexander zich verheugd zal hebben over het doorhakken van den gordiaanschen knoop. Doch in de wetenschap moeten de knoopen niet doorgehakt, maar geduldig, en zeer voorzichtig bovendien, ontward worden.

Allerminst heb ik vrede met de Straussiaansche mythomanie. Ik had gehoopt, dat Strauss sedert de uitgave van zijn eerste Leven van Jezus zou hebben ingezien, dat er voor de onhistorische verhalen van de evangeliën moeilijk een onjuister benaming te vinden is, dan die van mythen, en dat ons deze nieuwe bewerking van zoodanige onbestaanbaarheden zou hebben verlost. Hij heeft door het vasthouden aan dezen geheel verkeerden term zijn eigen zaak geschaad, en zijn betoog niet weinig verzwakt. Wat zijn mythen? Wondervertellingen uit de oudheid? Inbeeldingen van het volksgeloof omtrent een persoon, die werkelijk heeft bestaan? Geenszins. Mythen zijn godsdienstige voorstellingen, waarin de vergode natuurkrachten en natuurverschijnselen of eenig ander goddelijk wezen als menschelijk handelend of lijdend worden voorgesteld, hetzij dat zij nog tot de regeerende goden behooren, hetzij dat zij reeds tot den rang der heroën of halfgoden zijn afgedaald. In het laatste geval evenwel is het beter het woord sage te gebruiken, omdat dit alleen deze engere beteekenis heeft. Beide, mythe en sage, houden zich nimmer bezig met historische personen; althans kunnen deze daarin nooit hoofdpersonen zijn. Zoodra historische personen het onderwerp van wonderbare en fantastische vertellingen zijn, of zoodra op hen, hetgeen meermalen geschiedt, de mythen of sagen worden overgedragen, dan spreekt men juister van legenden. Er zijn natuur- en godenmythen. Er zijn heiligen-legenden. Maar er zijn noch goden-legenden noch heiligen-mythen, natuur-sagen, noch heroën-legenden. In het O.T. zijn mythen, sagen en legenden te vinden. Als er verhaald wordt, dat Jesaja de schaduw op den zonnewijzer van Achas eenige graden deed teruggaan, om Hizkia de verzekering te geven, dat hij nog verscheidene jaren te leven had, dan is dat een eenvoudige legende. Legende is het ook als

David den wagenburg, waarin Saul ligt te slapen, binnendringt en dezen van zijn spies en waterkruik berooft; ofschoon wij in deze legende nog duidelijk genoeg een ouden onweêrsmythe, in den wagenburg den wolkenburg, in de spies de bliksemlans en in de waterkruik het hemelsche somavat, den in de wolken opgehouden regen herkennen, en zich hier dus het geval voordoet van een mythe, op twee helden der geschiedenis toegepast. Sage van het begin tot het eind is de historie van Simson, den zonneheros, en Delîla, de nachtgodin. Doch waar de godheid zelf, hetzij El, hetzij Jahveh, met Jakob worstelt, inkeert in Abrahams tente, nederdaalt op den toren van Babel om dien te bezien, of wandelt in den hof Eden en gesprekken voert met de beide protoplasten, daar hebben wij volkomen zuivere mythen zonder meer. In het N.T. daarentegen zijn noch sagen noch mythen, zijn alleen legenden te vinden, al zijn er ook onder die legenden enkele, die het gebied der mythologie van zeer nabij raken (Luk. 1,35, Matth. 28, 2 en 3). En men meene niet, dat deze onderscheiding onverschillig is, dat zij wel een vormelijke, geen wezenlijke waarde bezit. Verwarring leidt nooit tot iets goeds, en kan, waar een moeilijk gedeelte der oude godsdienstgeschiedenis moet worden opgehelderd, niet bevorderlijk zijn om daarover veel licht te verspreiden. Maar er is bovendien tusschen mythen en legenden een zeer bepaald en wezenlijk verschil. Mythen zijn louter vruchten der verbeelding van den godsdienstigen mensch. Legenden hebben altijd, ik durf wel zeggen zonder een enkele uitzondering, een historische kern, die kern zij dan grooter of kleiner. Zij behooren tot een tijdperk der godsdienstige ontwikkeling, waarin de eigenlijke mythenvorming reeds heeft opgehouden, en moeten dus ook op een geheel andere wijze dan de mythen behandeld worden en verklaard. Hier moet niet slechts in ideën vervluchtigd, hier moet ontbolsterd worden en met groote behoedzaamheid.

Een belangrijke vraag, waarop geen geschiedschrijver het antwoord mag schuldig blijven, is deze: wat hij denkt van de bronnen, die hij gebruikt en hoe hij die waardeert? Voor den levensbeschrijver van Jezus is die vraag zoo gemakkelijk niet te beantwoorden. Niet dat hij zich nog behoeft te rechtvaardigen tegenover hen, die de bronnen van Jezus' levensgeschiedenis, de evangeliën, als bovennatuurlijk ingegeven geschriften, en dus als onbepaald geloofwaardig beschouwen, of dat hij zelfs

genoodzaakt zou zijn dit zuiver dogmatisch gevoelen te weêrleggen. Want op zulk een standpunt is alle levensbeschrijving van Jezus onmogelijk. Men kan, van dit beginsel uitgaande, de berichten in elkander passen, aan elkander rijgen; men kan, met andere woorden, zich schuldig maken aan de theologische doodzonde der harmonistiek, waarvoor althans in deze eeuw geen vergeving is. Doch het gelukt dan zeker niet iets anders samen te stellen, dan een heiligen-legende, zooals de Bollandisten in hun Acta Sanctorum mededeelen. Die een levensbeschrijving van Jezus wil geven, beantwoordende aan hetgeen die naam uitdrukt, moet het leven van Jezus als een zuiver menschelijk leven, en de geschriften, die daarvan de oudste oorkonden zijn, als zuiver menschelijke werken beschouwen. Maar ook degenen, voor wie de evangeliën niets anders zijn dan dit, zijn het in de beoordeeling en waardeering dier schriften lang niet eens. Sedert het begin dezer eeuw voert men een hevigen strijd over den oorsprong, de geloofwaardigheid, den voorrang, die aan elk der vier evangeliën moet worden toegekend. Men kan met de boeken, alleen op dit gebied der godgeleerde letterkunde verschenen, een geheele bibliotheek vullen. En de biograaf van Jezus mag daarin geen vreemdeling zijn. Hij moet dezen veldtocht hebben meêgemaakt, voordat hij zijn hooger en moeilijker taak aanvaardt. Hij moet de kritische onderzoekingen over de geschiedkundige, en zelfs over de andere geschriften van het N.T. met aandacht gevolgd, en zich daarover een eigen en bepaald oordeel gevormd hebben. Groote kritische geesten, zooals een Baur, hebben hem hier den weg gebaand, maar hij moet achter hen dien ganschen weg van het begin tot het einde doorloopen; achter hen, niet als een volgzaam leerling slechts, die luistert en naspreekt, maar veeleer als een dier japansche waardigheidsbekleeders, wier naam ik niet behoef te noemen. Renan heeft dit verzuimd en het is de klip geweest, waarop zijn gansche werk, met hoeveel kunst ook samengesteld, jammerlijk is gestrand. Strauss en Schenkel zijn Duitschers; van hen liet zich dus iets beters verwachten. Laten wij zien of zij in dit opzicht werkelijk boven hun franschen mededinger uitmunten.

Er is geen twijfel aan, of het populaire Leben Jesu van Strauss staat, met betrekking tot de kritiek der evangeliën en der evangelische geschiedenis, verre boven zijn Leben Jesu van 1835, en zoowel zijn eerstgenoemd werk als dat van Schenkel

verdient ook, wat oorkondenkritiek betreft, de voorkeur boven dat van Renan. Twee hoofdvragen moesten hier beslist worden; twee hoofdvragen, die thans de theologie meer dan andere bezighouden. Dat de drie eerste evangeliën, bij alle verschil, een gemeenschappelijke, althans gelijksoortige overlevering bevatten, en dat het vierde evangelie, bij kleine overeenkomsten, een geheel andere voorstelling van Jezus' leven en werken geeft, wordt door allen, die eenigszins op den naam van wetenschappelijk aanspraak kunnen maken, gaarne erkend. Wiens voorstelling is de ware, die van den laatsten of die der eerste? Renan heeft hier pogen te middelen, en 't is zijn ongeluk geweest. Schleiermacher, Neander, Hase en Ewald scharen zich aan de zijde van Johannes en offeren de berichten der synoptici aan de zijne op[1]. Schenkel verwerpt het johanneïsch evangelie, doch hij doet het zooals vroeger Weisse, met een zekere aarzeling en niet zonder nu en dan een poging aan te wenden, om in de verhalen van den vierden evangelist, bij voorbeeld in dat van de bruiloft te Kana of in de rede over het brood des levens in de synagoge van Kafarnaum, een zekeren historischen achtergrond te doen zien. Strauss en met hem Keim, de zürichsche hoogleeraar, gelijk vroeger reeds Baur en Hilgenfeld, het hoofd der eigenlijke tubingsche school en zijn opvolger, zetten het vierde evangelie als van alle geschiedkundige waarde ontbloot, zonder eenige de minste aarzeling ter zijde. Ik geloof dat de nieuwere onderzoekingen waarvan het Johannes-evangelie het voorwerp was, hun tot dit besluit volkomen recht gaven. Ik geloof dat wij reden hebben ons daarin te verheugen, en dat zij daardoor bewaard zijn gebleven voor een miskenning van Jezus' zedelijk karakter, zooals men die bij Renan aantreft, en voor zulke verklaringen, als deze anders zoo scherpzinnige geleerde, bijvoorbeeld van de opwekking van Lazarus heeft gegeven. Van tweeën een: òf, het vierde evangelie is de geloofwaardige beschrijving van hetgeen een oogen oorgetuige heeft aanschouwd en gehoord, en dan is Jezus de hoogste der Aeonen zelf nedergedaald uit den hemel, om

1 De jongste nederlandsche levensbeschrijvers van Jezus, zoowel van Oosterzee als Meyboom, staan nog metterdaad op het oude standpunt der Harmonistiek, in Duitschland o.a. door Ebrard ingenomen. De Hoogleeraar J.H. Scholten heeft door zijn jongste werk over het 4e Evangelie voor het eerst in ons vaderland, met de hem eigene onverbiddelijke dialektiek, het onhistorische van de johanneïsche berichten aangewezen.

in menschelijk vleesch onder de menschen te wonen, tenzij dan dat men in hem een werker van mirakelen moet zien, die door het vroom bedrog zijner leerlingen werden voorbereid, een andere Simon Magus of zoo iets; òf Jezus was waarachtig mensch en dan bevat het vierde evangelie geen geschiedenis, en het Christusbeeld, dat het schildert, is een verhevene wijsgeerig dichterlijke conceptie, als zoodanig voor den levensbeschrijver onbruikbaar. Inderdaad, voor het vleeschgeworden Woord Gods is in een werkelijke geschiedenis geen plaats.

Stemmen Strauss en Schenkel in de oplossing van het johanneïsche vraagstuk, voor 't minst in de hoofdzaak, overeen, geheel anders is het met de tweede voorname questie, die thans zoo mogelijk nog meer aan de orde van den dag is. Heeft men eenmaal ten gunste van de synoptische evangeliën beslist, dan rijst de vraag, aan welk van deze drie de hoogste ouderdom en de meeste oorspronkelijkheid moet worden toegekend. Beschouwt men ze alle drie als echt, dat wil zeggen, als afkomstig van de personen, wier naam ze dragen, dan is geen lange twijfeling mogelijk en dan is Mattheus als ooggetuige veel meer te vertrouwen dan òf Markus, de leerling van Petrus, of Lukas de medicijnmeester. Maar niets is zekerder, dan dat de drie synoptische evangeliën, althans de beide eerste, in den vorm waarin wij die thans bezitten, niet afkomstig zijn van de apostolische mannen, naar wie ze worden genoemd. Wie van hen verdient dus het meeste vertrouwen, Mattheus of Markus, Markus of Lukas? Wie van hen zal voor den levensbeschrijver van Jezus hoofdbron zijn? Het is mijn voornemen niet om dit moeilijke en omvangrijke vraagstuk hier te gaan behandelen. Ik stel mij zelfs niet voor, om een overzicht van den strijd te geven. Genoeg, dat Strauss zich met de Tubingers aan Mattheus houdt, Schenkel daarentegen voor Markus stemt. Niet dat Strauss gelooft in ons eerste evangelie het eigenhandig of vertaald geschrift van den tollenaar onder de apostelen vóór zich te hebben, noch dat Schenkel den oorspronkelijken Markus met den onzen vereenzelvigt. Maar de laatste meent, dat de oudste geschiedkundige berichten omtrent Jezus' leven, naar een overlevering van de kerkvaders door Markus den leerling van Petrus opgeteekend, in ons tweede evangelie over 't geheel zuiverder zijn weêrgegeven dan in de beide andere. De eerste is van gevoelen, dat de meeste en de reinste geschiedkundige overblijfselen aangaande Jezus' werk

en wandel in het eerste onzer evangeliën worden aangetroffen. Beide hebben het zich trouwens, op dit punt, gemakkelijk genoeg gemaakt. Schenkel heeft zich dit resultaat, gelijk wij reeds zagen, door zijn ambtgenoot Holtzmann laten waarborgen, met andere woorden, heeft de slotsommen van dezen eenvoudig overgenomen. Strauss heeft het belangrijke en verdienstelijke werk van Holtzmann, willekeurig of onwillekeurig, geïgnoreerd; 'tgeen te minder vergefelijk is, omdat hij andere werken van veel minder omvang, en voegen wij er bij van veel minder waarde, zooals die van Keim, vrij uitvoerig bespreekt. Ook pleit het niet zeer voor de gegrondheid van zijn overtuiging, dat hij de voorstanders der Markus-hypothese, of gelijk hij ze betitelt: de Markus-leeuwen, met machtspreuken en onbillijke spotternij afwijst[1]. Indien deze Markus-mannen waarlijk leeuwen zijn, dan deed de groote kritikus beter hen met scherpe bewijzen te beschieten, dan hen met speldeprikken te ergeren; want anders zou 't wel kunnen geschieden, dat ze hem verscheurden. In elk geval zal ieder, die de hand slaat aan de bewerking van het leven van Jezus, genoodzaakt zijn, om de lang niet verachtelijke redenen, die men voor de grootere geloofwaardigheid van Markus heeft bijgebracht, ernstig te wegen. Strauss gelieft in de bewijsvoering van Holtzmann niets meer dan een molshoop te zien, waarop geen wetenschappelijk man behoort te letten. Maar de extra-ordinarius van Heidelberg staat hier gansch niet alleen. En al durf ik nog niet beslissen, al zou het mij verwonderen, zoo het bleek, dat de tweede evangelist, door de meeste Tubingers, - niet door Hilgenfeld trouwens, - zonder omstandigheden tot den derden rang verwezen, de eerste plaats ten volle verdient, toch konden de mols-

1 ‘Unsere jungen und alten Marcuslöwen mögen brüllen so gut sie wollen; so lange sich jedem ihrer Scheingründe für die Priorität ihres Evangeliums sechs wirkliche dawider entgegenstellen lassen, ja zum Theil von ihnen selbst in Form von Zugeständnissen späterer Ueberarbeitung u.s.f. entgegen gestellt werden, bleibt mir diese ganze Richtung ein Zeitschwindel, wie die Zukunftsmusik, oder die Agitation gegen die Kuhpocken-Impfung, und ich glaube sogar in Ernst, dass es dieselbe Art von Köpfen ist, die, je nach Umständen, in diese oder jene Art des Schwindels verfallen wird.’ D. Christus d. Glaubens u.s.w. bl. 54 nt. Deze woorden van Strauss toonen genoegzaam aan, dat hij de Markus-hypothese in haar nieuwsten vorm niet eens recht kent of begrijpt, en dat hij de werken van haar voorstanders niet heeft gelezen. Het is te wenschen, dat hij spoedig zijn zesvoudig heirleger van werkelijke bewijzen zal openharen, opdat men zich niet langer late meêslepen. Hij kan niet wel eischen, dat de leeuwen voor dit groot geschreeuw bang zullen worden.

hoopen, waarmeê Strauss nu lacht, evenals de muren van Rome, die Remus naar 't oude verhaal bespotte, wel eens de eerste bolwerken worden eener stad, voor wie de heerschappij is weggelegd.

Maar al is een zekere vooruitgang noch bij Strauss noch bij Schenkel te miskennen, het gewone gebrek van degenen die het Leven van Jezus beschreven hebben, ik meen gebrek van nauwkeurige bronnenstudie, kleeft ook hen beide aan. Misschien is het goed. Misschien, ik mag wel zeggen, zeker, zullen anderen zich nu opgewekt voelen, om de gaping die zij overlieten aan te vullen. Toen het bleek, dat de Strauss van '35 dit gedeelte zijner taak al te zeer had verwaarloosd, ontstond de Tubinger school, die over de bronnen voor Jezus' levensgeschiedenis een nieuw en eigenaardig licht verspreidde, en van wier uitkomsten de Strauss van '64 zich wel gedwongen voelde gebruik te maken. Men mag tegen deze school, als Ewald, met blinde woede en persoonlijke ingenomenheid uitvaren; men mag haar, als Holtzmann, den verschuldigden eerbied onthouden; men mag, gelijk wij bereid zijn te doen, erkennen dat zij het laatste woord der kritiek niet gesproken heeft, - men kan den machtigen invloed, dien zij op deze studiën heeft geoefend, niet loochenen. En omdat zij minder dan eenige andere geneigd is geweest om op de woorden des meesters te zweeren, omdat zij meer dan eenige andere zich ontvankelijk heeft betoond voor de uitkomsten van anderer onderzoek en de kritiek waarvan zij het voorwerp was, is zij een levende boom gebleven tot op dezen dag, en blijft zij nog altijd vruchten dragen. Het kan niet anders, of de nieuwe biografiën van Jezus zullen de aandacht weêr van nieuws op de evangeliën en de kritische vragen, die daarmede in verband staan, vestigen. Men zal de tekortkomingen der levensbeschrijvers trachten goed te maken. Of liever, men doet dat reeds, in het vaderland van Renan, zoowel als in dat van Strauss. Beider werk zal in dit opzicht, het laatste ook in andere opzichten, goede vrucht voor de wetenschap geven. Intusschen blijven wij uitzien naar een levensbeschrijver van Jezus, die dit deel van zijn arbeid niet aan anderen overlaat; naar een man van geduld en scherpzinnigheid, die al de vragen waartoe de vorm en de inhoud onzer evangeliën aanleiding geeft, nauwgezet heeft overwogen, al de verhandelingen die daarover gevoerd zijn, met aandacht gevolgd is, en zich daarna over de geloofwaardigheid en het karakter dezer geschriften een onpartijdig

en zelfstandig oordeel gevormd heeft; een man van verbeelding, die zich met den geest weet te verplaatsen in den tijd waarin zijn held optrad, en onder het volk waartoe hij behoorde; een man begaafd met een levendig zedelijk en godsdienstig gevoel, dat hem instaat stelt den adel en de verhevenheid van Jezus' karakter te waardeeren, - want het belangrijkste en moeilijkste hoofdstuk der godsdienstgeschiedenis te schrijven zonder dat, is even onmogelijk als zonder een ontwikkeld schoonheidsgevoel en liefde voor de kunst het leven van Rembrandt of van Beethoven te verhalen; - een man van talent bovendien, die meester is van den vorm, een kritikus, die tevens stylist, een geleerde, die tevens kunstenaar is.... De levensbeschrijving van Jezus wacht haar Macaulay nog steeds.

Of liever laten wij die verkeerde benaming niet langer bezigen, die reeds zooveel verwarring gesticht, en zooveel teleurstelling veroorzaakt heeft. Wij zien niet uit naar een levensbeschrijver en verwachten geen levensbeschrijving van Jezus, omdat een levensbeschrijving van Jezus, die aan de eischen der geschiedenis beantwoordt, geheel onmogelijk is. Men had nooit van een ‘Leven van Jezus’ moeten spreken. Al is men genegen, om alles wat onze vier evangelisten meêdeelen, onvoorwaardelijk aan te nemen; al vindt men geen bezwaar om daarbij te voegen wat de apokryfe evangeliën bevatten; al is men de warmste vriend, de trouwste aanbidder van de Harmonistiek, die oude farizeesche, men is daarom nog niet in staat, om het leven van Jezus te beschrijven. Want wat hebben wij dan nog? Eenige verhalen omtrent geboorte en kindsheid, sommige zoo ongeloofelijk, dat reeds de oudste christenheid, anders niet moeilijk op dit punt, ze reeds onder de apokryfen verwees, de overige zoo tegenstrijdig, dat ze slechts door middel van de geweldigste kunstgrepen te vereenigen zijn; bovendien eenige berichten omtrent den allerlaatsten tijd van Jezus' leven, en een weinig nauwkeuriger opgaven van hetgeen in den nacht zijner gevangenneming en op zijn sterfdag geschiedde; van dertig of veertig jaren, minder gewichtig dan het laatste wel is waar, doch waarin de grond gelegd werd voor hetgeen dat laatste zoo belangrijk maakt, van zijn geheele vorming en ontwikkeling, van zijn huiselijk leven, van de opvoeding, het onderricht, die hij genoot, van dat alles niets. De apostelen en palestijnsche discipelen hebben blijkbaar aan het samenstellen of voorbereiden eener biografie van Jezus niet gedacht. Te getuigen van het-

geen zij gezien en gehoord hadden, en zichzelf en anderen den onvergetelijken tijd voor het geheugen te roepen, toen zij dagelijks met den Meester mochten verkeeren, ziedaar al wat zij deden. Met groote zorg en bijzondere voorliefde - een voorkeur, die wij slechts kunnen prijzen - hebben zij gepoogd de spreuken en gelijkenissen te bewaren, waarin Jezus zijn evangelie had gekleed. IJverige predikers zijn zij zeker geweest, en aan hetgeen zijzelven zich van de woorden en daden huns Meesters herinneren konden, hechtten zij zonder twijfel geen geringe waarde. Maar geschiedschrijvers kunnen wij onder deze tollenaars en visschers uit Galilea niet verwachten. Paulus, beschaafder en geleerder dan zij, had er noch de bouwstoffen noch de gelegenheid toe; zijn onvermoeide zendingsarbeid liet hem geen tijd, om berichten van hetgeen hijzelf niet had bijgewoond te verzamelen, vooral niet tot zulk een veelomvattend letterkundig werk. Ook had hij er geen behoefte aan: hij had een stouten, wijsgeerigen, geen kalmen, historischen geest; en ‘Christus naar het vleesch te kennen’ begeerde hij niet. Zooals met Paulus, zoo zal het wel met de meesten zijner ambtgenooten en medearbeiders geweest zijn. Eerst toen het evangelie zich meer uitbreidde onder de Grieken, liet de grieksche geest zich gelden, en begon men naar een geschiedenis van Jezus' Jeven te vragen. Maar de eischen die men destijds aan een geschiedenis stelde waren niet zwaar, vooral niet in die kringen, waartoe zich destijds het christendom beperkte. Men zocht nu - het derde onzer evangeliën toont met welken ijver - al wat men van Jezus' werken en leven verhaalde bijeen. Men vond zoo weinig, dat men elke bijdrage met vreugde begroette, en zich met de oppervlakkigste kritiek vergenoegde. Men was te arm en te hongerig, om overkeurig te zijn. En wij kunnen ons niet verwonderen, dat de hondekens met zulk eene gretigheid aanvielen op de brokskens die daar van de tafel der kinderen vielen; ze waren wel genoodzaakt daarmeê tevreden te zijn. Doch dat alles maakt het ons onmogelijk, om een, ik zeg niet volledige, maar slechts eenigermate bevredigende levensbeschrijving van Jezus op te stellen, tenzij dat men een roman wil schrijven als Renan, of als Strauss aan een kritische ontleding den titel van ‘Leben Jesu’ wil geven.

Schenkel heeft dat gevoeld, en het is zijn grootste verdienste, dat hij een anderen weg heeft ingeslagen. Hij heeft gepoogd een karakterbeeld van Jezus te schetsen. Het ligt niet aan

hem, dat hij daarin niet dan gebrekkig is geslaagd. Hij ook heeft nog te veel gewild. Hij ook heeft iets trachten te geven, waartoe onze middelen niet toereikend zijn. Wij kunnen, het is waar, het karakter van Jezus in zijn groote verhevenheid leeren kennen uit de onvergelijkelijk schoone woorden die ons van hem bewaard bleven, en uit zijn laatste werken en lijden. Maar wij kennen hem ook alleen, zooals hij was in zijn volle mannelijke rijpheid. Hoe dat karakter gevormd is weten wij niet. Ik geloof met Schenkel en Keim, dat Jezus zich geheel menschelijk heeft ontwikkeld. Maar de schaarschheid van de evangelische berichten en het volslagen gemis van chronologische orde in de evangelieschriften, stellen ons buiten staat, om den gang dier ontwikkeling anders dan in hoofdtrekken, bij benadering, en voor het grootste deel bij gissing te bepalen.

Zullen wij ons dan nooit een voorstelling kunnen vormen van den mensch Jezus, zooals hij werkelijk was? Behooren wij - om de tegenstelling van Strauss te gebruiken - het zoeken naar den Jezus der geschiedenis als wanhopig op te geven, en ons eenvoudig in de armen te werpen van den Christus des geloofs, of beter gezegd, van den Christus der dogmatiek? Velen gelooven, dat den historischen Jezus te kennen een behoefte, de dringendste behoefte is van onzen tijd. Is die behoefte niet te bevredigen? Is de hoop dat zij vervuld kan worden een ijdele waan? Daar zijn er, die deze vragen bevestigend zullen beantwoorden. Ik spreek niet slechts van degenen, die, met den hoogsten graad van waarschijnlijkheid niet tevreden, wiskunstige zekerheid verlangen voor datgene wat met geen wiskunstige zekerheid kan worden vastgesteld, en die daardoor toonen geen flauw begrip van historie te bezitten. Ik spreek van verstandige, geleerde, misschien wat al te sceptische geesten, die nochtans hetgeen de kritiek heeft afgezonderd te hoog, hetgeen zij onaangetast heeft gelaten, te laag waardeeren, en die daardoor ook aan het erlangen eener historische waarschijnlijkheid vertwijfelen. Van Strauss onder anderen, die beweert, dat wij van Jezus minder weten, dan van eenigen anderen godsdienststichter ter wereld; een beweren, waarbij hij zeker noch aan Zarathustra, noch aan Buddha, noch aan Mozes, waarbij hij misschien alleen aan Mohammed heeft gedacht. Ik voor mij geloof niet, dat de balans zoo ongunstig staat. Voor een levensbeschrijving of voor een uitvoerige karakterschildering van Jezus ontbreken ons de gegevens.

Een niet altijd lichte en doorschijnende sluier bedekt voor ons de geleidelijke ontwikkeling van zijn machtigen geest. Maar onze bronnen vloeien rijkelijk genoeg, om het werk dat hij als man heeft opgevat en in korten tijd volbracht, om de groote godsdienstige beweging die hij in het leven riep en waarvan wij nog de kracht ondervinden, met genoegzame duidelijkheid te schetsen, om de stichting van onze godsdienst, de grondvesting van het nieuwe verbond te beschrijven. De geschiedenis alzoo, niet van een persoon, niet van een leven, maar van den oorsprong dier godsdienst, die Jezus in het hart droeg, en zoowel door zijn woord als door zijn persoonlijken invloed aan de menschheid mededeelde.

Dat is het ook, en dat alleen, waartoe onze oudste oorkonden ons de bouwstoffen leveren. Stellen wij ons dit, en niets anders ten doel, dan behoeven wij onze evangeliën niet op de pijnbank te leggen, ten einde ze zoo vele dingen af te persen, die ze ons niet zeggen willen, en ook niet zeggen konden. Berekenen wij de kosten, voordat wij dezen toren gaan bouwen, dan bespeuren wij alras, dat hij wel niet volmaakt zal wezen, doch dat ons ook de middelen niet zullen ontbreken om hem te voltooien. Onze drie evangeliën geven ons een zeer gebrekkige levensbeschrijving van Jezus - eenvoudig omdat de schrijvers zich niet voorstelden die te leveren - doch de openbare werkzaamheid van Jezus - hetgeen hij deed en leed, hetgeen hij sprak en leerde[1] - schetsen zij niet uitvoerig, maar geheel. Er zijn legenden in hetgeen zij verhalen; - doch de kritische heelkunde is bij de hand, om hen van deze kwaal te genezen. Zij hadden een godsdienstige overtuiging, waardoor zij wel eens verleid werden, om onwillekeurig in Jezus' woorden eenige wijzigingen te maken (o.a. Matth. 19, 16 en 17[2]; Mark. 6, 3, vgl. met Matth. 13, 55),

1 Π*ερὶ πάντων,... ὧν ἤρξατο ὁ* Ἰ*ησοῦς ποιεῖν τε καὶ διδάσκειν*. Hand. I:1.

2 Matth. 19:16 en 17. In onze gewone vertaling is deze verandering niet te vinden. Men is daar een jongere lezing gevolgd, die naar de overeenstemmende plaats van Markus veranderd is. In plaats van: 'Wat noemt gij mij goed? Niemand is goed dan één, namelijk God;' lezen de oudste Handschriften (BDL en andere): T*í με ἐρωτᾷς περὶ τοῦ ἀγαθοῦ; εἷς ἐστὶν ὁ ἀγαθός*. 'Wat vraagt gij mij over het goede? Een is de goede (bij uitnemendheid).' De bewerker van het eerste evangelie kon niet dulden, dat Jezus den naam van 'goede meester' afwees, en wijzigde daarom diens woorden.
Een andere wijziging is die bij Mark. 6, 3, vergeleken met Matth. 13, 55, Mattheus heeft: 'de zoon des timmermans,' Markus: 'de timmerman, de zoon van Maria,' beide hoogstwaarschijnlijk met afwijking van hun oorspronkelijke bron. Holtzman merkt zeer juist op, dat in die bron moet gestaan hebben: 'de timmerman, de zoon van Jozef.' De eerste evangelist stiet zich aan dat 'de timmerman,' de tweede meende, dat Jezus ten onrechte zoon van Jozef genoemd werd, en achtte zich te eer verplicht dat te veranderen, omdat hij de verhalen omtrent Jezus' bovennatuurlijke geboorte niet bij zijn evangelie heeft gevoegd.

of hem, ter goeder trouw, uitspraken in den mond te leggen, die zeker niet van hem afkomstig zijn (o.a. Matth. 5, 18 en 19), waardoor zij vooral zich lieten leiden in de keus der berichten, spreuken en gelijkenissen, die zij opteekenden; - doch waar twee of drie getuigen zijn kan men hun getuigenis vergelijken, en door deze vergelijking tot de waarheid komen. Hierendaar stuiten wij op vergissingen en onnauwkeurigheden in hetgeen zij verhalen, vooral wanneer zij zich wagen buiten den kring, waarin zij gewoon waren zich te bewegen; zoo beschrijven zij de aanleiding tot den dood des Doopers met levendige kleuren, doch meenen dat Herodias voordat zij met Antipas (in de evangeliën Herodes) huwde, de vrouw van Philippus geweest was, en dat deze nog leefde, en laten haar dochter, Salome, de eigenlijke weduwe van Philippus, van wie zij een jong meisje, een ‘dochtertje’ maken, voor Antipas' hovelingen een dans uitvoeren, die hem tot een onvoorzichtige belofte verlokt: maar zulke vergissingen zijn in de vertellingen des volks omtrent hetgeen aan het hof gebeurd moet zijn, zeer gewoon, en in hetgeen zij ons van die andere hofhouding weten meê te deelen, die op de heuvelen van Galilea of Perea haar zetel had, stellen wij meer belang; ook zijn zij daarin vrij wat meer te huis. Over 't geheel zijn zij zonder twijfel geloofwaardige getuigen, totnogtoe te veel in de schaduw gezet door den rijkeren geest van den vierden evangelist, maar nu, als geschiedkundige berichtgevers voor 't minst, tegenover dezen laatste in volle eere hersteld.

Het is maar een korte geschiedenis, die zij vertellen, de geschiedenis van één jaar, niet veel meer, één hoofdstuk uit de jaarboeken der godsdienst, één bladzijde slechts, maar de schoonste bladzijde, het belangrijkste hoofdstuk dier historie, de geschiedenis van het gewichtigste jaar waarvan wij heugenis dragen, ‘het jaar van gratie,’ ‘het welaangename jaar des Heeren,’ het jaar, waarvan in de ontwikkeling der menschheid een geheel nieuwe periode dagteekent. De joodsche staat is uitgebloeid; onwillig vazal van Rome heeft hij onder de natiën

geen beteekenis meer. Nog eenige stuiptrekkingen en het volk van Jahveh wordt uit zijn erfdeel verstooten, en andermaal een volk van vreemdelingen op aarde. De joodsche godsdienst is versteend. Sadduceën gelooven aan haar toekomst en haar ontwikkeling niet meer, en gebruiken haar slechts als een hefboom voor hun heerschzucht. Farizeën begraven haar onder zinledige gebruiken en inzettingen, en dooden haar door de vereenigde kracht van dogmatisme en casuïstiek. Esseën, vromer, oprechter, met een levendiger godsdienstig gevoel bezield, hebben inderdaad reeds met haar gebroken, en trachten het Godsrijk te verwezenlijken door hun kloostervereenigingen in de woestijn. Hillel en Shammai hebben met elkander getwist, maar hun twisten zijn beperkt gebleven binnen de grenzen der school, en zijn van de Rabbijnen niet doorgedrongen tot het volk. Doch in den boezem van dat volk, uiterlijk rustig en tevreden onder de tuchtroede zijner farizeesche meesters, woelt het en gist het. De steenen roepen haast. Hoelang zal Jahveh nog toeven, om zijn volk te bezoeken? Hoelang zal het rijk des vredes nog uitblijven, en de Gezalfde, waarvan reeds eeuwen geleden de profeten gewaagden, hoelang zal hij zich nog laten wachten? En men verliest zich in allerlei bespiegelingen en droomen. Men schrijft Apokalypsen, waarin Ezra de schriftgeleerde, waarin zelfs Henoch, de Godsman vóór den zontvloed, de geheele toekomst en de verlossing door Gods Gezalfde, door den Zoon des menschen voorspellen. Men berekent nauwkeurig de tijden, en allen vereenigen zich in het gevoelen, dat het nu weldra moet zijn. Daar treedt onverwachts in de woestijn van Juda een prediker op, die woorden geeft aan dit algemeene verlangen; priesterzoon uit twee der oudste geslachten, maar door den drang zijns gemoeds profeet en Nazireër geworden; een man van ontzaglijke geestkracht en bergenverzettend geloof. ‘Het hemelsch koninkrijk is nabijgekomen’, zoo roept hij luid en dringt allen, dat zij zich bekeeren, en alzoo voor de komst van dat langverwachte rijk bereiden. Hij heeft een kemelsharen mantel om de schouders, saamgebonden met een lederen gordel, en leeft van sprinkhanen en wilden honing, van hetgeen de woestijn hem oplevert meteenwoord. Niet zonder beteekenis. Zoo leefde Elia, zoo was Elia gekleed. Het volksgeloof wilde, dat Elia, naar Maleachi's profetie, die men letterlijk opvatte, den toekomstigen Messias moest voorafgaan. Aan deze zinnelooze verwachting, die de stichting van

het Godsrijk belemmerde, wilde hij een einde maken. Daarom vertoonde hij zich in het gewaad van den ouden Boetgezant en schikte zich naar de leefwijs dien de heilige schriften van dezen verhaalden. Het was een teeken naar de wijs der israëlietische profeten, en door het israëlietische volk zeer goed verstaan. ‘Indien Elia dan komen moet’, wilde hij zeggen: ‘hier is Elia. Hier is de bode, die voor het aangezicht van Jahveh gezonden wordt, om zijn weg te bereiden. Zit niet langer in onvruchtbare afwachting neder, maar bekeert u, want de tijd is nabij, de vervulling aanstaande. Indien gij u verootmoedigt voor God, en door uw geloof het Godsrijk van hem afdwingt, zoo zal hij het geven.’ Geen wonder, dat zijn woord aanstonds ingang vond bij duizenden, en dat men van alle kanten toestroomde, om uit zijn mond de bevestiging te vernemen van hetgeen men reeds zoo lang en zoo vurig had gehoopt.

Onder degenen die komen om Johannes te hooren is ook een jong, haast veertigjarig man[1] uit Nazareth in Galilea, die daar in stilte en eenvoudigheid het handwerk van timmerman, waarschijnlijk zijns vaders bedrijf, heeft uitgeoefend, maar wiens geest met geheel andere dingen is bezig geweest, en zwanger gaat van grootsche gedachten. Wat er tusschen hem en den strengen Nazireër is voorgevallen, weten wij niet. Is het de Dooper geweest, die door zijn dringende prediking het voornemen om de Redder van Israël te zijn bij hem tot rijpheid gebracht heeft? Heeft hij uit eigen beweging die gedachte, die hem bezielde, aan den Boetgezant beleden? De evangeliën melden slechts, dat hij zich door Johannes liet doopen; en als zij daarbij voegen, dat de heilige geest toen als een duif op hem nederdaalde en bleef, en de stem Gods hem voor den Zoon zijns welbebehagens verklaarde, dan verbergt zich in die legende de historische herinnering, dat eerst toen het denkbeeld om het geestelijk rijk des vredes, het verbond der ware aanbidders te stichten, hem als overmeesterde, dat hij toen eerst het besluit nam om hetgeen hem lang voor den geest gezweefd had, tot werkelijkheid te maken. Zeker is het, dat hier twee mannen met elkander in aanraking kwamen, in staat elkander

1 Hoogstbelangrijk is de herstelling der ware chronologie van Jezus' leven bij Keim, Der geschichtliche Christus, Anhang. Daaruit blijkt dat Jezus slechts ruim een jaar in het openbaar heeft gewerkt, en op omstreeks veertigjarigen leeftijd is gekruisigd.

te waardeeren. Begrijpen kon Johannes den rijken milden geest van Jezus niet volkomen, en daardoor heeft hij later, met het ongeduld van een die den dood voor oogen ziet, als een gevangene, wiens werkzaamheid was gebroken, en die daarom vurig verlangde om datgene wat hij had voorbereid, ook zelf te aanschouwen, aan hem, in wien hij het eerst den Messias erkend had, getwijfeld. Maar dat hij in hem zijn meerdere huldigde, dat hij van hem verwachtte, waartoe hij zichzelf niet bekwaam rekende, dat bewijst het getuigenis door hem met beminnelijke nederigheid gesproken: ‘Na mij komt, en reeds is hij midden onder u, wien ik niet waardig ben den riem der schoenen te ontbinden, die zal u doopen met vuur;’ een waardeering door Jezus later met woeker betaald.

Maar nog aanvaardde Jezus zijn openlijken arbeid niet. Nog hield hij, zoolang de voorbereider van het Godsrijk werkzaam was, zich verborgen, en peinsde intusschen over de wijs, waarop hij de roeping vervullen zou, die hij in zijn binnenste had vernomen. Eerst toen Johannes door Antipas, hetzij dan, zoo als de evangelisten melden, op aanstoken van de beleedigde Herodias, hetzij dan, zoo als Josephus wil, om staatkundige redenen, was gevangen genomen, begon Jezus in het openbaar te prediken. Niet in Judea, als de Dooper, maar in Galilea, zijn vaderland. Hoe hij predikte, met welk een eigenaardige welsprekendheid, met welk een rijkdom van verbeelding en met welk een soberheid tegelijk, in spreuken, kernachtig kort, waarbij de wijsheid van Salomo verbleekte, in gelijkenissen, zwaar van inhoud en onberispelijk van vorm, wier eenvoud en juistheid de beeldspraak der Profeten in de schaduw stelden, en nog altijd niet verouderd, wij behoeven dat niet louter af te leiden uit hetgeen ons verhaald wordt van den machtigen indruk, de diepe verslagenheid die zijn woorden bij de menigte, en zelfs bij tegenstanders teweeg brachten, wij kunnen het uit die woorden zelven opmaken. Maar, nog meer dan door den vorm was die prediking door haar strekking merkwaardig. Het waren stoute woorden die hij sprak, verzeld van moedige daden. Geen zoenoffers waren meer noodig om vergiffenis van schuld te erlangen; aan allen, aan de grootste zondaars en zondaressen kondigde hij aan, dat hun zonden reeds vergeven waren, en dat hun geloof hen behield. Vasten en onthouding waren in zijn oog geen ware boetedoening, maar behoorden tot die oude

bedeeling, die met zijn nieuwen geest niet strookte; waren versleten zakken, waarin de nieuwe wijn niet mocht gegoten worden. De sabbat was om den mensch, niet de mensch om den sabbat; een zegen voor den vermoeide, die zuchtte onder den last des daags; maar hij mocht niet zelf een last worden, te zwaar om te dragen, bovenal geen hinderpaal voor de vrije ontwikkeling van den menschelijken geest. En gelijk hij leerde, zoo deed hij. Tot groote ergernis van farizeën en schriftgeleerden, die hem overal volgden met achterdochtige blikken, schond hij telkens de sabbatsrust, zooals zij die verstonden, en vergunde hij zelfs aan zijn discipelen, om op den rustdag zich een pad door het gezaaide te banen. Hij liet hen niet vasten, en zoo hijzelf het deed, dan was het in stilte, zóó, dat geen menschelijk oog het bespeurde, ‘met een gezalfd hoofd, en gewasschen aangezicht.’ ‘Etende en drinkende,’ kwam hij, aan maaltijden en bruiloften zat hij aan, en met wie? Met het uitschot der natie. Met geringen en eenvoudigen niet alleen, maar met tollenaars zelfs; tollenaars, bij jood en heiden evenzeer gehaat, en wien het niet vergund was om lid te zijn van de joodsche gemeente. In hun huis verbleef hij, en hijzelf, toen hij een hunner tot zijn leerling geroepen had, richtte voor hen een grooten maaltijd aan in zijn eigen huis[1]. ‘Een brasser en wijndrinker, een vriend van tollenaars en zondaars,’ zoo heette hij dan ook weldra onder de ware vromen, voor wie Johannes wel is waar wat overdreven streng was geweest, doch die zich met een heilige huivering afwendden van dit nieuwe verbond der lichtzinnigheid, waar allerlei slag van volk in werd opgenomen, waar men maaltijden hield en feesten in plaats van lange gebeden te doen en asch te strooien op zijn hoofd, waarin metéénwoord al de grondslagen der godsdienst werden ondermijnd.

Want, dat Jezus een bepaald verbond wilde stichten, een vrije godsdienstige gemeenschap, en dat hij door deze gemeenschap de oude, vervallen of stervende godsdienst van Israël vervangen wilde, dat bleek weldra, toen hij door gansch Galilea heen zijn goede boodschap gepredikt had, en nu uit de leerlingen die zich bij hem hadden aangesloten, een enger kring

1 Zie Mark. 2:13-22. Matth. 9:9-17. Luk. 5:27 volgg. Onze overzetting doet ten onrechte voorkomen, alsof de maaltijd in de woning van Mattheus plaatshad.

van apostelen koos. Hij koos twaalf, naar het getal der stammen van Israël. Aanvankelijk althans wilde hij zijn vereeniging dus tot zijn eigen volk beperken. De vraag, of het evangelie ook aan de heidenen gebracht moest worden, of men ook de heidenen tot het Godsrijk mocht toelaten, een vraag die later de apostolische kerk zoozeer beroerde, kon bij Jezus en zijn apostelen nog niet opkomen. Zijn doel was Israël te hervormen, en zoo, door Israël op de menschheid te werken. Israël moest het zout der aarde worden, het zuurdeeg gelegd in drie maten meels, het mosterdzaad, dat opwast tot een boom, in welks takken de vogelen wonen. Alle droomen van aardsche heerschappij en grootheid, alle staatkundige woelingen, alle nuttelooze opstanden tegen Rome's overmacht moest het laten varen, om zich geheel aan die hoogere, godsdienstige roeping te wijden, zijn ware roeping, die het van God had ontvangen. Daarom verhief Jezus zich reeds van den aanvang tegen het godsdienstig gezag der Farizeën, en boog hij zich later niet voor het priesterlijk gezag der Sadduceën, maar tegen Herodes ruide hij de Galileërs niet op, en in Jeruzalem leerde hij, dat men weldeed met aan den keizer te geven, wat hem toebehoorde. Maar hoewel hij zijn werkzaamheid niet buiten de grenzen van zijn vaderland uitstrekte, bekrompen volkstrots beschaamde hij niettemin door te wijzen op het groot geloof van een heiden of de barmhartigheid van een Samaritaan; bekrompen volkshaat bestreed hij, door de prediking eener algemeene, alle menschen, ook de vijanden omvattende liefde, gegrond op de erkentenis, dat allen Gods kinderen zijn. En eerst toen hij zag, dat Israël als volk gereed stond hem te verwerpen, dat er aan dezen boom wel bladeren, maar geen vruchten te vinden waren, gewaagde hij van de mogelijkheid dat het versmade Godsrijk aan de geroepene kinderen ontnomen, en aan een ander volk kon worden gegeven, dat het beter waardeerde. Doch een nieuw verbond was het in den volsten zin des woords, een volslagen hervorming, zonder eenige wet dan die des geestes en der liefde; zonder eenig credo, dan het: God is onze vader; zonder eenige eeredienst, dan de aanbidding der liefde en des geestes wederom; het verbond der waarheid, omdat daar niets te huis was, dan hetgeen oprecht en ongeveinsd, opwelde uit het hart, en omdat degenen die er toe behoorden, de waarheid boven alles moesten liefhebben en zoeken; het verbond der reinheid, omdat door de liefde tot

God, die er de grondwet van uitmaakte, al wat onrein en onedel is vanzelf wordt uitgesloten; het verbond der verzoening en des vredes, omdat waar God aller vader is, allen ook broeders zijn.

Dat waren de gedachten, die Jezus voor het volk niet verborg, die hij in het openbaar in gelijkenissen uitsprak, doch die hij bovenal aan zijn leerlingen ontvouwde. Dat waren de verborgenheden des koningrijks, die de scharen nog maar gebrekkig verstaan konden, en waartoe hij hen inwijdde. Tusschen de evangelieprediking van Jezus in Galilea en zijn reize naar Jeruzalem ligt de opleiding zijner apostelen. Eerst oefende hij hen, door hen uit te zenden, twee en twee, om zelf ook het nabijzijnde Godsrijk aan te kondigen. Daarna zonderde hij zich, zooveel dat ging, met hen af in de woestijn, en onderwees hen daar. Indien hij zijn doel kon ten uitvoer brengen, en Israël hervormen, dan moest dat in het middelpunt der joodsche godsdienst, te Jeruzalem geschieden. Daarheen wilde hij dan ook gaan, en daar eerst als Messias, dat wil zeggen als de herschepper, de hernieuwer van zijn volk optreden. Doch hij wist wel, dat het geen lichte taak zou zijn. Hij was op het ergste bedacht. Den tegenstand der Farizeën en Schriftgeleerden had hij reeds bij zijn werken in Galilea ondervonden. Hoe moest het dan daar zijn, waar zij met de Sadduceën alle macht in handen hadden? Daarom zorgde hij voor de toekomst. Als hij viel, en hij stelde zich niets anders voor, dan moesten er anderen zijn, in staat om zijn arbeid voort te zetten. Vandaar, dat hij den laatsten tijd vóór zijn tocht naar de hoofdstad, alle openlijke prediking in Galilea staakte, en zich geheel aan de vorming zijner jongeren gaf. En wat ons van zijn omgang met hen is overgeleverd, doet ons hem vooral in de grootheid van zijn karakter kennen. In dien kring openbaarden zich zijn wijsheid, zijn groot geduld, zijn zachtmoedigheid met vastheid gepaard, zijn nederigheid met waardigheid verbonden, zijn teedere, zorgende liefde het schoonst. Ook werd die liefde, ofschoon niet zelden op zware proeven gesteld door hun zwakheid en onverstand, nochtans niet geheel beschaamd, en de dag, waarop een der twaalve uit naam van allen verklaarde, dat zij in hem den Gezalfde Gods erkenden, en dus van hem het heil voor Israël hoopten, zal voor Jezus zonder twijfel een der schoonste van zijn leven zijn geweest.

Zoo ving de tocht naar Jeruzalem aan. Op de reize derwaards hield de Meester niet op zijn jongeren met den aard van zijn geestelijke vereeniging bekend te maken. Als zij - en het opgaan naar de hoofdstad bracht zulke onderwerpen vanzelf bij hen ter sprake - als zij over den voorrang twistten in dat rijk, dat nu weldra zou worden gegrondvest, als zij de eereplaatsen begeerden aan de rechter- en linkerhand van den koning, dan wees hij hun een kind ten voorbeeld aan, of herinnerde hun, dat onder hen de dienende groot en aller slaaf de meeste was. Ook verloochende hij in Judea niet, wat hij altijd in Galilea gewoon was, en trok te Jericho bij een overste der tollenaars in; tot groote ergernis van velen trouwens. Zijn houding te Jeruzalem was niet dubbelzinnig. Reeds bij zijn aankomst toonde hij wat hij wilde. De intocht op het lastdier, terwijl ongewapende visschers en tollenaars en zelfs eenige vrouwen hem volgden, was voor allen een duidelijk teeken, hoedanig een hervormer hij zijn wilde. De reiniging van den tempelvoorhof, die onmiddellijk volgde, was inderdaad een aantasten van de offerdienst der joden, die het koopen en verkoopen van slachtoffers noodig maakte, en het edele woord, zeker bij deze gelegenheid gesproken[1]: ‘Breekt dezen tempel af, en in drie dagen zal ik een ander weder opbouwen!’ verheft dit boven allen twijfel. Jezus verheelde niet, dat hij de tempeldienst, de geheele uiterlijke eerdienst wilde afschaffen. Hij

1 De vierde evangelist, anders uit een historisch oogpunt niet wel te vertrouwen, is de eenige, die Jezus dit woord bij deze gelegenheid spreken laat. Het is waar, dat hij de tempelreiniging aan den ingang van Jezus' openbare werkzaamheid plaatst, en dat hij de uitspraak zelf geheel anders verklaart, dan zij oorspronkelijk moet bedoeld zijn. Jezus bedoelde zonder twijfel: ‘Laat deze uiterlijke godsdienst als verouderd varen, en verwisselt haar voor een innerlijke, waarachtige godsdienst, de aanbidding in geest en in waarheid.’ Onze evangelist meent dat hij van den tempel zijns lichaams, dus van zijn opstanding sprak, tot welke verkeerde gevolgtrekking hem het ‘in drie dagen’ waarschijnlijk aanleiding gaf. Maar dat hij volkomen recht had het bij de tempelreiniging te vermelden, en dit zeker uit zijn bron heeft ontleend, mogen wij gerust aannemen op deze gronden: Vooreerst, dat Jezus deze woorden gesproken heeft is zeker, daar ze bij zijn veroordeeling, zij het dan ook eenigszins verdraaid, tegen hem worden ingebracht, en de weinige overeenstemming der getuigen waarover de evangelisten spreken, een waarborg is, dat zij hun beschuldigingen niet uit de lucht grepen Ten andere, indien Jezus deze woorden zeker gebezigd heeft, volgen zij het natuurlijkst op zulk een daad, als de uitdrijving der kooplieden uit den tempel. Eindelijk, dat wij ze bij de twee eerste evangelisten bij die gelegenheid niet vermeld worden, laat zich daaruit verklaren dat zij het als een lastering van valsch getuigen aanmerkten. Alleen het derde evangelie verzwijgt de uitspraak geheel.

wist zelf wel, hoe duur hij voor deze stoutheid zou boeten. Van alle zijden, van de Farizeën en Schriftgeleerden, van de Sadduceën stond hij nu aan bedekte aanvallen bloot, die hij zegevierend afsloeg, doch die hem toonden, dat de ontknooping nabij was. Zij was nabij, nader misschien dan hij zelf in het eerst, nader zeker dan zijn eigen apostelen tot het laatst toe verwachtten. Hoe konden zij dat ook denken? Hoewel Jezus, die verder zag dan zij, hun telkens herinnerde, dat hij voor de lagen zijner vijanden zou moeten bezwijken, zij konden het niet gelooven. Het blijkt uit alles - schoon men gewoonlijk verzuimt dit op te merken - dat Jezus te Jeruzalem, gedurende den korten tijd dien hij er vertoefde, met groote vrucht heeft gewerkt, en dat hij, zoowel onder de inwoners, als onder de feestvierende menigte, een bijkans algemeene instemming vond. Hij wandelt veilig door de straten der Davidsstad, en spreekt vrijuit tot in den tempel toe, waar niemand waagt hem te storen. De Farizeën en Schriftgeleerden, die hem in Galilea openlijk weêrstonden, en niet schroomden hem te schelden, hem zelfs een vriend en bondgenoot van den oversten der duivelen te noemen, naderen hem hier met geveinsden eerbied, en met woorden van lof op de lippen. Onder hen zijn er zelfs, die zich bij hem aansluiten, en zich zijn oprechte vrienden betoonen, in weerwil van de harde woorden, die hij niet vreest in het openbaar tegen hun partij te spreken. Als eindelijk de Overpriesters, Sadduceën voor het meeste deel, wier belang het meêbracht om alle beweging zoo spoedig mogelijk te smoren, opdat de Romeinen hun het weinige gezag niet ontnemen mochten dat zij nog bezaten; als zij er eindelijk in slagen Jezus te vatten en te veroordeelen, dan is het alleen door omkooping van een zijner discipelen; dan zorgen zij wel, dat de bende, die zij uitzenden, goed gewapend, en van fakkels en lantarens voorzien is; dan grijpen zij en verhooren zij hem in het holle van den nacht, in aller haast, in een zeker niet voltallige vergadering; en, hoewel zij eerst besloten hadden, dat zij op het feest niets tegen hem zouden beginnen, vreezen zij te zeer dat hun prooi hun nog ontsnappen zal, dan dat ze nu niet aanstonds zouden trachten de bekrachtiging en uitvoering van hun vonnis te bewerken, al is het reeds de eerste dag van het Pascha. Dit alles bewijst, dat Jezus te Jeruzalem door zijn prediking een groote werking had teweeggebracht, en een uitgebreiden aanhang bezat, gelijk dat ook

door de spoedige stichting der gemeente in dezelfde stad waar hij gekruisigd was, wordt bevestigd. Slechts door list en verraad, en door snel te handelen, hebben zijn vervolgers hem ten onder kunnen brengen. Niettemin, als een held is hij gestorven. Hij heeft den dood niet gezocht, want uit voorzichtigheid week hij 's nachts uit de stad, om de lagen van het Sanhedrin te ontwijken. Maar toen hij zag, dat hij dien niet ontgaan kon, zonder aan zijn roeping ontrouw te worden, toen heeft hij geen list tegen list, geen geweld tegenover geweld gezet, maar in het gevoel zijner onschuld zich vrijwillig gevangen gegeven. Hij was overtuigd, dat zijn werk niet verbroken zou worden; veeleer verwachtte hij, dat zijn bloed de bezegeling, de wijding wezen zou van het verbond door hem gesticht. Zijn ondergang is het toppunt zijner grootheid geweest. Toen heeft hij het eerst de moeilijke eischen, die hij zelf gedaan had, vervuld. Toen heeft hij geleden, zoo als niemand ooit, dan in zijn navolging, geleden heeft. Toen voelde hij zich voor een wijle alleen, een raadsel, een ergernis voor geheel Israël, voor zijn eigen aanhangers en vrienden, verraden door een beweldadigde, verloochend door een zijner uitverkorenen, laaghartig verguisd door zijn triomfeerende vijanden; maar in weêrwil daarvan heeft hij toen ook geen oogenblik gewankeld in liefde tot allen, en in vertrouwen op God. De toekomst heeft zijn vertrouwen niet beschaamd.

Dit eenige drama, dit ontzaglijke treurspel, hier in ruwe hoofdtrekken geschetst, in al zijn bedrijven uit te werken, is de schoonste talenten niet onwaard. Hij, wien het gelukt is, deze geschiedenis uit haar oorkonden op te delven, in boeienden vorm te beschrijven en pragmatisch te verklaren, heeft ons den historischen Jezus hergeven, en omdat hij voldoet aan een dringende behoefte des tijds, een der grondslagen voor de godsdienst der toekomst gelegd.

C.P. TIELE.

1705.

Een veldtogt uit den Spaanschen Successie-oorlog.

II.

(*Vervolg en Slot van blz.* 265.)

De krijgsverrigtingen in de Nederlanden zullen ons thans bezig houden, in verband met hetgeen gelijktijdig aan Moezel en Rhijn plaats had.

Gelijk we reeds zeiden, zou aan de Fransche zijde in de Nederlanden het bevel worden gevoerd door Villeroi; aan den Moezel door Villars; aan den Rhijn door Marsin. - Over Villeroi hebben we reeds vroeger gesproken; men weet, dat zijne aanvoering altijd meer kans gaf op nederlaag dan op overwinning. Toch heeft zijn geluk gewild, dat hij in de Nederlanden het er eenige jaren, ook in 1705, vrij wel heeft afgebragt; eerst het volgende jaar zou eene groote krijgsramp zijne onbekwaamheid weêr in het helderste daglicht stellen.

Marsin heeft in 1705 slechts eene ondergeschikte rol gespeeld; er behoeft hier dus weinig van hem gezegd te worden, en er valt ook weinig van hem te zeggen, zonder dat men hem juist onbekwaamheid kan ten laste leggen; hij had toch een groot gebrek als veldheer: hij was een ongeluksvogel; onder zijne aanvoering werd de nederlaag bij Hochstett geleden; onder zijne aanvoering werd het fransche leger bij Turijn geslagen, waar hij den dood vond. Men kan van Marsin niet zeggen, dat hij een *slecht* legerhoofd was; maar hij heeft nooit bewezen, dat hij een *goed* legerhoofd is geweest.

Verreweg de uitstekendste van de drie was Villars; hij vereenigde aan eene meer dan gewone bekwaamheid eene stoutheid, die zich over niets verwonderde en zich door niets liet ontzetten. Hoe meer men de handelingen van dien merkwaardigen man bij dezen oorlog bestudeert, hoe meer men tot de overtuiging komt, dat hij toen het beste legerhoofd was, dat Lodewijk XIV aan zijne vijanden kon overstellen. De briefwisseling van Villars met den Koning en met Chamillart, den Minister van Oorlog, geeft een duidelijk begrip van zijn karakter: hij is een doorslepen hoveling en spaart de vleijende betuigingen niet; de zaken stelt hij op het gunstigst voor en onthoudt zich van zwarigheden maken en van klagen; tevens echter heeft hij *un style sans façon*, geen gemaaktheid, geen langdradige omhaal van woorden, maar regelregt op de zaak af, helder en duidelijk; bluf en eigen lof komt daarin zeer veel voor. Er is in Villars iets van een Gasconjer; bij hem denkt men ieder oogenblik, dat er een *Cadédis* of een *Ventre-saint-gris* zal komen; en hij ook zou in staat zijn, wanneer men hem sprak van een ravelijn (*une demi-lune*), dat hij veroverd had, met die personaadje uit Molière te antwoorden: '*que voulez-vous dire avec votre demie-lune? c'était bien une lune toute entière*.' De nederigheid van een de Ruyter moet men bij Villars niet zoeken, maar hij behoort ook tot een volk dat van overdrijving en grootspraak houdt. Opmerkelijk is de goede verstandhouding, die gedurende den veldtogt van 1705 tusschen hem en Marlborough heeft bestaan; in een brief aan Chamillart van 13 Junij 1705 schrijft Villars: 'M. de Marlborough m'a envoyé quantité de liqueurs d'Angleterre, de vin de Palme et de cidre; on ne peut recevoir plus d'honnêtetés. J'ai renchéri autant qu'il m'a été possible. Nous verrons comment les affaires sérieuses se passeront...' Zulke beleefdheden tusschen vijandelijke aanvoerders komen bij de oorlogen van dien tijd meermalen voor; men behoeft ze dus niet toe te schrijven aan de later geblekene verstandhouding, waarin Marlborough, alreeds in den loop van den oorlog met Frankrijk stond.

Het voornemen der bondgenooten was, om in 1705, terwijl in de Nederlanden en aan den Rhijn de krijgsverrigtingen slepende werden gehouden en zij zich daar tot de verdediging zouden bepalen, Marlborough met een goed gedeelte der Engelsche en Nederlandsche strijdkrachten naar de Moezel te

laten trekken, om, versterkt door een Duitsch leger onder Prins Lodewijk van Baden, daar aanvallend te handelen en aan die zijde Frankrijk binnen te dringen.

Geheel in het begin van Mei 1705 breken de troepen der bondgenooten uit Noord-Braband op en trekken naar de zijde van Maastricht; omstreeks de helft der maand gaan zij op verschillende punten op den regteroever der Maas over, trekken naar het land van Valkenberg en naar de zijde van Aken en zetten verder den marsch voort naar Trier en naar de Moezel. Marlborough zelf is daarbij en heeft 50,000 man onder zijne bevelen; ruim 30,000 man andere troepen blijven achter tot dekking van de Nederlanden; daarvan is eene kleine afdeeling, onder Sparre, in Staats-Vlaanderen; de hoofdmagt, onder Ouwerkerk, is bij Maastricht in eene verschanste stelling op den St. Pietersberg.

Toen Villeroi en de Keurvorst van Beijeren in het zekere onderrigt waren van den afmarsch van Marlborough naar de Moezel, oordeelden zij het oogenblik gekomen om gebruik te maken van de overmagt der fransche strijdkrachten, tot het doen van aanvallende handelingen in de Nederlanden. Zij besluiten allereerst het beleg voor Hoey te slaan, de kleine Maasvesting tusschen Namen en Luik, die in de eerste jaren van dezen oorlog zoo herhaaldelijk van de magt van de eene der oorlogvoerende partijen in die der andere is gekomen, dat zij haast den groven bijnaam zoude verdienen, tijdens den tachtigjarigen oorlog door de Spanjaarden aan de vesting Rijnberk gegeven. Het fransche leger, bij het riviertje de Mehaigne vereenigd, trekt in de laatste dagen van Mei naar Hoey en sluit die vesting in.

De Hollandsche Generaal Cronstrom voerde daar het bevel en had 4 bataillons bij zich; hij is - indien wij ons niet vergissen - de Cronstrom van 1747, die Bergen-op-Zoom verdedigde, of juister gezegd, die het *niet* verdedigde; men mogt dus toen Racine's woorden wel op hem toepassen:

> ‘Comment en un plomb vil l'or pur s'est-il changé!’

want de verdediging van Hoey, zij moge al niet buitengewoon of schitterend zijn geweest, kan evenwel goed genoemd worden. Aan de verdediging van de *stad* Hoey viel niet ernstig te denken, evenmin als bij vroegere belegeringen: zij werd reeds den 30sten Mei door de Hollanders ontruimd, die munitie en veel levensmiddelen naar het kasteel medenamen.

Op den avond van den 30sten Mei openen de Franschen de loopgraven, en reeds den 1sten Junij beginnen hunne batterijen het vuur op het kasteel van Hoey of op de buitenwerken daartoe behoorende. Krachtig voortgezet, maar ook goed beantwoord, brengt dit geschutvuur vernieling te weeg en doet bressen ontstaan in de forten door de Hollanders verdedigd; er hebben verschillende bestormingen plaats, totdat eindelijk de bevelhebber van Hoey, de zekerheid hebbende, dat er geen ontzet of hulp te wachten was van Ouwerkerk's zwakker leger, in onderhandeling treedt met den vijand en den 13den Junij zijne vesting overgeeft. Neemt men in overweging, hoe toenmaals de meeste verdedigingen van vestingen waren, dan komt men tot het besluit, dat de verdediging van Hoey door de Hollanders in 1705 niet slecht is geweest.

Hoezeer Villeroi om dezen tijd last krijgt eene troepenmagt van omstreeks 10,000 man naar de Moezel af te zenden, om daar Villars te versterken, blijft de overmagt der Franschen in de Nederlanden nog groot genoeg om de aanvallende beweging voort te zetten en tot nieuwe belegeringen over te gaan. De citadel van Luik is nu het eerst blootgesteld; half Junij slaan de Fransche bataillons zich om die sterkte neêr, na de stad Luik zonder wederstand in bezit te hebben genomen. Villeroi doet over de Maas het belegeringsgeschut van Hoey komen en wil den 21sten Junij de loopgraven openen tegen het kasteel van Luik.

Zoo ver komt het echter niet, want nog op den 21sten Junij krijgt Villeroi berigt, dat de gevreesde Marlborough de Moezel weêr verlaat en met snelle marschen naar de Maas wil trekken. Dit berigt geeft nog geene stellige zekerheid; maar in afwachting van nadere opgaven, worden de loopgraven niet geopend en blijft het belegeringsgeschut nog aan boord der schepen. Het berigt van Marlborough's nadering bevestigt zich later en Villeroi ziet daarop af van elke aanvallende beweging. Het belegeringsgeschut wordt den 24sten Junij naar Hoey en Namen teruggezonden, en drie dagen daarna verlaat Villeroi Luik en trekt met zijn leger terug, eerst naar Tongeren en later tot bij de verschanste liniën, die bestemd waren om Zuid-Braband en Antwerpen te beschermen tegen de invallen van vijandelijke heirscharen.

Zoodanig waren de eerste krijgsbedrijven van 1705 in de Nederlanden. Alvorens te verhalen, welke oorlogshandelingen

er in den verderen loop van dat jaar daar plaats hadden, is het noodig een blik te vestigen op wat bij de Moezel was voorgevallen.

De Moezel, zoo had men in Frankrijk vernomen, zou in 1705 de strijdplaats zijn voor de voornaamste magt der bondgenooten, die vandaar huns vijands land hoopten binnen te dringen; en Villars, die hier de legermagt van Lodewijk XIV aanvoerde, zou dus de zwaarste taak hebben. Den 10^{den} Februarij kwam dat legerhoofd te Metz en hield zich gedurende die maand onledig met het verkennen van het oorlogstooneel en met het beramen van zijn verdedigingsplan. Men deed hem het voorstel om eene verschanste linie te laten aanleggen van de vesting Luxemburg tot aan de Moezel; Villars verwierp dat voorstel, omdat door die handeling de oorlog van de Fransche zijde het kenmerk van eene lijdelijke verdediging zou hebben verkregen en zoo iets in strijd is met het karakter der Fransche troepen, terwijl het er integendeel op aankwam om den geest dier troepen, terneêrgeslagen door de krijgsrampen van het vorige jaar, weêr op te wekken door eene stoute, bijna aanvallende houding. Villars gaf daarom de voorkeur aan het bezetten van eene verdedigende stelling op den regteroever der Moezel, nabij Sierck, een uur of drie ten noordoosten van Thionville. Daar zijnde, verdedigde hij de ruimte tusschen de Moezel en de Sarre, dekte Thionville en Sarre Louis en kon zelfs Luxemburg, werd het bedreigd, spoedig ter hulp komen. - In de tweede helft van April liet Villars, naar de zijde van Homburg en Tweebruggen, eene kleine aanvallende beweging verrigten, die wel is waar geen belangrijke uitkomst had, maar toch het voordeel opleverde van den geest der Fransche troepen op te wekken.

Maar weldra begonnen Marlborough's legerbenden naar de Moezel op te rukken, en op het einde van Mei was bij Trier eene legermagt van de bondgenooten vereenigd, die, door het vergrootende gerucht, op 110,000 man werd geschat, maar waarschijnlijk toch wel 80,000 man zal hebben bedragen; een Duitsch leger, onder Prins Lodewijk van Baden, zou zich bij die heirmagt van Marlborough aansluiten. Villars, hoezeer hij slechts 40 a 45,000 man aanvoerde, besluit toch te blijven

stand houden. Een stout besluit, want hoezeer het Fransche leger versterkingen te wachten was van Villeroi uit de Nederlandenen van Marsin's leger aan den Rhijn, zoo kon vóór de komst dier versterkingen Villars door zijn overmagtigen vijand worden aangevallen en geslagen. Maar verschillende, meer of minder gewigtige hindernissen hebben Marlborough weêrhouden dien aanval te doen.

Als eene eerste hindernis wordt opgegeven de zeer ongunstige weêrsgesteldheid, die niet alleen nadeelig werkte op de gezondheid der troepen, maar ook weinig leeftogt deed vinden in de landstreek waar men was of waarheen men trok. Trouwens, Villars had hiertoe ook bijgedragen, door die landstreek zoo veel mogelijk te verwoesten. Het moet toen een koude en natte zomer zijn geweest; ‘het weder is zoo bijzonder koud,’ schrijft Marlborough den 12^{den} Junij 1705 aan den Staatssecretaris Harley, ‘dat ik daaraan eenigermate de desertie onder onze troepen toeschrijf;’ hij verzoekt tevens Harley, wanneer die deserteurs in Engeland mogten komen, hen in de zeehavens, bij hun aan wal te komen, te vatten, ‘zonder daarover te veel beweging te maken’ (*without making too much noise*), ‘en hen naar het leger op te zenden, om daar eene voorbeeldige straf te ondergaan.’ In een brief aan de Staten-Generaal van den 15^{den} Junij 1705, klaagt Marlborough evenzeer over ‘het ongunstige jaargetijde, dat zóó slecht is geweest, dat er bijna niets op het veld staat en haver en andere veldvruchten, die wij in overvloed hadden moeten vinden, bijna geheel vergaan zijn door de koude.’ In een brief aan Wratislaw, nog uit Trier van den 28sten Mei 1705, klaagt Marlborough reeds over gebrek aan levensmiddelen; en den 22sten Junij, toen men reeds weêr terugkeerde naar de Maas, schrijft het Britsch legerhoofd aan Pesters, een der gedeputeerden te velde: ‘het was ons onmogelijk nog zes dagen langer te blijven in dien toestand, wilden wij niet het dreigendste gevaar loopen, de troepen van honger te zien sterven, door het gemis aan ondersteuning van de zijde onzer vrienden.’

Dit gebrek aan leeftogt schijnt werkelijk bestaan te hebben. In hoever was het echter te wijten aan den aanvoerder zelf, die te weinig gezorgd had voor het aanleggen van genoegzame magazijnen, of die te traag voortrukte, daardoor te lang in dezelfde landstreek bleef en dus de hulpmiddelen dier landstreek te veel uitputte?

Als een tweede hindernis wordt vermeld het gemis aan trekpaarden en aan vervoermiddelen. Den 19^{den} Mei 1705 had Marlborough uit Coblentz geschreven aan den Keurvorst van Maintz en gemeld, dat hij 3000 paarden noodig had; ‘drie vijfden van die paarden moeten aangespannen zijn voor goede wagens, aan alle zijden van schotten en planken voorzien, en de twee andere vijfden moeten alleen voorzien zijn van tuigen, om het geschut voort te trekken.’ Die 3000 paarden moeten geleverd worden door Maintz, Trier, Keulen, de Paltz en door ‘de staten en graafschappen tusschen den Rhijn, de Moezel en de Saar.’ - Marlborough zeide dus zeer duidelijk, hoe hij het hebben wilde. Maar het schijnt dat aan die aanvraag om trekpaarden en voertuigen weinig of geen gevolg werd gegeven. Ten minste in een brief van 7 Junij 1705, aan ‘Monsieur d'Almelo’ (Rechteren?), schrijft Marlborough: ‘de moeijelijkheden, die zich opdoen voor de artilleriepaarden, geven mij de grootste zorg’; evenzoo, in den reeds aangehaalden brief aan de Staten-Generaal van den 15^{den} Junij, gewaagt de Britsche veldheer van ‘het gemis van paarden en wagens voor het vervoer van het zware geschut’; en in brieven aan de Keurvorsten van Maintz en van Trier en aan andere Duitsche vorsten worden die klagten herhaald, zoodat denkelijk die gevraagde 3000 paarden bij de Duitschers op stal gebleven en niet in Marlborough's leger gekomen zijn.

Had men die voertuigen en die 3000 trekpaarden zoo volstrekt noodig, waarom dan vooraf zich niet verzekerd, dat zij tijdig geleverd zouden worden? En indien men die paarden noodig had, dan was het alleen voor het doen van belegeringen; het geschut, dat bij het leger behoorde, het veldgeschut, zoo als wij het nu zouden noemen, heeft altijd meêgevoerd kunnen worden. Bij gevolg, indien men al door het gemis van die paarden geen belegering konde doen, men had toch een veldslag kunnen leveren.

Maar de derde en grootste hindernis, die Marlborough bij zijne operatiën aan de Moezel ondervond, was het gemis van de hem toezegde medewerking van het keizerlijke leger onder Prins Lodewijk van Baden. Die Duitsche veldheer, die zich vroeger roemrijk had onderscheiden, gedroeg zich bij dit gedeelte van den oorlog op een zeer dubbelzinnige wijze; of dit nu geweest is uit naijver jegens Marlborough, of dat de Prins van Baden toen in verstanding heeft gestaan met Lodewijk XIV,

is twijfelachtig; maar zooveel is zeker, dat zijne aanvoering de bondgenooten toen meer kwaad dan goed deed, en dat de meening zijner tijdgenooten ten zijnen aanzien zeer ongunstig is geweest. ‘Kortom’, zegt de Vrijer, ‘het aanzien van Lodewijk van Baden zonk bij dezen veldtogt zoo laag, dat niemand van dezen Prins iets groots meer verwachtte, zoodat hij in 't naaste jaar zonder veel droefheid ten grave daalde.’ - Daar zijn vleijender lijkredenen gehouden!

Marlborough's brieven van dit tijdvak kenmerken zich ten aanzien van Prins Lodewijk van Baden door eene groote mate van zelfbeheerschiug. De hooge stand van dien ambtgenoot schijnt den Britschen veldheer - volmaakt hoveling als hij was - weêrhouden te hebben om zijne meening geheel uit te spreken. Toch blinkt die meening herhaaldelijk door in verschillende plaatsen uit die briefwisseling, die wij hier kortelijk zullen aanhalen.

Marlborough was den 21sten Mei naar Rastadt gegaan, om daar eene zamenkomst te hebben met den Prins van Baden, die ziek was, of zich ziek hield. Cardonnel, de geheimschrijver van den Engelschen velheer, meldt den 22sten Mei uit Rastatt, aan zekeren Master Lewis: .....‘Mylord-Hertog heeft zooveel gedaan als het onder de bestaande omstandigheden met Prins Lodewijk mogelijk was. Hij belooft over twee of drie dagen naar de Moezel te trekken, met al de magt die hij verzamelen kan, hoezeer niet de helft van wat Mylord verwachtte. Hij belooft evenzeer om zijn uiterste best te doen, dat het overige zoodra mogelijk volge. Maar al die Duitsche troepen, of ten minste het meerendeel, zijn in een ellendigen toestand, zonder magazijnen, en worden, bij gebrek aan geld, slecht of in het geheel niet aangevuld. De nieuwe manschappen voor 's Keizers eigene troepen, die hij zelf aanvult uit zijne erfstaten, worden naar Hongarije of naar Italië gezonden, hoezeer de corpsen, waartoe zij behooren, hier zijn; zoodat van de regimenten van het keizerlijke voetvolk, die uit 2500 man ieder moeten bestaan, het sterkste, het regiment van Prins Lodewijk, er geen 1500 telt, en van de andere regimenten zijn er weinig of geen die 1000 man sterk zijn, en toch meestal komen zij bij alle opgaven als geheel voltallig voor....’

Bij die zamenkomst te Rastatt werd er den 22sten Mei 1705 een soort van schriftelijke overeenkomst tusschen de beide legerhoofden gesloten, waarin voorkomt, dat ‘gezegde Markgraaf van Baden heeft beloofd, zich met eene afdeeling van 20 ba-

taillons en 40 eskadrons, te voegen bij den Hertog van Marlborough te Trier. Maar daar aan gezegde troepen nog ontbreekt het regiment van Zollern en verscheiden andere, heeft men gemeend daarom toch geen tijd te moeten verliezen; ten dien einde heeft gezegde Markgraaf zich verbonden zoodra mogelijk op te rukken, ten allerlaatste over vijf dagen, met 12 of 13 bataillons en 28 eskadrons, latende het overige met den meest mogelijken spoed volgen.'

Van dat spoedig oprukken kwam echter niets; het leger van den Prins van Baden kwam niet opdagen. Den 7^{den} Junij 1705, in het gezigt van het leger van Villars, schrijft Marlborough aan Monsieur d'Almelo: 'Gij zijt genoeg bekend met de dringende aansporingen, die ik herhaaldelijk bij den Prins van Baden heb aangewend, om den marsch van zijne troepen te verhaasten. Toch ziet gij, door het hierbij gevoegde afschrift van een brief, dien hij mij schrijft zonder dagteekening, en die mij gisteren over Trier is toegezonden, dat ik volstrekt geen staat kan maken op hunne komst, en dat te minder omdat hij wil dat zij een omweg maken van 20 uur, over Creutznach, vanwaar de Graaf van Home, die de Wurtembergsche troepen aanvoert, mij berigt, dat hij bevel heeft daar met zijne troepen te blijven, tot aan de komst der troepen van den Prins van Baden....'

Voor het overige is Marlborough in zijne brieven spaarzaam met verwijtingen ten aanzien van den Prins van Baden. In een brief aan Prins Eugenius van den 21sten Junij 1705 en handelende over den veldtogt aan de Moezel, wordt de Prins van Baden zelfs niet eens genoemd, maar bepaalt Marlborough zich daartoe met in het algemeen te zeggen: .....'Wanneer men mij ondersteund had, dan zouden wij een der glorierijkste veldtogten gehad hebben, die men maar wenschen kan.' Alleen in een lateren brief aan Geldermalsem, uit de legerplaats bij Thienen, den 7^{den} September 1705, is Marlborough meer open: .....'Ik ben u ook zeer verpligt voor de mededeeling, door u mij gedaan, van den brief van een generaal van Zijner Hoogheids' (de Prins van Baden) 'leger, die nog al bijzonder is. Zij bevestigt mij daarin, dat er van dien kant niets te verwachten is, tenzij de Prins op ernstige wijze worde aangedreven om iets te doen. Dat doet mij zooveel te meer wenschen, dat gij daar onverwijld naar toe wildet gaan om hem aan te sporen. Ik ben zeker, dat dit eene goede uitwerking

zou hebben; en hoewel ik overtuigd ben, dat uwe aanwezigheid hier zeer nuttig zoude zijn, komt het mij voor, dat gij toch dáár het meeste noodig zijt. Naar de beschrijving, die ik u reeds gedaan heb van het karakter van dien Prins, zult gij vinden, dat hij persoonlijke dapperheid heeft; maar indien hij niet wordt aangespoord, en zelfs nadrukkelijk, dan zal hij nooit iets doen.'

Die aanhalingen zijn noodig geweest, omdat zij licht verspreiden over het gedrag van Prins Lodewijk van Baden bij dit gedeelte van den oorlog. Dat gedrag is onverantwoordelijk geweest, en hoofdzakelijk daarop kan Marlborough zich beroepen om de slechte uitkomst der operatiën van 1705 aan de Moezel te verontschuldigen. De beide andere verontschuldigingen - het gebrek aan leeftogt en het gemis aan vervoermiddelen - zijn minder afdoende; men had voor beide zaken tijdig kunnen zorgen; het gebrek aan leeftogt ontstond voor een goed gedeelte uit het langzame der krijgsvoering; het gemis van vervoermiddelen was geen beletsel om slag te leveren.

Toen Marlborough met zijn leger een aantal dagen werkeloos in de omstreken van Trier had doorgebragt en eindelijk begon te wanhopen aan de komst van de heirmagt des Prinsen van Baden, besloot hij alleen tot den aanval op de magt van Villars over te gaan. Een goed besluit, ware het goed uitgevoerd geworden!

Den 3^{den} Junij, 's ochtends zeer vroeg, breken de Engelschen, Hollanders, Deenen, Lunenburgers en Hessen, die Marlborough's leger uitmaken, uit de omstreken van Trier op, en den ganschen dag den marsch in zuidelijke rigting voortzettende, komen zij tegen den avond op een kwartier uurs afstands van Sierck. Op de nadering des vijands gaat het leger van Villars eenigzins terug; niet ver echter; het neemt stelling voorwaarts van Königsmachern, op een uur ten zuiden van Sierck, links geleund aan de Moezel, regts aan een groot bosch; achter het front had het Königsmachern en vóór zich enge wegen. In die stelling wachtte het den vijand af.

Bij dien marsch van den 3^{den} Junij hadden de bondgenooten 8 uren gaans afgelegd; het was bij het einde van dien marsch te laat om nog een kamp op te slaan, en de troepen bragten den nacht door, op den grond liggende, bij hunne wapenen. Den 3^{den} Junij had er dus geen aanval plaats; den 4^{den} betrok

men een kamp en wachtte de komst der artillerie af; overigens deed men niets. Maar ook de volgende dagen deed men niets; men bleef werkeloos liggen tegenover het leger van Villars. Waartoe diende dan die opmarsch der bondgenooten? Den vijand te gemoet rukken en hem niet aanvallen, dat heeft wel wat van de handeling van hem, die een loop neemt om over eene sloot te springen, maar die aan den rand der sloot blijft stilstaan. Het is eene handeling, die weifeling en gebrek aan zelfvertrouwen verraadt.

Villars daarentegen betoonde eene stoutheid, die te regt geprezen moet worden. Met eene heirmagt, die naar zijne schatting 25 à 30,000 man minder sterk was dan die des vijands, waagde hij het, tegenover den overwinnaar van Hochstett stand te blijven houden en een veldslag niet te ontwijken. 't Is waar, Villars wist dat er versterkingen voor hem in aantogt waren; maar eer die de Moezel konden bereiken, kon Marlborough hem reeds slag leveren. Verscheidene der onderbevelhebbers van Villars drongen er bij hun veldheer dan ook op aan, dat deze terug zoude trekken; maar Villars weigerde dit standvastig. De stelling, die hij bezette, beschermde Thionville en Sarre Louis, en had, wat meer zegt, het groote voordeel, aan het Fransche leger eene aanvallende houding te geven, die de bondgenooten ontzag inboezemde en die het zelfvertrouwen der Franschen meer deed herleven. Villars beijverde zich om zijne van natuur reeds sterke stelling nog te verbeteren door het opwerpen van veldverschansingen.

Tegenover de stelling van het Fransche leger blijft Marlborough nu werkeloos staan, en zoo weinig denkt hij aan den aanval, dat hij met zorg een aantal waadbare plaatsen in de Moezel in den rug zijner stelling, bezet, als vreesde hij daar door den vijand te worden aangerand. Villars was evenwel te verstandig om tot een aanval over te gaan; alles bepaalde zich aan weêrszijden tot verkenningen en onbeduidende schermutselingen, en zoo bleven de beide legers dagen en dagen werkeloos tegenover elkander staan, terwijl het ongeduldige Europa een beslissenden veldslag verbeidde.

Het is duidelijk, dat die werkeloosheid geheel en al in het voordeel was van Villars, geheel en al in het nadeel van zijn tegenstander; maar Marlborough zag geen goed middel om aan die werkeloosheid een einde te maken. Slag leveren achtte hij te gewaagd, bij de sterkte van de stelling der Franschen en bij

het afwezig blijven van het leger van den Prins van Baden; Sarre Louis belegeren was ondoenlijk, zoo lang men Villars niet had teruggeslagen; zelf teruggaan was de handeling, die men nog de beste oordeelde; maar men hoopte, dat zich eene aanleiding zou opdoen, om die handeling, zoo niet te regtvaardigen, dan toch ten minste te verontschuldigen en de eer des veldheers dus eenigzins te redden. Die aanleiding deed zich voor, toen er bij Marlborough een brief inkwam van de Gedeputeerden te velde bij Onwerkerk's leger, waarin zij de vermeestering van Hoey berigtten en om versterking vroegen; den 15^{den} Junij ontving Marlborough een brief van de Staten-Generaal, waarin deze hem in bedenking gaven, of het niet beter was de groote massa van de strijdkrachten der bondgenooten van de Moezel weêr naar de Nederlanden over te brengen.

Marlborough trekt dadelijk partij van die brieven, om met eer uit den valschen toestand te geraken, waarin hij zich bevindt; hij roept een krijgsraad bijeen, en weet zonder veel moeite daar het besluit te doen nemen, om het leger aan de Moezel te ontbinden en gedeeltelijk naar den Rhijn, gedeeltelijk naar de Nederlanden te doen terugkeeren. Dat besluit grondt zich voornamelijk op de onmogelijkheid om, bij het gebrek aan levensmiddelen, bij het gemis aan vervoermiddelen en bij het afwezig blijven van Prins Lodewijk van Baden met zijn leger, iets tegen Villars te kunnen ondernemen; het grondt zich ook op de noodzakelijkheid om in de Nederlanden paal en perk te stellen aan Villeroi's voortgang. - Bij dit alles wordt er gesproken en geredeneerd, alsof men maar tijdelijk de Moezel wil verlaten en alsof men voornemens is om over zes weken de operatiën aan dien stroom te hervatten. Dit wordt door Marlborough uitdrukkelijk gezegd, zoowel in een brief aan de Staten-Generaal van den 15^{den} Junij, als in een brief van den volgenden dag aan den Keurvorst van Maintz, en in brieven aan andere Duitsche vorsten. Het is echter wel waarschijnlijk, dat de Engelsche veldheer er niet ernstig aan gedacht heeft om zoo spoedig de operatiën aan de Moezel te hervatten.

Opmerkelijk ook is het, met welk eene behendigheid Marlborough aan de Staten-Generaal het verlaten van de Moezel wil wijten. Aan de Staten zelve - in zijn reeds aangehaalden brief van den 15^{den} Junij - schrijft hij, dat die Staten ‘*schijnen te wenschen*’, dat zijn leger naar de Maas terugkeert;

die uitdrukking zal denkelijk dan ook wel het uiterste geweest zijn van wat dienaangaande in den brief der Staten aan Marlborough voorkomt. Maar in Marlborough's brieven aan verschillende Duitsche vorsten, aan den Keizer, den Keurvorst van Trier, den Landgraaf van Hessen en anderen, klinkt het reeds geheel anders: daarin wordt gezegd, dat de marsch van zijn leger naar de Maas geweten moet worden ‘aan het dringend aanhouden der Heeren Staten’ (*pressantes instances de M.M. les Etats*); - het is al veel, dat Marlborough niet spreekt van een *bevel* tot dien terugmarsch naar de Maas!

Terwijl Villars in gespannen verwachting elken dag den vijand ten aanval meent te zien opdagen, ontdekt hij in den ochtend van den 17^{den} Junij, tot zijne groote verbazing, dat die vijand is teruggegaan en van den strijd heeft afgezien. Reeds om 1 uur 's nachts was Marlborough's leger opgebroken en had den terugmarsch naar Trier aangenomen; 20 eskadrons ruiterij dekten dien terugtogt, die niet verontrust werd door Villars, maar bemoeijelijkt door een aanhoudenden regen; de troepen der bondgenooten werden daardoor en door de langdurigheid van den marsch zeer vermoeid, konden eerst laat hun legerkamp betrekken en moesten den 18^{den} rustdag houden. Den 19^{den} Junij vangt de terugmarsch naar de Nederlanden aan.

‘Dus was,’ zegt Devault, ‘de buitengewone ontknooping van eene onderneming, sedert meer dan zes maanden beraamd door alle mogendheden, die Frankrijk vijandig waren, en beproefd door een van Europa's beroemdste veldheeren; eene onderneming, door wier welslagen die mogendheden en hun veldheer hoopten de verovering tot stand te brengen van eene der belangrijkste frontieren des koningrijks.’ - Het is niet ten onregte, dat de Fransche schrijvers hier een eenigzins hoogen toon aannemen; want die veldtogt van 1705 aan de Moezel is voor de Fransche wapenen even roemrijk geweest, als teleurstellend voor de verwachtingen der bondgenooten. Die uitkomst is te wijten aan de stoutheid en groote bekwaamheden van Villars; misschien aan Marlborough's mindere veêrkracht, daar hij zelfs bij de weinige ondersteuning, die hij ondervond, toch sneller had kunnen voortrukken en krachtiger had kunnen doortasten; maar hoofdzakelijk is die uitkomst te wijten aan Prins Lodewijk van Baden en aan de traagheid en onwil, bijna aan verraad grenzende, waardoor die Duitsche vorst Marlborough zonder eenigen steun liet.

De verdere krijgsverrigtingen bij de Moezel, in 1705, waren van minder gewigt en kunnen hier onvermeld blijven. Evenzoo valt er weinig te zeggen van de operatiën, die dat jaar nabij den Rhijn plaats hadden. De Generaal Thungen verving daar later Prins Lodewijk van Baden in het opperbevel; de Duitsche Generaal had, over het geheel genomen, daar het voordeel aan zijne zijde: hij sloeg den aanval af op zijn verschanst kamp van Lauterburg ondernomen en bemagtigde later de vestingen Drusenheim en Hagenau. Beslissend waren die voordeelen echter in geenen deele, en de veldtogt van 1705 aan den Rhijn bleef van ondergeschikt belang. Het was naar de Nederlanden, dat de groote massa's der wederzijdsche partijen zamentrokken; het was daar, dat men de gewigtigste uitkomsten meende te verkrijgen.

Marlborough, met spoed zijne krijgsbenden naar de Nederlanden voortdrijvende, om daardoor de Luiksche citadel te beschermen tegen 's vijands aanslagen, bereikte de Maas bij Visé, tusschen Luik en Maastricht, trok in den nacht van 1-2 Julij die rivier over en rukte den 2^{den} Julij naar This en Haneffe vooruit, nabij de Jeker, om Villeroi's leger op te zoeken en slag te leveren. Ouwerkerk, met zijne krijgsmagt van Maastricht opgerukt, sloot zich aan bij het leger van den Engelschen veldheer, en beider vereenigde magt zal te zamen 70,000 man hebben uitgemaakt. Villeroi's leger had toen nog eene mindere getalsterkte en was ook in andere opzigten zwakker; het Fransche legerhoofd dacht er dan ook geen oogenblik aan om den aanval des vijands in het open veld af te wachten, maar haastte zich om den 3^{den} Julij achter de verschanste linie terug te gaan, die, zich van Antwerpen tot nabij Namen uitbreidende, bestemd was om voor de bondgenooten de ruimte tusschen Schelde en Maas af te sluiten.

Marlborough, alvorens iets tegen die verschanste linie te ondernemen, wil zich meester maken van het verloren gegane Hoey. Den 6^{den} Julij wordt die vesting ingesloten. Den 9^{den} opent het geschut der bondgenooten zijn vuur, eerst op de buitenforten en den volgenden dag op het kasteel; reeds den 11^{den}, na eene onbeduidende verdediging, heeft de overgave

plaats. De kleine Fransche bezetting bleef krijgsgevangen. Hoey onderging het gewone lot van eene kleine vesting, die geen ontzet krijgt, met genoegzame middelen wordt aangevallen en verdedigd wordt door eene niet bijzonder dappere bezetting.

De overgave van Hoey maakte het geheele leger der bondgenooten weêr beschikbaar; de afdeeling, die de belegering van die vesting had verrigt, sloot zich den 16^{den} Julij weêr aan bij Marlborough's hoofdmagt, en Ouwerkerk, trok met zijn leger, in den vroegen ochtend van den volgenden dag de Méhaigne over, en plaatste zich nabij de Fransche liniën, in de ruimte tusschen dat riviertje en de Maas. Regts van Ouwerkerk, op den anderen oever der Méhaigne, was de hoofdmagt onder Marlborough; een twaalftal bruggen, over de Méhaigne geslagen, verzekerden de gemeenschap tusschen Marlborough en Ouwerkerk. Die stelling der bondgenooten duidde hun voornemen aan om de Fransche liniën aan te vallen en scheen vooral het regtergedeelte dier liniën, in de ruimte tusschen de Méhaigne en de Maas, met den aanval te bedreigen; die bedreiging diende echter slechts om den vijand te misleiden en de onderneming te verbergen tegen een meer noordelijk gedeelte der linie.

Villeroi en de Keurvorst van Beijeren waren intusschen versterkt geworden met troepen door Villars, van de Moezel afgezonden, zoodat, wat de getalsterkte betrof, hun leger nagenoeg gelijk stond aan dat van Marlborough; toch oordeelden de Fransche legerhoofden het onraadzaam om een veldslag te wagen ten voordeele van het onbeduidende Hoey, en zeer verstandig besloten zij, zich tot de verdediging te bepalen. Het is een dwaalbegrip om de kracht van een leger alleen, of zelfs maar voornamelijk, afhankelijk te achten van zijne getalsterkte; de waarde en deugdzaamheid der troepen, het meerdere of mindere zelfvertrouwen, dat vroegere wapenfeiten die troepen geschonken hebben, en vooral de bekwaamheid des aanvoerders, - ziedaar de zaken, die vooral in aanmerking moeten worden genomen, wil men beoordeelen wat er van zulk een leger is te verwachten. Brengt men al die elementen in rekening, dan is het zeer duidelijk, dat hoewel toen, hier in de Nederlanden, 70,000 man der Franschen tegenover 70,000 man der bondgenooten stonden, het Fransche leger verreweg de minderheid had en het dus verstandig handelde met zich niet te wagen aan een strijd in het open veld.

Achter hunne verschanste liniën hadden Villeroi en de Keurvorst zich geplaatst, en wel, zoo als de aard der zaak medebragt, achter het regtergedeelte dier liniën, dat het meest door den vijand werd bedreigd, en waarvoor zich de legerkampen der bondgenooten uitbreidden. Het Fransche leger was in eenige groote afdeelingen verdeeld, die eene uitgestrektheid besloegen van meer dan 5 uren gaans, van Marchovelette nabij Namen, tot aan Heylissem, een uur ten zuiden van de stad Thienen; het voetvolk was vooraan, onmiddellijk achter de verschansingen der linie; de ruiterij iets meer achterwaarts, om haar beter te verzorgen van fourage en van water; de artillerie was verdeeld in vijf afdeelingen of brigades. De Keurvorst vestigde zijn hoofdkwartier in het kasteel van Jauche, Villeroi te Jandrain, beide plaatsen nagenoeg in het midden van de stellingen van hun leger.

Hier, den vijand vlak voor zich hebbende en vervuld met de onbestemde gedachte, dat de liniën zouden worden aangevallen, waren de hoofden van het Fransche leger in het onzekere, op welk punt die aanval zou plaats hebben, en werden zij verontrust en geslingerd door allerlei tegenstrijdige berigten. Nog den 16^{den} Julij - slechts twee dagen later had de aanval plaats - verneemt men in het Fransche leger, dat Marlborough geen voornemen heeft om aan te vallen en alleen maar in noordelijke rigting op St. Truyen wil trekken, om daardoor het Fransche leger binnen de liniën opgesloten te houden en intusschen het voorliggende land kaal te eten; zeker zou dat weer eene geheel onbeduidende uitkomst geweest zijn, maar men was in dien tijd te zeer gewoon aan zulk eene onbeteekenende wijze van oorlog voeren, dan dat men daarom dit berigt als onwaarschijnlijk moest verwerpen.

Maar den 17^{den} 's ochtends ontvangt Villeroi weêr andere tijdingen; zij melden hem, dat den volgenden nacht 's vijands leger zal opbreken om de Fransche liniën aan te vallen, en onder de bedreigde punten noemen zij ook Heylissem, waar de aanval werkelijk heeft plaats gehad. Dadelijk wordt daarop in het Fransche leger de last gegeven, dat 's avonds, met de taptoe, de geheele infanterie onder de wapens moet komen en zich in slagorde scharen voor het kamp, en dat de ruiterij zich gereed moet houden om vaardig op te rukken naar de punten die aangevallen zullen worden. De generaals, vooral die van den linkervleugel, krijgen bevel om 's nachts patrouilles buiten

de liniën te zenden, ten einde onderrigt te worden van 's vijands marsch, indien deze zich uitbreidt naar de zijde van zijn regtervleugel; die generaals moeten, in verhouding tot 's vijands beweging, zich even zoo uitbreiden, om niet overvleugeld te worden. Villeroi houdt zich dien nacht op te Mierdorp, het punt dat den vijand het meest nabij is; de Keurvorst blijft in het kasteel van Jauche, ook maar een klein uur gaans van den vijand verwijderd.

Un homme averti en vaut deux, zegt het Fransche spreekwoord; hier, bij die gebeurtenissen van den 18^{den} Julij 1705, is dat spreekwoord echter niet bewaarheid geworden. Want hoewel Villeroi onderrigt was dat hij zou worden aangevallen, en zelfs eenigzins bekend was met de wijze van dien aanval, zoo is die echter volkomen gelukt; en het vermeesteren van de Fransche liniën is even zeer het gevolg geweest van de onbekwaamheid en zwakheid der verdedigers, als van de bekwaamheid en voortvarendheid der aanvallers. Zie hier wat er bij dien strijd om de liniën, bij dat gevecht van Heylissem, heeft plaats gehad.

In een krijgsraad, den 16^{den} Julij gehouden, was bij de bondgenooten het besluit genomen de Fransche liniën aan te vallen. Die liniën, bestaande uit eene stevige borstwering met diepe gracht en voor zich hebbende het riviertje de Ghete, dat onder het werkzaam bereik stond van het geweervuur uit de liniën, en niet dan door middel van bruggen kon worden overgetrokken, hadden eene vrij groote sterkte, nog vermeerderd doordat de Franschen op sommige punten afzonderlijke schansen hadden opgeworpen, als steunpunten der liniën. Maar het is duidelijk, dat zulk een verdedigingsmiddel alleen dán waarde heeft, wanneer er goede troepen achter staan om er partij van te trekken; en Marlborough wilde juist aanvallen op punten waar weinig of geen Fransche troepen waren. Die aanval zou plaats hebben voorbij 's vijands linkervleugel, te Heylissem en te Neer-Hespen, waar men onderrigt was dat slechts kleine wachten van 30 man waren geplaatst. De beschikkingen tot dien aanval waren, in de hoofdzaak, de navolgende:

De eerste zorg, wanneer men in die tijden een veldslag voorzag, was het achteruitzenden van de zware bagaadje; die van Marlborough's leger kreeg bevel om den 17^{den} Julij, 's namiddags om 6 uur, zich, onder bedekking van 400 man voetvolk en 100 ruiters, te Tourines te vereenigen, een dorp

achter Marlborough's legerkamp; vandaar moest zij, was dit noodig, naar Luik vervoerd worden, de stad waaruit sedert eenige dagen het leger der bondgenooten het brood ontving, daar Maastricht toen wat te ver verwijderd was om als depôtplaats te kunnen dienen.

De marsch van het leger der bondgenooten zou om 9 uur 's avonds geopend worden door twee kolonnen, onder de generaals Hompesch en Scholten, en beide onder het opperbevel van Noyelles. De linkerkolonne, die van Hompesch, waarbij zich Noyelles zelf bevond, was 12 bataillons en 25 escadrons sterk; zij voerde mede 6 veldstukken; 12 wagens, beladen met balken, brugdeelen, schoppen, houweelen en andere werktuigen, werden begeleid door 500 arbeiders. Noyelles had last om regtstreeks naar het kasteel van Wanghe te trekken, tusschen de dorpen Neer-Hespen en Heylissem, aan het riviertje de Ghete, en vóór de liniën gelegen. Bij het kasteel gekomen, moest hij onverwijld een kapitein met 60 grenadiers vooruitzenden, gevolgd en ondersteund door een kolonel met al de andere grenadiers van de 12 bataillons; de grenadiers zouden de Ghete overgaan over eene daar aanwezige steenen brug, zich meester maken van de *barrière*, die de opening in de liniën tegenover het kasteel van Wanghe afsloot, en, zoo stil mogelijk, de daar aanwezige wacht overweldigen. Was dit gelukt, dan zou Noyelles hiervan onderrigt worden door fakkellicht bij de grenadiers te ontsteken; de aanvoerder zou dan dadelijk bruggen over de Ghete slaan en zoo spoedig mogelijk daarover heentrekken, terwijl de grenadiers intusschen de *barrière* zouden vernielen en de linie zooveel mogelijk slechten.

De andere kolonne, die van Scholten, zou evenzeer om 9 uur 's avonds op marsch gaan, regts van de kolonne van Hompesch; zij zou sterk zijn 10 bataillons en 20 escadrons, en even zoo een paar veldstukken medevoeren, en wagens beladen met werktuigen en gereedschappen voor het slaan van bruggen en het slechten der liniën. Van de ruiterij zouden 6 escadrons eene soort van voorhoede uitmaken, onder den kolonel Chanclos, die met de landstreek bekend was. De marsch zou gerigt worden op het dorp Neer-Hespen; dáár zou men even zoo te werk gaan als bij de andere kolonne is gezegd. Men zou, van tijd tot tijd, aan Noyelles berigten zenden, en de bevelen gehoorzamen die men van hem zoude ontvangen. Vonden, hetzij Noyelles, hetzij Scholten, den vijand

onderrigt van de nadering der bondgenooten en tot wederstand gereed, dan moesten zij toch de grenadiers laten aanvallen, en dien aanval met al hunne magt ondersteunen.

De taptoe en het avondschot zouden voor de hoofdmagt van Marlborough het sein zijn om hare tenten op te breken en zich in slagorde te scharen. Om 10 uur zou de marsch beginnen; de beide liniën, waarin het leger geschaard was, moesten de wegen volgen van de twee kolonnes van Noyelles en Scholten; het geschut zou zijwaarts van het voetvolk marcheren; de ruiterij van den linkervleugel moest vóór langs de beide liniën van het voetvolk zich vooruit begeven, om aan het hoofd der marcherende magt te komen. Ouwerkerk's leger zou om 11 uur 's avonds zich in beweging stellen, de Méhaigne overtrekken en den marsch van Marlborough volgen; hij moest door eenige escadrons dragonders, nog ten zuiden der Méhaigne, de Franschen verontrusten en doen gelooven aan een aanval naar die zijde; even zoo moest aan de overzijde der Méhaigne, bij Meerdorp, Albemarle met zijne Hollandsche ruiterij den vijand bezig houden. Die ruiterij van Albemarle zou, later, den marsch van Ouwerkerk's leger volgen en de achterhoede vormen.

Die goede beschikkingen tot den aanval werden goed uitgevoerd, en bragten tot eene gewenschte uitkomst.

De marsch vangt aan; de kolonnes van Noyelles trekken voort tusschen de dorpen Montenaken en Avernas heen, het eerste regts, het tweede links van zich latende. De nacht is donker, en de gidsen weten op de ruime vlakte niet altijd den weg te vinden, zoodat bijna de geheele korte zomernacht wordt doorgebragt om de kleine drie uren gaans af te leggen, die men te doorloopen heeft; het is intusschen 3 en 4 uur in den ochtend toen het hoofd der kolonne bij het kasteel van Wanghe komt; toch doet Noyelles de grenadiers dadelijk overgaan tot den aanval. De Fransche wacht, ongeveer 30 man sterk, bij het kasteel van Wanghe geplaatst, gaat oogenblikkelijk op de liniën terug, zonder eenigen wederstand te bieden; de grenadiers volgen haar, trekken de Ghete over, bemagtigen de *barrière*, die den ingang der liniën afsluit, en dringen die liniën binnen. Oogenblikkelijk worden er bruggen over de Ghete geslagen, de liniën zooveel doenlijk geslecht en trekken de troepen van Noyelles daardoor naar binnen; 3 battaillons van dien bevelhebber hebben zich, links van het kasteel van Wanghe, even

zoo zonder eenigen wederstand meester gemaakt van het dorp Heylissem. Regts heeft de kolonne van Scholten zich evenzeer, bijna zonder wederstand, meester gemaakt van Over- en Neer-Hespen, slaat daar evenzoo bruggen over de Ghete, slecht daar de liniën en dringt er naar binnen.

Wanneer men hierbij in aanmerking neemt, dat die marsch van de kolonnen der bondgenooten op korten afstand van de Fransche liniën plaats heeft; dat die marsch bijna den geheelen nacht duurt; dat wel het donker weêr het uitzigt kan belet hebben, maar toch zulk een marsch noodwendig gepaard gaat met gedruisch; dat die marsch wordt verrigt over een geheel vlakken en open grond, zoodat de minste patrouille, de eerste de beste veldontdekker der Franschen de kolonnes der bondgenooten moest hebben bespeurd; dat wel het kasteel van Wanghe en Neer-Hespen slechts bezet zijn door onbeduidende wachten, maar dat op een kanonschot afstands daarvan, bij het dorp Orsmael, 3 regimenten dragonders der Franschen staan; dat die regimenten echter niets doen om de bondgenooten tegen te houden, maar onverwijld op Leeuwe teruggaan, zonder zelfs van 's vijands nadering te waarschuwen; - wanneer men dat alles in aanmerking neemt, dan moet men wel tot het besluit komen, dat het vermeesteren der liniën bij Heylissem door de bondgenooten ook voor een goed gedeelte te wijten is geweest aan het slechte gedrag der verdedigers. ‘God vergeve het hen, die zich hebben laten overvallen,’ mogt de Keurvorst van Beijeren wel uitroepen, in de eerste ontroering over deze krijgsramp.

De Fransche bevelhebbers op den linker-vleugel des legers, Roquelaure, d'Alègre en andere, krijgen eindelijk berigt van het binnendringen des vijands in de liniën, en haasten zich nu om, met alle troepen die hen maar onder de hand komen, naar de zijde van Heylissem te trekken, zij willen, is het mogelijk, door een krachtigen aanval de bondgenooten weêr achter de Ghete terugwerpen. Een paar uur zijn intusschen verloopen, voordat die bevelhebbers de plaats van den aanval bereiken, en zij vinden daar reeds eene aanzienlijke magt van vijandelijke ruiterij bijeen - naar hunne opgave, 40 à 50 eskadrons - die, op twee liniën staande, links van zich het dorp Heylissem had en regts zich uitbreidde tot aan eene kleine beek, bijna halfweg Heylissem en de stad Thienen. Of die ruiterij der bondgenooten toen al of niet door andere wapens

werd ondersteund, daaromtrent zijn de opgaven niet eenstemmig; in de verzameling van Marlborough's brieven wordt gemeld dat die ruiterij op zich zelve stond: *'no part of the allied infantry or artillery had however yet arrived';* - de opgaven èn van de Fransche zijde, èn van onze schrijvers zijn echter geheel in strijd hiermede; de laatste zeggen zelfs bepaaldelijk, dat de ruiterij der bondgenooten toen ondersteund werd door eenige bataillons, en dat het vuur van het voetvolk de eerste Fransche escadrons, die men ontmoette, dwong om zich te verwijderen van een ravijn, dat toen overgetrokken werd door de ruiterij der bondgenooten. De meeste waarschijnlijkheid is er dus voor, dat werkelijk hier ook voetvolk der bondgenooten in gevecht is geweest, zoo als dit trouwens ook uit den aard der zaak volgt, daar de eerste aanval op de liniën gedaan werd door *grenadiers*.

Roquelaure komt met 36 escadrons ruiterij - meest Beijersche en Keulsche troepen, slechts voor een klein deel Spaansche en Fransche - tegenover den vijand, en plaatst zich, met den regtervleugel geleund aan het dorp Esemael nabij de Ghete, evenwijdig aan den vijand; ten einde bij hunne minderheid in sterkte door dien vijand niet te worden overvleugeld, stellen de Fransche escadrons zich op slechts ééne linie. Het Fransche voetvolk is nog ver achter; het voorste gedeelte daarvan, 11 bataillons onder de Caraman, komt evenwel reeds in het gezigt. Roquelaure, om intusschen den vijand op te houden, heeft 10 stukken geschut doen voorkomen, die in de tusschenruimten der escadrons worden geplaatst; acht van die stukken moeten van een bijzonder maaksel geweest zijn; zij waren 'ieder met drie trompen', zeggen onze schrijvers; zij hadden, in plaats van ééne ziel, drie; men kon er drie schoten gelijktijdig mede doen. Deze bijzonderheid komt voor bij de meeste schrijvers over dat gevecht van Heylissem.

De Fransche artillerie opende haar vuur op de ruiterij der bondgenooten; maar toen zij dertig schoten gedaan had, gingen de bondgenooten tot den aanval over. Hompesch, een der helden van Eekeren, voerde hier die ruiterij aan, en volgens ééne opgave moet Marlborough zelf hier aan den strijd hebben deelgenomen. Kortstondig en onbeduidend was de wederstand door Villeroi's ruiterij geboden; eene enkele opgave spreekt van *twee* verschillende charges, de meeste slechts van ééne; onze schrijvers zeggen, dat het vuur van Fransch voetvolk',

op den bedekten grond nabij Esemael geplaatst, den linkervleugel onzer ruiterij eenigzins in verwarring bragt en die ruiterij dwong meer regts aan te houden; - maar toch, uit alles kan men opmaken, dat hier de strijd slechts zeer kort geduurd heeft. In overijlde vlugt verliet de Fransche ruiterij het slagveld, een aantal bevelhebbers van naam in handen des vijands latende; ook de 10 vuurmonden werden door de overwinnaars genomen.

De nederlaag en vlugt der Fransche ruiterij bragt de bataillons van Caraman, die intusschen het slagveld hadden bereikt, in een gevaarlijken toestand; zij waren op eene ruime, opene vlakte, geheel en al zonder hulp van andere wapens, en zoo goed als omgeven door de overwinnende vijandelijke ruiterij, die met ieder oogenblik in sterkte toenam. Maar de deugdzaamheid van het voetvolk en de bekwaamheid van zijn aanvoerder hielpen het uit dien moeijelijken toestand en deden het geregeld en in orde teruggaan tot op het dorp Noduwe, een uur ten zuiden van Heylissem, waar de verschijning van andere troepen van Villeroi aan de vervolging een einde maakte. In die dagen was, bij den strijd tusschen voetvolk en ruiterij, het overwigt beslissend aan de zijde van het laatste wapen; dat Coehoorn, na den verloren slag van Fleurus, zijn Hollandsch voetvolk ongedeerd en in orde van het slagveld bragt, in weerwil van de aanvallen der overwinnende Fransche ruiterij, wordt als een uitstekend wapenfeit aangehaald, waarvan de wedergade slechts schaars was te vinden; en daarom is men het eenparig daarover eens, dat de terugtogt van het slagveld van Heylissem aan Caraman's voetvolk tot eer heeft verstrekt. De Fransche aanvoerder werd voor dit wapenfeit begiftigd met het grootkruis der orde van den Heiligen Lodewijk.

Het was toen 8 uur 's morgens. De Keurvorst en Villeroi, onderrigt van het doorbreken der liniën bij Heylissem, waren ijlings naar die zijde gesneld, en verzamelden nu hunne magt bij Noduwe, waar zij de geslagene overblijfselen van de troepen, die bij Heylissem hadden gestreden, weder opvingen en ordenden. Wat stond den Franschen aanvoerders toen te doen? eene sterke magt der bondgenooten was de liniën reeds binnengedrongen en zou spoedig gevolgd worden door het overige des legers; een gedeelte van het Fransche leger was reeds geslagen, de overige deelen van het leger waren niet alle bijeen, maar verscheidene nog in aantogt; de strijd te vernieuwen, nogmaals

eene poging aan te wenden om Marlborough achter de Ghete terug te drijven, en daartoe voor en na de verschillende deelen van het Fransche leger in gevecht te brengen, naar gelang zij aankwamen, dit was eene handeling waarvan weinig goeds te wachten was. Villeroi en de Keurvorst namen dan ook het verstandige besluit om den strijd af te breken, en zoo spoedig mogelijk op Leuven te trekken; daar wilden zij eene stelling achter de Dyle nemen, om zoo doende het doordringen des vijands te beletten.

Verstandig was dit besluit, maar was het goed uit te voeren? Moeijelijk, wanneer men te doen had gehad met een krachtigen, werkzamen vijand. Een enkele blik op de landkaart doet zien, dat Noduwe, waar de hoofdmagt van Villeroi zamentrok, veel verder verwijderd is van Leuven, dan Thienen, waar op dat oogenblik Marlborough's regtervleugel stond, die in die stad een daar aanwezig Fransch bataillon de wapens had doen nederleggen; bovendien, Villeroi's leger kon niet in regte lijn van Noduwe op Leuven trekken; het moest een omweg maken, om elke aanraking te voorkomen met de legermagt der bondgenooten; en het lijdt dus niet den minsten twijfel, dat Marlborough veel vroeger dan Villeroi te Leuven kon zijn, het standhouden aan de Dyle tot eene onmogelijkheid kon maken, of het Fransche leger bij zijn marsch naar de rivier kon aanvallen en slaan. Die gevaarlijke kans bestond er voor de Fransche legerhoofden, maar zij oordeelden dat die kans moest worden gewaagd, en de uitkomst heeft hen begunstigd. Terwijl Marlborough den geheelen langen zomerdag dien hij ter zijner beschikking heeft, in werkeloosheid doorbrengt en met zijn leger stand blijft houden te Thienen en Heylissem, verliest Villeroi's leger geen tijd om op Leuven terug te gaan; den geheelen dag van den 18^{den} Julij brengt het daarmeê door. ‘Die marsch’, zegt Devault, ‘was zeer vermoeijend, vooral omdat, daar de vijand Thienen bezette, men een grooten omweg moest maken. Het schijnt dat hij van zijn voordeel geen gebruik wist te maken; had hij dadelijk na het gevecht den marsch voortgezet, dan zou hij vroeger dan het leger te Leuven zijn gekomen, of zou minstens de achterhoede groote verliezen hebben toegebragt.’ Het was 10 uur 's avonds, toen de ruiterij van Villeroi Leuven bereikte; het voetvolk kwam eerst te middernacht daar aan; geen vijand had men op dien marsch gezien. Eerst den volgenden dag, 's morgens om 9 uur, toen de laatste Fransche troe-

pen op den linkeroever der Dyle overgingen, vertoonde zich Marlborough's voorhoede in de verte, te laat om iets te ondernemen; het Fransche leger stond veilig achter de Dyle en het gebruikte dien stroom om den vijand tegen te houden en het bemagtigen der liniën en de zege van Heylissem onnut te maken.

Men kan dat gevecht bij Heylissem op den morgen van den 18^{den} Julij 1705 moeijelijk een *veldslag* noemen; daartoe heeft de strijd te kort geduurd, is de wederstand der overwonnenen te onbeduidend geweest, het verlies der overwinnaars te gering. De uitkomsten van die ontmoeting waren echter van een belangrijken aard; en al moge er eenige overdrijving zijn in de opgaven van onze zijde, die het verlies des vijands aan dooden, gewonden en gevangenen op 7 à 8,000 man begrooten, nog minder waarheid is het wanneer Villeroi zijne verliezen terugbrengt op 80 gesneuvelden en 200 gevangenen; 't is waar, hij voegt daar later nog bij het bataillon dat te Thienen de wapens heeft nedergelegd, en 700 achterblijvers, die bij den terugtogt in 's vijands handen zijn gevallen. Marlborough's brieven begrooten de gevangenen, op den 19^{den} Julij door de Franschen verloren, op 14 à 1500 man. Wat de glans der overwinning verhoogde, was het vermeesteren van geschut - 10 vuurmonden volgens de Fransche opgaven, 18 volgens de onze - en het gevangen nemen van een aantal officieren van hoogen rang, waaronder de generaals d'Alègre en de Horn.

Heylissem is dus eene overwinning geweest, eene overwinning, even zeer te danken aan Marlborough's goede beschikkingen, als aan de dapperheid der troepen, waaraan het legerhoofd ruimen lof toezwaaide. Maar dat van de overwinning geen gebruik werd gemaakt, is iets wat zeer pleit tegen Marlborough's beleid als veldheer. '*Cet Anglais ne savait pas profiter de la victoire*,' heeft een Fransch militair schrijver eenmaal van hem gezegd, en ook door het gebeurde na Heylissem wordt de waarheid van die woorden ten volle bewezen. Marlborough's werkeloosheid na het behalen der overwinning wordt algemeen afgekeurd, en verdient die afkeuring ook ten volle; eene krachtige vervolging, een snel vooruitrukken op Leuven, had beslissende uitkomsten kunnen geven. In een brief van zijn vijand Slangenburg aan den griffier Fagel (den 27sten Augustus 1705) wordt die misslag bepaaldelijk als eene beschuldiging tegen Marlborough ingebragt: 'Het ware te

wenschen dat Hunne Hoogmogenden goedyonden onderzoek te doen, wiens schuld het geweest zij..... waarom, na de vermeestering der liniën te Neer-Hespen, binnen welke men op den achttienden Julij reeds voor zeven uren des morgens stond, en daar den vijand den geheelen dag niet meer gezien werd, waarom, zeg ik, toen niet verkregen kon worden dat men dien dag voortrukte, om hem den overtogt der Dyle te betwisten en te beletten, waardoor men zich van een groot gedeelte van Braband meester kon gemaakt hebben.'

Lodewijk XIV was, zoo als zeer ligt te begrijpen is, alles behalve tevreden over den tegenspoed bij Heylissem ondervonden; en in een brief aan Villeroi (Versailles, 21 Julij 1705) geeft hij aan dien gunsteling zeer duidelijk zijn ongenoegen te kennen: 'Gij kunt er niet aan twijfelen, dat het mij verrast heeft uit uwen brief te vernemen, dat de vijand tusschen de abtdij van Heylissem en Leeuwe de liniën was binnengedrongen, zonder dat eenige uwer troepen dit verhinderd hebben. Hoewel ik overtuigd ben van uwe waakzaamheid en van de moeite die gij genomen hebt om zorgvuldig onderrigt te worden aangaande 's vijands bewegingen, is het toch evenwel zeer onaangenaam om hem in het hart der Nederlanden te zien, meester van de liniën en van verscheidene gewigtige punten, terwijl mijn leger in de volstrekte noodzakelijkheid verkeert van in overhaasting voor het zijne terug te trekken, om eene volkomene nederlaag te ontgaan, die het gevolg zou zijn geweest wanneer gij de ontmoeting met hem niet ontweken hadt. De tegenspoed, die u heeft getroffen, ontstaat uit de plaatsing van uw leger, die weder onvermijdelijk wordt bij de uitgestrektheid van het grondgebied dat gij te beschermen hebt. Ik verwijt u niets van al wat er gebeurd is; maar, daar de omstandigheden geheel en al van gedaante zijn veranderd, moet gij afzien van eene wijze van oorlogvoeren, die niet in overeenstemming is met den geest der natie en met dien van het leger dat gij aanvoert; dat leger is minstens even talrijk als dat des vijands; bij dat leger zijn verscheidene corpsen, die door hunne uitmuntendheid aan de overigen vertrouwen en den vijand ontzag kunnen inboezemen; gij moet in het vervolg de ontmoeting met den vijand niet zoo omzigtig ontwijken; gij moet den oorlog voeren zoo als men dat vroeger gedaan heeft, in het open veld blijven, uw voordeel doen met de sterkte der door u bezette stellingen, niet zonder noodzake-

lijkheid een grooten veldslag wagen, maar dien ook niet te angstvallig vermijden, omdat, wanneer de vijand dit bemerkt, hij er gebruik van maakt.....'

'Gij moet den oorlog voeren zoo als men dit vroeger gedaan heeft,' dat wil zeggen: gij moet den oorlog voeren, zoo als Condé en Turenne dien gevoerd hebben. De Fransche despoot, toen hij dit voorschrift gaf, zag hierbij echter over het hoofd, dat Villeroi geen Condé of geen Turenne was, en dat, indien hij door die taal zijns Konings aangespoord werd tot stoutmoedige handelingen, dit, bij zijne weinige bekwaamheid, ligtelijk Frankrijk nog ergere krijgsramp zou berokkenen. De tegenspoed bij Heylissem in 1705 heeft minder kwaad gedaan dan de nederlaag bij Ramelies in 1706.

Villeroi, eens rustig achter de Dyle, schrijft uit zijn legerkamp bij Bethlehem, 25 Julij 1705, aan den Koning, om het gebeurde bij Heylissem in zulk een daglicht te plaatsen, als het gunstigst is voor het beleid van het legerhoofd; hij kan hierbij echter niet vermijden de zwakheid der troepen te vermelden; zwakheid die, gelooven wij, dan ook niet te loochenen is.

'Den 17^{den},' zoo luidt het in dien brief, 'werd ik vóór den middag gewaarschuwd dat de vijand den volgenden dag op marsch zou gaan. Gedurende het overige van den dag werd mij dat van duizend verschillende zijden bevestigd, met de bijzonderheid dat de vijand zijne zware bagaadje had teruggezonden naar Maastricht en Luik, en dat hij eene sterke afdeeling naar de Moezel wilde doen gaan. Dit kwam ons waarschijnlijk voor, en dat de vijand gedurende den tijd dat hij zich door die detachering verzwakte, zich verder van ons wilde verwijderen, om daarnaar tot die handeling over te gaan die hem het geschiktste zou voorkomen.

'Gedurende den loop van den dag waarschuwde ik alle kwartieren om zich marschvaardig te houden en hunne waakzaamheid te verdubbelen, door gedurende den nacht buiten de liniën patrouilles en veldontdekkers uit te zenden (*des partis et des batteurs d'estrade*), ten einde te vernemen in welke rigting de vijand heentrok. Ik bleef dien nacht bij de *barrière* van Mierdorp, als het punt dat den vijand het meeste nabij was; en de Keurvorst bleef op het kasteel van Jauche, dat slechts een uur gaans van den vijand verwijderd was. Gedurende den nacht waarschuwde ik verscheidene malen dat de vijand op

marsch was, en herhaalde het bevel dat de troepen gereed moesten zijn om op te rukken naar het eerste punt dat aangevallen werd; ik gelastte aan mijnheer de Roquelaure, die op den uitersten linkervleugel was met de heeren d'Alègre, de Biron, de graaf de Horn en verscheidene *maréchaux-de-camp*, om patrouilles voorwaarts uit te zenden, en aan de drie regimenten dragonders van Valensart, Ferrare en Flavacourt, te Osmael gelegerd, om zeer waakzaam te zijn; even zoo als aan 's Konings dragonderregiment, dat te Weser gelegerd was, om op Leeuwe vooruit te rukken, wanneer de vijand zich tot St. Truijen zou hebben uitgebreid, zoo als het gerucht liep dat hij voornemens was te doen. Ziedaar, Sire, wat de algemeene bevelen betreft, aan het leger gegeven; zie hier wat er gebeurd is, naar het verslag dat mij daarvan is gedaan.

'Den 18^{den}, met het aanbreken van den dag, naderde de vijand de *barrière* van Heylissem en die van Wanghe, beide met troepen bezet, zeer moeijelijk te naderen, dewijl men daartoe de rivier en de verschanste linie over moet, en beschermd door de daarachter staande drie regimenten dragonders, door de brigaden Zuniga en de Gondrin, en den geheelen linkervleugel der ruiterij, die zich met eene brigade artillerie voorbij Gaussoncourt uitbreidde. Ik heb de eer gehad aan Uwe Majesteit te melden, dat ik de artillerie op vijf verschillende punten had verdeeld, om overal wat beschikbaar te hebben.

'Die twee brigaden voetvolk zijn zamengesteld: Zuniga uit 3 Spaansche bataillons en 4 van den Elzas, en de andere uit de regimenten de Gondrin en de La Marck. Van den linkervleugel der ruiterij zal Uwe Majesteit uit den hiernevensgaanden staat de zamenstelling zien.

'Men heeft mij gezegd, dat de vijand, toen de dag even aanbrak, zich meester heeft gemaakt van de barrière van Wanghe en van die van Heylissem, zonder dat de dragonders, die ze moesten verdedigen, daarheen zijn getrokken; en toch, om daar te komen, moest de vijand eene vlakte overtrekken, effen als de hand, en waar vier veldontdekkers, buiten de linie geplaatst, hem gemakkelijk hadden kunnen zien; dat de dragonders, in plaats van die twee ingangen te verdedigen en berigt te geven van 's vijands nadering aan den linkervleugel, die, gewaarschuwd zijnde, hen spoedig ter hulp zou zijn gekomen, op Leeuwe terugtrokken, zonder eenige waarschuwing te doen. Toen bij den linkervleugel het berigt kwam, dat de vijand binnen de liniën

was, was hij reeds sedert twee uren daarin. Mijnheer de Roquelaure en al de andere Heeren gingen op marsch; de ruiterij was vooraan, de twee zoo even genoemde brigaden voetvolk volgden; de brigaden van Brandelet en van Lamothe, die wat meer verwijderd waren, stelden zich ook in beweging. De tijd, die noodig was om onze troepen te doen aankomen, diende ook den vijand om zijne magt aanmerkelijk te versterken. Vier escadrons, het hoofd onzer troepen uitmakende en de anderen eenigzins voorafgaande, vonden den vijand in slagorde geschaard in twee zeer uitgestrekte liniën. Toen wij in slagorde waren, zonder het voetvolk, dat nog ver achter was, viel de vijand, die reeds geschaard stond en die ons ver overvleugelde, ons aan en wierp ons overhoop, bijna zonder wederstand. Men zegt, dat de escadrons van de Spaansche garden hun pligt deden, maar door het groot aantal uitgezondene sauvegarden, waren die escadrons zoo zwak, dat zij maar 60 ruiters telden; liet overige bestond uit Beijersche troepen, die geen oogenblik stand hielden, daar de escadrons hier nog zwakker waren dan die der Spanjaarden. Het is bij dien eersten aanval, dat onze generaals gevangen werden genomen.'

Villeroi, die hier klaarblijkelijk eene overdrevene voorstelling geeft van de zwakheid zijner ruiterij, om hare nederlaag daardoor te verontschuldigen, spreekt vervolgens van zijne komst op het slagveld, en hoe hij daar de ruiterij geheel in wanorde vindt; maar hoe die gered wordt door het goede gedrag van Caraman met de 11 bataillons der brigaden Zuniga en Gondrin: 'zij trokken terug, pelotonsgewijze vurende, zonder doorbroken te worden en reddeden op wonderbare wijze onze ruiterij; wij deden haar herzamelen achter het defilé van Noduwez, waarheen het geheele leger trok, en zoodra zij in veiligheid was nam men het besluit om op Leuven te trekken en daar de Dyle over te gaan. Die twee (?) marschen zijn met eene ongeloofelijke snelheid verrigt, die wel noodig was om het leger van Uwe Majesteit te redden; was de Hertog van Marlborough dadelijk op marsch gegaan, dan zou hij vóór ons te Leuven zijn gekomen.

'Men heeft mij gezegd, dat de artillerie, die genomen is geworden, zonder bevel op marsch was gegaan; was zij bij het voetvolk gebleven, zoo als zij bad moeten doen, dan was zij niet verloren gegaan. Ziedaar, Sire, het droevige verhaal van eene gebeurtenis, waarop men niet verdacht kon zijn.'

Droevig was dit verhaal niet alleen, maar ook verward en onnaauwkeurig, en in een nader verslag, door Villeroi ingezonden, worden sommige opgaven in het eerste toegelicht of gewijzigd. Zoo wordt onder anderen daarin erkend, dat men berigt had, dat de liniën den 18^{den} 's ochtens vroeg, of den nacht te voren, op drie punten zouden worden aangevallen: ‘Daar al onze narigten waren, dat de vijand ons zou aanvallen in den nacht van den 17^{den} op den 18^{den}, werd aan het geheele leger gelast, dat bij het slaan der taptoe, den 17^{den} 's avonds, het voetvolk onder de wapenen zou komen en zich in slagorde scharen voor het kamp, en de ruiterij met gezadelde paarden gereed zou zijn om op te stijgen; dat alle generaals den nacht zouden doorbrengen aan het hoofd hunner troepen, en dat de generaals van den linkervleugel gedurende den ganschen nacht veldontdekkers en patrouilles zouden uitzenden tot op 2 à 300 pas buiten de liniën, om te vernemen of de vijand ook in aantogt was naar onze zijde...’

Vervolgens wordt het binnendringen der liniën door de bondgenooten te Heylissem en te Wanghe vermeld en gezegd, dat toen de Fransche generaals met de ruiterij van den linkervleugel (33 escadrons) om 4 uur 's ochtends op het punt van aanval aankwamen, ‘zeer buiten adem en met zeer zwakke escadrons: zij bespeurden dat de vijand reeds met 40 of 50 escadrons was binnengedrongen, die hij op twee liniën plaatste, met den linkervleugel geleund aan zijn voetvolk, achter de heggen van Wanghe geplaatst, en den regtervleugel in de vlakte naar de zijde van Thienen; alles wat aankwam plaatste zich op den regtervleugel, dien uitbreidende. Onze generaals, dit ziende, konden geene betere partij kiezen dan onze ruiterij in slagorde te scharen tegenover die des vijands, en daar hij ons veel overvleugelde, waren zij genoodzaakt zich op ééne linie te plaatsen, om even groot front te hebben als de vijand. Onze generaals deden 10 stukken geschut vooruitkomen in de tusschenruimten der escadrons, hopende daardoor den vijand in bedwang te houden, ten einde tijd te winnen voor het voetvolk, dat met den meesten spoed oprukte, maar nog niet zigtbaar was.

‘Nadat ons geschut ongeveer een dertigtal schoten had gedaan, werd de vijand daardoor zeer benadeeld, en om dit te doen ophouden, nam hij het besluit om de onzen aan te vallen, hebbende hij eene aanmerkelijke overmagt door het grootere getal en de

meerdere sterkte zijner escadrons. Onze ruiterij hield dien aanval uit, tot aan het gevecht met de blanke wapens (*jusqu' à croiser les épées*), maar zwichtte eindelijk en werd overhoop geworpen.

‘Onze generaals, ziende dat de vijand niet sterk vervolgde, verzamelden de ruiterij zoo goed zij konden bij een klein ravijn, dat vóór hen was. De vijand naderde, viel ten tweeden male aan en had geen moeite om eene ruiterij overhoop te werpen, die ontmoedigd was en niet ondersteund werd; ten gevolge daarvan maakte de vijand zich ook meester van onze 10 stukken geschut. Gelukkig dat na dien aanval de vijand 11 onzer bataillons zag aankomen, wier goede houding hem staande hield; daarentegen waren die bataillons in een vrij moeijelijken toestand, daar zij geene sruiterij hadden tot hunne ondersteuning, en op eene zeer ruime vlakte omgeven werden door 50 of 60 escadrons des vijands. Dit voetvolk hield zich zoo goed en manoeuvreerde met zoo veel bekwaamheid, dat de eerste troepen des vijands, die het met hevigheid kwamen aanvallen, door zijn vuur werden overhoop geworpen of teruggedreven; en zoodra het een oogenblik vrij had, maakte het regtsomkeert en won grond voor zijnen terugtogt.....

‘Om 1 uur na middernacht kwam men op drie kwartieruurs afstand van Leuven, en zoodra het dag werd, ging men op nieuw op marsch en trok de Dyle over, gedeeltelijk boven Leuven, gedeeltelijk door de stad.....

‘.....De vijand voldaan van de liniën te zijn binnengedrongen, vergenoegde zich met den 18^{den} te legeren, de regtervleugel te Thienen, de linker bij onze liniën, er op rekenende den volgenden dag Leuven te bereiken, vroeger dan wij; maar hij was zeer verbaasd, toen hij, den volgenden dag om 9 uur 's ochtends aankomende, zag dat ons geheele leger de Dyle reeds over was; daardoor verloor hij het grootste deel van de vrucht zijns arbeids.....

‘.....Zoodat dit gevecht, waarvan de nieuwsbladen met grooten ophef zullen gewagen, hem tot niets anders zal gediend hebben, dan om de liniën te zijn binnengedrongen, waar zij niet verdedigd werden, en hem in de gelegenheid te stellen Leeuwe te vermeesteren, dat een der onbeduidendste verliezen ter wereld zal zijn. Dat alles te zamen zal eenig leven maken, maar niets afdoen tot de hoofdzaak.’

Men ziet uit die nadere opgaven van Villeroi, dat de Fransche artillerie, die bij Heylissem is verloren gegaan, niet eigenmagtig is vooruitgerukt, maar op bevel der generaals; voorts ook, dat daar die generaals reeds om 4 uur 's morgens met hunne ruiterij tegenover die der bondgenooten kwamen, en daar het reeds tusschen 3 en 4 uur 's ochtends was, toen de voorste troepen der bondgenooten Wanghe bereikten, Villeroi's vroegere bewering, dat de Fransche generaals van den linkervleugel ‘eerst twee uren nadat de vijand de liniën was binnengedrongen, daarvan berigfc kregen,’ allen grond mist. - Ook uit Villeroi's brieven kan men duidelijk zien, hoe Marlborough al de vruchten van de behaalde overwinning verloren deed gaan, door zijne onverantwoordelijke werkeloosheid na het gevecht.

Villeroi, door een snellen marsch en door 's vijands werkeloosheid aan eene dreigende nederlaag ontkomen, had nu stelling genomen op den linkeroever der Dyle; zijn linkervleugel breidde zich daarbij uit naar de Demer; het centrum was te Leuven, de regtervleugel te Berthem, een klein uur ten zuidwesten van die stad. De nieuwe verdedigingslijn, die het Fransche leger toen bezette, sloot aan Marlborough den weg naar Brussel af en belette hem om verder in Braband door te dringen; maar Diest en Leeuwe waren nu afgesneden; eerstgenoemde plaats werd geheel ontruimd; uit Leeuwe nam men de 4 regimenten dragonders weg, die daarop waren teruggetrokken, maar men liet er de gewone bezetting. Omdat men vreesde, dat Namen belegerd zou worden, werd eene sterke afdeeling derwaarts gezonden, waardoor natuurlijk de hoofdmagt van Villeroi vermindering onderging.

Marlborough's leger, in statige langzaamheid voortrukkende, verscheen den 19^{den} Julij aan den regteroever van de Dyle en plaatste zich tegenover Leuven. In die stelling blijft het leger der bondgenooten werkeloos, of zoo goed als werkeloos, tot aan den 30sten Julij; twaalf dagen laat men dus verloopen, om den vijand toch al den tijd te geven om van de ontmoediging der nederlaag van Heylissem te bekomen en zich bij de Dyle goed in te rigten ter verdediging, 't Is waar, de schuld van die werkeloosheid wordt voor een gedeelte aan het slechte

weêr toegeschreven; ten minste in een brief van den 23sten Julij zegt Marlborough: ‘de zware regen, die sedert drie dagen valt, heeft ons opgehouden, anders zouden wij getracht hebben de Dyle over te trekken.’

De Dyle, die toen voor de bondgenooten Braband afsloot, is geen van die groote, snelvlietende stroomen, die aan een leger, dat den overtogt wil verrigten, bijna onoverkomelijke bezwaren in den weg leggen; het is de Donau niet, of de Rhijn; het is eene wel onwaadbare, maar toch niet breede of snelvlietende rivier, waarover, wordt hij daarin door den verdediger niet verhinderd, de aanvaller gemakkelijk en in weinig tijds de bruggen slaat en den anderen oever bereikt. Toch, door een geheel leger verdedigd, kon ook zulk een rivier als een geduchte, bijna onaanvalbare stelling beschouwd worden; en vooral was dit waar in eenen tijd, toen de middelen om bruggen te slaan nog niet dien trap van volmaaktheid hadden bereikt, dien zij in onze dagen hebben, en toen het geschut, dat de legers met zich te velde voerden, nog op verre na niet die geduchte uitwerking had, die thans hem, die de overmagt in artillerie heeft, in staat stelt om door een vernielend vuur zijn vijand van den oever der rivier te verdrijven en daardoor het bruggenslaan en het overtrekken van den stroom gemakkelijk maakt.

De hoofdmagt der wederzijdsche legers was bij Leuven vereenigd, en het scheen dus alsof de overtogt van de Dyle bij die stad moest worden beproefd. Hier echter leverde zulk een overtogt weinig gunstige kansen op; zij vorderde de vermeestering van Leuven, en hoewel die stad, volgens Fransche opgaven, toen geen ander verdedigingsmiddel had dan ‘een muur van 12 voet hoogte en slechts twee steen dik, met een hoogen maar smallen wal,’ zoo voegen die zelfde opgaven er echter bij, ‘dat men toch geschut en stormladders noodig had om Leuven te vermeesteren, daar de gracht diep was en steile hellingen had.’ Zulk eene stad te bestormen, waarachter een leger staat om haar te verdedigen, is eene moeijelijke, bijna onuitvoerbare taak; en er was derhalve niet veel kans op om door een regtstreekschen aanval, door de vermeestering van Leuven, zich meester te maken van bruggen over de Dyle en daardoor den anderen oever van dien stroom te bereiken.

Wilde men op een hooger of lager gelegen punt den overtogt van de Dyle verrigten, en dus geen regtstreekschen aanval, maar eene omtrekking tegen het leger van Villeroi ondernemen, dan

ging zulk eene handeling met minder bezwaren gepaard, hoezeer zij toch altijd moeijelijk en onzeker bleef.

Eene omtrekking van Villeroi's linkervleugel, eene poging om lager dan Leuven de Dyle over te gaan, was geheel onraadzaam: die rivier, Leuven voorbijgegaan, stroomde verder in noordelijke rigting door eene geheel opene vlakte, totdat zij zich, op een afstand van nagenoeg 3 uren van de stad, met de rivier de Demer vereenigt. De bondgenooten konden er moeijelijk aan denken om in de ruimte tusschen Leuven en de Demer een overtogt van de Dyle te beproeven, want de vijand, van de wallen van Leuven den geheelen open grond overziende, die zich ten noorden van die stad uitbreidt, zou dadelijk elken toeleg van Marlborough ontdekken om naar die zijde over te trekken, en zou dadelijk door het sterk bezetten van den anderen oever dien overtogt ondoenlijk maken. De omtrekking van Villeroi's linkervleugel nog meer noordelijk dan de Demer te willen verrigten, ging ook niet, daar de Franschen de ruimte tusschen die rivier en de Nethe geheel afgesloten hadden door eene verschanste linie; en zelfs, al werd die linie doorbroken, dan zou dit nog niet veel baten, daar dan de bondgenooten tegengehouden konden worden bij Mechelen, aan de Dyle, die, zoo als de kaart dit aanwijst, na hare vereeniging met de Demer, zich in westelijke rigting ombuigt, bijna loodregt op haren aanvankelijken loop van het zuiden naar het noorden.

Daar een regtstreeksche aanval en eene omtrekking van Villeroi's linkervleugel voor de bondgenooten onraadzaam waren, bleef hun dus niets anders over dan hunne toevlugt te nemen tot eene omtrekking van den regtervleugel der Fransche stelling. Hier schenen de kansen gunstiger te zijn.

Wilden de bondgenooten op eenen wijden kring Villeroi's regtervleugel omtrekken en de Dyle op een hooger gelegen punt overgaan, bij voorbeeld te Ottignies of te Moustier, een kleinen dagmarsch van Leuven verwijderd, dan was dit moeijelijk te beletten; eensdeels omdat de Dyle in dat hoogere gedeelte eene te onbeduidende rivier is, en anderdeels omdat de Fransche legerhoofden bezwaarlijk hunne verdedigingslijn zoo ver konden uitbreiden. Marlborough kon dus daar op den linkeroever van de Dyle overgaan en de landstreek bereiken waarop, in den veldtogt van 1815, Napoleon's heirscharen zich bewogen hebben; maar ook daar zoude hij nieuwe zwarigheden ontmoeten.

Indien de bondgenooten, bij dit hoogere gedeelte op den lin-

keroever der Dyle overgegaan, naar de zijde van Brussel wilden trekken, dan moesten zij het groote bosch van Soignes door, in dien tijd veel uitgestrekter en veel minder met wegen doorsneden dan thans, en waar men dus in weinig tijds, door het maken van verhakkingen, den voortgang van een vijandelijk leger geheel kon stuiten. Wilden de bondgenooten, op den linkeroever der Dyle gekomen, die rivier meer nabij blijven en in de rigting van Leuven voortrukken, dan zouden zij hierbij verschillende beeken ontmoeten, alle in noordoostelijke rigting naar de Dyle stroomende, en alle goede verdedigende stellingen aan het Fransche leger verschaffende. De zuidelijkste van die beeken was de Lasne - zoo bekend door de gebeurtenissen van 1815 - die zich nabij de abtdij van Florival in de Dyle wierp; dan had men de Yssche, die zich niet ver van het dorp Neeryssche in die rivier stortte, en eindelijk de beek van Voer, of Vueren, die van de zijde van het bosch van Soignes naar Leuven liep en zich daar met de Dyle vereenigde.

Nog maar een halve eeuw is er verloopen sinds de dagen toen Willem van Oranje met zijn handvol Nederlandsche troepen te Quatre-Bras het hoofd bood aan Napoleon's talrijke en krijgshaftige legerscharen; maar wie nu nog dat slagveld van 1815 opzoekt om op de plaats zelve de handelingen der toen strijdende partijen te bestuderen, zal daarbij een geheele teleurstelling ondervinden: misschien zal de soldaat van Westenberg's bataillon de hoeve Germioncourt nog herkennen; maar te vergeefs zal de veteraan, die onder Saxen Weimar's aanvoering streed, naar dat bosch van Bossu zoeken, dat zulk een grooten invloed heeft uitgeoefend op dien veldslag van den 16^{den} Junij 1815. Zoo zijn weinige jaren voldoende voor de hand des tijds, om het tooneel, waarop groote gebeurtenissen hebben plaats gehad, geheel van gedaante te veranderen en onherkenbaar te maken; en daarom ligt het in den aard der zaak, dat de geheele verandering, welke ook die landstreek, waarop in 1705 oorlog werd gevoerd, sedert anderhalve eeuw heeft ondergaan, het onmogelijk maakt om uit hare tegenwoordige gesteldheid te besluiten, wat zij toen voor het oorlogvoeren was. Wanneer wij nu de oevers van de Lasne of van de Yssche in overzigt nemen, dan kunnen wij daaruit niet besluiten, in hoever die beeken in 1705 geschikt waren voor Villeroi, om daarachter zijn leger in slagorde te scharen en daar den aanval zijner vijanden af te wachten.

Gelukkig echter, dat men in het werk van Devault, dat uitmuntende hulpbronnen bevat voor de studie van den toenmaligen oorlog, eene duidelijke en oordeelkundige beschrijving vindt van twee dier beeken; zij is afkomstig van een Fransch officier Naudin, naar het schijnt door den Keurvorst van Beijeren, den 28sten Julij 1705 afgezonden om de Lasne en de Yssche te verkennen. Wij nemen daarvan over de beschrijving van de Yssche, als het meest belangrijk voor het doel van ons schrijven; het is de beschrijving van de stelling, waar den 18^{den} Augustus 1705 Villeroi's leger in slagorde heeft gestaan om den aanval der bondgenooten af te wachten.

.....'De voordeeligste stelling, die men ooit kan wenschen', namelijk, als de bondgenooten op den linkeroever der Dyle zijn overgegaan) 'is de beek van Yssche voor zich te hebben, de regtervleugel geleund aan het bosch van Soignes, bij Overyssche, waar hare kwartieren zouden zijn, en de linker- te Neeryssche, waar de andere kwartieren zouden zijn, en de beide hoofdkwartieren te Lombeeck en te Hoelyberge. De beek van Yssche, hoewel niet breed, kan evenwel om hare hooge oevers niet anders overgetrokken worden dan door middel van bruggen; en langs den linkeroever is een holle weg, waarin men bij eene ontmoeting met den vijand, infanterie zou plaatsen; zij zal de taak vervullen van een bedekten weg en de beek voortdurend met haar vuur bestrijken en zij zal beschermd worden door het geheele leger, dat, op de hoogte geschaard, het voorliggend terrein overziet. Die hoogten domineren bijna altijd de hoogten op den regteroever, wier hellingen slechts een musketschot verwijderd zijn van den hollen weg; en wanneer de vijand iets wil ondernemen, dan moet hij engten doortrekken en ontmoet ieder oogenblik holle wegen. Het terrein is zoodanig, dat wanneer de vijand de beek al over is, hij, om zich in slagorde te scharen, geen voet gronds vindt, die niet op een pistoolschot afstands bestreken wordt uit den hollen weg en onder het vuur staat van het geheele leger, dat veilig op de hoogten in slagorde is; en vóór dat de vijand zou kunnen aanvallen, zouden zijne gelederen zeer gedund zijn.

'In dit kamp zal het leger gebrek hebben noch aan water, noch aan hout, noch aan fourage, en alles in de nabijheid.'

De omtrekking van Villeroi's regtervleugel op een wijden kring, op eenige uren afstands, leverde dus voor de bondgenooten weinig gunstige kansen op, dewijl het Fransche leger, zoo-

dra het van die beweging des vijands berigt zou hebben gekregen, door eene frontverandering dien vijand op nieuw kon tegenhouden, in sterke stellingen bij het bosch van Soignes of achter de beek van Yssche. Meer voordeelig was het om eene omtrekking van Villeroi's regtervleugel op korten afstand te ondernemen en den overtogt van de Dyle te beproeven op een groot uur boven Leuven, bij de dorpen Corbeek en Neeryssche. Eenmaal dáár de Dyle overgetrokken, hadden de bondgenooten niets meer te doen met de Lasne of met de Yssche of met het bosch van Soignes, maar konden regtstreeks op Leuven en Brussel trekken; door een korten marsch konden de bondgenooten Corbeek en Neeryssche bereiken, en die beweging konden zij onbemerkt en in stilte verrigten, omdat het bosch van Meerdael, ten zuiden van Leuven en op den regteroever der Dyle gelegen, een digt gordijn uitmaakte, dat belette om uit de stad te zien wat er op den regteroever der Dyle voorviel. Daar kwam nog die omstandigheid bij, dat de Franschen die overgangspunten van de Dyle aanvankelijk verwaarloosden: wel was eene afdeeling van 5 bataillons voetvolk en 4 regimenten dragonders, onder Guiscard, aan de beek van Voer geplaatst; maar Corbeek en Neeryssche zelve waren niet of slechts zwak bezet.

Corbeek en Neeryssche wezen zich dus als van zelve aan, als de punten waar Marlborough de overgang van de Dyle moest beproeven. Er moest toch iets gedaan worden; men kon toch niet zoo werkeloos bij de Dyle blijven staan; men moest met geweld zich meester maken van dien rivierovergang, die men bij eenige voortvarenheid op den 18^{den} Julij zoo gemakkelijk had kunnen verrigten; men moest de vruchten plukken van de overwinning bij Heylissem. Traagheid, het gewone kenmerk van de oorlogshandelingen dier tijden, liet echter twaalf dagen verloopen, alvorens er iets ernstigs verrigt werd. 't Is waar, de wijze waarop toen de legers gevoed werden, kan ook invloed hebben gehad op die tijdverspilling: alvorens de aanvallende bewegingen voort te zetten, zegt een onzer schrijvers (‘de Europische Mercurius’), moesten de bondgenooten de komst van een konvooi uit Luik afwachten, dat, uit 2000 wagens bestaande, met brood en met krijgsbehoeften beladen, den 27sten Julij Marlborough's leger bereikte. Twee dagen later wordt daarop in een krijgsraad besloten tot de onderneming, om de Dyle over te trekken.

Den 29sten Julij, 's namiddags om 5 uur, breekt uit het Hollandsche leger, den linkervleugel uitmakende van Marlbo-

rough's magt, eene afdeeling op van 18 bataillons en 20 escadrons, de pontons bij zich hebbende en eenige artillerie; die afdeeling wordt aangevoerd door de generaals Oxenstirn, Heukelum en den Hertog van Wurtemberg. Die afdeeling splitst zich in tweeën: het eene gedeelte, onder Heukelum, trekt links op Neeryssche; het andere onder den Hertog van Wurtemberg, trekt regts op Corbeek; Oxenstirn, met de ruiterij, blijft eenigzins achter. Of Neerijssche door de Franschen bezet was, is niet duidelijk; Corbeek was dit wél, mear de kleine magt, die daar stond, werd spoedig door de Hollanders daaruit verdreven. Ten 3 uur 's morgens (30 Julij) worden op beide punten pontonbruggen over de Dyle geslagen, en troepen op den linkerover overgezet; te Neerijssche 2 bataillons voetvolk, 500 grenadiers en 500 fuseliers of snaphaandragers; te Corbeek 500 grenadiers. Twee batterijen zijn op den regteroever der Dyle opgeworpen, om de bruggen te beschermen en het terrein op den linkeroever te bestrijken; die batterijen zijn te zamen met 30 vuurmonden bewapend, zelfs met 40, wil men de Fransche opgaven gelooven. Het geheele leger van Marlborough, des nachts ten 11 uur zijn kamp opbrekende, was naar de Dyle getrokken, de Engelsche troepen op Corbeek, de Hollandsche op Neeryssche; in den ochtend bereikte het de rivier, toen de bruggen gereed waren, batterijen waren opgeworpen en bewapend, troepen aan de overzijde stonden; het leger had niets meer te doen dan over te trekken; de onderneming was, om zoo te zeggen, geheel gelukt, en, om de woorden van den ‘Europischen Mercurius’ te gebruiken: ‘'t scheen nu een gedane zaak te wezen, daar gansch geen zwarigheid meer in stak.’

Toch wordt juist toen de onderneming opgegeven, en op beuzelachtige gronden ziet men af van eene zege, die zoo goed als zeker was. In het Fransche leger was men in den nacht van 29 op 30 Julij onderrigt geworden van de beweging der bondgenooten; maar, onzeker wat het doel dier beweging was, en eene omtrekking van den linkervleugel vreezende, waren de hoofden van dat leger aanvankelijk besluiteloos te Leuven gebleven; totdat eindelijk Villeroi, nader ingelicht omtrent het voornemen des vijands, aan Guiscard bevel gaf om met de ruiterij van den regtervleugel en eenige brigaden voetvolk de Dyle te bezetten, bovenwaarts van Leuven tot aan Neerijssche. De dag was reeds aangebroken, toen Guiscard zich van Berthem in beweging stelde; toen hij nabij

Corbeek en Neeryssche kwam, waren de beide punten reeds in de magt des aanvallers; toch, toen Marlborough op den linkeroever der Dyle sterke massa's des vijands ontwaarde, oordeelde hij het ongeraden met den rivierovertogt voort te gaan, en gaf bevel de geheele onderneming op te geven. De troepen, die reeds op den linkeroever stonden, keerden naar den anderen oever terug; de pontons werden uit de rivier genomen en weder opgeladen; het leger der bondgenooten verliet de Dyle en sloeg zijn kamp op ten zuidoosten van Leuven en van het bosch van Meerdael, met den regtervleugel te Meldert, den linker te Bossut. In de grootste orde had die aftogt der bondgenooten plaats, die door hun geschutvuur den vijand in ontzag hielden; volgens onze opgaven bedroeg het verlies der bondgenooten aan dooden en gewonden niet boven de 50 man. De Fransche opgaven zeggen dat Neeryssche, omstreeks 8 uur 's ochtends, door de *maison du Roi*, en de grenadiers te paard, aangevallen en vermeesterd werd; het is echter meer waarschijnlijk dat dit dorp door de Hollanders zonder gevecht ontruimd is geworden.

Dus was de teleurstellende uitkomst van eene onderneming die zoo goed begonnen was. In den reeds vroeger aangehaalden brief van Slangenburg komt ook over deze gebeurtenis het volgende voor: ‘Het ware te wenschen dat Hunne Hoogmogenden goedvonden onderzoek te doen, wiens schuld het geweest zij, dat de aanslag op Neeryssche, waar wij den dertigsten Julij zeer voordeelig en gelukkig gelegerd waren, niet uitgevoerd werd, en waarom de luitenant-generaal Oxerstirn, toen de troepen onder den luitenant-generaal Heukelom alle zwarigheid te boven gekomen waren, met zijne manschap niet voortrukte, waardoor eene zege, die zeer waarschijnlijk was, verzuimd werd.’ Die beschuldiging tegen Marlborough is gegrond; van den overtogt af te zien van eene kleine rivier zoo als de Dyle, terwijl men reeds bruggen daarover heeft, terwijl men reeds batterijen heeft om die bruggen te beschermen, terwijl men reeds een paar duizend man aan den overkant heeft, terwijl het geheele leger gereed kan zijn om dadelijk den overtogt te doen, terwijl dat leger sterker is dan de vijand, niet alleen door het getal, maar ook en nog veel meer door het zelfvertrouwen en de militaire waarde der troepen en de bekwaamheid des aanvoerders, - dat is eene handeling die noch te verdedigen, noch te begrijpen is.

Het is aan Marlborough, dat men met het volste regt het

mislukken van dien rivierovertogt moet wijten, want hij was de opperbevelhebber, en nergens blijkt het uit dat hij, bij de uitoefening van dit opperbevel, bij deze gelegenheid eenige ernstige tegenstand of tegenstreving heeft ontmoet; - was dit het geval geweest, geen twijfel of men had daaraan evenveel openbaarheid gegeven en daarvan evenveel ophef gemaakt, als later bij de gebeurtenissen van den 18^{den} Augustus 1705.

Maar, om zijn veldheersroem vrij te laten van den smet van dien mislukten overtogt van de Dyle, tracht Marlborough de schuld van het gebeurde op anderen te doen nederkomen; hij treedt hierbij niet op met eene openlijke en bepaalde beschuldiging, die waarschijnlijk tegenspraak en wederlegging zou uitgelokt hebben, maar hij gebruikt het gevaarlijke, maar onedele middel der insinuatiën; hij *zegt* niet, hij *geeft maar te kennen*. Den 30sten Julij, uit de legerplaats bij Meldert, in zijn verslag aan de Staten-Generaal over het gebeurde, schrijft hij: .....'men heeft het niet raadzaam geoordeeld om de onderneming door te zetten;' en in zijn brief, denzelfden dag aan den Engelschen Staats-Secretaris Harley geschreven, komt even zoo voor: 'Het werd niet raadzaam geoordeeld om de onderneming te vervolgen;' - die dubbelzinnige uitdrukking *men* en *het werd*, laten het in 't midden, aan wien eigenlijk het mislukken der onderneming van den 30sten Julij 1705 is te wijten. In den volgenden brief aan den Raadpensionaris Heinsius (Meldert, 2 Augustus 1705) herhaalt Marlborough die onbepaalde beschuldigingen; in dien brief, een model van arglist, wordt al wat er verkeerds bij de krijgsverrigtingen heeft plaats gehad, geweten aan de perken die men aan het gezag van den opperbevelhebber heeft gesteld:

'Mijnheer, ik ben zeer ontstemd, wanneer ik zie hoe alles hier schijnt te zullen gaan, niettegenstaande de overmagt en deugdzaamheid van onze troepen, die ons geen twijfel moesten overlaten aan de goede uitkomst. Maar het is zeker, dat wanneer de zaken hier op denzelfden voet blijven, het onmogelijk zal zijn om met voordeel of goed gevolg iets aanmerkelijks te ondernemen, daar bij elke gelegenheid krijgsraden moeten worden belegd, die alle geheimhouding en spoed onmogelijk maken, waarvan elke groote onderneming afhangt, en die onvermijdelijk bovendien een ander zeer ongelukkig gevolg hebben, daar de bijzondere vijandschap tusschen de vele personen die dan bijeenkomen zoo groot is, en hunne gezindheid en belangen

zoo uiteenloopende, dat altijd de eene partij zich verzet tegen wat de andere voorstelt, en zij dus nooit eenstemmig zijn.

Ik zeg dit nu niet, omdat ik de eer heb aan het hoofd van het leger te staan; maar het is volstrekt noodzakelijk dat de opperbevelhebber bekleed zij met eene genoegzame magt om te handelen zoo als hem goed dunkt, naar zijn beste weten, zonder verpligt te zijn ooit van zijne voornemens meer mede te deelen dan hij noodig oordeelt. De goede uitkomst van den vorigen veldtogt is onder Gods zegen te danken geweest aan dat gezag, dat ik wensch dat gij mij ook thans geeft, ten beste van het algemeene welzijn en van dat der Staten in het bijzonder. En wanneer gij meent dat een ander beter dan ik dat gezag kan uitoefenen, dan heb ik er niets tegen om mij rustig op te houden in eene der steden van deze landstreek, iets waartoe ik een zeer goed voorwendsel heb, daar ik werkelijk ziek ben.

Ik weet dat dit eene zeer moeijelijke zaak is, maar zij is van het hoogste belang; want zonder dat kan geen veldheer met voordeel aanvallend te werk gaan, of met eer beantwoorden aan het vertrouwen, dat voor het oog der wereld in hem gesteld is.

De luitenant-generaal Hompesch zal u bekend maken met hetgeen ik wil ondernemen, wanneer ik daartoe in staat wordt gesteld; en wanneer ik slaag dan zult gij, daarvan ben ik zeker, erkennen dat dit spoedig den oorlog tot een goed einde zal brengen. Daarentegen wanneer gij, zoo als nu, het legerbeleid aan eene krijgsraad overlaat, dan zal de beste uitkomst, die gij van dezen veldtogt kunt verwachten, zijn, het slechten der liniën en het nemen van Leeuwe. Maar wanneer aan de Franschen, zoo als nu, de tijd gelaten wordt om hun leger door detacheringen van elders te versterken, dan zal het mij aangenaam zijn dat gij eens overwegen wilt, of dit hen niet zal aanmoedigen om ons te verhinderen iets hoegenaamd te doen.

Stond ik niet aan het hoofd des legers, dan zou ik nog veel meer kunnen zeggen over deze aangelegenheid, want ik geloof dat de goede of slechte uitkomst van dezen veldtogt afhangt van het besluit dat gij nu zult nemen; hoe dit besluit ook zij, het komt er op aan om geen tijd te verliezen.’

In een brief, den 3^{den} Augustus 1705 aan den Engelschen Staats-Secretaris Harley geschreven, wijt Marlborough even zoo

aan de beperking van zijn gezag het onvoldoende der uitkomst van de plaats gehad hebbende krijgsverrigtingen:

‘Mijnheer, ik heb de eer gehad uwe brieven te ontvangen van den 13^{den} en 17^{den} der vorige maand, en ik acht mij gelukkig dat de goede uitslag van hetgeen wij tegen de liniën hebben ondernomen, bij ons zulk eene algemeene tevredenheid heeft verwekt.’ (Hier moet eene vergissing zijn in de dagteekening dier brieven, want eerst den 18^{den} Julij werden de liniën vermeesterd.) ‘Ik moet tevens erkennen dat het een groot ongeluk is geweest, dat wij onze voordeelen niet hebben kunnen doorzetten, terwijl er zoo groot eene verslagenheid bij den vijand was. Ik heb den luitenant-generaal Hompesch naar den Haag gezonden, om met de Staten nadere maatregelen te beramen en te trachten om onze zaken hier op zulk een voet te brengen, dat wij daardoor in staat worden gesteld om onze voordeelen voort te zetten...’

Ook hier is het slechts eene zeer onbepaalde bewering, dat wanneer Marlborough niet meer voordeelen behaald heeft, dit te wijten is geweest aan de beperking van zijn gezag. Iets meer bepaalds komt voor in zijn brief aan den Engelschen Staats-Secretaris Hedges, ook op den 3^{den} Augustus geschreven; daarin wordt duidelijk verwezen op den mislukten overtogt van de Dyle op den 30sten Julij.

‘.....Ik zond gisteren den luitenant-generaal Hompesch naar den Haag, om nadere maatregelen met de Staten te beramen, en te trachten om onze zaken hier op zulk een voet te brengen, dat wij daardoor in staat worden gesteld om onze voordeelen voort te zetten, daar ik de ondervinding heb opgedaan, bij onze poging om de Dyle over te trekken, verleden Donderdag, dat wanneer het opperbevel niet meer uitsluitend bij één persoon berust, wij bezwaarlijk in staat zullen zijn om iets hoegenaamd te verrigten....’

Dit zegt duidelijk: de overtogt van de Dyle is mislukt ‘omdat het opperbevel niet meer uitsluitend bij één persoon heeft berust.’ - Maar, waaruit is dat gebleken? zijn Marlborough's bevelen toen niet gehoorzaamd geworden? hebben de gedeputeerden te velde of Ouwerkerk of anderen zich toen daartegen verzet? Nergens blijkt zoo iets; en toch, had zoo iets plaats gehad, dan lijdt het geen twijfel, of door Marlborough en zijn aanhang zou met grooten ophef daarvan zijn gewaagd. Bij gevolg kan men het zoo goed als zeker beschouwen, dat het

alleen aan Marlborough's verkeerd beleid is te wijten geweest, dat de overtogt van de Dyle op den 30sten Julij 1705 is mislukt; even als men het ook daaraan wijten moet, dat het leger der bondgenooten na de bij Heylissem behaalde zege niet dadelijk tot Leuven is voortgerukt.

Nu brengt het leger der bondgenooten weder veertien dagen werkeloos door in het kamp tusschen Meldert en Bossut. Zulk eene werkeloosheid komt te dikwijls voor, dan dat het noodig zou zijn te zoeken naar redenen tot verklaring; anders zou men misschien die redenen daarin kunnen zoeken, dat Hompesch nog niet terug was van zijne zending naar den Haag, of dat men van Luik of Maastricht konvooijen met brood wachtte, waarvan men een niet onaanzienlijken voorraad noodig had voor de krijgsverrigtingen die Marlborough beoogde. Gedurende dien tijd van werkeloosheid bij het hoofdleger der bondgenooten, verrigtte intusschen Sparre, uit Staats-Vlaanderen, eene aanvallende beweging; het hoofddoel schijnt hierbij geweest te zijn, een gedeelte van 's vijands magt naar Vlaanderen te trekken; maar die beweging was voor het overige van weinig belang en bepaalde zich tot het overtrekken door de Hollanders van de vaart tusschen Brugge en Gent, en van strooptogten en onbeduidende krijgsverrigtingen naar die zijde.

Hompesch is intusschen uit den Haag teruggekomen bij het hoofdleger, en de gedeputeerden te velde hebben van de Staten-Generaal den last ontvangen, ‘om toe te laten dat de Hertog, ter uitvoering van een oogmerk door hem ontworpen, twee of drie optogten deed, zonder een krijgsraad te beroepen;’ zoo zegt De Vryer, de levensbeschrijver van Marlborough; maar de naauwkeurigheid van die opgave kan in twijfel worden getrokken, daar men in den ‘Europischen Mercurius’ leest, dat juist de operatiën, die wij nu zullen gaan vermelden, voorafgegaan werden door verschillende zamenkomsten van de gedeputeerden te velde en van de generaals, bij het leger aanwezig. Dat ‘oogmerk, door Marlborough ontworpen,’ bestond daarin, om de Dyle op een hooger gelegen punt over te gaan, op wijden kring eene omtrekking van 's vijands regtervleugel te verrigten; daardoor dien vijand te dwingen zijne stelling te verlaten, Leuven en Brussel prijs te geven, of wel, wanneer hij stand hield, hem een veldslag te leveren, die zijn geheelen ondergang kon ten gevolge hebben. Marlborough's operatieplan was goed en kon, werd het goed uitgevoerd, beslissende gevolgen hebben.

Vóór dat men aan die uitvoering begon, moest men de voeding des legers, gedurende die omtrekkende beweging, verzekeren, en daartoe werd op den 14den Augustus aan de troepen een voorraad brood uitgedeeld voor tien dagen. De zieken en gewonden werden teruggezonden naar Thienen, dat door eene bezetting van 4 bataillons verzekerd werd; 2 andere bataillons bleven in Diest.

Den 15den Augustus, 's ochtends om 4 uur, breekt het leger der bondgenooten op uit zijn kamp tusschen Bossut en Meldert, en in zuidelijke rigting trekkende, komt het dien dag te Corbaix en te Niel S. Martin, twee plaatsjes, digt bijeen gelegen en waarvan het eerste aan Marlborough, het tweede aan Ouwerkerk tot hoofdkwartier verstrekt. Bij dien marsch van den 15den Augustus is Ouwerkerk's leger vooraan geweest en is door dat van Marlborough gevolgd; de marsch is in vijf kolonnes verrigt, twee voor het voetvolk, twee voor de ruiterij en de vijfde voor het geschut en de bagaadje; volgens de Fransche opgaven moet dat geschut bestaan hebben uit 10 vierentwintigponders en 16 mortieren. Het leger werd bij dien marsch voorafgegaan door eenige escadrons ruiterij, eene soort van voorhoede uitmakende; die escadrons gingen reeds om 3 uur 's ochtends op weg; zij hadden bij zich ‘de quartiermeesters en foeriers’ bestemd om ‘het campement af te steeken,’ en ‘twee honderd arbeiders gecommandeerd om de wegen te effenen en gebruikbaar te maaken.’ (‘Europische Mercurius’).

Den 16den Augustus wordt de omtrekkende beweging voortgezet; de bondgenooten gaan de Dyle over, door middel van bruggen te Ottignies en te Sart-Saint-Guillaume, iets hooger dan Ottignies, geslagen; zij komen met den regtervleugel te Génappe, de linker- naar de zijde van het westwaarts liggende bosch *Seigneur Isaac*. Hier te Génappe worden de beide legers van Marlborough en van Ouwerkerk geheel vereenigd, en tevens 's avonds eene soort van sterke voorhoede gevormd, die uit 20 bataillons en 20 escadrons bestaande, gedeeltelijk troepen van de republiek, bestemd was om onder het bevel van den generaal Churchill, Marlborough's broeder, naar het bosch van Soignes op te rukken.

In het Fransche leger was men onderrigt geworden, dat de bondgenooten in beweging waren; maar nog onzeker aangaande het doel dier beweging, was men daar den 15den Augustus nog werkeloos gebleven. Maar den 16den Augustus in het, zekere onderrigt, dat Marlborough hunnen regtervleugel omtrok, beslo-

ten de Fransche legerhoofden hunne stelling aan de Dyle te verlaten, en door eene nieuwe stelling achter de Yssche weêr front naar den vijand te maken. Dit geschiedde: den 16^{den} Augustus komt de regtervleugel van het Fransche leger te Overyssche, waar Villeroi zijn hoofdkwartier nam; de linkervleugel komt te Neeryssche. Die stelling achter de Yssche werd, zegt Devault, ‘als onaanvalbaar beschouwd.’ Tegelijkertijd nam men voorzorgen voor Brussel; reeds op den avond van den 15^{den} Augustus was de generaal Grimaldi daarheen gezonden met 9 bataillons voetvolk en 12 escadrons dragonders; den 16^{den} werd die magt versterkt door 9 andere bataillons. Om zich te verzekeren van den steenweg, die van den kant van Génappe door het bosch van Soignes naar Brussel geleidde, werd Pasteur, een befaamd partijganger, *Sieur Jacob dit Pasteur*, met 6 escadrons dragonders naar Waterloo afgezonden. Te Leuven bleven 3 bataillons en 3 escadrons, die in last hadden onophoudelijk patrouilles uit te zenden om te vernemen of de vijand ook troepen naar de Demer afzond; en daar men niet wist of Marlborough niet soms het oog had op de eene of andere vesting, werden de bezettingen van Ath, van Mons en Charleroi ieder met 1 bataillon versterkt en uit Vlaanderen 2 bataillons naar Dendermonde afgezonden.

Marlborough's leger breidde zich thans uit in die velden, die de heirscharen van Napoleon betraden, toen zij dien heldenstrijd te gemoet gingen, welke hun ondergang zou zijn; maar wat wilde het Britsche legerhoofd? - Ziedaar de vraag, waarop Villeroi en de Keurvorst te vergeefs het antwoord zochten; dan eens verzekerden hunne berigtgevers, dat Marlborough Brussel wilde bedreigen; dan weêr dat hij te Hal de Senne wilde overgaan, op Dendermonde trekken en in Vlaanderen vallen; dan weêr, dat hij strooptogten in Frankrijk wilde verrigten. ‘Die berigten,’ zegt Dévault, ‘hoe vreemd ook en hoe weinig geloofwaardig, werden evenwel bevestigd door den meest vertrouwden berigtgever, die een brief had gelezen van een der gedeputeerden te velde aan een zijner vrienden. De maarschalk Villeroi kon moeijelijk begrijpen, hoe een zoo talrijk leger als dat des vijands zoo ver in het land durfde doordringen met veel geschut en met zijne zware bagaadje, en zich verwijderen van zijn leeftogt, waarvan het maar voor 11 of 12 dagen voorraad bij zich had. Hij kon niet gelooven, dat dit leger de Senne te Hal wilde overtrekken, noch zelfs het doel inzien van eene zoo buitengewone beweging.’

De maarschalk Marsin is nu ook bij het leger aangekomen en oordeelt dat dit niet sterk genoeg is en er meer troepen van den Rhijn moeten komen. ‘Ook het Hof,’ vervolgt Dévault, ‘was even verwonderd over Marlborough's onderneming, als men dit bij het leger was; het hof meende, dat, om tot eene zoo stoute handeling over te gaan als een aanval op het leger der twee Koningen, die veldheer overtuigd moest zijn, dat zij er belang bij hadden, om het behoud der Nederlanden niet afhankelijk te maken van de uitkomst van eenen veldslag, en het was daarom, dat de Koning aan den maarschalk Villeroi deed weten, dat hij, zonder slag te leveren, den vijand zoo kon bemoeijelijken, dat het dezen berouwen zou tot die onderneming te zijn overgegaan, en dat, wanneer de vijand zijnen marsch vervolgde, de maarschalk vooral eene bijzondere zorg moest dragen voor Antwerpen.’ Lodewijk geeft tevens last, dat Villars nogmaals eene versterking van 8 bataillons en 12 escadrons van den Rhijn naar Nederland zal afzenden; - zulk een last wordt hier gewoonlijk gegeven op het oogenblik dat de versterking, die nog aan moet komen, reeds noodig is; dus, te laat.

Villeroi's leger was nu wel 103 bataillons en 147 escadrons sterk, maar door verschillende detacheringen had hij maar 70 bataillons en 120 escadrons bijeen. Marlborough's leger daarentegen bestond toen, volgens eene slagorde in den ‘Europischen Mercurius’ voorkomende, uit 101 bataillons en 168 escadrons. Neemt men de gemiddelde sterkte aan van 500 man voor ieder bataillon en 150 man voor ieder escadron, dan telden de bondgenooten ruim 75,000, de Franschen 53,000 man. Hierbij dient echter te worden opgemerkt, dat de 11 à 12,000 man, die bij Brussel of in het bosch van Soignes stonden, spoedig bij de hoofdmagt van Villeroi konden worden aangetrokken.

Den 17^{den} Augustus, 's ochtends vroeg, stelde Marlborough's leger zich weêr in beweging; het nam aanvankelijk den schijn aan van naar de zijde van het bosch Seigneur Isaac te trekken; maar regts afslaande, nam het eindelijk stelling met den regtervleugel bij het dorp La Hulpe en de beek van dien naam, - een linker zijtak van de beek van Lasne - en den linkervleugel naar de zijde van Braine-la-Leud; het hoofdkwartier kwam te Frichermont. Men zal de stelling der bondgenooten op den 17^{den} Augustus 1705 het best doen begrijpen door te zeggen, dat zij zoo wat tusschen het bosch van Soignes was en Wellington's slaglinie bij Waterloo, maar eenen eenigzins schuinen

stand had ten opzigte van die slaglinie. Voor het front van Marlborough's legerkamp had men toen het bosch van Soignes; twee wegen voerden door dat bosch naar de zijde van Brussel: de eene, vóór den regtervleugel, ging van La Hulpe over het klooster Groenendaal; de andere, vóór den linkervleugel, liep over het dorp Waterloo; beide wegen kwamen zamen te Niverdoy, op ongeveer een uur afstands van Brussel. Behalve die wegen liepen daar slechts enkele voetpaden door het bosch, dat, digt begroeid zijnde, als niet door te trekken kon worden beschouwd, vooral voor de legers van die dagen.

Villeroi werd door die bewegingen der bondgenooten nog altijd in het onzekere gelaten aangaande hun wezenlijk voornemen, en het schijnt wel dat bij het Fransche legerhoofd de meening bestaan heeft, dat de vijand door het bosch van Soignes heen op Brussel wilde trekken. Om dit tegen te gaan werd de afdeeling van Pasteur te Waterloo nog versterkt met 1 bataillon en met 350 grenadiers; die partijganger kreeg last om, wanneer hij door overmagt werd aangevallen, terug te gaan op Grimaldi, die met zijn 18 bataillons voetvolk, 12 escadrons dragonders en 10 stukken geschut, stelling nam te Niverdoy, bij de zamenkomst der twee wegen, van Waterloo en Groenendaal komende. Die stelling van Grimaldi was zeer sterk; links leunde zij aan eenige waterplassen of vennen, en regts aan ontoegankelijke ravijnen, die tot aan de rivier de Senne voortliepen. In front wierp men verschansingen op, om die stelling te versterken en vooral den weg van Waterloo af te sluiten; op verschillende punten, zelfs bij de minste voetpaden, waren verhakkingen aangelegd. Tevens deed Villeroi drie brigaden voetvolk op den uitersten regtervleugel overgaan, leunende aan het bosch van Soignes; de plaatsing van die magt daar was minder om den regtervleugel te verzekeren, dien men toch sterk genoeg achtte, dan wel om met spoed Brussel ter hulp te kunnen komen.

Het was intusschen Marlborough's voornemen niet, om door het bosch van Soignes heen naar Brussel te trekken, een marsch, die bij de aanwezigheid van Villeroi's leger op een zeer korten afstand van zijn regtervleugel dan ook zeer gevaarlijk zou geweest zijn. De Britsche veldheer wilde, ten minste zoo heeft hij beweerd, het Fransche leger aan de Yssche aanvallen en slag leveren. Tot dat einde zou de hoofdmagt der bondgenooten, in den ochtend van den 18^{den} Augustus, zich regts in beweging stellen, en de Hulpe

overtrekken; ‘de Lasne’, wordt in sommige opgaven ten onregte gezegd; het was de Hulpe, een arm of zijtak van de Lasne. - De hoofdmagt der bondgenooten zou vervolgens voortrukken in de ruimte tusschen de Lasne en de Yssche, totdat de hoofden der kolonnes ter hoogte van Neeryssche waren gekomen; dan zou zij zich in slagorde scharen, evenwijdig aan 's vijands slagorde; dit was een noodwendig voorafgaande handeling bij de veldslagen van dien tijd; en daarna zou zij 's vijands stelling achter de Yssche, van Overyssche tot Neeryssche, in front aanvallen. Die frontaanval zou gepaard gaan met een flankaanval, te verrigten door den generaal Churchill, die met zijne 20 bataillons en 20 escadrons, van het dorp La Hulpe naar de abtdij van Groenendaal zou trekken, om vandaar den oostelijken rand van het bosch van Soignes te bereiken, en, uit dat bosch deboucherende, zich op Villeroi's regtervleugel, te Overyssche, te werpen. Om den vijand te misleiden en te doen gelooven, dat het Brussel gold, moesten de generaals Dompré en Grovestins met eene kleine afdeeling van Ouwerkerk's leger de vijandelijke troepen aanvallen, die Waterloo bezet hielden en daar den ingang van het bosch van Soignes afsloten.

Ziedaar het aanvalsplan van Marlborough voor den 18^{den} Augustus 1705, zoo als men dat met waarschijnlijkheid kan opmaken uit wat er gebeurd is. Nergens vindt men echter dit aanvalsplan duidelijk en bepaald vermeld, en zelfs de onderbevelhebbers van het Britsche legerhoofd bleven onkundig aangaande zijne inzigten.

Den 18^{den} Augustus, 's morgens vroeg, valt Dompré bij het dorp Waterloo de troepen van Pasteur aan en drijft deze terug. De Hollandsche bevelhebber vervolgt den vijand en rukt het bosch van Soignes, een half uur ver, in. Hiermede aan het doel van zijne zending beantwoord hebbende, verlaat Dompré het bosch en Waterloo, en volgt den marsch van Ouwerkerk's leger. Pasteur, ziende, dat hij niet vervolgd wordt, keert terug en neemt op nieuw stelling bij Waterloo. - Volgens ééne opgave zou die aanval van Dompré en Grovestins op het dorp Waterloo reeds op den 17^{den} Augustus hebben plaats gehad; waarschijnlijker is het, dat hij in den vroegen ochtend van den 18^{den} werd verrigt, maar geheel duidelijk is de zaak niet.

De generaal Churchill, met zijn 20 bataillons en 20 escadrons, in den vroegen ochtend van den 18^{den} van het dorp La

Hulpe opgebroken, trekt het bosch van Soignes in en bereikt, zonder tegenstand te ontmoeten, de abtdij van Groenendaal; zelfs dringen troepen van hem door tot nabij het dorp Boitsfort, ten noorden van het bosch, op de vlakte op slechts één uur afstands van Brussel gelegen. Dat doordringen der bondgenooten tot Boitsfort, zou Grimaldi's stelling aan de zamenkomst der wegen van Waterloo en van Groenendaal naar Brussel onnut hebben gemaakt en dien bevelhebber in gevaar hebben gebragt van aan zijn linkervleugel te worden omgetrokken. Om dat gevaar af te wenden zond de Keurvorst twee brigaden voetvolk naar Boitsfort en gelastte aan Grimaldi om bij dit punt den vijand met alle kracht tegen te houden.

Dit was echter niet noodig, want er werd niet aangevallen. Churchill, bij de abtdij van Groenendaal regts afslaande, poogde noordwaarts van de Yssche, bij den oostelijken rand, uit het bosch van Soignes te deboucheren en den Franschen regtervleugel te Overijssche aan te vallen. Hierin slaagde hij echter niet; de oostelijke boschrand was door Fransche infanterie bezet, en de boschwegen door verhakkingen afgesloten. Churchill kon niet verder doordringen dan tot het dorp Hollard, gaf toen de onderneming op, trok terug op Groenendaal, ontruimde verder het bosch, en volgde den marsch van de hoofdmagt der bondgenooten, in de ruimte tusschen de Lasne en de Yssche. - De voorgenomen flankaanval op Villeroi's stelling aan de Yssche bleef dus onuitgevoerd.

Ook de frontaanval bleef achterwege. De hoofdmagt der bondgenooten, 's ochtends ten 3 ure opgebroken, stelde zich regt in kolonne, en ging de Hulpe over, door middel van twee bruggen, eene voor elke linie; Marlborough's leger was vooraan; dat van Ouwerkerk volgde. De marsch ging door bosschen en engten en over moeijelijk terrein, waar zeer goed eene kleine vijandelijke afdeeling het leger der bondgenooten geruimen tijd had kunnen tegenhouden; dit geschiedde echter niet; de Fransche troepen bleven achter de Yssche, met uitzondering van eene kleine afdeeling huzaren, die, op den regteroever der beek gebleven, door de ruiterij der bondgenooten spoedig werd teruggedreven naar den anderen oever.

Toen de Fransche aanvoerders het hoofd van de ruiterij der bondgenooten zagen deboucheren op de vlakte tusschen de Lasne en de Yssche, meenden zij aanvankelijk dat dit slechts eene schijnbeweging was, bestemd om hen hier bezig te hou-

den, en den marsch naar Brussel te verbergen; de hoofdstad ter hulp te komen, de Yssche te verlaten en Leuven aan zich zelf over te laten, was dan ook in het eerst het voornemen dier aanvoerders, en reeds waren er bevelen in dien zin gegeven. Maar toen men de ruiterij der bondgenooten gedurig verder zag voortrukken. steeds door nieuwe ruiterscharen zag volgen en eindelijk ook door sterke massa's voetvolk, toen begrepen Villeroi en de Keurvorst, dat de stelling bij de Yssche met een aanval werd bedreigd, en daarom, geheel afziende van den marsch naar Brussel, namen zij hunne maatregelen ter verdediging van die stelling. Het was toen omstreeks 7 uur 's ochtends.

Tegen den middag, of iets later, schaarde het leger der bondgenooten zich in slagorde tegenover dat des vijands, tusschen Overyssche en Neeryssche, met de beek tusschen de beide legers. De Franschen hadden dus een aantal uren beschikbaar om zorgvuldig de stelling te bezetten, wier groote sterkte men reeds kent uit de beschrijving van Naudin. De bondgenooten zagen het moeijelijke in van een aanval, op een vijand dien men door het zeer bedekte en doorsneden terrein niet in gesloten orde kon naderen; die, in holle wegen, in dorpen en achter heggen geplaatst, ongehinderd en veilig zijn vuur kon rigten op den naderenden aanvaller, en die, achter zijne voorste en bedekt staande troepen, zijn voetvolk en ruiterij op de opene heuvelvlakte in liniën geschaard had, gereed om zich met overmagt te werpen op de enkele vijandelijke afdeelingen, wie het gelukt zou zijn om, ten koste van groote verliezen en het missen van alle orde en verband, de Yssche over te trekken, en door de moeijelijkheden van den linkeroever dier beek door te dringen.

Bij al die nadeelen, waarmede de bondgenooten zouden te kampen hebben, indien zij 's vijands stelling aan de Yssche aanvielen, voegde zich nog een ander, dat, bij de veldslagen der achttiende eeuw niet zóó beslissend als bij een veldslag in onze dagen, toch ook toen een belangrijk nadeel mogt heeten. Het Fransche leger had zijne artillerie bij zich; de bondgenooten waren zonder artillerie. Waaraan het wegblijven van dit wapen bij den marsch van Marlborough's leger te wijten is geweest, wordt verschillend verklaard; in de brieven van het Britsche legerhoofd komt daarover niets voor; maar bij zijn levensbeschrijver de Vrijer worden Slangenburg ‘en deszelfs aanhang’

beschuldigd van belet te hebben dat ‘het geschut tijdig genoeg aangevoerd werd;’ - eene beschuldiging, die door niets gestaafd is, en waarin men de uitwerking moet zien van die blinde partijzucht, die tot elken prijs Marlborough's roem wil verheffen, en die daarom al wat er verkeerds gebeurt, aan zijn tegenstander Slangenburg wijt. Mogelijk zou men met meer regt in dat achterblijven van het geschut een bewijs kunnen zien, dat het Marlborough geen ernst is geweest met zijn voorgenomen aanval op de stelling der Franschen achter de Yssche. Andere opgaven - de Europische Mercurius en de levensbeschrijver van Friso - zeggen, dat het geschut niet *kon* aankomen, uithoofde van den slechten toestand der wegen. Wat hiervan nu moge geweest zijn, zooveel is zeker, dat op den 18^{den} Augustus 1705 het leger van de bondgenooten zonder geschut bleef; eerst den volgenden dag kwam het aan.

Toch besluit Marlborough om aan te vallen, en wel op vier verschillende punten der vijandelijke stelling: op Overyssche, tusschen dat dorp en het dorp Hoelyberge, op Hoelyberge en op Neeryssche. Worden er nu beschikkingen voor die aanvallen genomen, troepen daarvoor aangewezen, bevelhebbers benoemd, voorschriften gegeven; in één woord, heeft er een begin van uitvoering plaats? Niet in het allerminst; hiervan blijkt niets.

Maar in stede daarvan vangt er een twistgesprek aan tusschen Marlborough en de gedeputeerden te velde; deze beginnen het gevaarlijke in te zien van, onder de omstandigheden waarin men verkeert, een veldslag te leveren, en vorderen dat men, alvorens daartoe over te gaan, met Ouwerkerk en alle generaals van het leger zal raadplegen. Die generaals komen ten laatste bijeen, en eindelijk komt men tot het besluit, dat eenige van hen de vijandelijke stelling zullen verkennen, ten einde te kunnen oordeelen over het al of niet raadzame van een aanval op die stelling; - het is toen reeds ver in den namiddag geworden. De verkenning, die door de invallende duisternis niet geheel ten einde kon gebragt worden, had evenwel genoegzaam de sterkte van 's vijands stelling doen inzien, om een aanval daarop als onraadzaam te doen beschouwen; maar toen de generaals terugkwamen om van hunne bevinding verslag te doen, bemerkten zij dat zij zich nuttelooze moeite hadden gegeven: nog vóór hunne terugkomst had Marlborough in arren moede van allen aanval op den vijand afgezien.

In het Fransche leger staat men in gespannen verwachting

den ganschen dag van den 18^{den} Augustus gereed om 's vijands aanval het hoofd te bieden. Maar die aanval heeft niet plaats, en tegen het vallen van den avond ziet men den vijand zijne tenten opslaan in de ruimte tusschen de Yssche en de Lasne, tegenover de legermagt van Villeroi. Men rekent er nu zeker op, den volgenden dag te worden aangevallen, en daar het blijkbaar is dat Brussel niet meer bedreigd wordt, trekt men de hoofdmagt der troepen, derwaarts gezonden, weder bij het leger aan, en laat alleen Grimaldi daar blijven met 8 bataillons voetvolk en 2 regimenten dragonders; bij Neeryssche, dat gedeelte der stelling waar de ruiterij het meest kan werkzaam zijn, worden 13 escadrons van de *Maison du Roi* geplaatst. Maar de dag van den 19^{den} Augustus 1705 breekt aan, zonder dat men Marlborough's leger tot den aanval ziet oprukken; dat leger is bij de heggen op de heuvelvlakten op den regteroever der Yssche, zonder troepen vooruit te plaatsen naar de zijde der beek. Alles blijft rustig tot tegen den middag; toen bespeurt men beweging in het leger der bondgenooten; maar een paar uur later ziet men dat leger, in stede van aanvallen, aftrekken en zich van de Yssche verwijderen. Een duizendtal paarden, door Villeroi ter vervolging van den vijand afgezonden, zijn niet in staat om de aftrekkende bondgenooten eenige afbreuk te doen; deze trekken de Lasne over, door middel van bruggen door hen geslagen, en bereiken Wavre, waar zij hunne legerplaats opslaan en tot den 22sten Augustus blijven. Toen weder op den regteroever der Dyle teruggaande, komt Marlborough's leger te Nil-St. Vincent en te Thorembaix Saint Tron, waar het weder eenige dagen blijft.

Zoo eindigde met eene volkomene mislukking die onderneming tegen Villeroi's leger, waarvan men zich zooveel had voorgesteld. Die uitkomst deed een storm van misnoegen losbarsten over de gedeputeerden te velde en over Slangenburg; men weet aan hun verkeerd beleid en aan hunne vijandige tegenwerking de verijdeling van Marlborough's grootsche verwachtingen; en de aanhangers van den Britschen veldheer bragten in Engeland de openbare meening in hevige beweging, en stelden dien veldheer voor als het slagtoffer der kuiperijen van bekrompenheid en van afgunst. Was zulk een oordeel alleen het oordeel van dien tijd, het zou minder noodig zijn zich thans nog uitvoerig daarbij op te houden; maar voortdurend,

tot op den huidigen dag, worden dergelijke beschuldigingen tegen de gedeputeerden te velde van 1705 en tegen Slangenburg ingebragt; het is dus noodig en goed, om te onderzoeken, wat er van die beschuldigingen is; daarom zullen wij hier, op het gevaar af van onze lezers te vervelen, met eenige uitvoerigheid de bijzonderheden toelichten van gebeurtenissen, die tot nu toe niet grondig genoeg bekend zijn en niet met juistheid beoordeeld worden.

Allereerst: wat zegt de hoofdpersoon bij dit alles, Marlborough? Welke klagten uit hij, welke beschuldigingen brengt hij in?

Den 16^{den} Augustus, uit de legerplaats bij Génappe, begint Marlborough een brief aan Sparre, en gewaagt daarin van de voorgenomene bewegingen tegen het Fransche leger. Die brief wordt echter niet dadelijk afgezonden, maar den 19^{den} uit Wavre vervolgd, en besloten met het volgende *postscriptum*:

'Drie dagen geleden wilde ik u dien brief toezenden, maar geen gelegenheid hebbende om u dien te doen geworden door de drukten van onzen marsch, deel ik u thans ook het slechte nieuws mede, dat ons geheele ontwerp verijdeld is. Gisteren zijn wij tegenover den vijand gekomen, en mijnheer van Ouwerkerk en ik, de posten verkennende die wij wilden aanvallen, hadden wij alle reden om op een gelukkigen dag te hopen; maar toen er niets meer te doen viel dan de troepen vooruit te doen gaan en te beginnen, wilden de heeren gedeputeerden hunne andere generaals raadplegen, en daar deze van gevoelen verschilden met mijnheer van Ouwerkerk en met mij, hebben de gedeputeerden niet goedgevonden hunne toestemming te geven tot den aanval, zoodat wij genoodzaakt zijn geworden van de onderneming af te zien en terug te keeren om de liniën verder te slechten en Leeuwe te nemen. Gij kunt oordeelen, hoe zeer mij dit verdriet; maar ik zie dat er met die heeren nooit middel zal zijn om aanvallend te handelen, daar zij niets willen wagen, zelfs al is het voordeel geheel aan hunne zijde.'

Op officiële wijze worden de klagten en beschuldigingen herhaald in een brief aan de Staten-Generaal (Wavre, den 19^{den} Augustus 1705):

'Hoog Mogende Heeren, Naar hetgeen ik reeds de eer had den 13^{den} dezer maand aan U.H.M. te schrijven, is het leger verleden zaturdag zijn marsch begonnen. Dien dag hebben wij gekampeerd te Corbaix en te S. Martin; den volgen-

den dag te Génappe; maandag zijn wij te Frischermont gekomen; gisteren zijn wij voor het aanbreken van den dag in beweging geweest, en na verschillende défilés te zijn doorgetrokken, zijn wij in eene vrij ruime vlakte gekomen, waar wij, zoo als wij verwachtten, den vijand vonden, tusschen Overyssche en Neeryssche, en met de beek de Yssche voor zich. Tegen den middag, of iets later, was ons geheele leger in slagorde geschaard, en met Mijnheer van Ouwerkerk de vier posten hebbende bezigtigd die ik wilde aanvallen, vleide ik mij reeds, aangezien de deugdzaamheid en overmagt van onze troepen, weldra Uwe H.M. te kunnen gelukwenschen met eene roemrijke overwinning. Maar eindelijk, toen er niets meer te doen viel dan aan te vallen, heeft men niet goed geoordeeld om de zaak door te zetten. Ik ben verzekerd dat de Heeren Gedeputeerden van Uwe H.M. hun de redenen zullen mededeelen die bij hen, zoowel van de eene als van de andere zijde, zijn te berde gebragt; en dat zij tevens Mijnheer van Ouwerkerk regt zullen laten wedervaren, door U te melden dat hij in mijn gevoelen deelde, dat de gelegenheid te gunstig was om haar te laten voorbijgaan; maar ik heb mij evenwel onderworpen, hoewel met veel leedwezen.

Heden zal ik met de Heeren Gedeputeerden en met Mijnheer van Ouwerkerk spreken, opdat zij de noodige bevelen geven voor den aanval op Leeuwe, en om tevens het slechten van de liniën voort te zetten.

P.S. Mijn gemoed is zoo vol, dat ik niet kan nalaten bij deze gelegenheid aan Uwe H.M. voor oogen te houden, dat ik hier thans veel minder magt heb dan toen ik verleden jaar de eer had hunne krijgsmagt in Duitschland aan te voeren.'

En eindelijk, in een brief aan Graaf Wratislaw (Wavre den 20sten Augustus 1705), komt de volgende uitdrukking voor over den voorgenomen aanval op de Fransche stelling bij Overyssche:

'.....'t Is waar, dat de onderneming wel wat ernstig zou zijn geweest en ons volks gekost zou hebben; maar naar alle waarschijnlijkheid, in aanmerking genomen onze overmagt en de deugdzaamheid onzer troepen, zouden wij eene der volkomenste overwinningen hebben behaald, wat van het uiterste gewigt zou zijn geweest voor de verbondene mogendheden.'

Wat zeggen nu de beschuldigden, de gedeputeerden te velde, de heeren Rouwenoort, van Heemskerk en van Schagen?

In hun brief aan den Raadpensionaris Heinsius, van den 19^{den} Augustus 1705, melden zij de marschen van den 15^{den}, 16^{den} en 17^{den}, en eindelijk den opmarsch van den 18^{den} naar de Lasne en de Yssche, en vervolgen daarop: ‘Doch wij hebben, de Lane gepasseerd zijnde (alwaar wij verwonderd waren dat zich geen vijand bevond, om zoo difficile passage te disputeren), aan de andere post, te weten de Issche, zo veel te meerder swarigheden ontmoet: want wij vonden (behalven dat er, volgens het zeggen van drie generaals, die daaromtrent gerecognosceerd hebben, geen terrain was om met de ruiterij te passeeren) de posten aldaar zo difficiel, en het geheele vijandlijke leger zo wel geposteerd om dezelve te defendeeren en ons te ontvangen, dat wij meenden, dat geen tentamen daartoe behoorde gedaan te worden, zonder alvorens de sentimenten van den Heere van Ouwerkerk en de verdere generaals en l^{t}. generaals deswege ingenomen te hebben: en hebben wij dezelve, behalve den Heer van Ouwerkerk, unanimiter van sentiment bevonden te zijn, dat het attaqueeren van den vijand in de voorsz. post van de uiterste consequentie en het grootste hazard voor den Staat en de Gemeene zake zoude zijn geweest; allegeerende voor redenen, dat aangezien de vijand niet als met veel desavantage en gevaar van onze kant zoude konnen geattaqueerd werden, wij, ingevalle van een nederlage, in de uiterste verlegentheid zouden hebben kunnen geraken: eensdeels omdat wij zo verre in 's vijandts land zijnde geavanceerd, geene steden nog hospitalen zouden gehad hebben, om onze gekwetsten in te brengen: als om dat de vijand in het voorsz. geval ons zeer ligt den toevoer van brood zoude hebben konnen belemmeren en afsnijden: behalven dat ook noch de gemelde generaals oordeelden, dat de zaken van de Hooge Geallieerden en van onze Republicq, die eenige van gemelde zeiden dat volkomen in de waagschale gebragt wierden, nog in dien staat niet waren om zulk een desperaat werk, gelijk zij het noemden, aan te vangen.

‘De Heer Hertog van Marlborough was wel van sentiment, gelijk mede de Heer van Ouwerkerk, dat de voornoemde zaake doenlijk was: dog wij hebben niet konnen resolveeren in een werk van zo groote importantie toe te stemmen, tegens het sentiment van alle de generaals van dat leger, in het welke Haare Hoog-Mogenden ons de eere hebben gedaan van ons te deputeeren.’

Verder zeggen de gedeputeerden, dat zij hebben voldaan aan

de bevelen der Staten, ‘om zonder het houden van een krijgsraad te mogen toelaten, dat den Hertog van Marlborough een marsch twee of drie zoude doen, tot uitvoering van eenig dessein bij Zijn Excellentie geformeerd;’ zij voegen er echter bij, ‘dat allen den Generaals van ons leger zeer vreemd is voorgekomen, dat zij van de voornoemde gedane marches niet de minste kennisse hebben gehad.’

Die brief van de gedeputeerden te velde aan den Raadpensionaris Heinsius, of aan den griffier Fagel, wat wel hetzelfde zal geweest zijn, is geschreven gelijktijdig met den brief van Marlborough aan den Raadpensionaris; de eerste brief is dus natuurlijk nog geene beantwoording of wederlegging van den tweeden. Toen echter die brief van Marlborough in druk werd uitgegeven en in menigte in het leger werd verspreid om daar de gemoederen op te hitsen, achtte Slangenburg het noodig in eene wederlegging te treden van hetgeen in Marlborough's schrijven voorkomt; de Hollandsche generaal doet dit in een brief aan den griffier Fagel van den 27sten Augustus 1705, een brief, die niets meer of minder is dan eene bepaalde akte van beschuldiging tegen Marlborough's beleid als veldheer. In dien brief zegt Slangenburg:

‘Den agttienden kregen wij bevel om 's Hertogen van Marlborough's leger te volgen, die te Hulpe de rivier van dien naam overtrok, op welke men twee bruggen geslagen had, namelijk een voor iedere linie; en nadat men door verscheiden moeilijke engten, bosschaadjes en holle wegen voortgetogen was, kwamen wij voor het kasteel en dorp Overysche, zijnde de vijanden aan de andere zijde der riviere de Ysche zeer voordeelig gelegerd, alzoo zij alle diepe wegen, heggen, huizen en het dorp zelfs met hun voetvolk hadden bezet, agter welke hunne paerden in slagorde stonden. Den voorgaanden dag had de Hertog van Marlborough een hoop volks van twintig bataljons afgezondert, onder welke zes van dezen Staat waren, bij welke hij nog negen eskadrons van denzelven en elf anderen uit zijn leger, en dus te samen twintig eskadrons voegde. Het gebied over dezen hoop werd buiten ons weten opgedragen aan den generaal Churchill, die met deze troepen denzelven dag met ons opbrak en dwars door het bosch van Sonië tot aan het dorp Hollard voorttoog, alwaar hij onmogelijk vond om dat met zijne manschap door te trekken, vermits hetzelve door 's vijands voetvolk geheel bezet was. De generaal Churchill gaf hiervan terstond

bericht, en gedurende onzen aantocht naar Hulpen vernamen wij, hoe hij 't onmogelijk had gevonden om op die plaatse door te breken. Hierop, na zijne terugkomste, oordeelden wij, dat het ontwerp 't welk men gevormd had, was om den vijand in de zijde aan te tasten, terwijl de twee legers dien van voren besprongen. De vijanden stelden zich tegen ons met twee liniën voetvolk en twee liniën ruiterije in orde, dewelke op de genoemde plaatse zoodanig geschaard waren, dat 't grootste deel hunner krachten tusschen Overyssche en het bosch stond. Zoo ras wij aankwamen werd het leger van dezen Staat in slagorde gesteld, ten minste voor zooverre het voetvolk zulks eenigzins doen konde; maar 's Hertogen heir vorderde in het geheel niets. Des morgens omtrent tien uren bereikten wij de vlakte van Overyssche en wij bleven daar tot vijf uren na den middag, zonder dat ons, zooveel ik wete, nog iets was medegedeeld van 't ontwerp dat men had gevormd.

Tusschen vijf en zes uren ontfingen wij bevel om ons bij de Heeren gedeputeerden van Hunne Hoog Mogenheden en bij den Hertog van Marlborough te vervoegen; en wij daar gekomen zijnde, gaven hunne Edelmogenheden ons kennisse van het oogmerk om den vijand op vier verscheide plaatsen, namelijk eerst te Overyssche, 2. tusschen Overyssche en Holberge, 3. bij het dorp Holberge en eindelijk te Neeryssche, te bespringen; waarover hunne Edel Mogenheden mij mijn gevoelen afvraagden. Ik antwoordde hun, dat ik gekomen was zonder te weten dat men eenig voornemen in 't oog had; dat zij, die zulks ontworpen hadden, buiten twijfel ook maatregels ter uitvoeringe beraamd en dezelve voorgesteld zouden hebben; dat ik die ook met allen eerbied die mogelijk was zou helpen uitvoeren; en dat ik voor 't overige geenszins in staat was om mijn gevoelen thans te zeggen.

De Heeren Gedeputeerden vonden toen goed de generaals Tilli en Salisch, nevens de luitenant-generaals van 's Heeren van Ouwerkerk's leger te doen roepen, opdat dezelven daarover ook hun gevoelen mogten zeggen, waarop wij antwoordden, dat wij alles 't gene ons bevolen werd, met alle mogelijke vlijt en onderwerpinge zouden trachten uit te voeren.

De Hertog van Marlborough voer over deze zake geweldig uit en zeide, dat men voor Gode nog voor de menschen niet konde verantwoorden, indien de vijand niet aangetast wierd. Dusdanig eene inleiding verplichtte ons om ons gevoelen met

eene gemeene stemme te uiten, namelijk dat het ons niet mogelijk was iets anders te doen dan het gehoorzamen en uitvoeren der bevelen die ons gegeven werden: dat wij ook niet goedvonden om ons bloot te stellen voor de verwijten die men ons vervolgens zou kunnen doen, over dat wij, in het gezichte des vijands, de uitvoering van een oogmerk, 't welk buiten ons weten vervormd was, en ons hier eerst voorgesteld werd, belet hadden; en dat wij niet verantwoordelijk wilden zijn voor de gevallen die hierop volgden.

Hunne Edel Mogenden vonden ook goed om ons te bevelen, dat wij ons gevoelen zouden zeggen, zoo over de gelegentheit van den grond, als of wij oordeelden dat het ontwerp uitvoerlijk was; eene zake die de generaals gezamenlijk weigerden te doen, zoodat de Heeren Gedeputeerden zich verplicht vonden hen daartoe met zeer sterke uitdrukkingen te nopen, ja hun zelfs te zeggen, dat zij Hunne Hoog Mogenheden de namen dergenen dewelke weigerden te gehoorzamen, zouden overschrijven; waarop de generaals van het gemelde leger, een yder volgens zijn eigen gevoelen en in gehoorzaminge van den last dien zij ontfangen hadden, verklaarden, dat dien post geenszins te overweldigen was; dat de vijand daar met zoo veel volks en zoo voordeelig gelegerd stond, dat de aanval niets anders kon naar zich slepen, dan eene volkomene vernieling van de geheele Staatsche krijgsmacht, waartoe zij geenszins hun raad konden geven. Ik voegde daarbij dat ik veertig jaar gedient had, maar in al dien tijd nimmer een aanval van deze nature had zien voorstellen, veelmin in overweginge nemen; gelijk mede dat niemant der Generaals een gezicht had kunnen nemen van den toestand des gronds, nog van de wijze hoedanig de vijand van het dorp en kasteel Overyssche tot aan het bosch gelegerd was; en dat zij zelfs niet beter van zijne andere posten konden oordeelen. Men verzogt ook dat de andere generaals van den Staat, die in 's Hertogen van Marlborough's leger waren, van gelijken gehoord mogten worden om hun gevoelen te uitten, het welk niet werd gedaan: maar na verscheiden gesprekken tusschen de Heeren Gedeputeerden, den Hertog en den Heer van Ouwerkerk vond men goed dat de generaals Noyelles, Tilli, Salisch en ik, de vier genoemde posten, dewelke men voor had te bespringen, zouden gaan beschouwen, opdat wij berigt mogten brengen van den staat waarin wij dezelven bevonden hadden; 't welk de generaal Noyelles van zich schoof.

De andere genoemde generaals vervoegden zich nevens mij naar die plaatsen, en men gaf ons den kwartiermeester-generaal der Hanoversche troepen, Stark geheten, nevens den brigadier Botmar, om ons den grond (dien men uitgekozen had) te wijzen. Met dezen beschouwden wij eerst den post tusschen Overyssche en Holberge, alwaar wij zagen dat aan de overzijde van de riviere de Yssche een groote moerassige grond was, door de welke eene kleine rivier liep, die eene streek lands bespoeld hebbende, zich aan den kant der boschaadjes, heggen en diepe wegen in de rivier de Yssche worp; dat de grond aan wederzijden der Yssche mede moerassig was, en dat de vijand met allen vlijt arbeidde aan eene verschansing op een klein stukje open lands, 't welk dwars doorsneden werd door eenen grooten of heeren weg, die tusschen de gezeide boschaadjes en heggen henen ging. Van hier begaven wij ons naar den derden post van Holberge, daar wij geen andere weg zagen om den grond aan de overzijde der Yssche te winnen, dan door het dorp Holberge zelfs, 't welk men niet dan ten hoogsten met drie of vier man in het gelid doortrekken konde; dat de twee zijden des dorps omringt waren met heggen, die hetzelve, nevens een hollen weg, dewelke ook om het land liep, in de lengte doorsneden; dat aan de andere zijde van het dorp en de kerk nog een zeer holle weg was, gelijk mede eene zeer dikke en hooge hegge, die dwars door het land liep; dat de beide zijden der Yssche mede zeer moerassig waren; en dat men aan de rechte zijde een zeer lage grond, maar aan de andere zijde een groot bosch had.

Wij vervolgens aan den vierden post te Neeryssche gekomen zijnde, was het reedts te laat, om dien te beschouwen, zoodat wij wederkeerden om ons verslag te doen. In deze wederkomste vraagde de Heer Salisch aan den Brigadier-Generaal Botmar en aan den Kwartiermeester-Generaal Stark, of de grond en de toestant dezer posten bezwaarlijker was om den vijand te overweldigen dan die van Hochsstet, waarop zij antwoordden, wel driemaal bezwaarlijker; hetwelk den generaal Salisch deedt zeggen, dat hij zich zeer verwonderde hoe men dusdanige ontwerpen om eenen vijand die zoo voordeelig gelegerd was, te bespringen, op het tapijt bragte, daar de aanval van Hochstet voor eene vermetenheid aangezien, en als zoodanig door verscheidene berispt was; waarop deze Heeren niets inbragten, en, ons verlatende, naar hunne legerplaatse keerden.

Wij voortgaande om den Veldmaarschalk ons bericht te bren-

gen, zagen in het passeren van eenen weg, die langs de twee zijden der heggen, waar achter de Veldmaarschalk gelegerd was, liep, den Hertog van Marlborough voorbij rijden, zonder dat hij ons toesprak. Vervolgens kwamen wij bij den Veldmaarschalk, dien wij in zijne kales vonden slapen, en deden denzelven ons verslag, zonder dat wij dezen avond, nog ook den volgenden dag, van het bespringen des vijands hoorden spreken: integendeel gaf men bevel om de werklieden de wegen te doen slegten, en de bruggen over de rivier de Laan te slaan, over welke de artillery nevens de grove pakkaadje gevoerd werd, en wij kwamen ons na den middag op de hoogte van Waveren begeven, alwaar wij tot den twee en twintigsten bleven, toen wij optogen om onze oude legerplaats van Niel Sant Martyn en Sant Vincent te betrekken, van waar wij gisteren, den zes en twintigsten dezer maand, te Perve gekomen zijn.

Ik voeg hierbij, dat de Hertog van Marlborough den generaal Churchill orde had gezonden om zich met den hoop van twintig battaljons en twintig eskadrons uit het bosch van Sonië weder bij het leger te vervoegen, gelijk met'er daad geschied was, voor dat ik of eenige generaals waren verstendigt van het voornemen, om den vijand op de gemelde vier posten te bespringen. Zelfs kwam de generaal-majoor Bulaw, die de ruiterij onder den generaal Churchill gebood, terug, terwijl men over dat voornemen raadpleegde en het gevoelen der generaals van 't leger hunner Hoog Mogenheden afvraagde. Ja, dat gansche ligchaam troepen was toen reets in de vlakte, agter onze liniën gekomen.

Uit dit alles kunt gij, Edele Heer, zoowel als hunne Hoog Mogenheden oordeelen, hoevele der aanzienlijkste generaals het onmogelijk vonden om eenen vijand, dewelke al het voordeel aan zijne zijde had, te bespringen, voordat men het gevoelen van alle generaals des legers had ingenomen. Maar boven dit alles moet men ook aanmerken, dat, nog in het leger van den Hertog, nog in dat van dezen Staat, eenige troepen of generaals, ter beginninge des aanvals op de bijzondere posten, waren afgezondert of heengezonden; dat er geene artillery voorhanden, nog geschut of hawbitsers op de batterijen waren; schoon de vijand, voor den middag, al zijn geschut op de schietkatten gevoerd en dezelve voordeelig geplaatst; en dat er nog geen troepen naar Nederyssche waren afgevaardigt, immers voor zooveel tot onze kennisse is gekomen. Doe hierbij dat

het onmogelijk geweest zou zijn om voor donker iets te beginnen, als men let zoowel op de groote omtogten die men verpligt was te doen, om daar te komen, als dat men geene toebereidselen om de bespringing op eene der vier posten te beginnen, had gemaakt. Deze was de reden waarom ik den Heeren Gedeputeerden zeide, dat men van gevoelen was om den vijand niet te bespringen, en dat, indien men mijn gevoelen vraagde over deze zake die zoo weinig mogelijk scheen, zulks naar eenen stap geleek, welke dienen zou om, ingevalle men weigerde dezelve te ondernemen, de schuld des kwaden uitslags op onzen hals te schuiven. Waarom al de generaals van dit leger ook met reden zeiden, dat zij met alle mogelijke eerbiedigheid aan de bevelen die men hun gaf, gehoorzamen zouden, schoon zelfs vele der voornaamste generalen van 's Hertogen leger verklaard hadden dat de aanval niet uitvoerlijk was.'

Slangenburg beantwoordt vervolgens wat voorkomt in Marlborough's brief aan de Staten-Generaal van den 19^{den} Augustus 1705:

'.... De inhoud van denzelven is voor ons onverstaanbaar, vermits daarin wordt gesteld, *vooreerst*, dat omtrent den middag al het heir in slagorde was geschaard, daar wij de minste orde niet ontvangen hebben om dezelve te vormen, daar de ruiterij des Heeren van Ouwerkerk, die den linkervleugel moest beslaan, geen gronds genoeg had om zich in orde te schikken, en dat men behalven dit, de dingen die noodzakelijk tot het begin waren, noch gedaan, noch bevolen had. *Ten tweeden*, dat de Hertog met den Veldmaarschalk de vier posten, dewelke men bespringen wilde, volkomen beschoud hebbende, zich vleide, dat, de goedheit en meerderheit van hunner Hoog Mogenheden troepen aangemerkt zijnde, hij dezelven ras met eene roemrijke overwinninge zou hebben kunnen gelukwenschen, even als of er niets te doen was dan aan te vallen; dat men vervolgens niet goed vond den aanval voort te zetten; en, om alles in één woord te besluiten, dat hij vertroude dat de Heeren Gedeputeerden Hunnen Hoog Mogenheden de redenen die voor en tegen bijgebragt werden, bekend zouden maken, gelijk mede aan den Heer van Ouwerkerk dat recht doen om te zeggen, dat die van hetzelfde gevoelen met hem was. Deze zake is ook nimmer tot onze kennisse gekomen. Integendeel hebben wij de zaak nooit anders begrepen, dan dat de Heer van Ouwerkerk van ons gevoelen was, volgens 't gene hij mij

in 't bijzonder had gezegt, dat de onderneming bezwaarlijk was: maar naar 's Hertogen zeggen, dat de twee hoofden in één gevoelen waren, zijn wij verwonderd dat men ons de minste kennisse heeft doen hebben noch van eenige beschikking, noch van eenige orde tot den aanval, gelijk men buiten ons weten daartoe de bevelen gaf in de verovering der liniën te Neer-Hespen; dat men eene gelegenheit hebbe laten voorbijgaan, die, gelijk gezegd word, ons eene gloryrijke overwinning kon gegeven hebben; dat de generaal Churchill met zijn lichaam benden is teruggeroepen, ja zelfs reeds digt bij teruggekomen was, voordat men ons van het minste voornemen kennisse gegeven had; dat toen den generalen Tilli, Salisch en mij last gegeven was om de andere posten te gaan beschouwen, en wij des avonds vandaar teruggekomen waren om verslag te doen, men ons nimmer uitgebreider bevelen opgeleid noch zelf eens gesproken heeft; en dat men na het ter zijde leggen des aanslags, toen wij naar Waveren in optocht waren, ons in geenerlei zake tegengesproken heeft.'

Hier volgt nu nog de reeds vroeger aangehaalde herinnering aan den 30sten, - de mislukte rivierovertogt bij Neeryssche, - en aan het vermeesteren der liniën op den 18^{den} Julij. In één woord, de geheele brief is, zoo als reeds gezegd is, eene bepaalde akte van beschuldiging tegen Marlborough.

Wie had nu bij deze zaak gelijk? Niemand: allen hadden ongelijk.

De Staten-Generaal hadden ongelijk, met niet volle magt te laten aan het legerhoofd.

De Gedeputeerden te velde hadden even zoo ongelijk, met zich te mengen in het opperbevel; dit was hunne opdragt, zal men zeggen; goed, doch zij hadden het verstand moeten hebben om zich met het legerbestuur alleen dan in te laten, wanneer dit slecht ging, wanneer het volstrekt noodig was zich met de zaak te moeijen; zij hadden moeten doen zoo als later Goslinga deed.

Slangenburg en de Hollandsche generaals hadden ongelijk, met een eigen bevel te willen voeren, onafhankelijk van dat van Marlborough.

Marlborough, eindelijk, had ongelijk, met zich die beperking van zijne magt te laten welgevallen; hij had moeten weten te bevelen; maar het is alsof hij hier eene soort van komedie speelt, zich het beperken van zijne magt getroost, die beperkingen zelfs opzoekt, om daardoor eene verontschuldiging

te vinden voor de verkeerde wijze waarop hij dezen veldtogt bestuurde.

De Vrijer, de levensbeschrijver van Marlborough, geeft van Slangenburg de volgende schets, die natuurlijk niet overdreven gunstig is:

'Frederik Joan baron van Baer en heer van Slangenburg, een Geldersch edelman, was sedert vele jaren in den krijgsdienst der Nederlandsche Republyke geweest. In den jare 1672 deed hij zich reets als Kornel uitmunten' (denkelijk is dit onjuist; want in 1674, toen hij te Séneffe gewond werd, was hij *luitenant-kolonel*), 'en gaf sedert vele preuven zijner dapperheit, tot dat hij in den jare 1689, toen hij 't ampt van luitenant-generaal des voetvolks bekleedde, wegens geschil met den Prinse van Waldeck, voor sommige jaren van den dienst werd verlaten. Na den dood van dien Prinse, in den jare 1694, trok hij weder te velde, en werd deswegens met het begin des tegenwoordigen oorlogs, in de gemelde waerdigheit ook gehandhaaft. Het jaer 1703 begost voornamelijk blijken op te geven van zijne ongemeene eerzucht en zonderlinge gesteltenisse van gemoedsaart, die hem noopte om, als Cesar, niemand boven zich in 't heir te dulden. Het overlijden des graven van Athlone, in den beginne van dit jaar, verschafte hem hiertoe de eerste gelegenheit, wijl hij daardoor, nevens andere bevelhebberen, op hooger bevordering doelde; maar ten vollen openbaarde zich zulks na den strijd van Ekeren; want 't harte hem gewassen zijnde door den roem dien hij in dat gevecht verworf, was zulks oorzaak dat hij alle gebied over zich voor ondragelijk hield.....

'....Het is zeker dat de Heer van Slangenburg een wakker krijgsman en generaal was, die dikwerf doorslaande blijken van zijnen moed en zijne krijgskunde had gegeven; maar zijne eerzucht voerde hem te verre. Den Hertog van Marlborough haatte hij als eenen vreemdeling, aan wien de Nederlandsche generaals gehoorzamen moesten, en die ook den graaf van Noyelles boven hem handhaafde, en den veldmaarschalk Ouwerkerk omdat die hem boven 't hoofd gesteld was; want inderdaad was hij ouder hopman dan denzelven en kon met recht naar 't eerste krijgsampt dezer republyke dingen, gelijk hij dat naar oogschijn ook zou verworven hebben, tenzij zijn godsdienst, die Roomschgezind was, daartoe een onverwinnelijke hinderpaal gestrekt had. De Staten, schoon in de keuze der

bevelhebberen geenszins ziende naar de Kristensche sekte welke dezelve volgen, konden echter niet goedvinden om tot oppergebieder harer krijgsmacht eenen persoon te benoemen, die een godsdienst zoo verschillend met den hunnen was toegedaan; zoo omdat men sedert de oprichting des gemeenenbests daarvan geen voorbeeld had gezien, nog ook gezint was dat voor 't vervolg te stellen, en dat men daarenboven vreesde voor eene opschudding onder de ingezetenen, die door zoo ongewoon een zake ligt aan 't hollen konden raken. Maar de Heer Slangenburg, in plaatse van deze aanmerkinge met aandacht te overwegen, vierde zijner eerzucht en zijnen hoogmoed den vollen toom, en stelde alles in 't werk wat mogelijk was om den Heer Ouwerkerk den voet te ligten en Marlborough's aanzien te knakken.....'

De brief van Slangenburg aan Fagel geeft stof tot verschillende aanmerkingen.

De vijandschap tegen Marlborough is daarin onmiskenbaar. Daartoe heeft natuurlijk ook bijgedragen Marlborough's brief van den 19^{den} Augustus 1705 aan de Staten-Generaal; die brief was openbaar gemaakt door een drukker, 'die het afschrift van de bedienden des Engelschen gezant's ontfangen had' (de Vrijer), en, volgens Slangenburg's schrijven, waren 'met den post van gisteren honderden afdruksels' naar het leger gezonden. De toon, waarop in Slangenburg's brief van Marlborough wordt gewaagd, is geheel vijandig: 'hij voer geweldig uit;'.... 'wij reden den Hertog voorbij, zonder dat hij ons toesprak;' enz. - Van de overwinning van Hochstett wordt met misprijzing gesproken, en aan den generaal de Salis de woorden toegeschreven 'dat de aanval van Hochstett voor eene vermetenheit aangezien, en als zoodanig door verscheidene berispt was.'

Ook de vijandschap tegen Ouwerkerk en Noyelles straalt in dien brief door; de laatste 'schuift de verkenning van's vijands stelling van zich;' Ouwerkerk, toen men hem verslag komt brengen van die verkenning, 'vindt men slapende in zijne kales.' - Ouwerkerk, die volgens Marlborough *voor* den aanval op 's vijands stelling was, is, volgens Slangenburg, daar *tegen* geweest, 'omdat de onderneming bezwaarlijk was.' Het waarschijnlijkste is, dat '*le bonhomme Ouwerkerk*', zoo als Goslinga hem in zijne gedenkschriften noemt, een van die zwakke of toegevende karakters is geweest, die geen weêrstand

weten te bieden aan sterke of hevige drangredenen. Marlborough, met zijne wegslepende welsprekendheid, zal hem overtuigd hebben dat er moest worden aangevallen, en Ouwerkerk zal met hem hebben ingestemd; en toen Slangenburg, met zijne onstuimige hevigheid, hem zal hebben aangetoond, dat het dwaasheid was om aan te vallen, zal Ouwerkerk ook dezen gelijk hebben gegeven. Zulke karakters zijn zoo zeldzaam niet.

Verder straalt in dien brief de meening door, dat het leger der Republiek iets geheel afgescheidens moet zijn van het leger van Marlborough; dat het Engelsche legerhoofd niet te beschikken heeft over de Hollandsche troepen, zonder de toestemming of voorkennis van de Hollandsche bevelhebbers; en dat zelfs alle handelingen en bewegingen van het leger der bondgenooten vooraf in eenen krijgsraad besproken moeten worden en ter kennis gebragt van de verschillende generaals. ‘Buiten ons weten,’ schrijft Slangenburg, ‘werd Churchill aan het hoofd gesteld der voorhoede, waarvan een gedeelte uit troepen der Republiek bestond. Tegenover de vijandelijke stelling bij de Yssche komt ‘het leger van dezen Staat’ in slagorde, zoo veel mogelijk; ‘maar 's Hertogen heir vorderde in het geheel niets;’ - dus, beide legers onderling afscheidende, aan elkander overstellende, en zelfs het Engelsche in een minder gunstig daglicht plaatsende. ‘Wij zijn verwonderd dat men ons de minste kennisse niet heeft doen hebben noch van eenige schikking, noch van eenige orde tot den aanval, gelijk men buiten ons weten daartoe de bevelen gaf in de verovering der liniën te Neer-Hespen.’ - Slangenburg verwondert er zich over, dat men van den aanval op 's vijands stelling afzag, zonder het verslag af te wachten van de generaals welke die stelling hadden verkeerd, en dat men later de meening van hen, die den aanval hadden afgeraden, ‘in geenerlei zake tegengesproken heeft;’ en, zoo als men reeds gezien heeft, maken de gedeputeerden te velde aan de Staten-Generaal kenbaar, dat ‘alle generaals van ons heir het zeer vreemd achten, dat zij de geringste kennis niet mogten hebben’ van de verschillende marschen en bewegingen van het leger.

Het behoeft naauwelijks gezegd te worden, dat die inzigten van Slangenburg en van de gedeputeerden te velde geheel en al verkeerd waren, en dat het minste begrip van krijgskennis en veldheerskunst er toe brengen moet om zulke inzigten geheel en al af te keuren en te veroordeelen. Een opperbevel-

hebber moet zijne plannen niet algemeen bekend maken; hij moet niet raadplegen met zijne onderbevelhebbers; hij moet zelf weten wat hij te doen heeft; anders deugt hij niet. Één moet bevelen, de anderen gehoorzamen; het moet geen praatpartij of dispuut-collegie worden; dit is de jammerlijkste toestand dien men bedenken kan.

Verder kan men opmerken, dat Slangenburg, zeker door zijne drift verblind, in zijn brief tegenstrijdigheden zegt. Zoo, in het laatste gedeelte van dien brief, valt hij Marlborough daarover aan, dat deze aan de Staten-Generaal meldt, dat den 18^{den} Augustus ‘omtrent den middag al het heir in slagorde was geschaard:’ en toch zegt hij zelf, in een vroeger gedeelte van den brief, dat 's morgens omstreeks 10 uur het leger van den Staat zooveel mogelijk in slagorde kwam. - Na eerst opgegeven te hebben dat de Hollandsche generaals als hunne meening uitten, dat 's vijands stelling achter de Yssche ‘geenszins te overweldigen was, dat de vijand daar met zooveel volks en zoo voordeelig gelegerd stond, dat de aanval niets anders kon naar zich slepen, dan eene volkomene vernieling van de geheele Staatsche krijgsmagt,’ laat Slangenburg er onmiddellijk op volgen, dat hij aan de gedeputeerden te velde heeft gezegd ‘dat niemand der generaals een gezigt had kunnen nemen, noch van den toestand des gronds, noch van de wijze hoedanig de vijand van het dorp en kasteel Overyssche tot aan het bosch gelegerd was; en dat zij zelfs niet beter van zijne andere posten konden oordeelen.’ Hoe vreemd dat de gedeputeerden die tegenstrijdigheid niet hebben opgemerkt; hoe vreemd dat zij de Hollandsche generaals niet hebben geantwoord: Maar, Mijne Heeren, gij zegt dat 's vijands stelling te sterk is om haar aan te vallen; en gij zegt meteen, dat gij die stelling niet gezien hebt! Hoe rijmt dat?

Hartstogt, drift, eenzijdigheid, tegenstrijdigheden, dit alles kan men in Slangenburg's brief opmerken; toch bevat die brief belangrijke bijdragen voor de kennis van dit gedeelte onzer krijgsgeschiedenis; zij pleit overtuigend tegen het beleid van Marlborough als veldheer.

Marlborough had, na de vermeestering der liniën op den 18^{den} Julij, snel kunnen vooruitrukken, en het daardoor den vijand onmogelijk maken, om op nieuw stand te houden achter de Dyle en op die wijze den verderen vooruitgang der bondgenooten te stuiten; dat snel vooruitrukken had, bij het verlies

dat Villeroi's leger reeds geleden had, en bij de verwarring daardoor ontstaan, noodwendig groote voordeelen moeten geven. Dat vooruitrukken heeft niet plaats; men blijft stand houden; men rukt daarna langzaam vooruit; men blijft twaalf dagen werkeloos, en laat den vijand dus al den tijd om zijne stelling achter de Dyle te versterken. Dat die handeling een misslag geweest is, is niet te ontkennen.

Den 30sten Julij gaat men eindelijk over tot de onderneming om de Dyle over te trekken. Die onderneming gelukt; er zijn bruggen geslagen over die rivier; er zijn batterijen om die bruggen te beschermen; er zijn reeds een paar duizend man op den anderen oever, en het geheele leger op dezen oever is gereed om hen te volgen; en nu juist ziet men geheel af van de onderneming. Waarom? omdat op den anderen oever de vijand sterke massa's zamentrekt. Had men dan gedacht dat de vijand dit niet zou doen; had men dan gedacht dat hij, zonder slag of stoot, zou aftrekken! - Dat opgeven van den reeds gelukten overtogt van de Dyle is een tweede, groote misslag.

Toen besluit Marlborough eene omtrekking te verrigten van den regtervleugel der vijandelijke stelling; - dát moet geen misslag worden genoemd; dat moet integendeel worden genoemd eene stoute, krachtige handeling; te stouter, omdat bij de wijze van oorlogvoeren van dien tijd, het eene noodzakelijkheid was voor een leger om in gemeenschap te blijven met zijne magazijnen; hier verloor Marlborough voor het oogenblik die gemeenschap, maar daarom had hij zijne troepen voor tien dagen van brood voorzien. Door een flankmarsch heeft Marlborough, in drie dagen tijds, zich loodregt geplaatst op 's vijands stelling achter de Dyle, en daardoor dien vijand gedwongen zijn front te veranderen en zich te plaatsen in de ruimte tusschen de rivier en het bosch van Soignes; 's vijands front wordt beschermd door de Yssche en de Lasne.

Marlborough besluit die vijandelijke stelling in front aan te vallen met de hoofdmagt der bondgenooten, terwijl zijn broeder Churchill, met 13,000 man, door het bosch van Soignes zal trekken, om den oorsprong der Yssche heengaan, en Villeroi in den regterflank aantasten. Dit aanvalsplan zou zeer goed zijn geweest, wanneer de Franschen niets gedaan hadden om hun regterflank te verzekeren, en het bosch van Soignes geheel onbezet hadden gelaten; maar hoe weinig bekwaam de Fransche

legerhoofden ook waren, dit was toch wat al te veel bouwen op hunne onbekwaamheid. Churchill wordt dan ook in het bosch van Soignes door den vijand tegengehouden; de flankaanval blijkt onuitvoerbaar; de afdeeling van den Engelschen generaal wordt weer bij het hoofdleger aangetrokken, en alles zal zich nu bepalen tot een frontaanval. Het hoofdleger is opgebroken den 18^{den}, 's ochtends; tegen den middag komt het in slagorde aan de Yssche, tegenover de stelling die de vijand aan de andere zijde dier beek bezet.

Marlborough wil slag leveren; - zoo heet het, maar wij gelooven er geen woord van. Indien hij slag wilde leveren, waarom de beschikkingen daartoe dan niet uitgegeven; waarom dan niet kenbaar gemaakt welke bevelhebbers, welke troepen werkzaam moesten zijn tegen die punten, waar men wilde aanvallen; waarom vooral dan niet gezorgd dat de artillerie tijdig in de slaglinie was? - De artillerie was toen op lange na niet zulk een beslissend wapen als in onze dagen; toch was het, ook toen, bij een veldslag een zeer groot nadeel voor een leger, wanneer het zonder geschut stond tegenover een vijand die wél geschut had. Al die handelingen, die het leveren van een veldslag onmiddellijk moeten voorafgaan, waren verzuimd, en dit verzuim duidt genoegzaam aan, dat het Marlborough geen ernst was met dien veldslag.

Er was dan ook geene reden om een veldslag te leveren; want de kansen op de overwinning waren gering, en de gevolgen van eene nederlaag konden zeer verderfelijk zijn.

Uit Slangenburg's brief en ook uit andere opgaven, blijkt ten duidelijkste, dat 's vijands stelling achter de Yssche zeer sterk was. Men moest die stelling in front aanvallen, waar zij gedekt werd door de beek met hare moerassige oevers, door heggen, dorpen en bosschen; voor de weinig beweegbare troepen van dien tijd was het uitermate moeijelijk om over zulk een terrein tot den vijand te komen; geschut, om den aanval voor te bereiden, had men nog niet bij zich; voordat men de beschikkingen tot den aanval had genomen, voordat de troepen op de aangewezen punten waren gekomen, vooral die welke Neeryssche moesten aantasten, zouden er nog eenige uren moeten verloopen, en daar het reeds middag was voordat men in slagorde kwam, was er kans dat dien dag de strijd niet ten einde zou gebragt worden, en 's nachts zou de vijand zich verder kunnen verschansen en daardoor zijne stelling nog

sterker maken. De kansen op eene overwinning waren dus niet zeer groot, en Marlborough erkent dan ook ‘dat de onderneming wel wat ernstig zou zijn geweest en ons volks gekost zou hebben;’ maar volgens de Vrijer zou ‘de verbaastheit van den vijand Marlborough op eene wisse zege hebben doen hopen;’ - waarom bragt men die ‘verbaastheit’ dan ook niet in rekening den 30sten Julij, toen men den overtogt van de Dyle kon verrigten; of den 18den Julij, toen men, na het vermeesteren van de liniën, in eens tot de Dyle had kunnen doordringen? Op die beide dagen was er veel meer reden om op die verbaasdheid te rekenen, en daarvan partij te trekken; den 18den Augustus kon die verbaasdheid van Villeroi zoo heel groot niet zijn.

De kansen op eene overwinning waren dus op den 18den Augustus 1705 voor Marlborough niet zeer groot; maar nu de gevolgen van eene nederlaag? Men moet hier niet vragen: wat zou er van het geslagen leger der bondgenooten geworden zijn, wanneer zij een Napoleon tegenover zich gehad hadden; want dan is het duidelijk, dat er van dat leger niets zou zijn teregt gekomen. Maar Villeroi had zeer weinig van Napoleon, en de oorlogvoering van dien tijd was over het geheel weinig Napoleontisch. Toch kon de toestand der bondgenooten, bij eene nederlaag teruggedrongen tegen de Lasne of de Dyle, zelfs den minst bekwamen vijand aanzetten tot eene krachtige vervolging, die Marlborough's leger in eene zeer hagchelijke gesteldheid zou gebragt hebben. Dat leger was bovendien, juist door zijne omtrekkende beweging, afgesneden van zijne magazijnen, en magazijnen waren bij de oorlogen van dien tijd een onontbeerlijk iets. Ook daarom kon eene nederlaag de bedenkelijkste gevolgen hebben voor Marlborough's leger, dewijl daardoor dat leger de gemeenschap met zijne magazijnen geheel kon verliezen.

Weinig kans op het behalen der overwinning; groote kans om bij het ondergaan van eene nederlaag geduchte verliezen te lijden; - die dubbele bedenking moest van het leveren van een veldslag afhouden, en wij hebben dan ook de volle overtuiging dat Marlborough den veldslag *niet* gewild heeft. Maar hij nam den schijn aan alsof hij dien wél wilde; door vroegere misslagen in een toestand geplaatst, waarin al wat hij deed, aanleiding moest geven tot gegronde aanmerkingen, wilde hij den schijn aannemen alsof hij niet vrij was in zijne handelingen;

hij wilde op anderen de vesrantwoordelijkheid doen drukken van wat hij zelf verkeerds gedaan had. De gedeputeerden te velde vielen in den door hem gespannen strik; zij waren onvoorzigtig - of eerlijk - genoeg, om zich te verheffen tegen het uitgesproken voornemen om Villeroi's stelling aan te vallen; zij wilden dat, alvorens daartoe over te gaan, ‘Ouwerkerk en de andere generaals en luitenants-generaals’ zouden geraadpleegd worden. Die generaals schijnen omzigtiger te werk te zijn gegaan; zij weigerden aanvankelijk hunne meening te uiten; hoe konden zij een oordeel uitbrengen over plannen waarvan zij geen woord wisten? zij waren daar alleen om te gehoorzamen aan hetgeen de opperbevelhebber gelastte; op hem alleen kwam de verantwoordelijkheid van alles neêr; - die taal moge door spijt en wrevel zijn ingegeven, toch drukte zij eigenlijk het ware, het goede militaire beginsel uit. Later evenwel, op de nadrukkelijke aansporing van de gedeputeerden, brengen de generaals hun gevoelen uit; met eenparigheid - Ouwerkerk's twijfelachtige meening misschien uitgezonderd, - verklaren zij zich tegen den aanval op 's vijands stelling; en eene nadere beschouwing van die stelling doet hen in hunne meening volharden. Marlborough heeft nu zijn doel bereikt; hij onderwerpt zich, schijnbaar met groot misnoegen, aan het besluit der gedeputeerden; op dat besluit werpt hij nu de schuld van alles wat er verkeerds gedaan is; alleen dat besluit heeft hem belet eene schitterende overwinning te behalen; hij stelt zich zelf voor als naauw beperkt in zijn gezag, als het slagtoffer van de onverstandige aanmatigingen der gedeputeerden en van Slangenburg's kuiperijen.

De magtige aanhang van het Britsche legerhoofd in Engeland bewoog hemel en aarde om hem genoegdoening te doen verschaffen, en zijn tegenstander te doen vallen. In Holland was men aanvankelijk voornemens Slangenburg te ondersteunen; ten minsten twee van de meest invloed hebbende steden, Amsterdam en Leyden, trokken partij voor den Hollandschen generaal; maar weldra zegevierde de Engelsche invloed, en Slangenburg werd opgeofferd. Onder voorwendsel van ziekte verliet hij het leger, waarbij hij sedert niet meer verscheen; zijne militaire loopbaan was geëindigd.

Wij willen aannemen dat de Staten-Generaal voorzigtig gehandeld hebben, met, de onmogelijkheid inziende van eene goede verstandhouding te brengen tusschen Slangenburg en Marlborough, eerstgenoemden te verwijderen, en aan den Brit het

volle oppergezag te laten; de algemeene belangen der bondgenooten maakten dit besluit misschien wenschelijk; maar toch is dat besluit ook een bewijs, hoe zeer Nederland zich toen afhankelijk stelde van de Engelsche staatkunde. Wij willen toestemmen dat de godsdienst van Slangenburg toen misschien een beletsel heeft uitgemaakt, om hem het opperbevel over de legermagt der Republiek op te dragen; maar toch, beschamend is het voor ons, daarbij op te merken, dat Lodewijk XIV soms Protestanten aan het hoofd van zijne legers heeft gesteld; de dweepzieke despoot, die het edict van Nantes herriep, is toch in dit opzigt verdraagzamer of verstandiger geweest dan de regenten der Republiek! Wij willen, in één woord, niet betwisten dat de noodzakelijkheid of het staatsbelang toen gebiedend voorschreven om Slangenburg op te offeren; maar wat wij wél betwisten, is het regt dat de hedendaagsche geschiedschrijver zich soms aanmatigt, om nu nog blaam te willen werpen op dien roemvollen naam; om nu nog, vergetende welke uitstekende diensten Slangenburg zijn vaderland heeft bewezen, zijn naam geheel en al op te offeren aan den naam van Marlborough; om nu nog de tweedragt dier beide mannen voor te stellen als het gevolg der afgunst van een intrigant zonder bekwaamheid, jegens een groot legerhoofd, jegens een genie. Zulk eene voorstelling is niet alleen onvaderlandsch; zij is ook valsch en onwaar.

Wat na die mislukte operatiën der bondgenooten aan de Dyle in 1705 in de Nederlanden voorviel, is van weinig of geen belang geweest; het draagt geheel en al het kenmerk van het onbeduidende van vele der veldtogten van die dagen. Een paar woorden kunnen volstaan om het te vermelden.

Leeuwe, een klein plaatsje in Braband, dat na het verlies der liniën door de Franschen bezet was gehouden, wordt nu door de bondgenooten belegerd, en zonder moeite in weinig dagen genomen (2-5 September); de generaal van Dedem, met eene sterke magt en genoegzame middelen die zwakke vesting aanvallende, dwong het handvol verdedigers, dat zich daarbinnen bevond, de wapens neder te leggen. In het laatste gedeelte van den veldtogt wordt even zoo nog de kleine ves-

ting Santvliet door Marlborough belegerd en genomen (26-29 October). Wie nu van Bergen-op-Zoom naar Antwerpen reist, zal, ter halverwege het onbeduidende Santvliet opmerkende, zich moeijelijk kunnen voorstellen dat de overwinnaar van Hochstett zich eenmaal met het belegeren dier plaats heeft ingelaten; en zelfs in die dagen, toen men zoo veel met vestingen ophad, toen bijna alles vesting was, was men toch reeds overtuigd van de onbeduidendheid van Santvliet, en meer dan eens was er bij de Fransche legerhoofden sprake van geweest om het te verlaten en te slechten; men was niet overgegaan tot de uitvoering van dit verstandig voornemen, en dit verzuim deed eene bezetting van duizend man nutteloos verloren gaan. De boete van besluitelooze traagheid, die wél inziet wat er slechts en verkeerds is, maar die het gedurig uitstelt om daarin verandering te brengen!

De voordeelen door Marlborough behaald, op zich zelve reeds zoo weinig beteekenend, werden nog van onbeduidender aard, dewijl zij opgewogen werden door een voordeel dat den Franschen legerhoofden toen ten deele viel. Diest werd den 25sten October door de Franschen overvallen en genomen, juist op het oogenblik dat Marlborough's heir zich noordwaarts had gewend om Santvliet aan te tasten; de bondgenooten hadden den misslag begaan van in het slecht versterkte en slecht bewapende Diest eene bezetting van 1500 à 2000 man achter te laten, die met de vesting verloren ging. Eene poging, later (in den nacht van 11-12 November) door Villeroi beproefd, om even zoo Leeuwe te hernemen, werd echter verijdeld door de wakkerheid der bezetting van die kleine vesting. Half November verlieten daarop de wederzijdsche legers het open veld, en verdeelden zich in de winterkwartieren.

Ziedaar den veldtogt van 1705 in de Nederlanden. Door de bondgenooten onder zoo schitterende vooruitzigten en met zoo grootsche verwachtingen geopend, werd zij op zoo jammerlijke wijze besloten; wél mogten zij met de Desdemona van Shakespeare uitroepen: '*o most lame and impotent conclusion!*'

Wij zullen hier niet nader treden in het onderzoek naar de oorzaken, dien dezen voor de bondgenooten ongelukkigen afloop van den veldtogt teweegbragten; dit zou niet anders zijn dan eene herhaling van wat reeds daarover is gezegd bij het verhaal van verschillende handelingen van dien veldtogt. Wij

hebben herhaaldelijk aangetoond dat, mogen ook andere invloeden hebben medegewerkt om de krijgsverrigtingen der bondgenooten in de Nederlanden in 1705 zoo onbeduidend en nietig te maken, de uitkomst toch voornamelijk te wijten is geweest aan Marlborough's verkeerd beleid; hetzij dan dat dit verkeerd beleid moet toegeschreven worden aan minder goede inzigten en aan gebrek aan voortvarendheid; hetzij, wat meer waarschijnlijk is, dat dit verkeerd beleid moet geweten worden aan de zelfzucht van den Engelschen veldheer, die het hem onraadzaam deed achten om nu reeds door het behalen van groote voordeelen in de Nederlanden, eene te beslissende wending aan den oorlog te geven. Hoe langer de oorlog duurde, hoe meer Marlborough in de gelegenheid was om geld bijeen te schrapen, en dat was voor hem de hoofdzaak.

Aan de Fransche zijde verwekte de uitkomst van den veldtogt van 1705 in de zuidelijke Nederlanden eene tevredenheid, die niet ongegrond was: het gevaar dat Frankrijk bedreigde, eerst aan de Moezel, later in Braband, was geheel en al afgewend, en de gevreesde vijandelijke veldheer had de vernedering moeten ondergaan, zijne ver reikende ontwerpen geheel te zien verijdelen, en met zijn sterk en goed leger niets uit te rigten. Dat die uitkomst Frankrijk's Koning en zijne krijgsbestuurders met voldoening vervulde, was zeer natuurlijk en billijk; maar zij gingen daarbij veel te ver; zij schreven die uitkomst toe aan hunne eigene bekwaamheid en aan de minderheid des vijands; opgeblazen van ijdelheid meenden zij het regt te hebben om met geringschatting van dien vijand te spreken; hunne dwaze verblinding voerde hen den weg op, aan welks eindpaal zij de nederlaag van Ramilies zouden vinden.

In Villeroi's brieven aan den Koning, dadelijk nadat den 18^{den} Augustus 1705 de onderneming der bondgenooten tegen de stelling der Franschen aan de Yssche mislukt was, komt de uitdrukking voor van de vreugde over dat verkregene voordeel; de geest des schrijvers is daardoor als bedwelmd. Die brieven teekenen het bekrompene, ijdele karakter van den Franschen maarschalk; hij neemt daarin den gewigtigen en geheimzinnigen toon aan van iemand, die op zijn invloed op den souverein vertrouwt: ‘hij heeft veel omstandigheden aan Z.M. mede te deelen; hij kan dat zoo niet schriftelijk doen; maar hij hoopt later de eer te hebben dit bij een mondeling onderhoud aan den Koning suit te leggen.’ Maar vooral afkeurenswaardig is de toon waarop

hij van Marlborough gewaagt: ‘Ik geloof dat Uwe Majesteit met eenig genoegen den aftogt van den Hertog van Marlborough zal vernemen, na de ijdele beloften die hij aan de Staten-Generaal had gedaan van iets buitengewoons te verrigten.... Ziedaar het grootsche ontwerp van Mijnheer van Marlborough, dat tot niets anders geleid heeft dan om zijn leger op zeer on- nutte wijze te vermoeijen; wat hij beraamd heeft, heeft hij slecht uitgevoerd; en na overvloed van schimpende taal, heeft hij geen aanval durven doen op het leger, hoe zeer dit nood- wendig verspreid was. Het kan niet anders of de vijand heeft veel volks verloren door vermoeijenis en door gebrek aan leeftogt.... Men behoeft er niet aan te twijfelen, of de Hertog van Marlborough zal op de Heeren Staten de schuld werpen, dat hij niet geslaagd is in zijn grootsch onderwerp om Brussel te nemen en Uwer Majesteit's leger te slaan.’

Terwijl de Fransche veldheer zulk een toon aanslaat, geven de Koning en zijn oorlogsminister in hunne antwoorden daaraan niets toe; ook zij zijn bedwelmd door het onverwachte krijgsgeluk dat de Fransche wapenen te beurt valt.

Lodewijk XIV schrijft aan den Keurvorst: ‘die ongelukkige gebeurtenis zal den Hertog van Marlborough even weinig tot eer verstrekken, als de poging die zij’ (de bondgenooten) ‘deden om de Dyle over te trekken.’ En aan Villeroi schrijft de Koning: ‘die groote beweging die over de marsch van den Hertog van Marlborough werd gemaakt, is eindelijk besloten met een schandelijken terugtogt.’ Ook Chamillart doet hierin voor zijn Koning niet onder; hij schrijft aan Villeroi: ‘Het zal u weinig moeite kosten om mij te doen erkennen, dat ik slechts een gering denkbeeld heb van de bekwaamheid van den Hertog van Marlborough; wat hij in dezen veldtogt gedaan heeft, breekt, mijns inziens, den grooten naam af, dien men hem gaf na den slag van Hochstett; het winnen van dien veldslag moet meer geweten worden aan het loutere toeval, dan aan de bekwaamheid der vijandelijke legerhoofden; 't is waar dat zij partij wisten te trekken van onze slechte stelling. Laat hem nu eens naar Engeland terugkeeren na de vermeestering van Leeuwe; zijne ontvangst daar zal niet zoo schitterend zijn als ten vorigen jare.....’

Wanneer men zúlke menschen zóó hoort spreken, dan wordt men haast geneigd om partij te trekken voor Marlborough.

Maastricht, 15 April 1865.

W.J. KNOOP.

Indische militaire belangen.

Beschouwingen over de regeling van de bevordering, het ontslag en het op non-activiteit stellen van de Europesche officieren der in Nederlandsch-Indië aanwezige landmagt. 's Gravenhage, Gebr. van Langenhuysen. 1864.

De officieren van het leger in Nederland verheugen zich reeds sedert veertien jaren in het bezit eener wet, die hen waarborgt tegen mogelijke willekeur en die hunne toekomst verzekert. Die wet, gegrond op art. 58 der grondwet, is in 1851 door de Tweede Kamer met bijna algemeene stemmen (58 tegen 1) aangenomen, en ook het artikel zelf had vroeger, in de Dubbele Kamer van 1848, slechts bij enkelen afkeuring gevonden. De heftigste bestrijder van het beginsel om de regten - en verpligtingen; want deze beiden zijn hier, men leze slechts de wet, niet van elkander te scheiden - en verpligtingen dus der officieren wettelijk te regelen, was toenmaals geweest een voormalig minister van Oorlog, de tegenwoordige chef van den generalen staf, die als afgevaardigde voor Utrecht zitting had. ‘De bevordering en de pensionering,’ zeide de generaal Nepveu in zijne rede van 5 October 1848, ‘kunnen door de wet geregeld worden; doch de benoeming en vooral het ontslag kunnen dat niet; het ontslag kan, mag aan geen banden gelegd worden, zonder het grootste gevaar voor het behoud van den Staat, voor de maatschappelijke orde; geen leger kan blijven bestaan, geene goede zamenstelling, geene krijgstucht is mogelijk. Geen opperbevelhebber, geen hoofd van den Staat kan instaan, dat een leger, gerugsteund door zulke ultra-democratische bepalingen, aan zijne noodzakelijke bestemming zal voldoen door zijne zamenstelling, goeden geest, onderwerping en gehoorzaamheid. Leg het ont-

slag aan wettelijke banden en dat alles is verloren en kan nimmer herkregen worden.’

De beschouwingen van den geachten generaal, in het verdere gedeelte zijner rede nog nader toegelicht, werden intusschen door verscheidene andere afgevaardigden, met name door de Heeren Storm van 's Gravesande en van Dam van Ysselt, daarna ook door de Regering, bij monde van den minister Lightenvelt, krachtig bestreden, en art. 58 werd aangenomen met 100 tegen 14 stemmen. Drie jaren later kwam daarop de *Wet tot regeling van de bevordering, het ontslag en het op pensioen stellen van de officieren der landmagt* tot stand, die onmiddellijk gevolgd werd door eene soortgelijke wet, de zeemagt betreffende.

De nadeelige gevolgen, welke de geachte afgevaardigde uit Utrecht van de wettelijke regeling der belangen van de officieren voorspelde, hebben zich tot hiertoe niet verwezenlijkt. Het tegendeel is waar, en inzonderheid de bepalingen omtrent het ontslag hebben een zeer gunstigen invloed uitgeoefend op het officierskorps. Menig officier, die na 1851 ontslagen is en dat verdiende, zou in vroeger dagen tot nadeel van de dienst en tot oneer van het korps, in de gelederen zijn gebleven. De reden ligt voor de hand. Vroeger moest de voordragt tot ontslag uitgaan van den chef van het korps (regiment), terwijl de uitvoerende magt, dus de minister van oorlog - of, zoo men wil, ook in de eerste plaats de koning - uitspraak deed in laatste ressort. De verantwoordelijkheid van een ontslag drukte derhalve hoofdzakelijk op de chefs der korpsen, die het initiatief moesten nemen, en het is duidelijk dat dezen - ook omdat de beoordeeling van vele handelingen zoozeer afhangt van subjectieve inzigten - niet zelden huiverig waren een officier tot het ontvangen van ontslag voor te dragen en hem dus voor zijn gansche verdere leven ongelukkig te maken. Door de wet van 1851 is echter de verantwoordelijkheid van zoodanigen maatregel overgebragt op den Raad van onderzoek, zamengesteld uit officieren, die daartoe door het lot zijn aangewezen. De chef (of de minister, of de officieren zelven) is nu nog wel aanklager, maar zijne aanklagt is niet beslissend; de Raad onderzoekt en brengt advies uit, en kan - door te stemmen voor vrijspraak - de geheele aanklagt te niet doen; immers de uitvoerende magt kan van het uitgebragte advies niet afwijken dan ten gunste van den beklaagde. De verantwoordelijkheid is nu collectief en wordt dus gemakkelijk gedragen; voor den chef

en voor den minister is de verantwoordelijkheid uiterst gering. Veeleer dan vroeger wordt derhalve tegenwoordig een officier, die niet schijnt te verdienen langer in de gelederen te blijven, tot ontslag voorgedragen, ook omdat zijne mede-officieren regt hebben daartoe de noodige voorstellen te doen. En zoo zijn, door de wet van 1851, zoowel de goede naam van het officierskorps als de belangen van de dienst beter dan vroeger verzekerd.

De vroegere regeling, waarbij de chef van het korps de aanklager en tevens de eenige was, wiens advies en oordeel in de zaak gevraagd werd, verdiende ook daarom afkeuring, omdat daarbij zooveel afhing van de persoonlijke zienswijze van den chef, die zich, zoo als ieder mensch, ligtelijk te veel kon laten leiden door persoonlijke indrukken. De militaire chef is - in tegenstelling met hetgeen bij de burgerlijke ambtenaren valt op te merken - met zijne ondergeschikten, om zoo te zeggen, voortdurend in aanraking; hij ziet ze van zeer nabij en onder zeer verschillende omstandigheden, en vat zoodoende soms weêrzin op tegen dezen, of sympathie voor genen, zonder daarvoor gegronde redenen te hebben. In de burgerlijke ambtenaarswereld komt de ondergeschikte ambtenaar minder in dagelijksche aanraking met zijne meerderen. Zoo hij zijne werkzaamheden slechts naar behooren verrigt, heeft hij in zekeren zin met zijn chef niet meer te maken; zijne persoonlijkheid, dat wil zeggen, zijn karakter, zijn uiterlijk, zijne maatschappelijke vormen en zelfs - tot zekere hoogte - zijne maatschappelijke handelingen, blijven, bij de beoordeeling van zijn persoon *als ambtenaar*, buiten spel.

In de militaire wereld is dat anders. Daar wordt, ten deele te regt, veel gehecht aan uiterlijke vormen; daar wordt elk chef als van zelf er toe gebragt om de persoonlijkheid van den officier, bij de beoordeeling van zijne militaire geschiktheid, veel meer dan op zich zelf beschouwd noodig en billijk is, in aanmerking te nemen. Deze chef is tegen een officier ingenomen omdat hij geen ‘visites’ maakt; bij een ander kan een officier welligt geen goed doen, die achteloos is in houding en kleeding en weinig beschaafd van manieren, of die zijn levenstaak schijnt te zien in de bezorging van zijn toilet; een derde, zelf van burgerlijke of geringe afkomst, vindt mogelijk een officier onuitstaanbaar, die een baronstitel voor zijn naam heeft en ‘les petites gens’ een weinig uit de hoogte behandelt.

Zeer superieure menschen alleen zullen zich boven deze bijzaken weten te verheffen en begrijpen dat men een petit-maître kan zijn, of een ruwe, ongepolijste gast, of een ijdel, hooghartig mensch en toch een bruikbaar officier. Maar de meesten zullen, bij de beoordeeling der personen, zich onwillekeurig meer of minder door deze bijkomende omstandigheden laten leiden, en hiervan zullen natuurlijk de *jaarlijksche* rapporten omtrent de betrokken officieren - rapporten , die in de ambtenaars-wereld niet bestaan - de blijken dragen.

Juist omdat in de militaire wereld het oordeel zoo ligtelijk wordt geleid door persoonlijke indrukken en bijkomende, op zich zelf onbeduidende, omstandigheden, is het goed de ondergeschikten zooveel mogelijk te vrijwaren voor de gevolgen van eene soms niet genoeg gemotiveerde antipathie zijner meerderen. Daarom zijn, voor de militaire officieren, veel meer dan voor burger-ambtenaren, bepalingen noodig, die hen waarborgen tegen ongegronde beoordeelingen en tegen willekeurige handelingen. Wij leggen eenigen nadruk op die uitdrukking: ‘veel meer dan voor burger-ambtenaren’, omdat velen, den toestand van die ambtenaren met dien der officieren vergelijkende, de laatsten zoo bijzonder gelukkig prijzen, dat hun toestand geregeld is door eene wet, die de ambtenaren missen; nog onlangs sprak in de Tweede Kamer de heer van Bosse in dien zin. Maar daarbij wordt voorbijgezien, dat de officier onder geheel andere verhoudingen leeft dan de ambtenaar; dat hij veel minder vrij is in zijn dagelijksch doen en laten; dat hij, om zoo te zeggen, elk uur van den dag gereed moet staan; dat hij, in kleeding en in zoovele andere opzigten (zelfs in de wijze, waarop hij zijn haar wil dragen), in honderde punten, die onafscheidelijk verbonden zijn met zijne persoonlijke vrijheid, gedwongen is de dikwijls veranderende inzigten van anderen te volgen; dat hij somwijlen blootstaat aan allerlei kleine plagerijen en onaangenaamheden, die telkens terug kunnen komen; dat hij is blootgesteld aan herhaalde en geheel willekeurige verplaatsingen, en dat hij eindelijk, hoe hoog ook geplaatst, slechts letterlijk heeft op te volgen de natuurlijk niet altijd verstandige, mogelijk slechts uit luim of toeval geboren, bevelen, die een hooger geplaatste hem geeft, en dat in een woord niemand minder meester is over zijn eigen persoon dan hij zelf. Tegenover al die beperkingen en verpligtingen, die de ambtenaar niet, of althans niet in die mate, kent, behooren regten te staan, en dat die

regten omschreven zijn in eene wet, is zeker niet af te keuren en, blijkens de vroegere ondervinding, geenszins overbodig.

De wetten van 1851, terwijl zij aan de eene zijde ruimschoots gelegenheid geven om officieren te ontslaan, die niet langer in het officierskorps geduld kunnen worden, geven den officieren aan de andere zijde waarborgen tegen partijdigheid en willekeur. Zij maken niet, zoo als de geachte afgevaardigde uit Utrecht beweerde, wiens woorden wij boven afschreven, de in het leger noodzakelijke onderwerping en gehoorzaamheid onmogelijk; zij strekken niet tot ondermijning van de krijgstucht en den goeden geest in het leger; zij zijn voor de regering volstrekt geen beletsel om officieren te verwijderen, die daartoe in de termen vallen. Zij beletten slechts misbruik van magt en willekeurige handelingen; zij waarborgen slechts de officieren tegen eene oogenblikkelijke opwelling van ontevredenheid, die aanleiding zou kunnen geven tot een ontslag, dat op zich zelf onverdiend en niet te verdedigen zou kunnen zijn; zij vormen een voor de magthebbenden zelven heilzamen band, in zooverre als zij hen verhinderen, in een oogenblik van voorbijgaanden wrevel tot stappen over te gaan, welke zij later de eersten zouden zijn om te betreuren. Want ook een minister blijft een mensch, is niet altijd zijn gevoel meester en laat zich wel eens, in plaats van door de rede alleen, door zijne driften beheerschen.

Al hetgeen hier door ons is aangevoerd, heeft de minister Lightenvelt, bij de discussiën over art. 58 der Grondwet, korter, kernachtiger en beter gezegd in eene redevoering, waarvan wij ons zullen veroorlooven hier enkele zinsneden over te nemen; het jaar 1848 begint reeds eenigzins tot de geschiedenis te behooren, en voor allen die, even als wij, den parlementairen strijd van die dagen slechts uit de verte konden gadeslaan, schijnt eene herinnering van hetgeen toenmaals door de regering tot verdediging van het beginsel van wettelijke regeling van de positie der officieren is aangevoerd, niet onbelangrijk.

‘In een tijdperk’, zoo sprak de heer Lightenvelt, ‘waarin ieder zoozeer op zijne maatschappelijke regten staat, waarin ieder waarborgen voor die regten vraagt, moet het standpunt van den officier niet geheel zonder waarborgen blijven. Immers zijn standpunt in de maatschappij is *exceptioneel*: door zijne *opvoeding* en *opleiding*, door zijne *roeping*, door de *diensten*

die van hem gevraagd, door de *opofferingen* die van hem gevorderd worden en door de *gevaren*, welke hij moet trotseren met opoffering van gezondheid en leven.

‘Mag de officier voor het behoud der door hem zoo duur gekochte regten geen waarborgen hebben? Moet zijn bestaan, zijne geheele toekomst prijs gegeven worden aan willekeur? Kan hij niet een zelfstandig lid der maatschappij, en tevens een goed officier wezen?

De krijgstucht zal verloren gaan!.... hoe! zal die krijgstucht verloren gaan, omdat hij niet aan de willekeur zijner overheid geheel is overgegeven? Krijgs*tucht* is, als elke tucht, *regel*; en regel sluit willekeur uit. Er bestaat groot onderscheid tusschen tucht en slaafsche onderwerping. Men zal den officier in zijne eigene oogen verheffen en veredelen door hem aan willekeur te onttrekken en aan de regels der militaire tucht *alleen* te onderwerpen. ‘Waarom kan een officier, als zelfstandig mensch, er geen eer in stellen een slaaf der militaire discipline te zijn, even als een zelfstandig regter er op roemt een slaaf der wet te zijn?

Ik weet het, vroeger werd de officier, door zijne volstrekte afhankelijkheid van het uitvoerend gezag, tot een blind werktuig der overheid gevormd.

Ik wil het aan vrijheidlievende mannen gevraagd hebben of die toestand wel een goede waarborg voor het behoud onzer grondwettige regten oplevert; of die toestand met de gevorderde en vrijzinnige begrippen des tijds wel overeen te brengen is?

Maar ik wil het zelfs aan het hoogste gezag gevraagd hebben, of het betere en luisterrijker diensten verwacht van den officier, slaafs aan zijne grillen onderworpen, dan van den zelfstandigen, zijne waarde gevoelenden krijgsman, die zich alleen door eed en eergevoel gebonden acht?

Ik voor mij koester de volste overtuiging, dat eed en eergevoel de beste waarborgen zijn voor de trouw van den Nederlandschen officier. Ik verlang geene andere. Het moge voor den generaal of anderen bevelhebber gemakkelijker en aangenamer zijn over een officier naar gril, luim en welgevallen te heerschen en te beschikken, maar ik acht dit, in het welbegrepen maatschappelijk belang, noch wenschelijk, noch nuttig.’

‘De officier, zal hij goed zijn, moet zijn stand beminnen; hij zal dien zeker minder liefhebben, wanneer zijn lot, loopbaan en toekomst geheel van willekeur afhangen dan wan-

neer hij weet dat zijn lot verzekerd, en zijn ontslag alleen van wettige regels afhankelijk is.'

Die wettige regelen, waarvan de noodzakelijkheid en de doelmatigheid aldus, door de regering van '48, op zoo klemmende wijze werden aangetoond, beheerschen nu reeds sedert veertien jaren het Nederlandsche officierskorps, zoowel van de land- als zeemagt, en wij gelooven dat niemand ons zal tegenspreken wanneer wij beweren, dat de invloed, door hen op die beide takken van ons krijgswezen uitgeoefend, een heilzame is geweest. Dat die wetten leemten en gebreken hebben, zal niemand ontkennen; de ondervinding heeft dat reeds geleerd. Maar over het geheel genomen zijn die wetten goed, en de minister Lightenvelt zeide niets te veel toen hij, in antwoord op de bewering van den generaal Nepveu, dat het niet mogelijk zoude zijn eene goede wet op de bevordering en het ontslag te maken, zijnen bestrijder deze woorden toevoegde: 'de wet, die het lot van den officier zal regelen, zal van den Koning uitgaan en door de wetgeving bekrachtigd worden; zij zal inhouden billijke regels, die het gezag niet *fnuiken*, maar *sterken;* die de tucht niet *verbreken*, maar *verzekeren*.'

Aan die, toen mogelijk nog eenigzins gewaagde, belofte van het gouvernement van '48 heeft het gouvernement van 1851 voldaan. De toen aangenomen wetten houden billijke regels in; zij waarborgen tegen willekeur en strekken tot versterking eener goed begrepen krijgstucht; en zij zouden nog veel gunstiger uitwerking hebben gehad indien de achtereenvolgende regeringen die wetten in alle opzigten getrouw waren nagekomen. Maar sommige bepalingen, met name die omtrent de bevordering bij keuze, zijn steeds eenvoudig als niet geschreven aangemerkt, en het krachtigste middel om ware verdiensten te beloonen en een goeden geest, waardoor wij verstaan een geest van vooruitgang en verbetering, in het leger te brengen, is steeds onaangewend gebleven.

Terwijl de land- en zeemagt alzoo reeds sedert vele jaren in het bezit zijn van de vereischte wettelijke waarborgen, is er een gedeelte van onze wapenmagt, namelijk het leger in Indië, hetwelk die waarborgen wel niet geheel mist, maar waarvan de belangen toch minder goed dan die van het leger in Nederland verzekerd zijn. De bevordering en het ontslag der bij het Indisch leger dienende officieren zijn geregeld bij een koninklijk besluit van 24 November 1859, houdende vaststelling

van een reglement te dezer zake, dat in vele opzigten met de wet van 1851 overeenstemt, maar in andere daarvan afwijkt en over het geheel genomen aanvulling en verbetering eischt. In het werk, dat wij hier aankondigen, worden de gebreken van dat reglement met scherpzinnigheid en met kracht van redenen aangeduid, terwijl de schrijver verder den wensch uit, dat ook de positie van de officieren bij het Indische leger bij de wet geregeld moge worden. Dat gegronde verlangen wenschen wij naar vermogen te ondersteunen, en het beoordeelend overzigt dat wij hieronder geven, zal welligt kunnen strekken om de overtuiging te vestigen, dat het officierskorps van ons leger in Indië te regt aanspraak maakt op eene even billijke en duurzame wettelijke regeling zijner belangen, als reeds voor jaren gegeven werd aan het leger in Nederland.

Wanneer de minister Lightenvelt, in zijne bovenaangehaalde rede, van de opofferingen gewaagde, welke van den officier gevorderd worden en van de gevaren, welke hij met opoffering van gezondheid en leven, moet trotseren, en daarop voor den Staat de verpligting grondde om de regten der officieren door eene wet te verzekeren, dan had hij minder het oog op het tegenwoordige dan op de tijden, die komen konden; van ‘gevaren’ toch, van ‘opoffering van gezondheid en leven’ kon toen, zoo min als nu, voor het leger in Nederland sprake zijn. Maar voor het Indische leger, dat toen juist op Bali had gestreden, dat voortdurend de grootste diensten bewijst, dat telkens aan gevaren is blootgesteld en voortdurend in het belang en voor het welzijn van het moederland groote opofferingen brengt, die niet altijd met grooten dank beloond worden - voor het Indische leger waren zijne woorden geheel toepasselijk op den toestand van het oogenblik. Dezelfde redenen, welke die staatsman toen aanvoerde om voor het leger in Nederland de billijkheid van wettelijke waarborgen te betoogen, golden en gelden nog in veel hoogere mate voor het leger in Indië. ‘Maar zoo stiefmoederlijk als Nederland in het algemeen zijne overzeesche bezittingen bejegent, zoo stiefmoederlijk’ - wij nemen hier de woorden van den schrijver der Beschouwingen over - ‘wordt het Indische leger behandeld tegenover het in Nederland die-

nende leger. En toch heeft het Indische leger '*bien mérité de la patrie*'; dat leger heeft..... maar neen, laat mij liever zeggen, dat leger heeft, zoo al niet meerdere, dan toch dezelfde natuurlijke, en ik zie mij in staat het betoog te leveren, ook wettelijke regten als het Nederlandsche. Men versta mij wel. Ik maak hoegenaamd geene vergelijking tusschen de beide legers, want hetzelfde wat het Indische leger doet, zal, opgeroepen zijnde, ook voorzeker door het Nederlandsche leger gedaan worden - maar indien ik zeg dat dàt leger meerdere regten heeft op eene meer hechte regeling zijner dierbaarste belangen dan het Nederlandsche, dan heb ik het oog op zijne positie tegenover een autocratisch bestuur, in tegenstelling van het Nederlandsche leger, dat in een land dienst doet, waar de constitutionele denkbeelden gehuldigd worden, waar volksvertegenwoordiging en pers elk oogenblik gereed staan om zijne beschrevene of onbeschrevene, zijne wettelijke of natuurlijke regten te verdedigen.'

'Het Indische leger,' aldus vervolgt de geachte schrijver, 'heeft niets van dat alles. Eene publieke opinie is in Indie wel is waar in vrij groote mate aanwezig; de drukpers staat haar, misschien zelfs krachtiger dan zulks het geval is in Nederland, op zijde; maar wat baten deze bij eene autocratisch regeringstelsel, dat zich in het leger immers nog sterker moet doen gevoelen.....' 'Bovendien, zijne veeltijds geïsoleerde positie op vele kleine posten kan den individu *à la merci* van eenige weinige veel grootere en hatelijker autocraten overleveren, zonder dat de officieren middelen bezitten om hunne regten te handhaven, waarom het dus noodzakelijk is, dat de regten en verpligtingen van het leger goed, kort en duidelijk omschreven zijn, dat zij *wettelijk* geregeld en door de wet gehandhaafd worden.'

Wij zijn het volkomen eens met dit betoog, in zooverre als het strekt om de billijkheid en noodzakelijkheid aan te toonen van wettelijke voorschriften omtrent de bevordering en het ontslag der Indische officieren. Maar de geachte schrijver gaat nog een stap verder, en tracht het bewijs te leveren, dat de regering van 1859 - de bevorderingen en wat daarmede in verband staat regelende bij koninklijk besluit - hare bevoegdheid te buiten is gegaan en gehandeld heeft in strijd met de Grondwet - natuurlijk hierbij doelende op die 'beruchte' laatste alinea van art. 59: 'andere onderwerpen, deze koloniën

en bezittingen betreffende, worden door de wet geregeld, zoodra de behoefte daaraan blijkt te bestaan.' Deze bewering kunnen wij niet toegeven, vooral niet wanneer wij de geschiedenis nagaan van dàt artikel van het Indische Regerings-reglement, hetwelk betrekking heeft op de bevordering en het ontslag der officieren.

Tn het oorspronkelijk ontwerp van het *Reglement op het beleid der regering van N. Indië* las men, in art. 38: 'In Nederlandsch Indië worden de officieren door den gouverneur-generaal benoemd en ontslagen, op den voet door den Koning bepaald.

'De regelen omtrent het toekennen van pensioenen en gagementen worden door den Koning gesteld.'

In de Memorie van Beantwoording van Junij 1854 verklaarde de regering, dat zij gemeend had de wijze, waarop de latere regeling van de militaire bevorderingen en pensioenen zou plaats hebben, aan den Koning te moeten overlaten, omdat zij niet overtuigd was, dat er toen reeds behoefte bestond aan wettelijke regeling van dit onderwerp; zij gaf echter uitdrukkelijk te kennen dat de aanwijzing van den Koning als regelende magt niet belette, dat later de positie der Indische officieren bij de wet geregeld wierd; 'zoowel daar (in het bedoelde artikel), zoo lezen wij in de Memorie van Beantwoording, 'zoowel daar als elders, men herhaalt het, strekt die aanwijzing, niet om den Nederlandschen wetgever uit te sluiten, maar om het beginsel te huldigen, dat de zaak niet eigenmagtig door den gouverneur-generaal mag worden geregeld of veranderd.'

Die redenering ging echter volstrekt niet op, omdat de regering, voor andere onderdeelen van het Regerings-reglement, als beginsel had aangenomen om - in de onzekerheid of eenig onderwerp later al dan niet bij de wet geregeld zou behooren te worden - bij al dergelijke gevallen de woorden: 'bij algemeene verordening' te bezigen. Waarom, zeiden de bestrijders van de redactie der regering, waarom diezelfde uitdrukking hier ook niet gebruikt? De woorden 'bij algemeene verordening' laten voor de toekomst elke regeling vrij; maar de woorden van het ontwerp zouden, later, ligtelijk tot het denkbeeld aanleiding kunnen geven, dat de bevorderingen enz. door den Koning, of liever bij koninklijk besluit, *moeten* geregeld worden. De toenmalige minister van koloniën, de heer Pahud, erkende de juistheid der opmerking, en het artikel werd in dien geest

gewijzigd. In art. 42 van het tegenwoordige Regerings-reglement lezen wij dan ook: ‘zij (de officieren) worden door hem (den gouverneur-generaal) bevorderd en ontslagen op den voet bij algemeene verordening bepaald.’

Eene poging, door den heer van Hoëvell en anderen beproefd om al dadelijk in het Regerings-reglement de *verpligting* tot *wettelijke* regeling van dit onderwerp te doen opnemen, mislukte. Wel wenschten vele leden der Kamer, dat de bepalingen, in art. 58 der grondwet voor de officieren van de land- en zeemagt gemaakt, later ook toepassing mogten vinden voor de officieren van het Indische leger, maar de minister van Koloniën deed opmerken dat het eenigzins vreemd was om voor dit speciale onderwerp af te wijken van den regel, die voor de andere onderwerpen was aangenomen, namemelijk om wel de gelegenheid open te laten tot wettelijke regeling, maar niet bij voorbaat te beslissen of de regeling al dan niet bij de wet zou plaats vinden. Dit argument was eigenlijk ontleend aan de tegenpartij, want de vroegere redactie van art. 38 was juist afgekeurd, omdat zij de latere beslissing scheen vooruit te loopen, omdat zij regeling bij koninklijk besluit scheen te gebieden. Maar de opmerking bleef toch juist dat zij, die, met den heer van Hoëvell, de regeling bij de wet in art. 42 voorgeschreven wilden zien, nu weder de zaak wilden prejudiciëren in tegengestelden zin. De uitdrukking: ‘bij algemeene verordening’ bleef dus gehandhaafd, en de uitvoerende magt zou later hebben te beslissen, op welke wijze de militaire bevorderingen en het ontslag geregeld zouden behooren te worden, te weten bij koninklijk besluit of bij de wet.

‘Neen,’ zegt de geachte schrijver, dien wij bestrijden, ‘de uitvoerende magt had in 1859 geen regt dit onderwerp te regelen zoo als zij goedvond; het stond haar wel vrij niets te doen en te beweren, dat zij nog niet overtuigd was van de behoefte tot regeling, maar - eenmaal die behoefte erkennende - eenmaal de hand slaande aan de regeling - mogt zij dat niet doen bij koninklijk besluit.’ En om dit gevoelen te staven, beroept hij zich op eene zinsnede uit de bovenaangehaalde Memorie van Beantwoording, waarin wij lezen: ‘mogt die behoefte (de behoefte aan wettelijke regeling) later worden erkend, de regering zal noch in dit, noch in eenig ander geval, zich onttrekken aan de toepassing van het grondwettig

voorschrift,' terwijl hij verder als zijne meening opgeeft, dat de regering van 1859 met de Vertegenwoordiging in overleg had moeten treden, ten einde gemeenschappelijk uit te maken, op welke wijze de bevorderingen en het ontslag geregeld moesten worden.

Maar een gemeen overleg in dien zin kent onze Grondwet niet, en met bevreemding zien wij die stelling opperen door een schrijver, die blijkbaar eene naauwkeurige studie heeft gemaakt van staatsregtelijke kwestiën en van onze parlementaire geschiedenis. De regering moet zelve weten wat zij wil, en de minister van Koloniën van 1859 kon toch moeijelijk aan de Kamer komen vragen, welke wijze van regeling zij nu eigenlijk verlangde. De regering moet, binnen de grenzen door de Grondwet en andere wetten gesteld, de zaken regelen zoo als zij in het algemeen belang noodig acht; aan de Tweede Kamer blijft dan altijd nog de weg open om gebruik te maken van haar regt van initiatief (art. 110 en 111 der Grondwet), en zoodoende eene andere regeling in het leven te roepen. Voorafgaand overleg echter met de Vertegenwoordiging is niet alleen in strijd met onze Grondwet, maar zelfs met alle constitutionele begrippen.

Ook de bewering, dat de regering van 1859 door de zoo even aangehaalde verklaring van de regering van 1854, 'dat zij zich omtrent dit onderwerp niet zou onttrekken aan de toepassing van het grondwettig voorschrift,' verpligt was tot eene wettelijke regeling der bevordering, kunnen wij niet aannemen. Ofschoon in het algemeen een minister zich moeijelijk gebonden kan rekenen door de woorden van zijn voorganger, erkennen wij, dat, in dit geval, de minister Rochussen zich houden moest aan de verklaring van den minister Pahud - want geen minister mag zich onttrekken aan de toepassing van de grondwettíge voorschriften. De vraag is echter wat hier door 'grondwettige voorschriften' is te verstaan. De geachte schrijver is van oordeel, dat hiermede bedoeld werd art. 58, waarin in het algemeen gezegd wordt, 'dat de militaire officieren door den Koning bevorderd, ontslagen of op pensioen gesteld worden, volgens de regels, door de wet te bepalen.' Maar, volgens onze zienswijze, kan art. 58 niet voor Indië gelden, en het is meer dan waarschijnlijk dat de toenmalige regering ook niet het oog heeft gehad op dat artikel, maar bepaaldelijk op de laatste alinea van art. 59. Zij zou zich niet onttrekken

aan de wettelijke regeling der bevordering en van het ontslag, zoodra de behoefte daaraan (d.i., naar onze opvatting van art. 59, aan *wettelijke* regeling, niet aan regeling in 't algemeen) bleek te bestaan. De regering van 1859 zag de behoefte van wettelijke regeling niet in; art. 42 van het regeringsreglement liet haar, ten aanzien van de wijze van regeling, volkomen vrijheid; en zij regelde bij koninklijk besluit. Naar ons oordeel was zij tot die wijze van handelen volkomen geregtigd.

Eene andere vraag is echter, of zij, door aan de Indische officieren de wettelijke waarborgen te onthouden, die de officieren in Nederland toen reeds sedert lang bezaten, goed en billijk handelde. Wij hebben reeds erkend, dat het Indische leger meer dan het Nederlandsche aanspraak heeft op wettelijke regeling van zijne regten en belangen. Welke redenen kunnen er dan bestaan hebben om aan het Indische leger de waarborgen te onthouden, die aan het in Nederland dienende schier met algemeene goedkeuring gegeven zijn? Was men beducht voor de inmenging der Vertegenwoordiging? Vreesde men dat zij, de voor het Nederlandsche leger geldende wet als leiddraad nemende, die wet alleen met de volstrekt noodige wijzigingen voor de toepassing, maar overigens, wat de strekking betreft, onveranderd voor Indië zou willen invoeren? Wilde men dus die wet, den geest dier wet niet? Wilde men mindere waarborgen, mindere regten voor den officier, wilde men grooter magt laten aan het administratief gezag? Eene nadere beschouwing van het koninklijk besluit van 24 November 1859, waarbij de bevordering en het ontslag door de toenmalige regering naar eigen goeddunken geregeld zijn, zal ons het antwoord kunnen geven op al die vragen, en tot die beschouwing wenschen wij thans, aan de hand van den geachten schrijver, over te gaan.

Wanneer wij de ‘Regeling van de bevordering, het ontslag en het op non-activiteit stellen van de *Europesche* officieren der in Nederlandsch-Indië aanwezige landmagt’ (Verzameling van Algemeene Orders, 4^{e} deel, 5^{e} stuk, bl. 219) openslaan, dan zien wij reeds in de eerste artikels strijd, lijnregten strijd met het Reglement op het beleid der regering in Indië. Art. 42 toch van dit laatste reglement zegt duidelijk, dat ‘in Nederlandsch-Indië de officieren door den Gouverneur-Generaal benoemd en door *hem* bevorderd en ontslagen worden op den voet. bij algemeene verordening bepaald.’ Maar in de artt. 1

en 2 der *Regeling* wordt dat duidelijke voorschrift der Indische Grondwet eenvoudig ter zijde gesteld en bepaald, dat de ‘bevelhebber der landmagt en de generaal-majoors’ ‘door den koning’ zullen worden benoemd. Gaan wij iets verder, dan zien wij in art. 31, dat diezelfde personen, te weten de kommandant van het leger en de generaals, - met afwijking van het beginsel, in de Nederlandsche wet van 1851 gehuldigd - onttrokken worden aan de bepalingen omtrent het ontslag, die voor de overige officieren gelden; een generaal van het Indische leger kan volgens art. 31, 32 en 33 van het koninklijk besluit dat wij beschouwen, alleen dàn voor een raad van onderzoek worden gebragt, wanneer hij zich in Nederland bevindt; in alle andere gevallen doet de gouverneur-generaal de voordragt tot ontslag en de betrokken opperofficier verdedigt zich schriftelijk. Deze laatste bepalingen zijn echter zeer goed te verdedigen; zij waren slechts een natuurlijk gevolg van de inrigting van het Indische leger. In Nederland zijn altijd generaals genoeg geweest om voor een generaal een raad van zeven leden (generaals) zamen te stellen; maar het zooveel sterkere Indische leger was en is nog in dit opzigt minder rijkelijk bedeeld; daar waren en zijn geen zeven generaals te vinden. Het was de toenmalige regering derhalve hier niet te doen, zoo als de schrijver schijnt te veronderstellen, om zich zoo veel mogelijk los te maken van de Nederlandsche voorschriften, hetgeen ten overvloede blijkt uit de bepaling, dat een generaal van het Indische leger, die zich in Nederland met verlof bevindt, wat het ontslag betreft, aan de Nederlandsche wet is onderworpen. Ook wanneer deze *Regeling* den toets eener openbare behandeling had ondergaan, zou dus het ontslag van generaals zeer waarschijnlijk niet anders geregeld zijn geworden, en wij zien niet in hoe dit bij eene nieuwe wet anders te regelen ware.

Daarentegen lijdt het geen twijfel of de Vertegenwoordiging zou, waren de bepalingen van het besluit aan haar oordeel onderworpen geworden, de twee eerste artikels, die in strijd zijn met het regerings-reglement, gewijzigd of afgestemd hebben. Vrees voor verwerping van die artikels kan dus eene reden zijn geweest, waarom de regering van 1859 de bevordering en het ontslag der Indische officieren bij koninklijk besluit geregeld heeft. Doch ook dit besluit mogt niet in strijd zijn met het regerings-reglement, en de minister van Koloniën van 1859

schijnt van de beschuldiging niet vrij te spreken, dat hij hier op tamelijk willekeurige wijze de Indische Grondwet ter zijde heeft gesteld. Of er echter geene goede redenen zijn te vinden voor de bepaling, dat de generaals, en vooral de kommandant van het leger, niet door den gouverneur-generaal, maar door den koning moeten benoemd worden? Wij gelooven ja.

Zeker, de benoemingen die van hier uitgaan, zullen niet altijd even gelukkig wezen - het is een moeijelijk vraagstuk om ‘den regten man altijd te brengen op de regte plaats’ - maar wij kunnen niet inzien, dat de keuzen altijd zoo veel beter zullen uitvallen, wanneer zij alleen aan den gouverneur-generaal blijven overgelaten. Wij deelen echter in de bezwaren van den schrijver tegen art. 26 van het Indische reglement op de bevorderingen, waarbij bepaald wordt, dat ‘gepensioneerde officieren van de landmagt in Nederlandsch Indië weder bij dezelve in dienst kunnen worden gesteld, wanneer zulks geacht wordt te zijn in het belang van 's lands dienst,’ ook in verband met de toepassing, welke daarvan voor een paar jaren is gemaakt.

De benoeming van den generaal Schimpf tot kommandant van het Indisch leger besprekende, brengt de schrijver ook de benoeming ter sprake van een officier van dit leger tot adjudant van dien generaal. Deze beschouwingen hebben wij met leedwezen gelezen, omdat zij een geheel ondergeschikt punt betreffen en de schrijver hier niet is vrij te pleiten van eene overdrijving, die slechts strekken kan om voedsel te geven aan wrevel en naijver tusschen de officieren van beide legers. Voorzeker, wanneer men bijzonderen nadruk legt op het slot van art. 27 der *Regeling*, waarin gezegd wordt, dat officieren van dit leger van hoogeren rang dan 2^{e} luitenant slechts dan bij het Indische leger zullen gedetacheerd worden, wanneer het de vervulling geldt van ‘speciale dienstbetrekkingen, waarin in Nederlandsch Indië *niet behoorlijk kan worden voorzien*’ - wanneer men vooral op deze laatste woorden wijst, dan was de benoeming van een kapitein der grenadiers tot adjudant van den kommandant van het leger in Indië, onaangenaam en kwetsend voor de Indische officieren. Maar het zal niemand in de gedachte komen om te veronderstellen, dat in Indië geen geschikte officieren te vinden zouden zijn voor de betrekking van adjudant, eene betrekking door den schrijver zelven eene sinecure genoemd, en van ‘krenking’ kan dus geen sprake zijn;

hoogstens kan die benoeming - die zich trouwens, in het bedoelde geval, door bijzondere omstandigheden liet verklaren en regtvaardigen - als eene kleine teleurstelling gelden voor die Indische officieren, die gehoopt hadden voor de bedoelde betrekking in aanmerking te komen. Maar wat heeft het algemeen te maken met de teleurstellingen van hen, die, in stede van de dienst te verrigten voor hun land, steeds er op uit zijn zich een gemakkelijk en genoegelijk leven te bezorgen in de schaduw van de vorstelijke paleizen of van de woningen der grooten van den dag?

Het vijfde artikel van het koninklijk besluit, waarbij de regelen worden aangegeven, die bij de gewone en buitengewone bevorderingen zijn in acht te nemen, geeft den schrijver aanleiding tot verschillende meer of min gegronde opmerkingen, die echter minder het artikel dan wel de toepassing betreffen; trouwens het artikel zelf is veel beter gesteld - en de redactie doet hier veel af - dan het overeenkomstige artikel van de Nederlandsche wet.

Wat echter de toepassing betreft, heeft het Indische leger niets aan het Nederlandsche te benijden, of liever de Indische officieren hebben daaromtrent minder reden tot beklag dan de Nederlandsche. De Nederlandsche wet bepaalt, dat *één zesde* der 2e en 1e luitenants tot den naastvolgenden rang bevorderd *kan* worden *bij keuze*, en daarvoor zouden genomen worden die officieren, die boven anderen uitmunten door bijzonderen aanleg, door ijver en kennis. De uitdrukking: ‘één zesde *kan* worden aangevuld bij keuze,’ die in het wetsartikel voorkomt, beduidt natuurlijk niet, dat de regering bevoegd is deze geheele bepaling het eene jaar na het andere onuitgevoerd te laten - want waartoe anders eene dergelijke bepaling in de wet opgenomen? - maar heeft slechts de strekking om de regering eenige vrijheid te laten, om haar niet te *verpligten* juist altijd het volle één-zesde der luitenants bij keuze te bevorderen, of daartoe stof zij of niet; dergelijke voorschriften worden altijd eenigzins facultatief gesteld, omdat het onmogelijk is vooraf alle latere omstandigheden te voorzien en eene gebiedende bepaling ligtelijk de regering in ongelegenheid zou kunnen brengen en nadeelig zou kunnen werken. Eene regering, die de wet eerlijk wil toepassen, moet gevolg geven aan de bepalingen, die daarin omtrent de bevordering bij keuze voorkomen; dit wordt niet alleen gevorderd door de politieke eerlijkheid, maar vooral ook

in het belang van het leger, zoo als de minister van Spengler, bij de behandeling der wet van 1851, kort en duidelijk heeft aangetoond. ‘Indien de bevordering geheel en al naar rang en ancienniteit zou moeten plaats hebben,’ zeide die geachte generaal, ‘zou het leger in een toestand van onverschilligheid en slaperigheid kunnen geraken (waarlijk profetische woorden!), en er zou geen prikkel meer overblijven om zich toe te leggen op de wetenschappen en kundigheden, waardoor men in het militaire vak kan uitmunten.’

Welnu, niettegenstaande die woorden van den minister, ontwerper der wet, niettegenstaande de duidelijke bepalingen der wet zelve, is de 2de alinea van art. 5 van onze wet, waarin voor de luitenants de bevorderingen bij keuze worden voorgeschreven, tot hiertoe zoo goed als eene doode letter gebleven. In Indië is, gelooven wij, eene dergelijke bevordering ook eene zeldzaamheid, maar de woorden, in de Indische regeling voorkomende, zijn ook minder bepaald dan die van onze wet; daar wordt geen gewag gemaakt van het *één zesde;* daar wordt geen cijfer genoemd, en de regering is dus door de bepalingen van het besluit minder gebonden dan de regering in Nederland door onze wet van 1851.

Ook de zoogenaamde conduite-lijsten - jaarlijksche rapporten, die omtrent alle officieren worden uitgebragt - geven den schrijver aanleiding tot verschillende beschouwingen en tot eene vergelijking met Nederland, die weder in het nadeel van Indie uitvalt. Hij stelle zich gerust. Die geheele teedere kwestie der conduite-lijsten geeft hier evenveel aanleiding tot beklag als in Indie; de voorschriften, omtrent dit punt in Nederland gegeven, mogen een weinig vrijzinniger zijn dan die in Indie, in de toepassing is bij de beide legers bijna geen verschil. Bedriegen wij ons daarenboven niet, dan zijn de Indische conduitelijsten veel oordeelkundiger ingerigt dan de hier gebruikelijke. Onze conduite-lijsten hebben zes-en-twintig zeer smalle kolommen, waarin met geene mogelijkheid een eenigzins beredeneerd oordeel kan worden neergeschreven, terwijl de hoofden dier opvolgende kolommen zulk eene vreemdsoortige verscheidenheid aanbieden, dat daardoor - ware de zaak niet te ernstig en van te hoog gewigt - onwillekeurig de lachlust zou worden opgewekt. Zoo is er een hoofd: ‘*militaire kennissen* (sic) *en talenten;*’ daarop volgt onmiddellijk eene rubriek: (het model dezer lijsten is twintig of vijf-en-twintig jaren oud): ‘*ervarenheid in gymnastische oefeningen*’, en hierop weder eene rubriek:

‘*wetenschappelijke kundigheden*’, waardoor dus weder andere kundigheden zijn te verstaan dan de ‘*kennissen*’, die boven zijn genoemd. *Talen* worden noch onder de ‘kennissen’, noch onder ‘kundigheden’ gerekend, want daarvoor volgt later weder een afzonderlijk hoofd. Die geheele inrigting der conduitelijsten is zeer gebrekkig; de regering kan uit die lijsten niet beoordeelen, in hoeverre een chef zich de moeite geeft zijne officieren te leeren kennen, terwijl het voor den chef zelven bijna ondoenlijk is een eenigzins beredeneerd oordeel omtrent zijne officieren uit te brengen. En toch moet de regering naar deze jaarlijksche rapporten beslissen of een officier al dan niet voor bevordering in aanmerking kan komen.

Maar 't is voor het oogenblik niet onze bedoeling eene kritiek te leveren op onze wet van 1851 en hetgeen daarmede in verband staat, en wij hebben ons reeds te lang op dit gevaarlijke terrein opgehouden. Wij wenden ons dus weder tot het Indische reglement, en wel tot de bepalingen omtrent het ontslag. Hierbij vooral is het verschil met de Nederlandsche wet tastbaar, en, naar 't ons voorkomt, moeijelijk te regtvaardigen.

Volgens art. 27 van de Nederlandsche wet kan een officier, op zijn verzoek, een eervol ontslag bekomen, en mag dit verzoek slechts worden afgewezen ‘in tijden van oorlog.’ In plaats van die uitdrukking: ‘in tijden van oorlog’, lezen wij in het Indische besluit, dat het verzoek niet kan worden afgewezen dan: ‘in tijden *van* gevaar *van* vijandelijke aanranding *van* Nederlandsch Indië, *van* verdediging dier gewesten tegen vijandelijke aanvallen, of gedurende het verrigten van dienst te velde.’ Eene lange omschrijving, die echter het gebrek heeft van niet zeer fraai en veel te onbestemd te zijn, en daardoor, gelijk de ondervinding reeds schijnt te hebben bewezen, aanleiding kan geven tot onbillijke toepassingen. Wij deelen overigens, met den schrijver, in het gevoelen van die Leden der Kamer, die, bij de behandeling van de wet van 1851, als hunne meening te kennen gaven, dat het ontslag ook in tijden van oorlog niet geweigerd moet worden, maar dan *niet-eervol* diende te zijn; een officier, die in tijden van oorlog of gevaar zijn ontslag vraagt, moet niet alleen ontslagen, maar weggejaagd worden.

Terwijl de Nederlandsche wet slechts één geval kent van eervol ontslag, namelijk op eigen verzoek, vermeldt het Indische besluit niet minder dan *zes* gevallen, die, vooral in verband beschouwd met de latere bepalingen omtrent het niet-eervol ont-

slag, tot gegronde afkeuring aanleiding geven. Zoo wordt, volgens dat besluit, een officier eervol ontslagen, die, op non-activiteit of met verlof zijnde, *onwillig* is om de dienst te hervatten, of die, zonder voorkennis van het militair bestuur, in burgerlijke dienst overgaat: wij zouden meenen, dat dergelijke handelingen in de categorie der krijgsraadszaken vallen. Daarentegen wordt, zonder genade en zonder het oordeel te vragen van een Raad van onderzoek, eenvoudig ontslagen een officier die in de termen valt van de artt. 45, 46 en 47 van het Indisch-Regeringsreglement, of die deelneemt aan de vereenigingen en vergaderingen bij art. 111 van dat reglement omschreven. Door de vereenigingen van art. 111 worden verstaan: ‘vereenigingen van staatkundigen aard, of waardoor de openbare orde wordt bedreigd,’ terwijl de eerstgenoemde artikels betrekking hebben op personen, die gevaarlijk worden geacht voor de openbare rust en orde, en die, op dien grond, uit Indië of uit een deel der koloniën gebannen kunnen worden. Het komt ons voor, dat de tusschenkomst van den Raad van onderzoek allerminst juist in deze gevallen gemist mag worden; wanneer men toch - overeenkomstig art. 3 van ditzelfde Indische besluit - een Raad laat beoordeelen of een officier door zijne handelingen of geschriften heeft aangerand: ‘den eerbied voor den persoon des Konings of voor dien van den Gouverneur-generaal, de grondwettige instellingen van het rijk, de regerings-beginselen van de kolonien en bezittingen van het rijk in andere werelddeelen’ - dan moet, zouden wij meenen, de beoordeeling vooral of een officier in de termen valt van de artt. 45-47, evenzeer aan een Raad worde overgelaten, wijl toch het oordeel omtrent deze punten in de hoogste mate subjectief is.

Evenzoo wordt een officier eenvoudig, dat is niet-eervol ontslagen, wanneer hij de ontzettende misdaad begaat van te huwen zonder daartoe toestemming te hebben ontvangen. De bepaling bestaat voor Nederland ook, en wij zullen er daarom hier niets anders van zeggen, dan dat wij hopen dat alle beperkende bepalingen omtrent de huwelijken der officieren - bepalingen die niet meer van onzen tijd zijn en reeds in 1851 in het leger algemeene afkeuring hebben ontmoet - zoo spoedig mogelijk mogen verdwijnen. De geldelijke bepalingen zijn toch ten eenenmale onvoldoende, en de overige zijn wel zeer kwetsend voor de personen, maar hebben geen nut hoegenaamd. Allerwonderlijkst is ook de bepaling, dat een officier eervol

ontslagen wordt ‘wegens het bekend worden van handelingen, die, waren zij bekend geweest tijdens de benoeming van den officier, die benoeming zouden hebben doen nalaten.’ Dat is het zwaard van Damocles. Eene eeuwigdurende bedreiging, want - vat men de woorden van het artikel letterlijk op - dan kan een hoofdofficier op een goeden dag zijn ontslag - 't is waar, zijn eervol ontslag, maar toch een ontslag zonder pensioen - t' huis krijgen, omdat hij welligt als soldaat of onderofficier een belangrijken, maar door zijn jeugd mogelijk te verschoonen misstap heeft begaan!

Eindelijk komen wij tot het grootste en belangrijkste verschil tusschen de *Indische regeling* en de *Nederlandsche wet*, te weten de zamenstelling en werkzaamheid van den Raad van onderzoek. Hier te lande bevat de wijze van zamenstelling van dien Raad voor den beklaagde alle wenschelijke waarborgen, en in de wijze waarop de wet van 1851 het onderzoek regelt is het streven duidelijk te onderkennen om de geheele zaak zoo eerlijk en onpartijdig mogelijk te doen plaats vinden; de gegronde aanmerkingen, die somwijlen ten opzigte van de Raden van onderzoek gemaakt zijn, betroffen dan ook minder de bepalingen der wet dan wel de wijze van toepassing in bepaalde gevallen, en die toepassing kan eene wet niet tot in de geringste bijzonderheden voorschrijven; veel hangt daarbij altijd af van de personen, die, in elk bijzonder geval, uitvoering moeten geven aan de wettelijke voorschriften.

De lof, dien wij hier aan onze wet geven, kunnen wij onmogelijk uitstrekken tot het koninklijk besluit dat voor Indie geldt. Integendeel, het heeft al den schijn alsof men de waarborgen, die de Indische officieren in die Raden van onderzoek kunnen vinden, geheel denkbeeldig heeft willen maken. In Nederland worden de Raden van onderzoek gehouden in de hoofdplaats van de Militaire Afdeeling in welke de betrokken officier zich bevindt, terwijl de leden door het lot worden aangewezen. In Indië is Batavia de eenige plaats, waar die Raden bijeenkomen; de leden moeten tot het garnizoen van die plaats behooren, en daartoe worden aangewezen ‘de *oudsten* in rang der officieren, waaruit hij (de Raad) bestaat;’ tot toelichting hiervan dient opgemerkt te worden, dat de rangen, in den Raad vertegenwoordigd, afhankelijk zijn van den rang van den beschuldigde, zoodat met name voor een kapitein, de raad bestaat uit den oudsten kolonel, den oudsten luitenant-kolonel, de twee oudste

majoors en de drie oudste kapiteins; zijn die oudste kapiteins jonger in ancienneteit dan de beschuldigde kapitein, zoo treden majoors in hunne plaats. Eindelijk is, in het Indische besluit, even als in onze wet, aangenomen dat onder de zeven leden, zoo mogelijk, drie leden moeten zijn van hetzelfde wapen als de beklaagde.

Wanneer men nu in aanmerking neemt, dat de oudste officieren door bevordering, ligtelijk, gedurende de instructie eener zaak, naar elders kunnen worden geroepen; dat hetzelfde het geval kan zijn ten gevolge der in Indië zoo menigvuldige verplaatsingen; dat het garnizoen van Batavia niet sterk en dus de keuze niet groot is; dat ziekten en wraking van sommige leden door den beschuldigde de keuze nog meer beperken - dan laat het zich begrijpen dat de Raden van onderzoek in Indie niet zelden - staande het onderzoek eener zaak - veranderingen ondergaan en zeer dikwijls niet zamengesteld kunnen worden gelijk in het koninklijk besluit is voorgeschreven en in het belang van den officier en van eene onpartijdige uitspraak noodig is. Gegronde redenen voor de keuze van Batavia als plaats van bijeenkomst schijnen ook niet te vinden, daar toch de Raden van onderzoek even goed bijeen kunnen komen in de hoofdplaatsen der drie militaire afdeelingen op Java, dus te Batavia, Samarang en Soerabaya, en, volgens den schrijver, ook te Padang, Palembang, Pontianak, Bandjermassing, Makassar en Ambon. Dat de regering van 1859, zoo als de schrijver te kennen geeft, Batavia als plaats van bijeenkomst zou gekozen hebben om invloed uit te oefenen op het te houden onderzoek, en dat zij - in de veronderstelling dat de oudste officieren, met het oog op eene aanstaande bevordering, meer naar den zin der Regering zouden oordeelen dan jongere - ook daarom de Raden van onderzoek niet bij loting zou hebben zamengesteld, dat is eene beschuldiging, die wij verwerpen, niet alleen voor de eer van den toenmaligen minister van Koloniën, maar vooral voor de eer van de Indische officieren. In Nederland is geen officier, die - als lid van een Raad van onderzoek - zich door vrees voor een mogelijk ongenoegen der Regering zal laten weêrhouden om zijn stem naar pligt en geweten uit te brengen, en wij kunnen niet aannemen dat de Indische officieren, wanneer zij over de eer en de toekomst van een hunner kameraden hebben te beslissen, niet dezelfde onafhankelijkheid en zelfstandigheid zouden betoonen. Maar dat

de Indische regeling tot zulke veronderstellingen aanleiding geeft, en dat die veronderstellingen, ofschoon ongegrond, toch niet gezocht zijn te noemen, bewijst wel hoe gebrekkig en onvoldoende, vooral in dit opzigt, die regeling is.

Uit het vlugtig overzigt, dat wij hierboven van de uitgebreide beschouwingen, in dit werk voorkomende, gegeven hebben, is, meenen wij, toch genoeg af te leiden dat het Indische besluit vele afwijkingen aanbiedt van de Nederlandsche wet - afwijkingen niet altijd geregtvaardigd door het verschil in toestand van de beide legers - en minder waarborgen bevat voor de regten der officieren. De regeling van 1859 sluit daarenboven opzettelijk de *Inlandsche* officieren uit, hetgeen vooreerst weder in strijd is met art. 42 van het Regerings-reglement, waar geen onderscheid tusschen Europesche en Inlandsche officieren wordt gemaakt, maar vooral ook in strijd met de billijkheid en met ons welbegrepen belang.

Ons belang brengt mede, dat wij die Inlanders, die ons zoo trouw dienen, door de hechtste banden aan ons verbinden en ze niet terugstooten of met kleinachting bejegenen, en de billijkheid vordert dat de voordeden, aan de Europesche officieren toegekend, niet onthouden worden aan die bruinhuidige officieren, die - naar het eenstemmig oordeel van Indische autoriteiten - in geen enkel opzigt voor hunne Nederlandsche wapenbroeders onderdoen.

De lezers van den ‘Tijdspiegel’ zullen zich het treffend verhaal herinneren, dat onze begaafde van Rees in een der laatste nummers van dat tijdschrift van Saridin, den Inlandschen luitenant, en Sarina, zijne vrouw, gegeven heeft en waarin hij - hulde doende aan de militaire deugden der inlandsche officieren - op de verregaande en inderdaad onverklaarbare onbillijkheid wijst, waarmede de Javaansche officieren en minderen, niet alleen in vergelijking met de Europeanen, maar zelfs in vergelijking met Ambonezen en Afrikanen, behandeld worden. Ook de geachte schrijver van dit werk spreekt in dien zin. Hij wijdt met kennelijk genoegen uit in den lof der inlandsche officieren - namelijk van hen, die in het leger dienst doen en elken graad veroverd hebben, niet van de officieren van de vorsten van Solo, Djocjo enz, die hunnen rang aan hunne geboorte danken - en keurt in krachtige bewoordingen af dat wij die uitstekende dienaren, die trachten zich onze taal, zeden en gewoonten eigen te maken en daardoor gehate paria's

zijn geworden bij hunne eigene maagschap, van ons stoeten en met wantrouwen bejegenen. Maar hooren wij hem zelf.

'Ik geloof dat ik niets te veel zeg, indien ik voorop stel, dat die Inlandsche officieren door de Europesche officieren, die hen van nabij hebben leeren kennen, hooggeschat en hooggeacht worden, zoowel in hunne kwaliteit als staatsambtenaar-officier als in die van staatsburger en mensch. Waar men ook kome, steeds zal men dit een en ander bevestigd zien. In of buiten dienst, in de militaire wereld of daarbuiten, doen zij zich slechts van de andere officieren kennen door hunne bruine huid en een niet al te zuiver Hollandschen tongval; maar in trouw en gehechtheid, in moed en beleid tot het wonderdadige toe, wedijveren zij met den meest Nederlandschen Nederlander. In een woord: het Indische leger is trotsch zulke officieren in zijn midden te tellen.'

'Het Nederlandsche gouvernement, gevoelende dat het de diensten van Inlandsche officieren niet *kon* ontberen; gevoelende dat aan het *vijf-zesde* deel van het leger uitzigten moesten geopend worden ter aansporing tot trouwe pligtsbetrachting, tot moed, beleid, trouw, ijver en kunde; gevoelende dat het *verpligt* was, de groote, nimmer genoeg te waarderen diensten van het niet-blankhuidige deel des Indischen legers te beloonen; gevoelende dat het, behalve dit alles, vertrouwen in dat deel des legers *moest* beginnen te stellen, en dat ook, blijkens de dagelijksche gebeurtenissen en feiten, gerustelijk stellen kan, het Nederlandsche gouvernement bepaalde eindelijk, bij de formatie van het Indische leger in 1854, het getal der Inlandsche officieren alleen bij de infanterie op 120. En hoevelen zijn er tot dusverre aangesteld? - Het gouvernement schijnt ongenegen te zijn die plaatsen aan te vullen, niettegenstaande het verklaart, dat het aantal officieren incompleet is. Het stelt hoegenaamd gepne pogingen in het werk en roept geene maatregelen in het leven, door oprigting bijv. van Inlandsche onderofficiers-scholen, om den Inlandschen soldaat op te heffen en daardoor een beter kader onderofficieren te erlangen, waaruit kundige officieren getrokken kunnen worden; het liet, en het laat nog steeds, alles aan het lot over, waarom men zich nog te verwonderen heeft over mannen als Joseph Rakarias[1], Parmo, Paney, Meijer, Patie (thans gepen-

1 Juist terwijl wij deze woorden overnemen deelt de Staats-Courant ons de benoeming mede van J. Rakarias tot Ridder van de Militaire Willemsorde. Hopen wij dat dit slechts een eerste stap zij tot betere waardering van het inlandsche gedeelte van ons brave Indische leger.

sioneerd) en vele anderen.'.....

'Het gouvernement nam, liever preste eertijds, en neemt thans nog Inlandsche vrijwilligers in dienst; maar kleedde hen vroeger ten halve, tegenwoordig nog niet voldoende; onthoudt hun nog steeds het voornaamste voedingsmiddel, *vleesch* (dat hun alleen te velde wordt uitgereikt, maar dat zij zich in de garnizoenen op eigen kosten moeten verschaffen, in tegendeel van het blanke deel des legers, dat het vleesch volop van het Rijk ontvangt) - waarom dan ook, na zware vermoeijenissen, de hevige "berri-berri" de inlandsche soldaten het meest aangrijpt en ten grave sleept; het gouvernement laat die Inlandsche soldaten zwaardere diensten vervullen, maar betaalt hen ongeëvenredigd minder; het geeft hun de wapens in de hand, trekt hun de Nederlandsche montering aan, laat ze staan in de schaduw van het vaandel, geeft hun de oranjekokarde te dragen, heeft grootendeels aan hen te danken het bestaan en de uitbreiding, de welvaart en den bloei van Nederlandsen Indië, maar - kent hun de eer niet toe als eene eerewacht bij den Gouverneur-generaal op te trekken, ja, vergunt hun niet het dragen der Militaire Willemsorde, welke echter wel wordt uitgereikt aan Inlanders buiten het leger ..... Het gouvernement eischt van den Inlandschen officier, in allen deele, in zijne dienst, kleeding en maatschappelijk gedrag, hetzelfde als van den Europeschen officier, maar geeft hem daarentegen de helft minder huishuur dan aan zijn blankhuidigen collega; de Inlandsche officier wordt soms zelfs gedwongen het door hem bewoond wordende gouvernements-gebouw te ontruimen ten behoeve van den Europeschen officier, en zich terug te trekken in eene bamboezen woning in de kampong. Het gouvernement eischt van de Inlandsche officieren en minderen, ter erlanging van een pensioen, een langeren diensttijd dan van den Europeaan, maar geeft hun de helft tot twee derde minder pensioen dan aan dezen.'..... 'De Inlandsche officier heeft de epaulet veroverd langs een langen, moeijelijken en hoogst bezwarenden weg. Huidskleur en vooroordeelen, geene Europe-

sche opvoeding, nog minder eenigzins goede wetenschappelijke leiding en vorming, uitgeworpen paria in de burger- als in de militaire wereld, dit alles ens nog meer dan dit alles moest hij overwinnen; zijn weg was smal, hobbelig, glad en met doornen bezet; hij heeft alles overwonnen; - menige blanke huid zou op dien weg bezweken zijn. Vele Europesche officieren behaalden de epaulet langs een meer gemakkelijk en aangenaam pad. Aan deze, op allerlei wijzen bevoorregte, aan alle zijden gesteunde officieren, aan dezen waarborgt men hunne regten; aan genen?... Ja, het is bijna ongeloofelijk, en zoo de bronnen, waaruit wij geput hebben, ons niet te zeer overtuigd hadden, zouden wij het zelfs niet willen gelooven - aan eenige dier inlandsche officieren is, zelfs herhaaldelijk, geweigerd een door hen aangevraagd verlof naar - Nederland!'

De geachte schrijver bestrijdt verder de mogelijke tegenwerping, dat de gebeurtenissen in Britsch-Indië reden geven om met de inlanders voorzigtig te zijn. Hij toont aan dat de omstandigheden geheel verschillen; dat de volkskarakters niet op ééne lijn zijn te stellen; dat wij meer meêgaande zijn dan de stijfhoofdige, hooghartige Engelschen, en dat - en ziedaar in ons oog de meest afdoende reden - ons inlandsch leger veel oordeelkundiger is georganiseerd dan het Engelsche in Britsch-Indië, zoodat een algemeene opstand van inlandsche soldaten bij ons bijna eene onmogelijkheid heeten mag. Hij verlangt voor de inlandsche militairen betere kleeding, voeding en betaling; hij wenscht dat men ze verheffe en beschave door onderwijs, door oprigting van scholen bij alle korpsen, van onderofficiersscholen in de hoofdplaatsen, en dat, aan de officieren althans, gelijke regten en waarborgen gegeven worden als aan hen, die in Europa geboren zijn. Op al deze punten is hij, gelooven wij, de tolk van hetgeen reeds lang door de Europesche officieren en militairen zelven als billijk en pligtmatig erkend en aangeprezen is, en eene waarlijk vrijzinnige regering zou het zich tot eene eer moeten rekenen in dit opzigt aan de publieke meening gehoor te geven.

Ons overzigt van dit werk zou onvolledig zijn, wanneer wij verzuimden te vermelden dat de geachte schrijver zich ook een groot voorstander betoont van het denkbeeld om door afstand van gronden aan gepensioneerde inlandsche en Europesche militairen, in verband met grootere vrijheid tot het aangaan van een huwelijk, in Indië eene soort van middenstand in het le-

ven te roepen, die de ware kern zou kunnen worden van onze magt in die gewesten; hij doet ook verschillende voorstellen, strekkende tot vereeniging der beide legers, maar vergeet hierbij dat die vereeniging eene volslagen onmogelijkheid is, zoolang het krijgswezen hier te lande op den tegenwoordigen ongrondwettigen voet blijft ingerigt; zoolang niet gevolg is gegeven aan art. 178 der grondwet, dat duidelijk de zamenstelling voorschrijft van een leger van vrijwilligers, bestemd om te dienen hier en in Indië; zoolang dus hier te lande de vroeger door den minister Thorbecke - toen hij nog afgevaardigde en hoofd der oppositie was - gewenschte afscheiding niet heeft plaats gevonden van de vrijwilligers van het leger en van de lotelingen der militie. Maar, hoe men ook denken moge over de handelingen van deze Regering op elk ander gebied - zelfs zij, die gehecht zijn aan dit ministerie, weten waarlijk soms niet wat zij er van denken moeten - op militair gebied schijnen sommige leden van dit kabinet vroegere meeningen gemakkelijk ten beste te geven en onbepaalde voorstanders te zijn van een rustig status quo. Die houding - wij kunnen ze niet verdedigen en willen ze hier niet beoordeelen - maar zeker is het dat daardoor de liberale partij althans voor de eerste jaren het regt verloren heeft om tegen de begroeting van Oorlog de oppositie te voeren, die wij sedert 1853 hebben kunnen opmerken.

Bij de veelvuldige hoogst gewigtige onderwerpen, welke op koloniaal gebied voorziening eischen, neemt de wettelijke regeling van de positie der Indische officieren slechts eene zeer ondergeschikte plaats in. Van het tegenwoordig hoofd van het Departement van Koloniën is dan ook in waarheid geene wet op de bevordering en het ontslag voor de Indische officieren te verlangen, en de schrijver van dit werk is eerlijk genoeg om daarop ook niet aan te dringen. Doch wij veroorloven ons toch den wensch te uiten, dat van nu af de wettelijke regeling van de bevordering en het ontslag eene plaats moge vinden op de lange lijst van die onderwerpen, de koloniën betreffende, die later de aandacht en de zorg vereischen van het bestuur. De Indische officieren hebben in den schrijver dezer Beschouwingen een krachtiger), en talentvollen kampvechter gevonden voor hunne belangen, en het was onze pligt zijne pogingen te ondersteunen. Want goede wettelijke waarborgen voor de leden eener gewapende magt verhoogen hunne zelfstan-

digheid en zedelijke kracht en maken hen zoodoende meer geschikt voor de dienst van het Vaderland. Slaafsche, afhankelijke dienaren mogen gemakkelijker werktuigen zijn in de handen van een autokraat en gemakkelijker te besturen in de dagen van rust - in tijden van gevaar, van oorlog of algemeenen opstand, zijn groote diensten alleen te wachten, - om de woorden van den minister Lightenvelt te bezigen, - ‘van den zelfstandigen, zijn waarde gevoelenden krijgsman.’ En dit is niet alleen een denkbeeld van onzen tijd. Reeds in de legers van vroegere eeuwen bestond de overtuiging, dat gevoel van eigenwaarde en zelfstandigheid in de eerste plaats bij den krijgsman behooren te worden aangetroffen, en teregt laat de groote Duitsche dichter, wiens geschriften zich ook door juiste waardering van maatschappelijke toestanden onderscheiden, in een zijner schoonste dramatische scheppingen, ‘Wallensteins lager’, een ruiter van het keizerlijke leger, aldus sprekende optreden:

‘Fried', ihr Herrn!.....
Ist denn darüber Zank und Zwist,
Ob der Kaiser unser Grebieter ist?
Eben drum weil wir gern in Ehren
Seines tüchtigen Reiter wären,
Wollen wir nicht seine Heerde seyn.’

Meer dan twee eeuwen scheiden ons van den tijd van den dertigjarigen oorlog; de omstandigheden zijn geheel veranderd; de legers zijn anders zamengesteld; de krijgslieden van heden zijn niet de krijgslieden van toen, en wij hebben andere, meer edele denkbeelden omtrent soldaten-eer en soldaten-pligt dan de woeste volgers van Pappenheim en Tilly of van den roemruchtigen Friedlsander. Maar dit denkbeeld van de soldaten van de 17^{e} eeuw is toch op ons overgegaan, dat de strenge uitoefening van militaire pligten gepaard kan gaan met onafhankelijkheid van zin en zelfstandigheid van zienswijze, en dat slaafsche volgelingen geen goede soldaten kunnen zijn.

‘Eben drum, weil wir gern in Ehren
Seine tüchtigen Reiter wären,
Wollen wir nicht seine Heerde seyn.’

Leeuwarden, 8 junij 1865.

J.K.H. DE ROO VAN ALDERWERELT.

Het pensioneeren der ambtenaren.

Onder de voorstellen van wet, die in het tegenwoordige zittingjaar van de Staten-Generaal wederom onafgedaan zijn gebleven, behoort ook dat *tot regeling van de pensioenen der predikanten en predikantsweduwen*. Zoo men hieruit de gevolgtrekking maken mag, dat dit wetsontwerp zijnen weg gevonden heeft naar de sombere bewaarplaats der doodgeboren vruchten, zal ik mij van ganscher harte verheugen. Ik voorzie, dat deze verklaring eenen storm van ongenoegen tegen mij zal doen opgaan uit alle pastorijen in Nederland - een gevaar niet gering te achten! -; ik wil mij daarom haasten, mijne gewaagde uitspraak toe te lichten, in de hoop niet alleen, dat het mij gelukken zal dien storm te bezweren, maar dat ik er zelfs in slagen mag, velen tot mijne meeuing over te halen.

Op den voorgrond stel ik, dat ik niets ter wereld hebben kan tegen de goede regeling van eenen toestand, die thans de meest ongeregelde ter wereld is. Het tegenwoordige stelsel (zoo het stelsel heeten mag) van het pensioneeren der predikanten is een misselijk overblijfsel der uitspattingen van de revolutie van '95, en der halfheid en bemoeizieke voorzichtigheid der contra-revolutie van '14; eene vrucht van onhandigheid, lichtzinnigheid en willekeur in het eerste, van nieuwe onhandigheid, angstvalligheid en heerschzucht in het tweede tijdperk. Het is wel een bewijs, hoe moeijelijk het valt in staatszaken op den goeden weg terug te komen, als men eenmaal den verkeerden is ingeslagen. Maar eene goede regeling kan het zeker niet genoemd worden, welke het verkeerde beginsel, waarin men eenmaal verward geraakt is, voor goed bestendigt. En dit zoude het voorgestelde ontwerp, wierd het

wet, doen. Het zou, juist in den tijd, waarin de stelling ‘scheiding van staat en kerk’ voldongen is, staat en kerk onafscheidelijk aan elkander vasthechten door de taaiste van alle banden, die van het materiëel belang. Het zou den staat ten eeuwigen dage cijnsbaar maken aan de kerk, of, geeft gij de voorkeur aan de voorstelling van de andere zijde, de kerk ten eeuwigen dage loontrekkend maken van den staat. Eene goede regeling van het onderwerp kan ik mij niet anders denken dan eene zulke, die, overeenkomstig de beginselen van ons hedendaagsch staatsrecht, het gepleegde onrecht zooveel mogelijk herstelt, der kerk in een of anderen vorm de kapitalen terug geeft, die haar afgenomen zijn, haar daarover laat beschikken naar háár goedvinden, en den staat van alle inmenging in hare zaken en tevens van alle verantwoordelijkheid voor haar bedrijf en van alle aansprakelijkheid tegenover haar ontheft.

Van hetzelfde standpunt valt het mij ook gemakkelijk, het verwijt te bejegenen, dat het van groote hardvochtigheid getuigt, eene regeling te bestrijden, die bestemd is, het lot van duizend achtingwaardige mannen, waaronder zoo velen zijn, die hun gansche leven in kommerlijke omstandigheden slijten, voor goed te verbeteren. Niemand kan meer dan ik achting hebben voor den stand van godsdienstleeraar. Ik kan beseffen, hoe onberekenbaar veel nut zij in hun stillen werkkring doen kunnen en ook doen. Ik kan gevoelen, hoe zwaar velen de levenstaak vallen moet, die door woord en daad voorgangers moeten zijn der gemeente, die altijd wakker en moedig moeten arbeiden in den wijngaard des Heeren, die zich geheel moeten wijden aan het heil van anderen, die raad en troost en hulp moeten weten te verleenen aan ongelukkigen, die met opgeruimden ernst en gelijkmoedige kalmte moeten weten te vermanen en te bestraffen, die hunne waardigheid moeten weten op te houden om hunnen invloed niet te verliezen, die met christelijke blijdschap vroomheid en liefde moeten kweeken, en - daarbij gebukt gaan onder de pijnlijkste zorgen, de angstigste beslommeringen des dagelijkschen levens, de kleingeestigste berekeningen om maar rond te komen, en al die zorg en kommer nog zien verzwaard door de vrees voor gebrek op hun ouden dag en het vooruitzicht, dat zij bij hun verscheiden hunne dierbaren in volslagen armoede zullen achterlaten. Maar ofschoon dit alles nog veel welsprekender kan worden voorgedragen, dan het hier gezegd is, er is één antwoord,

dat ook de roerendste en aandoenlijkste voorstelling van dezen aard te niet doet, namelijk: dat de staat niet geroepen is, daarin te voorzien. Ik wil mij wachten voor elke uitdrukking die kwetsend zijn kan of schijnen, en wil daarom niet zeggen: de publieke schatkist is niet bestemd om aalmoezen aan arme predikanten of hunne betrekkingen uit te keeren. Maar hoe men haar ook in woorden inkleede, de zaak blijft dezelfde. Ontvangen de predikanten geene belooning voor hunnen arbeid overeenkomstig hunne verdiensten, hunne behoeften en hunnen stand, dan moet daarin voorzien worden, maar het is niet de taak van den staat, daarin te voorzien; het is de plicht der gemeente. De gemeente, voor wie zij arbeiden, moet hun voor dien arbeid een loon uitkeeren, voldoende, niet alleen om hen met hun gezin overeenkomstig hun stand te doen leven, maar ook, om hen in staat te stellen om door deelneming in pensioen- en weduwe fondsen voor de toekomst te zorgen.

En hier is het, dat de vinger op de zeere plek gelegd wordt. De aalmoes, waarop ik zoo even zinspeelde, is niet een aalmoes aan den predikant of zijn gezin, maar aan de kerk, aan de kerkelijke gemeente in de eerste plaats, in wier kring hij arbeidt, en die hem voor zijn arbeid voegzaam beloonen moest. Deze spaart voor zich zelve uit, wat de staat, 't zij aan traktement, 't zij aan pensioen bijpast. Hier is het, dat zich die ellendige toestand openbaart, die de bittere vrucht is van vroegere afdwalingen van den rechten, koninklijken weg. Er is één kerkgenootschap in ons land, dat er een eere in stelt zich zelf te helpen en van den geldelijken bijstand des staats onafhankelijk te blijven. Onze toestand zal niet gezond in dit opzicht worden, zoolang niet alle kerkgenootschappen zich tot die hoogte verheven hebben, zoolang niet (het zij nog eens gezegd) eenerzijds de staat eerlijk terug gegeven hebbe wat hij zich vroeger onrechtvaardig heeft toegeëigend, maar anderzijds ook de kerk geleerd hebbe op eigen beenen te staan. Had men in 1814 flink doorgetast, het ongelukkige artikel[1] dat ‘de tractementen en pensioenen en andere inkomsten, van welken aard ook, thans door de onderscheidene gezindheden of derzelver leeraars genoten wordende, aan dezelve gezindheden’ verzekerde, ware niet in de grondwet gekomen. Hadde men zich nog maar gehouden aan hetgeen men erkende schuldig te zijn

1 Thans 168.

en het gezond verstand gehad de nog rampzaliger bepaling van het tweede lid van hetzelfde artikel[1] achterwege te laten, men had ten minste aan het verkeerde beginsel, dat men in werking bracht, zekere perken gesteld. Men had niet de deur opengezet voor allerlei euvel: den staat bezwaard met onvermijdelijk elk jaar klimmende uitgaven; den bodem onder de zelfstandigheid der kerk weggegraven; een wedloop geopend tusschen de onderscheidene kerkgenootschappen en tusschen de verschillende gemeenten in hetzelfde kerkgenootschap, om zooveel mogelijk van den staat af te halen; jaloezie, afgunst, twist, verbittering gekweekt; het gevoel van plicht bij de gemeente onderdrukt; het eindeloos bedelen om subsidie en verhooging van subsidie uitgelokt; eindelijk het zoover gebracht, dat op heftigen aandrang van de predikanten zelve eene wet werd voorgedragen, die hen voortaan zou maken tot pensionaires van den staat; - die in ons staatsrecht bovendien nog een ander beginsel zou bestendigen en mateloos uitbreiden, dat integendeel ten krachtigste behoort te worden ingekort.

Want dit is het hoofdbezwaar, dat mijns oordeels nog boven alle andere tegen het wetsontwerp, hetwelke ik voor goed in de archieven der Tweede Kamer begraven wensch, geldt, dat het 't stelsel van pensioen door den staat uit te keeren, op nieuw huldigt en bekrachtigt. Het is mijne overtuiging, dat het tijd is geworden om voor goed met dit stelsel te breken, in plaats van het uit te breiden. Het staat bij mij vast, eerstelijk: dat de staat in den regel (behoudens enkele uitzonderingen) geen pensioen behoort uit te keeren, noch aan zijne ambtenaren, noch, veelmin, aan anderen, die door eene soort van wettelijke fictie met staatsambtenaren gelijk gesteld worden: ten tweede: dat de wijze, waarop hij dit thans doet, en trouwens doen moet, zal hij zich niet met ondragelijke bezwaren belasten, zelve het stelsel veroordeelt; ten derde: dat hij op de wijze, waarop het stelsel wordt toegepast, onder den schijn van gunstbetoon het ergerlijkste onrecht pleegt.

Het is aan het betoog van deze stellingen, dat ik dit opstel wensch te wijden. Ik zal nu daarbij de bijkomende kwestie van de pensioenen der predikanten laten varen, ten einde de hoofdvraag, de vraag van beginsel, zoo als zij reeds in het

1 ‘Aan de leeraars, welke tot nog toe uit 's lands kas geen of een niet toereikend tractement genieten, kan een tractement toegelegd, of het bestaande vermeerderd worden.’

opschrift van deze bladzijden beperkt is, volkomen zuiver te behandelen.

Algemeen, ik erken het, wordt ook heden nog het beginsel van het pensioneeren der ambtenaren in theorie aanbevolen en in de praktijk toegepast. Maar de gronden, die er gemeenlijk voor aangevoerd worden, zijn deels slechts op bijzondere gevallen toepasselijk, deels, in onzen tijd althans, onjuist en onvoldoende.

Men zegt, de staat is verplicht, den ambtenaar, die hem jaren lang trouw en eerlijk gediend heeft, in vele gevallen zelfs tegen een al te karig loon voor zijnen arbeid, een rustigen en onbekommerden ouden dag te verzekeren. Men voegt er bij, dat de eer van den staat niet duldt, dat zijne dienaren gevaar loopen, aan het slot van hunne loopbaan tot den bedelstaf te vervallen. Men beweert wijders, dat zonder den uitweg van het pensioen ongeschikte en onbruikbare ambtenaren uit medelijden of andere beweegredenen langer in dienst zouden worden gehouden dan met het belang der dienst overeenkomt. Men voert ook aan, dat de ambtenaar, voor wiens toekomst de staat niet zorgt, te veel aan de verzoeking bloot staat om tijd en arbeid aan zijne plichten te onttrekken en aan anderen arbeid te besteden, ten einde een spaarpenning voor den ouden dag op te leggen. Eindelijk wordt betoogd, dat de staatsambtenaar niet anders dan door eigen schuld van zijn middel van bestaan ontzet mag worden, en dat, indien men niet aan dit beginsel vasthoudt, de lagere ambtenaren al te veel prijs zouden gegeven zijn aan de willekeur van hunne hoogeren.

Het behoeft nauwelijks gezegd te worden, dat deze redenen niet allen van evenveel gewicht zijn. Tegen willekeur jegens de ondergeschikte ambtenaren zijn andere middelen in het werk te stellen dan eene pensioenwet. De verzoeking om ontrouw te zijn in de dienst wordt door geene pensioenwet weggenomen. Hij, wiens plichtgevoel zwak is, zal ook wel door andere beweegredenen, dan ‘om een spaarpenning voor den ouden dag op te leggen’, verleid worden om zijn tijd en arbeid aan de dienst van den staat te onttrekken. En hier tegenover staat dat, zoo als de menschen zijn, niets juist méér tot traagheid en slofheid verlokt dan die zekerheid, dat men, eenmaal de betrekking hebbende, haar ook behouden zal en zelfs voor de toekomst ‘geborgen’ is. Het moge in sommige gevallen waar zijn, dat het gemis van het middel van pensioen oorzaak

is, dat men ongeschikte personen te lang in dienst houdt, en voorbeelden genoeg zijn er, dat dit, om iets te noemen, met predikanten en onderwijzers gebeurd is. Maar aan de andere zijde kan men ook beweeren, dat juist het pensioen wel eens het middel is om bruikbare personen, zelfs tegen hunnen zin, ter zijde te zetten om plaats te ruimen voor anderen, wien men bevordering schenken wil. In de militaire dienst is dit zelfs tot op zekere hoogte regel. Niet zelden gebeurt het ook, dat men, uit hetzelfde motief van medelijden, ongeschikt geworden ambtenaren tot schade voor de dienst aanhoudt, ten einde hun gelegenheid te geven om den vollen tijd uit te dienen, die volgens de bestaande reglementen aanspraak geeft op pensioen. Dat de eer van den staat betrokken zou zijn bij de meerdere of mindere welvaart zijner ambtenaren, is een van die groote woorden, die luide klinken en stof geven tot welsprekende redevoeringen in eene openbare raadsvergadering, maar die inderdaad niets zeggen en door het nuchter verstand worden verworpen. Zoo blijft dan alleen de vraag over: is de staat *verplicht* (wij nemen het woord hier in zijn ruimsten zin - zedelijk zoowel als rechtens -) zijne ambtenaren te pensioneeren?

Eene algemeene verplichting van dezen aard is niet te bewijzen. De staat verkeert tegenover hen, die hem hunne diensten aanbieden, in denzelfden toestand als de ondernemer van nijverheid, die tegen vaste bezoldiging de diensten van anderen gebruikt. En hij is alzoo in dit opzicht onderworpen aan de gewone wetten, die het maatschappelijk verkeer beheerschen; hij zal hun, die hem hunnen arbeid verstrekken, daarvoor een loon moeten uitkeeren, als vergoeding voor de dienst, die zij bewijzen; dit loon zal in het gewone ruilmiddel van het maatschappelijk verkeer, geld, berekend en verrekend worden; het zal bepaald worden door de verhouding tusschen vraag en aanbod. Voor hen, die hem hun arbeid in verschillenden rang en stand aanbieden, is die arbeid een eigen tak van maatschappelijk bedrijf geworden, waaraan zij zich vrijwillig wijden, waarvoor zij werden opgeleid en gevormd, en waarin zij hun middel van bestaan vinden. Nu is het wèl een volstrekt vereischte, dat het loon beantwoorde aan den arbeid, d.i. in evenredigheid zij met de nuttigheid van dien arbeid en met zijne kosten van voortbrenging. Niet zoo zeer nog, omdat hij, die den arbeid verrigt, daarop recht heeft, als wel omdat

de staat anders gevaar loopt, zich zelven te benadeelen en ongeschikte arbeiders aan te werven. Maar geen grond kan er aangegeven worden, op welken de staat (of een bijzonder ondernemer) nog verplicht zou zijn, loon uit te keeren wanneer de arbeid afgeloopen is en de diensten niet meer bewezen worden. En evenmin is er (zoo men de zaak van deze zijde beschouwen wil) grond voor eene verplichting om dit loon derwijze uit te keeren, dat een gedeelte gedurende de dienst zelve als traktement, een ander deel na afloop der dienst als pensioen aan den arbeider of zelfs na zijn dood aan zijne weduwe en kinderen worde uitbetaald. Van plicht kan hier dus in 't algemeen geen sprake zijn.

In 't algemeen, zeggen wij. En daarmede erkennen wij, dat er enkele uitzonderingen op den regel zijn. Jegens den ambtenaar, die door trouwe plichtvervulling in dienst van den staat zijn leven of zijne gezondheid in gevaar brengt, bestaat de zedelijke plicht der dankbaarheid, die ook voor den staat geldt. Wanneer de krijgsman, onverschillig in welken rang, zijn leven ten offer heeft gebracht voor het belang, de eer of den roem zijns vaderlands, dan is het een dure en heilige plicht, te zorgen voor de betrekkingen, die in hem hunnen steun verloren. Wanneer de soldaat of de zeeman verminkt of gekwetst, of ziek en afgemat door de vermoeienissen der dienst terug komt, dan is het niet minder plicht, hem, die voor anderen arbeid ongeschikt geworden is, het levensonderhoud te verzekeren. Of wanneer een ander ambtenaar in burgerlijke betrekking door overmatige inspanning vóór den tijd oud, of op andere wijze in en door de dienst ongeschikt voor allen arbeid wordt, dan is het evenzoo plicht, dat de staat hem een zorgeloozen ouden dag verzekere. En in deze gevallen worde dan ook die plicht niet karig maar ruim en waardiglijk vervuld.

Voor het overige kan het pensioneeren der ambtenaren enkel verdedigd worden als een maatregel van politiek beleid, van voorzichtigheid, die door de omstandigheden gevorderd wordt. Maar ook van dit standpunt is het, als algemeene regel, in den tegenwoordigen tijd evenzeer af te keuren. Het moge vroeger al raadzaam geweest zijn, dat de staat eene zorg op zich nam ten behoeve zijner ambtenaren, die elk ander burger voor zich zelven heeft te dragen. Thans is dat overtollig. Er worden zoovele en velerlei gelegenheden door verzekeringsmaatschappijen en waarborggenootschappen aangeboden, om een iegelijk een be-

paald inkomen op zekeren leeftijd, of om een kapitaal of jaarlijksch onderhoud na zijnen dood aan zijne nabestaanden te verzekeren, dat de staat zich van deze taak nu ontslagen mag achten. Ééne voorwaarde natuurlijk is er, namelijk, dat de traktementen voeldoende zijn en evenredig aan den arbeid. Het is waar, aan deze voorwaarde wordt bij lange na niet altijd voldaan. De algemeene klacht, en eene gegronde, is, dat de loonen der openbare ambtenaren doorgaans te laag zijn, d.i. noch in verhouding tot de diensten die zij doen, noch tot hunne behoeften in den stand, waarin zij verkeeren. De redenen van dezen schijnbaar onnatuurlijken toestand zijn te bekend, dan dat het noodig zou zijn, ze hier in het breede te ontvouwen. De voornaamste zijn: het aantrekkelijke, dat de staatsdienst, afgescheiden van het loon, in menig opzicht voor velen heeft boven elk ander bedrijf; de zekerheid, dat het loon op den duur zal genoten worden, omdat men niet licht de betrekking, die men eens verworven heeft, weder zal verliezen; de eenzijdige bepaling van het bedrag van het loon door den staat, zonder vrij debat tusschen vraag en aanbod, en, hiermede in verband, de bepaling van dit loon bij wetten en reglementen, die voor langen tijd gemaakt en niet telkens herzien worden, ofschoon ook de waarde van het geld vermindere of de levenswijze der ambtenaren en daarmede hunne behoeften zich wijzigen. Dit alles is overbekend en algemeen erkend. Zoozeer zelfs erkend, dat men juist hierin een argument heeft geput *voor* het stelsel van pensioneeren. Men heeft toch gezegd, dat door onoverwinnelijke oorzaken het loon der ambtenaren doorgaans te laag is en te laag moet zijn; dat het hun dus onmogelijk is, in hunne dagelijksche behoeften te voorzien en bovendien nog te sparen; en dat derhalve de staat wel genoodzaakt is, als het ware een spaarkas voor hen op te richten en te beheeren, en de zorg voor hun ouden dag, die men hun zelven niet kan opdragen, op zich te nemen. Maar men vergeet dan daarbij twee zaken. Eerstelijk, dat het in die omstandigheden dubbel hard en onbillijk is, dat de staat willekeurig nog een deel van dat te karige loon terughoude om het eerst uit te keeren, als de ambtenaar eindelijk oud en afgeleefd is, maar om het voor zich te behouden, als hij vóór dien tijd sterft, - een punt, waarop wij straks terugkomen; - ten tweede, dat de staat door te lage loonen uit te loven, schijnbaar zich bevoordeelt, maar inderdaad het meest zich zel-

ven benadeelt, omdat hij daardoor zijn keuze van de meest geschikte personen altijd min of meer beperkt, maar vooral ook, omdat slecht loon slechte en trage arbeiders vormt. Eene billijke en noodzakelijke verhooging der traktementen, niet nog bovendien door inhoudingen beknibbeld, reeds in het eigenbelang van den staat zelf aan te bevelen, zal dus ook hier de noodzakelijke voorwaarde zijn. Maar is eenmaal deze voorwaarde vervuld, en heeft de staat zich op dit standpunt tegenover zijne ambtenaren geplaatst, dat hij voor goed loon goed werk kan eischen en voor goed werk goed loon uitkeert, dan heeft de ambtenaar ook niets meer van den staat te vorderen; dan heeft hij - om terug te keeren tot het punt, waarop wij zoo even wezen - de hulp van den staat ook niet meer noodig bij de ruime keus van middelen, die de maatschappij zelve hem thans aanbiedt om zelf zijne toekomst te verzekeren. Wie dan schade lijdt en tot armoede vervalt, wanneer hij op zekeren leeftijd wegens ongeschiktheid voor de verdere waarneming van zijn ambt ontslagen wordt, hij heeft het zich zelven te wijten. Hij had kunnen en moeten voorzien, dat die tijd komen zou. En hierbij is het niet minder aanbevelenswaard om de zorg voor zijn toekomst aan den ambtenaar zelven op te dragen, omdat hij dan naar eigen oordeel en behoefte de voorwaarden kan bepalen van de lijfrente, die hij in plaats van pensioen zal genieten, van haar bedrag, van den tijd waarop zij zal ingaan, enz., terwijl hij nu voor dit alles aan de voorschriften der pensioenwet gebonden is.

Ook hier echter kunnen enkele uitzonderingen op den regel geduld worden. Er zijn eenige staatsbedieningen, die uit haren aard slechts korten tijd door denzelfden persoon bekleed worden, andere, waarvan het bezit hoogst onzeker en van allerlei toevalligheden afhankelijk is. Men denke aan de betrekking van landvoogd van onze overzeesche bezittingen en aan de ministeriëele portefeuille. Hier is het uit het oogpunt van het politiek beleid wel onvermijdelijk, aan het traktement een pensioen toe te voegen, omdat het anders groote moeite zou kosten de geschikte mannen daarvoor te verkrijgen, die toch meestal eene andere loopbaan, een anderen werkkring daarvoor moeten vaarwel zeggen. Zoo kan het ook nu nog raadzaam zijn, het stelsel van pensioen aan te houden voor de ambtenenaren in de laagste betrekkingen, wien het òf aan kennis en oordeel, òf aan de middelen faalt, om tijdig aan verzekeringskassen deel te nemen. Maar dat de staat

voor *alle* zijne ambtenaren zonder onderscheid het bedrijf van eene maatschappij van lijfrenten en levensverzekering uitoefent, is thans eene ongerijmdheid en - het mag er bijgevoegd worden - zoo als hij het doet, een onrecht.

Want dit is nog de meest verwerpelijke zijde van het stelsel van pensioneeren, zoo als het gemeenlijk wordt toegepast, dat het tot allerlei onrechtvaardigheid aanleiding geeft. Die toepassing geschiedt op tweederlei wijze. De staat betaalt òf zelf de pensioenen uit de algemeene schatkist, òf hij zorgt voor de oprichting van een op zich zelf staand en afgescheiden van de schatkist beheerd pensioenfonds[1]. In geen van beide gevallen

1 Beide stelsels gelden bij ons te lande nevens elkander en onderling vermengd.

Bij het besluit van den Soevereinen Vorst van 17 Mei 1814, Stbl. n°. 59, was het beginsel aangenomen van het verleenen van pensioen aan burgerlijke ambtenaren ten laste van den staat. De mildheid, waarmede de regering met het toekennen van pensioen te werk ging, maakte dit stelsel bezwarend voor de schatkist; en dit bezwaar werd vooral drukkend toen de opstand in België den geldelijken nood ten toppunt voerde. Vandaar eene verandering in dit stelsel bij twee Kon. Besluiten van 21 Januarij 1836 (afgekondigd in het Staatsblad van dat jaar onder n°. 10, gewijzigd en aangevuld bij twee besluiten van 15 November van datzelfde jaar, Stbl. n°. 54 en 55). Op den voorgrond werd wel gesteld ‘dat op den staat de verpligting blijft rusten, voor de ambtenaren te zorgen’, maar tevens werd verordend, dat zij daartoe door kortingen op hnn traktement zouden behooren bij te dragen. Met deze bijdragen zou worden zamengesteld een *algemeen burgerlijk pensioenfonds*. De regeling van 1836 liet in bijzonderheden veel te wenschen over, zoodat het noodzakelijk bleek, haar reeds spoedig te herzien. Dit is geschied bij de wet van 9 Mei 1846, Stbl. n°. 24, (later op een aantal punten gewijzigd door de wet van 3 Mei 1851, Stbl. n°. 49), maar het beginsel, dat de ambtenaar tot zijn pensioen zelf moet bijdragen, is daarbij gehandhaafd en zelfs uitgebreid. Het *algemeen burgerlijk pensioenfonds* werd geliquideerd; maar een nieuw afzonderlijk fonds werd opgerigt met den naam *Pensioenfonds voor burgerlijke ambtenaren*. Alzoo worden tegenwoordig de pensioenen aan de ambtenaren wier aanstelling van vóór 1846 dagteekent, regtstreeks uit de schatkist betaald, met dien verstande, dat zij sedert 1836 ook aan de schatkist kortingen op hun traktement hebben moeten afstaan. De ambtenaren *na* 1846 aangesteld, zullen krachtens de nieuwe wet hunne pensioenen uit het door hen zelven bijeengebragte fonds genieten; en men vleit zich (niet zonder grond: zie de noot op blz. 515) de rekening van dit fonds zóó gemaakt te hebben, dat de staat daaraan uit zijne middelen slechts een zeer gering bedrag behoeft bij te passen.

Bij die besluiten zoowel als bij deze wet werd voorts het beginsel gehuldigd, dat de weduwe en de minderjarige kinderen van den ambtenaar, die in en door de dienst het leven verliest, aanspraak hebben op pensioen ten laste van den staat. Voor 't overige was bij tal van reglementen sedert 18 Jannarij 1814 (te vinden in het Bijvoegsel op het Staatsblad) een weduwfonds georganiseerd voor de ambtenaren van het algemeen bestuur, later ook voor anderen. Gedeeltelijk heeft ook hierin de wet van 1846 wijziging gebragt.

Het pensioen voor de zee- en landmacht is (overeenkomstig het voorschrift van art. 58 der Grondwet) tegenwoordig geregeld bij de wetten van 28 Aug. 1851, Stbl. n°. 126-129 (behoudens talrijke wijzigingen en aanvullingen bij latere wetten hierin gemaakt). Bij deze wetten is het beginsel aangenomen, dat aan de officieren en onderofficieren der zee- en landmacht, alsmede aan mindere schepelingen en krijgslieden pensioen verleend wordt, geheel ten laste van den staat, bij verminking of verwonding in de dienst of hoogen ouderdom gepaard met een zeker aantal dienstjaren; en desgelijks aan hunne achtergelaten weduwen en minderjarige kinderen, wanneer zij in en door de dienst het leven verloren hebben. Bijdrage hunnerzijds wordt voor al deze gevallen niet gevorderd. Maar bovendien bestaan er zoowel voor de zee- als de landmagt weduwen- en weezenfondsen, geregeld bij Koninklijke Besluiten (de nieuwste zijn: dat van 10 Sept. 1854, *Bijv. Stbl.* Dl. XLII, n°. 492, voor de zeemacht, en dat van 11 Nov. 1842, *Bijv. Stbl.* Dl. XXIX, n°. 503, aangevuld door dat van 18 Maart 1851, *Bijv. Stbl.* Dl. XXXIX, n°. 158, voor de landmacht). Alle officieren zijn verplicht, tot instandhouding van deze fondsen kortingen op hun traktement af te staan; bovendien moeten zij, in het huwelijk tredende, nog eene andere bijdrage storten, indien zij als deelgenooten in het fonds willen worden aangemerkt, - waartoe zij trouwens door administratieve voorschriften gedreven worden.

echter wordt (zoo is althans de regel, met uitzondering alleen van de eigenlijke militaire pensioenen) het pensioen uitgekeerd als een deel der bezoldiging, waarvan als 't ware slechts de betaling verschoven is, veelmin a1s eene belooning voor trouwe en langdurige dienst. Het wordt betaald uit de bijdragen, die door de ambtenaren zelven daartoe gestort worden. En dit is het ergste en grootste onrecht dat er gepleegd wordt. Elk ambtenaar wordt bij zijne aanstelling verplicht een gedeelte van zijn traktement af te staan of liever, want dit is het woord, zich te laten korten als inleg in het verzekeringsfonds dat de staat beheert[1]. Nu zegge men niet, dat hierin niets onrechtvaardigs gelegen is, wanneer de wet het eenmaal zoo bepaald heeft. Het begrip, dat de wet het recht maakt, moge in formeel juridischen zin noodzakelijk zijn, omdat het de grond-

Van de regeling der pensioenen in de koloniale dienst kunnen wij hier zonder al te groote uitvoerigheid niet gewagen. Genoeg zij de herinnering, dat hier ook aan de eene zijde bezwarende bijdragen gevorderd worden van de officieren, maar dat aan den anderen kant in de burgerlijke dienst eene ongemeene mildheid van den staat jegens zijne ambtenaren valt op te merken.

1 Deze bijdragen worden gewoonlijk gesplitst in *afloopende* en *doorloopende* kortingen. Onze pensioenwet van 1846 heeft (in art. 15) deswege de volgende regelen gesteld:
De *afloopende* korting bedraagt bij eerste aanstelling 1/5 gedeelte der wedde gedurende de eerste vijf jaren, wanneer het traktement ƒ 700 of meer bedraagt, 1/8 gedeelte gedurende acht jaren, wanneer het tusschen ƒ 700 en ƒ 400 is. Traktementen van minder dan ƒ 400 zijn van *deze* korting vrijgesteld. Bij elke verhooging van traktement wordt 1/4 gedeelte der verhooging gedurende vier jaren gekort.
De *doorloopende* korting, die begint te loopen als de afloopende ophoudt, bedraagt jaarlijks 2 pct. van de wedde. Traktementen van ƒ 100 of minder zijn van de doorloopende korting vrijgesteld.

slag is van maatschappelijke orde. In hoogeren zin, in de theorie van het staatsrecht zoowel als in die van de staathuishoudkunde, moet het beginsel gelden, dat de wet slechts de vormelijke uitdrukking mag zijn van hetgeen recht is, dat het recht de wet, niet, dat de wet het recht maakt. Houdt men hieraan niet vast, dan geeft men zich over aan de ondragelijkste willekeur van alle, de wettelijke willekeur. - En men zegge ook niet, dat hier van geen onrecht sprake zijn kan, omdat de ambtenaar bij zijn aanstelling geweten heeft of heeft kunnen weten, welke voorwaarden aan die betrekking verbonden zijn, en het in zijne keus had, haar met die voorwaarden aan te nemen of niet. Wij hebben er zoo even reeds aan herinnerd, dat in de betrekking tusschen den staat en zijne dienaren de gewone regelen van de verhouding tusschen vraag en aanbod hare kracht grootendeels verliezen, en aangetoond, dat daarom te meer de staat zich hoeden moet om eenzijdig eischen en voorwaarden te stellen, die schadelijk in de gevolgen of in zich zelven afkeurenswaard zijn. Nu is het onrecht dit, dat elk ambtenaar zonder onderscheid volgens de eenmaal vastgestelde regelen moet bijdragen, onverschillig welke zijn ouderdom, omstandigheden, familiebetrekkingen, vooruitzichten of eigen wenschen en begeerten zijn. En die vastgestelde regels zijn van dien aard, dat zij de statistische berekeningen, waarop elke deugdelijke en eerlijke bijzondere maatschappij van levensverzekering of waarborg hare berekeningen van de verhouding tusschen storting en uitkeering bouwt, op de grofste wijze verloochenen. De ongehuwde ambtenaar moet bijdragen in het weduwfonds zoo goed als de gehuwde[1]. Op het verschil van leeftijd tusschen man en vrouw wordt niet behoorlijk gelet. Het is, naar men verhaalt, vroeger wel eens gebeurd, dat een ambtenaar op zeer hoogen leeftijd een jeugdig nichtje trouwde, alléén om haar na zijnen dood een levenslang inkomen ten laste van den staat te verzekeren. - Desgelijks moet elk ambtenaar zonder onderscheid zich zijne bijdragen laten korten tot het pensioenfonds, al is het ook wiskunstig zeker, dat hij zelf nooit een gulden uit dat fonds genieten zal. Want de eerste voorwaarde tot dat genot is een zeker aantal jaren dienst. Degeen nu, die slechts tijdelijk in dienst van den staat treedt, om later tot eene andere betrekking over te gaan, moet storten zonder ooit eenige vrucht van

1 Wij hebben gezien hoe dit bezwaar op de officieren der zee- en landmacht hier te lande drukt.

zijne storting te zullen genieten. Degeen die, om welke reden dan ook, ontslagen wordt vóór hij den diensttijd, die aanspraak op pensioen geeft, vervuld heeft, ziet zijne bijdragen tot het pensioenfonds verbeurd verklaard[1]. Maar ook degeen, die op zoodanig hoogen leeftijd wordt aangesteld, dat hij onmogelijk het gevorderd aantal dienstjaren vervullen kan, moet storten alsof hij eenmaal pensioen zou kunnen genieten. - Eindelijk, tusschen de stortingen en de uitkeeringen ontbreekt een redelijk verband. De een betaalt te veel, de ander te weinig. Van eene toevallige promotie in de allerlaatste dienstjaren hangt het soms af, of het pensioen aanzienlijk of gering wezen zal. En het komt wel eens voor, dat zulke promotie juist met het oog op het pensioen als gunstbewijs gegeven wordt. Wie dan langen tijd in een laag bezoldigd ambt gediend heeft, heeft slechts een gering bedrag aan doorloopende kortingen bijgepast om desniettemin een hoog pensioen te ontvangen, terwijl een ander, om hetzelfde of misschien zelfs kleiner pensioen te genieten, hoogere kortingen heeft moeten afstaan. Eindelijk is het vermoeden niet verre, dat de staat allen door elkander te veel laat betalen. Zijne onderneming is een gedwongen nering, waarvan hij de voorwaarden naar zijn goedvinden stelt. En de eerste zorg bij het stellen dezer voorwaarden zal wel zijn, dat hij er zelf geen schade bij lijde[2].

1 De uitdrukking is van Vivien, (*Études administratives*, 1852, Dl. I, blz. 304), die anders in beginsel niet tegen het pensioneeren der ambtenaren is. Men vergelijke ook de zeer juiste opmerkingen van den Heer v. Bosse in de zitting der Tweede Kamer van 24 Nov. 1863. *Bijbl.*, II, 1863/64, blz. 159 v.

2 Dit schijnt inderdaad in hooge mate het geval te zijn met het in 1846 opgerigte Pensioenfonds voor burgerlijke ambtenaren. Althans dit moet men opmaken uit eene verklaring van de regering zelve, in de Memorie van Toelichting bij het ontwerp van wet op het middelbaar onderwijs niet lang geleden gegeven. (Zie *Bijbl.* 1862/63, *Bijlagen*, blz. 326.) Wij lezen daar: ‘Eerst na 1 Julij 1886 zal de rede tusschen de baten en lasten van het pensioenfonds voor burg. ambtenaren met eenige zekerheid te beoordeelen zijn... Intusschen werd in 1851 bij de herziening der pensioenwet van 1846 door de regering eene berekening geleverd der vermoedelijke bezittingen van dat fonds op 1 Julij 1886, en daaruit afgeleid, dat dat fonds aan zijne verpligtingen ruim zou kunnen voldoen. Deze berekening nu is tot dusverre door de uitkomst *aanmerkelijk overtroffen*. Volgens haar moest het fonds op 1 Jan. 1862 een kapitaal 2½ pct. N.S. bezitten van ƒ 2,770,600.- en dat kapitaal bedroeg op het gezegde tijdstip reeds ƒ 4,256,800.’ - Eene merkwaardige berekening van de buitensporige hoogte, waartoe het kapitaal van het pensioenfonds over een aantal jaren zal zijn opgeloopen, als men de tegenwoordige verhouding tusschen storting en uitkeering handhaaft, is te vinden in het Akad. Proefschrift van den Heer Mr. H. Ferf, *Over de regten en verpligtingen van de ambtenaren van den Staat* (1865).

Dit alles is onredelijk, onlogisch en onrechtvaardig. En het kan niet beter worden zoo lang de staat het pensioneeren zijner ambtenaren blijft volhouden bij wijze van eene onderneming van levensverzekering en lijfrenten. Want de regelen, die hij in het belang der dienst stellen moet, passen niet in de regelen, waardoor zulke onderneming bestuurd moet worden. Er is tusschen beiden voortdurende botsing.

Er is ten slotte nog eene bedenking tegen dit stelsel, die wij liefst met de woorden van eenen vreemdeling aanvoeren[1]: 'Il n'est pas vrai, du reste, que les retenues doivent donner plus de sécurité aux pensionnaires. S'il arrivait que l'État fût assez malheureux et sa loyauté assez ébranlée, pour qu'on songeât à ne plus payer les pensions, l'intérêt qui s'attacherait aux sacrifices faits par les fonctionnaires n'opposerait qu'une impuissante barrière à cette banqueroute.' Niemand, die zijne gedachten heeft laten gaan over de lotwisselingen, waaraan de staten blootgesteld kunnen zijn, zal beweren, dat zoo iets onmogelijk is. En meent iemand, dat het oprichten van een *afzonderlijk* pensioenfonds een voldoenden waarborg tegen dit gevaar oplevert, hij herinnere zich, dat het in 1836 opgerigte pensioenfonds reeds tien jaren later, bij de wet van 1846, wederom met de middelen der schatkist versmolten is.

Om te besluiten. Het pensioneeren der ambtenaren en van van hunne achtergelaten betrekkingen is als algemeene regel af te keuren, dubbel af te keuren, wanneer de ambtenaren verplicht worden, de middelen daartoe zelven bijeen te brengen. Als belooning voor uitstekende diensten en zelfopofferende plichtsbetrachting, als vergoeding voor het verlies van gezondheid en leven in dienst van den staat, kan het in bepaalde gevallen noodzakelijk en rechtvaardig zijn; maar in deze gevallen wordt de eisch, dat de ambtenaar beginne met zelf daartoe de middelen te verstrekken, des te ongerijmder. Als maatregel van politiek beleid kan het in andere gevallen nuttig zijn, maar dan ook geschiede het in den vorm van eene toelage uit de staatskas (op gelijke wijze als het wachtgeld) of, zoo men wil, hier in den vorm van eene verdeeling van het traktement over den tijd van dienst en den tijd van rust. De instelling van een afzonderlijk pensioenfonds geeft maar schijnbaren waarborg en leidt door de regelen, die men daarbij stelt, tot de grofste

1 Vivien, *Études administratives*, Dl. I, blz. 304

onbillijkheden. De grondslagen, op welke hier te lande in 1846 het pensioenfonds voor burgerlijke ambtenaren aangelegd is, maken de woorden van art. 1 der wet van 9 Mei 1846: ‘Ten laste van den staat wordt pensioen verleend aan de burgerlijke ambtenaren’, tot eene onwaarheid en eene bespotting.

De hervorming, waarop in deze bladzijden wordt aangedrongen, is geen geringe. Vraagt men, of er veel kans is, dat zij spoedig tot stand zal komen, het antwoord zal ongetwijfeld rondweg *neen!* moeten zijn. Zij zou in vele opzichten eene geheele omkeering in onze staathuishoudelijke toestanden wezen. Om maar één punt te noemen, dat wij straks reeds aanroerden, eene billijke herziening van het gansche stelsel der regeling van de traktementen der ambtenaren zou er meê gepaard moeten gaan. Dergelijke hervormingen nu gaan in de huishouding van staat niet dan uiterst langzaam, zij komen doorgaans veeleer te laat dan te vroeg. Waarschijnlijk zou deze verandering ook nog niet weinig te kampen hebben met de vooroordeelen der ambtenaren zelve, voor wie het denkbeeld van eenmaal pensioen te zullen genieten, zonder dat zij zelve uit eigen beweging daarvoor hebben te zorgen, te bekorend is, dan dat zij er licht afstand van zouden willen doen. Men ziet het meer, dat de menschen afkeerig zijn van nieuwigheden, al wordt hun ook zonneklaar aangetoond, dat die in hun wezenlijk belang zijn. Maar het lastigste en taaiste bezwaar, dat zulke hervorming te overwinnen zal hebben, zal het praktische zijn. Hoe vele zaken, welke elkeen in beginsel goedkeurt, komen tòch niet tot stand, omdat men niet weet, of het niet eens kan worden, hoe haar aan te vatten. Eene opruiming der onderscheidene thans bestaande pensioenfondsen zou in der daad eene lastige zaak wezen. Het is nu erkend en onwederlegbaar, dat het in 1846 opgerichte pensioenfonds voor burgerlijke ambtenaren van de ambtenaren hoogere bijdragen eischt dan noodzakelijk of rechtvaardig is. Ziedaar nu wel een rijkdom om mede verlegen te zijn. Wilde de staat billijk zijn, hij zou nu reeds niet alleen de bepalingen der wet moeten wijzigen, zoodat er voortaan minder betaald wierd, maar ook het te veel betaalde moeten teruggeven. Maar men gevoelt, hoeveel moeite het zou inhebben, dit ook maar eenigzins volgens eene eerlijke verdeeling te doen. Hoeveel grooter moeite zal het nog kosten bij eene volkomene afschaffing van het stelsel

Bibliographisch album.

Bijdragen ter inleiding op de Johanneïsche schriften des N.T., door A.D. Loman, Hoogleeraar te Amsterdam. Eerste stuk. Het Getuigenis aangaande Johannes in het Fragment van Muratori. Amsterdam, Loman en Verster. 1865.

Een der onderwerpen, die thans bij de theologen aan de orde zijn, is het evangelie van Johannes. De vraag is of het geschreven is door den leerling van Jezus, dan wel door een' christen uit de eerste eeuw die geen ooggetuige was, en deze vraag is bij de beoordeeling der geloofwaardigheid van dat evangelie van het hoogste belang.

Meermalen werd zij gesteld en beantwoord sedert de dagen dat Bretschneider zijne ‘Probabilia’ schreef. Vooral de ontkenning door Strauss in zijn eerste ‘Leben Jesu’ uitgesproken, en later de arbeid van Baur en de zijnen bragten de pennen der geleerden in beweging, en werd er van behoudende zijde natuurlijk in den geest der overlevering op die vraag geantwoord; ook uit het kamp der vrijzinnigen ging meer dan eene stem ter verdediging van de echtheid des evangelies op.

In de laatste jaren echter waren het vooral de drie eerste evangeliën die de aandacht trokken; de bewijzen van hoogen ouderdom, welke men in het Mattheüs-evangelie vond, wekten de algemeene belangstelling; het onderzoek naar het 4^{e} evangelie rustte.

Maar het lag in den aard der zaak dat het weldra weder ontwaken moest. Juist door dat men tot de overtuiging kwam van de waarde der twee eerste evangeliën, moest de vraag: in welke verhouding het vierde tot hen staat, nieuwe kracht erlangen; de pogingen om eene aaneengeschakelde beschrijving van het leven van Jezus te geven, met name Renan's werk, deden inzien dat het niet wel mogelijk is het eerste en vierde evangelie beiden tot basis te

nemen, en deden de behoefte gevoelen om nogmaals de antwoorden op de vraag naar de echtheid van het laatste te herzien.

In ons land, waar het gevoelen van Baur omtrent Johannes nog weinig ingang gevonden had, sloeg meer dan een geleerde de hand aan het werk. Het meesterlijk geschreven boek van den hoogleeraar Scholten verscheen, dat vooreerst aan onze theologen vrij wat stof tot denken zal geven; de hoogleeraar Loman, die het voornemen gekoesterd had een dergelijk werk te leveren, gaf ons als eerste vrucht van zijnen arbeid de ‘Bijdrage’ waarvan ik den titel hierboven afschreef.

Zij behandelt een der oude getuigenissen omtrent het Johannes-evangelie.

Die oude getuigenissen hebben vrij wat van hun vroeger krediet verloren, nu men weet dat het den schrijvers der eerste eeuwen na Chr. geheel aan kritiek ontbrak. Meer naar inwendige bewijzen vraagt men. Maar ook die zucht kan overdreven worden, en het verheugt mij in het voor mij liggend geschrift een bewijs te vinden van het belang dat de studie der zoogenoemde kerkvaders nog altijd voor de kritiek van het N.T. heeft.

Wanneer ten minste hunne getuigenissen goed behandeld worden!

Zij vereischen een grondig onderzoek. Men mag niet volstaan met de verklaring van eenige uit hun verband losgerukte woorden. Men zal, wil men met vrucht arbeiden, het doel der schrijvers, den zamenhang hunner redenering, den tijd waarin zij leefden niet uit het oog mogen verliezen, en niet mogen doen zoo als Tischendorf, die, blijkens zijne jongste voorlezing, uit het ‘gelijk geschreven is’ van den Barnabas-brief, met eene ongeloofelijke gemakkelijkheid het bewijs trekt dat onze vier evangeliën reeds omstreeks het jaar 100 kanoniek gezag hadden.

Wil men weten hoe men wél te werk moet gaan, men leze dan het zaakrijke geschrift van den Amsterdamschen hoogleeraar. Hij smeedt zijne wapenen uit eene andere stof en heeft zijn onderwerp zoo van alle kanten bezien en toegelicht, dat zijn geschrift nevens de beste voortbrengselen der kritiek eene plaats verdient.

Het naar Muratori genoemde Fragment, dat tot de kennis der bijbelboeken eene niet te versmaden bijdrage levert, is eene bladzijde van een handschrift der bibliotheek te Milaan, dat in 1740 door Muratori gevonden werd, een verminkt overblijfsel van een grooter geheel, waaraan thans begin en slot ontbreken, maar dat eenmaal eene volledige lijst bevatte van de boeken des Ouden en Nieuwen Verbonds, welke ten tijde des schrijvers (waarschijnlijk ongeveer 190 n.C.) als echt erkend werden. Midden in een volzin beginnende, waarin over het evangelie van Marcus gesproken werd, noemt het de evangeliën van Lucas en Johannes, de Handelingen der aposte-

len, al de brieven van Paulus, met verwerping van die aan de Laodiceërs en de Hebreën, de Apocalypsen van Johannes en Petrus en den eersten brief van Johannes. Van den brief van Judas en den 2^{en} en 3^{en} van Johannes zegt het dat deze, hoewel niet van die schrijvers afkomstig, toch door de kerk aangenomen worden; van de brieven van Jacobus en Petrus zwijgt het geheel.

De hoogleeraar heeft zich alleen met die gedeelten van het fragment beziggehouden, waarin over Johannes spraak is.

Deze berigten ons in de hoofdzaak het volgende: Johannes werd door zijne medeleerlingen aangespoord om de geschiedenis van Jezus te boek te stellen, maar ging daartoe niet eerder over, dan nadat des nachts aan Andreas was geopenbaard, dat hij, Johannes, zelf alles schrijven zou en alle apostelen zijn werk zouden keuren en bekrachtigen[1]. De schrijver zet den twijfel, die uit den onderscheiden oorsprong der evangeliën kon geboren worden, ter zijde door de opmerking dat allen toch denzelfden hoofdinhoud hebben en beroept zich, ten einde den Johanneïschen oorsprong van het evangelie te staven, op 1 Joh. I:1, waar hij leest: ‘Wat wij gezien hebben met onze oogen, en met onze ooren gehoord hebben en onze handen getast hebben, dat *hebben wij u geschreven*’, als ware dat eenen terugslag op het evangelie zelf.

Van dit berigt nu, en van een tweetal kleinere aangaande de brieven en de openbaring geeft de hoogleeraar ons eene volledige verklaring, en vooral door de scherpzinnige opmerking omtrent de foutieve aanhaling van 1 Joh. I:1, geeft hij ons een helder inzigt in des schrijvers bedoeling, gelijk geen zijner voorgangers ons dit nog gegeven had.

In deze verklaring mis ik alleen eene opheldering van het woord ‘nativitas’ op den 20^{en} regel, welk woord hier bevreemding wekt, dewijl de geboortegeschiedenis juist niet in het evangelie van Johannes voorkomt, maar waarbij de schrijver zeker gedacht heeft aan plaatsen als Joh. I:14, 18.

Ook over het verband dat er bestaat tusschen het: ‘quid ergo mirum’ en het onmiddellijk voorafgegaande, veroorloof ik mij eene vraag. De hoogleeraar vertaalt de woorden: si Johannes - singula - proferat, door: dat Johannes - zich uitlaat, maar singula mag niet onvertaald blijven en ziet, dunkt mij, terug op de verschillende door hem opgenoemde feiten, de nativitas, passio, resurrectio, conversatio cum discipulis, en de geminus adventus. Zou de schrijver niet willen zeggen: dat Johannes al deze feiten (singula) ook opnoemt in zijn' brief, wanneer hij schrijft: wat wij gezien hebben

1 Eene legende die waarschijnlijk ontstaan is uit de behoefte om Joh. XXI:24 te verklaren.

met onze oogen (namelijk de gebeurtenissen in Jezus' leven), en met onze ooren gehoord hebben (nl. het onderwijs van Jezus, b.v. over zijne wederkomst) en onze handen getast hebben (b.v. het ligchaam van den verrezene)?

De hoogleeraar geeft echter meer dan eene verklaring; hij gaat ook na welke beteekenis ons Fragment heeft bij de kritiek van de geschriften van Johannes, vooral van zijn evangelie.

Wat leert het ons daaromtrent?

Dat de eehtheid omtrent het jaar 190 volkomen vaststond? Schijnbaar ja, maar na een grondig onderzoek komt de hoogleeraar tot een ander besluit.

Het evangelie wordt door den schrijver vrij breedvoerig besproken en verdedigd, maar verdedigd met zeer zwakke bewijzen. Andere boeken daarentegen, b.v. de Apocalypse, worden met niet meer dan een enkel woord herdacht, en hieruit leidt de hoogleeraar af, m.i., met alle regt, dat het evangelie ten tijde des schrijvers, in het laatst der tweede eeuw, nog verdediging noodig had, want ‘boeken van onbetwist kanonisch gezag behoefden slechts vermeld, geschriften van erkend haeretische afkomst en strekking niet meer dan met een enkel woord verworpen te worden. Breedvoerige bespreking was alleen dáár noodig waar het quaestieuse punten betrof, hetzij dat het belang der kerk medebragt, dat de sympathie der gemeente voor eenig boek werd bestreden, opgewekt of versterkt.’

Het evangelie van Johannes vond dus aan het eind der tweede eeuw nog tegenspraak, gelijk wij ook door Irenaeus wisten. Te veel mogen wij daaruit evenwel niet afleiden, daar die tegenspraak, even als de verdediging, dikwijls op zeer lossen grond rustte en zeer wel uit ingenomenheid tegen de dogmatiek van het evangelie kan voortgesproten zijn.

Waren de grenzen, die ik mij stellen moet niet zoo eng, ik zou aan de zeer wetenswaardige opmerkingen omtrent de chronologie der eerste eeuwen, en de slordige tijdsbepaling der oude kerkelijke schrijvers gaarne een belangstellend woord wijden. Nu kan ik haar alleen vermelden met verlangen uitziende naar de verdere bijdragen, die ons deze eerste belooft.

Herwijnen.

W.H. VAN DE SANDE BAKHUIJZEN.

***Praktische Grieksche Spraakkunst. Door Dr. L.W. van Deventer. Eerste cursus. Hoofdpunten der Attische vormleer. Leiden, E.J. Brill*. 1864.**
***Idem. Idem. Tweede cursus. Eerste stuk. Uitbreiding der Attische vormleer en vormleer der voornaamste latere Prosaïsten. Leiden, E.J. Brill*. 1865.**

Het leeren der Grieksche taal werd vroeger moeijelijker gemaakt dan noodig is, door het dooreenhaspelen in leerboeken en uitgaven van vormen die in de geschiedenis der taal door aanzienlijke afstanden gescheiden zijn. Sedert de geleerden de verschillende ontwikkelings- en verbasteringsphasen der taal naauwkeuriger onderscheiden, wordt ook het Grieksch *leeren* vrij wat eenvoudiger en gemakkelijker gemaakt. Meer en meer worden uit de uitgaven der Attische schrijvers de ingeslopen verbasterde woorden van later eeuwen verwijderd, en in de schoolgrammatica's alleen die vormen opgenomen, die in de laatste honderd jaren vóór Alexander den Groote te Athene gangbaar waren.

Tegen dit laatste treedt Dr. van Deventer op, door in zijne Spraakkunst met de Attische vormleer die der *κοινή* en der naar Atticisme strevende latere schrijvers te vereenigen. Hij schijnt het praktisch te vinden, den leerling te doen leeren dat '*τνγχάνω* sedert Demosthenes voor *τετύχηκα* ook *τέτενχα* had en na Christus *τέτνχα*,' of dat 'Polybius en lateren behalve *ἕστηκα* nog een ander Pf. gebruiken, en wel *ἕστᾰκα*, dat Transitive beteekenis heeft,' en tallooze dergelijke.

Welk nut men er zich van voorstelt, onze jongens met dat heirleger van vormen te kwellen, begrijp ik niet. Het eenige resultaat dat ik er van verwacht is dit, dat de leerlingen er grondig door in de war gebragt zullen worden en van het Grieksch een diepen afkeer zullen krijgen.

De inrigting van het boek komt mij ook zeer weinig praktisch voor. Men is gewoon zulke leerboeken met tweeërlei letter te laten drukken, om de hoofdpunten ook voor het oog te releveren, zonder dat de natuurlijke orde wordt verbroken. Dr. van Deventer heeft de hoofdpunten in één boekje doen drukken en hetgeen een ander met kleiner letter daarbij zou gevoegd hebben in een ander. Voorts ontbreekt niet alleen eene verdeeling van het geheel in afdeelingen en hoofdstukken, maar ook de volgorde waarin de dingen behandeld worden is verward; de verdeeling der werkwoorden b.v. in zeven klassen staat midden tusschen de werkwoorden der tweede en die der derde klasse in, enz. Tal van verwijzingen naar andere para-

graphen maakt het den leerling nog moeijelijker in dit leerboek te vinden wat hij zoekt.

De inhoud is niet altijd geschikt om den leerling een helder begrip van de zaken te geven. Ziehier b.v. wat, volgens deze Spraakkunst, het Medium van een werkwoord beteekent: ‘Het beteekent gewoonlijk:

1) (zelden) het Activum met *se*.
2) het Activum met *sibi*.
3) hetzelfde of genoegzaam hetzelfde als het Activum.
4) iets geheel anders dan het Activum.

Het gebruik moet leeren tot welke dezer vier soorten een Medium behoort.’

Ook de wijze van uitdrukking laat veel te wenschen over. Hinderlijk is vooral de in een leerboek volkomen nuttelooze sceptische stijl, die in den tweeden cursus bijna op elke bladzijde terugkeert. § 31 b.v. bevat in twaalf regelen druks ‘bijzonderheden van *εἶμι*;’ Dr. van Deventer gebruikt in die weinige regels tweemaal de uitdrukking ‘of..... kon gezegd worden, is twijfelachtig,’ eens de uitdrukking ‘misschien te regt,’ en tweemaal het werkwoord ‘schijnen.’ Of dit praktische leerboekstijl is, zal aan velen, misschien te regt, twijfelachtig schijnen.

Meer over deze nieuwe Spraakkunst te zeggen, acht ik te overbodiger, daar we in de vormleer van Pluygers een leerboek bezitten, dat met elke nieuwe uitgave meer aan de vereischten van een praktisch schoolboek beantwoordt. Ook Dr. van Deventer ‘stelt onder onze Grieksche Vormleeren die van Pluygers boven alle andere.’ Maar hij vindt er ‘drie doorgaande gebreken’ in, namelijk: ‘het niet opgeven van de eigenaardigheden der voornaamste Prosaïsten na Alexander den Groote, het als zeker opgeven van twijfelachtige vormen, en het eenzijdig hechten aan Aristophanes.’ Dat en waarom het niet opgeven van de verbasterde vormen der latere schrijvers in mijn oog geen gebrek, maar eene verdienste van Pluygers vormleer is, heb ik reeds gezegd. Van het als zeker opgeven van twijfelachtige vormen voert Dr. van Deventer geen voorbeeld aan; hij moge er hier of daar een kunnen aanwijzen (en met het oog op een herdruk zal hij zich verdienstelijk maken door dit te doen), dat ze er *doorgaande* in gevonden worden is eene bewering die hem zeker onbedacht ontvallen is. Het eenzijdig hechten aan Aristophanes wordt nader gedefiniëerd als toekenning aan dien dichter van ‘het monopolie van taalgeleerdheid’ en toeleg om hem daarvan ‘een patent uit te reiken,’ waarvan dan Dr. van Deventer ‘gelooft dat Aristophanes, als hij het weten kon, vreemd zou opzien.’ Er ligt aan deze overdrevene beeldspraak eene zeer eenvoudige waarheid ten grondslag; daar namelijk Aristophanes in den dialoog, als hij niet

parodiëert, zijn Atheners het zuiverst mogelijke Attisch laat spreken, put Pluygers *ook* uit de stukken van Aristophanes de kennis der Attische taalvormen. Van het *eenzijdig* putten uit Aristophanes, voert Dr. van Deventer ‘één voorbeeld’ aan. ‘Vóór de verschijning der tweede uitgaaf van Pluygers verbeeldden zich de grootste geleerden in hunne onnoozelheid, dat het Plusquamperfectum van *ἔοικα ἐῴκη* was. Maar ziet! daar wordt hun plotseling verkondigd, dat zij het mis hebben, - dat *ἐῴκη* niet bestaat, maar wel *ᾔκη*. En waarop berust nu deze mystificatie? Op ééne, en dat nog wel zeer twijfelachtige plaats van Aristophanes (Av. 1298), *waar misschien ᾖκειν* (dat echter in geen enkel handschrift staat) moet worden gelezen.’ Die ‘plotselinge verkondiging’ is niets dan een visioen van Dr. van Deventer, die niet schijnt geweten te hebben dat die lezing heel wat ouder is dan de verschijning van den tweeden druk van Pluygers. In Dawes' Miscellanea critica b.v. kan hij zien dat ook vóór de verschijning van de vormleer van Pluygers de onnoozelheid der grootste geleerden niet zoo groot was als hij dacht. Dat voorts *ᾖκειν* t.a.p. in geen enkel handschrift staat, bewijst niets en is bovendien onjuist. Het bewijst niets, omdat niets gewoner is dan Attische vormen die later in onbruik raakten (na Alexander werd *ἐῴκειν* algemeen gebruikt) door de afschrijvers op allerlei manieren misvormd te zien; het zou eer te verwonderen zijn als *ᾖκη* er ongedeerd was afgekomen, terwijl *εἰκέναι* en *εἰκώς* zooveel hebben te lijden gehad. Maar het is bovendien niet juist. Wel is op de bedoelde plaats *ᾖκειν* in alle handschriften *die tot ons gekomen zijn* verknoeid, maar - en ook dit schijnt aan Dr. van Deventer onbekend gebleven te zijn - een gelukkig toeval heeft gewild dat we juist dit vers van Aristophanes bij Grieksche grammatici (zie Suidas in voce *ᾖκει* en Bekker's Anecdota, p. 1379) aangehaald vinden, en wel als voorbeeld van het gebruik van het Plusquamperfectum *ᾖκη*. Maar Dr. van Deventer wilde een voorbeeld van Pluygers' eenzijdig hechten aan Aristophanes, en kan dus toegeven dat de lezing *ᾖκειν* t.a.p. de ware is, zonder dat de bewijskracht van zijn voorbeeld er door vermindert. Zal het voorbeeld iets bewijzen, dan moet, dunkt mij, de redenering van Dr. van Deventer hierop neêrkomen: het Plusquamperfectum van *ἔοικα* is op die eene plaats van Aristophanes *ᾖκη* en op *x* plaatsen van andere Attische schrijvers *ἐῴκη*; Pluygers geeft alleen *ᾖκη* op; derhalve, Pluygers hecht eenzijdig aan Aristophanes. Hoe grooter nu *x* is, des te grooter is Pluygers' eenzijdigheid; hoe kleiner *x* is, des te kleiner de bewijskracht van van Deventer's voorbeeld. Nu is, het spijt mij voor Dr. van Deventer, $x = 0$.

J. RUTGERS.

The Bubbles of Finance. Joint Stock Companies, Promoting of Companies, Modern Commerce, Money lending and Life insuring. By a Cityman. London 1865.

Engeland mag met regt het land van overdrijving genoemd worden. Goed en kwaad wordt er overdreven. Een Miss Nightingale, die op jeugdigen leeftijd geheel onverzeld naar de Krim gaat om gewonde soldaten kosteloos te verplegen, en een Charlotte Winsor, die er haar bestaan in zoekt jonge kinderen voor geld te vermoorden, zijn van die figuren, welke men alleen in Engeland vindt. De grootste stad van geheel de wereld is Engelands hoofdstad, en in de afgelegenste streken van het woeste Schotland brengt Hare Britsche Majesteit bij voorkeur hare dagen door. Geen grooter rijkdom dan in Engeland, maar ook geen dieper ellende dan daar. De Engelsche adel is geestelijk en ligchamelijk ontwikkeld boven de meest begaafde klasse van alle andere landen, en geen arme die in verdierlijking en walgelijkheid den ellendige van Londens schuilhoeken evenaart. Handel, nijverheid en scheepvaart hebben in Engeland eene ontwikkeling verkregen die geheel Europa met verbazing vervult, maar nergens ook kan het woord van bankroetier boven zoo menige deur geschreven worden. De leer van de uitersten wordt daar in alles gehuldigd.

Toen in Frankrijk voor weinige jaren het stelsel van associatie van kapitalen met een onmiskenbaar talent op velerlei bedrijf werd toegepast, rustte Engeland niet eer het zijne wetgeving zóó veranderd had, dat het ook dien nieuwen weg kon inslaan. En weldra werden honderd ondernemingen in Engeland naar dat nieuwe stelsel gevormd, tegen een enkel tiental in Frankrijk. Ook daarin was Engeland al spoedig Frankrijk vooruit, dat het daarbij op praktischer wijze te werk ging. Niet alleen of bijna alleen op beursspel grondde Engeland die nieuwe ondernemingen, niet enkel op hagchelijke kansen of op de sluwheid van behendige agioteurs, maar op reeds sinds lang bestaande zaken, wier deugdelijkheid en inwendige kracht sedert jaren door de ervaring geijkt was. Banken, die ook werkelijke bankzaken dreven, en die verre van uitsluitend agioteurs waren, handelsvereenigingen die waarlijk goederen uit den vreemde ontboden en naar verre gewesten beenzonden, industriën die een ieder verbaasden door hare kolossale voortbrenging, verzekeringmaatschappijen die bepaalde kansen waarborgden, groote werken van onbetwistbaar nut, waren het hoofddoel der Engelsche kapitaal-associatie. Maar echt nationaal als ze bleven in hun zeer

praktischen werkkring, bleven ze even echt nationaal in hunne overdrijving. Was de Franschman roekeloos in zijn beursspel, overmoedig in zijne speculatiën, de Engelschman overtrof hem nog in die roekeloosheid en deinsde er volstrekt niet voor terug om zelfs menigmaal dien overmoed tot bedrog te doen overslaan.

En daarover vooral zijn de pennen der Engelsche letterkundige wereld vaardig geworden. De financiewereld heeft aldaar in de laatste jaren tooneelen moeten leveren voor tijdschriftartikelen vooral, die het vroeger zoo geliefd maar nu welhaast afgestroopt jagtveld der groote wereld niet meer vermag aan te bieden. Met eene ware woede is men aan het doorsnuffelen gegaan van die nieuwe schuilhoeken van bedrog vooral; en 't is alleen aan de minder opgewekte verbeelding en mindere levendigheid van voorstelling en stijl der Engelschen te wijten, dat wij nog geene financiële Mystères de Londres en een financiëlen Juif errant van de Britsche pers hebben ontvangen. Wie weet echter welke mislukte navolging ons nog wacht!

Een klein voorspel daarvan heeft de Cityman al geleverd, wiens werkje ik meer wensch aan te kondigen dan aan te bevelen. Hij wil de verkeerdheden aanwijzen waartoe de overdrijving van het associatiestelsel ligtelijk leiden kan, maar hij vervalt bij zijne voorstelling zelf in zulk eene overdrijving, dat hij daardoor zijn wit geheel voorbijschiet. Aardig van stijl en opvatting en levendig van schildering is het boekje wel, en de schrijver kan dus blijkbaar volkomen over de elementen beschikken die voor het leveren van zulk een werk noodig zijn, doch hij heeft de kracht niet om zich los te scheuren van die zucht naar overdrijving die hem moge stempelen als een uitnemenden John Bull, maar tevens als een ongeschikt auteur op dit gebied. Dickens vervalt ook gedurig tot uitersten in zijne schilderingen, maar spreidt daarbij zulk een meesterschap ten toon in zijne teekeningen van menschen en hunne hartstogten; hij dringt zoo door tot in de kleinste détails toe, en weet door zijne vruchtbare verbeelding aan de nietigste bijzonderheden zelfs eene waarde te geven en eene belangstelling er voor op te wekken die het schijnbaar kleine tot iets waarlijks groots verheffen, dat men als met hem leeft en voelt en bijna ontevreden op zich zelven wordt, wanneer men nu en dan toch op deze of gene overdrijving stuit. Punch geeft nooit iets anders dan overdrevene voorstellingen, maar toch domineert het oorspronkelijke de charge zoo overwegend, dat hij ons juist door de overdrijving als aan zijn tooverstift boeit. De personen die Dickens teekent, leven en ademen; zij denken en gevoelen; zij doen met bewustzijn goed en kwaad; zij handelen zoo als wij weten dat menschen van vleesch en bloed handelen moeten; en nog jaren nadat onze oogen afscheid genomen hebben van de gedrukte bladen waarop zij zich voor ons vertoond hebben, blijven

zij leven in onze hoofden en harten, en hun beeld komt ons nog gedurig voor den geest wanneer deze of gene gebeurtenis ons treft, waarin ook zij eens verkeerd hebben. In de teekening van zulke personen erkent men den meester. Als wij bij Punch den kleinen schooljongen verlegen zien staan naast den ruwen maar vrolijken sportsman, of den nietigen fijngebaarden Franschman listig den dikgebuikten en barschen maar toch goedhartigen pachter zien naderen, dan staan Engelands eerste ministers en Europa's magtigste natiën reeds voor onzen geest, eer wij het doel der teekening nog geheel hebben doorzien. Die voorstelling getuigt van meer dan een uitnemend teekentalent alleen. Immers in weerwil van de overdrijving spreekt de waarheid uit zulke teekeningen, ja beheerscht die geheel. Maar dat domineren van het ware boven het, in de rigting dier teekenaars volstrekt onmisbare overdrevene, is juist hunne kracht, juist daarin ligt hun talent. En waarlijk, maar aan weinigen is de gelukkige navolging daarvan vergund.

Althans de Cityman mag niet in die begaafdheid roemen. Bij hem is juist het verkeerde het dominerende. De charge beheerscht daar de eigenlijke meening. Zijne ‘promoters of Companies’, de vindingrijke geniën die maatschappijen van welken aard ook, mits maar het kapitaal groot zij en dus de gelegenheid ruim voor de bestuurders om hooge salarissen en winsten te trekken, zijn zulke gemeene figuren, die tot in gevangenissen toe huizen, dat men er immers geen oogenblik aan denkt om met eenige belangstelling hunne handelingen na te gaan, reeds van te voren wetende dat die in overeenstemming zullen zijn met hunne geheele omgeving. Evenmin kan de man van gezond verstand anders doen dan medelijdend de schouders ophalen over de mislukking der assurantie-maatschappij, die het geheele tweede hoofdstuk vult, en onwillekeurig moet hem bij de lectuur de vrees bekruipen dat men ten slotte nog een woord van verbazing van hem eischen zal wanneer hem op pathetische wijze verteld wordt dat een kind zich in de vingers heeft gesneden toen het met scheermessen speelde! Moge al menigeen hier te lande en in den vreemde te laat hebben ingezien dat hij ligtvaardig gehandeld heeft, toen hij maar zoo dadelijk tot de nieuwe financiële vereeniging toetrad en zijn naam ter kwader ure daaraan verbond, met volkje als het in de drie volgende hoofdstukken geschetste bankbestuur, gaat waarlijk niemand van goeden naam en faam hier noch elders scheep. De Bank van Patagonië is zoo wat eene herhaling van het voorgaande, en Honderd Pond Sterling ter leen gevraagd, Wissels disconteren en Hoe betaling te verkrijgen is, zijn alle hoofdstukken van gelijk allooi, terwijl ze daarenboven nog op een terrein spelen, waarvoor het titelwoord Finance veel te weidsch is. Dat zijn eenvoudig woekeraars die daarin geteekend worden, woe-

keraars die natuurlijk in iedere groote stad ook in groot aantal gevonden worden, maar wier knevelarijen overal dezelfde zijn, alleen gewijzigd naarmate de wetgeving van het land dat eischt. Aardig en juist mag alleen de Levanthandel genoemd worden, waarin de overdrijving gelukkig al zeer gering is, maar die hier dan ook bepaald schade doet aan de geheele voorstelling, omdat de feiten anders al zeer naar het leven zijn geschetst; iets wat men van de andere hoofdstukken niet zoo gaaf kan zeggen. De wisselruiterij waarop de firma Velardi Williamson en C^{o}. met hare filialen in de Levant gevestigd was, is waarlijk met talent voorgesteld, en alleen de charge, die daarenboven van geenerlei invloed is op het geheele verhaal, terwijl ze bij de andere tafereelen eigenlijk de spil - hoe zwak dan ook - is, ontsiert deze aardige schets.

Toch beweert de schrijver in zijn voorberigt dat hij levende typen heeft geteekend, niet echter bepaalde personen, zoo als het Citypubliek meende (!) toen deze schetsen eerst verschenen in het tijdschrift van Dickens All the Year round, waaruit ze overgenomen zijn, en afzonderlijk uitgegeven. Onwillekeurig moest ik denken aan qui s'excuse s'accuse, toen ik dat las. Blijkbaar heeft hij het verwijt van overdrijving gevreesd, en wil zich nu, onder een ander voorwendsel, reeds verdedigen eer hij nog is aangevallen. De Cityman heeft gedaan wat John Leech gewoon was te doen, wanneer hij voor zijne geestige croquis in Punch een slepershoed, den neus van een omnibuskoetsier of de crinoline van een arm burgerjuffertje noodig had, zoo verhaalt hij, niet zonder zeker gevoel van eigenwaarde zijne opvatting als schrijver dus vergelijkende met die van den helaas! zoo vroeg gestorven genialen teekenaar. Even als deze dan maar bedaard aan zijn venster ging zitten, totdat een der figuren die hij noodig had voorbijkwam en dan dadelijk diens portret op zijn papier tooverde, zoo heeft hij in de City eenvoudig het eerste het beste portret genomen van de mannen die hij in zijne tafereelen wilde doen voorkomen. Maar hij had niet om het onmisbare talent daarvoor gedacht, en zijne rekening dus buiten den waard om gemaakt. De portretten die Leech nam, waren vol geest en leven, en de charge die hij er oplei, was zijne genialiteit. Leech gaf waarheid en poëzij, de Cityman rijmelarij met wat waarheid, altijd in vergelijking met zijn modèl. Het noemen van zijn modèl was van hem voorzigtig noch verstandig, het gebrek aan zedigheid nog daargelaten. Want nu stelt men eischen aan den leerling, die hij bij het bezit van een greintje zelfkennis moest weten niet te kunnen bevredigen. Londens handigste financiers zal men in deze bankhelden niet herkennen, zoo als Engelands Ministers wel in Leech zijne schooljongens en sportsmen.

En mogt ik dwalen; mogten in waarheid die financiepygmeën

levende personen zijn, dan beweer ik nog dat ze even onjuist als onvolledig geteekend zijn, want alleen hun bedrog en hunne onkunde is hier geschetst, niet de bekwaamheden daarbij, die ze toch moeten bezeten en aangewend hebben, om zelfs voor korten tijd zulk eene rol te kunnen spelen. Juist door het gemis van de teekening dier bekwaamheden, ontbreekt alle relief aan de voorstelling. De Levanthandel zonder ik daarbij gaarne uit. Neem de onnoodige charge daarvan weg, en dat stukje is een juweeltje.

Eenvoudige dingen eenvoudig te zeggen, wat een bar recensent Engelands gevierden historieschrijver verweet niet te kunnen, is eene moeijelijke zaak. En blijkbaar moeijelijker nog voor een Engelschman dan voor zijn Franschen nabuur. Toch moet ieder teekenaar, van hedendaagsche toestanden vooral, zich daarop toeleggen, want anders gaat de eigenlijke pointe van zijn tafereel verloren, omdat men door de charge reeds dadelijk begrijpt wat de schrijver eigenlijk ten doel heeft. Daarenboven verkrijgt het groote publiek op die wijze alligt een verkeerden indruk van inderdaad goede zaken, omdat de charge bovendrijft en het ware als verdrinkt. Het stelsel van associatie van kapitalen is zeker al op zeer heillooze wijze toegepast, en die verkeerde toepassing verdient openlijke veroordeeling, maar het heeft evenzeer onberekenbaar veel nut gesticht in onze dagen vooral. En hij die nu dat geheele stelsel door overdrevene voorstellingen verachtelijk wil maken bij het algemeen, hij doet een bepaald kwaad. Eigenlijke ingenomenheid met dit boekje, hoe veel goeds het ook hier en daar moge bevatten, vooral wat vorm en stijl betreft, wil mij dan ook niet van het hart.

M.

Isaac le Maire.

Eene voorlezing door wijlen Dr. R.C. Bakhuizen van den Brink[1]

Te regt of te onregt, maar zeker meermalen, werd van deze spreekplaats de stelling verkondigd, dat de tijd der poëzij - ik bedoel met dat woord iets meer dan rijmkonst - voorbij was. Herwaarts heengevloeid om buiten den kring der dagelijksche beroepsbezigheden ruimeren adem te scheppen, dunkt ons al ligt die atmosfeer de gezondste, welke gewaarwordingen opwekt, het vreemdsoortigst aan wat wij telken ure ondervinden, en welke zenuwen doet trillen, die doorgaans bij ons verstorven schenen. Daarin ligt het toovermiddel waardoor onze begaafde dichters ons in eene wereld van gedachten en beelden rondvoeren, welke slechts bij uitzondering mogelijk, of waarvan het genot slechts in een toestand van uitzondering kan worden gesmaakt: daarom boeijen ons die verhalers het meest, die eene sproke van langverleden degen ophalen, waarin naauwelijks eene figuur voor ons kennelijk is en waarin de natuur binnen en buiten den mensch iets nieuws schijnt, omdat zij

1 Het is de redactie aangenaam dit opstel van wijlen den Heer Bakhuizen van den Brink in *de Gids* te kunnen opnemen. Kort voor zijn ontijdig sterven had de nog krachtige en werkzame man zijne vernieuwde medewerking aan dit Tijdschrift voorwaardelijk toegezegd. De dood heeft die afspraak verijdeld. Doch de redactie, wetende op hoe hoogen prijs de lezers van *de Gids* de bijdragen van den Heer B.v.d.B. plachten te stellen, heeft zich beijverd om althans een der door hem nagelaten geschriften voor haar tijdschrift te bekomen. Met de meeste welwillendheid is haar de Heer Fred. Muller hierin te gemoet gekomen, en heeft haar deze verhandeling, die voor afzonderlijke uitgaaf bestemd was, en waarvan hem het copierecht toebehoort, belangeloos afgestaan.

met een ander gewaad is uitgedoscht, dan waarin wij haar dagelijks beleven.

Ik heb het noodig geacht, dit alles te herinneren, om u tot toegevendheid te stemmen door het besef, hoe hagchelijk de taak is, welke ik ga ondernemen. Zoo ook ik uwe gedachten tot het verledene wensch terug te voeren, de stof, waaruit de voorstelling van dat verledene is zaamgesteld, mist alles wat aantrekkelijk is: een koopman; de vorm, waarin zij zich moet voordoen, is zoo aan de orde van den dag, dat gij u uwe verplaatsing uit woonvertrek, studeerkamer of kantoor reeds beklaagt: eene geldkrisis. En - zoo ik bij dat alles de gave bezat aan, zulke prozaïsche zaken een dichterlijke kleur te geven door ze te verheffen en uit te beelden op den bodem der zuiverste en edelste aandoeningen, eene gave welke de mijne niet is - dan nog zou ik om den wille der waarheid van dat voorregt afstand moeten doen. Het tafereel dat ik u zal voorstellen is al te dikwijls een tafereel van naijver, eigenbelang, winzucht en dwaasheid: lage hartstogten, waarvoor de verhevene aandoening, welke wij vaderlandsliefde heeten, moet onderdoen.

Ik ben nog niet met mijne zelfbeschuldiging, of liever met de beschuldiging tegen mijn onderwerp, ten einde. De dichters onder u, ja ik vrees uw eigen dichterlijke zijn, zullen het mij naauwelijks vergeven, dat ik u naar een der dichterlijkste streken onzer provincie verplaats om iets anders dan om dichterlijke herinneringen op te vangen, of de gewone klagt aan te stemmen, dat onze bodem zoo arm is aan dichterlijke oudheden. De streek, waarheen ik u verplaatst wensch, is die bekoorlijke strook gronds, van waar

> Holland op zijn smalst mag zijn
> En krimpt voor 't stuiven van de duinen,

tot waar het eerwaardig Alkmaar de herinnering der aanzienlijkste onzer graven in zijn koningshuis bewaart. Ik weet het, wij betreden den bodem, welke bijna het allereerst door het licht des Christendoms bestraald, ook de dageraad van onze geschiedenis en van ons volksbestaan herinnert: ik weet het, hier werd onze jeugd in den strijd met de Westfriezen geoefend en verstaald: hier leerde Holland gaan en staan: hier lag het huldtooneel onzer graven: hier het gebied van den bijna fabelachtigen graaf Sicco: en ik weet het, nijverheid en Calvinismus hebben als om strijd de sporen van dat romantisch

verleden weggevaagd. Evenwel, zoo ik u verzoek een weinig van den grooten weg af te gaan en links afgeslagen mij door het duin een eind ver naar de beide Egmonden te volgen, het zal niet zijn om de overblijfselen der beroemde abdij op te zoeken en bij onze teleurstelling in de gewone verwijten los te barsten tegen de onheiligen, die zelfs het overschot onzer graven onbedekt lieten: zoo wij kerken binnentreden, het is niet omdat wij er zoeken naar de thans geheel verdwenen Mariënmunster, dat gewrocht der gothieke bouwkunst uit de dagen van haren bloei, met zijne dubbelde torenspitsen en talrijke, kwistig begiftigde altaren. De kerken die wij bezoeken bevatten noch het stof onzer aloude graven, noch het gebeente van St. Adalbert; maar zij bevatten op hare zerken den naam van twee mannen nader aan onzen tijd, maar wier werking in onzen hedendaagschen toestand nog levendiger gevoeld wordt dan die van oude heiligen of landsheeren: twee mannen, beide in Amsterdam te huis, en beide van krachtigen invloed op de vestiging van den wereldhandel en van den roem der wereldstad, die hunne woonplaats was: twee mannen, door tijd en rang misschien gescheiden, maar één in streven, omdat hun onbekrompen geest zich overal te huis vond, en overal plannen schiep, waar Nederlands vlag zich ontplooijen kon: twee mannen, die beide van een moeitevol leven in deze streek in hunnen ouderdom hebben uitgerust en hier hunne grafstede hebben gekozen, alsof hun stof rusten moest in de nabijheid van dien Oceaan, waarover hun geest onverpoosd had gezweefd. Die mannen zijn de Amsterdamsche burgemeester Nikolaas Witsen en de Amsterdamsche koopman, die niet eens poorter was, Isaak le Maire.

Voor een andermaal blijve de oud-burgemeester, wiens stof weleer in de kerk van Egmond aan Zee onder een prachtig praalgesteente rustte, bewaard. Zijn naam, schoon nog niet naar verdienste gehuldigd, en aan beter lofredenaar dan ik ben aan te bevelen, heeft echter een zekere vermaardheid, welke de koopman mist. De kerk van Egmond Binnen heeft niets indrukwekkends: eene kleine dorpskerk met gepleisterde wanden en houten banken: niets grootsch, niets treffends, niets dat zelfs de oude buurkerk herinnert, welker plaats zij vervangt. Maar in het midden van het ruim ligt een vierkante blaauwe steen, waarvan het opschrift zoo merkwaardig is, dat het bij de eerste lezing de aandacht onwederstaanbaar zoo op

den steller als op het aangeduid voorwerp vestigen moet. Het heeft de voor een opschrift groote verdienste, dat het geheimzinnig is ondanks zijn eenvoud, en daarom òf gissingen uitlokt òf tot overpeinzen van de beteekenis prikkelt. Zoo staat er op het graf van den koopman:

> Hier legt begraeven Sr. Isaac le Maire Coopman die geduierende syn Handelinge op meest alle quartieren van de weerrelt van Godt den Heere soo ryckelick gesegent is geweest dat hy in 30 jaren tyts (behoudens eer) overloren heit over de 150000 gulden is in den Heere gerust op den 20^{en} Septembris anno 1624.

iets lager:

> Hier legt begraven Joffrouwe Maria Walraven van Antwerpen huysvrouwe van Isaac le Maire moeder van 22 kinderen, sterff in den Heere den 17 April 1621.

Ik zou mij, geachte hoorders, op geleerde en lijvige verzamelingen kunnen beroepen om bijna den regel te kunnen stellen, dat er uit opschriften iets anders gelezen pleegt te worden dan er staat. Zoo al niet de zin verwrongen wordt, dan draagt òf de tand des tijds òf de hand van den steenhouwer de schuld van de onbegrijpelijkheid der lezers. Wijt het aan de school waaruit ik ben voortgekomen, zoo ik misschien ten uwen koste mijn lust voldoe, en u eene proeve lever van wat men tekstkritiek en hoogere kritiek pleegt te noemen.

Ondanks alle vroomheid, welke wij zoo gaarne aan ons voorgeslacht toeschrijven, luidt het zoo zonderling als een bewijs van den Goddelijken zegen te hooren aanvoeren, dat iemand 150000 guldens verloren heeft, dat er al aanstonds aan eene vergissing gedacht wordt: de uitdrukking *overloren* schijnt bovendien eene taalfout aan te wijzen, en het was alzoo geen wonder, dat men tot gissingen zijne toevlugt nam. In geslachtslijsten, onder de nakomelingen van le Maire zelven voorhanden, heeft men dan ook met stoutheid het kritieke brandijzer gezwaaid en de woorden ‘overloren’ flink weg in ‘overgewonnen’ veranderd. Zoo natuurlijk klonk het dat de goddelijke

zegen op de winnende hand moest zijn. Intusschen, tot de geheimenissen der kritiek behoort ook een regel, zoo gevaarlijk dat hij bijna slechts kan gefluisterd worden, deze: dat de minst natuurlijke lezing dikwijls de ware is. En bij eenig nadenken gevoelt gij dat die regel hier geldt. Of wie uwer heeft ooit van een koopman gehoord, die naauwkeurig opgaf, hoeveel hij gewonnen had? En zoo verschillen de tegenwoordige dagen niet van de vroegere, dat destijds een handelaar van dertigjarige ondervinding en van een bedrijf, dat zich over de geheele wereld had uitgestrekt, zijn batig saldo voor tijdgenoot en nakomelingschap op zijn graf zou hebben blootgelegd. Wij willen hopen, dat hij in zijn binnenkamer met volle bewustzijn God voor den verleenden zegen hebbe gedankt: maar dien in cijfers op zijn grafzerk uit te beitelen, dat mogen Aziatische despoten hebben gedaan: een Nederlandsch koopman deed het toen zoo min als thans - en allerminst wanneer hij een twintigtal kinderen achterliet.

Derhalve - een taalkenner moge beslissen, welk het regt van bestaan zij voor den zonderlingen vorm *overloren:* de lezing blijve onveranderd, en de aanzienlijke som verloren. Het was - ik erken het - een eenigzins vreemdsoortig dankbetoon, aan den Hemel uitsluitend van zijne verliezen te spreken, in den zin des schrijvers lag voorzeker de bedoeling dien zegen zoo groot te noemen, dat een verlies als het opgegevene lijdelijk kon gedragen worden, en de eer, het crediet van den koopman zegevierend de geldene schade had doorgestaan. En waarom zouden wij de mogelijkheid niet mogen onderstellen, dat dit laatste denkbeeld nog meer dan die Christelijke dankbaarheid op den voorgrond stond? In die dagen, toen het geld schaarsch was, en nog altoos op ten minste 12 ten 100 kon worden gerekend, was de verloren som van 150000 gulden reeds aanzienlijk: doch niet 150,000, maar tienmaal zooveel, ƒ1,500,000 had le Maire verloren. Ik durf verzekeren, dat een nul op de zerk is uitgevallen, en dat is geen ligtvaardige gissing omdat ik de mindere som te gering acht om daarmede voor de nakomelingschap te pralen: neen, in een rekwest aan de regering van Amsterdam, in het jaar 1613 ingediend, had le Maire zelf gezegd: ‘de suppliant verclaert by synre manne waerheyt in den tyt van acht ende twintich jaeren verloren te hebben over de sestien hondert duysent guldens (voluit in letters, niet in cijfers geschreven) dat hy des noot synde be-

hoorlyk sal verifieren.' Welnu, 15 tonnen gouds had le Maire bij zijnen handel ingeboet: de regering van Amsterdam wist het: de beurs van Amsterdam mompelde het: de wind droeg het vandaar naar alle kwartieren der wereld, waar le Maire zijne handelsbetrekkingen had aangeknoopt: talrijke vijanden en benijders spanden zamen tot zijnen val: processen op processen lagen bij de Amsterdamsche schepenbank, bij het Hof provinciaal, bij den Hoogen Raad zelfs tegen hem opeengestapeld: zijn eer werd aangerand, zijn vermogen betwijfeld - en de steller van zijn grafzerk beitelde die verliezen in steen, en hoonde zijne belagers met dien triumfkreet, dat ondanks die verliezen zijn eer, zijn crediet overeind stond.

Het schijnbaar eenvoudige en gemoedelijke grafschrift vervormt zich onder onze beschouwing tot eene kernachtige grootspraak: en het zal die nog meer worden nu er de hoogere kritiek bijkomt en de vraag doet: wie was de steller, en wanneer werd het gesteld? Mij dunkt, het antwoord op die vraag is gemakkelijk. Aan kinderen en dankbare erfgenamen valt het niet zoo ligt in van de verliezen huns vaders op zijn graf te gewagen, en, zoo zij eene lofrede willen schrijven, zij zullen die voortzetten tot aan den dood des vereerden, wanneer het laatste tijdvak zijns levens nog veel lofwaardigs oplevert. Dit was hier het geval geweest: de lange worsteling met tegenspoed was door een schitterenden zege bekroond geworden: door eene nieuwe ontdekking was de naam van le Maire de wereld door beroemd geworden: en echter niets van dat alles. In 1624 was Le Maire overleden, en het grafschrift brengt zijne geschiedenis niet verder dan 1613. De 28 jaren en de 1,500,000 Gn., reeds in zijn rekwest aan de Amsterdamsche regering vermeld, blijven onveranderd. Hoe dit verschijnsel anders te verklaren dan door de onderstelling dat le Maire zelf zijn eigen grafschrift voorschreef, dat hij het deed in die dagen van spanning, waarin de eer en het geluk van zijn huis op het spel stond, dat hij het deed in het kalm vertrouwen op een goede uitkomst, hetwelk alleen met buitengewone zielskracht bestaanbaar is, en dat hij niets zijnen erven overliet dan den dag zijns doods in te vullen.

Om terug te keeren tot de stelling waarmede ik aanving, niet enkel daar is poëzij waar zij zich in de bont-romantische vormen van een fantastisch verleden hult. Wat er in eene eenvoudige dorpskerk niet al te lezen en te leeren valt! De oude zerk in de kerk van Egmond Binnen getuigt niet alleen van

de dagen toen Amsterdam groot en magtig werd, en toen haar opkomst aan Hooft in zijn Geerardt van Velzen, aan Vondel in zijn Gijsbrecht van Amstel hunne bezielde verzen in den geest gaf: zij getuigt van de worsteling en de gevaren waarmede die groei gepaard ging; zij wijdt ons in in een strijd meer dan dertig jaren lang met onbezweken moed gevoerd; zij voert onze gedachten naar alle kwartieren der wereld, om die op eene enkele plek, waarop de zegen Gods rustte, terug te brengen: zij doet ons een blik slaan in de geheimen van een koopman van de zeventiende eeuw, en toont ons dien koopman als met kalmte den dood te gemoet ziende, omdat het graf hem de eer niet zal rooven de grootste koopman te zijn geweest: en die met een woord, niet ongelijk en zeker even regtmatig als dat van den koninklijken held op het slagveld van Pavia: tout est perdu fors l'honneur, der nakomelingschap toeroept; al gingen ook in de ebbe en vloed der handelsfortuin tonnen schats verloren, toch hield het crediet het hoofd boven water.

Behalve het opschrift stonden op de zerk twee wapens, dat van le Maire en zijne echtgenoot: maar 1795 kwam en de hand der dorpsdemocraten ontzag (zonderling genoeg) den Sinjeur en de Jofvrouw uit het opschrift, maar wreekte de gelijkheid van den mensch op de onnoozele wapenteekens. Het wapen van den man was waarschijnlijk gevierendeeld: twee kwartieren met drie moorenkoppen: een met drie zwijnshoofden, het derde kermelijn. Ik vermeld het omdat het alles is wat ik van zijn geslacht weet, en het om de beide kwartieren waarschijnlijk is dat de familienaam van le Maire uit die van le Maure verbasterd is. Hoe het zij, het geslacht van le Maire was uit dat gedeelte van Fransch Vlaanderen herkomstig, dat destijds onder den scepter van Filips den II zuchtte. Op de lijsten der ballingen ten gevolge van de troebelen bij den Nederlandschen opstand, komen de namen der le Maires zoowel te Valencijn als te Doornik voor. Ook de Valencijnsche week naar de Noordelijke Nederlanden, zette zich te Leiden neder, en daaruit was waarschijnlijk de Leidsche boekdrukker Johannes Lemaire gesproten. Van zich zelven had onze Isaac le Maire aan den Franschen gezant, den vermaarden President Jeannin, geroemd, dat hij van Doornik afkomstig was, van Doornik, welks inwoners de Fransche gezindheid, zoo hij zeide, in het bloed hadden, en een gefleur-

delyseerd hart omdroegen. Op de lijsten der ballingen komt hij echter niet voor: waarschijnlijk was hij in 1568 nog te jong om den bloedraad in het oog te vallen. Doornik en Valencijn waren het brandpunt van het protestantismus in de Zuidelijke Nederlanden geweest: de gemakkelijkheid waarmede die steden, na met bloedig geweld te zijn bedwongen, zich aan het opgelegde juk onttrokken, bewees welke geest daar heerschende was. Antwerpen won het voorzeker van beide in magt, in voorregten en vooral in gelukkige ligging: de godsdienstige beweging hield er langer stand, maar zij was veel minder ijverig in hare uitingen: en het was vooral het Waalsche bloed, derwaarts in talrijke ballingen uit Valencijn en Doornik heen gevloeid, welke den koeler Vlaming tot heilzamen levensprikkel strekte. Of le Maire misschien onder de uitgewekenen hebbe behoord toen Doornik, na eene tweede belegering onder de Prinses van Epinoy te hebben doorgestaan, in handen van den Spaanschen landvoogd viel - het zou mogelijk kunnen zijn, maar verzekeren durf ik het niet. Ik moet opmerken dat le Maire in zijne brieven en memoriën het Hollandsch vrij naauwkeurig, met zekere netheid, ja nu en dan welsprekendheid, schrijft, welke veeleer zou doen vermoeden dat hij eene lange en vroege opleiding in het Nederlandsche gedeelte des lands en waarschijnlijk wel te Antwerpen hebbe genoten. Ook zijn broeder, even als hij Waal van afkomst, stond sedert als predikant niet bij de Waalsche maar bij de Nederduitsche gemeente te Amsterdam.

Ik zeide dat het waarschijnlijk was dat hij te Antwerpen zijne jeugd althans voor een gedeelte hebbe doorgebragt, niet slechts omdat daar de beste leerschool voor den groothandel was, maar ook omdat zijne echtgenoot van daar was geboren. Bovendien wanneer hij in zijn rekwest van 1613 van zijn achtentwintigjarig verblijf aldaar spreekt, wanneer hij daar alle zijn twee en twintig kinderen ingeborenen dier stad noemt, en het blijkt dat zijn zoon Jaques le Maire, de beroemde ontdekker van de straat le Maire, in December 1616, in den ouderdom van 31 jaren overleed, dan worden wij door al die bijzonderheden teruggeleid tot het jaar 1585, als dat waarop Isaac le Maire zich te Amsterdam vestigde, juist hetzelfde jaar waarop, ten gevolge der overgave van Antwerpen aan den hertog van Parma, talrijke kooplieden zich van daar naar Amsterdam hadden verplaatst, de stad die voorbeschikt was om de opvolgster te worden van het Nederlandsche Venetie.

Op welken ouderdom le Maire zich te Amsterdam kwam nederzetten, met andere woorden zijn geboortejaar, is mij onbekend. Waarschijnlijk echter was hij eerst in den bloei der jeugd. De leeftijd zijns broeders, die eerst in 164. overleed, zijn rijkgezegende echt geven regt tot die onderstelling. Mogt le Maire zich naderhand verheffen op de talrijke olijfplanten rondom zijne tafel, zelf schijnt hij tot eene vruchtbare familie te hebben behoord: behalve hem zijn ons vier van zijne broeders bekend. Het was eene handelaars-familie van den bloede: van zijne vier broeders waren er drie als kooplieden gevestigd, een in Portugal, een in Castilië, een in Italië: zelfs de vierde, de predikant, bleef niet vreemd aan kompagnie-speculaties: een koopman alzoo in den tempel.

De handelsbevolking, welke zich in het jaar 1585 uit Antwerpen naar de noordelijke koopsteden verplaatste, vond daar een vruchtbaren bodem, maar die noeste bewerking vorderde om die vruchten te dragen. De grondstof lag vooral in het talrijke en uiterst bedreven varensvolk, dat deels op de schepen der watergeuzen den prijs der roekeloosheid en stoutmoedigheid had behaald, deels in den handel op Moskoviën en vooral in de walvischvangst eene degelijke leerschool had gemaakt. Doch de sleurhandel, waarbij elke stad naar gelang van de haar verleende voorregten op bepaalde plaatsen, binnen bepaalde grenzen, op bepaalde artikelen zich toelegde, was de heerschende: groothandel en groothandelaars ontbraken. Voor de enkele uitgewekenen onder de aanzienlijken, de Reaels, de Pauwen, de Bickers, had zich in het oord hunner ballingschap, hetzij in de Engelsche zeehavens, hetzij te Bremen of te Hamburg, een ruimer gezigteinder ontsloten; een Jan Huijgen Linschoten had op Portugesche schepen de groote vaart medegemaakt en het gebrekkige van den Spaanschen handel en zeebouw was door hem niet onopgemerkt gebleven; maar wat in Holland uitzondering was, was sedert lang te Antwerpen regel. De groote handelshuizen aldaar hadden hunne nevenkantoren te Lissabon en te Seville en elders: Antwerpenaars hielpen de Spaansche bodems bevrachten en deelden in de vruchten van den togt, en niet alleen had hun scheepsvolk op de verre reize zich met praktische kennis verrijkt, ook aardbeschrijving en zeevaartkunde waren er als wetenschap beoefend geworden. Gerard Mercator en Abra-

ham Ortelius hadden daar het voorbeeld gesteld dat, merkwaardig genoeg, juist in hetzelfde jaar door een Nederlander, Lucas Jansz. Wagenaar, werd gevolgd, die toen den eersten Hollandschen zee-atlas, onder den titel van Spiegel der Zeevaart, bij Plantijn te Leiden in het licht gaf.

De uitgewekenen uit Antwerpen kwamen herwaarts onder de schoone leus van vervolgden om den wille van het geloof. Nu moge het zoo geweest zijn, dat vele kooplieden met het hun eigen instinct voorzien hebben dat, bij den terugkeer van Antwerpen onder het Spaansche juk, het met den handel daar ten einde liep, en deze zich naar elders moest verplaatsen, toch voerden zij het gemoedelijke devies onder hun blazoen. Protestanten, vooral Calvinisten waren zij meest allen, en zoolang zij in hun bedehuis waren, meenden zij dat in vollen ernst. Ook daarbuiten tot op zekere hoogte. De heerschappij, welke de Koning zich, als Koning van Spanje en Portugal, over de Oosten West-Indische zeeën had aangematigd, had het gezag der Kerk voor zich. Paus Alexander VI, het ongoddelijkste monster van zijn tijd, zoo als onze ijveraars zeiden, had die zeeën en landen bij openbare bulle aan die koningrijken geschonken. Het was voor onze Calvinisten bijna een geloofspunt den Koning en den Paus gelijkelijk te bestrijden, door zich naar Indië den weg te banen en des noods met het zwaard de leer te prediken: ‘des Pausens donatie is idel ende teghens de leeringhe Christi ende teghens de religie’. Tot zooverre gingen geloof en belang hand in hand; maar wanneer later Leicesters berucht plakaat den handel in 's vijands landen verbood, dan voorzeker scheidden de Brabandsche kooplieden zich van de partij hunner politieke medeballingen, meestal vrienden van den Engelschen landvoogd, af om zich met die der stedelijke regeringen en der Nederlandsche kooplieden te vereenigen om het volgend sophisme uit te vinden: de verboden handel brengt naarmate zij 's Konings lande verarmt ons te grooter schatten aan, waaruit wij in staat zijn den oorlog tegen den gemeenen vijand te voeden en de kerke Gods te schragen. Zelfs zou men er dan niet op gezien hebben, een ander ook katholieken potentaat, b.v. Koning Hendrik IV, of de republiek van Venetie, ja des noods den grooten Turk, de behulpzame hand te bieden, mits hij slechts de vijand van den Koning van Spanje was. Dit was de regtzinnigheid van den uitgeweken koopman: godsdienstijver, maar met een zekere rekbaarheid naar de omstandigheden. Dat

dit met le Maire ook het geval zal geweest zijn durf ik niet verzekeren; hij was van Doornik geboortig, en had Antwerpen waarschijnlijk na den val der stad verlaten; maar ik zou toch wel eens willen weten welke godsdienst zijne broeders, die zich in Portugal, Spanje en Italie als kooplieden gevestigd hadden, nog in 1609, althans voor het oog der wereld, hebben beleden; met hen toch bleef onze Isaac even naauw verbonden, als met zijn broeder Johannes, predikant te Amsterdam, een zoo ijverig contraremonstrant, dat hij de geeselroede van Vondel niet ontging. Had hij bovendien niet tot zijn boezemvriend dien Petrus Plancius, welke zich door zijne vervolging der Lutherschen even gehaat maakte, als door zijne verdiensten voor de zeevaartkunde beroemd, die terwijl hij van den kansel tegen de Remonstranten donderde, zich niet ontzag den afvalligen Hendrik IV van raad te dienen zoo dikwijls deze dien vroeg. Vroomheid en zedelijke strengheid zijn niet altoos elkanders maatstaf, en onder de vele vonden, welke de menschen in die dagen zochten, behoorde ook deze, hoe het mogelijk was de bijbelspreuk, dat men God niet kan dienen en den Mammon, te vereenigen met die andere: maakt u vrienden uit den Mammon der onregtvaardigheid.

Zoo was het geschapen met hunne regtgeloovigheid; hoe stond het met de vaderlandsliefde dier uitgewekenen? Het zij zoo, dat voor den koopman wel eens de regel hebbe gegolden: mijn vaderland is daar, waar het mij wel gaat; er is veel dat de toepassing van dien regel in de hier gegevene omstandigheden verontschuldigt. Toetsen wij geenszins aan de veelal instinctmatige gehechtheid aan eenen grond, waarop zich de herinneringen onzer eigen jeugd aan die eener driehonderdjarige meestal loffelijke geschiedenis verbindt, de gevoelens van hen, die veelal uit het land der Walen opgezweept, na een kortstondig verblijf te Antwerpen, eene schuilplaats in Engeland of Duitschland hadden moeten zoeken: die op een schijn van hoop uit hunne ballingschap teruggekeerd, voor nieuwe teleurstelling hadden moeten zwichten en op nieuw den wandelstaf opnemen. Telkens was de bodem onder hunne voeten gewisseld: voor zoover zij karakter bezaten, was slechts hun bedrijf hun gebleven, en waar dat het beste tierde - was het wonder dat zij dat land ook hun vaderland vonden? Hier was veel wat hen moest aantrekken; zij vonden hier stamgenooten, geloofsgenooten, zaâmgezworenen in hunnen kamp met de Spaansche

dwingelandij: daarbij de gezonde atmosfeer der jeugd in een opkomenden staat. Doch ik moet niet van staat spreken. Toen in 1585 de zegevierende veldheer, die hen uit Antwerpen verdreef, ook het Noorden bedreigde, was het voor hen de vraag, hoelang die staat - zoo er een staat was - zou bestaan: of die even als hun eigen vaderland, zij het ook op gunstiger voorwaarden, op nieuw zou moeten buigen onder het Spaansche juk: of Engeland of Frankrijk de opdragt der souvereiniteit zou aanvaarden: of men krachten genoeg zou vinden om een zelfstandige nationaliteit te voeden: of een dragelijk bestuur vreemden en inboorlingen in éénen schoot zou kunnen vereenigen. De regtvaardige geschiedenis mag het niet vergeten, hoeveel voor de vorming van dezen staat door diezelfde Zuid-Nederlandsche ballingen gearbeid, geleden en gestreden is; al werd dat ook door tijdgenooten vergeten. Moest het hen niet gevoelig treffen, bij de onbekrompener inzigten, welke hun hunne ondervinding als ballingen had gegeven, dat kleinsteedschheid hier allengs het vaderland tot de muren zijner veste beperkte, dat eene familie-aristocratie zich op het kussen drong en den vreemdeling daaruit weerde, wanneer door het volk op de straat en den volksdichter op het tooneel den Brabander zijne herkomst werd verweten, en wanneer hij bij al het goede, dat hij in dit goede land genoot, toch al te dikwijls, in bijna dagelijksche ervaring, smaakte hoe bitter het brood der ballingschap was.

Het zij mij vergund met deze beschouwingen eene ledige tijdsruimte te vervullen, gedurende welke le Maire te Amsterdam heeft gewoond, maar waaromtrent ik niets anders kan onderstellen, dan dat hij zijnen tijd besteed heeft aan het vergaderen van die schatten, welke hem tot den magtigsten koopman van Amsterdam moesten maken. Eerst in het jaar 1598 treedt hij voor ons op, te midden van al de bedrijvigheid welke de aangevangen zeetogten naar de Oost-Indien hadden verwekt. Welk aandeel de Brabandsche kooplieden aan de eerste ondernemingen van Houtman en van Neck hebben gehad is duister: hun meerdere ervarenheid, hunne uitgebreide kennis mogen geraden en aangemoedigd hebben, men was er niet vaardig mede, noch om hen onder de negen ondernemers van de Compagnie van verre op te nemen, noch zelfs bij de uitbreiding, welke het collegie van bewindhebbers in 1597 verkreeg, eene plaats in hun midden te gunnen. De oude bewindhebbers waren dan ook

mannen, zoo als Amsterdam er sedert vele heeft opgeleverd: patriciers van den echten stempel, ondernemend, werkzaam en bekwaam, maar uitsluitend en zich zelven in wat zij deden of lieten genoegzaam. Hunne namen mogen getuigen met welke karakters voortaan le Maire den strijd zou hebben te voeren: Reinier Pauw, een der werkzaamste en bedrijvigste, maar zeker intrigantste burgemeesters welke Amsterdam immer bezeten heeft; Pieter Dirksz. Hasselaar, de vaandrig uit het beleg van Haarlem, wiens scherpe blik en strenge trekken nog doen huiveren, bij zooveel Romeinsche hardheid als er uit zijn bekend portret spreekt; Dirk van Os, de Croesus van zijne stad, de standvastige doordrijver van de droogmaking van de Beemster; Jan Janssen Carel, die, gelijk later le Maire, zijn eigen zoon en opvolger op 23jarigen leeftijd gewaagd had op den hagchelijken eersten togt onder de Houtmans ondernomen. Welke geest die mannen zou bezielen bleek in 1601, toen zij er bij de Staten van Holland op aandrongen dat geene bewindhebbers zouden worden benoemd dan ter keuze van burgemeester; en zoolang zij hebben bestaan, hebben zij bestaan om iedere onderneming nevens de hunne te onderdrukken en den geest te dooven waarvan zij zelve de krachtige vertegenwoordigers waren. IJdele poging: eerzucht en winstbejag, haat tegen Spanje en de prikkel der behoefte aan een ruimeren werkkring, alles vereenigde zich om nevens de oude Compagnie van verre talrijke andere Compagnien als uit den grond te voorschijn te roepen, wier namen gij in elke geschiedenis onzer Compagnie zult terugvinden, maar welke uit één te houden eene taak is, waarbij ik u meer geluk wensch dan mij zelven te beurt viel.

Onder de maatschappijen, die toen oprezen, behoorde ook de dusgenaaamde Brabandsche of nieuwe compaignie binnen Amsterdam, handelende op Oost-Indiën. De Brabanders hadden zelfs eenige Amsterdammers voor zich weten te winnen tegen den geest van uitsluiting, die hunne regering kenmerkte; onder dezen Gerard Reynst, den lateren Gouverneur-Generaal. Van de Brabanders zelven is er, behalve le Maire, geen zoo bekend, dat hij bijzondere vermelding verdient dan alleen de man, die naderhand zijn doodvijand werd en ten einde toe bleef, Louis de le Beque. Van de oprigting dier nieuwe Compagnie dagteekent de strijd, welken le Maire sedert zou voeren. De Brabanders en hij vooral wisten het, dat de magtigsten des lands, noch Prins Maurits, noch Oldenbarnevelt, noch de

schrandere syndicus van Westfriesland, de inzigten der oude bewindhebbers en van de regering van Amsterdam, waarvan deze de uitdrukking waren, deelden, en dat de Staten des Lands niet van oordeel waren aan den vrijen ondernemingsgeest perken te zetten. Wel duchtten zij voor den handel zelven een naijver, die prijzen der waren in het oneindige zou doen stijgen, die tot gewaagde speculatiën aanzette, en het leed des eenen tot de vreugd des anderen zou maken; maar het was hun stelsel, geen gevraagde vergunning, geen aangezocht convooi, geene zedelijke noch stoffelijke ondersteuning te weigeren, en wanneer van de zijde der oude Compagnie te sterk op zoodanige weigering werd aangedrongen, gaven zij aan de mededingers den verstandigen raad, zich met elkander te verstaan en zoo mogelijk eenstemmig te handelen. De oude Compagnie zag zich in dien stand van zaken wel genoodzaakt een weinig van hare eischen te laten varen: tusschen beide zelfs schijnt het, dat, hetgeen later niet zeldzaam was, een uitkoop van den mededinger plaats had, en zoo gebeurde het, dat bij de zeetogten van Both en van Paulus van Caarden, van van Neck en van Heemskerk de schepen der oude en der nieuwe Compagnie, al was het dan ook voor afzonderlijke rekening, gezamentlijk werden uitgereed, terwijl uit een later ingediend verzoekschrift van le Maire blijkt, dat hij voor de reizen van van Warwijk en van Heemskerk de betrekking en rang van bewindhebber had bekleed. Eindelijk werd de wensch van Oldenbarnevelt vervuld, en zoo al voor het oogenblik daarmede zijn groote doel bereikt werd, de versnipperde krachten tot een geheel van wederstand tegen den vijand te vereenigen, hij, die alle monopolie verwierp ‘tegens de vrije navigatie en trafycke, die voor alle man gemeen te moeten gemaenteneert werden geacht werden,’ hij moest het om den wille van zijn doel wel toelaten dat Amsterdam zijn oude regten, zijn krachtig aandeel in de Oost-Indische togten liet gelden, een derde van het collegie met hare bewindhebbers vulde, en alzoo den weg baande tot het heillooze stelsel, volgens hetwelk het burgemeesterschap van Amsterdam bijna onafscheidelijk werd van het bewindhebberschap der O.I. Compagnie.

Nog echter was dat tijdstip niet aangebroken: voor alle leden der talrijke maatschappijen werd de deur der inschrijving opengezet: de bewindhebbers der compagnien, met uitzondering misschien van die der Magellaansche, werden in het alge-

meen bestuur opgenomen; ook onze Isaac le Maire, en waarom hij niet vooral, die van de ter kamer Amsterdam ingeschrevene 3½ millioen ongeveer ƒ 60,000 voor zijne rekening had genomen, nam in het hooge collegie zitting - om er niet lang in te blijven.

Onder de namen der talrijke aandeelhouders, welke op het boek van inleg der kamer Amsterdam zijn ingeschreven, schittert die van Dominus Petrus Plancius - door zijne afwezigheid. Hem, den geleerde aardrijks- en zeevaartkundige, die voor Amsterdam geworden was, wat voor Brabant en Vlaanderen de groote Mercator was geweest, die den togt van Houtman, de reis van Heemskerk en Willem Barendsz had aangemoedigd, en hunne togtgenooten in stuurmanskunst had onderwezen, hem die het niet bij leeren liet, maar die door voorbeeld predikte, en voor den tweeden reistogt der oude Compagnie, dien van van Neck, voor ongeveer ƒ 50,000 had durven inschrijven, had hem eene geheimzinnige stem ingefluisterd, dat door de nieuwe groote vereeniging het doel niet zou bereikt worden, dat hem het liefste was, uitbreiding van de kennis van den aardbodem door nieuwe ontdekkingen, en uitdelging van den gehaten Spaanschen naam op de eilanden en het vaste land van Indiën? Voorwaar, dan was die stem profetisch geweest. Ik heb nooit de notulen onzer Handelmaatschappij ingezien, maar ik geloof, dat zij boeijender en aangenamer om te lezen zijn dan die der oude vergadering van zeventienen en van de kamer te Amsterdam. Zoo zeer hebben mij die teleurgesteld. Gij verwacht er ten minste een ligt geruisch van dien storm des oorlogs, die in het verre Oosten loeide: gij rekent op eene huivering bij de gevaren, waaraan zich onze zeebouwers blootstelden, en eene ligte trilling van de grootsche aandoeningen, die de borst onzer ondernemers moesten vervullen: gij vindt er aanstellingen van commiesen, uitbetalingen aan scheepsvolkeren, angstige haspelarijen, b.v. met de Magellaansche Compagnie, beslissingen omtrent den tijd der te houden veilingen, en bepalingen van de marktprijzen van Macis en peper - vanwaar ons het peperduur gebleven is. Het verhevenste is het formulier-gebed, dat op de eerste bladzijde staat, en het beste dat men er van zeggen kan, na de laatste te hebben gelezen, is dat de geheimzinnigheid, welke de handelingen der compagnie tot aan haar uiteinde bedekte, van stonden aan was ingewijd.

Er is geen reden om aan te nemen dat le Maire, al moge de vestiging der vereenigde Compagnie niet volkomen met zijne inzigten hebben gestrookt, ter kwader trouw deel nam aan de handeling en het bewind er van. Zelf had hij er genoegzame gelden aan gewaagd, en zijne naaste betrekkingen, zijne eigene broeders en die zijner vrouw tot inschrijving aangemoedigd[1]. Uit de kamer Amsterdam was hij herhaaldelijk tot het collegie van zeventienen afgevaardigd, en toch reeds spoedig ontstonden er oneenigheden, die eindelijk in het jaar 1605 tot volslagen tweespalt uitbarstten. Bij eene akte van 22 Februarij 1605 nam le Maire zijn ontslag van het bewindhebberschap en teekende eene verklaring, waarbij hij beloofde dat hij de kennis, die hij van den staat der Compagnie had opgedaan, niet zou misbruiken tot zijn eigen voordeel of dat van anderen: dat hij niemand met raad of daad, hetzij binnen de vereenigde gewesten, hetzij in vreemde rijken zou helpen in het drijven van handel beoosten de Kaap de Goede Hoop of door de Straat van Magellaan: dat hij nimmer noch voor eigene rekening, noch als bewindhebber of aandeelhouder eener maatschappij dergelijke onderneming zou doen; dat, mogt hij zich naar buitenslands verplaatsen, hij alle papieren, die hij tot de zaken der Compagnie betrekkelijk onder zich had, zoowel de oorspronkelijke, als uittreksels en afschriften, aan de bewindhebbers zou overleveren: voor al hetwelk hij drie duizend ponden Vlaamsch ter beschikking der Compagnie stelde, ingevalle hij zijne beloften niet nakwam: welke drie duizend ponden Vlaamsch hij later voor schepenen van Egmond op zijne uitgebreide aldaar gelegen landerijen verbond.

Het is ligter het bewijs van de bestaande tweespalt te leveren dan den oorsprong van die tweespalt te ontdekken. De notulen van de kamer Amsterdam ontbreken voor een gedeelte van het jaar 1604 en voor bijna het geheele jaar 1605. Het blijkt dat omstreeks dien tijd het gerucht liep - niet zeer eervol voor le Maire - dat hij zich trouweloos jegens de Compagnie had gedragen in zijn bewindhebberschap: sommigen spraken zelfs van zekere dieverijen. Op het gerucht af had de schout van Amsterdam le Maire doen dagvaarden en verstek tegen hem verkregen: doch de zaak was nimmer uitgewezen. De schout had de bewindhebbers vergeefs om nadere informa-

1 Niet zoo sterk echter als borgemeester Reinier Pauw, die zelfs zijne wollennaaister en dienstmeisje had laten teekenen, elk voor ƒ 100.

tien aangesproken, en toen deze niet te bekomen waren, volgens de voor den bemiddelde zoo gunstige en voor de ambtenaren der geregtigheid zoo voordeelige regtspleging dier dagen, bij advys van burgemeesteren voor 1200 ☎ Vlaamsch gecomposeerd ten behoeve van hem en van burgemeesteren. Ik erken het - het geeft geen besten dunk dat le Maire zich aan de regtspraak onttrok en met den schout in vergelijk kwam; ik moet er bijvoegen dat ondanks die afdoening de oude zonden van le Maire telkens weder werden opgehaald, en hij met nieuwe vervolging bedreigd, zoo dikwijls hij der Compagnie nieuwe stof van ontevredenheid leverde; maar aan den anderen kant moet het ons bevreemden, dat de bewindhebbers de bewijzen zijner schuld tegen hunnen vijand weigerden in handen van den geregte over te geven, en het vermoeden ligt voor de hand dat ook zij hunne redenen hadden om niet te willen dat een ongeroepen oog hunne boeken doorkeek, of dat door de zaak op het scherp te zetten ruchtbaarheid gegeven werd aan hunnen twist met een hunner voornaamste en meest invloed hebbende ambtgenooten.

De billijkheid eischt dat wij ook le Maire hooren, wel niet over de eigenlijke zaak, waarom hem de schout vervolgd had, maar om de grieven te vernemen, welke hij zijnerzijds tegen de bewindhebbers aanvoerde. Van het begin meende hij dat de voordeelen, die men zich had voorgespiegeld, in nadeelige uitkomsten omsloegen; dat de handel in plaats van toe te nemen verflaauwde; dat de schuld aan het beheer der bewindhebbers lag. Kloeke uitrustingen werden er niet gedaan, ontdekkingen geene; tot Bantam en de eilanden van den Indischen Archipel beperkte zich hun gezigteinder; de Oostkust van Afrika en de eilanden op de vaart naar de Straat Sunda gelegen bleven onbezocht; Japan werd vergeten. Alles wat men oogstte was specerijen, en nog eens specerijen, om niet van eenige partijen slechte zijde te gewagen. Maar hetgeen in zijne oogen het ergste was, men had de Magellaansche Compagnie het octrooi weten te ontwringen aan haar vroeger verleend; men had dien braven kooplieden de handen weten te binden. Gelukkig indien de Compagnie de taak van hen had overgenomen en met kracht had doorgezet. Maar ondanks den aandrang door hem bij herhaling gedaan, had men van geene uitrusting naar de Straat van Magellaan en het Zuiden, de Zuidwestkust van Amerika, willen hooren: men had vergeten dat het onder

de heiligste pligten der Compagnie met het octrooi was opgelegd, den algemeenen vijand waar het mogelijk was afbreuk te doen, en men had voorbijgezien hoe schoon de kans stond in Chili, waar de Indianen jaren lang tegen de Spanjaarden in vollen opstand waren en hunne onafhankelijkheid met eene dapperheid, aan die der Nederlanders gelijk, verdedigden. Door hen te ondersteunen had men het middel den Spanjaard uit het westelijk halfrond te verdrijven; en hadden zich Nederlanders in Chili gevestigd, dan lag hun de weg naar Spanjes tresoor, naar Peru, open. Helaas! de poëzij van le Maire stuitte af op de koele berekening zijner medebewindhebbers, de berekening van zoo vele ponden nagelen tegen zooveel het pond.

De beschouwingen van le Maire, welke ik hier mededeel, zijn ontleend aan een stuk van zijne hand van later dagteekening, doch ik aarzel niet het toen ter neder gestelde hem reeds nu toe te schrijven. Wanneer wij le Maire gedwongen zien om de belofte af te leggen, dat hij nimmer de hand zou leenen aan eenigen togt beoosten de Kaap of door de Straat van Magellaan, dat hij noch binnenslands, noch in andere rijken, hetzij particulieren hetzij maatschappijen, daartoe van zijn kennis en voorlichting zou dienen, en dat hij, wanneer hij zich buitenslands mogt vestigen, alle geschriften en memoriën, die hij van de Compagnie onder zich had, zou overleveren, bewijzen alle die bepalingen dat men hem van alle die voornemens verdacht hield. Een bewindhebber, die eigenwillig van zijn bewindhebberschap afstand deed, werd zoo gevaarlijk geacht, dat de Compagnie de hulp der Staten-Generaal inriep, om hem te dwingen in het bestuur te blijven: eene vordering echter welke deze wijsselijk van de hand wezen[1]. Dit punt vordert eenige opheldering.

De O.-I. Compagnie had, eer zij haar monopolie gevestigd kon achten, met magtige vijanden te kampen gehad. Een ondernemend man, een vreemdeling, een vlugteling, zoo als le Maire en Plancius, had tot alle handels- en scheepstogten den eersten stoot gegeven. Van hem was de reis van de Houtmans, van hem het waagstuk van Barendz en Heemskerk, de togt naar China langs het Noorden, uitgegaan. Door geen ongun-

1 Resol. Staten-Gen. 22 April 1606.

stigen uitslag afgeschrikt ging hij voort met het ontwerpen van nieuwe plannen en het te voorschijn roepen van nieuwe uitrustingen. Uit zijn kantoor te Veere wilde hij den wereldhandel dwingen en de Spaansche magt in Indië fnuiken. Doch zoo als elke scheppende geest was Balthazar de Moucheron - het is over hem dat ik spreek - heerschzuchtig, tyranniek, zich zelven genoegzaam. Noode zag hij dat door de vereeniging der Compagniën hem de slangenstaf des handels uit de vuist werd gewrongen, om in talrijker doch zwakkere handen over te gaan. Van hem mag wel die hardnekkige tegenstand zijn oorsprong hebben gehad, welke de Zeeuwsche maatschappijen, inzonderheid Veere, aan de vereeniging boden. Twee van hunne eischen waren inzonderheid berekend om de aanmatigingen van Holland en Amsterdam in het hart te treffen; de eene dat in de vergadering der bewindhebbers elke der toen ontworpen vier kamers (Delft en Rotterdam even als Hoorn en Enkhuizen werden slechts voor ééne gerekend) slechts ééne stem zouden uitbrengen; de andere, dat niemand bewindhebber zou zijn dan die eene aanzienlijke som in de kas der maatschappij zou hebben gestort. Op het laatste punt, hetwelk der Hollandsche regering, ware hare meening gevolgd, de magt zou gegeven hebben de kamers met hare zoogenaamde creaturen te vullen, zegevierden de Zeeuwen. Op het eerste werden zij geslagen, en Veere, dat aan het hoofd van den tegenstand stond, bekwam niet een het regt op een bewindhebber. Waarschijnlijk had men voor de krachtige tusschenkomst van Prins Maurits moeten zwichten. Moucheron, schoon tot een der eerste bewindhebbers gekozen, trok zich spoedig terug, en zocht van nu af in den vreemde voor zijne ondernemingen dien steun, welken het land zijner inwoning hem weigerde[1].

De tweede vijand, dien de vereenigde Compagnie te bestrijden vond, was de Magellaansche Compagnie geweest. Deels te Amsterdam deels te Rotterdam waren de deelhebbers gevestigd; hunne onderneming was door aanzienlijke middelen ondersteund: voor vier reizen was hun door de Staten-Generaal octrooi verleend; doch toen de O.-I. Compagnie werd opgerigt was er van de vier reizen slechts een half volbragt; van het meerendeel der schepen door hen uitgerust was nog geen zeker narigt

1 Resol. Staten-Gen. 3 Junij 1602, 20 September 1603.

ingekomen. Het was ongetwijfeld in strijd met de hun toegekende voorregten, dat thans het vaarwater door de Straat Magellaan uitsluitend aan hunne magtiger mededingers was toegekend. De Magellaansche Compagnie verzette zich bij vertoogen tegen het verleende octrooi, en de Staten-Generaal, zelve met de zaak verlegen, bevestigden twee dagen nadat zij het octrooi aan de O.I. Compagnie hadden verleend, aan die van de Magellaansche vart de voordeelen, welke zij twee dagen te voren hadden vernietigd. Waar het bestuur weifelt vinden de regtbanken werk. De Magellanisten weigerden eenig aandeel te nemen aan de nieuwe maatschappij: de nieuwe maatschappij had er belang bij een zelfstandig ligchaam met gelijke regten, van gelijken oorsprong, van hare baan te schuiven. Men sloeg den weg van onderhandelingen in, en slaagde zoo verre, dat de Compagnie van Magellaan van verdere uitzendingen afzag en daarentegen ten haren bate een aandeel in de door de O.-I. Compagnie uitgeruste schepen bekwam. Door eene scheidsregterlijke uitspraak der Staten-Generaal was de schikking bekrachtigd; maar de maatschappij, als nog door een geldelijk belang bijeengehouden, bleef voortbestaan, bezat voortdurend hare bewindhebbers en verkoos er nieuwe in plaats van de aftredenden. Zoo als het zich verwachten liet, sommigen dier bewindhebbers lieten zich, hetzij door voordeel, hetzij door betrekkingen of zucht naar meerderen invloed, bewegen om zich aan de grootere en allengs zich meer uitbreidende maatschappij aan te sluiten: anderen, aan wier hoofd een der oudste reeders, Jan Benninck Coeckebacker, stond, vermoeiden hunne partij bijna twintig jaren lang met regtsgedingen, waarin zij althans voor den hoogen raad van Holland zegevierden.

Juist omstreeks den tijd waarop wij le Maire met de Compagnie in strijd zien, was een andere storm tegen haar opgestoken. Zij had niet gelukkig gevaren, en de aandeelhouders zagen met zorg dat de uitkeeringen, waarop zij rekenden, verslonden werden door krijgstoerustingen, met welke de in Indië gemaakte vestigingen moesten worden behouden. Allerongelegenst kwam de godsdienst in het spel: van ouds her zijn de doopsgezinden te Amsterdam zeer bekwame, zeer aanzienlijke, maar tevens zeer eigenzinnige handelaars geweest. Een oud handelshuis was daar sinds jaren gevestigd, aan welks hoofd Pieter Lijntjes en zijn zoon stonden. Bij de oprigting der Compagnie waren zij voor niet minder dan ƒ 60,000 aandeel-

houders geworden. De vader was een deftig, stemmig man; maar zoo diep zat de handelsgeest onzen voorouders in het hart, dat zij zich zelve of hun eigen bloed aan de gewaagdste ondernemingen prijs gaven. Als zoo veel andere jongelieden van vermogen deed de zoon, Pieter Lijntjes, eene reis naar de Oost, en kwam met den roep van bekwaamheid terug. Zoo hij in ondernemingsgeest zijnen vader overtrof, hij kwam van zijnen togt niet terug met dezelfde stemmigheid; want niet lang was hij in het vaderland of hij dronk zich dood. Het was eene zonde onzer vaderen - vooral van die geene doopsgezinden waren - en die haren smet op onze eerste handelsondernemingen in geen geringe mate afgaf. Maar eer nog de zoon aan het euvel van zijnen tijd overleed, had de vader zich uit de Compagnie teruggetrokken en grootendeels zijne aandeelen verkocht. Het sein van den afval werd door hem gegeven juist op het oogenblik dat het gemompel onder de aandeelhouders algemeen werd en le Maire zich aan het bewind had onttrokken. Om stil te zitten, neen! - om met zijnen ondernemenden zoon een nieuwe kans te wagen, maar tot welker uitvoering de godsdienst het voorwendsel moest leveren. De Compagnie had voor eene nieuwe uitrusting de ondersteuning der Staten gevraagd met wapenen en geschut. Daar viel het den gemoedelijken Mennist te gelegener ure in, dat de meeste baten, welke de Compagnie tot dusverre op haar rekening gebragt had, de vrucht waren van veroverde Spaansche en Portugesche kraken: dat buitgelden een snood gewin waren en dat de middelen, waarmede hij gezegend was, niet mogten strekken om de Spanjaarden op beide kinnebakken te slaan voor den slag welken hij de Compagnie op de ééne wang toebragt. De voordeelen van zijn rijkdom en vlijt wilde hij gaarne genieten, maar, zoo het God behagen wilde, zonder dat er bloed aan kleefde, en zoo hij schatten wenschte te winnen, hij wenschte die te winnen onder de vlag eener mogendheid, welke geen kruit en lood met Spanje te wisselen had. En zulk eene mogendheid was er!

Frankrijk bezat destijds in Hendrik IV een koning, zoo als er weinige zijn, die de ingewanden zijns volks bezat, zoo als weinige voor of na hem, die instinctmatig de behoeften zijns volks raadde, en wiens vurigste wensch het was, die zijns volks te vervullen. Zijn geest was ruim als zijn hart, en zijn blik werd slechts nu en dan beneveld door de opwellingen van he-

vige hartstogten, of door het weefsel van hofintrigues, in wier spel zijn eigen luim zelf een oolijk genoegen vond. Geen vorst die meer dan hij geslaagd is om gemoed en geest tot zelfs in zijne staatkunde te brengen. Voor de Nederlanders gevoelde hij al die voorliefde, welke het schouwspel eener veelbelovende jeugd aan elke groote ziel inboezemt; voor Spanje, zijn ouden vijand, maar waarmede hij thans, zijns ondanks, door den vrede van Vervins verbonden was, al dien afkeer, welken men ontwaart voor een kwaden buurman, met wien men dagelijks de gewone beleefdheidsgroeten moet wisselen. Maar als hij de stoute ondernemingen van de Nederlanders met belangstellende blikken volgde en popelde van genoegen bij de slagen welke zij den Spanjaard toebragten - Ventre Saint-Gris! riep hij uit, ook voor mijn goede volk is op dien weg eer en voordeel te behalen[1]. Moucheron, van wien ik u verhaalde, was het eerst de man geweest die hem leek. Het was der groote ziel des konings eigen, dat hij een groot vertrouwen stelde in alles wat als groot en grootsch zich aan hem opdeed. Nadat Moucheron te vergeefs gepoogd had zijne wetten aan de nieuwe Compagnie voor te schrijven, opende hij, vooral in de West-Indiën, de stoutste uitzigten aan den koning. ƒ 150,000 in de onderneming gestort, zelf bereid om de reis mede te doen en Spanje en Portugal bij de bronnen van hunnen rijkdom te bestoken, de 15 of 16 schepen, welke hem toebehoorden, ten dienste van het ontworpen plan, zulke aanbiedingen deden Hendrik niet aarzelen, zelfs al verbond er zich de heerschzuchtige eisch aan zijn eigen wil en inzigt te volgen, zonder belemmering van maatschappijen of staatsministers. Maar Hendrik IV stond alleen en hooger dan zijn tijd. De bekwame staatsman aan zijne zijde, de beroemde Sully, was minder edelmoedig van vertrouwen en minder geneigd tot de uitbreiding der koloniën, ‘omdat - zeide hij - Frankrijk tot zijn groot leedwezen noch de volharding noch de bedachtzaamheid bezat, welke voor die dingen vereischt werden.’ Sully had gelijk: enkele ongunstige tijdingen omtrent de laatste togten der Nederlanders, vooral. door Spaansche zendelingen verspreid, deden den moed der Fransche handelssteden, die aanvankelijk 's konings plannen hadden toegejuicht, dalen, en de Staten-Generaal maak-

1 Zie over hetgeen Hendrik IV voor de volkswelvaart deed: Gourand, Histoire de la politique commerciale de la France, T. I, p. 143-174.

ten van de gelegenheid gebruik om de voorregten te betwisten, welke Moucheron voor zijne retourvloot reeds van Hendrik IV had bedongen[1].

De koning intusschen bleef des te ligter prooi voor den eersten avonturier den besten. Van de oneenigheden die in 1604 de Compagnie verdeelden maakte een man van dien stempel, een Brabander, gebruik om den koning in te fluisteren wat er met Pieter Lijntjes voor het vestigen van den Indischen handel in Frankrijk zou zijn aan te vangen. Moucheron was een man van karakter, van daden geweest: Pieter Lijntjes, de vader, althans was een zwakhoofd. Het zijn de berigten van den Franschen gezant alhier, den beroemden Buzanval, welke wij volgen. Hij beschouwde de onderneming als hersenschimmig en den Brabander als een intrigant. Intusschen de koning stond op zijn stuk, gaf aan Lijntjes last schepen, stuurlieden en scheepsvolk in de Nederlanden aan te werven, en stelde den zoon tot hoofd der uitrusting, welke onder 's konings vrijgeleide zou plaats hebben, aan. In herhaalde en bij herhaling dringender brieven beval de koning Lijntjes en zijne toerusting aan de Staten-Generaal, aan Prins Maurits, aan Barnevelt aan. De Compagnie harerzijds achtte met het tot stand komen van de onderneming van Lijntjes haar laatste uur geslagen. De Staten-Generaal schoven het beantwoorden van 's konings brieven op de lange baan: onze gezant in Frankrijk, François Aerssens, kreeg last de zaak van Lijntjes zoo veel hij kon tegen te werken, en hij volbragt dien last zelfs ten koste van zijn invloed: Holland, geheel in het belang der Compagnie, drong op eene weigering aan; Barnevelt was verlegen en Verklaarde aan Buzanval dat hij den ondergang der Compagnie een minder gevaar voor den Staat achtte dan het verlies van de ondersteuning van Frankrijk; toch stelde hij een brief voor de Staten-Generaal, Waarin deze uitvoerig aan den koning de bezwaren uiteenzetten, welke zich tegen het verzoek van Lintjes verzetten, en een beroep deden op 's konings welwillendheid en billijkheid; Buzanval zelf zocht de gedachten zijns meesters elders heen te leiden, Eindelijk nog iets: in overleg met de Staten-Generaal bood de Compagnie aan elk der drie voornaamste ministers des konings, Sully, Sillery en Villeroi, een verguld ledekant ter waarde van ƒ 1600 aan ‘tot vorderinghe - zoo

1 Resol. Staten-Gen., 20 Sept. 1603.

als gezegd werd - van de sake tegen de versochte equipage van Pieter Lijntjes' en het schijnt wel dat in die drie vergulde ledikanten de voorgenomene uitrusting voor goed te slapen is gelegd[1]. Althans, schoon in het volgende jaar nog een nieuwe aandrang van de zijde des konings werd gedann[2], de Staten gevoelden zich eerlang sterk genoeg het uitsluitend octrooi ten behoeve der Compagnie te hernieuwen, en bij plakaat aan het scheepsvolk dezer landen te verbieden zich voor de vaart naar Oost-Indiën anders dan bij de Compagnie in dienst te begeven[3].

In de vergulde ledekanten; waarvan ik u verhaalde, sliepen de plannen van Hendrik de Groote niet; zij sluimerden slechts: een geritsel, een lichtstraal deed ze ontwaken.

Pieter Lijntjes was gestorven en vergeten; Buzanval in dat graf gedaald, waarmede onze natie uit opregte dankbaarheid hem in de groote kerk had vereerd; maar de Brabandsche intrigant was blijven leven en had, als vroeger, het oor des konings. Hij was het die reeds vroeger den koning le Maire aanwees als een gansch ander man dan Lijntjes, met meer kennis van den handel, met meer invloed, met meer beradenheid in zijne ontwerpen. Behoorlijk ingelicht omtrent de vijandschap welke er tusschen le Maire en de Compagnie bestond, verzekerde hij Hendrik dat hij dien volkomen ter wille zou zijn; des noods bereid naar Frankrijk te komen om den koning te spreken; maar in het geheim, zeer in het geheim; noch te Amsterdam, noch in het koningrijk zou iemand iets van de onderhandelingen mogen bespeuren, voor dat de zaak beklonken was. De koning luisterde: de overkomst van le Maire achtte hij voor het oogenblik niet raadzaam; maar zijn geheimschrijver ontving last aan den Franschen gezant alhier, den bekwamen president Jeannin, op te dragen de onderhandelingen met le Maire te voeren: de voorwaarden, welke Jeannin zou bedingen, zouden door den koning worden goedgekeurd. In hetzelfde paket ging een Vlaamsche brief van den Brabander aan le Maire: en eindelijk het voornaamste, een eigenhandig schrijven van den

1 Resol. Staten-Gen., 29 Oct. 2 en 3 Nov. 1805.
2 Resol. Staten-Gen., 17 April 1606. Buzanval, au Roi, 29 april 1606.
3 Resol. Staten-Gen., 1 Julij en 8 Sept.

koning zelven aan den Amsterdamschen koopman, doch niet onderteekend: men kon niet weten in wiens handen de brief kon geraken: het uitschudden van een koerier was de eenvoudige wijze waarop men in die dagen het postgeheim verkrachtte. Jeannin, aan wien koerier en paket gingen, handelde even voorzigtig: hij zond zijnen secretaris naar Amsterdam aan le Maire met berigt, dat hij hem van 's konings wege iets had mede te deelen; den brief van den Brabander liet hij hem overhandigen, dien van den koning hield hij. En onze le Maire - maar zie hier den Amsterdamschen koopman op den weg der diplomatie: dat hij er zich goed hield zal u niet bevreemden.

Ik laat daar dat omtrent dezen tijd, den tijd van het twaalfjarig bestand, het diplomatiseren in de lucht zat en dat ieder zich geroepen achtte te dien opzigte zijn tin te gieten: maar de koopman van de zestiende en het begin der zeventiende eeuw was geroepen diplomaat te zijn, en hij was het indien hij zijne roeping begreep. Ik spreek niet van die gewone vereischten der diplomatie: gezond verstand met schranderheid gepaard: de handelaar heeft ze even noodig als de staatsman; niet van die kennis van de handgrepen, waarmede men menschen wint en nog liever verschalkt: het is eene eigenschap aan beiden diplomaat en handelaar aan te bevalen, maar nog om zich voor de listen van anderen te hoeden, dan om ze zelf toe te passen. Ik spreek bij voorkeur van die degelijker hoedanigheden, zonder welke niemand diplomaat kan heeten: kennis van de gelegenheid, van de uitgestrektheid, van de behoeften, van de hulpbronnen van landen en volken, van de betrekkingen der laatste onderling, hunne wederkeerige genegenheid of afkeer, van de neigingen der onderdanen tot hunne vorsten en van deze tot hen (humeuren noemde men het in die dagen, als om hare veranderlijkheid te stempelen), van de wetten en regten, waardoor de maatschappij werd geregeld, van de losgebroken of nog ingehouden veeten en van de kansen van den oorlog over de geheele wereld, van de financien van de staten en van de verpligtingen, die deze veelal jegens bankiers en kooplieden hadden op zich geladen. Daarbij de wereldkaart van die dagen vertoonde vele zwarte plekken van ongedeeld, van betwist, van onbekend gebied, maar waarvan de kennis ook voor staatkundige berekeningen van onmisbaar belang bleek. Daarbij geene dagbladen, geene onafhankelijke drukpers, geene staat-

kundige schrijverij dan door hartstogten ingegeven of op hoog bevel voorgeschreven. Wat de geboren staatsman uit overlevering van kundige voorgangers, of uit onvolledige, niet zonder censuur en privilegie gedrukte, boeken moest leeren, dat vernam de koopman op eigen reizen, door eigen ervaring, of van zijne eigen vennooten in alle deelen der wereld. Wat de koeriers naar de kabinetten onveilig en ten halve overbragten, dat fluisterde in alle volledigheid de wind aan de zeilen in, en het schip aan den koopman. Herinnert u dat wij de beste berigten omtrent den toestand onzes lands in de laatste helft der zestiende eeuw aan kooplieden, aan den Italiaan Guicciardini, aan den Engelschmau Gresham, waarom zou ik onzen van Meteren er niet bijvoegen? te danken hebben. Staatslieden, zoo als Oldenbarnevelt, schaamden zich niet om bij kooplieden inlichtingen in te winnen of hunnen raad in te roepen; aan mannen als Daniël van der Meulen, Hans van der Veecken, Reinier Pauw werden de teederste onderhandelingen toevertrouwd; en zoo wij heden ten dage bij de naauwkeurige verdeeling van de vakken van elk beroep en van de parktische kennis, welke voor elk vak vereischt wordt, bij de meer algemeen verspreide maar daarom toch oppervlakkige kennis van aardrijkskunde en geschiedenis, nog iets zouden terugvinden, dat ons het beeld van den koopman uit het begin der zeventiende eeuw vertegenwoordigt, wij zouden dat vooral in Engeland moeten zoeken.

Bovendien was in dien tijd de invloed van den handel op de staatkunde meer dan ooit erkend geworden. Ik zal u slechts met een enkel woord en tot verstand van het volgende behoeven te herinneren, dat bij de onderhandelingen van den vrede en het bestand de hoofdvragen, waarom aanvankelijk de wapenen tegen de Spaansche heerschappij waren opgevat, op den achtergrond geschoven waren voor die andere: vrije vaart op Indië. Over de eerste punten twistten de diplomaten niet of naauwelijks: maar zal het bestand overal geldig zijn en de vaart op het Oosten den Nederlanders open blijven, of zal het vrede aan deze zijde, oorlog aan gene zijde van den keerkring blijven? dat waren de vragen waarom men bij herhaling de portefeuilles tegen den grond wierp, en toornig van elkander scheidde met bedreiging van niet weder te komen. Ja, dat de handel de levensvraag van den dag geworden was, blijkt wel het meeste daaruit, dat zij bij het sluiten van het verdrag eigentlijk niet

opgelost was, maar gesmoord in een voor verschillende uitlegging vatbaar compromis, waarbij de einduitspraak liever aan de voorzienigheid dan aan het verstand der onderhandelaars moest worden overgelaten.

De handel hier te lande oefende dan ook niet weinig kracht van drukking op den gang der onderhandelingen uit. Zie hier in het kort zijne beschouwingen: wordt de vrije vaart op Indië bij verdrag gesloten, dan kan de koopman weder als te voren op Spanje en Portugal varen, maar alle met zooveel schatten en zooveel bloeds behaalde voordeelen zijn verloren; de traktaten met de Inlandsche vorsten liggen verbroken; de verbindtenissen met de geldschieters hier te lande ten behoeve der verre ondernemingen aangegaan lossen zich op in teleurstelling. - Is het vrede hier, oorlog ginds, dan werpt de Spanjaard al zijne magt derwaarts, en de Compagnie zal niet bij magte zijn uit hare middelen de kosten van den oorlog, die dan gevoerd zal moeten worden, te dekken: de Staat zal die op zich moeten nemen, maar dan ook haar eigen opperhoofd, haar eigen vlootvoogd derwaarts moeten zenden, en regten op den handel vorderen, welke deze met haar vrijheid onbestaanbaar zal achten. - Vrede overal en vrije vaart met opheffing der pauselijke bulle: maar dan is de Compagnie verloren; vreemden zoowel als bijzondere personen hier te lande zullen met minder kosten hunnen eigene schepen naar Oost-Indië reeden; de mededinging zal de waren in prijs doen stijgen, tenzij de Compagnie door hare geldmassa den bijzonderen handel dwinge; maar dan wordt eene geheele herziening van haar beheer en orde van regering zoo hier te lande als ginds onvermijdelijk.

In deze omstandigheden trok le Maire vier dagen na de ontvangst van den bode van den Franschen gezant naar 's Hage. De wijze waarop hij derwaarts ging herinnert die waarop Pater Neyen met den eersten voorslag van het bestand de kabinetten van Maurits, Aersens en Oldenbarnevelt binnensloop. Het was in de eerste helft van Maart: de avonden waren nog lang, de ochtenden traag. Le Maire verscheen bij Jeannin tegen het vallen van den nacht - om de vreeze der Amsterdammers - 's morgens kwam hij terug voor het dagen - om de vreeze der Amsterdammers. Telken reize was hij twee uren achtereen met den gezant in gesprek. Wat twee bekwame lieden in vier uren tijds al niet bespreken kunnen.

Toen le maire Jeannin verliet lag het geheele plan bloot: de toelichtingen waren gegeven, de bezwaren geopperd en wederlegd. De koning kon beoordeelen wat hij doen of laten wilde.

Le Maire begon - dus verhaalt Jeannin zelf hun onderhoud - met zijne eigene komst op prijs te stellen. Een uur 's avonds, en een uur 's morgens, dan moest hij weder weg: zijn bezoek behoorde met den sluijer des geheims omkleed te blijven, want te Amsterdam zag men hem scherp na, men kende zijne geneigdheid voor Frankrijk, men vreesde er voor zijne buitengewone bedrevenheid in alles wat den Indischen handel betrof. Jeannin overhandigde hem den brief des konings, en hij ontving dien met al den eerbied dien zoo hooge gunst verdiende. Nieuwe betuigingen van verkleefdheid aan Frankrijk: als Doornikker was hij geboren met den leliebloem in het hart. Reeds vroeger, verzekerde hij, waren hem uit Frankrijk voorslagen gedaan; toen had hij zijne broeders voor de zaak aangeworven; nog zou hij zich door vroegere teleurstelling niet laten afschrikken. Om iets te doen was het juist thans de tijd. Zou men met den vrede open vaart op de Indië bedingen, dan was er geene reden, waarom men in Frankrijk niet insgelijks die vaart beproeven zou; bleef het oorlog aan gene zijde van den keerkring des te beter: men had dan schepen te wapenen: juist de buit met de wapenen op Spanjaarden en Portugezen behaald wierp de meeste voordeelen af. Twee jaren rekende hij noodig om zulk eene compagnie tot stand te brengen; vier schepen zou hij beschikbaar stellen. drie van 4 à 500 ton een van 200. De koning had eene uitnoodiging aan de voornaamste steden van het Rijk te doen om een fonds bijeen te brengen, en naar gelang daarvan in de winsten te deelen, met vergunning dat elke dier deelhebbende steden ook in die vereeniging zijn bewindhebber had: de onderneming moest op naam des konings gedreven worden, of op dien eens anders, welken hij er toe zou aanstellen: de koning moest in navolging van de koningen van Spanje en Portugal door het storten zijner gelden zelf aandeel in de onderneming hebben. Zijn gezag of dat van zijn stedehouder moest erkend, maar verders moest de compagnie geheel vrij zijn ter plaatse waar zij zou gevestigd worden: geene andere overheid mogt zich met haren handel bemocijen noch eenige belemmering daaraan in den weg leggen. Het scheepsvolk moest wel vooreerst uit de Nederlanden

worden aangeworven: het was het best bevaren in de streken waar de handel zou gedreven worden. Langzamerhand echter was het zaak het door Franschen te doen vervangen; want na een paar voordeelige vaarten zouden de Nederlanders naar hunne haardsteden terugkeeren en de koning buiten magte zijn hen terug te bekomen. Eén eigenschap hadden de Franschen, le Maire moest het tot zijn leedwezen erkennen, bij zijne landgenooten voor: zij waren matiger in het gebruik van drank. le Maire ging voort met de Fransche havens aan te prijzen als in alle saizoenen voor het uiteilen en binnenvallen der schepen bijzonder geschikt. Voorts had de koning - le Maire leed aan het euvel van zijnen tijd, maar zijn de Franschen nog wel verder? - één maatregel te nemen, dezen: om de invoer der compagniewaren aan alle anderen te verbieden: anders zou de Hollandsche Compagnie die hare Indische vloot reeds gereed had, vooral Wanner de vrede ook aan gene zijde van den keerkring tot stand kwam, hare waren beterkoop in Frankrijk kunnen slijten. - Maar - hervatte Jeannin - dan zal uwe compagnie hare waren zoo doen opslaan, als hare begeerlijkheid zal goedvinden: en de stad Marseille, die nu den specerijhandel bezit en zich van elders voorziet, zal door uwe verbodswet schade lijden. - Daarom - antwoordde le Maire - begeer ik dat de koning den marktprijs zal bepalen: zoo kan ook Marseille geen schade lijden, welks handel buitendien gering is en zich slechts tot de naaste plaatsen uitstrekt. En toen weder aan het houden van lofredenen op Frankrijk. Ik zie dag aan dag schippers en varensgezellen, die in de Oost geweest zijn, en zij hebben mij verhaald, dat de inlanders in hunne taal hen dikwijls naar Frankrijk hebben gevraagd en of de koning van Frankrijk wel zoo magtig was als die van Portugal. En als zij verzekerden dat deze nog veel magtiger was, en veel meer paarden en soldaten en geweren tot zijne dienst had, dan vroegen zij verder, waarom die hen niet te hulp kwam om de Spanjaards en Portugezen te verjagen. - Toen le Maire van het tweede gesprek 's anderdaags opstond, was hij niet te bewegen om langer te blijven; maar Jeannin was volkomen door hem ingenomen, en liet hem niet vertrekken zonder de belofte te hebben ontvangen, dat hij zijne plannen en inzigten op schrift zou brengen en aan den koning mededeelen.

Verraad! zult gij welligt met zekere verontwaardiging zeggen, al huldigt gij de diplomatische behendigheid, waarmede le-

Maire de Fransche ijdelheid wist te vleijen en de eerzucht van den ondernemenden koning te kittelen. Over dat verraad een woord in het vervolg, ofschoon ik het niet verdedigen of verontschuldigen zal. Ik verhaal slechts, en tot het verhaal behoort ook, dat, toen Jeannin zijn wedervaren met le Maire aan den secretaris des konings schreef, hij er bijvoegde dat hij ook meermalen met den grooten aardrijksbeschrijver Plancius over de zaak had gesproken, en van dezen de belofte verkregen van een dergelijk opstel als hij van le Maire had verlangd, uit diens uitgebreide kennis en langdurige ervaring geput. Meer nog: sinds lang - schreef hij - sta ik hier in betrekking tot twee personen van hoogen rang, aan wie de kooplieden der Compagnie al hunne geheimen toevertrouwen, en die zich bereid verklaard hebben er aan te helpen de Compagnie naar Frankrijk over te brengen, wanneer zij hier te niet mogt loopen. Zelfs had de opperboekhouder der Compagnie, een Duitscher van geboorte - ik meen dat hij Bernard Lampe heette - in denzelfden geest tegen iemand van Jeannins vertrouwden gesproken en zijne goede diensten aangeboden. Wat erger is, toen le Maire in 1609, om zijne plannen bij Hendrik IV door te zetten, zich in persoon naar Frankrijk begaf, vond hij daar niet alleenlijk den ouden ondernemenden Moucheron en zijn eigen handelsvriend Leroy: maar ook den beruchten zeeroover Simon de Danser, en den onsterfelijken zeeheld Joris van Spilbergen, alle met hetzelfde doel werkzaam om den Oost-Indischen handel der Nederlanden op voordeelige voorwaarden aan Frankrijks grooten koning te verhanselen. Ik beoordeel niet; ik verhaal slechts; maar het is goed de keerzijde van den penning te laten zien, waarop aan de andere zijde niet anders dan de glorie onzer voorvaderen in schelklinkende bewoordingen te lezen staat.

Hoe ingenomen Jeannin ook met de bekwaamheid en ondernemingszucht van le Maire moge geweest zijn, hij was boven alles een voorzigtig staatsman, en, in het middenpunt der handelingen over het twaalfjarig bestand geplaatst, zag hij hoe deze slingerden en zweefden, naar gelang eischen, aanbiedingen, beschouwingen over de Indische vaart elkander afwisselden. Hij geloofde aan de mogelijkheid, dat des noods Portugezen en Hollanders, die tot dusverre onverzoenlijke vijanden, de handen ineen zouden slaan om elke natie behalve de hunne uit de Oost-Indiën te weren, en wat zou er dan van de Fran-

sche Compagnie worden? Hij ontried wel niet stellig; maar hij drong op naauwkeurig wikken en wegen aan, eer men eenig besluit nam. Ik heb reeds gesproken van de gezindheid der staatslieden, die den koning omgaven, en de zaak bleef dien ten gevolge zoo lang hangen, dat le Maire zich gedrongen zag er van tijd tot tijd een enkel woord aan den gezant van te reppen. Hij kon niet anders: zoowel zijne vijanden, die hem tegenwerkten, als de vrienden, welke hij voor zijne voornemens had weten te winnen, dreven hem voort om te handelen. Maar toen de gezant het ontwijkend antwoord gaf, dat, voor er iets beslist werd, het bekend moest zijn, welk besluit de staten zouden nemen, en hoe de vredehandel zou uitvallen, was le Maire te bescheiden om niet eene betere gelegenheid af te wachten. Zij deed zich weldra op. Hudson, de beroemde Engelsche zeeman, was naar Amsterdam gekomen; had de ervaringen verhaald, door hem op zijne reizen naar het Noorden opgedaan, en de verwachtingen welke hij daaraan vastknoopte; het geliefkoosde denkbeeld van Moucheron en Plancius werd weder wakker: de bewindhebbers der O.I. Compagnie name Hudson in het verhoor, maar eindigden met de belofte van zich te zullen beraden. Dus afgescheept, wist le Maire den Engelschman in het geheim op te vangen en met hem de zaak te overleggen. Onmiddellijk zond hij zijnen broeder naar 's Hage, deed door dezen aan Jeannin al de voordeelen uiteenzetten, welke aan het vinden van den Noord-westelijken doortogt verbonden waren, de mogelijkheid er van, de kortere reize, de gelegenheid om met nog onbeproefde en als onontgonnen rijken handel te drijven, zonder dat men Spaansche havens behoefde aan te doen of der Compagnie in haar vaarwater te komen. Jeannin luisterde, noodde Plancius, Jie zich toevallig te 's Hage bevond, bij zich, en vond bij dezen nog dezelfde opgewondenheid voor zijn lievelingsdenkbeeld van betere dagen: nog hetzelfde vertrouwen op een goeden uitslag als toen Heemskerk en Barendsz van wal staken. Hoe koel Jeannin ook was, de warmte onzer Nederlandsche ondernemers deelde zich aan hem mede. ‘Inderdaad’ schreef hij aan den koning ‘men kan niet instaan voor den uitslag van de onderneming; maar dat is zeker, dat le Maire lange jaren heeft bestudeerd wat er van te hopen viel, en dat hij voor een man gehouden wordt van evenveel schranderheid als ondernemingsgeest. Toen Ferdinand den voorslag van Christoffel Co-

lombus ontving, en drie schepen voor hem liet uitrusten naar de West-Indiën, was de kans nog veel ongewisser, en al de vorsten van Europa tot welke de man zich had gewend, hadden er mede gespot als met eene onmogelijke zaak: en evenwel heeft zij zulke rijke vruchten opgeleverd. Dit is ook het gevoelen van Plancius en andere aardrijkskundigen, welke geschreven hebben dat er naar den kant van het Noorden nog vele landen te ontdekken zijn, welke God kan weggelegd hebben voor de glorie en het voordeel van andere vorsten, om niet alles aan Spanje alleen te geven.' Juist echter schreef Jeannin deze bezielde woorden neder, of daar bragt een kamerdienaar een brief voor hem binnen: hij was van le Maire. Het eerste plan lag in duigen: zoo geheim was zijn onderhoud met Hudson niet geweest, of de burgemeesters en bewindhebbers hadden er het spoor van ontdekt. Niets vreesden zij zoo zeer als eene onderneming van hen: Hudson was hem onttroggeld en voor de Compagnie aangeworven. Inderdaad ruim twee maanden later zeilde Hudson met eene vlieboot voor rekening van de Compagnie uit Texel, om door het Noorden een weg naar China te zoeken - welken hij niet vond. Zijn togt heeft echter zijnen naam vereeuwigd, waar wij mogen ons thans niet ophouden om hem te volgen.

De brief, welke die teleurstelling inhield, deed echter tevens zien welk een man le Maire was, en hoe vastbesloten den strijd met de Compagnie ten einde toe te voeren. Hij had, schreef hij, reeds een ander stuurman opgespoord, en in zijn belang gewonnen, een Hollander, die reeds meer de reis had gedaan en nog wel zoo bedreven was als de Engelschman. De koning had thans slechts te beslissen wat hij wilde, en om hem voor te lichten had le Maire een nevensgaand zeer uitvoerig vertoog opgesteld, over de mogelijkheid der onderneming en de midelen van uitvoering. Zooveel volharding trof den Franschen gezant: van al de aanprijzende aanmoedigende woorden, welke hij aan den koning geschreven had, veegde hij geen enkel uit, en zond zijn brief en het vertoog van le Maire aan zijn meester om diens bevelen af te wachten.

Hendrik de IV was voor een grootsch plan, met kloekheid ontworpen, veel te gevoelig, dan dat hij niet de gevoelens van zijnen gezant zou hebben gedeeld. Wij kunnen het niet te zeer bejammeren, dat het vertoog van de Maire nog in de Archieven van Frankrijk verscholen ligt, omdat uit de uitwerkselen op

te maken is, dat het een meesterstuk van bekwaamheid moet geweest zijn. Wat wij bij gissing van zijn plan kunnen weten, is het volgende: schip en volk zou door le Maire worden geleverd, en de uitrusting op zijnen naam plaats hebben; de koning zou voor de onkosten der onderneming 3000 of 4000 kroonen voorschieten, welke verloren waren, indien zij mislukte. Gelukte zij echter, dan kon men opentlijk verklaren, dat alles op last en voor rekening des konings geschied was: de nieuw gevonden doortogt zou den naam des konings, Straat Hendrik, dragen, en zijn banier zou er geplaatst worden; de schipper zou voor zijne ontdekking eene belooning van 25000 livres genieten; zijn scheepsvolk verdubbeling van gagie; hunne weduwe eene jaarwede, indien zij bij de vaart voor de Straat omkwamen. Voor zich zelven bedong le Maire, dat hij na het sluiten van het bestand zich naar Frankrijk zou kunnen begeven, en daar aan het hoofd van 's konings handelsonderneming worden geplaatst.

De koning gaf in de meest vleijende vormen aan le Maire zijne erkentelijkheid voor de gemaakte aanbiedingen te kennen; de aangevraagde gelden werden voor hem beschikbaar gesteld; de bedongen voorwaarden aangenomen: aan Lemaire werd de toerusting van de onderneming opgedragen, en hem daarvoor het patent des konings en de vereischte lastgevingen in handen gesteld. Waarom er niets van de onderneming is gekomen, kan ik u niet zeggen, tenzij die reden geweest zij dat het jaargetij reeds te ver was verstreken, daar volgens le Maires berekening zoodanig een togt niet later dan Maart kon worden ondernomen. Le Maire kwam zelf tegen het einde des jaars te Parijs, en terwijl hij met den koning onderhandelde, onderhandelde François van Aerssens, onze doorslepen gezant, met Sully om beide pogingen te verijdelen. Zooveel is zeker dat er nog niets van de onderneming gekomen was, toen op den 14^{den} Mei 1610 de dolk eens moordenaars Frankrijk van zijnen besten koning, en le Maire van zijn magtigen beschermer beroofde.

Zonderling spel der fortuin! De roemzucht had Hendrik IV den wensch doen koesteren, dat aan de andere pool een straat zijn naam zou vereeuwigen, zoo als de Straat Magellaan het aan de Zuidpool zijnen ontdekker had gedaan. Maar geen Straat Hendrik werd er ontdekt. Van de hulp des magtigen konings verstoken, ging de Amsterdamsche koopman met zijne onder-

nemingen op eigen gevaar voort. Een doortogt werd er gevonden, niet in het Noorden maar in het Zuiden, niet over maar nevens de Straat Magellaan, doch die doortogt zou zijn nederiger naam dragen en zijn roem bij de nakomelingschap langer levendig houden dan het immer de gunst had kunnen doen van Hendrik den Groote.

Van het kabinet van Hendrik IV en van Jeannin hebben wij le Maire naar dat van onze eigene staatslieden te volgen.

Er was een tijd geweest toen Oldenbarnevelt met kracht de vestiging der O.I. Compagnie had voorgestaan, en het octrooi waarop zij trotsch was bevorderd. Volgde daaruit dat hij het altijd zou doen? Neen, want de verleende gunst was slechts tijdelijk geweest, was hem door het belang van het oogenblik afgedrongen. De zaak zelve was tegen zijn stelsel. Voor zijne regters verklaarde hij dat hij ‘wyte registeren ende memoriën van de Heeren Staten van Hollant ende Westfrieslant bevonden heeft, dat van alle tijden in deselve landen bij regierders van dien ende van de principaalste steden verstaan is geworden alle privative octroijen in 't stuk van de navigatie handelinge en commercie de welstand van de Landen en Steeden te wesen prejudiciabel ende dat hij daeromme met grooten ernst hem daer tegens altijds hebben gestelt ende geopposeert, tzelve verwerpende als monopolie tegens de vrije navigatie en traffijke die voor alle man gemeen te moeten gemaincteneert werden geacht werden.’ Er was dus een tijd denkbaar waarop van den maatregel van het oogenblik tot het vaste stelsel moest worden teruggekeerd, een tijd waarop de vraag zou moeten beantwoord worden: heeft de O.I. Compagnie aan hare roeping beantwoord? of heeft zij die roeping zoo vervuld, dat haar voortbestaan noodeloos ja schadelijk zou kunnen zijn?

Hadden ten gevolge der botsingen met andere ondernemingen van bijzondere personen of maatschappijen die vragen reeds vroeger kunnen gedaan worden: toen de vredes-onderhandelingen op het tapijt kwamen waren zij meer dan ooit aan de orde van den dag. De Compagnie zag dien vrede met leede oogen - dat weet ieder - en zocht alle middelen om dien, zoo men in dit land zich onderwerpen moest, ten minste uit de Indiën buiten te sluiten. Kwam zij daar tot stand, dezelfde weg als voor haar lag voor elken koopman open: ja zelfs, voerde de

Staat daar het bewind van den oorlog, - zou die Staat het regt en den wil hebben haar monopolie te handhaven ten koste van andere ingezetenen, welke tot de lasten van den te voeren oorlog het hunne zouden bijdragen? Het gemompel over haar kwaad beheert bleef voor de bewindhebbers zelve niet verborgen: was de laatste togt van Matelief voor de eer der Nederlandsche wapenen schitterend geweest, minder voordeelig was zij voor de beurzen der aandeelhouders, want de gemaakte buit had Matelief of moeten verbranden of achterlaten. Hij zelf, oud bewindhebber der kamer Rotterdam, dit wist men, was niet teruggekeerd volkomen tevreden over hetgeen hij van de handelingen der Compagnie in Indiën met eigene oogen had gezien, en hij kwam met hervormingsplannen in het hoofd terug, welke der conservatieve aristokratie hier te lande zeer verdacht waren. Een ander gevaar hing der Compagnie boven het hoofd: nog een paar jaren en de tienjarige rekening moest overgelegd, en aan elk aandeelhouder gelegenheid gegeven worden zijn kapitaal terug te nemen, dat vooral in geval van vrede ligtelijk in andere handelsondernemingen kon worden belegd. Aanvankelijk waren de aandeelhouders verblind door de groote uitdeelingen welke men had kunnen doen, doch die uitdeelingen dreigden schaarscher te worden, en er was op de voordeelen van retoeren gerekend eer zij binnen de havens waren. Het was een noodlottig teeken, dat bewindhebbers zich in 1609 onder eede verpligtten geene opening van den staat der tienjarige rekening aan iemand der aandeelhouders te doen, ja zelfs geen afschrift er van onder zich te houden. - Om alle deze redenen bragt het belang der Compagnie het mede, dat het opkomen van nieuwe ondernemingen belemmerd, dat de vrede verhinderd, of zoo die niet te verhinderen was, haar eigen voortbestaan op de stelligste wijze door den Staat werd verzekerd. Met het einde van 1608 hield men dan ook aan èn op eene ineensmelting van de eerste met de tweede tienjarige rekening, èn op eene uitbreiding van het octrooi ook over andere wateren dan die langs de Kaap de Goede Hoop of de Straat van Magellaan bereikt werden. De komst van Hudson, misschien hetgeen men van diens handelingen met andere kooplieden, zoo als le Maire, had ontdekt, had de Compagnie aangeprikkeld om door het ontdekken van den doortogt door het Noorden, den eenigen dien men meende dat nog als mogelijk denkbaar was, zich van den laatsten handelsweg naar het Oosten te verzekeren: ja zelfs de

West-Indische Compagnie welke later als mededingster der O.I. optrad, was eene gedachte ju den boezem der laatste opgeweld, ook als zijdelingsch middel om den oorlog levendig te houden, of weder aan te wakkeren, daar de Spanjaard wel nimmer onze kooplieden in zijne eigene Indiën rustiglijk zou toelaten.

Het spreekt van zelve dat met hetgeen het belang der Compagnie was andere belangen in hevigen strijd waren, en dat zij, die het roer van den Staat in handen hielden, zich de vraag moesten stellen: of de vrede, met zoo hartelijk verlangen door talrijke zuchtende ingezetenen ingeroepen, aan het belang van enkele kooplieden mogt worden opgeofferd? Van alle kanten kwamen adviezen, door gunst of ongunst in de pen gegeven, voor of tegen de Compagnie in. Onder de merkwaardigste behoorde dat van le Maire. Het doorsnuffelen der oude oorkonden, mijne hoorders, levert hare eigenaardige verrassingen, en die verrassingen hare eigenaardige genoegens op. Toevallige omstandigheden vereenigen dikwijls namen, welke men nimmer nevens elkander gespeld zou verwachten. Wie uwer kent niet den raadsheer de Voocht, den regter van Oldenbarnevelt, wiens uitroep: ‘Uwe sententie is gelezen, voort, voort!’ nog bij de herinnering ons doet huiveren, omdat dat ‘voort’ het voortgaan beteekende naar het schavot, waar het hoofd des grijzen staatsmans zou vallen. Thans, in 1609, was het dezelfde de Voocht welke le Maire als het ware bij Oldenbarnevelt ten voorspraak en aanbeveling verstrekte; al doet ook de geheele toon van het adres ons meerdere vertrouwelijkheid tusschen den grooten staatsman en den grooten koopman vermoeden. Ik sprak u reeds van de geschiktheid van le Maire om hooge staatspersonen voor zich in te nemen, van zijnen stijl, die eene vaardigheid met de pen doet onderstellen, welke niet alleenlijk achter de lessenaar kan zijn opgedaan. Vergunt mij dat ik u als proeve den brief althans gedeeltelijk voorleze, waarmede le Maire zijn advies begeleidde:

‘Alzoo ick in ervaringe geraeckt ben, hoe dat de Bewinthebbers van de respectieve Cameren van de Oost-Indische Compagnie voorgenomen hebben te versoucken aen de Ed. Mog. Heeren Staten-Generael ampliatie van haer gegunde octroy, ende met eenen dat de vaert naer 't noorden daerinne begrepen mocht worden, oock dat den raetsheer Voocht my in eene syner missiven heeft aangezocht dat hy goet vonde, ick van sulcks my n

gevoelen ende oordeel aen UE. soude willen overschryven, ten eynde dat andere Cooplieden van 't landt bij eenige ampliatie oft dispositie op het voorscr. versouck te doen geen prejuditie en geschiedde, vastelyck vertrouwende, dat UEd, 't selve niet qualyck en soude nemen, maer na syne gewoonlycke goedertierenheyt ten beste soude duyden: soo ist, dat ick, hierop 't seyl gaende ende oock beweecht door de importantie van de sake, als concernerende ten hoochsten den dienst des Landts, de vrymoedicheyt ende stouticheyt hebbe genomen, dese medegaende remonstrantie te stellen, waer in syne Ed. na syne groote wysheyt sal connen sien, hoe men de Comp^{ie} soo soude connen helpen ende accomoderen in haer versouck, dat middlertyt 't gemeene vaderlandt (wiens welvaert men ten hoochsten moet behertigen ende bevoordeelen) niet en patere ende lyde, als voor henen geschiet is ende noch geschiet, doordien de bewinthebbers meer hebben geëmbrasseert ende voorgenomen te doen als in hun macht ende vermogen is. Ick bidde syn Ed. met goede oogen dese remonstrantie te willen aennemen, als comende van eenen die ontsteecken is met groote begeerte om syn Ed. ergens te mogen dienen, het rekenende voor groote eere plaetse te mogen hebben onder 't getal syner dienaren. Het schrift is wat ampel en ampelder dan de groote ende sware affairen, daermede syne Ed. dach ende nacht geoccupeert gaet ten hoochsten dienst des landts, wel connen lyden; dan myne cleyne wetenschap in sulcks te remonstreren ende de importantie van 't stuck en hebben niet connen verdraegen meerder cortheyt. Voorder' - het voorder is de aanbeveling van een vriend van le Maire, den advokaat Pieter Stas, tot lid van den Raad van Braband, eene aanbeveling die ten bewijze verstrekt, welk gezag zich le Maire bij den grooten advocaat des lands durfde toeschrijven.

Vergunt mij eenige korte aanteekeningen op den voorgelezen brief.

1°. Oldenbarnevelt was bij alle zijne uitstekende bekwaamheden niet vrij van ijdelheid, jaloersch op zijn gezag en op de inderdaad onbegrijpelijke werkzaamheid, waardoor hij in alle takken des bestuurs de hand had.

2°. Het inroepen van den raadsheer de Voocht bewijst dat het gemompel tegen de aanmatigingen der Compagnie van meer dan eene zijde kwam.

3°. Hangende de onderhandelingen van Hudson met de Compagnie ter eene, met hemzelven ter andere zijde, was het voor

le Maire eene levensvraag dat der Compagnie geen uitsluitend octrooi voor de reis naar het Noorden werd vergund.

4°. De aanbevolen advokaat Stas heeft zijnen post gekregen.

En nu de inhoud van de remonstrantie. Deze, le Maire heeft het zelf getuigd, is ampelder dan dat het verre verstreken uur mij eene uitvoerige mededeeling zou toelaten. De hoofdtrek is deze: de Compagnie heeft meer willen omvatten dan zij vermag te beklemmen; in Oost-Indiën ligt veel ongebruikt, waaraan het octrooi bijzonderen kooplieden verbiedt de hand te slaan; de straat Magellaan is niet of naauwelijks bevaren; en wat in den tijd van haar bloei door de Compagnie niet is tot stand gebragt, met welke hoop van slagen zal zij dat bij haren teruggang onder handen nemen? Die teruggang bestaat nu reeds. nu zij gebukt gaat onder het vooruitzigt van het doen der tienjarige rekening: naarmate door het uitbreiden van haren werkkring hare krachten op elk gegeven punt zwakker worden, zal zij minder crédiet genieten, en ieder zich aan eene nieuwe inlage van gelden onttrekken. Neen, men late Azië aan de Compagnie over, welke daar nu eenmalen den specerijhandel in heeft, den specerijhandel, buiten welken zij niets kent, niets ademt, niets onderneemt; maar Africa, maar America, maar het Noorden blijve voor elken handel open, zij het ook door op te rigten maatschappijen, mits men ten opzigte der laatste slechts nimmer het kwalijk geslaagde voorbeeld navolge in het octrooi der O.I Compagnie, dat men ten behoeve van ééne alle andere opoffere. Maatschappijen zijn op dien voet nevens elkander mogelijk: de ontworpen West Indische kan haren voortgang hebben; die van Guinea kan blijven bestaan; eene andere Compagnie van Africa beoosten de Kaap, nog eene van America en de nieuwe landen door de Straat Magellaan, zijn denkbaar; maar de vaart langs het Noorden blijve vrij voor den gelukkigen ontdekker, zoo als door akte der Staten van 13 April 1596 is gegund. - Ook Lemaire rekent en hoopt nog - zijne remonstrantie is van het begin van Januarij 1609 - op de voortzetting van den oorlog: maar zegt hij - welken buit zal de Compagnie voortaan in het Oosten behalen! Van dag tot dag wordt de Portugees voorzigtiger: om den oorlog tegen hem voort te zetten, heeft de Compagnie twaalf oorlogschepen noodig, die haar door den Staat moeten worden verstrekt. Een stout denkbeeld, waaruit de kruidlucht van den slag van Gibralter ons als tegenwaait - dertig schepen op de kust

van Spanje kosten den Staat minder dan twaalf in het verre Oosten: dertig schepen snijden Spanje den zenuw van haren staat tot in hare eigene havens af.

In nadere en afzonderlijke punten van overweging zette le Maire nog in den loop van hetzelfde jaar den ongunstigen staat der tienjarige rekening uiteen, en verhief zich met kracht tegen het denkbeeld dat der Compagnie zou gegund worden die over de volgende tien jaren, en alzoo over den geheelen tijd van het octrooi, te laten doorloopen. scherp gispte hij het wanbeheer en de baatzucht der bewindhebbers: maar klemmender liet hij zich nergens uit, dan hij in het vertoog had gedaan:

'De vryheyt, die dese Provintie tot allen tyden door eene spetiale genade Godes genoten hebben, ende om dewelcke te mainteneren sy haer niet ontsien en hebben aen te nemen eene sware ende langdurige orloge tegens den grootsten potentaat van Christenheyt, ende alles op te setten ende te wagen goet ende bloet, en can niet lyden dat men onder den eenen deckmantel off den andere vrye lieden haar geldt langer onthoude oft onder houde als thaer lieff is: want dat soude eene spetie van tirannye syn, dewelcke dese landen boven alle andere dingen niet en mogen luchten noch verdragen.'

Welken indruk le Maires beschouwingen op Oldenbarnevelt hebben gehad, is mij onbekend. Wel waren zij regt berekend geweest voor de inzigten, welke men dien staatsman toekende. Het tegenwerken der O.I. Compagnie, en de ondersteuning welke hij le Maire in zijne plannen had verleend, hebben onder die punten behoord, waarvoor tien jaren later zijne regters hem ter verantwoording riepen.

Wij moeten thans de kabinetten der staatslieden verlaten, om le Maire in zijnen strijd met de O.I. Compagnie op de Amsterdamsche beurs gade te slaan.

Pas was de Amstel met het gewelfde metselwerk, waarvan Hooft spreekt, gekroond, en de beurs, de thans verdwenen beurs, welke de bijeenkomst der kooplieden op de Nieuwebrug moest vervangen, gesticht, of zij werd het tooneel eener wanorde, welke zich in latere tijden te dikwijls herhaald heeft, het tooneel van een windhandel. Reeds weinige dagen nadat de inschrijving van de aandeelen in de Compagnie gesloten was, voor er nog

een penning gestort was, stegen de aandeelen 14 en 16 ten honderd. De eerste voordeelen door de Compagnie behaald, het berigt der verovering van Ambon en Tidor, bragten de aandeelen op 130 percent: de zucht naar winst prikkelde de koopers; de bewindhebbers gaven het voorbeeld, ter kwader trouw, zoo als hunne vijanden beweerden; een berigt van de verovering van Malacca, dat later voorbarig bleek, maar in gedrukte nieuwsbladen naar alle kanten was verspreid, hield de actiën zoo willig, dat zij omstreeks den aanvang van 1607 tot den hoogen prijs van 180 tot 200 pCt. stegen. Alle overdrijving brengt hare terugwerking met zich. Matelief zelf kon niet ontkennen dat de zaken in de Indiën geenszins zoo voordeelig stonden als men zich had voorgespiegeld, en de berigten, inzonderheid door hem ingewonnen, werden thans tot nadeelige uitkomsten omgestempeld, welligt even partijdig als het vroeger de gunstige nieuwmaren waren geweest. In 1608 daalden de actiën op 160, 140, eindelijk zelfs 130 pCt., en nog hielden de speculanten à la baisse dien prijs veel te hoog: de soliditeit der bewindhebbers werd in twijfel getrokken, hunne baatzucht aan elk wie het hooren wilde aangeklaagd, de tienjarige rekening - men had er toen reeds de spreekwijs voor, welke nog in zwang is - over de tienjarige rekening werden kwade nooten gekraakt. Wie een vijand was der Compagnie, stortte zich met ijver in den actiehandel, toen deze allengs slapper werden, en onder die vijanden behoorde le Maire in de eerste plaats Hoe aanzienlijk aandeelhouder hij geweest was, wist iedereen; zijne bedrevenheid in de zaken van de Oost-Indiën, zijn scherpe blik in handelsaangelegenheden was het kompas voor velen; zijn crediet betwistte niemand. Waar hij voorging volgden anderen, en hij ging voor met de aandeelen in groote partijen op de markt te werpen, en zoo doende de beurs te drukken. De kennis, die hij had aan alle schippers en kooplieden, welke uit de Indiën herwaarts kwamen: zijne betrekkingen buitenslands, waardoor hij den staat van de specerijmarkt bij de Portugezen wist, maakten hem ten vraagbaak voor anderen, en hij had misschien de kwaadwillige uitstrooisels binnen de perken der waarheid kunnen dwingen; maar was het zijn belang? Zijn dunk van den staat der Cie was inderdaad hoogst ongunstig, en hij verzweeg dien ongunstigen dunk niet, noch voor Oldenbarnevelt, noch voor de Staten-Generaal. Wat intusschen le Maire bij zijn aanzienlijk vermogen kon, daartoe

waren anderen niet bij magte. Talrijke speculanten à la baisse rezen uit den grond op, en verkochten op tijd tegen altoos lagere prijzen aandeelen, welke zij niet hadden: als de tijd van leveren komen moest, werden zij in der haast opgekocht; een kwade tijding vloog langs de muren der beurs: de magtiger vijanden der Compagnie werkten den ligtzinnigen windhandelaars in de hand: zij vonden nog met hunne eenige winst gelegenheid aan hunne verpligtingen te voldoen. Dubbel vond zich door deze uitkomst de windhandel aangemoedigd: die honderd gulden aandeel had, verkocht voor eenige duizenden, niet langer op twee en drie maanden, maar op twee en drie jaren tijds, altoos naar gelang lager. De zamenzwering (rotterie noemde men het toen) had haar doel bereikt: de actiën en het crediet der Compagnie had een nieuwen schok bekomen. Zoo droegen de bewindhebbers van hunne zijde de zaak voor, en zij grepen helaas het eerst het middel aan, dat tot het laatst had moeten bewaard blijven: maatregelen van repressie, een plakaat!

Zij wendden zich tot de Staten-Generaal en de Staten van Holland, met het verzoek dat aan een ieder op straffe zou worden verboden meer actiën te verkoopen dan hij inderdaad in de Compagnie bezat, en dat alle verkochte actiën binnen een maand na den verkoop moesten geleverd en overgeboekt worden. Het verzoekschrift der bewindhebbers werd door twee verzoekschriften er tegen beantwoord. Zoo le Maire er de steller niet van was, hij had er de bouwstoffen toe geleverd, zoo als uit de memoriën blijkt, welke van zijne hand onder de papieren van Oldenbarnevelt worden aangetroffen. De inhoud dier tegenverzoekschriften was hevig: geen kwade praktijken, geen versierde leugens, geene rotterie was oorzaak van de daling der actiën: de zaak zelf, de ongelukken in de O. Indiën ondervonden - waarbij intusschen de meest vleijende vermelding van den admiraal Matelief - die hoofdzakelijk aan het kwaad beheer der bewindhebbers te danken waren, waren van die daling de oorzaak; de actiehandel daarentegen hield ze nog op een prijs boven hunne werkelijke waarde: waar de gelegenheid bestond ze tot geld te maken, zoo als te Amsterdam, golden zij nog vier of vijf percent meer dan te Rotterdam of te Delft. Maar vooral verhief le Maire zich tegen den eisch der bewindhebbers in den naam der handelsvrijheid, een denkbeeld dat hij wist hoeveel bijval het, ware het ook in stilte,

bij hooggeplaatste staatslieden vond. Die vrijheid van koop en verkoop was ten allen tijde het kleinood dezer vrije landen geweest: geen plakaat had daarin belemmering gebragt, noch den tijd van levering voorgeschreven: de haring werd verkocht eer zij gevangen was, de granen eer de oogst gerijpt was. Het toestaan van het verzoek zou een verstrikken van den handel, een inbreuk op de regten der kooplieden zijn, een bevoordeelen der bewindhebbers, die op deze wijze inzage bekwamen van alles wat er in den actiehandel omging en daarmede hun eigen profijt wenschten te doen. En ware het nog dat die actiehandel beperkt was tot de beurzen van Amsterdam of Middelburg: neen, door de gansche wereld had zij koers te Hamburg, te Frankfort, te Keulen, te Rouen, te Londen. Een plakaat der Staten zou belagchen worden, waar de kracht er van door geen wettelijke middelen kon worden gehandhaafd.

De Staten van Holland schijnen een oogenblik voor het betoog der handelsvrijheid te hebben geaarzeld. Zij verzonden het eene en het andere verzoekschrift naar hunne Hoven om voorlichting, wat in dezen regtmatig was; maar de Hoven weten dat niet bij ingeving, en hebben tijd van beraad noodig. Eer zij beslist hadden, was de zaak beklonken bij de Staten-Generaal, die en voorzeker met eenige reden, besloten hadden de Compagnie vooreerst staande te houden. Een plakaat, zoo als de Compagnie dat gewenscht had, werd in Februarij 1610 uitgevaardigd. Holland nam het van de Staten-Generaal over, en van dat oogenblik af namen de geregtelijke vervolgingen tegen le Maire hare vaart, die niet eindigden dan nadat de vervolgde zijn verblijf te Amsterdam opgegeven en naar het stille Egmond de wijk genomen had.

De gevreesde vijand was verwijderd, niet geslagen. De moedige le Maire rustte niet in zijne afzondering: het uur der overwinning zou voor hem aanbreken!

Van de tijden der eerste ontdekkingen af was aan het bestaan van een groot Zuidland geloofd, dat zich langs de Zuidpool uitstrekte, en van welks wonderen te meer werd opgegeven als het onbekender was. Van dat Zuidland werd het vuurland voor een der noordelijkste uithoeken gehouden, en de Straat Magellaan voor den doortogt welke het van Amerika scheidde. Het octrooi van 1602 had de vaart door die straten, als een

der wegen naar Indiën, geheel in handen der O.I. Compagnie gebragt; en was ook hier en daar in de Indische zee een enkel schip wat zuidwaarts gedreven, het had weinig meer dan wilde kusten ontdekt: der Compagnie ontbrak het aan middelen en wil om togten te ondernemen zoo als later door Tasman en Vlaming werden gedaan. Maar Isaac le Maire, wien het zelfs te Egmond aan den Hoef aan de gelegenheid niet ontbrak, inlichtingen uit het verre Oosten in te winnen, hoorde en vergeleek de berigten van schippers en stuurlieden; volgde den weg onzer zeevaarders op zijne kaarten; las de oude berigten van den Venetiaan Marco Paolo, en, ziedaar! de duivel - zouden de bewindhebbers gezegd hebben - schijnt het hem ingegeven te hebben, dat er een andere doortogt dan de Straat van Magellaan naar dat geheimzinnige Zuidland bestond, en dat, werd zij gevonden, de sleutel der Indische zee aan de gehate Compagnie ontrukt was, Van wien dan ook, eene ingeving was de gedachte die bij Lemaire oprees: zij droeg er het karakter van in de overtuiging van de waarheid, welke zij met zich bragt. Zon le Maire na zoovele teleurstellingen niet geschroomd hebben geld en roem aan een hersenschim te wagen; zou hij de Staten, zou hij Oldenbarnevelt, zou hij Prins Maurits met eene zaak hebben bemoeijelijkt, die, wanneer zij mislukte, hemzelven tot spot zijner vijanden moest maken? Zou hij, de erkende vijand der magtige Compagnie, aandeelhouders hebben durven werven voor een nieuw droombeeld? Zou hij zijne beide zonen, de steunsels van zijn ouderdom, voor hij zijne beide zonen, de steunsels van zijn gestooten, indien dat alles voor hem een hersenschim, een droombeeld, een waagstuk, en niet eene overtuiging ware geweest? Ik keer de zaak om: Zou Oldenbarnevelt, zou Maurits de onderneming in hunne bescherming genomen, zouden de kooplieden van Hoorn er hun geld voor gestort hebben, ja zelfs zouden de zonen voor den vaderlijken wil hebben gebogen, indien niet bij hen allen het gezag van den ouden Isaac le Maire, als dat van eenen anderen Moucheron of Plancius, als een Godspraak, waar het handelsondernemingen betrof, gegolden had?

Spoedig was het ontwerp gemaakt eener nieuwe Compagnie, welke de Zuid-Compagnie of Australische - herinnert u, dat reeds in 1609 Lemaire daarvan met Oldenbarnevelt gesproken had - zou heeten: de aandeelhouders en bewindhebbers waren le

Maire en zijne bloedverwanten, verders de gebroeders Pieter en Jan Clemens Kies. De plaats, waar de Compagnie zou gevestigd, vestigd, van waar de schepen zouden uitgereed worden, was Hoorn; de schipper met welken de togt zou gedaan worden, een Hoorenaar, Willem Cornelisz. Schouten, die vroeger, in dienst der Compagnie, drie malen de reize naar de Oost-Indiën had gedaan. De Compagnie wendde zich tot de Staten-Generaal om octrooi, dat de handel op de nieuw te ontdekken landen, langs de nieuwe wegen, aan hen uitsluitend voor zes reizen zou worden gewaarborgd. Het werd hun op den 27sten Maart 1614 toegestaan, doch slechts voor vier reizen, en onder uitdrukkelijk voorbehoud, dat vroegere privilegiën, aan anderen verleend, dat der O.I. Compagnie b.V., daardoor niet zouden worden verkort. Prins Maurits gaf aan het hoofd der onderneming een open lastbrief mede. waarbij hij hem vergunde in zijnen naam, en als zijn stedehouder, met alle rijken van het Oosten en de Zuidzee, verdragen aan te gaan en handelsbetrekkingen te vestigen. Die brief was van den 13^{den} Mei 1614 gedagteekend.

Het hoofd van den togt was Jaques le Maire, de oudste zoon des ondernemenden koopmans, een jongman van 28 jaren; een jonger zoon, Daniel le Maire, vergezelde als koopman zijn breder. In overleg met de bewindhebbers te Hoorn, werd eene instructie ontworpen: mogt de nieuwe doortogt niet worden ontdekt, het was hun uitdrukkelijk, op verlies van hunne maandgelden en aandeel in de Compagnie, verboden in het uitvaren den weg door de Straat Magellaan te nemen. Werd de doortogt gevonden, zij zouden dien ook bij voorkeur in het terugkeeren inslaan; bleek dit evenwel met groote bezwaren verbonden, dan zouden zij langs de Kaap mogen terugkeeren, maar in geen geval handel drijven op plaatsen, waar de Compagnie was gevestigd. Maar eer de koopman zijne veelbelovende zoons, ja de hoop van zijn leven, van zich liet gaan, sloot hij zich in zijn kantoor op: de wereld daar ginder bewandelde hij in gedachten stap voor stap; de kwade kansen woog hij; op de mogelijkheid van het aanknoopen van voordeelige betrekkingen met vroeger bekenden maakte hij rekening. Aan den beroemden Admiraal der O.I. Compagnie, Steven van der Haagen, aan den bewindhebber op de Molukken, den voormaligen bewindhebber Laurens Jansz Reael, werden brieven van aanbeveling geschreven. Vooral het beeld van den toenmaligen Gouverneur-Ge-

neraal, Gerard Reynst, verrees voor zijne gedachten: hij had hem eerst als medebewindhebber in de zoogenaamde nieuwe O.I. Compagnie, later in de generale O. Indische Compagnie leeren kennen, en wat hij van den man wist, gaf hem eene allermerkwaardigste geheime instructie in de pen. Die instructie werd aan zijnen zoon Jaques medegegeven; en wien zulk eene instructie kon worden toevertrouwd, moest een knaap zijn zulk een vader waardig: die instructie teekent ons den vader beter dan mijne woorden het hebben kunnen doen.

Aan de ontdekking van den nieuwen doortogt wanhoopt de koopman geen oogenblik, en daarom is het in alle gevallen verkieselijk, indien Jaques den handel der nieuwe Compagnie in het Zuidland kan vestigen; de instructie der bewindhebbers van Hoorn moet punktelijk nagekomen en althans geen handel gedreven worden dan op plaatsen, welke de Compagnie slechts zelden bevaar; moet er echter in strijd met de instructie worden gehandeld, dan geschiede zulks met goedvinden en onderteekening van den breeden scheepsraad, opdat de overige bewindhebbers en deelgenooten geene aanleiding vinden om op hen allen de schade te verhalen, welke zij door het schenden van het octrooi mogten lijden. Vol is de geheime instructie van den weêrzin, welken le Maire steeds tegen den uitsluitenden handel der Compagnie had gekoesterd: het is hem eene overtuiging geworden dat dit regt een onregt is, hetwelk de natuur bijna aan elk vergunt te ontduiken. Daarom, kan de handel op de Oost-Indiën indirektelijk, d.i. zoo hij zegt, met toestemming van den gouverneur, worden verkregen, dan is die handelwijze in zijne oogen ten volle geregtvaardigd. Hier is le Maire alles: koopman, diplomaat, ik zou bijna zeggen veldheer, die het plan eener belegering voorschrijft. De vesting is de gouverneur Reynst: alle zijne zwakke zijden worden opgesomd, de punten van aanval aangewezen. - Hij moet vallen, zegt gij, na het plan der operatiën te hebben gelezen. Hebt gij een oogenblik geduld? Dan laat ik u de instructie in haar geheel hooren.

Secrete ende partikuliere instructie voor Jaques la Maire op syn aenstaende reyse naert zuyden.

Door d instructie, gemaeckt door de Bewinthebbers van Hooren, sult connen sien hoe dat zyluyden u hebben verboden den handel op de Oost-Indien te dryven, ende dat sulcks (om niet te vallen in seer groote ende sware inconvenienten) directelyck sal moeten achtervolgt worden.

De swaricheyden, die hieruyt souden ontstaen, anders doende, syn deze: als namentlyck, dat byaldien dat men in Oost-Indien ingereerde te handelen, ende tselve ook deede, de schepen van de Oost-Indische Compagnie (daervan de commysen ende bevelhebbers last sullen hebben op ons scherp te letten) onse schepen souden mogen nemen, seggende: dat wy niet vermogen in de Oost-Indien te handelen, immers in plaetsen daer sy hun negotie hebben ende door hun gefrequenteert ende geoccupeert syn geworden.

Ende gelyck dese luiden (hoewel t onrechte) sulcke door hun authoriteyt souden mogen, alsoo sy niet en sullen soeken als ons uyt desen handel te verdryven, ende niet considererende ofse sulck vermogen te doen oft niet, maer op hun eygen ban ende boeten doen, dat hun a proposito sal duncken; soo cundij by ul: selven dencken in wat swaricheyt ghy u selven soudt gebrocht hebben, tewyle d'instructie medebrengt, dat men op degeene, die sulcks dede, alle costen, schaden, ende interesten soude verhaelen; ick laet staen dat men syn verdiende gagie soude mogen eyschen.

Oversulcks alles wel geconsidereert, sal van noode wesen dat men d'instructie siet te achtervolgen, ende geenesints u vervorderen te handelen in plaetsen, daer de Compaignie hun handelinge hebben oft deselve dagelycks met hun commercie frequenteren oft besoeken, all waert schoon, dat ghy daer handelinge cost vercrygen sonder hun wete oft in absentie; want hier te lande commende, soo en soude ons sulcks niet excuseren treffelycke moeite daermede te hebben, ende te vervallen in de

inconvenienten boven verhaelt, ende daeromme sal men dit moeten mijden te doen, opdat de Bewinthebbers van Hooren geen vaten aen ul: persoon en hebben, ende hier te lande comende ul: gaigien niet en houden, ende ul: met een proces betaelen, d welck dient in alle manieren voorgecomen, want all ist dat ick medebewinthebber ben, soo en sal ick niet veel cunnen verrigten, mitsdien sy met de voysen sullen willen te werck gaen en mijn overstemmen.

Alle hetwelcke wel ingesien ende gepondereert, om niet te vallen in diergelycke swaricheyt ende inconvenienten, moet men sien tobserveren de instructie, sonder dat ul: yets in contrarie doet, ten waere met gelyck stemminge van den Breeden Raedt, ende deur alle de Breede Raetspersonen onderteykent, redene gevende in de resolutie, waeromme sulcke resolutie contrarie de instructie is genomen, ende dat tot gemeyne beste van de Compaingnie, opdat men hier te lande tselve tsamentlyck mach verantwoorden, sonder dat ul: selve alleen in ul: partikulier hoeft te doen.

Ende hoewel dat men, sonder het octroy van de Oost-Indische Compaingnie te violeren, ons toestaet in alle plaetsen van Oost-Indien te handelen, insonderheyt ende voornaemtlyck daer Compaingnie comptoir oft forteressen en hebben, soo sal ul: nochtans om de redenen voor verhaelt, ende de instructie puntualyck naer te comen, niet te sien te handelen dan in plaetsen daer de Compaingnie van Oost-Indien niet geweest en hebben, oft andersints geen negotie hebben gestabileert, ende als sulcks geschiet, dat mach gedaen worden met advysen en gemeyne resolutie, tselve te boeck stellende.

Ende opdat ment tot voordeel ende profyt van dese aenstaende voyagie niet naer en laet, wat eenigsins dienstlich is, gemerckt dat men in Oost-Indien den handel niet directelyck mach doen, om d'instructie niet te preterieren ende te buyten te gaen, soo sal ul: onderstaen int partikulier, als de princepaele persoon op de schepen, ende tot wiens last alle staet, met alle practycken en subtylicheyt den handel op Oost-Indien indirect maeken te becommen, dat is met consent van den Gouverneur Geradt Rynst ende andere hooffden van de Oost-Indische Compaignie,

die ghy daer sult vinden, daerinhoudende den voet hieronder gestelt, (toch wel verstaende ende bijaldien dat men in *Terra Australia* niet en soude connen tot handel commen) twelck connende geschieden, dit geenesints en soude dienen ter handt genomen.

In Oost-Indien comende met de schepen, ter plaetse daer de Compaingnie van Oost-Indien hun volck hebben, sult hun ten eersten kennisse geven van de passagie die ghy luyden hebt gebruyckt, ende hoe ul: deselve gepasseert syt, volgende het octroy ons van de Heeren Staten-Generael vergunt; hun daervan copie exhiberende soo van t'octroy int partikulier, alsmede van t gedruckt generael octroy; ende hunluyden aendienen, te wyle ul: met syne schepen niet gepasseerdt en sijt door de straete van Maggalanes, noch voorby de Cabo den bon Esparance, dat allen verboden is te doen, ende door andere passagie in Oost-Indien syt gecomen, dat ul. de handelinge alsoo vrystaet als ymanden van hun luyden; ende dienvolgende sult versoucken, met hun consent daer te mogen negotieren, daer het ul. gelegen sal commen. -

'Tis wel te beduchten dat se ul. sulcks niet en sullen vergunnen, maer schrijven hebben gekregen van hunne majores om ons sulcks te beletten ende in geen negotie admitteren; dan evenwel sal men moeten aenhouden met goede remonstrantien ende courtosie tselve te versoucken, insonderheyt aenhouden by den Gouverneur Reynst, die ul. met alle soeticheyt ende eerbiedinge te gemoet sult gaen, hem alles, alles remonstrerende, dat tot ul. profijt soude mogen strecken, ten eynde dat hy hem laet geseggen.

Toch byaldien alle ul. remonstrantien, eerbiedinghe ende vriendelicheyt, die ul. soude mogen doen, niet en sonden mogen helpen, ende heel hertneckich bleeff persisterende, ons in geenerley maniere te willen attmitteren tot eenige negotie, sult als dan hem moeten naerder commen ende alle ul. indistrie ende verstandt te werck moeten leggen om desen persoon tot ul: waerts genegen te maeken; ende om daertoe te mogen geraken, soo salt van noode wesen dat ul: met hem tracteert in saecken syn partikulier interest concernerende, alsoo den man

niet alleen begeerich is, maer oock hoogmoedich; welcke twee saeken met sonderlinge behendicheyt ende stratageme moeten gevoedet worden, als volgt.

Eerst sal ul: hem met alle gelegentheyt ende sulcks te passe comende sien te exalteren, ende te prijsen syn goede forme ende maniere van regeringe, hem daerover ten hoochsten lauderende ende prijsende boven alle andre, die der oyt voor hem in regeringe syn geweest; ende dat de saeken van de Compaingnie nu all andre ploy ende gestaltenisse sullen nemen, als die t'vooren hebben gehadt; dit weet ick dat hem seer aengenaem sal wesen, alsoo het een persoon is die seer ambitieus is, ende daermede te houden sal sijn; ende door desen middel sal ul: hem sonder twijffel in syn goede gratie insinueren, hem continuelycken bijblijvende sooveel de saecken ende gelegentheyt van tijt sal willen lijden. -

Daernaer sal ul: sien, dit voorgaende wat geopereert hebbende, hem te spreeken van saecken sijn particulier profijt concernerende, ende hem in generale termen ul: dienst presenterende, in sulcks dat soude mogen occureren, het sy dat hy yets soude mogen hebben over te voeren met onse schepen, als andersins, dat hem meer als dit soude accommoderen, ende voornaemtlyck indien hy eenige cleynnodien hadde, dat ul: hem gaerne deselve wilvry sal overvoeren ende leveren aen sijuen schoonsoon Bloemmaert, oft an dengeenen, die hy sal ordonneren; dat hy daerover in alle confidence met ul: mach tracteren, sonder dat hy daerin eenige schrupule hoeft te maeken, hem beloovende, als jonckman met eeren, dat tselve secreet sal blijven, ende van ul: persoon ende tgeene ul: vermach tot dienste ende commoditeyt mach disponeren; dat ul: dies aengaende last heeft van my, hem sulcks aen te dienen ende te presenteren, alsoo ick hem seer goet hertte drage ende tsamen in een collegie hebben gedient, ende daerdoor genegen ben, alsoock ul: om hem dienst te doen, ende dat alles soo secreet sal geschieden, oft niet waere geschiet. -

Item naer dat ul: sal met dese twee poincten ul: profijt hebben gedaen, sooveel als eenichsins sal willen vallen, ende hem

daermede gemoveert hebben sooveel als eenichsins doenelyck sal wesen, bevindende, dat ul: evenwel daerdoor d'operatie niet en becompt dat sulcks behoort te wercken, sult hem ten derden, om voorder te springen ende tot ul: desiderio te mogen geraecken, sien te spreken van een van sijn dochters, ende hem seggen, dat ul: hem geluckich soude houden bijaldien dat Godt de Heere gevoegt hadde dat ul: een van deselve tot een huysvrouwe mocht becommen, dat ul: sekerlyck weet dat ik daertoe consent soude dragen, ul: voorts gelaetende als oft ul: daer eenige kennisse hadde, dan voor hadde genomen niet te trouwen voor ende alleer dat ul: dese reyse gedaen hadde, dewelcke ul: verhoopte ten aensien van ul: persoon van consideratie sal wesen, soo ten aensien van de bedongen gagien, als tgeene ul: selffs in de Compaingnie sijt heriderende, soo verre ul: door sijn eersaemheyt niet en wordt getraverseert oft belet ul: profijt te doen, dal ul: niet verhoopt, te wijle dat Godt de Heere ul: de genade hadde gedaen, een passagie te ontdecken ende een reyse te doen, die noyt door ymandt en was gedaen, maer veel eere soudt inleggen, ende dat ul: niet en soude willen gelooven, dat hy ul: soude beletten die vruchten ende profijten van een soo treffelycken exterordinary reyse te trecken, soo tot ul: partikulier profijt en beneficie, als mede van mijn ende mijn heel huys, dat mede tot syn avantagie soude geschieden, indien de geproponeerde alliancie soude mogen voortganck hebben, waerinne UE. consenteerde en tevreeden sijt op mijn believen sulcks aen te gaen, mits dat syn eersaemheyt ul: oock eenen slach soude willen voegen ende ul: niet beletten de handelinge in Oost-Indien, die Godt de Heere ende die nieuwe uitgevonden passagie, ul: hadde vergunt. -

Ende oft dese drie geproponeerde middelen niet en wilden opereren, ende ul: geenesints en wilde attmitteren tot eenige negotie, al waert maer simpliciter peper te mogen laden in refuys van andre coopmanschappen, die beter waeren, soo sal ul: voorder moeten practiseren, naer de gelegentheyt van den tijt, wat ul: te doen sal staen, ende sien ende ondersoeken wat troostende vrientschappe dat ul: by de Engelsche Compangnie soudt mogen vinden, omme daermede soo veel als doenelyck waere ten respecte van de Hollandsche Compangnie ul: profijt

te mogen doen, twelck mogelyck sal causeren dat den Gouverneur Reynst water in syn wijn sal doen; principalyck soude ul: hem mogen seggen, tewijle dat ul: met vriendtschappe niet en cost van hem obtineren, tgeene ul: nochtans genesints en cost geweygert worden, dat ul: daerdoor genootsaeckt soude syn by de Engelsche te versoeken tgeene syn eersaemheyt ul: weygerden: handel met syn believen, ende dat ghy altyt seeker waert van hun te vercrygen een goede vracht op Engelandt, dat hy ul: niet en cost beledten aen te nemen, te meer dat ul: om syn eersaemheyt niet te verstoren, te vreeden waert te desisteren van daer te negotieren, want dat ul: niet en wilde yets daerinne doen dan met syn vriendtschappe ende believen, hoewel sulcks ul: niet verbooden cost worden, ende de liberteyt hadde sonder aensien van ymanden dat te mogen doen; daeromme dat ul: syn eersaemheyt ten overvloet sulcks wel hadde willen andienen, eer ul: met d'Engelsche in eenige communicatie oft accoordt soudt treden, om te sien oft aldaer toe soude connen eenigh expedient te nemen, ende oft niet beter waere ul: met genoegen te admitteren tot ladinge van peper, sonder schade te doen in andre specerijen, te coopen, liever als dat ul: vracht van de Engelsche soudt aennemen, dat wel veel meer te prejudicie van de Comp^{e} soude strecken als het andre, naementlyck ul: te admitteren tot te negotie van de peper.

Dan gelycken mach ul: den Gouverneur mede sulcke registre sien te trecken ten aeusien van de Francoisen, soo in Indiën eenige syn, ende dat ul: apparence mocht van hunluyden eenige vracht te becommen.

Ende oft de saecken soo uytvielen dat den Gouverneur tot ul: accomodatie, in plaetse van ul: negotiatie te admitteren, ul: selff soude willen bevrachten herwaerts aen, in sulcken gevalle niet beters connende van sulcks, als ul: soude mogen manqueren, dient, dat ul: de conditie aenneemt, opdat alles met vriendschappe mach termineren ende in eenige oneinicheyt ofte schade en valt.

De vrachten in sulcken gevalle herwaerts aen moste ul: sien mette meeste avantagie te ondersprecken, d'een Comp^{e} heeft d'ander 1000 - vant last gegeven, dan ick waere wel te vre-

den, als ul: met d'Engelschen oft wel Francoisen niet beter en soudt sien te doen, dat ul: 600 van het Last hadde, ja 500, dat soude altyts en goede reyse maeken, beueffens tgeene ul: daer soudt mogen hebben genegotieert in Australia; dan eer ul: sulcks aengaet, sult eerst moeten sonderen wat ul: met d'Engelschen of Francoisen soudt mogen doen, ul: daernaer regulerende; ende int aennemen van de vracht en limmitteren wy ul: geen prys, maer wel meugt daerin doen naer dat den tyt ende gelegentheyt van saeke mede sal brengen.

Sult oock, indien ghy eenige vracht aenneempt, de specerye niet anders nemen als de conditie gemaeckt syn tusschen de respective Compangnien van Hollandt, namentlyck 3000 ℔: - voor een last peper; 2000 ℔ nagelen voor een last macis en noten, naer advenant als de conditien sijn gemaeckt.

De verversinge van vivers ende passagie voorby de Caep wordt door d'instructie toegestaen, en sulcks meugt doen; ende onder dat decksel condij van elckeen, daer gy comt, sien op vracht te becommen wat ul: can, van cleyn steentien beeutien ende anders dat portatif is; condt oock in sulcke gevalle wel secretclyck eeuige diamanten ende fijne goederen coopen, met sulcks ul: van geldt soude mogen avanceren, sonder dat sulcks tot ymandts kennisse soude connen commen, ende als ul: syn schepen van vivres ende water versocht, moste die gepractiseert worden. -

Thuys commende, indien de reyse hem begeeft achter Java om te loopen, soo sal dienen dat men syn cours neemt op 25 à 30 graden aen het zuyden, om te sien oft men daer soude connen ontdecken de landen van Reach Maletur ende andre, die door Marcus Paulus Venetius worden beschreven; het soude connen wesen dat men daer yets soude rescontreren; ende tot op 30 graden aan het zuyden soude men mogen seylen, als men niet ryckelijcken thuys en quam ende dat wel diende, dat men wat meer vercrege. -

Met die instructie zijns vaders gewapend, liep Jaques le Maire met twee schepen, de Eendragt en de Hoorn geheeten, op den 14^{den} Junij 1615 in zee.

Goudzoekers, compagnie van goudzoekers! zeiden de bewindhebbers der O.I. Compagnie, en haalden de schouders op: maar zoo vreesden zij toch de schranderheid van hunnen vijand, dat er van hunne zijde berigt naar de Indiën ging van de aangevangen onderneming, en aan hunne commiesen last, hoe te handelen, wanneer zij daar aankwamen.

Wij zullen de goudzoekers niet op hunnen togt in alle bijzonderheden volgen. Op den 24sten Januarij 1616 was de overwinning op de Oost-Indische Compagnie bevochten: de nieuwe doortogt was ontdekt, welken Jaques le Maire naar den naam zijns vaders de Straat Lemaire doopte: op die ontdekking volgde die van Kaap Hoorn, van het Staten-land, van het land dat zij Mauritius de Nassau heetten, van de Barnevelds-eilanden, eindelijk van het Willem-Schouten-eiland, dat ten onregte diens naam vereeuwigde.

Schouten had op de reize kwalijk aan de verwachting beantwoord, welke men van hem had opgevat. Eens, zegt men, was hij bij een gevecht met de eilanders onder een bank van de sloep weggekropen, en had daarom bij het scheepsvolk den bijnaam van den droftcruyper bekomen. Liever onderstellen wij dat het den ouden lang bevaren zeeman tegen de borst was onder de bevelen van een koopmanszoon van aanzien te staan. Misschien had ook hij goud gezocht, en toen er geene goudlanden te ontdekken waren, viel hem het zwalken op zee tegen. Op de hoogte van Nieuw-Guinea wilde Jaques le Maire den verderen ontdekkingstogt voortzetten: Schouten kantte er zich tegen, en had de onvergenoegden op zijne hand. Le Maire moest zwichten, en zette zeer ter kwader ure de koers naar de Molukken.

Toen de oude le Maire zijne instructie had geschreven, had hij op alles gerekend, behalve op den dood. De gouverneur, welken hij zijnen zoon als het laatste voorwerp van overwinning had voorgeteekend, was overleden: Laurens Reael had hem voorloopig vervangen. Nog was deze op Ternate: hij ontving den ondernemenden jongeling vriendelijk, maar vorderde de belofte dat hij niet in Oost-Indiën zou handelen, en verwees

hem voor zijnen verderen koers naar Jacatra. Alsof toevalligheden al de wijsheid des ouden koopmans moesten verijdelen, ongeveer op denzelfden tijd landde daar de nieuwe gouverneur Jan Pietersz. Koen, de vestiger van onze grootheid in de Oost-Indiën, de man van ijzer, maar wiens ijzeren bestuur met een der hardste maatregelen zou beginnen: de inbeslagneming van schip en lading van le Maire. Ik zeg schip: van de beide die uitgezeild waren, was het schip Hoorn onder weg eene prooi der vlammen geworden.

Vergeefs alle vertoogen: vergeefs het bewijs aangeboden dat zij langs een anderen weg dan de Kaap de Goede Hoop of de Straat Magellaan in het O.I. vaarwater waren gekomen: Koen beweerde dat de nieuw ontdekte reis een moedwillig verzonnen leugen was van befaamde gelukzoekers. De vloot van Spilbergen lag zeilree naar het vaderland; de bemanning van het schip van le Maire werd verdeeld op twee verschillende schepen; hunne papieren werden hun ontnomen en verzegeld aan de Heeren bewindhebbers der Oost-Indische Compagnie toegezonden.

Op de terugreize stierf in 31jarigen ouderdom Jaques le Maire, ‘eene afflyvicheyt - zoo als een later verzoekschrift zijns vaders inhoudt, - gecauseerd deur de affronte ende fiericheyt hem aengedaen.’ Hoe het zij, den 22sten December 1616 overleed hij: ‘waeromme,’ zegt het verhaal der Voyagie van Spilbergen: ‘onsen admirael ende alle de andere seer bedroeft waren, doordien het een man was begaeft met sonderlinge wetenschap ende ervarenheyt in 't stuck van de zeevaert.’ - De tranen van een held als Joris van Spilbergen maken een doode onsterfelijk.

Nimmer was eene overwinning duurder gekocht dan die welke de oude le Maire op de O.I. Compagnie had behaald: de slag was gewonnen, de veldheer gesneuveld, de prijs der overwinning in de handen van den overwonnene. Intusschen was al de eere op zijne zijde. Had hij tot dusverre met de Compagnie gekampt, de toeschouwers hadden kunnen aarzelen voor een der beide kampvechters partij te kiezen, misschien over beide kunnen mompelen dat minder voordeelig was. Thans won het gebeurde aller deelneming voor le Maire; thans gaf elk zijne verontwaardiging lucht tegen de aanmatigingen der Compagnie en het onregtmatige van haar monopolie. Wel werd de geheime instructie van Jaques le Maire, welke met andere

papieren den bewindhebbers in handen gevallen was, als een bewijs van de kwade bedoelingen des vaders aangevoerd; wel werden diens brieven aan van der Hagen en Reael opgevraagd: de openbare meening had ten voordeele van den ouden koopman beslist. De Staten van Holland, de Staten-Generaal, in wier midden de oude le Maire op den 11^{den} Julij 1617 zelf verscheen, ten einde rapport te doen van de roemruchte ontdekking gaven den weêrklank van die openbare meening terug, toen zij, ondanks de heftige vertoogen der O.I. Compagnie, de regten van le Maire en zijne vennooten op de gemaakte ontdekking erkenden, en alle verdere eischen der O.I. Compagnie en der nieuwe Austraalsche aan den Hoogen Raad verwezen. Na twee jaren procedure - gij vergeeft mij zeker dat ik u niet al de verschillende lotwisselingen dier procedure verhale - werd de uitspraak gedaan, dat de O.I. Compagnie schip en lading met alle de onkosten en interesten sedert den dag der inbeslagneming had te vergoeden, en dat alle papieren zouden worden teruggegeven aan wie zij toebehoorden. Eene onedelmoedigheid was er nog door de O. Indische bewindhebbers gepleegd: Schouten, nog in de Indiën teruggebleven, toen Jaques le Maire naar Holland was gescheept, werd ondershands aangemoedigd een journaal in het licht te geven, waarbij de eer van den togt aan hem zou ontnomen worden op wiens naam zij gedaan was; een nader verhaal, uit de papieren van le Maire zamengesteld, en dat de eer genoot door den beroemden Barlaeus in het Latijn te worden vertaald, handhaafde de eer der zoogenaamde Austraalsche navigatie.

Zoo iets van de deelneming, welke de zaak van le Maire destijds bij onze landgenooten ondervond, ook bij u is opgewekt, dan mag ik mij ontslagen rekenen van het verhaal van kleinigheden, welke dien indruk zouden verminderen. Tot aan den dood van le Maire bleef hij de Compagnie met processen plagen en de Compagnie hem. Prins Maurits zelf vond het noodig over den koopman nu en dan eene beschermende hand uit te strekken, welke zijn oude vriend Barnevelt niet verleenen kon. In 1621 werd het octrooi der O.I. Compagnie hernieuwd, en het monopoliestelsel, dat hij bestreden had, als het ware voor eeuwig gehuldigd. De onderneemzucht verflaauwde, en met le Maire daalde de laatste held ten grave van dat geslacht van kooplieden, dat voor ons vaderland de Heemskerks en van Necks had te voorschijn geroepen.

Ik verhaalde u uitvoerig een leven dat in een eenvoudig, maar bij zijn eenvoud kernachtig, grafschrift in de kerk van Egmond vervat is. Ik sprak geene lofrede op den held, die er het voorwerp van is: ik gaf u zijn beeld in de lijst van zijn tijd. Ik verdedig noch zijn tijd, noch zijn stand, noch den man zelven. Vindt gij in hem iets groots, zegt dan: zóó was toen een koopman; vindt gij in hem iets te laken, de verontschuldiging zij: hij was maar een koopman!

Vrijheid of beperking?

P. Verloren, De verhouding van den Staat tot het Bankwezen, Academisch Proefschrift. Utrecht, 1864.

Zoowel op economisch als op staatkundig gebied - aldus ongeveer begint de Heer Verloren zijn geschrift - heeft de beantwoording der vraag: hoever de tusschenkomst van den Staat zich moet uitstrekken, wáar zij te recht kan ingeroepen en waar zij als schadelijk moet veroordeeld worden, aanleiding gegeven tot de meest tegenstrijdige beschouwingen. Allengs echter heeft de overtuiging zich gevestigd, dat de vrije, zelfstandige werking van het individu regel moet blijven, de tusschenkomt van den Staat slechts door bijzondere redenen kan worden gewettigd. Op het gebied van handel en nijverheid b.v. is opheffing van bescherming en monopolie tegenwoordig vrij algemeen de leuze. Doch ten aanzien van de circulatiebanken zijn de gevoelens nog verdeeld. Er is hier eene partij die de vrijheid wil, een andere die aan wettelijke beperking in 't publiek belang de voorkeur geeft. De Heer Verloren behoort tot de eerstgenoemde, en zijn boek is geschreven met het doel om ons te verklaren, waaróm hij daartoe behoort.

Het werk bestaat uit vier gedeelten. In het eerste wordt *het wezen van het bankbillet en zijne verhouding tot de overige circulatiemiddelen*, in het tweede *het bankiersbedrijf en de banken* besproken, terwijl in het derde, getiteld: *de Banken en de Wetgeving*, wordt aangetoond welke nu de verhouding moet zijn tusschen den Staat en het Bankwezen. Het vierde deel, dat een *Onderzoek* behelst *naar de waarde der argumenten onlangs in de Tweede Kamer der Staten-Generaal ten voordeele van het behoud van het monopolie der Nederlandsche*

Bank aangevoerd, is meer een aanhangsel, schoon het bijna de helft van het geheele boek beslaat.

Is deze indeeling wel zeer gelukkig? Wanneer men b.v. eerst over het bankbillet en daarna over het bankiersbedrijf spreekt, dan is men verplicht tweemaal hetzelfde te zeggen, want iemand die onbekend is met de werking van eene *Bank*, kan onmogelijk het wezen begrijpen van een bank*billet*. Iets dergelijks is het geval, hoewel in veel mindere mate, wanneer men eerst zijn eigen theorie niet alleen voordraagt, maar ook verdedigt, om daarna nog de voornaamste argumenten van de tegenpartij te bestrijden; de verdediging moest voor een deel die bestrijding reeds insluiten. Van herhalingen is de Heer Verloren dan ook niet geheel vrij gebleven, en die, gevoegd bij eene zekere uitvoerigheid die hem eigen is, verklaart ons, waarom zijn boek tot zulk een verbazenden omvang is gezwollen. Die groote uitgebreidheid is om vele redenen te betreuren. Het werk van den Heer V. is, voor zoover ik in staat ben te oordeelen, eene ware aanwinst voor onze litteratuur, een der degelijkste economische geschriften, die in de laatste jaren hier te lande het licht hebben gezien. Het getuigt van eene zeer diepgaande studie; blijkbaar heeft de schrijver geen moeite, geen arbeid gespaard om zijn onderwerp volkomen meester te worden. De lezing van dergelijke boeken is nuttig voor een ieder, daar zij tot ernstig nadenken dwingt. Doch.... een koopman, een industriëel, leest nu eenmaal geen zes honderd bladzijden over bankwezen; hij heeft daarvoor geen tijd en geen lust. Wilt gij uwe denkbeelden te zijner kennis brengen, schrijf dan een boek van veel minder omvang.

De taak is mij te beurt gevallen Verloren's geschrift in *de Gids* aan te kondigen en te beoordeelen: de uitgebreidheid van het werk in verbank met de ruimte, die hier beschikbaar is, bepaalt de wijze, waarop ik die taak wensch te volbrengen. Aan een eigenlijk verslag valt natuurlijk niet te denken; des te meer is het onmogelijk alle onderwerpen, die door den schrijver zijn behandeld, te bespreken. alleen datgene mag worden aangeroerd, wat onmiddellijk betrekking heeft op de hoofdzaak, te weten, op de questie der vrije papieruitgifte. Daardoor ben ik tot mijn leedwezen verplicht met stilzwijgen zeer vele schoonheden voorbij te gaan, waarop ik anders gaarne de aandacht had gevestigd. Ook moet ik mij het genoegen ontzeggen, met den vereerder van Mac Leod een lans te breken

over de oude vraag, of de circulatiebanken, door tot een grooter bedrag dan haar specievoorraad billetten uit te geven, kapitaal scheppen. Liet mijn bestek het toe, dan zou ik trachten aan te toonen, dat de eerste eigenschap van alle kapitaal deze is: eene bezitting te zijn. Ik zou dan willen voortgaan met te vragen, wiens bezitting door de uitgifte van bankpapier wordt vermeerderd, die der bank, die het bedrag van hare circulatie tot den laatsten gulden schuldig blijft aan het publiek, of die van den koopman, die geen billet in handen krijgt, waarvoor hij niet eene gelijke waarde in wissels of onderpand afstaat? Dit alles evenwel moet thans blijven rusten; alleen de hoofdquestie mag ons bezig houden; en zelfs daar zal ik mij moeten beperken, want de argumenten van den Heer V. zijn velen in getal, en een der voornaamste te vergeten, zou aanleiding geven tot voor mij zeer gevaarlijke vermoedens.

Ten laatste nog een woord over het standpunt, dat ik wensch in te nemen. Het wordt mij aangewezen door dat waarop de schrijver zelf zich heeft geplaatst. Zijn boek is in den vollen zin des woords een strijdschrift tegen het systeem van beperking. Bij mijne beoordeeling zal ik derhalve enkel en alleen vragen, of de redeneringen, die hier tegen dit systeem worden aangewend, ten toets der logica, vooral den toets der ervaring, kunnen doorstaan.

I.

De verdediging van de vrije circulatiebanken, door den Heer V., grondt zich in de eerste plaats op de onderstelling, dat de groote gevaren, aan het bankbedrijf verbonden, niet het gevolg zijn van de uitgifte van billetten, maar van het aannemen van depôts die elk oogenblik opvraagbaar zijn. ‘De oorzaken’, zegt hij[1], ‘waardoor de terugvorderingen der depôts bestuurd worden, zijn veel moeijelijker te kennen, dan die welke de bankbilletten naar de Banken doen terug vloeijen. De hoeveelheid bankbilletten, die voor de circulatie noodig zijn, is niet aan groote en plotselinge vermeerdering of vermindering onderhevig. Zoor er op den eenen tijd van het jaar meer bank-

1 Blz. 114.

billetten noodig zijn dan op den anderen, hunne af- en toename kenmerkt zich door eene regelmatigheid, die bijna de zekerheid heeft van eene natuurwet en den bankier in staat stelt vooruit te berekenen, hoeveel specie voldoende zal zijn om alle aangebodene bankbilletten dadelijk te kunnen in wisselen. Met de depôts is het echter geheel anders; het zijn voor een groot gedeelte tijdelijk ongebruikt liggende kapitalen van den handel, wier opvordering van oorzaken afhankelijk is, die veel ingewikkelder zijn en meestal niet met eenige zekerheid vooruit kunnen worden berekend.... *Zelfs dan wanneer de cliënten eener Bank de gewoonte hebben aangenomen om hunne kassen voortdurend aan haar toe te vertrouwen, zal zij er toch weinig op kunnen rekenen, want op den eenen tijd zal de koopman een veel grooter kas houden dan op den anderen*[1].... Het bankbillet[2] circuleert.... zoolang het niet volgens de meening van het groote publiek behoort gewantrouwd te worden; iets wat blijkens de ondervinding niet spoedig het geval zal zijn, zelfs niet dan, wanneer er schijnbaar wel eenige gegronde reden voor bestaat. De opvordering van depôts daarentegen zal dikwijls het gevolg zijn van een voorbarige en ongegronde vrees der depôthouders.... Het gevaarlijkste[3] zijn de depôts voor groote geprivilegieerde of gemonopoliseerde instellingen, die met de bewaring van de Staatskas zijn belast en door bijzondere inmenging van den Staat centrale instellingen zijn geworden, waaraan de bewaring van het grootste gedeelte van den tijdelijk ongebruikt liggenden voorraad edel metaal der natie is toevertrouwd. Zoodra.... aanzienlijke geldverzendingen naar het buitenland moeten plaats hebben, zal haar voorraad edel metaal plotseling met groote snelheid afnemen... De voorbeelden zijn niet zeldzaam, dat eene geprivilegieerde Bank, ten gevolge der opvordering harer depôts, verpligt was hare betalingen te staken.'

Ik geloof niet, dat ik het gewicht overdrijf, dat de schrijver aan deze opmerking hecht. Herhaaldelijk komt hij er op terug. 'De ondervinding heeft geleerd,' lezen wij later weder[4], 'dat bij elke crisis de depôts bij groote hoeveelheden worden opgevraagd, terwijl de bankbilletten ongestoord blijven omloopen en eerder toenemen dan in aantal verminderen.' Ditmaal be-

1 Oorspronkelijk *niet* kursief.
2 Blz. 119.
3 Blz. 126.
4 Blz. 208.

roept de Heer V. zich op de geschiedenis der Engelsche en Amerikaansche Banken, vooral op die der laatste gedurende de handelscrisis van 1875, en zijn slotsom is deze[1]: Acht de wetgever, ter voorkoming van de nadeelen, die uit de Banken kunnen ontstaan, en in het belang van het publiek zich verplicht de naamlooze vennootschappen, die bankbilletten uitgeven, aan strengere bepalingen te onderwerpen dan de overige, dan zal hij, om consequent te zijn, evenzeer moeten waken voor de belangen der houders van depôts als voor die van bankbilletten; en wel in de eerste plaats voor de eerste, omdat de ondervinding geleerd heeft, dat de verbindtenissen door de aanneming van depôts aangegaan, voor de Banken het gevaarlijkst zijn en de meeste kans loopen door haar in moeijelijke tijden niet te kunnen worden nagekomen.

't Valt niet te ontkennen, dat wij hier te doen hebben met een zeer ernstig bezwaar. De questie over de vrijheid van bankwezen loopt enkel hierover, of men de papier-uitgifte zal beperken of toelaten. Het aannemen van depôts te verbieden, wordt zelfs door den hevigsten monopolist niet verdedigd. Is nu de Heer V. er in geslaagd te bewijzen, dat aan het verleenen van boekkrediet meer gevaren zijn verbonden dan aan het uitgeven van billetten, dan heeft hij zijne tegenpartij niet alleen een wonde, dan heeft hij haar den doodsteek toegebracht. Een ieder, die gezond verstand bezit, zal dan moeten erkennen, dat voor het systeem van beperking geen enkel redelijk argument meer kan worden aangevoerd.

Doch is het betoog van den schrijver afdoende? Ik moet het betwijfelen. Zijne argumenten rusten op eene redenering, waarvan het gebrekkige, meen ik, kan worden aangetoond.

Men stelle op den voorgrond, dat tusschen den Heer V. en mij geen verschil van opvatting bestaat, ten aanzien van de vraag, wat het wezen is van het bankbillet en wat het wezen van het boekkrediet. Tegen zijne bestrijding van de Currency-leer heb ik geen bezwaar. Men weet, wat de inhoud is van die zonderlinge theorie, die thans weinig aanhangers meer telt. Volgens haar zijn bankbilletten *in onderscheiding van boekkredieten en wissels* en in den strengsten zijn des woords *geld*, en vormen zij, te zamen met goud en zilver, de eigenlijke gezegde circulatie van een land. Vermeerdert dus de omloop van billetten,

1 Blz. 222

dan oefent dit denzelfden invloed uit, als een vermeerderde aanvoer van edel metaal, te weten, eene daling van de waarde van het geld. Zulk eene daling nu heeft altijd ten gevolge, dat de prijzen van alle goederen stijgen en de specie het land verlaat. Zal dus de papieruitgifte geen onheil stichten, dan moet zij o.a. steeds gelijken tred houden met de metaalcirculatie. Vermindert deze laatste, dan moet ook zij worden verminderd. Want, stel eens dat dit niet geschiedde, dat de Banken, terwijl de specie het land verliet, telkens meer billetten in omloop brachten, dan zou de overblijvende specie niet door het afnemen van den voorraad weder stijgen in prijs, - immers het ontbrekende, werd dan gedurig door billetten aangevuld - en de uitvoer zou steeds voortgaan. De gevolgen hiervan waren niet te overzien. - De ongerijmdheid nu van deze theorie is door den Heer V. met zeer veel juistheid in 't licht gesteld. Duidelijk doet bij uitkomen, dat het bankbillet uit zijnen aard geen grooteren invloed oefent op het handelsverkeer dan het boekkrediet. En als hij, op eene andere plaats van zijn werk, de redenering bestrijdt van Victor Bonnet: ‘le chèque a encore sur le billet au porteur cet avantage essentiel, qu'il repose sur un capital réel et disponible, tandis que le billet au porteur ne repose que sur la confiance et n'est qu'un capital imaginaire,’ - wanneer hij, zeg ik, die redenering bestrijdt en aantoont, dat zij berust op eene verwarring van begrippen, dan stem ik andermaal geheel met hem overeen. Hoe is het dan verklaarbaar, dat de Heer V. later van die zuivere beginselen afwijkt? Beproeven wij geene verklaring, maar trachten wij het feit zelf te constateren. Vooraf echter is een woord tot opheldering noodig.

Wat is het verschil tusschen een circulatie- en een depositoof rekening-courant-bank? Een bloot verschil in de wijze, waarop beide van hare schulden doen blijken. Gij bezit honderd gulden in specie en brengt die bij de circulatiebank: zij geeft u een bewijs aan toonder, dat bankbillet heet. Gij bezit honderd gulden en brengt die bij de depositobank: zij geeft u een depot-bewijs op naam of crediteert u voor het bedrag. Gij bezit een wissel en wenscht dien te disconteren: de circulatiebank fiatteert uwe aanvraag en betaalt u in billetten aan toonder. De depositobank zou hetzelfde gedaan, maar u gecrediteerd hebben in Rekening Courant. Het bankbillet is een belofte om te betalen aan den houder; het boekkrediet is een belofte

om te betalen aan dezen of genen persoon of diens order. Een generiek verschil tusschen die beiden bestaat hier in geenen deele.

Het grondbeginsel, waaraan ik wenschte te herinneren, is de volmaakte overeenstemming in wezen tusschen het boekkrediet (depôt, Rekening Courant Saldo) en het bankbillet, ten einde nu de vraag te stellen, of de Heer Verloren, in de redenering, hierboven medegedeeld, dit beginsel streng in het oog heeft gehouden.

Men denke zich, tot oplossing van die vraag, twee toestanden. De eene is die, waarin het publiek gewoon is zelf zijne kassen te bewaren; de andere die, waarin het gewoon is zijne kassen toe te vertrouwen aan banken en bankiers. In het eerste geval zullen de depôts slechts bestaan uit gelden, die deze of gene tijdelijk beschikbaar heeft; gelden, die men niet vast wil beleggen, maar waarvan men voorloopig eene kleine rente wil trekken; verder, uit die kleine saldo's van Rekening Courant, die dáaruit ontstaan, dat een koopman gewoonlijk niet tot den laatsten gulden beschikt over hetgeen hij bij zijn bankier of kassier wegens verrichte incasso's te goed heeft. In een zoodanigen toestand zal men, naar ik vermoed, eene groote afwisseling bespeuren in de depôts. De Heer Verloren heeft de reden hiervan zeer juist ingezien. ‘Denken wij ons een nog weinig ontwikkeld bankwezen,’ schrijft hij[1], ‘b.v. in ons vaderland, dan bestaat er een zeer belangrijk onderscheid voor eene Bank tusschen hare depôts en hare bankbilletten. Het depôt wordt dan teruggevraagd, zoodra de depôthouder eene nuttige plaatsing voor zijn kapitaal heeft gevonden, zoodra hij m.a.w. zijn geld weder noodig heeft. De houder van het bankbillet daarentegen zal het kapitaal, dat op het bankbillet staat uitgedrukt, niet in den vorm van geld opvragen, omdat hij door de overgave van het bankbillet kan betalen, zonder dat eene voorafgaande inwisseling tegen specie noodzakelijk is[2].’

1 Blz. 118.

2 De schrijver laat hier volgen: ‘De houder van een boekkrediet zal met zijne assignatie alleen dan overal kunnen betalen, wanneer er een stelsel van inwisseling tusschen de verschillende banken is ingevoerd, en iedere bank ten gevolge daarvan de assignaties van andere banken in betaling aanneemt.’ Ik moet hier echter doen opmerken, dat de inwisseling (clearing) niets te maken heeft met het in betaling aannemen van elkanders cheques. De hier gevestigde Associatie-Cassa b.v. wisselt de bij haar ingekomen briefjes op de Kas-Vereeniging niet in tegen de cheques die de Kas-Vereeniging op háar heeft ontvangen, maar laat elken dag het bedrag incasseren (gemakshalve waarschijnlijk). Toch weigert zij geenszins diezelfde briefjes in betaling aan te nemen.

In een zoodanigen toestand zal dus eene Bank, die billetten uitgeeft en tevens depôts aanneemt, in de opvordering der laatste veel meer onregelmatigheid bespeuren dan in de aanbieding der eerste. Doch zullen de gevaren, die het aannemen van depôts oplevert, in een zoodanigen toestand zeer groot zijn? Natuurlijk niet; immers het cijfer der depôts zal zoo gering blijven, dat daaruit nagenoeg geene gevaren kunnen ontstaan. Waar zijn de depôts belangrijk? In Noord Amerika, in Engeland, in Schotland, waar ieder koopman zijn geheele kas bij den bankier heeft liggen. In de landen, waar die gewoonte niet bestaat, wordt altijd betrekkelijk zeer weinig geld in depôt gegeven. Het zou moeilijk vallen dit met statistieken te bewijzen, daar de kassiers hunne saldo's niet bekend maken. Doch men lette slechts op het geringe bedrag der *rentegevende* depôts, zoo in Frankrijk als in ons land. Telde men, om alleen van Nederlands hoofdstad te gewagen, de gezamenlijke cijfers van die depôts bij de Rente-Cassa, de Kas Vereeniging, de Crediet-Vereeniging, de European-Bank en de Credit- en Depositobank bij elkander, dan zou men, geloof ik, het totaal van drie à vier millioen ter nauwernood bereiken; waarlijk wel een zeer kleine som voor eene stad als Amsterdam.

De bewering van den Heer Verloren, dat het aannemen van depôts grootere gevaren oplevert dan de uitgifte van bankpapier, is dus onjuist, wanneer wij ons een toestand denken, gelijk ik beschreef.

Doch is zij waar, wanneer, zoo als de schrijver het uitdrukt, ‘de cliënten eener Bank de gewoonte hebben aangenomen om hunne kassen voortdurend aan haar toe te vertrouwen?’ Zal de Bank in dat geval op hare depôts ‘weinig kunnen rekenen?’ De Heer V. meent het, want, zegt hij, ‘op den eenen tijd zal de koopman een veel grootere kas houden dan op den anderen.’

Ik moet eerlijk bekennen, dat ik de logica van den schrijver hier niet begrijp. Een koopman houdt niet altijd dezelfde kas: nu eens is hij ruim voorzien, dan weder wat minder ruim. Hij richt zijne kas in naar zijne behoefte. Heeft hij op een gegeven tijdstip veel te betalen, dan zorgt hij dat hij over veel geld kan beschikken; valt er weinig te betalen, dan laat hij zijne kas op een minimum afloopen. Ziedaar eene eenvoudige waarheid, waaruit wij deze gevolgtrekking kunnen opmaken, dat, als een koopman zijne kas geregeld aan eene Bank toe-

vertrouwt, in het saldo zijner rekening met die Bank de grootste wisselingen zullen plaats vinden. Doch dit was niet hetgeen de Heer V. moest bewijzen. Niet dat deze of gene bijzondere koopman nu eens eene grootere kas heeft, dan weder eene kleinere, maar dat de kassen van de *gezamenlijke* rekeninghouders der Bank aan groote afwisseling onderhevig zijn, behoorde hij ons aan te toonen. Het voordeel van de depositobanken bestaat juist daarin, dat zij *vele* cliënten hebben. Is er dan ook groote afwisseling in het saldo van ieder bijzonder individu, dit schaadt niet, zoo het totale bedrag der saldo's maar niet al te sterk variëert. Ik leid hieruit af, dat het argument van den Heer V. niets bewijst ten voordeele zijner theorie. Hetgeen de schrijver bewijzen moest, het punt waarop het eigenlijk aankwam, liet hij geheel in 't midden.

Dit moet ons te meer bevreemden, wanneer wij bedenken, dat hier eene tegenstelling wordt gemaakt tusschen de depôts en de bankbilletten. ‘De hoeveelheid bankbilletten, die voor de circulatie noodig zijn, is niet aan groote en plotselinge vermeerdering of vermindering onderhevig. Zoo er op den eenen tijd van het jaar meer bankbilletten noodig zijn dan op den anderen, hunne toe- of afname kenmerkt zich door eene regelmatigheid, die bijna de zekerheid heeft van eene natuurwet.’ Gevoelt de schrijver niet, dat hij hier zijne eigene theorie ondermijnt? Laten wij eens aannemen, dat in het een of ander land hoofdzakelijk billetten circuleren en de depôts slechts een zeer ondergeschikte rol vervullen; dan zal, volgens den Heer Verloren, het cijfer der circulatie niet aan groote, althans niet aan onregelmatige, wisselingen onderhevig zijn. Maar wat bewijst dit? Dat het bedrag der gezamenlijke *kassen* in handen van het publiek niet aan groote onregelmatigheid onderhevig is. Men zal toch, hoop ik, uit de regelmatigheid, in de circulatie niet het tegendeel willen afleiden! Keeren wij nu het geval om; nemen wij aan, dat de deposito's de hoofdrol vervuleen; dat het publiek, dus, in stede van bewijzen aan toonder te verlangen, zich meest met boekkredieten op naam tevreden stelt. In dat geval zal, dunkt mij, dezelfde regelmaat worden aangetroffen in de depôts, die men vroeger ontdekte in de circulatie van billetten. De kassen vertoonen zich nu onder een nieuwen vorm; ziedaar de eenige verandering die plaats heeft gevonden. De rol, die vroeger vervuld werd door het billet, wordt nu door het depôt, door het rekening-courant-

saldo bekleed. Neen, beweert de Heer V., dit is niet zoo. ‘Zelfs dan, wanneer de cliënten eener Bank de gewoonte hebben aangenomen, om hunne kassen voortdurend aan haar toe te vertrouwen, zal zij er toch weinig op kunnen rekenen, want op den eenen tijd zal de koopman eene veel grootere kas houden dan op den anderen.’ Dus, wat hij ons met andere woorden zeggen wil, is dit: ‘Als het totaalbedrag der kassen vertegenwoordigd wordt door bankbilletten, zult gij regelmaat bespeuren; wordt echter datzelfde bedrag door deposito's en rekening-courant-saldo's uitgedrukt, dan ontdekt gij het tegenovergestelde.’ Is dit niet de strekking van het betoog, dan begrijp ik in waarheid niet wat de schrijver wil bewijzen. Ik begrijp echter evenmin, hoe iemand eene dergelijke theorie in allen ernst kan volhouden.

‘Het gevaarlijkst,’ zoo gaat de Heer V. voort, ‘zijn de depôts voor groote geprivilegiëerde instellingen, die met de bewaring der staatskas zijn belast en door bijzondere inmenging van den Staat centrale instellingen zijn geworden, waaraan de bewaring van het grootste gedeelte van den tijdelijk ongebruikt liggenden voorraad edel metaal der natie is toevertrouwd. Zoodra om redenen, die wij later zullen vermelden, aanzienlijke geldverzendingen naar het buitenland moeten plaats hebben, zal haar voorraad edel metaal plotseling met groote snelheid afnemen. De voorbeelden zijn niet zeldzaam, dat eene geprivilegiëerde Bank, ten gevolge der opvordering harer depôts, verpligt was hare betalingen te staken.’

Tegen deze redenering bestaat weder hetzelfde bezwaar. Vooreerst vraagt men zich af, waarom de groote geprivilegiëerde instellingen in dit opzicht meer te vreezen hebben dan met de kleinere, vrije circulatiebanken het geval zou zijn. Heeft men een groote centraalbank, waarin het meerendeel der specie die het land bezit te zamen is gebracht, dan zal zich daar, bij een ongunstigen wisselkoers, de sterkste aandrang openbaren, doch die bank is ook het best in staat den aandrang te weêrstaan. Heeft men daarentegen een systeem van kleinere banken, dan zal de vraag naar edel metaal zich verdeelen: iedere bank zal een zeker bedrag moeten missen. En wie waarborgt ons nu, dat niet door toevallige omstandigheden de aandrang juist daar het hevigst zal zijn, waar het vermogen om weêrstand te bieden het geringst is? Er bestaat veeleer grond om te vermoeden, dat dit laatste wel degelijk het geval zal zijn, want bij

de behoefte aan specie voegt zich alligt wantrouwen. Beweert nu de Heer V., dat de groote geprivilegiëerde bank meer specie naar zich toetrekt dan de kleinere vrije banken te zamen zouden doen, dan dank ik hem voor het uitstekend argument, dat hij mij in handen geeft om zijn eigen systeem te bestrijden. Immers dat bankwezen is in zeker opzicht wel het best, dat het edel metaal het meest door inwisselbaar credietpapier vervangt.

Doch de hoofdzaak is deze: Indien de banken geen depôts aannemen, loopen zij dan minder gevaar dan nu om bij een ongunstigen wisselkoers van specie te worden beroofd? Zal de redenering van den Heer V. iets beteekenen, dan moet hij hierop een bevestigend antwoord geven. Hierin echter openbaart zich de zwakheid zijner theorie; immers, het is duidelijk, dat de ondervinding juist het tegendeel leert.

De Fransche Bank bezat in September 1863 een voorraad specie van 315 millioen francs. In Januari 1864 was die voorraad tot 169 millioen gedaald. Hoe is het publiek die specie machtig geworden? Door depôts op te vragen? De cijfers geven het antwoord. De depositorekening daalde gedurende hetzelfde tijdsverloop slechts van 227 tot 209 millioen. Door billetten aan te bieden die in omloop waren? Maar de circulatie *vermeerderde* van 807 tot 813 millioen. Wij vinden dus op die beide rekeningen gezamenlijk een deficit van slechts 12 millioen, terwijl de specievoorraad 146 millioen was afgenomen.

Het raadsel wordt ons opgehelderd, wanneer wij letten op de portefeuille en de voorschotten op onderpand. Hier bespeuren wij tusschen September 1863 en Januari 1864 eene rijzing van 738 tot 884 millioen, zijnde juist 146 millioen. Deze cijfers maken alle toelichting overbodig. Het publiek heeft vermoedelijk op wissels en ander onderpand voorschotten gevraagd van de Bank, ten einde de billetten, die het in betaling ontving, onmiddellijk tegen specie in te wisselen. En nu vraag ik alleen het volgende: zou die niet geschied zijn, wanneer de Fransche Bank geweigerd had depôts aan te nemen?

De Heer V. zal mij hierop welligt antwoorden, dat niet altijd de opvordering van specie op dezelfde wijze geschiedt. 't Is waar, soms zijn de personen, die specie begeeren, geen rekeninghouders. In dat geval disconteren zij wissels bij de Bank en bieden de billetten, die zij ontvangen, ter inwisseling aan. Doch soms ook worden de depôts aangesproken; getuige b.v. de sta-

tistiek der Nederlandsche Bank van 1864. Tusschen 1 Januari en 8 Augustus bespeuren wij daar eene vermindering in den metaalvoorraad van 24½ millioen, welke vermindering zich niet anders laat verklaren dan door eene opvordering van rekeningcourant-saldo's. Blijkbaar heeft de Regeering geld noodig gehad voor Indië en zich voorzien door middel van de Bank. Hier hebben wij dus een treffend voorbeeld van de gevaren aan de depôts verbonden. Immers, terwijl de specievoorraad zoo sterk verminderde, onderging het cijfer der billetten in omloop nagenoeg geene verandering.

Ik ben al wederom niet overtuigd. Indien de Nederlandsche Bank niet de kassier ware geweest van de Regeering, zou deze laatste dan geen geld noodig hebben gehad voor Indië? De vraag schijnt onnoozel, doch ik meen dat zij den strijd beslist. Een ieder gevoelt, dat in het onderstelde geval de Regeering zelve hare kas zou hebben bewaard en naar gelang van hare behoeften billetten ter inwisseling zou hebben aangeboden.

Waarin, ik herhaal het ten slotte, liggen nu de eigenaardige en buitengewone moeilijkheden aan de depôts verbonden? Denk u de depôts weg en dezelfde gevaren blijven onder een anderen vorm bestaan. Ik vrees dat de Heer Verloren, in zijn ijver voor de vrijheid, hier zijn doel voorbij is gestreefd.

Doch er is meer. Een belangrijk punt, een zaak van de hoogste beteekenis, is door den schrijver geheel en al vergeten. Hij maakt er met geen woord melding van; blijkbaar is zijn aandacht er nimmer op gevallen. Als recensent moet ik hiervan natuurlijk naar behooren partij trekken, doch ook als niet-recensent hecht ik er geen minder gewicht aan.

Een Bank, die alleen depôts aanneemt, weet aan *welke bijzondere personen* zij geld schuldig is; een Bank, die slechts billetten uitgeeft, heeft alleen met HET PUBLIEK te doen. Eene depôtbank kan u op elk gegeven oogenblik in hare boeken toonen, dat A. credit staat voor zoóveel, B. voor tweemaal meer, C. weder voor een kleiner bedrag, enz. Zij kent - als haar werkkring niet te uitgebreid is - den aard van ieders behoefte. Zij weet, dat particulieren en kleinhandelaars geen saldo's zullen opvragen, ten einde specie naar het buitenland te verzenden. Daarentegen weet zij, dat bankiers de gelegenheid daartoe niet ongebruikt zullen laten. Zij weet, dat deze rekeninghouder gewoonlijk na de veilingen der Handelmaatschappij groote betalingen heeft te doen en zijn saldo dan sterk aanspreekt. Zij

weet dat gene daarentegen met de veilingen der Handelmaatschappij niets te maken heeft en zijne depôts het gansche jaar aan weinig veranderingen onderhevig zijn. Zij weet, dat zij met sommige rekeninghouders een contract heeft gesloten, waarbij zij zich tot zekere diensten heeft verbonden, op voorwaarde, dat het saldo nooit beneden een zeker minimum zal dalen. Zij weet, dat anderen gewoon zijn haar vooraf te waarschuwen, wanneer zij zeer groote sommen zullen opeischen[1]. Zij heeft bovendien het oog op ieders omzet. Zij ziet, wie groote zaken doet en wie kleine: wie met soliede firma's handelt en wie met insoliede; wie meestal ruim bij kas is en wie niet. Behoeft het gezegd te worden, hoe uitnemend die wetenschap haar te pas komt bij het geven of weigeren van disconto's? De circulatiebank derft de meeste van al die voordeelen. Zij moge de soliditeit harer discontanten allengs leeren beoordeelen uit den aard van hun papier, zij ziet op verre na niet zooveel als de depositobank. Wordt haar een billet, dat reeds sedert eenigen tijd in omloop was, ter inwisseling aangeboden, zij weet niet uit welken hoek de wind waait. 't Is haar onbekend, waar haar papier beland is; of zij op een gegeven oogenblik veel te vreezen heeft of niet; of zij bijzondere voorzichtigheid in acht moet nemen of rustig haar gang kan gaan. Zij is alleen geld schuldig aan TOONDER, een groote Anonymus, die niets van zich laat hooren, tot op het oogenblik, dat hij zijne pretentie komt invorderen.

Ziedaar waarom het zoo oneindig ligter valt eene depositobank te beheeren dan eene circulatiebank. De Heer V., zoo als ik zeide, zwijgt over dit alles geheel, hetgeen mij, bij zijn duidelijk gebleken waarheidsliefde, een afdoend bewijs is, dat hij er niet aan heeft gedacht of het belang daarvan niet heeft ingezien. Toch zal, geloof ik, niemand, die de praktijk van het bankwezen kent, de beteekenis, die ik aan dit argument toeken, overdreven noemen.

1 Dit is te Manchester b.v. eene vaste gewoonte.

II.

Wij zijn thans gekomen aan 's Schrijvers bestrijding van een der voornaamste bezwaren, die gewoonlijk tegen de vrije circulatiebanken worden aangevoerd. Het publiek, zoo luidt dit bezwaar, kan in den regel niet beoordeelen of eene bank soliede is of niet; allerminst kunnen dit de lagere klassen. Billetten, nu, circuleren als geld; in wetenschappelijken zin mogen zij iets anders zijn dan geld; toch worden zij algemeen als zoodanig aangenomen. Handelt nu eene bank insoliede, zoodat zij hare betalingen moet staken, dan is daarvan alligt het gevolg, dat vele personen worden geruïneerd. De Staat behoort hiervoor te waken; zijne roeping brengt mede, zooveel mogelijke te verhoeden, dat de eene burger worde geëxploiteerd ten bate van den ander. Het is zijn plicht om de zorgen voor hen, die niet de noodige kennis bezitten om in dit speciale geval voor zich zelven te zorgen.

Men weet, althans ‘de bestendige lezers’ van dit tijdschrift weten, welk argument hiertegen gewoonlijk wordt aangewend van de zijde der voorstanders van vrije papieruitgifte. ‘Er is maar één afdoend middel,’ schrijft Prof. Buys, ‘dat de Regering hier kan bezigen, namelijk dit: de burgers diep te doordringen van de overtuiging, dat zij zelven moeten toezien; en dit middel wordt dan het best verzekerd, wanneer de Regering niet de houding aanneemt, alsof zij rondziet en met goed gevolg kan rondzien, in de plaats van hen, wien het aangaat.’ Ik geloof, dat dit wel het beste antwoord is, dat de verdedigers van het monopolie konden verwachten. Men moge over de waarde van het argument twisten en berekenen tot welk minimum de circulatie van billetten zou afdalen, zoo de billetten slechts in betaling werden aangenomen door hen, wier ontwikkeling hen in staat stelt eene bankbalans te beoordeelen; men kan verder gaan, en betwijfelen of de uitgifte van bankpapier nog langer een voordeel is, wanneer de soliditeit van het billet heeft opgehouden een algemeen geloofsartikel te zijn, - dit alles doet hier niet ter zake; 't is een flink, een manlijk argument; een argument bovendien, waaruit een beginsel spreekt. Doch de Heer Verloren stelt zich hiermede niet tevreden. Hij ontkent de premisse van het be-

zwaar, dat tegen hem is aangevoerd. ‘Het publiek,’ zegt hij[1], ‘is met betrekking tot eene nieuw opgerigte Bank eerder te wantrouwend dan te vertrouwend;’ daarom ‘zal de vrijheid van bankwezen uit dat oogpunt geheel onschadelijk zijn. Die personen, welke eene bank wantrouwen, zullen haar niet gebruiken, en zij, die haar gebruiken, zullen dit alleen doen, omdat zij er goede gronden voor hebben.... Een bankbillet wordt door iemand, die zelf niet over de innerlijke waarde er van kan oordeelen, alleen in betaling aangenomen, wanneer de uitgever volgens de publieke opinie vertrouwen verdient. Die publieke opinie vindt haar toongever in de overige banken en in de kooplieden, de eenige die in staat zijn met juistheid over het krediet der bank te oordeelen; zoodra deze het voorbeeld geven en de billetten eener bank in betaling beginnen aan te nemen, zal het groote publiek veilig kunnen volgen.’ - ‘Wij vragen,’ dus leest men later[2], ‘of het praktisch denkbaar is, dat iemand, 't zij vrouw of arbeider, buiten magte zou zijn een bankbillet te weigeren, *wanneer hij weet, dat het geen ruilwaarde heeft*[3].... Een arbeider zal den moed bezitten om de betaling met bankbilletten, die geen waarde hebben, te weigeren.... Er bestaat geen reden om te vermoeden, dat een vrouw anders zal handelen als een arbeider. Zij zal zich door dezelfde overweging laten leiden als deze, en wanneer zij een bankbillet aanneemt, zal men gerust mogen aannemen, dat zij er vrijwillig toe is overgegaan, wetende dat het bankbillet haar hetzelfde koopvermogen zal verschaffen als geld.’

Mag ik eens een onbescheiden vraag doen: Drukt ook de verdediger van de bankvrijheid zich in zulke sterke bewoordingen uit, omdat hij gevoelt, dat hier de zwakke zijde ligt van zijn systeem? ‘Is het praktisch denkbaar,’ vraagt de Schrijver, ‘dat iemand buiten magte zou zijn een bankbillet te weigeren, *wanneer hij weet dat het geen ruilwaarde heeft*?’ Neen voorzeker, dat is niet practisch denkbaar; maar meent gij werkelijk iets gewonnen te hebben, wanneer wij u dit toegeven? - ‘Die personen, welke eene Bank wantrouwen, zullen haar niet gebruiken, en zij, die haar gebruiken, zullen dit alleen doen omdat zij er goede gronden voor hebben.’ Met uw verlof, dit laatste is juist hetgeen gij moest bewijzen, omdat er sterk

1 Blz. 15 en 16.
2 Blz. 205 en 206.
3 Kursief in den tekst.

aan getwijfeld wordt. Zeer velen zijn van de waarheid dier stelling volstrekt niet overtuigd, want zij meenen dat de ondervinding in een groot aantal gevallen juist het tegendeel heeft geleerd.

Men beroept zich vaak op de geschiedenis der Nederlandsche Bank en op de moeite, die deze instelling heeft gehad om hare billetten ingang te verschaffen. Ook de Heer Verloren herinnert hieraan; zijne bewering, ‘dat het publiek, met betrekking tot eene nieuw opgerigte Bank, eerder te wantrouwend is dan te vertrouwend,’ berust, voor zoover ik kan nagaan, op niets anders. Doch wat bewijst men hiermede? De Nederlandsche Bank begon hare operatiën in een tijd, toen de Bank van Engeland hare betalingen in specie nog niet hervat en het Engelsche bankpapier dientengevolge vrij belangrijk in waarde was verminderd. Daarbij had de Nederlandsche Bank nergens hulpkantoren: alleen te Amsterdam, zoo ik mij niet bedrieg, beston gelegenheid tot geregelde inwisseling. Deze twee redenen, gevoegd bij de trenrige herinneringen aan de oude Amsterdamsche Wisselbank, verklaren reeds voor een belangrijk deel, waarom de circulatie der Nederlandsche Bank langen tijd zoo gering bleef. Doch het voornaamste heb ik nog verzwegen. Wat is het beste, het meest doeltreffende middel om billetten in omloop te brengen? Immers het disconteren en beleenen. De gewoonte, nu, om voorschotten te vragen van de Bank, was veertig of vijftig jaren geleden volstrekt niet algemeen. Promesses waren nagenoeg onbekend en een koopman, die prijs stelde op zijn goeden naam, wachtte zich wel zijne wissels bij de Bank aan te bieden. Op die ervaring onder zulke gansch exceptioneele omstandigheden eene stelling te bouwen, waarvan zoo veel afhangt, schijnt, op het minst genomen, nog al gewaagd.

Te meer is dit het geval, nu die ervaring bijkans geheel op zich zelve staat. Ik herinner hier den Heer Verloren aan het ook door hem genoemde artikel in ‘de Economist’: ‘Is vrijheid van papieruitgifte wenschelijk?’, waar zulk een somber tafreel wordt opgehangen van de vrije circulatiebanken in Engeland op het laatst der vorige en het begin der tegenwoordige eeuw. ‘Menschen uit den minderen stand’ - ik volg de eigen voorstelling van den Heer V.[1] - ‘vooral zij die zelve

1 Blz. 479.

arbeidsloonen te betalen hadden, schreven het woord BANK boven hun deur, namen geld in depôt en gaven billetten uit, waarmede zij in de eerste plaats hunne eigene arbeiders betaalden. Allerlei soort van kleinhandelaars, - want de groote kooplieden wilden hun fortuin wegens de onbeperkte verantwoordelijkheid niet in de waagschaal stellen, - kruideniers, linnenkoopers, kaaskoopers, traden als uitgevers van bankbilletten op. Zonder eenige kennis van het bankiersbedrijf bootsten zij op kleine schaal de Bank van Engeland na. Het vertrouwen, dat het publiek hun schonk, berustte alleen op hun persoonlijk krediet; doch daar zij het geld, dat zij in depôt ontvingen, meestal in hun eigen zaak gebruikten en geen behoorlijke reserve hielden, moesten zij in moeijelijke tijden bij honderden failliet gaan. In 1793 bestonden er ongeveer 400 van die zoogenaamde *Country-bankers*. In de crisis van dat jaar staakten niet minder dan 100 hare betalingen, terwijl meer dan 200 ter naauwernood hetzelfde lot ontgingen. Ditzelfde verschijnsel herhaalde zich in 1810.... Men mag aannemen, dat tusschen 1791 en 1818 in het geheel meer dan 1000 banken hare betalingen hebben gestaakt.'

Ik zie hier in verbeelding den Heer Verloren reeds ongeduldig worden. 'Moet dan nog - zoo vraagt hij welligt - voor de honderdste maal worden aangetoond, dat dit alles niets bewijst ten nadeele van de vrije papieruitgifte? De oprichting van banken met meer dan zes aandeelhouders was toenmaals in Engeland verboden. Bovendien bestond de wet op de *limited liability* nog niet. Deze twee omstandigheden te zamen genomen moesten immers de oprichting van soliede instellingen tegenwerken?' - Ik wil dit voor een oogenblik toegeven en aannemen, dat de auteur van het bedoelde artikel in 'de Economist' (of eigenlijk Mac Culloch) werkelijk niets bewezen heeft ten nadeele der vrije circulatiebanken. Maar zooveel blijkt uit zijn opstel toch duidelijk, dat de phrase van de Heer Verloren: 'zij die eene bank gebruiken, zullen dit alleen doen omdat zij er goede gronden voor hebben,'.... niet veel meer is dan eene phrase. De billetten van die insoliede banken, werden, naar 't schijnt, dan toch in betaling aangenomen en slechts in tijden van crisis ter inwisseling teruggebracht. De toongevers der openbare meening, te weten 'de overige banken' en 'de kooplieden' schijnen al zeer weinig te hebben bijgedragen om de onkundigen in te lichten betreffende den

waren toestand dier banken. ‘Het eigenbelang van ieder, ook van den minst beschaafde, dat hem noopt om nimmer bankbilletten aan te nemen, tenzij hij vooraf wete, dat hij ze in plaats van geld weder uit zal kunnen geven,’ schijnt niet voldoende de zijn geweest om het publiek tegen verliezen te vrijwaren. Ziedaar wat de Heer V. moeilijk zal kunnen loochenen. De feiten, waarop ik wees, mogen niets bewijzen ten nadeele van de vrijheid, dit eene bewijzen zij toch, dunkt mij, volkomen.

Of zal men hierop antwoorden, dat Engeland destijds in geheel buitengewone omstandigheden verkeerde; dat de handel in de laatste jaren op groote schaal was toegenomen; dat de Engelsche Bank in de vermeerderde behoefte aan circulatie-middelen die hieruit was ontstaan, niet voorzag, en dat men alzoo wel de toevlucht mòest nemen tot gebrekkige surrogaten, uit gemis aan iets beters? De repliek zou blijk geven van zekere handigheid, doch bevredigend ware zij niet. Denken wij ons een koopman, die, ten gevolge van de uitbreiding zijner zaken, meer behoefte heeft aan crediet dan vroeger. Hij brengt daarop zijne wissels bij de Bank en ontvangt het bedrag, dat zij waard zijn, in billetten. Nu van twee dingen een: hij vertrouwt die billetten of hij vertrouwt ze niet. Vertrouwt hij ze niet, dan laat hij ze terstond tegen specie inwisselen; wisselt hij ze niet in, dan is dit een bewijs dat hij ze vertrouwt. 't Is waar, het geval is ook denkbaar dat hij ze denzelfden dag weder aan anderen in betaling kan geven; doch eindelijk zullen de billetten dan toch wel bij iemand belanden, die niet terstond eene betaling heeft te doen, en een zoodanig persoon zal ze, naar ik meen, slechts dan behouden, wanneer hij crediet heeft in de Bank. De bedenking, dat de handel zich tijdelijk met gebrekkige circulatiemiddelen moet tevreden stellen, zal geen invloed oefenen op zijn besluit. Is het billet in zijn oog een gebrekkig circulatiemiddel, hij zal zich haasten dat gebrekkige circulatiemiddel door een beter, door klinkende munt, te vervangen. Papier dat men wantrouwt, blijft niet lang in omloop.

Maar is het daarenboven niet eene inconsequentie, wanneer een voorstander der vrije circulatiebanken de bijzondere gevaren, aan de toepassing van zijn systeem verbonden, ontkent? Wat maakt de vrijheid voor hem begeerlijk? Waarom is hij niet tevreden, wanneer de Wetgever hem alleen veroorlooft

depositobanken op te richten? Is dan het boekkrediet niet in zijn wezen hetzelfde als het billet? Bestaat er eenig ander verschil tusschen die beiden dan een bloot verschil van vorm? Kan men niet evenveel kapitaal ter leen ontvangen van het publiek, wanneer men elk bijzonder persoon crediteert in zijne boeken, als wanneer men bewijzen aan toonder afgeeft? Wij vermoeden reeds het antwoord. Het verschil in den vorm is hier van het hoogste gewicht. Of iemand een goeden stijl schrijft of een slechten, 't is mede een bloot verschil van vorm; doch in 't eene geval wordt hij gelezen door velen, in 't ander geval door weinigen. Evenzoo kan ook de vorm, waaronder eene bank van hare schulden doet blijken, een allerbelangrijksten invloed uitoefenen op den omvang van het crediet dat men haar verleent. ‘De billetten eener Bank - de Heer V. erkent het zelf - worden aangenomen lang voor dat men er toe overgaat haar zijne gelden toe te vertrouwen. Vandaar dan ook het verschijnsel, dat zich zoowel in Engeland en Schotland als in Amerika heeft voorgedaan, dat er eerst talrijke circulatiebanken ontstonden, die, naarmate zij langzamerhand het vertrouwen der bevolking verwierven, meer geld in depot ontvingen en eindelijk hare billetten-circulatie grootendeels door boekkrediet zagen vervangen.’ Indien het bankpapier niet een krachtiger hulpmiddel is dan het boekkrediet om kapitalen te doen vloeien in de banken, dan heeft het hoegenaamd geen bijzondere waarde; dan is de strijd voor de vrijheid *une guerre pour une idée*; dan begrijpen wij in waarheid niet wat den Heer V. beweegt om de tegenwoordige wetgeving op het bankwezen zoo heftig te bestrijden. Doch is het bankbillet een krachtiger hulpmiddel, dan geeft de papieruitgifte ook eerder aanleiding tot misbruiken dan het aannemen van depôts.

De dwaling, waarin de Heer V. naar mijn oordeel is vervallen, spruit, geloof ik, voor een groot deel daaruit voort, dat hij de kennis van den handelsstand in zaken van bankwezen te hoog stelt. De bewering van den Heer van Bosse, dat twee derden der Nederlandsche kooplieden niet in staat zijn met behulp van de balans eener Bank en van de overige middelen die hun ten dienste staan, tot hare soliditeit of insoliditeit te besluiten, is voorzeker weinig vereerend, doch geenszins overdreven. De meeste practici hebben geen begrip van een bankbalans; zij weten niet recht wat die cijfers eigenlijk beteekenen. Moeten wij dit daaraan toeschrijven, dat hier te

lande zoo weinig banken bestaan? Onze schrijver meent het: ‘Wanneer, schrijft hij[1], in Amsterdam, Rotterdam en andere koopsteden van ons vaderland, even als in Londen, Liverpool, Manchester enz., talrijke banken bestonden, zouden onze kooplieden even goed de soliede van de insoliede banken weten te onderscheiden, als thans hunne Engelsche naburen.’ Even goed? 't Is mogelijk, doch de vraag is of daarmede veel ware gewonnen. Onwillekeurig denkt men weder aan de duizend banken die in Engeland tusschen 1791 en 1818 failleerden; het onderscheidingsvermogen scheen toen althans niet zeer sterk ontwikkeld te zijn. Of sedert dien tijd veel vooruitgang heeft plaats gehad, valt moeilijk te beslissen; doch wat zou de Heer V. antwoorden, indien men hem verzekerde, dat verreweg de meeste Engelsche kooplieden nog altijd den ‘Stock of notes’ van de Bank van Engeland met de speciereserve verwarren en maar niet kunnen leeren, naar 't schijnt, dat dit twee geheel verschillende zaken zijn? Hij zou dit vermoedelijk niet gelooven; toch werd het mij in Engeland bevestigd door iemand, die volkomen bevoegd is dergelijke zaken te beoordeelen, een economist wiens naam ook hier te lande een goeden klank heeft. De koopman, ziedaar welligt de verklaring van het verschijnsel, is in dergelijke zaken meestal routinist. Hij doet als de Javaan: hij volgt den *adat*; en de adat schrijft hem niet voor, bankbalansen te bestuderen.

Wij behoeven hier niet veel meer bij te voegen. De theorie, dat zij die eene bank gebruiken, dit alleen doen omdat zij er goede gronden voor hebben. zal, vrees ik, door allen worden tegengesproken, die het practische handelsleven kennen. Allerminst mag zij derhalve dienen als een argument ten gunste van de vrije papieruitgifte.

III.

Een derde hoofdargument, dat de schrijver bezigt om zijn systeem te verdedigen, is aan de geschiedenis ontleend. De meeste monopoliebanken, zegt hij, hebben misbruiken gemaakt

1 Blz. 205.

van hare voorrechten. Waren zij ook al opgericht met het doel om de belangen van het algemeen te bevorderen, zij hebben alleen gelet op de belangen harer aandeelhouders. Dikwijls lieten zij zich verleiden tot belangrijke voorschotten aan den staat, en als dan na eenigen tijd de specievoorraad was uitgeput, dan werden hare billetten van regeeringswege tot wettig betaalmiddel verheven. Een meer of minder belangrijke daling in de waarde dier billetten, ten nadeele van het publiek, was daarvan het gevolg. Doch de aandeelhouders stonden er goed bij, want nu behoefde de Bank in het geheel geen speciekas meer te houden en zij kon disconteren zooveel haar goeddacht. Behalve de Nederlandsche Bank is er nagenoeg geen geprivilegieerde credietinstelling aan te wijzen, die zich niet hieraan heeft schuldig gemaakt. De Engelsche Bank, de Fransche Bank, de Pruissische Bank, de Oostenrijksche Bank, de Bank der Vereenigde Staten, zij alleen hebben zich aan hetzelfde bezondigd, en wie kan de verliezen opsommen, die de nationale welvaart ten gevolge daarvan heeft geleden.

Ook hebben de monopoliebanken vaak roekeloos gehandeld in het verleenen van crediet bij het naderen van een crisis. In plaats van dan in tijds haar disconto te verhoogen, moedigden zij veeleer den speculatiegeest aan, door tot lage rente voorschotten te geven aan den handel. En als dan eenmaal de crisis was uitgebroken en alles om hen heen op het punt stond in te storten, ja, dan kwamen zij eindelijk te voorschijn als redders in den nood om de schade te herstellen, die zij zelve voor een deel hadden aangericht; - doch welke bijzondere verdienste was daarin gelegen? Ziedaar het groote nadeel van de geprivilegieerde banken: zij gevoelen niet den drang van het eigenbelang. ‘Wanneer ik mijne privaatbank slecht bestuur - Lord Overstone, een voorstander der centralisatie erkende het zelf - ben ik geruïneerd, maar het publiek lijdt daaronder slechts weinig. Maar wanneer de Bank van Engeland een groote fout begaat, zoo kan de Bank wel is waar zich zelve redden, maar verspreidt het uitgestrektste nadeel over het geheele publiek. In dat opzigt - zoo gaat Lord Overstone voort - bestaat er een zeer belangrijk onderscheid tusschen haar en eene privaatinrigting’[1]. Ten onrechte beweert men derhalve, dat de vrije papieruitgifte grootere gevaren oplevert dan de

1 p. 430.

beperking. Juist het tegenovergestelde is waar: de voorzichtigheid gebiedt ook hier de vrijheid te huldigen. Deze levert de meeste waarborgen op en verschaft bovendien de grootste voordeelen.

Want dit is wel de donkerste zijde van het beperkings-systeem, dat het zoo weinig in staat is aan de behoeften van een volk te voldoen. ‘Eene zoo zamengestelde en groote kredietmachine mist die inwendige kracht, welke aan kleinere instellingen eigen is. Het werkt te regelmatig, te veel naar eene vaste routine, en is aan te strenge vormen gebonden, om zich overal te kunnen schikken naar de behoeften der bevolking. Het wordt bestuurd door personen, die veel te weinig bekend zijn en ook geen moeite doen om bekend te raken, met de bijzondere omstandigheden der verschillende deelen van het land, en die handelen overeenkomstig vaste regelen, welke misschien voor hunne onmiddellijke omgeving nuttig of noodzakelijk zijn, maar in 't algemeen beschouwd belemmerend werken. De prikkel der concurrentie ontbreekt;.... men steunt op het monopolie en mist de overtuiging, dat men zich door eigen kracht en inspanning moet vooruit werken. Er heerscht een geest van uitsluiting en van heerschzucht in de keuze der personen, die men zijn diensten bewijst, in één woord, al de kwalen, die in meerdere of mindere mate aan elk monopolie, maar niet het minst aan een gemonopoliseerde circulatiebank eigen zijn’[1].

Drie grieven tegen de monopoliebanken.

Hare nauwe betrekking tot den staat maakt ze te afhankelijk en leidt tot misbruiken;

Zij moedigen den speculatiegeest aan in plaats van dien te temperen;

Zij missen den heilzamen prikkel der concurrentie en beantwoorden alzoo geenszins aan de behoefte. - In eene beoordeeling van het boek van den Heer V. mag een enkel woord over elk van die drie punten niet ontbreken.

De misbruiken, waartoe de nauwe betrekking tusschen den staat en de bank dikwijls aanleiding heeft gegeven, zijn niet te loochenen; evenmin is het mogelijk de groote nadeelen weg te redeneren, die uit die misbruiken zijn voortgevloeid. Het verwondert mij niet, dat de Heer V. daarop de aandacht heeft gevestigd; hij kon de monopoliebanken in geen ongunstiger

1 p. 416.

daglicht plaatsen dan door dit te doen. Doch wanneer ik de bladzijden herlees die hierop betrekking hebben, dan komt telkens de vraag bij mij op: Wat heeft de schrijver nu eigenlijk gewonnen? Bewezen heeft hij, dat eene nauwe betrekking tusschen eene bank en den staat nimmer wenschelijk is en dat de meeste monopoliebanken zich tot die nauwe betrekking lieten verleiden. Beide stellingen zijn volkomen waar, en historisch niet te wederleggen. Maar, zoo zon ik willen vragen, was dit nu hetgeen ons moest worden aangetoond? Immers, neen. Niet dat de cours forcé jammeren sticht, wordt in twijfel getrokken, maar dat wij van den cours forcé minder zullen te vreezen hebben onder een systeem van vrijheid dan onder een systeem van beperking. Gij beweert, dat mijn huis aan gebreken lijdt, die hinderlijk zijn, en gij verlangt dat ik het om die reden zal verlaten. Maar met uw verlof: ik wil eerst weten of de andere huizen die men mij aanbiedt, van die gebreken vrij zijn.

't Is vreemd, dat de Heer V. deze bedenking niet heeft voorzien en bij gevolg geene enkele poging aanwendt om haar op te lossen. Zij lag toch, meen ik, voor de hand. Gesteld, dat hier in ons land b.v. vrijheid van papieruitgifte werd verleend; dan zou dit welligt de Nederlandsche Bank eenigermate doen afdalen van den hoogen rang dien zij tegenwoordig inneemt. Dat zij ophouden zou de eerste en verreweg de voornaamste credietinstelling van ons land te zijn, verwacht natuurlijk niemand. Doch welke waarborgen bezit men in een zoodanig geval meer dan men op dit oogenblik bezit, dat tusschen de Nederlandsche Bank en de Regeering niet eene te nauwe betrekking zal ontstaan? Vindt men in den band der statuten, in het persoonlijk karakter der directeuren, geen genoegzamen grond van zekerheid daartegen, waarom zal die zekerheid dan wel bestaan, als de Nederlandsche Bank concurrentie naast zich heeft? Is het onder de tegenwoordige wetgeving denkbaar, dat de Regeering, wanneer zij zich in geldnood bevindt, hare toevlucht zou nemen tot de Bank en deze, onder belofte van aan hare billetten desgevorderd gedwongen koers te zullen verleenen, tot belangrijke voorschotten zou weten over te halen, waarom is dit dan ten eenemale ondenkbaar onder elke andere wetgeving? De redenering van den Heer V. biedt hier, naar 't mij voorkomt, eene leemte aan. Ik zie wel dat de schrijver veel bewijst, maar juist niet datgenen, wat hij moest bewijzen om ons te winnen voor zijn systeem.

Het gevaar, waarvan thans gesproken wordt, is niet onafscheidelijk verbonden aan het monopolie, maar zal altijd bestaan, waar men machtige circulatiebanken vindt, die ver boven andere uitblinken. Wanneer zulke instellingen zich laten verleiden tot tot groote voorschotten aan de regeering en dientengevolge moeten ophouden in specie te betalen, dan kunnen de kleinere credietinstellingen zich bezwaarlijk staande houden. De geheele vraag naar goud of zilver concentreert zich dan op hen, en hun val is onvermijdelijk. De questie der vrije papieruitgifte heeft hier zeer weinig mede te maken. Of beweert men welligt, dat eene monopoliebank eerder hare diensten veil heeft voor den Staat, omdat deze laatste haar altijd kan bedreigen met het verlies van haar privilegie? Wij zouden in dit geval vragen, wat zwaarder weegt: de vrees van een monopolie te moeten derven, of de hoop om een feitelijk monopolie te veroveren? Verlangt men dus een afdoend middel tegen den cours forcé, men neme andere maatregelen. De afschaffing van het monopolie baat weinig.

Deze beschouwing, die welligt de verdedigers van de vrijheid nog slechts ten halve overtuigt, wint aan kracht, wanneer wij bedenken, dat het bedoelde euvel ook daar zeer goed mogelijk is, waar geene groote, maar enkel kleine circulatiebanken bestaan. Verkeert Oostenrijk in financieelen nood, dan roept het de hulp in van de Bank; is Amerika buiten staat zijne crediteuren te voldoen, dan schept het papieren geld. De gevolgen zijn in beide gevallen dezelfde. De bankbilletten houden op inwisselbaar te zijn in specie. Er ontstaat een agio op het edel metaal, dat nu den rang van waardemeter verlaat en onder de gewone handelsartikelen terugtreedt. Die agio daalt en rijst, naarmate de politieke en financieele horizont een lichter of donkerder aanzien heeft. Groote faillissementen zijn hiervan het gevolg. Het crediet wordt ondermijnd: de buitenlandsche koopman is huiverig, zaken te doen met een land, waar zulke snelle wisselingen van fortuin bijna dagelijks plaats vinden. Dit alles geschiedt op volma aktdezelfde wijze, in het eene geval gelijk als in het andere. Schaf de monopoliebanken af, maak alle groote credietinstellingen onmogelijk: het gevaar van den cours forcé is nog geenszins verminderd.

De tweede grief tegen de monopoliebanken was deze: zij moedigen den speculatiegeest aan in plaats van dien te tem-

peren. Zij bevorderen de handelscrisis door het verleenen van buitensporige credieten tot eene lage rente, in plaats van in tijds haar disconto te verhoogen. Als redders in den nood komen zij dan wel later te voorschijn om den handel bij te staan, doch wat doen zij dan anders dan de jammeren te herstellen, die zij zelve voor een deel hebben aangericht?

Wij hebben hier wederom te doen met een zeer ernstig argument; de premisse moet ditmaal ten deele worden toegegeven. Het is zoo, de handeling der monopoliebanken is dikwijls onverantwoordelijk geweest. Noch in 1847 noch in 1857 heeft de Bank van Engeland b.v. het minste gedaan om de crisis in hare geboorte te stuiten. Doch daarentegen moet worden erkend, dat zij in 1864 zich meesterlijk heeft gedragen. Zelfs de Londensche Economist, die onverbiddelijke criticus, heeft het niet geloochend. Dat de financieëele spanning, die ten vorigen jare heeft geheerscht, niet tot eene hevige crisis is aangegroeid, moet - het laat zich met cijfers bewijzen - voor een belangrijk deel aan de uitstekende houding der Bank worden toegeschreven. Deze begreep hare roeping, en handelde dienovereenkomstig. Wat de Nederlandsche Bank betreft, zij heeft elke crisis zooveel mogelijk getracht te verhoeden, door in tijds haar disconto op te slaan. Van haar kan volstrekt niet gezegd worden, dat zij ‘geene speculatie-periode liet voorbijgaan zonder misbruik te maken van haar crediet.’ De Heer Verloren erkent dit volmondig, doch hij had aan deze ervaring meer moeten hechten en er niet zoo vluchtig over heenglijden. Zij had hem moeten bewegen om zich de vraag te stellen, in hoeverre het wangedrag van die monopoliebanken, die zich zoo ongunstig van hare zuster in Nederland hebben onderscheiden, ook aan bijzondere oorzaken kan worden toegeschreven, die met het algemeene beginsel niets te maken hebben.

De volledige beantwoording van die vraag is moeilijk, ik geef het toe; ten aanzien van de Bank van Engeland echter, valt zij ligt. Het bestuur van die Bank - Tooke deelt er het een en ander van mede in zijn boekje: ‘On the Bank Charter Act of 1844’ - is in de hoogste mate gebrekkig. Het bestaat uit vier-en-twintig directeuren en twee gouverneurs. Hoe kunnen zes-en-twintig personen eene Bank goed beheeren en over zulke gewichtige onderwerpen als veranderingen in het disconto met die kalmte en dat nauwgezet overleg beslissen, die daarvoor onmisbaar zijn? In de verga-

deringen van zulk een lichaam heeft elk der leden ter nauwernood gelegenheid om een woord in 't midden te brengen. Daarbij komt dan nog, dat de zitting ten half twaalf ure een aanvang neemt; duurt zij langer dan tot half twee, dan begint het publiek op de effectenbeurs en op de geldmarkt ongerust te worden, uit vrees, dat iets zeer belangrijks aan de orde is gesteld. De vergadering weet dit natuurlijk en haast zich te meer om tot een besluit te komen. Dat besluit wordt verder verkregen door gewone meerderheid van stemmen, zoodat de tegenwoordigheid van één enkel lid meer of minder soms van overwegend belang is. De Gouverneur der Bank verklaarde in 1848 voor eene Commissie uit het Parlement, dat onlangs, bij de behandeling van eene zeer gewichtige questie, zijn voorstel was verworpen, 't geen later bleek zeer nadeelig te hebben gewerkt. Heeft men geen recht om te vermoeden - ik vraag het met Tooke - dat zoo iets zeer dikwijls heeft plaats gevonden?

Wat de Gouverneurs betreft, die worden voor twee jaren tijds gekozen uit de directeuren, zonder, tenzij in zeer buitengewone gevallen, herkiesbaar te zijn. Vroeger nam men altijd den oudste in dienst; eerst tien jaren geleden heeft men dit veranderd: nu wordt hij gekozen, dien men den bekwaamste acht. Doch vereischt het betoog, dat de termijn van twee jaren veel te kort is? Voor het beheer van zulk een inrichting als de Bank van Engeland heeft men dien tijd wel noodig om zich goed op de hoogte stellen van alles wat de zaak betreft. Zoo als het nu is geregeld, moet men aftreden, wanneer men eerst recht geschikt is voor zijn post. Ook hebben meestal de Gouverneurs nog daarenboven hunne eigene zaken waar te nemen, zoodat het veel is, wanneer zij elken dag geregeld eenige uren kunnen verschijnen. Wat mij bij deze organisatie verwondert, is niet dat de Engelsche Bank zich verscheidene malen aan misgrepen schuldig heeft gemaakt, maar dat zij in de laatste jaren zoo verstandig, zoo oordeelkundig heeft gehandeld.

Ik doe thans een beroep op den Heer V. om consequent te blijven. Wijst men hem op de droevige ervaringen in de jaren 1791-1818 in Engeland, ten aanzien der vrije circulatiebanken opgedaan, dan herinnert hij aan de gebrekkige Engelsche wetgeving van dien tijd. Men mag - hierop komt zijn betoog neder - een systeem niet veroordeelen, omdat het, op gebrekkige wijze toegepast, verkeerde gevolgen heeft opgeleverd; die gevolgen bewijzen niets tegen het systeem zelf. Ik

erken de juistheid van die redenering volmondig; doch ik leid er uit af, dat althans de onvoorzichtige handelingen, die de *Engelsche* Bank dikwijls heeft gepleegd, niets bewijzen tegen de theorie van hen, die éénheid van circulatie begeeren.

Dit te hebben voorbijgezien, is eene eerste fout van den Heer Verloren; doch er is eene tweede, waaraan men nog meer beteekenis moet hechten. Na te hebben aangetoond, dat de meeste monopoliebanken de crisis gewoonlijk hebben bevorderd in stede van verhoed, schrijft hij het volgende[1]: ‘Het bestaan van zelfstandige banken, die voor haar eigen belang moeten zorgen, is derhalve het beste middel om het disconto op zijne natuurlijke hoogte te brengen, waardoor dan van zelf de nadeelen van een overdreven speculatiegeest zullen worden tegengegaaan.’ Dit ‘derhalve’ slaat op het voorgaande, waarin gezegd wordt, dat eene kleine bank reeds vroegtijdig tot eene verhooging van disconto moet besluiten; want doet zij dit niet, dan stelt zij zich aan het gevaar bloot, dat het publiek wantrouwen jegens haar opvat. ‘De schade, die hieruit kan voortvloeien, valt grootendeels op haar zelve terug, en dit is reeds een voldoende waarborg, dat althans verreweg het grootste gedeelte dezer banken voorzichtig zal zijn. Met de groote geprivilegiëerde banken is het anders; die staan eigenlijk buiten het gevaar en kunnen zich op het laatste oogenblik nog met eene plotselinge verhooging van disconto redden.’

Hier ligt de knoop van de geheele questie. ‘Het eigenbelang der particuliere banken brengt mede, dat zij voorzichtig moeten zijn; derhalve zullen zij het ook wezen. Het eigenbelang der monopoliebank brengt niet mede, dat zij voorzichtig moet zijn; derhalve zal zij onvoorzichtig wezen.’ Ziedaar de quintessence van het argument.

Mijne kritiek loopt hier gevaar van eentoonig te worden; want wederom meen ik den Heer V. te betrappen op dezelfde logische dwaling, die ik hem reeds drie- of viermaal verweet. Hij bewijst niet hetgeen hij bewijzen moet, maar geheel iets anders. Dat het eigenbelang der particuliere banken voorzichtigheid vordert, wordt toch waarlijk wel door niemand ontkend; wij hadden geen lang citaat van Lord Overstone noodig om ons hiervan et overtuigen. Maar dit is immers niet de questie. Voor zoover roeping en plichtgevoel 's menschen wil niet be-

1 Blz. 432.

palen, wordt hij geenszins beheerscht door eigenbelang, maar door zijn *inzicht* in zijn eigenbelang, door de zucht om datgene te verkrijgen, wat hij als overeenkomstig met zijn belang *aanmerkt*. Waarom kunt gij de gevangenissen niet afschaffen? Is het niet ieders belang om eerlijk te zijn? Voorzeker, maar niet elk *begrijpt* zijn waar belang, en op eigen begrip, eigen opvatting komt hier alles aan. Wil dus de Heer V. zijn pleit winnen; wil hij bewijzen, dat de vrije circulatiebanken voorzichtigheid zullen in acht nemen bij hare handelingen, dan behoort hij aan te toonen, niet dat haar eigenbelang medebrengt om voorzichtig te zijn, maar dat zij in haar eigenbelang waarschijnlijk een goed inzicht zullen hebben.

Docht dit bewijs te leveren, ziedaar juist de moeilijkheid. Ik beroep mij op de geschiedenis van het Engelsche bankwezen in de jaren 1791-1818, toen, gelijk men zag, niet minder dan duizend banken failleerden. Ik beroep mij evenzeer op de geschiedenis van het Amerikaansche bankwezen van het begin tot op den huidigen dag. Andermaal toegegeven, dat al die treurige ervaringen niets bewijzen ten nadeele van de bankvrijheid, dit eene bewijzen zij toch weder volkomen, dat op een juist inzicht in het eigen belang van de zijde van banken, die met elkander concurreren, volstrekt niet zoo vast gerekend mag worden.

Het werkelijk belang van een bank bestaat altijd uit twee tegenstrijdige elementen. Om vertrouwen te verdienen moet zij een grooten, om hooge dividenden uit te keeren, een kleinen specievoorraad houden. Iedere bank moet leven van de rente, die zij geniet; doch iedere bank moet staande blijven door rente op te offeren. Die twee tegenstrijdige elementen met elkander te verzoenen, of liever, den juisten middenweg te vinden om hier aan twee gevaren te ontkomen, is de groote kunst van den bankdirecteur, een kunst, die blijkens de straks genoemde ervaring, zeer velen niet schijnen te verstaan.

Trouwens ik zal de laatste zijn om te beweeren, dat die kunst gemakkelijk is. Een kleine bank oefent geen invloed uit op het verkeer; stelt zij haar disconto hooger dan de open markt, dan gaat men haar voorbij, men gebruikt haar niet. Zij moet dus óf de markt volgen, of geen rente maken. Geheel anders is het met de groote geprivilegieerde Bank. Zij geeft in de eerste plaats den toon aan, is vervolgens haar disconto hooger dan de open markt, haar opereerend kapitaal

blijft nog altijd aanzienlijk. Men zag daarvan dezen zomer een sprekend voorbeeld. Terwijl particuliere kapitalisten geregeld à 2½ en 2⅝, ja zelfs een korten tijd à 2¼ pCt. disconteerden, hield de Ned. Bank haar rentevoet voor wissels op 3 pCt. Toch daalde hare disconto-rekening niet beneden de ƒ 34,000,000. De reden is niet ver te zoeken: het publiek heeft de Ned. Bank noodig; particulieren kunnen de geheele behoefte aan disconto's niet bevredigen[1].

Neemt men dit alles in aanmerking, dan kunnen de onvoorzichtige handelingen, waaraan de geprivilegieerde banken zich herhaaldelijk hebben schuldig gemaakt, niet langer ten voordeele strekken van de vrije papier-uitgifte, want dan bevestigt zich het vermoeden, dat de particuliere circulatie-banken niet beter zouden hebben gehandeld. Ook zij hadden gewis de crisis aangemoedigd, welligt in nog heviger mate; en in plaats van dan later het gepleegde kwaad ten deele weder goed te maken, door op het ergste oogenblik ‘als redders in den nood’ te verschijnen, zouden zij veeleer zelve als ongelukkige drenkelingen om hulp hebben gesmeekt. Noem het nu vooringenomenheid met een systeem, maar geloof mij vrij, dat de meeste kooplieden, als zij kiezen moeten tusschen tweeërlei kwaad, de voorkeur geven aan een groote bank, die hen eerst in moeilijkheid brengt en daarna helpt, boven een tal van kleinere banken, die hen in dezelfde moeilijkheid brengen, doch hen daarna niet komen helpen.

Over 't geheel komt het mij voor, dat de Heer Verloren - en hieraan schrijf ik voor een belangrijk deel het verschil van meening toe, dat tusschen hem en mij bestaat - het nut van

1 De Heer V. ziet dit voorbij, wanneer hij schrijft (bl. 443): ‘Het eigenbelang eener groote geprivilegieerde Bank brengt mede, dat zij... gedurende de periode die de crisis voorafgaat, haar disconto gelijk stelt met de open markt; doet zij dit niet, dan zal het aantal wissels dat haar ter discontering wordt aangeboden slechts zeer gering zijn, haar opererend kapitaal zal sterk verminderen en hare winsten dientengevolge aanzienlijk afnemen.’ In de eerste plaats begrijp ik niet hoe de schrijver dit rijmt met zijne vroegere bewering, dat de monopoliebank den prikkel der concurrentie mist. Deze verklaring staat daar lijnrecht tegenover. Maar vervolgens wensch ik hem te doen opmerken, dat hij hier nog op eene andere wijze zich zelven weêrspreekt. Is eene Bank zeer groot, dan is zij onmisbaar en dan komen de discontanten toch bij haar, al stelt zij haar rentevoet iets hooger dan particulieren. Komen de discontanten in dit laatste geval echter niet, dan is zij voorzeker geen groote Bank. Het gezegde geldt daartegen in volle mate van de kleinere Banken. Zonder het te willen geeft de Heer V. ons hier een argument tegen zijn eigen theorie.

groote centraal-banken in tijden van crisis veel te gering schat. Ik geloof dat het hem hierin gaan zal als Wagner, die hoezeer aanvankelijk ook als verklaard tegenstander der centraal-banken opgetreden, later erkende, dat dieper studie hem tot een ander inzicht had gebracht. Of moet men practicus zijn, om ten volle te kunnen waardeeren, welk een voordeel het is in tijden van spanning, wanneer niemand geld beschikbaar heeft of geneigd is crediet te verleenen, dat de handel dan nog altijd terecht kan komen bij eene instelling, wier soliditeit in aller oogen onwankelbaar vaststaat en die geneigd is, ja door haar eigenbelang gedwongen wordt, een ieder naar haar vermogen te ondersteunen? Men zou dit bijna gedacht hebben, toen eenigen tijd geleden een lid der Tweede Kamer twijfelend vroeg: of eene bank, die den handel crediet verleent gedurende de crisis, wel zooveel nut sticht, daar zij toch bij zoodanige gelegenheden altijd haar disconto verhoogt! Alsof de verhooging van disconto niet een plicht was voor de Bank, niet een noodzakelijk geneesmiddel, dat op zich zelf reeds heilzaam werkt, daar het de specie in het hand houdt en de kapitalen uit den vreemde doet toevloeien. Eene Bank die tijdens de crisis haar rentestand verlaagde, zou onverantwoordelijk handelen. Trouwens in zoodanige oogenblikken is het den koopman onverschillig welke rente hij betaalt, daar alles zich voor hem oplost in dit eene: de behoefte aan geld. Kan hij zijne wissels niet disconteeren, dan moet hij zijne betalingen staken. Dan is het gedaan met zijn naam, met zijne broodwinning, met zijne plaats in de maatschappij. Als een ongelukkige bankroetier moet hij de Beurs verlaten, om er welligt nooit weder te verschijnen. Wat weegt tegen dit alles een paar percent rente? 't Geldt hier geen materieele voordeelen alleen, 't geldt het geluk van een gezin, welks toekomst welligt op het spel staat.

De derde grief van den Heer Verloren is thans aan de orde. De monopoliebanken missen den heilzamen prikkel der concurrentie en beantwoorden daarom geenszins aan de behoefte. Eene Bank, die haar hoofdkantoor heeft te Parijs en al hare succursales inricht naar een vast model, kan onmogelijk zooveel nut stichten als een locale Bank, opgericht door personen, die de eigenaardige behoeften der plaats kennen en zich daarnaar schikken.

Hierin heeft de schrijver m.i. volkomen juist geoordeeld;

schoon ik geenszins bereid ben hem toe te geven dat groote geprivilegieerde Banken beheerscht worden door een geest van uitsluiting in de keuze der personen, wien zij hare diensten bewijzen. Die beschuldiging is, naar ik meen, uit de lucht gegrepen. Doch voor het overige deel ik het gevoelen van den Heer V. geheel. Een groot lichaam, dat naar vaste regels werkt, heeft uit den aard der zaak iets onbuigzaams. De verdedigers van het monopolie moeten zich dit laten welgevallen, want juist in dien geest van onbuigzaamheid ligt een waarborg tegen insoliede handelingen. Doch volgt nu hieruit, dat de vrije papieruitgifte wenschelijk is? 't Komt mij voor dat de schrijver er niet in geslaagd is dit te bewijzen.

Vooreerst behoort men te bedenken, dat in die landen, waar de uitgifte van billetten tot een monopolie is verheven, de oprichting van locale depositobanken volstrekt niet is verboden, Nu wil ik gaarne toegeven, wat velen beweren, dat, zonder het recht van papieruitgifte, in sommige kleine plaatsen, waar een circulatiebank nog wel zou kunnen bloeien, geen depositobank zou kunnen bestaan, doch het aantal van die plaatsen zal toch zeer gering zijn, althans in een land als het onze. Er is echter een andere beschouwing van meer gewicht, die, mocht zij juist zijn, het argument van den Heer Verloren veel van zijne kracht zou doen verliezen.

De voorstanders der vrije papieruitgifte, zoo hier als elders, maken zich, dunkt mij, een overdreven denkbeeld van de voordeelen, die de toepassing hunner theorie zou opleveren. Spreek hen van de afschaffing van het monopolie, en zij zien reeds in een niet ver verwijderd verschiet het land bedekt door een tal van kleine circulatie- en depositobanken, die, even als in Schotland, de bespaarde penningen van den arbeider en de groote kapitalen van den koopman tot zich trekken, om ze dienstbaar te maken aan de behoeften van handel en nijverheid. Doch is dit geene illusie? Er zijn bevoegde autoriteiten die vreezen, dat de vrije papieruitgifte op een geheel andere wijze zou worden gebruikt, op een wijze die geenszins door de eerlijke bestrijders van beperking wordt bedoeld.

Die vrees blijkt niet zonder grond te zijn, als wij nagaan van welke zijde de strijd tegen het monopolie zich het meest openbaart. Rekenen wij de mannen van de wetenschap nu niet mede. hunne gevoelens zijn verdeeld; maar dan vraag ik: is er b.v. hier te lande onder de kooplieden en industrieelen in

de provinciën een ernstig verlangen naar vrijheid van papieruitgifte; veroorzaakte de Bankwet van 1863 daar een diepe teleurstelling; vond die wet daar eene algemeene, eene degelijke bestrijding onder de practici? Van dat alles, meen ik, is weinig gebleken. Let nu op Frankrijk. Van welke partij gaat de beweging tegen het bankmonopolie daar uit? Voor zoover men kan nagaan, weder niet van den handelsstand in de provinciën, maar van het Crédiet Mobilier; van Pereire en diens consorten, die zoo gaarne het recht tot uitgifte van billetten zouden meester worden, nu het zwendelen met acties zijn tijd heeft gehad.

Ware de Heer V. er mede gediend, als de zaken den loop namen, dien deze overweging doet vermoeden dat zij zouden nemen? Ligt het in zijne bedoeling den wetgever aan te bevelen toe te staan dat dit geschiede? Waarschijnlijk niet; de werkkring eener circulatiebank, hij heeft het uitdrukkelijk gezegd, moet vreemd blijven aan operatiën als die van het Crédit Mobilier. 't Laat zich dus verwachten, dat de Heer V. die operatiën aan de circulatiebanken zou willen verbieden. In dat geval echter liep hij groot gevaar van inconsequentie te worden beschuldigd. ‘Wat wilt ge?’ zou men hem toevoegen, ‘die personen welke eene bank wantrouwen zullen haar niet gebruiken, en zij die haar gebruiken zullen dit alleen doen omdat zij er goede gronden voor hebben.’ Is dit niet uw eigen theorie? Er bestaat dus in 't minst geen gevaar: de vrijheid is de beste waarborg tegen misbruiken.

Ziedaar een der voornaamste bezwaren tegen het systeem van den Heer V. Werd het verwezenlijkt, dan zouden de nadeelen groot, de voordeelen luttel zijn.

Er is eindelijk nog iets waaraan in den regel te weinig wordt gedacht; 't staat in verband met hetgeen zoo straks is gezegd. Het doel dat de voorstanders van de vrijheid beöogen is een toestand in 't leven te roepen gelijk aan dien, welke thans in Schotland wordt gevonden; dus een systeem van Banken *met rentedragende depôts*. Doch is men er zoo zeker van, dat de vrije papieruitgifte tot dat doel zou leiden? Wat waarborgt ons, dat de banken, als zij eenmaal in het uitgeven van billetten een middel hebben verkregen om kosteloos kapitalen tot zich te trekken, tot het vergoeden van rente zullen overgaan? Wijst men mij op Schotland, ik wijs op Amerika, waar, zoo ik wel ben ingelicht, in den regel geen rente voor de depôts wordt vergoed. Te New-York b.v. is dit bepaald het geval, hetgeen

te meer bevreemding wekt, wanneer men bedenkt, dat voor den New-Yorker bankier de depôts voordeeliger zijn dan de billetten, welke laatste, gelijk bekend is, ten volle door hypotheken of staatsfondsen moeten gedekt zijn. Ware dit niet zoo, dan zou men het verschijnsel gemakkelijk kunnen verklaren. Verkozen de kooplieden dan niet langer zonder vergoeding van rente kapitalen in depôt te geven, dan konden de Banken hen rustig laten begaan; zij zouden er niet bij verliezen, daar de circulatie van billetten eenvoudig zooveel grooter zou worden, hetgeen haar langs een anderen weg dezelfde voordeelen zou verschaffen. - Een depositobank, die het recht der papieruitgifte mist, verkeert in een geheel bijzonderen toestand; om kapitalen naar zich toe te trekken moet zij niet enkel door groote soliditeit het algemeen vertrouwen winnen, maar ook het publiek eenige directe voordeelen aanbieden. Vandaar dat de meeste, zoo niet alle, Engelsche Joint Stock banken rente vergoeden voor de gelden die hun worden toevertrouwd, en ook de particuliere bankiers meer en meer hetzelfde beginnen te doen.

Welligt verdient deze opmerking eenigermate de aandacht. Men pleegt uit hetgeen in Schotland heeft plaats gevonden zoo haastig te besluiten, dat een dergelijk verschijnsel zich overal zal moeten vertoonen. Zoolang echter onverklaard blijft, waarom dit in Amerika niet is geschied, is de conclusie, naar ik meen, geenszins gewettigd.

IV.

Mijne taak is hiermede afgeloopen; de voornaamste argumenten van den Heer V. zijn beantwoord, zij het ook dat ik mij tot een korte beantwoording moest bepalen. Onze gevoelens, de schrijver heeft het bespeurd, loopen nog wijd uiteen, ondanks het talent, waarmede hij de zijne heeft verdedigd. Volgens hem verbindt de vrijheid de meeste voordeelen met de grootste zekerheid; doch zie ik wel, dan zijn de voordeelen vrij twijfelachtig en ligt de zekerheid veeleer aan den kant van wettelijke beperking.

't Is mij daarom, ook na herhaald onderzoek, niet mogelijk het afkeurend oordeel, dat de Heer Verloren over de Bankwet van 1863 heeft uitgesproken, te onderschrijven. Deze wet be-

antwoordt m.i. aan het doel van iedere wetgeving, het oude dat goed is, te bestendigen, en het nieuwe dat goed is, niet uit te sluiten. Zij verhindert, dat de voordeelen, die wij thans bezitten, zonder noodzaak verloren gaan; mocht evenwel later blijken, dat de Nederlandsche Bank niet aan alle behoeften kan voldoen, omdat de provinciën locale circulatiebanken noodig hebben die op een geheel bijzondere leest zijn geschoeid, welnu, de tegenwoordige wet sluit de oprichting van dergelijke instellingen geenszins uit. De vrees, dat de Regeering te eenigertijd de Ned. Bank met het verlies van haar monopolie zou bedreigen om haar dusdoende tot voorschotten aan de schatkist te dwingen, mag, dunkt mij, hier niet in aanmerking komen, want even goed als een minister aan de Kamers kan voorstellen om aan de eene of andere bijzondere bank het recht van papier-uitgifte te verleenen, kan hij een wetsontwerp indienen, waarbij de geheele bestaande regeling opgeheven en algemeene vrijheid verleend wordt. Is de meerderheid der Kamers het gevoelen van den Heer Verloren toegedaan, dan zal zij de laatste wet nog veel eerder aannemen dan de eerste. Is zij tegen de vrijheid gestemd, dan zal zij beiden verwerpen.

Amsterdam, September 1865.
N.G. PIERSON.

De oudste locomobiles.

Den 23sten Junij 1633 moest Galileo Galilei de stellingen die hij had uitgesproken ten opzigte van de beweging der aarde, voor het geregtshof der inquisitie te Rome afzweren. Men zegt, dat hij na 't uitspreken van het formulier stampvoetend met verbeten woede mompelde: En toch beweegt zij zich! Misschien behoort dit tot den sagenkring, waarmeê gewoonlijk 't publiek het hoofd van groote mannen als met een aureool omgeeft; misschien ook is 't historisch; - /t laat zich ten minste gemakkelijk begrijpen, dat het voor den negen-en-zestigjarigen grijsaard een zware taak was, de kinderen zijns geestes, de resultaten van een gansch leven vol moeite en arbeid te moeten verloochenen, en dat niet verslagen in eerlijken strijd, maar gedwongen door 't brutale geweld van dreigementen met pijnbank en kerkerstraf. Hoe dit ook zij, dat woord: *e pur si muove*, al bedoelde Galilei er ook alleen de aarde meê, kan gelden als 't devies der geheele nieuwere natuurwetenschap. Alles is *in* beweging en alles *is* beweging Zie slechts dat zonnige, heuvelachtige boschrijke landschap. Dat er iets groeijen en bloeijen kan, heeft het te danken aan de beweging der aarde om de zon, die zich zelf weêr beweegt. Die heuvels, zij zijn ontstaan door opheffing, bezinking of verstuiving, dus door beweging. De rivier, die er door stroomt, ontstond op de bergen, waar de zonnewarmte de sneeuw deed smelten: die warmte, dat smelten, dat stroomen is beweging. De bosschen, die het bedekken, hebben de beweging noodig die wij licht noemen. Dat licht is in die boomen weêr een der oorzaken van chemische verbinding, van sapbeweging, van wasdom: alles beweging. De bliksem, die daar dien eik heeft geveld, was beweging; 't geluid van den donder en de ja-

gende storm waren bewegingen der lucht. En ten slotte (niet omdat 't aan voorbeelden zou ontbreken, maar om niet in vervelende eentoonigheid te vervallen) niet het minst in 't oog loopend zijn de bewegingen der talloze dieren, die de aarde, het water en de planten bevolken. Maar al is die dierlijke beweging zoo gemakkelijk waarneembaar, toch is zij onder al de hier opgenoemde een der laatste geweest, wier eigenlijke oorzaken en wier verbank met andere minder zigtbare bewegingen bestudeerd zijn. En nog heden ten dage zal geen physioloog durven beweren, het vraagstuk der dierlijke beweging naar alle zijden te hebben opgelost. Toch weten wij reeds zooveel er van, dat het mogelijk is de resultaten van het onderzoek tot een dragelijk geheel, zij het dan ook met vele gapingen, zamen te stellen. Wanneer ik dit hier tracht te doen, hoop ik niet verpligt te zijn eerst, *more majorum*, de belangrijkheid van het onderwerp breedvoerig te betoogen. In onzen tijd, waarin het maatschappelijk welzijn grootendeels gebaseerd is op de bewegingen van meer of min gecompliceerde machines, kan men de vraag naar de beweging van onze gecompliceerde levensmachine niet noemen *une question qui manque d'actualité*; en wien het belang inboezemt te weten hoe een locomotief zich beweegt, mag ten minste wel weten hoe hij zelf zich beweegt[1].

I e d e r d i e r b e w e e g t z i c h. (Hieruit volgt natuurlijk niet: alles wat zich beweegt is een dier. Hoe eenvoudig dit ook moge schijnen, toch heeft men deze verkeerde conclusie

1 Een enkele opmerking hier ter regtvaardiging van den titel. Dikwijls vergelijkt man het dierlijk ligchaam met een stoommachine (en de vergelijking is in vele opzigten juist), doch het is niet onverschillig met welke soort van machines. Er zijn vaststaande machines, die een zekeren arbeid verrigten, zonder zelf van plaats te kunnen veranderen; de machiues in de fabrieken. Er zijn er, waarbij de voortbeweging het hoofddoel is; de stoombooten en locomotieven. Eindelijk zijn er die verplaatsbaar zijn en tevens hun bepaalden arbeid kunnen verrigten; vele vooral bij den landbouw gebruikte machines, de zoogenaamde *locomobiles*. Met geen van de beide eersten is 't dierlijk organisme streng vergelijkbaar, beter met de laatsten; het vereenigt in zich zoowel het vermogen om zich te verplaatsen, als ook 't vermogen om bovendien een of anderen arbeid te verrigten. Wij zullen ons hier voornamelijk bezig houden met hetgeen 't dierlijk ligchaam tot een locomobile maakt, het vermogen van verplaatsbaarheid. Een beschouwing van de bewegingsorganen in 't algemeen moet voorafgaan, om dan to zich op welke wijze deze organen de voortbeweging bewerkstelligen.

dikwijls getrokken, wel niet in die algemeenheid, maar in sommige bijzondere gevallen, en is daardoor op een dwaalspoor geraakt. Doch dit behoort hier niet ter plaatse.) Elke zoodanige beweging ontstaat door zamentrekking[1]. Ten opzigte van hetgeen zich zamentrekt bestaat er echter verschil. Want bij de laagste klassen van dieren is het geheele ligchaam zamentrekbaar, zoo b.v. bij de kleine zoetwaterpolypen, die in de slooten aan de ondervlakte van 't eendenkroos wonen. Bij dezen bestaat het ligchaam niet uit verschillende soorten van weefsels (vleesch, beenderen, zenuwen, enz.), maar vertoont het overal dezelfde zamenstelling, en deze massa moet al de (trouwens weinige) functiën, waartoe 't dier in staat is, volbrengen: voeding, beweging, enz. Wij behoeven echter niet hoog in de dierenreeks op te klimmen, om afzonderlijke organen, speciaal voor beweging bestemd, te zien ontstaan. Een treffende analogie openbaart zich hier tusschen den gang, dien de natuur volgt bij de ontwikkeling van het dierlijk organisme, en de wijze van ontwikkeling der menschelijke maatschappij. De zoetwaterpolypen met hun uit één weefsel bestaand ligchaam zou men kunnen vergelijken bij die weinig ontwikkelde maatschappijen, waar ieder individu voor al zijne behoeften zelf zorgen moet, zijn eigen bakker, timmerman, kleêrmaker, enz. is. Maar evenals in fabrieken in 't klein en in de maatschappij in 't groot verdeeling van arbeid een der hoofdvoorwaarden is voor snellen en goede productie, is dat beginsel ook bij de ontwikkeling der dieren-reeks gevolgd. Al spoedig toch treden er (om bij ons bijzonder geval te blijven) eigenlijke bewegingsorganen op, arbeiders als 't ware die wel in naauw verband staan met en afhankelijk zijn van 't geheel, maar aan wie in 't bijzonder de beweging is opgedragen, en die, zoo zij slechts goed onderhouden worden, zich om de overige functiën, voeding, afscheiding, enz. niet behoeven te bekommeren. Deze organen zijn de *spieren*.

Wat wij vleesch noemen, bestaat grootendeels uit spierweefsel. Nu is het gemakkelijk een stukje vleesch ('t best gekookt), dat men niet tegen den draad in heeft afgesneden,

1 Één wijze van beweging moet ik hier en in 't vervolg uitzonderen, de beweging der trilharen, zeer fijne haartjes of eigenlijk uitsteeksels van cellen die voortdurend in trillende beweging zijn. Bij de hoogere dieren zijn zij slechts tot enkele inwendige deelen beperkt; bij vele lagere dieren en embryonale toestanden zijn zij aan de buitenzijde van 't ligchaam geplaatst en brengen ook de voortbeweging tot stand.

maar met den draad meê afgescheurd, in fijne vezels uit elkaâr te halen. Heeft men dat nu zoo fijn mogelijk gedaan en brengt den eenige van die fijnste vezels onder 't mikroskoop, dan blijkt het dat deze nog weêr uit vezels bestaan. Of eigenlijk zijn 't geen vezels, maar holle ronde buizen, waarvan twintig à vijf-en-twintig naast elkander ongeveer een ned. streep zouden beslaan, welker wand uit een dun maar betrekkelijk taai vlies bestaat, en die niet ledig zijn, maar gevuld met... Ja, waarmede? Geen gedeelte der mikroskopische anatomie heeft misschien tot zooveel strijd aanleiding gegeven, als juist de vraag naar den inhond der spierbuizen, en geen is zoo geschikt om het gevaar van dwaling, waaraan men bij mikroskopisch onderzoek blootstaat, in 't licht te stellen. Wie scherp toeziet, een goede vergrooting gebruikt en den toevoer van licht behoorlijk regelt, ziet alligt dat sommige der buizen fijne dwarsstrepen vertoonen, andere overlangsche strepen en nog andere beide strepen tegelijk, zoodat zij zich op die plaatsen geruit voordoen. Aan 't omhullen vlies behooren die strepen niet, want waar men op enkele plaatsen 't vlies alleen zonder inhoud ziet ('t zij door verscheuring of anders) is van de strepen niets merkbaar.

Ziedaar de onschuldige, naakte feiten; maar nu de verklaring? Verklaringen heeft men in overvloed gegeven, maar juist die overvloed was een slecht teeken. De een zeide: uit de dwarse strepen blijkt, dat de inhoud der buizen bestaat uit platte ronde schijven, van elkaâr gescheiden door een andere stof: de overlangsche strepen zijn kunstproducten. Hier was dus de spierbuis te vergelijken met een rolletje geld, waarin twee verschillende, elkaâr afwisselende soorten. De ander beweerde: de lengtestrepen zijn de uitdrukking van fijne solide vezels met eene andere stof er tusschen; de dwarsstrepen zijn kunstproducten. Dus de spierbuis = een bundel geverniste ijzerdraden. Een derde stelde: lengte- en dwarsstrepen moet men combineren, m.a.w. de ijzerdraden zijn niet continueel, maar bestaan zelf weêr uit schijfjes (spierelementen, *sarcous elements*). En weêr een ander verklaarde lengte- en dwarsstrepen beide voor abnormale verschijnselen en beschouwde den spierinhoud als vloeibaar en homogeen en de strepen voortgebragt door stolling na den dood. En al deze waren geen dilettanten of eerstbeginnenden, maar autoriteiten en veteranen op mikroskopisch gebied. Thans echter is het met hooge waarschijnlijkheid ge-

bleken (vooral door dat men zich bij 't onderzoek heeft leeren bedienen van een merkwaardige soort of wijziging van licht, het gepolariseerde licht), dat men zich de zaak ongeveer op deze wijze moet voorstellen: N°. 3 komt 't naast aan de waarheid, doch zijne *sarcous elements* zijn weêr groepen van nog kleinere deeltjes, die omgeven zijn door een taai-vloeibare grondstof die de geheele spierbuis opvult. Deze deeltjes zijn vast, ten minste naderen meer tot den vasten toestand dan de grondstof, en kunnen zich meer of min van elkander verwijderen, of ook gelijkmatig over de grondstof verdeelen. Naarmate van de verschillende rangschikking en afstand der deeltjes nu krijgt de spierbuis 't aanzien van gestreept te zijn in verschillende rigtingen, of schijnt (bij gelijkmatige verdeeling der deeltjes) geheel zonder strepen.

Doch zulk een spierbuis vormt nog een spier. Integendeel, verscheidene van deze buizen vormen een bundel, die door een dun vlies van zoogenaamd bindweefsel omgeven is. Deze bundels groeperen zich weêr tot grootere bundels, wier omhullende koker ook dikker en sterker is, en zoo is de gansche spier zamengesteld uit een grooter of kleiner getal van meer of minder dikke bundels, en ook weêr omgeven door een sterken bindweefselkoker, zoodat een spier uit vele duizenden spierbuizen bestaat. Deze bundels zijn gemakkelijk met 't bloote oog waar te nemen op de doorsneêvlakte van een stuk vleesch; de netvormige verdeelingen die men daarop ziet, geven de afzonderlijke bundels aan. En deze anatomische feiten passen wij onbewust dagelijks toe in onze wijze van vleesch te snijden, want bij 't zoogenaamde snijden met den draad meê zou men de bindweefselkokers en spierbundels niet dwars, maar in de lengte doorsnijden en aldus grootere of kleinere lappen van een taai, vliezig weefsel krijgen, die ons het kaauwen niet aangenamer zouden maken.

Wij kennen nu den anatomischen bouw van een spier. Hoe komt er nu echter leven in dat wel fijn en kunstig gebouwd, maar nog rustende werktuig; hoe wordt dat zamenstel van bundels en buizen tot een snel en krachtig bewegingsorgaan; m.a.w. hoe en waardoor trekt de spier zich zamen? Over het *hoe* weten wij, om het ronduit te zeggen, nog niets; men heeft beweerd dat de buizen zich bij de contractie *en zigzag* plooiden, doch dit is later weêrlegd. Uitvoeriger kan daarentegen 't antwoord worden op de vraag: waardoor? Hier komen

wij tot een tweeden regel, dien wij naast den eersten: spierbeweging ontstaat door zamentrekking, stellen, nl.: de zamentrekking wordt bewerkt door van buiten de spier aangebragte prikkels. Om dit duidelijk de maken, moeten wij onze toevlugt nemen tot den glibberigen vriend der physiologen. Wij ontnemen een kikvorsch een spier, b.v. van een zijner achterpooten, en hangen die aan 't eene eind op; des verkiezende kunnen wij 't andere einde met een klein gewigtje voorzien. Knijpen wij nu de spier met een tangetje, dan wordt 't gewigtje opgeheven: een mechanische prikkel. Bij aanraking met een warm voorwerp, evenzoo: thermische prikkel. Bevochtigen wij de spier met een druppel sterken azijn, weder contractie: chemische prikkel. Of eindelijk, krijgt de spier een electrischen slag, dan gebeurt hetzelfde: electrische prikkel. Ziedaar dus verschillende wijzen waarop een spier in werkzaamheid gebragt of, zoo als men 't noemt, geprikkeld kan worden.

Maar hoe geschiedt het nu in 't ligchaam zelf? Zeker niet op deze eenigzins ruwe manier; van knijporganen of zoo iets is ten minste geen spoor te vinden. Toch behoort er bij een spier nog iets anders. Zoo even toen wij de kikvorschspier praepareerden, konden wij witte draadjes opmerken, en bij eenige oplettendheid zouden wij een van die draden in de spier hebben zien intreden. Die draad is een zenuw; iedere spier ontvangt een of meer zulke zenuwen, en als derden regel stellen wij: in het ligchaam wordt de prikkel altijd door de zenuw tot de spier gebragt. Hier hebben wij dus een nieuw orgaan, dat kortelijk aldus kan beschreven worden: een zenuw is een bundel van buizen, die gevuld zijn met een halfvloeibare, vettige stof en (misschien, misschien niet) een dunnen centralen draad. Komt zulk een zenuw in een spier, dan verdeelt zij zich in steeds fijnere takken, die eindelijk in of tusschen de spierbuizen met een plaatvormige of knopvormige uitbreiding eindigen. Het andere einde van de zenuw laat zich vervolgen tot in de hersenen of het ruggemerg en staat daar in verband met eigenaardige groote cellen. Doch over beide eindigingen, zoowel die in de spier, als in hersenen en ruggemerg valt nog veel te onderzoeken, voordat wij ze met eenige zekerheid kennen[1].

1 Bovendien zijn er nog tallooze zenuwen, die niet naar een spier, maar naar andere deelen (klieren, zintuigsorganen, enz.) gaan. Omgekeerd zijn er ook spieren, zoo als die van de maag, de slagaderen, enz., wier zenuwen niet of niet direct uit hersenen of ruggemerg komen. Hierop komen wij straks terug.

Deze zenuwen nu zijn de geleiders der spierprikkels. Want als wij bij onze proef van zoo even met de kikvorschspier de zenuw aan de spier gelaten hadden, en nu de zenuw op meer of minder grooten afstand van de spier even zoo geprikkeld hadden, zouden er volkomen dezelfde zamentrekkingen gevolgd zijn. Door dit geleidingsvermogen nu brengen de zenuwen de prikkels, die op een nog geheel onverklaarde wijze in de hersenen ontstaan, over naar de spieren. Zelfs weten wij nog niet van welken aard deze prikkels zijn; men heeft ze soms wel in verband willen brengen met electrische verschijnselen die men in zenuwen en spieren waarneemt, doch zonder het met eenige zekerheid te kunnen aantoonen. In één opzigt echter zijn wij iets gevorderd; vroeger nl. toen men de levensverschijnselen meer van hypothetische onstoffelijke inwerkingen liet afhangen en de geheimzinnige levenskracht, in haar digten sluijer gehuld, nog rondspookte op het gebied der physiologie, stelde men, dat de prikkel zich met oneindig groote snelheid, d.i. momenteel door de zenuw voortplantte. Deze naar onze tegenwoordige zienswijze absurde stelling, van een kracht die tot haar voortplanting geen tijd behoeft, is thans ook experimenteel weêrlegd; men heeft aangetoond dat die voortplanting met een betrekkelijk niet eens zeer groote snelheid geschiedt, nl. van 32 n. el in de seconde (bij den mensch). Deze snelheid staat dus verre ten achter bij die van vele andere krachten, o.a. die der electriciteit (in een ijzerdraad van 4½ ned. streep diameter 101,700 n. mijlen per seconde, volgens Fizeau en Gounelle) en die van 't licht (c^{a}. 300,000 n. mijlen per seconde.) En ook als de prikkel in de spier is aangekomen, verbreidt hij zich niet op hetzelfde oogenblik door de gansche spier, maar met een snelheid die nog veel minder is dan die in de zenuw, nl. van 8 à 12 palm per seconde. Met deze opgaven laat zich echter nog volstrekt niet bepalen, wat dan eigenlijk die prikkel is; trouwens dit onderwerp is ook een van die, waarvoor zelfs de methode van onderzoek nog moet worden uitgedacht.

Zijn wij dus ten opzigte van de afhankelijkheid der spieren van de zenuwen over het *hoe* nog in zulk een onzekerheid, ge-

makkelijker is het aan te toonen *dat* die afhankelijkheid bestaat. Want als men b.v. bij een dier de zenuwen opzoekt, die naar de spieren van een poot gaan, en die doorsnijdt, dan is de poot geheel verlamd en volvoert niet de minste willekeurige beweging meer. Hier zijn de spieren (ten minste in den eersten tijd; later ontaarden zij door de werkeloosheid) volkomen in normalen toestand en bekwaam tot werkzaamheid; ook de hersenen zijn aanwezig en functioneren, maar de prikkels, die zij de spieren toezenden, worden niet meer overgebragt; van daar de verlamming. Wij hebben dus hier van de drie organen: de hersenen, die de bevelen tot contractie opmaken, de zenuwen, die ze overbrengen, en de spieren, die ze ontvangen en uitvoeren, het middelste buiten werking gesteld, geelimineerd; 't is hier te vergelijken met een veldslag waar 't hoofdkwartier en de soldaten in orde, maar de adjudanten niet aanwezig zijn. En om nu de afhankelijkheid der spieren nog in een andere rigting na te gaan, kunnen wij de proef variëren en een ander der drie organen elimineren. Ten dien einde onthoofden wij een kikvorsch en leggen hem op de tafel neder. Heb niet al te zeer medelijden met het dier, want pijn heeft het op dit oogenblik niet; alleen in de eene seconde, welke de operatie duurde. Want zoodra de hersenen zijn weggenomen, is ook het bewustzijn opgeheven; het dier voelt nu niets meer. Ja, die afwezigheid van gevoel is ligt verklaarbaar, zegt gij: de kikvorsch is dood. En werkelijk, hij ligt daar doodstil, en zelfs al wachten wij een tijdlang, wij zullen geen willekeurige beweging zien. Maar dood is hij niet, want het hart klopt nog en de overige inwendige organen zijn evenzeer in werking. De verlamming, die zich bij de proef van zoo even tot een poot beperkte, heeft zich dus hier over 't geheele ligchaam verbreid, maar de oorzaak is een andere. Het prikkelvormende orgaan (als ik het zoo noemen mag) ontbreekt; dus kunnen de geleidende en ontvangende organen niet meer functioneren. Wij komen dus hier ook weêr tot dezelfde reeks, wier zamenwerken een onmisbaar vereischte is voor willekeurige beweging: hersenen, 't centraalgedeelte; zenuwen, 't intermediair gedeelte; spieren, 't peripherisch gedeelte.

Willekeurige beweging, zeiden wij zoo even eenige malen. Waarom die beperking, en niet ‘beweging’ in 't algemeen? Wilt gij de reden weten, let even op onzen onthoofden kikvorsch die nog steeds stil op tafel ligt. Knijp of prik hem, b.v. in

een achterpoot, en zie, terstond trekt zich de poot heftig terug. Dus het dier voelt toch nog? Concludeer niet te spoedig, laat ons eerst zien wat hier gebeurd is. Op de plaats waar het knijpen of prikken geschiedde, liepen in de huid einden van zenuwen, doch van een andere soort, dan waarmede wij ons tot nog toe hebben bezig gehouden, nl. gevoelszenuwen, die ook uit de hersenen of 't ruggemerg te voorschijn komen en zich niet naar de spieren, maar naar de huid (of andere organen) begeven. De gevoelsprikkel werd door die zenuwen opgenomen en naar 't ruggemerg overgebragt. In normalen toestand zou nu die prikkel door zenuwen, die in 't ruggemerg verloopen, naar de hersenen zijn gebragt en daar als gevoel zijn waargenomen. Dit geschiedt nu niet, daar de hersenen ontbreken[1]. Maar de geprikkelde gevoelszenuwen staan ook in verband (door middel van de groote cellen waarvan wij straks met een woord melding maakten) met bewegingszenuwen. Nu wordt (hoe? weten wij niet) in 't ruggemerg die gevoelsprikkel omgezet, om 't zoo uit te drukken, in een bewegingsprikkel, die door die bewegingszenuwen wordt voortgeleid naar de spieren van den poot en deze tot contractie brengt. Deze wijze van beweging heet *reflexbeweging*, omdat de gevoelsindruk hier als 't ware in het ruggemerg wordt teruggekaatst als 't licht in een spiegel, en tevens tot een beweging aanleiding geeft. Tot verduidelijking kan misschien dienen de bekende natuurkundige proef, waarbij men twee brandspiegels heeft, in 't brandpunt van den eenen een komfoor met vuur, in dat van den anderen een stuk zwam, en nu 't zwam door 't vuur op een aanmerkelijken afstand laat aansteken. Stel nu, dat wij tusschen de beide spiegels een scherm plaatsen en bovendien 't zwam bij den anderen spiegel op 't zundgat van een geladen kanonnetje leggen. Nu wordt de warmte van 't vuur (d.i. de gevoelsindruk) door den spiegel (de gevoelszenuw) op het scherm (de hersenen) gebragt en daar opgevangen (gevoeld). Bij den anderen spiegel gebeurt niets (de gevoelsindruk wordt niet in beweging omgezet). Dit is dus de normale toestand. - Nemen wij nu 't scherm weg (ontnemen wij 't dier de hersenen), dan wordt de warmte er niet door

1 De stelling van Pflüger, dat het ruggemerg sporen van bewustzijn zou bezitten, meen ik hier met stilzwijgen te mogen voorbijgaan. Eensdeels om de duidelijkheid der voorstelling niet al te zeer te kort te doen, ten anderen omdat de verschijnselen, waarop Pflüger zich grondt, ook een andere verklaring toelaten.

opgevangen, maar wordt door den anderen spiegel met zijn toestel (groote cellen van 't ruggemerg) zoo gewijzigd, dat 't kanon er door wordt afgeschoten (beweging voortgebragt). Ofschoon nu van deze vergelijking in hooge mate geldt: *omnis comparatio claudicat*, maakt zij toch misschien het bewerken van beweging door gevoel bij den reflex iets duidelijker. Men houde echter in 't oog, dat de wegneming der hersenen geen vereischte is voor 't tot stand komen der reflexbeweging; wel wordt de reflex er door bevorderd, maar dit kan evenzeer plaats hebben als de hersenen aanwezig zijn. Dagelijks hebben ook in ons organisme reflexbewegingen plaats, b.v.: 't sluiten der oogleden bij aanraking van den oogappel, 't vernaauwen van 't zwarte van het oog (de pupil) bij sterk licht, niezen, hoesten, de bewegingen van slapenden als men ze aanraakt, enz. Evenwel dient men hierbij op te merken, dat in wakenden toestand vele reflexbewerkende indrukken ook gevoeld worden, en dat men sommige reflexbewegingen door den wil kan onderdrukken.

Reflex- en willekeurige beweging zijn dus wel te onderscheiden; de eerste ontstaat steeds door een voorafgeganen gevoels*indruk* (niet gevoels*waarneming*) en is onafhankelijk van de hersenen; de tweede ontstaat door den wil, zonder dat er een gevoelsindruk behoeft vooraf te gaan en is aan de aanwezigheid van het wilsorgaan, de hersenen, gebonden.

Behalve deze beiden bestaat er echter nog een derde soort van spierbeweging. Immers onze wil vermag niets over de bewegingen van het hart, de maag, de slagaderen, enz., die toch voortdurend plaats hebben. De bewegingen der ademhaling kunnen wij wel voor eenigen tijd beletten, doch spoedig bezwijkt onze wil voor de dringende behoefte van ons bloed aan versche zuurstof. Willekeurig zijn deze dus niet; gevoelsindrukken heeft men niet als oorzaken er van aangetoond; dus tot de reflexbewegingen in engeren zin kunnen zij ook niet gebragt worden; men maakt er dus 't best een afzonderlijke klasse van, onder den naam van *automatische bewegingen*. Onder dezen zijn vooral die van 't hart en van de ademhalingsorganen bestudeerd; men heeft aangetoond dat en hoe zij van bepaalde zenuwen afhankelijk zijn en hoe zij onder verschillende omstandigheden gewijzigd worden. Daar echter geen van deze bewegingen nog tot hare laatste oorzaken toe nagespoord is. (van de ademhaling heeft men als zoodanig met eenige

waarschijnlijkheid 't gebrek aan zuurstof in 't bloed meenen te vinden), en ten anderen een overzigt van de verkregen resultaten te veel uiteenzetting van détails zou vereischen, zullen wij ons hier slechts tot een paar opmerkingen bepalen.

Er is nl. een gedeelte van 't ruggemerg, dat *het verlengde merg* heet, 't gedeelte dat aan de hersenen grenst of, beter gezegd, den overgang vormt van 't ruggemerg tot de hersenen. Dit verlengde merg ('t ligt ongeveer op de hoogte waar de nek in 't achterhoofd overgaat) is van 't hoogste belang voor de automatische bewegingen. Want van daar uit gaat de impuls tot de ademhalingsbewegingen; zelfs kan men de bepaalde plaats aanwijzen, nl. 't zoogenaamde *point vital*, daarom dus genoemd omdat de verwoesting van het weefsel op dit punt terstond de ademhaling doet ophouden en warmbloedige dieren daardoor in een oogenblik doet sterven. Op een andere (nog niet zeker aangetoonde) plaats van 't verlengde merg is insgelijks een merkwaardige functie gelocaliseerd, nl. de regeling der hartsbeweging[1]. Want, gelijk men bij schrik, koorts, enz., gemakkelijk kan opmerken, het hart slaat niet altijd met dezelfde snelheid, maar al naar de omstandigheden sneller of langzamer, en de regeling hiervan wordt bewerkt door een zenuw, de zoogenaamde zwervende zenuw, die van 't verlengde merg uitgaat en (behalve naar andere organen) ook naar 't hart loopt. Werkt nu op 't gedeelte van deze zenuw, dat 't hart voorziet, in 't verlengde merg een prikkel (van welken aard is nog geheel onbekend), dan wordt die evenals bij andere zenuwen naar 't hart voortgeleid, doch bewerkt hier geen beweging, maar, in tegenstelling van den gewonen invloed der zenuwen op de spieren, vermindering van beweging; 't hart slaat langzamer. Houdt de prikkel op of snijdt men de zenuw door, zoodat er geen prikkels meer overgebragt kunnen worden, dan slaat 't hart weêr sneller. Deze zenuw is dus als 't ware een teugel voor 't hart, die nu eens strakker wordt aangehaald, dan weêr slapper wordt gehouden. Ware 't een gewone zenuw, die beweging bevordert in plaats van belemmert, dan zou zij beter met een zweep te vergelijken zijn[2].

1 De impuls tot beweging gaat voor een deel uit van zenuworganen die in 't hart liggen.
2 Deze voorstelling is zeker meer beknopt dan duidelijk. Later hopen wij wel eens bij een afzonderlijke bespreking van ademhaling en hartbeweging hierop uitvoeriger terug te komen.

Een andere merkwaardige bijzonderheid vertoonen de overige automatische bewegingen, b.v. die van de maag en de slagaderen. Deze worden niet uitgevoerd door gewone gestreepte spieren, zooals wij ze straks hebben leeren kennen, maar door langwerpige cellen, waaraan geen strepen zijn op te merken, en die door hun onderlinge verbinding spierachtige strengen en platen vormen, de zoogenaamde *gladde spieren*. ‘Onwillekeurige’ spieren heeft men ze ook wel genoemd, doch deze benaming is niet juist; immers 't hart dat geheel onwillekeurige bewegingen volvoert, is niet uit deze spiercellen, maar uit gewone gestreepte spierbuizen zamengesteld. In vele opzigten komen deze gladde spieren met de andere overeen; alleen geschiedt hare beweging langzamer. Hare bewegingsprikkels ontvangen zij echter van een afzonderlijke zenuw of liever van een eigen stelsel van zenuwen, dat zich over 't geheele ligchaam verspreidt, en bloedvaten, ingewanden en andere organen voorziet: 't *sympathische zenuwsysteem*. Ofschoon nu dit systeem velerwege door takken met de hersenen en 't ruggemerg zamenhangt, kan men toch een zekere zelfstandigheid er niet aan ontzeggen, waardoor het in de mogelijkheid gesteld wordt aan de onder zijn beheer staande organen, onafhankelijk van de hersenen, bewegingsprikkels mede te deelen. Hieruit verklaart zich het voortduren van bloedsomloop en ingewandenbeweging bij slapenden. Ook het feit, dat wij in normalen toestand van onze ingewanden niets voelen, heeft zijn grond in de niet directe verbinding van 't sympathisch systeem met de hersenen, zoodat alleen buitengewoon verhoogde gevoelsprikkels tot bewustzijn komen.

In het vorige was nog alleen sprake van de spieren op zich zelf en de naaste oorzaken van hare bewegingen, of (om 't organisme met de stoommachine te vergelijken) wij hebben de bewegingen van den zuigerstang nagegaan en hoe die afhankelijk zijn van den toevoer van stoom. Doch met een heen en weêrgaanden zuigerstang hebben wij nog geen locomotief; daartoe moet die stang werken op krukken en hefboomen. Evenzoo moeten er in 't dierlijk organisme hefboomen bij komen; m.a.w. wij moeten nu de vraag beantwoorden: h o e b e w e r k t d e s p i e r c o n t r a c t i e d i e r l i j k e b e w e g i n g?

De wijze waarop dit geschiedt kan men tot twee groote rubrieken brengen. In het eerste geval loopt de spier in zich zelf terug en vormt dus een ring of door verbinding van vele zulke ringen een buis of zak. Bij lagere dieren is deze vorm 't voornaamste bewegingsapparaat; zoo zwemmen b.v. de kwallen, de geleiachtige klompen, die wij dikwijls op onze stranden vinden, door uitstooting van 't water uit de ligchaamsholte die zulk een zak vormt. Door de zamentrekking der spieren wordt natuurlijk de ruimte in den zak vernaauwd en daardoor de inhoud door de opening uitgestooten, zoodat door den weêrstand van 't omringende water het dier zich voortbeweegt. Ook later treedt deze wijze van beweging nog op, hoewel niet meer als uitsluitende vorm; de inktvisschen, die in de reeks der dieren reeds vrij hoog staan en wier kalkschalen in menigte op het noordzeestrand verspreid liggen, zwemmen op deze wijze. Hier is echter de spierzak niet meer het geheele ligchaam, maar een afgescheiden orgaan. Doch bij alle dieren, zelfs de hoogst geplaatste, vinden wij deze spierachtige buizen en zakken terug, niet als organen tot beweging van 't geheele ligchaam, maar van voedsel en vochten in 't ligchaam. Zoo b.v. tot beweging van 't voedsel: de slokdarm, de maag en 't overige spijskanaal; van 't bloed: het hart en de slagaderen, enz.

Van meer belang voor 't eigenlijke onderwerp van deze beschouwing, de locomotie der dieren, is de tweede inrigting. Hier loopen de spieren niet ringvormig, maar zijn in de lengte uitgebreid, terwijl hare beide uiteinden aan andere organen zijn verbonden, of, zoo als men 't noemt, *geïnsereerd*, die dan door de zamentrekking naar elkander toe bewogen worden. Wanneer wij ook hier eerst weêr de lagere vormen beschouwen, zien wij dat het in al deze gevallen de huid is, waaraan zich de spieren vasthechten. Bij den gewonen aardworm b.v. loopen er spieren aan alle zijden in de lengte langs het ligchaam en verbinden de ringen waaruit het bestaat, onderling; door zamentrekking van deze spieren komen de ringen nader bij elkander; 't ligchaam verkort zich; geschiedt dit nu aan één zijde, dan kromt 't zich naar de zijde waar de zamentrekking plaats heeft, en op deze wijze ontstaan door afwisselende gedeeltelijke spiercontractie de kronkelingen, waardoor de worm voortkruipt. In zeer vele gevallen worden de uitwendige bekleedselen op allerlei manieren gewijzigd; er ontstaan haken, borstels, zuignapjes, die mede tot beweging dienen en dikwijls

een zeer werkzaam deel daaraan nemen echter zou een uiteenzetting ook maar van de voornaamste van deze wijzigingen ons hier te ver voeren; wij kunnen alleen de groote afdeelingen van 't dierenrijk afzonderlijk beschouwen. Zoo is het bij de klasse der weekdieren niet meer allen een weeke huid die tot insertie der spieren dient, maar de huid scheidt (ten minste in de meeste gevallen) een of twee harde kalkschelpen af. Wanneer er twee van deze schelpen aanwezig zijn, zooals bij de zoogenaamde koplooze weekdieren, waartoe o.a. de oester behoort, zijn zij door sterke spieren onderling verbonden, wier contractie de schelpen naar elkander toetrekt en dus het dier, dat er tusschen ligt, zijn huis doet sluiten. Het openen geschiedt door de zamentrekking van een elastischen band, die aan de buitenzijde is aangebragt, daar waar de schelpen aan elkander vastgehecht zijn; daarom ligt een doode oester altijd met geopende schelpen, omdat hier de door 't leven bewerkte spiercontractie heeft opgehouden en nu de elasticiteit van den band, die evenzeer na den dood aanwezig is, in werking treedt. Tot voortbeweging van het dier zelf dragen echter deze schelpen weinig bij; alleen de kamschelpen, een aan de oesters verwante familie, zwemmen door ze snel open en digt te slaan. Het eigenlijke bewegingsorgaan (ten minste bij de dieren, die zich bewegen, want velen zitten gedurende 't grootste deel van hun leven vast) is een spierachtige uitbreiding van de buikvlakte, de zoogenaamde *voet*, die door afwisselende zamentrekkingen, even als bij den aardworm, een kruipende voortbeweging bewerkstelligt, of ook plaatvormig is uitgebreid en tot zwemmen dient[1]. Bij de bekende huisjesslakken (tot de kopdragende weekdieren behoorende, waar slechts één, meestal gewonden schelp wordt afgescheiden), vinden wij dezen voet sterk ontwikkeld.

Van de beweginglooze oester en de trage slak, tot de snelvoetige spin en de vlugge bij, is 't een schijnbaar onmogelijke sprong, en toch zijn bij deze allen de bewegingsorganen volgens dezelfde algemeene type georganiseerd; bij allen vinden wij nl. insertie der spieren aan de huid. Doch terwijl bij de eersten die huid week was en weinig resistent, of zoo zij zich

1 Eigenaardig is de beweging van de ook aan onze stranden voorkomende hartschelpen (Cardium). Deze hebben een knievormig omgebogen voet; door spiercontractie kunnen zij dien plotseling regt uitstrekken; daardoor wordt 't dier als door een losgelaten veer opgeworpen en beweegt zich dus springsgewijze.

al tot harde organen metamorphoseerde, deze meer tot bescherming dan tot beweging dienden, is bij de gelede dieren de gansche huid hoornachtig hard geworden, en bovendien, wat voor de precisie en snelheid der bewegingen van 't hoogste belang is, de organen tot locomotie zijn niet meer weeke massa's, die zich op elke plaats kunnen buigen en bewegen, maar zij bestaan uit afzonderlijke vaste stukken, die door geledingen verbonden zijn. Zoo zijn de acht pooten van een spin of de zes pooten van een insect hoofdzakelijk uit vier stukken zamengesteld, waarvan het uiterste, de voet, zelf weêr uit leden bestaat. Al deze stukken zijn platte of ronde buizen, wier wand gevormd wordt door de hoornachtige huid en die aan haar uiteinden bewegelijk met elkander verbonden zijn. Binnen in deze buizen nu zijn de spieren geplaatst en wel zoo, dat niet de beide uiteinden van een spier in één buis zijn geïnsereerd (want dan zou er bij de contractie niets gebeuren, daar de buis zelve met hare harde wanden niet zamentrekbaar is), maar in verschillende buizen, zoodat er steeds tusschen de beide inserties van een spier ten minste één geleding ligt. Zoodoende wordt bij de contractie de eene buis ten opzigte van de andere bewogen, en zoo ontstaan al de zamengestelde, dikwijls snelle en krachtige bewegingen der gelede dieren, 't loopen van een spin, 't zwemmen van een watertor, 't graven van een veenmol, 't springen van een sprinkhaan, enz. Maar behalve deze, treedt er in de klasse der gelede dieren nog een zeer in 't oog vallende bewegingswijze op, die wij hier het eerst in de dierenreeks aantreffen, nl. 't vliegen. Later zullen wij die alleen nog bij de vogels vinden, maar tot deze beide afdeelingen is zij ook beperkt[1]. Echter kan men 't vliegen van een insect volstrekt niet met het vliegen van een vogel vergelijken, of eigenlijk 't *vliegen* wel (want dit geschiedt bij beiden door den weêrstand dien de lucht biedt aan de beweging van uitgespreide vleugels), maar de *vliegorganen* niet. Want bij een vogel zijn het, om dit reeds hier te zeggen, gemetamorphoseerde voorpooten, en bij een insect uitbreidiugen van de huid van den rug. Een vogel heeft reeds bij 't uitkruipen uit het ei vleugels, ofschoon nog onontwikkeld; daarentegen een insect niet; hier ontstaan de vleugels eerst door opvolgende vervel-

1 Uitgezonderd onder de zoogdieren de orde der handvleugeligen (o.a. onze vleêrmuizen) die, zoo als bekend is, ook kunnen vliegen.

lingen, zoo als bij de sprinkhanen, of door volkomene gedaanteverwisseling, zoo als bij vliegen en vlinders. Kortom, de vleugels van een vogel en die van een insect zijn, om 't met een technischen term uit te drukken, *analoge* organen, d.i. zij hebben dezelfde physiologische beteekenis; zij dienen beide tot vliegen. *Homoloog*, d.i. organen van gelijke anatomische beteekenis, zijn zij niet.

De insecten leeren ons dus, dat 't optreden van geledingen en 't vaster worden der afzonderlijke leden een stap nader is tot de volkomenheid in de ontwikkeling der bewegingsorganen. Echter moet er nog iets bijkomen om die ontwikkeling volkomen te maken, en wat dit is wordt duidelijk, als men 't beginsel van verdeeling van arbeid, dat wij straks reeds met een woord vermeldden, in 't oog houdt. Bij de insecten nl. heeft de huid twee geheel uiteenloopende functiën te vervullen, die van ligchaamsbedekking en die van insertieorgaan voor de spieren, of zoo als men 't noemt, passief bewegingsorgaan. Volgens 't genoemde beginsel moet de laatste van die functiën aan een ander deel worden afgestaan, welk deel tevens moet voldoen aan de beide eischen, die wij zoo even uit 't voorgaande hebben opgemaakt; d.i. 't moet uit vaste stukken bestaan, die door geledingen onderling verbonden zijn. En dit zien wij optreden bij de laatste en hoogst georganiseerde afdeeling van 't dierenrijk, de gewervelde dieren, die, omdat wij zelf een plaats daaronder beslaan, een uitvoeriger beschouwing verdienen. Ons eigen ligchaam zullen wij daarbij tot uitgangspunt nemen.

Dat nieuw optredend passief bewegingsorgaan is 't *inwendig skelet*; inwendig, omdat 't niet meer het ligchaam omgeeft, maar meer of minder diep er in is verborgen. Het skelet bestaat uit *beenderen*. En om te weten wat beenderen zijn, moeten wij 't mikroskoop weêr ter hand nemen. Het is echter niet gemakkelijk een stukje been daarvoor in orde te maken. Eerst moet er met een fijn zaagje een dun schijfje van een of ander been worden afgezaagd. Dat schijfje is echter nog veel te dik om zoo maar onder 't mikroskoop te worden gebragt; het moet nog tusschen twee zachte slijpsteenen zoo dun mogelijk worden geslepen. Na zulk een voorbereiding echter beloont dat schilfertje de daarop bestede moeite ook rijkelijk door een van de sierlijkste beelden uit de aan vormen zoo rijke mikroskopische wereld. Als 't loodregt op de lengterig-

ting van 't been is afgezaagd, vertoont zich in 't gezigtsveld hier en daar een ronde opening en daaromheen een menigte zwarte figuurtjes. meestal van langwerpigen vorm, hoekig, en met fijne donkere lijnen die er van uitgaan en de figuurtjes onderling verbinden. Op 't eerste gezigt zou men ze vergelijken met een leger kleine zwarte spinnetjes. Die figuurtjes zijn holten in 't been; de lijnen zijn hoogst fijne kanalen; de ronde openingen zijn dwarse doorsneden van grootere kanalen, waardoor bloedvaten verloopen. Uit die bloedvaten wordt 't voedingsvocht afgescheiden, dat in het leven de holten en kanalen opvult en tot onderhoud dient voor de eigenlijke beenstof die er tusschen ligt. Deze stof waaraan het been zijn vastheid heeft te danken, zou men, wat de hoofdzaak betreft, kunnen beschouwen als bestaande uit een kraakbeenachtig weefsel, dat zeer sterk (ongeveer voor ⅔ van 't geheele gewigt) doortrokken is met kalkzouten, waardoor 't een steenachtige hardheid verkrijgt. De hardheid is echter, gelijk gemakkelijk is op te merken, zeer verschillend bij verschillende beenderen; velen hebben een sponsachtigen bouw; dit heeft zijn grond niet in een verschillende zamenstelling der beenstof, maar in het aanwezig zijn van vele holten die met een vetachtig, bloedrijk weefsel zijn gevuld, 't zoogenaamde merg, welk merg ook de centrale holte van vele beenderen opvult.

Bij deze algemeene structuur, die in de hoofdzaak overal dezelfde is, hebben de beenderen zeer verschillenden vorm; hier zijn 't lange cylindervormige of hoekige stukken, zoo als in onze armen en beenen; dáár zijn 't schijnbaar onregelmatige vormen met allerlei uitsteeksels, zoo als de wervels, die de ruggegraat of wervelkolom zamenstellen; elders weêr zijn 't meer of minder uitgebreide gebogen platen, zoo als de beenderen, waaruit de schedel bestaat.

Een hoop beenderen vormen echter nog geen skelet; daartoe moeten zij nog onderling verbonden zijn, vast genoeg om 't ligchaam te kunnen steunen, en los genoeg om behoorlijk bewogen bijna te kunnen worden. Bij eenigen is echter dit laatste niet of niet noodig, en deze zijn dan ook nagenoeg onbewegelijk verbonden, nl. de schedelbeenderen, die óf vast met elkander vergroeid zijn, óf wier randen met een menigte fijne onregelmatige tanden in elkander grijpen. Op deze wijze vormen zij voor de teedere hersenen een sterk, onwrikbaar huis. Alle andere beenderen zijn meer of minder bewegelijk verbonden, en zulk

een verbinding heet een *gewricht*. Een enkel van die gewrichten zullen wij iets nader beschouwen. Een der merkwaardigste, dat, met eene groote mate van vastheid, bewegelijkheid naar alle rigtingen verbindt, is 't zoogenaamde *kogelgewricht*, waardoor o.a. het dijbeen aan 't heupbeen wordt verbonden. Hier loopt het dijbeen naar boven uit in een bolvormig gedeelte, 't gewrichtshoofd, dat in een overeenstemmende uitholling van 't heupbeen wordt opgenomen. Die holte wordt nog grooter gemaakt door een ring van kraakbeen aan den rand, die het gewrichtshoofd nog volkomener omsluit. Uit deze inrigting blijkt reeds de vrije bewegelijkheid naar alle rigtingen, die alleen door bijkomende omstandigheden belemmerd wordt. Wat de vastheid van 't gewricht betreft, bestaat hier een hoogst eenvoudig en zeer eigenaardig mechanisme, dat wij nergens in die mate weêrvinden. Het gewrichtshoofd ligt nl. met zijn geheele oppervlakte vast aangedrukt in de uitholling, zoodat er tusschen de holle en bolle oppervlakte geen ruimte is. Tracht nu een of andere kracht het hoofd uit de holte te trekken, dan zou er tusschen de beide oppervlakten een luchtledige ruimte ontstaan, die de omringende lucht zou moeten aanvullen. De lucht heeft echter tot die ruimte geen toegang, daar de kraakbeenige ring 't gewrichtshoofd vast omsluit. Zij drukt dus van buiten op 't been en perst 't hoofd op deze wijze weêr in de holte terug. Daar men de drukking der lucht kent en de grootte der gewrichtsoppervlakte kan meten, kan men de kracht, waarmeê dit geschiedt, berekenen, en vindt die gelijk aan een drukking van ongeveer 13 ned. pond, d.i. iets meer dan 't gemiddeld gewigt van 't been zelf. Het been wordt dus zonder eenige spierinspanning of kracht van banden op zijn plaats gehouden, en tevens blijft het zeer ligt bewegelijk. Dat de zaak zich werkelijk aldus toedraagt, is gemakkelijk te bewijzen. Snijdt men nl. alle spieren. banden en vliezen, die rondom 't gewricht gelegen zijn, door, dan valt het been niet naar beneden, maar blijft nog vast tegen de holle oppervlakte aangedrukt, omdat de lucht met evenveel kracht het gewrichtshoofd in de holte perst, als het gewigt van 't been uitoefent om het er uit te trekken, of m.a.w. de drukking der lucht maakt evenwigt met 't gewigt van 't beeu. Boort men nu echter van de tegenovergestelde oppervlakte van 't heupbeen uit een gat in het gewricht, dan heeft hierdoor de lucht vrijen toegang tot de ruimte, die er tusschen 't hoofd en de holte

tracht te ontstaan; deze lucht drukt nu op het hoofd met dezelfde kracht als de lucht van de andere zijde, maar in tegengestelde rigting, en deze beide luchtdrukkingen heffen dus elkander op. Nu blijft alleen het gewigt van 't been over en doet het been naar beneden vallen. Van welk belang deze inrigting is voor onze voortbeweging, zullen wij later zien.

De armen zijn insgelijks door kogelgewrichten aan den romp verbonden. Deze laten nog vrijere bewegingen toe dan 't heupgewricht, daar 't bolvormig einde van 't opperarmbeen hier niet in een uitholling wordt opgenomen, maar op een bijna vlakke, slechts weinig concave oppervlakte heen en weder rolt. Wat hier echter aan bewegelijkheid gewonnen wordt, gaat weêr verloren aan vastheid; immers de ondervinding leert dat de schouder veel gemakkelijker ontwricht wordt dan de heup. Ontwricht worden, uit het lid geraken, heeft plaats als een been de gewrichtsoppervlakte, waarop het zich beweegt, verlaat; dit geschiedt nu uit den aard der zaak gemakkelijker, als die oppervlakte vlak is, dan wanneer zij sterk is uitgehold.

Een tweede, zeer veelvuldig voorkomende wijze van verbinding is het *scharniergewricht*. Hier is 't uiteinde van 't eene been geen bol, maar een gedeelte van een cylinder die past in een corresponderende uitholling van 't andere been. Dit gewricht laat slechts in één vlak beweging toe, zoo als gemakkelijk op te merken is aan de vingerleden. Ook aan den elleboog en de knie komen scharniergewrichten voor, doch meer gecompliceerd.

Een der minst bewegelijke beenverbindingen is die der wervels onderling. Deze beenderen, die de van het hoofd langs den rug verloopende ruggegraat zamenstellen, zijn met elkander verbonden door tusschenliggende stukken kraakbeen, die zich iets laten uitrekken en zamendrukken, en dus een geringe beweging toelaten. Toch wordt deze ook nog belemmerd door de vele uitsteeksels der wervels. Hiermede schijnt in tegenspraak, dat wij onzen rug toch tamelijk sterk kunnen buigen, doch men moet hierbij in 't oog houden dat de ruggegraat uit 24 zulke bewegelijke stukken bestaat. Die beweging verdeelt zich dus over een groot aantal stukken, zoodat bij een kromming naar voren ieder van de tusschenliggende stukken kraakbeen slechts weinig van voren behoeft ingedrukt en van achteren uitgerekt te worden, om de sierlijkste buiging te permitteren.

Een eenigzins volledig overzigt van alle gewrichten van 't menschelijk ligchaam zou zonder afbeeldingen met een beschrij-

ving alleen onmogelijk kunnen gegeven worden. Ten anderen zou zulk een beschrijving bijna noodzakelijk outaarden in een dorre, mechanisch-anatomische verhandeling (welk verwijt van dorheid dit opstel misschien reeds genoeg op zich laadt); daarom ten slotte nog slechts enkele opmerkingen over eenige aan alle gewrichten eigene bijzonderheden.

Een stoommachine verbruikt een aanzieulijke hoeveelheid olie; zoo heeft ook onze private machine haar olie noodig. Overal nl. waar een been met een ander in aanraking komt, zijn de beide oppervlakten, die op elkaâr wrijven, bekleed met een laag kraakbeen, veel zachter en weeker dan de harde beenstof. Bovendien is rondom 't gansche gewricht van den omtrek der beide gewrichtsoppervlakten uit een vliezige koker uitgespannen, de zoogenaamde *kapsel*, die aan hare binnenzijde een taaije geleiachtige vloeistof afscheidt. Deze bevochtigt de kraakbeenige oppervlakten en doet ze dus glad en gemakkelijk over elkaâr glijden. Behalve deze kapsel zijn er ook bij ieder gewricht nog verschillende *banden* aanwezig, die in de lengte of schuins van 't eene been naar 't andere loopen, meestal buiten, soms ook binnen de kapsel. Het zijn ronde koorden of platte linten van een taai, sterk weefsel. Vooral waar een gewricht een aanzienlijke mate van vastheid behoeft (ruggegraat, voetgewricht, enz.) zijn de banden sterk ontwikkeld, doch volgens den boven aangegeven regel, die dikwijls doorgaat, dat nl. vastheid en bewegelijkheid in omgekeerde verhouding tot elkander staan, belemmeren zij ook in vele gevallen de vrijheid van beweging. Waar men dus over de bewegingen wil oordeelen, waartoe een gewricht in staat is, mag men zich niet tot de beschouwing van vorm en rigting der gewrichtsoppervlakten bepalen, maar moet tevens wel degelijk de uitgebreidheid en rigting der bandmassa's in aanmerking nemen.

Voor ons doel moeten wij ons vergenoegen met dezen vlugtigen blik op het skelet, dat bewonderenswaardig zamenstel van beenderen en banden, waarvan velen zulk een half schuwen, half verachtenden afkeer hebben; een afkeer, die misschien, hun onbewust, voor een deel zijn oorzaak heeft in de dwaze prentjes van skeletten met zeissen en andere attributen, die men hun in hun jeugd als den dood voorstelde. Ongelukkig zijn die prentjes physiologische absurditeiten; een skelet kan niet eens staan, veel minder een zeis vasthouden of er iets meê afmaaijen; 't is een stoommachine, waaraan hefboomen en krukken in orde

zijn, maar waaraan cylinder en zuigerstang ontbreken. Laat ons den zuigerstang aan den hefboom vastmaken, d.i. laat ons zien hoe de spieren op de beenderen werken.

De buizen, waaruit de spieren bestaan, loopen niet door de geheele lengte der spier tot aan het been toe. Integendeel, naar de beide uiteinden toe wordt het bindweefsel, dat ze als vliezen en kokers omgeeft, steeds sterker ontwikkeld, en naar die mate neemt het eigenlijke spierweefsel af, zoodat eindelijk, als de spierbuizen geheel hebben opgehouden, dat bindweefsel zich vereenigt tot een sterken, ronden of platten band, een *pees*. Deze pees loopt door tot aan 't been, en daar gekomen worden hare vezels dooreengeweven met die van 't beenvlies, een insgelijks uit bindweefsel bestaand vlies, dat ieder been omgeeft. Op deze wijze worden de spieren door middel van pezen zeer vast aan de beenderen verbonden. Hier en daar zijn deze pezen gemakkelijk door de huid heen waarneembaar. Als men b.v. den duim regtuit strekt en sterk achterover buigt, ontstaan er op den rug der hand digt bij den rand een paar ronde in de lengte naar den duim toe verloopende verhevenheden, die hard op 't aanvoelen zijn en zoodra men den duim buigt geheel of bijna geheel verdwijnen. Deze verhevenheden zijn de pezen der strekspieren van den duim, die door de contractie harer spieren sterk gespannen worden en de bedekkende huid walvormig opheffen. Hetzelfde ziet men aan eenigzins magere handen, ook bij 't uitstrekken der overige vingers.

Wanneer nu een spier, die met hare beide pezen aan twee beenderen is verbonden, zich zamentrekt, dan zal natuurlijk 't resultaat van die contractie zijn, dat die beenderen zich naar elkaâr toe bewegen en wel, zoo als van zelf spreekt, het bewegelijkste been naar 't minder bewegelijke. Niet altijd echter wordt door dezelfde spier ook hetzelfde been bewogen; dit hangt daarvan af, welk van beide beenderen vastgezet, gefixecrd is. B.v. er loopt een spier van den schouder, of eigenlijk van 't schouderblad naar den voorarm, waar zij zich aan de binnenzijde, digt bij het elleboogsgewricht, inplant. Nu is in gewone omstandigheden 't schouderblad het minst bewegelijke van die beide deelen; dus zal de voorarm bij de zamentrekking moeten toegeven en naar het schouderblad toe bewogen worden; de arm buigt zich[1]. Wanneer echter 't andere uiteinde van de

1 Tevens kan men hierbij opmerken hoe de spier bij de contractie vaster en harder wordt (iets wat aan alle spieren eigen is), want bij een krachtige buiging van den arm voelt men op den bovenarm deze spier als een tamelijk harde vrij uitgestrekte verhevenheid, die bij het uitstrekken van den arm (als de spier weêr verslapt) verdwijnt.

spier aan den voorarm 't vaste punt is, hetgeen o.a. plaats heeft als men aan beide handen gaat hangen, dan kan de voorarm niet naar 't schouderblad toe bewogen worden; het schouderblad is nu 't bewegelijkste been en volgt dus de spier bij de contractie; d.i. de schouder en daarmeê 't geheele ligchaam wordt opgetrokken.

Naarmate van de verschillende bewegelijkheid der beide punten van insertie verschilt dus de werking van een spier, maar bovendien is deze nog van twee omstandigheden afhankelijk, nl. de rigting waarin de spier trekt en de plaats waar zij aan 't been is vastgehecht. Ofschoon deze beide hoogst eenvoudige en overal in 't dagelijksch leven toegepaste waarheden bijna geen toelichting behoeven, zullen wij ze toch met een voorbeeld duidelijk maken.

Stel u voor een tolhek en sta mij toe dat te vergelijken met een been; de plaats waar 't draait is het gewricht, en een in 't midden vastgemaakt touw een spier. Wanneer nu iemand, die midden op den weg staat, aan dat touw trekt, gaat het hek gemakkelijk open, doch naarmate hij meer van 't midden van den weg afgaat en zich verplaatst naar 't draaipunt toe, zoodat de rigting waarin hij trekt steeds schuiner wordt, des te moeijelijker valt het om het hek te openen. Evenzeer is de plaats, waar het touw is vastgemaakt, van invloed; hoe verder het aanhechtingspunt gelegen is naar 't vrije einde, des te gemakkelijker wordt het hek bewogen; hoe digter bij het draaipunt, des te moeijelijker. Dit toepassende op de werking der spieren op de beenderen, stellen wij: hoe meer de hoek, dien de trekkingsrigting der spier maakt met 't been, tot een regten hoek nadert en hoe verder het insertiepunt van 't gewricht verwijderd is, des te gunstiger zijn de omstandighedeu, waaronder de spier kracht uitoefent. Met deze beide stellingen gewapend, gaan wij nu getroost onderzoeken. En wat vinden wij in 't ligchaam? Juist het omgekeerde: de rigting, waarin de spier trekt, loopt bijna altijd nagenoeg parallel met 't been of maakt er een scherpen hoek mede; en ten anderen: de insertiepunten liggen overal in de onmiddellijke nabijheid der gewrichten. - Vreemd niet waar? dat de natuur de re-

gels, die onze wijze mechanica haar geeft, zoo veronachtzaamt en er regelregt tegen in handelt; zoodoende zou zij zich haast in gevaar brengen, de eervolle epitheta van wijs, economisch, steeds met doelmatigheid handelend, enz., te verliezen. Maar met haar regt op die epitheta te betoogen of te weêrleggen, zullen wij ons niet inlaten, en liever nagaan met welke omstandigheden die inrigting verbonden is en welke er de gevolgen van zijn.

Vooreerst dan wordt de ongunstige rigting der spieren door de contractie zelf gunstiger. Als gij b.v. den gestrekten arm wilt buigen, dan trekken de spieren, die dat doen, in 't eerst in een rigting, die slechts een kleinen hoek maakt met den voorarm; maar naarmate de arm zich buigt, wordt die hoek grooter, en als de voorarm een regten hoek maakt met den bovenarm, is die hoek bijna regt en dus de rigting steeds gunstiger geworden. Ten anderen bestaan er op vele plaatsen uitsteeksels aan de beenderen, waardoor zoowel de rigting als de insertieplaats gunstiger worden. Zoo komt er b.v., om den gebogen arm van zoo even weêr uit te strekken, een spier in werking, die aan de achterzijde van den bovenarm van den schouder naar den elleboog loopt. Nu is 't hoekige been, dat wij aan den elleboog voelen, een uitsteeksel van een der beide voorarmbeenderen, en dit uitsteeksel, waaraan die spier zich insereert, ligt op eenigen, hoewel niet grooten afstand van het in 't gewricht gelegen draaipunt. Tevens maakt dat uitsteeksel een grooten hoek met de rigting van de spier. Een dergelijke inrigting komt voor aan de hiel, die 't uitstrekken van den voet begunstigt.

Deze verzachtende omstandigheden (om 't zoo te noemen) hebben u misschien met de wijze van werking der spieren op de beenderen nog niet bevredigd. De volgende opmerkingen zullen, hoop ik, de noodzakelijkheid daarvan doen inzien. Een eerste gevolg nl. van deze inrigting is, dat de armen en beenen slanke ledematen zijn en niet vormelooze vleeschklompen. Stel u een arm voor, waarvan de buigspieren in plaats van digt bij den elleboog, zich bij de hand inplantten, dan zou de gansche hoek, die bij gebogen arm tusschen voorarm en bovenarm ligt, met spiermassaas moeten zijn opgevuld, en aan den achterkant hadden wij een dergelijken klomp voor 't lange uitsteeksel, dat dan in plaats zou komen van 't ellebooguit-steeksel om den arm weêr te strekken. Maar 't is een soort

van majesteitsschennis om onze monstreuse fantaisiën ook maar in gedachte aan de natuur te willen opdringen. De tweede opmerking vereischt ook meer onze aandacht dan de eerste.

Arbeid is, gelijk in de maatschappij, zoo ook in 't organisme de groote wet en voorwaarde van bestaan. In beiden wordt er arbeid verrigt op verschillende wijzen, door den geleerde en den slootgraver, door de hersenen en de spieren. Wij zullen ons hier bij den arbeid der spieren bepalen.

Arbeid is het resultaat van beweging en is afhankelijk van twee dingen: de massa van hetgeen bewogen wordt en de snelheid waarmede 't bewogen wordt. B.v. een heiblok, dat uit een zekere hoogte nedervalt, zal als het neêrkomt een drukking uitoefenen op den paal, die er onder staat, en hem in den grond slaan; dat inslaan is de arbeid. Stel nu twee even zware heiblokken, maar waarvan het eene neêrkomt met een snelheid tweemaal zoo groot als 't andere, dan zal het snelste blok den paal het diepst inslaan, dus meer arbeid verrigten. Maar hoeveel meer arbeid? Tweemaal zooveel, zal men alligt zeggen. Neen, viermaal zooveel arbeid als 't langzamere. Als echter de heiblokken gelijke snelheid hebben, maar het eene tweemaal zoo zwaar is als 't andere, zal het zwaarste niet viermaal zooveel arbeid doen, maar tweemaal zooveel als 't ligtste. Uit deze waarheden (wier bewijs men zien kan in werken over physica of mechanica, daar een hier geleverd bewijs of kort en onduidelijk, of lang en uitvoerig zou moeten zijn) blijkt dus dat de arbeid in meerdere mate afhangt van de snelheid dan van de massa van 't bewogen ligchaam, of juister uitgedrukt: dat de arbeid evenredig is aan de massa en aan de tweede magt van de snelheid. Om dus een voorwerp, dat in beweging is zooveel mogelijk arbeid te doen verrigten, is het van meer belang de snelheid te vermeerderen dan de massa te vergrooten.

Voordat wij echter deze stelling uit de werktuigkunde op de betrekking tusschen spieren en beenderen kunnen toepassen, moeten wij op een ander gedeelte dezer wetenschap nog een vlugtigen blik slaan. Reeds meermalen vergeleken wij de beenderen met hefboomen, en zulks niet willekeurig kiezende tusschen allerlei beelden, want het zijn werkelijk hefboomen, nl. staven, die om een vast punt, 't steunpunt, beweegbaar zijn en waarop twee drukkingen werken, de kracht en de last. Ligt nu 't steunpunt niet tusschen de punten, waar kracht en last

werken, de aangrijpingspunten, maar aan 't eene uiteinde, dan is het een eenarmige hefboom. In dit geval verkeeren de meeste beenderen. Een dergelijken hefboom gebruikt men als men met een ondergeschoven stok een steen opligt; maar toch bestaat tusschen beiden een groot onderscheid, waarop wij hier juist de aandacht willen vestigen. Aan 't eene uiteinde onder den steen rust de stok op den grond, 't steunpunt; een weinig verder drukt de steen op den stok, aangrijpingspunt van den last; en aan 't andere einde slaat de arbeider de hand, aangrijpingspunt van de kracht. Omdat nu de afstand van 't steunpunt tot het aangrijpingspunt van den last geringer is dan tot 't aangrijpingspunt van de kracht, heeft volgens de wetten van den hefboom het volgende plaats: er wordt een geringere kracht verbruikt dan de last bedraagt; daarvoor is echter ook de snelheid, waarmeê de last bewogen wordt, geringer dan die, welke 't aangrijpingspunt van de kracht heeft. In denzelfden tijd b.v. dat de hand van den arbeider zich een el verplaatst, wordt de steen slechts een palm hoog opgeheven, daarentegen behoeft ook de arbeider slechts een gering gedeelte van de kracht aan te wenden, die hij zou moeten aanwenden om den steen zonder hefboom op te heffen; of m.a.w. wat in snelheid verloren wordt, wordt in kracht gewonnen. Zulk een hefboom heet een *krachtshefboom*.

Anders is het bij de beenderen. Hier b.v. bij het buigen van den arm is het elleboogsgewricht 't steunpunt; de insertieplaats der buigspieren 't aangrijpingspunt van de kracht; het zwaartepunt van den arm met de hand 't aangrijpingspunt van den last[1]. Omdat in dit geval de afstand van 't steunpunt tot 't aangrijpingspunt van de kracht de kleinste is, wordt hier volgens dezelfde hefboomswetten grooter kracht verbruikt dan de last bedraagt; daarvoor krijgt echter de last bij zijn beweging een des te grootere snelheid. In denzelfden tijd dat de buigspier zich door de contractie b.v. een duim verkort, zal de hand een veel grooter aantal duimen verplaatst worden. Wat hier in kracht verloren wordt, wat hier als 't ware aan kracht te veel verbruikt wordt, wordt in snelheid gewonnen, komt als snelheid weêr te voorschijn. In dit geval hebben wij een *snelheidshefboom*. Door een geringe verplaatsing van 't inser-

1 Dit zwaartepunt valt altijd ver voor 't insertiepunt der spieren, en hoe meer gewigt men in de hand houdt, hoe meer het naar voren verplaatst wordt.

tiepunt, d.i. door een geringe (daarom wel krachtige) spiercontractie, kunnen wij dus aan 't geen wij bewegen willen een aanzienlijk grootere snelheid mededeelen. Waren onze beenderen krachtshefboomen, dan zouden wij wel grootere massa's kunnen behandelen, doch de snelheid zou in dezelfde mate afnemen, en dus (volgens 't boven uitgesproken beginsel, dat de snelheid meer influenceert op den arbeid dan de massa) zou de arbeid in nog grootere mate afnemen. Men moet dit echter niet zoo opvatten, alsof er door snelheidshefboomen arbeid geprocreëerd, geschapen werd. Want bij deze moet 't organisme, om die grootere snelheid te bewerken, ook een des te grooter kracht aanwenden, ofschoon de spiercontractie slechts gering is. Bij de krachtshefboomen zou de kracht wel niet zoo groot behoeven te zijn, maar de spiercontractie zou veel uitgestrekter moeten wezen, d.i. de spier zou zich b.v. tot op 1/10 van hare lengte moeten kunnen verkorten, om aan 't insertiepunt die uitgestrekte verplaatsing te kunnen mededeelen. Doch de grootste verkorting, die een spier kan ondergaan, bedraagt slechts ½ van hare lengte, en hieruit blijkt dat krachtshefboomen voor het organisme niet alleen ongeschikt, maar eenvoudig onmogelijk zijn. Met een spierweefsel, zoo als wij 't nu eenmaal hebben, dat die en die eigenschappen bezit, zijn snelheidshefboomen om arbeid te doen voor ons de eenig mogelijke.

De machine staat in elkaar. Wij hebben haar vlugtig bekeken, de afzonderlijke hoofddeelen gezien, hoe ze aan elkander verbonden waren, hoe ze op elkaar werkten, hier wat scherper toegekeken, daar wat vlugtiger over heengeloopen, want wij kwamen als leeken, niet als ingenieurs. En om nu regte satisfactie te hebben van ons bezoek (want de uitleggingen van den leerjongen, die ons rondleidde, waren niet altijd volledig en bevredigend), moesten wij ook eigenlijk nog even de machine in werking zien. Welaan dan, een kruk omgedraaid, - en daar gonst het en bonst het om ons heen, raderen en rondsels en riemen om ons en onder ons en boven ons - - -.

De levensmachine - - haar te zien werken en haar werk te begrijpen, daartoe is een leven niet genoeg en duizend levens niet voldoende.

Toch willen wij een enkel uitwerksel van de werking der spieren op de beenderen iets nader nagaan, een enkele functie van ons bewegingssysteem beschouwen. Wij beginnen met iets, dat gewoonlijk niet als beweging aangemerkt wordt, maar waartoe toch wel degelijk spieren en beenderen noodig zijn, nl. *staan*.

Om een ligchaam in evenwigt te doen zijn, is het noodig dat het zwaartepunt ondersteund zij, het punt waarin men zich voorstelt dat het geheele gewigt van het ligchaam werkt. Of zoo het ligchaam in verschillende punten of met een meer of min uitgebreid grondvlak het onderliggende vlak raakt, dan moet de vertikale lijn, die door 't zwaartepunt gaat, binnen 't door de verbindingslijnen van die punten gevormde vlak of binnen dat grondvlak vallen. Hoe kleiner dus dat vlak is, hoe gemakkelijker het ligchaam den toestand van evenwigt verlaat, hoe gemakkelijker het valt. Deze waarheden en de gewoonlijk ter verduidelijking bijgebragte voorbeelden mogen wij als bekend vooronderstellen.

Reeds voor 200 jaar bepaalde Borelli de ligging van 't zwaartepunt van het menschelijk ligchaam, en vond het gelegen vlak voor de wervelkolom, ongeveer op de hoogte der heup. De vertikale lijn, die door dit punt gaat, ligt eenigzins voor 't gewricht, waardoor 't hoofd aan den hals verbonden is; gaat voor de wervelkolom naar beneden, achter de lijn, die de draaipunten der heupgewrichten verbindt en achter die van 't kniegewricht, totdat zij voor de draaipunten van de voetgewrichten langs tusschen de beide voeten op den grond komt. Zij valt dus wel binnen 't ondersteuningsvlak; maar hiermede is het staan nog niet mogelijk gemaakt. Bestond het ligchaam uit één stuk, dan wel; dus moet het zooveel mogelijk tot één stuk gemaakt worden, d.i. op de gewrichten moeten krachten werken, die de bewegelijkheid beletten. Het hoofd b.v. zou voorover vallen, omdat de zwaartelijn voor zijn gewricht en achter zijn zwaartepunt valt, de romp achterover, de knieën zouden zich buigen, en zoodoende zou er van 't staan niet veel te regt komen. Hierbij komt nu in 't spel: vooreerst de zwaarte van 't ligchaam, die op de gewrichten drukt en aldus door de gewrichtsvlakten tegen elkaâr te drukken de bewegelijkheid minder maakt; - ten anderen de werking der banden; zoo wordt b.v. de romp voor 't achterover vallen bewaard door banden, die tusschen heup- en dijbeen zijn uitgespannen. Eindelijk dragen hiertoe ook bij de spieren; de

buiging der knieën b.v. wordt voor een groot deel verhinderd door contractie van de strekspieren aan de voorzijde van de dij. Doch de voornaamste functie der spieren bij het staan bestaat niet zoozeer in 't onbewegelijk maken der gewrichten, dan wel in 't bewaren van het evenwigt. Men kan zich bijna niet voorstellen hoe snel en levendig het bij 't eenvoudige staan onder de spieren van 't been toegaat; zij staan als 't ware op de wacht om iedere geringe afwijking van den evenwigtstoestand terstond te corrigeren, hier door een kleine contractie, daar door iets te verslappen. Maar hoe kunnen zij dat doen, hoe krijgen zij kennis van die afwijkingen? Reflexbeweging is dit niet, maar bewegingen die, eerst willekeurig volvoerd, later zoo gemakkelijk worden verrigt, dat zij bijna onwillekeurig schijnen. Beproef het maar bij een kind, dat pas staan kan; bij de eerste afwijking uit den evenwigtstoestand valt het terstond om; de hersenen hebben nog geen verstand genoeg om de spieren te gebieden die afwijkingen te herstellen; eerst langzamerhand leert het te blijven staan. En de hersenen, hoe komen zij die afwijkingen te weten? Even als Prospero in Shakspere's Tempest zijn Ariël, zoo hebben zij hunne spionnen, nog veel fijngevoeliger dan Ariël; hun ontgaat zelfs de onmerkbaarste beweging niet. De eerste van die spionnen is het *spiergevoel*, het vermogen waardoor wij kennis krijgen van den contractietoestand van een spier, over welks ontstaan echter nog slechts bloote vermoedens kunnen worden uitgesproken. Een ruw voorbeeld er van is het schatten van de zwaarte van een in de hand gehouden gewigt, ook al zien wij het niet; doch geheel juist is dit voorbeeld niet, omdat bij dit schatten ook de gevoelde drukking op de huid van de hand in 't spel komt. Hoe dit ook zij, door 't spiergevoel worden wij ons de plaatsing der ligchaamsdeelen ten opzigte van elkaâr bewust, en iedere verandering in die plaatsing wordt ter onzer kennisse gebragt. De duizeligheid bij herstellende zieken, wier spieren verzwakt zijn, of bij ziekten der hersenen, en die 't staan moeijelijk maakt, is voor een groot deel gegrond in onvolkomenheid van dit spiergevoel. - Een tweeden spion is zijn terrein aangewezen onder de voetzool. Door 't *gevoel* nl. kunnen wij 't verschil van drukking op verschillende plaatsen beoordeelen; wordt nu de regter voetzool meer gedrukt dan de linker, of de regterkant van de voetzool meer dan de linker, dan weten wij dat het ligchaam naar de regter-

zijde overhelt en kunnen dus de spieren van de linkerzijde bevel geven die overhelling door hun contractie op te heffen. - Eindelijk, de derde spion wordt niet alleen bij 't staan gebruikt, maar is onze gewone boodschapper, die ons de meeste berigten van 't geen buiten ons is brengt, nl. 't *gezigt*. Als wij bij het staan naar de een of andere zijde afwijken, zal ook natuurlijk een voorwerp, waarop onze oogen gerigt zijn, zijn stelling ten opzigte van de omringende voorwerpen eenigzins veranderen, en op deze wijze is ons het gezigt tot een vasten stand behulpzaam. Zijne hulp is echter minder onmisbaar dan die van 't spiergevoel en 't gevoel van drukking op de voetzool. Want ook met gesloten oogen kan men vrij goed staan blijven (op één voet echter niet dan met groote afwijkingen). Maar misschien komt hier bij iemand de gedachte op: als de gewone afwijkingen zoo gering zijn, hoe kan men dan zoo met zekerheid spreken over den invloed van een of ander hulpmiddel bij 't staan; hoe kan men die afwijkingen meten? Zeer eenvoudig: op het hoofd van den persoon, die tot de proef dienen zal, bevestigt men een potlood in loodregte stelling, met de punt naar boven, en plaatst een met papier overspannen plank zoo er boven, dat de punt van 't potlood even aan 't papier komt. Of zoo men wil, kan men 't papier met rookzwart overtrekken, en in plaats van 't potlood een stiftje gebruiken; deze laatste inrigting wordt thans veel tot zulke zoogenaamde graphische of zelfregistrerende methoden aangewend. Natuurlijk teekent nu de persoon zelf zijn afwijkingen op het papier op. Op deze wijze kan men de vastheid van verschillende standen onder verschillende omstandigheden aanschouwelijk voorstellen. Onder anderen is hierbij gebleken dat de stelling, waarbij de kleinste afwijkingen voorkomen, de zoogenaamde heupstelling (position hanchée) is. In dezen stand wordt het zwaartepunt van 't ligchaam bijna loodregt boven het voetgewricht van een been gebragt, zoodat dit been voornamelijk het ligchaam draagt; het andere been wordt iets vooruit gebragt en, zwak gebogen in 't kniegewricht, ligt op den grond gezet; dit been zorgt dan voor 't bewaren van den evenwigtstoestand. Eensdeels worden dus hier de gewrichten van 't dragende been strakker gespannen, doordat 't ligchaam bijna met zijn geheele zwaarte op dit been drukt; ten anderen is zoowel 't spiergevoel als 't drukkingsgevoel op de voetzool van het in evenwigt houdende been fijner en voor geringer onderscheidingen vatbaar, omdat

het minder ingespannen is en minder op den grond drukt. - Minder gunstig dan de position hanchée is de militaire wijze van staan, waarbij de zwaartelijn tusschen de beide voeten valt en de beide beenen gelijkmatig het ligchaam dragen.

Bij de meeste overige zoogdieren valt het staan veel gemakkelijker dan bij den mensch, omdat hunne vier pooten een veel grooter ondersteuningsvlak omvatten, dan onze twee voeten. Zoo zien wij dikwijls een paard staande uitrusten. Hiermede hangt zamen de mindere uitbreiding der voeten zelve, daar het dan op een groote oppervlakte van de voet *zool* minder aankomt. Vandaar bij de dieren het verloren gaan van sommige der vingers; bij een paard b.v. is alleen de middelvinger overgebleven, waarvan het uiteinde met den hoef omgeven is; bij een zwijn de middel- en ringvinger, terwijl de wijsvinger en pink zeer rudimentair ontwikkeld zijn en den grond niet aanraken.

De vogels zijn weêr tot twee pooten beperkt, doch de aanzienlijke uitbreiding hunner teenen maakt de ondersteuningsvlakte ook hier weêr tamelijk groot. Eigenaardig is nog een inrigting, die het den vogel mogelijk maakt op een tak zittende te slapen. In den slaap is de wilsinvloed opgeheven en toch laten de om den tak geslagen klaauwen niet los. Dit wordt bewerkt doordat de pezen van de buigspieren der teenen aan de achterzijde van het voetgewricht over een soort van rol loopen en daar door banden worden vastgehouden. Wanneer nu de vogel gaat zitten, buigt hij het voetgewricht en daardoor worden deze pezen gespannen, even als wanneer men een langs de rugzijde van een vinger gespannen bandje aan den knokkel en aan den top vastmaakt en nu, door den vinger te buigen, het bandje spant. De gespannen pezen buigen nu de teenen en slaan dus de klaauwen om den tak zamen.

Tot staan is dus bij den mensch de zamenwerking van vele dingen noodig. Maar moeijelijker nog dan staan is *gaan*; dat hebben wij vroeger als kinderen bij onze eerste pogingen ondervonden, en wel laat 't zich begrijpen, dat de kleine onontwikkelde menschen niet terstond den slag hadden van die gecompliceerde beweging. Laat ons een paar schreden gaan en daarbij beredeneren wat wij doen. Wij zetten een voet, b.v. den linker, vooruit; tegelijk schuift het andere been den romp voorwaarts, zoodat hij eerst tusschen de beide beenen, daarna boven het linkerbeen komt te rusten. De linkervoel wordt

nu opgetild, knie- en voetgewricht strekken zich, en eindelijk rust de voet alleen met den bal op den grond; tevens heeft dit been den romp vooruitgeschoven en is nu naar achteren uitgestrekt. Het linkerbeen wordt geheel opgeheven en de vooruitgeschoven romp komt te rusten op het regter dat (terwijl het linker den romp droeg, zich strekte en den romp vooruitschoof) van achteren naar voren is bewogen en nu evenveel voor het linkerbeen staat als straks er achter. Nu strekt zich weêr het regterbeen, terwijl het linker zich naar voren beweegt. Ieder been komt dus afwisselend in de volgende toestanden: 1°. 't staat vooruit, 2°. het buigt zich zwak, 30. het draagt den romp, 4°. 't strekt zich en schuift den romp voorwaarts, 5°. 't slingert van achteren naar voren. En zoo da capo in infinitum. Met opzet zeg ik *slingeren*, omdat deze beweging een geheel passieve is, waarbij volstrekt geen spierwerking noodig is, maar die geheel geschiedt op de wijze van een gewonen slinger. Deze slingering wordt mogelijk gemaakt door de vrije bewegelijkheid van het been in 't heupgewricht en de bevestiging door de luchtdrukking, die, zoo als wij boven hebben gezien, evenwigt maakt met het gewigt van 't been. - Bij de snelste wijze van gaan duurt deze slingering even lang als de overige toestanden (1-4) zamen, zoodat, terwijl 't eene been slingert (passief is) het andere al de boven aangegevene stellingen inneemt (actief is). Hier staat dus telkens maar één been op den grond, en actieve en passieve toestand duren *even lang*.

Langzamer wordt het gaan, als er een tijd is dat beide beenen tegelijk den grond aanraken, als nl. 't slingerende been op den grond neêrkomt, voordat 't andere is opgeheven; hier duurt dus de passieve toestand *korter* dan de actieve.

Waar er echter omgekeerd een tijd is, dat geen van beide beenen den grond aanraakt, daar ontstaat loopen. Het uitstrekken geschiedt veel krachtiger en daardoor wordt de romp niet vooruitgeschoven, maar als 't ware vooruitgeworpen; terstond na 't uitstrekken begint het been zijn slingering, terwijl het andere zijn slingering nog niet geëindigd heeft, maar de kracht van den stoot houdt het ligchaam zwevende gedurende den tijd dat het door geen van beide beenen ondersteund wordt. Bij het loopen duurt dus de passieve toestand *langer* dan de actieve.

Deze wijze van voortbeweging blijft bij alle eigenlijk loo-

pende zoogdieren dezelfde: overal is het een afwisselend voortbewegen van 't zwaartepunt en steunen van 't ligchaam, telkens door twee van de vier locomotieorganen. Verschillende wijzigingen treden er echter aan die organen op, al naardat zij meer of minder uitsluitend tot voortbeweging dienen, vooral aan de vingers. Bij het paard, de giraffe en anderen zijn deze 't minst ontwikkeld; hier worden dan ook de ledematen alleen tot loopen gebruikt. Bij de dieren van 't katten- en hondengeslacht worden zij meer in aantal en meer ontwikkeld. Deze ontwikkeling hangt zamen met een nieuw optredende functie der ledematen, vooral der voorste: 't grijpen en vasthouden van de prooi. Steeds volkomener en bewegelijker worden zij bij de eekhorens en de knaagdieren in 't algemeen, waar de pooten tot menigvuldige functiën, klimmen, graven, enz. gebruikt worden. Verder vinden wij bij de apen een nog hoogere ontwikkelingsvorm, totdat eindelijk bij den mensch de achterste extremiteiten uitsluitend tot voortbeweging zijn ingerigt met minder ontwikkelde vingers, en de voorste extremiteiten met hun bewonderenswaardig volkomene en bewegelijke hand geheel aan de functie van locomotie zijn onttrokken, en in plaats daarvan de tallooze verschillende bezigheden kunnen verrigten, die wij met onze armen volbrengen.

Doch niet alléen de vingers, ook de geheele extremiteit wordt gewijzigd naar de levenswijze van het dier. Zoo vinden wij bij snelle loopers (giraffe, hazewind) de langste pooten, volgens de wet van den hefboom, dat het uiteinde van den langsten hefboomsarm de snelste bewegingen volvoert; bij gravers (mol) korte, breede pooten met groote uitsteeksels, tot insertie van spieren en begunstiging van hunne werking; bij springers (kangoeroe) sterk ontwikkelde lange achterpooten, die bij hunne uitstrekking het ligchaam met kracht kunnen vooruitwerpen. Ja zelfs gaat die wijziging zoo ver, dat zij het dier tot beweging in een geheel andere middenstof in staat stelt, b.v. de vleêrmuizen, die tusschen de zeer lange vingers van hunne voorpooten een vlies hebben, dat ook verder 't ligchaam omzoomt en de rol van vleugel kan spelen; de zeehonden, wier vooren achterpooten tot krachtige, breede vinnen zijn geworden; de walvisschen, bij welke alleen de voorpooten, insgelijks als vinnen, zijn overgebleven. - Bij twee groote klassen van gewervelde dieren treden deze beide wijzen van beweging, vliegen en zwemmen, nog meer op den voorgrond. Steeds worden zij

echter door dezelfde organen volvoerd; zoo zijn de vleugels der vogels veranderde voorpooten; de borst- en buikvinnen der visschen veranderde extremiteiten[1].

Kort, zeer kort was dit overzigt van de voornaamste bewegingen der gewervelde dieren, die op de verplaatsing van het ligchaam betrekking hebben. Maar om de massa van feiten niet al te overstelpend te maken, moet er iets en soms veel van de volledigheid worden opgeofferd. De vele overige spierbewegingen, die in 't dierlijk ligchaam plaats hebben (bij de beweging van 't voedsel, van 't bloed, enz.) moeten, omdat zij niet tot het gebied der locomotie behooren, hier met stilzwijgen worden voorbijgegaan.

Wij hebben eenige werkingen der machine gezien. (Dat eeuwig terugkomen op de stoommachine is misschien vervelend, maar 't is waarlijk de beste vergelijking die er is.) Wij hebben hare werkende deelen en hunne onderlinge verbinding nagegaan. Zullen wij 't hierbij laten blijven en ons bezoek als geëindigd beschouwen? Neen, waarlijk niet; zoo wij er eenigzins begrip van willen hebben, moeten wij ons getroosten stoomschuif en ketel en vlampijpen, enz. na te gaan; anders blijft ons nog de machine, een hoop ijzer, die bewogen wordt of zich beweegt, maar 't waardoor? en 't waarom? ontgaat ons. Verder dus, en de zaak ten einde toe bekeken.

W a a r d o o r k o m t s p i e r a r b e i d t o t s t a n d ? ziedaar de vraag, die wij ons voorleggen.

Daar ligt een stuk verroest ijzer; of eigenlijk, 't is nu geen ijzer meer, maar een verbinding van ijzer met zuurstof en water; het ijzer is geoxydeerd, met zuurstof verbonden, of zoo als wij zeggen, verroest. Toen dat ijzer nog blank was, had het onder meer andere eigenschappen ook deze, dat het een streven bezat om zich onder zekere omstandigheden met zuurstof te verbinden; een eigenschap, zonder welke ijzer geen ijzer is. Was het goud geweest, dan had het dat streven niet of niet in die mate gehad, en 't zou goud gebleven zijn, maar

1 De overige vinnen zijn niet homoloog met de extremiteiten, maar ontstaan uit huidplooijen.

't was nu eenmaal ijzer. De omstandigheden waren er, het ijzer en de zuurstof waren aanwezig: er ontstond geoxydeerd ijzer, ijzerroest. Was dat roesten snel geschied, dan zou 't ijzer merkbaar warm geworden zijn; nu werd het ook wel warm, maar bij onmerkbare hoeveelheden, die, naarmate zij ontstonden, 't ijzer door uitstraling of anderzins verlieten. Nu 't ijzer roest is geworden, heeft het geen streven meer om zich met zuurstof te verbinden.

Dat streven van 't blanke ijzer om zich met zuurstof te verbinden, was *spankracht*, potentiëele kracht; de warmte, die door de oxydatie ontstond, was *levende kracht*, actueele kracht, waarin de spankracht werd omgezet. Het geoxydeerde ijzer heeft geen spankracht meer. Ontneemt men het echter zijn zuurstof, dan heeft men weêr 't oude ijzer met evenveel spankracht (streven om zich te verbinden) als vroeger; en om dit te doen moet men een levende kracht (b.v. warmte) verbruiken en wel juist zooveel als er vroeger door de oxydatie is ontstaan.

In 't algemeen kan men zeggen: bij iedere chemische verbinding gaat de spankracht die in de onverbonden stoffen voorhanden was (d.i. 't streven om zich met elkaâr te verbinden) geheel of gedeeltelijk in levende kracht (voornamelijk warmte) over. Een gelijke hoeveelheid levende kracht heeft men noodig om de verbinding weêr te ontleden, om de stoffen weêr te scheiden, om haar hare spankracht weêr te geven.

Tot verduidelijking diene nog het volgende:

Er hangt een gewigt aan een touw; dit gewigt heeft een streven om ter aarde te vallen, welk streven het echter niet kan uiten, omdat het touw dat vallen verhindert. Het gewigt oefent dus alleen spankracht uit, geen levende kracht. Wordt nu het touw doorgesneden (d.i. zijn de omstandigheden daar, waaronder het ijzer zich met de zuurstof verbindt), dan valt 't gewigt; zijn spankracht gaat over in levende kracht, d.i. de beweging die 't door den val krijgt en die gemeten kan worden door de drukking, die het bij het neêrkomen uitoefent. Ligt het gewigt eenmaal op den grond, dan heeft het geen spankracht, geen neiging tot vallen meer; deze is echter niet vernietigd, maar overgegaan in levende kracht. Wil men de vroegere spankracht herstellen, dan moet het gewigt weêr even hoog worden opgehangen. Om het zoover op te heffen, wordt

er echter eene levende kracht (b.v. door spierwerking) verbruikt, en wel juist zooveel als er door den val te voorschijn gekomen is. Deze levende kracht is evenmin hierdoor vernietigd, maar is omgezet in de spankracht, die het gewigt weêr heeft als het hangt. Het vallen van 't gewigt is dus analoog met het ontstaan der chemische verbinding, spankracht omgezet in levende kracht; het opheffen van 't gewigt met het opheffen der chemische verbinding, waarbij levende kracht wordt verbruikt en als spankracht weêr te voorschijn komt.

Wil men nog een voorbeeld:

Om een pendule op te winden heeft men kracht noodig, deze kracht wordt omgezet in de spankracht, die de veer door 't opwinden verkrijgt, welke spankracht zich weêr omzet in levende kracht, d.i. in beweging van de verschillende deelen van 't uurwerk. Is de veer afgeloopen, heeft zij hare spankracht verloren, dan is het optreden van levende kracht ook geëindigd; om dit weêr te doen beginnen moet men eerst weêr een zekere hoeveelheid levende kracht verbruiken om aan de veer haar spankracht weer te geven.

Wat als levende kracht verdwijnt komt als spankracht te voorschijn, en omgekeerd; wat als spankracht verdwijnt, komt als levende kracht te voorschijn. De som van beiden, spankracht en levende kracht, is altijd constant.

De levende kracht, de omgezette spankracht, treedt op onder verschillende vormen, die echter allen hun grond hebben in beweging, hetzij beweging van massa's (mechanische beweging), of van moleculen (licht, warmte, electriciteit). Al deze vormen kunnen in elkander overgaan, b.v. mechanische beweging in warmte: als een wagenas niet goed gesmeerd is zal dezelfde kracht een mindere beweging bewerken; er wordt dus mechanische beweging verbruikt, maar niet vernietigd, daar zij als warmte aan de as te voorschijn komt. Electriciteit in warmte en licht: als een electrische stroom door een metaaldraad gaat en daarin sterken weerstand vindt, wordt er electrische beweging verbruikt; en gaat over in warmte en licht, de draad gloeit. Zoo kunnen er tallooze voorbeelden worden aangehaald; maar bij al deze overgangen is dit merkwaardig, dat zij allen in bepaalde verhoudingen geschieden. Vooral de betrekking tusschen warmte en beweging heeft men tot dusver

nagegaan, en gevonden, dat als men mechanische beweging in warmte omzet (door wrijving, enz.), de kracht, die 425 ned. pond één el opligt, omgezet wordt in een hoeveelheid warmte die één pond water één graad Celsius warmer maakt[1]. Deze hoeveelheid warmte heeft men als eenheid aangenomen. Arbeidseenheid, waarmeê men de mechanische beweging meet, is de kilogrammeter, d.i. de kracht die 1 kilogram 1 meter hoog opligt. Aldus: 425 arbeidseenheden staan gelijk, zijn aequivalent met 1 warmte-eenheid. Omgekeerd als warmte in mechanische beweging wordt omgezet, treden er voor ieder warmte-eenheid, die verbruikt wordt, 425 arbeidseenheden op.

Het resumé van deze waarheden is de wet van het behoud van arbeidsvermogen, de schitterendste triomf der nieuwere natuurwetenschap. Waar levende kracht optreedt, ontstaat zij niet als iets nieuws, maar uit een anderen vorm van levende kracht, of uit spankracht, die omgezet wordt. Waar levende kracht verdwijnt, vergaat zij niet, maar treedt op als een andere vorm van kracht, of als spankracht. Al deze omzettingen geschieden naar vaste verhoudingen.

Deze groote wet beheerscht de gansche natuur en dus ook het organisme. *Dus* ook?..... Er was een tijd, toen er een schoone streek midden in 't groote rijk der wetenschap lag, die, zoo 't heette, volgens eigene wetten werd geregeerd. Terwijl het overige gebied een vreedzame republiek was, waar elke magt de regten had, die haar toekwamen, waren er wonderbare sagen in omloop over die half bekende streek; van een despoot, die nu eens Archaeus, dan Levenskracht heette, die daar heerschte naar eigen willekeur, dikwijls met vertrapping der regten van anderen, en weigerde zich te voegen naar de voor 't overige rijk geldende constitutie. Maar thans is Archaeus onttroond, de constitutie overal ingevoerd, en 't eerste artikel er van is de wet van 't behoud van arbeidsvermogen.

En nu de toepassing.

De spier bevat stoffen, die neiging hebben om zich met zuurstof te verbinden; eiwitstoffen, suikersoorten, enz,; het bloed voert die zuurstof aan; ziedaar dus spankracht gegeven. Wan-

1 Juister uitgedrukt: die 1 pond water van 0° tot 1° C verwarmt.

neer nu die verbinding plaats heeft, wordt de spankracht omgezet in levende kracht. Dit geschiedt reeds in de rustende spier, en in dit geval treedt de levende kracht op onder twee vormen, als warmte en als electriciteit. Het eerste heeft de spier met andere weefsels gemeen; alle deelen van 't organisme, waar chemische verbinding plaats heeft, produceren warmte; - het optreden van electrische verschijnselen echter is alleen aan 't spier- en zenuwweefsel eigen[1]. Wanneer echter de spier in werkzaamheid komt, wordt de oxydatie der spierbestanddeelen veel intensiever, er wordt meer spankracht omgezet; er treedt dus meer levende kracht op, en ditmaal onder een nieuwen vorm, als mechanische beweging. De spier trekt zich zamen en kan daardoor arbeid verrigten. Tevens wordt ook de productie van warmte sterker.

Deze vermeerderde omzetting van spankracht in levende kracht, heeft nu haar oorzaak in de zenuwwerking, en deze werking zelf is weer een levende kracht, die, door oxydatie der zenuwbestanddeelen, uit spankracht ontstaat. Men zou zich het ongeveer op deze wijze kunnen voorstellen. Een kanaal met een sluis er in, aan wier beide zijden het water tot een verschillende hoogte staat. De drukking van 't hoog staande water tegen de sluis representeert spankracht, waarvan slechts een klein gedeelte in levende kracht wordt omgezet, doordat 't water hier en daar door de sluis sijpelt, welke kleine waterstraaltjes echter maar een onbeduidende kracht hebben. Hier hebben wij de rustende spier. Nu ontvangt de spier een prikkel van de zenuw en komt in contractie; de sluis wordt opengezet en de waterkolom stort met aanzienlijke kracht neer; een groote hoeveelheid spankracht is in levende kracht omgezet. Hoe wijder nu de sluis wordt geopend, des te meer water stort er neer, des te meer kracht wordt er uitgeoefend; m.a.w.: hoe sterker de zenuwprikkel is, des te intensiever wordt de oxydatie, des te meer spankracht wordt er omgezet, des te sterker contraheert zich de spier.

Wees zoo goed u met deze ruwe vergelijking tevreden te stellen en dit vast te houden: Spierarbeid en spierwarmte zijn afhankelijk van en ontstaan door stof-

1 Een bloote vermelding hiervan acht ik voldoende, daar een eenigzins gedetailleerde uiteenzetting van de leer der spier- en zenuwelectriciteit hier misplaatst zou zijn.

wisseling. Deze stofwisseling is een oxydatie van de bestanddeelen van 't spierweefsel. De producten van die oxydatie (koolzuur en andere stoffen) worden door 't bloed opgenomen en verwijderd. Nieuwe stoffen, die zich met zuurstof trachten te verbinden (nieuwe spankrachtvoerende stoffen) en tevens de zuurstof zelf worden door 't bloed aangevoerd.

Treffend verklaart deze theorie der spierwerking vele verschijnselen uit het dagelijksch leven en brengt onze bewegingsfunctiën in een meer onmiddellijk verband met de overige werkzaamheden van 't organisme. - Wij doen een flinke wandeling: de aangename warmte, die wij daarvan gevoelen, is een gevolg van verhoogde spierwerking: tegelijk met den arbeid der spieren werd ook meer warmte geproduceerd. Daartoe moest er een grootere hoeveelheid spierbestanddeelen worden geoxydeerd; dus er moest meer voedsel voor de spier worden aangevoerd en meer oxydatieproducten worden weggevoerd; beide omstandigheden versnelden den bloedsomloop. Zou er meer geoxydeerd worden, dan moest er ook meer zuurstof worden aangebragt; de ademhaling werd dus krachtiger, tevens om het vermeerderde koolzuur, een voornaam oxydatieproduct der spier, beter te kunnen wegvoeren. Wij hebben dus als onmiddellijke gevolgen der spierbeweging, versnelling van bloedsomloop en ademhaling, die echter niet alleen voor de spieren weldadig is, maar op het geheele organisme gunstig werkt, door de stofwisseling in 't algemeen intensiever te maken. (Wordt de beweging al te heftig, dan is die versnelling merkbaar genoeg aan 't kloppen van het hart en de hijgende ademhaling.) En van die intensievere stofwisseling is de eetlust, dien wij na de beweging gevoelen, een gevolg; 't is een eisch, dien ons ligchaam doet tot schadevergoeding, tot terugbekoming van de stoffen, door welker oxydatie arbeid en warmte is ontstaan en die als koolzuur en andere producten zijn verwijderd. Wordt er aan dien eisch niet voldaan, dan volgen onze organen over korteren of langeren tijd het voorbeeld der parijsche arbeiders, la grève. Geen geld, geen zwitsers. Geen voedsel, geen arbeid.

Onbevredigend in vele opzigten is dit overzigt-van de voornaamste bijzonderheden uit de leer der spierbeweging. Zijn ook de grenzen van ons weten in deze rigting in de laatste jaren veel verder vooruitgeschoven, toch blijft er nog achter

die grenzen een verre, verre horizont. Dit echter hebben in zonderheid op dit gebied de nieuwere onderzoekingen geleerd: Gelijk de natuur één is, wat hare wetten betreft, zoo is ook het organisme één wat de levensverschijnselen betreft. Iedere wet geldt voor de geheele natuur; ieder levensverschijnsel werkt op het gansche organisme. Ieder orgaan en iedere functie influenceert op de overigen; zenuwfunctie op spierfunctie, spierfunctie op bloedsomloop en ademhaling, deze beiden op alle overige. Alles is onafscheidelijk verbonden tot een geheel, waarvan Mayer[1] teregt zeide: ‘es mögen die Lebenserscheinungen einer wundervollen Musik verglichen werden, voll herrlicher Wohlklänge und ergreifenden Dissonanzen; nur in dem Zusammenwirken aller Instrumente liegt die Harmonie, in der Harmonie nur liegt das Leben.’

D. HUIZINGA.

1 J.R. Mayer, die organische Bewegung in ihrem Zusammenhange mit dem Stoffwechsel. Heilbronn, 1845.

Een gevaarlijk kiesstelsel.

Inleiding tot Waarheid in Staatsbeleid, door Mr. J.B. Baron van Hugenpoth tot den Berenclaauw.

‘Inleiding tot waarheid in staatsbeleid’ zal, vrees ik, niet veel toevoegen aan den roem dien de schrijver van ‘De Kloosters in Nederland’ eenige jaren geleden met zoo volle regt verworven heeft. Reeds de titel is onheilspellend duister, en in zooverre maar al te passend voor den inhoud. Het geheel is een zonderling zamenstel van losse, deels onuitgewerkte fragmenten, welker onderling verband niet gemakkelijk wordt opgespoord; eene vrij oppervlakkige en toch niet heldere philosofie over regt en staat, op welker juistheid, naar ik meen, heel wat valt af te dingen.

Jammer dat de schrijver dien ingewikkelden, zonderlingen en ook uit het oogpunt van redactie gansch niet onberispelijken vorm verkozen heeft. Anders uitgewerkt had zijn boekje ongetwijfeld indruk gemaakt, want het moet dienen als voertuig van een schoone, edele gedachte, als een krachtig pleidooi in het belang van die politieke moraliteit, zonder welke er aan geen gezond staatsleven te denken valt. De Heer Hugenpoth wil tweederlei: vooreerst de overtuiging wekken, dat Nederland ziek, ernstig ziek is; ten andere de geneesmiddelen aanwijzen, welke zijns inziens alleen tot herstel leiden kunnen.

Ik wensch met voorbijgang van al het andere mij voor eenige oogenblikken als keurmeester van die geneesmiddelen op te werpen, en met bescheidenheid de redenen te ontwikkelen waarom ik het bedenkelijk acht ze den zieke toe te dienen.

Maar vooraf een woord over de kwaal. ‘Vrouw Democratie is ziek: Tartuffe tracht haar te dooden.’ Vermoedelijk zijt gij door deze mededeeling nog maar zeer onvolledig ingelicht, en wonder is het niet, want niet ligt zal iemand zonder nadere aanwijzing de bijzondere beteekenis raden, door den schrijver aan het woord Democratie toegekend. Als ware de spraakverwarring op politiek terrein hier te lande nog niet groot genoeg, heeft de Heer Hugenpoth gemeend daartoe te moeten bijdragen door den naam van democraat onveranderlijk toe te passen op elkeen, ‘die door waarheid regtvaardigheid voor allen wil’, en dus Democratie te nemen in den zin van ‘natuurlijke eigenschap (instinct) der menschheid, die waarheid tot middel en regtvaardigheid tot doel heeft.’ Welnu, die zoogenaamde democratie - dat regtsbewustzijn. zou ik liever zeggen - is bij velen verstikt geraakt onder het egoïsme eener nuttigheidsphilosophie, die alle middelen, zedelijke en onzedelijke, geoorloofd acht, zoo zij maar tot het gewenschte doel kunnen bijdragen. Vooral in de staatkunde openbaart zich die ziekte: dubbelhartigheid en onwaarheid worden tot wettige middelen van staatsbestuur verheven. ‘Het rijk der minderheden - ik noem dat het rijk der zwakheid - is op geven en nemen - *do, ut des* - gegrondvest. Trans-actie is helaas! bijna het wachtwoord der partijen bij den constitutionelen regeringsvorm geworden. - Hier bevordert de liberaal de doode hand en andere privilegiën ten gerieve van den Ultramontaan; dáár pleegt de historische school, door het slagveld te verlaten als anderzins, verraad aan hare eigene geschiedenis, ten behoeve van tijdelijke bondgenooten; elders roept de onverdraagzame protestant, ten believe van den even onverdraagzamen katholiek: “Stil, zwijg over die kwestie, ze is te teeder.” De verdraagzaamheid, de arme verstooteling, die zoo gaarne, ter wille der liefde, in het openbaar én herhaaldelijk én dikwijls over aanhangige teedere kwestiën zou willen spreken, om er de scherpe punten af te ronden, wordt niet gehoord. - En weet dan, dat tusschen de hatelijken en onverdraagzamen de eerste plaats wordt ingenomen door hen, die de openbare bespreking der zoogenaamde teedere vraagstukken afwijzen, bewust als zij zijn, dat alleen daardoor oplossing en ten slotte verbroedering kan verkregen worden. Bij het gadeslaan der constitutionele regeringen in Europa, en bij het nazien der som van politieke kunstenarijen, vindt

de democratie allerwege transactie als efficiente en onwaarheid tot uitkomst.' En elders: 'In de wetgevende kamers, waarin meer de partijschappen dan het Nederlandsche volk vertegenwoordigd zijn, heeft men herhaaldelijk de leiders, dan links, dan regts, - meestal vrij bedektelijk - met de meest vijandige kleuren verbonden zien sluiten, ten einde oogenblikkelijke belangen hunner partij te bevorderen. Dat wikken en wegen, dat geven en nemen, noemen de parlementairen "*Constitutionele staatkunde*." Dat transigeren omtrent belangen en beginselen, omtrent wet en waarheid - eigenlijk is het niets anders - zou ik liever "*nuttigheids-politiek*" noemen; want werkelijk, dat transigeren is geen noodwendig gevolg onzer constitutionele instellingen; die zijn veel te goed en veel te eerlijk, om de kunstgrepen van "les habiles," zooals Victor Hugo de politieke partijhoofden noemt, te moeten dekken.'

De schets is somber genoeg gekleurd, en toch men achte den toestand niet hopeloos. Het kwaad waartegen de schrijver te velde trekt is vreemd aan de kern van de natie, maar enkel eigen aan ettelijke factieuse minderheden, die hier als elders in den boezem van de natie schuilen. De schuld ligt bij het kiesstelsel, dat wel verre van uitsluitend de gezonde kern in de vertegenwoordiging te roepen, aan de ziekelijke minderheden een overwegenden invloed toekent en zoodoende gedoogt, dat de kwalen waarmede deze behebt zijn, door het gansche staatsorganisme heendringen. Is die voorstelling juist, dan kan er ook geen verschil bestaan omtrent den aard van het geneesmiddel: ligt de fout bij de minderheden, men wijzige dan het kiesstelsel in dien zin, dat de gezonde meerderheid zich beter kunne doen gelden en eene waarachtige volksvertegenwoordiging in het leven roepe. 'De volksvertegenwoordigers zijn producten der kieswet, en naardien de boom aan zijne vruchten gekend wordt, is de volksvertegenwoordiging meer of min factieus, eerlijker of oneerlijker, al naar mate de grondslagen der kieswet meer factieus of minder democratisch zijn.'

Voor ik kom tot het bedoelde geneesmiddel, een enkele vraag Hecht de schrijver aan het kiesstelsel niet veel meer gewigt dan het werkelijk bezit, en bestaat er niet eene schromelijke onevenredigheid tusschen de aangewezen kwaal en de middelen tot hare uitroeijing gekozen? Is het goed gedacht de genezing van een zedelijke kwaal te zoeken in positieve wetsbepa-

lingen? Aangenomen dat het bestaande kiesstelsel niet deugt, dat het door u aangeprezene niets te wenschen overlaat, gelooft gij dan waarlijk, dat de resultaten daardoor verkregen, noemenswaardige verbeteringen zullen aanbrengen, dat er als door een tooverslag een einde zal komen aan dubbelhartigheid en onwaarheid, aan transactie-geest en kwalijk begrepen verdraagzaamheid? Hoe zou het mogelijk wezen! Immers, wanneer gij nu beweert, dat de minderheden heerschappij voeren, dan geschiedt dit toch in weêrwil van de wet, die de meerderheid wil laten beslissen, en kan de oorzaak enkel liggen in de zwakheid en de onverschilligheid van zoovele kiezers, die, zonder eigen meening, zich als werktuigen laten gebruiken. Zal uw kiesstelsel aan die zwakheid een einde maken; zal het eensklaps de kiezers tot zelfstandige menschen maken; zal het de nu ontbrekende belangstelling in de publieke zaak plotseling in het leven roepen? Zonderlinge illusie, naar ik meen. 't Is waar, gij wilt het kiesregt ten platte lande aanmerkelijk beperken, maar het daarentegen in de steden uitbreiden. Doch wat kan dit anders uitwerken dan eene verplaatsing van het kwaad, omdat zoodoende voor de niet-zelfstandige kiezers, die gij op de eene plaats ter zijde stelt, elders nieuwe kiezers opstaan, die aan hetzelfde euvel lijden?

Maar nog een andere vraag: Is het wel waar, dat het karakter van de vertegenwoordiging zoo uitsluitend van het kiesstelsel afhangt, als hier beweerd wordt? Zeker, ik schat de waarde van een goed kiesstelsel niet gering, maar het is naar mijne meening toch de hoofdzaak niet. En tot staving van die meening, wil ik mij slechts beroepen op het hier alles afdoende voorbeeld van Groot-Brittannië. Bestond er ooit ergens een kiesstelsel zoo ellendig, als daar eeuwen lang gegolden heeft? Al de grieven van den Heer Hugenpoth tegen het hier bestaande, zijn onbeduidend, vergeleken bij de grieven zoo dikwijls en zoo volkomen teregt tegen het engelsche stelsel aangevoerd; slechte verdeeling van kiesdistricten, overheersching van minderheden, misbruik van persoonlijken invloed, omkooping van kiezers, in één woord, alle gebreken waarvoor een kiesstelsel vatbaar is, vond men daar op reusachtige schaal bijeen. En de producten door middel van die kieswet verkregen, behoorden daartoe niet de voortreffelijkste parlementen waarvan de constitutionele monarchie heugenis draagt? De Reform-bill van 1832 heeft groote verbeteringen aangebragt, en zij het ook

geen onberispelijk stelsel geleverd, toch een dat oneindig voortreffelijker was dan het vroeger bestaande. Kan men nu zeggen, dat het gezuiverde stelsel ook een meer gezuiverde volksvertegenwoordiging heeft in het leven geroepen; dat de parlementen der laatste vijfendertig jaren, wat innerlijke waarde betreft, hooger staan aangeschreven dan de parlementen van de achttiende eeuw bijv.? Maar zeer weinigen, die het zullen beweren, en zoo niet, wat blijft er dan over van de stelling, dat elke volksvertegenwoordiging de getrouwe uitdrukking is van de deugden en gebreken der kieswet?

Maar reeds genoeg van deze kwestie; het is te minder noodig, die in al hare diepte te doorgronden, omdat ik in elk geval met den schrijver van oordeel ben, dat de waarde van eene goede kieswet niet ligt te hoog kan worden geschat. Komen wij daarom tot het practische gedeelte van zijn betoog, tot het nieuwe kiesstelsel, dat naar zijn inzien de plaats zou behooren in te nemen van het thans bestaande, in allerlei opzigten onvoldoende.

De Heer Hugenpoth heeft niet weinig grieven tegen onze kieswet; hij geeft ons eene levendige en helaas maar al te juiste voorstelling van de vele misbruiken, welke in den regel den electoralen strijd hier te lande kenmerken; misbruiken, waaraan beurtelings - of liever gelijktijdig - alle partijen zich schuldig maken, en concludeert dan aldus:

‘Uit het verkiezingswerk, zoo als dat plaats grijpt, vloeit voort:

dat vrijheid en eerlijkheid bij de verkiezingen zijn te loor gegaan;

dat de kiezers voor het groot meerendeel zich geene rekenschap hunner keuze geven, en slechts werktuigen in de hand der leiders zijn;

dat bekwame en zelfstandige mannen om servile middelmatigheden worden achtergesteld;

dat het bevorderen der hartstogten en belangen van gewest of kiesdistrikt, een middel zijnde om gekozen of herkozen te worden, de afgevaardigde naar de Staten-Generaal feitelijk niet meer is vertegenwoordiger van het geheele Nederlandsche volk, zoo als hij naar luid van art. 74 der grondwet zou moeten zijn;

dat de afgevaardigde naar Staten-Generaal en Provinciale Staten, onder die omstandigheden en onder de verbindtenissen, door hem bij geloofsbelijdenissen als anderzins aangegaan,

meestal zedelijk gedwongen wordt te vergeten, dat hij, naar het voorschrift van art. 82, 86 en 127 der grondwet, volgens eed en geweten moet stemmen, zonder last of ruggespraak met hen, die benoemen;

dat de directe verkiezingen, krachtens art. 76, 123 en 139 der grondwet, feitelijk zijn geworden verkiezingen met drie glibberige trappen, namelijk: de sluwe leider, de baatzuchtige handlanger en de bevangen kiezer;

dat de eerlijke stemgeregtigde, door de electorale intrigues in zijn gevoel van regtschapenheid gekwetst, van de stembus wegblijft;

dat de kiezers, telkens getuigen en werktuigen bij de electorale kuiperijen, hun waarheidszin en begrip van zedelijkheid verliezen, en eindelijk, dat het volk, ziende op welke onwaardige wijze de wetgevende vergaderingen worden zamengesteld, de grondwettige staatsmagten leert minachten.'

Ziedaar zeker eene strenge acte van beschuldiging, strenger dan ik zou durven opmaken. Ook dit ga ik echter voorbij, want al valt er hier en daar op de voorstelling af te dingen, ik erken gaarne dat zij veel meer waarheid behelst dan in het belang van onzen goeden naam wenschelijk zijn kan. Mogt het dus mogelijk zijn om door wijziging van het kiesstelsel tot een toestand te geraken, welke vrij is van al die gebreken, niemand behoort zich dan te onttrekken aan den pligt om krachtig op dergelijke wijzigingen aan te dringen.

Welke zijn nu de veranderingen door den Heer Hugenpoth aanbevolen? Zij kunnen tot deze vier hoofdpunten worden teruggebragt:

1°. Regeling van den census naar eene verhouding juist tegenovergesteld aan hetgeen thans bestaat, op zoodanige wijze dat die census in de meest welvarende en meest beschaafde gemeenten tot het minimum daalt en daarentegen hooger klimt naarmate op andere plaatsen de bevolking minder is ontwikkeld;

2°. Beperking, zoo veel mogelijk, van het getal kiesdistricten, omdat kleine districten aan plaatselijken en persoonlijken invloed de meeste speelruimte openlaten. De leden van de provinciale staten worden daarom gekozen door de kiezers van de geheele provincie; de leden van de Tweede Kamer in niet meer dan vijf districten, elk met 683000 zielen en elk 15 afgevaardigden benoemende;

3°. Verbod aan de candidaten om zich na het uitschrijven

der verkiezingen in gedrukte of geschreven stukken met geloofsbelijdenissen of programma's tot de kiezers te wenden;

4°. Bepaling dat de kiezers hunne stembilletten ontvangen van het bureau dat bij de verkiezingen voorzit en dit invullen met eigen hand op de plaats waar het bureau vergaderd is.

De vier genoemde voorstellen hebben, zoo als men ziet, niet alle even wijde strekking. Enkele bedoelen slechts kleine verbeteringen; andere daarentegen zijn bestemd om zeer diep in te grijpen in het raderwerk van ons kiesstelsel. Tot de minder belangrijke, maar daarom niet minder goede wijzigingen, welke onze schrijver aanbeveelt, breng ik de laatste. De verpligting aan de kiezers opgelegd om zelve hunne billetten in te vullen, en dat wel ter plaatse waar het stembureau zitting houdt, heeft zeker eigenaardige bezwaren, maar deze zijn dunkt mij onbeduidend, vergeleken bij het voordeel dat daardoor tevens verkregen wordt: beperking namelijk van den ongeoorloofden invloed welken derden op de stemming der kiezers kunnen uitoefenen. De bepaling tevens in het voorstel opgesloten, dat alleen zij die kunnen lezen en schrijven als kiezers mogen optreden, moest dunkt mij in geen kieswet ontbreken.

Maar komen wij tot hetgeen hoofdzaak is voor den Heer Hugenpoth, de twee eerste voorstellen namelijk. Het is daarbij niet alleen te doen om eene interpretatie van de Grondwet, maar ook om een der gewigtigste vraagstukken van ons staatsregt: Wat behooren de Staten-Generaal te vertegenwoordigen, de belangen van de natie of haren wil? Zoowel op het eene als op het andere punt wijkt mijne meening zeer ver af van die des schrijvers; want naar mijn oordeel doet hij niet alleen de grondwet geweld aan, maar staat hij ook een stelsel voor, dat, eenmaal toegepast, ons van een ware volksvertegenwoordiging allengs verder zon afbrengen.

Strijdig met de Grondwet acht ik de voorgestelde bepaling, dat men voor groote steden den laagsten en voor kleine gemeenten den hoogsten census behoort aan te nemen; immers het blijkt duidelijk dat men in 1848 met de regeling van den census ‘naar plaatselijke omstandigheden’ juist het tegenovergestelde bedoelde van wat nu wordt aanbevolen, en ik zon bijna durven verzekeren dat zoowel toen als bij het vaststellen van de kieswet niemand de bedoelde woorden in een anderen zin heeft opgevat[1].

1 ‘Indien wij’ - dus zeide de Regering in hare Memorie van Toelichting dd. 19 Junij 1848 - ‘voor een oogenblik in de grootste stad van ons land het hoogste cijfer aannemen voor de kiesbevoegdheid, en het laagste cijfer in de geringste gemeente, dan zal men in den regel zoodanige kiezers aantreffen, die naar billijkheid tot de benoeming der vertegenwoordiging kunnen en moeten medewerken.’

Het wordt inderdaad spelen met de Grondwet, wanneer men dus aan de woorden eene beteekenis geeft geheel tegenovergesteld aan die welke de wetgever blijkbaar bedoelde, en ik begrijp niet wel, hoe die interpretatie kan worden aanbevolen door een schrijver, die, afkeerig van alle utiliteits-systemen, met grooten ernst en zeer teregt voorwaar, op waarheid in staatsbeleid als hoofdvereischte van waarachtige volkswelvaart aandringt. Is de voorgestelde wijziging volstrekt noodig om tot de zamenstelling van eene goede volksvertegenwoordiging te geraken, dat men dan de Grondwet verandere; maar ik moet openhartig bekennen, dat ik van zulk eene verandering allerminst verbetering te gemoet zie. Werd het stelsel van den Heer Hugenpoth consequent toegepast, dan zoude de verkiezing van drie vijfde gedeelten en dus van de meerderheid der Tweede Kamer ten platte lande, aan een zeer kleinen kring van kiezers zijn opgedragen, en deze alzoo op den gang van het staatsbestuur zonder eenig regt hoegenaamd een overwegenden invloed uitoefenen. En intusschen, zoo als ik reeds zeide, het kwaad zou enkel verplaatst worden, want ook aangenomen dat men, dank zij het nieuwe stelsel, op het platte land voor het vervolg met geen andere dan zelfstandige kiezers te doen kreeg, niet geneigd om aan den leiband te loopen van vreemden, zoo zou daarentegen de verlaging van den census in de steden het cijfer der bloote werktuigen, nu ook daar reeds vrij aanzienlijk, in eene zeer sterke mate doen aangroeijen. Zeker, moest de kieswet nog worden zamengesteld, ik zou dan gaarne met den schrijver aandringen op een hoogeren dan den nu bepaalden census, en wel vooral in de kleine gemeenten; maar nu eenmaal het minimum werd aangenomen, is het moeijelijk daarop terug te komen. Wie in dit opzigt ook anders meenen, niet velen zullen geloof ik tegenspreken, dat er evenmin reden als regt bestaat voor het aannemen van een zoo radicaal, en ik durf zeggen zoo onbillijk stelsel als hier wordt aangeprezen.

En nu het andere en zeker meest belangrijke voorstel: het vormen van zeer groote kiesdistricten, als het meest geschikte middel om bij de verkiezingen allen plaatselijken invloed te keeren. Ik vrees dat dit voorstel meer bijval zal vinden dan

het andere, en het kan dus allerminst overbodig schijnen zijne ware beteekenis in het licht te stellen. Had de schrijver de handen vrij gehad, hij zou zeker bij de Staten Generaal hebben voorgesteld wat hij voorstelt bij de provinciale staten: afschaffing van alle kiesdistricten en benoeming van alle leden door de meerderheid van alle kiesgeregtigden. De Grondwet staat hier echter in den weg: zij beveelt uitdrukkelijk eene verdeeling van het rijk in kiesdistricten, en laat geen ruimte hoegenaamd voor tweederlei opvatting. Het verwondert mij intusschen, dat de Heer Hugenpoth niet verder is gegaan, dat hij niet twee in plaats van vijf districten heeft voorgesteld; dergelijk voorstel zou beter passen in zijn systeem, niet in strijd zijn met de letter van de Grondwet en tegen den geest van die wet niet meer aandruischen dan wat hij nu wil hebben ingevoerd. Immers het is duidelijk, dat ook op dit punt de wenschen van den schrijver met de bedoeling van den grondwetgever ten eenemale in strijd zijn. Wat deze wilde, toen hij eene verdeeling van het land in kiesdistricten voorschreef, bestond ongetwijfeld hierin: gelegenheid geven aan belangen of partijen die minderheid zijn in het land, maar meerderheid in deze of gene landstreek, om behoorlijk in de Staten-Generaal vertegenwoordigd te worden; en juist dit wil de Heer Hugenpoth niet; juist hierin schuilt naar zijn inzien de groote fout van het thans bestaande. De volksvertegenwoordiging, dus meent hij, behoort niet te bestaan uit een zamenvoegsel van minderheden; deze kunnen geen aanspraak maken op eene aan hare wezenlijke sterkte evenredige vertegenwoordiging. ‘Zij hebben regt om toegelaten en gehoord te worden.’ Toegelaten hoe? Voor de balie van het Huis? Ik zou het bijna opmaken uit de woorden die iets verder volgen: ‘Het regt der minderheden lost zich alzoo op in een regt tot vrij mededingen.’ Zeer onschadelijke liberaliteit voorwaar, wanneer het kiesstelsel zoo wordt ingerigt, dat er aan zegepraal van de minderheid niet te denken valt.

Vanwaar die harde en onbillijke uitspraak in een geschrift dat op elke bladzijde van warme liefde voor regt en voor waarheid getuigt? Ik weet geen andere reden dan deze: de schrijver is het slagtoffer van zijne op geen werkelijkheid steunende theoriën omtrent het ware karakter van eene volksvertegenwoordiging, en die theoriën brengen hem tot conclusiën, die hij, enkel lettende op zijn natuurlijk gevoel van billijkheid, zelf zou verwerpen. Naar het oordeel van den Heer Hugenpoth

behoort de volksvertegenwoordiging te zijn de zuivere uitdrukking der openbare rede, en die rede wordt opgemaakt uit den door geen eigenbelang verblinden wil van de meerderheid der waarlijk zelfstandige burgers. Ach, zouden wij niet beter doen, en duidelijker spreken tevens, wanneer wij eenvoudig zeiden, dat volksvertegenwoordiging beteekent: vertegenwoordiging van het volk, dat wil zeggen vertegenwoordiging van de belangen, wenschen en behoeften, levende in den boezem van zekere menschengemeenschap door dezelfde wetten gebonden? Naarmate die belangen juister worden uitgedrukt, dat wil zeggen, naarmate een kamer de kracht van meerderheid en minderheid, zoo als zij zich in het werkelijk leven voordoet, juister teruggeeft, naar die mate zal zij met meer regt op den naam van volks-vertegenwoordiging aanspraak maken. Eene vertegenwoordiging van de meerderheid alleen kan dien naam nimmer verdienen.

Waarom heeft die eenvoudige waarheid zoo veel moeite om door te dringen? Omdat zij zeker politiek aphorisme in den weg staat, waaraan men hier te lande groot gewigt hecht, en niemand meer dan onze schrijver; ik bedoel het aphorisme: elk afgevaardigde vertegenwoordigt de geheele natie; niemand komt op voor een bijzonder belang of een bijzonder district. Deze stelling, welke sommige volken met even zoovele woorden in hunne constitutie schreven, heeft, ik weet het, hier te lande groote autoriteiten voor zich, zoowel in de Staten Generaal als daarbuiten; maar in weerwil van allen en alles moet ik rondborstig bekennen, dat zij mij volkomen onjuist toeschijnt. Bedrieg ik mij niet, dan is zij niet alleen eene om hare onwaarheid gevaarlijke fictie, maar daarenboven lijnregt in strijd met de geschiedenis van het vertegenwoordigend stelsel, met de woorden van de Grondwet, met het doel van alle vertegenwoordiging, en eindelijk met den eersten eisch van een goed parlementair stelsel, een eisch waaraan onze schrijver te regt groote waarde hecht, namelijk de vrijheid en onafhankelijkheid van de afgevaardigden. Men zou het teregt misduiden wanneer ik, deze apodictische verklaring nederschrijvende, niet tevens eene poging deed om de gronden voor mijne afwijkende meening althans met een enkel woord aan te geven.

't Is treurig gesteld met eene vertegenwoordiging wanneer haar gezag en hare waardigheid vóór alles moeten steunen op eene fictie, welker volslagen onwaarheid elkeen in het oog

springt Ik wil geen namen noemen, maar wanneer ik in onze Tweede Kamer rondzie en ik toets de ook aldaar zoo dikwijls verkondigde fictie aan het welbekende politiek karakter van welken vertegenwoordiger ook, dan valt het moeijelijk een glimlach te bedwingen, een glimlach aan het adres van de fictie en niet van den afgevaardigde, want inderdaad het is het onmogelijke eischen, wanneer men vergt, dat eenig sterveling eene geheele gemeenschap vertegenwoordige, in welker boezem de meest tegenstrijdige belangen en meeningen wonen. Ik heb groot vertrouwen in de waarheidsliefde en den regtszin van den Heer Hugenpoth; ik ben zeer overtuigd dat hij in eenige wetgevende Kamer een zeer zelfstandig karakter zou openbaren, maar ware ik of orthodox-protestant of ultramontaan en hij afgevaardigde in de Tweede Kamer, dan zou toch geen wet of gezag in staat zijn mij te doen gelooven, dat die afgevaardigde werkelijk ook mijn vertegenwoordiger is; dat hij mijne bijzondere meeningen en belangen in het ware licht zal stellen en daarvoor alles zeggen wat er naar mijn inzien voor te zeggen valt.

Er zijn daarenboven twee zaken, welke ik met de vooropgezette theorie nooit heb kunnen rijmen. Vooreerst de talrijkheid van de vertegenwoordiging. Moet ik de behartiging van mijne belangen aan anderen overlaten, dan kies ik één vertegenwoordiger, hoogstens twee, opdat die tweede bij ontstentenis van den eerste zijne plaats zou kunnen innemen; maar in geen geval zal ik het aantal vertegenwoordigers grooter stellen. Waarom handelt de staat anders; waarom, wanneer elk lid voor de geheele corporatie optreedt en werkelijk kan optreden, dat zelfde mandaat aan 75 personen weggeschonken? Waarom niet gedaan wat Frankrijk deed in December 1852, toen het in Lodewijk Napoleon den eenigen vertegenwoordiger koos van zijne belangen, wenschen en begeerten? Elke afgevaardigde, naast dien eersten afgevaardigde gesteld, kan slechts de herhaalde uitdrukking zijn van wat men reeds eenmaal heeft uitgedrukt. Maar - en ziedaar mijne tweede vraag - nu eenmaal die omslagtige vertegenwoordiging is ingevoerd, hoe komt het dat het noodelooze van dien omslag hier en elders niet beter blijkt? Mij dunkt dat als 75 personen juist dezelfde corporatie vertegenwoordigen en juist hetzelfde mandaat ontvangen, hunne vergaderingen het toonbeeld van eenstemmigheid moesten opleveren. Hoe rijmt gij het met uwe fictie, dat soortgelijke eenstemmigheid nooit en nergens wordt aangetroffen?

Is men welligt uit eerbied voor de traditie tot het opstellen van eene theorie gekomen, welke in het leven nog maar zoo weinig wortel schoot? Is het constitutionele stelsel eenvoudig verbasterd en kende men vroeger een tijd, toen werkelijk elk afgevaardigde als vertegenwoordiger van de geheele gemeenschap opkwam? Het tegendeel is waar. Aanvankelijk riep men alle stemgeregtigden, alle vrije poorters op, om hen persoonlijk te raadplegen, en niemand zeker die er toen aan dacht dat die personen iets anders vertegenwoordigden dan hun eigen ik. De omvang van den staat, de uitgebreidheid der bevolking heeft sinds lang dat hooren van allen onmogelijk gemaakt, en reeds spoedig behoefte doen ontstaan aan eene vereeniging van honderden of duizenden, opdat deze te zamen één persoon zouden aanwijzen, belast waarmede? Zeker niet met de vertegenwoordiging van een geheel volk, maar vrij natuurlijk met de vertegenwoordiging van die honderden of duizenden in wier plaats hij optrad. Waarom dan een theorie gesmeed zoo geheel in strijd met het natuurlijk ontwikkelingsproces van het vertegenwoordigend regeringsstelsel?

Maar wat baten al die beschouwingen, vraagt men welligt; de Grondwet zegt het uitdrukkelijk en hare voorschriften moeten geëerbiedigd worden. Zoo beweren duizenden en de Heer Hugenpoth met hen. De Grondwet wil - dus zegt hij - dat elk afgevaardigde de geheele natie vertegenwoordige. Welnu tegenover die stellige verklaring durf ik eene even stellige ontkentenis plaatsen: er is in de geheele Grondwet geen woord te vinden dat voor de hier bedoelde fictie pleit. Artikel 74 waarop men zich altijd beroept, verklaart eenvoudig: ‘De Staten-Generaal vertegenwoordigen het geheele Nederlandsche volk.’ Sedert wanneer voert een afgevaardigde ter Tweede Kamer den naam van ‘Staten-Generaal?’ Ik weet wel dat ettelijke vreemde constitutiën, de belgische bijv., elk afgevaardigde tot vertegenwoordiger maken van het geheele land, maar onze Grondwet heeft, zeer gelukkig voorwaar, dat slechte voorbeeld niet opgevolgd. Wat zij in art. 74 verkondigt is eene groote, onbetwistbare waarheid, die eenvoudig werd uitgesproken om te breken met den middeneeuwschen toestand; geen zelfstandige individuën of klassen meer, maar alle onderdeelen van het groote geheel, den staat. Neen, niet elk afgevaardigde is de vertegenwoordiger van de geheele natie, zelfs de Tweede Kamer niet, maar alleen de Eerste en Tweede Kamer te zamen, dat wil zeggen de Sta-

ten-Generaal, ziedaar de vertegenwoordiging van het geheele Nederlandsche volk. En wanneer wordt nu dit grondwettelijk voorschrift het best nageleefd? Mij dunkt dan, wanneer elk afgevaardigde in waarheid is de vertegenwoordiger van zijn eigen district, want juist in dat geval zullen de Staten-Generaal de vertegenwoordiging van alle districten, dat wil zeggen van het geheele land omvatten.

Zoo als men ziet, het is althans niet door mijne interpretatie dat de Grondwet schade lijdt; maar ik durf verder gaan en beweren, dat het, alleen door die interpretatie aan te nemen, mogelijk wordt het moeijelijke vraagstuk van de eigenlijke beteekenis eener Eerste Kamer op bevredigende wijze op te lossen. De Heer Hugenpoth geeft vrij openhartig te kennen, dat hij niet goed begrijpt wat de Eerste Kamer hier eigenlijk beteekent; terwijl anderen, die zijne meening omtrent het karakter der vertegenwoordiging zijn toegedaan, eene verklaring geven, welke inderdaad al zeer weinig verklaart. Voor dezen is de Tweede Kamer de vertegenwoordiging van het volk, en de Eerste Kamer eene soort van *Sénat conservateur*, een bolwerk, waar het noodig mogt zijn eene *sourdine*. Ik heb nooit begrepen hoe men met die theorie kan beweren, dat de Eerste Kamer eene wezenlijke kracht in den staat moet zijn. Wat beteekent hare oppositie tegen den geopenbaarden wil van de meerderheid der geheele natie: zij moet magteloos zijn en als kaf worden weggevaagd. Die theorie vindt dan ook allerminst steun in onze Grondwet; deze zoekt de vertegenwoordiging van het Nederlandsche volk niet in de Tweede Kamer alleen, maar in de Staten-Generaal. Uit de besluiten van de Tweede Kamer blijkt de wil van hen die de numerieke meerderheid in de onderscheiden districten voorstellen; maar de burgers van den staat zijn geen gelijksoortige eenheden: in het werkelijk leven geldt behalve het cijfer ook het gezag van stand, bedrijf, vermogen en talent, en wil men dus in de vertegenwoordiging den staat teruggeven, zoo als hij inderdaad is, dan moet naast de numerieke ook de sociale meerderheid zich kunnen doen gelden. Elke Kamer op zich zelve is eene zeer onvolledige, eene stuksgewijze vertegenwoordiging. De Commons en de Lords te zamen geven ons het beeld van de engelsche natie terug, niet de Commons alleen. Zoo is het in Groot-Brittannie, en zoo wil de Grondwet ook dat het hier zij. Of men er nu ook inderdaad in geslaagd is onze Eerste Kamer tot eene vertegenwoor-

diging van de sociale meerderheid te maken, is eene geheel andere vraag, die ik hier niet heb te onderzoeken.

Moet men dus toegeven - en inderdaad ik geloof dat men het zal moeten doen - dat mijne voorstelling van het begrip ‘vertegenwoordiging’ met de positieve wet overeenkomt, dan is het pleit tegen den Heer Hugenpoth voor zeven achtste deel gewonnen. Of behoeft het nog betoog, dat vertegenwoordiging van bijzondere belangen juist in het doel ligt van den parlementairen regeringsvorm? Waarom de afgevaardigden van het volk bijeengeroepen, en hen geraadpleegd over de ontworpen staatswetten, zoo het niet is om te onderzoeken of die ontwerpen al dan niet met de volksbelangen strooken; en hoe is dat onderzoek mogelijk, wanneer al de afgevaardigden, die gij zamenbrengt, elk voor zich, het geheele volk, dat wil zeggen wit en zwart, ja en neen, en alzoo eigenlijk niets vertegenwoordigen? Maar het is niet mogelijk dat eenig mensch dus niets vertegenwoordige, en het eenige waartoe alzoo het voorgedragen kiesstelsel leiden kan en ook zeker leiden zal, is de uitsluitende vertegenwoordiging van de meerderheid. Welnu, - ik vraag het nog eens - is dat het doel? Is de meerderheid heel het volk, het deel - zij het dan ook het grootste deel - aan het geheel gelijk, en is het bijv. in zake van tariefsherziening voldoende, dat uitsluitend de handelaren beslissen, onder voorwendsel dat deze de kleine meerderheid uitmaken, terwijl de industrieelen maar de groote minderheid zijn? Mag en moet - zal de wet voor het geheele volk passen - die minderheid haar betrekkelijk gewigt niet in de schaal leggen?

Maar *les intérêts du clocher*! mag men die dus in de hand werken! Ziedaar het groote woord, de ware oorzaak van het gansche misverstand. Mij dunkt, hier vooral is het noodig wel te onderscheiden. De afgevaardigden van de districten, vertegenwoordigers van de hoofdbelangen in die districten geldende, hebben tot mandaat om mede te werken aan de bevordering van het staatsbelang. Ik wensch aan die mannen de bevoegdheid te laten om dat staatsbelang te beoordeelen van hun standpunt, al mogt het naar mijne overtuiging ook een verkeerd standpunt zijn; om door eigen oogen te zien, en niet door de mijne, onder voorwendsel dat de mijne de oogen zijn van de meerderheid. Ik stel mij voor, dat de orthodox-protestant, de industriëel, de landbouwer, de bewoner van een groote stad, elk een eigen inzigt heeft omtrent hetgeen het

staatsbelang onder gegeven omstandigheden vordert; een inzigt dat, al wordt het bepaald door den eigenaardigen toestand waarin men verkeert, toch volkomen eerlijk en opregt kan zijn. Bij dit alles is nog geen sprake van een opoffering van het algemeen belang aan egoïstische bijoogmerken. Dit laatste geschiedt eerst dan wanneer men, om eenig eigenbelang te dienen, medewerkt tot een besluit, wetende dat het in strijd is met het staatsbelang. Zeker, dat gevaar is groot en ik erken gaarne, dat eene vertegenwoordiging, zoo als ik die begrijp, dergelijk gevaar onmogelijk kan buitensluiten. Maar denkt gij dan dat eenig kiesstelsel het zou vermogen? Hebt gij opgemerkt, dat de vertegenwoordigers van groote kiesdistricten minder op hunne kiezers letten dan de overige? Zou ook dan, wanneer alle districts-indeeling verviel, de zucht om aan deze of gene invloedrijke klasse, aan deze of gene groote gemeente te behagen, niet voor velen meer dan voldoende aanleiding kunnen zijn om anders te stemmen dan hunne overtuiging medebrengt? IJdele poging om dit zedelijk kwaad door middel van wetten te genezen.

Ik heb eindelijk nog een laatste argument, dat mij tevens aanleiding geeft ook eene andere grief te bespreken, welke door den Heer Hugenpoth tegen het thans bestaande wordt aangevoerd. Vele afgevaardigden handelen, naar hij beweert, zonder de noodige zelfstandigheid; zij zijn werktuigen in handen van eenige invloedrijke kiezers; het grondwettig voorschrift, dat de leden zullen stemmen zonder lastbrief of ruggespraak, heeft voor velen opgehouden een waarheid te zijn. Welnu, dit kwaad is, naar ik meen, alleen dan te keeren, wanneer men het beginsel eener vertegenwoordiging van belangen niet buitensluit. Een kiezer kan bij het bepalen van zijne stem slechts op tweederlei letten: of op eenheid van belang, of op eenheid van politiek inzigt. Ik kan mij zeer goed voorstellen, dat de kiezers in eenig district van Noordholland, waar een goed geregelde waterstaat hoofdbelang is, in hunnen candidaat enkel zoeken naar iemand, die volkomen op de hoogte is van polderzaken; dat Amsterdam of Rotterdam enkel zoekt naar een goed koopman; Almelo naar een verstandig industriëel, en dat men in elk van die districten niets verder vraagt: het belang van den candidaat en hun hoofdbelang zijn geheel een, en zij kunnen volkomen veilig zijn, dat de gekozene onder alle omstandigheden dat belang naar vermogen zal voorstaan en verdedigen. Zulk een

afgevaardigde is in den waren zin van het woord een vertrouwde, een vertegenwoordiger, zoo als de grondwetgever dien bedoelde. Maar rigt nu uwe colossale kiesdistricten, elk van ruim 600,000 zielen, dus in, dat geen bijzonder belang zich meer kan doen gelden, wat zal dan gebeuren en op wien zal de kiezer dan zijne stem uitbrengen? Van een vertrouwde kan geen sprake meer zijn, want vertrouwen onderstelt eenheid van belangen en deze heeft men onmogelijk gemaakt. Zal hij dezen of genen kiezen enkel omdat hij is een schrander man of een braaf huisvader? Maar er zijn duizende schrandere lieden en tien duizende brave huisvaders, die spreken en stemmen zouden in eene rigting, welke men naar mijne meening niet kan volgen zonder groot nadeel te brengen over het lieve vaderland. Neen: een van beiden: of hij stemt niet, of hij kiest iemand, die in de vertegenwoordiging zijn wil ten uitvoer legt. Kan de vertegenwoordiger niet zijn de natuurlijke verdediger van het bijzonder belang, in zijn district bovendrijvende, dan wordt hij noodzakelijk een werktuig, dat het votum van zijn district in de Staten-Generaal uitbrengt, en in dat geval hoe meer werktuig, hoe beter. In één woord, een belang *kan* door mannen van vertrouwen worden vertegenwoordigd, - de *wil*, of de zoogenaamde *openbare rede*, alleen door werktuigen.

Ik weet wel, de Heer Hugenpoth wil het kwaad keeren door verbodsbepalingen; maar hij houde mij de opmerking ten goede, dat de bepalingen, welke hij voorstelt, al zeer onbeduidend zijn. Niemand zal zich na het uitschrijven der verkiezing met eenige geloofsbelijdenis tot de kiezers mogen rigten. Welnu, wat nood? De belanghebbenden zullen zich in het vervolg wat meer haasten; zij zullen spreken, zoodra de vacature ontstaat, en den dag waarop de verkiezing wordt uitgeschreven niet afwachten. Trouwens soortgelijk verbod zou niet alleen doelloos, maar in het systeem des schrijvers ook volkomen onbillijk zijn. Tenzij men bewere, dat de uitoefening van het kiesregt een dobbelspel behoort te wezen, en dat elk kiezer uitsluitend heeft te letten op mannen, wier politieke gevoelens geheel onbekend zijn, moet men wel aannemen dat elk candidaat eene geloofsbelijdenis aflegt: deze verklaarde zich eerst daags voor de verkiezingen, gene reeds een jaar geleden in eene of andere brochure, een derde nog vroeger als lid van de vertegenwoordiging. In elk geval bestaat hetzelfde zedelijk ver-

band; ieder wordt gekozen - altijd in het stelsel van den Heer Hugenpoth - om een beginsel of eene meening, vroeger of later op de eene of andere wijze beleden, en elk is aan het praecedent, dat de oorzaak werd van zijne benoeming, zedelijk gebonden: hij moet daaraan getrouw blijven, of aftreden. Indien eenig kiesdistrict, wel overtuigd dat in de tegenwoordige oogenblikken geen belang zoo dringend is als het keeren van ultramontaanschen invloed, den Heer Hugenpoth, die zich in zijne geschriften als groot vijand van dien invloed deed kennen, juist daarom het mandaat van afgevaardigde opdroeg, zou deze dan bij verandering van inzigt, zonder dat hij eene herkiezing had uitgelokt, zich geregtigd achten in ultramontaanschen zin te stemmen? Zou hij in elk geval meer of minder gebonden zijn door de afgevaardigde die dezelfde beginselen kort voor zijne hervorming in eene zoogenaamde geloofsbelijdenis ontwikkeld had?

Ziedaar mijne argumenten tegen het kiesstelsel door den Heer Hugenpoth aangeprezen. Het kwaad, dat hij bestrijdt, en waarvan ik het bestaan althans tot op zekere hoogte erken, kan naar mijne innige overtuiging door het aannemen van zulk een stelsel niet worden genezen. Integendeel, ik vrees dat het ons verder zou afbrengen van hetgeen hij en ik vóór alles willen: waarheid in het staatsbeleid. Immers, om dat doel te bereiken, is het in de eerste plaats noodig, dat de vertegenwoordiging eene waarheid zij, en die waarheid bestaat niet wanneer men alleen de afgevaardigden van de meerderheid in de Staten-Generaal toelaat. De grondwet wil eene vertegenwoordiging van het geheele nederlandsche volk, dus ook van de minderheid, en wel overeenkomstig hare wezenlijke sterkte. Wel verre dat ik dus met den Heer Hugenpoth zou willen streven naar hetgeen men met een triviaal woord zou kunnen noemen het ‘verwateren’ van de kiesdistricten, zou ik wenschen dat men naar eene verdeeling zocht, welke voor de minderheden de gelegenheid openstelde, om zich krachtiger te doen gelden dan thans mogelijk is. En waarlijk, ik sta niet alleen met dien wensch: wat ik bedoel is beproefd of aangeprezen door John Russell, lord Grey, Stuart Mill en Hare. En wie weet

of wij, eerlijk in die rigting zoekende, niet tevens het beste geneesmiddel zouden vinden voor de thans heerschende kwaal. Of zou er niets te zeggen zijn voor de meening, dat de oorzaak van het *malaise* op politiek gebied voor een goed deel hierin ligt, dat er niet genoeg verschil van beginselen in onze kamer is overgebleven? Het parlementaire leven onderstelt strijd, en waar het strijden over beginselen is uitgesloten, kan het twisten over personen moeijelijk achterblijven. Welnu, ik geloof niet, dat die groote overeenstemming in de Kamer - overeenstemming van beginselen namelijk - ook werkelijk zoo groot is in het land; mij dunkt, er zijn daar vrij aanzienlijke minderheden, radicale en minder radicale, die anders willen. Geef die minderheden een stem in de vertegenwoordiging, of wel een krachtiger stem dan zij nu hebben, en het besef van gemeenschappelijk gevaar, alleen door eendragtig zamenwerken te keeren, zal misschien uitwerken, dat alle persoonlijke kwestiën worden ter zijde gesteld en dat de geheele liberale partij zich vereenige ter verdediging van het groote beginsel, dat al hare leden zijn toegedaan.

In de hoofdzaak deel ik dus de meening van den Heer Hugenpoth: alleen meerdere waarheid in het staatsbeleid kan een afdoend geneesmiddel opleveren.

J.T. BUIJS.

Laag-Maleisch.

Er is eene taal, door duizenden gesproken en over een gebied van duizende mijlen uitgebreid: het verkeer der meest verschillende menschenrassen wordt door haar bemiddeld; terwijl van den eenen kant de belangen van geheele gewesten door haar gebruik worden bevorderd, wordt van den anderen de vervulling der meest dagelijksche behoeften van duizenden door haar gemakkelijk gemaakt; 't is geen Europesche taal, maar zij streeft bij Europeanen met de moedertaal om den voorrang en blijft niet zelden in den strijd met deze de onbetwiste alleenheerscheres: - en niettegenstaande dat alles, kan die taal haar recht om den naam van taal te dragen niet handhaven.

Dat vreemde verschijnsel op taalkundig gebied is het Laag-Maleisch. Het Laag-Maleisch reikt tot over de grenzen onzer reeds zoo uitgebreide Indische bezittingen. Europeanen van alle natiën, Aziaten van verschillende rassen, zoo als daar zijn Chinezen, Arabieren, Hindoes, Siamezen, inlanders van de meest verwijderde eilanden van den Archipel, van Java tot Nieuw-Guinea, van de Philippinen tot Timor, bedienen er zich van voor hun onderling verkeer. Voor onze landgenooten, aldaar gevestigd, is het de taal van het dagelijksche leven, overal waar zij met den inlander in aanraking komen, en hun kinderen? hoevele kennen er onze taal nog naauwelijks als eene vreemde, wanneer zij reeds in het Laag-Maleisch, als ware dat hunne moedertaal, al hunne begeerten uitdrukken.

Wat is er over dat Laag-Maleisch niet al gesproken en geschreven! De een acht het nuttig het te leeren, omdat het de algemeene omgangstaal in Indië is, en het gemak waarmede

men het aanleert doet dagelijks toe aan het getal van hen, die de daad bij het woord voegen; terwijl anderen schijnen naauwelijks te willen, dat men zich eenige moeite geve om het aan te leeren: 't is geen taal, zeggen zij; komt men in Indië, dan komt die kennis van zelf.

Hoe nu? Het groote nut der kennis is bezwaarlijk te loochenen en toch wil men niet dat men zich met ernst op die kennis toelegge!

Wat praten die beide toch, zegt een derde. Er is geen Laag-Maleisch. Laag-Maleisch is Maleisch en Maleisch is wel degelijk eene taal die voor beoefening vatbaar, en nuttiger is om te kennen dan menige andere. - Die zóó oordeelen loopen, vrees ik, gevaar van geheel en al te verdwalen. Het heeft er iets van alsof men nu maar in eens een einde aan de discussiën wilde maken, door het bestaan van de zaak in quaestie eenvoudig te ontkennen. Het middel zou afdoende zijn, wanneer het kon aangewend worden.

De Heer de Hollander staat nogtans in zijne Maleische Spraakkunst dit laatste gevoelen gedeeltelijk voor. Hij wijdt daarin aan het onderscheid tusschen het Hoog- (zoo als het Maleisch in tegenoverstelling van dat andere doorgaans genoemd wordt) en het Laag-Maleisch een geheel hoofdstuk, waarin hij achtereenvolgens Valentijn, Marsden, Crawfurd, Dulaurier en Werndly hun gevoelen laat uiten en dan zelf tot de volgende slotsom komt: ‘De Maleijers hebben dan naar ons gevoelen slechts ééne taal, en die is de *bahâsa dâlam* of *bangsâwan* van Marsden, het *Malay littéraire* van Dulaurier, het *Hoog-Maleisch* van Werndly; de taal, waarin hunne oorspronkelijke werken opgesteld, en die, welke zij van anderen hebben overgenomen, vertaald zijn. Over het algemeen rekenen wij daaronder niet den aanhef van werken; daar deze of door de auteurs of door de afschrijvers, en, zooverre zij uit andere talen zijn overgenomen, ook door de vertalers veelal rijkelijk met Arabische woorden doorvlochten zijn; dat dit het ergst is met dezulke, die aan het Arabisch zelf ontleend zijn, spreekt van zelf.

Van dit zuiver Maleisch verschilt de Hoftaal, indien men daaraan dien naam geven wil, volstrekt niet, behalve dat daarin somtijds, vooral in brieven, eene menigte Arabische woorden gebezigd worden, bijna op gelijke wijze als men zich in onze hoogere kringen moeite geeft om zooveel mogelijk

Fransch onder het Nederlandsch te mengen; en dat er eenige weinige woorden in voorkomen, die alleen omtrent Vorsten gebruikt worden, gelijk het *krâmâ-inggil* in het Javaansch. Sedert de Maleijers met de Europeanen in aanraking gekomen zijn, ontmoet men in de Hoftaal ook Portugesche en Nederlandsche woorden; dit is evenwel geen bijzonder kenmerk van die taal, want ook in het algemeen in het dagelijksch leven is men genoodzaakt tot zulke bastaardwoorden de toevlugt te nemen, zoo dikwijls er over zaken gesproken wordt, die den Maleijer vroeger onbekend waren.

En evenmin is er een wezenlijk onderscheid van taal tusschen het zuiver Maleisch en de taal des volks in het algemeen of het zoogenaamde Laag-Maleisch. Want gelijk ieder Nederlander dezelfde taal spreekt, die men schrijft, slechts meer of minder zuiver en in beteren of slechteren stijl, naarmate van den trap zijner beschaving en naar gelang van de gelegenheden waarbij en de personen tot wie hij spreekt, zoo is het eveneens met de Maleijers gelegen. Een zeer groote eenvoudigheid in stijl en woordvoeging; het bezigen van woorden, die (gelijk wij ook dezulke hebben) alleen aan de lagere volksklasse eigen zijn; het zelden gebruik maken van de voorvoegsels voor de werkwoorden en eenige weinige andere bijzonderheden, die in de spraakkunst zijn opgegeven, maken het onderscheid tusschen het Laag-Maleisch en het zuiver Maleisch uit. En van dit Laag-Maleisch verschilt de door Marsden afzonderlijk opgenoemde *Bahâsa dâgang* niet anders, dan voor zooverre vreemde kooplieden en degenen, die met hen in aanraking komen, dikwijls genoodzaakt zijn tot niet-Maleische woorden de toevlugt te nemen, om zulke voorwerpen aan te duiden, waarvoor geen Maleische benaming bestaat; terwijl cerstgenoemden ook wel, wanneer hunne Maleische taalkennis te kort schiet, zich van woorden uit hunne moedertaal zullen bedienen of zich op eene andere wijze voor den inlander trachten verstaanbaar te maken.

Schoon wij dus, gelijk boven reeds is aangewezen, in het Maleisch slechts ééne taal vinden, willen wij daarom de gewone verdeeling in Hoog- en Laag-Maleisch niet onvoorwaardelijk verwerpen, voor zooverre daardoor het onderscheid tusschen de schrijf- en spreekwijze der meer en minder beschaafde volksklasse wordt aangeduid. Men versta dan onder Hoog-Maleisch de zuivere, beschaafde taal; en onder Laag-Maleisch

de minder beschaafde en somtijds met vreemde woorden vermengde taal, zoo als die door de mindere volksklasse, inzonderheid wanneer zij met vreemdelingen in aanraking komt, gesproken wordt.

Met dat alles beweeren wij niet, dat iemand, die het Maleisch alleen uit boeken geleerd heeft, bij zijne aankomst in Indië terstond elken Maleijer vlug zoude verstaan en door hem verstaan worden; evenmin als wij gelooven, dat een Franschman, die op gelijke wijze het Nederlandsch beoefend heeft, bij zijne aankomst in ons land dadelijk met iemand uit den geringen stand zoude teregt komen; maar dat het hem, die het zuiver- of Hoog-Maleisch kent, zeer weinig moeite kost om in zeer korten tijd ieder te verstaan en zich door elk te doen verstaan, is eene uitgemaakte zaak.' De Hollander erkent dus nog wel een Laag-Maleisch, maar toch niet als wezenlijk onderscheiden van het Hoog-Maleisch, en zóó, denk ik, zullen ook zij, indien zij er zijn, het wel bedoelen, die zeggen dat er eigenlijk geen Laag-Maleisch is.

Het gevoelen van De Hollander rust slechts op eene fictie en het geheele gebouw zinkt ineen, zoodra men er dien eenigen steun aan ontneemt. In onze en in de andere gecultiveerde talen van Europa moge dat onderscheid bestaan van 'de zuivere taal' en 'de taal des volks' (de benaming *zuivere* taal zou echter ook daar al heel ongepast zijn in tegenoverstelling van de volkstaal, als ware deze de *on*zuivere: ik zou het liever andersom zeggen), bij de Maleijers en dergelijke volken bestaat dat onderscheid niet. Het Maleisch is geheel eene volkstaal. Taalkundigen hebben bij hen geen boeken geschreven, om de eenvoudige reden dat zij er niet waren. Van taalkundig onderwijs is zelfs in den bloeitijd van het Maleische rijk, men kan er gerust op zijn, geen spraak geweest. Vanwaar moeten dan al die taalregels komen, wanneer zij niet ook reeds in de volkstaal bestaan? Dat iemand die aan het hof der vorsten verkeert, beschaafder is dan een die zijn vischnetten zelden verlaat, en met meer gemak zijne woorden op 't papier zal brengen dan hij, is bij de Maleijers even natuurlijk als elders (ofschoon men vreemd zou opzien, wanneer men ginds die beschaving zag, gewoon zijnde ze van hier uit met gelijke maat te meten als de onze!); maar hun beider taal is dezelfde en van kindsbeen af zijn bij hen zelfs de eenvoudigsten onder de eenvoudigen zóó opgevoed in de vreeze hunner meerderen, dat zij zich

in dier tegenwoordigheid vooral in hun taal fatsoenlijk zullen uitdrukken. Die karakteristieke trek gaat door, en vergeleken met hetgeen men bij ons waarneemt, is het voordeel geheel aan den kant der Maleische volken. De geschreven boeken bevatten voorts geen andere taal dan die van het dagelijksche leven; zij zijn geheel zoo geschreven, als men zich kan voorstellen dat de eenen den anderen hunne verhalen (want die bevatten zij meestal) vertellen. En zij hebben daar uitmuntend den slag van, de Maleijers. Levendigheid, dramatische voorstelling, is het zekere kenmerk van een echt Maleisch werk. Spreek mij niet van grammatische regels en woordvormen. Leven die regels en vormen in de taal, dan leven zij juist onder het volk; zijn zij dood, dan kent het volk ze ook spoedig niet meer en schrijft ze ook niet meer. Lees een Maleisch werk: nu eens overdaad van vormen, dan weêr verwaarloozing - dat ligt nu eenmaal in het karakter der taal en behoeft hier niet verder besproken - doch wat ik wilde zeggen, verwaarloozing van vormen, zoo als men meent dat die aan het Laag-Maleisch eigen is, vindt men in het beste Maleisch evenzeer. Kortom, *dit* is het onderscheid tusschen Hoog- en Laag-Maleisch niet.

Zien wij nu wat de Heer van der Tuuk over de quaestie in het midden brengt. ‘Ook van het Maleisch bestaat eene lingua Franca’, zoo zegt hij in zijn ‘Iets over de Hoog-Maleische bijbelvertaling,’ opgenomen in de Bijdragen tot de taal-, landen volkenkunde van Neêrlandsch Indië, N. volgr., dl. I, ‘een lingua Franca, bekend onder den naam van *Laag-Maleisch*, in tegenoverstelling van *Hoog-Maleisch*, dat alleen door de Mohammedaansche priesters en Christen-geestelijken zou verstaan worden. De benamingen *Hoog-* en *Laag-Maleisch* worden echter zoo onbepaald opgevat, dat het beter is zich daarvan voortaan niet meer te bedienen, daar de meesten in het denkbeeld verkeeren, dat het Hoog-Maleisch alleen in geschriften gebezigd wordt, en dus eene doode taal is, terwijl zij de onder Maleijers gebezigde taal ook *Laag-Maleisch* noemen. Zoo noemen sommigen b.v. het Maleisch der Westkust van Sumatra (het MĂnangkĂrbausch) *Laag-Maleisch*, in tegenstelling van hetgeen op den kansel als Maleisch wordt uitgegeven, of wel omdat het ook door het Maleische gemeen gesproken wordt, terwijl anderen diezelfde taal *Hoog-Maleisch* noemen, omdat zij haar niet verstaan, of wel omdat zij ook hoog op de ber-

gen (in de bovenlanden van Padang) wordt gebezigd. Anderen weder noemen het Maleisch van den Leydekker-Werndleyschen Bijbel *Hoog-Maleisch*, en dit in zekeren zin teregt, daar het boven het bereik is zoowel van Inlander als Europeaan. In 't kort, *Hoog-* en *Laag-Maleisch* worden op zooveel verschillende wijzen opgevat, dat men verlegen is, welke taal onder die benamingen moet verstaan worden. Wij onderscheiden het Maleisch in *Conventie-Maleisch, Centralisatie-Maleisch* en *Locaal-Maleisch*. Het *Conventie-Maleisch* is die taal, die tot het *Locaal-* en *Centralisatie-Maleisch* in verhouding staat, als de lingua Franca tot het Italiaansch. Het bezit geene taalregelen, daar het, door vreemdelingen gesproken wordende, die regelen aanneemt, die ieder spreker er volgens zijn begrip aan geven wil, en verdient een *brabbeltaal* (linguaccio) genoemd te worden. Het *Centralisatie-Maleisch* is die taal, die algemeen door de beschaafde Maleijers gelezen en verstaan wordt. Het is onder anderen te Atjih, op het Maleisch schiereiland, te Palèmbang, Pasei, Bante˘n (Bantam) en zelfs te MĂkkah geschreven geworden; zijn vaderland is het Maleische schiereiland, waar het nog onder de Maleijers op die plaatsen goed gesproken wordt, waar de Chinezen nog niet de overhand hebben. 't *Locaal-Maleisch* is het Maleisch, dat met meer of min dialect-verschil door Mohammedaansche Maleijers in hun dagelijkschen omgang gebezigd wordt. Zoo zoude b.v. het MĂnangkĂrbausch door een Maleijer van het Schiereiland niet verstaan worden. In den briefstijl zoowel als in de religieuse werken maakt ieder Maleijer, voor zoo ver het hem mogelijk is, van het Centralisatie-Maleisch gebruik, maar daar de meeste Maleijers heden ten dage te onbeschaafd zijn om een in hun dialect alleen gebezigd woord weg te laten en daarvoor een dat op het Schiereiland geldt, te bezigen, zoo kan men veilig stellen, dat het Centralisatie-Maleisch thans alleen op het Schiereiland geschreven wordt. In de correspondentie zoowel als in den omgang met Europeanen bezigt de Maleijer, zooveel mogelijk, het Conventie-Maleisch, daar hij bevreesd is, anders niet verstaan te zullen worden. Hoe beschaafder een Maleijer is, hoe minder gebruik hij van het Conventie-Maleisch zal maken, wanneer hij met geloofsgenooten te doen heeft, maar onbeschaafde Maleijers (waartoe onder anderen die van deze kust [de Westkust van Sumatra] moeten gerekend worden) zullen niet zelden van een woord

gebruik maken, dat zij nimmer in een geschrift gevonden, maar alleen van vreemdelingen gehoord hebben.' Vooreerst doe ik opmerken, dat, al is het waar dat die benamingen Hoogen Laag-Maleisch op zooveel verschillende wijzen worden opgevat, dit alleen nog geen reden is om ze prijs te geven, in plaats van door eene juistere bepaling te trachten dat verschil voor het vervolg te doen ophouden. Die namen zijn nu eenmaal eeuwen oud en hebben door het algemeene gebruik regt van bestaan gekregen. 't Is waar, de schrijver, die dat Laagen Hoog-Maleisch voor geen strenge definitie vatbaar acht, mag andere namen in de plaats stellen, die, men lette er wel op, dus ook ieder op zich zelf niet aan die eerste behoeven te beantwoorden, ja zelfs dit niet zullen kunnen, zonder met een te bewijzen dat de grond dier naamverandering niet gelegen was in verlegenheid met eene juistere bepaling dier gewraakte namen; maar het is evenzeer waar, dat wij nu ook bij hem op onze vraag, wat dan eigenlijk het Laag-Maleisch is? volstrekt geen antwoord krijgen. Trachten wij nu echter, omdat dan toch het Hoog- en het Laag-Maleisch in die drieledige onderscheiding moeten schuilen, ze daarin terug te vinden, dan blijkt het, dat althans in het Centralisatie-Maleisch het Laag-Maleisch niet liggen kan: niemand, die maar eenigzins op de hoogte is, zal die taal, zoo als zij hierboven wordt gekenschetst, Laag-Maleisch noemen. Ook Lokaal-Maleisch komt hier niet in aanmerking. De naam Laag-Maleisch heeft zijn ontstaan zeker niet aan een opgemerkt dialectsverschil, maar daaraan te danken, dat men spoedig gewaar moest worden, dat er tusschen het Maleisch, zoo als men het met de inlanders sprak, en dat wat men in de boeken vond, eene groote klove lag, want in deze was, zonder nu nog het vreemde schrift in aanmerking te nemen, het aantal woorden en uitdrukkingen, die men in het dagelijksche leven niet hoorde, menigte; en de eersten die met de bewoners der Padangsche-Bovenlanden in aanraking kwamen en ze niet verstonden, zullen hunne taal juist hierom ook wel Hoog-Maleisch genoemd hebben. Over die benaming Hoog en Laag en wat er de aanleiding toe gaf, spreken wij thans niet. En zoo blijft ons dan alleen het Conventie-Maleisch, dat het Laag-Maleisch zal moeten in zich sluiten: maar wat nu den schrijver niet ten verwijte zou strekken, wanneer wij het Laag-Maleisch gedeeltelijk in het Centralisatie- of in het Lokaal-Maleisch konden terugvinden, dat maakt dat, nu wij dit niet kun-

nen, zijne onderscheiding of nieuwe benaming niet meer steek houdt. Immers wie Laag-Maleisch zóó zou willen bepalen, als hier het Conventie-Maleisch gedaan is, zou te veel en daardoor niets zeggen. Het laagste Laag-Maleisch mag die karakterisering toelaten, maar er bestaat Laag-Maleisch dat heel wat beter is. Doch zoo wij nu ook die benaming Conventie-Maleisch alleen op het laagste Laag-Maleisch toepassen, welken naam zullen wij dan geven aan dat betere, dat wèl aan regels gebonden is, al zijn die, op de schaal der wetenschap gewogen, niet die van het Hoog-Maleisch? In één woord, voor de oplossing der vraag wat het Laag-Maleisch eigenlijk is, laat ook het aangehaalde van van der Tuuk ons in den steek.

Men heeft het onderscheid tusschen het *Laag-* en *Hoog-* of, zoo als ik liever zeg, wanneer ik met het eenvoudige woord Maleisch niet volstaan kan, het *Klassiek*-Maleisch, altijd dáár gezocht, waar het niet te vinden is, en is daarom nooit tot een helder begrip der quaestie gekomen. Het ligt niet in den *vorm* - hoe eenvoudig en schijnbaar verwaarloosd die in de beste Maleische geschriften is, kan men spoedig genoeg bemerken, wanneer men zich daarmeê bezig houdt; - het is de *geest*, het *karakter* der taal, welker gemis in het Laag-Maleisch den grond van het geheele verschijnsel, dat wij behandelen, uitmaakt.

Er bestaat tusschen onze en de Maleische taal een verschil, waarvan men zich geen denkbeeld kan maken, wanneer men deze laatste niet beoefent. 't Is geen verschil zoo als dat tusschen de meeste Europesche talen, die bij alle verscheidenheid toch verbonden zijn door een gemeenschappelijken oorsprong en daardoor een gemeenschappelijken familietrek bewaren; neen, het verschil is veel grooter, en zoo ver de Maleische volken in aanleg en aard verwijderd zijn van de Europesche, zoo zeer verschillen ook hunne talen van de onze. Denk eens eene taal zonder declinatie, zonder conjugatie en waar de veelvuldige verhoudingen der woorden en der zindeelen gewoonlijk alleen door eenvoudige nevenstelling worden aangeduid! of liever nog, denk eens in zulk een taal! Want: denk in de taal, waarin gij spreekt, zoo luidt het zware, maar toch alleen voldoende voorschrift voor ieder die eene vreemde taal spreken wil. Beter nog zou het luiden: denk in die taal, gelijk hij die haar spreekt, daarin denkt; want 't is niet genoeg, bijvoorbeeld om het Fransch goed te spreken, dat men zijne Hollandsche gedach-

ten in het Fransch denkt; men moet ook Fransche gedachten denken, zoo als een Franschman het doet, en daarvoor moet men een Franschman geworden zijn, die de wereld rondom zich naar zijn volkskarakter zóó of zóó opvat, anders dan wij Nederlanders. En dit houd ik, op het Maleisch toegepast, voor zoo goed als, om niet te zeggen geheel, onmogelijk. Een Maleijer denkt zoo geheel anders dan wij. Maar al vat men de zaak niet zóó streng op, dit zal toch niemand willen ontkennen, dat men, om goed eene vreemde taal te spreken, zich den aard dier taal, het karakteristieke onderscheid van haar en zijne moedertaal, door en door eigen moet gemaakt hebben. En daartoe komt men niet dan door langdurige oefening of omgang, en bij eene taal als de Maleische, nimmer zonder voorafgaande wetenschappelijke studie. Woorden kan men van buiten leeren; met de vrijheid om vormen te gebruiken of weg te laten, kan men zijn voordeel doen om spoedig wat Maleisch te praten: dit is slechts eene zaak van geheugen met wat oefening en vaardigheid; later kan men zelfs zich nog perfectioneren, door, bijvoorbeeld, het Arabisch-Maleisch alphabet te leeren lezen en fraai te leeren schrijven; in zijne taal wat minder bekende, d.w.z. beter Maleische, woorden en spreekwijzen over te nemen, die men uit de boeken of door zijn verkeer met den inlander opdoet, en zoo kan men mettertijd zelfs als Maleisch taalkenner een naam maken; doch zoo lang men de taal niet grondig verstaat, spreekt men - Laag-Maleisch. *Het Laag-Maleisch is het Maleisch gesproken of geschreven door hen die de Maleische taal niet verstaan*. Men kan perfect Laag-Maleisch spreken, zonder dat de wetenschap aan die perfectie het geringste aandeel heeft. Maar zoo dit nu waar is, en wie spreekt het tegen? indien het aanleeren van het Laag-Maleisch zoo geheel buiten de wetenschap omgaat, dan is ook het onderwijs in het Laag-Maleisch geen ander dan zulk een, als de leerling aan den winkel ontvangt, die de praktijk van zijn ambacht wil leeren; dan is het een bewijs van volslagen onbekendheid met den aard van het wetenschappelijk onderwijs, om daarvan te verlangen dat het zich zou afgeven met het africhten van jongelieden om vaardig Laag-Maleisch te spreken.

De Staats-commissie, die in den zomer van dit jaar belast geweest is met het afnemen der examens aan hen die Oost-Indische ambtenaren wenschten te worden, heeft daar dan ook

haar zegel aan gehecht, door het als haar oordeel uit te spreken (zie het in de Staats-Courant uitgegeven verslag harer zittingen), dat het Laag-Maleisch niet als eene der talen is aan te merken bedoeld onder de in Nederlandsch-Indië inheemsche talen, waarin de examinandus, behalve het Javaansch of Maleisch, desverkiezende ook nog examen kan afleggen.

Doch het is niet genoeg dat het wetenschappelijk onderwijs het Laag-Maleisch buitensluite. Het behoort dit zooveel mogelijk te weren. Want het is zoo onschuldig niet, dat Laag-Maleisch. Zie hier waarom niet.

Onder de verschillende redenen waarom men eene vreemde taal aanleert, behoort ook deze, dat er geen beter middel is om den aard van het volk, dat haar spreekt, te leeren kennen. Want wanneer men in de kennis eener taal en de literarische producten, daarin vervat, zoo die aanwezig zijn, geheel is doorgedrongen, dan zal men uit het verband, dat er tusschen het karakter daarvan en dat van het volk bestaat, gevolgtrekkingen kunnen maken ten opzichte van dit laatste. Maar nu is het Laag-Maleisch geen taal en heeft dus geen karakter. Denk u eens een echt dichter in het Laag-Maleisch! 't is eene logische contradictie. In de plaats van het Maleisch geleerd, heeft men dus aan het Laag-Maleisch niets anders dan een hulpmiddel om het verkeer met de inlanders gemakkelijk te maken, en zal het ons ons doel, wanneer dit is om den inlander daardoor te leeren kennen, nimmer doen bereiken. Daar het nu echter in uitspraak, woorden en phrases, bij ontegenzeggelijke, groote overeenkomst, doorgaans toch weder zeer van het Maleisch afwijkt, en zoowel daardoor als omdat het zoo gemakkelijk is aan te leeren, onvermijdelijk een hoogst nadeeligen invloed op de beoefening daarvan moet uitoefenen, zoo is het *naast* het Maleisch geleerd een uitstekend middel om de studie dier taal zoo goed als onmogelijk te maken.

En daarbij komt nog dit, dat het Laag-Maleisch de verraderlijke eigenschap heeft van iemand, die het er op een goede hoogte in gebracht heeft, te doen meenen dat hij nu ook het Maleisch verstaat en hem in den waan te brengen, dat, als het gemakkelijk voeren van een gesprek of het schrijven van een goed opstel in eene taal billijkerwijs voor een bewijs mag gelden, dat men die taal meester is, nu ook hij die zich in het Maleisch, gelijk hij meent, maar eigenlijk in het Laag-

Maleisch, met gemak uitdrukt, verreweg de voorkeur verdient boven hem, die het in de eerstgenoemde taal nog zoover niet gebracht heeft. Wat anders dan een laag neêrzien op eene meer ernstige studie van het Maleisch, die zulke schitterende uitkomsten niet zoo gemakkelijk voortbrengt, en dien ten gevolge een verwaarloozen dier studie, kan uit die meening voortvloeijen?

En zonderling, voorwaar, mag men zulk een oordeel heeten, omdat daardoor hij die in zijne jeugd het Hollandsch verzuimd heeft en het Laag-Maleisch als moedertaal is blijven spreken - de prioriteit dezer opmerking komt mij niet toe - nu den voorrang zou krijgen boven den Hollander, die het Hollandsch steeds als moedertaal heeft gesproken, en later het Maleisch is gaan leeren, om daardoor een goeden grond te leggen voor de kennis van een volk, waarop hij geroepen zal wezen zulk een belangrijken invloed uit te oefenen. - En te meer zonderling, omdat het Laag-Maleisch van de vroegste jeugd af aan als moedertaal gesproken, van den nadeeligsten invloed is op de verdere ontwikkeling, zoodat de Hollandsche ouders zich verheugen, wanneer het kind zijn Maleisch vergeet en haar best doen dat het dit vergete, hoe eerder hoe liever. En deed het dit nogthans niet, dan zou dit later tot aanbeveling strekken!

Is men eenmaal in Indië of op weg daarheen, dat men dan van den nood eene deugd make en zich in het Laag-Maleisch oefene, maar toch vooral niet eerder, wanneer men eenige vrucht van zijne studie van het Maleisch hebben wil. Dat Laag-Maleisch is gemakkelijk aan te leeren voor ieder, ook die vroeger nooit iets van Indische talen gehoord heeft - zoo getuigt de algemeene ondervinding - hoeveel te meer voor hem, die zich reeds geruimen tijd met de eene of andere Oost-Indische taal heeft bezig gehouden.

Het Laag-Maleisch is op 't oogenblik nog een noodzakelijk kwaad, en het zal dat vooreerst wel blijven. Maar hoe minder notitie men er van neemt, hoe beter. Kan men er eenmaal moeijelijk buiten, dan zal de noodzakelijkheid om het te leeren tevens de beste leermeesteres zijn. Maar uit het onderwijs worde het geweerd, geweerd met hand en tand, want anders zal het de beoefening van het Maleisch blijven ondermijnen, zoo als het reeds jaren, ja eeuwen, gedaan heeft. De Maleische taalstudie heeft geen erger vijand dan het Laag-

Maleisch en vereischt alle mogelijke inspanuing om dien te overwinnen; want ofschoon reeds meer dan een tweetal eeuwen heugende, is die studie nog een teder plantje, dat met veel tegenspoeden te kampen heeft gehad, en waarvoor men nog niet met volle zekerheid kan vertrouwen op het spoedig aanbreken van een zonnigen dag; terwijl haar vijand altijd gesteund wordt door de menschelijke neiging om het gemak te verkiezen boven inspanning.

Leiden, September 1865.
J. PIJNAPPEL GZ.

Fanny Lewald.

Meine Lebensgeschichte. 6 Theilen.

Het talent van Fanny Lewald doet ons denken aan die schoone en heldere Septemberdagen, die wij thands beleven. Alles is zoo scherp geteekend, zoo goed verlicht. Door de fijne lucht dringt nog de volle warmte van den zomer, en naast de rijke vruchten van den herfst schemert nog overal de kleurenpracht der bloemen. Iets dat tot wakkerheid u stemt vervult u. Geen vermoeidheid plaagt u. Het leven is een arbeid, en men heeft lust doch ook kracht tot dien arbeid. De natuur en alles om ons heen is in vrede met zich zelf. Dus Fanny Lewald. Die klaarheid, die vastbeslotenheid is echter niet op eenmaal verkregen. De jonge vrouw, die na het jaar veertig zich voegde bij de groep van hen, die à la tête de la jeune phalange in Duitschland stonden, vond wel dadelijk haar plaats, maar vóór zij optrad, had zij een langen, langen strijd in haar eigen binnenste gevoerd.

Het kwam ons voor, dat het der moeite zou loonen haar beeld te schetsen. De litteraire ontwikkeling van Berlijn gedurende deze eeuw schikt zich als van zelve telkeus om de persoonlijkheid van een vrouw, en wel van een Jodin. Toen de min of meer romantische ideën, met haar streven naar het oneindige, met haar verzuchtingen en haar symbolische droomen, de gemoederen in het begin van deze eeuw bezielden, wist Rahel, Varnhagen von Enses gemalin, in haar salon woorden van vuur te spreken en te doen spreken, die wachtwoorden werden voor een rei van poëten, wijsgeeren en kunstenaars. Toen de gloed dier dagen verbleekte, en een nieuw geslacht opstond, dat van geen verzuchtingen meer wilde hooren,

maar dat strenge werkzaamheid begeerde, vond men in Berlijn, in Fanny Lewalds omgeving, het liefst de mannen geschaard, die het jonge Duitschland vertegenwoordigden. Het waren voor het meerendeel mannen met ijzeren wil, met wilden stouten geest, maar die niets meer vorderden van de toekomst, en wier oog geheel op het tegenwoordige was gericht. Men kan, al naar mate men zelf zijn beginselen reeds heeft vastgesteld, sympathie of antipathie voor hun streven hebben, maar hun invloed is onmiskenbaar geweest en hun kracht werkt voort. Het leven van de vrouw, die de meesten hunner als hun beste vriendin begroetten, heeft dus aanspraak op onze belangstelling, al ware het minder rijk aan verrassende tooneelen dan het is.

Fanny Lewald heeft zelve zich de moeite gegeven ons haar leven te vertellen. Het is naar ons inzien een der keurigste en geurigste boeken, die de Duitsche literatuur in de laatste jaren heeft aan te wijzen. Vergeefs zoudt gij er naar hoogdravende of sentimenteele periodes in zoeken; alles is betrekkelijk koel en zeer kalm ter neder geschreven. Logisch volgen de denkbeelden elkander op, en de fijnste opmerking wisselt af na de helderste gedachte. Doch de gebeurtenissen daarin geschilderd bewegen zich als voor onze oogen, en de personen daarin opgevoerd zijn menschen van gelijke gestalte als wij. En die personen beginnen elkander lief te hebben of te haten. Hoe verder men in de geschiedenis vordert, hoe meer hartstocht er onder die schijnbaar zoo kalme zinnen begint te gloeijen. In de hoogten en diepten van een menschelijk leven wordt men medegesleept, en wij lijden en strijden mede.

Haar leven vangt natuurlijk aan met het ouderlijk huis. Het is een Joodsche familie in Koningsbergen: en aardig is het de Israëlitische levenswijze en gewoonten te bespieden in den spiegel, dien Fanny Lewald ons voorhoudt. Wij beginnen eerst ondervinding op te doen in het jaar 1811, toen professor Immanuel Kant reeds 7 jaren zijn Koningsbergen voor goed had verlaten en zijn wandelingen op den philosophendam had moeten staken. Wij kunnen echter opmerken, dat hij niet zonder spoor na te laten in de afgelegen stad heeft gewoond en gewandeld. Het is niet voor niet, dat hij den grootvader van onze schrijfster zoo vriendelijk heeft gegroet, als deze op de bank voor zijn deur zat en in de verte reeds begon te buigen; de Joden hebben allicht iets van den philosoof overge-

nomen, en laten de oud-testamentische rituëele vormen wat rusten om een weinig te denken aan den categorischen imperativus en zeer veel over de twee categoriën van tijd en ruimte. Ten minste, als de aardsche Pruissische wetten hen als Joden het huwelijk moeijelijk maken, beginnen zij, en vooral de meisjes, al spoedig te denken of zij maar met één moeite door Christenen zullen worden. Op de wereld was het voorloopig vrij wat voordeeliger een Christen te zijn. Zoo schenen er een oogenblik Fanny's ouders over te denken. De moeder was uit de familie der Assurs of Assings, min of meer geparenteerd aan de vrouw van Varnhagen von Ense: ze schijnt een lieve en schoone vrouw te zijn geweest, uit eene bemiddelde omgeving, goed en fijn gemanierd, doch niet zeer geletterd. De vader - toen David Markus geheeten - was uit een minder rijken stand; zijn vader en ooms waren geldwisselaars geweest, en hadden met veel moeite zich boven water weten te houden. Zelf was hij knap, verstandig en rustig en wist hij wat hij wilde.

Het was in den beginne een vrij rijk huishouden, toen onze Fanny werd geboren. Maar de kansen van Christenen, Joden en philosophen wisselen met den dag. Een heftige brand ontstaat in Koningsbergen: de slimme David Markus had zijn brandpolis juist niet hernieuwd: al zijn magazijnen, pakhuizen en goederen werden een prooi der vlammen, en hij is arm, doodarm. Doch niet gewanhoopt. Want Napoleon heeft zijn continentaal stelsel tegen Europa gericht; weldra bewegen zich zijn legers juist over Pruissen naar Rusland, en voor een Israëlitischen bankier is er bij zulk een gelegenheid nog al wat te verdienen. Weinig denkt onze kleine Fanny aan al die winsten; des te meer boeijen haar die vreemde officieren, die beurtelings bij haar ouders in huis worden ingekwartierd. Hoe zij weten te vertellen, die levendige Franschen! Wat een vuur en gloed deelen zij aan alles mede. Hoe geven zij den indruk, dat de jeugd regeert, dat de stoutste wenschen niet zoo hoog zijn of zij kunnen worden verwezenlijkt: hoe men koning wordt, of maarschalk of keizer, al naar mate de geest her- of derwaards blaast! David Markus wordt geen koning, ook geen keizer, al gelijkt hij nog zoo veel in uiterlijk op Napoleon, maar hij wordt een vrij rijk man, en voelt zich weder met behagen Duitscher, als de Fransche legers zijn verslagen en vertrokken.

Het talrijke huisgezin woont nu in een betrekkelijk groot

huis. Het is zulk een oude, warme en gezellige woning. De moeder heeft met zoo veel smaak het in orde gebracht. De kinderen hebben er zulke prettige schuilhoeken: en Fanny Lewald wordt niet moede ons te vertellen, hoe dat huis toch eigentlijk het vaderland van haar geest is geweest. Hoe zij er gedroomd, gebeefd, geweend en gelachen heeft: hoe zij met haar broeders daar heeft rondgestoeid en gedarteld: hoe zij naar de voorbijgangers en vooral naar de buren uren lang heeft zitten kijken, totdat de schemering inviel. Hoe haar hart heeft geklopt als er bezoek van voorname gasten was: als zij eerst in de keuken al de toebereidselen heeft kunnen gadeslaan, en later opgepoetst en netjes aangekleed in de helder verlichte zaal moet komen om haar buiging voor de gasten te maken. O! dat ouderlijk huis, waar zij als klein kind heeft gedwaald, hoe blijft het zoo scherp geteekend in de herinnering hangen! Wat zal de moede geest dikwerf daarheen vluchten, als de vleugelen ver en opwaarts de richting hebben genomen!

En naast het huis blijft de school in de gedachte. Het is bijna een modelschool, dat Ulrichsche instituut. De directeur is wel een streng, soms opvliegend man. Hij is er niet bang voor wat klappen uit te deelen, en de arme kleine Fanny beeft en lijdt erg als zij de eerste dagen daar op de schoolbanken den blik van mijnheer Ulrich heeft ontmoet; maar al leerende begint zij den man te begrijpen, die zelf bekent dat hij geen geschikt onderwijzer is voor domme kinderen. Hij kiest bij alles, als het kan, de moeijelijkste methode, want hij gelooft (zou het zoo ten onrechte zijn?) dat het leeren vóór alle dingen de kracht en de energie van den geest moet ontwikkelen. Hij is de grootste vijand van allen schijn en van al wat onwezenlijk is. Hij onderwijst bij voorkeur door het doen van korte vragen, en wee haar of hem die niet snel, kort en bepaald antwoordt. ‘Ziet ge wel, ge hebt het zelf gevonden’, is daarentegen de grootste lof. Hij heeft toen ter tijde een heel knappen jongen onder zijne scholieren; wij kennen hem nu, want hij heet Eduard Simson en is de vorige voorzitter van de kamer in Berlijn geweest. Na Simson is Fanny wel de knapste; zij rekent als de beste en maakt de geschiedenis in haar geest mede als zij die hoort vertellen. Het schijnt ons toe, dat Fanny wel wat al te verstandelijk zich gaat ontwikkelen; ten minste het doet ons veel genoegen, dat zij gaat houden van de sprookjens en de Arabische Duizend en ééne Nacht-

vertellingen, en dat zij dapper meêspeelt met de andere kinderen van haar jaren. Wat weet Fanny Lewald ons te verhalen van al die spelen (niet de systhematische van Fröbel) uit haar jeugd, van dat genot als zij in de Junkergarten mocht rondloopen, als zij op haar eigen hand mocht dwalen. De pottenvrouw, die jaarlijks met haar schip uit Bremen komt en het meisje zoo vriendelijk verzorgt en bewaakt, steelt ook ons hart; Fanny weet zich kostelijk overal vrienden en vriendinnen te maken, en is niet de minst vrolijke onder allen, al heeft zij gestudeerd als een jongen.

Maar daar komt een tijd, dat er als het ware een donkere wolk over dat zonnig tafereeltje heendrijft. Daar sterft een jongentje in huis, en toen nog één; ook de oom, de compagnon van den vader, wordt naar het kerkhof gedragen: de zaken gaan hard achteruit, en terwijl de moeder ter dood toe op het ziekbed nederligt, gaat de vader bankroet. Dat was een sombere tijd. Maar het ongeluk heeft nog niet ten volle het huisgezin getroffen. Een booze geest van onverdraagzaamheid waart rond; de Joden worden wel niet meer zoozeer vervolgd, maar toch verdacht, beschimpt, en als het ware in den ban gedaan. De arme Fanny kan soms niet alleen meer over straat gaan of zij wordt nageroepen en beangstigd. Wat is het dan een jood te zijn? In de buurt woonden vrome oud-testamentische Joden, de Japha's; deze hielden trouw vast aan allerlei Mozaïsche riten en gebruiken: waarom heeft Fanny deze nooit opgevolgd?

Want Fanny wordt ouder en de vraag naar de kerk is voor aankomende meisjens niet de minst gewichtige. David Markus had de vraag onbeantwoord willen laten. Hij had zijn dochter op de gewone school gezonden, en haar deel doen nemen aan het Christelijk protestantsch onderwijs, dat daar gegeven werd door den predikant Ebel, maar de dochter kan maar zoo niet als tusschen twee religies blijven staan. Voorloopig gaat het zoo een poos: haar liefste meesters, Neumann en von Tippelskirch, jonge theologanten, die op het instituut mede les geven, houden haar te veel bezig met het voorlezen en verklaren der gedichten van de groote Duitsche poëten. Met het instuderen van muziek kan men ook veel tijd en veel vragen dooden - maar Fanny wordt ouder; op haar veertiende jaar gaat zij niet meer school; haar beste vriendin, de toen zoo levenslustige en schoone Mathilda, met haar zwierende lokken, gaat haar

belijdenis leeren: wat voor geloof moet aan Fanny dan worden geschonken? Het was geen gemakkelijke zaak. David Markus wilde over die punten niet veel hooren. Hij sprak niet gaarne over het wezen der menschen en over de onsterfelijkheid der ziel; naar zijn inzien was het onvruchtbaar den geest op dingen te stellen, waarvan wij niets konden afweten, en was het dwaas zich voorstellingen te maken van een toestand, die dán zou aanvangen, wanneer alle zintuigen en eigenschappen, waarmede wij nu waarnemen of oordeelen, waren te niet gegaan. Ieder oogenblik, dat men aan bespiegelingen over het toekomende wijdde, ontnam men aan het tegenwoordige. Men moest doen wat recht was en wat ons te doen stond, en verder zich met de zaken aan gene zijde van het graf niet ophouden. In zijn daden had de mensch zijn geestelijke onsterfelijkheid, in zijn kinderen zijn aardsche onsterfelijkheid. Deze en dergelijke zinsneden uitte de vader. Zij zouden misschien rationeel zijn toegeschenen aan professor Kant, die den hoed had afgenomen voor zijn vader, doch poog daarmede eens aan te komen bij een jong meisje met krullende lokken, en met behoeften van het hart naar hooger sferen.

De philosophische denkwijze van den vader vindt echter ongemerkt meer sympathie bij de dochter, dan men zoo denken zou. De onbegrensde eerbied voor den vader komt haar daarbij te hulp. Aan de moeder heeft zij nooit zich zoo weten te hechten. De moeder was eene lieve goede huishoudster, maar onze Fanny wilde nog niet veel van huishouden weten. Zij heeft andere idealen. Zij wordt bijna zestien jaren. En hoewel zij een klein wonderkind van geleerdheid tot nu toe is geweest, krijgt zij er een voorgevoel van, dat het lang niet onaangenaam is, als een meisje er goed uitziet. Haar donkere oogen hebben reeds hier en daar een bewonderaar gevonden. Daar zal wel iemand opdagen, die zal meenen, dat in die oogen zijn hemel ligt. Wij bedriegen ons niet. Le beau cavalier is dit keer een ernstige theologant, zekere Leopold, een vriend van den later zoo bekenden Johann Jacoby.

Hoe die ernstige, vrome, weemoedige theologant verliefd kon worden op dat nuchtere geestige jodinnetje, op dat meisje dat melankoliek slechts in een dagboek was, en dan nog voor zeer korte poos omdat de mode dit zoo medebracht, begrijpen wij niet, of begrijpen wij slechts al te goed, wij die Fanny Lewald beginnen te waardeeren: wat echter zeker is, is dat hij op haar

een zedelijk overwicht had; voorts weten wij dat hare verhouding voor de wereld een vrij zonderlinge was: Fanny's vader wilde de verloving en wilde ze toch niet. Eigenlijk gezegd verloofd waren ze ook nooit. Doch hij had verlof bij haar te komen, kwam dan ook iederen avond, regelde haar lectuur, sprak en droomde met haar, en vertelde haar de geschiedenis die al heel oud en toch altijd nieuw is. Zij waren recht gelukkig, toen op eens na het vieren van een kersnacht - Fanny weet nog niet om welke reden - de vader haar verbood Leopold verder te zien, en aan al de liefdesdroomen een eind maakte.

Dat was een slag voor een meisjeshart, bijna niet om te overkomen. Fanny's hart was als inééngekrompen. Loodzwaar scheen nu het leven te drukken, onverschillig gingen de dagen heên. Daar zij zich gewend had op bevel van haar vader om niet toe te geven aan allerlei klachten en smarten, scheen het als of zij van nu af aan gevoelloos zou blijven. In zulk een toestand, wanneer zij niet weet wat zij wil of kan, laat de vader haar de Christelijke godsdienst omhelzen, die ook reeds door twee van haar broeders was aangenomen, ofschoon de ouders tot groot verdriet van de moeder Joden blijven. Doch zij gelooft inderdaad aan niets, ook niet meer aan zich zelve, vooral als zij een jaar later hoort dat Leopold gestorven is. Zij verwijt zich als zij aan eenig genoegen deelneemt: zij laat zich leven, doch leeft inderdaad niet. Zij begint te bedenken dat het lot der vrouwen in het algemeen treurig is. Zij kunnen nooit en nimmer zelfstandig optreden. Zij moeten zich voegen naar de wisselingen van het lot. Zij kunnen niet begeerig zijn om te leeren of men verwijt haar pedanterie; waarlijk Goethe heeft gelijk: Der Frauen zustand ist beklagenswerth. Doch het leven is en blijft - taai. Nieuwe indrukken pogen zich te vestigen op de plaats waar de oude indruk zoo scherp scheen gegrift. De regendroppelen wisschen zoo menige oude groeve weg. Daar komen nieuwe beelden, een nieuw leven en een nieuwe hoop.

Zoo wordt zij langzamerhand 21 jaar. De vader heeft zich allengs er weder boven op weten te werken, vooral sinds de revolutie in Frankrijk van het jaar 1830, zoo spoedig achtervolgd door den Poolschen opstand. Veel geld was er weder in Koningsbergen te verdienen, en David Markus was op zijn plaats. Het huishouden wordt ook weder veel levendiger en aangenamer: de twee broeders worden student en brengen hun vrienden mede in huis. Jonge Poolsche officieren maken, na den

val van hun vaderland, hun hof aan medelijdende schoonen. De omgang met de rijkere joodsche familie der Oppenheims wordt een weinig meer verkregen. Alles verandert, en David Markus krijgt den inval om zijn joodschen naam tegen een anderen te verwisselen, en bekomt vergunning om zich Lewald te noemen. Karakteristiek is het dat de moeder, die zoo gaarne Christin had willen worden, en die telkens in dezen haar wensch wordt gedwarsboomd, nu zoo bitter weent, nu zij haar goeden joodschen naam moet verliezen. Had zij zich dan meer aan den naam dan aan den persoon gehecht? In Fanny's leven zou ook een groote verandering plaats grijpen, grooter dan zij had kunnen denken; want ziet, terwijl zij zoo rustig het Koningsbergsche leven denkt te zullen gaan leiden, komt haar vader haar op een goeden dag vertellen, dat zij een groote reis naar Berlijn, Frankfort, Heidelberg en Baden met hem mede kan maken.

Een reis: - men kan zich voorstellen hoe het meisjeshart klopte toen voor haar verbeelding dit begrip wakker werd. Voorbij was het eentoonige leven, voorbij de sleur van den dag. Het vaderhuis wordt verlaten voor langen, langen tijd. Het kind, het meisje is achtergebleven, de jonkvrouw treedt de wijde wijde wereld in.

Men schreef toen het jaar 1832, en het reizen ging nog niet zoo gemakkelijk als nu. Van Koningsbergen tot Berlijn zat men 72 uren in den postwagen. Gelooft echter niet dat het Fanny te lang duurt; neen, alles is nieuw, alles is heerlijk voor haar op die schoone Aprildagen, als de postwagen in matigen draf de eindelooze chaussée afrijdt. Rijdt zij niet naar de toekomst en naar het groote onbekende land? Land vol droomen en illusiën, en geheel verschillend van het verschiet dat de vader scheen te beöogen; want David Markus Lewald had haar eigenlijk medegenomen om te zien of niet hier of daar een geschikte partij zich voor haar zou opdoen. Wat denkt zij aan partij of huwelijk: ze mijmert en verkwikt zich alleen in de schoone lente om haar heên en in haar eigen hart. Zij drinkt de nieuwe indrukken op; met lange teugen geniet zij den stroom van 't leven aan de bron zelve. Hoe tooverachtig groot schijnt die wereldstad Berlijn! Wat zijn de straten vol en de huizen hoog! Wat een zalige aandoening geeft het beschouwen van een museum van beelden! En hoe vliegen toch de dagen voorbij nu zij Leipzig, nu zij Frankfort bereikt, totdat het rijtuig den heerlijken weg naar Heidelberg afrolt. Het

was een wondervolle middag toen de met bosch gevulde hoogte, aan welker voet Heidelberg gelegen is, duidelijk en duidelijker te voorschijn trad, en eindelijk het slot met zijn roodachtige kleur uit het jonge groen opsteeg. Het was in de eerste helft van Mei. De boomen hadden hun vol loof, en het waas van de eerste frischheid deed alles nog weelderiger toeschijnen. Alles stond in bloei, de vruchtboomen die hier en daar reeds aanvingen hun bloesems af te schudden, zoodat deze glanzend in den zonneschijn in de rondte stoven; de kastanjeboomen die hun witte en roode pluimen vrij hoog ophieven, en de vlierboomen die hun geur zoo verre verspreidden. Reeds waren er op veel plaatsen rozen, en tusschen de zware steenen groeiden te midden van het breedgebladerde klimop de wilde muurbloem. Het was als of het paradijs opdaagde.... Wij willen het gaarne gelooven en merken op dat een nieuw gevoel bij onze Fanny wakker wordt: het gevoel voor de schoonheid der natuur. Tot nu toe heeft alleen het drama van het leven met al zijn scherpgeteekende karakters en persoonlijkheden haar aangetrokken; nu heeft voor het eerst als het ware de natuur haar aangezien, en die eerste aanblik blijft haar bij. De morgenzon met haar dauw is over de dorte gegaan; een jonge levenslust gaat door de aderen; de drukking die den adem toeknelde is weg, en de gloed der kleuren die het heerlijk landschap voor haar oogen toovert, wijst op den regenboog der hoop.

Zij komt te Baden-Baden en vindt daar de familie van den jongsten zeer rijken broeder van haar vader, die tijdelijk van uit Breslau hier den zomer was komen doorbrengen. Die oom, gelukkig gehuwd, en met een talrijk gezin op grooten voet levend, was econoom en financieele specialiteit, en ging geheel en al op in de schoone liberale beweging van het jaar 1830. Door hem leert zij dan ook te Baden de meest opmerkelijke personen kennen, onder anderen Börne en Ludwig Robert. De cholera verdrijft de familie van den oom uit Baden en de karavaan trekt naar huis naar Breslau. Fanny gaat mede. De vader is alleen naar Koningsbergen vertrokken en laat de dochter achter bij den oom, om eenige maanden te Breslau te vertoeven. Tegen het einde van den zomer komt zij dan ook in die stad aan.

Het is te Breslau dat inderdaad het drama van een groot deel van haar leven zal worden gespeeld. Niet zeer lang toeft zij er, slechts een herfst en een winter - doch in die weken dringt aandoening zich op aandoening, hartstocht zich op harts-

tocht, oneindige smart op grenzelooze vreugde: in één woord de liefde in al haar volheid overweldigt haar. Wat was de soort van genegenheid die zij voor Leopold had gevoeld mat en kleurloos, vergeleken bij den gloed die haar bezielt nu zij waarlijk liefheeft. En de man, dien zij heeft uitverkoren, is het waard aldus bemind te worden. Het is haar volle neef, de later zoo beroemde Heinrich Simon uit Breslau; hij, de rijksregent van het revolutiejaar, de balling, wiens monument ver van het vaderland eenzaam aan de Wallensee moet oprijzen. Toen ter tijde was hij 27 jaar oud, en werkte hij als jurist in het huis van zijn moeder, de oudste zuster van Fanny's vader. Zijn leven was ééne uiting van zedelijke kracht en toewijding aan beginselen. Diepe ernst lag op dat strenge gelaat, dat toch zoo vriendelijk en liefderijk rond kon zien. Een sombere herinnering geeft een donker verschiet aan zijn leven. In een duel heeft hij iemand doorschoten, en de gevangenis heeft hem geruimen tijd binnen zijn muren besloten. Zijn leven wordt verbitterd door het berouw over die daad; toch poogt hij vrolijk te schertsen ter wille van zijn moeder en zusters, wier hart anders zou breken. Zijn gang is zoo edel, zijn woorden zoo overtuigend, dat onze Fanny niets meer ziet dan hem, en hem alléén. Hij was zoo geheel uit één stuk, een natuur die met zich zelve in het gereede was gekomen, en nu bewust en onbewust daaraan arbeidde om zich zelve te ontwikkelen en te volmaken. Hij droeg een ideaal van mannelijke waarde en mannelijke deugd in de ziel, waarnaar hij steeds streefde; hij was een man van staal. Als hij in de kamer binnenkwam, waar zijn edelgevormde moeder zachtkens en zwijgend haar dagen sleet, dan was het als of een zonnestraal daarbinnen kwam; hoe moet het Fanny wel te moede zijn geweest als zij uit de bibliotheek van haar oom Lewald, waar zij uur aan uur zich aan poesie en geschiedenis en kunst gelaafd had, naar het huis van haar tante snelde en daar hem, haar held, haar leven, ontmoette. Dan - als zij op de wandeling hem tegenkwam, - hij rustig en kalm, - hoe fonkelden dan haar oogen, hoe hoorde zij hem ademloos aan, als hij van zijn eigen leven, zijn eigen gedachten, zijn toekomst vertelde! En in die toekomst was geen plaats voor haar; zij had hem lief, maar hij haar niet.

Niet dat hij haar niet zeer hoog achtte, zijn verstand wist haar, eenige die zij was, te waardeeren, maar zijn hart was elders. In Maart moest zij uit Breslau vertrekken; haar vader

komt haar halen om haar weder naar Koningsbergen te brengen. Den ganschen winter heeft zij als het ware met Heinrich Simon geleefd, doch van liefde heeft hij nooit gesproken. Het drama moet zijn slot hebben, en het afscheid zal plaats grijpen. Het is kort maar aangrijpend. Zij heeft haar tante Simon goeden dag gezegd en Heinrich zal haar naar het huis van haar oom terugleiden. Het was den 18^{den} Maart, de lucht was reeds donker, de weg was droog. Zij hadden een paar straten te doorwandelen, hij had haar den arm gegeven en zij legden zonder een woord te spreken den ganschen weg af. Zij was zoo treurig dat zij beider zwijgen niet eens opmerkte. Toen zij tot aan het huis gekomen waren vroeg hij: ‘waarom spreekt gij niet?’-‘Ik kan niet,’ gaf zij kort ten antwoord. Zij had de hand opgeheven om aan de schel te trekken. Hij hield haar tegen. ‘Wacht nog!’ riep hij, en nu stonden zij tegenover elkander, beide sprakeloos. Op eens riep hij: ‘Het helpt ons niets! Vaarwel! -’ Zij vielen elkander in de armen en weenden beide bitter. Toen vermande hij zich, zij gaven elkander de hand, en zij scheidden. -

Haar vader bracht haar weder naar Koningsbergen naar het ouderlijk huis. Maar als een andere persoon trad zij over den drempel. Alles is in haar gemoed veranderd. Onverschillig laat haar de liefde van moeder en zusters. Gevoelloos neemt zij deel aan het werktuigelijk dagelijksch leven: het hart heeft zijn te-huis verloren. Haar stille kamer, eens haar heiligdom, ziet haar vervelend aan. Koud en afgemat, als na een doorgestane koorts, wordt zij des morgens wakker. De ledige tijd staat met al zijn verschrikking haar te wachten. Dagen na dagen zal zij moeten doorleven. Bitter ontwelt de vraag van haar lippen: wat nu te doen?

Het zijn verschrikkelijke jaren de zeven jaren die zij op deze wijze slijt. Zij zelve heeft dit tijdperk met den naam van Lijdensjaren aangeduid. Met de wanhoop in het hart is volkomen werkeloosheid haar deel. De opvoeding van haar zelve was, zoo als die van alle andere meisjes en vrouwen, een zoodanige geweest dat zij inderdaad geen vasten arbeid, geen werkzaamheid had. Nu zij haar liefde, haar band met de buitenwereld had verloren, en geen taak had waardoor zij zich dwingen moest zich met iets anders bezig te houden, moest zij dus wel uit den aard der zaak alleen met zich zelve zich bezig houden. Zij gaat nog wel eens uit naar feesten en bals, doch

de jeugd met haar droomen is voor haar voorbij. Haar eenige lust is brieven te schrijven aan Heinrich Simon, die haar niet bepaald gezegd heeft haar niet lief te hebben, en wiens liefde zij als 't ware nog kon verdienen. Maar het is slechts een illusie, dit begrijpt zij al te goed, waarmede zij zich voedt. Haar zusters, haar vriendinnen weten haar noch te troosten noch te leiden. Integendeel, haar hartstocht voor haar neef achten zij bepaald eene dwaasheid. Zij behandelen haar als zoodanig. Want de menschen maken het altijd zoo met elkander. Ieder die een vogel met verlamden vleugel vindt, neemt den vogel op, draagt en koestert hem, en het medelijden met het lijden van het diertje doet al het mogelijke beproeven om het beest te helpen. Wíe echter een mensch voor zich ziet, wiens streven gebroken is, verlangt in den regel toch maar dat hij vliegen zal, en bedenkt niet hoe jammerlijk de verlamde en gebrokene bij zulk een eisch moet te moede zijn.

Daar is slechts één lieve vriend in huis die haar een weinig helpt en opbeurt. Het is Rath Crelinger, die in dezelfde woning een kamer bewoont. Allerliefst is deze figuur door Fannny Lewald geteekend. Vroeger tot de rijkste van het land behoord hebbende, is hij, man van alle fijne beschaving en geleerdheid, langzamerhand arm geworden en genoodzaakt van den arbeid van zijn geest te leven. Doch de fijne vormen zijn hem geheel eigen gebleven. Ongeveer 40 jaar en weduwenaar, wist hij in alle kringen zich te wenden, en wist hij aan allen te behagen. Hij herinnert aan de type van den ongehuwden markies, die als galante brave huisvriend in de fransche comediën optreedt. Zijn fijne tact doet hem al het onnatuurlijke, overdrevene en ongepaste dadelijk uitvinden. Hij zou een waarlijk groot man zijn geweest zoo het hem slechts niet te dikwijls aan zedelijken moed had ontbroken. Crelinger wordt haar raadgever en vriend. Doch ook hij weet natuurlijk geen raad te schaffen voor haar toestand. De vader, de slimme verstandige Markus, wil haar bepaald uithuwelijken. Hij komt zelfs ééns voor den dag met een ordentlijken knappen Landrath, dien hij aan huis voorstelt. Doch Fanny wijst trotsch voor de eerste maal het vaderlijk verzoek af. Daar is slechts één zaak, die Fanny helpen kan - wij bemerken het al zeer schielijk - arbeid, en wel litteraire arbeid; want zij is geboren dichteres. Doch de vader heeft te veel bij de opvoeding zijner kinderen er op gedrukt, dat de dochters slechts leven en werken mogen in het huisgezin, dan

dat zulk een te voorschijn treden als schrijfster in Fanny's gedachte kan opkomen. Zij bemerkt wel, dat zij er eenigen aanleg voor heeft - nu eens vertelt zij sprookjens aan een arm blind geworden zustertje, dan weder vindt zij dat haar neef August Lewald te Munchen brieven, die zij hem geschreven heeft over de vervolging der pietistische Ebelianen in Koningsbergen, in zijn tijdschrift onveranderd heeft afgedrukt - doch bepaald schrijfster te zijn dat wil en mag zij niet.

Intusschen wint de vader steeds meer geld en klimt hij in aanzien. Het huis krijgt beter toon. Hij zelf komt in de stadsregering, doch Fanny's leven blijft zoo eentoonig mogelijk, al komen er nu veel meer bezoekers en gasten aan huis. Wel begint zij soms onwillekeurig met veel meer zaken zich te bemoeien. Haar oog opent zich bij wijlen voor kunst en tooneel. De brieven van Rahel maken ook bij haar uitgave een onbeschrijfelijken indruk op haar. Hoewel de moeder ontevreden op haar is en door ziekelijkheid voortdurend ontstemd blijft, en de vader nog altijd aan zijn kinderen geen rechten wil toekennen, wordt haar karakter met den dag vaster. Toch schijnt uitkomst verre. Zij hoort nu bepaald van Heinrich Simon, dat hij eene andere lief heeft. Zij wil zich vinden in de rust der vertwijfeling. Zij gaat zich allerlei zaken nog ontzeggen, zich zoo eenvoudig mogelijk kleeden, in één woord zij is op het punt zich over te geven aan den vijand.

De vader begrijpt nu eindelijk, dat het tijd is haar weder in een andere omgeving te plaatsen. Zij moet gedwongen worden zich met de buitenwereld bezig te houden, en niet alleen over zich zelve mijmeren. Hij voert haar dus weder naar Berlijn, naar een van zijn zwagers. Het is daar, dat zij weder begint te leven. In het salon-leven, in de politiek begint zij belangstelling te vinden. Zij leert weder naar anderen zien, en andere karakters beoordeelen. Zij vindt een liefderijke bejaarde vriendin in Sophie Bloch, wier huis open is voor al wat litteratuur of politiek beoefent. Zij begint weder de waarde van goede manieren te begrijpen. Zij breekt nu geheel en al haar briefwisseling met Heinrich Simon af, en als een ziekte van haar moeder haar weder t'huis roept, juist als in 1840 de nieuwe koning Frederik Wilhelm IV in Koningsbergen gekroond wordt, is zij werkelijk tot het leven teruggekeerd. Zij maakt een bericht van die bekende konings-huldiging, zoo te recht door Crelinger een origineele seène genoemd; nog een paar

kleinere stukjens stuurt zij aan August Lewald, en toen deze zijn goedkeuring aan het geschrevene hecht, staat haar besluit vast.

‘Gij wilt dus een schrijfster worden’, zeide de vader toen hij op een ochtend haar alleen vond met een brief van August Lewald.

‘Wanneer gij niets daartegen hebt, lieve vader, wil ik het zeer zeker.’

De vader trok met de schouders, zoo als hij te doen placht wanneer hij zich in iets schikte, wat hem niet lief was. Dat deed haar leed.

‘Overleg bij u zelven de zaak, lieve vader!’ zeide zij; ‘slechts dit ééne merk ik uitdrukkelijk op: bedenk, dat ik gewoon ben niets ten halve te doen.’

‘Wat beteekent dat?’ vroeg hij kort en ernstig.

‘Ik meen, dat ik, wanneer ik arbeid, mijn glacé-handschoenen uittrek, en de dingen vast, met bloote hand aangrijp. Wanneer ik schrijven ga, moet ik geheel en al kunnen zeggen, wat ik denk, en ieder onderwerp aanroeren, dat mij passend voorkomt. Ik kan mij dan niet storen aan datgene wat gij van mij zoudt wenschen te hooren, of wat gij de kinderen zoudt willen laten zeggen.’

‘Dat begrijp ik,’ antwoordde de vader.

Vader en dochter waren beiden even ernstig. De dochter wilde de vader niet in 't onzekere laten over wat zij op haar nieuwen levensweg zou denken te doen. Zij sprak dus op dat uur nog nader daarover. Hij hoorde het aan, wendde zich naar de deur, keerde nog eens zich om, en zeide met een niet te miskennen ontroering: ‘Dus een schrijfster.’

Ja een schrijfster, en een, die de waarheid, of wat zij achtte de waarheid te zijn, trouw zou dienen. Een vrouw, die in de eerste plaats op den voorgrond zou stellen, dat SCHRIJVEN WERKEN IS. Geen zoet romantisch bespiegelen; geen zich overgeven aan onbestemde min of meer poëtische indrukken, zou door haar worden toegelaten; de stof waarnaar haar hand zou grijpen, dreef niet op de wolken in het zwerk; zij lag in den mensch zelven en in de meuschelijke maatschappij. Burgerkind als zij was zou zij der burgerklasse les en genot geven. Altijd moest hierop gelet worden, dat de schrijfster en haar werken in volkomen overeenstemming moesten zijn. Niets zou zij schrijven dan wat zij in haar eigen leven zou willen

verwerkelijken en te midden van alle wisselingen van het lot zou gestand doen. Zij kon niet gelooven, dat een werk grooter kon zijn dan zijn schepper. De leer der romantische school, die de poesie afscheidde van den auteur, zou zij zeer bepaald van zich afstooten. Streng realist, zou zij helder en duidelijk pogen weêr te geven wat zij opgemerkt had. En inhoud en vorm zouden bij haar in harmonie zijn. Zij was nu eenmaal een twijfelaarster aan het dogma, dat men door inspiratie de regelen der grammatica of het inzicht in de techniek der verschillende beroepswerkzaamheden kon verkrijgen. Dus zou zij schrijven en met zulke inzichten zich aan het werk zetten.

Het is aardig wat levenslust nu bij haar wakker wordt; zij is een andere, een zelfstandige figuur geworden. In plaats van de schuchtere dochter, wie het te moede was als of zij het haar gegunde deel onverdiend verkreeg, treedt de zich zelve bewuste fiere persoonlijkheid op, die haar rechten doet gelden. Zij wordt weder jong. Het stukje blaauwen hemel, dat zij, toen de vale wolken voor haar de lucht geheel dreigden te bedekken, bijna uit het oog verloren had, werd weder zichtbaar, en werd al grooter en grooter, totdat de zon in eens uit het wolkenruim haar weder toelachte.

Zoover was het nog niet dadelijk gekomen. Intusschen schrijft zij haar eersten roman, en behandelt zij het thema van het huwelijk, gesloten niet uit liefde maar uit achting. Zij geeft dien roman, zoo ook haar twee volgende, uit zonder vermelding van haar naam. Alleen haar huisgezin weet, dat zij auteur is. Ongemerkt komt er echter een andere tint over haar leven. Want kon zij al nog niet met open vizier medestrijden in den kamp, dien al wat talent had toen voerde voor ontwikkeling en meerdere vrijheid in Pruissen, toch begint zij zoo warme belangstelling in dat streven te stellen, dat het in haar gedenkschriften is als of zij toen reeds op gelijken voet met al die litteraire en politieke helden verkeert. Wat aardige blikken krijgen wij op Johann Jacoby en zijn vier vragen, op Arnold Ruge en zijn Hallesche Jahrbücher, op Georg Herwegh en zijn politieke liederen! Wel mag soms de vader bedenkelijk het hoofd schudden als hij den aan overspanning grenzenden arbeid van zijn dochter nagaat. Zij is bezig aan haar tweeden roman, haar Jenny, waarin zij den maatschappelijken toestand der Joden, en hun achteruitzetting door de Christenen behandelen wil. Het is een stof, die de meest ongedeelde belang-

stelling ook van den vader wekt; hij zou met trotsche vreugde zijn dochter hebben geholpen, zoo niet angstige zorgen zijn gemoed hadden bekneld. De vrouw, waaraan zijn ziele hing, de moeder van Fanny, kwijnt weg en sterft. Zoo iets stils komt er van nu af aan in huis. De huisselijke haard warmt inderdaad niet zoo gezellig meer. Fanny's zenuwgestel zelf is nog al heftig door al die prikkelende aandoeningen aangetast, en nu zij met haar schrijven genoeg geld heeft verdiend, is zij in zekeren zin meesteres van haar eigen lot, en gaat zij voor eenigen tijd uit Konigsbergen, om te Berlijn het leven te zien.

En Berlijn wordt van nu af aan haar eigentlijke stad, haar woonplaats. Want vergaan er nog wel enkele jaren voor dat zij het waagt gansch alleen op kamers in die groote stad te wonen, en geheel op eigen krachten steunende, van haar letterkundigen arbeid dáár te gaan leven; van nu af aan is de richting in haar leven vastbepaald, en na elken terugtocht naar Koningsbergen, dringt het haar slechts te sterker naar het leven in de hoofdstad. Daar in het midden van het gewoel en geraas van het leven zich te kunnen bewegen, zonder dat eigenlijk iemand de blikken op haar sloeg; zich te bevinden op een plaats, waar bijna elken dag iets nieuws, iets opmerkelijks geschiedde, en waar het volk in zijn rustelooze bedrijvigheid, in zijn armoede en behoeften kon worden bespied - dat was inderdaad voor haar het leven. Haar gedenkschriften beginnen natuurlijk van nu af aan iets minder persoonlijks te krijgen. Wij zijn anders nog in een phase, dat onze schrijfster nog niet de gelijke, de evenknie is van de andere met roem bekende letterkundigen. Zij zit in de salons ook nog in de achterhoede. Wat is het overigens een genoegen met haar die salons binnen te treden! Want Berlijn bezat nog enkele van die vrouwen, al waren zij hoogbejaard, die de traditiën van het vroegere geslacht wisten te bewaren, en die, jonger dan de jongsten, nog altijd aan het hoofd van de geestesrichting wilden staan. Met blijkbare voorliefde heeft Fanny Lewald twee van de oudere dames geteekend, beiden uit joodschen stam, Henriette Herz en Sara Levy. Henriette Herz, de schoonste vrouw van haar tijd, om wie al wat groot was in Europa zich had verdrongen, die met Mendelssohn en Mirabeau, Schiller en Goethe, Jean Paul, de Schlegels, Fichte, de Humboldts, Schleiermacher en Börne, had omgegaan, en binnen wier tooverkring bijna alle begaafde vorsten en alle kunstenaars

zich hadden gewaagd - leefde nog stil en vol waardigheid, doch hoogst eenvoudig daarheen, en wist nog altijd met juisten tact jeugdige talenten liefdevol op te beuren en moed in te spreken. Minder zacht, doch karakteristieker was Sara Levy; in deze was het niet de schoonheid, maar de kloeke scherpe geest geweest, die de menschen boeide; alles was nog bij haar toen ten tijde origineel. Zij wilde nog niet weten, dat het oude geslacht reeds afgetreden was, en inderdaad was zij met haar ideën de versten soms vooruit. Aardig is de strijd, dien zij voerde met den nieuwen koning. Hij wilde een gedeelte van het erf koopen waarop haar huis stond, ten einde het Berlijnsch Museum te kunnen voltooijen. Doch Sara Levy was daartoe niet te bewegen. ‘Na mijn dood, zeide zij, kunt gij het gansche erf krijgen, maar zoolang ik leef blijft mijn eigendom het mijne, en daar de koning gaarne zijn voorvader Frederik de Groote navolgt, wil ik de molenaar van Sanssouci zijn, die hem gelegenheid geeft, wederom een eigendom te eerbiedigen.’ Fanny Lewald, nu zij eenmaal in den kring harer nieuwe bekenden u heeft ingeleid, wordt niet moede u telkens aan anderen voor te stellen; zoo teekent zij u nog Frau Paalzow, de beminnelijke ietwat conventionele schrijfster van St. Roche, Willibald Alexis (Dr. Häring), den opdelver en romantischen verwerker van alle geheimnissen der rechtspleging, en vooral den grooten toondichter Mendelssohn Bartholdy.

Intusschen is haar verblijf te Berlijn nog steeds voorloopig. Zij gaat dan ook nog terug naar Koningsbergen, en doet met hare tante Pauline Lewald en met haar zuster een groote badreis naar Teplitz en Franzenbad. Vóór die reize had zij voor het eerst Heinrich Simon weder teruggezien, wien zij, nu zij zelve tot rust is gekomen, de hand der meest trouwe vriendschap aanbiedt. De zamenkomst was een biecht van weêrszijden geweest, doch eene, die het verledene doet vergeten en vergeven, en die tot nieuwe toekomst opwekt. De verschillende elementen, die vroeger wild door elkander hadden gewoeld, hadden nu in Fanny's karakter een bepaalden vasten stroom gekregen. De geest was zelfbewust geworden, en het hoofd en het hart waren tot rust gekomen.

Wij vinden haar in 1844 voor goed in Berlijn op kamers wonen. Zij is nu erkend als de jonge talentvolle schrijfster, die recht heeft op een plaats onder de meest genoemde auteurs. De mannen van het jonge Duitschland nemen haar op, en

spreken en dichten met haar. Theodor Mundt en zijn vrouw, bekend onder den naam van Louise Mühlbach, Mügge, Auerbach, en vooral haar vriendin Thérèse von Bacherach, ontmoeten wij beurtelings op haar kamer. Zij is de verstandige kloeke vrouw, die haar eigen weg door het leven heeft gemaakt, doch nu ook vordert, dat elke vrouw deze hare ontwikkeling zal volgen, dat de vrouw in het algemeen met karakter zich recht verschaffe en niet langer alleen gunsten ontvange.

En zoo zouden wij haast het booze woord uitspreken: de emancipatie van de vrouw, aan de verwezenlijking van welk begrip in Duitschland Fanny Lewald nu zegt haar leven te wijden, zoo als George Sand (hoe hemelsbreed ook van haar in aanleg en talent verschillend) dit denkbeeld in Frankrijk ingang heeft pogen te doen vinden. De Hemel behoede onze vrouwen en jonge dochters voor de denkbeelden van onze Duitsche schrijfster omtrent godsdienst, onsterfelijkheid en al wat het religieuse gemoedsleven aangaat. Professor Kant zou zelfs gevonden hebben, dat de kleindochter van zijn vriend haast al te consequent op den ingeslagen weg voortging. Doch kwalijk zou het ons voegen, den diepen zedelijken ernst te miskennen, die aan het streven van Fanny Lewald ten grondslag ligt. Haar ideën omtrent de WAARDE van de vrouw moeten ten minste gewaardeerd worden. Moge de zeer zelfstandige plooi, die bij haar alles in den beginne aanneemt, afschrikken, men zij niet bezorgd; als kind heeft zij te goed leeren spellen wat haar meester Goethe in zijn Tasso voorzong:

> Willst Du genau erfahren, was sich ziemt,
> So frage nur bei edlen Frauen an,
> Denn ihnen ist am meisten dran gelegen,
> Dass alles wohl sich zieme, was geschieht.
> Die Sittlichkeit umgiebt mit einen Mauer
> Das zarte leicht verletzliche Geschlecht.
> Wo Sittlichkeit regiert, regieren sie,
> Und wo die Frechkeit herrscht, da sind sie nicht.
> Und wirst du die Geschlechter beide fragen,
> Nach Freiheit strebt der Mann, das Weib nach Sitte.

En als zij na haar Italiaansche reis haar echtgenoot, Stahr, zal hebben gevonden, zal zij zeker in haar gedachte aan die

verzen toegevoegd hebben de andere even schoone regels uit de Hermann en Dorothea van denzelfden meester:

Dienen lerne bei Zeiten das Weib nach ihrer Bestimmung:
Denn durch Dienen allein gelangt sie endlich zum Herrschen,
Zu der verdienten Gewalt, die doch ihr im Hause gehört.
Dienet die Schwester dem Bruder doch früh, sie dienet den Eltern,
Und ihr Leben ist immer ein ewiges Gehen und Kommen,
Oder ein Heben und Tragen, Bereiten und Schaffen für Andre,
Wohl ihr, wenn sie daran sich gewöhnt, dass kein Weg ihr zu sauer
Wird und die Stunden der Nacht ihr sind wie die Stunden des Tages,
Dass ihr niemals der Arbeit zu klein und die Nadel zu fein dünkt,
Dass sie sich ganz vergiszt und leben mag nur in Anderen.

H.P.G. QUACK.

Bibliographisch album.

Histoire d'Espagne depuis les premiers temps jusqu'à la mort de Ferdinand VII, par M. Rosseeuw de St. Hilaire, Professeur d'Histoire à la faculté des lettres, Membre Correspondant de l'Académie de Madrid. Ouvrage couronné par l'Académie Française. Nouv. Edit. revue et corrigée. Tom. IX. Paris, Furne et Cie, 1865.

Het negende deel van dit werk bevat met het vorige, in 1860 verschenen, de geschiedenis van de eerste tijden van onzen vrijheidskrijg met Spanje. De schrijver, wiens streven en werken ook ten onzent bekend is, heeft daarin getoond niet alleen groote sympathie te bezitten voor wat in onze gewesten onder veel lijden en strijden verkregen werd, maar ook voor de juiste en getrouwe voorstelling daarvan geene moeite te hebben ontzien. Door zijn lust tot onderzoek, door het gebruiken van goede bronnen om tot de kennis van de oorzaken en het verband der feiten te geraken, is 't hem mogen gelukken een zeer getrouw tafereel te leveren van de geschiedenis der eerste jaren van onzen strijd. Deze tafereelen zijn bij hem daarom nu en dan te belangrijker, omdat hij, ten gevolge van zijne grondige bekendheid met Spaansche personen en toestanden, dat afgewerkte en afgeronde aan het verhaal van onzen strijd heeft weten te geven, wat gewoonlijk bij de schrijvers van ons of uit den vreemde, die over dit tijdvak hebben geschreven, gemist wordt. Motley is, wel is waar, niet karig met zijne uitgebreide kennis, ook van de Spaansche geschiedenis en haalt, wanneer hij voor 't eerst een persoon van de zijde van Spanje doet optreden of een nieuwen toestand gaat schilderen, die van de Spaansche geschiedenis zijn licht moet ontleenen, alles in 't breede op, wat slechts eenigzins dienen kan om menschen te doen kennen en gebeurtenissen te verklaren; maar dit geschiedt veelal ten koste van de gelijkmatige voorstelling van het geheel, van de eenheid van zijn overigens zoo uitlokkend, zoo plastiesch, zoo schoon geschreven werk. Dat van den Heer St. Hilaire bezit noch de groote deugden, noch de gebreken van dat van

Motley. Hij geeft niet zoo veel, hij beschrijft niet zoo naauwkeurig, hij dringt niet zoo diep in alles door, hij schildert niet met zulke levendige kleuren, maar hij levert daarentegen wel een zeer beknopt, maar een zeer geregeld en in allen deele een zeer voldoend verhaal van hetgeen in de Nederlandsche Gewesten tusschen de jaren 1565 en 1584 is voorgevallen, waardoor dit negende deel de waarde van het geheele werk voor de beoefenaars onzer Geschiedenis bijzonder verhoogt.

Als een voorbeeld van zijne wijze van beschouwen, schrijven wij de volgende regelen over den dood van Egmond af, die, uitgenomen het verheffen van zijn sterven tot een martelaarschap, dat met de volgende regels in sterke tegenspraak is, zonder twijfel door velen zullen worden beaamd. ‘Raconter la mort d'Egmont, c'est raconter la chûte de la Flandre, qu'il personnifie. Comme lui, elle n'a pas su choisir entre le catholicisme et la liberté, et se dire nettement ce qu'elle préférait; comme lui, elle a pris son parti, mais trop tard, après s'être avancée si loin dans un sens que reculer vers l'autre était lacheté ou trahison; avec lui enfin, elle en a été punie, et sa nationalité a péri sur le même échafaud. Mais ce qui relève Egmont, c'est qu'il est mort martyr des libertés de son pays. Porté par la fortune à une position trop haute pour son mérite, hésitant toujours quand il faut agir, reculant quand il faut avancer, Egmont n'en est pas moins resté cher à ses concitoyens, parcequ'il est mort pour eux. Mais en mourant, il leur a rendu le triste service de les décourager de la résistance qui ne lui a pas mieux réussi que la servilité. L'élement français qui, au fond, domine dans la Flandre wallonne, incapable à la fois de supporter la liberté et de s'en passer, comme la Rome de Tacite ou la France d'aujourd'hui, a fini par la pousser vers le despotisme et vers l'unité, si chère aux races latines; l'élément germanique, au contraire, représenté par Guillaume d'Orange, predomine en Hollande avec ce vif instinct de la liberté, et cette haine de l'unité, qui caractérisent la race allemande.’ Juiste opmerking! En toch vermogt de menschelijke geest dier tijden zich niet te verheffen tot de vrijheid van het persoonlijke geloof op het gemeenschappelijk staatsgebied, tot het begrip van staatseenheid zonder staatskerk. Men ging hier de Roomsche staatskerk afschaffen, maar om eene andere, de Hervormde staatskerk, in de plaats te stellen. Dit lag in de bedeeling van de drie eeuwen tusschen de Hervorming en de Revolutie; omdat verschil van geloof toen elke andere gemeenschap bijna in het leven afsloot, moest de spil van de staatkunde der XVI^{de} eeuw wel de godsdienst wezen. De Prins trachtte echter naar iets hoogers, naar iets wat voor onze dagen bewaard werd, en dat hij daarom ook niet bereiken mogt; hij wilde

staatkundige gemeenschap der bevolkingen zonder geloofseenheid. Zoowel de Gentsche Pacificatie, als de nadere Unie van Brussel mislukten niet alleen, maar de klove tusschen roomsch en onroomsch werd er slechts te dieper en te breeder door, en de man van gewetensvrijheid werd, in plaats van geprezen en gevierd door velen en magtigen van beide partijen, die hem niet volgden, omdat zij, wat hij bedoelde, niet konden vatten, gehoond en in zijn schoonste streven miskend. Belangrijk is in dit opzigt de opmerking van den schrijver over den Prins, na het tot stand komen van de nadere Unie van Brussel, den 10^{den} Dec. van 't jaar 1577: ‘Nous touchons à l'apogée de la vie de Guillanme et de la révolution des Pays-Bas. Le faisceau des dixsept Provinces est serré encore une fois; cette belle divise: “l'Union fait la force”, qui sera plus tard celle des sept Provinces seulement, est encore pour toutes une vérité. Du reste, c'est Guillaume, qui a tout fait, tout conduit. Arbitre des destinées de son pays, il a voulu la guerre, et les Pays-Bas la feront, à leurs risques et périls. Il a exigé la liberté et l'égalité des deux cultes, et la Flandres les a concédées, tant est grande la confiance qu'il inspire. Pourquoi faut-il que ce moment, comme il y en a peu dans la vie d'un homme et dans celle d'une nation, ait si peu durée? Pourquoi? Parce qu'il faut demander ni aux peuples ni aux individus plus, qu'ils ne peuvent donner. Or, dans la dictature de Guillaume d'Orange, il y avait péril evident pour le Catholicisme. L'avenir de la Réforme en Flandre, ce n'était pas la liberté, pas même l'égalité; c'était la domination. Tout franc catholique, même en se réjouissant d'échapper au joug de l'Espagne, devait donc voir avec inquiétude la présence de Guillaume aux affaires. La main, qui tenait le timon avec tant de fermeté au milieu de la tempête, était la seule, qui pût sauver le navire, mais à condition de choisir le port où elle le ferait entrer.’

Nog een middel echter zou hij beproeven om in eene veilige haven te geraken. Niet door middel eener vereeniging als de Gentsche, waarbij de Hervorming slechts geduld werd, of als die der Nadere Unie, waarbij Roomschen en Hervormden elkander bescherming beloofden, maar door een vrede, een vrede des geloofs, zou hij de bevolkingen van Noord en Zuid trachten te vereenigen, want hierbij was de gelijkstelling van beide op het staatsgebied gewaarborgd; de Hervormden zouden tot alle staatsposten worden toegelaten en de beide Kerkgenootschappen elkander wederkeerig in alles moeten verdragen. Dit was te veel gevergd van het godsdienstig bewustzijn der XVI^{de} eeuw. Deze ontijdige stap tot verbroedering wekte verbittering; de godsdienstvrede ontaardde in Vlaanderen vooral in een fellen godsdienstkrijg. Noord en Zuid liepen uiteen in de Unieën van Atrecht en Utrecht en - zegt onze

schrijver, - Orange apprit ainsi par une dure experience, que le génie peut bien devancer son siècle, mais qu'il a besoin de marcher dans ses voies, s'il veut s'en faire suivre.

Doch genoeg, naar wij meenen, om de aandacht der beoefenaars onzer geschiedenis op een werk te doen vestigen, dat door Frankrijks Academie de eer der bekrooning werd waardig gekeurd en waarin, van uit het Hervormde standpunt, onze worsteling met Spanje op eenvoudige en bezadigde wijs wordt voorgesteld.

's Gravenhage, 10 Aug. 1865.
Dr. L.R. BEYNEN.

Verslag van het 37e *Boekjaar* (1 *April* 1864 *tot* 31 *Maart* 1865) *der Javasche Bank* (*met gedeeltelijke aanvulling tot en met* 14 *Junij* 1865), *uitgebragt in de algemeene vergadering van slemgeregtigde Deelhebbers, gehouden den* 30sten *Junij* 1865. *G.A. de Lange, De Javasche Bank en de fiduciaire geldsomloop. N.P. van den Berg, Nog een woord over geldsomloop en consignatie-stelsel*. [De beide laatstgenoemde opstellen zijn overdrukken uit Indische dagbladen.]

Dat er in Indië leven in de brouwerij is, weet elkeen, die meer of minder geregeld van de Indische dagbladen, welke de brievenmaal herwaarts overbrengt, kennis neemt. Men staat wel eens verbaasd over de uitgebreide periodieke literatuur, welke in die zoo beperkte Europesche maatschappij - minder talrijk dan de bevolking onzer steden van den tweeden en derden rang - voortdurend debiet vindt. En beschamend is voor ons Nederlanders de ijver en wakkerheid, waarmede daar ginds de publieke belangen op elk terrein openlijk besproken worden, wanneer wij daarmede vergelijken hoe ònze groote dagbladen met weinig uitzonderingen naauwelijks iets meer dan dagelijksche nieuwskronijken zijn en, terwijl de redactiën zelve al zoo uiterst karig zijn met hare leidende artikelen, door het publiek bijna in 't geheel niet gebruikt worden als middelen om de groote kwestiën, die aan de orde zijn, van verschillende zijden toe te lichten.

't Is waar: er is veel kaf onder 't koren; en menig onbekookt plan, menige scheeve voorstelling, onjuiste beoordeeling, valsche re-

deneering, menig onwetenschappelijk betoog komt den lezer der Indische dagbladen onder de oogen. Maar wat kwaad? Er is ten minste leven, handeling, strijd van meeningen; de deskundige, denkende man kan daar toch, goed van kwaad schiftend, zijn nut meê doen: en wat onwaar of onjuist is vindt ten slotte meestal toch zijne terechtwijzing. In allen gevalle is er belangstelling in de publieke belangen, en schrijvers en lezers beide leeren nadenken over zaken, aan welke zij anders vreemd zouden zijn gebleven alsof ze hun niet aangingen.

Er is - ook deze lof komt aan de Indische dagbladpers toe - met allen strijd van meeningen en met alle scherpte van vorm, die ònze zachtzinnigheid wel eens doet huiveren, met alle dwaling zelfs die ons soms den glimlach om den mond plooit - oprechtheid en eerlijkheid van overtuiging in die rijke literatuur van den dag. Ook den vinnigsten bediller - en die zijn er! - zal men niet kunnen verwijten, met onedele wapenen te strijden. Onvoorzichtigheid, roekeloosheid, donquixotisme zelfs moge men haar ten laste kunnen leggen; geene lafheid of laagheid.

Doch ééne opmerking is er, die wel niet van de Indische pers uitsluitend geldt, maar toch uit den aard der zaak op haar bij uitstek toepasselijk is: namelijk deze, dat hoe oprecht ook hare waardeering zij van het publieke belang, zij daarbij zich moeijelijk van eenzijdigheid weet vrij te houden. Uit den aard der zaak, zeg ik, vloeit dit hier voort. Er is in Indië, niet enkel voor de individuën, maar voor de geheele daar gevestigde Europeesche maatschappij, tweederlei belang, het oogenblikkelijke en het duurzame. Is het al overal moeijelijk, deze beide uit elkander te houden, hier is het dat bovenal. Er is een belang, niet alleen van enkelen, maar een solidair belang van meest allen, die zich daar bevinden, dat niet verder reikt dan de naaste toekomst. Zij, die er henen gaan, om in Indië, in 's lands dienst, of in handel, nijverheid, landbouw of eenig ander bedrijf carrière en fortuin te maken en met hunne overwinst vroeg of laat huiswaarts te keeren, hebben natuurlijk het oog in de eerste plaats gevestigd op zulke belangen, die met dat doel in verband staan, en onwillekeurig, ook zelfs zonder dat persoonlijke eigenbaat er schuld aan heeft, komen zij er toe elke voorkomende kwestie van dit standpunt te beschouwen. Naar de voordeelen, die voor de hand liggen, steken zij de handen uit; de behoeften van het oogenblik voor de Europeesche maatschappij treden geheel op den voorgrond; wat niet dan in de toekomst werken kan wordt met onverschilligheid ter zijde gezet of aan de eischen van het heden prijs gegeven. Het is waar, er zijn anderen, en hun getal is in den jongsten tijd toegenomen, die zich voor déze eenzijdigheid wachten; wien Indië als het ware een nieuw vaderland

voor hen zelven en voor hunne nakomelingschap geworden is; die juist dit tot de grootste grief maken tegen het moederland, dat het de duurzame belangen van Indië opoffert om maar het meest tastbare oogenblikkelijk voordeel, het batige slot, zoo groot mogelijk te maken; die zich zelfs een ideaal vormen van eene Indische maatschappij in en door zich zelve zich ontwikkelende en vrijgemaakt van den druk van het Europeesche overwicht. Maar ook deze richting is op hare beurt niet vrij van eenzijdige overdrijving. En de lezer, die deze twee onderscheidene en gescheidene stroomingen der publieke opinie tegen elkander ziet indruischen, komt wèl tot de erkenning, dat aan beide zijden een eerlijk en oprecht streven tot bevordering van het algemeen belang bestaat, maar komt niet zoo gemakkelijk tot een klaar en helder inzicht, wat de publieke opinie in Indië, zoo als zij zich in de dagbladen uit, beöogt en begeert.

Het wordt misschien tijd, dat ik het verband tusschen deze beschouwingen en de hierboven geschrevene titels trachte duidelijk te maken. Hoe kan een Verslag van de Javasche bank, of een dagblad-artikel over de handelingen dier crediet-inrigting, of een woord over den geldsomloop, stof geven tot uitweidingen over de richting der publieke opinie in Indië? Het antwoord is, meen ik, niet moeijelijk.

Onder de kwestiën, die in N.I. sedert jaren voortdurend aan de orde zijn, neemt die van den geldsomloop eene voorname plaats in. Ik mag onderstellen dat velen zich nog herinneren zullen, met welke belangstelling en goedkeuring voor een twee of drietal jaren de uitmuntende vlugschriften over dit onderwerp van den Heer N.P. van den Berg ook in Nederland gelezen zijn. Zijn toenmalige tegenstander, de Heer H.J. Lion, heeft, overwonnen en verslagen, het strijdperk verlaten; maar diens opvolger in de redactie van het Bataviasche Handelsblad, de Heer H.A. des Amorie v.d. Hoeven, kan den lust niet bedwingen, om van tijd tot tijd nog eens eene lans te breken voor het lievelingsdenkbeeld van ‘eene munt in Indië.’ De Heer v.d. Hoeven nu is een van die mannen, die ‘het Indië der toekomst’ heden reeds verwezenlijkt willen hebben. Met evenveel talent als ijver wijdt hij zich aan de taak, die hij op zich genomen heeft. Hing het van hem alleen af, Indië zou in weinige maanden reuzenschreden doen in ontwikkeling en vooruitgang, waardoor het het oude Nederland verre achter zich zou laten. Ik ding nu niets af op de volstrekte noodzakelijkheid van vele hervormingen, die zijne courant vordert. Maar ik blijf met den Heer N.P. van den Berg het oprichten van eene munt in Indië voor het tegenwoordige voorbarig achten.

In het hierboven aangehaalde artikel behandelt deze de kwestie op nieuw, naar aanleiding der jongste financiëele krisis in Britsch

Indië, met dezelfde naauwgezetheid, met dezelfde grondige kennis en met dezelfde klaarheid van voorstelling, waardoor zijne brochures zoo grooten opgang gemaakt hebben. Zijne conclusie (ik kan de verzoeking niet wederstaan haar als een staaltje van zijne gezonde taal af te schrijven) luidt als volgt: 'Ik geef gaarne toe, dat in elken goed geordenden staat eene muntinrigting niet mag ontbreken; en de tijd zal misschien eenmaal aanbreken, zoo niet in deze dan in eene volgende eeuw, dat veranderde omstandigheden eene munt op Java onmisbaar zullen maken; maar met het oog op den tegenwoordigen staat van zaken blijf ik de oprigting van eene munt alhier volkomen onnoodig achten en blijf ik van gevoelen, dat de gelden die daarvoor zouden vereischt worden met veel meer nut voor het algemeen kunnen worden aangewend door b.v. nieuwe inrigtingen van onderwijs in het leven te roepen. - Misschien is het nog *ontijdig* om de oprigting van eene Hoogeschool voor N.I. aan te prijzen, maar wat zeker niet ontijdig zou zijn, is de opening van een of meer hoogere burgerscholen of polytechnische scholen; en het daarvoor te besteden kapitaal zal den staat meerdere en betere renten afwerpen dan eene, in elk geval veel meer kapitaal vorderende, muntinrigting.'

Een bewijs daarentegen, hoe men - ook in de kwestie der circulatie - de eischen van het oogenblik op den voorgrond stelt met verwaarloozing van duurzame en blijvende belangen, en die zienswijze door de afschrikkendste drogredenen tracht te doen zegevieren, geeft ons het opstel van den Heer G.A. de Lange, dat, vreemd genoeg, ook bij den Heer v.d. Hoeven instemming schijnt gevonden te hebben. Het geeft eene kritiek van de handelingen der Javasche Bank, waarvan de hoofdstrekking is, de groote voorzichtigheid der tegenwoordige directie als strijdig met het algemeen belang en met de roeping der bank zelve, te gispen.

Het is waar, bij een oppervlakkige inzage van het Verslag der bankdirectie over 1864/65, schijnt er inderdaad wel stof voor zulke gisping te zijn. Het kan der moeite waard wezen, daarbij een oogenblik stil te staan. De Bank heeft in het jongste boekjaar vrij wat minder winsten gemaakt dan in de drie vorige jaren. Het gevolg daarvan is geweest, onafhankelijk nog van de vergrooting van haar kapitaal, een kleiner dividend voor hare aandeelhouders en zelfs eene vrij aanzienlijke daling in de beurswaarde der aandeelen. Dit heeft, gelijk ligt te verklaren is, bij velen ongenoegen verwekt. De verkorte balans over de laatste maanden van het boekjaar was niet geschikt om dat ongenoegen weg te nemen, in zooverre het namelijk ontsproot uit de opmerking, dat de Bank over-voorzigtig in hare operatiën was. Zoo b.v. levert de slotbalans, die van 31 Maart 1865, de volgende cijfers op:

Kapitaal	ƒ 6,000,000
Circulatie	ƒ 25,278,305
Diverse crediteuren (grootendeels rekening courantsaldo's)	ƒ 2,085,214
En daartegenover:	
Vaste belegging (hypotheken en obligatiën)	ƒ 1,474,500
Beleeningen	ƒ 1,123,201
Disconto	ƒ 9,569,987
Muntmateriëel	ƒ 20,863,604

Een oppervlakkige inzage van deze cijfers is voldoende om te doen zien, dat de bank met betrekkelijk groote middelen geringe zaken doet - althans op dit tijdstip deed. Vatten wij ze in nog korter bestek te zamen, dan krijgen wij deze verhoudingen:

Kapitaal	ƒ 6 millioen.
Circulatie	ƒ 25¼ millioen.
Saldo's r. c	ƒ 2 millioen.
	———
	ƒ 33¼ millioen.
Daartegenover:	
Vaste belegging	ƒ 1½ millioen.
Metaalvoorraad bijna	ƒ 21 millioen.
	———
	ƒ 22½ millioen.
	———
Derhalve opererend kapitaal	ƒ 10¾ millioen.

of nog niet het dubbele van het eigen vermogen der bank. - Volgens hare statuten (na de laatste wijziging) is de bank bevoegd eene opvraagbare schuld van ƒ 15 millioen uit te zetten met dekking van 3/10 door metaal, terwijl het overige ten volle, gulden voor gulden, gedekt moet zijn. Zij zou dus tegenover een metaalvoorraad van bijna ƒ 21 millioen (afgescheiden van de belegging van haar stamkapitaal) eene opeischbare schuld mogen uitzetten van ƒ 31^{5} millioen. Werkelijk was die schuld niet meer dan 4¾ millioen. De directie erkent zelve in haar verslag dat de verhouding tusschen hare dadelijk opeischbare schulden en haar specievoorraad op 31 Maart 1865 was $1,^{3}$: 1, terwijl, gelijk men weet, gewoonlijk aangenomen wordt[1], dat die verhouding zonder gevaar kan zijn - en werkelijk bij sommige banken is - als 3 : 1.

1 Ik heb meermalen als mijn gevoelen te kennen gegeven, dat het onjuist is zulk eene verhouding als vasten regel voor alle omstandigheden aan te nemen. Zie o.a. mijn *Hb. v. Pr. Slhhk.*, n°. 273. Ik meen deze reserve hier te moeten maken, ofschoon zij slechts van verre in verband staat met de hier behandelde kwestie.

- De slotsom van al deze becijferingen is, dat men aan de tegenwoordige directie der Javasche Bank groote voorzichtigheid niet kan ontzeggen. Zij zelve draagt er roem op;

anderen, en daaronder de Heer van der Hoeven en de Heer G.A. de Lange, maken er haar een verwijt van. En het hoofdpunt, waarop hunne berisping zich richt, is, dat de bank noodeloos en tot schade van het algemeen haren rentekoers te hoog gehouden en daardoor het gebruik van hare credietmiddelen voor den handel en het publiek bemoeijelijkt heeft.

Wie heeft hier nu gelijk? Ik zal mij niet aanmatigen deze vraag te beslissen. Iedereen begrijpt dat hare beantwoording niet kan afhangen van algemeene beginselen, maar bijkans alleen bepaald wordt door plaatselijke en tijdelijke omstandigheden. En deze zijn mij, natuurlijk, te weinig bekend. Doch ik wil niet ontveinzen dat ik overhel naar de zijde der Bankdirectie. Haar verslag, duidelijk, uitvoerig en flink gesteld, zonder opsmukking of omhaal van woorden, draagt een stempel van oprechtheid. Het verzwijgt of verbergt niets; het geeft zelf, door vergelijkingen met vroegere dienstjaren op te nemen, die men veilig achterwege had kunnen laten, aanleiding tot opmerkingen, welke dreigen minder gunstig voor het bestuur der bank te zijn. Mij dunkt, een bestuur dat op deze wijze voor zijn lastgevers, de aandeelhouders, optreedt, moet wel een krachtig bewustzijn hebben van wèl gehandeld te hebben. Bovendien, het is genoeg bekend, dat de handel op Java pas eene zeer ernstige crisis doorgeworsteld is, waarvan de werking zich zelfs nog in 1864 openbaarde, en het vermoeden is niet verre, dat bij vroegere handelingen der bank, onder eene andere directie, tegenover die crisis de noodige voorzichtigheid niet in acht genomen was. Voeg eindelijk daarbij, dat de eigenaardige toestand van het ruilmiddel op Java en de dikwijls sterke trek tot uitvoer van specie de bank nog te meer tot omzichtigheid dringt. Men weet, hoe ook de Nederlandsche bank zich meermalen van belangrijke operatiën onthouden heeft, wanneer haar bleek, dat de bedoeling daarvan was op groote schaal specie naar vreemde beurzen uit te voeren.

Maar zoo ik mij van eene uitspraak over de vraag, of de bank al of niet goed gehandeld heeft met haar disconto op een betrekkelijk hoog standpunt te houden en den handel sommige faciliteiten te weigeren, liefst bescheiden onthoud, ik aarzel geen oogenblik om ten krachtigste op te komen tegen de argumenten waarmede sommigen, zoo als de Heer v.d. Hoeven en de Heer G.A. de Lange, hunne meening trachten te staven, dat de bank grootere faciliteiten had behooren te verleenen en daarmede het voordeel der aandeelhouders zoowel als het publiek belang had kunnen bevorderen.

De Heer v.d. Hoeven komt met de zonderlinge stelling te berde, dat de bank door een lageren rentekoers voor hare disconto's en beleeningen de andere kapitalen van de markt had moeten verdringen, opdat deze daardoor gedwongen zouden worden om plaatsing te zoeken in industriëele ondernemingen, en alzoo de ontwikkeling van

Java te bevorderen! - Men spreekt in Europa veel van de schadelijke werking van het monopolie der geprivilegieerde banken. Er zou moeijelijk eene verderfelijker en tegelijk bespottelijker toepassing van het monopoliestelsel te vinden zijn dan deze. De Heer v.d. Hoeven - het zij te zijner eer gezegd - is waarlijk anders geen voorstander van monopoliën! Ik kan mij deze afdwaling niet anders verklaren, dan hieruit, dat hij onwillekeurig een oogenblik zich heeft laten afdrijven op den stroom van die publieke opinie, die alles wil prijs gegeven hebben voor het oogenblikkelijk voordeel. De cultuurondernemingen hebben geld (d.i. kapitaal) noodig; bij de laatste crisis is hun dat ontgleden en ontvloeid; de bank moet de kapitalen dwingen derwaarts terug te keeren. Dáárom moet zij een lage rentekoers aannemen. *Et puis, vogue la galère*!

Dit is zeker, dat de medestander van den hoofdredacteur van het Bataviasche Handelsblad, de Heer G.A. de Lange, dienzelfden stroom met volle zeilen afvaart. Men hoort wel eens spreken van tendenz-romans en tendenz-preeken. De Heer de Lange heeft een tendenzbank-theorie geleverd. Die nieuwe theorie formuleert hij in deze woorden: ‘Wij hebben hier na te gaan, wat wel het wezen is eener geldinrigting als de Javasche Bank, wat de wijsgeerige grondslag er van is; en dan brengen wij al dadelijk onder de aandacht, dat die niet gezocht moet worden in het verlangen om het escompteren gemakkelijk te maken, maar om te voorzien in een ander gerief, in eene behoefte, die algemeen ontstaat in elke maatschappij, waar zich het handelsverkeer eenigermate ontwikkelt, namelijk, om gemunt geld te vervangen door papier. Ofschoon nu bij de oprigting van banken met privilegie, dus met bemoeijenis van den staat, zeker wel - in adviesjes- of programma-stijl - zal gesproken zijn van den handel het escompteren gemakkelijker te maken in den zin als ware dat de hoofdbedoeling, zoo ligt toch de wezenlijke grondslag in de behoefte aan het in omloop brengen van fiduciair papier, en het escompteren is slechts eene bijkomende omstandigheid er van. Ik wensch dat dit duidelijk worde gevoeld, omdat onwetenschappelijke voorstellingen tot onware gevolgtrekkingen verleiden; wetenschappelijke voorstellingen treden met moeite op den voorgrond, en meestal moet vooraf de Maatschappij voor de erkenning er van dure lessen betalen.’ - Tot zooverre de Heer de Lange. Alzoo: het fiduciair ruilmiddel, dat eene circulatiebank in omloop brengt, d o e l , en de operatiën der bank slechts m i d d e l , om dat papier in omloop te brengen!!

Er zijn soms van die dingen, die u als straatsteenen tegen het hoofd vliegen. Zoo gaat het mij met deze nieuwe theorie van den Heer de Lange, zoo als ik haar hier met verbazende stoutmoedigheid onder inroeping der wetenschap verkondigd vind. Men ver-

liest den moed om daartegen den strijd te aanvaarden. Men moet beginnen met de eenvoudigste waarheden van den grond af op te halen, en, regel voor regel, zijnen tegenstander voor te leggen, zonder dat men nog hoop mag voeden, de zaak voor zijn begrip tot klaarheid te brengen.

Ik zal dit dan ook niet beproeven. Het zou tijd en moeite verloren zijn.

Ik wil alleen op tweederlei conclusie wijzen, waartoe de Heer de Lange door zijne theorie gebracht wordt, om de waarde van die theorie aan den toets van het oordeel des deskundigen lezers te onderwerpen. Ik zal daarbij zooveel mogelijk zijne eigene woorden gebruiken.

De eerste, zeker natuurlijke, conclusie is, dat eene circulatiebank eigenlijk volstrekt geen crediet-operatiën behoorde te doen en eigenlijk zelve volstrekt geen kapitaal behoefde te hebben.

Men hoore:

‘Het is der bank streng verboden hare fiduciaire betaalmiddelen te doen strekken in leen voor ondernemingen, welke nog waarde moeten scheppen - bijvoorbeeld tegen zoogenaamd cultuurpapier; - zij mag ze alleen uitgeven voor ondernemingen die reeds zoover gevorderd zijn, dat hare diensten nog slechts de laatste phase hebben te doorloopen, namelijk dat ze tot de verbruikers worden gebragt, en deze ze tegen betaalmiddelen hebben in te ruilen.

Men zal bij eenig nadenken de noodzakelijkheid gevoelen, dat het fiduciaire papier tot geen ander einde gebezigd worde, en het reeds oneigenlijk is, in weêrwil dat misschien alle banken het doen, dat banken ook haar fiduciair papier in wandeling brengen tegen beleening op effecten in staatsschulden, of ondernemingen, als spoorwegen, enz.

Het kapitaal der bank strekt tot waarborg tegen mogelijke dwalingen. Stond zij daaraan niet bloot, dan ware een bank van emissie mogelijk zonder kapitaal.’

Zeer duidelijk zijn deze zinsneden nu niet. Maar zooveel blijkt er uit, dat - volkomen consequent aan de theorie, dat emissie doel is en crediet-operatiën slechts middel zijn - het ideaal eener circulatiebank zou wezen: een kantoor waar het publiek de lastige gouden en zilveren specie zou kunnen inruilen tegen het fiduciair ruilmiddel; maar dat dan ook de bank verder eigenlijk niets meer te doen had; dat zij, verder niets doende en dus voor alle risico en ‘mogelijke dwalingen’ gevrijwaard, zelve geen kapitaal behoefde te bezitten. Maar daaruit zou dan weder volgen, dat er eigenlijk ook geen aandeelhouders noodig waren om kapitaal bijeen te brengen; of dat, zoo men uit overdadige weelde dat toch wilde toelaten, die aandeelhouders hun bijeengebracht kapitaal en (behoudens

eene kleine reserve voor toevallige aanvrage van inwisseling) de ingebrachte specie, waarvoor zij haar papier in ruil gegeven heeft, *in dulci jubilo* zouden kunnen verteren.

Maar hoe luidt nu de tweede conclusie van de bank-theorie des Heeren de Lange? Zij is deze: dat eene circulatie-bank door een voortdurend lagen taks van haar disconto onder alle omstandigheden zooveel mogelijk hare uitzetting van kapitaal moet trachten uit te breiden om ‘haar dividend zoo hoog mogelijk op te voeren’ en ‘zooveel mogelijk papier in omloop te brengen.’

‘Stelt,’ zoo lezen wij, ‘dat van de 16½ millioen betaalmiddelen der Bank voor 1½ millioen tegen 6 pct. op hypotheek zijn uitgezet, dan heeft zij daarvan een inkomst van ƒ 90.000. Neemt verder aan, dat door haar disconto te stellen op 5 pct. zij van de resteerende 15 millioen *steeds* 14 *millioen heeft uitgezet*, dan kweekt zij daarvan 700 mille, daarbij de genoemde 90 mille, dan verkrijgt men eene bruto-winst van 790 mille, waarvan afgaan 200 mille voor onkosten; blijft te verdeelen 590 mille, dat is ongeveer 10 pct. dividend.’

Niet waar, aandeelhouders! het is om van te watertanden! Zulk een eenvoudig recept om altijd 10 pct. dividend te behalen! En zoo een of ander zwaarhoofd, zoo als de directie der Javasche Bank schijnt te zijn, met bedenkelijk hoofdschudden vroeg, of het wel geraden was, in tijden van geschokt handelscrediet de operatiën steeds zoo ver uit te breiden en doorgaans slechts eene reserve van I millioen te houden, de Heer de Lange heeft een ander recept gereed, dat alle vrees moet wegnemen. ‘Bij mistrouwen’ (het staat er letterlijk) ‘dat wil zeggen, bij zeer weinig vertrouwen, moet de bank, wanneer de betaalmiddelen op de escompto-markt overvloedig zijn, het disconto zoo laag mogelijk stellen. Bij totaal wantrouwen moet zij elk disconto weigeren.’

Men zou hier kunnen vragen..... ja, wat zou men al niet kunnen vragen? - Eerstelijk, hoe de schrijver oplost de tegenstrijdigheid tusschen de leer, die wij zoo even vernamen, dat de bank eigenlijk volstrekt geen kapitaal moest uitzetten, en de leer, die wij nu hier hooren, dat zij haar kapitaal geregeld tot de uiterste grens moet uitzetten? Voorts: waar de scheidslijn te vinden is tusschen de periode van ‘mistrouwen, dat is zeer weinig vertrouwen,’ gedurende welke de bank met alle kracht moet werken, en de periode van ‘totaal wantrouwen’, wanneer zij plotseling moet ophouden te opereren? Vervolgens, of de schrijver er nooit van gehoord heeft, dat juist dit eene voorname grieve is, tegen de Engelsche en Fransche bank menigmaal aangevoerd, dat zij, na al te lang de speculatie door lage disconto's te hebben aangemoedigd, plotseling hunne faciliteiten hebben ingetrokken en daardoor meer dan eens zelve eene crisis hebben veroorzaakt?

Men zou nog meer kunnen vragen. Ik voor mij heb er genoeg van. Ik zou alleen ten slotte deze vragen willen doen: of de schrijver wel ooit eenig, zij het ook het meest elementaire boek over banken credietwezen heeft ingezien, en of de Europeesche maatschappij in N. Indië dan op zulk een laag standpunt van ontwikkeling en kennis staat, dat men het ongestraft wagen kan, haar zulke..... curiositeiten, als waarvan dit artikel in het Bataviasche Handelsblad wemelt, op te disschen?

20 September 1865.
S. VISSERING.

Zand en Duinen, door Dr. T.C. Winckler, Dockum, F.F. Hansma. 1865.

Een allerliefst boekje over de Zeeduinen, heeft Dr. Winkler ons onder den bovenstaanden titel gegeven; over de bestanddeelen en den oorsprong, de wijze van ontstaan en den tegenwoordigen toestand der duinen binnen- en buitenslands en over de bezielde en onbezielde bewoners van de onze. De schrijver heeft hier de rechte wijze gevat, om de wetenschap, die hij met hart en ziel is toegedaan, onder het algemeen te brengen, bevattelijk te maken en liefde voor haar op te wekken. Zeer te recht zegt hij: ‘het is eene schoone wetenschap, die aardkunde, en de tijd is niet ver waarin men, om op den naam van beschaafd aanspraak te kunnen maken, ook eenige kennis van onze aarde, dat is een weinig geologische kennis, zal dienen te bezitten.’ Geen beter middel om tot inleiding van die wetenschap te verstrekken, dan populair geschreven monographiën over het een of ander onderdeel, over een onderdeel vooral, dat, als de duinen en de duinwording, voor de voeten van de lezers ligt, zonder dat zij dat ooit hebben leeren zien en begrijpen. Uit zulke, oorspronkelijk nederlandsche opstellen, zal de nederlandsche lezer vrij wat meer voordeel trekken dan uit de meeste vertaalde werken, waarbij de vertaler telkens vergeet, dat het kost voor vreemden opgedischt is, die de nederlandsche keuken gepasseerd had moeten zijn, om door nederlanders met smaak genuttigd te kunnen worden. Behalve het gebrek dat er, in zulke vertalingen, eene verduischte, verfranschte of verengelschte wetenschap wordt voorgepredikt, hebben die het groote gebrek, dat zij de vertalers al zeer spoedig bederven en beletten om zelve te denken, te onderzoeken en hunne eigene gedachten en waarnemingen behoorlijk uit te drukken. Menigeen is, door vertalen, bedorven en in een bloot vertaalwerktuig vervormd, uitsluitend geschikt om eens andermans gedachten in 't nederlandsch over te brengen,

maar ook niets meer. Dr. Winkler heeft veel vertaald, nog onlangs het groote werk van Lyell, over den ouderdom van het menschelijk geslacht; maar uit dit werkje, en meer anderen oorspronkelijken arbeid, blijkt het duidelijk, dat het vertalen niet dien zoo even genoemden nadeeligen invloed op hem, als schrijver, gehad heeft. Met het meeste genoegen zullen allen, die belangstellen in het algemeen maken der geologie, hem weder, en hoe meer hoe liever, op dezen weg ontmoeten.

Het werkje handelt eerst over de herkomst van het zand, dat den bodem van de Noordzee bedekt, en beschrijft hoe dat, in het diluviale tijdperk, en dus in hetgeen ons hedendaagsche, nog voortdurende tijdperk onmiddellijk voorafgaat, door vlottend ijs uit Scandinavië en door bergijs uit het Zuiden en Oosten, afgevoerd moet zijn. Zeer zeker is dit waar, maar men dient den tijd van ontstaan nader aan te wijzen en daardoor de zaak duidelijker te maken. Die verbazend groote massa zand is niet rechtstreeks komen aanvlotten, maar schijnt meer het afspoelsel en afslijtsel te zijn van het vroeger herwaarts overgekomen steengruis. Het is dat zelfde zand hetwelk in de landprovinciën de vlakten bedekt, die tusschen de heuvelen met grind en keien uitgestrekt liggen; waarop de veenen hier en daar liggen; waarin de rivieren zich hare beddingen uitgegroefd en hare oevers opgeslibd hebben, en dat den ondergrond der zeeprovinciën en tevens den bodem der Noordzee vormt. Tegenover de monden der Elbe ligt tusschen dit diluviale zand het afslijtsel van Helgoland; tegenover Nederland, in het Zuiden der Noordzee, is het vermengd, deels misschien geheel vervangen, door het tot zand gewreven grind van de oudere gronden aan de kusten. Het zand is alzoo wel in het diluviale tijdperk herwaarts vervoerd, maar heeft later, in den overgangstijd tot het hedendaagsche tijdperk, zijne tegenwoordige ligplaats verkregen.

Merkwaardig is het zeker ook om te doen opmerken, waarom het alleen zand of keiaarde en niets dan zand is, dat men op de kusten aantreft, en waar de klei en kalk is gebleven die, als het resultaat van de verwering der granieten, diorieten, porphyren, schilferglimmers, leien, kalkgesteenten en andere steensoorten, ook met het zand afgevoerd moet zijn. Het zand is namelijk als 't ware schoon gewasschen, de kalk is geheel en de klei gedeeltelijk opgelost, verreweg vervoerd en elders weder tot klei, leem en mergellagen bezonken, zulke leemlagen, als men bijvoorbeeld in het noordbrabandsche zanddiluvium aantreft.

Het groote vermogen dat stroomende wateren hebben om vaste stoffen te vervoeren, wordt door een treffend voorbeeld opgehelderd. Alles wat de menschen, sedert zesduizend jaar, aan bouwstoffen bijeengebracht hebben, zou naauwelijks den inhoud van eene teerling-

mijl, 405 biljoen teerlingel opvullen; terwijl daarentegen de Ganges alleen jaarlijks een teerlingmijl water afvoert, dat één ten honderd slijk bevat; zoodat deze rivier, in honderd jaar, evenveel verplaatst als het geheele menschdom in zesduizend jaar zal hebben verzet.

Hoe de duinen uit het zeezand gevormd worden, dat de golven zand aanbrengen en de zeewinden dit opblazen, vertelt ons Dr. Winkler in het tweede gedeelte van zijn werkje. De meerdere hoogte van sommige duinen buitenslands, in vergelijking van de onze, ligt waarschijnlijk aan den oorspronkelijken bodem, waar zij overheen gestoven zijn. Omstreeks Boulogne, bijvoorbeeld, is deze een hoog liggende kleigrond, of van tertiairen oorsprong, of wellicht de verweerde bovenlaag van het daaronder liggende krijt.

De duinen hebben oorspronkelijk de eigenschap van voor de heerschende winden weg te stuiven en alzoo landwaarts in te rollen. Alleen wanneer zij begroeid zijn, houden zij stand. Zij zijn dan ook, zoo het schijnt, al zeer vroeg begroeid en met bosch bezet geweest, en daarmede bekleed gebleven tot in of zelfs na de middeneeuwen, toen de toeneming der bevolking, hier gelijk overal elders, de bosschen vernielde en het vee den wederopgroei van jong hout volkomen belette.

De gissing dat vroeger, tijdens de Romeinen hier huisden en zelfs tot in de middeneeuwen, de duinen niet stuivende geweest zijn, omdat men van die, zekerlijk allereigenaardigste eigenschap geen melding bij oude schrijvers gemaakt vindt, is waarlijk zeer wel te verdedigen; maar dat het woord d u i n betrekkelijk nieuw en eerst aan de stuifduinen gegeven zoude zijn, schijnt wel wat gewaagd. In het keltisch of oudiersch beduidt *dûn* slechts heuvel; in het angelsaksisch eveneens; terwijl de engelsche *down's* kleiheuvels, en in het minste niet stuivende zijn. Vandaar dat de engelsche southdown-schapen uitmuntend op die downs tieren; maar op onze duinen, even als op onze stuifzanden, de ondervinding heeft het geleerd, van kommer en gebrek te niet gaan.

Onze duinen, in alle geval, zijn thans kaal en voor een groot gedeelte aan verstuivingen onderhevig. Wij leeren hier hoe Franschen, Denen en Pruissen ons voor geweest zijn in het beplanten der duinen met houtgewas. Allereerste proeven worden hier thans genomen, niet echter met het planten van j o n g e d e n n e n m e t d e k l u i t v a n d e n o v e r i j s s e l s c h e n g r o n d, zoo als de schrijver zegt; integendeel juist n i e t volgens deze zoo vaak mislukte methode; maar met het uitplanten z o n d e r kluit van dennen die in kweekerijen, in het duin zelve, geteeld zijn. Bij Schoorl en Scheveningen zijn ook nog geene proeven genomen, maar slechts plantsoen aangelegd, waarmede eerst in het volgende jaar proeven genomen kunnen worden. Men moet zich echter vooral niet voorstellen, dat stuivende

duinen door dennenplantsoen tot staan gebracht kunnen worden. Integendeel, eerst wanneer de gewone helmbeplantingen, die wij zoo goed weten uit te voeren, het stuivende duin vastgemaakt hebben, kunnen de dennen geplant worden, en zullen deze dan een op nieuw verstuiven voor altijd beletten.

Opmerking verdient het, dat de Franschen de Helmplant, *Psamma arenarium*, ook H o y a t of O y a t noemen, behalve G o u r b e t, zoo als wordt opgegeven.

Over de duinen buitenslands sprekende, verwart de schrijver zandstuivingen en stuivende zeeduinen. Het stuifzand toch, dat de Sphinx in Aegypte op de breedte van Caïro bedekt, en dat de oasen van de libysche en vele aziatische woestijnen bedreigt, zal toch wel overeenkomen met onze zandstuivingen, niet met onze zeeduinen. Hij spreekt hier toch alleen over onze duinen; over onze zandstuivingen zal hij, hoop ik, nog eens een afzonderlijk werkje schrijven en bij die gelegenheid over het libysche zand spreken. Ook behooren waarschijnlijk de meerduinen van Michigan tot de zandstuivingen, en staan in geen verband met het naauw merkbare getij van dit meer. Dergelijke duinen van voormalige meeren meent men immers ook bij een gedeelte onzer zandstuivingen op te merken?

Hetgeen over de duinen van Denemarken gezegd wordt, is voor ons zeer behartigenswaardig, omdat die de meeste overeenkomst hebben met de onze of, liever gezegd, slechts eene voortzetting van deze zijn, en grootendeels door het planten van houtgewas tot staan gebracht schijnen te zijn.

Dit zelfde is het geval met de duinen van Gasconje, die men op aansporing van Bremontier, tegen het einde der vorige eeuw, met zeedennen is beginnen te bezetten, en die thans meerendeels in bosschen zijn veranderd. De duinwording is daar op een vrij wat grootscher schaal aanwezig, dan langs de kusten der Noordzee. Men heeft berekend, dat de zee jaarlijks zes miljoen teerlingellen zand op de kust opwerpt en daarmede de duinenreeks verbreedt, die langs de kust loopende, eene reeks meeren van de zee afscheidt, welke al het water, van de westwaarts afhellende heiden in het binnenland afstroomende, opvangen. Door de menigte water, hetwelk deze meeren opvangen en hunne bijna volkomene afsluiting van de zee, zijn zij met zoetwater gevuld, en onderscheiden zich daardoor van de Haffen der Oostzee, hoewel zij vroeger klaarblijkelijk ook met zeewater gevuld en volkomene zeeboezems geweest zijn. Men ziet hier juist denzelfden toestand, die eenmaal in Nederland bestaan moet hebben, toen een groot meer, met zoetwater gevuld, en door eene samenhangende reeks duinen van de zee afgescheiden, de plaats innam van Zeeland, Holland, de Zuiderzee en gedeeltelijk ook van Friesland en Groningen, eene plaats, die veel vroeger de gedaante van een met

zeewater gevuld Haf bezeten had. Dit ondiepe zoetwatermeer begroeide welhaast met waterplanten en vervulde zich met het veen waarvan men, in de zoo evengenoemde provinciën, de overblijfsels in hare tegenwoordige lage veenen vindt. Dit zelfde veen vindt men ook terug onder de duinen, die, oostwaarts voortwandelende, dit eenmaal overstoven hebben; even als onder vele kleilanden, uit zee- of rivierwater aan de monden onzer rivieren, bezonken.

Bij het aantal dieren en planten onzer duinen, die in dit werkje opgesomd worden, kunnen er nog wel eenige merkwaardige opgenoemd worden. Het h e r m e l i j n , bij voorbeeld, dat op de konijnen en zelfs op Texel voorkomt, en de wezel, de aartsmuizendooder. Ook de h u i s m a r d e r , *Mustela Martes*, komt, hoewel zeldzaam, in de bewoonde en bebouwde duinstreek voor, en zelfs weet men een voorbeeld van het aanwezen van eenen B o s c h m a r d e r , *Mustela Foina*, aan te halen.

Het greenenhout is niet afkomstig van de zuidduitsche zilverspar, maar van de noordsche g e w o n e s p a r , *Abies excelsa*, die in Noorwegen Grön genoemd wordt. De zilverspar en de gewone zijn echter geene duinboomen en groeijen alleen welig aan den duinkant, waar de bewoning of de ondergrond genoegzame vruchtbaarheid geeft.

Van de populieren is de k l a t e r p o p e l , *Populus tremula*, de meest algemeene en degene die zich zelven voortplant, terwijl hij ook veelvuldig uit onkunde voor de abeel, *Populus alba*, wordt uitgeplant. De jonge loten van beide gelijken zeer veel op elkander; maar wanneer de boomen eenige jaren oud zijn, verraadt de vrouwetongachtige bewegelijkheid, het gebabbel, den klaterpopel terstond, tegenover het meer stemmige gesuis van den abeel. Deze levert goed timmerhout, terwijl de klater het aanplanten niet waard is. Ook de zwarte, europesche popel is niet de algemeene, althans niet de aangeplante boom; maar dit is de canadasche popel, *Populus monilifera*, waarvan wij in Europa, althans hier te lande, alleen den mannelijken stam bezitten en die zich alzoo nimmer, als de zwarte popel, door zaad vermenigvuldigt.

Onder de merkwaardige kenschetsende planten zijn de oorspronkelijk amerikaansche w e d e r i k of Sint Teunisbloem, *Oenothera biennis*, en de f i j n s t r a a l , *Erigeron canadense*, niet opgenoemd, de laatste, een lastig onkruid, dat ons waarschijnlijk door den rijsthandel is geschonken; de eerste merkwaardig door de meening, dat het zaad door den golfstroom naar de europesche kusten is overgebracht. De g a s p e l d o o r n , *Ulex europaeus*, is zeldzaam in de duinen, en de gele vlinderbloemen, welke hier genoemd worden, zullen wel meestal die van de brem, *Genista Scoparia*, geweest zijn. Beide planten herinneren ons aan de overeenstemming tusschen de plantenwerelden der duinen en die der heidevelden, terwijl hier

ook onze beide heidesoorten *Calunna vulgaris* en *Erica Tetralix*, niet ontbreken, eene overeenstemming, die soms zoo treffend is, dat hierop het vermoeden steunt van het aanwezen van waren heidegrond, van diluvium namelijk, in den ondergrond, op Ameland en welligt ook bij Huisduinen.

Het is niet de groote bremraap, *Orobrauche major*, die in menigte bij het Kolkje te Overveen groeit, maar de *Orobrauche Galii*, op den wortel van het walstroo woekerende.

Het overzicht der planten van de duinen zoude zonder twijfel aan belangrijkheid gewonnen hebben, wanneer de plantengroei van duinen en duinpannen afzonderlijk behandeld, de uitsluitend aan de duinen eigene planten op den voorgrond gesteld, de boomen, struiken en planten afzonderlijk besproken en de familiën meer te zamen vereenigd gehouden waren. Aan onze plantentopographie is nog weinig gedaan, en toch is dit eene van de belangrijkste oogpunten waaruit de plantenwereld beschouwd kan worden. De bebouwing onzer, door de natuur beplante gronden, neemt met der tijd zoodanig toe, dat met der tijd de nederlandsche planten grootendeels diegene zullen zijn, welke door den mensch aangekweekt worden of die de gekweekte als onkruiden vergezellen. Het is dus wel de moeite waard dat men tijdig constateert wat eenmaal onherstelbaar verloren zal zijn.

S.

Redenen waarom zoo vele studiën op het gebied der vreemde talen mislukken, door E.B.A.M. Gresnich, Institutrice. Te Amsterdam, J.H. en G. van Heteren. 1865.

Als dit boekje niet bij herhaling in de dagbladen aangekondigd en dus gedurig weêr onder de aandacht van ons publiek gebragt werd, maar bescheiden gebleven was op de plaats waar het behoort, zoo zou ik er zeker geen woord van gezegd hebben. Want voor de schrijfster had ik wel gewenscht dat zij het ongeschreven, althans ongedrukt, gelaten had. De zonderlinge titel lokt misschien menigeen tot de lectuur uit, vooral omdat de kwestie der studie van vreemde talen in ons stelsel van onderwijs nog al eene vraag des tijds is, maar toch zal niemand uit dit geschriftje iets nieuws leeren. Eigenlijk bevat het geheele boekje niets dan de verdediging van twee waarheden, die door niemand betwist worden en die dus ook geene verdediging noodig hebben, als 1°. dat het kind beter vreemde talen zal leeren wanneer zijn verstand gelijktijdig wordt ontwikkeld, dan wanneer zijn geheugen alleen wordt opgepropt met vreemde

woorden, en 2°. dat de onderwijzers goed zouden doen eerst zelve in het vreemde land de taal te leeren, eer zij daarin onderwijs geven. Verder wordt de raad gegeven het kind reeds vroeg vreemde woorden te leeren, eer er nog sprake zijn kan van studie van taalregels, en als gelukkig voorbeeld van die methode een aldus onderwezen vierjarig knaapje aangehaald, dat ‘al zijne gewaarwordingen, enz. even goed in de Fransche als in zijne moedertaal te kennen geeft.’ Indien daar niet onmiddellijk op volgde, dat het ‘daarenboven goed ontwikkeld was,’ zoo zou men dat gansche getuigenis bijna voor eene aardigheid willen laten doorgaan en 't er voor houden, dat het arme schaap misschien wat achterlijk was en nog in 't geheel niet veel sprak, dus even veel of weinig Hollandsch als Fransch. Want wat zal dat Fransch van zulk een kind geweest zijn! Men behoeft maar te hooren en te lezen wat onze hoogere klassen in gesprek en brief als Fransch debiteren, om te kunnen oordeelen wat het verstaan eener vreemde taal in ons land beduidt. De uitval der schrijfster tegen de vreemdelingen die hier te lande hunne moedertaal onderwijzen, mag dan ook waarlijk wel als zeer misplaatst beschouwd worden. Maar vooral is iemand weinig bevoegd een ander het regt te ontzeggen om taalonderwijs te geven, als zij zelve hare eigene taal op eene wijze schrijft, die ik niet zal kwalificeren, maar waarvan ik eenvoudig dit staaltje wensch te geven: ‘Het is eene bepaalde onmogelijkheid, om der jeugd, en zelfs den mensch op gevorderden leeftijd, eene taal zoo te onderwijzen, dat er nut en vrucht in de studie zal liggen, zonder zijne (?) moedertaal te kennen, waar blijven dan al de schoone vergelijkingen en onderscheidingen, waar uit men zoo veel voordeel kan trekken, van deze immers kan geene sprake zijn.’ Ik vraag nu allen die eene vreemde taal van vreemden hebben geleerd, of zij het veroordeelend vonnis over dat onderwerp zullen aannemen van iemand, die op deze wijze in hare eigene taal schrijft. Uitdrukkingen als ‘er ontdekt zich’ of zinnen als: ‘Ontvouwen, ontwikkelen, zelf laten ontwikkelen - hierdoor zal men het kind wapenen met die lust’, enz., en tallooze van gelijk allooi maken de zaak waarlijk niet beter. Nu is in het boekje zelf noch het feit bewezen dat de studiën der vreemde talen hier te lande mislukken, noch is er eenigermate zelfs aan de belofte van den titel voldaan, even min als de redenen van die mislukking zijn aangegeven. Maar die mislnkking is onvermijdelijk, wanneer reeds de onderwijzers zulk eene geringe mate van taalkennis bezitten, als hier het geval blijkt te zijn en als maar al te dikwijls ook bij anderen het geval is. En dat feit is treurig.

De schrijfster heeft eene soirée belegd of willen beleggen, om belanghebbenden, bij hare vestiging als institutrice, te laten oordeelen over haar ‘dialect in vreemde talen’ en over hare ‘be-

schaafde voordragt.' 'Een heirleger geheimzinnige vijanden' wilde haar eerst tot een duel uitdagen, later martelen door 'Nadel-Stiche.' Maar zij heeft die aanvallen weten te overwinnen. Mogt zij even gelukkig zijn in de overwinning van haar zelve en nog bijtijds inzien, dat men de taal, waarin men tot het publiek spreken wil, eerst goed moet verstaan of anders met dat spreken moet wachten totdat men die kennis verkregen heeft. Voor'shands bedwinge zij haar lust tot schrijven, totdat zij ook de magt daartoe verkregen heeft. Waarlijk, vorm en stijl van dit boekje maken het werkelijk tot een bedroevend teeken der tijden. En dan met eene aanhaling van Cicero in het latijn een zoo geschreven boekje te eindigen - dat is wat kras.

M.

A. Rogeard. Pauvre France! Bruxelles, chez tous les libraires.

De bekende publicist van *la Rive gauche*, de schrijver van de *Propos de Labienus*, die bloedige satire op het Leven van Cesar, heeft de anti-imperialistische letterkunde vermeerderd met een bundel gedichten, die zich meer door hartstogt en opgewondenheid en door een schier waanzinnigen haat tegen het geslacht der Napoleons dan door aesthetische schoonheid kenmerkt. -

Verontwaardiging en afschuw kunnen echter, zelfs daar, waar ze de grenzen der razernij naderen, de bron zijn van inspiratie en welsprekendheid, en duizendmaal liever dan de water-en-melkliteratuur, die zich aan het bezingen der meest-huisbakken toestanden wijdt, beschouwen wij de uitbarsting van een vulkaan, die zijne ziedende lavastroomen uitstort op de omringende velden. Zulk een vulkaan kookt in het gemoed van dezen heftigen republikein, wiens grootste wellust de bestrijding der napoleontische dynastie schijnt te zijn, en die alle gevaren trotseert, om naar hartelust zijn haat te openbaren in den bittersten smaad tegen het keizerrijk. De fiolen van zijn haat heeft hij ook ditmaal uitgegoten met een overvloed, die ons moet doen gelooven, dat de laatste druppel op het hoofd van zijn vijand is neêrgezegen; niet alleen zijn bundel-zelf, maar bovenal de voorrede, die hij er aan heeft toegevoegd, tintelen van bloeddorstige wraakgierigheid. Men gevoelt het, dat hij waarheid schrijft, wanneer hij van zich zelven getuigt, dat bij de beschonwing der verdorvenheid van het tweede keizerrijk

> 'Ma bile alors s'échauffe et je brûle d'écrire.'

Het is dan ook de gal, en de gal-alleen, die Rogeard tot publicist

heeft gevormd, en hem in 1852 voor 't eerst de pen in de hand heeft doen vatten, die hij sedert niet weder heeft nedergelegd. De Tweede December heeft ook in 't zieleleven van dezen man een geweldige staatsgreep gewerkt, en bij al de jammerlijke overdrijving, bij al den hartstogt, bij al de blinde razernij, welke ons met tegenzin vervult en waardoor hij onmisbaar aan zijne eigene zaak nadeel doet, zal men toch niet zonder medegevoel voor den banneling de uiting zijner woeste geestdrift voor de republiek en van zijn hartstogtelijken toorn tegen het imperialisme lezen.

Men weet het, Rogeard is noch voor gevangenschap, noch voor verbanning teruggedeinsd, waar hij meende zijne stem te moeten doen hooren tot omverwerping van den troon der Napoleons, en tot redding van de vrijheid, de deugd en het vaderland. De uitgave, die wij aankondigen, heeft voor den auteur reeds hare wrange vrucht gedragen. Het belgische gouvernement heeft de bepalingen der onlangs vernieuwde vreemdelingenwet op hem toegepast, en hem uit het oord zijner ballingschap doen verwijderen. Men moge nog zoo afkeerig zijn van den toon, door Rogeard aangeslagen, en nog zoo vijandig aan de politieke beginselen, die hij belijdt, het valt echter niet te ontkennen, dat de handeling van het belgisch ministerie een zeer gewigtig en gevaarlijk precedent stelt, en met leedwezen moet worden vernomen door hen, die de vrijheid der drukpers en de onschendbaarheid der gastvrijheid op prijs stellen. Om niet voor pressie van buiten te wijken, schijnt men de pressie te hebben willen voorkomen en voldoening gegeven, eer voldoening geëischt werd. Rogeard bevindt zich thans met zijn medestander Charles Longuet, zoo men zegt, in Luxemburg en zal op een anderen vreemden bodem wel den strijd op leven en dood blijven voortzetten, dien hij eenmaal heeft aangebonden. Tot in zijn laatsten en versten schuilhoek zal hij de alarmklok over het keizerrijk luiden. ‘Il veut manger du Bonaparte’, en hij zal tot het laatste stuk dien schotel op zijn disch plaatsen, en zoo deze spijze is verteerd, gaat een Bourbon of een Orleans, hetzij met of z o n d e r konstitutioneele saus, in de pan.

De Heer Rogeard heeft al zijn schepen verbrand, en hij is een man, die zich met *acharnement* zal vastklampen aan de gekozen prooi. Hij verklaart ons zelf, waar hij zijne afschuw tegen het Bonapartisme ontleedt en verdedigt, dat hij den tegenwoordigen regeringsvorm bovenal haat, omdat het 't leven geldt van het fransche volk, omdat een keizerrijk eene ziekte is, waaraan men sterft, omdat daarna a l l e s een weldaad zou kunnen schijnen, zelfs een ander kwaad, zelfs een Bourbon, zelfs een Orleans, zelfs een konstitutioneele bepleistering, zelfs eene schaduw van vrijheid, zelfs een nieuwe mislukking der fransche omwenteling, zelfs een achtste Restauratie.

Maar niet alleen aan alle monarchaal gezag, ook aan alle hierar-

chie heeft Rogeard een onverzoenlijken haat gezworen. Wie zijn ‘Comète’ leest, zal zich overtuigen, dat een auteur, die aan Heinrich Heine herinnert, niet op den voet der meest-bevriende mogendheden met de Kerk kan staan. En wie er nog aan twijfelen mogt, sla ‘la Réligion sous l'Empire’ op.

Vooruit! vooruit, moet dus het woord van dezen banneling zijn; vooruit, tot hij magteloos en uitgeput den haat niet meer in woorden kan uitspreken, die zijn gemoed vervult, of totdat zijn ideaal van vrijheid en geluk zich voor Frankrijk verwezenlijkt.

Voor het laatste is de waarschijnlijkheid zeer gering, want zoo er eenig volk de eigenschappen mist, welke een republikeinschen regeringsvorm mogelijk maken, dan is het, naar onze meening, het fransche. Aanbidders der weelde en van den uiterlijken schijn, gehecht aan *hochets de vanité* van elk gehalte, zijn de beminnelijke Parijzenaars juist datgene, wat een streng republikein niet zou behooren te zijn.

Een paar der gedichten, die ons in dezen bundel worden aangeboden, althans één, is ook ten onzent reeds van vroeger bekend; wij bedoelen *Le lion du quartier latin*, het laatste, misschien het meest opwindende, maar stellig niet het schoonste van deze verzameling. Wij verkiezen verre *la Comète* en *la Littérature sous l'empire* en zelfs *la Propriété sous l'empire*. Van een zeer vruchtbaar en algemeen-belangrijk onderwerp, *Une institution impériale*, waarin op de tripotage der Parijsche beurs wordt gezinspeeld, ware meer partij te trekken geweest, in zooverre de gelegenheden om haar op groote schaal te drijven, als een uitvloeisel van het napoleontisch regeringstelsel kunnen worden beschouwd.

Met eene aanroeping aan het arme Frankrijk wordt dit strijdschrift besloten. De daarin zeer gewraakte slotregelen zijn de volgende:

> Il fait nuit maintenant; il fera jour demain.
> Je sens battre ton coeur, je sens vivre ton âme.
> Bientôt tu t'armeras pour punir un infâme,
> Mais ne perds pas de temps! Dresse, puisqu'il le faut,
> Pour le dernier tyran, le dernier échafaud.

De lezer neme nu zelf den bundel ter hand. Hij beoordeele hem - volgens den wensch des schrijvers - niet als een aesthetisch produkt, maar als de openbaring van politieke wraakzucht en politieken afschuw.

JOH. C.Z.

Nieuwe bijdragen tot de Shakspere-literatuur.

I. William Shakespeare. By His Eminence Cardinal Wiseman. London, 1865. II. On Shakspeare's knowledge and use of the Bible. By Charles Wordsworth, Bishop of St. Andrews. London, 1864. III. Shakspere. His inner Life as intimated in his Works. By John A. Heraud. London, 1865.

‘Toen ik werd uitgenoodigd mijn aandeel te brengen tot de algemeene hulde, die ik aan Shakspere verschuldigd acht, gevoelde ik, dat het flauwhartig zoude zijn voor die taak terug te deinzen. En toch is de vraag natuurlijk, welk recht ik hebben kan op de aandacht zoowel als op de toegevendheid. Ik meen, dat ik zulk een recht heb, ook al moet ik vreezen, dat de uiting daarvan als een paradox of als een tegenbewijs voor mijn eischen kan beschouwd worden. Mijn recht dan om gehoord en met toegevendheid beoordeeld te worden is, dat ik nimmer in mijn leven Shakspere op het tooneel gezien heb. Nooit heb ik zijn welsprekende taal door rijkbegaafde tooneelspelers hooren voordragen; ik heb nooit kunnen luisteren naar zijn edele verzen, den koningen en vorstinnen zijner treurspelen in den mond gelegd; ik heb nooit getuige kunnen zijn van het feit, dat zijn grootsche tooneelen met leven werden begiftigd door de behagelijke gebaren, bekoorlijke houdingen, afwisselende gemoedsbewegingen en de juist gekozen onderscheidingen van hen, die in later tijden konden beschouwd worden als levende toelichtingen bij hetgeen zijn genie had voortgebracht. Evenmin ben ik bekend met hetgeen zijn stukken in ieder geval bij een opvoering in bijkomende schoonheid

doet winnen door de betooverende werking, die dekoratie en tooneelversiering teweegbrengen, welke beide tegenwoordig, naar ik vermoed, tot de hoogste nauwkeurigheid en rijkdom gekomen zijn, die alles verwezenlijken wat de Dichter in zijn tijd slechts met een wenk kon aangeven, en wel met bijna al de juistheid van de gebruiken en het voorkomen der verdwenen tijden. Na deze mededeeling kan ik niet ten onrechte aannemen, dat geen van Shakspere's geestdriftvolle bewonderaars, *tot wier getal ik zelf behoor*, naar ik vrij-uit erken, in dit bijzondere en ongewone geval verkeert. Wellicht zullen dan ook velen dit als een zaak beschouwen, die niet in mijn voordeel gewerkt heeft. Doch men hoore mij verder. Is het toch ook niet een zaak der overweging waardig, den wondermensch te hebben kunnen naderen, met hem gemeenschap te hebben kunnen oefenen in stilte en afzondering, van aangezicht tot aangezicht, alleen met hem en door niemand gestoord; hem te hebben gelezen, met studie te hebben beoefend, van de vroegste jeugd aan over hem te hebben gepeinsd, zonder verklaring of toelichting, zonder inleidingen of breedvoerige eindbeschouwingen? Dat was het - noem het een nadeel of een voorrecht - wat het lot *mij* beschikt heeft. Zóó leerde ik hem kennen, niet gedurende de stille uren van den nacht, maar gedurende het nog rustiger deel van den Italiaanschen namiddag, wanneer de stilte nog dieper is dan in den nacht, en onder een schitterende zon, terwijl alles in rust is, terwijl zelfs de voetstappen in een anders levendig huis rondom ons niet gehoord worden, terwijl alleen het gemurmel van een fontein onder de oranjeboomen tot ons oor dringt en er aldus een mengeling ontstaat van de welriekendste der geuren met het strelendste der geluiden, welke beiden de halfgeopende vensters van ruime en luchtige zalen binnensluipen. Ik vraag u, is er onder zulke omstandigheden niet inniger toewijding en grooter genot bij onverdeelde overpeinzing en bij gewaarwordingen, die het lezen van den eenvoudigen en door niets overladen tekst doet geboren worden; in oogenblikken waarop wij kunnen mijmeren over een enkel vers, peinzen over een enkel woord, in gedachten en zelfs hoorbaar met onze eigen overleggingen en nadruk van stem die gedeelten herhalen, welke door waardigheid, schoonheid of wijsheid ons uitnoodigen om stil te staan, ons dwingen om herhaaldelijk onzen gedachten den vrijen loop te laten?’

Aldus sprak in sierlijk Engelsch de waardige Kardinaal,

wiens afsterven onlangs, niet alleen bij zijn geloofs- maar bij al zijn landgenooten de levendigste deelneming verwekte; de man, die zelfs in zijn voorkomen en gelaatstrekken zoozeer den stempel van een echten Engelschman vertoonde, dat de tegenzin dien zijn ambt en roeping in den aanvang bij velen moesten verwekken, voor een groot deel week, waar hij ook optrad; de man, die ook daardoor vele bevooroordeelden met zich wist te verzoenen, dat hij zijn volk liefhad, dat hij de letteren zijns lands kende, waardeerde en zelfs bewonderde. Kende ieder Kardinaal Wiseman als zoodanig, toch was men verrast een lofrede als die waarvan wij enkele woorden aanhaalden, uit zijn mond te vernemen. Voorwaar, het is een opmerkelijk verschijnsel, een Kardinaal in zulk een zin over Shakspere te hooren spreken, te opmerkelijker nog in verband met de verschijning van een ander werk, mede aan het hoofd dezer regelen vermeld, waarvan een Bisschop van de Anglikaansche kerk de schrijver is. Doch ook op zich-zelf beschouwd, biedt de verhandeling van den Kardinaal veel aan wat onze belangstelling opwekt en onze ingenomenheid met zijn woorden verwerft. Men leze slechts de bladzijde, waarop hij Shakspere de plaats aanwijst in de geschiedenis der wereldliteratuur en beweert, dat hij slechts twee helden op dit gebied, Dante en Homerus, weet met wie de Engelsche Dichter waardiglijk op één lijn kan geplaatst worden, zonder dat er tot heden van een opvolger sprake kan zijn met even groot koninklijk genie bedeeld. Men leze verder wat hij in weinige woorden over den *Hamlet* mededeelt of, meer in het algemeen den Dichter beschouwende, wat hij op een schoone bladzijde zegt, als hij Shakspere tegenover de groote wetgevers op staatkundig gebied plaatst. ‘Wij kunnen in waarheid zeggen,’ aldus spreekt de Kardinaal, ‘dat de wetgever van een volk slechts eenig kan zijn en in zooverre geen mededinger buiten zijn gebied kent. Solon, Lykurgus en Numa zijn de eenige drie mannen in de ongewijde geschiedenis, die de waardigheid van zulk een uitnemenden titel verworven hebben. De eerste doorgrondde het karakter van de fijnbeschaafde Atheners en richtte zijn wetboek in zoo volmaakte harmonie daarmede in, dat geen volgende wetten, zelfs in de tijden van de grootste ontaarding, den oorspronkelijken stempel konden uitwisschen of veroorzaken dat de republiek ophield trotsch te zijn op den naam des wetgevers. Lykurgus wederom doorgrondde den ernst, de schier woeste onverschrokken-

heid en eenvoudigheid van het Spartaansche karakter en hij vereeuwigde en regelde die eigenschappen door zijn hard en gestreng stelsel, waarop de Lacedemoniër trotsch was, in weêrwil waarvan hij roem droeg op den naam zijns weldoeners. Aldus merkte Numa Pompilius den wensch van de jeugdige republiek op om een edele afkomst te verzinnen en haar geboorte en opkomst met goden en helden te verbinden. Hij bediende zich van die zwakheid voor de bekrachtiging zijner wetgeving en wendde de ingevingen van de nymf Egeria voor als de bronnen zijner wijsheid. Neen, wat er ook van Koningen moge worden, de wetgevers der wereld worden nooit onttroond.

En zoo ook is Shakspere de algemeen erkende wetgever in de nieuwere kunst op het gebied der letteren. Niemand zal willen beweeren, dat het mogelijk zoude zijn om, voornamelijk wat betreft dramatische scheppingen, hooger dan 's Dichters tijdperk op te klimmen en te trachten een vóór-Shaksperesche school in de Engelsche letterkunde vast te stellen, gelijk wij in de kunst van de pre-Raphaëlitische spreken. En verder! Worstel met een volharding als maar eenig genie - zelfs met reuzenkrachten begiftigd - kan betoonen, het zal slechts zijn als de strijd der Titanen tegen Zeus. De bliksem door de hand van Shakspere geslingerd, zal ongetwijfeld de lauwerkransen van den strijder vernielen, zoo hij zijn hoofd niet verplettert. Zou de *Manfred* in den vorm waarin wij het stuk kennen bestaan, indien het romantische drama en de bezielende geest van Shakspere het geen leven en vorm had gegeven? Zoo ook bij andere natiën. Wie kan er ooit aan twijfelen, dat *Götz von Berlichingen*, dat zelfs de grootsche en tedere *Faust* en niet minder Schiller's *Wallenstein*, in grooter of geringer mate tot het geslacht van Shakspere behooren, latere afstammelingen van zijn genie zijn en als verschuldigde schatting rondom zijn voetstuk moeten geplaatst worden. Zich te kunnen inbeelden, een poging te kunnen doen om Shakspere van zijn soevereinen zetel te verdringen, zoude een verraad zijn, alleenlijk opgewogen door dat aan Lear gepleegd, die onttroond werd door zijn eigen dochters.'

Men bemerkt wel, dergelijke uitingen der bewondering verheffen zich niet zoo bijzonder boven de gewone taal der lofrede; doch men bedenke tevens, dat zij nieuw zijn in den mond van hem, die met al wat er tot verheffing en waardeering van

den Dichter gezegd is, onbekend was; dat zij de woorden zijn van een man, die er zich in verheugt nog een gelegenheid te hebben om vóór zijn verscheiden aan den drang van een erkentelijk hart te voldoen, na vele jaren in afzondering de schatten van poëzie en taal te hebben leeren kennen, hem door den Dichter aangeboden. Bovenal bedenke men, dat het de woorden zijn van een Kardinaal, die hier in al de oprechtheid van zijn hart en met al de geestdrift, welke de aanschouwing van Shakspere den man van kennis en kunstzin inboezemt, zijn hulde komt brengen aan de nieuwere letteren - zijn hulde, herhalen wij, aan de moderne kunst, al zij het ook voor zoo ver zij op letterkundig gebied vertegenwoordigd wordt door den Dichter van onze eeuwen, den Dichter van zijn bemind vaderland, zijn hem dierbaar ‘Old England!’ Nog een enkele aanhaling houde men ons ten goede. Na aangetoond te hebben, waarom Shakspere voor hem een genie bij uitnemendis, gaat hij aldus voort:

‘Ik heb van het genie gesproken als een gave aan den individueelen mensch geschonken. Ik wil besluiten met de opmerking, dat zulk een man zelf een gift wordt, een gift aan zijn volk, een gift aan zijn tijd; wat zeg ik, een gift aan de geheele wereld, aan alle tijden! Dezelfde Voorzienigheid, die grootheid, majesteit, overvloed en genade uitdeelt, begiftigt een volk of menschenras niet anders van tijd tot tijd met die zeldzame, boven alles verheven mannen, die voor dat volk of geslacht tijdperken aanduiden op een niet minder bepaalde en zelfs veel edeler wijze dan overwinningen of veroveringen. Op Engeland heeft die verheven Macht de uitgelezenste zegeningen van het aardsche leven uitgespreid. Zij heeft het groot gemaakt in gebied, weêrgaloos in kracht, den scheidsrechter ter zee. De nijverheid heeft zijn meest barre oorden met weelderige oogsten gezegend; zijn reuzenkracht schijnt slechts te spelen met ieder werk van een gewaagde onderneming. Dit zijn groote en heerlijke gunsten van een allesbeheerschende en zegenrijke Macht. En toch, daar is nog een andere, een dubbele gunst zelfs naar men het noemen kan, waarop dat land roem mag dragen. Zij bestaat daarin, dat diezelfde scheppende Mogendheid dit land tot geboorteplaats bestemd heeft van het tweetal mannen, die binnen een kort tijdsverloop tot de Koningen zijn gemaakt van een groot en elk onderscheiden gebied des geestes; Koningen, die nooit kunnen onttroond, nooit

kunnen belaagd worden. Aan Newton werd de schepter der wetenschap van de beschaafde wereld, aan Shakspere de soevereiniteit over haar letteren toevertrouwd. De eerste staat voor ons kalm en ernstig, in de grootheid zijns geestes ieder deel van het heelal omvattende, zoowel de sterren zelfs die voor hem onzichtbaar zijn als de kabbelende golfjens van het opkomende getij aan zijn voeten. De heirscharen des hemels, die naar willekeur schenen rond te zwerven, riep hij tot de orde, tot onze geruststelling ons de beginselen harer tucht ontvouwende. Hij maakte zijn medeschepselen met de geheime wetten des hemels bekend, den oorsprong der beweging en de schakels van onderling verband welke, overal van denzelfden aard en onveranderlijk, den loop der vele werelden regelen en haar in bedwang houden. In dit opzicht staat hij daar voor onze verbeelding als in waarheid de bestuurder van datgene wat hij slechts beschrijft, als de aanvoerder van een uitgebreid leger, die met zijn maarschalkstaf de wemelende bataljons schijnt uit te zenden of tot zich te roepen. Of hij verschijnt voor ons, zoo ons dit beeld meer behaagt, als een groot meester op het gebied der toonkunst in het midden van een uitgebreid koor, dat de elementen van de verhevenste harmoniën vertegenwoordigt, schijnbaar in verwarring voor het oog, maar in liefelijke overeenstemming voor het gehoor. Want uit zijn studiecel op deze nietige aarde, zonder iets meer dan het onbeduidendst insekt in staat te zijn om een enkel lichaam in het heelal te richten of kracht mede te deelen, vermocht toch Newton den loopkring van dwaalster of wachter op te sporen en den wederkeerigen invloed te berekenen van de hemellichamen. Nog meer! Op andere oogenblikken verwisselt hij den veldheerstaf met het prisma, waarmede hij een straal der zon op zijn weg naar de aarde onderschept, en hij dwingt den bode des lichts om zich voor ons te openbaren en voor ons oog den rijkdom der kleuren bloot te leggen, dien de regenboog den mensch had vertoond sedert den zondvloed en die sedert de schepping in iederen zonnestraal, welke onze atmosfeer doorboorde, had verborgen gelegen. Zoo laat hij aan de opvolgende geslachten den sleutel na, die in de handen van latere ontdekkers den toegang tot het laboratorium der natuur zal openen.

Naast hem staat de beheerscher van die verheven wereld des geestes, welke door hem geregeerd wordt volgens wetten

waarin de neigingen, hartstochten, zeden en bezwaren des levens haar aandeel hebben; wetten waarin geen strengheid heerscht dan voor de ondeugd, geen slavernij dan voor de laagheid, geen onverbiddelijkheid dan voor de overlegde boosheid. In zijn hand is het altijd dezelfde tooverstaf die gezwaaid wordt, hetzij deze den vorm aanneemt van een koninklijken schepter of van een ridderlans - of het de herderstaf dan wel de narrenpop zij. De behendigheid en het vermogen van dien tooverstaf hebben geen perken onder de dingen die geschapen zijn, hetzij deze de staf wordt waarmede hij de meest verborgen stroomen van de bewegingen onzer natuur aan het licht brengt, of het vermogend werktuig van Prospero's bezweringen, die de stormen oproepen in de diepte en de muziek der geesten in de lucht, of ook de booze roede waarmede de heksen haar heillooze bekooring uitoefenen. Doch het is geen wereld van grootsche orde die de Dichter regeert, evenmin zijn de wetten van onveranderlijke gestrengheid door welke zij beheerscht wordt. De verwoedste aanvallen van den hartstocht en de tederste nuance van gemoedsbeweging; het buitensporigste toeval der fortuin en de liefelijkste voorvallen van den huiselijken haard; de koning en de bedelaar, de wijze en de nar, de tiran en zijn slachtoffer, de maagd uit het klooter en de landbouwer van het gebergte, het Italiaansche schoolkind en de Romeinsche matrone; de vorsten van Denemarken en de helden van Troje, die allen en nog veel anderen zijn omvat in den wijden omvang van zijn gebied.’

Slechts met moeite breken wij hier onze aanhalingen uit de bezield verhandeling van Kardinaal Wiseman af, den lezer slechts aansporende het genot te smaken dat de geheele dichterbeschouwing aanbiedt. Wij willen den lezer thands een blik doen werpen over een werk, dat door een Anglikaanschen Bisschop is geschreven en, gelijk wij reeds zeiden, een niet minder belangrijke bijdrage tot de Shakspere-literatuur kan genoemd worden dan het reeds besprokene. Ook al laten wij het gewicht van den inhoud, dat trouwens door allen in Engeland reeds erkend is, voor een oogenblik aan een kant, dan is toch het boek-zelf een verschijnsel dat niet onopgemerkt mag blijven. De onvoorwaardelijke hulde van een hooggeplaatst en rechtzinnig geestelijke der Engelsche kerk, een hulde die het gevolg is van een jaren-lange ijverige beoefening der werken van Shakspere, is langen tijd verre van algemeen geweest, véél

zeldzamer althands dan de klacht van bekrompen geestelijken, die in de werken van Engelands hoofddichter en zijn tijdgenooten of opvolgers de sporen van menschelijke verdorvenheid en zwakheid en zelfs van een verborgen vergif meenden te ontdekken. ‘De Bijbel en Shakspere hebben mij Aartsbisschop van York gemaakt,’ was het eerlijke woord van Dr. John Sharp onder de regeering van Koningin Anna, doch een woord dat langen tijd der gemeente een aanstoot is geweest en dat slechts weinigen zouden hebben durven of willen uiten. De schrijver van het door ons besproken boekwerk, dat overigens door zijn inhoud geen den minsten twijfel omtrent zijn rechtzinnigheid zal doen ontstaan, draagt zijn arbeid aan zijn kinderen op en voegt er bij: ‘In de hoop en met de bedoeling, dat zij zullen opgroeyen als lezers en beminnaars van Shakspere.’

Behalve een blijk te geven van zijn belangstelling in de beoefening van 's Dichters werken, is zijn bedoeling aan te toonen, zoowel wat uitgebreide kennis Shakspere ten-toonspreidt wat den Bijbel aangaat en alle kristelijke leerbegrippen, meeningen en uitleggingen daarop betrekking hebbende of daarop zoogenaamd gegrond, als de gewichtige diensten door zijn werken aan de ontwikkeling zijner moedertaal bewezen, die sedert hem en de verschijning van de beroemde Engelsche bijbelvertaling een gevestigd karakter verkrijgt, dat haar nog steeds eigen is. In het eerste vertoont zich de Dichter als de man van uitgebreide studie ook op een gebied dat in zijn tijd voor de leeken althands nog naauwelijks geopend was; in het tweede vertoont zich de macht van het genie.

Wij kunnen ons niet anders voorstellen, dan dat de Nederlandsche lezer hier mede aan Vondel denkt. Inderdaad, voor de juiste kennis en waardeering van de werken des Nederlandschen dichters is de bekendheid met de kristelijke kerkleer in haar wijdsten omvang en, uit het oogpunt dat de kennis en beoefening onzer taal aangeeft, de bekendheid met onze beroemde Statenvertaling onmisbaar. Vondel's werken en de Statenbijbel zijn de twee groote monumenten uit een eeuw die, behalve meer, ook den roem met zich draagt van het laatste bij uitnemendheid vruchtbare tijdperk voor de ontwikkeling onzer taal geweest te zijn. Wij voor ons erkennen het gaarne, nooit zou de indruk bij de eerste kennismaking met Neêrlands hoofddichter op ons gemaakt zoo diep geweest zijn; nooit zouden zijn werken bij de eerste lezing ons zoo in verrukking

hebben gebracht, indien wij in zijn dichterlijke taal niet den weêrklank hadden gehoord van een taal die ons sedert onze vroegste jeugd reeds gemeenzaam was. Aan een goede en verstandige moeder danken wij die kennis van en gemeenzaamheid met de taal der zeventiende eeuw, het voertuig ook van Vondels edele gedachten en verheven gewaarwordingen, daar zij de gewoonte had op eenvoudigen maar indrukwekkenden toon haar kinderen de bijbelsche verhalen te doen hooren, onopgesmukt, zonder predikerswijsheid en zoo licht vervelende uitlegging, zoodat van de frischheid der Hebreeuwsche poëzie of kristelijke overleveringen niets verloren ging en de verbeelding vrij spel had.

Ook om Shakspere te waardeeren, vooral wat zijn echt dichterlijke taal betreft, die zoo geheel en al een eigenaardig karakter heeft, is de kennis van de geschriften zijner tijdgenooten, en daaronder evenzeer het groote monument van het Engelsch der zestiende en zeventiende eeuw, onmisbaar, gelijk wij met enkele voorbeelden zullen staven. Vooraf nog een opmerking die hier een plaats eischt. Shakespere's buitengewone bekendheid met den geheelen inhoud van den Bijbel en met de uitdrukkingen die vooral in zijn tijd en later een groot deel der kristenen in den mond en aan het hart lagen, is reeds meermalen en veel vroeger dan heden schoon niet opzettelijk aangetoond, en heeft mede grond gegeven tot de bekende meening van diegenen in Engeland, die zijn werken een *secular Bible* hebben genoemd. Het feit lag trouwens geheel in den aard dier tijden, toen het beroep op den Bijbel dagelijks op den kansel en bij de twistende partijen gehoord werd, en de betrekkelijke nieuwheid van het algemeen onderzoek der zoogenaamde kanonieke boeken uit den aard der zaak een buitengewonen opgang bij het volk moest teweegbrengen. Nu is het bekend, dat Shakspere's werken en de Engelsche bijbelvertaling in hetzelfde tijdperk vallen. De laatstgenoemde gewichtige arbeid had in het begin der zeventiende eeuw de tongen en pennen van geleerden en leeken buitengewoon in beweging gebracht. Men had zich tot heden meestal van de zoogenaamden *Bishops Bible*, naar Parker's vertaling van omstreeks 1568, bediend, die ook in de kerken gelezen werd. Daarnevens was, vooral in het huiselijk gebruik, de Geneefsche Bijbel van 1560, in welks vertaling John Knox gedeeltelijk de hand heeft gehad, vrij algemeen; terwijl ook

het gebruik eener vertaling van het Nieuwe Testament door eenige Roomsch-Katholieke Godgeleerden (Rheims, 1582) niet zeldzaam was, toen in 1611 de bekende vertaling die aan Jakobus I werd opgedragen, in het licht verscheen. Dit alles, in verband met Shakspere's gemeenzaamheid met den woordelijken inhoud des Bijbels, brengt een andere bijzonderheid aan het licht. Wij zien den Dichter onder den invloed van zijn in waarheid bewogen tijd, terwijl hij deel neemt aan het onderzoek van datgene wat zoovelen na aan het harte lag, en wel met een ijver die alleen af te meten is naar de zoo even genoemde uitgebreide kennis en gemeenzaamheid. Wij zien hem, het moge dan kort of lang zijn geweest, deelnemen aan of ten minste belangstellen in den strijd zijner dagen, opgewekt om te wikken en te wegen wat dan hier dan ginds werd beweerd en als waarheid verkoudigd; om te overpeinzen wat dan toch de waarde was van dat alles, wat met zooveel vuur en hartstocht werd voorgestaan; om te overleggen in zijn binnenste eindelijk, wat hij van dat alles moest aannemen of verwerpen, moest voorstaan of bestrijden, zich kon en moest toeeigenen of laten varen als onnutte leering of als ongeschikt voor de karakters die hij in zijn scheppingen te voorschijn zoude roepen. Wij kunnen er zeker van zijn, naast zijn Montagne las en overdacht hij de oude geschriften des Bijbels. Geven wij bij dat alles acht op den geest, den inhoud en de strekking zijner werken, op het feit dat hij er verre van af is om zich door een der partijen te laten medeslepen, zoodat geen van allen hem den hare kan noemen; bovenal daarop dat hij overvloediglijk blijk geeft, de reine, gevoelvolle, naïeve poëzie die ons hier en daar in den Bijbel tegenademt in zich te hebben opgenomen naar de volheid van haar omvang, dan rijst onze bewondering des te hooger. Ook tot déze gevolgtrekking hebben wij nog het recht. Daar Malone slechts twee stukken van Shakspere na 1611 stelt (en niemand zal zeker een grooter aantal durven vaststellen), zoo is het duidelijk dat de vertalers, wat woorden en spreekwijzen aangaat, veel meer aan Shakspere verplicht zijn dan hij aan hen. En geven wij eindelijk nog daarop acht, hoe dikwerf de Dichter er op wijst, hoe zelfs de booswicht iedere schanddaad, ieder onedel oogmerk weet te verdedigen met een aanhaling uit de Schrift, dan bemerken wij, hoe dit in betrekking tot zijn tijd en de gebeurtenissen van zijn dagen een bijzondere beteekenis verkrijgt, gelijk zoo menig

andere uitdrukking. Eigenaardig toch was dit in dagen toen het algemeen gebruik van den Bijbel nog betrekkelijk nieuw was en een beroep op losse woorden, hoe ook uit het verband gerukt en zonderling toegepast, aan de orde van den dag was.

Als een eerste bijzonderheid die den lezer van Shakspere in het oog valt, en wel ten opzichte van hetgeen wij hier bespreken, vermelden wij thands de vele toespelingen op Bijbelsche personen en hun lotgevallen. Adam en zijn zoon Kaïn, Noach, Job en de oude Aartsvaders, Deborah, Sisera, Simson beneven Jefta, den onzinnigen eed sprekende, David, Goliath en Absalom, de Koningin van Scheba en Salomo, Nebukadnezar en Daniël, Paulus en de verloren zoon der gelijkenis, die allen met nog vele anderen vinden in Shakspere's werken een plaats. Niet minder menigvuldig zijn de toespelingen op Bijbelsche verhalen en mededeelingen. De zondvloed, de gewoonten en wetten der Israëlieten, de Egyptische duisternis en eerstgeborenen, de ceders van den Libanon, de raven van Elia, de overdenkingen van den Psalmist, Herodes en de kindermoord van Bethlehem, Jezus en zijn wonderen benevens het verraad in Gethsemane en het tooneel op den Golgotha, Pilatus en de vertooning der handenwassching, Israël in het algemeen en het lijden waaraan dat volk onder heidenen en kristenen is blootgesteld geweest, dat alles wordt door den Dichter ter sprake gebracht. Zelfs geen artikel van het *Credo* der Engelsche kerk is vergeten, of liever, om het nog ruimer op te vatten, de voorbeelden zijn vele, waarin toespelingen op voorstellingen aan den Bijbel of de Kristelijke kerk in het algemeen ontleend, voorkomen. Er is sprake bij den Dichter van den Koning der koningen en den Heer der heirscharen, van den Alwetende en Almachtige, van de Voorzienigheid die de vallende musch bewaart, van God als den rechtvaardigen belooner van recht en den straffer van onrecht, van God den wreker van hetgeen wij beleediging achten of den verdediger van ongelukkigen en zwakken, van God die het licht in de duisternis schept en wien in de eerste plaats het attribuut van genade toekomt. Wij hooren hem melding maken, waar het hem gepast schijnt, van de Hel en het Vagevuur, van den oordeelsdag en de vergelding der zonden, van de schutsengelen en het deel dat ze nemen in het lot der menschen, van den val der engelen na hun opstand onder Lucifer, van Satan, den ‘brieschenden leeuw die rondgaat om te zoeken wien hij zal

kunnen verslinden', van Jezus en het leerstuk der verzoening door zijn bloed, van de onschuld in Eden en de erfzonde, van het aanzitten in Abrahams schoot, en van nog veel daarnevens.

Zoo wij ons thands tot de aanhaling van enkele voorbeelden door Wordsworth aangegeven bepalen, zal ons blijken, dat er bijna geen vorm van uitdrukking en geen woord bij Shakspere, hoe vreemd een van beiden tegenwoordig ook moge klinken, voorkomt, waarvan in de Engelsche bijbelvertaling van 1611 geen tweede voorbeeld te vinden is, zoodat alles te verklaren is uit den toestand der taal in de zestiende en zeventiende eeuw. En denken wij hierbij aan de woorden van den sierlijksten prozaschrijver onzer eeuw, Lord Macaulay, die ergens in zijn Geschiedenis van Engeland zegt, dat de bedoelde vertaling 'een boek is van welks uitspraak men in geen hooger beroep kan komen, waar het de vraag geldt naar de deugdelijkheid van een uitdrukking of een Engelsch woord', dan is ook Shakspere schier overal gerechtvaardigd, waar hij vormen gebruikt, die voor den oppervlakkigen lezer aan de tegenwoordige taal vreemd schijnen. Wij herinneren hier slechts aan uitdrukkingen in Shakspere als het dikwerf voorkomende: *to die the death, to condemn to* THE *death*, AN *eight days, France* HIS *sword* en anderen, wat ook zeer gewone vormen zijn in de Engelsche Vertaling. Men zie ook de overeenkomst in Bijbel- en Shakspere-taal, waar het geldt het menigvuldig en zeker dichterlijk gebruik van den datief bij de voornaamwoorden, als in *Make* THEE *an ark*, Seal ME *there your single bond*; of het gebruik van *his* en *her* voor voorwerpen, daar *its* volstrekt niet voorkomt in de oorspronkelijke lezing der Vertaling en slechts eenige malen bij Shakspere tegenover éénmaal in Milton's *Paradise lost*. Men denke verder aan de afwisseling van *which* achter personen en *who* achter voorwerpen, waarvan wij, wat het eerste betreft, het bekende voorbeeld aantreffen in: '*Our Father* WHICH *art in heaven*', een afwisseling vroeger even algemeen als het gebruikelijk THE *which*, en de wijze van uitdrukking nog over in: '*I know* THEE *who thou art*', '*he hears* US *what we say*', enz. Menige uitdrukking die thands voor een *vulgarism* doorgaat, vindt men mede zoowel bij Shakspere als in de Vertaling. Zoo onder anderen het gebruik van *for* bij de infinitieven als in: '*for to do them*' en '*which for to prevent*' uit *Hamlet*, of de scheiding van *toward* in: '*to thee ward*', to *God-ward* en zelfs *unto Paris-ward*

bij Shakspere. Enkele andere vormen eindelijk treft men aan, die vroeger veel algemeener waren, schoon thands nog niet geheel in onbruik, gelijk het veelvuldig voorkomende: *a-foot, a-thirst, a-hungry* en zelfs *all a-fire* bij Shakspere, een vorm die eerst heden door Max Müller degelijk is behandeld en verklaard. Dit brengt ons onwillekeurig tot vormen en beteekenissen in Shakspere, die men bepaald verouderd kan noemen, doch die den vertrouwde met de Engelsche Vertaling niets minder dan vreemd voorkomen. Daarvan zijn als voorbeelden bij te brengen het gebruik van *to trow* in een regel als deze: '*What tempest, I trow, threw this whale ashore*?' of dat van *unawares* en *at unawares*, van *and if* of *an if*, van *by and by* in de oude beteekenis en andere uitdrukkingen menigvuldig bij Shakspere en in de Vertaling te vinden. En onder de woorden die wij thands in gewijzigde beteekenis opvatten, kunnen wij in de eerste plaats aan *to allow* denken, dat in de Vertaling doorloopend als *to approve of* voorkomt, terwijl het bij Shakspere behalve als zoodanig slechts een enkele maal in de tegenwoordige beteekenis van *to permit* gevonden wordt.

Hiervan afstappende, komen wij tot de opmerking die in 's Bisschops werk zeer uitvoerig behandeld wordt en waarbij op de vele uitdrukkingen en beelden bij Shakspere gewezen wordt, die letterlijk aan de Engelsche Vertaling ontleend zijn, of daarmede overeenstemmen. Verrassend is het feit, dat schijnbaar zonderlinge uitdrukkingen, voor den oppervlakkigen lezer zelfs aan het ongerijmde grenzende, haar gebruik verschuldigd zijn aan 's Dichters gemeenzaamheid met den inhoud en de taal des Bijbels. Zoo vindt men, bijvoorbeeld, in *Richard III* de uitdrukking: '*Well struck in years*', zelfs door Steevens een *odd, uncouth expression* genoemd, wat de uitlegger wel achterwege zoude hebben gelaten, zoo hij bekend ware geweest met zoo menige plaats in de Vertaling, waar wij dezelfde uitdrukking vinden. Elders spreekt de Dichter weder van 'doof gelijk adders'[1], een uitdrukking waarmede menige uitlegger

[1] Zoo, bijvoorbeeld, in *Koning Hendrik VI* (2e deel):

'What, art thou, *like the adder*, waxen deaf?'

en in *Troilus and Cressida*:

'Pleasure and revenge
Have ears *more deaf than adders* to the voice
Of any true decision,'

een plaats die uit onbekendheid met haar afkomst door een uitlegger werd veranderd in:

Have ears *for ever deaf* unto the voice, enz.

geen weg wist, omdat hij vergat den oorsprong er van in de Psalmen te zoeken. De voorbeelden die ons hier verder ten dienste staan, zijn te talrijk om hier vermeld te worden. Nu eens is het een spreuk uit het Oude of Nieuwe Testament, gelijk: '*Woe to the land that 's governed by a child*' of met nog letterlijker aanhaling: '*Charity fulfills the law*,' en '*the name blotted from the Book of Life*.' Dan weder is het een beeld dat onwillekeurig aan zijn wedergade van denzelfden oorsprong als gemelde spreuken doet denken en dat zich onder anderen vertoont in de uitdrukkingen van Hamlet, waar hij op het woord van Job zinspeelt: '*I go whence I shall not return*', of op dat van Ezechiël: '*full of bread*', gelijk mede in de klacht van Constance (*King John*), waar zij met Job wenscht, dat de dag harer rampen uit de rij der dagen moge verdelgd worden. En bekend is het '*false as water*' van Othello, dat overeenkomt met een dergelijk woord van Jakob tot Ruben, even als het '*kind as snow in harvest*' uit Richard III, dat in de *Spreuken* teruggevonden wordt, en de vergelijking van een held met een bloeyenden palmboom (in Timon van Athene), welke aan een meermalen voorkomende vergelijking in de Psalmen en elders zich aansluit. Ook het woord van Hamlet (om nog een paar voorbeelden aan te halen): '*I will speak daggers*' is een weêrklank van een dergelijk beeld in de Psalmen, gelijk de beschrijving van Benedick in '*Much ado about nothing*' bijna woordelijk overeenkomt met die van Absalom in het tweede boek van Samuël, en de klacht van Lucius' zoon in *Titus Andronicus* het bekende woord van David bij den dood van zijn geliefden maar weêrspannigen erfgenaam in herinnering brengt.

Geen wonder dat onze schrijver zich ergert aan de handelwijze van zulke uitgevers, die al deze toespelingen in hunne zoogenaamde familie-uitgaven van Shakspere wilden verwijderd hebben. Zij hebben waarlijk heel wat te doen gehad, althands zoo zij te werk gingen gelijk Bowdler, die niet alleen, bijvoorbeeld, het spottend woord van Richard III:

> 'The sons of Edward *sleep in Abraham's bosom*,'

maar zelfs het ernstige van Bolingbroke:

> 'Sweet peace conduct his sweet soul *to the bosom*
> *Of good old Abraham*!' (*Richard II*)

wilde schrappen.

Jammer is het dat onze Anglikaansche Bisschop zelf zich mede nog al schuldig maakt aan een bekrompenheid van dergelijken aard, in welk opzicht hij ongunstig afsteekt bij den Kardinaal, wiens lofrede op Shakspere wij zoo even besproken hebben. Om maar iets te noemen, halen wij slechts aan, dat de schrijver in het feit dat het woord *amen* in Shakspere's stukken meer dan zestigmaal voorkomt, een krachtig bewijs ziet, dat de Dichter een goed lid der Kerk van Engeland was. Doch men zie zulke dwaasheden over het hoofd bij de overtuiging, dat de schrijver een belangrijke bijdrage heeft geleverd tot de kennis van Shakspere's taal- en dichterschatten.

Het derde werk door ons aan het hoofd dezer regelen vermeld is van een schrijver, die in zijn voorrede verklaart, dat hij van zijn twaalfde tot zijn vijf-en-zestigste levensjaar een lezer en beoefenaar is geweest van de zeventiende-eeuwsche dichters en tallooze nieuwere werken heeft geraadpleegd, die zich tot de beschouwing van het Shakspere-tijdvak bepalen. De schrijver heeft aan zijn omvangrijk boekdeel den titel gegeven van: ‘Shakspere's inner Life as intimated in his Works’, een titel die ieder lezer schier doet uitroepen: ‘Zoo iets ontbreekt er nog aan de Shakspere-literatuur!’ Meermalen toch is de klacht in Engeland gehoord, en bij gelegenheid van het 300-jarig geboortefeest des Dichters is het door een beroemd geleerde herhaald, dat wij, bij al hetgene er over Shakspere en zijn tijd geschreven is, nog altijd een goede geschiedenis te verwachten hebben van het inwendig leven, de kern van iedere deugdelijke biografie. ‘Ieder groot man’, zegt de schrijver van het gemelde werk, ‘ieder groot man die een onsterfelijken naam heeft verworven, heeft in de geschiedboeken der wereld een geestelijk bestaan, dat niet alleen even werkelijk is als het tegenwoordige ligchamelijk bestaan van den uitnemendste zijner nakomelingen, maar zelfs veel meer invloed op de denkbeelden en handelingen der menschheid uitoefent. Hij leeft in zijne werken die, in hun volledigen staat, de uitkomst bevatten van zijn rijpe overdenking; en die uitkomst als een geheimzinnige macht een plaats veroverende in de harten van later handelende en denkende mannen, is niet alleen een hulpmiddel ter hunner opvoeding, maar wijzigt hun karakter, brengt een schakeering in hun gevoel, bepaalt zelfs hun gedragslijn. De man der werkelijkheid is verdwenen, maar de geestelijke mensch blijft onvergankelijk bestaan, zoodat hij ver buiten de perken van

zijn graf inderdaad heerscht als een monarch in een geestelijk koninkrijk. Het leven der werkelijkheid is, gelijk dat van alle groote weldoeners der menschheid, reeds een mythe geworden; want alles wat met zekerheid van William Shakspere bekend is, kan in een tweetal zinnen worden medegedeeld. Doch de Shakspere die voor ons bestaat, is de Dichter wiens inwendig leven in zijn werken is te vinden, want die werken waren er het voortbrengsel en de afschaduwing van.' De titel van het bovengemelde werk en deze aanhaling zouden ons doen vermoeden, dat wij hier inderdaad met een geschiedenis van het inwendig leven des Dichters te doen hebben, doch daarvan uitgaande, hebben wij een groote teleurstelling te wachten. Dat het vijfhonderdtal bladzijden opmerkingen bevat die waardig zijn gelezen en overdacht te worden, kan niet ontkend worden. Zelfs mag men toegeven, dat die opmerkingen veel zouden bijdragen tot een geschiedenis als de schrijver wenscht te leveren. Dat evenwel het werk den titel rechtvaardigt en wij hier bijgevolg in de geheimen van het geestesleven eens dichters en denkers worden ingewijd, om er een heldere voorstelling van te verkrijgen, zal door niemand worden toegegeven, die den schrijver tot het einde gevolgd heeft.

Reeds de eerste woorden van den schrijver bevatten een onjuistheid. 'Er zijn mannen (zoo zegt hij), wier namen in het boek der geschiedenis met een groote letter geschreven zijn en die evenwel in hun eigen dagen niet werden aangemerkt als van meer dan gewone grootte te zijn. Wij beschouwen hen door het glas van den tijd, dat in zulke gevallen een vergrootende kracht heeft en op de voorwerpen werkt gelijk het mikroskoop op de nietige wezens der schepping.' Wie ziet niet onmiddellijk dat deze vergelijking mank gaat en voor menig groot man, inzonderheid voor Shakspere, onteerend wordt? Beter drukt de schrijver zich op een andere bladzijde uit, waar hij zegt: 'Aldus worden de mannen van den ouden tijd schijnbaar tot helden en halfgoden verhoogd; doch indien wij de zaak wel overwegen, bevinden wij dat het de waarnemers van den huidigen dag zijn die werkelijk in vermogen en gewicht zijn toegenomen en die, door de grootheid van 's werelds eerste leermeesters te erkennen, alleenlijk bewijzen hoe groot zij-zelf geworden zijn door den geheimzinnigen invloed die bezielend gewerkt heeft op de gemoederen van opvolgende geslachten.' Dat er overigens ook in den tijd des Dichters mannen waren die de

macht van zijn genie erkenden, wordt door den schrijver zelf en afdoende aangetoond. Getuige slechts Jonson die, hoe ook in zeker opzicht door zijn theoriën van Shakspere afkeerig, hem een hulde gebracht heeft, die tot op onzen tijd door haar waarheid en profetischen geest haar gewicht ten volle behouden heeft. Jonson was een waarachtig groot man, en wat wij bij het noemen van zijn naam vooral niet onopgemerkt mogen laten is, dat hij zelfs in tegenspraak met Milton en honderd anderen, ook nog uit onze eeuw, die '*Shakspere's easy numbers*' eenigszins minachtend tegenover de uitingen der '*slow endeavouring art*' stelden, den Dichter niet minder verheft als meester der vlijtig beoefende kunst dan als tolk der Natuur[1].

Om er nog een enkel staaltjen van bij te brengen, hoe gewaagd, wij zouden bijna zeggen hoe ongerijmd somtijds des schrijvers beweeringen zijn omtrent de openbaringen van Shakspere's inwendig leven, deelen wij een aanhaling mede uit hetgeen hij oordeelt aangaande 's Dichters Sonnetten, waarin hij de denkbeelden van Rosetti omtrent de Italiaansche dichters der Middeleeuwen onvoorwaardelijk op den Britschen bard toepast. 'Deze Sonnetten,' zegt de schrijver, 'worden door allen aangemerkt als openbaringen van 's Dichter inwendig leven. Zij zijn blijkbaar vervaardigd naar het plan door Petrarcha en Dante aangenomen, volgens hetwelk, onder voorwendsel van den hartstocht der liefde te vieren, de verzuchtingen naar staatkundige vrijheid en naar het vrije onderzoek op het gebied der godsdienst werden geuit. De Sonnetten vertoonen ons dus een gemoed dat doordrongen is van wijsgeerige beginselen, kundig in de godgeleerdheid en bezield door een staatkundig streven zoowel naar een wedergeboorte der Kerk als der wereld in het algemeen.'

Met meer gewicht en beter gevolg toont de schrijver aan, hoe enkele dramaas geheel het karakter van den leeftijd dragen waarin zij vervaardigd zijn. Zoo is het voor ieder duidelijk dat

1 Men vergunne ons de gedenkwaardige woorden van Jonson hier aan te halen

'Who casts to write a living line, must sweat
(Such as thine are) and strike the second heat
Upon the Muses anvil; turn the same
(And himself with it) that he thinks to frame;
Or for the laurel he may gain a scorn:
For a good Poet's made as well as born,
And such wert thou!'

in de *Two Gentlemen of Verona* de eerste uitingen eener levendige verbeelding te voorschijn komen, in verband met een gronddenkbeeld dat den jongeling het naast aan het hart ligt, dat van Liefde. Tevens spreekt er zich een soort van jeugdige opgewondenheid in uit, een onbedwingbaar verlangen om zich in de wereld te vertoonen, om wijd en zijd rond te zwerven,

‘To see the wonders of the world abroad,’

ten einde het leven buiten het ouderlijk huis en de plaats der geboorte te leeren kennen. Ook plan en schikking zijn beiden nog zeer onvolkomen, al vertoont er zich reeds min of meer een beginsel in, dat in zoo menig volgend stuk, gelijk Othello, Hamlet, Macbeth en Lear duidelijk in het oog zal springen. Wij zien, namelijk, dat het derde bedrijf een groep van feiten afsluit en er in het vierde een nieuwe afdeeling wordt geopend. In latere stukken wordt dit plan tot meer volkomenheid gebracht, daar de Dichter van het eerste bedrijf een eenigszins op zich-zelf staand geheel maakt, waardoor er een soort van trilogie ontstaat.

Wat bovenal belangrijk is, reeds in de eerste stukken, waarvan de vervaardiging wellicht nog vóór het vijf-en-twintigste levensjaar des Dichters valt, is het op het duidelijkst merkbaar dat hij een man was van goede opvoeding, uitgebreide kennis en nauwgezette beoefening der wetenschappen. Dit is een feit waarop met niet genoeg nadruk kan gewezen worden. En vanwaar alsdan de belachelijke meening van hen die zich voorstellen dat Shakspere een soort van onopgevoed natuurkind was, een dichter zonder kennis, wetenschap of studie, een bloot speeltuig, dat, zich-zelf onbewust, slechts het werktuig is van een gelukkige inspiratie, of op het best genomen, een man die de volkomenheid in de kunst bereikte door instinkt veeleer dan door een streven waarvan hij zich volkomen bewust is? Jonson wist het beter, naar ons blijkt uit de woorden die wij van hem aanhaalden. Wij herhalen het, reeds in de stukken der eerste periode openbaart zich bij den Dichter zulk een gemeenzaamheid zoo met de geschiedenis zijns lands als met die der wereld, zulk een uitgebreide kennis van alles wat in zijn dagen het eigendom der geleerden en beschaafden was, zulk een gemakkelijkheid in zijn bewegingen op het gebied der wetenschap gelijk het zich in de zestiende eeuw had uitgebreid,

zulk een alomvattende kennis eindelijk van de volksletterkunde zijner dagen en zulk een belezenheid in de romances en dramaas van zijn voorgangers en tijdgenooten, dat wij zijn jongelingsjaren een tijd van ernstige studie en uitgebreid onderzoek noemen. En voegen wij daarbij het volkomen meesterschap over taal en stijl, die zich reeds zoo vroeg door mannelijke kracht en door een eigenaardig karakter onderscheiden; vervolgens den meesterlijken bouw en volkomen uitwerking zijner stukken, berustende op ernstig overdachte beginselen, waarvan de Dichter zich ten eenenmale bewust is; en eindelijk, voegen wij daarbij de kennis die geen boek of menschenmond ons kan aanbrengen, maar die gegrond is op nauwkeurige waarneming, gezette overpeinzing en gestadige ontwikkeling van geest en gemoed, dan zeggen wij met de woorden van Hamlet:

> ‘He was a man take him for all in all,
> I shall not look upon his like again.’

Aldus verdwijnt de loszinnige jongeling, de roekelooze en vernederde omzwerver der overlevering voor een peinzend, rechtgeaard en werkzaam kunstenaar, die van zijn vroegste jeugd met al de geestdrift van een dichterlijk gemoed en met al den ernst van een wijze die zich van een roeping bewust is, voortstreeft op de baan der ontwikkeling en veredeling. Ziedaar dus tevens ons een schrede verder op den weg om ons een voorstelling van den Dichter te maken, gelijk zijn werken, beter dan eenig geschreven levensbericht, ons voor den geest kunnen brengen.

Wat wij thands hebben opgemerkt leidt ons tot een niet minder belangrijk feit, dat het vinden van den eersten Hamlet met de jaarteekening 1603 in het oog heeft doen vallen. Hoezeer ook verschillend van den lateren, meer volkomen Hamlet, laat de vroegere ons toch een belangrijken blik slaan in het gemoedsleven des Dichters, gedurende de jongelingsjaren of die des jeugdigen mans, en geeft hij ons een juist denkbeeld van het standpunt zijner ontwikkeling op betrekkelijk jeugdigen leeftijd. In zekeren zin is Hamlet een stuk dat geheel alleen staat. De opvatting van dit karakter is alleen te verklaren uit den gemoedstoestand van den Dichter in een leeftijd, als weifelingen de ziel bestormen en somtijds zoo uitputten, dat er oogenblikken van moedeloosheid en volslagen gebrek aan de noodige geestkracht tot het volvoeren van een grootsche daad

volgen; oogenblikken, waarop wij liever toegeven aan wikken en wegen, aan het peinzen over een daad, dan de hand uitsteken om een gewichtig werk aan te vangen. Dit nu is juist hetgeen wij zelden in de stukken van Shakspere aantreffen. Het tegendeel veeleer. Zelfs uit de vroegste stukken komt ons bij verschillende personen een kracht van wil, een bestemdheid van karakter, een veêrkracht van ziel, een lust tot handelen en een verheven-zijn boven gewone meeningen of vooroordeelen te voorschijn, dat wij onwillekeurig tot de gevolgtrekking komen, dat men zich den Dichter onmogelijk anders kan voorstellen dan met dezelfde eigenschappen van geest. In betrekking dus tot den leeftijd waarin het stuk is vervaardigd, moeten wij den Hamlet beschouwen als de openbaring uit die oogenblikken van gemoedslijden en zielestrijd, die ieder groot man in zijn jeugdig leven gekend heeft. Vandaar de groote aantrekkelijkheid van het stuk voor allen, die het leven des gemoeds in zijn hooge beteekenis kennen. Shakspere had die oogenblikken met Goethe gemeen, die zelf erkent, hoe menigmaal hij in zijn jeugd zich kon overgeven aan gedachten over dood en zelfmoord, gelijk Hamlet. En daar nu de Dichter op betrekkelijk jeugdigen leeftijd tot de opvatting van een karakter als Hamlet in staat was; daar hij zich een gemoedstoestand als dien hij ons teekent volkomen in al zijn wijzigingen bewust was, dien buiten zich kon voorstellen en tot een onderwerp zijner overdenking maken, om er in den Deenschen Prins een type, een werkelijkheid van te geven, die nog heden onovertroffen is en nooit overtroffen zal worden, zoo vragen wij, of men zich het standpunt van ontwikkeling door den vijf-en-twintigjarigen man bereikt, wel te hoog kan voorstellen.

Keeren wij thands tot den schrijver van ‘Shakspere's Inner Life’ terug.

Het feit, dat de meeste historische stukken tot de tweede periode van 's Dichters leven behooren, geeft den schrijver aanleiding om eenige woorden omtrent de staatkundige denkbeelden van Shakspere in het midden te brengen. Hij bepaalt zich daarbij terecht tot de beide historische stukken bij uitnemendheid, Richard II en Richard III. Wij kunnen, wat het eerste stuk betreft, volkomen met zijn woorden instemmen. ‘Naar mijn meening’ zegt de schrijver, ‘is zoowel het karakter van den Koning, gelijk het in dit schoone drama geteekend is, als de bedoeling en het plan van den Dichter door

velen zeer verkeerd beoordeeld. Men heeft ondersteld en zelfs met kracht beweerd, dat de bedoeling was het Goddelijk Recht der Koningen te verdedigen. Het is waar, Shakspere heeft het beginsel, dat tot op het tijdstip van 's Konings regeering als de eenige regel der regeerende macht geheerscht had, met werkelijk dichterlijke onpartijdigheid aangetoond. Terzelfder tijd evenwel heeft hij de opkomst van een geheel tegenovergesteld beginsel geschilderd, tusschen welk beginsel en den ouden grondregel een doodelijke worsteling zoude aanvangen. De uitkomst van die worsteling vormt de ontknooping van het treurspel. De vorst verliest niet alleenlijk zijn kroon, maar ook zijn theorie; een dubbel verlies voorwaar, even gunstig voor de volken als noodlottig voor de gekroonde hoofden.' In zulk een schildering nu blijkt Shakspere's betrekking tot zijn tijd en in hoeverre hij eerbied heeft voor de eischen, die men tot heden had doen gelden; maar tevens, hoe verre hij den tijd van zulke eischen vooruit was. Heeft hij zich, wat het eerste betreft, in de grootste onpartijdigheid wel gewacht om de vorstelijke rechten, die zijn koninklijke held vertegenwoordigt, te verachten of er laatdunkend den staf over te breken, hij verschijnt tevens als de Dichter, die de rechten des volks erkent en voor den wil en wensch der natie een onbepaalden eerbied heeft. Niet anders is het in Richard III, vooral ten opzichte van de laatste bijzonderheid. Het is in het oog vallend, hoe nauwkeurig de Dichter zich in het beperkt bestek van een drama, aan de feiten der historie houdt en ons uitvoerig den val van de vertegenwoordigers der hooge adellijke familiën afschildert. Het heeft er velen gehinderd, dat er in dit stuk veroordeeling op veroordeeling, moord op moord plaats heeft, dat het eene slachtoffer na het andere valt. Doch zij, die zich aan die slachting ergeren, begrijpen Shakspere niet. Hij schildert in een grootsch geheel een geweldige omkeering en de vruchten van wanbeheer en burgeroorlog. Hij schildert het gericht door den tijd gehouden over de zwakheden, zoowel als over de gruwelen en onrechtvaardigheden van vroeger dagen. Zijn stuk is de rechtvaardiging van het noodlot, dat wrekend optreedt voor de mishandelden en verongelijkten van vroeger geslachten, in den hoogsten zin tragisch, daar dat noodlot in al zijn wreedheid letterlijk straft 'tot in het derde en vierde lid' en in zijn wraak allen medoogenloos medesleept, die niet schuldiger zijn dan voor zoo verre bloedverwantschap

met den schuldige iemand toerekenbaar maakt voor wat bedreven is door anderen. En zoo ergens, dan is Shakspere hier de verheerlijker van het recht des volks om den tiran, den meineedige, die nog durft spreken van de ‘gratie Gods’ en den ‘gezalfde des Heeren’, gelijk Richard III, te verzaken en vervallen te verklaren, ten einde een waardiger hoofd, dat recht heeft op de genegenheid der onderdanen, uit vrije beweging te volgen. Het is daarom ook dat Richmond, die overigens als Hendrik VII vrij onbeduidend was, in het treurspel als een zeer beminnelijk en belangwekkend persoon wordt voorgesteld. Wij zien dan in dit stuk een aanschouwelijk tooneel van een zeer dramatisch maar ook zeer pijnlijk tijdsgewricht, waarin allen zonder onderscheid moeten ondergaan, die tot een verouderde richting behooren, om plaats te maken voor een jeugdiger en meer bezield geslacht, dat een anderen weg wil dan dien der overlevering en verouderde instellingen. Die ondergang moge beklagenswaardig zijn - en (opmerkelijk feit!) Shakspere is de eerste om dat met nadruk voor te stellen - doch gevorderd wordt het door de onverbiddelijke eischen van het lot, die de Dichter kan noch wil ontkennen. Aan dat alles, meenen wij, is die echt dichterlijke stempel te danken, dien wij op dit treurspel gedrukt zien en daaruit is de stoutheid, de kracht, de bezieling te verklaren, onder welker invloed ieder lezer van Richard III verkeert.

Nog iets, eer wij van dit stuk afstappen. Voor de kennis van Shakspere's ontwikkeling is het een hoogst gewichtige bijdrage. Men wordt getroffen door het bewonderenswaardig meesterschap over taal en stijl in dit treurspel ten-toon-gespreid, een meesterschap, dat zich in het bijzonder na de vervaardiging van dit stuk meer dan ooit vertoont. De versbouw van dit treurspel is uitstekend. De verzen vloeien voort gelijk een machtige stroom; alle beeldspraak is grootsch en bestemd; alles vertoont een ongedwongenheid, een losheid en volkomenheid van uitwerking, als tot heden in geen stuk nog zoo klaar aan den dag is gekomen, terwijl de onuitputtelijke rijkdom van denkbeelden, de kracht, bijna zouden wij zeggen de hartstochtelijkheid, en de verscheidenheid van eigenaardige uitdrukking, en daarnevens de gemakkelijkheid er in heerschende, ons doen gevoelen, dat wij hier met een dichtstuk te doen hebben, in de volle weelde van een verheven genie voortgebracht. Er is niets in dit treurspel, of het draagt het kenmerk van Shakspere's

hand, uit een tijdperk, toen zijn geest tot de hoogste ontwikkeling gekomen was[1]. Van nu aan zien wij hem dan ook in zijn volle grootheid. Hij toont toegerust te zijn met een uitgebreide kennis op het gebied der wetenschap; de volksletterkunde en alles waarin zich min of meer een dichterlijke geest had geopenbaard, is zijn eigendom geworden en heeft zijn vruchtbare verbeelding voedsel gegeven of zijn oordeel geoefend, zijn smaak veredeld of gelouterd; de geschiedenis der menschheid in het algemeen en die zijns volks in het bijzonder, is hem een gebied geworden, waarop hij zich vrijelijk en met welgevallen kan bewegen. De uitkomsten van zooveel onderzoek en ontwikkeling worden bevrucht met de rijke ervaring in het menschelijk leven opgedaan en met de denkbeelden eener ernstige overpeinzing, terwijl de bezielende adem van het genie het leven geeft aan alles wat de machtige geest zich voorstelt en zich schept. Hij is Dichter en Wijsgeer, in de eerste hoedanigheid zonder wederga, in de tweede zelfs niet geëvenaard door zijn tijdgenoot Bacon.

Wij besluiten met een opmerking waartoe een tweetal stukken uit het laatste tijdperk van 's Dichters leven aanleiding geeft, namelijk *Julius Coesar* en de *Tempest*. Het is zeker geen bloote toevalligheid, dat wij in het eerste stuk een karakterschildering als die van Brutus vinden. Niet alleen is het beeld van gemelden Romein meer dan eenig karakter bij Shakspere dat van den volmaakten held; maar in het algemeen kan men zeggen, dat het door den Dichter bestemd was om een aanschouwelijke voorstelling te geven van hetgeen hij als de type van een man wil beschouwd hebben. Er is dus overeenstemming tusschen den rijperen mannelijken leeftijd van den Dichter, waarin de teekening van dit karakter valt, en het karakter-zelf.

1 Om slechts een enkel voorbeeld te geven, hoe dit merk van 's Dichters hand tot zelfs in een geringe wijziging zichtbaar is, deelen wij het volgende mede. In de oude kroniek, door Shakespere gebruikt, wordt vermeld, hoe Richard op het slagveld van Bosworth uitriep: ‘A horse, a horse, a fresh horse!’ Shakspere veranderde dit in een regel, die den sleutel bevat voor het geheele stuk, namelijk:

‘A horse, a horse, *my Kingdom for* a horse!’

Het koninkrijk, waarvoor de woestaard zoo geworsteld heeft en zooveel bloed heeft doen vloeyen, biedt hij in zijn laatste oogenblikken voor een paard le koop aan!

‘His life was gentle; and the elements
So mixed in him, that Nature might stand up,
And say to all the world: *This was a man*!’

Zoo stelt ons Shakspere zijn held voor en overeenkomstig die woorden wordt de geheele schildering voortgezet en voltooid. Wij zien in hem een man, die met krachtigen wil een daad onderneemt, waarmede de menschheid, naar hij overtuigd is, gebaat wordt; een man, die door denken en handelen zich van allen in zijn omgeving onderscheidt; een man bovenal, wien de wijsbegeerte, gelijk Dante eenmaal van zich-zelf getuigde, vertroost en boven rampen en het noodlot verheft en die door kalmte en ernst van geest, door zelfbeheersching en zelfkennis in staat is alles te dragen wat de toekomst over hem besloten heeft. Merken wij nog ter loops op, dat Brutus bij dat alles mensch blijft, zoodat ons door den Dichter niet louter een verpersoonlijkte deugd of iets van dien aard vertoond wordt, waarin ook niets anders te voorschijn komt dan een karaktertrek of eigenschap die den Dichter uitsluitend voor de oogen zweefde. Door een type van een man te geven, heeft Shakspere ons geen volstrekt onberispelijk man getoond. Ziedaar wederom den meestertrek in de schildering en het geheim waarin de aantrekkelijkheid van een held als Brutus voor ons gelegen is. Wij zien dien held ook blootgesteld aan onrust van ziel, aan gemoedsstrijd; hij verkeert nu en dan in opgewondenheid en vrees en geeft zelfs een enkele maal toe aan de onstuimigheid van geest, waarin de moeyelijkheden of de teleurstellingen van het oogenblik hem gebracht hebben. Doch wij gevoelen dat dit voorbijgaande is en dat straks de held wederom in den luister zijner verheven eigenschappen verschijnen zal. En naast die schildering van den man, gelijk Shakspere zich dien op rijperen leeftijd voorstelde, staat de type van een vrouw, ons in Portia voor de oogen gesteld. Zoo is het ons, alsof de Dichter in een zijner laatste scheppingen, die hij der wereld na zijn dood vermaakt, ons een spiegel voorhoudt, waarin wij het beeld aanschouwen van het ideaal waarnaar hij gestreefd heeft met al den ernst van zijn verheven geest en wat hij, als een waarachtig leermeester der opvolgende geslachten, beiden mannen en vrouwen ter bereiking voorstelt. Nog opmerkelijker zien wij dit uitkomen in den *Tempest*, wellicht het laatste stuk ons door hem geschonken. Zoo ergens dan zien wij in

dit stuk Shakspere-zelf, gelijk nog onlangs een beroemd Fransch geleerde aantoonde, bijna gelijktijdig met den schrijver van *Shakspere's Inner Life* en zonder met de bedoeling des laatsten bekend te zijn geweest. In het karakter van Prospero heeft de Dichter zich-zelf geschilderd, den man van een ernstig gemoed, van een geweten dat zich niets te verwijten heeft, den man van intellectueele kracht en van zelf-beheersching, den man van kalmte bij onderzoek en studie, van rust en waardigheid in de ontmoetingen des levens en tegenover zijn omgeving; den man eindelijk, zich bewust van hetgeen hij is en zich-zelf genoeg. De teekening van een karakter als Prospero is een zelf-beschouwing en als zoodanig is de schepping er van op den leeftijd, waarin de Dichter haar het aanzijn gaf, een hoogst belangrijk verschijnsel tot toelichting van zijn inwendig leven en den toestand zijns gemoeds aan het einde van zijn loopbaan. Is het niet of wij Shakspere hooren, terwijl hij afscheid neemt van het tooneel en van zijne omgeving in Londen, om in stilte en afzondering, gelijk hij aldaar reeds eenigen tijd gedaan had, zijn overige dagen in Stratford te slijten, - is het niet of wij hem hooren in de woorden van Prospero:

> I to my state grew stranger, being transported
> And wrapt in secret studies.
> I pray thee mark me;
> I thus neglecting worldly ends, all dedicated
> To closeness and the bettering of my mind.
> My library was dukedom large enough!

Reeds Coleridge beschouwde den *Tempest* en het karakter van Prospero uit dit oogpunt. ‘De Dichter (zegt hij) had nu een leven achter zich, besteed in de nauwgezette waarneming van de menschelijke natuur, haar verschillende vermogens en de beginselen harer werkzaamheid. Hij had waargenomen, dat de wijze waarop deze vereenigd of aan elkander ondergeschikt zijn het eigenaardige in iederen mensch teweegbrengt en dat de harmonie door de wederkeerige ongelijkheid van een overvloed in het eene opzicht en een armoede in het andere wordt voortgebracht. De taal waarin de waarheden, die het gevolg zijner waarneming waren, zijn nedergelegd, was uit het diepste van zijn zedelijk wezen voortgesproten en niet het minst spreekt zich dat wezen van den Dichter uit in den *Tem-*

pest.' De held van dat stuk heeft het hoogste standpunt bereikt, dat eenig karakter van Shakspere bereiken kan, en juist met de schildering van dien held besluit hij zijn dichterlijke loopbaan. Een opmerkelijk verschijnsel, herhalen wij. Hier kan aan geen toeval gedacht worden. Het is niet anders dan natuurlijk, dat op het oogenblik der schoonste ontwikkeling van de menschelijke natuur, op het oogenblik dat een verheven geest een zijner waardig standpunt voelt bereikt te hebben, een beeld als dat van Prospero wordt afgemaald, bij wien willen en handelen, neiging en geweten, zedelijke moed en zelfbeheersching met elkander in overeenstemming zijn. Met het beeld van Prospero is dat van den Dichter dus een. Doch vóór het ons als zoodanig verschijnt is er, even als bij den held van den *Tempest*, een leven voorafgegaan van strijd en teleurstelling, van droefheid en blijdschap, van waarneming en overpeinzing, van waardeering en miskenning, in één woord, van alles wat het leven van den grootsten man der laatste eeuwen op het gebied der kunst moest opleveren en eischen. De geschiedenis van dat inwendig leven blijven wij nog steeds wachten.

Roermond, Oktober, 1865.
A.S. KOK.

Een pleidooi tegen de moderne richting.

D. Chantepie de la Saussaye, Leven en Rigting. Vier voorlezingen over godsdienstige vraagstukken van dezen tijd. Rotterdam, 1865.

Indien het woord van Bilderdijk waarheid behelst, dat men meesters vau de taal moet zijn, om meesters over het gemoed te kunnen worden, dan zal de heer Chantepie de la Saussaye door de vier voorlezingen, die hij onder den titel van ‘Leven en Rigting’ heeft openbaar gemaakt, de gemoederen zijner lezers niet veroveren. Meester is de heer de la Saussaye in den regel over zichzelf en over de hartstochten, die zoo licht een theologischen boezem bewegen. Zelden zult gij een bitter woord van hem vernemen, zelden hem tegen zijn wederpartij hooren uitvaren. Hij is bekommerd, hij is verontwaardigd; alles ‘wat van de empirische school in Nederland uitgaat, ontsteekt een vuur in zijn binnenste;’ maar slechts bij uitzondering laat hij zich door zijn toorn verblinden en wordt hij onrechtvaardig jegens hen, wier gevoelens hem een ergernis zijn. Meester is hij voorts in de nieuwere dogmengeschiedenis. Met fijnen tastzin weet hij de verschillende godsdienstige richtingen van den jongsten tijd te waardeeren; haar eigenaardigheden te kenschetsen, haar verdiensten te schatten, haar gebreken aan te wijzen. Schakeeringen, die aan minder geoefende oogen meestal ontgaan, merkt hij aanstonds op, en waar niemand eenige overeenkomst bespeurde, daar ontdekt hij een

wezenlijke verwantschap, en toont die onweêrsprekelijk aan. Doch meester over de taal is hij niet. Zijn hollandsch is van zeer twijfelachtige soort, en heeft een sterken franschen, soms ook een duitschen bijsmaak. Zijn stijl? - Och! men kan ook zonder schitterenden, zonder wegsleependen, zonder sierlijken stijl zeer nuttige dingen zeggen en zeer belangrijke voorlezingen houden. Het zou dwaas en onbillijk zijn, den heer de la Saussaye te verwijten, dat zijn stijl niet fraai is. Maar zoowel hoorders als lezers hebben recht te eischen, dat een spreker of schrijver verstaanbaar zij. De heer de la Saussaye is dat niet. Ik heb geen ander doel gehad, dan om hem te begrijpen. Ik heb moeite gedaan, om hem te begrijpen. Ik heb verscheiden volzinnen, die mij voor 't recht verstand van 'schrijvers eigen meeningen zeer belangrijk voorkwamen, herhaaldelijk overgelezen, doch ik ben niet wijzer geworden. Ligt het aan mij? Ben ik tegenover deze redevoeringen in dezelfde verhouding als de *ἄνθρωπο ψυχικό* van Paulus, de zinnelijke mensch tegenover de dingen die des geestes Gods zijn? Schijnt mij het hier voorgedragene dikwijls verward, alleen omdat er verwarring heerscht in mijn begrippen, nevelachtig, omdat er over mijn oogen een nevel van vooroordeelen hangt? Is het mijn onhandigheid, die mij dezen kampioen telkens doet ontglippen, als ik op het punt sta hem te vatten, of is het, omdat hij zich evenals de homerische Athene, op het beslissende oogenblik achter wolken verbergt? Maar mijn geachte ambtgenoot heeft niet de minste begeerte om zich te verbergen. Hij wenscht niets liever dan duidelijk te zijn. Zelf gevoelt hij een zekere neiging, om zich in 't afgetrokkene en algemeene te verliezen. Daarom heeft hij, zooals hij ons meêdeelt, geen boek willen schrijven, maar liever voorlezingen gehouden. De welwillende lezer was te abstrakt, de geëerde hoorder was konkreter. Het kalmeerend vooruitzicht van een aandachtig gehoor zou hem vanzelf kortwieken. Ik weet niet, welk een duizelingwekkende vlucht de geleerde schrijver zou genomen hebben, indien hij niet geschreven had met het doel om als spreker op te treden. Ik weet ook niet, hoe zijn gehoor de proefneming heeft doorgestaan. Maar ik vrees, dat zij niet in allen deele gelukt is. Want indien de bedaarde lezer, die hem bij de slippen kan grijpen en dwingen om hetgeen hij gezegd heeft nog eens en nog eens te herhalen, hem toch niet altijd begrijpt, dan moet de arme hoorder, genood-

zaakt den redenaar te volgen in zijn rustelooze vaart, nu en dan wel eenige lichtheid in 't hoofd hebben gevoeld.

En dat ligt niet daaraan, dat de heer de la Saussaye voor zichzelf niet tot helderheid is gekomen, en niet weet wat hij wil. Een man, die anderen zoo juist weet te karakterizeeren, kan geen warhoofd zijn. Het heeft geen andere reden, dan dat hij zich niet geoefend heeft in 't gebruik van dat heerlijke werktuig, waardoor wij onze gevoelens aan anderen mededeelen. Hij zou een groot schilder zijn, indien hij schilderen kon; een eerst beeldhouwer, indien hij den beitel maar wist te hanteeren. Het ontbreekt hem aan geen der vereischten, om een leermeester te zijn van het beste, het denkende deel zijns volks, dan aan dit eene: meesterschap over de taal. De taal is een vrouw, die er goed uitziet, en dit zeer wel weet. Zij wil zeer gaarne een eerlijk huwelijk met u aangaan, mits ge haar eerst fatsoenlijk het hof maakt en haar genegenheid tracht te winnen. Bespeurt zij, dat gij haar verwaarloost, zij wreekt zich aanstonds, en laat u maar voorthaspelen, zonder dat zij een vinger uitsteekt om u te helpen. Maar geeft gij haar de eer, die haar toekomt, toont gij, dat zij u niet onverschillig is - zij is als iedere vrouw: een tijdlang wil zij meesteresse zijn; doch dan legt ze ook gewillig haar hand in de uwe, en dient en helpt u trouw en teêr.

In weêrwil van dien gebrekkigen vorm kan ik toch zeer goed begrijpen, dat het den spreker niet aan belangstellende hoorders ontbroken heeft. De zaken, waarover hij handelde, zijn van geen klein gewicht, en wat een man als hij daarover te zeggen heeft is wel der moeite waard om gehoord te worden. Veelal zijn het duistere dingen, die hij verkondigt, nooit alledaagsche. Ik vind het gansch niet vreemd, dat zijn vrienden en volgers zich gaarne wat inspanning en een weinig hoofdpijn getroost hebben, daar ze wel wisten, dat ze er niet bij verliezen zouden. Zij hebben taaie brokjes geslikt, inderdaad, maar goede, voedzame spijzen werden hun ook toegediend. Wat ieder, wat ook ons in dezen ethisch-irenischen, of wil men ethisch-mystieken godgeleerde aantrekt, dat is zijn hooge ernst, dat is zijn warme overtuiging. Hier is een eerlijk man, die niet ‘anathema!’ roept, omdat de nieuwe leer zijn rust in gevaar brengt of ‘strijdt met zijn oude preken,’ maar omdat hij er een schadelijke dwaling in ziet, die de godsdienst ondermijnt. Hij spreekt, om geen andere reden,

dan omdat zijn hart vol is, omdat hij niet zwijgen kan. Ook bezigt hij niet de botte wapenen, waarmeê de Sionswachters gewoon waren te strijden. Hij kampt voor het oude, maar met wapenen van de nieuwste vinding. Om de moderne wetenschap te vernietigen, rust hij zich toe als een modern man. Orthodox is hij, maar geen gemeen orthodox; konfessioneel, maar niet een van die starre konfessioneelen, die u, voor alle bewijsvoering, de dortsche kanons en de nederlandsche geloofsbelijdenis naar het hoofd werpen. Het kerkelijk leerstelsel is niet veilig voor zijn kritiek[1]. Liever zou hij niet aan de onfeilbaarheid der heilige Schrift gelooven, dan die te staven door redeneeringen, zooals de oude dogmatici gewoon waren te gebruiken[2]. Hij houdt de Schrift voor het ingegeven woord Gods, om de machtige werking die zij teweegbrengt, en omdat haar inhoud, naar zijn gevoelen, samenstemt met de behoeften des gewetens. Allerminst wil hij haar als een wetboek bezigen, en hij kan niet nalaten zich te verzetten tegen hen, die haar slechts als een bron van geloofs- en zedeleer beschouwen[3]. Hij stelt zich voor het wondergeloof in de bres, maar hij aarzelt niet: 'het onderscheid' (d.w.z. het onderscheiden) 'van wonder en natuurlijke gebeurtenis', voor 'een vrucht der latere dogmatiek' te verklaren. Daarom is hij echter geen plooier, geen middelman; geen van die 'halven' waarvan Strauss spreekt in zijn jongste pamflet, maar wel degelijk 'ein Ganzer.' Geen vermomde modern, die zich met orthodoxe frazen opschikt, maar een vriend van het oude, die de taal van zijn tijd spreekt, en met wien er te redeneeren is. Ik kan mij op zulk een standpunt wel verplaatsen. Ik kan zulk een richting gemakkelijk waardeeren, hoe weinig sympathie ik ook voor haar gevoelens koester. Ik verwonder mij niet, dat haar woordvoerder instemming vindt bij velen, die zooals hij aan de oude overleveringen en leeringen gehecht zijn, maar ze gaarne op wat minder wrakke grondslagen gevestigd zouden zien, dan waarop men ze tot hiertoe trachtte staande te houden.

Het is mijn voornemen niet de richting van den heer de la Saussaye te beschrijven; hijzelf heeft dat reeds vroeger, en nu weder in dit viertal voorlezingen gedaan. Nog veel minder

1 Leven en Rigting, blz. 76.
2 2 T.a.p. blz. 83.
3 3 T.a. pl. blz. 108.
4 T.a.p. blz. 88.

zal ik haar bestrijden. Over richtingen te twisten komt mij zeer onvruchtbaar voor. Men kan even goed iemands karakter als zijn richting weêrleggen. Als een omnibus - men vergeve mij deze alledaagsche vergelijking - als een omnibus is het leven. Vele menschen kiezen een plaats binnenin. Men zit er tegenover elkander, soms vrij gedrongen, en in gevaar van in onzachte aanraking te komen met de beenen van zijn overbuurman, doch warm en droog. Van de buitenwereld bemerkt men niet veel, dan het weinige, dat men tusschen de hoofden door, en door een bestoven of beregend glaasje kan waarnemen. Bovenop geniet men echter een ruimer uitzicht. Velen kiezen zich dus daar een plaats, al heeft men het er soms wat koud of wat warm, en al moet men een weinig klimmen. Men zit er rug aan rug. En daarom, o mijn ethischirenisch medereiziger door het leven! al ziet gij bijwijlen om en vangt zoo een kijkje op van hetgeen ik voor mij heb, al weigert gij niet hardnekkig - hardnekkig in letterlijken en figuurlijken zin - zooals uw orthodoxe buurman, om het hoofd nu en dan een weinig te wenden, al beweert gij niet zooals hij, dat er niets te zien valt, dan waar gij zit, of dat gij aan uw zijde alles opmerkt ook wat achter uw rug slechts te bespeuren is, - daarom ziet gij zooveel andere dingen dan ik, en zie ik andere dingen dan gij; wij zullen er niet over rechten. Het beste is, dat men doet zooals gij, en dat elk op zijn beurt vertelt, wat hij van zijn kant heeft waargenomen, men zou dan langzamerhand uit al die ervariugen een geheel kunnen vormen. Ik stel met den heer La Saussaye het leven boven de richting, en ik weet zeker Dr. Pierson ook, al luidt zijn titel toevallig Rigting en Leven, en die van zijn tegenstander, niet toevallig, Leven en Rigting. En al loopen onze richtingen uiteen, in het leven zijn er punten genoeg, waar wij elkander allen ontmoeten.

Ik zal het dus niet opnemen voor de zoogenaamde moderne richting, noch voor de empirische methode; de kritiek van den heer L.S. kan voor beide slechts heilzaam zijn. Maar ik moet het opnemen voor de wetenschap, die door den geëerden schrijver zeer onbillijk behandeld wordt.

De wetenschap behoort niet tot de gunstelingen van onzen ethisch-irenischen godgeleerde. Gedurig moet zij het misgelden. Nu eens wordt zij met een minachtenden glimlach op haar plaats gezet, dan wordt haar een ernstige vermaning ge-

geven. Haar hoofdzonde is hoogmoed. Hoort het slechts aan den bekenden uitroep van den man, dien La Saussaye zeer karakteristiek ‘een heidensch wis- en werktuigkundige’ noemt, alsof de wis- en werktuigkunde iets met het heidendom had te maken. ‘Geef mij een plaats waar ik staan kan, en ik zal de aarde bewegen!’ heeft Archimedes gezegd. En La Saussaye erkent, daar is een zekere stoutheid in deze taal der geestdrift; ‘in die geestdrift ligt geloof, geloof aan de almagt van den geest over de stof, aan de bestemming der natuur, om den mensch, die geest is, te dienen.’ Maar er is toch een lastige en onoverkomelijke kleinigheid, waarop dit woord der geestdrift afstuit. Het is onmogelijk om buiten de aarde zulk een plaats waar men staan kan, te vinden. En dus: ‘de geloofstaal der wetenschap is tevens de openbaring harer onmagt; - in hare verheffing ligt hare vernedering; haar moed is... geen ootmoed, maar... hoogmoed.’ De beschuldiging is volkomen onrechtvaardig. Hoogmoed zou het zijn, als de wetenschap door den mond van een harer beoefenaars zonder meer verklaarde: Ik zal de aarde bewegen. Hoogmoed, wanneer zij zich verbeeldde een plaats buiten de aarde te zullen vinden, waar zij staan kon. In dat: ‘Geef mij een plaats,’ ligt vanzelf opgesloten, dat zij niet in staat is zichzelf die plaats te geven; ligt de erkenning dat zij niet almachtig, dat zij beperkt is. Wil men dat haar onmacht noemen, ik noem het liever haar grenzen. Haar taak, haar doel, haar uitsluitende taak en eenig doel is te weten; niet wetten te geven, maar bestaande wetten te leeren kennen; zelfs de toepassing dier wetten behoort tot een ander gebied. Als Jezus uitroept: ‘Indien gij een geloof hadt als een mosterdzaad, gij zoudt tot dezen berg zeggen: word opgeheven en in de zee geworpen, en het zal geschieden,’ zullen wij dan daartegen inbrengen, dat deze geloofstaal op een kleinigheid afstuit, op de gebleken onmogelijkheid, om zelfs door het grootste geloof een berg op te heffen en in de zee te werpen? Of zullen wij in dat woord een paradox zien, wiens opzettelijke overdrijving zichzelf rechtvaardigt, omdat het geloof inderdaad een bergenverzettende macht is? Nemen wij dus den roem der wetenschap voor hetgeen hij is, en laten wij in de stoute woorden van Archimedes niets anders zien dan de uitdrukking zijner blijdschap over een ontdekking, die hemzelven verbaasde, en van wier groote gevolgen hij een voorgevoel had. Het geloof is een der midde-

len die de menschelijke geest bezit om de stof te beheerschen, de wetenschap is een ander. En terwijl deze laatste haar rechten handhaaft, gelijk zij verplicht is te doen, kost het haar niets te erkennen, dat zij grenzen heeft, en dat zij niet bij machte is zich ‘buiten de aarde’ te plaatsen, al slaat zij, - want ook dit mag niet vergeten worden! - ‘van de aarde’, haar aangewezen standpunt, vrij en wijd den blik om zich heen.

Indien de wetenschap de vrijmoedigheid heeft, om zich bezig te houden met vraagstukken, die de oude bijbelschrijvers op hun wijs hebben opgelost, dan wordt zij door den auteur der Vier Voorlezingen uit de hoogte afgewezen. ‘De theorie van Darwin over de transsubstantiatie der dieren’, zoo heet het op blz. 10, ‘was nog niet uitgevonden (aldus) toen Genesis geschreven werd.’ Hetgeen trouwens van meer ‘uitvindingen’ geldt, zooals die van Kopernikus, Newton en anderen. ‘De bijbel’, zoo was even te voren opgemerkt, ‘de bijbel heeft nu eenmaal deze eigenaardige beschouwing van den mensch, dat zij (hij?) het menschelijk geslacht niet afleidt van de apen, en tusschen den chimpanzee en gorilla en den mensch geen geleidelijken overgang, maar een klove stelt.’ Waar de heer La Saussaye in zijn bijbel iets gelezen heeft van die klove tusschen den gorilla en den mensch, weet ik niet te bepalen. Doch dat de schrijver, van Genesis het menschelijk geslacht niet van apen afleidt, is onloochenbaar, - en natuurlijk, daar de hebreën met het belangwekkend geslacht der vierhandigen weinig bekend waren, en den naam voor deze diersoort zelfs uit het sanskrit moesten ontleenen. De auteur van Genesis II, de Jehovist, meent dat de eerste mensch gevormd is uit een klomp stof, en de tweede (vertegenwoordigster van de minder logische, doch daarom juist voortreffelijker helft van het *genus humanum*, zie blz. 56 en 57), de tweede uit een rib. Is een stofklomp beter dan een chimpanzee? Een rib uitnemender dan een gorilla? Ik mag het lijden. Ik zal ook niet beslissen welke van beide theoriën, die van Darwin of de mozaïsche, waarschijnlijker is. Maar dat de laatste hartverheffender zijn zou kan ik niet toegeven.

Slechts op ééne voorwaarde kan de wetenschap genade vinden in de oogen van den heer La Saussaye, wanneer zij namelijk bereid is, zich aan zekere beperkingen te onderwerpen. Theologie althans, hij heeft het een paar jaren geleden met zooveel

woorden gezegd[1)], theologie is voor hem niet ‘een wetenschap des natuurlijken verstands, dat geheimenissen des geestes zoekt te verstaan, door die van buiten te beschouwen; maar integendeel, de wetenschap des wedergeboren harten, dat in de ervaring der wedergeboorte den grond der waarheid bezit, en haar op dien grond beschouwt en beschrijft.’ Bedrieg ik mij, of is de theologie, die zichzelve dus bepaalt, op weg om een zelfmoord als wetenschap te plegen? Wetenschap een zaak des harten: het is even onmogelijk een schilderstuk te hooren of een simfonie te zien, als een wetenschappelijk onderzoek in te stellen met het hart. Als theologie een wetenschap zijn zal, dan moet zij zich evenals elke harer zusters met het verstand vergenoegen, en wel met een zeer natuurlijk verstand; een onnatuurlijk of bevooroordeeld verstand zou haar op een dwaalspoor leiden, en een bovennatuurlijk behoort niet tot de eigenschappen van den menschelijken geest. Wat hier theologie genoemd wordt, is zelfbewuste vroomheid, die rekenschap van haar gewaarwordingen weet te geven, maar hoe hemelsbreed zoo iets van wetenschap verschilt, behoeft hier niet te worden gezegd.

Dezelfde verwarring treffen wij nog in deze nieuwe voorlezingen aan. Nadat hij een reeks van kritische vraagstukken aangaande verschillende bijbelsche schriften, niet altijd even juist en scherp gesteld, heeft opgesomd, om te bewijzen, naar het schijnt, dat het geloof onafhankelijk is van hun oplossing, en door hun ontkennende beantwoording niet behoeft te worden geschokt, beweert La Saussaye niettemin, ‘dat men tot hare regte solutie het geloof in Jezus als den Christus niet kan ontbeeren.’ En hij tracht deze stelling te rechtvaardigen door de volgende redeneering: ‘Niet allen hebben de gave en de roeping tot kritiek; maar bij gelijke uitwendige begaafdheid, taal en oudheidkennis, acht ik hem beter bevoegd om over de echtheid en eenheid, den zin en de bedoeling der homerische heldendichten te oordeelen, die den dichter bewondert, en wiens kunstzin door hem is gewekt geworden, dan hem, die den dichter met hetzelfde hart, of liever met dezelfde afwezigheid van hart zou bestudeeren, waarmede hij de schriften van eenen of anderen homerischen scholiast zou onderzoeken.

1) De Godsdienstige Bewegingen van dezen tijd in haren oorsprong geschetst. Vier Voorlezingen door Dr. C. d l. S. Rotterdam, 1863. Blz. 201.

Zoo ook acht ik hem meer bevoegd om over de christelijke literatuur een oordeel te vellen, die voor den Christus een oog en hart heeft, dan hem, die den Christus niet kent noch liefheeft. Ja, de eerste is de alleen bevoegde.' Hoe wonderlijk worden hier de eischen der esthetiek en der kritiek dooreengemengd. Om de laatste met vrucht te beoefenen moet dus bij hetgeen onze schrijver 'de uitwendige begaafdheid' gelieft te noemen, - waaronder men gewoonlijk schoonheid van gelaat of gestalte, vlugheid, spierkracht verstaat, doch waarmeê hier scherpzinnigheid en taal en oudheidkennis worden aangeduid; - bij deze onontbeerlijke begaafdheid moet nog een andere gave komen, die des geloofs zonder twijfel, of die van een wedergeboren hart. Zeg mij, dat ik de gelijkenissen van Jezus niet verklaren kan, zonder eenig gevoel voor haar schoonheid te hebben; zeg mij, dat ik den geest van zijn woorden niet kan vatten, zonder zelf iets van dien geest te hebben in het hart, ik stem het aanstonds toe. Maar dat ik niet bevoegd zou zijn om over de echtheid van het eerste of het vierde evangelie te oordeelen; om te onderzoeken uit welke bronnen de eerste drie zijn samengesteld, en welk van deze het eerst is geschreven; om de vraag te beslissen of de Openbaring van Johannes van dezelfde hand afkomstig is als het evangelie dat denzelfden naam aan de spits draagt, zonder in Jezus als den Christus te gelooven, dat is een willekeurig beweren. Ik meen zelfs, dat hij die dit geloof bezit, best doet het bij zijn kritische ontleding niet in rekening te brengen, zoo hij zijn bevoegdheid niet aanstonds verliezen wil, en partijdig worden. De ware, zuivere, onomkoopbare kritiek moet evenals Themis geblinddoekt zijn. Het zou er met de wetenschap inderdaad treurig uitzien, wanneer de opvatting van den heer La Saussaye algemeen werd. Wij zouden er dan niet aan mogen denken, om de eenheid en echtheid der homerische gedichten te bespreken; want die te bewonderen zou niet genoeg zijn; de eisch is te bescheiden; wij zouden dan, om ze recht te waardeeren, in Zeus den vader van goden en menschen, en in al de godheden van den heidenschen Olympus moeten gelooven. Wij zouden het oordeelkundig onderzoek van het Zend-avesta aan de maubats en desturs van Bombay, van den Veda aan de brahmanen van Benares, van de buddhistische sûtra's aan de priesters van Ceylon of Tubet moeten overlaten, en sedert de Nooren en de Finnen tot het Christendom bekeerd zijn, zouden wij er

geheel van moeten afzien om immermeer eenige kritiek op de Edda en op de Kalevala toe te passen.

‘Geef den keizer wat des keizers is, en Gode wat Gods is.’ Aan de godsdienst haar eigen gebied en haar volle vrijheid, maar aan de wetenschap ook de hare. De waarachtige godsdienst van het hart, die niet angstvallig aan versleten vormen gehecht is, staat te hoog om door de kritiek te worden gedeerd of geschokt. Doch ook de wetenschap kan niet ademen wanneer de geloofsleer, in welken vorm ook, haar de hand op den mond legt, kan niet vooruitgaan, wanneer men begint met haar te verminken. En gelijk het de ondergang van het Jodendom is geweest, dat het niet wist te onderscheiden tusschen hetgeen aan God behoorde en hetgeen aan den keizer moest worden gegeven, zoo zal het de ondergang der theologie zijn, wanneer zij den moed niet heeft, om in den volsten zin des woords een wetenschap, een wetenschap als een andere te zijn.

Nog veel zwaarder dan tegen de wetenschap zijn de beschuldigingen door onzen schrijver tegen de ‘liberale literatuur’ van onzen tijd ingebracht, beschuldigingen die hij eigenlijk al de zonen onzer eeuw naar het hoofd werpt. Zelfs beschouwt hij de katholieke literatuur, dat wil zeggen de werken der ultramontanen en klerikalen als een heilzaam tegengif tegen de andere. De liberale letterkunde - en de heer La Saussaye maakt hier niet de minste uitzondering, zoodat hij zijn anathemaas wel tegen alles wat door de vrienden van vooruitgang geschreven wordt, slingert - de geheele liberale letterkunde onderscheidt zich volgens hem door holle frazen, zinledige begrippen, en dweepen met een vooruitgang, ‘waarvan men de richting niet weet aan te geven, waaraan men noch uitgangspunt noch doelwit stelt.’ Men ziet uit dit laatste dat het lezen van al die holle frazen der liberale woordvoerders voor onzen ethisch-irenischen spreker aanstekelijk is. Voorts hebben zich de kinderen van dezen boozen tijd niet meer of minder dan ongeveer het volgende te verwijten: Miskenning van al de grootheden van het verleden; dweepen met het heden; - de liberalen schijnen volgens la Saussaye bijzonder dweepziek te zijn; - ijdele zelfverheffing. De geschiedenis zetten zij naar hun welbehagen om, en maken van haar, die een bergketen is met afwisselende hoogten en diepten, een rechte lijn, vermoeiend eentoonig. Kleine volken worden niet meer geacht

en de groote slechts beoordeeld naar de stoffelijke macht die zij uitoefenen. ‘Voor locale eigenaardigheden, provincialismen, historische overleveringen en gedenkteekenen, waarin zich vaak de eigenaardigheid der rassen en daarmede de rijkdom des geestes openbaart, is oog noch hart.’ Zelfs de bijzondere roeping van het israëlietische volk verdwijnt in die van het semietische ras, en van den uitnemendste van dit volk, Jezus van Nazareth, zal slechts zooveel voor historisch kunnen gelden, als uit zijn tijd en volk zal zijn te verklaren[1].

Het zijn inderdaad geen lichte aanklachten, maar die wij met groote kalmte kunnen aanhooren. Want ze zijn òf eenvoudig uit de lucht gegrepen, òf dwaas overdreven. Ik wil niet zeggen, dat het een of ander van deze verwijten niet op den een of anderen liberalen schrijver in zekere mate van toepassing zou zijn. Zeker! Renan zal niet loochenen, dat hij het monotheïsme van de israëlieten uit de eigenaardigheid van het semietische ras heeft pogen te verklaren; maar het zijn niet alleen orthodoxen geweest, die deze stelling van den grooten Oosterling bestreden. Ook zijn er, wie zou het loochenen? die slechts de wonderen der nijverheid en de vorderingen op stoffelijk gebied waardeeren, doch den vooruitgang op het geestelijk gebied met minachting over 't hoofd zien; maar is het de liberale letterkunde, die zich aan deze eenzijdigheid schuldig maakt? En bespeurt de heer La Saussaye niet onder degenen wier werken hij zoo hard beoordeelt een minderheid wellicht, doch een aanzienlijke minderheid zeker, die aan nog een anderen dan stoffelijken vooruitgang al haar krachten heeft gewijd? Het heden wordt door velen dikwijls ten koste van 't verleden geprezen, ik erken het gaarne, en het zijn noch de katholieken, noch hun ethisch-irenische vrienden die dat doen; maar omgekeerd wordt door vele dezer laatsten het verleden ten koste van het heden verheerlijkt; en de verstandigen van beide richtingen wachten zich wel voor deze overdrijving. Voor al deze beschuldigingen bestaat dus eenige grond, weinig, maar toch iets. Doch voor de andere niet de minste. Hoe de heer La Saussaye deze zelf waarschijnlijk heeft kunnen vinden is voor mij een onverklaarbaar raadsel. Miskenning van de grootheden van 't verleden - indien dit geen gallicisme is dan zal het wel moeten beteekenen dat de groote mannen, of groote karakters van vroegere eeuwen thans miskend worden. Door wie? Door den

1 L. en R. bl. 161 volgg.

heer Alberdingk Thijm? Door degenen die zich onlangs ergerden, dat men een nieuwe straat in Rotterdam naar Hugo de Groot zou noemen? Maar de heer La Saussaye heeft van liberalen gesproken, en het zou zoowel de laatstgenoemde zeloten als den geestigen dichter en scherpen kritikus, onzen nederlandschen Montalembert, zonder twijfel zeer verwonderen, indien zij zich onder de liberalen gerangschikt zagen. Het zijn de liberalen die ‘de grootheden van 't verleden’ miskennen. Welke grootheden? Jakob den tweede van Engeland en zijn doorluchtigen parijschen gastheer, Lodewijk den Groote, die zeker in de schatting onzer eeuw niet zeer groot meer is? Filips van Spanje, hun beider voorganger en geestverwant? Maar ik wil den geachten schrijver het onrecht niet aandoen van te vermoeden, dat hij het voor deze gekroonde ellendelingen zou willen opnemen, die men nu eerst in al hun laagheid en kleinheid leert kennen. Welke grootheden dan? Zeker toch niet Willem de Derde, door Macaulay bijkans vergood, noch Willem de Eerste, de held van Motley. Indien ik een der voorrechten van onzen tijd, een der deugden van zijn kinderen noemen moest, ik zou juist die aanvoeren, dat zij het verleden zoowel in zijn groote mannen als in zijn werken en vruchten beter, onpartijdiger, oprechter dan vroeger waardeeren. Bij wie toch is miskenning van 't verleden? Bij ons, die, juist omdat wij van het juk des verledens bevrijd zijn, het liefhebben, met liefde doorzoeken, met liefde beschrijven, in al zijn openbaringen liefhebben; bij ons, die de grootheid zoowel van Paulus als van Jakobus, van Abelard en Frans van Assisi, van Luther en Zwingli, van Calvijn zelfs, van Maurits en Barnevelt, van Willem III en Johan de Witt volgaarne erkennen; voor wie Çâkya Muni geen dweeper en Mohammed geen bedrieger meer is; die niet vergeten dat wij zoowel aan de zestiende als aan de achttiende eeuw onberekenbaar veel verschuldigd zijn? Of bij degenen die den bekrompen maatstaf hunner dogmatiek of hunner staatkundige vooringenomenheid ook den reuzen van den voortijd willen aanleggen, en hun blinde hartstochten nog niet kunnen afleggen, niet beheerschen althans, wanneer de dood alles moest hebben verzoend? Tot deze laatsten behoort La Saussaye niet. Waardeering is ook zijn leuze, en ik haast mij er bij te voegen, zijn ernstig streven. Waarom heeft hij dan de liberalen miskend juist in datgene wat hij met hen gemeen heeft, en waarop zij vóór alles recht hebben fier te zijn?

Doch dit is nog erger, dat er voor locale eigenaardigheden, provincialismen, historische overleveringen en gedenkteekenen oog noch hart zou zijn. Oog noch hart voor dit alles, nu men juist met zooveel zorg alles wat er van historische overleveringen en gedenkteekenen nog te redden is, behoudt, verzamelt, ik zou haast zeggen met innige vroomheid bewaart! Nu men provincialismen, idiotismen, plaatselijke en persoonlijke eigenaardigheden, ja, als oorzaken van twist en verdeeldheid, van bekrompen oordeelvelling en uitsluiting bestrijdt, maar als merkwaardige openbaringen van het rijke menschenleven en den rijken menschelijken geest met belangstelling gadeslaat en nauwkeurig bestudeert! Indien iemand zeide, dat de stoffelijke ontwikkeling tegenwoordig geheel niet wordt geteld, dat de nijverheid kwijnt en de natuurkunde, tot zelfs op de middelbare scholen toe, door allerlei andere wetenschappen wordt verdrongen, hij zou niet verder van de waarheid zijn, dan de heer La Saussaye in het aangehaald beweren. En indien de een of audere liberaal van hem staande hield, dat hij het geweten verwaarloosde ten koste van 't verstand, dat hij een vriend was van verlichting, dat hij de bijbelboeken niet waardeerde en aan Israël een te geringe plaats in de wereldgeschiedenis aanwees; - deze dronken liberaal zou ten opzichte van den auteur der Voorlezingen niet onrechtvaardiger zijn, dan hijzelf voor de liberalen is geweest.

‘Maar, gelijk Napoleon III en de heer Hausmann, of gelijk de New-Yorksche edilen, zoo hebben de liberalen een zekere voorliefde voor de rechte lijn.’ Waar haalt de onverbiddelijke rechter der modernen de bewijzen voor deze stelling vandaan? Wíj zouden meenen, dat de menschheid steeds vooruitgaat op een rechten effenen weg, wij, die helaas! maar al te goed weten, dat op de stoute hervorming der zestiende eeuw de regeering van het orthodoxisme in de zeventiende, op de omwenteling der achttiende de restauratie van het begin der negentiende gevolgd is; wij, die den vooruitgang gaarne vergelijken bij den vloed, omdat ook hier elke golf voor een wijl terugwijkt, al wordt hij straks weêr door een machtiger golf gevolgd; en die zelfs volgaarne de vergelijking van den heer La Saussaye zouden overnemen, als hij de geschiedenis een majestueuze bergketen noemt, ‘een bergketen met ongelijke toppen, diepe kloven, onregelmatige verbindingen, en nochtans ééne keten!’ Ofschoon wij vooral dit laatste niet wenschen uit het oog te verliezen.

Ofschoon wij - en zoo hij dit beweert heeft hij recht - in weêrwil van allen tijdelijken teruggang, in weerwil van de vele kronkelingen die het menschdom op zijn weg beschrijft, onwankelbaar en vast aan een onophoudelijken vooruitgang blijven gelooven.

Onbillijk is de aanklacht van den heer La Saussaye, dat wij blind zouden zijn voor de grootheid des verledens. Zullen wij hem zijn beschuldiging teruggeven? Zullen wij zeggen dat hij geen oog noch hart heeft voor de grootheid en de eischen van het heden? Misschien zou het even onbillijk zijn. Maar dat hij in één opzicht vooral de behoeften van den tegenwoordigen tijd miskent, dat moet ik ten slotte nog doen uitkomen.

De heer La Saussaye wil ons terugvoeren onder de heerschappij van hetgeen hij noemt: ‘de openbaring aan Israël gegeven;’ omdat hij meent dat er tusschen die openbaring en de eischen en behoeften der konscientie een volkomene samenstemming bestaat[1]. Israël is voor hem het middenpunt der geschiedenis[2]. De bijbel, dat is de letterkundige nalatenschap van dat volk der volken, vermeerderd met de oudste christelijke geschriften die in den kanon des Nieuwen Testaments zijn samengebracht, de Bijbel is één geheel[3]. Niet de evangeliën slechts, maar ook de schriften der oude Bedeeling maken de oorkonden des Christendoms uit[4]. De voorstelling, die ons daarin, van het eerste vers van Genesis af, van God wordt gegeven is niet slechts ééne, maar ook de eenig-ware, die wij tot de onze moeten maken[5]. De beschouwing der geschiedenis zooals de israëlietische schrijvers die daarin leeren kennen, is de juiste, en wij vinden, wat meer is, in den Bijbel het geheel eenig verschijnsel van een algemeene geschiedenis bij een volk der oudheid. De wet eindelijk die daarin vervat is, en die Israël bezat, is, ondanks haar bij uitstek en noodzakelijk nationaal karakter, niettemin de zedewet voor alle volken geldig[6].

Tegen al deze stellingen en vooral tegen het beginsel waarvan zij uitgaan, heb ik groot bezwaar.

Ik kan over de konscientie van anderen niet oordeelen. Maar dat mijn konscientie andere, ik mag wel zeggen hoogere be-

1 T.a.p. blz. 95.
2 T.a.p. blz. 89.
3 In de Voorlezingen wordt steeds gesproken van *de* voorstelling, *de* leer enz. der Schrift, alsof die een eenheid ware.
4 T.a.p. blz. 81.
5 T.a.p. blz. 86.
6 6 T.a.p. blz. 89.

hoeften en eischen heeft, dan die door de godsdienstige begrippen, en door de in menig opzicht verhevene doch ook in menig opzicht gebrekkige zedeleer van het Oude Testament bevredigd worden, dat aarzel ik niet te verklaren. De wreedheden, de gruwelen in die boeken niet slechts verhaald, maar als Gode welgevallige daden geprezen, en gepleegd door mannen als Jozua, als Samuel, als David, - om slechts deze te noemen - en die ik alleen uit de ruwheid en het vooroordeel van dien tijd en dat volk kan verklaren, stemmen zeer weinig samen met het getuigenis van mijn konscientie. De wet van Israël komt in vele punten met de algemeene zedeleer overeen, zooals trouwens elke wet van een der beschaafde volken uit de oudheid, maar de algemeene zedewet is zij evenmin als een van deze. Laten wij toch niet spelen met woorden! Indien de mozaïsche wet de zedewet zelve is, dan mogen wij van haar tittel noch jota te niet doen. Dan moet alles gehouden worden, 't zij dat het op het leven, 't zij dat het op de godsdienstige gebruiken en plechtigheden betrekking heeft. Dan is zelfs het minste der geboden niet ontbonden. Althans de grondwet niet. Althans niet die wet op steenen tafelen geschreven. Dan moeten wij de gesneden beelden uit onze huizen verwijderen en op onze straten vernietigen. Dan moeten wij sabbat houden, sabbat, den zevenden dag, en dan doen wij groote zonde met op dien dag een vinger uit te steken. Of wordt dit niet bedoeld? Wordt er niet anders bedoeld dan dit: dat de twee groote geboden, waarvan Jezus verklaarde: aan deze twee hangen de geheele wet en de profeten, ook de grondslagen der hoogste zedewet zijn, nu, dan zijn wij het daarmeê volkomen eens, maar dan kunnen wij de wet van Israël ook volkomen ontberen. De vervulling, de volmaking der wet is de afschaffing der wet. Wanneer zal dit eindelijk worden begrepen?

Ook de oud-testamentische voorstelling van God kan de onze niet meer zijn. Ja, indien zij beantwoordde aan de schets door La Saussaye van haar gegeven: ‘Van het eerste vers af van Genesis - wordt ons een persoonlijke God geteekend, heer der natuur, een God, die door zijn werk niet gebonden wordt, noch ook er zich buiten plaatst (?) en het aan zijn lot overlaat, een God, die evenzeer de sterren leidt op hare banen als de jonge raven voedt, een God, die alle dingen regeert met eene eeuwige wijsheid en toch yrij is tegenover zijne werken, een

God die wonderen doet, maar met die wonderen de eeuwige wereldorde niet verbreekt, maar openbaart!' Maar men zal erkennen, dat deze schets alleen de lichtzijde geeft. Men zal niet kunnen loochenen, dat zij èn onvolledig èn - men vergeve mij de uitdrukking - te volledig is. Waar vinden wij iets van 'de natuur,' van 'de eeuwige wereldorde,' in het Oude Testament? En hoe zachtkens wordt hier over menige voorstelling van de godheid, die daarin voorkomt, heengegleden. Hier lezen wij immers ook van een God, die berouw heeft, die vertoornd is, die spreekt met menschelijke stem en in menschelijke taal, die met de oogen gezien wordt, ja zelfs in menschelijke gedaante aan de vromen verschijnt en brood eet in hun tente, die wandelt in den hof als de avondkoelte gekomen is en nederdaalt van zijn troon om den torenbouw van Babel te bezien, die het hart der menschen verhardt en booze geesten of leugengeesten uitzendt, - kort en goed, van een God die de onze niet zijn kan[1].

Wil men Israël het middenpunt der geschiedenis noemen, het is wel, ofschoon ook Griekenland en Rome als zoodanig kunnen gelden. Het middenpunt der godsdienstgeschiedenis is het zeker. Het heeft door een aaneenschakeling der merkwaardigste lotgevallen, door een zeldzame afwisseling van bloei en vernedering, van lieverlede een godsdienst bij zich zien ontwikkelen, in oorsprong en aard, naar het schijnt, niet semietisch, en daarom aanvankelijk met de echt-semietische Baäl- en Melekdienst in hevigen kamp, doch machtig genoeg om deze ten laatste geheel te verdringen; een godsdienst - ik bedoel natuurlijk de Jahvehdienst - zuiverder dan eenige andere der

1 De overschatting der israëlitiesche theologie bij dem heer L.S., doet bij hem de voorstelling die de Grieken van de godheid bezaten des te dieper in de schaduw treden. De beschouwing die hij daarvan geeft is eenzijdig en gebrekkig. Volgens hem is het Noodlot - het onverbiddelijke, onredelijke en zelfs onzedelijke Noodlot, dat hij Ate noemt, de hoogste macht, waartegen goden en menschen vruchteloos worstelen, en waaraan zelfs Dike en Nemesis gebonden zijn. Ate ("Ατη) is de godin des ongeluks, die alle in blinden hartstocht volvoerde handelingen veroorzaakt. Het noodlot is Aisa (Αἶσα) of Moira (Μοῖρα). Het is een macht waaraan de mindere goden onderworpen zijn, doch alleen omdat zij onderworpen zijn aan Zeus; want inderdaad is de Aisa niet anders dan de wil van Zeus, waarom er dan ook dikwijls van de Aisa van Zeus (Διὸς αἶσα) en zelfs van de Moira der goden (Μοῖρα θεῶν) wordt gesproken. Tegen het noodlot (ὑπὲρ μοῖραν, ὑπὲρ αἶσαν) vermogen de menschen of aardsche machten niets, omdat Zeus of een andere godheid steeds gereed staan het te voltrekken. De Aisa der Grieken, wel verre van een turksch fatum te zijn, waartoe de heer L.S. haar verlaagt, is veeleer de mythologische persoonsverbeelding van den wil der Almacht, die meer en meer in Zeus werd samengevat.

oudheid, en die zich bovendien wat haar ontbrak, en wat er in andere vormen van godsvereering goeds was, wist toe te eigenen. Van haar is die godsdienst uitgegaan, die men de geestelijke aanbidding van den hemelschen Vader zou kunnen noemen, toen, wat er blijvends, wat er onvergankelijks in haar was, zich als had samengevat en was vleesch geworden in Jezus van Nazaret. Het zoogenaamde Oude Testament bevat de oorkonden dezer godsdienst van Israël, en omdat onze godsdienst een loot is van dezen stam, hebben die oorkonden een grooter belangrijkheid voor ons dan die der perzische, of der indische of van eenige andere godsdienst der oudheid. Maar in zekeren zin is het Oude Testament ons even vreemd geworden als de Veda of het Zend-avesta. De oorkonde van onze godsdienst is het niet. Wat wij denken en gelooven en hopen vinden wij er slechts gebrekkig in weder. Een andere geest, dan die ons leidt en bezielt, waait veeltijds uit deze bladzijden ons tegen. En hoewel zij getuigen van een wonderbaar vertrouwen en een warme godsvrucht, hoewel de zedekundige boeken die wij er in aantreffen voor het grootste deel een niet zeer verhevene doch reine moraal bevatten, hoewel de prediking der profeten welsprekend is van geestdrift en bezieling, hoewel ze in 't boek Job het stoutste godsdienstige dichtstuk bevatten, dat de wereld heeft aan te wijzen, de beschouwing der wereld en de beoordeeling der geschiedenis die er in heerschen zijn zoo primitief, en worden zoozeer door de voorbijgaande belangen van het joodsche volk bepaald, dat wij die sinds lang, en ongevoelig, met andere hebben verwisseld.

Met één woord, wij zijn de tuchtroede van Israël ontwassen. Jafet is eindelijk mondig geworden en woont niet meer in de tenten van Sem. Wat wij voor onze opvoeding aan Israël te danken hebben mogen wij, noch zullen wij niet loochenen. Maar alles, ik zeg alles, wat Israel aan de wereld te geven had, dat heeft Jezus als in naam van Israël, in dezen zin waarlijk de koning der joden, de gezalfde van Jahveh's volk, aan de wereld gegeven. Het geschenk van dit godsdienstvolk bij uitnemendheid aan het menschdom is de reine godsdienst, de zuiver geestelijke godsdienst, die in Jezus leefde; in hem gewekt door de schriften van zijn profeten, door hem volmaakt, gepredikt niet slechts maar beleefd; zíjn eigendom, en door zijn woord en daad het eigendom van allen geworden. Dat geschenk is grooter en kostbaarder dan hetgeen of Griekenland of Rome

ons konden nalaten, omdat godsdienst het hoogste en onontbeerlijkste is voor den mensch. Maar wij behoeven daarom wat wij van deze andere geestelijke vaderen erfden, wij behoeven wat wijzelf ons verwierven niet gering te schatten en prijs te geven. Godsdienst, wetenschap en kunst, koophandel en nijverheid, wij moeten ze alle behouden, alle ontwikkelen, wij hebben aan een van deze niet genoeg. Daarom, daarom willen wij niet terug, maar vooruit. Vooruit, al is het over steile hoogten heen en door diepe, donkere dalen. Vooruit, al is het over een kronkelend pad. Onder de heerschappij van eenig volk der oudheid willen wij ons niet weêr laten brengen, noch onder een modern Rome, noch onder een modern Jeruzalem. Cezarisme en Theokratie zijn de dood. En wat is het anders dan theokratie, wanneer onze wetenschap, wanneer onze wijsbegeerte, wanneer onze godsdienst, wanneer ons gansche leven uitsluitend of vooral onder den invloed gebracht worden van een natie, die voor de theokratie geleefd en geleden heeft, en gestorven is? Wij sidderen als wij aan de mogelijkheid denken, dat de semietische geest, reeds al te machtig in ons midden, ook onder ons tot volkomen heerschappij kwam; dat hij ook onder ons, gelijk overal waar hij door den Islâm regeert, op een enkele na, alle kunsten en alle wetenschap doodde. Daartegen betaamt het ons te waken met kracht. Want die geest heeft nog meer invloed, zelfs op de ontwikkelde leden der gemeente, dan wij dikwijls meenen. Soms neemt hij zeer onbehaaglijke vormen aan, en treedt op met het masker der huichelarij, of met een dweepziek drijven. Een zijner oprechtste, zachtmoedigste en beminnelijkste tolken is de heer Chantepie de la Saussaye. Doch juist tegenover een man, zoo beschaafd van vormen en zoo innig overtuigd, moeten wij ons vooral herinneren, dat onze godsdienst de wereldgodsdienst is, uit die van Israël ontsproten, de godsdienst van Jezus, niet die der Joden.

C.P. TIELE.

De drie tijdvakken der Nederlandsche geschiedenis.

Ik beaam ten volle wat Guizot eens gezegd heeft, dat de historie op haar tegenwoordige hoogte het meest gebaat wordt door goede monographiën. Voor en aleer menige bijzonderheid in een juister daglicht geplaatst is, valt er niet te denken aan een overzicht van den geheelen loop der geschiedenis, dat in allen deele bevredigen kan. Daarom liever onze krachten besteed aan het ophelderen van bijzonderheden, dan verspild aan het leveren van algemeene beschouwingen, die slechts gedeeltelijk juist zijn. Niet aan het gebouw begonnen eer de bouwstof bijeen en gereed is.

Ik wensch mijne instemming met dit gezegde van Guizot duidelijk uit te spreken, omdat ik, voor eens, in strijd daarmeê ga handelen. Ik ga trachten in groote trekken een karakteristiek onzer staatkundige geschiedenis in haar verschillende tijdperken te geven. Het zijn algemeene beschouwingen, waarmeê ik den lezer ga bezig houden. Ik wil het echter niet ontveinzen, dat ik zelf aan deze niet de zekerheid toeken, die aan de uitkomst van het nauwkeurig onderzoek eener bepaalde gebeurtenis eigen is. Algemeene beschouwingen zijn, juist omdat daarbij zoo veel bijzonderheden over het hoofd worden gezien, noodzakelijk onnauwkeurig en slechts betrekkelijk waar. Doch dat is de eigenaardige fout van alle abstracties, en toch erkennen allen, dat deze haar nut hebben. En het is ook goed, dat wij somwijlen van de tallooze bijzonderheden, waarmeê wij ons doorgaans bezig houden, onze aandacht

voor een poos aftrekken en haar laten rusten op de beeltenis van het geheel, zoo als ons deze, ten gevolge van het onderzoeken der bijzonderheden, blijvend voor den geest staat. Het aanschouwen van het geheel wekt ons dan allicht op tot vernieuwde navorsching van die gedeelten, die nog minder juist bekend zijn, en bepaalt ons vooral bij die onderwerpen, die tot de kennis van het algemeen van meer dan gewoon belang blijken te zijn.

Zietdaar het oogpunt, waaruit ik het volgende zelf beschouw en door den lezer beschouwd wil hebben.

Er zijn volken, die zich door alle eeuwen heen in hun staatkundige ontwikkeling gelijk zijn gebleven, die sedert de vroegste tijden onveranderlijk hetzelfde doel hebben nagejaagd, nu eens langs den rechten weg, dan weêr, indien overmacht hun dezen versperde, voor een poos langs omwegen, maar altijd in dezelfde richting. Hun geschiedenis draagt dan ook in ieder tijdvak hetzelfde karakter, naar de eigenaardigheid der tijden gewijzigd, maar niet meer dan gewijzigd, in den grondtrek steeds onveranderd.

Neemt Engeland of Frankrijk ten voorbeeld. Van de wording dier rijken af vertoont ons hun geschiedenis een gelijkvormig, onafgebroken geheel. In dezelfde richting beweegt zij zich gestadig voort naar een doel, dat van den beginne af is aangewezen. De kiem, die zich reeds bij het ontstaan van den staat laat onderkennen, ontwikkelt zich in den loop der eeuwen tot den hoogen stam, dien wij voor ons zien, en die zijn vollen wasdom nog niet heeft bereikt, maar voor onze oogen blijft voortgroeien, met behoud zijner oorspronkelijke eigenaardigheid.

In Frankrijk zien wij te midden der regeringloosheid van de eerste middeneeuwen de oppermacht der kroon zich langzaam vormen. Nog is de kring, waarbinnen die macht bepaald wordt, van geringen omvang, maar gestadig zet hij zich uit, en naarmate hij zich uitbreidt verhoogt zich tevens de koninklijke macht boven die der vasallen, waaraan zij oorspronkelijk gelijk is geweest. De geheele geschiedenis van Frankrijk vertoont ons dit tweeledig streven, naar uitzetting der grenzen van het rijk en naar versterking der oppermacht van den vorst, ten behoeve der maatschappelijke gelijkheid van de onderdanen. Voor een poos moge dit streven schijnbaar ophouden, een andere richting schijnbaar de overhand nemen:

weldra houdt die storing op, en de geschiedenis vervolgt haar ouden loop in het oude spoor. Zelfs de bloedige omwenteling der vorige eeuw, die met het verledene voor goed dacht te breken en een nieuwe toekomst in te gaan, is onbewust op den ouden weg teruggekeerd, en heeft, in het politieke, tot niets geleid dan tot veroveringsoorlogen, tot versterking van het monarchaal gezag ten koste der hoogere standen en tot gelijkstelling van alle burgers voor de wet.

In de Engelsche geschiedenis is de zucht tot uitbreiding der vrijheden en rechten des volks het leidende beginsel. De opvolgers van Willem den Veroveraar behoefden hun opperheerschappij niet boven de macht van groote leenmannen te verheffen, of het volk te beschermen tegen de onderdrukking van overmoedige edellieden, evenmin als zij de grenzen van hun gebied gedurig hadden uit te zetten. Die grenzen waren door de zee aangewezen en zonder inspanning te bereiken. En de macht des konings ging die van alle andere grooten onvergelijkelijk te boven. De heerschappij der kroon was de eenige, die voor kleinen zoowel als voor grooten gevaarlijk kon worden. Daartegen spanden dan ook de baronnen samen, en riepen zij den bijstand der burgerijen in. Hun tegenstand aan de heerschzucht des konings geboden riep al vroeg het parlement in het leven, dat tot tegenwicht der alleenheersching dienen moest. In het opwegen van die twee staatsmachten tegen elkander, in beider streven om op elkander het overwicht te behalen, en in de nooit rustende pogingen om het verbroken evenwicht weêr te herstellen ten waarborg van de burgerlijke vrijheid, vinden wij het eigenaardig karakter, waardoor zich de Engelsche geschiedenis van die van alle andere staten onderscheidt.

In beide, in de Engelsche en in de Fransche geschiedenis, zien wij dus een bestendigen vooruitgang in dezelfde richting, een gedurig naderen tot een lang te voren bepaald doel. Alle groote gebeurtenissen zijn, als schakels in den keten, niet alleen op zich zelf maar ook door hun onderlingen samenhang merkwaardig. Aan een en dezelfde taak hebben alle groote staatslieden voortgewerkt. De gevolgen van hetgeen zij gewrocht hebben duren nog heden ten dage. Hoe zeker is derhalve het oordeel over het drijven der partijen, over het ijveren der staatsdienaars. Hebben zij zich bewogen in de richting, waarin de natie zich voortbeweegt? Of hebben zij getracht den loop der gebeurtenissen tegen te houden en af te leiden? Ziet-

daar den maatstaf, waarmeê wij hun verdiensten meten. Want de staatsman, die de natie wil leiden buiten het spoor, waarin zij uit eigen aandrift voortgaat, overschat zijn vermogen, en verspilt zijn krachten niet ten goede maar ten nadeele van zijn volk. Zoowel de Stuarts, die de rechten van het parlement verkortten, als het lange parlement, dat zich van het tegenwicht der kroon wilde ontslaan, hebben zich vergrepen aan de belangen en aan de begeerten van het Engelsche volk. De adel en de derde stand van Frankrijk, die op verschillende tijden de macht der kroon binnen al te enge grenzen wilden terugdringen, hebben zich niet minder tegen den geest der natie bezondigd, dan de koningen, die uit lauwheid of uit zelfzucht verzuimden het volk tegen de grooten te beschermen, en tegen de vreemden den ouden wapenroem van Gallen en Franken te handhaven. De geschiedenis leert hoe zulke vergrijpen te allen tijde door het volk gewraakt, en door de gevolgen gestraft zijn.

Draagt de geschiedenis van ons volk een even kenbaar, een even blijvend karakter? Is ook zij van den aanvang tot op heden een doorloopend geheel, een aaneengeschakelde keten van gelijksoortige feiten? Het tegendeel is waar. Een ieder die onze staatkundige geschiedenis met eenige aandacht beschouwd heeft weet, dat zij zulk een bestendig karakter niet vertoont. Onze geschiedenis verdeelt zich in drie perioden, die door diepe kloven van elkander zijn gescheiden, en ieder een geheel op zich zelf vormen. De revolutie van de vorige eeuw heeft niet slechts de republikeinsche instellingen van voorheen vernietigd, maar tevens met de traditie der republiek volkomen gebroken. Voor niet éénen staat misschien is de groote omwenteling zoo radicaal geweest als voor dien der Vereenigde Nederlanden. Ik spreek niet van de sociale, maar van de politieke strekking dier omwenteling. In het maatschappelijke moge de revolutie in Frankrijk nog dieper hebben doorgetast; in het politieke heeft zij Frankrijk, vergeleken met Nederland, slechts oppervlakkig aangedaan. Tocqueville heeft bewezen, dat de staatsinrichting, zoo als die na de omwenteling voltrokken is, reeds onder de oude régime was aangevangen. Bij ons daarentegen is al het bestaande tot in zijn grondslagen vernietigd en door een geheel nieuw gebouw vervangen.

En even radicaal was de omwenteling geweest, die twee eeu-

wen vroeger de republiek te voorschijn had geroepen. Wel had men toen de staatsinstellingen der monarchie grootendeels behouden, maar men was ze van toen af juist in tegenovergestelden geest als vroeger gaan hervormen en ontwikkelen. Niet slechts den vreemden overheerscher had men afgezworen, maar tevens de politiek, tot nog toe door de landsheeren gevolgd. Na den opstand tegen Philips is het vooral de onafhankelijkheid van corporatiën en personen tegenover het algemeen bestuur, waarnaar men streeft. Vóór den opstand was de orde, de ondergeschiktheid van de deelen van den staat aan de centrale regering, het doel dat beoogd werd. Tot op dit keerpunt onzer geschiedenis heerschte - als ik het zoo eens mag uitdrukken - de middelpuntzoekende kracht; van toen af is de middelpuntvliedende kracht gaan heerschen, en zij is blijven heerschen tot op de groote revolutie der vorige eeuw, die ons, zoo als wij reeds opmerkten, weêr een nieuwe richting heeft opgedreven.

Van deze drie perioden is ons de laatste door onze dagelijksche ervaring bekend. De middelste, de geschiedenis der republiek, hoewel in haar geheelen omvang niet zoo goed gekend als zij verdiende, is toch altijd minder verwaarloosd dan die van het eerste tijdvak, van het landsheerlijk bewind. Geen wonder: hetgeen ons het naast ligt, spreekt ons het duidelijkst toe. Bovendien het streven onzer republiek naar vrijheid boezemt ons, vrijheidlievende Nederlanders, meer sympathie in dan de zucht onzer vroegere vorsten naar centralisatie en ordelijk beheer. Aan die vrijheid, aan hun zelfregering, hadden onze voorouders het te danken, dat zij in Europa den voorrang verwierven, dien wij verloren hebben, maar waarop wij nog altijd trotsch zijn. Onder het beheer zijner vorsten zou Nederland niet licht zoo hoog zijn gestegen. Een enkele blik op Spanje, gelijk het geworden is onder het stelsel van regeren, dat ook voor ons land bestemd was, doet ons de republikeinsche vaderen zegenen, door wier moed en volharding zulk een lot van ons vaderland is afgewend. De republiek wekt dus onze sympathie; met haar roemrijke geschiedenis houden wij ons gaarne bezig; de tijd der monarchen daarentegen staat ons als een tijd van gelukkig ontkomen dwingelandij voor de verbeelding, en lokt ons tot geen nauwer kennismaking uit.

Maar hoe roemrijk de geschiedenis van de republiek ook zijn mag, niets op de wereld is volmaakt; zelfs de zon heeft

haar vlekken, die wel in den glans van haar licht verdwijnen, maar aan een gewapend oog toch niet ontgaan. Zou de vrijheid, die onze republiek zoo schitterend omstraalde, niet even eens haar gebreken hebben gehad? Helaas, zelfs voor een niet zeer scherpziend oog zijn deze maar al te zichtbaar. De vrijheid onzer republiek ging gepaard aan machteloosheid der regering; de zelfstandigheid der deelen van den staat leidde tot tweedracht, tot tegenwerking. Willekeur en revolutionair geweld moesten in hachelijke oogenblikken het pleit beslechten, bij gemis aan een erkend en geëerbiedigd gezag. De krachten, die, wel aangewend, jets groots hadden kunnen stichten, gingen niet zelden bij gebrek aan leiding nutteloos te loor, of keerden zich zelfs vijandig tegen elkander. Bij het beschouwen der lotgevallen onzer republiek hebben wij het gedurig te bejammeren, dat het vrije en wakkere volk van Nederland onder een zoo ondoelmatig ingericht en zoo machteloos bestuur geplaatst was.

En dat was, wij moeten het erkennen, het gevolg van den opstand tegen den landsheer. De opstand heeft den regeringsvorm vernietigd, die door onze vorsten allengs was gevestigd, en die, op zich zelf doelmatig, met de vrijheid volkomen bestaanbaar zou geweest zijn. Wij hebben onze vrijheid zeker niet te duur gekocht, maar wij hebben ze toch duur betaald met de opoffering van zoo veel voortreffelijke staatsinstellingen als onze vroegere landsheeren ons geschonken hadden. De billijkheid vordert, dat wij het een zoowel als het ander erkennen, en dat wij de voorstanders der vrijheid niet boven mate prijzen ten koste van de handhavers der orde en der regering. In die fout vervallen onze geschiedschrijvers gewoonlijk. Misschien was het voorheen, tijdens de republiek, onmogelijk haar te vermijden. Laten wij, die onder andere omstandigheden leven, ze niet onnadenkend herhalen.

De schrijvers, die onder de republiek geboren en opgevoed waren, konden moeilijk een onpartijdig en billijk oordeel vellen over de regeringsdaden der afgezworen vorsten. Zij vereenzelvigden de vrijheid met den republikeinschen regeringsvorm. Zij oordeelden, als de oude Romeinen, dat de vrijheid dagteekende van de verdrijving der koningen. In iedere poging om de macht van de algemeene regering uit te breiden ten koste der verouderde privilegiën van steden en gewesten, zien zij een blijk van de heerschzucht der vorsten. Zij kun-

nen niet begrijpen, dat hierin de belangen van vorst en volk samengingen, en dat de toenemende macht van den vorst tot bevestiging strekte van den staat.

Met den val der republiek is deze republikeinsche beschouwing der geschiedenis niet verdwenen. Wij doen onze historische kennis nog meestal op bij de schrijvers van de vorige eeuw, en wij plegen dan met één hun zienswijze over te nemen. De voortreffelijke Wagenaar, dien wij nog altijd bij voorkeur raadplegen, doordringt ons, zonder dat wij het ons bewust worden, met zijn republikeinschen zuurdeesem. En van de geschiedschrijvers van onze dagen behooren de beste, en wier gezag het meest geldt, tot de rechtzinnig protestantsche school, die, hoe monarchaal haar beginsels ook zijn, toch nooit kan vergeten, dat de zegepraal van den opstand de zegepraal is geweest van de in haar oog alleen zuivere godsdienst.

Van al onze geschiedschrijvers is Bilderdijk misschien de eenige, die een geopend oog voor de verdiensten onzer oude landsheeren heeft, en die gevoelt, hoeveel het behoud der godsdienstige en burgerlijke vrijheid ons gekost heeft. Niet ten gevolge van een uitgebreid en grondig onderzoek was hij tot dit inzicht gekomen. Hij was te veel dichter om navorscher te zijn. Bij intuitie zag hij, gedeeltelijk althans, hetgeen voor Wagenaar en andere bevooroordeelde republikeinen geheel verborgen was gebleven. Maar het ontbrak hem aan de vlijt van een Wagenaar om zijn inzichten aan de feiten te toetsen en zijn invallende gedachten tot rijpheid te brengen. Op den toon van een orakel, dat geen hooger gezag erkent dan het zijne, en in den vorm van paradoxen, heeft hij nu en dan - want gelijk blijft hij zich zelven ook in dit opzicht niet - de voortreffelijkheid der oude monarchie boven de latere republiek geroemd. Zijn overdrijving en zijn heftigheid hebben gemaakt, dat zijn onbewezen uitspraken weinig of geen ingang hebben gevonden. Naar mijn oordeel hebben zij echter de groote verdienste, dat zij in de goede richting wijzen, waarheen ons onderzoek zich moet uitstrekken.

In navolging van Bilderdijk willen wij thans onze aandacht opzettelijk op de schaduwzijde der republikeinsche vrijheid, op de nadeelige gevolgen van den, helaas, onvermijdelijken opstand tegen den landsheer vestigen. De groote voordeelen van zedelijken en stoffelijken aard, die wij aan den afval van Spanje te danken hebben, de gewetensvrijheid, de vrijheid van denken,

van spreken en van handelen, de ondernemingsgeest, de ijver om te werken en te winnen, het welvaren en het aanzien der Vereenigde Provinciën - op dat alles wordt ons van der jeugd af gewezen. Het is daarom niet overbodig somwijlen te herinneren, dat dit veelvuldig gewin toch ook met eenig verlies gepaard is gegaan.

Wie onzer heeft niet soms bij het hooren der groote daden, door de Vereenigde Nederlanden in de zeventiende eeuw verricht, de enge grenzen betreurd, waarbinnen de republiek besloten was, en het geringe getal der ingezetenen, die onder haar regering leefden. De schitterende rol, die zij in Europa speelde, was boven haar krachten. Alleen door het achterblijven der veel machtiger naburen was het mogelijk, dat Nederlang nog zoo lang zijn voorrang behield. Op den duur kon het dien niet behouden. Het moest terugzinken in een toestand, geëvenredigd aan zijn krachten. Welk een andere toekomst zou daarentegen ons volk hebben gehad, indien het eenige milioenen talrijker was geweest! Het had dan den eens verworven voorrang blijven bekleeden. Het was dan, als andere rijken, in staat geweest zijn grondgebied uit te breiden, en in den algemeenen vooruitgang met de overige volken gelijken tred te houden. Stelt u voor wat er, om iets te noemen, van onze volkplantingen in Amerika had kunnen worden. Nevens elkander lagen Nieuw-Nederland en Nieuw-Engeland. Waarom heeft Engeland Nederland in zich opgenomen en opgelost? Het ligt niet aan de meerdere energie van het Engelsche volkskarakter. In de zeventiende eeuw - de Engelschen zelf getuigen het - deed ons volk in voortvarendheid en ondernemingsgeest voor geen andere natie onder. Het was alleen het grooter aantal kolonisten dat aan Engeland de meerderheid verschafte. Engeland, dat talrijker bevolking bezat, kon een menigte van volkplanters uitzenden, waartegen ons engbegrensde land geen gelijk getal kon overstellen. Doch de verhouding ware omgekeerd, indien Nederland een ruimer omvang had gehad. Had Nederland meer kolonisten naar Amerika kunnen zenden dan Engeland er heen zond, Nieuw-Engeland zou in Nieuw-Nederland zijn opgegaan. De groote natie, die thans Noord-Amerika van den westelijken tot den oostelijken oceaan vervult, zou een Nederlandsche wezen. Onze taal, onze letterkunde zouden niet beperkt zijn binnen de grenzen van het kleine moederland; zij

zouden een gemeen goed zijn van gedurig aangroeiende millioenen; zij zouden, als thans de Engelsche taal en letterkunde, de wereld vervullen.

Hoe veel zekerder zou dan tevens ons volksbestaan, onze onafhankelijkheid gewaarborgd wezen. Ons hedendaagsch koninkrijk, zoowel als onze vroegere republiek, bestaat slechts door den naijver onzer machtige buren, die elkander het voordeel niet gunnen van ons bij zich in te lijven. Die naijver zal wel voortduren, doch de overmacht van een der naijverigen is voldoende om ons allen waarborg van ons volksbestaan te ontnemen. Wij hebben daarvan reeds de treurige ondervinding opgedaan. En al stelde onze zwakheid ons volksbestaan niet in de waagschaal, zij belet ons deel te nemen aan de groote bewegingen, die in Europa plaats grijpen. Wat er op het wereldtooneel voorvalt moeten wij werkeloos aanzien. Onze sympathiën en antipathiën leiden tot geen handeling: geen wonder dat zij meer en meer in apathie ontaarden. In plaats van op andere volken invloed uit te oefenen, hebben wij ons voor den overwegenden invloed onzer naburen te behoeden. Het gevoel van eigen krachten, het gevoel van zelfgenoegzaamheid ontbreekt ons. Ons volkskarakter zou moediger, voortvarender wezen, zoo wij ons als natie weêrbaar en machtig gevoelden.

En een machtige natie zouden wij geworden zijn, indien de noodzakelijke opstand tegen onzen vreemden vorst den gang onzer ontwikkeling niet plotseling had gestuit. Hoe machtig waren wij reeds onder de Bourgondische en Oostenrijksche landsheeren geworden. De aaneenhechting der Nederlandsche gewesten, langzaam en aarzelend begonnen, maar gedurig sneller en zekerder doorgezet, had uit vele kleine staten één staat gevormd, die met de overige rijken van westelijk Europa gerust kon mededingen. Met ophef spreken de Venetiaansche ambassadeurs, die met zekeren blik de macht der staten weten te schatten, van de hulpmiddelen en strijdkrachten der Nederlanden onder Karel V. En nog had de staat zijn natuurlijke grenzen niet bereikt. Al had Keizer Karel de zeventien provinciën tot een zelfstandig en onafscheidelijk geheel verbonden, daarmeê was het uitzicht op verdere aanwinst van gebied niet weggenomen. Zonder terug te komen tot de overdreven plannen van Karel den Stoute, konden zijn opvolgers op aanzienlijke vergrooting van hun rijk bedacht zijn. De erfenis van den Hertog van Gulik, Cleef en Berg, waarover bij den aan-

vang der zeventiende eeuw zoo hevig getwist is, ware wellicht voor Nederland, waaraan zij het best toekwam, gewonnen, indien een bekwaam vorst daartoe bij tijds zijn maatregelen genomen had[1]. Even geleidelijk waren Oostfriesland en meerdere Westfaalsche stichten en heerlijkheden, die wegens stamverwantschap en overeenkomst van belangen bij de Nederlanden behoorden, daarmeê ten geschikter ure te vereenigen geweest. Dezelfde middelen, die gediend hadden om de zeventien provinciën onder ééne kroon te brengen, konden voortdurend tot aanhechting van nieuwe gewesten worden aangewend. Houden wij daarbij in het oog, dat onze landsheer tot het Oostenrijksche stamhuis behoorde, dat zich de keizerskroon van Duitschland zoo goed als toegeëigend had, en dat een afscheiding der Nederlanden van de rest der Spaansche monarchie meermalen in ernstig beraad is genomen, dan kunnen wij niet anders dan het noodlot betreuren, dat Nederland juist in den tijd van zijn wording gestoord en uiteengescheurd heeft.

De republiek, die uit den worstelstrijd opkwam, bestond uit slechts zeven der zeventien provinciën. Brabant en Vlaanderen, de kern van den oud-Nederlandschen staat, bleven buitengesloten. Van uitbreiding van grondgebied, van aanhechting der aangrenzende en aanverwante gewesten kon geen sprake meer zijn. Het oogenblik om een grooten Nederlandschen staat te vormen was voor goed voorbijgegaan.

En ware het alleen de uitgestrektheid en de macht van den staat geweest, die verloren gingen. Ook de eenheid van den staat werd verbroken. De gemeene landsregering, die, gestadig in kracht toenemende, van de verschillende gewesten één staatslichaam had zoeken te vormen, moest weer onderdoen voor het zelfgevoel der afzonderlijke provinciën.

Geen aantrekkelijker schouwspel in onze middeneeuwsche geschiedenis dan de langzame aanwas der landsheerlijke macht. Hoe machtiger de vorst wordt, des te vreedzamer en welvarender wordt het land. Willem III, die over Holland en He-

1 Jeannin schreef daarover, 8 April 1609, aan zijn regering: ‘L'Empereur a toujours maintenu que les états de ce Prince sont masculins, par ainsi que c'étoit à lui d'en investir qui bon lui sembleroit, le cas échéant durant son empire, et que le Roi d'Espagne, pour être lesdits etats proche des Pays-Bas, s'etoit aussi promis dès longtemps d'en obtenir l'investiture de lui, moyennant une grand somme d'argent.’

negouwe regeerde, heet bij het volk de Goede, omdat zijn bestuur gelukkig en goed was voor de onderzaten. En zijn bestuur was goed, omdat zijn macht toereikend was; omdat het regelmatiger regeringsstelsel, dat reeds in Henegouwe bestond, nu ook in Holland werd ingevoerd. Doch reeds zijn zoon, Willem IV, verspilde de domeinen en inkomsten, waarop de grafelijke macht berustte. De neef, die op hem volgde, Willem V, was niet in staat zich te doen gelden; zijn machteloosheid leverde het volk aan de gruwelen der regeringloosheid, aan den burgeroorlog over. De Hoeksche en Kabeljauwsche twisten barstten uit, nu geen machtig vorst de onrustige edelen en burgers meer in toom hield. Er is uit dien bangen tijd een merkwaardig boek van zekeren Philips van Leiden tot ons gekomen, het oudste geschrift van staatsrechtelijken aard, dat onze literatuur bezit. De slotsom van dit boek, en het beginsel tevens waarvan het uitgaat, is de stelling: dat het een volk alleen welgaat onder een machtigen landsheer. Daarom mag de landsheer niets toestaan wat zijn macht kan verzwakken; alle giften van goederen, alle toekenning van privilegiën, die hem te zeer verarmen en verzwakken zouden, zijn om die reden nietig en herroepelijk. De hoogste wet, het heil van den staat, vordert, dat de vorst zijn vermogen onverminderd voor zijn opvolger beware. - Tot zulk een stelsel van staatsrecht leidde de ellende der toenmalige regeringloosheid. De maatschappij had in die dagen aan niets meer behoefte, dan aan een sterke regering, die de veiligheid van personen en eigendommen kon verzekeren.

Zulk een sterke regering was die der Bourgondische hertogen, welke zich een eeuw later van Vlaanderen uit over Nederland uitbreidde. Hoe heilzaam werkte zij op de door regeringloosheid zoo zeer geteisterde gewesten. De goede dagen van Willem van Henegouwe keerden terug onder Philips van Bourgondië. Ook deze draagt bij het dankbare volk den naam van de Goede, tot verbazing onzer republikeinsche geschiedschrijvers, die zich vruchteloos afvragen, waarin de heerschzuchtige vorst die goedheid wel betoond mag hebben. Alsof het geen goede daad was zijn eigen belang te vereenzelvigen met het algemeen belang van den staat. Alsof het geen kenmerk is van den goeden vorst, dat hij vrede en veiligheid en recht aan zijn onderdanen verzekert. Een eeuw na zijn dood was het volk de verdienste van den vorst nog niet vergeten. Te midden van den

vrijheidsoorlog tegen Spanje roemen onze bekwaamste staatslieden de regering van Philips van Bourgondië, omdat zij aan de burgertwisten en oorlogen in Nederland een eind had gemaakt[1].

Bij geen tak van bestuur heeft een natie hooger belang dan bij de rechtsbedeeling. Als eens de veiligheid verzekerd is, wordt niets vuriger begeerd dan een billijke rechtspraak. Onsterfelijke verdiensten hebben zich in dit opzicht onze oude landsheeren verworven. Door hun zorg verrijzen te midden der plaatselijke schepenbanken en vierscharen de gewestelijke hoven en raden, waarop zich de verongelijkte beroepen kan. Boven die hoven verheft zich vervolgens, zoo als de staat boven de bijzondere gewesten, de groote raad van Mechelen, wiens rechtsgebied, ten koste van verouderde en daarom schadelijke privilegiën en herkomsten, gedurig wordt uitgebreid. Nog eenige jaren van rust en vrede, van een krachtige en geëerbiedigde regering, en Nederland zou een eenheid van rechtspraak bekomen hebben, zoo als geen ander rijk op dien tijd bezat.

Eveneens was het met de wetgeving gesteld. Onze landsheeren, keizer Karel en koning Philips in het bijzonder, waren er op uit om over alle provinciën algemeene wetten in te voeren, die, zich nauw aan de bestaande rechten en rechtsgewoonten aansluitende, geschikt waren om deze te vervangen. Onder Alva's bewind werd de bekende criminele ordonnantie voltooid en uitgevaardigd, een zoo uitnemend samenstel van strafwetten, dat het twee eeuwen later nog de bewondering van een rechtsgeleerde als Voorda wekte. Te gelijker tijd werden de voorbereidende studiën aangevangen voor een nieuwe burgerlijke wetgeving, die alle keuren en plakaten vervangen zou. Maar verder dan de voorbereiding is dat werk niet gebracht. De opstand kwam het weldra storen. En de republiek, die na den strijd de plaats der monarchie innam, was niet van zins en ook niet bij machte om het afgebroken werk te hervatten. Integendeel, de reeds ingevoerde criminele ordonnantie raakte gedeeltelijk weêr in onbruik. De oude gewoonten namen weêr de bovenhand. De raad van Mechelen werd voor Noord-Neder-

1 Zoo herinnert b.v. Petrus Alostanus, uit naam der Staten van Brabant, aan die van Holland en Zeeland, in 1584: ‘hoe sedert den tijd dat de Nederlanden haer gelijckelijck onder 't gebied van den Hertog Philips den Goedertieren begeven en¯ onderworpen hebben, deselve in korte tijden toegenomen en¯ gewassen zijn, soo dat sy gefloreert en¯ geprospereert hebben in ryckdommen, macht, neringe, traffyken en¯ overvloed van alle dingen, boven alle de landen onder de sonne.’

land door geen ander algemeen gerechtshof vervangen. Geen hoogere souvereiniteit gold voortaan in rechtszaken en wetgeving, dan die der afzonderlijke provinciën. Bij den ondergang der republiek was het werk der wetgeving niet verder gevorderd dan bij haar aanvang. Wat de Spaansche heerschappij ons had toegedacht, hebben wij eerst van den Franschen overheerscher gekregen.

Niet anders ging het met de gemeene landsregering. De grondslagen van een ordelijk bestuur had Karel V in zijn inzettingen van het jaar 1531 gelegd. Een landvoogd, die den vorst vertegenwoordigt, boven de stadhouders der gewesten gesteld, met den Raad van State tot voorlichting en raadpleging nevens zich, regeert door middel van een kamer van financiën en een geheimen raad van wetgeving. Zijn bevoegdheid is nog in menig opzicht beperkt door de privilegiën, die van oude tijden en van andere toestanden dagteekenen, en slechts belemmerend en nadeelig werken; maar zij wordt bij iedere gelegenheid ten koste dier voorrechten uitgebreid. De financiën der bijzondere provinciën worden hoe langer hoe meer onder het bereik der landsregering gebracht. Het leger staat onder het bevel van een kapitein-generaal, onmiddelijk door den landheer benoemd. - Zulk een regering kan leven en zich ontwikkelen. Zij bezit de noodige krachten om haar gezag te doen eerbiedigen, en, zoo de omstandigheden meêwerken, uit te breiden. Uit gelijken kiem is de regering van Frankrijk opgewassen, die allengs alle hindernissen overwonnen, en alle machten aan haar oppermacht onderworpen heeft.

Maar juist hierin, in de geschiktheid der instellingen om de macht der regering aanhoudend te versterken, lag de reden van den achterdocht, waarmeê vooral de aanzienlijken haar bewaakten. De regering was een buitenlandsche, een vreemde; haar staatkunde richtte zich doorgaans naar andere belangen dan de Nederlandsche; zij was heerschzuchtig, en wat zij in Nederland bedoelde, bleek uit hetgeen zij elders, in Italië, in Spanje, had uitgericht. Zonder het tegenwicht eener nationale vertegenwoordiging werd zij op den duur voor de vrijheid gevaarlijk. Dit beseften allen, grooten en kleinen; maar alleen de grooten, die in den Raad van State zitting hadden, en dus in schijn zoo al niet in der daad aandeel namen aan het bestuur, waren in staat om, tot afwending van het gevaar, bepaalde plannen van hervorming te ontwerpen. Wat zij wensch-

ten behoeven wij niet te gissen; het staat uitgedrukt in staatstukken, die tot ons gekomen zijn. Wij kunnen daaruit met zekerheid besluiten, dat zij voor Nederland een constitutionele monarchie beoogden. Eer nog de opstand begon, in 1564, verzochten Oranje en zijn vrienden in den Raad van State van den koning een wijziging in het staatsbestuur, die wel slechts gedeeltelijk hun bedoeling uitdrukte, maar toch reeds toonde in welken zin zij den regeringsvorm dachten te ontwikkelen. En later hebben zij hun ideaal volkomen verwezenlijkt in de constituties, die zij aan Matthias van Oostenrijk en aan Frans van Anjou opdrongen. Die plannen verdienen, hoewel zij tot niets hebben geleid, dat wij er een oogenblik bij stilstaan.

Op welke wijs was de autocratische regering van Philips het natuurlijkst onder den invloed van den volkswil te brengen?

Twee verschillende wegen stonden daartoe open. Men kon aan de regering de verplichting opleggen om de Staten des lands geregeld, bij voorbeeld telken jare eens, te zamen te roepen. Van de gedurige aanraking, waarin dan de regering met de vertegenwoordigers des volks komen zou, mocht men verwachten, dat zij den invloed des volks op den gang der regering meer en meer zou bevestigen. Sedert lang waren de tegenstanders der alleenheersching hiervan doordrongen. Lang voor de vereeniging der zeventien gewesten hadden zij in de bijzondere provinciën steeds geijverd om deze verplichting aan de regering op te leggen, of liever nog om van haar het recht voor de Staten te verwerven van samen te komen zoo dikwerf zij zelf goed zouden vinden. Meermalen was van een zwakken vorst of vorstin dit voorrecht afgedwongen, maar telkens was het weêr verloren, zoodra de regering haar krachten hernomen had. Zoo goed begrepen beide, regering en natie, de beteekenis en de strekking van dit recht. Na de vereeniging der gewesten had een vergadering der algemeene Staten nog veel meer te beduiden dan voorheen de Staten der afzonderlijke provinciën. Maar daarom werd zij ook des te zeldzamer opgeroepen. Onder Philips was het een vaste stelregel geworden, geen Staten-Generaal te laten samenkomen, tenzij men zeker was dat zij geen tegenstand zouden durven bieden. De grooten konden dus in 1564 verzekerd wezen, dat hun aanzoek tot oproeping der Staten-Generaal niet eens in overweging genomen zou worden.

Maar er was nog een ander middel om voor de natie althans eenige mederegering te verwerven. Indien de Raad van State gemagtigd werd, om in plaats van slechts raad te geven, besluiten te nemen, aan welke het uitvoerend bewind gebonden was, dan kreeg aanstonds de regeringsvorm een geheel ander karakter. Want de grooten, die den Raad vormden, waren door hun positie onafhankelijk van den vorst, door hun zelfgevoel ongeneigd om slaafsch te volgen, en door hun afkomst de natuurlijke leidslieden van het volk, op welks steun zij rekenen konden tegenover een gewantrouwden vorst. Vandaar het voorstel van Oranje en zijn vrienden, om de beide raden van financiën en van wetgeving op te heffen, en de werkzaamheid van beide aan den Raad van State over te dragen, die dan bij meerderheid van stemmen besluiten zou nemen, waarnaar de landvoogd zich gedragen moest. Indien dit voorstel ware aangenomen, zou de regering geheel onder den invloed der grooten, en middelijk onder die der natie gekomen zijn. Granvelle overdreef, maar had toch wezenlijk geen ongelijk met te beweren, dat de vorst van Nederland op deze wijs worden zou wat te Venetië de Doge was.

De koning was het met Granvelle eens, en wilde van de hervorming niet weten. Weldra barstte de opstand los. Afwisselend sloot de vorst het volk, en het volk den vorst van de regering uit: een vergelijk tusschen beide kon niet getroffen worden; iedere poging daartoe mislukte. Zoo ging men het met vreemde heeren beproeven, het eerst met Matthias, dien men als landvoogd des konings erkende, hoewel hij niet van den koning, maar van de hoofden van den opstand zijn aanstelling had gekregen.

De voorwaarden, aan dezen gesteld en door hem aangenomen, vormden een constitutie, waardoor het oppergezag niet minder dan in onze hedendaagsche monarchie beperkt werd. De landvoogd erkende het recht der Staten, om zoo dikwerf te vergaderen als zij wilden, en hij verbond zich te regeren overeenkomstig de besluiten door den Raad van State bij meerderheid van stemmen genomen. De beide breidels, waardoor de grooten den vorst onder den invloed der natie hadden zoeken te brengen, werden dus den landvoogd aangelegd. Op goede gronden hield men den prins van Oranje voor den ontwerper dezer grondwet.

Maar de nieuwe regering voldeed niet. Matthias was niet

opgewassen tegen de tallooze moeilijkheden, waarmeê zijn partij te worstelen had. Zelfs al ware hij een ander man geweest, toch zou hij met zijn geringe hulpmidpelen te kort zijn geschoten. Het bleek dat de strijd tegen de overmacht van Spanje niet vol te houden was zonder hulp van een vreemde mogendheid; en, wederom op aandrijven van Oranje, wendden zich de Staten thans tot Anjou, den broeder des konings van Frankrijk. Zij namen dezen niet als landvoogd maar als landsheer aan, doch op een constitutie, die van de vroegere van Matthias slechts in ééne gewichtige bepaling afweek. Van den Franschen prins mocht men niet bedingen, dat hij slechts zou uitvoeren wat de meerderheid van den Raad van State hem geliefde voor te schrijven. Wel verplichtte hij zich om niet zonder den Raad te regeren, maar hij beloofde niet uitdrukkelijk, zich te houden aan de besluiten van den Raad. Doch aan den anderen kant bleven de Staten hij hun recht van te vergaderen zoo dikwerf hun goeddacht; en zonder hun toestemming mochten geen hooge staatsambten vergeven, geen verandering in de rechten en gewoonten der onderdanen gebracht worden. Ook deze constitutie werd niet zonder reden aan den Prins van Oranje toegeschreven.

Zij verdiende boven de vroegere de voorkeur. Te recht ontsloeg zij den vorst van de ondergeschiktheid aan den Raad van State. Het was niet meer dan een nuttelooze vernedering, die zij hem bespaarde. Immers het recht der Staten om ongeroepen samen te komen, was voldoende om den volksinvloed op de regering te verzekeren. Alle andere waarborgen eener constitutionele regering lagen daarin opgesloten, en zouden zich daaruit mettertijd van zelf ontwikkelen. Men moest den vorst de handen niet binden, hem niet beletten goed te doen, uit vrees dat hij misschien ook kwaad zou kunnen doen. Men moest niet beginnen met achterdocht en wantrouwen te toonen. Om deze reden verdienen ook twee bepalingen der nieuwe constitutie stellige afkeuring: de eerste, dat geen zuiver erfrecht bij de opvolging gelden zou, maar dat uit de kinderen van den landsheer door de Staten een opvolger gekozen zou worden; de andere, dat de vorst door inbreuk te maken op de constitutie van zelf van de heerschappij vervallen zou zijn. Noodeloos werd door deze voorwaarden het vorstelijk gezag gekrenkt. Had zich dit in Nederland mogen vestigen, van zelf zouden zij in vergetelheid zijn geraakt.

Maar de monarchie kon zich niet vestigen. Al de vreemde

heeren, die het opgestane Nederland, den een na den ander, tot de regering riep, stelden zijn verwachting te leur. De weinige gewesten, die den koning voortdurend weêrstonden, moesten zich ten slotte wel zonder monarch behelpen, en een republiek vormen. De Staten, die oorspronkelijk tot tegenwicht van de regering hadden gediend, werden regering en volksvertegenwoordiging tegelijk. Het evenwicht der staatsmachten ging verloren. De Staten werden de koningen, de absolute heeren van het land.

Geen wonder dat zij, als zoodanig, het stelsel van regeren in praktijk brachten, waarvoor zij steeds hadden geijverd. Zij hadden de gemeene landsregering doen zwichten voor de privilegiën en vrijheden des volks. In plaats van de eenheid en oppermacht van den staat, werd de zelfstandigheid van gewesten en steden hun doel. Al de instellingen van centralisatie, die de vroegere landsheeren hadden ingevoerd, lieten zij vervallen. De staat ontwikkelde zich onder hun beheer in de richting, tegenovergesteld aan die, waarin hij zich tot nog toe bewogen had.

Volgens het gevoelen der invloedrijkste staadslieden had zelfs de staat opgehouden te bestaan. Door de afzwering van den vorst was de eenige band verscheurd, die de provinciën bijeen had gehouden. Ieder van haar had dien ten gevolge haar oude onafhankelijkheid herkregen. Wel had de Unie van Utrecht ze weêr hereenigd, maar niet tot een staat, eenvoudig tot een bondgenootschap tegen den gemeenen vijand. Van een republiek der Vereenigde Nederlanden kon dus geene sprake zijn; er waren zeven, met elkaâr vereenigde, republieken[1].

1 Aan de Nederlandsche gezanten, die in het voorjaar van 1652 over een tractaat met Engeland onderhandelden, schreef Jan De Witt, 10 Mei 1652: ‘Wijders is mede opgemerkt, dat d'Engelschen dese Vereenichde Nederlanden in verscheyden artt. noemen metten naem van *Respublica*; 't welek geoordeelt wordt eigentlijck daerop niet wel te passen: also dese provinciën niet en sijn te zamen *una respublica*, maer yeder provincie apart eene *souvereine respublica* is; ende dat sulex dese Vereenichde provinciën niet met den naem van *respublica* (in singulari numero) maer veeleer met den naem van *respublice foederate* (in plurali numero) genoemt souden moeten worden.’ De Witt en zijn tijdgenooten vinden dezen staatsvorm geschikt, en wenschen hem te bestendigen. Oldenbarnevelt daarentegen, die beter de behoeften der republiek kende, had het in zijn tijd betreurd ‘dat de Vereenichde Nederlanden nyet en syn één Republique, maer seven verscheyde Provintiën, hebbende elck hare verscheydene forme van regeeringe, nyets gemeen hebbende met malcanderen dan alleen 't gunt by contract totte gemeene defensie belooft is’ - Het waren vooral de geweldige maatregelen van 1618 en 1650, die de vrienden der vrijheid tegen een nauwer verbond en een machtiger gemeene landsregering hadden ingenomen.

Aan deze theorie beantwoordde de regeringsvorm nagenoeg. Geen algemeen gouverneur werd er na het vertrek van Leicester meer gekozen; de stadhouders der provinciën voerden, onder de Staten, het hoogste bewind. Er moest anderhalve eeuw verloopen eer al de provinciën denzelfden stadhouder kozen. De Raad van State, die met het uitvoerend bewind belast heette te zijn, had inderdaad weinig of niets te zeggen. Geen gemeenschappelijk financiewezen bestond; de provinciën betaalden haar quoten, en hieven de daartoe noodige gelden op haar eigen hand. Het leger werd voor het grootste gedeelte niet door den Raad van State, maar door de afzonderlijke provinciën betaald, en geraakte onwillekeurig onder het bevel van zijn betaalsheeren. In de provinciën streefden de kwartieren en de steden evenzeer naar onafhankelijkheid, en, hoe ouder de republiek werd, des te meer verbrokkelde zich het gezag. Zoo als voorheen de centrale regering alle krachten van het staatslichaam aan zich had getrokken, zoo onttrokken haar thans de leden zelfs de kracht, die zij behoefde om het lichaam tegen ontbinding te bewaren. Toen de schok der revolutie van 1795 het waggelend gebouw omverwierp, had het sedert lang gedreigd van bouwvalligheid ineen te storten.

Zullen wij het den stichters onzer republiek ten kwade duiden, dat zij dus den staat in zijn wording gestuit, en twee eeuwen lang in zijn ontwikkeling tegengehouden hebben? Ik zie daartoe geen reden. Zij hebben gedaan wat hun bovenal te doen stond. De monarchie, die het bestaande zoo doelmatig had ingericht, had de toekomst bedreigd door de vrijheid te fnuiken, die de eerste voorwaarde van vooruitgang is. Geen wonder dat haar instellingen, die zij tegen de vrijheid had gekeerd, bij de vrienden der vrijheid verdacht raakten; dat men den waarborg der vrijheid ging zoeken in de machteloosheid der gemeene regering.

En het is de vraag of de vrijheid, waarin de republiek alle gelijktijdige monarchiën overtrof, niet werkelijk voor een goed deel aan de machteloosheid der regering te danken is geweest. Ik zou niet durven verzekeren dat de regering der Staten, zoo zij even machtig als die van een monarch geweest ware, de vrijheid meer dan deze zou hebben ontzien.

De voornaamste en misschien de eenige waarborg der vrijheid in een krachtig georganiseerden staat is in de begrippen en ze-

den van het volk gelegen. Een machtige regering is gevaarlijk voor de vrijheid van ieder volk, dat niet van liefde voor zijn vrijheid blaakt en tevens eerbied voor de vrijheid van anderen koestert. Bestond zulke vrijheidszin krachtig genoeg bij ons voorgeslacht? Laten wij de geschiedenis raadplegen.

Om het zeerst roemen allen, vreemdelingen zoowel als landgenooten, de godsdienstige vrijheid, die onder de republiek aan allen gegund werd. En wij erkennen het gaarne, meer dan elders was hier inderdaad de godsdienst vrij gelaten. Maar niet rechtens, alleen bij gedoogen. Rechtens bestond wel de vrijheid om te gelooven, maar geenszins de vrijheid om het geloof openlijk te belijden en na te leven. Dat de overheid niet verplicht is de ware godsdienst te beschermen en de dwaalleer uit te roeien, was een stelling, die bijna niemand durfde uiten, en die door de overgroote meerderheid voor even gevaarlijk als ongerijmd werd uitgekreten. Scheiding van kerk en staat werd door niemand mogelijk, laat staan raadzaam, geacht. Geen andere dan de staatskerk werd erkend; alle andere kerkgenootschappen bestonden in strijd met de wet. De plakaten tegen de Roomsche eerdienst werden gedurig vernieuwd. En waarom? Omdat de publieke opinie het verlangde. De meerderheid der Gereformeerden, met de predikanten aan het hoofd, werd gedurig door de schijnbare verheffing der Roomschen uit haar onverschilligheid opgeschrikt, en riep dan om krachtiger onderdrukking der ‘paapsche stoutigheid’. De regering durfde aan haar gejammer geen gehoor weigeren. De plakaten werden op nieuw afgekondigd - maar evenmin als vroeger ten uitvoer gelegd. Want de Staten konden niet meer dan afkondigen; het ten uitvoer leggen stond aan de plaatselijke magistraat. De gemeene landsregering kon de overheid eener stad niet dwingen te doen, wat zij niet goedkeurde. Oogluikend kon de stadsregering gedoogen, wat de Staten bij hun plakaten op het strengst verboden. Een algemeene vervolging was dus niet aan te richten, tenzij de overheden van al de steden ze wenschten; en dat kon natuurlijk slechts zelden het geval zijn. De koopsteden, en Amsterdam in het bijzonder, wachtten zich wel de nijvere dissenters uit haar midden te verjagen naar die steden die tot de vervolging de hand niet wilden leenen. De verbrokkeling van het gezag redde op deze wijs de bedreigde vrijheid. De eenige wezenlijke vervolging, die onder de republiek heeft plaats gegrepen, is die tegen de Remonstranten in

de eerste jaren na den coup d'état van Maurits. Want in die jaren was de algemeene regering sterker dan ooit. De volksmenigte blaakte van onverdraagzaamheid en partijhaat; en vrees voor onwettige afzetting weêrhield de meer gematigde regenten om zich tegen de algemeene hartstochtelijkheid te kanten. Maar allengs kwam de opgewondenheid tot bedaren. De regering onttrok zich aan den drang der vervolgzieke burgerij. Amsterdam was de eerste stad, waar de geloofsijver van het kussen raakte, en de plakaten ontdoken werden. Nu was hun kracht voor goed gebroken. Iedere koopstad, die haar onrechtzinnige burgers niet naar Amsterdam wilde zien verhuizen, moest wel het voorbeeld van die gevaarlijke mededingster volgen, en toelaten wat de plakaten verboden. Alom herleefde de vrijheid - in strijd met de wet en met het publiek gezag.

Niet anders was het gesteld met het recht der wetenschap.

Aan onze Hoogescholen heerschte vrijheid van onderzoek en onderwijs, maar ook slechts bij gedoogen. Gedurig kwamen de Staten tusschen beide, als de kerk aan het onderwijs aanstoot nam; en dan smoorden zij bij voorkeur den twist en het onderzoek tegelijk, en bevalen stilzwijgen over het onderwerp, dat de gedachten en de gemoederen bezig hield. Wij zullen niet spreken van de poging om het verschil tusschen Remonstranten en Contraremonstranten te smoren, en van het plakaat waarbij de predikanten gelast werden op den kansel over de leerstukken, die in hun schatting het meest besproken verdienden te worden, het stilzwijgen te bewaren. Evenmin van het daarop gevolgde afzetten der remonstrantsche leeraars en hoogleeraars. Het waren dagen van buitengewone opgewondenheid, waarin die maatregelen genomen werden; het was hevige partijschap die er toe aandreef. Maar in dagen van kalmte en rust ontzag de regering evenmin het recht van onderzoek en onderwijs. Omstreeks 1656 waren aan de Hooge Scholen de wijsbegeerte en de godgeleerdheid in strijd geraakt. De philosophie begon zich op het gebied der theologie te wagen. De theologie begreep dat de philosophie op eerbiedigen afstand moest blijven, en zich slechts met die onderwerpen mocht bezig houden, die zij zich niet verwaardigde te behandelen. De philosophie noemde dien eisch een aanmatiging, en bleef de theologie in haar eigen kring bestoken. Beide erkenden dat de staat, de regering, den twist moest beslechten. En de regering was van dezelfde gedachte. Een ‘ordre’ van H.E.G.M., door

De Witt opgesteld, kwam weldra de verhouding tusschen de beide wetenschappen regelen. De philosophie werd in haar vrijheid gehandhaafd, mits zij ‘voor oppersten regel’ hield ‘dat 't geen den menschen van Godt den Heer door de Heylige Schrifture is geopenbaart, als 't alderseeckerste voor vast ende indubitabel gehouden moet worden.’ Tevens werd bevolen ‘dat men, oock om vreden ende gerustheydtswille, de philosophemata, die, uit de philosophie van D. Cartesius getrocken, nu ter tijde by eenigen offensie geven, sal naarlaeten voort te setten.’ Ziedaar de begrippen der Staten omtrent ‘de vrijheid van philosopheren’ in toepassing gebracht, en dat wel door een vriend der philosophie en een bewonderaar van Cartesius. De Cartesiaansche Hoogleeraar Heydanus, die na den val van De Witt aan den haat der theologen opgeofferd en van zijn post ontzet is, schreef thans aan den Raadpensionaris: ‘De arme Cartesianen mogen UEd. Achtb. wel houden voor haeren grooten patroon en weldader, die er op sulcken wijs uyt de kaken van den nijt verlost hebt.’ De philosophie achtte zich gered, nu zij mocht blijven leven, zoo zij zich niet deed hooren. Inderdaad zij heeft, onder Willem III, slechter dagen beleefd. - Maar met dat al had de vrije wetenschap het hier beter dan ergens elders. Want de regering had hier minder macht. Tusschen de Staten en de Hooge School stonden de Curatoren in, die zich door de bemoeiing van den staat met hunne School persoonlijk gekrenkt achtten, en daarom de werking van het staatsgezag belemmerden. En, wat niet minder ten bate der vrijheid strekte, iedere provincie had hare bijzondere academie. De leer, die aan de eene onderdrukt werd, kon uitwijken naar een andere. Door te groote strengheid verdreef men de leermeesters en de leerlingen tegelijk. Ware er slechts ééne School geweest, voor alle provinciën, onder toezicht der Staten-Generaal, de vrijheid van onderwijs zou hier niet veel grooter geweest zijn dan elders. Immers noch bij de regering noch bij de natie heerschten hier aangaande vrijheid van onderzoek en onderwijs betere inzichten dan elders.

Was het anders gesteld met de vrijheid der drukpers? Zij hangt zoo nauw samen met de vrijheid van onderwijs, dat wij uit de behandeling der eene die der andere wel kunnen raden. Zeker de drukpers is onder de republiek nagenoeg vrij geweest. Geen boek zoo onrechtzinnig, geen pamflet zoo gevaarlijk, of

het kon hier een drukker vinden. Maar niet omdat de regering of de publieke opinie de vrijheid der drukpers onschendbaar, of zelfs maar gewenscht achtten. Neen, hadden de Staten de drukpers in hun bedwang gehad, aan den lust om ze te beteugelen zou het niet ontbroken hebben. Dit bewijzen de vele plakaten tegen het drukken en verspreiden van boeken, en van geheele soorten van boeken, uitgevaardigd. Maar tusschen het uitvaardigen en het ten uitvoer leggen was de afstand niet gering. De policie over de drukkers en uitgevers hing niet van de Staten, maar van de magistraat in de verschillende steden af. En zelden was het oordeel van alle steden over een geschrift eenparig. Wat de eene verderfelijk keurde, vond de andere nog zoo kwaad niet. Wat te Rotterdam niet gedrukt kon worden, vond allicht te Amsterdam een uitgever. Wat in geheel Holland verboden was, werd misschien in Zeeland of Friesland oogluikend geduld. Wien het ernst was om iets uit te geven, kon zeker zijn dat hij het ten slotte gedrukt zou krijgen. Maar ik wil nog eens de Witt oproepen om getuigenis af te leggen. Gij kunt gerust zijn, dat zijn tijdgenooten niet vrijzinniger, niet verlichter waren dan hij. Hoort welke waarde hij aan de ‘organen der publieke opinie’ hechtte. ‘Ick en lese noyt eenige couranten of wtcomende boexkens,’ schreef hij aan Van Beuningen; en aan De Groot die herhaaldelijk over de ‘licentie der gazetten’ geklaagd had, gaf hij ten antwoord, dat hij ‘noch een wtterste effort doen sou om dienthalve een goede ende vigoureuse resolutie wt te wercken; alhoewel hetselve quaedt in een republycque van verscheyde provinciën van vele steden in welcke druckerijen sijn, niet wel en is te weeren.’ Ware de republiek één en ondeelbaar geweest, en had de regering over alle drukkerijen in den lande te zeggen gehad, de drukpers zou hier niet meer dan elders ontzien zijn geworden.

Doch in alle geval zou de straf van schrijvers en drukkers niet zoo zwaar, niet zoo wreed zijn geweest als elders, bepaaldelijk in Frankrijk. Geldboeten en uitbanning zijn de zwaarste straffen, die wij tegen drukkers en schrijvers van libellen hooren uitspreken. Geen *lettres de cachet* doemen hen ongevonnisd tot een eeuwige gevangenis. De menschelijkheid, waardoor zich ons volkskarakter onderscheidt, de billijkheid en de matiging, die ons evenzeer eigen zijn, beletten het toepassen van zulke, aan het misdrijf niet geëvenredigde straffen.

Buitendien, was de afstand tusschen regenten en regeerders hier niet zoo groot als in de monarchiën. Het was iets anders een Koning van Frankrijk, den vertegenwoordiger Gods op aarde, te beleedigen, en kwaad te spreken van den burgemeester of den pensionaris. De burgemeester was tevreden als hij den lasteraar in zijn beurs en in zijn bestaan kon nijpen, en uit de stad kon zetten. Lodewijk XIV was niet voldaan, voordat de libellist, die zijn hoogheid bezwalkt had, in een ijzeren kooi voor zijn leven zat opgesloten.

De persoonlijke vrijheid was, om dezelfde reden, bij ons in alle opzichten beter dan ergens elders verzekerd. Wel is waar, tegenover zijn regenten was het niet mogelijk recht te krijgen. Geen onafhankelijke rechterlijke macht beschermde de burgers tegen de willekeur der overheden. Maar het onrecht ging zelden of nooit de perken te buiten. Aan leven of vrijheid der burgers kon zich de regering, die onder de burgerij verkeerde, niet straffeloos vergrijpen. Vergeleken met andere rijken was hier inderdaad het vaderland der burgerlijke vrijheid. Hierheen vluchtten dan ook van overal de ongelukkigen samen, die in hun eigen land niet veilig waren; en doorgaans leefden zij onder de bescherming van onze wetten in zekerheid. Maar, wij moeten het alweder erkennen: meer dan de wet en meer dan de goedgunstigheid der regering beschermden hen de veelheid der regenten en de verbrokkeling van het gezag. De vreemde gezanten, die van hun Hof in last krijgen om een balling op te eischen, erkennen het zelf, dat de regering der republiek met den besten wil niet bij machte is aan hun aanzoek gevolg te geven. Zij moeten zich wenden tot de overheid van de stad, waarbinnen de balling zijn verblijf houdt, en, zoo deze met den ongelukkige medelijden heeft, is niets gemakkelijker dan hem te laten ontsnappen to t buiten haar bereik. Van stad tot stad moeten zij dan den man vervolgen, en weldra verliezen zij zijn spoor. Op deze wijs is menige schuldige en onschuldige zijn vervolgers ontkomen. Had hij het aan onze regenten of aan de omstandigheden te danken? Ik, voor mij, geloof niet, dat de Staten, ten gevalle der verdrukte onschuld, het ongenoegen van machtige vorsten op zich geladen zouden hebben. Noch hun zeggen, noch hun handelen geeft reden om het te gelooven. In 1662 gelukte het aan de regering van Karel II eenige hierheen gevluchte koningsmoorders (met wie onze stadhouderlooze regering vroeger in vriendschappelijke

betrekking had gestaan) te vatten en naar Engeland weg te voeren, waar zij ter dood werden gebracht. De minister Clarendon betuigde aan den Raadpensionaris van Holland zijn dank voor de verleende medewerking. En wat antwoordt De Witt? Hij doet opmerken dat de Staten, alleen om den Koning te believen, hebben toegestaan ‘ce que l'on ne leur pouvoit demander qu'en vertu du traité, quand il sera achevé.’ Aan hun lust om Karel voor zich in te nemen en een voordeelig tractaat met hem te sluiten hadden zij het leven dier Engelsche geestdrijvers opgeofferd. Zij wenschten zoo vurig de acte van navigatie vernietigd te zien.

Hoe zouden wij het, na deze beschouwing, kunnen betreuren, dat de regering der republiek niet machtiger is geweest in een tijd, toen nog geen eerbied voor de vrijheid der onderzaten haar in toom zou hebben gehouden. Ons volk, ter nauwernood aan den geloofsdwang en de heerschzucht onzer laatste landsheeren ontkomen, moest nog eerst bij den haat tegen alle overheersching, waarvan het gloeide, liefde voor de vrijheid en eerbied voor de vrijheid aanleeren. Onder de republikeinsche instellingen, die niet berekend waren om een landsvaderlijk gezag te doen gelden, heerschte de vrijheid van zelf. Het volk gewendde er aan, en kreeg ze lief om haar zelve en begon ze te eerbiedigen. De kwade uitwerking der machteloosheid van den staat deed zich zeker vaak gevoelen. De behoefte aan een krachtiger organisatie werd met de jaren dringender. Maar intusschen was de opvoeding van het volk ver gevorderd. Het kon een sterke regering verdragen, zonder er onder te buigen. De vrijheid was opgenomen in de zeden. Zoo als zij vroeger bestaan had, omdat de regering niet bij machte was haar te verdrukken, zoo zou zij voortaan heerschen, omdat allen haar eerbiedigden.

In dien gelukkigen toestand bevinden wij ons tegenwoordig. Wij genieten de vrijheid in ruimer mate dan ooit onze vaderen ze genoten hebben. Vrijheid van gelooven en belijden, van spreken en handelen, wanneer of waar ter wereld hebben zij gebloeid als thans bij ons? En geenszins wegens de machteloosheid van den staat. De staat is wezenlijk ingericht zoo als de landsheeren uit het Bourgondische en Oostenrijksche stamhuis bedoeld hadden. De staat is één en ondeelbaar; alle

privilegiën hebben plaats gemaakt voor gelijke rechten; alle oude herkomsten zijn vervangen door inzettingen die aan onzen tijd passen. De gemeene landsregering heeft toegang tot alle kringen, en doet haar gezag gelden over alle personen en alle corporatiën. Er is eenheid van wetgeving en eenheid van rechtspraak. Gemeene belastingen leveren overvloedig wat tot onderhoud van het staatslichaam vereischt wordt. Het ideaal van Karel V schijnt verwezenlijkt.

Maar ook het ideaal der Nederlandsche grooten, die de vorstelijke oppermacht beperkt wilden zien, is, voor zoo ver het heilzaam was, verwezenlijkt. Nevens de regering des Konings staat de vertegenwoordiging des volks. Zij belet, dat de regering in strijd met de behoeften en wenschen des volks handele. Zij houdt nog altijd de strengen van de beurs, en daarmeê de leidsels van het bestuur. Het Kabinet, dat de plaats van den vroegeren Raad van State inneemt, moet worden samengesteld uit mannen, die het vertrouwen der vertegenwoordiging genieten. En toch hoe uitgebreid de rechten der Staten zijn, het gevaar, waarvoor de oude landsheeren terugdeinsden, dat zij de regering overvleugelen en verlammen zouden, bestaat niet. Immers zij zijn slechts vertegenwoordigers van het volk, en van hen kan de kroon zich op het volk beroepen. Zij zijn slechts machtig, zoo lang zij in den geest des volks handelen. Onttrekt het volk hun zijn steun, zoo moeten zij aanstonds zwichten. De wil des volks is dus de beweegkracht, die de kunstig samengestelde staatsmachine bezielt.

Zoo sluit zich de nieuwe monarchie aan de oude aan. De republiek is een voor goed vervlogen tusschentijd. Van haar eigenaardige staatsinstellingen is niets overgebleven. Alleen de vrijheid, die onder haar bloeide, is behouden, maar zelfs zij heeft haar aard moeten wijzigen. De vrijheid der republiek, wij hebben het gezien, was een voorrecht, dat niet aan allen in gelijke mate vergund werd; een weldaad der regering, die gegeven maar ook teruggenomen kon worden. Thans is de vrijheid geen gunst, maar een recht, een recht, waarop allen in gelijke mate aanspraak hebben. De regering mag zich niet inlaten met het geloof en met de belijdenis, met het denken en spreken. Binnen haar eigen werkkring bezit zij al de macht die zij behoeft. Maar die kring is begrensd, en wordt gedurig binnen enger grenzen besloten. Naarmate de wetenschap der

staatkunde en staathuishoudkunde vordert, wordt de willekeur der regering teruggedrongen. En de ondervinding, die aantoont hoe veel beter de maatschappelijke aangelegenheden zich regelen, wanneer de regering zich onzijdig houdt, drukt het zegel op de lessen der wetenschap, en beveelt de vrijheid, ook om haar uitwerking, aan.

Zoolang de vrijheid nog een voorrecht scheen, gunde ons volk haar aan geen andere natiën. Wij sidderden op de gedachte, dat de regering der Zuidelijke Nederlanden ons voorbeeld volgen en godsdienstvrijheid zou verleenen; want dan voorzagen wij dat die gewesten in volkrijkheid, in bedrijf en in handel toenemen, en gevaarlijke mededingers voor de noordelijke provinciën worden zouden. Wij verheugden ons over de belemmeringen in Frankrijk en Engeland aan de nijverheid en den koophandel in den weg gelegd; want des te grooter was het voordeel, dat wij ons van onze vrijheid beloofden. Alleen vrij te wezen te midden van overheerde en slecht bestuurde rijken, scheen het hoogste goed. Geen wonder dat alle volkeren van Europa ons deze vrijheid benijdden en misgunden; dat de naburige vorsten het eenige volk, dat zich zelf regeerde, met achterdocht en onwil bejegenden. Onze zelfgenoegzaamheid en zelfzucht verdienden zulke vergelding.

Thans weten wij, dat de vrijheid en het welvaren van andere volken met onze vrijheid en onzen voorspoed niet in strijd zijn; integendeel, wij leeren uit de wetenschap en door de ervaring, dat alle rechtmatige belangen overeenstemmen, en dat de vrijheid van geheel Europa onze vrijheid het best zal waarborgen. Iedere overwinning, in eenig land van Europa door de vrijheid en door de staatswetenschap behaald, is voor ons een gewin, en wordt als zoodanig door ons toegejuicht. Aan den anderen kant, de vrijheid en het welvaren, die wij genieten, wekken niet langer wangunst en wrok, sedert onze naburen bemerken, dat wij hun oprechtelijk het goede toewenschen, dat wij zelf deelachtig zijn. Wij staan niet langer, afgezonderd en bijna vijandig, tegenover alle andere volken: in samenwerking met allen ijveren wij voor hetgeen de beschaving en het geluk van allen verhoogen kan.

Het is een gewichtige vraag: of de menschheid waarlijk ten goede vooruitgaat; of de latere geslachten beter en gelukkiger zijn dan de vroegere. Ik weet niet of zij is op te lossen; ik

voor mij durf er geen antwoord op geven. Maar zeker is het dat de omstandigheden, waaronder wij leven, steeds gunstiger worden voor deugd en genot. Dit is inzonderheid van ons volk en zijn geschiedenis waar. Of wij in deugd en geluk boven dan wel beneden onze voorouders staan, moge onbeslist blijven; zeker is het, dat wij in een beter ingerichten staat en in het genot van ruimer vrijheid leven dan de burgers der Vereenigde Nederlanden of de onderdanen der Oostenrijksche vorsten. Hoeveel er ook in onzen tegenwoordigen toestand te wenschen overblijft, hoeveel wij nog van de toekomst mogen hopen, de herinnering aan het verledene stemt ons tot tevredenheid. Wij hebben waarlijk geen reden om naar eenig vroeger tijdperk onzer geschiedenis terug te verlangen.

R. FRUIN.

Een nieuwe stad.

Joël Burns was twee en twintig jaar oud. Nog jong dus, zou men in Europa zeggen. Maar in Noord-Amerika noemt men zulk een jongeling al een man en verwacht van hem dan ook reeds mannelijke daden. De jeugdige natie steunt op de wakkerheid en de kracht van hare jonge mannen voor de grootsche toekomst die zij meer dan alleen verwacht. Nog te weinig inwoners tellende op den nieuwen bodem, moet het opkomend geslacht dien ontginnen en bevolken. De eerste kolonisten, gering in aantal en beperkt dus in kracht, kunnen zich maar op enkele plekken vestigen en alleen hunne naaste omgeving bewoonbaar maken, maar de toekomst der nieuwe volkplanting berust in de handen van hen die zich van dat centrum uit her- en derwaarts verspreiden en die de grenspalen der beschaving al verder en verder uitzetten. En wie daarvoor geschikter, wie meer daartoe in staat dan de jongen van jaren, die, tintelende van levenslust, hunkeren naar afwisseling en inspanning; die geen gevaar kennen, omdat zij nog geen ervaring hebben; wier krachtig ligchaam ontberingen niet telt en wier vurige geest geen onderscheid maakt tusschen moed en overmoed. De vrije wildernis, met al hare verschrikkingen voor den verwenden en bedaagden stedeling, heeft voor den jongen zoon van de nog opkomende natie op een uitgestrekt en vruchtbaar gebied, iets begeerlijks. De reusachtige bosschen en onafzienbare prairies, de breede jagtvelden en vischrijke rivieren, welke hem in den beginne zijn levensonderhoud moeten verschaffen, ja zelfs de niet altijd vreedzame en maar al te dikwijls ruwe en gevaarlijke ontmoetingen met den rooden In-

diaan, wiens erfelijk regt hij hem vaak met de wapenen in de hand moet betwisten, ze zetten eene avontuurlijkheid aan dat zwerversleven bij, welke hem bekoort en aanlokt. Reeds van zijne eerste jaren wordt de jonge Amerikaan gemeenzaam gemaakt met zulk een vrij en onrustig leven. De verhalen van zijne kinderwereld vloeijen over van die gevaarvolle togten in het verre westen. Bij vertellingen van de lotgevallen der eerste pioniers, van hunne jagtfeiten en schermutselingen met de welhaast ganschelijk uitgeroeide roodhuiden, groeit hij op. En evenmin als 't denkbaar mag genoemd worden het beeld van een Robinson Crusoe door een ander ontworpen te zien, dan door een man die geheel en al leeft in de groote daden zijner handeldrijvende en zeevarende landgenooten, evenmin kan men de schildering van den ouden Pathfinder en van dat tal van squatterromans van eene andere hand verwachten, dan van een zoon der nieuwe wereld. In al die tafereelen toch, in al die personen vooral, ligt iets zeer bepaald nationaals. En het karakteristieke vloeit voort uit het nationale.

't Is zoo, de tijden zijn grootendeels voorbij toen de Yankee, alleen met bijl en houweel en spa voorzien en gewapend met zijn jagtgeweer, geheel onverzeld naar de wildernis toog en eene nieuwe woonplaats opzocht. Reeds de duizenden en tienduizenden die jaarlijks van het oude Europa naar de nieuwe wereld heentrekken om een beter bestaan te zoeken in de nog onbevolkte vlakten van dat beloofde land dan het overbevolkte vaderland hun vermag aan te bieden, zij hebben aan dat vroeger zoo avontuurlijke squatterleven een einde gemaakt. Waar voorheen de enkele kolonist zich waagde en alleen op geweer en vischtuig voor zijn onderhoud vertrouwde, daar trekt thans de geheele karavaan van immigranten rond, toegerust met allerlei levensbehoeften, maar vooral met de meest veelsoortige werktuigen, die hem in staat stellen spoedig eene woning, hoe ruw dan ook aanvankelijk, voor zich en de zijnen op te slaan en den nog geheel maagdelijken bodem tot het ontvangen van het aldaar spoedig rijpend graan te bereiden. Alleen dan wanneer, zoo als voor weinige jaren, togten naar Californië over de Rocky Mountains en door andere woeste streken werden ondernomen, keerden de oude gevaren terug, maar ook die weg is thans effener en veiliger gemaakt. Evenwel, de moeijelijkheden en bezwaren aan het ontginnen van geheel nieuwe landen verbonden, blijven bestaan, en de ontberingen, van dat

leven onafscheidelijk, moeten nog steeds door den nieuwen volkplanter worden gedragen en zijn alleen door eigen arbeid en vaardigheid te overwinnen. Maar ruimschoots ook worden ze vergoed door uitkomsten, zoo als geen ander land die kan verschaffen. Nieuwe steden te bouwen, wie die er in Europa aan denkt! Een enkel nieuw dorp wekt daar reeds de bewondering van duizenden. Eene woeste streek die wordt ontgonnen, een onnut water dat drooggemaakt en bebouwd wordt, een slecht terrein dat tot vruchtbaar land wordt gemaakt, daarover steekt men in Europa reeds de loftrompet, wijst er zegevierend op als een verblijdend teeken van ontwikkeling en beschaving. En dan nog blijven die nieuwe ontginningen gewoonlijk jaren lang in een toestand van kindschheid; de bevolking neemt er niet dan uiterst langzaam toe; dorpen of steden hebben er een menschenleeftijd noodig eer ze eene ontwikkeling verkrijgen, waardoor ze in geriefelijkheid voor de bewoners ook maar eenigzins nabijkomen aan de gemakken en aangenaamheden die eene lang bewoonde streek aanbiedt. Alleen hij die bepaald zijn brood verdienen moet op den nieuwen grond vestigt er zich. Daarenboven, in de oude wereld worden groote kapitalen vereischt om den woesten grond te koopen en dan te ontginnen, of om de waterplassen droog te malen en vruchtbaar te maken. De man van fortuin verschaft die middelen alleen dan, wanneer hij er eene zekere belegging in ziet voor zijn kapitaal, dat echter door anderen vruchtbaar moet gemaakt worden. Want hij verlaat de groote stad niet zoo grif om zich zelf in zijne nieuwe wereld te vestigen. Een huurder is ligtelijk gevonden, en al is deze niet eens te overreden, welnu, gehuurde hersenen moeten dan maar de zoo moeijelijke taak aanvaarden om van de aanvankelijke woestenij vruchtbare akkers te maken, en gehuurde oogen moeten waken voor de belangen waarvoor alleen de eigenaar hart hebben kan. Geen wonder dat de ontwikkeling dààr langzaam vooruitgaat, dat de vruchten er niet altijd gelijk staan met de verwachtingen, en dat de lust voor nieuwe ondernemingen van dien aard, zoo weldadig voor een land, niet vermeerdert.

Joël Burns was van eene andere leer dan de achtbare kapitalist van Europa, toen hij zijne nieuwe bezitting ging ontginnen. Maar hij leefde ook onder geheel andere omstandigheden dan deze, daargelaten nog, dat hij Yankee was in merg en been, en als opgevoed onder de traditiën van het scheppen

van nieuwe streken. Reeds aan de door velen - nog niet zoo geheel dwaas en onjuist - gestelde voorwaarde van werkelijk groot succès op het gebied van arbeid en rijkdom: arm te zijn of althans zeer weinig in de wereld het zijne te kunnen noemen, voldeed hij volkomen. Hij was een arme wees, verlaten van zijne betrekkingen, natuurlijk juist omdat hij arm was. Zijne moeder had verslagen gestaan bij het graf van den vader van den twaalfjarigen knaap, en met den trouwen echtgenoot tevens alle uitzigt verloren om haar eenig kind te onderhouden en op te voeden. Waar zou zij hulp en bijstand vinden dan misschien daar in het verre westen, waar hare eenige zuster nog leefde, maar helaas! ook in kommervollen toestand? Toch moest die eenig mogelijke uitkomst beproefd worden. De schamele have en kleeding zou een even schamelen reispenning opleveren en weldra was de togt dan ook aanvaard. Maar voleindigen mogt zij dien niet. Het eenige doel haars levens de opvoeding van haren lieveling, zou zij niet bereiken. Leed en kommer hadden welhaast de weinige haar nog restende krachten uitgeput, en de vermoeijenissen der reis bleken te zwaar voor de trouwe moeder. Naauwelijks ter halver wege gekomen van de zoo vurig begeerde haven, zonk zij in eene nederige dorpsherberg neder op het ziekbed, dat haar sterfbed zou worden. Eenige uren later, en de arme wees stond radeloos bij het lijk van haar, die, naar menschelijk inzigt, zijn eenige steun op aarde was. Wie toch zou zich nu het lot van den hulpeloozen knaap aantrekken, nu de éénige hem ontvallen was die hem liefhad en verzorgde; wie hem, zoo al niet koesteren en opkweeken, dan toch van het onmisbare voorzien en zóó ver brengen, dat hij eens zijn eigen brood zou kunnen verdienen? Zijne arme moeder was onder dien zwaren last bezweken, geen vreemde zou dien gewillig op zijne schouders nemen, een vreemde die hem niet kon liefhebben omdat hij hem zelfs niet kende. Met de ijskoude hand der doode in de zijne lag hij half bewusteloos naast haar leger, en als krampachtig klemde hij zich aan haar vast zoodra hij maar een voettred hoorde naderen. Zou men hem willen losrukken van haar die hem nog zoo innig dierbaar was, al waren ook hare oogen gesloten en al hoorde hij hare stem niet meer; verwijderen van die innig geliefde trekken welke hem te meer behoefte waren om aan te staren, nu hij niet dan vreemde gezigten om zich heen zag! Weinig goeds daarenboven spelden hem de bijna

toornige blikken der armverzorgers, die met haastigen spoed door den herbergier waren ontboden om de doode ter aarde te doen brengen en hem te verlossen van den knaap, die immers geen penning bezat om hem te betalen. Naast het lijk zijner moeder hoorde hij die mannen reeds de middelen bespreken om hem elders heen te zenden en hunne kas te vrijwaren voor een lastpost, die hun menig jaar ettelijke dollars zou kunnen kosten. En de hand was verlamd die hem voor die vreemden kon beschermen; de tong was verstijfd die hem een woord van liefde, nu vooral zoo vurig door hem begeerd, kon toevoegen; waar zou hij redding vinden? Maar hoe de mensch ook wikt, 't is God die alles beschikt! Daar treedt een nieuw medelid dier trouwe bewakers van de geldelijke belangen der gemeente binnen, en naauwelijks heeft deze den treurigen toestand van het arme kind vernomen, of aan alle hardvochtig overleg is een einde gemaakt. Een andere stem dan die van geldelijk belang alleen moest hier gehoord worden, zoo meende de wakkere Bellows, de stem van innig medelijden met den verlaten wees. Zou hij dan misschien, zoo voerden zijne achtbare medeleden hem dadelijk half spottend te gemoet, genegen zijn de kostbare erfenis te aanvaarden dier doode landloopster, wier lot trouwens, zoo voegden zij er naar waarheid maar schamper bij, nu vrij wat beter verzekerd was dan zij het ooit zouden gedaan hebben? En toen op die uittartende vraag onmiddellijk een volmondig ja hun tegenklonk, toen nog vermogten zij niet anders dan een blik van waarachtig medelijden op den man te slaan, dien zij tot een in hunne oogen zóó dwaas bestaan toch niet in staat gerekend hadden. Want voor erkenning en waardering van zulk eene handelwijze was in hun hart geen ruimte meer. Die plaats was al lang door de gezonde praktijk ingenomen. De ervaring van jaren lang had hen wel geleerd tot welke dwaasheden een gevoelig hart verleidt, en hoe allerschadelijkst die gevoeligheid voor de armen zelve werkte, want men moedigde hen daardoor immers aan tot bedrog, en demoraliseerde dus degenen nog meer wier hulp en steun men beweerde te zijn!!!

't Berouwde Bellows nooit dat hij toch maar toegegeven had aan het gevoel van zijn hart. Die Joël werd een schrandere knaap en een onmisbare hulp voor den wel ondernemenden en ijverigen, maar verre van voorzigtigen koopman. Ja, had deze den raad van zijn voedsterzoon niet in den wind geslagen, of

erger nog, de dwaze speculatiën niet voor hem verzwegen, wel vermoedende dat hij ze hem ontraden zou, hij zou een redder in hem gevonden hebben dien hij eens zelf gered had. Maar hoewel de hulp voor hem te laat kwam, ze kwam zijn eenig kind uitnemend te stade. Toen de dood zijner vrouw Bellows mismoedig had gemaakt en een zekere wrevel hem nu en dan vermeesterde wanneer de zaken niet naar wensch gingen, moesten groote ondernemingen hem een nieuwen prikkel geven. Maar ze mislukten, en geldelijke moeijelijkheden waren het onvermijdelijk gevolg. Nieuwe, nog gewaagder speculatiën moesten daarin voorzien, maar het einde was als gewoonlijk een reddelooze toestand en een radeloos hoofd; en de eens zoo wakkere man sloeg eindelijk uit wanhoop de handen aan zijn leven. Maar toen was de schrandere twee en twintigjarige Joël voor de hulpelooze negentienjarige Ellen, wat elf jaren vroeger haar ongelukkige vader voor den toenmaals geheel verlaten wees was geweest. Evenwel, redde de vader den geheel vreemde, den hem ganschelijk onbekenden knaap; de voedsterzoon echter stond haar ter zijde die hem liever was dan hij ooit had durven doen blijken. Meer dan dat eenvoudige en zoo weldadige medelijden voor den ongelukkigen evenmensch bestuurde dus zijne handelingen.

Maar krachtig en flink waren die handelingen en ze getuigden van een overleg, dat meer beloofde. De jonge weeze had weldra eene goede schuilplaats gevonden, en toen zou Joël hoofd en handen vrij hebben om tot de volvoering van die plannen over te gaan welke hij reeds lang in stilte had beraamd, maar die te sneller rijpten, nu de treurige loop der omstandigheden hem eerder tot handelen drong dan hij wel gewenscht, zeker gedacht had. Die plannen waren karakteristiek voor den nog zoo jeugdigen Yankee, want niet minder dan den aanleg van eene geheel nieuwe streek golden ze. En de uitvoering daarvan zou begonnen worden met eene somme gelds, nu alle uitzigt op den vroeger zoo dikwerf in stilte beraamden steun van den toen nog bemiddelden voedstervader geheel vervallen was, welke men in Europa zelfs voor de kleinste zaak verre van toereikend zou genoemd hebben. Twaalf honderd dollars toch was de geheele schat waarover Joël kon beschikken. Maar klein als die som in onze oogen zijn moge, ze was een magtig kapitaal in de oogen van hem, die van de milde geldelijke belooning, welke zijn voedstervader hem boven de huisvesting had

toegekend, telkens enkele dollars had ter zijde gelegd, en maand op maand die spaarpenningen had zien aangroeijen met het vaste voornemen in het harte, dat ze vruchten zouden afwerpen die ten volle de ontberingen moesten vergoeden welke de opsparing had gekost. Dat is de echte wijze om de waarde van het geld te leeren kennen. De jonkman die zoo zijn werk begint, kan op een goeden uitslag rekenen.

Weinige mijlen van Sudbury, de woonplaats van Joël, lag een verlaten streek, die meer naar eene woestenij geleek dan naar een terrein voor ontginning geschikt. Niemand in de geheele buurt dan ook die er acht op sloeg. Een digt bosch bezette den geheelen bergrug aan beide zijden, en gaf aan het landschap een nog somberder en woester aanzien. Aan gene zijde der heuvelen zag men niets dan kale en steile rotsen, waarop alleen het dorre naaldhout nog eenig voedsel wist te vinden door hier en daar tusschen de enkele spleten weinige duimen aarde te zoeken, even toereikend om er den dunnen stam spichtig uit te doen opschieten. Beter was het dan nog aan de andere zijde. Met onstuimig geweld schoot daar een bergstroom door de rotsen heen en over de heuvelkling naar de vlakte, en gevoed door tallooze kleine beekjes die alle van de bergen dalwaarts vloten, vormde ze ten slotte een water dat werkelijk breed en krachtig mogt genoemd worden. Pijnkreek noemde men het in die buurt, en in waarheid was het eigenlijk eene breede kreek, te midden van pijnbosschen. Maar het water was onbevaarbaar, omdat het bosch den toegang versperde, en niemand in de geheele streek die er aan dacht dat bosch om te hakken en den grond tot bouw- of weiland te effenen. Daarenboven, een oud en rijk koopman van Nieuw-York was eigenaar van een goede duizend acres van dat land, en daar hij die, jaren geleden, voor schuld had moeten overnemen, was de lust niet groot in hem om er nog eens zooveel geld bij te leggen en de bezitting te ontginnen. Zoo bleef dat land liggen, ongebruikt en woest, en schijnbaar ook zonder iemands aandacht te trekken. Maar Joël Burns had er sinds lang op gepeinsd hoe dien grond meester te worden. Zeer in stilte had hij menigmaal die geheele streek doorkruist en de ligging zoowel als den aard van den bodem en de kracht van het water naauwkeurig opgenomen. En hoe beter hij het land leerde kennen des te vaster werd hij in zijne overtuiging, dat het met weinig kapitaal, maar met veel kennis en arbeid,

eene uitnemend vruchtbare streek en eene rijke bezitting beloofde te worden voor den eigenaar die de ontginning zelf ondernam. Het digte bosch leverde een schat van uitnemend hout, dat duizenden zou opbrengen, en reeds dadelijk uitnemende bouwstof verschafte voor de eerste bewoners. De grond die dan vrij kwam, was ongemeen vruchtbaar en voorspelde de ruimste oogsten. Het water leverde eene even goedkoope als magtige beweegkracht voor op te rigten fabrieken, terwijl het een onschatbaar middel van vervoer beloofde te worden voor de producten van den bodem. Daarenboven kon de streek zeer gemakkelijk in gemeenschap gebragt worden met naburige welvarende plaatsen. Waar konden zulke groote voordeelen vereenigd gevonden worden als hier? begreep onze Yankee teregt. Daarenboven, niemand in de geheele buurt die er acht op sloeg; een ieder liet hem dus ongehinderd zijne plannen tot rijpheid brengen. Zoodra dan ook de zaken met de crediteuren van den ongelukkigen Bellows waren geregeld en de jeugdige Ellen bij eene bloedverwante was gehuisvest, verdween onze Joël eensklaps van Sudbury, zonder dat iemand wist waarheen. Nog eens werd de geheele bezitting van de Pijnkreek met groote naauwkeurigheid door hem opgenomen, en de uitslag van eene volle week gezet onderzoek was deze, dat hij zich bijna niet meer durfde vleijen ooit meester te zullen worden van zulk eene in zijne oogen uitnemend vruchtbare streek gronds. Juist dat deel toch wat den Nieuw-Yorker toebehoorde, strekte zich uit over de beide zijden van den stroom en liep tot over den bergrug heen, terwijl het digt bezet was met het prachtigste timmerhout. Volkomen op de hoogte van de gesteldheid van het terrein, moest hij nu ook trachten er eigenaar van te worden. Met den tegenwoordigen bezitter zelf te raadplegen, achtte hij verstandig, en weldra was hij dan ook te Nieuw-York met den ouden koopman in onderhandeling getreden over honderd acres, waarvoor hij aanbood vijf honderd dollars te betalen, onder voorwaarde ook de overige negen honderd acres tot denzelfden prijs te kunnen koopen, wanneer hij zich binnen een bepaalden tijd daartoe bereid verklaarde. De man was ingenomen met de cordate wijze waarop Joël zijne onderhandelingen voerde en met de openheid waarmeê deze zijne plannen bloot lei. Nooit had hij die verre bezitting bezocht, en Joël had hem op alle zijne vragen naar de ligging en de gesteldheid van den grond, de meest naauwkeurige inlichtingen verstrekt. Was zijne vraag

dan niet natuurlijk, of de jonge man dan meende zooveel voordeel uit dien grond te kunnen halen? Het gereede antwoord was toestemmend, mits de arbeid niet gespaard werd. Dat besliste den koop. De eigenaar wilde toen zelfs nog meer doen dan hem gevraagd werd en dadelijk de geheele bezitting aan Joël verkoopen, de vijf honderd dollars in betaling ontvangen, en pand nemen op het geheel voor het overige van de koopsom. Maar daarvan wilde Joël wijselijk niets hooren. Eerst dan wanneer hij de honderd acres nog beter had leeren kennen door ze te bewerken, kon hij oordeelen of het overige deel hem werkelijk aanstond, en een groote schuldenlast op zijne schouderen te nemen, daarvoor wantrouwde hij zijne jeugdige krachten. Die last zou hem drukken onder den arbeid, en hij had waarlijk wel moed en opgeruimdheid noodig om reeds de ontginning van een honderdtal acres alleen te bestaan. Zijn voorstel vond ingang, en weldra was de gelukkige kooper op zijn wettig eigendom aan den arbeid. Wèl had hij eene goede keuze gedaan, toen hij die eerste honderd acres had uitgemeten. Ze strekten zich uit over den bergrug, met het front naar den stroom, en op weinig afstand van den landweg die twee in de nabijheid gelegene, vrij aanzienlijke plaatsen, aan elkander verbond. Reeds sinds lang was er daarenboven sprake van dien weg te verleggen en te verkorten, en op het terrein door Joël gekozen, was daarvoor dikwijls het oog gevestigd. Dat zou natuurlijk de ontwikkeling van dien grond ontzaggelijk bevorderen en dien in waarde doen rijzen. En 't zij tot eere van Joël vermeld, dat hij, schoon geheel onverpligt, de kennis die hij toevallig van die plannen bezat, aan den ganschelijk daarvan onbewusten eigenaar van den grond eerlijk meêdeelde.

Hoe de geheele bevolking van Sudbury verwonderd opzag toen de tijding tot haar kwam, dat Joël Burns, de vondeling, die immers onder hunne oogen door den bankroetier Bellows was opgenomen en opgevoed, tot een spotprijs eigenaar was geworden van eene streek gronds, die jaren lang door de geheele buurt als van geene de minste waarde was geminacht, en die nu eensklaps bleek eene uitstekende bezitting te zullen worden. Want toen in het midden van den winter het gerucht had geloopen dat Joël zich aan de Pijnkreek ophield, had men eerst gelagchen om den jongen, die zeker kluizenaar wilde worden, of misschien wel krankzinnig was geworden. Maar daar kwam de Aprilmaand en het zachte weder aanzetten, en de weer be-

gaanbare wegen hadden enkelen veroorloofd met eigen oogen de waarheid dier vertellingen te onderzoeken, en nu was aan de algemeene verbazing geen einde meer. Het vroeger ongenaakbaar bosch was gemakkelijk door een breeden weg te bereiken, en waar nooit eenig menschelijk geluid door hen gehoord was, daar klepte hun nu reeds uit de verte het snel omwentelende rad van een flinken zaagmolen te gemoet, gedreven door de kracht van het bergwater, en ijverig in de weer om het prachtige timmerhout, dat in rijken overvloed aldaar stond te prijken, tot plank en deel te zagen. Een weinig verder, en een oorverdoovend gehamer verkondigde aan de verbaasde aanschouwers dat Joël hier een huis ging bouwen, en niet eene armelijke keet of wankele hut, maar een stevig blokhuis, terwijl zij zich weldra met eigen oogen konden overtuigen dat het inwendige met een smaak en eene keurigheid werd bewerkt, waarmeê niet vele hunner eigene woningen konden wedijveren. Het huis was op de hoogte gelegen en overzag de geheele vlakte en de kreek, zoodat het oog van den jongen meester voortdurend geheel zijn eigendom beheerschte. De groote landweg naderde de woning tot op een kwartier uur afstands, en de nieuwe weg daarheen gebaand, verzekerde den gemakkelijken toegang tot de nieuwe ontginning. Reeds stonden enkele ruwe keeten in de vlakte, waarin een viertal flinke arbeiders met hunne gezinnen woonden, en die allen als om strijd den juisten blik en de kennis van den jongen man roemden. Wat wonder, dat wangunst al spoedig bij de bewoners van Sudbury de aanvankelijke bewondering verving, en dat velen naauwelijks konden dulden jaren lang eene blijkbaar zoo veel belovende bezitting niet naar waarde geschat te hebben, terwijl ze toch voor een spotprijs te koop geweest was. Dadelijk werden de registers van het kadaster nagezien, en toen het bleek dat Joël maar voor eene enkele honderd acres als eigenaar te boek stond, had de koopman te Nieuw-York al spoedig tal van aanbiedingen voor het immers blijkbaar nog onverkochte deel der bezitting. Maar Joëls sluw overleg verijdelde natuurlijk al die plannen; en hoewel velen den eigenaar het dubbele boden voor datgene wat men meende dat hem nog restte, 't was te vergeefs. De oude man verheugde zich zelfs van harte, toen hij hoorde hoe uitnemend Joël partij trok van zijn aankoop. Nu moesten andere middelen worden beproefd om toch ten minste te deelen in het geluk dat dien ellendigen vondeling was te

beurt gevallen. 't Was blijkbaar, zoo beweerde men, dat de rijke koopman deelgenoot was in de onderneming van Joël, hoewel deze dat ontkende; ruimschoots kon hij dus over de middelen beschikken om den nog voor korten tijd zoo woesten grond in eene welvarende streek te herscheppen. Reeds sprak men van den aanleg van een nieuw dorp, dat wel spoedig groot moest worden op een zoo rijk en uitnemend gelegen terrein. Waar zou dat dorp komen: op den berg, in de vlakte, aan deze of wel aan gene zijde van den stroom? De juiste kennis der plaatsing was goud waard, want het zou zaak zijn daar ook zelfs maar enkele strooken gronds magtig te worden. Ook die plannen mislukten, en 't scheen wel alsof het juist de toeleg van den sluwen jonkman was om hen in het blinde te doen rondtasten. Want boven op den heuvel prijkte het sierlijke houten woonhuis, maar de hutten der arbeiders, die voortdurend in aantal toenamen, werden in de vlakte opgeslagen. Het waren maar houten geraamten die de arbeiders stelden, en welke zij aanvulden met den leemachtigen grond van de naburige poelen en moerassen. Spotternij moest toen de ergernis verbergen, en de Poel-stad was de scheldnaam, waarmeê de nieuwe kolonie door hen werd gedoopt. Maar ook dat wapen bleek magteloos, want gewillig aanvaardden de bewoners dien naam en nog heden ten dage blijven zij dien behouden.

Joël Burns was er echter de man niet naar om zich door al dat magteloos geijver in zijne oude woonplaats te laten ontmoedigen. Daarenboven, hij was een te gelukkig man in zijne nieuwe woning, dan dat hij zelfs lust zou hebben zich om iets anders te bekommeren dan wat de volvoering zijner oude, en de voortdurende beraming van nieuwe plannen aanging. Toch mogt hij zich nog in eene andere bron van levensvreugd in zijne nieuwe woonplaats verheugen, dan alleen in de uitbreiding van zijne grootsche ontwerpen. Want in dat blokhuis, hetwelk hij met groote zorg had opgetrokken, en waaraan hij eene sierlijkheid en eene geriefelijkheid had bijgezet waarover de mannen van Sudbury verbaasd hadden gestaan, daar troonde welhaast Ellen Bellows als meesteresse. Hoe blijde had deze den eens helaas! zoo goed klinkenden naam verwisseld met dien welke nu in de geheele buurt voortdurend op aller tongen was, maar waaraan afgunst en nijd ook altijd dien van vondeling verbonden. Het aangenomen kind van weleer, was nu in waarheid de zoon de huizes geworden. En eigen kracht, eigen

overleg, hadden hem in staat gesteld aan de nagedachtenis van zijne pleegouders eene hulde te brengen, grooter dan zij die ooit hadden kunnen wenschen, en rijker in zegen voor hem zelven, dan hij ooit had mogen hopen. Had de arme weduwe haar kind zoo mogen aanschouwen! Maar was niet haar droeve dood de losprijs geweest waardoor die zoon was vrijgekocht van de ellende en armoede, die hem juist door het langer kommervol leven zijner moeder bedreigden!

Zoo was Joël Burns dan een gelukkig man geworden. Jaren lang had hij gedroomd van de heerlijkheid die den bezitter van die kostbare streek gronds eens wachtte, en daar stond hij nu zelf als heer en meester op dien grond, en de blijde teekenen van toenemende welvaart rondom hem bewezen voldingend, dat zijne voorspellingen juist geweest waren. Hoe dikwijls had hij zich in stilte vermeid in de zalige gedachte, eens Ellen Bellows de eereplaats in zijne eigene woning te kunnen aanbieden en haar als deelgenoote van zijnen arbeid naast zich te mogen zien, en daar zat zij in de door zijne eigene hand opgetrokken huizing, terwijl de kleine Sara eene vrolijkheid aan den gelukkigen kring bijzette, die alle rimpels van zijn door vele beslommeringen altijd gefronst voorhoofd effende. Wat verlangde hij meer?

Maar Joël Burns zou geen type van zijn volk geweest zijn, zoo het gevoel van voldaanheid ooit bij hem had kunnen post vatten. Vrouw en kind, hoe hij hen liefhad, hoe hij bij hen alleen ontspanning van den arbeid mogt vinden! Maar die arbeid stond bij hem toch nog hooger. Voort, voort moest hij. Rust kende hij niet. Altijd nieuwe plannen van uitbreiding van de reeds zoo snel in bevolking en welvaart toenemende bezitting, vervulden geheel zijne ziel. Hooger genot dan rijke uitkomst van eigene ondernemingen, dan een volkomen slagen der zelf ontworpen plannen, meende hij dat voor hem niet bestond. Toch zou hij eens van die dwaling op treurige wijze genezen worden. Twaalf jaren later, twaalf jaren, waarin de eens zoo eenzame plek van het blokhuis in de woelige markt van de aanzienlijke stad Burnsville veranderd was, en de Poelstad rang had verkregen onder de groote fabriekdistricten van het land, twaalf jaren waarin de rijke Joël Burns tot een man van magt en invloed in de geheele streek was geklommen en een ieder hem met achting en eerbied noemde, die twaalf jaren later stond de man, die meende het toppunt van menschelijk

geluk bereikt te hebben omdat hij rijk was en aanzienlijk en magtig, in vertwijfeling aan het sterfbed zijner vrouw. Wat baatten hem nu die schatten? Wel werden geene belooningen hoog genoeg geacht om de beroemdste geneesheeren van heinde en verre naar het ziekbed zijner vrouw te brengen, en geene middelen die de kunst bezit werden gespaard om de vreeselijke ziekte te bestrijden die hem eensklaps met zulk een ontzettend verlies bedreigde, maar menschelijke magt bukte voor Hooger wil. Weldra zou Joël Burns ten tweeden male aan een sterfbed staan waarop hij meende dat hem alles ontnomen zou worden wat hij op de wereld lief en dierbaar had, want toen dat offer van hem geëischt stond te worden, toen eerst erkende hij. dat niet een breede pachtrol en overladen geldkist alvermogend zijn, en ook de innerlijke begeerten der ziele kunnen bevredigen. Ook nu zou dat ziekbed sterfbed worden. Maar eer de kranke de oogen sloot vermogt zij nog zoo vele krachten bijeen te garen, dat zij den verslagen echtvriend de woorden kon toeroepen: ‘wij hebben niet wèl geleefd!’ En Joël stond met eene weeze aan haar leger.

Niet wèl geleefd! Die woorden bragten een omkeer in zijn binnenste voort. De begoocheling van jaren lang was eensklaps verdwenen, en het licht van een beter leven was voor hem opgegaan. Nog eens zou hij worden beproefd, toen de besmettelijke krankte ook zijn eenig kind met den dood bedreigde. Maar reeds stond een ander man aan haar ziekbed dan de eens bijna wanhopige echtgenoot aan dat zijner vrouw, en een nieuw leven werd door hem aangevangen, toen hij weemoedig juichend de wankelende schreden der herstelde dochter weer naar het stille huisvertrek mogt leiden.

Twaalf jaren dus waren voldoende geweest om de eens zoo woeste streek te herscheppen in een' bloeijend en welvarend oord. Wie verklaart het geheim van zulk eene omtoovering? Niet enkel in de kracht van den nieuwen bodem, veel meer in de kracht van den meester berustte dat geheim. Wat al jaren had Joël den woesten grond opgenomen met het zoo scherpe oog van den man, die aan de ontwikkeling van dien bodem zijn geheele leven wilde toewijden, alle kansen wikkende en wegende die hier voordeelen, ginds weer nadeelen deden vooruitzien. Waar moest het eerst ruimte gemaakt worden in het nog zoo ondoordringbare bosch om de eerste vestiging van de arbeiders te begunstigen, en tot welk doel moesten de

gevallen stammen dadelijk worden aangewend? Hoe vooral moest de toegang tot de geheele bezitting geopend worden, opdat nieuwe werkkrachten de nieuwe werkplaats gemakkelijk konden naderen en de overtollige producten vervoerd worden? Zou het bezwaarlijk vallen den bloot gekomen grond te bearbeiden en te bebouwen, en welke middelen zouden daarvoor strikt noodzakelijk, ja onontbeerlijk zijn? Want met geringe geldelijke krachten moest het groote werk worden aangevangen, en later de bodem zelf de nieuwe middelen verschaffen voor de verdere ontginning. De waterkracht was blijkbaar zeer groot, maar hoe die het best te leiden, zòò dat de kracht niet verminderde en vele werktuigen tegelijk in beweging brengen kon? Dan de meest geschikte plaats om de eerst aan te leggen buurtschap, waarvan men later een dorp, misschien wel een stad mogt verwachten, te vestigen. De eischen der gezondheid van de nieuwe bevolking moesten bij die keuze bijna voorzitten, en er moest tevens gezorgd worden dat de werkman in de onmiddellijke nabijheid woonde waar de werkplaatsen zouden opgeslagen worden, daar waar ze de meeste ruimte zouden vinden en dus het meeste uitbreiding zouden kunnen erlangen. Maar vooral, welke zouden wel de geldelijke krachten zijn, onmisbaar voor een begin, en bleven die wel binnen de grenzen die het eigen bespaard vermogen gebiedend aan den ontwerper stelde? Er was meer dan gewone kennis noodig voor zulk een onderzoek, meer dan gewone schranderheid om alle kansen te meten, maar vooral, meer dan gewone moed en wilskracht om voor de aanvaarding van zulk een arbeid, met zoo weinig middelen, niet terug te deinzen.

Maar jong en vruchtbaar als de bodem der nieuwe wereld is, zoo jong en vruchtbaar is ook het brein van den bewoner. Het ruime terrein dat hij bewoont, verruimt ook zijn blik. De grootsche natuur die hem omgeeft, maakt den Yankee ook grootsch in zijne plannen en ontwerpen. Hij is er van zijne jeugd af gewoon aan geraakt dat zijn speelmakker van de dorpsschool, weinige jaren later een duizend mijlen of wat verder heentrekt en te midden der eenzaamheid den doffen klank van bijl en houweel tegen den reusachtigen boomstam doet hooren, om zich een huis te bouwen op de plek waar nog niemand voor hem ooit den voet gezet heeft, maar waar hij juist daarom rijke oogsten van zijn arbeid wacht. Hij ziet alom nieuwe dorpen op die wijze ontstaan en tot steden aangroeijen, en 't

verwondert hem geenszins, dat hij telkenreize, wanneer hij de hem van vroeger bekende steden weder bezoekt, geheel nieuwe straten en wijken daaraan toegevoegd ziet. Waar een bergwater zich met kracht ontlast, daar verbaast het hem veel meer dien stroom ongebruikt te zien, dan de ruime gebouwen te ontwaren, waarin eene bloeijende nijverheid door die goedkoope kracht opkomt. Mislukt de onderneming hier, welnu, ginds is er ruimte en aanleiding in overvloed om weer van meet aan te beginnen; en in allen gevalle heeft de ervaring der mislukking hem meer geleerd dan voorspoed ooit vermogt. Maar ruimte van terrein vooral heeft hij noodig om vele medearbeiders te kunnen lokken, en ruimte van blik bij die medestanders, opdat zijn doel worde begrepen door hen die het met hem moeten volvoeren. Het kapitaal, waarmee de Yankee aanvangt, bestaat nog meer in hersen en in spier, dan in de klinkende munt die de Europeaan daarvoor onmisbaar acht.

Toen de eerste plannen van vestiging door Joël waren voltooid, en genoeg ruimte in het bosch was vrijgemaakt om den aanleg van een dorp mogelijk te maken, waren alle zijne pogingen daarop gerigt, bewoners te lokken naar zijne ontluikende kolonie. Het vroegere plan der naburige gemeenten om den landweg over de heuvelen zijner woonplaats te verleggen, was van voornemen tot uitvoering gekomen, en welhaast zou de gemeenschap met aanzienlijke dorpen alleen over zijne bezitting mogelijk zijn. Reeds was een postwagendienst opgerigt voor het verkeer over dien weg, en het nieuwe dorp gekozen als halt voor de reizigers om er hun nachtverblijf te houden. Gereedelijk werd door Joël aan de ondernemers de noodige grond afgestaan voor hunne getimmerten en bergplaatsen en stallen, maar alleen onder voorwaarde, dat aldaar tevens door hen een geriefelijk hotel werd opgerigt. Op het bekoorlijkste punt gelegen, lokte het menigeen uit tot langer verblijf, velen tot vestiging zelfs, vooral nu de telkens in aantal vermeerderende fabrieken, die alle op de onuitputtelijke beweegkracht van den bergstroom rekenden, een uitnemend middel aanboden voor mannen van fortuin, om aldaar ruime winsten te doen met hunne kapitalen. En Joël was te helder van blik, dan dat hij alles zelf zou willen ondernemen. Integendeel, hoe meer hij aan vreemden kon overlaten, hoe welkomer 't hem was; want niet alleen vermeed hij daardoor de zoo heillooze versnippering van krachten, welke menige goede zaak vernie-

tigt, maar hij vermeerderde daardoor tevens het aantal der welvarende bewoners van zijn grond. Met onbekrompenheid werden door hem aan die vreemdelingen de terreinen afgestaan die zij voor hunne woning, of liever nog voor hunne werkplaats, noodig hadden; en met even groote angstvalligheid vermeed hij daarentegen den verkoop van ook maar een enkele duimbreed gronds aan de zoogenaamde landspeculanten, die vooral in Noord-Amerika zulk een groote rol spelen, opdat toch niemand de minste moeijelijkheid zou ondervinden in zijn voornemen, om zich in de nieuwe kolonie neder te zetten. De groote winkel, ruim voorzien met de meest veelsoortige voorwerpen van allerlei aard, was spoedig door hemzelven opgerigt, maar ook weldra weder aan ondernemende mannen van eenig kapitaal overgedaan, opdat de daarin door hem belegde penningen weer aangewend konden worden voor de oprigting van andere nieuwe bedrijven, door wier gereeden verkoop hij weer nieuwe inwoners om zich heen schaarde. Hechte en geriefelijke woningen werden door hem gebouwd op die punten waar hij zijne nieuwe plaats vooral wilde uitbreiden, en ze waren een uitnemend lokaas voor hen, die de opkomende buurtschap bij voorkeur tot hunne woonplaats uitkozen. Reeds lang wees de spitse kertoren in de verte de plaats aan, waar zooveel moed en ijver woonden; en welhaast was Burnsville eene welvarende stad, en leverde een behoorlijk uitzigt op de in de vlakte gelegene Poelstad, waar tal van schoorsteenen en fabriekgebouwen een bewijs gaven van de groote bedrijvigheid der vele en nijvere ingezetenen. Nog weinige jaren later, en de ijzeren spoorwegarmen hadden de beide steden mede getrokken binnen den kring van al wat er bedrijvigs leeft en werkt in de nieuwe wereld. En kerk noch school of hospitaal, zoo min als museum, bibliotheek of schouwburg ontbraken aldaar, even als ze in overvloed zelfs in de andere steden der Staten van Noord-Amerika den vreemdeling verbazen door hun rijkdom en hun aantal.

Dat was de voltooijing van het werk, door den twee en twintigjarigen jongeling beraamd en, eens aangevangen, met zeldzamen ijver en groote kennis voortgezet. Sedert jaren is hij ten grave gedaald, maar zijn naam leeft voort in de stad door hem gevestigd. En Amerika mag roem dragen op den eenvoudigen burger, die zoo groote dingen heeft tot stand gebragt.

A simple story, simply told, noemde ik voor bijna drie jaren den handelsroman van Richard B. Kimball, waarmede ik toen ons publiek in kennis wenschte te brengen, en voorzeker hebben velen reeds bespeurd dat deze geheele schets geen ander doel heeft, dan om een nieuwen roman van dien begaafden schrijver aan te bevelen. ‘Het verborgen leven van Wallstreet’ - zoo luidt de titel van de vertaling van den handelsroman - heeft hier te lande sympathie gevonden; naar mijn oordeel verdient ook ‘Was he successful?’ dat gunstig onthaal en eene vertaling. Intusschen heb ik mij niet vermeten meer dan eene enkele episode uit dat laatste werk over te nemen, en wel eene episode die eigenlijk maar een zeer klein onderdeel van het geheel uitmaakt, ja die zeer gevoegelijk zelfs uit het oorspronkelijke zou kunnen geligt worden zonder dat het den loop en de ontwikkeling van het verhaal, waarvan een geheel ander persoon dan Joël de held is en aan wien het dan ook zijn titel ontleent, zou schaden. Maar toen een schrander vriend mij op dat enkele gedeelte opmerkzaam maakte, besloot ik te gereeder eene schets dáárvan alleen te beproeven, omdat ik dan mijn doel bereikte door het boek bij ons publiek aan te bevelen, zonder er de belangstelling voor weg te nemen door, zoo als gewoonlijk, den geheelen loop en de ontknooping van het verhaal daarin te vlechten. Door mij is nu juist het eigenlijke verhaal geheel onaangeroerd gelaten en de *pointe* van den roman blijft een raadsel voor mijn lezer.

De reden waarom ik juist dit klein gedeelte van het boekske tot onderwerp mijner schets koos, zal, hoop ik, niemand vreemd voorkomen. Ik achtte dit, naar mijn inzien zoo aanschouwelijk verhaal van de wording eener geheel nieuwe stad, een gepast onderwerp, nu in ons land wel geene nieuwe steden alom verrijzen en de nog duizende bunders woesten grond eensklaps in welige akkers omtooveren, maar nu toch ook daarover een geest van vernieuwing waait. Onze steden, door het voorgeslacht ter beveiliging van have en goed omgord met hooge muren en diepe grachten, ten koste van alle licht en lucht en ruimte en vrolijkheid, en bebouwd met hemelhooge huizen, torens ter bewoning ingerigt, tot besparing van enkele ellen gronds, ze verliezen meer en meer hun kerkeraanzien. De behoefte aan helderen zonneschijn en vrije beweging, door het

voorgeslacht naauwelijks gekend, of ten volle bevredigd in de onmiddellijke nabijheid der woonplaats, in de vochtige verblijven, welke nu nog als eene ware bespotting der hygiënetheoriën onzer dagen rondom de Hollandsche steden gevonden worden, ze doet zich eindelijk ook bij ons gelden. De hooge wallen worden omgehouwen, en boom en plant prijken nu op den tot sierlijk wandelpad geslechten muur, terwijl bloem en struik thans geuren, waar vroeger alleen het kale gras op de verschansingen verdorde. Gedenkteekenen van eene gansch en al van de onze verschillende wijze van oorlogen, noemt reeds menig deskundige de vestingen, en de moker is al opgeheven om de ijzeren ringen te verbrijzelen, waarin nog zoo menige stad onzes lands zich beklemd gevoelt, met al den heilloozen nasleep dien zulk een defensiewezen voor de welvaart en de levensvreugde der bewoners heeft. Reeds staat de eeuwenheugende fiscus verdreven te worden van de poorten en toegangen der gemeenten en vrije beweging aan handel en nijverheid te gunnen ook binnen de palen des lands, welke die, vreemde tegenstelling, tot nu toe alleen buiten aan de grenzen genoten. En daarmede zijn dan ook alle slagboomen weggevallen welke eene flinke verbreeding en vergrooting en verfrissching onzer sombere en doffe steden tot dus ver beletten, en gebrek alleen aan eigen kracht zal de oude stad nog langer het oude aanzien doen behouden. Bouwen wij alzoo geene steden en ontginnen wij nog maar weinig woeste terreinen, toch gaat ook over ons de geest der vernieuwing.

En daarvoor hebben ook wij kracht en opgewektheid noodig, maar kennis en onderneminsgeest nog meer. Want allerlei banden van socialen aard belemmeren ons nog in onze bewegingen, en naar het genot van de vrije willekeur, waarin de Yankee bij zijn pioniersleven juicht en waardoor hij zoo veel te sneller grootsche dingen tot stand brengt, mogen wij niet hunkeren zelfs. Maar onze taak is ook zooveel kleiner. Wij moeten maar voortzetten en uitbreiden, terwijl hij van meet aan moet beginnen. Toch zou men bijna het tegendeel onderstellen, wanneer men ziet hoe langzaam zelfs die voortgang bij ons is. Sedert jaren hebben wij in het buitenland geheel nieuwe streken zien opkomen, steden en dorpen als zien verdubbelen, verfraaijingen mogen bewonderen in stad en land en aldaar nieuwe woningen om hunne heerlijkheid en geriefelijkheid benijden bijna, zonder dat wij, terugkeerende, toch iets anders deden, dan verlangend uit-

zien naar een ander dan wijzelven die ook ons land zoo zou vernieuwen en verfraaijen. 't Is zoo, lang heeft ons de kracht ontbroken waarin die landen sedert jaren mogten roemen, de tooverkracht van den stoom, die geheele landstreken, waarover hij in snelle vaart heenblaast, als bezielt met een nieuw leven; waardoor dorpen verrijzen op de verafgelegen halte in het midden der vroegere heidevlakte, en steden op breede schaal hare straten uitstrekken naar de eenvoudige spoorstaven die buiten de gemeente gelegd zijn. Maar thans is onze regering ijverig in de weer om althans de hoofdplaatsen aan elkander te verbinden en een net over geheel het land te spreiden, met mazen echter zoo wijd, dat bijna nog alles te doen overblijft voor de bijzondere nijverheid. Wie nu nog jaren afgezonderd zal blijven wonen in die vele streken van ons vaderland, alwaar de onbegaanbare weg gedurende den ganschen winter den ingezetene afsluit van alle verkeer met zijne landgenooten, waar de welvaart dus verhinderd wordt te naderen, hoe rijke elementen hij er ook zou vinden ter ontwikkeling, waarlijk, den zoodanige ontbreekt het aan lust om verder te komen dan vroegere geslachten, en aan moed om evenveel te doen als zijne tijdgegenooten. Zoolang de zegen eener verbeterde gemeenschap der menschen onderling niet wordt gewaardeerd, en zoolang in de bevrediging van de behoeften van den een door den arbeid van den ander niet de prikkel tot ontwikkeling, tot rijker productie en dus tot meer welvaart wordt erkend, zoolang zullen alle middelen tot verhooging van den bloei des lands, door de regering aangewend, nutteloos blijven. Want alleen de ingezetene zelf kan zijn land groot maken; zelfs de regering kan alleen helpen en steunen, maar zelden voorgaan.

Op vele plaatsen des lands ontwaakt echter dat bewustzijn. Nieuwe wegen worden door vele gemeenten en gewesten gebaand en spoorlijnen door ingezetenen gelegd ter bevordering van hun verkeer met den nabuur, hoe moeijelijk 't hun ook valle de millioenen bijeen te verzamelen die de regering zoo gemakkelijk kan verkrijgen. Wat Twenthe in deze dagen juist loffelijks op dat gebied tot stand gebragt heeft, zij een voorbeeld, beschamend des noods, aanmoedigend nog liever, voor andere nog geïsoleerde streken des lands. En Nijmegen, de grensstad, stiefmoederlijk door den officiëlen spoorwegontwerper bedeeld, toone anderen hoe eigen hulp nog niet de minst krachtige is. Reeds heeft dat voorbeeld wonderen gewekt, het heden

bij het verleden vergelijkende, en de toekomst boezemt vertrouwen in. De tegenwerking van den burger, eigen belang tot oneerlijkheid drijvende, wordt gelukkig al zeldzamer en zeldzamer waar het den afstand geldt van terreinen ten behoeve der nieuwe wegen van ontwikkeling, en veeleer medewerking, belangeloos en ongevergd dikwijls, steunt thans den aanleg. De oude angstkreten dat het vurig monster de grenzen der gemeente zou binnenstoomen, worden niet langer gehoord, ja zelfs de gedachte daaraan, wil men nu, als een oude zonde, liefst vergeten. En 't zou waarlijk geene welkome zaak voor velen zijn, wanneer men nu nog eens de oude rapporten uit de eerste dagen der spoorwegbeweging hier te lande liet klappen en de vrees oprakelde die toen enkele besturen voor die nieuwe kracht beving, en dat wel van aanzienlijke gemeenten, ditmaal echter niet van de hoofdstad des rijks, zoo als de Amsterdammer door de gewoonte der laatste tijden bijna zou moeten onderstellen dat de landgenoot dadelijk zal gissen, of misschien maar boutweg als een feit proclameren.

Bouw nieuwe steden in nieuwe streken, roept de Yankee ons welligt overmoedig toe. Tal van woeste gronden ligt nog binnen uwe landpalen, en tal van behoeftigen hunkeren nog naar arbeid in uwe groote steden vooral, alwaar de arme bij duizenden te tellen blijft. Maar dan kent hij de beletselen niet die in de oude wereld zulke werken bemoeijelijken, noch de weinige kracht en kennis die in den arme der steden huist. De Yankee trekt van heinde en ver de wakkere arbeiders, die bij hem alleen die vrije terreinen en dien weligen bodem kunnen vinden, waarop luttel gelds en veel arbeids wonderen doen. Maar juist het vertrek van die wakkeren is een nieuw verlies voor de oude wereld, want minder productie, die andere term voor meer armoede, is daarvan het onvermijdelijk gevolg. Alleen de man van vermogen vermag in Europa woesten grond te koopen, maar het hoofdelement van de snelle ontwikkeling van dien bodem, eigen arbeid van den eigen meester, de kracht van den Amerikaan, wordt daardoor onmogelijk.

Blijven wij bij de taak die ons is opgelegd, beperken wij ons tot het werk dat ons mogelijk is, nog zoo veel blijft daar te verrigten. Lokken wij als Joël den vreemdeling van heinde en verre naar ruimere en frisschere steden, waar de vereeniging van velen de welvaart van allen bevordert. Laten wij ze uitzetten de grenzen dier steden, en sierlijke en gerïefelijke wo-

ningen, ingerigt naar onze zeden en onze gewoonten, ter beschikking stellen van hen, die als burgers der gemeente in de lusten en de lasten der oudere ingezetenen willen deelen. Hun invloed zal de eerste vergrooten, de laatste verkleinen, waarlijk, geene onverschillige zaak in onze nog meestal sombere en doodsche en daarenboven zwaar belaste gemeenten. Wat het bekoorlijke en telken jare als vernieuwde Arnhem eene ruime bron van welvaart voor de ingezetenen geopend heeft door den smaakvollen aanleg der nieuwe stad en het ruime aanbod van vrolijke en vriendelijke woningen, is voor niemand een geheim meer. Toch blijft de navolging van dat voorbeeld, hoe vreemd ook, nog schaarsch. 's Gravenhage en Utrecht echter houden loffelijk met Gelderlands hoofdstad gelijken tred, en een Rotterdam heeft in weinige jaren geheel nieuwe wijken aan zijne oude stad toegevoegd, die blijkbaar leven en tieren van de vruchten van steeds toenemenden handel en uitgebreider scheepvaart, want al die nieuwe woningen dringen zich naar den breeden en woeligen Maasstroom, de akker waarop de burgers werken en die hun ruim en rijk voedsel verschaft.

Alleen de hoofdstad des rijks bleef bij die beweging nog achterlijk. Zonderling feit, te meer bevreemdend, nu ook daar de toekomst helderder wordt sedert eindelijk de spade in den grond gestoken is, die met de nieuwe wateren ook nieuwe bronnen van bestaan in de stad belooft te voeren. Toch is de behoefte aan uitbreiding van grenzen en vermeerdering van woningen aldaar, grooter dan elders. De rijke, neen de bemiddelde, ja de weinig gegoede zelfs ontvlugt die stad des zomers en brengt elders de vruchten van zijn arbeid, omdat allen hijgen naar frisscher en vrijer lucht dan hem daar gegund wordt. De kleine burger lijdt onder die toenemende ontvolking door kleiner vertier, en allen gaan gebukt onder de schromelijke opeenhooping der arme ingezetenen, die hun ligchamelijk en zedelijk nadeel toebrengt. Vanwaar die stilstand op de plaats alwaar de kapitalen toch overvloedig zijn en juist die algemeene zucht in den lande tot vergrooting der eigene gemeente en verfraaijing der eigene woning, zoo gemakkelijk zouden kunnen bevredigen?

De man van vermogen, 't is zoo, hij kan er nog naar welgevallen eene keuze doen in de weidsche huizingen die een welvarender voorgeslacht aldaar vaak met eene pracht en een overdaad heeft uitgedost, waaruit voldingend blijkt, welke rijke

vruchten de aloude hoofdtakken van ons volksbestaan toenmaals afwierpen, en hij kan met onbekrompen hand de - toch altijd oude - woning in hechten staat houden, maar niet alzoo de minder gegoede. Terwijl die talrijke klasse er in aantal toeneemt, blijft dat der woningen onveranderd. Toch moet ook hij gehuisvest worden, en met minder ruimte, zij 't dan ook dikwijls ten koste van meer geld en altijd ten koste van zijne gezondheid en een deel van zijn reeds niet zoo overvloedig levensgenot, leert hij zich tevreden stellen. De arbeider, wiens loon al zeer zelden de enge perken van het onmisbare overschrijdt ja niet eens altijd bereikt, hij moet met zijne lotgenooten deelen wat er van ruimte voor hem rest. In kleine woningen, slecht van bouw en gebrekkig van inrigting, ongunstig gelegen en verstoken van licht en lucht, vindt hij meer berging dan woning, en zedelijk zoowel als ligchamelijk wordt hij het slagtoffer dier opeenstapeling. Voor hem echter waakt gelukkig in de laatste tijden de rijkere stadgenoot. Immers waar maar bouwvallen tot billijken prijs te koop zijn, daar is de loffelijke vereeniging van welgezinden en zijn mannen, even ruim van hart als van middelen, tot begeerig toe om ze meester te worden en in ruime en geriefelijke woningen voor den arbeider te herscheppen. Niet genoeg kunnen zulke handelingen geprezen en ondersteund worden. Maar de talrijke middelklasse blijft uitzien naar betere huisvesting, en alleen in eene uitbreiding der grenzen van de oude stad kan hij bevrediging van zijne billijke wenschen verwachten. Een wakker burger der hoofdstad, aan wiens ondernemingsgeest Amsterdam reeds een gebouw te danken heeft dat door landgenoot en vreemdeling als om strijd bewonderd en geprezen wordt en waarheen duizenden van alle zijden heenstroomen, wanneer het zijne glazen gewelven vult met de keur van bloem en plant of met de veelsoortigste en verrassendste producten van in- en uitheemsche volksvlijt, - tot niet gering voordeel waarlijk aller ingezetenen, - wil de grenspalen der oude stad verder plaatsen, maar krachtige medewerking ontbreekt hem. Toch beginnen zijne plannen uitvoering te erlangen. Anderen volgen zijn voorbeeld, en gelukkig belooft de tijd eindelijk niet ver af te zijn, wanneer de thans gehoorde grieve tegen de hoofdstad niet meer zal kunnen uitgesproken worden. Men begint te erkennen, dat het waar belang van Amsterdam dringend ruimer aanbouw van geriefelijke en aan-

gename woningen eischt, opdat niet langer gebrek aan geschikte huisvesting menigeen belet zich aldaar neer te zetten. Elke groote stad, met al het opmerkelijke dat zij bezit, heeft door hare levendigheid en voortdurende afwisseling iets aanlokkelijks voor den man van fortuin niet alleen, maar voor een ieder die op beschaving en kunst en wetenschap prijs stelt, en die in het verkeer met mannen van velerlei rigting nieuwe levenskracht en nieuw voedsel voor zijnen geest wil zoeken. Uitspanningen, die meer dan enkel zinnelijk genot bevredigen, alleen de groote stad vermag ze in zoo veelsoortige verscheidenheid aan te bieden en gedurig te vernieuwen, dat ze voortdurend boeijen en nooit verzadigen. Maar overvloedig zij dan ook de gelegenheid voor een ieder die wil deelen in al die voorregten en die door die stad als burger wil opgenomen worden, om zich aldaar neder te zetten. Een nieuwe stad lokke den nieuwen burger, die nieuwe welvaart in de oude veste aanbrengt. En terwijl hij, door zijn deel te dragen in de algemeene lasten, den druk van een ieder verligt, vermeerdert hij den voorspoed van alle nijveren en neringdoenden in ruime mate. Nieuw bloed wekt nieuwe kracht, en nieuwe bronnen van bestaan worden daar geopend, waar levenslust en opgewektheid hoofd en hand tot wakkeren arbeid bezielen.

Joël Burns werkte op ruimer terrein dan wij Nederlanders werken kunnen. Maar voor een ieder die werken wil, op welk terrein ook, is kennis en kracht noodig, lust en opgewektheid. En die bezat hij in ruime mate. De fabel verhaalt ons dat verdienste en rijkdom elkander eens tegenkwamen en beiden verwonderd uitriepen: ‘Welk eene zonderlinge ontmoeting; wie zou ons toch te zamengebragt hebben?’ waarop het toeval, 't welk dat gesprek beluisterd had, zegevierend antwoordde: ‘Ik!’ Die fabel is blijkbaar niet van Yankeevinding; althans onze Joël is eene krachtige ontkenning van de juistheid dier leer. Fortuin en verdienste waren bij hem één. Wie dat met hem erkent en wie daarnaar werkt, hij heeft zijne toekomst in zijn magt. Kimball's ‘Was he successful?’ geeft daarvan een nog krachtiger voorbeeld in den eigenlijken held van het verhaal, maar een scherp geteekend tafereel tevens van den ongelukkige, wiens fortuin zijn alles is. Mogt ik ook daarvoor den kring der lezers van dit boek vergroot hebben.

P.N. MULLER.

De geschiedenis van een Fransch dagblad.

In weêrwil van het drukkende zomerweder en de groote verleiding, die er door opgewekt werd om te midden der schoone natuur zich te verkwikken aan eene of andere fatsoenlijke duitsche badplaats, zagen zoowel de vertegenwoordigers van ons volk als de meer litterair- en politiek-ontwikkelde burgers van den staat met eenige spanning de beraadslaging tegemoet over het wets-ontwerp op het regt van zegel op den 10^{den} Juli van dit jaar.

Er waren met den voorzitter negenenvijftig leden ter vergaderzaal van de Tweede Kamer der Staten-Generaal tegenwoordig, een zeer bevredigend getal met het oog op het saizoen en op de afmattende werkzaamheden, waarmede de Kamer in deze langdurige zitting belast was geweest.

Twee gewigtige belangen waren bij het wetsontwerp in het spel; een handelsbelang, en meer bijzonder een wisselbelang, dat door artikel 36 zou worden beslist, en de ontwikkeling der journalistiek, die haar heil verwachtte van de afschaffing van het zegelregt op de dagbladen en de advertentiën. Zoo er van belangstelling en spanning in wijden kring sprake is, gold zij ongetwijfeld meer de opheffing van het dagbladzegel dan de bedreiging van nietigheid van niet behoorlijk gezegelde wisselbrieven. De laatste bepaling, hoe gewigtig ook uit het oogpunt van handels- en wisselregt, woog bij het groote publiek minder; ja, wij betwijfelen of de handel-zelf daarin het ernstige bezwaar zag, dat onze regtsgeleerde vertegenwoordigers in die bepaling hebben ontdekt. De adviezen der Kamers van

Koophandel, die over de wet zijn geraadpleegd, schijnen althans dit vermoeden te wettigen. Wij gelooven dan ook, dat de minister van Financiën gelijk had, toen hij zeide, dat het publiek groot belang stelde in het wetsontwerp, vooral om hetgeen er *niet* in stond, namelijk de afschaffing van het zegelregt op de dagbladen.

Een ieder evenwel, die eenigzins bekend was met de kaart van het land, besefte hoeveel invloed dat artikel op het lot der wet en op de toekomst der periodieke pers kon uitoefenen, en ontveinsde zich het gevaar niet, dat daaruit voor de afschaffing van het dagbladzegel kon ontstaan. De Heer Viruly Verbrugge had reeds vroeger den wensch uitgesproken, dat de minister deze wet, die uit twee bestanddeelen bestond, mogt splitsen in eene politieke wet tot afschaffing van het zegelregt op de dagbladen, en in eene fiskale wet tot regeling van het regt van zegel op verschillende stukken, omdat hij vreesde, dat de verbinding dier beide bestanddeelen alligt er toe zou kunnen leiden, dat men niets verkreeg, en dat van beide zaken niets kwam; eene vrees, die door de uitkomst der beraadslaging volkomen bewaarheid werd. De eischen der schatkist en de gelegenheid om tegelijker tijd tot eene dringend noodige herziening der bepalingen van de zegelwet over te gaan, hadden zich echter tegen deze splitsing verzet, welke overigens op zich zelve beschouwd, zeker aanbevelenswaardig zou zijn geweest.

Maar wat de Heer Betz vereenigd heeft, zullen wij ons veroorloven te scheiden. Wij zullen het ontwerp der fiskale wet in zijn graf laten rusten en er genoegen mede nemen, dat de ontduiking van het zegelregt bij onze handeldrijvende natie eene eerbiedwaardige, vaste gewoonte blijft, waardoor de onkostenrekening onzer kantoren zeer wordt verligt en onze schatkist daarentegen niet bezwaard. Dat zij zoo! - De verijdelde afschaffing van het dagbladzegel echter, en meer bijzonder de denkbeelden over het peil onzer journalistiek, welke bij de beraadslagingen in onze Tweede Kamer van verschillende zijden werden ontwikkeld, schijnen ons een passend enkadrement voor het onderwerp, dat wij in deze bladzijden wenschen te behandelen.

De indruk, dien de diskussies op ons hebben gemaakt, in zooverre zij eene waardeering behelsden der nederlandsche dagbladen of eene schildering van het ideaal, dat de journalistiek

geroepen was, bij eene ontheffing van den zegeldruk, te verwezenlijken, is die van overdrijving.

Zoo als te verwachten was, stond ook bij de opening van dit toernooi, het strijdros van den geachten afgevaardigde van Amersfoort, den Heer J.K. van Goltstein, het eerst gezadeld en voor den kamp toegerust. Op het gevaar af, dat ook dit tijdschrift-artikel verklaard worde niet s e r i e u s genoeg te zijn en over dezelfde kam geschoren worde als de dagbladen, is het ons onmogelijk de verzoeking te weêrstaan, om hier ter loops op te merken, dat de haver, die het beestje genuttigd had, ditmaal uit eene liberale krib was gehaald. Mijn geachte vriend en mederedakteur Buys had zeker niet vermoed, dat de weinige woorden, door hem over de periodieke pers geschreven in zijn artikel ‘Misverstand’ in het Juli-Nommer van dit tijdschrift, reeds op den 10^{den} Juli het hoofdbestanddeel zouden uitmaken van de redevoering van den Heer van Goltstein over het dagbladzegel, evenmin als hij zal hebben verwacht, dat hetzelfde opstel op uitnemend-handige wijze door den Heer Groen zou worden gebruikt ter zelfverdediging. Hier moet inderdaad aan misverstand worden gedacht. Hoe hoog wij dan ook dezerzijds waardeeren, dat de beproefde parlementaire redenaar en oud-minister, blijkens zijn citaat, een naauwgezet, een gretig en vlug lezer van ‘de Gids’ mag worden genoemd, zoo betwijfelen wij echter zeer, of de hoogleeraar, wiens woorden hij aanhaalde, met de betuiging, dat hij er zich volkomen mede vereeuigde en er niets aan wilde toevoegen, weêrkeerig hetzelfde zou wenschen te verklaren ten aanzien van de redevoering van den Heer van Goltstein. Afgescheiden van de fransche verzen, aan de Henriade en hare parodie ontleend, kunnen wij althans ons niet vereenigen met de beschouwingen omtrent het gevaar, aan de vrijstelling van het zegel verbonden.

Wij gelooven niet, dat de dagbladen zich alsdan alleen zouden toeleggen om het publiek zooveel mogelijk te believen, en de waarheid zouden opofferen ten gevalle van den smaak of de vooroordeelen hunner lezers. Maar zelfs, indien dit het gevolg der vrijstelling ware, dan zou het kwaad zijn eigen geneesmiddel met zich voeren.

Al de nederlandsche dagbladlezers - de Heer van Goltstein weet het welligt beter dan wij - hebben niet denzelfden smaak, dezelfde begrippen en sympathiën. Daar zijn er, die smaak vinden in het Dagblad van 's Gravenhage, en daar zijn

anderen, die zich aangetrokken gevoelen door de Arnhemsche Courant; weder anderen genieten het Volksblad, en er is tevens eene kategorie, voor wie de Opregte Haarlemsche Courant de geliefde geestelijke schotel is. De Kamper Courant heeft hare trouwe lezers en de Tijd rigt zich tot een breeden kring van geestverwanten; de provinciale bladen hebben hun eigen rayon, hun eigen publiek en hunne bijzondere inzigten; als nieuwsblad en voor handelstijdingen zullen het Algemeen Handelsblad en de Nieuwe Rotterdamsche Courant door duizenden geraadpleegd worden, die de hoofdartikelen en politieke beschouwingen onaangeroerd laten, terwijl duizende anderen in omgekeerde verhouding met deze bladen zullen te werk gaan, en met versmading van de handels- en zeevaartberigten, hun politieken kathechismus dagelijks daarin zullen verfrisschen.

En nu mogen wij te dezer plaatse niet verzwijgen, dat naar onze meening, de hoofdfout van onze toongevende dagbladen niet zoozeer daarin bestaat, dat zij maar zelden s e r i e u s zijn, maar veeleer, dat zij maar zelden o n d e r h o u d e n d, o p w e k k e n d, a m u s a n t weten te zijn. Wij hebben hier bijzonder het oog op de twee laatstgenoemde dagbladen, wier hoofdartikelen in den regel zondigen door te groote uitvoerigheid en gewigtigheid, en door een ernst, die het vervelende friseert. Hier ten minste kan van geene streeling van den smaak sprake zijn; van groote onkosten of zorg om hunne lezers te believen, blijkt evenmin, en toch is het zeker, dat een groot deel van ons vaderlandsch publiek die meer of min zwaarmoedige en *lourde* staatkundige opstellen met groote ingenomenheid leest. Vanwaar dit verschijnsel? Het verklaart zich hierdoor, dat ieder staatkundig dagblad zich rigt tot een bepaalden kring van lezers, die met hem in dezelfde beginselen en meeningen, in dezelfde sympathiën deelen, waarmede het één gemeenschappelijk doel beoogt en denzelfden dampkring inademt. Wat in de gedachten van dat publiek leeft en omgaat, wordt door het dagblad in vormen gegoten en aldus tot dat publiek teruggebragt. Eensdenkend en eenswillend is het dagblad en zijn trouwe lezer. Nu is het waar, dat de koerant geschreven wordt in den geest van haar publiek, maar niets is natuurlijker, omdat die geest ook de hare is. Met gelijk regt kan men beweeren, dat de abonnés het dagblad lezen en uitleggen in denzelfden geest, waarin het geschreven is; het is eene *Wechselwirkung*, waarbij het moeijelijk zou te bewijzen zijn, of de journalist eene nieuwe

meening ingang verschaft bij zijne lezers, dan of die lezers haar aan hem hebben geïnspireerd, om ze te verwerken en te formuleeren. Hieruit de gevolgtrekking af te leiden, dat de waarheid wordt opgeofferd aan den smaak van het publiek gaat niet aan. Het dagblad behaagt het publiek, omdat beide dezelfde opvatting hebben van hetgeen waarheid is, met andere woorden, omdat beide meenen, dat de waarheid aan hunne zijde is. Zal ik beweeren, dat een anti-revolutionair orgaan de waarheid te kort doet, omdat het verkondigt, wat de overtuiging van zijne geestverwanten is? Het zoude hoogst onbillijk zijn. De kleur van dat palet, de tint van die inkt mogen de mijne niet zijn, ik heb daarom het regt niet de waarheidsliefde en goede trouw in verdenking te brengen van hen, die ze gebruiken.

Alleen die dagbladen, die zich tot de mededeeling van nieuwstijdingen bepalen en geene meening verkondigen, ja zelfs geene sympathiën doen doorschemeren, hetzij door de opneming van buitenlandsche politieke beschouwingen, die eene bepaalde overtuiging ademen, hetzij door eene handige keuze van woorden of eene even handige wijze van voorstelling; alleen die dagbladen, die geheel kleurloos zijn, en waarin geen hart klopt, kunnen zich rigten tot het geheele groote publiek en loopen geen gevaar om in de oogen van den Heer van Goltstein verdacht te worden van eenigen inbreuk op de waarheid. Maar wij mogen, ook zelfs na de denkbeelden, door hem verkondigd, niet aannemen, dat het ideaal van den geachten redenaar door zulke dagbladen zou zijn verwezenlijkt, en dat hij liever elk politiek blad - dat noodzakelijk aan eene of andere opvatting der waarheid moet mishagen - zou willen geweerd zien, uit vrees voor mogelijk misbruik.

Is het beneden de waardigheid van ons onderwerp, wanneer wij de definitie herinneren, die door een geestigen Brit gegeven is van orthodoxie en heterodoxie? - ‘Orthodoxy’ - zeide hij - ‘is *our own* doxy, and heterodoxy is *another's* doxy.’ - Bij de groote verscheidenheid van rigtingen en meeningen, bij het bestaan van politieke en kerkelijke partijen, zal, naar ons inzien, juist door de onbelemmerde dagelijksche uiting der gedachten, door de onbezwaarde gelegenheid om in de dagbladpers te openbaren, wat er leeft in de wenschen van de verschillende deelen van ons volk, de waarheid bij uitnemendheid worden gebaat. Iedere onjuiste voorstelling, iedere valsche

redeneering, ieder lasterlijk gerucht zal aanstonds kunnen worden weêrsproken of teregtgewezen en, behoudens verschil van rigting, zal het gehalte der wapenen kunnen worden geproefd, waarmede de strijd van deze en de andere zijde wordt gevoerd. Hoe meer wrijving op dit gebied, hoe beter. Wij vreezen de opwinding of verbittering niet, die door den politieken strijd kan worden opgewekt. Zij dreigt, althans bij onze natie, met een minder groot gevaar dan laauwheid of onverschilligheid; eenige meerdere warmte en belangstelling voor ideën en beginselen zal ons voorzeker niet schaden. Dagbladen zonder kleur zijn tevens dagbladen zonder geur; zij missen allen invloed. Eerst wanneer eene bepaalde en ernstige overtuiging uit hunne kolommen spreekt, wanneer het publiek weet, op welken weg en naar welk doel het wordt geleid, zullen de dagbladen belangstelling, sympathiën en antipathiën in het leven roepen. Daarin is niets verontrustends. Integendeel, daarin ligt hunne kracht en tevens een prikkel voor het volk om toe te zien op de behandeling der publieke zaak.

Hippolyte Rigaud, een der schranderste medearbeiders van het *Journal des Débats*, beschreef in 1858 aldus de toestand der dagbladen, die onder het keizerlijk regeringstelsel tot stilzwijgen over de politiek van hun land waren veroordeeld: ‘Aujourd'hui les journaux sont des bulletins, des éphémerides, des affiches; ce ne sont plus des influences et des foyers d'opinion. On les lit pour savoir l'évènement de la veille, le titre de la pièce nouvelle, le cours de la rente et des maisons à vendre. Ils rassemblent autour d'eux une multitude d'oisifs, qui les regardent voguer au milieu des écueils, comme sur le bord de la mer les promeneurs suivent de l'oeil les barques par le gros temps. Mais entre eux et la foule le lien, lien fragile, c'est l'intérêt de la curiosité. Il ne sent plus dans l'air circuler, comme jadis, ces courants d'électricité morale, qui les mettaient sans cesse en communication avec des amis invisibles, et les rares signaux qu'ils font ressemblent à ceux du câble transatlantique depuis ses derniers malheurs. Ce n'est pas que les journaux parlent plus mal, ni même qu'ils ne parlent plus; ils ont baissé la voix pour ne pas se la casser; mais comme il y a un grand silence on les entendrait encore, si on les écoutait avec la sympathie de leur ancien public. Quand on s'aime, comme dit le proverbe, on se comprend à demi-mot. Mais en politique on n'aime plus. Comptez les cocurs, qui battent

encore! Et puis, qu'est devenu l'antique abonné, l'abonné de père en fils, cet homme respectable, marié à son journal sous le régime touchant de la communauté spirituelle? De jour en jour il disparaît et abandonne la place à une clientèle flottante, qui arrive aujourd'hui, qui part au bout de six mois et qui ne forme pas plus un public aux journaux que des voyageurs, qui passent dans une ville, n'en sont les habitants.’

-

Het is, dunkt ons, niet mogelijk, dat in iemands oog, hij zij konservatief, liberaal of christelijk-historisch, zulk een toestand als het duizendjarig rijk der journalistiek kan worden beschouwd. Allerminst in het vaderland van de Gazette de Leyde, in het land bij uitnemendheid der vrije pers. Men versta ons wel. Wij hebben er niets tegen, dat enkele dagbladen zich bepalen tot het geven van nieuwstijdingen; maar wij zouden het betreuren, indien men daarin het ideaal der journalistiek zag. Zonder fosforus geen gedachte, heeft men Moleschott doen zeggen; wij zouden geneigd zijn te beweeren: zonder hartstogt geen geestdrift. Men wijze ons niet op de Opregte Haarlemsche en hare populariteit; zij geniet die, niet omdat zij louter nieuwsblad is, maar omdat zij het gedrukte register van den burgerlijken stand van het deftige Nederland is geworden; omdat zij ons ‘unsre Brüder, im stillen Wald, in Busch und Haide’ kennen leert. Wij beroepen ons op de getuigenis van hare trouwe lezers en lezeressen of hare belangrijkheid niet in verband staat tot het grooter aantal huwelijken, bevallingen en sterfgevallen hunner goede vrienden en vriendinnen. Maar wij voegen er gaarne bij, dat zij haar debiet ook daaraan is verschuldigd, dat zij eene der weinige geredigeerde en goed-gestileerde koeranten van ons vaderland is, en dat zij in zuiver Hollandsch geschreven wordt. Het belang der advertentiën dwingt haar van zelven om - zooveel mogelijk - kleur- en partijloos te zijn, opdat ieder, tot welke rigting hij behoore, zijne burgerlijke lotgevallen in hare kolommen den volke verkondige. Ostracisme past haar niet. Alleen hare buitenlandsche korrespondenten schijnen nu en dan in de stilte hunner binnenkameren eene bepaalde meening over nederlandsche politiek te koesteren; aan den Rhijn en in België blijken sommigen gevonden te worden, die daarin belang stellen. Maar nu die populariteit; wij ontkennen haar niet; maar wij gelooven, dat de ingenomenheid, die men voor haar gevoelt, eene zeer kalme en placide is, niet te vergelijken bij de warme liefde van

den ouderwetschen abonné, gehuwd aan zijn dagblad onder de aandoenlijke heerschappij der geestelijke gemeenschap; bij die stroomen van elektriciteit, die publiek en journalist weêrkeerig doordringen en beide voortdurend in betrekking stellen tot onzigtbare vrienden, zoo als Rigaud zoo welsprekend beschrijft.

Alleen een politiek dagblad, dat zijne overtuiging met talent en met waardigheid verdedigt en als de banierdrager van eene bepaalde meening en rigting optreedt en aan zijn vaandel trouw blijft, kan die warme belangstelling en sympathie inboezemen, welke als een elektrischen stroom lezer en schrijver verbindt in de gemeenschap van belangen en inzigten. En dit verklaart hoe, in weêrwil van veel gebrekkigs in den vorm, de bladen van eene bepaalde politieke kleur ook ten onzent hunne ijverige aanhangers vinden.

Wij zouden ons aan partijdigheid schuldig maken, indien wij den Heer van Goltstein ale eenigen getuige *à charge* tegen onze journalistiek opriepen. Naast zijn ongunstig oordeel over het tegenwoordige gehalte onzer dagbladen - want, hoezeer hij betuigt zich van een oordeel te onthouden, is zijne meening duidelijk genoeg in de strekking zijner redevoering uitgedrukt - staat dat van onderscheidene andere leden der Tweede Kamer. Bijna eenstemmig is de klagt over den achterlijken toestand onzer journalistiek. Over de oorzaak van dien toestand, en over de verbetering, die van de afschaffing van het zegelregt te wachten zou zijn, loopen daarentegen de meeningen zeer uiteen. Wij hebben reeds gezien, dat de Heer van Goltstein van die ontheffing eer nadeelige dan gunstige gevolgen verwacht; de Heer Rochussen is omtrent de zaak weinig-opgewonden gestemd.

‘Ook ik zou in zekere mate wenschen,’ zeide hij, ‘dat de dagbladen vrij van zegel waren, maar de groote, veelmin de dringende noodzakelijkheid daarvan, kan ik niet inzien. Er moge dan zegel bestaan op de dagbladen, in Nederland weet toch ieder wel den weg te vinden om zijne gedachten kenbaar te maken. Waarlijk, de gedachten worden hier te lande niet gesmoord.’ - Maar onder hen, die zich het meest ongunstig over de hedendaagsche journalistiek hebben uitgelaten, behooren ongetwijfeld de Heeren Godefroi en Dirks. De geachte afgevaardigde van Amsterdam heeft haar gestigmatiseerd met eene zekere diep-gevoelde verontwaardiging. Wij veroorloven ons zijne woorden hier weder te geven:

- De Minister van Financiën heeft dezer dagen bij de behandeling van de wet op de personeele belasting gezegd, dat in dat ontwerp geen poëzie hoegenaamd gelegen was. Hier is de afschaffing van het zegel op de dagbladen het poëtisch element, al is het waar, dat de zaak, bij dat poëtische element, ook eene zeer prozaïsche zijde heeft, het verlies namelijk van zes tonnen gouds voor de schatkist. Maar dat poëtische element dan, waarvan ik overigens de waarde niet geheel wil wegcijferen, heeft toch wel iets van hetgeen de Duitschers *Schwärmerei* noemen. Het ligt misschien aan de bekrompenheid van mijne begrippen, maar ik heb niet die groote verwachtingen van de afschaffing van het zegelregt op de dagbladen ten aanzien van de verbetering van het gehalte onzer politieke periodieke pers, die anderen koesteren en die ook de Minister van Financiën schijnt te hebben. Ik zeg het onbewimpeld - want ik bejaag geene populariteit - op zeer enkele loffelijke uitzonderingen na, is mij geen land bekend, waar het standpunt der politieke periodieke pers zoo laag is als in het onze. Meent men nu, dat de afschaffing van het zegel daarin verbetering zal aanbrengen? Meent de Minister van Financiën, dat voldoening aan de eischen, die men aan de politieke periodieke pers mag stellen en waaraan de onze in meer dan één opzigt niet voldoet, betrachting van waarheidsliefde, goede trouw, onpartijdigheid, betamelijkheid, eerbiediging van eens anders overtuiging, het gevolg zal zijn van die afschaffing? Zoo de afschaffing van het zegelregt dat gevolg medebrengt, dan zal zij het talent hebben den moriaan wit te kunnen wasschen. Er bestaat een geheel andere reden voor dien ongunstigen toestand, waarin onze pers verkeert. Men zie op andere landen, niet alleen op konstitutioneele staten, maar ook op staten, die den konstitutioneelen regeringsvorm niet kennen, zelfs kleine staten. Men vrage zich af: wie de mannen zijn, die daar aan het hoofd van de dagbladen staan, wie daar de leiders zijn der openbare meening en wie het hier zijn. *Sapienti sat. Daarin* ligt het kwaad, en het zal niet verbeterd worden door afschaffing van het dagbladzegel.

Men zou geneigd zijn, naar aanleiding dezer woorden, den geachten afgevaardigde, die zelf verklaarde geene populariteit te bejagen, te vragen, waarom hij niet eenigzins verder is gegaan en bij het uitspreken van zulk een hard en onteerend vonnis niet de grootmoedigheid heeft gehad de enkele loffelijke uitzonderingen

bij name te noemen? Men zou tevens wenschen te weten, of, bij voorbeeld, in de kleine duitsche, niet-konstitutioneele staten iedere kritiek op regeringsdaden en regeringspersonen, en op alle hooggeplaatsten in den lande, niet geacht wordt te zijn onbetamelijk, partijdig en te kwader trouw? - Welligt met minder hartstogt, maar toch met vrijmoedigheid, hield ook de Heer Dirks eene filippika tegen de nederlandsche dagbladen, waarvan wij niet zoozeer den stijl bewonderen als de aanschouwelijkheid en rijkdom van détails. Men had van een man van de wetenschap welligt minder zorg voor de belangen van den wisselhandel en meer voorliefde voor de periodieke pers verwacht, vooral na den eenigzins dichterlijken aanhef. Men oordeele:

- De geachte afgevaardigde uit Almelo zeide, dat wij over al deze bedenkingen maar moesten heenstappen, daar anders de dagbladen niet zouden worden ontlast van het zegel. Ik heb grooten eerbied voor de koningin der aarde (dit is de zondagsnaam van de drukpers), doch die gaat niet zoover, dat ik daarop, even voorzigtig als die spreker zich daarover ook uitliet, zou willen toepassen de Spaansche wet, die ik in het fransch wil aanhalen: *Ne touchez pas à la reine*, volgens welke zelfs eens hovelingen, die eene brandende koningin gebluscht hadden, ter dood werden veroordeeld. Neen, een enkel vrijmoedig woord daarover. -

Wij nemen het den Heer Dirks niet kwalijk, hoezeer wij het polyglottisme betreuren, dat spaansche voorbeelden in het fransch doet citeeren, dat hij geene brandende koninginnen wil blusschen, vooral wanneer er de doodstraf op staat. Ook wij zouden het aangenamer vinden haar voor ons te doen ontvlammen, in het bijzonder wanneer zij aan hare majesteit, schoonheid, bevalligheid en jeugd paren. Wanneer wij ons in gedachte den geachten afgevaardigde voorstellen *en manteau de cour*, met een fluweelen baret, wier slanke pluim door een diamanten agraf wordt vastgehouden, met de ordesketen van het Gulden Vlies op de borst, en met onberispelijke wit-satijnen kousen en schoenen met hooge roode hakken, vinden wij hem volkomen geregtvaardigd, dat hij branden laat, wat branden wil en zich opsluit in zijne waardigheid van Grande en in zijn zucht tot het leven; maar wat ons minder te regtvaardigen schijnt is het gekozen beeld-zelf. De drukpers, die ook wij vereeren, is een zwaar, ijzeren werktuig, dat bijna onbrandbaar zou kunnen worden genoemd en geene vergelijking toelaat met koninginnen

van Spanje. Maar de Heer Dirks keerde spoedig van zijn dichterlijken uitstap naar het gebied der werkelijkheid terug.

- De dagbladen, zoo vervolgde hij - hebben veelal een te kennelijk partijdig standpunt ingenomen, dan dat hun invloed van groot effekt kan zijn. Dit kan zelfs zoo sterk zijn, dat men soms de grenzen der bescheidenheid en goede trouw te buiten gaat. Er zijn dagbladen in ons land, die geheel gewijd zijn aan advertentiën, en daaruit belangrijke sommen aan hunne eigenaars uitkeeren, maar die zich op een standpunt geplaatst hebben van volstrekte neutraliteit in de politiek. Dat zijn juist de dagbladen, die het meest verdienen en zullen wij die nu gaan ontheffen van het zegelregt, waaraan zij volstrekt geene behoefte hebben? Het zou wegwerpen van 's lands geld zijn. Dat zijn dagbladen, die zich volstrekt niet bemoeijen met het verspreiden van licht en kennis; ik zou u eene courant kunnen noemen, die eenige jaren geleden zijnen abonnementsprijs heeft verhoogd met ⅓ of 33 percent om een zoogenaamd *mengelwerk* te kunnen leveren, en daarin ook de redevoeringen van de leden der Staten-Generaal op te nemen (welk een vermakelijk mengelwerk!); maar sedert 1848 heeft het opgehouden dit te leveren en toch heeft het zijne lezers altijd dat verhoogd bedrag laten betalen; sedert dien tijd neemt het geene redevoering in de Staten-Generaal uitgesproken meer op, want, zegt men, wij houden ons op een neutraal standpunt. Dit is nu een dagblad, dat door het legio advertentiën, dat daarop toevloeit, duizenden guldens jaarlijks afwerpt, en het heeft dan ook volstrekt niet geklaagd over het zegelregt op de *advertentiën*, waarvan ik echter de afschaffing zeer wenschelijk oordeel, vooral voor de zoogenaamde *petites affiches*. Een ander dagblad daartegenover, in hetzelfde gewest, neemt alleen redevoeringen op van de zijde van zijne partij, en er zijn afgevaardigden uit dat gewest, die dus nog nooit het genoegen hebben gehad hunne redevoeringen in eenig dagblad van hun gewest te lezen, en ik kan gerust zeggen de tweehonderd vijftig duizend inwoners van dat gewest hebben van sommige hunner vertegenwoordigers nog nooit eene redevoering gelezen, tenzij in het *Bijblad*; en hoe velen lezen dat! Dit zijn merkwaardige, zeker niet te prijzen standpunten, die de dagbladen wel eens innemen, en nu kan ik niet zeggen, dat zulke treurige voorbeelden van bekrompen neutraliteit of partijdige eenzijdigheid mij er zeer voor gestemd doen zijn, om ten

gerieve van zulke dagbladen bezwaren op den handel te leggen en op dit oogenblik daarvoor een half millioen jaarlijks uit 's rijks schatkist op te offeren, die wij thans niet weten of wij op den duur kunnen missen. Ik wensch daarom den Minister in ernstige overweging te geven om deze zaak te verschuiven tot het volgend jaar. -

Si les reines d'Espagne sont son faible, décidément le style n'est pas son fort, zouden wij van deze redevoering kunnen zeggen. Of is het alleen aan slordige korrektie te wijten, wanneer eene courant, die zijn abonnementsprijs verhoogt, ons straks als onzijdig wordt voorgesteld; wanneer de Heer Dirks - tegen zijne bedoeling - verklaart, dat de dagbladen geene behoefte hebben aan zegelregt, en dat wij niet weten, of wij op den duur de schatkist zullen kunnen missen? Zou diezelfde koerant, die het mengelwerk en de redevoeringen supprimeert en toch den verhoogden prijs blijft vorderen, niet van iets anders dan van bekrompen neutraliteit moeten worden beschuldigd? Is het gewest, dat noch neutraliteit, noch bepaalde politieke rigting goedkeurt, niet uiterst moeijelijk te bevredigen, en getuigt het voor de politieke ontwikkeling der kiezers in dat gewest, dat zij afgevaardigden kiezen van verschillende rigting en kleur? Dit laatste blijkt uit het feit, dat zij de redevoeringen kunnen lezen van sommige hunner vertegenwoordigers, die tot de partij behooren dier andere partijdig-eenzijdige koerant, maar niet die van hunne overige afgevaardigden, die daartoe niet behooren. En zou, bij de overweging, dat juist die dagbladen het meeste geld verdienen, die zich op staatkundig gebied geheel onzijdig houden, het onteerend vonnis over de politieke periodieke pers niet eenige wijziging en verzachting behoeven? Inderdaad, het harde oordeel, door de Heeren Godefroi en Dirks over onze journalistiek geveld, zou ons bijna verleiden tot meer toegevendheid dan waartoe wij zijn gestemd. Wij zullen ons evenwel daarvoor trachten te wachten, want Koningin of onwaschbare Moriaan, zeer zeker wordt ook deze koe niet bont genoemd, of er is een vlekje aan.

Maar niet alleen door hen, die gestemd waren tegen de afschaffing van het dagbladzegel, hetzij uit financiëele bezwaren, hetzij omdat zij van die afschaffing geen heil verwachtten en de oorzaak der kwaal elders meenden te moeten zoeken; maar ook door de ijverigste verdedigers der voordragt werd het

vonnis uitgesproken over de arme nederlandsche dagbladpers. Nadat wij de verschillende karakteristiek zullen hebben medegedeeld, die over haar werd geleverd door de vertegenwoordigers des volks, zullen wij de vrijheid nemen ook onze eigene bescheidene waardeering dier pers in weinige woorden te doen kennen.

De Heer Viruly Verbrugge betuigde, dat onze pers, op enkele loffelijke uitzonderingen na (de loffelijke uitzonderingen ontbraken bij geen der sprekers, en wij wenschen ze ook wel uitdrukkelijk te hebben opgenomen, wanneer wij zelven aan het woord komen), niet op de hoogte stond van onzen tijd, en dat de personen, die zich met haar zouden behooren in te laten zich hoe langer hoe meer terugtrokken; dat de kapitalen tot de oprigting van dagbladen uiterst moeijelijk te verkrijgen waren en dat, door den druk der zegelbelasting, er geen kans was den arbeid en het talent, die men aan de dagbladen wijdde, naar eisch te beloonen, terwijl de hooge prijs van het abonnement het debiet in hooge mate belemmerde.

Naast deze algemeene beschouwing, die haar, na de vreesselijke kastijdingen, die zij van anderen ondervond, zeker als eene zachte goedkeuring in de ooren klonk, werd de journalistiek gedaagd voor den regterstoel van den Heer van Limburg Brouwer, die, vol geestdrift en hooggespannen verwachting voor de pers der toekomst, de tegenwoordige ontleedde op eene wijze, die zeer geschikt was het treffende der tegenstelling nog beter te doen uitkomen. Wij moeten openhartig verklaren, dat de zwarte tinten der schaduwpartij - het treurige heden - ons meer uit het leven gegrepen schenen dan het schitterend en oogverblindend licht, waarin ons de ongezegelde journalistiek werd voorgesteld. Het is meer gebeurd, dat bij de schildering van den dageraad van morgen de weelderige verbeelding haar penseel doopte in al te gloeijende verwen, en wij willen er dezen warmen verdediger der afschaffing van het dagbladzegel geen verwijt van maken, dat hij in dezelfde fout verviel. Wij waardeeren den ijver en de ingenomenheid, waarmede hij de belangen der journalistiek heeft bepleit en mede heeft willen werken om haar een betere toekomst voor te bereiden.

- Als ik mij nu de vraag stel, aldus begon de akte van beschuldiging door den afgevaardigde van Almelo - of aan die eischen wordt voldaan, dan is mijn antwoord in den regel niet gunstig. De politieke beschouwingen van onze bladen

zijn dikwerf - ik zeg niet alle en altijd, maar dikwerf - langdradig en vervelend, en, zoo niet, dan zijn zij veelal alleen onderhoudend ten koste van de waarheid, den goeden toon en de politieke moraliteit. Wat wonder, als dergelijke artikelen geen algemeenen bijval vinden, de belangstelling niet kunnen opwekken, of wel de verontwaardiging gaande maken van de welgezinden aller rigtingen? Zeker, tot de politieke ontwikkeling des volks dragen ze al zeer weinig bij.

- En buiten de politiek leveren onze dagbladen ook gemeenlijk weinig of niets degelijks op eenig terrein. De berigten omtrent wetenschap, nieuwe uitvindingen en ontdekkingen zijn over het algemeen schaarsch en niet met genoegzame zorg bewerkt. Met litteratuur en kunstbeschouwing gaat het al even zoo. Recensiën worden veelal geschreven door degenen, die de boeken ter aankondiging ontvangen en zich daaruit een klein bibliotheekje zamenstellen of ze verkoopen. Kunstbeoordeelingen schrijven doorgaans zij, die, niet gefortuneerd genoeg om zelf hunne plaatsen te betalen, de vrijkaartjes ontvangen voor schouwburgen en concerten. Het gevolg daarvan is, dat veelal die schrijvers, om de uitgevers van boeken en de directeuren van schouwburgen en concerten te vriend te houden, alle boeken goed- en aanbevelenswaard keuren en het publiek diets trachten te maken, dat alle opera's en concerten, hoe ellendig somtijds ook, toch een waar kunstgenot verschaft hebben. Ik vraag: hoe kan door zulke middelen de universele kennis, de kunstzin en de goede smaak van het volk bevorderd worden?

- Welke is nu de hoofdoorzaak van den toestand waarin de dagbladlitteratuur zich in ons land bevindt? Die oorzaak is niet ver te zoeken. Dag- en weekbladen zijn, uit een materiëel oogpunt, op zich zelven niets anders dan industriëele ondernemingen. Voor zulke ondernemingen heeft men geld noodig en om geld te vinden moet men een behoorlijken afzet van producten hebben. Daaraan nu juist ontbreekt het onzen dagbladen; zij hebben geen genoegzamen afzet van product, geen debiet genoeg. Het gevolg daarvan is, dat zij geene genoegzame fondsen te hunner beschikking hebben om een goed honorarium uit te keeren aan hunne medewerkers. De meeste groote dagbladen leveren slechts zooveel winst op, dat de hoofdredactie redelijk te betalen is, meestal slechts één of twee personen. En vermits nu voor medewerkers al zeer weinig overblijft, moet al het werk op enkele en dikwijls op één persoon nederkomen.

- Voor wetenschap en kunst blijft nagenoeg niets over. Van daar, dat in ons Vaderland het vak van publicist eigenlijk geen vak is, want het levert slechts aan zeer enkelen een middel op van bestaan en voor zeer weinigen een middel om hunne inkomsten te vermeerderen. Het nadeelige gevolg daarvan is, dat slechts bij uitzondering mannen van talent en kunde hunne krachten aan de dagbladlitteratuur wijden en mitsdien ook slechts bij uitzondering aan de litteratuur in het algemeen, want het zal wel niet te ontkennen zijn, dat in onzen tijd de dagbladen de regte oefenschool zijn voor schrijvers, zoowel als voor toekomstige staatsmannen. -

De Minister zelf heeft in deze diskussies over den toestand der periodieke pers het stilzwijgen bewaard; hij meende, dat elk lid der Kamer daaromtrent eene gevestigde overtuiging had en bovendien in de gewisselde stukken dit punt breedvoerig genoeg was behandeld. Hij bepaalde zich tot de beantwoording van de vraag, of het wenschelijk ware, het zegelregt op de dagbladen en advertentiën af te schaffen en hij beantwoordde die vraag toestemmend, omdat hij geloofde, dat in een land van vrijheid als het onze, het niet langer voegde, eene belasting te heffen op het uiten van denkbeelden *onder zekeren vorm*, in de dagbladen, terwijl men volkomen vrijheid had ze te openbaren in tijdschriften en brochures, zonder daarvoor aan belasting onderhevig te zijn. Ziedaar de geheele mondelinge verdediging der ontheffing van de zijde van den Minister. Dat de afschaffing van het dagbladzegel zou worden goedgekeurd was voor den Heer Betz niet twijfelachtig; het zwaartepunt der wet lag echter in de regeling van het regt op akten en bovenal op handelspapier, en het was te begrijpen, dat hij al zijne krachten zamentrok op dat punt. Het bleek vergeefs; - de aanval was te sterk; de vijand te talrijk.

Men kent het lot der voordragt. Nadat bij art. 36 een amendement was aangenomen, waardoor de nietig-verklaring van ongezegelde wissels verviel, trok de Minister het wetsontwerp in. Wij betreuren zeer dezen afloop in het belang onzer journalistiek, omdat ook wij van de afschaffing van het zegel op de dagbladen en advertentiën goede gevolgen verwachten voor het gehalte onzer dagbladpers. Wij gelooven met de voorstanders van dezen maatregel, dat het daardoor mogelijk zou zijn geworden een grooter aantal mannen van talent en karakter aan de dagbladpers te verbinden. Beter honorarium, uitgebreider

kring van lezers, grooter invloed zouden zoovele prikkelen zijn geweest om zich aan de journalistiek te wijden. Het dagblad zou zich meerdere en betere medewerking, niet alleen op staatkundig, maar ook op wetenschappelijk en aesthetisch gebied hebben kunnen verschaffen en menigeen zou als redakteur of medearbeider eene goede karrière voor zich geopend hebben gezien. De zegelbelasting is eene zeer drukkende; zij verslindt een goed deel der inkomsten van de journalistiek. Dat bespaarde gedeelte zou tot tweeërlei einde hebben kunnen worden aangewend: verlaging van den prijs van het dagblad, en verhooging der bezoldiging van zijne redaktie. Beide zonden hebben bijgedragen tot de ontwikkeling, tot het gezag en den bloei der periodieke pers en tot verhooging van haar peil, want de bewustheid van invloed uit te oefenen op eene breede schare is voor het talent eene der sterkste aansporingen tot krachtsinspanning. Wij gelooven daarom niet, dat door de opheffing der zegelbelasting alleen, onze dagbladen als met een tooverslag zouden zijn hervormd en gelouterd, en aan de eischen van degelijkheid, goede trouw, talent en smaak volkomen zouden beantwoorden. Er zijn andere oorzaken, die de journalistiek ten onzent beletten de hooge vlugt te nemen, welke zij in andere landen bereikt. Daartoe behoort in de eerste plaats de beperktheid van ons publiek, de enge grens onzer taal, waardoor het debiet onzer koeranten zich niet verder verspreidt dan tot onze landpalen en onze koloniën. Dit is een zeer ernstig en gewigtig bezwaar, dat door geene ontheffing van zegelregt kan worden weggenomen, en niet alleen gevoeld wordt door de dagbladpers, maar ook door onze tijdschriften en boeken, door onze geheele letterkunde. Auteurs en uitgevers weten maar al te wel, welke nadeelen aan dat naauwe rayon verbonden zijn. Maar zelfs indien de taal, uit een financiëel oogpunt, geene nadeelen met zich bragt, dan nog zou zij in een ander opzigt ons belemmeren in de verwezentlijking van het ideaal der journalistiek. Eene kleine bevolking als de onze, kan onmogelijk zulk eene ruime keuze van litteraire talenten aanbieden als zich in Frankrijk, Duitschland of Engeland aan de dienst der letteren wijden. Geene ontheffing van zegelregt en geene verhooging van belooning kan daarin voorzien. Waar niet is, heeft de keizer zijn regt verloren, en wij moeten ook op dit gebied de lasten dragen, die van de lusten om tot eene kleine nationaliteit te behooren, onafscheidelijk zijn. Fierheid op ons zelfstandig volksbestaan moet bij

ons gepaard gaan met een begrip van bescheidenheid en zuinigheid, zoowel in het materiëele als in het intellektuëele.

Nog een ander inheemsch bezwaar kortwiekt onze dagbladpers: wij bedoelen het vooroordeel, dat nog steeds in ons land bestaat tegen de betrekking van journalist. Voor dezelfde, ja voor eene geringere bezoldiging zullen zelfs jongelieden van talent aan eene andere loopbaan de voorkeur geven. Adjunktkommies aan een of ander departement; substituut-griffier aan eene of andere regtbank, leeraar aan eene of andere school schijnt in hunne oogen eene meer eervolle en deftige maatschappelijke stelling dan redakteur of medearbeider van eene koerant. Zeer zeker zou dit vooroordeel langzamerhand verdwijnen, naarmate het peil der dagbladen en de onevenredigheid steeg tusschen het honorarium in hunne dienst te behalen en dat aan andere posten en ambten verbonden; maar niet zoo plotseling zou het wijken voor eene zegelontheffing. Ook een derde bezwaar, waarop de journalistiek stuit, zou daardoor niet eensklaps worden weggeruimd. Wij willen gaarne aannemen, dat ons volk getrouwelijk koeranten l e e s t , maar het is stellig zeker, dat het de gewoonte niet heeft ze te k o o p e n . Men huurt ze, of men geniet ze in sociëteiten of koffijhuizen. De eerbiedwaardige, de sympathetische abonné, die de jaargangen van het dagblad zijner rigting verzamelt en laat inbinden, is bij ons eene mythe. Wij spreken natuurlijk van individuën, niet van bureaux of kantoren, welke op eene of andere koerant plegen in te teekenen. Alleen dan, wanneer onze burgerij het geene overdreven weelde zal achten een of ander dagblad in eigendom te bezitten, zal voor den financiëelen bloei der journalistiek de gouden eeuw aangebroken zijn. Verlaging van den prijs zal zeker daartoe medewerken, maar in nog hoogere mate eene levendiger belangstelling in de publieke zaak en meer politieke zin.

Indien wij ons mogen veroorloven naast de beschouwingen der leden van de Kamer ook onze bescheidene meening omtrent den tegenwoordigen stand onzer politieke periodieke pers met een enkel woord neder te leggen, dan hebben wij drie grieven tegen haar: gemis aan redaktie, gemis aan stijl en gemis aan schoonheidsgevoel. Dit gemis is niet overal en altijd absoluut, maar genoegzaam om zich pijnlijk te doen gevoelen.

Onze dagbladen worden niet geredigeerd; zij worden geknipt en aanéengeregen; de schaar en de stijfsel vervullen bij hunne

wording een gewigtiger rol dan de pen en de inkt, de pen des vertalers uitgezonderd. Van ordening, verwerking en schifting der voorhanden bouwstoffen geen spoor. In plaats van hunne lezers, door de mededeeling der beschouwingen van de verschillende buitenlandsche dagbladen, een helder inzigt te geven in den stand en de verhouding der politieke partijen en aan die mededeeling eene eigene kritiek te verbinden, worden de staatkundige gebeurtenissen vermengd met allerlei nieuwstijdingen, die hoogstens geacht kunnen worden een lokaal belang te bezitten. Van de sympathiën van het dagblad zelf, ook op het gebied der buitenlandsche politiek, blijkt zelden; de schaar gaat kennelijk te werk zonder gave des onderscheids en er schijnt niemand te zijn, die het ontbrekende aanvult. Slechts door ordening en groepeering - door redigeeren in één woord - kan den lezer een duidelijk beeld gegeven worden van de belangrijke gebeurtenissen en verschijnselen van den dag. Geeft hem een trouw overzigt van de politieke momenten van ieder land; voegt daarbij de gewigtigste voorvallen op sociaal en wetenschappelijk, op handels- en industriëel gebied; maar bespaart uwe nieuwtjes van incidenten of modes, uwe anekdotische geschiedenis voor eene afzonderlijke rubriek, waarin gij ze plaats kunt doen nemen naast hunne gelijken uit uw eigen land en alle overige landen. Daar is verscheidenheid van gaven; de man, die de ernstige zijde van het leven der volkeren beschouwt en dagelijks eene bladzij van de wereldgeschiedenis schrijft, moet een ander man zijn dan die schalke bellettrist, die in losse en pikante vormen, onderhoudend en ondeugend, de kleine kroniek der menschelijke zwakheden en beproevingen levert. - Maar bovenal laat er een bezielende geest zijn, die over alles heenblaast en aan het dagblad, hetzij het zich bewege op eigen bodem of in den vreemde, éenheid en konsequentie, kleur en stempel geve!

Maar wat zullen wij zeggen van den stijl onzer dagbladen, van hunne nederduitsche taal? Welk een periodenbouw, welke woordvoegingen, welk een zondvloed van neologismen! Het is gemakkelijker uit onze koeranten te leeren, hoe een engelsche of duitsche volzin wordt zamengesteld, dan hoe men dezelfde zaak in onze taal behoort uit te drukken. De Heer Beets heeft op het Taal- en Letterkundig kongres te Rotterdam met een geest en een gloed, die ons zijne beste tijden herinnerde, daarover den staf gebroken. Zoowel voor liberale als voor konser-

vatieve oogen is het eene marteling de schoone moedertaal te zien radbraken op zoo onbarmhartige wijze, als dagelijks in onze koeranten geschiedt. De taal is echter niet het eenige slagtoffer onzer journalisten; de vorm in haar innigen zamenhang, in hare harmonische evenredigheid tot het wezen wordt even onmeedoogend gefolterd. En wij zetten hier den voet op het terrein der aesthetiek. In de logge vormen van een betoog, met al de saaiheid en breedsprakigheid der oude preekmethode wordt de polemiek gevoerd over kwesties van den dag, over de kibbelarijen van oppositie en regeringspartij, welke in de meest pikante, snelle en levendige frasen moest zijn gegoten. Waar degelijkheid en studie niet te miskennen valt, schijnt alle vernuft, alle vuur en geestdrift noodzakelijk te zijn buitengesloten. Knodsen van het zwaarste kaliber vervangen de slanke lans, die in het steekspel voegt, en waar eene poging te ontdekken valt tot geestigheid, tot humor of satire gaat zij onder in valsch vernuft of in eene stekeligheid en vinnigheid, die ons welbehagen vergalt; zoo zij - nog erger! - niet als omhulsel dient eener leelijke, trouwelooze insinuatie. Elk onderwerp eischt zijne eigene wijze van behandeling. Bij wetskritiek en bij de studie van gewigtige vraagstukken van politiek of staathuishoudkunde, bij moeijelijke regtskwesties zij het hoofdartikel kalm, ernstig en helder; de polemiek van den dag worde rijkelijk besprenkeld met dat attische zout, dat ook een oorlogsschotel smakelijk weet te maken; waar uwe overtuiging, uwe beginselen op het spel staan, blijke uit uwe geestdrift en uwe verontwaardiging de innigheid en eerlijkheid uwer sympathiën.

Maar de mensch kan bij brood alleen niet leven. Zet den nederlandschen burger als toekruid tot de binnenlandsche politiek niet alleen het verhaal op van branden, moorden, diefstallen en spoorweg-ongelukken; onthoudt hem, zoo 't zijn moet, de doodtijding aller tachtigjarige engelsche generaals en admiraals. Hij weet nu eenmaal, dat alle engelsche militairen zoo oud worden. Geeft hem daarvoor in de plaats letterkundige- en kunstkritiek, maar hier vooral bidden wij u, uw schoonheidsgevoel te hulp te roepen en keurig te zijn in de keuze uwer priesters. Hoe veelzijdig de man wezen moge, die uwe marktberigten stelt, laat hem tevens niet optreden als kunstregter van tooneel, muziek of atelier.

Men ziet het, wij hebben meer bezwaren tegen de vormen en

het talent dan tegen de moraliteit onzer journalistiek. Behoudens enkele uitzonderingen, verdenken wij hare eerlijkheid en goede trouw niet, al laten hare betamelijkheid en bescheidenheid soms iets te wenschen overig. Wat haar bovenal ontbreekt is, dunkt ons, opvoeding en goede smaak. Meer gevoel van waardigheid en dekorum, een hoffelijker toon, eene grootere liefde voor stijl en vorm, meer belangstelling voor wetenschap en kunst, naauwlettender zorg voor het toilet der koningin van Spanje; ziedaar, wat wij met bescheidenheid meenen te mogen verlangen, zelfs bij den bestaanden druk der zegelbelasting.

Aan goede voorbeelden ontbreekt het onzer periodieke pers niet. Vele der buitenlandsche dagbladen, welke door haar worden verknipt, zouden haar als model kunnen dienen. De Morning-Post, de Daily News, de Herald kunnen haar leeren, hoe onze britsche naburen de taak van den journalist opvatten; de Augsburger Allgemeine Zeitung en zelfs tot zekere hoogte de Kölnische leveren haar de duitsche type, en zoo zij de blikken wendt naar Frankrijk en zich vooral de wijze herinnert, hoe tot den Tweeden December de Parijsche dagbladen werden geredigeerd, dan zal zij menigen nuttigen wenk ontvangen, die verdient ter harte te worden genomen.

Onafhankelijkheid van karakter, onkreukbare goede trouw zijn voorzeker de eerste eigenschappen, die de redakteur van een politiek dagblad behoort te bezitten. Zonder deze, geen gezag en invloed.

Maar niet alleen de konscientie, de moraliteit van het publiek moet bevrediging vinden, ook zijn geest en zijn schoonheidsgevoel. Het is vooral voor deze zeer gewigtige accessoires, dat onze journalistiek met vrucht bij de fransche ter schole kan gaan. De laatste getuigt van eene uitnemende redaktie en van eene voortreffelijke verwerking der talrijke materialen, welke een dagblad tot vulling zijner kolommen behoeft, en tevens van smaakvolle verdeeling der verschillende elementen, die het publiek belangstelling kunnen inboezemen.

Onder de fransche dagbladen, die wij in dit opzigt als voorbeelden ter navolging aanprijzen, behoort de eerste plaats aan het beroemde orgaan der gebroeders Bertin: het Journal des Débats. Het is op de geschiedenis van deze koerant, dat wij, naar aanleiding der werken van Alfred Nettement en Alfred Sirven en van de onlangs verschenen brochure van Francisque Mège, de aandacht onzer lezers wenschen te vestigen. Die geschie-

denis is niet lang, want de geboorte der politieke periodieke pers in Frankrijk dagteekent van 1789 en hare kinderjaren bragt zij door onder het Konsulaat en het Keizerrijk, regeringstelsels, die weinig bevorderlijk waren aan hare spoedige ontwikkeling. Die school der verdrukking heeft haar echter geleerd te strijden en te lijden, en zich te bukken om krachtiger weder op te staan. De restauratie en de Juli-regering zijn hare tijdperken van luister en bloei; de republiek van 1848 heeft haar doen inzien, dat naast de politieke ook de sociale kwesties staan, niet minder belangrijk dan deze, en het tweede keizerrijk heeft haar de taktiek herinnerd, om waar het bespreken van staatkundige onderwerpen verboden is, de politiek te doen schuilen onder het veilige kleed van letteren en kunst.

Ten onregte werden tot dus verre Bertin de oude en zijn broeder Bertin de Vaux als de stichters van het Journal des Débats beschouwd. Noch zij, noch Barrère, noch Louvet of Lacretelle kunnen op dien naam aanspraak maken. Aan zeer nederige en thans bijna vergeten burgers heeft het blad zijn ontstaan te danken; aan twee Auvergnaten, door den Tiers-Etat van den kreits van Clermont-Ferrand naar de Staten-Generaal van 1789 afgevaardigd: Jean François Gaultier de Biauzat, advokaat te Clermont, en Jacques Antoine Huguet, maire van Billom. Het was voor den Heer Mège bewaard om hun de plaats te geven, die hun toekwam. Uit de verzameling handschriften, gedeeltelijk berustende in de bibliotheek van Clermont, gedeeltelijk in het bezit van den Heer Desbouis, konservator dier boekerij, heeft hij de geboorte-oorkonde geput van het dagblad, dat eenmaal geroepen zou worden zulk een gewigtigen invloed op de regering zijns lands uit te oefenen.

De zedelijke verpligting aan de afgevaardigden ter Staten-Generaal opgelegd om in geregelde briefwisseling te treden met hunne kommittenten werd door de beide Heeren van Clermont met naauwgezetheid vervuld. Aanstonds na hunne aankomst te Versailles in April 1789 begonnen zij hunne korrespondentie, waarin zij verslag gaven van de voornaamste gebeurtenissen, van de beraadslagingen en besluiten der vergadering en van hunne persoonlijke indrukken. Die brieven zijn voor de intieme geschiedenis van den dageraad der fransche revolutie zeer belangrijk; men vindt er détails in omtrent de eerste zittingen van de Assemblée Nationale, en omtrent het bezoek, door den koning op den 18^{den} Juli, na de bestorming der Bastille, aan

de stad Parijs gebragt, welke men vergeefs, zoo wij meenen, elders zoude zoeken. Merkwaardig is de beschouwing, die de Heer Huguet aan dat bezoek verbindt; merkwaardig, omdat zij ons bewijst hoe weinig zelfs de akteurs, die bij het ophalen der gordijn zich op het tooneel bevonden, zich bewust waren van den inhoud van het drama, waarvan zij de proloog uitspraken.

- C'est ainsi, Messieurs, que c'est *terminée* à la française une révolution entreprise et exécuteé à la française. Je ne crois pas qu'il soit jamais arrivé rien de pareil. Il est unique dans les fastes de l'univers de voir un peuple, dans un espace de cinq jours, s'armer avec le plus grand ordre, se procurer par la force toutes les armes nécessaires, enlever et détruire une place forte, le rempart du despotisme; de voir, le cinquième jour de la révolution, le souverain, que ces dispositions hostiles semblaient menacer, venir arborer lui-même, au milieu de ce même peuple révolté, la cocarde qu'il avait prise pour se procurer la liberté; de voir ce même souverain recevoir de ce même peuple les marques les plus touchantes de son amour et de sa fidélité. Il était réservé à la nation française de donner cet exemple à l'univers. C'est vraiment aujourd'hui, Messieurs, que vous devez vous livrer à toute l'ivresse du plaisir.

Het is waar, dat zoowel de Heer Huguet als zijn kollega konstitutioneel-monarchale beginselen waren toegedaan; maar het blijft voor ons niettemin onverklaarbaar, hoe zij de illusie konden koesteren, dat de koning, na de ondergane vernedering, nog eenigen invloed of gezag behouden kon.

De veelvuldige werkzaamheden aan hun mandaat verbonden, de lange duur der zittingen en de onstuimigheid der vergaderingen maakten het weldra voor de beide afgevaardigden moeijelijk aan de verschillende steden van hun distrikt breedvoerige brieven te schrijven. Biauzat vatte daarom het plan op een trouw verslag van iedere zitting te doen drukken, tevens den inhoud behelzende der dekreeten en der beweegredenen. Gezamentlijk met Huguet en den Heer Grenier van Brioude, afgevaardigde van den tiers-état van Riom, wendde hij zich tot den drukker Baudouin te Versailles, die zich verbond aan de verschillende gemeenten van hun distrikt het *Précis* kosteloos te doen toekomen, terwijl hij zich het regt voorbehield om te Parijs, Versailles en door het geheele koningrijk daarop abonnementen te verzamelen.

Ofschoon door Huguet en Grenier reeds vroeger enkele gedrukte verslagen waren verspreid, verscheen echter het eerste officiëele nommer, in octavo formaat, onder den titel van ‘Le Journal des Débats et des Décrets’, op den 30sten Augustus 1789. Zijne stichters bedoelden niets anders dan een trouw en onpartijdig overzigt der beraadslagingen en de mededeeling van wetten en besluiten; zij voegden er noch kommentaar noch kritiek aan toe, en het verslag schijnt beurtelings door Biauzat en Huguet te zijn opgesteld.

Voor den uitgever Baudouin beantwoordde het blad geenszins aan de verwachting, want met zooveel welgevallen als het in Auvergne ontvangen werd, zoo weinig belangstelling ontmoette het te Parijs en Versailles, de brandpunten-zelven der beweging. Het dorre proces-verbaal was dan ook weinig geschikt de onmiddellijke toeschouwers der groote gebeurtenissen te boeijen.

Maar hoe onschuldig ook, bleef het niet zonder vijanden. In de zitting der Nationale vergadering van 12 Januari 1790 werd door Dufraisse du Chey een voorstel ingediend om aan al de leden der vergadering te verbieden zich middellijk of onmiddellijk met eenig dagblad in te laten. De vergadering ging over deze motie over tot de orde van den dag, en Biauzat en Huguet ontsnapten aan den strik, die hun gespannen was. Het is ons onbekend, wie na deze beide afgevaardigden, die spoedig de redaktie nederlegden, zich met die taak hebben belast; maar zoo 't eenige waarde heeft de namen der stichters te kennen, het is weinig belangrijk te weten, wie na hen de zorg van een dagblad op zich namen, dat door zijne onbeduidendheid en kleurloosheid zelfs aan den staatsgreep van den 18^{den} Fruktidor ontsnapte.

Het Direktoire had plaats gemaakt voor het konsulaat. Men schreef 1799, toen zich eene associatie vormde, welke voor de som van twintigduizend francs de eigendom van het Journal des Débats et Décrets kocht. De nieuwe eigenaren waren Louis Bertin, Bertin de Vaux, Roux, Laborie en de boekdrukker Lenormand.

De eerste had reeds zijne sporen in de journalistiek verdiend; hij had het dagblad l'Eclair geredigeerd, dat door het besluit van 18 Fruktidor was opgeheven. Louis Bertin was geen vriend van het Direktoire. Drie-en-twintig jaren oud, toen de revolutie uitbrak, had hij de ideën omhelsd, die door haar uitge-

sproken werden, maar de bloedige handelingen der republikeinen, de teregtstelling van den koning en de koningin, de konventie en het schrikbewind hadden hem spoedig het hoofd doen afwenden van de partijen, die beurtelings zijn vaderland bestuurden, en hem tot kontra-revolutionair, zoo gij wilt, tot reaktionair bekeerd. Daar is eene zekere affiniteit tusschen de toevallige eerste stichters en de werkelijke grondleggers van dit dagblad. Even als Biauzat en Huguet waren de beide broeders Bertin aanhangers der getemperde monarchie en gehecht aan het huis van Bourbon, ofschoon zij aan de groote beginselen van 89 bleven vasthouden en met warmte streden voor de zaak van den vooruitgang, de gelijkheid voor de wet en de burgerlijke en staatkundige vrijheid.

Onder de bekwame handen zijner nieuwe redakteuren onderging het blad eene volkomen gedaanteverwisseling en gold binnen weinige maanden voor een der invloedrijkste organen der periodieke pers. Het verscheen 't eerst in Pluviose van het jaar VIII onder den naam van ‘Journal des Débats et Lois du pouvoir législatif et des actes du gouvernement’ - een titel, die zeker niet op schoone koncisie kon bogen - ter drukkerij van het Journal des Débats in de Rue des Prêtres-Saint-Germain-L'Auxerrois, waar het tot den huidigen dag wordt uitgegeven. Reeds spoedig werd het kwarto formaat met het folio verwisseld, en eene nieuwe rubriek, onder den titel van Le feuilleton des Débats er aan toegevoegd, terwijl onder den vreemd-gekozen naam van Variétés dagelijks een hoofdartikel verscheen, waarin de gewigtigste politieke gebeurtenissen besproken en beoordeeld werden. Het feuilleton breidde spoedig zijn werkkring uit tot de kritiek der litteratuur, van het tooneel en van de koncertzaal, en al enger en enger werd de plaats, die daarin voor de eigentlijke advertenties bleef bewaard. De snelle ontwikkeling en het groote gezag, welke de koerant in betrekkelijk korten tijd wist te verwerven, het onmiskenbaar talent, waarmede zij geredigeerd werd en op ieder gebied als toongeefster optrad, en de royalistische denkbeelden, welke hare redakteuren koesterden, deden haar het lot ondervinden, dat elke grootheid pleegt te beurt te vallen. Dagelijks groeide het aantal harer benijders en vijanden.

Zelfs hare verdediging van den Eersten Konsul tegen den smaad, waaraan hij van de zijde der engelsche dagbladpers bloot stond, was niet bij magte haar voor vervolging te vrijwaren. Teregt of ten onregte verdacht van deelneming in eene royalis-

tische zamenspanning, bragt de oudere Bertin bijna het geheele jaar 1800 in de gevangenis van den Temple door. Zijn dagblad bleef echter gespaard, en zijn verblijf in den Temple ontnam hem de gelegenheid niet zich met de hoofdredaktie en de leiding der Débats te belasten.

Naauwelijks had hij de vrijheid herkregen, of hij werd op last van den eersten konsul naar het eiland Elba verbannen. Wat moet er in 1814 in de ziel van Louis Bertin zijn omgegaan, toen hij den man, die hem tot ballingschap doemde, datzelfde eiland als verblijfplaats aangewezen zag!

Wel werd het harde vonnis eenigzins verzacht en spoedig aan den vervolgden redakteur de vrijheid gegeven zich te Florence en later te Rome te vestigen, maar eerst in 1804 waagde hij het in Frankrijk terug te keeren en eerst na de proklamatie van het keizerrijk werd het banvonnis herroepen. Het driejarig verblijf in Italië had echter voor Bertin ook zijne lichtzijde. Man van klassieke opvoeding, van groote belezenheid, van fijnen smaak en van geestdrift voor de kunst, waren Florence en Rome voor den redakteur der Débats uitnemende oefenscholen geweest. Maar niet alleen met kunstschatten had hij er kennis gemaakt; hij had er tevens mannen van talent en invloed leeren kennen en met vele personen naauwe vriendschapsbetrekkingen aangeknoopt. Onder deze behoorde Chateaubriand, die destijds aan het begin stond van zijne letterkundige loopbaan, en wiens talent in Louis Bertin een warm bewonderaar vond.

‘M. Bertin, comme admirateur et comme ami,’ zegt Villemain in zijne Souvenirs contemporains, ‘fut très-utile à M. de Chateaubriand, non pas seulement par le zêle ingénieux de ses louanges publiques, mais par ses habiles conseils et la franchise intérieure de son culte.’

Maar onder al de beproevingen van zijnen hoofdredakteur zou het dagblad ongetwijfeld hebben moeten lijden, indien het niet beschermd ware geworden door den invloed van den meer voorzigtigen Bertin de Vaux. Ofschoon in den grond van zijn hart even monarchaal en bourbonsch gestemd als zijn oudere broeder, was hij behoedzamer in het uitspreken zijner denkbeelden en scheen hij zich beter te vereenigen met de bestaande magten. Hij rigtte in 1801 een bankiershuis op en nam in 1805 de benoeming tot lid van de handelsregtbank aan. Alfred Sirven beschrijft aldus beider stelling: ‘L'un exprimait une opinion, l'autre représentait un intérêt de propriété. Bertin aîné, c'était

la pensée royaliste du journal; Bertin de Vaux, c'était le pavillon neutre qui couvrait la marchandise.'

Dank zij der neutrale vlag, ontging het dagblad-zelf een tijd lang aan alle vervolging. Bertin de Vaux was een praktischer man, en bezat meer stuurmanskunst en wereldwijsheid dan zijn wijsgeerige en idealistische broeder; ook vloeide zijn leven kalmer en gelukkiger heen, en werd hij op zijn tijd afgevaardigde en pair van Frankrijk en oefende op de regering zijns lands gedurende vele jaren den gewigtigsten invloed uit, terwijl de ander, dan eens vervolgd en gebannen, dan weder rustig teruggekeerd tot zijn studeervertrek, zich vergenoegde om te blijven 'quelquefois de sa plume, et toujours de sa judicieuse influence, un des plus importants publicistes qui contribuèrent à cet enseignement constitutionnel, que la France parut écouter avec ardeur et profit pendant plus de trente ans, et dont elle éprouve aujourd'hui, sans doute, la privation plutôt que l'oubli.'

Het was echter voor het dagblad eene gelukkige vereeniging van verscheidene gaven. Met opoffering van rust en genoegen, van eerambten en onderscheidingen, wijdde de oudste broeder zich aan de intellektuëele en moreele ontwikkeling van zijn papieren kind; door zijn persoonlijk aanzien gaf de jongere er de voorregten aan van een zoon van goeden huize. De verklaring van den bloei en de snelle ontwikkeling van de Débats ligt, dunkt ons, in het karakter der beide Bertins.

Vraagt men ons echter, of met dat al het Journal des Débats van 1799 tot 1815 eene schitterende rol heeft gespeeld, of de wijze, waarop het werd geredigeerd, of zijn zedelijke moed en zijn karakter ons eerbied en sympathie inboezemen, wij antwoorden zonder aarzelen ontkennend. Wij zijn niet onbillijk genoeg onder het stelsel van het konsulaat en het keizerrijk van de redaktie van een dagblad eene openhartige blootlegging harer beginselen te verlangen, zoo die beginselen in strijd waren met de bestaande regeringsvormen; zulk een moed zou eene onzinnige vermetelheid behooren genoemd te worden. Wij ruimen gaarne bij onze beoordeeling eene plaats in aan de menschelijke zwakheid en aan de kracht der omstandigheden; wij vergen geene vrije beweging waar de pers in ijzeren banden geklonken is. Onderwerping kunnen wij begrijpen; onderdanigheid niet; stilzwijgen en berusten kunnen worden gebillijkt, maar voor gehuichelde sympathie vinden wij geene verschooning. En nu komt het ons voor, dat de eigenaars-zelven meer moed en

karakter bezaten dan hun dagblad. Althans Louis Bertin schijnt persoonlijk duidelijk genoeg zijne beginselen en sympathiën te hebben doen blijken, om te zijnen opzigte bij de regering van zijn land geen twijfel over te laten, maar hij waagde de koerant niet aan hetzelfde gevaar. Het zou dan ook, naar wij gelooven, moeijelijk vallen uit het blad zelf, zonder bekendheid met zijne eigenaars, op te maken, waardoor het den argwaan en het misnoegen van Napoleon heeft kunnen opwekken. Slechts bij eene zeer aandachtige lezing tusschen de regels zel hier en daar een twijfel ontstaan aan zijne volkomen zuiverheid in de leer der aanbidding van het fait accompli en van de gestelde magten.

Welke de oorzaken zijn dier omzigtigheid, die tot flaauwhartigheid daalde, zullen wij ons niet vermeten te verklaren. Wij mogen evenwel vermoeden, dat de invloed van den bankier Bertin en van de overige leden der redaktie, en bovenal van Geoffroy en Fiévée, de persoonlijke neigingen en meer edelmoedige opwellingen van den letterkundigen Bertin deed zwijgen. Bij zijne warme overtuiging, zijn bewegelijk en ontvankelijk kunstenaarsgemoed, was Louis Bertin een bescheiden en beminnelijk man, die gaarne de meerderheid zijner vrienden en medewerkers erkende en gedurende zijn leven velerlei invloed onderging. Hij gevoelde zich meer thuis in de wereld der ideën en der schoone vormen dan in die der feiten, en wij kunnen ons voorstellen, dat hij gereedelijk zijn oordeel gevangen gaf aan hen, voor wie hij sympathie gevoelde en wier takt en savoir faire hij waardeerde.

De schroomvalligheid van het Journal des Débats blijkt onder anderen uit zijne houding bij den dood van den Hertog van Enghien. Wij vertalen de woorden van Sirven.

In het politiek overzigt was niets, dat afweek van de gewone kleur en vorm. In het feuilleton hekelde Geoffroy de nieuwe komedie van Étienne: *Une heure de mariage*. Maar daaronder, beneden de teekening van den verantwoordelijken redakteur, beneden den naam van den drukker had zich al de moed van de Débats teruggetrokken. Daaronder stond een fragment van Aignan's vertaling van het elfde boek van den Tweeden Punischen oorlog, voorafgegaan door deze korte inhoudsopgave: ‘Pacuvius, heer van Capua, bezweert zijn zoon af te zien van zijn voornemen om Hannibal te vermoorden.’ Ziedaar de kritiek van den moord van Enghien in het legitimistische blad, dat zich de daarop volgende dagen slechts wreekt door de opsom-

ming van al de aanslagen tegen het leven van de Eersten Konsul gepleegd.

Voor deze schroomvalligheid geven wij echter gaarne absolutie. Niet alzoo voor de wijze, waarop wederom Geoffroy, de tiran van het tooneel - gelijk hij werd genoemd - in zijn Feuilleton het aanstaande keizerrijk begroet.

- Après tant de vaines spéculations, tant de bavardages, il faut en revenir à la monarchie. La véritable liberté de la France est dans la force de son chef. L'homme, qui a servi la France dans la paix et dans la guerre, n'est-il pas seul capable de la gouverner? Voilà ses titres. En est-il de plus légitimes et de plus sacrés? S'il y a encore des Français, qui conservent des espérances frivoles sur le retour d'une famille malheureuse, qui n'a pas su conserver son antique héritage, ils conviendront aujourd'hui qu'après s'être laissés tomber par leur imprudence d'un trône si bien affermi, ces princes ne sauraient s'y tenir fermes lorsqu'ils y seraient entourés de précipices et d'écueils, lorsque tant de passions exaspérées, tant d'intérêts froissés frémiraient autour d'eux. Il ne manque à Bonaparte que cette stabilité, qui doit fixer dans sa famille le fruit de ses services; - qu'il soit done le fondateur d'une dynastie nouvelle.

Het is ons onverklaarbaar, hoe de Bertins dit artikel in hun blad hebben kunnen doen drukken. De insolentie, waarmede de onmagt der Bourbons daarin geteekend wordt, is welligt nog erger dan de heilgroet aan den nieuwen imperator. Zoo dacht ook de Chateaubriand er over, die zich na dit ergerlijk artikel van zijne vrienden van de Débats afscheidde. Om den vollen omvang dezer lafhartigheid te overzien, houde men in 't oog, dat de koerant geïnspireerd werd door een geest van reaktie tegen de republiek en het régime du sabre, dat daaruit ontsproten was; tegen de begrippen van Voltaire en Rousseau en de geheele fransche filosofische school der achttiende eeuw, tegen de dienst van de godin der rede en tegen absolutisme in iederen vorm. Men bedenke, dat de Bertins warme royalisten waren en in den eersten konsul een wegbereider voor het herstel van de Bourbons meenden te zien, en dat het ontwaken uit die zinsbegoocheling voor hen eene bittere gewaarwording moet zijn geweest. Hier is geen sprake van voorzigtigheid; hier wordt overgeloopen tot den vijand.

In weêrwil van zijne pikante litteraire kritiek, van zijn fellen

strijd tegen Voltaire en de encyklopedisten, en van den opgang, dien het feuilleton maakte, waarin hij dagelijks een of anderen schrijver of akteur vermoordde; in weêrwil van het groote geldelijke voordeel, dat zijne medewerking aan het blad verschafte, staat Geoffroy dan ook voor ons als een man - zacht uitgedrukt - ‘qui manquait absolument de distinction et qui rampait devant le maître, bassement.’ - Een zijner medearbeiders, De Feletz, beschreef zijn talent met deze weinige woorden: ‘Geoffroy a trois manières de faire un article: *dire, redire* et *se contredire*.’

Dit nam niet weg, dat Geoffroy gedurende tien jaren den schepter der kritiek zwaaide op het gebied van kunst en letterkunde en oppermagtig troonde in de Débats, waarvan zijn feuilleton zeker de meest-gelezen rubriek vormde.

Gelukkig doet ons de geschiedenis van dit dagblad kennis maken met edeler persoonlijkheden dan de zijne. De voornaamste auteurs, die in het begin dezer eeuw de beide broeders ter zijde stonden, waren: de Chateaubriand, de Feletz, Dussault en Hoffmann. De eerste, die zich bij de stichting van het keizerrijk terugtrok, keerde na de restauratie tot zijn oude vrienden terug. Een der beminnelijkste en verhevenste karakters was zeker de Feletz, van wien Villemain getuigt, dat hij, royalist van geboorte, gedurende zijn geheele leven getrouw bleef aan zijne staatkundige overtuiging, en met het grootste talent tien jaar lang onder het keizerrijk als journalist optrad, zonder ooit eenig beginsel prijs te geven of eenigen vriend op te offeren en zonder ooit den keizer te prijzen.

Een gewigtiger invloed dan door deze schrijvers en door de Bertins zelven, werd op het dagblad sedert 1805 uitgeoefend door Fiévée, aan wien op uitdrukkelijk bevel van den keizer de leiding er van werd opgedragen. De Bertins werden door Napoleon tot den ondergeschikten rol van mede-eigenaars teruggebragt. Een artikel over de dekoratie van den Hertog van Brunswijk gaf het voorwendsel om aan de Débats bij wijze van berisping een censor toe te voegen. Het feuilleton van Geoffroy bleef echter buiten de censuur. Die censor was de eerste, maar was niet bestemd de laatste inbreuk te zijn, die op de vrijheid der Débats zou worden gemaakt. Het blad had zich magtige vijanden op den hals gehaald. De mannen van het oogenblik, alle uit de revolutie ontsproten, zagen in den strijd op litterair gebied tegen de begrippen der wijsbegeerte van de achttiende

eeuw gevoerd, een zijdelingschen aanval op hen zelven. De groote geldelijke voordeelen, die het blad aan zijne eigenaars afwierp en de zeer verdachte meeningen der Bertins waren mede niet vreemd aan den haat, die in de regeringskringen tegen dit niet geheel-afhankelijke orgaan gekoesterd werd. Onder zijne felste vijanden behoorde de minister van policie Fouché, en het gerucht liep, dat ernstige gevaren het blad bedreigde. Men sprak zelfs van geheele opheffing.

De Bertins wendden zich in hunnen angst tot Fiévée, den geheimen korrespondent des keizers, van wiens invloed zij de bezwering der gevaren hoopten, die hun dagblad bedreigden. Er is reden te vermoeden, dat Napoleon minder vijandig gestemd was tegen de journalistiek dan zijne omgeving. Hij begreep zeer goed, dat *si le bavardage des journaux a des inconvénients, il a aussi des avantages*. De persoon van Bertin de Vaux alleen was zijn cauchemar, en hoezeer Fiévée hem verzekerde, dat de brave bankier meer aan wissels dan aan dagbladen dacht, het was onmogelijk het wantrouwen weg te nemen, dat de keizer jegens hem koesterde. Bertin de Vaux was en bleef in zijne oogen een man, die aan de Engelschen verkocht was.

Bij het onderhoud, waarin Fiévée op nieuw de belangen van de Débats verdedigde, nam hij zijne toevlugt tot eene zeer gewaagde vleijerij. Hij verklaarde te kunnen begrijpen, dat een burger, die eenmaal een vooroordeel had, nooit daarvan terugkwam, maar dat, *wanneer men op den troon geboren was*, de vooroordeelen, die men tegen eenvoudige partikulieren koesterde, geene andere konden zijn dan die men door anderen ontvangen had. De bekwame onderhandelaar zag zijne vleijerij met goed gevolg bekroond en Napoleon vergunde aan het Journal des Débats te blijven voortbestaan, onder voorwaarde dat het zijn titel zou veranderen in dien van Journal de l'Empire, drie twaalfde der winsten jaarlijks bij het ministerie van policie zoude storten en Fiévée als verantwoordelijk redakteur zou aannemen. De Bertins hadden niets beter te doen dan zich met dankbaarheid aan deze voorwaarden te onderwerpen. De nieuwe hoofdredakteur was een hoogst merkwaardig man en heeft op zijn tijd, en bovenal op de pers van die dagen, grooten invloed uitgeoefend. Hij vereenigde bij een onafhankelijk karakter, eene buitengewone scherpzinnigheid en groote litteraire talenten. Met La Harpe en Fontanes had hij onder het Direktoire de Mercure geredigeerd en daarbij het politiek

overzigt in de Gazette de France geschreven. De 18de Fruktidor had dien werkkring voor hem gesloten, maar de 18de Brumaire had hem weder aan het hoofd geplaatst van de Gazette. De artikelen, die hij daarin gaf, trokken de aandacht van den Eersten Konsul, maar het diende Fouché en zijne medestanders niet, om aan een journalist invloed te verschaffen bij het hoofd van het uitvoerend Bewind. Het gewone voorwendsel werd spoedig gevonden en Fiévée in den Temple gevangen gezet als aanhanger der Bourbons.

Weder in vrijheid gesteld, verlangde Napoleon den schranderen journalist aan zijn bestuur te verbinden, maar Fiévée weigerde alle betrekkingen. Eindelijk liet hij zich op aandrang van Roederer overhalen, om in dienst van het goevernement naar Engeland te gaan, ten einde den Eersten Konsul schriftelijk op de hoogte te houden van hetgeen daar voorviel. Hij deed het met zulk een ijver en scherpzinnigheid, dat Napoleon begreep nog grootere diensten van hem te zullen hebben, wanneer hij hem in Frankrijk zelf de betrekking van opmerker en verslaggever opdroeg. In deze hoedanigheid deelde hij gedurende vele jaren aan zijn hooggeplaatsten korrespondent zijne opmerkingen omtrent de gebeurtenissen en verschijnselen, omtrent den gang der publieke opinie in Frankrijk met de meeste getrouwheid en openhartigheid mede, zoodat de Keizer daardoor een voorregt genoot, dat slechts weinigen vorsten ten deel valt, het voorregt namelijk de waarheid geheel en onbewimpeld te hooren.

- Bonaparte, comme un puissant égoïste qu'il était, zegt Alfred Nettement in zijne histoire politique et littéraire des Débats - ‘avait pris pour lui tous les avantages du journalisme et en avait laissé les inconvénients à la France. Il avait voulu qu'on traitât le souverain comme on traite ordinairement le public, et qu'on traitât le public, comme ou traite ordinairement le trône.’ -

Onder de leiding van dezen man steeg het Journal des Débats, dat thans Journal de l'Empire was geworden, dagelijks in aanzien en gezag en - 't geen mede niet onverschillig was - in debiet. Het gold tot zekere hoogte als een officiëel orgaan, en het talent, waarmede het geschreven werd door Fiévée, de Feletz, Geoffroy en anderen, verschafte het ingang, ook daar, waar de politiek van den dag niet gehuldigd werd. De verhouding tuschen Fiévée en Fouché bleef echter steeds eene strakke. De

Minister van policie was geen vriend der dagbladen; hij haatte de Bertins en den nieuwen hoofdredakteur, wiens invloed bij Napoleon hem een doorn in 't oog was, en met kwalijk bedwongen ergernis had hij zich de gelegenheid zien ontsnappen de Débats te konfiskeeren ten gunste zijner eigene vrienden. Naast de groote oorlogen op het slagveld, werd dagelijks in de journalistiek ‘de la petite guerre’ gemaakt. Tusschen policie en dagbladpers werden voortdurend speldeprikken gewisseld; de eerste belemmerde waar zij kon; de laatste wreekte zich in 't geniep zoo scherp als zij vermogt.

Het zou ons zeker te ver voeren, wanneer wij al de kleine lotgevallen van de Débats, al de vervolgingen en aantijgingen, waaraan het blootstond, wilden verhalen. Geene beschuldiging was gedrochtelijk genoeg om het blad ten verderve te brengen; maar in weêrwil zijner magtige vijanden en zijnen officiëelen titel, bleef het met moed en volharding strijden tegen de wijsbegeerte der achttiende eeuw ‘mauvaise en morale, en littérature autant qu'en politique.’ Het bleef bij warme liefde voor kunst en letteren een geest ademen van godsdienst, van orde en tucht, en zonder ooit den naam der Bourbons uit te spreken, hief het de vaan van het monarchaal beginsel omhoog.

Napoleon, verpligt om tusschen Fouché en Fiévée te kiezen, liet den laatste los. Zoo 't waar was, dat de bekwame redakteur inderdaad in zijn hart een Bourbonist is, had hij zeker van den meester voor zijne dubbelhartigheid geen beter lot verdiend.

Reeds lang hadden de broeders Bertin geen persoonlijk aandeel meer genomen in de redaktie der koerant, die grootendeels hun eigendom was. Louis Bertin leefde in ballingschap; Bertin de Vaux schreef niet meer. Op het gebied der litteratuur en der wetenschap leefde echter hun geest nog voort, en zoo onbeteekenend het Journal des Débats gedurende het keizerrijk op politiek terrein was, zoo luisterrijk en tintelend van vuur zijn zijne kolommen, aan de beweging der letterkunde, aan den voortgang der humanitaire ideën gewijd.

Na de ongenade van Fiévée stelde Napoleon den bekenden dramatischen auteur Étienne aan het hoofd van het Journal de l'Empire. Onder zijne leiding en verantwoordelijkheid was de abt Mutin met de dagelijksche redaktie belast. De optreding van Étienne was een staatsgreep; zij sloeg al de tradities van het dagblad in het aangezigt. De nieuwe leider was doortrok-

ken van de denkbeelden der revolutie en van de encyklopedisten en een warm aanhanger van den keizer; hij was de verpersoonlijkte antithese van hetgeen het Journal des Débats tot dus ver was geweest. Met welk een weêrzin en argwaan hij door de eigenaars en zijne mede-redakteuren ontvangen werd; aan welke geheime tegenwerking hij van de zijde der laatste blootstond, zullen wij wel niet behoeven te zeggen. De geheele hooge litteratuur dier dagen trok tegen hem op; in zijn eigen bureau stond hij bloot aan al de slechte parten, die de verschillende auteurs in dienst van het blad hem konden spelen. Iedere gelegenheid om hem in moeijelijkheden te brengen en de koerant op schijnbaar onschuldige wijze datgene te doen zeggen, wat haren hoofdredakteur bij de regering kon kompromitteeren, werd gretig aangegrepen.

Étienne, die de eerlijkheid-zelve was, vèrdiende deze bejegening van zijne medearbeiders niet. Hij liet hun volkomen vrijheid, om in de litteratuur en de kunst hun persoonlijk gevoelen te zeggen; hij liet zelfs met de grootste welwillendheid zijn eigen tooneelarbeid door Geoffroy kritiseeren, hoewel hij voor alles de verantwoording op zich nam. Wat de politiek betreft, zij was eene volkomen officiëele geworden; zij sprak uit, wat Napoleon wenschte uitgesproken te zien.

Maar nog waren de vijanden der Bertins niet tevreden. De pers behoorde nog meer gereglementeerd te zijn en hare organen waren te talrijk. Zij moest eene regeringszaak worden en alleen in handen zijn van de vertrouwde voorstanders van het keizerrijk; met andere woorden: de voordeelen, die zij afwierp, moesten vloeijen in de schatkist en in de koffers der mannen van aanzien. Geen meer of min verdachte roijalist mogt langer daarin deelen. De éénheid der pers was het ideaal, dat aan den keizer voorgespiegeld werd.

Een ongehoord feit werd bij dekreet van 18 Februari 1811 door Napoleon gepleegd. De eigendom van het Journal de l'Empire werd ten behoeve der schatkist gekonfiskeerd; op meubelen, papieren, geldswaarden in kas, op lokalen en materialen werd eenvoudig beslag gelegd.

De koncessie tot het uitgeven van het blad werd bij dat dekreet verleend aan eene maatschappij, gevormd door 24 aandeelen, waarvan 8 aan de algemeene administratie, voor het ministerie van policie, werden toegekend, de 16 andere geschonken aan de gunstelingen der regering.

Wij gelooven, dat dit feit geen kommentaar behoeft, en wij wenden ons met verontwaardiging af van een dagblad, dat voortaan slechts aan de bevelen van hooger hand gehoorzaamde en met welbehagen eene muziekale kwestie behandelde, op den oogenblik dat de brand te Moskou en de terugtogt over de Beresina Frankrijk en Europa van gedaante zouden doen veranderen.

Met de restauratie keerden de Bertins en hunne medeeigenaren in het bezit van de Débats terug. De herstelling van den troon der Bourbons werd met geestdrift begroet door de beide broeders, die thans op nieuw de redaktie van hun blad aanvaardden, geholpen door al hunne vroegere vrienden, door de Feletz, Hoffmann, Villemain en Duvicquet, door de Chateaubriand, Benjamin Constant en Charles Nodier. Van dien tijd dagteekent eerst de hooge politieke beteekenis dezer beroemde koerant, wier cirkulatie weldra aangroeide tot 27,000 exemplaren. Monarchaal en anti-revolutionair, trachtten de Bertins de nieuwere denkbeelden en instellingen te vereenigen met de oude vormen; zij onderwierpen zich aan den geest der eeuw; zij verklaarden zich groote voorstanders van vrijheid en volksvertegenwoordiging; zij moedigden de intellektuele beweging met warmte aan, maar zonder hunne liefde voor de Bourbons en voor de godsdienst te verzaken. De mannen der republiek konden geene genade vinden in hun oog, maar evenmin waren zi blind voor de misslagen der émigrés, der ultraroyalisten, en voor de gevaren eener bekrompen reaktie, die niets geleerd en niets vergeten had.

De politiek der Débats heeft daardoor in dit tijdperk een schijnbaar halfslachtig karakter, een geest van transaktie en weifeling, naarmate de eene of andere indruk het krachtigst werkte. De oude partij van adel en geestelijkheid zondigde; de oude republikeinen en bonapartisten waren niet zonder gevaar. De zonde en het gevaar moesten beide beurtelings worden bestreden, want de eerste riep het tweede te voorschijn, en de onbegrijpelijke overmoed der oude hofpartij, der partij van Koblents, en de smadelijke bejegening, welke zij aan het leger deed ondergaan, verwekten door het geheele land een geest van wrevel en ontevredenheid, welke niet weinig werd vermeerderd door de aanmatiging der geestelijkheid en hare plannen, om al de gekonfiskeerde goederen weder tot zich te trekken.

Aan de zijde van het goddelijk regt - de Bertins moesten

het in hun gemoed erkennen - was niet de roem en de vooruitgang van Frankrijk. De herstelde dynastie had niet door eigen kracht, maar door de hulp van vreemde bajonetten hare plaats hernomen, en iedere partij, die den vreemdeling inroept, pleegt in ieder land impopulair te zijn. Daar is niets gevaarlijker voor eene partij, die aan het roer komt, dan de wapenen te hebben gevoerd tegen hare eigene landgenooten; de nationale trots is tegen haar, en bij hare eigene aanhangers mengt zich eene zweem van bitterheid bij het gevoel van den triomf. Zoo ergens, onder zulke omstandigheden behoort er takt toe om te verzoenen en tot zich te trekken, om het oog te sluiten voor velerlei afval en ontrouw, om met den mantel der liefde het verledene te bedekken. Die kunst verstonden de vrienden der Bourbons niet, en welligt in weêrwil van zich zelven, gaf Lodewijk de Achttiende gehoor aan den invloed zijner omgeving en van zijn broeder, den Graaf van Artois.

Benjamin Constant en de Chateaubriand wedijverden met de Feletz en de Bertins in smaad tegen den gevallen tiran. Etienne stemde niet mede in dat koor.

Onbegrijpelijk was de zinsbegoocheling der redaktie van de Débats, bij de tijding, dat Napoleon te Cannes geland was. Nog den 19^{den} Maart van het jaar 1815, toen de keizer zich reeds in de nabijheid van Parijs bevond, en de handvol getrouwen tot een ontzagwekkend leger was aangegroeid, verkondigde het blad, dat de desertie op verwonderlijke wijze in de kleine bende van Buonaparte toenam. Benjamin Constant schreef een artikel, waarbij de banneling van Elba bij Attila en Gengis-Khan vergeleken werd, en in het nommer van den 20sten sloeg het blad een nog heftiger toon aan, terwijl men den 21sten in zijne kolommen las, dat de Bourbons dien nacht uit Parijs vertrokken waren, zonder dat men wist welken weg zij hadden ingeslagen; dat de hoofdstad den aanblik vertoonde der hoogste vreugde en de keizer met de snelheid van den bliksem tweehonderd mijlen had afgelegd, omstuwd door de geestdrift en de bewondering eener bevolking, welke van hem haar duurzaam toekomstig geluk verwachtte.

Ter eere der Bertins voegen wij er bij, dat den 20sten Maart het laatste nommer van het *Journal des Débats*, en den 21sten het eerste van het *Journal de l'Empire* verscheen.

De beide broeders waren met hun dagblad Lodewijk den Achttiende naar Gent gevolgd. Benjamin Constant, de heftige

bestrijder van den keizer, was te Parijs gebleven en had de taak aanvaard het ontwerp eener grondwet voor het keizerrijk zamen te stellen. Attila en Gengis-Khan waren vergeten.

Wij hebben ons niet bezig te houden met de schoone beloften, gedurende de regering der Honderd Dagen aan de drukpers gedaan, noch met de loftuitingen, door het Journal de l'Empire aan Napoleons goede voornemens toegezwaaid.

Het eigentlijke Journal des Débats was verdoopt tot een Journal Universel, of tot den Moniteur de Gand, gelijk het in die dagen werd genoemd. Het werd geredigeerd door de beide Bertins, de Chateaubriand, Lally Tollendal, de Jaucourt en Beugnot. Het eerste nommer verscheen den 14^{den} April, het laatste den 21sten Juni. Men begrijpt in welk een geest het geschreven, en hoe de keizer er in behandeld werd. Met luide geestdrift werd in zijne kolommen de overwinning van Waterloo gevierd en het gealliëerde leger bewierookt. Geen wonder, het was het officiëele orgaan der legitimiteit.

Met Lodewijk den Achttiende gevlugt, deed het met Lodewijk den Achttiende en de Verbonden Mogendheden weder zijne luisterrijke intrede in Parijs en stak onmiddellijk de oude banier van het Journal des Débats weder op. Chateaubriand en Bertin, Fiévée, Hoffmann, de Féletz, Etienne, Maltebrun en Dussault vormden weder het bureau van redaktie, terwijl Duvicquet, welligt met meer eerlijkheid dan Geoffroy, maar met minder geest en talent, het feuilleton redigeerde, dat dan ook allengs, bij de gewigtiger belangen der politiek, zijne aantrekkelijkheid scheen te verliezen. Een tal van bekwame medearbeiders kwam de redaktie versterken en de Débats ontvingen geregeld bijdragen van de hand van de Salvandy, Delecluze, Castil-Blaze, Béquet en Victor Leclerc, terwijl met de traditioneele onpartijdigheid op litterair gebied, ook aan de romantische school in den persoon van Charles Nodier toegang werd verleend.

De rigting van het blad bleef konservatief in de politiek; progressief in de letterkunde, en in den aanvang mogt het zelfs ultra-royalistisch worden genoemd. Maar de Honderd Dagen hadden aan de partij der Bourbons even weinig geleerd, als de vijfentwintig jaren der revolutie.

Absolutistische neigingen, de zucht tot herstel van doode vormen en van oude scheidsmuren, willekeur en dweepzieke reaktie waren weinig geschikte middelen om vrede en verzoe-

ning tusschen de verschillende rigtingen en staatspartijen te stichten, en zelfs de opregte vrienden der dynastie zagen zich verpligt de bedreigde vrijheden des volks, het regt van de drukpers en van de volksvertegenwoordiging tegen de regering in bescherming te nemen.

Ook het Journal des Débats kon de oogen niet sluiten voor de misslagen van het goevernement, en hoe loyaal onderdaan het ook blijven mogt, met hoeveel afschuw het den moord van den Hertog van Berry beschreef, en met hoeveel aandoening het de geboorte van den Hertog van Bordeaux begroette, zijn ministerialisme quand-même begon hoe langer zoo meer te wankelen, bij iederen inbreuk, die op de regten des volks werd gemaakt. Het ministerie Decazes was reeds voor zijne oppositie bezweken en had plaats gemaakt voor het ministerie Richelieu, waarin de Heeren de Villèle en Corbière zitting hadden. De eerste was een persoonlijk vriend van Bertin de Vaux; maar dit nam niet weg dat na den val van Richelieu en de optreding van het ministerie de Villèle de oude vriendschap weldra in het heftigst antagonisme veranderde. In het ministerie Villèle was de Chateaubriand met de portefeuille van buitenlandsche zaken belast; in de oogen van den Premier beantwoordde hij echter niet aan de verwachting en ontving na weinige maanden zijn ontslag. Te vergeefs poogde Bertin de Vaux den Heer de Villèle te bewegen om ter verzachting van den slag aan de Chateaubriand de ambassade te Rome te geven. Dat ontslag en die weigering motiveerden de oppositie van het dagblad, dat zijne kolommen van dien oogenblik dagelijks voor de Chateaubriand openstelde ter bestrijding zijner vroegere ambtgenooten. Met welk eene scherpte en haat de oppositie werd gevoerd is ligtelijk na te gaan. Geen wetsontwerp, geene regeringsdaad kon genade vinden bij den beleedigden en zeer ijdelen ex-minister van buitenlandsche zaken.

In het liberale kamp werd deze houding van de Débats met vreugde begroet; men vergaf aan het blad zijne getrouwe liefde voor de Bourbons ter wille zijner krachtige en talentvolle bestrijding van een al te royalistisch ministerie. De wetsontwerpen op de drukpers en de censuur, de belasting op de dagbladen, de wet op het regt van eerstgeboorte, op de indemnisatie der geestelijkheid, waren zoovele geduchte wapenen, die door de Débats tegen den Heer de Villèle werden gekeerd, en toen de nieuwe verkiezingen eene liberale meerderheid in de Kamer

hadden gebragt, bezweek het ministerie en gaf het bestuur over aan den Heer de Martignac.

De optreding van het ministerie Martignac was voor Karel den Tiende eene zware koncessie geweest. Het was wel-is-waar geen zuiver liberaal kabinet, maar het was geneigd in liberalen zin te regeren en aan de wenschen der volksvertegenwoordiging te gemoet te komen. De oppositie dier dagen zag - volgens de getuigenis van Saint-Marc-Girardin, die inmiddels met Silvestre de Sacy in de redaktie van de Débats was opgetreden - niet in, dat deze koncessie het laatste woord des konings was, en men daarna slechts eene kontra-revolutie of eene revolutie had te wachten.

Het dagblad bestreed het ministerie Martignac niet regtstreeks, maar ondersteunde het met laauwheid. Het had andere namen gewenscht en zag miskenning in het voorbijgaan der toongevers van de oppositie.

Bij de heftige bestrijding, waaraan de minister van ultramonarchale zijde blootstond, ontmoette hij weinig hulp en weinig vertrouwen bij hen, die zijne bondgenooten hadden behooren te zijn. Even als zijne voorgangers zag hij zich spoedig verpligt de portefeuille neder te leggen, en Karel de Tiende, verbitterd over zijne mislukte liberale proefneming, nam zijn toevlugt tot zijne oude geestverwanten. Hij benoemde den 8 Augustus 1829 het ministerie Polignac en onderschreef daarmede zijn eigen vonnis.

Het is, naar onze meening, eerst na 1829, dat het Journal des Débats geacht mag worden een invloedrijk politiek orgaan te zijn geweest. Het tijdperk van zijn grootsten luister valt zamen met het parlementarisme in Frankrijk, en naarmate de tribune in kracht, welsprekendheid en magt won, steeg ook het gehalte der politieke debatten in het dagblad.

Welligt is het een gevolg van eigene doktrinaire gezindheid, van ingenomenheid met het vertegenwoordigend stelsel, zoo als het berust op een door den census bepaald kiesregt, dat wij den hoogsten bloei en het rijkste talent in het blad aanschouwen gedurende de regering van Karel den Tiende als oppositieorgaan, en gedurende de regering van Lodewijk-Filips, beurtelings als strijdvoerende en ministeriële koerant.

Het ministerie Polignac werd in het Journal des Débats begroet met een artikel van Béquet, dat eindigde met de woorden: ‘Malheureuse France, malheureux roi!’ Onbeschrijfelijk

was de indruk, die er door teweeg werd gebragt en onmiddellijk werd beslag op het nommer gelegd. Bertin, die de verantwoordelijkheid op zich nam, werd voor de korrektioneele regtbank gedaagd en veroordeeld. Hij kwam in hooger beroep bij het hof van Parijs en hield, na de verdediging van Dupin, zelf eene rede, die wij gaarne zouden afschrijven, zoo onze ruimte het gedoogde. Het hof verklaarde Bertin onschuldig aan de misdaad van majesteitschennis en ontsloeg hem van alle regtsvervolging.

De jeugdige redakteuren de Sacy en Saint-Marc-Girardin voerden tot de Juli-omwenteling een heftigen strijd tegen het ministerie. Een edele verontwaardiging, een vurige geestdrift spraken dagelijks uit de kolommen van de Débats, en de ongelukkige Karel de Tiende, die in zijne ministers de Polignac, de Labourdonnaye en de Bourmont de spookgestalten van Koblents, Waterloo, 1815, had doen herleven, werd het slagtoffer der reaktie door hem beproefd.

Legitimist van aanleg en neiging, zag het Journal des Débats in den aanvang met schrik neder op zijn eigen werk. Niet de val der Bourbons, slechts de vervanging van het ministerie Polignac had het willen bewerken. Niet lang echter duurde die verbijstering. Tot kalmte teruggekeerd, zag zijne redaktie in, dat de dynastie, die zij had vereerd, in Frankrijk eene onmogelijkheid was geworden; dat de vervulling harer wenschen nooit van haar kon worden verwacht, en dat de Juliregering alle eischen bevredigde, welke zij zich tot ideaal eener konstitutioneele monarchie had gesteld. Al de mannen van hare kleur, hare vertrouwde vrienden en medearbeiders werden tot het bestuur des lands geroepen; zij had overal hare grandes et petites entrées; haar invloed werd gehuldigd; zij was eene magt in den staat geworden. Is het wonder, dat zij spoedig hare laatste tranen op het graf van den ouderen tak plengde en zich haastte ze af te droogen, om met zelfvoldoening en behagelijkheid zich te vermeiden in hare zegepraal; is het vreemd, dat zij behoudend en ministeriëel werd, nu zij zelve het roer van staat in hare hand bewoog, en dat zij tot de overtuiging kwam, dat het toppunt van vrijheid, van geluk en roem voor Frankrijk was bereikt, sints zij zelve al hare liefste wenschen bevredigd zag?

Men heeft het den redakteuren der Débats verweten, en men verwijt het dagelijks velen anderen, dat hun horizon zich be-

perkte tot het pays légal; dat zij de deur van den vooruitgang, van de beweging wilden zien gesloten, sinds het parlementarisme op den troon zat; dat zij geen oog hadden voor de sociale hervormingen, die op velerlei gebied werden geëischt, en dat zij niets weten wilden van den invloed der massa's, van republiek en socialisme, van algemeen stemregt en regeling van arbeid en konkurrentie; van billijke verdeeling van den rijkdom en van de weelden des levens.

Zij hebben zich aan die fouten schuldig gemaakt, het is waar. Optimisme nam bij hen de plaats in van oppositie; zij hielden op te drijven en voort te stuwen in de politiek, en zoo de Juliregering indommelde, is het voorzeker voor een gedeelte aan hen te wijten, omdat zij vergaten haar wakker te schudden.

Maar waaruit zouden zij haar wakker hebben geschud? Uit een droom, waarvan zij zelven de zoetheid genoten; uit eene stelling, die hun de eenig-ware en veilige scheen; uit beginselen, die hun eigen katechismus vormden? De eisch is onbillijk. De Juli-regering verwezenlijkte hun ideaal van den vrijen en geordenden staat; alles daarboven scheen hun gevaarlijk; alles daarbeneden was hun steeds ongenoegzaam geweest.

Zoolang zij, bij elke wisseling van personen en versterking van jeugdige elementen, in den vertegenwoordigenden regeringsvorm alleen de zaligmakende zagen, konden zij niet anders handelen dan zij deden. Te verwachten, dat zij strijd zouden voeren tegen zich zelven om den wille van de wet van den vooruitgang is, dunkt ons, eene ongerijmdheid.

Maar zoo behoudend, zoo ministeriëel als het Journal des Débats bleef in de politiek, zoo warm predikte het de leer van den vooruitgang, van de vrije uiting van iederen vorm en iedere idee op het gebied van litteratuur en schoone kunst. Dit is zeker niet een zijner minste titels. De bezielende geest, die het steeds heeft geademd in het rijk der gedachten is zijn schoonste aanspraak op den roem, dien het als een der voortreffelijkste organen der periodieke pers heeft verworven.

Gedurende het achttienjarig tijdvak der regering van Lodewijk Filips telde het blad onder zijne medearbeiders: Michel Chevalier, Cuvillier-Fleury, Philarète Chasles; Guizot, behalve hen, wier namen wij reeds hebben genoemd. Bijna al zijne redakteuren waren in hooge en invloedrijke betrekkingen geplaatst; in de kamer der Pairs zetelde Bertin de Vaux; in de

kamer der Afgevaardigden zaten de Salvandy, Chasles, Saint-Marc Girardin en Bertin de Vaux de jongere; Cuvillier-Fleury was onderwijzer van den Hertog van Aumale; Guizot en de Salvandy zaten op de bank der ministers.

Ter eere van het blad voegen wij hierbij, dat, in weêrwil van al de hommes en place, die het redigeerden, de strijd, door hem gevoerd, nog meer tegen den ouden geest der emigratie, tegen reaktie en absolutisme, dan tegen den voortgang der nieuwere denkbeelden gerigt was.

De redaktie van het Journal des Débats was niet de eenige, die het naderend onweder van 1848 niet zag opkomen. De Februari-revolutie sloeg haar met verbazing. Eene tweede republiek had zij voor onmogelijk gehouden. Maar zij bleef met moed op haar post, hoe vreemd zij zich ook gevoelde te midden der nieuwe organen, die naast haar opstonden.

Groot waren de materiële nadeelen, die voor haar uit de revolutie ontstonden; het cijfer harer abonné's daalde zeer aanzienlijk, en van invloed op de regering was geen sprake meer. Het ostracisme werd bovenal op hare vrienden toegepast en de helden van den dag haalden de schouders voor haar op.

Zoolang echter de vrijheid van drukpers ongestoord bleef, ging de Débats voort te strijden en, waar 't mogt, te leiden.

Het is evenwel een gegrond verwijt, dat tegen hem gerigt kan worden, dat het nooit de hooge beteekenis der sociale problemen heeft begrepen, die door de februari-omwenteling ter oplossing werden gesteld. Het blad sloot zich in het ke urslijf der meest orthodoxe staathuishoudkunde en verketterde met meer minachting dan scherpzinnigheid de theoriën der socialistische en kommunistische school. In strijd met zijne tradities, had het geen oog voor de talenten van Proudhon en Louis Blanc en verloochende die echte wijsbegeerte, die gaarne doordringt ook tot het wezen der dingen, die zij zelve geneigd zou zijn à priori te verwerpen. Inzonderheid mag deze beschuldiging aan Michel Chevalier en Baudrillart worden gedaan.

Maar ook alleen op ekonomisch gebied bleef het beneden zijne roeping. Niet alzoo op dat der schoone kunsten en der letteren.

Onder de republiek en het tweede keizerrijk zijn litteratuur, wetenschap en kunst weder het domein geworden, waarop het Journal des Débats zich 't liefst en 't meest beweegt, even als ten tijde van het konsulaat en van den eersten Napoleon. Zoo-

ver de censuur het toelaat, blijft het zijne stem doen hooren over de politiek van den dag, en in weêrwil van zijn verminderd debiet en zijne orleanistische sympathiën, is zijn gezag in de periodieke pers niet te miskennen. En dat gezag is wèlverdiend, want zelden zal men zulk eene vereeniging van talent, van geest en kennis ontmoeten als de redaktie van deze merkwaardige koerant aanbiedt. De meeste harer leden zijn ook ten onzent genoegzaam bekend. Onder de veteranen behooren Silvestre de Sacy, Cuvillier-Fleury, Alloury, Saint-Marc Girardin, Babinet, Michel Chevalier, Philarète Chasles, Jules Janin, Adolphe Franck en de direkteur Edouard Bertin, zoon van Louis. Onder de jongere tellen wij: Prévost-Paradol, Henri Taine, Renan, John Lemoinne, Ratisbonne, Erckmann-Chatrian, Horn, Weiss en Yung, Baudrillart en Clément Caraguel.

Men ziet, dat op ieder gebied van wetenschap en letteren deze koerant beslagen ten ijs komt. Menige naam is een geheel leger waard en men zoude van dit bataillon kunnen getuigen, dat het niets dan veldheeren telt.

Wij vragen u: is er kans, met of zonder zegel, dat eenig dagblad in ons land zulke krachten aan zich verbindt? Wij gelooven het niet.

Maar wat wij met volle overtuiging gelooven, is, dat de nederlandsche journalistiek, wat kennis en goeden smaak, wat degelijkheid en artistieken vorm, wat veelzijdigheid en behagelijkheid betreft, met uitstekend goede vrucht ter schole zou kunnen gaan bij het dagblad, welks geschiedenis ons de aanleiding heeft gegeven tot het schrijven van dit opstel.

JOH. C. ZIMMERMAN.

Bibliographisch album.

Regtsgeleerdheid. Letterkundig overzigt.

In de aflevering van Januarij 1864 heeft de heer Jhr. Mr. H.J. van der Heim aan de lezers van dit tijdschrift eenige beschouwingen medegedeeld over gevangenisstraffen, naar aanleiding van onderscheidene geschriften, in den loop der laatste jaren zoowel in ons vaderland als buitenslands over dit onderwerp verschenen. Wanneer ook wij er dus toe overgaan om gevolg te geven aan het voornemen, in ons laatste overzigt kenbaar gemaakt, en onze denkbeelden over dit onderwerp in geschrift brengen, dan meenen wij ons daarbij alleen te moeten aansluiten aan die werken, welke in den loop der beide laatste jaren over deze zaak in het licht gegeven zijn. Wij gelooven daarmede te eer te kunnen volstaan, omdat de onderscheidene rigtingen daaronder hare vertegenwoordigers vinden, en de voordeelen zoowel als de gebreken van elk stelsel aldus van zelf onder onze oogen zullen komen.

In de eerste plaats dan wijzen wij op twee vertalingen van den heer C.H. Pleijte. De lezers van het opstel van den heer van der Heim weten, dat onder de literatuur, door hem tot toelichting van het Iersche gevangenisstelsel aangehaald, behoorde eene brochure, getiteld: ‘Observations on the treatment of convicts in Ireland,’ en geschreven door vier bestuurders van de gevangenis te Wakefield, die, uitgelokt door de loftuitingen, aan de inrigting der gevangenissen in Ierland toegezwaaid, zich naar dit land hadden begeven, ten einde door eigen ondervinding te kunnen oordeelen over het al dan niet aanbevelenswaardige van de beginselen, aldaar in werking gebragt. Bijzonder gewigt verkrijgt deze brochure door de persoon-

lijkheid der schrijvers, aan wie men om den aard hunner betrekking eene practische ondervinding op dit gebied mag toeschrijven, en door de omstandigheid, dat zij onder de eersten zijn geweest, die de eigenaardige gebreken van het Engelsche stelsel, waar het van het Iersche afwijkt (gebreken, later door de ondervinding zoo duidelijk bewezen), in het licht hebben gesteld. Wij gelooven dus, dat de heer Pleijte een nuttig werk heeft verrigt, door deze allezins lezenswaardige brochure als pleidooi voor de Iersche beginselen in het Nederlandsch over te brengen, ten behoeve van hen, die in dergelijke kwestiën belang stellen, zonder haar in het oorspronkelijke te kunnen lezen.

Reeds vroeger had dezelfde vertaler eene Nederlandsche uitgave geleverd van een ander Engelsch geschrift, afkomstig van de pen van den heer Gibson, den presbyteriaanschen kapellaan der gevangenis op Spike-eiland, die, door deze betrekking van nabij met de werking van het Iersche stelsel bekend, en getroffen door de overdreven loftuitingen, door velen aan dit stelsel toegezwaaid, gemeend heeft het publiek ook op de keerzijde der medaille opmerkzaam te moeten maken. Ook dit werkje, in aangenamen vorm gesteld, en met tal van voorbeelden opgehelderd, kan voor ons vaderland belangrijk geacht worden; zoodat wij beide vertalingen, die in zekeren zin bij elkander behooren, aan alle onpartijdige onderzoekers ernstig aanbevelen.

Wij moesten deze beide werkjes in chronologische orde vooraan plaatsen, en wijzen dus eerst thans op een boek, dat in elk ander opzigt de eerste plaats verdiende, en dat bij onze verdere beschouwing die plaats ook niet zal missen: wij bedoelen het klassieke nagelaten werk van Mr. J.J.L. van der Brugghen, ‘Études sur le système pénitentiaire Irlandais.’ De bedoeling des schrijvers is geweest, te voldoen aan de uitnoodiging door von Holtzendorff tot hem gerigt, om de beginselen, aan wier verdediging zij beiden zich gewijd hebben, te bepleiten in een ruimer kring dan hen, voor wie hunne Hoogduitsche of Nederlandsche werken over dit zelfde onderwerp verstaanbaar zijn. Naauwelijks was het werk voltooid, toen de edele oud-minister (al kende men alleen dit werk van zijne hand, dan zou dit epitheton nog wel verdiend wezen) aan het vaderland ontviel, zoodat de vriend, op wiens verzoek het boek geschreven is, verpligt is geweest, het bij het publiek in te leiden.

Aan deze bedoeling is het te danken, dat dit werk in de Fransche taal het licht heeft gezien; en hoewel het niet te ontkennen is, dat de vorm daardoor eenigzins heeft geleden, toch verheugen wij ons in deze omstandigheid, vooreerst om de beginselen aldus in ruimen kring verbreid, maar bovendien omdat op die wijze, krachtiger en degelijker dan b.v. op internationale congressen ge-

schieden kan, onze eer als Nederlanders in de wetenschappelijke wereld wordt gehandhaafd. Zal onze literatuur niet ligt belangrijk genoeg worden, om vreemdelingen tot het aanleeren onzer taal te bewegen, dan is het ten minste gelukkig, dat zich zulke mannen als onze van der Brugghen er toe willen leenen om den vreemdeling in zijne taal mede te deelen, wat hier aan deze zijde van den Rhijn gedacht en gewerkt wordt.

Voor ons Nederlanders bevat het werk van van der Brugghen minder nieuws. Zijn stelsel was ons bekend uit de ‘Mededeelingen en Gedachten,’ in 1861 door hem uitgegeven; zijne beschrijving van de Iersche instellingen is grootendeels ontleend uit de berigten, door von Holtzendorff in zijne Strafrechtszeitung publiek gemaakt, en mist bovendien de waarde, welke een persoonlijk onderzoek daaraan zou hebben kunnen bijzetten. Toch hebben wij het boek met onverdeelde belangstelling ontvangen, niet omdat het de laatste gave van een beroemd man is, een zoodanig gevoel van piëtiet mag op de kritiek geen invloed uitoefenen, maar om den rijken schat van menschkundige opmerkingen, die wij als op elke bladzijde mogten opmerken. Hoe men ook oordeele over de resultaten, waartoe des schrijvers redenering hem geleid heeft, eene heldere kennis van het menschelijk gemoed zal niemand hem ontzeggen, en menige raad is door hem gegeven, die met vrucht kan worden toegepast, ook door hem, die anders eene voortdurend afzonderlijke opsluiting uitvoerbaar en wenschelijk acht.

Tot nu toe echter is het bedoelde werk van die zijde niet opzettelijk besproken. De voorstanders van het zuiver cellulaire stelsel worden in de literatuur der beide laatste jaren alleen vertegenwoordigd door eene brochure van Mr. J.P. Ploos van Amstel (Het Iersche gevangenisstelsel, 1864), waarin hij op grond van eenige Engelsche werken, kort te voren over het genoemde stelsel uitgekomen (vooral ook het aangehaalde geschrift van Gibson), wijst op het overdrevene der berigten, die men omtrent de werking daarvan verbreid had. Een aantal van slechts tien ten honderd, waartoe men aanvankelijk meende, dat de gevallen van recidive zich bepaalden, was te schoon om waar te zijn; en het is dus niet te verwonderen, dat latere berigten de onjuistheid dier berekening in het licht gesteld hebben.

Ten slotte noemen wij een paar geschriften, die wel niet tot het kader van onze aankondiging behooren, daar wij alleen Nederlandsche werken wenschen te behandelen, maar die toch van te veel belang voor ons onderwerp zijn om hier geheel onvermeld te blijven. In Duitschland hebben de beide partijhoofden, Röder en von Holtzendorff, hunne gevoelens op nieuw in een strijdschrift ontwikkeld (de eerste in zijne Besserungstrafe u. Besserungstrafanstalten, de tweede

in zijne Kritische Untersuchungen über die Grundsätze u. Ergebnisse des irischen Strafvollzuges); daarenboven heeft voor weinige weken Ducpétiaux eene brochure uitgegeven over de ‘Réforme des Prisons’, waarin hij op de gunstige werking van het cellulair stelsel in België wijst.

Wij noemden zoo even Röder en von Holtzendorff ‘partijhoofden’, en gebruikten dit woord niet zonder voordacht. Meermalen toch heeft het onze aandacht getrokken, en wij constateren het verschijnsel zonder het te kunnen verklaren, dat velen de kwestie van het gevangeniswezen niet schijnen te kunnen behandelen zonder hatelijk en bitter te worden. Dat sir Joshua Jebb en sir Walter Crofton elkander vinnig bestrijden, is welligt begrijpelijk; bij hen mengt zich onwillekeurig eenige eigenliefde in den strijd; maar waarom sommige schrijvers, die bij den uitslag niet het minste persoonlijk belang hebben, die allen het zelfde edele en menschlievende doel beoogen, en die dus in elkander bondgenooten, hoogstens dwalende broeders moesten zien, juist elkander moeten uitschelden en elkanders bedoelingen verdacht maken, is ons niet regt duidelijk. Het verschijnsel is door ons opgemerkt in Engeland en in Duitschland (over ons vaderland zwijgen wij liefst); maar wij, die alleen als referenten, niet als medestrijders optreden, en die dus in zeker opzigt de toeschouwers vertegenwoordigen, mogen de opmerking niet weêrhouden, dat de aard der wapenen, door sommigen gebruikt, zoozeer afwijkende van hetgeen bij een wetenschappelijken strijd gewoonte is, meermalen een pijnlijken indruk op ons hebben gemaakt.

Na deze voorloopige opmerking gaan wij de opgenoemde werken naauwkeuriger beschouwen.

Het hoofdbeginsel, waarvan van der Brugghen uitgaat, en hetwelk geheel overeenstemt met de beschouwingen, die wij in een vorig overzigt omtrent het strafstelsel ontwikkelden, is dit, dat de gevangenisstraf bestemd is om den misdadiger op te leiden tot een geschikt gebruik der vrijheid; dat de beste inrigting dus die is, welke de meeste kansen aanbiedt, dat de gevangene na zijn ontslag gehard is tegen de verzoeking.

In den regel, zoo niet altijd, is de misdaad het gevolg van zedelijke zwakheid. Wat ieder van ons, ook de beste, nog dagelijks gevoelt, wat zelfs een Paulus heeft uitgesproken, dat ondervindt de misdadiger in veel hoogere mate: hij gevoelt wat zijn pligt van hem zoude eischen: in zijn goede oogenblikken neemt hij zich voor daaraan te beantwoorden: maar de magt der gewoonte, slecht gezelschap, verkeerde hartstogen, kortom zijne zedelijke zwakheid beletten hem aan dit voornemen gevolg te geven.

Wanneer men dan ook bemerkt, dat in de gevangenis (vooral de cellulaire) zoo menigeen zijn ernstig voornemen te kennen geeft

om zich in het vervolg te beteren, en men hem, soms binnen weinig weken, op nieuw binnen de muren der gevangenis ziet terugkeeren, dan moet men niet te spoedig den zoodanige een huichelaar noemen. In de gevangenis geloofde hij in gemoede verbeterd te zijn; naauwelijks daar buiten is de verleiding hem te sterk geworden en bezweek hij.

Wanneer dus de staat meent aan het misdrijf een zinnelijk kwaad te kunnen verbinden, en hij wenscht dit kwaad overeenkomstig de eischen der zedelijkheid zoo in te rigten, dat daaruit een zedelijk goed voortvloeit, dan wordt het doel, waarnaar de gevangenisstraf streven moet, de zedelijke wilskracht van den misdadiger te versterken. Dan moet deze, zoodra hij de gevangenis verlaat, niet alleen weten, wat goed is, maar moet hij ook geleerd hebben het goede te doen; moet hij, altijd natuurlijk voor zoover zulks mogelijk is, de kracht ontvangen hebben om hem in de verzoekingen, die hem wachten, staande te houden.

Waardoor kan dit doel het best bereikt worden, door afzonderlijke of gemeenschappelijke opsluiting, door hard werk of deportatie? Een algemeen antwoord op deze vraag is niet wel mogelijk, omdat het hier niet in de eerste plaats kan aankomen op de plaats, waar de gevangene wordt opgesloten, of het werk, waarmede hij wordt bezig gehouden; alleen de behandeling, die hij ondervindt, en die naar ieders verschillende behoeften verschillend moet ingerigt zijn, zal het mogelijk maken, dat in elk bijzonder geval het doel bereikt wordt. Gelijk ieder mensch zijne eigenaardige omstandigheden, zijne geschiedenis, zijne omgeving, zijne hartstogten, zijne zwakheden heeft, die bij hem den zedelijken wil verlammen, zoo moet ieder op zijne eigene wijze behandeld worden, wil men eenige hoop hebben, dat bij hem het doel wordt bereikt. Die allen onder één regime te brengen, zou bijna even dwaas zijn, als wanneer de geneesheer meende genoeg te doen met al zijne zieken bijeen te brengen in één goed ingerigt gasthuis, waar uitnemende voorschriften omtrent de hygiène heerschen: zoo iets moge doeltreffend zijn om de gezonden voor ziekte te bewaren, om werkelijk zieken te genezen, zal hij elk geval op zich zelf moeten behandelen, en zijne voorschriften naar de behoeften van elk individu wijzigen.

Wanneer men dan ook hoort zeggen: ‘het gevangenisstelsel van München bestond in den persoon van Obermayer, dat te Vechta in den persoon van Hoyer, dat van Ierland in de personen van Crofton en Organ,’ dan zijn daarmede de goede resultaten van die gevangenissen niet weggeredeneerd; maar dan is dat niets dan eene algemeen geldende waarheid, die wij vóór alles wenschen te constateren, en waaraan in ons oog de inrigting der gevangenisgebouwen geheel ondergeschikt is. Eene goede cellulaire gevangenis onder

eenen goeden directeur en met goede beambten en reglementen zal betere vruchten geven dan eene slechte gemeenschappelijke; maar even zeker zal eene goede gemeenschappelijke gevangenis met een goed personeel heilzamer werken dan eene slecht geadministreerde cellulaire.

Wat dus het lot van ons vaderlandsch gevangenisstelsel moge zijn, en dit is de eerste les, die wij uit het werk van van der Brugghen trekken, zorg voor eene goede menschkundige behandeling der gevangenen; zorg vooral voor een verstandig en menschlievend gevangenispersoneel.

Wij kennen dan ook bijna geene betrekking, die zooveel menschenkennis, zooveel opvoedkunde vereischt, als die van gevangenisbeambte: de betrekking van onderwijzer, ofschoon eenigzins daarmede te vergelijken, staat even ver daarbij ten achter, als het kinderlijk gemoed gemakkelijker te bewerken is, dan de verharde ziel van den booswicht. De minste onverdiende hardheid, de minste onregtvaardigheid kan onberekenbaar kwaad stichten bij menschen, wier gevoel van regtvaardigheid juist moet aangewakkerd en ontwikkeld worden: alle beambten, van den hoogsten tot den laagsten, behooren doordrongen te zijn van het doel, dat bereikt moet worden, en moeten in denzelfden geest met elkander werkzaam zijn om dat doel te bereiken. Wij zwijgen hierbij van het kwade voorbeeld, dat soms door de beambten zelve gegeven wordt, en waarop een schrijver in het Cornhill Magazine (Mei 1863, pag. 638) gewezen heeft: maar al neemt men aan, dat alle beambten het goede willen, dan nog kan eene enkele omstandigheid, eene miskenning van goede bedoelingen, eene onverdiende achteruitstelling het geheele verbeteringsproces doen mislukken. Een der grootste voorregten van het Iersche stelsel zal dan ook wel zijn die eendragtige zamenwerking, die volgens de eenparige getuigenis van alle bezoekers, bij alle beambten was op te merken, en waartoe Crofton hen had weten op te wekken, zoodat ieder in zijn kring doordrongen was van het besef om als deel van een groot geheel werkzaam te zijn aan de opleiding der onder zijn toezigt gestelde veroordeelden. Zonder eene dergelijke algemeene medewerking is elk stelsel ijdel.

Bovenal echter hangt de werking der gevangenistucht af van twee beambten, aan wier geschikte keus niet te veel gewigt kan worden gehecht: den geestelijke en den onderwijzer. Omtrent den invloed, dien de godsdienst moet hebben bij de zedelijke verbetering des misdadigers, wenschen wij hier niet uit te weiden; onze lezers zullen erkennen, dat die niet te hoog kan worden aangeschreven; maar wij wijzen er alleen op, van hoeveel belang het is, dat de veroordeelde bij zijne komst in de gevangenis ook buiten het eigenlijke gevangenispersoneel een vriend aantreffe, aan wien hij zijn geheele

vertrouwen kan schenken, en welk een heilzamen invloed eene dergelijke betrekking ook na zijn ontslag op hem moet uitoefenen.

Van weinig minder belang is de onderwijzer. Niet dat het de veroordeelden juist allen aan kennis ontbreekt, integendeel, bij de meeste zijn de verstandelijke vermogens maar al te scherp ontwikkeld, doch in den regel heeft hunne ontwikkeling eene verkeerde rigting genomen. Die rigting verbeteren, dwaalbegrippen wegnemen, hunne plaats doen innemen door gezonde praktische kundigheden, ziedaar wat het onderwijs voor de meesten hunner zijn moet: het onderwijs in lezen, schrijven en rekenen voor hen, die deze kundigheden missen, is niets dan de inleiding tot hetgeen de gevangenisschool behoort te leeren.

Wanneer wij deze eischen stellen, blijkt het eerst, hoever wij, Nederlanders, hier ten achter zijn. Het is ons niet bekend, of in de laatste jaren verbetering hierin aangebragt is, maar tot voor weinig jaren hadden onze groote gevangenissen *geene* eigen geestelijken, en werd het onderwijs gegeven door eenen stadsonderwijzer, die in zijne vrije uren wat lezen en schrijven onderwees aan hen, die zulks behoefden. Waarlijk, men kan den wensch niet onderdrukken, dat men zich in de laatste jaren wat minder om de zuiverheid van het stelsel, wat meer om de werkelijke behoeften had bekommerd; dat een deel der schatten, aan het bouwen van modelgevangenissen ten koste gelegd, ware besteed om in de dringende behoeften aan een geschikt personeel te voldoen.

Terwijl dus in de eerste plaats alles zal afhangen van de meerdere of mindere geschiktheid der beambten, en den geest, waarin zij de gevangenisreglementen zullen toepassen, vestigen wij in de tweede plaats de aandacht op die reglementen zelve, en zulks te eer, omdat, ofschoon wij in de praktijk de meeste waarde hechten aan het eerste punt, alleen het tweede binnen het bereik des wetgevers valt, en eene stof van bespreking kan opleveren. Die bespreking nu lost zich, vooral in ons land, waar het cellulair stelsel nog vele aanhangers telt, als van zelf op in deze vraag: of dit stelsel in zijn meest zuiveren vorm, onder alle omstandigheden, het beste gevangenisstelsel uitmaakt? Wij gelooven zulks niet, en zullen om dit duidelijk te maken, de voor- en nadeelen van dit stelsel, zoo als zij door voor- en tegenstanders worden ontwikkeld, in enkele breede trekken aan het oordeel des lezers onderwerpen.

Het stelsel van algeheele afscheiding der gevangenen onderling, zoo als het b.v. in de gevangenis te Amsterdam volkomen is in praktijk gebragt, voorkomt den nadeeligen invloed, dien het gezelschap van ervaren booswichten op den minder bedorven veroordeelde hebben moet. Wij erkennen dit voordeel, en geven gaarne toe, dat er niets vreeselijkers is te denken, dan dat de staat, wiens roeping het

is den misdadiger zedelijk te verheffen, hem plaatst in eene omgeving, waarin zijn zedelijk gevoel gedurig meer verstompt en uitgedoofd wordt. Op deze wijze bevordert de straf, die door zinnelijk kwaad een zedelijk goed moet bereiken, de zedelijke verdorvenheid; vaak door middelen, die voor het bedorven gemoed den naam van zinnelijk kwaad niet meer kunnen verdienen. De oude gevangenissen zijn hierdoor onherroepelijk veroordeeld, en behooren met de doodstraf en de lijfstraffen tot eenen tijd, waarin het zedelijk karakter der straf geheel werd miskend. Aan den anderen kant mag men echter niet vergeten, dat dit argument zwakker wordt, naarmate de misdadigers, die men bij elkan der brengt, meer op denzelfden trap van ontwikkeling staan; en ligt kunnen wij ons begrijpen, dat de heer van der Brugghen ons mededeelt, hoe het een wonderlijken, ja ten slotte pijnlijken indruk op hem maakte, toen uit elke cel, die hij te Amsterdam bezocht, de opmerking tot hem kwam, dat de bewoner zoo verheugd was, dat hij niet met de boeven uit de andere cellen behoefde zamen te zitten. Zouden wezenlijk, wanneer men hen uitzondert, die voor de eerste maal en voor feiten, die geene bijzondere zedelijke verdorvenheid bewijzen, zijn veroordeeld, de anderen elkander zooveel kunnen leeren, wat zij niet zelve even goed weten? Zoo noodzakelijk als wij dus de afzondering achten voor de beide door ons genoemde categoriën, even overbodig achten wij haar voor de zwaardere klasse van misdadigers, of ook voor die talrijke klasse onzer veroordeelden, die wegens mishandeling, beleediging, of ook wel wegens onvermogen in het betalen der geldboeten, tot eenige dagen gevangenisstraf zijn veroordeeld. Waarlijk, deze menschen, bij wie geene zedelijke verdorvenheid (althans niet die uit de misdaad gebleken is) te verbeteren valt, zullen elkander niet bederven; hen aan den omslag en de verbeteringskuur eener cellulaire gevangenis te onderwerpen, doet aan de fabel van de muis en den berg denken, indien het niet positief nadeelig werkt, door de schande, die in de oogen van het volk aan de gevangenis behoort verbonden te blijven, op te heffen, en de grenslijn, die dergelijke overtredingen van werkelijke misdrijven moet scheiden, uit te wisschen.

De afzonderlijke opsluiting brengt den misdadiger tot nadenken, en leidt hem daardoor op tot verbetering. Ook dit voordeel is niet te miskennen, daar de overgang van het misdadig leven tot de gemeenschappelijke gevangenis, van slecht gezelschap dus tot slecht gezelschap, niet krachtig genoeg den misdadiger aangrijpt, om hem tot inkeer te brengen over het verkeerde van zijn weg. Aan den anderen kant moet men echter toegeven, dat deze werking, wil zij komen, alleen van den eersten tijd kan verwacht worden. Men gewent aan alles, en het is dus ligt te begrijpen, dat de gedachten-

loop na eene opsluiting van langeren tijd allengs eene andere wending zal nemen, althans dat de krachtige invloed van den eersten schok, die den misdadiger tot staan bragt, met den tijd zal verflaauwen. Doch ook al geeft men dit niet toe, zooveel staat toch zeker vast, dat deze invloed, van de afzonderlijke opsluiting verwacht, zich niet eerst in latere jaren vertoonen kan, maar óf nooit, óf in de eerste maanden zich moet openbaren; reden genoeg om deze conclusie te wettigen, dat die wijze van opsluiting uit het hier bedoelde oogpunt niet van zeer langen duur behoeft te zijn.

De afzonderlijke opsluiting belet eindelijk de gemeenschap der gevangenen: zij verhindert hen om in de gevangenis met elkander plannen te ontwerpen, hetzij van ontvlugting of verzet in de gevangenis zelve, of wel van nieuwe misdaden na hun ontslag; zij belet vooral, dat ontslagen misdadigers hunne oude gevangenismakkers opzoeken, en hun door den invloed, dien zij op hen uitoefenen, het leiden van een eerlijk leven onmogelijk maken. Ook dit voordeel is niet te miskennen, ofschoon het in ons oog eene niet meer dan verwijderde plaats inneemt: ijdel toch (de ondervinding heeft het geleerd) is de poging om alle gemeenschapsoefening te beletten tusschen eenige honderde menschen, binnen dezelfde muren opgesloten, en die in hunne eenzaamheid al den tijd hebben tot het bedenken van de vernuftigste middelen om de genomen voorzorgen te verijdelen. Daarenboven is het niet wel denkbaar, dat men het feit eener vroegere veroordeeling geheel geheim houde; te veel personen dragen er kennis van, dan dat het juist een gevangenismakker behoeft te zijn, die het openbaren zal, of door het dreigen daarmede over den ontslagene een onzedelijken invloed zal uitoefenen. Ofschoon dergelijke gevallen zoowel in het werkelijk leven als in romans (vooral in deze laatste) kunnen voorkomen, zijn zij echter te zeldzaam om als overwegend argument bij de keuze van een gevangenisstelsel gebruikt te worden.

Heeft het stelsel van afzonderlijke opsluiting dus onmiskenbare voordeelen, aan den anderen kant mogen wij niet verzwijgen, dat ook nadeelen van niet minder gewigt daar tegenover staan. Wij meenen ook deze, die door den heer van der Brugghen uitvoerig behandeld worden, gevoegelijk onder drie hoofden te kunnen zamenbrengen.

De afzonderlijke opsluiting is naar ons oordeel voor langere gevangenisstraffen ongeschikt. Wij denken hierbij niet in de eerste plaats aan de gezondheid des ligchaams, zelfs niet aan het gevaar van krankzinnigheid; wij zijn in dit opzigt geene deskundigen, en hoewel wij ons moeijelijk kunnen voorstellen, dat bij eenen langdurigen tegennatuurlijken toestand de gezondheid van geest en lig-

chaam geen gevaar zoude loopen, nemen wij gaarne op gezag van meer deskundigen aan, dat dit gevaar grootelijks overdreven wordt, en niet veel grooter is dan bij eene gemeenschappelijke opsluiting. Alleenlijk moeten wij doen opmerken, dat men zich tot staving van dit gevoelen niet op de ondervinding, in Nederland opgedaan, kan beroepen; dat eene korte afzondering, zoo als die in ons vaderland wordt toegepast, van één jaar, geene bijzondere aanleiding geeft tot krankzinnigheid, ligt voor de hand; maar alleen die landen, waar de cellulaire straffen voor langeren duur zijn ingevoerd, kunnen beslissen, omdat, gelijk de hervormende invloed door den tijd zwakker wordt, zoo het gevaar van krankzinnigheid moet toenemen, hoe langer de afzondering wordt uitgebreid.

Doch, gelijk wij zeiden, in dit opzigt wagen wij ons aan geene beslissing bij den strijd der *viri docti*; maar wat wij wel meenen te kunnen beoordeelen, is dit, dat eene langdurige afzonderlijke opsluiting de zedelijke verbetering belemmert en tegenhoudt. Wanneer men menschen, wier groote fout is geweest zedelijke zwakte, jaren lang van alle verkeer afsluit; wanneer men alle verzoeking streng weert en hen alleen doet omgaan met edele en goede menschen, zoo als het te veronderstellen is dat de bezoekers van wege de Maatschappij tot zedelijke verbetering der gevangenen zijn, of zoo als het te wenschen is dat alle beambten zullen wezen, dan heeft men niet veel menschenkennis noodig om te voorzien, wat het gevolg zal zijn, indien een zoodanige bij zijn ontslag plotseling uit die gekunsteld zuivere atmosfeer wordt overgebragt in het werkelijke leven. Zal hij gehard zijn tegen de verzoeking, of zullen de gewaarwordingen, waarmede hij de gevangenis verlaat, zich bepalen tot goede voornemens? Men weet, welke weg daarmede geplaveid is. Wij vreezen dat zijne deugd, in het gunstigste geval, eene trekkasplant zal blijken, die bij de kunstmatige warmte der cel heerlijk scheen te bloeijen, maar bij den eersten guren wind bezwijkt.

Maar kan het niet nog veel erger met hem gesteld zijn, naarmate de duur der afzonderlijke opsluiting zich langer heeft uitgestrekt? Ofschoon in het algemeen langdurige gevangenisstraffen niet aanbevelenswaardig zijn, in vele gevallen vordert het belang der maatschappij toch ook, dat den misdadiger voor een zeker aantal jaren de mogelijkheid worde benomen, om haar op nieuw aan gevaren bloot te stellen, en minder dan b.v. een tiental jaren, zal toch wel niemand dien tijd bij de ergste klasse van misdadigers willen stellen. Maar laat men zich dan ook eens volkomen rekenschap geven, wat de mensch zal worden, die tien jaren lang van het geregeld verkeer zijner medemenschen is gescheiden geweest. Hij is het gezellig leven ontwend, tegenover andere menschen is hij schuw

geworden, zijne geestkracht is verlamd, het menschelijke in hem is uitgedoofd, en zijn wensch zal waarschijnlijk die zijn van de ontslagen gevangenen der Bastille: zoodra mogelijk terug te keeren tot de plaats, waar zoo goed voor hem gezorgd werd, en aan welks eentoonigheid hij gewend is, want dat hij voor het maatschappelijk leven ongeschikt geworden is. Mag dat de vrucht zijn van een gevangenisstelsel, onder de leuze van menschlievendheid en verbetering der gevangenen gepredikt?

Door geregelde bezoeken van bewaarders of van menschenvrienden kan dit kwaad niet worden weggenomen, omdat, zoo deze al de eenzaamheid breken, en dus het gevaar van krankzinnigheid, die uit volstrekte afzondering zou moeten voortvloeijen, wegnemen, zij nimmer in de plaats kunnen treden van dat gezellig verkeer, hetwelk voor den mensch behoefte is. Kon men elken misdadiger in voortdurenden en geregelden omgang met brave menschen brengen, zeker, dan zoude het ideaal van een gevangenisstelsel bereikt zijn; maar nu men geene andere keuze heeft dan tusschen afzondering en verkeer met andere misdadigers, doet men de menschelijke natuur geweld aan, door, voor een lang tijdsverloop althans, aan de eerste de voorkeur te geven.

Dat de voorstanders van het zuiver cellulair stelsel deze voorstellingen weêrspreken, en het gevaar van zoodanige langdurige afzondering ontkennen, is mij bekend; Röder haalt zelfs het voorbeeld aan der Nederlandsche regering, die in eene afzonderlijke opsluiting van vijftien jaren geen bezwaar gezien heeft. Hij vergeet echter er bij te voegen, dat dit voorstel niet aangenomen; veel min ingevoerd is, zoodat onze ondervinding van niet meer dan éénjarige cellulaire opsluiting kan getuigen, en het geheel voorbarig is, om uit den bijval, dien deze gevonden heeft, tot de wenschelijkheid der cel voor alle gevangenisstraffen te besluiten. Men zou daartoe de ondervinding moeten raadplegen van landen, waar het cellulair stelsel voor allen is ingevoerd (tot nog toe, zoo wij meenen, bestaan dergelijke landen niet): of liever, want dit is eene zaak, die de statistiek niet in cijfers kan brengen, ieder bedenke voor zich zelf, wat de invloed moet zijn, dien eene zoo langdurige afzondering op den menschelijken geest moet maken.

Opmerking verdient het dan ook, van welke zijde het cellulair stelsel het eerst is uitgegaan. Volgens zijne voorstanders is het ontstaan uit de kloostertucht; en nog altijd is er voor ons gevoel veel in, wat aan dien eersten oorsprong herinnert. Terwijl wij ons dus niet verwonderen, dat de bekende Ducpétiaux op het katholieke congres te Mechelen met algemeene goedkeuring de beginselen van dit stelsel in al hunne consequentie verdedigde, vreezen wij dat het bekende *perinde ac cadaver* door de volledige toepassing daarvan

maar al te zeer zoude bewaarheid worden. En dit is een régime, hetwelk wij zelfs voor gevangenen niet zouden durven aanbevelen.

Is dus het stelsel van afzonderlijke opsluiting voor straffen van eenigzins langen duur niet aan te bevelen, een tweede bezwaar achten wij juist daarin gelegen, dat het een stelsel, een afgesloten zamenstel van bepalingen en voorschriften is. Hoeveel aanleiding bestaat er dan niet voor het gevaar, dat, wanneer eens de machinerie met veel kunst en moeite behoorlijk is in elkander gezet, men zal meenen nu genoeg te doen met het werktuig op zijn tijd op te winden en aan den gang te houden. Men begrijpe mij wel; ik beweer niet, en ik erken zelfs dat de heer van der Brugghen wel eens te veel van die meening uitgaat, dat zulks een noodzakelijk gevolg is van het cellulair stelsel; ook in dit stelsel kan zeer zeker een goed directeur aan elk individu de hem passende behandeling doen ondervinden. Maar wij gelooven, dat het eene zeer menschkundige opmerking van den schrijver is, dat, hoe kunstiger het stelsel is, men er zich des te meer op verlaat, en er te minder voor de menschelijke werkzaamheid wordt overgelaten. Ook is het veel moeijelijker, iemands karakter in de eenzaamheid te leeren kennen, dan in het verkeer met anderen, waarin hij zich onwillekeurig telkens moet bloot geven; hoezeer dus schijnbaar de individuële wijze van behandeling (de Individualisirung, omtrent welker noodzakelijkheid allen eenstemmig zijn) door de afzondering wordt gebaat, in waarheid wordt zij daardoor moeijelijk gemaakt.

Maar nog in een ander opzigt werkt het kunstig mechanisme eener cellulaire gevangenis nadeelig op de zedelijke verbetering; belemmert het de gevangenis-directie, niet minder belemmert het den gevangene. Heeft reeds de afzondering zelve, indien zij eenige jaren duurt, in dit opzigt een ongunstigen invloed op den gevangene, omdat zij hem ontwent aan het verkeer met slechte menschen, en dus zijne kracht tegenover de verzoeking eer vermindert dan versterkt, die noodlottige invloed wordt nog vergroot door de geheele behandeling, waaraan hij gedurende die jaren onderworpen was. Het is een waar woord van Lord Stanley, hetwelk van der Brugghen meermalen aanhaalt: ‘The reformation of men can never become a mechanical process,’ of, om hetzelfde in de zoo ware woorden des bijbels uit te drukken: de mensch moet zijne eigene zaligheid *werken*, niet daartoe *bewerkt worden*. En nu vraag ik: wat werkt de mensch in de afzonderlijke opsluiting? Alles, zoowel ligchamelijk als geestelijk, wordt voor hem gewerkt: *zich* beteren kan hij niet, hij wordt gebeterd; *zich* oefenen kan hij niet, alle verkeer met de werkelijkheid houdt op; *zich* herstellen, als hij valt, kan hij niet, de mogelijkheid om te vallen is zorgvuldig verwijderd, maar daarmede ook de mogelijkheid om te loopen;

wat hij alleen kan, is *zich* ergeren over het wantrouwen, dat men tot den einde toe toont in hem te stellen, en *zich* voornemen om dat wantrouwen te regtvaardigen, zoodra daartoe eindelijk eene gelegenheid is gegeven.

Ook in dit opzigt kan de afzondering alleen bij weinig verdorvenen (diefstal uit nood of in een enkel oogenblik van verleiding, verwonding in drift, enz.) goed werken; wat deze noodig hebben, is door eene ernstige straf tot inkeer te worden gebragt; den invloed daarvan kunnen zij in het vrije leven ondervinden, en het zoude even onregtvaardig als onnoodig zijn hen hiertoe langer opgesloten te houden. Erger misdadigers moeten langeren tijd worden gevangen gehouden; vooreerst omdat hun misdrijf door zwaardere straf moet worden geboet; maar tevens omdat hun de gelegenheid moet worden gegeven, om onder toezigt van den staat, den invloed van de afzonderlijke opsluiting in eene ruimere atmosfeer te beproeven. Zoo stemmen hier de lessen der theorie en de eischen der praktijk overeen, om het verband tusschen den aard van het misdrijf en den duur der gevangenisstraf in het licht te stellen.

Een derde bezwaar tegen het cellulaire stelsel kan men daarin vinden, dat het in zijne consequente toepassing een aantal meer of min belangrijke voorzorgen noodzakelijk maakt, die onzes inziens eene verstandige behandeling der gevangenen in den weg staan. Of wat denkt men, om van den cellulairen wagen te zwijgen, die meer de comische dan de tragische zijde van het systeem vertegenwoordigt, van de cellulaire kap? Daar de gevangene toch niet altijd in zijne cel kan blijven, wordt hem, zoodra hij die verlaat, een pet opgezet, waaraan van voren eene lap afhangt, die zijn aangezigt moet bedekken, met uitzondering van de oogen, waarvoor twee gaten zijn aangebragt. Dat dit de mogelijkheid van herkenning toch niet geheel wegneemt, ligt voor de hand; maar al ware dit zoo, dan nog zouden wij dit voordeel te duur gekocht achten door een zoo vernederenden maatregel. En wat denkt men van de cellulaire wandelplaatsen? Wanneer men het niet gezien had, zou men niet gelooven, dat menschelijke wezens, om de zoo noodige beweging in de vrije lucht te genieten, verwezen worden naar eene ruimte, weinig grooter dan de meeste dieren in onzen dierentuin genieten, van alle zijden door muren afgesloten, met verlof om die (natuurlijk alleen) op en neêr te wandelen. En deze wandeling, die den aanschouwer pijnlijk aandoet, daar zij slechts aan dieren of aan krankzinnigen kan doen denken, wordt den gevangene als eene ontspanning aangerekend! Wij erkennen gaarne, dit zijn kleinigheden, maar met deze kleinigheden staat of valt het zuiver cellulaire stelsel, en juist daarom kunnen wij ons niet onder zijne bewonderaars scharen: omdat, terwijl de opleiding daarheen gerigt moet zijn, dat men

den gevallene opbeurt, dat men hem als mensch behandelt, hem het gevoel zijner menschenwaarde tracht terug te geven, om hem later ook als redelijk en zedelijk wezen te zien handelen, dergelijke kleine plagerijen integendeel niet anders kunnen uitwerken dan hem in eigen oogen te vernederen en voor anderen belagchelijk te maken.

Mede een punt van ondergeschikt belang, maar waarop wij meenen dat van der Brugghen teregt gewezen heeft, betreft de gevangeniskleeding en het afsnijden der haren bij de vrouwen. Ook hier moet men voorzigtig zijn om niet het doel, hetwelk men wil bereiken, door onhandigheid tegen te werken. Wil men dat de gevangenen eens weder nuttige leden der maatschappij worden, behandel hen dan ook als zoodanig, en verhef hen liever in hun eigen oogen dan hen door onnoodige maatregelen te verlagen, en het weinige eergevoel, dat hun welligt is overgebleven, verder uit te dooven.

Van meer belang dan deze opmerkingen is echter, dat bij de afzonderlijke opsluiting zoowel de godsdienstoefening als het schoolonderwijs hoogst bezwaarlijk, zoo niet onmogelijk worden. Wij weten natuurlijk wel, godsdienstoefening wordt herhaaldelijk gehouden, ook in cellulaire gevangenissen; maar hoe? Vroeger plaatste men de gevangenen ieder in een klein hokje, waardoor zij alleen den leeraar of den priester, niet elkander konden zien: nu het echter onmogelijk is gebleken om deze hokjes zoo in te rigten, dat de afzondering gehandhaafd wordt, laat men den leeraar in een schijnbaar ledige ruimte prediken en worden de celdeuren ondertusschen half opengezet, zoodat de gevangenen den leeraar kunnen zien en hooren, zonder gezien te worden. Is dat eene godsdienstoefening? Het opwekkende, het stichtende daarvan is juist in de gemeenschap gelegen; op deze wijze moet de vox, letterlijk clamans in deserto, alle kracht missen. Men zou dunkt ons den gevangenen even goed eene predikatie in handen kunnen geven; wij twijfelen niet, of zij zouden daarvan minstens een even goeden indruk ontvangen.

Bij het schoolonderwijs is het ongeveer hetzelfde geval. Zeker, men kan ook afzonderlijk aan elken gevangene les geven, maar of niet reeds dan veel verloren gaat door het gemis aan wedijver, vooral nu men niet met kinderen te doen heeft, maar met volwassenen, voor wie meer ontwikkeling dan kennis de hoofdzaak is, deze vraag laten wij met vertrouwen aan iederen deskundige in het vak van onderwijs ter beoordeeling over. Doch hoe groot zal het onderwijzend personeel niet moeten zijn, wil men het onderwijs iets meer dan voor den vorm doen geschieden? In eene gevangenis van 365 cellen, dus eene niet al te groote, kan een onderwijzer aan iederen gevangene éénen dag in het jaar besteden! Als men daarmede vergelijkt de vruchten, die b.v. het onderwijs van Organ in Ierland

oplevert, dan behoeft men niet te vragen, wat de resultaten van een dergelijk onderrigt zullen zijn.

Wij spreken nu nog niet van de moeijelijkheid, om allen gevangenen in hunne cellen op den duur voldoend werk te verschaffen, zonder tot het touwpluizen en erwten uitzoeken de toevlugt te moeten nemen; maar meenen genoeg te hebben gezegd om aan te toonen, dat al deze bezwaren, ten minste bij de ergere klasse van misdadigers, en dus al wederom bij langer gevangenisstraffen, niet kunnen opwegen tegen het voordeel, dat de gevangenen elkander niet verder zullen bederven, of wel na hun ontslag elkander als zoodanig herkennen.

Trekken wij thans onze resultaten zamen, dan dunkt ons, dat de afzonderlijke opsluiting, mits ontdaan van die vele kleine plagerijen, die alleen ten behoeve van de zuiverheid van het stelsel worden in stand gehouden, maar die in waarheid geen nut hebben,

noodig is voor die klasse van misdadigers, bij wie nog geene bijzondere verdorvenheid kan worden verondersteld, voor wie een minimum van veertien dagen, een maximum van b.v. een jaar kan worden aangenomen;

geheel overbodig voor de geringste soort van overtreders, die met minder dan veertien dagen gevangenis worden gestraft, mits men slechts zorge, dat deze alleen bij elkander, nimmer (gelijk wel eens geschiedt) bij de werkelijke misdadigers worden opgesloten;

terwijl voor de zwaardere misdadigers een gewijzigd stelsel geeischt wordt, dat de afzonderlijke opsluiting huldigt in den eersten tijd, zoo lang hare voordeelen de nadeelen overtreffen, om haar voor den verderen duur van den straftijd door eene andere wijze van gevangenzetting te vervangen.

In allen gevalle behoort echter aan de uitvoerende magt veel grooter vrijheid te worden gelaten, dan met de begrippen, die hieromtrent in ons land tot nu toe heerschende schijnen te zijn, is overeen te brengen. Bevat het stelsel van afzonderlijke opsluiting, gelijk wij boven hebben aangetoond, zoowel zijne voordeelen als zijne nadeelen, dan behoeft het geen betoog, dat onze resultaten slechts de algemeene uitkomst kunnen betreffen, maar die voor- en nadeelen in elk bijzonder geval meer of min op den voorgrond zullen treden. Zoo zullen er gevallen denkbaar zijn, waarin van den aanvang af de afzondering eene groote wreedheid zou zijn; b.v. bij kinderen of bij menschen met een zeer bekrompen verstand of met overhelling tot krankzinnigheid; andere, waarin de afzondering, zoo lang zulks met den gezondheidstoestand van het individu is overeen te brengen, zal moeten worden volgehouden. Om een voorbeeld te geven, politieke veroordeelden (gelukkig kennen wij ze alleen uit het wetboek, niet uit de praktijk), of zelfs in het algemeen veroor-

deelden uit de hoogere standen, kan men bezwaarlijk met de gemeenste boeven te zamen brengen, zonder hunne straf op eene onbillijke wijze te verzwaren. Wanneer men zich dan ook tot staving van het cellulair stelsel beroept op de getuigenissen van gevangenen zelve; wanneer b.v. Ducpétiaux op zijne eigene ondervinding, niet alleen als inspecteur der gevangenissen, maar ook als gevangene wijst, dan vergeet men wel eens te veel, dat een Fransch dagbladschrijver of Duitsche socialist in dit opzigt geheel andere behoeften heeft dan een gewone huisbreker of opligter. Voorzigtigheid in het beroep op zulke experts is dus noodzakelijk.

Dergelijke omstandigheden nu, waarvan wij slechts een paar noemden, maar die natuurlijk veel meer voorkomen, kunnen door den regter slechts zelden a priori beslist worden, en moeten in alle geval ook wanneer zij eerst later ontdekt worden, invloed kunnen uitoefenen. Daarom, wil men een algemeen voorschrift hebben en als regel stellen, zoo als wij zouden wenschen, dat kortere gevangenisstraffen in haar geheel, langere gedeeltelijk in afzonderlijke opsluiting zullen worden doorgebragt, dan behoort zonder twijfel aan de administratie in den ruimsten zin de bevoegdheid te worden toegekend om in elk geval, waarin zulks werkelijk blijkt noodig te zijn, dien regel te wijzigen. Met deze reserve kunnen wij voortgaan met te onderzoeken, wat ons in de meeste gevallen aanbevelenswaardig voorkomt.

Voor de veroordeelden van de ergste klasse, en dus tot de langste straffen, moet eene inrigting gevonden worden, die de voordeelen der afzonderlijke opsluiting behoudt, zonder de nadeelen, die zij bij een al te lang tijdsverloop oplevert. Men kan dit op tweeërlei wijze doen, door de afzonderlijke opsluiting te verbinden met deportatie, of met gemeenschappelijke opsluiting.

Het eerste schijnt verkieselijk, maar levert in de praktijk op den duur onoverkomelijke bezwaren op, die wij hier niet in den breede behoeven te ontvouwen. Behandelt men de gedeporteerden als werkelijke gevangenen, dan is dit zeker de duurste en welligt de slechtste gevangenisinrigting, en is het veel beter de gevangenen in ons eigen land, en dus onder een meer werkzaam toezigt, te houden; behandelt men ze als slaven, die onder de vrije kolonisten verdeeld worden, dan zullen deze al zeer spoedig gaan bedanken voor deze gevaarlijke en niet goedkoop of gemakkelijk te onderhouden bedienden; behandelt men ze geheel als vrije kolonisten, die door den staat ondersteund

en voortgeholpen moeten worden, dan zoude de straf aldra haar afschrikwekkend karakter verliezen en spoedig ontaarden in vrijen overtogt naar een land, waar voor den emeritus-dief carrière te maken zou zijn. Daarenboven bezit ons land geene koloniën, waarheen met vrucht zou kunnen worden gedeporteerd: Suriname is voor den arbeid van Europeanen ongeschikt, terwijl onze positie in de Oost-Indiën nog veel minder de oprigting eener strafkolonie, die geene eigenlijke gevangenis zou zijn, zoude gedoogen. Wanneer men dan bedenkt, dat Engeland, hetwelk vroeger in zijne Australische koloniën een uitnemend terrein voor deportatie scheen te hebben, is genoodzaakt geweest, die tot de enkele minst bloeijende kolonie van West-Australië te beperken, dan is het duidelijk, dat ons land, welks koloniën van een geheel anderen aard zijn, wel misschien een nieuw Cayenne of Bermuda zou kunnen stichten, maar aan eigenlijke deportatie niet denken kan.

Er blijft dus naar onze meening niets anders over, dan de afzonderlijke opsluiting op zulk eene wijze met de gemeenschap te verbinden, dat door verstandige voorschriften, en vooral door eene menschkundige en menschlievende toepassing dier voorschriften, de nadeelen, aan iedere gevangenisinrigting op zich zelve verbonden, zoo veel mogelijk worden geneutraliseerd.

Voldoet nu het Iersche stelsel aan dien eisch? Voordat wij trachten een antwoord op deze vraag te geven, moeten wij eene exceptie opwerpen tegen den vorm, waarin zij gesteld is. Een Iersch stelsel kennen wij niet. Even als het heilige Roomsche rijk de eigenschap bezat van noch heilig, noch Roomsch, noch zelfs een rijk te zijn, zoo ook is het Iersche stelsel evenmin een stelsel als Iersch, en daarin achten wij juist zijne voortreffelijkheid gelegen boven het cellulair stelsel, hetwelk wel degelijk een stelsel is, en daarop roem draagt. Vraagt men dus, of wij het geheele zamenstel van bepalingen, hetwelk sir Walter Crofton in Ierland heeft ingevoerd, voor ons land zouden aanbevelen, dan antwoorden wij zeker ontkennend; maar vraagt men, of het beginsel, vanwaar hij is uitgegaan, ook onze inrigting zal moeten beheerschen, dan antwoorden wij, in overeenstemming met von Holtzendorff en van der Brugghen, bevestigend.

Twee brochures, gelijk wij gezegd hebben, zijn in den laatsten tijd in onze taal overgebragt, die ten doel hebben de deugden en gebreken der in Ierland gevolgde beginselen in het licht te stellen. Hoeveel belangrijkheid wij ook aan beiden toekennen, dweepen wij toch met de eerste (die der four visiting justices) minder, dan b.v. von Holtzendorff en van der Brugghen doen. Hoe onpartijdig de schrijvers ook bij den oorsprong van hun onderzoek geweest zijn, dunkt het ons, dat gedurende het onderzoek hunne oogen door het

vele goede, dat zij opmerkten, zijn verblind voor de gebreken, die ieder menschelijk werk, ook dat van Crofton, aankleven, en wier aanwijzing men van hen, praktische gevangenismannen, met regt scheen te mogen verwachten. Eene grove fout achten wij ook, dat zij, ofschoon begeerende alleen uit eigen oogen te zien, de gevangenis te Spike, waar de gevangenen het grootste deel van hun straftijd doorbrengen, onbezocht hebben gelaten.

Meer waarde hechten wij daarom aan de brochure van Gibson, omdat daarin belangrijke wenken worden aangetroffen, hoe men, met behoud der beginselen, onderscheidene gebreken in de uitvoering kan voorkomen. Ontleenen wij die gevolgtrekking uit de aanmerkingen, welke de schrijver maakt, dan gelooven wij ons nader aan zijne bedoeling te houden, dan wanneer men hem, zooals b.v. de heer Ploos van Amstel doet, als een vijand der in Ierland gehuldigde beginselen, en mitsdien als een voorstander van het cellulair stelsel quand même voorstelt.

Over het geheel moet men de twistschriften, die in Engeland over ons onderwerp zijn uitgekomen, met voorzigtigheid in ons vaderland aanhalen; de strijd wordt daar gevoerd tusschen Engelsch en Iersch stelsel, of liever, daar de beginselen in beide eigenlijk dezelfde zijn, tusschen de gebrekkige uitvoering, welke sir Joshua Jebb, en de meer zuivere toepassing, welke sir Walter Crofton daaraan heeft gegeven. In ons land wordt gestreden tusschen eene zuiver cellulaire of gemengde gevangenisinrigting. De feiten, welke Gibson dus aanvoert, kunnen hoogstens tot de gevolgtrekking leiden, dat de inrigting der Iersche gevangenissen nog vele gebreken heeft, dat de naam van Crofton te veel wordt verheven ten koste van de verdiensten van Jebb, maar nooit dat het beginsel, waarvan beide uitgaan, moet worden vervangen door een stelsel, aan welks toepassing in Engeland niet wordt gedacht.

Gelijk bekend is, brengt de Iersche veroordeelde, even als de Engelsche, de eerste maanden zijner gevangenschap in afzondering door (in de gevangenis Mountjoy te Dublin), den verderen tijd grootendeels in gemeenschappelijken arbeid aan de openbare werken op het eiland Spike; natuurlijk met afzondering des nachts. De tijd, dien de afzonderlijke opsluiting zal duren, hangt af van zijn gedrag, acht of negen maanden. Ons schijnt, ofschoon dit laatste cijfer natuurlijk eenigzins willekeurig moest gekozen worden, deze verdeeling op zich zelve voortreffelijk. De voordeelen der eenzaamheid, het tot inkeer komen van den misdadiger, en het vormen van den wil om zich te verbeteren, moeten zich in de eerste maanden vertoonen; een langer verblijf in de cel zal den indruk der afzondering eer verzwakken dan versterken. Minder te regtvaardigen achten wij met Gibson de bepaling, dat in de eerste maanden niet of bijna niet gewerkt

wordt; dat hierdoor de misdadiger uit verveling zou leeren verlangen naar werk, is niet veel meer dan eene phrase à effet, die men eer van een Franschman dan van eenen praktischen Engelschman zou verwachten.

Bij den arbeid op Spike zijn de gevangenen in vier klassen afgedeeld; door eigen werkzaamheid, door goed gedrag, door ijver in de school en op het werk, gaat de gevangene over van de laagste (of 3de) klasse tot de 2de, van deze tot de 1ste, om eindelijk in de A (advanced)-klasse te komen; dezelfde omstandigheden, welke den meer of minder snellen overgang tot deze klasse (en de voordeelen, daaraan verbonden) regelen, werken op den duur der geheele gevangenisstraf, volgens eene schaal, die wij hier niet zullen overnemen, daar zij alleen de uitvoering, niet het beginsel betreft. Dit beginsel nu komt ons wederom zeer juist voor. Wil men de gevangenen tot beterschap brengen, dan moet men aan die aanvankelijke verbetering tastbare voordeelen verbinden, even als men de kinderen op school niet overlaat aan het voor hen nog duistere besef, dat het onderwijs later zijne vruchten zal opleveren, maar die vruchten reeds voorloopig door prijzen en belooningen vervangt, die meer direct tot de kinderlijke verbeelding spreken. Dit motief is zeker, zoowel voor kinderen als gevangenen, nog niet het ware: hij, die zich alleen goed gedraagt om in de A.-klasse te komen, is verre van verbeterd; wie zal het tegenspreken? Maar een dergelijk goed gedrag, al is het op zwakke gronden, is in allen gevalle reeds iets gewonnen; het geeft althans onder eene verstandige tucht eene gewoonte, die later vruchten kan dragen; het steunt den gevangene op den weg, dien hij gaan moet, in afwachting dat een hechter grondslag voor zijne verbetering gelegd kan worden.

Wil men der gevangenen zedelijk gevoel opwekken, dan moet alle schijn zelfs van willekeur vermeden worden. Het is niet genoeg, dat nu en dan aan hen, die zich het beste gedragen, afslag van straf wordt gegeven; neen, zij moeten gevoelen, dat zij zelf elke verbetering in hun lot *verdienen*: zij moeten kunnen berekenen, hoe ver zij reeds gevorderd zijn; zij moeten bij het weigeren of toestaan van iedere gunst de regtvaardigheid daarvan leeren erkennen. Hoe zeer zulks tot ontwikkeling van hun besef van regt en geregtigheid moet dienen, behoeft geen betoog.

Maar is eene dergelijke schifting in klassen mogelijk? Wij hebben het te vergeefs te Leeuwarden, en waar niet al, beproefd. Eene schifting, waarbij de gevangenen in goede en slechte, in verbeterlijke en onverbeterlijke verdeeld worden, moest mislukken, omdat niemand a priori deze hoedanigheden kan beoordeelen, omdat het ook onverstandig is, de meest verdorvenen bij elkander te plaatsen, en alzoo de nadeelen der gemeenschap als het ware uit te lokken. Geheel iets anders echter is de klassenverdeeling in Ierland, die niet

van eene willekeurige schifting, maar van ieders eigen gedrag afhangt; waar daarenboven niet de minste klasse uit de slechten bestaat, maar waar ook deze, zij het dan ook later, de kans hebben van den geheelen cursus te doorloopen.

Doch is het niet verkeerd, om den gevangene, die de Mountjoygevangenis met de beste bedoelingen verlaat, in de laagste klasse, dus bij de slechtste zijner makkers, te plaatsen? Maakt men daardoor de verleiding, tegen welke hij moet leeren strijden, niet aanstonds te zwaar? Men zou aan dit bezwaar kunnen te gemoet komen door eene afzonderlijke proefklasse op te rigten, en naar den uitslag daarvan den gevangene of in de tweede of in de derde klasse te plaatsen, maar wij gelooven, dat het bezwaar overdreven is, en voortvloeit uit uit eene onjuiste voorstelling van de 3de klasse. Voor zooverre wij ons de werking van het Iersche stelsel voorstellen, maken niet de slechtsten, maar juist de onlangs uit Mountjoy ontslagenen de meerderheid uit en geven den toon aan. De werkelijk slechte gevangenen worden tot straf niet in de laagste klasse geplaatst, maar voor langer of korter tijd naar de cel teruggezonden; de onverschilligen blijven niet voor altijd, maar slechts iets langer dan de andere in deze klasse; de meerderheid moet dus bestaan juist uit hen, die met goede voornemens uit de afzondering komen, en die nu gelegenheid hebben, om in elkanders omgang hunne krachten te beproeven.

Van de A.-klasse gaan de gevangenen, met weinige uitzonderingen, naar de zoogenaamde tusschengevangenis te Lusk of Smithfield. Het denkbeeld, dat aan deze inrigtingen ten grondslag ligt, heeft veel uitlokkends; het is, wat de gevangenen betreft, den overgang van de gevangenistucht tot het vrije leven geleidelijk te maken; wat het publiek aangaat, het vertrouwen te winnen voor hen, die op het punt staan ontslagen te worden, door te toonen, dat zij door die tucht dat vertrouwen zijn waardig geworden. Of echter de uitvoering aan de schoonheid van het denkbeeld beantwoordt, en of de voordeelen werkelijk tegen de nadeelen opwegen, is eene vraag, die wij na het lezen van de onderscheiden getuigenissen niet bevestigend zouden durven beantwoorden.

Over de tusschengevangenissen, zoo al niet inderdaad, dan toch schijnbaar het hoofdpunt, waarin het Iersche gevangenisstelsel van het Engelsche afwijkt, is veel geschreven, en zijn, vooral ook tot hare verdediging, vele dwaasheden gezegd. Men weet, de gevangenen hebben hier veel vrijheid, zij mogen over een deel van hun zakgeld naar willekeur beschikken, zij worden uitgezonden om boodschappen voor elkander te verrigten, zij werken bijna zonder toezigt, kortom, zij worden ongeveer als vrije arbeiders behandeld. Dat zij in zulk eene gevangenis vrijwillig blijven, dat zij na iedere boodschap trouw terugkeeren, is als een voorbeeld van ver-

betering aangehaald, alsof dit niet zeer natuurlijk was, waar hun belang zoozeer met den terugkeer verbonden is; dat de gevangenen het hun toevertrouwde geld eerlijk besteden, dat slechts zeer weinigen voor de verzoeking om eene tapperij binnen te treden, zijn bezweken, dit achten wij van meer belang, maar pleit toch meer voor de tucht op Spike, waar hun wilskracht geoefend is, dan voor de inrigting te Lusk, waar die beproefd wordt. Over het geheel echter konde men naar onze meening de tucht langzamerhand verslappen, en de gevangenen aan kleine beproevingen onderwerpen, zonder het verblijf in de gevangenis zoo genoegelijk te maken, als het volgens een onbevoordeeld onderzoek te Lusk schijnt te zijn. Zeer juist is de opmerking van Gibson, dat de laatste herinneringen aan de gevangenis niet al te aangenaam moeten zijn, omdat de jongste indruk het langst bijblijft; terwijl ook voor de vrije arbeiders, die niet dan met veel moeite een eerlijk stukje brood trachten te verdienen, het gezigt van de levenswijze te Lusk eer uitlokkend dan afschrikkend moet wezen.

Daarentegen kunnen wij geen lof genoeg toezwaaijen aan het onderwijs, zoo als het door den heer Organ aan de gevangenen in deze klasse wordt gegeven. Dat het hier niet een koud onderrigt in lezen, schrijven en rekenen betreft, behoeft geene herinnering; men heeft hier geene kinderen, die onderrigt moeten worden, maar onontwikkelden, die tot menschen moeten worden gevormd, vooral ook verkeerd ontwikkelden, die omtrent hunne ware belangen behooren te worden ingelicht. Wij kunnen hier in geene bijzonderheden treden, maar noodigen een ieder uit om kennis te nemen van de geschiedkundige, zedekundige, economische onderwerpen, welke Organ met zijne leerlingen behandelt, of liever, welke hij hen onder elkander laat behandelen; na een dergelijk onderzoek zullen de gunstige uitkomsten der Ierse gevangenissen geen raadsel meer zijn.

Bijzondere aandacht verdient ook de strekking, door hem aan zijn onderwijs gegeven, om vooral de voordeelen der emigratie aan de gevangenen voor oogen te stellen; en dit is een punt, hetwelk wij, wat ook de eindelijke beslissing omtrent het gevangenisstelsel in ons vaderland moge zijn, niet sterk genoeg kunnen aandringen bij hen, die zich op de zedelijke verbetering der gevangenen toeleggen. Wel zullen de Ieren altijd veel meer tot emigratie geneigd zijn dan de Hollanders, wel is die ook voor hen veel minder bezwaarlijk, waar hen in Canada zoowel als in America duizende landgenooten wachten; maar toch blijft het eene algemeene waarheid, dat wat voor den ontslagene in ons land moeijelijk is, onder oude kennissen en te midden van de verleiding, waarvoor hij reeds eens bezweken is, eenen beteren weg te bewandelen, ditzelfde in een vreemd land, waar niemand zijn verleden behoeft te kennen, hem betrekkelijk gemak-

kelijk vallen moet. Den gevangene van die waarheid te overtuigen, hem de gelegenheid te verschaffen tot landverhuizing, b.v. naar Zuid-Africa of andere streken, waar hij landgenooten aantreft, ziedaar een der krachtigste middelen, om den gevangene, die het goede wil, te steunen; hij, die het kwade wil, zal niet ligt vrijwillig gaan, en gedwongen mag men hem niet zenden, omdat dit eene onregtvaardigheid is jegens het land, waarheen men hem verbant. Wanneer men dus de gevangenen tot eene dergelijke emigratie op groote schaal konde brengen, zou men al de voordeelen der deportatie bereikt hebben, zonder de nadeelen, daaraan verbonden.

Om echter tot de Iersche tusschengevangenissen terug te keeren, het goede, dat wij in hare tucht opmerkten, zoude gemakkelijk aan de inrigting der A.-klasse kunnen verbonden worden; voor het overige wordt haar doel even goed bereikt door de laatste phase, waarin het gevangenisleven thans intreedt: de verlofpas. Gelijk men weet, bestaat zoowel in Engeland als in Ierland de gewoonte, om na eene bepaalden tijd, waarvan de duur wederom volgens eene vaste berekening afhankelijk is van het goed gedrag van den veroordeelde, dezen met een verlofpas voorloopig te ontslaan: toont hij zich de vrijheid waardig, dan blijft hij die genieten, in het tegenovergestelde geval wordt zijn verlof ingetrokken. Zoo luidt althans het beginsel, hetwelk echter alleen in Ierland volkomen wordt toegepast: in Engeland is de intrekking van den verlofpas, zelfs bij bekend wangedrag, niet gebruikelijk.

De moeijelijkste tijd voor den gevangene (alle deskundigen zijn het daaromtrent eens) is de eerste tijd na zijn ontslag; de recidives zijn dan verreweg het talrijkst, de goede voornemens, waarmede hij de gevangenis verliet, worden dan op de zwaarste proef gesteld. Hier dus vooral mag hij niet op zich zelf blijven staan. Zijn eens de eerste jaren voorbij, is hij voor goed gevestigd, en heeft hij zich eenigen tijd eerlijk gedragen, dan kan men hem veilig aan zich zelf overlaten; het gevaar, dat hij weder zal instorten, is niet veel grooter dan dezelfde kans bij eenig ander werkman, die nog nimmer met het inwendige eener gevangenis heeft kennis gemaakt.

Om hieraan tegemoet te komen, stelt men de gevangenen voorwaardelijk in vrijheid, maar onderwerpt hen aan een toezigt, hetwelk hen dwingt, zich goed te gedragen. Zoeken zij hunne oude makkers weder op, geven zij zich aan een lui en ongebonden leven over, dan wordt de verlofpas dadelijk teruggenomen; op die wijze wordt de zucht naar vrijheid op nieuw aan de verbetering dienstbaar gemaakt, op die wijze hebben de werkelijk verbeterden ook een gewigtig voorregt, en heeft de maatschappij de zekerheid, dat zij, die de vrijheid slecht gebruiken, zoo lang zulks met het regterlijk vonnis bestaanbaar is, onschadelijk zullen blijven.

Vele bezwaren zijn uit een regtsgeleerd oogpunt tegen deze schikking ingebragt, doch naar ons inzien, zonder veel grond. Wie het meerdere vermag, vermag ook het mindere; de uitvoerende magt, die krachtens het regterlijk vonnis kon gevangen houden, die krachtens het koninklijk regt van gratie geheel kon ontslaan, kan den veroordeelde dus in dezen toestand van halve vrijheid plaatsen, zonder den aard harer regten te miskennen, of op het gebied der regterlijke magt inbreuk te maken. Van meer belang echter achten wij het feitelijk bezwaar: zijn de policie-ambtenaren, die in Ierland met het hier bedoelde toezigt zijn belast, wel de geschikte personen om dit uit te oefenen?

Wij gelooven zulks niet. Wel vreezen wij niet, als vele Engelschen, dat dit toezigt ooit de aanleiding zou kunnen worden, dat de vaderlijke zorg der policie zich op Pruisische of Fransche wijze langzamerhand ook tot niet-veroordeelden zal gaan uitstrekken; maar toch dunkt ons, dat een dergelijk patronaat, als wij voor de ontslagen gevangenen zouden wenschen, te ver verwijderd is van de gewone bezigheden der policie-beambten, om te mogen aannemen, dat allen het met die menschlievende zorg en kieschheid zullen uitoefenen, als hier zoo hoog noodig zijn. De verhouding tusschen de policie en den misdadiger was vóór zijne veroordeeling gewoonlijk niet van dien aard, dat men zou mogen aannemen, dat hij juist hare ambtenaren het liefst vertrouwen zal schenken; de herhaalde bezoeken aan het policiebureau, die tot de uitoefening van het toezigt noodig zijn, maar bezwaarlijk geheim kunnen blijven, moeten hem in zijne pogingen om op eerlijke wijze zijn brood te verdienen, meermalen belemmeren. Liever zouden wij dus het toezigt opdragen aan de commissiën van de Maatschappij tot zedelijke verbetering der gevangenen, aan wie men aldus een officiëel karakter konde verleenen; of indien zulks niet kan, indien men een ambtenaar noodig keurt, om namens den staat op te treden, dan zouden wij daartoe de voorkeur geven aan den kantonregter. Ook in andere opzigten hebben zijne werkzaamheden genoeg van die der oude vrederegters overgehouden, om een dergelijk toezigt, half policiezorg, half patronaat, daarmede te kunnen verbinden.

Voor de vrouwen bestaan in dit gedeelte van den straftijd asyls, waarin zij bij het verlaten der eigenlijke gevangenis worden opgenomen, en waaruit zij ontslagen worden naar gelang het haar gelukt eene vaste plaats te bekomen. Wanneer men nagaat, hoe krachtig de steun van zulk een toevlugtsoord moet zijn voor hen, die wel gaarne het goede zouden willen, maar voor wie het bij gebrek aan vrienden en aanbevelingen moeijelijk is terstond eene geregelde en voldoende broodwinning te bekomen, dan komt het ons voor dat eene dergelijke inrigting niet alleen voor vrouwen, maar ook voor

mannen weldadig zou kunnen werken. Rigt men toch dergelijke asyls op verstandige wijze in, dan zouden zij, dunkt ons, op veel beter wijze dan de tusschengevangenissen het doel bereiken dat deze zich voorstellen, t.w. de gevangenen te gewennen aan de vrijheid en het publiek vertrouwen in te boezemen in hunne verbetering.

Wanneer men op onze heidevelden, in Drenthe of Gelderland, eene inrigting opende als die te Lusk; wanneer men daar opnam niet alle ontslagen gevangenen, niet hen, die zeker zijn een eerlijk bestaan te vinden, of die geen eerlijk bestaan verlangen, maar alleen hen, die zich terstond of later daartoe aanmelden; wanneer men trachtte door de meest mogelijke openbaarheid het publiek te bewijzen, dat de daar opgenomen gevangenen werkelijk even veel vertrouwen verdienen als andere werklieden; wanneer het bestuur zich zooveel mogelijk beijverde, om hen binnen een gezet tijdsverloop, een jaar b.v., ook werkelijk hier of daar te plaatsen; wanneer eindelijk deze geheele inrigting niet door den staat, maar door particulieren werd geleid, zoodat zij alle karakter van straf verloor, om alleen dat van liefdadigheid over te houden, - dan zou eene dergelijke inrigting groot nut kunnen stichten. De gebreken der tusschengevangenis zouden vermeden zijn, en haar doel bereikt: niemand, die het goede wilde, zoude door de onmogelijkheid om werk te vinden, worden gedwongen om zijne oude levenswijze weêr op te vatten.

Ook dit is een dier heilzame denkbeelden, door Crofton in Ierland toegepast, hetwelk zelfs bij een stelsel van voortdurend afzonderlijke opsluiting in praktijk zou kunnen worden gebragt. Slechts één bezwaar voorzien wij, hetzelfde wat eene soortgelijke inrigting voor jeugdige veroordeelden te Leiden deed sluiten: gemis aan geld. Zou echter eene dergelijke ondersteuning niet vóór alle andere (b.v. die door aalmoezen) behooren te gaan, en zou men des noods niet kunnen rekenen op een subsidie van den staat, voor wie de zedelijke verbetering der veroordeelden ook in geldelijk opzigt een niet te verwerpen belang vertegenwoordigt?

De laatste vraag, die bij de beoordeeling van het Iersche gevangenisstelsel in aanmerking komt, en zeker niet de minst gewigtige, betreft de uitkomsten. En dan is het niet te onkennen, dat de voorstanders der Iersche beginselen eene groote onhandigheid hebben begaan, door hunne werking al te schoon te willen voorstellen. Volgens de mededeeling toch van Crofton zelven, die aanvankelijk door zijne verdedigers met vrij wat ophef is rondgebazuind, zoude het aantal recidives 10 pCt. bedragen, terwijl het aantal gevangenen van 4,721 in 1854 tot 1,314 in 1862 verminderd was; twee uitkomsten, hoofdzakelijk zoo niet geheel aan de nieuwe inrigting der gevangenissen te danken. Dat hierop bij nader onderzoek wel wat valt af te din-

gen, is niet te verwonderen, en dit is vooral de strekking van een rapport, door sir Joshua Jebb geschreven, en na zijnen dood door den graaf van Chichester uitgegeven. Dit rapport is niet in het Hollandsch vertaald, doch de heer Ploos van Amstel deelt de voornaamste resultaten daarvan in zijn bovengenoemde brochure mede.

Wat het laatste punt betreft, de vermindering van het aantal gevangenen, het is niet te miskennen, dat hieraan het eindigen van den grooten hongersnood een belangrijk aandeel had. Door dezen waren de gevangenissen bovenmate bevolkt; bij het afnemen daarvan, vooral ook bij de aanzienlijke vermindering, die de bevolking door de landverhuizing ondergaan had, moest ook het aantal misdrijven noodwendig minder worden, en konde men tot de opheffing van verscheidene tijdelijk in gebruik gestelde gevangenissen besluiten.

Wat het eerste punt aangaat, de recidive, bleek het, dat Crofton niet voldoende gelet had op den invloed, dien de emigratie van onderscheidene ontslagen gevangenen had uitgeoefend, bleek ook, dat datgene, wat oppervlakkig de voornaamste eigenaardigheid van het Iersche stelsel uitmaakt (de tusschengevangenissen), inderdaad weinig afdeed: de recidive was bij de ontslagenen uit Spike geringer dan bij hen, die in de tusschengevangenis te Lusk of Smithfield vertoefd hadden. Dit laatste resultaat achten wij vooral van belang, omdat wij die inrigtingen niet als een noodzakelijk gevolg der Iersche beginselen beschouwen.

Over het algemeen genomen, moeten dergelijke statistieke opgaven niet dan met de meeste voorzigtigheid worden ingeroepen. Konden alle omstandigheden bekend zijn, die op de verschillende cijfers invloed uitoefenden, dan zeker zou er geen sterker bewijs voor eenige theorie denkbaar zijn, dan juist die cijfers, die hare kracht in de praktijk bewijzen; ontbreekt ons echter de kennis van slechts ééne zoodanige omstandigheid, dan moet de geheele berekening noodwendig falen. Een bewijs daarvoor levert wederom de brochure van den heer Jebb, althans zoo als ons die uit het geschrift van den heer Ploos van Amstel bekend is.

Om de fout van Crofton te vermijden, trekt deze af de geëmigreerden, en berekent de recidives alleen over hen, die in Ierland bleven, waardoor hij komt tot het resultaat, dat van de uit Lusk en Smithfield ontslagenen 18,3 pCt., van de uit Spike ontslagenen 5,8 pCt. op nieuw veroordeeld zijn. Hierbij ziet hij echter geheel over het hoofd, dat het juist de besten zijn, die het land verlaten, en het dus eene dwaasheid is te veronderstellen, dat onder deze eene gelijke verhouding van herveroordeeling zoude heerschen, als onder hen, die in Ierland blijvende veelal tot hunne oude makkers en vroegere levenswijze zijn teruggekeerd. Weegt men beide onjuistheden tegenover elkander, dan is Crofton, die de geëmigreerden

allen als verbeterd in rekening bragt, nader bij de waarheid, dan Jebb, die hen geheel buiten rekening laat.

Nog ééne zwarigheid blijft ons thans ter beantwoording over: zoude ook de bijzondere aanleg van het Iersche volk op de gunstige gevolgen van het Iersche gevangenisstelsel invloed hebben uitgeocfend? Hoe vreemd het welligt schijne, inderdaad hebben eenige tegenstanders deze vraag toestemmend beantwoord, om daarmede de toepassing der Iersche beginselen in andere landen te weren. Wat ons aangaat, wij betwijfelen zeer, of de Ieren zooveel gemakkelijker te verbeteren zijn dan de Nederlanders, en niet minder, of de Iersche bazen zooveel meer geneigd zullen zijn dan hunne Nederlandsche confrères, om in ontslagen dieven en falsarissen vertrouwen te stellen; waarom het Iersche stelsel alleen goed zou zijn voor de onbedorven landbewoners van Ierland (en Oldenburg), kunnen wij mede niet goed inzien. Vroeger hoorde men van al die bijzondere karaktertrekken der Ieren niets, en golden integendeel de gevangenen van die natie in de Engelsche gevangenissen voor de moeijelijksten om te regeren; en in het algemeen, ofschoon wij verre zijn van de eigenaardigheden der onderscheiden volken te loochenen, dunkt ons, dat de bevolking van Ierland en Nederland, van Dublin en Amsterdam vrij wel op denzelfden trap van zedelijke ontwikkeling zal staan, indien niet (zoo als wij zouden verwachten) het voordeel aan de zijde onzer landgenooten is. De mensch, de misdadiger, zal aan gene zijde der zee wel dezelfde zijn als aan dezen kant; de middelen, die daar tot zijne verbetering strekken, zullen in het algemeen genomen ook hier wel denzelfden invloed uitoefenen.

Wij hebben hiermede de verschillende vragen behandeld, waartoe de lezing van de geschriften, vóór en tegen het Iersche gevangenisstelsel in het licht verschenen, ons aanleiding gaf. Dat dit stelsel een model zoude zijn, hetwelk in al zijne bijzonderheden door ons moet worden nagevolgd, hebben wij niet beweerd; dat onze opmerkingen werkelijk verbeteringen zouden aanbrengen, ook dit durven wij niet veronderstellen, omdat tot de taak van gevangeniswetgever eene langdurige ervaring behoort, waarop wij zelfs van verre geene aanspraak maken. Maar dat het beginsel, hetwelk aan Crofton's stelsel ten grondslag ligt, het ware is, en daarop ook eenmaal onze strafwetgeving moet gebouwd worden, deze onze overtuiging meenen wij in de voorgaande bladzijden voldoende gestaafd te hebben. Die overtuiging wordt meer en meer algemeen, al heeft zij, vooral in ons vaderland, nog een hevigen strijd te verduren, zoowel tegen de mannen der routine als tegen de stelselmatige voorstanders der afzondering.

Het cellulair stelsel was in zijn tijd een belangrijke vooruit-

gang; geen wonder dat allen, die de zedelijke verbetering der gevangenen wenschten, zich onder zijne leuze vereenigden; maar des te treuriger is het, dat de meesten van hen niet schijnen in te zien, dat ook op dit gebied voortdurend ontwikkeling plaats heeft, en geen systeem de absolute waarheid kan vertegenwoordigen. De oude gevangenissen bedierven de ongelukkigen, aan hare tucht toevertrouwd; de cellulaire gevangenis behoedt hen voor die ramp, maar maakt hen ongeschikt voor het werkelijke leven; de gevangenis der toekomst moet hen door hare tucht opleiden tot bruikbare leden der maatschappij.

Wij eindigen met den wensch, dat het onnutte twisten over dit onderwerp moge ophouden, maar spoedig een Nederlandsche Crofton opsta, om ons eene regeling te schenken, die (cellulair of niet-cellulair) zoo goed werkt, dat het Nederlandsche stelsel zijnen ontwerper even veel eer aandoet, als sir Walter met zijne Iersche inrigting verdiend heeft.

P.R. FEITH.

***R.G. Philipson, Over den volkenregtelijken regel:* ‘Schip is territoir.’ *Zwolle, de Erven J.J. Tijl*. 1864.**

***W.A. Reiger, Over den volkenregtelijken regel:* ‘Schip is territoir.’ *Groningen, J.B. Huber*. 1865.**

Ook naar het oordeel van den vreemdeling hebben de landgenooten van Grotius en Bynkershoek sinds vele jaren in hunne academische litteratuur betrekkelijk veel, en vooral betrekkelijk goed, bijgedragen tot de wetenschap van het algemeen volkenregt. Wij bezitten op het gebied van die wetenschap tal van monografiën, die ofschoon reeds oud, geenszins verouderd zijn en ook nu nog met vrucht geraadpleegd worden. 't Is alsof bij de jongelingschap, even als bij de gouvernementen die zich sedert de dagen van de Witt opvolgden, - enkele uitzonderingen daargelaten, - de overtuiging levendig is geweest, dat Nederland met zijn uitgebreiden handel maar zwakke verdedigingsmiddelen, er nog meer dan andere staten misschien, belang bij heeft om de milde en rationele beginselen van volkenregt te doen zegevieren over de gebruiken of misbruiken, deels door verkeerde inzigten, maar nog oneindig meer door naijver en egoïsme in het leven geroepen.

Laten wij hopen, dat onze hoogescholen ook in dit opzigt haren goeden naam zullen handhaven, want inderdaad, het volkenregt levert in onze dagen misschien nog meer dan vroeger, een rijke stof ter bearbeiding op. Het is voor elkeen duidelijk, dat die wetenschap in de laatste tien jaren een geheel nieuwe periode is ingegaan; eene periode, die nog op verre na niet al de resultaten heeft ontwikkeld van de nieuwe beginselen, welke zij ons gebragt heeft. De ervaring, sedert 1856 opgedaan, heeft reeds duidelijk geleerd, dat het Congres van Parijs niet het laatste, maar slechts het eerste woord van het moderne volkenregt heeft uitgesproken; dat men, stilstaande bij die eerste schrede op den nieuwen weg, de gewigtige overwinning, met zooveel moeite verkregen, vroeger of later noodzakelijk prijs geeft; dat het afschaffen van de kaapvaart en het huldigen van den regel: ‘vrij schip, vrij goed’, op zich zelf nog niet voldoende is om het oorlogsregt binnen zijne natuurlijke grenzen terug te brengen en de volkomen vrijheid der onzijdigen te waarborgen; dat willekeur in het bepalen van de contrabande, willekeur bij de uitoefening van het blokkaderegt, willekeur bij het opbrengen en doorzoeken van schepen, willekeur eindelijk in de procedure voor de prijsgerigten, nu evenmin is buitengesloten als vroeger en bij voorkomende omstandigheden alligt voldoende zoude

zijn om, trots de beginselen van 1856, al de misbruiken in het leven terug te roepen, welke de zeeoorlogen in de eerste jaren van deze eeuw kenmerkten. De internationale overeenkomsten, noodig om ook die laatste gevaren voor altijd weg te nemen, kunnen op den duur moeijelijk achterwege blijven, omdat zij logisch voortvloeijen uit de beginselen, die men nu eens voor altijd als grondslagen heeft vastgesteld; maar het is niet alleen op de meer consequente toepassing van die reeds erkende beginselen, dat de moderne wetenschap aandringt. Nieuwe theoriën rijzen op, welke op hare beurt den triomf van nieuwe practijken najagen: hier wil men bedingen, dat alle eigendom van particulieren, ook die welke den vijand toebehoort, in den zeeoorlog zal worden geëerbiedigd, evenzeer als in de oorlogen op het vasteland; en elders nog verder gaande, ijvert men voor eene geheel nieuwe opvatting van het beginsel der staten-souvereiniteit, dien eersten grondslag van het practisch volkenregt. Men beweert, dat de naauwe band, door toenemende beschaving tusschen de onderscheiden volken geknoopt, niet gedoogt op den duur vast te houden aan het negatief karakter, dat tot nog toe het volkenregt kenmerkte; dat de groote staten-gemeenschap, welker trekken met den dag duidelijker te voorschijn komen, niet genoeg heeft aan die internationale marktpolicie, welke slechts daarvoor zorgt, dat partijen elkander zoo min mogelijk in de wielen rijden. In het belang van de groote volken-familie en in het belang ook van elk harer deelen, wil men aan die deelen meer positieve pligten hebben opgelegd; pligten om mede te werken tot het welzijn van anderen, overal waar die medewerking zonder eigen schade mogelijk is. Ik beoordeel die theoriën niet en ben geenszins blind voor de groote bezwaren, welke daartegen kunnen worden aangevoerd, maar het is genoeg, dat zij door gezaghebbenden zijn opgeworpen als natuurlijke uitvloeisels van de maatschappelijke behoeften onzer dagen, om de kwestiën die daarmede in verband staan, eene plaats te gunnen in het rijke programma, dat in de toekomst voor de beoefenaars van het volkenregt is weggelegd.

Men mag met vertrouwen zulk een programma noemen, waar de bewijzen voorhanden zijn, dat de studie van het volkenregt tegenwoordig aan onze hoogescholen niet minder in eere is dan ooit te voren. De twee werken, waarvan ik hierboven den eensluidenden titel mededeelde, behooren tot het beste en degelijkste wat onze academische litteratuur in de laatste jaren heeft opgeleverd: zij behandelen een der moeijelijkste vraagstukken van het volkenregt, en dit zoo grondig en naauwkeurig, dat de materie voor langen tijd werkelijk wordt uitgeput. Maakte de taal, waarin deze verhandelingen geschreven zijn, ze niet ontoegankelijk voor den vreemdeling, dan houd ik mij overtuigd, dat deze werken ook bui-

tenslands met grooten lof zouden worden vermeld, zoo dikwijls men daar de behandeling van hetzelfde onderwerp mogt beproeven.

Het is geen louter toeval dat de aandacht van onze beide schrijvers schier gelijktijdig op dezelfde stoffe gevestigd werd; want beiden vonden aanleiding tot hunnen arbeid in eene prijsvraag, nu drie jaren geleden door de hoogeschool te Groningen uitgeschreven. Welke beteekenis - dus vroeg men - heeft in het volkenregt de regel: dat het schip een deel en als het ware de voortzetting is van het grondgebied, waarover de staat zijn gezag uitstrekt? Hoe is die regel ontstaan, hoe heeft hij zich ontwikkeld en in hoeverre kan men beweren, dat zij ook nu nog als algemeen geldende wordt aangenomen? Moeijelijke en vooral veelomvattende vragen, tot welker juiste beantwoording heel wat onderscheidingen noodig zijn; onderscheidingen zoowel van soort, als van tijd en van plaats. Immers, het ook door vreemden erkende gezag, dat de staat over zijne schepen uitoefent, wanneer ze eenmaal zijn grondgebied verlaten hebben, is blijkens de ervaring een ander voor de oorlogschepen en een ander voor de koopvaarders; het heeft in dagen van vrede ruimer grenzen dan in oorlogstijd, en het kan niet even volkomen zijn in de havens van vreemde mogendheden, waar een ander en grooter gezag zich naast en veelal boven het zijne komt stellen, als midden in de open zee, los van alle vreemde heerschappij. Ter juiste beantwoording van de vraag behoort men dus zoowel in het wezen van het oorlogsregt, als in de natuur van het zoogenaamde internationaal privaatregt door te dringen.

Niet de eenheid van stof is dus opmerkelijk, maar wel een ander feit, dat bij onderlinge vergelijking van de twee proefschriften in het licht valt: beide schrijvers hebben hun onderwerp uitvoerig en grondig behandeld, beide geput uit ongeveer dezelfde bronnen, en toch komen zij schijnbaar tot geheel tegenovergestelde conclusiën. De Heer Philipson ziet den regel: ‘Schip is territoir’ overal: hij ontstaat met de scheepvaart, geldt onvoorwaardelijk in vredestijd en kan het alleen aan onregt, geweld en baatzucht wijten, dat zijne beteekenis in tijden van oorlog wordt miskend. Naarmate echter het regt meer volkomen zegeviert over het geweld, naarmate de gesloten tractaten beter worden geëerbiedigd, naar die mate treedt de regel ook weder meer op den voorgrond en houden de uitzonderingen, vroeger met weêrzin toegelaten, op te bestaan. Nog maar weinig schreden voorwaarts, en de regel ‘schip is territoir,’ zal onvoorwaardelijk gelden, behalve alleen op het grondgebied van vreemde staten, waar het gezag van die staten het gezag, ook daar vroeger door den souverein van het schip uitgeoefend, meer en meer ter zijde stelt en verdringt. Geheel anders de Heer Reiger: de regel, welken Philipson overal aantreft en overal zoo duidelijk, dat hij het

naauwelijks noodig acht zijn bestaan te constateren, is naar de verklaring van den groningschen publicist nergens te vinden: hij zoekt dien te vergeefs in de oudheid, in de middeneeuwen, in de nieuwe geschiedenis, te vergeefs niet enkel in de practijk, maar ook in de geschriften der meest gezaghebbende leeraren van het volkenregt. Een enkel schrijver moge soms op den regel wijzen, zelden trekt hij daaruit de gevolgtrekkingen, welke men nu wil laten gelden, en in elk geval wordt zijne aanwijzing al spoedig door anderen als onjuist gewraakt. Eerst in den aanvang van de tegenwoordige eeuw komen de voornaamste publicisten allengs tot een ander gevoelen, en eindelijk gelukt het hun de practijk voor dat gevoelen te winnen; de regel van het volkenregt: ‘schip is territoir’ wordt in 1856 geboren, ofschoon dan ook nog altijd onder heel wat beperkingen. De zoogenaamde eeuwenoude regel, waarvan Philipson gewaagt, is voor Reiger een zwak kind, dat eerst in de aanstaande lente zijn tienden verjaardag vieren zal.

Twee zoo uiteenloopende conclusiën als resultaat van een zelfde onderzoek schijnen oppervlakkig niet te pleiten voor de deugdelijkheid der navorschingen althans van één van beiden. Toch is het anders, naar ik meen: beide werken hebben groote, ofschoon dan ook verschillende deugden, en beide leeren in hoofdzaak hetzelfde, hoeveel moeite de Heer Reiger zich ook geven mogt om sterk te doen uitkomen, dat de beginselen van zijn mededinger te Utrecht den toets van grondig onderzoek onmogelijk kunnen doorstaan. Het verschil is inderdaad meer schijnbaar dan wezenlijk en laat zich, naar ik geloof, gemakkelijk verklaren, deels uit het verschillend standpunt dat beide schrijvers bij hun onderzoek hebben ingenomen, deels, en vooral, uit eene misvatting, die, naar mijn inzien althans, aan het werk van den Heer Reiger ten grondslag ligt.

Zonder mij met de bijzonderheden in te laten, wil ik trachten de gronden voor mijn gevoelen met een enkel woord duidelijk te maken en zoodoende het betrekkelijk goed regt van beide schrijvers te verdedigen.

Het volkenregt in het algemeen en zeer in het bijzonder het groote vraagstuk van de regten en pligten der oorlogvoerenden wordt, behoudens eenige uitzonderingen nogtans, door de fransche schrijvers geheel anders opgevat dan door de engelsche. Philipson heeft het bestaande verschil duidelijk uitgedrukt, toen hij er op wees, hoe Phillimore, de groote woordvoerder der engelsche school, altijd gewaagt van de *zoogenaamde* regten der onzijdigen, terwijl Hautefeuille, die meer in het bijzonder de fransche school vertegenwoordigt, het epitheton *zoogenaamde* bij voorkeur dan bezigt, als er van de regten der oorlogvoerenden sprake is. Het verschil moge ten deele hieruit worden verklaard, dat beide scholen te dikwijls in

hare vertoogen op de bijzondere belangen van hare eigen landgenooten letten, de hoofdoorzaak ligt elders, te weten in het feit, dat de franschen het volkenregt meer *dogmatisch*, de engelschen meer *historisch* opvatten. De franschman stelt eerst zijn regtsbeginsel vast en zoekt dan óf, en in hoeverre, hij dit in de geschiedenis kan terugvinden; de engelschman daarentegen wil van geen aprioristisch bepaald beginsel weten; hij vraagt naar het gebruik en proclameert dat wat hij vindt als volkenregt. De eerste loopt gevaar het bestaande, omdat het niet past in zijn systeem, onbillijk te beoordeelen, ja verkeerd op te vatten; de ander verwart al ligt dat wat is met dat wat zijn moet, het feit met het regt. Welnu, Philipson behoort tot de fransche school, terwijl Reiger sterk naar den kant der engelschen overhelt. Voor zooveel dan ook betreft het zuiver historisch betoog, het eenvoudig onderzoek naar hetgeen vroeger ten aanzien van den regel ‘schip is territoir’ werkelijk gegolden heeft, zou ik in de meeste gevallen de voorkeur geven aan het groningsche proefschrift, dat inderdaad van goede historische critiek en groote scherpzinnigheid blijken dragt. Reiger heeft, dunkt mij, de waarbeid geheel aan zijne zijde, wanneer hij bijv. de regelen van van het *Consolato del Mare* tegen Philipson in bescherming neemt, want ik ben geheel met hem overtuigd, dat die regelen inderdaad de getrouwe uitdrukking waren van het regtsbewustzijn der tijden waarin zij werden vastgesteld. Immers in die dagen ontbrak een juist inzigt in het wezen van het staatsregt schier geheel; zelfs op het eigenlijk staatsgebied waren de betrekkingen tusschen den vorst, den grond en zijne onderdanen bijna geheel van privaatregtelijken aard, en niets natuurlijker dus dan dat men bij het beoordeelen van de vraag, of vijandelijk goed veilig was op onzijdige schepen, ook eenvoudig met het burgerlijk regt te rade ging. Te beweren dat men toen reeds het gezag van den souverein over het schip met al de gevolgtrekkingen, welke daarin liggen opgesloten, behoorde te erkennen, is aan de middeneeuwen begrippen opdringen, welke haar ten eenemale vreemd gebleven zijn. Ook in het oordeel van Reiger over den aard van het oorlogsregt na den Munsterschen vrede, ligt veel waarheid: zijne bewering dat uit de groote menigte tractaten met den regel: ‘vrij schip, vrij goed’ in dat tijdvak gesloten, de erkende heerschappij van dien regel geenszins mag worden opgemaakt, valt moeijelijk te loochenen. Immers de tractaten, hoe talrijk ook, bepalen slechts uitzonderingen, enkel geldende tusschen de partijen welke zich verbonden, maar bewijzen niets omtrent den regel, welke overal elders, waar dergelijke overeenkomsten niet werden aangegaan, zijne volle kracht behield.

Toch hecht ik oneindig meer aan die tractaten dan Reiger schijnt te doen; zij bewijzen, dunkt mij, dat het regtsbewustzijn der sta-

ten niet langer vrede had met de oude beginselen, en zich overal deed gelden waar het, trouwens kwalijk begrepen, eigenbelang dit niet verhinderde. Maar van dergelijke onderscheiding wil de groningsche publicist niets weten: voor hem schijnt elke practijk van het volkenregt, zoo ze maar algemeen gevestigd is, dezelfde waarde te hebben. De dogmatiek van Hautefeuille wordt overal met zeer voorname minachting ter zijde gesteld; waar deze zich beroept op het ‘droit primitif’, gewaagt Reiger van ‘het zoogenaamde droit primitif van Hautefeuille’, en kent hij daaraan even veel, of liever even weinig waarde toe als aan de dogmatiek van anderen, die juist het tegenovergestelde leeren. Naar streng regt heeft hij zeker gelijk: zoo min de eene als de andere theorie behoort tot het positieve volkenregt. Maar is zij daarom eene geheel onverschillige zaak, niet waardig dat men naar hare meerdere of mindere deugdelijkheid onderzoek doe? Is het de taak van den wetenschappelijken beoefenaar van het volkenregt om eenvoudig een catalogus te geven van de in het volkenverkeer geldende practijken? Mag hij de gebruiken die hij aantreft niet wegen op de schaal van de critiek, en deze regt, gene onregt noemen, al erkent hij ook dat deze zoowel als gene deel van het positief geldende regt uitmaken? Zoo neen, dan is het volkenregt een naam, en zijne ontwikkeling in de toekomst voor altijd onmogelijk gemaakt. Had er naast de engelsche nimmer eene andere, en ik durf zeggen edeler methode gegolden; had men bij de bepaling van het regt zich altijd tevreden gesteld met een teruggaan in het verleden, ten einde uit hetgeen was, te besluiten tot wat is, zonder te zoeken naar hetgeen zijn moet, de practijk van het volkenregt zou dan in onze dagen nog even ellendig zijn als honderd jaren geleden, en het licht van de wetenschap voor altijd ontbreken.

Men begrijpe mij echter wel: ik ben zoo min in het volkenverkeer als ergens elders geloovig voorstander van een abstract natuurregt voor alle tijden en onder alle omstandigheden geldende. Maar het is, dunkt mij, de taak van den publicist om daar, waar hij in het volkenregt groote algemeen erkende beginselen aantreft, te strijden tegen die practijken, welke, omdat ze aandruischen tegen die beginselen, onmogelijk tegelijk met deze deel van het volkenregt kunnen uitmaken; en omgekeerd ook, te ijveren voor al die wijzigingen, welke, omdat zij logisch voortvloeijen uit het erkende regt, tegelijk met dit ook regt behooren te zijn. Waar dus Hautefeuille spreekt van een ‘loi primitive’, gaat het niet aan, zijne leer als eene louter subjectieve meening, juist even veel waard als de meening van hem, die het tegendeel volhoudt, eenvoudig ter zijde te stellen; de vraag kan enkel zijn: wie van beiden ijvert voor juiste conclusiën, uit wel erkende beginselen opgemaakt, want alleen aan de

zijde van dezen is het regt, misschien niet het positief geldende, maar zeker dat, hetwelk eenmaal regt moet worden, en tot welks triomf allen behooren bij te dragen. Ik wil dan ook niet met Reiger de contrabande bijv. op ééne lijn stellen met den ouden regel: ‘robe d'ennemi confisque robe d'ami’, want de eerste is een zuiver uitvloeisel van het erkende oorlogsregt, en de laatste niet; men *kan* het verbod van contrabande laten varen, omdat het in onzen tijd vrij wel doelloos wordt, maar de regel dat het vijandelijk goed op neutrale schepen prijs is, *moet* worden opgegeven, omdat ze werkelijk onregt huldigt.

Het verschil van standpunt door onze beide schrijvers ingenomen, verklaart echter slechts ten deele de schijnbaar tegenstrijdige conclusiën waartoe zij gekomen zijn; de hoofdoorzaak ligt elders, namelijk in eene zonderlinge verwarring, waaraan Reiger zich, althans naar mijne opvatting, schuldig maakt. Beiden zijn het, geloof ik, hieromtrent eens, dat de regel: ‘schip is territoir’, eigenlijk slechts op eene fictie steunt en eenvoudig dit beteekenen kan, dat op het schip het staatsgezag geldt, even als dit geldt op het territoir. Welnu die fictie, welke volgens Philipson en ook naar mijne overtuiging altijd heeft gegolden, was volgens Reiger vóór 1856 niet algemeen erkend. En waarom niet? Omdat ze nimmer voor een absoluten regel is doorgegaan; omdat het schip op vreemd grondgebied altijd meer of minder en allengs meer van het gezag zijns souvereins heeft moeten opofferen; omdat in den zeeoorlog het gezag van den neutralen souverein op zijn schip nooit volledig is erkend geworden. Toegegeven, maar wat bewijst dit? Mij dunkt eenvoudig dit, dat op den bewusten regel. door alle tijden heen, uitzonderingen zijn toegelaten. Beweert Philipson iets anders? Allerminst: hij stelt den regel voorop, en zegt dan, dat op dien regel altijd beperkingen bestonden, om daarna de geschiedenis van die beperkingen uitvoerig na te gaan. Welk onderscheid bestaat er nu tusschen beiden? Ik zoek het te vergeefs en vind alleen de zonderlinge bewering van Reiger, dat een regel niet geldt, zoolang daarop uitzonderingen mogelijk zijn. Gevaarlijke theorie voorwaar, met welker behulp men heel wat hoofdregelen van het volkenregt zou kunnen op zijde schuiven, den regel van de staten-souvereiniteit niet uitgezonderd. Immers niets is gemakkelijker aan te wijzen dan dat de neutrale staat in elken oorlog ook op eigen grondgebied een deel zijner vrijheid van handelen verliest; souvereiniteit nu onderstelt volkomen vrijheid, en daar deze niet altijd bestaat, zoo kan men de souvereiniteit ook niet als een algemeen erkenden regel van volkenregt aannemen.

Elkeen gevoelt dat dergelijk betoog mank gaat, en toch Reiger oordeelt niet anders. Om te weten of de regel: ‘schip is territoir’

werkelijk tot het volkenregt behoort, dient men te vragen: wat is regel onder normale omstandigheden en in normale tijden, dat wil zeggen, op de open zee en in vredestijd? Welnu, op die vraag zijn geen twee antwoorden mogelijk: Philipson, Reiger en de geheele wereld met hen zeggen: onder normale omstandigheden geldt de fictie volkomen, en niemand zegt het uitdrukkelijker dan Reiger. Wanneer - zoo als voor eenige jaren in het Napelsche gebeurde - ettelijke avonturiers midden in vredestijd een bijzonder schip uitrusten, ten einde daarmede op het gebied van een bevrienden staat oproer aan te stoken, dan is dat schip, wanneer het maar de territoriale zee weder achter zich heeft, nogtans onschendbaar, zelfs voor de oorlogsmarine van den beleedigden souverein. Ziedaar de leer, en de juiste leer naar ik meen, van den groningschen publicist. Mag ik vragen of men duidelijker spreken kan, of men beter kan constateren, dat onder gewone omstandigheden het schip ook tegenover den vreemdeling uitsluitend onderworpen is aan het gezag van den souverein, wiens vlag het voert? Dat gezag wordt zoo volkomen erkend, dat het de vreemde marine magteloos maakt zelfs tegenover boosdoeners.

Maar er zijn uitzonderingen. Dat het schip, komende op het gebied van een anderen staat, niet meer uitsluitend aan het gezag zijns souvereins onderworpen blijft, is natuurlijk genoeg, en niemand die zulk eene uitzondering zal wraken. Maar het is een andere vraag, of ook het oorlogsregt den regel opheft, en juist hierover loopt de groote strijd. In het algemeen kan men zeker zeggen, dat de zeeoorlog den regel onderstelt en volstrekt onbestaanbaar is zonder dezen. Waarop zou de bevoegdheid eener mogendheid om zich meester te maken van een vreemd schip, kunnen steunen, zoo niet op het feit, dat dit schip, ofschoon behoorende aan vreedzame burgers, toch aan het gezag van haren vijand onderworpen is? De regel ‘schip is territoir’, en die regel alleen, stempelt het tot vijandelijk goed. Maar moet nu ook in den oorlog het onzijdig schip voor onschendbaar doorgaan. Het feit dat die onschendbaarheid in vredestijd algemeen wordt aangenomen, is geen afdoend motief, want er zijn meer regten, welke in den regel onbetwist, in en door den oorlog ophouden te gelden. Het antwoord kan enkel hiervan afhangen, of de oorlog 't zij regten schept, 't zij pligten oplegt, met den regel onbestaanbaar. Zoo ja, dan moeten er uitzonderingen op den regel worden toegelaten; zoo neen, dan behoort deze ook in den oorlog te gelden. Welnu, Grotius, Bynkershoek en zoo vele andere publicisten, naar wier oordeel de vlag der onzijdige mogendheid het vijandelijk goed niet kan beveiligen, zij zagen in den oorlog een soort van noodregt, eene zeer ruime bevoegdheid, ook tegenover onzijdigen, om te doen wat het belang van den oorlogvoerenden staat medebrengt; daarom

alleen, en niet omdat zij den regel ‘schip is territoir’, als vast beginsel onder normale omstandigheden, loochenden, verklaarden zij het vijandelijk goed ook op neutrale schepen voor goeden prijs. Immers dit buit maken was in het belang der oorlogvoerenden omdat het de tegenpartij kon schaden, en voor die overweging moest al het overige wijken.

Deze opvatting van het oorlogsregt bestaat echter niet meer in onze dagen: wij erkennen dat de oorlog een exceptioneel regt in het leven roept, maar alleen tusschen de oorlogvoerenden; wij erkennen ook, dat er in dien oorlog een exceptionele pligt ontstaat voor de neutralen, maar alleen de pligt om onzijdig te blijven. Moet nu onder die exceptioneele omstandigheden het vijandelijk goed toch onschendbaar zijn aan boord van de neutralen? Ja, tenzij gij het bewijs levert, dat de neutrale, die goederen vervoerende, aan zijn pligt van onzijdige mogendheid te kort doet. Dat bewijs kan niet geleverd worden en daarom moet in oorlog als in vrede de vlag de lading dekken. Onze uitspraak steunt alzoo niet hierop, dat het schip als fictief territoir onder alle omstandigheden absoluut onschendbaar behoort te zijn - niemand ontkent de bestaanbaarheid van uitzonderingen - maar enkel op deze overweging, dat de normale regel gelden blijft zoo lang geen hoogere, algemeen erkende regtsgrond dien regel komt opheffen. Zulk een regtsgrond werd vroeger aangenomen, en daarom kon toen naast den regel de uitvoering staan; thans echter wordt die regtsgrond niet meer erkend, en daarom eischt nu de regtvaardigheid het voortbestaan van den regel ook in oorlogstijd. Niet tegen het maken van uitzonderingen kwam men op, maar tegen het maken van ongemotiveerde uitzonderingen.

Had de Heer Reiger op die onderscheiding gelet, zijne overeenstemming in hoofdzaak met de leer van Philipson zou duidelijker zijn uitgekomen en de waarde van zijn voortreffelijk werk nog grooter zijn geweest.

J.T. Buijs.

C.A. Crommelin, Beschouwingen over de grondbelasting. Academisch proefschrift. Amsterdam, 1865.

Met belangstelling hebben wij kennis gemaakt met deze proeve van den Heer Crommelin, waarop wij met een enkel woord de aandacht der lezers van dit tijdschrift wenschen te vestigen.

De schrijver levert ons in dit werk *beschouwingen* over belastingen in het algemeen, over de grondbelasting in het bijzonder, en over de wijze waarop zij hier te lande wordt geheven, in verband met hare geschiedenis en hare beginselen. *Belastingen* werden vroeger geheven, zonder dat men er zich veel om bekommerde, wien ze troffen, welken tak van nijverheid of handel ze misschien mochten belemmeren (bl. 3 Proefschr.). We moeten hier intusschen protest aanteekenen in naam der wijsheid onzer vaderen, in den eersten tijd *freetraders* bij uitnemendheid, en op later datum zorgvol *beneficiërende*, wat men nog meende met beneficiën te kunnen redden. Al was de tafel zwaar van belaste spijzen, toch.... *mercaturae* paribatur, ne maximum atque instabile commodum pelleretur. De *premie* wordt in de plaats gesteld der natuurlijke winsten, toen deze later der nijverheid begonnen te ontvallen.

Als grondslag voor alle belasting wordt door velen aangenomen de verhouding tot de *diensten* die men geniet; maar de staathuishoudkunde en de praktijk leeren - en ook de Heer Crommelin vereenigt zich daarmede - dat de *belasting* moet worden geheven naar evenredigheid van ieders *vermogen* om bij te dragen. Ieder moet bijdragen naarmate hij geniet, zoo meenen velen: rechtvaardigheid houde daarbij de weegschaal.

Rechtvaardig beginsel inderdaad!.... mits we dan ook nog eens in Utopia leven, waar de staat voor niet meer zorgde dan voor de veiligheid van iederen burger. De *staat*, naar de tegenwoordige praktijk, moet meer dan dat doen: hij moet wegen aanleggen en kanalen, voor onderwijs zorgen en eeredienst, hij moet armoede verplegen, wanneer de eigen besparing ontbreekt of partikuliere liefdadigheid te kort schiet. Zal dan toch de *staat* hier zijn beginsel moeten volhouden: geen dienst zonder vergoeding, zonder *vergoeding* voor de volle kosten door hem besteed? Het *algemeen belang* is de drijfveer; maar hoe dat algemeen belang af te wegen, zóó dat ieder juist bijdrage naarmate zijn persoon daarin deelt? We huldigen met Schr. het beginsel der '*égalité des sacrifices*' (blz. 7); we stuiten intusschen bij hem een weinig lager op eene niet zeer logische redenering (bl. 11) over *verplichtingen* jegens den staat als maatstaf van belas-

ting: het beginsel dus weder van do ut des, het ‘contrat onéreux’ door den Schr. zelven vroeger verworpen.

Belasting naar *kapitaal* of naar *inkomsten*? ziedaar een andere vraag, waaromtrent S. een oplossing tracht te geven. Belasting naar *inkomsten* is zijne keus: niet alsof een belasting naar kapitaal uit het kapitaal zelf zou genomen worden, en dus de bron opdroogen; *beide* soort van belastingen worden voldaan *uit* de inkomsten, of ze veroordeelen zich zelven. Maar toch, de zaak ware *mogelijk* (!) bij belasting naar kapitaal: atqui ergo (blz. 9). Belasting naar kapitaal leidt bovendien tot *verplaatsing* van kapitalen, en *verplaatsing* van kapitaal, volgens S., is ‘voor den staat een min wenschelijke zaak.’ Quaeritur - maar *zeker* voor de maatschappij juist een zeer gewenschte zaak, daar de maatschappij noodig heeft beweegbare en telkens nieuw zich vormende kapitalen. Kon slechts die vorming van kapitalen bevorderd worden door vrijlating van den arbeid en door belasting alleen van wat uit de *inkomsten* allengs wordt opgelegd, de weg ware gevonden voor het meest wenschelijk en op den duur het meest vruchtdragend belastingstelsel.

S., zich verklarende voor belasting naar de inkomsten, ziet cchter bezwaar in een *income-tax*, als met te veel moeite gepaard gaande bij de invoering (blz. 11); hij is eveneens tegen de *personele belasting*, als reeds door de ondervinding veroordeeld (blz. 12 vv.). En toch, de ‘fortune mobilaire’ moet deelen in de bijdragen, die van ieder ander vermogensobjekt worden gevorderd (bl. 16). Engeland, Amerika, Oostenrijk en zoo menige Duitsche staat gaan ons daarin voor; de meeste Zwitsersche kantons hebben de *grondbelasting* opgeheven, en heffen daarvoor 1 à 1½ pct. vau de kapitalen. Income-tax of rentebelasting vinden we overal weder terug - slechts niet in ons eigen land[1], tenzij in ontwerpen, onafgedaan, of in rapporten en beraadslagingen door geene besluiten achtervolgd.

Grondbelasting, gelijk alle *belasting*, was bij de vrije Germaansche volksstammen van ouds het brandmerk eener onderworpen en cijnsbare bevolking. *Schot* en *cijns* ruimen eerst allengs de plaats voor *morgengeld* en *verponding*, uitgebreid over al wie bezit, vrij of onvrij; zoo was de gang van zaken in Holland (blz. 81 v.) en ongeveer evenzoo in Gelderland, Overijssel, Stad en Lande, Drenthe en Brabant; een belasting onder anderen naam stemt in de andere provinciën overeen met de *Verponding* in de genoemde gewesten.

1 2 pct wordt geheven van de uitkceringen van naamlooze maatschappijen (bl. 16). Of de wet daarmede iets anders bedoelt dan de aard der *patenlbelasting* medebrengt: belasting van wat tot *bedrijf* of tot *handel* wordt aangewend?

Een eenige algemeene belasting op de onroerende goederen trad daarvoor in de plaats, in het stelsel van het jaar 1799 en van het jaar 1805, volgens Ordonnantie van het jaar 1807; eene belasting van 1½ pct. van de waarde volgens nieuw op te maken algemeene kohieren.

De *contribution foncière* van jaar VII verdrong kort daarna de nog niet geheel ingevoerde *belasting* van het jaar 1807 en bleef sedert de grondbelasting, nog heden naar tal van wetten, besluiten en aanschrijvingen geheven. In afwijking van het beginsel der wet van 1807, voerde de Fransche wet een stelsel van heffing in naar de zuivere *opbrengst* der landerijen en verwierp de *huurwaarde* (de *rent* volgens Ricardo, volgens S. den eenig uitvoerbaren maatstaf van alle grondbelasting). - De Heer Crommelin beschouwt nog eens uitvoerig die theorie van Ricardo en bestrijdt de daartegenoverstaande theorie van Carey (bl. 19-49); hij komt zelf tot het resultaat eener belasting op de *huurwaarde*, d.i. eener belasting op den eigenaar, met vrijstelling van den arbeid, de vruchten van den oogst, des landbouwers.

Het werk der *kadastrering* werd in 1816 op nieuw opgevat, en bleef voortduren tot in 1831, als wanneer de laatste opgaven werden bijeengebragt; sedert 1843 werden daar nog aan toegevoegd de kadastrale opgaven omtrent Limburg. De werkelijke toepassing had plaats voor ¼, voor ½ der kohieren allengs, doch bleef verder achterwege; sommige te hoog aangeslagen provinciën werden nog ontlast. De nieuw belastbare eigendommen werden sedert 1843 tevens geregeld ingevuld, alleen met uitzondering der provincie Limburg. Het bedrag zelf intusschen bleef een vast bedrag, omgeslagen over *provinciën*, over gemeenten en ingezetenen: de eenige belasting, waarbij nog het stelsel der *quotie* behouden bleef, treuriger gedachtenis uit de laatste dagen der oude republiek!

Die vaste bepaling vooraf van het bedrag gaf en geeft aan de belasting een eigenaardig karakter van *vaste rente*; van een vaste rente, haar direkten invloed oefenend op de waarde van den eigendom, meer nog dan bij zoo menige andere belasting op voorwerpen hetzij van verbruik of bezit. Die *fixiteit* van belasting heeft sommigen geleid tot een fictie zelfs van *onteigening*: de eerste bezitter alleen, ten tijde van het opstellen der belasting, zou de belasting dragen; geen volgend kooper zou ze meer voelen; althans hij zou in theorie moeten toegeven, dat ze eigenlijk reeds lang vooruit door zijn voorganger was afgedaan. Schr. verwerpt, en teregt, eene zoodanige theorie (Hoofdstuk II, blz. 50 vv.); de grondbelasting, gelijk iedere andere belasting, is een jaarlijksche opbrengst uit de vruchten van den eigendoms, mits ze slechts geëvenredigd blijve aan de wisselende huurwaarden dier eigendommen (blz. 73).

In ons land zijn de kadastrale waarden geheel verouderd; de eene provincie betaalde b.v. in 1858 bijna 13 pct., eene andere slechts ruim 11 pct. der kadastraal-belastbare opbrengst, en *Limburg* droeg tegenover een gemiddeld cijfer over al de overige provinciën van over de 12 pct., *alleen* nog geen 6½ pCt. Nu stelt men wel is waar te zeer *provinciën* tegenover *provinciën*, en vergeet daarbij een evenredige opbrengst der belasting door alle *ingezetenen* (treurig gevolg van het stelsel van *repartitie*!); maar toch, juist om tot die evenredigheid voor alle ingezetenen te geraken, moet men vooraf den weg banen door meer evenredigheid te brengen tusschen de provinciën. Schr. zelf trouwens, al verklaart hij zich tegen die poging tot *evenredigmaking* der grondbelasting voor Limburg, thans en reeds vroeger (in 1858) aan de orde, juist omdat eenmaal bij ons thans *fixiteit* der belasting is in het leven getreden (blz. 102 v., 80 v.), - erkent toch een evenredig kadaster, een geregeld te *herzien* kadaster tevens, als den onmisbaren grondslag eener evenredige grondbelasting (blz. 104, 73 vv.). We stemmen hem dit volkomen toe. Wij hopen ook van onze wetgevers, bij de aanstaande behandeling van het onderwerp, een krachtig volharden in de rigting reeds vroeger door hen aangenomen: evenredigmaking der belasting voor alle provinciën, gelijk door de 1^{e} Kamer in 1850 voorop werd gesteld, en daarbij *herziening van het kadaster*, gelijk ze in 1858 door de 2^{e} Kamer als grondslag voor alle afdoende hervorming der grondbelasting werd aangewezen.

Tot zoodanige hervorming moge ook de Heer Crommelin door zijne Akademische proeve iets hebben bijgedragen; tot bevordering van wat op dit terrein te hervormen en te verbeteren overblijft, moge hij ook door blijvende belangstelling het zijne toebrengen!

Wat het Proefschrift zelf aangaat, we zouden alleen een eenigzins korter en klaarder wijze van uitdrukking en wat ruimer keuze vooral van bronnen voor zijn onderwerp hebben gewenscht. We begroeten overigens met groot genoegen deze welgeslaagde Proeve, die voorzeker een waardige plaats zal innemen onder de Akademische dissertatiën van den laatsten tijd.

D., 6 Okt. 65.

Mr. F.N. SICKENGA.

***De aarde vóór den Zondvloed enz., door E.M. Beima, math. mag. et phil. nat. Doctor, Conservator aan 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie te Leyden. Leyden en Rotterdam, van den Heuvell & van Santen en Nygh*.**

In de wet, regelende het middelbaar onderwijs, is ook de aardkunde onder de leervakken der Hoogere Burgerschool opgenomen.

De goede gevolgen van dezen maatregel zullen zeker niet uitblijven en wij zullen er ons spoedig in mogen verheugen, dat juiste denkbeelden over de wijze van ontstaan en de geaardheid van den Nederlandschen bodem, in kringen waar zij tot nu toe ontbraken, ingang gevonden zullen hebben. Eene goede kennis van den bodem van ons vaderland kan immers alleen door eene goede studie van de aardlagen, die in andere streken voorkomen, verkregen worden. Breiden wij ons geologisch onderzoek niet verder dan over ons Vaderland uit, zoo zullen wij zekerlijk menig feit dat wij aantreffen, onverklaard moeten laten, waarvan wij elders de oplossing spoedig zouden vinden.

Onze bodem nu is in betrekkelijk kort verledene tijden gevormd; eene kennis der voornaamste oudere gesteenten zal dus aan de studie van dien bodem moeten voorafgaan. Aan deze omstandigheid is het welligt toe te schrijven, dat de studie der aardkunde in ons land zoo weinig behartigd is geworden. Het nagaan toch van hetgeen in andere landen geschied en geschied is, van de gesteenten die in andere streken den bodem vormen, moet voor den Nederlander, wanneer hij zich niet telkens het nut voor oogen houdt, dat voor hem uit die studie kan voortvloeijen, dor zijn.

Van de hevige werking van het vuur, van de groote verscheidenheid der gesteenten, van de groote verschillen in de hoogteligging van enkele streken boven den spiegel der zee, van zoo vele zaken in het algemeen, waarvan de aardkundige spreekt, vindt hij geene voorbeelden in zijn land. Elke poging om de studie der geologie van andere landen aantrekkelijk te maken, dient dus op hoogen prijs gesteld te worden.

Het is zeker dat populaire werken over aardkunde, wanneer zij met vele en goede teekeningen voorzien zijn, daartoe zeer geschikte middelen zijn. De uitgevers van het hier boven aangehaalde werk hebben nu getracht aan het Nederlandsche volk een dergelijk boek, dat hun de studie der geologie aangenaam zal doen zijn, te leveren. Daardoor hebben zij aanspraak op onzen dank; de onbekrompene wijze waarop zij deze uitgave hebben opgezet, moet zeker geroemd worden.

Vragen wij ons nu af in hoeverre Dr. Beima aan de eischen, die aan een dergelijk boek gesteld kunnen worden, voldaan heeft.

Van het werk liggen de prospectus en de 1ste aflevering voor ons; de prospectus is door Dr. Beima onderteekend.

De studie der geschiedenis van onze planeet wordt daarin aanbevolen, als zijnde een vereischte om op beschaving aanspraak te kunnen maken. Zouden er waarlijk geene meer krachtige redenen aan te voeren zijn om de geologie in onze belangstelling aan te bevelen? Staat ook hier, even als bij zoo menige tak van wetenschap, hare nuttigheid niet op den voorgrond? Aan eene ijdele weetgierigheid kunnen wij op zoo menige wijze voldoen; het nut uit de kennis van feiten te trekken, maakt de studie er van wenschelijk.

Wij wilden gaarne Dr. Beima eene moeijelijke positie besparen en hopen dus niet, dat één der lezers van den prospectus hem komt verzoeken, ‘om ingeleid te worden tot de geheimen van het ontstaan van het volmaaktste aller schepselen.’

Wij stooten voorts in den prospectus op eene handtastelijke tegenstrijdigheid. Onder den zondvloed toch, waarvan de schrijver herhaaldelijk spreekt, mogen wij geenen anderen dan den mozaïschen verstaan, daar de schrijver uitdrukkelijk zegt: ‘dat hij de waarde van het Mozaïsch scheppingsverhaal des te beter zal doen uitkomen’; bevat dit scheppingsverhaal waarheid, dan moet het verhaal van den zondvloed van denzelfden Mozes voor waarheid worden aangenomen.

Verder zegt echter de S.: ‘eerst met den zondvloed geschiedde de laatste toebereiding der aarde voor den mensch’, - ‘de ontwikkeling van het menschengeslacht begint met dien vloed.’

De gevolgtrekking, dat de aarde voor den zondvloed niet voor den mensch was ‘toebereid’, ligt voor de hand. De vraag, hoe Adam en zijne nakomelingen op die voor hen ‘ontoebereide’ aarde hebben kunnen leven, blijft ter beantwoording aan Dr. Beima overgelaten.

Geheel nieuw is de interpretatie van de paleontologie, als zijnde ‘de wetenschap, die ons met de geschiedenis van de wording en vorming des aardbols bekend maakt.’

De volgende zin is geheel onverstaanbaar. ‘Hij zal den innigen zamenhang, waarin alle levensuitingen met onze planeet staan, den lezer onder de oogen brengen met de organische ontwikkeling, die in den loop der onmetelijke tijdruimten van het eenvoudige atoom tot mensch geworden is’.

Ene organische ontwikkeling, die mensch wordt?!

Hoe verder Dr. Beima den titel voor zijn werk heeft kuunen kiezen, is ons onverklaarbaar. Hij zal toch, indien zijn doel was alle stelsels tot aan het alluvium te behandelen, niet meer aan den

zondvloed als aan eenen grooten vloed, waardoor alluvium en diluvium van elkander gescheiden zijn, gedacht hebben? Of is de titel gekozen om de belangstelling van velen, die aan overlevering hechten en zich het werk anders niet aanschaffen zouden, op te wekken?

Ware wetenschap behoeft, al zal zij populair voorgesteld worden, een dergelijk uithangbord niet.

Laten wij ons door deze voorproef niet laten afschrikken om ook het eigenlijk geregt te smaken.

Dr. Beima wil ons vooreerst heldere denkbeelden over het begripelement geven. Een afzonderlijk hoofdstuk over grondstoffen gaat aan zijne geschiedenis der voorwereld vooraf.

De S. deelt ons mede dat, hoe verschillend ook de vormen en gedaanten zijn, welke wij in het rijk van het geschapene ontmoeten enz., er toch meest zamengestelde ligehamen optreden.

Dit zamengesteld zijn der ligchamen zouden wij uit het groote verschil in vorm, geaardheid enz. reeds meenen te moeten afleiden, en wij weten dus niet hoe Dr. Beima dit als reden van verbazing kan aangeven.

Duidelijkheid wordt zeker bij eene ontwikkeling van het begripelement vereischt; uit den volgenden zin: ‘Doch begint men met de tallooze afzonderlijke ligchamen in hunne bestanddeelen te ontleden, dan ziet men met verbazing dat dezelfde ligchamen onder de meest verschillende vormen steeds terugkeeren enz.’, weten wij echter niet op te maken, of het de afzonderlijke ligchamen zijn die terugkeeren of wel de bestanddeelen der ligchamen. In 't laatste geval, en de S. bedoelde dit waarschijnlijk, zouden de bestanddeelen onder de meest verschillende *vormen* voorkomen. Uiterst onduidelijk is ook aangegeven, dat diamant en koolstof dezelfde stoffen zijn en dat de rook en de geur van de roos beiden koolstof gemeen hebben. Niemand toch die niet met de feiten bekend is, zal zulks uit den zin opmaken. ‘Verschillende soorten van ligchamen zijn voorwaar de diamant, de coaks, de rook en de roos, en toch is het eene enkele grondstof, waaruit zij allen bestaan (?), één oorspronkelijke ligchaam, één element der koolstof, in het eene der genoemde voorwerpen slechts eenigzins anders gewijzigd dan in het andere, hier met andere ligchamen in zamenhang gebragt dan zulks dáár het geval was’.

Zijn zulke beelden in 't algemeen niet aan te bevelen, hier is het bewijs geleverd, hoe zij dikwijls tot een geheel verkeerde opvatting kunnen leiden.

De aniline kleuren beschouwt de S. als ‘overhalingsproducten der steenkolen, die zich met arsenicum of kwik vereenigd hebben!’ - In 't dagelijksch leven zoude men zeggen: dat de S. de klok heeft hooren luiden, doch niet weet waar de klepel hangt. - De S. vindt

in 't ligchaam de plaats waar de belangrijkste grondstoffen allen voorkomen en noemt nu achtereenvolgens: zuurstof, waterstof enz., kalk, bitteraarde, potasch enz., zwavel, ijzer enz. op; hebben wij hieronder de belangrijkte grondstoffen dan wel een mengelmoes van grondstoffen en eenvoudige verbindingen te begrijpen?

Of Dr. Beima de waarheid der geschiedenis van de vrouw van Lot betwijfelt, is ons onbekend; wij moeten er echter tegen opkomen, als hij het menschelijk geslacht dien zelfden weg wil doen opgaan. Een zoutgehalte in het vleesch van 10 pCt., waarvan hij spreekt, is zeker al een goed begin om tot dien toestand te geraken.

Op bladz. 3 spreekt de S. van *verbindingen*, die uit de onderlinge *vermenging* van ligchamen ontstaan. Stappen wij er nog over heen, dat de S. nog van keurverwantschap spreekt, zoo moeten wij toch nog aanstippen, dat de begrippen allotropie en isomerie door Dr. Beima als niet verschillend worden beschouwd. De taak der groote onderzoekers in de scheikunde wordt door den S. niet hoog geschat; ‘zij zijn er toch op uit de stemming (bedoelt de S. den meer of minder vrolijken aard?) der ligchamen op te sporen.’

Hoe weinig klaar de S. het denkbeeld grondstof voorstellen kan, blijkt nog ten overvloede uit den zin bladz. 4: ‘Kalium en natrium vereenigen zich met zuurstof en worden wederom *wat zij te voren waren*: potasch en soda.’

Geeft de S. op, dat bij alle scheikundige vereenigingen warmte ontstaat, zoo mag hij electriciteit niet naderhand als in enkele gevallen optredend aangeven. De dynamische theorie zal zeker, zoo als zij hier met eenige woorden (bladz. 5) herdacht is, door het grootste getal der lezers (van het populaire werk) niet begrepen worden.

Wat de S. onder den drievoudigen ophoopings- of agregatietoestand verstaat, is onbegrijpelijk zelfs na zijne verklaring: ‘namelijk de vaste, vloeibare en gasvormige.’

De S. schijnt de tot nu toe verrigte scheikundige onderzoekingen van kalkspaath niet te vertrouwen en in het bezit te zijn van juiste analysen; hij geeft namelijk op, dat kalk en koolzuur in de verhouding van 1 tot 2 deelen kalkspaath vormen!

Uiterst gebrekkig is de voorstelling van den grooteren weêrstand, welken ‘oude harde keijen’ aan de werking van scheikundige invloeden bieden; zij heeten hier ‘te blijven bestaan, terwijl alle andere ligchamen wisselen’; het is te hopen, dat hun getal niet toeneemt, daar anders welligt spoedig een steenperiode aanbreken zal.

Eenige regelen verder geeft de S. duidelijk te kennen dat hij met woorden speelt, waarvan hij de beteekenis niet kent; tegenover *loogzouten*, die kleurloos (?) en traag (?) zijn, stelt hij de wakkere frissche *metalen met hunne zouten*.

Hoe de volgende zinnen te rijmen zijn, is ons onverklaarbaar: ‘in de *loogzouten* treden ons de eeuwige wisselingen der ligchamen voor oogen; deze zijn de altijd *werkzame* en *nimmer rustende wezens* enz.’; en eenige weinige regelen verder: ‘kiezel-, kleiaarde en *loogzouten* zijn op zich zelf *kleurloos* en *traag*.’

Die groote werkzaamheid schijnen echter de loogzouten met de stikstof der lucht te deelen; Dr. Beima geeft ons namelijk aan, dat alle vaste en vloeibare ligchamen zich met de gasvormige ligchamen der lucht verbinden!; al beperkt hij dit gezegde naderhand eenigzins door op de rol der zuurstof te wijzen, het is toch vastgesteld, dat de stikstof der lucht zich met alle vaste en vloeibare ligchamen verbindt!

Wij gaan voor ditmaal niet verder. Dr. Beima heeft zich blijkbaar in terra incognita gewaagd; hij heeft eene heldere voorstelling trachten te geven van een begrip, waarover hij zelf geene juiste denkbeelden bezit; vandaar eene verwarring, een gemis aan geleidelijkheid, eene onduidelijkheid, welke den lezer van het hoofdstuk ‘de Grondstoffen’ beletten zullen zich een goed denkbeeld van eene grondstof te vormen.

Voor populaire werken zullen eene duidelijke verklaring der feiten, eene geleidelijke volgorde bij hunne behandeling zeer zeker boven het gebruiken van zulke beelden, als door den Schrijver gekozen en die dikwijls onjuist in opvatting, daarenboven nog slecht geteekend zijn, te verkiezen wezen.

Wij hebben ons volstrekt niet kunnen voorstellen, voor welke klasse van lezers Dr. Beima heeft willen schrijven. Waarschijnlijk voor hen die met de scheikunde niet vertrouwd waren, want anders ware toch eene toelichting van het begrip-element overbodig. Echter spreekt de S. van chloorsodium, phosphorzuren kalk, bitteraarde enz., alsof het alle aan den lezer bekende stoffen waren.

Bovendien is het geheele artikel doorweven met teleologische beschouwingen; in zijn prospectus deelt de S. mede, dat hij alléén waarheid tot rigtsnoer heeft genomen; hij sluite dan echter ook alle hypothèse buiten en late aan den lezer zelve over dáár, waar het verband tusschen oorzaak en gevolg niet met zekerheid bekend is, gevolgtrekkingen uit de medegedeelde feiten af te leiden.

Even als in zoo menige dagbladaankondiging, hebben wij ons tot het eerste hoofdstuk bepaald; een ander maal hopen wij nader de volgende hoofdstukken na te gaan. In 't belang der zaak wenschen wij echter ten zeerste, dat Dr. Beima toonen zal zich beter op geologisch en paleontologisch - dan op scheikundig gebied te bewegen.

Junij 1865.

H.

De ontwikkeling van het kind naar ligchaam en geest; Handleiding voor moeders, door G.A.N. Allebé, M. Dr. Derde, vermeerderde, grootendeels omgewerkte uitgaaf. Amsterdam, Caarelsen.

Het boek, waarvan de derde uitgaaf hier wordt aangekondigd, is reeds sedert jaren een veel gelezen en telkens geraadpleegd boek, dat aan den schrijver een welverdienden naam, aan vele moeders niet genoeg te waarderen raad en aan menig kind eene krachtige gezondheid heeft verschaft.

Welke beschaafde Nederlandsche moeder kent ‘het boek van Allebé’ niet? Hoe velen zijn er niet, die hare kinderen volgens ‘het boek van Allebé’ opvoeden? En waarlijk, zij, die dat werk bij de teedere taak van de opvoeding harer kinderen hebben bestudeerd en gevolgd, zullen zich daarover niet hebben beklaagd.

De publieke opinie heeft reeds sedert lang uitspraak gedaan. De beide eerste oplagen werden uitverkocht en de voortdurende vraag deed den uitgever tot het ter perse leggen eener derde uitgaaf besluiten. Inmiddels was, even als alle wetenschappen, ook die der gezondheidsleer in het algemeen (zij is immers ook eene wetenschap?) en die van den kinderlijken leeftijd in het bijzonder, vooruitgegaan. Van verscheidene nieuwe werken op dat gebied in de laatste jaren, vooral in Duitschland, Engeland en Frankrijk verschenen, had de schrijver kennis genomen, en hij meende teregt, dat, wilde hij zijn werk op de hoogte van den tijd houden, het hier en daar omwerking en bijvoeging behoefde. Het resultaat van zijn' arbeid ligt voor ons en mag zonder voorbehoud aan alle moeders, die hare kinderen liefhebben (en welke moeder heeft ze niet lief?) worden aanbevolen.

Door de omwerking heeft het boek niets van zijne frischheid verloren. Het munt, even als de beide vorige uitgaven, uit door duidelijke voorstelling in een' aangenamen stijl, en, zoo als te verwachten was, heeft het in volledigheid gewonnen. Eenige goed uitgevoerde houtsneêfiguren verduidelijken de beschrijving van een paar kleedingstukken voor zuigelingen, voorgeslagen door de *Ladies' Sanitary Association*, van het Duitsche *Wickelbett* en van de voornaamste gymnastische oefeningen volgens Schreber. Vooral verdient de aandacht eene *voedingstabel voor de eerste levensjaren*, die aan de lezeressen een groot gemak aanbiedt bij de raadpleging van dit werk. Zij vindt er de meest geschikte wijze van voeding op verschillenden leeftijd en onder verschillende omstandigheden, in een gemakkelijk overzigt aangewezen.

Wij zouden hier onze taak als afgedaan kunnen beschouwen en de pen neêrleggen, ware het niet dat wij nog met een enkel woord wenschten te wijzen op hetgeen de pogingen van Allebé en van anderen, die hem hierin zijn gevolgd, hebben uitgewerkt om de gezondheidsleer meer en meer bij ons volk, bepaaldelijk bij de beschaafde klassen, ingang te doen vinden. In uitvoerige bijzonderheden behoeven wij daarbij niet te treden, na de belangrijke aankondiging van het tijdschrift: ‘Schat der gezondheid’, voor ongeveer drie jaren door Prof. Schneevoogt in de Gids geplaatst. Het resultaat van de pogingen der voorstanders en beoefenaars van de gezondheidsleer komt ons voor hoofdzakelijk te bestaan in:

1°. Betere verpleging van jonge kinderen;

2°. Steeds toenemende beoefening der gymnastiek;

3°. Een juister begrip van de noodzakelijkheid van luchtverversching;

4°. Verbeterde inrigting van schoollokalen.

Wat het eerste punt betreft, is er wel geen twijfel aan, dat beschaafde moeders bij de verpleging van hare kinderen vele vooroordeelen van vroegeren tijd hebben afgelegd, en een helderder inzigt in de behoeften van het kind hebben verkregen. Het stijf inbakeren, de flepjes, de dikke valhoeden, de dotjes en de berg op het hoofd zal men daar niet ligt meer ontmoeten, en ook bij de min gegoede en beschaafde klasse vindt het goede voorbeeld reeds navolging. Wel is waar is de invloed van een en ander op de kindersterfte nog niet merkbaar, want nog steeds sterft te Amsterdam de helft van de kinderen vóór het vijfde jaar, maar daarin zal geene verbetering komen, zoolang de woningen der armen grootendeels onder den grond liggen, zoolang hunne voeding ontoereikend is en de vader van het gezin dien huisselijken jammer in de kroeg blijft ontvlugten; doch daar, waar de voorschriften der gezondheidsleer worden gevolgd, zijn de resultaten op de ligchamelijke ontwikkeling der jeugd onmiskenbaar.

En de gymnastiek? Men zou geene oogen moeten hebben, wanneer men den gunstigen invloed voorbijzag, die de meer en meer, vooral in onze voornaamste steden, in zwang komende ligchaamsoefeningen op de ontwikkeling, kracht en gezondheid van onze jongelieden uitoefenen. Op vele scholen maakt de gymnastiek reeds een integrerend deel uit van het onderwijs, en bijna geene stad van eenige beteekenis is er meer, die niet op hare gymnastiekinrigting wijzen kan.

Ook in het derde punt is vooruitgang te bespeuren. Vijfentwintig jaar geleden waren er weinig menschen, die wisten, wat het woord ventilatie beteekent; thans is het in aller mond, en de meesten zijn met de nadeelen van bedorvene en de voordeelen van zuivere

lucht bekend. Het moge al waar zijn dat die kennis niet altijd in praktijk wordt gebragt; toch wordt er meer dan vroeger voor luchtverversching gezorgd.

De schoollokalen eindelijk hebben eene geheele hervorming ondergaan. Wel is waar wordt, bij gebrek aan de noodige middelen, nog menige school in een bedompt en slecht geventileerd vertrek gehouden, maar vele onderwijzers zijn met hun' tijd medegegaan, en de gemeentebesturen, hiertoe met kracht door het schooltoezigt aangespoord, zorgen meer en meer voor ruime, luchtige en frissche lokalen.

Het kan niet missen, of al de genoemde verbeteringen zullen na verloop van tijd medewerken tot verbetering van den gezondheidstoestand en tot vermindering der sterfte. Beoefening der openbare gezondheidsleer en opvolging van hare voorschriften, zal daartoe moeten bijdragen; van deze mogen in Nederland dezelfde heilzame gevolgen verwacht worden, die Engeland er door verkregen heeft, maar dan ook moet de stem der hygieinisten niet die eens roependen in de woestijn zijn, maar gemeentebesturen en burgerij moeten de handen ineenslaan om, zelfs ten koste van geldelijke opofferingen, alles, wat onze gezondheid in den weg staat, af te weren en weg te ruimen. Moge het hun daarbij nooit ontbreken aan de hulp van mannen als Allebé!

Onze koloniale staatkunde.

Onze koloniale staatkunde. Een beroep op het Nederlandsche volk. 's Gravenhage, 1865.

De brochure, welker titel wij boven dit opstel schreven, heeft reeds in hooge mate de aandacht van het publiek getrokken en zal die ongetwijfeld nog langen tijd bezig houden. Om meer dan ééne reden is zij geschikt grooten indruk te maken. In de eerste plaats om den persoon des schrijvers. Ofschoon de titel zijn naam niet noemt, de voorrede is daarmede onderteekend en, wat meer is, die voorrede zegt ons van de loopbaan des schrijvers genoeg om ieder te doen gevoelen, dat hij bevoegd is zijne stem te verheffen waar de koloniale belangen besproken worden. ‘Ik ben,’ zegt de schrijver, ‘in 1815 te 's Gravenhage geboren, in 1836 tot Indisch ambtenaar benoemd, ik heb van 1837 tot 1845 op Java en in de Molukko's in verschillende ondergeschikte rechterlijke en administrative betrekkingen gediend; ik ben vervolgens met het bestuur der afdeeling Buitenzorg en der residentiën Banjoemas, Preanger-regentschappen en Soerabaja belast en laatstelijk ruim vier jaren lang lid van het hoogste regeeringscollege van Indië geweest. Ik was dus in de gelegenheid de belangrijkste gedeelten van Java en eene buitenbezitting, het raderwerk der koloniale regering, den gang van zaken in Indië en de betrekking tot het moederland zeer van nabij te leeren kennen; mijne loopbaan heeft mij met alle klassen der bevolking veelvuldig in aanraking gebracht.’ Het gezag aan zulk een staat van dienst verbonden kan in geen geval gering wezen; het wordt dubbel groot wanneer men den naam draagt van Jhr. Mr. H.C. van der Wijck.

In de tweede plaats om den hoog ernstigen, imposanten toon, die in deze brochure wordt aangeslagen. De titel karakteriseert haar als ‘een beroep op het Nederlandsche volk.’ Het is dus tot dat volk, dat de schrijver in zijne voorrede de woorden richt: ‘Ik nader tot u met het bewustzijn eene zware verantwoordelijkheid op mij te laden, doch ik deins daarvoor niet terug, gevoelende dat, waar het land in gevaar is, plicht gebiedt in persoon op de bres te springen. Ik strijd zoowel voor uwe belangen als voor die van allen die mij dierbaar zijn, zonder te vragen of die strijd voor mijn persoon goed of kwaad zal opleveren.’ Aan den plechtigen toon dezer betuiging blijft het geheele boekske getrouw: er spreekt daaruit eene innige overtuiging; het is, zooals vooral uit de slotperiode blijkt, een woord den schrijver afgeperst door een drang des gemoeds, die hem geen rust gunde, aleer hij de overtuiging, op toevallige wijze bij hem verlevendigd, dat onze koloniale staatkunde zich op gevaarlijken weg bevindt, aan de natie had medegedeeld.

In de derde plaats om het tijdsgewricht, waarin deze brochure verschijnt. Wellicht was er voor onze koloniale staatkunde nooit een gewichtiger oogenblik dan het tegenwoordige. Noch door het reglement op het beleid der regeering van N.I. van 1854, noch door de wet op de wijze van beheer en verantwoording der geldmiddelen van N.I. van 1864, is, naar mijne overtuiging en die van velen, eene schrede gezet op het gebied der koloniale staatkunde zoo gewichtig, zoo beslissend voor de toekomst, als daarop gezet is door de thans bij de Tweede Kamer aanhangige ‘Vaststelling der gronden, waarop ondernemingen van landbouw en nijverheid in N.I. kunnen worden gevestigd.’ Dat wetsontwerp is de eerste ernstige poging om de rechtsbeginselen waarop de hedendaagsche Europesche maatschappij berust, ook in Ned. Indië in toepassing te brengen; het steekt de banier omhoog eener sociale omwenteling, waarvan de gevolgen niet te berekenen zijn. De zoo dikwijls aangeprezen leer, dat westersche beginselen niet passen voor oostersche toestanden, is daarbij bepaald verworpen. Hoe voorzichtig het ook in vele opzichten moge gesteld zijn, hoe langzaam en geleidelijk ook de overgang zijn moge die door zijne bepalingen beoogd wordt, het zal, tot wet verheven, eene reeks van veranderingen en regelingen noodzakelijk maken, waardoor de toestand van Java eene schier volkomen omkeering zal

ondergaan. Ieder die in de eer en de welvaart des Vaderlands belang stelt, ieder die voor Nederlandsch Indië hart heeft en niet de koloniale belangen ter zijde laat met die koele onverschilligheid, die alleen uit volstrekte onkunde verklaarbaar is, ziet de beslissing van het lot van dit ontwerp met gespannen verwachting te gemoet. Want welke wijziging ook dat ontwerp ondergaan moge, wanneer de hoofdbeginselen waarop het rust, worden aangenomen, zal het spoedig gedaan zijn met de beoefening der kunst ‘how to manage a colony’ (d.i., eenigzins vrij vertaald: ‘hoe men een groot deel der staatslasten door eene kolonie kan laten dragen’). Wij zullen dan, met terzijdelating van alle kunstgrepen, eenvoudig wat wij in het moederland als recht hebben erkend, en de verwezenlijking waarvan wij hier als het hoogste staatsdoel beschouwen, ook in Indië als het eenig richtsnoer van ons bestuur gaan beschouwen.

Tegenover die cultuurwet (want zoo zullen ook wij, overeenkomstig een reeds gevestigd spraakgebruik, dat wetsontwerp kortheidshalve noemen) verkeert de heer van der Wijck in eene zeer bijzondere positie. Hij is het volkomen eens met de edelmoedige gedachte die haar den ontwerpers heeft ingegeven; hij verdedigt de belangen der inlandsche bevolking met eene schaars geëvenaarde warmte; de verwezenlijking, ook in Indië, van wat der moderne zamenleving als recht geldt, staat bij hem zoozeer als bij iemand op den voorgrond; hij zou zelfs de hervormingen, door de cultuurwet voorgeschreven, in vele opzichten willen voorbij streven, en veroordeelt, zoo al niet met ronde woorden, dan toch ingewikkeld, de teedere bezorgdheid die zij vooralsnog voor de belangen van het batig slot aan den dag legt. En toch komt het ons voor dat de uitgave zijner brochure, al draagt zij dit niet op het voorhoofd, bepaaldelijk tegen het ontwerp van cultuurwet gerigt is; dat hij daarmede vooral beoogd heeft de natie terug te brengen van den verkeerden weg tot hervorming, dien zij, naar zijn inzien, met deze wet zal betreden, en haar te overtuigen, dat de verwezenlijking van het recht in Indië door geheel andere middelen moet bereikt worden. Niet om het cultuurstelsel te handhaven en het batig slot in bescherming te nemen, is de Heer van der Wijck een vijand der cultuurwet: beide zijn zelden in sterker bewoordingen dan in zijn vlugschrift gebrandmerkt. Maar het is de overtuiging dat die wet *onmogelijk* is,

die de eenige - maar zeker dan ook voldoende - grond zijner bestrijding uitmaakt. Ik veroorloof mij de volgende plaats (blz. 51) af te schrijven, omdat zij zijne meening over de cultuurwet bondig en onbewimpeld uitspreekt:

'Gij valt hier de cultuurwet en den minister aan, zal men mij toeroepen. Neen; de minister heeft mij wel wegens die wet willen raadplegen, ik heb haar breedvoerig met hem besproken, en ik moet bekennen, dat, wanneer er eene wet moet gemaakt worden, ik geene betere zou weten te ontwerpen. Nog veel minder wil ik den man aanvallen, dien ik hoog acht, omdat hij, rijkelijk gezegend met hetgeen de gewone sterveling als het toppunt zijner wenschen beschouwt, vaderlandsliefde genoeg heeft om te trachten het vermolmde, wellicht maar al te lekke schip onzer koloniale staatkunde, tusschen tallooze klippen en reven door, naar eene veilige haven te sturen, en dat met ongehoorde inspanning van krachten en niettegenstaande de manschap hem veelal eer tot last dan tot hulp is; waar zij bang is geworden hem openlijk aan te vallen, doch achter zijn rug blijft voortmompelen en voor een deel van genoegen in de handen zou wrijven, zoo zij hem zag struikelen. Maar ik val u aan, o lezer,' [en de lezer is hier het Nederlandsche volk, waarop de schrijver zich beroept,] 'die hem gedwongen hebt eerst eene indische comptabiliteitswet in te dienen (met schrik hoorde ik haar onlangs doopen: dat wangedrocht, dat de hebzucht tot moeder, onverstand en onkunde tot vaders heeft), en die nu eene *onmogelijke* cultuurwet verlangt.'

Toen mij de brochure van den heer van der Wijck in handen kwam, was ik nog onder den verschen indruk van de lezing en overweging der cultuurwet, en daarmede zoo vervuld, dat de lust bij mij was ontwaakt, mijne gedachten daarover aan de lezers van 'de Gids' mede te deelen. Ook ik had, ik ontveins het niet, tegen het ontwerp gewichtige bedenkingen, die het niet mijn voornemen was te verhelen. Mijn warme sympathie voor de hoofdbeginselen daarin gehuldigd, kon mij niet blind maken voor de eindelooze moeijelijkheden waarop de toepassing dier beginselen aanvankelijk stuiten zal. Maar mijne eigene denkbeelden van hervorming in Indië zijn toch te zeer in de richting van dit ontwerp, dan dat ik mij onder de eigenlijke bestrijders zou hebben geschaard. De moed om het onvoorwaardelijk aan te prijzen of, laat mij liever zeggen, de overtuiging, dat het onvoorwaardelijk aan te prijzen is, zou mij

ontbroken hebben; maar ik zou toch mijne vreugde hebben betuigd, dat het aan de Kamer is aangeboden, en dat daardoor gewichtige vragen aan de orde zijn gesteld, welker rijpe overweging in allen gevalle strekken zal om weder meer licht over de koloniale vraagstukken te verspreiden, en wederom aan dezen en genen de oogen te openen voor de erkentenis der waarheid, dat de wijze waarop wij Indië tot dusverre beheerden, waarschijnlijk niet tot voordeel, maar zeker niet tot eer van het Vaderland heeft gestrekt. Mocht dan ook het ontwerp niet tot wet worden verheven (en wie zou durven verwachten, dat reeds de eerste poging om zoo gewichtige belangen te regelen, daartoe genoegzamen bijval zou vinden?), ik hield mij overtuigd dat de discussie daarover niet zonder vrucht zou blijven, en ons althans eene schrede nader zou brengen tot de beantwoording der vraag, hoe het moet worden aangevat om, wat onze tijd als recht erkent, ook in Indië te verwezenlijken.

In dat alles staat mijne overtuiging vrij scherp over tegen die van den heer van der Wijck. Het schijnt mij toe zijne bedoeling te zijn, de discussie over de ‘onmogelijke’ cultuurwet wet te smoren in eene algeheele vernietiging van den parlementairen invloed op de Indische aangelegenheden. Hij heeft zich tot de echo gemaakt dier klachten, zoo dikwijls uit Indië vernomen, over de miskenning der Indische belangen en de verguizing van Indische personen, waaraan zich de vertegenwoordiging schuldig maakt, en spreekt zelfs van ‘eene onredelijke en sarrende behandeling van de zijde des moederlands,’ die, wel is waar, de Nederlanders in Indië niet tot afval zal nopen, maar hen wrevelig en moedeloos maakt, zoodat zij in de ure des gevaars de zedelijke kracht zouden missen, om leven en bezittingen voor de Kolonie en het Vaderland ten offer te brengen. En de gevaren van den toestand, waarin Indië verkeert, worden door den schrijver niet gering geacht; naar zijne voorstelling is het gelijk aan een vulkaan, waarvan ieder oogenblik eene uitbarsting is te verwachten. Er is dus voor de wonden van Indië een spoedig en krachtig werkend geneesmiddel noodig; maar wat eene beraadslaging over de cultuurwet goeds zou kunnen uitwerken, zou in geen geval een dadelijk geneesmiddel bieden, zou eerst kunnen worden toegepast, wanneer het vermoedelijk te laat was. En wat erger is, door die beraadslaging zelve worden de gevaren van den toestand ieder oogenblik verhoogd. Het wijzen op de verkeerdheden,

het breed uitmeten van het onrecht, waaraan de Javaan is blootgesteld, dat van zulk een beraadslaging onafscheidelijk is, heeft noodzakelijk de strekking om het vuur der ontevredenheid aan te blazen en gedurig hooger te doen opflikkeren.

Ik ontveins niet dat de eerste lezing van het vlugschrift van den heer van der Wijck vrij wat indruk op mij maakte en mij wel een weinig in mijne overtuiging schokte. Ik moet dit nader bepalen. Niet omtrent de juistheid der hoofdbeginselen, waarop de cultuurwet berust; de heer van der Wijck zelf hecht daaraan zijn zegel, wanneer hij zegt dat, zoo er eene wet zijn moet, hij geene betere zou weten te ontwerpen. Ook niet omdat hij die wet eene ‘onmogelijke’ genoemd heeft. De stelling dat die wet, schoon de best mogelijke, toch eene onmogelijke is, kan zeker niet strekken om tot eene gezette overweging van het ontwerp aan te sporen, en zou, indien zij bewezen was, alleen voldoende zijn om ons alle discussie daarover in wanhoop te doen opgeven. Maar de heer van der Wijck heeft zijn oordeel, dat ook deze best mogelijke cultuurwet onmogelijk is, niet gemotiveerd, of het moest zijn door de bezwaren die hij, blz. 49 en 50, in de kadastreering van Java, ‘die de grondslag van elk goed geregeld landbezit behoort te zijn,’ heeft opgemerkt. Dat die kadastreering ‘eene zaak van tijd en van zeer veel geduld en volharding zal zijn,’ is niemand meer dan ik gereed om te erkennen, maar de begrippen *moeielijk* en *onmogelijk* liggen nog oneindig ver van elkander: de moeielijkheid is nog altijd een der vormen der mogelijkheid, terwijl ‘onmogelijk’ elke mogelijkheid buitensluit. De discussie over eene *onmogelijke* zaak zou dwaasheid zijn, maar juist bij eene *moeielijke* zaak schijnen grondig en veelzijdig onderzoek en rijpe overweging op hunne plaats.

Maar het was dan ook op eene geheel andere wijze dat mijne overtuiging geschokt was. Ik voelde mij eenigzins door de vrees van den schrijver voor de gevaren der discussie aangestoken, en was zoozeer meêgesleept door de warmte zijner overtuiging dat een onmiddellijk werkend redmiddel moet worden aangegrepen, dat ik mij een oogenblik geneigd gevoelde hem te volgen op den weg van plotselinge en onvoorbereide hervorming, zonder te denken aan den geweldigen schok die daarvan het noodwendig gevolg moet zijn.

Toen echter de eerste indruk der lezing voorbij was en ik mij rekenschap begon te geven van de waarde der beschou-

wingen en argumenten door den schrijver te berde gebracht, werd ik allengs weder gerustgesteld, en verlevendigde zich op nieuw de overtuiging, dat alleen langs den weg van geleidelijke hervorming iets wezenlijk en blijvend goeds voor Nederland en Nederlandsch Indië kan worden gesticht, en dat de weg - en zoo ik hoop en vertrouw niet alleen ten gevolge van *dwang* van de zijde der Vertegenwoordiging - door den Minister van Koloniën ingeslagen, om een debat over de hoofdbeginselen van zulk eene hervorming uit te lokken en daardoor eene vaste basis voor verdere maatregelen te verkrijgen, verre de voorkeur verdient boven dien der plotselinge - haast zeide ik onbesuisde - hervorming, door den heer van der Wijck aanbevolen.

Het is van deze meening dat ik in de volgende bladen rekenschap wensch te geven, ten einde daardoor de bespreking van eenige hoofdpunten der cultuurwet, die ik hoop later te doen volgen, zoo mogelijk te rechtvaardigen in de oogen van hen, die wellicht langer dan ik onder den indruk der alarmeerende beschouwingen van den heer van der Wijck gebleven zijn. Ik wil trachten tot dat einde aan te toonen, dat zijne vrees voor de gevaren van het oogenblik overdreven is; dat het groote redmiddel door hem aanbevolen, de opoffering van het ‘batig saldo’, niet maar zoo voetstoots volledig kan worden toegepast, en eindelijk dat de veranderingen, die hij in de wijze van beheer onzer koloniën brengen wil, vermoedelijk meer kwaad dan goed zouden stichten.

I.

De schrijver begint zijn vertoog met eenige aanhalingen uit het werk van de Tocqueville, ‘l'ancien régime et la révolution.’ De lezing van dat werk had reeds vroeger, toen hij nog resident van Soerabaja was, een diepen indruk op hem gemaakt om ‘de veelvuldige punten van overeenkomst van den maatschappelijken toestand op Java met dien, welke de Fransche revolutie voorafging.’ In het Vaderland teruggekeerd, las hij op nieuw hetzelfde werk, en kreeg daarvan niet slechts denzelfden indruk, maar een veel sterkeren. Alles wat hij in

Indië in de laatste jaren gezien en beleefd had, kwam hem daarbij voor den geest, en de overtuiging dat Indië in een toestand verkeert, zwanger van dezelfde gevaren, die vóór 1789 Frankrijk boven het hoofd hingen en in dat noodlottige jaar over het land zijn uitgebarsten, werd zoo sterk, dat hij zich niet langer weêrhouden kon dien indruk mede te deelen, opdat de lessen van de Tocqueville zoo mogelijk strekken mochten om de gevaren af te keeren, die Indië bedreigen. Wij hebben hier niet te doen met een besluit dat door de vernieuwde lezing van het werk van de Tocqueville tot rijpheid kwam, maar met een besluit dat zijn ontstaan geheel en al aan den indruk dier vernieuwde lezing te danken had. ‘Vraagt gij mij, lezer,’ dus spreekt de schrijver op blz. 65, ‘hoe ik er toe kom eerst nu, wellicht ter elfder ure, dit opstel te schrijven; ik weet er u niets anders van te zeggen, dan dat ik omstreeks drie weken geleden er nog in de verte niet aan dacht; dat ik toevallig bij een vriend het werk van de Tocqueville vond en het leende; dat onder de lezing het denkbeeld om u mijne indrukken mede te deelen, zich van mij meester maakten, en mij geen rust of duur meer liet, totdat ik u alles, wat mij reeds lang op het hart lag en met zorg vervulde, had medegedeeld.’

Wanneer wij groot gewicht moeten hechten aan het oordeel van een man als de heer van der Wijck, niemand kan ons euvel duiden dat wij de omstandigheden, vooral de gemoedsstemming, waarin hij dit oordeel uitsprak, in aanmerking nemen, waar het er op aankomt de waarde daarvan te bepalen. De schrijver zelf heeft ons een blik daarin gegund, en indien die blik bij mij gestrekt heeft om mijne onrust over de door hem geschilderde gevaren aanmerkelijk te temperen, dan mag ik dit niet verzwijgen. Want ik houd vrees voor een slechten raadsman, en zou mij weinig goeds voorstellen van maatregelen tot hervorming onzer koloniale staatkunde, plotseling genomen onder den indruk dezer hartstocht. Vrees aan te jagen is een krachtig, maar op zich zelf vaak van onheil zwanger middel om tot handelen te drijven. Waar iemand werkelijk de gevaren dreigend acht, kan men het hem niet euvel duiden, dat hij tot dit middel zijne toevlucht neemt; maar wie meent dat de schildering der gevaren overdreven is, moet zich niet door een *argumentum a tutiori* laten verleiden, om zijne overtuiging te verbergen. Dit zou alleen dan goed zijn, wanneer men met

recht kon stellen, dat de maatregelen door vrees ingegeven, in ieder geval beter zijn dan de maatregelen, die de vrucht zijn van kalm beraad.

De heer v.d. Wijck zal het bij eenig nadenken zelf niet vreemd vinden, dat zijne lezers aan die, op verren afstand van Indië, toevallig door de lezing van een welsprekend boek bij hem opgewekte vrees, die binnen den tijd van drie weken het plan, om als schrijver op te treden, bij hem deed opkomen en tot de volvoering bracht, niet hetzelfde gewicht hechten, dat zij hechten zouden aan eene brochure, die, op de plaats zelve geschreven, de onmiddellijke vrucht was van hetgeen hij daar dagelijks met eigene oogen opmerkte. Wanneer de schrijver ons op grond zijner eigene ervaring verklaard had, dat er eene hooggaande ontevredenheid en gisting onder de Javanen wordt aangetroffen; indien hij daarvan feitelijke bewijzen had medegedeeld; indien die dagelijksche waarneming van de stemming des volks hem dit geschrift had afgeperst; het zou eene geheel andere beteekenis erlangen. De schrijver blijft niet in gebreke om vele feiten te vermelden, waardoor, naar zijne berekening, het misnoegen der Javaansche bevolking, der hoofden, der Chinezen, der Europeanen in Indië, *kan* zijn opgewekt; maar de bewijzen dat dit misnoegen werkelijk in de harten van deze verschillende deelen der bevolking heeft post gevat en hen voor eene gewelddadige omwenteling heeft rijp gemaakt, ontbreken schier geheel. Dat onder de Europesche bevolking eenige ontevredenheid heerscht - het gevolg vooral van de kwijning der industrie, den ondergang veler ondernemingen, het gebrek aan crediet en het gemis aan vertrouwen - is algemeen genoeg bekend; maar, zoo dit nog noodig ware, de heer van der Wijck heeft ons zelf gerust gesteld, dat van dit deel der bevolking, waarvan de belangen zoo nauw aan die van het moederland verbonden zijn, niets voor ons is te vreezen. Wat de inlandsche bevolking betreft, wel spreekt hij op blz. 46 van teekenen, zoo als den storm voorafgaan, die ons niet zouden hebben ontbroken, maar wat daarvan werkelijk wordt medegedeeld, heeft, gelukkig! niet veel om het lijf. ‘Of zijn reeds,’ dus vraagt hij, ‘uit uw geheugen gewischt, en is in uwe ooren het geluid verdoofd van de klewang-wettende gezangen?’ Dit kan slechts zien op de woorden van Multatuli: ‘En ik zou klewang-wettende krijgszangen slingeren in de gemoederen van die martelaren, wien ik hulpe heb toegezegd, ik, Multatuli.’

Maar ik bid u, wat bewijzen die krijgszangen, die Multatuli in de harten der Javanen wil slingeren, maar, zooveel ik weet, tot dusverre niet geslingerd heeft, voor de onder de inlandsche bevolking heerschende gisting? Het adres der 13 Indische mannen, dat vervolgens ter sprake komt, bewijst alweder niet anders dan dat er Europeanen zijn die de zaken donker inzien en den weg afkeuren door de regeering betreden, maar leert ons even weinig van de stemming der inlanders, als de gezangen, die Multatuli voor hen wil opstellen. Erger zeker zijn ‘de berichten van oproeren, die het kenmerk dragen van een den Europeaan hoogst vijandigen, fanatieken geest’; maar gelukkig vindt de schrijver zelf zich genoopt, om er, ongetwijfeld naar waarheid, bij te voegen, dat zij van weinig beteekenis zijn geweest. En wel mogen wij vragen, wanneer dan in Indië de dagen geweest zijn, waarin men niet soms iets vernam van volksbewegingen, verwekt door heerschzuchtige vorsten of priesters, die op het domme bijgeloof der menigte speculeerden? Het is er verre van af dat ik zou willen raden op zulke volksbewegingen geen acht te slaan; integendeel, ik acht het van het hoogste gewicht, dat men de oorzaken daarvan opspore en trachte ze in de kiem te versmoren; maar men moet niet als een bijzonder gevaarlijk symptoom van het tegenwoordig oogenblik doen voorkomen, wat in Indië te allen tijde een zich telkens voordoend verschijnsel is geweest. ‘Hebt gij niet hooren mompelen van eenen vloekzang, te afgrijsselijk, om u dien hier mede te deelen?’ dus gaat de schrijver voort; maar ik, die niet weet, welken vloekzang de schrijver bedoelt, zou wel gewenscht hebben dat hij dien werkelijk had medegedeeld. Over dit zoo geheimzinnig aangeduide feit, moet ik mijn oordeel opschorten. Maar wanneer de schrijver ten slotte over de gedrukte stemming in Indië spreekt, dan heeft hij toch zeker wel weder het oog op de gedrukte stemming der Europeanen, die zich weder uit de reeds vermelde crisis in handel en industrie genoegzaam laat verklaren.

De werkelijke bewijzen die de schrijver bijbrengt voor zijne stelling, dat wij op Java met rassche schreden eene omwenteling van soortgelijken aard, als de Fransche van 1789, tegemoet gaan, zijn dus weinige en van weinig belang. En het is dan ook niet onder den indruk dezer feiten, maar onder den indruk der lezing van de Tocqueville, dat hij de vrees heeft opgevat, waarvan zijne brochure getuigenis geeft. Wel

zegt hij, dat wat hij nu schrijft, hem sedert lang op het hart lag; maar daar staat tegenover dat hij drie weken voor de verschijning zijner brochure er nog volstrekt niet aan gedacht had met zijne beschouwing van de Indische zaken voor het publiek te treden. Dat het hem vóór die drie weken aan de belangstelling, aan de vaderlandsliefde zou ontbroken hebben, die hem later de pen in de hand gaf, kunnen wij niet aannemen; wij moeten er dus wel bij blijven, dat eerst de herlezing van de Tocqueville zijne bekommering, zij moge dan reeds vroeger smeulende zijn geweest, tot eene vlam heeft aangewakkerd, die zich ook naar buiten heeft geopenbaard.

Ik kan mij van den diepen indruk dien de lezing van de Tocqueville's geschrift op den heer van der Wijck gemaakt heeft, zeer goed rekenschap geven. De door hem aangehaalde plaatsen, die den toestand van Frankrijk vóór de omwenteling beschrijven, zijn zoodanig, dat zij bijna regel voor regel en woord voor woord op den tegenwoordigen toestand van Java toepasselijk zijn. Zou niet, waar de toestanden zoo zeer overeenkomen, een gelijksoortig verloop der gebeurtenissen te verwachten zijn? De kracht die zoodanige redeneeringen bij analogie op onzen geest oefenen, is doorgaans veel grooter dan hare werkelijke waarde. De reden is dat zij meer op de verbeelding dan op het verstand werken. Het is daarom dat leeraars der jeugd en volksredenaars zich zoo gaarne van analogiën bedienen. De eerste indruk van zulk eene treffende analogie als de heer van der Wijck heeft bijgebracht, moet natuurlijk zeer sterk zijn; en wanneer men met schrijven niet wacht tot die indruk is verflauwd, tot de kalme redeneering het haar toekomend gezag heeft hernomen; wanneer het bewogen gemoed zich, zonder tijd van beraad te nemen, aanstonds op het papier uitstort, dan is juist zulk eene pennevrucht als die van den schrijver te verwachten.

Maar elke analogie, ook de treffendste niet uitgenomen, heeft nevens hare sterke, ook hare zwakkere zijde. De eerste bestaat in de punten van overeenkomst die de beide vergeleken gevallen of toestanden aanbieden, de andere in hunne punten van verschil. Ziehier een voorbeeld van de punten van overeenkomst die de schrijver ons voorhoudt: ‘Evenmin als in Frankrijk de boerenstand, is het op Java de inlander, die zelf zijne grieven doet gelden; maar even als in Frankrijk de schrijvers, de hoogere standen, de adel en de regeering den landman zijne

grieven voorhouden en deze ten breedste uitmeten, zijn het op Java en in Nederland de overheerschende klasse, de Europeanen, die in boeken, in brochures, in dagbladen, in de Kamers en zelfs in de stukken, die van de regeering uitgaan, den Javaan luide verkondigen, dat hij mishandeld wordt, dat hij het slachtoffer is van een op zijne exploitatie berekend stelsel, dat heere- en cultuurdiensten moeten worden afgeschaft, dat hij door zijne hoofden wordt onderdrukt en gekneveld, dat wij het zijn die zijne welvaart ondermijnen of de ontwikkeling daarvan beletten, dat het aantal misbruiken waaronder hij te lijden heeft, alle paal en perk te buiten gaat.'

De schildering moge sterk gekleurd zijn, zij is in het algemeen waar, en de overeenkomst met hetgeen vóór 1789 in Frankrijk gebeurde, bijzonder treffend; maar bestaan er nu geene punten van verschil, die ons moeten weêrhouden van de gelijksoortigheid der toestanden ook gelijksoortige uitkomsten te verwachten? Zonder twijfel zijn zij aanwezig, en het komt mij voor dat de heer van der Wijck daaraan slechts zeer onvolkomen recht heeft doen wedervaren. Ik wil op enkele opmerkzaam maken.

Het eerste punt van verschil zou ik kunnen formuleeren in de eenigzins banale woorden dat de Javaan geen Franschman is, en dat het bijna evenveel moeite kost den een voort te drijven, als den ander in toom te houden. Vlugheid van geest en bevatting, levendigheid van aard die aanstonds tot handelen drijft, zijn even vreemd aan den Javaan, als zij den Franschman eigen zijn. Een bewonderaar en vriend van het stelsel der Europeanen om hem ten behoeve van batige saldo's te exploiteeren, is de Javaausche landbouwer vermoedelijk nimmer geweest, en mij heeft men verhaald, dat hij zich, reeds voor twintig en meer jaren misschien, wel eens de kleine wraak gunde, van in eene soort van tooneelvertooning Europesche heeren en dames op hunne beurt aan den gedwongen cultuur-arbeid te zetten. Aan gevoel van het onrccht, hem aangedaan, schijnt het dus den inlander wel niet te ontbreken; maar het ontbreekt hem aan initiatief, aan kracht om te handelen, schier aan het besef der mogelijkheid om zich zelven recht te verschaffen, en het is juist op dat punt dat hij de tegenvoeter van den Franschman is. Ik wil niet te veel bewijzen. Men heeft in de laatste jaren sporen opgemerkt dat de Javaan zich uit zijn lethargischen toestand begint op te heffen, dat hij begint te durven klagen over verdrukking en

onrecht, waar hij grond heeft te verwachten dat zijne klachten een gunstig oor zullen vinden. Ik geloof dat men zich bedriegen zou wanneer men, op de lijdelijkheid der bevolking vertrouwende, meende te allen tijde te kunnen voortgaan met haar te exploiteeren, gelijk tot dusverre geschied is en ik ben het eens met den heer van der Wijck, dat wanneer men het doen wilde, men het zou moeten doen zonder er van te spreken, en zoo, dat men het den inlander als zijn normale toestand, als het lot waartoe hij nu eenmaal onherroepelijk bestemd is, deed voorkomen. Men moest dan van de mogelijkheid van eenen anderen toestand, van het denkbare eener poging tot verzet zelfs niet fluisteren. Maar de heer van der Wijck wil dit stelsel even weinig als ik; hij wil integendeel de verwachte omwenteling bezweren door den stoutsten der eischen, tot dusver, - niet, zooveel ik weet, door de Javanen, maar door de Europesche kolonisten - in Indië gedaan: den eisch om af te zien van het batig slot, op eens en zonder voorbereiding in te willigen. Ik wil het gevaar niet wegcijferen; ik wil alleen in het licht stellen, waarom het mij niet zoo dreigend en dringend voorkomt, dat de weg van bedaarde overweging en geleidelijke hervorming moet worden verlaten.

Er zijn, behalve de verschillende geaardheid der bevolking, andere punten van verschil tusschen Frankrijk in 1789 en Java in 1865, die de kracht der redeneering van onzen schrijver verzwakken. In Frankrijk behoorden verdrukkers en verdrukten tot dezelfde natie, spraken zij dezelfde taal, hadden zij vele trekken en belangen met elkander gemeen; op Java behooren zij tot verschillende natiën, spreken zij eene verschillende taal, bestaat er tusschen beiden zooveel verschil als maar - binnen de perken der menschheid natuurlijk - mogelijk en denkbaar is. Dat de denkbeelden door Europeanen in eene vreemde taal en voor den Oosterling geheel vreemde vormen geuit, zoo spoedig tot den Javaan zouden doordringen, zoo gemakkelijk zijn eigendom worden, zulk een levendigen indruk wekken, als de denkbeelden door de hoogere standen in Frankrijk verkondigd, hun weg vonden tot de Fransche boeren, kan men zich inderdaad niet voorstellen. Tot dusverre werden de bewijzen niet geleverd, en ook de heer van der Wijck bleef daaromtrent in gebreke, - dat onder de geringe Javanen menschen gevonden worden die zich om de politieke en nationale belangen bekommeren, dagbladen en brochures en het bijblad der

staatscourant lezen en, op welke wijze dan ook, plannen vormen om herstel van grieven te erlangen. Ik durf zeggen dat dat alles voor hen even ongenietbaar als ontoegankelijk is, en dat het verschil van denkvorm en taal tusschen hen en ons een slagboom stelt, die slechts in zeer enkele gevallen, met de grootste inspanning kan worden overstegen. Maar ook hier weder wil ik niet te ver gaan, en geenszins beweren dat den Javaan geheel verborgen blijft wat bij zijne meesters omgaat. ‘Wie onzer,’ zegt onze schrijver, blz. 17, ‘wie onzer heeft niet de opmerking kunnen maken, dat wat wij in tegenwoordigheid van dienstboden of van kinderen verhandelen, denkende dat zij het niet zullen opmerken of niet begrijpen, maar al te gretige ooren vindt, en dat, wat maar half verstaan is, geraden en aangevuld wordt, zelden in ons voordeel, meestal in ons nadeel? leder die in verdrukking of in eene afhankelijke stelling leeft, is er op uit om de fouten zijner meesters te bespieden, en daarvan in zijn voordeel partij te trekken. Er zijn verscheiden hoofden die hollandsch lezen; honderden afstammelingen van Europeanen en Javaansche moeders lezen gretig de dagbladen en deelen aan hunne Javaansche landgenooten, wie zij nader staan dan wij, mede wat bij ons omgaat, vermoedelijk zelden in ons voordeel.’ Er is in dat alles eenige waarheid die ons behoedzaam en vooral rechtvaardig moet doen handelen; maar de verbreiding der smetstof - indien wij er dien naam aan kunnen geven - in de Javaansche maatschappij, kan niet anders dan langzaam zijn, daar waar de organen van mededeeling en middelen van gemeenschap binnen zoo enge grenzen zijn beperkt. Ook hier leidt mijne conclusie niet tot stilzitten en niets doen; zij heeft geene andere strekking dan de overtuiging te verlevendigen, dat het niet zoover gekomen is, of wij hebben nog den tijd om ons over de maatregelen ter hervorming behoorlijk te beraden.

Ik vermeld nog slechts één punt van verschil, en wel een waarop de heer van der Wijck zelf opmerkzaam heeft gemaakt, namelijk dat, hoe ongelukkig de Javaan in onze oogen moge wezen, de vergelijking met den Franschen boer vóór de revolutie in vele opzigten te zijnen voordeele uitvalt. Oppervlakkig zou men denken, dat daarom van hem te minder gevaar dreigt. De schrijver is van een tegenovergesteld gevoelen, en beroept zich ook hier op een analogie. Het lot van den Franschen boer was benijdenswaardig bij vergelijking met dat van

den Duitschen, en toch hebben in Duitschland de boeren zich het juk veel langer laten welgevallen, en zijn zij nimmer, zoo als in Frankrijk, algemeen tegen den adel en de regeering in opstand gekomen. In Frankrijk zelf is in die streken, waar de toestand van den boer betrekkelijk het best was en het meest gedaan werd om dien te verbeteren, de opstand het eerst en het hevigst uitgebroken. De reden is gemakkelijk na te gaan: waar in Europa de toestand der boeren het gunstigst was, was ook hun verstand en het gevoel van eigenwaarde het meest ontwikkeld, en kwamen hun dus de voorrechten der heeren het hatelijkst en het minst gegrond voor. Doch ook hier zij men voorzichtig met de toepassing op Java. De Javaansche landbouwer, hij moge dan - wat ik hier niet onderzoeken wil - minder gedrukt worden dan de Fransche boer vóór de omwenteling, staat ver bij hem achter, zoowel in vatbaarheid voor ontwikkeling, als in gelegenheid om er toe te geraken, en zal stellig niet zoo ligt uit een betrekkelijk beteren toestand een hooger gevoel van eigenwaarde putten.

Het zou onverantwoordelijk zijn, wezenlijke gevaren weg te cijferen; maar het is schier even verkeerd, denkbeeldige gevaren te scheppen. De gejaagdheid, de onnadenkendheid, het onbedachtzaam grijpen naar het eerste het beste redmiddel, die de gevolgen zijn van overdreven vrees, zijn misschien even verderfelijk, als de zorgeloosheid en overmoed van ongegrond vertrouwen. Wij hebben daarom getracht de alarmkreten van den Heer van der Wijck tot hunne juiste waarde te herleiden. Misschien dwalen wij in onze beschouwing; want wij hebben niet, gelijk de schrijver, den toestand daar ginds met eigen oogen gadegeslagen. Maar indien wij dwalen, is het ter goeder trouw, en in overeenstemming met velen die de persoonlijke kennismaking met Java op ons vooruit hebben. Had de schrijver de gronden voor zijne zienswijze aan de mededeeling van op Java waargenomen feiten, en niet aan de geschiedenis van een vreemd land, hemelsbreed van Java verschillend, ontleend, en was hij dan tot een even ongunstig resultaat gekomen, wij zouden, uit eerbied voor zijne ervaring, het niet gewaagd hebben hem tegen te spreken.

II.

De oorzaak van alle gevaren, die ons in Nederlandsch Indië boven het hoofd hangen. ligt, volgens den schrijver, ‘in niets anders dan het *batig slot*, in het stelsel om Java ten behoeve van Nederland te exploiteeren.’

Waar de schrijver op dit onderwerp komt, geraakt hij zoodanig in vuur, dat zijne taal in heftigheid die van een Multatuli evenaart. Men leze zijn tweede hoofdstuk en vrage zich af, of ooit de hartstochtelijkste schrijver, die de belangen van Java tegen het moederland in bescherming nam, zich heftiger diatribe heeft veroorloofd. Tot voorbeeld kies ik het liefst eene der gematigdste maar tevens der kernachtigste zinsneden: ‘Zouden wij voor opstand op Java te vreezen hebben, zoude onze koloniale politiek in zulk een Babylonische verwarring geraakt zijn, tot zooveel onvruchtbaren twist geleid hebben, zoo de bevolking daar vrij ware gebleven van dwangcultuur en van drukkende heerediensten, en de maatschappij zich daar op eene meer natuurlijke wijze had kunnen ontwikkelen? Voorzeker niet.’

Ik ben het op dit punt volkomen met den schrijver eens; onze hebzuchtige politiek straft zich zelve, wij maaien wat wij gezaaid hebben.

Wanneer echter de schrijver zoover gaat van het batig saldo een *diefstal* te noemen, dien Nederland aan Indië begaat, dan bezigt hij eene uitdrukking, die ik niet gaarne zou onderschrijven. Het schijnt mij toe, dat hier eigenlijk van vergrijp tegen den eigendom der Javanen geen sprake kan zijn; wel van kortzichtige en baatzuchtige politiek. Het is een zonderlinge diefstal waarvan het gevolg is, dat de bestolene beter gekleed en gevoed is en meer welvaart geniet dan hij gekend heeft vóór hem zijn eigendom werd ontnomen. En toch legt de heer van der Wijck, die de Javanen als gedurende een reeks van jaren stelselmatig bestolen doet voorkomen, van hunne welvaart in dat zelfde tijdvak, in vergelijking met vroeger, eene gunstige getuigenis af, waarbij hij zich ongeveer van de door mij gebezigde woorden bedient. Reeds deze tegenstrijdigheid is, dunkt mij, een bewijs, dat de naam van ‘diefstal’ op de batige saldo's niet past.

De liberale richting in koloniale aangelegenheden, destijds de oppositie-partij, had voor eenige jaren eene leuze, die sedert in vergetelheid is geraakt. Zij vorderde voor Nederland en Indië *gemeenschap van kennis en belang*. Men verstond daardoor dat Nederland en Indië beschouwd zouden worden als twee deelen van één groot geheel, die er naar moesten streven elkander zoo goed mogelijk te kennen, elkanders belangen zooveel mogelijk te steunen en te schragen. Even als men bij de heffing der belastingen in de verschillende provinciën des rijks niet angstvallig vraagt of voor iedere provincie juist zoo veel gevraagd wordt als ten haren eigenen behoeve wordt uitgegeven, maar de geheven sommen gebezigd worden waar het welzijn van eenig deel het vordert, omdat het belang der deelen ook tevens dat van het geheel is; zoo meende men destijds, dat men ook niet angstvallig behoefde te vragen, of wat Indië opbracht ook voor Indië werd uitgegeven, maar dat het genoeg was dat wat Nederland en Indië gezamenlijk opbrachten ten behoeve van het geheel werd besteed. Leverde de Indische dienst op zich zelve beschouwd een batig saldo op, het was naar dat stelsel geen onrecht, dat het ten behoeve van het moederland besteed werd, mits slechts de belangen van Indië daarom niet verwaarloosd werden; mits dat batig saldo geen afgeperst bloedgeld, maar de spontane vrucht van Indië's welvaart was. Ja het kon zelfs in dit stelsel geenszins worden veroordeeld, dat Indië zich tijdelijk een weinig bekromp of zich een weinig meer dan gewoonlijk inspande om het moederland te steunen, waar dit door bijzondere omstandigheden in buitengewonen nood was geraakt, omdat het stelsel medebracht, dat ook Nederland hetzelfde voor Indië zou doen, wanneer Indië in buitengewonen nood mocht verkeeren. Er waren tijden geweest dat het moederland, wel verre van batige saldo's uit Indië te trekken, in Indische tekorten had moeten voorzien, en zulke tijden konden wellicht terugkomen. Wat kwaad was er in dat, wanneer de Indische schatkist zich in overvloed verheugde, zij ook op hare beurt in de Nederlandsche tekorten voorzag? Mocht zelfs over eene langere reeks van jaren de balans der materiëele voordeelen aanmerkelijk naar de zijde van Nederland overslaan, wat nood indien dit gecompenseerd werd door moreele voordeelen, die Indië verplicht was aan den band die het met Nederland verbond; indien het door Nederland werd opgevoerd tot meerdere bescha-

ving, en in het ontwoekeren van vruchten aan zijn milden bodem door Nederlandsche kennis en kapitaal werd gesteund! En was het niet inderdaad Indië's belang, dat Nederland groot en machtig zou zijn, in staat om de Kolonie te beschermen en op den weg van rustigen vooruitgang te steunen, evenzeer als aan de andere zijde het welbegrepen belang van Nederland verbood Indië uit te putten of in de ontwikkeling zijner welvaart te belemmeren? Eindelijk werd dit stelsel ook nog daardoor aanbevolen, dat er zoovele uitgaven moeten gedaan worden voor Nederland en Indië gezamenlijk, waarbij het aandeel van ieder der twee groote deelen des rijks onmogelijk te berekenen is. Heeft Indië geen belang bij de Nederlandsche diplomatie? Plukt Indië niet velerlei vruchten van hetgeen in Nederland voor onderwijs en kunsten en wetenschappen wordt besteed? Zijn niet de strijdkrachten van het moederland ook ten deele voor de handhaving der veiligheid van de koloniën bestemd?

Ziedaar wat men zich destijds dacht bij die leuze van: ‘gemeenschap van kennis en belang’, en het stelsel dat zich daarin uitsprak, was toenmaals het mijne en is het tot heden gebleven. Ik behoef wel niet te zeggen, dat ik mij daarom ook met het betoog van mijnen vriend Fruin in dit tijdschrift ‘Over Nederlands rechten en verplichtingen ten opzichte van Indië,’ nooit geheel heb kunnen vereenigen.

Ik zag dus met mijne vrienden in een batig saldo der Indische kas, ten behoeve van Nederland besteed, op zich zelf niets ongeoorloofds. Het was gedeeltelijk teruggave van vele niet te berekenen kosten ook ten behoeve van Indië gemaakt, gedeeltelijk compensatie van moreele voordeelen van en door Nederland genoten, gedeeltelijk terugbetaling van vroegere uitschotten of voorschot op uitgaven later door Nederland te doen, wanneer Indië op buitengewone ondersteuning mocht aanspraak maken. Vandaar dan ook, dat de toenmalige koloniale oppositie hare wapenen niet regtstreeks tegen het batig saldo keerde, en niet meende dat, wanneer onze staatsschulden voor een deel uit de overschotten der dienst van Java betaald werden, de geboden: ‘gij zult niet stelen’, ‘gij zult uws naasten goed niet begeeren,’ geschonden waren. Maar wat zij meende te moeten bestrijden, dat was de wijze waarop de batige saldo's verkregen en tot het hoogst mogelijk bedrag opgevoerd werden; het was het cultuurstelsel met zijn onrechtvaardigen dwang, zijn willekeurige beschikking over den arbeid en de

velden der bevolking, zijn noodlottigen invloed op de teelt der eerste levensbehoeften; het waren belastingen als de bazar- en vischpacht, waardoor de bevolking uitgezogen, of monopoliën als het opium-debiet, waardoor zij stelselmatig vergiftigd werd; het was de gedurige, de systematische opoffering der belangen van Indië aan die van het moederland, het stelsel om 20 millioenen onderdanen te beheerschen alleen met het doel om Nederland welvaart en overvloed te doen genieten en met een spoorwegnet te overdekken; het was de geheime instructie van den Gouverneur-Generaal, waarvan artitel 1 dus luidde: ‘de Gouverneur-Generaal zal, in overeenstemming met de inzichten van het Opperbestuur in het Moederland, de geldelijke maatregelen en schikkingen van hetzelve met al zijnen invloed ondersteunen, en zal, door gepaste middelen, medewerken tot *gestadige vermeerdering van het beschikbaar voordeelig slot*, ten behoeve van het Moederland;’ eene bepaling, waarvan art. 2: ‘Hij zal de voorstellen der administreerende departementen en ambtenaren, strekkende tot vermeerdering der uitgaven, zoo dezelve op geene onvermijdelijke noodzakelijkheid steunen, beschouwen als onvatbaar voor inwilliging of ondersteuning,’ de waardige tegenhanger vormde.

Maar indien ik mij ‘batige saldo's’ denken kan, zonder onrecht voor Indië, ik ben het eens met den heer van der Wijck, dat de batige saldo's die wij werkelijk genoten hebben en genieten, slechts verkregen zijn en gedeeltelijk nog worden verkregen door grove miskenning der beginselen van een rechtvaardig en humaan beheer; en wanneer wij ons onder den naam van ‘het batig saldo’ bepaaldelijk denken dat overschot op de Indische administratie van 25 tot 40 millioen dat thans jaarlijks in de Nederlandsche schatkist gestort wordt, verkregen door een dwang, in strijd met recht en billijkheid aan de Indische bevolking opgelegd, en met terzijdestelling harer eigene duurste belangen, dan ben ik het volkomen met den schrijver eens, dat dat batig slot de hoofdkwaal is waaraan Indië lijdt, en dat dus het verlaten der batig-slot-politiek de grondslag van elke verbetering voor Indië wezen moet.

De oppositie tegen het koloniale stelsel, de batig-slot-politiek bestrijdende, heeft evenwel bij de aanprijzing van een anderen weg niet zelden de meening uitgesproken, dat ook onder een liberaal regeeringstelsel Indië ‘batige saldo's’ voor het moederland zou kunnen afwerpen, geëvenredigd aan de grootere wel-

vaart die door een stelsel van vrijen arbeid en onbelemmerde nijverheid over Indië zou verbreid worden. Men moet zich wel herinneren dat zij die zoo spraken, nog niet op het denkbeeld waren gekomen, dat elk batig slot, in welken vorm ook, een diefstal was aan Indië gepleegd. Voor hunne bewering zelve hadden zij allezins aannemelijke gronden. Meermalen werd op waarlijk niet verwerpelijke wijze getoond, dat het dwang- en monopoliestelsel eigenlijk zijne eigene baten verslond en ten slotte nog verlies opleverde, en dat dus het batig slot inderdaad uit de territoriale inkomsten voortsproot, inkomsten, die aanzienlijk zouden kunnen toenemen, indien de bevolking van den last der cultuurdiensten ontslagen werd, en de welvaart van Indië zich meer onbelemmerd kon ontwikkelen. De voorstanders van het bestaande stelsel vroegen meermalen van de belijders dezer leer een ‘budget der toekomst’, opdat het blijken zou op welk een batig saldo men zou kunnen rekenen, indien hunne denkbeelden omhelsd werden. Doch zij die dit vroegen, wisten zelven zeer goed dat zij het onmogelijke vroegen; het was slechts een middel om hunne tegenpartij in de engte te drijven.

Het is ongetwijfeld waar, en de gebeurtenissen der laatste jaren hebben het doen zien, dat men veel te veel met dat ‘batig slot der toekomst’ geschermd heeft, en daaromtrent verwachtingen heeft voorgespiegeld die niet kunnen verwezenlijkt worden. Doch zij die dit deden, zijn niet geheel zonder verschooning. Hun eigenlijk standpunt was dit: ‘Handelt rechtvaardig jegens Indië, en er bestaat grond om te hopen, dat gij ook dan een batig saldo zult genieten; maar in allen geval handelt rechtvaardig.’ En zoo lang men nu aan de mogelijkheid van een batig slot, behoudens de rechtvaardigheid jegens Indië, geloofde, was het stellig niet af te keuren, dat men die overtuiging uitsprak. Velen waren geneigd den beteren weg op te gaan, en werden alleen weêrhouden door de vrees, dat het gemis der batige saldo's, op welke nu eenmaal de huishouding van staat was gebouwd, die huishouding in een poel van onherstelbare verwarring zou dompelen. Was het niet natuurlijk dat men de zoodanigen trachtte te bemoedigen, door hun toe te roepen: ‘Ook dan wanneer gij rechtvaardig jegens Indië handelt, bestaat er grond om te hopen, dat gij een batig saldo genieten zult.’ Ongelukkigerwijze veranderde in den strijd het standpunt der verdedigers dezer leer. De aanval der

tegenpartij werd vooral tegen de mogelijkheid van dat ‘batig slot der toekomst’ gericht, en in het vuur der verdediging vergaten zij te zeer dat zij eigenlijk de kampioenen waren van een rechtvaardig beheer van Indië, en kreeg het wel eens den schijn alsof de hoofdstrekking van hun stelsel was, die batige sloten der toekomst machtig te worden, die de batige sloten van het verledene nog in de schaduw zouden stellen.

Inmiddels bleek het, dat men een gewichtig punt grootendeels had voorbijgezien. Men had schier alleen het oog gericht op het positieve kwaad door de batig-slot-politiek aan Indië berokkend, en weinig aandacht geschonken aan het negatieve kwaad: de verwaarloozing aller Indische belangen, ten einde het batig saldo tot het hoogst mogelijke bedrag op te voeren. Men had misschien het recht gehad te beweren, dat het positive kwaad, het cultuur- en monopoliestelsel, kon worden opgeheven, zonder dat men de hoop op een batig slot behoefde te laten varen; maar indien men zich met juistheid had voorgesteld, welk een oneindige vermeerdering van uitgaven voor Indië zelf noodzakelijk zou zijn, zoodra de regeering zich ernstig aan de behartiging der belangen harer Indische onderdanen begon te wijden, dan zou men hebben ingezien dat het batig slot der toekomst een hersenschim was.

Het zou onbillijk zijn te ontkennen, dat er onder de bestrijders van het koloniale stelsel sommigen waren, die ook op de noodzakelijke vermeerdering der uitgaven voor Indië de aandacht vestigden, en nu eens op de verwaarloozing van het onderwijs, dan eens op het te klein getal ambtenaren, dan weder op de te geringe bezoldiging der inlandsche hoofden, en vele andere punten van dien aard opmerkzaam maakten; maar het geschiedde veelal zonder dat men zich rekenschap gaf van den belangrijken invloed dien de daartoe gevorderde uitgaven op het ‘batig slot der toekomst’ zouden oefenen. Misschien lieten zij zich te veel beheerschen door de vrees, dat zij in hunnen strijd de ondersteuning van een groot deel der natie zouden missen, wanneer zij het waagden over het batig slot de volle waarheid te verkondigen. Anderen, minder met de vele behoeften van Indië bekend, en alleen de aandacht vestigende op de grootere welvaart die de huldiging van juistere economische begrippen in de koloniën brengen zou, verloren zoozeer het eigenlijk doel der bestrijding van het koloniale stelsel uit het oog, dat het

den schijn verkreeg alsof zij een ander stelsel wilden, niet omdat het rechtvaardiger, maar omdat het voordeeliger zou zijn.

Deze verkeerde richting aan den strijd gegeven, heeft ontzaglijk veel kwaad bloed gezet, en ook de oppositie tegen het koloniale stelsel in Indië in discrediet gebracht. Men verloor uit het oog dat het publiek in het moederland - terwijl het in het rustig genot der batige saldo's zwelgde, zonder zich in het minst om hunne herkomst te bekommeren, ja zelfs geloof hechtte aan de verzekering dat Indië bijzonder welvoer bij een stelsel 't welk Nederland zoo goed te pas kwam, - het eerst door de leiders dier oppositie werd wakker geschud en op de onrechtvaardige en voor Indië verderfelijke middelen gewezen, waardoor de batige saldo's verkregen werden. Men vergat dat het dien leiders, door den bijval van een deel des publieks gesteund, gelukt was, den strijd in het parlement over te brengen en daar voet voor voet het terrein te veroveren, waarop een minder eigenbatige, een meer rechtvaardige en humane politiek wassen kon. Men vergat dat Indië eene reeks van weldadige hervormingen, de verbetering van het muntstelsel, de openbaarheid in de Indische aangelegenheden, de afschaffing der slavernij, de opheffing der bazar- en vischpacht, meerdere vrijheid van beweging en bedrijf en ontzaglijke uitzetting der uitgaven ten behoeve van Indië aan de leiders dier oppositie en aan hunnen strijd in het parlement verplicht was. Vergetende wat men reeds verkregen had en wat de toekomst in steeds klimmende mate beloofde, toonde men zich ontevreden, omdat men niet oogenblikkelijk in het bezit was gesteld van al wat men begeerde. Al de verdiensten der oppositie werden vergeten om die ééne zonde, dat men aan het batig slot der toekomst bleef vasthouden, ofschoon die oppositie telkens het bewijs gaf, dat zij geen batig slot begeerde waaraan onrecht kleefde, en niet schroomde, telkens waar het bleek dat de belangen van Indië dit vorderden, een aanzienlijk deel daarvan op te offeren. De geheele parlementaire strijd over de Indische belangen, die aanvankelijk zoo levendige belangstelling in Indië gewekt had, werd er nu met onverschilligheid, met weêrzin, met minachting zelfs beschouwd, omdat men zich begon te verbeelden dat er alleen gestreden werd over de vraag, hoe men Indië het best ten behoeve van het moederland zou exploiteeren, en dat rechtvaardigheid voor Indië van beide partijen even weinig te wachten was.

Hieruit ontstond eene nieuwe richting in de koloniale oppositie, die hoofdzakelijk tegen het ‘batig slot’ gekant was, en elke bijdrage van Indië voor het moederland gevorderd begon voor te stellen als ontvreemding van goed, dat rechtmatig aan Indië toekomt. Dit nieuwe stelsel, in Indië geboren, en door de Indische pers vooral aanbevolen, vond in Nederland slechts weinig weêrklank; de oppositie, regeerende partij geworden, ging voort te handelen naar de beginselen steeds door haar beleden, met die wijziging van plannen en inzichten, die het optreden van nieuwe personen en de dagelijks zich uitbreidende kring der ervaring van zelve met zich bracht. Het was haar ernstig streven jegens Indië rechtvaardig te zijn, maar zij bracht hare hervormingen langzaam en geleidelijk tot stand, niet enkel omdat eene nog altijd machtige behoudende partij daaraan allerlei zwarigheden in den weg legde, maar ook uit eigen overtuiging dat de langzame en geleidelijke weg der hervorming de beste is. Zij schroomde niet in het belang van Indië groote inbreuken op het batig saldo te maken, dat werkelijk, ten gevolge der ontzaglijke uitbreiding van de uitgaven voor Indië gedaan, alleen nog door de hooge prijzen der koloniale produkten werd in stand gehouden; maar zij onthield zich van de verklaring dat men van de batige saldo's wilde afzien en ging voort ze jaarlijks in hare ramingen op te nemen, zoodat zij zich in de oogen der Indische dagbladschrijvers medeplichtig maakte aan den roof, sedert zoo lang aan Indië gepleegd. En wat het ergste is, zij leende zich tot het tot stand brengen eener wet tot regeling der wijze van beheer en verantwoording der Indische geldmiddelen, waarbij de begrooting van Nederlandsch Indië werd onderworpen aan de jaarlijksche goedkeuring van dat parlement, welks aanmatiging men in Indië reeds zoo lang onverdragelijk had gevonden, en dat, naar men meende, eene stem over de Indische begrooting alleen daarom verlangde, opdat het te beter zou kunnen zorgen dat de Indische baten ook in het vervolg aan Nederland niet ontgingen.

Van deze bittere stemming zoowel ten aanzien van het batig slot, als van de Vertegenwoordiging en hare inmenging in Indische zaken, vinden wij in de brochure van den heer van der Wijck de duidelijke sporen terug. Hij aarzelt niet den strijd op koloniaal gebied gelijk te stellen met dien van roovers, die het over de verdeeling van den buit niet kunnen eens worden. In hoeverre zijn oordeel over den invloed der Staten-Generaal

op de Indische aangelegenheden billijk is, zullen wij straks onderzoeken; maar wij zagen reeds dat ook hij elk batig saldo als een aan Indië gepleegden diefstal voorstelt. Met rechtvaardigheid jegens Indië is het batig slot niet bestaanbaar, ook niet het '*batig slot der toekomst*, de grootste misleiding, welke immer der natie is voorgespiegeld.'

Ik ben het geheel met den heer van der Wijck eens, dat in werkelijkheid van dat 'batig slot der toekomst' niets te verwachten is, dat de daaromtrent nog bij velen bestaande illusie moet ophouden. Ik geloof dat hij eene groote en der behartiging allezins waardige waarheid heeft uitgesproken in de woorden: 'Zal Indië geregeerd worden volgens het stelsel, dat onder alle hemelstreken het beste is, zal het op werkelijk liberale en humane wijze bestuurd worden, zoo heeft het niet alleen al zijne inkomsten noodig om de uitgaven te bestrijden, maar zal het bovendien nog schulden moeten maken. Onder een ander stelsel toch, zullen de inkomsten aanmerkelijk verminderen, en zij zullen eerst weder toenemen nadat de maatschappij een tijd lang op andere en betere grondslagen zal zijn gevestigd geweest. Wel is het te verwachten, dat de inkomsten onder een beter stelsel gestadig vermeerderen, en eens de tegenwoordige ver zullen overtreffen; doch dit is eene zaak van tijd, van beleid en van geduld, en in Indië zullen, evenzeer als in alle Europesche landen die op den weg van vooruitgang zijn, de uitgaven klimmen naarmate de inkomsten vermeerderen.'

Maar uit de zoo absolute zienswijze ten opzichte van het batig slot, die, zooals ik vroeger aantoonde, aan den schrijver met vele onzer Indische broeders gemeen is, volgt eene andere stelling die ik niet gaarne in haren geheelen omvang zou onderschrijven: 'Eerst wanneer Nederland van het batig slot zal hebben afgezien, wordt herstel in Indië mogelijk.'

Het is ongetwijfeld waar, dat, wanneer Nederland het batig slot niet meer behoefde, en zoowel geneigd als in staat was daarvan op eenmaal af te zien, de hervorming van Indië met oneindig minder bezwaar zou tot stand komen. Er is zeer veel waars in de levendige schildering van onzen schrijver: 'Eerst dan zullen, als met een tooverslag, de hartstochten hier te lande tot bedaren komen; eerst dan zullen de natie en zij, aan wie de leiding van hare belangen is toevertrouwd, de kalmte, bezadigdheid en vrijheid kunnen verkrijgen, vereischt om een groot, een goed werk, de hervorming van Indië, ten uitvoer te bren-

gen. Wat meer is, men zal dan vinden dat die taak, waartegen thans als tegen een berg wordt opgezien, gemakkelijk is, en dat de chaotische verwarring van denkbeelden, waarin wij thans leven, en die beurtelings den behouder tot de meest vrijzinnige, den liberaal tot de meest behoudende denkbeelden doet overspringen, voor licht en orde zal plaats maken.'

Maar wanneer ik mij verblijd omdat ik den toestand van Indië niet zóó gevaarlijk acht als de schrijver, dewijl ik de noodzakelijkheid om zonder tijd van beraad naar de krachtigste redmiddelen te grijpen, als een groote ramp zou beschouwen; ik verblijd mij evenzeer dat ik het niet onmogelijk acht aanvankelijk herstel in Nederlandsch Indië aan te brengen, zonder met ééne pennestreek het batig slot door te halen, omdat ik meen dat als dit de conditio sine qua non is, alle hoop op herstel voor Indië zon moeten worden opgegeven.

Het is ongetwijfeld zeer te betreuren dat men Nederland geleerd heeft voor zijne staathuishouding op die Indische baten te steunen; maar nu het gedurende eene zoo lange reeks van jaren die baten genoten heeft, zie ik niet in hoe het mogelijk zou zijn, zonder de allernoodlottigste gevolgen, op eenmaal de staatsuitgaven terug te brengen binnen de grens, die de eisch tot dadelijke opoffering van het batig saldo daaraan zou stellen. Sedert lang hebben de verstandigsten in den lande, in de erkentenis van de onzekerheid dier baten en in het vooruitzicht dat Nederland er zich eenmaal over zou gaan schamen, aangedrongen op een ernstig streven om de begrooting onafhankelijk te maken van het Indische batig slot en althans de gewone uitgaven des rijks door de gewone inkomsten te doen bestrijden. Maar hoever zijn wij werkelijk op dien weg gevorderd? Dank zij de belangrijke sommen die men voor amortisatie der schuld heeft kunnen besteden, en de klimmende opbrengst der belastingen, is, volgens de berekening van den Minister van Financiën, welker juistheid ik zonder onderzoek aanneem, onze afhankelijkheid van de koloniale bijdragen sedert 1862 met drie millioen verminderd. Maar ook in weêrwil van dit uitnemend gunstig resultaat blijft in de begrooting voor 1866 eene som van bijna 74 millioen aan gewone uitgaven tegen eene som van slechts 64 millioen aan gewone ontvangsten overblijven. Ik gewaag in het geheel niet van de buitengewone uitgaven, waaraan wel altijd behoefte zal bestaan, en waartegen, als de afkoopsom van den Scheldetol geheel is voldaan, geene andere buitengewone

ontvangsten dan de koloniale baten zullen overstaan. Is het denkbaar dat wij de voltooiing van ons spoorwegnet staken, nu daarmede op alle punten is aangevangen en vele kleine gedeelten zijn afgewerkt, maar juist de verbindende schakels nog ontbreken die daaraan voor handel en verkeer de eigenlijke waarde zullen geven? Is het niet volkomen waar dat de onafhankelijkheid van de Indische baten alleen door de Indische baten kan verkregen worden, omdat deze ons in staat stellen onze uitgaven door amortisatie der staatsschuld te verminderen? En hoe zou het mogelijk zijn zelfs maar het tekort van tien millioen op de gewone uitgaven zonder die Indische baten te dekken? Zelfs al wilden wij aannemen dat de inkomsten jaarlijks met een millioen zullen stijgen; dat onze ministers daarentegen aan elken aandrang tot vermeerderde uitgaven (in zoovele gevallen schier onvermijdelijk), zoolang het evenwicht van gewone ontvangsten en uitgaven niet verkregen is, manhaftig het hoofd zullen bieden; dat het spoorwegnet spoedig voltooid zal zijn en geene nieuwe behoefte aan buitengewone uitgaven zich in de eerste jaren zal openbaren; dan nog zullen er tien jaren moeten verloopen eer wij de Indische baten geheel kunnen ontberen. Het is, dunkt mij, evident, dat het niet mogelijk is dien termijn korter te stellen; en ik zou het vermetel achten het zelfs maar waarschijnlijk te noemen dat wij in dien tijd zoover zullen komen.

Ik geloof dat onze regenten en vertegenwoordigers zich niet genoeg kunnen doordringen van de noodzakelijkheid dat wij van de Indische baten onafhankelijk zullen worden; dat het, bij het inzicht dat wij thans verkregen hebben in het verwerpelijke van het stelsel dat ons de batige saldo's bezorgd heeft, onverantwoordelijk zou zijn niet met alle kracht daarnaar te streven; mais à l'impossible nul n'est tenu. Of de heer van der Wijck al uitroept: ‘het offer moge voor Nederland groot schijnen; - het staat nog te bezien of dit werkelijk het geval is, maar dit doet er weinig toe; - het is noodzakelijk;’ daarmede wordt de aard der dingen niet veranderd, het onmogelijke niet mogelijk gemaakt. Nederland, er is geen twijfel aan, *kan* zich van de Indische baten onafhankelijk maken, indien men het eenigen tijd geeft; en het MOET dit doen, zoo het eene eervolle plaats in de rij der natiën wil behouden. Maar dit plotseling en onvoorbereid te moeten doen, zou aan Nederland een schok geven, die het den ondergang nabij zou brengen, en waarvan ook de terugslag op Indië zoo hevig zou wezen, dat het mij zeer ge-

waagd voorkomt te beweren, dat dit zelfs voor Indië wenschelijk zou zijn.

Ik sta op een ander standpunt dan de heer van der Wijck. Ik keur met hem het stelsel af waardoor tot dusverre de Indische baten zijn verkregen, en ik erken dat de batige saldo's hersenschimmig zijn die men zich van een beter stelsel heeft voorgespiegeld. De natie zal dus, ook naar mijn oordeel, voortaan moeten leeren de waarde van het bezit van koloniën in iets anders te stellen, dan in regtstreeksche bijdragen aan de schatkist. Maar ik ben niet van gevoelen dat ieder batig saldo door Nederland genoten, noodzakelijk een diefstal is aan Indië gepleegd, en ik ben daarom minder absoluut in mijne eischen. Evenmin ben ik van gevoelen dat alleen de opoffering, de dadelijke opoffering van het batig slot Indië voor ons redden kan; ik geloof niet dat de gevaren eener omwenteling daar ginds zoo groot en zoo dreigend zijn als ons wordt voorgespiegeld. Ik geloof dat Indië in zijn eigen belang ons een redelijken tijd moet laten om ons in staat te stellen het batig saldo te ontberen. Ik geloof dat het aanvankelijk met onze goede voornemens genoegen moet nemen en ook genoegen zal nemen, indien het ziet dat die goede voornemens ons ernst zijn. Zelfs in Indië is eene plotselinge omkeering van den maatschappelijken toestand, geboren uit het stelsel waaraan wij de batige saldo's verschuldigd zijn, niet wenschelijk. Ik heb hier zelfs de meening van onzen schrijver voor mij, die op blz. 51 verklaart: ‘dat, ook wanneer geen batig slot meer zal worden gevorderd, men toch goed zal moeten toezien, aleer men de gouvernementscultures afschaft, met welk ander stelsel van belasting men de groote bres in de Indische finantiën zal kunnen aanvullen; dat men in geen geval de honderden suikerfabrikanten van de plank waarop zij thans staan, de gouvernements-cultuur namelijk, zal mogen stooten, om hen in het ledige, de cultuur voor eigen rekening, te laten spartelen; dat zulk eene plotselijke omwenteling voor hen even verderfelijk zou zijn als voor de bevolking, die in eens de geregelde betaling, waaraan zij was gewoon geraakt, zou moeten missen.’ Er is dus tijd noodig voor de opruiming dier instellingen die ons het batig slot opleveren; en waarom zouden wij ons dan zoo haasten om het batig slot zelf af te schaffen, daar zeker Nederland, ook met de grootste inspanning, niet minder tijd behoeven zal om zijne huishouding zoo in te richten, dat het, zonder schade voor zijne eer en zijn

welzijn, dat batig slot kan ontberen? De hervormingsplannen door den Minister van Kolonën voorgedragen (ik spreek niet van de détails, maar van den algemeenen geest) zijn in de richting dergenen die Indië van het cultuur-stelsel ontheffen willen; zij toonen een ernstig streven om Indië te beheeren naar dezelfde beginselen die in het moederland als rechtvaardig gelden. Laat ons die voorstellen met kalmte, maar ook met ernst, - met spoed, maar ook met bedachtzaamheid onderzoeken, en van onze regeering dringend vragen, dat zij inmiddels voortga elke anomalie in den toestand van Indië, voor zooveel de Indische maatschappij dat dragen kan, langzaam en voorzichtig uit den weg te ruimen, en tevens de noodzakelijkheid dat binnen weinige jaren, wanneer in Indië het cultuur-stelsel onder den invloed van betere economische begrippen de sa belle mort zal zijn uitgegaan, ook Nederland de kosten zijner huishouding zonder batige saldo's uit Indië zal moeten bestrijden, geen oogenblik uit het oog verlieze.

III.

Een zeer eigenaardige karaktertrek der brochure van den heer van der Wijck is daarin gelegen, dat niemand het hem naar den zin maakt. Radikaler dan de driftigste hervormer in het afkeuren van het stelsel waarnaar wij Indië geëxploiteerd hebben, verwijt hij echter de gevaren van den toestand vooral aan de liberalen, die de misbruiken en verkeerdheden hebben bekend gemaakt en aan de kaak gesteld. Maar men moet toch of het een of het ander willen: òf het behoud, òf de hervorming. Wil men niet wat tot hervorming leidt, dan moet men niet zelf het bestaande als onhoudbaar, als in den hoogsten graad onzedelijk afschilderen. Wil men hervorming, dan moet men niet afkeuren datgene waardoor zij is voorbereid en alleen mogelijk gemaakt: de bekendmaking van de kwaal. Qui veut la fin, veut les moyens. Bij den heer van der Wijck schijnt dat anders.

Het is in deze eigenaardigheid vooral dat het raadselachtige dezer brochure gevonden wordt, waarover men zooveel heeft geklaagd, en dat door den schrijver zelven erkend wordt. Maar de oorzaak van het verschijnsel is, dunkt mij, gemakkelijk te ontdekken. De schrijver heeft onder den invloed der lezing

van de Tocqueville's werk, de rol van den publicist die een beroep op het volk doet, met die van den geschiedschrijver verward en vermengd. De geschiedschrijver, nadenkende over het zamenweefsel van oorzaken waaruit de behoefte, de dringende behoefte aan maatschappelijke hervorming, de omwenteling eindelijk ontsprongen is, vindt dat de verschillende partijen daartoe hebben bijgedragen, de eene door de verkeerdheden in te voeren of te handhaven, de andere door ze in het licht te stellen en te brandmerken. Dit oordeel van den geschiedschrijver is allezins juist; maar de heer van der Wijck, die de hervorming zonder schokken wil, die het gevaar eener gewelddadige om wenteling wil vermijden, ontleent daaraan tegenstrijdige lessen, die elkander dooden. Hij waarschuwt de eene partij het onrecht te laten varen, de misbruiken uit den weg te ruimen, de verkeerdheden ter zijde te stellen; maar dat is juist de partij die het onrecht niet gevoelt, de misbruiken vergoêlijkt, de verkeerdheden zich als verdiensten toerekent; die niets van dat alles zal loslaten, zoo zij er niet door de publieke opinie toe gedrongen wordt. Aan de andere partij roept hij toe dat zij het stelsel afbreekt zonder de gevolgen te bedenken, dat zij den ketel tot springens toe stookt zonder voor de veiligheidsklep te zorgen; hij wil haar bezweren over de grieven der bevolking te zwijgen, opdat zij niet tot razernij gevoerd worde; maar het is juist door het spreken dezer mannen dat het gevoel van het onrecht is ontwaakt, dat de misbruiken voor de vierschaar des publieks zijn gedaagd, dat met de opruiming der verkeerdheden althans een aanvang gemaakt is. Ik begrijp niet hoe dit marcheeren kan. De behouders zullen spoedig veld winnen, wanneer aan de hervormers het zwijgen wordt opgelegd, en zullen zij dan nog tot hervormen geneigd worden bevonden? De hervormers zullen, wanneer zij zwijgen, al hunne kracht verliezen, en het moeten aanzien dat het onrecht en de misbruiken zegepralen. De heer van der Wijck zelf heeft door zijn voorbeeld getoond, hoe onmogelijk zijn stelsel is. Hij zelf kan de maatregelen tot hervorming die hij wenschelijk acht niet aanprijzen, zonder, in strijd met zijn eigen voorschrift aan anderen, de grieven der bevolking bloot te leggen, en het onzedelijke van het bestaande stelsel aan te toonen. Het baat hem weinig, dat hij, op blz. 65, als het ware schrikkende voor zijn eigen werk, de vraag doet: ‘En ben ik in der daad wel zoo radikaal?’ en die beantwoordt met de woorden: ‘Bezie wel wat ik vraag;

ik ben het niet, die zoo luide op hervorming heb aangedrongen; anderen hebben dit gedaan en het is zoo ver gekomen, dat ieder erkent dat het niet meer zóó kan blijven, dat hervorming onvermijdelijk is, en nu wijs ik u slechts den weg langs welken dit, volgens mijn gevoelen, alleen uitvoerbaar is.' Maar wat deed dan de schrijver in zijn tweede hoofdstuk, waar hij de vraag beantwoordt, aan welke oorzaken de gevaarlijke toestand van Indië te wijten is? Wordt daar dan niet het batig slot als diefstal uitgekreten? Worden daar dan de grieven van Java niet bloot gelegd? Zoo waar is het, dat ook de schrijver, in weêrwil van zijn tegenspartelen, aan de logica van den toestand niet kan ontkomen, en ondanks zich zelven gedwongen wordt één der horens van het dilemma te grijpen.

'De Tocqueville is verbaasd over de onnoozele gemoedelijkheid, waarmede de Fransche schrijvers en de regeering over de grieven der bevolking uitweidden.' Zeer waar, maar hij heeft die niet afgekeurd; hij wist te wel dat zonder dat peilen der grieven van de bevolking de omwenteling niet kon komen, en dat de omwenteling noodzakelijk was. Maar had die omwenteling niet minder gewelddadig kunnen zijn? Ik zie niet hoe het stilzwijgen van schrijvers en regeering dat kon hebben uitgewerkt; zij zou dan in het geheel niet gekomen zijn. Dat zij het was, is het gevolg van den aard des Franschen volks. Waarom was de omwenteling in Engeland in de XVIIe eeuw, bij velerlei overeenkomst, zooveel minder heftig in hare verschijnselen, ofschoon ook daar het parlement en de drukpers de grieven der bevolking breed genoeg hadden uitgemeten? Omdat Engelschen geen Franschen zijn. Maar de Javanen zijn nog veel verder van het Fransche karakter verwijderd, en de discussie in eene vreemde taal en grootendeels in een ver verwijderd land over hunne grieven en belangen gevoerd, kan onmogelijk op hen den indruk maken dien de schrijvers van Frankrijk en Engeland op alle klassen der bevolking van hun land moesten oefenen. Laat ons daarom hopen, dat de omwenteling, die Java te gemoet gaat, eene vreedzame zal kunnen zijn; laat ons meer doen en in ons schrijven en spreken die voorzichtigheid betrachten, die vooral de Indische pers wel eens wat uit het oog verliest; laat ons elkander daartoe opwekken en bij overtreding der juiste grenzen waarschuwen; maar laat ons, in 's hemels naam, aan de hervormingspartij den mond niet snoeren: wij zouden dan de hervorming in de geboorte verstikken.

Die aanhoudende discussie over de Indische belangen, dat gedurig ter sprake brengen van grieven en verkeerdheden, dat den schrijver zoozeer met zorg en weêrzin vervult, is een noodzakelijk gevolg van het stelsel van bestuur, dat door de Grondwetsherziening van 1848 in Nederland is gevestigd, en waardoor ook de koloniale aangelegenheden tot zekere hoogte en in gedurig toenemende mate aan het oordeel der Staten-Generaal onderworpen zijn. Het is toch juist de openbare behandeling der gewichtigste Indië betreffende belangen, die daardoor verzekerd is, die de belangstelling en deelneming van het publiek uitlokt en dagbladen en publicisten opwekt om hunne meening over Indische zaken uit te spreken en te handhaven. Vóór 1848 werd zelden iets over de koloniale aangelegenheden in het licht gegeven, en de natie leefde in het algemeen in het vertrouwen, dat het beheer der koloniën weinig te wenschen overliet. Zij beschouwde de batige saldo's als het feitelijk bewijs van een schier onverbeterlijken toestand, omdat zij in het genot daarvan niet door klachten over onrecht en misbruiken werd gestoord. Na 1848 werd dat alles geheel anders: een stortvloed van geschriften, waarin het koloniale stelsel beurtelings aangevallen en verdedigd werd, overstroomde het land, en men moet erkennen, dat die literatuur zich niet altijd door bezadigdheid en goeden toon onderscheidde. Bij het rijp en groen, dat de pers in kwistigen overvloed opleverde, voegden zich de bekookte en onbekookte meeningen, in de Staten zelven uitgesproken. Zoowel binnen als buiten de Kamers werd hevig getwist en niet zelden gescholden, en bij het genot eener schier onbeperkte drukpersvrijheid, of onder het schild der parlementaire onschendbaarheid, werden instellingen en personen aangetast met eene vrijmoedigheid, die niet altoos van grofheid was vrij te pleiten. Het is deze toestand, die de ergernis en de bezorgdheid van den heer van der Wijck heeft gaande gemaakt, en hem een tegenzin heeft ingeboezemd tegen het stelsel waarnaar thans Indië bestuurd wordt, nog verergerd door de overtuiging, dat niet al de leden der Staten-Generaal, die als zoodanig tot mede-regeering over Indië geroepen zijn, door kennis of ervaring bevoegdheid hebben om over de Indische zaken te oordeelen. Het is dus niet te verwonderen, dat het oordeel van den heer van der Wijck over de tegenwoordige wijze van beheer der koloniën hoogst ongunstig is. Men zou uit zijne brochure eene niet onaardige bloemlezing - juister ware doorn-

lezing - kunnen garen, waarin hij aan zijn *spleen* lucht geeft. Zoo spreekt hij van ‘ons eeuwig schoolmeesteren, onze betweterij, en - o afgrijsselijkste van alle zonden! - onze gansch onuitstaanbare pedanterie in Indische zaken’ als iets, dat men in Indië hartelijk moede is. Zoo wil hij hervormingen, die de strekking hebben om ‘de zucht om in Nederland, bevoegd of onbevoegd, indisch regeeringtje te spelen,’ van zelf zullen doen ophouden. Zoo herhaalt hij, met blijkbare toestemming, het door hem opgevangen woord, ‘dat de indische comptabiliteitswet een wangedrocht is, dat de hebzucht tot moeder, onverstand en onkunde tot vaders heeft.’ Zoo beweert hij, ‘dat met het koloniaal beheer het paard van Troje in de Kamer is gehaald, en dat die gevaarlijke gast er niet spoedig genoeg uit verwijderd kan worden’, en, om niet meer aan te halen, zoo schrijft hij op blz. 62: ‘niet te weten onder welke en onder hoevele meesters men staat, of onder meesters te staan die geheel zonder verantwoordelijkheid zijn, en u ongestraft naar willekeur wetten kunnen voorschrijven, en u daarenboven nog verguizen en belasteren, dit is eene geheel ondragelijke tirannie, die het gemoed op den duur met bitterheid moet vervullen.’

Het middel om aan dezen, in de oogen des schrijvers ondragelijken, toestand een einde te maken, wordt door hem aangeduid in het tweede hoofdstuk; het luidt: ‘Wilt gil Indië voor Nederland behouden, breng het dan onder het beheer van den koning terug, wien gij het met verwringing der grondwet hebt trachten te ontnemen.’ En tot verdere aanbeveling van dat middel brengt hij dit bij: ‘Onder *éénen* meester te staan, die het hoogste standpunt in de maatschappij inneemt, is eervol en laat ieder zich gaarne welgevallen; de afstand zal den eerbied voor den meester slechts vermeerderen.’

De grieven van den heer van der Wijck tegen ons parlementair stelsel en het voorgestelde geneesmiddel hangen zoo nauw zamen met het voorname doel waarom ik zijne brochure in deze bladen ter sprake bracht, dat ik mij niet mag onthouden ook daarover mijn oordeel te zeggen. De geheele cultuurwet is eene vrucht van dat stelsel, niet in dien zin dat ze, gelijk de heer van der Wijck meent, maar ik geloof gerustelijk te mogen ontkennen, den Minister van Koloniën door de Kamer is *afgedwongen*; maar toch in dien zin, dat de behoefte aan regeling der cultuur-aangelegenheden bij de wet

het logisch en onvermijdelijk gevolg is van den gang dien de koloniale debatten sedert jaren in de Kamer genomen hebben. Ik heb reeds hierboven te kennen gegeven, dat ik mij niet voorstel dat dit gewichtig en moeijelijk onderwerp zeer spoedig zal worden geregeld en dat de Minister van Koloniën er in slagen zal, reeds bij de eerste aanbieding en zonder omwerking of gewichtige verandering, zijn ontwerp tot wet te zien verheffen. Ik acht dit zelfs niet wenschelijk, omdat het mij toeschijnt dat de quaestie niet geheel rijp is voor beslissing, omdat ik zelf nog menig bezwaar heb, en omdat de aanvankelijke behandeling van het wetsontwerp door de pers reeds op onderscheidene moeijelijkheden gewezen heeft, die, zoo het schijnt, aan de aandacht van den ontwerper zijn ontsnapt. Maar toch heb ik mij over de indiening van dit wetsontwerp verheugd, want onvoorwaardelijk kan ik de woorden tot de mijne maken, daarover in de zitting van 14 November door den Minister van Binnenlandsche Zaken gesproken: ‘dat de Minister van Koloniën zijne volle sympathie had voor zoover deze eene verstandige, oprechte hervorming en ontwikkeling beoogde; dat hij zich verblijdde over de aanbieding van het wetsontwerp, omdat daardoor het onderzoek op bepaalde punten gevestigd werd, en dat, wat ook van het voorstel mocht worden, daarmede het begin van eene nieuwe orde van zaken zou geboren worden.’ Inderdaad, evenzeer als de heer van der Wijck schijnt te verlangen dat dit wetsontwerp, te gelijk met eene algemeene vernietiging van den parlementairen invloed op de Indische zaken, worde gesmoord, evenzeer verlang ik dat het rijpelijk, zoowel buiten als in de Kamer, worde overwogen, om te zijnen tijde, gelouterd, hervormd en aangevuld waar dit noodig zal blijken, tot een vast richtsnoer van de handelingen der regeering in cultuur-aangelegenheden verheven te worden.

De hervorming van het ‘stelsel van bestuur van Ned. Indië,’ die de heer van der Wijck beoogt, bestaat echter niet alleen in de terzijdestelling van den parlementairen invloed; hij wenscht ook voor de Indische regeering eene grootere mate van zelfstandigheid en voor de verschillende deelen der bevolking eene grootere mate van zelfregeering, dan hun tot dusverre ten deel viel. Hij wenscht ‘dat aan dat land eene krachtige regeering worde geschonken, in staat om met de meest mogelijke vrijheid van beweging te handelen, maar ook voor hare handelingen ten volle verantwoordelijk; dat de inlander zoowel als de Europeaan en de vreemde oosterling geregeerd worde op de wijze, die het meest met zijne wenschen en behoeften over-

eenstemt, en dat men hun de gelegenheid geve, die wenschen en behoeften te doen kennen, en hen, waar dit mogelijk is, aan het bestuur des lands, der provincie, of der gemeente doe deel nemen; dat eindelijk alle klassen der bevolking door eene goede, voor ieder zoo veel mogelijk bereikbare rechtsbedeeling worden geholpen en dat aan hunne bedrijvigheid en handel geene belemmeringen worden in den weg gelegd, dan die door het algemeen belang vereischt worden of, waar dit noodig mocht wezen, om onderdrukking van het eene ras door het andere te voorkomen.' Vervolgens toont de schrijver dat, bij de tegenwoordige regeling van het Indisch bestuur, alle raderen elkander in den weg zitten, en vraagt ten slotte 'of het niet veel rationeeler en vrijzinniger zou zijn, het voorbeeld onzer naburen in Britsch Indië te volgen, den Gouverneur-Generaal wel is waar eene groote macht te laten, maar hem een executieven raad ter zijde te stellen, wien hij dagelijks, hetzij mondeling, hetzij schriftelijk, over zaken kan raadplegen, en een wetgevenden raad, waarin, benevens leden van den executieven raad, ook rechtsgeleerden, officieren, kooplieden en zelfs aanzienlijke inlanders zitting nemen en die in het openbaar beraadslaagt.'

De heer van der Wijck verklaart zich niet nader over het verband waarin hij de twee deelen der door hem voorgestelde hervorming van het Indisch bestuur tot elkander wil gebracht zien. Hij behandelt die beide punten geheel afgescheiden van elkander, in geheel verschillende deelen zijner brochure: het herstel van het koninklijk opperbestuur met terzijdestelling van den invloed der Kamers in Hoofdstuk X; de meerdere zelfstandigheid der Indische regeering, gepaard met eene ruimere mate van zelfregeering der bevolking, in Hoofdstuk V. Wij missen hierdoor een duidelijk overzicht van hetgeen hij verlangt en dit geeft tot vele vragen en bedenkingen aanleiding.

Het schijnt mij toe dat die beide deelen van het hervormingsplan van elkander zoo onafhankelijk zijn, dat men een voorstander van het eene en tegelijk een tegenstander van het andere kan wezen, en ik zelf voel mij bijna evenzeer geneigd den schrijver in het tweede punt bij te vallen, als in het eerste te bestrijden. Het is er in het algemeen verre van af, dat de parlementaire invloed nadeeliger zou zijn voor de zelfstandigheid der Indische regeering en de zelfregeering der bevolking dan het koninklijk opperbestuur zooals de heer van der Wijck dat begrijpt. Want die parlementaire invloed is geen rechtstreeksche, maar werkt alleen door tusschenkomst der met medewerking der Vertegenwoordiging vastgestelde *wet*. En daarom was het ook niet juist van den heer

van der Wijck, van die *vele* meesters te spreken tegenover den *éénen* meester van zijn stelsel: want persoonlijk hebben de leden der vertegenwoordiging niets hoegenaamd in de Indische zaken te zeggen; alleen hunne collectieve meening, zoo als ze geformuleerd is in de door hen goedgekeurde *wet*, kan als gezaghebbend gelden. Al dat getwist en gewrijf waarin zich de *veelheid* openbaart, is zonder invloed op de zaken des bestuurs, en het krijgt dien eerst wanneer het door de stemming tot de *éénheid* der wet is herleid. Maar of nu het opperbestuur in het moederland zijne voorschriften geeft naar willekeur, of daarbij in sommige gevallen het richtsnoer moet volgen door de wet aangewezen, is een zaak die niets hoegenaamd tot de meerdere of mindere zelfstandigheid van de Indische regeering, de meerdere of mindere mate van zelfregeering der Indische bevolking afdoet. Het aandeel der Kamers in de wetgeving voor Indië sluit noch een executieven, noch zelfs een wetgevenden raad in de koloniën zelve buiten, daar de Kamers met de uitvoerende macht in Indië niets, en wat de wetgeving betreft, in ieder geval slechts met eenige hoofdpunten te maken hebben.

Doch men zal mij de comptabiliteitswet voorwerpen, of liever de begrootingswetten over Indië, die, volgens die comptabiliteitswet, jaarlijks aan de Kamers moeten worden aangeboden. Is hier niet de bevoegdheid, aan de Staten-Generaal toegekend, om groote beginselen van Indische wetgeving te helpen regelen, tot een middel gemaakt om hun ook in de détails der Indische huishouding een stem te geven? Is hier niet blijkbaar het terrein der algemeene beginselen verlaten, en de grond gelegd voor eene bemoeiing met kleinigheden, die voor de zelfstandigheid der Indische regeering doodend is?

De opzettelijke behandeling van dit punt zou mij te ver leiden; maar in het voorbijgaan een paar opmerkingen.

De vaststelling der Indische begrooting door de wet is noodzakelijk zoolang de Indische ontvangsten en uitgaven als deel der ontvangsten en uitgaven van den Nederlandschen Staat beschouwd worden. Want het zou ongerijmd zijn dat de wetgevende macht het ééne deel der ontvangsten en uitgaven nauwkeurig controleerde en het andere deel aan de willekeur der regeering overliet. Nederland had veel te wrange vruchten geplukt van de vrije beschikking der regeering over de Indische baten, om daarin op den duur te kunnen berusten. Eerst wanneer men het stelsel omhelst van den heer van der Wijck, dat de beschikking over de overschotten der Indische dienst ten behoeve van het moederland in elk geval *diefstal* is, of dat van den heer Fruin, dat Indië eene vaste som aan Nederland moet uitkeeren om het in staat te stellen zijne plichten van

souverein na te komen, zal de behoefte eener wettelijke vaststelling van de Indische begrooting vervallen. Maar dan zal nog de vraag resten of zij niet wenschelijk blijft uit het oogpunt der openbaarheid van de finantiën, waarin, ook de heer van der Wijck erkent het, de beste waarborg voor zuinigheid ligt.

Wanneer men Nederland en Indië zoo scherp - ik zeide bijna zoo vijandig - tegenover elkander stelt, als de heer van der Wijck doet, zal men het juk dier begrootingswetten in Indië moeilijk te dragen achten. Doch ik wenschte zeer dat wij terugkwamen tot dat stelsel van ‘gemeenschap van kennis en belang,’ dat onderlinge goedwilligheid vrij wat beter zou bevorderen, en onvermijdelijke bezwaren gemakkelijker doen dragen. De omvang zelve der Indische begrooting zal het der Kamer, die nu reeds met werkzaamheden overkropt is, onmogelijk maken de haar toegekende bevoegdheid te misbruiken en zich te veel in de détails der Indische huishouding te verdiepen. Ik zou daarom denken dat men wel zou doen, alvorens over die wet zoo hevig te klagen, de uitkomsten harer werking af te wachten. Ook geloof ik werkelijk dat men die klachten vooreerst wel zou hebben teruggehouden, indien men zich in Indië geene zoo overdreven voorstelling van de hebzucht der Staten-Generaal gevormd had, waarom men vreest dat op elke uitgaaf zooveel mogelijk zal beknibbeld worden. Ook hier zou men wel doen, alvorens te oordeelen, af te wachten of niet de geest om aan Indië recht te doen, die meer en meer de natie doortrekt, ook in de Kamer machtig genoeg zal wezen om de hebzucht van sommigen in toom te houden. En ten slotte, welke reden is er om te denken dat de Kamers gieriger zullen zijn dan de opvolgende Kabinetten, die zich tot dusverre de goedkeuring der Indische begrootingen hebben voorbehouden, of waarom is het meer vernederend dat de wet dan dat de willekeur de Indische begrootingen regelt? Of kan er iets ergers uit dit oogpunt bedacht worden dan dat voorschrift aan den Gouverneur-Generaal, om zonder de dringendste noodzakelijkheid geene uitgaven toe te staan, opdat het batig slot zoo hoog mogelijk zou worden opgevoerd?

Ik zie niet in dat Indië door de begrootingswetten iets verliest dat het vroeger bezeten heeft; maar zullen ze geen hinderpaal zijn voor de meerdere zelfstandigheid waarnaar het haakt? Het antwoord op die vraag kan, dunkt mij, vooreerst worden uitgesteld. Eerst als het batig slot komt te vervallen, kan er van opheffing dier begrootingswetten sprake zijn, maar wij zagen dat er in het beste geval nog jaren noodig zijn eer het batig slot geheel kan gemist worden. ‘Aan den wetgevenden raad zou ook wellicht het onder-

zoeken en vaststellen der begrooting, behoudens de bekrachtiging door den Gouverneur-Generaal of den Koning, kunnen worden opgedragen.' Ja, wanneer die wetgevende raad er eens zijn zal.

Maar met deze reserve, dat ik, vooreerst althans, geen inbreuk zou willen gemaakt zien op de wettelijke bevoegdheid der Staten-Generaal met betrekking tot Indië, kan ik den wensch van den heer van der Wijck naar meerdere zelfstandigheid van Indië en zooveel mogelijk zelfregeering der verschillende deelen der bevolking, zeer wel beämen. Ik geloof dat hij niet beter zal kunnen doen, dan de rechtmatigheid van dien wensch der natie duidelijk te maken, en ik vertrouw dat bij dan ten slotte uit de hand der Vertegenwoordiging zelve het geschenk dat hij voor Indië begeert, zal ontvangen.

Maar ik keer nu terug tot die algeheele terzijdestelling van den parlementairen invloed, die de heer van der Wijck nevens en ook onafhankelijk van die zelfstandigheid van Indië begeert. En hier heb ik slechts twee vragen te stellen. Vooreerst: in welk tijdvak, in dat van den parlementairen invloed, of in dat van het koninklijk opperbestuur zooals de heer van der Wijck het herstellen wil, de grondslagen zijn gelegd van dat stelsel van dwangarbeid en exploitatie ten behoeve van het moederland, waarover Indië zich met zooveel recht beklaagt? En ten tweede: in welk tijdvak, in dat van het koninklijk opperbestuur zooals de heer van der Wijck het herstellen wil, of in dat van den parlementairen invloed, de grondslagen zijn gelegd van die hervorming, die Indië allengs van den dwangarbeid bevrijdt en de exploitatie ten behoeve van het moederland binnen gedurig engere grenzen beperkt?

Er wordt in onze Tweede Kamer veel gesproken en veel gedaan dat billijke reden geeft tot klachten en ontevredenheid. Zij is op verre na geen model-parlement, en bekrompenheid, partijzucht en kleingeestige vitterij zijn er veel meer te huis dan wenschelijk ware. Zij die de debatten vooral waardeeren wanneer zij een *intellectueel banket* aanbieden, worden dagelijks teleurgesteld; zij die meenen dat het parlement eene leerschool van wijze maximes en groote waarheden voor het volk moet wezen, zullen zich zelden bevredigd gevoelen. Maar in weêrwil van dit alles voldoet de Kamer aan hare grondwettige bestemming van eene assurantie te zijn tegen misbruiken, en zelfs de oppositie, hoe vervelend en beginselloos ook, voldoet nog eenigermate aan hare roeping om de regeering te controleeren en wakker te houden. De Nederlandsche Vertegenwoordiging heeft al de gebreken van het Nederlandsche volk en kan vooral bij hen ligtelijk antipathie opwekken die onder een andere hemelstreek den Nederlandschen aard hebben verleerd. In den constitutioneelen regeeringsvorm moet men echter altijd

minder zien op de middelen waardoor de uitkomst verkregen wordt, dan op de uitkomst zelve. Die laatste kan dikwijls voldoende zijn, ook wanneer de eerste velerlei stof tot ergernis geeft.

Ik kan dus den wensch van den heer van der Wijck tot herstel van dien vorm van koninklijk opperbestuur, die vóór 1848 bestond, onmogelijk beämen, en, ik moet het erkennen, zelfs niet begrijpen. Hoe zeer heeft men niet geklaagd over de veranderlijkheid en wispelturigheid, over het gemis van alle vastheid van beginselen in Indische zaken onder den vroegeren vorm van beheer! Niet minder dan vijf reglementen op het beleid der regeering zijn elkander van 1815 tot 1836 opgevolgd! En wat heeft dat vroegere stelsel van het muntwezen in Indië gemaakt? Is het mogelijk zonder verontwaardiging aan die verregaande miskenning der wetten van de staathuishoudkunde en van de moraal zelfs te denken? Maar ook die plotselinge wending der regeering in 1859, die de ontluikende particuliere nijverheid eensklaps verstikte, en eene voorname oorzaak is van het thans nog in Indië heerschende *malaise*, kan die in eenig opzicht aan de Kamers geweten worden? Is het niet klaarblijkelijk dat ook die ramp aan Indië zou bespaard zijn, indien destijds de cultuur-aangelegenheden bij de wet waren geregeld geweest?

Ik heb nog een paar kleinigheden op te merken. De heer van der Wijck noemt de vertegenwoordigers: ‘meesters die geheel zonder verantwoordelijkheid zijn.’ Dit is onjuist: zij zijn aan eene eigenaardige verantwoordelijkheid jegens hunne committenten onderworpen. Hij zegt dat men het opperbestuur over de koloniën ‘met verwringing der grondwet’ aan den Koning heeft ontnomen. Tegen die uitdrukking moet ik protest aanteekenen. Ik zoek te vergeefs naar een punt, waarin de Kamer hare grondwettige bevoegdheid heeft overschreden. Is er een fout begaan, dan bestaat zij daarin, dat de grondwet het woord *opperbestuur* bleef bezigen voor een gezag door hare eigene bepalingen binnen zooveel enger grenzen dan vroeger beperkt.

Ik mag niet eindigen zonder den heer van der Wijck mijne hulde gebracht te hebben voor den warmen toon waarin zijne brochure gesteld is, voor het edele hart dat er in doorstraalt, voor het vele goede en schoone dat er in gezegd is. Het oogpunt waaruit ik ze beschouwde, in verband met de indrukken die ik van de cultuurwet ontving, en de plannen die deze bij mij opwekte, noopte mij ze bijna uitsluitend te beschouwen van den kant waar mijne opvatting van die des schrijvers verschilt; had ik haar van een ander standpunt kunnen gadeslaan, ik zou in de gelegenheid geweest zijn dikwijls te prijzen en dikwijls mijne instemming te betuigen.

P.J. VETH.

Wiskundig onderwijs.

Van der Ven, De theorie en de oplossing van hoogere magtsvergelijkingen. Leiden, Sythoff, 1864. Verdam, Handboek der spherische trigonometrie. Leiden, van der Hoek, 1865. Bierens de Haan, Overzigt van de differentiaal-rekening. Leiden, Engels, 1865.

Indien men de wiskunde met de natuurkundige wetenschappen zoo als scheikunde of physica vergelijkt, blijkt zij uit een paedagogisch oogpunt een geheel eigenaardig karakter te hebben. Hoe veel nieuws in de physica deze eeuw aan het licht bragt, de handboeken zijn er naar die mate niet uitvoeriger om geworden. Vergelijkt men Musschenbroek, waar behalve de algemeene physica slechts een weinig over het licht en de warmte gevonden wordt, met een tegenwoordig handboek, zoo wint eerstgenoemde het verre aan uitgebreidheid zonder daarom zooveel dieper te gaan en zonder dat de tegenwoordige handboeken daarom onvolledig behoeven te heeten. Dit is mogelijk, omdat in de physica, naarmate zij zich uitbreidt, meer en meer zamenhang tusschen verschillende verschijnselen gevonden wordt; een groot aantal er van laat zich thans uit een enkel oogpunt beschouwen, en op dit standpunt heeft men den leerling slechts te brengen om hem zelf de gevolgen er uit te doen afleiden. Den langen weg, dien de wetenschap zelf ging, behoeft hij niet andermaal te doorloopen; wat weg kan vallen wordt uit de handboeken weggelaten, hoe merkwaardig sommige dezer onderzoekingen in haren tijd ook waren en hoe verdienstelijk de personen, van wie ze afkomstig zijn. Hunne namen worden zelfs in den regel in de leerboeken niet meer gevonden; men schrijft een leerboek voor den leerling, geene geschiedenis der weten-

schap. Niet anders ging het in de scheikunde. De naam van Lavoisier, althans zijn beroemde proef om de zamengesteldheid van den dampkring aan te toonen, komt zelfs in vele scheikundige handboeken niet meer voor.

Anders is het gesteld met de wiskunde. Hier heeft men eene aaneengeschakelde reeks van redeneringen en gevolgtrekkingen, die, van de eenvoudigste beginselen uitgaande, tot de hoogste en zwaarste problemen opklimt. De eene ontdekking is hier als op de andere gestapeld; de volgende kan gewoonlijk eerst uit de voorgaande bewezen en begrepen worden en ieder is hier dus in het algemeen genoodzaakt den weg, dien de wetenschap eenmaal doorliep, zelf nogmaals te bewandelen. Overhaasting leidt hier tot niets; het volgende moet steeds op het voorgaande steunen, zal men in de hoogere deelen der wiskunde doordringen en haar op physica, sterrekunde, werktuigkunde en andere vakken kunnen toepassen.

Wel is waar vindt men hierop uitzonderingen. Zelfs is het bijna regel, dat eene stelling later een bijzonder geval eener meer algemeene blijkt te zijn, maar gewoonlijk loopt de weg om tot deze laatste te komen juist door de vroegere eenvoudige stellingen, die de leerling dan wel als zoodanig zou kunnen vergeten, maar waardoor hij weinig gebaat is, daar hij ze eerst heeft moeten leeren kennen. Ik heb hier slechts te herinneren aan de spherische trigonometrie, waaruit de platte driehoeksmeting kan afgeleid worden of de elliptische functiën, waaruit de goniometrie zelve weder voortvloeit. Soms is dit echter niet het geval, maar hoogst zelden wordt dan bij het wiskundig onderrigt de wijze van handelen uit de physica gevolgd.

Er blijft dus eigenlijk niets over dan de geheele wetenschap te doorloopen, een weg die hoe langer hoe grooter wordt, en waarvoor het dus wenschelijk zijn zoude, dat het menschelijk leven, althans de leertijd, meer en meer gerekt werd. Dit is intusschen niet mogelijk; de leertijd omvat steeds weinige jaren; het leven is kort en de kunst is lang.

Men heeft dus het volgende alternatief: òf de hoogere deelen der wiskunde weg te laten bij het onderwijs, òf te trachten den weg te bekorten. Dit geval doet zich intusschen alleen voor, waar de wiskunde als hulpwetenschap voor den toekomstigen natuurkundige, ingenieur, enz. beschouwd wordt. Deze vormen verreweg de talrijkste klasse en deze omstandigheid moge de vraag wettigen, hoe men op den kortsten weg het verst in de

wiskunde kan vorderen. Uit den aard der zaak verliest deze vraag haar meeste gewigt voor den theoretisch wiskundige; deze heeft zijn geheele leven voor zich om zich in dit vak te oefenen, maar wie ze als hulpwetenschap moet aanwenden, vindt later in zijn eigen vak zooveel te doen, dat hij eer van het standpunt, dat hij in zijnen leertijd bereikte, zal afdalen, dan nog hooger opklimmen.

Hoe de weg dus bekort kan worden, verdient wel eene nadere overweging.

Welligt zullen sommige deze vraag op andere wijze beantwoorden, dan hieronder geschied is, maar het is mij van meer waarde dit onderwerp ter sprake gebragt te hebben, dan juist in alle opzigten mijne meening door ieder gedeeld te zien. Dit laatste is trouwens ook niet waarschijnlijk; althans zal men mij wel niet verwijten iets geschreven te hebben, dat, omdat niemand er anders over oordeelt, overbodig is, aangezien juist de twee eerste hierboven aangehaalde en in den laatsten tijd uitgekomene leerboeken volgens de hier uiteengezette zienswijze niet practisch kunnen genoemd worden.

Men bestudeert de wiskunde òf om de wetenschap vooruit te brengen, òf alleen voor vorming òf mede voor toepassing. Het eerste geval komt hier niet nader ter sprake; wat het tweede betreft, hieronder reken ik vooral theologen, litteratoren en juristen, die hun academisch wiskundig examen doen, en kom ook hierop slechts eene enkele maal in het vervolg terug.

Hoofdzakelijk heb ik dus hen op het oog, die de wiskunde als hulpwetenschap beoefenen.

Het vraagstuk reeds sinds Euclides aanhangig, hoe men de vlakke meetkunst het best onderwijst, is thans nog verre van opgelost, maar hierbij wil ik mij thans niet ophouden. Zij vormt met de beginselen der algebra steeds den aanvang van het wiskundig onderrigt. Hiervan kan niets gemist worden. Oefening in algebraïsche herleidingen is onmisbaar; in dit technische gedeelte moet men goed te huis zijn; het vormt als het ware het alphabet der wiskundige taal. De vergelijkingen van den 1^{en} en 2^{en} graad komen hierbij en geven, vooral in toepassing op vraagstukken, veel meer voedsel voor het verstand; zij

ontwikkelen de redenering en teregt wordt de kennis hiervan dan ook gevorderd van hen, die de wiskunde alleen voor algemeene ontwikkeling beoefenen.

Hierop volgen de logarithmen, de goniometrie, de vlakke en spherische trigonometrie en de stereometrie.

De betrekkelijke waarde dezer vakken is intusschen zeer verschillend. Indien men bedenkt dat bij het zoogenaamd klein mathesis-examen de drie eerste vakken gevraagd worden, en bij het groot mathesis-examen spherische trigonometrie en stereometrie als vakken van gelijke waarde worden beschouwd (dezen indruk maakt het althans op den examinandus), wordt aan het laatste vak veel te weinig waarde toegekend. Schlömilch heeft m.i. volkomen regt, waar hij zegt in de voorrede voor zijne Grundzüge der Geometrie des Raumes, 2^{e} Theil.... ‘dass die so häufige Bevorzugung der Planimetrie ein pädagogischer Missgriff ist, dass im Gegentheile der Accent auf die Stereometrie gelegt werden muss, denn nicht in der Ebene sondern im Raum bewegt sich das vielgestaltige Leben.’ Vooral geldt dit bij de behandeling der stereometrie, zoo als ze door hem in zijn voortreffelijk handboek wordt gegeven, en die geheel verschilt van die, welke in de hollandsche leerboeken van la Croix (uitgave van Schmidt en Bierens de Haan), Badon Ghyben, Kempees, enz. voorkomt. Hoogst belangrijke stellingen zoo als die van Euler, het terugbrengen van iederen bolvormigen veelhoek tot den bolvormigen driehoek, het construëren van het net der polyeders, komen in geen dezer boeken voor en zullen dan ook in den regel wel niet bij het onderwijs medegedeeld worden. Verder is de uiteenzetting bij Schlömilch oneindig duidelijker. Wat Goethe zeide van de Duitschers, dat zij de kunst verstonden om de wetenschap ontoegankelijk te maken, kan hier met meer regt op de Hollanders toegepast worden. Men vergelijke b.v. Schlömilch met onze schrijvers ten opzigte van het hoofdstuk over de onderlinge ligging van lijnen en vlakken in de ruimte. Daar volgt alles uit eenvoudige aanschouwing en prent zich op die wijze vast in het geheugen; in de hollandsche boeken vindt men daarentegen eene reeks van stellingen, die den aanvanger het overzigt bijna onmogelijk maken. De ontwikkeling moge in wiskundig opzigt onberispelijk zijn, of zij dit uit een paedagogisch oogpunt ook is, meen ik te moeten betwijfelen. Een enkel voorbeeld slechts. In Badon Ghyben, Beginselen der Meetkunst, 2^{e} uitgave, § 323, komt ter sprake

de stelling, dat van twee vlakken, die ieder in het bijzonder loodregt staan op een derde vlak, de doorsnede eveneens op dit vlak loodregt staat. Om dit te bewijzen wordt ondersteld, dat de doorsnede eens schuin of evenwijdig was, en vervolgens het onmogelijke dezer twee gevallen aangetoond. Hiervoor moet men zich echter eerst iets denken, wat men zich onmogelijk helder kan voorstellen, namelijk dat deze doorsnede niet loodregt is, en vervolgens nagaan, wat uit dit onmogelijke geval logisch zou voortvloeijen, om zoo tot het ongerijmde der gemaakte onderstelling te geraken. Dit is toch waarlijk niet de weg, dien men met leerlingen moet volgen; men gewent hen niet aan goede voorstellingen omtrent de ruimte, maar dwingt hen iets, wat zij zich bij geene mogelijkheid helder kunnen voorstellen, als uitgangspunt der redenering te gebruiken.

Hiermede verwerp ik natuurlijk niet in het algemeen het bewijs uit het ongerijmde bij het onderrigt; eene voorstelling kan onwaar en toch niet ongerijmd zijn, maar in dit bijzonder geval schijnt mij dit bewijs niet op zijne plaats.

Een uitstekend docent moge nu door zelf in het ontbrekende te voorzien, ook bij het gebruik dezer handleidingen, goede resultaten verkrijgen, veel grooter zal steeds het aantal van hen zijn, die zulk een werk als een orakel beschouwen en er nergens van durven afwijken. Hoogst moeijelijk wordt het dan voor den leerling een goed overzigt der stereometrie te verkrijgen, als hij achtereenvolgens zoo vele stellingen bestudeert, en op geene enkele bijna zijne aandacht meer hoofdzakelijk gevestigd ziet en bovendien telkens voor het bewijs naar de figuren verwezen wordt en niet op de voorstelling, die hij zich zelven in de ruimte maken kan. Alle stellingen trekken hem voorbij met de eenvormigheid van een regiment soldaten, waar ieder even belangrijk schijnt als zijn voorganger.

Maar duidelijk uiteengezet is de stereometrie ongetwijfeld èn om zich zelve èn ter oefening van het voorstellingsvermogen van het hoogste belang. Voor hen die verder in de wiskunde doordringen zijn gonio- en trigonometrie onmisbaar, maar de stereometrie ware stellig boven de trigonometrie te verkiezen voor hen, die wiskunde alleen voor vorming beoefenen. Hier worden de resultaten niet zoo spoedig vergeten als de trigonometrische formulen en ze laten in elk geval een grooter theoretisch residu achter.

Zoo komen wij aan de spherische driehoeksmeting, die bij

ons te lande al een zeer gunstig onthaal heeft gevonden. Zij heeft eene plaats gevonden bij het groot mathesis-examen, is met name genoemd onder de vakken, die aan de polytechnische school gedoceerd moeten worden, ontbreekt bij geen enkel acteexamen voor de wiskunde en is in tal van leerboeken behandeld, zoo als van Badon Ghyben, Lobatto, terwijl nu weder eene nieuwe uitgave van het telkens meer en meer uitgebreide handboek der spherische driehoeksmeting van Prof. Verdam verschijnt. Hier is zij het uitvoerigst behandeld, namelijk in circa 272 pag. in groot octavo, en volgens den titel mede met het oog op het middelbaar onderwijs uitgegeven. Ik wil de wetenschappelijke waarde van dit werk niet betwisten; mijn doel is geenszins eene recensie van dit werk te geven; ik bespreek slechts de vraag of het zaak is bij het onderwijs zoo veel tijd en moeite aan de spherische driehoeksmeting te besteden, als het doorwerken van zulk een lijvig boekdeel noodwendig vordert. Van de analytische meetkunst is in ons land op verre na zooveel werk niet gemaakt; het aantal leerboeken is veel geringer, bij het groot-mathesis examen komt het niet voor (althans volgens de wet), en het wordt dan ook wel zelden anders behandeld dan na de spherische driehoeksmeting. Dit gelijkof liever vooropstellen der spherische trignometrie schijnt mij geenszins gewettigd, en hier kon m.i. veel wegvallen. Zeker is het een niet onbelangrijk vraagstuk den bolvormigen driehoek te berekenen. Hiervoor is het echter niet noodig al die bijzondere gevallen benevens de analogiën van Gauss zoo naauwkeurig door te werken. Met eene eenvoudige redenering vindt men de formulen voor de regthoekige spherische driehoeken, die men dan ligt door den regel van Neper kan onthouden, terwijl al de gevallen van scheefhoekige driehoeken door de twee grondformulen gevonden kunnen worden, wier bewijs uit die der regthoekige driehoeken volgt. Bovendien wordt dan hier de reeds in de stereometrie behandelde pooldriehoek bekend ondersteld. Hiermede kan men geheel volstaan, als men, en dit is ook in het algemeen voldoende, den leerling slechts het middel wil leeren kennen om deze driehoeken op te lossen.

Ik voorzie hier echter twee tegenwerpingen. Men zal opmerken, dat deze weinige formulen wel voor ieder geval voldoende zijn, maar dat haar gebruik omslagtig is, als men eene bepaalde onbekende onmiddellijk uit de drie gegevens wil

berekenen, daar men dan vaak gedwongen is andere onbekenden eerst te berekenen. Dit is volkomen waar, maar eene practische quaestie. Slechts in sterre- en zeevaartkunde komt de numerische berekening dezer driehoeken aanhoudend voor, en heeft eene uitvoerige behandeling van dit vak waarde, maar zelfs voor onderwijs in cosmographie is zooveel omhaal van formules onnoodig. Onpractisch schijnt het mij daarom personen, die nooit of hoogst zelden zulk een driehoek hebben te berekenen, al die bijzondere gevallen zoo naauwkeurig te doen kennen. Komt eene enkele maal het geval voor, dat men na een zeker tijdsverloop zich met practische astronomie bezig houdt, zoo zijn deze bijzondere gevallen, schrijver weet het bij ondervinding, in den regel weder vergeten en moeten toch op nieuw bestudeerd worden.

Eene andere opmerking is, dat de gegevene hoofdformulen vaak ongeschikt zijn voor logarithmen en dus herleid moeten worden. Ook deze herleiding is een van de kwellingen voor den examinandus, te meer daar deze herleiding uit een practisch oogpunt geheel overbodig is. Maar de schrijvers der wiskundige handboeken schijnen hier te lande ten opzigte der lagere wiskunde uitermate conservatief te zijn. Reeds voor meer dan 50 jaren heeft Gauss de aandacht gevestigd op de optellings- en aftrekkingstafelen, die de logarithmen-tafels aanvullen, haar eigenlijk eerst hare wezenlijke waarde geven. In Duitschland zijn ze thans bijna algemeen in de logarithmentafels opgenomen, zoo als die van Zech als aanhangsel op de tafelen van Vega in 7 decimalen en die van Wittstein in 5 decimalen, waar ze in nog veel practischer vorm voorkomen. Deze laatste vooral hebben mij bij het onderwijs zoowel als bij eigen gebruik uitstekend voldaan en ik vermeld dit opzettelijk, omdat ze mij hier te lande nog veel te weinig bekend toeschijnen. Ik leid dit o.a. hieruit af, dat de hoogleeraar Bierens de Haan in zijne verhandeling over logarithmen-tafels[1]

1 ‘Verslagen en mededeelingen der Kon. Academie’, Dl. XIV, 1862, blz. 15. De schrijver haalt hier het volgende van Vlacq aan uit zijne voorrede voor log. tafels in 1628; hoewel er toen sedert het verschijnen van den eersten tafel in 1614 reeds minstens 16 andere het licht hadden gezien, zegt hij: ‘je recognus bien tost que c'estoist un ouvrage tout incognu en ce Pays Bas, tant envers les plus doctes Mathematiciens, qu'entre les vulgaires practiciens.’ Omtrent de optellings- en aftrekkingstafels, die voor meer dan 50 jaren uitkwamen, kan men bijna nog hetzelfde zeggen.

deze niet opnoemt. Gedurende een vijfjarig gebruik ben ik op geen enkele cijferfout gestooten. Deze tafelen maken de talrijke herleidingsformulen der vlakke en bolvormige driehoeksmeting uit een practisch oogpunt geheel overbodig, die daarentegen nu zelfs omslagtiger worden dan de gewone formulen. Ik zou dit niet durven beweren, als mij dit niet bij ondervinding gebleken was. Toen ik als student mij met astronomie bezig hield, en soms een vrij groot aantal breedte-bepalingen met het sextant verrigt te berekenen had, begon ik ook met de gewone herleidingsformulen, alwaar dan steeds de halve som van twee bogen moet berekend worden, maar liet deze spoedig voor goed varen, toen de genoemde optellings- en aftrekkingstafels mij veel gemakkelijker de oplossing gaven. Eigenlijk begrijp ik volstrekt niet, wat anders dan onbekendheid er mede, het invoeren dezer logarithmen tegenhoudt; in geen enkel hollandsch handboek of hollandsche logarithmen-tafel, voor zoo verre ik heb kunnen nagaan, komen deze tafelen of eene uiteenzetting er van voor, en toch verdubbelen deze eigenlijk de waarde der tafels. Men kan wel zeggen, dat de logarithmen, zoo als ze met het oog op de tafels geleerd worden, niets tot vorming en ontwikkeling bijbrengen; hun doel is hoogst nuttig maar zuiver practisch. Met het oog hierop, kan ik mij niet goed voorstellen, met welk leidend beginsel de programma's onzer examina zijn vastgesteld. De logarithmen komen steeds voor bij het mathesis-examen van toekomstige litteratoren, theologanten en juristen, die wel nimmer later eene logarithmische berekening zullen uitwerken; en zulk een zuiver practisch onderdeel, waar geen enkele theoretische beschouwing aan vast te knoopen is, wordt dien te gevolge jaar in jaar uit op de gymnasiën aan hen onderwezen, die juist gerekend worden de wiskunde alleen voor vorming van hun denkvermogen te beoefenen. Hoeveel beter ware het dit te gelijk met de driehoeksmeting voor hen door de stereometrie te vervangen. Maar wie logarithmen leert, leere ze niet als een nog maar half geschikt hulpmiddel maar volledig kennen, zoodat de hieraan bestede moeite later ook rijkelijk beloond worde.

Al te vaak echter wordt het practische der logarithmische berekening weder weggenomen door de ongelukkige zucht om tafels met 7 decimalen te gebruiken, waarbij men soms nog wel meent, dat men hierdoor den leerling met meer naauw-

keurigheid zou leeren rekenen[1]. 7 decimalen komen schier alleen in sommige sterrekundige berekeningen voor en zeer enkele malen in de physica, maar overigens kan men in de gewone geodesie, zeevaartkunde en mechanica wel altijd met 5 decimalen volstaan. Reeds voor jaren heeft Encke[2] er op gewezen, dat meer decimalen te gebruiken als noodig is, slechts aantoont, dat de berekenaar zijn vraagstuk niet best begrijpt[3]. Logarithmen dienen slechts om de berekening te bekorten, maar men blijve nu niet halverwege staan met zeven decimalen wel en optellings- en aftrekkingstafelen niet te gebruiken, en dus slechts de halve bekorting te geven; aan deze inconsequente handelwijze is het welligt voor een groot deel te wijten, dat zoo weinige van hen, die de logarithmen geleerd hebben, ze later gebruiken. Teregt zegt Schlömilch dan ook (Zeitschrift für Math. und Phys., 1865, pag. 37) bij het bespreken van een logarithmen-tafel: ‘Wer das Kunststück zu Wege gebracht hat, eine Standlinie von 10,000 Meter Länge bis auf einen Millimeter genau zu messen, der mag in Gottes Namen mit siebenstelligen Logarithmen rechnen; wer es aber noch nicht zu einer solcher Genauigkeit gebracht hat, der gleicht beim Rechnen mit sieben Stellen einem Rentier, der sich seine Zinsen bis auf Tausendtelpfennige auscalculirt.’

Oneindig belangrijker dan de spherische driehoeksmeting, schijnt mij de analytische meetkunst, en ik geloof, dat men hiermede zeer goed een aanvang zou kunnen maken na de spherische trigonometrie slechts in hoofdtrekken, als hierboven gemeld, behandeld te hebben, hetgeen niet veel tijd en moeite kan kosten. Men kan ze echter, zoo men wil, veel later be-

1 Zie o.a. het voorberigt van Loghem, ‘Handleiding bij het onderwijs in de cosmographie en de stuurmanskunst’, Amsterdam 1865. Hier wordt wel gezegd dat 5 decimalen voldoende zijn, maar hoe is het dan mogelijk dat men aanbeveelt zeven decimalen te gebruiken en dus zooveel overbodig werk te doen bij berekeningen, die alle op sextantbepalingen steunen?

2 ‘Berl. Astr. Jahrbuch’, 1835, pag. 257.

3 Het gebruik van 7 decimalen wordt welligt ook nog bevorderd door eene uitspraak van de Gelder, die ik in de voorrede der log. tafels met 7 decimalen van J.C. Speyer, Zalt-Bommel, Noman, 1860 aangehaald zag, dat men namelijk wel grootere tafels moet gebruiken, wanneer men veel moet berekenen, omdat het zoeken der evenredige deelen te veel tijd wegneemt.

Dit was volkomen waar in den tijd van de Gelder, toen de tafels met 5 decimalen alle zoogenaamde kleinere tafels waren, maar thans is dit argument geheel vervallen, nu tafels van 5 decimalen, zoo als die van Wittstein, op dezelfde wijze als de grootere zijn ingerigt.

handelen, zoo als Leroy in zijne ‘Analyse appliquée à la Geométrie des trois dimensions’, die ze eerst aan het einde van zijn werk ter sprake brengt, hetgeen mij, mede opgevoed in het geloof aan het overwegend belang der spherische trigonometrie, aanvankelijk zeer vreemd toescheen, maar nu wel begrijpelijk is.

Voor algemeene vorming toch geeft dit vak niet veel en voor oefening in algebraïsche en goniometrische formules vindt men in analytische meetkunst en hoogere analyse gelegenheid genoeg; vakken die zoowel practisch van nut zijn als het denkvermogen ontwikkelen. Met name schijnt mij echter de spherische trigonometrie geheel misplaatst bij het groot mathesisexamen, alwaar zij den kwelgeest voor den medicus of litterator uitmaakt, zoo als de vlakke driehoeksmeting dit maar al te vaak voor den jurist of theologant is.

Voor den medicus ware dit vak zeker met voordeel door de analytische meetkunst te vervangen, mits men bij de regte lijn niet blijve stilstaan. Dit vak toch, dat men welligt beter de leer der coördinaten zou kunnen noemen, is van het hoogste belang zoowel uit een theoretisch als een practisch oogpunt, en tot op zekere hoogte zelfs voor den wetenschappelijken medicus onmisbaar, in wiens vak de graphische methode hoe langer hoe meer aanwending vindt.

Indien iemand uit het aantal leerboeken, die over eenig vak geschreven zijn, de belangrijkheid van dit onderwerp zelve wilde afleiden, zoude hij ook alweder de hoogere algebra boven de analytische meetkunst stellen; immers ook aan deze ontbreekt het in ons land niet aan handboeken, zooals die van Strootman en Badon Ghyben, Lobatto, Smaasen, enz. Van dit vak schijnt mij bijna geheel te gelden, wat ik in den aanvang zeide omtrent sommige deelen der wiskunde, die later onderdeelen van hoogere stellingen blijken zonder dat de weg tot de laatste noodwendig door de eerste loopt. Doorloopen wij om dit aan te toonen het bekende leerboek van Lobatto. Van de 27 hoofdstukken zijn de 13 eerste aan de hoogere magtsvergelijkingen gewijd, een bij ons te lande naar het schijnt nog al geliefd onderwerp, onder anderen hieruit af te leiden, dat Dr. van der Ven er nu onlangs een afzonderlijk leerboek over heeft uitgegeven. Gewoonlijk worden ze behandeld als vervolg op de lagere algebra, soms gelijktijdig met de analytische meetkunst, maar toch eerder vroeger dan later. Ik

geloof echter, dat deze hier niet op hare plaats zijn; wat men hier leert omtrent de eigenschappen der wortels is voor een groot deel oneindig duidelijker, als men eerst de analytische meetkunst behandeld heeft en hier iedere vergelijking door eene kromme lijn heeft leeren voorstellen. Daar het omgekeerde nu niet het geval is, d.i. de hoogere algebra de analytische meetkunst of leer der coördinaten niet duidelijker maakt, ware het in elk geval veel practischer ze eerst na de analytische meetkunst te behandelen. Een tweede bezwaar is, dat ze eigenlijk eerst volledig behandeld kunnen worden als men in de differentiaal-rekening eenigzins te huis is. Reeds de grondstelling moet hier, zoo als Lobatto dan ook doet, zonder bewijs gegeven worden, namelijk dat iedere hoogere magtsvergelijking minstens een wortel heeft; het theorema van Sturm, waardoor het aantal bestaanbare wortels bekend wordt, moet weggelaten worden als te zamengesteld, en is door die van Descartes en Budan vervangen, die niet algemeen deze vraag beantwoorden, terwijl ten slotte de zoogenaamde afgeleide functien worden ingevoerd bij gelegenheid van het vermeerderen of verminderen der wortels met een gegeven getal, en later op het vinden der wortels worden toegepast door de stelling, dat tusschen twee wortels eener vergelijking steeds een wortel der afgeleide ligt. Later als de differentiaalrekening bestudeerd wordt, komt hetzelfde veel duidelijker terug bij de beschouwing der kromme lijnen, waar natuurlijk tusschen twee snijpunten steeds een maximum of minimum liggen moet; de lezer herinnert zich dan soms van dit theoreem op veel gebrekkiger wijze eene bekrompene uiteenzetting vroeger geleerd te hebben, maar zal het in het vervolg zeker volgens de nieuwe voorstelling onthouden. De directe berekening der derde en vierdemagtsvergelijkingen kon men als mathematische curiosa veilig aan ieders liefhebberij overlaten, terwijl de methode van Horner, hoe schoon en eenvoudig ze genoemd moge worden, toch ook met het oog op het uiterst zeldzame voorkomen eener numerische oplossing der hoogere magtsvergelijkingen, uitgenomen welligt bij examina, gevoegelijk kon voorbijgegaan worden. Van dit oogpunt uit kan ik de uitgave van het leerboek van Dr. van der Ven niet zeer gewenscht noemen; dat er voor de wiskundigen handboeken over dit onderwerp bestaan is goed, maar voor deze is dit werk niet geschreven; immers noch analytische meetkunst noch hoogere analyse worden er bekend ondersteld,

en vele ontwikkelingen moeten dus noodwendig veel omslagtiger uitvallen. Dit maakt het voor hen, die de analyse behandeld hebben, minder bruikbaar, daar deze in den regel weinig lust zullen hebben een langen weg te gaan, waar een kortere mogelijk is. Daarentegen is het werk, blijkens de voorrede, geschreven voor hen, die dit hoofdstuk of uit weetgierigheid of door examina en besluiten gedrongen beoefenen. Daar intusschen niet het examen maar de studie zelve het hoofddoel moet zijn, vervalt de waarde dezer behandeling, zoodra aangetoond is, dat dit onderwerp ten onregte in programma's van examina zoozeer op den voorgrond is gesteld. Wat het eerste argument betreft, dit onderstelt, dat er vele zijn, die zonder leiding uit weetgierigheid dit onderwerp behandelen. Wie dit doet is in den regel wel geschikt verder in de wiskunde door te dringen, en met dit oogmerk zulk een werk uit te geven zal welligt menigeen verleiden in dit betrekkelijk onvruchtbare gedeelte der wiskunde te verdwalen.

Omtrent de verdere hoofdstukken van het werk van Lobatto geldt nog vaak hetzelfde. De binomiaal-vergelijkingen en het splitsen der breuken vinden de voornaamste toepassing bij het integreren; waarom het niet tot daartoe bewaard. Men ziet dan te gelijk waartoe deze bewerking dient, hetgeen vroeger niet duidelijk worden kan, en behoeft niet hetzelfde tweemaal te leeren, wat nu nog wel eens zal voorkomen. Voordat men echter in de handboeken van Lobatto aan dit deel der integraal-rekening komt, heeft men in de differentiaal-rekening een hoofdstuk over hetzelfde onderwerp behandeld, alwaar eene veel eenvoudiger methode wordt medegedeeld, die de vroeger met veel moeite geleerde geheel overbodig maakt. Intusschen komt men er hier nog niet toe om in te zien, waartoe dit splitsen dient, daar dit in de differentiaal-rekening nergens te pas komt, en het kan dus zeer goed gebeuren, dat men de methode tweemaal geleerd en vergeten heeft om ze voor de derde maal te leeren als men ze eindelijk noodig heeft en nu, daar men de bewerking in haar geheel heeft leeren kennen, onthoudt.

Het boek eindigt met de beschouwing der reeksen, het binonium van Newton en de ontwikkeling der logarithmische, exponentiëele en goniometrische functiën. Wie dit door heeft gewerkt en bij voortgaande studie het theoreem van Taylor in de differentiaal-rekening leert kennen, bemerkt alweder dat

alles wat hij hier op omslagtige wijze geleerd heeft, niets is dan een van de vele toepassingen van dit theoreem, dat hij in elk geval toch moet kennen. Voeg hierbij, dat de theorie der differentiaal-rekening, althans de leer der limieten, er bedektelijk bij gehaald wordt, en dat de methoden vrij onvruchtbaar zijn, daar ze slechts in enkele gevallen toepasselijk zijn, en men zal er welligt geen groot bezwaar maar een voordeel in zien, om alles wat hier ter sprake komt eerst na het theoreem van Taylor te behandelen. Wel zal men verpligt zijn de toepassingen van dit theoreem eenigzins uitvoeriger te bespreken, maar daar men dan vrijelijk over de hulpmiddelen der differentiaal-rekening kan beschikken, wordt er over het geheel zeer veel tijd uitgespaard.

Hier zoude mijns inziens de methode, die in de natuurwetenschappen gebruikt wordt, aanbeveling verdienen; laat namelijk den aanvanger niet den weg, dien de wetenschap zelve ging, andermaal doorloopen, maar breng hem waar dit kan, en dit is hier het geval, zoo spoedig mogelijk op het standpunt, van waaruit alle voorheen afzonderlijk behandelde gevallen hem eenvoudige gevolgen eener enkele stelling blijken te zijn.

Meent men zonder hoogere algebra te weinig oefening in het technische der wetenschap te hebben, zoo kan men in elk geval de analytische meetkunst uitvoeriger behandelen, en hier zelfs een gedeelte van de leer der drie afmetingen bijvoegen, waarvoor differentiaal-rekening geheel overbodig is. Voor inleiding in de leer der functiën is de analytische meetkunst bovendien welligt veel geschikter dan de hoogere algebra. Acht men niettemin eenige kennis der hoogere magtsvergelijkingen volstrekt onmisbaar, zoo vindt men in het uitnemende werkje: ‘de beginselen der hoogere stelkunde van Badon Ghyben en Strootman’ hieromtrent het voornaamste in een kort bestek bijeen. Men kan dan in weinig tijd hieruit het meest wetenswaardige leeren en behoeft niet een geheel jaar aan hoogere algebra te geven.

Welligt zal men meenen, dat ik te veel gewigt op het practische nut leg en dat de volgende woorden door Prof. Lobatto in de voorrede voor zijne hoogere algebra nedergeschreven een antwoord op mijne redenering zijn. Men vindt hier namelijk het volgende:

‘Voor zoo verre sommigen van oordeel mogten zijn, dat het tegenwoordig leerboek reeds te vele zaken bevat, welker kennis

voor den toekomstigen ingenieur als overtollig te beschouwen is, moet ik hier nog de algemeene aanmerking bijvoegen, dat, al zoude ook het grootste gedeelte van het zuiver wiskundig onderwijs aan inrigtingen als die der Delftsche Academie gegeven wordende, immer buiten eenige toepassing blijven, voor hen nogtans die dat onderwijs met vrucht gevolgd zullen hebben, het groote nut zal ontstaan zijn van zich gedurende eenen geruimen tijd in wiskundige beschouwingen geoefend, en zich hierdoor een geest van onderzoek eigen gemaakt te hebben, welke niet nalaten kan, op hunnen volgenden practischen werkkring van gunstigen invloed te zijn. Nimmer toch zal de wetenschappelijk gevormde practicus den tijd betreuren, door hem aan zuiver theoretische bespiegelingen ten koste gelegd.'

In het algemeen genomen zal zeker ieder geneigd zijn met deze woorden in te stemmen, maar beschouwen wij de zaak nader. Indien de toekomstige ingenieur zich nergens aan zuiver theoretische bespiegelingen kon wijden, dan alleen in de aan practische toepassingen vrij arme hoogere algebra, zoo zou het zeer zeker van het grootste belang zijn dit vak zeer uitvoerig te behandelen, maar ik durf gerustelijk beweren, dat analytische meetkunst en hoogere analyse niet alleen veel practischer, maar bovendien, ik zoude haast zeggen in weerwil daarvan, daar sommigen deze eigenschappen als tegengesteld schijnen te beschouwen, ook oneindig meer stof tot theoretische beschouwingen opleveren. Het is zeker van groot nut zich geruimen tijd in wiskundige beschouwingen geoefend te hebben en zich hierdoor een geest van onderzoek eigen te maken, maar men zal bezwaarlijk beweren, dat het oplossen der vergelijkingen volgens de methode van Horner in dit opzigt veel geeft. Een enkel hoofdstuk als § 18 daarlatende, vindt men over het geheel niets dan stellingen en methoden, die men bij vraagstukken nagenoeg mechanisch moet volgen, maar nergens heeft men hier eigenlijk zijn eigen weg te zoeken, nergens vindt men iets wat voor ontwikkeling met het construeren en berekenen der eigenschappen der kromme lijnen in de analytische meetkunst kan vergeleken worden[1].

Volgens de gegevene voorstelling heeft men dus, na de vlakke

1 Zie tot bewijs hiervan de verzameling van vraagstukken over hoogere algebra van Henriques Pimentel. 's Gravenhage, Doorman, 1858.

driehoeksmeting en stereometrie behandeld te hebben, waarbij men, zoo men dit noodig oordeelt, een weinig van spherische trigonometrie en hoogere algebra kan voegen, daarna goed de leer der coördinaten (analytische meetkunst) zoowel voor twee als voor drie afmetingen beoefend, en is, als men hier de kegelsneden heeft doorgewerkt, voldoende voorbereid voor de differentiaal- en integraal-rekening. Zoo ergens moet men echter hier bij de beginselen zeer langzaam vooruitgaan. Schijnt mij de hoogere algebra van Lobatto, om bij deze veel gebruikte leerboeken te blijven, te uitvoerig toe, zoo zou ik eerder het tegendeel beweren ten opzigte der eerste hoofdstukken der differentiaal-rekening, en hetzelfde schijnt mij in nog hoogere mate te gelden van de mede ten behoeve van het middelbaar onderwijs uitgegevene differentiaal-rekening van Prof. Bierens de Haan. Voor zoo verre beide boeken bestemd zijn om bij het onderwijs gebruikt te worden en de leeraar dus het ontbrekende of te kort behandelde zelf uitvoeriger kan ontwikkelen, maak ik hiermede geene aanmerking op deze werken; maar bij eigen onderrigt geloof ik, dat men bij het doorlezen wel zal meenen een helder begrip der differentialen te hebben, maar nogtans later zeer dikwijls, vooral in de toepassingen, op allerlei bezwaren zal stooten en dan gaan bemerken, dat men het eigenlijke begrip volstrekt niet gevat heeft. Niet uitdrukkelijk genoeg wordt in dit laatste werk er m.i. op gewezen, dat het hier vooral op de limiet der verhouding aankomt; *dy/dx* wordt kortweg een breuk genoemd, zonder uitdrukkelijk te zeggen, dat, hoewel het geene breuk is, maar slechts eene eenvoudige schrijfwijze voor lim. $\Delta y/\Delta x$, men nogtans er mede werken mag als ware het eene breuk. Nadat verder eerst gezegd is (pag. 7) dat voor Gr. $\Delta x = 0$ ook Gr. $\Delta y = 0$ is, komt men (pag. 8) tot de vergelijking $\Delta y = f' x \Delta x + \varepsilon \Delta x$, en daar voor de grens $\varepsilon = 0$ gesteld moet worden, heeft men volgens den schrijver $d y = f' x \, d x$. Maar dan verandert ook Δy in Gr. Δy en Δx in Gr. Δx en men komt dus zeer logisch tot de vergelijking $0 = 0$, een bezwaar dat den aanvanger wel meer overkomt, die zoo vaak in den beginne alles in nullen ziet verdwijnen. Dit zal steeds het onvermijdelijk gevolg zijn, als men niet uitdrukkelijk op de limiet der verhouding de aandacht vestigt; de differentialen zijn eigenlijk

slechts gevolgen der schrijfwijze; stelt men ze = 0 of niet = 0, in beide gevallen stuit men op bezwaren. Beschouwt men ze niet = 0, zoo hangt hiermede zamen, dat men ook den cirkel als een veelhoek van een oneindig aantal zijden beschouwt en dus een oneindig kleinen boog met zijne koorde laat zamenvallen. De tijd nu, waarin een slinger een oneindig kleinen boog doorloopt is bekend en = $\pi/2 \sqrt{l/g}$ als wij den boog tot aan den verticaal beschouwen; dezelfde tijd, zoo zal men nu zeer logisch redeneren, zal ook vereischt worden voor een ligchaam dat onder de werking der zwaartekracht zich langs de koorde van dien oneindig kleinen boog beweegt, daar identische wegen ceteris paribus natuurlijk in gelijke tijden moeten worden doorloopen. Intusschen is het bekend dat dit niet het geval is; dat daarentegen een ligchaam evenveel tijd noodig heeft om langs eene koorde van eenig punt van den omtrek zich naar het laagste punt te begeven, en wel den tijd = $2 \sqrt{l/g}$, als l de straal van den cirkel is, hoe groot of klein de koorde zijn moge, dus ook als ze in bovengenoemde beteekenis oneindig klein is. Stelde men ze = 0, zoo zoude men in eenen driehoek met oneindig kleine basis het zwaartepunt op de halve hoogte moeten leggen, daar de afstand van beide zijden dan zoowel aan den top als aan de basis = 0 is. Uit de inhoudsberekening der omwentelingsligchamen volgens den regel van Guldin blijkt echter onmiddellijk, dat men ook in deze driehoeken met oneindig kleine basis het zwaartepunt op ⅓ der hoogte leggen moet en dat dus de conclusie uit de stelling $d\,x = 0$ valsch is. Zulke gevallen kunnen meer voorkomen en zijn het gevolg van het beschouwen der differentialen als werkelijk bestaande grootheden, en niet als gevolgen der schrijfwijze der limiet. Zij zijn in staat iemand later alle vertrouwen op de toepassingen der analyse te ontnemen, en het is te gevaarlijker over deze beginselen oppervlakkig heen te loopen, daar juist in den aanvang deze bezwaren niet voor den dag komen; bij het gewone differentiëren en later bij de kromme lijnen kan men vaak volstaan met de differentialen als zeer kleine grootheden te beschouwen; eerst veel later, vooral in de toepassingen, stuit men op bezwaren. Daarom zijn ook voor de analyse kleine werkjes, zoo als de bekende Engelsche shillingeditiën, geenszins aan te bevelen; integendeel bij de beginselen

moet men zeer lang stilstaan. Ongetwijfeld is in dit opzigt het werk van Badon Ghyben over de differentiaal- en integraalrekening veel volledіger, maar ik ken geen werk, dat mij uit een paedagogisch oogpunt beter voorkomt, dat het engelsche werk van de Morgan, ‘differential and integral calculus’, een lijvig boekdeel, waar meer dan 100 bladzijden alleen aan het eerste begrip van differentialen en limieten gewijd zijn. Maar ik geloof niet, dat iemand zich den tijd, met het bestuderen van dit werk doorgebragt, zal beklagen.

Bij het vorderen in de differentiaal-rekening geeft nu het theorema van Taylor tevens gelegenheid om het binonium van Newton voor alle exponenten te bewijzen en tevens de reeksen te behandelen. De toepassing op de kromme lijnen leert dan van zelf menige belangrijke eigenschap der hoogere magtsvergelijkingen vinden, die men nu als van zelf opmerkt en niet zooals vroeger met veel moeite moet begrijpen en soms met nog meer moeite onthouden. De klagt toch, door Dr. van der Ven in bovengenoemde voorrede vermeld, omtrent de overdreven kortheid en daaruit volgende onduidelijkheid der meeste schrijvers over dit hoofdstuk, ligt m.i. niet zoozeer aan deze werken zelve, maar daaraan dat men een vak, dat eerst later ter sprake moest komen, volstrekt in den aanvang wil behandelen. Verder volgt dan het integreren van functiën, bepaalde integralen en het bepalen van lengten, oppervlakken en inhouden, en dit was, de waarschijnlijkheidsrekening uitgenomen, gewoonlijk wel het hoogste punt, dat te Delft door ingenieurs bereikt werd; de eindige differentialen toch komen weinig voor en hetgeen verder volgt is althans in de leerboeken van Lobatto niet behandeld. En toch volgt er nog zooveel hoogst belangrijks. In de eerste plaats komen hier de differentiaalvergelijkingen in aanmerking, die in de mechanica zoo vaak en in de mathematische physica schier overal voorkomen. Maar dan volgen nog de elliptische functiën, de verdere ontwikkeling der onbestaanbare grootheden, de theorie der potentialen, welke voor eenige jaren alleen nog in wetenschappelijke verhandelingen maar nu reeds in leerboeken zijn uiteengezet, van welke ik slechts die van Lamé, Briot en Bousquet, Durège heb te noemen. Ook hieronder is veel wat voor den theoretischen ingenieur en den natuurkundige van waarde is; het is welligt nu nog niet mogelijk dit alles in een academischen of polytechnischen cursus op te nemen, maar deze hoofdstukken

kunnen onmogelijk voor altijd als uitsluitend eigendom der zuiver wiskundigen beschouwd worden en van toepassing op verwante vakken verstoken blijven. De wiskundige cursus van den ingenieur gaat thans ongetwijfeld veel verder dan voor 100 jaar toen de gewone integraal-rekening voor den wiskundige nagenoeg de grens der wetenschap was, maar ook de thans gevolgde cursus moet met der tijd zich verder uitstrekken. Of zoude, terwijl alle vakken vooruitgaan, alleen de wiskunde, voor zoo ver de ingenieur of de natuurkundige ze leert, tot stilstand veroordeeld worden.

Maar voor vooruitgang is bekorting en vereenvoudiging der beginselen onmisbaar. Wat niet noodig is voor latere toepassingen worde in den regel weggelaten; wat zonder schade kan uitgesteld worden, stelle men tot later uit, als wanneer het gewoonlijk veel gemakkelijker kan begrepen worden. Welligt zoude men, als de wet op het middelbaar onderwijs dit niet verhinderde, reeds op de hoogere burgerschool in plaats van beschrijvende meetkunst, die toch aan de polytechnische school weder ter sprake moet komen, in het laatste jaar met de leer der coördinaten kunnen aanvangen, na in het vierde jaar stereometrie benevens gonio- en trigonometrie goed behandeld te hebben. Men noeme dit niet eene eenvoudige verwisseling van vakken, want in het laatste geval zoude men aan de polytechnische school veel spoediger met de differentiaal-rekening kunnen beginnen en hiervan bij het onderwijs, zoowel in practische en theoretische mechanica als in toegepaste natuurkunde gebruik kunnen maken, hetgeen nu tot later moet uitgesteld worden. Diezelfde reden van spoed bestaat niet bij de beschrijvende meetkunst, hoe onmisbaar deze voor den ingenieur zijn moge, daar hier geen ander vak op wacht.

Zelfs al was ieder het volkomen eens met de hier uiteengezette meeningen, zoo zou echter in Delft de analyse daarom niet veel vroeger ter sprake komen. De wet zelve noemt als vakken waarin onderwijs gegeven wordt, de hoogere stelkunde, de bolvormige driehoeksmeting en de analytische meetkunst, de beschrijvende meetkunst en de differentiaal- en integraal-rekening, en vermeldt uitdrukkelijk, dat de zamenvoeging dezer vakken onder den naam van hoogere wiskunde, waarbij men de handen vrij zoude hebben, niet gebruikt is, omdat alweder de spherische driehoeksmeting, dat troetelkind der nederlandsche wiskundigen, niet onder den naam van hoogere wiskunde

kan doorgaan en dus gevaar zou loopen stiefmoederlijk bedeeld te worden. Menigeen deelt welligt deze vrees en zou het betreuren als, door het vak niet met name te noemen, het welligt zijns inziens te kort zoude behandeld worden, waarbij dan de zoo geroemde analogiën van een zoo vermaard wiskundige als Gauss er welligt bij zouden inschieten, maar zou het niet veel wenschelijker zijn, als men door deze en al het overige wat gemist kan worden weg te laten, den aankomenden ingenieur zoo verre bragt, dat hij de verhandeling van Gauss over de oppervlakken of wel zijne verhandeling over de potentialen met vrucht kon lezen, zaken die toch nog vrij wat meer belang hebben dan bovengenoemde analogiën?

Men houde intusschen wel in het oog, dat de onlangs verschenen leerboeken benevens de bepalingen der wet op het middelbaar onderwijs, en geenszins de feitelijke toestand, tot grondslag dezer beschouwing genomen zijn. Minder wenschelijk schijnt het mij, dat met de analytische meetkunst in plaats van beschrijvende niet reeds aan den vijfjarigen cursus een aanvang wordt gemaakt en dus van den beginne af aan de Polytechnische school moet onderwezen worden; dat verder hoogere algebra en spherische trigonometrie uitdrukkelijk door de wet als verpligte vakken zijn opgenoemd, hetgeen ligt tot eene te uitvoerige behandeling dezer vakken kan leiden. Het gevolg hiervan is o.a. dat voor ingenieurs de theoretische en practische mechanica eerst in het derde jaar ter sprake kan komen, terwijl de tijd van twee jaren voor al deze wiskundige vakken nog waarlijk niet te lang is. Zooals veelal, hangt echter ook hier de nuttige werking der inrigting veel meer af van het personeel dan van de wet, en hoewel het onmogelijk is nu reeds een oordeel over het onderwijs der Polytechnische school uit te spreken, heeft men echter alle reden om van de thans aan die inrigting verbondene leeraren te vertrouwen, dat zij de betrekkelijke waarde der verschillende onderdeelen goed zullen weten te schatten. Reeds de omstandigheid, dat hoogere algebra en hoogere analyse door een en denzelfden persoon worden gegeven, kan vele geopperde bezwaren doen wegvallen.

Er is voorwaar geen gebrek aan stof om uit te kiezen bij het onderrigt in de wiskunde, waar bovendien in de latere jaren nog een geheel nieuw hoofdstuk, dat der zoogenaamde nieuwere meetkunde, is bijgekomen. In hoeverre het tijd is deze bij het onderwijs op te nemen, waag ik niet te beslissen; aan de

gymnasiën en hoogere burgerscholen schijnt ze mij echter misplaatst. Aan de eerste moet in elk geval stereometrie voorgaan en hiertoe komt men zelfs in den regel niet; aan de laatste moet alles beschouwd worden als voorbereiding voor de differentiaal- en integraal-rekening, die later meer dan iets anders noodig is, en stellig wel nooit door de nieuwere meetkunde zal worden verdrongen. Een eigenlijke cursus wordt er trouwens wel zelden over gegeven en men is dus hier zoo goed als geheel tot eigen studie verwezen. Veel bestaat hierover in onze taal nog niet, maar naar mijne ondervinding schijnt mij, wat er is, niet in dien vorm opgesteld, waarin het het gemakkelijkst wordt ingezien en begrepen.

In de laatste door Bierens de Haan bezorgde uitgave van la Croix ‘lagere meetkunst’, vindt men daarover een kort resumé, maar zoo kort, dat het haast niets meer geeft dan de definitiën der verschillende termen met eene enkele stelling ter opheldering. De lezer, die dit bestudeert, ziet volstrekt niet in, waartoe al die nieuwe begrippen moeten dienen; men vindt òf bekende stellingen terug, òf nieuwe, maar die zoo onmiddellijk uit de definitiën voortvloeijen, dat ze alleen waarde hebben ten opzigte der pas aangegevene grondbegrippen. Dat dit echter met name bij de kegelsneden zulk een vruchtbaar hulpmiddel is, dat in vele opzigten de analytische meetkunst verre overtreft, wordt op die wijze volstrekt niet duidelijk. Beter, dunkt mij, dit hoofdstuk niet behandeld dan op deze wijze. Misschien zal de een of ander in de nieuwere meetkunde ervaren wiskundige dit hoofdstuk naar aanleiding van het hier geschrevene nog eens doorloopen, en er dan toch eene nette uiteenzetting der grondbegrippen en hoofdstellingen in vinden en mijn oordeel dus te hard rekenen, maar in dit geval plaatst hij zich mijns inziens niet op het standpunt van den aanvanger. Hij weet waartoe al de daar gegevene stellingen leiden, toetst ze bij zich zelven aan de hem bekende gevolgen en weet ze dus dadelijk in hun onderling verband te rangschikken, maar de aanvanger tast als in den blinde rond en weet niet waartoe al die nieuwe begrippen moeten leiden. De andere mij bekende leerboeken zijn die van v. Loghem en Adams (vertaald door Eger) over de theorie der transversalen, wier innerlijke waarde ik thans hier niet ter sprake wil brengen maar slechts den vorm, waarin zij geschreven zijn. Mij schijnen ze vooral het eerst zeer weinig geschikt bij het onderrigt. In het eerste volgen 393 paragra-

phen, even zoo vele stellingen, gevolgen of werkstukken bevattende, elkander regelmatig op als de artikelen van een wetboek; alles schijnt van gelijk belang; alle stellingen passeren met eene wanhopige regelmatigheid de revue; nergens vindt men eens eenige regelen tekst, die de betrekkelijke waarde, de meer of min uitgebreide toepassing aangeven; men leest meer stellingen dan dat men in den geest der beginselen indringt. Zulk een boek kan, even als een wetboek, zeer geschikt zijn om na te slaan in bepaalde gevallen, maar om de wetenschap er uit te leeren, schijnt het mij hoogst onpractisch, hoe populair de daar aangewende methode ook bij vele schrijvers over wiskunde zijn moge; even als bij het bestuderen der wet, schijnen ook hier memoriën van toelichting mij onmisbaar. En het is zeer goed mogelijk de wetenschap op andere wijze te behandelen; als uitstekend leerboek voor zelfonderrigt kan ik hier aanhalen het duitsche werk: ‘Grundliniën der neueren Geometrie’ van Chr. Paulus. Stuttgard, W. Paulus, 1853. Hier wordt niet meer behandeld dan de grondbegrippen en de toepassing op de kegelsneden, en toch omvat het 360 blz. en schijnt dus zeer uitvoerig, vooral als men het vergelijkt met eene andere handleiding van Zech[1], alwaar in 100 blz. van een veel kleiner formaat hetzelfde met bijvoeging der oppervlakken wordt besproken. Maar dit schijnt mij een verdienste en geen gebrek. Terwijl men uit een kort boek vaak niets leert, bereikt men hier een vrij belangrijk standpunt en heeft dit vak tevens als werktuig bij verdere onderzoekingen leeren gebruiken. Dat een groot boek meer werk zoude kosten ter bestudering is in het algemeen ook onwaar. Vindt men hier b.v. in 6 bladzijden behandeld, wat elders in een blz. of minder wordt afgehandeld, zoo zal men ook vaak in het eerste geval de zaak volkomen begrijpen bij eene enkele aandachtige lezing, terwijl men het andere vaak herhaaldelijk moet overlezen, geheel voor zich zelven moet uitwerken, waarmede nog veel meer tijd verbruikt wordt en men het gewenschte doel soms nog volstrekt niet bereikt. Het is een der grootste dwalingen, dat, door de leerboeken uitermate beknopt te maken, de wetenschap zelve kon worden ingekrompen, en bij het oog op de vele handboeken van die soort moet men haast wel aannemen, dat deze gedachte bewust of onbewust aan vele schrijvers voor den geest zweefde, waarbij dan soms van

1 ‘Die höhere Geometrie von P. Zech’, Stuttgart, 1857.

een klein formaat en fijnen druk ook nog eenig voordeel schijnt verwacht te worden.

De Hollanders hebben over het geheel den naam van een niet onpractisch volk te zijn, maar merkwaardig is het hoe bij de wiskunde als het ware instinctmatig steeds de minst practische deelen bij voorkeur worden behandeld. Zoo als wij gezien hebben wordt van spherische trigonometrie meer werk gemaakt dan van stereometrie, van hoogere algebra meer dan van analytische meetkunst; en terwijl aan de bepaalde integralen bij ons te lande eene bewerking ten deel viel, die alle buitenlandsche aan volledigheid verre overtreft, zijn de in de toepassingen nog wel zoo belangrijke differentiaal-vergelijkingen slechts zeer zelden ter sprake gekomen. Van de nieuwere meetkunde zijn de harmonische snijdingen en de transversalen, niet de toepassing op de kegelsneden, een ook voor de praktijk zeer belangrijk hoofdstuk, bij ons behandeld. Het is werkelijk bijna een wonder als een autodidact uit zich zelven tot analytische meetkunst komt; de nieuwe uitgaven over spherische trigonometrie, hoogere magtsvergelijkingen en hoogere algebra moeten hem noodwendig doen denken, dat het op deze vakken bij voorkeur aankomt, terwijl het enkele oorspronkelijke werk over analytische meetkunst der latere jaren, dat van Badon Ghyben, hetgeen bovendien als aan de Militaire Academie verschenen eene verpligte uitgave is, hem zeer ligt onbekend kan blijven. Zoo gaat in eene weinig vruchtbare rigting veel tijd en, wat erger is, veel lust voor wiskunde verloren.

Nog een enkel woord ten slotte. Dat het wiskundig onderrigt hier openlijk ter sprake is gebragt, kan op zich zelf wel niemand bevreemden; de publieke zaak dient publiek besproken te worden en het heeft mij steeds zeer verwonderd, dat de wiskunde schier nimmer uit een paedagogisch oogpunt ter sprake kwam, terwijl dit toch met andere vakken vaak het geval was. Maar men zal zich welligt verwonderen, dat dit geschiedt door iemand, die de wiskunde niet tot hoofdvak heeft gekozen maar ze slechts als hulpwetenschap gebruikt. Mijns inziens ten onregte. De wiskunde is hier niet om zich zelve beschouwd geworden, maar juist als hulpwetenschap; de zuiver wiskundige meet de wiskundige waarde niet af naar de practische toepassingen; voor hem staan de differentiaal-vergelijkingen en de theorie der getallen welligt op gelijke lijn, even als de physicus, hij moge voor zich zelven aan eenig vak de voorkeur geven, aan

alle hoofdstukken in absoluten zin gelijke waarde toekent. De scheikundige rekent daarentegen de leer van het spectrum en die der warmte veel belangrijker, dan die van het geluid of het magnetisme, en evenzoo is het ook voor hem, die de wiskunde als hulpwetenschap noodig heeft, lang geene onverschillige zaak, welke vakken en in welke orde ze behandeld worden. Hiervoor moet een middenweg gevonden worden tusschen eene zuiver theoretische behandeling en het eenvoudig opsommen, zonder op het theoretisch verband te letten van die stellingen, die later in de praktijk voorkomen. Het zal mij niet verwonderen als anderen omtrent dezen middenweg met mij in meening verschillen, maar eene meening te verkondigen, die door ieder onveranderd zou overgenomen worden, lag evenmin in mijn plan, als eene eigenlijke recensie van de hier aangehaalde werken te geven, welke als zoodanig beschouwd zeer onvolledig zou kunnen genoemd worden. Mijn eenig doel was dit onderwerp ter sprake te brengen.

Zutphen, 20 September 1865.

Dr. H.W. SCHROEDER VAN DER KOLK.

Hollandsche tooneelpoëzij.

Indien wij den stand onzer letterkunde wilden afmeten naar den tegenwoordigen staat van ons tooneel, dan zouden wij voorzeker een zeer ongunstig oordeel hebben te vellen. Het tooneel toch ten onzent is zoozeer vervallen, dat het, hoewel een uitvloeisel der moderne beschaving, door deze schier verloochend en met de koudste onverschilligheid als een geheel vreemde, en nog wel een zeer onfatsoenlijken vreemde, voorbij wordt gegaan. De oorzaken van het diep verval zijn sedert een tal van jaren, hetzij op een toon van deftige meêwarigheid, getint door een zweem van beleedigend medelijden, of op een toon van heftige verontwaardiging, verschoonbaar omdat teleurgestelde liefde er de oorsprong van was, opgespoord en den volke verkondigd; en voor den sterken achteruitgang en het diepe verval worden bijna alle factoren, namelijk: auteurs, acteurs en publiek, aansprakelijk gesteld.

De auteurs, zoo heette het, wenden zich met ergerende kilheid van het tooneel en verkiezen den katheder van een of ander dichtlievend genootschap of de ruimte, die een of ander tijdschrift hun biedt, boven het verhevener gestoelte, de bijna niet te begrenzen ruimte, welke het tooneel hun zou kunnen schenken; de acteurs, zonder opleiding, zijn, behoudens enkele uitzonderingen, buiten staat de eenvoudigste eischen van hun moeielijk kunstvak te vervullen, beleedigen den smaak in plaats van dien te veredelen, verbasteren de taal, in plaats van haar te beschaven, verlagen in één woord hunne werkelijk eervolle roeping tot een nietswaardig en ijdel handwerk; het publiek ziet alles met onverschilligheid aan, doet zich nimmer als rechter gelden, maar, - de gewone toevlucht der zwakheid of on-

gunstigst teeken van twijfel aan de mogelijkheid van verbetering of herstel! - onthoudt zich en gaat zelfs niet meer schouderophalend den kunsttempel voorbij.

Is er veel waars in de beschuldiging tegen het publiek ingebracht, zij geldt echter allen tegenover dat deel, hetwelk den toon behoorde te geven door beschaving, door talent en door stand. Een goed deel onzer hooggeplaatsten leeft in religieuze bekrompenheid en acht den schouwburg eene onheilige plaats; een ander deel zou een tweede overheersching of een Bismarcksche annexatie behoeven, om overtuigd te worden van de waardij der moedertaal, der aloude nationaliteit, van den diepen zin van Ledegancks onvergetelijke strofen:

> Wees Dietsch van hart en Dietsch van aard,
> Wees Dietsch in uwe spraak en Dietsch in uwe zeden!

De eigenlijke zoogenaamde burgerklasse echter schijnt wel een traditioneele voorkeur, ja liefde, voor den schouwburg te hebben behouden. Talrijke scharen, tot die klasse behoorende, spoeden zich derwaards, zoodra weder een nieuw stuk, aan de dramatiek van Duitschland of Frankrijk ontleend, op het affiche prijkt en verkneukelen zich van genot bij het aanschouwen van de kunststukken, door de fantazie, van wie hun in aanleg en ontwikkeling zoo tamelijk gelijk zijn, met verrassende maar juist niet verbazende of bewonderingwekkende vruchtbaarheid in het leven geroepen. Zou het de moeite niet loonen, die eerzame burgerij, middelmatig in hare eischen, maar toch dankbaar waar die overtroffen worden, eens toestanden te doen zien, die hare eigene herinneren? den rijken schat harer moedertaal te ontsluiten, in plaats van de kleurenpraal der *décors*? de oneindige verscheidenheid van menschelijke hartstochten in hun onderlingen strijd of hun verzet tegen God en natuur te doen bewonderen, in plaats van eene onmogelijke waereld, waar alleen de vaak kinderachtige fantazie van een duodecimo-auteur gebied voert? de werkelijkheid te doen beschouwen met hare onverwrikbare wetten, zoodat het aangestaarde drama een afschaduwing werd van eigen leven en zijn?

Ik geloof, dat velen die vraag met mij toestemmend beandwoorden, velen zelfs, die juist niet tot de geroepenen behooren, velen bij wie de goede bedoeling en de eerzucht niet in volkomen overeenstemming zijn met gave en talent.

In de laatste tijden vooral heeft menige auteur ten onzent den blik op het nationaal tooneel gevest en de gewichtige plaats, welke het onder een volk inneemt, begrepen. Ik heb mij tot taak gesteld eenige der geschonken proeven te beschouwen en zoo mogelijk ook daardoor de aandacht te vestigen onzer beschaafde landgenooten op een deel onzer letterkunde, dat ten onzent meestal met onachtzaamheid beschouwd en slechts door de ongewasschen handen der ergerlijkste middelmatigheid wordt aangeraakt en gesteund.

De rederijkersproeve van zekeren heer Albert Smid[1] valt echter niet onder het bereik der kritiek. Deze heer toch miskent geheel den aard en het charakter niet alleen van het drama, maar van elk kunstvoortbrengsel, en heeft het voldoende geacht in de eene of andere verkorte geschiedenis van Frankrijk de namen der door hem voorgestelde personen, en wat zij in zeker jaar hebben uitgevoerd, op te zoeken. Een historiesch feit te omschrijven is nog geen historiesch tijdperk te schetsen, en zelfs dit laatste, hoe wèl geslaagd ook, is nog verre van een historiesch poeem te scheppen. Met de meest historische waarheid kan een poëem geheel mislukt zijn, hoeveel te meer hier, waar geen historische kleur bespeurd kan worden en er geen begrip schijnt bestaan te hebben van eene handeling, welke haar oorsprong, haar doel en hare oplossing of einde heeft in de charakters der in het leven geroepen personen. Vóor de heer Smid zich weder waagt aan eene historiesch dramatische schets, beproeve hij - en het zou de steen zijn waaraan hij het àl of niet bestaan van eenige gave zou kunnen toetsen - uit het leven om zich heen een stof tot bewerking te kiezen en minder op geweldige feiten, zoo als in zijn stukjen, waarvoor Shakespeare's Othello wel eenige détails geleend schijnt te hebben, te steunen, maar meer op het zieleleven van menschen, van gelijke beweging als hij.

Voor eenigen tijd werd in dit tijdschrift reeds ter loops gewezen op den schadelijken invloed der rederijkers-auteurs op onze dramatische literatuur. Proeven als die van den straks genoemden, als het gedicht des heeren Meys[2] en dat van

1 De Dood van Orleans, 1407, historisch dramatische schets in 2 bedrijven.
2 Waterloo. Lierisch-dramatisch gedicht, in twee afdeelingen, door P.C.J. Meys.

den Heer Brunings[1], zij zijn daarvan de treurigste bewijzen. Het gedicht: 'Waterloo' werd, zoo als het in 'het woord vooraf' luidt, geschreven met het oog op de aanstaande viering van den vijftigjarigen gedenkdag van den slag bij Waterloo, die, groot in zijne *ontwikkeling* (?) en grooter in zijne gevolgen, den tweeden val van den Franschen overheerscher veroorzaakte....

'Toch,' zoo gaat de Heer Meys voort, 'al hebbe het ook zijn ontstaan te danken aan het halve eeuwfeest der onafhankelijkheid, toch is het, strikt genomen, geen gelegenheidsgedicht. Het zou dit geworden zijn, indien ik, getrouw aan mijn oorspronkelijk denkbeeld, aan de beide afdeelingen nog een derde had toegevoegd, die, op het tegenwoordige oogenblik spelende, meer bepaald het aandeel van het Nederlandsche leger in de krijgsgebeurtenissen van het jaar 1815 en het heldhaftig gedrag van den ridderlijken Oranjevorst zou behandeld hebben. Ik heb evenwel van dat voornemen afgezien, eensdeels omdat het mijne krachten te boven ging een goed dramatisch verband te brengen tusschen de jaren 1815 en 1865, anderdeels omdat ik begreep, dat het alleen der gespierde taal van een nieuwen Bilderdijk of der gloeijende geestdrift van een anderen da Costa mogt zijn toevertrouwd, onzen onvergetelijken Willem den tweede naar waarde te bezingen.' Tot zoover meldt de dichter wat hij niet wilde doen, en dit gedeelte is het best geslaagd van zijn woord vooraf. Hij schreef voornamelijk voor Rederijkers en bedacht daarbij niet dat hij, het oog op hen geslagen en een stoffe behandelend als de door hem gekozene, noodzakelijk niet meer dan een gelegenheidsgedicht, en nog wel een mislukt, te voorschijn moest brengen. Den veldslag van Waterloo te schilderen, wat meer zegt, voor te stellen met al de slingeringen van vrees en hoop, met al de schakeeringen van charakters en toestanden, kan nimmer in een drama gelukken; om er sympathie voor op te wekken, zou men de veder van Shakespeare behoeven en voor dezen zelfs was eene dergelijke voorstelling altijd slechts middel, geen doel. Ieder die het waagde, zou de dramatische voorstelling in een theatrale zien ondergaan en het oog meer voedsel geven dan verbeelding of verstand. Nu de Heer Meys zijn gedicht voor Rederijkers bestemde, deed hij

1 De twee broeders Episode uit het jaar 1600, door P.F. Brunings.

afstand van ieder effekt en moest hij zijn gedicht zien ontaarden in oratorie, zelfs koude oratorie, welke hier en daar zelfs ondergaat in allegorie. De hemel beware ons voor het herleven van een genre, dat wij als mummie voor goed weggeborgen dachten achter de glazen kasten onzer geleerde genootschappen!

Jammer is het van den tijd, door den auteur aan dit voortbrengsel besteed; want, hoe mislukt ook, het toont op vele plaatsen, dat de schrijver iets beters, zoo niet in het dramatiesch, dan toch in het lyriesch genre had kunnen scheppen. Vergeten wij voor het oogenblik, dat Europa en Frankrijk sprekend optreden en letten wij alleen op de vaerzen, waarmede het gedicht begint, dan hebben wij lof over voor het poëtiesch talent des auteurs. Gespierde vaerzen wist hij ons te geven, wel geen gespierde gedachten, welke treffen en verrukken door nieuwheid en frischheid, maar toch gezonde vaerzen, waarin men de smakeloze opgesmuktheid mist die voor verheffing, de winderige opgewondenheid, die voor diepte van gevoel in onze dagen moet doorgaan. Verder mag echter de lofspraak niet gaan. Overal waar de pseudo-dramatische handeling aanvangt, bewijst de auteur zijne dwaling. Of is er eenig spoor van charakterizeering, als hij de fransche generaals de volgende dialoog laat voeren, op het oogenblik dat zij, in plaats van te redekavelen, aan de spits hunner regimenten behoorden te zijn:

D'ERLON.
Gegroet, heer Maarschalk!

NEY.
Mijne Heeren!

REILLE.
Neemt de strijd
Een aanvang, Maarschalk?

NEY.
Neen, nog niet. De Keizer rijdt
Langs 't front der dappren heen. Het volk is opgewonden;
‘De Keizer leve!’ klinkt uit tienmaal duizend monden;
En waar hij nadren moog, gezeten op zijn ros,
Barst als een bergstroom luid de hoogste jubel los.
Verheven schouwspel!

REILLE.
Dat de zege ons doet verwachten!

D'ERLON.
Wat is des vijands heir bij Frankrijks oorlogskrachten?
Getuige Charleroi, waar Blücher wijken moest,
En 't slagveld bij Ligny, toen alles werd verwoest
Wat weêrstand bieden mogt.

REILLE.
En Quatre-Bras?

Maar dit zinledig gesprek, dat voornamelijk ten doel schijnt te hebben, om de generaals elkaâr te doen vertellen, wat ieder hunner zeker zeer goed weet, dat onmogelijk wordt, zoowel wat historische als poëtische waarheid betreft, waar de auteur zoover gaat van Ney den lof van Wellington en den Prins van Oranje in den mond te leggen, het stijgt tot volkomen ongerijmdheid, zoodra Napoleon zelf verschijnt en in goed rollende zesvoetige jamben een *speech* houdt van ruim zes en twintig regels, in welke geen enkele zinwending den historischen keizer, geen enkel denkbeeld een individu schetst, afwijkend in gehalte en inborst van de andere reeds opgevoerde personen. Als getuigenis van 's auteurs onmacht tot charakterizeering van Napoleon en werkelijk ook als literaire curiositeit, schrijf ik de volgende regels af, welke de keizer heet te spreken na het verliezen van den veldslag;

Mijn schoonste legerbenden
Zijn redd'loos dus vernield; ik heb mijn laatste kracht
Vergeefs dus aangewend; verdwenen is mijn magt,
Mijn grootheid en mijn roem. Verloren - ja, verloren!
't Vijandig noodlot had mijn ondergang gezworen.
Mijn kroon stond op het spel; ik heb dit spel - verspeeld.
Mijn schepter is geknot, mijn keizerrijk verdeeld.
Mijn troon omver gestort; o magtelooze woede!

en zoo blaft de Heer Meys onder den naam van Napoleon voort, zonder te gevoelen, dat het enkel woord ‘verloren’, 't welk de schilder Paul de la Roche hem op zijn meesterschilderij *schijnt* te laten zeggen, even krachtig, even waar, even geëvenredigd is aan de grootheid van den gevallen veldheer en

soeverein als 's Heeren Meys' oratorie in deftige alexandrijnen het niet is.

Wij hopen, dat het dien Heer gelukken moge de gedachtenis van dezen misstap op literair terrein spoedig te doen verdwijnen en nemen van hem afscheid met de verzekering, dat wij zijne proeve niet onder de pogingen tot verrijking onzer dramatische literatuur zouden hebben vermeld, indien wij niet protest wilden aanteekenen tegen dat aangroeiend tal van rederijkersproeven, welke ons tot de schouwspelen der vorige eeuw terug dreigen te voeren en het drama meer benadeelen dan de theaterstukken der fransche fabrikanten.

Niet geleerd door hetgeen er bij herhaling door geleerde en ongeleerde genootschappen ten onzent is ondervonden, werd voor weinig tijds door een onzer tooneelbesturen eene poging gewaagd om door het uitloven van premiën zich het bezit van oorspronkelijke dramaas te verzekeren. Dat men van dien kant het ontbreken van literaire medewerking aan het gemis van premiën en niet aan het gemis van behoorlijke tolken toeschreef, kan licht vergeven worden; minder evenwel, dat de in het leven geroepen kommissie van kritiek zich zoo weinig rekenschap wist te geven van de verplichting haar opgedragen, van de eischen haar als kunstrechtbank gesteld. De stukken, door haar den uitgeloofden prijs waardig gekeurd, werden zelfs door het publiek, dat gewoon is den Hollandschen schouwburg te bezoeken, dadelijk veroordeeld, en onder de door de kommissie ter zijde gelegde, maar later niettemin opgevoerde, bevond er zich een, dat de bekroonde verre achter zich liet en, hoewel zwak van handeling en charakterteekening, zich toch kenmerkte door losheid en frischheid van dialoog. De auteur daarvan was zekere Heer P.F. Brunings, van wien reeds eenige geslaagde novellen bekend waren. Was ook geen groot succes zijn deel, hij mocht toch tot de weinigen gerekend worden, die zonder onverschilligheid werden aangehoord en wien de eer weêrvoer door dezen of genen te worden besproken.

Zoo als het schijnt, werd de Heer Brunings door zijn, trouwens nog bescheiden, triomf overgehaald nogmaals eene proeve te wagen, welke in den loop dezes jaars het licht zag, onder den titel van: *Een Rendez-vous*[1]. Het stukjen speelt in onzen famil-

1 Een Rendez-vous, door P.F. Brunings, Kapitein der Infanterie. Kampen, K. van Hulst, 1865.

lekring. Met ingenomenheid vatte ik het ter hand, in de hoop den auteur geluk te mogen wenschen met zijn vooruitgang, in hem een vernieuwd bewijs te mogen ontvangen wat gestrenge kritiek jegens zich zelven vermag. De gelegenheid van die te oefenen is toch nooit gunstiger, dan wanneer men het voorrecht heeft gehad tegenover zijn eigen werk te staan en men de voorstelling van een eigen produkt achter zich heeft, daar geene leemte, hoe gering ze ook zij, den auteur bij eene opvoering behoeft te ontsnappen, zoo er eenige oordeelsgave bij hem aanwezig is. Weder eene teleurstelling, helaas! Gaarne erken ik, dat de dialoog gang heeft en niet onhollandsch is; maar treurig is het voorwaar, dat dit de eenige lof kan zijn. De handeling beveelt zich niet aan door levendigheid, maar kenmerkt zich alleen door onnatuurlijkheid. Een bediende, Bart genaamd, die het geheele stuk door min of meer beschonken is, en bij het einde een dief blijkt te zijn, is de veer, die al de poppen in beweging brengt. Hoe hij in dienst komt of blijft bij een ordentelijk jong heer, hoe deze hem de gewichtigste boodschappen toevertrouwt, is voor allen, behalve den Heer Brunings, een raadsel. Door het verkeerd of niet-bezorgen en later weêr ontfutselen van een brief, komt de vader op een rendez-vous, door zijn zoon aangevraagd, vindt gene, in plaats van de nicht, de tante, die er, in het voorbijgaan werd het vroeger gezegd, nog ‘adorable’ uitziet. Derwaards gegaan om het jonge meisjen het verkeerde harer handelwijze onder het oog te brengen en haar van zijn zoon te doen afzien, wordt de oude Heer, hoewel in het duister, door de ‘aanvalligheden’ der schoone, die hij alleen hooren kan, zoozeer bekoord, dat hij geheel zijn charakter als zedeleeraar prijsgeeft en als een verliefden *blancbec* het tooneel verlaat. Den volgenden dag ontmoeten vader en zoon elkaâr in het huis van tante en nicht, in wier bijzijn het *qui pro quo* weldra wordt opgelost, tot blijvend nadeel echter van Papa, die niet ophoudt de ridder der droevige figuur te zijn.

Alle charakterteekening ontbreekt: met uitzondering alleen van den dronken Bart, heeft niemant iets individueels, heeft Mijnheer van Hoorn tot eenig kenmerk dat hij de vader en Johan dat hij de zoon, Mevrouw van Erlang dat zij de tante en Elize dat zij de nicht is. Het kon ook anders wezen, zonder dat de handeling daardoor in het geringste détail eenige wijziging zou behoeven te ondergaan. Alles gaat zeer

natuurlijk toe, behalve dat in het gewone leven een beschonken knecht niet door den heer des huizes zou worden uitgehoord en hij dezen een fooi zou wagen te vragen voor zijn geheim; dat een jonge dame van goeden huize door hem, die haar nog slechts uit de verte adoreert, gewoonlijk niet tot een *rendezvous* wordt uitgenoodigd en de tantes niet zoo licht voor de nichtjens kunnen worden aangezien. Gewoonlijk houden de menschen in de werkelijkheid ook niet zulke lange alleenspraken en verrassen zij hunne naasten niet in een of ander gesprek door lange, soms zelfs hartstochtelijke ter zijde's zoo als Mijnheer Brunings het telkens zijne personen laat doen, tot zelfs Mijnheer van Hoorn in het priëel als hij in het zenith zijner verrukking voor de gewaande nicht is. Deze aanmerking is niet zoo gering als zij wellicht schijnt, maar getuigt van een gebrek in de samenstelling, dat weder zijn oorsprong heeft in miskenning van den aard van het drama. De personen moeten door de handeling hunne gewaarwordingen, hunne aandoeningen naar buiten openbaren en de auteur moet er zich van onthouden te midden zijner personen te sluipen, en hun woorden in te fluisteren, die zij als zelfstandig werkende wezens in den eens gegeven toestand niet zouden behoeven te zeggen, of zelfs niet zouden mogen. Bij den Heer Brunings en zoo vele andere zijner geestverwanten heeft dit telkens plaats. Telkens grijpt hij in de draden van zijn weefsel, zeker bevreesd, dat hij anders gevaar loopt het dessin niet duidelijk genoeg te voorschijn te zien treden; telkens treedt hij te midden zijner personen op en laat hij ze in een of andere alleenspraak niet alleen hunne aandoeningen vertellen, maar ook wat zij gedaan hebben of nog voornemens zijn te doen. Zelfs bekommeren zij er zich weinig om, elkaâr gebeurtenissen te verhalen, die beiden of allen zeer goed weten, zoodat in den ruimsten zin ook op hen de woorden uit een van Kinkers parodiën toepasselijk zijn:

> ‘En ik vertel het u omdat gij het reeds weet.’

Het drama moet eene afschaduwing zijn van de werkelijkheid. Overal waar de godheid in de gebeurtenissen ingrijpt, waar de wet der noodzakelijkheid niet regeert, maar iedere toestand naar willekeur wordt gewijzigd, wordt het feit legende, en het drama idylle. Naar de geschonken proeve te oordeelen, heeft

de Heer Brunings het nog niet verder gebracht dan tot eene zeer alledaagsche idylle, dat men veilig met den gemeenzamen naam van sprookjen zou kunnen betitelen. Er is reden te vreezen dat hij nooit een krachtige steun voor ons tooneel zal kunnen zijn.

Indien ijver, goede wil en trouwe, door niets te schokken, genegenheid, zoo hartstochtelijke liefde voldoende waren om ons tooneel te schoren, dan ware de Heer Hilman voorzeker in staat niet alleen een schoor, maar zelfs een hoeksteen te zijn. Onverpoosd schier is hij jaren bezig om steenen aan te dragen van de meest verschillende grootte - klinkert en straatkei zoowel als dekzerk en molensteen - maar telkens schijnt het ieder, behalve hem, dat er een sisyphuswerk wordt verricht. Weinig tijds geleden verscheen er van zijne hand een blijspel[1]! Sedert Helvetius van den Bergh zijn onsterfelijke Neven gaf, zijn er slechts weinige proeven gewaagd, is er geen enkele geslaagd. Zij er ook overvloedig stof aanwezig voor wie slechts oogen heeft om te zien en ooren om te hooren, niet éen die genoegzame gave van analyze en van kompozitie scheen te hebben om der maatschappij een spiegel voor te houden, den tooverspiegel waarin de waarheid, omgeven van den straalkrans des humors, wordt teruggekaatst. Waar een of ander letterlievend Genootschap nog naïef genoeg was - en de meeste onzer letterlievende zijn naïef! - om een prijs uit te loven ter bekoming van een blijspel, was de uitslag telkens bedroevend; waar zelfs een enkel man van talent schoorvoetend naderde, was mislukking zijn deel. Maar onze poëten en de drom, die zich om hen heen schaart, zijn dan ook niet gewoon blijk te geven van gave van analyze of kompozitie; als de déclame ophouden, het woordenspel moet eindigen, dan zwijgt meestal de anders luidste stem.

Welnu, wat zoo weinigen waagden, of waar zoo velen teleurgesteld zich van afwendden, heeft nochtans de Heer Hilman beproefd. Was het bewustheid van kracht, of wel onbekendheid met de eischen, welke hem gedaan konden worden, dat hij zich door de keuze der stoffe de zware taak nog verzwaarde? De schijnheiligen! Wees de schim van Molière hem niet terug, of blies deze hem den lust tot zulk een thema

1 De Schijnheiligen, blijspel in vijf bedrijven, door Johannes Hilman. Amst., de Erven H. van Munster.

juist in, omdat zij naar een komiesch intermezzo in het tragiesch doodenrijk verlangde? Ik weet het niet, maar zeker is het, dat de Heer Hilman in Molière's Tartuffe geen algeheele vrede heeft gevonden, en dien type niet voldoende heeft geacht ook voor ons land, in onzen tijd. Zien we wat hij ons geeft.

Mejufvrouw Anna Vrieswijk woont bij hare tante Mejufvrouw Stijntje in huis; zij verteert daar haar geld, zoo als de gemeenzame uitdrukking luidt. Tante is echter vroom, afkeerig van de waereld en al haar vermaken, en wordt beheerscht door een nog vromer broeder en zuster in den Heere. Anna, die een luchtige, vrolijke deerne is, kan de herhaalde plagerijen, welke Tante met hare vrienden haar aandoet, niet langer verdragen. Zij ontvlucht op zekeren dag het huis en neemt haar intrek bij Mevrouw van Weemer, waar het gants anders toegaat, waar de vrolijkheid wordt toegelaten en telkens binnenkomt aan den arm van Frits, den zoon, en van zekeren Heer van Beek, den vriend des huizes. Weldra blijkt het dat die beiden Anna liefhebben, maar dat zij in haar hart reeds tusschen die beiden een onderscheid gemaakt en van Beek gekozen heeft. De vlucht van Anna wekt natuurlijk de hoogste ergernis in het huis der vroomheid, waar Abram Kwezelius en Barbara regeren. Voor den minstbegrijpende is het na de eerste kennismaking dier beiden geen geheim meer, dat de oude Jufvrouw Stijntje misleid wordt, en dat de vroomheid slechts een mantel is, waaronder zich de ergerlijkste gebreken en zonden verbergen. Alleen Jufvrouw Stijntje begrijpt er niets van en gelooft ook haar broeder Vrieswijk niet, die met een heel ernstig woordtjen tusschen beiden treedt, Anna verdedigt en de vromen poogt te ontmaskeren. Slechts door aanschouwen, als Orgon in het meesterstuk van Molière, wordt Jufvrouw Stijntje overtuigd. Op zekeren morgen ontwaakt, vindt zij haar effektentrommel geleêgd en den broeder en zuster in den Heere verdwenen. Daar de auteur geen oogenblik het rechtsgevoel zijner lezers onvoldaan wil laten, worden beide schuldigen achterhaald, terwijl Jufvrouw Stijntje, weêr in het bezit geraakt van haar waereldsche schatten, zich van hare valsche vroomheid bekeert en de tale Kanaäns bij haar hervonden effektentrommel toont te kunnen vergeten.

Men kan zien dat de *donnée* allereenvoudigst is, en men hier met geen *comedie d'intrigue* te doen heeft. Er is ruimte

voor typizeering; niet door verrassende wendingen, niet door verwikkeling en ontknooping heeft de auteur willen boeien. Heeft hij zich dus de veel moeielijker taak opgelegd, het hoogste te bereiken, en door fijne characterteekeening, door een puntige dialoog lezer of hoorder belang in te boezemen in zijne handeling? Wij behoeven het geheele stuk niet te doorloopen, om in staat te zijn op die vraag te andwoorden. Na de beschouwing van slechts enkele personen zal geenerlei twijfel meer kunnen blijven bestaan. De auteur houdt blijkbaar van een blijmoedig Christendom en heeft zijne voorliefde vooral in Anna pogen af te schetsen. Het is voorwaar een jolige deerne, maar of ze op den naam van fatsoenlijke Juffer wel veel aanspraak heeft, betwijfelen wij toch. Zoo als wij weten is zij haar kerker ontvlucht, maar de wijze waarop zij zich in hare nieuwe woning gedraagt, zou ons doen denken dat Jufvrouw Stijntje niet zoo geheel ongelijk had met haar op te sluiten. 't Schijnt niet zoo geheel overbodig, dat zij Mevrouw van Weemer, wier huis zij naauw is ingetreden, toevoegt:

> o Wees gerust, ik zal *dra* ingetogen leven.

Is dat woordtjen: dra, ook van onheilspellenden aard, wat er op volgt strekt waarlijk niet om ons beter te stemmen:

> 'k Zal, als 't niet anders *kan*, u voortaan schaars begeven.
> 't Moet beter worden en dan zit ik bij u thuis,
> Want hier is 't niet als bij mijn tante een kluiznaars kluis.
> Dan maak ik drok muzijk en zing als uit den treuren,
> En schrijf of lees: ge zult me uw bijzijn waardig keuren.
> Ik sprak van lezen: is van Beeks Bibliotheek
> Ter uwer dispositie nog? - 'k zag hem deez' week
> Weêr gaan langs onze gracht; wat sloeg hij smeekende oogen
> Naar 't vensterraam waar 'k zat!....

En later als ze dien van Beek ontmoet, die haar zijne genegenheid bekent, voegt ze hem toe:

> 't Is goed, kom elken dag; wij zullen dol veel pret
> Hier hebben, jongenlief!

't Is bij wijlen of zij de kracht en beteekenis der woorden

niet kent. Maar nog beter begrip van hare vrolijkheid bekomen wij, als wij haar met van Beek en Frits ontmoeten. De laatste heeft ‘lootjes’ gehaald voor den schouwburg. Zij weet niet op welke wijze hem voor zijne goedheid te beloonen, waarop Frits, *haar grijpend*, uitroept: schenk maar een kus, en zij, werkelijk door hem gekust, de bewonderenswaardige naïeveteit heeft van uit te roepen: ‘Zie zoo, die zaak is al weêr klaar;’ al hetwelk in het bijzijn van van Beek geschiedt, wiens liefde ons toeschijnt eene aandoenlijke stevigheid te bezitten. Nog vermakelijker wordt het huiselijk tafereeltjen, als beider blik valt op het nieuwe kleed van Anna, dat over een stoel hangt en dat Frits wil aantrekken, daarin aangemoedigd door zijn vriend van Beek, die hem in plaats van Annalief bij Tante Stijntje wil laten logeren. De juist niet zeer fijne scherts verlokt haar tot de volgende opmerking:

> Ei, vier uw luim maar bot; wel Beekjen! gij wordt olijk.

Geldt dit voor geest, dan staan de volgende regels, tot Frits gericht, die openhartig erkent op haar verzot te zijn, nog oneindig hooger:

> Een knaap als jij, is niet gevaarlijk voor mijn hart;
> 'k Gebruik je, snaakje! om mij de nieuwtjens te vertellen,
> Waar de étiquette 't eischt, dat me iemand moet verzellen,
> Die met een rotting loopt, een hoed draagt op zijn hoofd,
> Zich airs geeft zoo als jij, wanneer hij dapper slooft
> Gelijk als die Amant, je weet, van Mamsel Cluwen.

Gij schenkt mij voorzeker het overige en acht zeker de vraag aan den auteur niet misplaatst: wáar hij een dergelijk kreatuur in een fatsoenlijke woning ooit heeft ontmoet; wáar hij ooit een onderhoud heeft bijgewoond onder welopgevoede lieden, dat het hier medegedeelde nabij komt? En deze vragen zijn niet alleen toepasselijk op de persoon van Anna of Frits of van Beek, maar in nog hoogere mate op de schijnheiligen. En dat is natuurlijk. De handelende personen heeft hij verdeeld in twee hoofdgroepen, namelijk de schapen: blijmoedige vrolijke Christenmenschen, en de bokken: stemmige, huichelende vromen. Voor genen al zijn geest en vernuft, voor dezen al zijn toorn, en 's auteurs hart - dat dít op de

rechte plaats zit, betwijfelen wij in geenen deele - is zoodanig door verontwaardiging beheerscht, dat het alle maat vergeet, zich zelfs niet de zelfbeheersching weet op te leggen om der veinzerij en huichelarij, zij het ook voor een poze, een passend kleed aan te trekken. Beiden loopen bijna in natuurkostuum, en toch wendt Jufvrouw Stijntje Vrieswijk het hoofd niet om. Er is niet alleen overdrijving, maar ook onjuistheid in de teekening; er is niet alleen de grootst mogelijke grofheid, maar ook de treffendste onkunde in den vorm, waarin zich de schijnheiligheid bij hem voordoet. Even zoo als hij deze doet uitloopen op het laagste misdrijf: diefstal, even zoo geeft hij haar de laagste uitdrukking, in woorden zonder zin, waaraan hier en daar het diminutief: tje het kenmerk van zalvende waarheid moet geven. Neen, er was algeheele onbekendheid met de eenvoudigste eischen van het blijspel, toen de auteur zich vermat eene dergelijke stoffe te behandelen! Algeheele onbekendheid met de werkelijkheid, met het wezen van geest en vernuft, ja van boert, met nuanceering van charakters, deed den auteur overal mistasten en het gedruisch en gejoel van een straatgroep aanzien voor het leven en de beweging in den beschaafden kring; deed hem plompe gestalten verplaatsen in een salon, waar zij hun herkomst telkens verraden; deed hem platheid verwarren met komische kracht. Jammer dat zoo veel ijver, zoo veel doorzettende kracht verspild wordt; goed aangewend op praktiesch terrein, zouden beiden nog menige overwinning kunnen behalen, terwijl zij in de sfeeren der literatuur de gevoeligste nederlaag niet kunnen voorkomen.

Zonder het te weten, en zeker zonder het te willen, is de Heer E.Z. Kansleven in ontwikkeling aan den vorigen auteur gelijk. De naam schijnt verdicht te zijn, wat wij in de gegeven omstandigheden eene prijzenswaardige voorzichtigheid mogen noemen. De titel van zijn stuk[1] duidt reeds iets pronkends aan, waaraan de inhoud volkomen beandwoordt. Een brief van den schrijver aan den ‘Directeur van stad's schouwburg’ neemt de plaats in van een voorbericht, en verdient om de zonderlingheid een oogenblik aandacht. Men scheen hem ter directiekamer van ‘stad's schouwburg’ gezegd te hebben dat er ‘tact’ vereischt werd om voor het tooneel te

1 De Egoïst, tooneelstuk (karakterschetsen) in vijf bedrijven, door E.Z. Kansleven. ‘Oorspronkelijk.’ Amst., firma R C. Meijer.

schrijven, waarop de auteur andwoordt dat hij dien tact meende te bezitten. Daarop zinspelende vervolgt hij: ‘veroorlooft mij nu, Mijnheer! van datzelfde regt op mijn terrein, gebruik te maken. Ik zeg, er bestaat eene bijzondere tact, om een nieuw stuk “oorspronkelijk in taal, maar vooral in stijl en inhoud” te begrijpen en naar *dier* waarde te schatten; dat wil zeggen: altijd, wanneer het voor de eerste maal gelezen, en niet door den schrijver zelven voorgelezen wordt, even als een stuk muzijk, dat, voor de eerste maal gehoord, niet begrepen wordt. Gebrek, dat bij muzijk vermeerdert met de vermeerdering van het talent des schrijvers. Iedere noot, en dikwijls worden velen achteloos voorbijgezien, iedere noot heeft dikwijls zijne eigenaardige waarde. Ik laat het aan uwe eigene geestingeving over om te beslissen of eene vergelijking op dit punt met mijn stuk doorgang vinden kan.’ Men weet niet wat te gelooven, maar is er toch zeker van met geen gewoon mensch te doen te hebben. Dwaasheid en wijsheid zijn dikwijls moeielijk te onderscheiden. Maar ook nog na de lezing van het slot? Toen hij van zijn bezoek ‘van stad's schouwburg’ terugkwam, zette hij zich neder ‘ter zelfcopieëring van zijn stuk’, maar toen ‘rolden en rolden’ er zoo vele ‘gedachten en innerlijke beschouwingen daarover’ door mijn geest, ‘dat ik’, zoo besluit hij, onwillekeurig de pen greep en in plaats van te copieëren, het kladboek van mijn pennevrucht opensloeg en er eenige nagedachten ternederschreef.... ‘Bij eventuelen druk van dit tooneelstuk zullen zij diens gezellen zijn, maar (als de moeder die bij de eerste stappen van haar kind achter dien gaat staan om iederen val te verhoeden) achteraan en als Nagedachten geplaatst.’ Er is iets kinderlijks in de mededeeling, even als de aan het slot geplaatste, dat hij dien brief en de copij *per loopbode* verzond, met verzoek aan den Direkteur om dien ‘eigenhandig’ te openen.

De man of misschien wel de knaap die zulke regelen schreef, waagde zich aan een characterschets. Is hij niet alreede veroordeeld?

Even als de auteur der Schijnheiligen, wijdt deze zijne kracht aan de beschouwing van een ondeugd, zeker in niet mindere nuances te midden onzer maatschappij aangetroffen dan de andere. Komiesch is reeds op zich zelf beschouwd de zucht tot moralizeeren, bij wie blijkbaar nog zoo weinig zich zelven kennen.

Wie de zelfzuchtige is in 's Heeren Kanslevens tooneelspel, blijft den lezer geen oogenblik geheim, daar hij reeds op de personenlijst achter den naam van Eduard Hebbelink het woord Egoïst vermeld vindt. In het eerste tooneel treedt hij reeds op tegenover zekeren Heer Coenraad Sjelk, die op de bewuste lijst wordt aangeduid als 24 jaar oud en rijk te zijn. Om het egoïsme des eenen te doen uitkomen, wordt het zelfverloochenende des anderen daaraan overgesteld. Zoo cyniesch de een is, zoo engelachtig braaf en edel toont zich de ander. Hebbelink komt Sjelk eene gelegenheid openen, om een deel van zijn kapitaal met voordeel uit te zetten, en wenscht hem afkeerig te maken van een geldbelegging in vast goed. ‘Eenige inwoners’, zoo redeneert hij, ‘vertrekken met de noorderzon; anderen gaan met de huur naar de maan. Eenige woningen weêr blijven onbewoond. Uw vermogen wordt nu voor een groot gedeelte dood kapitaal, te meer, daar gij weigert nasporingen in het werk te stellen, om van die wegloopers iets van uw geld terug te verkrijgen, hetgeen met bedreiging van lijfsdwang wel misschien ware gelukt.’ De ander andwoordt daarop dat hij ‘tot zulke stappen nooit zal kunnen besluiten.’ ‘Geloof mij’, dus vervolgt hij, ‘zij, die tot die uitersten overgaan, wanneer, zoo als hier het geval was, op hun *zedelijk* gedrag niets aan te merken valt, zijn meestal *van* zelven ongelukkig genoeg en behoef ik aan eenige laatste penningen, die hun misschien overblijven, mijn geweten niet te bezwaren, door bij hunnen *geest*, die in zulke omstandigheden niet onbevangen kan zijn, ook hun *ligchaam* gevangen te houden.’ De edele, die zoo juist ter snede zich aan de treffende woordspeling van geest en lichaam waagt, bewijst hoe langer hoe meer door een diepe klove van den ander gescheiden te zijn. De egoïst toch wil hem in eene gevaarlijke spekulatie doen deelnemen, alleen om kommissie te verdienen; hij deelt hun tevens mede een huwelijk te zullen aangaan, alleen uit geldzucht, en beweert dat het geluk alleen van den wil des mans afhangt. ‘De vrouw is geroepen den man te volgen en te verzorgen en zich naar zijne luimen te schikken.’ Hoe geheel anders is Coenraad! Ook hij zal een huwelijk aangaan, maar met een meisjen zonder vermogen, een meisjen dat hem in zijne kamer komt opzoeken, om hem te vertellen dat hare moeder nooit echtgenote is geweest. Komt u een dergelijk bezoek en een dergelijke mededeeling ook vreemd voor, het

geheele onderhoud onderscheidt zich in aard en wezen van elk ander, en charakterizeert den schrijver zoodanig, dat ik mij de moeite getroosten zal een deel daarvan af te schrijven:

Coenraad.
(*hij omhelst haar*) Maria! hoe gelukkig uwe tegenwoordigheid mij ook altijd maakt, nooit! neen nooit! kondet gij ter gelegener ure komen dan thans.

Maria.
Hoezoo, waarde Coenraad? (*Zij drukt hem de hand en ziet hem hartelijk aan.*)

Coenraad.
Uwe komst brak onvermijdelijk (?) een gesprek af, dat hoewel beginnende met de vermoeijende taak van de zorg voor mijne belangen (!) echter weldra zulk eene wending nam, dat men het gerust geestbedervend en geestvermoeijend kan noemen. Zulke koude zelflievende begrippen heb ik weinig zoo openlijk hooren *bekennen* (?).

Maria.
Hoewel men ze dan ook in zijn binnenste koesterde, wilt gij zeggen?

Coenraad.
Gij raadt mijne gedachten, en dat is ook geen wonder. Lezen wij niet steeds wederkeerig in elkanders harten, als in een opengeslagen boek? Is de gedachte des eenen niet dadelijk begrepen door de andere? en kan men dat niet de ware liefde, de ware sympathie, op achting gegrond, noemen?

Maria.
En weinig is er Goddank! een denkbeeld in ons verrezen, waarover zich een van beiden zou moeten schamen, ja! die zelfs den minsten blos ons op de kaken zou jagen. O Coenraad! wel komen mij op dit oogenblik de woorden van eenen mij onbekenden (?) dichter op de lippen: Zwei Seelen ein Gedanke, zwei Herzen nur ein Schlag.

Coenraad.
En daarom! omhelzen wij ons regt hartelijk. (*Zij blijven eenige oogenblikken in elkanders armen.*)

Deze laatste stomme beweging zal lezer en toeschouwer zeker het belangrijkste schijnen. Na de hartelijke omhelzing volgt de bekentenis van Mariaas zijde, waarop wij straks doelden, en die in ongepastheid, niet alleen wat wezen, maar ook wat vorm betreft, alles overtreft wat ooit in het genre van onbetamelijkheid het licht heeft gezien, en alleen overtroffen wordt door het verhaal van dezelfde gebeurtenis, eenige tooneelen verder een ander in den mond gelegd.

Wij maken verder op een soirée, door Hebbelink gegeven

ter eere van zijne aanstaande en den vader van deze, welke echter verhinderd zijn op den bestemden tijd te verschijnen, kennis met Holman, - op de personenlijst aangeduid als een bemiddeld individu - wiens eenige charaktertrek is de jacht op aardigheden en zoogenoemde fijne zetten; voorts met Wijnkramp, een koopman, die als een type van het gezond verstand en van de naauwgezette eerlijkheid schijnt dienst te moeten doen, en met Pluston, een ondernemer genoemd, maar die zich welhaast vertoont als een *chevalier d'industrie*, en wel van de ergste soort. Op die soirée komt de moeder van Sjelks geliefde ter sprake en wordt er op hare verlatenheid gedoeld. Dat geeft aanleiding tot de ontdekking, dat Wijnkramp, de eerlijke man, de broeder is van de bedrogen ongelukkige, haar in hare schande verstooten, en dat Hebbelink haar verleid heeft. De straf achterhaalt echter zeer spoedig het misdrijf. Reeds in de wittebroodsweken ontstaat er tusschen Hebbelink en diens jeugdige echtgenote een heftige twist; het was te verwachten, daar twee egoïsten zich aan elkaâr hadden verbonden; minder evenwel, dat Hebbelink zich vertederd begint te gevoelen, dat hij, die Sjelk om den wille van het kommissieloon overgehaald had geld te steken in zaken die hij zelf niet solide achtte, nochtans zijn geheele vermogen en dat zijner vrouw aan Pluston heeft toevertrouwd. Deze neemt de vlucht en laat zijnen crediteuren weinig of niets over. Mevrouw Hebbelink gaat door met een officier, en Mijnheer zoekt en vindt troost bij zijne natuurlijke dochter, waar hij, na Sjelk, die niets uitvoerde en zelfs zonder veel succes rentenierde, met een goeden uitslag aanbevolen te hebben als een uiterst bekwamen man van zaken, en met een zegenbede voor zijne dochter, als een echt berouwhebbend zondaar en als waarschuwend voorbeeld voor andere egoïsten sterft.

Even als al de tot dus verre beschouwde stukken, kenmerkt zich ook dit weder door eene gebrekkige samenstelling. Lange monologen, dialogen zonder kleur doen de handeling slepen, en beletten dat eenige figuur het gevorderd relief ontvange. Dat den auteur kennis van menschen en zaken ontzegd moet worden, bleek reeds uit de gebrekkige ontwikkeling van het character des hoofdpersoons, maar meer nog dan die kennis, mist hij de bekendheid met de waereld, die hij zich voornam te schilderen, mist hij geest, mist hij de heerschappij over de taal, en dit laatste zóo zeer, dat men hem de burgerrechten

van Nederlander bijna zou ontzeggen. Hij bewijst dit, als hij Wijnkramp, van wien Pluston in een terzijde getuigt: ‘Die man is scherpzinnig en niet ligt om den tuin te leiden,’ op de bewuste soirée het volgende laat verkondigen: ‘met den stoom is het ontwijfelbaar, dat waar vroeger honderd werkslieden benoodigd waren, nu vijftig overvoldoende zijn, waarvan het natuurlijk gevolg is, dat de afgedankten zich op andere zaken, *waarvoor zij niet, en die niet voor hen geschikt zijn*, toeleggen... Overigens wanneer zich eene vereeniging van arbeiders mocht vormen, die *onderling van den stoom* gebruik wil maken, *om* zoo doende zich de toekomst beter te kunnen voorspiegelen, wanneer zich zulk een maatschappij vormt, zal ik niet alleen een der eersten zijn tot *ondersteuning* der *oprichting*, maar ook al mijne krachten inspannen om navolging te doen vinden.’ Hij bewijst dat, als hij Maria zeggen laat dat er ‘nog altijd een sluijer over haar tegenwoordigheid op dit aardsche dal is gelegen;’ als hij haar laat verhalen: ‘toen mijne moeder nu twee maanden geleden bedlegerig werd en ik haar dage- en nachtelijks oppaste en verzorgde, werd ik, op eene nacht dat, door slaap vermeesterd, ik een weinig insluimerde enz.’ Hij bewijst dat in den onmogelijken conversatietoon dien hij bezigt, en in de lafheden van zijn Mijnheer Holman, die door de anderen voor geestig wordt uitgekreten en bijv., na de zonderlinge opmerking van een der gasten: ‘ik herhaal het, uwe ontvangst is alleraangenaamst, waarde gastheer!’ ongevraagd zich den volgenden uitval veroorlooft: ‘Wel, Mijnheer, bemoei u toch niet met hetgeen de gastheer ontvangt,’ of in een der slottooneelen, waar er eene algemeene verzoening plaats heeft, uitroept: ‘Een nieuw woord moeten wij in de Hollandsche taal maken: ver *handing* in plaats van ver *zoening*, dat alleen voor vrouwen passend is.’ Dergelijke aardigheden zouden alleen vergeven kunnen worden aan den auteur der onlangs verschenen vermakelijke spraakkunst, die op dat terrein reeds voor lang zijne sporen heeft verdiend.

En niettegenstaande dit alles, niettegenstaande de pedante bescheidenheid en de effect bejagende gemaniëreerdheid, welke in zijne zoogenaamde nagedachten doorstraalt, onderscheidt zich de auteur van ‘de Egoïst’ door het bezit van aanleg, een weinig beteekenende lof voor een middelbaren, een niet te misduiden aanmoediging voor een jeugdigen leeftijd. Hoe zwak ook dikwerf de lijnen zijner portretten zijn, hij heeft ze toch getrok-

ken; hoe inkonsequent zijne charakters ook gedacht zijn, toch heeft hij er naar gestreefd charakters te schetsen. Het is niet veel wat hij schonk, maar het is toch meer dan de anderen gaven, die hem in mijue beschouwing zijn voorafgegaan. Ik hoop den Heer Kansleven in langen tijd niet weder te ontmoeten; dat hij schijnbaar ruste en, eindelijk nogmaals optredende, bewijze in die rust goed gearbeid te hebben.

Slechts ijle halmen hebben wij tot dusverre saâmgebonden, en blijkbaar was de schrale oogst niet te wijten aan wind en weêr, maar aan de onkunde der zaaiers. Voor wie het te zwaar een taak zou zijn eene novelle te schrijven voor een of ander jaarboekjen of maandschrift, zagen er niet tegen op een genre te beoefenen, dat de scheppende krachten des geestes in veel hoogere mate vereischt. Wij ontmoeten echter thands op onzen weg een auteur, dien de lauwer eener literaire zegepraal, zoo als ten onzent slechts zelden behaald wordt, siert, en die volle recht heeft op ernstige aandacht, waar hij de stem verheft.

Multatuli schreef een drama[1]. Wel dagteekent zijne proeve uit een tijd, verre van de voor hem roemrijke dagen, toen hij zijn Max Havelaar uitgaf, maar wij zijn er verre van, gedachtig aan hetgeen die auteur sedert dien arbeid het licht deed zien, te beweeren, dat zijn Bruid daar boven, te Padang reeds in 1843 geschreven, daarom reeds een onvolkomen proeve, een onrijpe vrucht zou behoeven te zijn. Bedriegen wij ons niet, dan was de eerste opvoering van dit drama een ware triomf voor den schrijver en bracht Utrecht in zijn edelste en meest ontwikkelde inwoners hem een hulde, welke tot dusverre slechts voor eene buitenlandsche *chanteuse* of *tragédienne* was weggelegd. Of zij niet meer den auteur van Max Havelaar, dan den auteur van het drama gold? Wij zouden het haast vermoeden, en wij hopen het ook in het belang van den kunstsmaak der Utrechtsche jongelingschap.

‘Het stuk speelt in Holland, voor twintig jaren,’ deelt de auteur ons mede, hoewel wij daar het nut niet van inzien en wel het recht zullen behouden de handelende personen te beoordeelen naar onze tijdgenooten: bewoners van Holland in den jare 1865. Wij zijn ten huize van den Heer van Wachler, een aanzienlijk staatsbeambte, of liever, zoo als hij in het stuk ook genoemd wordt, een minister. Deze is gehuwd met een freule van Weller. Zoo braaf en edel, zoo ruim en humaan

1 De Bruid daar boven, door Multatuli, tooneelspel in vijf bedrijven. Amst., firma R.C. Meijer, 1864.

als de Minister denkt en gevoelt, zoo onedel, bekrompen en particularistiesch oordeelt Mevrouw, wat natuurlijk telkens een botsing tusschen de beide echtgenoten te weeg brengt, en den ziele-adel des eenen ten koste van die der andere doet uitkomen. Hoe het mogelijk is, dat het anders zoo scherp oog des ministers zich bij de keuze van de tweede echtgenote zoo zeer heeft vergist, blijft een onopgelost raadsel. Hopen wij dat hij het gedaan heeft om zijn hoogen rang door geld en geboorte gesteund te zien, dan is ten minste zijn verstand er door gered, al trekken wij ook in dat geval een vrij aanmerkelijk bedrag van de som zijner voortreffelijkheden af. Zijne Excellentie ziet zich beter gelijfstaffierd door den ouden getrouwen Buys, den rentmeester, die dan ook in alle omstandigheden door hem wordt geraadpleegd. Dat dit tot eene intimiteit voert, welke alle verschil van stand vernietigt, is natuurlijk, zoodat Buys dan ook een toon voert en een heerschappij oefent, die Mevrouw te recht (jammer dat zij in iets gelijk heeft) verhaast en ergert.

Uit een vorig huwelijk heeft Mijnheer van Wachler kinderen, van welke wij er eene leeren kennen, en wel Caroline. Deze heeft zeker eene burgermoeder gehad, daar de schrijver haar als een engel zonder eenig vooroordeel, zonder eenigen trots, in éen woord als een compositum van alle edele hoedanigheden doet optreden. Caroline heeft een muziekmeester, Holm genaamd, een man, wiens afkomst niemant kent, van wien alleen getuigd kan worden, dat hij stil, in zich zelf getrokken en altijd met een somber gelaat rondloopt. Bij zijn eerste optreden echter blijkt het, dat bij hem het vuur verholen ligt onder het ijs. De muzijkmeester is op zijn discipel verliefd en deze wederkeerig op hem. Misschien is beider hartstocht lang verborgen gehouden, maar de woorden eener nieuwe romance, door Holm gedicht en gecomponeerd, nopen tot eene verklaring. Wel treurig zijn die woorden, en naar wij gelooven zullen er niet vele Carolines gevonden worden, die met den dichter zullen dweepen, waar deze als een staaltjen van zijn eigen geschiedenis zingt:

> Voor een balling bloeit geen toekomst,
> strooit de tijd geen lauwren neêr,
> Want de bloedschuld van den vader
> eischte een offer van zijn *eer*.

Holm spreekt in die romance een afscheid uit. Hij moet haar verlaten, wat Caroline heftig doet ontstellen. Hoe hij zich ook voorgenomen heeft zich niet te verraden, hij kan zich nu niet langer bedwingen. ‘Ja, Caroline!’ roept de vulkaan onder de sneeuwlaag verborgen uit, terwijl hij haar in wilde vervoering omhelst, ‘ik heb u lief, innig gloeiend heb ik u lief, als het ideaal mijner droomen (!), als mijne ziel, als mijnen engel, als mijne zaligheid....’ En daarop andwoordt Caroline veel minder woordenrijk: ‘O Holm!’ Maar in het zenith der verrukking springt Holm ter zijde, slaat hij zich voor het hoofd en noemt hij zich: ‘schurk!’ Een dusdanige handelwijze moet noodzakelijk de belangstelling in dien raadselachtigen persoon opwekken, maar ook te gelijkertijd in de oogen der toeschouwers of lezers aan de wijsheid van Mijnheer van Wachler afbreuk doen, nu deze, zeer tegen den zin zijner echtgenote, het engagement zijner dochter met den gants onbekenden Holm toestaat. De getrouwe Buys is in de wolken; ook hij, even als zijn meester en vriend, vermoedt Carolines genegenheid voor Holm. Voor beiden is Holms bevestigend andwoord op de twee vragen: ‘Zijt gij een eerlijk man?’ en ‘Bemint gij mijne dochter?’ voldoende, om Caroline weg te schenken. Of dit zoo toeging in het Holland van 1843? Holm zelf zou het tegendeel doen denken, want hij stelt zich aan als een schaap dat ter slachtbank gaat, en zoodra hij alleen achter blijft - de bewoners van het huis gaan allen na de plechtige verloving heen, de een ter rechter, de ander ter slinkerzijde en laten den gast staan - dan komt hij eerst tot bezinning en roept hij in vertwijfeling de handen wringende uit: ‘dat hij radeloos is.’

Het tweede bedrijf doet ons kennis maken met eene andere hoofdgroep van het drama: met Frans, den kamerdienaar van Jonkheer Karel van Bergen, neef van Mevrouw van Wachler, met den generaal van Weller, haar broeder, die pas uit Indië is teruggekeerd en toevallig afstapt in het hotel, waar hij gewichtige mededeelingen ontvangen en jarenlange raadsels opgelost kan vinden; met Andries, 's generaals oppasser, of liever vertrouwde, en Sophie, die in het huisgezin van den minister van Wachler thuis behoort, maar een boodschap komt doen in het hotel. Frans is een gaauwdief, maar toch niet onaardig; hij getuigt van het vernuft van den auteur, die, evenwel weinig oorspronkelijk in dit opzicht, den *valet* uit de *comedie française* heeft gekopiëerd. Frans is veel te beschaafd voor

cen Hollandschen knecht, gaat zelfs in zijne redeneringen veel te diep, ook voor den vernuftigsten Franschman, en vertegenwoordigt meer den auteur dan een persoon, door dezen als noodzakelijk element aan de handeling toegevoegd. In eene alleenspraak, welke zeker langer dan vijf minuten duurt en waarin hij zich zelven het verleden vertelt, toont hij zich den kwaden geest van zijn meester van Bergen en doelt hij op zekeren Huser, die zich heeft laten mishandelen voor een ander. ‘Onnoozele ziell’ zoo spreekt hij den onbekende in gedachten toe: ‘Ik wenschte dat ik hem wist te vinden, dan zou ik zeggen: “Huser, beste jongen! het is weêr zoo laat, man! wij hebben ons in een paar handteekeningen vergist.... neem dat abuis op u, als ge wilt....” Ik geloof bij mijn ziel, dat hij weêr zoo gek zou wezen.’ Generaal van Weller stoort den monoloog. ‘Daar hij in achteloos tenue is, met policiemuts en lederen handschoenen zonder epauletten,’ ziet de ander hem voor een gewoon mensch aan en bejegent hij hem met zijne gewone onbeschaamdheid. Dit duurt tot dat de oppasser Andries binnenkomt en van Weller met den titel van generaal aanspreekt; en nu volgt een der aardigste tooneelen van het stuk, een tafereel, dat vooral op het tooneel een goed effekt moet doen. Letten wij niet te veel op den prijs, tot welken het amusante incident is verkregen, want dan zou de lach misschien minder hartelijk moeten worden. De Generaal Weller slaat zich ‘militairement’, zoo als Osbroek zou zeggen in ‘de Nichten’ van Helvetius van den Bergh, door alle moeielijkheden heen en forceert, door middel van de karwats in Andries hand, Frans alles te zeggen wat hij weet, vooral van zijn heer den Jonker van Bergen, diens vader, die in een tweegevecht gedood werd, van Huser, die eens de beste vriend van den Jonker was, maar in aanraking kwam met het gerecht, zonder dat hij eigenlijk iets kwaads had gedaan. Zoo als blijkt, was in het Holland van 1843 reeds de Bismarcksche manier onzer dagen ingevoerd en kreeg men door de karwats gedaan, wat het stevigste argument niet zou vermogen. Van Weller heeft nu den draad in de hand, die hem door het labyrinth zal voeren; en voor het geval, dat de draad een te onzekere gids mocht zijn, zendt de auteur hem eene andere, in de gedaante van Sophie, die, let wel! door den Jonker van Bergen, een vizite makende aan de famille van Wachler, naar het hôtel wordt gezonden om een brief (en een zeer gewichtige, de gewichtigste die een boos-

wicht kan schrijven) aan zijn knecht te bezorgen. In dien brief staat toch niets minder dan dat hij, Frans, de chatouille moet sluiten, daar er brieven in zijn van Huser, en hem den sleutel moet zenden. Kinderlijker kon het wel niet aangelegd worden om iets, dat ontdekt moet worden, in het belang der ontknooping ook te doen ontdekken. Een gewoon sterveling had òf zijn sleutel niet vergeten, òf was, indien hij dat gedaan had, dien zelf gaan halen. Natuurlijk komt dit briefjen in verkeerde handen. Hoewel het gesloten is, opent de eerlijke van Weller het, na een sekonde aarzelens slechts. Hij leest en alles wordt hem nu duidelijk. Gustaaf Huser is onschuldig. ‘Hel en duivel!’ zoo roept hij zijn oppasser toe, ‘waar blijft ge kerel? Paarden, paarden, ik moet oogenblikkelijk naar den koning!... Mijn arme Gustaaf zal hersteld.... of ik maak oproer, voor den duivel!’

In het derde bedrijf ontmoeten wij Mevrouw van Wachler en haar neef. Gene is natuurlijk de bondgenote van dezen en hoopt nog altijd op het verbreken van het engagement van Holm, den muziekmeester, en de dochter des Ministers. Hoewel wij geene sympathie gevoelen voor de domme voornaamheid van Mevrouw van Wachler, moeten wij echter in hare verontwaardiging over zulk eene verbindtenis deelen. Niet vrij in haar eigen huis, wordt haar gesprek geheel of ten deele beluisterd door Holm, die nog wel de gaucherie of de lompheid heeft van er meê te pralen. ‘Het is een burgerman, Karel!’ had zij gezegd, ‘en gij kent de prepondérance van lieden van onzen stand...’, waarop Holm, naar voren tredende, haar te gemoet voert: ‘De burgerman is hier.’ Zij heeft gelijk met hem toe te duwen: ‘Komt het met uwe burgerlijke gebruiken overeen iemand te beluisteren?’ en hij heeft ten volle ongelijk met haar te andwoorden: ‘Geenzins, Mevrouw! maar in *mijnen stand* spreekt men geen kwaad van afwezenden.’ (!) Wat wij in een twintigtal jaren in zedelijkheid achteruit zijn gegaan, en hoe de burgerstand zich met den adel heeft weten te vereenzelvigen, als dat heröiesche woord van Holm niet enkel een phrase is, maar den burgerstand van 1843 werkelijk teekent! Het is natuurlijk, dat Mevrouw van Wachler geërgerd heen gaat en haar cousin met zich wil nemen; maar, wat wonder! de muzikant beveelt den baron te blijven en deze gehoorzaamt. Gewichtig onderhoud dat nu volgt! Holm, die erkend wordt, Gustaaf Huser te zijn, vraagt van Bergen re-

kenschap van zijn hierzijn. De toon en de stijl zijn te curieus om niet enkele zinsneden mede te deelen. ‘Wat begeert ge van mij? Mijn geld? Ik heb niet meer. Mijne bruid? Zij is rein, rein als de engelen des lichts, en *gij*.... gij zijt niet rein; gij zijt verdorven! Eenmaal waart ge slechts zwak, thans zijt ge misdadig.... thans zijt ge een booswicht! Wat wilt ge hier? Wat zoekt ge hier? Wilt ge mij vermoorden, nadat ge mijne eer vermoord hebt? Spreek, wat doet gij hier?’ Als de andere eindelijk aan het woord kan komen, stamert hij: ‘Ik had uitzigten op de hand van freule Car...’ Maar snel valt Holm in: ‘O noem haar niet, Karel. *Uwe* lippen zouden de heiligheid zelve bezoedelen.... noem haar niet! Laat mij ten minste de voldoening, dat ik den naam der onschuldige Caroline nooit uit uwen mond gehoord heb. Zeg, waarom komt ge hier? Wildet ge haar huwen? Zoudt gij den moed hebben gehad, *haar* uwe vrouw te noemen? Zoudt gij met *haar* hand aan hand den Almagtige hebben durven tegentreden?!! Zoudt gij beloofd, gezworen hebben, haar gelukkig te maken... Zeg neen, Karel! zeg neen! zeg dat uwe ziel voor *die* huichelarij zou terug beven, zeg dat ge voor *dien* gruwel sidderen zoudt! O Karel! alles wil ik u vergeven, alle misdaden, alle zonden.... behalve die zonde, behalve die misdaad!’

Is het niet volkomen de stijl van Kabaal en Liefde uit Schillers Sturm und Drangperiode? Maar wat men den twintigjarige in de laatste helft der vorige eeuw vergeven kan, kan men geen mannelijken geest uit de eerste helft van deze eeuw ten goede houden.

Ziekelijk, overdreven, onwaar en toch in harmonie met den tocstand! Want wat is het einde van het langdurig woordengekerm? Dat Gustaaf Huser, die gevoelt Caroline nooit te zullen kunnen huwen, haar afstaat aan Karel, dien hij zelf misdadig en een booswicht noemt. Karel moet zijn knecht verwijderen en hem volgen. In stille afzondering zullen zij dan saâm een jaar doorbrengen, en dan hoopt hij den booswicht bekeerd te zien. Maar Gustaaf rekent niet op de duivelsche listen van Frans, die een oogenblik later zijn meester, middelerwijl voor een stoel op de kniën gevallen, op zijde treedt en hem de loopende valsche wissels herinnert. Dit heeft het gewenschte gevolg. Als de geheele famille bijeen is, noemt Karel, tot het uiterste gedreven, Gustaaf Huser eerloos, hetgeen deze ook er-

kent te zijn. De scheiding is volkomen. De muziekmeester, over wien een onteerend vonnis is geveld, kan Caroline niet huwen.

Wat kan de onteerde, wien alle levensgeluk ontzegd is, nu beter doen dan door een zelfmoord te eindigen? In een lange alleenspraak bereidt hij zich in het vierde bedrijf daarop dan ook voor. De *speech* die hij houdt gelijkt volkomen op die van Ferdinand uit Cabale und Liebe, nadat hij zich zelven en zijne Dulcinea vergiftigd heeft. Maar hier is het einde blijder. Op het oogenblik toch, dat hij den haan van het pistool overhalen wil, wordt hij gestoord door een zekeren Wolf, met zijn beide kinderen, die Gustaaf twee jaren geleden uit een brand redde. De edele Huser, hoeveel goed deed hij niet op aarde, en wat heeft hij veel te lijden! Wolf verhaalt den redder, hoe deze hem gered heeft; hij kan het niet zwijgen; hij zal het vertellen, zegt hij, aan ieder die het hooren wil, en bekommert er zich niets om, dat zijn gehoor al zeer slecht op dat oogenblik gekozen is. De redding was op den dertigsten Juni geschied, en sedert werd die dag den redder geheiligd. Wolf, die de beide kinderen tot hem brengt, welke hem kleine geschenken benevens hunne zegenbede aanbieden, bemerkt eindelijk aan het pistool dat op tafel ligt, wat het voornemen zijns redders was. Hij ontneemt hem dat middel tot moord en voegt er eenige straffe vermaningen bij om de onzedelijkheid van zulk een daad.

'Ach, Wolf!' roept Holm, 'het drukt mij zoo... hier... hier op mijne borst!' Ferdinand zegt even welsprekend ergens in Cabale und Liebe: 'Meine Seele ist matt wie diese Limonade.' Wolf denkt er geheel anders over als de afgematte en wanhopende vriend, en voert hem te gemoet: 'Al woog de gansche waereld op uw borst! gij *moogt* niet sterven, uw taak is niet afgeloopen. Gij hebt vermogens ten goede, en elke *polsslag van uw bestaan doet de verplichting aangroeien* om die vermogens aan te wenden.' En nu wijst hij hem tot bemoediging en tot prikkel om te volharden, op eene vrouw, kreupel, arm en kinderloos, sedert maanden ziek, gebrek lijdende, krimpend van de pijn en voor weinige weken daarbij nog blind geworden! En nu Holm zich nog ongelukkiger vindt, wendt Wolf van eene andere zijde eene poging aan en spreekt hij er van dat zekere jonker van Bergen hulp behoeft. 'Er moet oogenblikkelijk geld zijn, of hij is voor altijd verloren. Hebt gij geld? Zijne eer, de eer zijner gansche fa-

mille staat op het spel... hij staat op het punt een huwelijk aan te gaan met...' Holm laat hem niet uitspreken; hij geeft den ander een portefeuille, zonder te vragen hoeveel de schuld wel bedraagt en of hij wel in staat is te helpen; hij, die eenige tooneelen vroeger tegen Karel verklaarde geen geld meer te hebben, en door dezen als een eerlooze is gebrandmerkt, hij redt den booswicht weder, en neemt zich voor te blijven leven, omdat hem altijd nog iets te doen overblijft.

De overprikkelde jonkman, die ergens dichter genoemd wordt, is nu behoorlijk gekneed voor het hartstochtelijkste tooneel van het gantsche drama. Het geldt ook niets minder dan een afscheidsvizite door Caroline, aan haar nog innig geliefden maar nu voor haar verloren minnaar gebracht. Niet dan na heftigen strijd is zij tot het besluit gekomen, hem te verlaten. 'Zie, Gustaaf!' roept zij uit met de *emphase* eener geblankette tooneelheldin, 'ook de *schande* wilde ik met n deelen... uw strijd met de maatschappij zoude ik met u strijden... ik zoude eerloos wezen... als gij! Die strijd ware mijne vrede, die eerloosheid mijn roem! Honger, pijn, gebrek, schande, alles zou vergaan voor den warmen adem onzer liefde... alles, buiten de tranen van een ongelukkig vader!... O denk niet dat ik koel ben,' (wij gelooven waarlijk niet dat zij reden geeft zoo iets te denken) 'denk niet dat het mij niets kost, te spreken als ik doe! Geloof dat het offer mij zwaar valt; geloof dat mijn hart te bersten dreigt! Ik weet wat er in *uw* gemoed omgaat... ook ik had mijne droomen als *gij*! Ook aan mijn leven zal de worm blijven knagen, tot dit hart niet meer slaan zal... En nu, hoor mijn eed, Gustaaf! Zoo lang dit hart klopt, zal het voor u kloppen... als een heiligdom zal ik mijne liefde in het binnenste der ziel bewaren, tot wij eenmaal daarboven elkander zullen wederzien! Zie, Holm, wien ik op aarde moge toebehooren... ik ben uw verloofde voor den hemel!' Een schrale troost! zoudt ge wellicht uitroepen, indien ge minder ontroerd waart. Na de gehoorde ontboezeming wordt de verloovingskus voor den hemel gegeven. Niettegenstaande hare opgewondenheid heeft Caroline niet vergeten, zich het recht voor te behouden, om op aarde een ander toe te behooren; Holm ontvangt alleen in den hemel zijn huisvrouw. Gelukkig dat het lijden thands het hoogste peil bereikt heeft en dat de engel der verlossing in de gestaltenisse van den Generaal van Weller achter de coulissen het vertrek van Caroline

staat af te wachten om naar binnen te snellen en hem '*zijn* Gustaaf!' in de armen te sluiten. Men begrijpt alsnu wat er volgen en hoe de ontknooping zich zal toedragen, of liever men heeft het van het tweede bedrijf reeds geweten. Generaal van Weller, die even rond is als zijne zuster gemaniëreerd, even burgerlijk als zij adellijk, vertelt, omringd van allen, uitgenomen Holm en Caroline, wat voor niemant dan de medespelenden een geheim was. Hij en Huser en Karels vader, waren boezemvrienden. Huser en laatstgenoemde duelleerden; de eerste doodde den ander. De berouwhebbende vriend overleefde den ander niet lang; hij werd krankzinnig, en liet aan zijn sterfbed zijn eenigen zoon, Gustaaf, zweren, dat hij... maar volgen wij liever den auteur, die van Weller het volgende laat zeggen: 'O, het is als klinken mij die woorden nog in het oor, nog zie ik dat bleek, uitgeteerd gelaat, nog hoor ik de holle stem waarmede hij (namelijk de oude Huser) zeide: ik kan u mijn zegen niet geven, mijn kind! Ik heb den vriend van mijn hart, ik heb mijn broeder verslagen! Dát drukt mij op het gemoed, dat beneemt mij het vertrouwen op eene toekomstige zaligheid!...' Hij betastte zich het hoofd, als hadde hij besef van zijne krankzinnigheid. 'Gij, Gustaaf, neemt *gij* die schuld van mij over? Belooft ge mij de vriend van den jongen Berger te zullen wezen?... Wilt ge, als het vereischt wordt, uw vermogen, uw leven, uwe eer, *alles* voor hem ten beste geven?'

En Gustaaf zwoer het en hield den eed, en offerde alles tot zijn eer, voor Karel van Bergen. Deze had valsche wissels gemaakt, en Gustaaf nam er de aansprakelijkheid van op zich, onderging voor hem de onteerende straf. Hij, van Weller, had de rol op zich genomen van aardsche voorzienigheid. Caroline heeft hij alles verteld, en haar een bruidstooi doen aantrekken; Holm heeft hij achter een der tooneelschermen doen post vatten, met de afspraak: op de woorden, welke Karel van Bergen 'als een godvergeten schurk' charakterizeeren, naar binnen te ijlen, ten einde op het juiste oogenblik te kunnen worden voorgesteld als den aangenomen zoon van Gustaaf van Weller en bovendien door den Koning geréhabiliteerd!

Is het wonder, dat de bruid 'van daar boven' nu ook de bruid van daar onder wordt, en dat ieder tevreden is, behalve Mevrouw van Wachler, Karel en Frans, die echter de schaduwpartij

op de schilderij voorstellen. Ieder, behalve die drie? Het zou niet voor den kieschen smaak van den hoorder, maar zeker tegen dien van den lezer getuigen, indien dit werd toegestemd. Wel kunnen wij ons voorstellen, dat de opvoering menigeen der hoorders heeft voldaan; met den maatstaf van het gewone schouwlustig publiek gemeten, heeft het stuk wel iets aantrekkelijks. Het bezit datgeen wat wij geen naam kunnen geven, datgeen wat boven den arbeid van den werkman staat, datgeen wat alleen de tooverstaf van het talent te voorschijn kan roepen en waarin dan ook dit stuk zich van al de vroeger beschouwde onderscheidt. De dialoog is vloeiend, de voorstelling aanschouwelijk; de personen handelen naar een hun toegedicht charakter, zoodat men ze in hunne daden herkent. Toch kan de lof niet verder gaan, en hij is tegenover den auteur van Max Havelaar al zeer onbeduidend. De *donnée* van het stuk is valsch. Als een ideaal van menschelijke volkomenheid een jonkman voor te stellen, die zijn krankzinnigen vader zweert alles, zelfs zijn eer, te offeren voor een ander, jegens wien de stervende de grootste verplichtingen heeft; een jonkman, die dien eed zóo letterlijk gestand doet, dat hij zich voor een der laagste misdrijven onschuldig laat veroordeelen; het is ten eenemale valsch gedacht! Nog valscher evenwel, dat diezelfde jonkman zich onder een anderen naam bij eene voorname famille indringt, de ontkiemende liefde van de dochter des huizes ontwaart en voedt, en haar niet ontvliedt, voor dat hij de geliefde, die zich aan hem overgeeft, zelf van zich af moet stooten; dat diezelfde joukman ten behoeve van het verdorven schepsel dat hem heeft doen onteeren, van de geliefde afstand doet en hem zelfs behulpzaam wil zijn in het verkrijgen van haar hand. En even valsch als deze engel des lichts, is ook de demon der duisternis, Karel van Bergen, gedacht. Is het een volkomen booswicht, zoo als Yago uit de Othello of Franz Moor uit de Räuber - charakters evenwel die tegen de menschelijke natuur aandruischen - dan is het berouw, dat hij ten gevolge van Holms toespraak toont, onmogelijk of slechts gehuicheld, wat echter de schrijver niet bedoelt; is hij daarentegen een mensch, wien de last der schuld zwaar drukt, maar wien de moed ontbreekt om zich van de boeien der misdaad te ontdoen en een nieuw leven te beginnen, dan is het tooneel, hoeveel theatraal effekt het ook hebbe, waarin hij zijn slachtoffer als een buiten de wet verklaarde, als een onteerde, der algemeene verachting prijs geeft, ongerijmd.

Op die wijze zouden wij het half- of tweeslachtige van ieder zijner handelende personen kunnen aantoonen. De grondgedachte is valsch, en de personen, die volgens haar handelen, moeten het noodzakelijk ook zijn, en dat die grondgedachte valsch is, moet bij dezen auteur niet alleen toegeschreven worden aan onervarenheid in den strijd des levens, onbekendheid met de eenvoudigste wetten der menschelijke natuur, waarvan ieder gezond menschenkind het compendium in zijn eigen binnenste bezit, of aan volkomen onkunde van zaken en maatschappelijke toestanden. Hoewel het stuk in 1843 is geschreven, noopt ons de geheele ontwikkelingsgang van Multatuli's intellektueel leven, de fouten in waarneming en zelfonderzoek niet op rekening te stellen van jeugdige overijling, van een jongelingssubjektivisme, dat, driftig in zijne besluiten, de waarneming naar buiten overbodig acht en een waereld opbouwt uit de elementen, die de weelderige fantazie in overvloed schenkt. Wat Multatuli toch ná zijn Max Havelaar heeft geschonken, staat tot dat niet licht te vergeten werk bijna in dezelfde verhouding als wat hij vóor dien tijd, als wat hij in 1843 schreef. In dat opzicht gelijkt hij eenigzins op Barbier, die slechts éens zich tot de hoogte van het genie verhief, die een oogenblik als meteoor hel schitterde, maar zich voor en na dat oogenblik in des te dikker duisternis bevond. De idee, welke Multatuli een vorm gaf in zijn Max Havelaar, heeft zeker jaren lang in zijn binnenste gewoond, eer hij die wist te openbaren; de Droogstoppel, dien hij het aanzijn gaf, is meer een type, een onsterfelijke type - benijdenswaardige auteur die het zeldzame voorrecht had tot zulk schepping in staat te zijn! - dan een afgewerkt menschenbeeld; 's auteurs subjektiviteit kan de wording van een en ander verklaren, en zij verklaart het ons reeds, daar zij even als de genius van Barbier, niet bij machte blijkt om buiten den kring der bijkans gekristallizeerde gedachten en denkbeelden te treden en nieuwe types te scheppen. Dezelfde onpraktische blik, die ‘de Bruid daar boven’ als kunstwerk deed mislukken, kenmerkt de meeste, ja alle voortbrengselen van Multatuli, uit den laatsten tijd, en het was geene ijdelheid, geene ingenomenheid met eigene gave en talent, - wat hem wel eens verweten is geworden - die hem het werk van 1843 in 1864 onveranderd in het licht deed geven, maar wel het bewustzijn dat de man van 1864 nog dezelfde was als die van 1843. Bedriegen wij ons niet geheel in den

schrijver en diens werk, dan moet hij een groote voorliefde koesteren voor den hoofdpersoon van ‘de Bruid daar boven’; dan moet hij een, zij het ook een donker, besef hebben van de identiteit van Holm, den muziekmeester, of Gustaaf Huser, den onteerde, en zich zelven.

Bij eene dergelijke geestesrichting, gelooven wij niet dat Multatuli ooit zal kunnen slagen in het drama. Zoo eenig literair genre eischt dit een hooge mate van objektiviteit, van kennis van den mensch en van de maatschappelijke toestanden door waarneming. Heeft Multatuli ook de gave der kompozitie, is hij ook gepromoveerd *summa cum laude* in de ironie en het sarkasme, hij schijnt het vermogen of wel het geduld tot waarnemen en tot analyzeeren te missen, - alzoo den grondslag waarop het drama moet rusten. Hij moge den auteur van de Raüber en van Cabale und Liebe evenaren - en dat zelfs doet hij nog niet - hij blijft zeker verre ten achter bij dien van Wilhelm Tell en de Jungfrau von Orleans.

De oogst bleef schraal en de meeste halmen op het maaiveld gevonden waren de moeite van het opbinden niet waard. Misschien dat de uitspraak anders zou luiden, indien we kennis hadden kunnen nemen van Cremers beide eerste en Hofdijks herhaalde proeven op dramatiesch gebied; maar indien wij de dagbladverslagen raadplegen en tevens den indruk nagaan, dien beider pogingen op het publiek maakten, dan trekken wij dit in twijfel en zouden wij haast geneigd zijn met eene geringe wijziging, Lessings woorden ten aanzien van Klopstock, op hen toe te passen:

> Wir wollen fleisziger gelesen
> Und weniger bewundert sein.

Of het tooneel ten onzent zich ooit zal kunnen verheffen tot eene kunstinstelling, welke het orgaan kan zijn van zedelijke en aesthetische beschaving voor de massa, die langs anderen weg zoo moeielijk te bereiken is? Wij betwijfelen het, niettegenstaande de tegenwoordige tooneelbesturen blijk geven beter hunne roeping te begrijpen en zich belangrijke opofferingen getroosten om onze schrijvers aan zich te verbinden; niettegenstaande deze voor een goed deel aan hunne roepstem gehoor geven of uit eigen beweging zich aan den arbeid hebben gezet. Maar die auteurs hebben tot dusverre meer ijver en goeden

wil dan kracht en gave getoond. Zij hebben - en de boven behandelde stukken kunnen in dit opzicht tot maatstaf voor allen dienen - het bewijs geleverd, dat zij zelfs nog niet het techniesch gedeelte van de vaak lichtvaardig opgenomen taak begrijpen, dat zij meest redeneering stellen in de plaats van voorstelling, en bovendien slechts in zeer beperkten zin kinderen zijn van hun tijd, van de beschaving en de ontwikkeling, die hen omgeeft, hetgeen vooral de dra matische dichter tot onvruchtbaarheid veroordeelt.

Maar zoo niettemin verheffing mogelijk zij, wij verwachten dat zeker niet van de zijde, van welke de Heer A. Pierson het, blijkens zijn jongste, in vele opzichten zoo merkwaardig, geschrift, mogelijk acht, niet van den invloed onzer Theologen, onder wie, volgens dien schrijver, die daarbij nog aan den ouden zuurdeesem doet denken, onze beste dichters en letterkundigen schuilen en die zich door een vooroordeel van de beoefening der dramatiek gescheiden zien. Want wat het tooneel ten onzent ook derve, hoe het zich ook kenmerke door grofheid, liever deze dan het blanketsel der konventie, dat de literatuur, van welke onze Theologen zich n i e t gescheiden rekenen, ten onzent maar al te dikwijls draagt.

Nov. '65.

H.J. SCHIMMEL.

De verrassing van Hoey in 1595[1].

X.

Wij hebben de verrassing van 't Kasteel van Hoey zien voltooijen door de overgave der stad. Het is nu tijd om den blik te slaan op de keerzijde dier schitterende medaille.

Op den zevenden Februarij was Héraugière met zijn krijgsvolk de stad binnengetrokken en had het kasteel bezet, en reeds den dertienden Maart zijn de Spanjaarden onbetwist meester in het arme Hoey en hebben het beleg geslagen voor de vesting, en houden die zóó naauw omsloten, dat er aan geene andere uitkomst te denken valt dan, na korter of langer tijd, de overgave!

Wat lag er tusschen het vernuftig uitgedachte en stout volvoerde heldenfeit, waarvan wij de voorstelling gaven, en dezen vernederenden ommekeer, dat dien mogelijk had gemaakt? Wij moeten eenig geduld vergen van den lezer, die liefst den roman een rappen gang zag gaan, om hem die mogelijkheid duidelijk te maken.

Héraugière was niet met een onbewolkt voorhoofd Hoey binnengetrokken, al werd hij ook door een deel der inwoners met blijdschap ingehaald. Wie hem van nabij omringden en gewoon waren op zijne gelaatstrekken te lezen, hadden de kenteekenen van verdriet en teleurstelling ontwaard, met hoeveel kracht van wil die gemoedstemming ook werd bestreden. Men zag hem zich de lippen verbijten, of hij telkens een: *ventre saint-gris*

1 Zie het 9de gedeelte van dit verhaal in het Junij-Nommer van dezen Jaargang.

tusschen den knevelbaard had te smoren, zoo als Wouter Willemsz later getuigde, die de eer had genoten aan de zijde van den Vaandrig de Preys als trompetter meê te rijden, en die, wel een weinig met de inbeelding van *la mouche de la coche*, niet ongeneigd was deze blijken van ergernis toe te schrijven aan zijn valsch geschetter!

Maar men begrijpt, dat de oorzaak er van verder en dieper lag. Héraugière had reeds toen de ontmoedigende zekerheid, dat het groote krijgsspel, waarvan de verrassing van Hoey slechts de inleiding was, voor twee derden onvoldoende zoude blijven, en het verdriet te ontwaren, dat hij zelf de eenige was, die zijne rol eerlijk had afgespeeld. Hasselt, Maeseyk en de hoofdstad Luik zelve, waren bestemd, en zoo men meende bereid geweest om het voorbeeld van Hoey onverwijld na te volgen en zich aan der Staten zijde te laten brengen. Wat het doorzetten van zoo belangrijk een krijgsplan heeft verhinderd, is eene verborgenheid gebleven, waarover Héraugière bij zich zelf zeker zijne gissingen waagde, doch zonder ze uit te spreken voor anderen. Alleen wist hij, dat het voornemen om Hasselt door list aan de Spanjaards te ontweldigen, mislukt was door het terugtreden van zekere personen daarbinnen, die beloofd hadden daartoe mede te werken. Te Luik was de gewilligheid groot en algemeen tot eene verandering van zaken. Enkele leden uit de Luiksche Staten waren al sinds Januarij in correspondentie met Prins Maurits, en de Gouverneur van Breda had zelf de onderhandelingen gevoerd van uit zijne stad. Maar men had er behoefte aan steun van buiten, die niet was opgedaagd of niet op het juiste oogenblik. Maeseyk wachtte vermoedelijk op de gebeurtenissen te Luik, of zag om naar Hasselt, en de bekendheid met dezen stand van zaken, dien hij voor anderen nog zorgvuldig verbergen moest, was zeker weinig geschikt Héraugière met blijde voldoening op zijne nieuwe verovering te doen neêrzien. Ook als zijn starend oog uit een der boogvensters van 't hooggelegen bisschoppelijk lustslot naar de kleine stad heenzag, zoo liefelijk rustig in de vallei gelegen, maar tevens zoo zwak en ongeschikt om een krachtigen vijandelijken aanval te weêrstaan, dan klopte hem het mannelijk hart onrustig in de fiere borst, en de bitterheid der smartelijkste teleurstelling deed hem stampvoeten. Wie hem in zulk een oogenblik had bespied, zou diepe bekommering hebben gelezen in zijn donker oog, en dreigend onheil in het zamenfronsen zijner

wenkbraauwen. Hij had eene zware verantwoordelijkheid op zich genomen, in de hoop een grootsch ontwerp tot eene goede uitkomst te brengen, en nu - de anderen lieten hun werk onafgedaan, en hij stond alleen, alleen om aan alle stormen, die komen moesten, het hoofd te bieden. Nu de bemagtiging van Hoey een op zich zelf staand feit was gebleven en voor het oog der wereld de daad moest schijnen van een particulier persoon, was zijne stelling, zoo digt in de nabuurschap van den vijand, tusschen onbetrouwbare bondgenooten en magtelooze vrienden, niet slechts eene valsche en gevaarlijke, maar, zoo als zijn schrandere blik welhaast doorzag, ook een onhoudbare, tenzij hem krachtdadige medewerking gewierd van hen, die het heftigst op de noodwendigheid van 't bemagtigen der stad Hoey hadden aangedrongen.

Ja! nu had Héraugière den sleutel in handen, dien men zoo begeerlijk had geacht, waarmeê de doortogt door. Luikerland naar Duitschland en door het Luxemburgsche naar Namen en Spaansch Braband was te openen of te sluiten. Maar wat hielp dit, als de Hertog van Bouillon en Graaf Filips van Nassau toch geen gebruik maakten van de befaamde steenen brug om hunne legers te vereenigen?

Als men niet snel en stout de vruchten wist te plukken van de verovering, liep men gevaar die voor altijd te verliezen. En toch, men verzuimde dat; waarom? Héraugière zal het zeker wel zuchtend hebben gevraagd; mogelijk werd hem een antwoord gegeven, dat tot berusting verpligtte, al kon het ook niet bevredigen.

't Was barre winter, dat is zoo, maar het voorjaar met doorweekte landen en gezwollen rivieren bood toch zeker geen gunstiger kansen voor 't oprukken van legerbenden dan de vaste, hard bevroren grond. Het is waar, de groote Heeren trouwden en de voorname krijgsoversten vierden meê feest met een *entrain* of er geen perikel in den lande ware. De Graaf van Hohenlo te Buren, de Hertog van Bouillon te Sedan, waar hij Elisabeth van Nassau huwde, en de Graaf van Solms te Delft met Sabina van Egmond. Zeker, die feestvieringen namen veel tijd en veel geld, ook van der Staten zijde; maar 't is toch niet denkelijk, dat zij het vroeger gevormde ontwerp hebben gedwarsboomd of belangrijke krijgsverrigtingen, die overigens geene hinderpalen hadden, hebben doen uitstellen. Hoe dat ook zij, Héraugière, die vrije communicatie had

met zijne stad Breda, met Bergen-op-Zoom, die tot Sedan toe zijne boden kon laten gaan en zien keeren, Héraugière trok al de partij van zijne positie, die hij er van trekken kon, door eene levendige correspondentie te houden met den Prins en de leden uit de Staten van Holland, die in 't geheim van zijn krijgstogt waren geweest. In Holland was men aanvankelijk even verheugd als verrast met de winst eener sterkte in Luikerland, en men scheen volstrekt geen bezwaar te zien in de wijze waarop zij verkregen was. Men had wel hoop, dat de Algemeene Staten deze zienswijze zouden deelen, als het gebeurde ter hunner kennisse werd gebragt. *Le succès n'a jamais tort*, daarop hadden de ontwerpers der verrassing gerekend, en het blijkt ook niet uit de latere handelingen van Hunne Hoogmogenden, dat zij er anders over dachten; zij waren zeer geneigd zich de voordeelen, die er uit de verovering konden volgen, te laten welgevallen, en zeer weinig gezind de prooi te laten varen; alleen zij achtten zich niet verpligt tot maatregelen om die te helpen behouden. Koning Hendrik IV, die het luidst en het levendigst bij de Staten en den Prins had aangedrongen op de bemagtiging van Hoey, juichte de welgelukte verrassing toe en hield niet op ten sterksten aan te dringen bij den gezant der Staten, dat zijne Heeren en Meesters toch mogten voorzien in het versterken van die vesting; alleen wij zien niet, dat hij zelf van zijne zijde haar wezenlijke hulp heeft toegeschikt. Nog was er een bondgenootschap, waarop door Maurits en Héraugière zeer was gerekend ter verzekering van de Hoeysche verovering: de zoogenaamde Italiaansche Republiek, eene vrij aanzienlijke bende muitende soldaten, die zich van het Spaansche leger, waartoe zij behoorden, hadden afgescheiden, hoofdzakelijk uit spijt over de slecht betaalde soldij, en die, onder aanvoering hunner eigen gekozen hoofden, eene legermagt vormden, ontzagwekkend genoeg om er mede te rekenen. Maurits en de Staten, die ze liever tot vrienden dan tot vijanden hadden, en uitgaande van het beginsel, dat men niet al te kiesch moet zijn in den oorlog op de middelen om den vijand afbreuk te doen, hadden een alliantie aangegaan met deze *interlope* Republiek, waarbij haar het stadje Sichem, in Staats-Braband, tot vrijplaats was gegeven. De omliggende dorpen en gehuchten hadden intusschen niet weinig te lijden van deze woeste en woelige nabuurschap. Zeer gegrond was dus de vrees, dat zij, eens den vasten en

vrijen voet hebbende in den lande, na het Zuiden te hebben kaalgeroofd, naar het Noorden zouden optrekken en zachtjes aan tot de Hollandsche en Geldersche grensplaatsen zouden naderen.

Om hen af te voeren en te gelijk eenig nut te trekken van dit zonderling verbond, waren zij lang vooruit aangewezen om de stad Hoey te bezetten als men die zou bemagtigd hebben. Zij mogten zich dan uitbreiden op het Luiksch en Namensch grondgebied zoo ver zij wilden en konden, en mogten dan teren op kosten der plattelandsbewoners, wier belangen door vriend en vijand even onbarmhartig werden voorbijgezien. De Electo of Hoofdman der Italianen had in deze schikking toegestemd. En na den bijstand, hun reeds verleend, had men alle regt om op hen te rekenen, nu de stad Hoey werkelijk bemagtigd was. Maar men vergat, dat die vreemdelingen rebellen waren, die, reeds eenmaal hun eed aan een legerhoofd verbroken hebbende, eene nieuwe trouwbreuk juist niet al te zwaar zouden wegen, als hunne luim of hun voordeel dat meêbragt. En nu, de Landvoogd Ernestus had het niet beneden zich geacht, hun voorstellen te laten doen tot vrede en verzoening; had beloften gedaan van betaling der achterstallige soldij en zelfs de stad Thienen aangewezen als onderpand van de vervulling dezer toezegging, en reeds waren zij op het punt daarbinnen te trekken, alleen nog maar aarzelend uit wantrouwen tegen de Spanjaarden, die hen mogelijk in den strik dachten te lokken, toen Hoey in de magt der Staatschen viel; dit weêrhield hen nog eene wijle; zij wisten nu niet zoo terstond te kiezen aan welke zijde te gaan, en onder het wikken en wegen van het vóór en het tegen, ontstak de tweedragt in hun eigen kamp. De soldaten rebelleerden nu tegen hunne eigene officieren, en begeerden verzoening met den Spaanschen Landvoogd; de officieren drongen er op aan, dat men woord zoude houden aan den Kapitein van den Stadhouder der Vereenigde Provinciën, en de finale van deze disharmonie was deze: dat ze niet naar Hoey trokken, maar vlottende bleven tusschen Thienen en Sprange, en zich veil stelden voor den meestbiedende, neen, den meestgevende, want geene beloften meer, maar klinkende munt alleen, kon de wantrouwende rebellen thans voldoen.

Dat Héraugière in dien wedstrijd niet de zegepraal behaalde, zal men wel gelooven. Integendeel, van allen toevoer versto-

ken, wist hij alleen op eigene kracht en vindingrijkheid te moeten rekenen ter voorziening van eene vesting, die in zoo verwaarloosden staat was, dat men haar met dertig man had kunnen nemen! Volgens de overeenkomst met den Hoeyschen Magistraat, was hij gehouden de burgers vrij te laten van allen oorlogslast, hetgeen zoo getrouw mogelijk door hem werd nagekomen. Maar de soldaat moest leven, en in de vesting gebrek te lijden, terwijl men wist, dat de omliggende kloosters als de voorraadschuren waren van al het vette der aarde, dat zou volgens de begrippen van zijn tijd eene bovenmenschelijke onthouding zijn geweest, waaraan hij zich ook wel wachtte de zijnen te onderwerpen. Daarbij, in den landadel, de hooge geestelijkheid en de rijke kanonniken, zag hij zijne natuurlijke vijanden, die dan ook niet nalieten van deze gezindheid, zooveel zij durfden, blijk te geven. Zoo brandschatte. Héraugière kloosters en adellijke huizen, en eischte zware rantsoenen van de voorname geestelijken, die in de handen zijner soldaten vielen. Deze handelwijze uit nooddwang, en die elk ander krijgsbevelhebber van zijn tijd zou gevolgd hebben, die in den onzen, vraag het aan de Pruissen, zelfs nog niet in onbruik is geraakt, is hun later door de bisschoppelijke partij als een ongehoord wanbedrijf toegerekend, en de Spaanschgezinde historieschrijver, del Rio, geeft hem na, dat hij en zijn volk zich in alles gedragen hebben zoo als men van goddelooze ketters kan verwachten; maar hij moet er toch bijvoegen, dat de regtgeloovige Spanjaards het vrij erger maakten, al was het niet het eerst en meest op de kloosters, dat zij aanvielen. De ruiters van Bacx en Balen, waarvan de eersten zich terstond na 't intrekken binnen Hoey aan ongeregeldheden hadden schuldig gemaakt, die met de uiterste strengheid in allerijl door hunnen Ridmeester waren gestuit en gestraft, de ruiters van Bacx en Balen waren verwezen naar de voorstad op de rotsen liggende. Zij vonden daar geene kasernen, zoo als van zelve spreekt, en zij verlangden derhalve hunnen intrek te nemen in de kloosters, die men er wel vond; maar daar zij er noch geopende harten, noch geopende deuren vonden, hadden zij in een ommezien de bewoners of bewoneressen verdreven en zich zelven gastvrijheid verschaft.

Van die hoogten af hielden zij een wakend oog over de omliggende landstreek; zij daalden ook wel eens naar beneden tot strooptogten, die juist niet tot het programma behoorden van

den Opperbevelhebber - maar *à la guerre comme à la guerre* - meh moest wat door de vingeren zien; geld om hunne soldij te betalen was er niet; zij moesten van den roof leven. Dat moesten grootendeels ook de soldaten, die 't garnizoen van de stad uitmaakten, ook al ingelegerd in kerken en kloosters, waar zij maar best konden, en daar zij gehouden waren de inwoners te ontzien, trokken zij wel eens naar buiten om te fourageren onder de landlieden. Deze excursies moesten veiligheidshalve in grooten getale geschieden, en liefst onder bedekking van eenige ruiterij, want het Staatsche krijgsvolk was zoo zeer in haat geraakt bij den boer en den mijnwerker, dat wie zich in kleine troepjes onvoorzigtiglijk wat ver buiten de vesting begaven en verdoold raakten, door het heftige Luiksche landvolk werden overvallen en onbarmhartig doodgeslagen.

Strooptogten naar het land van Namen, vijandelijk territoir, waar men zich alles kon veroorloven, werden dan ook alleen door de ruiters ondernomen. Bij zulke gelegenheden waren die van Héraugière mede van de partij en lieten zich niet onbetuigd.

'*Ventre-saint-gris*! dat was het regt van den oorlog,' en hun bevelhebber had het eens in het hoofd moeten krijgen hun dàt te verbieden; hij had geen soldaat binnen de vesting gehouden, dat is zeker.

Een dier togten had eene schitterende uitkomst. Tusschen Fleurus en Mont-Medy, half op Namensch, half op Luxemburgsch grondgebied, troffen zij zamen met eene soort van handelskaravaan, die uit Italië kwam, Frankrijk was doorgetrokken en nu langs dezen weg naar Antwerpen hoopte door te komen. Zij bestond uit zeven karren, zwaar geladen met de kostbaarste Italiaansche stoffen en goederen: goud- en zilverlakens, borduursels, zijden kousen, Florentijnsche zijden galons, brocades, parfumeriën en handschoenen, behoeften der fijnste weelde, waarop geheel Europa door den hoogsten prijs werd gesteld.

Het moet een schilderachtig gezigt zijn geweest, die rijke lading op die zware vrachtkarren, langzaam voortgetrokken door kloeke paarden, door Fransche en Italiaansche voerlieden bestuurd, nu eens dalende, dan eens rijzende, naarmate de rotsachtige grond vorderde; maar de Staatsche ruiters hadden geen oog voor deze levendige stoffaadje van het heerlijke winterlandschap; zij vlamden op den buit, en de ligte bedekking van Spaansche soldaten, die de karavaan begeleidde, was hun geen

hinderpaal, maar zeer zeker voorwendsel tot een aanval. Na korten strijd moesten de Spanjaarden wijken voor de overmagt; de voerlieden werden op de vlugt gedreven of gevangen gemaakt en de ruiters bragten den rijken buit triomfantelijk binnen Hoey.

De waarde daarvan werd geschat op driemaal honderdduizend gulden; eene ontzaggelijke som, vooral bij de waarde van 't geld te dier tijde, hoewel het niet waarschijnlijk is, dat ze in de handen van 't ruwe krijgsvolk die som zouden opbrengen. Wij onthouden ons eene voorstelling te geven van de passiën, die er in beweging kwamen bij de verdeeling van dezen roof, waarin de officieren aandeel hadden naar hunnen rang, en waarbij dus aan Héraugière *la part du lion* moest worden toegekend.

Nu ja! waarom zou men het verhelen, de krijgsoversten van dien tijd waren geene philanthropen, naar de begrippen der onzen gefatsoeneerd. Naast den dorst naar glorie was die naar buit in hen allen een familietrek, die zich maar zelden verloochende. Maar de gouden berg bragt ook ditmaal niet ter wereld wat hij had beloofd. Deze schatten werden niet veilig geacht binnen Hoey, en de ruiters zouden ze opbrengen naar hunne verschillende garnizoenen. Zonder beletselen kwamen ze door Luikerland heen, maar omstreeks Tongeren werden ze achterhaald door de voorhoede van 't Spaansche leger onder Ridmeester Grobbendonck, die eene revanche had te vragen van de strooptogten binnen Namens gebied, en die hen den pas naar Breda en Bergen-op-Zoom wilde afsnijden.

Bij zulke gelegenheid is de rijkdom een last, maar geen schild. De Staatsche ruiters ervoeren het. Meer bekommerd om hunnen buit te redden dan om hunne eer op te houden, wilden de eerst aangevallenen niet vechten, maar alleen vlugten om verder te komen. De officieren trachtten hen te doen stand houden, maar te vergeefs. Tegen den prikkel van den gouddorst baatte geen krijgstucht. Verdeeld, en bij gevolg verzwakt, trachtten de overblijvenden te vergeefs den sterkeren vijand te weêrstaan; ook zij moesten het opgeven, en 't aanstekelijk voorbeeld volgen. De officieren, die zelf naauwelijks wisten, tegen wie zich het eerst te keeren, tegen het wegrennend krijgsvolk of tegen den aandringenden vijand, moesten ten slotte zich schikken in het algemeen *sauve-qui-peut*. Maar voor de vervolgers werden de beladen vlugtelingen, dus ver-

deeld, eene gemakkelijke prooi. Wel honderd paarden vielen in hunne magt, en slechts de helft van den buit werd te Breda en Bergen-op-Zoom geborgen. Tachtig soldaten en twee Luitenants sneuvelden op dezen roemloozen togt, en van hen, die, aan de Spanjaarden ontkomen, met verlies van paarden en wapenen, alleen of in kleine troepjes naar Hoey meenden weêr te keeren, vielen de meesten in handen der Luiksche landlieden, die met de Spanjaarden gemeene zaak maakten om hunnen wraaklust te koelen.

Mogelijk is men geneigd Héraugière te veroordeelen, dat hij zooveel goed krijgsvolk aan zulk eene nederlaag waagde om een rijken buit in veiligheid te brengen; maar bovenal dat hij de geduchte ruiters van Bacx en Balen naar hunne garnizoenen liet weêrkeeren, op een tijdstip, dat er geruchten gingen van bewegingen in het Spaansche leger, die hem niet onbekend konden zijn. Maar men moet zich herinneren, hoe de legermagt, waarover hij te beschikken had, was zamengesteld uit de garnizoenen van verschillende vestingen, en hoe het krijgsvolk slechts ter leen was gegeven voor één krijgstogt, en daar het oogenschijnlijke doel van dien krijgstogt was bereikt, zonder dat er kans bleef om geheel het uitgebreide ontwerp ten uitvoer te leggen, mogten de Staatsche vestingen, juist nu de vijand in beweging kwam, niet al te veel ontbloot blijven. De termijn voor den aftogt der ruiters was reeds bepaald vóór het gebeurde bij Fleurus, en het onderscheid was alleen dit, dat zij nu met buit verrijkt werden weggezonden, terwijl zij zonder dat fortuintje mogelijk niet eens hunne soldij hadden meêgekregen! Zeker hadden zij dan beter gevochten en waren mogelijk niet eens achtervolgd geworden. Hoe dat ook zij, Héraugière was zelf niet gerust op Breda en duchtte represailles van den vijand. Hij zond er al het volk heen, dat hij missen kon, met te meer gerustheid, daar hij toen nog op de Italianen rekende, om de stad en de omstreken te bezetten. Maar de Italianen kwamen niet, zoo als wij gezegd hebben; zij zonden alleen hunne hoofdlieden naar Hoey om onderhandelingen aan te knoopen, die gerekt werden, totdat Ernestus geld uit Spanje had gekregen en hunne eischen inwilligde, en dat was juist het oogenblik waarop Héraugière ze hoog noodig had.

Hij bleef dus te Hoey met niet veel meer dan de compagniën voetvolk uit Heusden en Geertruidenberg en zijne eigene vaan ruiters, naauwelijks vijftig man sterk. De laatste behield

hij op het kasteel; de anderen verdeelde hij tusschen de stad en de voorsteden.

Dat alles was zeker genoeg om de verovering te bewaren in tijd van rust; maar om haar te verdedigen, als zij werd aangevallen!?

En toch, het werd hem hoe langer hoe meer tot zekerheid, dat men die niet onbetwist zoude laten. De Prins-Bisschop, die in Duitschland was, daar hij zitting had in den Rijksraad, had wel zoo spoedig doenlijk kennis gekregen van het voorgevallene te Hoey, maar scheen in het eerst niet ongezind om het met voorname achteloosheid te ignoreren. Het bisdom van Luik was zijne eenige bezitting niet, en aan Hoey was hem persoonlijk niet zooveel gelegen, of hij had zwijgend willen berusten in het *fait accompli*, zoo als hij met Rijnberck en Bonn had gedaan. Te eerder daar de Luiksche Staten ganschelijk niet tot tusschenkomst aanraadden en, wijzende op de beloofde neutraliteit en bondgenootschap met de Geünieerde Provinciën, oordeelden, dat 't geen men den Spanjaarden inwilligde, ook den Hollanders kon worden toegestaan.

Maar de geestelijkheid dacht er anders over. Zij zag in het bezetten van Hoey door de Staatschen het verderf der Kerk en religie, tot haar eigen groote schade. Zij wist het, reeds zag men de onderdrukte, maar niet uitgeroeide ketterij daar het hoofd opsteken. Het zou niet lang duren of die won er veld tot onder de geloovigen toe. De Staatsche Bevelhebber had daarbij kloosters ontheiligd en kerken geplunderd; in de eersten legerden zijne soldaten; de anderen moesten hunne schatten ten offer brengen; de Spanjaarden waren broeders, de Hollanders waren vreemdelingen; de Bisschop moest liever de eersten inroepen dan de laatsten in zijne stad te dulden. Met eene zending uit haren naam, vertrok de waardige Cornelis Billens, die volhardde in trouw en toewijding aan de eens gekozen partij, naar Duitschland, om door persoonlijken aandrang en het optellen van al hare grieven, het verzoek der geestelijkheid kracht bij te zetten.

Toch was er kans, dat hij onbevredigd zou keeren. De Bisschop zag er zeer tegen op, den bijstand der Spanjaarden in te roepen. Hij wist wel dat deze niet ligt los lieten, wat ze eens, al scheen het uit hulpvaardigheid, hadden gegrepen. En eene derde vesting te stellen in de handen van zoo magtige naburen, scheen hem gansch niet geraden. Hij achtte het beter

te zien wat men door onderhandelingen met de Staten-Generaal kon verkrijgen, maar wilde dat men zich eerst vergewissen zoude, in hoever Héraugière op bevel van de Hooge Overigheid had gehandeld.

Een deftig edelman, de Heer van Louverval, werd naar Hoey gezonden en door Héraugière ontvangen. De vraag, op wiens bevel hij de bemagtiging van 't Kasteel had ondernomen, werd door dezen, naar de getrouwheid aan de eens op zich genomen rol, beantwoord met een vast en fier: ‘Op mijne eigene antoriteit.’

De repliek volgde, dat zulk een bedrijf, door een particulier persoon op eigen verantwoordelijkheid gepleegd, moest gehouden worden voor een onbehoorlijk rooverswerk, waarover de Bisschop zich beklagen zoude bij de Hooge regering des Lands.

Deze bedreiging kon Héraugière, zoo als van zelve spreekt, niet al te zeer verontrusten, zelfs niet al werd zij uitgevoerd.

De bisschoppelijke gezant begreep zelf wel, dat hij met eene officieuse logen werd betaald; maar hij geliet zich die voor goede munt op te nemen, en van dreiging tot onderhandeling overslaande, bood hij eene belangrijke som als losprijs voor de vesting.

Als de Gouverneur van Breda haar op eigen gezag had ingenomen, dan kou hij die ook naar willekeur houden of teruggeven, en de som, die de slimme edelman hem voor de oogen deed schitteren, was aanlokkelijk genoeg om een bijzonder persoon te verleiden.

Maar Héraugière kon er niet door worden verlokt en antwoordde met Spartaansche kortheid: ‘dat hij de vesting had genomen om die te houden en te gebruiken ten dienste zijner cause, maar niet om haar te verkoopen tot eigen voordeel.’

Hiermeê kon Louverval heentrekken, en na dit *échec* haastte zich de Bisschop tweëerlei gezantschappen af te vaardigen. Het eerste, bestaande uit den Baron Warfusee en den Heer van Louchijn, trok naar de Vereenigde Provinciën, en trof reeds te Nijmegen zamen met Prins Maurits, die er gekomen was ten Landdag. Maar de Prins excuseerde zich van hen als gezanten te hooren en hunne boodschap te verstaan, op grond dat ze hunne grieven voor de Staten-Generaal moesten brengen, die, staatsgewijze in den Haag vergaderd, alleen de bevoegde autoriteit hadden om met hunnen Heer te onderhandelen.

Het andere gezantschap, zamengesteld uit de aanzienlijkste en vertrouwdste personen, die Zijne Keurvorstelijke Genade plagten te omgeven, werd naar Frankrijk afgevaardigd, om de tusschenkomst te verzoeken van Koning Hendrik IV bij de Staten-Generaal, tot restitutie van de Stad en 't Kasteel Hoey, en het straffen van den vermetelen veroveraar.

Jacques Carondelet, Heer van Marques, stond aan het hoofd van deze zending; des Bisschops Kanselier, Messire Estivant, Kanonnik van de Kathedrale te Luik, en Messire Coardin, Ridder-Commandeur van Malta, waren er medeleden van. Het is dus zeker, dat zij met allen aandrang eener levendige overtuiging bij den Koning aanhielden, om het doel van hunne reize te bereiken, maar daar Hendrik IV zelf, zoo als wij weten, een der sterkste drijvers geweest was tot het nemen van Hoey, en voortdurend de Nederlandsche Staten door hunnen gezant Calvaert liet vermanen toch toe te zien op het versterken van Hoey, kon men nagaan met welke opregtheid hun die tusschenkomst werd toegezegd. Zoo lang mogelijk aan het Fransche hof teruggehouden, verkregen zij niets dan vermaningen, dat hun meester in vrede met zijne naburen behoorde te leven; dat hij verpligt was de neutraliteit te bewaren in den oorlog met Spanje, tegenover de Nederlandsche Staten, de bijzondere goede vrienden van den Koning zelf; terwijl de Spanjaard als de algemeene vijand moest geconsidereerd worden, - raadgevingen, die volstrekt niet *le merite de l'apropos* hadden, daar de neutraliteit van weêrszijden al reeds feitelijk geschonden was. Te Parijs, zoowel als te 's Hage, onder beleefde vormen en betuigingen van belangstelling om den tuin geleid, en zijne zaak op de lange baan geschoven ziende, oefende de Prins-Bisschop nogtans eene langmoedigheid, die zeker haren grond had in zijn diepen weêrzin om Spaansche hulp in te roepen. Ten laatste moest het toch daartoe komen. Zekere Keurvorst, die met hem in den Rijksraad zat, was bekend geworden met het vroeger gevormde plan van Maurits, om de Luiksche Hoofdstad en eenige steden aan den Maasoever aan der Staten zijde te brengen, en hoewel zelf Luthersch zijnde, schijnt hij beweegredenen gehad te hebben om den Prins-Bisschop van Keulen en Luik dienst te doen door hem dit plan te verraden. Nu kreeg de verrassing van Hoey voor dezen eene proportie, die aan alle aarzeling, aan alle bijbedenkingen een einde maakte. Onverwijld met de meest mogelijke

snelheid naar Luik gereisd, verbrak hij het weefsel der zamenspanning, door de hoofdschuldigen, die hem waren aangewezen, te vatten, te vonnissen en te straffen. Hij vond zijne schuldigen onder de aanzienlijkste en achtbaarste mannen van Luik. Leden der Staten, schatrijke kooplieden, burgers van aanzien en invloed, boetten hunne zucht naar bevrijding van 't Bisschoppelijk juk met hun hoofd; maar de strengheid der regering bepaalde zich niet bij de ontdekte eedgenooten alleen. Het getal der verdachten, dat in de gevangenis werd geworpen of aan vervolging bloot stond, omdat ze van laauwheid voor de Kerk, van gebrek aan sympathie voor de huidige regering, van toeneiging tot eene omkeering waren beschuldigd, was nog veel grooter. Want de partij, der hervorming toegedaan, bleek sterker in de hoofdstad, dan men had kunnen verwachten; niet lijdelijk zag zij hare aanvoerders in boeijen slaan; zij greep naar de wapenen, en er ontstond eene opschudding, die omwenteling had kunnen worden, zoo zij op krachtigen steun van buiten had mogen rekenen; doch zulke ondersteuning gewerd hun niet van der Staten zijde, en Héraugière was toen reeds zelf te zwak in Hoey, om hun bijstand te bieden in dezen strijd, anders dan door goeden raad en geheime aanmoediging. Maar dit baatte hun weinig, en wat bij goede uitkomst een bevrijdingskrijg ware genoemd, werd nu als snoode rebellie in bloed gedempt. Zoo ras hij op deze doortastende wijze order had gesteld op de zaken in zijne hoofdstad, toog de Bisschop naar Brussel, om zijne belangen aan den Spaanschen Landvoogd der Nederlanden voor te dragen. Ernestus van Oostenrijk, hoewel doodelijk krank, was bereid gehoor te geven aan het verlangen van zijn neef van Beijeren, om bescherming tegen de overweldigers van Hoey, die tevens geheel Luikerland bedreigden en verontrustten.

Op een ander tijdstip had zulke belofte meer van goeden wil getuigd, dan tot groote uitkomsten geleid, zoowel door de groote wanorde en verdeeldheid, die er bestonden in de zaken der Spaansche Nederlanden, als door de slappe krijgstucht en het gebrek aan geld, waardoor muiterij en desertie op zoo groote schaal gepleegd werden, dat de Aartshertog meer dan eens genoodzaakt was met de rebellen te onderhandelen, in plaats van hen te kunnen straffen. Maar den kwijnenden Landvoogd was nu in den geduchten Graaf van Fuentes een magtige deelgenoot in 't bestuur ter zijde gege-

ven; deze had de geldmiddelen op beteren voet weten te brengen, begon de orde en krijgstucht te herstellen, en wist het gezag, dat hij nog maar ten halve had gevat, zulk een klem te geven, dat de belofte van Ernestus, waarmeê hij instemde, onmiddellijk gevolg had. Valentien Pardieu, Heer van Lamotte, kreeg bevel, met een leger van tienduizend man naar Namen te trekken, tegen Hoey op te rukken, de stad in te nemen en 't Kasteel te belegeren, totdat de overgave volgde.

De Prins-Bisschop *fut servi à souhait*, misschien vaardiger zelfs dan hij eigenlijk had bedoeld. Nog altijd waren zijne gezanten bij den Koning van Frankrijk; nog altijd vertoefden zijne agenten in den Haag, en hielden aan bij de Algemeene Staten met voorstellen om de teruggave van Hoey te verkrijgen langs vreedzamen weg. Niets ware zeker den Bisschop meer welkom geweest, dan dat zulke schikking ware getroffen vóór de nadering der Spanjaarden, wier overheersching hij vreesde, niet minder welligt dan hij de Staatsche indringers haatte: maar de teerling was geworpen, en terwijl de Bisschoppelijke gezanten in den Haag nog werden rondgevoerd in den doolhof der onderhandelingen zonder uitkomst, was men van de Spaansche zijde zoo gehaast de toegezegde hulp te verleenen, dat zelfs de dood van den Aartshertog geene vertraging bragt in de uitvoering van den krijgstogt tegen Hoey. Fuentes had met kracht en magt de teugels van het bestuur der Spaansche Nederlanden aanvaard, en hij zette la Motte te meer aan tot spoed, naarmate het hem uit de handelwijze des Bisschops bleek dat deze niets liever wenschte dan den ingeroepen bijstand onnoodig te maken. En juist het optreden van den geduchten Fuentes vermeerderde het opzien van den Beijerschen Kerkvorst tegen de Spaansche tusschenkomst in zijne zaak. Aartshertog Ernestus zou mogelijk op het verlangen van zijn neef nog slechts in de verte gedreigd hebben met eene legermagt van tienduizend man, en die langzaam laten voortschrijden, om de Algemeene Staten te verschrikken en tot eene vreedzame teruggave van de verovering te bewegen; maar Fuentes was de man niet om zulke considerations te gebruiken; hij vroeg naar niets dan naar de gelegenheid om zijn bewind door een indrukwekkend feit in te stellen, en tastte door, zonder dreigen, zonder aarzeling. En terwijl Lonchijn en Warfusee in den Haag steeds dringender werden met hunne voorstellen, steeds vrijgeviger in hunne aanbiedingen, avanceerde la Motte met zijn zeven-

duizend man voetvolk en vijfduizend ruiters zoo snel en behoedzaam langs den Maasoever, dat hij reeds tot op vier mijlen afstands genaderd was, eer Héraugière, die op de verwarring der Spaansche zaken gerekend had, ze had kunnen verwachten. Van toen aan drongen ze telkens nader in digter drommen, verjoegen de zwakke Staatsche posten uit de voorstad en stonden welhaast voor Hoey, de stad opeischende, en 't weigerend antwoord naauwelijks afwachtend om haar te beschieten. Maar zelfs gewaarschuwd, wat had Héraugière tegen het oprukken van die overmagt kunnen doen? Niets dan wat hij werkelijk deed, zich in de vesting zooveel mogelijk versterken, en de stad, die toch niet te redden was, na korte worsteling opgeven.

De Luiksche gezanten zelve hadden de Algemeene Staten gewaarschuwd, dat het stadje niet houdbaar was, zelfs niet al had men er eene legermagt van 3000 man. Héraugière wist dit zoo goed, dat hij zijne officieren vermaand had zoo weinig volk mogelijk te wagen aan de verdediging, en zich liever op het Kasteel terug te trekken, als men voor de overmagt moest wijken, dan tot den laatsten man stand te houden voor eene hopelooze zaak. Ook werd de stad opgegeven, na een verlies van ruim zestig man, en terwijl de Spanjaarden reeds ladders tegen de muren hadden gesteld, om die te beklimmen.

Nog vóór de bezetting terugtrok, was aan de burgers gelegenheid gegeven om de wijk te nemen naar het Kasteel, waar Héraugière allen schuilplaats had geboden, die reden meenden te hebben om den toorn van den Bisschop en den haat der Spanjaarden te vreezen. Ook was er gretig gebruik gemaakt van dit aanbod; enkele vreesachtigen waren reeds bij het naderen van het vijandelijk leger derwaarts gevlugt; dezen hadden tegelijk hunne tilbare have met zich gebragt en kwartier genomen in de woningen binnen de eerste ommuring van de vesting; wie bleven, meenden veilig te zijn. Het waren immers geloofsgenooten die kwamen, en geen goddelooze ketters, zoo als de ruiters van Bacx, die aan 't plunderen waren geslagen in kloosters en kerken! De Bisschop zelf zond deze vrome krijgslieden, om de stroopers, de overweldigers te verdrijven; men moest hen welkom heeten en geen wantrouwen voeden; maar och, arme!

Naauwelijks waren zij binnen, of zij begonnen te rooven, te plunderen en de ongelukkige inwoners te mishandelen op

de gruwelijkste wijze, niet anders dan of zij bij erfvijanden waren ingevallen. Del Rio zelf moet getuigen dat zij het erger maakten dan de Hollanders. Het arme stadje werd een tooneel van moord, brandstichting en verwoesting, dat jammerlijk was te aanschouwen. Hoe zegenden nu allen, die op de vesting waren geweken, hun rasch besluit; hoe vloekten de gefolterden hun blind vertrouwen! En Héraugière, met allen die hem geholpen hadden om den eersten knoop te leggen van dit bloedig drama, wat moesten zij gevoelen, nu de tranen, de jammerkreten en de verwenschingen der radelooze wanhoop tot hen opstegen uit het diepe dal, nu wel een dal van jammer en ellende in den eigenlijken zin.

Maar Héraugière was krijgsman, was bevelhebber; hij mogt niet toegeven aan smartelijke aandoeningen; hij mogt niet instemmen met de weeklagten, die rondom hem oprezen; hij moest handelen, hij moest order stellen bij de verwarring die er heerschte in de vesting; hij moest goeden moed toonen, al had hij dien ook zelf verloren. Hij verzekerde aan ieder, die het hooren wilde, dat hij de stad had moeten opofferen, om de vesting des te zekerder te behouden.

Het Kasteel was goed geapproviandeerd; het ontzet zou niet uitblijven. Wat voor hem zelf niet dan een flaauwe straal van hoop was in de dikke duisternis, hield hij de radelooze burgers voor als een lichtende fakkel, waarop zij veilig konden afgaan. Intusschen bereidde hij zich voor op eene groote worsteling tegen eene verpletterende overmagt. Eene worsteling? Zou het daartoe wel eens komen? Was het niet veel meer een omsingelen, eene insluiting, een afsnijden van allen toevoer en alle hulp, eene omklemming al naauwer en naauwer, een afmattend, tot onmagt en werkeloosheid veroordeelend, en toch tot onvoorzigtigheid uittartend plan van beleg, dat la Motte door de voordeelige stelling, die hij had kunnen innemen, bij magte was toe te passen, en dat hem zeker beter zou gelukken, dan een roekeloos stormen tegen de ongenaakbare rotsen?

Men kent de geschiedenis van den edelman in een kerker opgesloten, uit looden platen zamengesteld. Iederen dag schoof de pijniger een dezer platen weg; ieder dag werd de zonderlinge gevangenkamer enger en dreigender, tot er ten laatste niets overbleef dan de vier platen eener doodkist, die zich rondom den zieltogenden sloot. Dit was het verschiet wat de ingeslotenen binnen de Hoeysche vesting scheen te wachten.

Nòg was er betrekkelijke ruimte en vrijheid; nòg omkronkelde de reusachtige ijzeren slang van speerruiters en geharnasten, door Lamotte, Juan van Cordua en Hernandez Padilla rondom de vesting gelegd, haar slagtoffer niet al te naauw. Er ontsloop wel eens een rappe gast uit het Kasteel, met brief of boodschap van Héraugière, op ontzet aandringend bij de zijnen; maar het bleef altijd onzeker, of hij de opmerkzaamheid des vijands kon ontgaan en tot Holland doorkomen. In die onzekerheid mogt de naaste waarheid niet aan de vrienden vertrouwd worden, uit vrees van de vijanden maar al te goed in te lichten. Tijding van buiten af, uit het vaderland, kwam niet meer tot den Bevelhebber van Hoey. Hij moest gelooven vergeten of opgegeven te zijn door wie de naasten waren om hem hulp te bieden.

Verlaten te zijn door wie hem troost en bemoediging, door wie hem bijstand schuldig waren, moest het niet de kwellendste, de ontmoedigendste bijgedachte zijn, te midden van zoo hagchelijk een toestand als die, waarin zich Héraugière vond geplaatst?

Het wordt tijd voor ons om hem zelf op te zoeken en te zien hoe hij zich onder dezen tegenspoed houdt.

De fantasie heeft zich gelukkig niet te storen aan de digte legerdrommen des vijands, noch aan de steilte der rotsen, waarop het Kasteel ligt, noch aan 't geroep der schildwachten, al heeft zij het parool niet. Zij klapwiekt alleen met de vleugelen, en in een oogwenk is zij waar ze wezen wil binnen in 't kasteel, in de bisschoppelijke vertrekken, in de kamer zelf, die Héraugière tot de zijne heeft gemaakt en waar zij hem vindt.

Voor eene tafel gezeten, die digt bij den hoogen schoorsteen was geschoven, waaronder een weelderig kolenvuur brandde, hield hij de eene hand uitgestrekt naar den koesterenden gloed, terwijl de andere in verstrooijing met een papier speelde, dat zeker in eene opwelling van verdriet of toorn gegrepen was en deerlijk verfrommeld. In een ruimen, met bont gevoerden huispels gewikkeld, met de zwart fluweelen calot op dat zelfde hoofd, hetwelk zoo fier den gepluimden helm wist te dragen, scheen het of hij met het krijgsgewaad ook de martiale hou-

ding had afgelegd, die wij voormaals bewonderden. Zoo als hij daar zat, als ineengezonken onder den druk eener diepe bekommering, het voorhoofd rimpelend en den wenkbraauw fronsend onder de bitterheid der smartelijkste teleurstelling, geleek hij wel tien jaar ouder dan toen wij hem zagen te paard, aan het hoofd zijner ruiteren. Zóó strak staarde zijn sombere blik op de kleine in lood gevatte glasruiten van het hooge boogvenster, alsof hij de sneeuwvlokken wilde tellen, welke door den gierenden stormwind werden opgedreven en als vochtige veêren tegen 't glas kleefden.

Blijkbaar had hij heden drukker de pen gevoerd dan het zwaard. Het laatste was achteloos tegen een hoekkast gezet, waarop mede een deel zijner rusting lag. De tafel was overdekt met papieren en brieven, waaronder enkele van den Bisschop moesten zijn, te oordeelen naar het keurvorstelijk wapen op het zegel gedrukt.

Héraugière bleef in zijn somber zwijgen volharden, schoon hij niet allen was; de officier, die met zachte ongeregelde schreden in het vertrek op en neêr liep, naar den grond starende, zoo als de Bevelhebber naar de glasruiten, scheen de stilte niet te durven of te willen verbreken. Slechts slaakte hij somwijlen een diepen doffen zucht en greep dan werktuigelijk, als met zenuwachtige aandrift, naar 't gevest van zijn degen. Het was een lang schraal man, wiens gestalte, ondanks zijne merkwaardige magerheid, van forschheid getuigde, en in wiens donkere oogen, die het dorre perkamentgele gelaat verlevendigden, somwijlen een onnatuurlijke gloed flikkerde. Er was iets schrils in geheel de figuur, en toen hij, ten laatste het zwijgen als het wachten moede, zich vlak voor Héraugière stelde, bevreemdt het ons niet dat deze opschrikte, al was de stem zacht en de toon eer schroomvallig dan vrijpostig, waarop de ander hem toesprak.

- ‘Kommandant! mag ik u aan mijne tegenwoordigheid herinneren?’

- ‘Wat wilt gij?... Waarom stoort gij mij?...’ Ik heb u niet ontboden! riep Héraugière met de scherpe stem van wie knorrig uit een diepen droom ontwaakt.

- ‘Kommandant! de schemering valt; Kapitein Mario zendt mij tot u, meenende, dat men het gunstig tijdstip waar moest nemen tot een uitval.’

- ‘Een uitval!.... In wiens kranke hersens komt het

op, dat ik nu een uitval zou laten doen?' hernam Héraugière, plotseling oprijzende uit zijn armstoel, en den vonkelenden blik op den spreker rigtende, die daaronder den zijnen neêrsloeg, terwijl hij antwoordde: 'Kapitein Mario heeft opgemerkt, dat het volk murmureert en rusteloos wordt onder deze werkeloosheid; hij meende, het zou eene goede afleiding zijn, zoo 't niets beters gaf, indien wij ze uitleidden tot aan de voorstad. De vijand acht zich zoo sterk, dat hij er zorgeloos door wordt; Mario weet het, sinds hij zelf daar passeerde om tot ons te komen...'

- 'Zeg aan Mario, dat ik order heb gegeven aan de schildwachten, om den eersten den besten, hetzij officier of soldaat, die zich zonder mijn verlof buiten den ringmuur waagt, te doorschieten. *Ventre-saintegris*! meent de Kapitein dat het hier zal gaan als bij zijne verwenschte Italianen, waar de soldaten beslissen wat den officieren te doen staat! Laat hem weten, dat wij het hier andersom doen, en dat ik mij niet door morrend volk tot ijdele waaghalzerij zal laten verlokken, waarvan alleen verlies is te wachten.'

- 'Verschoon zijn ijver! hij weet, dat hij veel heeft goed te maken en vlamt op de occasie daartoe,' hernam de officier demoedig, maar hartstogtelijk. 'Ik.... ik weet bij mij zelf, hoe die prikkel geen rust laat,' en hij legde de hand op het hart, en een wilde gloed lichtte uit zijne oogen, terwijl hij uitriep: 'Jezus-Maria! de Spanjaards! de Spanjaards! wanneer zal ik van hun bloed zwelgen!'

'Zeker nooit! zoolang gij de zelfbeheersching mist om met wijs overleg uw aanval te berekenen,' antwoordde Héraugière met hardheid, maar terwijl hij een blik op hem vestigde, waaruit verwijt sprak met bezorgdheid gemengd, vervolgde hij zacht waarschuwend: 'Gerard! Gerard! geloof mij, wilde strijdlust is geen kracht.'

- 'Aan wien zegt gij het?' bragt de officier uit met gesmoorde stem, terwijl hij het hoofd boog als onder diepe bebeschaming.

Héraugière, dit ziende, vatte met levendigheid zijne hand om die vast te houden en vriendschappelijk in de zijne te drukken.

- 'Ik sprak zoo niet om smartelijke herinneringen op te wekken, maar alleen om u te bezweren kalm te zijn en te berusten dáár, waar ik zelf ook berust. God weet, dat het

niet is zonder strijd.' Háraugière zuchtte diep. 'Maar ziet gij, mijn vriend! ik rigt zonder ophouden het oog op alle kansen die ons nog blijven om den vijand afbreuk te doen; doch ik wil er geen enkele wagen, waarbij ik alleen verlies kan berekenen.'

- 'Van uit het Kasteel beheerschen wij nog altijd de brug...' voerde Gerard aarzelend aan.

- 'Wat zegt ons de brug, sinds de Spanjaarden de stad hebben, en Ridmeester Grobbendonck met zijn ruiters maar ligt te loeren of wij de onvoorzigtigheid plegen zullen om van dit vermeende voordeel gebruik te maken? Had ik honderden om tegen hun duizenden over te stellen; had ik slechts honderd man te verliezen, ik zou 't willen toonen wat de kloekheid bestaan dorst tegenover de overmagt; maar als mij nog zestig man ontvallen, houd ik geen volk meer over om de stukken te bedienen en de posten te bezetten op de vesting; ieder die wil kan dat in een oogwenk narekenen. En nu 't er zoo meê staat, voelt gij zelf wel, Gerard, dat ik mij niet zal laten voortdrijven tot roekeloos verspillen mijner krachten, ter wille van een onbesuisden Italiaan, die 't gemis van de duizend rebellen, die hij mij had moeten toevoeren, meent te vergoeden door zijn eigen dollen overmoed en woeste bravade!'

- 'Zoo is het, Heer Gouverneur! het heeft niet in zijne magt gestaan, woord te houden! Maar toch heeft hij u komen brengen wat het zijne was, zijn lijf en leven tot lossing van zijn woord, en het staat aan u dat te nemen, zoo het u tot hindernis wordt...'

Het was Kapitein Mario zelf, die deze woorden tot Héraugière rigtte, zijn gebroken Fransch uitsprekende met al de diepte en klankrijkheid eener Italiaansche basstem, en tegelijk legde hij zijn degen aan de voeten van Héraugière.

- 'Behoud uw degen, Signor Mario! tot ik er u om vraag!' hernam Héraugière koel en hoog. 'Door heftige woorden en hartstogtelijke gedragingen wordt onze zaak hier wel het allerslechtst gediend. Niet uw beider lijf en leven, Mijne Heeren! maar uw geduld en uwe volgzaamheid, is mij noodig,' eindigde hij, zich tot Gerard wendende. 'Als er een bres moet gestopt worden, zal ik naar ulieder moed en onverschrokkenheid vragen; als de vijand tot stormen komt, zal ik prijzen en loven, wie hem de ladder onder 't ligchaam wegsjort. Nu het nog niet zoo ver is, eisch ik orde en ondergeschiktheid en rustige

waakzaamheid, opdat het volk zich aan uwlieder exempel stichte.’

Kapitein Mario boog en verwijderde zich zwijgend.

Héraugière vervolgde tot den officier die nog gebleven was: ‘En gij, Gerard! mij dacht, gij hadt zachter pligt te vervullen te dezer dage, dan woesten wraaklust te boeten. Hebt gij niet uw broeder te bezoeken en te verzorgen?’

Gerard zuchtte en antwoordde op somberen toon: ‘Meestal buiten kennis, ziet hij in mij wat ik niet meer ben en stoot mij van zich af met een afschuw, die... die mij door 't hart snijdt; dus doet mijn bijzijn hem geen goed; en wat zijne verzorging aangaat, die is in de beste, de teederste handen. Jonkvrouw de la Géneste wijdt zich aan deze taak met de kalmte en de vastberadenheid eener zuster van barmhartigheid. Uit alles blijkt dat zij er de roeping toe heeft.’

- ‘Maar zij zal toch de gelofte niet doen,’ viel Héraugière in, even glimlagchend; ‘daar ben ik zeker van. Frank ligt alzoo niet meer in de ziekenzaal?’

- ‘Neen! Schepen de la Géneste heeft begeerd, dat hij naar zijn logies zou gebragt worden, zoo ras de wondarts hem vervoerbaar achtte, en dat is dezen morgen geschied...’

- ‘Zoo zal ik hem daar gaan zien. Tot hiertoe werd ik door allerlei verhinderd Schepen de la Géneste te bezoeken; dezen avond heb ik er vrijen tijd voor, want de sneeuwstorm daarbuiten zal den vijand wel binnenhouden. Laat ons zamen gaan, Gerard! mogelijk is er verandering in den toestand...’

Maar nog eer Héraugière had uitgesproken, zag men Kapitein Mario ten tweedenmaal binnentreden.

- ‘Wat is er?’ vroeg Héraugière.

- ‘Kommandant! een zonderling geval. Een persoon, die zegt een zeeuwsche schipper te zijn, heeft zich binnen 't Kasteel gewaagd, is alle posten doorgedrongen, niet anders dan of hij het parool had; heeft zich ten laatsten in mijne wachtkamer gepresenteerd en verlangt zoo dringend u te spreken, dat ik uwe orders kom vragen eer ik hem als spion in de gevangenis laat werpen.’

- ‘Daar doet gij wel aan, Kapitein! Die schipper of die spion, wat hij dan ook zijn mag, moet wel een man van courage wezen om zich hier dus te wagen als er kwaad achter schuilt. Leid hem hierheen; ik wil zelf onderzoeken wat het

zijn kan. Zeker heeft hij proeven van behendigheid afgelegd, dat hij door alle posten is heengekomen.'

- 'Och neen, Kapitein! daartoe was gansch geene behendigheid noodig. Hij had alleen maar zijn naam te zeggen en alle wantrouwen week!'

Het was de Zeeuwsche schipper zelf, die dit antwoord gaf, terwijl hij zonder omstandigheden Kapitein Mario uit den weg schoof, en zich voor Héraugière stellende, lagchende de ruige muts afnam, die hem diep in de oogen zat gedrukt.

- 'Bacx! Marcelis Bacx! God zegene u!' riep Héraugière, hem om den hals vallende. 'Ik had niet gedroomd, dat mij heden nog blijdschap was toegelegd!'

- 'Er is juist zooveel stof tot blijdschap niet!' hernam Bacx, zacht naar hem heen bukkende. 'Gij moet weten, ik kom alleen! Is uw Italiaansche Hopman te vertrouwen? zoo niet, zend uwe officieren weg...'

Hopman Mario, ziende hoe zeer de verdachte indringer welkom was, verwijderde zich reeds uit eigen beweging, maar de andere officier scheen te dralen, als hoopte hij nog te kunnen blijven, en zag inmiddels den vermaarden Ridmeester aan, of hij diens trekken voor het leven in zijn geheugen wilde prenten, terwijl deze van zijne zijde hem opnam van het hoofd tot de voeten, met eene uitdrukking van verwondering, die hij lucht gaf, toen deze op een wenk van Héraugière het vertrek had verlaten.

- 'Hoe komt gij hier aan een officier, dien ik niet ken?'

- 'Ik heb hem hier gevonden; gij herkent hem alzoo niet?...'

- 'Ik heb hem nooit meer gezien; maar evenmin zag ik ooit de oranjesjerp over schraler schouders hangen. Wacht u, dezen op de voormuren te plaatsen, want de Spanjaarden zouden denken, dat hier hongersnood heerscht, en toch, er zit kracht in die knoken.'

'Was er maar evenveel zedelijke kracht in den man; maar er is ook veel gebeurd om de zijne te breken, en hij is nu weêr op den goeden weg; het is Gerard de Preys, de broeder van Frank.'

- 'Die ongelukkige, die hier als een krankzinnige ronddwaalde, in eene monnikenpij gehuld, tot spot der soldaten, - hoe is hij tot herstel gebragt?'

- ‘Dat zal ik u later mededeelen; ik heb nu haast te hooren, hoe het u mogelijk is geweest hier te komen, en nog wel alleen!’

- ‘*Alleen* was het slechts, mogelijk, en dat is juist het ergste, want zoo breng ik u niets dan mijn persoon, terwijl ik u zoo gaarne een vaan ruiters had toegevoerd. Onmogelijk! mijn broeder wilde er het volk niet aan wagen!’

Al sprekende had Bacx de ruime schipperspij afgeworpen, waaronder zijn rijk krijgsmansgewaad verborgen was, schoof een stoel bij het vuur en nam plaats, terwijl Héraugière antwoordde:

- ‘Uw broeder had gelijk. La Motte bragt eene legermagt herwaarts van omstreeks tienduizend man. Twee regimenten, onder Don Antonio Zuniga en Don Loïs de Velasco, twee regimenten Duitsche ruiters, onder Grobbendonck, en drie van de Walen, waarover Barlotte het bevel voert! Hij heeft het geluk gehad de voordeeligste stellingen te kunnen innemen aan den linkeroever van de Maas. Alle dorpen, die ik van 't Kasteel af overzien kan, zijn door hem bezet, om niet te spreken van de twee duizend Luikenaars en het paardevolk, waarmeê Monsieur Groesbeek van des Bisschopswege is komen opzetten; deze liggen achter 't Kasteel, en de stad hebben de Spanjaards nu ook! Wat wilt gij daartegen doen met een vaan ruiters, waren het ook de uwen?’

- ‘Dat zeg ik nog niet!’ hernam Bacx, die de gewoonte had geen twijfel te admitteren als er sprake was van zijn volk. ‘Die van La Motte liggen meer in de lengte dan in de breedte en op sommige punten zeer verspreid. Een honderd man avonturiers, die liet er op gezet hebben, had zich wel tusschen hen kunnen indringen en doorkomen; en gij dan, door mij geadverteerd en uitvallende van uwe zijde, - wie weet wat we dan niet hadden uitgerigt! Op één punt geslagen, gaan de Spanjaards ligt aan 't loopen; eens in verwarring, heeft de getalsterkte van een leger geene beteekenis meer!’

- ‘Wel zeker! laat ze maar voorthollen, wie weet of gij ze dan nog niet ten laatsten uit Hoey verjaagt!’ viel Héraugière in met bitterheid en de schouders ophalende.

- ‘Juist! wie weet!.....’ vervolgde Bacx onverstoorbaar. ‘Maar de wijsheid mijns Heeren Paul, die het kommando voert, besliste het anders. Nu men hoort en ziet dat Fuentas zooveel activiteit ontwikkelt als Ernestus indolent was, en

er links en regts Spaansch volk oprukt, begint men bezorgd te worden voor de vestingen, en Bergen-op-Zoom ligt nog al bloot.'

- 'En Breda dan!' viel Héraugière in, met een diepen zucht.

- 'Breda insgelijks; maar wees gerust, daar wordt gezorgd en gewaakt. De Prins is er nog in 't kort geweest om op alles order te stellen, en Graaf Hohenlo ook, zoo ik hoor.'

- 'Hohenlo! *ventre-saint gris*! dat moet er nog bijkomen! wat doet die er?' riep Héraugière, de wenkbraauw fronsende.

- 'Och kom! hecht toch niet aan dat loos alarm, dat Kapitein Adam heeft gemaakt.'

- 'Loos alarm! 't is mogelijk; sinds ik er zelf niet bij was, kan ik dit niet beslissen; maar ik weet welke pretensiën Hohenlo voedt sinds zijn huwelijk. En als Breda hem of zijn krijgsvolk inneemt, mag de Prins op zijne hoede zijn.'

- 'De Prins *is* op zijne hoede, geloof mij! en voor uwe belangen is gezorgd.'

- 'De Sergeant-Majoor Charles Lambert is mij getrouw tot in den dood; dat weet ik!' sprak Héraugière half luid en als voor zich zelf alleen.

- 'En Maurits heeft uw zwager Groeneveld tot Gouverneur van de vesting aangesteld in uwe absentie.'

- 'Die tijding kwam nog niet tot mij,' hernam Héraugière zigtbaar verruimd.

- 'Toch is er een bode herwaarts heengezonden; maar dat is niet de eenige, die nu tusschen Breda en Hoey zal blijven steken! Nu, luister naar mijne idylle! Toen ik bemerkte, dat ik geen honderd ruiters met hun paarden van Paul kon loskrijgen, begreep ik dat de vijftig, waarover ik zelf nog te beschikken had, te weinig waren, of eigenlijk te veel. Maar ik had het er nu eenmaal op gezet om te gaan, en ik ben eigenlijk gedeserteerd!'

- 'Gedeserteerd!! Ridmeester Bacx!' en over de sombere trekken van Héraugière gleed een glimlach bij dien inval.

- 'En met de wapenen nog wel,' hernam deze, ook lagchende, en haalde zijn degen te voorschijn uit de wijde Zeeuwsche boksen.

- 'Avonturier!' lachte Héraugière.

- 'Mijn hemel! ja! noem het zoo als gij wilt. Een on-

weêrstaanbare aandrift om uw lot te deelen joeg mij herwaarts. Paul zou mij het gevaarlijke pleiziertogtje nooit hebben toegestaan; dus verheelde ik hem mijn voornemen, verliet de vesting, onder pretext eenig volk van de onzen na te zitten, dat aan 't moeskoppen was geraakt, en zond finaallijk mijne ruiters weg met een boodschap aan mijn broeder, opdat hij zich niet ongerust zou maken. Tot aan Tongeren toe kon ik het te paard houden; vandaar af heb ik het te voet gedaan, met wisseling van voor- en tegenspoed; ten laatste trof ik in een dorp langs de Maas, tusschen Luik en Hoey, een Maastrichtsche schipper, die naar Namen moest en die er geen bezwaar in zag mij tot Amay in te nemen. Met gezwollen wateren en de hier en daar opgekruide ijsschotsen, kan ik niet zeggen dat het een lustige spelevaart was; maar toch kwam ik tot Amay! Gij weet, dat er Spanjaards liggen...'

- 'Die gij vermijden of verschalken kondt?'

- 'Och, een man alleen komt ligt door; maar daar ik niet wist, dat zij zoo digt om 't Kasteel lagen, als ik nu heb bemerkt, had ik nog al met bezwaren te kampen. De storm en de sneeuwjagt kwamen mij ten goede. Niemand was buiten, die 't regt had binnen te blijven, en er werd achteloos wacht gehouden. Oef! wat het geweest zou zijn, had ik mijn cornet ruiters met mij gehad! Wij hadden iets kunnen wagen!'

- 'Gij zijt er zelf! dat is waarlijk al meer dan ik wachten kon,' hernam Héraugière, hem de hand drukkend, 'meer dan ik mag aannemen,' vervolgde hij; 'want hoe welkom gij mij ook zijt, ik moet u terugzenden.'

- 'Goed zoo! dan zendt gij mij den dood in de kaken; want al schertste ik er meê, zoo heel ligt viel mij de togt niet, en wat eens gelukt, is niet voor de tweedemaal gewaarborgd!...'

- 'Het zou zijn om het ergere te mijden,' hervatte Héraugière somber.

- 'Het ergere! het ergere van den dood is de oneer, en daarvan zal ik toch wel geen gevaar loopen, als ik het lot van Héraugière deel!'

- 'Wie weet!.... ik begin op iedere mogelijkheid verdacht te zijn, nu zij, die mij helpen en steunen moeten, mij in den steek laten; nu door allerlei tegenspoed, schoon niet door mijne schuld, de onderneming zoo deerlijk mislukt is;

daarom zeg ik, stad en Kasteel Hoey kosten ons reeds te veel; moet dan ook nog de inzet voor zoo slechte kans worden verhoogd met het lijf en leven van Ridmeester Marcelis Bacx! Mag ik dat toestaan?'

- 'Kom, kom Mijnheer de Gouverneur van Hoey! wat zijn dat voor aarzelingen! Wie 't gevaar vreest zou altijd thuisblijven. En daarbij, wees gerust, ik ben kogelvrij! Gij schudt ongeloovig het hoofd; maar het is zoo als ik zeg. De looden last van een helm is me tegen. Ik draag nooit anders dan een kastoren hoed. Meermalen is 't gebeurd, dat er een kogel door floot; mij echter was geen haar gezengd; als men daarna niet een weinig op zijn geluk...'

- 'Zondigen kon!' viel Héraugière in; 'maar het zij zoo! er is niet veel meer tegen te doen; ik moet uwe vrijwillige toewijding aannemen...'

- 'Tenzij ik u overlast doe, en één mond meer u te veel is,' schertste Bacx.

- 'O! wat dat aangaat, levensmiddelen hebben wij in overvloed. Ik heb weten te zorgen, zoo als ik nu te laat bemerk met overtreding van een verbod, door den Raad van State uitgevaardigd, het weloverlegd verbod, Marcelis! om hier de lieden niet te brandschatten! De officiele missive is mij gelukkig wat laat geworden, nota bene toen La Motte al hier was, die mij het werk uit de hand heeft genomen. Maar ik ben een onhoffelijk gastheer; zeker hebt gij nevens vermoeijenissen ontberingen uit te staan gehad. Ik zal u den Bourgonje laten proeven uit de kelders van Mijnheer den Abt St. Lambert.'

En Héraugière bragt een zware bronzen tafelschel in beweging, die den vorm van een mijter droeg en zeker afkomstig was van de hoogwaardige bezitters des kasteels.

Meester Halewijn, Héraugières 'camerlinck', kwam zich op dat sein vertoonen, en kreeg den last voor het noodige te zorgen.

Weldra keerde hij terug met een kruik wijn, zilveren bekers, waarop het wapen van Héraugière was gegraveerd, tinnen schotels met grof brood, zoo als dat in de vesting gebakken werd, koud schapenvleesch en gesneden ham, waarop Bacx aanviel met den eetlust van Gargantua. Halewijn stak intusschen een koperen hanglamp aan, met drievoudige pit, die misschien al een paar honderd jaren van dezelfde zoldering haar licht had laten schijnen.

Toen de Kamerdienaar hen verlaten had, hervatte Héraugière: ‘Zoo 't uwe ambitie is, nobele Ridmeester! om uwe krachten te wijden aan eene hopelooze zaak, zijt gij hier goed te regt.’

- ‘Bah! niets is hopeloos, wat nog niet opgegeven is; de kansen kunnen keeren...’

- ‘O, gewis! als de krijgskans keert, is er hier nog niets verloren... Brengt gij mij mogelijk goede tijding uit Holland; weet gij iets van hun voornemen tot ontzet?’

- ‘Ik mag u met geene ijdele hoop misleiden. Er is veel sprake in Holland van 't Kasteel Hoey en zijn bevelhebber, maar men hoort geen gewag maken van voornemen tot ontzet. En inderdaad, in dit jaargetijde is er ook niet aan te denken; de rivieren zijn zoo gezwollen met den dooi; de laatste stormen hebben zooveel schade gebragt aan de dijken, dat al het land tusschen Maas, Waal en Merwe onder water staat, en de nood zoo hoog is, dat men niet weet hoe er in te voorzien. Ons volk is nog uit Bergen-op-Zoom getrokken naar de omstreken van Hulst om de contributiën te innen. Gij weet, hoe de soldaat vlamt op zulke excursiën, en toch, welhaast moest men onverrigterzake keeren; men had over land scheep kunnen gaan, zoo hoog stond het water.’

- ‘En nog, als het water het eenige beletsel ware!’ verzuchtte Héraugière; ‘een gunstige wending van wind en stroom, de gloed der liefelijke lentezon! - Wij hebben in 't eind Maart...’

- ‘Gij ziet het goed! er is meer: men ziet de noodwendigheid niet in, u zoo ras ter hulp te komen; men hoopt op Frankrijk, dat gouden bergen heeft beloofd; men weet in den Haag niet wat wij te Bergen-op-Zoom vernamen: hoe de Italianen ontrouw zijn geworden aan hun traktaat; men steunt er op dat de Hertog van Bouillon uit Sedan op zal rukken met de toegezegde hulptroepen, en men bouwt bovenal op 't geen gij, naar de sprake gaat, aan Prins Maurits hebt geschreven, dat de vesting niet slechts onneembaar, maar zelfs ongenaakbaar is.’

- ‘Zoo maakt men er rekening op, dat ik hier het beleg van Troye zal kunnen nabootsen!’

- ‘Uit vriendschap zeg mij, Héraugière, is het waar, dat gij iets dergelijks aan den Prins geantwoord hebt, op zijne vraag of de vesting houdbaar was?’ vroeg Bacx met bezorgdheid.

- ‘Zeer zeker, dat heb ik geantwoord!’ hernam Hérau-

gière levendig; ‘welk ander antwoord had ik kunnen en moeten geven?’

- ‘En hebt gij die overtuiging nòg?’

- ‘Ik heb die nooit gehad! Gij kent immers zelf de gelegenheid hier; het Kasteel is allermeest sterk door de ligging; ook heeft men op de ongenaakbaarheid zòò gerekend, dat er geene eigenlijke vestingwerken zijn aangelegd. Ik heb in zoo korten tijd op dit punt niets kunnen verhelpen; en nu, wat de vastigheid der torens en muren betreft, ik ben er niet al te zeker van; dit arendsnest is al zoo oud; men weet niet hoe de vasallen hun bisschoppen bediend hebben, toen zij hun heerendiensten verleenden; de ervaring zal 't moeten leeren...’

- ‘Maar, vergeef mij! Kommandant, als dit uwe zienswijze is, hoe hebt gij dan zoo vermetel een antwoord kunnen geven, dat men later eene misleiding zal noemen...’

- ‘Luister, Ridmeester. Ik zal u *le fin mot* van het raadsel geven. Toen de Prins te Breda kwam, om betere correspondentie met mij te Hoey te kunnen houden, kon Zijne Excellentie niet weten wat *ik* wist, dat namelijk de Spanjaarden al zoo ver voortgerukt waren, dat zij die correspondentie hoogst onveilig maakten, zoo niet gansch beletten zouden. De Prins deelde mij mede dat de Luiksche Gezanten reeds in den Haag waren, met hunne aanklagt tegen mij en hunne vorderingen aan de Algemeene Staten; dat van mijn antwoord het bescheid zou afhangen, dat men die Heeren zou meêgeven. Verplaats u nu in mijn toestand. Deel ik mijne innerlijkste gedachte mede, en valt dat schrijven den vijand in handen, dan rekent hij al terstond op mijne zwakheid, en valt mij aan met alle magt, in plaats van, zoo als nù, uit de verte op mij te loeren. Komt het daarentegen tot den Prins, dan had deze niet anders kunnen doen dan zulk schrijven aan de Generale Staten meê te deelen, die er zeer zeker niet door bewogen zouden worden, mij des te krachtiger hulp te zenden, naarmate het hagchelijker stond met mijne verovering, maar wie dat integendeel stemmen zou om de gezanten gunstig aan te hooren en haastiglijk een accoord met hen te treffen, dat voor mij, die van alles openlijk de verantwoordelijkheid droeg, de smadelijkste en smartelijkste uitkomst zou zijn. Liever geef ik het Kasteel over aan den Spanjaard, en mij zelven in zijne handen na het eerste schot, zoo ik vreezen moest dat ik het later aan den Bisschop zou moeten restitueren op bevel Hunner Hoog Mogenden. Zulk eene

scherpe veroordeeling mijner daad, na alle teleurstelling die ik in dezen reeds ondervond, zou ik niet kunnen dragen; daarom schreef ik stouter en fierder aan den Prins, dan ik het welligt had moeten doen, hopende nog altoos dat mij de ondersteuning zou geworden, die mij was toegezegd, en dat bij gevolg de gebeurtenissen mijne uitspraak zouden bevestigen.'

- 'De Prins verkeert alzoo in dezelfde dwaling?' vroeg Bacx met zekere spanning.

- 'Gewisselijk neen! Bijna gelijktijdig, zoo haast ik hem hier konde missen, zond ik Luitenant Paets naar Breda aan Zijne Prinselijke Excellentie, met order dezen na te reizen, waar hij zich ook mogt bevinden, zoo hij die stad mogt verlaten hebben. Paets is een oude getrouwe, die volkomen door mij was ingelicht van alles wat hier omging, en van mijn eigen gevoelen daarover; van den staat, waarin ik de vesting had gevonden, van de weinige gelegenheid die ik had, haar te versterken, van alles, in één woord, dat mij op 't harte lag, en dat ik zelf aan den Prins zou hebben geopenbaard, als een onderhoud mogelijk ware geweest, maar waarvan ik om niets ter wereld zwart op wit had willen geven. Maurits is zoo goed onderrigt als gij en ik; hij kent mijne voornemens, mijne beweegredenen, en, ik ben er van overtuigd, dat hij, ondanks die kennis, of, eigenlijk juist daarom, in gemeenschap met zekere leden uit de Staten van Holland, u bekend, alles in 't werk zal stellen om de Algemeene Staten te weêrhouden van een desavouement mijner handelingen, de bitterste beschaming die men mij zou kunnen aandoen.'

- 'Vrees die ook niet meer; de Generale Staten *zijn* nu zelf reeds te ver gegaan, om u te kunnen verloochenen. Nu zij eenmaal zijn aangevangen met de klagten der bisschoppelijke gezanten te beantwoorden door tegenklagten over diens schending der neutraliteit, in plaats van in te stemmen met hunne veroordeeling uwer daad; nu zij kennelijk met voorbedachten rade de zaak op de lange baan schuiven, en duidelijk laten bemerken dat zij de eens gegrepen prooi niet willens zijn los te laten, nu hebben ze eigenlijk de verantwoordelijkheid daarvan overgenomen, en nu kunnen zij een tractaat maken, dat is zoo, maar geenszins zulk een, dat ergerlijk of krenkend zou zijn voor u!'

- 'Nu, Gode zij dank! Marcelis, mijn vriend! gij weet niet hoe gij mij verlucht hebt met deze mededeelingen. Ik

krijg geene tijding meer; geen antwoord in 't geheel, hoewel ik bode op bode heb afgezonden; ik begrijp nu wel waarom, de communicatie is gansch gestremd; doch niets hoorende, en daarenboven geene hulp ontvangende, zoo als ik verwacht had, achtte ik mij reeds opgeofferd, en daarom, ik belijde het u, mijn vriend! ging ik om met sombere, zeer sombere voornemens. Want in trouwe, als men mij gebiedt het Kasteel aan den Bisschop terug te geven, dan zie ik niet waarom men mij niet even goed als roover en strooper zou ophangen, waar Ernestus zegt mij voor te houden. Men moet mij maintineren of condemneren, er is hier geen midden!'

- 'En dan zou Héraugière, dan zou de Gouverneur van Breda, die weet welk een rang, welk een aanzien, welk een invloed hij houdt in Holland, hoe zeer hij geliefd is door den Prins, en ontzien onder allen, dan zou deze vreezen voor het laatste, en zich door die hersenschimmige onrust tot de diepste neêrslagtigheid laten neêrrukken!'

Héraugière glimlachte met tranen in het oog. 'Gij weet niet wat de eenzaamheid en de afmattende werkeloosheid, waarin ik verkeer, van schadelijken invloed kan zijn op ziel en ligchaam beide! Al bragt gij mij niets aan dan den troost van uw bijzijn, Bacx! reeds daarom zou ik uw edelmoedig besluit, om hier te komen, zegenen!'

- 'En toch... gij wildet mij wegzenden,' hernam Bacx, zacht verwijtend.

- 'Uit vriendschap voor u, uit dankbaarheid voor uwe komst.'

- 'En nu, Kommandant, waar gij door minder zwarten bril ziet, wil mij zeggen of gij nog altoos de zaak hier zoo hopeloos beschouwt?'

- 'Ik zeide 't u immers reeds straks; er is nog niets gebeurd, om mijn stout beweren te logenstraffen. De Spanjaard heeft nog geen steen van de vesting; hij heeft zelfs nog niet ondernomen die te naderen, zoo zeer gevoelt hij zich zelf zeker afgeschrikt door de ongenaakbaarheid. Wij *weten*, zij is slechts schijnbaar, vooral voor hen die de stad bezitten, maar dat valt hun niet in 't oog, en tenzij ze geschut weten te planten op de rotsen, iets wat ik een mirakel zou achten, door hunne heiligen gewerkt, zullen zij 't Kasteel niet eens kunnen beschieten. Kwam het daartoe, dan wil ik voor niets instaan... maar het schijnt dat zij mij liever opgesloten houden, al naauwer en naau-

wer, en er op rekenen, dat ik mij door ongeduld zal laten vervoeren tot een overijlden uitval, waarvan zij gebruik zouden maken; doch de oude rat zal in dien val niet loopen. Ik neem exempel aan hun geduld, aan hunne roerloosheid, en heb wel hope daarvan de vrucht te genieten, mits die nog wat aanhoude. Wij hebben in 't eind de lentemaand; haar grillige aard brengt ons mogelijk na de stormen en de sneeuwjagt, liefelijke zon en milde lucht; dan droogen de landen wel spoedig en zullen de wegen niet meer ontoegankelijk zijn. Als de Staten in de zaak gehandeld hebben zoo als gij zegt, dan moeten zij mij te hulp komen, zoo ras er occasie toe is. De Hertog van Bouillon behoeft zelfs niet op gedroogde landen te wachten, om door Luxemburg herwaarts heen te komen; hij zal niet eeuwiglijk toeven en met woorden pralen zonder daden; ik heb hem een bode gezonden om aan te porren tot de komst van de beloofde duizend ruiters, die geen gewone is.'

- 'Ik rade wien gij bedoelt! uw onvergelijkelijke Rosse Jan.'

- 'Juist! hij zal de zaak weten aan te dringen met de laconieke overredingskracht, hem eigen. Bouillon *moet* komen, als hij mijnen nood kent, zoo hij geen *Brouillon* en weêrhaan wil worden bijgenaamd. Dat nu de Spanjaard maar blijve waar hij is, tot zoo lang... en, ik heb er wel hope op. Reken maar na, wij hebben morgen reeds donderdag. Vrijdag en zaturdag zijn kerken. vastendagen; dan hebben wij palmzondag; zij zullen de stille week niet ontheiligen door een aanval tegen de vesting; reeds nu hebben zeker de priesters onder hen meer gezag dan de officieren, met biechten en boetedoening; daarna de paasch, twee zondagen, om vreugd te bedrijven en goede sier te houden na de onthouding der vasten; binnen acht of tien dagen kan Bouillon hier wezen, en er veel gebeurd zijn; welk een triomf, als wij ze nog ten aftogt dwongen. Dan zou Hoey eerst in waarheid ons zijn, en wie weet of Luik, ons hier magtig wetende, niet volgde,' ging Héraugière voort met de levendigheid en veêrkrachtigheid van geest, hem eigen, en nu zelf zich toegevende aan illusiën, die hij in anderen veroordeelde.

- 'Wel, ik deel van ganscher harte uw goeden moed en hope; wie weet, of ik nog niet hier ben om groote dingen te zien.'

- 'En meê te doen! Als er iets verrigt moet worden, ben ik daarvan wel zeker! Maar wie daar? Sergeant Wouter Wil-

lemsz?' viel Héraugière zich zelven in de rede; 'die komt zeker het parool vragen?'

- 'Om u te dienen, Kommandant!' sprak deze, meer vooruittredende.

- 'Voor heden kàn het geen ander zijn dan: Ridmeester Bacx!' hernam Héraugière, met een vergenoegden zijblik op zijn gast.

- 'Leve Ridmeester Bacx!' riep Wouter Willemsz; 'het gerucht is de vesting al rond; de schildwachten hebben geklapt. En het contrasein, Kommandant?'

- 'Gij zijt zoo schrander, mijn brave Sergeant; ik geef het u te raden.'

- '*Moed en vertrouwen*?' sprak Wouter Willemsz vragenderwijs.

- 'Zoo zal 't zijn!' stemde Héraugière in met een glimlach.

- 'Kommandant! er is nog iets... de wachtmeester laat u waarschuwen, dat zich een trompetter heeft aangemeld, toegang vragende tot het Kasteel voor een persoon van kwaliteit, door den Prins-Bisschop gezonden, en die als parlementair wenscht erkend en bejegend te worden; de wachtmeester laat vragen of Mijnheer de Gouverneur er zwarigheid in ziet hem binnen te laten met de gebruikelijke formaliteiten?'

- 'Geene zwarigheid. Men geleide den edelman herwaarts en handele met den trompetter naar behooren; alleen strenge waakzaamheid; zulk een bezoek in den avond is vreemd.'

- 'Men zal ze geen oogenblik uit het oog verliezen. De wachtmeester wil het volk veel rumoer laten maken, opdat zij een goed denkbeeld krijgen van de sterkte der bezetting; geblinddoekt merken zij er toch niets van.'

- 'Ridmeester Bacx is hier; die geldt ons een vaan ruiters,' lachte Héraugière.

- 'Ik zal de soldaten laten snoeven, dat de Ridmeester gekomen is *met* een vaan ruiters!' beloofde Wouter Willemsz, en verwijderde zich met den militairen groet.

- 'Het wordt mij bang van die groote verwachtingen, die ik alleen toch niet zal kunnen vervullen,' sprak Bacx, 'en gij die ze nog vleit...!'

- '*On ne prête qu'aux riches*,' hernam Héraugière, terwijl hij op nieuw de schel in beweging bragt; zijn kamerdienaar Halewijn, op dat sein toegeschoten, kreeg bevel hem te helpen kleeden.

- ‘Vindt gij dat ook niet, Ridmeester! de zendeling van den Bisschop, wie hij dan ook zij, en wat hij brenge, moet den bevelhebber van Hoey niet zien in een huispels gewikkeld; hij mogt hem eens houden voor een verwijfde suffer!’

- ‘Dan zou hij wel een slecht physionomiekenner moeten zijn,’ merkte Bacx aan; ‘toch stem ik toe dat de wapenrusting u beter staat, en in dezen ook beter past.’

Bacx had gelijk. Héraugière was weêr geheel zich zelf, toen hij in krijgsgewaad, de degen op zijde, zich staande hield voor zijn armstoel, om den gezant van den Prins-Bisschop te ontvangen, die welhaast door Kapitein Mario werd binnengeleid.

Eer wij meê aanhooren wat hij te zeggen heeft, willen wij omzien naar Gerard de Preys, wiens gedaanteverwisseling zonderling genoeg schijnt om eene verklaring noodig te hebben.

Een der eerste vragen, die Héraugière bij het weêrzien aan Frank de Preys had gerigt, was geweest naar zijn broeder. Het antwoord was diens gewone droeve verzuchting: ‘Gerard was nog in leven, maar krank, krank naar de ziel.’

- ‘Wees gerust, ik zal zijn geneesmeester zijn!’ had Héraugière getroost, maar Frank smeekte hem dringend den ongelukkigen lijder aan zich zelf over te laten; Rosse Jan, de man die van alles verstand had, gaf nog hoop op herstel onder deze voorwaarde, en Paets, mede ondervraagd, gaf evenzeer ontwijkende antwoorden, en smeekte als hooge gunst, dat de bevelhebber der vesting de zonderlingheden van zijn ongelukkigen schoonzoon door de vingeren wilde zien, voor 't geval dat deze hem onder de oogen kwam, en zich gedragen of hij hem niet herkende. ‘Ik zelf handel dus,’ voegde de kloeke Luitenant er bij, met tranen in het mannelijk oog, ‘en dit is de eenige weldaad die men hem kan bewijzen; dus onopgemerkt blijft hij rustig; zoo ik hem vóór u brengen moest, zou de stille verbijstering tot razernij stijgen.’

Héraugière had die sombere mededeelingen met diep leedgevoel aangehoord, en beloofde zich te onthouden. Dat viel hem te ligter, naarmate hij in de vesting zoowel als daarbuiten in de stad reeds terstond zooveel te doen vond, zooveel wat

zijne aandacht vroeg en zijne ingespannen opmerkzaamheid eischte, dat de sombere figuur van zijn waanzinnigen edelman geheel naar den achtergrond werd gedrongen.

De ongelukkige Gerard de Preys genoot alzoo het treurige voorregt, ongestoord om te dolen, zonder dat iemand zich zijner aantrok. De soldaten die hem digt in zijne pij gehuld over de binnenplaats naar de kapel heen zagen sluipen, lieten hem ongemoeid, ten deele uit deernis, ten deele uit bijgeloof, dat van den krankzinnige terugschrikt. Hij bewoonde nu het bovengedeelte van den ouden wachttoren, waar Paets hem van het noodige liet voorzien. Maar de Preys was *niet* krankzinnig, zoo als wij reeds ontwaarden; hij werd alleen vervolgd door een *idée fixe*, dat hem schuw en gejaagd maakte; hij leefde voortdurend onder den slag van angst en vreeze, onder de pijniging der bitterste wroegingen, waartegen hij zijn toevlugt zocht in onthouding en ligchaamskastijding, die den kranken geest nog dieper moesten neêrbuigen en het laatste vonkje gezond verstand dreigden uit te blusschen, en de volstrekte afzondering, waarin men hem toeliet zich terug te trekken, leidde meer om die rampzalige gemoedsgesteldheid te onderhouden, dan haar te genezen, zoo als men gehoopt had.

Onder allerlei beslommeringen en in 't afzijn van Frank de Preys, destijds naar den Haag gezonden, was de Gouverneur van Hoey zelfs de belofte vergeten aan dezen gedaan, toen hij op zekeren morgen, in de vroegte door de opene galerij gaande, die naar de kapel voerde, een monnik daarlangs zag sluipen, kennelijk met het oogmerk naar binnen te gaan. Dit was ligt te doen; sinds alle kerksieraden en misgereedschap daaruit weggenomen waren, bleef zij openstaan, vermoedelijk omdat het ruwe soldatenvolk de sluiting onbruikbaar had gemaakt. Was alles op het Kasteel eens geregeld, dan zou zij mogelijk tot de dienst der Calvinisten worden ingerigt, maar Héraugière voelde er zich nog niet genoeg t'huis om een prediker uit Breda te ontbieden; en de arme waanzinnige was de eenige, die er op zijne wijze aanbidden kwam. Er was toch nog een altaar; er waren toch nog beelden in de nissen; voor hem moest het nog heilige plaats zijn. Ditmaal zou hij er niet binnengaan. Met een: ‘Halt! ellendige monnik! Wat verstout gij u?’ stelde Héraugière zich in zijn weg, hem bij den arm vattende. Met een kreet van ontzetting stortte de ongelukkige aan zijne voeten; hij had Héraugière herkend.

- ‘Wie zijt gij? Wat doet gij hier?’ vroeg deze, die een vermomden spion meende gevat te hebben.

- ‘Barmhartigheid! Kapitein Héraugière! ik ben de rampzalige Gerard de Preys!’ riep deze, sidderend de smeekende handen omhoog heffend; en de monnikskap viel terug en het deerlijk misvormde, vermagerde gelaat van den voormaals zoo kloeken, fieren edelman kwam ten volle uit. Toen eerst herinnerde Héraugière zich zijne belofte en wat men gezegd had van den dolende in de monnikspij. Maar het was te laat; de schok was nu toegebragt, en hij wilde beproeven of het niet strekken kon ter genezing.

- ‘Gerard de Preys! mijn vriend! mijn getrouwe dienaar! dat is niet de plaats, die u voegt! Kom aan mijn hart en zoek daar eene toevlugt voor al wat u kwelt!’ riep Héraugière, de armen uitbreidende, opdat hij er zich in zou werpen.

Maar de Preys bedekte zich het aangezigt met beide handen en sprak alleen: ‘O! 't is het oordeel Gods, dat ik niet meer kan, niet meer mag, niet meer durf!’

- ‘Weg met al die aarzeling! ik begeer het!’ en Héraugière hief hem op, ondanks zijn tegenstreven, en drukte hem aan zijne borst.

Toen stroomden er brandende tranen over die dorre, vermagerde kaken; maar den aandrang van die liefde kon de verdoolde niet weêrstaan. Hij liet het matte hoofd eene wijle rusten tegen den schouder van den vriend, voor wiens aanblik hij zoo even had gesidderd; maar, als berouwde hem reeds terstond het toegeven aan een zachter gevoel, hief hij het op en trachtte zich los te wringen, terwijl hij met gesmoorde stem uitriep: ‘Waartoe den hemel gezien, als men ter helle behoort! Gij zult mij verstooten, met afschuw van u stooten, als gij weten zult wie ik ben, en wat ik tegen u heb gepleegd!’

- ‘Gij vergist u, ik weet alles!’

- ‘En toch, toch zoudt gij kunnen vergeven! Onmogelijk! Héraugière zou zwak zijn?’

- ‘Het is geen zwakheid, Gerard de Preys! Het is billijkheid. Is het aan mij, om u hard te vallen, dat gij bezweken zijt voor de verzoekingen, waarin ik u had geleid? Uit getrouwheid aan onze cause, uit vriendschap voor mij, hebt gij eene taak op u genomen, niet berekend voor uw karakter; gij zijt gestruikeld, gevallen...’

- ‘Zoo laag! zoo diep! dat er voor mij geen opheffen mo-

gelijk is uit deze diepte!' hervatte Gerard, met eene schrille, schreijende stem. En de hand voor de oogen brengende: 'Wie mij gezegd had, dat ik u, u zou kunnen weêrzien, zonder van smart en beschaming te sterven... En nu, daar sta ik en het bloed is mij niet in de aderen gestold van ijzing; het hart bonst mij of het uit het lijf wilde springen, en het voorhoofd gloeit, alsof er vuur brandt in de hersens. Weet ik het dan niet meer wie ik ben, en wat mij toekomt? Gerard de Preys, de rampzaligste, de verachtelijkste onder de menschenkinderen, uitgeworpen en vertreden door ieder wie hem kent en die het waardig ís; die niets waardig is dan dat....! O! die zekerheid heeft mij gedreven, mijne toevlugt te zoeken in het eenige wat mij paste, het eenige wat mij rust kon geven, de zelfvernietiging van den monnik! Men meent hier, dat ik krankzinnig ben; maar, geloof mij, ik ben het niet! alleen ik ontvliede de menschen, omdat ik mij diep onder de aarde wilde verbergen voor ieders blik, omdat ik niet meer waardig ben de hand van een eerlijk krijgsman aan te raken, en gij, gij dwingt mij aan uwe borst te rusten! Gij vat als een broeder mijn arm onder den uwen! Hoe kunt gij, een fier soldaat, een waardig edelman, mijne schuld dus gering achten! Weet gij het dan niet? ik ben een dubbele verrader!...'

- 'Ik acht uwe schuld *niet* gering, Gerard de Preys! maar ik heb er deel aan; zoo past mij minder dan iemand onvergefelijkheid. Ik heb een fijnvoelend edelman als spion gebruikt, omdat zijn hart innig aan mij verknocht was. Ik had op zulken band niet moeten zien! Ik had eenvoudig naar taaije zenuwen moeten vragen; ik had Paets moeten zenden en niet Gerard de Preys, ziedaar de fout!'

- 'Neen! neen! 't is goed, dat gij uw getrouwen Paets hebt gespaard. Hij had zich laten doodmartelen en zou gezwegen hebben; ik... ik ellendige! heb niet eens den aanvang der folteringen afgewacht; reeds het aanzien der marteltuigen was mij genoeg om alles te bekennen, alles te verraden - mijne zending, uwe voornemens - alles! alles! en zoo de verrassing van Hoey nogtans gelukte, is het omdat een verloop van vele jaren hunne waakzaamheid heeft verslapt. Hoe meent men dat een eerlijk man als Paets, op een schoonzoon als ik ben, zal neêrzien? Ziet gij wel, dat het mij nu voortaan onmogelijk is te leven onder mijne vroegere krijgsmakkers! God zij geloofd! zij zoeken mij niet onder dit verachtelijk gewaad;

wisten zij wat verworpeling er onder wegschool!... De bisschoppelijken zelf, die toch winst meenden te doen met mijn verraad, wierpen mij blikken toe, die mij een vunzig hol onder den grond deden verkiezen boven een geschikt menschelijk verblijf in hun midden. Levend begraven, leefde ik nog mij zelven in den weg, totdat ik de ingeving kreeg, met al mijne ellende onder dit kleed weg te schuilen! Hoe ik ze aangreep met de verrukking van den drenkeling, die de reddende koorde vat, die grove pij, die de naakte leden schuurt, kleed van rouw en boete, lijkkleed van den natuurlijken mensch, dat zelfs in het graf niet wordt afgelegd, en dat eischen stelt van zelfvernietiging, van dagelijksche dooding des vleesches, die mij aanlokten. Helaas! helaas! minder om God te zoeken, dan om mij zelven te ontvlieden! Zoo diep in 't stof gebukt, kon geene vernedering mij meer treffen! Dierbaar, dierbaar kleed! gij hebt mij geleerd onder hoon en bespotting te zwijgen!' viel hij op eens uit tot zijne pij, zijne handen over de borst kruisende met eene heftigheid, alsof die hem tot schild moesten strekken tegen een werkelijken aanval. Daarop met eene stem, als onder snikken verstikt, hervatte hij tot Héraugière: 'Begrijpt gij het nu: alleen als monnik kan ik nóg leven, sinds ik door mijne lafhartigheid verbeurd heb als krijgsman, als edelman te sterven!'

En als vermoeid onder het torschen van zijn eigen ligchaam, wierp Gerard de Preys zich neêr op den vlakken grond, met het aangezigt ter aarde gekeerd.

Héraugière had hem al sprekende in een der vertrekken gevoerd, waar vroeger het logies was van den bisschoppelijken bevelhebber. De opene galerij was de plaats niet voor zulke bekentenissen, als hij had weten uit te lokken. Héraugière was een goed menschenkenner, en hij had een diepen blik geslagen in de schuilhoeken van deze lijdende ziel. Hetgeen anderen zou misleid hebben, bedroog hem niet. Onder het levendig berouw en het diepste schuldgevoel, school nog iets anders: de fierheid van een gemoed, dat zich niet aan de krenkingen, niet aan de schande wilde onderwerpen, die het toch wist te hebben verdiend; een hart, dat doodbloedde aan kwetsuren, welke het meende te kunnen heelen, door ze te verloochenen. Ootmoed lag er zeker in de tot vromen ernst gestemde ziel van Gerard de Preys, ootmoed voor God, maar daarnevens, daartusschen door gloorde nog in die borst

een vonk van dat eergevoel, dat den edelman, den krijgsman plagt te bezielen, te smartelijker geprikkeld door iedere ruwe krenking, daar het geweten voorschreef er het hoofd zwijgend onder te buigen. Daar school veel menschelijks in de keuze van hem, die, zich zelf bedriegende, waande eene bovenmenschelijke roeping te volgen. Héraugière, wiens blik door de belangstelling der innigste deernis was gescherpt, wist dit onderscheid te vatten en nam zich voor deze kennis toe te passen. Zelfs in dat onzinnig neêrstorten op den grond, als verpletterd onder het wigt van zijne eigene rampzaligheid, waarin een oppervlakkiger toeschouwer een nieuwe vlaag van waanzin zou hebben gezien, raadde Héraugière de trilling van aandoeningen, die zich verbergen wilden, omdat zij geen regt meer hadden van te bestaan.

- ‘Hef u op, Gerard de Preys! dit verbeurde voorregt kunt gij u herwinnen!’ sprak hij met zekeren nadruk.

- ‘Onmogelijk! onmogelijk!’ kreet de andere dof. Ik heb belofte gedaan in het stof der vernedering te blijven liggen voor het oog der menschen, om genade te vinden voor het oog van God. Meineed is schuld voor den Allerhoogste, en ik pleegde die tweemaal wetens en willens.

- ‘Zoo! hebt gij werkelijk kloostergelofte gedaan?’ vroeg Héraugière koel. ‘Bij welke orde?’

- ‘Ik zou in die der Bedelmonniken zijn getreden, maar het bemagtigen van de vesting is tusschenbeide gekomen. Ik bereidde mij voor... ik heb beloofd, plegtig beloofd...’

- ‘Aan wien beloofd?’

- ‘Aan den eenigen, die zich mijner aantrok, die mij begreep en mij steunde, aan een vriend, aan een priester.’

- ‘Ik verklaar mij zeer goed, dat gij in de zielsstemming hebt verkeerd om die belofte te doen, en zonder door priesterdwang daartoe geperst te zijn; alleen moet ik u herinneren, dat zij niet gelden kan voor God, juist omdat zij meineed is.’ Bij die laatste woorden hief de Preys het hoofd op en zag Héraugière aan met sprekenden blik, als door een plotseling licht getroffen. Reeds volgde hij werktuigelijk de vingerwijzing van Héraugière, die hem gebood zich tegenover hem neêr te zetten.

- ‘Wel zeker, ongelukkige verblinde!’ vervolgde deze, hem strak aanziende, als om de gewaarwordingen, die hij opwekte, naauwkeurig gade te slaan. ‘Ik spreek niet eens van den meineed jegens uwe echtgenoot, de moeder uwer kinderen...

die nog telken dage de bede opzendt tot God voor uwe wederkomst.'

- 'Dat ik ze lief had, weet Hij en gij ook!' viel hier de Preys in, terwijl een helder vocht zijne groote donkere oogen vulde. 'Maar... ik kon toch niets meer voor haar zijn... ik was voor het leven van haar gescheiden.'

- 'Ook laat ik dit daar; zie hoe gij het nu met uw hart, met uwe conscientie overeenbrengt, waar hereeniging mogelijk is; maar er is iets wat *mij* aangaat en wat ik zwaarder neem. Mij hebt gij een eed gedaan! mij een eed, die alle verdere belofte, daartegen strijdende, ongeldig maakt; ik weet er ligt ontrouw uwerzijds tusschen, maar dat verzwakt mijne aanspraak niet. Ik, die hier voor u sta, ik heb u nooit ontslagen; in mijne dienst waart gij, als edelman, als krijgsman, toen ik u herwaarts zond. Na vier jaren zijn wij weêr zamen, en ik eisch u op om uwe dienst te hervatten. Ik vraag niet naar 't geen daartusschen ligt; zoo ik er naar vraag, is het om het uitgewischt te zien, en daarom zeg ik u, Gerard de Preys! weg met die monnikspij, die u niet voegt! Ik heb een soldaat uitgezonden, en ik wil een soldaat weêrzien!'

Onbeschrijfelijk was de indruk door deze toespraak op den diepgezonken, aan zich zelven vertwijfelenden edelman teweeggebragt. De nevelen, die hem het gemoed hadden verduisterd, schenen op te klaren; het 'onmogelijk! onmogelijk!' gleed niet meer van zijne lippen, maar een smartelijk: 'Ik weêr leven onder de anderen! Ik... en waartoe, opdat ieder mijner krijgsmakkers beurt voor beurt mij den rug zoude toewenden en ik het: "lafhartige! eerlooze!" uit hunne oogen zou lezen, al weêrhield zich ook de tong het te uiten, in volgzaamheid aan uw wil.'

- 'Zeker neen!' hernam Héraugière, 'niet aldus moet het zijn! Wel is uw vergrijp slechts aan enkelen hier bekend, en die enkelen weten het met een verschoonend oog te zien; maar dit is voor u, voor u zelf niet genoeg, en al ware het slechts één eenige, al ware die eenige Charles Héraugière, toch moet er eereherstelling plaats vinden, zult gij zelf de vrijmoedigheid hebben om uwe plaats, uw rang weêr in te nemen in onzen kring!'

Al sprekende had Héraugière eene schel doen klinken. Aan zijn kamerdienaar, die binnenkwam, gaf hij fluisterend eenige bevelen; daarop keerde hij zich weêr tot de Preys, die in de

heftigste beweging, hoewel onder uiterlijke roerloosheid, was blijven zitten op de plaats hem door Héraugière aangewezen. ‘Gij erkent, niet waar?’ ging deze voort, zich weder tot hem wendende, ‘dat ik een regt heb in uwe zaak uitspraak te doen, al is het, dat ik in dezen partij en regter mag heeten.’

De Preys boog eerst zwijgend het hoofd; daarop sprak hij langzaam, en als woog hij zelf ernstig de beteekenis zijner woorden: ‘Ik heb, sinds ik mij aan u verbond, altijd in u de beschikker gezien over mijn lot en leven; dat laatste weet ik verbeurd te hebben, al schenkt gij gratie.’

- ‘Ik schenk geene gratie!’ hernam Héraugière levendig; ‘gij moet die verdienen; volg mijn kamerdienaar; hij zal u zeggen, wat ik van u begeer.’

Gerard de Preys stond op en gehoorzaamde zwijgend; werktuigelijk, met gebukt hoofd en slependen gang, verwijderde hij zich: maar eer hij den dorpel der zaal overschreed, keerde hij zich plotseling om, zag Héraugière aan met vragenden blik, als wilde hij diens voornemen uit zijne trekken lezen. Die blik, lang aangehouden, werd bijkans vermetel, onder de wisseling van hoop en vrees. Maar Héraugière's strak gelaat gaf niets te zien dan zeker ongeduld, terwijl hij hem met de hand wenkte te gaan.

- ‘Daar vonkelt nog leven in dat oog! De overwinning moge kosten... maar zij zal toch behaald worden,’ sprak Héraugière met blijde zegepraal, terwijl hij zich naar de groote benedenzaal begaf, nog altijd de raadkamer genoemd, waar de officieren, op de vesting aanwezig, zich reeds zamen vonden of weldra vereenigd waren: Paets, Luitenant de Vos, Kapitein Balfour en Cornet Jaspers, François le Noir en zelfs de onder-officieren, waartoe Wouter Willemsz toen reeds behoorde. Toevallig, want men zag hem zelden twee dagen achtereen op de vesting, was Rosse Jan nu ook tegenwoordig; Rosse Jan, die de zwakheid van Gerard de Preys in al hare diepte kende en door ironie had willen genezen. Eenige oogenblikken na Héraugière kwam Gerard de Preys binnen in volle wapenrusting, maar zonder degen. De bevelhebber der vesting daarentegen droeg er twee in de hand, die hij aan Cornet Jaspers gaf, met het verzoek om zich van hunne volstrekte gelijkheid te overtuigen. Behalve Paets en Rosse Jan, had niemand der aanwezigen in den officier, die binnentrad, den waanzinnigen

monnik herkend, dien men uit deernis of uit afgrijzen ongemoeid liet rondloopen; maar toen de Gouverneur van 't Kasteel hem overluid aansprak met zijn naam, waren er onder hen, die verrast en ontzet ter zijde traden. Het was tot dezen het eerst, dat Héraugière zich wendde, toen hij sprak: ‘Gerard de Preys, edelman van geboorte en officier in mijn dienst, heeft zich voorheen schuldig gemaakt aan een vergrijp, niet tegen de krijgswet, want geene krijgswet kon de dienst voorschrijven, die ik van hem had geëischt, maar aan een vergrijp tegen de trouw mij verschuldigd als dienaar en vriend! Uit zwakheid heeft hij een geheim verraden, dat mij dierbaar was, en ik verlang satisfactie voor deze krenking, opdat er aan de wet der eer voldaan zij en wij als krijgsmakkers elkander weêr de hand kunnen reiken. Cornet Jaspers! laat Heer Gerard de Preys een van deze degens kiezen; de andere is voor mij.’

Gerard de Preys was binnengekomen als iemand, die in den droom wandelt, maar voor wien die droom iets onuitsprekelijk aantrekkelijks heeft. Het was of de krijgsmanskleeding hem op eens weêr geleerd had het hoofd op te rigten; maar onbewegelijk bleef hij staan waar hij stond, en zag met strakken, droomerigen blik op Héraugière, zonder dat eene spier van zijn perkamentachtig gelaat zich bewoog. Toen deze had uitgesproken en Cornet Jaspers hem de degens aanbood, koos hij er een zonder de minste aarzeling, met zekere drift zelfs, en het was opmerkelijk te zien, hoe hij die aanvaardde, een oogenblik in de hand woog en heen en weêr draaide, als wilde hij zich in 't flikkeren van het staal verlustigen. Men zag het hem aan, dat de oude krijgsman weêr in hem opleefde, toen hij met onbeschrijfelijk welgevallen den degen weêr in de vuist klemde. Een glimlach schoot over dat somber gelaat, niet de wezenlooze glimlach van den waanzin, maar zulk een die van een namenlooze blijdschap getuigde, alsof een zonnestraal op eens dat duistere gemoed verlichtte.

- ‘Mijne Heeren! gij allen zult onze getuigen zijn; Cornet Jaspers zal het teeken geven tot den aanval.’

- ‘Gerard de Preys! uwe hand is wel lang den degen ontwend, maar gij plagt dien te voeren met zeldzame behendigheid. Toon het ons weêr.’

- ‘Tegen u! tegen u kan ik den degen niet trekken; liever wil ik..’

- ‘Geschandvlekt leven!’ viel Héraugière in, hem naderend en dat harde woord toefluisterend.

- ‘Doodt *gij* mij; het is mij eers genoeg door uwe hand te sneven!’

- ‘Wilt gij mij tot een moordenaar maken? Ik wil u eeren, door den degen met u te kruisen.’

- ‘Gij kunt er niet aan ontkomen!’

- ‘Gij moet! gij moet!’

- ‘Gij moet het duël aanvaarden!’ riepen alle officieren als uit éénen mond, terwijl Gerard de Preys nog besluiteloos staan bleef, met den degen naar den grond gekeerd, zigtbaar in heftigen zelfstrijd.

- ‘Gerard de Preys! toon nu geene zwakheid, of ik geef u op!’ hervatte Héraugière; ‘verdedig u! verdedig u! ik spaar u niet!’

- ‘Als het dan zijn moet!’ riep de Preys, en hief den degen op en wendde behendig den stoot af, dien Héraugière willens scheen toe te brengen; en van nu aan was het of de furie van den strijdlust zich van den zwakken, aarzelenden man had meester gemaakt; het was of hij op eens alles wat hem gedrukt, wat hem weêrhouden had, vergat, - Héraugière en zich zelven het eerst, om alleen gehoor te geven aan die stem in zijn binnenste, die, na zoo lang gesmoord te zijn, zich nu zoo luide deed gelden: de stem der herlevende eerzucht.

Een triomf behalen! Weêr zich zelf worden! In eere hersteld, tegenover allen, die zijn smaad en zijne schande hadden gezien! Dat alles was nu te winnen door de kracht van zijn arm niet slechts, maar ook door kloekheid van geest. Men zegt, dat geoefende schaatsrijders zich beroemen den slag van die kunst nooit te verleeren, al kwamen ze in jaren lang niet op het ijs; alzoo ook Gerard de Preys; nu hij voor 't eerst weêr den degen voerde, bleek het zeer spoedig dat het talent bij hem in het tijdperk der gedwongen rust niet was geroest.

Héraugière, wien het zoo min te doen was om hem eene gevaarlijke wonde toe te brengen als om zelf eene nederlaag te lijden, had moeite genoeg om tusschen die uitersten het midden te bewaren. Er waren oogenblikken, dat de omstanders sidderden bij de stoutheid en de behendigheid van Gerard de Preys in het aanvallen en tevens bij diens achteloosheid in het uitwijken en afweren. Het was of hij zich had voorgesteld van zijn moed en geoefendheid de schitterendste blijken te ge-

ven, maar of hij er niet aan dacht zijn leven te verdedigen, dat ernstig gevaar zou geloopen hebben, had hij een vijand en niet een vriend tegen zich over gehad. Maar Héraugière had volkomen kalmte en groote behoedzaamheid op hem voor. Héraugière wist waarheen hij het brengen wilde; de Preys vocht om te vechten, om te toonen dat hij een soldaat was en geen lafaard!

Meer dan eens hoorde hij een gemompel van goedkeuring, en een verhoogde gloed op het vermagerd gelaat, het vonkelen van die oogen, bijkans weggezonken in hunne kassen, toonde hoe het trage verarmde bloed met verlevendigde snelheid door de aders stroomde. Toch oordeelde Héraugière dat de proef niet te lang moest aanhouden; op de overspanning mogt uitputting volgen, en die phase mogt niet worden afgewacht.

Cornet Jaspers had een wenk gekregen om bij de eerste wonde, die er ter eener of anderer zijde ontvangen was, het '*l'honneur est satisfait*!' uit te roepen en den strijd te doen ophouden. Héraugière trok partij van een der vele onvoorzigtigheden, waarmeê de Preys zich bloot gaf, om hem eene ligte kwetsuur aan den regterarm toe te brengen. Onverwijld en zonder naar Jaspers te luisteren, die de verpligte formule uitsprak, nam de Preys zijn degen in de linkerhand en trok los op Héraugière, met eene vermetelheid, men zou haast gezegd hebben met een opzet, of hij door woeste bloeddorst ware bezield. De omstanders bleven roerloos van schrik wat er zou volgen. Héraugière zelf, niet radende wat zijne partij beoogde, bleef stand houden en pareerde alleen losweg. Toen bleek het dat hij zijn vijand te ligt had geacht. De Preys drong op hem aan met zulk eene kracht, dat hij hem den degen uit de hand sloeg!

Een '*Ventre-saint-gris*!' half van verrassing, half van toejuiching, ontsnapte den Gouverneur van Hoey; maar de Preys gaf terstond blijk, dat hij zich zelf en zijne positie niet had vergeten. Schielijk bukte hij zich, raapte den degen op, knielde voor Héraugière neêr en bood hem dien weder aan, zeggende:

- 'Heb ik nu den mijnen verdiend?'

- 'Voorzeker, met eere!' en Héraugière, hem oprigtende, omhelsde hem voor aller oog, onder aller toejuiching.

- 'Wie uwer aarzelt nu nog mijne partij als wapenbroeder de hand te drukken?' vroeg Héraugière, de Preys in den kring rondvoerende.

Dat de oude Paets niet de laatste was om de zijne te reiken aan den schoonzoon, wien hij met magt van zelfverloochening tot hiertoe steeds als een onbekende had bejegend; dat Rosse Jan een weinig satiriek uitviel, al juichte hij het toe, dat de soldaat in de Preys den monnik overwonnen had; dat Wouter Willemsz zijne belangstelling toonde, door te waarschuwen toch niet de ligte wonde te verwaarloozen, zich aanbiedende die te verbinden, dewijl hij wel eenige kennis had van ‘t chirurgijns handwerk’; dat allen zich haastten als om strijd betuigingen te doen van goede kameraadschap jegens den gerehabiliteerden wapenbroeder, dat alles vermelden wij alleen ter voltooijing van het tafereel. Het gewone banket na een duël mogt zelfs ditmaal niet ontbreken, oordeelde Héraugière.

Gerard de Preys brak nu te gelijk met zijne gewoonte van absolute onthouding, om te vergeten alles wat achter lag en een vernieuwd leven aan te vangen. Het eenige wat er dien avond aan zijne volkomene blijdschap ontbrak, was zijn broeder Frank, die nog niet uit den Haag was teruggekeerd.

- ‘Gij verschoont het in mij, dat ik bij de Kerk blijf, waarin ik nu eenmaal rust heb gevonden voor mijne ziel?’ vroeg Gerard de Preys later aan Héraugière, die er op antwoordde, dat er te Breda tweëerlei religie getolereerd werd, en dat hij dit te Hoey ook in praktijk wilde brengen. Die toegefelijkheid moedigde de Preys aan om te vragen naar den kapellaan, die ergens op het Kasteel moest gevangen zitten en aan wien door Rosse Jan bescherming was verleend.

- ‘Ik zal er naar onderzoeken, en als hij 't waardig is, zal hij ook de mijne genieten, en gij zult hem weêrzien,’ beloofde Héraugière, en hield wat hij toezeide; alleen had hij eerst uit goede voorzorg een afzonderlijk onderhoud met Pater Cypriaan, in wien hij een edel mensch, een verstandig zieleherder leerde kennen, *ni dupe, ni fripon*, zoo als Héraugière zich uitdrukte, overigens, zoo als wij weten, gansch niet bevooroordeeld ter gunste van dien stand. Door den Gouverneur van Hoey op vrij barschen toon ter verantwoording geroepen van zijne proselietmakerij, had de Priester met kalmte en waardigheid rekenschap afgelegd van zijne handelwijze. Hij

deed hem inzien, hoe hij den aan alles vertwijfelenden gevangene, tot de diepste zelfverfoeijing gezonken, niet uit deze diepte had kunnen oprigten dan door den troost en de kracht van de godsdienst.

Het protestantisme van Gerard de Preys was niets meer dan eene traditie, eene conventie, behoorende bij de partij welke hij diende. Het had eigenlijk geen invloed geoefend op zijn hart en leven. Hij haatte Rome, zoo als hij Spanje haatte, uit politieke vijandschap, en de religieuse vrijheid waarvoor hij gestreden had, beteekende voor hem de vrijheid, om ter preek te gaan als hij wilde, maar om het ook te laten, als dat zoo uitkwam. Dat zulk een '*geloof*', al beliefde het zich zelf met dien naam te noemen, niet bestand was tegen de aanmaning van een gemoedelijk en overtuigd Roomschgezinde (het behoefde niet eens een behendig priester te zijn), om eene betere keuze te doen, spreekt wel van zelve; alleen in het gewone leven zou Gerard de Preys voor zulke opwekking doof zijn gebleven, en zich met wantrouwen hebben afgekeerd; nu integendeel was hij in een gemoedstoestand, om die indrukken op te vangen met al de gretigheid van een dorstende, wien men frisch water biedt. Dat een Roomsch-Katholijk Priester deze neêrgebogen ziel niet kon opheffen of troosten, zonder hem zijne Kerk aan te bevelen en daar *in* te leiden, sprak van zelf, en Héraugière moest dat, zijns ondanks, toestemmen. Na zijn overgang, waaraan Pater Cypriaan met opzet eenige ruchtbaarheid had gegeven onder de hooge geestelijkheid, werd aan den Staatschen spion, dien men nu als broeder wilde bejegenen, niet slechts gratie verleend van alle verdiende straf, maar zelfs het uitzigt op de vrijheid, mits hij zich aan zekere bepalingen onderwierp. Maar wat zou hij met deze vrijheid? Naar Breda terugkeeren? Men had hem na eenig tijdsverloop het uitzigt daartoe geopend, maar de gedachte alleen deed den zwakken en toch fieren man sidderen. In Luik of in Hoey rondloopen, met den vinger aangewezen als de begenadigde spion, het was even weinig uitlokkend. Zijn degen grijpen en die den Gouverneur der Spaansche Nederlanden aanbieden... het ware hem veroorloofd, maar de haat tegen Spanje zat in het bloed, en had hij in een zwak oogenblik de geheimen van zijn Kapitein kunnen verraden... tegen zijn oude wapenbroeders vijandelijk overstaan, dit zou hij nooit kunnen, hij wist het vooruit. Bleef over het wegschuilen in een klooster, legen alle ellende,

alle beschaming, alle verdere dwaling van het leven. Vader Cypriaan gaf het denkbeeld aan de hand, maar hij wilde het niet aangegrepen hebben als een *pis-aller*. ‘Zonder de waarachtige roeping acht ik het kloosterleven een vagevuur, dat eer ter helle kan voeren, dan tot de gelukzaligheid,’ beweerde deze; ‘daarom onderwierp ik mijn boeteling aan eene langdurige proeve, eer ik zelfs toestond dat hij bij de Franciskanen zijn proefjaar inging. Had deze aarzeling mij niet weêrhouden, uw edelman ware reeds voor twee jaar veilig geweest tegen elken terugval. De Preys was hard tegen zich zelf, en ik misprees het niet; ik weet bij ervaring dat in den strijd tegen de zonde en tegen den natuurlijken mensch geene overwinning is te behalen, tenzij men het vleesch kruisige en den hoogmoedigen geest onder tucht houde; maar een eigenlijk gezegde gelofte heb ik hem niet afgevergd; alleen heeft hij voor zich zelf in mijne handen de belofte afgelegd, zijne roeping te beproeven en haar gehoor te geven als zij eene waarachtige bleek...’

- ‘Mij dunkt,’ viel Héraugière glimlagchend in, ‘dat het tegendeel nu vrij duidelijk is uitgekomen; de soldaat was niet voorbestemd om monnik te worden.’

- ‘Wie de wereld nog aantrekt, die blijve in de wereld; waar Gerard de Preys zich zelven niet meer gebonden acht, zal ik hem niet binden.’

- ‘Kan ik er zeker van zijn, dat gij in dien zin tot hem spreken zult?’

- ‘Het is mijn voornemen, die geschokte ziel tot de rust te brengen, die ik weet dat zij behoeft, en geenszins op nieuw in tweestrijd met zich zelve. Alleen hij blijve in de Kerk en diene niet tegen den Bisschop.’

- ‘Mijnentwege! mits hij als echte Geus vecht tegen de Spanjaarden.’

Na die afspraak verkreeg Pater Cypriaan de vrijheid om onverlet en zonder losgeld naar zijn klooster terug te keeren, nadat hij een onderhoud had gehad met Gerard de Preys. Het klooster bleef, tegen de gewone handelwijze van den Gouverneur van Hoey, vrij van brandschatting, en Pater Cypriaan zelf geraakte zoozeer bij dezen in gunst, dat hij hem toestond van tijd tot tijd op het Kasteel te komen, om zieken of gevangenen te bezoeken, die zijn ministerie begeerden; want al was de vroegere bezetting van 't Kasteel ten deele naar Breda gevoerd, ten deele, na losgeld betaald te hebben, ontslagen, de

stroopende soldaten hadden af en toe gevangenen opgebragt. Voor dezen was de tusschenkomst van Pater Cypriaan hoogst weldadig, en nooit verliet de waardige man de vesting, of zegeningen volgden hem na, en Gerard de Preys deed hem uitgeleide. En toch werden deze bezoeken hem noodlottig. Hij had de onvoorzigtigheid te meenen dat hij ze kon voortzetten, toen reeds de Spanjaarden de stad hadden omsingeld. Hij geraakte werkelijk zonder hinderlijke ontmoeting binnen het Kasteel, en Héraugière stelde hem voor, nu voor goed te blijven, terwijl Gerard de Preys met ernstige bezorgdheid aandrong dat hij dit voorstel zou aannemen. Hij glimlachte over hunne bekommering en wilde er niet aan toegeven. Zijn kleed was hem bescherming genoeg, meende hij, al had hij het gansche Spaansche leger moeten doortrekken. Werkelijk hadden zijn kleed en stand den Spaanschen soldaten heilig moeten zijn; maar hij kwam uit het Kasteel, dàt wekte wantrouwen; de verdenking scheen zelfs geregtvaardigd, daar men hem met een der officieren uit de vesting had zien wandelen, die hem zoo ver mogelijk uitgeleide had gedaan. Mishandeld door de woestaards, met wie hij geen woord konde wisselen, was hij te fier om zich te regtvaardigen voor Lekkerbeetje, den Luitenant van Ridmeester Grobbendonck, die hem een spion schold, en die wilde dat hij het tegendeel zou bewijzen, door hun de aangelegenheid van het Kasteel te verraden, en inlichtingen te geven omtrent de bezetting, de sterkte en meer wat de Pater had kunnen waarnemen, doch wat hij oordeelde niet te mogen overleveren aan den vijand. Ook was zijn proces spoedig gemaakt. Hij werd opgehangen in het gezigt van 't Kasteel. Al jaren lang martelaar bij intentie, scheen hij het lot, om het feitelijk te worden, niet te kunnen ontgaan. Héraugière en zijne geuzen-soldaten hadden hem gespaard, opdat Grobbendouck en zijne rabauwen dien gruwel zouden plegen. Rosse Jan, de werkelijke spion, die alomtegenwoordig was en toch nergens te vatten, kwam later deze sombere nieuwsmare overbrengen; de haat van de Preys tegen Spanje was er tot bloeddorst door gestegen, maar de gelegenheid die te lesschen, was hem nog niet gegund.

Bibliographisch album.

J.J. de Hollander, Handleiding bij de beoefening der Maleische Taal en Letterkunde voor de kadetten van alle wapenen, bestemd voor de dienst in Nederl. Indië. 3e *Verbeterde druk. Breda*, 1864.

Die iets uitgeeft over eene der Oost-Indische talen, zal zelden zoo gelukkig zijn van zijn werk een tweeden druk te beleven, daar de beoefenaars zoo dun gezaaid zijn, dat zelfs een klein getal exemplaren vrij wat tijd noodig heeft om uitverkocht te worden. De Heer de Hollander echter is èn door de bijzondere bepalingen der Militaire Academie, èn dewijl 't Maleisch meer algemeen beoefend wordt, dan eenige andere taal van onzen Indischen Archipel, een der weinige gelukkigen, die van hun werk in betrekkelijk korten tijd eene verbeterde uitgave kunnen leveren. Hij beleeft nu den derden druk van zijne Handleiding tot de kennis der Maleische taal en letterkunde. Met gretigheid zal ieder, die zich deze nieuwe uitgave heeft aangeschaft, haar opgenomen hebben, daar hij van des schrijvers bekenden ijver verwachten mogt, hier eene voorstelling der Maleische taal te zullen vinden, die nader aan de waarheid staat, dan die hem gegeven werd in den tweeden, in 1856 verschenen druk. Maar ik vrees, dat hij, even als ik, met teleurstelling 't boek zal hebben ter zijde gelegd, daar de schrijver, helaas! in nagenoeg niets is vooruitgegaan. De zeldzaamheid van het voorregt dat een derde druk aan een wetenschappelijk werk ten deel valt, had hem alleen reeds tot eenige meerdere zorg moeten aansporen. Niet alleen bevat de nieuwe druk zijner Handleiding te zelden de bewijzen van voortgezette, zelfstandige studie; maar onderscheidene na den tweeden druk verschenen geschriften, die hem althans menige verbetering in de détails van zijn werk hadden kunnen aan de hand doen, blijken voor hem zoo goed als niet geschreven te zijn. Zulk een verzuim mag de kritiek niet onopgemerkt laten. Ik wil daarom mijne beschouwing van dit werk aanvangen met het bijbrengen van eenige voorbeelden, ten bewijze dat de Heer de Hollander zich geene genoegzame moeite heeft gegeven,

om zijne Handleiding naar den stand der wetenschap bij te werken, in de hoop van hem daardoor op te wekken, om dezen, welligt lastigen, maar in het belang van den leerling en de wetenschap gebiedenden pligt, bij een eventueelen vierden druk niet weder te verwaarloozen.

Reeds in 1857 verscheen von Dewall's ‘Ontwerp van een Maleisch Woordenboek en eene Maleische Spraakkunst,’ waarin opmerkzaam wordt gemaakt op de uitspraak van de غ als die van eene gebrouwde *r*[1], en toch vindt men bij den Heer de H., bl. 16, nog dien medeklinker beschreven als ‘een harde Hollandsche *g*.’

In 1860 verscheen de Makassaarsche Chrestomathie van den Heer Matthes. In de aanteekeningen daarop, bl. 429, wordt het waarschijnlijk gemaakt, dat de titel *Tjahaja Langgarej*, zoo als Werndly opgeeft, uit *Djaja LĂngkara*[2] door misverstand was geboren, doch de H. geeft, blz. 322, dien foutieven naam onveranderd.

In het vierde stuk van mijn Bataksch leesboek (1862), blz. 118, verklaarde ik den eigennaam *NĂnggawang*, geheel in overeenstemming met den inhoud van het verhaal, waarvan de held dien naam voert, door *slang-mensch*. De juiste uitspraak schijnt hierdoor vast te staan; maar de Heer de H. vindt het goed dien naam op blz. 324 nog *Nangkowang* uit te spreken.

In hetzelfde werk, blz. 116, noot 2, vermeldde ik een *Hikajat Boma*[3], waarvan drie handschriften te Londen bestaan, doch de Heer de H. heeft in zijn overzigt der Maleische letterkunde van dit geschrift geen notitie genomen. Evenmin heeft hij op blz. 325 van zijn werk, de حكاية داتي نيلَ كواچ vermeldende, gebruik gemaakt van hetgeen door mij op dezelfde blz. is opgemerkt, ten bewijze dat dit de Malcische bewerking van de *Wiwaha* is.

Op blz. 312, reg. 6 der Bloemlezing uit Maleische werken, heeft de Heer de H. de gissing *tunang kĂsuma* opgenomen, die hij in zijne afzonderlijke uitgave van de ‘*Sjaïr Kèn Tamboehan*,’ blz. 14 der aanteekeningen, in de plaats van de lezing van het HS. *tusing kĂsuma* wil stellen. Ik zie geen kans *tunang kĂsuma* te vertalen en

1 In de ‘Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned. Indië.,’ 4e deel (in 1856 verschenen), blz. 6, had ik hetzelfde reeds opgemerkt.

2 De Maleische *Djaja LĂngkara* behoort tot den cyclus der *Pandji*-verhalen, waarover men zie mijn *Short account of the Malay Manuscripts of the Royal Asiatic Society of Great-Britain and Ireland* (Journal, new series, Vol. II).

3 Den inhoud had de Heer H. kunnen opgeven uit Friedrich's *Verslag van 't eiland Bali*, bl. 19 (Verh. van 't Bat. Gen.), of uit Raffles *History of Java*, I, (1e druk, bl. 388), alwaar de eigennaam *anraka sura* moet veranderd worden in *Narakā sura* (de Titan *Naraka*). *Naraka* was een zoon der aarde, en wordt daarom bijgenaamd *Ksitidja* (Jav. *Sitidja*), *Bhauma* (Mal. en Jav. *Boma*), *Mahīdja*, enz.

de Heer de H. evenmin; maar ik heb in het 4de stuk van mijn Bataksch leerboek, blz. 127, noot 2, getoond, dat de deugdelijkheid der lezing *tusing kĂsuma* boven allen twijfel is. De zin is duidelijk deze: 'Kèn TĂmbuhan is van vorstelijke of goddelijke afkomst: ik vrees mij, zoo ik haar ter dood breng, schuldig te maken aan heiligschennis'. Lees namelijk met het HS. *tulah kĂrma*, en verander dat niet met den Heer de H. in *tulah garam*.

In de Spraakkunst verzuimt de Heer de H. gewag te maken van het sluiten eener lettergreep door een *n*, zoo zij den kleurloozen klinker *Ă* of *ĕ* heeft, en de volgende met *nj* begint (b.v. كنيڠ, *kănjang*, لنيڤ, *lănjap*, enz.). Ik had echter in mijn Bataksch leesboek, 4e stuk, blz. 114, op dit verschijnsel opmerkzaam gemaakt en er de reden van opgegeven. Zulke bijzonderheden *moeten* in eene Spraakkunst vermeld worden, daar zij den leerling moeite geven. Om dezelfde reden had ook moeten vermeld worden, dat de onzuivere tweeklanken *ou* en *ei*, die alleen als slotklanken voorkomen, vóór een aanhechtsel dat met een klinker begint in *aw* en *aj* worden opgelost. De Heer de H. kent, blijkens de noot op bl. 108 van zijn werk, de mededeeling van von Dewall in het 7de deel van het 'Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde, uitgegeven door het Bat. Gen.,' bl. 526; hij had dus niet moeten over het hoofd zien, wat daar reeds door voorbeelden is opgehelderd.

In het jaar 1861 gaf de Heer G.K. Niemann eene 'Inleiding tot de kennis van den Islam, ook met betrekking tot den Indischen Archipel,' in het licht. In eene aanteekening op dat werk, bl. 474 vv., geeft de schrijver verslag van eenige Maleische handschriften, waarvan de inhoud betrekking heeft tot den Islam, en die nog in geen ander hier te lande verschenen werk vermeld zijn, of waaromtrent de mededeelingen verbetering en aanvulling vereischen. Het is zeer te betreuren, dat de Heer de H. niet op het denkbeeld schijnt gekomen te zijn om deze aanteekening in te zien, waardoor zijn overzigt der Maleische letterkunde vrij wat in volledigheid en naauwkeurigheid zou hebben kunnen winnen. In het geheel zou hij menigen misslag in de titels van Maleische werken hebben kunnen vermijden, indien hij zorgvuldig alles verzameld had wat, in verschillende schriften opgeteekend, tot verbetering daarvan kon strekken. Op blz. 309 vinden wij اڠكرني in plaats van اڠريني, zoo als hij uit Roorda's 'Lotgevallen van Radèn Pandji' (Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Ned. Ind., Nieuwe volgreeks, D. VII) had moeten verbeteren. Op blz. 306 vinden wij de *pantun Speelman* opgegeven als hetzelfde gedicht met de [lees: شعر اورڠ اڤرڤ] بتاوي, niettegenstaande de Heer Niemann, die een handschrift van

dit laatste heeft geraadpleegd, zulks (in de Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde, Nieuwe volgreeks, D. VI, bl. 87) ontkent.

Deze voorbeelden zullen wel genoeg zijn om den lezer te overtuigen, dat de Heer de H. zich bij het herzien van zijn werk de noodige moeite niet heeft willen geven.

En nu wat zullen wij zeggen van het stelsel, dat de schrijver ook weder in dezen nieuwen druk op de Maleische taal heeft toegepast? Een doorloopende beoordeeling er van zou meer ruimte vorderen, dan mij daarvoor in dit tijdschrift kan worden ingeruimd, en ik moet er dus vlugtig overheen loopen; maar geheel er van zwijgen mag ik toch niet. De schrijver bedient zich van de terminologie van den Hoogleeraar T. Roorda. De wijze waarop hij die termen verklaart, getuigt zonder twijfel van talent, en het is niet te ontkennen dat hij hier en daar, wat zijn model minder duidelijk heeft voorgesteld, klaar en helder voor den leerling gemaakt heeft. Jammer maar, dat het Maleisch er onder geleden heeft! Een enkel bewijs zij hier tot staving mijner bewering bijgebragt.

De Heer de H. zondert den term *transitieve werkwoorden*, in navolging van den Heer Roorda, af voor de werkwoorden, die 't voorhechtsel *mĂ* met den neusklank en tegelijk 't aanhechtsel *i* hebben. Daardoor brengt hij den leerling tot een verkeerd begrip van de werkwoorden, die genoemd aanhangsel niet hebben, te meer daar hij, als voorbeeld van deze soort, meestal zulke werkwoorden aanhaalt, als dikwijls ook intransitief gebezigd worden. Zoo de leerling dus een werkwoord vindt als *mĂnimpa* (*op* iets *vallen*), dan zal hij alligt dit gelijk stellen met een intransitief werkw., en dus aan *vallen* denken; maar dan ook niet begrijpen wat op blz. 249 der Bloemlezing, reg. 11 v. ond., د تمڤ دولة مرحوم beteekent[1]. Nog ongepaster wordt die willekeurige beperking van 't gebruik van den term *transitief*, wanneer men bedenkt dat ook de werkwoorden met 't voorhechtsel *bĂr* (ook zonder het aanhechtsel *i*) transitief gebezigd worden, b.v. *bĂrdjamu* (*onthalen, als gast behandelen*), *bĂrbuwat* (*vervaardigen*), enz. Het is dan ook weder niet juist, dat hij deze laatste soort van werkwoorden *toestandswoord* heeft genoemd, alsof zij gelijk stonden met de werkwoorden met het inhechtsel *um* in 't Javaansch, waarop de Heer Roorda dien term, naar mijn inzien, althans met meer schijn van regt, heeft toegepast. Door dien term voor de werkwoorden met het voorhechtsel *bĂr* te reserveren, heeft de Heer de Hollander tevens zijne aandacht te veel laten aftrekken van de nog tamelijk talrijke overblijfselen van het inhechtsel *um* in

1 Die woorden beteekenen: *dan zal hem de vloek van wijlen zijne majesteit treffen*, letterlijk: *dan zal op hem gevallen worden door de majesteit van den overleden sultan*.

't Maleisch. Wel brengt hij daarvan enkele voorbeelden bij, maar hij gaat eenige der merkwaardigste en die voor den leerling het meest opheldering behoeven, met stilzwijgen voorbij. Hiertoe behooren *kĂmĂnakan*[1] (in plaats van *kumanakan*) van *anak; kĂmuning* (in plaats van *kumuning*) van *kuning*[2]; *kĂmĂdijan* (in plaats van *kumudijan*) van *kudijan* (Menangk. en Bat. *pudijan*; vgl. *kĂmudi*). Bij deze voorbeelden bepaal ik mij, omdat zij in de bestaande Woordenboeken te vinden zijn; want ik wil niets aanhalen waartoe de Heer de H. onder het drukken van zijn werk geen toegang kon hebben. Maar ik moet ter opheldering van de aangevoerde voorbeelden, en tevens van enkele reeds door den Heer de H. bijgebragt, hier nog bijvoegen, dat de schrijver, waar hij over de uitspraak handelt, wel wat duidelijker had mogen uiteenzetten, dat de kleurlooze klinker *Ă* of *ĕ* dikwijls de plaats inneemt van een anderen klinker in eene lettergreep, die vooraan, 't zij onmiddellijk vóór de geklemtoonde staat, of wel daarvan verwijderd is. Van de door von Dewall vermelde uitspraak *sătăra* (uit *sutra*), *măntări* (uit *mantri*), enz., had hij moeten gebruik maken, en dan zou het hem onmiddellijk zijn ingevallen, dat b.v. *kămănakan* uit *kumanakan* is ontstaan.

Een ander voorbeeld, waaruit blijkt dat de Heer de H. de Maleische Spraakkunst te zeer op de leest der Javaansche geschoeid heeft, geven ons de collective substantiven met herhaald stamwoord, die hij geheel naar 't Javaansch verklaart. Zoo leert hij dat *kajukajuwan* (*geboomte*) is afgeleid van *kajuwan*, in plaats van te zeggen, dat het collectief van *kaju* gevormd wordt door herhaling van 't stamwoord, met bijvoeging van het aanhechtsel *an*. De reduplicatie alleen van de eerste lettergreep, die in 't Javaansch optreedt, waar 't woord met een medeklinker begint en niet éénlettergrepig is, past de Heer de H. mede op het Maleisch toe, maar tot staving brengt hij woorden bij, die onmiddellijk uit het Javaansch overgenomen zijn, zoo als *tĂtampan, bĂbanjon*, enz.

Om aan zijne zucht bot te vieren aan 't Maleisch de woordvorming van 't Javaansch te geven, heeft de schrijver hier en daar zijne toevlugt genomen tot tusschenvormen, waarvan hij het bestaan niet gemakkelijk zou kunnen bewijzen. Zoo b.v. leidt hij *kĂlĂmari* (ook *kĂlĂmarin*), *gisteren*, af van *kalama* (accidenteel passief van *lama*,

1 De *k* in plaats van den klinker, heeft de Hoogleeraar Roorda (Jav. Gram., § 191) reeds verklaard; dit woord beteekent dus eigentlijk *als 't ware een kind zijn* (men denke aan 't erfregt van den Menangkabou Maleijer, bij wien de zoon van eene zuster alles erft).

2 Dat dit substantief geworden is, kan men gemakkelijk verklaren uit het wegvallen van een vroeger er bij gebezigd naamwoord, zoodat men eigenlijk *kaju kĂmuning*, d.i. *'t zich geel vertoonende hout*, zou moeten zeggen.

d.i. *lang vervlogen*) en *ari* (*dag*)[1]. Aan deze zijne afleiding geeft hij de voorkeur boven de mijne van *kĂlam* (*duister*) en *ari* (*dag*), en ignoreert de analogie van 't Bataksche *nabodari* (*gisteren avond*) van *bot* (*duister zijn*) en *ari*, en van 't Menangkabausche *kapĂtang* (*gisteren*) van *pĂtang* (*duister*); vgl. ook Jav. *wĕngi* (*nacht*) met *wingi* (*gisteren*).

Met hetgeen de schrijver in het tweede deel van zijn werk (Letterkunde, blz. 265 vv.) over het onderscheid van *Hoog-* en *Laag-Maleisch* en verder over de tongvallen zegt, kan ik mij in 't geheel niet vereenigen. De meening van Dulaurier, dat namelijk 't Maleisch in de door den Heer Roorda van Eysinga in Arabisch schrift uitgegeven werken, Bataviaasch Maleisch zoude zijn, geeft hij zich nog de moeite te bestrijden, terwijl hij aan Werndly en Valentyn, die in de Molukken leefden en ten gevolge van 't groote onderscheid tusschen het Maleisch der geschriften en 't Maleisch dat hun dagelijks van vreemdelingen tegenklonk, de *uitvinders* van dat onderscheid tusschen Hoog- en Laag-Maleisch zijn geworden, een gezag toekent, dat hun billijkerwijze niet toekomt. Het is een bijgeloof, dat onderscheid tusschen Hoog- en Laag-Maleisch, even belagchelijk als een onderscheid zoude zijn tusschen Hoog- en Laag-Hollandsch. Wil men 't Maleisch door vreemdelingen verbrabbeld, Laag-Maleisch noemen, ik heb er vrede mede, maar dan zal men 't Hollandsch van een Hottentot of Kaffer, enz. *Laag-Hollandsch* moeten noemen, en 't Hollandsch van een Amsterdamschen kruijer *Hoog-Hollandsch*. Wat men *Laag-Maleisch* heeft gelieven te noemen, is niets anders dan een door vermenging van verschillende natiën ontstaan poespas, waarin iedere nationaliteit van 't hare heeft ingeschoven, waar zij 't regte woord in 't Maleisch niet vinden konde. Diegenen die beweren, dat er een Laag-Maleisch bestaat, dat beter is dan *de* brabbeltaal, zullen daarmede bedoelen de taal der stukken door rasverwante vreemdelingen opgesteld, als b.v. door beschaafde Javanen. Maar men kan hier toch eigenlijk den naam Laag-Maleisch niet toepassen, en moest liever zulk eene taal den naam geven van *Maleisch met fouten*, waarvan 't aantal afhangt van des vreemdelings kennis der taal. Te Batavia spreken de Mohammedaansche inlanders Maleisch, dat geheel verschillend is van 't Maleisch door Europeanen, Chinezen, Arabieren en andere vreemdelingen gesproken. Dit Maleisch, hoewel hemelsbreed verschillende van dat der Padangsche bovenlanden en dat van 't Maleische schiereiland, is daarom nog geen *Laag*-Maleisch; want het is geen brabbeltaal, maar een taal die, hoewel meer Europesche bestanddeelen inhoudende, in rijkdom niet bij de zustertalen achterstaat en de nadere kennismaking

1 Dit zou, naar de opvatting van het accidenteel passief door den Heer Roorda, niet beteekenen: '*verouderde dag*,' maar '*langdurig geraakte dag*.'

overwaardig is. Wat men in Ned. Ind. *Laag-Maleisch* noemt, is overal verschillend naarmate van de taal die er invloed op oefent. Een Europeaan op Sumatra zal in zijn Maleisch menig voorwerp een naam geven, dien hij gedurende zijn verblijf van de inlanders geleerd heeft, zoodat zijn Maleische woordenschat verschillen moet van dien van zijn landgenoot, die zich op Java ophoudt. Een in de bovenlanden van Padang gevestigd Europeaan spreekt van *anou* (in plaats van *Ănou*), als hij een *saguweerboom* bedoelt, terwijl iemand op Java *areng* (van 't Jav. *arèn*) zou bezigen[1]. Dat er in 't Maleisch van vreemdelingen graden moeten bestaan, is zeer natuurlijk[2]. Een rasverwante vreemdeling zal oneindig beter 't Maleisch kunnen leeren spreken dan een Arabier, Chinees of Europeaan. 't Italiaansch van een Turk of Arabier in een der havens van de Middellandsche Zee, is niet zoo goed als dat van een Spanjaard of Portugees, die in vergelijking van een Turk of Arabier *Hoog-Italiaansch* spreekt. De Heer de H. heeft met dat Laag-Maleisch blijkbaar geen weg geweten, want in zijne Spraakkuust spreekt hij, waar hij aan de brabbeltaal voorbeelden ontleent, steeds van ‘in 't dagelijksche leven.’ Op blz. 31 reeds vertelt hij ons in allen ernst dat in 't dagelijksch leven zulke woorden als داءون en لاءوت éénlettergrepig uitgesproken worden. Heeft hij ook dit uit Roorda's Javaansche Grammatica (bl. 15) geleerd? Maar dan is het hem ontgaan, dat de Heer Roorda in de Bijvoegsels (bl. 504, r. 1 v. ond.), zijne bewering wijsselijk tot de slechte uitspraak van Europeanen heeft beperkt. De taal van 't dagelijksch leven verschilt van de geschrevene niet in grammatische regelen, maar alleen in mindere pedanterie met het gebruik van Arabische woorden. In den regel spreekt de gemeene man zijne taal zeer goed, omdat hij zelden zoo vertrouwelijk met vreemdelingen is als de hoofden. Nog erger misbruik wordt van dat ‘in 't dagelijksch leven’ gemaakt, wanneer het wordt toegepast op woordvormen, die eigenlijk Javaansch zijn, zoo als op blz. 181, waar wij lezen, dat *sijapa* in 't dagelijksch leven *sapa* wordt uitgesproken. Niet minder fraaije voorbeelden uit het dagelijksch leven zal men blz. 198 en 225 aantreffen.

Eenige meerdere kennis van het Arabisch zou den Heer de H. bij eene nieuwe uitgave niet kwalijk te pas komen.

In de opgave der Arabische titels van Maleische werken, begaat

1 Zoo ook zegt hij *dare* (in plaats van *darèq* دارت) om *bovenland* aan te duiden, terwijl een Europeanen op Java *udik* bezigt.

2 Men kan ze leeren kennen uit de door 't Gouvernement uitgegeven schoolboekjes, die een aardige bijdrage bevatten van de onnoozelheid, waarin men op Java nog omtrent het Maleisch verkeert.

hij menige onnaauwkeurigheid. Alleen op blz. 313 vinden wij de volgende misstellingen: كلمة الشهادة in plaats van كلمتي الشهادة, (*de twee woorden der geloofsbelijdenis*: er is geen god dan God, en Mohammad is zijn profeet), اصل الدين in plaats van اصول الدين, هداية السلكين in plaats van هداية السالكين Op blz. 312 staat ارشداك الله in plaats van ارشدك الله. Overal spreekt de Heer de H. *Abdallah* uit in plaats van *Abdullah, nabi allah* in plaats van *nabijullah*, enz., enz. Met een weinig kennis van het Arabisch had hij ook op blz. 313 den belagchelijken misslag van Werndly niet nageschreven, die van *samarkandi* (سمرقندي) twee woorden maakt, en het, door aan *kandij*-suiker te denken, met *suikerzoet verhaal* vertaalt. *Samarkandi* duidt een persoon aan uit de stad *Samarkand* afkomstig. Hij is dezelfde die ook onder den naam *Abullaith* (ابو اللّيث) bekend is. Van zijn werk bezit ik drie Handschriften, waarvan twee in 't Sundasch.

De stukken in de Maleische Bloemlezing achter de Spraakkunst moet men met meer verschooning beoordeelen, daar de schrijver misschien geen toegang had tot betere teksten, maar ik kan het hem niet vergeven, dat hij den eigennaam *Bibisanam* overal in *Bibisana* heeft veranderd[1], omdat dit meer in overeenstemming is met het Javaansch. De teksten die men uitgeeft, moet men eerbiedigen en hun niet datgene ontnemen, wat anderen van dienst kan zijn. Uit dit *Bibisanam* blijkt duidelijk, dat de *SĂri Rama* uit het Tamiel, en niet uit het Javaansch is nagevolgd.

Wij zullen onze opmerkingen niet verder voortzetten, daar wij zeker den lezer reeds lang verveeld hebben. De noeste vlijt van den Heer de Hollander verdient onze bewondering, in weêrwil van de zwakke zijde, waardoor zijn werk zich voor de kritiek bloot geeft. Hij zie in onze bedenkingen eene onderscheiding, geene miskenning zijner verdiensten, en doe er als een wijs man zijn voordeel mede bij een vierden druk, dien wij hem van ganscher harte toewenschen.

Amsterdam, 4 Oct. 1865.
H.N. VAN DER TUUK.

1 Zie b.v. blz. 51 der Bloemlezing.

Mr. F.N. Sickenga, Beginselen van Handels- en Algemeen Burgerlijk Regt. Handboek voornamelijk ten gebruike bij het Middelbaar Onderwijs. 's Hage. 1865.

Wat zullen de vruchten zijn van de wet op het Middelbaar Onderwijs? Zal inderdaad de Nederlandsche natie en vooral de burgerklasse, weêr ontwaken uit den zoeten slaap, waarin zij reeds te lang voortdommelde? Zal eindelijk de kern der Nederlandsche natie zich met goed regt de gelijke kunnen achten van hare zuster in Duitschland? Neêrland's zonen, zullen ze voortgaan met hunne Engelsche broeders te bewonderen en het bij bewondering - meer nog bij verwondering - laten blijven? Of zullen ze leeren inzien, dat kracht en energie niet is een geschenk aan een enkel volk toebedeeld, maar een schat ter beschikking van een ieder, die de middelen aanwendt, noodig om ze te verkrijgen; zal eigen ondervinding hen leeren, dat *kennis* de magt geeft om Duitschers en Engelschen of welke naburen ook, op elk gebied, ook op het gebied van handel en van nijverheid te evenaren, ja zelfs te overtreffen. Zal inderdaad de wet op het Middelbaar Onderwijs de verspreiding van kennis, ware kennis, ten gevolge hebben? of zal zij niet veeleer hiertoe leiden, dat Nederland overstroomd wordt met een tal van veel wetende en weinig begrijpende, veel redenerende maar weinig handelende mannetjes? Zal alles ook welligt blijven bij het oude en de wet geen verandering brengen in den bestaanden toestand?

Ziedaar belangrijke vragen, die in den laatsten tijd bij velen oprijzen, waarop velen antwoord verlangen. En menig angstig of met goede hoop vervuld gemoed zoekt ijverig geruststelling of zekerheid in de wet van 2 Mei 1863.

Ten onregte, want - de Heer Buijs merkte het reeds op - niet zoozeer van de wet, als wel van hare uitvoering, hangt in zekere mate de toekomst van Nederland af. De wet kan zóó uitgevoerd worden, dat ze geen kracht, geen invloed heeft. Stel bijv. dat men op deze of gene plaats (een klein provinciestadje natuurlijk, want in groote steden is men te zeer op de hoogte van zijn tijd om bij de regeling van het onderwijs, laauwheid of bekrompenheid te dulden) stel, dat men daar de schoolgelden zoo hoog opdrijft, dat de burgerklasse niet dan bij uitzondering de school kan bezoeken, zoodat er alleen een plaats wordt ingeruimd aan de zonen der rijken, die trouwens ook elders uitstekend onderwijs kunnen genieten; dat men daarenboven de tractementen op zulk een wijze

regelt, dat wel de arbeid wordt betaald, maar toch zóó, dat de uitstekendste leeraren voor hunne benoeming bedanken, zoodra zij elders betere voorwaarden kunnen bedingen, met dat gevolg, dat men zijn toevlugt moet nemen tot personen, van wie men welligt heel veel goeds *verwacht*, maar niets *weet*; dat men eindelijk door andere kleine practische en locale schikkingen den toegang tot de school belemmert, dan zal waarschijnlijk die school niet druk bezocht worden, en de post van ettelijke duizenden op de Gemeentebegrooting wel het voornaamste teeken zijn, waardoor men tot het vermoeden komt, dat in zoodanige plaats werkelijk een school voor Middelbaar Onderwijs bestaat.

Maar op die wijze zal wel nergens, of althans bijna nergens, gehandeld worden; de regel zal zijn, dat men de scholen, waar ook gevestigd, zoo goed mogelijk inrigt, en wel zóó, dat ze toegankelijk zijn voor hen, voor wie ze in de eerste plaats bestemd zijn; de enkele uitzonderingen, welke mogten voorkomen, zullen van niet veel invloed zijn op den toestand van de natie in het algemeen; wie de schuld draagt zal bijna ook uitsluitend de schade ondervinden. Maar het is een andere vraag, van meer belang: hoe zullen de leeraren hun taak begrijpen? want van hen en van hunne manier van onderwijs geven zal het voornamelijk afhangen, of het beoogde doel al dan niet wordt bereikt.

Het hierboven aangehaalde werk geeft ons gereede aanleiding om de gestelde vraag met een enkel woord te bespreken. De schrijver, Leeraar in de Staats- en Handelswetenschappen aan de Hoogere ‘Burgerschool te Dordrecht’, noemt zijn werk een ‘Handboek, voornamelijk ten gebruike bij het Middelbaar Onderwijs.’ Is nu het werk geschikt voor dit doel, en moet men wenschen, dat de methode van onderrigt, daarin gevolgd, ook elders dan te Dordrecht worde aangenomen; dat dit Handboek alzoo overal op onze Middelbare scholen worde ingevoerd?

Die vraag is niet zonder gewigt, want hetgeen voor het Handelsregt waar is, zal ook wel voor vele andere vakken gelden; het werk daarenboven zal aan jeugdige, veeltijds onervaren, docenten in een der moeijelijkste vakken, tot steun en staf moeten strekken op hunne soms hobbelige baan, en verdient dus, even als elke poging om den bloei van het middelbaar onderwijs te bevorderen, belangstelling.

Ik zal trachten dat antwoord te geven, op gevaar af van een schrijver onaangenaam te zijn, dien ik gaarne te vriend hield en die door uitstekende werken op een ander gebied dan dat van het positieve regt, een zoo gunstigen naam verworven heeft.

Een der voornaamste grieven tegen de wet op het Middelbaar Onderwijs is deze: dat zij het getal leervakken te zeer heeft uitgebreid; men vreest dat te velerlei zal worden gedoceerd en dat de qualiteit zal worden opgeofferd aan de quantiteit.

Inderdaad is die vrees niet van allen grond ontbloot; het gevaar is niet gering en alleen tact en eene juiste methode van onderwijs kan het afweren.

Zal het voorgeschreven onderwijs goede vruchten dragen, dan moet men beginnen met een onderscheid te maken tusschen *leer-* en *studie*vakken; tusschen die vakken, waarbij het voornamelijk, zoo niet alleen, te doen is om hetgeen de leerlingen positief moeten weten en in het geheugen prenten, en die, welke meer uitsluitend bedoelen ontwikkeling van het verstand, het verkrijgen van eenige, zij het dan ook slechts weinige, heldere en duidelijke begrippen.

Zoo zal men bijv. een onderscheid moeten maken tusschen het onderwijs in de Nederlandsche Taal, waarbij het doel vóór alles is, dat de leerlingen weten hoe ze schrijven en spreken moeten, zonder dat het juist noodig is om te leeren *waarom* men zoo schrijft, en de studie der staatsinrigting, bestemd om in groote trekken het doel van ons staatsbestuur en de middelen waardoor dat doel kan worden bereikt, duidelijk te maken; maar allerminst om het geheugen der leerlingen nutteloos af te matten met allerlei, voor hen onbelangrijke bijzonderheden: het aantal leden van de Eerste en van de Tweede Kamer, de grenzen der Kiesdistricten, enz.

Zal het door de wet beoogde doel bereikt worden, dan is er verder - en ik had dit welligt in de eerste plaats moeten noemen - een tamelijk groote mate van zelfverloochening noodig bij velen der onderwijzers. Gaat elk docent uit van de onderstelling, dat *zijn* vak eigenlijk het voornaamste is; zoekt elk voor zich een zoo groot mogelijk deel te krijgen van den tijd voor het schoolonderwijs bestemd, en laten de Directeuren zich daardoor verleiden om het aantal schooluren grooter te stellen dan hun in abstracto wenschelijk voorkomt; tracht de docent nog daarenboven zich schadeloos te stellen voor het naar zijne meening te karig aandeel, dat hem in de schooluren is toegewezen, door veel werk te huis te laten verrigten, dan zal de leerling, overstelpt door arbeid, al zeer spoedig den lust verliezen en van vele zaken iets weten, maar van niets voldoende op de hoogte zijn.

Ik heb voor het Handelsregt, welks *beginselen* de Heer S. in zijn Handboek meent uiteen te zetten, niet minder sympathie dan de schrijver; ik hoop het aan de School van Handel en Nijverheid te Amsterdam met evenveel ijver en liefde te onderwijzen, als hij te Dordrecht, ofschoon dan ook naar eene geheel andere methode;

maar dit neemt niet weg dat, naar mijne overtuiging, dit Handelsregt uit den aard der zaak een *studievak*, bij het Middelbaar Onderwijs een *bijvak* is.

Men versta mij wel: kennis, volledige en naauwkeurige kennis van het positieve regt, van Burgerlijk- en Handelsregt, zelfs van Regtsvordering, Strafvordering en Strafregt, acht ik voor elk zonder onderscheid wenschelijk. Maar door te veel te wenschen wordt dikwerf weinig of niets verkregen, en bij de niet te veranderen omstandigheid, dat niemand tot volmaakte kennis geraakt, en slechts zeer weinigen het ideaal van geleerdheid in de zeer verre verte naderen, moet men eene keuze doen en letten op de waarheid van het gezegde: que le mieux est souvent l'ennemi du bien.

Nu meen ik, dat de Heer S. in zijn Handboek den leerlingen aan den eenen kant te veel geeft en hun aan den anderen kant het meest noodige onthoudt.

Uitgaande toch van de op zich zelve juiste stelling, dat tot kennis van het Handelsregt ook kennis van het Burgerlijk Regt noodig is, en dat beiden, Handelsregt en Burgerlijk Regt, in een zeker verband staan tot het Staatsregt, geeft schrijver - hij zelf zal het gaarne erkennen - een excerpt uit het Burgerlijk Wetboek, een dito uit het Wetboek van Koophandel en eenige uittreksels uit andere wetten, alles - van des schrijvers standpunt - misschien niet onoordeelkundig tot een geheel zamengevoegd. Daargelaten nu de vraag, of een man als de Heer S. het publiek aan zich verpligt door een zoo onwetenschappelijken arbeid als het excerperen van wetten is, en daargelaten ook de vraag, of wij in de Pinto's Handleidingen (1^{e} afd.) en in de verkorte editie van het werk van Diephuis, niet even goede uittreksels vinden, heb ik groot bezwaar vooreerst hiertegen, dat men aan de leerlingen op de Middelbare Scholen uittreksels van Wetboeken laat van buiten leeren, en ten andere tegen datgene, wat de Heer S. geëxcerpeerd heeft.

Het Middelbaar Onderwijs stelt zich niet ten doel geleerden of halve geleerden te vormen, maar door veelzijdige ontwikkeling bruikbare en bekwame leden der maatschappij. Men wil zeer zeker, dat de leerlingen bij het verlaten der school met de noodige positieve kennis zijn toegerust, maar toch voor alles, dat zij het werkelijk leven ingaan met een flink ontwikkeld verstand.

Het van buiten leeren en in het geheugen bewaren van de bepalingen onzer Wetboeken is voor de jongelieden op de Burgerscholen geheel overbodig en dus schadelijk. Daartoe wordt zeer groote inspanning vereischt, zonder dat het doel - doordringen in den geest der wet en in het wezen van het regt - wordt bereikt. Die doellooze inspanning nu ontrooft niet alleen tijd aan nuttiger arbeid, maar wekt alligt in plaats van kunde, onkunde, den valschen waan

namelijk, dat men veel weet. Later heeft men dan een andere school noodig, de veeltijds harde school der ervaring, om dien valschen waan te verdrijven en de dan practische mannen te overtuigen, dat zij als jongens monnikenwerk verrigtten.

‘Om de wetgeving van een Staat tot een werkelijk levend beginsel te doen zijn, om ze te doen voortgaan in gelijken tred met de steeds zich wijzigende behoeften des maatschappelijken levens is het noodig dat hare kennis meer en meer doordringe als gemeen eigendom in alle kringen der maatschappij’, zegt de Heer S., en - al moeten we ook hopen, dat de Wetgeving zich zal ontwikkelen naar de behoeften des levens, lang vóór zij het gemeen goed van allen is geworden - tegen de juistheid dier opmerking valt niets in te brengen.

Maar wat is er noodig om de Wetgeving inderdaad tot een levend beginsel te maken voor het volk?

De Heer S. heeft de studiejaren niet zoo ver achter den rug of hij herinnert zich het: scire leges non hoc est earum verba tenere sed legis vim ac potestatem; hij zelf erkent in zijne inleiding, dat *studie* van het Handelsregt onmisbaar is; - welnu, de kennis van het Regt is iets anders dan de kennis der tafels van vermenigvuldiging; hier is het minder te doen om uitgebreide wetenschap, dan om helder inzigt in de hoofdbeginselen, en dit inzigt nu kan, vrees ik, geen leerling door het Handboek van S. verkrijgen. Ik kan mij onmogelijk voorstellen, dat de leerling inderdaad doordringt in de beginselen van het regt; dat een nieuwe en frissche gedachte in zijn brein wordt opgewekt, wanneer de leeraar, sprekende van papier aan toonder, Sickenga nazegt:

‘Papier *aan toonder* is eene andere vorm voor hetzelfde *handelspapier*, als waaronder de gewone *traite* (aan *order*) zich voordoet, het draagt denzelfden *risiko* over, slechts met beperkter aansprakelijkheid van den oorspronkelijken uitgever en de latere personen door wier handen het circuleert. Het papier *aan toonder* moet binnen 3 *dagen* worden overgedragen of aan den betrokkene (gewoonlijk *kassier*) ter betaling aangeboden, op verbeurte van verhaal op betrokkene en regres tegen voorlieden; het blijft slechts 10 *dagen* verzekerd door den oorspronkelijken uitgever, mits bewijzende voldoende waarde gedurende dien tijd bij den betrokkene voorhanden gehad (en ze sedert niet teruggetrokken) te hebben,’ en dan als toegift art. 226 W.v.K. letterlijk opdreunt.

Het is mogelijk dat ik mij vergis en het bevattingsvermogen van de Amsterdamsche leerlingen te laag taxeer, of wel, dat het intellectueel waterpas te Dordrecht verre boven Amsterdamsch peil is opgeklommen, maar voorshands schijnt het mij toe, dat ik de jongelui met evenveel succes eenige regels uit den Ilias kan voorlezen als de hierboven aangehaalde regels van den Heer S.

Dit eene voorbeeld zij hier voldoende; ieder die het Handboek doorbladert, zal naast het mijne zonder moeite tal van andere voorbeelden vinden, waarop het bovengezegde evenzeer toepasselijk is. Niet dat S. onwaarheid predikt, neen, behoudens enkele kleine uitzonderingen is hetgeen hij verkondigt even waar als de wet zelve, die hij naspreekt; maar zijne voorstellingen passen niet voor de lezers, in wier beland het boek werd opgesteld.

Misschien is het heel aardig voor een jongen te vernemen: ‘Dat de vader het regt heeft tot *ontkenning* van het kind, waarvan zijne vrouw is bevallen, door middel eener regtsvordering voor de Arr. Regtb., binnen eenige weken na de inschrijving in de geboorteregisters, of bij afwezigheid’ (van de registers ?) ‘te dier tijde na terugkeer, voor zoo verre die geboorte plaats heeft vóór den 180sten dag, sedert voltrekking des huwelijks;’ - welligt ook zal de wetenschap, dat ‘de wet hem verbiedt met zijn moei of oudmoei een huwelijk aan te gaan’ hem voor latere teleurstellingen vrijwaren; maar ik zou toch durven beweren, dat de tijd op de Middelbare Scholen beter en nuttiger kan worden besteed dan met de ontwikkeling van deze en duizende dergelijke bepalingen in het Handboek aangestipt; ik durf beweren, dat de leeraar onverantwoordelijk handelt, wanneer hij zijne leerlingen dergelijke spijs voorzet en dat het laten napraten van woorden allerminst kan strekken om ‘de wetgeving van een Staat tot een werkelijk levend beginsel te doen zijn.’

Maar niet allen tegen de methode, welke S. volgde, heb ik bezwaar; moet er geëxcerpeerd worden uit onze wetboeken, dan zou ik nog altijd meenen dat dit met meer oordeel behoorde gedaan te worden dan hier is geschied.

Handelsregt en Burgerlijk Regt staan in naauw verband, zegt de schr., en van dat juiste standpunt uitgaande, vindt hij aanleiding om het geheele, of nagenoeg het geheele Burg. Wetb. te excerperen; niets wordt vergeten: Afstamming, Bloedverwantschap, Huwelijk, Minderjarigheid en Voogdij, Krankzinnigheid, Curateele, Naam, Woonplaats, Afwezigheid, Regtsvermoeden van Overlijden, Eigendom, Erfdienstbaarheid, Erfopvolging, alles wordt behandeld, tot in de kleinste bijzonderheden, of liever, de meeste, zoo niet alle, daartoe betrekkelijke wetsbepalingen worden opgesomd. Zoo leeren we:

‘De persoonlijke vrijheid wordt gewaarborgd zelfs tegenover de eigen verbindtenis van den persoon wien het aangaat tot een blijvende dienst voor het leven.’ (sic!!)

‘De acte (van geboorte) wordt opgemaakt door den ambtenaar van den burgerlijken stand, die des noods kan vorderen vertooning van het kind.’

‘De echtgenoot en kinderen uit een nog bestaand huwelijk kunnen het tweede huwelijk des anderen echtgenoots stuiten.’

Zoo vinden we de belemmeringen, die een trouwlustig jongmensch in vervulling zijner dierste wenschen kunnen hinderen, even naauwkeurig vermeld als de gevallen, waarin echtgenooten, bij wie de eerste gloed van het liefdevuur is uitgebluscht, de weleer fluweelen banden des buwelijks kunnen verbreken, en honderd andere zaken, wier kennis (al kon ze volgens des S. methode verkregen worden) niet alleen van zeer ondergeschikt belang is, maar die daarenboven tot het Handelsregt in geen verband staan.

Zeker, Burgerlijk Regt, Handelsregt, Staatsregt, staan tot elkander in naauw verband, maar hetzelfde kan gezegd worden van alle deelen der Regtswetenschap, ja, van alle wetenschappen, die, naar het oordeel van geleerden, naauw aaneenhangen, zoo naauw, dat zij alle te zamen eigenlijk slechts ééne wetenschap, de Wetenschap, uitmaken. Maar ik vraag u, wat heeft men op de Burgerschool met die hoog wetenschappelijke spheer te maken? Het daar gegeven onderwijs moet tot practische resultaten leiden; en zal dit mogelijk zijn, dan behoort men een veel eenvoudiger en nederiger standpunt in te nemen.

Er zijn voor alles twee zaken, welke hierbij vaststaan: 1°. dat de vakken, waarin onderwijs zal gegeven worden, zijn bepaald en dat de leeraren die bepaling niet kunnen wijzigen; 2°. dat een cursus 5 jaren duurt, een werkjaar omstreeks 250 dagen en het gedeelte van den dag, voor schoolonderwijs beschikbaar, zes, hoogstens acht uren.

In de weinige beschikbare uren moet onderwijs worden gegeven in al de voorgeschreven vakken. Geen wonder, dat elk leeraar klaagt, dat hem te weinig tijd wordt ingeruimd; maar hoe meer er voor die klagt te zeggen valt, hoe meer reden ook om de beperkte ruimte goed te vullen en het onderwijs zoo vruchtbaar mogelijk te maken.

In verband met de bovenstaande opmerkingen, zou ik meenen dat de leeraar in het Handelsregt zich niet heeft te beklagen, als hij bijv. gedurende één jaar aan de hoogste klasse twee uren per week onderrigt kan geven. Maar, gesteld zelfs dat hem eens zooveel tijd wordt toegestaan, dan nog begrijpt elkeen, dat geen enkele leerling, zelfs niet de meest vlugge en meest ijverige, die toch ook van Civiel Regt en Regt in het algemeen nog geen flaauw begrip bezit, zoo ver gebragt kan worden, dat hij op de hoogte komt van het Handelsregt, op zulk een hoogte, dat hij zich zelf kan helpen en zijn eigen advocaat zijn. Er is dunkt mij zelfs geen denken aan, om het geheele handelsregt met eenig gunstig gevolg met den leerling te doorloopen.

De vraag hoeveel men afhandelt, treedt dus op den achtergrond en het kan er nog slechts om te doen zijn, na te gaan wat men behandelen moet en hoe.

Is het nu waar, dat handelsregt een studievak is (gelijk S. het zelf noemt), dan kan, dunkt mij, ook het antwoord op die vraag niet moeielijk zijn; het komt dan hierop neêr: de leeraar zoekt aan den leerling juiste, heldere begrippen te geven van de wetsbepalingen en regtsvoorschriften aangaande die onderwerpen in het handelsregt, wier kennis in het dagelijksch leven het meest te pas komt, zonder zich met bijzaken in te laten of quaesties te behandelen, tenzij die strekken kunnen om het algemeen begrip duidelijker te maken. De leeraar zal al dadelijk zien, dat het, om zijn doel te bereiken, onvermijdelijk noodig is aan zijne leerlingen eene juiste voorstelling te geven van de verbindtenissen en overeenkomsten in het algemeen. Daarmeê beginnende zal hij, ofschoon alleen het bepaald *noodzakelijke* uit het Burg. Wetb. behandeld wordt, welligt bij het einde van den cursus niet veel meer dan de eerste 200 artt. van het Wetb. van Kooph. behandeld hebben; maar althans in de gelegenheid zijn geweest den leerling een klaar begrip te geven o.a. van den wissel en zijne regtskundige gevolgen.

Indien de leeraar voor zijn taak berekend is, zal hij, zoo handelende, het oordeel van den leerling aanzienlijk gescherpt, zijn verstand ontwikkeld hebben; hij zal hem geleerd hebben de zaken, althans ééne zaak, uit een regtskundig oogpunt te beschouwen, en hem nog daarenboven de methode hebben aangewezen, waarnaar hijzelf desverkiezende (het geval is wel onwaarschijnlijk, maar toch niet onmogelijk) verder zal kunnen gaan.

Vraagt men welk *direct* voordeel zoodanig onderwijs in het handelsregt zal medebrengen, dan antwoord ik volgaarne, geen positief, maar wel negatief direct voordeel.

Terwijl het onderwijs, dat de Heer S. in en door zijn Handboek voorstaat, er onmisbaar toe moet leiden, dat de leerlingen zich verbeelden op de hoogte te zijn van het handelsregt, omdat ze daarover veel kunnen praten, en er niet genoeg van begrijpen om de moeielijkheden in te zien, zal de leerling, na het onderwijs, zoo als ik bedoel, de school verlaten met de overtuiging, dat hij van handelsregt nog zeer weinig weet: hij zal bemerken, dat zij die, òf door ondervinding òf van hooren zeggen (omdat A. of B. ook eens een dergelijk geval had) iets van het regt meenen te weten, zich bedriegen; dat de regtsstudie een *studie* is; dat hij, die er zich niet geheel aan wijdt, er in den regel niets van weet; dat er moeielijkheden en zwarigheden zijn, daar waar een leek meent dat alles zeer duidelijk is; hij zal leeren inzien, hoe naauwkeurig men de wet moet doorgronden om hare bedoeling te vatten; hoe een paar woorden in een enkel artikel slechts zeer zelden beslissen en zeer dikwijls, buiten verband tot het geheel beschouwd, voor den oppervlakkigen lezer juist het omgekeerde zeggen van hetgeen ze inder-

daad bepalen; in één woord, hij zal, de voorkomende moeielijkheden beter doorgrondende, het gevaar van procedures gemakkelijker keeren, niet door zijn eigen advocaat te zijn, maar veeleer (en dit is de moraal van het onderwijs, de toepassing van de preek, en tevens de troostgrond voor alle advocaten, die niet gaarne zouden zien dat heel het volk juristen werd) door spoediger dan anderen tot de overtuiging te komen, dat men bij het naderen van het onweêr niet beter kan doen dan zoo spoedig mogelijk den raad van deskundigen in te winnen.

October 1865.
J.C. DE VRIES.

Verslag over het jaar 1864, *zamengesteld door de Kamer van Koophandel en Nijverheid te Batavia. Te Batavia, bij Bruining en Wijt*. 1865.

Het Verslag der Kamer van Koophandel en Nijverheid te Batavia zal zeker meer dan menig ander handelsverslag de aandacht trekken en gelezen worden. Het verdient deze onderscheiding ten volle, niet allen om de belangrijkheid der onderwerpen daarin behandeld, maar ook door het gezag, hetwelk de meeningen dier kamer aan de bekwaamheid van hare leden en de hooge positie die zij in den Bataviaschen handelstand innemen, ontleenen.

Het was een goed besluit der regering, op de 5 hoofdplaatsen van den handel in Neêrlandsch Indië Kamers van Koophandel in te stellen. De handel heeft er behoefte aan bij de regering vertegenwoordigd te worden door mannen met de eischen van het handelsverkeer bij ondervinding vertrouwd, die goede maatregelen voorbereiden en tegen verkeerde bij tijds waarschuwen kunnen. Maar ook de regering heeft aan de voorlichting van dergelijke mannen behoefte. Er bestaan in de Indische maatschappij nog zoovele verkeerdheden, welke uit een verouderd stelsel voortvloeijen, dat het haar niet mogelijk is daarin op eens verbetering te brengen. Vele zelfs zullen hare aandacht ontsnappen, indien zij niet door deskundigen daarop gewezen wordt. Doch zij moet in deze vertrouwen kunnen stellen; zij moet de overtuiging hebben dat de verbeteringen, welke van haar verlangd worden, voor den gezamenlijken handelstand en niet slechts door de bijzondere belangen van enkelen gevorderd worden, dat de voorgestelde maatregelen met het oog op de algemeene eischen van den handel en niet alleen voor de verlangens van dezen en van genen beraamd zijn. Dergelijke voorlichting ontbrak haar tot nog toe geheel; wel kwamen er klagten en voorstel-

len van handelaren bij haar in, doch maar al te dikwijls misten die de kenmerken van kalm overleg en dien bezadigden toon, welke alleen overreden en de gedachte aan nevenbedoelingen verwijderd houden. De behoefte aan de oprigting van kamers van koophandel was daarbij zooveel dringender geworden, nu een nieuw stelsel in de handelswetgeving stond aangenomen te worden, waarvan de voorbereiding en geleidelijke invoering vele moeijelijkheden moesten ontmoeten.

De Kamer van Koophandel en Nijverheid te Batavia heeft begrepen van hare werkzaamheden een openbaar verslag te moeten geven. Zij is, voor zooverre mij bekend is, de eenige der vijf Kamers welke dit deed. Haar besluit ten deze verdient dus met dankbaarheid te worden erkend; te meer omdat zij er zich niet uitsluitend toe bepaald heeft alleen datgene op te nemen wat tot haar ressort betrekking had, maar ook onderwerpen welke meer in het bijzonder op andere plaatsen in Indië te huis behooren, doch van algemeen belang voor den handel in Indië zijn te achten, bespreekt. Daaraan heeft men mededeelingen over den toestand der reede van Samarang, over den geldsomloop op Celebes en in het bijzonder te Makassar, over den loop van den indigohandel, die bijna uitsluitend te Samarang wordt gedreven, over dien van den tabakshandel, enz. te danken, waarover men anders niets zoude hebben vernomen.

Het zal wel niet van mij verlangd worden eene kritiek van dat verslag te leveren, of van zijne inrigting en van de mededeelingen daarin vervat, noch dat ik met de Kamer eene lans zal breken over enkele onderwerpen, waarover hare inzigten misschien in Europa niet geheel zullen gedeeld worden. Ik wil liever mij bepalen de aandacht te vestigen op de gewigtige onderwerpen welke door haar besproken zijn, en houd mij verzekerd, dat allen die van dat verslag kennis nemen, een hoogen dunk zullen verkrijgen van de wijze waarop die Kamer de haar toevertrouwde belangen behartigt.

Toch moet ik een voorbehoud maken, voor ik die geheel onzijdige taak aanvaard en van den inhoud verslag geef. Het geldt de inrigting en bewerking van het verslag. De volgorde waarin de onderwerpen zijn behandeld; hunne goede onderscheiding, zoodat elk is gebragt onder de juiste rubriek - hetgeen dikwijls zoo moeijelijk wordt gemaakt door de vereeniging van verschillende takken van bedrijf; - de zorg aan de verzameling der feiten besteed, verdienen wel afzonderlijke vermelding. Dat geene volledige opgaven omtrent alle onderwerpen gegeven zijn, zal wel niemand verwonderen; volledigheid in dergelijke verslagen behoort tot de onmogelijkheden; daarvoor behoeft de Kamer dus waarlijk geene verschooning in te roepen. Maar het komt er meer op aan dat men met zorg alles heeft getracht te verzamelen wat mogelijk was op te sporen en

vooral, dat men eene keuze heeft weten te doen uit de opgaven, en niet uit bejag naar volledigheid maar alles heeft opgenomen wat werd opgegeven, belangrijk of niet. Bovendien, wanneer men niet kan verkrijgen alles wat men wenscht, wete men zich te behelpen met hetgeen bereikbaar is. In deze opzigten voldoet het verslag aan de meest strenge eischen. Als voorbeeld daarvan kan aangevoerd worden: de verzameling der cijfers van in- en uitvoeren uit de handelsberigten opgemaakt, tot welke bron men, bij gebrek aan officiële opgaven, de toevlugt moest nemen. De Kamer drong op de maandelijksche uitgave van deze bij de regering aan; doch zij liet, bij het vooruitzigt dat hiertoe zou worden overgegaan, niet na thans reeds te geven wat zij vinden kon. Het gemis aan die officiële opgaven maakte het haar echter onmogelijk iets omtrent den inlandschen handel mede te deelen; zij verkeerde dienaangaande in volslagen duisternis, want de gegevens daarover zijn niet uit andere bronnen te putten.

Het 1ste hoofdstuk van het verslag bevat eene mededeeling van de verschillende onderwerpen door de Kamer behandeld; in het 2de zijn de berigten over de handelsbeweging, in het 3de die over de scheepvaartbeweging opgenomen; in het 4de wordt de toestand van nijverheid, landbouw en andere bedrijven, in het 5de die van de geldmarkt aangetoond, terwijl in het 6de verschillende onderwerpen besproken worden, als: de middelen van vervoer, de assurantiemaatschappijen, enz. Het meest trekken de volumineuse bijlagen (zij nemen 342 bldz. van de 532 in) de aandacht; de Kamer heeft begrepen daaronder zoowel hare eigene adviezen, als memoriën van hare leden en andere belangrijke stukken, welke in Indië over eenige onderwerpen van handel en nijverheid verschenen zijn, te moeten opnemen. Hieraan heeft men eene verzameling van stukken te danken, die tot regt verstand van vele Indische kwestiën verdienen geraadpleegd te worden. Behalve een paar stukken, welke ik meer in het bijzonder zal bespreken, wijs ik op het rapport der deskundigen over de wijze van suikerbereiding van den heer Montclar, op de stukken over het muntwezen op Celebes, op die over de slechte bepalingen der wet aangaande de koopmansboeken van inlandsche en van chineesche handelaars, enz. Ook de memoriën van den heer Krajenbrink over de invoering van een patentregt en over de verhuring van woeste gronden, leveren zeer belangrijke bijdragen tot de kennis dier onderwerpen.

De hoofdstukken I en IV hebben mij het *meeste* belang ingeboezemd, omdat men daaruit het oordeel der Kamer over de voornaamste kwestiën van handel en nijverheid leert kennen. Daaronder zijn er van meer locaal belang zoo als de verbetering der gemeenschap met de reede te Batavia en die van de haven zelve; de kwestiën over taxatiën van goederen, waarover het oordeel der Kamer dikwijls werd

ingeroepen; de regeling der venduregten en dergelijke, welke natuurlijk buiten Java minder belangstelling wekken. Met genoegen zal men echter vernemen dat de maatregelen tot verbetering van de haven te Batavia met kracht zijn uitgevoerd, zoodat de klagten daarover hebben opgehouden. De Kamer liet een plan onderzoeken voor den bouw van een drijvend droog dok, waaraan de scheepvaart zoozeer behoefte heeft; de uitvoering moest door gebrek aan het noodige kapitaal echter nog worden uitgesteld.

Eene kwestie van algemeen belang, ook voor den Nederlandschen handel, was die van het nieuwe tarief van in- en uitvoerregten. De beschouwingen daarover, zoowel die van de Kamer zelve, als die van eene commissie uit den Bataviaschen handelstand, zijn onder de bijlagen van het verslag opgenomen, en behooren tot die, welke in Nederland met de meeste belangstelling zullen vernomen worden, zelfs al hebben zij, door de vaststelling van het tarief, veel van haar praktisch belang verloren. Ik zoude echter daarbij willen voegen, dat het te betreuren is dat de regering en de volksvertegenwoordiging daarop niet meer hebben gelet. Ik wil trachten de juistheid dezer opmerking te bewijzen.

Toen het ontwerp-tarief in Indië bekend werd, haastte de Kamer te Batavia zich om hare gewigtigste bezwaren daartegen spoedig aan de regering bekend te maken; deze betroffen het uitvoerregt op koffij en dat op suiker. Bovendien noodigde zij den Bataviaschen handelstand uit de verschillende bepalingen van het wetsontwerp te onderzoeken, opdat alle speciale punten daarvan door hen, die hiermede in het bijzonder bekend waren, zouden worden toegelicht. Het rapport, dat den uitslag van dit onderzoek bevatte, werd door tusschenkomst der Kamer aan de regering toegezonden, terwijl zij daaruit tevens aanleiding nam haar gevoelen over verschillende punten nader en meer volledig uiteen te zetten. Dat rapport der commissie uit den Bataviaschen handelstand en de beide missiven der Kamer van 7 December 1864 en van 23 Maart 1865 zijn onder de bijlagen van het verslag, blz. 340 tot 421, opgenomen.

Opmerkelijk is het standpunt, hetgeen zoowel door de Kamer als door den Bataviaschen handelstand bij de bespreking van het wetsontwerp werd ingenomen. Zij betuigden natuurlijk hunne teleurstelling over het behoud der differentiële regten, doch geen hunner keurde dit met bijzonderen nadruk af op grond van het onregt, hetgeen daardoor aan den Indischen handel of nijverheid werd aangedaan. Integendeel, zij wezen op de schadelijke gevolgen der bescherming voor Neêrlands handel en nijverheid zelven, niet alleen omdat de bescherming hen in slaap wiegt, maar ook omdat het vertrouwen op haar door de feiten dikwijls wordt gelogenstraft en de ongelijkheid der waardebepaling van vreemde en van Nederlandsche goederen haar illu-

soir maakt (blz. 408). Doch hunne meest krachtige argumenten bewaarden zij voor den strijd voor de ontwikkeling van eigen handel op het door de natuur hem aangewezen terrein; zij vorderden dat daarvoor in het tarief de kiem zoude worden gelegd. Zij wezen op de gunstige ligging van Java voor den handel op Australie, China en andere landen, die nu door de hooge uitvoerregten bijna geheel verhinderd werd. Zij vorderden niet de vermindering dier regten om de Indische voortbrengselen in alle landen van Europa en van Amerika te kunnen aanvoeren en daarmede op te treden in mededinging van den Nederlandschen handel. Zij vermeden zorgvuldig het eigenbelang en de jaloezij van dezen op te wekken en tegen zich in het harnas te jagen. Zij namen als het ware stilzwijgend aan, dat Duitschland of Frankrijk het eigen terrein van den Nederlandschen handel is, maar zij verlangden dan ook met des te meer aandrang dat het terrein der aan Java naburige landen hun werd overgelaten. Daarop zouden zij niet in concurrentie met den handel van Nederland, maar met dien van de Engelsche of Spaansche koloniën met de koloniale producten kunnen optreden. Wanneer dit door de vaststelling van lage uitvoerregten mogelijk gemaakt werd, dan was eene schoone toekomst voor den Indischen handel geopend. Het heeft hun echter weinig mogen baten; op hunne vertoogen werd weinig acht geslagen; alleen werd eene vermindering in het voorgestelde regt op suiker gebragt, naauwelijks genoeg om aan de mededinging van andere koloniale suiker het hoofd te kunnen bieden.

De handel van Neêrlandsch Indië had anders eene groote vlugt kunnen nemen, en in plaats van commissiehandel met Nederland, gelijk hij nu bijna uitsluitend is, zelfstandig worden en zich op hechte grondslagen vestigen kunnen. Dan zoude bloei en kracht verzekerd zijn, ook voor dien tijd, wanneer de band der bescherming voor den handel op Nederland wordt losgemaakt en hij bij geheele vrijheid op eigen krachten moet steunen.

Er werd vooral op de handelsbetrekkingen tusschen Java en Australie gewezen. Deze zijn thans van luttele beteekenis, wanneer men de behoeften van beide landen, de gunstige gelegenheid om wederkeerig in elkanders behoeften te voorzien en hunne nabijheid in aanmerking neemt. Australie brengt geen suiker, koffij, thee, rijst noch specerijen voort, of althans niet in genoegzame hoeveelheden voor eigen verbruik; Java echter wel, en heeft daarentegen behoefte aan granen, meel, aardappelen, timmerhout, steenkolen, wijn, paarden, levend vee, enz., welke Australie kan aanbieden. De afstand tusschen Australie en Java is geringer dan die tusschen Australie en eenige andere kolonie, welke dezelfde producten kan verschaffen. Buitendien geven de rijkdom van de Australische bevolking en de

grootere ontwikkeling van Java in vergelijking met vreemde koloniën een groot verbruiksvermogen aan beide landen, en openen goede vooruitzigten voor den handel tusschen Australie en Java. Op deze omstandigheden had het rapport van den kapitein-luitenant van Rees over zijn bezoek in Australie met het stoomschip Djambi reeds de aandacht gevestigd. De mondelinge toelichting daarvan, welke hij bij zijne aankomst te Batavia kon geven, deed zeker veel af voor den indruk dien het op den handelstand op Java moest maken, doch de bespreking van het tarief van regten op den in- en uitvoer had wel den meesten invloed op het overwegen der bestaande bezwaren.

De hooge uitvoerregten leverden het grootste bezwaar op. Terwijl in Neêrlandsch Indië van koffij 12 pct. en van suiker 6 pct. bij den uitvoer naar andere landen dan Nederland geheven worden, bedraagt dit regt

op Manilla van koffij en suiker, bij uitvoer met Spaansche schepen, 1½ pct. der waarde, en met vreemde schepen 3 pct.

op Mauritius 15 cent van de 100 pond suiker (iets meer dan 1 pct. van de waarde);

op Ceylon 1 shilling van de 100 pond koffij (circa 2 pct. van de waarde);

en in Bengalen 3 pct. van rijst en van suiker.

Daardoor trekt Australië de koffij vooral van Ceylon, de suiker van Manilla en Mauritius, en de rijst uit Bengalen. Het nadeel dat hierbij Neêrlandsch Indië lijdt, wordt met cijfers vooral voor het artikel suiker aangetoond. Terwijl de invoeren van suiker in Australie in 1862 bedroegen 56,826,625 pond van Manilla en 67,207,552 pond van Mauritius, bereikten die van Java het cijfer van 7,609,250 pond in 1862, en van 6,840,750 pond in 1863 (60,874 en 54,726 picols.) Daarbij houde men in het oog dat Australie eene zeer welvarende bevolking van 1½ millioen ziclen telt, van Europeesche afkomst, wier verbruik van suiker per hoofd en per jaar berekend wordt op 150 pond (5 maal dat van de Engelsche natie) of in het geheel op ruim 200 millioen pond, bijna gelijk aan de geheele oogst op Java. Deze feiten schijnen wel eenigen indruk gemaakt te hebben op de Nederlandsche regering; ten minste zij heeft haar oorspronkelijk voorstel van uitvoerregt op suiker van 6 pct. teruggebragt tot 3 pct. Doch deze wijziging, - eigenlijk de eenige belangrijke welke in het tarief is gebragt, - is niet voldoende om gelijkstelling met Mauritius of Manilla (bij het vervoer met Spaansche schepen) te geven; zij is slechts een halve maatregel. Het groote belang der suikerindustrie op Java, die door suikerregelingen en de bescherming aan de beetwortelsuikerindustrie nu ook in Nederland verleend, zoo zeer wordt benadeeld, dwong deze kleine tegemoetkoming op den weg van een liberaal handelstelsel af. Doch dit stelsel werd in het tarief slechts met den

mond, niet met der daad gehuldigd; anders zouden vrij wat meer ingrijpende verbeteringen aangebragt zijn. Men werd hiervan echter teruggehouden door de vrees voor ‘te groote schokken’, die men zeker ook wilde voorkomen in de vreugde, welke de bloei van den handel in Indië zoude verwekken, wanneer zijne uitvoeren en invoeren groote proporties aannamen en daardoor ook de voortbrenging van den landbouw werd aangemoedigd. Men heeft de voordeelen van den handel met Australie, met Perzie, met de westkust van Amerika en zooveel andere streken liever aan de Spaansche en de Engelsche koloniën dan aan Neêrlandsch-Indië gelaten.

Aan ondernemingsgeest faalt het den Indischen handelaren anders niet; de grootere uitvoeren in 1864 boven die van 1863 kunnen dit bewijzen; aan orders ontbreekt het hun ook niet, doch deze kunnen meestal niet worden uitgevoerd. Zoo werden in 1864 3,999 picols koffij naar Australie uitgevoerd tegen 1,388 in 1863; 36,077 picols rijst tegen 12,304 in 1863; 3,083 picols peper en 331 picols specerijen tegen 816 en nihil in 1863; 87,401 picols suiker tegen 54,728 in 1863. De toepassing der nieuwe wijze van suikerbereiding van den heer Montclar was een voorname oorzaak dier grootere uitvoeren van suiker. Doch het meest schitterend bewijs van ondernemingsgeest leveren de pogingen, in het werk gesteld tot het verkrijgen van eene geregelde stoombootdienst tusschen Australie en Java.

Aan dergelijke stoombootverbinding bestaat eene wezenlijke behoefte, die in beide landen evenzeer gevoeld wordt. Het gemis daarvan was bij het onderzoek naar de middelen tot vermeerdering van den handel tusschen die landen gebleken van groot gewigt te zijn, en kwam het eerst in aanmerking na de hooge regten. De Kamer van Koophandel en Nijverheid te Batavia hield daarop hare aandacht van den aanvang harer werkzaamheden voortdurend gevestigd, en hoewel zij vooral in 1865 daarvoor werkzaam was, meen ik, ten einde het onderwerp eenigzins volledig te kunnen behandelen, ook van hare laatste verrigtingen te mogen melding maken bij de bespreking van die van het jaar 1864.

De handelaren die het meest den handel met Australie drijven, werden door haar geraadpleegd. Zij werd door deze gewezen op de vertraging van het brievenvervoer tusschen Java en Australie, het gemis aan direkt stoombootverkeer. Thans moeten de brieven tusschen Australie en Java den weg over Ceylon nemen, en worden door dien omweg even oud als de brieven uit Europa. De Kamer trachtte, om dit te verhelpen, de peninsular and oriental steam navigation company te bewegen om hare booten den weg weder over Batavia te doen nemen, gelijk zij in vroegeren tijd wel gedaan had, doch sedert geruimen tijd opgehouden had te doen. Deze verklaarde echter dit niet te willen hervatten.

Intusschen werd haar een ander plan medegedeeld, dat meer omvatte en beter aan de behoeften voldoen zou. Door den Nederlandschen consul te Brisbane, de hoofdstad van Queensland, was bij missive van 17 Januarij 1865, de aandacht van den Minister van Buitenlandsche Zaken gevestigd op een plan tot eene stoombootverbinding tusschen de landen aan de oostkust van Australie en Neêrlandsch Indië. Het denkbeeld daarvan werd dus niet alleen in Neêrlandsch Indië overwogen. De behoefte daaraan had zich ook in Australië doen gevoelen, zoodat zelfs de regeringen van Queensland en van New-South-Wales geneigd bleken te zijn de onderneming daarvan subsidie toe te kennen. Er waren twee voorstellen gedaan: het eerste door eene Australische stoombootmaatschappij, om een direkte lijn tusschen Sidney en Singapore te maken, tegen een subsidie van hoogstens 56 shillings of ƒ 33.60 per geographische mijl (voor eene maandelijksche dienst heen en terug ruim ƒ 950,000; 1180 × 24 × 33.60 = ƒ 951,352); het tweede door den heer Robinson, concessionaris der Nederlandsch Indische stoombootdienst, die aan deze dienst te Koepang op Timor eene dienst op Australie wilde aansluiten tegen een subsidie van 40 à 50,000 p. st. Daardoor zou dan over Batavia de verbinding met Singapore zijn tot stand gebragt.

Tegen het plan van den heer Robinson gelden twee zeer gewigtige bezwaren, die het als geheel onaannemelijk doen verwerpen. Vooreerst de overlading die te Timor moet plaats hebben en zeer moeijelijk zal zijn, doch vooral de omstandigheid dat de booten van Timor naar Batavia beurtelings over de Molukken of over Makassar moeten gaan volgens de bepalingen der concessie, waardoor een omweg van drie weken in het eerste geval, en van 8 à 10 dagen in het tweede zou worden gemaakt. Tegen het plan der Australische stoombootmaatschappij wordt bezwaar gemaakt om het hooge subsidie hetgeen zij vraagt, doch ook omdat daardoor Java geheel wordt buitengesloten, terwijl men in Australië op eene verbinding ook met dit land hoogen prijs stelt.

De moeijelijkheid eener keuze tusschen beide plannen nam een voorstel van de heeren Reynst en Vinju weg. Bij een adres d.d. 24 April 1865, zetten zij een nieuw plan uiteen; zij vroegen daarbij van de regering in Neêrlandsch Indië concessie voor eene maandelijksche stoombootdienst tusschen Batavia en Sidney, voor den tijd van 10 jaren, met een subsidie van ƒ 100,000 per jaar. Zij willen den weg nemen langs Timor, door de Torresstraat, langs Kaap York en de oostkust van Australie naar Brisbane en Sidney, aanleggende te Koepang op Timor, te Kaap York - op beide plaatsen voor het innemen van steenkolen - en te Brisbane. Zij willen voor die dienst bezigen drie stoomschepen, elk met eene belaadbare ruimte van minstens 600 à 800 ton, terwijl zij rekenen een voorraad steen-

kolen voor minstens 8 dagen of circa 350 ton buitendien te moeten laden. Die schepen moeten voorzien zijn van stoommachines van omstreeks 400 paardenkracht, om de reis zoo spoedig mogelijk te kunnen afleggen, hetgeen men zonder oponthoud berekent dat in 16 etmalen stoomens zal kunnen geschieden. Zij houden zich overtuigd elke reis 40 à 50 passagiers der 1e klasse, en 60 tot 100 der 2e of 3e klasse te zullen vervoeren, terwijl zij meenen telkens op eene volle lading goederen te mogen staat maken. Voor het laatste voeren zij aan, dat in 1864 van Java naar Australie uitgevoerd werden ca. 9000 ton goederen; eene nagenoeg gelijke hoeveelheid achten zij, bij de groote uitbreiding, welke de handel op Australie zal nemen, voor hunne dienst verzekerd. Daarentegen zijn de invoeren uit Australie niet zoo juist te berekenen en kan voor 1864 alleen op ruim 7000 ton steenkolen gewezen worden. Bij eene lage vracht, b.v. van 50 shilling per ton, meent men dat zij een zeer groot deel der goederen zullen vervoeren.

De aanvragers stellen zich veel voor van de omstandigheid, dat hunne dienst door aansluiting te Singapore eene kortere verbinding tusschen Australie, China en Japan, enz., zal opleveren. Voor de maildienst naar Europa zal zij echter van geen gewigt zijn, want de afstand tusschen Point de Galle (Ceylon) en Sidney wordt in 23 dagen afgelegd, terwijl voor dien over Batavia naar Point de Galle misschien 34 à 37 dagen noodig zullen zijn. Bij het noodige oponthoud voor innemen van steenkolen enz., kan de weg tusschen Batavia en Sidney over Timor, Kaap York en Brisbane worden afgelegd in 20 à 22 dagen; die tusschen Singapore en Batavia wordt afgelegd in 3 etmalen, zoodat van Sidney naar Singapore over Batavia de reis 23 à 25 dagen zal duren, terwijl die over Point de Galle naar Singapore 30 à 31 dagen duurt. Doch voor de reis van Sidney over Batavia naar Point de Galle zouden nog 11 à 12 dagen boven de 23 à 25 dagen moeten gerekend worden. Voor het verkeer van Australie op China en Japan zal dus Batavia het middelpunt kunnen worden, gelijk de concessievragers verwachten, doch het is te betwijfelen of men zoover kan gaan als de Kamer te Batavia en hetzelfde verwachten voor het verkeer tusschen Australie en Europa.

De Kamer te Batavia verleende eene krachtige ondersteuning aan het plan der heeren Reynst en Vinju, en drong bij hare missive van 28 April II., bij den gouverneur-generaal op het verleenen van het subsidie aan. Het schijnt dat hare adviezen een gunstigen invloed zullen hebben; de Minister van Koloniën althans heeft reeds verklaard geneigd te zijn dergelijk subsidie toe te staan. Het is nu te hopen dat de zaak spoedig haar beslag krijge, niet alleen wegens de groote belangen daarbij betrokken, maar ook omdat men van de goede gelegenheid gebruik moet maken, en moet verhoeden dat door dralen of talmen aan een ander plan in Australië begi□n

van uitvoering worde gegeven. Ter waarschuwing wordt in Indië gewezen op de geschiedenis van het vestigen van een vrijhaven te Singapore.

In Australie is men het plan der heeren Reynst en Vinju zeer gunstig gezind; de gouverneur van New-South-Wales schreef den 20sten Julij ll. aan den Nederlandschen consul, dat hij het plan onderworpen had aan het onderzoek zijner verantwoordelijke technische adviseurs en het bij dezen had ondersteund door zich ernstig daarvoor te verklaren. Hoewel men gewoonlijk alleen aan maildiensten subsidie wil toekennen, zoude men toch voor dit plan eene uitzondering willen maken om zijn groot belang. Het subsidie dat van New-South-Wales wordt gevraagd is 15.000 p. st.; gelijk bedrag zoude Queensland moeten bijdragen, en daarbij ƒ 100.000 der Nederlandsche regering, geeft een totaal van ƒ 460.000 of bij eene maandelijksche dienst, vice versa, ± ƒ 20 per geographische mijl (960 × 24 × 20 = ƒ 460.800). Waarom dat subsidie zoo ongelijk tusschen de drie landen wordt verdeeld, blijkt niet. Misschien is het omdat de heer Robinson van elk der Australische Staten 15.000 p. st. vroeg, en men wel geneigd was hem die te geven, waarop echter het nieuwe plan, zooveel doelmatiger, veeleer aanspraak kan maken. Het ware echter verkieslijker geweest, dat subsidie tusschen de drie belanghebbende Staten gelijkelijk te verdeelen, indien zelfs niet van Neêrlandsch Indië grootere bijdrage had moeten verlangd worden, omdat dit zeker het grootste belang daarbij heeft. Aldus oordeelt men ten minste in Australie. De vrees, dat men dit in Nederland te veel zou achten, heeft misschien de concessievragers daarvan weêrhouden. De vrees toch voor de toepassing der voorschriften eener strenge staathuishoudkunde, welke zich tegen het verleenen van subsidies verzet, zal hen wel niet hebben afgeschrikt. De voorschriften der staathuishoudkunde gelden immers niet voor Indie? Of geeft het nieuwe tarief eenigen grond om dit wel te denken?

De Kamer wijdt aan de nagedachtenis van den heer W. Cores de Vries, den stichter van het stoomvervoer in Neêrlandsch Indie, eene welverdiende hulde; het verlies van dezen verdienstelijken man wordt in Indie algemeen betreurd. Over de nieuwe onderneming van stoombootdiensten in den Archipel, welke met 1o Januarij 1866 zal in werking treden, spreekt zij niet; de openbare meening in Indie schijnt echter deze niet zeer gunstig te zijn.

Dat de Kamer te Batavia aandringt op een spoedig begin van den aanleg van den spoorweg Batavia-Buitenzorg, zal wel geene bijzondere vermelding behoeven. Zij ondersteunde bij de regering de aanvrage om concessie voor een spoorwegnet over geheel Java, hetgeen zeker wenschelijk is, doch waarvan de uitvoering behoort af-

hankelijk gesteld te worden van de vraag, of de opofferingen, welke daarvoor gevraagd worden, reeds nu en in haar geheel kunnen toegestaan worden.

Ik zoude allengs vervallen in eene opsomming van de verschillende onderwerpen door de Kamer in haar verslag vermeld, waarvan zeer vele tot eene uitvoerige bespreking konden aanleiding geven. Vooral hetgeen in het 4de hoofdstuk wordt medegedeeld over den toestand der verschillende kultures, in het ressort der Kamer gelegen en over dien van vele ondernemingen en fabrieken. Die mededeelingen zijn des te belangrijker omdat de Kamer er zich niet toe bepaald heeft om den toestand in 1864 te schetsen, maar tevens hun wording en ontwikkeling vermeldt. Zij deed hetzelfde in het 5de hoofdstuk over de geldmarkt en geeft daarin eene geschiedenis der Javasche bank en van andere kredietinstellingen. Daardoor is haar verslag een legger geworden, welke bij het bestudeeren van de Indische kwestiën dikwijls geraadpleegd zal worden.

De Kamer onthield zich met groote omzigtigheid van een oordeel over de vereischten van eene nieuwe regeling der landbouwnijverheid op Java; dat de onzekerheid, welke thans in vele opzigten heerscht hoogst schadelijk werkt, verbloemt zij echter niet. ‘Zij wil zich liever niet begeven op het glibberig pad van de beantwoording der vraag, of zulk eene omkeering’ (van de verhouding der hoofden tot de ambtenaren en tot de bevolking) ‘wenschelijk zou zijn voor ons bestaan’ (blz. 118). De Kamer heeft, naar ik geloof, gelijk. De beantwoording dier kwestie wordt te veel in verband gebragt met staatkundige inzigten dan dat eene Kamer van Koophandel zich in de discussie daarover mengen moet; ten minste zoolang haar oordeel niet over eenig bepaald plan wordt gevraagd. De kracht van de Kamer is vooral daarin gelegen, dat zij buiten politieke beschouwingen staat, welke haar tot deze of gene partij zouden kunnen doen rekenen. Zij moet deze vermijden en alleen het oog gevestigd houden op de belangen van handel en nijverheid. Vrijheid van handel en verkeer is in Nederland geen partijleus; zij wordt erkend door alle partijen. De eischen van dat verkeer te verdedigen, is de roeping der Kamer, zonder dat zij zich behoeve te bekommeren over de vraag: of de politiek deze in hun geheel zal willen toestaan.

Voor de nieuwe toekomst, welke den Neêrlandsch Indischen handel tegen het jaar 1872 geopend wordt, kan de Kamer te Batavia zeer veel voorbereiden; de uitgave van haar jaarlijksch verslag kan daarom zooveel te meer nut hebben, opdat de wenschen en de behoeften van dien handel dan ook in Nederland bekend raken. Hunne vervulling zal dan minder twijfelachtig zijn, naarmate die kennis meer algemeen wordt. De moeite door de Kamer te Batavia aan de za-

menstelling van hare verslagen besteed, zal ook op die wijze aan den Indischen handel goede vruchten opleveren.

Amsterdam, November 1865.
N.J. DEN TEX.

***Statistiek van den Handel en de Scheepvaart op Java en Madura sedert* 1825. *Uit officiële bronnen bijeenverzameld door G.F. de Bruijn Kops. 2 dln. Batavia, Lange en Comp.* 1857.**

Het is reeds geruimen tijd geleden sedert deze beide deelen door den heer de Bruijn Kops werden uitgegeven. Velen zullen reeds daarmede kennis gemaakt en veel nut daarvan getrokken hebben bij hunne nasporingen aangaande den toestand van den handel op Java. Toch is het niet overbodig daarop nu de aandacht op nieuw te vestigen. Met het jaar 1865 toch wordt een gewigtig tijdperk van 41 jaren voor den handel op Java afgesloten: het tijdperk van krachtige bescherming van de Nederlandsche belangen bij dien handel. Met die bescherming zal dan gebroken worden; zij zal tot de geschiedenis behooren, terwijl een volkomen oordeel over haren invloed onmogelijk wordt. Wanneer nu de beide deelen van den heer de Bruijn Kops met een derde worden vermeerderd, hetgeen de opgaven van deze voortzet over de jaren 1856/65 en tevens de beloofde overzigten van den handel over tientallen van jaren verdeeld levert, waarnaar reeds zoo lang verlangend is uitgezien, zal een volledige bron van gegevens voor de geschiedenis van den handel op Java worden geleverd, zoo als van weinig landen, zelfs niet voor Nederland, kan worden aangewezen. Moge de heer de Bruijn Kops zelve van de wenschelijkheid dier voltooijing overtuigd worden, en uit het besef van het nut van zijn arbeid den lust ontleenen dien voort te zetten.

Na het gunstig oordeel door den heer H. Muller Sz. in het bijblad van ‘de Economist’ van 1858 over dat werk geveld en het uitvoerig verslag van zijne indeelingen en inhoud, is het onnoodig deze op nieuw mede te deelen. Doch de volkomene instemming met dat oordeel moet alleen eene uitzondering lijden betreffende de gedachte om de jaartallen tot 1860 in al de tabellen in te vullen. Die gedachte is niet alleen onpraktisch, maar ook onmogelijk uit te voeren, omdat onder de cijfers, welke gedrukt zijn, voor de invulling in schrift geene genoegzame ruimte is overgelaten. Zij heeft bovendien alle waarde verloren, omdat het niet mogelijk is tot 1865 die voort te zetten. De behoefte aan de uitgave van het 3de deel wordt echter daardoor des te duidelijker.

Het leven van Richard Cobden, den Apostel van vrijen handel. Uit het Engelsch, door E.C. Mackay. Amsterdam, K.H. Schadd. 1865.

De hoogadelijke en overmoedige Grantley Berkeley, die George IV tot peet en alleen de oudste aristocratische geslachten van Engeland voor bloedverwanten had, vertelt in de eindelooze reeks van brutaliteiten die hij in zijne meer dan indiscrete autobiographie als zijne heldendaden opdischt ook deze, dat hij den bekenden John Bright eens in eene volle Parlementszitting toeriep: ‘The honorable member for the West Riding - Cobden - assures that if you had not been a Quaker, you would have been a prize fighter.’ En ten bewijze dat hij juist geoordeeld had, voegt hij er bij, dat Cobden en Bright deelden in het schaterend gelach waarin deze woorden geheel het Huis bragten.

Trouwens, John Bright, dit erkennen al zijne vrienden, is alleen dan in zijne kracht en ontwikkelt niet anders zijne groote gaven als redenaar, dan wanneer hij een barren strijd uitlokt of zich daarin mengt. Voor hem is strijd de bepaalde voorwaarde van staatkundige werkzaamheid en van die bezielde, zij 't dan ook meestal te heftige speeches, welke zelfs in het zoo moeijelijke Britsche Parlement altijd met aandacht en voldoening gehoord worden.

Wie nu echter naar die uitspraak hetzelfde oordeel vellen zou over Bright's boezemvriend, Richard Cobden, reeds daarom, omdat beider publieke loopbaan en staatkundige taktiek ongeveer dezelfde waren en omdat beide in denzelfden grooten strijd hun naam, ja hunne vermaardheid vermeesterd hebben, hij zou toch onregtvaardig handelen. Want de onverzettelijke en hoekige kwaker is nog vrij wat barder en scherper, dan de door een leven van reizen en trekken en loven en bieden meer afgeronde en afgeslepen handelsman ooit was. Cobden, 't is zoo, had blijkbaar ook behoefte aan strijd; alleen in de oppositie leefde hij, alleen daarin gevoelde hij zich opgewekt en krachtig. Wie hem teekent als een eigenlijk zachtzinnig en zelfs eenigermate schuchter man, zoo als deze schrijver ook al weêr, wel beweert maar niet bewijst, zondigt door verkeerde ingenomenheid met zijn held. Want dat gelaten dulden van onregt, vooral wanneer het op politiek terrein geschiedt en meer geheele klassen, volstrekt niet enkele personen treft, waartoe bijna ieder burger, zelfs de niet eens zoo bij uitstek zachtzinnige overhelt, kenmerkte Cobden evenmin, als 't nu nog Brights karaktertrek kan genoemd worden. Reeds als jongman kon hij de verkorting der

burgerschapsregten niet verkroppen van eene stad, die toch nog maar eerst zeer weinige jaren zijne woonplaats was, en overal waar hij verkeerdheden meende te ontdekken, daar moest hij dadelijk de middelen trachten te vinden om ze tegen te gaan. Er was blijkbaar iets zeer strijdlustigs in zijn geest; en hoe teeder echtgenoot en vader hij dan ook moge geweest zijn, de behoefte om tegen alle onderdrukkers op te komen en hen zoolang te bestrijden totdat hij hen verdelgd had, een drang, die zelfs al zeer krachtig in hem werkte, is tot nog toe niet als het bepaald karakteristieke van zachtzinnigheid beschouwd. Wanneer hij ook dat burgerlijk martiale niet in zich gevoeld had wat hem voortdurend als naar strijd deed uitzien en hunkeren; wanneer hij niet met geheel zijne ziel in dien strijd geleefd had, en ook werkelijk behagen daarin had gevonden, nooit zou hij ook die middelen hebben weten uit te denken, waardoor hij zijne tegenstanders in hunne eigene wijkplaatsen gedurig wist te verschalken en te verslaan. Hij zou dan alligt minder forsch te werk gegaan zijn, maar dan ook, even als zijne medestanders, minder schitterende overwinningen behaald hebben. Want zonder dien onbegrensden moed en ijver, zonder die altijd versche wapenen, waarmede Richard Cobden de protectionisten onophoudelijk vervolgde, zouden de graanwetten nooit in Engeland, in dien tijd althans, gevallen zijn.

En nu kan 't mij dikwijls hinderen wanneer de legioenen van geschiedschrijvers van dien aan Engeland, helaas! ontvallen man van overtuiging, gedurig den kampioen op platform en in St. Stephen's trachten voor te stellen als een zacht en bloô man, die eigenlijk onwillens de groote taak op zich genomen had, die hij zoo manmoedig vervulde. Waartoe dat onregt doen aan de waarheid, waartoe dat toedichten van bloôheid aan een man van zooveel kracht? Alsof bloôheid eene deugd, kracht eene ondeugd ware. Heerschte die ondeugd dan maar meer, hier te lande althans, in raadzaal en daarbuiten!

Maar juist omdat Cobden een man was die den moed had eene overtuiging te bezitten en die niet alleen uit te spreken, maar daarvoor te kampen, zelfs tegen allen die daaraan weêrstand wilden bieden, juist daarom wensch ik zijn leven in veler handen. Verre van een dier onbesuisde raisonneurs te zijn tegen alles wat er bestaat, wier magt zich beperkt tot het niet zoo heel moeijelijke afbreken, maar die steeds onmagtig blijven om iets beters op te bouwen, was hij daarentegen de man die eerst den weg ter verbetering zorgvuldig had geëffend en gereed gemaakt eer hij den moker opnam om het bestaande te vernietigen. Daarom kon hij met te meer moed en zelfvertrouwen voor de tegeustanders van zijn stelsel optreden. Niet afbreken wilde hij omdat hij het bestaande afkeurde, maar af-

breken omdat hij het nieuwe door hem beraamde beter achtte. Er was dus geen tijd van weifeling wat te doen wanneer dat verkeerde werd weggedaan, maar er was dadelijk zekerheid dat een andere en betere toestand den vroegeren min gunstigen reeds wachtte. En juist omdat hij geen eenvoudige slooper maar een opbouwer was, juichte de praktische Engelsche natie hem toe en liet zij zich gewillig door hem leiden. Noch Lord John Russell's, noch Sir Robert Peel's weifelende staatkunde op het gebied der graanwetgeving konden hem een enkel oogenblik van den goeden weg afleiden, of genoegen doen nemen met het mindere omdat het meerdere voor 't oogenblik misschien nog niet verkrijgbaar was; alleen voor dat ééne enkele waarlijk goede had hij hart, en geene halve maatregelen vermogten hem te verlokken. En dat was omdat hij een man was van kracht en van overtuiging. Hij zou wel de korenwetten vernietigen, maar alleen dan wanneer dat geheel vrije verkeer daarvoor in de plaats trad, waarvan alleen een goede uitkomst te wachten was. Geen afbreken eer hij zeker was het betere te kunnen opbouwen: juister heeft hij dat nooit als zijne kracht getoond dan door het Fransche tractaat, het waardig eindwerk van zijn rusteloos en gejaagd, maar dan ook vroeg geëindigd leven.

Dagbladen en tijdschriften mogen menig woord over Cobden hebben gesproken: eene vrij naauwkeurige levensgeschiedenis zoo als de hierboven aangekondigde mag daarom toch welkom genoemd worden. Geheele stukken uit verscheiden speeches zijn zeer te pas aangebragt en versterken den indruk van dien werkelijk begaafden man zeer.

Intusschen zou ik onregtvaardig, ja, partijdig handelen, wanneer ik niet met een woord erkende te betreuren, dat de vertaler goedgevonden heeft alleen zijn naam op den titel te plaatsen en niet allereerst dien van den schrijver, M'c Gilchrist; zelfs in de voorrede, waarin hij toch van den schrijver spreekt, noemt hij diens naam niet eens. Ik acht dat ook daarom verkeerd, omdat men nu niet weet welke der vele Engelsche levensbeschrijvingen van Cobden men hier vertaald voor zich heeft. En ik moet dat te meer betreuren omdat stijl en taal van den vertaler zoo allergebrekkigst zijn, dat men meenen zou een vreemdeling en niet een Hollander had hier de pen gevoerd. De uitgever had moeten zorgen dat van zijne pers niets verscheen wat zulk een totaal gebrek aan correctie verraadt. Op zulk eene wijze doet men den oorspronkelijken schrijver, die een vloeijenden stijl heeft, onregt.

Maar ik ben overtuigd dat de eerste druk van dit, wat den inhoud betreft, werkelijk zeer aan te prijzen boekske weldra uitverkocht en er een tweede noodig zijn zal. Dan moeten vertaler en uitgever zorgen dat een goede corrector niet de pen vlugtig over de proeven

laat loopen, maar gezet ettelijke uren aan de verbetering van stijl en taal besteedt. Dan eerst, maar dan ook ten volle, durf ik dit boekske met een warm woord van aanbeveling begroeten.

M.

***Wandalisme, een waarschuwend woord tot allen wien de vaderlandsche kunst onverschillig is, door C.H.R., met een brief aan den schrijver, van Dr. C. Leemans. Leiden, T. Hooiberg en Zoon*. 1865.**

In een tijdperk van beschaving en van zulk een opmerkelijke vooruitgang en ontwikkeling op wetenschappelijk en geschiedkundig gebied als waarin het tegenwoordige geslacht zich beweegt, mag een stem, die zich tegen het wandalisme, tegen de slooping onzer vaderlandsche bouwwerken verbeft, niet onopgemerkt blijven, al weet men niet, van wien die stem uitgaat. Wij leenen daarom het oor aan hetgeen C.H.R. in het voor ons liggend vlugschrift verkondigt.

De onbekende schrijver blijkt een liefhebber, een warm voorstander en behoudsman der oude kunst te zijn, en, hoewel in het bijzonder de plaats gehad hebbende slooping van de *Witte Poort* te Leiden als eene betreurenswaardig feit behandelende, tracht hij door zijn schrijven een waarschuwende stem te doen opgaan voor hen, die bij voortduring eene onverschilligheid voor de monumenten onzer vaderlandsche bouwkunst aan den dag leggen.

Bedriegen wij ons niet, dan werden er reeds, doch te vergeefs, door bekwame en achtenswaardige mannen pogingen tot behoud van die Poort aangewend, alvorens het sloopingsvonnis door het Leidsch Bestuur geveld werd.

Schrijver vraagt intusschen nu nog: waarom moest die Witte Poort vallen? eene vraag, waarop men hem wel het antwoord schuldig zal blijven, even als voor zoo vele reeds voor ons verloren bouwwerken. Wij voor ons gelooven echter als zeker te mogen aannemen, dat het gebrek aan lust tot onderzoek, en daardoor de weinige bekendheid met de waarde, welke die gebouwen zoowel voor de kunst als voor de geschiedenis hebben, als eene bepaalde oorzaak moet beschouwd worden.

De verontwaardiging doet den schrijver enkele malen van zijn

onderwerp afwijken; hij is nu eens schertsend, dan weder bijtend, dan weder treedt hij in eenige beschouwingen ten opzigte van andere minder omvangrijke kunstwerken, welker waarde men inderdaad beter begrijpt, of, om met enkele deskundigen mede te doen, voorgeeft beter te begrijpen, en rigt daarna tot de opvolgers van van der Werff en van Hout de vermaning hunne stad voor de slooping der nog overige sieraden te bewaren.

Met meer bedaardheid keert hij vervolgens in zich zelven terug, en verwijt hij zich bijna, aldus tot de mannen van Leidens Bestuur gesproken te hebben. Hij laat toch daarop volgen dat de onverschilligheid omtrent oude gebouwen ligt in den geest van geheel het volk, dat te weinig doordrongen is van het dwaze, hetwelk in het ligtvaardig sloopen van oude bouwwerken gelegen is, en zulks ook niet inziet. Wij vereenigen ons met die zienswijze, omdat er waarheid in ligt; de algemeene geest van een volk dient wel degelijk er toe gebragt te zijn of te worden, om ook andere behoeften te leeren kennen dan de louter stoffelijke des dagelijkschen levens: behoeften voor den geest, het gevoel en den smaak; dan eerst mag men wat beters verwachten dan hetgeen men met het woord *sloopingsmanie* bestempelt. Leert ons ook niet de geschiedenis, hoe in sommige tijdperken de volksgeest dan eens meer, dan eens minder van de waarde dier hoogere behoeften doordrongen was? en dit aannemende, mogen wij ook beweren dat onze 17de eeuw, juist, omdat zij die behoefte kende, zulke werken heeft voortgebragt, die nog heden onze aandacht trekken en een onderzoek overwaardig zijn; doch is die afwisseling in de belangstelling van het gevoel voor het schoone in de achter ons liggende tijdperken op te merken, dan mogen wij ons ook niet vleijen dat zij in het vervolg niet zal blijven bestaan; of zon men mogen aannemen, dat, wanneer men een beter tijdperk beleeft, die hoogere belangstelling nooit weder door verflaauwing zal worden achtervolgd? Zeker neen, afwisseling bestond, en afwisseling zal wel altijd blijven, omdat de omstandigheden, waarin een volk zich bevindt, ten allen tijde de oorzaken aangeven van een meer of minder levendig gevoel voor het schoone, voor eene meerdere of mindere ontwikkeling des geestes. Daarom is het dat wij ook billijk moeten zijn, uit het verledene leeringen trekken, en ten allen tijde vergelijkingen maken tusschen dat verledene en het tegenwoordige, al blijven wij het ook betreuren dat in onze dagen zooveel goeds en schoons verloren gaat.

Onze tijdgeest verschilt aanmerkelijk van dien der 17de eeuw; de 18de reeds kenmerkte zich door een verval van kunstzin, en de tegenwoordige, waarin de industrie eene hoofdrol speelt, levert, wel is waar, voor het oogenblik nog niet genoeg op om zich door een bepaald kunstkarakter te doen kennen, maar er worden van zoo

vele zijden degelijke pogingen aangewend om er toe te geraken, dat dit ook wel bepaald zal plaats hebben; daartoe levert onze tijd een overvloed van stof op; meer en meer leeren wij de kunstprodukten, in vorige eeuwen voortgebragt, kennen; men heeft die als het ware sous la main; het is evenwel mogelijk dat die overvloed eene tijdelijke oorzaak kan zijn van de onbepaalde en onzekere rigting die men in verband met de industriële vorderingen opmerkt; maar onze bouwkunst is daarom nog niet in minachting. Nederland draagt nog altijd roem op zijne Vingbooms en Moreelsens, zijne de Keyzers en van Campens, hoewel men hen in onze dagen niet slaafs kan navolgen. De industriële vorderingen toch geven ons andere elementen aan, en het karakter onzer gebouwen moet dien ten gevolge van dat der vroegere verschillen; hunne werken geven evenwel nog stof genoeg tot leering, omdat ze den geest uitdrukken van den tijd waarin zij leefden, van de behoeften en gegevens waaraan zij te voldoen hadden, en waaraan zij door hunne kunstwerken zoo meesterlijk hebben beantwoord.

Ook de handwerksman der 17de eeuw was dien ten gevolge meer kunstenaar dan die van onzen tijd. Niemand ondervindt dit beter dan hij, die er dagelijks mede omgaat, en het daarom ook diep betreurt; maar ook dit is weder een gevolg van onzen tijdgeest; men leeft, helaas! niet in een kunstademende atmospheer.

Schrijver schijnt geen groot heil in het stichten van ambachtscholen, museüms en tentoonstellingen te zien, maar eilieve, wat moet men dan beginnen om het volk eenigen kunstzin in te boezemen, vooral als men opmerkt dat de bouwmeesters zelven nog als het ware naar eene bepaalde rigting zoeken, en er van eene andere zijde, behalve de monumentale gebouwen, ook zoo vele bijzondere voor ons verloren gaan, die door de met minder kunstgevoel bezielde eigenaars of verminkt worden, of wel door het verkrijgen van eene andere bestemming als waarvoor men ze schiep, veranderd worden, en voor de kunst verloren gaan? En nog iets: zou het wel waar zijn, dat het volk geen lust gevoelt of opgewektheid heeft om museüms of tentoonstellingen te bezoeken? Zoo ja, dan bestaat er, naar onze meening, nog een ander middel om er toe te geraken, namelijk het te geven onderwijs op de scholen en akademiën, die in het bijzonder voor het archeologisch en bouwkundig onderwijs zijn ingesteld; maar dan dienen de onderwijzers ook mannen van talent, historici, practici en theoretici te zijn, en al die eigenschappen te bezitten, zoo onontbeerlijk bij die moeijelijke taak. Worden die mannen, die toch nog wel te vinden zijn, door goede belooningen geprikkeld en gesteund, dan kan een dusdanig onderwijs goed gegeven worden, en dan gelooven wij dat de kunstsmaak op nieuw zal worden opgewekt, dat men het verledene meer en

meer zal begrijpen en waarderen, en de eerbied voor de vaderlandsche kunst zal terugkeeren. Geen griekschen tempel zal men dan boven den renaissancestijl der 17de eeuw verkiezen; men zal zich niet meer vermoeijen om met de weinige elementen, welke die tempel, hoe schoon en verheven ook gedacht en daargesteld, aanbiedt, te willen voldoen aan de behoeften van onzen tijd, die andere gegevens heeft, en daardoor andere vormen en zamenstellingen vordert; neen, men zal elk tijdperk weten te waarderen, men zal er uit putten, men zal er het hoe en waarom aldus gehandeld werd, in opmerken en doorgronden, en de bouwkunst, als de nuttige voedster voor de ontwikkeling der vrije kunsten, zal hare waardige plaats weder innemen, meer gekend, geacht, beoefend en dienstbaar gemaakt worden, tot verbreiding van algemeenen kunstzin en van algemeene beschaving. Ziedaar *onze* zienswijze.

Ten slotte roept de schrijver de bescherming in voor de onde bouwwerken, niet slechts als voorwerpen van kunst, maar ook als gedenkteekenen van den tijd waarin zij gesticht zijn. Teregt zegt hij dat die 17de eeuwsche bouwwerken in eere verdienen te worden gehouden, als zijnde een bewijs van den heerschenden kunstzin onzer vaderen in dien tijd; maar waarom bepaalt hij zich bij die 17de eeuw? hebben de weinige overgeblevene monumenten van vroegere eeuwen niet dezelfde regten? Wij durven verwachten dat de schrijver ons zulks niet zal betwisten, en het alleen zijne voorliefde voor het renaissance-tijdperk is, die hem waarschijnlijk de 17de eeuwsche kunst doet verkiezen, mogelijk ook omdat die meer bijzonder in zijn geheel ter onzer beschouwing is bewaard gebleven. Wij zijn het echter met hem eens, dat in het algemeen de oude bouwwerken onze achting in hooge mate verdienen, en even als alle andere kunstwerken zooveel mogelijk moeten bewaard blijven: 1o. omdat zij den geest der tijden uitdrukken, en 2o. omdat zij daardoor voor de geschiedenis eene hooge waarde hebben. Verschillen wij daarom in sommige onzer beschouwingen met die, welke de schrijver in zijn vlugschrift heeft geopenbaard, wij beamen gaarne zijne zienswijze, om te beproeven den lust en den ijver tot onderzoek en beoefening van het verledene op te wekken, maar terwijl hij alles afkeurt, geeft hij ons geene middelen daartoe aan de hand. Waar dan bescherming te vinden, als de tijdgeest niet uit zijne onverschilligheid wordt opgewekt? en wanneer wij die vraag stellen, zijn onze oogen gevestigd op de hooge regering, wier bescherming wij inroepen, even als die der stedelijke besturen en der hooggeplaatsten in den lande, van allen die het in hunne magt hebben daartoe mede te werken, maar dat alles moet, - en de schrijver vergeve het ons, - op eene andere wijze geschieden, dan hij zulks in zijne brochure doet; men moge onaangenaam gestemd worden,

verontwaardigd zijn over de onvergefelijke sloopingsmanie onzer dagen, men kan, dunkt ons, andere bewoordingen vinden, om dit het publiek kenbaar te maken dan die, waarin zich de schrijver uitdrukt, vooral bij het einde van zijn geschrift, alwaar hij spreekt alsof er aan geen herstel meer te denken valt, en hij de menschen als een ontaard geslacht verwenscht; dit is onberedeneerd; neen, zoo ver is het, gelooven wij, nog niet gekomen, vooral als men het oog vestigt op de van alle zijden zich ontwikkelende liefde voor het verzamelen van de kunstwerken onzer voorvaderen, en al bepaalt zich dit voor het oogenblik slechts tot minder omvangrijke voorwerpen dan de gebouwen, het zal, naar onze meening, toch tot veel goeds leiden, en te eeniger tijd, in verband met het opmeten en in plaat brengen van onze oude gebouwen, zoo als dit aanvankelijk reeds door de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst geschiedt, de liefde voor die vroegere kunstwerken, zoo niet terstond doen herleven, dan toch krachig daartoe bijdragen. Men redenere dus kalm, en ernstig over den bestaanden toestand, en wanneer allen wien het werkelijk te doen is om de oude kunst naar waarde te doen achten - en zoo zijn er gelukkig nog vele - in hunnen kring met hunne onbevooroordeelde zienswijze hunne gedachten over de middelen tot herstel mededeelen, dan mag men ook daarvan een gunstig gevolg voor de bewaring der vaderlandsche monumenten verwachten.

Hoe het zij, de schrijver heeft getracht nut te stichten; wij hopen, gelijk de Heer Leemans in zijn' brief zegt, dat zijn geschrift door velen zal gelezen worden, en al zijn wij het niet in alle opzigten met zijne zienswijze eens, en al hadden wij gewenscht dat hij de middelen tot herleving van den lust tot onderzoek en waardering voor onze vaderlandsche bouwwerken meer had aangegeven, zijne bedoelingen zijn zeer zeker goed geweest, en de kans bestaat, dat wij door wrijving van gedachten op dit gebied tot betere inzigten zullen kunnen geraken en de waarheid in een helderder licht doen treden.

Oct. 1865.
E.

Prijsvragen, uilgeschreven in het jaar 1865 *door de Maatschappij: Tot bevordering der bouwkunst.*

De Maatschappij tot bevordering der bouwkunst, getrouw aan hare roeping, heeft dit jaar, als naar gewoonte, weder eenige prijsvragen uitgeschreven, en drie verschillende onderwerpen ter behandeling voorgesteld, waarop zij vóór den 1sten November 1866 de antwoorden inwacht. Zij noodigt alle bouwkundigen, geboren of woonachtig in Nederland, ter mededinging naar het eerste, en de leden der Maatschappij ter mededinging naar de beide andere onderwerpen uit.

Bij het eerste onderwerp, zijnde een Museum voor kunstwerken en oudheden voor een groote stad des Rijks, is het opmerkelijk, dat in het programma dezelfde hoofdgedachte ligt als in dat, hetwelk de Commissie tot voorbereiding der stichting voor een Museum Koning Willem de Eerste te Amsterdam, in 1863 uitschreef, welke wedstrijd, naar het meer of minder juiste oordeel van sommige bouwkundigen, als mislukt moest beschouwd worden. Wij laten dit oordeel in het midden, maar vermeenen er uit te mogen afleiden, dat dit welligt aanleiding gaf tot het uitschrijven van dezelfde prijsvraag door genoemde Maatschappij; er ligt dan ook geen kwaad in; maar men had regt te verwachten, dat het programma, met het oog op het gewigtige van het onderwerp, meer uitvoerig omschreven en daardoor duidelijker voor de mededingers uiteengezet ware, iets hetwelk bij het uitschrijven van prijsvragen, tot bevordering der homogeniteit van de te wachten antwoorden, altijd verkieslijk is; zonder dat blijft er te groote speling over voor de opvatting van hetgeen bedoeld wordt, en door het twijfelachtige en onbepaalde ten opzigte van menig punt, is het te vreezen, dat men niet volkomen aan het hoofddenkbeeld des schrijvers zal beantwoorden, terwijl aan de andere zijde de mededingers geen gelijke kans bij de hun ten deele vallende beoordeeling zullen hebben, en deze laatste om dezelfde reden des te moeijelijker zal vallen.

Is het uitschrijven van een programma in den regel eene gewigtige taak, de Maatschappij tot bevordering der bouwkunst, die dit bij voortduring met zulke goede bedoelingen doet, moet ongetwijfeld meer dan eenige andere corporatie er van doordrongen zijn; daarom veronderstellen wij ook dat hare veeljarige ondervinding haar meermalen deed zien hoe verschillend hare prijsvragen, ten kampstrijd uitgeschreven, door de mededingers werden opgevat en beantwoord, en hoe menige teleurstelling hiervan het gevolg moest wezen, zoowel voor de uitschrijvers als voor de mededingers.

De beide andere onderwerpen: Een kerkgebouw voor eene Doops gezinde gemeente met toren, konsistoriekamer en woning voor den predikant, en: De hoofdingang van een stadhuis voor eene gemeente van den eersten rang, zijn met meer duidelijkheid omschreven, en beide als zeer geschikte en nuttige onderwerpen tot beoefening van stijl, karakter, enz. aan dergelijke gebouwen eigen, ter beoefening aan te bevelen.

Wij uiten den wensch, dat onze zienswijze, die op ondervinding steunt, door de Maatschappij tot bevordering der bouwkunst in overweging moge genomen worden, wanneer zij een volgend jaar dergelijke belangrijke onderwerpen, als dat van een Museum, ter behandeling aan Neêrlands bouwkundigen mogt voorstellen, en dat zij zich dit jaar moge vereerd zien door de toezending van een groot aantal weldoordachte antwoorden op de drie gekozen prijsvragen.

October 1865.
E.

De zingende Kinderwereld. Kinderliedjes voor één of twee stemmen met pianobegeleiding. Woorden van J.J.A. Goeverneur. Bijeengebragt door J. Worp. Groningen, J.B. Wolters. 1865.

Ik zet mij tot deze aankondiging onder zeer gunstige omstandigheden. Mijn oudste - hij telt ruim negen jaar en moest dus eigenlijk al ver boven deze liedjes verheven zijn, want ze waren, luidens het ‘berigt’, voor kinderen van 6 tot 7 jaar bestemd - mijn oudste dan, is bezig de twaalf stukjes van dezen bundel achtereenvolgens door te zingen en, al is hij nog weinig geoefend in het van 't blad zingen, het gaat hem tamelijk gemakkelijk af. Geen wonder, want hij heeft behagen in die frissche, levenslustige liedjes; zij hebben vat op hem; zij prenten zich als van zelf in zijn geheugen; hij kent ze van buiten, eer hij er nog regt moeite voor doet. Zelfs de piano-begeleiding levert hem geen onoverkomelijke bezwaren op. Telkens staat hij verbaasd over eigen muzikale bekwaamheden - die anders toch waarlijk niet zoo buitengewoon groot zijn.

Ik noemde deze muzikale begeleiding voor mijn tegenwoordigen arbeid een gunstige omstandigheid. Want waarlijk, zij neemt voor een groot deel mijn taak mij uit de handen. Ik kan mij - en dat is in onzen tijd een zaak van belang - ik kan mij op een feit beroepen, dat mij een lang en omslagtig betoog bespaart. Op dat feit mij beroepende, beweer ik: wie liedjes zoekt, zooals kinderen

ze gemakkelijk kunnen en ook gaarne willen zingen, liedjes, eenvoudig en onderhoudend van text, los en lief van zangwijs - hij vindt hier zijn gading.

Dorst ik het wagen, ik schreef hier, ware het ook maar een enkel liedje - woorden en melodie - voor u, waarde lezer! af, ten bewijze, dat mijn zoon niet zonder reden ingenomen is met hetgeen hij daar even in het nette boeksken vond. Hoe prettig laat zich, om maar dadelijk het eerste nummer te nemen, dat lied van ‘de musiceerende hazen’ op dien welbekenden Duitschen dreun zingen:

Al in een groen, groen knolle-knolle land
Daar zaten twee haaskens heel parmant,
D'een blies wat mooi de fluite-fluite-fluit,
En d'ander sloeg den trommel.

Niet minder goed is de kindertoon gevat in de volgende liedjes, al zijn ze overigens allen niet even geestig van vinding en gelukkig van uitdrukking.

Kort en goed maakt ons de Heer Worp bekend met den oorsprong van dit bundeltje, als hij in zijn ‘berigt’ zegt: ‘aan loose, lieve liedjes voor kinderen van zes tot zeven jaar bestaat in onze taal nog gebrek (want Heije alleen kan niet alles), en Duitschland heeft er overvloed van. *Die singende Kinderwelt* van Graben-Hoffmann heeft zeker bij menigeen, even als bij mij, den wensch doen ontstaan, dat die kostelijke versjes van Hoffmann von Fallersleben ook door onze kinderen, die nog geen hoogduitsch verstaan, mogten kunnen gezongen worden. Ik riep de hulp van mijn vriend J.J.A. Goeverneur in’, enz.

Schuilt er eenige spot in: dat ‘Heije alleen kan niet alles’? Ik weet het niet. Ik hoop van neen. Bij mij wekten die woorden geen glimlach, maar een ernstige vraag; een vraag, waarop ik gaarne het antwoord zou geven... als ik het wist. Die vraag luidt: hoe komt het, dat wij, bij kennismaking met liedjes als die van Goeverneur, op wijzen als dezen, aan het Duitsche volksgezang ontleend, terstond uitroepen: dat moeten en dat zullen onze kinderen zingen! terwijl wij bij de gelijksoortige voortbrengselen van Heije's waarlijk niet alledaagsch talent, gedurig weêr dezelfde droevige ervaring opdoen, nl., dat ze weinig of niet gezongen worden? Ligt het aan de gedachten? Ligt het aan de woorden? Ligt het aan de melodiën? Wie geeft een voldoend antwoord op die vraag? Wie daartoe in staat is, waarlijk, hij is een meer bevoegd beoordeelaar van het aangekondigde en aangeprezen werkje dan de ondergeteekende.

Bij vergelijking der simpele, ten deele zelfs platte Duitsche volkswijzen hier voorkomende met de niet onverdienstelijke melodiën van Graben Hoffmann (van hem zijn er maar drie in deze verzameling

opgenomen) werd ik getroffen door het groote verschil tusschen die beide soorten; een verschil, waarbij het voordeel niet was aan de zijde van den hedendaagschen componist. Heb ik goed gezien, of liever: goed gehoord? Welnu: laat ons dan meer nog dan tot nu toe geschiedde door hen die voor het volksgezang arbeiden, afdalen (men zou ook kunnen zeggen: *opklimmen*) tot het volk, zoo als het b.v. in Duitschland zingt, opklimmen tot die tijden toen de Nederlandsche toonkunstenaars nog een Europeeschen naam hadden en ons volk zijn dikwijls ruwen, maar in den regel gezonden humor in moedwillig-jolige deunen en aandoenlijk-weemoedige klaagzangen wist te uiten. Waarlijk, er valt op dit veld nog heel wat te oogsten!

Ik mag niet eindigen zonder een woord van hulde aan den ijverigen Koksma te Franeker, die door zijn allerkeurigsten notendruk toonde geheel op de hoogte van zijn vak te zijn.

Amsterdam, November 1865.

L.

Register der in dezen jaargang behandelde werken.

Agnoostus, Leen en Papieradel.	Dl. II. Blz. 441.
Allebé (G.A.N.), De Ontwikkeling van het kind naar ligchaam en geest.	Dl. IV. Blz. 382.
Aurora, Jaarboekjen voor 1865, uitgegeven door S.J. van den Bergh.	Dl. I. Blz. 115.
Beckering Vinckers (J.), Een orthographische E-legie, of Dr. L.A. te Winkel's e-spelling en uitspraak der gothische Ai enz.	Dl. I. Blz. 393.
Beima (E.M.), De aarde vóór den Zondvloed, enz.	Dl. IV. Blz. 377.
Bemmelen (Mr. P. van), De Doodstraf.	Dl. II. Blz. 561.
Berg (N.P. van den), Nog een woord over gelds-omloop en consignatie-stelsel.	Dl. IV. Blz. 182.
Beschouwingen over de regeling van de bevordering, het ontslag en het op non-activiteit stellen van de Europesche Officieren der in Ned.-Indië aanwezige Landmagt.	Dl. III. Blz. 475.
Beschrijving der Schilderijen in het Museum van der Hoop.	Dl. III. Blz. 181.
Beynen (Dr. L.R.), Kort overzigt van de Staatsregeling van ons Vaderland.	Dl. I. Blz. 167.
Boer (Mr. W.R.), De Arbeid.	Dl. II. Blz. 589.
Bonnemère (Eugène), La France sous Louis XIV, 2 vol.	Dl. I. Blz. 214.
Brugghen (Van der), Etudes sur le système pénitentiaire Irlandais.	Dl. IV. Blz. 337.
Brunings (P.F.), De twee broeders. Episode uit het jaar 1600.	Dl. IV. Blz. 449.
Brunings (P.F.), Een rendez-vous.	Dl. IV. Blz. 452.
Bruijn Kops (G.F. de), Statistiek van den Handel en Scheepvaart op Java en Madura sedert 1825.	Dl. IV. Blz. 552.
Bubbles (The) of Finance. By a Cityman.	Dl. III. Blz. 534.
C.H.R., Wandalisme, een waarschuwend woord toe allen wien de vaderlandsche kunst onverschillig is.	Dl. IV. Blz. 556.

Carlebur (W.F.), Practisch Theoretische Handleiding ter vervaardiging van opstellen in de moedertaal.	Dl. III. Blz. 359.
Chantepie de la Saussaye (D.), Leven en Rigting.	Dl. IV. Blz. 227.
Colenso (J.W.), The Pentateuch and book of Joshua critically examined.	Dl. III. Blz. 185.
Coronel (Dr. S. S^{r}.), De Bewaarschool.	Dl. I. Blz. 388.
Court (Pieter de la), Het Interest van Holland...Deel II. 459,	Dl. III. Blz. 518.
Crédit Mobilier (Le) et ses valeurs. Histoire de douze ans.	Dl. II. Blz. 196.
Crommelin (C.A.), Beschouwingen over de Grondbelasting.	Dl. IV. Blz. 373.
Deventer (L.W. van), Praktische Grieksche Spraakkunst, 1e Cursus en 2e Cursus, 1e Stuk.	Dl. III. Blz. 531.
Discours prononcé par S.A. le Prince Napoleon, le 15 Mai 1865.	Dl. III. Blz. 266.
Doedes (J.I.), Oratio de libertate cum theologiae tum etiam Ecclesiae christianae strenue vindicandâ.	Dl. III. Blz. 136.
Donkersloot (Dr. N.B.), Physiologische beschouwing der Doodstraf.	Dl. II. Blz. 561.
Driemaandelijksch Tijdschrift voor onderwijs, uitgegeven van wege de Onderwijzers-Verceniging te Rotterdam.	Dl. III. Blz. 156.

Erckmann-Chatrian, Madame Thérèse. } Dl. II. Blz. 53.

Erckmann-Chatrian, Histoire d'un conscrit de 1813. } Dl. II. Blz. 53.

Erckmann-Chatrian, Waterloo. } Dl. II. Blz. 53.

Es (A.H.G.P. van den), De jure familiarum apud Athenienses. Dl. I. Blz. 567.

Essays and Reviews Dl. III. Blz. 1.

Evers (Dr. J.C.G.), De waarde der ervaring aan het ziekbed voor de beoefening der geneeskunde. Dl. I. Blz. 343.

Fokker (Mr. G.A.), De Nederlandsche Staatsloterij. Dl. II. Blz. 398.

Garnier (Joseph), Guillaumin, ses funerailles, sa vie et son oeuvre. Dl. I. Blz. 549.

Gibson (C.B.), Het Leven onder Veroordeelden, uit het Engelsch door C.H. Pleyte. Dl. IV. Blz. 337.

Gresnich (E.B.A.M.), Redenen waarom zoo vele studiën op.

Goeverneur (J.J.A.), De zingende Kinderwereld. Kinderliedjes met piano-begeleiding. Dl. IV. Blz. 563.

het gebied der vreemde talen mislukken. Dl. IV. Blz. 196.

Groen van Prinsterer, Aan de Kiezers. I-XLX. Dl. III. Blz. 84.

Guérin (Journal de Maurice et Eugénie de). Dl. I. Blz. 101.

Haan (D. Bierens de), Overzigt van de Differentiaalrekening. Dl. IV. Blz. 423.

Hartwig (Dr. G.), God in de Natuur, naar het Hoogd. door Dr. A.W. van Campen. Dl. III. Blz. 164.

Heiberg, Eene ziel na den dood, door J.J. van Oosterzee. Dl. III. Blz. 314.

Heraud (J.H.), Shakespere, his inner life etc. Dl. IV. Blz. 201.

Herwerden (H. van), Nova addenda critica ad Meinekii opus, quod inscribitur fragmenta comicorum Graecorum. Dl. II. Blz. 411.

Hilaire (Rosseeuw de St.), Histoire d'Espagne depuis les premiers temps Dl. IV. Blz. 179.

jusqu'à la mort de Ferdinand VII. Tom. IX.

Hilman (Joh.), De Schijnheilige, blijspel. Dl. IV. Blz. 455.

Hollander (J.J. de), Handleiding bij de beoefening der Maleische Taal en Letterkunde voor de kadetten van alle wapenen, bestemd voor de dienst in Nederl. Indie. Dl. IV. Blz. 525.

Horatii Flacci Carmina, recensuit P. Hofman Peerlkamp. Dl. III. Blz. 31.

Hugenpoth tot den Berenclaauw (Mr. J.B. Baron van), Inleiding tot Waarheid in Staatsbeleid. Dl. IV. Blz. 130.

Indisch Tijdschrift, onder redactie van J.T. Grashuis. Dl. II. Blz. 205.

Janssen (H.Q.) en J.H. van Dale, Bijdragen tot de oudheidkunde en geschiedenis, inzonderheid van Zeeuwsch Vlaanderen. Dl. I. Blz. 554.

Kan (Mr. J.B.), Ons hooger onderwijs. Grieven en Wenschen. Dl. II. Blz. 243.

Kansleven (E.Z.), De Egoïst, tooneelstuk. Dl. IV. Blz. 459.

Kate (J.J.L. ten), Wij zullen elkander wederzien. Dl. III. Blz. 314.

Keller (G.), Een zomer in het Zuiden. Dl. I. Blz. 557.

Kerkhisturisch Archief, verzameld door N.C. Kist en W. Moll, 1^{e}-3^{e} deel. Dl. I. Blz. 201.

Kimball (Rich. B.), Was he successful? Dl. IV. Blz. 272.

Kluit (W.P. Sautijn), De Amsterdamsche Beurs in 1763 en 1773. Dl. III. Blz. 355.

Koster (W.), Het hooger onderwijs en de geneeskunde. Dl. I. Blz. 343.

Kuenen (A.), De Baälsdienst onder Israël. Dl. I. Blz. 531.

Lange (G.A. de), De Javasche Bank. Dl. IV. Blz. 182.

Laurillard (E.), De Doodstraf. Dl. II. Blz. 561.

Laurillard (E.), Uit de papieren tasch. Dl. III. Blz. 314.

Leven (Het) van Richard Cobden, den Apostel van vrijen handel. Dl. IV. Blz. 553.

Lewald (Fanny), Meine Lebensgeschichte, 6 Theilen. Dl. IV. Blz. 160.

Loman (A.D), Bijdragen ter inleiding op de Johanneïsche Schriften des N.T. Dl. III. Blz. 527.

Maandbode (De) voor den Handel, 1865. Dl. II. Blz. 203.

Mackay (E.C.), Het leven van Richard Cobden, den Apostel van vrijen handel. Dl. IV. Blz. 553.

Martin (Fred.), Stories of banks and bankers. Dl. II. Blz. 194.

Meys (P.C.J.), Waterloo. Lierisch-dramatisch gedicht. Dl. IV. Blz. 448.

Militair Wetboek voor het Nederlandsch Oost-Indisch Leger, bewerkt door W.A. van Rees en R.N. Bär. Dl. I. Blz. 177.

Mill (John Stuart), Utilitarianism. Dl. I, Blz. 243, 421. Dl. II. Blz. 67.

Modderman (Mr. A.E.J.), Straf geen kwaad. Dl. II. Blz. 561.

Moleschott (Jac.), De Eenheid des Levens. Redevoering. Naar het Hoogduitsch. Dl. I. Blz. 25.

Moleschott (Jac.), Eine physiologische Sendung. Dl. II. Blz. 103.

Müller (Max.), Lectures on the Science of Language. Second series. Dl. II. Blz. 1.

Multatuli, De Bruid daar boven, tooneelspel. Dl. IV. Blz. 465.

Nederland onder den constitutioneel-monarchalen Regeringsvorm, door Nemo, 1e Stuk. Dl. II. Blz. 186.

Nederlandsche Goloofsbelijdenis (De), naar den oorspronkelijken Nederlandschen druk van 1562 uitgegeven door Dr. A. van der Linde. Dl. II. Blz. 395.

Netscher (A.D. van der Gon), Open Brief aan Z. Exe. den Minister van Koloniën. Dl. II. Blz. 406.

Nortier (H. Kloete), Catechismus der Plantkunde. Dl. III. Blz. 179.

Oort (H.), De dienst der Baälim in Israël. Dl. I. Blz. 531.

Opmerkingen over de behandeling van gevangenen in Ierland, uit het Engelsch door C.H. Pleyte. Dl. IV. Blz. 337.

Pel (C.M.H.), Pontonniers-wetenschap. Handleiding voor Officieren der Infanterie en Kavallerie. Dl. I. Blz. 178.

Philipson (R.G.), Over den Volkenregtelijken regel: ‘Schip is territoir’. Dl. IV. Blz. 364.

Pierson (H.), De heilige steenen in Israël.	Dl. I. Blz. 531.
Ploos van Amstel (J.P.), Het Iersche Gevangenisstelsel.	Dl. IV. Blz. 337.
Prijsvragen, uitgeschreven in het jaar 1865, door de Maatschappij ter bevordering der bouwkunst.	Dl. IV. Blz. 561.
Reiger (W.A.), Over den Volkenregtelijken regel: 'Schip is territoir'.	Dl. IV. Blz. 364.
Rogeard (A.), Pauvre France!	Dl. IV. Blz. 198.
Rose (W.N), De Leer van het Ornament, met teekeningen toegelicht.	Dl. I. Blz. 184.
Schenkel (Dr. Daniel), Das Charakterbild Jesu. Ein biblischen Versuch.	Dl. III. Blz. 365.
Scholten (J.H.), Het Evangelie naar Johannes. Kritisch historisch onderzoek.	Dl. II. Blz. 209.
Schwartz (F.W.L.), Der Ursprung der Mythologie, dargelegt an griechischer und deutscher Sage.	Dl. II. Blz. 1.
Schwartz (F.W.L.), Sonne, Mond und Sterne, ein Beytrag zur Mythologie und Culturgeschichte der Urzeit.	Dl. II. Blz. 1.
Sickenga (Mr. F.N.), Beginselen van Handels- en Algemeen Burgerlijk Regt. Handboek voornamelijk ten gebruike bij het Middelbaar Ouderwijs.	Dl. IV. Blz. 533.
Smid (A.), De dood van Orleans. Historisch-dramatische schets.	Dl. IV. Blz. 448.
Staatsblad van Nederlandsch Indië van 1816-1860. Aanwijzing der veranderingen, die door latere beschikkingen in vroegere verordeningen gebragt zijn.	Dl. I. Blz. 360.

Statistiek van den Haudel en de Scheepvaart op Java en Madura sedert 1825.	Dl. IV. Blz. 552.
Stelsel (Het) van bestuur in Nederlandsch Indië, of verzameling van wetten, besluiten en ordonnantiën, enz.	Dl. I. Blz. 360.
Strauss (D.F.L.), Das Leben Jesu, für das Deutsche Volk bearbeitet.	Dl. III. Blz. 365.
Swildens (J.H.), Schets van de tegenwoordige Staatsregeling.	Dl. II. Blz. 589.
Sypesteyn (Jhr. J.W. van), Geschiedkundige Bijdragen, uit onuitgegeven stukken bewerkt, 2e Afl.	Dl. II. Blz. 180.
Ven (E. van der), De theorie en de oplossing der hoogere Magtsvergelijkingen.	Dl. IV. Blz. 423.
Verdam (G.J.), Handboek der spherische Trigonometrie.	Dl. IV. Blz. 423.
Verhandlungen der kaiserlich-königlichen zoölogisch-botanischen Gesellschaft in Wien.	Dl. I. Blz. 132.
Verloren (P.), De verhouding van den Staat tot het Bankwezen. Academisch Proefschrift.	Dl. IV. Blz. 57.
Verslag van de Commissie der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, tot het opsporen, het behoud en het bekend maken van overblijfsels der Vaderlandsche Kunst uit vroegere tijden.	Dl. I. Blz. 195.
Verslag van den Handel, de Nijverheid en de Scheepvaart van Amsterdam, 1864.	Dl. II. Blz. 598.
Verslag van het 37e Boekjaar der Javasche Bank.	Dl. IV. Blz. 182.
Verslag over het jaar 1864, zamengesteld door de Kamer van Koophandel en Nijverheid te Batavia	Dl. IV. Blz. 541.
Verzameling van konsulaire berigten en verslagen over Nijververheid, Handel en Scheepvaart, 1e Aflevering.	Dl. III. Blz. 351.
Verwey (Dr. L.H.), De moderne rigting in de geneeskunde.	Dl. I. Blz. 343.

Virchow (R.). Ueber die Erziehung des Weibes für seinen Beruf. Eine Vorlesung.	Dl. III. Blz. 146.
Vitringa (Mr. C.L), Staatkundige geschiedenis der Bataafsche Republiek, 3e gedeelte.	Dl. I. Blz. 380.
Vries (Dr. M. de) en Dr. L.A. te Winkel, Woordenboek der Nederlandsche Taal, 1e Afl.	Dl. I. Blz. 30.
Vries (Dr. M. de), Middel-Nederlandsch Woordenboek, 1e. Afl.	Dl. I. Blz. 30.
Wandalisme. Een waarschuwend woord, enz.	Dl. IV. Blz. 556.
Wetenschap (De) der Zamenleving, eene studie.	Dl. II. Blz. 416.
Wie is 't? Blijspel in drie bedrijven.	Dl. II. Blz. 413.
Wiese (Dr. L.), Deutsche Briefe über Englische Erziehung.	Dl. II. Blz. 243.
Winkler (Dr. T.C.), Zand en Duinen.	Dl. IV. Blz. 191.
Wiseman (Cardinal), William Shakespeare.	Dl. IV. Blz. 201.
Wordsworth (Ch.), On Shakespeare's knowledge and use of the Bible.	Dl. IV. Blz. 201.
Worp (J.), De zingende kinderwereld.	Dl. IV. Blz. 563.
Wijek (Jhr. Mr. H.C. van der), Onze koloniale staatkunde.	Dl. IV. Blz. 385.